

به کاتی گریانی پیاوان

تویژینه وه یه ک سه بارهت به توندوتیژی
دژی ره گه زی نیر

کامیل ئه حمه دی و هاوکارانی

به کاتی گریانی پیاوان

تویژینه وه یه ک سه بارهت به توندوتیژی
دژی ره گه زی نیر

کامیل ئه حمه دی و هاوکارانی

آوايەبۇن | AVAYEBUN

ناوی کتیب	: به کاتی گریانی پیاوان
ناوی نووسه ر	توږښنه وه یه ک سه بارت به توندوتیژی دژی ره گه زی نیر
زانیا ریبه کانی وه شانخانه	: کامیل ئه حمه دی و هاوکاران
قه باره و ژماره ی لاپه ره کان	: ثاقای بووف
ناسه ی کتیب	: قه تعی وه زیری (۷۰ له ۲۴۰)، ۱۲۷۷ لاپه ره
باه ته ی کتیب	: ۹۷۸-۸۷-۹۳۹۲۶-۳۸-۷:
زمانی کتیب	: توندوتیژی دژی پیاوان له کومه لگه ی ئیرانیدا
چاپی یه که م	: کوردی
	: ۲۰۲۶:

همه مو مافه کان پاریزراوه. بلاوکر دنه وه ی به هر چه شنیک، به ئاماژه دان به سه رچاوه ریگه پیدراوه. بو
هاواهنگی سه بارت به هر شیوازه به کارهینانیک (له چاپدانه وه، بلاوکر دنه وه، وه رگیران و هر جوړه
که لک وه رگرتنیک ی دی، پیوه ندی بکه ن به ئیمیلی خواره وه:

ka@kameelahmady.com

به کاتی گریانی پیاوان

ناوی نووسه ر	: کامیل ئه حمه دی و هاوکاران
وه رگیر	: نه سیم غولامی
دیزاینی رووبه رگ	: سیروان
لاپه ره به ندی	: سیروان

چاپی یه که م	: ۲۰۲۶:
شابک	: ۹۷۸-۸۷-۹۳۹۲۶-۳۸-۷:
زانیا ریبه کانی وه شانخانه	: ثاقای بووف

پېرست

- ۱۷ چەند قسە يەك لە گەل خوينەران و سپاس و پېزانين
۲۱ پېشە كى

وهرزى يە كەم: بەرايى پرس

- ۲۹ پېشە كى
۳۰ بەرايى پرس
۳۸ ئامارە كانى توندوتىژى دژى پياوان لە جيهاندا
۴۴ ئامارە كانى توندوتىژى دژى پياوان لە ئيران
۴۶ بەرەستە كان بەردەم بەرسازى كۆمەلايەتتى توندوتىژى دژى پياوان وەك پرسىكى كۆمەلايەتتى
۴۶ پياوەتتى و بىر و باوەرە پياوسالاربيە كان
۴۹ فېمىنىزم و كارىگەر بيە نەخوازراوە كانى
۵۰ لاوازىي ژيترخانە ياسايبە كان
۵۳ بچوو ككردنەوہى پرس بۇ توندوتىژى جەستەيى
۵۴ گرینگى پرس و پيوستىي ئەنجامدانى توژيئەوہ
۵۹ ئامانجى توژيئەوہ
۵۹ پرسىارى توژيئەوہ

وهرزى دووہم: ليكدانەوہى ئەدەبىياتى پرس

- ۶۳ پېشە كى
۶۴ پېناسەي توندوتىژى
۶۸ جۆرە كانى توندوتىژى دژى پياوان/كوران
۷۶ ھەلومەرجە كانى توندوتىژى دژى پياوان/كوران
۷۶ ھەلومەرجى ھۆكارى
۷۸ ھۆكارە تاكە كەسبيە كان
۸۲ ھۆكارە جەستەيى - فيزيكيە كان
۸۵ ھۆكارە خانەوادەبيە كان
۸۷ ھۆكارە ئەخلاقبيە كان
۸۸ ھۆكارە زەمىنەبيە كان
۸۸ زەمىنە فەرھەنگبيە كان

۹۲	 زەمىنە كۆمەلەيەتتە كەن
۹۳	 زەمىنە خانەوادەيە كەن
۹۴	 زەمىنە ياسايە كەن
۹۵	 زەمىنە ئابورەيە كەن
۹۶	 ھەلومەرجى دەستىۋەردەرى يان نىۋەندىگەر
۹۶	 ھەلومەرجى دەستىۋەردەرى سۆزدارى - دەروونى
۹۷	 ھەلومەرجى دەستىۋەردەرى خانەوادەيى
۱۰۱	 ھەلومەرجە دەستىۋەردەرى ئابورەيە كەن
۱۰۲	 ھەلومەرجە دەستىۋەردەرى كۆمەلەيەتتى و فەرھەنگىيە كەن
۱۰۴	 ھەلومەرجە دەستىۋەردەرى جەستەيە كەن
۱۰۴	 ستراتىيە كەنى كەدەۋە (مامەلەرىكارىيە كەن)
۱۰۵	 ستراتىيە ھىرشەيە كەن
۱۰۵	 ستراتىيە جەستەيى يان فىزىكىيە كەن
۱۰۹	 ستراتىيە كەنى توندوتىرى سىكىسى
۱۱۰	 ستراتىيە كەنى توندوتىرى دەروونى يان سۆزدارى
۱۱۲	 ستراتىيە كەنى توندوتىرى ئابورەيى
۱۱۲	 ستراتىيە بەرگىرى
۱۱۴	 لىكەۋتە كەنى توندوتىرى دىرى پىۋان
۱۱۴	 لىكەۋتە جەستەيە كەن
۱۱۶	 لىكەۋتە دەروونى - سۆزدارىيە كەن
۱۱۸	 لىكەۋتە كۆمەلەيەتتە كەن
۱۱۹	 لىكەۋتە ئابورەيە كەن
۱۲۰	 رىكارە پىشنىار كراۋە كەن
۱۲۱	 راسپاردە ياسايە كەن
۱۲۳	 پىشكە شىكرەنى خەمەتگوزارىيە كەن و پالپىشتىيە كۆمەلەيەتتە كەن
۱۲۶	 ھۆشيار كەندەۋە و راھىنان
۱۲۹	 پىشنىارە كەنى تونىۋىنەۋە

ۋەرزى سىيەم: شىۋازى ئەنجەمدانى تونىۋىنەۋە

۱۳۵	 پىشەكى
۱۳۸	 پىشەكىيە كەن كورت بۆ شىۋازى GT
۱۳۸	 كۆمەلگەنى بەرتونىۋىنەۋە يان كۆمەلگەنى ئامانچ
۱۳۹	 ئامرازى كۆكەندەۋە داتا

۱۳۹	شېۋازى نموونه گرتن.....
۱۴۰	قه بارى نموونه
۱۴۳	چوار چىۋەى چەمكىى توۋىژىنەۋە
۱۴۳	پاژە پىنكەھاتەيىيە كانى چوارچىۋەى چەمكىى
۱۴۷	مۆدىلى چەمكىى توۋىژىنەۋە
۱۵۲	چەمكە ھەستىيارە كانى توۋىژىنەۋە
۱۵۲	تونىۋوتىژى لى لايەن ھاۋبەشى سىكىسىى نىزىك (IPV)
۱۵۶	تونىۋوتىژى خىزانى (DV)
۱۵۸	تونىۋوتىژى لىسەر بىنەماى جىندەرى (GBV)
۱۶۰	تونىۋوتىژى سىكىسىى
۱۶۲	تونىۋوتىژى جەستەيى - فىزىكى
۱۶۳	تونىۋوتىژى سۆزدارى - دەرۋون ناسى
۱۶۴	تونىۋوتىژى ئابۋورى
۱۶۵	تونىۋوتىژى كۆمەلەيەتى
۱۶۶	تونىۋوتىژى دىجىتالى
۱۶۷	تونىۋوتىژى فەرھەنگى
۱۶۹	رىنمايى بۆئەنجامدانى گىفتوگۆ لىگەل بەشداربىۋان

ۋەرزى چۋارەم: دەستەى سەرەكى: تىگەيشتن و بەئەزمونىكردى تونىۋوتىژى

۱۹۱	پىشەكى
۱۹۳	تىگەيشتن و پىناسەكردى تونىۋوتىژى دژى رەگەزى نىر
۲۰۳	كۆبەندى و پىناسەى گىشتىگر بۆ تونىۋوتىژى دژى پىۋان

ۋەرزى پىنجەم: شىكرىدەۋى ھەلومەرجى زەمىنەيى رۋودانى تونىۋوتىژى لى دژى پىۋان

۲۰۷	پىشەكى
۲۰۹	زەمىنە كارى و ئابۋورىيەكان
۲۱۰	ھەلۋاردنى رەگەزى لى ئىنگەكارىيەكان
۲۱۲	سروشتى پىۋانەى كارەسەخت و مەترسىدارەكان
۲۲۶	دەستبەسەرداگرىتى مۆلك و سامانى پىۋان لى لايەن ژنانەۋە
۲۳۰	گرانى و ھەلۋوسان و قەيرانى ئابۋورى
۲۳۲	ھەژارى زۆر، بىكارى و بىبەشى
۲۳۵	خانىەنشىنى و پىرى
۲۳۹	ھەلۋوسان و فشارى ئابۋورى

۲۴۲	چىنى كۆمەلەيتى
۲۴۶	زەمىنە كۆمەلەيتى-فەرھەنگىيە كان
۲۴۷	زەمىنە جىندەرىيە كان:
۲۴۷	بەرەۋىيىشېردى مافە كانى ژنان، فېمىنىزم و كەمكردنەۋەي دەسەلاتى پىاۋان
۲۵۵	گروۋپى ھاۋتەمەن و تۆرە كانى پەيۋەندى
۲۶۳	گەرەكە ھەژارنشىنە كانى شار ۋەك زەمىنەيەك بۇ تاۋان و تاراندىن و توندوتىژى دژى پىاۋان
۲۶۸	خىزان و خىزمايەتى
۲۶۸	پېكھاتەي پەيۋەندى خانەۋادە
۲۸۳	مەرچە سەختە كانى ھاۋسەرگىرى
۲۹۰	زەمىنە فەرھەنگىيە كان
۲۹۰	بىر و باۋەرى فەرھەنگى و كلىشە فەرھەنگىيە كان
۳۲۷	رەھەندە نەرىتىيە كانى چەمكى پىاۋەتى
۳۳۲	ئامرازە فەرھەنگىيە كانى تاراندىن و ۋەدەرنانى كۆمەلەيتى پىاۋان
۳۳۶	فەرھەنگى بىدەنگى و راپۇرت نەكردى توندوتىژى دژى پىاۋان
۳۴۷	نەزانى و ناۋشپارى كۆمەلگا
۳۵۵	ژېر فەرھەنگە كان
۳۶۵	روانگەي كۆمەلگا بۇ جفاكە ئىلجىبى تىكىۋە كان
۳۷۷	زەمىنە مىدىيە كانى فۇرگىرتى توندوتىژى دژى رەگەزى نىر لە كۆمەلگەي ئىرانىدا
۳۷۷	روۋمالكردى لاۋازى مىدىيە پىاۋانى قوربانى
۳۸۳	تەشەنەسەندىن و بۇلۇبۇنەۋەي توندوتىژى لە مىدىا گىشتىيە كاندا
۳۸۵	تۆرە كۆمەلەيتىيە كان
۳۸۷	زەمىنە ئايىنىيە كان
۳۸۸	ھەلۋاردى ئايىنى
۳۹۰	دەمارگرۇپپە ئايىنىيە كان
۳۹۳	نۆرمە ئايىنىيە كانى پەيۋەندىيە كانى نىۋان كچان و كوران
۳۹۵	مىردى وشكەمەزھەبى
۳۹۷	روانگەي ئايىن بۇئەو كەسانەي كە ھۆگرى سىكىسى جىاۋازيان ھەيە
۴۰۰	زەمىنە ياسايىيە كان
۴۰۰	مىلانىتى ياسانەرىتى و مۇدىرنە كان
۴۰۲	رۇلى كۆمەلەيتى ژنان لە جىھانى نەرىتى و مۇدىرن
۴۰۳	مىلانىتى نىۋان فىقھە و ئازادىيە مەدەنىيە كان
۴۰۶	بۇشايى ياسايى بۇ پىراگەيشتىن بەو كەسانەي كە ھۆگرى سىكىسى جىاۋازيان ھەيە
۴۰۸	نايە كسانىيە مافە كان و بەرپىسارىيە كانى ژن و پىاۋ

پر سه کانی سه ره رشتیکردنی مندال	۴۱۰
کیشنه کانی په یوه ست به مافه ئابووریه کانی ژنان له یاسای (بری مارهیی)	۴۱۳
چه مکی «ئو جره تولمیسل» سی ژنان له خانه واده	۴۱۸
پشتیوانیی له راده به دهری یاسا کان له مولک و داهاتی ژنان (جیاکارییی یاسایی)	۴۲۰
هه لسو که وتی دو وفاقه له سیسته می یاساییدا بو حال ته کانی خیانه ت	۴۲۱
بو شاییه یاساییه کانی سزادانی ده ستر یژی سیکی و جهسته یی دژی مندالانی کور	۴۲۲
یاسا کانی په یوه ست به دابه شکردنی مولک، بری مارهیی و گوپراه لی و سه ربازی	۴۲۳
بیباوه پی کو مه لگا و ده زگای داد به یه کسانیی جینده ری و لیکه و ته کانی	۴۲۶
پابه ندیی نه نادا دپه روه ری و یه کلایه نه کانی یاسا خیزانییه کان	۴۲۷
روانگه ی ناها و سه نگیی قه زایی بو چه مکی ده ستر یژی و به رگریی پیاوان	۴۲۷
جیبه جیکردنی هه له ی یاسا له لایه ن جیبه جیکارانی یاسا	۴۲۹
تیگه یشتنی لاواری یاسا له توندوتیژی	۴۳۳
زهمینه سیاسیییه کان	۴۳۵
فشاری به هو ی ناها و سه نگیی قه باره ی کار، که میی هیزی کار و ئیمتیا زی که م	۴۳۵
زهمینه سیاسه تدانانه کان	۴۴۴

وه رزی شه شه م: شیکردنه وهی هه لومه رجه ده ستیوه رده ره کان

پیشه کی	۴۵۵
هه لومه رجه ده ستیوه رده ره تاکه که سییه کان	۴۵۷
هه لومه رجی ده ستیوه رده ری سۆزداری ده روونی	۴۵۷
بیبه شیی سۆزداری	۴۵۷
توندیی زهخت و فشاری ده روونی دژ به پیاوان	۴۶۱
بیرکردنه وه و زهینییه تی تووره ی پیاوان	۴۶۴
که میی متمانه به خو یی	۴۶۷
درو سترکردنی فشار و دل راوکئ و ترس	۴۷۰
ناسازگاری و سه رسه ختی	۴۷۵
هه لومه رجه کانی ده ستیوه رده ری جهسته یی	۴۷۸
هه لومه رجه ده ستیوه رده ره سیکیسیه کان	۴۸۳
په یوه ندیی هاوته رب (په یوه ندیی سیکی له دهره وهی چوارچپوهی ها و سه رتیی)	۴۸۳
تیکچوونی سیکی	۴۸۶
نه زانیی سیکی	۴۹۲
هه لومه رجه کانی ده ستیوه رده ری خیزانی	۴۹۵
ها و سه رگریی ناله بار	۴۹۶

۵۰۳		نەبوونی گفتوگو و پشتیوانی و هاودلی له ناو خیزاندا
۵۰۸		ناکوکی هاوسەرێتی هاوسەرەکان
۵۱۱		دەسەلاتسەپینی و کۆنترۆلگەری هاوسەرەکان
۵۱۵		شیواژەکانی پەرورەدە کردنی منداڵ لەسەر بنەمای سزا و توندوتیژی
۵۲۰		چەوساندنەوی خیزانی
۵۲۴		دۆخی سەرپەرشتیکردنی منداڵان
۵۲۷		زیادکردنی هەیمەنە ی ژنان و لاوازکردنی هەیمەنە ی پیاوان له خیزاندا
۵۳۰		نەبوونی خوشگوزەرانیی خانەوادەیی و کات بەسەربردن
۵۳۴		هەلومەرجە دەستیۆەر دەرە کۆمەڵایەتیەکان
۵۳۴		ناوناتۆرە ی کۆمەڵایەتی
۵۳۹		گواستەووی سەرچەشنی تاوانکاری له رێگە ی تۆری خزمایەتیەو
۵۴۲		هەلاواردن و نایە کسانیی جێندەری
۵۴۸		بوونی کەشی بێمتەمانەیی له ناو کۆمەڵگادا
۵۵۱		تۆری هاوڕێیان
۵۵۴		بارودۆخی کۆمەڵایەتی کەلان
۵۵۸		کەمتەرخەمی کۆمەڵگا بەرامبەر بە کێشەکانی پیاوان
۵۶۱		تاریخوایی پیاوان
۵۶۴		هەلومەرجە دەستیۆەر دەرە ئابووریەکان
۵۶۵		هەلاوسان و گرانی
۵۶۹		فشاری کار و پیشەیی: سەرھەڵدانی توندوتیژی دژی پیاوان
۵۷۳		هەژاری و هەرەسەتانی دارایی و بیکاریی پیاوان
۵۷۶		وابەستەیی ئابووری بە ئەنجامدەری توندوتیژی
۵۷۹		بیتوانایی پیاوان له دابینکردنی بژێوی ژانی خۆیان
۵۸۳		سەرنجراکیشیی داھاتی فرۆشتنی مادە ھۆشبەرەکان
۵۸۶		هەلومەرجە دەستیۆەر دەرە رێکخراوەییەکان
۵۹۰		هەلومەرجە دەستیۆەر دەرە فەرھەنگییەکان
۵۹۰		رۆخی لوکسگەراییی و چالۆکەریی ئاfrه تان
۵۹۳		روانگە ی ئامرازانە بۆ پیاوان
۵۹۶		کلێشە رۆلێیەکان
۶۰۰		هەلومەرجە دەستیۆەر دەرە ئایینیەکان
۶۰۲		هەلومەرجە دەستیۆەر دەرە یاسایی - سیاسییەکان
۶۰۳		حوکمرانی له سیستەمی بەرپۆەبردن (نەبوونی چاودێری)
۶۱۴		نەبوونی ناوەندە دەررووناسی و راویژکارییەکان

پرسە ياسايى و دادوهرىيە كان ۶۱۶

وهرزى حەوتەم: شىكرىدەنەۋى ھەلومەرجى ھۆكارىي توندوتىژى دژى پىاۋان

پىشەكى	۶۲۵
ھۆكارە راستەۋخۆكان	۶۲۷
ھۆكارە تاكە كەسىيە كان	۶۲۷
ھۆكارە جەستەيى و سىكسىيە كان	۶۲۷
ورۋوژاۋىي سىكسى	۶۲۸
تىكچوۋنى ۋاژىنىموۋس (زىي ژنان) و بىبەشبوۋنى مېرد لە سىكس	۶۲۹
سەرنجراكتىشىيە جەستەيە كانى كوران	۶۳۱
ماندوۋىيتىي لەرادەبەدەرى كاركردى پىاۋان	۶۳۳
ھۆكارە دەرۋونىيە كان	۶۳۵
نكۆلىكردىن لە نەخۆشىي دەرۋونى لە لايەن نەخۆشەۋە	۶۳۷
ۋەسۋاس (كاۋىژى فىكرى)	۶۳۸
سەركوتكردىن توۋرەيى	۶۴۱
تىكچوۋنى كەسايەتیی (بۆردرلاين يان سنوۋرى) و پارانوۋيائىدى، شىزۋفرىنيا	۶۴۴
سەركوتكردىن ھەستە كان	۶۴۷
سەندروۋى مراۋى	۶۵۲
سەندروۋى سەندرىلاي خانمانى خاۋەن ئەزمۈۋن	۶۵۵
سىفەتە كەسايەتییە كان	۶۵۸
لاسارى و پەسەندخۋازى (تەئىدخۋازى)	۶۵۸
كەمى متمانەبەخۆيى	۶۶۱
ملھورپى و كەلەگايى	۶۶۳
لاسارى	۶۶۷
كەمالگەرايى	۶۷۰
تۆلەسەندەنەۋە	۶۷۳
غرۋور و لووتبەرزى و بى شەرمى	۶۷۷
تەماح و چاۋچنۆكى	۶۷۹
درۆ و مادەخۋازى	۶۸۱
تاۋانكارى	۶۸۴
فرەچەشخۋازى	۶۸۹
ئەزمۈۋنە تاكە كەسىيە كان	۶۹۱
بى ئەزمۈۋنىي سىكسى	۶۹۲

۶۹۴	 ئەزمۇنى ژيان
۶۹۹	 ھۆكۈمەت خىزىنىيە كان
۶۹۹	 ژنى تاكرەو
۷۰۲	 وابەستەيى سۆزدارىيى نائەمن و بەرەلكران لە لايەن خۆشەويست يان بنەمالەو
۷۰۵	 پەرورەدە و كەم تەھەمولى
۷۰۸	 يىبەشبوونى سۆزدارى
۷۱۰	 لاوازىي لە جىبەجىكردى چاۋەرۋانىيە رۆلىيە كان
۷۱۲	 پشتبەستىن بە مالى دايك و باوك
۷۱۶	 ھۆكۈمەت نازىستەوخۇكان (پىكەتەيى)
۷۱۶	 ھۆكۈمەت كۆمەلەيەتتەيە كان
۷۱۶	 فشارى نۇرمايتىقى بەرامبەر بە پياۋان
۷۱۸	 ناۋناتۆرەي كۆمەلەيەتتى
۷۲۱	 چاۋەرۋانى و چاۋلىكەرى
۷۲۴	 ھۆكۈمەت ئابۋورىيە كان
۷۲۴	 لاوازىي ھىزى ئابۋورى
۷۲۷	 بەدخۇراكى و نەخۇشى

وهرزى ھەشتەم: شىكارى پىكارە كان (پىكارە كانى بەرپەرچدانەو)

۷۳۱	 پىشەكى
۷۳۳	 ستراتىژىي پاسىقەنە
۷۳۳	 توندوتىژى دژى ئەۋىترى (كەسانى تر)
۷۳۴	 پىچراندنى پەيوەندى
۷۳۷	 سەپاندنى توندوتىژى و تاۋان بۆۋەدەستەپىنانى دەسەلات
۷۴۰	 شەرەنگىزىي پاسىقەنە
۷۴۳	 ستراتىژى دژى خود
۷۴۳	 گۆشەگىرىي كۆمەلەيەتتى و ھۆگرى بۆ گۆشەگىرى
۷۴۷	 خۇكۇشتن و لەخۇدانى پياۋان
۷۵۳	 تەھەمۇلكردنى توندوتىژى، رۋوبەروۋنەبوۋنەو و قىۋولكردى توندوتىژى
۷۵۶	 پەنابردن بۆ كحوول و مادە ھۆشەرە كان و دەرمانە ھىۋرەكەرەوە كان
۷۶۰	 تاتۇكردن (خالكوئان)؛ توۋرەيى لە دژى خود
۷۶۳	 نەپىنىكارى
۷۶۶	 خۇرەھەتكردن وەك ستراتىژىي بەرگرى
۷۶۸	 خۇبەتاۋانبارزانين و لە دلداھىشتەنەو كىشە كان

۷۷۲	ستراتیژییە چالاكەكان
۷۷۳	ستراتیژی لە سەر بنەمای چارەسەرکردنی کیشە
۷۷۳	هەولدان بۆ چارەسەرکردنی کیشەكان
۷۷۶	کوچ و جیگۆرکێ و گواستەنەوی شوینی ژبان و خویندن
۷۸۰	سەردانکردنی دەروونس و یاریدەدەری کۆمەڵایەتی و دامەزراوە دادوەرییەكان (قەزایی) و پۆلیس
۷۸۲	بیر و خەیاڵی باش و ئومێدواریبوون
۷۸۴	گفتوگۆ و تیگەبەستنی هاوبەش لە ناو خانەوادە
۷۸۹	دەربڕینی هەست و خواستەكان لە ناو فەزای خانەوادەدا
۷۹۱	بەرزکردنەوی ئاستی بەتوانایی و بارودۆخی ژبان
۷۹۵	هەلسوکهوت لە گەڵ خەڵک
۷۹۷	ستراتیژییە شەڕانگیزییەكان
۷۹۷	ستراتیژییە شەڕانگیزییە جەستەیی یان فیزیکییەكان
۷۹۷	دەردانی توورەیی لە ڕینگە شکاندنی کەلوپەلی ناوماڵ
۸۰۰	وەرزشی ماسوولکەیی وەک کاردانەوێک بەرامبەر بە توورەیی سەرکوتکراو
۸۰۲	ستراتیژییە شەڕانگیزییە دەروونی و سۆزدارییەكان
۸۰۲	لۆمەکردنی قوربانی
۸۰۶	خیانەت
۸۱۱	تۆڵەکردنەو و سەرسەختی
۸۱۵	هەپەشەکردن
۸۱۸	نەبوونی هاوسەنگی لە دەربڕینی سۆز و خوشەوێستی
۸۲۱	ستراتیژییە شەڕانگیزییە سێکسییەكان
۸۲۱	سەرکوتکردنی ئەندامە سێکسییەكان لە ژنانی ترانسدا
۸۲۵	شک و گومان بەرامبەر بە حەقیقەتی سێکسی لە ناو کەسانی ترانسدا
۸۲۷	ئازاردانی سێکسی وەک تۆڵەکردنەو
۸۲۹	دەستدریژی سێکسی دژی پیاوان
۸۳۲	ستراتیژییەکانی شەڕانگیزییە کۆمەڵایەتی
۸۳۲	شوناسسەرپێنەوی نەوجەوانان لەبەر ڕەگەز
۸۳۲	لاتیگەری و ملهوپکردن
۸۳۴	دزی یان تاوانکارییە کۆمەڵایەتی
۸۳۹	سنووردانکردن و کۆنترۆڵکردنی توند
۸۴۱	ناوناقەوان لە قوربانی
۸۴۵	هاروواجی کردن لە قوتابخانە: کاردانەوێک تۆڵەسەندنەوانە بەرامبەر بە توندوتیژی مامۆستا
۸۴۷	ستراتیژییە هێرشییە ئابووری

۸۴۷	به ده که لکی له مافه داراییه کان، فشاره ئابوورییه کانی له ناو په یوه نندییه هاوسه ریتیییه کانی ئیران ...
۸۵۱	بیبه شکردنی مندالان له میرات و مولک و سه روهت و سامان
۸۵۳	ستراتیژی بهرگریانه
۸۵۳	په خساندنې هه لی کات به سه ربردن و سه رگه رمی و پیشه
۸۵۵	په ووبه پروووبونه وه و بهرنگار بوونه وهی توندوتیژی
۸۵۹	په نابردنه بهر رپوره سمی ئایینی، نویتز، نه زر، سیحر و جادوو
۸۶۲	به ده روونیکردنی توورپه یی یان بووژاندنه وهی شوناسی پیاوانه له ریگه ی نکولیکردن له توندوتیژی ...
۸۶۶	مندال خستنه وهی زوره ملی
۸۶۸	هاوسه رگریی ترانسه کان بو پیناسه کردنه وهی شوناس
۸۶۹	باجدان

وهرزی نۆیه م: شیکاری لیکه وته کانی توندوتیژی دزی پیاوان

۸۷۵	پیشه کی
۸۷۷	لیکه وته تاکه که سییه کان
۸۷۸	لیکه وته دهروونی - سوژدارییه کان
۸۷۹	زیانه کانی دهروونی و روهییه کان بو پیاوان
۸۸۴	هه سترکردن به له ناوچوون و به دبختی و دامای
۸۹۱	مه رگی چیتز و شادی له ژياندا
۸۹۴	خوئازاری
۸۹۷	گوشه گیری و تیکچوونی دهروونی
۹۰۱	ئالووده بوون و خو له ناو بردن
۹۰۵	په شبینی و بی متمانه یی
۹۱۰	هه سترکردن به سه رلیشتیواوی و دامای
۹۱۵	تیکچوونی کارکردی ناسیاری و په فتاریی میشک
۹۲۰	تیکچوونی بیرکردنه وه و ته رکیز و بیتوانایی له راپه راندنی ئه رکه کان
۹۲۴	تیکچوونی خه و
۹۲۶	که مبوونه وهی ته ندروستی دهروونی
۹۲۹	لاواز بوونی سه رچاوه کانی پشتیوانیی کومه لایه تی و دهروونی
۹۳۲	که مبوونه وهی متمانه به خو بوون
۹۳۷	سترئیس
۹۴۱	خه موکی
۹۴۴	ترس و دله راوکی
۹۴۹	توورپه یی و شه په نگیزی

۹۵۵		ههستی شهرمه زاری و په شیمانی لای پیاوان
۹۵۹		تۆله کردنه وه
۹۶۲		ته نیایی، گوښه گیری، نائهمنی، نائومیدی
۹۶۷		له ده سستانی ئیراده و هه لېژاردن و هه یمه نه ی پیاوان
۹۷۰		لېکه وته جهسته ییه کان
۹۷۱		مردنی پیاوان
۹۷۵		خه ساروت و ماندوو بوونه جهسته ییه کان
۹۷۸		توندوتیژی سیکیسی
۹۸۲		نه خوښییه کانی جهسته و کوئه ندامی هه رس و ماسوولکه کان
۹۸۶		نه خوښییه درېڅخایه نه کان (دل و خوینبه ره کان، دیایت یان شه کره، هه وکردن)
۹۸۹		خو کوشتن
۹۹۳		لېکه وته سیکیسییه کان
۱۰۰۱		لېکه وته خیزانییه کان
۱۰۰۲		هه لوه شانده وهی خیزان
۱۰۰۶		که مېوونه وهی وتویر له ناو خانه واده دا
۱۰۱۳		زیادبوونی توندوتیژی دژی مندا لان
۱۰۱۷		لېکه وته کوومه لایه تییه کان
۱۰۱۸		هه لکشانی ریژه ی تاوان له ناو کوومه لگادا
۱۰۲۴		تارانندی کوومه لایه تی
۱۰۲۸		لانه وازی و کارتۆن خهوی
۱۰۳۳		راکردن له قوتا بخانه و وازهینان له خویندن
۱۰۳۷		له ده سستانی ریژ و پینگه ی کوومه لایه تی پیاوان
۱۰۴۳		ناوناتۆره و بهدناوی
۱۰۴۵		له سیداره دان و زیندانیکردن و پیدانی پاره ی دییه
۱۰۴۸		بلاو بوونه وهی توندوتیژی و نائهمنی له کوومه لگادا
۱۰۵۳		لېکه وته ئابوورییه کان
۱۰۵۴		لېکه وته ی ته لاق زیانیکی ئابووری قورس ئاوقانی پیاوان ده کا
۱۰۵۶		زیانی ئابووری به هو ی تاوانه وه
۱۰۶۰		تیکچوونی کار و چالاک ی و داها تی پیاوان
۱۰۶۴		لېکه وته نه خلاقییه کان
۱۰۶۶		دارمان و لاواز بوونی پرهنسیپه نه خلاقییه کان
۱۰۶۹		په یوه ندی هه و ته رب
۱۰۷۳		ده ستر ریژی سیکیسی بنه ماله

وهرزی دهیهم: کۆبهندی و خستنه‌رووی ږیکاره‌کان

- پېښه‌کی ۱۰۷۹
- ستراتیژییه‌کانی هۆشیارکردنه‌وه‌ی گشتی بۆ ږیگریکردن له توندوتیژی دژی په‌گه‌زی نیر ۱۰۸۱
- راهینانی توانا‌کانی ژیان ۱۰۸۱
- په‌ره‌پیدانی راهینان بۆ هه‌موو گرووپه‌ ته‌مه‌نی و په‌گه‌زی‌تییه‌کان ۱۰۸۶
- په‌روه‌رده‌ی په‌یوه‌ست به LGBTQ ۱۰۹۵
- راهینان بۆ به‌رپرسان و پسپوران و کارناسان ۱۱۰۰
- راهینانی ناوه‌نده‌کانی ئینتزامی و دامه‌زراوه‌ دادوه‌رییه‌کان بۆ ده‌ستیوه‌ردان له توندوتیژی خیزانی ۱۱۰۰
- راهینانی ئامانجداری چاره‌سهر‌کردنی پرس له دامه‌زراوه‌ په‌روه‌رده‌یه‌یه‌کان ۱۱۰۳
- ئاماده‌کردن و به‌ره‌مه‌پینانی پاکیتی راهینان بۆ یاریده‌ده‌رانی کۆمه‌لایه‌تی ۱۱۰۵
- به‌شداریکردنی راگه‌یاندنه‌کان و قوتابخانه‌کان له راهینانی بنه‌ماله‌دا ۱۱۰۷
- په‌ره‌پیدانی راهینان بۆ هه‌موو گرووپه‌ ته‌مه‌نی و په‌گه‌زییه‌کان ۱۱۰۹
- راهینانی بالقوونی کۆمه‌لایه‌تی به‌ منداڵان ۱۱۱۴
- ږیکاره‌کانی چاره‌سهر بۆ ږیگریکردن له توندوتیژی دژی په‌گه‌زی نیر ۱۱۱۷
- گۆږینی روانگه‌کان له ده‌ستیوه‌ردان و چاره‌سهر‌کردنه‌وه بۆ پېښگیری ۱۱۱۷
- دابینکردنی که‌ره‌سه‌ی ږیگریکردن له نه‌خۆشیه‌ ته‌شه‌نه‌سینه‌کان بۆ که‌سانی ترانس ۱۱۱۹
- دابینکردنی تیچووی نه‌شته‌رگه‌ریی گۆږینی په‌گه‌ز بۆ که‌سانی ترانس ۱۱۲۱
- چاره‌سهری تیکچوونی ده‌روونی پېښ هاوسه‌رگیری ۱۱۲۳
- پشکیننی ته‌ندروستی ده‌روونی دایک و باوک بۆ ږیگریکردن له ده‌ستدریژی سیکیسی و جه‌سته‌یی ۱۱۲۵
- ږیکاری یاسایی بۆ پېښگیری و که‌مک‌ده‌وه‌ی توندوتیژی دژی په‌گه‌زی نیر ۱۱۲۷
- هه‌موار‌کردنه‌وه‌ی یاسا‌کانی خیزان (ماره‌یی، نه‌فه‌قه، سه‌ره‌رشته‌یکردن) ۱۱۲۷
- هه‌موار‌کردنه‌وه‌ی یاسای منداڵ‌هاوسه‌ری ۱۱۳۲
- ده‌رکردنی یاسا بۆ پشتگیریکردنی کۆمه‌لگه‌ی ئیڵ‌جی‌بی‌تی کیو ۱۱۳۴
- فه‌ره‌نگ‌سازی بۆ وه‌رگرتنی یارمه‌تی له ږیک‌خراوه‌ پسپورییه‌کان ۱۱۳۹
- ږیکاره‌مه‌عه‌وه‌یه‌یه‌کانی پېښگیری و که‌مک‌ده‌وه‌ی توندوتیژی دژی په‌گه‌زی نیر ۱۱۴۱
- ږیکاره‌ده‌رووناسی و یاریده‌ده‌رییه‌کان و ږیگریکردن و که‌مک‌ده‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان ۱۱۴۳
- په‌ره‌پیدانی سیسته‌می پسپوری راوړت‌کاری و ده‌رووناسی و یاریده‌ده‌ریی کۆمه‌لایه‌تی ۱۱۴۳
- رۆلی خواسته‌سۆزداری و ده‌روونی و سیکیسییه‌کان له ږیگریکردن له توندوتیژی ۱۱۴۹
- روانینی ئه‌رینی و ږیزگرتانه‌ له که‌سانی زیانلیکه‌وتوو ۱۱۵۰
- دابینکردنی ئاسووده‌یی و ئارامی ده‌روونی بۆ پیاوان ۱۱۵۲
- ږیکاره‌ئابوورییه‌کانی پېښگیری له توندوتیژی دژی پیاوان ۱۱۵۴
- به‌هیزکردنی باری ئابووری پیاوان زه‌مینه‌ بۆ توکمه‌بوونی خیزان خۆش ده‌کا ۱۱۵۴
- ږیکاره‌پشتیوانیه‌یه‌کان ۱۱۵۶

- پەرەپېدانی ھەلى کار و کار و کاسىبى ھەمىشەبى ۱۱۶۰
- ھەولدان بۆسەرەخۆکردنى مندالانى کار ۱۱۶۴
- رېکارە کۆمەلایەتییەکان بۆ رېگرېکردن لە توندوتیژی رەگەزى نیر** ۱۱۶۵
- کات بەسەربردن لە گەل خانەوادە بۆ کەمکردنەوى توندوتیژی ۱۱۶۵
- باشترکردنى فەزای کۆمەلایەتیی کۆمەلگا ۱۱۶۷
- دامەزراندنى رېکخراوە مەدەنییەکان بۆ پالېستیکردنى پیاوانى قوربانى توندوتیژی ۱۱۶۹
- چاودېرى قوتابخانەکان بۆ رېگرېکردن لە ئازاردانى سېکسى لە لایەن کەسانى ملھور و چەوسینەرەو ۱۱۷۱
- رېکارى سیاسەتدانەرە بۆ رېگرېکردن لە توندوتیژی دژى رەگەزى نیر** ۱۱۷۲
- گۆرپى سىستەمى بەرەنگاربوونەوى مادە ھۆشبەرەکان و ورووژینەرەکان (ناکارایى زیندان و کەمپ و ناوئەندەکانى چاکسازى) ۱۱۷۲
- رېگرېکردنى حکومەتەکان لە بەدکەلکى دارایى لە مندالانى سەر شەقام و کار ۱۱۷۶
- چاکسازى لە سىستەمى تۆمارکردنى ئامارى سەبارەت بە توندوتیژی دژى پیاوان لە کۆمەلگادا ۱۱۷۷
- رېکارە فەرھەنگىیەکان بۆ رېگرېکردن لە توندوتیژی دژى پیاوان** ۱۱۷۹
- دووبارە پیناسە کردنەوى توندوتیژی ناچەستەییەکان ۱۱۷۹
- پیناسە کردنەوى رۆلە سېکسى و رەگەزىتى و کۆمەلایەتییەکان لە ناو خانەوادەدا ۱۱۸۱
- ھۆشیار کردنەوى ئافەرەتان سەبارەت بە ئەرک و بەرپرسیارىتیی ھاوسەرىتى ۱۱۸۶
- پنویستى فەرھەنگسازى بە بەکارھێنانى پتانسىلە فەرھەنگىیەکان ۱۱۹۰
- ھۆشیار کردنەوى پیاوان بۆ ئەوێ لە دۆخى توندوتیژدا داواى یارمەتى بکەن ۱۱۹۳
- قبوولکردنى شوناسى کۆمەلگەى ئیلى جى بى تى کىو** ۱۱۹۶
- پنویستى بلاوکردنەوى کتیب و بابەتى پەيوەندىدار ۱۱۹۹
- پنویستى گرینگىدان بە میدیا و حکومەت وە ک توخمگەلکى کە خەسارەت و زیان کەم دەکەنەو ۱۲۰۱

وهرزى كۆتایی: كۆبەندى و پوختەى توێژینەو

دووبارە خوێندنەوى توندوتیژی لە ژێر سێبەرى بێدەنگى پیکهاتەبى، بۆشایى دامەزراوێ و نەبوونى گوتارى داكۆكىكارانە ۱۲۰۷

سەرچاوە و ژێدەرەکان ۱۲۲۷

پېرستى وېنه كان

- ۱: نا بۇ توندوتىژى ۳۴ وېنه ۱
- ۲: ئەنجامى توڭشەنەۋەي سالى ۲۰۲۳ سەبارەت بە جۆرە كانى توندوتىژى دژى پياۋان ۶۶ وېنه ۲
- ۳: رېژەي قوربانىانى توندوتىژى خىزانى ۷۳ وېنه ۳
- ۳-۱: مۆدىلى چەمكىي توڭشەنەۋە ۱۴۸ مۆدىلى ژمارە ۱-۳
- ۴: ئەفسانە فەرھەنگىيە كانى كردهۋەي پياۋانە و ژنانە ۱۸۷ وېنه ۴
- ۵: نەبوۋنى ئامارى بىنراۋ و زانستى سەبارەت بە توندوتىژى دژى پياۋان ۲۲۸ وېنه ۵
- ۶: ئەۋ ھۆكارانەي كە ۋا لە پياۋان دە كا بەرگەي پەيوەندىي توندوتىژە كان بگرن ۲۹۵ وېنه ۶
- ۷: ئەۋ پياۋانەي بە جۆرە جياۋازە كانى توندوتىژى دەۋرە دراۋن ۵۰۴ وېنه ۷
- ۸: پياۋ ھەم ئەنجامدەرى توندوتىژى و ھەم قوربانىي توندوتىژى ۶۳۶ وېنه ۸
- ۹: بېدەسەلاتىي زۆربەي پياۋان لە بەرامبەر توندوتىژى ۶۷۵ وېنه ۹
- ۱۰: لە دلدا راگرتنى رەنج و ئازارى توندوتىژى ۷۴۱ وېنه ۱۰
- ۱۱: خۆ لەناۋەردنى دەروۋنى لە جياتى روۋبەرۋوبوۋنەۋەي توندوتىژى ۸۶۲ وېنه ۱۱
- ۱۳: توندوتىژىي جەستەيى دژى پياۋان ۹۴۵ وېنه ۱۳
- ۱۴: توندوتىژىي خىزانى دژى پياۋان ۱۰۴۱ وېنه ۱۴
- ۱۵: توندوتىژىي ئابۋورى دژى پياۋان لە ناۋ خىزاندا ۱۰۵۹ وېنه ۱۵
- ۱۶: رېگريگىردن لە توندوتىژىي دژى پياۋان ۱۱۰۱ وېنه ۱۶
- ۱۷: توندوتىژىي پىكھاتەيى لە ناۋ مال و كۆمەلگادا دژى پياۋان ۱۱۸۳ وېنه ۱۷

چەند قسەيەك لە گەڵ خۆينەران و سپاس و پێزانين

ئەم توێژينهوه هەولێکە بۆ دووبارە پێناسەکردنەوه و سەرلەنوێ خۆپەندەوه بۆ پرسە کۆمەڵایەتیەکانی پەيوەست بە رەگەزی نێر (پیاو و کور)، لە چوارچێوەی توندوتیژی و خەسارەتە کۆمەڵایەتیەکان و بە شێوەیەکی شێوازەمەندانە رەخنە لەو کلیشه باوانە دەگرێ و سەبارەت بە پیاوێتی و نایەکسانیی کۆمەڵایەتی و جێندەرییە.

مەبەست لە نووسینی ئەم توێژينهوه کەمکردنەوه یان بەرەنگاربوونەوهی دیاردەیی حاشاھەلنەگر و ئالۆزی توندوتیژی دژی ژنان نییە، بە لککوو نیازی وایە بە تەواوکردنی پازیلی ناسینی توندوتیژی، بەستینی ھەنگاونان بەرەو یەک «دادپەروری جێندەری» راستەقینە و ھەمەلایەنە دابین بکا بۆ ئەوێ ھەموو گرووپ و ھۆگرییە سێکسییەکان لە سایەیی ئەو دادپەرورییەدا ئاسایشی بەردەوام بە دەست بھێنن.

ئەنگیزەیی ئەم توێژينهوه لە یەکتەرپرینی دوو ئاستی شیکارییەوه سەرچاوە دەگرێت: ئاستی بچووکی ئەزموونی ژیاو و ئاستی کەلانی پیکھاتە کۆمەڵایەتیەکان. لە ئاستی بچووکی ئەزموونە کەسییەکانم کە پێشتر لە ژياننامەیی خۆمدا (بەرخۆدان ژيانە) بە لگەمەند بوو، خالی سەرەتایی چوونە ناو پرسە توندوتیژی و سازوکارەکانی بوو. بە لām ئەم ئەزموونە ژیاو، لە رۆبەرۆبوونەوهی لە گەڵ بواریکی کۆمەڵایەتی ئالۆز زیندانی ئەقین (۲۰۱۹) بوو تە پرسیاریکی کۆمەڵناسانەیی بە پەلە و بنەرەتی. بێینی بارودۆخی زیندانیی ماریی و شیکردنەوهی گوتاری گرووپەکانی لایەنگری مافەکانی پیاوان، منی بەرەروروی داتای مەیدانییەکان کردەوه کە لە چوارچێوە تیۆرییە باوە کاندای جێیان نەدەبوو و کەسانیک کە لە ژێر کاریگەریی بزوتنەوه گەلی وە کوو می توو (Me Too) دا بوون و خۆشم لە ھەندیک قۆناغدا ئامانجی ھێرشەکانیان بووم، یارمەتی دام بۆ ئەوێ لە لایەنە شاراو و کەمتر ناسراوەکانی پرسە پیاوان تیگەم. لێرەدا بوو کە پارادایمی بالادەست کە توندوتیژی و چەوساندنەوهی سێکسی وە ک دیاردەیی کە یە کلايەنە پێناسە دەکا کە تارادەیی کە زۆر لە لایەن پیاوانەوه بەرامبەر بە ژنان ئەنجام دەدری، بە لامەوه ناتەواو بوو. ئەم چوارچێوە ناتوانی ئەو خەسارەتە قوولانەیی کە خودی پیاوان و کوران خۆیان ھەر لەم پیکھاتەدا بە ئەزموونی دەکەن، رۆون بکاتەوه؛ دەبن، خەسارەتگەلی وە کوو خەتەنە، ھاوسەرگیریی مندالان و دەستدریژی سێکسی کە بە ھۆی کلیشه سەپینراوەکانی «پیاوێتی» - چاوەروانیی بە ھێزبوون، دەسەلات و سەرکوتکردنی لاوازی - بە ئەنقەست پەرەتیز خراون و سەرکراون. بۆیە لەم توێژينهوهدا، بە پشکینی ئەو سەرچاوە سنووردانەیی کە لە بواری توێژينهوهی پیاواندا ھەن، ھەولمان دا تیگەیشتنیکی قوولتر لە بارەیی کیشەکانی ئەم گرووپە و دەست بەتین و لە دەولەمەندیی توێژينهوهکان ئەم بوارە دەور بێنین. ئەم توێژينهوه لەو پەری چالاکیی ئە کادیمی و تیۆرییە و ھەولێکە بۆ پرکردنەوهی ئەم بۆشاییە تیۆری و پراکتیکییە، و ھێنانە ناو چوارچێوەی رەنجیکی کپ و بیدەنگ کە ئە گەر پشگۆی بخری، ھەر ھەولێک بۆ بە دەست ھێنانی دادپەروری جێندەری ناتەواو و سەر نا کەوێت.

ئەنجامى ئەم لىكۆلىنەۋە ئەو باۋەرە درۆينەيە پوۋچەل دە كاتەۋە كە پىاۋان ھەمىشە لە پىگەي دەسەلات و بالادەستىدان و دان بەۋەدا دەنى كە تەنھا كەمىنەيە كى پىاۋان چىژ لە سامان و دەسەلات ۋەردە گرن و ئەم كەمىنەيە زۆر جار نەك تەنھا ژنان بەلكوو پىاۋانى دىكەش دەچەۋسىنەۋە. ئەو تىروانىنە باۋەي كە پىاۋان بە گشتى دەسەلات و سامان و بالادەستىيان ھەيە، چەۋاشە كارىيە. لە راستىدا تەنھا كەمىنەيە كە زۆر بەيان پىاۋن و بەشىكىشيان ژنن، بەشىكى زۆر لە سەرچاۋە كانى جىھانيان لە ژىر رىكەيدايە. ئەم كەمىنە نەك تەنھا ژنان، بەلكوو پىاۋانى دىكەش دەچەۋسىنەۋە، ۋە كوو كرىكارانى كارگە و پىشەسازىيە كان، كارمەندان و ھىزە مەۋىيە كانى دىكەي ژىر فەرمانى ئەۋان كە ئەمەش دەرھاۋىشتەي دابەشكردنى نايە كسانى دەسەلات و سەرۋەت و سامانە لە جىھانە. ئەم لىكۆلىنەۋە بە شىكردنەۋەي پىكەتە كانى دەسەلات، ئەم بابەتە تاۋتوۋ دە كا كە چۆن كەمىنەيە كى بەھىز كە زۆرىنەيان پىاۋن، لە پىگەي كۆنترۆلكردنى سەرچاۋە كانەۋە فشار دەخەنە سەر زۆرىنەي ژنان و پىاۋان. ئەم شىكارىيە دەلاقەيە كى نوۋ بەرەۋ روۋى نايە كسانىي كۆمەلەيەتى دە كاتەۋە. لىكدانەۋەي ئامارە كۆمەلەيەتتەيە كانى ۋە كوو مردن لە شوپنى كار، ژمارەي زىندانىيە كان، ئالۋودەبۋۋانى مادە ھۆشبەرە كان، نەخۆشە دەرۋونىيە كان، ئەۋانەي لە شەرە كاندا كوزران، ژمارەي بېشومارى كورانى قوربانىي ئازار و دەستدرىژىي سىكىسى، ھەرۋەھا رېژەي خۇكۈشتن لە ناۋ پىاۋان كە ھەموو ئەمانە نىشانەي خەسارھلگىرى و لاۋازىي پىاۋان لە بەرامبەر ھەندىك لە پرسە كۆمەلەيەتتەيە كانە كە زۆر جار پشتگوۋى دەخرىن.

بە لەبەرچاۋگرتنى گشتىيى ئەۋ حالەتانەي كە لە دېرە كانى سەرۋەدا باس كراۋن، بە ھۆي ئەۋ مژارانەي كە لە خوارۋە ئامژيان پى دە كرى، پىۋىستى ئەنجامدانى ئەم جۆرە لىكۆلىنەۋانەدا لە داھاتوۋدا زۆر گرىنگە:

- ئەنجامە كانى توۋژىنەۋە بە ئاشكرا كردنى واقىيە شاراۋە كان، نىشان دەدا كە تىروانىنى باۋ سەبارەت بە پىاۋان ۋەك گروۋپىك كە ھەمىشە لە پىگەي دەسەلات و بالادەستىدان، نادروستە. - ئەم توۋژىنەۋە ھەۋل دەدا ئەۋ واقىعانە ئاشكرا بكا كە لە پشت كلىشە رەگەزىتتەيە كاندا بە شاراۋەيى ماۋنەتەۋە. ھىنانە گۆرەۋەي لىكتىگەيشىننىكى ھاۋبەش، بە تىشك خستەنە سەر ئازارە ھاۋبەشە كانى ژنان و پىاۋان، بەستىنىك بۇ گەفتوگۆي مەۋقائەتر و چارەسەرى گشتىي باشتر بىنىتە كايەۋە، بۇ ئەۋەي يارمەتى كەمكردنەۋەي خەسارەتە كۆمەلەيەتتەيە كان بكات.

- ئەم توۋژىنەۋە ھەۋل دەدا دەنگى ئەۋ پىاۋانە بگەيەنەتە گۆيى كۆمەلگا كە بەھۆي كلىشە رەگەزىتتەيە كانەۋە لە دەربرىنى رەنجە كانيان بىيەشن و بە ئاگادار كردنەۋە و رۆشنىكردنەۋەي بەرپۋەبەران و دارپۇزەرانى سىياسەت دەمانھەۋى ئەۋان لە سەر پرسە كانى پىاۋان و كوران ئىش بكن كە ئەم پرسانە ئەمانە: گرىنگىدان بە بابەتە كانى ۋە كوو خەتەنە كرن، ھاۋسەرگىرىي مىندالان و پشتىۋانىكردن لە پىاۋانى بەركەۋتەي خەسارەت و زىانە كۆمەلەيەتتەيە كان.

- ئەنجامە كان دەريانخست كە بۇ بەدپەيىنانى دادپەرۋەرىي كۆمەلەيەتى دەبى لە يەك كاتدا

پرسی هەر دوو ڕەگەز (ژن و پیاو) ئاوری لى بدريتهوه.

- ئەم توپژينهوه هەول دەدا هاوسەنگییه ک له گوتاره جیندهرییه کاندای بخواقیی، که زیاتر به شیویه کی یه کلایه نه پرسى ژانیان تاوتوی کردوه.

- ئەم توپژينهوه به هیوایه به تیشک خستنه سەر پرسى پیاوان و کوران، هەندى چاره سەر بۆ که مکردنه وهى ڕهنجه کۆمه لایه تییه کان دابین بکا، له وانه: زیندانیکران به هوی ماره یی، مردن له شویى کار، ڕیژه ی به رزی خه ته نه کردن، ئالوده بوون به ماده هۆشبه ره کان، نه خۆشییه دهروونییه کان، کوزراوانی جهنگ، ژماره ی بیژوماری کورانی قوربانى ئازار و دهستدریژی سیکسی، ههروه ها ڕیژه ی خۆکوشتن له ناو پیاوان.

ئەم توپژينهويه له چەند ڕووه وه گرینگه:

۱- پڕکردنه وهى بۆساییه کانى توپژينهوه: به و پیه ی که سەرچاوه له بوارى توپژينهوه له مەر پیاوان کهمه، ئەم کاره بۆ قهره بوو کردنه وهى ئەم که موکورییه ههنگاویکی گرینگه.

۲. به چالنج کیشانى کلیشه کان: ئەم توپژينهوه له ڕیگه ی به چالنج کیشانى کلیشه ڕه گه زیتیه کانه وه یارمه تی کۆمه لگا دەدا بۆ ئەوه ی تیگه یشتنیکى وردترى له واقعیه کۆمه لایه تییه کان هه بیت.

۳. دروستکردنى وتووێژى مڕۆیى: ئەم توپژينهوه به جهختکردنه وه له سەر ئازاره هاوبه شه کانى ژنان و پیاوان هه ول دەدا هاودلی و هاوکارى له نیوان گرووپه ڕه گه زییه جیاوازه کاندای به دی بینیت.

۴. کاریگه ریی له سەر دارشتنى سیاسهت: به خستنه ڕووی هەندى پيشنیار بۆ دارشتنى سیاسهت، ئەم توپژينهوه ده توانى هاوکارى به پرسانى حکومهت بکا که له بارودۆخى کۆمه لایه تی بۆ پیاوان و کوران باشتربكات.

ئەم توپژينهوه تیده کۆشى وێرای وهسفکردن و ڕوونکردنه وهى ئەو پرس و کیشانه ی که پیاوان پیوه ی ده نالین، له ڕیگه ی خستنه ڕووی ڕیکارى به کۆمه ل و پيشنیاری سیاسهتداریژى بۆ به ڕیوه به ران و دهزگا په یوه ندیداره کان، ههنگاویک به ره و پیشخستنى دادپهروه رى کۆمه لایه تی بنیت. ئەم ڕۆسه به دروستکردنى هاوسهنگى له گوتارى جیندهرى و زه فکردنه وهى ڕهنجه هاوبه شه مڕۆیه کان ده توانى تیگه یشتنیکى قوولتر و مڕۆی تر له پرسه کۆمه لایه تییه کان به دهسته وه بدات.

ئهنجامة کانى ئەم توپژينهوه به رهه مى بانگه وازکردن بۆ چالاکیی هه ندیک له هاوکاران، توپژهرانى مهیدانى، سه دان به شداربوو که وه لامى پرسیاره کانى ئەم توپژينهوه یان داوه ته وه و ههروه ها ئەو که سانه ی که له قوناغه جیاوازه کانى توپژينهوه دا سوودمان له راوێژ و ڕینماییه کانیان وه رگرتووه. سپاس و پێزانینم بۆ هه وللى هه موو ئەو که سانه هیه، هه رچه نده به شیک له وه لامده ران و که سه کان داویان کردوه به هۆکارى شه خسى و کارى ناویان نه هیئرئ، به لام ئاماده بوونیان له به رهه مه پێنانى ئەم توپژينهوه دا جیگه ی پێزانینه. ئاماژه کردن به یه ک به یه کی به شداربووان مومکین نییه و له قه لهم خستنى ناوی چەند کەس له وهش نامومکینتره. سپاس و پێزانینم بۆ

به‌شداریکردنی هه‌موو ئه‌و كه‌سانه‌هه‌یه كه له هه‌موو قوناغه‌كانی توێژینه‌وه‌دا له خستنه‌رووی بۆچوونی پسپۆرانه‌یان درێغیان نه‌کرد: سه‌ره‌تا سوپاسی دکتۆر ئه‌رده‌شیر به‌هرامی، دکتۆر موحسین مه‌عرووفی و به‌تایبه‌ت هاوڕێیه‌کی ئازیز كه نه‌یانویست ناویان به‌یتریت، ده‌كه‌م كه له سه‌ره‌تای ئهم توێژینه‌وه‌دا هه‌میشه له كۆکردنه‌وه‌ی سه‌رچاوه سه‌ره‌تاییه‌كان، ئه‌نجامدانی دیمانه و شیکردنه‌وه‌ی گه‌ری به‌كه‌می دیمانه مه‌یدانییه‌كان و دووباره پێداچوونه‌وه به‌م کاره پālپشت بوون. بۆ راوێژکاری و هاوکاری بی‌کم و کوری له دارشتنی سه‌ره‌تایی به‌شه‌کانی ئه‌ده‌بیاتی تیۆری و شیکردنه‌وه‌ی داتا مه‌یدانییه‌كان و پێنماییه زۆره‌کانیان سپاسی دکتۆر فاتیمه مووسه‌وی میره‌ك ده‌كه‌م، بۆ یه‌كخستنی سه‌ره‌تایی به‌شه مه‌یدانییه‌كان و به‌ده‌سته‌یه‌نانی دیمانه‌ی ته‌واو‌كه‌ر كه توێژینه‌وه‌ی به‌پێتر کرد ده‌ستی ماندوونه‌بوونی دکتۆر ئه‌رده‌شیر به‌هرامی ده‌گووشم، بۆ دووباره خۆبندنه‌وه و راوێژی به‌رده‌وام و هه‌روه‌ها ته‌واو‌کردن و رێكخستنی به‌شه‌كان و هه‌له‌چینی شیکارییه مه‌یدانییه‌كان و روخساربه‌ندی سه‌رچاوه‌کان دیسان سه‌ری رێژ بۆ دکتۆر مووسه‌وی میره‌ك نه‌وی ده‌كه‌م، پێزانینی ته‌واوم هه‌یه بۆ راوێژ و کۆمه‌گ و هاوکاری دکتۆر به‌هرامی له راستکردنه‌وه و نووسینه‌وه‌ی هه‌ندیک له سه‌ردێره‌كان، به‌شی شیکاری و چاره‌سه‌ره‌كان. هه‌روه‌ها زۆر سوپاسگوزاری دکتۆر شه‌هرزاد میرانی ئه‌سل، دکتۆر شاه‌روخ یه‌زدانی و خاتوون سومه‌یه عیزه‌تیم بۆ دووباره خۆبندنه‌وه‌ی ته‌واوی ئهم توێژینه‌وه‌یان هه‌ندێ له به‌شه‌کانی و پێدانی راوێژ بۆ ته‌واو‌کردنی ئهم کاره. سوپاسی هاوکاران و دیمانه‌کارانی مه‌یدانی ده‌كه‌م كه له به‌ده‌سته‌یه‌نانی دیمانه له ناو‌خۆ و ده‌ره‌وه‌ی ئێران یارمه‌تیده‌ر بوون، له‌وانه‌ش دکتۆر سووسه‌ن ره‌زایی بۆ وردبینی و ئه‌خلاقی پێشه‌یه‌یان. هه‌روه‌ها بۆ هاوبه‌شکردن و خستنه‌به‌رده‌ستی سه‌رچاوه و زانیارییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌پرسی توندوتیژی دژی کوران / پیاوان سوپاسگوزاری و پێزانینی خۆم ئاراسته‌ی گرووپ و په‌یجه‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کانی هۆشیارکردنه‌وه ده‌كه‌م. له کۆتاییه‌شدا سپاسی بی‌برانه‌وه‌م هه‌یه بۆ هاوڕێی کۆن، هاوکار و جێبه‌جێکاری ئهم پرۆژه‌یه كه ئه‌ركی سه‌ره‌کی كۆکردنه‌وه، دارشتن و شیکاری لیکۆلینه‌وه‌یه‌یان له ئه‌ستۆ گرت و به‌هۆی هه‌ندێ تێبینی و له‌وپه‌ری خا‌که‌راییدا نه‌یانویست ناویان ئاشکرا به‌یتریت.

کامیل ئه‌حمه‌دی

کانوونی دووه‌می ٢٠٢٦ / له‌ندن ـ به‌ریتانیا

پیشہ کی

شکاندنی بیدہنگی و تیشکخستنه سہر نیوہی شاروہی توندوتیژی

لہ ناو بازنہی توپژینہوہ کوہمہ لایہ تیہہ کان و گوتارہ گشتیہہ کاند، "توندوتیژی" یہ کیک لہ ہہرہ پرفرکوینستریں و لہ ہہمان کاتدا دلہہ ژینترین وشہ کانہ. چہندین دہیہہ کہ توپژہران و چالاکوانان و سیاسہ تدانہران بہ شیوہی چاک شمشیری ہوشیاربیان لہ دژی تاریکی توندوتیژی خیزانی و کوہمہ لایہ تی و پیکہاتہیی ہلکیشاوہ و توانیویانہ تا رادہیہ کی زور خہسارہ لگریی ژنان و مندالان لہ پہراویژوہہ بو ناو دہق بگوازنہوہ. ئەم ہہو لہ پیرۆزہ ہہنگاویکی گہورہ بووہ لہ پینا و مرویی ترکردنی کوہمہ لگاکان. بہ لام لہ ناو دلئ ئەم تیشکخستنہدا، ہہمیشہ سیہہریکی درپژ و قورس بہدی دہ کری کہ گرینگییہ کی کہمی پیدراوہ؛ ئەویش سیہہری "توندوتیژی دژی پہگہزی نیر لہ ناو کوہمہ لگہی ئیرانی" سیہ. ئەم توپژینہوہی وا لہ بہر دہست ئیوہیہ ہہو لیکہ بو ئەوہی راوہستین و لہ بہر ئەم سیہہرہدا، شکاندنی ئەو بیدہنگییہ کی کہ ہہموو لایہ کی داگرتووہ و نیوہی شاروہ و نکولیکراو و زور جار پشتگوپخراوی واقعی کوہمہ لایہ تی بخہینہ بہر تیشکی شیکردنہوہ.

ئەم کتیبہ لہ خالیکی رادیکال و لہ ہہمان کاتدا سادہوہ دہست پیدہکات: توندوتیژی دیاردہیہ کی مروییہ کہ ہیچ پەیوہندیہ کی بہ پہگہزہوہ نیہ. توندوتیژی بہرہمی پەیوہندیہ ناہاوسہنگہ کانی دہسہ لات، کلیشہ فہرہنگییہ ہہناسہرہ کان، پیکہاتہ کوہمہ لایہ تیہہ سہقہتہ کان و برینہ دہروونیہ سارپژنہبووہ کانہ. لہ وہا بہستینیکدا ہہر مروپیک بہ ہہر دوو پہگہزہ کہوہ دہتوانی ہہم ئەنجامدہر و ہہم قوربانیی توندوتیژی بیت. بہ لام لہ گہل ئەوہشدا ئەم گریمانہ فہرہنگییہ پہگدا کوتاوہی کہ "پیاو" وہک بوونہوہریکی بہہیز و بالادہست و نان پەیدا کەر و بیہری لہ خہسارہ لگریی سۆرداری دہبینی، وہا تیکہہ لکیشی زہینیہ تی گشتی ئیمہ بووہ کہ بہ لامانہوہ دژوار و نامۆ و تہنانت لای ہہندیکیش مہحالہ کہ پیاو لہ پیگہی قوربانیدا وینا بکہین. ئەم کتیبہ جہسارہ تی ئەوہی ہہیہ کہ ئەم گریمانہ بہ چالنج بکیشیت.

"پرس (پروپلہم) نہبوونی پرس (پروپلہم)" پہنگہ کارہساتبارترین لایہنی توندوتیژی دژی پہگہزی نیر بیت. ئەو پیاوہی کہ دہبیتہ قوربانیی توندوتیژی دہروونی، ئابووری، زارہ کی، جہستہیی یان سیکیسی، نہک ہہر باری قورسی خہسارہتہ کان لہ کوئل دہنی، بہ لکوو بو دہرپینی ئیش

و دهرده کانی تووشی دیواری بهرزی بهر بهسته فرههنگی و کومه لایه تییه کان ده بیته وه. ترس له ناوه نیتکه ی "لاوازی" و "ناکارامه یی" و "ناپیاوی" له لایه ک و له لایه کی دیکه وه نه بوونی په ناگهی یاسایی و دامه زراوه ی پشتیوانیی له پیاوان و ته نانه ت نه بوونی گوځگریک له ناو کومه لگا وای کردوو که پیاو بیده نگییه کی لاوازه و گوځه گیرییه کی دلته زین هه لبر ژیرت. ئه م بیده نگییه سووړیکی ناته واو و سه قهت بهرهم دینیته وه: نکولیکردن له لایه ن قوربانییه وه ده بیته هو ی نه پنیکاری و نه پنیکاریش په ره به بهرهمه پنه وه ی توندوتیژی له فورم و ئاسته کانی دیکه دا ده دات. ئه م تووژینه وه هاواریکه بو شکاندنی ئه م سووره.

ئهم کتیبه به هیچ شیوه ی که مه بهستی بی بایه خکردن یان حاشا کردن له توندوتیژی بهر بلاوی دژی ژنان نییه؛ به لکوو نیازی وایه پازلی ناسینی توندوتیژی و ههنگاونان بهر مو "دادپهروه ری جینده ری" سی راسته قینه و گشتگیر ته واو بکا بو ئه وه ی هه موو گروپه سیکسیه کان پیکه وه به ئارامی و هیمنایه تی بگن. دادپهروه ری راسته قینه ی جینده ری ته نها به دا کو کیکردن له ره گه زیک دژ به ره گه زیکی تر به ده ست نایه، به لکوو به هه لوه شانده وه ی هر ئه و پیکهاته و کلیشانه وه ده ست دی که ریگه به ره گه زیک ده دا زال بی و ره گه زه کی تر بیته قوربانی و ئه و پیکهاته و کلیشانه له م پرۆسه دا به شیوازی جوړاو جوړ هر دووکیان بریندار و سنووردار ده کهن. چاوپوښیکردن له ئه زمونه ژیاوه کانی پیاو زینلیکه و توه کان، ده بیته هو ی که تیگه یشتمان له داینامیکی ده سه لات و توندوتیژی هر وا به ناته واوی و یه کره هندی بمینیته وه و ئه مه ش سیاسه تدانانی ناکارامه ی لی ده که ویتنه وه که دواچار ناتوانی کومه لگایه کی ئارام و ته ندروست بو هیچ کهس به دی به پنییت.

بو تیپه راندنی ئه م بوښاییه ناسیاری و تیورییه، ئه م تووژینه وه شیوازی ناسیی تیوری زه مینه یی (Grounded Theory) به کار هیناوه. له هه لومه رجیکدا که تیورییه به رده سه ته کان بو روونکرده وه ی ئه م دیارده له ناو به سستی فرههنگی ئیراندا به پنی پیویست نییه، ئیمه ئاراسته یه کمان ده ویست که له جیاتی سه پاندنی چوارچینه پیشه وخته ئاماده کراوه کان، ریگه به خودی دیارده که بدا که قسه بکا و راسته وخو له ناو دلی داتا مهیدانییه کان و گیرانه وه ژیاوه کانی تاکه کانه وه «زه مینه سازی» بو تیورییه که بکات. هر بویه قسه مان له گه ل ده یان پیاوی قوربانیی توندوتیژی، شاره زایان، پسپوران و ته نانه ت ئه و که سانه کرد که توندوتیژیان لی وه شابوو، بو ئه وه ی به دهر له ئه زمونه کانیا ن به شیوه یه کی قوول و فرهه هنده ئه م دیارده فام بکه ین.

گه شتی شیکاریی ئه م کتیبه له ده ورزدا خو ی ده بینیته وه و هر یه که یان پارچه یه ک له پازلیکی گه وړه تر ته واو ده کات. وهرزی یه که م به ناوی "به رایه پرس" دهر وازه ی هاتنه ناو ئه م جیهانه ئالوزه یه. ئه م وهرزه به لگه دینیته وه که بوچی توندوتیژی له دژی ره گه زی نیر "پرسیکی کومه لایه تی" یه و چ ئاسته نگیکی فرههنگی، کومه لایه تی و گوتاری (وه کوو نۆرمه کانی پیاو ته یی نه ریتی و هه ندیک له خویندنه وه فیمینیستییه بچوو که ره وه کان) و یاسایی و سیاسه تدانانی کومه لایه تی نه یان ه پشستوه پرس ی توندوتیژی له دژی ره گه زی نیر به فره می بناسریت. ئه م وهرزه باس له وه ده کا که ده بی

روانگه مان بۆمه سه له ی توندوتیژی تاک ره گه زانه نه بی و ههر دوو ره گه زه که بگریته وه.

وه رزی دووم به پیداپوونه وه به "ئه ده بیات و پیشینه ی توژیینه وه" پیگهی زانستی ئهم لیکۆلینه وه دیاری ده کات. لهم به شه دا وپرای لیکدانه وه ی چهند لیکۆلینه وه یه کی ناوخیی و ده ره کی، بۆشایی و که لینه ناسیاری و تیۆرییه به رده سه ته کان ده ستینیشان ده که یین و نیشان ده ده یین که چون ئهم توژیینه وه هه ولی پرکردنه وه ی ئهو که لینانه ده دا و تیده کۆشی چوارچیویه کی چه مکی نوئ و خوجیی و گونجاو له گه ل کۆمه لگهی ئیران بخاته روو. یه کیک له دا هیانه کانی ئهم توژیینه وه ئه وه یه که له گۆشه نیگای چالا کفانی کۆمه لایه تی، پسپۆرانی ده روون پزیشکی، ده روون ناسی، پزیشکی، یاسایی، کۆمه لناسی، قوربانیانی کپ و بیده نگی توندوتیژی (گرووپه کانی ئیل جی بی تی کیو)، و گروپی پیکهاتوو له تاک و چین و تویره به رکه وتوو کانی توندوتیژی، خویندنه وه و لیکدانه وه یه کی قوول و هه مه لایه نه بۆ پرسی کۆمه لایه تی (توندوتیژی دژی ره گه زی نیڕ) بکات.

له وه رزی سییه مد "شیوازناسی توژیینه وه" شروقه ده کریت. لی ره دا لۆژیکی هه لپژاردنی تیۆری زه مینه یی، پرۆسه ی نموونه گرته ی تیۆری، ئامرازی کۆکردنه وه ی زانیاری (دیمانه قووله کان) و سی قونای کۆکردن (کراوه، ته وه ری و هه لپژێردراو) که کاکلی شیکردنه وه ی ئهم توژیینه وه پیک ده هیئن، به وردی روون ده کرینه وه بۆ ئه وه ی خویندر به به رچا وروونی ته وا وه ئاگاداری پرۆسه ی زانستی به ره مه هینانی ناوه رۆکی زانیاری بیت.

له وه رزی چواره مه وه ده چینه ناو دلی شیکاریی داتا کان و ئه نجامه کانی توژیینه وه ده خه ینه روو. ئهم وه رزه به پپی مۆدیلی پارادیگماتیکی شتراس و کۆربین رپک خراوه، که هه ول ده ده ن دیارده یه ک له سه ر به ستینی ته واوی خۆیدا روون بکه نه وه.

ئهم وه رزه تایبه ته به پیناسه کردن و سنووردارکردنی "ته زای ته وه ری": "تیگه یشتن و ئه زموونی توندوتیژی" که نیشان ده دا که چون ئه زموونه ژیاوه کانی به شداربووان ئیمه به ره و فامکردنیکی قوولتر و ئه بستر اکتر له توندوتیژی دژی ره گه زی نیڕ رپنویینی ده کا؛ فامکردنیکی که ماوه رای توندوتیژی فیزیکییه، که بریتییه له ره هه نده شاراوه و ئاساییکراوه کانی وه کوو سه رکو تکردنی هه ست و سۆزی پیاوانه، پشتگو یخسته نه ده روونییه کان و ئهو فشار و زه خته ی که به هۆی رۆلی ره گه زییه. ئهم وته زا وه کوو په تی ته سبیح هه موو پیکهاته کانی تری تیۆره که به یه که وه ده به ستیته وه. توندوتیژی دژ به پیاوان له ناو کۆمه لگای ئیراندا، به پشتبه ستن به به لگه ریوایی و تیۆرییه کان، دیارده یه کی فره ره هه ند، نیوان که سی و پیکهاته ییه که کۆمه لیک کارلیک، کردار، یان ته نانه ت ئه نجامه دانی ئهو ئه رکانه له خۆ ده گری که ده بیته هۆی سووکایه تی، لابردن، بی رپزکردن، سه رکو تکردنی هه سه ته کان، ناکارامه نیشاندان، ناچارکردن، به راوردکردن و ئازاردانی ده روونی، ئابووری، سۆزداری، سیکسی، کۆمه لایه تی و یان رۆحی له ژبانی پیاواندا. ئهم دیارده هه مه ره فتاری چالا کانه (وه کوو راسته وخۆ سووکایه تی پیکردن، بی رپزی، هه ره شه، لیدان، ئازاردانی ئابووری، ده ستدیرژی سیکسی، تۆمه تبارکردن و هه لسه نگاندنی په یتا په یتا له گه ل خه لک) و هه مه ره فتاری پاسیقانه و ئه نجامه دانی

ئەرک (وہ کوو پشتگوځیخستنی سۆزداری، به هه ندوه رنه گرتنی ئاره زووه کانی پیاو، نکۆلکردن یان سووکایه تیکردنی به رده وام به پښگه و خواسته کانی پیاوان، تاراندن و گوښه گیرکردن، پښگریکردن له داکوکی کۆمه لایه تی یان دهر برینی ههسته کان، و پشتگیری نه کردن یان نه بینینی ههول و سه رکه وتنه کانی پیاوان) له خو ده گریت؛ به شیوه یه ک که پیاوه قوربانیه کان به رده وام رووبه پرووی ههستکردن به ناته اووی و دلساردی و شه رمه زاری و گوښه گیری کۆمه لایه تی و سۆزداری ده بنه وه. له م پیناسه دا نه ک تنه ا کارلیکه ئاشکرا و کردارییه کان، به لکوو بی کرداری و ئه نجامه دانی ئهرکی پالپشتی و چاودیری (له لایه ن خیزان، کۆمه لگه، یان دامه زراوه کانه وه) هه ره شه له ته ندروستی و که رامه تی پیاوان ده کا و ده یان خاته ناو سوورپک له برینه ده روونی و سۆزداری و کۆمه لایه تی و ته نانه ت زیانه درێژخایه نه فیزیکی و روحيیه کانه وه.

وه رزی پینجه م “هه لومه رجه زمینه یی” توپکاری ده کات؛ واته ئه وه به ستین و بارودوخه گشتیه ی که دیارده ی توندوتیژی تییدا روو ده دات. له م وه رزه دا نیشان ده ده ین که چۆن زمینه گه لی وه کوو پیکهاته فه ره نگه ی - کۆمه لایه تییه ره گه زته وه ره کان (پیاو وه ک ره گه زی به هیز، پیاو ناگری، بیده نگه ی له به رامبه ر توندوتیژی) و قهیرانی پیاوه تی، گه ره که شاریه پ ره له تاوانه کان، زمینه کاری و ئابوورییه پ ره له گوشاره کان (هه ژاری، بیکاری، بیبه شی، گرانی، هه لاوسان، قهیرانی ئابووری، خانه نشینی و پیری، چینی کۆمه لایه تی)، زمینه یاساییه تاکلایه نه کان (ناهاوسه نگه ی له نیوان ماف و به رپرسیارپیتی ژنان و پیاوان، ململانی نیوان مافه نه ریتی و مۆدیرنه کان)، زمینه سیاسیه کان (نه بوونی دامه زراوه مه ده نییه کان، پشتگوځیخستنی توندوتیژی دژی پیاوان له ناو گوته ره سیاسیه کانه دا) و هه روه ها زمینه ناکارامه خیزانییه کان، به ستینیکه ی له بار بو سه ره ه لدان و ته شه نه سه ندنی ئه م جو ره توندوتیژییه ده ره خستین.

وه رزی شه شه م باس له “هه لومه رجه ده ستیوه رده ره کان” ده کات. ئامانجی ئه م وه رزه ئه وه یه که ئه وه دوخه زمه نی و فه زاییه تایبه تانه یه ده ستیشان و شی بکاته وه که راسته وخۆ کاریگه رییان له سه ر توندی و ئاراسته و چۆنیه تی توندوتیژی دژی پیاوان یان کاردانه وه یان بو ئه م دیارده هه یه. هه ندی هۆکار له سه ر ئاسته جیاوازه تاکه که سییه کان (وه کوو خو به که م زانین، بیبه شبوونی سۆزداری، ئاستی به رزی فشاری روچی - ده روونی، زهینییه تیکه تووره)، خیزانی (وه کوو سه رچه شه نه په روه رده ییه سه قه ته کان)، ئابووری (وه کوو هه ژاری و بیکاری، نا ئه منیی پیشه یی و هه لاوسان)، بارودوخی فه ره نگه ی (تابو ره گه زییه کان) و یاسایی - سیاسی (وه کوو بو شایی پشتیوانیکردن) له م وه رزه دا تاوتووی ده کریت.

وه رزی هه وته م باس له “هه لومه رجه هۆکارییه کان” یان هۆکاره سه ره کییه کانی روودانی توندوتیژی ده کات. ئه م وه رزه ئه م بزۆینه ره راسته وخۆ و ناراسته وخۆیانه شی ده کاته وه که ده بنه هۆی توندوتیژی، له وانه ش ململانی نیوان که سی، فشاره ده روونییه تونده کان و سه رنه که وتنه کان؛ و فه رق داده نی له نیوان هۆکاره تاکه که سییه کان (جهسته یی، سیکسی، ده روونی)، جوړی که سایه تی

(سەر سەختی و پەسەندخوازی، ملهپوری، کهمالگه راییی)، و نیوان کهسی/کۆمه لایه تی (فشاری نۆرمیی بهرام بهر به پیاوان، ناوه نیتکه ی کۆمه لایه تی)، هۆکاره خیزانییه کان (هاوسه ری ده سه لانداری، وابه سته یی سۆزداریی نائهم، و پشتگو یخران له لایه ن دۆست یان خیزان، کهم بهرگه گرتن).

وه رزی هه شته م له ژیر ناوی "رێکاره کان" وه لایمی ئه و پرسیاره کللییه ده داته وه که تا که کان کاتیکی ڕووبه ڕووی توندوتیژی ده بنه وه چی ده کهن؟ ئه م وه رزه دلی مۆدیلی پارادایمییه و کار و کاردانه وه کانی پیاوان له دوو به شی سه ره کیی "پاسیف" لیک ده داته وه، کاردانه وه ی پیاوان زۆر جار کاردانه وه یی و ده روونی و هه ندیک جاریش خۆرووخینه رن. له م به و ده دا، دوو ژیرگرووی گرینگ جیگه ی سه رنجن: "توندوتیژی دژی ئه ویتری"، که ده توانی به گواسته نه وه ی شه رانگیزی، سووکایه تی یان سه رزه نشکردنی که سانی دیکه ده ربکه ویت؛ و "توندوتیژی دژ به خۆ" که زیاتر به ده ناو رێژکردنی زیان و خه سارت، هه سته رن به گونا بهاری، سه رکو تکردنی هه سته کان یان ته نانه ت مه یلی زیان به خۆگه یان دن به دی ده کری؛ و رێکاری "چالا کانه" سی حاله تی سه ره کی هه یه: "چاره سه رکردنی پرس" که بریتییه له هه و لدان بۆ گفتو گو کردن، دانوستان یان به دوا دا چوون بۆ رێکار یکی بنیانه ر بۆ که مکرد نه وه ی گرژییه کان و چاره سه رکردنی نا کۆکییه کان: "هێرش به رانه" که تیی دا تا ک په نا بۆ شیوه ی جۆرا و جۆری شه رانگیزی، بهرگری توند یان ته نانه ت تۆ له سه ند نه وه ده بات؛ و "بهرگری کارانه" که به را کردن، نکۆلی کردن، چه نه لیدان یان که و تنه ناو پینگه ی قوربانی، هه و ل ده دا خۆی له سه رچاوه ی توندوتیژی دوور بخته وه.

وه رزی نۆیه م تایبه ته به "لیکه وته کان" و به وردی کاریگه ری و ئه نجامه ڕووخی نه ره کانی توندوتیژی له سه ر ئاستی چه ندیانه ی تا که که سی (خه سارت ته ده روونی - سۆزداری، جه سته یی - فیزیکی و سیکسییه کان، هه سته رن به داماوی، زه بوونی، خه مۆکی)، خیزانی (دارووخانی په یوه ندیییه کان و تیکچوونی شیرازه ی بنه ماله)، کۆمه لایه تی (تاران دن و گو شه گیری، که مبه و نه وه ی پشتیوانییه کۆمه لایه تییه کان)، ئابووری و ئه خلاق ی (نادا ده روهری، هه لا و اردن و ره فتاری بی ئه خلاقانه) به چر و پری باس ده کات. ئه م وه رزه پیشان ده دا که لیکه وته کانی توندوتیژی خۆیان ده توانن ببنه هه لومه رجی هۆکاری بۆ خولیکی نوێی خه سارت و زیانه کان.

له کۆتاییدا وه رزی ده که لوتکه و به ره هه می کۆتایی ئه م لیکۆلینه وه یه، "رێکاره کان" ده خاته ڕوو. ئه م وه رزه له ئاستی وه سفکردن تیده په رێ و به پشت به ستن به هه موو ئه نجامه کانی تو یژینه وه، کۆمه لیک رێکاری فره لایه ن و کرده یی له سه ر ئاستی په ره و ده یی و هۆشیاری گشتیدا ده خاته ڕوو که وه ک بناغه ی هه ر چه شه نه گۆرانکارییه کی فره نه نگی و کۆمه لایه تی ده ور ده بینیت. فیرکردنی ته کنیکه کانی ژیان (وه کوو به ر یوه بردنی توو ره یی، چاره سه رکردنی کیشه و په یوه ندیی کاریگه ر)، "راهیانه کانی مندال په ره و ده کردنی به هیزانه"، "راهیانی سیکسی و بو یروون" و پنیوستی راهیانی شاره زایان و بهر پرسیان؛ رێکاره پشتیوانی و چاره سه ربیه کان (پشکنینی ته ندروستی ده روون، دا بینکردنی تیچووی نه شته رگه ری تره نه سه کان)، پیکهاته یی و دامه زراوه یی، یاسایی

(چاکسازى له ياساکانى خيزان وه کوو مارەيى، نهفهقه، سه‌ر په‌رشتيکردنى منداڵ، منداڵهاوسه‌رى)، سياسى (په‌رەدان به‌ سيسته‌مى پسپۆرانه‌ى راويژکارى، ده‌رووناسى و ياريدەده‌رى کۆمه‌لايه‌تى، دامه‌زاندنى رېکخراوه‌ مه‌ده‌نیه‌کان) و ئابوورى و فه‌ره‌نگى - ئايينى (قبوولکردنى شوناسى کۆمه‌لگه‌ى LGBTQ) بۆ رېگريکردن و به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ى توندوتیژى دژى په‌گه‌زى نير پيشنيار ده‌کات. ئەم وه‌رزە نه‌خشه‌رېگايه‌ که‌ بۆ هه‌نگاونان له‌ ناسينه‌وه‌ بۆ گۆرانکارى.

ئەو توێژينه‌وه‌ى وا له‌به‌رده‌ستى ئیوه‌ى خوێنه‌ره‌ داواى تێپامان و بيرکردنه‌وتان لێده‌کات. بانگه‌يشتيکه‌ بۆ بيستنى ئەو ده‌نگانه‌ى که‌ هه‌تا هه‌نووکە نه‌بيستراون. خولکيکه‌ بۆ تيگه‌يشتيکی هه‌مه‌لايه‌نه‌تر و دادپه‌روه‌رانه‌تر و مرویى تر له‌ ديارده‌ى توندوتیژى. ئوميد ده‌خوازين ئەم به‌ره‌مه‌ بتوانى هه‌نگاوێكى بچووک بى بۆ شکاندنى بېده‌نگى و که‌مکردنه‌وه‌ى په‌نج و ئازاره‌کان و بنياتنانى کۆمه‌لگايه‌ک که‌ تيبدا ئاسايش و که‌رامه‌تى ئينسانى، مافى لیب‌راوى هه‌مووان بۆ هه‌ر دوو په‌گه‌زه‌ که‌وه‌ بێت.

وہ رزی یہ کہم

بہ رایی پرس

پیشه کی

له ماوهی ده یه کانی رابردوودا گوتاری گشتی و زانستی سهارهت به دیاردهی توندوتیژی، به باشی له سهر خه ساره له لگريی ژنان و مندا لان چر بۆته وه و توانیویه تی توپژه شاراهه کانی چهوساندنه وهی خیزانی و کۆمه لایه تی بگه یینیتته ئاستی هۆشیاریی گشتی. ئه گهرچی ئهم دهستکه وته گه وه له پیناو گه یشتن به دادپهروه ری و به مروی ترکردنی کۆمه لگا کان ههنگاو یکی گرینگ بووه، به لام به شیویه کی نه خوازراو سیبه ری خستۆته سهر دیوه که ی دیکه ی واقعیدا: توندوتیژی دژی په گه زی نیر. ئهم دیارده نه ک ههر له گوتاره میدیاییه کان و سیاسه تدانانه به فراوانه کاندای بوونی نییه، به لکوو له زهینیه تی گشتیشدا به ئهسته م وه ک ”پرسیکی کۆمه لایه تی” به فره می ده ناسریت. ئه وه گریمانه فرههنگیه ره گدا کوتاوه ی که پیاو وه ک بوونه وه ریکی به هیژ و بالاده ست و ئه نجامده ری توندوتیژی و ژن وه ک قوربانیه کی پاسیف ته ماشا ده کا، وه ها به ر بلا وه که وای کردووه که وینا کردنی پیچه وانیه ی ئهم هاو کیشه قورس و ته نانهت باوه رپینه کراویش بیت.

ئهم کتیه له خالیکه وه ده ست پیده کا که توندوتیژی دیارده یه کی مرویه که هیچ په یوه ندیه کی به ره گه زه وه نییه؛ به لکوو له به ستینی په یوه ندیه کانی ده سه لات، کلیشه فرههنگی و پیکهاته کۆمه لایه تیه کاندای بیجم ده گریت. وه ک به لگه کانی ئهم وه رزه ده ریده خه ن، پیاو انیش له ناو به ستینه جوراوجۆره کانی وه کوو خانه واده، شوینی کارکردن، و ته نانهت له پرووه روو بوونه وه له گه ل سیسته مه

یاساییه کاندای به شیوازی جوړاوجوړ ده بڼه قوربانایی توندوتیژی دهروونی، زاره کی، فیزیکی، ئابووری، یان سیکی. سهرباری ئه مه ش «پرسنه بوون» گرینگترین کوسی به رده م ناسین و به رهنکار بوونه وهی ئه دیارده یه. بیده نگی نواندن له لایه ن پیاوانی قوربانیه وه که له بهر ترس له ناوه نیتکه ی «لاوازی» و «نایاوی» و «شهرمی کومه لایه تی» یه ټیکه ل به بیده نگی سیسته مه دا کوکیکار و یاساییه کان بووه و سووریکی سه قه تی له نه نیکاری، نکولی کردن و به ره مه پنهانه وهی زیان و خه ساره ت به دی هیناوه.

ئهم وهرزه به لگه ی ئه وه دیتته وه که که مته رخمی به رامبه ر به توندوتیژی دژی ره گه زی نیر، ته نیا پشتگو یخستنی به شیک له راستی کومه لایه تی نییه، به لکوو بو کوی کومه لگا لیکه وته ی قوولتری لی ده که ویتته وه. ره چاونه کردنی ئه زموونی ژباوی پیاوانی زیانلیکه وتوو تیگه یشتمان له دیارده ی توندوتیژی ناته و او و تاک ره هندی ده کا و سیاستدانانی ناکارامه به دوی خویدا دینی که ناتوانی دادپه روه ری جینده ری (رگه زیتی) راسته قینه به دی به پینیت. جیا له وه ش پیاویک که خوی قوربانایی توندوتیژی به و بو درپرین و چاره سر هیچ ریگایه ک شک نابا، پتانسیلی ئه وه ی هیه که له په یوه ندیه کانیدا ئهم زیان و خه ساره تانه به ره هم بپنیتته وه و درپژه به م سووره سه قه ته بدات.

بو یه ئهم تو یژینه وه ئامانجی شکاندن ی ئهم بیده نگی به پیکهاته ییه و شیواندن ی هاوسه نگی یه کلا یه نه ی ئه و تو یژینه وانه یه که سه باره ت به توندوتیژی ئه نجام درا ون. له م وهرزه دا هه ول ددری که به پشتبه ستن به به لگه ی سنووردار و له هه مان کاتدا ماناداری ناوخوی و نیوده وله تی، ره هنده جوړاوجوړه کانی توندوتیژی دژی ره گه زی نیر له کومه لگای ئیراندا تاوتوی بکری ت. هه روه ها ئه و به ره بسته کلیلیانیه ی که ناهیلن ئهم دیارده وه ک پرسیکی کومه لایه تی به رساز بیی - وه کوو نوزمه پیاوسالارییه کان، کاریگرییه نه خوازواه کانی هندیک له رببازه فیمینیسته کان، لاوازییه یاساییه کان و بچوو ککرده وه ی پرسه که بو توندوتیژی فیزیکی - ده خرپته بهر تیشکی لیکدانه وه. ئامانجی کوتایی ئهم تو یژینه وه که مایه خکردنی توندوتیژی دژی ژنان نییه، به لکوو نیازی وایه پارزلی ناسینی توندوتیژی ته و او بکا و به ره و «دادپه روه ری جینده ری» ی راسته قینه و گشتگیر و مرویی سه باره ت به م دیارده ئالوزه کومه لایه تییه هه نگاو بنی بو ئه وه ی کومه لگایه کی ته ندروستر و ناشتیانه تر بو هه موو گروپه جینده رییه کان دروست بکات.

به رای پرسی

هه تا بهر له ده یه ی یه که می سه ده ی بیست و به که م، تو یژینه وه کان زیاتر له سه ر توندوتیژی دژی ژنان سنووردار ببووه وه، به لام له ده یه کانی رابردو دا، رپژه ی لیکولینه وه کان له سه ر توندوتیژی دژی پیاوانیش زیادیان کردوه (حسنی و هاوکاران، ۱۴۰۰ هه تاوی). توندوتیژی دژی پیاوان دیارده یه کی تا راده یه ک نو ییه و به شیوه یه کی سه ره کی له و کاته وه ده ستی پیکردوه که گورانکارییه کی گوره

له ناو پیکهاته و په یوه نډیبه کانی بڼه ماله کاندې رووی دا و مال و خانه واده فورمې نه ریتی خوی له ده دست دا. بڼه ماله وه ک په ناگه و دالده په کی ئارام و سه لامه ت له بهرام بهر هره شه و فشاره دهره کییه کان سهیر ده کرې که په یوه نډی و هه لسوکه و ته کانی ده بی له ئاراسته ی پش تیوانی و چاودیریکردنی ئه نډامه کانی بیت؛ به لام دیوه که ی دیکه ی واقعیه که ئه ویه که توندترین و هه ژینترین توندوتیژییه کان له وانه یه له ناو ئه م ژینگه "ئارامی گریمانه کراو" دا روو بدات (کاظمی، ۱۴۰۰). رهنگه زیادکردنی ئه م پرسته یارمه تی خوینهر بدا که باشر له دوخی فرههنگی ئه و سه رده مه تیښگات: چونکه فرههنگی بالادهستی نیرینه و په یوه نډیبه کانی خاوه نډار پتی و ده سه لات له ناو خانه واده به جوړیک بوو که زیان و مهرگی ژن و منډال و ئه نډامانی بیده سه لاتی به هی پیاو ده زانی ههر بویه ههر رووداو پکی ناو خیزان وه ک بواریکی تاییه تی له قه لاهم ده درا و سیاوی خو تییه لقورتانډن و ده سته سه ردا گرتن بوو؛ ههر ئه م هوکارانه ده بوونه هو ی ئه و هی که کرده و هی توندوتیژی به شیوه ی شاراو به رده وام بی و دووباره به ره م بیتوه. توندوتیژی ژنان له دژ پیاوان کاره ساتیکې له میژنیه، به لام ههر گیز وه کوو توندوتیژی دژ ژنان گرینگی پینه دراوه، چونکه به هو ی کلیشه ره گه زیتییه کو مه لایه تییه کانه وه که پیاوان وه ک سه ره رشتی خیزان، به هیز، پاریزر و ته نانه ت بژبویه پنه ری ژیان ده بینې، ئه م شیوازی توندوتیژی به بی باهخ کراوه. ده توانین بلین ده رکه و تنی توندوتیژی خیزانی وه ک نیگه رانییه کی گشتی بابه تیکې نوییه، چونکه پیشر به بابه تیکې نهینی داده را که ده با له ماله وه چاره سه ر بکرا با که ئه مه ش ریگری له ههر چه شنه ده سستیوه رډانیکې دهره کی ده کرد (پیزی، ۱۹۷۵). ته نانه ت ئه م جوړه توندوتیژییه تا سالی ۱۹۹۶ له تاوتویکردنی تاوانه کانی بهریتانیا (BCS) به دهر بوو (میرلیز- بلک، ۱۹۹۹). پیشر توندوتیژی بڼه ماله یی وه ک "کیشه یه کی خیزانی" سهیر ده کرا که ریگری له داپه ری پولیس ده کرد (رایت، ۱۹۹۸). له م سالانه ی دوا ییدا سه رنجی به شیک له توپزه ران و شاره زایانی پرسه کو مه لایه تییه کان به لای توندوتیژی خیزانی دژ به پیاوان راکیشراوه. (پوچر، جانگنیتز، پو و والتر: ۲۰۰۴). له روانگه ی کو مه لگاشه وه، توندوتیژی خیزانی، واته توندوتیژی له ناو ژینگه یه کدا که چاوه روان ده کرې شوینی دهر برینی سوز و خوشه ویستی بی، له چاو توندوتیژییه ک که له لایه ن که سیکی نه ناسیاو و له دهره و هی چوارچیوه ی خیزانه وه ئه نجام ده درې، قبولنه کراوتره. ههر بویه توندوتیژی خیزانی چه و تکار کردیکې خانه واده یه پیویستی به سه رنجدانه. ئه و هی که وه ها چه و تکار کردیک چون دروست ده بی پیویستی به شیکردنه وه و لیکدانه ویه ... بهر په رچدانه و هی توندوتیژی و بهرگه نه گرتنی له لایه ن توپزه پیشکه و توخوازه کانی کو مه لگاوه ئه م هیوا یه به دی دینې که روانگه ی نه ریتی بو توندوتیژی به ره و کال بوونه وه ده چیتوه؛ له بهرام بهر دا روانگه یه کی پیشکه و تووانه و مروییانه خه ریکه دروست ده بی که هول بو نه هیشتنی توندوتیژی ده دات. له راستیدا گرینگترین گورانکارییه ک که له ناو کو مه لگای ئیراندا بو پرسی توندوتیژی خیزانی خه ریکه سه ره ل ده دا ئه ویه که توندوتیژی خیزانی که له رابردودا پرسیکی تاییه ت و شاراو بووه، به ره و ئاشکرا بوون ده چی و پیویستی بهرنگار بوونه و هی توندوتیژی ورده ورده

خۆی دهرده خا، به لّام روانگه ی نه ریتی بۆ توندوتیژی خیزانی که روانگه یه کی بالاده ست و فهرمییه، هیشتا نه یتوانیوه وه لّام و پیکاریکی گونجاو بۆ ئەم پرسه بگریته بهر.

هه رچه ند ناتوانین نكۆلی له توندوتیژی پیاوان به رامبه ر به ژنان بکهین، به لّام وا دیاره له مپوڊا ناتوانین په هه نده کانی تری توندوتیژی، له وانه ش توندوتیژی ژنان به رامبه ر به پیاوان به هه ند وه رنه گرین. چونکه ژنان سه ره رای ئه وه ی خویان قوربانیی توندوتیژی له لایه ن پیاوان، به لّام له کۆمه لگه ی هاوچه رخدا ژنان به هیز بوون و ئه مه ش ئه وانی له دۆخی پاسیقی دهره یناوه تا ئه و را ده ی که ئیستا ژنانیش له بهر هه ر هۆکاریک به رامبه ر به پیاوان توندوتیژیان لی دوه وشیته وه. دنیای ئه مپو له حالیکدا مافه کانی ژنان و پرسه کانی وه کوو توندوتیژی دژی ژنان تاوتوی ده کا که به گویره ی ئاماره کانی ولّاته جیاوازه کان، زۆریک له پیاوان قوربانیی توندوتیژی سیکسین و به هۆکاری فهره نگی و یاسایی، ناتوانن راپورتی بکه ن و به دوا داچوون بۆ پیکاری یاسایی بکه ن. ئه وه ی جیی تیرامانه ئه وه یه که به شیکی گرینگی توندوتیژی سیکی دژی پیاوان له لایه ن ژنانه وه ئه نجام دراوه. بۆ نموونه له ویلایه ته یه کگرتوه کانی ئه مریکا له سه دا ۷۹ ی ئه و پیاوانه ی که بوونه ته قوربانیی توندوتیژی سیکی و په یوه ندیی سیکی، له لایه ن ژنانه وه ناچار به م کاره کراون. یان لیکۆلینه وه یه ک که له مانگی جولای (ته مموز-پووشپه ر) ۲۰۱۷ له به ریتانیا ئه نجام دراوه ئه نجامیکی سه یری لی که وته وه ئه ویش ئه وه بوو که یه ک له سه ر پینجی ئه و پیاوانه ی توندوتیژی سیکسیان به ئه زموون کردوه، قوربانیی باجگیری و هه ره شه ی ژنان بوون. جوړه جیاوازه کانی هه لاواردنی په گه زی دژ به پیاوان/کوران تا راده یه کی زۆر به نه ناسراوی ماوه ته وه که م که س هه یه ئه و ئادیایه به هه ند وه ربه گری که پیاوانیش قوربانیی جوړه جدیدییه کانی هه لاواردنی په گه زین؛ ئه وه له حالیکدایه که جوړه کانی جیاکاری په گه زیتی (جینه دهری) دژ به ژنان به شیویه کی به رفراوان پشتراست کراونه ته وه. ژنان زۆربه یان له سه ربازی ناچار دی ده به خشرین، به لّام پیاوان به شیویه کی سیستماتیک ناچار ده کرین که له به ره کانی جهنگدا ئاماده بن و مه ترسیی زیانیکه وتن و که مه ندامی، لیکه وته سۆزداریه کان و مه رگیان له سه ره (بناتار، ۲۰۱۳).

په فتاری ناشیرین و توندوتیژی به رامبه ر به پیاوان و به تاییه ت کوران و جهوانان ته نیا له شه ر و به ره کانی جهنگ و زیندانه کاند س نووردار نابیته وه؛ ئه وان ههروه ها له لایه ن ئه ندامانی کۆمه لگا، خاوه نکار، مامۆستا یان ئه ندامانی بنه مالّه کانیانه وه توندوتیژیان له گه لّ ده کریت. ئه و ئه رکانه ی که له کۆنه وه له فهره نکه جیاوازه کانی جیهاندا خراوه ته ئه ستۆی پیاوان، وه کوو دا بینکردنی بژیویی ژنان و به شداریکردن له به ره کانی جهنگ، ئه وان به ره رووی هه موو جوړه مه ترسییه ک ده کاته وه به جوړیک ژماره ی قوربانیا نی پیاو له رووداوه کانی کار و جهنگدا له چاو ژنان ده یان هینه د زیاتره. ته نانه ت توپژینه وه کان ده ریا نخستوه که پیاوان به هۆی ململانیی کاری که به هۆی دهره سته بوون به خانه واده ییه، که متر مشووری ته ندروستییان ده خو ن و هه ر بۆیه پیاوان زیاتر له ژنان ده بنه قوربانیی زۆریک له نه خۆشییه کوشنده کان و به گشتی که متر له ژنان ده ژین. ته نانه ت پیاوان

زیاتر ده‌بنه قوربانیی تاوانه توندوتیژه‌کان و توندوتیژی یاسایی وه کوو سزای جه‌سته‌یی. زۆر جار ده‌ستدریژی سیکسی بۆ سهر پیاوان که‌متر به ه‌ند وهرده گیریت. ئە‌گه‌ری ئە‌وه‌ی که باوکه‌کان له‌ دوای جیا‌بوونه‌وه سهر‌پهرشتیی مندا‌له‌کانیان وهر‌بگرن که‌متره. لیستی حا‌له‌ته‌کانی هه‌لا‌واردن له‌ دژی پیاوان که توندوتیژی دژ به‌وانیشی لی ده‌که‌و‌پته‌وه لیستیکی زۆر دوور و در‌یژه. هه‌میشه پیاوان به‌ در‌یژی می‌ژوو ناچار بوون له‌ جه‌نگه‌کاندا به‌شداری بکه‌ن. زۆریان به‌پ‌چه‌وانه‌ی ویستی خۆیان ئە‌وسا ده‌چوون و ئیستاش ده‌چنه به‌ره‌کانی جه‌نگ و ئە‌گه‌ریش ئاماده‌ی به‌شداری له‌ جه‌نگه‌کان نه‌بوونا‌یه، ئە‌وه‌ رووبه‌رووی سزا (ته‌نانه‌ت سی‌داره) ده‌بوونه‌وه و ئیستاش ئە‌گه‌ر مل به‌ به‌شداری له‌ به‌ره‌کانی جه‌نگ نه‌ده‌ن رووبه‌رووی سزا (ته‌نانه‌ت سی‌داره) ده‌بنه‌وه. جگه‌ له‌وه‌ش زه‌ختیکی زۆری کۆمه‌لایه‌ت‌ییان له‌سهر بووه. بۆ نموونه له‌ جه‌نگی جیهانی یه‌که‌مدا، له‌ ولاتی بریتانیا، ژنان پ‌ری سپیان به‌ ده‌سته‌وه بوو – که ه‌یمای ترسنوکییه - و ده‌یادا به‌و پیاو و ته‌نانه‌ت می‌رمندا‌لانه‌ی که به‌شداری به‌ره‌کانی جه‌نگیان نه‌ده‌کرد. له‌ در‌یژی می‌ژوودا به‌ ملیۆنان پیاو له‌ جه‌نگه‌کاندا کوژراون و ژماره‌یه‌کی زۆری دیکه‌شیان بریندار بوون و یان به‌ هۆی بارودۆخی شه‌ره‌وه تووشی ک‌یشه‌ی رۆخی و ده‌روونی بوون. جگه‌ له‌وه‌ش ئە‌رکی سهر‌بازی له‌ زۆریه‌ی ولاتانی جیهان ته‌نها بۆ پیاوانه‌ و له‌و ولاتانه‌شی که ژنانیش ناچارن بچنه‌ سهر‌بازی، جۆری ئە‌رک و کاره‌کانیان ساده‌تره (بناتار، ۲۰۱۳). به‌ گو‌یره‌ی بۆ‌چوونی هه‌ندئ له‌ ر‌یک‌خراوه‌ نیونه‌ته‌وه‌یه‌کان که له‌م بواره‌دا چالاکن، توندوتیژی خ‌یزانی ه‌یچ سنوور و نژاد و ئاستی خو‌پنده‌واری و نه‌ته‌وه و ئیتنیک‌یک نانا‌سیت. ئە‌وان پ‌ییان وایه ئە‌مه‌ ک‌یشه‌یه‌کی گشتیه‌ که له‌ باب‌ه‌تیکی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه بۆ‌ته‌ نیگه‌رانییه‌کی ته‌ندروستی گشتی (کۆم‌سیۆنی ر‌زگاری نیونه‌ته‌وه‌یی، ۲۰۱۲؛ ر‌یک‌خراوی ته‌ندروستی جیهانی، ۱۹۹۶؛ سالی‌نسکی، ۲۰۱۷؛ اسمیت و هم‌کاران، ۲۰۱۷؛ ر‌یک‌خراوی ته‌ندروستی جیهانی، ۲۰۱۴). له‌ ده‌ره‌وه‌ی م‌ال، هه‌ر دوو ره‌گه‌زی ژن و پیاو به‌رامبه‌ر به‌ پیاوه‌ نه‌ناسیاوه‌کان توندوتیژ‌ترن وه‌ک له‌ به‌رامبه‌ر ژنه‌ نه‌ناسراوه‌کان (به‌تایبه‌ت کو‌رانی نیوان ته‌مه‌ن ۱۶ تا ۲۴). هه‌روه‌ها سزای جه‌سته‌یی وه‌کوو قامچی ل‌یدان له‌ می‌ژوودا به‌ شیوه‌ی توند‌تر به‌ سهر‌ پیاواندا ج‌یبه‌ج‌ی کراوه‌ یان ته‌نها تایبه‌ت به‌ پیاوان بووه. ته‌نانه‌ت له‌ قوتا‌بخانه‌کانیشدا کو‌ران له‌ کچان توند‌تر سزا ده‌در‌ین و هه‌ندیک جار سزای جه‌سته‌یی ته‌نها له‌ کو‌ر‌اندا سنووردار ده‌ب‌یت‌ه‌وه. کو‌ران له‌ م‌ال‌ه‌وه‌ زیاتر له‌ کچان له‌ رووی جه‌سته‌یه‌وه سزا ده‌در‌ین. هه‌روه‌ها له‌ هه‌ندیک ولات‌دا سزای له‌س‌یداره‌دان ته‌نها بۆ پیاوانه‌ و له‌ ولاتانی دیکه‌دا پیاوان زیاتر له‌ ژنان له‌ حا‌له‌ته‌ هاوشیوه‌کاندا سزای له‌س‌یداره‌دانیان به‌سهر‌دا ده‌سه‌پ‌ن‌ریت (بناتار، ۲۰۱۳).

وینە ی ۱: نا بۆ توندوتیژی

توندوتیژی وه ک پرسیکی کۆمه لایه تی پێویستی به دهستیوه ده ران له فه زای کۆمه لایه تییه و ده بێ وه ک پرسیکی ته ندروستی گشتی گه لاله بکری و ریکخراوه نیوده وله تییه کان داوا له حکومه ته کان بکه ن که بۆ کۆنترۆلکردنی توندوتیژی دژی پیاوان هه ول و پلانی خۆیان بخه نه گه ر. به لام ئەم نیگه رانییه زیاتر له سه ر په خه گرتن له پیاوسالاری چر بۆ ته وه و به ته واوی له به رژه وه ندیی ژنان و له هه ندیک حاله تدا له به رژه وه ندیی مندا لان بووه و سه تم له دژی پیاوانیان به ته واوه تی پشتگوێ خستوه. ئەم تاکلایه نه گه راییه که له ئە ده بیاتی مافه کانی مرۆقی سه ده ی بیسته مدا له ژیر ناوی هه لواردنی ئە رینی ناو ده بری، سه ره رای ئە وه ده سکه وته ی زۆر گرینگه ی که بۆ ژنانی بووه وای کردوه که فه زای په خه گرتن له توندوتیژی دژی پیاوان زۆر به رته سک بی و له هه ندیک حاله تدا مه حال بیت. ئە وه ی که ژنان به رامبه ر به و نادا په ره ییه ی که جیهان دژ به وانی ده سه پینی نا په زایه تی ده ربهرن و پالپشتی یه کتری بکه ن، له خۆیدا شتیکی باشه به لام جه ختر د نه وه ی له راده به ده ر له سه ر چه وساو ه بوونی ژنان له جیهاندا، بێبایه خکردنی مافه کانی پیاوانه. لانیکه م له ماوه ی سه د سا لی رابردوودا چه مکه کانی فیمینیزم و ژنگه رای ی و دژه پیاوی به شیوه یه کی جد دی دزه ی کردۆ ته ناو پارادایمی بالاده ستی جیهانییه وه و کارکردن له سه ر مافه کانی ژنان له بری ئە وه ی لایه نیکی راسته قینه ی هه بی، له زۆر حاله تدا ته نیا نمایشیکی سیاس ی و هیما ی رۆشنیبری بووه. فیمینیزمی رادیکا ل و ریبازه کانی رینگه ی گفتوگو ی له سه ر جو ر و شیوازی توندوتیژی دژی پیاوان داخستوه و ته نانه ت سه ره رای فره یی و لیبراو ه بوونی جو ره کانی توندوتیژی دژی پیاو په خه له م

جوړه شتانه‌ش عه‌قلیه‌تی کومه‌لایه‌تی و رای‌گشتی توووشی شک و گومان کړدووه. زوړبه‌ی فیمینیسته‌کان باس له توندوتیژی و هه‌ل‌واردنی جینده‌ری سیستما‌تیک و دامه‌زراوه‌یی له دژي ژنان ده‌کهن. به‌بچوونی ئه‌وان دامه‌زراوه‌کانی ده‌سه‌ل‌اتی پیاوسالاری به شیوه‌یه‌کی به‌رفراوان جیاکاریان له دژي ژنان نواندووه. وه‌ها تیروانینی‌ک بووه‌ته هو‌ی ئه‌وه‌ی که جیاکاری په‌گه‌زیتی (جینده‌ری) له دژي پیاوان/کوران پشتگو‌ی بحرئ یان فره‌قیکي جه‌وه‌ری له نیوان ئه‌م دوو جوړه جیاکاریبه‌دا دابنری و له ئه‌نجامدا هه‌ل‌واردنی‌کی دیکه‌ی جینده‌ری، ئه‌مجاره‌یان له دژي پیاوان/کوران، دروست بیټ (بناتار، ۲۰۱۳). جوړه جیاوازه‌کانی توندوتیژی و جیاکاری په‌گه‌زیتی (جینده‌ری) به‌رامبه‌ر به‌پیاوان/کوران تا‌را‌دیه‌کی زوړ به‌نه‌ناسراوی ماوه‌ته‌وه و هه‌ژموونی فره‌ه‌نگی نه‌یه‌یشته‌وه ته‌نانه‌ت له لایه‌ن ئه‌و که‌سانه‌ی که به‌ده‌ستیه‌وه ده‌نالینن، به‌توندوتیژی و جیاکاری له‌قه‌لم بدرئ؛ ئه‌وه له‌کاتیکدایه که‌فورمه‌کانی هه‌ل‌واردنی جینده‌ری دژي ژنان به‌شیوه‌یه‌کی به‌رفراوان پشتراست کراوه‌ته‌وه؛ ته‌نها ریژه‌یه‌کی زوړ که‌می خه‌لک جوړه جیاوازه‌کانی هه‌ل‌واردنی جینده‌ری له دژي پیاوان به‌ه‌ند و‌رده‌گرن. تو‌یژینه‌وه‌کان ده‌ریده‌خه‌ن که جیاوازیه‌کانی نیوان ه‌ر دوو په‌گه‌زه‌که زیاتر په‌نگدانه‌وه‌ی کاریگه‌ری کلیشه‌په‌گه‌زیتییه‌کان و سروشتی «خو‌به‌ه‌یزکردن» ی ئه‌م کلیشانه‌یه نه‌ک ئه‌وه‌ی پیشانده‌ری جیاوازیه‌بنه‌په‌تی و بناغه‌یه‌کانی نیوان ژن و پیاو بیټ (علمی و الیاسی، ۱۳۸۸ هه‌تاوی). به‌لام راستیه‌که ئه‌وه‌یه که واقعی هه‌ل‌ی کلیشه‌په‌گه‌زیتییه‌کان ریگری له کاریگه‌ریبه‌زیان‌به‌خشه‌کانیان ناکات (بارون و بیرنه، ۱۹۹۷).

توندوتیژی دژ به‌په‌گه‌زی نیر له‌دنیا‌ی ئه‌م‌رودا په‌نگه‌سه‌یر و سه‌مه‌ر بی، به‌لام ته‌واو راسته. داتا‌گریمانه‌یه‌کانی توندوتیژی خیزانی ده‌ریده‌خا که‌ژنان و پیاوان به‌یه‌ک ته‌ندازه‌شه‌رانگیز و هاوسه‌رئازارن و ه‌ر ئه‌م باب‌ه‌ته‌ش مشتم‌ری‌کی در‌یژخایه‌نی له‌ناو هه‌ندیک له‌کومه‌ل‌ناسانی په‌گه‌زیتی (استراوس، ۱۹۹۳) ورو‌ژاندووه که‌نایا توندوتیژی خیزانی مه‌سه‌له‌یه‌کی دوو‌لایه‌نه‌و خیزانییه، یان‌هی په‌گه‌زی نیره (گرتنر، ۱۹۹۷). ئه‌م جوړه توندوتیژی به‌شیوه‌جوړاو‌جوړه‌کانی خو‌ی، ئه‌زموونی سه‌خت و ئازاربه‌خشی بو‌پیاوان/کوران له‌م جیهانه‌ی که‌تییدا ده‌ژین دروست کړدووه. توندوتیژی په‌گه‌زیتی و نار‌ه‌گه‌زیتی، توندوتیژی سی‌کسی، جه‌سته‌یی، سو‌زداری، تابووری و یاسایی ته‌نیا هه‌ندیک له‌و جوړه توندوتیژی به‌جیاوازه‌ن که‌له‌لیکدانه‌وه‌کاندا ئاما‌ژه‌یان پیکراوه. قسه‌کردن له‌سه‌ر هه‌موو ئه‌و جوړه توندوتیژیانه‌ی که‌پیاوان به‌ئزموونی ده‌کهن، نه‌مومکینه‌و نه‌پتویست. به‌لام ئاما‌ژه‌کردن به‌هه‌ندیک له‌باوترین جوړه‌کانی ئه‌م توندوتیژی به‌ده‌توانی تا‌را‌دیه‌ک له‌واقعی ئه‌م دیارده‌نریکمان بکاته‌وه.

فینران و ستیفینسون (۲۰۱۳) ئیدعای ئه‌وه ده‌کهن که‌پیاوه‌هاوړه‌گه‌زخوازه‌کان له‌چاو پیاوان و ژنانی دیت‌ره‌گه‌زخوازه‌په‌ریژه‌کی زیاتر له‌لایه‌ن هاوبه‌شه‌سیکسیه‌که‌یانه‌وه (IPV) توندوتیژی به‌ئزموون ده‌کهن و ئه‌م ریژه له‌ناو پیاوانی هاوړه‌گه‌زخوازی په‌نگین پیست، پیاوانی

هاوړه گه زخواز که ئاستی خویندنیان که متره، پیاوانی هاوړه گه زخوازی تووشبووی HIV و پیاوانی لاوی هاوړه گه زخواز ژور زیاتره. توپژینه وه که ۲۶٪ بو ۳۳٪ ی پیاوانی هاوړه گه زخواز له ژیانیندا جوړیک له توندوتیژی له لایه ن هاوړه شه سیکسیه که یانه وه به ئه زمون ده که ن (واترز، چن و بریدینگ، ۲۰۱۳) و ۴۷٪ ی ئه وانه ی له سال۱ ۲۰۱۶ دا تاوانی به هو ی رق و نفره تیان راپورت کردوه، پیاوانی هاوړه گه زخواز بوون (NCAVP, 2016). جگه له وهش وا دیاره پیاوان زیاتر ده بڼه قوربانیتی تاوانی توندوتیژی و هه روه ها توندوتیژی یاسایی وه کوو سزای جه سته یی. ده سترتیژی سیکسی بو سهر پیاوان که متر به هه ند وهرده گیرئ هه رچه نده ئه م ده سترتیژی زیاتر له لایه ن پیاوانه وه ئه نجام ده درپت (بناتار، ۲۰۱۳).

له ناو هه موو جوړه کانی توندوتیژیدا، رهنگه توندوتیژی ره گه زیتی (یان جینده ری) له زهینی ئاپوړه ی خه لکدا ئاشناترین جوړی توندوتیژی بیت. له م روانگه وه ئه م جوړه توندوتیژی به که رهنگه گرینگترین جوړی توندوتیژی بئ بابته که که ره گی ده چپته وه سهر جوړیک له نایه کسانیتی کومه لایه تی که به نایه کسانیتی جینده ری ناوډیر کراوه. نایه کسانیتی جینده ری بریتی به هه لسو که وت یان کرداریک که به پتی ره گه زی تاکه کان ده ست ده کا به بیری و سوو کایه تیکردن و تاراندن و کلیشه بڼه دی تاکه کان، و پیشان ده دا که ژنان و پیاوان به شیوه ی یه کسان ده ستیان به ده رفعت و ئاسانکاری و سه رچاوه کانی ناو کومه لگا ناگات. شیوازی نهرم و شاراوه ی جیا کردنه وه و تاراندنه که ریگری له تیکه لبوونی تاکه کان له ناو گروپه کان ده کات. قبو لکردنی ئایدو لوژیا و بیر و باوه ری چه بڼه ستووی جینده ری له لایه ن ژنان و پیاوانه وه له سهر به ستینیک له کومه لگاوه رگری جینده ری، زه مینه بو دووباره به ره مه مه یانه وه ی نایه کسانیتی له ناو فه زای خیزان و کومه لگادا ده ره خسینتی و به ئامانجی دووباره به ره مه مه یانه وه ی پیکهاته کانی که لانی هه لاواردن و جیا کاری، به ستینیک بو ره فتاری دوژمنکارانه و کبیرکیتی نه رینی ده ره خسینتی.

یه کیک له جیا کاری ترین جوړه کانی توندوتیژی، توندوتیژی جینده ری به. توندوتیژی به که له سهر بڼه مای جینده ری به پیشیلکردنی ئاشکرای مافه کانی مروقه و به لگه نامه و ریککه وتننامه نیوده وه لته تیبه کان داوا ی ریگریکردن و قهره بوو کردنه وه ده که ن. ره گ و ریشه ی ئه م جیا کاری به زیاتر له پیکهاته یاسایی و ریکخراوه ییه کاند بوونی هیه، ئه و پیکهاته ی که به پیاوانه داده نری، له ناو توپژه کانی خویدا بڼه مایه کی به رساز کردوه که زه مینه ی بو توندوتیژی و جیا کاری دژ به پیاوان خوش کردوه. ئه م بڼه مایانه هه سته نه رینی و ناخویشان دروست کردوه، وه کوو ترس و فو بیای جوړاوجوړ له هاوسه رگری فهرمی له ناو پیاواندا. هه ندیک یاسا له ناوچه جیا جیا کانی جیهان هه ن که هه لاواردنی دژ پیاوانه، وه کوو بری ماری قورس له ئیران یان ناچارکردنی پیاوان به وه ی که له ئه گه ری ته لاق و جیا بوونه وده ده بی نیوه ی مولک و مالی خو یان بدن به ژنان (ته نانه ت ئه گه رنه که بو به ده سته یانی داهات هیچی نه کرد بیت). به لام ئه وه ی که تا چه نده ئه م بابته تانه په یوه ستن به بڼاغه پیکهاته یی و بڼه مایه یی و فهره نگیه کانی کومه لگا کانه وه و تا چه نده گری دراوه

به خواستی خودی پیاوان/ کورانوه له ژیر زهختی وشیارگه یان ناوشیارگه ی کرداری بهردهوامی گشتییه وه؛ که ئەمانه دهتوانین له چوارچیوهی تیورییه بهرسازگه رایبی و لیکدانه وهییه کاندای شروقه بکهین.

له هه لومهرجیکی ئاوه هادا قسه کردن له سهر توندوتیژی دژی ره گهزی نیر له ناو کۆمه لگایه کی وه کوو کۆمه لگای ئیران که پیاوسالاری یه کیک له تایبه تمه ندیییه فرهه نگییه کانی ناو پیکهاته و میژووی ئەم ولاته یه، کاریکی فره قورس و پرتیچوو و جوریکه له پیکهاته شکینی و بهرسفدانه وهی هه موو ئەو کلیشانه ی که فۆرمیان به فامکردنی مروقی ئیرانی سه بهارت به ره گهزیتی (جیندهر) داوه. بیر و باوه ره فرهه نگییه کونه کان و ئەوهی تا ئەمروش به سهر بیر و باوه ره هه لسوکه وتی شارۆمهندانی ئیرانیدا زالن، ههر هه موویان گوزارشت له بالادهستی و هه ژموونی پیاوان له په یوه ندیییه کانی دهسه لات له نیوان ژن و پیاو ده کهن. لهه جوړه بارودوخه دا قسه کردن له سهر نایه کسان و هه لاواردن و توندوتیژی دژی پیاوان کاریکی ههر وائسان نییه. ده بی ئەوهش بهم بارودوخه زیاد بکری که خهباتی مافخوازانه و یه کسانخوازانه ی ژنان لهه دهیان ساله ی دواایدا، که له ژیر چهتری چه مکی فیمینیزمدا روویان دا و له روونکردنه وهی سته می پیاوان دژ به ژنان دهستکه وتی زور گرینگیان هه بووه، سهختییه کانی وروژاندنی ئەم جوړه بابتهانیان چه دهینده کردووه. ئەوهی که ژنان بهرامبه ره بهو ناداپهروه رییه کی جیهان دژ بهوانی دهسه پیتی ناره زایه تی ده ربهرن و پالپشتی یه کتری بکهن، له خویدا شتیکی باشه به لام جهختکردنه وهی له راده به ده ره له سهر چه وساو هه بوونی ژنان له جیهاندا، پشتگو یخستنی مافه کانی پیاوانه. کارنی، باتل و داتون (۲۰۰۷)، ده لین سهرباری ئەوهی ئیمه یاسایه کی جیاوا زمان بو ژن و پیاو نییه، به لام دهزگای دادوه رییه توانکاری بهرامبه ره به ژنان نه رم و نیانتر بووه. له ئیرانییدا سهره رای ئەوهی زور جار باس له وه ده کری که یاساکان له بهر ژوه ندیی پیاوان، به لام له پرسی توندوتیژی دژی پیاوان، له بهر ئەوهی ئەم پرسه له ناو کۆمه لگا و بو دهزگای دادوهی هیشتا جی نه که وتووه، ریوشوینه دادوه رییه کان لهه جوړه حالته تانه دا زیاتر به قازانجی ژنانه.

هه موو ئەمانه له حاله تیکدایه که ههر چه شنه لیکۆلینه وه یه ک بو وته زای دادپهروهی و یه کسان وابهسته به وه یه که له ژیر روشنایی نه هیشتنی هه لاواردن و دروستکردنی ژینگه یه کی ئاشتیانه و ئاشتیخوازانه و یه کسانخوازانه بو هه موو گروپه کۆمه لایه تییه کان و داخوازییه کانیاندا هیزه مرویییه کان گه شه بکهن و به هره کانی کۆمه لگا ده ولله مند بین. زوریک له پیاوان زیاتر له زوربه ی ژنان سته میان لیده کری و ههر فیمینیسیتیک که بریار بدا له هه موو بارودوخیکدا پشتیوانی له ژنان بکا، به دنیا ییه وه رووبه رووی هه ندیک حالته ده بیته وه که پالپشتی بی مه رجی ئەو له ژنان له دژی پیاوان و ده کا که ئاستی ناداپهروهی له جیهاندا بهر ز بیته وه (ریچاردز، ۱۹۹۴).

ههر بویه پیده چی که جگه له بوونی کیشه ی توندوتیژی دژی پیاوان، کیشه یه کی زور گرینگتر هه یه که ئەویش به ره بهسته کانی بهردهم گه لا له کردنی پرسی “توندوتیژی دژی ره گهزی

نیر"ه و ههروهه ها ئهوهی که کومه لگا ئاماده نییه وه ک کیشهیه کی کومه لایه تی لئی پروانیت. به دهسته واژه یه کی کومه لئاسیتر، بۆچی توندوتیژی دژی ره گه زی نیر وه ک پرسیک له لایهن کومه لگاوه به رساز نه بووه؟ به کورتی به و پییه ی که به رسازی ئهم پرسه به شیکی دانه براوه لئی و هه ر چه شنه هه ولیک بۆ تیگه یشتن و چاره سه رکردنی ئهم پرسه به بی سه رنج خستنه سه ر سازوکاری به رساز کردنه که ی سه رکه وتوو نابیت، به شیکی گرینگ له به راییی پرسی توندوتیژی دژی پیاوان ده بی ته رخانی روونکردنه وه ی ئه و فاکته رانه بکری که وه ک به ره به ست له به رده م به رساز کردنی ئهم پرسه له سه ر ئاستی کومه لایه تی رۆل ده بینن. کارکردن له سه ر پرسیکی له و جو ره باجیکی زۆر قورسی هه یه و به م پییه ش زۆر جار توپژه ران لیکۆلینه وه له سه ر ئهم به واره ناخه نه ناو کاری له پیشینه یان و هه ژاریی ئه ده بیاتی توندوتیژی دژی پیاوان تا دی قوولتر ده بیته وه. له به شه کانی دواتر دا هه ول ده درئ که سه ر هه تا به خستنه رووی ئاماره کان، واقعیی پرسی توندوتیژی دژی ره گه زی نیر جیگیر بکری و پاشان شروقه یه ک له سه ر به ره به سه کانی به رده م به رسازی کومه لایه تی توندوتیژی دژی پیاوان به خریته روو.

ئاماره کانی توندوتیژی دژی پیاوان له جیهاندا

ئاماره کان وه ک یه کیک له هۆکاره باو و په سه ندکراوه کان بۆ چه سپاندنی واقعییک یان پرسیکی کومه لایه تی، له به واری توندوتیژی دژی پیاوان زۆر ده ولمه مند نین. ئه مه له کاتیکدا یه که ئه ده بیاتی ئاماریی سه به رته به توندوتیژی دژی ژنان زۆر ده ولمه مند و گشتگیره. ئه و ئاماره جیهانییه متمانه پیکراو و هه مه گیرانه ی که له سه ر توندوتیژی دژ به ره گه زی نیره ریژه که یان که مه و به په نجه ی ده ست دینه هه ژمار، ئاماری ناوچه یی و نیشتمانی له م به ره وه زۆر که مه و ئه و ئامارانه ی که سه به رته به توندوتیژی دژی پیاوان له ئیراندا هه یه، ده توانین بلّیین هه یه. به لّام ئه و زانیارییه سنوورداره ی که له م به واره دا به رده سه ته که زۆر به شیان له پرۆژه لیکۆلینه وه ییه سنوورداره کان و تیزی خویندکارانی زانکۆ له سه رانه ری جیهانه وه سه رچاوه ده گرن، ئه وه ونده به سه که توندوتیژی دژی پیاوان وه ک پرسیکی کومه لایه تی بخه نه ناو کاری توپژه رانی زانسته کومه لایه تییه کانه وه. بیگومان ئهم به سه بوونه نابیی و امان لی بکا که ئهم راستییه ئاشکرایه نه بینین که زۆر به ی ئه و ئامارانه ی که له م به واره دا له به رده ستن ته نها له توندوتیژی جه سه ته یی و توندوتیژی سیکسیی خیزانیدا ته سک بۆته وه و ده توانین بلّیین له سه ر ئه و توندوتیژیانه ی که پیاوان له ده ره وه ی ماله وه به ئه زموونی ده که ن و سه به رته به توندوتیژیی نافیزیکی هه ی چه شنه ئاماریک له به رده ستدا نییه. له م به شه دا تیده کۆشین به خستنه رووی هه ندیک له ئاماره به رده سه ته کان نیشان به دین که توندوتیژی دژی پیاوان خه یال و وه همی ئه نجامده رانی ئهم توپژینه وه نییه به لکوو پرسیکی راسته قینه یه. بۆ ئهم مه به سه ته سه ر هه تا هه ول ده درئ ئاماری بلاو کراوه ی ریکخراوه نیوده وه لّتییه کانی وه کوو ریکخراوی ته ندروستی جیهانی به خریته روو، ئینجا راپورتیک له ئاماره ناوچه یی و نیشتمانییه کان ده خریته روو

و له‌کو‌تاییدا هه‌و‌ل ده‌دری‌ تا‌ئو جی‌گه‌ی ده‌کر‌ی وینه‌یه‌کی ئاماری له‌دو‌خی ئه‌م دیارده‌ له‌ئیراندا پیشان بدر‌یت.

هه‌رچه‌نده ئاماره‌ جیهانییه‌کان سه‌باره‌ت به‌ توندوتیژی‌ دژی‌ پیاوان، به‌ شیوه‌یه‌کی به‌ر‌فراوان به‌رده‌ست نین، به‌لام‌ بو‌ پیشاندانی‌ پرس‌ی توندوتیژی‌ دژی‌ پیاوان ته‌واوه. بو‌ نمونه‌ راپرسییه‌ک که‌ له‌ لایه‌ن مایندو‌ یاوانۆم‌یوه‌ ئه‌نجام‌ دراوه‌ (پیشکه‌وتن‌ بو‌ پیاوان) له‌ سا‌لی ۲۰۱۲‌دا ده‌ریخست که‌ فره‌یی حا‌له‌ته‌کانی‌ ئازاردانی‌ پیاوان له‌ ۱۶۰ هه‌زاره‌وه‌ بو‌ ۴۶۰ هه‌زار له‌ سا‌لی ۲۰۰۹‌دا زیادی کردووه‌. (توبیجین و لوتادا، ۲۰۱۸)

گه‌لی‌ لیکۆ‌لینه‌وه‌ ده‌ریده‌خه‌ن که‌ پ‌ژه‌ی توندوتیژی‌ دژی‌ پیاوان زۆره‌. تو‌یژینه‌وه‌ جیهانییه‌کان توندوتیژییه‌ خیزانییه‌کان مه‌زنده‌ ده‌کا که‌ له‌سه‌دا ۲۵ بو‌ ۳۵‌ی پیاوان له‌ ماوه‌ی ته‌مه‌نیاندا تووشی توندوتیژی‌ خیزانی‌ ده‌بن (کی‌گیا، ۲۰۲۱). له‌ ئاستی‌ جیهانییدا، لانیکه‌م له‌ کو‌ی هه‌ر شه‌ش پیاو‌یه‌ کیکیان له‌ ژیانیدا جو‌ریک‌ له‌ ده‌ستدریژی‌ سیکی‌سه‌ به‌ئهم‌وون کردووه‌ (نیکولز و داتون، ۲۰۰۱). راپرسییه‌کی‌ دیکه‌ ده‌ریده‌خا که‌ له‌ سه‌دا ۱۰ بو‌ ۱۵‌ی پیاوان له‌ ژیانیدا جو‌ریک‌ له‌ ئازاردانی‌ جه‌سته‌یی‌ ره‌گه‌زته‌وه‌ریان له‌ لایه‌ن هاوبه‌شه‌ سیکی‌سه‌که‌یانی‌ خو‌یانه‌وه‌ به‌ئهم‌وون کردووه‌ (کسلر و هاوکاران، ۲۰۰۱). ئه‌نجامه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی‌ تو‌یژینه‌وه‌یه‌کی‌ فره‌ولاتی‌ ر‌یک‌خراوی ته‌ندروستی‌ جیهانی‌ (WHO) له‌مه‌ر ته‌ندروستی‌ پیاوان و توندوتیژی‌ خیزانی‌ ده‌ریده‌خا که‌ له‌ هه‌ندیک‌ ناوچه‌ی جیهان له‌سه‌دا ۲۰‌ی پیاوان تووشی توندوتیژی‌ خیزانی‌ بوون (کلودیا و همکاران، ۲۰۰۵). کو‌ری و هاوکاران (۲۰۱۵) پشتراستیان کردۆته‌وه‌ که‌ ۲۵٪ بو‌ ۳۰٪‌ی هه‌موو‌ ئه‌و توندوتیژیانه‌ی که‌ له‌ لایه‌ن هاوبه‌شه‌ سیکی‌سه‌یه‌کانه‌وه‌ ئه‌نجام ده‌دری‌ هی توندوتیژی‌ ژنان دژ به‌ پیاوانه‌ و مینارد، ئه‌ندرسۆن و گادبۆلت (۲۰۰۸) رایانگه‌یان‌دوووه‌ که‌ له‌ کو‌ی هه‌ر ۱۰۰۰ پیاو‌ نزیکه‌ی ۱٫۳ که‌س به‌ به‌راورد له‌گه‌ل ۳٫۸ له‌ کو‌ی هه‌ر ۱۰۰۰ ژن، سا‌لانه‌ ده‌بنه‌ قوربانی‌ توندوتیژی‌ له‌ لایه‌ن هاوبه‌شه‌ ژنه‌کانی‌ خو‌یانه‌وه‌.

توندوتیژی‌ سیکی‌سه‌ی وه‌ک نمونه‌یه‌کی‌ دیاری جو‌ره‌کانی‌ توندوتیژی‌ دژی‌ پیاوان بووه‌ته‌ جی‌ سه‌رنجی‌ زۆریک‌ له‌ ر‌یک‌خراو و تو‌یژه‌ران. بو‌ نمونه‌ ته‌نیا له‌ نیوان سا‌لانی ۱۹۹۸ بو‌ ۲۰۰۸، له‌ کو‌ی بیست و پینج و‌لاتی‌ به‌رکه‌وتووی جه‌نگ، توندوتیژی‌ سیکی‌سه‌ی له‌ دژی‌ پیاوان له‌ راپۆرت‌ه‌کاندا پشتراست کراوه‌ته‌وه‌. له‌و کاته‌وه‌ راپۆرتی‌ زیاتر له‌ ناوچه‌ به‌رکه‌وتووی جه‌نگه‌کانی‌ وه‌ کوو‌ لیبیا، سو‌ریا، کو‌ماری‌ دیموکراتیکی‌ کو‌نگۆ و کو‌ماری‌ ئه‌فریقای ناوه‌ندی‌ (CAR) بلا‌و بو‌ته‌وه‌. ئه‌نجومه‌نی‌ ئاسایشی‌ نه‌ته‌وه‌یه‌ که‌گرتوو‌ه‌کان بو‌یه‌ که‌م جار له‌ ر‌یککه‌وتننامه‌ی ۲۰۱۶‌ی ئه‌نجومه‌نی‌ ئاسایشی‌ نه‌ته‌وه‌کان له‌ مانگی‌ جوونی‌ (هوزه‌یران - جو‌زه‌ردان سا‌لی ۲۰۱۳‌)دا پیاوان و کو‌رانی‌ وه‌ک قوربانی‌ توندوتیژی‌ سیکی‌سه‌ی له‌ تیکه‌ه‌لچوونه‌ سه‌ربازییه‌کان به‌ فره‌می‌ ناساند. نمونه‌ می‌ژوو‌یه‌کانی‌ هه‌ندی‌ و‌لات و ناوچه‌ی جیهان که‌ توندوتیژی‌ سیکی‌سه‌ی په‌یوه‌ست به‌ شه‌ر و مملاتی‌ دژی‌ پیاوانی‌ تیدا تو‌مار کراوه‌ بریتییه‌ له‌: ئارژانتین، بو‌رۆندی، کامبۆج، چیچان، چیلی، کرۆواتیا، ئه‌لسالفادۆر،

گواتیمالا، یۆنان، ئێران، کینیا، کویت، لیبیریا، لیبیا، ئیترلەندای باکووری، رواندا، ئەفریقای باشووری، یەکییتی سوڤیه تی پېشوو، سربلانکا، تورکیا، یوگوسلاڤیای پېشوو، زیمبابووی (سیواکوماران، ۲۰۰۷). ئەو وڵات و ناوچانەیی که به هۆی تیکهه لچوونه کانی ئەم دواییانەوه زیانیان بەرکهوتوو و یاسا داکوکی له پیاوانی قوربانیی توندوتیژیی سیکسی ناکا بریتییه له: ئەفغانستان، کۆلمبیا، کۆماری ئەفریقای ناوهندی، کۆماری دیموکراتیکی کۆنگۆ، میسر، کشمیر، عێراق، مالیژیا، میانمار، نهیجیریا، پاکستان، سوودان، سودانی باشووری، سۆمالی و سۆمالی لەند، سوریا، یەمەن (دولان و لوکه، له ژێر چاپدا).

هەندیک له و راپرسییه خێزانیانەیی که سەبارەت بە قوربانییوونی سیکسی پیاوان لهو شوێنەیی که بەرکهوتەیی جەنگەن دەرخەری ئەوێه که ئەم دیاردە به رێژەیی جیاواز بۆ بوو تەوه. له سالی ۲۰۰۵ له دوو ناوچهی کشمیری هیندستان راپرسییه که ئەنجام درا که ۱۷٪ی پیاوان له سەرەتای تیکهه لچوون له سالی ۱۹۸۹، رەفتاری «شەرمشکینانە»یان (دجنگ و همکاران، ۲۰۰۸). راپۆرت کردوو. له لیبیریا، له سەدا ۳۲.۶٪ی شەڕکەرانى دێرنی پیاو رایانگەیان دوو که بوونەتە قوربانیی دەستدریژی سیکسی (جانسون و همکاران، ۲۰۰۸). لیکۆلینەوهیه که له سالی ۲۰۰۸ پیشانی دا که له شاری یی شاریکی بەرکهوتەیی جەنگ و پیکدادان له سوودانی باشووری ئیستا، ۴۶.۹٪ی پیاوان رایانگەیان دوو که له لایەن پیاویکهوه دەستدریژی سیکسییان بەئەزموون کردوو یان شایەتەتالی دەستدریژی سیکسی بوون (ناگای و همکاران، ۲۰۰۸). جانسون و هاوکارانی (۲۰۱۰) بۆیان دەرکهوت که ۲۳.۶٪ی پیاوان له ناوچه هەلبێژدراوه کانی زیانیکهوتوو شەڕ و ناکۆکییه کانی رۆژەتالی کۆماری دیموکراتیکی کۆنگۆ (DRC) به هۆی توندوتیژیی سیکسییهوه دەنالیین. له شەش ناوچهی زیانیکهوتوو جەنگ و تیکهه لچوونه کان له کۆت دیشوار رۆخی عاج، ۲.۲٪ی پیاوان رایانگەیان دوو که له سالی ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۷ له کاتی شەڕی چه کداریدا توندوتیژیی سیکسییان بەئەزموون کردوو (حسین و همکاران، ۲۰۱۴).

له سەر ئاستی هەریمی، کۆمهلیک راپرسی له م بارهوه ئەنجام دراوان که گوزارشت له بوونی توندوتیژی دژی پیاوان ده کهن. به پیتی یه کیک له و راپۆرتانه، رێژەیی گشتیی توندوتیژیی خێزانی له ناو په یوه ندییه نزیکه کان له کۆمه لگا ئینگلیزی زمانه کاندای – ویلایه ته یه گگرتوووه کان، به ریتانیا، کاندای، ئوسترالیا و نیوزلەندا – له نیوان ۵٪ بۆ ۲۰٪ به رێژیه کی زۆر زیاتر له ناو جەوانان، سەلتە کان، له ژوان یه کتر بینین، ژپانی هاوبه ش یان کهسانی لیک دابراو بگۆره و ئەم رێژانه له ناو کهسانی هاوسەردار و به سالاچوودا که مته (مک کوئن و کید، ۲۰۰۲). ههروه ها توو بیجین و لوتادا (۲۰۱۸) هۆشدار بیان داوه که توندوتیژی دژی پیاوان له هەندیک له ناوچه کانی کیشوهری ئەفریقا، له سەر ئاستی ناوچه ییدا، به شیوه یه کی به رچا و زیادی کردوو (به گێرانه وه له؛ داهیر، ۲۰۱۲). جگه له وه ش باس له وه کراوه که زیاتر له ۲۱ ههزار دانیش تووی بریتانیا و وێلز قوربانیی توندوتیژیی خێزانی: ئەنجامی راپرسییه که له لایەن ئەنجومەنی به ریتانیا وه ئەنجام دراوه

ده‌ریخست که ۷٪ی ژنان و ۴٪ی پیاوان قوربانیی توندوتیژی خیزانیین (اسمیت و همکاران ۳۹، ۲۰۱۱). ه‌روه‌ها به پ‌یی راپورتی بی‌بی‌سی له سالی ۲۰۱۰، له بریتانیا و و‌یلز سالانه‌ ن‌زیکه‌ی ۱۰۰ ژن و ۲۱ پیاو له لایه‌ن هاوبه‌شه‌کانی ژپانیانه‌وه ده‌کوزرین (BBC, 2011). له سالی ۲۰۰۸ له ف‌ره‌نسا ۱۵۶ ژن و ۲۷ پیاو به‌دهستی هاوبه‌شی سی‌کسی خویان کوزراون (پووی و همکاران، ۲۰۰۹؛ بی‌بی‌سی، ۲۰۱۱). ئەو ژنانه‌ی که له لایه‌ن هاوبه‌شی ژپانی ئیستایانه‌وه زور جار ئاستی به‌رزتری توندوتیژی جه‌سته‌یی یان سی‌کسی به‌ئه‌زموون ده‌که‌ن، ۴۴٪ و له به‌رامبه‌ردا ۱۸٪ی پیاوانیش توندوتیژی ج‌ینده‌رییان به‌ئه‌زموون ک‌ردبو که له ئەنجام دا به‌ه‌ویه‌وه بریندار بوون. له سالی ۲۰۱۰ له راپرسییه‌کدا که له لایه‌ن وه‌زاره‌تی ناو‌خ‌وی به‌ریتانیا له‌سه‌ر زیاتر له ۲۱ ه‌ه‌زار دانیش‌تووی بریتانیا و و‌یلز ئەنجام درا، ده‌رکه‌وت که له سالی راب‌ردودا ۷٪ی ژنان و ۴٪ی پیاوان بوونه‌ته قوربانیی توندوتیژی خیزانی. (کوین ۴۱، ۲۰۱۱).

به‌لام زور راپرسی و ل‌یک‌ول‌ینه‌وه‌ی ناو‌خ‌ویی له‌سه‌ر توندوتیژی د‌ژی پیاوان ه‌یه‌ه و ئاماژه‌کردن به‌ه‌موویان مومک‌ین نییه. سه‌رباری ئەمه‌ش خسته‌ن‌ه‌رووی ه‌ه‌ند‌یک له ئەنجامه‌کانی ه‌ه‌ند‌یک له‌و تو‌یژینه‌وانه بو‌ تیگه‌ه‌شتن له پرسه‌که یارمه‌تیمان ده‌دات. بو‌ نمونه‌ خه‌ملاندنی تاوانه‌کانی به‌ریتانیا ده‌ریده‌خا که ن‌زیکه‌ی ۴۰ له‌سه‌دی قوربانیا‌نی توندوتیژی خیزانی له سالی ۲۰۰۴-۲۰۰۵ پیاو بوون. له سالی ۲۰۰۶-۲۰۰۷، ۴۳٫۴ له‌سه‌دی ه‌ه‌موو ئەوانه‌ی له سالی پ‌ش‌وودا له لایه‌ن هاوبه‌شه‌ سی‌کسییه‌که‌یانه‌وه ئازار دراون پیاوان بوون. ئەم ژماره له سالی ۲۰۰۷-۲۰۰۸ بو‌ ۴۵٫۵ له‌سه‌د به‌رز بووه‌ته‌وه به‌لام له سالی ۲۰۰۸-۲۰۰۹ بو‌ ۳۷٫۷ له‌سه‌د دابه‌زی. کووک (۱۹۹۷) ه‌روه‌ها ده‌ریخست که ئەم ر‌یژه له سالی ۲۰۰۶-۲۰۰۷ بو‌ له‌سه‌دا ۴۸٫۶ و له سالی دواتردا بو‌ له‌سه‌دا ۴۸٫۳ و له سالی ۲۰۰۸-۲۰۰۹ بو‌ له‌سه‌دا ۳۷٫۵ به‌رز بووه‌ته‌وه. به پ‌یی ئەنجامی ئەم خه‌ملاندنه له کو‌ی چوار ژن زیاتر له یه‌ک ژن (له‌سه‌دا ۲۸) و له کو‌ی ه‌ه‌ر شه‌ش پیاو، پیاو‌یک (له‌سه‌دا ۱۶) لانیکه‌م له ته‌مه‌نی ۱۶ سالییه‌وه جار‌یک تووشی توندوتیژی خیزانی بوون. ئەم ژمارانه یه‌کسان له‌گه‌ل ۴٫۵ ملیۆن ژنی قوربانیی توندوتیژی خیزانی و ۲٫۶ ملیۆنی قوربانیه‌کان پیاوان. جگه له‌وه‌ش له‌سه‌دا ۶٪ی ژنان و له‌سه‌دا ۴٪ی پیاوان رایانگه‌یان‌دوو که له ماوه‌ی سالی راب‌ردودا تووشی توندوتیژی خیزانی بوون که ئەمه‌ش یه‌کسانه له‌گه‌ل یه‌ک ملیۆن قوربانیی ژن له ناو‌بنه‌ماله و ۶۰ ه‌ه‌زار قوربانیی پیاو (توب‌ج‌ین و لوتادا، ۲۰۱۸). ئەنجامی ل‌یک‌ول‌ینه‌وه‌کانی واتسۆن و پارسۆنس (۲۰۰۵) سه‌باره‌ت به توندوتیژی خیزانی، که بو‌ ئەنجومه‌نی ن‌یشتمانیی تاوان ئەنجام دراوه، گوزارشت له‌وه ده‌کا که له ئ‌یرله‌ندا: ۱۵٪ی ژنان و ۶٪ی پیاوان به‌ده‌ست ئازار و توندوتیژی خیزانییه‌وه ده‌نال‌ینن، کات‌یک که ئازاردانی توند و رووداو به‌چوکه‌کان ئاو‌یته ده‌بن ۲۹٪ی ژنان و ۲۶٪ی پیاوان به‌ده‌ست توندوتیژی خیزانییه‌وه ده‌نال‌ینن، ۱۳٪ی ژنان و ۱۳٪ی پیاوان به‌ده‌ست ئازاردانی جه‌سته‌یه‌وه ده‌نال‌ینن، ۲۹٪ی ژنان (۱ له ۳) و ته‌نها ۵٪ی پیاوان (۱ له ۲۰) ده‌ست‌د‌ریژی سی‌کسییان لای پ‌ول‌یسی ده‌وله‌تی ئ‌یرله‌ند راپ‌ورت ک‌ردوو، ئەم تو‌یژینه‌وه

دهریده خا که ۸۸ هزار پیاو و ۲۱۳ هزار ژن له ئیرلەند له قوناغیکی ژیاناندا له لایەن هاوبه‌شی ژیانانه‌وه به توندی ئازار دراو.

له ویلایه‌ته یه کگرتوووه کانی ئەمەریکاش راپۆرتە کان گوزارشت له هەمان بارودۆخ دە کەن. به پیتی راپۆرتیک که له سەر بنه‌مای ئەنجامی راپرسییه‌ک له سەر ۱۶ هه‌زار ئەمریکی که له لایەن وه‌زاره‌تی دادی ئەمریکاهه‌ ب‌لاو کراوه‌ته‌وه، ۲۲،۱ له‌سه‌دی ژنان و ۷،۴ له‌سه‌دی پیاوان راپانگه‌یان‌دوووه که له لایەن هاوسهری ئیستا یان هاوسهری پیشوویان، هاوبه‌شی ژیانان، دۆسته‌کانیان (خۆشه‌ویسته‌که‌یان) یان لانیکه‌م له یه‌کیک له ژوانه‌کانیاندا جاریک له ژیاناندا ده‌ستدریژی جه‌سته‌بیان به‌ئەزموون کردوووه (جادی‌ن و تۆن‌ز، ۲۰۰۰). هه‌روه‌ها به‌گویره‌ی ئەو ئامارانه‌ی که له لایەن ناوه‌ندی کۆنترۆل و خۆپاراستن له نه‌خۆشییه‌ کان ب‌لاو کراوه‌ته‌وه (۲۰۲۰) له ویلایه‌ته یه‌ کگرتوووه کانی ئەمریکا، له کۆی هه‌ر ۴ ژن ژنیک و له کۆی هه‌ر ۹ پیاو پیاویک له‌م و‌لاته‌دا له لایەن هاوبه‌ش یان هاو‌رپی نزیکیانه‌وه (IPV) توندوتیژی به‌ئەزموون دە کەن. به پیتی راپۆرتە کانی ریک‌خراوی ته‌ندروستی جیهانی، له کۆی هه‌ر ۳ ژن ژنیک له و‌لاتانی ئەندامی ریک‌خراوی ته‌ندروستی جیهانی ئەم جو‌ره توندوتیژی به‌ئەزموون کردوووه (ریک‌خراوی ته‌ندروستی جیهانی، ۲۰۱۴). ستراوس (۱۹۹۹) هه‌روه‌ها له راپرسییه‌ کدا له‌سەر توندوتیژی خیزانی مه‌زنه‌ده‌ی کردوووه که له‌ ماوه‌ی سالتیک یان ماوه‌یه‌کی زه‌مه‌نی دیاریکراودا لانیکه‌م ۱۲ له‌سه‌دی پیاوان تووشی جو‌ریک له جو‌ره‌ کانی توندوتیژی فیزیکی له لایەن هاوبه‌شه‌ ژنه‌کانیانه‌وه بوون، و ۴ له‌سه‌د - یان پتر له ۲،۵ ملیۆن پیاو له ویلایه‌ته یه‌ کگرتوووه کانی ئەمریکا - به‌هۆی توندوتیژی تونده‌وه ده‌نالینن. به‌گویره‌ی خه‌م‌لاندنی ئەنجام‌دراوی ستراوس (۱۹۹۹) به‌لایه‌نی که‌مه‌وه ۱۲ له‌سه‌دی پیاوان سالانه له لایەن هاوبه‌شه‌ ژنه‌کانیانه‌وه ده‌ستدریژی جه‌سته‌یی ده‌ کرێته‌ سه‌ریان، و ۴ له‌سه‌د - یان زیاتر له ۲،۵ ملیۆن پیاو له ویلایه‌ته یه‌ کگرتوووه کانی ئەمریکا- زیانیان پیده‌گات. جگه‌ له‌وه‌ش، جادی‌ن و تۆن‌ز (۲۰۰۰) راپانگه‌یان‌د که توندوتیژی له لایەن ژنانه‌وه ۴۰٪ی هه‌موو جو‌ره‌ کانی زیانلیکه‌وتن به‌هۆی توندوتیژی خیزانی له‌ ماوه‌ی سالتیکی لی ده‌که‌وێته‌وه و ۲۷٪ی هه‌موو زیانلیکه‌وتن و برینه‌کان پتووستیان به‌چاودیری پزیشکییه. میتزاک و هاوکارانی (۲۰۱۱) وتووایه که ۱۵ له‌سه‌دی پیاوان و ۲۶ له‌سه‌دی ژنانی ته‌مه‌ن ۱۶-۵۹ سالان له ته‌مه‌نی ۱۶ سالییه‌وه تووشی جو‌ریک له توندوتیژی خیزانی بوون که ده‌کاته ۲،۴ ملیۆن قوربانیی پیاو و ۴،۳ ملیۆن ژن. به‌لام له کۆی هه‌ر سی قوربانیی توندوتیژی خیزانی دوو که‌س ژن و یه‌کیکیان پیاوه. له کۆی هه‌ر چوار ژن یه‌ک ژن و له کۆی هه‌ر چه‌وت پیاو یه‌ک پیاو له ژیاناندا تووشی توندوتیژی خیزانی ده‌بن. به‌گویره‌ی ئەنجامه‌ کانی میتزاک و هاوکارانی (۲۰۱۱)، ۴،۳ له‌سه‌دی پیاوان و ۷،۵ له‌سه‌دی ژنانی به‌شداربووی راپرسی راپانگه‌یان‌د که توندوتیژی خیزانیان به‌ئەزموون کردوووه که ده‌کاته ۷۱۳ هه‌زار قوربانیی پیاو و ۱،۲ ملیۆن قوربانیی ژن. هه‌روه‌ها به پیتی ئەو توێژینه‌وانه‌ی که ستیتس (۱۹۹۱)، سوگیرمه‌ن و هوتالینگ (۱۹۸۹) کردووایه، رێژه‌ی په‌فتاری تونداژۆیانه له نیوان کاپله

هاوسه رگیری کردووه کان زوره (له نیوان لهسه دا ۱۰ بۆ ۱۵). به گویره ی خه مآلاندنیکه نیشتمانی له سالی ۱۹۹۵ دا، دهر کهوت که نزیکه ی چاره کیک له ژنان و یه که لهسه ر ده ی پیاوان له ویلایه ته یه کگرتووه کانی ئەمریکا له ماوه ی ژنیاندا له لایهن هاوسه ری ئیستان یان کۆنه هاوسه ر، هاوسه ر، هاوژیان یان ده زگیرانه که یان هیرشیان کرابوو سه ر. ئاماره کان دهریده خه ن که نزیکه ی سی لهسه ر چواری ئەوانه ی له توندوتیژی ره گه زیتیدا له لایهن هاوبه شه سیکیسیه کانیه وه (IPV) ده کوژرین ژن و نزیکه ی یه که لهسه ر چواریان پیاوان. له سالی ۱۹۹۹ راپورته کانی ئەمریکا دهریانخست که هه زار و ۲۱۸ ژن و ۴۲۴ پیاو له لایهن هاوبه شه سیکیسیه کانیه وه کوژراون (وهزاره تی دادی ویلایه ته یه کگرتووه کانی ئەمریکا، ۲۰۰۳) و له سالی ۲۰۰۵ دا هه زار و ۱۸۱ ژن و ۳۲۹ پیاو له لایهن هاوبه شه سیکیسیه کانیه وه کوژراون (CDC، ۲۰۱۳، چانگت و هاوکاران، ۲۰۱۳). ههروه ها به پیی خه مآلاندنی نیشتمانی توندوتیژی دژی ژنان، ۴۸/۸٪ ی پیاوانی سپی پیستی مه سیحی ئەمریکایی، له ناو دانیشنوانی ویلایه ته یه کگرتووه کانی ئەمریکا توندوتیژیان به ئەزموون کردووه له حالیکدا به پیی توژیینه وه یه کی جیۆتی سوریشا سافتا، نزیکه ی ۸۶/۷٪ هیندۆسه کان توندوتیژیان به رامبه ر پیاوان هه بووه. (سلیمی و چیت ساز، ۱۳۹۹). له ئەمریکا نزیکه ی ۳۰۰ بۆ ۴۰۰ هه زار پیاو لهسه ر دهستی ژنه کانیا ن یان دۆسته کانیا ن توندوتیژی به ئەزموون ده که ن (بنزلی، ۱۹۹۸). به پیی راپرسییه کی خۆلیدوانی که له سالی ۲۰۱۴ له کانادا ئەنجام درا، ریزه ی ئەو پیاوانه ی که له لایهن هاوبه شی ژنیانیه وه توندوتیژی فیزیکی یان سیکیسیان به ئەزموون کردووه ۶ لهسه د و ئەم ریزه له ژناندا ۷ لهسه د بووه. به گویره ی ئەم ئەنجامه ر ریزه ی دووپاتکردنه وه ی ئەو توندوتیژیانه ی که له لایهن ژنانه وه دژ به پیاوان ئەنجام دراوه و زیانی جیدی لی که وتۆته وه زور زیاتر بووه. ۲۳ لهسه دی ژنان به بهراورد له گه ل ۱۵ لهسه دی پیاوان تووشی جدیدترین جۆره کانی توندوتیژی وه کوو لیدان، خنکاندن، هه ره شه لیکردن به چه ک یان چه قۆ بوونه ته وه (کورنوی و کوتر، ۲۰۱۷). به پیی راپرسییه ک که له سالی ۲۰۰۴ له کانادا ئەنجام درا، ریزه ی ئەو پیاوانه ی که له لایهن هاوبه شی ژنیانیه وه قوربانی توندوتیژی فیزیکی و جهسته یی یان ده سندریتی سیکیسین ۶ لهسه د و ئەم ریزه له ژناندا ۷ لهسه د بووه. سه رباری ئەمه ش ژنان ئاستیکی بهر زریان له توندوتیژی بهرده وام راگه یاندووه و له چاو پیاوان ئەگه ری تووشبوونیان به برینداربوونی سه خت زیاتره. به پیی ئەم راپرسییه، ۲۳ لهسه دی ژنان، به بهراورد له گه ل ۱۵ لهسه دی پیاوان، توندترین جۆره کانی توندوتیژیان به ئەزموون کردووه له وانه لیدان، خنکاندن، یان هه ره شه لیکردن یان به کارهینانی چه ک یان چه قۆ له دژیان. ههروه ها ۲۱ لهسه دی ژنان، به بهراورد له گه ل ۱۱ لهسه دی پیاوان، زیاتر له ۱۰ حاله تی توندوتیژیان راگه یاندووه.

بابه تی توندوتیژی له دژی پیاوان له ئوسترا لیا ش سه رنجی توژیهرانی بۆ لای خۆی راکیشاوه. له ناو ئەو کارانه ی که له م بهاره دا ئەنجام دراون، راپرسی بهرگری تاکه که سی (PSS) له سالی ۲۰۱۲ که له لایهن نووسینگه ی ئاماری ئوسترا لیا (ABS) ئەنجام دراوه، گشتگیرترین لیکۆلینه وه ی

چهنډايه تيبه كه له سهر توندوتيزي نېوان كه سي له ئوستراليا كراوه. پرسيارنامه كاني هم راپرسپيه له لايهن ۱۷ هه زار ژن و پياووه و پر كراونه ته وه. كوميسيوني مافي مروفي ئوستراليا له ريگهي كاري بي ترس: نه جامي راپرسپيه ته له فونيه نيشتمانيه كان سه باره ته به ئازارداني سيكسي (۲۰۱۲a) به دواواچوون بو حاله ته تايبه ته كاني توندوتيزي له شويني كاردا ده كات. هم راپورته ده ريده خا كه له ماوه ۵ سالي رابردوودا ۲۵ له سهدی ژنان له شويني كاردا تووشی گيچه لي سيكسي بوون و له سهدا ۹۰ ي ژنانيش ده لين له لايهن پياويكه وه گيچه ليان پيكراره. به لام گيچه ل و ئازارداني سيكسي وه كه ئامانج ته نها له ژناندا سنووردار نه بوو: له كوي ههر شهش وه لامده ري پياو يه كيكيان (۱۶٪). له ماوه پينج سالي رابردوودا له شويني كاره كهيدا ئازارداني سيكسي به زمون كرده وه. ههروه ها ژماره ي هو كه سانه ي كه له نه جامي راپورتكردي فهرمي يان سكالآ تومار كړندا، توندوتيزيان به نه زمون كرده وه، به شيويه كي به رچاو زيادي كرده وه.

پيده چي توندوتيزي دژي پياوان له ولاتاني نه فريقادا به به راورد به ناوچه كاني ديكيه جيهان ريژه يه كي زياتر و به رفراوانتري هه بيت. تويزه ريگ له راپورته كهيدا ئامازه به وه ده كا كه له ولاتي كينيا توندوتيزي خيزاني دژي پياوان چيتر شتيكي ده گمهن نيه به لكوو راسته قينه و واقيعه. به پتي نه جامي راپرسپي ته ندروستي حه شيمه تي ولاتي كينيا (KDHS، ۲۰۱۴) ريژه ي توندوتيزي خيزاني له دژي پياوان ده توانين بلين به قهد ژنانه و ۴۴ له سهد به رامبه ر به ۴۵ له سهد ده. له چهند سالي رابردوودا ميديا كو مه لايه تي و ناسراوه كاني كينيا چيروكي په شو كينه ريان له و پياوانه بلاو كرده وه كه به شيويه كي درندانه له لايهن ژنانه وه بريندار كرابوون يان كوژرابوون (وانامبي سي، ۲۰۱۵؛ موهيندي، ۲۰۱۸).

ئاماره كاني توندوتيزي دژي پياوان له ئيران

نه گهر به دروستي ئيدا بكهين كه ئامار و زانياريه كان له سهر توندوتيزي دژي پياوان له جيهاندا زور ناته واو و كه من، نهوا هم دوخه له ئيراندا زور خراپتره. له ئيرانيشدا زور به ي تويزينه وه كان له سهر توندوتيزي دژي ژنان نه جام دراو. (مظلوم خراساني و ميرزايي مهر، ۱۳۹۱؛ بگر رضايي و همكاران، ۱۳۹۶؛ احمدي و همكاران، ۱۳۹۴؛ صادقي و همكاران، ۱۳۹۶؛ معيني و همكاران، ۱۳۹۵؛ همتي، ۱۳۸۳؛ عارفي، ۱۳۸۲؛ سهراب زاده و منصوريان، ۱۳۹۶). ته نها له چهند ساله ي رابردوودا به كه گرينگي به پياوان دراوه و ژماره يه كي سنووردار له ليكولينه وه نه زمونيه كان باسيان له توندوتيزي دژي پياوان كرده وه. گه رانه كاني هم تويزينه وه بو ده ستر اگه يشتن به راپرسپيه كي نيشتماني له سهر توندوتيزي به هيچ كوي نه گه يشت و هو تويزينه وه نه زمونيه كانه شي كه له سهر هم بابته نه جام دراو هه موويان به كومه لگه ي ئاماري زور سنووردار نه جام دراو. بويه وپراي نه وه ي كه وا دياره ئاستي توندوتيزي دژ به ره گهزي نير له ئيران نابي له به شه كاني ديكيه جيهان يان مامناونده جيهانيه كان كه متر بي، به لام هه رچه شنه گشتانديك سه باره ته به م ئامارانه ده بي

به وریاییه کی زورهه بکریټ. له دریژهدا بو خستنه رووی وینهه ک له دؤخی توندوتیژی دژی پیاوان له ئیران ئامازه به چهند راپورت و لیکۆلینهوههیه ک ده کریټ.

له توپژینهوههیه کدا که له تاران ئه نجام دراوه، ۵۹٪ی پیاوان دانیان به وهدا ناوه که له لایهن هاوبه شه کانیانه وه تووشی توندوتیژیی دهروونی بوون، ۲۶،۵٪ توندوتیژیی جهستهیی و ۱۹،۱٪ توندوتیژیی سیکسییان راگه یاندوهه (محه ممه دخانی و هاوکارانی، ۱۳۹۶: ۲۱۵). له توپژینهوههیه کی دیکه دا که له بابؤلسهر ئه نجام درا، ۱۷،۷٪ی پیاوان ئاستی توندوتیژییان مامناوه ند و ۱،۳٪یان راگه یاندوهه که ئاستی به رزی توندوتیژیی دهروونیان له لایهن هاوبه شی سیکسییان وه به ئه زموون کردوهه (فیروزجاییان و رضایی چراتی، ۱۳۹۳: ۱۲۰). ههروه ها به گویره ی ئه نجامی توپژینهوه ی حسینی و هاوکارانی (۱۴۰۰)، مامناوه ندی گشتیی توندوتیژیی خیزانی دژی پیاوان له سه ر پیوه ریکی ۰ هه تا ۱۰۰، ۱۸، ۱۶ وه ده ست هات و به گشتی، ۷۵،۴٪ی پیاوان تووشی توندوتیژیی سووک بوون، ۲۱،۳٪ تووشی توندوتیژیی مامناوه ند و ۳،۳٪ تووشی توندوتیژیی توند بوون.

دوژینه وه کانی محمه دخانی و هاوکارانی (۱۳۹۶) له توپژینهوههیه کدا له ژیر ناوی «شیوع الگوی خشونت خانوادگی، ارتکاب یا تجربه آن در مردان و زنان (په ره سه ندنی سه رچه شنی توندوتیژیی خیزانی، ئه نجامدان یان به ئه زموونکردنی له لایهن پیاوان و ژنانه وه» رایانگه یاند که پیاوان له هه موو په هه نده کاند، زیاتر له راپورته کانی ژنان توندوتیژیی خیزانیان به سه ر هاتوهه. واته به پیچه وانیه ی راپورتی ژنان سه به رت به به ئه زموونکردنی توندوتیژیی، که به ئه ندازه ی راپورتی پیاوان له سه ر ئه نجامدانی توندوتیژیی بوو، پیاوان زیاترین ئه زموونی توندوتیژییان هه بوو. به گویره ی ئه م ئه نجامانه راپورتی پیاوان بو به ئه زموونکردنی توندوتیژیی ۶،۷۲٪ شه رانگیزیی دهروونی، ۱،۶۹٪ هیترشی جهستهیی، ۵،۴۶٪ په لاماری سیکسی و زیانگه یاندنی جهستهیی و بریندارکردن ۶،۶۲٪ بوو، له به رامبه ردا راپورتی ژنان له ئه نجامدانی توندوتیژیی ۵،۹٪ شه رانگیزیی دهروونی، ۵،۲۶٪، هیترشبردنی جهستهیی ۱،۱۹٪، مله وریی سیکسی و بریندارکردنی جهستهیی ۵،۱۳٪ بوو. جگه له وه ش، ئه نجامه کانی ئه م توپژینه وه ده ریده خه ن که به پیی راپورتی قوربانیانی توندوتیژیی خیزانی (ژنان و پیاوان) که تووشی توندوتیژیی بوون: توندوتیژیی جهستهیی بو پیاوان ۱،۶۹٪ و بو ژنان ۳،۷۶٪، شه رانگیزیی دهروونی بو پیاوان ۶،۷۲٪ و بو ژنان ۵،۷۳٪، په لاماری سیکسی بو پیاوان ۵،۴۶٪ و بو ژنان ۵،۳٪، زیان یان برینداربوون بو پیاوان ۶،۶۲٪ و بو ژنان ۶،۳٪، بووه، راپوژکردن بو چاره سه رکردنی ناکوکییه کان ۷۳٪ بو پیاوان و ۵،۷۳٪ بو ژنان بووه (محمد خانی و همکاران، ۱۳۹۶).

ئه ده بیاتی توندوتیژیی دژی پیاوان که مه، به لام کاتیک روو له ژیدهر و سه رچاوه فه رمیهه کان ده که ین، دؤخه که زور له وه خراپتره و له چهند حاله تیشدا که ئاماره کان راده گه ییتزین، ناتوانین به وردی دیاری بکه ین که تا چهنده ئه م ئامارانه متمانه پیکراون. بو نمونه مالپه ری عه سرتی ئیران (عصر ایران) ئیدعا ده کا که له سالی ۱۳۹۷ هه تاوی (۲۰۱۸) دا له ئیران چوار هه زار و ۷۰۰ حاله تی

پیاوانزاری له لایهن هاوسه رانه وه ره وانه ی پزیشکی دادوه ری له ئیران کران و یان سه لیمی و چیت ساز (۱۳۹۹) له توئینه وه که یاندا و به گیرانه وه له جیگری سه رۆکی به شی به رهنگار بوونه وه ی تاوان له پولیسی نیستمانی باس له وه ده کهن که له سالی ۱۳۸۸ هه تاوی (۲۰۰۹) پژهی ژن کوژی له لایهن پیاوان له سه دا ۱۶، له ریزه بندی یه که می کوشتنی خیزانی بووه و به به راورد به سالانی پيشوو ره وتیکی نه گوژی هه بووه. پشکی میرد کوژی له سه دا ۵۶ بووه، که ئه مهش به به راورد به سالانی پيشوو دوو هینده زیادی کردوه. به پیی ئه م ئاماره، هاوسه رکوژی له لایهن میرده وه له ریزه بندی یه که می کوشتنی خیزانیدایه و ره وتی میرد کوژی رووی له زیادبوون بووه. به له بهر چا و گرتنی هه لکشانی پژهی هاوسه رکوژی له لایهن ژنانه وه، ده توانین دیارده ی هاوسه رکوژی به پرسیکی جدی هه ژمار بکه ین.

به ره به سته کان به رده م به رسازی کۆمه لایه تی توندوتیژی دژی پیاوان وه ک پرسیکی کۆمه لایه تی

هه له نییه ئه گه ر ئیدعا بکه ین که گرینگترین پرس له بواری توندوتیژی دژی پیاوان ئه وه یه که توندوتیژی له دژی پیاوان له زهینی گشتیدا پرس (پروبلیم) نییه. له دۆخیکی وادا گرینگترین پرسیار ئه وه یه که چۆن وه ها شتیک مومکین بووه و به رای ی پرس به واتای ناساندن و روونکردنه وه ی ئاسته نگه کانی به رده م به رسازی کۆمه لایه تی پرس توندوتیژی دژی پیاوان له ناو کۆمه لگه ی ئه مپۆیه. له م به شه دا هه ول ده درۆ گرینگترین به ره به سته کانی به رده م به رسازکردنی ئه م پرسه تاوتووی بکری ت. پیاوه تی و به ها پیاوسالارییه کان، فیمینیزم و کاریگه ریه نه خوازاه کانی، ئاسته نگه یاساییه کان، بچوو ککردنه وه گه رای ی، گرینگترین ئاسته نگه ناسراوه کانی و له درژه دا هه موویان ده ناسینین و روونی ده که یه وه.

پیاوه تی و بیر و باوه ره پیاوسالارییه کان

له زۆریک له فه ره نگه کاند قسه یه کی باو هه یه که ده لێن "پیاو ناگری". به گویره ی به ها پیاوسالارییه کان پیاوان نابێ حاله تیک له خۆیان پیشان بدن که ده رخه ری لاوازی و یان ترسی ئه وان بیت. جادن و تونس (۲۰۰۰) پێیان وایه له هه ندیک فه ره نگدا نیشانه کانی توندوتیژی خیزانی به رامبه ر به پیاوان زۆر که من. ئه مه بۆته باوه ریکی باو و به ربلاو که له زۆرینه ی حاله ته کاند پیاوان تا که ئه نجامده ری توندوتیژی خیزانین و ژنان تا که قوربانین. کیشه ی توندوتیژی خیزانی دژی پیاوان پرسیکی جینده ریه که بۆ زۆریه ی پیاوان ده بیته بیده نگه ی و ترس و شه رم، چونکه سروشتی پیاوانه یان وا ده کا تا راده یه کی زۆر توندوتیژی دژی پیاوان راپۆرت نه کهن. ئه م تیروانینه ره گ و ریشه ی قوولی فه ره نگه ی له ئاوه زی ئیمه ی ژن و پیاواندا هه یه و شیوازی بیرکردنه وه مانه له مه ر توندوتیژی بیچم داوه که ئه مهش له جتی خۆیدا کاریگه ریی له سه ر توئینه وه و شیکردنه وه ی

سیاسه‌ت و پیش‌که‌ش‌کردنی خ‌زمه‌ت‌گ‌وزاری‌یه‌ کان هه‌بووه.

توندوتیژیی ژنان دژی پیاوان تا راده‌یه‌ کی زۆر له‌ به‌ر کۆمه‌لێک هۆکار پشت‌گ‌و‌ی خ‌راوه. یه‌ که‌م: به‌ پێی به‌ها کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان قوربان‌یوونی پیاوان له‌و توندوتیژیانه‌ی که‌ له‌ لایه‌ن ژنانه‌وه‌ ئه‌ن‌ج‌ام ده‌درێن وه‌ک عه‌یب و شووره‌یی له‌قه‌له‌م ده‌دری و دووه‌م: له‌ باوه‌ره‌ فه‌ره‌ه‌نگییه‌ پیاوسالارییه‌ ک‌ان‌دا چاوه‌روانیی ئه‌وه‌ له‌ ژن ده‌ک‌ری که‌ مل‌که‌چ و لاواز و خا‌که‌را بن (توب‌جین و لوتادا، ۲۰۱۹). به‌ وته‌ی ئانیۆر (۲۰۱۲) به‌ هۆی نۆرمه‌ فه‌ره‌ه‌نگییه‌ کان و بالاده‌ستییه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی پیاوسالارییه‌وه‌، ئاماره‌کانی ئازاردانی پیاوان به‌ هۆی که‌می راپۆرت‌کردنیانه‌وه‌ به‌ باشی به‌ل‌گه‌مه‌ند نه‌ک‌راون.

کۆمه‌ل‌گای پیاوسالار په‌گه‌زی نێر به‌ده‌سه‌لات و به‌ک‌ه‌ر ده‌ست‌نیشان ده‌کا و ده‌ست‌دریژی سیکسی و ئازاردانی له‌ چوار‌چ‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لاتی جین‌ده‌ریدا پیناسه‌ ده‌ک‌ری‌ن. واته‌ ئه‌گه‌ری ده‌ست‌دریژی سیکسی له‌ لایه‌ن پیاو / په‌گه‌زی به‌هێز بۆ سه‌ر ژن / په‌گه‌زی لاواز له‌ به‌ر‌چاو گیراوه. بۆیه ده‌ست‌دریژی‌کردنه‌ سه‌ر کور‌ان یان پیاوان به‌م چه‌شه‌ن پێش‌گریمانه‌وه‌ شی‌او‌ی پیناسه‌ کردن نییه. له‌ کۆمه‌ل‌گایه‌ ک‌دا که‌ به‌هاکانی پیاوه‌تی تیدا پیرۆز ده‌ک‌ری و ریزی لیده‌گیر، پیاویک که‌ ده‌ست‌دریژی ک‌راوه‌ته‌ سه‌ر له‌و پینگه‌ی پیاوه‌تییه‌ به‌ر ده‌بێته‌وه‌ و ناوه‌نیت‌که‌ی ناپیاوی لێ ده‌دریت. بۆیه‌ هه‌ول ده‌دری که‌ ده‌ست‌دریژی‌کردنه‌ سه‌ر کور‌ان بشار‌دریته‌وه‌ یان پشت‌گ‌و‌ی بخ‌ری‌ت. له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ پاراستن و گرین‌گیدان به‌ کور‌ان به‌ جۆریک وه‌ کوو نکۆلی‌کردن له‌ پیاوه‌تیان وایه‌ و ئاستیان هه‌تا ئاستی پینگه‌ی کچان وه‌ک په‌گه‌زی بیده‌سه‌لات و لاواز لێ دیت. هه‌ر بۆیه‌ به‌ شی‌وه‌ی پێش‌گریمانه‌ کور‌ان له‌ ده‌ست‌دریژی پارێزراو ده‌بن و به‌بێ چاودیری به‌ره‌لا ده‌ک‌ری‌ن. له‌ کۆمه‌ل‌گایه‌ ک‌دا که‌ به‌ پێی داب و نه‌ریت و ئایین، په‌یوه‌ندیی نیوان ژن و پیاو له‌ ژیر مایک‌رۆس‌کۆپ‌دایه‌، به‌لام ئه‌گه‌ری ده‌ست‌دریژی‌کردنه‌ سه‌ر کوره‌لاوه‌ کان له‌ به‌ر‌چاو ناگیریت. کور‌ان له‌ ژینگه‌ی تاک‌په‌گه‌زی له‌ لایه‌ن که‌سانیکه‌وه‌ رووبه‌رووی ده‌ست‌دریژی سیکسی ده‌بنه‌وه‌ که‌ خاوه‌ن پینگه‌ی ده‌سه‌لاتن وه‌ کوو راهینه‌ری وه‌رزشی یان مامۆستا و هتد ... که‌واته‌ ده‌ست‌دریژی سیکسی بۆ سه‌ر کور‌ان دووباره‌ ده‌بێته‌وه‌ و هیچ مشووریکیشی بۆ ناخوری، چونکه‌ هه‌موو بێبه‌شی و سه‌خت‌گیریه‌ کان تاییه‌ت به‌ په‌یوه‌ندییه‌ سیکسییه‌کانی نیوان ژن و پیاو و گریمانه‌یه‌ک هه‌یه‌ که‌ ژینگه‌ی تاک‌په‌گه‌زی سه‌لامه‌ته‌ و پتوبستی به‌ چاودیری نییه. له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ ئه‌و گریمانه‌ش هه‌یه‌ که‌ ده‌ستی‌وه‌ردان و ریکاری پاراستنی مندالان و میرمندالان دژ به‌ ده‌ست‌دریژی سیکسی ده‌بێته‌ هۆی ناو‌ز‌راندن یان ته‌شه‌نه‌سه‌ندنی ئه‌م پرسانه‌، که‌ بێگومان وه‌ها ویتایه‌ک هه‌له‌ و زیانه‌خشه‌ (کاظمی، ۱۴۰۱ هه‌تاوی).

توندوتیژیی خیزانی پرسیکی جین‌ده‌رییه‌ و له‌سه‌ر ئه‌و تیگه‌یشتنه‌یه‌ که‌ زۆربه‌ی توندوتیژییه‌کان له‌ لایه‌ن پیاوانه‌وه‌ دژ به‌ ژنان و منداله‌کانیان ئه‌ن‌ج‌ام ده‌دریت (پون و همکاران، ۲۰۱۴؛ پوچرت و همکاران، ۲۰۰۴). ئه‌م تیگه‌یشتن و به‌رسازه‌ی که‌ له‌مه‌ر توندوتیژیی خیزانی هه‌یه‌ نا‌هێلی پیاوان وه‌ک قوربان‌ی توندوتیژیی خیزانی دانیان پێدا بنری و به‌و پێیه‌ش پیاوانی دیت‌ره‌گه‌ز‌خ‌وا هه‌میشه‌ وه‌ک ده‌ست‌دریژیکار و ژنانی دیت‌ره‌گه‌ز‌خ‌وا هه‌میشه‌ وه‌ک قوربان‌ییه‌کی بیتاوانی ئه‌م توندوتیژییه‌

سەیر دەکرین و (ژولین ، ۲۰۱۱). هەروەها ئەم بەرسازە سەرەرای ئەو راستییەکی که پێژەری توندوتیژی خێزانی دژ بە دیتەرە گەزخوایەکان لە گەڵ توندوتیژی خێزانی دژ بە هاوڕەگەزخوایان بە یەک ئەندازە، بۆتە هۆی ئەوەی که هاوڕەگەزخوایان قوربانیانی توندوتیژی خێزانی پەراوێز بخەن (الیوت ، ۱۹۹۶). گەڵ تۆیژنەو لەسەر توندوتیژی پەگەزیتی (جێندەری) لە سەرانی سەری جیهان ئەنجام دراوە، بەلام ئەوەی لەمەر خودی ئەم تۆیژنەو بۆتە کێشە ئەوەی که زۆربەیی تۆیژەران (باومن ، ۲۰۰۳؛ رېچاردسون، فدر و کۆید، ۲۰۰۲؛ الزبرگ و همکاران، ۲۰۰۲) کێشەکی وەک شەری پیاوان دژی ژنان گەڵ ئەوەی که تێیدا پیاوان هەمیشە زیان بە ژنان دەگەیین، بەلام ئەمە هەمیشە وانییە چونکە زۆریک لە پیاوانی لە هەر دوو وڵاتی تازەپێشکەوتوو و پێشکەوتوودا قوربانیی جۆرەکانی توندوتیژی خێزانی بوون (رېکخراوی تەندروستی جیهانی، ۲۰۱۲). لە دەقیکدا که لە هەلمەتیک ئیڕلەندی بە ناونیشانی «هۆشیاری نیشتمانی وەک بەشیک لە ریکاری دوویمی نیشتمانی بۆ توندوتیژی خێزانی، سیکسی و پەگەزیتی ۲۰۱۶-۲۰۲۱» ئاماژە بەوە دەکا که قوربانیانی پیاوی ئازاردانی خێزانی لەوە نیگەرانی که لە ئەگەری راپۆرتکردنی توندوتیژی کەس باوەریان پێنەکات. جگە لەوەش، بەو پێیەکی که دانپێدانان بە قوربانیبوون، پێگەکی نەریتی -نایدۆلۆژیکیی پیاوان رۆبەرۆی ئالنگاری و چالنج دەکات، راپۆرتکردنی توندوتیژی سەرشارویی ئەم پیاوانەکی لێ دەکەوتەو.

یەکیک لەو گرفتەکانی که ئەم دۆخە دروست دەکا مەیلی پیاوانی زیانیکی و تۆو بۆ شارەدەو و راپۆرت نەکردنی ئەو رووداوانە بۆ لایەنی پەوهنەدارە. ئەمەش بەو مانایە که مەکووری و ناتەواوییەکانی دەزگای دادوەری و نۆرمە پیاوسالا - فەرەهنگییەکان و چاوەروانییە کۆمەڵایەتیەکان که لێیەو سەرەلەدەن و دەکا که پیاوان کەمتر هۆگری راپۆرتکردنی حالەتەکانی توندوتیژی سۆزداری و دەروونی و جەستەیی لە لایەن هاوسەرەکانیانەو بن و لە کۆتاییدا توندوتیژی پەگەزیتی دژی ئەو پیاوانە بەردەوام بێت. جگە لەوەش پیاوان لەبەر هۆکاری دیکەش کەمتر ئامادەن توندوتیژی دژی خۆیان لە لایەن ژنانەو رابگەیین. بۆ نموونە، ئەو پیاوانەکی که لە لایەن هاوبەشە سیکسییەکیانەو (IPV) تووشی توندوتیژی دەبن کەمتر لە ژنان ئەگەری هەیه که توندوتیژی ئەنجامدراو راپۆرت بکەن. هەندیک لە پیاوان بە هۆی ترس لە ناوێنەرە کۆمەڵایەتی و بە هۆی بوونی ئەو کلیشە فەرەهنگییەکی که سەبارەت بە پیاوان هەیه و ئەو باوەرەکی که پیاوان وەک پەگەزی بەهێزتر نابێت ملکەچی توندوتیژی بن، حالەتەکانی توندوتیژی دژی خۆیان راپۆرت ناکەن (آیدل ، ۲۰۱۷؛ کلارک و همکاران ، ۲۰۱۴؛ درېجبر و همکاران ، ۲۰۱۳؛ ملچی یور و همکاران ، ۲۰۱۶ مەکاریک و همکاران ، ۲۰۱۶؛ مۆنگار و همکاران ، ۲۰۱۸؛ سباستین ، ۲۰۱۸؛ ابیجی و همکاران ، ۲۰۱۷؛ راکووک-فلسر ، ۲۰۱۴؛ آشوری و معظمی، ۱۳۸۱).

بە بەراورد لە گەڵ ژنانی قوربانیی توندوتیژی لە لایەن هاوبەشە سیکسییەکیان (IPV)، قوربانیانی پیاو بە دەگمەن ئازاردانەکان رادەگەیین و یان داوای چاودێری پزیشکی دەکەن، تەنھا

لهو حاله تانه نه بى كه به توندى بريندار دهين (ئيدارهى ئاماره نيشتمانيه كان، ۲۰۱۸). هه رچى كومه لگايه ك ئاستى پياوسالار بيه كهى توختر بى، رپژهى راپورتكردى ئهو جوړه توندوتيز بيه له لايهن پياوانه وه كه متر ده بيه وه. بۆ نموونه له كومه لگايه كى پياوسالارى وه كوو كينيا رپژه كه ئه وندنه كه مه كه ئه ستمه تيگه يشتنىكى قوولمان له كيشه كه ده ست بكه وىت. ئوبويجى و هاو كارانى له تويزينه وه كهى خو ياندا (۲۰۱۷) له ژير ناوى «به دره قتارى له گهل پياوان له كينيا»، بو يان ده ركوت كه له سه دا ۶۷ى دي مانه له گه لكر اوانى پياو كاتي ك له لايهن ژنانه وه تووشى توندوتيزى بوون، توندوتيز بيه كه يان راپورت نه كرده وه يان هه وليان بۆ راپورتكردى نه دا وه. ئهم دوخه تا راده يه كى زور به هوى نورم و رولى ره گه زيتى كومه لايه تى پيشه وخته ديارى كراو و هه روه ها ناهاوسه نكي ده سه لات وه به دى دى و زياتر به قازانجى ئهو پياوانه يه كه ره نكه نه يانه وه لى لاواز ده ركه ون (مورگان و ولز، ۲۰۱۶؛ NCRC، ۲۰۱۴؛ اوبويجى و همكاران، ۲۰۱۷). له نه زمى فهره نكي بالاده ستى نيرسالاردا، توندوتيزى سيستماتىكى له كاريگه رى دوو لايه نه ي دى الي كتي كيدا به سه ر هه موو پي كه اته ورد و كه لان و مامنا وه نده كاندا زاله و له ژير ئه ودا ده سه لات و زالبوونى لاواز به سه ر به هيزدا به رده وام ده بى و كومه لگاش به رده وام شاهيدى هه موو جوړه توندوتيز بيه ك به رامبه ر به ئه ندامه كانى ده بىت. ئهو بير و باوه ره فهره نكيه ي كه پياوان نابى له ژير زه خت و فشارى ژناندا لاوازى له خو يان نشان بدن و هه ميشه ره فتارى پياوانه يان هه بى، له مپه رى كى سه ره كى به رده م ئهم بواره يه (تسيكو، ۲۰۱۶؛ توبجين و همكاران، ۲۰۱۸؛ اوبويجى و همكاران، ۲۰۱۷). پياوانى به شدار بووى ئهم چه شنه تويزينه وانه به هوى ترس له گالته پيكران له لايهن هاوژين و بنه ماله ي گه وره، هاوړيان، جي به جىكارانى ياسا و ته نانه ت هه نديك له رپبه رانى كلنسا (آيودل، ۲۰۱۷؛ گاتوگو، ۲۰۱۵، توبجين و همكاران، ۲۰۱۸)، به شار دنه وهى ئه و زيانانه ي كه به ئه زمونيان كرده وه، له بى ده نكي دا ره نج و ئازار ده چيژن.

فيمينيزم و كاريگه ريه نه خوا زرا وه كانى

له هه لومه رجي كدا كه فيمينيزم له په يوه ندييه كومه لايه تيه كاندا بووه ته به ها يه كى گشتگير، قسه كردن له سه ر توندوتيزى خي زانى به رامبه ر به پياوان وه ك شتى جوړى ك له به ره نكار بوونه وهى ئايدو لؤژيا ي فيمينيست در ده كه وى كه باس له «هه ژمونى پياوان به سه ر ژنان» و ئهو هه لومه رجه ده كا كه واى كرده وه پياوان هاو به شه ژنه كانيان بكوژن. ئه وه له كاتي كدا يه كه له واقيعدا و هه ر به م شيوه زورى ك له پياوانيش له لايهن هاو به شه ژنه كانيانه وه كوژا ون. تيؤر بيه فيمينيسته كان كه جه خت له سه ر نا يه كسانى جي نده رى ده كه نه وه، پي يان وا يه كه ژنان به هوى ئه وهى له پي كه اته كومه لايه تيه به رفرا وانه كاندا پيگه ي ژير ده ستيان هه يه، له به رامبه ر به كار هينانى ده سه لات و كو نترؤ لكر دنه وه له لايهن پياوانه وه زيانيان پي ده گات (آرنولد، ۲۰۰۹). ئه وان باس له وه ش ده كه ن كه بير و باوه ره ئاييني به كانى پياوانى ئازار ده ر و ده ستد ريزي كار له لايهن كومه لگا وه پشتگيرى لى

ده کړیت. (گرمیلیون ، ۲۰۱۱؛ رانکین و همکاران ، ۲۰۱۷) ټوه له حالیکدایه که سه باره به نازاردانی ژنان له په یوه نډیبه د پرتله ګه زخواییه کانی ګه ورسه سالاندا تیوری فیمنیستی جوړاو جوړ هیه، زوره بیان پیاوان وایه پیاوان بوا پاراستنی دهسه لات و کونترول کړدنی ژنان، بهدکه لکیم له ژنان ده کهن (دیکسردی و دراگوویچ ، ۲۰۰۷).

هرچه نډه تیوری فیمنیستی له هندیک شویندا دانی به واقعی توندوتیژی جیندهری بهرامبر به پیاواندا داناوه، به لام له گشتیتیی خویدا ټم بابه ته به کیسه یه کی کومه لایه تی جددی نازانی و له چاو پرسی توندوتیژی دژ به نافرته تان، پرسی توندوتیژی دژ پیاوان به شیاوی گرینګیدان یان پشتیوانی کړدن نازانیت (کوارامبا ، ۲۰۰۰). لایه نگرانی تیوری فیمنیست دان به ودها دهننن که ژنانیش ده توانن له په یوه نډیبه کانیان له ګه ل پیاواندا توندوتیژ بن. به لام ټهوان زور ساده پرسی هراسانکړدن و نازاردانی پیاوان له لایه ن ژنانه وه که کیسه یه کی کومه لایه تی به هندی ورنانګرن و هر بویه ش، له چاو توندوتیژی دژ ژنان، پرسی توندوتیژی دژ پیاوان به شایه نی هه مان ناورلیدانه وه و دا کوی نازانن (کوارامبا ، ۲۰۰۰).

لاوازی ژیرخانه یاساییه کان

جیهانی ټمرو له حالیکد مافه کانی ژنان و بابه ته کانی وه کوو توندوتیژی دژ ژنان تاوتوی ده کا که به پنی ټماره به ردهسته کانی ولاته جیاوازه کان، زوریک له پیاوان قوربانیی توندوتیژی سیکسین و به هوکاری فرههنگی و یاسایی، ناتوانن راپورتی بکن و ریکاری یاسایی بګر نه بهر. ریساکان، کلیشه کان و بیر و باوه ره فرههنگییه کان که لایه نی ره ګه زیتیان هیه هیشتاش کاریګه ریه کی به چاویان له سه ره رده کړدنی نه وه هیه و هوکاریکن بو سه پانندی توندوتیژی ره ګه زیتی دژ به ژنان و پیاوان. له ویلایه ته یه کګرتوه کانی ټمریکا له سه دا ۷۹ ی ټه و پیاوانه ی که بوونه ته قوربانیی توندوتیژی سیکسی و دهستدریژی سیکسی، له لایه ن ژنانه وه ناچار بهم کاروه کراون. یان توژینه وه یه ک که له مانگی جوونی (ته مموز-جوژره دان) کی ۲۰۱۷ له بهریتانیا ټه نجام دراوه، ګه یشتوه ته ټه و ټه نجامه ی که یه ک له سه ر پینجی ټه و پیاوانه ی که تووشی توندوتیژی سیکسی بوون، قوربانیی باجگیری و هره شه ی ژنان بوون. هره وه ها سالانه ژماره یه کی زور له پیاوان له لایه ن ژنه کانیانه وه لیان ده دریت. زوریک له و پیاوانه ته نها به هوکاری وه کوو لاوازی جهسته یی یان پابه نډبوون به فرههنگی «نه دان له ژنان» لیان ده دریت.

یه کیک له کیسه کانی ټم بواره ټه و ژیرخان و زه مینه یاساییانه یه که دا کوکیکاری مافه کانی ژنانن. سیسته می یاسایی که له پیکهاته ی سیاسی و فرههنگی ټیرانه وه سه رچاوه ی ګرتوه، جهخت له سه ر نایه کسانیی نیوان ژن و پیاو ده کاته وه و یه کیک له هوکاره کانی به ره مه پینانه وه و دریره دان به توندوتیژی له بهستینی تاییهت و گشتیه. سیاسه تی هه لواردنی ټه رینی له بهر ژه وه نډی ژنان له ده یه کانی رابردوودا هندی زه مینه ی بو توندپره وی له م باره وه ره خساندوه. بو

نموونه له توپښه‌وه‌یه کدا که له هیندستان څه‌نجام دراوه (سباستین، ۲۰۱۸)، توپښه‌ر باس له‌وه ده‌کا که کاتیک باس له ده‌سته‌واژه‌ی «توندوتیژی خیزانی» ده‌کړی، زور جار خه‌لک پټیان وایه په‌یوه‌ندی به‌پیاوړیکې ده‌ستدریژ‌کار‌وه هه‌یه. له کاتیکدا لیکول‌ینه‌وه‌کان ده‌ریده‌خن که توندوتیژی خیزانی به‌رامبه‌ر به‌پیاوړ زیاتر له‌وه‌ی بیرې لیده‌کړیته‌وه‌وونې هه‌یه و ده‌توانی بېته‌هه‌ره‌شه‌یه‌کی جددی بو‌سهر قوربانیا‌نی. به‌لام څه‌م راستییه‌بو‌خو‌ی جی‌ی تیرامانه، به‌لام باب‌ته‌ی گرینگر څه‌وه‌یه که به‌داخه‌وه‌و زور جار یاسا‌کانی ئیستا‌هیچ دا‌کو‌کیه‌ک له‌پیاوړی قوربانیی توندوتیژی نا‌کن. به‌گو‌یره‌ی څه‌م راپورته، له‌کو‌مه‌ل‌گایه‌کدا که‌پیاوړ به‌ره‌زه‌زی بال‌تر داده‌ریځ، څه‌و وپنایه‌ی که‌پیاو بېته‌قوربانیی توندوتیژی، جی‌ی باوهر نییه. له‌کاتیکدا څه‌گر ژنیک‌آزار و څه‌شکه‌نجه‌بکړی، څه‌وه‌لیکه‌وته‌و سزای زور سخت چاوهر‌پی څه‌و پیاوړ ده‌کا که څه‌م توندوتیژی‌یه‌ی لی‌وه‌شاه‌وته‌وه. ئایا یاسا‌کان توندوتیژی دژې پیاوړیان پشتگو‌ی خستوه‌و؟ پیده‌چې هه‌موو یاسا‌کان به‌یاسای توندوتیژی خیزانی‌شه‌وه ۲۰۰۵، به‌ئامانجې پشتیوانی له‌ژان جیبه‌جی ده‌کړی. کاتیک که‌ژان به‌دکه‌ل‌کی له‌یاسا ده‌کن څه‌و کی‌شه‌ی که‌څه‌م دو‌خه‌دروستی ده‌کا، توندتر ده‌بېته‌وه. ژان پرسه‌بچو‌که‌کان زور گه‌وره‌ده‌کنه‌وه‌و له‌کو‌تاییدا پیاوړ تاوانبار ده‌کن. له‌به‌ر رو‌شنای سیاستی به‌توانا‌کردنی ژان و هه‌ل‌واردنی څه‌ری‌نی بو‌باشتر‌کردنی دو‌خه‌که‌یان، ژن هه‌ر چیه‌ک بل‌ی قبول‌ده‌کړی، څه‌وه‌له‌حال‌یکدا‌یه که‌پیاوړی‌ده‌بی به‌څه‌ندازه‌ی ژان له‌لایه‌ن یاسا‌وه‌پشتیوانی بکړی و ده‌نگیان بیست‌یت.

له‌به‌ریتانیا هه‌ندی‌ک لیکول‌ینه‌وه‌څه‌م باوهر‌ی له‌ناو یاریده‌درانی کو‌مه‌ل‌ایه‌تی و پولیس و کری‌کارانی په‌نا‌گای ژان جی‌خستوه‌و که توندوتیژی خیزانی دژ به‌پیاوړ پرسیکی څه‌وتو‌نییه و څه‌گریش پیاوړیک توندوتیژی به‌رامبه‌ر بکړی گرمانه‌ی څه‌وه‌ده‌کړی که‌ره‌نگه‌څه‌و ژنه‌توانبارانه‌له‌خو‌را توندوتیژیان نه‌نوندبیه‌و بو‌څه‌م کاره‌پاساو‌یکی باشیان هه‌بو‌وبیت. له‌ئوس‌ترالیا لیکول‌ینه‌وه‌کان له‌سهر توندوتیژی خیزانی ده‌ریان‌خستوه‌و که‌پیاوړ زیاتر له‌«ژنه‌کان» هه‌لسه‌نگاند‌نیکې خراب و نه‌ری‌نیا‌ن بو‌«میره‌کان» هه‌یه و زیاتر هاوس‌و‌زی ژنان. به‌گو‌یره‌ی څه‌م توپښه‌وانه، څه‌و میردانه‌ی که توندوتیژیان لی‌ده‌وه‌شیته‌وه، له‌ژان زیاتر شایه‌نی سزای توندترن. له‌ئیرله‌ندا، لیکول‌ینه‌وه‌یه‌ک له‌پتوهر‌یکې بچو‌وکدا پیشانی دا که‌زورینه‌ی به‌شدار‌بووانی لیکول‌ینه‌وه‌که‌پټیان وا‌بوو که‌ژان قوربانی سهره‌کی توندوتیژی خیزانین و ده‌ستدریژی ژان بو‌سهر پیاوړ به‌څه‌ندازه‌ی ده‌ستدریژی پیاوړ بو‌سهر ژان گرینگ نییه، که‌چی ره‌نگه‌شایانی باس بی‌که‌له‌م جو‌ره‌هه‌لومهر‌جانه‌دا به‌گشتی پیاوړ قوربانیی سهره‌کی تاوانه‌توندوتیژه‌کانن (مک‌کټون و کید، ۲۰۰۲).

به‌پټی څه‌نجامه‌وه‌ده‌سته‌اتوه‌کانی توپښه‌وه‌یه‌ک که‌له‌کینیا څه‌نجام دراوه، سنووردار‌بوونې ده‌ست‌را‌گه‌یشتن به‌خزمه‌ت‌گوزاریه‌یاساییه‌کان و سهر‌چاو‌ه‌کانی دیکه‌ی وه‌کو‌و سهر‌په‌نا‌ئاسته‌نگه‌کانی دیکه‌ی څه‌م زه‌مینهن (اوبیجی و هم‌کاران، ۲۰۱۷؛ آیودل، ۲۰۱۷). له‌سهر‌ئاستی‌نیشتمانیدا، سیاسه‌تمه‌داران‌ئاماده‌نین‌دان به‌قوربان‌بوونی پیاوړا‌بنین و سیاسه‌تی گونجاو‌له‌م باره‌وه‌بگرنه

بهر و ههروهه ها ئاماده نین سه رچاوه بۆ قوربانیانی به درهفتاری دژ به پیاوان تهرخان بکهن (NCRC، 2014؛ زانچتا و همکاران، ۲۰۱۷). بهرنامه کانی ئیستاش زیاتر له سه ر ئاستی ناوچهیین و له لایه ن ریکخراوه ناحکومییه کان و گرووپه خۆبه خشه کان و سه رکرده خۆجیییه کانه وه ئاراسته ده کرین (اوبیجی و همکاران، ۲۰۱۷). له م بواره دا کۆمه لگهی L. G. B. T (ئیل.جی.بی.تی) به هۆی هه لاواردنه وه پشتیوانی زۆر که متری لیده کریت (براون و هرمان، ۲۰۱۵). پیناسه یاساییه کانی توندوتیژی جیندهری بۆ ئه م کۆمه له گونجاو نییه و ئه مه ش وا ده کا که راپورتکردنی توندوتیژی لای جیبه جیکارانی یاسا یان به دوا داچوونی له رێگهی ده زگای دادوه ریییه وه قورس بیت (براون و هرمان، ۲۰۱۵).

نه بوونی متمانه به جیبه جیکارانی یاسا، به ربه ستیکی دیکهی ئه م زه مینه یه (آیودل، ۲۰۱۷؛ دریجبر و همکاران، 2013؛ 2018، ONS). مه ک کاریک و هاوکارانی (۲۰۱۶) له توێژینه وه که یاندا پرونیان کرده وه که پیاوانی قوربانیی توندوتیژی هاوبه شه سیکسیه که یان دوو هیند زانیان پیده گات. هه م زانیان پیده گا و هه میش باوه ریان پیناکریت. هه ندیک له قوربانییه کان هه م له لایه ن هاوبه شه کانیا نه وه و هه میش له لایه ن ده زگای دادوه ریییه وه که دادپه روه رانه نییه وه ک تاوانبار سه یر ده کرین (مه ک کاریک و همکاران، ۲۰۱۶). له راپرسییه کدا که له وێلز ئه نجام دراوه، ته نه ا ۱۷ له سه دی قوربانیان، ئه و توندوتیژییه ی که له لایه ن هاوبه شه سیکسیه کانیا ن له دژیان ئه نجام دراوه، به پۆلیس راگه یاندوو (ONS، 2018). له حاله ته راپۆرتکراوه کاندا، ۴۲،۶ له سه دی تاوانباران ئاگادار کراوه ته وه، ۲۲،۳ له سه د ده ستگیر کراون، به لام ته نه ا ۱۳ له سه د تۆمه تبار کراون (ONS، ۲۰۱۸). له کینیا ئه و ولاته ی که له ناو گهنده لیدا کولاوه، ئه گه ر تاوانبار به رتیل به به رپرسیانی یاسا بدا له زۆر حاله تدا ره نگه ته نانه ت تۆمه تی ده ستدریژیکار هه رگیز به دوا داچوونی بۆ نه کریت. مونگار ه و هاوکاران (۲۰۱۸) ئاماره یان به وه کرده وه که لاوازی جیبه جیکردنی یاسا کان و نه بوونی ئیراده ی سیاسیی بۆ چاره سه رکردنی تاوانه کانی په یوه ست به قوربانیبوونی پیاوان دوو هۆکاری به رده وامبوونی توندوتیژی جیندهری دژی پیاوان.

به وته ی ئالین-کالینسون (۲۰۰۹)، به شیوه یه کی گشتی پیاوان ئازار و ده ستدریژییه کانیا ن راپۆرت ناکه ن و ته نانه ت ئه گه ر به پۆلیسی رابگه یینن، هیچ رێوشوێنیک له دژی تاوانباران ناگیرته به ر. سارانتاکۆس (۲۰۰۴) بۆی ده رکه وت که ژنان زۆر جار هه ره شه ئه وه له قوربانییه پیاوه کان ده که ن که ته نه ا بۆ به رگریکردن له خۆیان هیرشیان کردوو ته سه ر هاوبه شه کانی ژانیان. کارنی، باتیل و داتۆن (۲۰۰۷) ده لێن هه رچه نده ئیمه یاسایه کی جیاوا زمان بۆ ژن و پیاو نییه، به لام ده زگای دادوه ریی تاوانکاری به رامبه ر به ژنان نه رمی نوێنتره. ئه وه ی لی ره دا یه کلا که ره وه یه ئه وه یه که چۆن دابینکه رانی پالېشتیه کۆمه لایه تییه کان کیشه کان به رپوه ده بن. دۆ پلات جۆنز (۲۰۰۶) باس له وه ده کا که پیاوان به هۆی ناوه نیتکه ی کۆمه لایه تییه وه توندوتیژی راپۆرت ناکه ن. ئه م ناوه نیتکه و ناوانۆره وه کوو به ربه ستیک وایه که ناھیلێ کیشه کانیا ن لای هاویری و

ئەندامانی خیزانه کانیاں بدرکینن، چونکه ئە گەر ئەم چەشنە کیشانە ئاشکرا بێی ئەو لای خیزان و هاوڕێکانیان به پیاویکی لاواز سەیر دەکرێن. کارنی و باتیل (۲۰۰۴) رایانگەیانددوو که ئەو راستییەکی که ژمارەیه کی زۆری ژنان دەستگیر ناکرێن، ئەو نیشان دەدا که یاسا و جیه جیکارانی چەندە به رامبەر به پرسی توندوتیژی لاگیری دەنوین.

هەندیک له پیاوانی قوربانی ئیدعای ئەو دە کەن که ئە گەر به دەستدریژکردن تۆمەتبار بکری ناتوان بەرگری له خۆیان بکەن. باوکان ترسیان لهو هەیه که ئە گەر دەستدریژکارە کەیان به جیهیلن، ئەو چیر مندالە کانیاں نابینەوه. جگە لهو هەش زۆریان لهو نیگەرانی که ئە گەر دۆخە ئازاردەرە کەیان به جیهیلن روو بکەنه کوێ، چونکه له ئێرلەندا پەناگەکی توندوتیژی خیزانی بو پیاوان بوونی نییه. جیا لهو هەش، لهوانەیه پیاوانی به سالاجوو و کەسانی نقیشکان (کەمەندام) به هۆی کەم دەستراگەیشن و ترس له تۆلەسەندنهوه، ئازاردان و بەدرەفتارییه کان راپۆرت نه کەن. (ملچی یور و همکاران، 2016؛ ONS، 2018). هەروەها له هەندیک حالەتدا، پیاوان بو پاراستنی مندالە کانیاں و لهوانەیه بو خۆبه دوورگرتن له جیاپوونەوه (دیری و همکاران، ۲۰۱۳) و هەروەها بو رێگری له له دەستدانی مولک و مالیان بێدەنگیان هەلبژارد (آیودل، 2017؛ NCRC، 2014).

بچوو ککردهوی پرسی بو توندوتیژی جهستهیی

هەندیک له پیاوان پێیان خۆشه رەفتاره ناجهستهیه کان که متر به هەند وه بگرن و به گوێهێ ئەنجامی توێژینهوهی ئۆکامپۆ و هاوکارانی (۲۰۱۷)، هەندیک له پیاوانیش پێیان وایه ئەو جوړه توندوتیژیانه کیشەکی که سین و زۆر گرینگ نین و ئە گەر توندوتیژی به ناجهستهیی و نافیزیکی بێ، شایهنی باسکردن نییه (اکامپۆ و همکاران، ۲۰۱۷؛ ئیداره ی ئاماره نیشتمانییه کان، ۲۰۱۸). هەندیک له توێژەرانی تەنها له بهر ئەوهی له ئەنجامی توێژینهوه کانیاندا رێژهی توندوتیژی جهستهیی ژنان دژ به مێرده کانیاں به تاییهت به بهراورد له گەل توندوتیژی جهستهیی دژی ژنان به کهم دەزانن، به بێ ئەوهی به وردی له جوړه کانی تری توندوتیژی وه کوو توندوتیژی زاره کی، دهروونی، کۆمه لایهتی، دارایی، یاسایی، سیکسی و هتد لیک بدەنهوه، پرسی توندوتیژی خیزانی دژ به پیاوان به کیشەیه کی ئەوتۆ نازانن و پشتگوێیان خستوو (سلیمی و چیت ساز، ۱۳۹۹، به نقل از؛ دوباش و دوباش، ۱۹۸۰؛ خیرخواه زاده، ۱۳۹۰). هەندیک ئەو بوچوونەیان خستۆته روو که توندوتیژی ژنان له دژی پیاوان دەبێ تەنها به توندوتیژی کاردانەوهیی، به رگریکارانه یان توندوتیژی بو مانهوه هەژمار بکری (صادقی، ۷۱؛ ۱۳۸۹).

ئەو گیرانهوانەکی که سەبارەت به توندوتیژی خیزانییه له پلهی یه کهمدا له سەر قوربانییه ژنه کان چر بۆتهوه، و له زەینییهتی کۆمه لگادا وه ک دیاردهیه کی رەگەزیتی و دیتەرە گەزخاوانه به رساز کراوه که سروشتیکی فیزیکی هەیه (دونوان و هستر، ۲۰۱۰؛ ریکخراوی تەندروستی جیهانی ۱۹۹۵؛ هنینگ، جونز و هولدفورد: ۲۰۰۵).

به‌رسازی کیشه‌ی توندوتیژی خیزانی وه ک «دیاردیه‌کی ره‌گه‌زیتی و دیتیره‌گه‌زخواز، که زیاتر سروش‌تیکی فیزیکی هه‌یه» بۆته‌هۆی ئه‌وه‌ی که پیاوانی قوربانیی توندوتیژی خیزانی له‌چه‌قی سه‌رنجه‌کان بترازین و بخزینه‌په‌راویزه‌وه (دونوان و هستر ، ۲۷۹: ۲۰۱۰)، و ئه‌مه‌ناهیلی پیاوان وه‌ک قوربانی سه‌یر بکړین (جوزولین ، ۲۰۱۱). به‌م پیه، پیاوان که‌متر له‌ژنان وه‌ک قوربانیی له‌کۆمه‌لگادا ده‌ناسرین و خزمه‌تگوزارییه‌پشتیوانییه‌کان تا راده‌یه‌کی زۆر له‌گه‌ل پیدایستییه‌کانی قوربانییه‌ژنه‌کان ده‌شین.

گرینگی پرس و پیوستی ئه‌نجامدانی توژی‌نه‌وه

توژی‌نه‌وه‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ه‌واری توندوتیژیدا به‌ده‌ست هه‌مان ئه‌و به‌لایه‌وه‌ده‌نالینن که توژی‌نه‌وه‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی پیش فیمینیسیت به‌ده‌ستی‌وه‌گرفتار بوون. ریک به‌وه‌هۆکاره‌ی که فیمینیسته‌کان زانستی کۆمه‌لایه‌تییان به‌پیاوسالاری و روانگه‌ی پیاوانه‌ده‌زانی، توژی‌نه‌وه‌کانی توندوتیژیش گرفتاری ژن‌سالاری و روانگه‌ی ژنانه‌بوون. فیمینیسته‌کان ده‌یانگوت بۆ ئه‌وه‌ی تیگه‌یشتنیکی واقعیانه‌له‌جیهانی کۆمه‌لایه‌تی به‌ده‌ست به‌یتر، پیوسته‌روانگه‌ی ژنان له‌دروستکردن و په‌ره‌پیدانی تیۆری کۆمه‌لایه‌تیدا که‌لکی لی وه‌ربگیری و لایه‌نگرانی لیکۆلینه‌وه‌له‌سه‌ر توندوتیژی دژی پیاوان ده‌لین که توندوتیژی له‌روانگه‌ی پیاویشه‌وه‌ده‌بی بخریته‌به‌رنامه‌ی کاره‌وه. ئه‌م توژی‌نه‌وه‌هه‌ول ده‌دا هه‌ندیک له‌وه‌یه‌کلایه‌نه‌گه‌ریتی و ناهاوسه‌نگییه‌چاره‌سه‌ر بکا که به‌هۆی چربوونه‌وه‌له‌سه‌ر توندوتیژی و پشتگوێخستنی توندوتیژی له‌روانگه‌ی پیاوانه‌وه‌سه‌ری هه‌لداوه. هه‌تا ئیستا گرینگییه‌کی زۆر به‌توندوتیژی دژی ژنان دراوه، به‌لام به‌لگه‌هه‌یه‌که‌ده‌ریده‌خا که توندوتیژی دژی پیاوان له‌زیادبووندایه. هه‌ر بۆیه‌زۆر گرینگه‌ئاماره‌به‌وه‌بکه‌ین که توندوتیژی خیزانی کاریگه‌ری له‌سه‌ر هه‌ر دوو ژن و پیاو هه‌یه و بۆ ئه‌وه‌ی یه‌کسانی به‌ده‌ست به‌ینین، پیوسته‌به‌بی هیچ لاگیری و لایه‌نگرییه‌ک سه‌رنج‌مان له‌سه‌ر پرس‌ی پیاوانیش بی. زانیاری کۆمه‌لایه‌تی و زانستی سه‌باره‌ت به‌توندوتیژی تا راده‌یه‌کی زۆر له‌سه‌ر ئه‌و گریمانیه‌دامه‌زراوه‌که‌ژنان قوربانین. ئه‌م زانیارییه‌ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر پرپایه‌خیش بی، تیگه‌یشتنیکی گشتگیرمان سه‌باره‌ت به‌توندوتیژی جینده‌ری به‌ده‌سته‌وه‌نادا و له‌باشترین حاله‌تدا توانای رووما‌لکردنی ۵۰ له‌سه‌دی کۆمه‌لگه‌یه‌کی هه‌یه‌که‌به‌شیوه‌ی په‌نگراو ده‌توانی له‌م بواره‌دا کۆمه‌لگه‌ی ئامانجی هه‌ر توژی‌نه‌وه‌یه‌ک بی. توژی‌ره‌فیمینیسته‌کان (هیل – کالینز، ۱۹۹۰) باسیان له‌وه‌کردوه‌که‌ئو زانسته‌ی که له‌توندوتیژی دژی ژناندا سنووردار ده‌بیته‌وه، تیگه‌یشتنیکی چه‌واشه‌کراوی واقیعه‌و هه‌ر بۆیه‌ش زانستیکی ناته‌واو یان پاژه‌کییه. هه‌ندیک له‌توژی‌هرانی دیکه‌جه‌خت له‌وه‌ده‌که‌نه‌وه‌که‌باشترین ریکا بۆ راستکردنه‌وه‌ی چه‌واشه‌و لادانه‌کان ئه‌وه‌یه‌که‌گرینگی به‌ئهم‌ومونی رۆژانه‌ی پیاوانیش بدری و به‌و پیه‌ش ئاراسته‌فیمینیسیتییه‌کان بۆ بنیاتنانی تیۆری و زانستیک بگیرته‌به‌ر که له‌ره‌گه‌زیتی (جینده‌ری) یان سیاسه‌تی ره‌گه‌زی تیپه‌ریت. ئه‌م توژی‌نه‌وه‌و توژی‌نه‌وه‌ی له‌م چه‌شنه‌بۆ راستکردنه‌وه‌ی زانیاریمان

لهسهر توندوتیژی و خستنه‌رووی وینه‌یه کی واقعی له دیارده هاوکاریمان ده کهن. سهره‌رای ئه‌وه‌ی که توندوتیژی ده‌روونی، جه‌سته‌یی و سیکسی بهرام‌به به پیاوان له لایه‌ن ژن و پیاو له ناو مال، شوینی کار، شه‌قام، زیندان، زیندانی پو‌لیس، قوتا‌بخانه و هتد، له میژه له لایه‌ن زو‌ریک له ده‌سه‌لاتدارانه‌وه دانی پیدانراوه، به‌لام لیکو‌لینه‌وه کان لهسهر توندوتیژی دژی پیاوان له میژه پشتگو‌ی خراون (WHO، 2012). کیشه که له‌وه‌دایه که زو‌ریک له حکومه‌ته کان له سه‌ئه‌وه چر بوونه‌وته‌وه که ده‌ستدریژی سیکسی بو سهر ژنان به تاوان بزنان و توندوتیژی دژی پیاوان به بی‌بایه‌خ له‌قه‌له‌م بدن، به جو‌ریک که پو‌لیسیش ئاماده نییه تاوان‌باران ده‌ستگیر بکات (براون، ۲۰۰۴). سیاست و یاسا کان له‌م بواره‌دا ئاشکرا دوا که‌وتوون. تو‌یژینه‌وه‌ی کو‌مه‌لایه‌تی لهسهر توندوتیژی دژی پیاوان تیشک ده‌خاته سهر پی‌ویستی هه‌موار‌کردنه‌وه‌ی یاسا‌کانی ئیستا و ده‌رکردنی یاسا نو‌یه‌کان و هه‌روه‌ها سیاست‌دانه‌ران رازی ده‌کا که بو به‌ده‌سته‌هینانی داد‌په‌روه‌ری جینده‌ری سیاست‌یکی گونجاوتر گه‌ل‌اله و جیبه‌جیی بکه‌ن. هه‌روه‌ها ئه‌م تو‌یژینه‌وه‌ی په‌یمان‌نامه‌کانی وه‌کوو ریکه‌وتن‌نامه‌ی نه‌هیشتنی هه‌موو جو‌ره‌جیا‌کارییه‌ک، پلات‌فو‌رمی په‌کین بو‌کردار، پرو‌تو‌کو‌لی جینده‌ری SADC و یاسای بنه‌ره‌تی ئه‌فریقای باشووری که پنده‌چی چاویان له‌ئاست توندوتیژی جینده‌ری له جیگایه‌ک که پیاوان قوربانین ده‌قوو‌چینن، به چالنج ده‌کیشی و په‌خنه‌ی لی‌ ده‌گری‌ت.

له سهره‌تای سهره‌ل‌دان و په‌ره‌سه‌ندن بزو‌وتنه‌وه فیمین‌سته‌کانه‌وه، پرس‌ی هه‌ل‌واردنی جینده‌ری چه‌قی سهرنج بو‌وه؛ به‌لام هه‌ل‌واردن له دژی پیاوان، سهره‌رای به‌رفراوان‌بوونه‌که‌ی هیشتا له لایه‌ن ئاپو‌ره‌ی خه‌لکه‌وه به‌باشی نه‌ناسراوه و فام نه‌کراوه و ههر بو‌یه له‌سهر ئاستی کو‌مه‌لگاشدا بو‌به‌رگری‌کردن له مافه‌کانی پیاوان سهر‌چاوه‌ی که‌متر له ئارادایه. پیاوان په‌کیک له‌وه‌دوو توخمه‌گرینگه‌ن که هاوشانی ژنان له‌گورانی بو‌ونگه‌رای مرؤف به‌رپرسن؛ مرؤفیک که له‌یه‌ک کاتدا بو‌ووودی خو‌ی پی‌ویستی به‌گه‌شه‌کردنی ههر دوو لایه‌نی ژنانه و پیاوانه‌یه؛ ههر بو‌یه ئه‌گه‌ر شی‌واز و جو‌ره‌کانی چه‌وساندنه‌وه و جیا‌کاری له دژی پیاوان/کور‌ان پشتگو‌ی بحر‌ی یان نکو‌لییان لی‌ بکری و به‌نه‌ناسراوی بمین‌ته‌وه؛ ئه‌وان به‌شی سهر‌کو‌تکراو و چه‌وساوه‌یان بو‌په‌روه‌ده‌کردن و گورانی و جو‌ودی مرؤفیک‌یکی دیکه به‌کار ده‌هینن، واته‌په‌روه‌ده‌کردن و به‌کو‌مه‌لایه‌تیکردنی مندا‌لان که به‌هه‌مان شی‌وه به‌وو‌ودیکی نادا‌هینەر و سهر‌کو‌تکراو و ناله‌بار په‌روه‌ده‌ده‌کری‌ن و ئه‌م سو‌وره‌سه‌قه‌ته به‌رده‌وام به‌ره‌م ده‌هین‌ری‌ته‌وه. ئه‌م تو‌یژینه‌وه تیده‌کو‌شی به‌ئاماره‌دان به‌به‌ستینی کو‌مه‌لگا و به‌پشت‌به‌ستن به‌به‌لگه‌ئه‌زمونییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌نایه‌کسانی، هه‌ل‌واردن و توندوتیژی به‌رام‌به به‌پیاوان/کور‌ان، زه‌مینه‌کو‌مه‌لایه‌تی و فهره‌ه‌نگییه‌کانی هه‌ل‌واردنی ره‌گه‌زیتی لیک بداته‌وه بو‌ئه‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کی مرؤیی و ئاستیانه له‌نیوان هه‌موو جو‌ره‌ره‌گه‌زیتییه‌کان دروست بکا و شی‌وازه‌کانی سه‌پاندنی توندوتیژی په‌مزی دژ به‌پیاوان/کور‌ان له‌ناو کو‌مه‌لگای ئیراندا شی‌بکاته‌وه و بیناسی و به‌یارمه‌تی و به‌شداری پی‌پو‌رانی ئه‌م بواره، جه‌خت له‌سهر پی‌شینار‌گه‌لیک له‌سهر

گۆرىنى شىۋازە كانى ئىستا بۇ كارا كىردى سىستەمى پىشتىۋانى و نەھىشتىنى ھەلاۋاردن بىخاتە روو و بە ھەلەكشاندى ئاستى ھۆشيارى لەم بوارەدا خەلەك و شىيار بىكاتەو و لە بەستىنى گشتى و تايىبەدا ئاشتى بەرقەرار بىكات. ئەنجامدانى ئەم جۆرە لىكۆلىنەوانە بە پەرەسەندى زانىارى و ناسىنى ئەو چالنج و ئالنگارىيانەى كە ژنان و پياۋان لە كۆمەلگادا بەئەزموونى دە كەن كۆمەلگەمان دە كا كە واقىيىنەنەتر ئاسۆى داھاتوومان بىيىن. ئەنجامى ئەم توپۇزىنەو بە توپۇزەران، كۆمەلناسان، يارىدەدەرانى كۆمەلەيەتى، پزىشكان و راھىنەرانى پەرۋەردەيى و ھەرۋەھا بۇ ئەو سىياسەتدەرانەى كە خەرىكى پىداچوونەو بە ياساكان و ھەرۋەھا بۇ يارمەتيدانى ئەو دەرۋونناسانەى كە لەگەل قوربانىيە پياۋەكان كار دە كەن، بەسوود دەبىت.

ئادىنكرا (۲۰۱۲) لە لىكۆلىنەو كەى خۇيدا لەسەر خۇكۇزى لە ۋلاتى غىنا، پىشان دەدا كە پياۋان زياتر لە ئافرەتان خۇيان دە كوژن، چونكە ھەندىك لە پياۋان مەرگىيان پى لەدەستدانى پىگە كەيان واتە پىگەى پياۋەتى باشترە. ئادىنكرا جەختىكى زۆر دە كاتەو كە دەبى تىگەيشتىنى كۆمەلەيەتيمان لە پياۋەتىيى پياۋان ھەبى كە پياۋ وەك فاكترىكى يەكلا كەرەو لە دۆخە سەختە كاندا چۆن ھەلەسو كەوت دەكات. بۇ نەمۇنە پەندى «پياۋ ناگرى» ئەو ھەمان بۇ دەرەخا كە رەنگە پياۋان خۇكۇشتىيان لە لەقاۋدرانى دەستدرىژى پى باشتر بىت. پياۋانى قوربانىيى توندوتىژىي خىزانى ۋە كوۋ مىندالى بىباۋك وان، چونكە كەمتر لە لايەن كۆمەلگا و يارىدەدەرانى كۆمەلەيەتى و جىبەجىكارانى ياسا و خەمەتگوزارىيە دادوۋەرىيە كەنەو سەرنجىيان پى دەدرىت (كوك، ۱۹۹۷؛ لوئىس و سارانئاكوس، ۲۰۰۱). ژىلز (۱۹۹۹) جەختى لەو كەردەو كە بۇ بەفەرەمى ناسىنى ئەو ۋە كە پياۋان دەتۋانن بىنە قوربانىيى توندوتىژىي خىزانى، پىۋىستمان بە يارىدەدەرانى كۆمەلەيەتى و جىبەجىكارانى ياسا و پىسپۇرانى تەندروستىيە (پەرسىتار و پزىشك) بۇ ئەو ۋە بە بەرز كەرنەو ۋە ئاستى ھۆشيارى و رۆشنگەرىي كۆمەلەيەتى كۆمەلگا بتۋانى رۋانگەى خۇى بەرامبەر بە پياۋانى قوربانى بگۆرپىت. لەوانەيە ئەم ھۆكارانە ھانى پياۋان بەدن بۇ ئەو ۋە بىدەنگى بىشكىن.

جگە لەو شەۋقانەى كە سەبارەت بە بۆچىەتى و چۆنىەتىيى روۋدانى توندوتىژى دژى پياۋان و جۇرناسىيان، ھەندىك لىكۆلىنەو تىچۋوى ئابۋورىيى توندوتىژى دژى پياۋانىان تاۋتۋى كەردوۋە. ئەنجامى ئەم توپۇزىنەوانە، پىۋىستىيى ئابۋورىيى چارەسەركەردى پىرسى توندوتىژى دژى پياۋان زياتر بەرجەستە دە كەنەو. ئەم توپۇزىنەوانە بە سادەيى ئەو دەرەخەن كە بە ئەنجامدانى ئەم جۆرە لىكۆلىنەوانە و دۆزىنەو ھەندى رىكار بۇ چارەسەركەردى ئەو جۆرە پىرسانە، دەتۋانرى رىگرى لە بەفەرەدانى مىلۇنان دۇلار لە سامانى گشتى بىكرىت. ئەم توپۇزىنەوانە توندوتىژى دژى پياۋانىان ۋەك نەمۇنەيەك لە پىشلىكەردى مافە ئابۋورىيەكان و ھەرۋەھا دىكەى مافەكانى مەۋق بە شىۋازى جۇراۋجۇر خىستۋە بەر تىشكى لىكەدانەو. بۇ نەمۇنە ھەندىك تىچۋوى ۋلاتان يان گروۋپە ناۋچەيەكان تاۋتۋى دە كەن، ھەندىكىش زىانەكانى بە ھۆى توندوتىژى دژ بە پياۋان بۇ كار و پىشە لىك دەدەنەو ۋە ھەندىكى تر بۇ كارىگەرىي ئەم دياردە لەسەر تاكەكان داھاتى دراۋى

مەزەندە دەكەن. بۇ نموونە راپرسىيە كى IEGE لە سالى ۲۰۱۴، ئەو تىچووانەي خەملىندە كە دەكەۋىتە ئەستۆي يە كىتتىي ئەوروپا (EU) و يەك بە يە كى ئەندامە كانى ئەم بوارە. ئەم توۋىنەۋە كە بە بە كارەينانى پىۋەرە كانى لە دەستدانى بەرەمى ئابوورى، خەمە تگوزارىيە كان (تەندروستى، ماف، خۇشگوزەرانىي كۆمەلەيەتى، تىچوۋى خەمە تگوزارىيە پىسپورىيە كان) و لىكەۋتە كەسىيە كان (كارىگەرەيە جەستەيى و سۆزدارىيە كان) ئەم جۆرە توندوتىژىيە، پىشانى دا كە تىچوۋى توندوتىژى دژى پىاۋان لە يە كىتتىي ئەوروپا ۲۲۵،۸۳۷،۴۱۸،۷۶۸ يۆرۈ بۈۋە. بۆيە لىكۆلىنەۋە لە بۋارى توندوتىژى دژى پىاۋان، بە خەستە روۋى تىگەيشتىكى واقىيە تر لەم دياردە، يارمەتى تاكە كانى ناو كۆمەلگە دەدا كە لە رىگەي سىياسەتتىكى كارىگەرەۋە لىكەۋتە ئابوورىيە نەرىيىيە كانى توندوتىژى دژى پىاۋان كەم بەكەنەۋە.

هەندى توندوتىژى ۋە كوۋ ئازاردانى خىزانى لەو بابەتە گرىنگانەن كە كارىگەرىي قوۋلىان لەسەر تەندروستى و باشبوۋنى جەستەيى، سۆزدارى، كۆمەلەيەتى و دارايى تاك و خىزانە كان ھەيە. ئەم توندوتىژىيە لە لايەن ھاۋسەر، ھاۋبەشى نىزىك، كۆنەھاۋسەر، ئەندامانى ترى خىزان و / يان كەسىكى دىكە لە ناو مالىۋە دژى تاكىك ئەنجام دەدرىت. توندوتىژىيە خىزانى بە تەنيا روۋداۋىك نىيە، بەلكوۋ سەرچەشنىك لە رەفتارى ئازارەخەش و كۆنترۆلكەرى دوۋپاتەيە كە لە چۈرچىۋەي پەيۋەندىيە كى دۆستانە يان خىزاندا روۋ دەدا و تەننەت رەنگە دۋاى كۆتايىھاتنى پەيۋەندىيە كەش ھەر بەردەۋام بىت. گەرەن و ناسىنى رەۋتى بەرسازى زەين و سازوكارى دەسەلات كە لە لايەن ھەر دوۋ رەگەزەۋە بەسەر ژن و پىاۋدا دەسەپىندى و لە ناو جۈمگە و پىكەھاتە شاراۋە كانى كۆمەلگادا گەريانىان ھەيە، دەتۋانى يارمەتىي باشتىركردنى ھەلسۈكەۋتى تاكە كەسى و گەشتى و گەيشتى بە ئاشتى لە ناو بەسىتنى گەشتى و تاييەتيدا بدات. كۆمەلگاي ئىران لە لايەك لە بۋارى رۆلى ژن و پىاۋ و دابەشكردنى كار لەسەر بىنەماي جىندەرى روۋبەرۋى فشارى مۆدىلى باۋك سالارىي نەرىتى بۆتەۋە و لە لايە كى ترەۋە، زىادبوۋنى رىژەي بەشدارىي ژنان لە بەرپرسىيارىتى و كىشە كانى ژيانى بىنەمالەيى و قىۋولكردنى رۆلە ئابوورى و كۆمەلەيەتتە بەرۋاۋانترە كان، بۆتە ھۆي ئەۋەي پىگەي نەرىتىي ژنان بگۆرى و لە ھەندىك ھالەتدا رۆلە كلىشەيىيە كان ئالوگورىيە بەسەردا بى و ئەمەش ۋاى كىردوۋە كە لەم دۆخە نوپىيەدا مىلمانى و گرژى سەرھەل بدا، كە زەمىنە و ھۆكار و جۆرە كانى ئەم ئالوگورىيە پىۋىستىيان بە لىكۆلىنەۋە و روۋنكردنەۋەيە.

ھەلكشانى روۋى لە زىادى ئازار و ئەشكەنجەدانى ھاۋسەر چەندىن لىكەۋتەي نەرىنى بۇ سەر مىندالان و كۆمەلگە ھەيە. توندوتىژىيە خىزانى تەننەت ئەگەر كەس پەلامارى جەستەيىيان نەدا، كارىگەرىي لەسەر مىندالان دەبىت. كەۋتنە ناۋزىنگەي توندوتىژىيە خىزانى دەبىتە ھۆي ئەۋەي مىندالان توۋشى كىشەي گەشە كىردن و تىكچوۋنى دەروۋنى و كىشە لە قوتابخانە و رەفتارى شەرانگىزانە و ئاستى كەمى مەمانە بە خۆيى بن. چەندىن لىكۆلىنەۋە سەلماندوۋىيە كە كەسانى توندوتىژ لە مىنداليدا قوربانى يان شايەتھالى توندوتىژى بوۋن. بەم شىۋە توندوتىژىيە خىزانى لە يەك كەسدا

تەسك نابیتەو و قوربانییه كه له تەمەنی گەورەسالی و دواى پێكەینانی خیزان، بۆ چارەسەرکردنى ناكۆكى و گرژییە خیزانییه كان هەمان رەفتارى فیربوو بە کار دەهێنى، دیاردەیهك كه له كۆمەڵناسیدا پێى دەوتریت «سووری توندوتیژی» (جوان، ۱۳۹۵). بەشێك له كۆمەڵناس و دەروونناسە كان پێیان وایه كه تەشەنەسەندنى توندوتیژی له ناو بنەمالەدا پەيوەندى راستەوخۆى له گەڵ تەشەنەسەندنى توندوتیژی له ناو كۆمەڵگادا هەیه. زیادبوونی نەخۆشییه دەروون جەستەییە كان، خۆكوژی، قەتلى خیزانى، منداڵ ئازارى، هاوسەرئازارى و هتد، لێكهوتە كانى توندوتیژی خیزانین كه پەيوەندىیه كى دوولایەنەیان له گەڵ بڵاوبوونەوى توندوتیژی و سەركوتكردنى پێكەتەیی له ناو كۆمەڵگادا هەیه. هەروەها هەندێك له ئەنترۆپۆلۆژیستە كان (مرۆف ناسە كان) پێیان وایه كه توندوتیژی خیزانى رەگ و ریشهى له گەشە كردنى خاوەندارێتى تايبەت (رید، ۱۳۸۰) و دەسەلات (فوكو، ۱۳۷۸) هەیه و هەروەها هەلۆەشاندهوى خاوەندارێتى تايبەتى له سەر ئامرازە كانى بەرهمەهێنان یه كه مەرجى نەهێشتنى نامۆبوونی مرۆف له مرۆفە كه ئەمەش رېگەى له بەمرۆبى كردنى پەيوەندىیه كانى نیوان ژن و پیاو گرتوو. هەتائەو كاتەى تاكه كان له ناو كۆمەڵگاكاندا به جوړێك پەيوەندى له گەڵ یه كتردا ساز بكەن كه وهك ئامراز مامەڵە له گەڵ یه كتردا بكەن، ناكۆكى و بەریه ككهوتنى دڕندانە، توندوتیژی جەستەیی و سێكسى و دەروونى رەگەزێك بەرامبەر به رەگەزەكەى تر كەم تا زۆر وهكوو خۆى دەمینیتەوه و گری تیکچوون و كالبوونەوى پەيوەندىیه كانى مرۆف له گەڵ جوړێكى تری مرۆف و پیاوان له گەڵ ژنان خۆشتر دەبیت (اردوان، ۲۰۱۵). ئێریك فروم پێى وایه توندوتیژی له مرۆفدا به دوو شیوهى شەڕانگیزی بى مەترسى و شەڕانگیزی مەترسیداردا خۆى دەنوییت. شەڕانگیزی مەترسیدار واتە كولكارى؛ له رووى گورانى جوړى بوونەوه روه، پلانى بۆ دانەنراوه و تەنها تايبەت به مرۆفە، و له رووى بايۆلۆژى و كۆمەڵایەتییهوه زیانبەخشە. شەڕانگیزی بى مەترسى له وهلامى هەرهشەى هۆگرییه گرینگە كانى مرۆف روو دەدات. ئەم توندوتیژییه بۆ مانەوه، بەرگرییه كى پێویستە و له ژێر كاریگرییه فیربوون و ژینگەى فەرهنگى و كۆمەڵایەتییه مرۆفە (فروم، ۱۳۹۹). لێكۆڵینهوه له بواری توندوتیژی دژی پیاوان یارمەتیدەرە كه به ناسینی بەشێك له زەمینه و هۆكار و رێكارە به كارەینراوه كانى ئەم بواره و هۆشیارکردنەوى كۆمەڵایەتى ئاستى توندوتیژی و گرژى له ناو خیزاندا كەم بێتەوه و له ئەنجام دا ئاستى توندوتیژی له بەستینی تايبەت و گشتی كۆمەڵگا شدا دابەزیت.

ئەم لێكۆڵینهوه بەشێك له هەنگاوه سەرەتاییه كانى بەرەو هۆشیارکردنەوى بیری كۆمەڵایەتى و كارکردى دامەزراره پەيوەندیدارە كانە كه رۆلێكى دادپەرورەرانەتر و مرۆفانەتر بگێرن و دەلاقەیهك بەرەو رووى دەستەبەرکردنى ئازادییه تاك كەسییه كان و نەهێشتنى نایه كسانى و پەرەپێدانى ئاشتى و پێكهوه زانیی بەرهمەدار بكەنەوه. هەروەها به راکێشانی سەرنجى گشتى بۆ دەرکەوتە كانى هەلواردنێ رەگەزى كه قوربانییه سەرەکییه كانى پیاوان/كوپانن، رۆلى زانیارى بەخش بگێرن. دیارە ئەم توێژینهوه و لێكدانەوه كاردانەوى نەڕینى بەرامبەر به فیمینیزم نییه، بەلكوو هەولێكه

بۆ تېگەشتەن لەو ھەي كە چۆن نكۆلىكردن و پشەنگوئەختەنى توندوتىژى و جياكارى و نايە كسانى بەرامبەر بە بەشىك لە كۆمەلگا (پياو/كوران) لە قازانجى حكومت و پىكهاە كانى دەسەلاتىكە كە زۆر جار كارگىر و بەرپۆەبەرە كانى خودى پياوانن؛ ئەو پياوانەى كە ئەم ھەلاواردنانەيان بەدەررونى كردوو و خۆيان بە باوەركردن بەمانە، پەرە بە بەرھەمھەنانەو ھەموو جۆر و بىچمى نايە كسانىيەكان دەدەن و خەبات لە دژى جياكارىي جىندەرى سارد دەكەنەو و ھەر ئەم ئاراستانە دەبىتە بنەماى دابەشكردنى نايە كسانى دەرفەت و پۆست و ھەل و پاداشتەكان. زۆرىك لە پياوان زياتر لە زۆرىك لە ژنان سەتميان لىدە كرى و ھەر فەيمىنىستىك كە برىار بدا لە ھەموو بارودۆخىكدا پشەتوانى لە ژنان بكا، بە دلىنایىيەو تووشى ھەندىك بابەت دەبىتەو كە پالپشتىي بى پىچ و پەناى ئەوان لە ژنان لە دژى پياوان ئاستى نادادپەرورەى لە جىھاندا بەرز دەكاتەو (رىچارىز، ۱۹۹۴)، كە ئەنجامە كەى دەبىتە ھۆى ئەو ھەي كە لە پەرسەى بە كۆمەلایەتیبوونى منداڵاندا بەدەررونى بوونى بۆچوونە سىكس خوازىيەكان بەردەوام بى، ھەزە مەروپىيەكان و سەرمايە كۆمەلایەتییەكان كەم بىتەو، ھەرەشە لە ئاشتى و ئاسايشى گشتى بكرى، ئاستەنگ بەخىتە بەردەم رەوتى گەشەسەندنى ھاوسەنگ و بەردەوام و فەرەھەند و سەقامگىرىي دەررونىي كۆمەلگا تىك بچىت.

ئامانجى توئىژىنەو

ئامانجى سەرەكی ئەم توئىژىنەو ئەو ھەي كە لە رىگەى ناسىنى زانستى و وشياركردنەو ھەي كۆمەلگا سەبارەت بە توندوتىژى دژى پياوان/كوران و پەتەكردنەو ھەي كلىشە باوە كانى ئەم بوارە، بنەمايەك بۆ گەشتەن بە ئاشتى لە بوارە ورد و كەلەنە كانى نىوان ژنان و پياوان لە ناو بەستىنى تايبەت و گشتى بدۆزىتەو. ئەم توئىژىنەو ھەول دەدا كە بە ناسىنى ئەو بىر و باوەر و ھەستە بەرسازكراوانەى كە رىگە بۆ ھەلاواردنى جىندەرى و چەوساندنەو ھەي رەگەزىتیبى پياوان/كوران خۆش دەكەن و گەران لە ناو فەزای چەمكىي توندوتىژىي، دەستنىشانكردنى جۆرە جياوازە كانى توندوتىژى دژ بە پياوان، ناسىنى زەمىنە كانى روودانى توندوتىژى و دۆزىنەو ھەي شىوازە كانى ئەنجامدانى توندوتىژى لە ناو كۆمەلگای ئىران، زانىارى و ھۆشيارىي زانستىي پىويست بۆ باشتەكردنى دۆخە كە بخاتە بەردەست سىياسەدانەرانى بوارى كۆمەلەيەتى، فەرھەنگى و ياساىي لە ئىران.

لەم توئىژىنەو دا ئامانجە كەى سەرەو بە ناسىنى جۆر و بوار و ھۆكار و لىكەوتە ياساىي، سىياسى، ئابوورى، كۆمەلەيەتى، فەرھەنگى و دەررون ناسىيە كانى توندوتىژى، ھەلاواردن و نايە كسانىي لە دژى پياوان/كوران لە ناو كۆمەلگای ئىراندا بەدى دىت.

پەرسىارى توئىژىنەو

ئەو پەرسىارى كە ئەم توئىژىنەو ھەولەى وەلامدانەو ھەي دەدا ئەو ھەي كە جۆر و بوار و ھۆكار و لىكەوتە ياساىي، سىياسى، ئابوورى، كۆمەلەيەتى، فەرھەنگى و دەررون ناسىيە كانى توندوتىژى،

هه‌لاواردن و نایه‌کسانیی له دژی پیاوان/کوران له ناو کۆمه‌لگای ئیراندا کامانه‌ن؟ و به پشته‌ستن به‌وه‌لامانه‌ی که به‌م پرسیاره ده‌دریته‌وه، چ پێشنیارێک بۆ باشت‌کردنی دۆخه‌که ده‌کریت؟

وهرزی دووهه م

لیکدانه وهی ئه ده بیاتی پرس
(پروبلیم)

پیشہ کی

دوای ئه وهی له وه رزی یه که مدا زه روورتهی ئاوردانه وه له دیاردهی فه رامۆشکراوی «توندوتیژی دژی ره گه زی نیر» وه ک پرسیکی کۆمه لایه تی روون کراوه، له وه رزی دووه مدا چاویک بهم ئه ده بیاته دا ده خشینین. به لام ئامانجی ئهم چاوپیداخساندنه ئاماده کردنی «چارچیوه یه کی تیۆری» ی پیشوه خته ی دیاریکراو نییه، به لکوو له پیناو یه کیک له بنه ما بنه رته ییه کانی روانگه ی تیۆریی زه مینه ییه واته په روهرده کردن و به هیز کردنی هه ستیاریی تیۆری (Theoretical Sensitivity). له م روانگه دا، توپژهر له بری ئه وهی به تیۆرییه پیشوه خته ئاماده کراوه کان له داتا کان نزیک بپیته وه و هه ولی تاقیکردنه وه یان به راوردکردنیا بده، تیده کۆشی به زه یینیکی کراوه و کونجکاوه وه، راسته وخۆ له ناو ئه زمونه ژیاوه کانی به شداربووان و واقیعه کانی مهیدانی توپژینه وه دا، چه مک و تیۆری ده ربه یینیته. هه ر بۆیه ئه ده بیاتی پیشوو، ته نیا چوارچیوه یه کی پیویست نییه، به لکوو ئامرازیکه بۆ ئاشنا بوون به و وشه و چه مک و روانگانه ی که له م بواره دا خراونه ته روو بۆ ئه وهی توپژهر کاتیکی رووبه رووی داتا سه ره تاییه کان ده بیته وه بتوانی ناسکی و چینه شاره وه کانی مانا به وردبینیه کی زیاتره وه ده ستنیشان و کۆدینگ بکات.

به م پییه، ئهم وه رزه هه ول نادا له ریکه ی به ره مه ی ئه وانی دیکه وه وه لامی پرسیا ری سه ره کیی ئهم لیکۆلینه وه بداته وه، به لکوو تیده کۆشی به چاوخساندنیک به هه ول کانی پیشوو، هه ستیاریی

چەمكىمان بەرامبەر بە پرسىياري تەوهرىي توپژىنەو ە زىاد بكات: جور، چەمك، ەلومەرج (هۆكار، زمىنەيى و دەستىوهرەر)، رېكار و لېكەوتەكانى توندوتىژى دژى پياوان و كوران لە ناو كۆمەلگەي ئيراندا چىن؟ ئەم گەرانه بەدواي ئەدەبىياتدا ەاوكارىمان دەكا كە بە زمانىكى دەولەمەندتر و تىگەيشتنىكى قولتەر داتا مەيدانىيەكان شى بکەينەو.

گەشتەكەمان لەم وەرەدا بە چالنجىكى چەمكىيەو دەست پىدەكا، ئەويش پىناسەي توندوتىژىيە. لىكدانەو ەي پىناسە بەردەستەكان نىشان دەدا كە زۆربەيان لە تىگەيشتن لەرەهەندە پىكەتەيى و فەرەنگى و ناوشيارگەيىيەكانى دياردەي توندوتىژى تووشى ئاستەنگ بوونەتەو. ئەم چاپىداخشانەندە رەخنەيە بو ەلېزارەنى پىناسەي كۆتايى نيە، بەلكو مەبەست لىي ئەو ەيە كە زەينمان بەرامبەر بەو رەهەندە جياوازەنى كە رەنگە لە گېرانەو ەي بەشداربوواندا سەر ەلېدەن، ەستىيار بكات.

دواتر جورەكانى توندوتىژى دژى رەگەزى نىر كە لە توپژىنەو ەكانى پىشوو ەدەستنىشان كراون، تاوتوئ دەكەين. ئاگاداربوون لە پۆلېنبەندىيەكان، لەوانە توندوتىژى فيزىكى، دەروونى، سىكىسى و ئابوورى ئەو ەلەمان بو ەرەخسىنئ كە بە دىدىكى بەرفراوانتر لە پرۆسەي كۆدكردنى كراو ەدا كار بکەين و لە ەمان كاتدا بو ەدۆزىنەو ەي ئەو وتەزاiane ئامادە بين كە پىشتەر لە ئەدەبىياتدا باسيان نەكراو. ئەمە پتر لەو ەي پىرستىكى تەواو بئ، خالى دەستپىك بو ەدۆزىنەو ەيە.

ئىنجا وەك لە لىكۆلېنەو ەكانى دىكەدا باس كراو ەلەو ەلومەرج و بارودۆخانە دەكۆلېنەو ە كە توندوتىژى تىيدا روو دەدات. ئاشنابوون بەو ەوكارانەي كە كەسانى دىكە وەك ەلومەرجى ەوكارانە، زمىنەيى، يان دەستىوهرەر ناساندوويانە، ئاستى ەستىياريمان بو ەدەستنىشانكردنى ئەم بارودۆخانە لە ناو داتاكانى خۆماندا بەرز بىتەو. ئەم چاپىداخشانەندە ەاوكارىمان دەكا بو ئەو ەي وپراي شىكاريى داتاكان بېرسىن: «ئاي ئەو ەي لە ئەدەبىياتدا وەك ەلومەرجى ەوكارى پىشنيار كراو، لەم زمىنە تايەتەشدا ەمان رۆل دەگىرئ؟» ئەم ئاراستە پرسىيارگەرە جەو ەرى سەرەكىي تىورى دانانى دەيتابونىادە.

لە كۆتايىدا ئەم وەرە نەو كوو «دل» يان بناغەي تىورى توپژىنەو ە، بەلكو وەكوو «گرديلەبىنىكى چەمكى» كار دەكا و رېگەمان پىدەدا بە روونى و وردبىنىي زياترەو ەسەيرى مەيدانى توپژىنەو ە بکەين. ئەم چاپىداخشانەندە مېشكى توپژەر بو ەدۆزىنەو ە بەراوردكردن و دواجار بنىاتنانى تىورىيەكى زمىنەيى كە رەگ و ريشەي لە واقعى كۆمەلەيەتئى ئيراندا ەيە ئامادە و ەستىيار دەكا و ئىمە لە مەترسىي بەرەمەنيانەو ەي ناوشيارانەي چەمكەكان دەپاريزئ.

پىناسەي توندوتىژى

توندوتىژى يەكئەك لەو چەمكەنيە كە ناتوانرئ بە ئاسانى پىناسە بكرئ. بەلام خستە رووى پىناسەيەكى سەرەتايى و كردهيى بو ە توندوتىژى زۆر پىويستە و ئەمەش تەنيا پىويستىيەكى

لیکۆلینه‌وه‌یی نییه به‌لکوو پیوستیه‌کی بنه‌رتیه به‌سیاسه‌ت‌دانانی کۆمه‌لایه‌تی. توندوتیژی به‌کیک له‌و‌بابه‌ته‌گرینگانه‌یه‌که‌کارێگه‌ری له‌سه‌ر کۆمه‌لگه‌ی م‌رو‌یی ئه‌م‌رو‌ه‌یه‌و‌هر چه‌شنه‌لیکۆلینه‌وه‌و‌دارشتنی سیاسه‌ت و‌داپه‌رێک بۆ پ‌ی‌گ‌ری‌کردن و‌به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی توندوتیژی پیوستی به‌پ‌ی‌ناسه‌یه‌کی ڕوون و‌کۆمه‌لایه‌تی له‌م‌بواره‌دا هه‌یه. بۆ گه‌یشتن به‌تیگه‌یشتنیکی ڕێژه‌یی سه‌باره‌ت به‌توندوتیژی، سه‌رنج خسته‌سه‌ر دوو جو‌ر پ‌ی‌ناسه‌ده‌توانی یاره‌تیده‌ر بی‌ت؛ پ‌ی‌ناسه‌ی وشه‌یی و‌پ‌ی‌ناسه‌ی کرده‌یی. له‌دریژده‌دا سه‌ره‌تا هه‌ول ده‌ده‌ین ئه‌م‌دوو جو‌ره‌ توندوتیژییه‌لیک‌بده‌ینه‌وه‌و‌دواتر به‌خسته‌رووی جو‌رێک له‌کۆبه‌ندی به‌پ‌ی‌ناسه‌یه‌کی سازوکارتر له‌توندوتیژی بگه‌ین.

له‌مانای وشه‌یی یان ده‌سته‌واژه‌یی له‌مه‌ر توندوتیژی، تا‌را‌ده‌یه‌کی زۆر شاهیدی یه‌کپارچه‌یی و‌لیک‌تیگه‌یشتین. بۆ نموونه‌ توندوتیژی له‌وشه‌دا به‌واتای درشتی و‌زبری، دژنه‌رمی، پ‌ی‌چه‌وانه‌ی نه‌رم نواندن و‌خه‌ستی به‌کارهاتوو (لغتنامه دهخدا، پیتی خ، ۱۳۸۳: ۵۹۳) و‌له‌فه‌ره‌نگی فارسیی مؤعیندا به‌مانای درشتی، زبری، دل‌ره‌قی و‌د‌ر‌نده‌یی به‌کارهاتوو (معین، ۱۳۸۴: ۴۷۶). له‌زمانی ئینگلیزیدا توندوتیژی هاوتایه‌له‌گه‌ل «Violence» که‌له‌رگه‌ی لاتینی «Vis» وه‌ه‌رگه‌راوه‌که‌به‌واتای هیز و‌ده‌سه‌لاته‌و‌گوزارشت له‌چه‌مکی دروستکردنی ئاسته‌نگ و‌کۆنترۆل‌کردنی جه‌سته‌یی به‌سه‌ر که‌سه‌کی دیکه‌دا ده‌کات (کاسیگو و‌فورگاتو، ۲۰۰۶: ۹۵).

به‌لام له‌و‌پ‌ی‌ناسانه‌ی که‌له‌سه‌ر بنه‌مای کرده‌یین، فره‌چه‌شنی و‌فره‌یی زیاتره. به‌پ‌ی‌ی پ‌ی‌ناسه‌کان توندوتیژی له‌فه‌ره‌نگه‌کانی ماریام - و‌ب‌ی‌سته‌ر (۲۰۰۹) و‌ئۆکسفۆرد (۲۰۰۹) و‌ه‌ری‌تج (۲۰۰۹) بریتیه‌له‌به‌کاره‌ینانی هیزی جه‌سته‌یی یان زاره‌کی بۆ دانانی که‌س یان که‌سانیک له‌دۆخیکدا که‌پ‌ی‌چه‌وانه‌ی ویستی خۆیانه. فه‌ره‌ه‌نگۆکی یاسایی که‌م‌پ‌ی‌ل و‌فه‌ره‌ه‌نگۆکی وشه‌ی کۆلینز له‌پ‌ی‌ناسه‌کردنی وشه‌ی توندوتیژی ئاماژه‌یان به‌مانه‌کردوو: به‌دکه‌لکی له‌هیز و‌ده‌سه‌لات، به‌کاره‌ینانی ناشیاو و‌نایاسایی هیز، که‌له‌زۆربه‌ی حاله‌ته‌کاندا توندی و‌ب‌ی‌ریزی یان تووره‌یی له‌گه‌له‌هه‌روه‌ها به‌دکه‌لکی ئه‌و‌ده‌سه‌لات و‌هیزی که‌دژی مافه‌گشتیه‌کان و‌یاسا‌کانی ئازادییه‌گشتیه‌کانه‌و‌دوا‌جار به‌کاره‌ینانی زه‌بری به‌هیزی جه‌سته‌یی بۆ زیانگه‌یاندن، یان به‌دکه‌لکی (کم‌پ‌یل، ۱۹۸۸ و‌کولینز، ۱۹۸۸).

به‌پ‌ی‌ی ئه‌و‌پ‌ی‌ناسه‌ی که‌ر‌ی‌ک‌خراوی ته‌ندروستی جیهانی (وه‌ک کروگ و‌همکاران ۲۰۰۲، ئاماژه‌ی پ‌یک‌راوه‌) خستویه‌تییه‌روو توندوتیژی بریتیه‌له‌«به‌کاره‌ینانی به‌ئه‌نقه‌ستی هیز یان ده‌سه‌لاتی جه‌سته‌یی، هه‌ره‌شه‌، دژی که‌سیک یان دژی گرووپیک یان کۆمه‌لگه‌یه‌ک که‌ره‌نگه‌ب‌ی‌ته‌ه‌وی برینداربوون، مه‌رگ، زیانگه‌یاندن به‌جه‌سته‌، خراپ گه‌شه‌کردن یان ب‌ی‌به‌شبوون.» (ل ۸۹). ئینیماکو (۲۰۲۰) توندوتیژی به‌هه‌ر کرداریک یان داپه‌رێک ده‌زانێ که‌چ له‌ژیانی تایبه‌تی یان گشتی، له‌کاتی ئاشتی یان له‌کاتی جه‌نگدا زیانی جه‌سته‌یی، سیکسی، ده‌روونی، زاره‌کی، سۆزداری یان ئابووری به‌تاکه‌کان بگه‌ی‌نیت.

هه‌روه‌ها ئه‌کادیمیای نیشتمانی زانسته‌کانی ئەمریکا توندوتیژی به‌م‌شیوه‌ پ‌ی‌ناسه‌ده‌کا:

“هه لسوکه ویتیک که له لایهن که سیک به مه به سستی هه ره شه یان زیانگه یاندنی جه سته یی به که سانی دیکه روو ده دات”. توندوتیژی به کارهینانی نایاسایی یان بی مۆلتهی هیژه که زور جار توندوتیژی و رق و تووړه یی له گه له. کۆبوونه وی راپوژکاری ریکخراوی تهن دروستی جیهانی (WHO) توندوتیژی به به کارهینانی به نه نه سستی هیژی جه سته یی، تو قانندن یان هه ره شه ده زانی که زیانگه یاندنی جه سته یی، مهرگ، زیانگه یاندنی ده روونی، خراپ گه شه کردن و گووران، یان بی به شیبوون و یان به نه گه ری زور ئه م حاله تانه ی لی ده که ویته وه (سلیمی و چیت ساز، ۱۳۹۹).

ویته ی ۲: نه نجامی تویتینه وه ی سالی ۲۰۲۳ سه به رت به جوړه کان توندوتیژی دژی پیاوان

له پیناسه یه کی دیکه ی توندوتیژییدا هاتووه که توندوتیژی به واتای «به کارهینانی زهر (مارکوس و نیومان، ۲۰۱۱)» و یان «به ده که لکی ده سه لات» (ه (ئال، ۲۰۰۰) یان «هه ره هیترشیکی نایاسایی بو سه ره نه و ئازادی یانه ی که کۆمه لگا به شیوه ی فره می یان ناراسته وخو به تا که کان به خشیوه» (مصفا و همکاران، ۱۳۶۶ هه تاوی و مارکوزه و نیومان، ۱۳۹۰ هه تاوی). پیناسه کان له م بهاره دا نه وه نه ده فراوان و هه مه چه شنن که باسکردنی هه موویان له بازنه ی ئه م تویتینه وه به ده ره و به هۆی

دوو‌باره‌بوونه‌وه‌ی ته‌وه‌ره‌کانه‌وه‌ ئیمه‌ له‌ ئامانجی لیکۆلینه‌وه‌ که‌ نزیک‌تر ناکه‌نه‌وه‌. به‌لام‌ هه‌ندیک‌ له‌ و پیناسانه‌ بریتین له‌: «هه‌ر چه‌شنه‌ هه‌رشیک‌ی جه‌سته‌یی و یان هه‌ره‌شه‌ی به‌ کاره‌ینانی هه‌زی جه‌سته‌یی که‌ بتوانی بیته‌ هه‌زی زیانگه‌یاندنی جه‌سته‌یی یان رۆحی بۆ که‌س یان که‌سه‌کان» (افتخاری، ۱۳۷۸ هه‌تاوی). «له‌ روانگه‌ی که‌سی و ده‌روونیه‌وه‌، توندوتیژی، تۆسن و به‌دخوو و خوو و خده‌یه‌ کی سه‌ختگیرانه‌ و یان ده‌رکه‌وتنی له‌ناکاو و کتوپری هه‌زی که‌ حاله‌تی هه‌ره‌شه‌ئامیز و تیکده‌رانه‌ و هه‌ندیک‌ جاریش کوشت و کوشتار به‌ خووه‌ ده‌گری، له‌ روانگه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ توندوتیژی به‌ لینه‌بوورده‌یی ئایینی، «دیتربوولنه‌ کردنی هه‌زی» و یان «به‌ کاره‌ینانی زه‌بر و ده‌سه‌لات به‌ شیوه‌یه‌ کی تیکده‌رانه‌ له‌ لایه‌ن دامه‌زراوه‌کان یان شوناسه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کانه‌وه‌ بۆ مه‌به‌ستی گه‌یشتن به‌ ئامانجه‌ خوازراوه‌کانی ئه‌و دامه‌زراوانه‌» و له‌ روانگه‌ی سیاسیه‌وه‌ «سازشنه‌ کردن له‌ گه‌ل ر‌کابه‌ره‌ سیاسیه‌کان، لیبراه‌یه‌ی و چاوپۆشی نه‌کردن له‌ تاوان و هه‌له‌ی تاوانباران و تۆمه‌تباران»، «جۆریک‌ له‌ ره‌فتاری سیاسی که‌ هه‌لگری به‌ کاره‌ینانی نادروستی زه‌بر و هه‌زی و ده‌سه‌لاته‌» (حنایی، ۱۳۷۷ هه‌تاوی).

له‌ کۆبه‌ندی ئه‌م به‌شه‌دا ده‌بی بلتین توندوتیژی چه‌مکیکی فره‌یه‌هه‌ند و ئالۆزه‌ و هه‌ر چه‌شنه‌ پیناسه‌یه‌ک‌ بۆی ر‌یژه‌یه‌. به‌لام‌ به‌ له‌به‌رچاوغرتنی پتوبستی پشته‌ستن به‌ پیناسه‌یه‌ کی قبوولکراو و نیوان‌زه‌ینی بۆ هه‌ر جۆره‌ لیکۆلینه‌وه‌یه‌ک‌ و سیاسه‌تدانان و یان داپه‌ریک‌ ده‌بی پیناسه‌یه‌ک‌ بۆ توندوتیژی به‌خینه‌ روو که‌ تا ر‌اده‌یه‌ک‌ گشتگیر و بی‌زیاد و که‌م بیت.

به‌م پتیه‌ ده‌بی پیناسه‌ی توندوتیژی به‌رفراوان بی و شه‌رانگیزی ته‌نا له‌ شه‌رانگیزی جه‌سته‌ییدا ته‌سک نه‌کاته‌وه‌. پیناسه‌یه‌ک‌ له‌ توندوتیژی که‌ ده‌خریته‌ روو ده‌بی له‌سه‌ر بنه‌مای خالی هاوبه‌شی زۆربه‌ی پیناسه‌ پشکه‌شکراوه‌کان بیت. به‌م پتیه‌ و به‌ پشته‌ستن به‌و پیناسانه‌ی که‌ خراونه‌ته‌ روو، توندوتیژی له‌ جیهانی ئه‌مرۆدا لانیکه‌م دوو ره‌هه‌ندی مادی و مانایی هه‌یه‌ و هه‌ر پیناسه‌یه‌ک‌ بۆی پتوبسته‌ ئه‌م دوو ره‌هه‌نده‌ له‌ خو‌ بگریته‌. به‌ کاره‌ینانی زه‌بر و زیانی جه‌سته‌یی و ئابووری ده‌کری وه‌ک‌ دیارترین نمونه‌ی ره‌هه‌ندی مادیی توندوتیژی، و زیانی ده‌روونی و زاره‌کی و سوژداریش به‌ دیارترین نمونه‌ی ره‌هه‌ندی مانایی توندوتیژی هه‌ژمار بکریته‌. به‌لام‌ وا دیاره‌ ئه‌و پیناسانه‌ی که‌ بۆ توندوتیژی خراونه‌ته‌ روو، کیشه‌یه‌ کی جدیدیان هه‌یه‌. ئه‌و پیناسانه‌ی که‌ ده‌خرینه‌ روو زۆتر ئیراده‌گه‌رایانه‌ و ده‌روون‌ناسانه‌ و ئه‌مه‌ له‌ کاتیکدایه‌ که‌ زۆریک‌ له‌ توندوتیژییه‌کان و گرینگترین و وێرانکه‌رتترینان، توندوتیژییه‌ پیکهاته‌یی و ناوشیارگه‌یه‌یه‌کان که‌ ده‌توانین ئاماژه‌ به‌و توندوتیژیانه‌ بکه‌ین که‌ له‌سه‌ر بنه‌مای پیکهاته‌ فه‌ره‌نگی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان. بۆ گه‌یشتن به‌ تیگه‌یشتنیک‌ی راسته‌قینه‌ له‌ توندوتیژی، ته‌نها پشته‌ستن به‌ پیناسه‌ی ده‌روون‌ناسانه‌ و ئیراده‌گه‌رایانه‌ به‌س نبیه‌ و پتوبسته‌ گرینگ‌ی به‌و ره‌هه‌نده‌ پیکهاته‌ییانه‌ به‌دین که‌ توندوتیژی به‌ره‌هم ده‌هین. هه‌ندیک‌ پیناسه‌ تا ر‌اده‌یه‌ک‌ له‌ وه‌ها تیگه‌یشتنیک‌ نزیک‌ بوونه‌ته‌وه‌. بۆ نمونه‌ میر خه‌لیلی (۱۳۷۹ هه‌تاوی) له‌ پیناسه‌یه‌ کی گشتیدا توندوتیژی به‌م شیوه‌ ده‌خاته‌ روو: «کرده‌وه‌ی دژی جه‌سته‌، گیان، شه‌ره‌ف

و نامووس، سامان و دارایی، مافه سروشتی و کۆمه لایه تی و مه عه وییه کانی تاک و تاکه کان و شوناس و نۆرمه کۆمه لایه تییه کان». ئەو پاژه و توخمانه ی که له م پیناسه دا به کار هینراون، پاژه و توخمگه لیکه ی پیویست بۆ خستنه پرووی ههر چه شنه پیناسه یه کی گشتگیر بۆ توندوتیژی، به لام بهس نین. نه بوونی توخمه پیکهاته یی و ناوشیارگه ییه کانی به ره مه یه نهری توندوتیژی ته واو پیوه ی دیاره. بۆ ئەم مه به سه شه ی ئەم پیناسه به شیوه یه ک ده نووسینه وه که ئەو پیکهاته شه ی بگریته وه که توندوتیژی به ره مه ده هینن. له سه ر بنه مای ئەمه و له و روانگه وه که ئەم توژیینه وه له دیاره ی توندوتیژییه وه ده روانی، توندوتیژی بریتییه له «ههر کرداریکی تاکه که سی یان گشتی و هۆشیارانە یان ناھۆشیارانە، له دژی جهسته و گیان و نامووس و شه رف و سامان و مافه سروشتی و کۆمه لایه تی و مه عه وییه کانی تاک، تاکه کان، شوناس و نۆرمه کۆمه لایه تییه کان له لایه ن تاکه کان یان پیکهاته کۆمه لایه تی - فه ره هنگیه کانه وه که ئەمه ده بیته هۆی زیانگه یاندنی جهسته یی یان ده روونی به تاکه کان».

جۆره کانی توندوتیژی دژی پیاوان/کوران

چه نده ده ستیشانکردنی جۆره کانی توندوتیژی دژی ژنان له جیهانی ئەمڕۆدا ئاسان و ساده یه، ههر ئەوه نده ده ستیشانکردنی جۆره کانی توندوتیژی دژی پیاوان ئالۆز و دژواره. هۆگره بوونی پیاوان بۆ راپۆرتکردنی توندوتیژی دژی خۆیان و یان نامومکین بوونی ئەم راپۆرتکردنه وای کردوه که ده ستیشانکردنی توندوتیژی له دژی پیاوان ئەسته م بێت. ترس له ترسنۆک ده رکه وتن و به لاواز ناوزه دکران، شووره یی بوونی لیدران له لایه ن ژنانه وه، بیهیوایی له پشتیوانیکرانیان له لایه ن یاسا و چه ند هۆکاری دیکه گرینگترین به ره به ستی به رده م راپۆرتکردنی توندوتیژی دژی پیاوان له لایه ن پیاوانه. توژیینه وه کانی ئادینکرا (۲۰۱۲) ده ریخست که پیاوانی غینا پێیان باشته برمن نه ک بپریزیان پێ بکری یان وه ک ترسنۆک سه یر بکری ن، که واته زۆریک له پیاوان کاتیک له لایه ن هاوبه شی ژانیانه وه ئازاری جهسته یی ده کریته سه ریان پێیان باشه بیده نگی بنوینن. ئەم ناوه رۆکه له زۆریک له لیکۆلینه وه کاندای پشتراست کراوه ته وه (توبجین و لوتادا، ۲۰۱۹؛ آبیوور، ۲۰۱۲؛ جادن و تونس، ۲۰۰۰؛ پون و همکاران، ۲۰۱۴؛ پوچرت و همکاران، ۲۰۰۴؛ ژوزلین، ۲۰۱۱؛ الیوت، ۱۹۹۶؛ آیدل، ۲۰۱۷؛ کلارک و همکاران، ۲۰۱۴؛ دریجبر و همکاران، ۲۰۱۳؛ ملچی یور و همکاران، ۲۰۱۶؛ مک کاریک و همکاران، ۲۰۱۶؛ مونگار و همکاران، ۲۰۱۸؛ سباستین، ۲۰۱۸؛ ابیجی و همکاران، ۲۰۱۷؛ راکووک-فلسر، ۲۰۱۴؛ آشوری و معظمی، ۱۳۸۱). له وه ها هه لومه رچیکدا، ده ستیشانکردنی جۆره کانی توندوتیژی دژی پیاوان له راده به ده ر قورسه و بۆ گه یشتن به لانیکه می تیگه یشتن، جگه له گه رانه وه بۆ ئەو که مه لیکۆلینه وانیه ی که ئەنجام دراوان هیچ بژارده یه کی ترمان نییه، که دیاره ئەم لیکۆلینه وانە خۆیان له تاوتوێکردنی توندوتیژی دژی پیاوان تووشی لاگیریه کی لاده رانه بوون. ئەو که مه پۆلێنکردنه ی که توژیهران له م به راره دا ئەنجامیان داوه، به ده سه ت ئەم جۆره

کێشانه‌وه دهنالین. زۆربە‌ی ئەم پۆلینبە‌ندیانە گشتگیر نین و زیاد و کەمیان هەیه. پۆلینبە‌ندیگە‌لی وە‌کو؛ توندوتیژی «ئاشکرا، توندوتیژی شاراو، توندوتیژی رە‌مزی،» «توندوتیژی هۆشیارانە، توندوتیژی نا‌هۆشیارانە، توندوتیژی نە‌خ‌وا‌زارا» و «توندوتیژی دەر‌وونی، توندوتیژی جە‌ستە‌یی» کە لە لایەن سەر‌چاوە‌گە‌لی وە‌کو ویکپی‌دیای فارسییە‌وه لە‌بەر‌چاو گیراون، دە‌چنە‌ ریزی ئەم پۆلینبە‌ندیانە‌وه.

زۆریک لە‌ توێژە‌ران (بۆ‌ نموونە‌ بر‌وانە: ک‌ی‌گ‌یا، ۲۰۲۱؛ در‌ی‌ج‌بر، ر‌ی‌ج‌در و سی‌لن، ۲۰۱۳؛ گ‌ت‌و‌گ‌و، ۲۰۱۸؛ ها‌و‌پ‌ه‌ی‌مان‌یی ن‌ی‌ش‌تمان‌یی د‌ژی توندوتیژی خ‌یزانی، ۲۰۱۵؛ آ‌د‌با‌ی‌و، ۲۰۱۴؛ است‌را‌وس، ۱۹۹۹؛ بار‌بر، ۲۰۰۸؛ ل‌و‌یس و س‌ارا‌تا‌ک‌وس، ۲۰۰۱؛ سی‌و، ۲۰۱۰؛ س‌وار‌و‌پ، ر‌ا‌د‌و‌لف و آم‌یتا، ۲۰۰۷؛ د‌ینی و ج‌ی ب‌ن‌ئ‌ول، ۲۰۰۹؛ ک‌وم‌ار، ۲۰۱۲) ب‌ی‌ ئە‌وه‌ی پۆلینبە‌ندییە‌کی گ‌شتگیر و ب‌ی‌ زیاد و ک‌ە‌م لە‌ توندوتیژی د‌ژی پ‌یا‌وان بە‌ دە‌ست‌ه‌وه‌ ب‌دە‌ن، تە‌ن‌یا س‌ە‌رن‌ج‌یان لە‌ س‌ەر یە‌ ک‌یک لە‌ ج‌ۆ‌رە‌ با‌وه‌ ک‌انی توندوتیژی د‌ژی پ‌یا‌وان لە‌ کۆ‌م‌ە‌ل‌گ‌ایە‌کی ت‌ای‌بە‌ت چ‌ر‌ ک‌رد‌ۆ‌ت‌ه‌وه. ه‌ەر‌چ‌ە‌ندە ئە‌م ج‌ۆ‌رە‌ بە‌ر‌ه‌م‌انە ئ‌ار‌است‌ه‌یه‌کی ب‌چ‌و‌و‌ک‌ک‌ەر‌ه‌وه یان س‌ن‌و‌ور‌د‌ار یان ه‌یه، بە‌ ل‌ام بە‌ د‌ەر‌پ‌ر‌ینی لا‌وه‌ ک‌یی ه‌ە‌ند‌یک لە‌ نموونە‌ ک‌انی توندوتیژی د‌ژی پ‌یا‌وان زە‌م‌ینە‌ بۆ‌ ب‌یر‌ک‌رد‌نە‌وه لە‌ س‌ەر ج‌ۆ‌رن‌اس‌یی گ‌شتگیرتر د‌ەر‌خ‌س‌ین. پ‌ی‌دە‌ چ‌ی بە‌ ت‌یر‌ام‌ان لە‌ س‌ەر ج‌ۆ‌رە‌ ک‌انی توندوتیژی کە لە‌م توێژینە‌وانە‌دا ل‌یک‌ۆ‌ل‌ینە‌وه یان لە‌ س‌ەر ک‌را‌وه، ب‌ت‌وان‌ین ج‌ۆ‌رن‌اس‌ییە‌کی بە‌ سو‌ود و ک‌ردە‌یی لە‌م‌ەر توندوتیژی د‌ژی پ‌یا‌وان بە‌ دە‌ست ب‌ه‌ین‌ین.

ئە‌وه‌ی ر‌است‌ی ب‌ی‌ ئە‌وه‌یه‌ کە زۆ‌رت‌ر‌ین توێژینە‌وه لە‌ بو‌اری توندوتیژی لە‌ س‌ەر بابە‌تی توندوتیژی خ‌یزانی ئە‌ن‌ج‌ام درا‌وه. بە‌ وات‌ایە‌کی ت‌ر وا د‌یارە لە‌ ر‌وان‌گ‌ە‌ی کۆ‌م‌ە‌ل‌ە‌ی توێژە‌رانی بو‌اری توندوتیژی، توندوتیژی خ‌یزانی لە‌ ه‌ە‌م‌و‌وی گر‌ینگ‌تر و س‌ە‌رن‌ج‌را‌ک‌یش‌تر بو‌ون و بە‌و پ‌ی‌یه‌ی کە بە‌ ب‌ی‌ ل‌یک‌ۆ‌ل‌ینە‌وه لە‌ س‌ەر ئە‌و توێژینە‌وانە‌ی کە لە‌ س‌ەر ئە‌م بابە‌تە ئە‌ن‌ج‌ام درا‌ون ه‌ی‌چ ر‌ی‌گ‌ە‌یه‌ک بۆ‌ دە‌ست‌ی‌شان‌ک‌رد‌نی ج‌ۆ‌رە‌ ک‌انی توندوتیژی بە‌رام‌بەر بە‌ پ‌یا‌وان بو‌ونی ن‌ی‌یه. ئە‌دە‌بیاتی توێژینە‌وه لە‌م بو‌ارە‌دا، بە‌ باش یان خ‌را‌پ، لە‌م بو‌ارە‌دا س‌ن‌و‌ور‌د‌ار ک‌را‌و‌ت‌ه‌وه و لە‌ چ‌وار‌چ‌ۆ‌ه‌ی ئ‌ام‌ان‌ج، ئە‌م ر‌اپ‌ۆ‌رتە ف‌شە‌ ن‌ی‌یه ئە‌گ‌ەر ب‌ل‌یین ئە‌دە‌بیاتی توێژینە‌وه لە‌ بو‌اری توندوتیژی د‌ژی پ‌یا‌وان زی‌ات‌ر لە‌ توندوتیژی خ‌یزان‌یدا ب‌چ‌و‌و‌ک ک‌را‌و‌ت‌ه‌وه و ئە‌م ب‌چ‌و‌و‌ک‌گ‌ە‌راییه‌ تە‌ن‌انە‌ت بۆ‌ بو‌ارە‌ ک‌انی س‌ی‌اس‌ە‌ت و ی‌اس‌اش تە‌شە‌نە‌ی ک‌رد‌و‌وه.

ه‌ەر‌چ‌ە‌ندە ب‌ی‌ گ‌ومان زۆ‌ر توندوتیژی ه‌یه‌ کە لە‌ د‌ەر‌ه‌و‌ی م‌ال ر‌و‌و د‌ە‌دا، بە‌ ل‌ام بە‌ ئە‌گ‌ە‌ری زۆ‌ر توندوتیژی خ‌یزانی گر‌ینگ‌ترین ج‌ۆ‌ری توندوتیژی لە‌ ج‌یهانی ئە‌م‌ر‌ۆ‌یه. بە‌و پ‌ی‌یه‌ی کە پ‌یا‌وان زی‌ات‌ر لە‌ د‌ەر‌ه‌و‌ی م‌ال‌ن زی‌ات‌ر بۆ‌ توندوتیژی د‌ژی پ‌یا‌وان ر‌است د‌ەر‌دە‌چ‌یت. زۆ‌ریک لە‌ توێژە‌ران، بە‌ ب‌ی‌ ئە‌وه‌ی ر‌ە‌چ‌او‌ی ج‌ۆ‌رە‌ ک‌انی تری توندوتیژی د‌ژی پ‌یا‌وان ب‌ک‌ە‌ن، تە‌ن‌ها ل‌یک‌ۆ‌ل‌ینە‌وه یان لە‌م ج‌ۆ‌رە‌ توندوتیژییە‌ ک‌رد‌و‌وه و ج‌ۆ‌رە‌ ک‌انی تری ئە‌م ج‌ۆ‌رە‌ توندوتیژییە‌یان پ‌ش‌ت‌گ‌و‌ی خ‌س‌ت‌و‌وه و یان بە‌ ئە‌ن‌ق‌ە‌ست پ‌انت‌ای ل‌یک‌ۆ‌ل‌ینە‌وه ک‌انیان لە‌ یە‌ ک‌یک لە‌و ج‌ۆ‌رانە‌دا س‌ن‌و‌ور‌د‌ار ک‌رد‌و‌وه. ب‌ی‌ ش‌ک ن‌اب‌ی ئە‌وه لە‌ ب‌یر‌ ب‌ک‌ە‌ین کە ئە‌گ‌ەر ئە‌م ل‌یک‌ۆ‌ل‌ینە‌وه چ‌ە‌ند دە‌یه‌یه‌ک لە‌م‌ه‌و‌بەر ئە‌ن‌ج‌ام درا‌با، دە‌با توندوتیژی جە‌ستە‌یی یان ف‌یز‌یک‌ی بۆ‌ ئە‌و بۆ‌چ‌و‌نە‌ ب‌چ‌و‌و‌ک‌گ‌ە‌رایە زیاد ب‌ک‌را‌با، بە‌ ل‌ام لە‌ ئ‌ی‌ست‌ادا کە‌م کە‌س ه‌یه‌ کە ئ‌اش‌ن‌ای

ره هه نده ناجه سته بیه کانی توندوتیژی نه بی و توندوتیژی بو توندوتیژی جه سته یی سنووردار بکاته وه. بویه هه ولی ئەم توژیینه وه بو ده ستینیشانکردنی جوړه کانی توندوتیژی به رامبه ر به پیاوان زیاتر له سه ر تاوتوئیکردنی ئەم جوړه توندوتیژی به چر بووه ته وه، چونکه ئیمه پیمان وایه زوړترین قسه له سه ر توندوتیژی له م جوړه توندوتیژی به دا درېدراوه و به تیشکخستنه سه ر ئەم جوړه لیکوئینه وه، پیده چی ئەم توژیینه وه هیچ شتیک له قه له م نه خات. پیده چی به لیکدانه وه ی ئەم جوړه توندوتیژی به، بتوانین چه شنه جوړناسیه کی سه ر تایی و تا راده یه ک گشتگیر سه باره ت به توندوتیژی دژی پیاوان به ده ست بهینین که بو ده ستپیکردنی ئەم توژیینه وه به سوود و کاریگر بیت. به لام ئەمه به و مانا نییه که جوړه کانی تری توندوتیژی له بازنه ی ئەم توژیینه وه دوور خراونه ته وه. وه ک له درېژده دا ده بینین له هه ر شوئیک قسه یه ک له سه ر توژیینه وه کانی دیکه یارمه تی وردیوونه وه یان فراوانکردنی جوړناسیه توندوتیژی دژی پیاوان بدا، له م لیکوئینه وه دا له به رچاو ده گیریت. توندوتیژی جینده ری یه کیک له جوړه کانی توندوتیژی دژی پیاوانه که هاوشیوه ی توندوتیژی خیزانی ده وری چه تریکی چه مکی ده بینن و هاوشیوه ی توندوتیژی خیزانی هه موو جوړه گرینگه کانی توندوتیژی دژی پیاوان له خو ده گریت. له درېژده دا، جوړناسیه کانی توندوتیژی دژی پیاوان که له م توژیینه وانده دا ئەنجام دراو، شی ده کهینه وه.

توژیینه وه یه ک که له لایه ن ئاهاتو تۆماسه وه (۲۰۱۵) سه باره ت به توندوتیژی خیزانی دژی پیاوان/کوران، ئەنجام دراوه له م چه شنه توژیینه وانیه. به پتی ئەو راپوړته ی که له لایه ن ئەوه وه خراوته روو، له کوو دووسه د و شانزه به شداربوو، ۸۲،۴ له سه دیان جوړه کانی توندوتیژی جه سته یی به رامبه ر به پیاوان له ناو کوومه لگا کانیاندا بیستوه. زوړبه ی به شداربووان پتیا ن وا بوو که ژنان هه ندیک جار به رامبه ر به هاوبه شه پیاوه کانیان توندوتیژی جه سته یی ئەنجام ده دن. له وانه زلله (۵۳،۲٪)، پال پیوه نان (۴۸،۱٪)، برنگه کردن و فریدانی شت به ره و لای پیاوان (۴۳،۵٪) و گاز لیگرتن (۳۵،۶٪). ئەم ئەنجامه هاوشیوه ی ئەو لیکوئینه وه یه که له ئیرله ندا ئەنجام دراوه ده ریخست که زلله دان له پیاوان له لایه ن ژنه کانیانه وه باوترین جوړی ئازاردانی جه سته یی به پیاوان له لایه ن ژنه کانیان به ئەزموونی ده که ن (جورج و یاروود، ۲۰۰۴). به پتی هه مان راپوړت، نه وه د و سی له سه دی ئەو پیاوانه ی به شدارپیان له توژیینه وه که کردبوو، پتیا ن وا بوو که ژنان په یتا په یتا به شیوه گه لی وه کوو؛ جنیودان (۵۵،۶ له سه د)، گورانن (۳۳،۸ له سه د)، کرداری تونداژویانه (۲۹،۹ له سه د)، چیشتلینه نان (۲۳،۶ له سه د) و پشتگوئخستنیان له به ر چاوی که سانی دیکه، میرده کانیان ئازار ده دن. ههروه ها ۷۹ له سه دیان به شداربووان بیستویانه که پیاوان له لایه ن ژنه کانیانه وه به شیوه ی جوړاوجوړ ئازاری سیکسی ده درین. زوړینه ی به شداربووان پتیا ن وابوو که ژنان هه ندیک جار میرده کانیان یان هاوبه شه پیاوه کانیان به شیوه ی جوړاوجوړ ئازاری سیکسی ده دن وه کوو ماچکردنی زوړه ملی (۳۲،۴٪)، یاریکردن به ئەندامی زاوړتیا ن به پیچه وانیه ییستی پیاوان (۳۵٪)، ره تکرده وه ی داوای سیکسی میرد یان هاوبه شه که یان (۵۰٪) و ئەنجامدانی

سیکس به مهرجی پالپشتیی دارایی (٤٤,٤٪). ئەو دۆخە‌ی که ژنان بۆ سیکس داوای پالپشتیی دارایی ده‌کەن، له‌ توێژینه‌وه‌یه‌که‌دا که له‌ شاری دووربان له‌ ئەفریقای باشووری ئەنجام درا پشتر‌است کراوه‌ته‌وه‌ و به‌ «سیکس بۆ مانه‌وه‌» ناوزەد کراوه‌ (سوزان، ٢٠٠٨). هه‌ندیک له‌ پیاوان له‌ لایه‌ن ژنه‌کانیان یان هاوبه‌شه‌ ژنه‌کانیان ئازاری سیکسیان دران که داوایان لێده‌کرا که بۆ باشت‌کردنی توانای سیکسیان ده‌رمانی به‌هێزبوونی توانای سیکس کردن بخۆن چونکه‌ توانای سیکسی به‌هێز نیشانه‌ی پیاوه‌تیانه‌ (کورن‌وال و لیندزفارن، ١٩٩٤).

به‌ گوێهری یاسای توندوتیژی خێزانی له‌ هیندستان له‌ ساڵی ٢٠٠٧دا ئازاردانی جه‌سته‌یی یان فیزیکی باوترین جوړی توندوتیژی خێزانییه‌. به‌ پێی ئەم یاسایه‌ «ئازاردانی فیزیکی بریتییه‌ له‌ کرده‌وه‌ یان هه‌ره‌شه‌ی ئەنجامدانی کرده‌وه‌گه‌لی وه‌کوو په‌لاماردانی فیزیکی یان به‌کارهێنانی زه‌بری فیزیکی دژی که‌سیکی دیکه‌، له‌وانه‌ش زیندانیکردنی ناچاری یان ده‌ستبه‌سه‌رکردنی که‌سیکی دیکه‌ و بیبه‌شکردنی که‌سه‌ که له‌ خۆراک و ئاو و جلوه‌رگ و شوینی نیشته‌جێبوون یان سه‌ره‌په‌نا و پشوودان، یان ئەشکه‌نجه‌کردنی که‌سیکی دیکه‌ یان ره‌فتار یان سزادانی درێندانه‌ و نامرۆقانه‌ یان بێ‌پرێزانه‌» (بینی، ٢٠١٠). به‌ پێی ئەو لیکۆڵینه‌وانه‌ی که له‌ ویلایه‌ته‌یه‌که‌گرتوه‌وه‌کانی ئەمریکا له‌ لایه‌ن دوپلات جوۆزه‌وه‌ (٢٠٠٦) ئەنجام دراوه‌، پیاوانی قوربانیی توندوتیژی خێزانی شکانی ددان و زیانگه‌یاندن به‌ ئەندامی زاوژی و جوۆره‌کانی تری ئازاردانی فیزیکی به‌ئه‌زموون ده‌کەن. هینینگ و فیدیر (٢٠٠٤) مه‌زنده‌ ده‌کەن که‌ ژۆریک له‌ ژنان بۆ په‌لاماردانی سه‌ر هاوبه‌شه‌کانیان چه‌ک به‌کار ده‌هێنن. توێژینه‌وه‌یه‌که‌ که له‌ لایه‌ن هاینز و براون و دانینگ (٢٠٠٧) ئەنجام درا ده‌ریخست که‌ ئەو پیاوانه‌/کوڕانه‌ی که له‌ لایه‌ن هاوبه‌شه‌کانیانه‌وه‌ ئازاری فیزیکی ده‌درێن له‌وانه‌یه‌ له‌ پیاوه‌تی بکه‌ون و له‌ هاوبه‌شه‌که‌ی ژانیان بترسن. جوۆج و یاروود (٢٠٠٤) ئاماژه‌یان به‌وه‌ کردوه‌ که‌ ژۆره‌ی پیاوانی قوربانیی ئازاردانی جه‌سته‌یی شه‌ق له‌ ئەندامی زاوژیان هه‌لدرا‌بوو. هه‌ندیکیان به‌ ده‌ره‌جه‌ی جیاوازه‌سته‌یان سووتابوو یان به‌ چه‌کی قورس لێیان درابوو. ئازاردانی سیکسی جوۆریکی تری توندوتیژی خێزانییه‌ که‌ زیاتر له‌ ناو که‌سانی ته‌مه‌ن ٣٥ بۆ ٤٤ ساڵدا باوه‌ و زۆرت‌رین پرێژه‌که‌ی له‌ ئاسیای باشووری ژۆژه‌لاتییه‌ (رێکخراوی ته‌ندروستی جیهانی، ٢٠١٣). به‌ گوێهری روانگه‌ی رێکخراوی ته‌ندروستی جیهانی (٢٠١٤)، توندوتیژی خێزانی ده‌توانی به‌ چه‌ندین شیوازی جیاوازی وه‌کوو ده‌روونی، جه‌سته‌یی، سیکسی یان چاودێریکردن روو‌ب‌دا و کاریگه‌رییه‌ له‌ سه‌ره‌مه‌وه‌ره‌گه‌زه‌کان دابنیت. به‌ پێی یاسای توندوتیژی خێزانی (٢٠٠٧) ده‌ستدریژی سیکسی بریتییه‌ له‌ ناچارکردنی که‌سیک بۆ ئەنجامدانی سیکس به‌ پێچه‌وانه‌ی ویستی هاوبه‌شه‌که‌ی. که‌واته‌ هێرش‌کردنه‌ سه‌ر ئەندامه‌ سیکسییه‌کانی جه‌سته‌ی هاوبه‌شی سیکسی، هه‌لسوکه‌وتی ئامرازانه‌ له‌ گه‌ڵ هاوبه‌شی سیکسی، هه‌ره‌شه‌ی توندوتیژی فیزیکی له‌ ئەگه‌ری تیرنه‌کردنی سیکسیی هاوبه‌شی سیکسی، تووش‌کردنی به‌ئه‌نقه‌ستی هاوبه‌شی سیکسی به‌ نه‌خۆشییه‌ سیکسییه‌ گواستراوه‌کان یان فایروسی ئیچ ئای قی / ئایدز وه‌ک نمونه‌کانی ئازاردانی سیکسی داده‌نرێن. به‌لام نه‌ک ته‌نها په‌یوه‌ندیی سیکسی به‌بێ‌ره‌زانه‌ندی، وه‌کوو ده‌ستدریژی و نه‌وازش کردن (ده‌ستدریژی

سیکسی) به لکوو سیکس کردن له گه‌ل هاوسەر (ژن و می‌رد هەر دووکیان) به بی پره‌زامه‌ندی یه کی‌ک له هاوسەرەکان، دەستدریژییە سیکسییە. توندوتیژی خیزانی جۆریک ئازاردانی سیکسییە که تیشک ده‌خاته سەر به کارهینانی که لام و نیگا و ئاماژە‌ی جەستە‌یی بۆ وروژاندانی سیکسییە که سیک و دوا‌یین جۆری توندوتیژی خیزانی بریتیە له ئازاردانی دەروونی و سۆزداری. به‌گۆره‌ی یاسای توندوتیژی خیزانی له‌ سالی ۲۰۰۷، ئازاردانی دەروونی و سۆزداری کۆمه‌له‌ کرداریک که به‌مه‌به‌ستی سووک‌کردنی که‌سیک له‌ شوینی گشتی یان تابه‌تیدا ئەنجام ده‌دریت. ئامانج له‌ ئازاردانی سۆزداری یان دەروونی رووخاندنی هه‌ستی به‌ریزبوون و سەر‌به‌خۆیی تاکه و ئەم جۆره‌ سووکایه‌تییه‌ ئازاردانی زاره‌کیش له‌ خۆ ده‌گری‌ت (کومار، ۲۰۱۲؛ کرانسمیت، ۲۰۰۶).

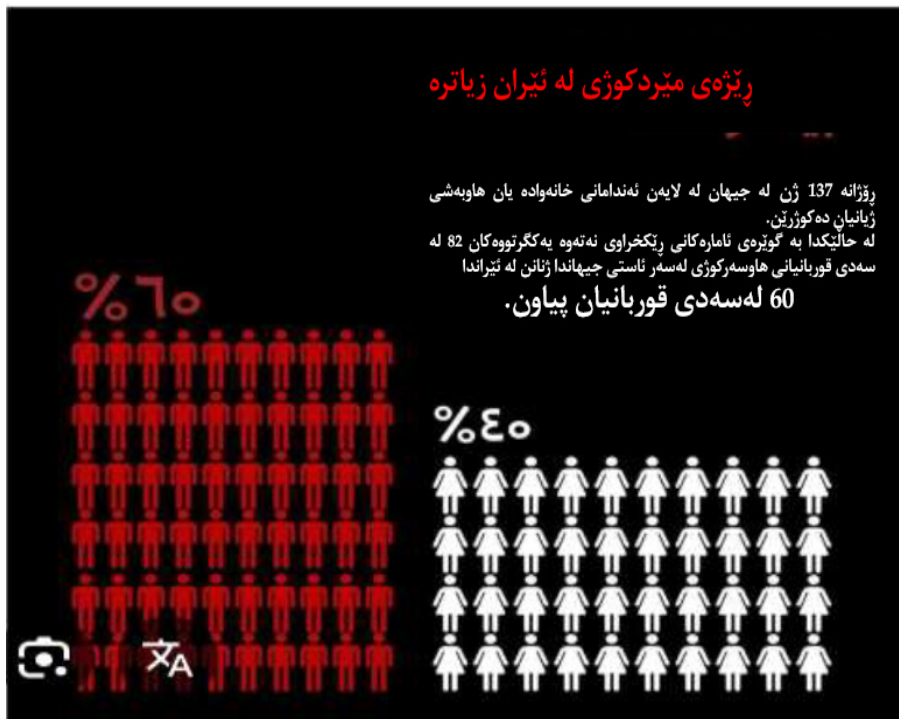
به‌گۆته‌ی نووسه‌رانی دیکه‌ی وه‌کوو باسووک و داوسن و هه‌نتینگتۆن (۲۰۰۵:۳۳)، دینیس و لی (۲۰۰۳:۲۸) و ریگی‌ر، بینت، واسکو، شو‌فی، فرومان، کاماچۆ و که‌مپی‌ل (۲۰۰۲:۱۵)، ئیسلای‌بیرت و گرین (۲۰۱۳)، مه‌ک کیۆن و که‌ید (۲۰۰۲) توندوتیژی خیزانی به‌گشتی له‌ فۆرمی ئازاردانی جەستە‌یی، سۆزداری، سیکسی و ئابووری‌دا روو ده‌دات.

ئەم پۆلێنه‌ندییه‌ له‌ لایه‌ن نووسه‌رانی دیکه‌شه‌وه به‌هه‌ندیک گۆرانکارییه‌وه‌ پشتگیری کراوه‌. بولین، ئارتز، ویتن و لۆی (۱۹۹۷) ئاماژه‌یان به‌وه‌ کردووه‌ که‌ پانتایی ئەو ئازاردانه‌ی که‌ ژنان تووشی ده‌بن فراوانه‌ و ده‌توانی بریتی بی له‌ ئازاردانی جەستە‌یی، سیکسی، دەروونی و ئابووری و هه‌روه‌ها چاودێری‌کردن، گۆشه‌گیرکردنی زۆره‌ملی له‌ سووچی ماله‌وه‌ و په‌فتاره‌ کۆنترۆڵکه‌ره‌کانی دیکه‌. یاسای توندوتیژی خیزانی (۱۹۹۸) له‌ ماده‌ی ۱۱۶ ی خۆیدا به‌ زیادکردنی وته‌زای «چاودێری‌کردن، گۆشه‌گیرکردنی زۆره‌ملی له‌ سووچی ماله‌وه‌ و په‌فتاره‌ کۆنترۆڵکه‌ره‌کانی دیکه‌» که‌ ده‌توانی به‌ توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی لیک بدریته‌وه‌، ئەم پۆلێنه‌ندییه‌ی به‌کاره‌یناوه‌، و ریکخراوی تەندروستی جیهانی (۲۰۱۴) و پیرای ئاماژه‌ به‌وه‌ی که‌ توندوتیژی خیزانی ده‌توانی به‌ شیوه‌ی جیاوازی وه‌کوو دەروونی، جەستە‌یی، سیکسی یان چاودێری‌کردن روو بدا و کاریگه‌ری له‌سەر هه‌موو په‌گه‌زه‌کان دابنی، وته‌زای چاودێری‌کردنی وه‌ک یه‌کیک له‌ جۆره‌کانی توندوتیژی ناو‌دێر کردووه‌. هه‌روه‌ها کومار و دیقی (۲۰۱۹) به‌ ئەنجامدانی گۆرانکاری که‌ زیاتر فۆرمالیتیه‌ نه‌ک راسته‌قینه‌ جه‌ختیان له‌سەر ئەم پۆلێنه‌ندییه‌ کردووه‌ته‌وه‌. ئەوان له‌ وتاره‌که‌یاندا وته‌زاکانی توندوتیژی دەروونی و توندوتیژی سۆزدارییان به‌ جیا و سه‌ربه‌خۆ به‌کاره‌یناوه‌، له‌ کاتیکدا زۆربه‌ی توێژه‌رانی بواری توندوتیژی خیزانی زۆر جار ئەم دووانه‌ ده‌خه‌نه‌ ناو یه‌ک وته‌زاوه‌.

فه‌رمانگه‌ی نیشتمانی بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی توندوتیژی خیزانی و سیکسی و په‌گه‌زیتی دژی پیاوان/کور‌ان (۲۰۱۷) له‌ نامیلکه‌یه‌ کدا به‌ ناوی «پیاوانی قوربانیی توندوتیژی خیزانی» بۆ هه‌لمه‌ته‌که‌ی به‌ ناو‌نیشانی «چی بکری‌ت» پۆلێنه‌ندییه‌کی تارا‌ده‌یه‌ک گشتگیری له‌ جۆره‌کانی توندوتیژی خیزانی خستۆته‌ روو که‌ تییدا وته‌زای «توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی»، که‌ له‌ هه‌ندیک له‌ لیکۆلێنه‌وه‌کاندا به‌ ناوی «کۆمه‌لایه‌تی - ژینگه‌یی» ناوی هاتووه‌ (گروپی ستراتیژی توندوتیژی

خیزانی کینت و میدوهی، (۲۰۱۰)، بهو چوار وتهزایهی که باسی لئ کرا، زیاد کردوو. لهسه ر بنهمای ئەم پۆلینبهندییه، توندوتیژی خیزانی بهسه ر پینج دهستهدا دابهش کراوه که بریتیه له توندوتیژی جهستهیی، توندوتیژی سۆزداری، توندوتیژی دارایی، توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی و توندوتیژی دیجیتالی.

جگه له توندوتیژی خیزانی، یه کیک دیکه له که‌له‌چه‌مه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان/کوران، که ده‌توانین وه‌ک چه‌تری چه‌مکی ناوی لئ بنیین، بریتیه له «توندوتیژی ره‌گه‌زیتیه». توندوتیژی جینده‌ری (GBV) ئەو کردوهه توندوتیژه جۆراوجۆرانه ده‌گریته‌وه که به هۆی ره‌گه‌زیتیی سه‌پینراوی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه له دژی قوربانیه‌کان ئەنجام ده‌دری (ویرتزر، پرین، دسگرووپس، فیلیپس، عبدی، رس و گلس، ۲۰۱۸). ئەم جۆره توندوتیژییه چه‌ندین شیوهی هیه‌یه وه‌کوو ئازاردانی جهستهیی، سیکسی، سۆزداری، زاره‌کی و ده‌روونی، به‌دکه‌لکی ئابووری، تۆقاندن، هه‌روه‌ها ئازار و ئەشکه‌نجه‌دان. توندوتیژی جینده‌ری ده‌توانی له زیانگه‌یاندن به‌مولک و مالی قوربانی و به‌زۆر چوونه‌ناو مآل یان شوپنی نیشه‌جیبوونی قوربانی خۆی بنوینیت (توبجین، موگوروسی و لوتادا، ۲۰۱۸).

وینیه‌ی ۳: پژیه‌ی قوربانیانی توندوتیژی خیزانی

یه‌کیکی دیکه له جۆره‌کانی توندوتیژی که به‌به‌راورد به‌توندوتیژی جهستهیی و سیکسی، له ئەدهبیاتی توندوتیژی دژی پیاوان گرینگیه‌کی ئەوتۆی نییه و که‌متر باوه‌به‌لام له‌گه‌ل ئەوه‌شدا

سهرنجی توڙه رانی ئه م بواره ی بۆ لای خو ی راکیشاوه توندوتیژی سیکیسیه که له درێژهدا به کورتی باس ده کړیت.

ئۆباجی (۲۰۲۰) له لیکۆلینه وه کانییدا ئاماژه ی به کۆمه لیک له جوړه کانی توندوتیژی سیکیسی دژ به پیاوان کردووه. به پێی ئه م توڙینه وه، توندوتیژی سیکیسی له کاتی جهنگدا، که خو ی ده توانی به چه ندين شیوه ئه نجام بدری، له پیاوه تی خستن (خه ساندن)، پروتکردنه وه ی زۆره ملی و ئه شکه نه جدهانی ئه ندامی زاوژی له نموونه بینراوه کانی ئه م جوړه توندوتیژییه ن.

ده زگای سوپسرای و هه زاره تی ده ره وه ی فیدرالی له راپۆرتیکدا له ژیر ناوی توندوتیژی سیکیسی دژی پیاوان و کوران و کۆمه لگه ی ئیل جی بی تی پلاس (۲۰۲۲) پرونی ده کاته وه که توندوتیژی سیکیسی دژی پیاوان/کوران، و ئه ندامانی کۆمه لگه ی LGBTIQ+، چه ندين جوړی جیاوازی هه یه به لام باوترین جوړه کانی بریتین له: ده سترتیژی سیکیسی کۆمی و زاره کی و ده سترتیژی سیکیسی (له وانه ش ده سترتیژی سیکیسی به ده عبا)، توندوتیژی به رامبه ر به ئه ندامی زاوژی وه کوو لیدان، سووتانیدن، برین، ته زووی کاره بایی (شوکی ئه لیکتریکی)؛ خه ته نه کردنی ناچاری و برینی ئه ندامانی جهسته؛ ته قانندی گون و/یان ئه ندامی زاوژی؛ ده سترتیژی زۆره ملی بۆ سه ر که سانی تر؛ سووکایه تی سیکیسی وه کوو پروتکردنه وه ی زۆره ملی یان سه یرکردنی زۆره ملی توندوتیژی سیکیسی. هه ندیک له توڙینه وه کانی ش ئاماژه یان به و توندوتیژییه سیکیسیانه کردووه که له لایه ن ژانه وه دژی پیاوان ئه نجام ده دریت. به گویره ی بۆچوونی مورا دی و زه ندی (۱۳۸۶): ۳۲ توندوتیژی سیکیسی ژان له دژی پیاوان له ئاستی که مه وه واته گرینگینه دان و بیده نگی و پشتگوێخران له لایه ن هاوسه ر یان به هو ی سزادان یان شه رم و له پرودا مانه وه، هه تا ده گاته ئاستی مامنا وه ند واته ره چاونه کردنی رېنماییه ته ندروستییه کان و پاکخواپینی له ش و ئه ندامه سیکیسیه کان، جا به ئه نه قه ست بی یان له پروی که مه ترخه می و گرینگینه دان به قسه و ئاره زووه کانی هاوسه ر، ره چاونه کردنی خواسته کانی میرد له کانی سیکس کردن، و له سه ر ئاستی که لان وه کوو تیرکردنی سیکیسی له ده ره وه ی مال. جگه له تیرکردنی سیکیسی له ده ره وه ی مال ه وه نه بی (ناپاکیه ی هاوسه ریتی) هیه چ کام له م جوړه توندوتیژیانه ی که دژ به پیاوان ده کړی به تاوان نه ناسراون. توندوتیژی سیکیسی به فشار خسته نه سه ر که سی به رامبه ر بۆ سیکس، په یوه نندی سیکیسی به هه ره شه و ناچار کردن، جوړه نه خوازاوه کانی په یوه نندی سیکیسی، په یوه نندی سیکیسی له کاتی نه گونجاو و په یوه نندی سیکیسی به زه ر و فشار (مرا دی و زه ندی: ۱۳۸۶، ل ۳۲). هه ره ها به پێی راپۆرتیک که له لایه ن ئه نجومه نی ئاسایشی نه ته وه یه کگرتووه کانه وه خراوته روو (۲۰۱۵)، ده سترتیژی سیکیسی، کۆیلایه تی سیکیسی، له شفرۆشی زۆره ملی، دوو گیانی زۆره ملی و نه زۆککردنی زۆره ملی وه ک جوړه کانی توندوتیژی سیکیسی ناسیتراون.

هه رچه نه ده پۆلێبه ندییه کانی توندوتیژی خیزانی و توندوتیژی جینه ده ری بۆ توندوتیژی دژی پیاوان هه تا راده ی پتویست جی ره زامه ندين، به لام به س نین. به لام له م پۆلێبه ندییه نه ده هه ندیک

جو‌ری توندوتیژی د‌ری پیاوان وه‌ کوو توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی، زۆر که‌م و به‌ ده‌گه‌من باس کراون، هه‌ندیک له‌ توندوتیژییه‌کانی وه‌ کوو توندوتیژی فهره‌هه‌نگی، که‌ می‌ژوویه‌کی زۆر دوور و در‌ی‌تری هه‌یه‌ و هه‌روه‌ها ئەو توندوتیژییه‌ تاز‌ه‌ده‌ر که‌وتووانه‌ی که‌ ده‌رهاو‌یشت‌ه‌ی په‌ره‌سه‌ندن‌ی ئینته‌رنی‌ت و ته‌کنه‌لۆژیای نو‌یی په‌یوه‌ندی‌کردن، به‌ ته‌واوی پشت‌گۆی خراون. له‌ کۆبه‌ندییه‌ کدا ده‌توانین ب‌ل‌یین که‌ پ‌ین‌ج جو‌ری توندوتیژی د‌ری پیاوان (جه‌سته‌یی، س‌یک‌سی، ده‌روونی، ئابووری، کۆمه‌لایه‌تی) زۆرترین کار‌کردیان له‌ تو‌ی‌زینه‌وه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی بواری توندوتیژیدا ته‌رخانی خۆیان کردووه‌ به‌لام بۆ ئەوه‌ی بتوانین به‌ جو‌رناسییه‌ک ب‌گه‌ین که‌ هه‌موو جو‌رناسییه‌کانی توندوتیژی د‌ری پیاوان له‌خۆ ب‌گر‌ی، ده‌بی ر‌ی‌ژه‌ی ئەو جو‌رانه‌ زیاد ب‌کر‌یت. بۆ ئەم مه‌به‌سته‌ مۆریشیتا و هاوکارانی (٢٠٢٣) له‌ پۆل‌ینه‌ندییه‌کانی خۆیاندا له‌ توندوتیژی د‌ری پیاوان له‌ ژاپۆن، پشت‌گۆی‌خستنیان به‌م پ‌ین‌ج جو‌ره‌ سه‌ره‌کییه‌ زیاد کردووه‌. به‌م پ‌یه‌ گرووپی گه‌شه‌ی داد‌په‌روه‌ری و مافه‌ بنه‌ره‌تییه‌کان له‌ زانکۆی ویتواته‌رس‌راند له‌ ئەفریقای باشووری، له‌ به‌یاننامه‌یه‌ کدا که‌ له‌ سالی خ‌و‌پ‌ند‌ی ٢٠٢٢/٢٠٢٣دا ب‌لاو کراوه‌ته‌وه‌، باس له‌ پ‌ین‌ج جو‌ر توندوتیژی ده‌کا که‌ ده‌کر‌ی له‌ ل‌یک‌ۆل‌ینه‌وه‌ی توندوتیژی د‌ری پیاوان له‌ ژاپۆن به‌کار به‌ی‌رن‌. توندوتیژی ئابووری، سیاس‌ی، دامه‌زراوه‌یی، فهره‌هه‌نگی، ئایینی، سایب‌یری و زانیاری هه‌وت جو‌ر توندوتیژییه‌ که‌ له‌م به‌ل‌گه‌نامه‌دا ئاماژه‌یان پ‌یکراوه‌. له‌ ده‌ره‌وه‌ی ئەم هه‌وت پۆله‌، ده‌توانین ئاماژه‌ به‌و ده‌سته‌به‌ندییه‌ نۆ دانه‌یییه‌ ب‌که‌ین که‌ له‌ لایه‌ن گرووپی س‌تراتیژی توندوتیژی خ‌یزانی ک‌ین‌ت و مید‌وه‌ی (٢٠١٠) سه‌باره‌ت به‌ توندوتیژی خراوه‌ته‌روو. که‌ پ‌ی ده‌چی له‌سه‌ر بنه‌مای ئەم ده‌سته‌به‌ندییه‌ نۆ دانه‌یییه‌ بتوان‌ی جو‌رناسییه‌کی گشت‌گیرتر له‌ توندوتیژی و توندوتیژی د‌ری پیاوان/کو‌ران ب‌خر‌یت‌ه‌ روو. به‌ پ‌ی ئەم وتاره‌ توندوتیژی ئابووری، توندوتیژی س‌یک‌سی، توندوتیژی سۆزداری، توندوتیژی ده‌روونی، توندوتیژی مه‌عنه‌وی یان ئایینی، توندوتیژی فهره‌هه‌نگی، توندوتیژی زا‌ره‌کی، توندوتیژی دارایی و پشت‌گۆی‌خستن جو‌ره‌ جیاوازه‌کانی توندوتیژین که‌ له‌ جیهانی راسته‌قینه‌دا بوونیان هه‌یه‌.

ر‌اپۆرتی پ‌یشن‌یار‌کراوی جو‌ره‌کانی توندوتیژی د‌ری پیاوان، هه‌رچه‌نده‌ و ب‌ی‌گومان، و‌ینه‌یه‌کی ته‌واو له‌باره‌ی جو‌ره‌کانی توندوتیژی به‌ده‌سته‌وه‌ نادا، به‌لام ده‌توان‌ی و‌ینه‌یه‌کی قبوول‌کراو ب‌یت. به‌ ئەگه‌ری زۆر گه‌رانی زیاتر له‌م بواره‌دا ئەنجام‌یک‌ی زیاتر له‌وه‌ی له‌م ر‌اپۆرت‌ه‌دا ها‌تووه‌، ل‌ی نا‌که‌و‌یت‌ه‌وه‌. ج‌گه‌ له‌وه‌ش و به‌ پ‌ی بنه‌مایه‌کی ش‌یوا‌زناسانه‌ له‌ تو‌ی‌زینه‌وه‌ی چۆنایه‌تیدا، ل‌یکدانه‌وه‌ی ئەده‌بیات هه‌میشه‌ ده‌بی هه‌ستی گه‌ران له‌ تو‌ی‌زه‌ردا ب‌زو‌ین‌، نه‌ک ئەوه‌ی که‌ خواست بۆ گه‌ران ت‌یر ب‌کات. وا دیاره‌ ئەم جو‌رناسییه‌ بۆ ئەو مه‌به‌سته‌ی که‌ ئەم به‌شه‌ به‌دوادا‌چوونی بۆ ده‌کا، به‌س ب‌یت. هه‌ر بۆیه‌ ل‌یره‌دا گه‌رانی زیاتر له‌و به‌ره‌هم و به‌ل‌گه‌نامانه‌ی که‌ له‌م بواره‌دا ب‌لاو ده‌کر‌ینه‌وه‌ ده‌وه‌ست‌ین‌ین و په‌وت‌ی گه‌ران با ده‌ده‌ینه‌وه‌ بۆ لای ئەو ل‌یک‌ۆل‌ینه‌وه‌ مه‌یدانییه‌ ئەزمونیانه‌ی که‌ له‌ به‌رنامه‌ی کار و رۆژه‌فی ئەم تو‌ی‌زینه‌وه‌دان.

ھەلومەرجەكانى توندوتىژى دژى پياوان/كوران

توندوتىژى دژى پياوان/كوران، ۋەكوو ھەر دياردەيەكى كۆمەلايەتتى دىكە، لە ھەموو ھەلومەرجىكىدا روو دەدات. ئەم بارودۆخ و ھەلومەرجانە لە رووى تىۋرىي زەمىنەيە ۋە برىتىن لە ھەلومەرجى ھۆكارانە، ھەلومەرجى زەمىنەيى و ھەلومەرجى دەستىۋەردەر. ھەلومەرجى ھۆكارانە؛ ئەو وتەزايانەن كە لە پىش دياردەي تەۋەرىن و كاريگەرى لەسەر دادەنن. ھەلومەرجى زەمىنەيى؛ رەۋشكى تايەتن كە كاريگەرييان لەسەر رىكارەكان ھەيە. ھەلومەرجى دەستىۋەردەر بارودۆخىكى گشتىيە كە كاريگەرييان لەسەر رىكارەكان ھەيە و ئاسان يان سنوورداريان دە كەنەۋە. رىكارەكان؛ ئەو كردار يان ھەلسوكەوتانەن كە بۆ بەرپەردى دياردەي تەۋەرى بە كار دەھىنرەن و لىكەوتەكان دەرھاۋىشتەي ئەم كردار و ھەلسوكەوتانەن (دانايى فرد و امامى، ۱۳۸۶). لەم دىرژەدا لە ھەندىك لىكۆلىنەۋە و بەرھەمى چاپكراۋدا لە بوارى توندوتىژى دژى پياۋدا چاۋىك بەم ھەلومەرج و بارودۆخانەدا دەخىنن.

ھەلومەرجى ھۆكارى

خستە رووى راپۆرتىك لەسەر ھەلومەرجى ھۆكارانەي دياردەيەكى ۋەكوو توندوتىژى دژى پياۋان/كوران، فرە قورسە. دەستىشانكردنى ھۆكار و سەختى ئاۋىتەنەكردنى لە گەل ھاۋگۆرانكارىيەكان، لە واقعدا زۆر كەسى ناچار كردوۋە كە ۋاز لە بەدۋاداپوون بۆ ھۆكارگەرايى بەنن. جگە لەۋەش و گرىمانەي ئەۋەي كە دەتوانى بەرەبەستىكى لەۋ شىۋە تىپەرىن، دەستىشانكردنى ھۆكارگەرايى لە توپژىنەۋەي چۆنايەتيدا، كە ئامانجى ئەۋەيە لە رىگەي دۆزىنەۋەي ماناي كردارەكان لەۋ دياردە تىبگا كە لىكۆلىنەۋەي لەسەر ئەنجام دەدا، لە رووى شىۋازناسىيەۋە ئەستەم و قورسە. بەلام جيا لەمانە، دۆزىنەۋەي ھەلومەرجى ھۆكارى و خستە رووى راپۆرتىك لەسەر ئەۋ لىكۆلىنەۋەي كە ئەنجام دەدرى كاريكى ھەر ۋا ئاسان نىيە، كە ئەۋىش لەبەر گرىنگىي بارودۆخى ژياننامەيى و ھەمچەشنىي زۆرى گىرانەۋەكان لەم بۋارەدايە. بەلام بەۋ پىيەي كە ئەنجامدانى ئەم توپژىنەۋە پەيۋەستە بە دەستىشانكردن و راپۆرتكردنى ئەۋ ھەۋلانەي كە لەم بۋارەدا دراۋن، ھىچ رىگايەكى دىكەمان نىيە جگە لە ئەنجامدانى. لەبەر ھەمچەشنىي زۆرى ھۆكارەكان لە توپژىنەۋە ئەنجامدراۋەكان و نەبوۋنى وردىنىي تىۋرى لە زۆربەياندا، ئەم توپژىنەۋە ناچارە بە شىۋەيەكى رەخنەگرانە چاۋىكيان پيدا بخىننەۋە بۆ ئەۋەي لە كۆتاييدا بە دەستەبەندىيەكى ئابستراكتى ئەۋ ھەلومەرجە ھۆكارىيانەي كە لە توپژىنەۋەكاندا خراۋەتە روو بتوانى راپۆرتىكى شىۋاۋى تىگەشتن لەبارەي بارودۆخە ھۆكارىيەكانى توندوتىژى دژى پياۋان/كوران ئامادە بكات.

شپرزەيى تىۋرى لە دەستەبەندى و ناولىنانى بارودۆخى روۋدانى دياردەيەكى ۋەكوو توندوتىژى دژى پياۋان/كوران لە ناۋ ئەۋ توپژىنەۋەدا زياتر دەرەكەۋى كە بە ۋانگەيەكى چەندايەتى و لە چوارچىۋەيەكى جيا لە تىۋرىي زەمىنەييدا ئەنجام دراۋن. لە زۆرىك لە توپژىنەۋەكاندا نووسەران

لە نیوان ھەلومەرجی ھۆکارانە، زەمینی و دەستیوەردەری یان نیوەندگیریدا هیچ فەرقێکیان دانەناوە و ھەموویان لە ژێر ناوێشانیکێ گشتی و نارووندا باس کران. قازیزادە و ھاوکارانی (۱۳۹۷) ھەتاوی) لە توێژینەو کەیاندا بە ناوێشانیکێ "مۆدێلی چەمکی فاکتەرە زەمینی سەزەکانی توندوتیژی ھاوسەرێتی ژنان دژی پیاوان لە روانگە پیاوان/کۆرانەو" دەنووسن فاکتەرە زەمینی سەزەکانی توندوتیژی ھاوسەرێتی ژنان دژی پیاوان بەسەر چوار پۆلی گشتیدا داوەش دەکرێن: فاکتەرە تاکە کەسییەکان، فاکتەرە ھاوسەرییەکان، فاکتەرە خێزانی و فاکتەرە ئەوپەڕخیزانییەکان. لەم دەستەبەندییەدا توێژەرەکان بە ھەر ھۆکارێک بێ هیچ گرێگێیەکیان بە لێک جیاکردنەوی ئەم فاکتەرە بۆ سەر ھۆکار، زەمینی و دەستیوەردەر نەداوە. لە شوێنێکی تردا توێژەر تەنھا لەسەر ھۆکارەکانی توندوتیژی دەنووسیت. بە وتەی ئەو، سێ ھۆکاری باو کە ژنان بۆ توندوتیژی بەرامبەر پیاوان دەرخەنە روو ئەمە: بۆ چارەسەرکردنی کێشە، چارەسەرکردنی قەیرانی خێزانی و پێگەریکردن لە زیانگەیاندا بە من. لێدان بە مەبەستی بەرگریکردن لە خۆیەکی لە ھۆکارە نااسایانییە کە ژنان بە کاری دەبن. (کوری و ھەمکاران، ۲۰۰۲؛ بە نقل از فیروزجاییان و رضایی چراتی، ۱۳۹۳). لە راپۆرتیکێ دیکەدا توێژەرەکان تەنھا پشت بە ھۆکار و فاکتەرەکان دەبەستن. بە گۆڕەوی بۆچوونی ئەوان مێردنەزاری ھۆکار و فاکتەرگەلی وەکوو نەناسینی ئەرک و بەرپرسیاریتیەکان و سستی و لاوازیی بیر و باوەری ئایینی و ھۆکارە دەروونناسییەکانی وەکوو تەنیا، خەمۆکی، وەھم، دلەراوکی، ترس، ھۆگرەبوون و رق و کینە لە خۆ دەگریت (غلامزادە و ھەمکاران، ۱۳۹۷ ھەتاوی). لە ئەدەبیاتی ھەلومەرجی ھۆکاری توندوتیژی دژی پیاواندا ئەم جورە شپێزەییە کجەر زۆر و ھەر بۆیە بۆ بەکارھێنانی ئەم ئەدەبیاتە دەبێ زۆر وردبین بین. زۆریک لەو شتانەی کە لە ژێر ئەم سەردێڕەدا لە توێژینەو کەیاندا خراوەتە روو، فاکتەر و ھۆکار (عیلەت) نین بە لکۆو نیشانەن (دەلیل) و پێویستە ھەر لە سەرەتاوە لە بازەنی توێژینەو بەسەردێڕەو. جگە لەوەش بەکارھێنانی دەستەبەندییەکانیش کێشەیان زۆر و پێویستە لە چوارچۆیەکی تەکووزدا کە لک لە ئەدەبیاتی ناو دەستەبەندییە گونجاوەکان وەرگیری. بە پشتبەستن بەو ئەزمونانەی کە لەم توێژینەو بە دەست ھاتوو، تەنیا لەو توێژینەوانەی کە بە بەکارھێنانی شیوازی گەرد تێوژی ئەنجام دەدرێن دەتوانین بە چاوپۆشی کردن لە ھەڵەکانی ھەندیک لیکۆلینەو لە دیاریکردنی نموونەکان، باسی ھەلومەرجی ھۆکارانە بکەین و بە گواستەوێ بەرپرسیاریتی بۆ توێژەرەکان، چاویک بەو ئەدەبیاتەدا بخشین کە لەم بارەدا بەرھەم ھێناوە. بەلام پێویستە ئاماژە بەوە بکەین کە ئەو ئەدەبیاتە کە لەم بەشەدا بەکار ھێناوە لەو لیکۆلینەوانەدا سنووردار نابنەو کە بە بەکارھێنانی شیوازی تێوژی زەمینی ئەنجام دراوە و لە ھەر شوێنێک کە قسە لەسەر ئەم بابەتە بکری تائەو جێی بتوانی بە تێبینی رەخنەگرانە تاوتوێی دەکری. لە درێژەدا بە لەبەرچاوتری ئەو تێبینیانەی کە پێشتر باس کران چاویک بە ئەدەبیاتی ھەلومەرجی ھۆکارانە توندوتیژی دژی پیاوان دەخشیانەو. لیستی ھۆکارە باس کراوەکانی توندوتیژی دژی پیاوان لیستی دوو و درێژ و بەی جۆریک

له نەزم پیدانی چەمکی، هەر چەشنە بە کارهێنانێکی زانستی لەو لیستە یان مەحاله یان زۆر قورسە. بۆ ئەم مەبەستە و بۆ نەزم پیدانی چەمکی ئەو فرە ھۆکارانەی کە باس کراون، لە لیکۆلینەو ئێرانێ و بیانییەکاندا، ئەرکی یە کەم ئەوەیە کە لە قالبی چەند دەستە سەرە کیدا جۆریک لە دەستەبەندیکردنی ئەم ھۆکارە جۆراوجۆرانە ئامادە بکری. لەم لیکۆلینەویدا، و بە گۆڕە دەستەبەندییە ئەنجامدراوەکانی ۸۶ ھۆکاری دەستنیشانکراو لە توێژینەویدا، ھەموو ئەم ھۆکارانە لە چوار دەستەدا دادەنرێن: ھۆکارە تاکە کەسییەکان، ھۆکارە خێزانییەکان، ھۆکارە ئەخلاقییەکان، ھۆکارە ئابوورییەکان کە لە درێژەدا چڕ و پڕتر دەخریتە ڕوو.

• ھۆکارە تاکە کەسییەکان

لەو توێژینەوانەیی کە خۆپەندەوێکیان بۆ کرا ھۆکارە تاکە کەسییەکان باوترین ھۆکاری توندوتیژی دژی پیاوان، بە جۆریک کە لە کۆی ۷۰ ھۆکار کە لە توێژینەویدا دەستنیشان کراون، ۳۱ حالت (نزیکی ۵۰٪) یان پەيوەندییان بە ھۆکارە تاکە کەسییەکانەو ھەبوو. لەو توێژینەوانەیی کە لیکۆلینەوێکیان لەسەر کراو، ھۆکارە تاکە کەسییەکان لە دوو دەستە سەرە کیدا دەرکەوتن کە بریتین لە ھۆکارە دەروونی و سۆزدارییەکان و ھۆکارە جەستەییەکان.

ئەلف - ھۆکارە دەروونی و سۆزدارییەکان

لە کۆی ۱۶ ھۆکاری دەروونی دەستنیشانکراو، ۱۴ حالت وەک نەخۆشییە دەروونییەکان و ۲ حالت تیش وەک تیکچوونی کەسییەتی پۆلێن کراون کە لە درێژەدا بە چڕ و پڕی باسی دەکەین. **ئەلف (۱) - نەخۆشییە دەروونییەکان:** نەخۆشییە دەروونییەکان یان ھەندیک حالت کە باشتەر وەک نیشانەکانی نەخۆشی ئاماژەیان پێدرا، زیاترین فرەییان لە ناو ھۆکارە دەروونییەکانی توندوتیژی دژی پیاوان ھەیە. بۆیە ئەگەر ئەم ھۆکارە وەک یەکیک لە گرینگترین ھۆکارەکانی توندوتیژی دژی پیاوان لەقەڵەم بدری، کاریکی ھەلە نییە. نەخۆشییە دەروونی لەوانەیە مەترسییە توندوتیژی بەرامبەر بە ھاوبەشە سیکسییەکان ھەم لە ناو تاوانباران و ھەمیش لە ناو قوربانیاندا زیاد بکا و کاریگەری لەسەر ڕەفتار ھەبێ و کار بکاتە سەر پەيوەندییەکان.

زالیەتی، لووتبەرز، رەشبینی، تۆلەسەندنەو، ھەراسانکاری و ئازاردەری، بێ ھیوایی، ھەستکردن بە شکست، فشار، بێرێزی و سووکایەتی ناوی ئەو نەخۆشیانە کە لەو توێژینەوانەیی کە لیکۆلینەوێکیان لەسەر کراو وەک ھۆکاری توندوتیژی دژی پیاوان باس کراون.

جیۆتی سوریشاساتھا (۲۰۱۶) (بە نقل از سلیمی و ھەمکاران، ۱۳۹۹) لە توێژینەویدا کە بە ناوی «توندوتیژی خێزانی دژی پیاوان/کۆران» کە لەسەر ۳۰ پیاوی خێزانداری دانیشتووی گەرەکیکی شاری ئەنجام دراو، دەرخست کە زۆربەی پیاوان ڕووبەرۆی توندوتیژی خێزانی سووک تا مامناوێند دەبنەو. دیارترین ھۆکاری توندوتیژی خێزانی دژی پیاوان/کۆران ڕەفتاری بالادەست و

رەفتاری سەرنج خوازانه لە لایەن هاوسەرەووە بوو. ئەم ناوەرۆکە لە توێژینەوێ سەلیمی و هاوکارانی (۱۳۹۹ هەتاوی) پشتراست کراوەتەو.

لە ناو ئەو نەخۆشییە دەروونییانەی کە لە توێژینەوێ خۆبندراوە کاندایە هۆکار باس کراوە، دەتوانین ئاماژە بە رەشبینی بکەین. بە پێی را و بۆچوونی فایبیرستۆن (۲۰۱۲)ی دەروونناس دوو داینامیکی سۆزداری هەن کە دەبنە هۆی توندوتیژی خیزانی. یەکیکیان پرۆسەی بێکردنەوێ وێرانکەر یان نەفسی سەرزنەشتکەر، ئەوێ دیکەیان وەهەمی زیانبەخشی پەیوەندی نیوان کاپلێکە کە بە پەیوەندی فانتازیایی ناو دەبرێت. رەوتی بێکردنەوێ رووخینەر ئەوێ کە ئازاردەران و دەستدریژیکاران بیری وێرانکەریان سەبارەت بە خۆیان و هاوبەشی ژانیان هەیە. ئەم دەنگە رەوتێکی فیکری تیکدەرانیە، چونکە شتی خراپ و نەڕێنی دەربارەی خۆیان و هاوبەشی ژانیان بۆ خەڵک دەگێڕێتەو (سایک الایو، ۲۰۰۹a). ئەم فیکر و بێکردنەوێ نەڕێنیانە بە لاوازکردن و تیکدانی ئەو هەستە ئەڕێنیانەی کە سەبارەت بە خۆیان و کەسانی دیکە هەیە، کاریگەرییان لەسەر تاک هەیە. کەواتە کاتێک پیاو لە لایەن هاوبەشە سیکسییە کە یەوێ ئازار دەدرێ، هەست بە شەرم و توورەیی دەکەن و دەورووژێن بۆ ئەوێ بە پێی ئەنگیزە توندازۆکان ئیش بکەن. لە لایەکی ترەو یەکیک لە وەهەمی زیانبەخشی کانی پەیوەندی نیوان هاوسەرەکان ئەو وەهەمیە کە ناتوانن بەبێ یەکتەر بژین (سایک الایو، ۲۰۰۹b). ئەم دوو باوەرە زەمینی بۆ ئازارگەری خۆش دەکەن. دروستکردنی پەیوەندییەکی فانتازیایی پشتگیری لەو رەفتارە دەکا کە تاک دەتوانێ بە جۆریک لە جۆرەکان کەسیکی دیکە بکاتە قوربانی، چونکە پێی وایە توانا و هێزی کۆنترۆڵکردنی ئەوێ دیکە هەیە.

لە نەخۆشییە دەروونییەکانی دیکە کە توێژەرانی لە کارەکانیاندا وەک هۆکاریک بۆ توندوتیژی دژی پیاوان باسیان کردووە، دەتوانین ئاماژە بە تۆڵەسەندنەوێ بکەین لە لیکۆلینەوێ کانی داودا و هاوکارانی (۲۰۱۷) بە گێڕانەوێ لە حسیینی و هاوکارانی (۲۰۰۶)، ئازارگەربوونی پیاوان بەرامبەر بە ژنان لە توێژینەوێ کانی چارلز و هاوکارانی (۲۰۰۲) و مووسەوێ (۲۰۰۹) کە کەمتر گرینگی پێدراوە. هەرەها، بە گوێرە لیکدانەوێ ئەنجامدراوەکان، روون بوووەتەو کە توندوتیژی خیزانی دژی پیاوان پەیوەندی بە کێشە تەندروستی دەروونی جۆراوجۆر لە پیاوان/کوراندایە هەیە، وەکوو ستریس و فشار، خەمۆکی، نیشانە دەروونی جەستەییەکان و ناپەرەتی دەروونی. (هینس و مالم، ۲۰۰۱؛ ستس و استراوس، ۲۰۱۷).

توێژەرانی بێهێوایی و ناوئەمیدیشتیان وەک یەکیک لە هۆکارەکانی توندوتیژی دژی پیاوان ئاماژە پێ کردووە. قازی زاده و هاوکارانی (۲۰۱۸) لەم بارەو دەنووسن کە لە هەستی شکستدا کەسەکان هەست بە بێهێوایی و ناوئەمیدیدا دەکەن و هیچ هیوایەکیان بۆ داهاوویەکی باشتەر نییە. زۆریک لە لیکۆلینەوێ کانی لە جیهاندا دەربانخستوو کە هەستکردن بە شکست دەبێتە هۆی بەئەزموونکردنی هەستی دیکە وەکوو بێهێوایی و خەمۆکی و خۆکوشتن و حالەتەکانی دیکە.

فیبیرت و گۆنزالیز (۱۹۹۷) لە توێژینەوێ کەدا بە ناوی «ئەو ژانە هەست دەکەن بە

سووکایه تیکردن: هۆکاره کانی ئەم جوړه رەفتارانە» باس له جوړیک له حاله تی دهروونی ده کهن که تییدا ئەو ژنانە ی که لیکۆلینه وەیان له سەر کراوه پێیان وایه هۆکاری هەلسوکەوتی تونداژۆیانەیان بهرامبەر به پیاوه کانیان له بهر ئەم حاله ته دهروونیانە یه. ئەم حاله تانه بریتین له بههههه وهرنه گرتن و به هیچۆکه زانیی ژنان. به گوێره ی ئەوه ی له م لیکۆلینه وەدا هاتووه، یه کیک له باوترین هۆکاره کان که ژنان بۆ توندوتیژی دژی هاوبه شه پیاوه کانیان باسیان کردووه بریتین له: هاوبه شی ژیانم گرینگی به خواسته کانی من نه ده دا، پیم خۆشه هاوسه ره کهم زیاتر سه رنجم بدا و هاوسه ره کهم گویم لینا گریت. ئەم دۆخه به روونکردنه وەیه کی جیاواز له توێژینه وە ی زۆلفه قاری (۱۳۸۳ هه تاوی) ئاماژه ی پیکراوه. ئەو له راپۆرتە کهیدا دهنووسێ له فاکتەرە کانی توندوتیژی ژنان له دژی پیاوان ئاماژه بکه ین به هاندانی ژنان له لایه ن پیاوان / کورانه وه، بههههه وهرنه گرتی بهها ئەخلاقیه کان و به هیچ زانیی رۆلی ژنانه.

زۆر جار نه خۆشیی دوو جه مسهری په یوه ندیی به رەفتاری تونداژۆ و نالۆژیکانه وه هه یه. هه رچه نه ده راندنه وه ی هاوسه نگیی لیتیومی بۆ چاره سه رکردنی نه خۆشیی دوو جه مسهری ناسراوه، به لام زۆر جار بۆ توندوتیژی خیزانی به کار نا هینریت. له راستیدا زۆر جار که سیک زیندانی ده کری و ئاماده نییه ده رمانه کانی بخوا و ئەمهش کیشه که خراپتر ده کات. (چارلز و همکاران، ۲۰۰۲).

هه ندیک له توێژه ران پێیان وایه ئالووده بوونی ژنان به ماده ده هۆشبه ره کان و مه ی یه کیک له هۆکاره کانی ئەو توندوتیژیانیه یه که ژنان بهرامبەر به پیاوان ئەنجامی ده دن. ئەم خاله له هه ندیک لیکۆلینه وەدا پشتر است کراوه ته وه (سیمونز و همکاران، ۲۰۰۸؛ استیت و همکاران، ۲۰۰۴، به نقل از قاضی زاده و همکاران، ۱۳۹۷، حسینی و همکاران، ۱۴۰۰) هه روه ها له لیکۆلینه وەیه کهدا گه یشتنه ئەو ئەنجامه ی که له نیوان به کاره ینانی خواردنه وه کحوولییه کان له لایه ن ئافه رتان و توندوتیژی بهرامبەر به پیاوان په یوه ندییە کی ئه رپنی و به رچاو هه یه.

نیسوۆنۆف و به تمه ن (۱۹۹۷) له و باوه رەدان که سه رخۆشیی به کحوول په یوه ندی به لیدانی هاوسه ره وه هه یه، هه رچه نه ده سروشتی هۆکار و هۆداریی وردی ئەم په یوه ندییە روون نییه. له ئەندازه گرتنی تاوانه کانی به ریتانیدا ده رکه وت که یه ک له سه ر سیی په لاماردان و هیرشبردنه کان کاتیک روویان داوه که ئەنجامده ره که له ژیر کاریگه ربی کحوولدا بووه. سه رباری ئەمهش نووسه رانی ئەم توێژینه وه ئاماژه به وه ده کهن که «ناتوانین بلین ئایا کحوول بۆته هۆکاری توندوتیژی، ئایا له روودانی توندوتیژیدا ده وری بووه یان لیکه وته ی په یوه ندیی نیوان خواردنه وه ی کحوول و توندوتیژییه (له وانه یه خواردنه وه ی کحوول له ناو ئەو گرووپانه دا زیاتر بی که ئەگه ری په لاماردان و هاشا و لبردن تیاندا زیاتره) (میرلیز-بلک، ۱۹۹۹).

هه ندیک له توێژه ران پێیان وایه له سه رانه سهری جیهاندا په یوه ندییە کی به هیز له نیوان به کاره ینانی ماده ده هۆشبه ره کان، ئالووده بوون به کحوول و توندوتیژی له دژی هاوبه شی سیکسی له هه ر دوو ره گه زه کهدا و به تاوانبار و قوربانیه وه بوونی هه یه. زۆریک له توێژه ران باسیان له رەفتار و هەلسوکەوتی

شەڕانگیزانە ی ژنان بەرامبەر بە ھاوبەشی ژنیان کردوو (بەرت، ۲۰۱۸؛ درێجەر و ھەمکاران، ۲۰۱۳؛ اسماعیلوا، ۲۰۱۵؛ اوبیجی و ھەمکاران، ۲۰۱۷؛ ONS، ۲۰۱۸). ئەنجامەکانی ھەندیک لیکۆلینەوێ دیکەش ئەم پەیوەندییە پشتراست دەکەن و بە گۆڕە ی ئەوان پەیوەندییە کە ھەبە لە نیوان کھوولیزم و بەکارھێنانی ماددە ھۆشبەرەکان و نەخۆشییە دەروونییەکان لە گەڵ ڕەفتاری شەڕانگیزانە لە ناو ئافرەتاندا. (اسماعیلوا، ۲۰۱۵؛ اوبیجی و ھەمکاران، ۲۰۱۷؛ ONS، ۲۰۱۸). بە پێی ئەنجامی ھەندیک لیکۆلینەوێ دیکە، ئەم جۆرە ڕەفتارە شەڕانگیزانە یە لە ناو ھاوبەشە ڕەگەزگۆراوەکانیشدا (ناھاوسان) دەبینرێن. (بیکەر و ھەمکاران، ۲۰۱۳؛ بولر و ھەمکاران، ۲۰۱۴).

بەکارھێنانی درێژخایەنی ماددە ھۆشبەرەکان و ھەمیشە سەرخۆشی و مەستبوون دەتوانێ ناکۆکی و مشتومڕەکان توندتر بکا، کەمتەرخەمی لە ئاست ڕاپەراندنی ڕۆل و ئەرک لەوانەش چاودێریکردنی منداڵان، کێشە ی دارایی، ناپاکی (خیانەت) و کێشە یاساییەکان تۆختر بکەن و مەترسیی توندوتیژیی لە دژی ھاوبەشی سیکسی زیاتر بکات. تسیکو (۲۰۱۶) ئەم دیاردە ی لە ناو پیاوانی تووشبوو بە کھوولی ئەفریقیدا تۆمار کرد. لە ڕوومالە میدیاییەکانی ئەم دواییە ی پیاو قوربانییەکان و دیمانە لە گەڵ تاوانبارانی ژن لە ولاتی کینیا، گیرۆدەبوون بە کھۆل و گرینگینەدان بە ئەرکی ھاوسەریتیی لەوانەش خۆشەویستی وەک ھۆکاری سەرەکی شەڕانگیزی ئاماژەیان پیکراوە (گاتوگو، ۲۰۱۵؛ کالکی، ۲۰۱۸؛ مونگارە و ھەمکاران، ۲۰۱۸؛ اوبیجی و ھەمکاران، ۲۰۱۷). سەبارەت بە پەیوەندیی ھۆکار و ھۆداری نیوان خواردنەوێ کھوول و توندوتیژی ھێشتا ناروونییە کە ھەبە. توێژەرەکان پێشنیاری ئەوە دەکەن کە باشتر وایە کھوول وەک ئامرازیک بۆ بەدەستھێنانی بوێری بۆ ئەنجامدانی توندوتیژی یان وەک بیانوویەکی گونجاو دوای ڕوودانی توندوتیژی سەیر بکری (پروانە مورلی و میلندر، ۱۹۹۴). ھەرۆھە شایەنی باسە لە کاتیکیدا کە کھوول لە زۆریک لە ھێرشە خیزانییەکاندا ڕۆل دەبینێ، بەلام زۆربەیان بەبێ «یارمەتی» ی کھوول ڕوو دەدەن. لە ڕاپرسیی بەریتانی ئیم ئۆ ئار ئای، پیاوان زۆر زیاتر لە ژنان کاریگەریی کھوولیان وەک یەکتیک لە ھۆکارەکانی ئەنجامدانی توندوتیژی دژی ھاوبەشەکانی ژنیان، ئاماژە پێ کردوو (کارادو و ھەمکاران، ۱۹۹۶).

ئەلف - ۲) تیکچوونی کەسایەتی: لە ناو ھۆکارە دەروونییەکانی توندوتیژی دژی پیاوان، تیکچوونی کەسایەتیش بوو تەجیگە ی سەرنجی کۆمەلێک لیکۆلینەوێ. دژە کۆمەلێ و نالەباری یان تیکچوونی کەسایەتی لە جۆری سنووری (BPD) لەو تیکچوونانە کە لە کۆمەلێک لیکۆلینەوێدا بوو تەجەقی سەرنجی توێژەرەکان. بەلام لە ناو نیشانە زۆرەکانی ئەم جۆرە تیکچوونەدا ڕێژە ی دژە کۆمەلێ لە ھەموویان زیاتر بوو. بۆ نمونە سوگەرمان لە کەسانی تاوانباردا جەخت لەسەر دوو فاکتەری کەسایەتی دژە کۆمەلایەتی و سنووری (BPD) دەکاتەوێ. ئەم توێژینەوێ باوەری وایە کە کەسانی توندازۆ لاڕووی کەسایەتی و پەیوەندییان لە گەڵ ناتاوانباران فەرقی ھەبە. کارلسۆن،

گاندوڤلفو و روسیل له خستنه‌رووی یه کیک له به‌ناوبانگترین مۆدیله تیپ‌ناسییه کانی که‌سانی هیرشبر، ئه‌وانیان بۆ سهر سى پۆل پۆلینه‌ندی کردوو: ئازاردهرى دژه‌کۆمه‌ل، ئازاردهرى دژه‌کۆمه‌لایه‌تى و هیرشبره‌رانى تیپیک، و پۆلى به‌که‌میان وه‌ک مه‌ترسیدارترین حاله‌ت ڤاگه‌یاند (به‌نقل از قاضى زاده و همکاران، ۱۳۹۷).

ئه‌ندازه‌گرتنه‌که‌ی ئیدمۆنتۆن له‌کانادا گوزارشت له‌وه‌ده‌کا که‌په‌یوه‌ندییه‌کی به‌هیز له‌نیوان توندوتیژی خیزانى و بوونی تایبه‌تمه‌ندیی خه‌سارناسی ده‌روونی هه‌یه. ئه‌نجامی ئه‌م ئه‌ندازه‌گرتنه‌که‌پشتگیری له‌پرونگردنه‌وه‌یه‌کی خه‌سارناسی له‌برى کۆمه‌لناسی توندوتیژی خیزانى ده‌کا، وپرای ئاماژه‌به‌چهند هۆکاریکی ده‌روونناسی کاریگه‌ر له‌سهر ریزه‌ی توندوتیژی خیزانى، نیشان ده‌دا که‌ریزه‌یه‌کی به‌رزى توندوتیژی له‌وه‌که‌سانه‌دا ده‌بینرێ که‌گیرۆده‌ی کحوولن و کیشه‌ی که‌سایه‌تی دژه‌کۆمه‌لی و / یان خه‌مۆکیی دووباره‌بووه‌ویان هه‌یه (له‌سه‌دا ۸۰ بۆ ۹۳).

هه‌روه‌ها هه‌ندیک له‌لیکۆلینه‌وه‌کانیش تیکچوونی که‌سایه‌تی سنووریان وه‌ک هۆکاریک بۆ توندوتیژی دژى پیاوان له‌قه‌له‌م داوه. بۆ نمونه‌دوتۆن (۱۹۸۸، ص ۱۴۰-۱۵۵) و ڤیل (۱۹۹۷، ل ۸۰) نه‌خۆشیی که‌سایه‌تی سنووریان (BPD) په‌یوه‌ست کردوو به‌توندوتیژی خیزانییه‌وه. مه‌زنده‌ده‌کرێ که‌BPD کاریگه‌رى له‌سهر ۲٪ دانیشتووان هه‌یه و ۷۵٪ حاله‌ته‌ده‌ستیشانکراوه‌کان ژنانن.

• هۆکاره‌جه‌سته‌یی - فیزیکییه‌کان

کیشه‌ی پزیشکی، بۆماوه‌یی و ژنیتیک، قه‌باره‌ی جه‌سته، ئازاردهرى و به‌رگریکردن له‌خۆ له‌هۆکارانه‌ن که‌هه‌موویان ر‌ه‌گ و ر‌یشه‌یان له‌جه‌سته‌دايه‌و له‌گه‌ل ر‌ه‌هه‌نده‌سۆزداری و ده‌روونییه‌کان فه‌رقیان هه‌یه.

داودا و هاوکارانی (۲۰۱۷) له‌تویژینه‌وه‌یه‌که‌دا که‌به‌شیوازی چه‌ندایه‌تى و چۆنایه‌تى له‌سهر ۱۲۰ قوربانیی توندوتیژی خیزانى له‌گه‌ره‌کی ده‌وله‌تیى باکورى ئیبادان له‌ویلايه‌تى ئۆیۆ له‌ولاتى نه‌یجیرییه‌ ئه‌نجامیان دا ده‌ریانخست که‌یه‌کیک له‌وتایه‌تمه‌ندیانه‌ی که‌واى کردوو ژنان به‌ده‌که‌لکی له‌هاوبه‌شه‌کانی ژانیان بکه‌ن قه‌باره‌ی فیزیکی ژنه‌هیرشبره‌که‌بووه (به‌نقل از حسینی و همکاران، ۱۴۰۰ هه‌تاوی). ئه‌م دۆزینه‌وانه‌ ئاماژه‌به‌وه‌ده‌که‌ن که‌ئهو ژنانه‌ی جه‌سته‌یان به‌خۆ و گه‌وره‌تره، به‌تایبه‌ت ئه‌گه‌ر ئه‌م تایه‌تمه‌ندییه‌به‌به‌راورد له‌گه‌ل هاوبه‌شه‌سینکسییه‌کانیان راست بێ، ئه‌گه‌رى توندوتیژیان به‌رامبه‌ر به‌پیاوان زیاتره.

له‌لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی دیکه‌دا که‌له‌لایه‌ن قازیزاده و هاوکارانی (۱۳۹۷ هه‌تاوی) به‌ئامانجی دۆزینه‌وه‌ی فاکتهره‌ریخۆشکه‌ره‌کانی توندوتیژی هاوسه‌ریتی ژنان له‌دژى پیاوان له‌روانگه‌ی خودی پیاوان/کورانوه‌و به‌ئاراسته‌ی چۆنایه‌تى و به‌شیوازی داتا‌بونیا‌د به‌لیکۆلینه‌وه‌ له‌سهر ۱۷ پیاو که‌ئهموونی توندوتیژیان هه‌بوو و له‌تاران ده‌ژین، ئه‌نجام درا، گریمانە‌ی کاریگه‌ریی

قه‌باره‌ی جه‌سته‌یی له‌سه‌ر توندوتیژی دژی پیاوان به‌جۆریک له‌جۆره‌کان پشتراست کراوه‌ته‌وه. به‌پشت‌به‌ستن به‌ده‌رنج‌امه‌کانی ئه‌م توێژینه‌وه، پرسه‌فیزیۆلۆژی و بایۆلۆژییه‌کان وه‌ک هه‌لومه‌رجی هۆکارانه‌ده‌ناسینێن که‌کاریگه‌رییان له‌سه‌ر توندوتیژی دژی پیاوان هه‌یه.

تایبه‌تمه‌ندییه‌ بۆماوه‌یه‌یه‌کان یه‌کیک له‌فاکته‌رانه‌یه‌یه‌ که‌هه‌ندیک له‌لیکۆلینه‌وه‌کان له‌روونکردنه‌وه‌ی هۆکاره‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان ئاماژه‌یان پێ‌کردووه. قازیزاده و هاوکارانی (۱۳۹۷ هه‌تاوی) له‌روونکردنه‌وه‌ی ئه‌نجامه‌وه‌ده‌سته‌ها‌تووه‌کانی توێژینه‌وه‌که‌یاندا ده‌نووسن که‌له‌لیکدانه‌وه‌ و شیکردنه‌وه‌ی ئه‌و کۆدانه‌ی سه‌باره‌ت به‌توندوتیژی خیزانی ژنان به‌رامبه‌ر پیاوان به‌ده‌ست هاتوون، گه‌یشتییه‌ ئه‌و ئه‌نجامه‌ی که‌فاکته‌ره‌ بۆماوه‌یه‌یه‌کان یه‌کیک له‌هۆکارانه‌ن که‌ده‌بنه‌هۆی توندوتیژی. به‌واتایه‌کی تر ئه‌و ژنانه‌ی دایک و باوکیان شه‌رانگیزه، ئه‌گه‌ری زیاتره‌ که‌په‌نا بۆ توندوتیژی به‌هه‌ن که‌ئهمه‌ش له‌گه‌ڵ تیۆریی بایۆلۆجی و زینده‌وه‌رناسیدا یه‌ک ده‌گرێته‌وه. به‌لام یه‌کیکی دیکه‌ له‌هۆکاره‌ جه‌سته‌یه‌یه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان ده‌توانین له‌وه‌خۆشیانه‌دا ببینین که‌که‌سی تونداژۆ به‌ده‌سته‌یه‌وه‌ ده‌نالینیت. سه‌لیمی و هاوکارانی (۱۳۹۹ هه‌تاوی) گله‌یی و گازنده‌ی به‌رده‌وام له‌نه‌خۆشی جه‌سته‌یی له‌ژناندا به‌یه‌کیک له‌م هۆکارانه‌ ده‌زانن. ستراوس و هاوکارانی (۱۹۸۰، ل ۲۳۹) به‌روونی دانیان به‌وه‌دا ناوه‌ که‌توندوتیژی و به‌دکه‌لکی خیزانی زۆر جار له‌ئه‌نجامی کێشه‌پزیشکییه‌کانه‌ که‌شیایوی چاره‌سه‌ربوون. ئیلییۆت (۱۹۸۸) سه‌یری هۆکاره‌عه‌سه‌بیه‌کانی کردووه. رۆزنبام و هاوکارانی (۱۹۹۴) و وارنکین و هاوکارانی (۱۹۹۴) مه‌یلی توندوتیژی له‌و پیاوان/کۆرانه‌دا تاوتوێ کردووه که‌سه‌ریان زه‌بری پێگه‌یشته‌وه‌ که‌پێیان وایه‌ بۆ ئه‌و ژنانه‌ش راسته‌ که‌سه‌ریان زه‌بری پێگه‌یشته‌وه.

هه‌روه‌ها له‌هه‌ندیک لیکۆلینه‌وه‌دا باس له‌به‌کاره‌ینانی ده‌رمانی پزیشکی (قاضی زاده و هاوکارانی، ۱۳۹۷ هه‌تاوی) و به‌دکه‌لکی شتی دیکه‌ کراوه. به‌کاره‌ینانی ده‌رمانی ده‌روونی و هه‌روه‌ها به‌کاره‌ینانی ماده‌ده‌هۆشبه‌ره‌کان و کحوول له‌و شتانه‌ن که‌له‌توێژینه‌وه‌کاندا وه‌ک هۆکاری توندوتیژی دژی پیاوان باس کراون. له‌لیکۆلینه‌وه‌یه‌که‌دا که‌شه‌مس ئه‌سفهنداباد (۲۰۰۴) و هاوکاره‌کانی ئه‌نجامیان داوه، ده‌رکه‌وت که‌رێژه‌ی هاوسه‌رئازاری له‌و که‌سانه‌ی که‌کحوول یان ماده‌ی هۆشبه‌ره‌ به‌کار ده‌هێنن به‌به‌راورد به‌و که‌سانه‌ی که‌کحوول یان ماده‌ی هۆشبه‌ره‌ به‌کار ناهێنن، زیاتره. له‌م توێژینه‌وه‌دا، فره‌یه‌کی به‌رچاوی ئالوده‌بوون و پێشینه‌ی به‌کاره‌ینانی ماده‌ده‌هۆشبه‌ره‌کان و دووکه‌له‌کان و هه‌روه‌ها کحوول له‌تاکه‌کاندا به‌دی ده‌کرا. خالێکی سه‌رنج‌راکێش له‌م لیکۆلینه‌وه‌دا فره‌یی زۆری پێشینه‌ی به‌کاره‌ینانی ماده‌ده‌هۆشبه‌ره‌کان و دووکه‌له‌کان له‌ناو ژناندا بوو. ئه‌م ئیدیعایه‌ له‌لایه‌ن کازمیان و هاوکارانه‌وه‌ پشتراست کراوه‌ته‌وه (۲۰۰۹). توێژه‌ران په‌یوه‌ندییه‌کی به‌هێزیان له‌قوربانیانی توندوتیژی و کێشه‌درێژخایه‌نه‌ ده‌روونی و پزیشکییه‌کانی وه‌کوو په‌ستانی خوین، خه‌مۆکی و ئایدز (HIV) دۆزیه‌وه، که‌پێویسته‌ پزیشکه‌پسپۆره‌کان زیاتر لیکۆلینه‌وه‌ له‌سه‌ر توندوتیژی دژی هاوبه‌شه‌سیکسییه‌کان بکه‌ن (بولر و همکاران، ۲۰۱۴؛ کلارک و همکاران، ۲۰۱۴).

هۆکار یکی دیکه ی توندوتیژی خیزانی به رامبهر به پیاوان/کوران دوور که وتنه وه له ئیش یان بریندار بوونه. له م دوخدا ژنان یان بۆ بهرگریکردن له خۆیان یان له ڕینگه ی ئازاردانی دوولایه نه وه توندوتیژی دژی پیاوان ئه نجام ده دن. له کۆمه لیک لیکۆلینه وه دا ئاماژه گه لیک به م بابه ته کراوه. ته نانه ت هه ندیک له لیکۆلینه وه کان ئاماژه به وه کراوه که ئه م جوړه توندوتیژی به له ڕیژه ی توندوتیژی خیزانیدا پشکی شیڕی بهر ده که ویت. به پپی ئه م توپژینه وانه، جگه له چه ند دانه یه ک نه بی، توندوتیژی دوولایه نه به شیوه یه کی بهرچاو زیاتر له توندوتیژی خیزانی له لایه ن پیاوانه وه ته نها دژی ژنان یان ژنان ته نها دژی پیاوان ده بیڕیت. دۆزینه وه کان ئه وه پیشان ده دن که یه ک له سه ر سی بۆ نیوه ی توندوتیژی خیزانیه کان بریتیه له ئازاردانی دوولایه نه.

بۆ نمونه داتا کانی ئه ندازه گرتنی دووباره ی توندوتیژی خیزانی له ویلایه ته یه کگرتوه کانی ئه مریکا له سالی ۱۹۸۵ دا ده ریده خا که «له کۆی ۸۲۵ که سی وه لآمده ره وه که یه ک یان چه ند هیرش و په لاماردانیان به ئه زمون کردوه، له سه دا ۴۹ ی حالته کانداهه ر دوو لا به توندوتیژی به تیوه گلابوون ئه م ئه نجامانه هاوشیوه ی ئه وه ئه نجامانه یه که له یه که مین راپرسی نیشتمانی خیزانیدا (استراوس، ۱۹۸۰) وه ده ست هات. ئه نجامه هاوشیوه کان له توپژینه وه یه کدا له ۱۹۸۱ له شاری کالگاری کانا دا، توپژینه وه ی له سالی ۱۹۸۷ له ئه لبیرتای کانا دا و لیکدانه وه یه ک له سالی ۱۹۹۶ له ئوسترالیا وه ده ست هات. به وته ی تیمی لیکۆله رانی ئوسترالیای: «توندوتیژی له ناو کاپله کانداهه ر دوو ده دات. له زیاتر له ۵۰ له سه دی ئه وه هاوسه رانه ی که توندوتیژی له نیوانیدا رووی داوه هه ر دوو هاوبه شه که له یه کتر ده دن». راپرسییه کانی دیکه ش ئاماری هاوشیوه یان زیاتر به ده سه ته وه ده دن. بۆ نمونه، راپرسییه ک له ناو ئه وه کاپلانه ی که به دوا ی چاره سه ری هاوسه ریتیدا ده گه رین، پیشانی دا که «۸۶٪ ی ئه وه شه رانگیزییانه ی که له لایه ن ئه م کاپل و هاوسه رانه وه راپۆرت کراون، توندوتیژی دوولایه نه بووه». واقعی توندوتیژی دوولایه نه ی خیزانی خۆی له خۆیدا زۆر هه مه چه شنه و ڕه نگه به سه ر سی جوړدا دابه ش ببیت. یه که م، به ئه گه ری زۆر هه ندی حالته هه یه که تیدا توندوتیژی دوولایه نه هی پیاوان/کورانه و ژن به ده گمه ن بۆ بهرگریکردن له خۆیان تۆله ده که نه وه. له م حالته تانه دا توندوتیژی دژی ژنان به ئه گه ری زۆر که متر و پاساودا تر له بهرگریکردنی دوولایه نه له چوارچیوه ی ئه وه توندوتیژی به که به سه ریدا ده سه پینریت. دووه م: ژن و میرد هه ن که توندوتیژی به کیهان زیاتر له «شه ری دوولایه نه» ده چیت. له م جوړه توندوتیژی به هه ر دوو لایه نه که کرده وه ی هاوشیوه به کار ده هینن و هینده ی به رسقی توندوتیژی به که ده دنه وه هه ر ئه وه نده ش ده ستپیشخه رن. سییه م: له کاپل و هاوسه رانه کانی دیکه دا ئه گه ری ئه وه ی که ژنان توندوتیژیان لئ بووه شیته وه زۆر زیاتره. له م هاوسه رانه دا هاوبه شی پیاو که متر وه لام ده دانه وه و ڕه نگه به توندیه کی که متره وه وه لام بداته وه. بۆیه روونه که توندوتیژی دوولایه نه ی خیزانی وته زایه کی تا راده یه ک ناهاوچه شنه (مک و کید، ۲۰۰۲).

سه لیمی و هاوکارانی (۱۳۹۹) هه ره ها له ره فتاری ژنان بۆ بهرگریکردن له خۆیاندا به دوا ی

هۆکاره کانی توندوتیژی خیزانیدا ده گهرین و هه ندیکى تر بۆیان ده رکه وتوو ه که زۆربه ی تاوانبار ه ژنه کان له لایه ن هاو به شه کانی ژبانیا نه وه توندوتیژیان به ئه زمون کردووه . که واته توندوتیژی دژی پیاوان وه ک جۆریک له به رگریکردن له خۆیان ده زانن (نیل و ادوارد، ۲۰۱۷؛ سوان و همکاران، ۲۰۰۸).

• هۆکاره خانه واده بیه کان

به پیتی ئه و توپۆینه وانه ی که خۆپنراونه ته وه، سی گرووی هۆکاره کان ره گ و ریشه یان له بارودوخی خیزانی قوربانیا نی توندوتیژیدا هه یه. ئه م کۆمه له هۆکاره جیا له و هۆکارانه ن که ئاخیزگه که یان ده چیته وه سه ر خانه واده. به پیتی ئه م ده سه ته به ندییه نایه کسانى له ده سه لات، زیادبوونی ده سه لاتى ژنان، هاوسه رگری بی نه شیاو، گرینگترین هۆکارى خیزانى بۆ توندوتیژی دژی پیاوان.

نایه کسانى له ده سه لات له زۆریک له لیکۆلینه وه کانی بواری توندوتیژی به تایبته توندوتیژی دژی مندا لان و ژنان یه کیک له بژیره شیکارییه کانه سه ره رای ئه مه ش ئاسه واری ئه م فاکتیه ره له توپۆینه وه کانی توندوتیژی دژی پیاواندا به روونی دیاره. به گویره ی نووسه رانی یه که مین راپرسی نیشتمانی له سه ر توندوتیژی خیزانى له ویلایه ته یه کگرتوو ه کانی ئه مریکا له سالانى ۱۹۷۵- ۱۹۷۶، “توندوتیژی له لایه ن به هیزترین ئه ندامى خیزانه وه وه ک ئامرازیک بۆ شه ریه تدان به پیگه ی بالاده ستى خۆی به کار دیت ... زۆر جار ئه ندامانى که م ده سه لاتى خیزان توندوتیژی وه ک کاردانه وه یه که به رامبه ر به به شداری پینه کردنیان له پرۆسه ی بریاردانى خیزاندا به کار ده یین. به پیتی ئه نجامى لیکۆلینه وه یه ک که له لایه ن کۆلمان و ستراوس (۱۹۸۶) (به نقل از قاضی زاده و همکاران، ۱۳۹۷) ئه نجام درا ئه و هاوسه رانه ی یه کسانى خوازان (۲۹ له سه د) و پیکه وه بریار ده دن که مترین ئاستى ململانى و توندوتیژی له ناویاندا به دی ده کرا، له کاتیکیدا له و حاله تانه ی وا یه کیک له پیاوه کان (۹، ۴ له سه د) یان یه کیک له ژنان بالاده ست بووه (۷، ۵ له سه د) ئاستى توندوتیژی له زیاترین ئاستى خۆیدا بووه. کاتیک هاوسه ره کان کۆک بوون له سه ر ئه وه ی یه کیکیان له ناو بنه مه له دا بریارده ر بى، نا کۆکی و توندوتیژی که م ده بووه وه. به لام کاتیک له م جۆره خیزاناندا شه ر و تیکه ه لچوون روو ده دا، مه ترسی توندوتیژی له چاو خیزانه یه کسانخوازه کان زۆر زیاتره.

ده سه لات ده توانرئ له ریگه ی کۆنترۆلکردنى ره فتاره وه وه کوه ئیره یی یان به رده وام پرسیارکردن له وه ی که سی به رامبه ر له کوپیه به کار به یتریت. به گویره ی لیکۆلینه وه یه ک، « ئافره ت و پیاو هه ر دوو کیان به قه ت یه ک ئه گه رى هه یه ئه م دوو جۆره ره فتاره کۆنترۆلکردنه یان به ئه زمون کردییت. » به پیتی ئه نجامه کانی توپۆینه وه کانی تر « له وانه یه به کاره یینانى ره فتاره کۆنترۆلکردنه کان و ئازاردانى زاره کی له په یوه ندى دۆستانه دا به شیوه ی دوو لایه نه دا بیت. » (کاسیان و پینتر، ۱۹۹۲).

مه ک کیۆن و که يد (۲۰۰۲) جگه له و لایه نانه ی ده سه لات که له سه ره وه باسما ن کرد، ئامازه به لایه نی دیکه ش ده که ن. به پروای ئه وان، ئه و په یوه ندى بیانه ی که یه کیک له هاو به شه سیکیسیه کان

تییدا بالآدهسته - هه‌ندیک جار پیاو و هه‌ندیک جاریش ژن - به به‌راورد به په‌یوه‌ندییه دیموکراتیک و یه‌کسانیخوازه‌کان زیاتر مه‌ترسیی توندوتیژیی خیزانیان له‌سه‌ره. هه‌روه‌ها پیاوان وایه‌قوربانانیی توندوتیژیی خیزانی هه‌میشه‌بی‌توانایی و بی‌ده‌سه‌لاتی به‌ئه‌زمون ده‌که‌ن، به‌لام تاوانبارانیش ده‌توانی هه‌مان هه‌ستی بی‌ده‌سه‌لاتیان هه‌بی‌ت. به‌لام ئه‌وان پیاوان وایه‌که ده‌سه‌لات هه‌ندیک جار ده‌توانی ره‌هه‌ندیکی که‌سایه‌تی هه‌بی، به‌لام هه‌میشه‌ره‌هه‌ندیکی ئابووری هه‌یه و قوربانانیی ژن و پیاو زیاتر له‌په‌یوه‌ندییه‌کاندا پی‌گه‌ی ئابوورییان لاوازه. هه‌روه‌ها ده‌سه‌لات ره‌هه‌ندیکی جه‌سته‌یی هه‌یه‌که نشیشکانانی جه‌سته‌یی (که‌مه‌ندامان) له‌که‌سانی ته‌ندروست و نانقیشکان خه‌ساره‌لگرتن. به‌گویره‌ی ئه‌وان، مندالان و پیر و به‌سال‌چووانیش ره‌نگه‌به‌ره‌و رووی به‌دکه‌لکی بینه‌وه.

با‌واز له‌باسی نایه‌کسانی له‌ده‌سه‌لات بێنن، هۆکاریکی تری بئه‌ماله‌یی که‌له‌توژینه‌وه‌کاندا وه‌که‌یه‌کیک له‌هۆکاره‌کانی توندوتیژیی دژی پیاوان ئاماژه‌ی پیکراوه، سه‌ربه‌خۆیی دارایی (حسنى و همکاران، ۱۴۰۰ هه‌تاوی)، به‌تواناکردن و راهینانی ژنان له‌ده‌یه‌کانی رابردودا بووه. به‌پیی ئه‌و لیکۆلینه‌وانه‌ی که‌کیگایا (۲۰۲۱) ئه‌نجامی داوه، به‌تیپه‌ربوونی کات، رۆل و پی‌گه‌ی ژنان له‌ناو کۆمه‌لگادا له‌سنوورداریکردنی ناوما‌له‌وه‌بو‌چینی کرێکار و ته‌نانه‌ت نوێنه‌رایه‌تی سیاسی له‌کینیا و له‌سه‌رانسه‌ری جیهاندا به‌رز بووه‌ته‌وه. ئه‌م گۆرانه‌به‌هۆی بزووتنه‌وه‌ی راهینانی کچان و هاندانی ژنان بو‌خه‌باتکردن له‌پیناویه‌کسانی جێنده‌ریی له‌به‌ستینی کۆمه‌لایه‌تی و یاسایی و سیاسیدا دروست بووه. جارنامه‌ی په‌کین و په‌لتفۆرمی هه‌نگاو (۱۹۹۵) دیسان جه‌ختیان کرده‌وه له‌سه‌ر پتویستی به‌فه‌رمی ناساندنی مافه‌کانی ژنان وه‌که‌مافی مرۆف و کۆتایی هینان به‌هه‌موو جو‌ره‌جیاکارییه‌که‌له‌دژی ژنان، و مافی گه‌شه‌پێدان و ۱۸۹ وڵات له‌سه‌ری ریک‌که‌وتوون. ئه‌م گواسته‌نه‌وه‌پیشکه‌وتوو ژنانه‌ی له‌رووی ئابوورییه‌وه‌به‌توانا و خانه‌واده و نه‌ته‌وه‌کانی به‌هیز کردوو، نۆرمه‌جێنده‌رییه‌کانی وروژاندوو و بالآده‌ستی پیاوانی به‌تایبه‌ت له‌وڵاتانی پیاوسالاری وه‌کوو کینیا به‌چالنج کیشاوه. (ایسماعیلوا، ۲۰۱۵؛ تسیکو، ۲۰۱۶).

به‌پیی راپۆرتی کیگایا (۲۰۲۱) زیاده‌بوونی توندوتیژییه‌کانی هاوبه‌شی سی‌کسی له‌دژی پیاوان له‌ئه‌نجامی به‌تواناکردنی ژنان له‌وڵاتی کینیا به‌ده‌گه‌من به‌لگه‌مه‌ند کراوه. له‌م راپۆرت‌دا، پیاوانی قوربانایی توندوتیژیی له‌لایه‌ن ژنانه‌وه، هۆکاری ئه‌م قوربانیبوونه‌یان له‌لایه‌ن هاوسه‌ره‌کانیان ده‌گه‌رانده‌وه‌بو‌ئاستی نزمی خوێنده‌واری و بیکاربوونیان (مونگار و همکاران، ۲۰۱۸؛ اوبجی و همکاران، ۲۰۱۷). به‌لام کاتیک تسیکو (۲۰۱۶) ۱۲ وڵاتی ئه‌فریقایی به‌نه‌ریتی پیاوسالاریی هاوشیوه‌توتووی کرد ئه‌نجامی جیاوازی بو‌ده‌رکه‌وت.

به‌گویره‌ی ئه‌نجامه‌کانی لیکۆلینه‌وه‌که‌ی تسیکو، ژنانه‌ی خوێنده‌وار له‌لیبیریا به‌به‌راورد به‌هاوتا‌کانیان له‌وڵاتانی دیکه‌توندوتیژیی زیاتریان له‌دژی هاوسه‌ر و هاوبه‌شه‌کانیان ئه‌نجام دا و پیاوانی خوێنده‌واریش رێژه‌یه‌کی زیاتری توندوتیژییان له‌لایه‌ن هاوبه‌شه‌سی‌کسییه‌کانیان راپۆرت کردوو. تسیکو (۲۰۱۶) ئاماژه‌ی به‌وه‌دا که‌پیاوانی خوێنده‌وار رۆشن‌بیرترین و له‌وانه‌یه‌له‌

رووبەر و بوونەوه له گەڵ هاوتا ژنه تونداژۆکانیان تۆله نه کەنەوه هەر بۆیه زیاتر مه‌ترسیی ئازاردانی فیزیکییان له سەرە. له لایه‌کی دیکه‌وه، ژنان له‌وانه‌یه بۆ هاوسه‌نگکردنی هێز له‌ به‌رامبه‌ر هاوبه‌شه‌ خوێنده‌وار یان ده‌وله‌مەند و له‌ هه‌مان کاتدا کۆنترۆڵکەرە که‌یان توندوتیژی به‌ کار به‌یئن (آیودل، ۲۰۱۷).

• هۆکاره‌ ئه‌خلاقییه‌ کان

مه‌به‌ست له‌ هۆکاری ئه‌خلاقی ئه‌و بارودۆخانه‌ن که‌ به‌ رای ئەندامانی کۆمه‌لگاوه‌ دروستی یان هه‌له‌بوونی شته‌کان دیاری ده‌کەن و له‌ توێژینه‌وه‌ کاندایه‌ هۆکاری توندوتیژی دژی پیاوان ناویان هاتوو. له‌ توێژینه‌وه‌ کاندایه‌، کرده‌وه‌ی ئه‌خلاقی تونداژۆکان له‌ دوو ده‌سته‌ی گشتیدا شیاوی راپۆزتکردن؛ په‌یوه‌ندی سیکسی له‌ ده‌ره‌وه‌ی چوارچێوه‌ی هاوسه‌رگیری یان ئه‌وه‌ی پێی ده‌وتریت ناپاکی و خیانته‌ و پێشیلکردنی مافه‌کانی ژنان به‌ شیوه‌ی جو‌راوجۆر.

له‌ ئەنجامه‌ به‌ده‌ست هاتوو هه‌مان کانی کۆمه‌له‌ توێژینه‌وه‌ی خه‌یرخه‌زاده‌ (۲۰۱۱)، غوه‌لامزاده‌ (۲۰۱۸)، کارلایل و هاوکارانی (۲۰۱۴)، به‌ ئاماژه‌دان به‌ هه‌ندیک له‌ هۆکاره‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان، کێشه‌ ئه‌خلاقیه‌ کانیش که‌ زیاتر بۆ ئاماژه‌دان به‌ ناپاکی به‌ کار ده‌هێنن، وه‌ک یه‌ کێک له‌ هۆکاره‌کانی ئه‌م بواره‌ هه‌ژمار کراون.

ته‌نانه‌ت ئه‌م هۆکاره‌ له‌ هه‌ندیک له‌ لیکۆلینه‌وه‌ کاندایه‌ هۆکاری سه‌ره‌کی توندوتیژی دژی پیاوان باس کراوه‌. به‌ پێی ئه‌و ئەنجامه‌ی که‌ له‌ توێژینه‌وه‌ی ئۆبیجی و هاوکارانی (۲۰۱۷) به‌ده‌ست هاتوون له‌ روانگه‌ی که‌سانی دیمانه‌له‌گه‌ڵکراو ناپاکی خه‌یالی یان راسته‌قینه‌ وه‌ک هۆکاری سه‌ره‌کی توندوتیژی دژی پیاوان له‌ لایه‌ن هاوبه‌شه‌ سیکسیه‌ کانه‌وه‌ باس ده‌کریت. ئه‌وان بۆیان ده‌رکه‌وت که‌ ۶۱٪ی ئه‌و قوربانیانه‌ی که‌ لیکۆلینه‌وه‌یان له‌ سه‌ر کراوه‌ به‌ ناپاکی تۆمه‌تبار کراون و ۵۷٪یان ئاماژه‌یان به‌وه‌ کرده‌وه‌ که‌ له‌ ئه‌گه‌ری په‌یوه‌ندی سازکردن له‌ گه‌ڵ ژنانی دیکه‌ له‌ لایه‌ن هاوبه‌شه‌ ژنه‌ که‌یانه‌وه‌ ره‌فتاری شه‌رانگیزانه‌یان له‌ گه‌ڵدا ده‌کریت. توێژینه‌وه‌کانی دیکه‌ وێرای ئاماژه‌کردن به‌ په‌یوه‌ندی سیکسی له‌ ده‌ره‌وه‌ی چوارچێوه‌ی هاوسه‌رگیری و ئیره‌یی وه‌ک پێشبینیکه‌ر (کالوخه‌ و همکاران، ۲۰۲۰) توندوتیژی دژی پیاوان له‌ گونده‌کانی هیندستان و له‌ ئه‌وروپا ئەنجامیکی هاوشیوه‌یان دۆزیوه‌ته‌وه‌ (دریجبر و همکاران، ۲۰۱۳). له‌ توێژینه‌وه‌یه‌ کدا که‌ له‌ لایه‌ن تۆماس (۲۰۱۵) ئەنجام دراوه‌، ۸۵٪ی به‌شداربووان سیکسکردنیان له‌ ده‌ره‌وه‌ی چوارچێوه‌ی هاوسه‌رگیریان وه‌ک یه‌ کێک له‌ هۆکاره‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان ناوه‌د کرده‌وه‌. هه‌روه‌ها پێشیلکردن یان به‌هه‌ندونه‌گرتنی مافه‌کانی ژنان فاکته‌ریکه‌ که‌ له‌ کۆمه‌لیک لیکۆلینه‌وه‌دا وه‌ک هۆکاریک بۆ توندوتیژی دژی پیاوان ئاماژه‌ی پیکراوه‌. سه‌لیمی و چیتساز (۱۳۹۹ هه‌تاوی) له‌ لیکۆلینه‌وه‌ که‌باندایه‌ ژیر ناوی ده‌ستیشانکردنی فاکته‌ره‌ کاریگه‌ره‌کانی سه‌ر توندوتیژی خه‌زانی دژی پیاوان، له‌ به‌شی ئەنجامی توێژینه‌وه‌ که‌باندایه‌ نووسیویه‌نه‌ که‌ رێژه‌گرتن له‌

ماڧە كانى ژنان و ئەو ھەستەى كە ئافرەتان بەرامبەر بەم بابەتە ھەيانە، خۆيان يە كىك لە ھۆكارە سەرەككە كانى توندوتىژى خىزانى بەرامبەر پياوان. حسيىنى و ھاوکارانى (۱۴۰۰ ھەتاوى)، قازى زادە و ھاوکارانى (۱۳۹۷ ھەتاوى) و سەلىمى و ھاوکارانى (۱۳۹۹ ھەتاوى) لە توڭژىنەو ھەيانەدا باسيان لە رېژنەگرتن لە ماڧە كانى ژنان وەك يە كىك لە ھۆكارە كانى توندوتىژى دژى پياوان كىرە. بە پىيى ئەنجامى لىكۆلىنەو ھەكەى تۆماس (۲۰۱۵)، ۸۵،۱ لەسەدى بەشداربووان لەسەر ئەو ھاورا بوون كە سىكسكردنى پياوان لە دەرەو ھەي چوارچىو ھەي ھەي رەگىرى دەپتە ھەي ئەو ھەي ژنە كانيان توندوتىژى لە دژيان بنوڭن.

ھۆكارە زەمىنەيە كان

زەمىنە فەرھەنگىيە كان، زەمىنە كۆمەلەيەيە كان، زەمىنە مېژووئىيە كان، زەمىنە پەرەدەيە كان، زەمىنە مېدياىيە كان، زەمىنە سىياسى و ياساىيە كان و زەمىنە ئابورىيە كان لە زەمىنە كارىگەرە كانن كە لە توڭژىنەو ھەكەى توندوتىژى دژى پياواندا باس كرەون.

• زەمىنە فەرھەنگىيە كان

فەرھەنگ خۆى بواريكى زۆر فراوانە، بەلام رەھەندى بىر و باوەرە كان يە كىك لە رەھەندە ھەرە گرېنگە كانىيەتى. لە توڭژىنەو خويئراو ھەكەى ئەم خالە پتر لەوانى دىكە رەنگدانەو ھەي ھەبوو، بە جۆرېك كە زۆرېك لەم لىكۆلىنەوانە بە شىو ھەي جۆراو جۆر، باسيان لە كارىگەرېي بىر و باوەرە كان لەسەر توندوتىژى دژى پياوان كىرە. بۆ نموونە وينتۆن (۲۰۰۴) نووسىوئەتى بى گومان بابەتى جۆراو جۆرى وە كوو دەمارگرېيى فيكىرى رۆلىكى بەرچا و لە روودانى توندوتىژى لە ناو كۆمەلگادا دەگىرې (بە گىرەنەو لە سىلمى و ھاوکارانى، ۱۳۹۹ ھەتاوى) و قازى زادە و ھاوکارانى (۱۳۹۷) باس لە بىر و خەيالى نالۆڭىكانە دەكەن كە يە كىك لە ھۆكارە كارىگەرە كانى سەر توندوتىژى دژى پياوانە.

جگە لەو ھەش، باوەرە فەرھەنگىيە كانى سەبارەت بە ھەي رەگىرى رەنگە داوا لە ھەي سەرە كان بكا كە روالەت و سىماى ھەي سەر رەگىرىيە كى باش بپارېزن. ئەوان زۆر جار لە پىناو مىندالە كاندا پىكەو دەمىنەو و لەوانەيە پىيان وا بى كە لە ھەموو ھەي سەر رەگىرىيە كدا توندوتىژى بەشېكى سىروشتىيە (گروپى سىراتىژىيى توندوتىژىيى خىزانىيى كىنت و مېدو ھەي، ۲۰۱۰). باوەرېكى لەم شىو ھەي دەكا كە بە راپۆرتنە كىرە توندوتىژى دژى پياوان يان تەنانت دژى ژنان، تاوانباران زياتر بوئر بن و جەسارەتى ئەو ھەي ھەي كە دىژە بە ئەنجامدانى توندوتىژى بەدەن

يە كىكى دىكە لە زەمىنە فەرھەنگىيە كان كە كارىگەرى لەسەر توندوتىژى دژى پياوان دادەنى، ئەو دەمارگرېيانەيە كە لە ئىستادا لە دژى ھەي گەزخەزى لە ئارادان. چاندى تۆوى رىق و كىنە يە كىك لە جۆرە كانى توندوتىژىيە كە لە ئىستادا لە زۆرېك لە كۆمەلگە كاندا دژى ھەي گەزخەزان

ئەنجام دەدرێت. وتراوه‌که‌ ده‌رپرینی رق و بیزاری له‌ چاو جو‌ره‌کانی تری قوربانیکردن کاریگه‌رییه‌کی زیاتری له‌سه‌ر قوربانییه‌کانی هه‌یه (اریلیچ، ۱۹۹۰). کاردانه‌وه‌کانی قوربانییه‌کان به‌رامبه‌ر به‌ توندوتیژی دژ به‌ هاو‌ره‌گه‌زبازان بریتییە له‌ پیه‌وه‌ ده‌روونی - فیزیۆلۆژییه‌کان، هه‌لکشان‌ی ئاستی فشاری ده‌روونی وه‌ک ئاستی به‌رزتری خه‌مۆکی و گو‌شه‌گیری یان دا‌بران، زیادبوونی کیشه‌کانی خه‌و، دل‌ه‌راو‌کی و له‌ده‌ستدانی متمانه‌ به‌خۆیی. بۆ هه‌ندیک له‌ لزباینه‌کان (ژنانی هاو‌ره‌گه‌خواز) و گه‌یه‌کان (پیاوانی هاو‌ره‌گه‌زخواز)، توندوتیژی ڕه‌نگه‌ به‌ پێی ڕه‌گه‌زه‌که‌یان ئاستی خه‌ساره‌ه‌لگریان به‌هێز بکات (اریلیچ، ۱۹۹۲؛ اریلیچ، گارنتز و لوی، ۱۹۹۲). به‌ گو‌په‌ری ڕاپۆرته‌که‌ی ئی‌ریلیچ، ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ قوربانییه‌کان گله‌یی له‌ کیشه‌ی جددی نیوان که‌سی ده‌که‌ن. زۆریک له‌ هاو‌ره‌گه‌زبازان و هاو‌ره‌گه‌زخوازان هۆگریی سی‌کسی خۆیان لای هیه‌چ ئەندام‌یک‌ی خێزان، هاو‌پێ‌یان هاو‌کاریک نادرکێنن یان ته‌نها که‌مینه‌یه‌کی تایبه‌ت له‌ هۆگرییه‌ سی‌کسییه‌که‌یان لێی ئاگادار ده‌بن. قوربانی بۆ ئەوه‌ی پشتیوانیی که‌سانی دیکه‌ به‌ره‌و لای خۆی ڕابکێشی، پێویسته‌ هۆگرییه‌ سی‌کسییه‌که‌ی ئاشکرا بکا، له‌ کاتی‌کدا ئەم ئاشکراکردنه‌ ڕه‌نگه‌ دۆخی دوا‌ی هێرشکردن قورستر و ستر‌ساو‌تر بکات. ڕه‌نگه‌ ئازاردان و هه‌راسانکردنی زاره‌کی وه‌ک تاوان‌یک‌ی سووک ده‌ربکه‌وێ، به‌لام بپ‌ر‌زیکردن له‌ لایه‌ن که‌سانی ده‌مارگه‌ژه‌وه‌ له‌ ئازاردانی نیژادی، توندوتیژی دژی لزباینه‌کان و پیاوه‌ هاو‌ره‌گه‌زخوازه‌کان ده‌توانێ وه‌ک ئامراز‌یک بۆ بنده‌ستکردنی جفا‌کی لزباینه‌کان و هاو‌ره‌گه‌زخوازان به‌ کار به‌ینرێت. بپ‌ر‌زیکردن وه‌ک وه‌بیره‌ینه‌ره‌وه‌ی هه‌ره‌شه‌ی به‌رده‌وامی توندوتیژی فیزیکی ئیش ده‌کا و هه‌ستنه‌کردن به‌ ئاسایش و ئۆفره‌یی و خه‌ساره‌ه‌لگریی ئاسایی قوربانی به‌ چالنج ده‌کێشی و کاریکی وا ده‌کا که‌ جیهان خراپ‌تر و پ‌ش‌بینینه‌کراوتر ده‌ربکه‌وێت» (گارنتز، هرک و لوی ۱۹۹۲، ل ۲۱۵). ئازاردانی زاره‌کی و هه‌ره‌شه‌ی ده‌ستدر‌ژ‌یی فیزیکی ڕۆ‌ل‌یک‌ی به‌رچاوه‌ له‌ سنووردارکردنی ره‌فتاری زۆریک له‌ هاو‌ره‌گه‌زبازان و پیاوانی هاو‌ره‌گه‌زخوازا ده‌گیرێت. ئەم سنووردارکردانه‌ بریتییە له‌ قه‌ده‌غه‌کردنیان له‌ چوونه‌ هه‌ندیک ناوچه‌ی تایبه‌ت، له‌به‌رکردنی جل‌وبه‌رگ به‌ شیاو‌ز‌یک‌ی دیاریکراو و ئاماده‌نبوونی فیزیکی له‌ ناو خه‌ل‌کدا. ئەم جو‌ره‌ سنووردارکردانه‌ و ڕیکاره‌کانی دوورکه‌وتنه‌وه‌ ده‌بێته‌ هۆی ئەوه‌ی ئەو ئاستی کۆنترۆله‌ی که‌ زۆریک له‌ پیاوه‌ هاو‌ره‌گه‌زبازه‌کان و هاو‌ره‌گه‌زخوازه‌کان ده‌توانن له‌ ژانیاندا بیان‌ی، که‌م ببێته‌وه‌.

به‌لام یه‌کیک له‌ کلیشه‌ باوه‌کان سه‌باره‌ت به‌وه‌مینه‌یه‌ی که‌ کاریگه‌رییان له‌سه‌ر توندوتیژی هه‌یه، زه‌مینه‌ ئایینییه‌کانه‌. ئەم زه‌مینه‌ی پشتیوانیکردن له‌ پ‌نگه‌ی ژێرده‌سته‌یی ژنان زۆر جار فاکته‌ریک بووه‌ که‌ کاریگه‌ری له‌سه‌ر توندوتیژی دژی ژنان داناوه‌، به‌لام ئایا هه‌مان ڕۆ‌ل‌یش بۆ پیاوان ده‌گیرێت؟ لیکۆ‌لینه‌وه‌یه‌کی زۆر که‌م له‌سه‌ر ئەم باب‌ه‌ته‌ کراوه‌ و ئەوانه‌ی که‌ بۆ ئەم باب‌ه‌ته‌ ته‌رخان کراون زیاتر له‌سه‌ر ئیدانه‌کردنی ته‌لاق له‌ ئایینی مه‌سیحی و بێده‌سه‌لاتی ژنان له‌ به‌رگه‌گرتن له‌ دۆخه‌ سه‌خته‌کانی ژیان و کاریگه‌رییه‌کانی ئەم دۆخه‌ له‌سه‌ر توندوتیژی دژی ژنان چ‌ر‌ بوونه‌ته‌وه‌. به‌لام له‌ هه‌ندیک لیکۆ‌لینه‌وه‌دا ئاماژه‌یان به‌ کاریگه‌ریی ئایین له‌سه‌ر توندوتیژی دژی

پیاوان کردووه. گاتوگو له لیکۆلینهوه کانیدا دهنووسی له کاتیکیدا که هیچ به لگهیه ک له سهر بره و دان بیان پشتگیریکردن له لیدانی پیاوان له سهر بنه مای ئایین بوونی نییه، به لām له ناو خه لکی کینیدا مه سیحیه کان به توندوتیژیتر له موسلمانان له قه لām دراوان (گاتوگو، ۲۰۱۵).

دۆخه که سه باره به کاریگه ریی ناوچه ی جوگرافیای شوینی نیشته جیبوون له سهر توندوتیژی دژی پیاوان کهم تا زۆر ههر بهم شیوهیه و ته نهها له چهند توپژینه وه دا ئاسه واریکی لی به دی ده کریت. ئیدواردز (۲۰۱۵) ناوچه جیاوازه کانی هه لسه نگاند و هیچ جیاوازییه کی ماناداری له ریزه ی توندوتیژی له دژی هاو به شی سیکسی له نیوان ژنانی گوندنشین، شار و ده ور به ریه ی شاردا نه دۆزیه وه. به لām ئەم سه رچه شنه له گه ل پرووداوه درێژخایه ن و توندتره کان له لایه ن تاوانبارانی گونده کانه وه به به راورد به ناوچه کانی تر جیاواز بوو (ادواردز، ۲۰۱۵). له کینیا و ئه فریقا، ته نهها چهند لیکۆلینه وه یه کی بچووک له ناوچه گوندنشینه کاندائنه جام دراوان که پیاوانی قوربانیی توندوتیژی له دژی هاو به شی سیکسی به بی به راورد کردنیان له گه ل دانیش توانی شاره کان نیشان ده دن (اوبیجی و همکاران، ۲۰۱۷؛ توبیجن و همکاران، ۲۰۱۸). ده توانین بلیین هیچ داتایه ک نییه که له لایه ن دامه زراوه پزیشکیه گه وره کانه وه به ره هم هینرابن که زۆر به یان له شاره گه وره کاندان و هه روه ها داتایه ک نییه که له لایه ن جیبه جیکارانی یاساوه خرابیته روو که گوزارشت له یارمه تیخوازی پیاوانی قوربانیی توندوتیژی ده کات.

جگه له و بواره فه ره هه نگیه نه ی که پیشتر باسمان کرد، ده توانین ئاماژه به دوو زه مینه ی په روه رده یی راهینان و راگه یاندن له کۆمه لگادا بکه یین که لایه نه کانی دیکه ی کاریگه ریه کانی فه ره هه نگ له سهر توندوتیژی دژ به پیاوانه که له درێژده به کورتی باسی ده که یین:

شکی تیدا نییه که بابته ی جۆراوجۆری وه کوو لاوازی سیسته می په روه رده رۆلێکی به رچاوی له پروودانی توندوتیژی له ناو کۆمه لگادا هیه (وینتون، ۲۰۰۴؛ به نقل از سلیمی و همکاران، ۱۳۹۹ هه تاوی). پرسه ی توندوتیژی به تایبه ت دژ به که مینه سیکسییه کان له کارنامه ی زۆریک له ولاتاندا هیه. به نمونه، ئەو لیکۆلینه وانه ی که له ئوسترالیا و شوپنه کانی دیکه ی جیهان ئه نجام دراوان، به رنامه په روه رده ییه کانی قوتابخانه وه ک به شیکی دانه براو له پرسه ی توندوتیژی دژی هاو ره گه زخوازن سه یر ده که ن. (بریل و هرک، ۱۹۹۲؛ کاکس، ۱۹۹۰؛ جی ال ای دی، ۱۹۹۱؛ گروپی تایبه تی قائیم مه قامی ویلایه تی نیویورک سه باره به توندوتیژی په یوه ست به ده مارگرژی، ۱۹۸۸). به گویره ی راپۆرتی کۆکس، دوو ئاراسته ی سه ره کی پپو یسته. یه که میان ناوهرۆکی کۆرسیک له خو ده گری که زانیاری ورد و دروست سه باره به هاو ره گه زخوازی ده خاته روو و وینه یه کی باش و ئه رینی له هاو ره گه زخوازن و پیاوانی هاو ره گه زخواز پشتر است ده کاته وه (کاکس، ۱۹۹۰). راپۆرتی ستریت واچ نیوو ساوت ویلز پشینیاری ئەوه ده کا که ئەم ستراتیژه پپو یسته راهینانی وێرای کارکردن بۆ کارمه ندانی په روه رده یی و راپۆزکاری له خو بگری بۆ ئەوه ی به رنه نگاری هه لۆیستی نه رینی به رامبه ر به هاو ره گه زخوازن و پیاوانی هاو ره گه زخواز ببیته وه.

هەرۆهە بەرنامە ی تاییەت بۆ بەرەنگاربوونەوێ هاورە گەزخواز تۆقینی پەسەند کراوە. لە ساڵی ۱۹۹۰دا، بەرنامە یەکی لەو جوۆرە لە قوتابخانە یە ک لە نیۆساتی ویلز بەرپۆه چوو کە تیییدا کۆمەلێک خۆپێندکار بە کوشتنی پیاویکی هاورە گەزخواز تۆمەتبار کرابوو و ئاستی هاورە گەزخواز تۆقینی ئاشکرا تیدا بەرز بوو. ئەم بەرنامە دانیشتنیکی چڕ و پڕی یە ک پۆژەیی بوو کە بۆ چالنج کیشان و بەرەنگاربوونەوێ هەستی دژەلزابین /دژەهاورە گەزخواز لە ناو خۆپێندکاراندا بەرپۆه چوو بوو و وا دەزانرا کە بەرپۆه بردنی ئەم بەرنامە لە ناو کەسانی تیۆه گلاو بە توندوتیژی سەرکەوتوو دەبێت (میشلز، ۱۹۹۱).

بەرنامە ی تاییەتی وە کوو ئەمە بۆ بەرەنگاربوونەوێ ئەو هەلۆستانە ی کە توندوتیژی دژی ژنانی لزابین و پیاوانی هاورە گەزخواز پاساودار و ستایش دەکەن، پیشنیار دەکرێت. قوتابخانە کان لە سەرانیسەری ئوسترالیا سەبارەت بە دەمارگرژی دەستیان کردوو بە پەرۆهە کردنی خۆپێندکاران، بەلام زۆر جار لە نەهیشتنی دەمارگرژی یان توندوتیژی دژی ژنانی لزابین /هاورە گەزخوازە کان شکست دەهینن، بەمەش ئەو ئەفسانە یە بەهێزتر و بەردەوام دەبێ کە هەندیک لە کەمینە کان شیایو ئەوێ کە دەمارگرژانە و بە توندوتیژییەو هەلسوکه وتیان لە گەلدا بکرێت.

زۆریک لە ناوەرۆکە پەرۆهە ییە کانێ قوتابخانە سەبارەت بە هاورە گەزخواری مشتومریان لە سەرە، بەلام دامەزراره پەرۆهە ییە کان چیتەر ناتوانن بەرپرسیاریتی خۆیان لە خستنه رووی ناوەرۆکی وانە کان کە قەزاوت و رەفتارە جیاکارییە کان بە چالنج دەکیشن، پشتگوێ بخەن. راپۆرتی لیژنە ی راپۆرتکاری جیەجیکردن ستریت واچ (۱۹۹۲) پیشنیاری ئەو دەکا کە خولی خۆپێندنی بالابۆ کەسانی پسپۆری پەییوەندیار وە کوو مامۆستا، کارمەندانێ بنکە ی تەندروستی، یاریدەدەرانێ کۆمەلایەتی و دەرووناسان دەبێ بەشە گونجاوێ کانێ تاییەت بە هاورە گەزخواری، هاورە گەزخواز تۆقینی و توندوتیژی دژ بە هاورە گەزخواز و هاورە گەزبازان لە خو بگریێت.

هەرۆهە زەمینە میدیاییە کانیش لە چەندایەتی و چۆنایەتی توندوتیژی دژی پیاوان رۆلێکی حاشاهەلنەگر دەگیرن. تۆیژەرانی پێیان وایە بالابوونەو و زۆربوونی توندوتیژی لە راگەیانندنە گشتییە کاند رۆلێکی بەرچاوی لە روودانی توندوتیژی لە کۆمەلگادا هەییە (وینتون، ۲۰۰۴؛ بە نقل از سلیمی و همکاران، ۱۳۹۹). میدیا دەتوانێ لە رووی دوو رەهەندی نەرینی و ئەرتییەو هەمینە سازی بۆ روودانی توندوتیژی دژی پیاوان بکات.

رەخنەگرانی سیاسەتە میدیاییە کان دەلێن توندوتیژی دژی ژنە لزابینە کان و پیاوانی هاورە گەزخواز بەردەوام لە لایەن میدیای سەرەکییە کانەو پشتگوێ دەخریت. لە کاتیکدا کە ئەمە رەنگە بە هۆی سروشتی کەمتر راپۆرتکراوی تاوان و دوودلی زۆریک لە پیاوانی هاورە گەزباز و هاورە گەزخواز بۆ نزیکبوونەو لە میدیا کان لە ترسی تۆلەسەندنەو بیت. بەلام میدیا لە لایەن کاربەدەستانی تەندروستیە گشتییە کانەو بە کار هینراو بۆ هەلمەتە کانێ پەییوەست بە تەندروستی و بلۆکردنەوێ زانیاری سەبارەت بەو مەترسییانە ی کە ئیستا بوونیان هەییە و هەرەشە لە باری

تەندروستی دەکەن یان مەترسییە تەندروستیە تازەدەرکەوتوووەکان، و ھەرۆھەا بۆ گەباندنی ئەنجامەکانی توێژینەووەکان سوودی لێ بێنراو. ئۆوساودۆ و ھاوکارانی (۲۰۱۸) میدیاکانیان وەک ھۆکاریکی کاریگەر بۆ بەرەنگاربوونەووەی توندوتیژی خیزانی ناوژەد کردوو. جۆرەکانی میدیا بریتین لە چاپی، راډیۆیی، تەلەفزیۆن، ناردنی کورتەنامە یان لە ڕێگەی تۆرە کۆمەڵایەتیەکانی وەکوو ئینتەرنێت. سوودەکانی بەکارھێنانی ڕاگەیانندنە گشتییەکان ئەوەیە کە لە ماوەیەکی کورتدا بە نوێترین ھەواڵ یان بەرنامەیی پەرۆردەیی دەتوانی دەستی بە جفاکێکی بەربلۆ بگات. بەلام بە ھۆی باوەخێ میدیاکانەو ڕووماڵکردنی توندوتیژی خیزانی وای کردوو کە توندوتیژی خیزانی بێتە پرسیکی گشتی نەک تاییەت و کاردانەووەی ئەو کەسانەیی بە شێوەیەکی ناپارستەوخۆ کاریگەریی توندوتیژی خیزانیان لە سەر، ھەرۆھەا سیاسەتمەداران و پسیپۆرانی وروژاندوو (کوماس دارگمیر، ۲۰۱۵). بەگشتی ئەو لیکۆلینەوانەیی و لەسەر ڕووماڵکردنی میدیایی پیاوہ قوربانییەکانە، کەمن. کارلایل و ھاوکارانی (۲۰۱۴) لە لیکۆلینەووەکەیاندا لەسەر وێنەی ڕاگەیانندنە ھەواییەکان لەمەر تانابارانی ژن و پیاو، بۆیان دەرکەوت کە ڕاگەیانندنەکان سەبارەت بە فرەیی ئازاردانی فیزیکی و جەستەیی و ھۆکارەکانی ئەنجامدانی تاوانی لە لایەن ژنانەووە، لاگیری دەکەن.

• زەمینیە کۆمەڵایەتیەکان

بە پشتبەستن بە ئەنجامی ئەو راپۆرتانەیی کە پشکنینیان بۆ کراو بارودۆخی خانەوادەیی، ئەندامێتی لە گرووپە کەمینیەکان و چۆنیەتی ئەو گرووپە ھاوتەمەنانەیی کە تاک تییاندا ئەندامە، لە گرینگترین زەمینیە کۆمەڵایەتیەکانن کە کاریگەرییان لەسەر توندوتیژی دژی پیاوان ھەیە. بۆ نمونە، کاپالڤی و ھاوکارانی (۲۰۱۲) (بە نقل از سلیمی و ھمکاران، ۱۳۹۹) وێرایی ئاماژەدان بە کاریگەریی ھۆکارە کۆمەڵایەتیەکان لەسەر ڕوودانی توندوتیژی، دەڵێن کە ئەندامبوون لە گرووپێکی کەمینیەدا دەتوانی گری توندوتیژی دژی ئەندامانی ئەم گرووپانە بگەشێنێتەو.

یەکیکی دیکە لە زەمینیەکانی توندوتیژی دژی پیاوان زەمینیە بنەمالەییەکانە. زۆر ھالەتی دیکە لەم زەمینیەدا دەتوانی رێخۆشکەری توندوتیژی دژی پیاوان بێت. فەیرۆز جاییان و رازیتی و رەزایی (۱۰۵: ۱۳۹۴ ھەتاوی)، ئاماژە بە فاکتەری نابەسامانی لە ناو خانەوادە (نەبوونی ھاوگیری، ھاوھەنگاوی، ھاوبەختی و ھاوسۆزی) دەکەن و میرشەفیعیان (۱۳۹۵ ھەتاوی) (بە نقل از قاضی زادە، ۱۳۹۷ ھەتاوی) لە ئاماژەدان بە ھۆکارەکانی توندوتیژی ژنان لە دژی پیاوان، پێی وایە یەکیک لەم ھالەتانە، بوونی سەقامگیری لە ناو ژانی خیزانییە.

داودا و ھاوکارانی (۲۰۱۷)، توێژینەووەکیان بە شێوازی چەندایەتی و چۆنایەتی لەسەر ۱۲۰ پیاوی قوربانیی توندوتیژی خیزانی لە ناوچەیی ژێر دەسەلاتی حکومەتی خۆجییی باکووری ئێبadaan لە ویلاپەتی ئۆیۆ لە ولاتی نەيجيريا ئەنجام دا. ئەنجامەکان دەرناخست کە ئەو تاییەتمەندیانەیی کە بوونەتە ھۆی توندوتیژی دژی ھاوبەشەکانی ژیان لە لایەن ژنانەووە بریتیە لە کاریگەریی

هاوته‌مه‌نه‌کان له‌سه‌ر می‌رده‌کانیان. کاپ‌الدی و‌هاوکارانی (۲۰۱۲) و‌پ‌رای ئاماژه‌دان به‌کاریگه‌ریی فاکته‌ره‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌سه‌ر ڕوودانی توندوتیژی ده‌لێن که‌ جووری هاوڕێکان ده‌توانن ڕیخۆشکه‌ری سه‌پاندنی توندوتیژی دژی ئەندامانی ئەم گرووپانه‌بن.

• زه‌مینه‌خانه‌واده‌یییه‌کان

مه‌به‌ست له‌ زه‌مینه‌ می‌ژووپییه‌کان هه‌موو ئەو ئەزموون یان ڕووداوانه‌یه‌ که‌ له‌ رابردوودا ڕووبان داوه‌ وه‌ ده‌توانن زه‌مینه‌ بۆ توندوتیژی دژی پیاوان بره‌خسێنن. زۆربه‌ی ئەم ئەزموون و ڕووداوانه‌ ده‌توانن وه‌ک ئەزموونه‌کانی سه‌رده‌می مندالی سه‌یر بک‌رێن.

ئهم‌ڕۆ م‌رۆقه‌کان به‌ ئاسانی ده‌که‌ونه‌ ژێر کاریگه‌ریی فاکته‌ره‌ بارودۆخی و تاکه‌که‌سییه‌کانه‌وه‌ (گلد اسمیت، ۲۰۱۶). له‌وانه‌یه‌ ئازاردهران و ده‌ستدریژیکاران له‌ ژینگه‌یه‌ کدا که‌ تییدا گه‌وره‌ ده‌بن وه‌ کوو بنه‌ماله‌ یان کۆمه‌لگا و کاریگه‌رییه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌کانی دیکه‌، فیری ره‌فتاری تونداژۆپانه‌ بن. ئەو مندالانه‌ی که‌ په‌یتا په‌یتا شاهیدی توندوتیژی بوون یان له‌ رابردوودا قوربانی بوون، له‌وانه‌یه‌ پێیان وا بێ که‌ توندوتیژی ڕیگه‌یه‌کی لۆژیکی بۆ چاره‌سه‌رکردنی ناکۆکی نیوان تاکه‌کانه‌. له‌ توێژینه‌وه‌ کانداهاتوو که‌ بینینی توندوتیژی له‌ تافی مندالیدا ده‌توانی له‌ دروستبوونی ئەم ئازارانه‌ له‌ هه‌رته‌ی گه‌وره‌سالی‌دا ڕۆلی هه‌بێت (استیت و همکاران، ۲۰۰۴). ئەوپه‌رشیکاریه‌ک له‌ ۵۲ لیکۆلینه‌وه‌ی پیشوودا پشتراستی کردوه‌ته‌وه‌ که‌ بینینی توندوتیژی دایک و باوک له‌ تافی مندالیدا ده‌بێته‌ هۆی ئەوه‌ی که‌ هه‌ر دوو ره‌گه‌زی ژن و پیاو له‌ ته‌مه‌نی گه‌وره‌سالی‌دا توندوتیژی بنوێنن (قاضی زاده و همکاران، ۱۳۹۷ هه‌تاوی).

ئەو مندالانه‌ی که‌ چه‌ندین جار شاهیدی توندوتیژی بوون یان پیشتر قوربانیی توندوتیژی بوون، له‌وانه‌یه‌ پێیان وا بێ که‌ توندوتیژی داپه‌رێکی لۆژیکی بۆ چاره‌سه‌رکردنی ناکۆکی نیوان تاکه‌کانه‌. ئەو کورانه‌ی که‌ شایه‌ت‌حالی توندوتیژی خیزانی دژی ژنانن، له‌ کاتی گه‌وره‌بوونیاندا له‌وانه‌یه‌ زیاتر به‌دکه‌لکی له‌ ژنان بکه‌ن، چونکه‌ وا فێر ده‌بن که‌ ژنان نابێ ڕیزیان لێ بگیرێ، له‌ کاتی‌کدا ئەو کچانه‌ی که‌ له‌ خیزانه‌کانیاندا شایه‌ت‌حالی توندوتیژی خیزانی ده‌بن، له‌ لایه‌ن هاوسه‌ره‌کانیان‌وه‌ زیاتر توندوتیژیان له‌ گه‌ل ده‌کرێت (ماهیوت و دهیلون، ۲۰۱۷). سوان و هاوکارانی (۲۰۰۸) ڕایانگه‌یان‌دوووه‌ که‌ هه‌ندیک له‌ ژنان به‌ هۆی ترس و زه‌هر و زه‌نگی ئەزموونه‌کانی رابردوووه‌ شه‌رانگێزن.

هه‌روه‌ها ئەزموونه‌ ناله‌باره‌ خیزانییه‌کانیش له‌ لایه‌ن هه‌ندیک لیکۆلینه‌وه‌وه‌ وه‌ک ره‌خسینه‌ری توندوتیژی دژی پیاوان ده‌ستنیشان کراون. تی ناود و ئیی پیرسون (۲۰۰۸) دۆخی توندوتیژی خیزانی دژی ژنان له‌ کاتی زاوژی له‌ چه‌ند ولاتیکی کیشوهری ئاسیایان تاوتووی کرد و ڕاپۆرتیان دا که‌ له‌ به‌نگلادیش ئەگه‌ر دایک یان دایکی می‌ردی (خه‌سووی ژنیکی دووگیان پیشتر له‌ لایه‌ن هاوسه‌ره‌که‌یه‌وه‌ توندوتیژی له‌ گه‌ل کرابێ، ئەگه‌ری ئەوه‌ی که‌ ئەویش له‌ کاتی دووگیانی کچ

یان بووکه کهیدا توندوتیژی لی بووه شیتتهوه، زیاد ده بیت. ههروه ها ئهم تویتینهوه ده ریخست که تمه نی ژن له خوار ۱۹ سال و که میی ئاستی خوینده واری پیاو و ته وانه بوونی جیازی ژن و که میی پالپشتی له لایهن بنه ماله ی ژنه وه ئه گه ری پروودانی توندوتیژی زیاتر ده کات.

جگه له وهش سووکایه تیکردن به کچان له لایهن باوکانه وه (قاضی زاده و همکاران، ۱۳۹۷ هه تاوی)، ئه زموونی ناله باری خیزانی (حسینی و همکاران، ۱۴۰۰ هه تاوی)، ئه زموونی منداڵ نازاری و په یوه نندی له گه ل دایک و باوکی توندوتیژ و په روه ده کردنی خیزان (سلیمی و همکاران، ۱۳۹۹ هه تاوی)، کیشه ی په روه ده یی (سلیمی و چیت ساز، ۱۳۹۹ هه تاوی؛ حسینی و همکاران، ۱۴۰۰ هه تاوی، سلیمی و همکاران، ۱۳۹۹ هه تاوی) پیکهاته ی ده سه لات له ناو بنه ماله دا له و بابه تانه بوو که بوو به چه قی سه رنجی تویتره ران و له ریزه نندی زهمینه ریخوشکه ره کانی توندوتیژی دژی پیاوان جیگیر کراون.

• زهمینه یاساییه کان

زهمینه یاساییه کان یه کیک له و گیر و گرفت یان فاکته رانه ن که کاریگه رییان له سه ر مهیدانی توندوتیژی دژی پیاوان داناهه. تویتره ران ئاماژه یان به چه ند کیشه یه ک له م بهاره دا کردوه که هه ندیکیان زیاتر گرینگیان پیدراوه. به شیک له و بابه تانه بریتین له؛ پشتیوانی که م یان پشتیوانی نه کردنی یاسا کانی ئیستا له پیاوانی قوربانیی توندوتیژی، پالپشتی زیاتری یاسا له ژنان له حاله ته کانی راپورت کردنی توندوتیژی دژی ره گه زی نیر، ده ستر اگه یشتنی سنوورداری پیاوان به خزمه تگوزاریه یاساییه کان، بی متمانه یی پیاوان به جیبه جیکارانی یاسا و له کو تاییدا، خراب جیبه جیکردنی یاسا کان، ئه وه نیشان ده دا که تا چهنده یاسا و جیبه جیکاره کانی یاسا به رامبه ر به پرسی توندوتیژی دژی پیاوان لاگیری ده نوینن (مک کئون و کید، ۲۰۰۲؛ اوبیجی و همکاران، ۲۰۱۷؛ آیودل، ۲۰۱۷؛ NCRC، ۲۰۱۴؛ زانچتا و همکاران، ۲۰۱۷؛ براون و هرمان، ۲۰۱۵؛ دریجبر و همکاران، ۲۰۱۳؛ ONS، ۲۰۱۸؛ مک کاریک و همکاران، ۲۰۱۶؛ ONS، ۲۰۱۸؛ مونگاره و همکاران، ۲۰۱۸؛ آلن-کالینسون ۲۰۰۹؛ سارانتاکوس، ۲۰۰۴) کارنی، باتل و داتون، ۲۰۰۷؛ دو پلات جونز ۲۰۰۶)

کیشه یاساییه کان له م بهاره دا، هه چهنده گشتگیرن، به لام وا دیاره له بهاری هوگریه سیکسیه ناباهه کاند زور توندن. ره فتاری ژنانی هاوړه گه زخوای گه وه سال، کاتیک به ره زامه ندیی لایهنه کان ئه نجام ده درا، هه رگیز نایاسایی نه بووه. به لام ته نه ها له م سالانه ی دواییدیه که ره فتاری هاوړه گه زخوای پیاوان له هه ندیک بهاری دادوه ریدا له ریزی تاوان ده رچووه. به لام په یوه نندیه کانی نیوان پولیس و کو مه لگه ی هاوړه گه زخوای ژن و پیاو زور باش نییه. له زباینه کان (ژنانی هاوړه گه زخواز) و گه یه کان (پیاوانی هاوړه گه زخواز) ئاستیکی مه تر سیدار له ئازاردان و هه راسانکردن، وه ته له خستن و توندوتیژی له لایهن پولیس هوه راپورت ده که ن (کوکس ۱۹۹۰).

له‌ راپرسییه‌کی جی ئیڵ ئه‌ی دی، له‌سه‌دا ۲۴ ی لزیانه‌کان (ژنانی هاوهره‌گه‌زخواز) و له‌سه‌دا ۳۵ ی گه‌یه‌کان (پیاوانی هاوهره‌گه‌زخواز) کیشه‌ و گرتی وه‌ کوو وه‌لامدانه‌وه‌ی ناته‌واو یان نه‌گونجاو بو‌بابه‌تی ناپه‌یوه‌ندی‌دار به‌ ره‌گه‌زیتی و هه‌راسانکردن و توندوتیژیی راسته‌قینه‌ له‌ لایه‌ن پۆلیسیان راپۆرت کرد (جی ال ای دی، ۱۹۹۱).

توانای ده‌زگای دادوه‌ری تاوانکاری بو‌ریگریکردن له‌ ریگه‌ی سه‌پاندنی سزای تونده‌وه‌، بو‌ماوه‌ی ده‌یان سال باسیکی مشتومراوی بووه‌. به‌لام بو‌ریگریکردن له‌ توندوتیژی دژی ژنان و پیاوانی هاوهره‌گه‌زخواز ده‌زگای دادوه‌ری تاوانکاری ده‌بی به‌ جددی مامه‌له‌ گه‌ل ئه‌و جوهره‌ توندوتیژیانه‌دا بکات. هه‌منه‌ر (۱۹۹۲) ده‌لی ئه‌م بابته‌ ده‌شی به‌ دلنیا‌بوون له‌وه‌ی که تیچووی ئه‌و جوهره‌ توندوتیژییه‌ له‌ سووده‌کانی زیاتره‌، ئه‌نجام بدریت.

• زه‌مینه‌ ئابوورییه‌کان

ئه‌نجامه‌ سه‌ره‌کییه‌کانی توژیینه‌وه‌ ده‌ریده‌خا که توندوتیژیی دوولایه‌نه‌ی خیزانی زیاتر له‌ ناو گرووپه‌ کۆمه‌لایه‌تی - ئابوورییه‌ پله‌ نزمه‌کاندا باوه‌. هه‌روه‌ها هه‌ر دوو راپرسییه‌ نیشتمانییه‌کانی ویلایه‌ته‌یه‌ کگرتووه‌کانی ئه‌مریکا سه‌باره‌ت به‌ توندوتیژیی خیزانی ئه‌م ئیدیعایه‌یان پشتراست کردووه‌ته‌وه‌.

هه‌روه‌ها ئه‌ندازه‌گرتنی تاوانه‌کانی به‌ریتانیا گوزارشت له‌ په‌یوه‌ندییه‌کی به‌هیزی نیوان توندوتیژیی دوولایه‌نه‌ی خیزانی و ئه‌و خانه‌وادانه‌ ده‌کا که تووشی کیشه‌ی دارایی بوون: ۱۰٪ی ژنان و ۱۲٪ی پیاوانی نیشه‌جی له‌م خیزانانه‌دا له‌ سالی رابردوودا توندوتیژییان به‌ئه‌زمون کردووه‌. ئه‌ندازه‌گرتنی ئیم ئۆ ئار ئای به‌ریتانیا بۆی ده‌رکه‌وتووه‌ که لیه‌شانه‌وه‌ی تاوان له‌ گرووپه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ - ئابوورییه‌ پله‌ نزمه‌کاندا (ئه‌گه‌رچی به‌ ریژه‌یه‌کی که‌م) زیاتره‌ له‌ گرووپه‌ کۆمه‌لایه‌تی - ئابوورییه‌ پله‌ بالا‌کان. توژیینه‌وه‌کانی تریش ئه‌نجامی هاوشیوه‌یان خستۆته‌ روو. ئه‌م ئه‌نجامانه‌ به‌و مانا نییه‌ که توندوتیژیی دوولایه‌نه‌ی خیزانی ته‌نیا له‌ گرووپه‌ کۆمه‌لایه‌تی - ئابوورییه‌ [له‌ نزمه‌کاندا سنووردار بو‌ته‌وه‌، به‌لکوو زیاتر له‌م گرووپانه‌دا بوونی هه‌یه‌. وه‌ک راپرسیی که‌لگاری پیشانی ده‌دا «توندوتیژیی خیزانی ته‌نها له‌ چینه‌ نزمه‌کاندا سنووردار نابێته‌وه‌.» بو‌نموونه‌، ئه‌نجامه‌کانی ئه‌ندازه‌گرتنیک که له‌سه‌ر بنه‌مای نمونه‌یه‌کی ناهه‌ره‌مه‌کیدا ئه‌نجام درا‌بوو، خویندکاریک له‌ ویلایه‌ته‌یه‌ کگرتووه‌کانی ئه‌مریکا ده‌ریخست که قوتابیانی خیزانه‌ پرده‌هاته‌کان له‌ چاو قوتابیانی دیکه‌ زیاتر توندوتیژییان به‌ئه‌زمون کردبوو.

بیکاری که زۆر جار نیشانه‌ی خراپیی بارودۆخی ئابوورییه‌، زۆربه‌ی کاته‌کان یه‌کیک له‌ فاکته‌ره‌ کاریگه‌ره‌کانی روودانی توندوتیژی له‌ ناو کۆمه‌لگایه‌. له‌ توژیینه‌وه‌یه‌ کدا که دامه‌زراوه‌ی نیشتمانیی داد (۲۰۲۱) ئه‌نجامی داوه‌ ده‌رکه‌وتووه‌ که بیکاری مه‌ترسیی توندوتیژیی خیزانی زیاد ده‌کات. له‌ ویلایه‌ته‌یه‌ کگرتووه‌کانی ئه‌مریکا ئه‌م توژیینه‌وه‌ پیشانی دا که ئه‌و هاوسه‌رانیه‌ی که پیاوه‌کان کاریکی

هه‌میشه‌بیان هه‌بوو، پِژْه‌ی توندوتیژی خیزانی ۴۷٪ بووه. کاتیک پیاوان له قوناغیکدا بیکار بوون، ئەم پِژْه‌ بۆ ۷،۵ لەسەد و کاتیک پیاوان دوو یان چەند قوناغ بیکار بوون، پِژْه‌ی توندوتیژی هاوبەشی سیکسی بۆ ۱۲،۳ لەسەد بەرز بووه‌وه. به پِی ئەنجامه‌کانی ئەم لیکۆلینه‌وه بیکاربوونی مێرد له کاتی توندوتیژی، (۶۰٪) هۆکاری سەرەکی توندوتیژی دژ به پِگه‌زی نێر بووه.

هه‌لومه‌رجی ده‌ستیوه‌رده‌ر یان نیوه‌ندگیر

له‌ توێژینه‌وه‌ خوێنراوه‌کاندا هه‌لومه‌رجی ده‌ستیوه‌رده‌ر یان نیوه‌ندگیر له‌ پینچ ده‌سته‌دا ده‌رکه‌وتوون: هه‌لومه‌رجی ده‌ستیوه‌رده‌ری سۆزداري - ده‌روونی، هه‌لومه‌رجی ده‌ستیوه‌رده‌ری خیزانی، هه‌لومه‌رجی ده‌ستیوه‌رده‌ری ئابووری، هه‌لومه‌رجی ده‌ستیوه‌رده‌ری کۆمه‌لایه‌تی - فەرهنگی و هه‌لومه‌رجی ده‌ستیوه‌رده‌ری جه‌سته‌یی.

• هه‌لومه‌رجی ده‌ستیوه‌رده‌ری سۆزداري - ده‌روونی

خه‌مۆکی، به‌دناویی کۆمه‌لایه‌تی، گۆشه‌گیری و مه‌یلی خۆکوژی یان ئەزموونی ناسه‌رکه‌وتوی هه‌ولدان بۆ خۆکوشتن له‌و بارودۆخه‌ هه‌ره‌گرینگانه‌یه‌ که له‌ کاتی گرفتاربوونی پیاوان/کوران کاریگه‌ری له‌سەر توندوتیژی دژی ئەوان داده‌نیت.

له‌ زۆریک له‌ توێژینه‌وه‌کاندا خه‌مۆکی وه‌ک یه‌کتیک له‌ هۆکاره‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان ئاماژه‌ی پیکراوه‌ (مک کئون و کید، ۲۰۰۲؛ هینس و مالم، ۲۰۰۱؛ ستس و استراوس، ۲۰۱۷؛ قاضی زاده و همکاران، ۱۳۹۷؛ گروپی ستراتیژیی توندوتیژی خیزانی کینت و میدوه‌ی، ۲۰۱۰). له‌ کتیبۆکی (پشت دیوار بلند: پشتی دیواری به‌رز) که له‌ لایه‌ن گروپی ستراتیژیی توندوتیژیی خیزانیی کینت و میدوه‌ی (۲۰۱۰) بڵاو کراوه‌ته‌وه‌، باس له‌وه‌ ده‌کری ئەو که‌سانه‌ی خه‌مۆکی توندیان هه‌یه‌ ناتوانن هیچ هه‌ولێک بدن و له‌به‌ر ئەوه‌ی ئازاردەر تهنها به‌رامبه‌ر به‌ که‌سی خه‌مۆک په‌فتاری توندازۆیانه‌ی هه‌یه‌، پیاوی قوربانیی توندوتیژی به‌و ئەنجامه‌ ده‌گا که‌ وایه‌ر کیشه‌یه‌کی هه‌یه‌ که‌ توندوتیژی له‌گه‌ڵ ده‌کری. له‌وانه‌یه‌ که‌سانی خه‌مۆک ئەم بیانووه‌ی ئازاردهران قبوڵ بکه‌ن که‌ ئەوان «شایه‌نی سزادان»ن یان ئەوه‌ی که‌ ئازاردەر زۆر مه‌ست و سه‌رخۆش بووه‌ و نه‌یزانیوه‌ چی ده‌کات. که‌سانی خه‌مۆک پێیان وایه‌ ئەگه‌ر بتوانن باشت‌ر بن یان له‌ ئەنجامدانی کاری هه‌له‌ خۆببۆین، ئەوا ئیتر ئازار ندرین چونکه‌ ئەوه‌ ئەو شته‌یه‌ که‌ دواي هه‌ر په‌فتاریکی توندازۆیانه‌ له‌ هاوبه‌شه‌که‌یان بیستووه‌. به‌لام لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی تر ده‌ریخست که‌ توندوتیژیی خیزانی په‌یوه‌ندی به‌و که‌سانه‌وه‌ هه‌یه‌ که‌ نه‌خۆشیی تیکچوونی که‌سایه‌تی و شیزوفرنیایان هه‌یه‌، نه‌ک که‌سانیک که‌ خه‌مۆکیان هه‌یه‌ (مک کئون و کید، ۲۰۲۳).

ئابرووچوونی کۆمه‌لایه‌تی هۆکاریکی دیکه‌یه‌ که‌ زه‌مینه‌ بۆ توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوانی ناوژراو خۆش ده‌کات. ئەم جوړه‌ که‌سانه‌ که‌ له‌به‌ر هۆکاریک کۆمه‌لگا که‌یان ناوه‌نیتکه‌ و ناونا‌تۆره‌ی لێیان

ناوه و وره‌یانی پرووخواندووو باشتترین و ئاسانترین نیچیر بۆ کەسانی تونداژۆن. چونکە لەوانە‌یه ئەم کەسانە لە پروویان هەڵنە‌یێ کە دان بە‌وه‌دا بنێن کە دەستدرێژی دە‌کرێتە سەریان یان ئازار دە‌درێن و ڕەنگە لە‌ پە‌یوه‌ندییه‌کی ئازاردەرانه‌دا بمێننه‌وه. ئەم جو‌ره‌ کە‌سانە دە‌سه‌لاتی ئە‌وه‌یان نییه‌ دۆخی خۆیان بگۆرن (گرووی ستراتیژی توندوتیژی خیزانی کینت و میدوه‌ی، ۲۰۱۰).

گۆشه‌گیریش کە‌ پ‌س‌پ‌ۆ‌را‌نی دە‌رووناسی بە‌ نیشانه‌ی نه‌خۆشیی دە‌روونی ناوی دە‌به‌ن و لە‌ تو‌یژینه‌وه‌ خو‌ی‌را‌وه‌ ک‌ان‌دا وه‌ک یه‌کیک لە‌ هۆکاره‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان لە‌قه‌لە‌م دە‌دری، کاتیک پیاوان تووشی گۆشه‌گیری دە‌بن، ئە‌م گۆشه‌گیرییه‌ دە‌توانی فاکتەرێکی کاریگەر بۆ تووشبوون بە‌ نه‌خۆشیی دە‌روونی بێت. لە‌ حاله‌تیکدا کە‌ کە‌سیک گۆشه‌گیره‌، ئازاردەر یان دە‌ستدرێژکار تاکه‌ سیسته‌می پ‌ا‌ل‌پ‌شتی دە‌روونی لە‌ قوربانییه‌. ئە‌م دۆخه‌ کاتیک روو دە‌دا کە‌ کە‌سی ئازاردراو بە‌ شیوه‌یه‌کی سیستماتیکیی هاو‌پ‌کا‌نی دیکه‌ی له‌ خۆی تاراندبێت. لە‌ وه‌ها دۆخیکدا ڕەنگه‌ کە‌سانی دیکه‌ لە‌ توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ کە‌سی ئازاردراو و دە‌ستدرێژیکراو هه‌ست به‌ نا‌ره‌حه‌تی بکه‌ن به‌لام زۆر خه‌مسارادانه‌ پشتگو‌ی ده‌خه‌ن. پیاوانی گۆشه‌گیر به‌بێ ئە‌وه‌ی وێنایه‌کیان له‌و خزمه‌تگوزاریانه‌ هه‌بێ کە‌ له‌به‌رده‌ستیاندایه‌، هه‌ست ده‌که‌ن کە‌وتونه‌ته‌ ته‌له‌وه‌. ئازاردەر یان دە‌ستدرێژیکار په‌یتا په‌یتا هه‌ره‌شه‌ له‌ ئازاردراو یان دە‌ستدرێژیکراو ده‌کا کە‌ ئە‌گەر ئازاردانه‌که‌ ر‌اپ‌ۆ‌رت بکا، ده‌یکو‌ژێت. زۆر جار کە‌سوکاری کە‌سی ئازاردراو له‌ یارمه‌تی په‌یتا په‌یتا وه‌رزه‌ ده‌بن و چیتەر ئاماده‌ نین له‌م باره‌وه‌ هاوکاری زیاتری ئازاردراو بکه‌ن. لە‌ دۆخیکی ئاوه‌هادا کە‌سی ئازاردراو یان دە‌ستدرێژیکراو نه‌ کە‌سی هه‌یه‌ قسه‌ی له‌ گه‌ل بکا و نه‌ سیسته‌میکیی پشتیوانی هه‌یه‌ کە‌ پ‌ا‌ل‌پ‌شتی لێ بکات (گرووی ستراتیژی توندوتیژی خیزانی کینت و میدوه‌ی، ۲۰۱۰).

• هه‌لومه‌رجی ده‌ستی‌وه‌رده‌ری خانه‌واده‌یی

له‌ تو‌یژینه‌وه‌یه‌ ک‌دا له‌ ژێر ناوی «توندوتیژی دژی پیاوان له‌ کینیا» (کیگایا، ۲۰۲۱) دۆخی هاوسه‌رداری پیاوان وه‌ک یه‌کیک له‌ هۆکاره‌کانی توندوتیژی دژی ئە‌وان ده‌ستنیشان کراوه‌. له‌م لیکۆلینه‌وه‌دا نووسه‌ر پ‌ی‌ی وایه‌ ئە‌گه‌رچی له‌ زۆربه‌ی یه‌کیتییه‌ هاوسه‌رگیرییه‌کاندا توندوتیژی له‌ لایه‌ن هاوبه‌شه‌ سێکسییه‌کانه‌وه‌ باوه‌ به‌لام ئە‌و پیاوانه‌ی کە‌ جیا بوونه‌ته‌وه‌، ته‌ل‌اقیان وه‌رگرتوه‌ یان سه‌ل‌تن، زیاتر له‌و پیاوان / کورانه‌ی کە‌ هاوسه‌رگیریان کردوه‌ یان په‌یوه‌ندیی ک‌ا‌پ‌لییان هه‌بوو، ئە‌گه‌ری هه‌یه‌ بینه‌ قوربانیی ده‌ستدرێژی (ملچی یور و همکاران، ۲۰۱۶ و نووسینگه‌ی ئاماره‌ نیشتمانیه‌کان، ۲۰۱۸). به‌لام له‌م ر‌اپ‌ۆرت‌ه‌دا فره‌ژنی وه‌ک هۆکارێکی دیکه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان ئاماره‌ی پ‌یک‌راوه‌. به‌ گوێره‌ی ئە‌م تو‌یژینه‌وه‌ ئاماره‌ به‌وه‌ کراوه‌ کە‌ به‌ پ‌ی‌چه‌وانه‌ی زۆریک له‌ ولاته‌ پ‌ی‌شکه‌وتوه‌کان، ئ‌ی‌ستا فره‌ژنی له‌ کینیا یاساییه‌ و ڕ‌ی‌گه‌ به‌ پیاوان ده‌دا چه‌ند ژن ب‌ی‌ن‌ن. هه‌رچه‌نده‌ پ‌ی‌شتر له‌ یاسا نه‌ریتییه‌کان و له‌ هه‌ندیک ئایینی وه‌کوو ئ‌ی‌سلام فره‌ژنی قبو‌ل‌ک‌را‌و بوو، به‌لام له‌ ساڵی ۲۰۱۴دا به‌ فره‌می ئە‌م یاسایه‌ ده‌رک‌را بۆ ئە‌وه‌ی ڕ‌ی‌گه‌ به‌ پشتیوانی له‌ هاوسه‌ر و یارمه‌تییه‌کانی

دیکه بدریت ، ۲۰۱۷). به پیتی هه موار کردنه وهی ئەم یاسایه ، پیاوان ڕینگه یان پیدراوه به پیچه وانهی یاسای پیشوو به بی ڕاویژ و وه گرنتی ره زامه ندی له ژنی یه که میان هاوسه رگری له گه ل ئافره تانی تر دا بکه ن (ئه نجومه نی نیشتمانی ڕا پۆرت کردنی یاسا ، ۲۰۱۷ ؛ اوبیجی و همکاران ، ۲۰۱۷). له وساو ه ژنان دژ به م یاسایه ناره زایه تی یان نوواند و ئەمه به سووکایه تیکردن به ژنان و سه رچاوه ی مملانیی خیزانی ده زانن و هه ندیک له گروپه ئایینییه کان ئیدعای ئەوه ده که ن که ئەم یاسای فره ژنییه بنه ماکانی هاوسه رگری پیشل ده کات. ئەم میردانه ئەگه ر نه توانن داوا کارییه کانی ئەم چه ند ژنه و بنه ماله که یان جیه جی بکه ن. ئەوه له لایه ن هاوبه شه سیکیسیه کانیانه وه توندوتیژی به ئەزموون ده که ن. ههروه ها تسیکو (۲۰۱۶) له لیکۆلینه وه کهیدا ئەم دیارده ی پشتراست کرده وه. به پشتبه ستن به ئەنجامی لیکۆلینه وه که ی تسیکو له چه ند ولاتیکی ئەفریقیدا په یوه ندیه کی ئه ری نیوان توندوتیژی له لایه ن هاوبه شی سیکی و فره ژنیدا بوونی هه یه. ئەنجامی لیکۆلینه وه کانی مه ک کیون و کهید (۲۰۰۲) لایه نیکی دیکه ی کاریگه ریه کانی دوخی هاوسه رداری له سه ر توندوتیژی دژی پیاوان نیشان ده دن. به پیتی ڕا پۆرتی بلا وکراوی ئەم توێژینه وه ، دوخی هاوسه رداری که سیک ره نگه سه لتی یان هاوسه رداری ، هاوژیانی ، لیکدا برا و یان ته لاقدر او یان ته لاقوه رگرتوو یان بیوه پیاو و بیوه ژن بیت. یه کیک له ئەنجامه سه ره کییه کان سه باره ت به توندوتیژی دوو لایه نه ی خیزانی ئەوه یه که ئاستی ئەم توندوتیژییه له ناو کاپله هاوژینه کان زۆرتریه و له ناو کاپله هاوسه رداره کان یان ئەو کاپلانه ی که په یوه ندییان له سه ر بنه مای ژوان دروست بووه ، که متریه. به گویره ی ئەم ئەنجامانه ئەم ڕیژه له ناو کاپله ته لاقوه رگرتوو و ته لاقدر او ه کاند پیگه یه کی مامناو ه ندی هه یه.

له توێژینه وه ی که لگاریدا ده رکه وت که ڕیژه ی توندوتیژی له ناو کاپله هاوژینه کان دوو ئەوه ندیه ی ئەوانه بوو که هاوسه رداری بوون ، له حالیکدا له ئەندازه گرنتی کوومه لایه نیی گشتیدا سه باره ت به قوربانی کردن له کاندادا ده رکه وت «چوار له سه دی ئەوانه ی که له په یوه ندیه کی باوی کاپلیدا ده زیان ، توندوتیژی هاوسه ره که یان ڕاگه یاند ، له حالیکدا ئەم ڕیژه له ناو ئەوانه ی هاوسه رداری بوون ته نها یه ک له سه د بوو. ئەم بابته هه ر دوو ره گه زی ژن و پیاوی قوربانی ده گرتوه ».

ههروه ها به پیتی ئەنجامه وه ده سه ته اتوو ه کانی ئەندازه گرنتی نیشتمانی توندوتیژی خیزانی له ویلایه ته یه کگرتوو ه کانی ئەمریکا که له سالی ۱۹۸۵ دا ئەنجام درا ، کاپله هاوماله کان به گشتی زۆرتری ڕیژه ی توندوتیژیان هه بوو و ڕیژه ی توندوتیژی له ناویاندا زۆر زیاتر له کاپله هاوسه رداره کان و ئەو کاپلانه بوو که په یوه ندیه که یان له سه ر بنه مای ژوان و یه کتر بینین بوو. ههروه ها ئەم توێژینه وه ده ریخست که توندی توندوتیژی له ناو کاپله هاوماله کاند زیاتره : “کاپله هاوماله کان نه ک هه ر زۆرتری مه ترسی توندوتیژیان له سه ره ، به لکوو له بهر ده م هه ره شه ی مه تر سیدارترین جوړه کانی توندوتیژدان .»

هه رچه نه د ڕیژه یه کی که می ئەندازه گرته کان داتای په یوه ست به هاوسه ره ته لاقدر او ته لاقوه رگرتوو ه کانیان هه بوو ، به لام لیکۆلینه وه کانی دیکه ده ریانه ستوو ه که ڕیژه ی توندوتیژی

دوولایه‌نه‌ی خیزانیی له ناو کاپله‌هاوماله‌کان تا راده‌یه‌ک زۆره. یه‌کیک له‌و‌روونکردنه‌وانه‌ی که بۆ مه‌ترسیی زیاتری توندوتیژیی خیزانی له ناو کاپله‌هاوماله‌کاندا ده‌خړیته‌و‌ئو‌ئو‌یه‌که «رهنگه‌ کاپله‌هاوماله‌کان زیاتر له‌و‌کاپلانه‌ی که‌هاوسه‌ردارن و‌ئو‌کاپلانه‌شی که‌په‌یوه‌ندیان له‌سه‌ر بنه‌مای ژوان و‌یه‌کتربینینه‌گۆشه‌گیر بین ... که‌ئهم دۆخه‌له‌وانه‌یه‌زه‌مینه‌بۆ ده‌رکه‌وتنی ر‌ه‌فتاری توندوتیژانه‌خۆش بکات.»

هه‌ندی‌ک له‌توێژه‌ران ئاماژه‌یان به‌په‌یوه‌ندیی له‌نیوان بوون یان نه‌بوونی مندال و‌ئاستی توندوتیژی کردووه. به‌پێچه‌وانه‌ی دۆخی‌هاوسه‌رداری، په‌یوه‌ندیی نیوان بوون یان نه‌بوونی مندال و‌توندوتیژیی خیزانی کاریک‌ی هه‌ر‌وا‌ئاسان نییه‌و‌ئهنجابه‌کانی توێژینه‌وه‌کان تا راده‌یه‌ک دژ به‌یه‌کن. بۆ‌نموونه‌له‌توێژینه‌وه‌ی که‌لگه‌ری،‌هاوسه‌ره‌بێ‌منداله‌کان له‌چاو‌ئو‌هاوسه‌رانه‌ی که‌مندالیان هه‌یه‌ر‌ژێه‌ی توندوتیژیی خیزانیان زیاتره،‌هه‌رچه‌نده‌ئهم دۆخه‌له‌وانه‌یه‌«زیاتر‌وابه‌سته‌به‌ته‌مه‌ن و‌ماوه‌ی‌هاوسه‌رگیری بێ‌نه‌ک‌دایک و‌باوکایه‌تی.» له‌به‌رامبه‌ردا،‌یه‌که‌م‌ین‌ئهن‌دازه‌گرتنی نیشتمانیی سه‌باره‌ت به‌توندوتیژیی خیزانی له‌ویلایه‌ته‌یه‌گه‌رتووه‌کانی ئەمریکا (۱۹۷۵-۷۶) ده‌ریخست که‌«هاوسه‌رئازاری دژ به‌ژنان و‌پیاوانی بێ‌مندال که‌م‌بووه‌و‌به‌زیادبوونی هه‌ر‌مندالێک تا‌شه‌ش‌مندال‌هاوسه‌رئازاری زیاد‌ده‌کا‌و‌له‌و‌مالانه‌ی که‌شه‌ش‌مندال‌یان زیاتریان هه‌یه‌هاوسه‌رئازاری‌بوونی نه‌بوو. ئهن‌دازه‌گرتنی‌تاوان له‌به‌ریتانیا به‌م‌ئهنجابه‌گه‌یشت که‌مندالان ر‌ه‌نگه‌هه‌ندی‌ک‌جار‌سکلی‌گرژی‌نیوان‌دایک و‌باوک‌بگه‌شینه‌وه‌.»

به‌لام‌جیا له‌باری‌هاوسه‌رداری،‌هه‌ندی‌ک‌له‌لیکۆلینه‌وه‌کان کارگه‌ریی‌چۆنیه‌تی‌هاوسه‌رگیرییان له‌سه‌ر‌توندوتیژی‌دژی‌پیاوان‌تاوتوێ‌کردووه. ئهم‌فاکته‌ره‌که‌له‌که‌م‌لیکۆلینه‌وه‌دا باسی‌لیوه‌کراوه،‌هاوسه‌رگیریی نه‌شیاوه. ر‌ه‌حیمی،‌عارفی و‌مورادی‌زاده (۱۳۹۴ هه‌تاوی) (به‌نقل از قاضی‌زاده و‌همکاران، ۱۳۹۷) گه‌یشتنه‌ئو‌ئهنجابه‌ی که‌له‌نیوان ر‌ه‌زاهه‌ندیی‌هاوسه‌ریتی له‌ناو‌ئو‌که‌سانه‌ی که‌له‌ر‌یگه‌ی‌دۆستایه‌تی و‌دژایه‌تی‌بنه‌ماله‌وه‌هاوسه‌ره‌که‌یان هه‌لب‌ژاردووه‌و‌به‌به‌راورد‌به‌و‌که‌سانه‌ی که‌له‌ر‌یگه‌ی‌ئاشنایه‌تی و‌ر‌ه‌زاهه‌ندیی‌خیزانه‌وه‌هاوسه‌ره‌که‌یان هه‌لب‌ژاردووه‌و‌هه‌روه‌ها‌ئو‌که‌سانه‌ی که‌له‌ر‌یگه‌ی‌ناسینی‌پێشوه‌خته‌و‌هاوسه‌رگیریی‌زۆره‌ملیوه‌هاوسه‌ره‌که‌یان هه‌لب‌ژاردووه‌جیاوازییه‌کی‌مانادار‌به‌دی‌ده‌کری‌و‌ئو‌که‌سانه‌ی که‌هاوسه‌ره‌که‌یان له‌ر‌یگه‌ی‌ئاشنایه‌تی و‌ناسیاوی و‌ر‌ه‌زاهه‌ندیی‌خانه‌واده‌وه‌هه‌لب‌ژاردووه،‌ئاستی‌ر‌ه‌زاهه‌ندیی‌هاوسه‌ریتی له‌ناویاندا زیاتره.

هه‌ندی‌ک‌له‌توێژه‌ران (سلیمی و‌همکاران، ۱۳۹۹) ئاماژه‌یان به‌تایبه‌تمه‌ندییه‌حه‌شیمه‌تناسی و‌دیمۆگرافیه‌کانی‌ئهم‌ه‌واره‌کردووه‌که‌ئهو‌یش‌لاویه‌تی و‌که‌مه‌تمه‌نیی‌هاوسه‌ره‌کانه. به‌پێی ئهنجابه‌کانی هه‌ندی‌ک‌لیکۆلینه‌وه،‌توندوتیژیی‌دوولایه‌نه‌له‌نیوان‌هاوسه‌ره‌جه‌وانه‌کاندا له‌توندوتیژیی‌دوولایه‌نه‌ی له‌نیوان‌هاوسه‌ره‌پیر و‌به‌ته‌مه‌نه‌کان زیاتره. بۆ‌نموونه‌توێژینه‌وه‌ی‌مۆری له‌به‌ریتانیا ده‌ریخست که‌«ر‌اپۆرت‌کردنی‌قوربانی‌بوونی‌به‌رده‌وام‌یان‌زۆره‌ملی له‌ناو‌گرووپه‌ته‌مه‌نییه‌

جهوانه کاندای زوړترین پږه‌ی هه‌یه و له‌گه‌ل هه‌لکشانې ته‌مهن پږه‌ی راپوړتکردن که‌م ده‌بیته‌وه». له‌یه که‌م راپرسی نیشتمانی له‌سهر توندوتیژی خیزانی له‌ ویلايه‌ته به‌گرتووه‌کانی ئەمریکا (۱۹۷۵-۱۹۷۶) که‌ کاپله‌ هاوسه‌رداره‌کان یان خاوه‌ن ژيانه‌ هاوبه‌شه‌کانی وه‌ک نمونه‌ به‌کار هی‌نا، ده‌رکه‌وت که‌ توندوتیژی له‌ خیزانه‌ گه‌نجه‌ کاندایاتره، به‌تایبته‌ ئه‌وانه‌ی ته‌مهنیان له‌ خوار ۳۰ ساله‌ویه (استراوس و همکاران، ۱۹۹۲). ئه‌ندازه‌گرتنی که‌لگاری ده‌ریخست که‌ توندوتیژی دوولایه‌نه «به‌تایبته‌ له‌ ناو هاوسه‌ره‌ جه‌وانتره‌کان و له‌ ناو ئه‌وانه‌ی که‌ ماوه‌ی هاوسه‌رگریبه‌ که‌یان که‌متر له‌ هه‌شت ساله‌، ئاشکرا ده‌بیت» (برینک‌هوف و لوپری، ۱۹۸۸). ئه‌م دۆزینه‌وانه‌ وای کردووه‌ کومه‌لیک توپژهر پیشنیار بکه‌ن که‌ «پیده‌چې سهرچاوه‌ی هاوسه‌رئازاری و لاوازبوونی په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌ریتیبه‌کان ره‌گ و رپشه‌ی بجیته‌وه‌ سهر قوناغه‌کانی هاوسه‌رگری» (اولری و کرولی، ۱۹۸۶). ستراوس و هاوکاره‌کانی (۱۹۸۰) چوار روونکردنه‌وه‌ی ئه‌گه‌ری بو‌ئاستی به‌رزی توندوتیژی له‌ نیوان هاوسه‌ره‌ گه‌نجه‌کان ده‌خه‌نه‌ روو: (۱) ئه‌وه‌ی که‌ گه‌نجان زیاتر توندوتیژیان لی ده‌وه‌شیته‌وه‌؛ (۲) هاوسه‌ره‌ جه‌وانتره‌کان دوو که‌سن که‌ فیر ده‌بن پیکه‌وه‌ بژین و گوړانکاری په‌یتا په‌یتا و توند به‌ئهموون ده‌که‌ن؛ (۳) ئه‌گه‌ری له‌بهر به‌که‌ه‌لوه‌شانه‌وه‌ی هاوسه‌رگریبه‌ نویکان زیاتر بووه‌؛ و (۴) توندوتیژی له‌ ناو خانه‌واده‌دا له‌ زیادبووندايه‌ (استراوس و همکاران، ۱۹۸۰). وه‌ک ده‌رکه‌وت هوکاری دووهم له‌ لایه‌ن دووهم توپژینه‌وه‌ی نیشتمانی توندوتیژی خیزانی له‌ ویلايه‌ته به‌گرتووه‌کانی ئەمریکا (۱۹۸۵) ر‌ه‌ت کراوته‌وه‌ که‌ پیشانی دا پږه‌ی بلاو‌بوونه‌وه‌ به‌ شیوه‌یه‌ کی زوړ سهرنج‌ر‌اکیش هاوشیوه‌ی به‌که‌مین راپرسی نیشتمانی توندوتیژی خیزانی له‌ ویلايه‌ته به‌گرتووه‌کانی ئەمریکایه‌ (۱۹۷۵-۱۹۷۶).

سهرباری ئه‌مه‌ توپژهرانی دیکه‌ داتا‌کانی دوو راپرسی نیشتمانی توندوتیژی خیزانیان له‌ ئەمریکا شی کردوته‌وه‌ و نه‌یانتوانی په‌یوه‌ندی نیوان ته‌مهن و توندوتیژی هاوسه‌ریتی روون بکه‌نه‌وه‌. تاکه‌ حاله‌تی ده‌گمهن و ئاوارته‌ بو‌ په‌یوه‌ندی به‌هیزی نیوان لاویه‌تی و توندوتیژی دوولایه‌نه‌ی خیزانی ئه‌وه‌یه‌ که‌ هاوسه‌ره‌ خانه‌نشینه‌کان له‌ ئاست به‌کتر شهرانگیزترن. بو‌ نمونه‌ لیکدانه‌وه‌ی که‌لگاری شیکاریبه‌ کی جیای بو‌ هاوسه‌ره‌ به‌سال‌چوو‌ه‌کان ئه‌نجام دا و بو‌ی ده‌رکه‌وت که‌ ئه‌و هاوسه‌رانه‌ی له‌ قوناغی خانه‌نشینیدان له‌ چاو‌ئو‌ هاوسه‌رانه‌ی که‌ له‌ قوناغی پیش خانه‌نشینین پږه‌ی توندوتیژیان به‌رامبه‌ر به‌یه‌کتر زیاتره. که‌واته‌ “هه‌ندې به‌لگه‌ هه‌یه‌ که‌ پیشان ده‌دا ته‌مهن و توندوتیژی له‌ نیوان هاوسه‌ره‌ کاندای په‌یوه‌ندیبه‌ کی چه‌ماوه‌بیان هه‌یه‌.” ئه‌نجامه‌ هاوشیوه‌کانی ئه‌ندازه‌گرتنی تاوانه‌کانی به‌ریتانیا پیشانی دا که‌ “هه‌رچه‌نده‌ له‌ گه‌ل هه‌لکشانې ته‌مهن مه‌ترسیی ده‌ستدریژی بو‌ سهر هاوبه‌شی سیکسی بو‌ژن و پیاو که‌م ده‌بیته‌وه‌، به‌لام کوتایی پی‌ نایه‌ - نزیکه‌ی له‌سه‌دا به‌کی که‌سانی سه‌رووی ۴۵ سال له‌ سالی ر‌اب‌ردودا له‌ لایه‌ن هاوبه‌شیک ده‌ستدریژی کراوته‌ سهریان.” به‌لام مامناوه‌نده‌ گشتیبه‌کان ئه‌وه‌ ده‌رده‌خه‌ن که‌ توندوتیژی دوولایه‌نه‌ له‌ نیوان پیاوانی جه‌حیل و ژنای ئازه‌بدا زوړ زیاتره.

مه‌ک کیۆن و که‌ید (۲۰۰۲) به‌چاوخساندنیک به‌ئه‌ده‌بیاتی دۆخی هاوسه‌رداری، جه‌وانیی هاوسه‌ره‌کان و توندوتیژی دژی پیاوان پێشنیاری ئه‌وه‌ ده‌که‌ن که‌ ئاوێته‌یه‌ک له‌ باری هاوسه‌رداری و دایک و باوکایه‌تی چ په‌یوه‌ندییه‌کی له‌گه‌ڵ توندوتیژی: “ئهو ئه‌فسانه‌ی که‌ هه‌موو کاپله‌ هاوسه‌رداره‌کان به‌ شیوه‌ی یه‌کسان مه‌ترسیی توندوتیژیان له‌ سه‌ره‌» له‌ جی‌ی ئهو داتا‌پانه‌ دانراوه‌ که‌ نیشان ده‌دا توندوتیژی له‌ لایه‌ن هاوبه‌شی سیکسی زیاتر له‌ ناو ئهو ژن و پیاوه‌ گه‌نجانده‌دا زیاتره‌ و له‌ ته‌مه‌نی که‌مه‌وه‌ پیکه‌وه‌ ده‌ژین و منداڵ ده‌خه‌نه‌وه‌. به‌تایبه‌ت ئهو ژن و پیاوه‌ لاوانه‌ی که‌ پێشینه‌ی کێشه‌ی ره‌فتاریان هه‌یه‌ ... رێژه‌ی توندوتیژی له‌ لایه‌ن هاوبه‌شی سیکسیه‌وه‌ له‌ ناو ئهو کاپلانه‌ی که‌ له‌ رێگه‌ی یه‌کترناسین و په‌یوه‌ندیی خۆشه‌ویستییه‌وه‌ هاوژانی ده‌ست پێده‌که‌ن و له‌ ته‌مه‌نیکی که‌مدا منداڵیان ده‌بێ، بۆ دوو هینده‌ زیاد ده‌بێت.”

جگه‌ له‌وانه‌ی باس کران، هه‌ندیک له‌ لیکۆلینه‌وه‌کان ئاماژه‌ به‌ فاکته‌ریکی تر ده‌که‌ن که‌ ده‌توانی کاربگه‌ری له‌سه‌ر چه‌ندایه‌تی و چۆنایه‌تی توندوتیژی دژی پیاوان دابنیت. ئه‌وان پێیان وایه‌ که‌ به‌رپوه‌به‌رایه‌تی خراپی پیاوان له‌ ناو بنه‌ماله‌دا (حسینی و همکارانی، ۱۴۰۰ هه‌تاوی) ده‌توانی پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی پیاوان له‌ ناو خیزاندا نزم بکاته‌وه‌ و په‌راوێزیان بخا و ئه‌مه‌ش زه‌مینه‌ بۆ ژنان دروست بکا که‌ له‌ به‌رامبه‌ریان توندوتیژی بنۆین.

• هه‌لومه‌رجه‌ ده‌ستیوه‌رده‌ ئابوورییه‌کان

هه‌ندیک له‌ لیکۆلینه‌وه‌کان کێشه‌ی ئابووری و بژێویی ژانیان وه‌ک ره‌گی توندوتیژی دژی پیاوان باس کردووه‌ (سلیمی و همکاران، ۱۳۹۹؛ حسینی و همکاران، ۱۴۰۰). له‌م توێژینه‌وانه‌دا هاتوووه‌ که‌ خراپی باری ئابووری پیاوان وای کردووه‌ که‌ گرینگیی ئابووریان له‌ ناو خیزاندا نزم ببێته‌وه‌ و ئه‌مه‌ش فه‌زایه‌کی گونجاو بۆ ژنان دروست ده‌کا که‌ له‌ دژی پیاوان توندوتیژی بنۆین. به‌ پێی ئه‌نجامه‌ وه‌ده‌سته‌هاتوووه‌کانی توێژینه‌وه‌ی تۆماس (۲۰۱۵) سه‌د و هه‌شتا و هه‌شت که‌سی توێژینه‌وه‌ له‌ سه‌رکراو (۸۲٪) پشتراستیان کردووه‌ته‌وه‌ که‌ ژنان توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌و پیاوانه‌ ئه‌نجام ده‌ده‌ن که‌ له‌ خه‌رجی ماله‌وه‌دا به‌شداری ناکه‌ن. ئهو پێی وایه‌ بێتوانایی پیاوان له‌ دابینکردنی خه‌رجیه‌کانی ژانیان هۆکاری سه‌ره‌کی ئازاردانیان له‌ لایه‌ن ژنانه‌. ئه‌م ئیدیعه‌یه‌ له‌ لایه‌ن ۸۷ له‌سه‌دی به‌شداربووانی ئه‌م توێژینه‌وه‌ پشتراست کراوه‌ته‌وه‌. له‌ راپۆرتیکدا که‌ له‌ ۴۱ حوزه‌یرانی (مانگی جوونی زایینی) ۲۰۱۵ له‌ رۆژنامه‌ی ده‌یلی گرافیکدا بلاو کراوه‌ته‌وه‌ نیشان ده‌دا که‌ چۆن ژنیک به‌ هۆی بیکاری و نه‌توانینی له‌ دابینکردنی خه‌رجیه‌کانی ژیان، به‌ چه‌قۆ هێرشێ کردووه‌ته‌ سه‌ر هاوبه‌شه‌ پیاوه‌ی خۆی.

له‌وانه‌یه‌ پیاوانی قوربانی توندوتیژی له‌ رووی ئابوورییه‌وه‌ پشت به‌ ئه‌نجامده‌ری توندوتیژی به‌ستن و هێچ به‌دیله‌یکی راسته‌قینه‌ی دیکه‌یان نه‌بێت. له‌وانه‌یه‌ هاوبه‌شه‌که‌یان هه‌موو کاروباری داراییانی کۆنترۆڵ کردبێ و ده‌ستراگه‌یشتنیانی به‌ پاره‌، چه‌ک، یان به‌لگه‌نامه‌ (گه‌لا) نرخداره‌کان بریپێت. له‌م

جوړه بارودوخانه دا، پیاوانی قوربانۍ توندوتیژی له وانه یه نیگه ران بن که نه گهر نه و په تار توندوتیژانه راپورټ بکهن، هاو به شه سیکیسه که یان کاره که ی که زور جار تاکه سه رچاوه ی داها تی خیزانه، له ده ست بدات (گروپۍ ستراتیژی توندوتیژی خیزانۍ کینت و میدوه ی، ۲۰۱۰).

پرسی وابه ستیه یی داریی پیاوان که تا راده یه کی زور له ژیر کاریگه ریی باری کومه لایه تی - تابووریدایه، په یوه ندی راس ته وخو ی به زیاد بوونی ئاستی توندوتیژی دژی پیاوانه وه هیه (فیروز جاییان و رضایی چراتی، ۱۳۹۳؛ غلامزاده و همکاران، ۱۳۹۷؛ ناوه ندی کونترول و پیشگیری له نه خو شیه کان، ۲۰۲۰؛ اسماعیلوا، ۲۰۱۵؛ کالوچه و همکاران، ۲۰۱۵؛ سماه گن و منگیسته، ۲۰۱۵؛ ریکخراوی ته ندروستی جیهانی ۲۰۱۵). به له بهر چا وگرتنی ریزه ی زوری بیکاری پیاوان له ولاتی کینیا که له سه دا ۹.۳۹ راپورټ کراوه (اقتصاد جهانی، ۲۰۱۹) و زوریک له پیاوانی دیکه که له ئیشه کاتیبه کاند کار ده کهن، کومه لیک ی زور له م پیاوانه پشت به هاوتا ژنه کانیان ده به ستن و مه ترسیی نه وه یان له سه ره که هاو به شه سیکیسه که یان له دژیان توندوتیژی بنوین.

نویجی و هاوکارانی (۲۰۱۷) و مونگار و هاوکارانی (۲۰۱۸) هم ئیدیعایه یان له توپزینه وه کانیاندا پشتر است کرده وه که تیدا پیاوان به پیکه ی کومه لایه تی - تابوور یی نرم زه مینه بو تاوانکاری ژان له رژاوا و ناوه ندی کینیا خو ش ده کات. هه روه ها تسیکو (۲۰۱۶) و ئیدواردز^۱ (۲۰۱۵) زیاد بوونی توندوتیژی له دژی پیاوانیان له گهل ه لکشان ی تاوانکاری له ناو پیاوانی بیکاریان که مداهات له چند ولاتیکی دیکه ی نه فریقاییان پشتر است کرده وه.

توپزینه وه ی سووان و هاوکاران (۲۰۰۸-۰۱-۰۱) نشان ده دا که زیاد بوونی توندوتیژی دژی پیاوان په یوه ندی به زیاد بوونی گیر ده بوون به کحوول له ناو پیاوانی ته من ۲۵ بو ۳۴ ساله وه هیه. به پیی هم توپزینه وه ده رکه وتووه که هم پیاوانه بی ئومیدن که بو دابینکردنی بژیوی خانه واده کانیان تیده کوشن. هه روه ها داهیر (۲۰۱۲) ئاماژه ی به وه کرده وه که لیدانی پیاو له کینیا زور باو بووه. له گهل ه لکشان وه ی پیاوان بو سوووری خراپی مه یخواردنه وه و بیکاری، ژان له هیزی کاردا جیکه یانیان گرتو ته وه. نه و پیاوانه ی که وه ک نه وه ی کومه لگا و فهره نگی نه فریقا چاوه روانییان لی ده کا ناتوانن بژیوی خیزانه کانیان دابین بکهن، له وانه یه تووشی ئازاردانی تابووری و جه ستیه ی و ته نانه ت ده روونیش ببنه وه.

• هه لومه رجه ده ستیوه رده ره کومه لایه تی و فهره نگیه کان

کاپالدی و هاوکارانی (۲۰۱۲) (به گیرانه وه له سلیمی و همکاران، ۱۳۹۹) و پرای ئاماژه دان به کاریگه ریی فاکته ره کومه لایه تیبه کان له سه ر روودانی توندوتیژی، باس له وه ده کهن که چند و چوینی پشتیوانی کومه لایه تی له تاک ده توانی ریکخوشکهری توندوتیژی به رامبه ر به نه دمانی

ههروهها ئهم خالەش گرینگه که کاتیک بهها فرههنگیه کان و نۆرمه کۆمه‌لایه‌تییه کان توندوتیژی زیاتر به پرسیکی پیاوانه ده‌زانی و ئهو پیاوانه‌ی که ئامانجی توندوتیژی ژنانن سه‌رکۆنه ده‌که‌ن، باشت‌ر فەزا بۆ زیادبوونی توندوتیژی درژی پیاوان دروست ده‌بیت. بێده‌نگی و راپۆرتنه‌کردن ده‌توانی یه‌کیک له‌هۆکاره‌ گرینگه‌کانی توندوتیژی درژی پیاوان بیت. کاتیک زۆربه‌ی پیاوان تووشی توندوتیژی ده‌بن، بێده‌نگی هه‌لده‌بژێرن و ده‌چنه‌ ناو ئه‌شکه‌وتی ته‌نیا‌یی خۆپانه‌وه. جگه‌ له‌وه‌ش پیاوان به‌هۆی پینگه‌ی تایبه‌تی کۆمه‌لایه‌تی خۆیان و ترس له‌تیتالی و گالته‌پیکران پێیان خۆش نییه‌ له‌سه‌ر بارودۆخی خۆیان بدوین و هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌ش ئهو تاوانانه‌ی که به‌رامبه‌ریان ئه‌نجام ده‌درین به‌شاراوه‌ی ده‌مبێتته‌وه (قاضی، زاده و همکاران، ۱۳۹۷ هه‌تاوی).

کۆکس و هاوکارانى ۴ (۱۹۹۹) باوەريان وايه که پياوانى قوربانى توندوتىژى له گىرانهوى نه‌هامه‌تيه کانيان شهرم ده‌که‌ن. وا دياره گىرانهوى يان راپۆرتکردنى رۆدواوه توندوتىژه کان که پياوان ده‌بنه چه‌قى سه‌رنج، قه‌لاى ريز و حورمه‌تى پياوسالاريان ده‌رووخىنى و هه‌ر بۆيه هه‌موو پياويک هه‌ست ده‌کا ناچاره که پيداگرانه بپياريزي. هه‌روه‌ها ده‌ستدرىژى سىکسى بۆ سه‌ر پياوان له‌لايه‌ن ژنانه‌وه زۆر به‌هه‌ند وه‌رناگيرى، چونکه ئه‌و باوه‌ره هه‌يه که ژنان له‌رووى بابۆلۆژيه‌وه پىکهاته‌ى ئه‌نجامدانى ده‌ستدرىژى سىکسيان نيه‌يه. به‌م شۆه به‌گشتى قبوول کراوه که که‌م راپۆرتى ده‌ستدرىژى سىکسي پياوانه و توندوتىژى سىکسى دژى پياوان بوونى هه‌يه. ئه‌م ئىدعايه له‌لايه‌ن زۆر لىکۆلنه‌وى ديه‌که‌شه‌وه پشتراست کراوه‌ته‌وه (باچمن و تيلور ° ۱۹۹۴؛ سيواکوماران

1. Frieze & Browne
2. Herzberger
3. Pagelow
4. Coxell et al.
5. Bachman & Taylor

۲۰۰۷؛ استانکو و هوېدل^۱، ۱۹۹۳؛ فېلسون و پیر^۲، ۲۰۰۵؛ اشوری^۳، ۱۹۸۱؛ لافری^۴، ۱۹۸۰؛ به گېرانوه له دوبه و همکاران، ۲۰۱۸).

• هه لومه رجه ده ستیوه ردهر جه سته ییه کان

جگه له وه هه لومه رجه ی که باس کرا هه ندیک له توپژهران ئاماژه به وه هه لومه رجه ده کهن که توندوتیژی دژى پیاوان تیاند اړوو ده دا که په یوه نندى راس ته وخویان به بارودوخى جه سته ییانه وه هیه. له و توپژینه وانه ی که ئه نجام دراو لاوازی سیکسى و ئالوده بوون به کحوول و ماده هوشبهره کان پتر له حالته کانی دیکه گرینگى پیدراوه.

سه لیمى و هاوکارانى (۲۰۱۹) ئاماژه یان به لاوازی سیکسى پیاوان و کاریگه ریه که ی له سه ر توندوتیژی ژنان به رامبه ر به پیاوان کردوه. جگه له وهش، به گویره ی ئه نجامى توپژینه وه کانی هاووی (۲۰۱۵)، ۸۰، ۱ له سه دى به شداربوان پیاوان وایه که لاوازی سیکسى پیاوان له ناو پیخه فدا هوکارى ئازاردانى پیاوان له لایه ن ژنه کانیا نه وه یه. زوره ی وه لامده ره وه کان رایانگه یاند که ئه و پیاوان/کورپانه ی که به شداربیان له م چالاکیانده کردوه، زیاتر له لایه ن هاوبه شه ژنه کانیا نه وه ئازار ده دران.

هه روه ها هه ندیک لیکوآینه وه (قاضى زاده و همکاران، ۱۳۹۷؛ استیت و همکاران، ۲۰۰۴ و سیمونز و همکاران، ۲۰۰۸) باسیان له کاریگه ریه کانی به کاره ینانى کحوول و ماده هوشبهره کان له سه ر توندوتیژی دژى پیاوان کردوه. به گویره ی را و بوچوونى ئه وان، ئه و پیاوانه ی که مه یلى خوکوژیان هیه یان ئه زمونى خوکوژى ناسه رکه وتوویان هه بووه، ئامانجیکى گونجاو بو ژنه ئازارده رکانن. به پى ئه نجامى لیکوآینه وه که ی توماس (۲۰۱۵)، ۸۷ له سه دى ئه و که سانه ی لیکوآینه وه یان له سه ر کراوه، له سه ر ئه وه هاوړا بوون که ژنان ئه و هاوبه شه پیاوانه ئازار ده دن که ئالوده به ماده ی هوشبهر و کحوولن. هوکاره گرینگه کانی دیکه که مه ترسى تووشبوون به توندوتیژی دژ به هاوبه شى سیکسى له پیاواندا زیاد ده کهن و له توپژینه وه خوینراوه کاند باس کراون بریتین له: وابه سته یى فیزیکی به هاوبه شى زیان (برنت، ۲۰۱۸؛ ONS، ۲۰۱۸)، پیری و به سالآچووی (ملچى یور و همکاران، ۲۰۱۶)، ده ستینشانکرانى ئه م دوا ییانه ی HIV (برنت، ۲۰۱۸).

ستراتیژییه کانی کرده وه (مامه له ریکارییه کان)

مامه له ریکارییه کان، کرده وه ی به ئامانج و به ئه نقه ستن که بو چاره سه رکردنى کیشه یه ک

1. Stanko & Hobdell
2. Felson & Pare
3. Ashworth
4. LaFree

روو ده‌ده‌ن و کاتی‌ک پروو ده‌ده‌ن، دیارده‌ دروست ده‌بی‌ت (استراوس و کوربین، ۱۴۰۰). لێ‌ره‌شدا ده‌سته‌واژه‌ی ستراتیژیه‌ کانی کرده‌وه‌ یان مامه‌ له‌ ستراتیژیه‌ کان ئاماژه‌ به‌و کرده‌وانه‌ ده‌ که‌ن که‌ تاکی تی‌وه‌ گلاو به‌ دیارده‌ی توندوتیژی دژی پیاوان/کور‌ان به‌ ئاگادارییه‌وه‌ ئه‌م کرده‌وانه‌ هه‌لیده‌بژی و به‌ ئه‌نجامدانی دیارده‌ی توندوتیژی دژی پیاوان/کور‌ان بی‌چم ده‌گری‌ت. له‌ دیارده‌ی توندوتیژی دژ به‌ پیاوان، دوو گروپی چالاکان شیاوی ده‌ست‌نیشانکردن؛ ئه‌نجامده‌رانی توندوتیژی که‌ زۆربه‌ یان ژن، و قور‌بانیانی توندوتیژی که‌ هه‌موویان پیاو/کور‌ان. له‌سه‌ر بنه‌مای ئه‌م دابه‌شبوونه‌، ده‌توانین دوو ده‌سته‌ له‌ ستراتیژیه‌ کان لیک‌ جیا بکه‌ینه‌وه‌؛ ستراتیژی په‌لاماردان که‌ زۆر جار له‌ لایه‌ن ژنه‌ توندوتیژه‌ کانه‌وه‌ ده‌گیر‌ینه‌ به‌ر، و ستراتیژی به‌رگری که‌ پیاوانی قور‌بانی توندوتیژی له‌ به‌رامبه‌ر توندوتیژیدا ده‌یگر‌نه‌ به‌ر.

• ستراتیژیه‌ هی‌رشه‌رییه‌ کان

ئه‌وه‌ی ژنانی ئه‌نجامده‌ری توندوتیژی ده‌یکه‌ن بۆ ئه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان به‌ کرده‌وه‌ پروو بدا، چه‌ندین جو‌ر و فۆرمی هه‌یه‌ که‌ له‌ تو‌یژینه‌وه‌ خو‌ینراوه‌ کاندایاس‌ کراون. به‌لام په‌نجه‌ رادا‌شتن بۆ هه‌موویان به‌بێ پۆل‌نکردن زۆر در‌یژ ده‌بی‌ته‌وه‌. به‌م پێیه‌ به‌ کو‌به‌ندی ئه‌وه‌ی له‌ لیک‌و‌لینه‌وه‌ خو‌ینراوه‌ کاندایاتو‌وه‌، ئه‌ده‌بیاتی ئه‌م باب‌ه‌ته‌ له‌ پین‌ج ده‌سته‌دا کورت ده‌که‌ینه‌وه‌ و نموونه‌ کان له‌ ژیر ئه‌م ده‌ستانه‌دا داده‌نێن. توندوتیژییه‌ جه‌سته‌یی یان فیزیکییه‌ کان، توندوتیژییه‌ ده‌روونی یان سو‌زدارییه‌ کان، توندوتیژییه‌ سیکسییه‌ کان، توندوتیژییه‌ ئابوورییه‌ کان و توندوتیژییه‌ کو‌مه‌لایه‌تییه‌ کان له‌ گرینگترین جو‌ره‌ کانی توندوتیژین که‌ له‌ تو‌یژینه‌وه‌ خو‌ینراوه‌ کاندایاما‌ژه‌ یان پیک‌راوه‌، که‌واته‌ ئه‌و ستراتیژانه‌ی که‌ ژنان ناچار به‌ به‌کاره‌ینانی توندوتیژی دژی پیاوان ده‌کا، به‌ هه‌مان شێوه‌ له‌م پۆل‌نبه‌ندییه‌دا جی‌گیر ده‌ک‌رین.

■ ستراتیژیه‌ جه‌سته‌یی یان فیزیکییه‌ کان

ژنانیش دژی می‌رده‌کانیان توندوتیژی جه‌سته‌یی به‌کار ده‌هینن. به‌لام ئاستی توندوتیژییه‌ که‌ یان به‌ به‌راورد له‌ گه‌ل پیاوان که‌م‌تره‌. له‌م باره‌وه‌ ده‌توانین ئاماژه‌ به‌ لیدان و بریندارکردن و جو‌ره‌ کانی وه‌ کوو لیدان، شکاندنی ئه‌ندامه‌ کانی جه‌سته‌، سووتانی ئه‌ندامه‌ کانی جه‌سته‌، پال‌پێوه‌نان، زلله‌ لیدان و هتد بکه‌ین. باوترین جو‌ری ئازاردانی جه‌سته‌یی به‌کاره‌ینانی شه‌ق و زلله‌ بووه‌ و له‌ هه‌ندی‌ حاله‌تدا که‌ ره‌سه‌ی بریندارکردن به‌کاره‌ینراوه‌ (آقابیکولی و آقاخانی، ۱۳۸۶). به‌ پێی تو‌یژینه‌وه‌یه‌کی ئه‌نجامدراو له‌ لایه‌ن پوو‌چیرت و هاوکاران (۲۰۰۴)، له‌ وڵاتی ئه‌لمانی، پیاوان لانیکه‌م جار‌یک یان له‌ هه‌ندی‌ حاله‌تدا چه‌ندین جار توندوتیژی جه‌سته‌ییان له‌ لایه‌ن دوا‌یین ژنه‌ هاوبه‌شه‌ که‌ یان راپۆرت کردووه‌. ئه‌م ره‌فتارانه‌ به‌م شێوه‌ راپۆرت کراون: پال‌پێوه‌نان (۱۸ له‌سه‌د)، زلله‌ لیدان (۹ له‌سه‌د)، لیدان یان پرووشاندن (۷ له‌سه‌د)، شه‌ق تیه‌ه‌لدانی به‌ ئازار یان چ‌رنوک

گرتنیک که جهسته ی بریندار بکا (۵ لهسه د)، و وه برینگه خستنی شت به ره و لای میرد (۵ لهسه د). به پیی ئه نجامی ئه م توژیینه وه، وه لآمده ره وه کان لانیکه م یه ک جار به هو ی توندوتیژی خیزانییه وه بریندار بوون.

توندوتیژی یان به دره قناری جهسته یی له لایهن هاوبه شی سیکسییه وه وه ک داپه ریکی به ئه نقه ست پیناسه ده کری که ده توانی بیته هو ی زیانگه یاندن و بریندارکردن، له پا خستن و یان مهرگ له لایهن هاوبه شیکی نزیکه وه (بریدینگ و همکاران^۱، ۲۰۱۵؛ اسمیت و همکاران^۲، ۲۰۱۷). تاوانباران له وانه یه بو ئه نجامدانی کرده وه هیژ و زه بر، شت، چه ک یان کوئترۆلکهره کان به کار بهینن. ئه م کردارانه بریتین له لیدان، خنکندن، قژکیشان، سووتاندن، تهقه کردن، برین به شتیکی تیژ، یان کوئترۆلکردن له ریگه ی جهسته وه.

قوربانیا نی پیاو له میدیاکانی کینیدا خراپترین حاله تی توندوتیژی جهسته ییان راپۆرت کرده وه که ئه م حاله ته توندوتیژیانه ئه مانه ن ریژه ی زۆری برینی ده موچاو و جهسته و سووتانی به ئاگر و شله ی گهرم (موهیندی^۳، ۲۰۱۸). ئه م راپۆرت له گه ل ئه وه ئه ده بیاته ی که ژنانی تاوانبار زیا نی جهسته یی توند به هاوبه شه کانیا ن ده گه یینن به به راورد له گه ل پیاوانی تاوانبار یه ک ده گریته وه (سوان و همکاران، ۲۰۰۸). ئۆبیجی و هاوکارانی له لیکۆلینه وه کانیا ن له نیامیرای و لاتی کینیا (۲۰۱۷) ده ریا نخت که زیاتر له ۶۵ لهسه دی پیاو قوربانیه کان تووشی برینداربوونی وه کوو برینی قوول، شکاندنی ئیسک، زیانگه یشتن به چاو و شکانی ددان بوون. به پیی توژیینه وه یه کی دیکه که له ئه فریقا له لایهن تۆجین و لۆتادا (۲۰۱۸) ئه نجام دراوه، به ئاوردانه وه له وه ی که نۆر مه فره ههنگیه کان ناهیلن پیاو پکی ئه فریقی ئه گه ر له لایهن ژنیک یان مندالیکه وه لیتی بدری، هاوار بکا، له وانه یه ئه و پیاو به ئه نکه له کوئاییدا به شق و لیدان بمریت. جوړه کانی تری لیدانی پیاوان بریتین له: شق لیدان، رشتنی ئاوه کوول له کاتی خهوتن یان رشتنی ئاوه کوول به سه ر پیاوی بیتاوان، برینی ئه ندامی زاوژی پیاو، بیژی زاره کی و قسه ی ناشرین، برینی ئه ندامانی جهسته، رشتنی به نزمین به سه ر پیاوانی قوربانی و ئاگر تیه ردانیان و تاراندنیان، قامچی لیدان، وه برینگه خهستنی کورسی، چوار پایه، قاپ و کهوچک و که ره سه ی دیکه ی ناوما ل به ره و لای پیاو که، به تایبه ت دوا ی ئه وه ی له ماله وه نا کوکی و شه ر دروست بوو بیت.

به پیی توژیینه وه ی کووری و هاوکارانی (۲۰۰۲)، توژیینه وه کان به رده وام ده ریده خه ن که ژنان زیاتر له پیاوان له هیرشه کانیا ندا چه ک به کار ده یینن (۸۰ لهسه د بو ژنان و ۲۰ لهسه د بو پیاوان). ژنان زیاتر پتیا ن خو شه شت بکه نه برینگه، شه پلاغه و زلله بووه شیین، شق بخه ن، گاز بگرن و به شت و که ره سه ی دیکه زیان بگه یینن. توندوتیژی جهسته یی ده توانی سووک یان توند بی،

1. Breiding et al

2. Smith et al.

3. Muhindi

كارىگه‌رى و نىشانه‌كانى ره‌نگه‌ ديار بن يان به هووى سووكبوونى نه‌بىنرئ و له هه‌ندىك حاله‌تدا به لىدان به ده‌ست يان پا (شه‌ق لىدان) و له هه‌ندىك حاله‌تیشدا به ئامپىرى زيانبه‌خسى وه‌كوو قامچى و دار و به‌رده و له هه‌ندىك جارىش ئه‌نجامده‌رانى توندوتىژى چه‌كى سووك و هه‌ندىك جارىش چه‌كى گه‌رم به‌كار ده‌هينن. توندوتىژى جه‌سته‌يى برىتتیه له كرداره‌كانى وه‌كوو شان وه‌شاندن، زلله‌لىدان، پال پيوه‌نان، قژكيشان، وه‌برىنگه‌خستن، گازگرتن، لىدان به‌مست يان شتىك، سووتاندن، ده‌رمانخوارد كردن، گرتنى گه‌روو و خنكاندن و دواچار كوشتن يان هاوسه‌ركوژى (سلىمى و همكاران، ۱۳۹۹ هه‌تاوى).

هه‌روه‌ها باگشاو و هاوكارانى (۲۰۰۰) له توپژينه‌وه‌يه‌كه‌دا له باشوورى ئوسترااليا هه‌ندى داتاي چونايه‌تییان له‌سه‌ر پياوان كو كرده‌وه. ئه‌نجامه‌كانى ئه‌م توپژينه‌وه‌ ده‌ريانخست كه‌ پياوان ژماره‌يه‌كى ئازاردانيان راپورت كرده‌وه كه‌ ئه‌مانه‌ن: هيرشكردنى راسته‌ووخو، تفكردن، چرنوك گرتن، قژكيشان، فرىدان و وه‌برىنگه‌خستنى قاپ و كه‌وچك، په‌لاماردانى له‌ناكاو، شه‌ق تيه‌ه‌لدان و هه‌ره‌شه‌كردنى به‌چه‌قو. له‌ويله‌يه‌ته‌يه‌كه‌گرتووه‌كانى ئه‌مريكا له‌كووى هه‌ر چوار پياو، يه‌ك پياو تووشى توندوتىژى جه‌سته‌يى بووه كه‌ له‌كووى هه‌ر ۷ پياو پياويك له‌لايه‌ن هاوبه‌شيكى نزيكه‌وه (هاوپه‌يمانيى نيشتمانى دژى توندوتىژى خيزانى^۱، ۲۰۱۵) راپورت كراوه. جگه‌له‌وه‌ش ۵ له‌سه‌دى كوشتنه‌كانى پياو له‌لايه‌ن هاوبه‌شه‌ سىكسىيه‌ نزيكه‌كانيانه‌وه‌ ئه‌نجام دراوه.

لىكولینه‌وه‌يه‌كه‌ كه‌ له‌ هيندستان ئه‌نجام درا ده‌ريخست كه‌ باوترين جوړى توندوتىژى جه‌سته‌يى زلله‌ لىدان (۹۸،۳ له‌سه‌د) و كه‌مترين رپژه‌ش لىدان به‌چه‌ك (۳،۳ له‌سه‌د) بووه. راپرسى نيشتمانى ته‌ندروستى خيزان (NFHS) پيشانى دا كه‌ مه‌زنه‌ده‌ كرى ۶۰ هه‌زار ژن به‌بى هيج وروژاندنىك دژى مي‌رده‌كانيان توندوتىژى جه‌سته‌ييان ئه‌نجام داوه. هه‌روه‌ها به‌پى توپژينه‌وه‌ي فیرما و كافالتييا^۲ (۲۰۲۱) له‌ هيندستان توندوتىژى جه‌سته‌يى ده‌توانى زلله‌ لىدان له‌ خو‌بگريت. پال پيوه‌نان؛ لىدان له‌لايه‌ن هاوبه‌شى ژيان، دايك و باوكى ئه‌و، يان له‌لايه‌ن كه‌سانى ئازيزه‌وه. يان وه‌برىنگه‌خستن و فرىدانى شتومه‌كى وه‌كوو موبایل و قاپ و كه‌وچك به‌ره‌و لای مي‌رد. له‌ توندوتىژى فيزيكىدا، زلله‌ لىدان وه‌ك باوترين فورمى توندوتىژى (۹۸،۳٪) و لىدان به‌چه‌ك وه‌ك كه‌مترين جوړى توندوتىژى (۳،۳٪) ده‌ستنيشان كرا. له‌ هه‌ر ده‌ حاله‌ت ته‌نها يه‌ك حاله‌ت هيرشى جه‌سته‌يى جددى بووه.

به‌پى ئه‌نجامى توپژينه‌وه‌ي فیرمه‌ن و هاوكاران^۳ (۲۰۲۱)، له‌ ئه‌لمانیا، به‌گویره‌ي راپورتى قوربانیه‌كان، له‌ نيوه‌ي زياترى حاله‌ته‌كاندا (۵۵،۷٪) توندوتىژى جه‌سته‌يى ناكه‌ره‌سه‌يى بووه، له‌ حالىكداندا توندوتىژى كه‌ره‌سه‌يى يان تيكه‌لىك له‌ توندوتىژى ناكه‌ره‌سه‌يى و كه‌ره‌سه‌يى كه‌متر

1. National Coalition Against Domestic Violence (NCADV)
2. Verma, Arun & Kafaltiya, A
3. Wörmann, X., Wilmes, S., Seifert, D., Anders, S.

راپورت کراوه (۱۷,۴٪، ۲۶,۳٪؛ و به گشتی ۴۳,۷٪). پشکیننی ته‌واوی جه‌سته‌ی قوربانینی توندوتیژی دهریده‌خست که له ۹۴.۶ له‌سه‌دی حالته‌کاندا قوربانیه‌کان بریندار بوون و زیانیان پی گه‌یشتوو. سهرباری ئەمه له پشکینه‌پزیشکی و یاساییه‌کاندا که بۆ قوربانینی توندوتیژی له لایه‌ن هاوبه‌شوه‌هه‌یچ برینداریه‌کیان پیوه‌نه‌بینرا. به‌گویره‌ی راپورته‌کان سه‌باره‌ت به‌شیوازی ئەنجامدانی توندوتیژی دهرکه‌وت که له ۷۹,۰٪ی حالته‌کاندا توندوتیژی به‌که‌ره‌سه‌ی ناتیز و له ۱۲,۰٪ به‌که‌ره‌سه‌ی تیز ئەنجام درابوو. هه‌روه‌ها له ژماره‌یه‌کی که‌می حالته‌کاندا توندوتیژی به‌شت یان که‌ره‌سه‌ی گه‌رمی وه‌کوو (ئاوه‌کوڵ، مۆمی گه‌رم یان بریندارکردنی کاره‌بایی)، چه‌ک و ماده‌ی کیمیاویه‌کان (ماده‌ی پاک‌که‌روه) ئەنجام درابوو.

هه‌روه‌ها به‌پیی لیکۆلینه‌وه‌کانی بۆرمه‌ن و هاوکارانی (۲۰۲۱)، ئەو برینه‌یه‌ی که به‌هۆی که‌ره‌سه‌ی ناتیزه‌کانه‌وه‌ ناوقه‌د به‌ره‌و ژووری بریندار کردبوو (که‌لله‌سه‌ر، دهم و چاو، مل، سنگ، ئەندامانی ناوقه‌د به‌ره‌و سه‌روه) سێ هینده‌ زیاتر بووه له‌ ناوقه‌د به‌ره‌و خوار (سک، پشت، ئەندامی زاوژی، و گلوتیال یان قنگ). زۆرتین زیان و بریندارکردنه‌کان هه‌ی ناوقه‌د به‌ره‌و ژووری جه‌سته‌ی وه‌کوو سه‌ر قۆله‌کان بووه (۴۰,۰٪ له‌سه‌د)، و دواتر ده‌موچاو و مل (۱۴,۹٪؛ ۱۰,۹٪)، سنگ (۷,۷٪)، و که‌لله‌سه‌ر (۳,۲٪) بریندار ببوون. برینداربوونی ناوقه‌د به‌ره‌و خواری جه‌سته‌ی زیاتر له‌سه‌ر قاچه‌کان (۱۲,۶٪) و پشت (۷,۲٪) بووه و به‌ده‌گمه‌ن له‌سه‌ر سک (۲,۸٪) و کوئه‌ندامی زاوژی (۰,۲٪) یان گلوتیال (۰,۵٪) به‌دی کرا.

به‌پیی ئەم توێژینه‌وه‌ له ۷۱,۳ له‌سه‌دی حالته‌کاندا زیاتر له‌به‌شیکی جه‌سته‌ی بریندار ببوو، ئەه‌ویش بریندارکردنی ۹ به‌شی جه‌سته‌یه‌که‌ زیاترین رێژه‌ی بریندارکردنه‌ی برینی به‌هۆی شته‌ی تیزه‌کانه‌وه‌ له‌ ناو به‌قه‌د به‌ره‌و ژوو (۲۸ که‌س) دوو هینده‌ زیاتر له‌ برینه‌کانی ناوقه‌د به‌ره‌و خواره‌ی (۱۲ که‌س) و زیاتر له‌ سه‌ر قۆڵ (۳۵٪)، قه‌فه‌سه‌ی سینگ (۱۲,۵٪)، دهم و چاو و مل (هه‌ره‌یه‌که‌یان ۱۰٪) و که‌لله‌سه‌ره‌ (۲,۵٪). له‌ ناوقه‌د به‌ره‌و خواری جه‌سته‌ی، ۱۰ له‌سه‌دی برینه‌کان له‌سه‌ر پشت و زک، و برینی سه‌ر قاچه‌کان که‌مترین بوو (۷,۵٪) و شوینی گلوتیال یان کولمه‌قنگ (۲,۵٪) به‌دی کرا. له ۲۸,۶ له‌سه‌دی (n=۶) دا راپورته‌کاندا شه‌ش شوینی جه‌سته‌ی زیانیان پیگه‌یشتبوو و بریندار ببوون. به‌گویره‌ی ئەم راپورته‌ی زیاتری بریندارکردن و رووشاندنه‌کان که به‌هۆی نینۆکه‌وه‌یه‌، وه‌ک باوترین برینه‌ی تابه‌ته‌کان ده‌ستنیشان کراون (n=۶۷) و دواتر نیشانه‌کانی گازگرتن (n=۲۹) و نیشانه‌ی چرنۆک گرتن (n=۱۲). له ۸ حالته‌دا هه‌رشه‌ توندوتیژه‌کان شکانی ئیسکی لێ که‌وتوته‌وه‌. له ۱۳ حالته‌دا قوربانیه‌کان باسیان له‌ به‌ده‌ست خنکندن کردوو، که ئەمه‌ش وای کردبوو که له ۵ حالته‌دا ببێته‌هۆی کیشه‌ی قووتدان یان گیرانی ده‌نگ، به‌لام هه‌یچ کام له‌ قوربانیه‌کان بیه‌وشبوونیان رانه‌گه‌یاند (ورمن و همکاران^۱، ۲۰۲۱).

■ ستراتیژیه کانی توندوتیژی سیکیسی

توندوتیژی سیکیسی یان ده ستردیژی سیکیسی بۆ سه ر هاوبه شی نزیک به هر چه شنه ده ستردنیکی ته وایان هه ول بۆ هاو جیی سیکیسی نه خوازاو پیناسه ده کرێ که بریتیه له ده ستردیژی سیکیسی، ناچار کردنی سیکیسی، یان بهرکه وتنی سیکیسی نه خوازاو له لایهن / بۆ سه ر هاوبه شه ژن و پیاوه کان) اسمیت و همکاران، ۲۰۱۷). له م دوایانه دا ئه زمونه نابهرکه وتنییه کانی وه کوو نامه ناردن و به کارهێنانی تۆره کوومه لایه تیه کان (پلا تفرۆمی سۆشیال میدیا)، به تاییه ت له ناو گه وره ساله جه وانه کانداه ک رێگه یه کی هیزه کی و کرده کی بۆ تیوه گلان به په یوه ندیی سیکیسی و هه لکشانی مه ترسیی تووشبوون به IPV سه رنجیان زۆر له سه ره (بوئرمیسترو همکاران^۱، ۲۰۱۴). توندوتیژی سیکیسی ژنان به رامبه ر به پیاوان له ئاستی بچووکه وه ده ست پیده کا واته گرینگ ی پینه دان و بیده نگ ی و خوگرته وه و درێخی کردن له میرد جا یان به هو ی سزادان بی یان شه رم و له روو دامان بی، هه تا ده گاته ئاستی مامناوه ند واته ره چاونه کردنی رێنماییه ته ندروستییه کان و پاک و خاوینی له ش و ئه ندامه سیکیسیه کان، جا به ئه نقه ست بی یان له رووی که مه ترخه مییه وه بی و گرینگینه دان به قسه و ئاره زوو ه کانی هاوسه ر، ره چاونه کردنی خواسته کانی میرد له کاتی سیکس کردن، و له سه ر ئاستی که لانی شدا وه کوو تیرکردنی سیکیسی له ده ره وه ی مال. جگه له تیرکردنی سیکیسی له ده ره وه ی ماله وه نه بی (ناپاکیی هاوسه ریتی) هیچ کام له م جو ره توندوتیژیانه ی که دژ به پیاوان ده کرێ به تاوان نه ناسراون. توندوتیژی سیکیسی به زه خت کردنه سه ر که سی به رامبه ر بۆ سیکس کردن، په یوه ندیی سیکیسی به هه ره شه و زۆره ملێ، جو ره نه خوازاوه کانی په یوه ندیی سیکیسی، په یوه ندیی سیکیسی له کاتی نه گونجاو و په یوه ندیی سیکیسی به زه بر و فشار دیاری ده کریت (مرادی و زندی: ۱۳۸۶، ل ۳۲).

هه ره ها ئه نجامه کانی توژی نه وه ی RLP^۲ جان ها پکینز^۳ نشان ده ده ن که توندوتیژی سیکیسی دژی پیاوان ده توانی چه ندین جو ری هه بی. به پشتبه ستن به م ئه نجامانه، ده سه به ندیه به رفراوانه کان بریتین له ده ستردیژی سیکیسی کو می و زا ره کی، ئه شکه نه جه دانی ئه ندامی زاو زی، له پیاوه تی خستن و نه زۆک کردنی زۆره ملێ، ده ستردیژی سیکیسی به کو مه ل، کو یلایه تی سیکیسی و ناچار کردن یان زۆر لیکردن بۆ ده ستردیژیکردنه سه ر که سانی دیکه.

توژی نه وه کانی پیشووتر ئامازه یان به وه کردووه که رێژه یه کی به رزی ره فتاری سیکیسی مه ترسیدار و نه خو شیه سیکیسیه گواستراوه کان له ناو ئه هاوبه شانه دا راپۆرت کراون که ئه په کانی په یوه ست به سیکس به کار ده هینن، به تاییه تی پیاوانی هاو ره گه زخواز (بوئرمیستر و همکاران، ۲۰۱۴؛ یئو و

1. Bauermeister et al.

2. RLP

3. Johns Hopkins

ان جی^۱، ۲۰۱۶). راپورتی ناوهنده کانی کۆنترۆلکردن و خۆپاراستن له نهخۆشییه کان^۲ در یخست که له ۱۹ ویلایهتی ئەمریکا دا له کۆی هەر سێ ژن ژنیک و له کۆی هەر ۶ پیاو پیاویک له درێژە ی ژیانیدا تووشی یه کیك له جوړه کانی توندوتیژی سیکی بوون (اسمیت و همکاران، ۲۰۱۷) و دهتوانین بێژین له کۆی هەر سێ پیاو پیاویک له لایه ن هاوبهشی نزیکه خۆیهوه دهستدریژی کراوه ته سهر. به گوێره ی ئەم توێژینه وانه، ته مه نی ۱۷ سال یان که متر ته مه نی یه که م قوربانی بوون له سه دا ۱۴ ی پیاوانه، له سه دا ۱۱ ی پیاوان ته مه نی یه که م قوربانی بوون یان نیوان ۱۸ بۆ ۲۸ سال و له سه دا ۴۳ یان دوا ی ته مه نی ۲۵ سالان ده ست پیده کات (اسمیت و همکاران، ۲۰۱۷). کۆک و هاوکارانی^۳ (۲۰۱۶) له توێژینه وه که یاندا بۆ یان ده رکه وت که ۶ له سه دی پیاوانی ته مه ن ۱۸ سال یان زیاتری به شدار بووی توێژینه وه ی رایانگه یاند که له لایه ن ژنیکه وه بوونه ته قوربانیی په یوه ندیی سیکی زۆره ملی. زۆره ی ئەم پیاوانه به به راورد به و پیاوانه ی که له هه مان توێژینه وه دا قوربانیی په یوه ندیی سیکی نه بوون چه ندین هاوبهشی ژنیان هه بوو و ماده ی هۆشبه ریان به کار ده هینا (کوک و همکاران، ۲۰۱۶). به گوێره ی فێرمه ن و هاوکارانی (۲۰۲۱)، توندوتیژی سیکی له لایه ن دوو قوربانییه وه (۱/۲٪) راپۆرت کرابوو، که له حاله تیکیاندا، قوربانییه پیاوه که لێی درابوو و دوو جار له لایه ن هاوبه شه پێشوو پیاوه که یه وه ده ستدریژی کراوه ته سهر (جووتبوون له رێگه ی کۆم یان سیکی کۆمی). له حاله ته که ی دیکه دا، پیاو رایگه یاند که لێی دراوه و دواتر له لایه ن هاوبه شه ژنه که یه وه سیکی زا ره کیی نه خوا زراوی له گه ل کراوه. به پێی راپۆرتی مالیک و نادا^۴ ده شی پیاوانیش ناچار به سیکسکردن له گه ل ئافره تان بکری ن. به ده که لکی سیکی کاتیک روو ده دا که پیاوان نکۆلی له په یوه ندیی سیکس بکه ن. به گوێره ی ئەم لیکۆلینه وه له کۆی هەر هه زار پیاو، ۴/۰٪ پیاوان تووشی توندوتیژی سیکی بوون.

■ ستراتیژه کانی توندوتیژی دهروونی یان سۆزداری

توندوتیژی دهروونی وه ک په یوه ندیی زا ره کی یان نا زا ره کی پێناسه ده کری که مه به ست لێی زیانگه یاندن یان کۆنترۆلکردنی که سیکی دیکه به (اسمیت و همکاران، ۲۰۱۷). رهنگه توندوتیژی دهروونی راسته وخۆ بێ یان له رێگه ی جوړه کانی تری توندوتیژییه وه روو بدات (چیروا و همکاران^۵، ۲۰۱۸؛ اسمیت و همکاران، ۲۰۱۷). له ویلایه ته یه که گرتوو ه کانی ئەمریکا نزیکه ی ۴۸٪ ی پیاوان له ماوه ی ته مه نیاندا له لایه ن هاوبه شه سیکییه که بانه وه شه رانگیزی دهروونی به ئەزموون ده که ن که بریتییه له وه دوو که وتن، بێژی زیی زا ره کی، هه ره شه لیکردن و سوو کایه تی پیکردن (هاوپه یمانیی

1. Yeo & Ng

2. Centers for Disease Control and Prevention

3. Cook et al.

4. Malik and Nadda

5. Chirwa et al., 2018

نیشتمانیی دژی توندوتیژی خیزانی، ۲۰۱۵). ئەم ژنانە هه‌ره‌شه‌ وه‌ک جو‌ریک له‌ کۆنترۆڵکردن به‌کار ده‌هێنن وه‌کوو باج وه‌رگرتن، دا‌براندن له‌ خانه‌واده‌ وه‌ هاو‌ڕێیان، سه‌پاندنی هێز وه‌سه‌لات، ده‌رنه‌پرینی سۆز وه‌خۆشه‌ویستی، کۆنترۆڵکردنی پاره‌، وه‌چه‌وساندنه‌وه‌ له‌ ناو خه‌ڵکدا (کالوخه‌ وه‌ هم‌کاران، ۲۰۲۰؛ هاو‌په‌یمانیی نیشتمانیی دژی توندوتیژی خیزانی، ۲۰۱۵). له‌وانه‌یه‌ ژنان به‌ بێه‌شکردنی می‌رد/هاو‌به‌شی ژبان له‌ مافی سه‌ره‌پرشتیکردنی مندا‌لان یان هاندانی مندا‌لان بۆ ئەنجامدانی توندوتیژی دژی باوکیان، مندا‌له‌کانیان به‌کار به‌پێن بۆ ئەوه‌ی فشاری ده‌روونی له‌سه‌ر هاو‌به‌شه‌کانی ژبانیان دروست بکه‌ن. ئۆبیجی وه‌هاو‌کارانی (۲۰۱۷) له‌ تو‌ژینه‌وه‌که‌یاندا له‌ رۆژا‌وا‌ی و‌لاتی کینیا، بۆیان ده‌رکه‌وت که‌ ۵۵ له‌سه‌دی پیا‌وانی قوربانی رایانگه‌یاند که‌ له‌ ژنه‌کانیان ده‌ترسن وه‌ زۆربه‌یان دا‌وا‌ی یارمه‌تیان له‌ رێبه‌رانی کلێسا‌کانیان کردوه‌.

له‌ روانگه‌ی ده‌روونناسان وه‌راو‌ژکارانی خیزانه‌وه‌، قسه‌ی ناشرین وه‌ک ره‌فتاری توندوتیژ له‌قه‌له‌م ده‌درێت. ئەم قسه‌ ناشرین وه‌ ناخۆشانه‌ زیاتر به‌ شیوه‌ی جێ‌ی‌ودان، به‌کارهێنانی وشه‌ی تفت و تال، سووکایه‌تی پێکردن، گالته‌ و تیتالی پێکردن و ... خو‌ی ده‌نو‌پنیت (سلیمی وه‌ هم‌کاران، ۱۳۹۹). توندوتیژی ده‌روونی به‌ شیوه‌ی ره‌خنه‌گرتنی بێ‌جێ، ده‌م‌پرسی، گالته‌کردن، بێ‌ریزی پێکردن، جێ‌ی‌ودان، تانه‌ و توانج، هه‌ره‌شه‌ی به‌رده‌وامی ته‌لاق وه‌رگرتن، هه‌ره‌شه‌ی به‌رده‌وامی لێسه‌ندنه‌وه‌ی مندا‌له‌کان وه‌ هتد خو‌ی ده‌رده‌خات (اعزازی، ۶۲: ۱۳۸۰). هه‌ندیک جار هه‌لسوکه‌وت وه‌ بیرکردنه‌وه‌ی ژنان ئەندامانی خانه‌واده‌ له‌ دژی پیا‌وان دانه‌ ده‌دات. ئەمه‌ش وا ده‌کا پیا‌و له‌ ماله‌وه‌ که‌متر هه‌ست به‌ ئۆق‌ره‌یی و ئارامیی د‌ل و ده‌روون بکا و خو‌ی له‌ ناو مال و بنه‌ماله‌دا وه‌ک نامۆیه‌ک بپنیت (سلیمی وه‌ هم‌کاران، ۱۳۹۹ هه‌تا‌وی). له‌ روانگه‌ی گانلی وشه‌کنه‌ره‌وه‌ (۱۹۹۶)، که‌ له‌ سه‌لیمی وه‌ هاو‌کارانی، ۲۰۱۰ وه‌رگیراوه‌، توندوتیژی ده‌روونی بریتیه‌ له‌ هه‌ره‌شه‌، هێرشکردنه‌ سه‌ر مو‌لک و سه‌روه‌ت و سامان، په‌لاماردانی ئاژه‌له‌ ماییه‌کان، ئازاردانی سۆزداری، جیا‌کردنه‌وه‌ و گۆشه‌گیرکردن وه‌ به‌کارهێنانی مندا‌لان له‌ دژی پیا‌وان. به‌لام ئەگه‌ر به‌ تیروانینیکی گشتگیرتر له‌ چه‌مکی توندوتیژی خیزانی، به‌تایبه‌ت له‌ ره‌هه‌ندی ده‌روونیه‌وه‌ بروانین، ده‌بینین توندوتیژی هه‌ندیک جار لایه‌نیکی به‌رفراوانتری ره‌فتاره‌کانی وه‌کوو کۆنترۆڵکردنی ره‌فتاره‌کان و دیاریکردنی ئەوه‌ی که‌ پیا‌و ده‌توانی چی بکا یان ناتوانی بیکا، بێه‌شکردن له‌ زانیارییه‌کان، سنو‌وردارکردنی ها‌تو‌چۆ و هتد له‌ خو‌ ده‌گریت (سانزمن وه‌ هم‌کاران، ۲۰۰۰ به‌ گێرانه‌وه‌ له‌ زندی، ۱۳۹۵). سووکایه‌تی و گالته‌ پێکردن دیارترین جو‌ری توندوتیژی ده‌روونیه‌. سووکایه‌تی و گالته‌ پێکردن به‌ که‌سایه‌تی پیا‌و له‌ به‌ر چا‌و مندا‌لان و دۆست و هاو‌ڕێیان و خزم و که‌س ده‌توانی ئاستی متمانه‌ به‌خو‌یی پیا‌و که‌م بکاته‌وه‌. به‌هه‌مان شیوه‌ ژنان به‌ هه‌ره‌شه‌ی لێدان یان هه‌ره‌شه‌ی وه‌برینگه‌ خستنی شت و که‌ره‌سه‌ بۆ می‌رد، به‌د‌ره‌فتاری و ئازاردانی سۆزداری و هاندانی مندا‌لانی خیزان دژی باو‌ک، توندوتیژی ده‌روونی به‌دی ده‌هێنن (سلیمی وه‌ هم‌کاران، ۱۳۹۹ هه‌تا‌وی).

• ستراتیژه کانی توندوتیژی ئابووری

جۆریکی تری توندوتیژی که رهنهگه ژنان به سهر پیاوانی خیزاندا بیهینن، توندوتیژی داراییه که له مانای کلاسیکی توندوتیژییه که ی خۆی زۆر دوور کهوتۆتهوه. ههڕهچهنده سهراچه ئابوورییه کان زۆر جار به دهست پیاوانه وهیه، به لام پیاوانیکیش هه ن که له لایه ن ژنه کانیانه وه تووشی توندوتیژی ئابووری ده بنه وه. بۆ نمونه داواکردنی ئۆتۆمبیلی جیا، کرینی خانوو له گه ره کی باشتی شار، داوا ی پاره له میرد بۆ خه رجیی مال که زیاتر له تیچووی مال ه و پاشه کهوتکردنی ئه و بره پاره بۆ خۆیان و هاوکاری نه کردنی میرد، خراپکردنی (شکاندن) که لوپهل و که ره سه ی میرد، ده سته سه ردا گرتنی زه وی، داها ت به بی ئیزنی میرد و هتد (سلیمی و همکاران، ۱۳۹۹). ئه و ژنه ی که به بی ئیزن و ئیجازه ی میرده که ی ده ست به سه ر مۆلک و مالی میرده که یدا ده گرئ، داگیرکارییه که ی کاریکی نایاساییه. خراپ کردن (یان ئه وه ی که له زمانی عه ره بیدا پپی دهوتری ته خریب) و له سه ر چاوگی ته فعلیه به مانای له ناو بردن و تیکدان و تیکشکاندن (معلوف، ۱۳۷۶) و زیانگه یاندنی به ئه نقه ست به مۆلک و مال یان شتیک که هی که سیکی دیکه یه که له ئه نجامدا سه قه تبوون یان فه وتانی لیده که ویتته وه (ولیدی، ۱۳۷۶ به گپرا نه وه له زندی، ۱۳۹۵). ئه و ئافره ته ی که شتی میرده که ی خراپ ده کا تاوانی خراپکردنی لی وه شاهه ته وه که نمونه ی توندوتیژی ئابوورییه.

ستراتیژه کانی توندوتیژی کۆمه لایه تی: ئه م جوړه توندوتیژییه بریتیه له ریگریکردن له گه شه ی فره هنگی، کۆمه لایه تی و پهروه ده یی، که به شیوه ی جوړاو جوړ له ناو ئه ندامانی خیزاندا ده بینری و نمونه روونه کانی بریتین له سنووردارکردنی پیاو بۆ سازکردنی په یوه ندییه کۆمه لایه تییه کان و دا براندنی کۆمه لایه تی، ریگریکردن له به رده وامیدان به خویندن و فیروونی لیها توویه ک، به شداریکردن له ئه نجومه نه کۆمه لایه تییه کان، سنووردارکردنی په یوه ندییه کۆمه لایه تی و توندوتیژی یان به دره فتاریی کۆمه لایه تی له دژی پیاوان مانای وایه که ژنان بۆ کۆنترۆلکردنی پیاوان و به ده که لکی کردن لیبیان هیزی خۆیان له ناو کۆمه لگادا به کار ده بن (سلیمی و چیت ساز، ۱۳۹۹).

• ستراتیژی به رگری

له توپژینه وه کانی په یوه ست به توندوتیژی دژی پیاوان، زۆرتین گرینگی به کرده وه ی هیرشبه رانه له م بهاره دا دراوه و قه بار و ژماره یه کی که می لیکۆلینه وه کان بۆ وه سفکردنی کاردانه وه ی پیاوان له م بهاره دا ته رخا ن کراون. به لام به پپی ئه و توپژینه وانیه ی که ئه نجام دراون، پیاوان له مامه له کردن له گه ل ره فتاری ئازاره خش و توندوتیژی ژنه کانیاندا ستراتیژی جوړاو جوړ به کار ده هینن که به پپی ماوه ی ژبانی هاو به ش، ته مهن، خویندن، پیشه، داها ت و پاشخانه فره هنگیان جیاوازه (فیروز جاییان و رضایی چراتی، ۱۳۹۳).

هیچ کام له و پیاوانه ی که تووشی توندوتیژی فیزیکی له لایه ن هاو به شه کانیانه وه بوون، لای پۆلیس راپۆرتیان نه کردووه، هه ره چهنده هه ندیک پیبان وابوو که ده بی هاو به شه که یان له سه ر ئه م کاره

سزا بدری؛ و کەمتر لە ۵۰٪ و توویانە کە ئەوان لەم جوۆرە بارودۆخانەدا لە بەرامبەر هاوبەشی ژانیان هەرگیز کاردانەویان نەبوو. یان بەرگری فیزیکیان لە خۆیان نەکردوو. نزیکەی ۱۹٪ی پیاوان و توویانە هاوبەشی ژانیان حەسوود و ئیرەییبەرە و ناھێلێ لە گەڵ کەسانی دیکەدا پەيوەندی ساز بکەن. رەفتارە کاردانەویەکانی دیکە بریتی بوون لە کۆنترۆڵکردنی هاتوچۆ (۱۸٪)، کۆنترۆڵکردنی کورتەنامە، تەلەفۆن و ئیمەیل (۸٪)، لێسەندنەوه‌ی دەسەلاتی پرێاردان (۵٪) و پرێگرکردن لە سەردانکردنی هاوڕێ و خەزمەکانیان (۷٪)؛ (فیروز جاییان و رضایی چراتی، ۱۳۹۳).

تۆماس (۲۰۱۵) لە لیکۆلێنەوه‌کانیدا دەنووسی پیاوان کاتیکی پرسپاری ئەویان لێدەکرێ کە کاتیکی لە لایەن هاوبەشە سیکسیه‌کانیانەوه‌ ئازار دەدرێن چی دەکەن؟ ۷۶٫۴ لەسەد ئیدیعیان کردوو کە پیاوان تۆلە دەکەنەوه، ۶۴٫۴ لەسەد و توویانە پیاوان لای خێزان و هاوڕێیان ئەم توندوتیژییە رادەگەیێنن، ۷۷٫۳ لەسەد پێیان وایە پیاوان لای رێبەرانێ ئایینی راپۆرتی دەکەن، لە کاتیکیدا ۷۷٫۳ لەسەد پێیان و بوو پیاوان لای پۆلیس یان کەرتی داکۆکیکردن لە قوربانیانی توندوتیژیی خێزانی^۱ لە ئیدارە‌ی پۆلیس راپۆرتی ناکەن. بە پێی ئەنجامی ئەم توێژینەوه، لەسەدا ۶۹ی بەشداربووان پێیان و بوو پیاوان توندوتیژی دژی خۆیان بە نەهێنی دەهێلنەوه، لە کاتیکیدا لەسەدا ۶۳٫۴ لەسەر ئەوه‌ هاوڕا بوون کە ئەم توندوتیژییە دەبێتە هۆی کۆتاییهاتنی پەيوەندی و لەسەدا ۶۰٫۲ رايانگەياندوو کە پیاوه‌ ئازاردرا و دەستدریژیکراوه‌ کان لە رووی داراییه‌وه‌ پالپشتی هاوبەشە ژنەکانیان ناکەن. بەو پێیە کە غینا و لاتیکی فرەژنییه، ئەو پیاوانە‌ی کە ئیدیعیان دەکرد کە کاتیکی لە گەڵ هاوبەشەکانیان هەست بە نارەحەتی دەکەن، وەک رێگەیه‌ک بۆ دەربازبوون لێی هەر زوو دەچنە ناو پەيوەندییه‌کی نوێوه‌ (اوفی ابو آگیه‌^۲، ۱۹۹۴).

توێژینەوه‌یه‌کی ئەنجامدراو لە لایەن بابەر (۲۰۰۸) دەریخست کە پیاوان لە بەریتانیا بە هۆی ترس لە گالته‌جاری و دەمارگرژیی پۆلیسه‌وه، کاتیکی لە لایەن هاوبەشەکانی ژانیانەوه‌ تووشی ئەشکەنجە و ئازاردان دەبن، بە لایانەوه‌ ئەستەمە کە لای پۆلیس راپۆرتی بکەن. ئەم لیکۆلێنەوه‌ پیشانی دا کە هەندێک لە پیاوان ترسیان لەوه‌ هەیه‌ کە پۆلیس گوێیان پێ نەدا، لە کاتیکیدا هەندێک لە پیاوان هەست دەکەن کە راپۆرتکردنی توندوتیژی و ئازاردان بۆ پۆلیس بەفیرۆدانی کات و سەرچاوه‌یه‌. بە گوێرە‌ی ئەنجامەکانی توێژینەوه‌یه‌ک دەرکەوت کە بۆچوونی پیاوان سەبارەت بە شیوازی مامەڵەکردنی پۆلیس لە گەڵ توندوتیژیی خێزانی باش نییه‌. پیاوان بە گشتی روانگە‌ی پۆلیسیان بە لاوه‌ لاگیرانە بوو و هەر بۆیه‌ کاتیکی دەستدریژیان دەکرایە سەر بە پێویستیان نەدەزانی کە سەردانی پۆلیس بکەن و توندوتیژییه‌ کە راپۆرت بکەن (رابرت، ۲۰۰۷). لە کۆبەندییه‌ کدا کە لە چارتیکدا لە لایەن تۆماسه‌وه‌ (۲۰۱۵) خراوه‌تە روو، ئەو داپەرانی کە پیاوانی دەستدریژیکراو لەم جوۆرە حاله‌تانه‌دا ئەنجامی دەدەن بەم شیوه‌ کورت کراوه‌تەوه‌: تۆلەکردنەوه، بە نەهێنی هێشتنەوه‌ی

1. Domestic Violence and Victims Support Unit

2. Ofei-Aboagye

روودای توندوتیژی، راپورتکردنی توندوتیژی لای رېبه‌رانی ئایینی، راپورتکردن بۆ خیزان و هاوړپیان، کۆتاییه‌پیان به په‌یوه‌ندی، وه‌ستاندنې پالېشتی دارایی.

لیکه‌وته‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان

تویژینه‌وه‌کان لایه‌نیکی به‌رفراوان و ئالۆزبان له کاریگه‌رییه نه‌رینیه کورتخایه‌ن و درېژخایه‌نه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان له ئاسته جیاوازه‌کاندا نیشان داوه، له‌وانه: کارکردی ده‌روون ناسانه (بۆ نمونه، خه‌موکی، دل‌راوکی، فشاری دواي کاره‌سات، ناونا‌توره، هه‌ست کردن به‌گوناح و تاوانباری، شهرم، توورپیی و هتد)؛ ئاستی ره‌فتاری (بۆ نمونه، بیکاری، به‌کاره‌ینانی ماده‌هۆشبه‌ره‌کان، خۆلۆمه‌کردن و هتد)؛ ئاستی په‌یوه‌ندی (بۆ نمونه، پرسى متمان، پرسى دۆستایه‌تی، تیکچوونی کارکردی سیکسی، کیشه‌کانی وابه‌سته‌بوون، کیشه‌ی پیکه‌پیان و پاراستنی په‌یوه‌ندییه‌کان و هتد)؛ و خۆویناکردن (بۆ نمونه، خۆ به‌که‌م‌زانی، که‌میی متمان به‌خویی، پرسى شوناسی ره‌گه‌زی، پرسى پیاوه‌تی و هتد) (پورنل^۱ ۲۰۱۹؛ لو و راجرز^۲، ۲۰۱۷؛ ویلسون و اسکارپا^۳، ۲۰۱۶؛ فرالس و همکاران^۴، ۲۰۱۶؛ فورد و دوووری^۵، ۲۰۱۶؛ کریستین و همکاران^۶، ۲۰۱۱).

ئه‌گه‌ر هه‌لومه‌رجه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان به‌و بارودۆخ و پینگانه‌ بزانی که‌ به‌ر له‌ روودانی توندوتیژی دژی پیاوان بوونی هه‌بووه، لیکه‌وته‌کان ئه‌و بارودۆخانه‌ن که‌ دواي روودانی توندوتیژی سه‌ر هه‌لده‌ده‌ن و کاریگه‌ریی له‌سه‌ر چه‌ندایه‌تی و چۆنایه‌تی ژيانی قوربانیا‌نی توندوتیژی یان ده‌روبه‌ریان داده‌ن. لیکه‌وته‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان، هاوشیوه‌ی فۆرمه‌کانی توندوتیژی، ده‌توانی له‌ چه‌ند ده‌سته‌ی سه‌ره‌کیدا پۆلینبه‌ندی بکری که‌ له‌م لیکدانه‌وه‌دا به‌ پشتبه‌ستن به‌و لیکه‌وتانه‌ی که‌ له‌ تویژینه‌وه‌ خوینراوه‌کاندا باس کراون، له‌ چوار ده‌سته‌دا داده‌نرین: لیکه‌وته‌ جه‌سته‌یه‌کان، لیکه‌وته‌ ده‌روونی و سۆزداریه‌یه‌کان، لیکه‌وته‌ ئابوورییه‌کان، لیکه‌وته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان.

• لیکه‌وته‌ جه‌سته‌یه‌کان

تویژه‌ران له‌ به‌ره‌مه‌کانیادا کۆمه‌لایه‌تییه‌کان به‌ لایه‌نیکی به‌ربلاوی لیکه‌وته‌ جه‌سته‌یی - فیزیکییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوانیان کردووه. به‌ وه‌ی ریکخراوی ته‌ندروستی جیهانی (۲۰۰۲)، به‌ئه‌زموونکردنی توندوتیژی ده‌توانی مه‌ترسیی جگه‌ره‌کیشان، ئالوده‌بوون به‌ کحوول و به‌کاره‌ینانی ماده‌هۆشبه‌ره‌کان، نه‌خۆشیی ده‌روونی و خۆکوشتن؛ نه‌خۆشییه‌ درېژخایه‌نه‌کانی

1. Purnell

2. Lowe, Michelle, and Paul Rogers

3. Wilson, Laura C., and Angela Scarpa

4. Ferrales, Gabrielle, Hollie Nyseth Brehm, and Suzy McElrath

5. Forde, Caroline, and Nata Duvvury

6. Christian, Mervyn, Octave Safari, Paul Ramazani, Gilbert Burnham, and Nancy Glass

وه کوو نهخۆشییهکانی دڵ، شه کره (دیابیت) و شیرپه نجه؛ نهخۆشییه هه وکردنییهکانی وه کوو ئایدز (HIV) و کیشه کۆمه لایه تییهکانی وه کوو تاوان و توندوتیژی زیاد بکات. به پێی ئەم راپۆرتە، توندوتیژی راپۆرتنه کراو و پشتگوێخراو له دژی پیاوان ته نانهت رهنگه له حالته سهخته کاندایه بیهتیه هۆی خۆکوشتن (دیشپانده^۱، ۲۰۱۹). هه ندیک له توێژه ران توندوتیژی دژی پیاوانیان به کیشهی تهن دڕوستیی جهسته یی وه کوو به کارهینانی ماده هۆشبه ره کان، نهخۆشییه سیکیسیه گواستراوه ییه کان، هه لکشانی رووداوه کان دڵ و ده مار، قه له وی، شیرپه نجه و ته نانهت مردن گرێ ده دن (نایاک^۲، ۲۰۲۱؛ ناوه ندی کۆنترۆلکردن و خۆپاراستن، ۲۰۲۰؛ هولمن و همکاران^۳، ۲۰۱۶؛ کالوخه و همکاران، ۲۰۲۰؛ راکووس-فلسر^۴، ۲۰۱۴؛ اسمیت و همکاران^۵، ۲۰۱۷؛ مونگ و مولر^۶، ۲۰۱۴؛ ریکخراوی تهن دڕوستیی جیهانی، ۲۰۱۴). کاستا و همکاران (۲۰۱۶) و توویانه که لیکه وته کان توندوتیژی دژی پیاوان بریتین له مهرگی به هۆی برینداربوون، خۆکوژی، کوشتن، یان نهخۆشییه توند و درێزخایه نه کان (کاستا و همکاران^۷، ۲۰۱۶).

یاگی^۸ و همکاران (۲۰۲۲) له لیکۆلینه وه یه کدا له سه ر توندوتیژی دژی پیاوان، بۆیان ده رکه وت که به شدار بووانی لیکۆلینه وه که یان به ده ست کیشه جهسته ییه کان توندوتیژی وه کوو سه رئیشه، پشت ئیشه، ئازاری له ش و ده رد و ئیشی به رده وام، لاوازی، له ده ستدانی هاوسه نگی، له ده ستدانی هیز، خوینبه ربوونی لووت، هه ستیاری میعه ده، له ده ستدانی ئاره زووی خواردن، رانه گرتنی میز، بینینی خوین له میزدا، هۆمۆرۆبید، که مبوونه وه ی چالاکیی سیکیسی له گه ل هاوسه ر، و خه ته نه کردنی ئەندامی زاوژی ده نالین. هه روه ها کۆمه لی توێژه ر وێرای جه ختکردنه وه له سه ر ئەزموونه نه رینیه کان سه رده می مندالی سه باره ت به توندوتیژی خیزانی، کاریگه ریه درێزخایه نه کان توندوتیژی ئەم ئەزموونه یان له سه ر مندال پشتراست کردوه ته وه (چیروا و همکاران^۹، ۲۰۱۸؛ ریچاردز و همکاران^{۱۰}، ۲۰۱۷؛ سوان و همکاران^{۱۱}، ۲۰۰۸؛ تسیکو، ۲۰۱۶).

به گوێره ی توێژینه وه ی دورهام^{۱۲} (۲۰۲۰)، یه کییک له لیکه وته سه ره کییه کان توندوتیژی

1. Deshpande
2. Nayak
3. Holman, D. M., Ports, K. A., Buchanan, N., Merrit, M. T., & Trivers, K.
4. Rakovec-Felser
5. Smith, S., Chen, J., Basile, K., Merrick, M., Patel, N., Walling, M., & Jain, A
6. Wong & Mellor
7. Costa, D., Hatzidimitriadou, E., Ioannidi-Kapolou, E., Lindert, J., Soares, J., Sundin, Ö., Toth, O., & Barros, H.
8. Yagi
9. Chirwa, E., Sikweyiya, Y., Addo-Lartey, A. A., Alengea, D. O., Coker-Appiah, D., Adanu, R., & Jewkes, R.
10. Richards, T. N., Tillyer, M. S., & Wright, E. M.
11. Swan, S. C., Gambone, L. J., Caldwell, J. E., Sullivan, T. P., & Snow, D. L.
12. Durham

دژی پیاوان/کوران، کاریگه‌ریه‌یه کانی له‌سه‌ر تهن‌دروستی جه‌سته‌یی و سیکسی پیاوانه. به‌گوت‌هی دورهام، ئەمانه بریتین له زیادبوونی کیشه‌کانی مندال‌خستنه‌وه و که‌مبوونه‌وه‌ی ئاستی تهن‌دروستی. برینداربوونی جه‌سته‌یی (شکاندن ئیسک، درز، برین)، نه‌خۆشییه سیکسیه گواستراوه‌کان (HIV/AIDS)، نه‌زۆک کردن به‌هۆی له‌پیاوه‌تی خستن، نه‌خۆشییه‌ی ده‌روونی و خه‌مۆکی، و خۆکوژی له‌لیکه‌وته‌کانی توندوتیژی دژی پیاوانن که له‌پیاوان و کوراندا ده‌رده‌که‌ون.

• لیکه‌وته‌ده‌روونی-سۆزداریه‌یه‌کان

به‌گوێهره‌ی لیکۆلینه‌وه ئەنجام‌دراوه‌کان، توندوتیژی خیزانی له‌دژی پیاوان په‌یوه‌ندی به‌کیشه‌ی جۆراوجۆری تهن‌دروستییه‌ی ده‌روونییه‌ی پیاوانه‌وه‌هیه، وه‌کوو ستریس و فشار، خه‌مۆکی، نیشانه‌ی ده‌روونی جه‌سته‌یه‌یه‌کان و نا‌ره‌حه‌تییه‌ی ده‌روونی (ستس و استراوس، ۲۰۱۷؛ هینس و مالیم^۱، ۲۰۰۱). زۆریک له‌پیاوان که له‌لایه‌ن ژنه‌کانیا نه‌وه‌تووشی به‌دەر‌فتارییه‌ی ده‌روونی ده‌بنه‌وه نیشانه‌کانی خه‌مۆکی قوول و په‌ریشانییه‌ی ده‌روونییه‌ی هه‌یه که ئەمه‌ش له‌جی خۆیدا ده‌بیته‌هۆی ئەوه‌ی که له‌بیبه‌ختی و ستریسدا بژین. هه‌ندی له‌تویژینه‌وه‌کانی تر خه‌مۆکی درێژخایه‌ن و کیشه‌ی ستریس دوا‌ی رووداویان به‌توندوتیژی دژی پیاوانه‌وه‌گرێ داوه (ناوه‌ندی خۆپاراستن و خۆپاراستن له‌نه‌خۆشییه‌یه‌کان، ۲۰۲۰؛ هولمن و همکاران، ۲۰۱۶؛ کالوخه و همکاران، ۲۰۲۰؛ راکووس-فلسر، ۲۰۱۴؛ اسمیت و همکاران، ۲۰۱۷؛ وونگ و مولر، ۲۰۱۴؛ ریکخراوی تهن‌دروستییه‌ی جیهانی، ۲۰۱۴).

فولینستاد و هاوکارانی^۲ (۱۹۹۱) سه‌باره‌ت به‌لیکه‌وته‌ده‌روونییه‌یه‌کان بۆ ئەو پیاوانه‌ی که تووشی توندوتیژی خیزانی بوون، ئاماژه‌یان به‌زیانی سۆزدار و شه‌رم و ترس و تووره‌بیان به‌هۆی توندوتیژییه‌وه‌کردووه‌که له‌لایه‌ن ژنانه‌وه‌کراوه. له‌م تویژینه‌وه‌دا ده‌رکه‌وتووه‌که پیاوانی ئەم‌ڕۆی له‌به‌ر دهم رووداوه‌زهر به‌خشه‌کانن که له‌لایه‌ن هاوسه‌ره‌کانیان یان هاوبه‌شه‌سیکسیه‌یه‌کانیا نه‌وه به‌سه‌ریاندا دی و ئەم پیاوانه‌ به‌ره‌و خواردنه‌وه‌کحوولییه‌یه‌کان و ماده‌هۆشبه‌ره‌کان دنه‌ده‌دات. (لورانگر و همکاران^۳، ۱۹۹۴).

جگه‌له‌وه‌ش، جاکۆسن و هاوکارانی (۲۰۰۱) ئاماژه‌به‌وه‌که‌ن که قوربانیا بۆ دامرکاندن و رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی هه‌سته‌ناخۆش و نه‌رینیه‌یه‌کان روو له‌به‌کاره‌ینانی کحوول یان ماده‌خرابه‌کانی دیکه‌ده‌که‌ن که ئەم هه‌سته‌ناخۆش و نه‌رینیه‌یه‌یه‌یه‌ی ده‌ره‌ه‌ویشه‌ی رووداوه‌زیانه‌خشه‌کانن. ویهه (۱۹۹۸) پیتی وا‌بوو که قوربانی‌بوون به‌هۆی توندوتیژی خیزانییه‌وه، له‌به‌ر خۆ به‌که‌م زانی‌ن و ئەو وینایه‌ی که له‌خۆی هه‌یه‌تی، رووخینه‌ره. پیاویک که له‌لایه‌ن هاوسه‌ره‌که‌ی یان

1. Hines & Malley

2. Follingstad et al

3. Loranger et al.,

هاوبه‌شه‌که‌یه‌وه‌ لێی دراوه، به‌ ئە‌گه‌ری زۆر له‌ ڕووی ده‌روونییه‌وه‌ پیاویکی تیکشکاوه. بارنیت (۲۰۰۱) باس له‌ کاریگه‌رییه‌ درێخایه‌نه‌کانی دیکه‌ له‌سه‌ر ئە‌و پیاوانه‌ ده‌کا که‌ ده‌ستدرێژیان کراوه‌ته‌ سه‌ر. به‌ وته‌ی ئە‌وه‌، ئە‌م کاریگه‌رییه‌نه‌ بریتین له‌؛ هه‌ست کردن به‌ گوناح و تاوان، توو‌ره‌یی، دله‌‌راوکی، شه‌رمیونی، مۆته‌که‌، سه‌رلێش‌پاوی، وروژێنراوی و کێشه‌ی هه‌لنه‌کردن له‌ گه‌ل که‌سانی تر. به‌ پێی راپۆرتیک که‌ وه‌زاره‌تی فیدراڵی بۆ کاروباری ده‌ره‌وه‌^۱ (۲۰۲۲) بلاوی کردۆته‌وه‌ شه‌رم، سووکایه‌تی، توو‌ره‌یی و ترسی زۆر ده‌توانی بیته‌ هۆی هه‌لکشانێ ئاستی دله‌‌راوکی و زیان به‌ خۆگه‌یاندن، خه‌مۆکی و به‌کارهێنانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان. له‌وانه‌یه‌ قوربانیانی توندوتیژی چیت نه‌توانن له‌ ڕووی سۆزدارییه‌وه‌ په‌یوه‌ندی له‌ گه‌ل که‌سانی دیکه‌دا ساز بکه‌ن و متمانه‌یان پێیان هه‌بێت. پیاوانی قوربانیانی توندوتیژی، هه‌ندیک جار به‌رامبه‌ر به‌ که‌سانی دیکه‌ به‌ ئە‌ندامانی بنه‌ماله‌که‌شیانه‌وه‌ هه‌لسۆکه‌وتی شه‌رانگیزانه‌یان لێ ده‌وه‌شێته‌وه‌.

هه‌روه‌ها توندوتیژی له‌ دژی هاوبه‌شی سێکسی کێشه‌یه‌کی ته‌ندروستی نیشتمانییه. توێژه‌ران بۆیان ده‌رکه‌وتوو‌ه که‌ نه‌خۆشی سترێسی دواي ڕووداو کاریگه‌ری له‌سه‌ر پیاوانی قوربانی توندوتیژی له‌ لایه‌ن هاوبه‌شی نزیکه‌وه‌ داده‌نێت. ئە‌نجامی ئە‌م توێژینه‌وه‌ ده‌ریخست که‌ له‌سه‌دا ۱۶ی قوربانییه‌کان رایانگه‌یان‌دوو‌ه که‌ له‌ کاتی ده‌مه‌قاله‌ له‌ گه‌ل هاوبه‌شه‌ ژنه‌کانیان کرده‌وه‌ی بچووکێ ئازاردانی ده‌روونی و جه‌سته‌ییان ئە‌نجام داوه‌ که‌ ئە‌مه‌ش بووه‌ته‌ هۆی تووشبوون به‌ PTSD. به‌ پێی راپرسی نیشتمانی هاوبه‌شی نزیکی و توندوتیژی سێکسی (ئه‌ندازه‌ گرتنی نیشتمانی هاوبه‌شی سێکسی و توندوتیژی هاوبه‌شی نزیکی^۲، ۲۰۱۰) ئە‌و مندالانه‌ی که‌ شایه‌ت‌حالی توندوتیژی خێزانی بوون، فێر بوون که‌ ره‌فتاری توندوتیژانه‌ فۆرمی شیاوی په‌یوه‌ندیکردنه‌ و کاتیک ئە‌وانیش پێده‌گه‌ن له‌ دژی هاوبه‌شه‌ نزیکه‌کانیان توندوتیژی خێزانی ده‌نوێتن. هه‌روه‌ها له‌وانه‌یه‌ له‌ ته‌مه‌نی گه‌وره‌سالی‌دا تووشی کێشه‌ی ره‌فتاریی وه‌کوو به‌کارهێنانی کحوول یا‌ن ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان بین. هه‌روه‌ها نایاک^۳ (۲۰۲۱) ئاماژه‌ی به‌وه‌ کردوو‌ه که‌ توندوتیژی خێزانی ده‌توانی بیته‌ هۆی خه‌ساره‌تی جه‌سته‌یی و ده‌روونی، متمانه‌ به‌خۆی که‌م، ره‌فتاری شه‌رانگیزانه‌ و ده‌روون‌په‌رێشی له‌ مندالان و مێرمندالاندا.

ئە‌و پیاوانه‌ی که‌ له‌ په‌یوه‌ندییه‌کی توندوتیژدا ده‌بنه‌ قوربانی، ده‌توانن کۆمه‌لیک کێشه‌یان هه‌بێ که‌ ده‌ره‌او‌پشته‌ی راس‌ته‌وخۆی ئە‌و جو‌ره‌ ئازاره‌ن. توندوتیژی له‌ لایه‌ن هاوبه‌شی نزیکه‌وه‌ ده‌توانی کاریگه‌ری له‌سه‌ر کۆنتڕۆڵکردن، وابه‌سته‌یی و گۆشه‌گیری، هه‌ستکردن به‌ گوناح و تاوان، شه‌رم، دامای، بێهیاوی، نا‌ئومیدی و به‌رپر‌سیاریتی پیاوانی قوربانی دابنیت (نایاک، ۲۰۲۱). توندوتیژی دژی پیاوان حورمه‌تیان ده‌شکێنی و توانایان بۆ کارکردن به‌ شیوه‌یه‌کی کاریگه‌ر و بریاردان

1. Federal Department of Foreign Affairs FDFA

2. The national intimate partner and sexual violence survey

3. Nayak

له زۆربهی بارودۆخه کاندایه ده کاتهوه و زیان به گهشه سهندنی کۆمه لایه تیان ده گه یینیت. په ننگه کوران بۆ گه یشتن به توانا کانیان ههول بدن و له وانهیه نه توانن له کۆمه لگادا به شدارییه کی باشیان هه ییت. په ننگه ئه وه جوړه کورانه ی که زیانیان پێگه یشتوو هه ست به په نچ نه کهن و زۆریکیان بۆ چاره سه رکردنی کیشه کان و دایینکردنی پیداو یستیه کانیان له داهاتوودا ته نه پشت به توندوتیژی ده به ستن. (ام فاتی و ال لاملا ۱، ۲۰۲۲).

• لیکه وته کۆمه لایه تیه کان

ئه وه پیاوانه ی که ده ستردیژیان کراوه ته سه ر و ئازار دراون، رووبه رووی گه لی مه ترسی ده به نه وه. ئهم مه ترسیانه ده توانی کاریه گهریی نه رینی له سه ر داهاتوویان دابنی و ژانیان تیک بدات. به شدار بووانی توژی نه وه یاگی ۲ و هاوکارانی (۲۰۲۲) ئاماژه یان به کاریگه ریه به رده وامه کانی به ئه زمونکردنی توندوتیژی له سه ر ژانی هاوسه رتییان کردوه که به م شیوه خوی ده نویتیت: نازا زبوونی هاوسه ره کان، پرسى متمان، ته لاق و لیک جیا بوونه وه، ئازاردانی فیزیکی، گوژینی رۆل و نه زۆکی، هه سترکردن به خهم و ناره حه تی، سووکایه تی، شه رم، خهم و بیده سه لاتی، ئازاری به رده وام، لاوازی، و شیواندنی کۆنه دامی زاوژی که ئه مانه به ره به ستی به ر ده م ژانی سیکیسی ریکوپیک و نه دروستن.

به پێی را و بۆچوونی دیشپانده ۳ (۲۰۱۹) و نایاک ۴ (۲۰۲۱) توندوتیژی راپۆرتنه کرا و پشتگوێخرا و له دژی پیاوان ده توانی بیه هوی تیکچوونی خیزان و ته لاق. به بۆچوونی ئه وه هه ر چه شه نه توندوتیژییه ک له رووی جه سته یی و ده روونی و سۆزداری و ده روونییه وه کاریگه ری له سه ر ژیان ده بی و نموونه ی پیشیلکردنی مافه سه ره تاییه کانی مرۆقه. به برۆای ریکخراوی ته ندرۆستی جیهانی (۲۰۰۲) تیه گلان به توندوتیژی ده توانی کیشه کۆمه لایه تیه کانی وه کوو تاوان و توندوتیژی زیاتر بکات. هه روه ها به پێی راپۆرتیک که وه زا ره تی ده ره وه ی فیدرالی ۵ (۲۰۲۲) بلاوی کردۆته وه شیوازی تیروانینی قوربانیانی توندوتیژی له خویان و که سانی دیکه کاریگه ریی قوولی له سه ر په یوه ندی له گه ل ئه ندامانی خیزان و کۆمه لگا داده نیت.

کاریگه ریه کۆمه لایه تیه کانی قوربانیبوون ئه زمونیکی ناخۆشه که به ئه گه ری زۆر به هوی ململانی ده سه لات له نیوان ژن و پیاودا روو ده دات. جگه له وه ش په یوه ندییه کی نزیك له نیوان قوربانیبوون و تاوانکاریدا هه یه، چونکه ئیدعای ئه وه ده کری که ئه وانیه ی قوربانیی تاوانن ئه گه ری

1. Mphatheni, R. & Mlamla, N.

2. Yagi

3. Deshpande

4. Nayak

5. Federal Department of Foreign Affairs FDFA

ئەوه‌ی که خۆیان تاوانیان لێ بووه‌شیت‌وه، زیاتره. (تورانوویچ^۱، ۲۰۱۹). توندوتیژی دژی پیاوان دامه‌زراوه‌ی هاوسه‌رگیری و ئەندامانی خێزان به‌ منداڵانی‌شه‌وه‌ ناسه‌قامگیر ده‌کات. ئەم ڕووداوه‌ ده‌توانێ بێته‌ هۆی جیا‌بوونه‌وه‌ یان ته‌لاق، بێ‌مال و حاڵی و گرژی له‌ نیوان خێزانی گه‌وره‌تر و ئەندامانی کۆمه‌ڵگادا. (نوو‌سینگه‌ی ئاماره‌ نیشتمانییه‌کان^۲، ۲۰۱۸). ئۆبجی و هاوکارانی (۲۰۱۷) له‌ لیکۆڵینه‌وه‌ که‌ یاندا له‌ سه‌ر پیاوانی قوربانی بۆیان ده‌رکه‌وتوه‌ که‌ ۵۱ له‌ سه‌دیان ته‌لاقیان به‌ ئەزمونی‌کردوه‌.

• لیکه‌وته‌ ئابوورییه‌کان

ژماره‌ی ئەنجامه‌کانی توێژینه‌وه‌ له‌مه‌ر لیکه‌وته‌ ئابوورییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان زۆر نین و بۆ ئەوه‌ی وێنه‌یه‌ک له‌م لیکه‌وته‌ به‌ده‌ست به‌ئین، پێ‌یسته‌ ئاو‌ر له‌و راپۆرتانه‌ به‌دینه‌وه‌ که‌ وێرای ئاماره‌دان به‌ لیکه‌وته‌ ئابوورییه‌کانی توندوتیژی جێنده‌ری و توندوتیژی خێزانی، به‌ شیوه‌یه‌کی ناراسته‌وخۆ ئاماره‌یان به‌ تیچووی توندوتیژی دژی پیاوان کردوه‌.

توندوتیژی خێزانی به‌ گشتی لیکه‌وته‌ی نه‌رینی بۆ سه‌ر خۆشگوزه‌رانی کۆمه‌ڵایه‌تی، منداڵان، خێزانه‌کان و کۆمه‌ڵگا (توبجین، ۲۰۱۰) هه‌یه. به‌ پشت‌به‌ستن به‌ ئەنجامی لیکۆڵینه‌وه‌کانی یاگی^۳ و هاوکارانی (۲۰۲۲)، له‌ ژێر ناوی «تایه‌تمه‌ندی و کاریگه‌رییه‌کانی توندوتیژی سێکسی له‌ دژی پیاوان له‌ تیکه‌ه‌لچوونه‌کانی کۆماری دیموکراتیکی کۆنگۆ: پرۆژه‌یه‌کی توێژینه‌وه‌یی دیارده‌ناسی» به‌شداربووان باسیان له‌ کیشه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ بیکاری کرد که‌ توانستیان بۆ راپه‌راندنی رۆل و به‌رپرسیاریته‌کانیان وه‌ک دابینکه‌ری مال و خێزانه‌کانیان لاواز ده‌کات. ئەوان هه‌روه‌ها باسیان له‌وه‌ کرد که‌ ناتوانن منداڵه‌کانیان بنێرنه‌ به‌ر خۆیندن. به‌ پێی ئەم ئەنجامانه‌، به‌شداربووان به‌ هۆی «ئازاری به‌رده‌وام»، «بێ‌ده‌سه‌لاتی»، «خه‌ساره‌لگری» و «لاوازی» نه‌یانده‌توانی بگه‌رێنه‌وه‌ سه‌ر کاره‌کانیان. ئەوان هه‌روه‌ها ئاماره‌یان به‌وه‌ ده‌کرد که‌ له‌ ترسی دووباره‌ قوربانیبوونه‌وه‌ ئیفلج بوونیان به‌ ئەزمون کردوه‌. ترسی دووباره‌ قوربانیبوونه‌وه‌ بۆ ئەو به‌شداربووانه‌ توندتر بوو که‌ له‌ رێگه‌ی چوون و گه‌رانه‌وه‌ یاندا بۆ سه‌ر کار ئازار درابوون.

به‌ پێی راپۆرتی ئیم فانتی و ئیل لامل^۴ (۲۰۲۲) توندوتیژی جێنده‌ری گری به‌رده‌وامی نایه‌کسانی جێنده‌ری خۆشتر ده‌کات (دوره‌ام، ۲۰۲۰). جگه‌ له‌وه‌ش توندوتیژی جێنده‌ری کاریگه‌ری ئابووری به‌رچاوی له‌ سه‌ر ولات و که‌سانی تێوه‌گلاو هه‌یه. به‌ گۆره‌ی راپۆرتی کلینفیلد^۵,

1. Turanovic
2. Office of National Statistics
3. Yagi
4. Mphatheni, R. & Mlamla, N.
5. Klynveld

پیت^۱، مارویک^۲، گوئیردیلیر^۳ له ژیر ناوی شیاوی سهرنج پیدان^۴، زیانی دارایی سالانه به هوی توندوتیژی ره گه زیتیه وه (جینده ری) له نیوان ۲۸ ملیارد بۆ ۴۲ ملیارد روپییه بگۆره. ئەم ژماره له نیوان له سه دا ۱.۳ ی به رهه می ناپوختی ناوخییه (GDP).

کیگایا (۲۰۲۱) پپی وایه تیچووی ئابووری توندوتیژی دژی هاوبه شی سیکیسی یه کجار زۆره. ئەم تیچووانه له وانه یه له به رهه مهینانی خراپ و له ده ستدانی کاره وه بگره هه تا ده گاته به رپوه بردنی برینداری و کیشه درێخایه نه پزیشکی و ده روونییه کان بگۆر بیت. تیچووه کانی دیکه بریتین له و تیچووه ی که ده که وپته ئەستۆی که سوکار، لیکۆلینه وه له تاوان، خه رج و تیچووه یاساییه کان، خزمه تگوزارییه ئەمنیه کان، له ده ستدانی دارایی و په روه رده کردنه وه ی تاوانبارانی ژن و پیاوانی قوربانیه ی توندوتیژی (ناوه ندی نیشتمانی بۆ لیکۆلینه وه له تاوان^۵، ۲۰۱۴). تیچووی مه زنده کراوی توندوتیژی خیزانی له ئەمریکا له سالی ۲۰۱۴ دا ۳.۶ تریلیۆن دۆلاره، واته نزیکه ی ۲۳ هه زار دۆلار بۆ هه ر قوربانیه کی پیاو له ماوه ی ته مه نیه تی، له کاتیکدا بۆ ژنان ۱۰۳ هه زار و ۳۷۷ دۆلاره (هاوپه یمانیه ی نیشتمانی دژی توندوتیژی خیزانی^۶، ۲۰۱۵). بۆ به راورد کردن، له کینیا، تیچووی خه ملینراوی توندوتیژی خیزانی بۆ قوربانیه کی ئافره ت ۵۰۰ دۆلار له نه خو شخانه یه کی گشتیه (کۆمیسسیۆنی نیشتمانی بۆ جینده ر و یه کسانیه ی^۷، ۲۰۱۶). تیچووی مه زنده کراوی ۵ ساله (۲۰۱۴-۲۰۱۹) بۆ خزمه تگوزارییه کانی توندوتیژی ره گه زیتی (جینده ری) له سه رتاسه ری وڵات ۱۲۱ ملیۆن دۆلار بووه، که له سه دا ۷۰ ی ئەم خه رجیانه بۆ مه به ستی یاسایی و به بی بودجه ی ته رخانکراوی حکومه ت بۆ ئەم خزمه تگوزاریانه سه رف ده کرا (کۆمیسسیۆنی نیشتمانی بۆ جینده ر و یه کسانیه ی، ۲۰۱۶).

رێکاره پێشنیار کراوه کان

زۆربه ی توێژینه وه خوێنراوه کان له کۆتاییدا به شیکیان بۆ خسته رووی پێشنیار یان راسپێردراوه کان ته رخان کراون که له درێژده راپۆرتیکه ی لێ ده خه نه روو. بۆ ئەوه ی راسپارد ه پێشنیار کراوه کان زیاتر شیاوی تیگه یشتن بن، ئیمه به سه ر چوار به شدا دا به شمان کردوو: راسپارد ه یاساییه کان، خزمه تگوزارییه کان و پشتیوانیه کۆمه لایه تیه کان، هۆشیار کردنه وه و په روه ده ی کۆمه لایه تی و پێشنیاره توێژینه وه ییه کان.

1. Peat
2. Marwick
3. Goerdeler
4. Too Expensive to Ignore
5. National Crime Research Centre
6. National Coalition Against Domestic Violence
7. National Gender and Equality Commission

• راسپاردە یاساییەکان

بوازی یاسا و رێساکان یەکیەک لەو بوارانەییە کە نەپێشستووە پرسێ توندوتیژی دژی پیاوان بەرسازی کۆمەڵایەتی بێ هەر بۆیە گرینگیدان بە چاکسازی یاساییەکان لەو بابەتانەییە کە لە پیشنیاره‌کانی توێژینه‌وه ئەجامدراوه‌کاندا یە کجار زۆر تیشک خراوه‌ته‌سەری.

دریجبێر و هاوکارانی^۱ (۲۰۱۳) پێیان وایە پیاوان دەبێ بە ته‌واوی هه‌مان مافی ژنانیان هه‌بێ، له‌وانه‌ش ژیان له‌ ماله‌ سه‌لامه‌ته‌کاندا. هه‌موو خزمه‌تگوزاریه‌ یاساییه‌کان (وه‌کوو Gardaí، دادگا و خزمه‌تگوزاریه‌ کۆمەڵایه‌تییه‌کان) ئه‌ركی سه‌ر شانیانه‌ کە به‌بێ گوێدانه‌ جووری ره‌گه‌ز خزمه‌تگوزاری پێشکەش به‌ هه‌موو که‌سیک بکەن. پیاوان رێک به‌ یاسا‌کانی هاوشتیوه‌ی یاسا‌کانی ژنان ده‌پارێزرین - هەر که‌سیک ده‌ستدریژی کردبێته‌ سه‌ر که‌سیکی دیکه‌، به‌بێ گوێدانه‌ ره‌گه‌ز، ده‌بێ یاسا به‌ دواداچوونی بۆ بکا و دادگایی بکات. سه‌لیمی و هاوکارانی (۱۳۹۹ هه‌تاوی) پێیان وایه‌ پێویسته‌ کۆمه‌لگا پێداچوونه‌وه‌ به‌ یاسا و رێسا‌کانی تابه‌ته‌ به‌ ژنان بکا و زه‌مینه‌ بۆ به‌ده‌یهانتی مافه‌کانیان بره‌خسێنی بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌م هه‌ستی نایه‌کسانی و رێزه‌گرتن له‌ مافه‌کان نه‌مێنێت.

به‌ گوێهری را و بۆچوونی دیشپاندە^۲ (۲۰۱۹) پێویستی ده‌رکردنی یاسایه‌کی بێلایه‌نی جێنده‌ری زۆر پێویسته‌. ئه‌و پێی وایه‌ له‌و حاله‌تانه‌ی کە پیاوان به‌ درۆ به‌ توندوتیژی یان پێدانی بری ماره‌یی تۆمه‌تبار ده‌کرین، یاسا ده‌بێ بتوانی به‌دواداچوون بۆ ئه‌م تۆمه‌ته‌ ناراستانه‌ بکات. مافه‌کانی مروق و یه‌کسانی جێنده‌ری ده‌بێ ژن و پیاو بگرێته‌وه‌. ده‌بێ توندوتیژی خێزانی وه‌ک توندوتیژی هاوسه‌ر هه‌ژمار بکری و نابێ له‌سه‌ر بنه‌مای ره‌گه‌زێتی جیا بکریته‌وه‌. به‌و پێیه‌ی کە توێژینه‌وه‌کان ده‌ریده‌خه‌ن کە پیاوانیش قوربانی توندوتیژی له‌ لایه‌ن ژنان. که‌واته‌ چاکسازی پێویست بۆ چاره‌سه‌رکردنی توندوتیژی دژی پیاوان زه‌روورییه‌.

به‌ پێی ئادابایۆ (۲۰۱۴)، پێویسته‌ یاسای کاریگه‌ر بۆ سنووردارکردنی توندوتیژی خێزانی دژی پیاوان ده‌رچێ و جێبه‌جێ بکری. هه‌روه‌ها ده‌بێ کارگێرانی جێبه‌جێکاری یاسا قبوولی بکەن کە لێدانی مێرد و جووره‌کانی تری توندوتیژی خێزانی له‌ دژی پیاوان واقیعه‌یکه‌ کە ده‌بێ پیاوان لێی بپارێزرین. درنده‌بوون به‌رامبه‌ر به‌ پیاو له‌ لایه‌ن ژنه‌که‌یه‌وه‌ نابێ وه‌ک بابته‌یکه‌ی خێزانی بێ‌بايه‌خ سه‌یر بکری. لێپێچینه‌وه‌ له‌و ژنانه‌ی کە له‌ مێرده‌کانیان ده‌ده‌ن یان ده‌یانکوژن، ده‌بێ به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رفراوان بانگه‌شه‌ی بۆ بکری بۆ ئه‌وه‌ی بپێته‌ له‌مپه‌ریک بۆ ئه‌وانه‌ی کە ره‌نگه‌ بیانه‌وه‌ی کاری له‌و جووره‌ بکەن.

هه‌روه‌ها چارل‌ز و هاوکارانی (۲۰۰۲) ده‌لێن بۆ ئه‌وه‌ی کاریگه‌ری توندوتیژی خێزانی و ئازاردانی پیاوان و ژنان و منداڵان که‌م بپێته‌وه‌، پێویسته‌ وه‌ک کێشه‌ی مروی له‌مانه‌ بروانین نه‌ک وه‌ک بابته‌یکه‌ی جێنده‌ری. پراکتیزه‌کانی ئیستا بریتین له‌ ده‌ستگیرکردن به‌بێ فه‌رمانی ده‌ستگیرکردن،

1. Drijber, Babette C, Reijnders, Udo J, and Ceelen, Manon

2. Deshpande

زور جار به به لگهی کهم یان به بی هیچ سهرنج یان هوکاریکی ته گهری، ناچارکردنی پیاوان بو به جیهیشتنی مال و مندا له کانیاں ته نها به جانتای جلوه رگه کانیا نه وه، پشکین و گه ران به بی فرمانی ده ستگیرکردن، ده سته سهر د اگرتنی مولک و مال به بی قهره بوو کړنه وه ی زیانی یاسایی، ده ستگیرکردنی زوره ملی له سهر بنه مای به لگه بیستراوه کان، گریمانه ی تاوانبار بوون هه تا ته و کاته ی بیتاوانییه که ی نه سه لمیږی، بیه شکردن له مافی بینینی ته و که سه ی که تومه ته که ی له دژی هه له به ستووه و هینانی شایه تحال بو به رگریکردن له خویان، سزا و زیندانیکردنی پیش دادگاییکردن یان به بی دادگاییکردن، خستنه زیندانی له بهر ته و تاوانانه ی که پیاوان نه نجامیان نه داوه و له سهر ووی هه مووشیا نه وه سه پاندنی ده وله تیکی پولیسی و سیاسه تیکی سته مکارانه یه که هه ر شه له نازادیمان ده کات. له رووی میژووبیه وه هم جوړه زولم و ستم به شیوه یه کی سهرنجر اکیث ناستی توندوتیژی له کومه لگادا به رز کړدووه ته وه. هیچ پیشینه یه ک نییه که پیشان بدا مله وری و یاسای سته مکارانه کی شه کومه لایه تیبه کان چاره سهر ده کهن. پیزی^۱ به روونی جهخت ده کاته وه که هه ر ولایتیک هه ولی دروستکردنی چاره سهر یکی سیاسی بو کی شه مرویبه کانی هه بی، کوتاییه که ی بووه به نوردوگای کاری ناچاری و گولاگ. که واته زوریک له یاسا و کړدووه کانی ئیستانمان نه ک هه ر نادادپه روه رانه ن به لکوو زوریش هه لن. بو پاراستنی ژنان و پیاوان، پیوسته نازادییه مه ده نییه کانیاں بو بگه ریښنه وه، چونکه مروقه نازاده کان به رامبه ر به توندوتیژی و به ده که لکی له هه ر که سیک، جاچ له لایه ن هاو به شی ناو خوی بی یان هاو به شانی ولاتانی بیانی بی، به ئاشکرا کاردانه وه یان ده بیت. هه ر کاریک بکری، ده بی دان به ودها بنری که خیزان به ردی بناغی شارستانیه تی ئیمه یه و مندا ل پیوستی به دایک و باوکه (هه ر دووکیان).

به پیی ته و ئیدیعایه ی که له توپژینه وه ی به یگ - ئابابو^۲ (۲۰۲۲) کراوه توندوتیژی خیزانیی دژی پیاوان له رووداو یکی ده گمه نه وه بوته واقعیک. هم لیکولینه وه که گرینگیی ته خلاق له په یوه نندییه مرویبه کاند تاوتوی ده کا پیی وایه ژن و پیاو، وه ک بوونه وه رانیکی مه نتیقی و لوژیکی ده بی به ئاشتی و هاوا هه نگی بژین، نه ک له نا کوکی و ململانیدا. هم توپژینه وه پیشنیاری ته وه ده کا که کهسانی لیها تووی وه کوو یاریده درانی کومه لایه تی و ده رووناسان و راوېژکاران ده بی له ناو بهر پرسانی دادگادا که یارمه تی دادوهره کان ده دن، بوونیان هه بی بو ته وه ی سه باره ت به و جوړه نازار و ده ستریزییبه ی که رهنگه قوربانییه کان تووشی بن، له ده رکردنی سزا کاند یارمه تی قازییه کان بدن.

مافی هاوړه گه زخوازان یه کیک له و بوارانه یه که له م سالانه ی دوا ییدا سهرنجی توپژهرانی به ره و لای خوی راکتیا وه و جهخت له سهر پیوستی چاکسازیی یاسایی و گرینگیدان به مافه کانی ته و که سانه کراوه ته وه. یه کیک له و ئامرا نه ی که رېگه به دادگاگان ده دا هه لو یستیکی به هیتریان

1. Pizzey
2. Big-Alabo

به‌رام‌به‌ر به‌توندوتیژی دژی هاو‌ره‌گه‌زخ‌وا‌زانی پیاو‌یان ژن‌هه‌بی، زیاد‌کردنی س‌زای ئەم تا‌وان‌ه‌یه. که‌واته‌ پ‌یش‌نیار ک‌راوه‌ که‌ س‌زادانی ئەو تا‌وان‌انه‌ی که‌ به‌ ه‌و‌ی رق و ک‌ینه‌وه‌یه له‌ س‌زای ئەو تا‌وان‌انه‌ی که‌ به‌ ه‌و‌ی ده‌مار‌گر‌ژی‌یه‌وه‌ نییه، زی‌ات‌ر بی‌ت. ب‌ۆ نمو‌ونه، ده‌سته‌ی د‌ژه‌ هه‌لا‌وردنی نی‌وسا‌وسی وی‌لز^۱ (۱۹۹۲) پ‌یش‌نیاری یاسایه‌کی ک‌رد‌وه‌ که‌ دا‌وا له‌ داد‌گا‌کان ده‌کا یاسایه‌ک ده‌رب‌ک‌ری که‌ به‌ له‌به‌ر‌چاو‌گرتنی ده‌مار‌گر‌ژی‌یه‌کان، س‌زای تا‌وان‌با‌ران زیاد‌ ب‌که‌ن. فین و مه‌ک نیل^۲ (۱۹۸۸) ده‌ل‌ین زیاد‌کردنی س‌زا په‌یام‌یک‌ی روون ب‌ۆ خه‌ل‌که‌ که‌ رق و نف‌ره‌ت تا‌وان‌یک‌ی گه‌وره‌یه‌ نه‌ک شو‌خی و سو‌عه‌ت‌یک‌ی ب‌ی‌زیان.

به‌ گو‌یره‌ی ئاد‌بای‌ۆ (۲۰۱۴)، چالا‌کی ج‌ین‌ده‌ری ده‌بی ها‌وسه‌نگ‌یی ه‌یز له‌ په‌یوه‌ندی‌یه‌کاندا مس‌و‌گ‌ه‌ر ب‌کا ب‌ۆ ئە‌وه‌ی ژ‌نان ده‌سه‌لات‌ی زو‌ریان پ‌ینه‌در‌ی و ئە‌وان ئە‌و ده‌سه‌لات‌ه‌ ب‌ۆ سه‌ر‌کو‌ت‌کردنی پیا‌وان نه‌ق‌و‌زنه‌وه‌. وه‌ک چ‌ۆن ئ‌یمه‌ له‌ ها‌وسه‌ر‌گیر‌یدا مافه‌کان‌ی ژ‌نان ده‌پار‌زین، مافی پیا‌وان‌یش ده‌بی پار‌یز‌را‌و بی‌ت. پیا‌وان‌یش هه‌ر وه‌کو‌و ژ‌نان، شایه‌نی پار‌یز‌را‌وی له‌ توندوتیژی و ئازاردانی ها‌وبه‌شی نزیک‌ن و وه‌ک پیا‌وی‌کی ها‌وسه‌ردار مافی ژ‌یان‌یک‌ی با‌شت‌ریان هه‌یه.

• پ‌یش‌که‌ش‌کردنی خ‌زمه‌ت‌گ‌وزاری‌یه‌کان و پال‌پشت‌یه‌ کۆمه‌لاه‌یه‌تی‌یه‌کان

به‌ پ‌یی ب‌ۆ‌چوونی ج‌ۆلی و ها‌وکارانی (۲۰۲۱)، روان‌گه‌یه‌ک که‌ ته‌نیا فه‌ره‌نگ‌ی ب‌ی ب‌ۆ قور‌بان‌یک‌کردنی پیا‌وان زو‌ر به‌سو‌ود نییه. روان‌گه‌ی حکومه‌تی به‌ریتانیا ب‌ۆ توندوتیژی دژی ها‌وبه‌شی س‌یک‌سی به‌ روونی له‌ چوار‌چ‌یه‌ی س‌تراتیژی توندوتیژی دژی ژ‌نان و ک‌چاندا ج‌ی‌گ‌یر ک‌راوه‌ و به‌ گشتی په‌یامه‌ فه‌ره‌نگ‌یه‌که‌ی ئە‌وه‌یه‌ که‌ قور‌بان‌یانی توندوتیژی دژی ها‌وبه‌شی س‌یک‌سی ژ‌نان و تا‌وان‌با‌ران‌یش پیا‌ون (ه‌این و هم‌کاران^۳، ۲۰۲۰؛ هو‌گان و هم‌کاران^۴، ۲۰۱۲؛ هانت‌لی و هم‌کاران^۵، ۲۰۱۹). خ‌زمه‌ت‌گ‌وزاری‌یه‌کان له‌ به‌ریتانیا ب‌ۆ ئە‌و پیا‌وانه‌ی که‌ توندوتیژی دژی ها‌وبه‌شی س‌یک‌سی‌یان به‌ئ‌ه‌زم‌وون ده‌که‌ن زو‌ر سنو‌ورداره‌. (بی‌تس و دا‌گلاس^۶، ۲۰۲۰). کو‌وک^۷ (۲۰۰۹) له‌وا‌وه‌ر‌دا‌یه‌ که‌ نه‌بوونی خ‌زمه‌ت‌گ‌وزاری ب‌ۆ پیا‌وان ن‌یشانه‌ی نه‌ناس‌را‌و‌بوونی گشت‌یی ک‌یشه‌که‌یه‌. فاکته‌ری‌ک که‌ ره‌نگه‌ یارمه‌تی‌خوا‌زی قور‌ستر ب‌کات (پ‌ریم‌ن و اپلتون^۸، ۲۰۱۶). ئە‌نجامه‌کان‌ی تو‌ی‌ژ‌ینه‌وه‌کان تا ئ‌یستا پ‌یشان ده‌دا که‌ نه‌بوونی خ‌زمه‌ت‌گ‌وزاری‌یه‌ شیا‌وی بین‌یه‌کان ب‌ۆ پیا‌وان‌ی قور‌بان‌ی و وه‌لامنه‌دانه‌وه‌یان کات‌یک پیا‌وان راپ‌و‌رت‌ی قور‌بان‌ی‌بوونه‌که‌یان ده‌ده‌ن، ره‌نگه‌ بی‌ته‌ به‌ره‌ستی به‌رده‌م ئاش‌ک‌را‌کردنی

1. NSW Anti- Discrimination Board
2. Finn & McNeil
3. Hine et al.
4. Hogan et al.
5. Huntley et al.
6. Bates & Douglas
7. Cook
8. Perryman & Appleton

زانیارییه کان و بیته هۆی ئهوهی ئهم پیاوانه نه توان داواى پشتیوانى بکه (لیزوا و دیم^۱، ۲۰۲۰؛ ماچادو و همکاران^۲، ۲۰۱۶؛ منسفیلد و همکاران^۳، ۲۰۰۳؛ پریم و اپلتون، ۲۰۱۶؛ تسانگ^۴، ۲۰۱۵؛ رایت^۵، ۲۰۱۶). وا دیاره په یامه فهرهنگییه کان زۆر جار شهرعیهت له ئهموونی پیاوانی قوربانیی توندوتیژی دهسرنهوه.

ئادبایۆ (۲۰۱۴) جهخت لهسهر ئهوه دهکاتهوه که پیاوانی قوربانیی توندوتیژی خیزانی هاوشیوهی ژنانی قوربانیی توندوتیژی خیزانی شایهنی ناسین، هاوسۆزی، پشتگیری و خزمهتگوزارین. زۆر جار توندوتیژی خیزانی بهبی گویدانه رهگهز، قوربانیهکانی خۆی تووشی خهموکی و دلهراکتی دهکات. لهوانهیه پهنا بۆ خواردنهوهی کحوول یان بهکارهینانی ماده هۆشبهرهکان بیهن یان به پهیوهندی سیکسی مهترسیدارهوه تیوه بگلین. تهناهت توندوتیژی خیزانی دهتوانی بیته هۆی ههولی خۆکوشتن. له ئهجامدا پیاوانی قوربانی دهبی گوپیان لی بگیری و گرینگیان پی بدریت. ههروهها پیاوانی قوربانی پیویسته ئامادهیی ئهوهیان تیدا بیی که باسی بارودۆخی خویان بکه. لهبهر ئهوهی پیاوان بهشیوهی نهريتیی لهرووی جهستهیهوه بههیزتر له ژنان وینا دهکری، لهوانهیه به هۆی شهرم یان ترس له گالته پیکران له پهیوهندییه دیترهگهزهکانیادا کهمتر باس له توندوتیژی خیزانی بکه یان رایبگهینن. پیاوان دهبی بتوانن ئهم توندوتیژیانه راپۆرت بکه، جا چ بۆ هاوڕی بی، یان خزم، یان دابینکهری چاوه دیربی تهندروستی، یان ناوهنده پهیوهندیارهکانی دیکه. راپۆرتکردنی ئهم توندوتیژیانه رهنگه لهسهرتادا به هۆی غرووری پیاوانهوه دژوار بی، بهلام له کوتاییدا لهوانهیه بیته هۆی ئارامگرتن و پشتیوانیکردن له پیاوان.

مهک کیۆن و کهید (۲۰۰۲) باس له دامهزراندنی هیلی گهرم (یان ژمارهی پهیوهندیگرتن) بۆ قوربانیانی توندوتیژی دژی پیاوان دهکهن. دامهزراندنی هیلی گهرم بۆ یارمهتی خوازی له لایهن قوربانیانی توندوتیژییهوه نهک تهنها له خزمهتگوزارییه کۆمهلایهتییهکان بهلکوو له جیهانی بازرگانیشدا بووته لایهنیکی زۆر بهناوبانگی ههموو خزمهتگوزارییهکان. ئهم هیله گهرمانه دهستراگهیشن به زانیاریی خیرا و نهینیی بۆ قوربانیانی توندوتیژی خیزانی دابین دهکهن، ئهمهش ئهو کاته گرینگه که دۆخه که دهگاته لووتکهی قهیران. ئهم هیله گهرمانه دهتوانن سهراچاوهی رهوانهکردن و دهستراگهیشن به خزمهتگوزارییهکان بن و دهتوانن بینه نیشاندهریک بۆ سیاسهتدانهران بۆ ئهوهی ئاستی پیویستی ئهو جوهره خزمهتگوزارییه له کۆمهلگادا دیاری بکه. ههروهها مهک کیۆن و کهید (۲۰۰۲) باس له دامهزراندنی گروپی پشتیوانی لهم بوارهدا دهکهن. به رای ئهوان، سههرای ئهو لیکۆلینهوه سنوورداری که لهم بوارهدا ئهجام دراوه، ههندی بهلگه هیه

1. Lysova & Dim

2. Machado et al.

3. Mansfield et al.

4. Tsang

5. Wright

که پیشان دەدا جگه له هیلەکانی یارمەتی، گروپیکی پشتیوانی گرینگترین سەرچاوه‌ی یارمەتی بۆ قوربانییه‌ پیاوه‌کانه. توێژینه‌وه‌یه‌ک له ویلایه‌ته‌یه‌ ک‌گرتووه‌کانی ئەمریکا له‌سەر مێرده‌ ئازادراوه‌کان ده‌ریخست که پێداویستییه‌ خزمه‌ت‌گوزارییه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی ئەوان له‌ رێگه‌ی گروپه‌ پشتیوانیه‌کانه‌وه‌ دا‌بین ده‌کریت (به‌شی چاک‌سازیه‌کانی مینه‌ سوتا^۱، ۱۹۷۹). ش‌رۆقه‌ کارانی دیکه‌ش به‌ هه‌مان شیوه‌ پێشنیار ده‌که‌ن: «هه‌موو کۆمه‌لگه‌یه‌ک پێویسته‌ گروپی پشتیوانی بۆ هه‌موو قوربانیانی توندوتیژی خ‌یزانی دا‌بین بکات. هاوبه‌شکردنی ئەزموونه‌ هاوبه‌شه‌کان به‌ راستی مۆع‌ج‌یزه‌ئاسا یارمەتی قوربانیان دەدا که دووباره‌ ژیا‌نه‌ له‌به‌ر یه‌ک هه‌لوه‌شاه‌وه‌ که‌یان بنیات بنێنه‌وه‌.» (کوک^۲، ۱۹۹۷).

له‌سەر بنه‌مای لیکۆلینه‌وه‌کانی بیگ-ئه‌بابۆ^۳ (۲۰۲۲) بۆ هۆشیارکردنه‌وه‌ی خه‌لک سه‌باره‌ت به‌ هۆکاره‌کان و لیکه‌وته‌ و ئەو شوێنا‌نه‌ی که‌ خزمه‌ت‌گوزاری پێشک‌ه‌ش به‌ قوربانیانی توندوتیژی خ‌یزانی ده‌کرێ، پێویسته‌ هه‌لمه‌تی زیاتر ئەنجام بدریت. هه‌روه‌ها ئەم توێژینه‌وه‌ پێشنیاری ئەوه‌ ده‌کا که قوربانییه‌کان گروپی پشتیوانی پێک به‌ێنن بۆ ئەوه‌ی یارمەتی پیاوانی ده‌ستدریژیکراو به‌دن بۆ ئەوه‌ی ڕووبه‌رووبوونه‌وه‌ی چالنج و ئالنگارییه‌کانی توندوتیژی خ‌یزانی ببنه‌وه‌. چونکه‌ ئەگه‌ر به‌ شیوه‌یه‌کی لی‌هات‌ووانه‌ چاره‌سه‌ر نه‌کرێ، ده‌توانی لیکه‌وته‌ی جد‌دی لی‌ بکه‌یت‌وه‌. کێشه‌ی ده‌روونی و ره‌فتاری و کێشه‌ په‌روه‌رده‌یه‌یه‌کان له‌ هۆکاره‌کانی دیکه‌ی زیاده‌بونی توندوتیژی خ‌یزانی دژی پیاوان. که‌واته‌ زۆر گرینگه‌ له‌م به‌وا‌ره‌دا خزمه‌ت‌گوزاریی ڕاوێژکارانی پسپۆر سوودی لی‌ وه‌رب‌گیریت (سلیمی و چیت‌ساز، ۱۳۹۹ هه‌تاوی). به‌گوێره‌ی مه‌ک کیۆن و که‌ید (۲۰۰۲)، لۆژیکی ڕاوێژکاری که‌ به‌ ئاشکرا له‌ لایه‌ن گروپی تایبه‌تی توندوتیژی دژی ژنان‌ه‌وه‌ ڕوون کراوه‌ته‌وه‌، ته‌نانه‌ت ئەگه‌ر به‌تایبه‌تی له‌ ڕووی پێداویستییه‌کانی ژنانی قوربانییه‌وه‌ دا‌ر‌پ‌ژ‌رای، به‌ ئەگه‌ری زۆر به‌ شیوه‌ی یه‌کسان پیاوانی قوربانی‌ش ده‌گر‌یت‌ه‌وه‌: «ژانی‌یک که‌ به‌دکه‌لکی تیدا‌بی ده‌توانی بب‌یت‌ه‌ هۆی خه‌مۆکی، که‌میی متمانه‌به‌خۆیی و کاریگه‌رییه‌ ده‌روونییه‌کانی دیکه‌ هه‌م بۆ ژنان و هه‌م بۆ مندا‌له‌کانیان. گرینگه‌ که‌ ژنان ده‌ستیان به‌ ڕاوێژکار و پشت‌گیریی تاکه‌ که‌سی بگا بۆ ئەوه‌ی یارمەتی دووباره‌ بنیات‌نه‌وه‌ی متمانه‌به‌خۆبوونی‌دا، ئازاره‌کانیان سا‌ر‌پ‌ژ‌ بکاته‌وه‌، و بۆ بنیات‌نه‌ی ژانیکی نوێ ه‌یزیان پ‌ی‌ به‌خش‌یت. به‌شداریکردن له‌ به‌نامه‌ی خۆسازکردنی گشتی و گروپه‌کانی پشتیوانی له‌ قوربانیانی توندوتیژی ده‌توانی کۆمه‌گ و هاوکاریی ژنان بکات. جگه‌ له‌وه‌ش زۆر جار ده‌ست‌را‌گه‌یشتن به‌ ڕاوێژکاریی تاکه‌ که‌سی پ‌ی‌ویسته‌» (گروپی تایبه‌تی توندوتیژی دژی ژنان^۴، ۱۹۹۷). هه‌روه‌ها پلاندانان له‌ چوارچ‌یه‌ی ئەو جو‌ره‌ مه‌نتیق و لۆژیکه‌دا بۆ پیاوانی قوربانیی توندوتیژی ته‌واو لۆژیکی و پ‌ی‌ویسته‌.

وا دیاره‌ به‌ به‌ه‌یزبوونی ژنان له‌سه‌ر ئاستی کۆمه‌لگا و نه‌بوونی دیسیپلین و نه‌زمی کۆمه‌لایه‌تی

1. MINNESOTA DEPARTMENT OF CORRECTIONS
2. COOK
3. Big-Alabo
4. TASK FORCE ON VIOLENCE AGAINST WOMEN

له ئاستی ورد که له رابردوودا له لایهن ژنانه وه تهحه مول ده کرا، ئەمڕۆ خۆی ده توانی بێته هۆی ئەوهی ژنان به رامبه ر پیاوان توندوتیژی بنوێن. چونکه پیگهی ژنان له بواری زانست و ئابووریدا به رهو پیش ده چێ، به لām ئە گهر رهوتی ژنان له بواری ئەخلاق و توانا کانی په یوه ندی کردن وه کوو پابه ندبوونی ئەخلاق، ریزگرتن له مافی کهسانی دیکه، توانای رازیکردن و رازیوون، لیبورده بی کۆمه لایه تی، و به گشتی زیره کیی په یوه ندی کردن و سۆزداریش که شه بکا و پیشکه وتن به خووه بیینی ئەوا لهو حاله ته دا به توانا بوونیان نابێته هۆی ده رکه وتنی رهفتاری توندوتیژیانه (فیروز جاییان و رضایی چراتی، ۱۳۹۳ هه تاوی).

به سه رنجدان به گرینگی رۆلی ئەزموون و بیینی توندوتیژی له دژی پیاوان، پیده چێ خولی کارامه ییه کانی ژیان، راویژکارییه کانی پیش هاوسه رگیری و کاتی هاوسه رگیری به ده ستیوه ران و نیوه ندگیری یاریده ده رانی کۆمه لایه تی زۆر پیوست بیت. له راستیدا دایک و باوک ده بی فیر بکرین که خۆیان له ههر چه شنه رهفتاریکی توندوتیژیانه به رامبه ر به مندا له کانیان و به رامبه ر به یه کتر له بهر چاوی مندا له کانیان به دوور بگرن. ههروه ها قوتابخانه و میدیا کان ده توانن له گواستنه وهی توانا کانی ژیان بۆ مندا لان، که هاوسه رانی داهاتوون رۆلێکی گرینگ بگێرن (حسینی و همکاران، ۱۴۰۰ هه تاوی).

• هۆشیار کردنه وه و راهیان

ماهیوت و هاوکارانی^۱ (۲۰۱۷) له راسپارده کانیاندا سه باره ت به توندوتیژی خیزانی دژی پیاوان، ده نووسن: ئەمڕۆ خه لک هیشتاش ئەو ئایدیا و بیرو که یان هه یه که توندوتیژی دژی پیاوان ئەوه نده جددی نییه، به لām له راستیدا توندوتیژی به بی گویدانه ره گه زی قوربانییه کان پرسیکی جدییه. بهر له ههر شتیکی دیکه سه ره تا تا که کان و کۆمه لگا فیر بکه ن که له گه ل هیمما و نیشانه ئە گه ربیه کانی توندوتیژی خیزانی ئاشنا بن که ئەمه ریگه مان پیده دا که یارمه تی قوربانییه کان بده ین. چه ندین جووری جیاوازی نیشانه و هیممای جهسته بی بوونی هه یه. هه نگاوی دواتر بۆ چاره سه رکردنی توندوتیژی خیزانی ئەوه یه که که سانیککی زیاتر ده رباره ی توندوتیژی خیزانی بزنان و ئاشنای کاریگه ربیه کانی بن و فیر بن که چون ده ستوه رانیکی ئەرینی و کاریگه رانه یان هه بییت. په نا گه ی توندوتیژی خیزانی و ریکخواه کانی ژنان بۆ ریکخستنی هه ندیک گفتوگو، هه لمه تی هۆشیار کردنه وه، کۆبوونه وهی هۆلی شاره وانی، و کۆبوونه وهی گروپی بۆ قسه کردن له سه ر توندوتیژی خیزانی ده توانن له گه ل کۆمه له، دامه زراوه یان کۆمپانیا خوجیییه کان کار بکه ن و دلنیا بن له وهی که کۆمه لگا باس له توندوتیژی خیزانی ده کات.

لیکۆلینه وه یه کی ئادبایۆ (۲۰۱۴) ده ریخست که ربه رانی ئایینی له چاره سه رکردنی کیشه کانی

توندوتیژی خێزانی رۆلێکی گرینگ دەگێڕن، بەلام کێشه‌که له‌وه‌دایه‌که زۆربه‌یان بۆ مامه‌له‌کردن له‌گه‌ڵ ئەو پرسه‌ لێهاتوویی و توانای ئەوتۆیان نییه‌ و زیاتر پشت به‌ ئامۆژه‌کانی کتێبه‌ پێرژه‌کانی وه‌کوو ئینجیل و قورئان و ئایینه‌کانی دیکه‌ ده‌به‌ستن. ئەو کتێبانه‌ سروشتی پیاوسالارییان هه‌یه‌. پێشنیار ده‌کری جۆریک له‌ راهێنانیان پێدري بۆ ئەوه‌ی بتوانن کاری راوێژکاری خۆیان به‌ پێی ده‌ستوور (ياسای بنه‌رته‌ی) جێبه‌جێ بکه‌ن. به‌ گوێره‌ی ئادابا‌یۆ (۲۰۱۴) پێویسته‌ ده‌زگا‌کانی حکومه‌ت و گرووپه‌ ئایینییه‌کان و رێکخراوه‌کانی مافی مه‌ده‌نی بۆ رۆشنکردنه‌وه‌ی رای گشتی سه‌باره‌ت به‌ خراپیه‌کانی توندوتیژی خێزانی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان هه‌نگاوی زیاتر بنێن. ئەم جۆره‌ داپه‌ر و هه‌نگاوانه‌ یارمه‌تیده‌ری هاوسه‌نگی گوتاری جێنده‌ری سه‌باره‌ت به‌ توندوتیژی خێزانی و دروستکردنی بنه‌ماله‌ی ته‌ندروستتر له‌ ناو کۆمه‌لگادان.

ئه‌نجامی زۆریک له‌ توێژینه‌وه‌کان گوزارشت له‌وه‌ ده‌کا که رازیبوون له‌ ژيان و ژيان‌ی هاوسه‌رگیری و هه‌ستکردن به‌ نادادپه‌روه‌ری کاریگه‌ری له‌سه‌ر توندوتیژی دژی پیاوان داده‌نیته‌. له‌م ڕووه‌وه‌ پێده‌چێ هه‌رچه‌ند ژن و پیاو ماف و ئه‌ركه‌کانیان له‌ ژيان‌ی هاوسه‌ریتیدا بناسن و پێزی لێگیرن، هه‌ستکردن به‌ نادادپه‌روه‌ری که‌م و په‌زنامه‌ندی له‌ ژيان‌ی زیاتر ده‌بی و له‌م ڕووه‌وه‌ رۆلی دامه‌زراره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی وه‌کوو قوتابخانه‌ و راگه‌یاندن و راوێژکاری له‌ گواسته‌وه‌ی زانستی کۆمه‌لایه‌تی نۆرماتیف زۆر گرینگه‌. راهێنانی خانه‌واده‌کان به‌تایبه‌ت دایک و باوکان له‌ بواری پێویستی په‌چاوکردنی یه‌کسانی جێنده‌ری له‌ په‌روه‌رده‌کردن و کۆمه‌لگاوه‌رگری مندا‌لانی کچ و کو‌ر، راهێنانی هاوسه‌ره‌گه‌نجه‌کان له‌ کاتی هاوسه‌رگیریدا له‌ بواری ب‌لا‌و‌کردنه‌وه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی یه‌کسانی جێنده‌ری و هه‌ول‌دان بۆ ب‌لا‌و‌کردنه‌وه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی یه‌کسانی جێنده‌ری به‌ ده‌رکردنی یاسای گونجاو له‌ لایه‌ن ده‌سه‌لاتدارانه‌وه‌ (بخارایی، ۱۳۹۴ هه‌تاوی) له‌ ریزی ئەم هۆشیارکردنه‌وانه‌یه‌.

ناوه‌ندی ده‌نگ و وه‌نگ (رادییۆ و ته‌له‌فیزیۆنی ئێران) وه‌ک ده‌زگایه‌کی راگه‌یانندی نیشتمانی له‌ هۆشیارکردنه‌وه‌ و په‌روه‌رده‌کردندا رۆلێکی گرینگ ده‌گێرێت؛ هه‌رچه‌نده‌ سیاسه‌ته‌کانی ئەم ده‌زگای راگه‌یانده‌ له‌م سالانه‌ی دوا‌یدا جۆریک له‌ بێ‌متانه‌یی له‌ ناو ئەندامانی کۆمه‌لگادا دروست کردووه‌؛ به‌لام به‌شی په‌روه‌رده‌ و راوێژکاریی ئەم ده‌زگای راگه‌یانده‌ هیشتا رۆلی خۆی ده‌گێرێ و ده‌توانێ سه‌رچاوه‌یه‌کی متمان‌ه‌پێکراو بۆ گه‌رانه‌وه‌ی خێزانه‌کان بیت (سلیمی و چیت ساز، ۱۳۹۹). هیشتا میدیا‌کان به‌رپرسیاریه‌تی ئەوه‌یان له‌سه‌ر شانه‌که له‌سه‌ر په‌فتاری دژه‌ هاو‌ره‌گه‌زخ‌وا‌زان و توندوتیژی دژی هاو‌ره‌گه‌زخ‌وا‌زان راپۆرت به‌دن (ماسون^۱، ۱۹۹۳). وه‌ک بریل و هیرک (۱۹۹۲) ئاماژه‌ی پێده‌که‌ن، راپۆرتکردنی سیستماتیکی ئەم جۆره‌ توندوتیژییه‌ ر‌قا‌وبیه‌ کیشه‌که بۆ ئاپۆره‌ی خه‌لک ڕوون ده‌کاته‌وه‌ و یارمه‌تیده‌ری په‌ره‌پێدانی سیاسه‌ته‌کانه‌. هه‌روه‌ها میدیا له‌ پێناسه‌کردنه‌وه‌ی ئەو نۆرمه‌ کۆمه‌لایه‌تیانه‌دا رۆلی هه‌یه‌ که‌ له‌ ئیستادا هانده‌ر و رێگه‌پێده‌ری توندوتیژی دژی ل‌زبا‌ین (هاو‌ره‌گه‌زخ‌وا‌زی ژن) / گه‌یه‌کان (هاو‌ره‌گه‌زخ‌وا‌زی پیاو) و جۆره‌کانی تری قوربانیبوون.

پینکرېست^۱ (۲۰۱۹) پټی وایه که میدیای جه ماوهری له ولاتانی باشووری بیاوانی ئه فریقا له ماوهری ئه م چهند دهیهی رابردوودا له رېگهی هه مه چه شنکردنه وه له چاپه وه بۆ ته کنه لوزیا نوپکانی وه کوو ئینته رنیت و په یام ناردن گه شهیه کی به رچاویان به خووه بینوه. ئه م شیوازان له لایه ن حکومت ته ناوچه ییه کانه وه بۆ بلاوکردنه وهی زانیاری ته ندروستی و هه لمه ته ئابووری - کۆمه لایه تییه کان سوودیان لی وه رگیراوه. بۆ نمونه، بابالولا و هاوکارانی^۲ (۲۰۱۷) بۆیان ده رکهوت که له رېگهی په یوه ندیهی کانی میدیا گشتیه کانه وه له کیشوهری ئه فریقا، به نامه کانی ته ندروستی سیکی و ئایدز (ایپولیتی و ال انگل^۳، ۲۰۱۷؛ اودینه^۴، ۲۰۱۵) و وه رگرتنی واکسیناسیون ئه نجامی ئه رینی رېگری له دوو گیانیان لی که وتوته وه (هد و همکاران^۵، ۲۰۱۵؛ یونگ و همکاران^۶، ۲۰۱۵؛ رېکخراوی ته ندروستی جیهانی، ۲۰۱۶).

به گوهری را و بۆچوونی کارلایل و هاوکارانی^۷ (۲۰۱۴) ولاتانی تازه پینگه یشتوو له بواره کانی وه کوو ناوه نیتکه و ناواتوره و توندوتیژی و هه لمه ته کانی ئاشتی به شیوهیه کی به رفراوان سوودیان له میدیای جه ماوهری و توهره کۆمه لایه تییه کان وه رگرتوو. میدیا له پیشاندانی سروشتی توندوتیژی له دژی هاوبه شی سیکی بۆ خه لک و فۆرمدان به رای گشتی سه بارت به تایبه تمه ندیی قوربانیه کان و تاوانباران رۆلی سه ره کی ده گیریت. زۆر جار، رووداوه کانی توندوتیژی له دژی هاوبه شی سیکی وه ک پرسیکی تاکه که سی نه ک وه ک پرسیکی کۆمه لایه تی و ته ندروستی گشتی به رفراوانتر سه یر ده کرین. ئه م جوهره تیگه یشتنه له پرس، تیگه یشتنی گشتی له توندوتیژی له دژی هاوبه شی سیکی ده شیوینیت (کوماس دآرگمیر^۸، ۲۰۱۵؛ اووسو اودو و همکاران، ۲۰۱۸).

هه روه ها جیسمین و ئه مین^۹ (۲۰۱۷) کاریگه ریی راگه یاندن و میدیا کانیان له سه ر گوهرینی روانگهی خه لک سه بارت به توندوتیژی دژی ژنان له به نگلادیش تاوتوی کرد، بۆیان ده رکهوت که ئه و ژنانهی سه یری ته له فیزیۆن ده که ن له چاو ئه وانهی که سه یری نا که ن زیاتر له گه ل نۆرمه کانی یه کسانیی جینه ده ری هاوران. توهرینه وه یه ک له سه ر قوربانیا نی ده ستریتژی سیکی بۆ سه ر مندالان ده ریخست که هیلی ئاشکرا کردنی زانیارییه کان و داوای یارمه تکردن به پتی کاته کان زۆر جیاوازه (گارنیر و کولین - ویزینا^{۱۰}، ۲۰۱۶). به لام ئه م قوربانیا نه رایانگه یاند که ئاگادار بوون له قوربانیا نی دیکه له رېگهی هاوبه شکردن و خویندنه وهی کتیبنامه و بینینی چیرۆکه کان له

1. Pinecrest
2. Babalola et al.
3. Ippoliti & L'Engle
4. Odine
5. Head et al.
6. Jung
7. Carlyle et al.
8. Comas-d'Argemir
9. Jesmin and Amin
10. Garnier & Collin-Vézina

تەلەفیز یۆندا هانیان دەدا راستییە کان لەقاو بدەن (گارنیر و کولین-ویزینا، ۲۰۱۶).

• بێشنیارەکانی توێژینەوه

رێژەی لیکۆلینەوه لە بارەی توندوتیژی دژی پیاوان لە زیادبووندایە. بەلام بە پشتبەستن بەو لیکۆلینەوانەی کە تا ئیستا لەم بوارەدا ئەنجام درا، ئەگەری ئەوە هەیە کە لە ئیستادا هەندیک لە ئەزموونەکان لە ئەدەبیاتی ئەکادیمیدا چاپۆشیان لێ کرابێت (هاینز و داگلاس^۱، ۲۰۱۱؛ مورگان و ولز^۲، ۲۰۱۶؛ سیمونز و همکاران^۳، ۲۰۱۶، آدابیو، ۲۰۱۴). لیکۆلینەوه‌کانی داهاوو لەسەر پیاوان وەک قوربانیی توندوتیژی لە لایەن هاوبەشی سێکسی دەبێ ئاراستەیه‌کی چۆنایەتی بۆ توێژینەوه لەخۆ بگرێت. ئاوێتەیه‌ک لە هەر دوو ئاراستە‌ی توێژینەوه‌ی چۆنایەتی و چەندایەتی ئاسانکاری بۆ خستنه‌ رووی ژمارە‌کانی پەيوه‌ست بە توندوتیژی لە دژی هاوبەشی سێکسی و هەروەها روونکردنەوه و روانگە‌کانی وە‌لامدەرەوه‌کان دەکا و بەم شێوه‌ فامکردنی بابەتە‌کە ئاسانتر دەکاتەوه. راست و هاوکارانی^۴ (۲۰۱۷) جەختیان لەوه‌ کردەوه‌ کە لیکۆلینەوه‌ی چۆنایەتی کاتیکی زەرورییه‌ کە بۆ دیاردەیه‌کی تایبەت پێویستمان بە هە‌ڵنجاندنی روونکردنەوه‌ و تێروانینیکی قوول بێت.

بەم پێیه‌ بابەتی توندوتیژی خێزانی دژی پیاوان پێویستی بە تیگە‌یشتن لە روانگە‌ و روونکردنەوه‌کانی وە‌لامدەرەوه‌کان سەبارەت بە هۆکارە‌کانی بیر و باوە‌ر و کردەوه‌ و روانگە‌ تایبەتە‌کانەوه‌ هەیە. هەروەها ئەم جو‌ره‌ توێژینەوه‌ دەتوانی بۆ لیکۆلینەوه‌ی زیاتر لەسەر ئازاردانی سۆزداری یان دەروونی بە‌کار بهێنرێت. هەروەها بۆ هە‌ڵسە‌نگاندنی کاریگە‌رییه‌ درێژخایەنه‌کانی توندوتیژی دژی هاوبەشی سێکسی دەتوانرێ لیکۆلینەوه‌ی چ‌ر و پ‌رت‌ر ئەنجام بدرێت.

هەروەها توێژینەوه‌کانی داهاوو بۆ نه‌ه‌یشتنی ئەو ئاستە‌نگانه‌ی کە پەيوه‌ندیان بە نموونه‌ بچووکە‌کانەوه‌ هەیە پێویستە‌ لە توێژینەوه‌ی چەندایەتیدا شیوازی سیگۆشە‌یی بە‌کار بهێنن. نۆبل و هیل^۵ (۲۰۱۹) لە توێژینەوه‌دا وەک رێگە‌یه‌ک بۆ دە‌وله‌مە‌ندکردن و جێ متمانه‌بوونی ئەنجامە‌کانی لیکۆلینەوه‌ باسی سیگۆشە‌ییان کردووه‌. بە‌وته‌ی نووسە‌ران، سیگۆشە‌یی‌سازی بریتییه‌ لە ئاوێتە‌یه‌ک لە تیوری و شیوازه‌کان بۆ پێراگە‌یشتن بە لاگیریه‌ هێزه‌کییه‌کانە کە دەتوانی لە یه‌ک شیوازی یان چاپۆری تایبەتە‌وه‌ سەر‌ه‌له‌بە‌ن. هەر بۆیه‌ سیگۆشە‌کردن لەوه‌ لومە‌رجانه‌دا گرینگە‌ کە کۆمه‌له‌ داتا چەندایەتییه‌کان ژمارە‌یه‌کی کەمی ونبوویان^۶ تێدايه‌. بۆ کەمکردنەوه‌ی رێژه‌ی ونبووه‌کان، توێژه‌رانی داهاوو له‌وانه‌یه‌ پێداچوونه‌وه‌ بە‌ پرسیارنامه‌کەدا بکەن یان هەمان ئەو پرسیارانه‌ دووبارە

1. Hines & Douglas

2. Morgan & Wells

3. Simmons et al.

4. Rust

5. Noble, H., & Heale, R.

6. missing values

بکه نه وه بۆ ئه وهی له لایه ن پیاوانه وه وه لامي زیاتر وه ربگرن.

ههروه ها توپژهرانی داها توو پپو یسته ته کنه لۆژیا به کار بهین و بۆ ئه نجامدانی راپرسی، که لک له میدیای دیجیتالی وه ربگرن بۆ ئه وهی بتوانن به رده نگی زیاتر وه ربگرن و هیوادارین به به راورد به دیمانه ی چاو به چاو سه باره ت به توندوتیژی دژ به هاوبه شی سیکی شه فافتر بن.

ههروه ها پپو یسته توپژهران قسه له گه ل ئه و پیاوه به ته مه نانه بکه ن که ده توانن ئه زموونه کانیا ن له ریکخواه کاندایاس بکه ن، به تایبه ت ئه و پیاوانه بدوینن که به هو ی به شداری کردنی راسته وخو یان ناراسته وخو یان له هاوبه ش ئازاریدا ئیستا له زیندانن. ههروه ها پپو یسته روانگه ی تاوانبارانی ژن و پیاوانی ره گه زگۆرا و (ناهاوسان) له لایه ن توپژهرانی داها توو وه تاوتو ی بکری ت.

سروشتی ناوازه ی پیاوان له کومه لگا پیاوسالاره کاندایا که فره ئنی تهحه مول ده کری، ده رفه تییک بۆ توپژهران ده ره خسی نی که کاریگه ریه کانی فره ئنی له سه ر خه ساره لگه ربی توندوتیژی دژی هاوبه شی سیکی لییک بدنه وه و ئه وهی که ئایا ئه و پیاوانه ی به م جو ره حا له تانه وه تیوه گلاون تاکتیکی دانوستانی جیاوازیان له گه ل ئازارده ره کانیا ن هه یه یان نا.

سه باره ت به پرس ی میدیا و راپۆرتکردنی به ده که لکی، پپو یسته توپژهرانی داها توو به تیر و ته سه لی جو ری ئه و ناوه رۆکه تاوتو ی بکه ن که پیاوان له میدیای گشتیدا به رده نگی ن. ئه مه ره نگه ئاستی زانیاری ئامانجداری هۆشیار کردنه وه، په روه رده و سه رچاوه بۆ توندوتیژی دژ به هاوبه شی سیکی به رز بکاته وه. ههروه ها پپو یسته راپۆرتکردنی جو ره جیاوازه کانی به ده که لکی به هۆکاری هاوشیوه به جیا هه لسه نگیندری ت. ههروه ها کاریگه ریه فره نه نگیه کان له سه ر ره واله پیاوسالاریه کان که وا گریمانه ده کری راپۆرتکردن له لایه ن پیاوانه وه سنووردار ده کا، ده بی له لایه ن توپژهرانی داها توو وه لیکو ئینه وه یان له سه ر بکری ت.

به پپی توپژینه وه یه ک که له لایه ن ئادبایۆ (۲۰۱۴) ئه نجام دراوه، زۆربه ی توپژینه وه کانی WHO و IRC و توپژهرانی دیکه باب ته تی توندوتیژی خیزانی وه ک کیشه یه کی ژنانه سه یری ده که ن. ناوبرا و پپشنیاری ئه وه ده کا که توپژهران گرینگی به لایه نی پیاوانه ی توندوتیژی خیزانی بدن بۆ ئه وهی ده سه لاتداران بتوانن به شیوه یه کی دادپه روه رانه مامه له له گه ل ئه و پیاوانه دا بکه ن که ئازار دراوان و ده ستریزی کراوه ته سه ریان. جگه له وه ش جو ره کانی تری توندوتیژی خیزانی هه ن وه کوو به ده که لکی ئابووری، به ده که لکی سۆزداری و هتد که هه تا ئیستا تاوتو ی نه کراون. پپو یسته بۆ لیكدانه وه ی پرسه کانی په یوه ست به جو ره کانی تری توندوتیژی خیزانی توپژینه وه ی زیاتر بکری و ده بی پپشنیاری بکری که له کاتی ئه نجامدانی توپژینه وه کاندایا پرسه کانی توندوتیژی و ده ستریزی کردن به شیوه یه کی جیاواز مامه له یان له گه لدا بکری ت.

خالییک که سه لیمی و هاوکارانی (۲۰۱۹) له توپژینه وه که یاندا ئاماره یان پی کردووه ده توانی بۆ لیکو ئینه وه کانی داها توو رینوین بیت. ئه وان پپیان وایه به و پپیه ی که ریزنه گرتن له مافه کانی ژنان و ئه وه سه ته ی که ژنان به رامبه ر به باب ته که هه یانه خو یان یه کییک له هۆکاره سه ره کییه کانی

توندوتیژی خێزانی بەرامبەر بە پیاوان، دەبێ دەوری پیاوان وەک ھۆکاری ئەم ھەستە لە ژنان و ھەرۆھا کۆمەڵگا وەک بەستینی دەرکەوتنی ئەم ھەستە تاوتوێ بکری و لێک بدریتەو.

وهرزی سییه م

شیوازی نه جامدانی توثرینه وه

پیشہ کی

دوای گہ لالہ کردنی پرس و دروستکردنی ہستیا ری تیوری لہ ریگہ ی چاوخشانندن بہ
ئەدەبیاتەوہ، ئیستا دەچینە سەر وەرزی سییەم، واتە شیکردنەوہ ی وردی بنەما میتۆدۆلۆژییەکانی
(شیوازاناسییەکان) توێژینەوہ. ئەم وەرزی وەک بڕبڕە ی پشتی توێژینەوہ وایە و شەفافییەت و بایەخی
سەرتاسەری پڕۆسە ی زانستی مسۆگەر دەکات. لێرەدا ئێمە لہ “چیەتی” و “بۆچیەتی” ی پرسە کە
تێدەپەرین و وەلامی پرسیا ری بنەرەتی “چۆنیەتی” دەدەینەوہ: ئەم لیکۆلینەوہ بە چ ئامراز و لۆژیک
و قوناغکە لیکدا ھەولێ دۆزینەوہ و تیگەیشتن لہ دیاردە ی “توندوتیژی بەرامبەر بە رەگەزی نێر لہ
ناو ئێرانییەکان” دا دەدات؟

ھەلێژاردنی شیوازی توێژینەوہ تەنیا بڕیارێکی تەکنیکی نییە، بە لکۆو بە قوولی بەستراوہ تەوہ
بە سروشتی ئەو دیاردە ی کە لیکۆلینەوہ ی لەسەر دەکری و ئەو زانیارییە ی کە سەبارەت بەو
دیاردە لەبەردەستدایە. وەک لہ وەرزی یە کەمدا باس کرا، توندوتیژی دژی رەگەزی نێر دیاردە یە کە
کە خەرمانە یە کە لہ بیدەنگی فەرھەنگی و نکۆلیکردنی کۆمەلایەتی و بۆشایی تیوری دەورە ی
داوہ. تیۆرییە بەردەستەکان ئەگەر ھەبن، زۆر جار ناتەواون و بۆروونکردنەوہ ی ئەم دیاردە لہ ناو
چوارچێوہ ی کۆمەلایەتی - فەرھەنگی ئێراندا شیاوی ئەوتۆیان نییە. ئەو چەند توێژینەوہ ناوخییە
زیاتر شیوازی چەندایەتییان بە کار ھیناوە و تیشکیان خستۆتە سەر چەند لایەنیکی تایبەتی ئەم

دیارده و نه یان توانیوه وېنه په کی گشتگیر و قوول له ئەزموونه ژیاوه کانی تاکه کان بخه نه روو. له دوځیکې وه هادا که ئیمه رووبه رووی که میی تیوری ده بینه وه و پېویستمان به گه رانی قوول، پشته ستن به شیوازه ئەزمونگه راییه کان که هه ولی پشتر استکرده وه یان په تکرده وه ی گریمانه پېشوه خته دیار یکراره کان ده دن، هیچی لی سهوز نابیت. ئیمه پېویستمان به ئاراسته یه که که ریگه به خودی دیارده که بدا قسه بکا و تیوره که راسته وخو له داتای مهیدانی و ئەزموونیه وه «زهمینه سازی» بکا، نه ک چوارچیوهی تیورییه دهره کییه کان بسه پینیت. بهم پیه ئهم توژیینه وه ئاراسته ی تیورییه زهمینه یی (Grounded Theory) هه لېژاردوه که له سهر بنه مای ئهو ته کنیک و قونغانه یه که له لایهن ستراوس و کوربینه وه خراوه ته روو و ئهم میتوده گونجوترین و کاریگه رترین شیواز بو تیگه یشتن لهم پرسه ئالوزه یه. هه لېژاردنی ئهم شیوازه دانپیدانان به و راستیه یه که بو فامکردنی قوولی بارودوخی روودان و ریکار و لیکه وته کانی توندوتیژی دژی پیاو، ده بی بچینه لای خودی تیوه گلاوه کان و به شیوه یه کی سیستماتیکی گیرانه وه کانیا بگورین بو چه مک و دوا جار بو تیورییه کی یه کگرتوو.

ئهم وهرزه هه ول نادا باسه کانی کتیه سه رچاوه کانی بواری تیورییه زهمینه یی دووباره بکاته وه؛ به لکوو تیده کوژی به شه فافیه یی ته واهوه روونی بکاته وه که چون ئهم شیوازه به کرده وه بو ئهم لیکوئینه وه جیه جی بکا و ئه گه ری حوکمدانی ورد بو خوینه ران و ره خنه گران دابین بکات. لهم رووه وه سه ره تا به کورتی لوژیکی ئیستقرایی ئهم شیوازه و پرۆسه ی کۆدکردنی سی قونغانی (کراوه، ته وهری و هه لېژاردراو) ده ناسینین که کاکلی شیکاری داتا کانه. پاشان، ئیمه به وردی کۆمه لگه ی توژیینه وه و لوژیکی زال به سهر نمونه گرته ی تیوری (Theoretical Sampling) روون ده که یه وه؛ پرۆسه یه کی دینامیکی که تییدا هه لېژاردنی به شدار بووان پېشوه خته نییه به لکوو له میانه ی توژیینه وه دا و له سهر بنه مای پېویستیه کانی تیوری ئهم که سانه مان هه لېژاردوه بو ئه وه ی به دلنیا بوونی تیوری یان (تیربوونی تیوری) بگه ی.

دواتر ئامرازه کانی کۆکردنه وه ی زانیاری (دیمانه ی نیمچه پیکهاته یی و پیکهاته یی)، تاییه تمه ندیی گروپه نمونه ییه سه ره کییه کان (قوربانیا نی توندوتیژی، ره گه زگوراوان یان ناهاوسانان، توندوتیژه کان و پسپوران) و ئهو چوارچیوه چه مکیه سه ره تاییه ده ناسینرین که ته نها وه ک سه ره داویک بو ده ستپیکردنی گفتوگو کان به کار ده هینریت. له کۆتاییدا، به خسته رووی مۆدیلنکی چه مکیه سه ره تاییه که به شیوه ی وېنه یی پاژه پارادایمییه کانی ستراوس و کوربین پیشان ده دا (هۆکار، زهمینه، ده ستیوه ردر، ریکار و لیکه وته کان)، ئیمه نه خشه ریگایه ک بو کۆکردنه وه و شیکردنه وه ی داتا کان ده کیشینه وه. ئهم مۆدیله پلاننکی نه گۆر و کۆتاییه نییه، به لکوو دیاگرامیکی دینامیکیه که له دریزه ی پرۆسه ی لیکوئینه وه و له گه ل ده رکه وتنی چه مکی نوپی داتا کان، هه لده هینجرئ و ته واه ده کری بو ئه وه ی دوا جار تیورییه کی ده وله مند و هه وار کراو له سهر دیارده ی توندوتیژی دژی ره گه زی نیر له ئیراندا بخریته روو.

ئه‌م تو‌یژینه‌وه به‌نیازه له چوارچی‌وهی ئه‌و شیوازی که ستراوس و کۆربین (۱۹۹۴) له کتیی «بناغه‌کانی لیکۆلینه‌وهی چۆنایه‌تی» دا ته‌کنیک و قۆناغه‌کانی درووستکردنی تیۆریی زه‌مینه‌بیان ناساندووه و له‌سه‌ر بنه‌مای تو‌یژینه‌وه‌یه‌کی ئه‌زمونی، ئه‌وه‌نده‌ی بکری تیۆریک له‌سه‌ر دیارده‌ی «توندوتیژی دژی ره‌گه‌زی نیر له ناو ئیرانییه‌کان» بنیات بنی و به‌ته‌کووزکردنی چه‌مکی ئه‌و چه‌مکه‌نی که له لیکۆلینه‌وه ئه‌زمونییه‌کانه‌وه سه‌ریان هه‌لداوه هه‌لی تیگه‌یشتن له‌م دیارده‌ ئاسانتر بکاته‌وه. تیۆریی زه‌مینه‌یی یان تیۆریی داتا‌بونیا که به‌کورت پیی ده‌وتری GT (گراندد تیۆری^۱)، له‌پروژه‌ تو‌یژینه‌وه‌یه‌کاندا به‌و پاساووه به‌کار دی؛ هیچ تیۆرییه‌ک بۆ لیکدانه‌وه و فامکردنی دیارده‌یه‌کی وه‌کوو توندوتیژی دژی ره‌گه‌زی نیر بوونی نییه‌ یان ئه‌و تیۆریانه‌ی که له‌م بواره‌دا هه‌ن ناته‌واون. پیده‌چی «توندوتیژی دژی ره‌گه‌زی نیر له ناو ئیرانییه‌کان» مه‌سه‌له‌یه‌که که ئه‌گه‌ر نه‌لین هیچ تیۆریکی گونجاو له‌و باره‌وه بوونی نییه، ده‌کری لیب‌راوانه‌ بلین که تیۆرییه‌ به‌رده‌سته‌کان بۆ لیکدانه‌وه‌ی ئه‌م پرسه‌ شیای و لیها‌توویی ئه‌وتویان نییه. لیکۆلینه‌وه له‌مه‌ر توندوتیژی دژی ره‌گه‌زی نیر له ئیران به‌هۆی ئه‌و هۆکارانه‌ی که له‌به‌رای پرسدا هاتووه به‌ده‌گه‌من ئه‌نجام دراوه و ئه‌و چه‌ند لیکۆلینه‌وه‌شی که ئه‌نجام دراون به‌که‌لکوه‌رگرتن له شیوازه‌ ناچۆنایه‌تییه‌کان بووه. جگه‌ له‌وه‌ش ده‌بی ئه‌وه‌ش زیاد بکری که لیکۆلینه‌وه ئه‌نجامدراوه‌کان زیاتر باسیان له‌لایه‌نیک یان دوو لایه‌نی دیارده‌ی توندوتیژی دژی ره‌گه‌زی نیر کردووه. هه‌ر بۆیه ئه‌گه‌ر تیگه‌یشتن له‌پرس به‌پیشه‌کی هه‌ر چه‌شنه‌هه‌نگاو یان به‌رنامه‌یه‌کی چاکسازی له‌م بواره‌دا بزاین، بۆ تیگه‌یشتن و چاره‌سه‌رکردنی پرس له‌م بواره‌دا نه‌نجامدانی تو‌یژینه‌وه به‌شیوازی GT یه‌کنیک له‌شیوازه‌ هه‌ره‌کاریه‌ره‌کانه. ته‌نیا به‌شیوازی جی‌تییه که ده‌توانین راپۆرتیکی گشتگیر سه‌باره‌ت به‌بارودۆخی روودان، ریکار و ئه‌نجام و لیکه‌وته‌کانی توندوتیژی دژی ره‌گه‌زی نیر له ناو ئیرانییه‌کاندا به‌ده‌ست به‌نین.

ئه‌م باب‌ه‌ته‌هه‌ولی ناساندنی شیوازناسیی جی‌تی نادا چونکه‌ دانه‌رانی ئه‌م شیوازه‌ له‌کتیبه‌که‌یاندا به‌وردی روونیان کردۆته‌وه؛ به‌لام به‌و پێیه‌ی که ستراوس و کۆربین له‌کتیبه‌که‌یاندا به‌تیر و ته‌سه‌لی ئه‌م تیۆرییه‌ و ته‌کنیک و قۆناغه‌کانیان روون کردووه‌ته‌وه، ئیمه‌ خۆمان له‌دووباره‌کردنه‌وه‌ی روونکردنه‌وه ته‌کنیکیه‌کان ده‌بۆیرین و به‌کورت‌ه‌پیشه‌کییه‌ک ئه‌و پرسانه‌ به‌وردی رۆشن ده‌که‌ینه‌وه که له‌هه‌ر لیکۆلینه‌وه‌یه‌کدا تارا‌ده‌یه‌ک لیک جیاوازان و تو‌یژه‌ران ده‌بی به‌روونکردنه‌وه‌ی ئه‌م مزارانه ئیمکانی هه‌لسه‌نگاندنی چه‌ندایه‌تی و چۆنایه‌تی تو‌یژینه‌وه‌ی نه‌نجامدراو بۆ دیتران بره‌خسین. به‌م پێیه‌ ناویشانی باب‌ه‌ته‌کانی ئه‌م وه‌رزه‌ بریتین له: پێشه‌کییه‌کی کورت بۆ شیوازی GT، کۆمه‌لگه‌ی ئامانجی تو‌یژینه‌وه، ئامرازه‌کانی کۆکردنه‌وه‌ی داتا، شیوازی نمونه‌گرتن، قه‌باره‌ی نمونه، گشتیتیرین تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی گرووپه‌ نمونه‌یه‌کان که له‌م تو‌یژینه‌وه‌دا تاوتوی کران، چوارچی‌وه‌ی چه‌مکی تو‌یژینه‌وه، مۆدیلی چه‌مکی تو‌یژینه‌وه، چه‌مکه‌هه‌ستیاره‌کانی تو‌یژینه‌وه، و رینمایی بۆ نه‌نجامدانی دیمانه‌له‌گه‌ل به‌شداربووان.

پیشه کییه کی کورت بو شیوازی GT

جی تی شیوازی که له سهر بنه مای ئیستقرايه که به کۆکردنه وهی داتا ئه زمونییه کان هه ول ده دا تیورییه ک ساز بکا که له ناو دلی مهیدانه وه هه لقولاییت. داتا به کارهاتوووه کان له شیوازی توپژینه وه ییدا زیاتر له ریگهی دیمانه و یان سهرنجه مهیدانییه کان وه وه ده ست دین. له م شیوازه دا توپژهران هه ول ده دن به لیکنانه وهی داتا کان سهرتا به ته کووزیی چه مکی داتا کان و له کوتاییدا بگه نه تیورییه ک که یارمه تیمان بدا له و دیارده ی که توپژینه وهی له سهر ئه نجام ده دین، تیبه گه یان. بواره کانی کۆکردنه وهی داتا له م شیوازه توپژینه وه ییه دا بریتین له هه لومه رجه کان (له وانه ش هه لومه رجه ی هۆکاری، زه مینه یی و ده ستیوه رده ر)، ریکار یان شیوازه کانی مامه له ی قوربانیا نی توندوتیژی له فۆرمدان به و دیارده ی که لیی ده کۆلریتته وه و له کوتاییدا ئه نجام و لیکه وته کانی مامه له کردن له گه ل ئه م دیارده یه. له م شیوازه دا، سهرتا، به کۆدکردنی کراوه ئه و چه مکه نه ی که له دیمانه کان و یان ده لاله ته چه مکییه کان و سهرنجه مهیدانییه کاند به کار هینراون ده ستنیشان ده کرین و هه لده هینجریین. مه به ست له کۆدکردنی کراوه^۱ پرۆسه یه کی شیکارییه که له ریگهی ئه وه وه سهرتا چه مکه کان له ناو داتا کاند ده دۆزرینه وه و دواتر چه مکه کان بو ده ستنیشان کردنی دیارده هاوشیوه کان پیکه وه به راورد ده کرین و له ژیر ناوی وته زادا پۆلینه ندی ده کرین (کوربین و استراوس، ۱۴۰۰ هه تاوی). له قوناغی دواتر دا و به کۆدکردنی ته وه ری^۲ ئه و کۆده هه لینجراوانه ی که له ژیر ته وه ریکی چه مکی گشتگیرتر دا شیوازی کۆبوونه وه ن، ده ست ده که یان به ته کووزی و ریکخستنی چه مکی کۆده کراوه کان. ئه م چه شنه کۆدکردنه پرۆسه یه که که تییدا گرووپه کان په یوه ندییا ن به ژیر گرووپه کانیانه وه ده بی و بویه پیی ده وتری ته وه ری له بهر ئه وه ی کۆدکردن له ده وری گرووپیک، به په یوه سترکردنی گرووپه کان له رووی تایبه تمه ندی و ره هنده کانه وه ئه نجام ده دریت (هه مان سهرچاوه). له کوتاییدا، له ریگهی کۆدکردنی ته ته له ییه وه^۳، وته زا هه لینجراوه کان بو دارشتنی تیوریی زه مینه یی به کار ده هینریین، قوناغیک که ستراس و کوربین (۱۴۰۰ هه تاوی) به یه کده سترکردن و هه لینجاندنی تیوری ناوی ده بن.

کۆمه لگهی به رتویژینه وه یان کۆمه لگهی ئامانج

کۆمه لگهی به رتویژینه وه یان کۆمه لگهی ئاماریی ئه م توپژینه وه ئه و پیاوه ئیرانییا نه ده گریته وه که له ماوه ی سالی رابردوودا لانیکه م جاریک یه کیک له جو ره کانی توندوتیژی دژی ره گه زی نیریان به ئه زمون کردبیت. ئه م به ئه زمون کردنه ده توانی له شیوه ی به رگه گرتن و ته حه مولکردن و

1. Open coding
2. Axial coding
3. Selective coding

به ئەزمونکردنی توندوتیژی، ئەنجامدانی توندوتیژی بهرامبەر به رهگهزی نیر، یارمهتیدانی قوربانیانی توندوتیژی به شیوهی پزیشکی، دهروونی و سۆزداری، یاسایی و ... بیت.

ئامرازی کۆکردنهوهی داتا

ئامرازی کۆکردنهوهی داتاكان لهه توژیینهوهدا پرسیارنامهی نیمچهپیکهاتوو و پیکههاتوو که پرسیارهکانی ئەم پرسیارنامه له قوناغه سه رهتاییهکانی کۆکردنهوهی زانیارییهکاندا له سه ره بنه مای چوارچیوهی چه مکی توندوتیژی دژی رهگهزی نیر و دواي ئەنجامدانی یه کهم دیمانه له سه ره بنه مای شیکردنهوهی ناوه پۆکی دیمانه ئەنجامدراوه کان و بهراوردکردنه شیکارییهکانی داتاكان، ریک دهخریت.

شیوازی نموونه گرتن

نموونه گرتن لهه توژیینهوهدا نموونه گرتنی تیورییه. به پێی بۆچوونی ستراوس و کۆربین (۱۴۰۰ ههتاوی، ۲۱۹)، نموونه گرتنی تیوری به جۆریک له جۆره کان کۆکردنهوهی داتایه که له سه ره بنه مای چه مکه له حاالی فۆرمگرتنه کان ئەنجام دهدریت. نموونه گرتنی تیوری له سه ره بنه مای چه مکی «هه لسه نگاندن» دامه زراوه. مه به ست له هه لسه نگاندن ئەوه یه که په یجووری ئەو شوین و کهس و رووداوانه بین که هه لی دۆزینهوهی هه مه جۆرییه کان لهو په ری خۆیاندان بن و له رووی تاییه تمه ندی و ره هه نده کانه وه وته زاکان دهوله مه ندر بکه ن.

نموونه گرتنی تیوری بهو مانا دی که نموونه گرتن زیاتر له کاتی توژیینهوهدا دروست دهبی نه ک پێش توژیینهوه و له سه ره بنه مای ئەو چه مکه دامه زراوه که له ناو دلی شیکارییهکاندا سه ریان هه لداوه و پیده چی په یوه ندیایان به تیوری له حاالی فۆرمگرتنه وه هه بیت (هه مان سه رچاوه، ۲۲۰). چه ندایه تی و چۆنایه تی نموونه ی تیوری به پشت به ستن بهو شیکارییه نه ی که بۆ هه ر کام له دیمانه کان ئەنجام دراوان دیاری ده کریت. لهه توژیینهوهدا به گویره ی را و بۆچوونی ستراوس و کۆربین کۆکردنه وه و شیکاری داتاكان ناوه ناوه ئەنجام دهدرین: شیکاری له یه کهم دیمانه یان یه کهم سه رنجه وه ده ست پیده کا و دیمانه یان سه رنجی دواتری لی ده که ویتته وه، دیمانه ی دواتریش به شیکاری دواتر و کاری مه دیانی دواتر به رده وام ده بیت. له شیوازی ئیمه دا ئەوه شروقه و شیکارییه که کۆکردنه وهی داتاكان ئاراسته ده کات (استراوس و کۆربین، ۱۴۰۰ ههتاوی: ۶۴). هه لبژاردنی یه کهم نموونه له سه ره بنه مای ئاسانبوونی ده ستره گه شتن ده بی، به لام هه لبژاردنی نموونه کانی دواتر له سه ره بنه مای شیکردنه وهی داتاكان و ئاتاجبوون به داتای ته واوه بۆ ئەوه ی تیوری له حاالی فۆرمگرتن به دلنیا بوونی تیوریک بگات.

نموونه گرتنی تیوری چروپر و کۆبوونه وه ییه. هه ر رووداویک که وه ک نموونه داده نری له داتا و

شیکارییه کانی پیشوووه سهرچاوه ده گری و پیی زیاد ده بیټ. له وه زیاتر، هرچی به ره و پیشتر برؤی نمونه گرتن تایبه تر ده بیټه و چونکه تیوری له حالی فورمگرتن رینمایی و ئاراسته ی شیکار ده کات. له نمونه گرتنی سهر تاییدا، توپژر ئاره زوویه تی به زورترین وته زا بگا، هر بویه له چهن دین به ستینی بهر بلاوه وه که پیی وایه په یوه نندیدار به کاره کانیه تی، داتا کان کو ده کاته وه. به لام کاتی که کومه لیک وته زای به ده ست هینا، نمونه گرتنه که ی ئامانجدار ده بی و بوئوه ی ده وله مهنه کردن و تیرکردنی وته زاکان نمونه گرتن به رده وام ده بیټ (هه مان سهرچاوه، ۲۲۱).

له م شیوازه دا قه باره ی نمونه له سهر بنه مای یاسایه ک دیاری ده کری که له ئه ده بیاتی توپژینه وه چو نایه تییه کاند به «تیربوونی تیوری یان دلنیا بوونی تیوری» ناسراوه. نمونه گرتن له شیوازی GT کاتی که کوتایی پیدی که گه یشتینه ئاستی تیربوونی تیوری. له م شیوازه دا مه به ست له تیربوونی تیوری ئه وه یه که له پرۆسه ی پیکه اتنی وته زادا به خالی که بگه ی که له وه خاله زیاتر شیکارییه که مان نابیته هو ی دوزینه وه ی تایبه تمه ندیی نو ی یان ره هندی نو ی یان په یوه ندیی نو ی (استراوس و کوربین، ۱۴۰۰ هه تاوی: ۱۶۵).

به بروای ستراوس و کوربین، سی جوړی بنه رتی کۆد کردن (کراوه و ته وه ری و هه لبرێردراو) لۆژیک و ئامانجی نمونه گرتنی تیوری پیشان ده دن. له ره وتی نمونه گرتنی کراوه دا، هه لبراردنی دیمانه له گه لکراوان کراوه یه به و مانایه ی که ده توانی هه ره که سی که یان هه ره شوینی که له رووی لیستی که وه به شیوه ی ته کووز هه لبرێردری و دیمانه ی له گدا بکری یان سهرنجی پی بدریت. له م قو ناعه دا هیچ په یوه ندیه کی چه مکی له رووی تیورییه وه نه سه لمینراوه. که واته نازانری که بوئوه ی هه مه چه شنیه جوړاوجوړه کان له رووی تایبه تمه ندی و ره هه نده کانیانه وه بدوزینه وه ده بی به دوا ی چیدا بگه ریین (هه مان سهرچاوه، ۲۲۴). له نمونه گرتنی ته وه ری یان په یوه نندیداردا، نمونه گرتن هیشتا له سهر بنه مای چه مکه په یوه نندیداره تیورییه کان (وته زاکان) به رده وامه، به لام چه قی سهرنج ده گوړیت. له ره وتی نمونه گرتنی په یوه نندیداردا، توپژر به دوا ی ئه و رووداوانه دا ده گه ری که لایه نی ره هه نده کان یان جوړه کانی چه مکیک نیشان بدا و په یوه ندیه کانی نیوان چه مکه کان ده ربخت (هه مان سهرچاوه، ۲۲۸). به لام له نمونه گرتنی هه لبرێردراو یان جیاوازا، توپژر له کاتی سهرقالبوون به م جوړه نمونه گرتنه وه، ئه و شوین و که س و به لگه نامانه هه لده بژیری که ئیمکانی هه رچی زیاترکردنی شیکارییه هه لسه نگاندانه بره خسینیت (هه مان سهرچاوه).

قه باره ی نمونه

له نمونه گرتنی تیوریدا، دلنیا بوونی تیوری بنه مای به سنده یی قه باره ی نمونه دیاری ده کات. به پیی ئه م بنه مایه پیویسته توپژر هه تا ئه و کاته ی که وته زاکان به ریژه ی ته وای خو یان ده گن دریژه به کوکرنه وه ی داتا کان بدات. واته تا ئه و کاته ی ئه لف) هیچ داتایه کی نو ی یان په یوه نندیدار به وته زیاه ک به ده ست نه هیتری؛ ب) وته زاکه له رووی تایبه تمه ندی و ره هه نده کانه وه به باشی

په‌ره‌ی سه‌ندبې و هه‌مه‌چه‌شنیه‌که‌ی پيشان بدا؛ و ج) په‌یوه‌ندیه‌کانی و ته‌زاکان به‌باشی پیناسه کرابیتن و جیی متمانه‌بوونیان سه‌لمینرابیت (هه‌مان سه‌رچاوه، ۲۳۰). هه‌روه‌ها ئه‌و بڼه‌مایانه‌ی سه‌روه‌ه‌ه‌ بڼه‌باغه‌ی قه‌باره‌ی نمونه‌ی ئه‌م توپژینه‌وه.

گشتیتیرین تاییه‌تمه‌ندیه‌کانی ئه‌و گرووپه‌ نمونه‌ییانه له‌م توپژینه‌وه‌دا به‌م شیوه‌ه‌ناسینرین: وه‌ک له‌ شیوازی نمونه‌گرتندا روون کراوه‌ته‌وه، نمونه‌گرتن له‌ کاتی توپژینه‌وه‌دا دروست ده‌بې نه‌ک ئه‌وه‌ی که‌ پيش توپژینه‌وه‌ دیاری کرابی و له‌سه‌ر بڼه‌مای ئه‌و چه‌مکانه‌ دامه‌زراوه‌ که‌ له‌ ناو دلې شیکارییه‌کاندا سه‌ریان هه‌لداوه‌ و په‌نگه‌ په‌یوه‌ندیان به‌ تیوری له‌ حالې فورم‌گرتنه‌وه‌ه‌بیت. به‌لام به‌ پیی ئه‌و تیگه‌یشتنه‌ی که‌ له‌ پرس و تیوری جی تی هه‌مانه‌، پیویسته‌ نمونه‌ به‌سه‌ر چوار پولی گشتیدا دابه‌ش بکری: په‌گه‌زی نیری قوربانیه‌ی توندوتیژی (پیاو/کور)، په‌گه‌زگوراوانی (ناهاوسانان) قوربانیه‌ی توندوتیژی، نه‌جامده‌رانی توندوتیژی و پسپوران. گشتیتیرین چوارچیوه‌ی نمونه‌ی ئه‌م توپژینه‌وه‌ که‌ به‌ ناچاری گه‌لې ناروونی تیداوه‌، له‌سه‌ر بڼه‌مای پیداویستییه‌ گشتیه‌کانی مؤدیلی پارادایمی جی تی و به‌رایې پرسې (پروبلیم) توپژینه‌وه‌ به‌ پیی خشته‌ی خواره‌وه‌ ده‌بیت. هه‌روه‌ها فراوانکردنی نمونه‌ و تیوری زه‌مینیه‌ی توندوتیژی دزی په‌گه‌زی نیر له‌ ئیرانیش به‌ پیی چوارچیوه‌ی گشتیه‌ی داتا نمونه‌یه‌کانی ئه‌م خشته‌ی خواره‌وه‌ نه‌جام ده‌دریت.

خشته ۱-۳: پۆلینه‌ندیی نمونه‌ی توژیینه‌وه له‌سه‌ر بنه‌مای پیدایستیه‌کانی مۆدی‌لی پارادایمی GT

جۆری داتا پێویسته‌کان	سه‌رچاوه‌ی کۆکردنه‌وه‌ی داتا‌کان	ئهو نمونه‌ سه‌ره‌تاییانه‌ی که به پیتی پیدایستیی زانیارییه‌کانی توژیینه‌وه دارێژراون
ئهو داتیانه‌ی که هه‌لومەرجی توندوتیژی ڕۆون ده‌کهنه‌وه	توندوتیژی قوربانی	ئهو کورانه‌ی که توندوتیژیان له‌گه‌ڵ کراوه
		ئهو پیاوانه‌ی که توندوتیژیان له‌گه‌ڵ کراوه
		په‌گه‌زگۆراوانی (ناهاوسانان) قوربانی توندوتیژی
	پسپۆران و پسپۆران	یاریده‌درانی کۆمه‌لایه‌تی
		پزیشکان و پسپۆرانی ته‌ندروستی
		پارێزه‌ران و شاره‌زایانی یاسایی
		راوێژکاران
		ده‌روونناسانی توندوتیژی
		کۆمه‌لناسانی توندوتیژی
	توندوتیژی (ئه‌نجامده‌ری توندوتیژی)	ژنانی توندوتیژی (ئه‌نجامده‌ری توندوتیژی)
		کورانی توندوتیژی (ئه‌نجامده‌ری توندوتیژی)
		پیاوانی توندوتیژی (ئه‌نجامده‌ری توندوتیژی)
		په‌گه‌زگۆراوانی (ناهاوسانان) توندوتیژی
		یاریده‌درانی کۆمه‌لایه‌تی
		پزیشک و پسپۆرانی ته‌ندروستی
		پارێزه‌ران و شاره‌زایانی یاسایی
		راوێژکاران
		ده‌روونناسانی توندوتیژی
		کۆمه‌لناسانی توندوتیژی
ئهو داتیانه‌ی که ستراتیژه‌ کرده‌یه‌کانی توندوتیژه‌کان ڕۆون ده‌کهنه‌وه	توندوتیژی قوربانی	کورانی قوربانیی توندوتیژی
		پیاوانی قوربانیی توندوتیژی
	پسپۆران	یاریده‌درانی کۆمه‌لایه‌تی
		راوێژکاران
		پزیشک و پسپۆرانی ته‌ندروستی
		پارێزه‌ران و شاره‌زایانی یاسایی
		ده‌روونناسانی توندوتیژی
		کۆمه‌لناسانی توندوتیژی

چوارچىۋەي چەمكىي توپۇزىنەۋە

توندوتىژى دژى رەگەزى نىر لە ناو ئىرانىيە كاندا چەمكىيە كە تىگەيشتن لىي روونكردەنەۋەي توخم يان رەھەندە پىكەينەرەكانى مسۆگەر دەكات. ئەم توخمانە دەتوانرى لە سى پاژى پىكەينەرەي ھەلومەرچ و ستراتيژ و لىكەوتە كاندا كورت بكرىتەۋە. بە پىي ئەم چوارچىۋە، توندوتىژى دژى رەگەزى نىر لە ناو ئىرانىيە كان ھاوشىۋەي ھەر دياردەيە كى دىكە دەرھاۋىشتەي ھەلومەرچىكە كە دەتوانىن ناۋى بنىين ھەلومەرچى ھۆكارى، ھەلومەرچى زەمىنەيى و ھەلومەرچى دەستىۋەردەر. ئەم ھەلومەرچانە بە كارىگەرىدانان لە سەر ئەو ستراتيژە مامەلەيىانەي كە ئەنجامدەرانى توندوتىژى بە كەردەۋە بە كارىيان دەھىنن، بە فۇرمى جۇراۋجۇر بىچم بە توندوتىژى دژ بە رەگەزى نىر دەدەن كە ئەنجام و لىكەوتەي بۆتاك و كەسانى دەوروبەر و يان ئەو كۆمەلگايەي ھەيە كە تىيدا دەژىن. بەم پىيە ھەلومەرچ و ستراتيژ و لىكەوتە و فۇرمە دياردەيىيەكانى توندوتىژى، پاژە پىكەياتەيىيەكانى چوارچىۋەي چەمكىي توندوتىژى دژى رەگەزى نىرن، كە لە درىژەدا زياتر شى دەكەينەۋە.

پاژە پىكەياتەيىيەكانى چوارچىۋەي چەمكىي

۱- ھەلومەرچەكان: مەبەست لە ھەلومەرچەكان چوارچىۋەيەك بۆ گروپبەندىي چەمكىي ئەو ۋەلامانەيە كە بە پرسىيارەكانى «بۆچى»، «لە كوئى»، «چۆن»، «چۆن دەكرى»، و «كەي» دەدرىتەۋە، و ئەمانە پىكەۋە پىكەياتە پىك دەھىنن، كە برىتبيە لە كۆي ئەو بارودۇخ و حال و پىگەي كە دياردە تىيدا روو دەدات (استراوس و كوربين، ۱۴۰۰: ۱۵۰). لەم توپۇزىنەۋەدا ھەلومەرچ يان پىكەياتەي دياردەي توندوتىژى دژ بە رەگەزى نىر لە ئىراندا برىتبيە لە ھەلومەرچى ھۆكار، ھەلومەرچى دەستىۋەردەر و ھەلومەرچى زەمىنەيى. لە درىژەدا چوارچىۋەي چەمكىي توندوتىژى دژى رەگەزى نىر بە گوپەرەي زانستى ئىستانمان و ھەتا ئەم سەردەمە كە ھەلقۇلاۋى لىكدانەۋەي ئەدەبىياتى پرسە، روون دەكەينەۋە. بەلام پىش ئەو پىۋىستە ئامازە بەۋە بكەين كە ئەو چوارچىۋەي كە دادەپۇزرى چوارچىۋەيەكى سەرەتايى و پىشەكبيە كە تەنھا بۆ دەستىشانكردى سەرەداۋەكانى پرسىيارنامە بەسوود دەبى و بە ئەگەرى زۆر دواي كۆكردەنەۋە و شىكردەنەۋەي زانىارىيەكان گۇرانكارى بەسەردا دىت.

توندوتىژى دژى رەگەزى نىر، ۋەكوو ھەر دياردەيەكى كۆمەلەيەتتى دىكە، بە ھۆي ھەندى ھەلومەرچەۋە روو دەدات. لە روانگەي تىۋرىي زەمىنەيىيەۋە ئەم ھەلومەرچانە برىتين لە ھەلومەرچى ھۆكارانە، ھەلومەرچى زەمىنەيى و ھەلومەرچى دەستىۋەردەر. بە گوپەرەي ستراس و كوربين، ھەلومەرچى ھۆكارانە يان ھۆكارساز زياتر ئەو كۆمەلە رووداۋ و پىشەاتانەن كە كارىگەرىي لەسەر دياردەكان دادەنن. بۆ نمونە ئامادەبوون لە ناۋ ئاھەنگىكدا و فەرمووكردنى مادە ھۆشەۋەرەكان بە كەسىك لەۋىدا ھەلومەرچىكى ھۆكارانە يان ھۆكارسازە.

لەو دەستەبەندىيە ئەنجامدراۋانەي كە لە سەر ھەلومەرچى ھۆكارانەي ئەم توپۇزىنەۋە كراۋە،

که له وه زری لیکدانه وهی ئە دە بیاتدا باس کراون، هه لومهرجه هۆکارییه کان بریتییه له هۆکاره تاکه که سییه کان، هۆکاره خانه واده ییه کان و هۆکاره ئە خلاقیه کان. به گوێره ی لیکدانه وه ئە نجامدراوه کانی سه ر ئە ده بیاتی پرس بۆ روونکردنه وه ی هۆکاره تاکه که سییه کان، ده توانین بڵیین هۆکاره تاکه که سییه کان خویان دوو دهسته ی فاکته ره جهسته یی - فیزیکییه کان و هۆکاره ده روونی - سۆزدارییه کان له خو ده گرن. ئەو توێژینه وانه ی که له روونکردنه وه ی هۆکاره خیزانییه کانی توندوتیژی دژی ره گه زی نیر ئە نجام دراون ئاماژه به سی هۆکاری سه ره کی ده که ن که بریتین له: نایه کسان ی له ده سه لات، زیادبوونی ده سه لات و هۆشیاریی ژنان و هاوسه رگیری نه شیواو. به لام له ده رپرینی هۆکاره ئە خلاقیه کانی ئەم دیارده، ئەم توێژینه وه خوێنراوانه هۆکاره ئە خلاقیه کانی توندوتیژی دژی ره گه زی نیریان له دوو دهسته ی گشتی تر دا راپۆرت کردووه؛ په یوه ندیی له ده ره وه ی چوارچیه ی هاوسه رگیری یان ئە وه ی پپی دهوتری ناپاکی، و پششیلکردنی مافه کانی ژنان به شیوه ی جوړاوجۆر. به گوێره ی ستراوس و کۆربین، هه لومهرجی ده ستیوه ردهر یان نیوه ندگیر ئە وانه ن که هه لومهرجه هۆکارییه کان کهم ده که نه وه یان به جوړیک له جوړه کان ده یانگۆرن. بۆ نمونه میرمندا لیک له نا کاو هه ست ده کا که به کاره یانی ماده هۆشبه ره کان بۆی باش نییه. زۆر جار هه لومهرجه نیوه ندگیره کان هه لقولاوی بارودۆخ و حا له ته چاوه روانه کراو و به ریکه وته کانن که پتویسته به کردار/امامه له کردن وه لامیان بدریته وه. بۆ نمونه، ره نگه هه رزه کاریک به ئە نه قه ست بچیته ئاهه نگیک که بزانی له و ئاهه نگه دا ماده ی هۆشبه ره ده کیشری و ئە ویش ده توانی تاقی بکاته وه. به لام ئە گه ر دایک و باوکی ئەو هه رزه کاره ی که ئاهه نگه که به رپتوه ده با بینه ناو ئاهه نگه که وه، له وانه یه پلانه که بگۆرن (استراوس و کوربین، ۱۴۰۰ هه تاوی: ۱۵۴-۱۵۳).

له و توێژینه وانه ی که خوێندنه وه یان بۆ کراوه، هه لومهرجی ده ستیوه ردهر یان نیوه ندگیر له پینچ ده سه ته دا ده رکه وتوون: هه لومهرجی ده ستیوه ردهر ی سۆزداری - ده روونی وه کوو گۆشه گیری و مه یلی خو کوژی، هه لومهرجی ده ستیوه ردهر ی خیزانی وه کوو جوړی په یوه ندی یان هه بوون و نه بوونی مندا ل، هه لومهرجی ده ستیوه ردهر ی ئابووری وه کوو باری داها تی پیاو یان پشتبه ستنی دارایی به خانه واده، هه لومهرجی ده ستیوه ردهر ی کۆمه لایه تییه فه ره نه گی وه کوو ئاستی پشتگیری کۆمه لایه تی له تاک و بیر و باوه ری پیاوسالارانه، و هه لومهرجی ده ستیوه ردهر ی جهسته یی، که هۆکاره جیاوازه کانی بیهیزی سیکیسی و ئالوده بوون به کحوول و ماده هۆشبه ره کان زیاتر له هه لومهرجه کانی تر سه رنجیان پی دراوه.

به گوێره ی ستراوس و کۆربین، هه لومهرجی زه مینه یی^۱ کۆمه لیک ی تابه ت له هه لومهرجه کانن (فۆرمه کانی هه لومهرج) که له یه ک کات و شوینی دیاریکراوا کۆ ده بنه وه بۆ ئە وه ی ئەو کۆمه له بارودۆخ و ئە حوال یان پرسانه دروست بکه ن که تاکه کان له رپگه ی کردار/امامه له کردنه کانیا نه وه وه لامیان ده دنه وه. هه لومهرجی زه مینه یی پیمان ده لی که بۆچی دیارده یه کی وه کوو "تاقیکردنه وه ی

ماده هۆشبه ره کان "بۆ هه ندىك له نه وچه وانان "سنوورداره" و بۆ هه ندىكى تريش "ئسته م"ه. هه لومه رجه زه مينه كان ره گيان له هه لومه رجه هۆكارىيه كان (و نيوه ندىگر)ه كانه و به ره هه مى چۆنيه تىي وىك كه تن و تىكه لىوونيان له گه ل يه كتر بۆ پىكه ينانى سه رچه شه نه جوړا و جوړه كان به ره هه ندى جياوازن (هه مان سه رچاوه: ۱۵۴).

تاوتو پىكردى تووژينه وه ئەنجامدراوه كان ده ريده خا كه چه ندىن زه مينه له لايه ن تووژهرانى ئەم بواره وه زياتر له هه ندىكى تر له به رچاو گيراون. زه مينه فه ره هه ندىگىه كان، زه مينه كو مه لايه تىيه كان، زه مينه بنه ماله ييه كان، زه مينه په روه رديه كان، زه مينه راگه يانده ن كان، زه مينه سىاسى ياساييه كان و زه مينه ئابوورىيه كان له و زه مينه كارىگه رانه ن كه له و تووژينه وانده ئاماره يان پىكراوه كه سه باره ت به توندوتىژى دژى ره گه زى نىرن.

۲- كرده وه ستراتيژيه كان: كرده وه / دژ كرده وه ئه و ده سته واژانه ن كه ئيمه بۆ ئاماره دان به تاكتىكه ستراتيژيه كان و شيوازی كرداره ئاسايين يان رۆتينيه كان و چۆنيه تىي به رپوه بردنى دۆخه كان له لايه ن تاكه كان له كاتى روه به روه بوونه وه له گه ل پرس و كاروباره كان به كاريان ده هينين. ئەم تاكتىك يان ره فتاره ئاسايانه ئه و شتانه ن كه خه لك و رىكخراوه كان و كو مه لكه كان يان نه ته وه كان ده يكه ن يان ده يلين. مامه له ستراتيژيه كان ئه و كرداره ئامانجدار و به ئەنقه ستانه ن كه بۆ چاره سه ركردنى پرسىك روو ده دن و كاتىك روو ده دن ديارده دروست ده بىت (استراوس و كوربين، ۱۴۰۰). شيوازی كرداره ئاسايى يان رۆتينيه كان برىتياه له و كردار / مامه له ئاسايانه ي كه له وه لامى ئه وه ي له ژيانى رۆژانه دا روو ده دن ئەنجام ده ديږين. نموونه ي ئه مه ش بوونى رىكارىكى قبوول كراوى هه مووانه كه له دۆخىكدا كه ژماره ي فه رمانبه ران له راده يه كى ديارىكراو كه متر ده بىته وه. له رىكخراوه كاندا ئەم رۆتينانه له شيوه ي ياسا و رپسا و سىاسه ت و په رپه ونامه دا داده رپژرين (هه مان سه رچاوه: ۱۵۶).

له ديارده ي توندوتىژى دژى ره گه زى نىر، دوو ده سته ي كارىگه ر هه ن؛ توندوتىژه كان كه زۆربه يان ژن و قوربانى توندوتىژى كه هه موويان پياون. له سه ر بنه ماي ئەم دابه شبوونه، دوو گرووپى ستراتيژىش بوونى هه يه. ستراتيژىي هيرشبه رانه كه زۆر جار له لايه ن ژنانى توندوتىژه وه ده گيرىته به ر، و ستراتيژىي به رگرى، كه له لايه ن پياوانى قوربانى توندوتىژى له به رامبه ر توندوتىژىدا ده گيرىته به ر.

ئه وه ي ئەنجامده رانى توندوتىژى ده يكه ن بۆ ئه وه ي توندوتىژى دژى ره گه زى نىر به كرده وه روو بدا، چه ندىن شيوه ي هه يه، كه له و تووژينه وانى وا خوڤنراوه ته وه و چاويان پيدا خشىنراوه، باس كراون. ئەوه ي له تووژينه وه خوڤنراوه كاندا هاتووه ئەگه ر كو به ندى بكه ين ده توانين فۆرمه جوړا و جوړه كانى ئەم ستراتيژانه له پىنج ده سته دا دابىين: توندوتىژيه جه سته ييه كان، توندوتىژيه ده روونيه كان، توندوتىژيه سىكسىيه كان، توندوتىژيه ئابوورىيه كان، توندوتىژيه فه ره هه ندى - ئايينيه كان، توندوتىژيه ياسايى - سىاسيه كان و توندوتىژيه كو مه لايه تىيه كان. هه روه ها ئه و

ستراتيژ بەرگريانى كە پياوان لەبەرامبەر توندوتىژىدا دەيگرنە بەر چەندىن جوړى جياوازيان ھەيە، كە گرينگتريە كەيان ئەمانەن: تۆلەسەندەنەو، شاردنەو و نەيىنىكارى، راپۆرتكردن لای رېبەرانى ئايىنى، راپۆرتكردى لای خيزان و ھاوړپيان، كۆتاييەپەنان بە پەيوەندى و ھەستاندى پالپشتى دارايى.

۳- لىكەوتە كان: لە ھەر كوئى ئەنجامدان يان ئەنجامنەدانى كار / مامەلەيە كى ديارىكرائە ھەلەمى بابەت يان پرسىك يان بۆ بەرپەردن يان پاراستنى دۆخىك، لە لايەن كەسىك يان كەسانىك ھەلپەردى، لىكەوتە كانى دياردە سەرھەلەدەن. ھەندىك لە لىكەوتە كان خوازائو ھەندىكىشيان نەخوازائو. لىكەوتە كان دەتوانى يەك يان زۆر بىت؛ كورتخايەن يان درىزخايەن بىت. لىكەوتە كان دەتوانن دەستبەجى يان بە ھىواشى بن؛ گەراو يان نەگەراو بن؛ پىشبينىكرائو يان پىشبينى نەكرائو بن؛ كاريگەريە كەيان دەتوانى كەم يان زۆر بىت (استراوس و كوربين، ۱۴۰۰ ھەتاوى، ۱۵۷-۱۵۶).

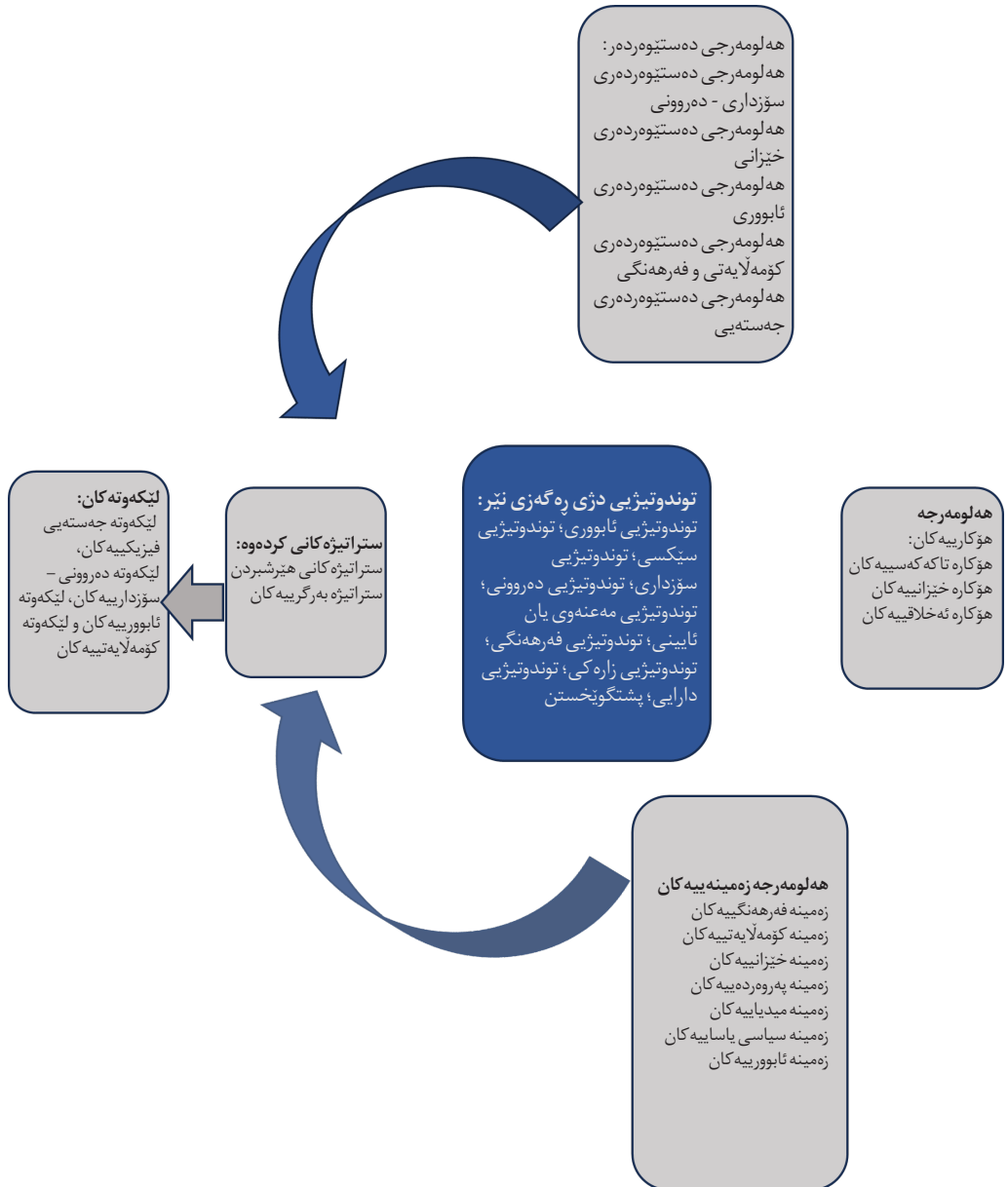
لىكەوتە كانى توندوتىژى دژى رەگەزى نىر، ھەكوو ھەموو جوړەكانى توندوتىژى، دەكرى بەسەر چەند دەستەى سەرە كيدا دابەش بكرىت. لە لىكدانەو ھى ئەدەبىياتى پرس، ئەو لىكەوتانەى كە لە توپژىنەو ھوڤنراو كاندائامازى پىكرائە لە چوار دەستەدا جىگىر كراون: لىكەوتە جەستەيى و فزيكىيەكان (ھەكوو مەترسىي جگەرەكيشان، ئالوودەبوون بە كحوول و بەكارھىنانى مادە ھۆشبەرەكان؛ نەخۆشىي دەروونى و خۆكوشتن؛ نەخۆشىيە درىزخايەنەكانى ھەكوو نەخۆشىيەكانى دىل، شەكرە و شىرپەنجە؛ و نەخۆشىيە ھەكووكردىيەكانى ھەكوو ئايدز)، لىكەوتە دەروونى - سۆزدارىيەكانى ھەكوو (ستريس و فشار، خەمۆكى، نيشانەكانى دەروونى جەستەيەكان، و نارەحەتیی دەروونى)، لىكەوتە ئابوورىيەكان (بىكارى، كەمبوونەو ھى بەرھەمەپەنان، و تىچووى چارەسەركردى زيان و برىنەكان)، و لىكەوتە كۆمەلەيەتيەكان (پىشلىكردى مافەكانى مرۆف، ھەلەشانەو ھى شىرازى خيزان و ھەلكشانى رېژەى تاوان لە ناو كۆمەلگادا).

۴- جوړە دياردەيەكانى توندوتىژى: بە پشتبەستن بەو شتانەى كە لە چاوخشاندىن بە ئەدەبىياتى جوړەكانى توندوتىژىدا بەدەست دى، توندوتىژىي سۆزدارى - دەروونى، توندوتىژىي جەستەيى-فزيكى، توندوتىژىي ئابوورى و توندوتىژىي سۆزدارى زۆرتري و تاراڊەيەك بەرلاوترين جوړەكانى توندوتىژىن كە لە توپژىنەو ئەنجامدراو كاندائاس كراون. بەلام واديارە ئەگەر برپار بى دەستنىشانكردى جوړەكانى توندوتىژى بەشىكى گرينگى توپژىنەو بى پىويستە لە چوارچىو ھى چەمكىدا لەبرى جۆرناسىي لانيكەمى، جۆرناسىي ئەوپەرى بەكار بھىنرى بۆ ئەو ھى توپژەران ھەر لە سەرەتاو لە كۆكردەو ھى زانىارىيەكاندا ھەستىارىي پىويستيان ھەبىت. بەم پىيە و بەگوپەرى بەكارھىنانى يەكجار زۆرى جوړەجياوازەكانى توندوتىژى كە لە توپژىنەو ھوڤنراو كاندائاس كراون، ئەو توندوتىژىيە جۆراوجۆرى كە لە دژى رەگەزى نىر سەريان ھەلداو برىتين لە: توندوتىژىي ئابوورى، توندوتىژىي سىكىسى، توندوتىژىي سۆزدارى، توندوتىژىي دەروونى، توندوتىژىي مەعنەوى

یان ئایینی، توندوتیژی فهرهنگی، توندوتیژی کۆمهلاپهتی، توندوتیژی زارهکی، توندوتیژی زانیاری یان ئهلیکترۆنی، توندوتیژی ئابووری و گرینگینهدان.

مۆدیلی چه مکی توئینهوه

ستراوس و کۆربین (۱۴۰۰: ۱۵۰) پێیان وایه ههبوونی پلانیک که بتوانی په یوه ندییه تازه ده که وتوووه کان ریک بخا و ته کووزی بکا، ئهوه ئه و پلانه ده توانی زور یارمهتیده ر بیت. ئهوان ئه م جوژه پلانه به پارادایم ناو ده بن، که له م توئینهوه دا ئیمه ناومان ناوه مۆدیلی چه مکی توندوتیژی دژی ره گه زی نیر. پاژه کانی پارادایم یان مۆدیلی چه مکی توندوتیژی دژی ره گه زی نیر بریتین له هه لومه رجه کان، ستراتیژه کان، لیکه وته کان و دیارده ته وه ری که هه مان توندوتیژی دژی ره گه زی نیر له کرده وه دایه. له مۆدیلی چه مکی دا هه ول ده دری به پیشاندانی فۆرم و ره هه نده کانی ئه و دیارده ی که توئینه وه ی له سه ر نه جام ده دن و په یوه ندییه کانی نیوان پاژه کانی، نواندنیکی وینه یی له و شته بخرینه روو که بریاره له م توئینه وه دا ببیته بنه مای تیگه یشتنمان له دیارده ی توندوتیژی دژی ره گه زی نیر و له کۆکردنه وه ی زانیارییه کاندایه جوړیک به رنامه ی کاریمان له سه ره تاوه بو روون بکاته وه.

هه لومه رجه زه مینه بیه کان:

زه مینه فه ره نگییه کان

- بیروباوه ری نه ریتی
- بیروباوه رگه لی سه باره ت به هاوسه رگیری
- دمار گرژی پر له رق و نفره ت
- ئایین
- ژیان له لادی

زه مینه کۆمه لایه تییه کان

- ئەندامبوون له گرووپی که مینه دا
- زه مینه خیزانییه کان
- جۆری دۆست و هاوڕی

زه مینه خیزانییه کان

- پهروه رده ی خیزان
- ئەزموونی تالی سه رده می مندالی

زه مینه پهروه رده ییه کان

- راهینانی لاواز له کاتی خزمه تدا بو کار به دهستانی پهروه رده یی په یوه ندیدار
- به رنامه ی راهینانی لاواز بو به ره نگار بوونه وه ی توندوتیژی دژی هاوړه گه زخوازان

زه مینه میدیاییه کان

- گه شه کردن و په ره سه ندنی توندوتیژی له میدیا جه ماوهریه کاندای
- خراپیی رومالی میدیایی له سه ر پیاوانی قوربانی

زه مینه سیاسی - یاساییه کان

- شکسته هینان له تاوان سرپنه وه ی رهفتاری هاوړه گه زخوازانه ی پیاوان
- رژدنه بوونی سیستمی دادوهری تاوانکاری له به ره نگار بوونه وه ی تاوانه کانی توندوتیژی دژ به پیاوان

زه مینه ئابوورییه کان

- که میی داها تی ئابووریی خیزان
- بینکاری

ستراتیژییه کانی کرده وه:

ستراتیژییه هیرشبه ریه کانی

- ستراتژییه هیرشبه ریه جهستهیی یان فیزیکییه کانی
- شک اندنی ئەندامه کانی جهسته، سووتانی ئەندامه کانی جهسته، پال پتوهان، شەق تێهه لێدان، لێدان یان رووشاندن، شەق تێهه لێدان، به ئازار، گووشین یان چرنوک گرتنی توند، وه برینگه خستنی شته کان، خنکاندن، راکیشانی قژ، سووتاندن، تهقه کردن، برینی به شتیکی تیژ، کۆنترۆلکردن به به کارهینانی جهسته، رشتنی ئاوه کول به سەر پیاودا، برینی ئەندامی زاوژنی پیاو، برینی ئەندامانی جهسته، رشتنی به زین به سەر پیاوانی قوربانی و ناگر تێهه رانیان، قامچی لێدان، وه برینگه خستنی کورسی، چوار پایه، قاپ و کهوچک و که رهسهی دیکه ی ناومال به رهو لای پیاو.

- ستراتژییه هیرشبه ریه دهروونی و سۆردارییه کانی
- گرینگه دان و بیدهنگی و پشتگوختستن و خوگرتن له هاوسهر یان به هۆی سزادان یان شه رم و له روودامانه وه بگره هه تا ده گاته ئاستی مامناوه ند واته ره چاونه کردنی رێنماییه ته ندروستیه کانی و پاک و خاوتنیی لهش و ئەندامه سیکیسیه کانی، جا به ئەنقهست بێ یان له رووی که مته رخه می؛ و گرینگه دان به قسه و ئاره زووه کانی هاوسهر، ره چاونه کردنی خواسته کانی میرد له کاتی سیکیس کردن و خیانهت و ناپاکی و ... (له سهر ئاستی که لان وه کوو تیرکردنی ئاره زووی سیکیسی له ده ره وهی مال و

- ستراتژی هیرشبه رانهی سیکیسی
- ده سترژیی سیکیسی، ناچارکردنی سیکیسی، یان بهرکهوتنی سیکیسی نه خوازاو، سووکایه تی، تینالی پیکردن، ره خنه گرتنی بێ جی، ده مپسی، گالته پیکردن، بێ پیزی پیکردن، جنیودان، تانه و توانج، هه ره شهی بهرده وامی ته لاق وه رگرتن، هه ره شهی بهرده وامی لیسهنده وهی مندا له کان و په لاماردانی ئازه له ده سته مۆ مالییه کانی، ئازاردانی سۆرداری، پیخهف جیا کردنه وه و گو شه گیرکردن و به کارهینانی مندا لان له دژی پیاو و ...

- ستراتژییه هیرشبه ریه ئابوورییه کانی
- داوای ئۆتۆمبیلی جیا، کرینی خانوو له گهره کی باشتری شار، سه ره رای داوا کردنی پاره له میرد بۆ خهرجی ماله وه که زیاتره له تیجوووی خۆی، و پاشه که و تکردنی ئەو پاره یه بۆ خۆیان و هاوکاری نه کردنی میرده که ی، له ناو بردنی (خراپکردنی) شته کانی میرد، داگیرکردنی زهوی به بێ ئیزنی میرد، داهات و

- ستراتژییه هیرشبه رانهی کۆمه لایه تی
- دروستکردنی ئاسته نگ له سهر: سازکردنی په یوه ندیی کۆمه لایه تی و دا برانی کۆمه لایه تی، سنووردارکردنی درێژه دان به خۆتندن و فیتربوونی کارامه بی، به شداریکردن له کۆمه له کۆمه لایه تییه کانی، سنووردارکردنی بۆنه و هاوچۆی کۆمه لایه تی و هتد. ...

ستراتیژییه بهرگرییه کانی

- شاردنه وه، نه بوونی بهرگری و تۆله سه ندنه وه، تۆله سه ندنه وه، راپۆرتکردن بۆ خیزان و هاوڕێیان، راپۆرتکردن بۆ پیاوانی ئایینی، برینی پالپشتی دارایی له ژن، خیرا چوونه ناو په یوه ندیه کی نوێ و هتد.

توندوتیژی دژی ره گه زی نیر:

توندوتیژی ئابووری

توندوتیژی سیکیسی

توندوتیژی سۆرداری

توندوتیژی دهروونی

توندوتیژی مهعه وه بی یان ئایینی

توندوتیژی فره ههنگی

توندوتیژی دهنگی

توندوتیژی ئەلیکترۆنی

پشتگوختستن

چه مکه ههستیاره کانی تووژینه وه

پیشه کی

چه مکه ههستیاره کان ئامرازن بۆ بهرزکردنه وهی ئاستی ههستیاریی تیوژی له تووژینه وه چۆنایه تییه کاندایه. له م تووژینه وه دا، بۆ ئه وهی ئاستی ههستیاریی تووژینه وه له داتا به سووده کاندایه بهرز بکهینه وه، هه ول دراوه که چه مکه ههستیاره کان روون بکرینه وه. توندوتیژی له لایه ن هاوبه شی سیکسی نزیك، توندوتیژی خیزانی، توندوتیژی جینه دری یان له سه ر بنه مای جینه دری (ره گه زیتی)، توندوتیژی سیکسی، توندوتیژی جهسته یی - فیزیکی، توندوتیژی سۆزداری - ده روونی، توندوتیژی ئابووری، توندوتیژی کۆمه لایه تی، توندوتیژی دیجیتالی له گرینگترین چه مکه کانن که پێویسته تا راده یه ک له لیکۆلینه وهی چۆنایه تییه له سه ر توندوتیژی دژی پیاوان روون بکرینه وه و بنه هاندهری کۆکردنه وهی داتا کان. هه رچهنده ئه م چه مکانه چه مکی تیکه ه لکیشراون که زۆر جار له پراکتیکدا پیکه وه روو ده دن و له رووی ماناوه کۆتاکت و سه ریه ککه وتیان هه یه، به لام لیره دا هه ول دراوه که به یی گرینگیدان به هاوبه شی و سه ریه ککه وتنه کان، وه ک چه مکی سه ربه خۆ پیناسه بکرین. له درێژهدا روونکردنه وه یه کی کورت له سه ر هه ر یه کی که له م چه مکانه ده خه یه روو.

توندوتیژی له لایه ن هاوبه شی سیکسی نزیك¹ (IPV)

توندوتیژی له لایه ن هاوبه شی نزیك (IPV) ئاماژه بۆ توندوتیژی نیوان دوو کهس ده کا که له په یوه ندییه کی دۆستانه و نزیکان که له هه موو ولات و فه ره نگ و کۆمه لگا کاندایه هه یه (الزبرگ و همکاران²، ۲۰۱۴). ئه م جوړه توندوتیژییه پرسیکی جددی ته ندروستی گشتیه که لیکه وته ی جهسته یی و ده روونی و ئابووری به ربلای بۆ ژنان و پیاوان هه یه. ریکخراوی ته ندروستی جیهانی (۲۰۱۰) توندوتیژی هاوبه شی نزیك به م شیوه پیناسه ده کا: «ره فتاریک له ناو په یوه ندییه کی دۆستانه و نزیکا که ده بیته هۆی زبانی جهسته یی، سیکسی یان ده روونی و ده چیه ریزبه ندیی توندوتیژی جهسته یی، سیکسی، ده روونی و ره فتاره کۆنترۆلکه ره کانه وه» (ل ۱۱). ریکخراوی ته ندروستی جیهانی (WHO؛ 2010) توندوتیژی له لایه ن هاوبه شی نزیك (IPV) به هه ر چه شنه ره فتاریک ده وتری که له چوارچیه ی په یوه ندییه کی دۆستانه ی ئیستا یان رابردودا روو ده دا و کۆمه لیک ره فتار له خۆ ده گرێ وه کوو لیدان یان زلله پیدایه راکیشان، به رکه وتی سیکسی زۆره ملی، سووکایه تی پیکردن، ترساندن، و چاودیریکردن یان سنووردارکردنی چالاکیه کانی کهس هاوبه ش. ئه م ده سه ته واژه یارمه تیمان ده دا بۆ ئه وهی توندوتیژی له لایه ن هاوبه شی نزیك له جوړه کانی تری به ده که لکی خیزانی وه کوو مندال ئارازی و به ده که لکی کردن له پیر و به سالچووان جیا بکه یه وه.

1. Intimate partner violence

2. Ellsberg et al.

هه‌روه‌ها ئه‌م ده‌سته‌واژه پيشان ده‌دا كه توندوتیژی ده‌توانی له لایه‌ن ژنان و پیاوانه‌وه نه‌جام بدری، به‌ی سنوورداریبوون له په‌یوه‌ندییه هاوسه‌رگیرییه‌كان، دیتره‌گه‌زخاوه‌كان، یان هاوړه‌گه‌زخاوه‌كاندا. (اندرسون^۱، ۲۰۰۲؛ آرچر^۲، ۲۰۰۰، ۲۰۰۲؛ براون^۳، ۲۰۰۴؛ كاپالدی، كیم، و شورت^۴، ۲۰۰۷؛ كاپالدی و اوون^۵، ۲۰۰۱؛ هامبرگر و پوتنته^۶، ۱۹۹۴؛ استراوس و ژلز^۷، ۱۹۸۶).

خه‌م‌لاندنه باوه‌كان له نیوزله‌ندا و هه‌روه‌ها له ئاستی نیوده‌وله‌تیدا، ده‌ریده‌خا كه له كۆی هه‌ر سی ژن كه تا ئیستا له په‌یوه‌ندییه كدا بوون، ژنیک راپۆرتی كړدوه كه تووشی توندوتیژی جه‌سته‌یی یان سیكسی بووه، ئه‌م ئامارانه به‌ره‌چاوكردنی توندوتیژی سۆرداری یان ده‌روونی بو زیاتر له ۵۰ له‌سه‌د به‌رز ده‌بیته‌وه (یانیه‌ی نه‌هیشتنی توندوتیژی خیزانی نیوزله‌ندا^۸، ۲۰۱۷؛ فانسلو و رابینسون^۹، ۲۰۰۴؛ ریکخراوی ته‌ندروستی جیهانی، ۲۰۱۰). هه‌رچه‌نده داتا‌كان له‌سه‌ر قوربانیانی پیاو IPV سنوورداترن، به‌لام لیکۆلینه‌وه‌كان ده‌ریانخستوه كه پیاوانیش رېژه‌ی هاوشیوه‌ی IPV به‌ئه‌زموون ده‌كه‌ن. (دیم و ال‌بور-آیدمودیا^{۱۰}، ۲۰۱۸؛ لین و لورنتزن^{۱۱}، ۲۰۱۹؛ پاونی و گراهام-كوان^{۱۲}، ۲۰۱۹). له راستیدا نه‌جامه‌كانی دوايين راپرسیی تاوان و قوربانیانی نیوزله‌ندا ده‌ریده‌خا كه قوربانیانی ئازاری ده‌روونی له‌وانه‌یه ژن یان پیاو بن (وه‌زاره‌تی داد^{۱۳}، ۲۰۱۹). جگه له زیانی جه‌سته‌یی، ئه‌زموونی IPV په‌یوه‌ندییه به‌كۆمه‌لیك لیکه‌وته‌ی ده‌روونییه‌وه هه‌یه وه‌كوو خه‌مۆکی و دلّه‌راوکی، و سترییی دواي رووداو (انسارا و هندین^{۱۴}، ۲۰۱۱؛ مورفی و همكاران^{۱۵}، ۲۰۱۴؛ پروسپرو^{۱۶}، ۲۰۰۷). به‌شیوه‌یه‌کی فراوانتر، تیچووی ئابووری پيشكه‌شكردنی خزمه‌تگوزارییه ده‌ستیوه‌ردان و له‌ده‌ستدانی هیزی كار ته‌نها له ئاوتیرا^{۱۷} - نیوزله‌ندا زیاتر له یه‌ك ملیار دۆلار مه‌زنده‌ كراوه (اسنیولی^{۱۸}، ۱۹۹۴).

1. Anderson
2. Archer
3. Brown
4. Capaldi, Kim, & Shortt
5. Capaldi & Owen
6. Hamberger & Potente
7. Straus & Gelles
8. New Zealand Family Violence Clearinghouse
9. Fanslow, J., & Robinson
10. Dim & Elabor-Idemudia
11. Lien & Lorentzen
12. Powney & Graham-Kevan
13. Ministry of Justice
14. Ansara, D. L., & Hindin, M. J.
15. Murphy, C. M., Norwood, A. E. Q., & Poole, G. M.
16. Próspero, M.
17. Aotearoa
18. Snively

له ماوهی دوو دهیهی رابردودا، جوړناسییه جیاوازه کانی توندوتیژی هاوبهشی نزیك پېشنیار کراون: هندیکیان لهسهر بنه مای تاییه تمه ندییه کانی توندوتیژین (ابوت، جانسون، کوزیول-مک لین، و لوونشتاین^۱، ۱۹۹۵؛ جانسون و فرارو^۲، ۲۰۰۰؛ جانستون و کمپیل^۳، ۱۹۹۳). له کاتیکدا ئهوانی تر به پئی تاییه تمه ندییه تاکه کهسییه کانی کهسی توندوتیژن (گاتمن و همکاران^۴، ۱۹۹۵؛ هامبرگر، لوه، بونگ، و تولین^۵، ۱۹۹۶؛ هولزورث-مونرو و استوارت^۶، ۱۹۹۴؛ میلر و ملوی^۷، ۲۰۰۶؛ سوان، گامبون، کالدول، سالیوان و اسنو^۸، ۲۰۰۸؛ سوان و اسنو^۹، ۲۰۰۲). هندیکی تریش ئاویتهیه ک له م ئاراستانه پېشنیار ده کهن (چیز، اولری و هیمن^{۱۰}، ۲۰۰۱؛ راس و باباک^{۱۱}، ۲۰۰۹). جوړناسییه IPV بو تیگه یشتن له ئالوژییه کانی IPV (کاوانا و ژل^{۱۲}، ۲۰۰۵؛ پنس و داسگوپتا^{۱۳}، ۲۰۰۶)، هوکاره کان و هاوپه یوه ندییه کان و لیکه و ته نه ریښیه کانی زور گرینگن (هولتزورث-مونرو و استوارت^{۱۴}، ۱۹۹۴). ئه گهری ئه وه هه یه که ناسینی سروشتی فره لایه نه ی IPV، دهستیوه ردانی گونجاوتر و ئامانجدارتر و هه لسه نگاندنی هه ستیارتر، ئه نجامه کانی ئه م جوړه دهستیوه ردانانه ئاسانتر بکاته وه. به و پییه ی که ږهنگه جوړه ها جوړی توندوتیژی هاوبهشی نزیك هه بن که هوکاری جیاوازیان هه بیت (بوکسال، روزویر و پینه^{۱۵}، ۲۰۱۵؛ کاپالدی و کیم^{۱۶}، ۲۰۰۷؛ کاوانا و ژل^{۱۷}، ۲۰۰۵؛ جاکوبسون و گاتمن، ۱۹۹۸؛ جانستون و کمپیل، ۱۹۹۳؛ هولزورث، مونرو و استوارت^{۱۸}، ۱۹۹۴)، ئاراسته چاره سه رییه گونجاو و هه مه چه شنه کان ریگه مان پیده ده که پیناسه و تیگه یشتنمان له IPV فراوانتر بکه یین و ریگا کانی خو پاریزی پره پیده یین و به شیوه یه کی ئه زموونی هه لیانسه نگینین. (جانسون^{۱۹}، ۲۰۱۰؛ لانگینریچسن-رولینگ^{۲۰}، ۲۰۱۰a، ۲۰۱۰b؛

1. Abbott, Johnson, Koziol-McLain, & Lowenstein
2. Johnson & Ferraro
3. Campbell
4. Gottman et al.
5. Hamberger, Lohr, Bonge, & Tolin
6. Holtzworth-Munroe & Stuart
7. Miller & Meloy
8. Swan, Gambone, Caldwell, Sullivan, & Snow
9. Swan & Snow
10. Chase, O'Leary, & Heyman
11. Ross & Babcock
12. Cavanaugh & Gelles
13. Pence & Dasgupta
14. Holtzworth-Munroe & Stuart
15. Boxall, Rosevear, & Payne
16. Capaldi & Kim
17. Cavanaugh & Gelles
18. Holtzworth, Munroe & Stuart
19. Johnson
20. Langhinrichsen-Rohling

لانگنرٲچسن-رولنك هاس و رمزى^١، و رمزى، ٢٠٠٠a؛ پنس و داسگوٲتا^٢، ٢٠٠٦). په ره پٲدان و تٲكشه شتن له جوٲى IPV له وانه يه له پٲشخستننى ئامرازه كانى سكرنكردننى گونجاو و ورد كه ده توانرٲ بو هه لسه نكاندننى مه ترسى IPV به كار بهٲنرٲ، به سوود بٲت (بك، اندرسون، اوهارا، و بنجامين^٣، ٢٠١٣؛ جانستون و كمپل^٤، ١٩٩٣؛ كلٲ و جانسون^٥، ٢٠٠٨؛ وانگمن^٦، ٢٠١١). به له بهرچاوگرتنى جوٲى IPV و كارىكه ربه كانى له سه ر قوربانى - داىك و باوك و مندالان (بك و همكاران^٧، ٢٠١٣؛ جانستون و كمپل^٨، ١٩٩٣؛ كلٲ و جانسون، ٢٠٠٨؛ وانگمن، ٢٠١١)، هه روه ها جيا كاربه كى له و شٲوه ده توانى يارمه تى خٲزانه كان بدا كه برىارى ياساى سه باره ت به په روه رده كردنى مندال دواى جيا بونه وه بدن.

له ماوه ٤٠ سالى رابردودا، كو مه لكه ى زانستى و كلنكى سه رقالى مشتمل سه باره ت به باشرن رٲكه بو چه مكسازى و وه لامدان هوى توندوتٲژى خٲزانى يان IPV بوون. نووسراو و لٲكو لٲنه وه ى زو ر هه يه كه كه شتوونه ته ئه و ئه نجامه ى كه IPV له بنه رتدا كشه ى توندوتٲژى پياوانه دژى ژنان كه ئه وٲش به هو ى ياسا كو مه لا يه تٲبه به رفراوانتر و بىر و باوه ر پياوسالاربه كانه كه هانده رى بالاده ستى پياوان و ژٲرده ستى ژنانه (بو نمونه، ابرار، لاوندوسكى، و مارگتس، ٢٠٠٠؛ دوباش و دوباش، ١٩٧٩؛ يلو، ٢٠٠٥). كه واته له م روانكه وه، پياوسالارى وه ك هو كارٲكى راسته و هو ى IPV (بل و ناگل^٩، ٢٠٠٨)، له برى فاكته رٲكى هٲزه كى كه له گ ل هو كاره كانى ديكه له په يوه ندىدايه، له بهرچاو ده گرٲٲت. (داتن^{١٠}، ٢٠٠٦). هه ندىك له نووسه ران پٲيان وايه كه ره كه زٲتى گرٲنگترن هو كارى تاوانبار بوون يان قوربانى بوونى IPV ه. (بو نمونه، رسٲكت^{١١}، ٢٠٠٨b). ئه و ئه نجامه هاوبه شه ى كه له م جو ره لٲكو لٲنه وانه دا دٲته ئاراهه ئه وه يه كه ئه گه ر ژنان به رامبه ر به هاوبه شه نٲره كانيان توندوتٲژ بن، ئه و ا پٲوٲسته له تو له سه نده وه، يان كرده وه ى رٲگرٲانه ى ئه و ژنه بو به رگرٲكردن له به رامبه ر ده سترٲژى هاوبه شى ژيان تٲبكه ين و بو ٲه ده بى هه مٲشه توندوتٲژى دژى ژنان له ئاستىكى فراوانتردا لٲكو لٲنه وه ى له سه ر بكرٲت. كه واته له م روانكه ره كه زٲتٲبه وه چاره سه ركردن له كورته خاينه ندا په يوه ندى به په روه رده كردنى پياوانه وه هه يه بو ئه وه ى تٲبكه ن كه ره فتارى شه رانگٲزانه خو ى ده رهاوٲشته ى بىر و باوه رى جٲنده رٲيان سه باره ت به ژنانه. به لام له

1. Huss, & Ramsey
2. Pence & Dasgupta
3. Beck, Anderson, O'Hara, & Benjamin
4. Johnston & Campbell
5. Kelly & Johnson
6. Wangmann
7. Beck et al.
8. Johnston & Campbell
9. Bell, K. M., & Naugle, A. E.
10. Dutton
11. Respect

کوتاییدا پیویستمان به ویه که به نه هیشتنی پیکهاته کومه لایه تییه پیاوسالارییه کان، به مبهستی ریگریکردن، که مکړنه وه و / یا نه هیشتنی توندوتیژی دژي ژنان، هوکاري سهره کیی شه پانگیزی پیاوانه بگورین (داتن، ۲۰۰۶). هم هلوپسته تیورییه جینده رییه له فورمگرتنی کاردانه وه به رامبه ر IPV له دژي ژنان له کومه لگا روظاوییه کاند اړولی سهره کی هه بووه (دیکسون و گراهام-کوان^۱، ۲۰۲۰؛ گراهام-کوان، ۲۰۰۷). به لام هم ناراسته وه ک تیورییه ک که له جیاتی به لگهی نه زموونی شیوازاناسی، له نه نگیزه ئایدیولژییه کانه وه سهری هه لداوه په خنه ی زوری لی گیراوه (گراهام-کوان، ۲۰۰۷؛ همیل^۲، ۲۰۰۵؛ داتن و نیکلاس^۳، ۲۰۰۵؛ داتن و کورو^۴، ۲۰۰۶؛ ژلز و استراوس^۵، ۱۹۸۸). له راستیدا سهدان نه نجام و دوزینه وهی توپزینه وهی هیه که روانگهی پاوانخوازانیه په گه زیتی تیک دده دن (بو نمونه، آرچر، ۲۰۰۰؛ ۲۰۰۲؛ استیت، اسمیت، پن، وارد، و تریث، ۲۰۰۴؛ سوگارمن و فرانکل، ۱۹۹۶؛ اولری، اسلپ، و اولری، ۲۰۰۷). به پیی هم لیکنولینه وانه توندوتیژی هاوبه شی نریک دیاردهیه که له ناو هه موو په گه زیتییه کاند باوه و قه تیسکردنه وهی له قوربانیا نی ژن له گه ل راستییه کاند یه ک ناگریته وه. توندوتیژی هاوبه شی نریک توندوتیژییه کی نهوپه رجیندییه ره که دهرهاویشته کانی ده توانی کاریگه ری له سهر هه ر دوو په گه زی ژن و پیاو دابنیت. هه ر بویه هه ر چه شنه چه مکسازي و سیاسه تدانان و پلاندانانیک له م بواره دا پیویسته هه ر دوو په گه زه که بگریته وه.

توندوتیژی خیزانی (DV)

توپزینه وه کان له سهر توندوتیژی خیزانی له کوتاییه کانی هفتاکان و سهره تایی هه شتاکانی سده دی بیستم به لیکنولینه وه له سهر توندوتیژی جهسته یی و سیکی له بواری په یوه ندیی نریکی هاوبه شی زیان دهستی پیکرد (استراوس^۶، ۱۹۹۰). توندوتیژی جهسته یی له به نه نقه ست به کارهینانی هیز یان کوشتن یان له کارخستن و برینداربوون، یان زیانگه یاندندا زیاتر پیناسه ده کریت (روپنارایان، ۲۰۰۳). پیناسه کانی توندوتیژی سیکی بریتین له به کارهینانی هیزی جهسته یی بو ناچارکردنی که سیک بو نه نجامدانی چالاکی سیکی به پیچه وانه ی ویستی خو ی و هه ولدان یان نه نجامدانی کرده وهی سیکی له سهر که سیک که توانای تیگه یشتن له سروشتی سیکی نییه و ناتوانی به شداری و مهیلی بو سیکسکردن په ت بکاته وه. توندوتیژی خیزانی دژي پیاوان دهسته واژه یه که که باس له توندوتیژییه ک ده کا که له لایه ن

1. Dixon, L., & Graham-Kevan, N.
2. Hamel
3. Dutton & Nichols
4. Dutton & Covro
5. Gelles & Straus
6. Sugg, Thompson, Thompson, Majuro, & Rivara

هاوبه‌شی نزیکه‌ی پیاو له‌ دژێ پیاو ئەنجام ده‌درێت (سوگ، تامپسون، تامپسون، ماجوری و ریوارا، ١٩٩٩). ئەم جو‌ره‌ توندوتیژییه‌ سه‌رچه‌شنیکه‌ ره‌فتارییه‌ که‌ بریتیه‌ له‌ ئازاردانی یه‌ کێک له‌ هاوبه‌شه‌کان له‌ لایه‌ن هاوبه‌شه‌که‌ی تهره‌وه‌ له‌ په‌وه‌ندییه‌کی سیکسی یان خیزانیدا. ئەم توندوتیژییه‌ له‌ ڕه‌نگه‌ی ئازاردانی جه‌سته‌یی، ده‌ستدریژی سیکسی، ئازاردانی ده‌روونی، به‌دکه‌لکی ئابووری و ڕانه‌په‌راندنی ئه‌رك خۆی ده‌نیوێت (یونیسف، ٢٠٠٠). ئەم جو‌ره‌ توندوتیژییه‌ ڕه‌نگه‌ کۆمه‌لیک کرده‌وه‌ی به‌ئه‌نقه‌ستی وه‌کوو به‌دکه‌لکی سیکسی، ده‌روونی، سۆزداری و زاره‌کی بێ که‌ کاریگه‌رییه‌ نه‌رێتی له‌سه‌ر ته‌ندروستی و باشبوونی که‌سه‌که‌ و فامکردنی شوناسی که‌سی داده‌نیت. کاتیکی هاوسه‌ر یان هاوبه‌شیکی نزیک توندوتیژییه‌ جه‌سته‌یی یان بۆ کۆنتڕۆلکردنی توندی ره‌فتاری هاوبه‌شه‌که‌ی توندوتیژی به‌کار ده‌هێنێ، ئەوا توندوتیژی خیزانی له‌ ده‌وه‌شیته‌وه‌ (توبیجین، ٢٠١٢).

ئازاردانی خیزانی بابه‌تیکی جدیه‌ که‌ کاریگه‌ری قوولی له‌سه‌ر باشبوونی جه‌سته‌یی، سۆزداری، کۆمه‌لایه‌تی و دارایی تاک و خیزانه‌کان هه‌یه‌. ئەم کاره‌ له‌ لایه‌ن هاوسه‌ر، هاوبه‌شی نزیک، هاوبه‌شی پێشوو، ئەندامانی تری خیزان و / یان که‌سیکی دیکه‌ که‌ له‌ ماله‌وه‌ دژێ که‌سیک ئەنجام ده‌درێت. توندوتیژی خیزانی به‌ ته‌نها یه‌ک ڕووداو نییه‌، به‌لکوو سه‌رچه‌شینک له‌ دووباره‌بوونه‌وه‌ی ره‌فتاری ئازاردانه‌ و کۆنتڕۆلکارانه‌یه‌ که‌ له‌ چوارچۆیه‌ی په‌وه‌ندییه‌کی نزیک یان خیزانیدا ڕوو ده‌دا و ته‌نانه‌ت ڕه‌نگه‌ دوا‌ی کۆتاییه‌تانی په‌وه‌ندییه‌ که‌ش به‌رده‌وام بێت (هاوپه‌یمانی نیشتمانی دژێ توندوتیژی خیزانی، ٢٠١٥).

«توندوتیژی له‌ بواری تایبه‌تدا» واته‌ هه‌ر کارێک یان هه‌ل‌سوکه‌وتیک که‌ له‌ لایه‌ن ئەندامیه‌کی خیزان، خزم، دراوسێ یان ئەندامیه‌کی کۆمه‌لگه‌وه‌ ئەنجام ده‌درێ که‌ ده‌بیته‌ هۆی یان ڕه‌نگه‌ ببێته‌ هۆی زیانگه‌یاندنی جه‌سته‌یی، سیکسی، ده‌روونی، زاره‌کی، سۆزداری یان ئابووری به‌ هه‌ر که‌سیک (انماکو، ٢٠٢٠). گلاس و شتراس، دوو توێژه‌رن که‌ سالانیکی زۆره‌ له‌ بواری توندوتیژی خیزانیدا کار ده‌کهن، ئەوان پێیان وایه‌ توندوتیژی خیزانی بریتیه‌ له‌ ره‌فتاریک به‌ مه‌به‌ستیه‌کی ئاشکرا (یان ره‌فتاریک به‌ مه‌به‌ستیه‌کی شاراه‌ به‌لام شیوازی تیگه‌یشتنه‌) ئەنجام ده‌درێ بۆ ئەوه‌ی زیانی جه‌سته‌یی به‌ که‌سیکی دیکه‌ بگه‌یینه‌ت (گلز و استراس، ٥٣٤: ١٩٧٩). یه‌ کێک له‌ باشت‌ترین پێناسه‌کانی توندوتیژی خیزانی له‌ لایه‌ن سۆزان شاکته‌ر و ئان کاتلی (١٩٥) و بارنیت، میله‌ر و پیرینه‌وه‌ خراوه‌ته‌ ڕوو. ئەوان به‌ شیوه‌ی به‌رفراوان توندوتیژی خیزانی وه‌ک سه‌رچه‌شنیک له‌ ره‌فتاری هێرشه‌بهرانه‌ و زۆره‌ملی پێناسه‌ ده‌کهن که‌ ئەمانه‌ن هێرشه‌ی فیزیکی، سیکسی و ده‌روونی و هه‌روه‌ها فشار و هه‌ره‌شه‌ی ئابووری، که‌ تاکه‌کان دژێ هاوبه‌شه‌ نزیکه‌کانیان به‌ کاری ده‌هینن (وه‌رگیراو له‌ فیروز جاییان و رضایی چراتی، ١٣٩٣)

به‌ پێی پێناسه‌یه‌کی کلینیکی، «توندوتیژی خیزانی بریتیه‌ له‌ سه‌رچه‌شنی ره‌فتاری هێرشه‌بهرانه‌

و سهر کوتکه رانه وه کوو هیژشی جه سته یی، سیکیسی، دهروونی و ههروه ها فشاره ئابوورییه کان، که کهسانی گه وه رسال یان میژمندالان له دژی هاوبه شه سۆزداری یان سیکیسییه کانیاں به کاری دههینن». (گانلی و شکر، ۱۹۹۶؛ به گیرانه وه له وامقی و همکاران، ۱۳۹۴ هه تاوی).

کاریگه ری و لیکه وته کانی توندوتیژی خیزانی له دژی پیاوان، وه کوو جوړه کانی تری توندوتیژی خیزانی، ده توانین له په هه نده تا که کهسی و کۆمه لایه تییه کانیدا تاوتوی بکهین (خیرخواه زاده، ۱۳۹۰). توندوتیژی خیزانی دیارده یه کی ئابووری، کۆمه لایه تی، فهرهنگی، سیاسی و جوگرافییه که فاکته ره به دیهینه ره کانی له کۆمه لگا جیاوازه کاند و کوو یه ک نین. ئەم جیاوازییانه ده توانین له ناوچه و گه ره که جیاوازه کانی شارێکدا به دی بکری. له هه موو کۆمه لگایه کدا زنجیره فاکته ریکی وه کوو باروودخی ژینگه یی، چۆنییه تی خاڼوبه ره، باری ئابووری و جوړی کار و چالاک، باروودخی خیزانی و شیوازی بیرکردنه وه و روانگه یه کی تایبته زاله که هه ره یه که یان کاریگه ری له سهر هه لسوکه وتی تا که کان داده نیی (یعقوبی دوست، ۱۳۹۱ هه تاوی: ۱۹۳).

توندوتیژی له سهر بنه مای جینده ری (GBV)

توندوتیژی جینده ری به هۆی بلاو بوونه وه ی له سهر ئاستی هه ره دوو ولاتی پیشکه وتوو و تازه پیگه یشتوو و ده ک نیگه رانییه کی جیهانی بۆ مافه کانی مرۆف ناسراوه (بردبری-جونز و همکاران، ۲۰۱۹؛ روسو، ۲۰۱۹). جیا کردنه وه ی وته زای توندوتیژی له سهر بنه مای جینده ری له توندوتیژی، جیا کردنه وه یه کی گرینگه، چونکه نایه کسانیی جینده ری به تایبه تی بالاده سستی میژوویی پیاوان و بنده ستبوونی ژن و کچان له ناو کۆمه لگادا، که خزمهت به پاراستنی هاوسه نگیه کی نایه کسانیی هیز ده کا، به فهرمی ده ناسیت (بردبری-جونز و همکاران، ۲۰۱۹؛ روسو، ۲۰۱۹؛ واتس و زیمرمن، ۲۰۰۲). له فهرهنگه رۆژاوا ییه کان ئەم پیگه ی بالاده ستبوونی پیاوان تایبته به پیاوه سپی پیسته کانه، چونکه پیاوانی که مینه نیژادی، خوچیییه کان، که مینه ره گه زییه کان و کهسانی نقشیکان (که مئه ندام) زۆر جار ده بنه قوربانیی توندوتیژی جینده ری ته وه ره. بهم پییه وا ده ره که وێ که زۆربه ی قوربانیانی GBV ژنان و کچان و ئەندامی ئەو گرووپانه که شایه نی یه کسانیین (بردبری-جونز و همکاران، ۲۰۱۹).

چه مکسازیی توندوتیژی له سهر بنه مای جینده ری له ژیر کاریگه ریی فامکردنه میژوویی و فهرهنگیه کانه و هه ره بۆیه ناتوانی به شیوه یه کی یه کسان درک بکری یان پیشان بدرینه وه (هایهارست و دل سوکروکروز سنتنو، ۲۰۱۹). ، بیرکیندریج و هاوکاران (۲۰۱۰، ل ۶) له

1. Bradbury-Jones, C., Appleton, J. V., Clark, M., & Paavilainen, E.

2. Russo

3. Watts & Zimmerman

4. Hayhurst & del Socorro Cruz Centeno

نووسینه کانیاندا سه باره ته توندوتیژی دژی مندا لان له وهر زشدا بویان دهر کهوت که «ولته کان به شیوازی جوراوجور مامه له له گهل پرسى توندوتیژی دژی مندا لان ده کهن (له وانهش کارکردنى مندا لان، ریگریکردن له چه وساندنه وهى سیکسى/ئابوورى، به ره وپیښېردنى ئاستى کهرتى تهن دروستى، که شه پیدانى فرههنگى یان په روه رده یی)».

باوترین جوره کانی توندوتیژی جینه دته وهر توندوتیژی جهسته یی، دهر وونى و سیکسیه (روسو، ۲۰۱۹). گرینگه، خالى گرینگه ته وهیه که هم جوره GBV له وانهیه به جیا روو بدن یان له وانهیه سه ریه که بکه ون و پیکه وه روو بدن. توندوتیژی دهر وونى زیاتر له گهل پشتگوږځستن و توندوتیژی جهسته یی و سیکسیدا روو ددها، به لام رهنکه وه ک فورمیکی جیا له توندوتیژی دهر بکه ویت. هندی که له نووسه ران توندوتیژی ئابوورى به جوریکى جیاواز له توندوتیژی دهر زان که له وانهیه بریتى بی له هه لگرتن یان شاردنه وهی پاره، پیدانى که مى موچه یان ریگریکردن له هاوبه شیک بو به دهسته پیدانى داهات (روسو، ۲۰۱۹). هندی که جار هیرشى ته لیکترونیس به جوریکى جیاواز له توندوتیژی داده نری، له حالیکدا زور جار توندوتیژی هیرشى ته لیکترونی وه ک میدیایه که سهیر ده کری که رهنکه له ریگه یی ته وه وه جوره کانی تری توندوتیژی روو بدات. له وانهیه توندوتیژی هیرشى ته لیکترونی کرده وه گه لی وه کوو لیدوانی هه ره شه ئامیز یان سووکانه، هاوبه شکردنى وینه یی په وه شتانه یی سیکسى به بی په زامه ندی و به دوا داکه وتن له ژینگه ئونلاینه کاندا له خو بگریته (ال-الوسى^۱، ۲۰۱۷، ۲۰۱۷).

به به کاره پیدانى جورناسیى توندوتیژی که له لایه ن ریخراوی تهن دروستی جیهانییه وه خراوته روو، توندوتیژی جینه دته وهر توندوتیژی خوئاراسته کراو وه کوو خو برسیکردن (بو نمونه بی ئاره زووی عه سه بی) و برین له خو ده گریته. (پیکارد، ۲۰۱۵)، توندوتیژی نیوان که سه کان، وه کوو ئازاردانى خیزانى و ده سندریتی سیکسی هاوبه شى نریک، توندوتیژی دژی ژنان و کچان به شیوه یی به کومل، وه کوو خه تهنه ی ژنان و «کوشتن له سه ر نامووس و شه ر ه ف». (کرانتر و گارسیا-مورنو، ۲۰۰۵، ل ۸۲۱). به له بهر چا وگرتنى ره ه نه ده میژوویى و کومه لایه تی - فرههنگیه کانی GBV، دانانى پیناسه یه کی ته واو په سه ندکراو کاریکی هه ر وا ئاسان نییه (هنرى^۲، ۲۰۱۸؛ مرگرت و همکاران^۳، ۲۰۱۶).

توندوتیژی له سه ر بنه مای جینه دهر یی ته و شه رانگیزییه بچووک یان ته و ته زموون و ره تاره دووباره بووانه له خو ده گری که کلیشه و ده مارگرژی و توندوتیژییه پیکهاته ییه کان به هیز ده کهن (استرانک و لاک^۴، ۲۰۱۹). هندی که له نمونه کانی شه رانگیزی بچووک بریتین له: گالته پیکردن، بی ریزی پیکردن، دهر برینى را و بوچوون یان شوخی و جهه نگی سیکسى یان نیژاد په رستانه.

1. Al-Alosi
2. Henry
3. Mergaert et al.
4. Strunk & Locke

ئەم رەفتارانە کە رەنگە بە لامانەو شتیکى بى بایەخ بى، گرینگن، چونکە چەندین لیکهوتە لە پاش خوێ بە جیدیلێت (کراگ و همکاران^۱، ۲۰۰۲؛ میلر-پرین و پرین^۲، ۲۰۱۳، ریکخراوی تەندروستی جیهانی، ۲۰۰۲). بەلام لە بەرامبەردا بە لەبەرچاوترى سروشتە کە لە کەبوو و بەردەوام و بەربلاو کەیان، ئەم لیکهوتانە دەتوانن کاریگەری بەرچاو و وێرانکەریان لەسەر تەندروستی جەستەیی و دەروونی تاکە کان هەبێت (سو و همکاران^۳، ۲۰۰۷). جگە لەوەش، رەنگە لیکهوتە و کاریگەرییەکانى ئەم ئەزموونە سەر بۆ بوارەکانى دیکەش بکێشێت. بۆ نموونە، قسەى پر لە سووکایەتى و پەیتا پەیتای دایک و باوک/سەرپەرشتیار دەتوانن ئاستى متمانە بەخۆبوون لە قوتابخانە یان پەيوەندییەکانى دەرەوى خێزان کەم بکاتەو.

زیانى بە هۆى هەرەشەیش بەقەد زیانى راستەقینە زیانبەخشە (روسو، ۲۰۱۹). سەرەرای ئەوەش، زیانە دەروونی و جەستەییە هیژەکییەکان وە کوو رەش و شینکردنەو یان خەمۆکی، پێویستە بە یەک ئەندازە لە قەلەم بەدرێن (روسو، ۲۰۱۹). زۆریک لە جوړەکانى GBV، وە کوو نوکته، نمایشى میدیایى و پێوهرەکانى حەقدەست کە لە روالەتە کۆمەلایەتیەکاندا چەسپاون و بەم شیوە ئاسایى، شەرى و نەبیراون، فۆرمى جیاوازی توندوتیژی پیکهاتەیین (روسو، ۲۰۱۹). ئەمە زیاتر کچان و ژنان و ئەندامانى گرووپەکانى تر کە شایەنى دادپەرورەین دەگریتهو (دولت کانادا، ۲۰۲۲).

توندوتیژی سیکسى

توندوتیژی سیکسى بریتییه لە دەستدریژی سیکسى، زیانگەیاندى یان دەستلێدانى نەخوارزاو لە ئەندامە تاییهتەکان، ناچارکردن بە سیکسکردن لە گەل کەسیک، ناچارکردن بە سەرکردنى دەستدریژی سیکسى بۆ سەر کەسیکى دیکە، ناچارکردن بە رووتبوونەو و چەندانی تر. بەتایبەت توندوتیژی سیکسى جوړیک لە توندوتیژییە کە بەرکەوتنى سیکسى بەبى رەزامەندى دەگریتهو، لەوانە تێخزانە ناو واژینال (زى) یان کۆم، پەيوەندیی سیکسى دەم و دەستدان لە مەمک یان ئەندامى زاوژى. لەم جوړە توندوتیژییەدا زۆر جار هەرەشە و زەخت و فشار و جوړەکانى تری زۆرەملی بە کار دەهێنرێت. بە پێى ریکخراوی تەندروستی جیهانى، توندوتیژی سیکسى بریتییه لە هەر کردەوێیە کى سیکسى یان هەولدان بۆ ئەنجامدانى کردەوێیە کى سیکسى لە رێگەى توندوتیژی یان زۆرەملی، داپەرگەلێک بۆ بازرگانیکردن بە کەسیک، یان کردەوێ دژى هۆگرى سیکسى کەسیک، بەبى گوێدانە پەيوەندییە کە لە گەل قوربانى (ریکخراوی تەندروستی جیهانى، ۲۰۰۲: ۱۴۹).

بە پێى پێناسەى کى تر، کە لەو پێناسەى کە لە لایەن ریکخراوی تەندروستی جیهانییەو

1. Krug et al.

2. Miller-Perrin & Perrin

3. Sue et al.

4. Government of Canada

5. Jewkes, Sen, & Garcia-Moreno

خراوه‌ته‌روو، نزیکه؛ توندوتیژی سیکیسی به‌م شیوه‌پیناسه‌ده‌کری: «هه‌ر چه‌شنه‌کرده‌وه‌ی سیکیسی که‌هه‌ول‌دان بۆ ئەنجامدانی کرده‌وه‌یه‌کی سیکیسی، لیدوان یان ده‌ستدریژی سیکیسی نه‌خوازراو یان نه‌شیاو، یان به‌شیوه‌یه‌کی تر که به‌پچه‌وانه‌ی ئاره‌زووی سیکیسی که‌سیک به‌زۆره‌ملی ئەنجام بدری، له‌لایه‌ن هه‌ر که‌سیکه‌وه، به‌بی گویدانه‌په‌یوه‌ندییه‌که‌ی له‌گه‌ل قوربانی. له‌م پیناسه‌دا، توندوتیژی سیکیسی ده‌توانی له‌هه‌ر شوێنیکدا روو‌بدا، و ته‌نها له‌مال یان شوینی کاردا قه‌تیس نابێته‌وه» (جوکس، سن و گارسیا-مونرو، ۲۰۰۲: ۱۴۹).

یه‌کیک له‌توندترین جو‌ره‌کانی توندوتیژی سیکیسی له‌جه‌نگ و تیکه‌ه‌لچوونه‌ناوچه‌یه‌کاندا روو‌ده‌دا که‌پێی ده‌وتری توندوتیژی سیکیسی په‌یوه‌ست به‌جه‌نگ. هه‌ر له‌و په‌یوه‌ندییه‌دا له‌راپۆرتی سکرتیری گشتی نه‌ته‌وه‌یه‌که‌گرتووه‌کاندا سه‌باره‌ت به‌توندوتیژی سیکیسی په‌یوه‌ست به‌جه‌نگدا هاتووه‌که‌ده‌سته‌واژه‌ی توندوتیژی سیکیسی په‌یوه‌ست به‌جه‌نگ و ململانی، ئاماژه‌یه‌بۆ ده‌ستدریژی سیکیسی، کو‌یلایه‌تی سیکیسی، له‌شفروشی زۆره‌ملی، دوو‌گیانبوونی زۆره‌ملی، له‌باربردنی زۆره‌ملی کۆرپه‌له، نه‌زۆک‌کردنی زۆره‌ملی، هاوسه‌رگیری زۆره‌ملی و هه‌ر جو‌ریکی تر. توندوتیژی سیکیسی توند له‌دژی ژنان، پیاوان، کچان یان کو‌ران، راسته‌وخۆ یان ناراسته‌وخۆ په‌یوه‌ندی به‌جه‌نگ و نائارامیه‌وه‌هیه. (سکرتیری گشتی نه‌ته‌وه‌یه‌که‌گرتووه‌کان، ۲۰۱۹)

هه‌روه‌ها هه‌ندیکیان له‌پیناسه‌کانی‌اندا جه‌خت له‌سه‌ر فۆرمه‌تازه‌کانی توندوتیژی سیکیسی ده‌که‌نه‌وه‌که‌له‌ژێر کاریگه‌ری فه‌زای میدیایی و ته‌که‌له‌ژیا نوێکانی راگه‌یاندنه‌کانه. به‌پێی ئەم بۆچوونه‌، توندوتیژی سیکیسی بریتییه‌له‌ئازاردانی سیکیسی، که‌وته‌به‌ر هه‌لسوکه‌وتی نادروستی سیکیسی، داو‌پنپرسی ئۆنلاین، پيشاندان یان بلاو‌کردنه‌وه‌ی وێنه‌ی سیکیسی تاکه‌کان به‌بی‌ره‌زاهه‌ندی خۆیان و جو‌ره‌کانی تری توندوتیژی ئەلیکترۆنی.

به‌کارهینانی توخمی زۆره‌ملی و سووکایه‌تی پیکردن یه‌کیک له‌پیکهاته‌هاوبه‌شه‌کانی پیناسه‌کانی باسکراوه‌کانه. به‌پێی ئەم پیناسانه‌که‌ر ناچار‌کردن و سووکایه‌تی پیکردن به‌به‌شیک له‌پیناسه‌ی توندوتیژی سیکیسی بزاین، ئەوا زۆریک له‌په‌یوه‌ندییه‌سیکیسیه‌کانی هاوبه‌شه‌نزیکه‌کان و به‌په‌یوه‌ندی سیکیسی له‌چوارچێوه‌ی هاوسه‌رگیریشه‌وه‌که‌ر یه‌کیک له‌لایه‌نه‌کان رازی نه‌بن که‌سیکس بکا، ئەوا وه‌به‌ر پیناسه‌ی توندوتیژی سیکیسی ده‌که‌وێت. وه‌ک له‌بۆچوونه‌که‌دا هاتووه‌ریک‌خراوی ته‌ندروستی جیهانی (۲۰۱۴) ئازاردان یان توندوتیژی سیکیسی بریتییه‌له‌ناچار‌کردنی فیزیکی هاوبه‌شیک بۆ سیکس‌کردن، ناچار‌کردنی هاوبه‌ش بۆ ئەوه‌ی کاریک بکا که‌هاوبه‌شه‌که‌ی به‌کاریکی سووکانه‌یان ریسوا‌که‌ری ده‌زانی و زیانیان پێده‌گه‌یی‌ت.

هه‌روه‌ها هه‌ندیکیان له‌گه‌ل زیادبوونی هه‌ستیاریی له‌م بواره‌دا، که‌سه‌که‌ناچار ده‌که‌ن که‌په‌یوه‌ندی سیکیسی نه‌پاریزراو ئەنجام‌بدا (گارسیا-مونرو و همکاران، ۲۰۰۵) که‌ئه‌وه‌ش له‌پیناسه‌ی توندوتیژی سیکیسیدا جیگیر کراوه. سه‌لیمی و هاوکارانی (۱۳۹۹) وێرای ئاماژه‌کردن به‌ناچار‌کردنی فیزیکی یان ده‌روون‌ناسی بۆ ناچار‌کردنی هاوبه‌شیک بۆ به‌شداریکردن له‌سیکس

به پیچه‌وانه‌ی خواست و ویستی خوئی، ئاماژه به ره‌ه‌ندی‌ک ده‌کهن که به پیی ئه‌و ههر چه‌شنه په‌یوه‌ندیی سی‌کسی له‌گه‌ل که‌م‌ئه‌ندامان (نقیشکان) و مندالاندا وه‌بهر پیناسه‌ی توندوتیژیی سی‌کسی ده‌که‌ویت. به پیی بۆ‌چوونی ئه‌وان کرده‌وه‌ی سی‌کسی له‌گه‌ل که‌سی‌ک که توانای ره‌زامه‌ندی نییه، توندوتیژیی سی‌کسییه.

پیناسه‌کانی توندوتیژیی سی‌کسی ره‌ه‌ند و فۆرمی زۆر هه‌مه‌چه‌شنیان هه‌یه، که گرینگترین توخمه‌که‌یان به کاره‌ینانی زۆره‌ملی و فشار بۆ ئه‌نجامدانی سی‌کسه. به کاره‌ینانی هی‌زی فیزیکی بۆ ناچارکردنی که‌سی‌ک بۆ ئه‌نجامدانی چالاکیی سی‌کسی به پیچه‌وانه‌ی ویستی خوئی، زه‌خت لیکردن بۆ په‌یوه‌ندیی سی‌کس، سی‌کسکردن به هه‌ره‌شه و زۆره‌ملی، فۆرمه نه‌خوازراوه‌کانی په‌یوه‌ندیی سی‌کسی، سی‌کسکردن له کاتی نه‌گونجاو، سی‌کسکردن به زه‌بر و فشار (زندی، ۱۳۹۵ هه‌تاوی: ۳۲) هه‌موویان له ئه‌نجامدانی توندوتیژیی سی‌کسیدا ئاگاداری ئه‌م توخمه زۆر گرینگه‌ن. توندوتیژیی سی‌کسی ده‌سته‌واژه‌یه‌کی فراوانه که باس له‌و ره‌فتار و کردارانه ده‌کا که سروشتیکی سی‌کسییان هه‌یه و نه‌خوازراوانه و به زۆره‌ملی و به‌بی ره‌زامه‌ندی ئه‌نجام ده‌درین. هه‌روه‌ها له‌وانه‌یه به ده‌ستدریژیی سی‌کسی، به‌دکه‌لکیی سی‌کسی، چه‌وساندنه‌وه، زینا له‌گه‌ل مه‌حارم و بازارگانیکردن به مروّقه‌وه له‌قه‌له‌م بدریت.

توندوتیژیی جه‌سته‌یی - فیزیکی

توندوتیژیی فیزیکی ئاماژه به به کاره‌ینانی هی‌زی فیزیکی شته‌کان بۆ ئیش و زیانی‌گه‌یاندن یان ره‌نج و ئازاردانی جه‌سته‌یی قوربانی. زلله‌ لیدان، شه‌ق تیه‌له‌دان، له‌قه‌ خستن، نقوورچک گرتن، گاز لیگرتن، پالپه‌وه‌نان، راکیشان، چه‌قولیدان، لیدان، رووشاندن، لیدان به مشت یان ههر شتیکی تر که ره‌نگه ئیشی پی بگه‌یینی، سووتاندن، خنکندن، هه‌ره‌شه لیکردن یان به کاره‌ینانی چه‌ک، چه‌قۆ یان ههر چه‌کی تر نمونه‌ی توندوتیژیی فیزیکی (گارسیا مورنو، یانسن، السبرگ، هاپسه و واتس، ۲۰۰۵).

ئامانجی توندوتیژیی یان به‌دره‌فتاریی فیزیکی له‌وانه‌یه هاوبه‌شی سی‌کسی، هاوسهر، یان ههر که‌سی‌کی تر بی که له‌کو‌تاییدا بی‌ته‌هۆی برینداربوونی جه‌سته‌یی، که‌مه‌ندامی، یان مه‌رگ. (بریدینگ و همکاران، ۲۰۱۵؛ اسمیت و همکاران، ۲۰۱۷).

له‌وانه‌یه توندوتیژیی جه‌سته‌یی بۆ مه‌به‌ستی تۆقاندن و یان کۆنترۆلکردنی که‌سی‌کی دیکه ئه‌نجام بدریت. به‌م پییه توندوتیژیی جه‌سته‌یی بریتییه له ههر چه‌شنه کرداریکی جه‌سته‌یی بۆ زیانگه‌یاندن، ترساندن یان کۆنترۆلکردنی هاوسهر، واته‌ ئه‌و کارانه‌ی که ده‌بنه‌هۆی زیانگه‌یاندنی جه‌سته‌یی و برینداربوونی جه‌سته‌یی و رۆحی و له‌هه‌ندی‌ک حاله‌تدا بی‌ته‌هۆی گیانه‌ده‌ستدانی قوربانی. توندوتیژیی جه‌سته‌یی ده‌توانی سووک یان سه‌خت بی، ئاسه‌وار و نیشانه‌کانی ره‌نگه‌ ديار بن یان به‌هۆی سووکییه که‌یه‌وه، که‌م‌باهه‌خ یان نه‌بیینراو بن و له‌هه‌ندی‌ک حاله‌تدا، ره‌نگه به‌لیدان

به ده‌ست یان پا (له‌قه خستن) و له هه‌ندیک حاله‌تدا به ئامیڤری زیانبه‌خشی وه‌کوو قامچی، دار و به‌رد بټی و له هه‌ندیک حاله‌تدا ئەنجامده‌رانی توندوتیژی چه‌کی سووک یان چه‌کی گه‌رم به‌کار به‌یڤن (سلیمی و همکاران، ١٣٩٩).

توندوتیژی جه‌سته‌یی کاریکه‌که مه‌به‌ست لټی ئیش پیگه‌یاندن یان بریندارکردنه. له‌م جو‌ره توندوتیژییه‌دا، وه‌کوو هه‌موو جو‌ره‌کانی توندوتیژی، ئامانجی سه‌ره‌کیی ئەنجامده‌ر ته‌نها ئازاردانی جه‌سته‌یی نییه به‌لکوو سنووردارکردنی توانای که‌سی به‌رامبه‌ر بو‌ دیاریکردنی چاره‌نووسی خو‌یه‌تی. توندوتیژی جه‌سته‌یی په‌یامیکی روون له ئەنجامده‌ره‌وه بو‌ قوربانی ده‌نیرټ: “من ده‌توانم کاریکی وات له‌گه‌ل بکه‌م که تو پټ خو‌ش نییه روو بدات.” ئەم جو‌ره توندوتیژیانه په‌نگدانه‌وه‌ی جیاوازییه‌کانی ده‌سه‌لاتی کو‌مه‌لایه‌تییه، یان په‌نگه مه‌به‌ست لټی ئەوه بټی که له ریگه‌ی زه‌خت و زو‌ره‌ملیوه هه‌ندیک جار به شیوه‌ی ریکو‌پیک ئامانجیکی تایبه‌ت بیکی‌ت. توندوتیژی فیزیکی له په‌یوه‌ندییه‌ دۆستانه و نزیکه‌کاندا که زو‌ر جار به توندوتیژی خیزانی ناو ده‌بری، هه‌تا ئیستاش له زو‌ربه‌ی ولاتاندا وه‌ک دیارده‌یه‌کی باو ماوه‌ته‌وه.

توندوتیژی سۆزداری - ده‌روونی ناسی

توندوتیژی ده‌روونی ئاماژه‌یه بو‌ به‌کاره‌ینانی ره‌فتاری جو‌راوجو‌ر به‌ ئامانجی سووک کردن و کو‌نترۆلکردنی که‌سیکی دیکه‌که له به‌ر چاوی خه‌لک یان به‌ شیوه‌ی نه‌یڤی. نموونه‌کانی توندوتیژی ده‌روونی بریتیه‌یه له: ئازاردانی زاره‌کی، ره‌خنه‌ی به‌رده‌وام، باجگیری، وتنی شتیک یان ئەنجامدانی کاریک بو‌ ته‌ریق‌کردنه‌وه‌ی که‌سی به‌رامبه‌ر، هه‌ره‌شه‌ی لیدانی ژن یان مندا‌لان، چاودیری و سنووردارکردنی هه‌لسوکه‌وت، سنووردارکردنی ده‌ست‌راگه‌یشتن به‌ هاو‌پټ و خیزان، سنووردارکردنی سه‌ره‌خو‌یی ئابووری و ده‌ست‌راگه‌یشتن به‌ زانیاری و یارمه‌تی یان سه‌رچاوه و خزمه‌تگوزارییه‌کانی دیکه‌ی وه‌کوو په‌روه‌رده یان خزمه‌تگوزاری ته‌ندروستی (فولینگستاد و دی هارت^١، ٢٠٠٠؛ ریک‌خراوی ته‌ندروستی جیهانی، ٢٠٠٢).

به‌دکه‌لکی ده‌روونی یان سۆزداری به‌ په‌یوه‌ندی زاره‌کی یان نازاره‌کی پیناسه ده‌کرټ که مه‌به‌ست لټی زیانگه‌یاندن یان کو‌نترۆلکردنی که‌سیکی دیکه‌یه (اسمیت و همکاران، ٢٠١٧). په‌نگه توندوتیژی ده‌روونی راسته‌وخو‌ بټی یان له ئەنجامی جو‌ره‌کانی دیکه‌ی توندوتیژی روو بدات (چیروا و همکاران، ٢٠١٨؛ اسمیت و همکاران، ٢٠١٧). له ئەنجامی توندوتیژی ده‌روونی، پیاوان زیاتر مه‌ترسی تووشبوون به‌ کیشه‌ی ته‌ندروستی درټ‌خایه‌ن، کیشه‌کانی ته‌ندروستی ده‌روونی وه‌کوو خه‌موکی، PTSD و تو‌ره‌بیان له سه‌ره. توندوتیژی ده‌روونی یارمه‌تی سووری توندوتیژی ده‌دا که تییدا هاو‌به‌شه‌کانی ژیان په‌یتا په‌یتا دوا‌ی رووداوه توندوتیژه‌کان لیک جیا ده‌بنه‌وه (هاو‌په‌یمانی نیشتمانی

دژی توندوتیژی خیزانی^۱، ۲۰۱۵؛ ریچاردز و همکاران، ۲۰۱۷، مک کاریک و همکاران، ۲۰۱۶). توندوتیژی دهروونی بریتیه له رهفتاریکی توندوتیژانه که زهر به نامووس و شهرهف و ئابروو و متمانه بهخوبوونی پیاو دهگهیینیت. ئەم رهفتاره به شیوهی رهخهه نارهوا، سووکایهتی، دهمپییسی، گالته پیکردن، بی‌پیزی پیکردن، جنیودان، تانه و توانج، هه رهشهی بهردهوامی ته‌لاق وهرگرتن، هه رهشهی بهردهوامی لیسهندنهوهی منداله کان و هتد خووی دهردهخات (اعزازی، ۱۳۸۰: ۶۲).

توندوتیژی ئابووری

جۆریکی تری ئازار و هه‌راسانکردن ره‌گ و ریشه‌ی ئابووری هه‌یه و زیاتر بریتیه له داگیرکردنی بی‌مۆله‌ت و خراپکردن و له‌ناوبردنی مۆلک و مالی می‌رد. له‌م جۆره‌ ئازاردان و هه‌راسانکردنه‌دا ژن به هه‌له‌خه‌رجی ده‌بیته‌هۆی ناپازیبوونی می‌رده‌که‌ی و ره‌نگه‌ له‌ رووی ئابوورییه‌وه‌ بی‌خاته‌ ناو کیشه‌ی داراییه‌وه‌، تا‌ئه‌و‌را‌ده‌ی که‌ بۆ دا‌بین‌کردنی خه‌رجیه‌کانی ژیا‌نی ده‌بی‌ کاری زیاتر بکا و هه‌ست به‌ ماندوو‌بوونی جه‌سته‌یی و ده‌روونی بکات (غو‌ه‌لام‌زاده‌ و همکاران، ۱۳۹۷ هه‌تاوی).

توندوتیژی ئابووری جۆریک له‌ توندوتیژییه‌ که‌ زۆر له‌ مانای کلاسیکی توندوتیژی دووره‌. سه‌رباری ئه‌وه‌ ئەم جۆره‌ توندوتیژییه‌ زۆتر له‌ دژی ژنان ئەنجام ده‌دری، چونکه‌ له‌ زۆر شوینی جیهاندا ژنان کرێکاری بی‌ مووچه‌ و حه‌قه‌ستن و ده‌بی‌ تا‌کو‌تایی ته‌مه‌نیان ئا‌گاداری خه‌زانه‌کانیان بن، به‌بی‌ ئه‌وه‌ی ئاسایشی ئابووریان هه‌بی‌، ده‌ستیان به‌ سه‌رچاوه‌ ئابوورییه‌کان نا‌گا و به‌و هۆیه‌وه‌ تا‌ئه‌و‌ رۆژه‌ی سه‌ر ده‌نینه‌وه‌ وابه‌سته‌ی پیاوی بنه‌ماله‌ یان پیاوه‌کانی دیکه‌ی خانه‌واده‌ن. به‌لام‌ پیاوانیکیش هه‌ن که‌ له‌ لایه‌ن ژنانه‌وه‌ توندوتیژی به‌ئه‌زموون ده‌که‌ن. بۆ نمونه‌ داوا‌ی ئۆتۆمبیلێکی جیا، کرینی خانوو له‌ گه‌ره‌کی باشتري‌ شار، سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی هه‌موو ئەمانه‌ پیاوان تووشی زه‌خت و فشاری دارایی دوو‌قات ده‌کا، داوا‌کردنی پاره‌ی زیاتر له‌ می‌رد بۆ خه‌رجی ماله‌وه‌ که‌ ئه‌و‌ پره‌ پاره‌ی که‌ وه‌ریده‌گرێ له‌ خه‌رجی و تی‌چووی مال‌ زیاتره‌، و پاشه‌که‌وتکردنی ئه‌و‌ پاره‌ بۆ خووی و هاوکاری نه‌کردنی می‌رده‌که‌ی، له‌ناوبردنی (خراپکردنی) شته‌کانی می‌رد، داگیرکردنی زه‌وی به‌ بی‌ ئیزنی می‌رد، دا‌هات و ... که‌ هه‌ر ئه‌و‌ خراپکردن و داگیرکردنه‌ به‌ شیوه‌ی گشتی به‌ تاوان ناسراوه‌. (سلیمی و همکاران، ۱۳۹۹ هه‌تاوی).

له‌ کاتی‌کدا‌ پێشتر به‌دکه‌لکیی ئابووری به‌ جۆریک وه‌ک به‌دکه‌لکیی سۆزداری یان ده‌روونی داده‌نرا، لیکۆلینه‌وه‌کانی ئەم دوا‌یه‌ ده‌ریان‌خستوه‌ که‌ ئەمه‌ جۆریکی جیاوازی به‌دکه‌لکیه‌ که‌ ئەنجام و لیکه‌وته‌ی ناوازی هه‌یه‌. گه‌لی به‌لگه‌ له‌ ئارا‌دایه‌ که‌ پێشان ده‌دا به‌دکه‌لکیی ئابووری به‌ ده‌گمه‌ن به‌ شیوه‌ی جیا‌روو ده‌دا و زیاتر له‌ چوارچیه‌ی کۆنترۆلی زۆره‌ملیدا ئەنجام ده‌دریت. هه‌ر بۆیه‌ پێویستی به‌ فۆرمی جیاوازی ئەندازه‌گیری و تی‌گه‌یشتنه‌ بۆ ئه‌وه‌ی به‌ ته‌واوی له‌ ئەزمونه‌کانی

قوربانیان - رزگار بووان تیگه‌ین و ده‌ستنیسانی بکه‌ین. جارنامه‌ی ریک‌خراوی نه‌ته‌وه یه‌ ک‌گرتوه‌وه کان سه‌بارت به‌ پیوه‌ره‌کانی توندوتیژی جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌و بابه‌ته‌ ده‌کاته‌وه که‌ توندوتیژی ئابووری جو‌ریکی جیاوازی توندوتیژییه. ئه‌م جارنامه‌ تیشک ده‌خاته‌ سه‌ر گرینگیی چه‌مکسازیی توندوتیژی ئابووری و جیا له‌ توندوتیژی سۆرداری یان کۆنترۆل‌کردنی ره‌فتاره‌ کان زه‌قی ده‌کاته‌وه.

یه‌ کی‌ک له‌ شپ‌زه‌یییه چه‌مکییه‌ کان له‌م چوارچیه‌دا به‌ کاره‌ینانی ده‌سته‌واژه‌ی به‌دکه‌ل‌کی دارایی له‌بری به‌دکه‌ل‌کی ئابوورییه. له‌ کاتیکدا زۆر جار ئه‌م دوو ده‌سته‌واژه‌ له‌ جیاتی یه‌ ک‌تر به‌ کار ده‌ه‌ین، به‌لام له‌ راستیدا لیک جیاوازن (لیتوین^۱، ۲۰۱۲). بۆ نموونه‌ شارپ جیفس ده‌ل‌ی به‌دکه‌ل‌کی دارایی ئاماژه‌ به‌ کۆنترۆل‌کردنی پاره‌ و کاروباری دارایی ده‌کا، له‌ حالیکدا به‌دکه‌ل‌کی ئابووری بریتییه له‌ کۆنترۆل‌کردنی نه‌ک ته‌نها پاره‌ و دارایی، به‌ل‌کوو کۆنترۆل‌کردنی ئابووری به‌ شیوه‌ی فراوانتره‌ که‌یه‌تی؛ سه‌رچاوه‌ کان (وه‌ کوو ئیمتیازی کار یان خو‌شگوزه‌رانی، خانووبه‌ره‌، یان گواستنه‌وه) به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رفراوانتر. که‌واته‌ ناوبراو ده‌ل‌ی به‌دکه‌ل‌کی دارایی «تایبه‌تمه‌ندی» ی به‌دکه‌ل‌کی ئابوورییه (شارپ-جفز^۲، ۲۰۱۶ و شارپ-جفز، ۲۰۲۲). به‌لام له‌ هه‌ندیک حاله‌تدا قوربانییه‌کان هه‌میشه‌ ئه‌و ره‌فتارانه‌ی که‌ به‌ئه‌زمونیان کردووه‌ وه‌ک ئازار ده‌ستنیسانی ناکه‌ن. هه‌ندیک له‌ قوربانییه‌کان وه‌ک به‌رپوه‌بردنی دارایی ره‌گه‌زیتی ده‌یبنن (پستموس و همکاران^۳، ۲۰۲۰) یان ئه‌گه‌ری زیاتره‌ که‌ له‌ بری به‌ کاره‌ینانی ده‌سته‌واژه‌ی «به‌دکه‌ل‌کی دارایی» «به‌دکه‌ل‌کی ئابووری» به‌ کار به‌ینن.

یه‌ کی‌ک له‌ پیناسه‌ باوه‌کانی ئه‌م زه‌مینه‌ ئه‌و پیناسانه‌یه‌ که‌ له‌ لایه‌ن ئادامز و هاوکارانیه‌وه خراوته‌ روو. ئه‌وان له‌ تو‌یژینه‌وه‌ که‌یاندا پپوه‌ره‌کانی به‌دکه‌ل‌کی ئابووری شرو‌فه‌ ده‌که‌ن. له‌م کاره‌دا، ئادامز و هاوکارانی پپوه‌ره‌کانی به‌دکه‌ل‌کی ئابووری (SEA) یان دا‌هینا که‌ پپوه‌ره‌کانی کۆنترۆل‌کردنی ئابووری و چه‌وساندنه‌وه‌ ده‌قۆزیتنه‌وه (آدامز و همکاران، ۲۰۰۸).

توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی

ئه‌م جو‌ره‌ توندوتیژییه‌ بریتییه له‌ ر‌یگرکردن له‌ گه‌شه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی و کۆمه‌لایه‌تی و په‌روه‌رده‌یی، که‌ به‌ شیوه‌ی جو‌راوجۆر له‌ ناو ئەندامانی خ‌یزاندا ده‌یبنری و نموونه‌ روونه‌کانی ئەمانه‌ن: سنووردارکردنی پیاو بۆ سازکردنی په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و دا‌برانی کۆمه‌لایه‌تی، ر‌یگرکردن له‌ به‌رده‌وامیدان به‌ خو‌یندن و ف‌یربوونی ل‌یه‌اتوو‌یه‌ک، به‌شداریکردن له‌ ئەنجومه‌نه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، سنووردارکردنی په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و ... توندوتیژی یان به‌ده‌ره‌فتاریی کۆمه‌لایه‌تی له‌ د‌ژی پیاوان مانای وایه‌ که‌ ژنان بۆ کۆنترۆل‌کردنی پیاوان و به‌دکه‌ل‌کی کردن ل‌ییان ه‌یز له‌ ناو کۆمه‌لگادا

1. Littwin

2. Sharp-Jeffs

3. Postmus, J., Hoge, G., Breckenridge, J., Sharp-Jeffs, N. and Chung, D.

به کار ده بهن (زندى، ۱۳۹۵ ههتاوى: ۳۶).

توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تى لیکه‌وته‌ى گرینگی به‌دکه‌لکی له ده‌سه‌لاتی سیاسى و ئابوورییه. ده‌رکه‌وته‌کانى توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تى کۆمه‌لایک ئه‌گه‌رى به‌رفراوان ده‌گرێته‌وه، له هه‌لکشانی نائاسایی دزی و تاوان، هوکمرانیی جهماعه‌تى لات و هه‌رچى و په‌رچییه‌وه بگه‌ر هه‌تا ده‌گاته یاخیبوون و شه‌رى پارتیزانى که‌ په‌نگه‌ سه‌ر بۆ شو‌رش و شه‌رى ناوخۆیى بکیشیت. یه‌کیک له فاکته‌ره‌ گرینگه‌کانى توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تى گۆرانى خیرای ته‌کنه‌لوژییه که به‌هۆی خیرابوونى گۆرانکاریى کۆمه‌لایه‌تییه‌وه کۆمه‌لگا تیک ده‌چى، ته‌شه‌نه به‌و ئه‌وپه‌رفه‌ره‌نگانه ده‌دا که نۆرمه نه‌ریتییه‌کان پێشیل و بۆشایی دروست ده‌کهن.

نموونه‌یه‌کى توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تى سیسته‌مى کاستییه، که تاکه‌کان ناچار ده‌کا هه‌ر له چرکه‌ساتی له‌دایکبوونه‌وه رۆلێکى سووکانه قبوول بکهن. له‌م جو‌ره سیسته‌مه‌دا ئه‌وه‌ی تاکه‌کان ناچار ده‌کا سه‌رچه‌شه‌نه پر له سووکایه‌تیى ژيان قبوول بکهن، ئه‌و پێکهاته‌یه‌یه که له لایه‌ن گرووپه بالا‌ده‌سته‌کانى ده‌سه‌لاته‌وه پارێزگارى لێده‌کری‌ت.

توندوتیژی دیجیتالی

مه‌به‌ست له توندوتیژی دیجیتالی، ئازاردان و هه‌راسانکردن به‌یارمه‌تی ته‌کنه‌لوژیا، به‌کارهێنانى مۆبایل، کۆمپیوتەر، تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و ئامێره‌ ئه‌لیکترۆنییه‌کانى تر بۆ وه‌دووکه‌وتن، مله‌هو‌رى، ترساندن، تۆقاندن، هه‌راسانکردن یان زیانگه‌ياندن به‌که‌سانى دیکه‌یه. سایه‌رستاکینگ (وه‌دووکه‌وتنى ئه‌لیکترۆنى) نموونه‌ى ره‌فتاره‌ هه‌ره‌شه‌ئامێزه‌کانه که به‌به‌کارهێنانى ئینته‌رنیټ و فۆرمه‌ ئۆنلاینه‌کانى دیکه‌ و کۆمپیوتەر ئه‌نجام ده‌دری‌ت. ئه‌م ئازاردان و هه‌راسانکردنه‌ خه‌ساره‌ت و زیانى به‌ئه‌نقه‌ست و په‌یتا په‌یتایه که له‌رێگه‌ى به‌کارهێنانى کۆمپیوتەر و مۆبایل و ئامێره ئه‌لیکترۆنییه‌کانى دیکه‌وه تاکه‌کان زه‌هرمه‌ند ده‌کات.

ده‌سته‌واژه‌ى توندوتیژی دیجیتالی ده‌سته‌واژه‌یه‌کى تارا‌ده‌یه‌ک نوێیه که له‌ماوه‌ى بیست سالى رابردوودا جى که‌وتوووه و به‌کارهێنانى له‌زیادبووندايه. به‌پێى جو‌ره‌کانى ئازارى دیجیتالی یان جو‌ره‌کانى توندوتیژی دیجیتالی، پێناسه‌ى جیاواز بۆ توندوتیژی دیجیتالی له‌ئارا‌دايه. به‌گشتى توندوتیژی دیجیتالی ئاماژه‌یه‌ بۆ به‌کارهێنانى ته‌کنه‌لوژیاى دیجیتالی به‌ئامانجى مزاحمه‌ت و ته‌نگ پێهه‌لچنین، سووکایه‌تى یان زیانگه‌ياندن به‌که‌سێک یان که‌سانێک. هاوواتای ئه‌م ده‌سته‌واژه زۆرن، وه‌کوو ئازاردانى و هه‌راسانکردنى ئه‌لیکترۆنى، توندوتیژی ئه‌لیکترۆنى، توندوتیژی ئۆنلاین، هه‌راسانکردنى دیجیتالی و هتد. توندوتیژی دیجیتالی ده‌توانى به‌چه‌ندین شیوه‌ خۆى ده‌رخا و له‌ناو خۆیندکاراندا زۆتر باوه. ئه‌م جو‌ره توندوتیژییه ده‌توانى له‌ناو گه‌وره‌سالان و خۆیندکاران یان مندالاندا روو بدات. جو‌ره‌کانى توندوتیژی دیجیتالی ده‌توانن جیاواز بن: بلیسه (زۆتر له‌شیوه‌ى سووکایه‌تى پیکردنه که له‌رێگه‌ى ئیمه‌یله‌وه ئالوگۆر ده‌کری‌ن)، ئازاردان و هه‌راسانکردن (ناردنى

پەيام سووك يان تىكەدەرەنە يان ئىمەيلى بۆكەسەك يان گروپپىك، ھەراسانكردنى تەلەفۇنى (كورتەنامە يان پەيۋەندىيى پروخىنەرەنە)، ناراندن و دوورخستەنە (دوورخستەنە) بەئەنقەست لە گروپپ، بۆلۈكردنە (ھاۋىيەشكردن و كاراكردننى وپنە، تۆماركردنى قىدىۋىيى يان جۆرەكانى ترى داتا)، نەپنى كارى (دروستكردنى ناسنامەي ساختە). ناردنى ناۋەرۆكى سىكسى (ناردنى كورتەنامە، وپنە يان قىدىۋ كە ناۋەرۆكى سىكسى تىدايە) و بابەتى لەو جۆرە.

ھەرچەندە توندوتىژىيى دىجىتالى رەنگدانەۋەي كىشەيەكى كۆمەلەيەتى لەگەل توندوتىژىيى كلاسىكە، بەلام جىاۋازىيەكى زۆر لە نىۋانىندا ھەيە. يەكەم: توندوتىژىيى دىجىتالى پىۋىستى بە ئاستىكى بەرزى نادىاربوونى كەسەك، كەسانىك يان گروپپىكى توندوتىژە. تەكنەلۇژىيە دىجىتالىيەكان ھەلى دەستگەيشتى بەردەۋام بە قوربانى يان قوربانىيەكان لە رۆژىكدا بىست و چوار كاترمىردا دەرەخسىن. ھەرۋەھا توندوتىژىيى دىجىتالى پىۋىستى بە دەستىۋەردانى ژمارەيەكى زۆرى خەلگەۋە ھەيە چۈنكە ھەۋالەكان بە خىرايىيەكى زۆر (لە رىگەي لايك، شەير يان بەشكردن، تويىت يان رىگەكانى دىكە) بۆلۈ دەبنەۋە (ايگناتوۋىچ^۱، ۲۰۱۸؛ كوزمانوۋىچ و ھىكاران^۲، ۲۰۱۶). بەدكەلكىكردن لە تەكنەلۇژىيە دىجىتالى لە لايەن گەرەسالاۋەنەۋە بە شىۋەيەكى سەرەكى ئامانجدارە، لە ھالىكدا لاۋان و مىندالانىش بە ئامانجەۋە، بەدكەلكى لە تەكنەلۇژىيە دىجىتالى دەكەن، بەلام زۆرىيەن ئاگادارى كارەكانىيەن. ئەمۋەكە "چەك"ى جۆراۋجۆر بۆ توندوتىژىيى دىجىتالى لە ئارادايە. كەمىيى نىخ و زۆر لە بەردەستىۋونى بەرھەمە جۆراۋجۆرەكانى تەكنەلۇژىيە دىجىتالى (كۆمپيوتەر، لاپتۇپ، مۇبايل، تابلىت، فېرۇكەي بىفېرۇكەۋان و ھتد) ئەگەرى رۈۋدانى جۆرەھا توندوتىژىيى دىجىتالى بە شىۋەيەكى بەرچاۋزىادەكەت. زۆر جار توندوتىژىيى دىجىتالى لە رىگەي تۆرە كۆمەلەيەتتەكان، پلاتفۇرمە جۆراۋجۆرەكان، كورتە پەيام، ئىمەيلى، پەيۋەندىيە تەلەفۇنى يان سكاپ، ژوورى گىتوگۇ، يارىيى قىدىۋىيى جۆراۋجۆرى ئۇنلاين، ئەنجۈمەنەكان، سايت و ھتد ئەنجام دەدرىت.

توندوتىژىيى فەرھەنگى

گالتۇنگ^۳ (۱۹۹۰) لە وتارىكدا بە ناۋى "توندوتىژىيى فەرھەنگى" دەنۋوسىت: مەبەستمان لە «توندوتىژىيى فەرھەنگى» ئەۋلايەنەنە فەرھەنگە كە سازىنەرى بۋارى رەمىيى و جۈۋود و بوونى ئىمەيە و لە چۈرچىۋەي كاروبارى ۋە كۈۋ ئايىن و ئايدۇلۇژىيە دەرەكەۋتون، يان لە زمان و ھۈنەر، زانستە ئەزمۈۋىيەكان و زانستى فەرمى (لۇژىك و مەنتىق، بىركارى) – كە بۆ پاساۋەنەنەۋە يان شەرىعەتدان بە توندوتىژىيى راستەۋخۇ يان پىكھاتەيى دەتۋانرى كەلكيان لى ۋەربىگىرىت.

1. Ignjatović
2. uzmanović et al.
3. GALTUNG

ئەستىرە كان، خاچ و هىلالە كان، ئالا، سروود و نمايشە سەربازىيە كان، پۆترەى لە ھەموو شوپىنك ھەلواسراوى رېبەر، وتاردان و پۆستەرى وروژىنەر ھەموو ئەمانە نمونەى لايەنە پەرمىيە كانى فەرھەنگن.

بە برۋاى ئەو (ھەمان سەرچاوە) توندوتىژىيە فەرھەنگى دەبىتە ھۆى ئەوھى كە توندوتىژىيە راستەوخۆ و پىكھاتەيى بە كارىكى دروست و شياو دەرېكەوئى و تەنانت ھەستىپىكراو يان لانيكەم ھەلە نەبىت. ھەر وە كوو چۆن بابەتى ژېرلىكۆلېنەوھى زانستە سىياسىيە كان بە كارھىنانى ھىز و شەرىعەتى بە كارھىنانى ھىزە، لىكۆلېنەوھى توندوتىژى دوو بابەتى بە كارھىنانى توندوتىژى و شەرىعەتى بە كارھىنانى توندوتىژى تاوتوئى دە كا، كە سازوكارە دەرۋونىيە كەى، بەدەرۋونىكردنە. ئەو پىيى واىە (ھەمان سەرچاوە) كە لىكۆلېنەوھى لەسەر توندوتىژىيە فەرھەنگى ھەول دەدا سازوكارى شەرىعەتدان بە كردهوھى توندوتىژىيە راستەوخۆ و واقىعەى توندوتىژىيە پىكھاتەيى و شىۋازە كانى قبوولكردى لە ناو كۆمەلگادا لىك بداتەوھ. يە كىك لەو رىگايانەى كە توندوتىژىيە فەرھەنگى ئىش دە كا گۆرېنى رەنگى ئەخلاقيى كردهوھىە ك لە سوور/ھەلە بۆ سەوز/شياو يان لانيكەم بۆ زەرد/قبوولكرارە. بۆ نمونە ئەو پاساۋەى كە «كوشتن لە لايەن دەولەتەوھ مافە، لە لايەن تاكەوھ ھەلەيە.» رىگايە كى تر ئەوھىە كە واقىع بە ناروونى پىشان بدەين بۆ ئەوھى كردهوھى يان واقىعەى توندوتىژ نەبىنين، يان لانيكەم وە ك توندوتىژى لىي نەرۋانين. ديارە ئەمە ئاسانتر لە جۆرە كانى دىكەى توندوتىژى ئەنجام دەدرىت. گالتۆنگ ھەموو جۆرە گرینگە كانى توندوتىژىيە پىكھاتەيى و راستەوخۆى لە خستەيە كدا كورت كردهوھتەوھ.

پیداوېستىيە كانى نازادى	پیداوېستىيە كانى شوناس	پیداوېستىيە كانى خۆشگوزەرانى	پیداوېستىيە گرېنگە كان	
سەر كوتكردن دەستبەسەر كړدن دەر كړدن	كۆمەلگاسرىنەوھ دووبارە كۆمەلایەتېكردنەوھ شارۆمەندى دەرەجە دوو	گەمارۆدان بايکوټكردن	كوشتن	توندوتىژىيە راستەوخۆ
پەراوېز نشىنى پارچە پارچە بوون	دەسەلات دابەشكردن	چەوساندنەوھ B	چەوساندنەوھ A	توندوتىژىيە پىكھاتەيى

رینمایی بۆ ئەنجامدانی گفتوگۆ له گەڵ به‌شداربووان

پیشه‌کی

ئەم رینماییه‌ ته‌نها بۆ خسته‌نه‌ رووی چوارچیوه‌یه‌ ک بۆ ئەنجامدانی گفتوگۆ و ناساندنی هه‌ندیک سه‌ره‌داو و ئاماژه‌ بۆ ده‌ستپیکردنی دیمانه‌یه‌. زۆر جار له‌وانه‌یه‌ ره‌وتی دیمانه‌ که به‌ره‌و ئاراسته‌ کانی تر رابکێشێ که له‌م حاڵه‌ته‌دا، وێرای ئەوه‌ی دیمانه‌ کار به‌ وردی گوێ له‌ قسه‌ی دیمانه‌ له‌ گه‌ لکراو ده‌گرێ، ده‌بی به‌ گه‌رانه‌وه‌ بۆ سه‌ر ئەم چوارچیوه‌ هه‌ول بدا دیمانه‌ له‌ گه‌ لکراوان له‌ سه‌ر هه‌موو جوژه‌ ئە گه‌ریبه‌ کانی توندوتیژی له‌ هه‌موو بواره‌ کاندای قسه‌ بکه‌ن.

گفتوگۆ که ده‌بی هه‌موو جوژه‌ ئە گه‌ریبه‌ کانی توندوتیژی له‌ خو بگرێت. به‌م پێیه‌ هه‌ر کاتی که گفتوگۆیه‌ ک له‌ سه‌ر به‌ کێک له‌ جوژه‌ کانی توندوتیژی ده‌ستی پیکرد، پێویسته‌ هه‌موو ته‌وه‌ره‌ کانی گفتوگۆ بگرێته‌وه‌. به‌و پێیه‌ی که قسه‌ کردن له‌ سه‌ر ره‌هه‌نده‌ جه‌سته‌یی و سیکسییه‌ کان پڕئالنگاری و قورسه‌، به‌ توندی پێشنیار ده‌کری که له‌ دیمانه‌دا جوژه‌ نه‌رمتر و ئاسانه‌تره‌ کانی توندوتیژی ده‌ست پێبکا وه‌ کوو توندوتیژی سۆزداری یان ئایینی و پاشان له‌ سه‌ر ته‌وه‌ره‌ کانی دیکه‌ش قسه‌ بکه‌ن. جوژه‌ جیاوازه‌ کانی توندوتیژی بریتین له‌: توندوتیژی ئابووری، توندوتیژی سیکسی، توندوتیژی سۆزداری و ده‌روون ناسی، توندوتیژی مه‌عنه‌وی یان ئایینی، توندوتیژی فه‌ره‌هه‌نگی، توندوتیژی زاوه‌ کی، توندوتیژی ئابووری و هتد.

۱- خاله‌ پێویسته‌ کانی پیش ده‌ستپیکردنی دیمانه‌

۱. خو‌ناساندن:

- i. خو‌ت به‌ دیمانه‌ له‌ گه‌ لکراوان بناسینه‌.
- ii. ئامانجی سه‌ره‌کی توژیینه‌وه‌ روون بکه‌وه‌.

۲. روونکردنه‌وه‌ی پرۆسه‌:

- i. روونکردنه‌وه‌ی چۆنیه‌تی ئەنجامدانی دیمانه‌.
- ii. پاراستنی نه‌هینی و سنووری تابه‌ت.
- iii. مه‌به‌ست له‌ ئەنجامدانی دیمانه‌ کان.

۳. روونکردنه‌وه‌ی وازه‌بنان له‌ دیمانه‌:

- i. روونکردنه‌وه‌ی ئەوه‌ی که دیمانه‌ له‌ گه‌ لکراو مافی ئەوه‌ی هه‌یه‌ له‌ هه‌ر کاتی که دا پێی خو‌ش بوو ده‌توانی له‌ دیمانه‌ بکشیه‌ته‌وه‌ و درێژه‌ به‌ دیمانه‌ نه‌دات.

ii. به شداریکردن له دیمانه کاریکی سهرپشکانه یه و زوره ملی نییه.

۴. ئیزن خواستن بو تۆمارکردن:

- i. روونکردنه وهی ئه وهی که دیمانه وه ک ئامرازیکی توژیینه وهی تۆمار ده کریت.
- ii. به شیوه یه ک دیمانه که ریک بخه که زانیارییه تۆمارکراوه کان له ژینگه ی توژیینه وه سنووردار بیته وه و به شیوه یه کی بهرپرسیارانه به کار بهیترین.

۵. پاراستنی زانیارییه کان:

جه ختکردنه وه له وهی که ئه و زانیارییه کوکراوانه به شیوه یه کی نادیار و بهی ئه وهی ناسنامه ی که سه که بزانی به کار دهیترین.

۶. ئاماده کاری بو وه لامدانه وهی پرسیاره کان:

قبوولکردنی ئه وهی که دیمانه له گه لکراو رنکه پرسیا ی ئه خلاق ی هه بی و ئاماده بی وه لامی ورد بداته وه.

۷. روونی بکه ره وه که ئه نجامی توژیینه وه که چۆن به کار دهیتریت:

روونی بکه ره وه که چۆن ئه نجامی توژیینه وه کان له راپوورت و وتاره کاندایلا و ده کرینه وه و چۆن نهیینه کان مسوگه ر ده کرین.

۲- به چ پرسیاره گه لیک ده بی دیمانه که ده ست پیبکه ییت؟

- a. سه ره تا به زانیارییه سه ره تاییه کانی وه کوو ناسنامه ی که سی دیمانه له گه لکراو ده ست پی بکه (جگه له پسپوران، هه موو دیمانه له گه لکراوان به ئاره زووی خو یانه که زانیاری له سه ر ناسنامه ی خو یان بدن و پیدانی ناسنامه ی که سی بو دیمانه له گه لکراوانی ئاسایی کاریکی ناچار ی نییه)؛
ناو: ره گه ز: ته مه ن: ئاستی خو ینده واری: ئیتنیک:
دۆخی هاو سه رداری: ژماره ی مندالان: دۆخی کار و کاسبی:
 - b. سه به رت به ئه زموون و زانیارییه کانی ئه و بهاره ی که لیکو لینه وه ی له سه ر ده کری؛ پرسیار له دیمانه له گه لکراو بکریت.
- پرسیاری کراوه: دیمانه که به پرسیا ی به رفراوان و کراوه ده ست پیبکه بو ئه وهی دیمانه له گه لکراو هه ست به ئاسوده یی بکات.
- پرسیاره ئاشنا کان: ئه و پرسیا رانه ی که ریگه به دیمانه له گه لکراو ده دا که زیاتر باسی خو ی بکات.

۳- تەۋەرە سەرەككىيە كانى گفتوگۇ

ھەلومەرجە ھۆكارىيە كان

ئەمانە ئەۋ ھەلومەرجانەن كە ئەنجامدەرى توندوتىژى خاۋەنىيەتى. بە واتايەكى تر ئەم ھەلومەرجانە سىفەت و تاييەتمەندىيى خودى كەسى توندوتىژن و كاريگەرىي راستەوخۇيان لەسەر روودانى توندوتىژى ھەيە. ھۆكارە تاكە كەسىيە كان و ھۆكارە خىزانىيە كان و ھۆكارە ژياننامەيە كان لە گرینگىرىنى ئەم ھەلومەرجە ھۆكارىيانەن و رەنگە لە كاتى دىمانە كاندا ھەلومەرجە ھۆكارىيە كانى دىكەش بدۆزىنەۋە.

پرسىارى سەرەتايى پىشنىار كراۋ: پىت وايە چۆن دە كرى كەسىك رەفتارى توندوتىژ بەرامبەر بە كەسىكى تر ئەنجام بدات؟ بە چ ھۆكارىك ئەم رەفتارە ئەنجام دەدرىن؟ دەتوانى پىمان بلىي ھۆكارە كانى ئەۋ جۆرە رەفتارە توندوتىژانە چىيە؟

تېيىنى: لە درىژەدا، دىمانە كار پىيويستە بە پرسىارى وردتر (ئەگەر پىيويست بوو) بۆ دۆزىنەۋەي ھۆكارە كەسى و خىزانى و ژياننامەيە كانى توندوتىژىي ئەنجامدراۋ بەدواداچوون بۆ ئەۋ سەرەداۋ و ئاماژانەي بكا كە كەسى دىمانە لەگەل كراۋ پەنجەي بۆ رادەدىرى، و بە ھاندانى دىمانە لەگەل كراۋ بۆ روونكردنەۋەي زياتر لەم روۋەۋە، بزانى كە ئايا بۆ ئەۋ توندوتىژىيەي كە باسى لى دە كرى، ھۆكارى دىكەش لە ئازادا بوۋە.

o ھۆكارە تاكە كەسىيە كان

ئەم ھۆكارانە برىتىن لە نەخۇشىيە دەروونىيە كان، ئالوودەبوون، بارودۇخى جەستەيى كەسى توندوتىژ و ھتد، كە دەبنە ھۆي ئەۋەي كەسىك توندوتىژى دژ بە كەسىكى دىكە ئەنجام بدات. لە دۆزىنەۋەي ئەم ھالەتانەدا، دەبى چەقى سەرنج لەسەر تاۋانباران بى كەسانىك كە دەستپىشخەر و ئەنجامدەرى توندوتىژىن. بەلام دەتوانرى لە رېگەي گفتوگۇ لەگەل قوربانىانى توندوتىژى ھەندىك لەۋ ھۆكارانە بدۆزىتەۋە. لەۋ ھالەتانەي كە دىمانە لەگەل كراۋ توندوتىژى لەگەل كراۋ، پىيويستە بزانيىن كە قوربانىي توندوتىژى چۆن لە ھۆكارە كانى رەفتارى توندوتىژى كەسى ئەنجامدەرى توندوتىژىي تىدەگات.

o ھۆكارە بنەمالەيە كان

ئەم ھۆكارانە برىتىن لە شتگەلىكى ۋە كوۋ ناپە كسانىي دەسەلات، زىادبوونى دەسەلاتى ژنان، ھاۋسەرگىرىي نەشپاۋ و ھتد. بۆ دۆزىنەۋەي ئەم ھۆكارانە، لەۋ ھالەتانەي كە توندوتىژىيە كە خىزانىيە يان لە لايەن ھاۋبەشىكى نزيكەۋە ئەنجام دراۋ، دەبى لە دىمانە لەگەل كراۋ كە دەتوانى ئەنجامدەرى توندوتىژى يان قوربانىي توندوتىژى بى، داۋا بكەين كە ئەۋ ھۆكارانە شى بكاۋەۋە كە بوۋەتە ھۆي ئەنجامدانى توندوتىژى لە ناۋ ژىنگەي خىزانىي ھاۋبەشى قوربانى و تاۋانباردا. لەۋ

حاله تانهی که توندوتیژی، خیزانی نییه، پیویسته زیاتر سهرنج بخریته سهر کهسی توندوتیژیان رۆشنایی بخریته سهر تیروانیینی قوربانیی توندوتیژیی بۆ هۆکاره خیزانییه کانی توندوتیژی.

○ هۆکاره ژياننامه ییه کان

ئهم هۆکارانه حاله تی وه کوو رهفتاری توندوتیژ و سووکانه له لایهن دایک و باوک یان کهسانی ده وره بهر له رابردوو و زۆر جار تافی مندالیی کهسه که ده گریته وه، که هیشتا شوپیان له سهر یاده وهری کهسه کهدا ماوه و کاریگه رییان له سهر بارودۆخی ئیستای کهسی توندوتیژ، دهنه هوی ئه وهی که توندوتیژی ئه نجام بدات.

○ هۆکاره کانی دیکه

مه بهست ئه وه هۆکاره نه دۆزراوانه که له کاتی گفتوگۆدا ده رده که ون. دۆزینه وهی ئهم هۆکارانه زۆر وابهسته به ئاستی ههستیاری تیۆریی دیمانکار له دیمانه کانه.

هه لومه رجی زه مینه یی

هه لومه رجه زه مینه ییه کان بارودۆخی ئه و په رکه سین که وێرای ئه وهی په یوه ندییان به کهسه وه هه یه، به لام به شیوهی سهر به خۆ، کار ده کهن. ئه وان به شیوه یه کی ناراسته وخۆ کاریگه رییان له سهر پروودانی توندوتیژی دژی پیاوان هه یه و هه لگری فۆرم و جوړی جوړاوجۆرن که گرینگترینیان زه مینه فره نه نگى، کۆمه لایه تی، یاسایی و ئابورییه کانه. په نگه له کاتی دیمانه کاندائو زه مینه نه ی دیکه که کاریگه رییان له سهر توندوتیژی دژی پیاوان هه یه، بدۆزینه وه و ئاشکرا بکرین.

پرسیاری پێشنیار کراو: به رای تۆ جگه له وه هۆکارانه ی که باست کرد، چ شتیکی تر ده توانی پێخۆشکه ری هه لومه رجی رهفتاری توندوتیژانه بیت؟

تییینی: ده بی وریا بین که تا ئه و جیی ده کری گفتوگۆکه به جوړیک به ره و پێش بچی که له درێژه ی وه لامه کانی پرسکاری پێشوودا، دیمانه له گه لکراو خۆی زه مینه کان روون بکاته وه و پیویست به گه لاله کردنی پرسکاریکی دیکه نه کات. به لام ئه گه زه مینه ی توندوتیژی روون نه کریته وه، ده بی دیمانه کار به پرسکاریکی له و شیوه، هانی دیمانه له گه لکراو بدا بۆ ئه وهی زه مینه کانی توندوتیژی له ره هه نه ده جیاوازه کاند روون بکاته وه.

○ زه مینه فره نه نگیه کان

زۆر جار زه مینه فره نه نگیه کان به ها و بیر و باوه ره ئه و په رتا که کهسییه کانن که ئاسانکاری بۆ پروودانی توندوتیژی دژی پیاوان ده کهن. ئهم زه مینه نه بریتین له داب و نه ریت، به ها، نۆرم، بیر و باوه ره کان و هتد که په گیان له سهر چاوه کانی وه کوو ئایین، نه ته وه، نیژاد، میدیا، په ره رده، یان ... هه بیت.

○ زه‌مینۀ کومه‌لایه‌تییه‌کان

زه‌مینۀ کومه‌لایه‌تییه‌کان ئاماژۀ بۆ هه‌بوونه‌ کومه‌لایه‌تییه‌کانی وه‌ کوو خیزانی دایک و باوکی کەس، تۆری خزمایه‌تی، تۆری هاوکاران، گروپی هاوته‌مه‌ن و هتد که تاک له‌گه‌لیان له‌ په‌یوه‌ندی‌دایه‌ و وپرای ئه‌وه‌ی کاریگه‌رییان له‌سه‌ر داده‌نی و ئه‌وانیش کاریگه‌ریی له‌ سه‌ر تاک داده‌نین.

○ زه‌مینۀ یاساییه‌کان

زه‌مینۀ یاساییه‌کان ئاماژۀ بۆ ئه‌و زه‌مینانه‌یه‌ که یان نه‌بوونی یاسای گونجاو بۆته‌ هۆی دروستبوونی هه‌لومه‌رجی یاسایی له‌بار بۆ روودانی توندوتیژی دژی پیاوان، یان بوونی هه‌ندی‌ک یاسای نه‌شیاو ریگه‌ی بۆ روودانی توندوتیژی دژی پیاوان خۆش کردووه‌.

○ زه‌مینۀ ئابوورییه‌کان

زه‌مینۀ ئابوورییه‌کان ئاماژۀ به‌ هه‌ندی‌ک هه‌لومه‌رجی ئابووری ئه‌وپه‌رتاک ده‌که‌ن که زه‌مینۀ بۆ روودانی توندوتیژی دژی پیاوان ده‌ره‌خسین. هه‌لاوسان، هه‌ژاری و هتد نمونه‌ی ئه‌و جوړه‌ هه‌لومه‌رجانه‌ن.

○ زه‌مینۀ کانی دیکه‌

مه‌به‌ست ئه‌و هۆکاره‌ نه‌دۆزراوانه‌ن که له‌ کاتی گفتوگۆدا ده‌رده‌که‌ون. دۆزینه‌وه‌ی ئه‌م هۆکارانه‌ زۆر وابه‌سته‌ به‌ ئاستی هه‌ستیاریی تیۆریی دیمانه‌ کار له‌ دیمانه‌ کانه‌.

هه‌لومه‌رجه‌ ده‌ستیوه‌رده‌ره‌کان

هه‌لومه‌رجه‌ ده‌ستیوه‌رده‌ره‌کان زیاتر ئاماژۀ به‌و سیفه‌تانه‌ ده‌که‌ن که له‌ که‌سی قوربانیی توندوتیژیدا هه‌ن و بوونیان بووته‌ بیانوو یان ده‌ستیوه‌رده‌ریک بۆ ئه‌وه‌ی دژ به‌و که‌سه‌ی که توندوتیژی له‌گه‌ل کردوون، توندوتیژی بنوین. ئه‌م هه‌لومه‌رجانه‌ ده‌توانن په‌یوه‌ست بن به‌ سیفه‌ته‌ سۆزداری - ده‌روونی، جه‌سته‌یی، ئه‌خلاقی یان داراییه‌کانی خودی قوربانیی توندوتیژییه‌وه‌ یان په‌یوه‌ندی به‌ بارودۆخی ژبانی خیزانیی ئه‌وه‌وه‌ هه‌بی‌ت.

پرسیاری پێشنیارکراو: ده‌توانی که‌میک له‌باره‌ی تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی قوربانی (خۆت) قسه‌مان بۆ بکه‌ی؟ بۆ نمونه‌ له‌ سوونگه‌ی رۆحی و ده‌روونی و جه‌سته‌یی و ئه‌خلاویه‌وه‌ چ تایبه‌تمه‌ندییه‌کی بوو؟ به‌ پای تۆ ئه‌م تایبه‌تمه‌ندیانه‌ ده‌توانن هۆکاری ره‌فتاری توندوتیژیانه‌ی قوربانی (تۆ) بن؟ ده‌توانی روونی بکه‌یته‌وه‌؟

تیبینی: به‌ گه‌ل‌گه‌ کردنی ئه‌م پرسیاره‌ پێویسته‌ دیمانه‌ کار بزانی ئایا قوربانیی توندوتیژی کێشه‌ی تایبه‌تییه‌ ده‌روونی و جه‌سته‌یی و ئه‌خلاقی و خیزانی هه‌یه‌ که‌ بتوانی بی‌ته‌ بیانویه‌ک بۆ ره‌فتاری توندوتیژی له‌ لایه‌ن که‌سی توندوتیژه‌وه‌؟ و جگه‌ له‌وه‌ش، چ کێشه‌یه‌کی ئه‌گه‌ریی دیکه‌ له‌

کەسی قوربانیی توندوتیژیدا هەیه کە زەمینهی خۆ نواندنی توندوتیژی لە لایەن کەسی توندوتیژەوه خۆش کردوو؟

○ هەلومەرجە دەستیوەردەرە سۆزداری و دەروونییه کان مەبەست هەموو هەلومەرجە سۆزداری و دەروونییه کانێ وە کوو نەخۆشی و کێشەیی دەروونی، خو و خەدی وە کوو بە کارهینانی مادە ھۆشبەرە کان و کحوول و شتی دیکەیی لەو جۆرەیه کە راستەوخۆ ھۆکاری توندوتیژی نین، بەلام کەسی توندوتیژ بۆ ئەنجامدانی توندوتیژی دنە دەدەن و ئاسانکاری بۆ ڕوودانی توندوتیژی دەکەن.

○ هەلومەرجی دەستیوەردەری جەستەیی ئەمەش ئاماژە بۆ هەموو هەلومەرجە جەستەییەکانی وە کوو نەخۆشی، کەمئەندامی (نخیشکان)، بارودۆخی تاییەتی جەستەیی و شتی دیکەیی لەو جۆرە دەکا کە راستەوخۆ ھۆکاری توندوتیژی نین، بەلام کەسی توندوتیژ بۆ ئەنجامدانی توندوتیژی دنە دەدەن و ئاسانکاری بۆ ڕوودانی توندوتیژی دەکەن.

○ هەلومەرجی دەستیوەردەری ئەخلاقیی ئەم هەلومەرجانە ئاماژە بۆ سیفەتە ئەخلاقییەکانی کەسی قوربانیی توندوتیژی دەکەن و شتەگەلیکی وە کوو خیانت و ناپاکیی کەسە کە و پێژنەگرتنی کەسە کە لە مافەکانی ژن و ھتد دەگریتەو کە بە پێی پێوەرە ئەخلاقییەکان کەسی توندوتیژ و یان ئەو کۆمەلگایە کە کەسی توندوتیژی تێدا یە، بە قبوڵنەکرایی دەستیشان کراون. ئەم هەلومەرجانە خۆیان راستەوخۆ ھۆکاری توندوتیژی نین، بەلام کەسی توندوتیژ بۆ ئەنجامدانی توندوتیژی دنە دەدەن و ئاسانکاری بۆ ڕوودانی توندوتیژی دەکەن.

○ هەلومەرجی دەستیوەردەری خانەوادەیی ئەم هەلومەرجانە پەيوەندییان بە چۆنایەتی یان باری خێزانی تاکەو هەیه و کاتیک توندوتیژی ئەنجامدراو لە جۆری توندوتیژی خێزانی یان توندوتیژی ھاوبەشی نزیکی بێ، دەخرینە بەر باس. مەبەست لە خانەوادە، خێزانی ئەو کەسە کە توندوتیژی لەگەڵ کراو و نەک خانەوادە دایک و باوکی. تاییەتمەندیگەلی وە کوو ژمارەیی مندالانی ئەو کەسە قوربانیی توندوتیژی، دۆخی ھاوژانی لەگەڵ ھاوبەشی سیکی، فرەژنی (فرەھاوسەری) و ھتد، کە ئەمانە هەلومەرجی دەستیوەردەری بنەمالەیی لە ڕوودانی توندوتیژی دژی پەگەزی نیر لە قالب دەدەن.

قاپ و كهوچك و كه ره سهى ديكهى ناومال به ره لای پياو خویان دهنوینیت.

ستراتیژی هیرشه بریه سیكسى:

ئهم ستراتیژانه به شیوهی جۆراوجۆر خۆی دهنوینى كه گرینگترینیان بریتیه له دهستدریژی سیكسى، ناچارکردنى سیكسى، یان بهرکهوتنى سیكسى نهخواراو و ههموو ئهو رهفتاره سیكسیانهی كه به پیچهوانه‌ی ویستی كهسى هیرشكراو ئه‌نجام ده‌درین.

۰ ستراتیژییه هیرشه بریه سۆزداری و دهروونیه كان

رهفتاره كانى وه كوو زۆر گرینگپینه‌دان، بیدهنگی و دریخی كردن له میرد جا یان به هوى سزادان بى یان شهرم و له روو دامان بى، هه‌تا ده‌گاته ئاستى مامناوهند واته ره‌چاونه‌کردنى رینماییه تهن‌روستیه كان و پاكوخاوپینى له‌ش و ئه‌ندامه سیكسیه كان، جا به ئه‌نقه‌ست بى یان له رووی كه‌مته‌رخه‌مى بى و گرینگینه‌دان به قسه و ئاره‌زووه كانى هاوسهر، ره‌چاونه‌کردنى خواسته‌كانى میرد له کاتی سیكس كردن، و له‌سهر ئاستى كه‌لانی‌شدا وه كوو تیرکردنى سیكسى له ده‌ره‌وه‌ی مال. كه ئه‌مانه‌ فۆرم به توندوتیژی سۆزداری و دهروونی دژی پياوان ده‌ده‌ن.

ستراتیژییه هیرشه بریه كۆمه‌لایه‌تییه كان

گرینگترین جۆره‌كانى ئهم ستراتیژیانه ئه‌مانه‌ن: سنووردارکردنى پياو بۆ سازکردنى په‌یوه‌ندییه كۆمه‌لایه‌تییه كان و دابراى كۆمه‌لایه‌تى، رېگريکردن له به‌رده‌وامیدان به خويندن و فیربوونی لیها‌توویه‌ك، به‌شداریکردن له ئه‌نجوومه‌نه كۆمه‌لایه‌تییه كان، سنووردارکردنى په‌یوه‌ندییه كۆمه‌لایه‌تى و هتد.

ستراتیژییه هیرشه بریه ئابوورییه كان

داواى ئۆتۆمبیلیكى جیا، کرینی خانوو له باشتین گه‌ره‌كى شار، داواى پاره له میرد بۆ خه‌رجیى مال كه له تیچووی مال زیاتره و پاشه‌كه‌وتکردنى ئهو پاره‌یه بۆ خۆی و هاوکاری نه‌کردنى میرد، له‌ناوبردنى (خراپ‌کردنى) ى شتى میرد، داگیرکردنى بى مؤله‌تى زه‌وى و داهات و هتد.

ستراتیژه به‌رگرییه كانى توندوتیژی دژی ره‌گه‌زى نیر

ئهم ستراتیژانه ئهو کاردانه‌وه‌ن كه كه‌سانى هیرشكراو له به‌رامبه‌ر توندوتیژی دژی پياوان به مه‌به‌ستى به‌رگریکردن له خویان له‌م دۆخه نه‌خواره‌راوه‌دا ده‌یگرنه به‌ر. گرینگترین نموونه‌كانى ئهم کاردانه‌وانه ئه‌مانه‌ن: تۆله‌کردنه‌وه، به‌رگری له خۆ نه‌کردن، به نه‌ینى هیشتنه‌وه‌ی رووداوى توندوتیژی، راپۆرتکردنى رووداوى توندوتیژی بۆ خیزان و هاو‌پیان، راپۆرتکردنى رووداوى توندوتیژی

لای ریه رانی ئایینی، وهستاندنی پالپشتیی دارایی، کۆتاییهینان به په یوهندی و خیرا چوونه ناو په یوهندی نوئی و ...

ستراتیژه کانی تر

مه بهست ئەو ستراتیژه نه دۆزراوانه که له کاتی گفتوگۆدا دهرده کهون. دۆزینه وهی ئەم هۆکارانه زۆر وابهسته به ئاستی ههستیاری تیۆریی دیمانه کار له دیمانه کانه.

لیکه وته کانی توندوتیژی دژی پیاوان

لیکه وته کان دهرهاویشه و ئەنجامه خواراو و نه خواراو و ئاشکرا و یان شاراهه کانی توندوتیژی دژی ره گهزی نیرن. ئەم ئەنجامانه له وانهیه له سهه ئاستی تاک و یان ئەوپه پتاکدا بن، واته کۆمه لایه تی یان ئابووری.

پرسیاری پیشنیارکراو: پیت وایه توندوتیژی ده توانی چ کاریگه ریه کی له سهه کهسی قوربانیی توندوتیژی و خانه واده ی ئەو کهسه و کۆمه لگا هه بیته؟ چ لیکه وته یه کی بۆ خۆتان بووه؟

لیکه وته تاکه کهسییه کان

لیکه وته جهسته یی - فیزیکییه کان

تیکچوونی کارکردنی سیکیسی، ئالوده بوون به کحوول و به کارهینانی ماده هۆشبه ره کان و خۆکوشتن؛ نه خۆشییه درێخایه نه کانی وه کوو نه خۆشییه کانی دل، دیابیت (شه کهه)، و شیرپه نهجه؛ نه خۆشییه هه وکردنییه گواستراوه ییه سیکیسییه کان، زیادبوونی رووداوه کانی دل و خۆنبه ره کان، قه له وی، شیرپه نهجه و ته نانه ت مهرگ؛ سه رتیشه، پشت ئیشه، ئازاری جهسته و ئازاری به رده وام، لاوازی، له ده ستدانی هاوسه نگی، له ده ستدانی هیژ، خۆنبه ربوونی لووت، ههستیاری میعه، نه بوونی ئاره زووی خواردن، رانه گرتنی میز، بوونی خۆین له میزدا، هۆمۆرۆیید، کهمبوونه وهی چالاکیی سیکیسی له گه ل هاوسه ره کانیا، خه ته نه کردنی ئەندامی زاوژی، زیادبوونی کیشه ی مندال خستنه وه، کهمبوونه وهی ته ندروستی له و بابه تانه. برینداربوونی جهسته یی (شکانی ئیسک، هه لدران، برین)، نه خۆشییه سیکیسییه گواستراوه ییه کان (HIV/AIDS)، نه زۆک کردن به هۆی له پیاوه تی خستن و ...

لیکه وته دهروونی - سۆزداریه کان

خه مۆکی، دلاره وکی، فشاری دهروونی دوا ی کاره سات، ناوانتۆره، هه ست کردن به تاوان و گوناخ، شه رم، خۆلۆمه کردن، تووره یی، به کارهینانی ماده هۆشبه ره کان، ئەو پرسانه ی که په یوهندیان به متمانه وه هه یه، پرسی دۆستایه تی و ئینتیما، کیشه ی وابهسته بوون، کیشه ی پیکهینان و پاراستنی

په یوه ندى، خوږه كه مزانين، كيشه ی شوناسی ره گه زیتى، كيشه ی پیاو هتې، سه رتیشه، پشت
ئیشه، ئازاری جهسته و ههستكردن به بهرده وامیى دهر د و ئازار، لاوازی، له دهستدانى هاوسهنگى،
له دهستدانى هیز و هتد.

لیكه و ته ئابوورییه كان

لیكه و ته نه رینیه كان له سه ر ئاستى تاكه كه سى زیاتر له سه ر كیشه كانى په یوه ست به بیكاری
چر بته وه و کاریگه ریه كه ی بهر و كى تاك و بنه ماله كه ی ده گریت.

لیكه و ته ئه و په تاكه كه سییه كان

لیكه و ته كومه لایه تییه كان

گه لى لیكه و ته ی كومه لایه تی سه باره ت به توندوتیژی له دژى ره گه زى نیر بوونى ههیه كه
هه ندىكیان بریتیه له: زیاد بوونى كیشه كومه لایه تییه كانى وه كوو تاوان و توندوتیژی، هه لوه شانه وه ی
خیزان و ته لاق، بهرده وامیى نایه كسانى جینده رى

لیكه و ته ئابوورییه كان

توندوتیژی دژى پیاوان كومه لىك لیكه و ته ی ئابووری ههیه، دیارترینیان تیچووی ئابووری،
توندوتیژی دژى پیاوان له شیوه ی تیچووی پزیشكى، تیچووی روبه روو بوونه وه ی دژ به كه سانى
توندوتیژ، تیچووی كونترۆلكردنى نه خوشى و خو پاراستن، تیچووی راهینانى كومه لگا و بریکاره
كومه لایه تی و حكومییه كان وه.

لیكه و ته كانى ديكه

مه به ست ئه و لیكه و ته نه دۆزراوانه ن كه له كاتى گفتوگۆدا دهرده كه ون. دۆزینه وه ی ئه م لیكه و تانه
زۆر وابسته به ئاستى ههستیارى تیۆرى دیمانه كار له دیمانه كانه.

پیشنیار و ریگه چاره بۆ كه مكر دنه وه ی ئاستى توندوتیژی دژى پیاوان

له م چوار چیوه دا به باوه رمه ند بوون به پر بایه خبوونى بۆچوونه كانى دیمانه له گه لكر اوان، داوايان
لى ده كرى كه پیشنیاره كانى خو یان له و باره وه بخه نه روو.

پرسیارى پیشنیار كراو: پیت وایه چى بكرى یان نه كرى بۆ ئه وه ی ئاستى توندوتیژی له ناو
كومه لگا دا كه م بیه ته وه؟ بۆ نموونه ژن و میرده كان چى بكه ن؟ حكومه ت چى بكات؟ و ...

۱- له هەر قۆناغیکێ دیمانه

به داواکردنی ڕوونکردنهوهی زیاتر له دیمانه له گه لکراو دلتیا به لهوهی که تۆ به وردی له ئەزموون و بۆچوونه کانی کهسی دیمانه له گه لکراو تیگه یشتووی. له خستنه ڕووی زانیارییه کان خاترجهم بیت. به گه لاله کردنی پرسکاری تهواوکه ناریوونیه کانی لیدوانه کانی کهسی دیمانه له گه لکراو ڕوون بکه نهوه.

۲- کۆتاییهتانیان به دیمانه:

کهسی دیمانه له گه لکراو له کۆتاییهاتنی دیمانه ئاگادار بکه نهوه و دهستخۆشیان لی بکه نهوه. له قۆناغه کانی دواتری توژیینهوه که داهاوشیوهی ڕۆسهی شیکاری و ئهوهی که ئەنجامی توژیینهوه به چ شیویهک بلاو دهبیتهوه بۆ کهسی دیمانه له گه لکراوی ڕوون بکه نهوه. دووباره جهخت له سه ر نهیانی و پاراستنی زانیارییه کان بکه نهوه.

۳- په یوه ست:

هه ندیک پرسکاری پێشنیارکراو بۆ دهستپیکردنی گفتوگۆ (له قوربانیانی توندوتیژی) زۆربهی مشتومر و دهمه قالیی هاوسه ره که تان سه باره ت به پرسه کانی ژیان له سه ر چین: پرسه سۆزدارییه کان، سیکسی، دارایی، خۆشگوزهرانی، په یوه ندییه کۆمه لایه تییه کان، بێمتانه یی؟ ئایا شه ر و ناکوکی تان له گه ل هاوسه ره که تان ئازاردانی زاره کی و دهروونیه یان شه ری فیزیکییه، ...؟ - ئایا هه تا ئیستا له لایه ن هاوسه ره که ته وه جوړه کانی توندوتیژی جهسته یی وه کوو لیدانتان به ئەزموون کردووه؟ تا چه ند راده یه ک و به چه که ره سه یه ک؟ ئایا ره فتاری دلره قانه به واتای هاوسه ر ئازاریتان له لایه ن هاوسه ره که تانه وه به ئەزموون کردووه؟ تا چه راده یه ک و به چه شیویه ک؟ هه تا ئیستا ڕووی داوه که به پێچه وانه ی ویستی خۆت ناچار بی سیکس له گه ل هاوسه ره که ت بکه ییت؟

هه تا ئیستا وا بووه به پێچه وانه ی ویستی خۆت، له بهر زهخت و فشاری هاوسه ره که ت به ناچاری بچیه میوانی و سه فهر و ...؟

۱. هه ندیک پرسکاریان پێشنیارکراو بۆ دهستپیکردنی گفتوگۆ (له کهسانی توندوتیژه وه)

i. هۆکاری سه ره کیی ناره حه تبوون له هاوسه ره که تان له سه ر چی بووه؟ پرسه سۆزدارییه کان، سیکسی، دارایی، خۆشگوزهرانی، په یوه ندییه کۆمه لایه تییه کان، بێمتانه یی؟ ئایا شه ر و ناکوکی تان له گه ل هاوسه ره که تان ئازاردانی زاره کی و دهروونیه یان شه ری فیزیکییه، یان ...؟

ii. کاتیک ڕووبه ڕووی سه ختییه کانی ژبانی تاکه کهسی و کۆمه لایه تی (بواری گشتی و تایبه تی) دهبیته وه کاردانه وه ی سه ره تاییت چیه؟

- iii. زیاتر نارېحه تیی خۆت له مېرد و هاوړې و ناسیاوه کانت و چۆن دهرده بریت؟ (دهرپرینی زاره کیی نارېحه تی، شهرانگیزی، جنیودان، قسه ی تال و تفت، لیدان ...)
- ۱- پرسیار سه باره ت به توندوتیژی و جیاکاری پیکهاته یی دژ به پیاوان:
- i. هه تا ئیستا له لایه ن کومه لگاوه توندوتیژی ت به ئه زموون کردووه؟ چۆن، تا چ راده یه ک، له لایه ن کام دامه زراوه و گرووپه وه؟
- ii. چ شتیک به هه لاواردن له دژی پیاوان ده زانیت؟
- iii. پیکهاته ی فهره نگیی کومه لگا چ توندوتیژی به سهر تودا سه پاندووه؟
- iv. پیکهاته ی یاسایه کان له ئیراندا چ هه لاواردن و توندوتیژی به سهر پیاواندا ده سه پینیت؟
- v. سیسته می حکومه تی ئیران چ توندوتیژی به سهر تودا سه پاندووه؟ چۆن، تا چ راده یه ک؟
- vi. پیکهاته ی ئایینی کومه لگا چ توندوتیژی به سهر تودا سه پاندووه؟
- vii. پیکهاته ی ئابووری زال به سهر ئیراندا چۆن له دژی ئیوه جیاکاری نواندووه؟ چۆن، تا چ راده یه ک؟
- viii. چ جوړه هه لاواردن و جیاکاری به یان توندوتیژی به سهر تودا سه پاندووه؟ ده مه قالی، جهسته یی، سیکسی، ره گه زی، دهروونی، پیشه یی، دارایی ...؟
- ix. چ که سانیک یان گرووپ و دامه زراوه گه لیک بکه ری سهره کیی توندوتیژی و جیاکاری دژ به پیاوان؟
- x. به رای تو پرهنسیی ترین ریگا بو رووبه رووبوونه وه ی توندوتیژی و هه لاواردن له دژی ژن و پیاو چییه؟

زانىيارى سەبارەت بە دىمۆگرافىيائى بەشدار بوۋانى ئەم توپىزىنەۋە

رېز	ناو و شۆرەت (پاشناو)	تەمەن	ئاستى خوپىندەۋارى	دۆخى ھاۋسەردارى	پىشە	بەئەزمونىكرىدى جۆرى تونىدوتىزى
۱	عەلىرەزا مرداى	۴۳	دكتۆرى توپىزىنەۋە فەرھەنگىيەكان	ھاۋسەردار يەك مندال	توپىزەر	برى مارەبى و تونىدوتىزى
۲	ئەكبەر	۴۵	دوۋى ئامادەبى	سەلت	بىكار	دەركردن و كارتۇنخەۋى
۳	عەلى ئاقاسى	۳۳	دوۋى ئامادەبى	سەلت	بىكەبى ۋازەپىنان لە مادەبى ھۆشەبەر	بەئەزمونىكرىدى ئىچ ئاى فى (HIV)
۴	عەلى	۴۳	يەكەمى ناۋەندى	تەلاقەرگرتوۋ/ دوۋ مىندال	بەرگدوۋر	ئىچ ئاى فى (HIV) و تونىدوتىزى
۵	فەراز	۴۰	دىپلۇم	تەلاقەرگرتوۋ/ يەك مىندال	بىكار	ئالوۋدەبوۋن بە مادەبى ھۆشەبەر و كارتۇن خەۋى
۶	غۈەلام	۴۸	سەرەتايى	تەلاقەرگرتوۋ/ دوۋ مىندال	كاسبكار	ئالوۋدەبوۋن بە مادەبى ھۆشەبەر و تاراندىن
۷	حەمىد	۳۴	يەكەمى ناۋەندى	ھاۋسەردار / يەك مىندال	بىكار	تونىدوتىزى خىزانى
۸	حسپن	۴۰	ماستەر	ھاۋسەردار يەك مندال	كارمەندى ئىدارەبى كاروبارى كۆمەلايەنى (لە ئىران پىتى دەۋىرى بىپەزىستى)	تەلاق، برى مارەبى و زىندان
۹	مەمەد ئەمىن	۲۴	دوۋى ئامادەبى	سەلت	فرۇشيارى مادەبى ھۆشەبەر	ئالوۋدەبوۋن بە مادەبى ھۆشەبەر و زىندان
۱۰	ۋەحىد	۴۰	دىپلۇم	تەلاقەرگرتوۋ	كاسبكار	تونىدوتىزى
۱۱	عەلى نور مەمەدى	۳۸	بكالورىۋس	تەلاقەرگرتوۋ	ئەندازبارى نەرم ئامىر	تونىدوتىزى سۆزدارى لە لايەن ھاۋبەش
۱۲	حەسەن	۶۲	بكالورىۋس	ھاۋسەردار) چۈر مىندال)	خانەنەشپن	برى مارەبى و تونىدوتىزى لە دۆرى پىاۋان

۱۳	ئه‌شکان	۱۷	قوتابی قوتابخانه‌ی ناوه‌ندی	سه‌لت	پیشه‌ی نازاد (فرۆشیار)	توندوتیژی قوتابخانه
۱۴	حستین	۱۷	قوتابی قوتابخانه‌ی ناوه‌ندی	سه‌لت	پیشه‌ی نازاد فرۆشیار	توندوتیژی قوتابخانه
۱۵	عیرفان	۱۷	قوتابی	سه‌لت	قوتابی	توندوتیژی قوتابخانه
۱۶	ع خ	۱۸	دیپلۆم	سه‌لت	بیکار	توندوتیژی قوتابخانه
۱۷	داوود	۳۳	بکالۆریۆس بیرکاری	سه‌لت	بیکار	بیکاری و توندوتیژی خیزانی
۱۸	سه‌حه‌ر	۳۶	ماسته‌ری ده‌رووناسی	ته‌لاقوه‌رگرتوو (یه‌ک مندال)	فریا‌که‌وتنی کۆمه‌لایه‌تی	شیکاری توندوتیژی
۱۹	فه‌ره‌اد عه‌زیزی	۴۵	ماسته‌ر	هاوسه‌ردار (دوو مندال)	کارمه‌ندی ئیداره‌ی کاروباری کۆمه‌لایه‌تی (له‌ ئێران پتی ده‌وترئ به‌زیستی)	توندوتیژی خیزانی له دژی پیاوان
۲۰	محهمه‌د	۳۸	دیپلۆم	هاوسه‌ردار (دوو مندال)	یاریده‌ده‌ری په‌رستار له نه‌خۆشخانه	توندوتیژی خیزانی
۲۱	موجته‌با مه‌ردانی	۳۶	ماسته‌ر	هاوسه‌ردار (یه‌ک مندال)	کارناسی بنکه‌ی ته‌ندروستی	توندوتیژی خیزانی

ردیف	نام و خانوادگی	سن	تحصیلات	تأهل	شغل	تجربه نوع خشونت
۲۲	ح ن	۶۰	دیپلۆم	هاوسه‌ردار (چوار مندال)	خانه‌نشین ئه‌رتەش	توندوتیژی له‌ ناو ژینگه‌ی سه‌ربازی
۲۳	ع ع	۳۰	شاره‌زای یاریده‌ده‌ری کۆمه‌لایه‌تی	هاوسه‌ردار یه‌ک مندال	کارمه‌ند	توندوتیژی خیزانی
۲۴	په‌سوول گو‌ل‌ریز	۳۰	شاره‌زای یاریده‌ده‌ری کۆمه‌لایه‌تی	سه‌لت	بیکار	توندوتیژی سیکسی / دیتەر په‌گه‌زخواز

۲۵	ئه میر موختاری	۴۴	شاره زای یاریده ده ری کومه لایه تی	هاوسه ردار یه ک مندا ل	پسپو ری بواری ئالووده بوون به ماده ی هوشبه ر و توندوتیژی له دژی پیاوان/
۲۶	م ف	۴۷	دیپلۆم	هاوسه ردار یه ک مندا ل	توندوتیژی له ناو ژینگه ی کار
۲۷	سه ره نگ م	۵۰	بکالۆریۆس	هاوسه ردار دوو مندا ل	هتیزی ئینترامی (ئاسایش)
۲۸	م ر	۴۰	دیپلۆم	سه لّت (تپه نسی ژن)	توندوتیژی سیکیسی له دژی تره نس
۲۹	ئیحسان	۲۰	دیپلۆم	سه لّت	توندوتیژی له ناو ژینگه ی سه رباز
۳۰	رضا ر	۳۸	دیپلۆم	سه لّت	توندوتیژی سۆزدار ی له لایه ن هاوبه ش
۳۱	ش م	۲۰	خویندکاری زانکۆ له بواری بازرگانی	سه لّت	توندوتیژی سیکیسی/ دیتیره گه زخواز
۳۲	زه هرا جیریایی	۳۸	ماسته ر	ته لاقوه رگرتوو/ یه ک مندا ل	توندوتیژی له دژی پیر و به سالاجووان
۳۳	شایان	۳۰	پسپو ری یاریده ده ری کومه لایه تی	ته لاقوه رگرتوو	تپه نس پیاو TS به ئه زموونکردنی توندوتیژی
۳۴	ک. م	۳۰	کارناس	سه لّت	هاوړه گه زخواز به ئه زموونکردنی توندوتیژی
۳۵	م ف	۴۸	دیپلۆم	هاوسه ردار/ یه ک مندا ل	خه لکی ئاسایی -
۳۶	م ب	۳۲	بکالۆریۆس	هاوسه ردار	خه لکی ئاسایی به ئه زموونکردنی توندوتیژی پیاوان
۳۷	ق د		بکالۆریۆس	سه لّت	هاوړه گه زخواز توندوتیژی سیکیسی
۳۸	ع ر	۷۵	دوو ئاماده یی	هاوسه ردار/ چوار مندا ل	پیر و به سالاجوو سه رده می پیری
۳۹	ئه حمه د نه زه ری	۴۰	بکالۆریۆس	هاوسه ردار/ دوو مندا ل	راوێژکاری قوتا بخانه توندوتیژی له
۴۰	رم	۴۴	ماسته ر	ته لاقوه رگرتوو/ دوو مندا ل	توندوتیژی له دژی هاوسه ر ته لاق خیزانی

۴۱	ح م	۳۰	ماستەر	هاوسەردار/یەك مندال	خەلکی ئاسایی	توندوتیژی خیزانی
۴۲	میهدی جهوادی	۴۵	ماستەر	هاوسەردار/	ناوەندی راگرتنی نەخۇشانی ئەعساب و دەروون	توندوتیژی لە دژی نەخۇشانی ئەعساب

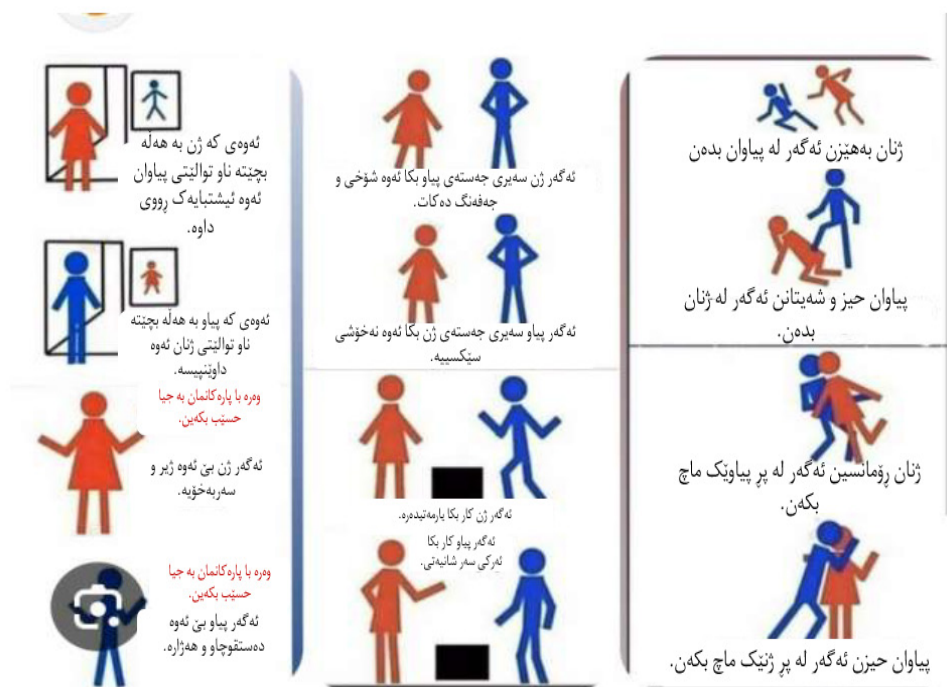
ریز	ناو و شۆرەت (پاشناو)	تەمەن	ئاستی خویندەواری	دۆخی هاوسەرداری	پیشە	بەئەزمونکرندی جۆری توندوتیژی
۴۳	ئەلف ر	۴۱	بکالۆریۆس	هاوسەردار یەك مندال	کەسانی ئاسایی کۆمەلگا	توندوتیژی لە ناو ژینگەى کار
۴۴	ئەلف م	۳۳	ماستەر	هاوسەردار و یەك مندال	کەسانی ئاسایی کۆمەلگا	توندوتیژی لە دژی پیاوان
۴۵	مریم پەناھەندە	۳۴	ماستەر	تەلاقوەرگرتوو و دوو مندال	پسپۆری دەرووناس	کلینکیال
۴۶	میهدی میهدی خانی	۳۵	پسپۆر	سەلت	پسپۆری دەرووناس	کلینکیال
۴۷	ش. س:	۱۹ سالە	خویندکاری زانکۆ	سەلت	کەسانی هاورەگەزخواز	توندوتیژی لە دژی پیاوانی هاورەگەزخواز
۴۸	ئەلف. م	۳۸	دیپلۆم	هاوسەر و دوو مندال	کەسانی ئاسایی کۆمەلگا	توندوتیژی سیکسی لە دژی کوران
۴۹	ح م	۴۵	بکالۆریۆس	هاوسەردار و یەك مندال	کەسانی ئاسایی کۆمەلگا	توندوتیژی لە ناو ژینگەى کار و ئابووری
۵۰	م ج:	۳۳	بکالۆریۆس	سەلت	کەسانی ئاسایی کۆمەلگا	توندوتیژی لە دژی کوران لە قوتابخانە
۵۱	س ش	۳۳	ماستەر	سەلت	کەسانی ئاسایی کۆمەلگا	توندوتیژی لە فەزای کۆمەلگا
۵۲	و ر	۳۰	دیپلۆم	تەلاقوەرگرتوو / سێ جار تەلاق	کەسانی ئاسایی کۆمەلگا	توندوتیژی لە فەزا بێ بەرگرییەکانی شار / ئالوودەبوون بە مادەى ھۆشبەر

۵۳	ئه لف ر	۴۱	بکالۆریۆس	هاوسهردار / سنی مندال	کهسانی ئاسایی کۆمه لگا	توندوتیژی له دژی پیاوان / رهفتاری تاوانبارانه
۵۴	ئه لف م	۵۰	ماسته ر	هاوسهردار دوو مندال	سه رههنگی خانه نشین	توندوتیژی سه ربازی
۵۵	م ک	۴۰	بکالۆریۆس	هاوسهردار دوو مندال	پۆلیسی به رهنگار بوونه وهی مادهی هۆشبه ر	توندوتیژی له دژی پیاوان
۵۶	تاهیری نه سه ب	۳۸	ماسته ر	سه لت	ده رونهاس	کارکردن له ناونده کانی مندالانی کار
۵۷	هه متا به رزگه ری	۳۲	پسپۆر یاری ده ده ری کۆمه لایه تی	هاوسهردار	یاری ده ده ری کۆمه لایه تی	کارکردن له ناونده کانی ئه عساب
۵۸	حسین حه قیقی	۴۶	کارشناسی ارشد مشاوره	متاهل	کارمند	مربی مرکز کودکان کار و خیابان
۵۹		۴۶	ماسته ر و راویژکار	هاوسهردار	کارمهند	راهینه ری ناوه ندی مندالانی کار و سه ره شه قام
۶۰	عه باس به رغه مدی	۳۸	کارشناس ارشد روانشناسی	متاهل	روانشناس مراکز بیماران اعصاب روان	کار در مراکز بیماران اعصاب روان
		۵۰	ماسته ری ژمیریاری	ته لاقوه رگرتوو	کارمهند	ته لاق و پیدانی بری ماری
	ئیلناز سه فایی	۳۸	ماسته ر ده رووناس	هاوسهردار	ده رووناسی ناوه ندە کانی نه خو شانی ئه عساب	کارکردن له ناونده کانی نه خو شانی ئه عساب

ریز	ناو و شو ره ت (پاشناو)	ته مه ن	ئاستی خو پنده واری	دۆخی هاوسهرداری	پیشه	به ئه زمونکردنی جۆری توندوتیژی
۶۱	م ر	۶۶	پینجی سه ره تای	هاوسهردار	شوفیر	توندوتیژی به سه ل لاچوو یی ه کان
۶۲	سیروان دیلارام	۳۵	ماسته ر	سه لت	ناوه ندە کانی مندالانی کار	توندوتیژی له ناو پیاوانی لادیی
۶۳	ئه حمه د بوخارایی	۶۲	دکتۆرای کۆمه لئاسی	هاوسهردار	مامۆستای زانکۆ	توژیینه وه سه به ره ت به توندوتیژی

۶۴	سه میرا	۴۵	دیپلوم	هاوسه ردار	ژنی مال	نازاردهری
۶۵	مه عسوومه	۶۰	دیپلوم	هاوسه ردار	ژنی مال	آزاردهری
۶۶	نازین	۵۵	ماستر	هاوسه ردار	راویژکار	کارکردن له کلینیک (نۆزینگه)
۶۷	ح ئیسپانیا	۶۰	دکتۆرای ئەندازیاری	هاوسه ردار	بئی ئیش	توندوتیژی
۶۸	حسینی	۵۰	بکالۆریۆس	ته لاقوه رگرتوو	ژنی مال	نازاردهر
۶۹	دکتۆر ئەفشار	۵۲	دکتۆرای دهروونناسی	هاوسه ردار	دهروونناسی بالینی	کارکردن له کلینیک (نۆزینگه)
۷۰	جه لیلیان	۴۸	دکتۆرا	هاوسه ردار	دهروونناس	راویژکار
۷۱	دکتۆر میرقاتی	۴۹	دکتۆرا	هاوسه ردار	روانشاس	کلینیکال
۷۲	مه سیح	۴۵	ماستر	هاوسه ردار	دهروونناس	کلینیکال
۷۳	دکتۆر میهرابی	۵۰	دکتۆرا	هاوسه ردار	بالینی	کلینیکال
۷۴	شیوا	۴۸	دکتۆرا	راویژکار	راویژکاره	کلینیک
۷۵	مریهم	۳۸	بکالۆریۆس	ته لاقوه رگرتوو	ژنی مال	نازاردهر
۷۶	دکتۆر وه هابی	۴۶	دهروونپزیشک	هاوسه ردار	دهرمانگهر	کلینیک
۷۷	دکتۆر ناسر بهخت	۴۷	دهروونپزیشک	هاوسه ردار	دهرمانگهر	کلینیک
۷۸	ئهرده شیر بارامی	۴۶	دکتۆرای کۆمه لئناسی	هاوسه ردار	تویژه ر	چالاکی کۆمه لایه تی و پزوهشی در خودکشی
۷۹	سابری	۵۵	دکتۆرای دهروونناس	هاوسه ردار	دهرمانگهر	چالاک له بواری تره نسه کان
۸۰	دکتۆر ته بیبی	۵۰	دکتۆرای دهروونناسی	هاوسه ردار	دهرمانگهر	دهرمانگهری له نۆزینگه ی دهروونناسی
۸۱	مووسه وی زیابه	۴۲	دکتۆرای کۆمه لئناسی	هاوسه ردار	تویژه ر	تویژه نه وه له بواری سیاسه تدانان له ناو خانه واده
۸۲	ئه لاره زا	۴۷	ماستر		پاریزه ر	کارکردن له بواری ته لاق
۸۳	مه هدی مؤتمیمی	۴۶	دکتۆرا	هاوسه ردار	دهروونناس و راویژکار	چالاکی کلینیکی

۸۴	ئهلف. ح	۵۶	ماسته	هاوسهردار	کارمهند	بهئهزموونکردنی توندوتیژی
۸۵	ف. ق	۴۸	بکالۆریۆس	هاوسهردار	پیشهی ئازاد	بهئهزموونکردنی توندوتیژی
۸۶	ج. ش	۶۶	بکالۆریۆس	هاوسهردار	کارمهند	بهئهزموونکردنی توندوتیژی
۸۷	س. ت	۳۸	دیپلۆم	سهلت	ئازاد	بهئهزموونکردنی ئازاردهری
۸۸	ت خ	۴۵	دیپلۆم	هاوسهردار	پیشهی ئازاد	بهئهزموونکردنی توندوتیژی

وتیهی ۴: ئهفسانه فرههنگییه کانی کردهوهی پیاوانه و ژنانه

وه رزی چواره م

تیگه یشتن و پیناسه کردنی
توندوتیژی دژی پیاوان

پیشہ کی

لہ توپڑینہ وہ یہ کدا کہ لہ سہر بنہ مای تیوڑی داتا بونیاد (Grounded Theory) دامہ زراوہ، وتہ زای تہوہری کاکلی پرؤسہی تیوڑیدار پشتنہ؛ توخمیک کہ ناوہرؤک و ژیروتہ زاکانی دیکہ لہ دہوریدا ریک دہخرین و لہ رینگہی تہوہوہ دہتوانین مانای قوولی دیاردہی ژیرلیکؤلینہوہ ئاشکرا بکہین. لہ توپڑینہوہ چؤنایہ تیہہ کان و بہ تابیہت ئاراستہی GT دا دؤزینہوہ و روونکردنہوہی وتہ زای تہوہری ہہمیشہ لہ رینگہی شیکاریی وردی تہوہوہ و پیناسہ کانی بہ شدار بووان و پسپؤرانہوہ تہنجام دہدری، چونکہ تہنہا لہ رینگہی دووبارہ خویندنہوہی داتا ژیاوہ کانہوہ دہتوانین بگہینہ ئاستیکی تہبستراکت و قوول کہ بتوانی لہ سہر بہستینی ناوچہیی و فہرہہنگی و پیکہاتہیییدا پرس (پروہلیم) روون بکاتہوہ.

لیکؤلینہوہی ئیستا کہ تیشک دہخاتہ سہر «توندوتیژی دژی رہگہزی نیر لہ ئیران»، نمونہیہ کی روونی تہم پرؤسہ چؤنایہ تیہہیہ: وتہ زاتہوہری لہم لیکؤلینہوہ دا تہنیا بہ مانای توندوتیژی فیزیکی یان ئاشکرا نیہ، بہ لکوو ئاسؤیہ کی بہر فراوانتر لہ بہر چاو دہگری کہ رہگ و ریشہی لہ تہوہوہ تالہ کان و گیرانہوہ ئالؤز و پیناسہ ہہمہ چہشنہ کانی پیاوان و پسپؤراندا ہہیہ. وہک لہ دہقی بہوہستکراودا دہردہ کہوئی، تیگہیشتن لہ دیاردہی توندوتیژی دژی پیاوان بہ ہیچ شیوہیہک لہ نمونہ نہریتیہہ کانی وہ کوو بریندارکردن، لیدان یان ئازاردانی داراییدا سنووردار نابیتہوہ؛

به لکوه پانتاییه کی زور به ربالوتر له ههسته سه رکوتکراوه کان، پشتگوپخستنی مهعهوی و دهروونی، سووکایه تی پیکردنی شاراه و ئاسایی کراو، پشتگوپخستنی پهیتا پهیتا، بهراورد کردن له گهل کهسانی دیکه، بوختان و دروهه لبهستن، زهختی روله جیندهریه کان، پیکهاته سه پینه ره کومه لایه تییه کان (وه کوو چوونه سه ربازی) دهست پیده کا ههتا ده گاته نه زمونه تاله کانی دهستدریژی سیکسی و گوشه گیری قوول له سه رده می مندالی و پیریدا.

وته زای تهوه ری له لیکدانه وهی GT، ته نیا وشه یه ک یان چه مکیکی نه بستراکت نییه، به لکوو ره گ و ریشه ی له توپژه جیاوازه کانی نه زموندا یه. وه ک له فایله په یوه سترکراوه کهدا به روونی دیاره، پیاوانی ئیرانی هه ره له مندالییه وه ده کهونه بهر زهختی نورم و بیر و باوه ره چه قهسته وه کان که ههستی مرؤقبوون و توانای ده ربړینی ههسته کانیا، مافی رهنجان و دلشکاو و گریان یان ئومیدوار بوونیان لی زهوت ده کا و ئهم «سه رکوتکردنه وجودییه» (به وته یه کییک له دیمانه له گهلکراوان، ژماره ی ۶۳، Pos ۱۱) ده توانی بیته ره گی سووره کانی داهاتووی توندوتیژییه ئاشکراتر یان ته نانه ت شاراهو تره کانی ژبیانیان. لهم رووه وه، کووی گیرانه وه و شیکارییه چو نایه تییه کوکراوه کان، لایهن و توپژه جیاوازه کانی توندوتیژی دهستنیشان ده کهن: له «تینه گه یشتن» و پشتگوپخستنی خیزانی و هاوسه ریتییه وه بگره ههتا ده گاته سووکایه تی زاره کی، ههستکردن به ناکارامیه ی و پروپوچی که نهجامی هه لسه نگانندی بی وچان و گالته جارییه و ته نانه ت فشاره ئابووری و پیکهاته تییه کانی وه کوو کولبه ری، یان ناچار بوون به نهجامدانی کاری پهست، قهیرانی سیکسی، و یان نه زمونی قوولی زهبر و زهنگ له ناو گروپه خهساره لگره کاند (وه کوو هه رزه کارانی قوربانی توندوتیژی سیکسی، و کهسانی تره نس).

هوی گرینگوونی ئهم وتهزا تهوه رییه له توپژینه وهی تیوژی داتا بونیا ددا نه وه یه که یارمه تی توپژه ره دهدا بو نه وهی سه رچه شنه شاراه و دووباره بووه کان له ناو دلی کومه له داتا پر قه باره کان و گیرانه وه تاکه که سییه کان ده ربکیشی و توپریک له هوکاره کان و لیکه وته و په یوه ندییه کان سه ره نوئ ساز بکانه وه. له راستیدا به توختر بوونی وته زای تهوه ری «تیگه یشتن و نه زمونی توندوتیژی» له روانگه ی پیاوانه وه، ده توانین ئاقاری شیکاری و دهستیوه رده ره کار پیکراوه کان له سنووره چه مکییه به ته نیا فیزیکییه کان ده ربینین و تیگه یشتنیکی گشتگیرتر و فره ره هه ندر له ره هه نده تاکه که سی و پیکهاته یی و دامه زراوه یی و فره ره نگییه کانی توندوتیژی دژی ره گه زی نیر به دهست بهینین. وه ک له دهقی فایلی په یوه ستدا ده بینری، وته زای تهوه ری به ره می تیکه لای نه زمونه ژیاوه کانی پیاوان و لیکدانه وه پیکهاته تییه کان و تیوژیسییه نه کانه، تیکه لای ویک که ده توانی بنه مایه ک بی بو تیوژیدار شتنی نوئ و ئاماده کردنی ریکاره پشتگیری و سیاسه تییه کان.

به کورتی، ئهم بابته تانه ی که له درپژه دا هاتوون نیشان ده دن که چو ن چه مکی توندوتیژی دژی پیاوان له چوارچیوهی توپژینه وهی جی تیدا (GT) به شیوه یه کی فره توپژه و مه له وه ره له ناو دلی گیرانه وه راسته وخو و ببه ری له پیشدا وه رییه کان بیجم ده گری و وته زای تهوه ری، پیگه ی خو ی

وه‌ک «سازینه‌ری مانا» ی تۆری ئەزموون و ناکۆکی و رهنجی پیاوانه ده‌چه‌سپینیت.

تیگه‌یشتن و پیناسه‌کردنی توندوتیژی دژی ره‌گه‌زی نیر

له‌ ناو ئەو کۆمه‌له‌پیناسه و گیرانه‌وانه‌ی که له‌ ئەنجامی دیمانه‌ی سه‌باره‌ت به‌ دیارده‌ی توندوتیژی دژی پیاوان به‌ده‌ستمان هیناوه، رووبه‌رووی پانتایه‌کی به‌رفراوان و سه‌ریه‌ککه‌وتووی فۆرم و ره‌گ و لیکه‌وته‌کانی ئەم توندوتیژییه‌ له‌سه‌ر ژبانی تاکه‌که‌سی و کۆمه‌لایه‌تی پیاوان ده‌بینه‌وه، که ته‌نانه‌ت هه‌ندیک جار له‌ ئاستی شاراه و ئاساییکراو و نه‌بیراودا له‌ په‌یوه‌ندیی رۆژانه‌دا چه‌سپاوه. یه‌ که‌م ناوه‌رۆکی زه‌ق و دیار که‌ زۆربه‌ی پیاوان دانیان پێدا ناوه «سه‌رکو‌تکردنی هه‌ست و ئی‌حساس و سۆزی پیاوانه‌» یه. زۆریک له‌ پیاوان هه‌ر له‌ تافی مندا‌لییه‌وه‌ فیر بوون که‌ نا‌ه‌حه‌ت‌بوون و گریان و ترسیان ده‌بێ سه‌رکو‌ت بکری، چونکه‌ «پیاو ده‌بێت خۆرا‌گر بێ» و ئەم گیرانه‌وه‌ که‌ ده‌لی:

«نابی پیاوان دلته‌نگ بن ... پیاوان نابێ هه‌ستیان هه‌بێ ... پیاوی خۆژن نیت، خۆتۆ مندا‌ل نیت، تۆ پیاویت، و ئەمانه‌ ده‌بنه‌ بناغه و دامه‌زرینه‌ری توندوتیژی که‌ له‌ گه‌ل هه‌لکشانی ته‌مه‌نده‌ ده‌توانی ورده‌ ورده‌ کاریگه‌ری له‌سه‌ر ژبانی که‌سیکی ره‌گه‌ز نیردا دابنیت.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۳، چاوپێکه‌وتنی گروپی له‌ گه‌ل هاو‌لاتیانی ئاسایی، Pos ۱۱)

ده‌بێته‌ جو‌ریک له‌ چه‌وساندنه‌وه‌ی و‌جوودی پیاوان، به‌ جو‌ریک که‌ زۆریک له‌ پیاوان پێیان وایه‌ به‌ ئەزموونکردنی یه‌ که‌م توندوتیژی هه‌ر ئەم پشت‌گۆی‌خستن و فشار بۆ سه‌رکو‌تکردنی سروشته‌ ئی‌حساسیه‌یان بووه.

لایه‌نیکی دیکه‌ی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان، «لیتینه‌گه‌یشتن» یانه؛ به‌ گویره‌ی وته‌ی دیمانه‌له‌ گه‌ل‌کراوان، هه‌ر شتیک بێته‌ هۆی ره‌نجان و دلشکاوی پیاویک یان کو‌ریک ئەوه‌ به‌ جو‌ریک له‌ جو‌ره‌کان به‌ توندوتیژی له‌ قه‌له‌م ده‌دری، ته‌نانه‌ت هۆشدار و پشت‌گۆی‌خستنی په‌یتا په‌یتای مه‌عنه‌وی و مادی و «لیتینه‌گه‌یشتن» ی پیاوان که‌ به‌ شیوه‌یه‌کی زۆر ورد و به‌رب‌لاو‌ روو ده‌دات:

«هه‌ر شتیک بێته‌ هۆی ره‌نجان و دل‌ ئیشانی پیاوان یان کو‌ران یان ره‌گه‌زی نیر به‌ توندوتیژی داده‌نریت ... زۆترین توندوتیژی که‌ بینومه‌ تیغه‌گه‌یشتن له‌ ره‌گه‌زی نیره.» (همان، Pos ۹)

ئەم پشت‌گۆی‌خستنه‌ به‌تایبه‌ت له‌ به‌ستینی بنه‌ماله‌ و په‌یوه‌ندیی هاوسه‌ره‌کاندا به‌رچاوه؛ یه‌ کێک له‌ دیمانه‌له‌ گه‌ل‌کراوان ئامازه‌ به‌وه‌ ده‌کات:

«تینه‌گه‌شتنی [هاوسه‌ر]، هه‌موو پیاوه‌کان یه‌ک قسه‌ ده‌که‌ن، ده‌لێن ئیمه‌ شه‌که‌ت و ماندوو ده‌چینه‌وه‌ مال‌ه‌وه، ئەو [ژن] ده‌ست ده‌کا به‌ بۆله‌بۆل. هه‌موو ژنیک ده‌رحه‌ق به‌ میرده‌که‌ی وایه‌. ئەمه‌ش خۆی جو‌ریک له‌ توندوتیژییه‌.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۰، هه‌مید مرادی، Pos ۲۴).

هه‌روه‌ها له‌ بواری پیری و به‌سالا‌چوویی و تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی و گو‌شه‌گیری و پشت‌گۆی‌خستنی پیاوه‌ به‌ ته‌مه‌نه‌کاندا: «کاتیک پیاو گو‌شه‌گیر ده‌کری ... ئەمه‌ توندوتیژییه‌.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۱،

هه‌متا به‌رزگه‌ری، (Pos ۸۹).

یه‌کیک له‌ جوړه‌ دپاره‌ کانی توندوتیژی دژی پیاوان له‌م سالانه‌ی دواایدا توندوتیژی زاره‌ کییه‌ که‌ زیاتر له‌ په‌یوه‌ندییه‌ کانی نیوان ژن و میږد یان دایک و باوک دژ به‌ پیاوړو دده‌دات. سووکایه‌تیی زاره‌ کی و سهرزه‌نشتکردن و به‌راوردکردنی بیوچان له‌ گه‌ل پیاوه‌ سهرکه‌وتوو کانی دیکه‌ یان خزمانی تر به‌ توندی حورمه‌ت و شوناسی پیاوان تی‌ک ده‌رووخینی:

«به‌ کار هیچ‌ نایه‌ی، خوژگه‌ منیش وه‌ کوو هاوکاره‌ که‌م، وه‌ ک هاوړیکه‌م ... خوژگه‌ ئیمه‌ش وه‌ کوو کاکه‌ فلان که‌س قیلایه‌ کمان هه‌بوویه‌ ... به‌داخوه‌ تو هیچمان بو‌ ناکه‌یت ... هیچ‌ هه‌ولیک ناده‌ی ... تو هیچ‌ت پیناکری ... پینچ ساله‌ له‌ ئیلام ده‌رنه‌چووین ...». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸، مه‌هدی مؤتمیمی، Pos 27).

ئهم جوړه‌ توندوتیژییه‌ ده‌روونی و زاره‌ کییه‌ هه‌ستی “ناکارامه‌یی و پروپوچی” له‌ پیاواندا دروست ده‌کات. ئهو پیاوانه‌ی که‌ نه‌ک ته‌نهما به‌ده‌ست سهرکو‌تکرانی ئی‌حساسی و لی‌تینه‌گه‌یشتنه‌وه‌ ده‌نالینن، به‌لکو‌و په‌یتا په‌یتا سووکایه‌تیا پی‌ ده‌کری و له‌ گه‌ل که‌سانی دیکه‌ هه‌لده‌سه‌نگینرین و ته‌نانه‌ت گالته‌شیا پی‌ده‌کری‌ت.

له‌ هه‌ندی‌ک حالته‌دا ئهم زه‌خت و فشارانه‌ ده‌بنه‌ هو‌ی کاردانه‌وه‌ و شه‌رانگیزی پی‌چه‌وانه‌: پیاوی‌ک ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا:

«له‌ کو‌تاییدا بچرام ... مستیکم لیدا و کچه‌ که‌م ئهم دیمه‌نه‌ی بینی ... ئه‌وسا و ئیستاش دوا‌ی هه‌وت سال، هیشتا پی‌م ده‌لین، «تو ده‌ستوه‌شینی» ... واته‌ مه‌به‌ستم ئه‌وه‌یه‌ من جاری‌ک ده‌ستم وه‌شاندوه‌، به‌لام به‌ لیدان و ده‌ستوه‌شینی تو‌مه‌تبار کراوم.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۱، ئه‌میر موختاری، Pos 101).

ئهم ئه‌زمونه‌ نیشان ده‌دا که‌ چو‌ن سوو‌ری توندوتیژی، پیاوان ده‌خاته‌ ناو ته‌له‌ی ناونا‌توره‌ی کو‌مه‌لایه‌تیی “توندوتیژ” هوه‌؛ ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر پیاوان ته‌نهما جاری‌ک کاردانه‌وه‌یان هه‌بووی، ئه‌وا قه‌زاوه‌تکردن و ناوه‌نیتکه‌ی کو‌مه‌لایه‌تی هه‌ر زوو به‌رده‌وام ده‌بی‌ت.

سووکایه‌تیی سی‌کسی جو‌ری‌کی تری ئهم توندوتیژییه‌یه‌ که‌ هه‌م ژنان و هه‌م ده‌رووناس و راو‌یژکارانی هاوسه‌گری پش‌تراستی ده‌که‌نه‌وه‌. بو‌ نمونه‌ سه‌میره‌ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱، Pos 233) به‌ ئاشکرا ده‌لی که‌ له‌ رووی سی‌کسییه‌وه‌ سووکایه‌تی به‌ می‌رده‌ که‌ی کردوه‌ و ئه‌مه‌ش به‌شی‌کی باوی ژبانی خو‌ی و زو‌ری‌ک له‌و ژنانه‌یه‌ که‌ یان په‌یوه‌ندی سی‌کسی هاوته‌ریبیا هه‌یه‌ یان به‌ جو‌ری‌ک به‌رامبه‌ر به‌ می‌رده‌ کانیان که‌مه‌ترخه‌من و سهرکو‌تیا ده‌که‌ن. له‌ روانگه‌ی شاره‌زایانه‌وه‌ ئهم جو‌ره‌ سووکایه‌تی پی‌کردنه‌ نیشانه‌ی لاوازی پی‌که‌اته‌یی شوناسی پیاوان له‌ ناو کو‌مه‌لگای ئه‌م‌رویه‌:

«لاوا‌بوونی پیاوان له‌ کو‌مه‌لگه‌ی ئه‌م‌رویی یه‌ کی‌کی دیکه‌ له‌ نمونه‌ کانی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوانه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۱، دکتور می‌هرابی، Pos 10).

له‌ رووی پی‌که‌اته‌یه‌وه‌، سه‌ربازی ناچاری ده‌رکه‌وته‌یه‌کی دیکه‌ی توندوتیژی دژ به‌ پیاوانه‌. یاده‌وه‌رییه‌ گیردراوه‌ کانی چو‌ونه‌ سه‌ربازی ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌که‌ن که‌:

«دوو سالی ژيانت به هۆی سهر بازيبه وه به فيرۆ ده‌چيټ ... ئه‌و چاوه‌روانييانه‌ی که له‌سه‌ر کوران هه‌يه له‌رووی جه‌سته‌یی و له‌رووی به‌رپرسيارتييبه‌وه، ئه‌مانه هه‌موو زه‌ختی عه‌سه‌بييان له‌گه‌ڵه‌ و «دواي کۆتاييهاتنی خولی سهربازی ههر هيچ نه‌بي به‌و بازاری کار و هه‌لاوسانه‌وه بۆ ماوه‌ی ۸-۹ سال له‌ بازار وه‌دوا ده‌که‌ويت.» (ديمانه‌ی ژماره ۷، جه‌ليليان، Pos 26).

ئهم فشاره پيکهاته‌يه جگه له‌ده‌ستدانی ده‌رفه‌ته تا که که‌سييه کان، جوړيک له‌ وشکبوونه‌وه‌ی ده‌روونی و کۆمه‌لايه‌تیی بۆ پياوان به‌دواي خۆيدا ده‌هيټيټ.

له‌ بواری توندوتیژی سيکسيدا زۆر که‌يسی په‌شوکينه‌ر سه‌باره‌ت به‌ ده‌ستدریژی سيکسی بۆ سه‌ر کورانی مي‌رمندال يان لاوان و هه‌روه‌ها زيانه‌ قووله‌ کانی ئهم جوړه توندوتیژیيه له‌ ئارادايه. بۆ نموونه له‌ گيرانه‌وه‌يه کدا نه‌وجه‌وانیک دواي ئه‌وه‌ی ده‌ستدریژی ده‌کريته‌ سه‌ری، هه‌ره‌شه‌ی ئاشکراکردنی وېنه و فيديو‌ی ليده‌کري و بۆ ماوه‌يه‌کی زۆر له‌ وانه‌ کانی قوتابخانه‌دا وه‌دوا ده‌که‌وي و ئاره‌زووی خواردنی تیک ده‌چي و هه‌ول‌ی خۆکوشتن ده‌دات (ديمانه‌ی ژماره ۳۸، مه‌هدی مؤتميني، Pos ۱۵). ههر ئهم خه‌ساره‌تانه له‌ ناو گروپه‌ خه‌ساره‌لگرت‌ره‌ کانی وه‌کوو که‌سانی تره‌نس زيات‌ره؛ شايان فه‌راميني (ديمانه‌ی ژماره ۶۴، Pos ۱۳۳) باس له‌وه‌ ده‌کا که‌ چۆن که‌سيکی ديکه‌ی تره‌نس، به‌ هۆی ئه‌وه‌ی خانه‌واده‌که‌ی نه‌يانه‌پيشت نه‌شته‌رگه‌ری بکا و له‌ ماله‌وه‌ زيندانيان کردبوو، ئه‌ندامی نيرينه‌ی بري و ته‌نانه‌ت دواي ئهم برينداربوونی جه‌سته‌یی، بنه‌ماله‌که‌ی هيشتا ئاماده‌ نه‌بوون تره‌نسبوونی که‌سه‌که‌ قبوول بکه‌ن يان وه‌ک پيويست پشتيوانييان لي نه‌کرد، تا ئه‌و راده‌ی که‌ چاوديري پزيشکيه‌ که‌شی به‌ دوودلي و نابه‌دلييه‌وه ئه‌نجام درا و دواتر که‌سه‌که‌ تووشي گوشه‌گيرييه‌کی توند و خه‌مۆکی هات و به‌ ته‌واوی له‌ خانه‌واده و کۆمه‌لگا دا‌برا. ئهم گيرانه‌وه‌ که‌ له‌ زمانی شايان فه‌رامينييه‌وه وه‌رگيراه (ديمانه‌ی ژماره ۶۴، Pos 133) نه‌ک ههر پيشاندەری ئه‌وپه‌ری توندوتیژی پيکهاته‌یی و خيزانييه، به‌لکوو نيشان ده‌دا که‌ پياوانی خاوه‌ن شوناسی ره‌گه‌زيتي نابه‌و چۆن به‌ قوولي که‌رامه‌تيان ده‌شکي و هيو‌ا بۆ ژيان و شوناسی که‌سيان له‌ ناو ده‌چيټ. ئهم دۆخه‌ ته‌نانه‌ت له‌ گوشه‌گيري و سه‌رکوتی ده‌روونيش ده‌ترازي و ره‌هه‌ندگه‌ليک له‌ توندوتیژی «دامه‌زراوه‌یی» ئاشکرا ده‌کا که‌ تييدا که‌سی قوربانی ده‌گاته ئاستيک له‌ بيده‌سه‌لاتی که‌ تا که‌ ريگای ده‌ربازبوونی خۆی له‌وه‌دا ده‌بينی که‌ زيان به‌ جه‌سته‌ی خۆی بگه‌يټيټ.

ديمانه‌ کانی ديکه‌ش شيوازيکی هاوشيوه‌ی توندوتیژی دژی پياوان پشتراست ده‌که‌نه‌وه. مي‌ه‌دی مؤتميني (ديمانه‌ی ژماره ۳۸، Pos 15) به‌سه‌ره‌اتيک له‌ خه‌ستیی ويرانه‌کەری توندوتیژی سيکسی دژی کورانی مي‌رمندال ده‌گيريت‌ه‌وه که‌ ره‌هه‌نده‌ ده‌روونی و په‌روه‌ده‌یی و کۆمه‌لايه‌تیه‌ کانيان قوول و به‌رده‌وامن. ناوبراو روونی ده‌کاته‌وه که‌ دواي ئه‌وه‌ی قوتابييه‌ک له‌ پۆلی شه‌شه‌مدا، به‌ بيانووی هاورييه‌تی له‌ لايه‌ن کۆمه‌ليک له‌ هاوته‌مه‌نه‌ کانی فيل ده‌دری و ده‌ستدریژی ده‌کريته‌ سه‌ر، له‌ قوتابخانه‌ وانه‌ کانی به‌ باشی ناخوينی و گوشه‌گير ده‌بی و ئاره‌زووی خواردنی تیک ده‌چي و ته‌نانه‌ت هه‌ول‌ی خۆکوشتن ده‌دات، ئه‌و فشاره‌ ده‌روونييه‌ی که‌ له‌ ئه‌نجامی به‌ئەزموونکردنی توندوتیژی

سیکسی، ههستکردن به شهرمه زاری، دامای، ترس له به دناو بوون له قوتابخانه و قهزاهه تکران له لایه ن کهسانی دهو روبه ر ئه م میرمندا له به ره و لیواری دارمانی دهروونی په لکیش ده کات. ناوبراو له گیرانه وه کهیدا به روونی جهخت له وه ده کاته وه که:

“ههستی ده کرد له و قوتابخانه ئاماده ییه دا که رامه تی شکاوه و ئابرووی چووه و له راستیدا له ناو قوتابیان و دایک و باوکانی دیکه ی قوتابخانه دا ریسوا بووه.” (دیمانه ی ژماره ۳۸، مه هدی مؤئمیمنی، 15 Pos).

ئهم ئه زموونه تاله لایه نه قووله کانی توندوتیژی ئاشکرا ده کا که لایه نی به کومه ل و پیکهاته یی و دهروونی هه یه و هه ندیک جار لیکه وته کانی هه تا سالنیک و ته نانه ت هه تا کوتایی ته مه نی که سی قوربانی به رده وام ده بیئت. فشاری به هوی ترس له له قاودرانی توندوتیژی و بیپه ناھی و نه بوونی پشتیوانی کومه لایه تی و پزیشکی، سوورپکی داخراو له توندوتیژی و خوئازاری دروست ده کا که تییدا قوربانی به رده وام له ناو زوقمی گوشه گیری و ههستکردن به گوناح و تاوانباری و هوگری بو کوتاییهینان به رهنج و ئازاره کانیدا ده مینیته وه. په هه نده کانی دیکه ی توندوتیژی دژی پیاوان له دیمانه کانی دواتردا به نمونه ی «توندوتیژی سۆزداری و سیکسی» و «به ئامرازکردنی پیاوان یان کوران» روون ده کریته وه. بو نمونه عه لی نوورمحهمه دی (دیمانه ی ژماره ۴۸)، گیرانه وه یه کی شله ژینه ر له باره ی تافی مندالیی کوریک ده گیریتته وه که دایک و باوکی به هوی ئه وه ی له ده ره وه کاریان ده کرد، ئه و یان ده نارد بو مالی ژنیکی ته لاقدرای دراوسییان که مندالیکی بچووی هه بوو، و ئه م ژنه وه ک ئامرازیکی سیکسی به دکه لکی له م کوره کردووه. ئه وه ی عه لی نوورمحهمه دی به روونی جهختی له سه ر ده کاته وه ئه وه یه که ئه م توندوتیژییه شیای تیگه یشتن نییه و قبول ناکری: «ئهم منداله ی وه ک ئامرازیکی سیکسی به کار ده هینا ... پیم وایه ئه مه خراپترین جوړی توندوتیژییه ... ئه مه جوړیکه له توندوتیژی که جی قبولکردن نییه.» (دیمانه ی ژماره ۴۸، عه لی نوورمحهمه دی، 79-80 Pos)

ههروه ها دیمانه له گه لکراوانی دیکه باسیان له ده رکهوته نه شاراه و ئالۆزتره کانی توندوتیژی سۆزداری و سیکسی له په یوه ندییه کانی گه و ره سالاندا کردووه. له نمونه ی حسین زاده دا (دیمانه ی ژماره ۳۵، 163 Pos)، هاتووه که هاوسه ر یان هاوبه شی سۆزداری له وه ی که راسته وخۆ رپگری له سازکردنی په یوه ندی سیکسی ده کا، یان سیکس وه ک ئامرازیک بو سزا یان پاداشت به کار ده هینی، جوړیک له توندوتیژی شاراه و پووکیته ره که له گیرانه وه ی حسین زاده دا (دیمانه ی ژماره ۳۵، 163 Pos) روون ده کریته وه؛ واته پیاو به رده وام له هه لپه سیتردراوی له قبوونی سۆزداریدا ده بی و په یوه ندی سیکسیش نه ک وه ک زمانی عه شق و دوستایه تی، به لکوو وه ک کارتی فشار و ئامرازی کۆنترۆلکردن له دهستی لایه نی به رامبه ردا به کار ده هینریت. زور جار ئه م دۆخه به هوی جوړه کانی تری بیبه شکردنی سۆزداری و زاره کییه وه خراپتر ده بی، به تایبه ت کاتیک به سووکایه تی جهسته یی و سیکسی یان به راوردکردن له گه ل پیاوانی دیکه ده به ستریتته وه. جگه له

نموونه تاكه كه سيبه كان، ره‌هه‌ندى به كومه‌ل و پيگهاته‌يى توندوتيزى دژى پياوان له نموونه كانى وه كوو ناچار‌کردنى هه‌رزه‌كاران يان گه‌نجان بو ره‌فتار و رولّى نه‌خوازاو و تيكده‌رانه له ناو ژينگه‌ي قوتابخانه يان خيزاندا به روونى دياره. وه ك له راپورتى ژماره ۵۵ هاتوه، هه‌ندى گرووبى مي‌رمندال له سالانى بيچمگرتنى شوناسدا (ته‌مه‌ن ۶ بو ۸ سال يان سه‌ره‌تاي مي‌رمندالى) سه‌رچه‌شنه كانى رق و كينه، شه‌رانگيزى و سه‌ركوتكردن له گه‌وره‌كانه‌وه فير ده‌بن و دووباره‌ي ده‌كه‌نه‌وه. ئهم پرۆسه هه‌نديك جار دروستبوونى سوورى توندوتيزى گشتى لى ده‌كه‌وپته‌وه، وه ك كاتييك كه «له قوناغى ئاماده‌بيدا، كومه‌ل هه‌رزه‌كار مله‌وران هه‌ر گه‌ر كه‌زخوار ده‌كه‌ن»، كه ئه‌مه‌ش ده‌ركه‌وتنى نه‌خوشى راپايى، هه‌ستكردن به گوناخ و تاوان و شه‌رمه‌زارى و ستريسى به‌رده‌وامى به دواوه‌يه (پوخته له لاپه‌ره‌ي ؟؟؟؟).

له ئاستيكي ترى توندوتيزيدا، رووبه‌رووبوونه‌وه له‌گه‌ل هه‌موو جوړه كانى ئازاردانى سيكسى و ده‌ستدرىژى جه‌سته‌يى و ده‌روونى به‌رامبه‌ر به مي‌رمندالان و جه‌وانان، ده‌بيته‌ هو‌ي ئه‌وه‌ي پياوان يان كوران له رولّى نه‌خوازاو و ويرانكه‌ردا بيه «ئامراز». چه‌ندين نموونه له ديمانه كاندا ئهم ره‌نج و ئازاره ئاشكرا ده‌كه‌ن: له به‌ئامرازبوونى مندا لاي ژنيكى دراوسى كه ره‌فتارى سيكسى له‌گه‌لدا ده‌كات (گيرانه‌وه‌ي عه‌لى نوورمه‌مه‌دى، شماره ۴۸، Pos 79-80) هه‌تا ده‌گاته قوربانىبوونى كوره هه‌رزه‌كارىك كه هاوته‌مه‌نه‌كانى به هو‌كارى جوړاو جوړ (توله‌كرنه‌وه، چيز وه‌رگرتن، توله‌سه‌ندنه‌وه له وه ره‌فتارانه‌ي كه به خه‌يالى خو‌يان «ناشرين» سى سيكسيك) هه‌لده‌ستن به ئه‌نجامدانى توندوتيزى سيكسى يان ئازاردانى ده‌روونى ئهم كوره هه‌رزه‌كاره (ديمانه‌ي ژماره ۱۵، دكتور ناسر به‌خت، Pos 15-16).

له كوتاييدا ئهم كومه‌له گيرانه‌وه و داتايانه نيشان ده‌ده‌ن كه توندوتيزى دژى پياوان ته‌نيا له ره‌فتاره جه‌سته‌يه‌يه كاندا سنووردار نابيته‌وه؛ هه‌روه‌ها لايه‌نيك له سه‌ركوتكردى ئيحه‌ساسى، بيه‌شكردن، سووكايه‌تى پيكردن، به‌راوردكارى، زه‌خت و زورليكردن، ئازاردانى سيكسى، فشاره پيگهاته‌يى و دامه‌زراوه‌يه‌يه كان، و هه‌نديك جاريش توندوتيزى خو‌خواراو (له‌خودان و خو‌خورى) له خو ده‌گريه‌ت. ليكه‌وته‌كانى ئهم كومه‌له توندوتيزيه‌يه ده‌بيته‌ هو‌ي له دابراى توند، خه‌موكى، دابه‌زينى ئاستى نمره له قوتابخانه يان لاوازبوونى تواناي كارى پيشه‌يى، تيكچوونى په‌يوه‌ندييه خيزانى و كومه‌لايه‌تبه‌يه كان، مه‌يلى خو‌كوژى و يان په‌يوه‌ستبوون به سوورى دووباره‌بوونه‌وه‌ي توندوتيزى.

خالى گرینگ ليره‌دا ئه‌وه‌يه كه به پيى كو‌ي گيرانه‌وه‌ي به‌شداربووانى ئهم ليكو‌لينه‌وه و شيكاريى پسپوران (وه كوو دكتور ناسر به‌خت، شماره ۱۵، Pos 15-16)، تيگه‌يشتن له توندوتيزى دژى پياو پتوبستى به پيناسه‌كرنه‌وه‌يه كه كه هه‌موو لايه‌نه ده‌روونى، سوژدارى، سيكسى، ئابوورى، پيگهاته‌يى و كومه‌لايه‌تبه‌يه كان بگريته‌وه و خو‌ي له ده‌رخستنى ده‌ره‌كيى توندوتيزى فيزيكى قه‌تيس نه‌كاتوه. ئهم تيگه‌يشتنه‌ نو‌يه‌يه ده‌توانى وه ك بنه‌مايه‌ك بو دارشتنى سياسه‌تى

پشتیوانی و دهستیوه‌ده‌ری پسیپورانه له‌به‌ر چاو بگیریٔ؛ چونکه‌ته‌ن‌ها به‌گؤیگرتن له‌گیرانه‌وه‌ی ژیاو و فره‌لایه‌نه‌ی پیاوان و کوران زهمینه‌ بو‌به‌دی‌هینانی مافه‌کان و چاکسازیی ده‌روونی و شکاندنی سووری توندوتیژی ئاماده‌ ده‌بیٔ.

وه‌ک له‌گیرانه‌وه‌کانی سه‌روه‌ده‌ جه‌ختی له‌سه‌ر کرا، به‌فه‌رمی ناسینی هه‌موو لایه‌نه‌ ئاشکرا و شاراه‌وه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان و هه‌ل‌دان بو‌پیناسه‌کردنه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان له‌چه‌قی سیاسه‌ت‌دانان و لیکۆلینه‌وه‌ و ده‌ستیوه‌ردانی کۆمه‌لایه‌تی زۆر پێویسته‌، چونکه‌ که‌له‌ که‌بوونی ئه‌م ئه‌زموونه‌ پر له‌ توندوتیژیانه‌ - له‌ سه‌رکؤکردنی ئی‌حساسات و سووکایه‌تی پیکردن و هه‌له‌سه‌نگاندنی به‌رده‌وامه‌وه‌ بگه‌ره‌ ده‌گاته‌ پشتگؤیخستنی ئابووری، زه‌خته‌ پیکهاته‌بیه‌کانی وه‌کوو سه‌ربازی، ئازاردان و ده‌ستدریژی سیکسی و ته‌نانه‌ت کاره‌ساته‌کانی په‌یوه‌ست به‌ شوناسی ره‌گه‌زیتی و خؤازاری - نه‌ک ته‌ن‌ها ده‌بیته‌ هو‌ی پچرانه‌ تاکه‌ که‌سی و خانه‌واده‌بیه‌کان، به‌لکوو به‌ستی‌نیکی به‌ربلاوی ره‌نج و گؤشه‌گیری لیده‌که‌ؤیه‌وه‌ که‌ هه‌موو پیاوان له‌ تافی مندالییه‌وه‌ هه‌تا هه‌ره‌تی پیری ده‌گریته‌وه‌. به‌گؤیه‌ی وته‌ی یه‌کیک له‌ دی‌مانه‌له‌ که‌لکراوان:

«ئ‌ه‌م سووکایه‌تی پیکردن و لیتینه‌گه‌یشتنه‌ رؤینی رؤانه‌ی ژیا‌نی پیاوانه‌ ... خؤزگه‌ رؤیک ده‌بوو که‌سیک له‌ پیاوان تی‌بگا و شتیکیان بو‌بکات.» (دی‌مانه‌ی ژماره‌ ٦٣. دی‌مانه‌ی گرووی له‌گه‌ل هاو‌لاتیانی ئاسایی، Pos 10).

هه‌روه‌ها گیرانه‌وه‌کانی توندوتیژی پیکهاته‌یی و دامه‌زراوه‌یی، له‌وانه‌ش سه‌ربازی ناچاری و فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تی و پیشه‌بیه‌کان، ؤینه‌یه‌کی رؤشن له‌ به‌ستی‌نه‌ پیکهاته‌بیه‌کانی توندوتیژی ده‌خه‌نه‌ روو:

«پیاوه‌کان، ته‌ن‌ها به‌ هو‌ی ره‌گه‌زه‌ که‌یانه‌وه‌، ناچارن له‌و سوورانه‌دا رؤل بگیری‌ن که‌ ده‌رفه‌تی گه‌شه‌کردن و هیوا و ته‌نانه‌ت ژیا‌نیان لی‌ زه‌وت ده‌کات.» (دی‌مانه‌ی ژماره‌ ٧. جه‌لیلیان، Pos ٢٦).

شاره‌زایان پیاوان وایه‌ کاتی ئه‌وه‌ هاتوو‌ه‌ که‌ روانگه‌ی سه‌باره‌ت پرسی توندوتیژی دژی پیاوان له‌ چوارچێوه‌ی تاکره‌هه‌ندییه‌وه‌ تی‌په‌ر بی‌ و ببیته‌ هو‌ی ناسینیکی فره‌ئاست و سیستماتیکی که‌ په‌یوه‌ندی به‌ بواره‌ کۆمه‌لایه‌تی - ده‌روونی و جێنده‌رییه‌کانی دیکه‌وه‌ هه‌بیٔ (دی‌مانه‌ی ژماره‌ ١٥. دک‌تۆر ناسره‌به‌خت، Pos 16 و شماره‌ ١١. دک‌تۆر می‌ه‌راه‌بی، Pos 10). گیرانه‌وه‌ ژیاوه‌کان وریامان ده‌که‌نه‌وه‌ که‌ پێویستیان به‌ گؤیگرتن و تی‌گه‌یشتن و سه‌رنجدان به‌ لایه‌نه‌ نه‌بینه‌راوه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوانه‌، بو‌ئ‌ه‌وه‌ی ره‌نگه‌ رؤیک بی‌ سیاسه‌ت‌دانانی پشتیوانیکردن و به‌ستی‌نسازیه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان بتوانی ؤیرای ریگریکردن و که‌مکردنه‌وه‌ی ئه‌م جو‌ره‌ توندوتیژیانه‌، ژیا‌نی سو‌زداری و ده‌روونی پیاوان به‌ره‌و پێش ببا و چاکی بکاته‌وه‌.

به‌م شێوه‌ ئه‌و پیناسه‌ی که‌ له‌ دلی ئه‌م گیرانه‌وانه‌ و بو‌چوونه‌کانی پسیپورانه‌ هه‌ل‌ده‌قولی، ؤینه‌یه‌کی فره‌هه‌ند و تؤی‌به‌ند و تی‌که‌ه‌ل‌کیشراوی توندوتیژی له‌ دژی پیاوانه‌: توندوتی‌یه‌ک که‌ ته‌نیا له‌ ره‌فتاری فیزیکی یان ئازاردانی زاره‌کیدان سنووردار نابیته‌وه‌، به‌لکوو له‌ ژێرخانه‌ فره‌ه‌نگیه‌کان، نۆرمه‌ گشتیه‌یه‌کان، رؤله‌ جێنده‌رییه‌کان، په‌یوه‌ندی هه‌وسه‌ریتی و دایک و باوکی،

پیکهاته په‌روه‌ده‌ییه‌کان و سیسته‌مه‌کانى سه‌ربازى زۆره‌ملی، و هه‌روه‌ها له به‌ستینه‌شاراوه‌تره‌کانى وه‌کوو خۆلۆمه‌کردن و خۆبه‌که‌مزاین و ته‌نانه‌ت خۆئازاریدا ره‌گ و ریشه‌ی دا‌کوتاوه. ته‌نیا ئه‌گه‌ر ئه‌م واقعیه‌فره‌لایه‌نه‌به‌هه‌ند وه‌ربگیرى و هه‌مه‌لایه‌نه‌سه‌یر بکړی، ده‌توانین بیژن ترووسکاییه‌ک بۆ رزگاربوونى پیاوان له سووړى سه‌رکوت و سووکایه‌تى پیکردن و بى‌دالده‌یى به‌دى ده‌کړیت. که‌واته شیکاریى زانستى بۆ توندوتیژی دژی پیاوان ده‌بى به‌ره‌و تیگه‌یشتنیکى قوول و ورد له‌مه‌ر گیرانه‌وه‌ ژیاوه‌کان و ئه‌زموونى راسته‌وخۆ پیاوانمان ببا و به‌پشتیوانى تیۆرى و لیکۆلینه‌وه‌یى پسپۆران و شاه‌زایان به‌ره‌و واقعیه‌بانه‌تربوون بمانبا و به‌ره‌و بوونه‌ ژیرخانیک بۆ دانانى سیاسه‌تى پشتیوانى و چاکسازىخوازانه‌هه‌نگاو بنى، به‌جۆریک که‌ وێرای پیشگرتن له‌ دووباره‌بوونه‌وه‌ی توندوتیژی، بتوانین پرۆسه‌ی ساریژکردنه‌وه‌ی ده‌روونى و کۆمه‌لایه‌تى پیاوان له‌ ناو ژینگه‌ی ئیستای ئیراندا ده‌ست پیکه‌ین.

جگه‌ له‌وه‌ش ئه‌وه‌ی له‌ گیرانه‌وه‌ به‌لگه‌مه‌ند و سه‌رنجه‌کانى ئه‌م لیکۆلینه‌وه‌دا ده‌رده‌که‌وى ئه‌وه‌یه که‌ زۆریک له‌ پیاوان ته‌نانه‌ت ناتوانن ئه‌زموونه‌ ئازاربه‌خشه‌کانى توندوتیژی خۆیان ده‌ربهرن یان به‌بى‌باهه‌خ و هه‌یچی ده‌زانن و پێیان وایه‌ بۆ گیرانه‌وه‌ نابى، ئه‌م سه‌رکوتکردن و بیده‌نگیه‌خۆی به‌شیک له‌ سووړى درێژخایه‌نى توندوتیژی به‌رده‌وام به‌ره‌م ده‌هینریته‌وه. وه‌ک ئه‌مه:

«چه‌ند جار بینوته‌ پیاویک بگری یان لای که‌سیک باسى سه‌ختى و ته‌نیاى خۆی بکات؟»
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۳. چاوپیکه‌وتنى گروپى له‌ گه‌ل هاو‌لاتیانى ئاسایى، Pos 11)

که‌ به‌ روونى شکاندنى ئه‌م بیده‌نگیه‌ زۆره‌ملیه‌ نیشان ده‌دات. له‌ گفتوگۆکانى دیکه‌دا، ئه‌زموونه راسته‌وخۆکانى توندوتیژی ئابوورى و رۆله‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌ چه‌قبه‌ستوه‌کان زه‌ق ده‌کړینه‌وه، بۆ‌نموونه کاتیک باسى کۆلبه‌رى و بارودۆخه‌ ئابووریه‌ پر له‌ سووکیه‌ که‌ی ده‌کړی:

«له‌ کوردستان دیارده‌یه‌ کمان هه‌یه‌ به‌ ناوى کۆلبه‌رى ... ئه‌م قوربانیه‌ پیاوانن ... کۆمه‌لگا پیاوانى کردوه‌ به‌ به‌رپرسارى دابینکردنى بژیوی ژيان.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸_ مه‌هدى مؤتمینى، Pos 100) و هه‌روه‌ها «به‌ که‌مترین حه‌قه‌ده‌ست ... ناچاره‌ خۆی بۆ ئه‌نجامدانى هه‌موو کاریک بشکینیته‌وه ... حورمه‌ت‌یان زۆر خراپ ده‌شکیت.» (هه‌مان، Pos 23).

ئه‌زموونه‌ دووباره‌بووه‌کانى وه‌کوو هه‌ستکردن به‌ سووکى له‌ ناو خانه‌واده‌ و زیاده‌بوونى فشارى ژن و منداڵ وای لى‌ ده‌کا بیه‌ر له‌ نه‌ه‌یشتنى خۆی و ئاره‌زووى خۆکوشتن بکا و ئه‌م زنجیره‌ زۆر له‌ گیرانه‌وه‌ی «کاتیک پروبه‌رووى ئه‌و جۆره‌ قسانه‌ ده‌بمه‌وه‌ ئاواتى مه‌رگ ده‌خوازم ...» زه‌ق و به‌رچاوه (هه‌مان سه‌رچاوه).

هه‌روه‌ها له‌سه‌ر ئاستى په‌یوه‌ندیه‌ هاوسه‌ریتى و سۆزداریه‌ کاندا، ده‌رکه‌وته‌ی جۆراوجۆرى توندوتیژی به‌دى ده‌کړی، له‌وانه‌ سووکایه‌تى، سه‌رکونه‌کردن، شکانى که‌رامه‌ت و حورمه‌ت، گۆشه‌گیرى و به‌کاره‌ینانى ئامرازانه‌ی سیکس. زۆریک له‌م گیرانه‌وانه‌ ئامازه‌ به‌وه‌ ده‌که‌ن که‌ پیاوان هه‌رشیکى به‌رده‌وامى تۆمه‌تبارکردن و بێ‌متانه‌یى و نه‌بوونى پشتیوانى سۆزدارى به‌ئه‌زموون

ده کهن و ئهم ديارده به تايهت کاتيک له گه‌ل چاوهر وانييه ناواقيع بينييه کان و فشاره کومه لايه تي - ئابوورييه کان تیکه‌ل ده‌یی، پانتا و قوولایی توندوتیژی زیاتر ده‌کات:

«پیم ده‌لی خوا یا ئیمه بکووژی یان تۆبباتهوه ئیمه چهنده به‌دبه‌ختین که تۆباوکمانیت ... و من ئاواته‌خوازی مه‌رگم ...» (هه‌مان سه‌رچاوه). له کۆتاییدا، زۆره‌ملی پیکهاته‌یی وه‌کوو چوونی پیاوان بۆ سه‌ربازی (دیمانه‌ی ژماره ۷. جه‌لیلیان، Pos 26)

وه‌ک یه‌کیک له‌ نموونه‌کانی توندوتیژی که ته‌نیا ره‌گه‌زی نیر ده‌کاته ئامانج، به‌رده‌وام به‌رهه‌م ده‌هینرێته‌وه و له‌گه‌ل فشاره دامه‌زراوه‌ییه‌کانی دیکه‌دا، پیاوان له‌ ئه‌گه‌ری گه‌شه‌کردنی ده‌روونی و کومه‌لایه‌تی بیه‌ش ده‌کات.

خاڵیکی سه‌ره‌کی له‌ شیکردنه‌وه‌ی ئهم گیرانه‌وانه و بیرکردنه‌وه له‌م ئه‌زمونه ژیاوانه ئه‌وه‌یه که توندوتیژی دژی پیاوان ته‌نیا ديارده‌یه‌کی تاکه‌که‌سی یان خانه‌واده‌یی نییه، به‌لکوو واقیعیکی قوولی پیکهاته‌یی و فره‌هه‌نگییه که له‌ گشتیته‌ی په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لات و سه‌رچه‌شنه کومه‌لایه‌تییه‌کان و دابه‌شکردنی سه‌رچاوه ئابووری و سۆزدارییه‌کاندا درېژ ده‌بێته‌وه. ئهم توندوتیژییه نه‌ک به‌ نه‌هینیکاری و نکۆلی لیکردن به‌لکوو ته‌نها له‌ ریگه‌ی ناسینی بابه‌تیانه و راهینان و پیناسه‌کردنه‌وه‌ی سیاسه‌تی پشتیوانی و دروستکردنی به‌ستینیک بۆ گفتوگو و له‌قاودانی ئه‌زمونه راسته‌قینه‌کان کهم ده‌بێته‌وه. له‌م ڕوه‌وه پێویسته‌ توێژهران و چالاکانی کومه‌لایه‌تی به‌ وه‌سواس و قوولی و وردبینییه‌وه گیرانه‌وه‌ی پیاوان کۆبکه‌نه‌وه و شیکاری بۆبکه‌ن بۆ ئه‌وه‌ی ئاسۆیه‌کی فره‌توێژ و واقیعیانه‌ سه‌بارت به‌ توندوتیژی دژی پیاوان وێنا بکه‌ن و ده‌رفه‌ت بۆ ده‌ستیه‌ردان و چاره‌سه‌ری پسپۆرانه و پیکهاته‌یی بره‌خسیت. ئهم کاکلی گیرانه‌وه‌ چر و پر و په‌رشوبلاوه و ئه‌زمونی رۆژانه‌یه ئه‌گه‌ر ببێته ده‌نگیکی گشتی و له‌ لایه‌ن سیاسه‌تدانه‌ران و کومه‌لگاوه‌ بیه‌ستری، ئه‌وا ده‌توانی زه‌مینه‌یه‌ک ساز بکا که تییدا روانگه‌ی گشتگیر و داخوازی دادپه‌روه‌ری جینده‌ری و له‌ کۆتاییدا که‌مبونه‌وه‌ی ره‌هه‌نده‌ شاراو و دياره‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان له‌ ئیراندا پێویستی به‌ ناسین و دووباره‌ پێداچوونه‌وه و به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی هه‌مه‌لایه‌نه‌ی ره‌گ و ریشه‌ فه‌ره‌هه‌نگی، پیکهاته‌یی و نیوان‌که‌سییه‌کانی ئهم ديارده‌یه. یه‌که‌م، زۆر پێویسته که گیرانه‌وه‌ی پیاوان سه‌بارت به‌ به‌ئه‌زمونکردنی توندوتیژی - له‌ سه‌رکو‌تکردنی ئیجساسی و پشتگوێخراوه‌ بگه‌ره‌ هه‌تا ده‌گاته‌ سووکایه‌تی پیکردن، تۆمه‌تبارکردن، فشاره ئابوورییه‌کان، رۆله‌ ره‌گه‌زیتیه‌یه زۆره‌ملیکان، توندوتیژی دامه‌زراوه‌یی وه‌کوو سه‌ربازی ناچاری، ئه‌زمونه‌ کاره‌ساتباره‌کانی که‌سانی تهرنس و ئیل‌جی‌بی‌تی (ناه‌اوسانان یان ره‌گه‌زگۆراوان) و له‌ کۆتاییدا، فۆرمه‌ ئاشکرا و شاراو‌ه‌کانی خو‌ئازاری و تیکچوونی ده‌روونی - به‌ شه‌فافیه‌تی زیاتره‌وه‌ خه‌لکی لێ ئاگادار بکریته‌وه. وه‌ک له‌ گیرانه‌وه‌ راسته‌وخۆ‌کانی دیمانه‌له‌گه‌ل‌کراواندا زه‌ق و ئاشکرا بوو، زۆربه‌ی پیاوان که به‌ هۆی نۆرمه‌ باوه‌کان و ترس له‌ قه‌زاوه‌تکران و نه‌بوونی پشتیوانی، خۆیان له‌ ده‌ربڕینی ئهم ره‌نج و ئازاره‌ به‌دوور ده‌گرن و

ئەم نەپىنكارىيە نەك ھەر كىشەيەكى تاكەكەسى بەلكوو خەسارەتتىكى كۆمەلەيتى بەردەوامە. لەسەر ئاستى سىياسەتدانان و دامەزراو پالپىشتەكان، پىويستە لەسەر بنەماى واقعە ژىاوەكان چوارچىوئەكى نوپى پىشتىوانى ئامادە بىرى، گروپە ئامانجەكان گىتوگۇيان لەگەل بىرى و پەرەپىدانى تېگەشتىكى فرەئاست لە توندوتىژى دژى پىاوان بىتە تەوەر و چەقى سەرنج. پىويستە ئەم چوارچىوئە بە بەشدارى پىسپورىنى بوارەكانى دەرۋونناسى، يارىدەدەرىپى كۆمەلەيتى، ياسا، كۆمەلناسى و بەتايىبەت لەسەر بنەماى گىرەنەوئە بەلگەى قوربانىيەكان گەلەلە بىرى بە جۆرىك كە نەك تەنھا لەسەر پىشگرتن، بەلكوو لەسەر بەتوانا كىرگەن و گەراندەنەوئە ھەستى بايەخداربوونى تاكەكەسى و گىشتى بۇ پىاوان چىر بىنەو. رۆلى ھاوكتى پەرۋەدەى خانەوادەى، مىدىا، سىستەمى پەرۋەدەى و چالاكانى كۆمەلەيتى لە بەزاندنى تابۇكان و بەفەرمى ناسىنى ھەموو جۆرەكانى توندوتىژى كارىكى زۆر گرینگە؛ چونكە بەشىكى زۆر لەرەگ و رىشەكانى توندوتىژى لە پىرۋەسى بە كۆمەلەيتىوون و فىرۋونى گروپى و بەرھەمەننەوئە نەزانى و نكۆلىكرىندا بىچم دەگرىت.

ھەر لەم ئاراستەدا، پىويستە دابىنكرىنى شوپىنى سەلامەت بۇ دەرپرېنى ئەزمونە ژىاوەكانى پىاوان، پەرەپىدانى ناوئەندەكانى راوېژكارى پىسپورى بە روانگەيەكى ئاگادار لە جىندەرى و ھەستىار بە پىداوېستىيەكانى پىاوان، و پالپىشتى دەرۋونى، ياساى و كۆمەلەيتى لە قوربانىيەكان كارى لە پىشەنە بىت. لىكۆلىنەوئەكانى ۋەكوو ئەم توپىزىنەوئە دەرپەدەخەن كە زۆرىك لە پىاوان ئەگەر فەزايەكى سەلامەت و ھاوسوزانە و بى قەزاوەتكرىن بدۆزىنەوئە ئەزمونەكانىيان ھاوبەش دەكەن و ئەم دەرپرېن و بىستەنەيەكەم ھەنگاۋ بۇ شكاندى سۈورى توندوتىژى و بىناننەوئە شوناسى قوربانى و دووبارە ئافرانەوئە ھەلەكانى ئومىد و كىرەدى چالاكانەيە.

بە ئاۋراندەوئە لە گىرەنەوئەگەلى ۋەكوو «پىاوان نابى ئىچساسىيان ھەبىت». (دىمانەى ژمارە ۶۳، Pos 11)، «كۆلبەرى و سووكايەتتى ئابۋورى تەنھا ھى پىاوانە» (دىمانەى ژمارە ۳۸، Pos 100)، يان ئەو بىرەنە قوۋلە سۆزدارى و جەستەبىيەنى كە لەلايەن پىاوانى تەرنس و ئەو پىاۋە ھەرزەكارەكانەوئە دەگىردىنەوئە كە قوربانىيە توندوتىژى سىكسىن، (دىمانەى ژمارە ۶۴، Pos 133 و شمارە ۳۸، Pos ۱۵)، دەبىنەن كە كىلىلى كەمكرىنەوئە نەھىشتىنى ئەم توندوتىژىيەنە سەرەتا لەسەر ئاستى ناسىن و پاشان لەسەر ئاستى گىتوگۇى كراۋە و سىياسەتدانانى ھەقىقەتەتەوئە. بۇيە دىرژەدان بە لىكۆلىنەوئە قوۋل و چۆنايەتى، راھىنانى گىشتى سەبارەت بە سىروشت و لىكەوتەكانى توندوتىژى دژى پىاوان، و پىشتىوانى پىكەتەيى و پىسپورى لە پىاوان، دەبىتە پىشمەرجى ھەر چەشەنە گۆرانكارىيەكى جىددى و بەردەوام لە بۋارى كەمكرىنەوئە توندوتىژى دژى رەگەزى نىر لە ئىراندا. لەم بەينەدا دىرژەدان بە پىرۋەسى لىكۆلىنەوئە، بەلگەمەندكرىنى ئەزمونە ژىاوەكان و گىرەنەوئە راستەۋخۇكان، و ھەرۋەھا بەشدارى چالاكانەى پىاۋە زىنانلىكەوتوۋەكان لە پىرۋەسى شىكرىنەوئە و بىرپاردان، دەتوانى وردە ئەم دىاردە لە پەرۋەزى نكۆلى لىكرىن و بىدەنگىيەوئە بەرۋە چەقى سەرنجى كۆمەلەيتى و دامەزراۋەى بگوازىتەوئە. بەم پىيە شىكارى چۆنايەتتى داتاكانى دىمانەكان

نیشان ددها که به شیک له ریځای به رنګار بوونه وهی توندوتیژی بریتیه له به هیزکردنی پیاوان بۆ ده برېښی ههسته کانیان و گه ږان بۆ پشتیوان و پساندنی زنجیره ی تابو و نورمه کانی توندوتیژی په گه زیتۍ. به تاییه ته و گپړانه وانه ی که قوولایی قهیرانه سۆزداری و دهر وونیه کان له قواو ددهن - وه کوو ده برېښی مه یلی خوکوژی له لایه ن و پیاوانه ی که به هوی زهختی سووکایه تی تابووری و به راوردکردن و سه رزه نشترکان له لایه ن مندا ل و ژنه کانیانه وه فشاریان له سه ره (بۆ نمونه، شماره ۳۸، مه هدی مؤتمیمی، Pos ۲۳) - و ئاشکرای ده کا که حکومته ته نه ا نابی سه رنجی له سه ر ریگریکردن له توندوتیژی فیزیکی و جهسته یی بی، به لکوو پیویسته دهستیوهردانی دهر وونی - کومه لایه تی توندوتو ل بی و سه ر بخری، ئهم دهستیوهردانه دهر وونی - کومه لایه تییه ئهمانه: دامه زاردنی خزمه تگوزاری دهر وونی بۆ پیاوه زیانلیکه و توهو کان، ئاگادار کردنه وه ی رای گشتی بۆ که مکردنه وه ی نورمه بیده نگه ره وه کان و پیناسه کردنی پرژوهی په روه ده یی درېڅایه ن له سه ر ئاستی قوتابخانه و زانکو و میدیاکان.

هه روه ها پیویسته به هه ندوه رگرتنی جوړه هه مه چه شن و هه ندیک جار نه بینه راوه کانی توندوتیژی - وه کوو سه رکو تکردنی هه ست و ئی حساس، ئازاردانی زا ره کی، توندوتیژی تابووری (که نمونه رۆشنه کی دیارده ی کولبه رییه؛ ژماره ۳۸، Pos 100)، شکاندنی که رامه تی پیشه ی پیاو، ناچارکردن به قبوولکردنی رۆلی نه ریتی یان ئاسایی، فشاری سیکسی و پشتگو یخستنی سۆزداری له په یوه ندیه خیزانییه کان، و سووړی په یتا په یتای سه رکونه کردن و سووکایه تی - بخرینه ناو کاری سیاسه تدانه ران و زانکو کانه وه. ئهموونه تاله کانی زیانه توند و درېڅایه نه سیکسی و شوناسییه کان، وه کوو خو ئازاری تړه نسه کان به هوی په تکردنه وه و نکولی کرانیان له لایه ن بنه ماله وه (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان قه رامینی، Pos ۱۳۳) یان توندوتیژی سیکسی و شوناسی له هه رزه کاراندا (دیمانه ی ژماره ۳۸، Pos 15 و شماره ۴۸، Pos 79-80) ده لاله ت له سه ر ئه وه ده کا که گرینگیدان به گروه په تاییه ته کان و دارشتنی سازوکاریکی پشتیوانی پیسپورانه بۆ قوربانانی توندوتیژی کاریکی پیویسته.

کوبه ندی و ته ی پیسپورانی وه کوو د. ناسر به خت (دیمانه ی ژماره ۱۵، Pos 15-16) و دکتور میهرابی (دیمانه ی ژماره ۱۱، Pos 10) ئه وه یه که رزگار بوون له سووړی توندوتیژی دژی پیاوان، ته نیا کاتیک مه یسه ر ده بی که: یه که م، په هه نده شا راوه کانی توندوتیژی بناسرین؛ دووه م: له سه ر به ستینی وشیاریی گشتی و راهینانی به رفراوان تیشک بخرینه سه ر گپړانه وه تا که که سی و به کومه له کان؛ سییه م، دهستیوهرده ر گشتگیره کان له سه ر ئاستی خانه واده، په روه رده و سیسته می یاسایدا گه لاله و جیبه جی بکری ن و له سه ر ته وه ری گوینگرتن و به فه رمی ناسینی په نج و ئهموونی ژباوی پیاوان بیت. ئه گه ر ئهم ریگایه به رژی و به رده وامی و به دوور که و تنه وه له کلیشه جینده رییه کان درېژه ی پی بدری، ده توانین ئومید له سه ر ئه وه هه لېچنین که په هه نده زوره کانی توندوتیژی دژی پیاوان به شیوه ی به رچاو که م ده بیته وه و ته ندروستی دهر وونی - کومه لایه تی گه شه ده کات، پرۆسه یه ک که نه ک ته نیا بۆ داده روه ری جینده ری، به لکوو بۆ ته ندروستی و داینامیزی ته وای کومه لگای

کۆبه‌ندی و پیناسه‌ی گشتگیر بۆ توندوتیژی دژی پیاوان

له‌سه‌ر بنه‌مای شیکارییه‌کی قوولی کۆی داتای دیمانه‌کان و تیکه‌لکردنی ئەم داتایانه له‌گه‌ڵ روانگه‌ی پسپۆران، پیناسه‌ی هه‌مه‌لایه‌نه و بنه‌ره‌تی بۆ «توندوتیژی دژی پیاوان» ده‌بی ماوه‌رای روانگه‌ کلاسیکیه‌کان و ته‌نیا فیزیکیه‌کان بۆ و ده‌بی هه‌موو ئاسته‌ شاراو و ئاشکراکانی توندوتیژی له‌ خۆ بگریت. توندوتیژی دژی پیاوان له‌ ناو کۆمه‌لگه‌ی ئیرانیدا، به‌ پێی به‌لگه‌ گیرانه‌وه‌یی و تیورییه‌کان، دیاردیه‌کی فره‌ره‌هند و نیوان‌کەسی و پیکهاته‌یه‌یه که کۆمه‌لیک کرده‌وه، کردار، یان ته‌نانه‌ت رانه‌په‌راندنی ئەو ئه‌رکانه له‌ خۆ ده‌گرێ که ده‌بیته‌ هو‌ی سووکایه‌تی پیکردن، وه‌ده‌رنا، هه‌یچۆکه‌کردن، سه‌رکوتکردنی ئیحساسات، بۆ که‌لک پيشاندان، ناچارکردن، به‌راوردکردن، و ئازاردانی ده‌روونی، ئابووری، سۆزداری، سیکسی، کۆمه‌لایه‌تی و یان مه‌عنه‌وی له‌ پیاوان. ئەم دیارده هه‌م ره‌فتاری چالاک (وه‌کوو سووکایه‌تی پیکردنی راسته‌وخۆ، بێ‌پێزی پیکردن، هه‌ره‌شه‌ لیکردن، لیدان، ئازاردانی ئابووری، ده‌ستدریژی سیکسی، تۆمه‌تبارکردن، و به‌راوردکردنی په‌یتا په‌یتا له‌ گه‌ڵ دیتران) و هه‌م ره‌فتاری پاسیفا‌نه و رانه‌په‌راندنی ئه‌رک (وه‌کوو پشتگو‌یخستنی سۆزداری، پشتگو‌یخستنی پیداو‌یستیه‌کان، نکۆلی یان به‌ هه‌یچۆکه‌زانیی پێگه‌ی پیاو و ئاره‌زووه‌کانی، تاران‌دن و گو‌شه‌گیرکردن، رێگری له‌ پالپشتی کۆمه‌لایه‌تی یان ده‌ربڕینی ئیحساس و پشتگیریکردن یان نه‌بینینی هه‌ول و سه‌رکه‌وتنه‌کانی پیاوان) له‌ خۆ ده‌گریت؛ به‌ جو‌ریک که‌ پیاوانی قوربانی به‌رده‌وام رووبه‌رووی هه‌ستکردن به‌ ناته‌واوی و بێ‌زاری و شه‌رمه‌زاری و گو‌شه‌گیری کۆمه‌لایه‌تی و سۆزداری ده‌بنه‌وه. ئەم سووره‌ ده‌توانی له‌ بچوو‌کت‌ترین ره‌فتاره‌کانی رۆژانه‌وه ده‌ست پێکا وه‌کوو نکۆلی لیکردن و گالته‌کردن به‌ ئیحساساتی پیاو (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۳، Pos 11)، به‌هه‌نده‌رنه‌گرته‌ی هه‌ول و پیداو‌یستیه‌ی ئابووری یان سۆزدارییه‌کانی پیاو (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸، Pos 23 و، Pos 100)، به‌راوردکاریی وێران‌کەر و سووک (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۳، ئە‌لا ره‌زا، Pos 64)، هه‌تا ده‌گاته‌ توندوتیژی توندی جه‌سته‌یی، سیکسی یان مه‌عنه‌وی وه‌کوو خو‌ئازاری یان هه‌ول‌دان بۆ خو‌کوژی (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۴، شایان وه‌رامینی، Pos 133 و ژماره‌ ۳۸، مه‌هدی مؤتمیمی، Pos 15). له‌م پیناسه‌دا نه‌ک ته‌نها کرده‌وه‌ ئاشکرا و کردارییه‌کان، به‌لکوو بۆ کرداری و پالپشتی نه‌کردنی پیاو و چاو‌دێ‌رینه‌کردنی (له‌ لایه‌ن خانه‌واده، کۆمه‌لگا یان دامه‌زراوه‌کان) هه‌ره‌شه‌ له‌سه‌ر ته‌ندروستی و که‌رامه‌تی پیاوان ده‌کا و ده‌یانخاته‌ به‌رده‌م سووری برینه‌ ده‌روونی و سۆزداری و کۆمه‌لایه‌تی و ته‌نانه‌ت زیانه‌ درێژخایه‌نه‌ جه‌سته‌یی و مه‌عنه‌وییه‌ کانه‌وه. هه‌ر به‌م پێیه له‌ روانگه‌یه‌کی گشتگیردا توندوتیژی دژی پیاوان، به‌ره‌مه‌ی کارلیکی لایه‌نه‌ تاکه‌کەسی و خیزانی و کۆمه‌لایه‌تی و دامه‌زراوه‌یه‌یه کانه‌ و ته‌نیا به‌ ناسینی هه‌موو لایه‌نه‌ شاراو و ئاشکراکان ده‌توانین چاره‌سه‌ریکی کاریگه‌ر بۆ رێگری له‌ توندوتیژی و پشتیوانی له‌ پیاوان و چاره‌سه‌رکردنی ئازاره‌کانیان دا‌ب‌رێ‌ژین.

وه رزی پینجه م

شیکردنه وهی هه لومه رچی
زهمینه یی پروودانی توندوتیژی له
دژی په گه زی نیر

پیشہ کی

دوای ئه وهی له وه رزی پیشوودا چوارچیوهی شیوازناسیی ئه م توئینه وه له سه ر بنه مای تیوریی زه مینه یی روون کراوه، له وه رزی چواره مدا ده چینه ناو دلی شیکاریی داتا مهیدانییه کان و به تیر و ته سه لی یه که م ره هندی مۆدیلی پارادیمی ئه م توئینه وه شی ده که یه وه که ئه ویش "هه لومه رجه زه مینه ییه کان" (Contextual Conditions). له چوارچیوهی تیوریی زه مینه ییدا، هه لومه رجه ی زه مینه یی ئاماژه به و تاییه تمه ندیپانه ده کا که ئه و زه مینه یان به ستینانه دابین ده که ن که دیارده ی ته وه ریی (لیره دا مه به ست توندوتیژی له دژی ره گه زی نیره) تیتیدا روو ده دا و ستراتیژه چالا که کان له وه لامی ئه ودا دروست ده بن. ئه م هه لومه رجان ه «دۆخیکی» تاییه ت پیناسه ده که ن که تیتیدا دیارده مانا به خو وه ده گری و له هه لومه رجه هو کاریه کان (که راسته وخو ده بنه هو ی روودانی دیارده) گشتگیر ترن.

ئامانجی ئه م وه رزه ئه وه یه که له شیکارییه روو که شه کان تیپه ربی و به قوولی ئاور له پیکهاته و نۆرمه کان و جومگه فرههنگی و ئابووری و یاساییه کان بداته وه که وه کوو ئیکۆسیسته میکی نه بینراو توندوتیژی دژی پیاوه کان ره گه زی نیر مومکین و ئاسان ده که ن و ته نانه ت له هه ندیک حاله تدا پاسا ویشی بو ده هینه وه. داتا کانی ئه م دیمانه قووله ی که له گه ل به شدار بووانی ئه م توئینه وه دا وه ده ست هات ده ریا نه ست که ئه زموونی توندوتیژی بو پیاوان ته نیا یه ک رووداو و جیا له به ستینی

ژیانیان نییه؛ به لککوو ره گ و ریشه‌ی له کۆمه‌لێک زه‌مینه‌ی تیکه‌ه‌لکیشراودا هه‌یه، که به‌بی فامکردنی، تیکه‌یشتن له دیاردی توندوتیژی دژ به ره‌گه‌زی نیر ناته‌واو و بچوک که‌ره‌وه‌خو‌وا‌زانه ده‌بی‌ت. ئەم وەرزه به‌ره‌مه‌می کۆدکردنی ورد و به‌راوردکردنی به‌رده‌وامی گیرانه‌وه‌ی به‌شداربو‌وانه، که له کۆتاییدا سه‌ره‌له‌دانی چوار وته‌زای سه‌ره‌کی وه‌ک هه‌لومه‌رجی زه‌مینه‌یی لێ که‌وته‌وه: ۱. زه‌مینه کاری و ئابوورییه‌کان، ۲. زه‌مینه کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان، ۳. زه‌مینه یاساییه‌کان و ۴. زه‌مینه خانه‌واده‌یه‌یه‌کان.

له به‌شی یه‌که‌مدا زه‌مینه کاری و ئابوورییه‌کان لێک ده‌ده‌ینه‌وه. شیکاری داتا‌کان ئاشکرای کرد که چون چاوه‌روانییه فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان له پیاوان وه‌ک «داینگه‌ری بژیویی ژیان» پیاو به‌ره‌و کاره سه‌خت و مه‌ترسیدار و تاقه‌تپروو‌کینه‌ره‌کان دنه‌ ده‌دا و ئەوه‌ی که «کاری دژوار و قورس سروشتیکی پیاوانه‌ی هه‌یه» خۆی ده‌بی‌ته توندوتیژییه‌کی پیکهاته‌یی کپ. جگه له‌وه‌ش هۆکاره‌کانی وه‌کوو هه‌ژاری، بیکاری، هه‌لا‌وسانی له کۆنترۆڵده‌رچوو، جیاکاری شاراه‌ی ره‌گه‌زیتی له شوینه کارییه‌کان نه‌ک ته‌نها له پرووی ئابوورییه‌وه پیاوان ده‌خه‌نه ژێر زه‌خت و فشاره‌وه، به‌لک‌وو له هه‌مبه‌ر هه‌موو جو‌ره توندوتیژییه‌کی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی خه‌ساره‌لگرتیان ده‌کات. گیرانه‌وه شله‌ژینه‌ره‌کانی به‌شداربو‌وان سه‌باره‌ت به‌ داگیرک‌رانی مو‌لک و سامانیان یان نایه‌کسانی له وه‌رگر‌تی خزمه‌تگوزارییه‌کان نیشان ده‌دا که ئابووری ته‌نیا چوارچۆیه‌یه‌کی ماددی نییه، به‌لک‌وو مه‌یدانیکه‌ بو سه‌پاندنی ده‌سه‌لات و به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی نایه‌کسانی.

به‌شی دووهم زه‌مینه کۆمه‌لایه‌تی - فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان تاوتوێ ده‌کا؛ په‌نگه ئالۆزترین و په‌گدا‌کوتاوت‌ترین به‌ستینی توندوتیژی بی‌ت. له‌م به‌شه‌دا نیشانی ده‌ده‌ین که ئەو «هه‌ژموونی پیاوه‌تییه» و کلیشه ره‌گه‌زیتیانه‌ی که هه‌ر له منداڵیه‌وه له پرۆسه‌ی به‌کۆمه‌لایه‌تی‌بو‌ندا فیزی کور‌ان ده‌کرێ، چون له ناو ته‌له‌یه‌کی فه‌ره‌ه‌نگیدا گرفتاریان ده‌کات. له لایه‌ک چاوه‌روانیان لێ ده‌کرێ که به‌هیز و بی هه‌ست و بالا‌ده‌ست بن و له لایه‌کی تریشه‌وه هه‌مان ئەو گریمانانه‌ ناهێلێ خه‌ساره‌لگربو‌ونیان ده‌ربهرن و داوای یارمه‌تی بکه‌ن و ده‌یانکاته‌ قوربانیانیک‌ی بێ‌ده‌نگ. گۆرانکاری له شی‌وازی ژیان، کال‌بوونه‌وه‌ی رۆله‌ نه‌ریتییه‌کان و ده‌رکه‌وتنی چاوه‌روانییه نو‌پیه‌کان له په‌یوه‌ندییه‌کاندا، گری لیک‌دژی و نا‌کۆکییه‌کانی خۆشتر کردووه‌ته‌وه که ئەمه‌ش به‌ستینیکی گونجاوی بو‌ دروستبوونی توندوتیژی دابین کردووه.

له به‌شی سێیه‌مدا زه‌مینه‌ی یاساییه‌کان ده‌خه‌ینه ژێر تیشکی لیک‌دانه‌وه. به‌شداربو‌وان چه‌ندین جار ئاماژه‌یان به‌وه کردووه که «یه‌کلایه‌نه‌گه‌رای یاساکان» له‌بواره‌کانی وه‌کوو بری ماره‌یی، نه‌فه‌قه و سه‌ره‌رشتیک‌ردنی منداڵ له به‌رژه‌وه‌ندیی ژنانه. ئەم هه‌ستکردن به‌ نادادپه‌روه‌ری و نه‌بوونی په‌ناگه‌ی یاسایی نه‌ک هه‌ر پیاوان له به‌رامبه‌ر توندوتیژیی ئابووری و ده‌روونیدا بی به‌رگری ده‌کا، به‌لک‌وو له می‌شکیاندا شه‌ریعه‌تی سیسته‌می یاسایی که‌م ده‌کاته‌وه و به‌ره‌و ستراتیژیی نافه‌رمی یان پاسیقی پالیا‌ن پێ‌وه ده‌نیت.

له بهشی چواره مدا واته له کۆتاییدا باس له تایبه تترین بهستین ده که بن، ئه ویش زه مینه خانه واده ییه کانه. بڼه مالّه وه که په کهم دامه زراوهی کومه لگاگری، رۆلکی گرینگی له فۆرمگرتنی سرچه شنه رفتهاریه کانداهیه. پرسه کانی وه کوو په روه رده کردنی نادرست، نه بوونی توانای په یوه ندیکردن، دهستوهردان له لایه نه کهسانی دهوړو بهر و ئه زمونه نه رینه کانی تافی مندالی، هه موویان ئه و بهستینانن که ده توانن تۆوی توندوتیژی له په یوه ندیه کانی داهاتوودا بچینن. ئه م به شه به له پال یه که دانانی ئه م چوار زه مینه نیشان دده که توندوتیژی دژۍ په گهزی نیر به ره می یه که هوکار نییه، به لکوو ده راویشته ی په یوه ندی نالۆزی فاکته ره پیکهاته یی و فره نگیه کانه. بو شیکړنه وهی ستراتیژ و لیکه وه کانی ئه م دیارده و له کۆتاییدا ئاماده کردنی تیۆریکی هه مه لایه نه و زه مینه دار، تیگه یشتن له م بهستینانن هه نگاوی یه که م و پیویسته.

زه مینه کاری و ئابووریه کان

پیشه کی

ئابووری، وه که یه کیک له تهوهریتترین فاکته ره کاریگه ره کانی سر کایه و په یوه ندیه کومه لایه تی و تاکه که سییه کان، هه میشه له دروستکردن و پاراستنی نایه کسانیی جینه ده ری و چینایه تی و پیشه ییدا رۆلکی سهره کی هه بووه. ئه و زه مینه ئابووریانن که باسیان لی ده کرۍ بابه تگه لیکي وه کوو سروشتی پیاوانن کاره سخت و مه ترسیداره کان، هه ژاری له راده به در، بیکاری و بیبه شی، گرانی و هه لاوسان و چینی کومه لایه تی، که پیشاندهری چالنج و ئالنگاریه کانی به رده م پیاوانن که راسته وخۆ کاریگه ریان له سر ژیان و پیشه و پیگه ی کومه لایه تییان داده نیت. چاره وانییه پیکهاته یی و فره نگیه کان له پیاوانن وه یه که بو جیه جیکردنی رۆلی ئابووری تایبه ت وه کوو دابینکردنی مادی و بهرگه گرتن له هه مبه ر کاری قورس نه که ته نیا فشاری دهروونی و جهسته یی به رفراوان به سر پیاوانن ده سه پینن، به لکوو توندوتیژی پیکهاته یی له دژیان به ره م ده هینیته وه. لیکدانه وهی ئه م به شه ده ریده خا که هوکاره کانی وه کوو داگیرکردنی مولک و سه روه ت و سامانی پیاوانن له لایه نه ژنان و هه روه ها ئه و لیکدژییانن که ده راویشته ی هه لاوسان و فشاری ئابووریه، راسته وخۆ یان ناراسته وخۆ کاریگه ری نه رینیان له سر هه ستنی ئاسایشی ئابووری پیاوانن هه بووه و ئه وانی به ره ورووی قهرانی دارایی و دهروونی خه ساره لگرتن کردۆته وه. ئه م وابه سته بوونی هه لموهرجی ئابووریه کان به رۆله جینه ده رییه کان به تایبه ت له سیسته می پیاوسالاریدا، پیاوی له چاو رابردووی زیاتر خستۆته ناو دۆخیکي خه ساره لگرتوه و ره نگدانه وهی لایه نه شاره کانی توندوتیژی ئابووری و کومه لایه تییه که به شیوه ی به رفراوان له ژینگه ی کار و خیزان و کومه لگادا به ئه زمونن ده کریت. گرینگیدان به م زه مینه و ره خنه گرتن له سرچه شنه کانی ئیستا ده توانن په نجه ره یه که بی بو باشتن تیگه یشتن له چالنجه ئابووریه کانی پیاوانن و به و هیوا یه ی که بو باشتن کردنی ئه م دۆخه هه ندی ریکار دابین بکات.

هه‌لاواردنی ره‌گه‌زی له ژینگه کاربیه‌کان

محهمهد حسینی، پیاویکی سه‌لتی ته‌مه‌ن ۳۰ س‌ال‌ه، باس له ئەزموونه کانی خو‌ی ده‌کا که رووبه‌رووی بیرۆکراسیی ئیداری و هه‌لاواردنی ئاشکرای دژ به پیاوان بووه‌ته‌وه:

«ئهمه هه‌لاواردنه. تۆ ده‌چیته ئیداره‌یه‌کی تۆ ب‌ل‌ی بانک، هاو‌ره‌گه‌زه‌که‌ی خو‌مان که خانم‌یک د‌یت‌ه ژووره‌وه هه‌ر زوو به خ‌یرایی کاره‌کانی بۆ راده‌په‌ر‌ئ‌ئ‌ی، به‌لام بۆ من‌یک‌ی پیاو گوو به ک‌لاو‌یشم ناپ‌ئ‌وت. جار‌ئ‌یکان داوای قه‌رزى بانک‌یمان کرد، ه‌ی ژنه‌که هه‌موو ش‌ت‌ئ‌یک‌ی ته‌واو بوو، هه‌ر ئەوه‌نده پرچی بۆ لا دا و کراس‌ئ‌یک‌ی ته‌ن‌کی له‌به‌ردا بوو. کاره‌که‌یان خ‌یرا بۆ ج‌ئ‌یه‌ج‌ئ‌ی کرد. به‌لام ه‌ینه‌که‌ی ئ‌ئ‌مه [که‌ئ‌سی قه‌رزى بان‌کی] که‌وته س‌ال‌ئ‌یک‌ی د‌یک‌ه.» (د‌یمان‌ه‌ی ژماره ۱۰.۸۸. محهمهد حسینی، ۳۸ Pos).

ئهم گ‌ئ‌رانه‌وه زۆر به روونی جه‌خت له‌سه‌ر نایه‌کسان‌یی جو‌ری هه‌لسوکه‌وت له ناو سیسته‌می ئ‌یداریدا ده‌کاته‌وه. له وه‌ها هه‌لومه‌رج‌ئ‌یدا، پ‌ئ‌کهاته‌ی ئ‌یداری نه‌ک له‌سه‌ر بنه‌مای ش‌یاو‌ی یان بنه‌ما یه‌کسانه‌کان، به‌ل‌کوو له ژ‌ئ‌ر کار‌یگه‌ری فاکته‌ره‌نافه‌رمی و ج‌یا‌کار‌بیه‌کاندا کار ده‌کات. له روان‌گه‌ی تیۆری د‌اد‌په‌روه‌ری کۆمه‌ل‌ایه‌تیه‌وه (رالز، ۱۹۷۱)، وه‌ها دۆخ‌یک پ‌شانده‌ری پ‌ش‌ئ‌ل‌کردنی یه‌کسان‌یی له د‌ابه‌ش‌کردنه که ت‌ئ‌یدا پ‌ئ‌ویسته تاکه‌کان له‌سه‌ر بنه‌مای ش‌یاو‌ی و پ‌ئ‌ویستی یه‌کسان نه‌ک له ژ‌ئ‌ر کار‌یگه‌ری ج‌ئ‌نده‌ری یان ر‌واله‌تی ناپه‌یوه‌ند‌یدار ده‌رفه‌تیان پ‌ئ‌ بد‌ر‌ئ‌ت.

له لایه‌کی د‌یکه‌وه، ئ‌ئ‌براهیم ره‌ه‌به‌ران، یه‌ک‌ئ‌کی د‌یکه له د‌یمان‌ه‌له‌گه‌ل‌ک‌راوانه که ت‌ئ‌ب‌ئ‌ئ‌یه‌ کانی خو‌ی سه‌باره‌ت به نایه‌کسان‌یی ج‌ئ‌نده‌ری له ژ‌ئ‌نگه‌ی کاردا باس کرد و ده‌ل‌ئ‌:

«ئهو کاره‌ی که ژ‌نان به [پ‌یاوان‌ی] ده‌که‌ن، ئهم دوو که‌سه [پ‌یاو و ژ‌ن]، ئهو خ‌زمه‌ت‌گ‌وزاریانه‌ی که له ن‌یوان ژ‌ن و پ‌یاو‌ئ‌یدا پ‌ئ‌که‌وه لای یه‌ک د‌اب‌ئ‌ئ‌ی، ده‌ب‌ئ‌ئ‌ن به ر‌استی ژ‌ن زۆر که‌متر له پ‌یاو ئ‌ئ‌ش ده‌کات. [له ژ‌ئ‌نگه‌ی ئ‌یداریدا] ئهمه‌شم ب‌ئ‌ئ‌وه. د‌واتر ئهمه ل‌ئ‌که‌وته‌ی ده‌روونی بۆ سه‌ر پ‌یاوان‌ئ‌ش هه‌یه.» (د‌یمان‌ه‌ی ژماره ۸۷، ئ‌ئ‌براهیم ره‌ه‌به‌ران).

ئهم گ‌ئ‌رانه‌وه ئ‌اشکرای ده‌کا که ئهو زه‌خت و فشاره‌ی که له ناو ژ‌ئ‌نگه‌ی کاریدا ده‌خ‌ر‌ئ‌ته سه‌ر ش‌انی ژ‌نان به به‌راورد به‌و ئه‌ر‌کانه‌ی که پ‌یاوان به به‌رده‌وام ئه‌نجامی ده‌ده‌ن که‌متره. تیۆری د‌ابه‌ش‌کردنی کاری ج‌ئ‌نده‌ری (کانل، ۱۹۸۷) ئاماژه به‌وه ده‌کا که له زۆر‌ئ‌یک له کۆمه‌ل‌گا‌کاندا کاره قورس و د‌ژوار‌تره‌کان به ش‌ئ‌وه‌یه‌کی نایه‌کسانانه بۆ پ‌یاوان د‌یاری ده‌ک‌ر‌ئ‌ت. ئهم ج‌یا‌واز‌ب‌ئ‌ئ‌انه نه‌ک ته‌نها ده‌ب‌ئ‌ته هۆی چه‌وساندنه‌وه‌کردنی جه‌سته‌یی پ‌یاوان، به‌ل‌کوو کار‌یگه‌ری نه‌ر‌ئ‌ئ‌ئ‌ی ده‌روون‌ئ‌شی بۆیان هه‌یه که ورده ورده ئاسان‌کاری بۆ ده‌ر‌که‌وتنی توند‌وت‌ئ‌ئ‌ئ‌ی ده‌روونی و ره‌فتاری ده‌کات.

برایم ج‌گه له نایه‌کسان‌ی له به‌ر‌پ‌س‌یار‌ئ‌ئ‌ئ‌ی کاردا، ئاماژه به ئەزموون‌ئ‌یک‌ی د‌یکه‌ی هه‌لاواردنی ج‌ئ‌نده‌ری ده‌کا که له قه‌یرانه‌کانی په‌یوه‌ست به کاره‌ساتی سروشت‌یدا ب‌ئ‌ئ‌ئ‌یه‌تی:

«کابرا ده‌بینی، که‌سی نه‌ماوه و که‌س و کاری له‌ بوومه‌له‌رزه و لافاودا تیدا چوون. باوکی، دایکی، خوشکه‌که‌ی، مندا‌له‌که‌ی، ژنه‌که‌ی. ئە‌گەر ژنیک ئاوا بی، هەر زۆر له‌ پیاو زووتر، زووتر یارمه‌تیده‌ریکی کومه‌لایه‌تی بو دینن بوئه‌وه‌ی پپی رابگا، ده‌لین پیاوان خویان به‌ جگه‌ره و نیرگه‌له‌ چاک ده‌که‌نه‌وه». (دیمانه‌ی ژماره ۸۷. ئیبراهیم، Pos 84).

له‌م گیرانه‌وه‌دا هه‌لاواردن له‌ پېشکه‌شکردنی خزمه‌تگوزارییه پالېشتیه‌یه‌کان و هه‌روه‌ها روانگه‌ی زالی کومه‌لایه‌تیدا زه‌ق ده‌بیته‌وه. به‌ پپی ئە‌م باوه‌ره‌ گشتیه، وا هه‌ست ده‌کرێ که‌ ژنان له‌ قه‌یرانه‌کاندا پپووستیان به‌ پشتیوانیی زیاتره، له‌ کاتیکدا پیاوان ده‌بی به‌ پشتبه‌ستن به‌ خویان یان ئامرازه‌ سنوورداره‌کانی دیکه‌ کیشه‌کانیان چاره‌سه‌ر بکه‌ن. گوڤمان (گافمن^۱، ۱۹۶۱) له‌ تیۆری «ناوه‌نیتکه‌ له‌ خۆن»ی خۆیدا ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که‌ ئە‌م جوهره‌ چاوه‌روانییه کومه‌لایه‌تیانه‌ ده‌توان پیاو بخه‌نه‌ دۆخیکه‌وه‌ که‌ ته‌نانه‌ت له‌ به‌رامبه‌ر قه‌یرانه‌کانیشدا له‌ پشتیوانیی دادپه‌روه‌رانه‌ بیه‌ش بن و به‌ هه‌ر نرخیک بی رۆلی خویان وه‌ک «دابینکه‌ر» بپارێزن.

فه‌هاد عه‌زیزی یه‌کیکی دیکه‌ له‌ به‌شداربوونی دیمانه‌یه‌ که‌ ته‌مه‌نی ۴۵ ساله‌، روونکردنه‌وه‌یه‌کی قوولتر بوئه‌م جوهره‌ جیاکارییه به‌ ده‌سته‌وه‌ دها و ره‌گی پیکهاته‌ی چه‌سپاوی هه‌لاواردنی ره‌گه‌زیتی ده‌دۆزیته‌وه. فه‌هاد ده‌لی:

«به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی له‌ په‌یوه‌ندییه‌ فه‌رمیه‌کانه‌وه‌ بگه‌هه‌تا ده‌گاته‌ په‌یوه‌ندییه‌ نافه‌رمیه‌یه‌کان، هه‌موو کاره‌ قورس و سه‌خته‌کان هی پیاوه، هه‌ر کاریک که‌ پیس و بوگه‌ن بی و په‌یوه‌ندی به‌ ئاژهل و میرووه‌وه‌ هه‌بی، له‌ ئە‌ستۆی پیاوه. ره‌گی هه‌موو ئە‌مانه‌ ده‌گه‌ریته‌وه‌ بو ره‌گه‌ز و سه‌ره‌تای مندا‌لی و ئە‌و سیسته‌مه‌ هه‌له‌ی که‌ په‌روه‌رده‌ی فه‌رمی و نافه‌رمی به‌ده‌روونی کردووه. پیاوان خویان ته‌رخانی خانه‌واده‌ ده‌که‌ن، ئیستا پیاوان جاری وایه ۲۴ کاتژمێر ئیش ده‌که‌ن، نارۆنه‌وه‌ بو ماله‌وه، له‌به‌ر ژن و مندا‌ل، کاتیک ئە‌م ژن و مندا‌لانه‌ خراپ مامه‌له‌ له‌گه‌ل باوک ده‌که‌ن، پیم وایه‌ ئە‌وه‌ خراپترین ره‌نج و ئازاره». (دیمانه‌ی ژماره ۹۷. فه‌هاد عه‌زیزی، Pos ۱۱۲).

ئە‌م گیرانه‌وانه‌ زۆر به‌ باشی ده‌مانگه‌یی‌نیته‌ ئە‌و ئاسته‌ی که‌ نایه‌کسانی په‌روه‌رده‌یی و رۆله‌ جینده‌رییه‌کان له‌ مندا‌لییه‌وه‌ له‌ ناو کومه‌لگادا به‌ده‌روونی ده‌بی و له‌ هه‌ره‌تی گه‌وره‌سالی‌دا له‌ قالبی به‌رپرسیاریتی جو‌راوجۆری جینده‌ری‌دا خۆی ده‌نوی‌نیت. تیۆری رۆله‌ جینده‌رییه‌کان (ره‌گه‌زیتی) (ایگلی^۲، ۱۹۸۷) ئاماژه‌ به‌ ده‌ستیوه‌ردانی ئە‌م جوهره‌ پیکهاته‌نه‌ ده‌کا، ئە‌و جیگایه‌ی که‌ پیاوان به‌ هۆی رۆلی کومه‌لایه‌تی په‌سه‌ندکراوه‌وه‌ کاری قورستر و مه‌ترسیدارترین پی ده‌سپێردی و به‌ تیه‌ربوونی کات به‌ره‌ورووی فشاره‌ به‌رده‌وامه‌کانی ئە‌و جوهره‌ به‌رپرسیاریتیانه‌ ده‌بنه‌وه.

ئە‌و فه‌زایه‌ی که‌ ئە‌م گیرانه‌وانه‌ ده‌یگوازنه‌وه، نایه‌کسانی جینده‌ری‌یه‌ به‌روونی دیاره‌ که‌ پیاو ده‌خانه‌ ژیر زه‌خت و فشاره‌وه‌ و توندوتیژیان به‌رامبه‌ر ده‌نوی‌ن، به‌تایبه‌ت له‌ سیسته‌می ئیداری و

کۆمه‌لایه‌تیدا. له‌م حاله‌تانه‌دا جیاکاری به‌رامبه‌ر به‌پیاوان نه‌ک ته‌نهنه‌ له‌ نایه‌کسانی ده‌رفه‌ته‌کاندا خۆی ده‌نوێنی، به‌لکۆو له‌لیکه‌وته‌ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی و ته‌نانه‌ت جه‌سته‌یه‌یه‌کانیشدا ده‌رده‌که‌وێت. ئەم جیاکارییه‌، وه‌ک فهرهاد باسی ده‌کا، دزه‌ ده‌کاته‌ ناو دلی په‌یوه‌ندییه‌ خێزانییه‌ کانه‌وه‌ و ده‌بیته‌ هۆی ئەوه‌ی ژبانی پیاوان و په‌یوه‌ندییه‌ که‌سییه‌ کان بکه‌وێته‌ به‌ر کاریگه‌ریی ئەو به‌رپرسیاریتیانه‌ی که‌ کۆمه‌لگا پێیانی سپاردوو. تیۆریی ماسلۆ (مازلو، ۱۹۴۳) سه‌باره‌ت به‌ زنجیره‌ی پێداویستییه‌ کان باس له‌وه‌ ده‌کا که‌ دابینه‌ کرانی پێداویستییه‌ سه‌ره‌تاییه‌ ده‌روونی و جه‌سته‌یه‌یه‌ کان توندوتیژیی ده‌روونی و ده‌ره‌کی لی ده‌که‌وێته‌وه‌. له‌م حاله‌تانه‌دا ناسه‌قامگیریی ده‌روونیی پیاوان، تووره‌یی و ته‌نانه‌ت گۆشه‌گیریی پیاوان له‌ ئەنجامی هه‌لاواردنی ره‌گه‌زیدا، ده‌توانی ورده‌ ورده‌ توندوتیژیی چه‌سپاوی دژ به‌ پیاوان زیاتر بکاته‌وه‌.

ئه‌نجامه‌کانی ئەم شیکارییه‌ ده‌ریده‌خا که‌ هه‌لاواردن و نایه‌کسانیی جێنده‌ری له‌ ناو ژینگه‌ی کاری و کۆمه‌لایه‌تیدا، به‌ سه‌پاندنی رۆلی نایه‌کسانانه‌ و چاوه‌روانیی قورس به‌سه‌ر پیاواندا، ته‌نهنه‌ نابه‌سامانی له‌سه‌ر ئاستی تاکه‌که‌سی لینا که‌ه‌وێته‌وه‌، به‌لکۆو یه‌ کگرتوویی کۆمه‌لایه‌تی و دادپه‌روه‌ری تووشی چالنج و ئالنگاری ده‌کاته‌وه‌. ئەو توندوتیژییه‌ شاراه‌ی که‌ ئەم جیاکارییه‌ به‌دی دینی، له‌ لایه‌نه‌ جۆراوجۆره‌کانی ژبانی پیاواندا خۆی ده‌رده‌خا و بۆ چاره‌سه‌رکردنی ئەم کێشانه‌ پێویستمان به‌وه‌یه‌ که‌ پێداچوونه‌وه‌یه‌کی قوول به‌ سیاسه‌ت و په‌روه‌رده‌ و پێکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کانماندا بکه‌ینه‌وه‌. فره‌هنگی بالاده‌ست به‌سه‌ر کۆمه‌لگای ئێران و پێکهاته‌ پیاوسالارییه‌ که‌ی، له‌گه‌ڵ ئەو چاوه‌روانییه‌یه‌ که‌ له‌ توانای جه‌سته‌یی و ده‌روونی پیاوان هه‌یه‌، وای کردوو پیاوان به‌رپرسیاریتی ئه‌نجامدانی ئه‌رکه‌ قورس و مه‌ترسیداره‌کان قبوول بکه‌ن. ئەم چاوه‌روانی و ئه‌رکانه‌ پیاو ده‌خه‌نه‌ دۆخیکه‌وه‌ که‌ نه‌ک هه‌ر به‌رگه‌ی فشاری ده‌روونی و جه‌سته‌یی زۆر ده‌گرن، به‌لکۆو هه‌ندیک جار ژیان و رۆحی خۆیان ده‌خه‌نه‌ مه‌ترسییه‌وه‌. پێشه‌کانی وه‌کوو پۆلیس، ئاگرکوژینه‌وه‌، بیناسازی، خزمه‌تگوزاریی شاره‌وانی، یان کارکردن له‌ که‌رتی سه‌ربازی نمونه‌ی ئەو پێشانه‌ن که‌ به‌ شیوه‌ی نه‌ریتی به‌ «پیاوانه‌» پێناسه‌ کراون و مانایان پێدراوه‌. ئەم بیرکردنه‌وه‌ نه‌ریتیانه‌ له‌گه‌ڵ رۆله‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ په‌سه‌ندکراوه‌کاندا، زۆریک له‌ پیاوان به‌ره‌و پێگه‌یه‌ک پال ده‌نین که‌ بۆ تابشته‌پێنان له‌م پێشه‌ پر له‌ چالنج و ئالنگاریانه‌، ناچار بن به‌رگه‌ی ئەو توندوتیژییانه‌ بگرن که‌ پانتاییه‌ک له‌ توندوتیژییه‌ کۆمه‌لایه‌تی، فیزیکی و ده‌روونییه‌ کان له‌ خۆ ده‌گرن.

سروشتی پیاوانه‌ی کاره‌ سه‌خت و مه‌ترسیداره‌کان

له‌و زه‌مینه‌دا، دکتور ئەحمه‌د بوخارایی، کۆمه‌لناس و توێژه‌ر له‌ بواری خه‌ساره‌ته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، ئاماژه‌ به‌ سروشتی مه‌ترسیداربوونی ئەم چالاکی و توندوتیژییانه‌ ده‌کا:

“سه‌یر که‌ بابه‌تیکمان هه‌یه به‌ ناوی رېسک که‌ جیاوازییه‌ که‌ی له‌ گه‌ل مه‌ترسی ئه‌وه‌یه که‌ له‌ رېسکدا رېژه‌یه‌کی گونجاوی مه‌ترسی قبول ده‌ که‌ی، وه‌ کوو گه‌شتکردن ئه‌وه‌ی که‌ رېگاوانه‌ کان قه‌ره‌باغن و ره‌نگه‌ تووشی رووداوېک بېی و ئه‌گه‌ری رووداوی هاتوچو له‌ رۆژانی جه‌ژندا زیاتر له‌ کاتی خه‌له‌وتتره‌ و له‌ رۆژانی جه‌ژن و بۆنه‌کاندا ژماره‌ی رووداوی هاتوچو زیاتره‌، ئه‌مه‌ش به‌شیک له‌ سروشتی چالاکیی پیاوانه‌، واته‌ ئه‌وان رېسک ده‌ که‌ن و دینه‌ سه‌ر ئاستی کۆمه‌لگا و چالاکی ده‌ که‌ن، ئه‌وان ده‌ که‌ونه به‌ر مه‌ترسی و توندوتیژی و هه‌ر ئه‌وه‌نده‌ش زیانه‌ کان به‌رۆکیان ده‌ گری، زیاتر هاتوچو نای کۆمه‌لگا ده‌ که‌ن و گرووی هاورپیه‌تی فراوانتریان هه‌یه‌، له‌مه‌ فهره‌نگه‌ پیاوسالارییه‌دا که‌ پیاوان به‌رپرسی دابینکردنی بژیویی ژيانن زیاتر له‌ ژنان له‌ ژېر فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌ کاندان. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۵. دکتۆر بوخارایی، Pos 16).

گرینگه‌ ئاماژه‌ به‌م خاله‌ گرینگه‌ش بکه‌ین که‌ له‌ پیکهاته‌ی کۆمه‌لایه‌تی پیاوسالاریدا پیاوان هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه‌ دنه‌ ده‌درېن بۆ ئه‌وه‌ی رېسک بکه‌ن و ئه‌و به‌رپرسیارپیتییانه‌ له‌ ئه‌ستۆ بگرن که‌ له‌ بنه‌ره‌ته‌وه‌ مه‌ترسیدارن. ئه‌مه‌ش وا ده‌ کا که‌ زیان و لیکه‌وته‌ کانی ئه‌م جوړه‌ هه‌لبژاردنانه‌ تا راده‌یه‌کی زۆر له‌ لایه‌ن خودی ئه‌م پیاوانه‌وه‌ قبول بکړی، وه‌ ک ئه‌وه‌ی به‌شیک دانه‌پراوی پیاوه‌تی بیت. له‌ روانگه‌ی تیۆریی رۆله‌ جینده‌رییه‌ کانه‌وه‌ (کانل، ۱۹۹۵)، ئه‌م فشارانه‌ به‌شیک له‌ هه‌ژموونی پیاوان که‌ پیاوان به‌ره‌و راپه‌راندنی ئه‌و ئه‌رکانه‌ هان ده‌دا که‌ سه‌رباری ئه‌وه‌ی ره‌نگه‌ هیژ و توانستیان پیشان بدن، به‌لام له‌ به‌رامبه‌ردا تووشی زیادبوونی توندوتیژی ده‌روونی و جه‌سته‌یی ده‌بنه‌وه‌. کاک سیروان دیلارام، توپژه‌ری کۆمه‌لایه‌تی، روونی ده‌ کاته‌وه‌ که‌ چۆن فهره‌نگی کلیشه‌یی پیاوانه‌ له‌ ئیراندا، به‌ به‌راورد له‌ گه‌ل ولاتانی دیکه‌، ده‌توانی بپیته‌ هوی ده‌رکه‌وتنی فۆرمیکي دیاریکراوی چاوه‌روانی و فشاره‌کان:

“بۆ نموونه له‌ ئه‌وروپا، ژنیک، بۆ نموونه ژن پولیسه‌، به‌ راستی له‌وی ژن کاری قورس ده‌ کا، و له‌ شاره‌وانیدا، کریکاری شاره‌وانییه‌، و له‌و لاشه‌وه‌ ده‌لین، باشه‌، ئیمه‌ ده‌بی یه‌ کسان بین و پیکه‌وه‌ کار بکه‌ین، به‌لام لیره‌ ژنان ئه‌و کاره‌ ناکه‌ن و چاوه‌رپیی ئه‌وه‌ش ده‌ که‌ن، ئه‌رک و پینگه‌ کانیان وه‌ کوو هی پیاو بی، ده‌ی ئه‌مه‌ یه‌ ک ناگریته‌وه‌ و نه‌وه‌ی ئه‌مروش، من وای بۆ ده‌چم پیاوانی ئه‌م نه‌وه‌یه‌ به‌ده‌ست ئه‌مه‌وه‌ ده‌نالینن ده‌لین، ژنی لای خۆمان چاوه‌روانییه‌ کانی ژنانی ئه‌وروپییان هه‌یه‌ و لیره‌ش له‌ ماله‌وه‌ هیچ ناکه‌ن و کابانیتی و کاری ماله‌وه‌شیان به‌ باشی رانابه‌رینن.” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۵. دیلارام، Pos 25).

دیلارام له‌م گیرانه‌وه‌دا ئاماژه‌ به‌ لیکدژی نیوان چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان و به‌رپرسیارپیتیه‌ پیشه‌یه‌ کانی ژن و پیاو ده‌ کا که‌ له‌ فهره‌نگی پیاوسالاریی ئیرانیدا بارگرانی دووقات به‌سه‌ر پیاواندا

دهسه پینیت. ئه وهی که پیاوان ده بی هه موو پیداو یستییه ده ره کی و ناوه کییه کانی خانه واده دابین بکه ن، له گه ل ئه رکی «زه حمه ت کی شان»، نه ک هه ر توندوتیژی پیکهاته یی به رامبه ر به پیاوان زیاد ده کا، به لکوو ده بیته هۆی ماندوو بوونی جهسته یی و ده روونیان.

فه ره اد عه زیزی، که سیکه که دوو پیشه ی هه یه، به روونی جهخت له سه ر ئه و فشارانه ده کاته وه که پیاوان له پیشه کانیاندا به سه ریان دی:

«هه تا ئه و ئاسته ی بۆ نمونه ئیمه هه ندی کارمان هه یه که ته نیا هی پیاوانه، وه کوو پاکه وانی ئازیزی شاره وانی [به هۆی پیسی و نه خو شیییه کانه وه] یان ژینگه سه ربازییه کان که [ژیان و ته ندروستی یان ده خاته مه ترسییه وه]. هه ندی پیشه هی کورانه، وای دانسی کچ و کوریک له ناو مائیکدان، له مائیکدا چاوه روانی له کوران زیاتره، له کاتیکدا ئه م کۆمه لگایه له لایه ن پیاوانه وه بنیات نراوه، ئه وان ده توانن پیکه وه بنیات بنین و کاروباره کان به ره و پیشه وه به ن. من کورانیکی ده بینم که شه و و رۆژ خه ریکی ئیش و کارن ته نها له به ره ئه وه ی کورن.» (دیمانه ی ژماره ۹۷. فه ره اد عه زیزی، ۲۰۱۶. Pos 16).

ئه م گێرانه وه ئه وه نیشان ده دا که چۆن کلیشه ره گه زیتییه کان ده توانن پیاوان له هه ندی رۆلدا سنووردار بکه نه وه و به شیوه ی راسته وخۆ کاریکی وا بکه ن که چاوه روانیی قبوولکردنی ئه م ئه رکه مه ترسیدارانه زیاتر بییت. ئه م فشارانه، که هه م کۆمه لایه تی و هه میش فه ره هه نگین، له سه ر ئاستی کارکردی پیشه یی و ژینگه ی خیزانیدا تا دی توندوتیژی جهسته یی و ده روونی به رامبه ر به پیاوان زیاتر په ره ده ستییت. له لایه کی دیکه وه له هه ندیک پیشه ی تایبه ت و به رواله ت نه ریتی وه کوو بیناسازیدا، مه ترسییه کانی سه ر ژیا نی پیاوان له جاران ئاشکرا و دیارتره. فه رهانی، که له که رتی بیناسازیدا کار ده کا، ئاماژه به وه ده کا که:

«بیناسازی کاریکی ته واو پیاوانه و مه ترسیداره و کابرا هه یه له داربه ند ده که وپته خواره وه و ده مریت، ئیمه تا بلیی کریکاری بیناسازی و به ننامان هه یه که سالانه له داربه ندوه ده که ونه خواره وه.» (دیمانه ی ژماره ۵۲. فه رهانی، ۲۰۱۶. Pos 51-52).

ئه م وه سفکردنه به روونی گوزارشت له ره هه نده کانی توندوتیژی پیشه یی ده کا، که له م حاله تانه دا خۆی وه ک هه ره شه بۆ سه ر ژیا نی پیاوان نیشان ده دا ت. تیۆری فشاری کۆمه لایه تی (اگنو^۱، ۱۹۹۲) جهخت له وه ده کاته وه که فشاری به هۆی نه بوونی توانای وه ده سه ته یان ده رفه تی یه کسان یان ئاسایشی پیشه ده توانی فشاری ده روونی و دلهراکۆی له تا که کاندای دروست بکات. ئه م توندوتیژییه پیکهاته یی به رده وام له و ژینگانه ی که سه لامه تی پیاوان پشتگو ی ده خرێ، دووپات ده بنه وه و زیانیکی قوول به رۆح و جهسته یان ده گه یینیت.

ئهم دۆخه نه‌ک ته‌نھا له‌ ژینگه‌ شارییه‌ کان به‌ لکوو ته‌نانه‌ت له‌ گونده‌ کانیشدا ده‌بیریت. دیلارام ږوونی ده‌ کاته‌وه:

«ئیسټا لادی مانای چیه؟ لادی واته‌ خیزانیک که‌ مانگیان هه‌یه‌ یان ده‌ یانه‌ه‌وئ مه‌ریکیان هه‌بی، که‌چی ئیسټا هه‌موو بوونه‌ته‌ به‌ کاربه‌ر، واته‌ ژنانی ئیسټای لادیی کاترمیر ۱۱ ی نیوه‌ړو له‌ خه‌و هه‌لده‌ستن، نانی نیوه‌ړو لیده‌نین، پاشان نیوه‌ړو ده‌خه‌ونه‌وه. هه‌تا شه‌و هیچ کاریکیان نییه‌. به‌لام ژنانی ږاږدوو وانه‌بوون. ده‌لین ئیمه‌ غه‌درمان لی ده‌کرئ زیاتر له‌ لادیکاندا پیاو ئیش ده‌کا باسی مه‌سه‌له‌ی سیکس‌شیت کرد له‌ لادیشدا مه‌سه‌له‌ی سیکس شتیکی مه‌عامه‌له‌یه‌...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۵، دیلارام، Pos 29).

ئهم هاوسه‌نگییه‌ ناړیکه‌ی ئه‌رکه‌کانی نیوان ژن و پیاو، چاوه‌روانییه‌کانی ژیانی ئاسایی سه‌رکوت ده‌کا و که‌رامه‌ت و شکوی پیاو ده‌شکینئ، و ئه‌مه‌ش وا ده‌کا ئاستی تووره‌یی و گرژییه‌ ده‌روونییه‌کانی نیوان تا که‌کان زیاد بکات.

به‌گشتی پیشه‌سه‌خت و مه‌ترسیداره‌ پیاوانه‌کان و هه‌روه‌ها کلیشه‌ جینه‌درییه‌کانی (ږه‌گزیټی) ناو کومه‌لگا، وای کردوو که‌ پیاوان به‌رگه‌ی ئه‌و توندوتیژیانه‌ بگرن که‌ به‌رده‌وام به‌ره‌م ده‌هینرته‌وه. له‌ روانگه‌ی تیورییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ خه‌سارناسی کومه‌لایه‌تی و ده‌رووناسییه‌وه (کانل، ۱۹۹۵؛ اگنو، ۱۹۹۲)، چاوه‌روانییه‌ کومه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگییه‌کان له‌ پیاوان بۆ ئه‌نجامدانی ئه‌و کارانه‌ و قبوولکردنی مه‌ترسییه‌کانی ئه‌و کارانه‌، جیا له‌ لیکه‌وته‌ جه‌سته‌یه‌ جدیدییه‌ که‌ی که‌ به‌رؤکی پیاوان ده‌گرئ، فشاریک‌ی ده‌روونی و کومه‌لایه‌تی به‌رچاو به‌سه‌ریاندا ده‌سه‌پنیت. له‌ کوټاییدا ئهم سووره‌ی توندوتیژی پیکهاته‌یی دژی پیاوان به‌رده‌وام ده‌بی، مه‌گه‌ر ئه‌وه‌ی به‌ گورینی نۆرمه‌ کومه‌لایه‌تییه‌کان و پېشخستنی هه‌ستیاری به‌رامبه‌ر به‌سه‌لامه‌تی و ته‌ندروستی پیاوان، ږیازیک‌ی دادپه‌روه‌رانه‌تر بگیریته‌ به‌ر.

له‌ ژینگه‌ سه‌ربازییه‌کاندا پیاوان به‌ هوئ پیکهاته‌ی سه‌ختگیر و دیسپلینی سه‌ربازییه‌وه ږووبه‌ږووی جوړیک‌ی دیاریکراوی توندوتیژی ده‌بنه‌وه که‌ زیاتر به‌ لای لایه‌نه‌ ده‌روونی و کومه‌لایه‌تییه‌کاندا ده‌شکینه‌وه. ئهم پیکهاته‌، به‌ هوئ جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر هیزی جه‌سته‌یی و خوراگریی ده‌روونی پیاوان، کاریکی وای کردوو که‌ چاوه‌روانییه‌کی له‌ پیاو هه‌بی که‌ له‌ توانایان به‌ده‌ره. ئیسی، ږاوټ‌کاریکی سه‌ربازی وتی: «له‌ ناو ژینگه‌ی سه‌ربازیدا، چاوه‌روان ده‌کرئ که‌ پیاوانه‌ بی، له‌ هه‌ر بارودوخیکدا ده‌بی ئارام بی، ته‌نانه‌ت کاتیک که‌ هه‌ست ده‌که‌ی له‌ ژیر فشاری ده‌روونی توندایت». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۳، ایسی، Pos 45). ئهم چاوه‌روانییه‌ پیاوان ناچار ده‌که‌ن که‌ به‌بی ئه‌وه‌ی هه‌سته‌کانیان ده‌رېرن ئه‌و ږولانه‌ قبوول بکه‌ن که‌ ږه‌نگه‌ له‌ گه‌ل سروشتی

مروییانه‌ی خویاندا نا کوک بن. تیوری ره‌فتاری کومه‌لایه‌تی گه‌راوه‌نه‌بوو (باندورا^۱، ۱۹۷۷) ئاماژه به‌وه ده‌کا که فشاره ژینگه‌ییه دووقاته کان ده‌توانی بیته هوی دروستبوونی توندوتیژی ره‌فتاری، چونکه مروقه کان فی‌ر ده‌بن که پیداو‌یستییه سروشتیه کانیا پشتگوئی بخه‌ن.

له ژینگه‌ی په‌روه‌ده‌ییدا سه‌ره‌رای گرینگیدانی زیاتر به‌یه کسانیی جینده‌ری، هیشتا هندی لاگیری هه‌ر هه‌یه که ده‌توانی بیته هوی توندوتیژی دری پیاوان. بۆ نمونه جوړیک کلیشه‌ی ره‌گه‌زیتی که پیاوان له هه‌ندی‌ک بو‌اردا ده‌بی به‌هیز بن و ئه‌گه‌ر ئه‌م پیاوانه له‌و بو‌اره‌دا به‌باشی ئیش نه‌که‌ن، ئه‌وا سه‌رکونه ده‌کرین و تووشی توندوتیژی ده‌روونییه‌وه ده‌بن. خویندکاریکی زانکو به‌ناوی حامید له‌م باره‌وه وتی:

«له‌زانکو هه‌میشه له‌ژیر فشاردام که بۆچی له‌بواری ئه‌نداز یاریدا نمره‌ی باش وه‌ده‌ست ناهینم، هه‌میشه پیم ده‌لین که هه‌و نیم و وه‌ک پیویست به‌هیز نیم». (دیمانه‌ی ژماره ۳۰، حامید، Pos 54).

ئه‌م جوړه فشاره کومه‌لایه‌تیانه ده‌توانن بینه هوی له‌ده‌ستدانی متمانه به‌خویی و باوه‌ر به‌خوبوون له‌پیاواندا، که تیوری خویسه‌رتربی ئادلیر ئاماژه‌ی پی ده‌کات (آدلر، ۱۹۳۰). له‌زۆر شوینی کاریدا، به‌تایبه‌ت له‌پیشه‌پیشه‌سازی و خزمه‌تگوزارییه‌کاندا، جوړی ئه‌و توندوتیژییه جه‌سته‌یی و ده‌روونییه‌ی که پیاوان رووبه‌رووی ده‌بنه‌وه، له‌چاوه‌روانییه زۆره‌کانی خاوه‌نکار و هاوکاره‌کانه‌وه سه‌رچاوه ده‌گریت. به‌پیی ئه‌زمونی یه‌کیک له‌کارمه‌نده‌کان به‌ناوی سه‌عید: “له‌کارگه‌دا، هه‌میشه ده‌بی تا ده‌توانی کار بکه‌ی بۆ ئه‌وه‌ی نیشان ده‌ی که ده‌توانی به‌رگه‌ی هه‌ر چه‌شنه فشار و سه‌ختیه‌ک بگری، و لیره‌دایه که تیده‌گه‌ی که چه‌نده فشار روخت له‌ناو ده‌بات.” (دیمانه‌ی ژماره ۴۰، سه‌عید، Pos 61).

به‌پیی تیوری چاوه‌روانی کومه‌لایه‌تی (Merton, 1957) ئه‌م کیشه تا‌راده‌یه‌کی زۆر ده‌گه‌ریته‌وه بۆ ئه‌و کلیشه کومه‌لایه‌تیانه‌ی که چاوه‌رپی ئه‌وه ده‌که‌ن پیاوان هه‌میشه به‌هیز و بی‌هه‌ست بن. هه‌روه‌ها تیوری ژینگه - ره‌فتار (بروفنبرنر^۲، ۱۹۷۹) نیشان ده‌دا که په‌یوه‌ندی تاک له‌گه‌ل ژینگه جیاوازه‌کاندا ده‌توانی توندوتیژی یان زیاد یان که‌م بکاته‌وه. له‌ژینگه‌ی سه‌ربازی و په‌روه‌ده‌یی و کاردا، بوونی نۆرمه‌کان که له‌ئه‌نجامی کلیشه ره‌گه‌زی و چاوه‌روانییه نامه‌نتقی و نالۆژیکه‌کانه‌وه سه‌رچاوه ده‌گرن، ورده‌ورده توندوتیژی شاراوه‌دری پیاوان چتر ده‌کات. ئه‌م توندوتیژیانه، چ له‌شیوه‌ی فشاره ده‌روونییه‌کان بی و چ سنوورداری کردنی جه‌سته‌یی بی، هه‌میشه به‌چالنج و ئالنگارییه‌کی بۆ سه‌ر ته‌ندروستییه‌ی ده‌روونی و جه‌سته‌یی پیاوان له‌قه‌له‌م ده‌دریت. له‌کو‌تاییدا، ئاماده‌کردنی ستراتیژی به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی ئه‌م سه‌رچه‌شانه و دروستکردنی

1. Bandura
2. Bronfenbrenner

هاوسه‌نگی له‌ رۆ‌له‌ جینده‌ریه‌ کاندای ده‌توانی بیته‌هۆ‌ی باشتربوونی بارودۆ‌خه‌کان و که‌مکردنه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان. وه‌ک تیۆ‌ری فراوانبوونی به‌هیزی تاک (کانتر^۱، ۱۹۷۷) ده‌لی لابرانی به‌ربه‌سته‌ فهره‌نگی و پیکهاته‌یه‌یه‌کان په‌یوه‌ندییه‌ کار و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان باشت ده‌کا و ده‌توانی ده‌ستکاری رۆ‌لی جینده‌ری په‌سه‌ندکراو بکات.

له‌ شیکردنه‌وه‌ی به‌ستینه‌کانی بوونی پیاوان له‌ کایه‌ی گشتی کۆمه‌لگا و په‌یوه‌ندیی ئه‌م به‌ستینه‌ به‌ روودانی توندوتیژی دژی ئه‌وان، ئه‌و داتیانه‌ی خراوه‌ته‌ روو نیشان ده‌ده‌ن که‌ چۆن رۆ‌لی پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تی و فهره‌نگیه‌یه‌کان و نۆمره‌ پیاوسالارییه‌کان له‌ ئاراسته‌کردنی ژبانی پیاواندا، بارودۆ‌خی توندازۆ‌یان بۆ‌ به‌دی دینیت. ئه‌م شیکارییه‌ به‌ روونی ئالۆ‌زییه‌ فهره‌نگی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی ئیران نیشان ده‌دا؛ کۆمه‌لگه‌یه‌ک که‌ رۆ‌لی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری پیاوان ته‌نیا به‌ هه‌لبژاردنیک نازانری، به‌لکوو به‌ چاوه‌روانی و نۆرمیک چه‌سپاو سه‌یر ده‌کری، له‌ حالیکدا هه‌ر ئه‌م ئاماده‌بوونه‌ به‌ره‌ورووی زیان و توندوتیژی زیاتریان ده‌کاته‌وه‌.

له‌ لایه‌ک بۆ‌ ده‌رکه‌وتنی کۆمه‌لایه‌تی فه‌زای زیاتریان پیده‌دري، له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ هه‌ر ئه‌م فه‌زای ده‌رکه‌وتنه‌یان ده‌کاته‌ چه‌قی توندوتیژی و فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان. ناوبراو ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کات که‌:

«ئهم [پرسک و مه‌ترسی و توندوتیژی دژی پیاوان] له‌ ناو کۆمه‌لگه‌ی ئیراندا ئاساییه^۲ و پیاو تا قسه‌ نه‌کا، عه‌یب و هونه‌ره‌که‌ی ده‌رناکه‌وێ، به‌لام ئه‌و که‌سه‌ی که‌ هه‌شتا قسه‌ی نه‌کردوه‌، هه‌شتا ده‌توانی له‌ ریزی پېشه‌وه‌ دابنیشیت. سیاسه‌تمه‌داران ئاوان هه‌ندیک جار خۆیان ده‌رناخه‌ن لێ‌دوان ناده‌ن، ئه‌وان ده‌یاننه‌وێ له‌و خه‌رمانه‌ی وا به‌ ده‌ور خۆیاندا هه‌لاندووایه‌ له‌و خه‌رمانه‌ی ده‌سه‌لاته‌دا بمینه‌وه‌. ده‌ی پیاویش وایه‌. پیاو له‌ فهره‌نگی پیاوسالاریدا بۆ‌ ئه‌رکه‌ پیناسه‌کراوه‌کان دیته‌ سه‌ر گۆره‌پان که‌ دی چه‌کی وه‌گه‌راوه‌ به‌رۆ‌کی ده‌گری، له‌ سه‌ر جاده‌ ده‌وه‌شینی ده‌ی تووشی شه‌ر و تیه‌له‌دان ده‌بی ئه‌وه‌ش له‌ جی خۆی، برا ئاساییه‌ تاوانبارن، بازرگانیکردن به‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کانه‌وه‌ له‌ لایه‌ک گرفتاری ده‌کا، له‌ فهره‌نگی ئیمه‌دا پیاو له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی ده‌توانی له‌ ناو کۆمه‌لگادا ده‌ریکه‌وێ هاتوچۆی فره‌تره‌».

(دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۵. دکتۆر بۆ‌خاریی، 20 Pos).

ئهم گیرانه‌وه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که‌ پیاوان له‌ ناو کۆمه‌لگای پیاوسالاریدا له‌ هه‌ر پێگه‌یه‌ کدا بن، هه‌ندی چاوه‌روانیی چه‌سپاو له‌و پیاوانه‌ هه‌یه‌، ده‌بی ئاماده‌یه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی دیاریان هه‌بی و پره‌نسیپه‌ عورفیه‌یه‌ پیاوه‌تییه‌کانیان ده‌ریخه‌ن. هه‌ر لێ‌ره‌وه‌ فشاره‌ درێژخایه‌نه‌کان ده‌ست پیده‌که‌ن

1. Kanter

۲. (تا مرد سخن نگفته باشد عیب و هنرش نهفته باشد)

که پال به پیاوانه وه ده نئ به رهو چه قی هه موو جو ره کانی که کلاوه ژووی و توندوتیژی کومه لایه تی و ئابووری و ته نانه ت یاسایی. ئه و خالهی لی ره دا سه رنجه کان بۆ لای خو ی راده کی شی، تیکه لکردنی رۆ له جینده ریه پیاوانه کان له گه ل خه ساره لگریه شاراهه کانیه؛ کومه لگه پیاوسالاریه کان سه ره رای ئه وه ی ئازادی زیاتر به پیاوان ده دن بۆ ئه وه ی له کایه ی گشتیدا بوونیان هه بی، به لام شوینی پیویست بۆ پاراستن و چاودیری کردنیان دابین ناکه ن. ئه م لیكدژییه له سووری توندوتیژی دژی پیاواندا یه کیك له فاکتهره شاراهه کانه. له درێزه ی ئه م شیکارییه دا، ئاماژه ی دکتور بوخارایی بۆ کارتۆن خه وی و جیاوازییه کانی نیوان کیشه کانی ژن و پیاو، به روونی ئه م دژایه تییه نیشان ده دات؛

«ته نانه ت کارتۆنخه ویش کاریگه ری هه یه. ئه وه ند به لایه وه خراپ نییه که بچی له کارتۆندا بخه وی، ئاسوده تره. «واته ئه گه ر ژنیک بیهه وی بی و له سه ر شه قام له نیو کارتۆندا بخه وی، تۆ بلیی شتی وای بیی شتی وایمان نییه، مه سه له ئه وه یه. «(دیمانه ی ژماره ۶۵. دکتور بوخارایی، Pos 20).

ئه م لیدوانه باس له جیاوازییه جینده ریه کان له ئه زمونی خه ساره لگری کومه لایه تیدا ده کات: له کاتی که پیاوان له رووی کومه لایه تییه وه ریگه یان پیدراوه له فه زای گشتیدا بوونیان هه بی، ئه م ئازادییه دا کوکی نییه به لکوو ده توانی بارگرانییه ک بیت. خه وتن له ناو سندوقیکی کارتۆندا (یان کارتۆن خه وی)، وه ک جوړیکی زه قی خه ساره لگری کومه لایه تی، بۆ پیاوان ئه وه ند به شتیکی ئاسایی داده نری که ده توانری زۆر به ئاسانی پشتگو ی بخریت، به لام بۆ ژنان به هو ی هه ستیاری فه ره نگه ی و پیگه ی کومه لایه تییه وه، ئه و جو ره خه ساره ته راسته وخۆ به ئه زمون ناکریت. ئه م دۆخه ئه وه درده خا که بۆ پیاوان، بوونیان له ناو فه زای گشتیدا هه میشه بارگرانییه کی لۆژیکیکی خه ساره لگری و مه ترسی له ئارادایه و ده توانی به ئاسانی بیانخاته به رده م توندوتیژی پیکهاته ییه وه. له لایه کی تره وه ئه م بوونی چالاکانه ی پیاوان له ناو فه زای گشتی، له ژینگه شارییه کان و ئه و شوینه نه ی که زۆر جار په یوه ندیه کومه لایه تییه کان سارد و کاتی و تاکه گه رایانه یه، زهخت و فشاری ده روونی سه ره بخو یان به سه ردا ده سه پینیت. هه ره وه ها دوکتۆر وه لی بارامی ئاماژه به رۆلی پیکهاته کومه لایه تییه کان ده کا که پیاوان له هه لښتنی ده روونی سنووردار ده کا و فشار و زهختی سه ر پیاوان چرتر ده کاته وه.

«له ژینگه ی شاریدا ئه م [په یوه ندیه ی هاوسۆزانه ی نیوان پیاوان] که متره، واته که شیکی بینا و نیشان بالی به سه ر ژینگه ی شاریدا کیشه و ئه م که شه بینا و نیشانییه و ده کا چۆن بلیم په یوه ندیه کان مۆزایکین. له ژینگه شارییه کاند، پیم وایه زۆر قورستره واته که سیک بدۆزیته وه که سه باره ت به پرس و کیشه کانی قسه ی له گه ل بکا زووخواوی دل و دهرونی خو ی هه لښتیت.» (دیمانه ی ژماره ۷۴. د. وه لی بارامی، Pos 31).

له‌ راستیدا ژبانی شاری زۆر جار له‌ گه‌ڵ بێناونیشانی، نه‌بوونی په‌یوه‌ندییه‌ پالێشتیه‌کان و په‌یوه‌ندیی لاوازی نیوان که‌سه‌کاندایه‌ که‌ پیاوان له‌ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی چالنج و ئالنگارییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانیان ده‌خاته‌ په‌راویزه‌وه‌. نه‌بوونی ده‌رفه‌تی پێویست بۆ ده‌ردانی ده‌روونی و به‌هیزکردنی په‌یوه‌ندیی سۆزداری له‌ گه‌ڵ پیاوانی دیکه‌، سارد و سړیی په‌یوه‌ندییه‌ مرۆبیه‌کان له‌م ژینگه‌دا ئه‌وه‌نده‌ی دیکه‌ سارد ده‌کاته‌وه‌. ئه‌م لێکپسانی په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌، ورده‌ ورده‌ ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌ ئه‌و پیاوانه‌ی که‌ له‌ کۆمه‌لگادا چالاکن، فشاره‌ ده‌روونییه‌کانیان که‌ له‌ که‌ به‌کن؛ ئه‌و زه‌خت و فشارانه‌ی که‌ له‌ هه‌ندیک حاله‌تدا ده‌بنه‌ پێخۆشکه‌ره‌فتاری توندوتیژیان بیزاریی کۆمه‌لایه‌تی.

له‌ هه‌مان کاتدا دوکتۆر بارامی جه‌خت له‌سه‌ر جیاوازیی بته‌ری نیوان ژینگه‌ی شار و گونده‌کان له‌ رووی سه‌رچه‌شنه‌کانی ژبانی کۆمه‌لایه‌تی و کاریگه‌رییه‌کانیان له‌سه‌ر که‌مکردنه‌وه‌ی توندوتیژی ده‌روونی پیاوان ده‌کاته‌وه‌. ده‌لی:

“به‌لام له‌ ژینگه‌ی گوندنشیندا، ئه‌مه‌ ده‌توانی ئاسانه‌تر بێ، هه‌روه‌ها خائیکیش هه‌یه‌ که‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ له‌ ژینگه‌ی گوندنشینه‌کاندا رێپه‌رسم و بۆنه‌ هه‌یه‌ و له‌ به‌ره‌ ئه‌وه‌ی له‌ زۆربه‌ی ئه‌م داب و نه‌ریتانه‌دا، به‌شداری به‌ تاکه‌کان ده‌کری به‌رکه‌وتنی که‌سه‌ که‌ له‌و داب و نه‌ریتانه‌ ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌سه‌ که‌ له‌ باری ده‌روونییه‌وه‌ ئه‌هه‌ون بێته‌وه‌”. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۴. دکتۆر وه‌لی بارامی، 31 Pos).

ئه‌م به‌شه‌ی گیرانه‌وه‌ ده‌ریده‌خا که‌ نه‌ریت و رێپه‌رسمه‌کان له‌ ژینگه‌ گوندنشینه‌کاندا ده‌رفه‌تیکی ناوازه‌ بۆ هه‌ل‌رشتنی ده‌روونی بۆ پیاوان ده‌ره‌خسین و رێگری له‌ که‌ له‌ که‌بوونی گرژیه‌کان ده‌که‌ن. له‌ به‌رامبه‌ردا شارنشین و دوور که‌وتنه‌وه‌ له‌م جو‌ره‌ رێپه‌رسمه‌ گرژی که‌مکه‌ره‌وه‌یه‌، ئه‌و په‌یوه‌ندییه‌ پارێزه‌ره‌ لاواز ده‌کا که‌ په‌نگه‌ رێگری له‌ ره‌فتاری توندوتیژانه‌ بکات. له‌ روانگه‌ی تیۆریی کۆمه‌لناسی دور که‌هایمه‌وه‌ ده‌توانین ب‌ئین که‌ سستبوونه‌وه‌ی یه‌ کگرتوویی کۆمه‌لایه‌تی و لاوازیی په‌یوه‌ندیی سۆزداری و هاو‌پشتی کۆمه‌لایه‌تی فاکته‌ری سه‌ره‌کی ته‌شه‌نه‌سه‌ندنی گرژیه‌ ده‌روونییه‌کانی پیاوان له‌ ژینگه‌ شاریه‌کانه‌؛ گرژیه‌ک که‌ ده‌توانی توندوتیژی و خه‌ساره‌تی جو‌راوجۆر لێ بکه‌ویته‌وه‌. ئه‌م شیکارییه‌ پیشان ده‌دا که‌ به‌ پێچه‌وانه‌ی باوه‌ری جه‌ماوه‌ری، پیاوان له‌ پێکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و له‌ سه‌ر ئاستی گشتی کۆمه‌لگادا قوربانیی توندوتیژین. ئه‌و پارادۆکس و لێکدژییه‌ی که‌ له‌ رۆلی کۆمه‌لایه‌تی پیناسه‌کرا و چاوه‌روانییه‌ فهره‌نگیه‌ی که‌نه‌وه‌ سه‌ره‌له‌ده‌ن، له‌ گه‌ڵ نه‌بوونی ئامرازی گونجاو بۆ ده‌ردانی ده‌روونی، چالنجیکی دووقات ئاوقانی پیاوان ده‌کات. هه‌روه‌ها تیۆریی “رۆله‌ جێنده‌رییه‌کان و توندوتیژی” جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ کاریگه‌ریی ره‌گه‌زیتی (یان جێنده‌ری) له‌ دابه‌شکردنی رۆله‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا نه‌ک هه‌ر ده‌بیته‌ هۆی سه‌ره‌له‌دانی هه‌ندیک سه‌رچه‌شنی

تایبه‌تی ره‌فتاری توندوتیژ، به‌لکوو به‌شیوه‌یه‌کی شاراهه توندوتیژی پیکهاته‌یی دژ به‌پیاوان به‌ره‌هم ده‌هینته‌وه.

سروش‌تی کورانه‌ی کاری مندال: جگه له‌و حاله‌تانه‌ی که باس کران، شیکردنه‌وه‌ی داتا چۆنایه‌تییه پیشاندراوه‌کان، به‌گویره‌ی چوارچیوه‌ی شیوازناسیی گره‌ندد تیۆری له‌بواره‌کانی ئەزموونی کاری مندالیی کوران و په‌یوه‌ندییه‌که‌ی له‌گه‌ل پروودانی توندوتیژی دژی پیاوان له‌هه‌ره‌تی گه‌وره‌سالی‌دا، ئەوه‌نیشان ده‌دا که کاری مندالان نه‌ک ته‌نها به‌پیشیلکردنی مافه‌کانی مندالان داده‌نری، به‌لکوو سه‌کوێه‌ک بو‌دروستبوون و توکم‌ه‌بوونی سووره‌کانی توندوتیژی له‌په‌هه‌نده‌ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونییه‌کانه. ئەم گێڕانه‌وانه به‌لگه‌ن له‌سه‌ر ئەوه‌ی که ئەزموونی کارکردن له‌تافی مندالی‌دا، کاتی‌ک که تی‌که‌ل به‌فاکته‌رگه‌لی وه‌کوو هه‌زاری، توندوتیژی خێزانی، ئالوده‌بوونی دایک و باوک و نه‌بوونی پشتیوانیی کۆمه‌لایه‌تی ده‌کری، رینگا بو‌خه‌ساره‌لگری و قوربانیه‌بوونی به‌هۆی توندوتیژیدا خو‌ش ده‌کات.

به‌گوته‌ی حسین حه‌قیقی، رفتاری تاوانکارانه‌ی کوران له‌دزی بچووک‌وه‌ ده‌ست پیده‌کا و پاشان ورده‌ ورده‌ ده‌چته‌ قۆناغیکی گیرفان‌پرووتانه‌وه‌ و مله‌وریکردن:

«ئهو ره‌فتاره‌ تاوانکارییه‌ی که مندالانی کار و سه‌ر شه‌قام ئەنجامی ده‌ده‌ن له‌دزیکردنه‌وه‌ [له‌ سه‌روه‌ندی هه‌رزه‌کاری‌دا] ده‌ست پێ ده‌کا، ورده‌دزی له‌ شه‌قام و دووکان و ده‌ستفرو‌ش و دواتر ده‌ست ده‌که‌ن به‌دزیکردن له‌خه‌لک و گیرفان‌پرووتانه‌وه‌ و جانتادزی. [ئهم حاله‌تانه‌ ده‌بنه‌ زه‌مینه‌ بو‌ ره‌فتاری توندوتیژی و شه‌رانگیزانه‌ له‌ سه‌رده‌می گه‌نجیتیدا، وه‌کوو مله‌وریکردن]» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۹، حه‌قیقی، ۶۹ Pos).

زنجیره‌ ره‌فتاریکی له‌م جو‌ره‌ ده‌توانی له‌ چوارچیوه‌ی تیۆری فی‌ربوونی کۆمه‌لایه‌تی باندورادا به‌ پروونی رو‌شن بکریته‌وه‌ (باندورا، ۱۹۷۷). مندالان له‌ ناو ژینگه‌یه‌کی توندوتیژدا، به‌تایبه‌ت کاتی‌ک ناچارن له‌سه‌ر شه‌قامه‌کان و له‌ ژینگه‌ نا‌ارامه‌کاندا کار بکه‌ن، له‌ ده‌ورو به‌ریاندا ره‌فتاره‌ تاوانکاری و توندوتیژییه‌کان ده‌بینن و له‌ رینگه‌ی لاساییکردنه‌وه‌ به‌ تی‌په‌ربوونی کات ئەم ره‌فتاره‌ تاوانکاری و توندوتیژیانه‌ به‌ده‌روونی ده‌که‌ن. ئەم فی‌ربوونه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌، له‌بری ئەوه‌ی بی‌ته‌هۆی گه‌شه‌کردنی ته‌ندروسته‌نای مندال، له‌ سوورپکی ره‌فتاره‌ تی‌کده‌ره‌کاندا قه‌تییسی ده‌کا که لیکه‌وته‌کانی هه‌تا هه‌ره‌تی گه‌وره‌سالی به‌رده‌وام ده‌بن.

گێڕانه‌وه‌ی حه‌مید مورا‌دی ئەوه‌ ده‌رده‌خا که چه‌وساندنه‌وه‌ی ئابووری به‌تایبه‌ت له‌و بارودۆخانه‌دا که خیزانه‌کان داها‌تی مندالان بو‌داینکردنی پیدایه‌ستیه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانیان به‌کار ده‌هینن، خو‌ی جو‌ری‌که‌ له‌ توندوتیژی شاراهه‌ به‌رامبه‌ر به‌ مندالان:

«[مندالانی کار] به‌ ناچار له‌سه‌ر شه‌قامه‌کان و له‌ ناوه‌نده‌ خزمه‌تگوزارییه‌کاندا ئیش ده‌که‌ن، تووشی توندوتیژی ده‌بن و هه‌میش خیزانه‌که‌ی پێویستیان به‌ ئیشکردنی ئه‌و مندالیه‌یه‌. له‌ روانگه‌یه‌کی ئه‌زموونییه‌وه‌ ئه‌وه‌ی من ده‌بینم ئه‌وه‌یه‌ که‌ بۆ هه‌موو ئه‌م که‌سانه‌ ئاسایشی دارایی گرینگه‌. واته‌ خیزانه‌کانیان له‌ رووی داراییه‌وه‌ ئاسایشیان هه‌یه‌. واته‌ ئه‌و مندالیه‌ی دێته‌ سه‌ر شه‌قام بۆ ئیشکردن من خۆم وای بۆ ده‌چم ئه‌مانه‌ ته‌نها به‌دوای داها‌تی زیاتر بۆ پێدا‌ویستییه‌ داراییه‌کانی بنه‌ماله‌کانیانن...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۰. هه‌مید مورادی، 18 Pos).

تیۆری پێدا‌ویستییه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی ماسلۆ (ماسلۆ، ۱۹۴۳) ده‌توانی ئه‌م دیارده‌ روون بکاته‌وه‌ که‌ چۆن خیزانه‌کان له‌ ئاسته‌ نزم‌تره‌کانی زنجیره‌ پله‌ی پێدا‌ویستییه‌کان - وه‌ کوو پێدا‌ویستییه‌ ئابوورییه‌کان - گیر ده‌خۆن و هه‌ر بۆیه‌ مندالیه‌کانیان ناچار به‌ کارکردن ده‌که‌ن. له‌م بارودۆخانه‌دا مندال له‌بری ئه‌وه‌ی تافی مندالی به‌ئه‌زموون بکا، ده‌که‌وێته‌ ژێر فشاریکی توند له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له‌ توانای خۆی زیاتر ئیش ده‌کا و رۆلی دابینکهری بژێوی له‌ ئه‌ستۆ ده‌گرێت. ئه‌م رۆله‌ سه‌پێنراوه‌ نه‌ک هه‌ر مندال له‌ ده‌رفه‌تی که‌شه‌سه‌ندن بێبه‌ش ده‌کا به‌لکوو تۆوی تووهری و بێزاری له‌و منداله‌دا ده‌چێت.

هه‌روه‌ها ئه‌زموونی که‌سیی محهمه‌د ئه‌سکه‌نده‌ری ئه‌م ئیدعا‌یه‌ پشت‌راست ده‌کاته‌وه‌. ئه‌و به‌ روونی باس له‌وه‌ ده‌کا که‌ چۆن وازه‌ینان له‌ خوێندن له‌ ته‌مه‌نیکه‌ که‌مدا، وه‌ک لیکه‌وته‌ی توندوتیژی ئابووری خیزانی و پێویستی دابینکردنی بژێوی ژیان، کاریگه‌ری له‌سه‌ر ئاراسته‌ی ژيانیه‌ هه‌بووه‌:

«به‌ هۆی ئه‌وه‌ی خیزانه‌که‌م گه‌وره‌ بووین و ژماره‌مان زۆر بوو، له‌ ته‌مه‌نی ۱۴ سالی‌دا وازم له‌ خوێندن هینا و ده‌ستم به‌ کارکردن کرد، سه‌ره‌تا کرێکاری چینی‌سازی بووم له‌وێ کارم ده‌کرد، «له‌ ته‌مه‌نی ۱۴ سالی‌دا ده‌ستم به‌ کاری کرێکاری کردووه‌ و نزیکه‌ی ۷-۸ ساڵ کرێکاریم کرد. ئیستا و ئه‌وساش نه‌متوانیوه‌ له‌ کۆمه‌لگادا پێش بکه‌وم و خه‌ریکی کاری پاسه‌وانیم» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۲. ئه‌سکه‌نده‌ری، ۲۰۱۶، 11-13 Pos).

ئه‌م گیرانه‌وه‌ له‌ گه‌ل تیۆری بێبه‌شیی رێژه‌یی (Runciman, 1966)، ئه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خا که‌ سنوورداریه‌ ئابوورییه‌کان و ئه‌و فشاره‌ی مندالان بۆ پشتگیریکردنی خیزانه‌کانیان له‌سه‌ریانه‌، ده‌توانی پڕۆسه‌ی به‌ کۆمه‌لایه‌تیوونیان تیک بدا و لیکه‌وته‌ نه‌رێتییه‌ی درێخایه‌نیان لێکه‌وێته‌وه‌، وه‌ کوو هه‌ستکردن به‌ پڕوو‌بووچی و سه‌رکو‌تکردنی ده‌رفه‌ته‌کانی پێشکه‌وتن. به‌و پێیه‌ی که‌ تاک دواتر خۆی به‌ به‌راورد له‌ گه‌ل که‌سانی دیکه‌دا له‌ پێگه‌یه‌کی نزم‌تردا ده‌بینیته‌وه‌، ئه‌م هه‌سته‌ نایه‌ کسانیه‌

ده توانی به سستینیک بو که له که بوونی تووړه یی و دلساردی و دهر کهوتنی توندوتیژی دابین بکات. رڼلی ئالووده بوونی خیزان که له گیرانه وهی همتا یاریده دهری کومه لایه تیدا باس کراوه، به روونی توندوتیژییه ک ئاشکرا ده کا که له کیسه ئابوورییه کان توندتره:

«باوکیک که ئالووده یه، دایکیک که ئالووده یه، کور کانی ناچار ده کا بچنه سهر کار بو ئه وهی پاره یی ماده یی هوشبه ری بو دابین بکا، دهی ئه مه بو کور کان جوړیک له توندوتیژیی ئابوورییه » (دیمانه ی ژماره ۸۱. هاوتا، Pos 64).

ئالووده بوون وه ک تیکدهری سهرچه شنه کانی خانه واده، لیکه وته یی وه کوو چه وساندنه وه کردنی ئابووری و نه بوونی پشتیوانی سۆزداری بو مندالان هه یه. تیوړی سیستهمی خانه واده یی (بوئن، ۱۹۶۶) ئه مه رفتهاره پیناسه ده کا که چوئن ناله باریی دایک و باوک کاریگهری نهرینی له سهر ته واوی سیستهمی خیزان داده نی و مندالان وه ک قوربانیی سهره کی ئه م سهرچه شنه سهقه تانه دینیه ناو کومه لگا.

ههروه ها برابیم ره هبه ران باس له ئه زمونی سهر کوتکردنی یاریی مندالان و شادی و خوشییه کانی ئه و سهرده مه ده کا که به هوی بهر پرسایه تیی کارییه وه بووه:

«توندوتیژیمان بینیه، هه ر له مندالییه وه، زوو ههستان له رڼانی ههینی و چوون بوئن وه رگرتن هه مووی له سهر شانی من بوو. بهیانی ههینی زوو بچوئن وه بگره، له هاویندا بچو سهر کار ... ده متوانی وه ک هاوته مه نه کانم که له کووچه و کوئلاندا پاسکیلسوار بیان ده کرد، منیش یاری به پاسکیله کهم بکه م، به لام چی بکه م ناچار بووم کاره که بکه م ...» (دیمانه ی ژماره ۸۷. ئیبراهیم ره هبه ران، Pos 10).

ئه م گیرانه وه له گه ل ئه نجامی لیکو لینه وه کانی بورک سه باره ت به ئه زمونسرینه وه له تافی مندالی (بورک^۱، ۲۰۰۷) یه ک ده گرته وه، ئه وه نیشان ده دا که به بیبه شکردنی مندالان له مافه سهره تاییه کانی وه کوو یاری و به خته وه ری، تاکایه تییان ده کرته قوربانی و به هوی سه پاندنی ئه رکی گه وره سالان له ته مه نی مندالییدا هه ست به شکست و سهر کوتکران ده که ن. ههروه ها محمه د حسینی ئه زمونیککی هاوشیوهی فشاره کانی رڼلگیرانی ره گه زیتی له تافی مندالی هه یه:

«ئیمه ئاوا گه وره بووین که کاتیک بووین به پیاو، ده بی ئه م کارانه بکه ین، هه ر که بووین به پیاو، ئه وه یان به گویماندا چرپاند که ئه مه به هایه بیکه ئه مه دژ به هایه مه یکه ...» (دیمانه ی ژماره ۸۸. محمه د حسینی، Pos 28).

ئه م لیدوانه ویرای جه ختکردنه وه له سهر دابه شکردنی نایه کسانانه ی ئه رکه کان له نیوان

مندالانی کچ و کوردا ده‌کاته‌وه، رۆلی ستانداردی فهره‌نگیی سه‌بارت به‌ ره‌گه‌زیتی باس ده‌کا که له‌ سه‌رانسه‌ری فهره‌نگه‌ پیاوسالاره‌کاندا ده‌بینریت. ئەم خسته‌ می‌شک و به‌ گویدا چرپاندنه، به‌ستینی گۆرینی رۆلی پیاوان بۆ جوړیک له‌ کۆیایه‌تی کریکاری و توندوتیژی شاراه له‌ دژی ئەوان ده‌ره‌خسینیت.

له‌ کۆتاییدا، ئەزموونی فهره‌اد عه‌زیزی به‌ روونی باس له‌و کاره‌ سه‌خت و قورسانه‌ ده‌کا که له‌ توانای مندالان به‌ده‌ر بووه:

«ئه‌گه‌ر بگه‌رپینه‌وه‌ بۆ سه‌رده‌می پېشووتر، هه‌ر له‌ سه‌ره‌تای مندالییه‌وه له‌ خانه‌واده‌دا، هه‌موو کاره‌ قورسه‌کان له‌ سه‌ر شانی کوران بووه، من خۆم کریکار بووم، ئەو کارانه‌ی ئیمه‌ ده‌مانکرد له‌ بالا و قه‌لافه‌تی ئیمه‌ نه‌ده‌وه‌شاوه» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۹۷. فهره‌اد عه‌زیزی، Pos 9).

ئهم جوړه‌ کردارانه، به‌ پپی تیۆری فشاری رۆله‌کانی ئاگنیو (آگنیو، ۱۹۹۲)، نیشان ده‌دا که دابه‌شکردنی نادادپه‌روه‌رانه‌ی رۆله‌کان و سه‌پاندنی فشاری زۆر له‌ تافی مندالیدا ده‌بیته‌ هۆی خه‌سارت و زیانی قوولی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی له‌ داها‌توودا.

به‌ گشتی داتا‌کان جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که ئەزموونه‌کانی تافی مندالی، به‌تایه‌ت کاری مندالان له‌ ژینگه‌ سه‌خته‌کان و له‌ دۆخی چه‌وسانه‌وه‌یی خانه‌واده‌ یان ژینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تیدا، رۆلیکی ته‌وه‌ری له‌ دروستبوون و قوولبوونه‌وه‌ی توندوتیژییه‌کانی هه‌ره‌تی گه‌وره‌سالییدا ده‌گیرێ و سووریکي به‌رده‌وامی بېه‌شبوون و خه‌سارت و زیانگه‌یانندن به‌دی دیتیت.

بۆ شیکردنه‌وه‌ی ئەزموونی کاری مندالیی کوران که‌یه‌کیک له‌ به‌اره‌ کاریگه‌ره‌کانی روودانی توندوتیژی دژی پیاوان له‌ هه‌ره‌تی گه‌وره‌سالییه، پپوسته‌ گرینگ‌ی به‌ په‌یوه‌ندییه‌ قووله‌ی نیوان فشاره‌کانی کار و چه‌وساندنه‌وه‌ی ئابووری و لیکه‌وته‌ کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونییه‌کانی ئەم دیارده‌ بدریت. ئەم ئەزموونه‌ کاریگه‌رییه‌کی به‌رفراواند له‌ سه‌ر ژيانی پیاواندا هه‌یه، به‌ جوړیک که‌ ئەم بېه‌شبوونی رۆژانه‌یه‌ ده‌بیته‌ سه‌رچه‌شنی رفتاری توندوتیژ.

له‌ لایه‌ک مندالانی کاری سه‌ر شه‌قامه‌کان که زۆر جار له‌ ژینگه‌یه‌کی سه‌خت و درنده‌ی شاردا سوال یان ده‌ستفروشی ده‌که‌ن، له‌ لایه‌ن بنه‌ماله‌ یان گرووپه‌ مافیاییه‌کانی دیکه‌وه‌ به‌ره‌ورووی چه‌وساندنه‌وه‌ی راسته‌وخۆ ده‌بنه‌وه. وه‌ کوو حه‌مید مو‌رادی جه‌ختی له‌سه‌ر ده‌کاته‌وه:

«[مندالانی کار] به‌ ناچار له‌ سه‌ر شه‌قامه‌کان و له‌ ناوه‌نده‌ خه‌زمه‌تگوزارییه‌کاندا

ئیش ده‌که‌ن، تووشی توندوتیژی ده‌بن و هه‌میش خه‌زانه‌که‌یان پپوسته‌یان به‌ ئیشکردنی ئەو منداله‌یه‌ ئەمانه‌ ته‌ن‌ها به‌دوای داها‌تی زیاتر بۆ پیداو‌یسته‌یه داراییه‌کانی بنه‌ماله‌کانیان...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۰. حه‌مید مو‌رادی، Pos 18).

ئەم پێویستییه، لەبری ئەوەی هەلبژاردنیکی خۆویستانە لە لایەن ئەم منداڵانەوه بێ، بە جۆریک دەبێتە زۆرەملی که هەم لە لایەن بنەمالە و هەم لە لایەن پیکهاته ئابووری و کۆمەڵایەتییه کانهوه بهسەریاندا دەسهپینرێت. تیۆرییه کانی په یوهست به چهوساندنهوهی ئابووری منداڵان، وه کوو بۆچوونه کانی بۆلتانسی و چیاپیلو^۱ (بولتانکس و چیاپلو، ۲۰۰۵)، نیشان دەدەن که منداڵانی کار به تایبەت له کۆمەڵگا روو له پێشکهوتنه کانداه و کەریکاری هەرزان و وابەستە به شیوهیه ک بهدکه لکیان لێ ده کری که رۆلێکی بهرچاو له سووری هەژاری و توندوتیژیدا ده گیرێت. زۆر جار ئەزموونی ئەم منداڵانە زەمینە بۆ پەفتاری تاوانکاری له ژانی دواتریندا خوش ده کات. حسین حەفیفی روونی ده کاتهوه:

«ئەو پەفتاره تاوانکارییهی که منداڵانی کار و سه‌رشه‌قام ئەنجامی ده‌ده‌ن له‌ دزیکردنه‌وه [له‌ سه‌روه‌بەندی هه‌رزە کاریدا] ده‌ست پێی ده‌کا، ورده‌دزی له‌ شه‌قام و دووکان و ده‌ستفرووش و دواتر ده‌ست ده‌که‌ن به‌ دزیکردن له‌ خه‌لک و گیرفان رووتانه‌وه و جانتادزی. [ئەم حاله‌تانه‌وه‌ به‌ نه‌ه‌مه‌ی پەفتاری توندوتیژی و شه‌رانگیزانه‌وه‌ له‌ سه‌رده‌می گه‌نجیتیدا، وه‌ کوو مله‌هوریکردن]» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۹، حەقیقی، Pos 69).

ئەم لێدوانانە دەریده‌خەن که چۆن کاری منداڵانی سه‌رشه‌قام نه‌ک هه‌ر ده‌یانکاته‌ قوربانیی توندوتیژی راسته‌وخۆی کۆمه‌ڵگا و گرووپه‌ مافیاکان، به‌ لک‌وو کاریگه‌ری له‌سه‌ر جو‌ری پەفتار و هه‌ل‌سوکه‌وتی گه‌وره‌سالیاندا داده‌نێت. به‌ پێی تیۆری سووری توندوتیژی (ویدوم^۲، ۱۹۸۹) ده‌ کری بۆیەن ئەم منداڵانە که خۆیان به‌ر توندوتیژی که‌وتوون، له‌ داها‌توودا ئەم شیوازه‌ پەفتارییه‌ به‌ره‌م ده‌هێنه‌وه و ده‌به‌نه‌ ئەنجامده‌ری توندوتیژی.

هه‌روه‌ها رۆلی ئالووده‌بوونی دایک و باوک له‌ چه‌وساندنه‌وه‌ی منداڵان، به‌تایبەت کوران، له‌م رووه‌وه‌ فاکتەرێکی کاریگه‌ره‌. وه‌ک هه‌متا، توێژه‌ری کۆمه‌ڵایه‌تی روونی ده‌کاته‌وه‌:

«باوکێک که ئالووده‌یه، دایکێک که ئالووده‌یه، کوره‌کانی ناچار ده‌کا بچنه‌ سه‌ر کار بۆ ئەوه‌ی پاره‌ی ماده‌ی هۆشه‌ری بۆ دابین بکا، ده‌ی ئەمه‌ بۆ کوره‌کان جۆریک له‌ توندوتیژی ئابوورییه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۱. هه‌متا، Pos 64).

لێره‌دا توندوتیژی ئابووری به‌ شیوه‌یه‌کی بابەتیانه‌ ده‌خ‌ریته‌ روو. به‌ پێی تیۆریی خه‌ساره‌ل‌گه‌ری پیکهاته‌یی بۆردیو^۳ (۱۹۹۰)، ئەو منداڵانە که له‌م جو‌ره‌ ژینگانه‌دا گه‌وره‌ ده‌بن، نه‌ک هه‌ر له‌ پیره‌وی سروشتیی گه‌شه‌ و گورانی سۆزداری و کۆمه‌ڵایه‌تی وه‌دوا ده‌که‌ون، به‌ لک‌وو ده‌به‌نه‌ ئامرازیک بۆ دابینکردنی پێداویستییه‌ کانی پیکهاته‌ی نه‌خۆشی خێزان.

1. Boltanski & Chiapello

2. Widom

3. Bourdieu

جگه له وهش نه زموونی نه و که سانه ی له مندالییه وه رووبه رووی کار و وازه یان له قوتابخانه بوونه ته وه، ره هه نده کانی دیکه ی نه توندوتیژییه پیکهاته ییهش رووناک ده کاته وه. محمه د نه سکه نده ری نه زموونی مندالیی خو ی بهم شیوه یه ده گیرته وه:

«به هو ی نه وه ی خیزانه که م گه وره بوون و ژماره مان زور بوو، له ته مه نی
 ۱۴ سألیدا وازم له خویندن هینا و ده ستم به کار کردن کرد، سه رتا کر تیکاری
 چینی سازی بووم له و ی کارم ده کرد. ئیستا و نه وساش نه متوانیوه له کومه لگادا
 پیش بکه وم و خه ریکی کاری پاسه وانیم» (دیمانه ی ژماره ۷۲. نه سکه نده ری،
 ۲۰۱۶، Pos 11-13).

نه م لیدوانه په یوه ندی نیوان کاری زوره ملیی مندالان و له ده ستدانی ده رفه تی خویندن و پیشکه وتنی کومه لایه تی له ته مه نی گه وره سألیدا ئاشکرا ده کات. تیوری تاراندنی کومه لایه تی جه خت له وه ده کاته وه که نه مانی ده ستر اگه یشتن به ئاسانکارییه سه رتاییه کانی وه کوو خویندن، مندالان له سوور یکی داخراوی هه ژاری و بیبه شی کومه لایه تیدا گرفتاره، که لیکه وته کانی له ژیان ی داهاتوو یاندا خو ی ده نوییت.

یه کیکی دیکه له ره هه نده گرینگه کانی کاری مندالان جیاکاری یه ره گه زیتی له دابه شکردنی بهر پر سیاریتییه کانی ناو خیزانه. ئیبراهیم ره هبه ران له م باره وه ده فهرمووی:

«توندوتیژی مان بینیه، هه ر له مندالییه وه، زوو هه ستان له رۆژانی هه نی
 و چوون بۆنان وه رگرتن هه مووی له سه ر شانی من بوو. به یانی هه نی زوو
 بچۆنان وه ریگره، له هاویندا بچۆ سه ر کار ... ده متوانی وه ک هاوته مه نه کانم
 که له کووچه و کۆلندا پاسکیلسوارییان ده کرد، منیش یاری به پاسکیله که م
 بکه م، به لام چی بکه م ناچار بووم کاره که بکه م ...» (دیمانه ی ژماره ۸۷.
 ئیبراهیم ره هبه ران، Pos 10).

نه م قسه ناهاوسه نگی له دابه شکردنی نه رکه کان له نیوان کوړ و کچ له ناو خیزاندا ئاشکرا ده کا، و نه وه ی که بهر پر سیاریتییه گه وره تره کان به سه ر کوړه کاندا ده سه پینریت. تیوری رۆلی جینده ری و روانگه ی کونیل (کانل، ۱۹۹۵) سه باره ت به سه ر ده ستی هه ژمونیی پیاوانه جه خت ده کاته وه که نه م جوړه په روه رده کردنه سه رچه شنی نایه کسان ی ره گه زیتی پته وه کا و پیاوان ده کاته قوربانیا نی نه م سیسته مه، چونکه کومه لیک چاوه روانی قورس و رۆلی ناچار یان بۆ پیناسه ده کات. کاریگه ریی کاری ناچاری و دژوار یه کیکی دیکه له ره هه نده کاریگه ره کانه. فهرهاد عه زیزی ئاماژه ده کا به وه ی:

«ئەگەر بگەر پینەووە بۆ سەردەمی پیشووتر، هەر لە سەرەتای منداڵییەووە
لە خانەوادەدا، هەموو کارە قورسەکان لە سەر شانی کوران بوو، من خۆم
کرێکار بووم، ئەو کارانەی ئیمە دەمانکرد لە بالا و قەڵافەتی ئیمە نەدەووەشاو»
(دیمانە ۹۷. فەرھاد عەزیزی، Pos 9).

ئەم فشارە جەستەییە لە تەمەنکی بچووکدا، جگە لە کاریگەرییە جەستەییە بەردەوامەکانی،
جۆریک لە خۆراگریی رۆڵەتیش دروست دەکا که پشت بە کێکردنی هەست و چێژەکانی سەردەمی
مندالی دەبەستیت. تیۆریی خەسارەتە گەشەییەکان^۱ روونی دەکاتەووە که ئەم فشارانە دەتوانن لە
درێژخایەندا ببەنە کێشەیی سۆزداری و دەروونی، لەوانە تووڕەیی کێکراو، خەمۆکی، یان پەفتاری
شەڕانگیزانە.

لە کۆتاییدا محەمەد حسینی سەبارەت بەو بەرپرسیارێتیانەی که بەسەر کوراندا سەپێنراو
دەلێت:

«ئیمە ئاوا گەورە بووین که کاتیک بووین بە پیاو، دەبێ ئەم کارانە بکەین،
هەر که بووین بە پیاو، ئەوەیان بە گوێماندا خارانە که لە ئەمە بەهائە بیکە
ئەمە دژبەهائە مەیکە...» (دیمانە ۸۸. محەمەد حسینی، Pos 28).

ئەم پرستە بە روونی ئەو نیشان دەدا که سیستەمی پەرورەیی لەسەر بنەمای کلیشە
پەرگەزێتیە که بەرپرسیارێتیە قورسترەکان تەنیا بە سەر کوراندا دەسەپێنن، پەرورە کردنی ئەو
پیاوانەییە که سەرکوتکردنی سۆز و قبوڵکردنی زەخت و گوشارەکان وەک بەها سەیر دەکەن. بە
پێی تیۆریی پیاوێتی کۆنیل، ئەم جۆرە پەرورەییە پیاوان دەخاتە پێگەییە کەووە که فشارە فەرھەنگی
کۆمەڵایەتیەکان ئامانج و پێداویستیەکانیان سەرکوت دەکا و سووڕیکی توندوتیژی دەروونی و
دەرەکی دروست دەکات.

بەم شیوە ئەزموونی کاری منداڵان لەسەر شەقامەکان یان لە ژینگە سەختەکانی کارکردندا،
وەک توندوتیژیەکی پێکھاتەیی بەرامبەر بە کوران، تیکەڵەییەک لە فاکتەرە کۆمەڵایەتی - فەرھەنگی،
ئابووری و جێندەریەکان لە خۆ دەگرێ که لە درێژخایەندا نەک تەنھا کاریگەری لەسەر چۆنایەتی
ژیانی تاکەکەسی دادەنێ، بەلکۆو کاریگەرییان لەسەر پەيوەندییە کۆمەڵایەتیەکان و پەفتارە
توندوتیژیەکانیان دادەنێت.

دەستبەسەرداگرتنی مۆلک و سامانی پیاوان لە لایەن ژنانەووە

شیکاریی زەمینە ئابووریەکانی روودانی توندوتیژی دژ بە پەرگەزی نێر لە چوارچێوەی ئەو
داتیانەیی که خراوەتە روو و لەسەر بنەمای ئاراستەیی تیۆریی گڕەند دەریدەخا که کێشە ئابووریە

به‌ربلاوه‌کانی کۆمه‌لگا، به‌تایبه‌ت له‌فه‌ره‌نگه‌ پیاوسالارییه‌کاندا که‌ به‌رپرسیارپیتی ئابووری خیزان زۆر جار ده‌که‌وێته‌ سه‌ر پیاوان، به‌ستینیکی ئالۆز بۆ به‌ئه‌زمونکردنی جوهره‌ها توندوتیژی ئابووری له‌ دزی ئهم پیاوانه‌ ده‌ره‌خسینیت. گێرانه‌وه‌ی که‌سانی دیمانه‌له‌گه‌لکراوان و بۆچوونی پسپۆران له‌گۆشه‌نیگای کیشه‌ ئابوورییه‌ گه‌وره‌کان و چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و گۆرانی سه‌رچه‌شنه‌ فه‌ره‌نگی و سۆزدارییه‌ کانه‌وه‌ ئهم دیارده‌ به‌ شیوه‌یه‌کی زه‌ق لیک ده‌ده‌نه‌وه‌ و روونی ده‌که‌نه‌وه‌. یه‌کیک له‌ زه‌مینه‌ ئابوورییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان، داگیرکردنی سامان و مولکی پیاوان له‌ لایه‌ن ژنانه‌، که‌ زۆر جار به‌ هو‌ی نایه‌ کسانیی دارایی یان زیاده‌ره‌وه‌ی پیکهاته‌یییه‌وه‌ دروست ده‌بیت. ئه‌للا ره‌زا یاساناس روونی ده‌کاته‌وه‌:

«زیاتر ئه‌وه‌ پیاوانن که‌ ئهرکی سه‌ره‌کی په‌یداکردنی داها‌تیان له‌ ئه‌ستویه‌، له‌وه‌ کۆمه‌لگایه‌ی که‌ تو‌بلی پیاوان به‌رپوه‌ی ده‌به‌ن. ئیستا با بلیین ژماره‌یه‌ک له‌ ژنان [له‌ کۆمه‌لگادا] کار ده‌که‌ن، پیاوان کار ده‌که‌ن و زۆر به‌ ئاسانی [داها‌ته‌که‌یان] راده‌ستی ژنه‌کانیان ده‌که‌ن، ئه‌وانیش خه‌رجی ده‌که‌ن.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۳، ئه‌للا ره‌زا، Pos 60).

ئهمه‌ش راشکاوانه‌ ئاماژه‌ به‌ قبوو‌لکردنی به‌ربلاوی نۆرمه‌کانی کۆمه‌لگا ده‌کا که‌ تییدا هه‌مووان چاوه‌روانن که‌ پیاوان به‌رپرسیارپیتی دا‌بینکردنی پێداویستییه‌ داراییه‌کانی خیزان له‌ ئه‌ستۆ بگرن، به‌لام دابه‌شکردن و به‌رپوه‌بردنی سه‌رچاوه‌ داراییه‌کان زۆر جار به‌ ده‌ست ژنانه‌. له‌ روانگه‌ی تیۆرییه‌ ده‌رووناسییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کانه‌وه‌، ئهم ناهاوسه‌نگییه‌ له‌ رۆله‌کاندا ده‌توانی جو‌ریک له‌ دلساردی و خه‌ساره‌تی ده‌روونی له‌ پیاودا به‌دی بێنی، چونکه‌ لهم جوهره‌ بارودۆخانه‌دا پیاوان هاوکات له‌گه‌ل بارگرانیی دارایی به‌سه‌ریاندا ده‌سه‌پینری، له‌ رووی کرده‌یییه‌وه‌ کۆنترۆلی ته‌واویان به‌سه‌ر به‌رپوه‌بردنی سه‌رمایه‌ی خۆیاندا نییه‌.

ئهم نایه‌ کسانیی و فشاره‌ له‌سه‌ر ئاستی کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌، ته‌نانه‌ت هه‌ندیک جار په‌یوه‌ندییه‌ نافه‌رمییه‌کانیش په‌ره‌ پێده‌دا که‌ له‌ هه‌ندیک بواردا گوزارشت له‌ ره‌گی کیشه‌ ئابوورییه‌کان ده‌کات. بۆ نموونه‌ به‌رپز سوهرابی ئاماژه‌ به‌ نایه‌ کسانیی توندی ئاستی داها‌تی ژن و پیاو ده‌کا و ده‌لی:

«[پیاو]ی داماو و به‌دبه‌خت هه‌ر له‌ که‌ره‌ی به‌یانیه‌یه‌وه‌ هه‌تا شه‌و له‌ به‌ر ئهم بارانه‌دا بو‌تو [ژن] کار ده‌کا، به‌ قوربه‌سه‌ری و سه‌ختی بژیویی ژبانی په‌یدا ده‌کات. ئه‌وه‌ ژنه‌ی من کاری بو‌ده‌که‌م به‌ تیکرا رۆژانه‌ تو‌بلی ۵۰۰ هه‌زار تمه‌نی ده‌ست ده‌که‌وی، له‌ بارودۆخیکی زۆر پر له‌ سترسی داده‌ نه‌خوینده‌واره‌ ده‌چی خولیکی چاندنی نینۆک ده‌بینی به‌ ئامیریکی ۴ ملیۆن تمه‌نی نینۆک کاری ده‌کا رۆژی ملیۆنیک ده‌که‌ویت.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۹، سوهرابی، Pos 161).

ئەم گێرانهوه دەریدهخا که له زۆر حالهتدا ماندوو بوونی جهستهیی و دهروونی پیاوان به هۆی وهدهستهینانی داهاتی زۆروه به بهراورد له گهڵ چالاکی یان داهاتی ئاسانتری هه ندیک له ژنان، جوړیک له توندوتیژی ناپههسته و خۆی ئابووری پیک دههینیت. لهم کایه نادادپهروه رانه دا، زۆر جار پیاوان خۆیان به قوربانیی ئه و بارودۆخه کۆمه لایه تییانه ده بیننه وه که به بی گویدانه جیاوازییه کانی پیکهاته ی کار یان ئه زمونه سۆزدارییه کانه وه چاوه روانیی «پشتیوانی دارایی ته واکات» بیان لیده کهن، ههروه ها هه ژاری له راده به ده ر و بیکاری له سه ر ئاستی تاک یه کیک له فاکته ره هه ره گرینگه کانی ده رکه وتنی توندوتیژی ئابووری دژ به پیاوانه که خۆی ئه وهنده ی دیکه نایه کسانی توندتر ده کاته وه. وههابی روونی ده کاته وه:

«کیشه ی بژپوی، بیکاری پیاوان به داهاتی که می پیاوان ... چینی
خانمان زۆر زیاتر له مه یه، ده لێن: ده توانی زیاتر داهات به ده ست بهینی،
ده ی بۆچی نا زیاتر ناهینیته وه؟» (دیمانه ی ژماره ۱۴، وههابی، 72 Pos).

له م دیمانه دا، جگه له چاوه روانییه مادییه زۆره کان، توخمی سووکایه تی پیکردن و فشاری دهروونیش به روونی ده بینریت. زۆر جار کاردانه وه ی ژنان بۆ شکستی ئابووری پیاوان به شیوه ی توندوتیژی زاره کی و دهروونی خۆی ده نوین و ئه مه ش خۆی سووړیکی هه سته کاردن به ناته واوی و دلساردی و دابرا نی سۆزداری له پیاواندا دروست ده کات. تیۆری ماسلو (۱۹۴۳) سه باره ت به پیداو یستیه مړویه کان، به تایبه ت پیداو یستیه سه ره تاییه کانی وه کوو ئاسایشی دارایی، به روونی باس له وه ده کا که کاتیک که سیک نه توانی پیداو یستیه سه ره تاییه کانی خۆی یان که سانی ده ورو به ری دابین بکا، ئه وا که رامه ت و حورمه تی ده شکیت. و ئەم سووړه زه مینه ی ده رکه وتنی په فتاری توندوتیژانه ی دژ به خۆیان یان که سانی دیکه به هێتر ده کات.

وێنه ی ۵: نه بوونی ئاماری بێرا و زانستی سه باره ت به توندوتیژی دژی پیاوان

له‌ لایه‌کی دیکه‌وه، گیرانه‌وه‌ بیژوماره‌ کان‌ ئاماژه‌ به‌ دیارده‌ی داگیرکردنی سه‌روه‌ت و سامانی پیاوان له‌ لایه‌ن ژنانه‌وه‌ ده‌ که‌ن، که‌ ره‌گ و ریشه‌ی له‌ هه‌ندیک نه‌ریت و داب و عورفی کۆمه‌لایه‌تیدا هه‌یه. مووسه‌وی قیایه‌ روونی ده‌ کاته‌وه:

«به‌شیک له‌ باخه‌که‌یان وه‌ک ماره‌یی ده‌دا به‌ کچه‌ ... ئه‌و شته‌ی وا
سه‌رچاوه‌ی داهاتی بوو له‌ ده‌ستی ده‌دا و له‌و ماله‌ ده‌چوه‌ ده‌روه‌ ... به‌لام
ئێستا ... کور چیت‌ر ناتوانی ده‌ستی ژنه‌که‌ی بگری و بیاته‌ مالی باوکی»
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۷، دکتۆر مووسه‌وی قیایه‌، 18 Pos).

گۆرانی ئه‌م سه‌رچه‌شانه‌ و نه‌مانی سیسته‌می داکۆکی خزمایه‌تی که‌ پیاوانی له‌م جوړه‌ توندوتیژیانه‌ ده‌پاراست ئێستا ژنانی به‌ سه‌ر سه‌رچاوه‌ داراییه‌کانی پیاواندا زال کردووه‌. چه‌ندین نموونه‌ ده‌ریده‌خه‌ن که‌ ژنان له‌ رېگه‌ی یاسایی یان چاوه‌روانییه‌ فهره‌نگیه‌ که‌نه‌وه‌، هه‌ندیک جار کۆنترۆلی ته‌واوی سه‌روه‌ت و سامانه‌کانی پیاوان ده‌ که‌ن. ئه‌حمده‌ ئه‌زموونی تایبه‌تی خو‌ی به‌م شیوه‌یه‌ ده‌گیرته‌وه‌:

«من ئه‌و ماله‌ی که‌ کریبووم له‌به‌ر ئه‌وه‌ی هیچم وه‌ک بری ماره‌یی بو‌ی
دیاری نه‌کردبوو، ماله‌کم کرد به‌ ناویه‌وه‌. وتم ئیش ده‌کا و ئه‌یچی و من هه‌موو
خانووه‌که‌م کرد به‌ ناویه‌وه‌» (دیمانه‌ی ۱۶، ئه‌حمده‌، 27 Pos).

ئه‌م توندوتیژییه‌ ئابوورییه‌ کاتیک توندتر ده‌بی که‌ نه‌نانه‌ت یاساکانیش به‌ شیوه‌ی نادادپه‌روه‌رانه‌ مامه‌له‌ بکه‌ن و پیاو بخه‌نه‌ دۆخیکی زیانه‌خشته‌وه‌. ئه‌للا ره‌زا روونی ده‌ کاته‌وه‌:

«بو‌نیوه‌ دابه‌شکردنی مۆلک، سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی ژنان له‌ به‌ده‌سته‌تێنانی
مۆلک و سه‌روه‌ت و سامان به‌شداری ناوێنن ... زیاتر پیاوان ئیش ده‌که‌ن.
ئێستا ... له‌ رووی رېژه‌یه‌یه‌وه‌ به‌م شیوه‌یه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۳، ئه‌للا ره‌زایی،
14 Pos).

ئه‌م نارازیبوون له‌ پرۆسه‌ یاساییه‌کان، خولیکی توندوتیژیی پتکه‌هاته‌یی نیشان ده‌دا که‌ پیاوان به‌ هو‌ی رۆلیان له‌ دابینکردندا ده‌ کاته‌ قوربانیی جوړیک له‌ نادادپه‌روه‌ری کۆمه‌لایه‌تی و یاسایی. گیرانه‌وه‌کانی تر چه‌ندین جار ئاماژه‌یان به‌ کاریگه‌ریی راسته‌وخۆی ئه‌م فشارانه‌ له‌سه‌ر نه‌ندروستی سۆزداری و ده‌روونی پیاوان کردووه‌. ئه‌کبه‌ر مۆمینی ده‌لی:

«کاتیک [پیاویک] دێته‌وه‌ ماله‌وه‌، ئه‌گه‌ر له‌سه‌دا سه‌د پاره‌ی له‌
گیرفاندا بی، هه‌موو که‌سیک هاوڕێیه‌تی، ئه‌گه‌ر پاره‌یان نه‌بی، هه‌ر که‌
هاته‌ ژووره‌وه‌ هاوسه‌ره‌که‌یه‌تی زه‌بریکی لی ده‌دات.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۸،
ئه‌کبه‌ر مۆمینی، 13 Pos).

ئه‌م جوړه‌ قسانه‌ به‌ روونی جه‌خت له‌وه‌ ده‌ که‌نه‌وه‌ که‌ به‌شداریی ئابووری یان به‌شدارینه‌ کردن

ناتوانی ئاستی توندوتیژی ئابووری بهرامبر به پیاوان کهم بکاتهوه؛ به لکوه خهساره لگرييان زياتر له بهر ئهويه که پياوان پيگهي دابينکهریان پي دراوه و چاوه روانيی دابينکردنيان لي ده کريت. شيکردنه وهی داتاكان له چوارچيويه گرهند تيوژی پيشان دها که جگه له فشاره ئابووريه راسته وخوکان (وه کوو هه ژاری، بيکاری، و هه لاوسان)، پياوان رووبه رووی توندوتیژی پيکهاته یی و فرههنگيش ده بنه وه که ئه مانه ن: داگیرکردنی نادادپهروه رانه ی سه روه ت و سامان و بهر عوده یی بهر پرسياريتی ئابووری کومه لگا به بی پشتیوانی ليکردنيان. ئه م سووره ناهاوا ههنگه پياوان ناچار ده کا له ژير فشاری دهروونی و سوژداریدا به باجی دهروونی زياتره وه رۆلی خويان جي به جی بکه ن.

گرانی و هه لاوسان و قهیرانی ئابووری

شیکاریی "گرانی، هه لاوسان و قهیرانی ئابووری" وه ک زه مینه یه ک بۆ توندوتیژی دژی پياوان، به که لک وه گرتن له داتا پيشکه شکراره کان، نيشان دها که ناسه قامگيريی ئابووری که ئه نجامی سياسه ته که لانه کانی حکومه ته، رۆليکی بهرچاو له توندتربوونی هه موو جوړه کانی توندوتیژی دژی پياوان له کومه لگای ئيراندا ده گيريت.

یه کیک له لایه نه گرینگه کانی زه مینه ئابووريه کانی توندوتیژی دژی پياوان، رۆلی پيکهاته یی و سیستماتيکی کيشه ئابووريه کانه. مه رزییه حسینی پسپۆری خهساره کومه لایه تیه کان جهخت له وه ده کاتهوه:

«گه وه ترين ئه نجامدهری توندوتیژی خودی سیستمی ئابووریی [گرانی و هه لاوسان] ئیرانه [حکومه ت]. ئیمه دیارده ی را کردنی پياوان و خو کوشتنی پياوانمان هه یه، من که یسی له و جوړه له بهشی یاریده ده ری کومه لایه تی دیته بهر ده ستم. به تاییه ت سالی رابردوو، به گشتی، له ناوه راستی سألانی نه وه ده کانی هه تاوییه وه (۲۰۱۵ زایینی) له وه هه تا ئه مرۆ، که خهساره ته کومه لایه تی و چالاکیی و ئالۆزییه کانیا ن ته شه نیا ن کردوو. من که یسی را کردنی پياوانم زۆر بینیوه [به هوی کيشه ئابووريه کان]». (دیمانه ی ژماره ۵۸، مه رزییه حسینی، Pos 115).

ئه م لیدوانانه ده ریده خه ن که، له روانگهی شاره زایانه وه، سياسه ته ئابووريه کانی حکومه ت و ليکه وته کانی وه کوو گرانی نرخ و هه لاوسان، نه ک هه ر کيشه ی بژيو یی بۆ دروست ده که ن، به لکوو راسته وخو هه لکشانی ئاستی خهساره ت و زیانه کومه لایه تیه کان (وه کوو را کردنی پياوان) و خو کوشتنی پياوانی لی که وتۆته وه. له روانگهی تیورییه سیستماتيکییه کانه وه، ئه م جوړه توندوتیژییه ئابووريه ره گ و رپشه ی له پيکهاته که لانه کانی کومه لگادا هه یه و راسته وخو کاریگه ری له سه ر تاکه کان هه یه (برنفرنر، ۱۹۷۹). کاتيک سیستمی ئابووری کارایی خو ی له ده ست دها و له بری پشتیوانی ده بیته مایه ی فشار و زیان، یه که م قوربان ی ئه و پياوانه ن که به شیوه یه کی نه ریتی

به‌رپرسیاری دابینکردنی بژیویی خانه‌واده‌ن.

له‌سه‌ر ئاستی تاک، قه‌یرانه‌ ئابوورییه‌ کان ده‌بنه‌ هۆی هه‌ژاری و بیکاریی به‌ربلاو، که‌ ئه‌مه‌ش خۆی رېخۆشکه‌ری توندوتیژییه‌ جوړاو‌جوړه‌ کانه‌. وه‌حید فه‌ره‌جی، وېړای ئاماژه‌دان به‌ رۆلی هه‌ژاری و بیکاری له‌ هۆگریی لاوان بۆ به‌ کاره‌ینانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌ کان ده‌لێ:

«حکومه‌ت هیچ [هه‌لی کاریک] بۆ‌گه‌نجان نادۆزێته‌وه‌. پېویستی خه‌لک دابین ناکا، من زۆر منداڵ [به‌ کاره‌ینه‌رانی ماده‌ی هۆشبه‌ر و وزه‌به‌خش] ده‌ناسم که‌ ئاوا ئالووده‌ بوون له‌ خۆشیی سه‌ریان ئالووده‌ نه‌بوون. له‌به‌ر پېویستی بوو». (دیما‌نه‌ی ژماره‌ ۴۴، وه‌حید فه‌ره‌جی، Pos110).

ئهم‌ تېروانینه‌ ئه‌وه‌مان بۆ‌ ده‌رده‌خا که‌ هه‌ژاری و بیکاری نه‌ک هه‌ر کیشه‌ی ئابووری دروست ده‌کهن، به‌‌لکوو تاکه‌ کان به‌ره‌و هه‌لسوکه‌وتی مه‌ترسیدار و زیانه‌خش پال ده‌نێن. تیۆری فشاری می‌رتۆن (۱۹۳۸) له‌ تاواناسیدا به‌ باشی پرونی ده‌کاته‌وه‌ که‌ کاتی‌ک تاکه‌ کان بۆ‌ گه‌یشتن به‌ ئامانجه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌ کانی کۆمه‌لگا (وه‌ کوو خۆشگوزه‌رانی و سه‌رکه‌وتنی ئابووری) له‌ رینگه‌ی ره‌وا و رینگه‌پێدراوه‌وه‌ رووبه‌رووی ئاسته‌نگ ده‌بنه‌وه‌، له‌وانه‌یه‌ روو له‌ رینگه‌ی نار‌ه‌وا و لاده‌رانه‌ بکه‌ن (وه‌ کوو ئالووده‌بوون یان ره‌فتاری توندوتیژ). له‌م بارودۆخ‌دا ئه‌و گه‌نجان‌ه‌ی که‌ ناتوانن ئه‌و رۆله‌ ئابوورییه‌ بگێرن که‌ کۆمه‌لگا لیانی ده‌وی، له‌ راده‌به‌ده‌ر زه‌ره‌مه‌ند و خه‌ساره‌لگر ده‌بن.

جگه‌ له‌وه‌ش قه‌یرانه‌ ئابوورییه‌ کان ناکارامه‌یی سیسته‌می دابه‌شکردنی سه‌رچاوه‌ و ئیمکانیات ئاشکرا ده‌کهن. ره‌شیدی، خانه‌نشینیکی به‌‌سال‌اچوو، که‌ وېړای ئاماژه‌دان به‌ هه‌ژاری و نه‌توانینی دابینکردنی خه‌رجیه‌ کانی ژیان، ده‌لێ:

«وڵاته‌که‌مان ئیمکانات و سه‌رچاوه‌ی فره‌ی هه‌یه‌. هیچ وڵاتی‌ک و ته‌نانه‌ت ئه‌مریکاش ئه‌وه‌نده‌ سامانی نییه‌، له‌ چاو حه‌شیمه‌ته‌که‌مان سامانی ئێران ئه‌وه‌نده‌ هه‌یه‌ که‌ می‌لله‌ت وا بزائن له‌ به‌هه‌شتن. به‌لام ئه‌م ئیمکانات و سامانه‌ به‌ باشی به‌ کار نا‌هێنرێت». (دیما‌نه‌ی ژماره‌ ۷۰، ره‌شیدی، پیر، Pos 36).

ئهم‌ قسانه‌ گوزارشت له‌ هه‌ستی نا‌هومی‌دی و تووره‌یه‌که‌ ده‌کهن که‌ به‌ هۆی بینینی سامانه‌ زۆره‌ کانی ئێران و له‌ هه‌مان کاتدا به‌ئه‌زموونکردنی هه‌ژاری و بېه‌شییه‌. له‌ روانگه‌ی تیۆری داپه‌روه‌ریی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ ئهم‌ جوړه‌ له‌ نایه‌ کسان‌ی و دابه‌شکردنی ناله‌باری سه‌رچاوه‌ کان خۆی جوړیکه‌ له‌ توندوتیژیی پیکهاته‌یی که‌ به‌ هۆی پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ زیان به‌ تاکه‌ کان ده‌گه‌یی‌نیت (راولز، ۱۹۷۱). پیاوانی به‌‌سال‌اچوو و خانه‌نشین که‌ له‌ ته‌مه‌نی گه‌نجیدا کاریان بۆ‌ بنیاتنانی کۆمه‌لگا کردوو، ئیستا له‌ ته‌مه‌نی پیریدا رووبه‌رووی هه‌ژاری و پشتگوێ‌خستن ده‌بنه‌وه‌ که‌ ئه‌مه‌ش جوړیکه‌ له‌ توندوتیژیی ئابووری و بې‌رێزیکردن به‌ مافه‌ کانیان.

هه‌روه‌ها قه‌یرانه‌ ئابوورییه‌ کان کاریگه‌ریی توندیان له‌سه‌ر ده‌سترا‌گه‌یشتن به‌ خزمه‌ت‌گوزارییه‌

سهره تاییه کانی وه کوو چاودیری تهن دروستی و دهرمان ههیه. به ریز جهوادی پسپوری تهن دروستی دهروونی باس له هه ژاری خیزانه کان ده کا که ناتوان تیچووی چاره سهری نه خوشیه دهروونییه کان دابین بکه ن:

«خیزانه کان ناتوان تیچووی چاره سهری نه خوشیه دهروونییه کانیا ن
دابین بکه ن... ئیستا ئیمه چهن دین پیاوی نه خوشی ئه عساب و دهروونی
نه ناسراومان ههیه، واته خیزانه کانیا ن وازیان لیبان هیناوه و چاودیریان
ناکه ن.» (دیمانه ی ژماره ۸۲، جهوادی، Pos 112).

ئهم دۆخه ئه وه دهرده خا که قهیرانه ئابوورییه کان نه ک تهنیا کاریگه ریبان له سهر ژیا نی رۆژانه ههیه، به لکوو زیان به سیسته می پشتیوانی و دهرمانیش ده گه یینن. ئه و پیاوانه ی نه خوشی دهروونیان ههیه و پیوستیان به چاودیری و پشتیوانیه، به هۆی کزیی ئابووری خیزانه کانیا نه وه وازیان لیده هیئری و پشتگو ی ده خرین. ئهم جو ره له پشتگو یخستن و ده سته گه یشتن به دهرمان و چاره سهره، خو ی جو ری که له توندوتیژی پیکهاته یی و ئابووری که زیان به تهن دروستی پیاوان و که رامه تی مرو ییان ده گه یینیت.

شیکاری داتا کان دهریده خا که «گرانی و هه لاوسان و قهیرانی ئابووری» نه ک تهنها وه ک کیشه ی ئابووری به لکوو وه ک بنه مای سهره کیی توندوتیژی دژی پیاوان کار ده که ن. ئهم قهیرانه به دروستکردنی هه ژاری و بیکاری و نایه کسان و نا کارامه یی سیسته مه پشتیوانیه کان، پیاوان به رهرووی هه موو جو ره توندوتیژییه کی ئابووری و دهروونی و کو مه لایه تی ده که نه وه. بو به ره رچدانه وه ی ئهم دیارده یه پیوسته پیداچوونه وه به سیاسه ته ئابوورییه کانی حکومه تدا بکری به شیوه یه ک که له بری ئه وه ی کیشه کان گه وره تر بکا، بپیته هۆی با شترکردنی گوزه رانی خه لک و که مکردنه وه ی زیان و خه ساره ته کو مه لایه تییه کان.

هه ژاری زۆر، بیکاری و بیهشی

شیکردنه وه ی «ته له ی هه ژاری و بیکاری و بیهشی» وه ک به سستییک بو توندوتیژی دژی پیاوان، به تایهت له ناوچه دوا که وتوو و بیه شه کانی ئیراندا، ئه وه دهرده خا که ئهم فاکته رانه نه ک هه ر وه ک کیشه ی ئابووری، به لکوو وه ک ره گی سهره کیی توندوتیژی ئابووری و ره ههنده کانی دیکه ی توندوتیژی دژی پیاوان دهر ده بینن. ئهم شیکارییه به به کارهینانی داتا کانی دیمانه کان و ئاراسته ی گره ندد تیوری، لیکۆلینه وه له سهر ئه وه ده کا که چۆن ئهم بیه شبووانه کاریگه ریبان له سهر ژیا ن و دروستبوونی توندوتیژی بی ژومار دژی پیاوان ههیه، هه رچه نده خو شگوزه رانی دارایی و ده سه لاتی ئابووری به رزیش ریخۆشکه ری جو ریکی دیکه ی توندوتیژی دژی پیاوانه و ئهم لیکدانه وه ره تی ناکاته وه.

هه روه ها ته له ی هه ژاری و بیکاری ده توانی گری ره فتاره مه ترسیدار و زیانبه خشه کانی وه کوو

ئالووده بوون خوشت بکات. عهلی ئاقاسی، پېشینهی ئالووده بوون و ئایدزی ههیه، ره گی ئالووده بوون له ههژاری و کیشه ئابوورییه کانی خیزانه کاند ده بینیت:

«ئالووده بوون ره گ و ریشه ی له خودی خیزاندا یه. خیزانه کان داهاتی که میان ههیه و ههژارن. نه و خیزانانیه که خه ساره تیان ههیه، ئالووده بووی ماده ی هۆشبه ر و زیندانیان ههیه.» (دیمانه ی ژماره ۳۹، عهلی ئاقاسی، Pos 417-423).

ئه م بۆچوونه له گه ل تیوریی فشاری میرتون (۱۹۳۸) دا یه ک ده گریته وه، که ده لی کاتیک تاکه کان بۆ گه یشتن به ئامانجه کومه لایه تییه کانی خویان له ریگهی ریگه پیدراوه وه شکست ده یین، رهنکه په نا بۆ رهفتاری لاده رانه بهن. ئالووده بوون له م بارودۆخانه دا ده توانی وه ک میکانیزمیکی ناتهن دروستی به رهنکار بوونه وه بی بۆ ئه وه ی خوی له فشاره ئابووری و ده روونییه کان که به هۆی ههژاری و بیکارییه وه دروست ده بن رزگار بکات. جگه له ئالووده بوون، ههژاری و بیکاری ده توانی بیته هۆی زیاد بوونی ریژه ی تاوان. یه کیک له پۆلیسه کانی به رهنکار بوونه وه ماده هۆشبه ره کان ههژاری دارایی وه ک هۆکاری سه ره کیی هۆگر بوونی خه لک به تاوان و ماده هۆشبه ره کان ده ناسینی:

«له سه دا ۹۰ ی تاوانباران و سه ریچی کارانی بواری دابه شکردن و فروشتنی ماده هۆشبه ره کان و ماده وروژنیه کان [تاوانه پرداهاته کان]. به جه ساره ته وه ده توانم بلیم له ماوه ی ده سالی رابردوودا، سالانه به تیکرا ۴۵۰ که سمان ده ستگیر کردوو. ههژاری و ههژاری دارایی هۆکاری سه ره کین» (دیمانه ی ژماره ۵۵، پۆلیسی به رهنکار بوونه وه ماده هۆشبه ره کان، Pos 44).

ئه م لیدوانانه ده ریده خه ن که له هه لومهرجی ههژاری و بیکاریدا به شیک له پیاوان بۆ دابینکردنی پیداو یستییه سه ره تاییه کانی خویان و خیزانه کانیان روو له چالاکیی نایاسایی و مه ترسیدار ده کهن، ئه مه ش جوړیکه له توندوتیژی پیکهاته یی و ئابووری که تاکه کان به ره وه رفتاری تاوانکاری دنه ده دات. له سه ر ئاستی خانه واده ییدا، ههژاری و بیکاری ده توانی بیته هۆی گرژی و توندوتیژی خیزانی. وه لی بارامی، کومه لناس، رۆلی ههژاری و بیکاری له توندوتیژی دژی باوکاندا به م شیوه ده گیریتنه وه:

«خانه واده ی ئیستا له بهر ئه وه ی مندا له کانیان رووبه رووی کیشه ی جوړاو جوړ ده بنه وه، به شیک له مندا له کانیان بیکارن و هه ندیکیشیان به ماده هۆشبه ره کانه وه تیوه گلاون. ئامانجی ئه م کیشه و گرفتانه پیاوی بنه ماله یان باوکی بنه ماله ده پیکیت. و یه کیک له و بابه ته زۆرانه ی که به چاوی خۆم ده بیینم پالپشتی کومه لایه تیانه [که نه ماوه]» (دیمانه ی ژماره ۷۴، وه لی بارامی، Pos 14).

ئەم روانگە گوزارشت لەو دەکا کە فشارە ئابوورییەکان کە لە ئەنجامی هەژاری و بیکارییەوه سەرھەڵدەن، بارگرانییەکی قورس دەخاتە سەر شانی باوکان و بەرەورووی جوړەھا توندوتیژیان دەکاتەو. لەدەستدانی پشتیوانیی کۆمەڵایەتی ئەم فشارانە توندتر دەکا و بنەمالەکان زیاتر لە ھەمبەر قەیرانە ئابوورییەکان خەسارھەلگرت دەکاتەو.

ھەرۆھە بێبەشیی کۆمەڵایەتی و ئابووری لە دروستبوونی توندوتیژی دژی پیاوان پۆلیکی گرینگ دەگیرێت. مێھدی مۆئەینیی بە ئاماژەدان بە پێژەری زۆری خۆکوژی لە پارێزگای ئیلام، بێبەشی ۆک یەکیک لە ھۆکارە سەرەکییەکانی ئەم دیاردە دەناسینیت:

“لە پارێزگای ئیلام تیکرای پێژەری خۆکوشتن سی ھیندە تیکرای نیشتمانییە... بۆچی و چی لە کۆمەڵگای ئیلام و لوڕستاندا ڕوو دەدات... ئیمە بەزترین پێژەری خۆکوشتنمان ھەیە... کاتیک کۆمەڵگا گەشەنەسەندوو بی، کاتیک کۆمەڵگا بە توندی کاریگەریی ھەژاری لە سەر، ئیتر ھەژاری ئیتنیکی، ھەژاری فەرھەنگی، ھەژاری ئیمکانانەکان... کەواتە ئەم توندوتیژییە [لە شیوەی خۆکوشتن] خۆی دەنوێنێت” (دیمانە ژیما ۲۸، مێھدی مۆئەینیی، Pos 125).

ئەم شیکارییە دەریدەخا کە بێبەشیی فرجۆر نەک تەنھا کاریگەری لەسەر ژبانی ئابووری پیاوان ھەیە، بەلکۆ زیان بە تەندروستی دەروونی و کۆمەڵایەتیشیان دەگەیی و ڕیگە بۆ توندوتیژی دژی خۆیان خۆش دەکات.

عەلیرەزا مۆردادی کۆمەڵناس ڕەگی توندوتیژی دژ بە ڕەگەزی نێر لە پارێزگای کرماشان لە بێبەشی و تارانندی کۆمەڵایەتیدا دەبینیت:

“بە ڕای من ڕەگی توندوتیژی [دژی پیاوان لە پارێزگای کرماشان] دەگەریتەو ۆ بێبەشی، ھەندیک جار لە ڕووی ئابوورییەوه دەتارینری، ھەندیک جار لە ڕووی گوتارییەوه دەتارینری، ھەندیک جار لە ڕووی کۆمەڵایەتی و پێگەوه دەتارینری، ھەندیک جار لە سیستمی بیروکراتی دوور دەخرینەو... ئیمە توانای چارەسەرکردنی کێشەکەمان نییە، دەست پێدەکەین بە زیانگەیانن بە خۆمان یان زیان بە کەسانی تر دەگەیین.” (دیمانە ژیما ۴۲، دکتۆر مۆردادی، Pos ۲).

ئەم روانگە پێشان دەدا کە بێبەشبوون و تارینرانی کۆمەڵایەتی ھەستی بێدەسەلاتی و نەتوانستی لە پیاواندا تۆختر دەکەن و بەرۆ ڕەفتاری توندوتیژانە دژ بە خۆیان یان کەسانی دیکە دەیانبات.

حسین حەقیقی پسپۆری بواری کاری منداڵان ئاماژە بە ئەزمونی منداڵانی کار دەکا و کاریگەریی بێبەشبوون لەسەر متمانە بەخۆیی و شوناسی کۆمەڵایەتی منداڵان نیشان دەدات:

«کاتیک ده‌چته قوتابخانه، ده‌بینی هه‌ندی مندال خانه‌واده‌کانیان
ژیانیک‌ی باشتریان هه‌یه ... به‌ دنیاییه‌وه له‌ ناو هاورپکانیدا له‌ قوتابخانه‌دا
ته‌ریق ده‌بیته‌وه و ناتوانی متمانه‌ی دروستی به‌ خو‌ی هه‌بیت، بو‌ئه‌وه‌ی
ره‌فتاریکی دروست پیشان‌دا، ئەم مندال‌ه هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه رووبه‌رووی کیشه
ده‌بیته‌وه» (دیمانه‌ی ژماره ۷۹، حه‌قیقی، 39 Pos).

ئەم گێرانه‌وه نیشان‌ده‌دا که‌ بېه‌شبوونی مندالی ده‌توانی کاریکه‌ری درێژخایه‌نی له‌سه‌ر ژیا‌نی
تا‌که‌کان هه‌بی و بیان‌خاته به‌رده‌م مه‌ترسی هه‌موو‌جو‌ره‌کانی زیانه‌کو‌مه‌لایه‌تی و ده‌روونییه‌کان.
له‌ کو‌تاییدا، له‌ روونکردنه‌وه‌ی هو‌کاره‌کانی نایه‌کسانیی دییه‌ی ژن و پیاو، ئە‌للا ره‌زای پارێزه‌ر
ئاماژه‌ به‌ رۆلی ئابووری پیاوان وه‌ک دابینکه‌ری بژوویی خانه‌واده‌ ده‌کات:

«تۆ وای دانی ئە‌گه‌ر پیاویک به‌ رووداوی ئۆتۆمبیل گیانی له‌ده‌ست‌دا،
ئیت‌ر‌ئو بنه‌ماله‌ هه‌چیان به‌ سه‌ر هه‌چ‌ه‌وه‌ نامینی، ئیت‌ر‌که‌س نییه‌ بژوویی
ئه‌هو‌خیزانه‌ دابین‌بکا، به‌لام ئە‌گه‌ر ژنیک له‌ رووداویکی هاتو‌چو‌دا بکو‌ژریت
... هه‌چ زیانیک‌ی مادی به‌و خانه‌واده‌ نا‌گا چونکه‌ باوکه‌که‌ کاسپی ده‌کا و
خه‌رجیی ژیا‌نیان جیه‌جی ده‌کات» (دیمانه‌ی ژماره ۳۳، ئە‌للا ره‌زا، Pos).

ئەم بو‌چوونه‌ ئە‌گه‌رچی له‌وانه‌یه‌ ره‌خنه‌ی لی‌ بگیری، به‌لام به‌ روونی نیشان‌ده‌دا که‌ کو‌مه‌ل‌گا
تا‌چه‌ند رۆلی ئابووری پیاوانی وه‌ک به‌ر‌پرسیار‌یتیه‌کی ته‌وه‌ری و یه‌ک‌لا‌که‌ره‌وه سه‌یر ده‌کا و چۆن
هه‌ژاری و بیکاری ده‌توانی هه‌ره‌شه‌ له‌م رۆله‌ بکا و بیه‌ته‌ هو‌ی توندوتیژی دژی پیاوان.
شیکردنه‌وه‌ی داتا‌کان ده‌ریده‌خه‌ن که‌ «ته‌له‌ی هه‌ژاری، بیکاری و بیه‌شی» وه‌ک زه‌مینه
فره‌لایه‌نه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان کار ده‌که‌ن. ئەم فاکته‌رانه‌ به‌ کاریکه‌ریدانان له‌سه‌ر
شوناس، که‌رامه‌ت، ته‌ندروستی ده‌روونی، په‌یوه‌ندییه‌ خیزانییه‌کان و پێگه‌ی کو‌مه‌لایه‌تی پیاوان،
پیاوان به‌ره‌رووی هه‌موو‌جو‌ره‌کانی توندوتیژی ئابووری و ده‌روونی و کو‌مه‌لایه‌تی ده‌که‌نه‌وه. بو‌
چاره‌سه‌رکردنی ئەم دیارده‌ پتو‌سته‌ سیاسه‌تی هه‌مه‌لایه‌نه‌ و فره‌لایه‌نه‌ بو‌ که‌مکردنه‌وه‌ی هه‌ژاری و
ره‌خساندن‌ه‌لی کار و گه‌شه‌پیدانی ناوچه‌ بیه‌شه‌کان و پال‌پشتیکردنی پیاوه‌ خه‌ساره‌ل‌گه‌ره‌کان
ئاماده‌ و جیه‌جی بک‌ریت.

خانه‌نشینی و پیری

شیکاری داتا‌کانی ئەم تو‌یژینه‌وه ده‌ریده‌خا که‌ روودانی توندوتیژی دژی پیاوانی به‌ته‌مه‌ن،
به‌تایبه‌ت له‌ ناو خانه‌نشینان و کرێکارانی به‌ته‌مه‌ندا، له‌گه‌ل‌چه‌ندین فاکته‌ر له‌ ئاستی تا‌که‌که‌سی و
پیشه‌یی و کو‌مه‌لایه‌تیدا تیکه‌ه‌ل‌کیش کراون. ئەو چه‌خماخه‌ی که‌ توندوتیژی ده‌روونی و پیکه‌اته‌یی
هه‌ل‌ده‌گیرسینی، زۆر جار له‌ قه‌یرانی کار و که‌مبوونه‌وه‌ی توانای ئابووری و بیتوانایی تاک له‌

خوگونجانندن له گه‌ل چاوه‌روانییه ژینگه‌یی و کومه‌لایه‌تییه کاندایه. به‌شی یه‌که‌می شیکاری نیشان ده‌دا که چو‌ن ده‌ست و په‌نجه نه‌رم کردن له‌گه‌ل هه‌ژاری و بیتوانایی له‌دایینکردنی پیداو‌یستییه سه‌ره‌تاییه‌کانی خیزان زور زیاتر له‌قه‌یرانی دارایی ده‌بیته‌پرسیکی شوناسی و ده‌روونی، پیره‌میردیک که ده‌لی:

«خودا خوی باش ده‌زانی من سوال‌که‌ر نیم ... زور قورسه‌ئیتا به‌ده‌ستی
به‌تاله‌وه بگه‌ریمه‌وه، نه‌گه‌ر ده‌کرێ کیلویه‌ک هیلکه‌م بۆ بکهر.» (دیمانه‌ی
ژماره ۳۸، مێه‌دی مؤمینی، Pos 50)،

به‌جوانترین شیوه، تیکشکانی پیاوه‌تی له‌به‌رامبه‌ر فشاره‌ ئابوورییه‌کان و نه‌و شه‌رمه‌زارییه‌ی که له‌نه‌توانینی دایینکردنی پیداو‌یستییه سه‌ره‌تاییه‌کانه‌وه سه‌ره‌له‌ده‌دا، نیشان ده‌دات. ده‌رووناسان، به‌تایبته به‌ئوردانه‌وه له‌په‌له‌بندی پیداو‌یستییه‌کانی ماسلو (مازلو^۱، ۱۹۴۳)، زور به‌باشی جه‌خت له‌وه ده‌که‌نه‌وه که ریز و به‌ها یه‌کیک له‌پیداو‌یستییه‌بهره‌تییه‌کانی مرۆفه. کاتییک تاک له‌دایینکردنی ئەم پتویستییه شکست ده‌هینی، جار خوی به‌«پروپوچ» یان «ناکارامه» ده‌بینی و ئەمه به‌هه‌ره‌شه‌یه‌کی جددی بۆ سه‌ر ده‌روونی نه‌و داده‌نریت.

له‌لایه‌کی دیکه‌وه، ده‌رووناسانیکی وه‌کوو کاراسیک (۱۹۷۹) له‌تیۆری «فشار - کۆنترۆل» دا به‌دروستی جه‌خت له‌سه‌ر کاریگه‌رییه‌کانی فشاری کار ده‌که‌نه‌وه که ئەم فشاری کاره له‌گه‌ل بیتوانایی له‌کۆنترۆلکردنی بارودۆخی کارکردندا تیکه‌ل کراوه. کاتییک تاکیک، به‌تایبته پیاوانی به‌سالاچوو و خانه‌نشینکراو، له‌شوینی کاردا له‌ژیر فشاری جه‌ستییه‌ی و ده‌روونی له‌پاده‌به‌ده‌رن، به‌لام له‌خوی رانابینی نه‌و فشاره به‌رپوه‌بیا، توندوتیژی ده‌بیته سازوکاریکی ده‌روونی و خو‌خۆر. ئەم نمونه ده‌توانین له‌گیرانه‌وه‌ی شه‌رمه‌زارکه‌ری کریکاریکی به‌سالاچوودا بینین که وه‌ک مؤمینی ده‌لیت:

«که‌وتۆته‌ ناو ده‌دانه‌ گه‌نج که‌قه‌لافه‌تیکه‌ به‌هه‌زتر و بیناییه‌کی باشت‌ر
و زیره‌کییه‌کی زیاتریان هه‌یه. کاتییک ئەم کریکاره به‌ته‌مه‌نه به‌هوی
فشاری خاوه‌نکاره‌که‌ی و توانای رکا‌به‌ره‌گه‌نجه‌کانیه‌وه ره‌خنه‌ی لیده‌گیری
و سه‌ره‌نشت ده‌کرێ و کاتییک کیسه‌چیمه‌نتۆکه له‌ده‌ستی به‌ر بۆته‌وه و
خاوه‌نکاره‌که‌هه‌زار جنیو و قسه‌ی تفت و تالی و ناخۆشی پی‌کردوه، ئەم
پیاوه‌پیره به‌شیوه‌یه‌کی یه‌کجار جه‌رگیر، سه‌رداخستن له‌ناو ژینگه‌ی کاریدا
به‌ئهم‌زمون ده‌کات (دیمانه‌ی ژماره ۳۸، مێه‌دی مؤمینی، Pos 48).

ئهم جو‌ره ره‌فتارانه نه‌ک ته‌نها ده‌بیته هوی هه‌ستی سووکی و شکست له‌پیاواندا، به‌لکوو سوو‌ری توندوتیژی پیکهاته‌یی به‌ره‌م ده‌هینیته‌وه.

جگه‌ له‌وه‌ش، بینینی کاردانه‌وه‌ی جیاوازی ده‌روونی پیاوانی پیر و جه‌حیل به‌رامبه‌ر به‌همان کار و فشاره‌ داراییه‌کان خالکی گرینگه‌ که مؤتمینی به‌ئه‌زمونه‌کانی شوینی کاره‌وه‌ گرینی داوه‌: «گه‌نجیکیش که کاری کریکاری ده‌کا، له‌ ژیر فشاردایه، به‌لام له‌ رووی ده‌روونییه‌وه‌ زور زور که‌متر له‌ پیاویکی ته‌مه‌ن ۷۰ سال‌ ده‌شکیت‌ه‌وه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸، میهدی مؤتمینی، Pos 50). دؤخی پیاویکی به‌سالاچوو که‌ توانا جه‌سته‌یی و ده‌روونییه‌کانی جارانی نه‌ماوه‌، به‌لام هیشتا له‌ چوارچی‌وه‌ی چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و رۆلی ره‌گه‌زیتیدا وه‌ک دابینکه‌ری بژیوی ژبان لیی ده‌روانری، جیاوازییه‌کی ریشه‌یی له‌گه‌ل گه‌نجیکدا هه‌یه‌ که‌ هیشتا ده‌رفه‌تی خوگونجاندن و چاکبوونه‌وه‌ی هه‌یه‌. له‌م نیوه‌نده‌دا، چاوه‌روانییه‌ قورس و نادادپه‌روه‌ره‌کانی په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و هه‌روه‌ها سه‌رکۆنه‌کانی ده‌رووبه‌ر، جگه‌ له‌ پشتراستکردنه‌وه‌ی تیۆریی «خویناگردنی تیکشکاو» هیچی تر نییه‌. ئەم تیۆرییه‌ باس له‌وه‌ ده‌کا که‌ کاتیک تاک نه‌یتوانی چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و ژینگه‌یییه‌کان جیبه‌جی بکا، خو‌ی به‌هیچ‌وکه‌ ده‌زان‌ی و په‌نا ده‌باته‌ به‌ر توندوتیژی ده‌روونی بۆ‌ئه‌وه‌ی خو‌ی له‌ فشاره‌ ژینگه‌یییه‌کان ده‌رباز بکات. موختار، شو‌فیریکی ته‌مه‌ن ۷۰ ساله‌ و ته‌نانه‌ت دوا‌ی خانه‌نشینبوونیش ناچاره‌ کار بکا، وینه‌یه‌کی دؤخی سه‌ختی به‌سالاچووان ده‌خاته‌ روو:

«حکومت وای کردوه‌ که‌ پیاو و به‌سالاچووه‌ کانمان بکه‌ونه‌ ژیر زه‌خت و فشار و ئەمانه‌ له‌سه‌ر شه‌قام به‌ره‌لا بکړین. خیزانه‌کان له‌ عۆده‌ی خه‌رجیه‌کانیان نایه‌ن، ۴۵ ساله‌ ئابووریمان دوا‌که‌وتووه‌، تو‌سه‌رنجت داوه‌ کار و کاسپی نییه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۳، موختار داوه‌ری، Pos 53-54).

ئەم لیدوانانه‌ ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌که‌ن که‌ کیشه‌ی ئابووری و بیتوانایی حکومت له‌ پشتیوانیکردنی به‌سالاچووان ئەوانی ناچار کردوه‌ له‌ بارودۆخیکی سه‌ختدا کار بکه‌ن و له‌ ئەنجامدا توندوتیژی ئابووری و ده‌روونی زیاتریان به‌سه‌ر بێت. ئەم دؤخه‌ په‌یوه‌ندیی به‌ تیۆریی «تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی»یه‌وه‌ هه‌یه‌. ئەم تیۆرییه‌ باس له‌وه‌ ده‌کا کاتیک تاکه‌کان له‌ ده‌رفه‌ته‌ ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و فره‌ه‌نگیه‌کانی کۆمه‌لگادا ببه‌ش ده‌بن، هه‌ست به‌ گۆشه‌گیری و بی‌بایه‌خی ده‌که‌ن، و تووشی هه‌موو جوړه‌ خه‌ساره‌ت و زیانیک ده‌بیت (روم، ۱۹۹۵).

ئەم کارلیکه‌ فره‌لایه‌نه‌ی نیوان هه‌ژاری و که‌مه‌ندامی و هه‌ستکردن به‌ شکست نیشان ده‌دا که‌ توندوتیژی دژی پیاوانی به‌ته‌مه‌ن ماوه‌رای پرسه‌ جه‌سته‌یییه‌کانه‌. ئەم توندوتیژییه‌ به‌ قوولی هیرش ده‌کاته‌ سه‌ر ده‌روونی تاکه‌کان و که‌رامه‌تیان ده‌کاته‌ ئامانج، تا‌ئه‌و راده‌ی که‌ له‌ ناوه‌وه‌ ده‌ست ده‌کا به‌ تیکدانی شوناسی تاک. له‌ کۆتاییدا، تو‌ژینه‌وه‌ مه‌یدانییه‌کانی وه‌ کوو ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه‌ی ئیستا به‌ روونی ئەوه‌ نیشان ده‌ده‌ن که‌ رینگه‌ی ده‌ربازبوون له‌م دووفاقیه‌ ته‌نیا باشت‌کردنی بارودۆخی ئابووری و که‌مکردنه‌وه‌ی فشاره‌ ده‌روونییه‌کان له‌ شوینی کاردا سنووردار نابیت‌ه‌وه‌؛ به‌لکوو دووباره‌ بیرکردنه‌وه‌ له‌ پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تی و فره‌ه‌نگی و ئابوورییه‌کان پێویسته‌، بۆ‌ئه‌وه‌ی بتوانین شوناس

و پیگهی پیاوه به ته مهنه کان به پئی واقعی توانا جه سته یی و زهینییه کانیاں پیناسه بکهینه وه. جوړی کار و پیشه یی پیاوان: له م توپژینه وه دا، لیکدانه وه ی زه مینه ئابوورییه کانی توندوتیژی دژی پیاوان دریده خا که جوړی کار و پیشه به تایهت بو پیاوانی به تمهن و له ناوچه بیبه شه کاند، رولیکي به رچاوی له دروستبوونی ئهم دیارده دا هیه. ئهم توندوتیژییه ته نیا لایه نی دارایی نییه، به لکوو به سووکایه تی پیکردن و سهرزنشت و فشاری دهروونی و هستکردن به پروپوچی کار ده کاته سهر لایه نه به فراوانه کانی ژیاوان.

علهیرهزا مورا دی کومه لناس، به چاوخشانندیکی فراوانتر له فشاره کار و پیشه ییه کان دهروانی و ئه وان وه ک جوړیک له توندوتیژیی ئابووری دهناسییت:

«دهی با سهرتیکی ناو کومه لگا بدهین. کین ئهو که سانه یان ئهو دامه زراوانه ی که بهرپرسیاری ئهو توندوتیژییه ن؟ دامه زراوه کان توندوتیژیی سهربازی دسه پینن، وه ک ئهو توندوتیژییه ی که بیروکراسی ناته واوی ئیران هیه تی، که زور زیاتر له ژنان زیان به پیاوان ده گه یینییت. ئهو توندوتیژییه ی که دهرهاویشته ی دوورخستنه وه له دامه زرانده. به داخه وه توندوتیژییه ک که له ئه نجامی بیکارییه وه دپته ئاراه، توندوتیژییه ک که ئه نجامی کاری قورسه. ههر وا بیته وه توندوتیژییه ک که له ئه نجامی چهن دین کاروه دروست ده بی پیاوان تووشی دهروونپه ژاری ده کا، پتیوسته که پسولیکي ئابووری بدهین به پیاوانی ئیستا، زوربه ی پیاوانمان [له کومه لگادا] دوو کاریان هیه، ئه ندای ده سته ی زانستییه، سهرؤکی زانکویه، ماموستای یاریده دهری زانکویه، ماموستای زانکو بووه زور زانایه ئیستا که وتوته دوا ی پیشه ی دووه هم. بوچی له بهر ئه وه ی به گویره ی یاسا پیناسه کراوه که له لایه ن تاک و دامه زراوه کانی تره وه و رهنه کاردانه وه کان به رامبه ر به هم مو ئه مانه جیاواز بن، رهنه پیاویک خو ی مل بدا و زیاتر له وه ی که پتیوسته بیینییت. ئه گهر بمانه وه یت پیناسه یه کی فراوان بدهین به ده سته وه کارکردن بو پیاویک زیاتر له ۸ سعات جوړیکه له توندوتیژیی». (دیمانه ی ژماره ۳، علهیرهزا مورا دی، Pos 141-143).

ههر وه ها مورا دی توندوتیژیی دامه زراوه یی وه کوو سهربازی ناچاری و پیکهاته ی بیروکراتیی سه قهت وه ک فورمه کانی توندوتیژیی ئابووری دژی پیاوان سهر ده کات. ناوبراو وپرای ئامازه دان به کیشه ی فره پیشه یی بوون و فشاره ئابوورییه کانی سهر توپژی خوینده وارن، جهخت له وه ده کاته وه که کارکردن له رولیکدا زیاتر له ۸ کاتژمیر ده کری به جوړیک له توندوتیژییش هه ژمار بکریت. ئهم بوچوونه له گه ل تیورییه کانی په یوه ست به پرتووکاوی پیشه یی یه ک ده گریته وه. بو نمونه مؤدیلی پرتووکاوی پیشه یی ماسلاچ پیشان ده دا که ماندووبوونی سوزداری، دوندونی که سایه تی

(ھەزەنە كەردن بە كار) و كەمبۈنەوهى كار كەردى كەسى، لى نىشانە سەرەككە كەنى پۈتۈوكاۋىي پېشەبىن (ماسلاچ و جەكسون، ۱۹۸۱). فشارە ئابۈورىيە كان و پېۋىستى ھەبۈونى چەندىن كار دەتۈانى ئەم نىشانانە لى پىاۋاندا توندتر بكا و بېتە ھۆى توندوتىژى دژى خۇيان و كەسانى دىكە. جگە لەو ھەش، مېھدى مۆمىنى وپراى گرېنگىدان بە دۆخى پارىزگەى ئىلام، ئاماژە بە كىشە ئابۈورىيە كان و نەبۈونى ھەلى كار لى ناۋچە بېبەشە كاندا دەكات:

«بەداخەو ھەم جۆرە توندوتىژىيە [ئابۈورىيە] لى كۆمەلگەى ئىمەدا بەتايىبەت لى پارىزگەى ئىلام زۆر باو، بە ھۆى كىشەى ئابۈورىيە زۆرتەر لى ئىلام و نەبۈونى ناوەند و كارگەى پېشەسازى، و ئەو پىاۋانەى كە مەزراى كشتوكال و لادىكانيان بەجى ھىشتوۋە و ھاتونەتە شار و لى شارىش ھىچ كار [كارىكى ھەمىشەى] و موۋچەيە كىان نىيە، و ئەو ھەش خەمۆكىى زۆر و دلتەنگى، ناكارامەىى و بى بايەخى لەواندا دروست دەكات». (دىمانەى ژمارە ۳۸، مېھدى مۆمەنى، Pos23).

ئەم گېرانەو دەرىدەخا كە چۆن بېكارى و ھەژارى بەتايىبەت لى ناۋچە بېبەشە كاندا دەتۈانى ھەستى بى كەلگى و بى بايەخى لى پىاۋاندا توندتر بكا و زياتر توشى خەمۆكى و كىشە دەروونىيە كانى دىكەيان بكات. ئەم دۆخە پەيوەستە بە تىۋرى «بېبەشى رېژەى» ھە. ئەم تىۋرىيە دەللى كاتىك مەۋقە كان ھەست دەكەن كە بە بەراۋرد بە كەسانى دىكە لى دۆخىكى نالەبارتەر و خراپىردان، ئەگەرى دەربرىنى توۋرىيە و بىزارى و رەفتارى توندوتىژىيان زياترە (رانسى مان، ۱۹۶۶). ئەنجامە كانى ئەم توپىنەو دەرىدەخەن كە جۆرى كار و پېشەى پىاۋان بەتايىبەت لى بارودۆخى نالەبارى ئابۈورىدا رۆلىكى گرېنگى لى رۈودانى توندوتىژى بەرامبەريان ھەيە. ئەم توندوتىژىيە تەنيا لايەنى داراى پىاۋان نىيە، بەلكو بە سووكايەتى پىكردن و لۆمە كەردن و فشارى دەروونى و ھەستكردن بە ھىچ و پوۋچى كارىگەرى لەسەر لايەنە بەرفراوانە كانى ژيانىشى ھەيە. بۆ كەمكردنەو ھەى ئەم جۆرە توندوتىژىيە پېۋىستە گرېنگىيەكى تايىبەت بە باشتىكردنى بارودۆخى كار كەردن و رەخساندىنى ھەلى كارى گونجاو و پالپىستىكردن لى پىاۋانى خەسارەلگەردىت.

ھەلاۋسان و فشارى ئابۈورى

ئەم لىكۆلىنەو ھەى ئىستا كە تىشك دەخاتە سەر شىۋازى گېرەندى تىۋرىيە نىشان دەدا كە بېتۈانايى لى دابىنكردنى خەرجىيە كانى خانوبەرە، بازار كەردن، خوتىندىن و كات بەسەرىدن، وەك يەكېك لى گرېنگىترىن بوارە ئابۈورىيە كان، رۆلىكى گرېنگى لى رۈودانى توندوتىژى دژى پىاۋان ھەيە. ئەو فشارانەى كە لى ئەنجامى بەرپىسارىتتى باوكايەتى و مېردايەتى دروست دەبن و بە ھەلاۋسان و كىشە ئابۈورىيە كانىشەو پىاۋان بەرەۋروۋى ھەموو جۆرە توندوتىژىيەكى دەروونى و ئابۈورى دەكات. فەرھانى تەمەن ۵۰ سالە كە لى كەرتى بىناسازىدا كار دەكا، وپراى ئاماژە بە كارىگەرىي

هه‌لاوسان و فشاره ئابوورییه کانی سه‌ر ژيانی پیاوان ده‌لی:

«هه‌لاوسان، فشاری له‌را‌ده‌به‌ده‌ر، دابینکردنی خانوو‌به‌ره. هه‌موو شتیک بۆی هه‌یه، هه‌موو شتیک کاریگه‌ری له‌سه‌ر پیاوان هه‌یه. پیاو ده‌یه‌ه‌و‌ی پیداو‌یستی مأل و مندالی دابین بکا که‌چی ناتوانیت. دزی و فزی ده‌کا، خۆی له‌و کارانه ده‌دا که نابیی بیکا هه‌ر بۆ‌ئه‌وه‌ی بژیویی بئه‌ماله‌که‌ی دابین بکا، بۆ‌ئه‌وه‌ی بتوانی شتی به‌شتی بکات» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۲، فه‌راهانی، Pos16).

ئهم لیدوانانه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خه‌ن که فشاره ئابوورییه‌کان و نه‌توانینی دابینکردنی پیداو‌یستییه سه‌ره‌تاییه‌کان ده‌توانی پیاوان به‌ره‌و رفتاری مه‌ترسیدار و نایاسایی راکیش بکات. ئهم دۆخه په‌یوه‌ندی به‌ تیۆری «فشاری پیکهاته‌یی» می‌رتۆنه‌وه‌هه‌یه (مرتین، ۱۹۳۸). ئهم تیۆرییه‌ باس له‌وه‌ ده‌کا که کاتیک تاکه‌کان له‌ رینگه‌ی یاساییه‌وه‌ ده‌ستیان به‌ ئامانجه‌ خوازاوه‌کانیان (وه‌کوو دابینکردنی پیداو‌یستییه ئابوورییه‌کان) ناگا، له‌وانه‌یه‌ په‌نا بۆ په‌فتاره‌ لاده‌ره‌کان ببه‌ن. وه‌لی بارامی، مامۆستا و کۆمه‌لناس، ئاماژه‌ به‌ کاریگه‌ری کیشه ئابوورییه‌کان له‌سه‌ر شوناسی پیاوان و زیادبوونی خۆکوشتن له‌م گرووپه‌دا ده‌کات:

«هه‌مان ئه‌و پیاوانه‌ سه‌رچاوه‌ی داها‌تیان لاوازه‌ له‌ راستیدا پینگه‌یه‌کی ئه‌وتۆیان نییه، به‌تایبه‌ت له‌گه‌ڵ گرینگیی ورده‌سیسته‌می ئابووری له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئیمه‌دا. کاتیک پیاویک له‌رووی ئابوورییه‌وه‌ کز ده‌بی، خۆی له‌ خۆیدا هه‌یچی نییه‌ که‌ بلی «من هه‌م»، ئه‌مانه‌ زیانی پی ده‌گه‌یی‌ و کیشه‌یان بۆ دروست ده‌کات. بۆیه‌ ناسینه‌وه‌ی شوناس به‌و مانایه‌ دی که‌ که‌سیک شتگه‌ایکی هه‌یه‌ که‌ سه‌رچاوه‌ی داها‌تن په‌روه‌رده‌ و ئه‌مانه‌ش بگۆرینگی گرینگن که‌ له‌ راستیدا شوناس به‌ که‌سیک ده‌ده‌ن و کاتیک پیاویک ئه‌مانه‌ی نییه‌ به‌تایبه‌ت چاوه‌روانیی که‌م، له‌م چه‌ند ساله‌ی دوا‌یدا له‌م ده‌یه‌ی رابردوودا هه‌لاوسانی ئیران روو له‌ هه‌لکشان بووه. ئهم هه‌لاوسانه روو له‌ هه‌لکشانه‌ له‌ راستیدا چاوه‌روانی چینی مامناوه‌ند زۆر بی ده‌ی ئه‌مه‌ خۆی پیشان ده‌دا و ئه‌مه‌ نموونه‌ی ئاشکرای خۆکوژییه‌ که‌ پیاوان هه‌یانه‌».

(دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۴، وه‌لی بارامی، Pos 10).

ئهم شیکارییه‌ پیشان ده‌دا که کیشه ئابوورییه‌کان ده‌توانی کاریگه‌ری له‌سه‌ر شوناسی پیاوان هه‌بی و بیانخاته‌ به‌رده‌م خه‌ساره‌تی ده‌روونی زیاتر که‌ خۆکوشتن نموونه‌که‌یه‌تی. ئهم دۆخه په‌یوه‌ندی به‌ تیۆری «شوناسی کۆمه‌لایه‌تی» ی تاجفیل و تۆرنه‌روه‌هه‌یه (تاجفل و ترنر، ۱۹۷۹). ئهم تیۆرییه‌ باس له‌وه‌ ده‌کا که شوناسی تاکه‌کان تا‌را‌ده‌یه‌کی زۆر به‌ هۆی ئه‌ندامیتی له‌ گرووپه کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا فۆرم ده‌گرێ و کاتیک ئهم ئه‌ندامیتییه‌ تیکه‌ل به‌ کیشه و فشاری ئابووری بی،

کاریگه‌ری له‌ سه‌ر شوناسی تاک داده‌نیت.

ئیه‌راهییم ته‌مه‌ن ۴۲ سال و خاوه‌ن پیشه‌یه، گله‌یی له‌ فشاره‌ ئابوورییه‌کانی ژنان و چاوه‌روانییه‌کانیان بو‌ ده‌ستخستنی داها‌تی زیاتر ده‌کات:

[ژنه‌کان] ده‌لین برۆ زیاتر کار بکه، من حه‌قم به‌سه‌ر ئه‌وه‌وه‌ نییه، گرینگ نییه، زیاتر کار بکه. هه‌نی جار دل‌یان نه‌رم ده‌بی به‌لام زۆر ناخایینی و ماوه‌یه‌کی کورته‌ مه‌گه‌ر ئه‌و پیاوه‌ خو‌خوری بکا، من ئه‌گه‌ر بمه‌ه‌وی بچم مسافرکیشی بکه‌م هه‌رچی بکه‌م هه‌ر ۵۰۰ هه‌زار ته‌مه‌ن دینمه‌وه و له‌ دوو رۆژدا ده‌بیته‌ ملیۆنیک، پینجشه‌مه‌مه و هه‌ینی. ده‌ی ئه‌م یه‌ک ملیۆنه‌ ده‌بی بو‌ ئۆتۆمبیله‌که‌می خه‌رج بکه‌م ده‌ی ۳۰۰ هه‌زار ته‌مه‌نم بو‌ ده‌مینیته‌وه. ئه‌لان حه‌قده‌ستی جله‌وبه‌ندساز دوو ملیۆن و نیوی تیده‌چیت. چه‌ند رۆژیک پیش ئیستا پیدالی سوکانه‌که‌ شکا. له‌و رۆژه‌وه‌ سه‌رقالیم. هه‌تا ئیستاش ملیۆن و نیوئیکم ده‌ست نه‌که‌وتوه‌وه. هه‌رچییه‌ک به‌ده‌ست به‌ینی ده‌بی که‌میکیش له‌ مووچه‌که‌تی بخه‌يته‌ سه‌ر بو‌ ئه‌وه‌ی ئۆتۆمبیله‌که‌ چاک بکه‌يته‌وه. ده‌ی له‌ ماله‌وه‌ بمینمه‌وه‌ که‌متر خه‌رج ده‌که‌م. ئاوايه، تايه‌ی ئۆتۆمبیله‌که‌ ده‌ته‌قی، وریا نه‌بی، له‌ ئۆتۆمبیلێک ده‌ده‌ی، ده‌بی بیمه‌که‌ی ده‌ی، به‌شیک له‌ تیچووی ئه‌و که‌سه‌ی که‌ له‌ ئۆتۆمبیله‌که‌یت کو‌تاوه‌ ده‌بی بیده‌ی، ده‌بینی مووچه‌که‌ت چکه‌ لێی که‌م ده‌بیته‌وه. له‌ جینگایه‌کدا تیده‌گه‌ی که‌ هیچ به‌ مسافرکیشی پاره‌یه‌کی باشت به‌ده‌ست نه‌ه‌ینا، مووچه‌که‌شت ئه‌وه‌نده‌ی لێ نه‌ماوه. ده‌ی که‌واته‌ له‌ ماله‌وه‌ داده‌نیشم و به‌م مووچه‌یه‌ هه‌لده‌که‌ین و ژيانیکی بمژه و مه‌مه‌مان ده‌بیته‌.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۷، ئیه‌راهییم ره‌هه‌ران، 98 Pos).

ئه‌م لیدوانانه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خه‌ن که‌ فشاره‌ ئابوورییه‌کان و چاوه‌روانیی زۆری ژنه‌کان ده‌توانی پیاوان بخه‌نه‌ ناو دۆخیکی زۆر سه‌خته‌وه و ناچاریان بکه‌ن که‌ زیاتر ئیش بکه‌ن و به‌رگه‌ی فشاری ده‌روونی دوو هینده‌ بگرن. ئه‌م دۆخه‌ په‌یوه‌ندیی به‌ تیۆریی “رۆلی جینده‌ر” وه‌ه‌یه. ئه‌م تیۆرییه‌ باس له‌وه‌ ده‌کا که‌ چاوه‌روانی و رۆلی ره‌گه‌زیتییه‌ نه‌ریتی ده‌توانی فشاریکی زۆر بخاته‌ سه‌ر پیاوان، به‌تایبه‌ت له‌و بارودۆخانه‌دا که‌ توانای ئه‌وه‌یان نییه‌ رۆلی «دابینکه‌ری بژیوی»ی خیزان بگێرن. مو‌حسین حه‌قی، ئەندازیاری کاره‌بای ته‌مه‌ن ۴۳ سال، ئاماژه‌ به‌ کاریگه‌ریی فشاره‌ ئابوورییه‌کان له‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و خیزانییه‌کان ده‌کات:

«ئەمشەو ئەگەر بمەوێت بچمە مالى فلان كەس كەتوێر و لەناكاو، ئەوێى راستى بى بە ئەگەرى ۹۹ لەسەد هەيه كە رۆتىنى مانگانەت تىك بچیت. بۆچى، چونكە تۆوت: «ئەم هەفتە پارەمان نىيە، لى گەرى، هەفتە كەى دىكە دەيكەم، ئىستا دەبیت بچى كىلۆيەك گوشتەم بۆ بكەرى، تۆ سەير كە پلانى مانگانەت دەشەمزیت. تۆ دەبا ئەم هەفتە ميوەت كەربايە، ميوەمان ناوێ كۆتايى هەفتە دەچم ميوە دەكەم سەرەتاي هەفتە دەبى بچى ميوە بكەرى، چاوە ئەمە پلانى هەر بنەمالەيە كە. لە حالىكدا من لە بىرمە لە سەر سفرەي مالى باوكەم هەميشە ميوانىك لە سەر خوان بوو، خالۆ مامۆ پوور نەناسياو رەفيق و فلان كەس فلان كەس هەميشە يەككە لە سەر سفرە كەتان بوو و هەرگىزىش دايك بۆلەي نەدەهات و فرىاي هەموو كاروبارىك دەكەوت. بەلام ئىستا لە خۆت رانابىنى يەككە بىننيتە سەر سفرە و خوانەكەت. چونكە ئەو بەنامەي مانگانەت تىك دەچیت. چونكە دەلى خۆمان بىن برنجىكى سوور دروست دەكەين بەلام ميوان بى دەبى مرىشكىكى بۆ سوور بكەمەو (ديمانەي ژمارە ۹۰، موحسین حەقى، 17 Pos).

ئەم لىدوانانە ئاماژە بەو دەكەن كە فشارە ئابوورىيەكان دەتوانن كاريگەرييان لەسەر پەيوەنديە كۆمەلایەتى و خىزانىيەكان هەبى و دۆستايەتى و هاوسۆزى كەم بكەنەو. ئەم دۆخە پەيوەنديە بە تيۆريى "ئالوگۆرى كۆمەلایەتى" يەو هەيه. ئەم تيۆريە باس لەو دەكا كە پەيوەنديە كۆمەلایەتییەكان لەسەر بنەماي ئالوگۆرى سەرچاوەكان (وێكوو پارە، سۆز، پشتیوانى) دروست دەبن و كاتىك ئەم ئالوگۆرە ناهاوسەنگ بى، پەيوەنديەكان پەكيان دەكەوت. بە گشتى لىكەوتەكانى ئەم توێژىنەو دەريدەخەن كە بىتوانايى لە دابىنكردنى خەرجىيەكانى ژيان، كە يەككە لە گرنگترىن بوارە ئابوورىيەكانە، رۆلىكى گرنگى لە روودانى توندوتیژى دژى پیاوان هەيه. ئەم توندوتیژیە گوشارى دەروونى و بیهیوايى و هەستكردن بە هېچۆكەيى و رەفتارى مەترسیدارى لەگەڵدایە. بۆ كەمكردنەوێ ئەم جوړە توندوتیژیە پىويستە گرنگیەكى تابىەت بدرى بە باشتكردنى بارودۆخى ئابوورى و پالپشتىكردنى خىزانەكان و گۆرینی روانگە رەگەزیتییە نەريتییەكان.

چینی كۆمەلایەتى

زەمىنەي چىنايەتى رۆلىكى يەكلا كەرەوێ لە دەرکەوتن و چەربوونەوێ توندوتیژى دژى پیاوان هەيه. ئەزموونى گەشەسەندنى ناهاوسەنگ لە ناو كۆمەلگای ئىراندا بووئە هۆى فراوانبوونى كەلپنە چىنايەتى و كۆمەلایەتییەكان لە نىو گرووپە جياوازه كاندا. ئەم نایە كسانىيانە نەك تەنها كاريگەرييان لەسەر دەرڤەتە ئابوورىيەكان و پىنگەي كۆمەلایەتییى تاكەكان هەبوو، بەلكوو

کاریگه‌ریی راسته‌وځو له‌سهر ژیانی خیزان و په‌یوه‌ندی نیوان که‌سه‌کان هه‌بووه. بوونی زیاتری ژنان له‌ بواره‌کانی په‌روه‌ده و کار و گه‌یشتیان به‌ پوخته‌ کومه‌لایه‌تییه‌ بالاکان، چاوه‌روانی و داخواییه‌کانیانی زیاتر کردووه. ئەم گۆرانکارییه‌ بووه‌ته‌ هو‌ی هاتنه‌ ناوه‌وه‌ی کیشمه‌کیشی نو‌ی بۆ ناو‌گۆره‌پانی خیزان و له‌ هه‌ندیک‌ حاله‌تدا روودانی توندوتیژی دژی پیاوان، به‌تایه‌ت توندوتیژی ده‌روونی و سوژداری. له‌م‌ بواره‌دا ره‌گه‌زی نیر وه‌ک‌ قوربانییه‌ک‌ له‌ ناو‌ توژیک‌ له‌ فشاری چینه‌یه‌تی و ئابووری و کومه‌لایه‌تی گرفتار ده‌بی‌ت.

که‌لینی چینه‌یه‌تی به‌ شیوه‌ی پیکه‌اته‌بی نه‌ک‌ هه‌ر سنوورداریی ئابووری و داها‌ت به‌سهر پیاواندا ده‌سه‌پینی، به‌لکوو ناوه‌نیتکه‌یه‌کی کومه‌لایه‌تیش دروست ده‌کا که‌ توانا و پینگه‌ی پیاوان له‌ ژیانی خیزانی و کومه‌لگادا ده‌خاته‌ ژیر پرسیاره‌وه. سه‌باره‌ت به‌ چینه‌ کومه‌لایه‌تییه‌ نزمه‌ سه‌ربازییه‌کان، یه‌کیک‌ له‌ ئەفسه‌رانی پۆلیسی به‌ره‌نگار‌بوونه‌وه‌ی ماده‌ هو‌شبه‌ره‌کان ده‌لی:

«ناتوانی‌ [چینی کومه‌لایه‌تییه‌ی نزمی خیزانه‌ سه‌ربازییه‌کان] پشتگو‌ی
بخ‌ریت. ئیمه‌ی کارمه‌ندان‌ی پۆلیس به‌ گشتی له‌ چینه‌ خواره‌وه‌کان‌ی
کومه‌لگا وه‌رده‌گرین.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۵، پۆلیسی به‌ره‌نگار‌بوونه‌وه‌ی ماده‌
هو‌شبه‌ره‌کان، Pos 16).

ئهم‌ش ئەوه‌ ده‌رده‌خا که‌ ئەوانه‌ی له‌ چینه‌کان‌ی خواره‌وه‌ن، ته‌نانه‌ت له‌ پوخته‌ هه‌ستیاره‌کان‌ی کارکردندا، رووبه‌رووی ئاسته‌نگه‌ کومه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌کان‌ ده‌بنه‌وه‌ که‌ ئەمه‌ توانای ئەوان بۆ باشت‌ر به‌ریوه‌بردنی ژیانی که‌سی یان خیزانیی ده‌خاته‌ ژیر کاریگه‌رییه‌وه. تیوری لیک‌دژیی کومه‌لایه‌تییه‌ مارکس (مارکس، ۱۸۶۷)، ئەوه‌ پیشان‌ ده‌دا که‌لینی چینه‌یه‌تی نه‌ک‌ هه‌ر بیبه‌شبوونی ئابووری قوول‌تر ده‌کاته‌وه‌ به‌لکوو له‌ رووی ده‌روونی و کومه‌لایه‌تیشه‌وه‌ چینی سه‌ره‌وه‌ سوودمه‌ند ده‌کا که‌ ئەمه‌ هه‌ره‌شه‌ له‌ یه‌ک‌گرتوویی کومه‌لایه‌تی و په‌یوه‌ندییه‌ خیزانییه‌کان‌ ده‌کات.

ئهم‌ نایه‌کسانیی چینه‌یه‌تییه‌ له‌ گیرانه‌وه‌کان‌ی دیکه‌شدا دیاره. عه‌لی ته‌وه‌کۆلی، له‌ گیرانه‌وه‌ی ئەزموونی ژیانی خو‌ی وه‌ک‌ که‌سیک‌ که‌ ده‌ست و په‌نجه‌ له‌ گه‌ل‌ ئایدز و ئالوده‌بووندا نه‌رم‌ ده‌کا، ئاماژه‌ به‌ چینی کومه‌لایه‌تییه‌ی نزمی خیزانه‌که‌ی ده‌کات:

«دایکم‌ [ژنیکی‌ مال] و باوکم‌ که‌ ئیستا خانه‌نشین بووه، کریکار بووه،
هه‌ر‌یوه‌ش له‌ خیزانیکی‌ هه‌ژاردا [گه‌وره‌بووین]» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۳، عه‌لی
ته‌وه‌کۆلی، Pos 11).

ئهم‌ قسه‌ ئاماژه‌ بۆ دۆخیک‌ی خراپی ئابووری ده‌کا که‌ سه‌رده‌می مندالییه‌که‌ی له‌ قالب‌ داوه‌ و زه‌مین‌ه‌ی بۆ کیشه‌کان‌ی دواتر له‌ ژیانیدا خو‌ش‌ کردووه. به‌هه‌مان‌ شیوه‌ حسین‌ که‌ به‌ هو‌ی دانی‌ ماره‌یی تووشی ته‌لاق‌ و زیندانی بووه. ده‌لی:

«دایکم بهرگدوور بوو و داهاتیکی که می هه بوو، و [مندال بووم باوکم مرد]» (دیمانه‌ی ژماره ۳۵، حسین زاده، Pos 26).

ئهم گیرانه‌وانه ئاماژه به‌وه ده‌که‌ن که ئه‌و پیاوانه‌ی که له ژینگه‌یه‌کی ئابووری سنوورداردا گه‌وره بوون زیاتر وه‌بهر زیانی دهروونی و کۆمه‌لایه‌تی ده‌که‌ون، ئهمه‌ش ده‌توانی هۆکاریکی گرینگ بۆ توندوتیژی دژ به‌وان بیته.

بارودۆخی ئابووری سنووردار هه‌ندیک جار نه‌ک ته‌نیا فشار ده‌خاته سه‌ر ژیانی تاک، به‌لکوو فشار ده‌خاته سه‌ر په‌یوه‌ندی نیوان که‌سه‌کانیش. ره‌سوول و پیرای ئاماژه‌دان به‌که‌می داهاته‌که‌ی و پشتیوانی بنه‌ماله‌که‌ی، به‌م شیوه‌یه‌ی باسی بارودۆخی خۆی ده‌کات:

«من بهرگدرووم، داهاتم که‌مه، داهاته‌که‌م ئه‌وه‌نده نییه. به‌لام خیزانه‌که‌م یارمه‌تیم ده‌ده‌ن و پارهم پی‌ده‌ده‌ن» (دیمانه‌ی ژماره ۴۶، ره‌سوول، Pos 22-24).

ئهمونی ره‌سوول دهریده‌خا که وابه‌سته‌یی ئابووری به‌خیزان ده‌توانی سه‌ربه‌خۆی تاک سنووردار بکا و پیاو وابه‌سته و خه‌ساره‌لگر بکات. له‌لایه‌کی تروه‌ه پالپشتی دارایی له‌لایه‌ن خیزانه‌وه هه‌ندیک جار ده‌بیته هۆی فشاری دهروونی شاراو و توندوتیژی که‌ره‌نگه‌ تاک نه‌توانیت هه‌ر وا به‌ ئاسانی به‌ره‌نگاری ببیته‌وه.

به‌لام مه‌رج نییه‌ چینی کۆمه‌لایه‌تی به‌رز ژیانیکی بی چالنج بۆ پیاوان مسۆگه‌ر بکات. گه‌نجیکی ته‌مه‌ن ۱۹ سال که له‌یه‌کیک له‌شاره‌کانی پاریزگای کرماشان گه‌وره‌بوو و له‌دۆخیکی دارایی تاراده‌یه‌ک باش به‌هره‌مه‌ند بوو، ئهموونیکی تالی ده‌ستدریژی سیکی له‌سه‌رده‌می مندالیدا هه‌یه و ده‌لیت:

«من خویندکاری ئه‌نداز یاریم له‌زانکۆی ئه‌هلی، ئیمه‌ خیزانه‌که‌مان چوار که‌سه، له‌شاریکی بچووکی کرماشان ده‌ژین، دایکم ژنی ماله‌و باوکم پیشه‌ی ئازادی هه‌یه، له‌رووی داراییه‌وه تاراده‌یه‌ک ده‌وله‌مه‌ندین، خوشکینکی ته‌مه‌ن ۱۶ سالم هه‌یه که‌قوتابییه». (دیمانه‌ی ژماره ۶۲، که‌یسی ده‌ستدریژی سیکی، Pos 3).

ئهم گیرانه‌وه ئه‌وه‌نیشان ده‌دا که‌ره‌نگه‌ له‌هه‌ندیک حاله‌تدا چالنج و ئالنگارییه‌ چینه‌یه‌تییه‌کان په‌یوه‌ندی راسته‌وخۆیان به‌بژوویی یان باری ئابوورییه‌وه نه‌بی، به‌لام له‌رێگه‌ی ده‌رفه‌ته‌فه‌ره‌هه‌نگی، کۆمه‌لایه‌تی و په‌روه‌رده‌یه‌یه‌کانیشه‌وه کاریگه‌رن.

له‌کیشه‌کانی نیوان هاوسه‌ره‌کان، که‌لینی چینه‌یه‌تی نیوان هاوسه‌ره‌کان ده‌توانی ببیته هۆکاریک بۆ سه‌ره‌له‌دانی توندوتیژی دژ پیاوان. به‌رێز سوهرابی که‌جیاوازی چینه‌یه‌تی له‌نیوان خۆی و هاوسه‌ره‌که‌یدا به‌ئهموون کردوو، ده‌لی:

«[خیزانی هاوسه ره کهم] هه ژار نه بوون، سه رچاوه یه کی داهاتیان هه بوو و به کاریان ده هیئا. به لام هیچ داهاتیکی لاوه کیی تریان نه بوو. باو کم خه لکی تاران بوو و فهرانبه ریکی خانه نشین بوو ... سه یر که، تا که سیک له ئاستی خوتدا نه دوزیته وه، ... کاتیک بینیم که خانه واده کهم هاوشانی مالی باوکی ئه و نییه، باری دارایی من بارودوخی ۲۲ سال له مه و به ره. ئیستا دوخی دارایی من باشه، ئیستا باری داراییم ئاساییه زور باش نییه، داهاتم هه یه کاریکی نه گورم هه یه ...» (دیمانه یی ژماره ۲۹، سوهرابی، Pos 151).

ئه م گپرا نه وه نیشان ده دا که نایه کسانیی چینایه تی ده توانی کیشه ی خووناکراو له په یوه ندییه خیزانییه کانی لی بکه ویته وه و پیاوان خویمان وه ک قوربانیی وینا و چاوه روانییه کانی هاوسه ره که یان ده بینن.

له لایه کی تره وه فشاری چینایه تی ده توانی له شیوه ی ده ستر اگه یشتن به خزمه تگوزاریی راویژکاری و دهروونی دوو کاریگه ریی له سه ر پیاوان دابنی. دهرووناس میهدی مؤتمینی روونی ده کاته وه که زور جار خزمه تگوزارییه دهروونییه کان بو چینه ده ولمه منده کان به رده سته و چینی خواره وهش به هو ی که میی توانای داراییانه وه ناتوانن ده ستیان پیی بگات:

«له لایه که وه کو مه لکی که می خه لک توانای دابینکردنی دانیشتنی چاره سه ری دهروونیان هه یه. کی ۴۰۰-۵۰۰ هه زار تمه ن ده دا بو دانیشتنی چاره سه ری دهروونی ئه ویش سی دانیشتن ... ئه و که سه ی زورترین ئازار ده چیژئی چینی خواره وه ی کو مه لگایه، ... هه روه ها سیسته می بیبه رامبه ر و بیمه بو پیشکه شکردنی ئه م جو ره خزمه تگوزارییه به دی ناکریت.» (دیمانه یی ژماره ۳۸، میهدی مؤتمینی، Pos 127).

ئه مه ش ئه وه ده رده خا که نه بوونی ده ستر اگه یشتن به خزمه تگوزارییه کان، زیادبوونی فشاری دهروونی و نه توانینی رووبه روو بوونه وه ی قهیرانه کان، وا ده کا که پیاوان زیاتر ئه گه ری ئاماده ی به ئه زمونکردنی توندوتیژی یا کاردانه وه ی زه بر به خش بیت.

زه مینه ی چینایه تی به روونی له چیرۆک و ئه زموونه کاندایه. سنوورداریی ئابووری یان مهودای چینایه تی، چ له بارودوخی خیزانی و چ له په یوه ندیی نیوان که سه کاندایه، له ریخوشکه ری بو ناکوکی و توندوتیژی دژی پیاوان رولیکی گرینگ ده گپریت. تیورییه کو مه لئاسییه کان، به تایبته تیوریی نایه کسانیی کو مه لایه تی و کاریگه ریه کانی فشاری پیکهاته یی له سه ر په یوه ندییه که سییه کان (گیدنز، ۱۹۸۴)، ده توانن له باشر فامکردنی ئه م پرۆسه کو مه گمان بکات.

زەمینه کۆمەلایەتی-فەرەهەنگییەکان

پیشەکی

زەمینه کۆمەلایەتی و فەرەهەنگییەکان رۆڵێکی بەدیالیان لە دارشتنی توندوتیژی پیکهاتهیی و دەروونی دژی پیاوان هەیە. ئەم توندوتیژیانە لە پەيوەندیی رۆژانە و بەستینی کۆمەلایەتی و خیزانی و فەرەهەنگیی جۆراوجۆردا خۆی دەنویستی و زۆر جار بە شیوەیەکی نەبیراویان نایاراستەوخۆ بەرھەم دەھێنریتەو. توێژەران بە خۆبەدەستەوێکی گشتگیر لە دیمانە قوولەکان، بۆیان دەرکەوت کە توندوتیژی دژی پیاوان تەنھا بە ھۆی گۆرانکاری پیکهاتهیی لە رۆڵی رەگەزیتیدا نییە، بە لکۆو بە ھۆی نایە کسانیی کۆمەلایەتی و فەرەهەنگیشەو توندتر دەبێتەو. چەمکەگەلی وەکوو ھەلاواردنی رەگەزیتی، پەيوەندیی نایە کسانیی نیوان ژن و پیاو، قەیرانی پیاوێتی و چەشنە رەگەزیتییە فەرەهەنگییەکان ئامرازی سەرەکی شیکردنەوێتی ئەم دیاردەن.

یەکیک لە ھۆکارە ھەرە گرینگەکانی توندوتیژی کۆمەلایەتی بەرامبەر بە پیاوان گۆرانی رۆڵی جێندەرییە (رەگەزیتی) لە کۆمەلگایە. وەرچەرخی بەھا کۆمەلایەتیەکان و کەمبوونەوێتی دەسەلاتی پیاوان لە بنەمالەدا بوو تە ھۆی سەرھەڵدانی چەمکی بە ناوی قەیرانی پیاوێتی. ئەم قەیرانە کە دەرھاوێشتە شیکستی نەریتە پیاوسالارییەکان لە دابینکردنی رۆڵە دەسەلات تەوەرەکانە، بوو تە ھۆی ئەوێ کە متمانە بەخۆبوونی پیاوان کەم بێتەو و ناکوکی و لیکدژی لە شووناسیاندان دروست بوو. لە روانگە کۆمەلناسییەو، ئەم گۆرانکارییانە نەک ھەر لە بنەردادا پێگە پیاوانیان لە ناو بنەمالەدا گۆریو، بە لکۆو چەندین ھاوسەرەکانی بەرەورووی گەلی چالنج و ئالنگاری کردۆتەو. پیاوانیک کە پیشتر وەک دابینکەری سەرەکی لێیان دەرئانرا، ئیستا لە گەڵ ھەلکشانی رۆڵی ئابووری و کۆمەلایەتی ژنان، دەسەلاتی نەریتی خۆیان لە دەست داو. ئەم پیشەھاتانە زۆر جار دەبێتە ھۆی ئەوێ پیاوان لە رووبەر رووبوونەوێتی لە گەڵ بەرپرسیاریتیەکاندا ھەست بە نایە کسانیی و بێدەسەلاتی بکەن کە ئەمەش توندوتیژی زارەکی و دەروونی لە دژی پیاوانی لێ دەکەوێتەو. جگە لە رۆڵی جێندەری، نایە کسانیی لە تێروانیی کۆمەلگا بۆ ژن و پیاو، یەکیک لەو تەوەرەنە یە کە کاریگەری لەسەر توندوتیژی کۆمەلایەتی دژی پیاوان دادەنێت. کۆمەلگایەکی کە لە ژێر کاریگەریی بێر و باوەرە نەریتیەکانە، بۆ ھەر کام لە رەگەزەکان چاوەروانی جیاوازی ھەیە، کە ئەمە فشاری دەروونی دوو قات بۆ پیاوان دروست دەکات. بۆ نموونە لە پرۆسەی ھاوسەرگیرییدا چاوەروان دەکرێ کە پیاوان بەرپرسی دابینکردنی پارە و ئاسایشی ئابووری خیزان بن، ئەو لە حالیکدا یە کە ژنان کەمتر رۆڵی دیاریکراویان لەو بواردە ھەیە. ئەم نایە کسانیی بەتایبەت لە مامەلەکانی پیش ھاوسەرگیرییدا، بوو تە ھۆی توندوتیژی دەروونی و کۆمەلایەتی دژی پیاوان. زۆر جار پیاوان رووبەر رووی جۆریک لە بەدگومانی یان نایە کسانیی چاوەروانی دەبنەو کە متمانە بەخۆیان لەم پەيوەندییانەدا لاواز دەکا و دەبێتە ھۆی دروستبوونی سەرچشنی توندوتیژی زارەکی و دەروونی. پرسیکی دیکە کە بە داتاکانی ئەم لیکۆلینەو دەستنیشان کراو، کتێرکینی جێندەری لە نیوان

ژنان و پیاوان له‌ ناو‌خانه‌واده و کۆمه‌لگایه. ئەم کێپرکێیه نه‌ک هه‌ر پێگه‌ی پیاوانی له‌ ناو‌ژینگه‌ی خێزاندایه‌ خستۆته‌ مه‌ترسییه‌وه، به‌لکوو هه‌ستی ده‌سه‌لاتی‌شیانی که‌م کردووه‌ته‌وه. به‌تایبه‌ت له‌ ناو‌ژینگه‌ی بنه‌ماله‌دا ژن و پیاو له‌بری په‌یوه‌ندیی هاو‌کارییانه، له‌ رۆلی ده‌سه‌لات‌دا ده‌رده‌که‌ون و هه‌ول ده‌ده‌ن پێگه‌ی خۆیان بپارێزن. ئەم په‌یوه‌ندییه‌ پرکابه‌رییه‌ ژینگه‌ی خێزانیان کردووه‌ به‌ ژینگه‌یه‌کی پر له‌ گرژی بۆ پیاوان و په‌یوه‌ندییه‌ نیوان که‌سییه‌کانیان تووشی چه‌ندین ئالنگاری کردووه. له‌ کۆتاییدا داتا‌کان ئەوه‌ ده‌رده‌خه‌ن که‌ فه‌زای گشتی کۆمه‌لگاش له‌ به‌ره‌مه‌پێانی توندوتیژی دژی پیاوان ده‌ور ده‌بینیت. کلیشه‌یه‌که‌ زیتیه‌ پیاوسالارییه‌کان و چاوه‌روانییه‌ چه‌سپاوه‌کان له‌ پیاوان بۆ نه‌جامدانی کاره‌ سه‌خت یان مه‌ترسیداره‌کان گوزارشت له‌ ره‌هه‌نده‌کانی دیکه‌ی توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی ده‌که‌ن. رۆلی کۆمه‌لایه‌تی پیاوانه‌ تا راده‌یه‌کی زۆر به‌ شیوه‌یه‌ک پێناسه‌ ده‌کرێن که‌ پیاوان به‌ره‌وره‌وی فشاری ده‌روونی و جه‌سته‌یی توند ده‌بنه‌وه و توانا سروشتیه‌یانی خستۆته‌ ژێر فشار. ئەم فه‌زاسازییانه‌ که‌ له‌ لایه‌ن فه‌ره‌ه‌نگی پیاوسالاریی کۆمه‌لگای ئێران‌ه‌وه‌ دروست کراون، نه‌ک هه‌ر بوونه‌ته‌ هۆی به‌ره‌مه‌پێانه‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تی توندوتیژی دژ به‌ ره‌گه‌زی نیر، به‌لکوو بوونه‌ته‌ پرۆسه‌یه‌کی به‌رده‌وام که‌ پێویستی به‌ گۆرانکاری پێکهاته‌یی و فه‌ره‌ه‌نگیه‌.

له‌م لیکۆلینه‌وه‌دا هه‌ول ده‌درێ به‌ شیکردنه‌وه‌ی زه‌مینیه‌ی بابه‌ته‌ باسکراوه‌کان، ره‌هه‌نده‌ شار‌اوه‌ و ئاشکرا‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان له‌ بواره‌ کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگیه‌کاندا لیک بدریته‌وه‌ و بژێره‌ کللییه‌کانی ئەم په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تیانه‌ به‌ وردی زیاتر شی بکریته‌وه‌.

زه‌مینیه‌ جێنده‌رییه‌کان:

به‌ره‌وه‌پیشبردنی مافه‌کانی ژنان، فیمینیزم و که‌مکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی پیاوان

بژێره‌کانی گۆرانکاری له‌ رۆله‌ جێنده‌رییه‌کان، نایه‌کسانی له‌ تیروانیی کۆمه‌لگا بۆ ژن و پیاو، کێپرکێی جێنده‌ری له‌ نیوان ژن و پیاو، ململانیی ده‌سه‌لات له‌ نیوان خه‌سوو (دایکی زاوا) و بووک و ململانیی ده‌سه‌لات له‌ نیوان بووک و خه‌سوو (دایکی زاوا)دا، زه‌مینیه‌یه‌که‌ زیتیه‌ی روودانی توندوتیژی دژی پیاوان که‌ له‌ درێژدا ئەو داتایانه‌ شی ده‌که‌ینه‌وه‌ که‌ په‌یوه‌ندیان به‌و بابه‌تانه‌وه‌ هه‌یه‌. گۆرانی رۆله‌ جێنده‌رییه‌کان: شیکاری داتا‌کانی ئەم توێژینه‌وه‌ ده‌ریده‌خا که‌ گۆرانکاری له‌ رۆله‌ جێنده‌رییه‌کان و وه‌رچه‌رخانی به‌ها کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان و که‌مبوونه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی پیاوان له‌ ناو‌خیزان و پشت‌گۆی‌خستنی پێداویستییه‌ ده‌روونییه‌کانیان له‌ دروستبوونی توندوتیژیدا رۆلێکی بنه‌رته‌ی ده‌گیرن. ئەم دیاره‌ به‌ روونی له‌ گیرانه‌وه‌ی دیمانه‌کاندا ره‌نگ ده‌داته‌وه‌ و هاوکات له‌گه‌ڵ ئەو تیۆرییه‌ زانستیانه‌ی که‌ له‌ کۆمه‌لناسیی خیزان و ره‌گه‌زیتیدا خراوه‌ته‌ روو، یه‌ک ده‌گریته‌وه‌.

گۆرانی رۆله‌یه‌که‌ زیتیه‌ی کان و چه‌مکی «قه‌یرانی پیاوته‌» وه‌ک یه‌کێک له‌ میحوه‌ره‌ سه‌ره‌کییه‌کانی ئەم توندوتیژییه‌ داده‌نریت. ئەم چه‌مکه‌ که‌ له‌ تیۆرییه‌کانی رایت میلزدا له‌ چوارچێوه‌ی قه‌یران له‌

رۆله نهریتیه کانی پیاواندا خراوته روو، ئاماژه به کهمبونهوهی متمانه به خویی و ههستکردن به ناکوکی له شوناسی پیاواندا ده کات (کانل، ۱۹۹۵). دکتور میهرابی پروونی ده کاتهوه:

«دهینی پیاوان چیتەر ناتوانن رۆلی پیاوانه‌ی خویان بگێرن، چونکه ئیمه ژنمان ستریتۆتایپ کردوو و ئانیماکه‌یمان زه‌ق کردۆته‌وه، ئه‌وه‌ پیاوه‌تییه‌ی که له ناخی ژندا هه‌یه‌ زۆرمان به‌رجه‌سته‌ کرده‌وه. که نه‌زانانه ژنیتی پیاوان تۆخ بۆته‌وه، واته‌ کاتیک بوو به‌ پیاو ده‌بێ ژنی بۆ بیینی، ده‌توانین ب‌لێن رۆله‌ ره‌گه‌زیتیه‌ی کان پێچه‌وانه‌ بوونه‌وه» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۱، دکتور میهرابی، Pos 8).

ئهم شیکارییه‌ له‌ گه‌ل چه‌مکی «جیگه‌ره‌وه‌ی رۆله‌ جێنده‌رییه‌ کان» دا ده‌گونجی که له‌ توێژینه‌وه‌ جێنده‌رییه‌ مۆدێرنه‌ کاندای گۆرانی پێگه‌ی پیاوان له‌ شوینی کار و خێزاندای وه‌ک داته‌پینی «پیاوه‌تی کارێگه‌ر» لێک داوه‌ته‌وه‌ (کیمل، ۲۰۰۴). هه‌ر وه‌ک دوکتور میهرابی ئاماژه‌ی پێده‌کا، ئهم ئالوگۆری رۆل و ده‌ورانه‌ نه‌ک ته‌نها له‌سه‌ر ره‌فتاری هاوسه‌ره‌کان، به‌لکوو کارێگه‌رییه‌ راسته‌وخۆی له‌ سه‌ر هه‌ستی پیاوه‌تی پیاوان بووه‌ و له‌ ئه‌نجامدا که‌رامه‌تیانی شکاندوو.

له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ که‌مبونه‌وه‌ی هه‌یمه‌نه‌ و پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی پیاوان له‌ ناو خێزانییدا یه‌کتیک له‌ هۆکاره‌ کانی روودانی توندوتیژی به‌رامبه‌ریانه‌. ئهم پرسه‌ له‌ تیۆری «هه‌یمه‌نه‌ی جێنده‌ری» دا ورووژێنراون له‌ لایه‌ن بلاو و کانتەر (بلاو و کانتەر ۱، ۱۹۸۸) ئاماژه‌ به‌م خاله‌ ده‌کا که هه‌یمه‌نه‌ی پیاوان به‌ هۆی گۆرانکارییه‌ ئابوورییه‌کان و به‌شداریکردنی زیاتری ژنان له‌ دابینکردنی دارایی خێزاندای به‌ توندی لاواز بووه‌. ئه‌میر موختاری ئاماژه‌ به‌ گۆرانی رۆلی باوک له‌ خێزانه‌ نهریتی و مۆدێرنه‌ کاندای ده‌کات:

«ئیمه‌ له‌ ناو خانه‌واده‌یه‌کی پێچه‌شیمه‌تدا بووین که هه‌شتا مندالمان هه‌بوو، ده‌ مندال بوو و ئهم ژنه‌ ب‌تیکه‌ی به‌ ناوی باوک دروست کردبوو، منداله‌کانیش ده‌یانگوت باوکی ئیمه‌یه‌، مرد، به‌لام هه‌رگیز به‌ تۆ بانگی ناکه‌ین. هه‌رگیز به‌ سییه‌م که‌سی تاک ناوی نابه‌ین» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۱، ئه‌میر موختاری، Pos 15).

ناوبراو له‌ به‌رامبه‌ر ئهم رێزگرتنه‌ نهریتییه‌، دۆخی ئیستای پیاوان له‌ شیوه‌ی توندوتیژی زاره‌کی و بارودۆخیدا باس ده‌کات:

«ئێستا ژنان وه‌ک ئه‌وه‌ ره‌فتار ده‌که‌ن که باوک ئیتەر بوونه‌وه‌ریکی ئه‌وپه‌رزه‌وینی نییه‌، نوکه‌ره‌، ئامرازه‌... گویت لایه‌ ده‌لیم چی؟ مندال ئیستا له‌گه‌ل باوکی جوړی قسه‌ ده‌کا وه‌ک ئه‌وه‌ی له‌گه‌ل هاوڕیکه‌ی قسه‌ ده‌کات». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۱، ئه‌میر موختاری، Pos 15).

ئهم کزبوونه‌وه‌ی پېگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی پیاوان له‌ ناو خیزاندا هاوئاراسته‌ له‌ گه‌ل تیوری بلوه^۱ که‌ که‌مبوونه‌وه‌ی هه‌مینه‌ی پیاوان به‌ زیادبوونی ده‌سه‌لاتی ژنان له‌ ناو کایه‌ی خیزانیدا شروقه‌ ده‌کات.

هه‌روه‌ها پشتگوێخستنی رۆلی باوک له‌ ناو بنه‌ماله‌دا وه‌ک ره‌هه‌ندیکی دیکه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان ده‌خړیته‌ روو. ئهم بابته‌ له‌ تیورییه‌کانی «په‌یوه‌ندی هه‌مینه‌ی دایک و باوک - مندال» دا باس کراوه‌ (لتابی^۲، ۱۹۹۹) که‌ دابه‌زینی هه‌مینه‌ی باوک که‌ له‌ نه‌نجامی گۆرانکاریی ئه‌رکی دایک و باوک دروست ده‌بی، لیک ده‌داته‌وه‌. دیلارام وێرای ئاماژه‌دان به‌وه‌ی که‌ «هیشتا په‌یوه‌ندییه‌ که‌ پیناسه‌ نه‌ کراوه‌ و هیشتا ململانی له‌ نیوان نه‌وه‌ کاندایه‌یه‌ و هیشتا جی نه‌ که‌وتوو» و ده‌لی:

«پیاو ده‌بی بژیویی خیزان دابین بکا، به‌لام ئیستا رۆلی دابینکه‌ری بژیویی ژانی خه‌ریکه‌ له‌ ناو ده‌جی، ئیستا ژن و پیاو شانه‌شانی یه‌کتر کار ده‌کن «هیشتا په‌یوه‌ندییه‌ که‌ پیناسه‌ نه‌ کراوه‌ و هیشتا ململانی له‌ نیوان نه‌وه‌ کاندایه‌یه‌ و هیشتا جی نه‌ که‌وتوو»...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۵، Pos 19).

ئهم گۆرانکارییه‌ له‌ رۆله‌ ئابوورییه‌کانی خانه‌واده‌ و کالبوونه‌وه‌ی رۆلی نه‌ریتی پیاوان له‌ دابینکردنی بژیویی خیزاندا، له‌ گه‌ل بۆچوونه‌کانی بلو و هه‌روه‌ها تیورییه‌کانی رۆلی جینده‌ری پارسونس یه‌ک ده‌گرێته‌وه‌ که‌ جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ هه‌ر لادانیک له‌ رۆله‌ جیاوازه‌کان ده‌بیته‌ هوێ ناکوکی له‌ په‌یوه‌ندییه‌ خیزانییه‌کاندا (پارسونز^۳، ۱۹۵۵).

هه‌روه‌ها نه‌بوونی به‌ها و پرستیژی کۆمه‌لایه‌تی، به‌تایبه‌ت له‌ ناو خیزانه‌هه‌زاره‌کاندا بۆته‌ جوړیکی تری توندوتیژی به‌رامبه‌ر پیاوان. میه‌دی مؤمینی له‌م پتیه‌ندییه‌دا ده‌لی:

«به‌شیوه‌ی سروشتی کوره‌که‌ی شیخ له‌ کوری خانه‌واده‌ رایه‌ت ئاستی به‌رزتره‌، ئیه‌ زیاتر ده‌رباره‌ی ئه‌مانه‌ ده‌زانن ئیه‌ کۆمه‌لناسیتان خویندوو، بۆیه‌ کاتیک که‌سێک له‌ خیزانیکه‌ی رایه‌ت له‌دایک ده‌بی، کاتیک پیاو له‌ چینیکی نزمتردا پیناسه‌ ده‌کری، له‌ رووی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ هه‌چی بۆ وتن نییه‌، ته‌نانه‌ت قسه‌ راسته‌که‌شی له‌ هه‌چ کوێ نابیسترێ، بانگه‌یشتی هه‌چ کۆبوونه‌وه‌ و دانیشتیکی گرینگ ناکری». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸، Pos 82).

ئهم ئه‌زمونه‌ ئه‌وه‌ نیشان ده‌دا که‌ توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی ده‌توانی سه‌ر بکیشی بۆ توندوتیژی خیزانی. تیوری «جینده‌ر و چینایه‌تی کۆمه‌لایه‌تی»ی هارتمان^۴ ئه‌و بۆچوونه‌ به‌هێتر ده‌کا که‌ پیاوانی چینی هه‌زارتر، به‌ هوێ نه‌بوونی سه‌رچاوه‌ کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌کانه‌وه‌، له‌ ناو خیزاندا

1. Blau
2. Latabi
3. Parsons
4. Hartmann

هه‌یمه‌نه‌ی واقعی‌ی که‌متریان هه‌یه، ئەمەش دەتوانی بیته‌هۆی کرده‌وه‌ی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌و پیاوانه (ه‌ارتمن، ۱۹۸۱).

ژیانی خیزانییه‌ک که «نه‌بوونی فه‌زای هه‌وشه‌خه‌لوه‌تی بۆ پیاوان» بواریکی دیکه‌ی توندوتیژی ده‌روونی به‌رامبه‌ر به‌پیاوانه. عه‌لی عه‌سگه‌ری ئاماژه به‌وه ده‌کا که:

«پیم‌وايه هه‌موو پیاویک پتویستی به [هه‌وشه‌خه‌لوه‌تی]ی تایبه‌ته بۆئه‌وه‌ی هه‌ندیک شت ... ئەوه‌ی هه‌زی لێیه بیکات» (دیمانه‌ی ژماره ۵۴، Pos 45-55).

گله‌یی له کۆنترۆلکرانی په‌یتا په‌یتای ئەندامانی خیزانه‌که‌ی ده‌کا و ژینگه‌ی ژیا‌نی خیزان به‌جۆریک پیناه‌س ده‌کا که به‌ته‌واوی له ژێر چاودێری و سنووردارکردنایه:

«ئەم فه‌زایه‌ی که هه‌ست ده‌که‌ی هه‌موو ژیا‌نت له‌ژێر کۆنترۆل و دیسیپلیندایه و به‌رده‌وام چاودێری ده‌کری‌ت» (دیمانه‌ی ژماره ۵۴، Pos 45-55).

ئەم جۆره توندوتیژی ده‌روونییه، له شیکارییه‌که‌ی گۆفمان بۆ «فه‌زای کۆمه‌لایه‌تی»^۱ وه‌ک جۆریک له «توندوتیژی نه‌بینه‌راو» ناسینه‌راوه که تاک له ئاسایشی ده‌روونی بیبه‌ش ده‌کات (گافمن، ۱۹۶۳). بۆیه شیکردنه‌وه‌ی زه‌مینه خیزانییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان ئەوه ده‌رده‌خا که گۆرانکارییه کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگیه‌کانی رۆله‌ره‌گه‌زیتییه‌کان، که‌مبونه‌وه‌ی هه‌یمه‌نه و ریزی کۆمه‌لایه‌تی پیاوان و نه‌بوونی فه‌زایه‌کی تایبه‌ت وای کردوه که له ژیا‌نی خیزانیدا جۆره‌ها فۆرمی توندوتیژی دروست ببیت. ئەم گۆرانکارییانه نه‌ک ته‌نها په‌یوه‌ندی نیوان که‌سی، به‌لکوو پیگه‌ی گشتی پیاوانی له ناو خیزان و کۆمه‌لگادا خستۆته ژێر کاریگه‌ری خۆی و ئەم پیاوانه‌ی به‌ره‌و‌رووی لیکه‌وته ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه ناخۆشه‌کان کردوه.

نايه‌کسانی تیروانینی کۆمه‌لگا بۆ ژن و پیاو: سه‌رچاوه‌یه‌کی دیکه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان له کۆمه‌لگا‌کانی ئەم‌رۆدا، نایه‌کسانی تیروانینی کۆمه‌لگا بۆ ژن و پیاو. له شیکردنه‌وه‌ی چه‌مکی نایه‌کسانی تیروانینی کۆمه‌لگا بۆ ژن و پیاو له سه‌ره‌تای ژیا‌نه‌وه، ئەوه‌ی له هه‌موو شتیک زیاتر زه‌ق و دیاره، هه‌ل‌واردنی قوولی ره‌گه‌زیتییه که به‌شیوه‌ی جۆراوجۆر له په‌یوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تی و په‌یوه‌ندییه نیوان که‌سییه‌کاندا به‌تایبه‌ت له پرۆسه‌ی هاوسه‌رگیریدا به‌ره‌م ده‌هێنرێته‌وه. ئەم نایه‌کسانییانه ناتوانن هه‌ر وا به‌ساده‌یی له بواری مافه کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا بچووک بکریته‌وه، به‌لکوو ره‌گ و ریشه‌ی له نۆرم و کۆمه‌لیک باوه‌ری فه‌ره‌ه‌نگیداوه که پیش دروستبوونی په‌یوه‌ندییه‌کان رۆلی جێنده‌ری دیاری ده‌کەن. چاوخساندنیکی ره‌خنه‌گرانه بۆ ئەم بابته، له میانه‌ی ئەو گێڕانه‌وانه‌ی خراوته‌وه‌ی روو، به‌روونی ئەوه‌مان بۆ ده‌رده‌خا که چۆن ئەم نایه‌کسانییانه به‌ستینیکی له‌باری بۆ هه‌ستکردن به‌نادا‌په‌روه‌ری و سه‌ره‌ه‌لدانی توندوتیژی ده‌روونی دژی پیاوان ره‌خساندوه.

یه‌که‌م قسه‌ی ساب‌ری به‌روونی پرس‌ی چاوه‌روانییه جێنده‌رییه‌کان و هه‌ستیار‌ی فه‌ره‌ه‌نگی

به‌رامبه‌ر به‌ پاکیزه‌یی ژنان زه‌ق ده‌ کاته‌وه. ئەو ده‌لئ:

«پیاوینک وینه‌یه‌کی پیشان دام، ئەو دراوسپی من بوو و ئەنداز یاریش بوو، وتم من ئەم کچه‌م خو‌ش ده‌وی، گه‌ره‌کمه‌ هاوسه‌رگیری له‌ گه‌ل بکه‌م، روا‌لته‌نی کچه‌م بینئ، بۆم ده‌رکه‌وت که‌ ئاسایی نییه‌، منیش گه‌رامه‌وه و گوتم: کچه‌؟ وتئ: 'مه‌به‌ستت چییه‌؟' گوتم: 'پاکیزه‌یه‌؟' وتئ: 'حاجی ئەوه‌ ده‌لئی چی؟' کچینی! برا‌ئیه‌وه‌ قه‌دیمین. ده‌گه‌ر پمه‌وه‌ بۆ بابته‌تی قسه‌که‌ی خو‌م، هه‌ندیک جار بابته‌کانم ده‌لیم و هه‌ندیک جاریش به‌ زه‌رده‌خه‌نه و گالته‌جاری و تیژتییه‌رانه، دواتر دیمه‌وه و ده‌لیم من باسی گونا‌هشۆر [به‌رپرسیار‌تییه‌ گونا‌هه‌کانی ئەوانی تر ده‌گرمه‌ ئەستۆ] ده‌که‌م. ئەمه‌ گونا‌هشۆره، کوره‌ تووشی ئازار بووه‌ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۱، سابری، Pos 81).

له‌م نمونه‌دا رووبه‌رووی نات‌ه‌باهیه‌کی فره‌ه‌نگی ده‌بینه‌وه؛ به‌و مانایه‌ی که‌ که‌سیک که‌ ده‌یه‌وه‌ی هاوسه‌رگیری له‌ گه‌ل ئافره‌تیکدا بکا، له‌ لایه‌که‌وه‌ به‌ها به‌ ستاندارده‌ ئەخلاق‌ی و نه‌ریتییه‌کانی وه‌کوو پاکیزه‌یی کچان ده‌دا و له‌ لایه‌کی دیکه‌وه، که‌وتۆته‌ ژیر کاریگه‌ریی نۆرم و فشاره‌ ژینگه‌یی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ نو‌پیه‌ کانه‌وه‌ که‌ وا ده‌کا ئەم چاوه‌روانیانه‌ به‌ کۆن و به‌سه‌رچوو و نه‌گونجاو ده‌رکه‌ون. ئەم پارادۆکسه‌ فره‌ه‌نگیه‌ پیاو ده‌خاته‌ سه‌ر رڤگایه‌کی پر له‌ دژایه‌تی و فشاری ده‌روونی که‌ دواجار ده‌توانئ ب‌یتته‌ هۆی که‌مبونه‌وه‌ی ئۆق‌ره‌یی ده‌روونی و ته‌نانه‌ت روودانی توندوتیژی فیکری به‌رامبه‌ر به‌ خو‌ی. تیۆریی وابه‌سته‌یی فره‌ه‌نگی نیشان ده‌دا که‌ کاتیک مرۆفه‌کان ده‌که‌ونه‌ ناو ژینگه‌یه‌ک که‌ په‌ره‌ به‌ به‌ها و چاوه‌روانییه‌ جیاواز یان نا‌کو‌که‌کان ده‌دن، زۆر جار ئەنجامه‌کانی ده‌ب‌یتته‌ هۆی فشار و سه‌رل‌یش‌یواویی ده‌روونی.

له‌ لایه‌کی دیکه‌وه، پرس‌ی نایه‌کسانی له‌ به‌رکه‌وتن له‌ گه‌ل پ‌یداویستی زانیاری و چاوه‌روانییه‌کان له‌ مامه‌له‌کانی پ‌یش هاوسه‌رگیریدا ره‌ه‌ندیکی دیکه‌ی ئەم فره‌ه‌نگه‌ نایه‌کسانه‌ ئاشکرا ده‌کات. گ‌یرانه‌وه‌ی نوور محمه‌دی به‌ باشی باسی ئەم دۆخه‌ ده‌کا، له‌و ج‌یگایه‌ی وا ده‌لئ:

«من هیچ‌ه‌قم به‌ سه‌ر ئەو بابته‌تانه‌وه‌ نییه‌، با نمونه‌یه‌کی ساده‌تان بۆ به‌ن‌یمه‌وه، ئیمه‌ جیاکارییه‌ ج‌ینده‌ری و یه‌کسانی نیوان ژن و پیاو له‌م بابته‌دا ده‌رد‌ینین، ئەمه‌ش ده‌گه‌ر پته‌وه‌ بۆ توندوتیژی، ئەمه‌ خو‌ی توندوتیژییه‌ که‌ ئەو پرسیاره‌ی تۆ ل‌یم ده‌که‌یت. ده‌مه‌ه‌وی ل‌یت بیرسم کچه‌که‌ت چی هه‌یه‌ ئەگه‌ر مه‌سه‌له‌ یه‌کسانی ب‌یت. کچیک ده‌یه‌ه‌ویت ب‌ی و له‌ به‌رده‌مم داب‌نیش‌ بۆ ئەوه‌ی بۆیه‌ که‌م جار یه‌کتر بناسین. کچه‌ ل‌یم ده‌پرسی دا‌هات چنده‌ من نمونه‌یه‌ک ده‌ه‌ن‌یمه‌وه، بۆ نمونه‌ پ‌یی ده‌ل‌یم سی ملیۆن تمه‌ن، چل ملیۆن تمه‌ن، ئیستا من ل‌یی ده‌پ‌رسم، ئایا تۆ کار ده‌که‌یت؟ ئیشت چییه‌؟ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸، عه‌لی نوور محمه‌دی، Pos 185).

ئەم گێرپانەو بە ڕوونی نیشان دەدا کە چۆن لە سەرەتای پەيوەندییە کدا، پیاوان ڕووبەڕووی جۆرێک لە نایە کسانیی چاوەڕوانییەکان دەبنەو کە سەرەرای گەڵاڵە کرانی چەمکگەلی وە کوو «بە کسانیی جێندەری»، هێشتا چاوەڕوانییەکان لە بەرژەوەندیی ژنانە. لە ڕوانگەیی دەروونناسییەو ئەم نایە کسانییە دەتوانی هەستی بەدگومانی لە پیاوان دروست بکا و بێتە هۆی لەدەستدانی راستگویی یان متمانەیی دوولایەنە لە سەرەتای ژبانی هاوژینیدا. بە پێی تیۆریی «چاوەڕوانیی ڕۆل»، کاتی ڕۆل یان چاوەڕوانیی نایە کسان لە نیوان لایەنەکانی پەيوەندییە کدا دروست دەبی، ڕەنگە یەکیک لە لایەنەکان بە هۆی هەستکردن بە ناکارامەیی یان بەدکەلکیەو کاردانەوێ نەرپنی هەبی و تووشی ڕەنج و نارەحەتی سۆزداری بەردەوام بێت.

لە درێژەدا نوورمحەمەدی زیاتر لە گێرپانەوێ کە دیکەدا ئەم دژایەتییه قوولتر لێی دەروانی:

«یە کەم شتیک کە بیری لێدەکاتەو، یە کەم شت کە لە پیشەزمینەدا بیری لێدەکاتەو، ئەم پرسیارە، من ئەمەمچەند جار لێ پرسى، یە کەم شت کە بیری لێدەکاتەو ئەوێ کە من خەریکە درۆدە کەم و هەولێ هەلفریواندنی دەدم، واتە ڕێگەیی پێدراو لەبارەیی بابەتە داراییەکانی منەو بزانى بەلام من بۆم نییە لەبارەیی بابەتە داراییەکانیەو بزانم». (دیمانەیی ژمارە ۴۸، عەلی نوورمحەمەدی، 187 Pos).

لێرەدا بە ڕوونی دەبینین کە متمانە، کە یەکیک لە بنەرەتتیرین بژیرە نیوان کەسییەکان بۆ دەستپێکردنی هەر پەيوەندییەکی تەندروستە، بە هۆی جیاکاریی کۆمەلایەتی و تیروانیی نایە کسانى نیوان ژن و پیاو تیک دەچیت. هەستیارییەکی زۆر بەرامبەر بە پرسە داراییەکانی پیاو و لە هەمان کاتدا نەهێنیکاری و وەلامنەدانەو لە لایەن ژنەو، نەک هەر هەستی نادادپەرەری خورت و بەهێز دەکا، بەلکوو پیاو دەخاتە پێگەیی تۆمەتبار (پەيوەندییەکان لەسەر بنەمای قازانج یان بەدگومان) یان تەنانەت قوربانیی بارودۆخەکانەو. هەرەها ڕوانگە دەروونناسییە کۆمەلایەتییه کانی (تیۆریی یە کسانى کۆمەلایەتی) جەخت لەو دەکەنەو کە مەژۆنەکان کاتی کەم دەکەن کە لە پەيوەندییەکی دوولایەنەدا بوونیان یان سەرچاوە کانیان بە شیوێیەکی نایە کسان دەرخینری تووشی نارەزایی و فشاری دەروونی دەبنەو.

ئەم گێرپانەوانە بە دروستی دەرخەری ئەم پرسەن کە چۆن نایە کسانى کۆمەلایەتی و فەرەهەنگیەکان دەتوانی سووڕیکی فشار و توندوتیژی دەروونی (بە شاراو و ناراستەوخۆو) دژی پیاوان دروست بکات. ئەو پیاوانەیی کە ڕووبەڕووی ئەم نایە کسانىیانە دەبنەو، لە لایە کەو ڕۆلی «بەرپرسیاری دەستەبەرکردنی ئاسایشی دەروونی و دارایی ژنان» پێ سپێدراو و لە لایە کە دیکەو ڕووبەڕووی نیگای گومانای یان قەرزدارانەیی کۆمەلگا و تەنانەت هاوسەری داهاوویان دەبنەو. سەرەرای بانگەشەیی یە کسانى نیوان ژن و پیاو، ئەم بوارانە ئاماژە بۆ بوونی هەلاواردن لە توێژە

قوولت‌ره‌کانی فره‌نگ و بیر و باوه‌ری کۆمه‌لایه‌تیدا ده‌کا که ده‌توانی بیته‌هۆی کیشه‌ی ده‌روونی و ره‌فتاری جدیت‌ر.

کیپرکی جینده‌ری نیوان ژنان و پیاوان: له‌شیکردنه‌وه‌ی زه‌مینیه‌ جینده‌رییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان، پیوسته‌ ئاورپکی تایه‌ت له‌ کاریگه‌رییه‌کانی په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و فره‌نگیه‌کان بدریته‌وه. کۆمه‌لگه‌ی ئه‌م‌رۆبی له‌به‌رده‌م نه‌زمیکی نویی په‌یوه‌ندییه‌ جینده‌رییه‌کاندایه‌ که هیشتا به‌ ته‌واوی جی نه‌که‌وتوه‌وه. دکتۆر مووسه‌وی قیایه‌ ئاماژه‌ به‌ کیپرکی جینده‌رییه‌ نیوان ژنان و پیاوانی ناو خیزان ده‌کات:

“له‌وشوینانه‌ی که ژن و می‌رد له‌بری کارکردنی تیمی، په‌یوه‌ندییه‌کی رکا‌به‌رانه‌یان پیکه‌وه‌هیه‌ و هه‌ر یه‌که‌یان بۆ پاراستنی ده‌سه‌لات له‌ خیزاندا چه‌کی خویان به‌کار ده‌هینن (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۷، دکتۆر مووسه‌وی قیایه‌، Pos 73).

ئه‌م کیپرکی و فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تیانه‌ کاریگه‌رییه‌کی قوولی ده‌روونی به‌تایه‌ت له‌سه‌ر ئه‌و پیاوانه‌ هیه‌ که به‌هۆی نه‌خۆشییه‌ ده‌روونییه‌کانه‌وه‌ ناتوانن رۆلی نه‌ریتی خویان جیه‌جی بکه‌ن. میهدی جه‌وادی ئاماژه‌ به‌و خاله‌ ده‌کات:

“ئه‌و پیاوانه‌ی که له‌گه‌ل کیشه‌ ده‌روونییه‌کاندا ده‌ست و په‌نجه‌ نه‌رم ده‌که‌ن، زۆر به‌ ئاسانی له‌ لایه‌ن کۆمه‌لگا و خیزانه‌وه‌ ده‌تاریترین، چونکه‌ به‌ پیتی به‌ها نه‌ریتییه‌کان، توانای کارکردنیان له‌ مال یان کۆمه‌لگادا نییه‌ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۲، میهدی جه‌وادی، Pos 10).

ئه‌م تاراندنه‌ نیشان ده‌دا که چۆن کۆمه‌لگا له‌ ریگه‌ی به‌ها جینده‌رییه‌ چه‌سپاوه‌کانه‌وه‌، زۆر به‌ ئاسانی پیاوان په‌راویژ ده‌خات.

له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌، کۆمه‌لناس ئه‌حمه‌د بوخاری ئاماژه‌ به‌ جیاوازییه‌ زه‌ینی و دووانه‌یه‌ فیکرییه‌کانی تاکه‌کانه‌وه‌ له‌ بواره‌کانی روودانی توندوتیژی ده‌کات. ناوبراو ئاماژه‌ به‌ کتییی “فرۆپاشی ره‌ن دو‌ساحتی” ده‌کا که:

“قسه‌کردن له‌ سه‌ر به‌کاره‌ینانی ناهاوسه‌نگی نیوه‌گۆی مێشک و دووانه‌یی ده‌روونی له‌ م‌رؤف‌دا تاوتوی ده‌کات. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۵، د.بوخاری، Pos 87).

ئه‌م شیکارییه‌ نیشان ده‌دا که چۆن پیاوان له‌ به‌کاره‌ینانی توانا‌کانی په‌یوه‌ندیکردن و هه‌لسوکه‌وتدا له‌ ژنان لاوا‌ترن و ئه‌م جیاوازیانه‌ ده‌توانن بیته‌هۆی توندوتیژی له‌ نیوان ره‌گه‌زه‌کان. جگه‌ له‌وه‌ش، توانای زاره‌کی و کۆمه‌لایه‌تی زیاتری ژنان ده‌توانی گری توندوتیژی دژی پیاوان بگه‌شینیته‌وه. ئه‌للا ره‌زا چه‌ند بۆچوونیک سه‌باره‌ت به‌ پیوستیی چاوخشاندنیک گشتیی به‌ توندوتیژی و دوورکه‌وتنه‌وه‌ له‌ دابه‌شکارییه‌ جینده‌رییه‌کان ده‌خاته‌ روو. ئه‌و پیتی وایه‌ که:

“توندوتیژی ده توانی له لایه ن هەر دوو لاوه ئەوەنده بهربلاو و کاریگەر
بئی که تەنانت نائومییدی و بئی هیوایی لیکه ویتەوه (دیمانه‌ی ژماره ۳۳،
ئه‌للا ره‌زا، Pos 8).

لهم رووه‌وه توانای زاره‌کیی ژنان، وه‌ک یاسر حسینی فەرد ئاماژە‌ی پێده‌کا، ده‌توانی له
تیکه‌ه‌لچوون و توندوتیژی زاره‌کیدا گرژیه‌کی جددی له‌ نیوان هاوسه‌ره‌کانی لیکه‌ویتەوه.
«توانای زاره‌کیی ژنان، ده‌توانی له‌ تیکه‌ه‌لچوون و توندوتیژی زاره‌کیدا
گرژیه‌کی جددی له‌ نیوان هاوسه‌ره‌کانی لیکه‌ویتەوه. » (دیمانه‌ی ژماره ۸،
یاسر حوسینی فەرد، Pos 29).

ئهم داتایانه به‌ روونی نشان ده‌ده‌ن که چۆن نۆرم و چاوه‌روانییه‌کانی جێنده‌ریه‌کان، نایه‌کسانییه
ره‌گه‌زیتیه‌کان و توانا و سنووردارییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و فەره‌ه‌نگیه‌کان هه‌موویان ده‌توان له‌ روودان و
په‌ره‌سەندنی توندوتیژی دژی پیاوان ده‌ور ببینیت. گۆڕینی ئهم داینامیکانه و تیگه‌یشتنی دروست له
په‌یوه‌ندییه‌ ره‌گه‌زیتیه‌کان (جێنده‌ری) ده‌توانی یارمه‌تیی که‌م‌کردنه‌وه‌ی توندوتیژی و با‌ش‌کردنی
تەندروستی ده‌روونی و په‌یوه‌ندییه‌ خێزانییه‌کان بدات.

خاڵیکی دیکه‌ی دیار له‌ داتا ده‌ره‌ینراوه‌کاندا ئاماژه‌کردن به‌ گۆرانکارییه‌ به‌رده‌وامه‌کانی ناو
پیکه‌هاته‌ی خێزان و تاکه‌که‌سییه‌کانی پیاوانه‌که‌ وای کردووه‌ له‌ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی ئاسته‌نگه‌کانی
ژیاندا ده‌سه‌لاتیان که‌م ببێته‌وه‌ و جه‌ساره‌ت و بوو‌زیریان نه‌م‌ینیت. گیرانه‌وه‌کان به‌ روونی نشان
ده‌ده‌ن که‌ ئهم گۆرانکاریانه‌ نه‌ک ته‌نها له‌سه‌ر ئاستی ره‌فتاریدا کاریگه‌رییان هه‌بووه‌ به‌‌ل‌کوو
کاریگه‌رییان له‌سه‌ر توێژه‌ قوول‌تره‌کانی ناسین و شو‌ناسی پیاوان هه‌بووه‌. وه‌ک که‌سیک وتووبه‌تی:

«پیم وایه‌ ده‌گه‌رت‌ه‌وه‌ بو‌ ئهم مه‌سه‌له‌، ئیستا له‌ خێزاند/ کیشه‌ بو‌ پیاو ساز
بووه‌، ئهم پیاوه‌ش ئه‌و هیز و ئازایه‌تییه‌ی که‌ پێشتر هه‌یبوو ئیستا نییه‌تی،
پیاو زۆر لاواز بووه‌». (دیمانه‌ی ژماره 63، دیمانه‌ی گرووپی له‌گه‌ل هاوول‌اتیانی
ئاسایی، Pos 52).

ئهم رسته‌ وینه‌یه‌کی شه‌فاف و زوول‌ال له‌ دۆخی قه‌یرانی پیاوان ده‌خاته‌ روو که‌ تێیدا نه‌ک ته‌نیا
پینگه‌ی تاکه‌که‌سیان به‌‌ل‌کوو پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تیشیان دارماوه‌.

له‌ روانگه‌ی تیۆرییه‌وه‌ ده‌توانین ئهم رووداوه‌ به‌ تیۆریی رۆلی کۆمه‌لایه‌تی پیاو و دارمانی ئه‌و
نه‌ریتانه‌ی که‌ په‌یوه‌ست به‌ پیاوسالارییه‌وه‌ بوون، شی بکه‌ینه‌وه‌. به‌ گوته‌ی گیدی‌نس^۱ له‌ رووی
مۆدیرنیته‌ و گۆرانی رۆلی جێنده‌رییه‌وه‌، ئه‌و پێشه‌اته‌ کۆمه‌لایه‌تی و فەره‌ه‌نگیانه‌ی که‌ له‌ ئه‌نجامی
گۆرانکارییه‌ ئابوورییه‌‌که‌نه‌وه‌ هاتوونه‌ته‌ ئاراوه‌، وای کردووه‌ که‌ ئه‌و رۆله‌ی که‌ پیاوان به‌ شیوه‌یه‌کی
نه‌ریتی له‌ ناو خێزان و کۆمه‌لگادا ده‌یانگێرا سه‌ر له‌ نوێ پێناسه‌ بکریته‌وه‌. له‌گه‌ل کال‌بوونه‌وه‌ی

هه‌یمه‌نه‌ی پیاوان وه‌ک دابینکه‌ری سه‌ره‌کی خانه‌واده، جوړیک له‌ ناکارامه‌یی ده‌روونی - ئی‌حساسی له‌واندا دروست بووه‌ که‌ نه‌ک ته‌نهما متمانه‌ به‌خۆبوونیان لاواز کردووه‌ به‌لکوو‌نازایه‌تی و‌ رووبه‌روبوونه‌وه‌ی چالا‌کانه‌یانی دژ به‌ ئالنگاری و‌ چالنجه‌کانی ژبان لاواز بووه‌. هه‌ر لی‌ره‌دایه‌ که‌ توندوتیژی، چ‌ راسته‌وخۆ ب‌ و‌ چ‌ نه‌ینی، وه‌ک لیکه‌وته‌ی ئەم بارودۆخانه سه‌ره‌له‌ده‌ات.

هه‌روه‌ها تیۆریی رۆلی جینده‌ری کۆنیل ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که‌ بۆ پیاوان ده‌سه‌لاتی و‌ هه‌یمه‌نه‌ی کۆمه‌لایه‌تی زیاتر مانایه‌کی ره‌مزی هه‌یه‌ نه‌ک کرداری. کاتی‌ک هه‌یمه‌نه‌ و‌ بو‌یرییان له‌ده‌ست ده‌چی، ئەوه‌ خه‌ساره‌لگرییان له‌ هه‌مبه‌ر چاوه‌روانییه‌کان و‌ فشاره‌ خه‌زانییه‌کان و‌ ته‌نانه‌ت توندوتیژی ده‌روونیش به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رچاو زیاد ده‌کات. ئەم شیکارییه‌ راسته‌وخۆ له‌ گه‌ڕانه‌وه‌کاندا ره‌نگ ده‌داته‌وه‌؛ چونکه‌ ئەزموونی تاکه‌که‌سی له‌ هه‌مبه‌ر کیشه‌کانی ناو خه‌زان راشکاوانه‌ وه‌ک فاکته‌ریکی لاوازکهر ده‌سه‌لاتی که‌م کردووه‌ که‌ بووه‌ته‌ هۆی ره‌فتاری توندوتیژیان بیتوانایی له‌ وه‌لامدانه‌وه‌ی فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان.

قه‌یرانی شوناسی پیاوان له‌م هه‌لومه‌رجه‌دا توندوتیژی ل‌ ده‌که‌وته‌وه‌ که‌ له‌ زۆر حاله‌تدا سه‌رکو‌تکراو و‌ ناراسته‌وخۆیه‌. له‌ روانگه‌ی تیۆریی ده‌روونناسیه‌وه‌ ده‌توان‌ئ‌ ئەم دیارده‌ له‌ چوارچێوه‌ی زیانگه‌یاندن به‌ متمانه‌ به‌خۆبوون و‌ هه‌ستکردن به‌ ئیوه‌شاوه‌یی پیاوانه‌دا لیک ده‌دریته‌وه‌؛ به‌ پتی وته‌ی ئادلیر^۱ کاتی‌ک مرۆف له‌ کاتی رووبه‌روبوونه‌وه‌ی قه‌یرانی خه‌زانیان کۆمه‌لایه‌تیدا، توانای پیویستی بۆ بریاردان و‌ به‌ریوه‌بردنی ژبانی خۆی نییه‌، هه‌ستکردن به‌ لاوازی و‌ بیده‌ره‌تانی و‌ پاسیقی جیگه‌ی هه‌ستکردن به‌ هه‌یمه‌نه‌ ده‌گریته‌وه‌ و‌ ئەم زیانه‌ ده‌توان‌ئ‌ له‌ شیوه‌ی توندوتیژیی ده‌روونی، زاوه‌کی، یان ته‌نانه‌ت جه‌سته‌یی له‌ دژی پیاو خۆی ده‌ربخات (ادلر، ۱۹۳۰).

ئ‌وه‌ قسه‌ی له‌م به‌شه‌دا ده‌گه‌ردریته‌وه‌، ره‌نگدانه‌وه‌ی ئەو ئالنگاری و‌ چالنجانه‌ گه‌ورانه‌ی رۆلی پیاوان که‌ له‌ دۆخه‌ قه‌یراناوییه‌کانی خه‌زان و‌ نه‌بوونی بو‌یری له‌ رووبه‌روبوونه‌وه‌ی ئەم چالنجانه‌دا بووه‌ته‌ هۆی که‌مبوونه‌وه‌ی ده‌سه‌لات و‌ پیگه‌ی ئەوان و‌ ئەمه‌ش به‌ شیوه‌ی راسته‌وخۆ و‌ ناراسته‌وخۆ توندوتیژی ده‌رخستوه‌.

گرووی هاته‌مه‌ن و‌ تۆره‌کانی په‌یوه‌ندی

له‌ شروقه‌ و‌ شیکردنه‌وه‌ی رۆلی تۆره‌کانی هاو‌ری و‌ خزم و‌ که‌س له‌ روودانی توندوتیژی دژی پیاوان، تووشی چه‌ندین گه‌ڕانه‌وه‌ ده‌بین که‌ کاریگه‌ریی به‌هیزی ئەم تۆرانه‌ له‌سه‌ر ره‌فتار و‌ بریارانی تاکه‌کان پیشان ده‌دات. خسته‌ن‌رووی ئەم رۆلانه‌ هه‌ندیک جار له‌ ریگه‌ی لیکدانه‌وه‌ی راسته‌وخۆ له‌ لایه‌ن که‌سانی تیوه‌گلاو ئەنجام ده‌دری و‌ هه‌ندیک جاریش له‌ ریگه‌ی بینینی ئەو لیکه‌وته‌ زیانه‌خشانه‌ی که‌ ده‌رهاو‌یشته‌ی ئەم په‌یوه‌ندیانه‌یه‌. گه‌ڕانه‌وه‌کان به‌ روونی نیشان ده‌ده‌ن که‌ چۆن

په یوه نډیې نژیک له گه ل ټو هاورې و خزمانه ی که خه ریکې کاری ناله بار و تاوانکاری، ده توانی رینگه بۆ توندوتیزې به رامبه ر به تاک خوش بکا و بیته ټنډامې ټو توره ناله بار و سه ریچیکاره. هه ر لهم رووه وه، په سوول، گهنجیکې ته من ۲۵ سال که میژووی به کارهینانی ماده هوشبه ر و وروژینه ر کانی هه یه، به روونی باس له وه ده کا که توری هاورې تاوانباره کان رولی ویرانکه ری له ژیانیدا هه بوو:

«هه موو [هاورېکانم] تنه ا بیر له به کارهینانی ماده ی هوشبه ر ده که نه وه. هه موو [خزمه کانم] تاوانبارن. من له ناویاندا که سم نه دیوه پیاوی باش بیت. زور به بیان هاورې خراپیان هه لېژارد ... من ئالوده بووم چونکه من ده چوومه ناو گرووپ و کوپونه وانه ی که نه ده با بچووبام ... پیم وا بوو ټه گه ر بچمه ناو ټم گرووپانه، مه زن ده بم» (دیمانه ی ژماره ۶، ۲۵۸ Pos).

ټم قسه به روونی رولی یه کلاکه روه ی هاورې و خزمه کان له ئاراسته کردنی گهنجان به ره و چالاکیی دژنورماتیف و تاوانکاری نیشان ده دات. تیوری فشاری هاوته مه نه کومه لایه تییه کان (کاپلان^۱، ۱۹۷۵) ئماژ به م مه سه له ده کا که مروقه کان به تایبته له هه رته ی جه وانیدا به توندی له ژیر کاریگه ریی نۆرمه کانی هاوته مه نه کانینان و رهنکه به هوئی ئاتاجبوون به قبوولکردنی کومه لایه تییه وه ره فتاره مه ترسیداره کان هه لېژرن.

غوۀلام ټه سه که نډه ری، گهنجیکې ته من ۵۰ ساله و خاوه نی ټه زموونی تاوانکاری، باس له کاریگه رییه قوولۀ کانی په یوه نډی دۆستانه و عاشقانه له سه ر چوونه ناو جیهانی تاوان ده کات:

«هانینه ناو ټم به زمی تاوانکارییه کاری تاوانکارانه مان ټه نجام ده دا دوو جار که وته ټه ستوی من ماده ببه م و بیه ټنم ... ورده ورده چوومه نا خه تی کریستال. ئیتر کریستال به رۆکی گرتین.» (دیمانه ی ژماره ۴، ۳۴ Pos).

ټم گېرانه وه یه ټه وه درده خا که چوون چوونه ناو په یوه نډییه کومه لایه تییه ناته نډروسته کان ده توانی مروقه به ره و به کارهینانی ماده هوشبه ر کان و چالاکییه نایاساییه کان و ته نانه ت ره فتاری تاوانکاری توند رابکیشیت. هه مید هه قی، له ئماژیه کی کورت به لام قوولدا سه بارته به په یوه نډییه که ی له گه ل گروپه تاوانکاره کان ده لی:

«خیزانه راسته قینه که م له دهره من ټم مندالۀ تاوانبارانه» (دیمانه ی ژماره ۱۰، ۴۴، ۱۱۸ Pos 119).

ټم رسته یه به ته نیا ده توانی ئماژ به کاریگه ربی هه شیمه ت و گروپی دۆستانه له سه ر تاک بیت؛ جیگایه ک که شوناس و دلسوزی تاکه کان زیاتر به م لای گروپانه دا بشکیتته وه نه ک خیزانه خویتییه کان و ټه مه ش ده توانی بیته هوئی تاوانکاری و ره فتاری توندوتیزانه.

به پيى تيوري شوناسى كومه لايه تى (ترنر و تاجفل، ۱۹۷۹)، مروقه كان پييان خو شه خويان به سهر گرووپى تايبه تدا ساغ بكه نه وه و هم شكانه وه به سهر گرووپه تايبه ته كاندا ده بيته هوى نه وهى رهفتاره كانيان به پيى چاوه روانيه كانى نه وه گرووپه بيچم بگريت. هم تيوريه به باشى نه وه روون ده كاته وه كه بوچى مروقه كان له م جوړه بارودوخانه دا، ته نانه ت به نرخى په نابردن بو كرده وهى توندوتىژى يان نياسايى دلسوزيى خويان بو گرووپه كه ده پاريزن.

به ريز شاروخي، خاوه نه زمونى به كارهي نانى ماده هو شبره ره كان، كارگه ريه مه ترسيداره كانى كومه ليك هاوړى له سهر بلاو بوونه وهى نه خو شيه قايروسييه كان ده گيرپته وه:

«له نيوان گرووپ و توره كاندا» له ناو كه سانى ئالوده به ماده هو شبره ره كان،
 ئايدز و هيپا تيت و نه خو شيه سيكسيه كان به ئاسانى ده گوازي نه وه ... نه وان
 كه ره سهى مواد كيشانى هاو به ش به كار ده هينن، و زور بو ار هه يه بو نه وهى هم
 كه سانه نه خو ش بكه ون. (ديمانه ي ژماره ۸۵، Pos ۳۲).

هم چيرو كه نيشان ده دا كه چو ن په يوه ندى له گه ل گرووپه ناته ندروسته كان ده توانى كارگه ريه نه ك ته نها له سهر تاك، به لكوو كومه لگه ي ده ورو به ريشيان هه بيت.

به سه ره اته كانى نه شان، حسين، نه كبر و عه لى و نه وړه لى كه هاوړى و «مندا لانى گه ره ك»
 له ريگا چه وته كانى ژياناندا پيدا رو شتون، هه موويان نه و راستيه پشتر است ده كه نه وه كه په يوه ندى كومه لايه تى نزيك له گه ل كه سانى ناته ندروست راسته وخو له روودانى كرده وهى ويرانكه ر و توندوتىژدا ده ورو ده بينيت. هم كه سانه به روونى نيشان ده دن كه چو ن قبو لنه كران و نه بوونى خو شه ويستى له مال و له گه ل خيزاندا ده توانى تاكيك به ره و دواى شكانه وه به لاي گرووپه تايبه ته كان و قبو لكران له گرووپه تاوانكاره كاندا دنه بدات. نه كبر ئيراهيمى ده لى:

«هاوړيكانم، چو ن پيتان بلنم، گومرايان ده كردم، به لام له شو نيكدا
 كه ميك خو شه ويستيان بوم ده رده برى، هه ستم ده كرد جيهانم پيده به خشن»
 (ديمانه ي ژماره ۴۳، Pos 21).

تيوريى وابسته بوون (بالى^۱، ۱۹۶۹) بنه ما ده رووناسيه كانى هم ديارده روون ده كاته وه؛
 گومانى نه بوونى خو شه ويستى و سوژى پيوست و موحتاج بوون به دوزينه وهى جيگره وه يه ك بو هم
 سوژ و خو شه ويستيه له ناو توره ناته ندروسته كانى هاوړياندا ده توانى بيته هوى نه وهى تاكيك
 په يوه ندى له گه ل كه سانيكدا دروست بكا كه به ره و رهفتاره ناته ندروسته كان دنه يان ده دات.

به گشتى هم شيكاريه نه وه ده رده خا كه په يوه ندى و په يوه ندى له گه ل هاوړى و خرزمه كان
 رو ليكي گرینگ له دروست كردنى زه مينه بو توندوتىژى دژى پياوان ده گيرن. توره كومه لايه تيه
 ناته ندروسته كان به به هيز كردنى رهفتاره تاوانباره كان، به كارهي نانى ماده هو شبره ره كان و ململانى

فیزیکییه کان ده توانن تاکه کان به ره و پښتیا په کی توندوتیژ بهن. ئهم مهسه له به هوی کاریگریه قوولی په یوه نډیه کومه لایه تییه کان له سهر شوناس دوزی تاک و فشار بو خو گونجاندن له گه ل نوره کانی گروپی هاوته مانه، که ده توانی به بی پشگیری گونجاو و به رده و امبوونی په فتره مه ترسیداره کان تاک به ره و تاوانکاری و کرده و هی توندوتیژ بیات.

هه روه ها چالاکی له توره مافیایی و تاوانکاره کاند، به تاییه ت له بواره کانی په یوه ست به ماده ی هوشبه ر و باز رگانی کردن به ماده ی هوشبه ر، به ستینیک بو روودانی هه موو جوړه توندوتیژی به ک له دژی پیاوان له قه لهم ده ریټ. ئهم توندوتیژیانه، وه ک دیمانه له گه لکراوان پرونی ده که نه وه، ده توانی شیوه ی جوړاو جوړی هه بیټ؛ له توندوتیژی فزیکي و جهسته یی راسته وخو له کاتی جهنگ و پاکتو کردنه کانه وه بگره هه تا ده گاته توندوتیژی پیکهاته یی و دهروونی که له نه جامی چالاکی له توره نه دا دروست ده بیټ. له شیکارییه دا به که لکوه رگرتن له گیرانه وه کان و له چوارچیوه ی گرهند تیوری، په هه ند و زه مینه کانی ئهم دیارده تاوتوی ده کریټ.

غوۀ لام ئه سکه نده ری، باز رگانی پیشه یی ماده ی هوشبه ر سه باره ت به ئه زمونه کانی توندوتیژی له بواره دا ده لی:

«پیشتر له پال کاری باز رگانی کردن به ماده هوشبه ر کاند/ توندوتیژی به زورم به کار ده هینا، فشارم له سهر بوو، ۳۰ ملیون تمه نم ده دا به ماده ی هوشبه ر، ده چوو ده یفرؤشت شته که ئاویه ئیتر منیش لیم ده دا.» (دیمانه ی ژماره ۲۴، Pos 137-138).

ئهم دانپیدانانه ئه وه ده رده خا که له دنیای قاچاخچیتیدا توندوتیژی ته نها ئامرازیک نییه، به لکوو پیوستیه که بو پاراستنی ده سه لات و به رزه و نډیه کان. تیوری کونترولی کومه لایه تی (هیرشی^۱، ۱۹۶۹) باس له وه ده کا که تاکه کان کاتیک په یوه نډییا به کومه لگاوه لاواز ده بی و هیچ کونترولیکیان به سهر کرده وه کانیاندا نه بی، به لای په فترای لاده رانه دا ده شکینه وه. له حالته دا غوۀ لام ئه سکه نده ری، به که وتنه ناو توریکی نیاساییدا، له نوره کومه لایه تییه کان داده بری و بو پاراستنی سه رمایه که ی په نا بو توندوتیژی ده بات. ئهم توندوتیژی لیکه وته ی راسته وخوی فشاره ئابوورییه کان و بیتمانه یی له م ژینگه دایه و په نگدانه وه ی ئه لقه یه کی سه قه تی توندوتیژی دوولایه نه یه که تیایدا تاکه کان بو به رگری کردن له خویان یان بو به ده سته نډیانی مافه کانیان په نا بو توندوتیژی ده بن.

جگه له توندوتیژی راسته وخو، چالاکی له توره مافیاییه کاند ده توانی بیته هوی توندوتیژی پیکهاته یی و دهروونی. حمید حقی، سه باره ت به ئه زمونی خو ی له ماوه ی سه ربازی و باز رگانی کردن به ماده هوشبه ر کان ده لی:

«چووینه سه‌ربازی و چووینه سه‌ربازگه، شه‌وی یه‌که‌می سه‌ربازیم تیمیکی تاییه‌تی خۆم پیک هینا، نه‌چوومه نمایشی سه‌ربازی، نه‌چوومه ته‌قه‌کردن، ملم نه‌ده‌دا. هه‌میشه له‌ خه‌نده‌قه‌کاندا بووم، ده‌چوومه دارستانه‌کانی بابولسه‌ر له‌وێ سه‌ربازیم ده‌کرد له‌ ناو سپا بووم. مه‌شقه‌کانم له‌وێ بوو. به‌ناو دارستانه‌که‌دا تیده‌په‌ریم، بو‌خۆم ده‌چوومه گونده‌کان. جگه‌ره‌م بو‌خۆم ده‌کری هه‌شیشم ده‌کری هیرویینم ده‌کری ده‌هاته‌وه‌ و له‌ گه‌ل چوار که‌سی وه‌ک خۆم تیمیکمان پیک هینابوو له‌ ده‌وری یه‌کتر له‌ سه‌ربازگه‌دا داده‌نیشتین و ئە‌مانه‌مان ده‌کیشا (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۴، ۱۹۱ Pos).

ئهم گێرانه‌وه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که‌ چۆن ژینگه‌ داخراو و پر له‌ فشاره‌کانی وه‌کوو سه‌ربازی ده‌توانن ببنه‌ شوێنی چالاکیه‌ نایاساییه‌ کان و به‌ کاره‌ینانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌ کان. تیۆری فیربوونی کۆمه‌لایه‌تی (آکرز، ۱۹۸۵) جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ ره‌فتاره‌کان له‌ پێگه‌ی په‌یوه‌ندی له‌ گه‌ل که‌سانی دیکه‌ و بینینی لیکه‌وته‌کانیان فیر ده‌بن. لهم حاله‌ته‌دا هه‌مید هه‌قی به‌ چوونه‌ ناو ژینگه‌یه‌کی نوێ و رووبه‌رووبونه‌وه‌ی له‌ گه‌ل هاوته‌مه‌نه‌کانی که‌ خه‌ریکی به‌ کاره‌ینان و فروشتنی ماده‌ هۆشبه‌ره‌ کان بوون، فیری ئهم ره‌فتارانه‌ بووه‌ و ئە‌نجامی داوه‌. ئهم چالاکیانه‌ جگه‌ له‌ مه‌ترسییه‌ یاساییه‌ کان، ده‌بنه‌ هۆی کیشه‌ی ده‌روونی و ئالوده‌بوونی و له‌ کۆتاییدا توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ خۆیان و که‌سانی دیکه‌. مه‌رزیه‌ حسینی، شاره‌زا له‌ خه‌ساره‌ته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان، سه‌باره‌ت به‌ چالاکیه‌کانی گرووپه‌ مافیاییه‌کان له‌ دۆلی فه‌ره‌زادی تاران ده‌لی:

«ده‌روبه‌ری دۆلی فه‌ره‌زاد پیاوی چه‌کدار هه‌ن، ئە‌وان پێیان ده‌لێن «چه‌خماخه‌دار» و نزیکه‌ی سی سه‌گی زنجیردار که‌ که‌ف ده‌چه‌رێن. و ماله‌کانیشیان هه‌ر له‌وێیه‌. ئە‌و شوێنه‌ی که‌ ئیمه‌ چووین شوێنی کۆبوونه‌وه‌ی بو‌بازرگانی سپیکردنه‌وه‌ی پاره‌، چوار که‌سانه‌ ملقه‌وی و مله‌ور خه‌ریکی کرینی کریستال (جۆریک ماده‌ی هۆشبه‌ر یان هه‌مان شیشه‌) بوون. یانی تۆ ناتوانی لێیان نزیک ببیته‌وه‌، و پێش ئە‌وه‌ی بگه‌یته‌ ناو ئە‌م پاتۆقه‌ چه‌ند قۆناعی دیکه‌ و له‌ شوێنه‌کانی تر دا بۆسه‌یان بۆ ناینه‌وه‌، و پیاوه‌کان چه‌کدارن و ده‌کوژن. گرینگی ناده‌ن، ئە‌وان له‌ بابته‌که‌ خۆیان تیوه‌ناگلێن، و خۆیه‌ک یان دوو، ده‌یان بیست نین، پاشان ئە‌وان تۆریکی زۆر به‌هیزن و هۆی ئە‌وه‌ی که‌ خه‌ساره‌ت له‌ ئێراندا زۆره‌ ئە‌وه‌یه‌ که‌ که‌س ده‌ره‌قه‌تیا نایه‌ و ناتوانی کۆنترۆلیان بکات». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۸، ۹۹ Pos).

ئەم وەسفە وینەیه کی ترسناک لە دەسەلات و توندوتیژیی تۆرە مافیاییەکان پێشان دەدات. بوونی پیاوی چە کدار و سەگی زنجیری و سیستمی ئەمنیی ئالۆز پێشاندەری ئەوەیە کە ئەم تۆرانە بۆ پاراستنی قەڵەمڕەو و بەرژەوندییەکانیان لە پەنابردن لە هیچ جوړە توندوتیژییە ک سڵ ناکەنەوه. تیۆریی ئانۆمی (مرتّن^۱، ۱۹۳۸) باس لەوە دەکا کە کاتیک تاکەکان دەستیان بە ئامانجە فەرەهنگییەکانی کۆمەلگا (وە کوو سامان و سەرکەوتن) ناگا، لەوانەیە بۆ گەشتن بەو ئامانجانە پەنا بۆ پرگەیی نایاسایی بێن. لەم حالەتەدا ئەندامانی تۆرە مافیاییەکان بە دور لێدان لە یاسا و نۆرمە کۆمەلایەتییه کان هەولێ بە دەستەهێنانی سامان و دەسەلات دەدەن و توندوتیژی وەک ئامرازیک بۆ گەشتن بەو ئامانجانە بە کار دەهێنن.

خاتوو حسینی لە درێژەدا ئاماژە بە بەربلاویی ئەم تۆرانە و دزە کردنیان لە سەرانسەری ئێراندا دەکا:

«مەسەلە کە ئەوەیە کە تۆری خۆپاراستنمان و فاکتەرە پرێگریکەرەکانمان زۆر لاوازن، بەلام ئەو فاکتەرەکانە کە ئەم زیانانە ئاراستە و دروستی دەکەن و قازانجی لێ دەبەن زۆر بەهێزن، بۆ نموونە سەیری ئەم ئالودەبوونە بکەن، دووڕەدەستترین گوندەکانی ئێرانی گرتوووەتەوه. لە هەر شوێنیکێی ئەم وڵاتە بێ دەتوانی بە ئاسانی دەرمان بە دەست بەهێنیت. بەلام ئەو تۆری خۆپاریزی و دەرمان چی هەر لەم تارانەدا کەم بێمالە هەیە کە دەستیان بە دەرمان و چارەسەر بگا، هەموو شتیک وایە. (دیمانە ی ژمارە ۵۸، Pos 99).

ئەم لێدوانانە ئەوە دەردەخەن کە تۆرە مافیاییەکان بە سودوهرگرتن لە لاوازیی سیستمی خۆپاراستن و چارەسەرکردن توانیویانە بە شیوەیەکی بەرفراوان دزە بکەنە ناو کۆمەلگاوه و چالاکییەکانیان فراوانتر بکەن. تیۆری ناوەنیتیکە (بکر^۲، ۱۹۶۳) باس لەوە دەکا کە کاتیک مەرۆقەکان بە لادەر ناوژەد دەکرین، ئەگەری ئەوە زیاترە کە درێژە بە پەفتاری لادەرەکانیان بدەن. لەم حالەتەدا لاوازیی سیستمی خۆپاراستن و چارەسەرکردن دەبێتە هۆی ئەوەی کە کەسانی تیۆه گلاو بە تۆرە مافیاییەکان بە تاوانبار ناوژەد بکری و لە کۆمەلگا بتاریترین. ئەم تارانە شانسێ گەرانەوهیان بۆ ناو کۆمەلگا و وازەهێنانیان لە چالاکییە تاوانکارییەکان کەم دەکاتەوه و دەیانخاتە ناو سووپی توندوتیژی و لادانەکانەوه.

بە کورتی چالاکی لە تۆرە مافیاییەکان و تاوانباران بەستیتیک بۆ سەرەهێنانی هەموو جوړە توندوتیژییە ک بەرامبەر پیاوانە. ئەم توندوتیژییە دەتوانێ شیوەی جوړاوجۆری هەبێت؛ لە توندوتیژیی فیزیکی و جەستەیی راستەوخوو بەگرە هەتا دەگاتە توندوتیژیی پیکهاتەیی و دەروونییه کان. بۆ بەرەنگار بوونەوهی ئەم دیاردە پتویستە جگە لە بەهێزکردنی سیستمی خۆپاریزی و چارەسەرکردن گرینگی بە فاکتەرە زەمینه‌سازەکانی وە کوو هەژاری و نایە کسانیی کۆمەلایەتی و لاوازیی پەيوەندییە

1. Merton
2. Becker

کۆمه‌لایه‌تییه‌کان بدریت. هه‌روه‌ها ده‌بی هه‌ول بدری که‌ تاکه‌ به‌شداره‌کانی ناو ئه‌م تۆرانه‌ به‌ قوربانی هه‌لومه‌رجه‌ کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌کان هه‌ژمار بکړین و ده‌رفه‌تیا ن پێ بدری که‌ بگه‌رینه‌وه‌ بۆ ناو کۆمه‌لگا و ژیا نیک‌کی ته‌ندروست به‌رپوه‌ بیه‌ن.

شیکردنه‌وه‌ی زه‌مینه‌کانی به‌دفعه‌ری و تاوانکاری و خراپه‌ کاری له‌ سه‌رده‌می مندالی و می‌رمندالی بۆ روونکردنه‌وه‌ی بۆچه‌تی روودانی توندوتیژی دژی پیاوان له‌ سه‌رده‌می دواتری ژیا ن، پیشان ده‌دا که‌ ئه‌زموونه‌کانی ئه‌م قۆناغه‌ی ژیا ن کاریگه‌ری قوولی له‌سه‌ر ره‌فتاری شه‌پانگیزانه‌، تاوانکارانه‌، یا ن ته‌نانه‌ت دۆخی قوربانی‌بوون له‌ ته‌مه‌نی گه‌وره‌سالی‌دا هه‌یه‌. خراپه‌ کاری و ره‌فتاره‌ تاوانکارییه‌کانی تافی مندالی و هه‌رزه‌ کاری نه‌ک ته‌نها به‌ هۆی کاریگه‌رییه‌ راسته‌وخۆکانیا ن له‌سه‌ر زه‌ین و هۆگرییه‌ تاکه‌که‌سییه‌کان، به‌لکوو به‌ به‌هیزکردنی سه‌رچه‌شنه‌ ناتهن‌دروسته‌ په‌روه‌ده‌یی، فره‌هنگی و ژینگه‌یه‌کان ده‌وری به‌ستینی‌ک بۆ روودانی توندوتیژی ده‌بینن. ئه‌زموونه‌ قووله‌کانی ئه‌م قۆناغه‌ی ژیا ن ده‌کړی له‌ تیکه‌لێک له‌ فاکته‌ره‌ تاکه‌که‌سی و خانه‌واده‌یی و ژینگه‌یه‌کان شی بکړیته‌وه‌. چیرۆکی عه‌لی ته‌وه‌کۆلی (ته‌مه‌ن ۳۵ سا ل) نموونه‌یه‌کی رۆشنی دا‌رمانی ئاراسته‌ی ژیا نی تاک له‌ ماوه‌ی هه‌ستیا‌ری با‌لقبوونه‌. سه‌باره‌ت به‌م بابته‌ ده‌لی:

«من هه‌تا سا لی دووه‌می ناوه‌ندی قوتا‌بی یه‌که‌م بووم، دواتر له‌ناکا و له‌ پۆلی سییه‌می ئاماده‌بیدا له‌ هه‌ستیا‌رت‌رین قۆناغ و ته‌مه‌نی با‌لقبووندا که‌وتمه‌ ناو داوی جگه‌ره‌ و ماده‌ی هۆشبه‌ر و به‌ته‌واوی ره‌وتی ژیا نی منی گۆری، ئاواره‌ی سه‌ر شه‌قامه‌کان بووم و بووم به‌ کارتۆنخه‌و، به‌داوی زب ل و خاشاکدا ده‌گه‌رام. له‌ خێزانه‌که‌م دوور که‌وتمه‌وه‌، هه‌ر که‌سیک بێ له‌م ته‌مه‌نه‌دا ده‌که‌وتته‌ داوی ئه‌م شتانه‌دا [ماده‌ه‌ هۆشبه‌ره‌کان]» (دیما نه‌ی ژماره‌ ۲۳، Pos 258-264).

ئه‌زموونی ناوبرا و به‌ روونی نیشان ده‌دا که‌ فاکته‌ره‌ ژینگه‌یه‌کان و نه‌بوونی پشتیوانی خێزانی و کۆمه‌لایه‌تی و کونجکۆلییه‌کانی سه‌رده‌می هه‌رزه‌ کاری تیکه‌ل بوون و دوا‌جا ر بووه‌ هۆی تاوانکاری و ئالوده‌بوون و دا‌برا نی کۆمه‌لایه‌تی. تیۆرییه‌ ده‌روونییه‌کانی وه‌کوو تیۆری فیربوونی کۆمه‌لایه‌تی (باندورا^۱، ۱۹۷۷) به‌ روونی نیشان ده‌ده‌ن که‌ ره‌فتاری مه‌ترسی‌دا ر و تاوانکاری له‌ ئه‌نجامی بینین و کاریگه‌ریی ژینگه‌ و که‌سانی نزیکه‌وه‌ دروست ده‌بی و ده‌بێته‌ سه‌رچه‌شنیکی ره‌فتاری نه‌گۆر. هه‌روه‌ها فره‌راز مه‌حبووبی (ته‌مه‌ن ۳۰ سا ل) ئاماژه‌ به‌ نه‌بوونی ئارامی له‌ سه‌رده‌می مندالی‌دا ده‌کا و ده‌لی:

«گرینگ‌ترین توندوتیژییه‌ک که‌ هه‌تا ئه‌م ته‌مه‌نه‌ به‌سه‌رم ها‌ت‌بوو، نه‌بوونی ئارامی بوو. که‌ له‌ ته‌مه‌نی هه‌رزه‌ کا ریدا به‌ئه‌زموونم ک‌رد‌بوو» (دیما نه‌ی ژماره‌ ۳۶، Pos 21-22).

ئەم دەستنیشانکردنه دەریدەخا که چۆن ئاسوودەیی و ئاسایشی دەروونی لە تافی مندالیدا رێگری لە رەفتاری توندوتیژانە یان تیکدەرانی داهاوو دەکات. هەستکردن بە ناارامیی دەروونی و کۆمەلایەتی، بەتایبەت لە خیزانە گرژەکاندا، دەبێتە هۆی ئەوەی تاک لە هەولێ قەرەبووکردنەوی ئەم بۆشاییە پەنا بۆ تاوانکاری، شەڕانگیزی، یان رەفتاری مەترسیدار بیات. ئەم بۆچوونە لە گەڵ تیۆری دەروونشیکاریدا یەک دەگرێتەو (فرۆید، ۱۹۲۰) که دەلێ خەسارەتە دەروونیە سەرەتاییەکان، بەتایبەت ئەوانەی پەيوەندیان بە نەبوونی پشتیوانی و ئاسایشی سۆزدارییەو هەیه، کاریگەرییەکی قوولێ لەسەر دروستبوونی دەروون لە هەرەتی گەورەسالییدا هەیه. محەمەد ئەمین باقری (تەمەن ۲۴ سال)، وێرایی ئاماژەکردن بە ڕووداوە شلەژینەرەکان و رەفتارە تاوانکارییەکانی تافی هەرزەکاری، وێنەیهکی ترسناک لە بەدەفەری و ناوشاریی ئەخلاقیی ئەم قۆناغە دەخاتە ڕوو:

«پاشان هەموو رۆژێک شەرم دەکرد، لە مندالەکانی سەر شەقامم دەدا، کۆتر بازیم دەکرد، هەفتەیی دوو جار شیشەیی پەنجەرەیی دراوسێکەم دەشکاند. زۆر بەدەفەر ١٤-١٥ سال بوو، شتیکی ڕووی دا. یەکیک لە هاوڕێکانم تەعلیقی لە خوشکی هاوڕێکەم دەدا، ئێمە ئەم کورەمان دزی و بردمان. لە راستیدا لەم فیلمانەدا بینیبوویمان. ئەممان دزی و بردمانە مەالی یەکیک لە هاوڕێکانمان هەتا توانیمان تێمانهێدا و دەستدرێژیمان کردە سەری، پەندی وا وامان بەسەری هێنا» (دیمانەیی ژمارە ۴۰، 87 Pos).

ئەم گیرانەووە گوزارشت لە کاریگەریی فەرەهنگی توندوتیژی و لاساییکردنەوی سەرچەشەنە هەڵە میدیاییەکان دەکات. ڕۆلی گرووپە هاوتەمەنەکان و نەبوونی کۆنترۆلی کۆمەلایەتی و خیزانی لەم حالەتەدا دەوری بنەرەتی دەبینن. تیۆری کۆنترۆلی کۆمەلایەتی هیرشی دەلێ کاتیکی پەيوەندی تاکەکان لە گەڵ دامەزراوە نۆرماتیڤە کۆمەلایەتییهکانی وەکوو خیزان و قوتابخانە دەبەردرێن یان لاواز دەبن، ئەگەری رەفتاری نااسایی و توندوتیژ لە تاکدا زیاد دەکات.

لە کۆتاییدا، بۆچوونی حسین (تەمەن ۱۶ سال)، خۆبەکارێکی نەوجەوان، وێنەیهکی کورت بەلام ڕاشکاوی تاوانباربوونی رەفتاری هەرزەکاران دەخاتە ڕوو:

«هەرچیم بووێت دەیکەم، مەبەستم ئەم مادە هۆشبەر و شتەیه، من زۆرتر تەنیام. بێکەیی پۆلیس منی بە ئارەقەووە گرت، و چەند جارێکیش لە گەڵ کچیکدا منیان قۆلبەست کرد» (دیمانەیی ژمارە ۱۰۱، 244-248 Pos).

ئەم نموونە بە ڕوونی ئەوە نیشان دەدا که چۆن هەستکردن بە تەنیایی و نەبوونی پەيوەندییە ئەرتییە خیزانی و کۆمەلایەتییهکان و نەبوونی بەنامەیی چاودێری یان پشتیوانی بۆ نەوجەوانان

ده‌توانن بېنه‌ه‌وی په‌فتاری مه‌ترسیدار.

ئهم گێرانه‌وانه‌ له‌ پال تیورییه‌ زانستییه‌ پر‌بایه‌خه‌کان، هه‌موویان جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌و خاله‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که‌ خراپه‌ کاری و تاوانکارییه‌کانی تافی مندالی و می‌رمندالی نه‌ک هه‌ر په‌وتی ژبانی تاک ده‌گۆرن، به‌لکوو ده‌توانن بېنه‌ به‌ستینکی سهره‌کی بۆ توندوتیژی و په‌فتاره‌ مه‌ترسیداره‌کان و قوربانیبوونه‌کانی دواتر. له‌م حاله‌تانه‌دا، تیکه‌ل‌بوونی فاکته‌ره‌ په‌روه‌ده‌یی و کۆمه‌لایه‌تی و تاکه‌که‌سییه‌کان گوزارشت له‌وه‌ ده‌کا که‌ قوولترین لایه‌نه‌ په‌فتاره‌کانی ئهم قوناغه‌ (مندالی و می‌رمندالی) کاریگه‌ریی له‌سه‌ر داهاتووی تاک داده‌نیّت.

گه‌ره‌که‌ هه‌ژارنشینه‌کانی شار وه‌ک زه‌مینه‌یه‌ک بۆ تاوان و تاراندن و توندوتیژی دژی پیاوان

گه‌ره‌که‌ هه‌ژاره‌کانی شار جگه‌ له‌ دا‌بینکردنی زه‌مینه‌ بۆ توندوتیژی و تاوان و لادانی کۆمه‌لایه‌تی، خۆیان له‌ دروستبوونی توندوتیژیدا فاکته‌ری راسته‌وخۆن. ئهم گه‌ره‌کانه‌ به‌ ئاستی به‌رزی هه‌ژاری و بیکاری و په‌راوی‌زنشینی و نه‌بوونی خزمه‌تگوزاریی ژێرخانی، توندوتیژی و په‌فتاره‌ مه‌ترسیداره‌کانه‌وه‌ نه‌ک وه‌ک په‌فتاری کاتی به‌لکوو وه‌ک نۆرمیکی کۆمه‌لایه‌تی به‌ده‌رونی ده‌بن. ئه‌و پیاوانه‌ی له‌م گه‌ره‌کانه‌دا ده‌ژین به‌ه‌وی ئه‌و بارودۆخه‌ نابه‌سامانه‌ی که‌ بالی به‌سه‌ر ئه‌و ژینگه‌دا کیشاوه‌، ده‌چنه‌ ناو سوورپیکی فشاره‌ ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه‌ که‌ به‌ ناچاری به‌ره‌و لادان و تاوانکاری و ته‌نانه‌ت په‌فتاری تیکه‌درانه‌یان ده‌بات. گێرانه‌وه‌ی ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ له‌وه‌ گه‌ره‌کانه‌دا ده‌ژین، ده‌ریده‌خه‌ن که‌ له‌م جو‌ره‌ ژینگانه‌دا توندوتیژی و تاوان نه‌ک هه‌ر قبوولکراوه‌، به‌لکوو نه‌بوونی ده‌رفه‌تی په‌وا و چاودیری کۆمه‌لایه‌تی توندوتیژی و تاوانی کردووه‌ به‌ ئامرازی مانه‌وه‌ و سه‌قامگیری.

حه‌مید حه‌قی، یه‌کیک له‌ نمونه‌ گێردراوه‌کان، ئه‌زموونی خۆی له‌ گه‌ره‌کیکی پرتاوانباردا به‌م شیوه‌ باس ده‌کات: یه‌که‌م تیکه‌ه‌لچوونی توندوتیژانه‌ی ئه‌و به‌ چه‌کی سارد هه‌ر له‌ هه‌مان ئه‌و گه‌ره‌که‌دا بوو. ئه‌و جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ نه‌بوونی کۆنترۆل و بوونی په‌فتاری توندوتیژانه‌ له‌و ژینگه‌دا رینگه‌ی بۆیه‌ که‌م کرده‌وه‌ی توندوتیژی خوش کرد. ئهم جو‌ره‌ ئه‌زمونانه‌ به‌ روونی نیشان ده‌ده‌ن که‌ توندوتیژی له‌م گه‌ره‌کانه‌دا به‌ره‌می هه‌ل‌بژاردنی تاک نییه‌، به‌لکوو هه‌لقو‌لای ئه‌و هه‌لومه‌رج و فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تی و پیکه‌تیه‌ که‌ له‌و ژینگه‌دا زاله‌. تیوری فشاری کۆمه‌لایه‌تی رۆبه‌رت می‌رتۆن ئهم دۆخه‌ به‌ باشی روون ده‌کاته‌وه‌ و ده‌لێ نه‌بوونی ده‌رفه‌ت و ئامرازه‌ په‌واکان تاکه‌کان به‌ره‌و په‌فتاری نه‌سازانه‌ و لادان راکیش ده‌کا، که‌ ئه‌مه‌ زیاتر له‌ ناو ئه‌و پیاوانه‌دا به‌دی ده‌کری که‌ له‌ گه‌ره‌که‌ هه‌ژاره‌کانی شاره‌کاندا ده‌ژین.

ژیان له‌ گه‌ره‌که‌ شاریه‌ پر تاوانکارییه‌کاندا نه‌ک هه‌ر په‌فتاری لاده‌رانه‌ له‌ پیاواندا دروست ده‌کا، به‌لکوو ورده‌ ورده‌ شوناسی مرۆییان له‌ناو ده‌بات. گێره‌وه‌یه‌کی دیکه‌ به‌ ناوی په‌سوول باسی بارودۆخی ناخۆشی ژینگه‌ی ژبانی خۆی ده‌کا و له‌ ده‌ستدانی هیوا و نا‌ارامیی ده‌روونی و له‌ناوچوونی گه‌نجانی نیشه‌جیی ئه‌و گه‌ره‌کانه‌ ده‌دو‌یت. ئه‌زموونی په‌سوول په‌نگدانه‌وه‌ی دۆخیکی

تایبه ته که تییدا توندوتیژی بۆته به شیک له ژیان و مانه وه، نه ک ئامرازیک بۆ چاره سهرکردنی کیشه کاتیبه کان. ههروهها تیوری فیروونی کۆمه لایه تییه ئه لیبرت باندورا ئاماژه بهم بابته ده کا و ده لی تاکه کان له ریگه ی بینین و لاساییکردنه وه و مامه له ی راسته وخۆ له گه ل بارودوخۆ ژینگه یی فیرو رهفتاره توندوتیژه کان ده بن. ئه م جوړه بارودوخانه له گه ره که پر له تاوانه کان ده بیته هۆی ئه وه ی پیاوان به هۆکاری وه کوو فشاری دهروونی و خراپی دۆخی ئابووری و نه بوونی دهرفه تی کۆمه لایه تییه تهن دروست، به لای رهفتاری مه ترسیدار و مه ترسیه پهنه ر و ته نانه ت تاوان و تاوانکاریدا بشکینه وه.

ئهم گه ره کانه یه کگرتوویی کۆمه لایه تیشیان نییه و له بری به ها دهسته جه معیه ئه رییه کان، توندوتیژی و رهفتاره مه ترسیداره کان بوونه ته گوتاری بالاده ست. عه لی ئاقاسی، به گێرانه وه ی ژیان کارتوخه وه ی له گه ره کی دهروازه غاری تاران، به روونی باس له بلابوونه وه ی تاوان و توندوتیژی له وه گه ره کانه دا ده کات. باس له وه ده کا که چۆن له ژیان پوژانه ی ئه وه گه ره کانه دا به کارهیانی ماده ی هۆشبه ر و دزی و بوونی تاوانباران بۆته شتیک باو. دیاره که ئه م جوړه گه ره کانه ته نیا زهمینه ی روودانی توندوتیژی نین، به لکوو به کرده وه به ره مه مه پهنه ر و به ره مه مه پهنه ره وه ی رهفتاری توندوتیژن.

ههروهها کاریگه رییه دهروونی گه ره که تاوانکارییه کان زۆر ئاشکرایه، چونکه ژیان له که شیک پر له توندوتیژی و ناسه قامگیریه سۆزداریدا پیاوان به ره رووی کۆمه لیک نه خویشی دهروونی وه کوو گوشه گیری و شه رانگیزی و ئاومیدی ده کاته وه. به وته ی میهدی جه وادی، پسپۆری تهن دروستیه دهروونی، ژیان له ژینگه گه لی وه کوو دهروازه غار کاریگه رییه کی قوولی له سه ر که سایه تی و هه لسوکه وتی تاکه کان هیه. له م جوړه گه ره کانه دا توندوتیژی وه ک به شیک له ژیان پوژانه نه ک هه ر زیانی دهروونی به تاکه کان ده گه یینی به لکوو به ره مه مه پهنه وه ی توندوتیژی و رهفتاری مه ترسیدار له کۆمه لگادا توندتر ده کاته وه.

خالیکی دیکه که پتویسته له بهرچاو بگیری، پۆلی گرژییه ئیتنیکیه و کۆمه لایه تییه کانی ئه وه گه ره کانه یه. بوونی که مینه ئیتنیکیه په راویز خراوه کان فشار له سه ر گرووپه لاوازه کان و پیاوان زیاد ده کا و ده یانکیشیه ناو سووری توندوتیژییه وه. به گویره ی وته ی پۆلیسه به ره نگار بوونه وه ی ماده هۆشبه ره کان، گه ره کی گۆل ته په ی شاری قه رامین به هۆی تیکه لبوونی ئیتنیکیه و کۆمه لایه تییه وه دوو هینه زیان به خووه ده بین، ئه مه ش بارودوخۆ تارانندی کۆمه لایه تی و توندوتیژی له دژی گرووپه که مینه ییه کان زیاتر ده کات. له کۆتاییدا گه ره که هه ژاره کانی شاره کان نه ک هه ر وه ک زهمینه ییک بۆ توندوتیژی و خه ساره ته کۆمه لایه تی کار ده که ن، به لکوو خوین هۆکاری سه ره کیی توندوتیژی دژی پیاوان. خراپی بارودوخۆ ژینگه یی و فشاره ئابووری و کۆمه لایه تییه کان و نه بوونی دهرفه تی تهن دروست و ریگه پیدراو، پیاوان له م ژینگانه دا به ره وه رهفتاری توندوتیژ و لادانی کۆمه لایه تی و خه ساره ته تاکه که سی و دهروونییه کان دنه ده دات. سووری به ره مه مه پهنه وه ی توندوتیژی له م گه ره کانه دا خه ساره تی قوول و به ربلاو ئاوقانی هه موو کۆمه لگا ده کا و ته نها به هه موار کردنه وه ی ژیرخانه کان، پیشکه شکردنی خزمه تگوزاری هه مه لایه نه بۆ دانیشتوان و گرینگیدان به که مکردنه وه ی

تاراندنی کوْمه لایه تی ده توانی توندی ئه م کیشانه که م بکاته وه.

گېرانه و راپورته کان به روونی جه خت له وه ده كه نه وه كه گهړه كه پر له تاوانكارىبه كان، به هوى چربوونه وه زورى هه ژارى و بېكارى و كوچى بېكوټروړل و نه بوونى ژيړخانى له بارى ژيانى، بوونه ته شويتيك كه پياوان وه ك قوربانيسى سهره كى هم زيانيان پيده گا و هميش هوكارى زيانگه يانندن به كومهلگاى ده وروربه ريانن. ئهم سوورې توندوترييه كه خه ساره تى تاكه كه سى و رفتهاره مه ترسیداره كان و مملانئ ئيتنيكى و كومهلایه تيبه كان له خو ده گرى، ته نيا به گرینگيدان به گه شهى به رده وام و سياسه ته كومهلایه تيبه كاريگه ره كان ده توانرئ بنه بر بكرت.

تاراندنى كۆمەلەيتى دۆڭچىكە كە تىيىدا تاك بە ھۆكارى جۇراوجۇر لە پەيۋەندىيە كۆمەلەيتىيە كان و بازىنە كانى پىشتىوانىي خىزان يان كۆمەلگا دوور دەخريتەۋە. ئەم دياردە دەتوانى ئەزمۇونىكى سەخت و توندوتىژ بى كە لىكەۋتەى دەروونى و سۆزدارىيە زۆرە كەى بەرۈكى پىياۋان دەگرىت. لە شىكارىي دىمانە كاندا، چەندىن نىشانەى تاراندنى كۆمەلەيتى لە شىۋەى بەھەند ۋەرنەگرتن، پىشتگوپىخستن و تاراندنى نائىرادانە يان بەئەنقەستانە دەبىنرىن. ۋەحىد فەرەجى باس لە ئەزمۇونى تارىترانى خۆى دە كا كە بە ھۆى كۆچى خىزانە كەى بۆ گەرەكە كە بارودۆخى كۆمەلەيتىيە كەى نالە بار بوۋە:

«باوكم خەلكى ميانە و ھەر لەم گەرەكى زىباشار و قەرچەك و قەرەمىنەدا گەرە بوو، تەمەنم شەش سالى بوو من لەم گەرەكەدا لە خىزىنايىكى پەرەشىمەت سى برا لە خۆم گەرەتر و چوار خوشكم ھەبوو، باوكمان ھەر لە سەرەتاو ھە كار ھىنەرى ماددە ھۆشبەرەكان بوو. باوكم لە شارەكەى خۆيەو ھەتابوو ھە ئىير، چونكە ماددەى ھۆشبەرى دەكيشا.» (Pos 3, 44).

کۆچکردن که به هۆی فشاری ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌یه، نه‌ک هه‌ر ئهم خیزانه‌ی به‌ره‌ورپووی دابرا‌نی ژینگه‌یی کردووه به‌لکوو بووه‌ته هۆی ئه‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کانی ناو خۆیان بپه‌چرێت. تیۆریی سیستمه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان (بروفنرر^۱، ۱۹۷۹) ئاماژه‌ به‌وه ده‌کا که ئه‌و ژینگه‌ کۆمه‌لایه‌تی و فره‌ه‌نگیه‌ی که تاک تییدا‌یه له‌ دار‌ستنی ته‌ندروستی ده‌روونی رۆلێکی گرینگ ده‌گێرێت. کاتی‌ک ئهم ژینگه‌ به‌ هۆی کۆچکردن یا‌ن فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه تێک بچێ، تاک به‌ هۆی تێکچوونی په‌یوه‌ندییه‌کانه‌وه گو‌شه‌گیر ده‌بێت.

ئەم گىرپانەوانە لە گۆشەنيگای جۆراوجۆرهه نيشان دەدەن کە تاراندى کۆمەلايه تى دەتوانى
 ڤەگ و ڤيشەى لە فاکتەرە ئابوورى، فەرهنگى، ڤهيوەنديى و سۆزدارييه کانداهەييت. لە سايهى
 ئەم تارانده، ڤياوان هەنديک جار ناچار دەبن گۆشەگيرى قبوول بکەن، هەنديک جار ناچار دەبن
 بەرنگاربوونهوى تهنيايى دەبنهوه و لە زۆر حالەتدا دەبنه قوربانيى توندوتیژيى دەروونى و روحي کە

که سایه‌تی و شوناسی کۆمه‌لایه‌تیان ده‌خاته قه‌یرانه‌وه.

هه‌روه‌ها زۆر جار کۆچکردن بۆ که‌له‌شاره‌کان وه‌لامیکه بۆ کۆمه‌لایک بارودۆخی نه‌خوازاوی وه‌کوو هه‌ژاری، بیکاری و ژێرخانی ئابووری لاواز. ئەم کۆچکردنه زۆره‌ملییه‌ ته‌نیا گۆڕینی شوینیی، به‌لکوو پرۆسه‌یه‌ که که شوناسی کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونی پیاوه‌کان ده‌گۆڕی و به‌ره‌ورووی جوړه‌ها توندوتیژیان ده‌کاته‌وه.

هه‌روه‌ها کۆچی ناچاری له‌ ناوچه‌ بیه‌شه‌ کانه‌وه بۆ که‌له‌شاره‌کان، له‌ زۆر حاڵه‌تدا ده‌بیته‌ هۆی تیکچوونی په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و خیزانییه‌کان. وه‌حید فەرجه‌ی له‌و باره‌وه‌ ده‌لی:

«باوکم خه‌لکی میانه‌ وه‌ر له‌م گه‌ره‌کی زیباشار و قه‌رچه‌ک و قه‌رامینه‌دا
گه‌وره‌ بووه، ته‌مه‌نم شه‌ش ساڵ بوو من له‌م گه‌ره‌که‌دا له‌ خیزانیکی
پرحه‌شیمه‌ت سی‌ برا له‌ خۆم گه‌وره‌تر و چوار خوشکم هه‌بوو، باوکمان هه‌ر له
سه‌ره‌تاوه‌ به‌کاره‌ینه‌ری ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌کان بووه. باوکم له‌ شاره‌که‌ی خۆیه‌وه
هات‌بووه‌ ئیره‌، چونکه‌ ماده‌ی هۆشبه‌ری ده‌کیشا.» (Pos 3، ۴۴).

کۆچکردن که هه‌ژاری و ئالووده‌بوونی له‌گه‌له‌، ده‌بیته‌ هۆی کزبوونه‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌ خیزانییه‌کان و کال‌بوونه‌وه‌ی پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی خیزان له‌ ژینگه‌ نوێیه‌که‌دا. تیۆری سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تی برۆنفیئبرینەر ئاماژه‌ به‌ گرینگیی گۆڕینی ژینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و کاریگه‌رییه‌کانی له‌سه‌ر تاکه‌کان ده‌کات. له‌م جوړه‌ هه‌لومه‌رجه‌دا گۆڕینی فه‌زا له‌ سیستمیک پشتیوانیی سنوورداره‌وه‌ بۆ سیسته‌میک تووشبوو به‌ کیشه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان توانای په‌یوه‌ندیکردنی تاکه‌کان که‌م و به‌ره‌ورووی توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تیان ده‌کاته‌وه‌.

وێنه‌یه‌کی دیکه‌ی ئەم پرۆسه‌، تیکچوونی په‌یوه‌ندییه‌کانی تاک له‌گه‌ل خیزان و کۆمه‌لگا له‌ بارودۆخه‌ نوێکانه‌. ئەکبه‌ر ئیبراهیمی باسی ئەو ئەزمونه‌ تال‌ه‌ ده‌کا که له‌ بارودۆخه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا له‌ لایه‌ن بنه‌ماله‌که‌یه‌وه‌ تارێنراوه‌:

«به‌هیچ شێوه‌یه‌ک نه‌ده‌بینرام، له‌ کۆبوونه‌وه‌کانی پینجشهمه‌ وه‌هینیدا
که خوشک و براکانم کۆ ده‌بوونه‌وه‌، له‌ناکاو خوشک و براکانم که‌ ره‌نگه‌ ده
ساڵ له‌ من بچوو‌کتر بن، برا گه‌وره‌که‌م ده‌یانیدواند و له‌گه‌لیان قسه‌ی ده‌کرد
و پێده‌که‌نین، دایکم چه‌ندین جار پێی گوت، گوتی بۆچی له‌گه‌ل په‌ری و
سه‌عید و په‌یمان داده‌نیشن، پێده‌که‌نن، به‌لام تۆ براکه‌ت له‌ حه‌وشه‌یه‌
دانیشتووه‌ به‌کیکتان ناچیی بانگه‌یشتی بکات بێته‌ ژووره‌وه‌.» (دیمانه‌ی ژماره
Pos 188، ۴۳).

ئهم هه‌ستی تارێنراوه‌ لیکه‌وته‌ی راسته‌وخۆی له‌ده‌ستدانی په‌یوه‌ندییه‌ پالپشتیه‌کان و جیگۆڕکێی کۆمه‌لایه‌تییه‌ که کۆچکردن دروستی ده‌کات. ئەم سه‌رنجانه‌ له‌ لایه‌ن تیۆری وابه‌سته‌یی

(بالبی، ۱۹۶۹) پشتر است ده کاته وه که کاتیک مرؤفه کان له پشتیوانی سۆزداری بیههش ده بن و له په یوه نندیه کاناندا هه ست به نائه منی ده که ن، ئه گه ری تووشبوونیان به کیسه سۆزداری و ده روونییه کان زیاتره.

جگه له وهش کۆچکردن بۆ گه وره شاره کان ده توانی پیاوان به ره ور وی ئه و توندوتیژی به کاته وه که ده رهاویشته ی جیاوازییه فهره نگی و ئابوورییه کانه. دوکتۆر میهدی مؤتمینی وپرای ئاماژه دان به دوخی کومه لایه تییه ورده فهره نکه کۆچه ره کان وه کوو قهره جه کان، روونی ده کاته وه:

«ئهو قهره جانه ی که ئیمه له ئیلام هه مانه ماوه ی ۷۰-۸۰ سآله له شاری ئیلام ده ژین و زۆریکیان هیشتا نه یان توانیوه قبوولکراوی کومه لایه تی به ده ست بهینن و که س ژنیان لی ناخوای، که سیش ژنیان پی نادا، ئه وانیش کاری وه ک پیتاویینه کردن و ئاژه لداری و کاری ساده یان پیده دری و ئه وانیش خو یان داوای ئه مانه ده که ن، ئهم قهره جانه یان وه ک ئه خه وانی سالس ده لی لۆلی لۆلیوهش سازیان لی ده دا ده رۆشتن و ئیستا جیا یان له ئوراسیا وه هاتبوون، له هیندستانه وه هاتبوون، له شوپنه کانی دیکه ی وه کوو ئیتالیا یان ئیسپانیا وه هاتبوون و هتد نازانم به لام ئیمه ئه مانه مان هه یه.» (دیمانه ی ژماره ۳۸، Pos 82).

ئهم تارانندی کومه لایه تییه، به شیوه یه کی تر، توندوتیژی شاراهه دروست ده کا، که ریگریکردن له قبوولکردنی کومه لایه تی یان ره خسانندی هه لی کاری ئاست نزمدا ته نها به شیکیه تی. تیوری بۆردیو (بوردیو^۱، ۱۹۸۶) له باره ی سه رمایه ی فهره نگییه وه، ئهم دیارده راشکاوانه روون ده کاته وه؛ ئه و پیاوانه ی که سه رمایه ی فهره نگیی پیوستیان بۆ خوگونجاندن له گه ل ژینگه ی نویدا نییه، به ناچاری په راویز ده خرین و له ده رفه تی یه کسان بیههش ده کرین.

کۆچکردن بۆ که لانشاره کان، به رفاندنی پانسێله سه ره تاییه کانی پالپشتی پیاوان، ده یانخاته ناو سووری تارانندن و گو شه گیریه وه. پیاوه کۆچه ره کان نه ک ههر ژینگه ئاشنا که یان له ده ست ده دن، به لکوو به هو ی جیاوازیی ئابووری و کومه لایه تییه وه زۆر جار له فهره نکه نوییه که دا ده بنه ئامانجی توندوتیژی. تیوری پیداو یستییه کانی ماسلو (ماسلو^۲، ۱۹۴۳)، وپرای ئاماژه دان به دابین نه کرانی پیداو یستییه سه ره تاییه کانی وه کوو ئاسایش و وابه سستی ئهم دوخه روون ده کاته وه. لیکه وته ی ئهم شکسته، هه سترکردن به بیهیوایی و خو به که مزانی و شکانه وه به لای ره فته ره مه تر سیداره کانه که ده توانی بیهه وه ی توندوتیژی لاوه کی، چ له سه ر ئاستی تاکه که سی و چ له سه ر ئاستی گشتی.

خیزان و خزمایه‌تی

پیکهاته‌ی په‌یوه‌ندی خانه‌واده

شیکردنه‌وی زه‌مین په‌یکهاته‌ییه‌کانی په‌یوه‌ندی بڼه‌ماله که ده‌توانی به‌سیټینک بو توندوتیژی دژی پیاوان بره‌خسینی، به‌ئاوردانه‌وه له‌چندین گیرانه‌وه و بوچوونی تاکه‌که‌سی و زانستی که له‌داتا هاوپه‌یوه‌سته‌کاندا خراوته‌روو، ده‌ریده‌خا که‌ئهم پیکهاته‌انه زور جار به‌شیوه‌یه‌کی ئالوز و نائمن کار ده‌کهن و له‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل فاکتوره‌کومه‌لایه‌تی و ده‌روونی و فره‌ه‌نگیه‌کاندا، توندوتیژی و فشاری ده‌روونی زور بو پیاوان دروست ده‌کهن. ئهم گیرانه‌وانه نه‌ک ههر په‌نگدانه‌وه‌ی په‌هه‌نده‌سوزداری و ده‌روونیه‌کانی توندوتیژین، به‌لکوو گریی قوولی نیوان پیکهاته‌ی خیزان و رولگپران‌ی په‌گه‌زیتی و لیکدژی نیوان نه‌وه‌کان ئاشکرا ده‌کهن.

له‌زوریک له‌گیرانه‌وه‌کاندا توندوتیژی به‌شیوه‌ی جوړاوجور، وه‌کوو سه‌رکوتکردنی ده‌روونی، دل‌په‌قی په‌گه‌زیتی و فشاری کومه‌لایه‌تی له‌په‌یوه‌ندییه‌خیزانییه‌کاندا له‌دژی پیاوان ده‌بیریت. ئهم لیکدانه‌وه له‌کاریگه‌ری گورانکارییه‌کانی ته‌م‌نی هاوسه‌رگیری له‌کومه‌لگا له‌سه‌ر شیوازه‌کانی په‌یوه‌ندی خیزانی ده‌ست پیده‌کات. به‌ریز په‌شیدی، وپرای ئاماژه‌دان به‌گورانکارییه‌کانی ته‌م‌نی هاوسه‌رگیری، په‌نجه‌ده‌خاته‌سه‌ر پرسی دواکه‌وتنی هاوسه‌رگیری و ئهو کیشه‌ده‌روونیانه‌ی که لایه‌وه‌سه‌ره‌لده‌دن. ئه‌و ده‌لی:

«سه‌یر که‌جاران بو‌نموونه به‌کچیک‌ی ۱۵-۱۶ سالان‌یان ده‌گوت کاتی شوو‌کردنیه‌تی. کچان له‌ته‌م‌نی ۱۰-۱۵ سالیدا هاوسه‌رگیری ده‌کرد و مال و مندالی خو‌ی پیک ده‌هینا، من‌خوم‌د‌ره‌نگ هاوسه‌رگیریم‌کردووه، ته‌م‌نم له‌ناو ۲۶ سالیدا هاوسه‌رگیریم‌کرد، له‌۲۰-۲۲-۲۳ سالیدا، که‌له‌سه‌ریازی ده‌هاته‌وه‌ده‌با ژنی به‌ینابا، ده‌ی تو‌ئیتستا سه‌یر که‌ههر دراوس‌یکانی خو‌ت خزم‌و‌ک‌ه‌س چ‌ند‌کوری سه‌لت‌ه‌ن که‌ته‌م‌ن‌یان ۳۰-۴۰ ساله» (دیمانه‌ی ژماره ۷۰، Pos 28).

ئهم گیرانه‌وه ده‌ریده‌خا که‌دواختنی هاوسه‌رگیری، جگه‌له‌کاریگه‌رییه‌ئابووری و ده‌روونیه‌کانی له‌سه‌ر ئاستی تاکه‌که‌سی، ریگه‌بو‌رؤحیه‌یه‌کی پر له‌ترس و ناویمیدی له‌ناو پیاوانی سه‌لت‌خوش‌کردووه. له‌روانگه‌ی تیوری گه‌شه‌س‌ندنی تاکه‌که‌سییه‌وه (الیس^۱، ۱۹۵۸)، ئهم دواکه‌وتنه‌ده‌توانی فشاره‌کومه‌لایه‌تی و چاوه‌روانییه‌ فره‌ه‌نگیه‌کان له‌سه‌ر په‌ک‌که‌له‌که‌بکا و پیاوه‌کان به‌شیوه‌ی زوره‌ملی بخته‌ناو سوورپکی ناسه‌قامگیری په‌یوه‌ندییه‌کانه‌وه.

په‌ه‌ندیکی دیکه‌ی توندوتیژی له‌پیکهاته‌ی په‌یوه‌ندییه‌کانی خیزاندا ده‌توانین له‌شیوازی په‌روه‌ده‌کردنی ژنان له‌بڼه‌ماله‌ی باوکی و کاریگه‌رییه‌کانی ئهم په‌روه‌ده‌کردنه له‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه

هاوسه‌ریتییه‌کان بینین. دکتۆر وه‌هابی به‌ ئاشکرا روونی کردۆته‌وه‌ که:

«ژنه‌کان له‌ مائی باوکیان تووره‌یه‌یه‌کیان له‌ براکانیان و باوکیان له‌ دایدا
هه‌لگرتووه‌ و ... و کاتیک شوو ده‌که‌ن، مێرد و دواتر کوره‌که‌یان، کاتیک
هاوسه‌رگیری ده‌که‌ن، کئی باشته‌ له‌م مێرده، کئی له‌ مێرد له‌به‌رده‌ستته‌.
باجگیری و بارمه‌گرتنی سیکسی له‌ ئارادا ده‌بی، بۆیه‌ له‌م په‌یوه‌ندییه‌
سیکسییه‌دا، پیاو هه‌میشه‌ لاره‌مله ...» (دیمان ژماره‌ ۱۴، Pos 28-32).

شیکاریی ئهم داتایانه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که‌ ئه‌و تووره‌یه‌یه‌ی که‌ ژنان به‌ هۆی دژایه‌تی له‌ گه‌ل
پیاوانی مأل ییاوکی (باوک و برا) تاموولی ده‌که‌ن، به‌ شیوه‌یه‌کی ره‌مزی له‌ ژبانی هاوسه‌ریتیدا
ده‌گوازیته‌وه‌ و ئهم گواسته‌نه‌وه‌ زۆر جار له‌ ڕیگه‌ی ره‌فتاره‌ سیکسیی توڵه‌سه‌ندنه‌وه‌ و کۆنترۆلگه‌رییه‌وه‌
خۆی ده‌نوییت. ره‌گ و ڕیشه‌ی ئهم له‌ تیۆری گواسته‌نه‌وه‌ی هه‌ستیشدا هه‌یه‌ (فرۆید، ۱۹۲۰) که‌
ده‌لی هه‌ستی سه‌رکوتکراوی تووره‌یی و ره‌نج له‌ رابردوودا که‌ ده‌توانی له‌ مامه‌له‌کانی دواتری تاکدا
سه‌ره‌له‌بداته‌وه‌ و به‌ شیوه‌یه‌کی نوێ ده‌ربکه‌وێت.

روانگه‌ی «په‌روه‌ده‌ی سه‌ره‌ڕۆیانه‌» فاکته‌ریکی دیکه‌یه‌ که‌ فۆرمگرتنی سوو‌ری توندوتیژی لی
ده‌که‌وێته‌وه‌. دکتۆر وه‌هابی روونی ده‌کاته‌وه‌:

«ته‌گه‌ر به‌راستی که‌سی به‌رامبه‌ر کیشه‌یه‌کی نه‌بی و ژنه‌که‌ی هه‌ست بکا که‌ ده‌بی له‌ خیزانیکدا
په‌روه‌ده‌ بووبی که‌ به‌ چاوی سووک سه‌یری هه‌موو که‌سیک بکا، و ئهم روانگه‌یه‌ بۆ هاوسه‌ر و منداڵه‌کانی
خۆشی هه‌یه، و به‌ ئه‌نقه‌ست سووکایه‌تی به‌م پیاوه‌ ده‌کات ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۴، Pos 72).
ئهم جوړه‌ ره‌فتارانه‌ له‌ چوارچیوه‌ی تیۆریی بالاده‌ستی کۆمه‌لایه‌تیدا (مارکس^۱، ۱۸۴۸)
شیای لیکدانه‌وه‌یه‌ که‌ ده‌لی چربوونه‌وه‌ی ده‌سه‌لات له‌ هه‌ندیک ڕۆل یان پینکه‌اته‌دا ده‌توانی
په‌یوه‌ندییه‌کانی بالاده‌ستی و توندوتیژی به‌ زبانی لایه‌نه‌ لاوازه‌کان به‌ره‌م به‌ینیته‌وه‌.
لیکنه‌چوونی نه‌وه‌کان و جیاوازی ته‌مه‌نی نیوان هاوسه‌ره‌کان له‌ هاوسه‌رگیرییه‌ نه‌ریتییه‌کاندا
فاکته‌ریکی دیکه‌یه‌ که‌ زه‌مینه‌ بۆ توندوتیژی خۆش ده‌کات. کاک ئه‌حمه‌د ده‌لی:

«باوک و دایکم له‌یه‌ک نه‌ده‌چوون، باوکم که‌سیکی ڕۆشنیر بوو، ئهم
دایکه‌ یانی هاوسه‌ری یه‌که‌می باوکم کچه‌پووری بووه‌ (خوشکه‌زای دایک)،
مندالی نه‌ده‌بوو و دواتر ژنیکی دیکه‌ی خواسته‌وه‌ که‌ زۆر له‌ خۆی منداڵتر
بووه‌ و له‌ رووی چینه‌یه‌تیشه‌وه‌ هاوشانی باوکم نه‌بوو (پله‌ نزم بوون) ...»
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۶، Pos 24-25).

جیاوازی نه‌وه‌یی و چینه‌یه‌تی له‌م گیرانه‌وه‌دا به‌ شیوه‌یه‌کی ناسک و زه‌ریف به‌ فشار و بۆشاییه‌
ده‌روونییه‌کانه‌وه‌ گرێ ده‌دریت. هه‌روه‌ها تیۆرییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی وه‌کوو تیۆری په‌یوه‌ندی نیوان

نەوەکان (کورز^۱، ۱۹۵۶) نیشان دەدەن ئەم جوړه بۆشاییانە دەتوانی ناکوکی و دووری نیوان ئەندامانی خیزانی لای بکەوتەوه.

ههروهها چه مکی وابهستهیی سۆزداری کوران بۆ دایکان پرسیکی دیکهیه که دهبیته هۆی توندوتیژی دژی پیاوان له ژبانی هاوسهگریدا. بهرپز سابیری لهم بارهوه دهلی:

«دایک زیاتر کوری خوښ دهوێ ... هه ر ئه وه په یوهندی ناشه رعیی نیوان دایک و کوردا به دی دینی، ئه گه ر کورپه که له ناو نه با، واته ئه گه ر به رهو ره گه زی ژانه ی نه با، کور توووشی نه هه مته ی و داماو ی ده کات ...» (دیمانه ی ژماره ۲۱، Pos 39).

ئهم گێرانه وه به روونی نیشان ده دا که چۆن په روه رده کردنی وابهستهیی له راده به ده ری نیوان دایکان و کورپه کان ده توانی له په یوهندییه هاوسه ریتییه کاندای ملمانن و ناکوکی گه وره تر دروست بکات. له روانگه ی تیوریی داینامیزمه کانی په یوهندی (اریکسون^۲، ۱۹۵۰)، ئەم جوړه وابهستهییانە ده توانن راسته وخو بینه هۆی ئه وه ی که که سیک له په یوهندییه که ی له گه ل هاوبه شیی ژبانیدا سه ره بخو بی سۆزداری نه بی و زه مینه بۆ توندوتیژیی ده روونی له ژبانی هاوبه شدا خوښ بکات. له لایه کی تره وه، تاراندنی کۆمه لایه تی پیاوانی پیر و به سالا چوو و نه بوونی خو شه ویستی له لایه ن ئەندامانی خیزانه وه به رامبه ر به م پیاوه پیرانه، جوړیکی تری توندوتیژیی ناو خیزان ئاشکرا ده کات. زارا جیریایی لهم باره وه ده لی:

«ئیمه یاسایه کمان هه یه که ره نگه مند الان کاتیکی زیاتر له گه ل دایکیان به سه ر به ن و له رووی کۆمه لایه تییه وه زیاتر ئه مه قبوول ده که ن، ره نگه ئه م بابه ته یان به لاوه ئاسایی بی که دایکیان لای خو یان را بگرن و خو شیان بووی، به لام به و پتییه ی که باوک به رپوه به ریکی په راوێز خرا و بووه و پیاو تارانیراوه و وازی لای هینراوه ...» (دیمانه ی ژماره ۵۷، Pos 172).

قبوولکردنی کۆمه لایه تی زیاتری ژنان به به راورد له گه ل پیاوانی به ته مه ن، ده بیته هۆی ئه وه ی له په یوهندیی رۆژانه دا ره فتاری ناحه ز و توندوتیژ دروست ببیت. تیوریی رۆلی ره گه زیتی (بم^۳، ۱۹۸۱) باس له وه ده کا که چۆن ئه و روانگه کۆمه لایه تییه ی که به رامبه ر به رۆلی ره گه زیتی هه یه ده توانی ره فتاره جیاکارییه کانی نیوان ژن و پیاو له ناو خیزاندا به هیژ بکات.

ئهم شیکارییه نیشان ده دا که پیکهاته ناته واوه کانی په یوهندیی خیزان، له په روه رده کردنی مندالانه وه بگه هه تا ده گاته رۆله ره گه زیتییه کان (جینده ری)، کاریگه ریه کی قوولیان له سه ر روودانی توندوتیژی دژی پیاوان هه یه. ئەم توندوتیژییه ته نها ره فتاریکی جهسته یی نییه به لکوو له

1. Coser
2. Erikson
3. Bem

«ئەو خالەى که دەر بارەى کوران فەر مووتان و زۆریش سەیرە و حەز دە کەم
لێرەدا باسی بکەم: ئەو توندوتیژییە زارەکییە بە کە هەندیک جار لە نیوان
دایک و باوکدا ڕوو دەدا، و ئەم منداڵانە، بە تایبەت کوران، وەک دایکیان
زیانیان پێدەگا چونکە دایکیان لێدەدری یان ڕووبە ڕووی توندوتیژی زارەکی
دەبێتەو...» (دیمانەى ژمارە ۱۲، Pos 7).

هەر وەها جەخت لەو دە کاتەو کە لەم جۆرە حالە تانەدا زۆر جار کورە کان لایەنگری دایکیان
دە کەن، بە لām لە هەمان کاتدا دایکیان ڕووبە ڕووی توندوتیژی زارەکی دەبێتەو و ئەوان لەوێ
کە ناتوانن بەرگری لە دایکیان بە کەن هەست بە شکست دە کەن: “بۆچی ئاوا جینیو بە دایکم
دەدات؟! ” (دیمانەى ژمارە ۱۲، Pos 9).

خۆتێهەلقورتاندى مالى باوكى هەر دوو لایەکی دیکە لە فاکتەرە سەرەکییەکانی ناکۆکی
نیوان هاوسەرەکانە. گێڕانەوێ بەرپز سۆھرابی سەبارەت بە خۆتێهەلقورتاندى دایک و باوكى
ئەو هەمان بۆ دەردەخا کە چۆن ئەم خۆتێهەلقورتاندى سووپی ناکۆکییەکان بەدی دینى و توندوتیژی
بەهیز دە کات. ئەو ڕوونی دە کاتەو:

«عەزى ئاغای خۆم بکەم کە من خانمیکم ناسى و لەبەر ئەوێ دایک
و باوکم بە هیواى کەستیکى تر بوون و منیش پێداگریم لەسەر ئەم کچە
دە کرد، لەو هەدا بوو کە لە گەل دایک و باوکم تووشى ناکۆکى و دەمەقالەى
جەددى بووم...» (دیمانەى ژمارە ۲۹، Pos 28).

ئەم ناکۆکیانە هەندیک جار سەر دە کیشى بۆ خۆتێهەلقورتاندى راستەوخۆى خانوادەى
هاوسەریش. ناوبراو درێژەى پى دەدا:

«دەمەقالە لە گەل براکەیان، دەمەقالە لە گەل هەموو خێزانە کەى... بە
هەموویانەو هەرزانە سەرم و لێیاندام...» (دیمانەى ژمارە ۲۹، Pos 65).

بە هۆى پرسگەلى وە کوو ئالوودەبى، فشارە ئابوورییەکان و قەبارەى گەورەى خێزانەکانەو
ناکۆکییە خێزانییە زۆرتر دەبن. یەکیک لە دیمانە لە گەل کراوان بە ناوی ڕەسوول ئامازە بە کاریگەرییە
وێرانکەرەکانى ئالوودەبوونى دایک و باوک لە دووبارە بەرھەمھێنانەوێ توندوتیژی لە خێزاندان
دە کات. ڕەسوول دە لیت:

«زۆر بەى [ناکۆکى و تیکەھەلچوونەکانى خانەوادە] لە سەر ئەم ئالوودەبوون
و بە کارھێنانى مادە ھۆشبەرەکان بوون...» (دیمانەى ژمارە ۴۶، Pos 5-10).

هەر وەها ئە کەبەر ئیبراھیمیش باس لە ئەزموونى خۆى لە ڕووبە ڕووبوونەو لە گەل خێزانیکی
ئالوودە و گرژدا دە کا و دە لى:

«باوکم یان دایکم نه‌وه‌نده‌ گرفتارییان هه‌بوو که به‌ هیچ شیوه‌یه‌ک بیریان له‌ ئیمه‌ نه‌ده‌ کرده‌وه ... هه‌ر به‌لینی پروپووجی زۆریان پیده‌داین ...»
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۳، Pos 11).

یه‌کیک له‌و بابه‌تانه‌ی که‌ راسته‌وخۆ کاریگه‌ری له‌سه‌ر پیاوان داده‌نی، بوونی خیزانی پرچه‌شیمه‌ت و فشار و زه‌خته‌که‌یه‌تی. محهمه‌د ئه‌سکه‌نده‌ری که‌ تافی منداڵیی خۆی له‌ خیزانیکی پرچه‌شیمه‌تدا به‌ئه‌زموون کردووه‌، روونی ده‌کاته‌وه‌:

«باوکم ده‌ منداڵی هه‌بوو، دووجار هاوسه‌رگیری کردووه‌ و دوو ژنی هه‌یه‌، زۆربه‌مان کیشه‌ی داراییمان هه‌بوو که‌ باوکم نه‌یده‌توانی فه‌ریای هه‌موومان بکه‌وێت ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۲، Pos 33-37).

هه‌روه‌ها حه‌مید حه‌قی که‌ ئه‌ویش له‌ خیزانیکی پرچه‌شیمه‌تدا گه‌وره‌ بووه‌ و ئه‌زموونیکیی هاوشیوه‌ی له‌ کیشه‌ی ئابوورییدا به‌ئه‌زموون کردووه‌ ده‌لی:

«خیزانه‌که‌مان له‌ حه‌وت که‌س پیک هاتووه‌، چوار برا و خوشکیک، بۆیه‌ خانه‌واده‌که‌مان هه‌میشه‌ ده‌رگیری کیشه‌ی ده‌سته‌رۆیی و هه‌ژاری [داهات] بوو ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۴، Pos 9-10).

ئهم زه‌خت و فشارانه‌ نه‌ک ته‌نها ژبانی رۆژانه‌ی پیاوان په‌ک ده‌خا به‌ لکوو زه‌مینه‌ بو‌ روودانی توندوتیژی زاره‌کی و ده‌روونی جددی له‌نیوان ئه‌ندامانی خیزاندا ده‌ره‌خسینیت.

له‌م چوارچێوه‌شدا ئه‌و رۆله‌ دووفاقه‌ و لیکدژه‌ی که‌ له‌ شوناسی باوکایه‌تیدا هه‌یه‌، بۆته‌ یه‌کیک له‌ فاکته‌ره‌ گرینگه‌کانی دروستبوونی ناکۆکیی خیزانی. دوکتۆر مووسه‌وی قیایه‌ ئاماژه‌ به‌و کیشه‌نه‌ ده‌کا که‌ به‌ هۆی گۆرانی رۆلی باوکایه‌تی له‌ سه‌رده‌می نویدا سه‌ره‌له‌ده‌ن. ئه‌و روونی ده‌کاته‌وه‌:

«گه‌وره‌ترین توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان ئه‌وه‌یه‌ که‌ پیاوان نازانن چییان ده‌وێت ... لای خۆیان ده‌لێن ژنه‌که‌م باجم لێ وهرده‌گرێ ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۷، Pos 59).

کیشه‌کیشی نیوان نه‌ریت و مۆدیرنیت له‌ رۆلی پیاواندا، فشاریکی زۆر ده‌خاته‌ سه‌ر پیاوان و رووبه‌رووی چاوه‌رێوانیه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ نوێیه‌کانیان ده‌کات. خاڵیکی تر ئه‌وه‌یه‌ که‌ زۆر جار پیاوان له‌ راپه‌راندنی رۆلی باوکایه‌تی خۆیاندا رووبه‌رووی بیتوانایی ده‌بنه‌وه‌:

«ئه‌گه‌ر ئیستا ئهم قسه‌ بکه‌م، سێ رۆژ لێم ده‌تۆرێ ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۷، Pos 59).

مندالان بو‌ دابینکردنی تیچووی هاوسه‌رگیری و ماره‌یی چاوه‌رێوانیان له‌ باوک هه‌یه‌ که‌ ئهمه‌ فشاریکی ئابووری زۆر ده‌خاته‌ ئه‌ستۆی پیاوان، ئه‌مانه‌ پرسه‌گه‌لیکی گرینگن که‌ بوونه‌ته‌ هۆی توندوتیژی ئابووری دژی پیاوان. دوکتۆر مووسه‌وی قیایه‌ ده‌لێت:

«چاوه‌روانییه داراییه کان له باوک ده‌کری ... کوپه هاوسه‌رگیری ده‌کا،
ده‌بی پاره‌ی ئاهه‌نگی هاوسه‌رگیرییه‌که‌ی باوک بیدا ...» (دیمانه‌ی
ژماره ۲۷، Pos 61).

داتا‌کان ده‌ریده‌خه‌ن که‌ئو زه‌مینە نا‌کوکی و ململانییه‌ی ناو خیزان، که‌ له‌ تیکه‌‌لکردنی فاکته‌ره
پیکه‌اته‌یه‌ییه‌ کانی وه‌ کوو هه‌ژاری و فشاری ئابووری و حه‌شیمه‌تی زۆره‌وه‌ ده‌ست پیده‌ کا هه‌تا ده‌گاته
ئو چالنج و ئالنگارییه‌ی که‌ به‌ هۆی لیکدژی نیوان پۆلی نه‌ریتی و مۆدیرانه‌ سه‌ره‌لده‌ن،
له‌ دووباره‌ به‌ره‌مه‌ینانه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان و کوران پۆلیکی ئالۆز ده‌گیرن. ئه‌م فاکته‌رانه‌
نه‌ک هه‌ر ده‌بنه‌ هۆی گرژی نیوان که‌سه‌کان، به‌‌لکوو زیانیکی زۆر به‌ ته‌ندروستی ده‌روونی و باری
کوومه‌‌لایه‌تی پیاوان ده‌گه‌یین و سووری توندوتیژی له‌ ناو خیزاندا به‌ره‌م ده‌هیننه‌وه‌.
لیکدانه‌وه‌ی ئو پرس و کیشانه‌ی که‌ په‌یوه‌ندیان به‌ هاوسه‌ره‌ کانه‌وه‌ هه‌یه‌ و ده‌بنه‌ هۆی توندوتیژی
دژی پیاوان، ده‌ریده‌خا که‌ ئه‌م توندوتیژییه‌ له‌ سه‌ر به‌ستینه‌ ئالۆزه‌ خیزانی و کوومه‌‌لایه‌تییه‌ کاندایه‌
دروست ده‌بیت. «جیاوازییه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌ کانی نیوان هاوسه‌ره‌کان»، «کوئترۆلکردنی می‌رد له‌ لایه‌ن
ژنه‌وه‌»، «ده‌وله‌مه‌ندتربوونی ژنان له‌ پیاوان» و «تیرنه‌کردنی ئاره‌زووه‌ سی‌کسی و سۆزداریه‌ییه‌ کانی
پیاوان» له‌ زه‌مینە هه‌ره‌گرینگان. ئه‌م فاکته‌رانه‌ له‌ گه‌‌ل ناهۆشیاری و ناشاره‌زایی پیاوان بو
گرینگیدان به‌ پیدایه‌ستییه‌ سۆزداریه‌ییه‌ کانی ژنه‌کانیان، ده‌توانی سوورپیکی توندوتیژی سۆزداري و
ده‌روونی دروست بکه‌ن.

«جیاوازییه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌ کانی نیوان هاوسه‌ره‌کان» یه‌کیک له‌ بواره‌
سه‌ره‌کییه‌ کانی توندوتیژی دژی پیاوانه‌. یاریده‌ده‌ریکی کوومه‌‌لایه‌تی، وێرایی
ئاماره‌دان به‌ ئه‌زموونی خۆی له‌ جیا‌بوونه‌وه‌، جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌
له‌ رووی فه‌ره‌ه‌نگیه‌وه‌ گرینگه‌ ئاستیک له‌ هاوبه‌شی له‌ نیوان هاوسه‌ره‌کاندا
هه‌بیت. ئه‌و ده‌‌لی:

«دیاره‌ ئه‌گه‌ر بریار وا بی دوو که‌س پیکه‌وه‌ هاوسه‌رگیری بکه‌ن، ده‌بی
ئاستیک له‌ [هاوبه‌شی] ی فه‌ره‌ه‌نگی له‌ نیوانیاندا هه‌بی، زۆر قورسه‌ دوو
فه‌ره‌ه‌نگی جیا‌وازییه‌ هه‌ل‌بکه‌ن ... به‌ رای من جیا‌وازییه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌ کان
که‌وره‌ترین فاکته‌ره‌. ئه‌مه‌ ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی هه‌ست و سۆزی ژن به‌رامبه‌ر به‌
هاوسه‌ره‌که‌ی سه‌رکوت بی و می‌رد له‌ زۆر شت بی‌به‌ش بکات (دیمانه‌ی ژماره
۴۷، Pos 16).

جیا‌وازیی سه‌لیقه‌ و به‌هاکان ده‌توانی بیته‌ هۆی به‌دتیگه‌یشتن و نارازیبوون که‌ به‌ تیپه‌ربوونی
کات سه‌ر بو توندوتیژی سۆزداري و ده‌روونی ده‌کیشیت. که‌سیکی تر به‌ ئاماره‌دان به‌ جیا‌وازیی
فه‌ره‌ه‌نگی نیوان خۆی و هاوسه‌ره‌که‌ی ده‌‌لی:

«من تورک بووم و میرده کم لور بوو، به کورتی و پوختی هاوسه رگیریمان کرد، چووینه ژیر یه ک سه قف، دۆخه که [ناکوکی و ململانی] خراپتر بوو، له یه کتر تینه ده گیشتن، تووره ده بووم و به سهر [هاوسه ره کم] دا ده مگوراند، شه رانگیزی ده کرد. جیاوازییه فرهه نگییه کانمان یه کجار زور بوو. خوئه وه نه بوو که ههر یه ک گه وره بووی شارپک بووین، و ههر دوو کمان له تاران گه وره بووین و له ووی له دایک بووین، به لام ئه و فرهه ننگه خوئی نیشان دا ئیتر وا بوو لیک جیا بووینه وه (دیمانه ی ژماره ۸۹، Pos 36).

هه چهنده ئه م جیاوازیانه، ره ننگه له سه ره تادا بی بایه خ ده ربکه ون، به لام له گه ل تیپه ر بوونی کات ده توانی ململانی جددی و دوا جار توندوتیژی لی بکه ویتته وه. له ژیانی هاوسه ریتیدا جیاوازییه فرهه نگییه کان له فاکته ره گرینگه کانی ده رکه وتنی ناکوکی و ململانی کانن (گاتمن ۱، ۱۹۹۹).
 “کۆنترۆلکردنی میرد له لایه ن ژن” فاکته ریکی دیکه یه که ده توانی بیته هوی توندوتیژی دژی پیاوان. که سیک له م باره وه ده لیت:

«به لام به داخه وه زورپک له ژنان له م شته تیناگهن، رۆژانه بیست و چوار سه عاته ته له فونی پیاوه کان ده گهرین، رۆژانه بیست و چوار سه عاته به دوایه وهن و کۆنترۆلی ده کهن، له ناو موبایله که ی ده گهرن بزانه ته له فۆن بۆ خوشکه که ی کردووه یان نا، له گه ل دایکی قسه ی کردووه یان نا، من زور ئه مه م بینیه، پیاوی داماو ناویری ۵ ده قه (خوله ک) به ئاره زووی خوئی قسه له گه ل خوشکه که ی بکا، ژنه دی بۆ ئه وه ی بزانی چی ده ئین، باسی چی ده کهن، ئه م ره شبینییه له ناو ۹۹ له سه دی ژنانه ی ئیرانیدا هه یه. ئه مه ش وا ده کا پیاو په یوه ندیی خوئی به ته واوی له گه ل خیزانه که یدا بپریت (دیمانه ی ژماره ۶۸، Pos 49).

ئه م جوړه ره فتاره کۆنترۆلکردنه ده توانی بیته هوی ئه وه ی پیاوان له رووی کۆمه لایه تییه وه گو شه گیر بن و په یوه ندیه کانیا ن له گه ل خیزان و هاوړپکانیا ندا بپرین. کۆنترۆلکردن و ره فتاری ره شبیانه له په یوه ندیی ژن و میردیدا ده توانی متمانه ی نیوانیا ن که م بکاته وه و گرژی و ناکوکی زورتر بکا و له کۆتاییدا سه ر بۆ توندوتیژی ده روونی و سۆرداری ده کیشیت (باس ۲، ۲۰۰۰).
 ده ولمه ندرت بوونی ژنان له پیاوان «ده توانی ریگه بۆ توندوتیژی ئابووری دژی پیاوان له لایه ن ژنانه وه خوش بکات. که سیک له م باره وه ده لی:

«ژن ده بی له رووی ته مه نه وه له پیاو مندالتر بی و له رووی داراییه وه که متر بی نه ک ئه وه ی پیاو چاو له دهستی ژن بی. ئیستا ئه گه ره ژنیک بیهه وی ئه م رسته ی ئیمه بیستی یان بیخوینته وه، ده لی به لی ده ته ویت به سه ریدا زال بی، ده لین به لی ده ته ویت ئه و قور به سه ره هیچی نه بی و تو بتوانی که له گایی لی بکه ی. نا من به هیچ مه به ستم ئه وه نییه. مه به ستم ئه وه یه ئه گه ره ژن هه بی، ملهور ده بی، من ده لیم، ئه گه ره ژن پیاو بوایه، هه موو پیاوان له برسییدا ده مردن. خودا ده زانی نه یانده توانی کار بکه ن و بیهینن پیاو بیخوات. هه موو له برسییدا ده مردن، واته هه موو ده مردن (دیمانه ی ژماره ۱۷، Pos 51).

ئهم بۆچوونه ئه وه مان بۆ ده رده خا که نایه کسانیی دارایی ده توانی ههستی نائه منی و بی که لکی له پیاواندا بورووژینی و له ئه نجامدا توندوتیژی ئابووری له لایهن ژنانه وه دنه بدات. له و کومه لگایانه ی که رۆ له جینه ده ربیه نه ریتییه کان هیشتا به هیزه، نایه کسانیی دارایی ده توانی شه ر و ململاتی جدی له په یوه ندییه هاوسه ریتییه کانی لی بکه ویته وه (اینگلند، ۲۰۱۰). تیزه کردنی ئاره زوو ه سیکسی و سۆزدارییه کانی پیاوان یه کیک له دیارترین جوړه کانی توندوتیژی سۆزداری و ده روونی دژی پیاوان له لایهن ژنانه. که سیک سه باره ت به م بابه ته ده لیت:

«ئو زیانانه ی که له په یوه ندییه نیوان ژن و پیاودا روو ده دا دوو به شه: ته لاقی سۆزداری و شتیک که زور باسی لیناکریت. و ئه وه ی دیکه یان ته لاقی سیکسییه، که کاتیک روو ده دا که ئافره تان پیاوان له سیکسکردن و خوشه ویستی بیبه ش ده که ن، ئه مه ش جوړیکه له توندوتیژی (دیمانه ی ژماره ۷۸، Pos 44).

بیبه شبوونی سیکسی و سۆزداری ده توانی لیکه وته گه لی وه کوو خیانه ت و له بهر یه کهه لوه شانه وه ی په یوه ندییه هاوسه ریتییه کانی لی بکه ویته وه. هه ره ها که سیکسی تر باس له توندوتیژی زاره کی و بیبه شکردنی سیکسی و نه بوونی پا کوخا وینی که سی له لایهن هاوسه ره که یه وه ده کات:

“ژنه که م جینیوی پیدام و وتی ‘پاتال’، منیش وه لامم داوه. به لام هه ره چۆنیک بی ئه م شتانه روو ده دن و به داخه وه هه میشه ده مگوت، وتم ئیمه دوو هاوژوورین، تو به رپی خۆندا بچو و منیش به ریگای خۆمدا ده رۆم. له مالی ئیمه دا ده بی په رده یه ک له نیوانماندا بکیشری، ناتوانم ده نگه ده نگ نه که م، له ژووریکدا به جیا ده خه وین. بریارم دا بیمه ده ره وه، ماندوو بووم، به راستی وتم [ببووره]، که سیک که ناچینه حه مام، ئاگاداری پا کوخا وینی

تایبه‌تیی خۆی نییه، نازانم چی بلیم (دیمانه‌ی ژماره ۲۸، Pos 182-183).

ئهم جۆره ره‌فتارانه ده‌توانی هه‌ستی پرووپووجی و پشتگوپخران له پیاواندا بزوینی و له ئەنجامدا سه‌ر بۆ توندوتیژی دوولایه‌نه ده‌کشیت. پشتگوپخستنی ئاره‌زووه سیکسی و سۆزداریه‌کانی پیاوان ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی پیاوان هه‌ست به‌ ته‌نیا‌یی و گو‌شه‌گیری بکه‌ن و دوا‌جار ره‌فتاری توندوتیژیان خه‌موکی له‌و پیاوه‌دا به‌دی دینیت (یک، ۱۹۸۸).
یاریده‌ده‌ریکی کۆمه‌لایه‌تیش ئاماژه به‌م خاله‌ ده‌کا که:

«کاتیک پیاوان پتویستییه سۆزداریه‌کانیان تیر نابێ، ده‌چنه‌ لای که‌سیک که‌ ئهم پتویستییه سۆزداریه‌یان بۆ دابین بکا، ژنی هه‌یه، مندالشی هه‌یه، په‌یوه‌ندی سیکسی هه‌یه، به‌لام ژنان له‌ په‌یوه‌ندی سیکسی تیناگه‌ن، نازانم که‌ توندوتیژی سیکسی له‌به‌ر ئه‌وه‌یه پیاوان پتویستیان به‌ په‌یوه‌ندی سۆزداریه‌ بۆ ئه‌وه‌ی سیکس بکه‌ن، فیریش نابێ چونکه‌ ئیمه‌ له‌ ته‌له‌فیزیۆن راهینانمان بۆ ئه‌مانه‌ نییه، و میدیاکان ئیستا خه‌ریکه‌ کار ده‌کات». (دیمانه‌ی ژماره ۵۱، Pos ۳۹).

ئهم قسانه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خه‌ن که‌ نه‌بوونی هۆشیاری و راهینان له‌ بوا‌ری په‌یوه‌ندی سیکسی و سۆزداریدا ده‌توانی ببیته‌ هۆی به‌دتیگه‌یشتن و ناپازیبوون که‌ ئهمه‌ ته‌شه‌نه به‌ توندوتیژی سیکسی و سۆزداریدا ده‌دات.

هه‌ر هه‌مان که‌س وێرای ئاماژه‌دان به‌وه‌ی که‌ سیسته‌می سه‌رمایه‌داری خواست بۆ دۆستایه‌تی و سۆزداریدا له‌ لایه‌ن پیاوانی له‌ ناو بر دووه‌: ده‌لی:

«ئوه‌نده‌ سه‌رقاله‌، له‌ به‌یانیه‌وه‌ هه‌تا شه‌و له‌ ماله‌وه‌ نییه‌ وه‌ختی سه‌رخوراندنی نییه‌ کاتی ئه‌وه‌ی نییه‌ بیر له‌م شتانه‌ بکاته‌وه‌، با شتیکتان پێ بلیم، با له‌ چاویلکه‌ی هه‌ره‌می پیداو‌یستییه‌کانی ماسلووه‌ سه‌یر بکه‌ین، له‌ هه‌ره‌می پیداو‌یستییه‌کانی ماسلو‌دا، مانه‌وه‌ و خواردن و جلو‌به‌رگ هه‌نگاوی یه‌که‌من. جیهانی سه‌رمایه‌داری ده‌لی که‌ تۆی پیاو ناتوانی پیداو‌یستییه‌ی منداله‌ که‌ت دابین نه‌که‌ی. من له‌ پله‌ی یه‌که‌مدا گیرم کردووه‌، ئایا ده‌توانم بیرم له‌ هه‌نگاوی داها‌توو بکه‌مه‌وه‌ که‌ خۆشه‌ویستی، ئاسایش، ریزگرتن، خۆگه‌شه‌کردن و هتد...ه‌؟!» (دیمانه‌ی ژماره ۷۸، Pos 88).
ئهم روانگه‌ ده‌ریده‌خا که‌ فشاره‌ ئابوورییه‌کان و دابین نه‌بوونی پیداو‌یستییه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی ژیان ده‌توانن بینه‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌ له‌ په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌ر‌یتیه‌کاندا پیداو‌یستییه‌ سۆزداریدا و سیکسییه‌کان به‌هه‌ند وه‌رنه‌گیری و له‌ ئەنجامدا گری توندوتیژی سۆزداریدا خۆش ده‌کاته‌وه‌. فشاره‌ ئابوورییه‌کان له‌ په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌ر‌یتیه‌کاندا ده‌توانن بینه‌ هۆی فشار و گرژی و له‌ ئەنجامدا توندوتیژی سۆزداریدا و زا‌ره‌کی توندتر بکه‌نه‌وه‌ (وویدا‌فون^۱، ۱۹۹۰).

ههروهها نهبوونی هۆشیاری و شارهزایی پیاوان بۆ گرینگیدان به پیداوپیستییه سۆزداریهه کانی هاوسه ره که یان ده توانی بیته هۆی توندوتیژی سۆزدارى. که سیک که به هۆی نهبوونی هۆشیاری و ناسارهزایی میرده که ی له دابینکردنی پیوستییه سۆزداریهه کانی، ته لاقی به ئەزموون کردوو، ده لی:

«ئهو خوگرته له کاتی ماره بریندا کوتایی هات، دهمه وئ شتیکی سهیرتان پی بیژم شهش مانگ له هاوسه رگرییه که مان تیپه ریوو، ئەوه ندەم نه زانی که کورته نامه ی نارد که تو بۆچی جاری له جاران په یامی به یانی باشم بۆ نانیری؟ هه ر من به یانی باشت لی ده که م. ئەوه بۆ شهش مانگ ده چی چاوه ری ئەوه م که په یامی به یانی باشم بۆ بنیری، واته له ماوه ی ئەو شهش مانگەدا، هیشتا به خۆم نه زانیوه که تو هاوسه رمی و ئیتر منیش بیباکی و بی منهریه کانم دهستی پیکرد. (دیمانه ی ژماره ۸۹، Pos16).

ئەم ئەزموونه دریده خا که گرینگینه دان به پیداوپیستییه سۆزداریهه کانی هاوسه ر، ده بیته هۆی ئەوه ی ژنان ههست به پشتگوپخران و هیچوکه یی بکه ن و له ئەنجامدا رهفتاری توندوتیژی ژنان به رامبه ر به پیاوان بکات.

دهروونناسیکی بالینی ئاماژه به گرینگینه دان به ههستی پیاوان ده کات:

«خیزان، گوئی نه گرته یان. هیچ پیاونیک یه که م جار گوئی له کور ناگریت. فیری ده که ن که شوئیک نییه بۆ ئەوه ی لئی بیت. ئەوتیده کۆشی له ناخی خۆی قال بیته وه. و هیچ په یوه ندیهه کیان له گه لدا نییه. و رۆژ به رۆژ زیاتر و زیاتر ماندوو ده بی هتا ئەوه ی که پیری ده یکوژیت.» (دیمانه ی ژماره ۵۷، Pos 140).

ئەم روانگه یه ئەوه مان بۆ درده خا که به هه ندوهر نه گرته ی ههستی پیاوان و پالپشتی نه کردنی سۆزدارى له وان ده توانی بیته هۆی ئەوه ی پیاوان ههست به ته نیایی و گۆشه گیری و ماندوو بی بکه ن و ئەمهش رهفتاری توندوتیژانه ی لی ده که ویتته وه.

عه قیدیکی (سه رهنگ) خانه نشینکراوی پۆلیس باس له فهرهنگی بۆله کردن و ره خه گرته ی ژنان له میرده کانیا ن ده کات:

«ده گوارزیتته وه بۆ کۆمه لگا، نه خیر، ئیمه که می ده که یه وه. نا، من به ژنان و پیاوان ده لیم، پیت ده لیم تو یه ده گیکی خوشه ویستیت لای ژنه که ت هه یه، ژنه که ت یه ده گی خوشه ویستی تو لایه، ئەوه وه مووه ئازیزه که م چۆنی، له سه ره تایی هاوسه رگرییدا، یه کترتان زۆر خوش ده وئ، ته نانه ت ده ته وه ی هه ر گویت له دهنگ و سه دای بی، ته له فۆنی بۆ ده که ی ده رۆی بۆ دیداری، چیه یه ده گی خوشه ویستییه که تان پره، که هاوسه رگریی ده که ن ژنه بۆله ده کا،

په‌یتا په‌یتا ره‌خنه‌ له‌ یه‌کتر ده‌گرن هه‌ر ره‌خنه‌ ده‌گرن. ده‌ی ئەم یه‌ده‌گه
لیدی که‌م ده‌بیته‌وه‌ لیدی که‌م ده‌بیته‌وه‌، ئە‌گه‌ر پیری نه‌که‌ینه‌وه‌ ده‌زانی به‌چی
کۆتایی دی‌ لیک جیابونه‌وه‌ و ته‌لاق (دیمانه‌ی ژماره‌ ۹۵، Pos 95).

ئەم روانگه‌ پیشان ده‌دا که‌ ره‌خنه‌ و بۆله‌کردنی به‌رده‌وام ده‌توانی خۆشه‌ویستی و دۆستایه‌تی له‌
په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌ریتییه‌کاندا که‌م بکاته‌وه‌ و ئەمه‌ش توندوتیژی سۆزداری لی‌ ده‌که‌وێته‌وه‌.
جگه‌ له‌وانه‌ی سه‌ره‌وه‌، له‌ زۆریک له‌ ئەزمونه‌کانی ئەو پیاوانه‌ی له‌م توێژینه‌وه‌دا دیمانه‌یان
له‌گه‌ل کرا ئاشکرا بوو که‌ نه‌بوونی پالپشتی کۆمه‌لایه‌تی، وه‌کوو چه‌تریکی شکاو وایه‌ که‌ هه‌میشه‌
فاکته‌ریکی گرینگ بۆ ده‌رکه‌وتنی خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان بووه‌. ئەم نه‌بوونی
پالپشتی کۆمه‌لایه‌تییه‌ که‌ له‌ زۆر حاله‌تدا ده‌رهاویشه‌ی گۆرانکاری پیکهاته‌یی کۆمه‌لگا و گۆرانی
به‌هاکان و که‌مبوونی هاوپیشتی نه‌ریتییه‌، پیاوانی له‌ به‌رامبه‌ر کیشه‌کانی ژياندا بیده‌سه‌لات
کردوو و به‌ره‌و سووپی توندوتیژی و شکست و دارمان راکیشی کردوو. ئەزمونه‌کانی به‌شداربووان
ده‌ریده‌خا که‌ نه‌بوونی پالپشتی کۆمه‌لایه‌تی نه‌ک ته‌نها کاریگه‌ری له‌سه‌ر په‌یوه‌ندی خیزانی
هه‌یه‌، به‌لکوو له‌هه‌ندیک حاله‌تدا ده‌بیته‌وه‌ی شۆکی ده‌روونی توند که‌ ده‌توانی ببیته‌وه‌ی
توندوتیژی، خه‌مۆکی، یان ته‌نانه‌ت خۆکوشتن.

توێژه‌ریکی بواری خه‌ساره‌ته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، وێرای ئاماژه‌کردن به‌ رۆلی نه‌بوونی پالپشتی
کۆمه‌لایه‌تی له‌ توندتربوونی توندوتیژی و ته‌نانه‌ت خۆکوشتنی پیاوان، پیتی وایه‌ سیستمی چاودیری
کۆمه‌لایه‌تی ناکارامه‌ هۆکاری سه‌ره‌کی ئەم دۆخه‌یه‌ و ده‌لیت:

«سه‌باره‌ت به‌ خه‌شیمه‌تی خۆکوژیی پیاوان که‌ زۆرتین قوربانیا‌ی ئەم
خه‌ساره‌ت و زیانه‌ن، ده‌توانین ب‌نین که‌ پیاوه‌ جه‌وان و ته‌مه‌ن مامناوه‌نده‌کان
که‌ به‌ کیشه‌ و گرفته‌ خیزانییه‌کانه‌وه‌ تیه‌و‌گلاون و کیشه‌کانیان چاره‌سه‌ر
ده‌بی و ده‌گه‌رینه‌وه‌ بۆناو ئەو خیزانه‌ی که‌ ئەو کیشه‌نه‌یان هه‌یه‌ و توندوتیژی
دوو‌باره‌ ده‌بیته‌وه‌. بۆیه‌ پێویسته‌ چه‌تریکی به‌رب‌لاو هه‌بی که‌ پشتیوانی له‌م
که‌سه‌ بکا، خیزان، دراوسی، مامۆستا، قوتابخانه‌ ... ریکخراوی بیه‌زیستی
(ریکخراوی کاروباری کۆمه‌لایه‌تی) پشتیوانیه‌کی ئەوتۆ له‌م پیاوانه‌ ناکات
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۹، Pos84).

گیرانه‌وه‌یه‌ک له‌و پیاوه‌ جه‌وان و مامناوه‌نده‌ته‌مه‌نانه‌ی که‌ له‌م سووپی سه‌ختی و توندوتیژه‌دا گرفتار
بوون، گوزارشت له‌ که‌لینیکی قوول ده‌کا که‌ له‌ نیوان پیداو‌بستییه‌ راسته‌قینه‌کانی تاکه‌کان و توانا‌کانی
سیستهمی چاودیری کۆمه‌لایه‌تیدا هه‌یه‌. ئەم گیرانه‌وه‌، وێرای جه‌ختکردنه‌وه‌ له‌سه‌ر تیۆری سه‌رمایه‌ی
کۆمه‌لایه‌تی، (بوردیو، ۱۹۸۶)، نیشان ده‌دا که‌ ئەم ته‌کنیکی پشتیوانی کۆمه‌لایه‌تیانه‌ که‌ ئەرکیان
دروستکردنی هاوپیشتی له‌ نیوان خه‌لکه‌، له‌ کۆمه‌لگای ئەمرۆی ئێراندا کارایی خۆیان له‌ده‌ست داوه‌ و
له‌ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی دیارده‌کانی وه‌کوو خۆکوشتندا رۆلێکی کاریگه‌ریان نییه‌.

به لّام ئه وهی ئه م نه بوونی پشتیوانیه هیندهی تر زهق ده کاته وه، ئه زموونی سه ردمی مندالیی تاکه که سیه. دواى کۆچى دوايى باوکی رووبه رووی نه بوونی پالپشتی خیزانی بووته وه و به م شیوه بارودۆخی خۆی باس ده کات:

«ژیانیکی خوشمان هه بوو، بیزار نه ده بووین ... کاتیک مرد نه خانه نشینی هه بوو، نه دووکان، هیچ ... ئیمه ده چووینه ناو ژیانیکه وه ... زۆربهی شه وان برسی بووین ... زاواکه مان ده چوو هه ره کانی جهنگ و که ده شهاته وه، فکر و زیکری ته نه ها خوش رابواردن بوو ... (دیمانه ی ژماره ۳۵، Pos 24).

ئه زموونی ئه م که سه به باشی ئه وه مان بو ده رده خا که چۆن لاواز بوونی پالپشتیه ئابووری و کۆمه لایه تییه کان خیزانیک به ره رووی قهیرانی قوول ده کاته وه. تیۆریی دۆر که ایم (دورکیم^۱، ۱۸۹۷) سه بارت به یه کگرتوویی کۆمه لایه تی، به روونی باس له وه ده کا که نه بوونی پشتیوانی له پیکهاته کۆمه لایه تییه کان له کاتی قهیرانه کاند، تاکه کان به ره رووی له ناوچوون ده کا و به ره ره فتاری زیانه خش پالیان پیوه ده نیت. له م جوړه بارودۆخانه دا پیاوان که به پپی گوتاره نه ریتییه کان ئه رکی سه ر شانیانه بژیویی ژبان دابین بکه ن و پالپشتی خیزانه کانیان بن، له ژیر فشار و چاوه روانیه کاند ده رووخی و نه ک هه ر تووشی خه ساره تی ده روونی ده بن، به لکوو به بروای دور که ایم، به ره ره فتاری توندوتیژ یان خۆتیکده ر ههنگاو ده نین.

ئه زموونی که سیکى تر که به ئایدز و ئالوده بوونه تیوه گلاوه، له روانگه یه کی دیکه وه بیده سه لاتی پیاوان له کۆمه لگادا نیشان ده دات. ئه وه ده ئیت:

هه ر له مندالییه وه که سیکى کارتون خه و بپشت و په نا بووم. هه ر له مندالییه وه یان له مالى مامم بووم یان له مالى داپیره م ... به لّام په یوه ندییه کی زۆرم له گه ل خالوکانم نه بوو ... جا ئیتر کابرا به م هه موو سه ختییه نه مرئ ... هه زم ده کرد ئیتر هه موو شتیک کۆتایی بپ به لّام پوورزا که م (خوشکه زای باوکم) کۆمه گی کردم (دیمانه ی ژماره ۳۹، Pos 201).

ئه م گیرانه وه، وپرای تیشک خسته نه سه ر رۆلی پالپشتی سنوورداری بنه ماله، به روونی لاوازیی تۆری پشتیوانیه کۆمه لایه تییه کان نیشان ده دا، که له نه بوونی ئه و تۆرانه دا، تاکه کان له قهیرانه ده روونی و کۆمه لایه تییه چاره سه رنه کراوه کاندا گرفتار ده بن. تیۆریی په یوه ندییه لاوازه کانی گرانشیت (گرونوتر^۲، ۱۹۷۳) باس له وه ده کا که ئه گه ر په یوه ندییه کۆمه لایه تییه کانی نیوان تاکه کان (چ خیزانی یان ناخیزانی) لاواز بن، توانای پاراستنی یه کگرتوویی و پرگیرکردن له دارمانی ده روونی و کۆمه لایه تییه نییه. له م ئه زموونه دا تاک له ریگهی که سوکاره که یوه هه ولی پرکردنه وهی ئه م بۆشاییه پشتیوانیه ده دا، به لّام ئه م پشتیوانیه هه ندیک جار درهنگ و ناته واو و سنوورداره. پیاویکی ته مه ن ۸۰ سال گله یی له نه بوونی پشتیوانی کۆمه لایه تی له ته مه نی پیریدا ده کا:

1. Durkheim
2. Granovetter

«جاران هه‌موو به ده‌ورمه‌وه بوون [چونکه دۆخی داراییم باش بوو].
کاتی‌ک کیشه‌ی دادگام بو پیش هات، کهس نه‌بوو. مروڤ تا جه‌وان بی و
مامناوندته‌مه‌ن بی و بتوانی کار بکا و تهن‌دروست و جوان بی ئه‌وه وه‌زی
باشه. خزم و کهس ورده ورده ... ئیتر رۆژگار هه‌ر وا بۆمانی نه‌گرت و ژيانمان
خراب بوو، گلۆله‌مان که‌وته لیژی. خودا هه‌ر خوی ده‌یزانی کهس لی
نه‌پرسیم، وه‌ک شتی هیچیان من نانس (دیمانه‌ی ژماره ۷۰، Pos 66-69).

ئهم گیرانه‌وه رن‌گدانه‌وه‌ی زه‌ق و تالی دۆخی پیری‌به که په‌یوه‌ندی‌به پالپشتیه‌کان کهم کهم
به‌ره‌و کزبوونه‌وه ده‌چن. ئهم پیره‌میرده هه‌تا ئه‌و کاته‌ی له‌ رووی داراییه‌وه ده‌وله‌مه‌ند بووه، چیژی
له‌ پشتیوانی کۆمه‌لایه‌تی و سه‌رنجی کهسانی ده‌ورو‌به‌ری ده‌بینی؛ به‌لام هه‌ر که بارودۆخی دارایی
گۆرا، ئهم پشتگیریه‌وه له‌ده‌ست دا. تیۆری کشانه‌وه که له‌ لایه‌ن کامینگز و هیتری خراوه‌ته
روو (کانینگ و هنری^۱، ۱۹۶۱) سه‌رنج ده‌خاته سه‌ر ئهم بابه‌ته که له‌ کاتی پرۆسه‌ی پیری‌بووندا
تاکه‌کان ورده ورده له‌ تۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان دوور ده‌که‌ونه‌وه یان له‌ لایه‌ن کۆمه‌لگاوه له‌م دوور
ده‌کرینه‌وه، به‌تایبه‌ت ئه‌گه‌ر رۆلی ئابووری یان کۆمه‌لایه‌تی دیاریکراویان نه‌بیت. ئه‌زموونی ئهم
که‌سه به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رجه‌سته ئهم تیۆریه‌ پشتراست ده‌کاته‌وه، چونکه له‌ ژيانیدا، لاوازبوونی
توانای دارایی و جه‌سته‌یه‌کان هاوکات له‌گه‌ل نزمبوونه‌وه‌ی پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌ که ئه‌مه‌ش
بووه‌ته‌ هۆی دابرا‌نی ته‌واو و له‌ده‌ستدانی پشتیوانیه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان.

ئهم سه‌رچه‌شنی گشتی بی‌په‌ناهییه که له‌ ئه‌نجامی لاوازی پیکهاته کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و
نه‌بوونی پالپشتیه به‌رده‌وامه‌کانه‌وه دێته ئاراوه، ته‌نیا له‌ کهسانی به‌سالاچوو یان هه‌ژاراندان سنووردار
نابیته‌وه، به‌لکوو هه‌موو چین و توێژه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ بارودۆخه جیاوازه‌کاندا ده‌گرێته‌وه.
توێژه‌ریک، که باس له‌ شکست و ئه‌و سه‌رنه‌ کوتنانه‌ی ده‌کا که ئه‌نجامی کێپرکی نادادپه‌روه‌رانه له
سیسته‌می په‌روه‌رده‌یه، به‌تایبه‌ت له‌ بارودۆخیک که پشتیوانی پیکهاته‌ی و ده‌روونی به‌ شیوه‌ی
پێویست نییه، ده‌لی:

«له‌ هه‌ر شوینیک که شکستمان هینا، پنداویسته‌یه‌کانمان دابین نه‌کرا،
به‌ ئامانجه‌کانمان ناگه‌ین ... مندا‌ل له‌ تاقیکردنه‌وه‌ی زانکو ده‌رناچی و به
ئامانجه‌کانی ناگات ... نابی به‌ شیوه‌یه‌کی نه‌رتینی تووره‌ی پیناسه‌ بکه‌ین که
ئه‌گه‌ر مروڤه‌کان تووره‌ بن، بترسن و خویان به‌ نائاسایی و نانۆرم و نه‌خۆش
بزانن (دیمانه‌ی ژماره ۳۸، Pos 105).

شیکردنه‌وه‌ی لێدوانه‌کانی ئهم توێژه‌ ده‌ریده‌خا که له‌ نه‌بوونی پالپشتی ده‌روونی کاریه‌گر
و شکستی به‌ هۆی کێپرکی نادادپه‌روه‌رانه، هه‌ستی تووره‌ی و نامرازی به‌ شیوه‌یه‌کی سروشتی

سهره‌لده‌دا و فشاری ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی له‌سه‌ر تاکه‌کان زیاتر ده‌بی‌ت. تیۆری نامرازی - شه‌رانگیزی (دلار و همکاران^۱، ۱۹۳۹) ئەم دۆخه‌ به‌ باشی پروون ده‌کاته‌وه؛ ئەم تیۆرییه‌ پیشان ده‌دا که نه‌ گه‌یشتن به‌ ئامانج و حاصل نه‌بوونی مراز و ئاوات، کاتیک به‌ هۆی هه‌ستکردن به‌ نایه‌ کسانێ یان نادادپه‌روه‌رییه‌وه‌ تۆکمه‌ ده‌بی، ده‌توانی تووره‌یی و شه‌رانگیزی و توندوتیژی لی بکه‌ویته‌وه‌.

به‌ گوێره‌ی دیمانه‌ی به‌شداربوونی ئەم توێژینه‌وه‌، سیسته‌می پشتیوانیی کۆمه‌لایه‌تی له‌ کۆمه‌لگای ئێراندا که له‌ میژوودا پشتیان به‌ پیکهاته نه‌ریتیه‌کانی وه‌ کوو بنه‌ماله‌یی و کۆمه‌لگا به‌ستوه‌، ئیستا تا دی به‌ره‌و دارمان ده‌چی و ناتوانن له‌ به‌رامبه‌ر کێشه‌ هاوچه‌رخه‌کانی وه‌ کوو ئالۆزیی ئابووری، گوێرانی به‌ها فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان و گوێرانکارییه‌ پیکهاته‌یه‌کان، توانای ئه‌وه‌ی نییه‌ پشتیوانیه‌کی ئه‌وتۆ له‌ تاکه‌کان بکات. ئه‌و پیاوانه‌ی که ناچارن له‌ به‌رامبه‌ر چاوه‌ڕوانیه‌ نه‌ریتیه‌کانی کۆمه‌لگا (وه‌ کوو دابینکردن) خۆراگری بنوێن یان به‌ هۆی لاوازیی سیسته‌می پشتیوانیه‌وه‌ رووبه‌رووی شکست و نامرازی ده‌بنه‌وه‌، زۆر جار له‌ داڕپانی کۆمه‌لایه‌تی یان سووره‌کانی توندوتیژی و دل‌ه‌راوکیی ده‌روونیدا هه‌ست به‌ گرفتاری ده‌کهن.

خاڵیکی گێرانه‌وه‌ی هاوبه‌ش که له‌ هه‌موو ئەم ئەزمونانه‌دا هه‌یه‌ رۆلی به‌رچاوی نه‌بوونی ئه‌و تۆرانه‌یه‌ که سازوکاره‌ پشتیوانیه‌کان به‌هێز ده‌کهن: خیزان، خزم، سیسته‌می په‌روه‌رده‌یی و ته‌نانه‌ت دامه‌زراره‌ فه‌رمیه‌کانی وه‌ کوو ریکخراوه‌کانی کاروباری کۆمه‌لایه‌تی (له‌ ئێران و رۆژه‌لاتی کوردستان پێی ده‌لێن بیه‌زیستی) یان ریکخراوه‌ پشتیوانیه‌ حکومه‌تیه‌کان. ئەم نه‌بوونی تۆری پشتیوانیه‌ و چاوه‌ڕوانیی نایه‌ کسان له‌ پیاوان بۆ ئه‌وه‌ی له‌ به‌رامبه‌ر کێشه‌کاندا که نه‌هێنن، وای کردوه‌ که پیاوان زیاتر به‌ره‌و‌رووی زیان و خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی و ته‌نانه‌ت جه‌سته‌یه‌کان ببنه‌وه‌. نه‌بوونی پشتیوانی به‌ درێژایی ژيان، له‌ تافی منداڵیه‌وه‌ تا هه‌ره‌تی گه‌وره‌سالی و پیری، ده‌رده‌خا که کۆمه‌لگای نه‌ریتی که سه‌رده‌مانیک له‌سه‌ر بنه‌مای پشتیوانیی هه‌مه‌لایه‌نه‌ بوو، ئیستا خه‌ریکه‌ له‌ سروشتی پشتیوانیه‌گه‌رییه‌ که‌ی بیه‌ری ده‌بی‌ت. وه‌ک چۆن دورکه‌هایم له‌ تیۆری ئانۆمی خۆیدا باسی کردوه‌ (دورکیم، ۱۸۹۷) له‌و کاتانه‌ی که سیسته‌مه‌ نه‌ریتیه‌کان له‌ داڕماندان و به‌دیلتیکی کاریگه‌ر بۆ په‌یوه‌ندی و به‌هاکانی پیشوو نادۆزیته‌وه‌، مرۆڤه‌کان ئاماده‌ی که‌وتنه‌ ناو قه‌یران.

ئەم گێرانه‌وه‌ یه‌کده‌سته‌ ئه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خا که نه‌بوونی پالپشتیه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کان و هاو‌پشتیه‌ نه‌ریتیه‌کان و ته‌نانه‌ت سازوکاره‌ مۆدێرنه‌کان له‌ به‌رامبه‌ر قه‌یرانه‌ ئابووری و خیزانی و تاکه‌ که‌سییه‌کاندا زه‌مینه‌ بۆ تووره‌یی و دل‌ساردی و خه‌مۆکی و گۆشه‌گیری و له‌ هه‌ندیک حاڵه‌تدا ره‌فتاری توندوتیژانه‌ یان خۆتیکده‌رانه‌ دروست ده‌کات.

مه‌رجه سه‌خته‌کانی هاوسه‌رگیری

به‌ پنی‌ ئه‌و داتایانه‌ی که‌ خراونه‌ته‌ روو شیکردنه‌وه‌ی بابه‌تی سه‌ختگیری بو‌ هاوسه‌رگیری پیاوان، پیشانده‌ری توندوتیژییه‌ کی‌ سیستماتیک‌ی و‌ شاراو‌یه‌ که‌ پیاوان له‌ پرۆسه‌ی هاوسه‌رگیریدا رووبه‌رووی ده‌بنه‌وه. ئه‌م زه‌خت و‌ فشارانه‌ ته‌نیا له‌ چاوه‌روانییه‌ دارایی‌ یان کۆمه‌لایه‌تییه‌ کاندای قه‌تیس نابیته‌وه، به‌ لک‌وو له‌ هه‌ندیک‌ حاله‌تدا به‌ شیوه‌یه‌ کی‌ ره‌مزی‌ یان ته‌نانه‌ت فیزیکی‌ و‌ جه‌سته‌یی، له‌ رینگه‌ی پشکنینه‌ پزیشکییه‌ کان‌ یان قه‌زاوه‌ته‌ فهره‌نگیه‌ کانه‌وه‌ ده‌سه‌پننرین. ئه‌م جوړه‌ پرۆسه‌انه جگه‌ له‌ سنوورداری کردنی‌ ئازادی‌ و‌ هه‌لبژاردنی‌ پیاوان، له‌ هه‌ندیک‌ حاله‌تدا ده‌بنه‌ هو‌ی دووباره‌ به‌ره‌مه‌ینانه‌وه‌ی توندوتیژییه‌ فهره‌نگی‌ و‌ کاریگه‌ری له‌سه‌ر ته‌ندروستی ده‌روونیان داده‌نیت. ئازین به‌ روونی‌ ئاماژه‌ به‌ هه‌ندیک‌ له‌م فشارانه‌ ده‌کات:

«چاوه‌روانییه‌ کان‌ ته‌نیا له‌ چاوه‌روانییه‌ داراییه‌ کاندای سنوورداری نابیته‌وه، ئیمه‌ له‌ سه‌ر مه‌سه‌له‌ی په‌رده‌ی کچینی‌ کیشه‌یه‌ کمان‌ هه‌بوو به‌داخه‌وه‌ ئیستا پنی‌ ده‌لین‌ شاهیدنامه‌ی کچینی‌ و‌ من‌ هه‌میشه‌ به‌ پسپۆران‌ و‌ پزیشکه‌کانی‌ ئافره‌تان‌ ده‌لیم‌ که‌ نه‌ که‌ونه‌ دوا‌ی‌ ئه‌م‌ شتانه‌. ئیستا پپچه‌وانه‌ که‌ی‌ خه‌ریکه‌ ده‌بیته‌ باو، بو‌ نمونه‌ ئیستا داوا‌کاریک‌ بو‌ کچه‌ که‌ هاتوو‌ه‌ و‌ دوا‌ی‌ گفتوگۆیه‌ کی‌ جددی، دامای‌ هیناوه‌ بو‌ ئیره‌ بو‌ ئه‌وه‌ی‌ پزیشک‌ پشکنینی‌ ئایدز، HPV، HPC و‌ پشکنینی‌ سپیرم‌ و‌ هتد له‌م‌ پیاوه‌ بگری‌ که‌ ده‌یه‌هو‌ی‌ بیته‌ زاوامان‌». (دیمانه‌ی‌ ژماره‌ ۳، Pos 13).

ئه‌م‌ گیرانه‌وه‌ ئاوینه‌ی‌ ئه‌و فشاره‌ په‌مزیانه‌یه‌ که‌ له‌ پرۆسه‌ی‌ هاوسه‌رگیریدا ده‌سه‌پننر، پرۆسه‌یه‌ک‌ که‌ له‌سه‌ر‌ بنه‌مای‌ پپوه‌ره‌ سه‌ختگیرییه‌ جه‌سته‌یی‌ و‌ پزیشکییه‌ کان‌ دامه‌زراوه‌ نه‌ک‌ له‌سه‌ر‌ هه‌لسه‌نگاندنی‌ ته‌ندروستی ده‌روونی‌ و‌ چۆنیه‌تییه‌ په‌یه‌وندیی‌ نیوان‌ تاکه‌ کان. ئه‌م‌ روانگه‌ به‌ روونی‌ پیاوان‌ ده‌کا‌ به‌ کالایه‌ کی‌ شیاوی‌ لیکدانه‌وه‌ که‌ بو‌ ئه‌وه‌ی‌ له‌ کاتی‌ هاوسه‌رگیریدا قبو‌ل‌ بکری‌ ده‌بی‌ هه‌ندیک‌ پپوه‌ری‌ تایبه‌ت‌ به‌دی‌ به‌ینن. تیۆرییه‌ به‌ کۆمه‌لایه‌تیکردنی‌ جینده‌ری‌ (کانل، ۱۹۹۵) جه‌خت‌ له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ ئه‌م‌ جوړه‌ چاوه‌روانیانه‌ ره‌گیان‌ له‌ پیکهاته‌ ره‌گه‌زیتیه‌ (جینده‌ری‌) کۆمه‌لایه‌تییه‌ کاندای هه‌یه‌ که‌ شوناسی‌ تاکه‌ کان‌ له‌ رۆلی‌ تایبه‌ت‌ و‌ زۆره‌ملی‌ سنوورداری ده‌که‌ن.

ههروه‌ها ئازین ئاماژه به ره‌وتیکی توند‌ره‌وتری ئهم ڤروانگه ده‌کا و ده‌لی:

«ئەگەر پێشتر تهنه‌ها داواي شاهیدنامه‌ی په‌رده‌ی کچینیان (پاکیزه‌ی) ده‌کرد، ئیستا داواي پشکنینی ته‌کنیکی بۆ ئهم پیاوه‌ قوربه‌سه‌ره‌ ده‌که‌ن. که‌ ئایا به‌راستی ئهم پیاوه‌ توانای سیکسی هه‌یه‌ و ژماره‌ی سپیرم و جوله‌ی سپیرمه‌کانی باشه‌ و یان با بلین هیچ نه‌خوشیه‌ کی تایبه‌تی نییه‌. ئیمه‌ سی چوار جار تووشی ئهم جوړه‌ حاله‌تانه‌ بووین. ئهمه‌ له‌ هیچ شوینیکی تر نه‌بینوه‌.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳، Pos 15).

ئهم قسه‌ نیشان ده‌دا که‌ چۆن پرۆسه‌ی هاوسه‌رگیری بووه‌ته‌ ئامرازیک بۆ چاودیرکردنی وردی پیاوان و ته‌نانه‌ت وردترین لایه‌نه‌ تایبه‌تییه‌کانی ژیانیشیان به‌ پپی پێوه‌ره‌ تایبه‌ت ده‌پشکنن و کۆنترۆلی ده‌که‌ن. وه‌ک ئازین ده‌لی ئهم ڤروانگه‌ ده‌توانی ره‌وتی هاوسه‌رگیری خا و بکاته‌وه‌، ره‌وتیک که‌ بووه‌ته‌ قوناغیکی چاودیری و کۆنترۆلکردنی کۆمه‌لایه‌تی نه‌ک بریاریکی ئازاد و سروشتی. تیۆری کۆنترۆلی کۆمه‌لایه‌تی (هیرشی، ۱۹۶۹) ڤوونی ده‌کاته‌وه‌ که‌ چۆن ئهم جوړه‌ فشار و چاودیریکردانه‌ ده‌توانن ئازادیی تاکه‌کان له‌ کرداردا سنووردار بکه‌ن و به‌ شیوه‌یه‌ کی ناراسته‌وخۆ توندوتیژی دژی ئه‌وان به‌ره‌م به‌ینه‌وه‌.

هه‌روه‌ها پارێزه‌ر ئه‌للا ڤه‌زا ئاماژه به‌ به‌شیکی تری ئهم فشارانه‌ ده‌کات:

“هه‌ندیک جار ژن و پیاویک مند/لیکیان هه‌یه‌، ئەگەر مند/لیکی هاوبه‌شیان نه‌بی، پیم وایه‌ هه‌ر دوو لا دۆراون، واته‌ له‌ ڤووی هه‌مان ئه‌و توندوتیژییه‌ فهره‌ه‌نگیه‌وه‌ که‌ له‌ ناو کۆمه‌لگادا هه‌یه‌، پیاویک که‌ هاوسه‌ره‌که‌ی ته‌لاق ده‌دا له‌ هه‌ر شوینیک بچێ بۆ خوازینی، ده‌چن لای ده‌کۆلنه‌وه‌ که‌ ئایا به‌راستی خه‌تای ئه‌و بووه‌ یان خه‌تای ژنه‌که‌ی و چی وای کردووه‌ که‌ ژنه‌که‌ی ته‌لاق داوه‌. ئه‌و پیاوه‌ ده‌تارینن ده‌لین که‌ ئهمه‌ ژن ته‌لاق‌دراوه‌، ته‌نانه‌ت ئاماده‌ نین داواي ژنیشی بۆ بکه‌ن به‌رای من ئهمه‌ بۆ خۆی جوړیکه‌ له‌ توندوتیژی.” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۳، Pos 28).

ئهم گیرانه‌وه‌ توندوتیژی له‌سه‌ر بنه‌مای قه‌زاوه‌ی کۆمه‌لایه‌تی ئاشکرا ده‌کا، توندوتیژییه‌ک که‌ تیییدا پینشینه‌ی جیا‌بوونه‌وه‌ی پیاویک، له‌بری ئه‌وه‌ی به‌ هۆکار یان بارودۆخه‌ راسته‌قینه‌کانه‌وه‌ تاوتاوێ بکری، به‌ شیوه‌ی خۆبه‌خۆ ده‌بیته‌ فاکته‌ری گۆشه‌گیرکردنی تاک له‌ ناو کۆمه‌لگادا. تیۆری ناوه‌نیتکه‌ لینان (گافمن، ۱۹۶۳)، ئهم پرۆسه‌ به‌ باشی ڤوون ده‌کاته‌وه‌؛ به‌ پپی ئهم تیۆرییه‌، ئه‌و ناونا‌تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تیانه‌ی که‌ له‌ تاکه‌کان ده‌نری ده‌توانی کاریگه‌ریی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی قوولیان له‌سه‌ر دابنێ، و ناچار یان بکا که‌ یان گۆشه‌گیر بن یان له‌ گه‌ل چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا خۆیان بگونجین.

به‌ گشتی داتا‌کان ئاماژه‌ به‌ وړوانگانه‌ ده‌ که‌ن که‌ به‌ شیوه‌یه‌ کی سیستماتیک له‌ پیکهاته‌ کانی کومه‌ لگه‌ی پیاوسالاریدا بوونیان هه‌یه‌ و به‌ شیوه‌ی ناراسته‌وخو پیاویان له‌ چوارچیه‌ی ستاندارده‌ سه‌ختگیره‌ فره‌نگی و کومه‌ لایه‌تیبه‌ کاندای سنوورداری کردووه‌. ئه‌و پرۆسانه‌ی که‌ له‌ پشکنینه‌ی ناپیوسته‌وه‌ ده‌ست پیده‌ کا هه‌تا ده‌ گاته‌ قه‌زاوه‌تی نادادپه‌روه‌رانه‌ سه‌بارته‌ به‌ پېشینه‌ی هاوسه‌رگیری، ئه‌م توندوتیژییه‌ فره‌نگیه‌ پیشان ده‌دا که‌ نه‌ک ته‌نھا ئازادیی پیاوان سنوورداری ده‌کا، به‌ لک‌وو کاریگه‌رییه‌ کی نیگه‌رانکه‌ری له‌سه‌ر ته‌ندروستی ده‌روونیان داه‌نیت.

که‌مبوونه‌وه‌ی هوگ‌ریی بو‌ هاوسه‌رگیری له‌ ناو نه‌وه‌ی نویدا شتیکه‌ که‌ ره‌گ و ریشه‌ی نه‌ک ته‌نیا له‌ پیکهاته‌ حه‌شیمته‌یه‌ کان، به‌ لک‌وو له‌ بنه‌رته‌دا له‌ گوړانکارییه‌ فره‌نگی، کومه‌ لایه‌تی و ئابوورییه‌ کانی کومه‌ لگای هاوچه‌رخ‌ی ئیراندا هه‌یه‌. ئه‌و گیرانه‌وه‌ی لی‌ره‌دا خراوته‌ روو، زوړ به‌ باشی به‌شیک له‌ کیشه‌ که‌ ئاشکرا ده‌کا که‌ ئه‌مه‌ تا راده‌یه‌ کی زوړ ده‌ گه‌رپته‌وه‌ بو‌ سازوکاره‌ یاساییه‌ کان و رۆلی ئه‌وان له‌ پیناسه‌ کردنه‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌رگیری و خیزانییه‌ کان.

که‌سی دیمانه‌له‌ گه‌ لک‌راو له‌ شیکارییه‌ کانیدا ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که‌ گوړانکارییه‌ کومه‌ لایه‌تی و ئابوورییه‌ کان له‌م چهند ده‌یه‌ی دوایدا دۆخی خیزانی و ئه‌و فشاره‌ی که‌ تاکه‌ کان به‌رگه‌ی ده‌گرن، به‌تایبته‌ له‌ سه‌ره‌تای ژبانی هاوسه‌ریتیدا گوړیوه‌. ده‌لایت:

«باشه، له‌ ئیستادا بارودوخی هاوسه‌رگیرییه‌ کان به‌ جوړیکه‌ که‌ ئه‌گه‌ر پېشتر ژنان به‌ هو‌ی ژینگه‌ی پیاوسالارییه‌وه‌ توندوتیژیان له‌ گه‌ل ده‌کرا، کومه‌ لگا خو‌ی چاره‌سه‌ری بو‌گوړینی ئه‌م ژینگه‌ پیاوسالارییه‌ هیناوه‌ته‌ ئاراهه‌، وه‌ کوو زیادکردنی بری ماره‌یی، یان گوړینی بری ماره‌یی له‌ تمه‌ن یان پاره‌وه‌ بو‌لیره‌ی زیریان خانوو و هتد...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳، Pos ۱۳).

باسکردنی ئه‌م پېشهاته‌ له‌ ورووه‌ گرینگه‌ که‌ نیشان ده‌دا که‌ یاسا و گوړانکارییه‌ کومه‌ لایه‌تیبه‌ کان سه‌رباری ئه‌وه‌ی بو‌ پاراستنی ژنان دارپېژراون، به‌ لām پیکهاته‌ی فشاره‌ کانیاو له‌ ره‌گه‌زیکه‌وه‌ گواستوته‌وه‌ بو‌ره‌گه‌زیککی دیکه‌، به‌ جوړیک که‌ گواستنه‌وه‌ی ئه‌م زه‌خت و فشاره‌ کاریگه‌رییه‌ کی ئالۆزی له‌سه‌ر هوگ‌ریی گه‌نجان بو‌ هاوسه‌رگیری هه‌بووه‌.

هه‌روه‌ها ئه‌م گیرانه‌وه‌ جه‌خت له‌سه‌ر کاریگه‌رییه‌ ئابوورییه‌ کان و فشاره‌ په‌یوه‌ندیاره‌ کان له‌سه‌ر پیاوان ده‌کاته‌وه‌، له‌ جیگایه‌ کدا دیمانه‌له‌ گه‌ لک‌راو به‌ راشکاوی ده‌لای:

“به‌راستی پیم وایه‌ ناتوانین نکۆلی له‌وه‌ بکه‌ین که‌ هوگ‌ریی گه‌نجان بو‌ هاوسه‌رگیری به‌ شیوه‌یه‌ کی به‌رچاو که‌می کردووه‌، به‌شیککی به‌ هو‌ی ئه‌و فه‌زا توندوتیژییه‌ که‌ پېش هاوسه‌رگیری روو ده‌دا، کاتیک کوړیک بیر له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌، که‌ ده‌چم کچیک ده‌خوازم، سیسه‌د ملیۆن قه‌رزدار ده‌یم سیسه‌د دانه‌ سی ملیۆن، ده‌ی بوچی کاریک بکه‌م که‌ شیتیش نایکات؟! ” (دیمانه‌ی Pos 13، ۳).

ئەم لیدوانە بە روونی یەکیک لە بوارە سەرەکییەکانی کالبوونەوهی ئارەزووی هاوسەرگیری لە ناو پیاواندا دەرەخات: ئەو بارگرانی دارایی و بەرپرسیاریتیە کۆمەڵایەتیەکی که پیاوان لە سیستمی فەرەهنگی و ئایینی کۆمەڵگای ئێراندا لە کۆلی دەنن لە گەڵ ئەو سوود و قازانجەکی که یەکیک لە لایەنەکانی هاوسەرگیری و دەستی دینی، یەک ناگریتەوه. دەتوانن لە پەيوەندیی ژن و مێردیدا (هاوسەرتی) ئەم پرسە لە تیۆرییەکانی پەيوەست بە «نایە کسانیی فامکراو» ڕوون بکەینەوه. تیۆریسییەنە کۆمەڵایەتیەکانی وەکوو گویرین (گویرین، ۲۰۰۳) ئاماژە بەوه دەکەن که کاتیکی پەيوەندییەکیان کردووەیەکی کۆمەڵایەتی لە ڕووی تاکە کەسییەوه وەک پەيوەندییەکی نادادپەرەوانە و ناهاوسەنگ لە تیچوو و قازانج هەستی پێدەکرێ، ئەگەری هەلبژاردن یان چوونە ناوێوهی ئەو پەيوەندییە کەم دەبێتەوه.

لە لایەکی دیکەوه، دیمانه لە گەڵکراو ئاماژە بە یەکیک لە بیر و باوەڕەکانی نەوهی ڕابردوو دەکا، ئەویش قسەکی باوی «کێ ماریی داوه کێ ماریی وەرگرتووه» ئاماژە بە هێمای گۆڕانی ڕوانگەکی نەوهی نوێ دەکا و بە ناکارامەکی دەزانێ:

«ئێستاتیر بەم قسەلۆکەکی که دەلێ: "کێ ماریی داوه کێ ماریی وەرگرتووه" فریو ناخۆن نەوهی نوێ باش دەزانێ لەبەر ماریی چەندین پیاو لە زیندانه، بە هۆی مارییەوه، کۆلی دۆسییە لە دادگاگان هەلپەسێرداون".
(دیمانهی ژمارە ۳، Pos 13).

ئەم بەشەکی گێڕانەوه نیشان دەدا که سەرچەشنی هزری و ڕوانگەکی لاوان بۆ چەمکی هاوسەرگیری گۆرانکارییەکی بنەرەتی بەسەردا هاتووه. نەوهی نوێ بە پێی ئەو زانیاری و واقعە کۆمەڵایەتیە بەرجەستەکی که لە میدیا یان لە پەيوەندییەکانی خۆیانەوه بە دەستی دەهێنن تیروانینیکی جیاوازیان هەیە بۆ پەندبوونەکانی هاوسەرگیری و ئەو مەترسیانەکی که لەوانەیه بە هۆی هاوسەرگیرییە دەرەکیەوت. ئەم گۆڕانی ڕوانگە، ڕەنگدانەوهی ئەو تیۆرییانەیه که پەيوەندیی بە هۆشیاریی کۆمەڵایەتی و گۆرانکارییە نۆرماتیفەکانەوه هەیە و لە ئەدەبیاتی زانستە کۆمەڵایەتیەکاندا ئاماژەیان پێکراوه. بەتایبەت تیۆرییەکانی پەيوەست بە "تاکگەرایی مۆدێرن" که لە لایەن بیرمەندانیکیی وەکوو گیدنزەوه (گیدنز، ۱۹۹۲) لێک دراوتەوه جەخت لەوه دەکەنەوه که لە کۆمەڵگای مۆدێرن و ڕاگوزەرییەکاندا، نەوه کان چیتەر بە شێوەیەکی پاسیف پەیرەوی لە نۆرمە کۆمەڵایەتیەکان ناکەن، بەلکۆو لەسەر بنەمای شیکاریی تاکە کەسیی خۆیان لە سوود و تیچوونەکان ڕیار دەدەن. هەرۆه دیمانه لە گەڵکراو جەخت لەسەر دابەشکردنی نایە کسانیی بەرپرسیاریتیەکان لە ژبانی هاوسەرگیرییدا دەکاتەوه:

“دوا‌ی به‌رپر‌سیار‌یتی و‌خه‌رجیه‌کان ده‌که‌و‌یت‌ه‌ سه‌ر‌شانی‌ پیاو، من‌ نالیم
ژن‌ و‌بنه‌مال‌ه‌ی ژن‌ هیچ‌ بار‌گرانییه‌کیان‌ ناکه‌و‌یت‌ه‌ سه‌ر‌شان، به‌لام‌ له‌ کۆتاییدا
سه‌ر‌چه‌ش‌نی فه‌ره‌ه‌نگیه‌ی کۆمه‌لگا‌ و‌ به‌شیکیشی‌ ئایینی و‌ ئایدیۆلۆژیه‌کی
کۆمه‌لگا‌که‌مان‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ پیاو‌ فشاریه‌کی زۆر‌ هه‌لده‌گر‌یت”. (دیمانه‌ی ژماره
Pos 13, ۳)

ئه‌م‌ گیرانه‌وه‌ به‌ قوولی جه‌خت‌ له‌سه‌ر‌ ئه‌و‌ راستیه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ رۆلی‌ پیاوان‌ له‌ سیسته‌می‌ به‌ها‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌کاندا‌ به‌ شیوه‌یه‌ک‌ پێناسه‌ کراوه‌ که‌ جه‌خت‌ له‌سه‌ر‌ رۆلی‌ پیاو‌ وه‌ک‌ دابینه‌که‌ ده‌کاته‌وه‌. پیاوان‌ به‌ شیوه‌یه‌کی‌ نه‌ریتی‌ وه‌ک‌ به‌رپر‌سیاری‌ دابینه‌کردنی‌ دارایی‌ و‌ ته‌نانه‌ت‌ هه‌ندیک‌ جار‌ ئاسایشی‌ ده‌روونی‌ و‌ کۆمه‌لایه‌تی‌ خیزان‌ سه‌یر‌ کراون‌ و‌ هه‌ر‌ شکسته‌پێنانیک‌ له‌ راپه‌راندنی‌ ئه‌م‌ رۆل‌دا‌ ده‌توانی‌ ب‌پێته‌ هۆی‌ هه‌ستکردن‌ به‌ بێده‌سه‌لاتی‌ و‌ شکست‌ و‌ توندوتیژی‌ شاراهه‌. تیۆری‌ رۆل‌ه‌ جێنده‌رییه‌کان‌ که‌ له‌ لایه‌ن‌ توێژه‌رانیکی‌ وه‌ کوو‌ کۆنیه‌وه‌ (کانل‌ ۱، ۱۹۹۵) خراوه‌ته‌ روو‌ که‌ ده‌لی‌ ئه‌و‌ فشاره‌ی‌ که‌ به‌ هۆی‌ چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان‌ و‌ رۆل‌ه‌ پێشوه‌خته‌ دیاریکراوه‌کانه‌وه‌ ده‌که‌و‌یت‌ه‌ سه‌ر‌ شانی‌ پیاو، نه‌ک‌ هه‌ر‌ ده‌توانی‌ هۆگری‌ ئه‌وان‌ بۆ‌ چوونه‌ ناو‌ په‌یوه‌ندی‌ هاوسه‌رگیری‌ که‌م‌ بکاته‌وه‌، به‌ لکوو‌ به‌ تێپه‌ربوونی‌ کات‌ زه‌مینه‌کانی‌ توندوتیژی‌ و‌ دله‌راوکی‌ و‌ فشاری‌ ده‌روونی‌ به‌رز‌ بکاته‌وه‌.

بۆیه‌ به‌ گوێه‌ری‌ شیکردنه‌وه‌ی‌ ئه‌م‌ گیرانه‌وه‌ ده‌توانین‌ ب‌پێین‌ که‌ فاکته‌ره‌ فه‌ره‌ه‌نگی‌ و‌ ئابووری‌ و‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، له‌ په‌یوه‌ندی‌ له‌گه‌ڵ‌ گۆرانکارییه‌ حه‌شیمه‌تییه‌کان، کاریگه‌رییان‌ له‌سه‌ر‌ که‌مه‌بوونه‌وه‌ی‌ مه‌یلی‌ هاوسه‌رگیری‌ داناوه‌. ئه‌م‌ فاکته‌رانه‌ بریتیه‌ له‌ یاسا‌ و‌ چاوه‌روانییه‌ نایه‌کسانه‌کان‌ که‌ به‌رپر‌سیار‌یتی‌ دارایی‌ و‌ ده‌روونی‌ ده‌خه‌نه‌ ئه‌ستۆی‌ پیاوان، گۆرانکارییه‌ نه‌وه‌یی‌ له‌ روانگه‌یان‌ بۆ‌ هاوسه‌رگیری‌ و‌ هه‌لکشان‌ی‌ رۆژ‌ له‌ رۆژ‌ زیاد‌ی‌ هۆشیاری‌ گه‌نجان‌ سه‌باره‌ت‌ به‌ مه‌ترسی‌ و‌ تێچووی‌ ئه‌گه‌ری‌ ژيان‌ی‌ هاوبه‌ش. تیکه‌لبوونی‌ ئه‌م‌ فاکته‌رانه‌ دروستبوونی‌ ژینگه‌یه‌کی‌ لێ‌ که‌وتۆته‌وه‌ که‌ به‌ شیوه‌ی‌ ناراسته‌وخۆ‌ بۆ‌ زۆریک‌ له‌ پیاوان‌ به‌ توندوتیژی‌ داده‌نری، ئه‌مه‌ش‌ ناھێلی‌ پیاوان‌ ب‌رپار‌ بۆ‌ هاوسه‌رگیری‌ بده‌ن.

شیکردنه‌وه‌ی‌ داتا‌کانی‌ په‌یوه‌ست‌ به‌ هاوسه‌رگیری‌ زۆره‌ملیی‌ پیاوان‌ له‌ روودانی‌ توندوتیژی‌ دژی‌ پیاوان، له‌ چوارچێوه‌ی‌ تیۆری‌ داده‌بونیاد، ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا‌ که‌ ئه‌م‌ دیارده‌ زیاتر‌ به‌ره‌مه‌می‌ زه‌خت‌ و‌ فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تی‌ و‌ فه‌ره‌ه‌نگی‌ و‌ ته‌نانه‌ت‌ سیسته‌میه‌ی‌ جو‌راوجۆره‌کانه‌ نه‌ک‌ وابه‌سته‌ی‌ هه‌لپه‌راردن‌ یان‌ ئاره‌زووی‌ تاکه‌که‌سی. ئه‌م‌ فشارانه‌ به‌ شیوه‌ی‌ جو‌راوجۆر‌ له‌ ژيان‌ی‌ تاکه‌کاندا‌ خۆیان‌ ده‌رده‌خه‌ن‌ و‌ رپه‌رووی‌ ژيان‌ی‌ ئه‌وانیان‌ به‌ ئاراسته‌یه‌کدا‌ بر‌دووه‌ که‌ دوا‌جار‌ ده‌توانی‌ ب‌پێته‌ هۆی‌ بێ‌مه‌یلی‌ سۆزداری‌ و‌ ململانیی‌ قوولی‌ ژن‌ و‌ مێرد‌ی‌ و‌ دوا‌جاریش‌ روودانی‌ توندوتیژی‌ شاراهه‌.

یه کیک له و مانا دیارانه ی که له گیرانه وه و داتا پېشکه شکراره کانداهدی ده کری، پوڅی پیکهاته کومه لایه تیبه کان و ئه و چاره و انبیانه یه که لیانه وه سه رچاوه ده گرن. به تایبهت ئه و پیاوانه ی له به رامبه ر فشاره خیزانییه کان و نورمه فرههنگییه کانداه ناچار ده بن هاوسه رگیری بکه ن، نه ک هه ر ئارامی ده روونی خو یان له ده ست ده دن، به لکو و ورده ورده به ره و روودانی توندوتیژی شاراهه راده کیشرین. نمونه ی ئه م فشاره گیرانه وه ی تاکیکه که ده لیت:

«دایک قوڅی لی هه لده مالی و ده لیت: (تا گه رکنه به ره لا به ره لا بخوولیتیه وه، ته مه نت ئه وه چوو نه او ٣٣ سال، به سه ئیتر، خو ئیشت هه یه، ده رسیشت ته واهو کردوو، ده ی ده بی ژن بینی! به زوری ژنی بو دین و ئه میش له جیگاهیه که وه چیتر ناتوانیت خو راکری بنوینیت.» (دیمانه ی ژماره ٣، Pos 29).

ئهم رستانه نیشان ده دن که چون مرۆفه کان له به رامبه ر فشاره خیزانی و کومه لایه تیبه کانداهه لباردنیک ده که ن که پیچه وانه ی خواست و پیداو یستییه راسته قینه کانیانه. ئهم پرۆسه ده بیته هو ی جوړیک له دل ساردی شاراهه و له در یژخایه ندا زه مینه بو جوړیک له توندوتیژی ده روونی خو ش ده کات.

له در یژده، فشاره سیستماتیکیه کانیش وه ک فاکته ریکی دیاریکه ره وه ی هاوسه رگیری زورملی پیاوان تیشک ده خر یته سه ری. له یه کیک له گیرانه وه کانداه پیاویک که پوستی به رپوه به رای هه یه باس له وه ده کا که بو ئه وه ی له کاره کهیدا پیش بکه و ی، ناچار بووه هاوسه رگیری بکات. ده لیت:

«من پلانی ژیانم ئه وه بوو که بېمه وه زیر، و من ئه گه ر هاوسه رگیریم نه کردبا، ر ژیم نهیده هیشت قوناغه کانی پېشکه وتن یه ک له دوا ی یه ک بېرم، له به ر ئه وه ی سه لت بووم، ریگه یان نه ده دا بېمه به رپوه به ر و دواتر به رپوه به ری گشتی، و به مه جلیسم بناسین که بېمه وه زیر، بو یه ناچار بووم هاوسه رگیری بکه م.» (دیمانه ی ژماره ٣، Pos 29).

ئهم گیرانه وه ده ریده خا که چون پیکهاته فره می و کارگیری به کانیش به وه پېشخستنیه که سانی هاوسه ردار، فشاری زیاتر ده خه نه سه ر تاکه کان بو ئه وه ی هاوسه رگیری بکه ن. ئهم سه پاندنه بو خو ی ده بیته هو ی دروستبوونی په یوه ندی نا کارامه و بیبه ری له سو ز و خو شه ویستی و پر له گر زی، و به م شیوه ش ده توانی ریگا بو جوړه ها توندوتیژی خیزانی له دژی پیاوان خو ش بکات.

له لایه کی دیکه وه، هه ز و ئاره زووی سیکسی یان شوناسی سیکسی جیاواز، له گه ل فشاره کومه لایه تیبه کان، ده توانی دۆخه که زیاتر ئالوز بکات. که سیک باس له وه ده کا که سه ره رای ئاگادار بوون له شوناس سیکسی خو ی، به لام به هو ی فشاری کومه لایه تی و پیوستی پېشکه وتنی پیسه که ی ناچار بووه هاوسه رگیری بکات:

«ئه‌و به‌رپژه وتی که دکتۆر پێش ئه‌وه‌ی هاوسه‌رگیری بکه‌م ده‌مزانێ
هاوهره‌گه‌زخوازم...» (دیمانه‌ی ژماره ۳، Pos 29).

ئه‌م جوهره‌ هاوسه‌رگیریه‌ زۆره‌ملیه‌، به‌ هۆی ناتهبایی پێباشی و ئاره‌زووی سیکسی تاک له‌گه‌ل
هاوبه‌شی ژیان، بووه‌ته‌ هۆی توندوتیژی هاوسه‌ریتیی زیاتر و سه‌رکو‌تکردنی دووقاتی ئاره‌زووه‌
سۆزداری و سیکسیه‌کانیانی لێ که‌وتۆته‌وه‌.

له‌ شیکاریه‌کی دیکه‌ی داتا‌کاندا، نۆرم و چاوهروانیه‌یه‌ فهره‌ه‌نگیه‌کان، به‌تایبه‌ت له‌ ناو هه‌ندیک
له‌ نه‌ته‌وه‌کاندا، راسته‌وخۆ کاریگه‌ریان له‌سه‌ر هاوسه‌رگیری پێشوه‌خته‌ و نائیرادی هه‌یه‌. که‌سیکی
تر سه‌باره‌ت به‌م فشارانه‌ ده‌لێت:

«ته‌مه‌نم ۲۳ سا‌ل بوو، دوا سا‌لی زانکۆ بووم، ده‌یانگوت له‌ ته‌مه‌نی ۲۳
سا‌لیدا‌ی ئیمه‌ی تورک زۆر زوو کچه‌کانمان به‌ شوو ده‌دین، تو‌ته‌مه‌نت زۆر
گه‌راوه‌ته‌وه‌ و ده‌بێ هاوسه‌رگیری له‌گه‌ل ئه‌م پیاوه‌دا بکه‌یت.» (دیمانه‌ی ژماره
10، Pos ۸۹).

ئه‌م جوهره‌ زۆر لیکردنه‌، به‌ هۆی ناپه‌نگه‌یشتنی سۆزداری و نه‌بوونی ئاماده‌ کاریی زه‌ینی و ده‌روونی،
بوار بۆ دروستبوونی ململانیی توندی هاوسه‌رگیری و ته‌ناهت توندوتیژی ده‌ره‌خسینێت.
گرینگه‌ ئاماژه‌ به‌وه‌ بکه‌ین که‌ هاوسه‌رگیری زۆره‌ملی ته‌نیا له‌ فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تی و خه‌زانیه‌کاندا
سنوورداری نایه‌ته‌وه‌، به‌لکو‌ ده‌توانێ به‌ره‌مه‌ی ئاگادارنه‌بوونی تاکه‌کان له‌ پێداویستی و ئه‌رکه‌کانی
ژیانی هاوبه‌ش بێت. بۆ نمونه‌ که‌سیکی تر ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کات:

«هیچ ئه‌زموونیکی پێشووم نه‌بوو، به‌دا‌خه‌وه‌ ژنیکم ده‌ناسی ... چونکه‌ تازه‌
چوووبومه‌ زانکۆ.» (دیمانه‌ی ژماره ۲۹، Pos 4).

ئه‌م نه‌بوونی ئه‌زموونه‌ له‌ بواری په‌یوه‌ندیی سۆزداری و زانیاریی پێویست له‌سه‌ر ژیا‌نی
هاوسه‌رگیری ده‌بێته‌ هۆی ئه‌وه‌ی مرۆقه‌کان بێ ئاماده‌ کاری هاوسه‌رگیری بکه‌ن و ئه‌مه‌ش به‌
تێپه‌ربوونی کات توندوتیژی ده‌روونی و سۆزدارییان ئاوقان ده‌کات.
له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ هه‌ندیک به‌ره‌ستیش ده‌بێته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌ هاوسه‌رگیری زۆره‌ملی به‌
کوالیتی نزمتر به‌ئه‌زموون بکری‌ت. بۆ نمونه‌ که‌سیک که‌ به‌ ئاگادارییه‌وه‌ خۆی له‌ هاوسه‌رگیری
زۆره‌ملی به‌دوو‌ر گرتووه‌، له‌ لایه‌ن که‌سانی دیکه‌وه‌ گالته‌یان پیکراوه‌ و تانه‌ و توانجی لێ دراوه‌:

«بیده به‌م مامه‌ [به‌بوره‌ که‌ ئه‌مه‌م وت]، ده‌یگوت، من ده‌ترسم و فلان، مامی
منیش دانی به‌ خۆیدا ده‌گرت ... پاشان دوا‌ی ئه‌وه‌، نۆره‌ی من هات، فلان که‌س
وه‌ریبگره‌ و تانه‌ و ته‌شه‌ریان لێم ده‌دا.» (دیمانه‌ی ژماره ۷1، Pos 8).

ئه‌م جوهره‌ فشاره‌ فهره‌ه‌نگی و خه‌زانییه‌ جو‌ریک له‌ توندوتیژی ده‌روونی دروست ده‌کا که‌ به‌سه‌ر
تا‌کدا ده‌سه‌پینرێت.

له روانگه‌ی تیورییه دهر ووناسییه کانه وه ده‌توانین ئهم جوړه هاوسه‌رگرییه له چوارچیوه‌ی تیوریی «چاوه‌روانیی رۆل» دا شی بکه‌ینه‌وه. ئهم تیورییه باس له‌وه ده‌کا که تاکه‌کان له ژیر کاریگه‌ریی چاوه‌روانییه کۆمه‌لایه‌تی و خیزانییه‌کان، هه‌ندیک رۆل ده‌گرنه‌ئستو که له‌واقیعه‌دا له‌گه‌ل شوناس و پیدایستییه دهر وونییه‌کانی خویان یه‌ک ناگریته‌وه. فشار بۆ راپه‌راندنی ئهم رۆلانه به‌تایبه‌ت له‌چوارچیوه‌ی هاوسه‌رگریی زۆره‌ملیدا جوړیک له‌توندوتیژی دهر وونی و دهره‌کی له‌تاکه‌کاندا دروست ده‌کات. هه‌روه‌ها به‌پیتی تیوریی ماسلو (مازلو، ۱۹۴۳)، سه‌رکوتکردنی پیدایستییه سه‌ره‌تاییه‌کان (وه‌کوو پیویستی به‌سه‌ره‌خۆیی، و خۆشه‌ویستی و وابه‌سته‌یی) له‌م جوړه‌هاوسه‌رگرییه‌دا هه‌ستکردن به‌تاوانباری و نامرازی و دلساردی له‌ده‌که‌ویتنه‌وه که ئهمه‌ش له‌به‌رامبه‌ردا ده‌توانی بیته‌هۆی توندوتیژی دهر وونی و سۆزداری.

له‌کۆتاییدا پیویسته‌بلین هاوسه‌رگریی زۆره‌ملی به‌ره‌می فشاره‌کۆمه‌لایه‌تی و خیزانی و سیستماتیکییه جوړاوجۆره‌کانه که مملاتیی قوولی دهر وونی و دهره‌کی به‌رۆکی تاکه‌کان ده‌گریت. ئهم دیارده‌جگه له‌دروستکردنی توندوتیژی دهر وونیی ئاشکرا و شاراو به‌رامبه‌ر به‌پیاوان، بناغه‌ی زۆریک له‌په‌یوه‌ندییه هاوسه‌رگرییه‌کان له‌ق ده‌کا و کاریکی وا ده‌کا که له‌په‌یوه‌ندییه‌ مرۆیه‌کاندا کیشه‌کان به‌رده‌وام بن. هاوسه‌رگریی زۆره‌ملی به‌سه‌پاندنی په‌یوه‌ندییه‌کی نه‌خواراو، زه‌مینه‌ بۆ سه‌رکوتکردنی سۆزداری و نامرازی سیکسی و توندوتیژی دهر وونیی ئاشکرا و شاراو له‌دژی پیاوان/کوران خۆش ده‌کات. توندوتیژی له‌م جوړه‌هاوسه‌رگرییه‌دا له‌فۆرمی فیزیکی و جه‌سته‌یی تیده‌په‌ری و له‌شیوه‌ی گرژییه هاوسه‌رگرییه به‌رده‌وامه‌کان، ناومییدی له‌په‌یوه‌ندیی سیکسی و نارازیبوونی قوول له‌ژیانی هاوژینیدا خۆی ده‌نوینیت.

زه‌مینه‌فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان

بیر و باوه‌ری فه‌ره‌ه‌نگی و کلیشه‌فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان

ئهو فه‌ره‌ه‌نگه‌ی که بالی به‌سه‌ر کۆمه‌لگای ئیرانیدا کینشاه به‌شیوه‌ی جوړاوجۆر قالب و بیجمی به‌بیر و باوه‌ری و کلیشه، تیروانین، چاوه‌روانی، رۆل و ئارکیتاییی (کۆنه‌سه‌رچه‌شن) په‌فتاریی سه‌باره‌ت به‌پیاوانی ئیرانی داوه. نۆرم و به‌هاکان رۆلی کۆنترۆلگه‌ر و ته‌کوووزگه‌ری له‌م کۆمه‌له‌ سه‌رچه‌شانه‌دا ده‌گیرن. ئهو باوه‌رانه‌ی که پیاوان سه‌باره‌ت به‌رۆل و کارکردی خویان له‌ژیانی خیزانی و کۆمه‌لایه‌تیدا هه‌یانه، رۆلیکی به‌رچاو له‌پوودانی توندوتیژی دژی ئهم په‌گه‌زه‌ده‌گیرن، به‌پیتی ئه‌نجامه‌کانی دیمانه‌یه‌کی تاکه‌که‌سی له‌گه‌ل به‌شداربووان، ئهو بیر و باوه‌ری و کلیشه‌ کۆمه‌لایه‌تی - فه‌ره‌ه‌نگیانه‌ی که په‌یوه‌ندییه‌ به‌پرسی توندوتیژی دژی پیاوان ۸ پۆل له‌خۆ ده‌گرن: په‌گه‌زی به‌هیز، نان‌هاوه‌ر (دایینکه‌ری داها‌ت و بژیوی) و پالپشتی خیزان، ئه‌وپه‌ربه‌هیزی سیکسی، پیاوی ده‌مارگرز و بویر، هه‌مه‌چه‌شنخوای، ژن‌زه‌لیل و پیاوی عاشق و وه‌فادار، پیاو ناگری و هتد. ئهم کلیشانه له‌جیهانی ئه‌م‌رۆدا بوونه‌ته‌ زه‌مینه‌ بۆ توندوتیژی دژی پیاوان که له‌دیپه‌کانی

خواره‌وه‌دا به‌ پیی ئه‌و داتایانه‌ی که له‌م لیکۆلینه‌وه‌دا به‌ده‌ست هاتوون روون ده‌ کرینه‌وه. پیاوان وه‌ک ره‌گه‌زی خورت و به‌هیز: شیکردنه‌وه‌ی زه‌مینه‌کانی کلیشه‌ی پیاوان وه‌ک ره‌گه‌زی خورت و به‌هیز له‌ روودانی توندوتیژی دژی پیاوان، رۆلی به‌ربلای بیر و باوه‌ر و چاوه‌روانییه‌ فهره‌ه‌نگیه‌کان نیشان ده‌دا که نه‌ک ته‌نها پیاوان له‌ چوارچۆیه‌کی سه‌ختگیرانه‌ و سنووردادا پیناسه‌ ده‌کا، به‌لکوو کاریگه‌ری له‌سه‌ر ته‌ندروستی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی و ته‌نا‌ته‌ جه‌سته‌ییشیان داده‌نی‌ت. کلیشه‌ و بیر و باوه‌ری وه‌کوو پیاوه‌تی وه‌ک هیز و سه‌سه‌ختی و بالاده‌ستی نه‌ک هه‌ر ده‌بیته‌ هۆی دروستبوونی فشاره‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، به‌لکوو توانای قبوولکردنی لاوازی و خه‌ساره‌لگری مرۆپیان تیدا نییه. ئه‌م فشارانه‌ له‌ قسه‌ی دیمانه‌له‌ گه‌لکراواندا به‌ روونی ده‌بینریت. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌ گه‌لکراوان به‌ وتنی رسته‌یه‌ک:

«به‌لام ئه‌مه‌ له‌ کۆمه‌لگای ئیمه‌دا سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی له‌ لایه‌ک کۆمه‌لگایه‌کی پیاوسالاره‌، به‌لام له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ کۆمه‌لگایه‌که‌ که هه‌موو به‌رپرسیاریتییه‌کان له‌سه‌ر شانی پیاوانه‌ ... پیاو ده‌بی به‌هیز بی، ده‌بی پالپشت بی، ده‌بی خورت و پته‌و بی، پیاو نابێ کۆل بدا، پیاو نابێ بگری، پیاو نابێ گیر و گرتی هه‌بیت» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۳، Pos 8)،

سروشتی پیاوه‌تی له‌ ناو کۆمه‌لگای ئیراندا وه‌ک ره‌گه‌زیک وه‌سف ده‌کا که ده‌بی ئه‌رکناس و پره‌ه‌یمه‌نه‌ و سه‌سه‌خت بی‌ت. ئه‌م پێکهاته‌ پیاوسالارییه‌ راسته‌وخۆ له‌ گه‌ل پێداویستییه‌ ده‌روون ناسییه‌کانی مرۆف که ده‌ربرینی هه‌سته‌کان، ده‌ردانی ده‌روونی و قبوولکردنی لاوازی وه‌ک به‌شیک له‌ ته‌ندروستی ده‌روونی له‌به‌رچاو ده‌گرن، یه‌ک ناگریته‌وه. تیۆرییه‌ جێنده‌رییه‌کان، به‌تایبه‌ت روانگه‌ی کۆنیل (کانل، ۱۹۹۵)، جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که رۆلی پیاوانه‌ له‌ ناو کۆمه‌لگا پیاوسالاره‌کاندا بۆ ئه‌وه‌ دارپژراوه‌ که پیاوان له‌ ده‌رفه‌تی خه‌ساره‌لگری و ده‌ربرینی هه‌ستی مرۆپانه‌ بیبه‌ش بکا، چونکه‌ پیاوه‌تی به‌هیز و بالاده‌ستییه‌وه‌ پیناسه‌ ده‌کری نه‌ک به‌ سۆز و لاوازی. ئه‌م چاوه‌روانیانه‌ سووریک له‌ فشاری ده‌روونی و به‌ده‌روونیکردنی هه‌ستی بی که‌لکی له‌ پیاواندا دروست ده‌کات.

ئه‌م فشارانه‌ ته‌نیا له‌ چاوه‌روانییه‌ سۆزدارییه‌کاندا سنووردار نابنه‌وه‌، به‌لام خواست بۆ سه‌رکه‌وتن و نه‌دۆران و کێبرکی له‌م چوارچۆیه‌دا به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رچاو دیاره‌. دیمانه‌له‌ گه‌لراویکی دیکه‌ ده‌لی:

«ئهم باوه‌ره‌ بارگرا نییه‌کی ده‌روونی و ستریس و دل‌ه‌راوکی ده‌خاته‌ سه‌ر ره‌گه‌زی نیر، به‌تایبه‌ت ئه‌گه‌ر که‌وتبیته‌ ناو داوی دایک و باوکی که‌مالگه‌را که‌ پێیان وایه‌ کوو نابێ هه‌رگیز له‌ هیچ بواریکدا شکست به‌ینی‌ت» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸، Pos ۴۴).

فشاره‌ که‌مالگه‌راییه‌کانی دایک و باوک، له‌ گه‌ل چاوه‌روانییه‌ فهره‌ه‌نگیه‌ گشتیه‌کاندا، پیاوان

ده خاته ناو دۆخیکه وه که پیوه ره توند و ناراسته قینه کانیاں به سهردا ده سه پیت. تیوری دله راوکی پی کومه لایه تی (باس، ۱۹۸۰) ده لای کاتیک تاکه کان وه بهر فشاره کومه لایه تی به کان ده که ون و ناتوان چاوه روانی به کان یان ئه و ستاندارده ره فتاری بهی که بو دیاری کراوه، جیه جی بکن، فشار و دله راوکییاں به شیوه کی بهر چا و زیاد ده کات. لیره دا کاتیک فشاره که مالگه رای به کان و کلیشه ره که زیتی به کان تیکه ل ده بن، ده بیت هوی ئه وهی پیاوان خویان وه ک شکست خوار دوو یان هیچو که لهقه له م بدن.

جگه له وهش پیکهاته فهره نگی به کان ره مز و هیما پیاوسالاری به کان وه کوو نازیه تی و بویری به هیز ده کهن که ورده ورده ده بنه به شیکی گرینگی شوناسی کومه لایه تی پیاو. به وتهی یه کیک له دیمانه له که لکراوان:

«یه کیک له گوند و هوزه کانمان ئیستا وازی له ئاژه لاری و کشتو کال و کوچهری هیناوه و بووه ته که سیکی یه کجی نشین و شارنشین، به لام له یاده وهری میژووی ئه م خه لکه دا، ئه و نازیه تی به شین و رورویان بو کی ده کرد؟ بو پیاوه نازا کانی هوز، برنه و له شانه کان، ئه وانه ی که سوار چاکی لیهاتوو بوون و له جهنگه کاند...» (دیمانه ی ژماره ۳۸، Pos 56).

ئه م نمونه نشان ده دا که چون پیکهاته فهره نگی به کان کلیشه گه لی وه کوو بویری و سه رسه ختی فیزیکی به به شیکی دانه براو له شوناسی پیاوانه به ره م هیناوه ته وه. تیوری پیکهاته کومه لایه تی فهره نگی به کان پیاوه تی کوئیل (کانل، ۱۹۹۵) جه خت له وه ده کاته وه که پیاوه تی هه میشه له فهره نگه جیا وازه کاند وه ک هیما ی هیز و سه رکه وتن و خوراگری ناسینراوه. ئه م کلیشانه وا له پیاوان ده کهن که ئه و رولانه قبول بکن که له گه ل پیداویستی به راسته قینه کانیاں و توانا مروی به کانیاں ناگونجیت.

ههروه ها گرینگیدان به تایه تمه ندی به جه سته ی به کانیش له دووباره به ره م هینانه وهی فشاره دهروونی به کان دژی پیاوان ده ور ده بینیت. یه کیک له دیمانه له که لکراوان ئامازه به م بابه ته ده کات:

«پیاوی به هیتر ئه و پیاوه یه که بالای به رزتر و سینگ پانتر و قول و باسکیکی پته وتری هه بیت...» (دیمانه ی ژماره ۳۸، Pos 56).

ئه م چاوه روانی به فیزیکیانه پیاوان به ره و رکابه ریکردن له گه ل ستاندارده ناراسته قینه کاندانه ده دا و ده توانی بیت هه و هی هه سترکردن به نازای بوون له جه سته، که مبوونه وهی متمانه به خوی، و کیشه دهروونی به یوه ندیده ره کان. به پی تیوری رولی ره که زیتی به ندورا (باندورا، ۱۹۷۷)، کاتیک تاکه کان ده کهونه ژیر کاریگه ری کلیشه فهره نگی به سنوورداره کان، رهنگه ره فتاره خوگونجینه کانیاں له سه ر بنه ما ی فشاره کومه لایه تی به تونده کاند بگوردرین، وه کوو قبول کردنی ئه و رولانه ی که پیاوان تاقه تپروو کین یان ناخوشه.

له‌ درێژده‌ ئه‌و وینه‌یه‌ک له‌ پیاو که‌ پیشانی کۆمه‌لگا ده‌دری جیاوازییه‌ قووله‌ کان نیوان ره‌گه‌زی پیاو و ره‌گه‌زی ژن زه‌ق ده‌کاته‌وه‌ و به‌بی ئه‌وه‌ی پێداویستییه‌ مرویی و ده‌روونییه‌کانی پیاوان له‌ به‌رچاو بگرن چه‌ندین به‌رپرسیاریتی به‌سه‌ردا ده‌سه‌پینیت. لێدوانی یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌ گه‌لکراوان ئه‌مه‌ روونتر ده‌کاته‌وه‌:

«پیاو به‌ جه‌سته‌یه‌کی تۆکمه‌ و دلی ره‌قی وه‌ک به‌رد پیناسه‌ ده‌کا که‌ نابیی بگری، نابیی دلتنه‌نگ بی، ده‌بی پیاو به‌ره‌رسی ده‌ستخستنی داهاات بی، پیاو ده‌بی کار بکا، پیاو ده‌بی خه‌رجیه‌کانی ژیان له‌ ئه‌ستۆبگری، پیاو ده‌بی بچیته‌ سه‌ربازی، پیاو ده‌بی بیر بکاته‌وه‌، پیاو ده‌بی له‌ ژن سه‌رتربیت ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۰، Pos 164).

ئهم پیناسه‌یه‌ بۆ پیاوه‌تی پیاو وه‌ک بوونه‌وه‌ریکی بی‌هه‌ست و به‌هیز و به‌رپرسیار ده‌خاته‌ روو که‌ به‌رگه‌ی لاوازی و شکست و خواست بۆ کۆمه‌گ و یارمه‌تی ناگریت. تیۆریی رۆلی جێنده‌ریی ئیگلی و ستیبانک (ایگلی و استفن^۱، ۱۹۸۴) جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ ئهم کلیشه‌ رۆله‌ ره‌گه‌زیتییانه‌ ده‌بنه‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌ لاوازی و شکست و نواندنه‌وه‌ی هه‌سته‌ مرویییه‌کان له‌ لایه‌ن پیاوانه‌وه‌ وه‌ک ناته‌واوی که‌موکوری سه‌یر بکریت.

توندوتیژی دژی پیاوان به‌ کلیشه‌ «پیاو ناگری»، به‌تایبه‌ت له‌و کۆمه‌لگایانه‌ی که‌ چاوه‌روانی و باوه‌ری کلیشه‌یی سه‌باره‌ت به‌ رۆلی پیاوه‌تی به‌هیز و توند زاله‌، به‌یه‌کیک له‌ قوولترین و تالترین لایه‌نه‌کانی ئهم دیارده‌ داده‌نریت. ئهم فه‌ره‌ه‌نگه‌ کۆمه‌لیک سنوورداریی ده‌روونی و ره‌فتاری بۆ پیاوان دروست کردووه‌ که‌ نه‌ک هه‌ر هه‌ست و سۆزی سروشتی و مرویی ئه‌وان سه‌رکوت ده‌کا به‌لکوه‌ تاک ده‌خاته‌ ناو سوورپیکی گۆشه‌گیری و فشاری ده‌روونی و قه‌یرانگه‌لیک ده‌کا که‌ کۆمه‌لگا و ته‌نانه‌ت خودی تاکه‌که‌سیش نایناسیت. کاتیکیک پیاویک ده‌لێت:

«ئیمه‌ وته‌یه‌کی زیرینمان هه‌یه‌ که‌ هه‌موومان پێی ئاشناین: پیاو ناگری، بۆچی پیاو ناگری؟! بۆچی نابیی پیاو بگری، تۆ دراوی به‌عه‌زدا، مه‌گری، ده‌ی هیچ نییه‌ هه‌سته‌ سه‌رپا؟ بۆچی؟ چونکه‌ ناھێلێ ره‌وتی سۆزداریی ده‌ربیری و هه‌موو شتیکی برژینیه‌وه‌ ناو ناخی خۆی. بۆیه‌ پێی ده‌لێن ده‌بی به‌هیز بی، نابیی وه‌کوو ژن بگری ... پیاوان ده‌بی ژنان له‌ باوه‌ش بکه‌ن که‌س پیاو له‌ باوه‌ش ناکا ئه‌مه‌ توندوتیژییه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۲، Pos 64)،

به‌ روونی ئاماژه‌ بۆ سه‌رکوتکردنی سۆزداری ده‌کا که‌ له‌ ئه‌نجامی ئهم بیر و باوه‌ره‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گریت. تیگه‌یشتنی کلیشه‌یی له‌ پیاوه‌تی وه‌کوو «به‌هیزبوون»، پشتگوێخستنی ئازار و ماندوویتی و پتویسته‌نکردن به‌ پشتیوانی، ته‌نها تیروانیییکی هه‌له‌ سه‌باره‌ت به‌ پیاوه‌تی نییه‌ به‌لکوه‌

توندوتیژییه کی به ئەسپاییه که پیاوان به گژ خۆیاندا ده کاتهوه.

ئەم بیر و باوه‌ره‌هه‌نگییه، که له بنه‌ره‌تدا پیاو له مافی سروشتیی «گریان» و ده‌ردانی هه‌سته‌کانی خۆی بییه‌ش ده‌کا، وه‌ک بنه‌مایه‌کی په‌روه‌ده‌یی له تافی مندالییه‌وه به‌سه‌ر ده‌روونیاندا ده‌سه‌پینریت. یه‌کیک له دیمانه‌له‌گه‌لکراوان ده‌لی:

«له‌هه‌نگی باوی ئیمه‌ی [ئیلای]دا، ئە‌گه‌ر کورپیکی ۴-۵ سالان
بکه‌وه‌ی و بگری، یه‌کسه‌ر دایک و باوکی ده‌لین، پیاو چۆن بگری؟ پیاو نابیت
بگری. ئەم باوه‌ره‌هه‌نگییه‌هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه‌بارگرانییه‌کی ده‌روونی ده‌خاته
سه‌ره‌گه‌زی نیر که تو‌بۆت نییه‌بگری، مافی شکسته‌هینان، مافی لاوازیبون
و مافی ماندوو‌بوونت نییه» (دیمانه‌ی ۳۸، Pos 44).

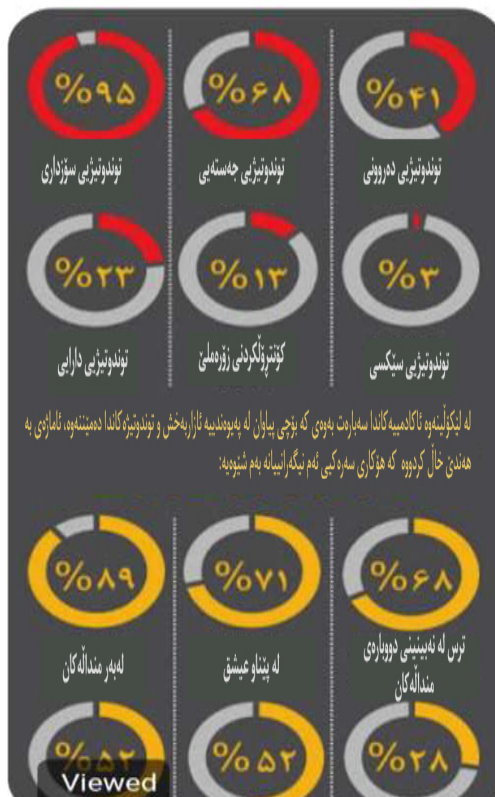
ئەم په‌روه‌رده‌نادرسته، به‌تایبه‌ت له‌ته‌مه‌نه‌هه‌ستیاره‌کانی گه‌شه‌کردنی ده‌روونیدا، پیاو ده‌خاته
ناو‌جۆریک له‌قه‌تیسبوونی سۆزداری، که‌لیکه‌وته‌کانی له‌هه‌ره‌تی گه‌وره‌سالیدا ده‌گاته‌ئوپه‌ری.
تیۆریی “خۆکۆنترۆڵکردنی کۆمه‌لایه‌تی” (گاتفردسون^۱ و هیرشی، ۱۹۹۰) که‌پرۆسه‌ی په‌روه‌ده‌یی
و قبوولکردنی سنووردارییه‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی تافی مندالییدا تاوتووی ده‌کا، پیشانمان ده‌دا که
ئەم جۆره‌فشاره‌ده‌روونییه‌و ده‌رنه‌برینی هه‌سته‌کان ورده‌ورده‌زینی تاک به‌ره‌و ن‌کۆلیکردن له
پیداویستییه‌سروشتییه‌کانی خۆی را‌ده‌کیشیت؛ به‌به‌تیک که‌ده‌بیته‌هۆی دا‌برانی که‌سیی پیاوان،
و توانای ده‌روونییان بۆ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی فشار و کیشه‌کانی ژیان که‌م ده‌کاته‌وه.
به‌لام ئەوه‌ی زیاتر جیگه‌ی نیگه‌رانییه‌ئوه‌یه‌که‌ئەم بیده‌نگی و سه‌رکوتکردنی سۆزدارییه‌وه‌ک
ئه‌رکیکی ره‌گه‌زیتی سه‌یر ده‌کریت:

«پیاوان زیاتر ده‌روونگه‌ران له‌ناو‌خۆیاندا هیشتا ده‌لین پیاوان نا‌گرین،
پیاو نابێ بگری، نابێ هه‌ستیکی خۆی ده‌ربهریت. هه‌ر ئەوه‌نده‌ی هه‌ولێ
نا‌ره‌زایه‌تی ده‌ربهرین ده‌دا نا‌ونا‌تۆره‌ی لی‌دنه‌نین. چی بووه؟ خو‌یریت، هیج
نیت، نا، ئەو خو‌یری نییه. ئەو ماندوو‌هه‌ره‌نگه‌هه‌ر ئەوه‌ش بیت. ئیتر م‌یشکی
نا‌یک‌شیت. ره‌نگه‌هه‌ر له‌به‌ر ئەوه‌بیت.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۸، Pos 30).

لیره‌دا کۆمه‌ل‌گانه‌که‌ته‌نها هانی پیاوان ده‌دا که‌له‌ئاست کیشه‌کانیان بیده‌نگ بن، به‌ل‌کووه‌هه‌ر
چه‌شنه‌ده‌ربهرینی ئیش و ده‌ردیکی سۆزداری، هه‌ستیاری، یان کۆمه‌لایه‌تی به‌لاوازی ده‌زانیت. به
گو‌یره‌ی وته‌ی ده‌روون‌سانانی کۆمه‌لایه‌تی، پرۆسه‌ی نا‌ونا‌تۆره‌لینان که‌له‌لایه‌ن بیکه‌ر (بکر، ۱۹۶۳)
گه‌ل‌له‌کراوه‌زۆر به‌باشی نیشان ده‌دا که‌چۆن مرۆف له‌ریگه‌ی ناوه‌نیتکه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌له‌وانه‌یه
گو‌شه‌گیر بێ و شوناسه‌تاکه‌که‌سییه‌که‌ی له‌سه‌ر بنه‌مای چاوه‌روانییه‌کلیشه‌یه‌کان بیچم بگریت.
ئەم گو‌شه‌گیری و دا‌برانه‌که‌به‌هۆی نا‌ونا‌تۆره‌و ناوه‌نیتکه‌نانه‌پیاوان ناچار ده‌کا ئازار و فشاره‌کانیان

له‌ ناخپاندا بهیښنه‌وه و به‌ سه‌رکوټکردنی پیداوېستیه سه‌ره‌تاییه‌ کانی خوږان، ئه‌وه‌نده‌ی دیکه‌ گری قه‌یرانه‌ ده‌روونیه‌ که‌سییه‌ کان یان ته‌نانه‌ت توندوتیژی دژی خه‌لک دیکه‌ خوښ بکه‌نه‌وه. له‌ شیکردنه‌وه‌یه‌ کی ترده‌ ئه‌م بیر و باوه‌رانه‌ نه‌ک ته‌نھا هه‌سته‌کان سنووردار و کوټروژ ده‌ که‌ به‌لکوو جوړیک له‌ لیکدژی و ململانی له‌ نیوان هه‌ست و ره‌گه‌زیتی له‌ زینیی پیاواندا دروست ده‌ که‌ن.

«به‌ کوره‌کانم وت که‌ پیاوان ناگرین. پیم وایه‌ ده‌بی له‌ ته‌مه‌نیکي بچووکه‌وه به‌ مندا له‌ که‌ت بلایی بگری، بگری. هه‌سته‌کانت ده‌ربیره‌ و ئه‌و وشه‌ی که‌ ده‌لی «مه‌گری، تو پیاوی، تو گه‌وره‌ی» ئه‌م وشانه‌ [له‌ رووی ده‌رووناسیه‌وه] دروست نین که‌چی ئیمه‌ بو مندا له‌ کانمانی به‌کار ده‌هینین. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۳، Pos50).

وینه‌ی ۶: ئه‌و هوکارانه‌ی که‌ وا له‌ پیاوان ده‌ که‌ به‌رگه‌ی په‌یوه‌ندی توندوتیژه‌کان بگرن

ئهم په‌روه‌ده‌ هه‌ له‌یه‌ توانای پیکه‌وه‌ثیانی سۆزداري له‌ پیاوان زه‌وت ده‌ کا و ده‌یانکاته‌ بوونه‌وه‌رانییک

به گشتی، کلیشه‌ی پیاوان وه‌ک ره‌گه‌زی «خورت و سه‌خت» سوورپکی ئالۆز له فشاره ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی و جه‌سته‌یه‌ی کانی به‌دی هه‌ناوه که ئاخیزگه‌ی زۆریک له توندوتیژییه ده‌روونی و فره‌هنگی و کۆمه‌لایه‌تییه کانی دژ به پیاوانه. ئه‌م کلیشانه نه ته‌ن‌ها پێداویستییه ده‌روونی و مڕۆیه‌ی کانی پیاوان سه‌رکوت ده‌که‌ن، به‌لکوو خه‌ساره‌ت و زیانه‌ی کانیان ماوه‌رای تاکه و بۆ ناو کۆمه‌لگا

ده‌گوازیتته‌وه. تیۆرییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و ده‌رووناسییه‌کانی وه‌ کوو تیۆریی رۆلی ره‌گه‌زیتی کۆنیل و ئیگلی و تیۆریی دله‌راوکی کۆمه‌لایه‌تی به‌ندۆرا ئهم پیکهاته‌ سنووردار که‌ره‌وانه‌ پشتراست ده‌ که‌نه‌وه‌ و نیشان ده‌ده‌ن که‌ دووباره‌ئەندیشی له‌ کلیشه‌کان، کلیلی دووباره‌ بنیاتنا‌نه‌وه‌ی ته‌ندروستی ده‌روونی پیاوان و که‌مکردنه‌وه‌ی توندوتیژی به‌رامبه‌ریان له‌ فهره‌نگه‌ پیاوسالارییه‌ کاندایه‌.

پیاو وه‌ک دابینکه‌ری بژیوی و پالپشتی خیزان: روودانی توندوتیژی دژی پیاوان له‌ چوارچیه‌ی کلیشه‌ی «پیاو وه‌ک دابینکه‌ری بژیوی و پالپشتی خیزان» په‌یوه‌ندییه‌کی توندوتۆلی له‌ گه‌ل ئه‌و چاوه‌روانییه‌ فهره‌نگی و نه‌ریتی و ده‌رووناسییه‌ هه‌یه‌ که‌ له‌ پیاوان ده‌کری؛ ئه‌و گریمانانه‌ی که‌ به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رفراوان له‌ ناو کۆمه‌لگادا چه‌سپاون و وه‌ک کۆله‌که‌ی سه‌ره‌کی دابینکردنی بژیوی خیزان چاوه‌روانیی کارکردیکی ته‌واو و بی‌نه‌قسی له‌ پیاوان هه‌یه‌. ئه‌و رۆلانه‌ی که‌ خراوته‌ سه‌ر شانی پیاوان و ئه‌و به‌رپرسیاریتییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و تاکه‌ که‌سییه‌کان و هه‌روه‌ها فشاره‌ ئابوورییه‌کان ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی سووری زه‌خت و فشاری ده‌روونی و دۆخی توندوتیژ دژی پیاوان به‌دی بیت؛ سووریک که‌ له‌ زۆر حاله‌تدا ده‌بیته‌ هۆی په‌راویزخستنی شوناسی که‌سی و مرویی خویان. یه‌کیک له‌ به‌شداربووان سه‌باره‌ت به‌ دۆخی ژیا‌نی خۆی به‌م شیوه‌ ده‌دۆی:

«کاتیک مال و ئۆتۆمبیلیم کړی ئه‌وان ئه‌و دهم ته‌نانه‌ت ئۆتۆمبیلیشيان نه‌بوو، کاتیک ئۆتۆمبیلیم کړی ئه‌وان هیواش هیواش ده‌هاتنه‌ مال‌ه‌ که‌م، بینیم که‌ دلته‌نگه‌، وتم جه‌ره‌یان چییه‌؟ وتی نازانم، شتیک رووی داوه‌، فلان و فیسار، دایکم ته‌له‌فونی کرد و ئه‌مه‌ی وتوو، وتم ده‌ی که‌واته‌ ئه‌مه‌ چ په‌یوه‌ندییه‌کی به‌ منه‌وه‌ هه‌یه‌؟ وتی: کاکم قه‌رزداره‌، یانی ها یارمه‌تی بده‌. یارمه‌تیم ده‌دا. من نازانم، شتیکم بۆ مال‌ه‌ که‌م ده‌کړی ئیستا، بۆنموونه‌ دلیم که‌ ئه‌گه‌ر له‌ ریگه‌ی ئیشه‌ که‌مه‌وه‌ هه‌ر کاریکم له‌ ده‌ست به‌هاتبا هاوکاری هه‌موو ئه‌ندامانی ئه‌م خانه‌وادم ده‌کرد، دواچار ئۆتۆمبیلیکیان کړی» (دیمانه‌ی ژماره‌ی ۲۹، Pos 113).

ئهم گیرانه‌وه‌ که‌ رۆلی پالپشتبوونی پیاو له‌ خانه‌واده‌ وه‌ک دۆخیکی ئاساییکراو نیشان ده‌دات؛ رۆلێک که‌ نه‌ک ته‌نها پیداو‌یستییه‌ ئابوورییه‌کانی ئه‌ندامانی خیزان به‌لکوو په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی که‌سانی ده‌ورو به‌ریان ده‌گریته‌وه‌. ئهم فشارانه‌ که‌ له‌ شیوه‌ی ئه‌رکی سه‌پینراودا ده‌رده‌که‌ون دل و ده‌روونی پیاوانێک ده‌ژاکینێ و ژیا‌نیان به‌ره‌و خراپی ده‌با که‌ لایه‌نگر بوونه‌ که‌یان هه‌لبژارده‌ نییه‌، به‌لکوو ئه‌رکیکی ناچاریه‌ که‌ که‌وتۆته‌ سه‌ر شانیان.

ئهم سه‌رچه‌شنه‌ فهره‌نگیانه‌ له‌ یه‌ که‌م سالانی ژیا‌نه‌وه‌ ده‌ست پیده‌که‌ن و ورده‌ ورده‌ ده‌بنه‌ بیر و باوه‌ری بنه‌رته‌ی. به‌شداربوویه‌کی دیکه‌ سه‌باره‌ت به‌ رۆلی جینده‌ری (یان ره‌گه‌زیتی) ئاماژه‌ به‌م خاله‌ ده‌کات:

«هەر له یه کهم ساته کانی ژيانه وه پیاوان ده لّین فلان کهس خه ریکه ده بیته پیاو ... پیم وایه ئەم رۆله ره گه زیتییانه هەر له سه ره تایی ژيانه وه که میک بارگرانییه کی ده روونی و فرههنگین ... رهنگه وه ک کوریک کوریک خه مگین بینم و کوره منداله، پیی بلّین پیاو ناگری، و بوی ده بیته بنیاتیک ناسیاری و له میشکی ئەو که سه دا ده بیته باوهر ...» (دیمانه ی ژماره ۱، ۴۱، Pos 11).

ئەم بیر و باوهرانه له مندالییه وه فۆرم ده گرن و له ژیر کاریگه ریی فیربوونی کۆمه لایه تی و سه رچه شنه په ره ره ده ییه کاندای بیچم ده گری و له زهینییه تی پیاواندا ده چه سپن. هه ره ها تیۆرییه ده رووناسییه گوورانییه کانیش جه خت له وه ده که نه وه که رۆله ره گه زیتیه کان هەر له سه ره تایی ژيانه وه چه مکه گه لی وه کوو بهر پرسیاریتی و ده سه لات به سه ر پیاوان ده سه پینیت؛ چه مکه گه لیک که له ته مه نی گه وه ره سالی دا ده بنه ئه رکیکی حاشا هه لنه گر.

به لام ئەم رۆله سه پینراوانه نه ک ته نه ا له ناو خیزان، به لکوو له ناو کۆمه لگا شدا کاریگه ری له سه ر تاک داده نیت. یه کیک له به شداربووان سه باره ت به گوورانکارییه خیزانی و کۆمه لایه تییه کان ده لیت:

«... له راستیدا زۆر ئاسانه، خۆتان وتنه ی، ئیستا بۆته مۆد وه لا هیوه ره ژنه کهم وای کرد ...» (دیمانه ی ژماره ۶، 38، Pos).

ئەم لیدوانه ئامژه به و راستیه ده کا که فهزا فرههنگی و کۆمه لایه تییه کان وای سه پاندووه که پیاوان ده بی هه میشه ئاماده ی جیبه جیکردنی رۆلی دابینکه ری دارایی و کۆمه لایه تی بن. پیاوان له ناو کۆمه لگای مۆدیرندا نه ک هەر رووبه رووی چاوه روانییه کانی رابردوو ده بنه وه، به لکوو ده بی به سه ر توخمه کانی کتیرکی کۆمه لایه تیدا زال بن؛ ئەو توخمانه ی که زۆر جار ده بنه هو ی قهیرانی سۆزداری یان ئابووری. خالیک سهره کی له م زه مینه دا رۆلی پیاوان له ناو خیزانه نه ریتییه کانه؛ جیگایه ک که بوونی پیاوان وه ک هیزی کار و بهر پرسیاری دابینکردنی پیدایستییه ئابوورییه کانی خیزان بووه ته به شیکی سهره کیی ژیانیا ن. یه کیک له به شداربووان له و باره وه ده لی:

«ئەمه له ناو ئیمه دا به ده روونی کراوه ... باوکان پیاوان وه ک هیزیک کار ده بینن، بازدانیک ...» (دیمانه ی ژماره ۹۵، 33، Pos).

ئەم جو ره تیۆرانییه بو پیاو وه ک ته وه ری سهره کیی دابینکردنی بژیوی خیزان نه ک ته نه ا له سه ر رۆلی پیاو له ناو خیزان به لکوو له سه ر هه لسوکه وتی کۆمه لایه تی و وینه یه ک که له پیاوه تی له ناو کۆمه لگا دا پیشان ده درێ، کاریگه ری داناوه. به شداربوویه کی دیکه، وه ک ده رووناسیک، له گیرانه وه یه کی دیکه دا باس له م بابه ته ده کات:

«ئهو هه ره مه [خیزانه] پیاوئیکی له لوتکه دایه. هه ره هیچ نه بی پیاو ده بی
ئیسسیلۆتیکیش بی ده بی ئه رکى رابیه رینى. دنا ئهو هه ره مه ده رووخی ...
کاتیک من پیاوئیکی لاوازم، پیداو یستیه کانی ژنه کهم دابین ناکه م، بمهه وئ
یان نه مهه وئ ...» (دیمانه ی ژماره ۷۸، Pos 62).

ئهم گیرانه وه ئه وه مان بو ده ده خا که رۆلى ته وه ریبی پیاو له ناو خیزاندا وه ک که سیکی به رپرسی
دابینکردنی بژۆویی ژیان ده بیته هوئى ئه وه ی شوناسی سۆزداری و که سیی ئهو پیاو په راوینز
بخریت. له ده ستدانی بوونی مانادار له خیزاندا ده بیته هوئى ئه وه ی بنه ماله له بری فه زای سۆزداری
به بیته ژینگه یه کی وشک و کارى. هه ره ها تیۆرییه کۆمه لایه تییه کانی په یوه ست به سه رمایه دارى
جهخت له وه ده که نه وه که سیسته می ئابووړی زیاتر فشار ده خاته سه ر رۆلى پیاو وه ک کریکاریک و
په یوه ندیی سۆزداری نیوان خوئى و خیزان کهم ده کاته وه یان به ته واوی نایه یلئیت.
له سه ر ئاستی تاکدا، چاوه روانی کۆمه لایه تی قورس له پیاوان، به تایبهت له سه ر کوړه گه وه ی
بنه ماله، چرتر ده بیته وه. به شدار بوویه ک له گیرانه وه ی خویدا ئماژه به وه ده کا:

«کوړی گه وه یان مندالی یه کهم ... زۆربه ی کوړه گه وه کان تابووشکینی
ناکه ن ...» (دیمانه ی ژماره ۲، Pos 43-44).

ئهم گیرانه وه ئه وه مان بو ده ده خا که ئهو چاوه روانیانه ی که له خیزانه نه ریتیه کاند له سه ر
کوړه گه وه که داده نرئ، نه ک ته نها ده روونی ده خاته ژیر زهخت و فشار، به لکوو له چرکه ساته
سروشتییه کانی گه شه کردن و جهوانی بییه شی ده کات. کوړه گه وه که بارگرانیی رۆلى باوک
هه لده گرئ، له بری ئه وه ی ژیانیکى سه ره خوئى هه بی ناچاره خوئى بو پیداو یستی و خواسته کانی
ئهندامانی دیکه ی خیزان ته رخا بکات.

ئهو چاوه روانیانه ی که له رووی دابینکردنی داها ت و سه قامگیریی ئابووړیه وه خراوه ته سه ر
شانى پیاوان، خوئان قهیرانی کۆمه لایه تی و ده روونی گه وه یان دروست کردوه. به شدار بوویه ک
سه باره ت به بارودوخی بژۆویی ژیانى خوئى ده لئ:

«خانه واده ی هه ندیک کهس ئاوان، پیاوان وایه که سالانى هه فتا و
هه شتا کانی هه تاو بییه که تۆ بتوانی به کاریکی ساده ی وه کوو کریکاری
بتوانی بژئى و خه رج و به رجی بنه ماله که ت دابین بکه ی ...» (دیمانه ی ژماره
۷، Pos 56).

له لایه کی تره وه نیگه رانییه ئابووړیه کان که به هوئى بیکاری یان که میی داها ته وه به دی دئ،
راسته وخۆ زه مینه بو توندوتیژی به دی دینیت. وه ک یه کیک له به شدار بووان ئماژه ی پیده کات:

«زیده خوازی هاوسه ریش هه یه ... داها تى کهم و بیکاری سه رچاوه ی کیشه
گه وه کانن [بۆ توندوتیژی دژی پیاوان] ...» (دیمانه ی ژماره ۱۴، Pos 74).

ئەم گێرانهوانە ئەوە دەردەخەن کە پیاوان لە ڕێگەی ئەو ڕۆلە فەرھەنگی و ئابووریانەی کە بەسەریاندا سەپینراوە، ناچار بوون ڕووبەرۆوی قەیرانی دەروونی و توندوتیژی پیکهاتەیی ببنەو. ئەم سوورە کلیشەییە فەرھەنگی و کۆمەڵایەتیە وێرای ئەوەی زۆر پێداگری لەسەر ڕۆلی «پیاوی پشتیوان و دابینکەری بژیوی» دەکاتەو، پیاو لە لایەنە مەروییەکانی دیکەیی دادەمەڵێ و بە فۆرمیکی وشک و بێ سۆز و تەنیا بەرپرسیار پێناسە دەکات. ھەرۆھا تیۆرییە دەروونیەکان، وەکوو تیۆری گەڵاڵەئاسای ناسیاری، ئاماژە بەو راستییە دەکەن کە گۆڕینی ئەو بیر و باوەڕانە کە لە منداڵییەو دەروست بوون، کاریکی قورسە و ئەم بیر و باوەڕانە، بە تیپەرپوونی کات، دەتوانن ببنە ھۆی توندوتیژی دژی پیاوان. بە گشتی ئەو کلیشەیی دابینکەری بژیوییە (نان ھاوھەری) نەک ھەر شوناسی پیاوانی سنووردار کردوو، بە لککوو لە زۆر ھالەتدا زیانیکی دەروونی و کۆمەڵایەتی گەورەیی لیکەوتووئەو.

لیکدانەوھێ ڕۆل و بەرپرسیاریتیەکانی پیاوان لە ناو بئەمەڵەدا، بە پێی شیکردنەوھێ دیمانەکان، تونیلێکە بۆ ناو ئەو پیکهاتانە کە لە منداڵییەو ڕۆلی ڕەگەزیتی بەسەر پیاواندا دەسەپێن و لە ئەنجامدا جگە لە فشارە دەروونی و کۆمەڵایەتی و ئابووریەکان بۆ سەر پیاوان ھێچی تری لێ سەوز نابێت. گێرانهوانەکان ئەوە دەردەخەن کە ئەم ڕۆلە تەنھا کاریگەرییان لەسەر خودی پیاوکان نییە، بە لککوو کاریگەرییان لەسەر چۆنیەتی پەيوەندییەکانیان لە گەڵ ئەندامانی خێزان و تەنانت پیکهاتە کە لە ئەو کۆمەڵایەتیەکانیدا ھەیە.

کۆمەڵگا ھەر لە منداڵییەو کوران فیڕ دەکا کە دەبێ «بەھێز بن»، «نەگەری» و «بەرپرسیار بن». یەکیک لە بەشداریبووان دەڵێ:

«مەگەری، بەھێز بە. بەرپرسیار بە، ھەر لە منداڵییەو ئەمەیان دا بە گۆیماندا...» (دیمانەیی ژمارە ۶۳، Pos 38).

ئەم جۆرە پەروەردەییە پیاوان لە دەربەربەنی ھەستەکانیان و بەئەزموونکردنی پشتیوانیی سۆزداری بێبەش دەکا و پێیان تەلەقین دەکا کە دەبێ ھەمیشە ڕۆلی «پالپشت» و «پشتیوان» بۆ ئەوانی دیکە بگێرن. لەم ھەلومەرجەدا، مەیل و خواستی ئەوان بۆ بەشداریی سۆزداری و دەروونی لە ناو بئەمەڵەدا پشتگوێ دەخرێ و لەبری ئەوھێ قبوول بکری، ناچار دەبن بەرگەیی فشارەکانی چاوەڕوانیی نان ھاوھەری (پەیداکردنی بژیویی ژیان) و دابینکردنی کاروباری ئابووری بگرن. ئەم ڕۆلە سەپینراوانە وەھا لە مێشکی کورانی مێرمنداڵا بەدەروونی دەبێ کە تەنانت لە پەيوەندیی خێزانیی ڕۆژانەدا، وردە وردە ناھێلێ ئەندامانی بئەمەڵە بە ڕۆلی سۆزداری و پشتیوانییان بەشداریی ھاوسەنگیان ھەبێ و ئەمە بەرەو یاخیبوونی دەروونی یان دەرهکیان دەبات.

لە دەرژەیی ئەم ڕێگادا کۆمەڵگا ئەو پەيامە دەگەینێتە پیاوان کە دابینکردنی دارایی خێزان، تەنانت ھەر لە تەمەنی گەنجیتی و خویندکارییەو تاکە بەرپرسیاریتی ئەوانە. بە وتەیی یەکیک لە دیمانەلەگەلکراوان:

«به‌لێ، یه‌کیکیان فشاری پیکهاته‌یه‌ و تو‌پیاوی و چونکه‌ ئه‌رکی تو‌له‌ ناو‌کۆمه‌لگا و خیزاندا‌ ناهاوه‌رییه‌، له‌مه‌ودوا ده‌بی بیر له‌ فیربوونی کاریک بکه‌یته‌وه‌ پاره‌ په‌یدا بکه‌ی، ئه‌مه‌ مانای چیه‌ له‌ سه‌روه‌ندی خویندکاریت له‌ زانکۆ داوا‌ی پاره‌ له‌ باوکت بکه‌یت.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۷، Pos 10).

ئهم فشاره‌ پیکهاته‌یه‌ش جگه‌ له‌ دروستکردنی ستریس و فشاری دارایی، ورده‌ ورده‌ ناهیلێ پیاوان ده‌رفه‌ته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان بقۆزنه‌وه‌ یان به‌ ئامانجه‌ تاکه‌ که‌سییه‌ کانیا‌ن بگهن. له‌ لایه‌کی تریشه‌وه‌ پیکهاته‌ یاسایی و ئایینی و نه‌ریتییه‌ کانیش به‌ روونی ئهم به‌رپرسیاریتییه‌یان خستۆته‌ سه‌ر شانی پیاوان و ناراسته‌وخۆ پشتیوانیی کۆمه‌لایه‌تییا‌ن لێ زه‌وت کردوون. وه‌ک به‌شداربوویه‌کی دیکه‌ ئاماژه‌ی پنده‌کات:

«به‌رپرسیاریتی ئابووری خیزان له‌سه‌ر شانی پیاوه‌ سه‌یر که‌، له‌سه‌ر شان به‌و مانایه‌ که‌ ئهم یاسایه‌ جیه‌جیکردنه‌که‌ی مسۆگه‌ر کراوه‌...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳، Pos 141-143).

وێرایی ئهم فشارانه‌، ئهو چاوه‌روانییا‌نه‌ی که‌ رۆلی نه‌ریتی پێناسه‌یان کردووه‌، هیشتا‌بوونیا‌ن هه‌یه‌. گیرانه‌وه‌ی وه‌کوو:

«وه‌ک شاخ له‌ پشت خیزانه‌که‌ی بی، هه‌ر به‌ گشتی ژنان به‌دوا‌ی پالپشتیکدا‌ ده‌گه‌رێن، پشتیوان بی، له‌به‌ر هه‌یج ده‌رنه‌چێ، که‌ بتوانی پشتی بی به‌ستی، به‌رپرسیار بیت» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۲، Pos 71).

په‌نگدانه‌وه‌ی لایه‌نگریی ره‌گه‌زیتی له‌ په‌روه‌رده‌کردن و بیر و باوه‌ره‌ نه‌ریتییه‌کانه‌ که‌ چاوه‌رێی ئه‌وه‌ ده‌کا‌ پیاوان وه‌ک کۆله‌که‌ی راگری پیکهاته‌ی خیزان، هه‌موو فشاره‌ دارایی و ده‌روونییه‌کان به‌ ته‌نیا له‌ کۆل بنی و به‌رگه‌ی بگرن. ئهم لیدوانانه‌ به‌ ئاشکرا‌ رۆلی پشتیوانی و سۆزداریی ژنان پشتگوێ ده‌خه‌ن و له‌ دووباره‌ به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی کلیشه‌ باوه‌کاندا‌ ده‌ور ده‌بینن. له‌ هه‌مان کاتدا‌ پیاوان له‌م رۆلانه‌دا‌ رووبه‌رووی ململانیی فه‌ره‌ه‌نگیه‌ی مۆدێرن و نه‌ریتییه‌کانیش ده‌بنه‌وه‌. به‌شداربوویه‌ک ئهم دژایه‌تییه‌ به‌م شیوه‌ وه‌سف ده‌کات:

«ئیمه‌ هه‌م ئه‌رکی نه‌ریتیمان داوه‌ به‌ پیاوی ئێرانی و هه‌میش به‌رپرسیاریتی مۆدێرنه‌کانمان به‌ پیاوی ئێران داوه‌. به‌لام له‌ لایه‌ک نه‌ له‌ مافه‌ مۆدێرنه‌کان و نه‌ له‌ به‌رپرسیاریتییه‌ مۆدێرنه‌کان سوودمه‌ند بوون...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۲، Pos 16).

کاتیک پیاوان ده‌بینن سیسته‌می مۆدێرن ناتوانی به‌ شیوه‌ی پێویست پشتیوانیا‌ن لێ بکا‌ ده‌که‌ونه‌ ناو‌ دۆخیکی سه‌ختره‌وه‌. پیاوان ناچارن خۆیا‌ن له‌گه‌ڵ چاوه‌روانییه‌ دژبه‌یه‌که‌کانی کۆمه‌لگایه‌کدا‌ بگونجینن که‌ هه‌ول ده‌دا له‌ نیا‌وان مافه‌ نه‌ریتی و مۆدێرنه‌کاندا‌ هاوسه‌نگیه‌ک

به رقه رار بکا، به لām لیکه وته که ی جگه له توندوتیژی شاراو هی دژی پیاو هیچی تر نییه. یه کیک له لیکه وته کانی ئەم دوو فاقییه ئەزموونی رهنج و ئازاری شاراو هیه که له هه لسوکه وتی پیاوان له گه ل خیزانه کانیا دا ههستی پیده کریت. به وته ی یه کیک له به شدار بووان:

«من کاتر میتر ۳:۲۰ له خه وه لده ستام ... کاتیک ده گه رامه وه، مندال له که مانم ده بیینی که خه وتبوو ... ئەمه ئەوه نده ی خایاند ... ئیتیر وای لیهات که [کور که م] توخوونم ناکه وێ، له کاتیکدا من گیان و دلم پیشکه شی کور که م ده که م» (دیمانه ی ۴، Pos 45).

ئەم گێرانه وه ئەوه ده رده خا که به رپر سیاری تیی بژیوی ژیان له گه ل نه بوونی پالپشتی سۆرداری یان پشتگو پختنی پیدایستییه ده روونییه کانی پیاوان، به شیوه ی کردیه ی پیاوانی له چێژه سروشتیه کانی ژیان، ته نانه ت له شیوه ی په یوه ندیه کی باو کانه ش بیه ش کردوه. له لایه کی تروه ئەم فشاره دوو فاته ده بیته هۆی توندوتیژی خیزانی و کۆمه لایه تی. له هه ندیک له دیمانه کاند ئەم فشاره له رووی ئەو رۆلانه وه پیناسه ده کری که زیاتر له مندالییه وه به سه ر کوراند ده سه پیندریت:

«پیاو نابێ بگری، پیاو ده بی پشتیوان بی، پیاو پالپشته، پیاو ده بی بچی بو خواز بیینی و داوای ژن بکا، پیاو ده بی هه ل بێژیری، هه موو شتیک له عۆده ی پیاوه. (دیمانه ی ژماره ۸۳، Pos 14).

له م نیوه نده دا پیاو، وه ک فاکته ری قوربانی، به ده ست کیشه ی ده روونی و کۆمه لایه تییه وه ده نالین، به لām له هه مان کاند، به هۆی ئەو کلیشه ی خۆرا گر بوونه وه، ناتوانی ئەم توندوتیژییه کی به ئەزموونی کردوه ده ربیریت. هه روه ها کیشه ی بیرۆکراتی و ریکخراوه یی ئەوه نده ی دیکه ته شه نه به م توندوتیژییه ده دن. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ئامازه به وه ده کا که:

«ئەم سیسته مه که توندوتیژی ده ولت به رامه ر کۆمه لگایه، زیاتری توندوتیژییه که ی دژ به پیاوانه نه ک ژنان، چونکه پیاوانی کردوه به به رپرسی کاروباری کۆمه لگا و خیزان ...» (دیمانه ی ژماره ۳، Pos 110-114).

ئەو به رپر سیاری تیی ئابووری و کۆمه لایه تی و یاساییانه ی که ده خرینه سه ر شانی پیاوان، نه به شیوه یه کی دادپه روه رانه پشتگیری ده کرین و نه بو روه به روو بوونه وه ی فشاره دارایی و ده روونییه کانیا ن ئامراز یان بو دابین ده که ن. گێرانه وه یه کی دیکه به روونی نیشان ده دا که ته نانه ت ئەنجامی هه وله کانی پیاوانیش له ژیر کاریگه ریی ئەم سیسته مه دایه:

«ئەگەر دەستراگەيشتن بە سەرچاوەکان لەسەر بنەمای ھەول و پابەندبوونت بەم ریتەمە پيشکەوتنە نەبێ، ئەنجامە کەى چييه؟ رانت و گەندەلى...» (ديمانەى ژمارە ۱۰، ۳، 61 Pos).

کۆبندى ئەم بەشە نیشان دەدا کە رۆل و بەرپرسيارىتي پياو لە ناو خيزاندا، چ لە رووى پیکهاتەيى و چ لە رووى فەرھەنگيەھە، بوو تە ھۆى توندوتىژى شاراوھ بەرامبەر بە پياوان؛ توندوتىژىيە کە لە مندالییەھە دەست پيدە کا و لە نەوجەوانيدا توندتر دەبیتەھە و لە ھەرەتى گەرەسالیدا خۆى بە شىوھى ناپازىبوون لە کار و نائەمنى سۆزدارى و فشارە کۆمەلایەتییەکان دەردەخات. ئەمەش لە گەل تیۆريیە دەرووناسییە کانی وە کوو تیۆريى شوناسى رەگەزیتیدا یە ک دەگریتەھە، کە جەخت لەو دە کەنەھە کە رۆلە رەگەزیتییە (جیندەرى) چەسپاوەکان دەتوانن فشارە دەروونى بەردەوام لەسەر تاک دروست بکات (کانل، ۱۹۹۵). ھەرۆھە تیۆريى پیکهاتەخوازە لە کۆمەلناسیدا (بوردیو، ۱۹۷۷) پشتراستى دە کەنەھە کە ھەلومەر جى نایە کسان و دووفاقەى ماف و ئەرک دەبیتە ھۆى بەرھەمھێنانەھەى توندوتىژى دژى پياوان لە پیکهاتە کۆمەلایەتییە کانی ئیراندا. شىكرىدەنەھى بابەتى «ھەلېژاردنى بواریكى خويندن بۆ پەيدا کردنى بژيوى ژيان» لە بواری توندوتىژى دژى پياوان، رەنگدانەھەى ئەو چالنج و ئالنگارىيانەھە کە پياوان لە چوارچيەھى چاوەروانییە کۆمەلایەتى و فەرھەنگيەکاندا تووشى دەبن. بە پى گىرپانەھەى یە کىک لە بەشداربووان، دیارە کە پرۆسەى ھەلېژاردنى بواریكى خويندن نە ک ھەر برپاریكى تاکە کەسى ئازاد نییە، بە لکوو بە ھۆى ئەو فشارە پیکهاتەمەندە کۆمەلایەتییە و ئەو رۆلە جیندەرییە کە بۆ پياوان پیناسە کراو، قالبى گرتووە. لیرەدا «پياوون» وە ک فاکتەریكى دیاریکەر لىک دەدریتەھە کە رپرەھى ھەلېژاردنە کانی سنووردار کردووە و تاکی خستوتە ناو چوارچيەھى رۆلى ئابوورى و کارکردى کۆمەلگاوە. یە کىک لە بەشداربووان لە گىرپانەھەى خۆیدا باسى لەو کردووە:

«ئەگەر من پياو نەبوومایە و کچ بوومایە و پیداکریم لەسەر خويندنى زانستە مرويیەکان بکردایە، خيزانە کەم ئەگەر ھەليان بۆ برەخساندبام و بیانھيشتبايە کە حەزت لە فلان بوارە بچۆ لە قوتابخانەى ھونەرە جوانەکان بيخوينتە، بەلام ئەمە ھەرگيز بژاردەى من نەبوو، من نە خۆم باسى بواری خويندنى داخوازی خۆم دە کرد، و نە ئەوانيش دەيانھشت...» (ديمانەى ژمارە ۲۰، 102-104 Pos).

ئەم گىرپانەھە رۆلى یە کلاکەرەھەى رەگەزیتى لە پرۆسەى ھەلېژاردنى بواری خويندندا ئاشکرا دە کات. بۆچوونى ئەو نیشان دەدا کە چۆن چاوەروانییە کانی خيزان و کۆمەلگا بۆ رۆل ئافراندى شوناسى پياوانە، پياوان ناچار دە کەن کە برپارگەلىک بەدەن کە رەنگە لە گەل بەرژەوندى یان خواستى دەروونىان یە ک نەبیت. تیۆريیە فەرھەنگيەکان لە زانستە کۆمەلایەتییەکاندا، بەتایبەت روانگەى بۆردیو (بوردیو، ۱۹۸۶) لە مەر «سەرمايەى فەرھەنگى» باس لەو دە کەن کە چۆن پیکهاتە

کۆمه لایه تییه کان پۆلی پېشوهخت دیاریکراوه کان به سهر تاکه کاندا دهسه پېنن و لهه پرۆسه دا به پپی نۆرم و به ها بالادهسته کان رهفتاره تاکه کهسییه کان بهرپوه ده بن. بۆردیو باس له وه ده کا که سیستمه فهرهنگی و بهرورده بییه کان، له ریگهی بهرهمهینانه وهی کۆمه لایه تییه وه، تاکه کان له ناو چوارچیوهی چینایه تی و ره گه زیتی تایبه تدا قه تیس ده که ن و لیرده ده بینن که چۆن ئه م بهرهمهینانه وه له ریگهی چاوه روانیی له تاک بو هه لېژاردنی ئه و بواره خویندانه ی که بایه خی ئابووری زیاتره، خو ی ده نویت.

ههروه ها پیاو بوون لهه گیرانه وه یه دا نه ک هه ر وه ک شوناسی کی کۆمه لایه تی به لکوو وه ک «ده بی» یه کی ره گه زیتیش پیناسه ده کری که ریگری له بریاردانی ئازاد ده کات. به شداربوویه ک باسی له وه کردوه:

«قوتابخانه که مان ئه م بواره خویندنه ی نه بوو، تو له قوتابخانه ی زیره که کان نه گه ر بخویتی، ده بوو بای به پزیشک، واته ده بوو یان بواری زینده وه رناسی بخویتی یان بیرکاری و نه ندازیاری، ئیتیر ده بوو لی ره بی که بزانی هه ستم کردبوو که ئه م هه لېژاردنی بواری خویندنه شتیک نییه که بتوانم هه لېژاردنی تیدا بکه م» (دیمانه ی ۲۰، Pos 102-104)،

نموونه یه ک لهه سه پاندنه کۆمه لایه تییه. له گۆشه نیگای کۆمه لناسیه وه ئه م خاله تیوریی کۆنیل بو هه ژمونیی ره گه زیتی (جینده ری) وه بیر ده هیئتیه وه (کانل، ۱۹۹۵) که وپرای ئه وه ی نشان ده دا که چۆن شوناسی پیاوانه وه ک هه ژمونیه ک له ناو کۆمه لگادا له قالب ده درئ، چاوه روانیگه لی وه کوو سه ره که وتنی دارایی و سه ره پرشتیکردنی خیزان و دابینکردنی پنداویستییه ئابوورییه کانی ئه وانی دیکه زه ق ده کاته وه. بو ئه م تاکه ئه گه ری ده سترایگه یشتن یان ته نانه ت بیرکردنه وه له هۆگرییه کهسییه کان (وه کوو هۆگر بوون به هونه ر یان زانسته مرۆیه کان) له سه ره تاوه نامومکین بوو له بهر ئه وه ی له گه ل چوارچیوه کۆمه لایه تییه پیاوانه کان یه ک ناگریته وه. فشاری دارایی و ئابووری وه ک یه کی که له ره هه نده کانی توندوتیژی درژی پیاوان لهه گیرانه وه دا به روونی دیاره. به شداربوویه ک درپژه ی پی ده دا:

«ئیتستا با له روانگهی ره گه زیتییه وه روونی بکهینه وه، واته بلین له بهر ئه وه ی تو پیاو بوویت، ئه گه ری ئه وه هه یه به شیک لهه چیرۆکه له بهر پیاو بوونه که ت بووی که ئه وه نده فشارت له سه ر بووه و بواریکت خویندوه که هه زت لئی نه بووه یان خوت تیدا نه ده بینیه وه...» (دیمانه ی ژماره ۲۰، Pos 107-108).

ئه م لیکدانه وه فشاری جینده ری وه ک ئامرازیک بو توندوتیژی پیکهاته یی ده ناسینیت. لهه فهزایه دا زۆر جار پیاوان ناچار ده بن پنداویستییه کۆمه لایه تی و ئابوورییه کانی ئه وانی دیکه له

پېشینه‌ دابنېن و به‌مه‌ش خویان له‌ پېداویستی و ئاره‌زووه‌کانیان دوور بخه‌نه‌وه. تیوری ماسلو س‌ه‌بارت به‌ پېداویستی‌ه‌ مرویبه‌کان (مازلو، ۱۹۴۳) ده‌توانی ئه‌م فشارانه‌ به‌ باشی ږوون بکاته‌وه. ماسلو ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که‌ کاتیک پېداویستی‌ه‌ س‌ه‌ره‌تایبه‌کانی که‌سیک له‌ په‌یژه‌کانی خواره‌وه‌دا (وه‌کوو پېویستی کاریان خویندن له‌ بواری دلخواز) دابین نه‌کړین، ئه‌م جیبه‌جینه‌کردنه‌ ده‌توانی بېته‌ه‌وی ه‌ه‌ستکردن به‌ ناته‌واوی و له‌ کو‌تاییدا وشک‌ه‌ه‌لگه‌رانی ږوچ و ده‌روون. ئه‌م رسته‌ی خواره‌وه‌ گیرانه‌وه‌یه‌ کی تری په‌کیک له‌ به‌شداربووانه‌ که‌ وتی:

«ه‌ر کاتیک بووی به‌ پیاو بووی به‌و پیاوه‌ی که‌ تیگه‌یشتنی س‌ه‌قه‌تی
 نیمه‌ی ئیرانی ده‌یه‌ه‌وئی، بویه‌ ده‌بی بچی ئه‌و بواره‌ بخوینی یان ئه‌و کاره
 بکه‌ی که‌ زو‌رت‌رین دا‌هاتی تیدا‌یه‌، ره‌نگه‌ ده‌رمانسازي په‌کیک له‌وانه‌ بوو‌یت.
 (دیما‌نه‌ی ژماره‌ ۲۰، Pos 107-108)

ئاماژه‌ به‌ پرسیکی دیکه‌ ده‌کات: کاریگه‌ریی ږوانگه‌ ف‌ره‌ه‌نگیبه‌کان له‌س‌ه‌ر چه‌مکی پیاوه‌تی. ئه‌م لیک‌دانه‌وه‌ ږوانگه‌ی کو‌مه‌لگا به‌رام‌به‌ر به‌ پیاوه‌تی وه‌ک ئامرا‌زیک بو‌ ده‌سه‌لات و دا‌هات‌به‌خشی ده‌خاته‌ ږوو. فی‌مینیزمی جینده‌ری ئاماژه‌ ده‌کا که‌ به‌کو‌مه‌لایه‌تی کردنی کو‌ران له‌س‌ه‌ر بنه‌مای پیاوه‌تی‌ی ئابووری نه‌ک ه‌ر ده‌بېته‌ه‌وی پشت‌گو‌پ‌خستنی شوناسی راس‌ته‌قینه‌ی خویان، به‌لکو‌و کاریگه‌ریی زیان‌به‌خشی ده‌روونیشی ه‌یه‌ه‌. ئه‌م تا‌که‌ به‌ باشی ه‌ه‌ستی به‌م فشاره‌ کردووه‌ و باسی له‌ «تیگه‌یشتنی س‌ه‌قه‌تی ئیرانی له‌ پیاو‌بون» کردووه، تیگه‌یشتنیک که‌ که‌سانیکي وه‌کو‌و ئه‌و ناچار ده‌کا که‌ خویان له‌گه‌ل ئه‌و چاوه‌روانی‌یانه‌ بگونجین که‌ له‌ کلیشه‌ کو‌نه‌ کو‌مه‌لایه‌تیبه‌کانه‌وه‌ س‌ه‌رچاوه‌ ده‌گرن، س‌ه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی که‌ ئه‌مه‌ له‌گه‌ل هو‌گری و پېداویستی‌ه‌ که‌سیبه‌کانی خویان لیک‌دژ بیت. ئه‌م شیکاریبه‌ نیشان ده‌دا که‌ چو‌ن ه‌ه‌ل‌ب‌ژاردنی بواری خویندن و ئاراس‌ته‌ی په‌روه‌رده‌یی که‌ ده‌بی ئامرا‌زیک بی بو‌گه‌شه‌کردنی که‌سی، ده‌توانی له‌ چوارچېوه‌ی فشاری کو‌مه‌لایه‌تی و ږوله‌ جینده‌ریبه‌کاندا (په‌گه‌زیتی) بېته‌ه‌رچاوه‌ی توندوتیژی‌ی شاراوه‌ که‌ زو‌ر جار پیاوان ناچار ده‌بن به‌رگه‌ی بگرن. ئه‌م توندوتیژی‌یه‌ لایه‌نیکي قوول‌تر دروست ده‌کا، له‌وانه‌ پشت‌گو‌پ‌خستنی شوناسی تاک، س‌ه‌رکو‌ت‌کردنی هو‌گریبه‌کان و ږو‌وبه‌ږو‌وبوونه‌وه‌ له‌گه‌ل قه‌یرانه‌ بژئوی و شوناسیبه‌کان و له‌ کو‌تاییدا، سو‌وریکي فشاری ده‌روونی و دا‌برانی ده‌روونی به‌ خویدا ده‌هینیت.

پیاوی ئه‌وپه‌ر به‌هیزی سیکی: توندوتیژی دژی پیاوان ده‌توانین له‌ چوارچېوه‌ی کلیشه‌کانی پیاوی به‌هیز و به‌توانای سیکسیدا وه‌ک هیما‌یه‌کی ئالو‌ز له‌ فشاره‌ ف‌ره‌ه‌نگی و کو‌مه‌لایه‌تیبه‌کانی س‌ه‌رده‌می مؤ‌دیرندا شی بکه‌ینه‌وه‌. ئه‌م کلیشانه‌ که‌ ره‌گ و ریشه‌یان ده‌چېته‌وه‌ س‌ه‌ر پیکه‌اته‌ ف‌ره‌ه‌نگیبه‌ کو‌نه‌کان، له‌گه‌ل ها‌تنی مؤ‌دیرنېته‌ و کاریگه‌ریی میدیا و سینه‌ما و که‌سایه‌تیبه‌ ناوداره‌کان (سلېبریتی) و دیارده‌ جیهانیبه‌کانی وه‌کو‌و ږو‌رنو‌گرافی گو‌رانکاریبه‌کی قوول‌تریان به‌س‌ه‌ردا ها‌تووه‌. لیره‌دا ئه‌و کلیشانه‌ی که‌ پیاوان له‌ ږووی توانای جه‌سته‌یی و س‌ه‌رنجراک‌تیشی جه‌سته‌یی و کارایی سیکسیبه‌وه‌ ه‌ل‌یده‌سه‌نگین، نه‌ک ته‌نیا له‌س‌ه‌ر ئاس‌تی کو‌مه‌لایه‌تی به‌لکو‌و له‌ په‌یوه‌ندیبه‌ نیوان

که سیه کانیشدا فشاری دروست کردوه.

یه کیک له کاریگه ریه هه ره گرینگه کانی مۆدیرنیه گۆرینی جهسته ی پیاوه بۆ ئامرازیک بۆ نمایشکردنی توانا و سهرنجراکیشیی له ناو کۆمه لگا. ئەمەش نه تنه‌ها له رینگه میدیا و سینه‌ما، به لکوه له جیهانی پۆرنۆگرافیدا به شیوه‌یه کی وێرانکه رهنگی داوه‌ته‌وه. له‌م زه‌مینهدا، یه کیک له گیرانه‌وه‌کان فشاری کۆمه‌لایه‌تی له‌سه‌ر پیاوان بۆ رواله‌تی جهسته‌یی نیشان ده‌دا که بۆ به‌ده‌سته‌هینانی «جهسته‌ی ئایدیال» شیوازه تونده‌وه‌کان به‌کار ده‌هینیت:

«مۆدیرنیه له رینگه‌ی سینه‌ما و که‌سایه‌تییه ناوداره‌کان و جیهانی پۆرنۆگرافیاوه (که ره‌نگه له هه‌موویان وێرانکه‌ترین بیت) ئەمه‌ی دروست کردوه ... ئیستا ده‌بینی گه‌نجان بۆ وه‌رزشکردن و تهن‌دروستی ناچنه هۆله‌کانی له‌شجوانی ... به هۆرمۆنی تیتۆستیرۆن و هۆرمۆن و هه‌موو شتیک، هه‌موو کاریک ده‌که‌ن بۆ ئەوه‌ی ئەم قۆل و باسکه ده‌ربه‌په‌ری و ده‌ربه‌که‌وت...» (دیمانه‌ی ژماره ۳، Pos 23).

ئهم فشاره کۆمه‌لایه‌تیانه، که به هۆی ریکلامکردنی به‌ربلاوی وینه‌ی دلخواز و ئایدیالی پیاوانه دروست ده‌بێ، وای کردوه پیاوان ده‌رمانی ته‌واوکه‌ر و شیوازی ناسروشتی به‌کار به‌هێنن، به‌جۆریک که تهن‌دروستی جهسته‌یی و ده‌روونیان بووه‌ته‌ قوربانی به‌ده‌سته‌هینانی وینه‌یه‌کی ره‌مزی له پیاوه‌تی. ئەم چه‌شنه‌ کلیشانه به‌ پێوه‌ره ده‌ستکرد و نامه‌نتیقییه‌کان، پیاوان ده‌بێ «بین»‌یان له قالب داوه، ته‌نانه‌ت له په‌یوه‌ندییه که‌سییه کانیشدا بووه به توندوتیژی ده‌روونی و هه‌ره‌شه‌ی سۆزداری.

هه‌روه‌ها کاریگه‌ریی ئەم کلیشانه له‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه هاوسه‌ریتییه‌کان زۆر به‌رچاوه. پیاوان لایه‌نه‌کانی ئەم فشاره نه‌ک ته‌نها له سه‌ر به‌ستینی گشتیدا، به‌لکوه له ژبانی تایبه‌تی خۆیاندان به‌ئه‌زموون ده‌که‌ن. له گیرانه‌وه‌ی یه کیک له به‌شداربوواندا ده‌رده‌که‌وێ که ژنان له ژیر کاریگه‌ریی ئەم بیر و باوه‌رانه‌دا، پێوه‌ره نامه‌نتیقییه‌کان بۆ پیاوه‌کانیان به‌کار ده‌هینن:

«له هه‌مان ئه‌وه کورسییه‌ی که تۆ دانیشتوویت، ژنیک دانیشتبوو و ده‌یگوت: هه‌تا ئەم مێرده‌م زکی چکۆله نه‌کاته‌وه له‌گه‌ڵی ناژیم. چۆن وا ده‌بێ، شائو قه‌ت و گیپاله‌ی؟» (دیمانه‌ی ژماره ۳) (دیمانه‌ی ژماره ۳، Pos 23).

ئهم دۆخه به‌روونی را‌ده‌ی کاریگه‌ریی کلیشه‌کان له‌سه‌ر پیکهاته‌نیوان که‌سییه‌کان نیشان ده‌دا و سووره له‌سه‌ر ئەوه‌ی که پیاوان به هۆی بیتوانایی له جیه‌جیکردنی ئەم چاوه‌روانییه ناواقعیانه‌ پوه‌پرووی توندوتیژی ده‌روونی ده‌بنه‌وه. له روانگه‌ی تیۆرییه‌وه ئەم فشارانه له‌گه‌ڵ چه‌مکی «توندوتیژی ره‌مزی»‌دا که بۆردیۆ (بوردیو، ۲۰۰۱) ناساندوویه‌تی یه‌ک ده‌گره‌وه؛ توندوتیژییه‌ک که ره‌گ و ریشه‌ی له پیکهاته‌ ورد و زه‌ریفه‌ فهره‌هنگی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا یه‌ک ره‌هه‌نده‌ فیزیکییه‌کان؛

و به‌ شیوه‌یه‌کی نه‌بیراو خه‌لک ناچار لاساییکردنه‌وه‌ له‌ ستاندارده‌ باوه‌کان ده‌کات. یه‌کیکی دیکه‌ له‌ گۆرانکارییه‌کانی روانگه‌ی ژنان ئه‌وه‌یه‌ که «کچانی سالانی هه‌فتاکان و هه‌شتاکانی هه‌تاوی وایان پێ باشه‌ که‌ شوو به‌ پیاوی ده‌وله‌مند بکه‌ن»، که‌ ئه‌مه‌ش کاریگه‌ریی رووخینه‌ری له‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان ژن و پیاو هه‌بووه‌. یه‌کیک له‌ به‌شداربووان وێپرای ئاماژه‌دان به‌م بابته‌ وه‌ی:

«ته‌نها ده‌توانم ئه‌مه‌ بێیم جه‌نابی دکتۆر، بارودۆخی ئابووریمان یه‌کجار خراپه‌، ئیستا به‌ به‌راورد به‌ ته‌مه‌نی خۆمان، چاولیکه‌ری له‌ نیوان مندالاندا زۆر بووه‌. چاولیکه‌ری وای کردووه‌ په‌یوه‌ندییه‌ ئازاده‌کان له‌ ده‌روه‌ی چوارچێوه‌ی ئازادی زۆر ببن و په‌ره‌ بستین. بۆ له‌دایکبووانی سالانی هه‌شتاکان و هه‌فتاکانی هه‌تاوی (هاوریکه‌وت له‌گه‌ڵ ده‌یه‌ی نه‌وه‌د و ۲۰۰۰ زایینی. وه‌رگیر)، له‌ دۆخیکێ زۆر ناله‌باردان. ئه‌مانه‌ هه‌ر وا به‌ ئاسانی شوو به‌ پیاوی هه‌ژار و نه‌دار ناکه‌ن، کاتیک که‌ توانای داراییان له‌ باش نییه‌، ده‌بنه‌ هاوسه‌ری ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ ته‌مه‌نیان زیاتره‌». (کۆنتر، «دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۹، ۱۷۸ Pos).

ئهم پێباشبوونه‌ وای کردووه‌ که‌ له‌ په‌یوه‌ندییه‌ سۆزداریه‌کانی ژناندا پیاوانی که‌م داها‌ت په‌راویز بخه‌ین و بووه‌ته‌ وه‌ی به‌هه‌ندوه‌رنه‌گرتنی په‌نسیپه‌کی وه‌کوو را‌ده‌ی وه‌فاداری. ته‌نانه‌ت ئه‌و پیاوانه‌ی که‌ له‌م دۆخه‌دا توانیویه‌ هه‌وسه‌رگیری بکه‌ن، هه‌شتاش له‌ نیازی دارایی ژنه‌کانیان ده‌ترسن؛ وه‌ک هه‌مان به‌شداربوو درێژه‌ی پێدا:

«به‌لام پێم وا نییه‌ ئه‌گه‌ر ئه‌م کچه‌ بخوازم، ره‌نگه‌ سه‌به‌ی له‌ ژيانمدا جیاوازی ته‌مه‌نمان هه‌بێ، ئایا له‌به‌ر دۆخی دارایی منه‌ یان له‌به‌ر منه‌؟ کچانی ئیستا خیانه‌ت له‌ مێرده‌کانیان ده‌که‌ن، کچان ده‌لێن مێردێکی ده‌وله‌مندی خیانه‌تکار یان مێردێکی هه‌ژار و وه‌فادار، ده‌لێن مێردێکی ده‌وله‌مندی خیانه‌تکار». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۹، 170 Pos).

ئهم دۆخه‌ که‌ به‌ تیۆریی «گۆڕینی روانگه‌ و به‌ها ئابوورییه‌کان» شیکاری بۆ ده‌کری، ده‌بیته‌ وه‌ی ئه‌وه‌ی پیاوان له‌ په‌یوه‌ندییه‌کانیاندا رووبه‌رووی توندوتیژیی ده‌روونی به‌نه‌وه‌. لیکدانه‌وه‌ی په‌یوه‌ندیی نیوان کلیشه‌کانی پیاوی به‌هێز و پۆله‌ ره‌گه‌زییه‌کان نیشان ده‌دا که‌ ئهم چاوه‌روانییه‌ له‌ سه‌رده‌می مۆدیرنه‌دا له‌ را‌ده‌به‌ده‌ر ئالۆز بوون. پیاوان وه‌ک «دابینکه‌ری ته‌واو» له‌ هه‌موو ره‌هه‌نده‌کانی خه‌زاندا رووبه‌رووی جیاکاری ده‌بنه‌وه‌، به‌تایبه‌ت له‌ بواری سیکسدا. یه‌کیک له‌ گه‌ڕانه‌وه‌کان پێشان ده‌دا که‌ ئهم چاوه‌روانییه‌ ئیستا پتر له‌ جاران به‌ره‌و توانا و کارایی سیکسیی پیاوان ئاراسته‌ کراون:

«پیاویک که توانیویه تی ۱۲ منداآل به رپوه بیا، دیاره له رووی تابووری و بژیوی و هتدهوه پیاویکی به تواناتره، به لام له بواری سیکس و سیکس کردندا، که س چاوه روانییه کی له و شیویه یی نییه ... ئەم چاوه روانی و توندوتیژییه دهرهاویشته یی سه رده می هاوچه رخه هی ئەم ۵۰ ساله ی رابردووه.» (دیمانه ی ژماره ۳۸، Pos 58).

ئەم پیشهاتانه نه ک هه ر گوزارشت له وه ده کهن که یه که مایه تییه کانی رۆلی پیاوان گۆراوه، به لکوو پیشانده ری به کارهینانی ستانداردی نوێ بۆ هه لسه نگاندنی توانا کانیانه، که ئەمه بووه ته هو ی توندوتیژیی دهروونی و فشاری به رده وام. جگه له وه ش پیکهاته فرههنگییه نه ریتییه کان که پیاوان به ته وه ری بی مشتومری ده زانن، هیشتا له کۆمه لگا کانی ئیراندا وه کوو خۆیان ماون. ئەم پیکهاتانه پیاوان به دابینکردنی هه موو پیداو یستییه کانی خیزان پابه ند ده کهن، به جوړیک که بی توانیان له جتبه جیکردنی ئەو چاوه روانیانه وه ک لاوازی سه یر ده کریت. به شدار بوویه کی دیکه رایگه یاندووه:

“سه یر که ئەمه باوه رپکی ئیرانییه، که پیاو گه وری ماله، به لام له ولاتانی رۆژاوا له نیوان ژن و میرددا گریه ستیک هه یه که پیداو یستییه کانیان دابین ده کا، گریه ستیکی کۆمه لایه تی، تابووری، فرههنگی، سیکسی، سۆزداریه. نازانم، بوون به باوک، بوون به دایک، گریه سته کۆمه لایه تییه که به م شیوه نووسراوه، به لام لیرده پیاویک که ژن دینی ده بی هه موو پیداو یستییه کان دابین بکا، پیاو ده بی له سه دا ۹۰ ی پیو یستییه کان، ژن له سه دا ۱۰.” (دیمانه ی ژماره ۵۱، Pos).

ئەم جیاوازییه فرههنگییه دهرخه ری ئەوه یه که توندوتیژی دژی پیاو له کۆمه لگا نه ریتییه کانی ئیراندا، ته نانه ت له فورمیکی شاره و شدا، دهرهاویشته یی ئەو به رپرسیا ریتییه نایه کسانانه یه که خراوه ته سه ر شانیان. له روانگه ی تیو رییه وه ئەم چه مکه به روانگه ی فیمینیسته وه په یوه ندی به دابه شکردنی رۆله جینده رییه کان و په یوه ندیه که ی به توندوتیژییه وه هه یه (کانل، ۱۹۹۵). ئەم دابه شکردنه تاکره وانه ی ئەرک و فرمانه کان، توانای پیاوانی بۆ وه لامدانه وه یی ئەم چاوه روانیانه سنووردار کردووه و ئەوانی به ره ورووی جوړیک له گوشه گیری و فشاری دهروونی کردووه که ده بیته جوړیک له توندوتیژیی پیکهاته یی و فرههنگی.

له لیکدانه وه ی زه مینه فرههنگییه کانی به کارهینانی ماده هو شبه ره نه ریتییه کاندایه که بۆ چاره سه رکردنی زوئا وه اتنه وه و کاریگه رییه کانی له سه ر توندوتیژی دژی پیاوان، پیو یسته سه یری ئەو لایه نه کۆمه لایه تی و نه زانییه به ر بلا وانه بکه ین که پیاوانی به ره و ئەم ئاراسته بردووه. له شیکردنه وه ی ئەم بابه ته دا، ده توانین ره گ و ریشه ی قوول له بیر و باوه ری پیاوان و که مو کو رییه به ره و رده ییه کان و ئەو چاوه روانییه نادروسته فرههنگییه به دی بکه ین که له مه ر توانای سیکسی له ئارادایه. ئەم

چاوه‌روانیانه‌ داوا له‌ پیاوان ده‌ که‌ن که‌ هیمای ده‌سه‌لات و بالا‌ده‌ستی و سه‌ردستی سی‌کسی بن و بیتوانایی له‌ به‌جی‌گه‌یاندنی ئەم رۆله، هه‌ستی هیچۆ‌که‌یی و نات‌ه‌واوی له‌ پیاواندا دروست ده‌کات. وه‌ک له‌م گیرانه‌وه‌دا هاتووه‌:

«له‌سه‌دا ۷۰ بۆ ۸۰ی ئەو پیاوانه‌ی کیشه‌ی سی‌کسیان هه‌یه‌ روو له‌ ماده هۆشبه‌ره نه‌ریتییه‌کانی وه‌کوو تریاک ده‌که‌ن بۆ ئەوه‌ی هیزی سی‌کسی خویان به‌ده‌ست به‌ینه‌وه، ئەمه‌ش یه‌کیک له‌ ئەنگیزه‌ گرینگه‌کانی به‌کار هینانی ماده هۆشبه‌ره‌کانه». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۱، Pos 63).

ئەم به‌شه‌ی گیرانه‌وه‌ نیشان ده‌دا که‌ به‌کارهینانی ماده هۆشبه‌ره‌کان، به‌تایبه‌ت ماده‌کانی وه‌کوو تریاک، وه‌ک «چاره‌سه‌ر» بۆ پیاوان ناسپنراوه‌ بۆ ئەوه‌ی رۆلی سی‌کسی پیاوانه‌یان بچه‌سپین. هه‌روه‌ها ئەم باب‌ه‌ته‌ رهنگدان‌وه‌ی که‌میی هۆشیاری گشتی سه‌باره‌ت به‌ پێوه‌ره‌ سی‌کسیه‌ ئاسایی و ته‌ندروسته‌ کانه‌ که‌ ئەمه‌ش له‌ به‌رامبه‌ردا فشاری ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی بۆ پیاوان دروست ده‌کات. لێره‌دا، نا‌هۆشیاری پیاوان سه‌باره‌ت به‌و شته‌ی که‌ پێی ده‌لێن «په‌یوه‌ندی سی‌کسی ته‌ندروست» خۆی فاکته‌ریکه‌ که‌ بۆ به‌کارهینانی ئەم مادانه‌ پالێان پێوه‌ ده‌نیت. به‌وته‌ی دیمانه‌له‌گه‌لکراو:

«ئەو ماده نه‌ریتیانه‌ی که‌ پیاوان به‌کاری ده‌هینن له‌ سه‌ره‌تای به‌کارهینانیدا بۆ پیاوان رینگه‌چاره‌یه، ده‌زانی بۆچی، چونکه‌ پیاوان چه‌ز ده‌که‌ن کاتیک که‌ سی‌کس ده‌که‌ن سوارکار بن مه‌سه‌له‌ن پێی ده‌لێن واو، تۆچه‌نده توانای سی‌کسی چاکت هه‌یه. بۆچی ئەمه‌ روو ده‌دات؟ وتم، ئەوه‌ به‌ هۆی نه‌بوونی هۆشیاری و نه‌بوونی راهینانه‌ ده‌لێن باشت‌ترین سی‌کس له‌ نێوان پینج بۆ ۱۰ خوله‌کدایه‌ به‌ ده‌ستبازی و تیخ‌زاندن و تیربوونه‌وه، به‌لام ته‌له‌فونمان بۆ ده‌که‌ن و ده‌لێن (من تیخ‌زاندن و سی‌کسه‌که‌م بۆ ماوه‌ی کات‌متریک درێژ ده‌که‌مه‌وه. ئیمه‌ هیچ کام له‌وانه‌مان نییه‌ ئەمه‌ پۆرنۆگرافیه‌». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۱، Pos ۶۳-۶۶).

ئەم گیرانه‌وه‌ تیشک ده‌خاته‌ سه‌ر لایه‌نیکی پیکهاته‌یی له‌ فه‌رهه‌نگی کۆمه‌لگا: فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان بۆ نمایشکردنی ده‌ره‌کی هیزی سی‌کسی، که‌ ته‌نانه‌ت هه‌ندیک جاریش ده‌بیته‌ هۆی لاساییکردنه‌وه‌ی وینه‌ ناواقیعی و زیاده‌ره‌ویییه‌کانی پیشه‌سازی پۆرنۆگرافی. له‌م حا‌له‌ته‌دا ئەزموونی سروشتی په‌یوه‌ندییه‌ سی‌کسیه‌کان به‌ هۆی چاوه‌روانییه‌ که‌سی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ ناراسته‌قینه‌کانه‌وه‌ شیواوه‌.

تیۆرییه‌کانی فشاری کۆمه‌لایه‌تی و شوناسی ره‌گه‌زیتی، وه‌کوو تیۆریی بۆردیۆ (بوردیو، ۱۹۸۴) سه‌باره‌ت به‌ «سه‌رمایه‌ی فه‌رهه‌نگی و ره‌مزی»، پێیان وایه‌ که‌ ره‌فتاره‌ تاکه‌ که‌سییه‌کان تا راده‌یه‌کی زۆر له‌ ژێر کاریگه‌ریی چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و نۆر مه‌ فه‌رهه‌نگیه‌کاندان. له‌م چوارچێوه‌دا

زۆر جار پیاوان بۆ پاراستنی شوناسی ڤه مزیی خۆیان وه ک تاکیکی به هیز و به توانا په نا ده به نه بهر ږه فتاره توند ږه وه کانی وه کوو به کاره یانی ماده هوش به ره کان. به کاره یانی ماده کانی وه کوو تریاک یان کریستال میت، که به پیی ئەم گیرانه وه:

«ماوهی جووتیوونی سیکیسی ههوت بۆ ده کاترمیر ده خایه نیت»
(دیمانه ی ژماره ۵۱، Pos 63-66)،

تا ږاده یه کی زۆر ده گه ږته وه بۆ ئەم فشاره کۆمه لایه تییه و هه ولدان بۆ سه لماندن خوت له به رامبه ر ئەم چاوه روانیانه دا.

شیکاریی ئەو داتایانه ی که له چوارچیوه ی گره ندد تیوړیی خراوه ته ږوو، نیشان ده دا که کلیشه ی «بئ توانستی سیکیسی پیاو» له ږوودانی توندوتیژی دژی ئەوان ږۆلیکی دیار ده گیریت. ئەم کلیشه که ږه گ و ږیشه یه کی تۆکمه ی له بیر و باوه ږ و پیکهاته کۆمه لایه تییه پیاوسالاریه کان و وینای میژوویی سه بهارت به پیاوه تی دا کوتاوه، فشاری دهروونی و کۆمه لایه تییه ئاشکرا له سه ر پیاوان دروست ده کا و ده یانخاته ناو دۆخیکه وه که جگه له کیشه تاکه که سییه کان، ده بی به رامبه ر به و وینا ږووخینه رانه به رده وام به رگری له خۆیان بکه ن.

له حاله تی یه که مده یه کی که له به شداربووان به ږوونی ئاماژه به و توندوتیژییه دهروونی و زاره کییه ده کا که پیاوان له سه ر بنه مای بئ توانایی سیکیسی تووشی ده بن. ئەو ږوونی ده کاته وه که ئەم توندوتیژییه له لایه ن زۆر که سه وه به هیزتر ده کری، له نیویاندا دایک و باوکی پیاوه کان:

«باوترین توندوتیژییه ک که من به ئە زموونم کرد توندوتیژیی زاره کی بوو، توندوتیژیی زاره کی که خسته ژیر ږرسیاری پیاوه تییه پیاوه تنه نا له بهر ئەوه ی وای داتینن ئەو پیاوه که به شیک له جهسته ی، واته ئەندامی نیرینه ی کار ناکا، یان ئەوه ی که زوو ئاوی دیته وه، تنه ناته ږه نگه دایک و باوکی خودی پیاوه که ش ئەمه یان به لاهه شووړه یی بی و بلین (توچ جوړه پیاوکی که ناتوانیت ژنیک تیر بکه ی؟) (دیمان ژماره ۹، Pos ۱۳).

ئهم قسه نیشان ده دا که چوون وینه یه کی سه پینراوی پیاوه تی، ناوکی توندوتیژیی دهروونی و زاره کی دروست ده کا و تنه ناته له خیزانیکدا که ده بی په ناگه یه کی سه لامهت بی، تاک ده بیته قوربانیی قه زاوه ته زوړه ملی.

ئهم کلیشانه ږه گ و ږیشه ی میژوویی و فهره نگیان هه یه، وه ک یه کی که له به شداربووان ده ئی:

«پیاو له م بابه ته دا زیاتر قوربانیی ئەو وینه ن که جیهانی پیاوسالار، ئەم گوتاره پیاوسالاریه له سنووری راسته قینه ده خاته ږوو. ئیستا ئیوه ده توانن سه بیر کتیه کانی ئەو سه رده مه بکه ن، تنه ناته خواجه نه سیر و نه وانی دیکه ... پیاو که سیکه که هیزی سیکیسی زۆریان هه یه و پیاوی راسته قینه ش

پیاویکی وه‌هایه که به‌هیزه و ده‌توانی چهند ژنیک تیر بکات ...» (دیمانه‌ی ژماره ۵۸، Pos 143).

ئهم رسته جه‌خت له‌سه‌ر ئهو بیر و باوه‌ره کۆنانه ده‌کاته‌وه که سه‌باره‌ت به‌ پیاوه‌تییه؛ ئهو بیر و باوه‌رانه‌ی که پیاوان به‌ بوونیکه به‌هیز ده‌زانن و به‌هیز و توانای سیکسی پیناسه و قه‌زاوه‌تیان ده‌کهن. ئهم بیر و باوه‌رانه له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی وینا فه‌ره‌ه‌نگیه رووخینه‌ره کانیان چه‌سپاندوو، زه‌مینه‌یه کیان بۆ چاوه‌روانییه ده‌روونییه کان ره‌خساندوو که دیاره ئهم چاوه‌روانییه ده‌روونیانه له‌ توانای راسته‌قینه‌ی مرؤف به‌ده‌ره.

ئهو وینا چه‌واشه‌کراوه‌ی کارکردی سیکسی، که ره‌گیان ده‌چیتته‌وه سه‌ر راهینان و فه‌ره‌ه‌نگی هاوسه‌ریتی، به‌ توندی په‌یوه‌ندیان به‌ توندوتیژی دژی پیاوانه‌وه هه‌یه. یه‌ کیک له‌ به‌شداربووان به‌ روونی باس له‌وه ده‌کا که کاتیک رووبه‌رووی کیشه‌ی هاوسه‌ریتی ده‌بیتته‌وه وه‌ کو زوئاوه‌اتنه‌وه یان ساردی سیکسی، یه‌ کهم کاردانه‌وه ئاراسته‌ی پیاو ده‌کریت:

“یه‌ کهم شت که روو ده‌دا/ ئه‌وه‌یه که تو نازانی چۆن سیکس بکه‌یت ...”
(دیمانه‌ی ژماره ۴۸، Pos 89).

ئهم رسته نیشان ده‌دا که چۆن کیشه‌ هاوسه‌ریتییه کان له‌بری ئه‌وه‌ی به‌ شیکارییه‌کی زانستی و ده‌رمانگه‌رانه چارسه‌ر بکری به‌ شیوه‌یه‌کی شه‌خسی و تاوانبارانه پشکنینان بۆ ده‌کری و پیاوان به‌ هو‌ی بیهیزی سیکسییه‌وه تووشی توندوتیژی ده‌بن. ئهم جو‌ره کاردانه‌وانه نه‌ک هه‌ر کیشه‌که چاره‌سه‌ر نا‌کا، به‌ لکوو فشاری ده‌روونی زیاتر ده‌کا و خو‌وتناکردنی پیاوان لاواز ده‌کات. به‌ گو‌یره‌ی قسه‌ی یه‌ کیک له‌ به‌شداربووان، ده‌توانین له‌ گو‌رانی کارکردی په‌یوه‌ندییه سیکسییه‌کاندا کیشه‌ی زوئاوه‌اتنه‌وه‌ی پیاوان تاوتو‌ی بکه‌ین؛ له‌ په‌یوه‌ندییه‌کی ته‌واو با‌یۆلوژی و زاو‌زی له‌ رابردوودا بۆ په‌یوه‌ندییه‌ک که له‌سه‌ر بنه‌مای ره‌زامه‌ندی هاوبه‌ش له‌ جیهانی مۆدیرن:

«ئهم‌رۆکه هه‌موو ئهو سائتانه باس له‌ سیکس وه‌ک ته‌وه‌ری په‌یوه‌ندییه

هاوسه‌ریتییه‌کان ده‌کهن ...» (دیمانه‌ی ژماره ۳۸، Pos 60).

گو‌رانی چاوه‌روانییه کومه‌لایه‌تییه‌کان که چه‌مکی «ئورگاسم بۆ ژنان» ی ناساندوو، بواریکی دیکه‌یه که فشاری خستۆته سه‌ر پیاوان. کاتیک توانای پیاو بۆ جیه‌ه‌جیکردنی چاوه‌روانییه سیکسییه مۆدیرنه‌کان ده‌خ‌ریته ژیر پرسیاره‌وه، په‌یوه‌ندی هاوسه‌ریتی ده‌بیتته‌وه گو‌ره‌پانیک بۆ توندوتیژی ده‌روونی و په‌یوه‌ندی رووخینه‌ره.

به‌لام ئهم فشارانه‌ی که په‌یوه‌ست به‌ بی‌توانایی سیکسین، ته‌نیا له‌ گو‌تار و ره‌فتاردا سنو‌ردار نابیتته‌وه. هه‌روه‌ها ئهو فشارانه‌شی که له‌ لایه‌ن خانه‌واده و پیکه‌اته نه‌ریتییه‌کانه‌وه به‌سه‌ر پیاواندا ده‌سه‌پینرین، رۆلێکی گرینگ ده‌گیرن. بۆ نموونه، گیرانه‌وه‌ی به‌شداربوویه‌ک سه‌باره‌ت به‌ جیاوازییه‌کانی روانگه‌ی دایک و باوکی بۆ پرسه‌کان، ره‌نگدانه‌وه‌ی هه‌ژمونیی فه‌ره‌ه‌نگی و

کاریگه‌رییه‌کانی له‌سه‌ر رۆلی پیاوان له‌ناو کۆمه‌لگادایه:

«پیم‌وايه دایکم‌ته‌مه‌نی ۱۴ سأل بوو کاتیک شووی کرد، باوکم‌ته‌مه‌نی له‌ناو ۲۰-۲۱ سأل بوو...» (دیمانه‌ی ژماره ۱۰، 26 Pos).

لێکدانه‌وه‌ی ئهم جیاوازییانه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خا که چون پیکهاته‌فه‌ره‌ه‌نگی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، به‌تایبته‌ له‌سه‌رده‌مه‌ نه‌ریتییه‌کاندا، وێنه‌یه‌کی چه‌واشه‌کراو و شیواوی له‌به‌رپرسیاریتی و رۆلی پیاوان به‌سه‌ر پیاواندا سه‌پاندوه، ئهمه‌ش له‌کاتی رووبه‌رووبوونه‌وه‌ له‌گه‌ڵ کێشه‌ی سیکسی و هاوسه‌ریتییه‌کاندا به‌جیاواز سه‌یر ده‌کریت.

به‌پێی تیۆرییه‌ زانستییه‌کان، ئهو فشاره‌ی که به‌هۆی ئهم کلیشانه‌وه‌ دروست ده‌بێ، ده‌توانی تاک‌بخاته‌ناو‌حاله‌تی «خۆپنا‌کردنی تیکش‌کاو»وه، وه‌ک له‌تیۆرییه‌ ده‌روونییه‌کان سه‌باره‌ته‌ به‌ کاریگه‌رییه‌کانی بێتوانایی له‌جێبه‌جێکردنی چاوه‌ڕوانییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگییه‌کاندا ئاماژه‌ به‌م‌خاله‌کراوه‌ (آدلر، ۱۹۳۰؛ مازلو، ۱۹۴۳). هه‌ستکردن به‌بێتوانایی له‌رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی ئهو چاوه‌ڕوانییه‌کانی که به‌توندی له‌سه‌ر بنه‌مای کلیشه‌ی پیاوه‌تی پێناسه‌کراون، شه‌رم و هه‌ستکردن به‌گوناح و تاوانباری و توندوتیژی ناو‌خۆیی له‌پیاواندا زیاده‌کا و ده‌یان‌خاته‌ژێر فشاره‌وه. ئهم توندوتیژییه‌ له‌په‌یوه‌ندیی له‌گه‌ڵ ژینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و هاوسه‌ریتی و ته‌نانه‌ت‌خۆقبوول‌کردنی تاک‌یشدا توندتر ده‌بێت.

کلیشه‌ی بێ‌هێزی سیکسی پیاوان یه‌کیک له‌زه‌مینه‌کانی په‌ره‌سه‌ندنی توندوتیژی به‌رامبه‌ریان، که‌جگه‌ له‌لێکه‌وته‌تاکه‌که‌سییه‌کان، کاریگه‌ری کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونی به‌رب‌لاوی هه‌یه. گۆڕینی پیاوه‌تی بۆ وێنه‌یه‌کی چه‌واشه‌کراو و شیوێنداری هێزی سیکسی، نه‌ک‌هه‌ر سه‌رچه‌شنیکی نادروستی له‌پیاوه‌تی خستۆته‌روو، به‌ل‌کوو سووڕیکی توندوتیژی ده‌روونی و زاوه‌کیشی خولقاندوه که‌ته‌نیا به‌گۆڕینی روانگه‌ و راهێنان و چاره‌سه‌رکردن مومکین ده‌بێت. له‌کۆتاییدا، متمانه‌کردن به‌توانا‌سروشتی و مرۆپیه‌کان له‌بری وابه‌سته‌یی به‌وێنه‌یه‌کی ده‌ست‌کردی توانا‌سیکسییه‌کان، پێوستی به‌پیدا‌چوونه‌وه‌ی پیکهاته‌یی به‌سیسته‌می فه‌ره‌ه‌نگی و په‌روه‌رده‌پیه. وه‌ک له‌شی‌کردنه‌وه‌کانه‌دا ده‌رده‌که‌وی، کێشه‌سیکسییه‌کان و نه‌بوونی هۆشیاری له‌باره‌ی رێگه‌چاره‌راسته‌قینه‌کان، جگه‌له‌و فشاره‌ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونییه‌کان، دۆخیکی هیناوه‌ته‌کایه‌وه‌ که‌فۆرم به‌سه‌رچه‌شنی دووباره‌بوونه‌وه‌ی توندوتیژی له‌ژیانی تاک‌دا ده‌دات. ئهم توندوتیژییه‌ که‌له‌سه‌ره‌تادا دژی خودی تاکه‌، ورده‌ورده‌بۆ‌خیزان و کۆمه‌لگاش ته‌شه‌نه‌ده‌کا و پێوستی به‌ده‌ستیوه‌ردانی خیرا و ریشه‌پیه.

به‌گشتی زه‌مینه‌ی کلیشه‌ی پیاوی ئه‌وپه‌ر به‌هێزی سیکسی که‌له‌روودانی توندوتیژی دژی پیاوان، رۆلی هه‌یه‌فه‌ره‌لایه‌نه‌و ئالۆزه. ئهم کلیشانه‌له‌رووی رواله‌تی جه‌سته‌یی و هێزی سیکسی و رۆلی کۆمه‌لایه‌تییه‌ پیاوانه‌وه‌پێناسه‌ده‌کرین، نه‌ک‌ته‌نها توندوتیژی شاراه‌به‌رامبه‌ر به‌پیاوان زیاده‌که‌ن، به‌ل‌کوو ده‌بنه‌هۆی تیک‌چوونی په‌یوه‌ندییه‌نیوان‌که‌سییه‌کان. ئهم فشارانه‌له‌گه‌ڵ

کاریگه‌رییه‌کانی مۆدیرنیتته و پیکهاته‌هه‌هه‌نگیه‌ دیرینه‌کان، سوورپکی زیانبه‌خشی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییان بۆ پیاوان دروست کردوه که کۆتاییه‌که‌ی ته‌نیا له‌ پیناسه‌کردنه‌وه‌ی کلیشه‌ رووخینه‌ره‌کان و فه‌ره‌هه‌نگسازیدا مومکین ده‌بیت.

جیا له‌ هه‌موو ئه‌مانه، شیکاریی داتا‌کانی کاریگه‌ریی پیشه‌سازیی پۆرن له‌سه‌ر وینه‌ی توانا سیکسییه‌کانی پیاوان ده‌ریده‌خا که ئه‌م پیشه‌سازیه‌ وه‌ک یه‌کیک له‌ هۆکاره‌ کاریگه‌ره‌کانی دروستبوونی بیر و باوه‌ری نادرست و چاوه‌روانیی ناراسته‌قینه، توانیویه‌تی فشاره‌ ئالۆزه‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تیه‌یه‌کان به‌سه‌ر پیاواندا به‌پینیت. ئه‌م فشارانه‌ زۆر جار بوونه‌ته‌ هۆی دله‌راوکیی کارکرد، نائه‌منیی سۆزداری و دوا‌جار توندوتیژی نیوان که‌سی، به‌تایبه‌ت توندوتیژی دژی پیاوان. پیشه‌سازیی پۆرن له‌ رێگه‌ی وینه‌سازیی زیاده‌ره‌ویکردنه‌وه‌ پیاوان رووبه‌رووی ستاندارده‌ ناراسته‌قینه‌کان ده‌کاته‌وه که ورده‌ ورده‌ جیی خۆیان له‌ ناو دلی تاکه‌کان و په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌رپتییه‌کاندا کردوه‌ته‌وه. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌ روونی ئاماژه‌ به‌ رۆلی میدیا جۆراوجۆره‌کان له‌ به‌ره‌وپیشبردنی ئه‌م جۆره‌ ریکلامانه‌دا ده‌کا:

«ده‌ سال له‌مه‌وبه‌ر ئه‌ویه‌ری ئه‌م ریکلامه‌ له‌ ته‌له‌فیزیۆن بوو، ئیستاش هه‌یه‌ به‌تایبه‌ت له‌ مانگی ده‌ستکرددا. پێی ده‌گوت: «کا که ئه‌م حه‌به‌ بخۆ... من ده‌مه‌وی بلیم زۆر جار ئه‌گه‌ر که‌سیک بیینی، وا ده‌زانێ هه‌موو پیاوانی ئیرانی ئه‌م جۆره‌ کیشه‌یان هه‌یه، بۆیه‌ پتیویسته‌ ئه‌م حه‌به‌ بخۆن، هه‌رچه‌نده‌ وان به‌بوو.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۱، Pos).

ئه‌م لێدوانانه‌ ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌که‌ن که پیشه‌سازیی پۆرن و ده‌وا و ده‌رمانه‌ په‌یوه‌سته‌کانی، جگه‌ له‌وه‌ی پیاوان هه‌میشه‌ ئاماده‌ و به‌توانا نیشان ده‌ده‌ن، ئه‌وان به‌ره‌و‌رووی ئه‌و وینایانه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که کیشه‌ی سیکسی دیارده‌یه‌کی هه‌مه‌گیره‌ و ته‌نها به‌ خواردنی ده‌وا و ده‌رمان چاره‌سه‌ر ده‌کریت. ئه‌م جۆره‌ وینایه‌ رێگای بۆ دله‌راوکیی کارکردی له‌ پیاواندا خۆش کردوه‌ و چ له‌ لایه‌ن ژنانه‌وه‌ و چ له‌ رێگه‌ی زه‌خت و فشاره‌ ژینگه‌یه‌یه‌کانه‌وه‌ ره‌فتاری توندوتیژی دژی پیاوان په‌ره‌ پێداوه. تیۆریی دله‌راوکیی کارکرد (کاپلان^۱، ۱۹۸۷) ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که کاتیک پیاوان له‌ به‌رامبه‌ر چاوه‌روانییه‌ سیکسییه‌ ناراسته‌قینه‌کاندا خۆیان به‌ شکسته‌خواردوو ده‌بینن، ئه‌م شکسته‌ ده‌توانی ببیته‌ هۆی که‌مبوونه‌وه‌ی متمانه‌ به‌خۆبوون و دا‌برانی ده‌روونی و ته‌نانه‌ت توندوتیژی به‌رامبه‌ریان.

ئه‌و کاریگه‌رییه‌کانی که پۆرنۆگرافی له‌سه‌ر تیروانینی پیاوان بۆ توانای سیکسی خۆیان هه‌یبوو، ته‌نیا له‌ لایه‌نی ریکلامدا سنووردار نابیته‌وه. ویناکردنی ناراسته‌قینه‌ی تایبه‌تمه‌ندییه‌ جه‌سته‌یه‌یه‌کانی پیاوان (وه‌کووه‌ باره‌ی ئه‌ندامی نیرینه‌ و ماوه‌ی سیکسکردن) و چاوه‌روانییه‌ هاوسه‌رپتییه‌کان که ده‌رهاویشه‌کانی ئه‌م وینانه‌ن، نموونه‌یه‌ک له‌ دۆخی فشار و توندوتیژی ده‌روونی له‌ په‌یوه‌ندییه‌

سیکسییه کاندای دروست کردوو. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان روونی ده کاتهوه:

«همموو جارټیک سه بارهت به تایبه تمه ندییه جهسته ییه کانی قهباره ی
 نه ندای نیرینه کاردا نه وه یه ک هه یه، ژنه پی وایه میرده که ی پیاوکی ته وای
 سیکسییه، هه ر کاتیک بمانه هوئ ده توانین باشترین سیکسمان هه بی،
 مرقفه کان خو رپوت نین، هم پیاوه پاره ی چه که که ی تینه کراوه، ئیستا
 ته وای فکر و زیگری ده رگیره و هه رچییه ک بکا هم نه عسابی ئارام نابیته وه
 و هه ر له هوئ یه کسه ر ناوه نیتکه ی بیته یزی سیکسی لی ده نری و له لایه ن
 هاوبه شه که یه وه توندوتیژی به نه زمون ده کات». (دیمانه ی ژماره ۳، Pos 25).

هم نمونه نه وه مان بو ده ده خا که چاوه روانییه ناراسته قینه کان نه ک هه ر فشاریکی دهروونی
 زور له سه ر پیاوان دروست ده کهن، به لکوو ده بنه هوئ نه وه ی ژنان که نه گه ر نه یان توانی نه وه
 چاوه روانیانه جیه جی بکه ن. به شیوه یه کی زاره کی یان سوزداری ئازاریان بدن. هم ره فتارانه
 نه ونده ی دیکه دلهر اوکی کار کردی له پیاوان زور ده کهن و سوورپکی خراپ دروست ده کهن که
 تییدا پیاوان به رده وام هه ولی به دهسته یانی ستاندارده به دهسته نه هیئراوه کان ده دن.
 گپرا نه وه یه کی دیکه به روونی ئماژه به رولی به راورد کردنی پیاوان له گه ل کاره کته ری
 گه وره کراوه کانی فیلمه پورنه کان ده کات:

“دوای شوړشی سیکسی، دوای پورنوگرافی، دوای هم هه موو فیلمه
 پورن و سایته پورنه کان و هم جوړه شته، تیگه یشتنیک دروست بووه و هم
 به راورد کردنه له میشکی پیاودا له گه ل نه وه کاره کته ره دروست بووه و ژنه ش له
 میشکی خویدا میرده که ی نه وه کارا کته ره ی فیلمه پورنه کان هه لده سه نگینی و
 نه وه ش توندوتیژی دروست ده کات». (دیمانه ی ژماره ۳۸، Pos 58).

هم به راورد کردنه، به گوته ی که سی دیمانه له گه لکراو، نه ک هه ر پیوه رپکی ناراسته قینه ی
 بو پیاوان دروست کردوو، به لکوو وای له ژنان کردوو که چاوه روانییه کی نه و په رتوانی مروییان
 له هاوبه شه سیکسییه کانیان هه بیت. تیوری گه لاله ئاسای سیکسی بی (بک، ۱۹۹۷) روونی
 ده کاته وه که پیشه سازی پورن له ریگه ی وینه سازی په یتا په یتاوه، گه لاله ئاسای زهینی نوی
 به دی دینی که هم ده بیته هوئ فورمگرتنی چاوه روانی و بیر و باوه ری هه له سه بارهت به
 توانای سیکسی پیاوان. هم وینه سازیانه نه ک هه ر ستاندارد و پیوه ری ناراست سه بارهت به
 توانا و چونا یه تی په یوه ندی سیکسی دروست ده کهن، به لکوو کاریگه رییان له سه ر په یوه ندییه
 هاوسه ریتییه کان هه یه و گری توندوتیژییه دهروونییه کانیش که له نه جامی هم چاوه روانیانه وه
 دروست ده بی، زیاتر ده گه شینه وه.

له‌سه‌ر نا‌کو‌کیه‌ کانی هاوسه‌ریتی و ته‌نانه‌ت له‌سه‌ر یه‌یوه‌ندیه‌ هاوته‌ریه‌ کانیش هه‌یووه‌:

«که ده ئیلم پۆرن مه به ستم ته نهها فیلمی پۆرن نییه، نه وینایانهی که ئەم پیشه سازه به بۆژنان دروست ده کا که پیاوی ئایدیال و دیاره ژنی ئایدیالیش بۆ پیاوان ساز ده کا ... من ئەمانه زۆر بینوه. ته نانهت منداله کانمان له گه‌ل مێرده کانیاان سه‌بارهت به‌م بابته ناکوکیان هه‌یه، یان ده‌چنه ناو په‌یوه‌ندیی هاوته‌ریبه‌وه یان ته‌نانهت ده‌چنه ناو په‌یوه‌ندیی هاوسه‌ریتییه‌وه.» (دیمانه‌ی ژماره ٥٨، Pos 173).

ئەم قسە ئەو ھەمان بۆ دەردەخا كە پۆرنۆگرافى جگە لە كاريگەرپەيە كانى لەسەر پياوان،
چاوەروانییە كانى ژنانیشى بۆ بانترین ئاست بەرز كەردۆتەو و ئەم سوورپى ھاوبەشى چاوەروانییە كان
بوو تە ھۆى دەركەوتنى توندوتیژى لە پەيوەندییە سێكسییە كاندا و تەنانەت واى كەردوو كە ژن و
پیاو ھاوبەش و ھاوسەرە كان جارێكى دیکە بۆ پەيوەندییە سێكسى نە چەنەو لای یەك و ڕوو بکەنە
پەيوەندییە سێكسییە ھاوتەریبەو. تیۆرى خەسارەتى كۆمەلایەتى گیدیئەنس (گیدەنس، ۱۹۹۲) باس
لەو دە كە گۆرانى خێراى ڕوانگە و چاوەروانییە كۆمەلایەتییە كان، بەتایبەت لە ڕینگەى میدیاو،
دەتوانى لە نیاوان ھاوبەشە كانى ژياندا كەلینی بەھاكان دروست بكا كە ئەمە تیكچوونى بارى
دەروونى و توندوتیژی نیاوان كەسە كان توندتر دە كاتەو.

به گشتی، داتا په یوه نندیداره کان پیشان ددهن که پیشه ساری پوړن له ریگه ی وینه ساری گه وړه کړاو و چاوه روانییه نادرسته کانه وه، توانیویه تی پیاوان تووشی فشاره دهروونی و کومه لایه تییه کان بکانه وه که نه ک تنهها توندوتیژی بهرامبر بهوان زیاد کردوه، به لکوو په یوه نندییه هاوسه ریټیه کانیان رووبه رووی چالنج و ئالنگاری به نهره تی کردوته وه. ئه م کیشانه، له دلاره اوکی کار کردییه و بگره هه تا ده گاته نا کوکی هاوسه ریټی، به شیک له پرۆسه یه کی کومه لایه تی ئالوزن که پیوسته له توژی نه وه کانی داهانو دا به وردی لیکونه وه بیان له سره بریت.

دەمارگرژی و غیرەت: دەمارگرژی و غیرەتی پیاوانە یە کێک لەو چەمکانە یە کە ڕەگ و ڕیشە ی لە پێکھاتە ی فەرھەنگی کۆمەلگا نەرتییە کان و بەتایبەت لە ئێراندا دا کوتاوە و دەرکەوتنە کە ی کاریگەرییە کە گەورە ی لەسەر شیوازی ڕەفتارە کۆمەلایەتیە کان ی پیاوان هە یە. ئەم توخمە فەرھەنگیە، لە زۆر حالەتدا، نە ک هەر یە کگرتووی و پێواوەستە بوونی کۆمەلایەتی لە پیاواندا دروست دە کا، بە لککوو هەندی ک جار بە شیوە یە کە توند ڕەوانە دە بێتە ھۆ ی توندوتیژی و ڕەفتاری کۆنترۆلگەرانیە. شیکردنە ھۆ ی گێرانە وە کان لە چوارچێوە ی گڕەندە تیۆریی دە ریدە خا کە چۆن ئەم جوړە ڕوانگە فەرھەنگیە بە جوړیک بیجمی بە ڕەفتاری پیاوانە داوە کە بالادەستی و کۆنترۆلکردنی دە ورووبەر و ژینگە بە کاکلی سەرە کیی ئە ندیشە و کردە ھۆ ی پیاوانە دە زانی و لە کۆتاییدا لیکە و تە گە لی وە کوو توندوتیژی و بەتایبەت توندوتیژی بەرامبەر خۆ ی پیاوان ئاشکرا دە کات.

یه کیک له دیمانه له گه لکراوان له دیمانه کهیدا یاده وه ریه کی خوی له مهر دهستیوهردان و تیکه له چوون له شهریکی سهر شه قام ده گیریتته وه، که خوی دهرهاویشته دی مارگرژی و غیره تی بیئندازه یه که له سهرده می گهنجیتیه وه له ودا به دهررونی بووه. ده لیت:

«من له سهر هه موو شتیک ده مارگرژ بووم. هاورپیه تی، پاره، ماده
هوشبه ره کان، خواردن، رۆژنیکیان باو کم هاته وه و بینیم له گه ل چوار هاورپی
خهریکن تریاک ده کیشن ... له نا کاو لیک هه لبه زینه وه و بوو به شهریان ...
من بی ته وهی خوم بزائم به شهره که وه تیوه گلام و تیپانه لدام ...» (دیمانه ی
ژماره ۲۴، Pos 164-166).

ئهم گیرانه وه به روونی نشان ده دا که چون ئه و پیاوانه ی که له ژیر کاریگری به ها
پیاوسالارییه کانی وه کوو ده مارگرژی و غیره گه وه بوون، نا ئا گایانه ده چنه ناو سووره کانی توندوتیژی
که ته نانه ت به بی هیچ هۆکاریک له گه ل کهسانی دیکه تیکه له ده چن و مه ترسی جددی له سهر
په یوه ندیه کۆمه لایه تییه کانیان یان ته ندروستی جه ستیه ی خویان قبول ده کهن ته نیا بو ته وه ی
پیگه ی «پیاوانه» ی خویان به لمینن. له کۆتاییدا باوکی هه ول ده دا مانای کۆنترۆلگه رانه ی ئهم
به هایانه ی بو روون بکاته وه و ده لی «ده مارگرژی زور پیاو له نان و ئاو ده خا و غیره تی زور پیاو،
بی غیره ت ده کات»، به لام ئهم هۆشداریه کاریگریه کی ته وتوی له سهر زه یینییه تی توندروانه ی
ئه وسا نه بوو.

له لایه کی دیکه وه هه مان ئه و به ها فه ره نگییانه له بابه گه لی وه کوو جلوه رگی ژنانیشدا به
شیوه یه کی جیاواز خوی ده نوینیت. دیمانه له لکراویکی دیکه به تاییه تی ئاماژه به گۆرینی ورده
ورده ی تیروانیی پیاوان به رامبه ر به ژنان له بواری جلوه رگدا ده کا و ده لی که ئهم گۆرانکارییه
هیواش هیواش به دهررونی ده بیت. ئه و ده لی:

«له باسی جلوه رگ و حجابدا، ئهم بوچوونه هه یه که پیاو ده بی غیره تی
له سهر ژنه که ی هه بی، به لام ئیستا ده بینین که هه ندی شت رووی داوه،
پیاوان ئهم وته یه ی ده ناسنه وه که ئیستا چیت ناتوانین وه کوو ده یه ی ۸۰-۹۰
هه تاوی ده نگه ی ژنه کانمان به دین یان شتیک بکه ین ...» (دیمانه ی ژماره
۴۱، Pos 15).

ئهم گیرانه وه نشان ده دا که چون گواسته وه ی نۆرم و گۆرانکارییه کۆمه لایه تییه کان له
سهرده می مۆدیرندا ورده ورده کۆنترۆلی پیاوانی به سهر ژاندا کهم کردووه ته وه و پیناسه یه کی نوپی
بو غیره تی پیاوانه دروست کردووه که ده توانی رپگری له ره فتاری توندوتیژ بکات. به لام ئهم پرۆسه ی
گۆرانکارییه هیشتا له به شیکی فه ره هنگی ئیستادا خه ریکی خۆراگریه، به و پییه ی که چه مکه
نه ریتییه کانی غیره تی (ئیره یی) پیاوانه له زور ناوچه دا به قوولی له فه ره هنگی بالاده ستدا چه سپاوه.

ئه‌زموونی یه‌کیکی دیکه‌ له‌ دیمانه‌له‌ گه‌لکراوان لایه‌نیکی دیکه‌ی ده‌مارگرژی و غیره‌ت و ئیره‌یی پیاوانه‌ ئاشکرا ده‌ کات. ناوبراو ئاماژه‌ به‌ ژینگه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی دیاریکراو ده‌ کا که‌ تیایدا ته‌نانه‌ت هه‌ر له‌ منداڵیه‌وه‌ غیره‌ت و ئیره‌یی پیاوانه‌ له‌ شیوه‌ی هه‌ره‌شه‌ و کۆنترۆلکردنی توند به‌سه‌ر ره‌فتاره‌ کانی‌دا جیه‌جی ده‌ کرا. ده‌لێت:

«له‌ سه‌ره‌تاوه‌ براکانم به‌ گوئیاندا دادام که‌ ئه‌گه‌ر بچیته‌ ده‌ره‌وه‌ لیت ده‌دری، ئه‌گه‌ر که‌سیک وێرای ده‌ستدریژی بکاته‌ سه‌رت و ئه‌تکت بکا، ئیمه‌ خۆمان ده‌تکوژین، براکانم زۆر دلپیس بوون و غیره‌تیکه‌ی سه‌یریان هه‌بوو»
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۴، Pos 11).

ئه‌م ئه‌زموونه‌ وابه‌سته‌یی نزیکه‌ی ده‌مارگرژی و غیره‌ت و ئیره‌یی پیاوانه‌ به‌ چه‌مکه‌له‌ی وه‌ کوو پاراستنی شه‌ره‌ف و نامووس نیشان ده‌دات؛ دوو چه‌مک که‌ له‌ کۆمه‌لگا نه‌ریتییه‌ کاندانه‌ک هه‌ر له‌ به‌ها مرۆیه‌کان جیا نا‌کرێنه‌وه‌، به‌لکوو به‌ شیوه‌یه‌کی توند‌ره‌وانه‌ بۆ پیناسه‌کردنی شوناس و پێگه‌ی «پیاو» به‌کار ده‌هێنرێن. له‌م نێوه‌نده‌دا هه‌ره‌شه‌ و توندوتیژی راسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆ بۆ پیاوان به‌کار ده‌هێنرێ بۆ ئه‌وه‌ی هه‌میشه‌ له‌ چوارچێوه‌ی ئه‌م یاسایانه‌دا مامه‌له‌ بکه‌ن، ئه‌و یاسایانه‌ی که‌ به‌ شیوه‌یه‌کی لاوه‌کی جوړیکی دیاریکراوی توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی دژی پیاوان ئاشکرا ده‌کهن. له‌ روانگه‌ی ده‌رووناسیه‌وه‌ تیۆرییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ ره‌فتاره‌ پیاوسالارییه‌کان و ده‌مارگرژی نیشان ده‌ده‌ن که‌ توندوتیژی پیاوان له‌ دژی خۆیان هه‌ندیک جار ره‌گ و ریشه‌ی ده‌چیته‌وه‌ سه‌ر ئه‌و فشارانه‌ی که‌ سه‌رچاوه‌که‌ی فه‌ره‌هنگی غیره‌ت و ئیره‌یه‌. به‌تایبه‌ت تیۆرییه‌کی وه‌ کوو «کۆنترۆلی کۆمه‌لایه‌تی» هیرشی (هیرشی، ۱۹۶۹) ئاماژه‌ به‌ رۆلی گرینگه‌ی نۆرمه‌ فه‌ره‌هنگیه‌کان له‌ فۆرمدان به‌ ره‌فتاری پیاوان ده‌کا و باس له‌وه‌ ده‌کا که‌ ده‌مارگرژی له‌را‌ده‌به‌ده‌ر ده‌توانی مرۆف به‌ره‌و خه‌ساره‌لگری توندی ده‌روونی یان ململانی کۆمه‌لایه‌تی به‌رده‌وام بیات. له‌م پێوه‌ندییه‌دا تیۆری «پیاوه‌تی ژه‌هراوی»ی کۆنیل (کانل، ۱۹۹۵) هه‌روه‌ها باسی له‌و خاله‌کرد که‌ جه‌خت‌کردنه‌وه‌ی زۆر له‌سه‌ر ده‌سه‌لاتی کۆنترۆلگه‌رانه‌، غیره‌ت و ئیره‌یی و سه‌رکو‌تکردنی هه‌سته‌ مرۆیه‌کان پیاوان له‌ سوورپکدا گرفتار ده‌کا که‌ ره‌فتاری توندوتیژ دژی خۆیان و دیتران (که‌سانی دیکه‌) په‌ره‌ پێ ده‌دات. به‌ کورتی شیکاریی گیرانه‌وه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ ده‌مارگرژی و غیره‌ت و ئیره‌یی پیاوانه‌ ده‌ریخست که‌ ئه‌م به‌ها فه‌ره‌هنگیه‌ قوولانه‌ سه‌ره‌رای کاراکرده‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ ئه‌رینییه‌کانیان وه‌ کوو بنیاتنانی یه‌ گه‌رتوویی و شوناسی پیاوانه‌، له‌ زۆر خاله‌تدا بوونه‌ته‌ هۆی ره‌فتاری توندوتیژ. ده‌مارگرژی توند، هه‌ندیک جار وای کردووه‌ پیاوان، وه‌ک قوربانیی راسته‌وخۆی ئه‌م سووره‌، روو بکه‌نه‌ به‌ره‌ره‌کانی ناپۆیست و توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی و ته‌نانه‌ت به‌رته‌سکه‌ردنه‌وه‌ی ئازادییه‌ تاکه‌ که‌سییه‌کان. چه‌مکه‌کانی وه‌ کوو کۆنترۆلی کۆمه‌لایه‌تی و شوناسی پیاوانه‌ی نه‌ریتی و گو‌رانکارییه‌ هیواش هیواشه‌ فه‌ره‌هنگیه‌کان به‌شیکه‌ی ئه‌م سووره‌ فه‌ره‌هنگیه‌یان به‌ باشی رووناک کردۆته‌وه‌، به‌لام چاره‌سه‌رکردنی ئه‌و کێشانه‌ پۆیستی به‌ لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی وردتر و گو‌رانکارییه‌کی بنه‌ره‌تی له‌

پیکهاته کۆمه لایه تی و عه قلیه تی ئیره یی پیاوانه.

پیاوی فره چه شنخواز: شیکاری ئەم به شهی داتاكان ئەوه مان بۆ ده رده خا که ئەو باوه ره هه له ی که پیاوان هه مه چه شنخوازن و خیانه تکارن، ره گ و ریشه ی له په یوه ندییه گوتاری و دامه زراوه فره نه گیه کاندایه که به تیپه ربوونی کات کاربگه ری له سه ر پیکهاته ده روونییه کان و تیگه یشتنی گشتی داناوه. ئەم باوه ره له سازوکاریکی کۆمه لایه تی-ده رووناسییه وه سه رچاوه ده گری که به شیوه یه کی نااگا هه مه چه شنخوازی ده خاته پال پیاوان و ئەم ناوه نیتکه بۆ خۆی بووه ته فاکته ریک بۆ به هیزکردن و به رده وامکردنی توندوتیژی دژی ئەوان. دیمانه له گه لکراویک له م باره وه روونی ده کاته وه:

«ره گی ئەم پرسه چیه؟ با به ساده یی بلین له هه موو شوینیکدا وا چه سپاوه که پیاو هه مه چه شنخوازن یانی به ئاسانی خیانه ت ده کهن، له کاتیکدا به کرده وه ئەمه روو نادات. واته منیک که لانیکه م هاوړتی زۆرم هه بووه، کچه خیانه تی له کوره کردووه، کچه خیانه تی له دۆسته که ی کردووه نه ک ئەوه ی کوره خیانه تی له کچه کردبیت. ئەم هه له یه به جوړیک له ناو خه لکدا جی که وتوووه ...» (دیمانه ی ژماره ۴۸، Pos 13).

لیره دا رووبه رووی دوو سازوکار ده بینه وه؛ یه که م، ئەو کلیشه به رده وامه ی که له ناو کۆمه لگادا له ریگه ی میدیا و فره نه گی باو و ته نانه ت زمانی جه ماوه ره وه به ره م ده هیتریته وه. بۆ نمونه دیمانه له گه لکراویک ئامازه به دروستکردن و دووباره بوونه وه ی نوکته ی په یوه ست به م بابته له سه ر ئاستی کۆمه لایه تیدا ده کات:

«زۆر نوکته یان ساز کردووه، هه موو شتیک به جوک و نوکته دروست ده کریت ... هه ره ئەم پرسه ی که ئیمه ی پیاوان هه مه چه شنخوازن، ئەوه نده ی نوکته له سه ر ساز کردووه که خوشمان به جوړیک باوه رمان پیی هیه ...» (دیمانه ی ژماره ۴۸، Pos 37).

تیۆرییه کۆمه لایه تی و فره نه گیه کانی وه کوو تیۆریی به ره مه مه یانه وه ی فره نه گی بۆردیۆ (بۆردیۆ، ۱۹۸۴) ده توانن لیره دا به سوود بن؛ ئەم تیۆرییه روونی ده کاته وه که چۆن چاوه روانییه کان و بیر و باوه ره کانی کۆمه لگا له ریگه ی ئاساییکردنه وه ی گوتاره کان و دووباره به ره مه مه یانه وه یان له لایه ن ئامرازه فره نه گیه کانه وه به درێژیی زه مه ن ده بنه پیکهاته نورماتیقه جیگیره کان. جوک و چیرۆک و کلیشه جینه دریه کان، نمونه ی روونی ئەم پرۆسه ن که نه ک هه ر بۆ دابه شکردنی نایه کسانى ده سه لاتى سیکی له کۆمه لگادا به کار ده هیترین، به لکوو ده بنه فاکته ری به ده روونیبوونی ئەم چه مکه نه.

پرسیکی گرینگی دیکه له م زه مینه دا، دووفاقه یی له هه لسه نگاندى ره فتاری ره گه زیتیی نیوان ژن و پیاوه. له حالیکدا که خواست بۆ هه مه چه شنیی ده توانی له نیوان هه ر دوو ره گه زه وه هاوبه ش

بیت، به‌لام باوه‌ری گشتی ئه‌وه‌یه که فره‌چه‌شنخوازی تایبه‌تمه‌ندییه‌کی سروشتیی پیاوانه. له‌ گفتوگۆی یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان هاتوو:

“وا جی که‌وتوو که‌ ئیمه‌ی پیاوان فره‌چه‌شنخوازین، به‌لام ژان وه‌فادارن، له‌ حالیکدا ئمه‌ به‌ هه‌ر دوو ره‌گه‌زه‌ که‌ یه‌کسانه‌، ئه‌گه‌ر پیاو ئاره‌زووی فره‌چه‌شنخوازی هه‌یه‌، ژنانیش هه‌یانه‌. له‌ کۆمه‌لگای ئیمه‌دا ره‌نگه‌ ژنان به‌ هۆی کۆمه‌لێک رووداوه‌وه‌ که‌ به‌سه‌ریاندا دێ به‌ وریاییه‌وه‌ ئهم‌ کاره‌ بکه‌ن، به‌لام پیاوان ئاسانتر ئه‌و کاره‌ ده‌که‌ن، به‌لام ژن به‌ ترس و له‌رزوه‌ ئه‌و کاره‌ ده‌کات» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۸، Pos 13).

ئهم‌ باوه‌ره‌ نه‌ک هه‌ر خزمه‌ت به‌ گشتاندنی نادادپه‌روه‌رانه‌ی رفتاری هه‌مه‌چه‌شنخوازی بۆ پیاوان ده‌کا، به‌لکوو ژنانیش له‌ خسته‌ ژیر چاودێریکردنی ئهم‌ چاوه‌روانییانه‌ رزگار ده‌کا و ئهمه‌ ده‌رهاویشه‌ی ده‌روونناسیی جیاوازی بۆ هه‌ر دوو ره‌گه‌ز لێ ده‌که‌وتیه‌وه‌. له‌ ئاستی ده‌رووناسیدا ئهم‌ باوه‌ره‌ چه‌سپاوه‌ ده‌توانی کاریه‌گه‌رییه‌کی قوولی له‌سه‌ر چه‌مکی خودویناکراوی پیاوان هه‌بیت. تیۆری «ناونا‌تۆره‌ لێنان»، که‌ له‌ لایه‌ن بیکه‌ره‌وه‌ په‌ره‌ی پیدراوه‌ (بکر، ۱۹۶۳)، باس له‌وه‌ ده‌کا که‌ کاتیک تاکه‌کان یان گرووپه‌کان ناوه‌نیتکه‌یه‌کی دیاریکراویان لێ ده‌نرێ، ره‌فتار و تیروانییان بۆ خۆیان له‌ ژیر کاریه‌گری ئهم‌ ناوه‌ ده‌گۆریت. لێره‌دا ده‌بینین که‌ پیاوان نه‌زانراوانه‌ له‌ ژیر فشاری ئهم‌ ناوه‌نیتکه‌دان:

«چونکه‌ کاتیک ناوه‌نیتکه‌ی هه‌مه‌چه‌شنخواز ده‌بێته‌ سه‌رت، هه‌ر شتیک له‌ ناو کۆمه‌لگادا به‌سه‌ر ژنیک بێ ولایه‌نیکیش پیاو بێ، پیاوه‌ که‌ نا‌ئاگایانه‌ تاوانبار ده‌کریت ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۸، Pos 37).

ئهم‌ دۆخه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که‌ له‌ سیسته‌میکه‌ی فره‌هه‌نگیدا که‌ هه‌مه‌چه‌شنخوازی وه‌ک به‌شیک له‌ سروشتی پیاو پیناسه‌ ده‌کا، پیاو نه‌ک هه‌ر له‌ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ ره‌فتاره‌کانی خۆی به‌لکوو له‌ هه‌لسه‌نگاندنی ره‌فتاری که‌سانی دیکه‌شدا مه‌حکوم به‌ دووباره‌ به‌ره‌مه‌یه‌نه‌وه‌ی توندوتیژییه‌. لیکه‌وته‌کانی ئهم‌ پرۆسه‌ له‌سه‌ر توندوتیژی دژی پیاوان به‌ روونی له‌ قسه‌ی دیمانه‌له‌گه‌کراواندا دیاره‌. کاتیک خیانه‌ت یان ره‌فتاریکی نه‌خواراو له‌ لایه‌ن ژنه‌وه‌ روو ده‌دا، پیاو به‌ هۆی ئه‌و ناونا‌تۆره‌ی هه‌مه‌چه‌شنخوازه‌ی که‌ لێی نراوه‌، وه‌ک تۆمه‌تبار له‌قه‌لم ده‌دریت. دیمانه‌له‌گه‌لکراویک وێرا ئاماژه‌ به‌ کلیشه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌لێ:

«ئهم‌ جو‌ره‌ بیرکردنه‌وه‌ جی که‌وتوو، من قبوولم نه‌کرد، من خۆم قبوولم نه‌کرد، له‌باره‌ی ئه‌وانی دیکه‌ نا‌زانم، به‌لام ده‌لێم ئهمه‌ ئه‌وه‌نده‌ له‌ کۆمه‌لگادا دووباره‌ بووه‌ته‌وه‌ ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۸، Pos 37).

له‌ راستیدا ئهم‌ جو‌ره‌ ناوه‌نیتکه‌ هێزی ئه‌وه‌ی هه‌یه‌ که‌ له‌ بارودۆخه‌ توندوتیژه‌کاندا بیده‌نگی

به سهر پیاواندا به پیتی و سهر زه نشتیان بکا؛ چونکه فهره هنگی بالادهستی کۆمه لگا به شیوه به ک نیات نراوه که پیشوخته چه مکی بالادهستی تاوانباری یان که مته رخه می به سهر یاندا ده سه پیتی. له روانگهی کۆمه لئاسییه وه، مارکوز (مارکوس^۱، ۱۹۶۴) له شیکارییه ره خه بییه کانیدا بۆ تیوری "سهر کوتی جینه ده ری له کۆمه لگا مۆدیرنه کاندایا" ئاماژه ی به و جوړه لیکدژ بیانه کردووه. ئه و پیتی وایه له کۆمه لگا مۆدیرنه کاندایا، زور جار کۆنترۆلی کۆمه لایه تی به سهر ره فتاری سیکیسی تاکه کاندایا له ریگهی به هیز کردنی کلیشه ره گه زیتییه کانه وه ئه نجام ده دریت. ئه م ئامرازانه نه ک ههر تاکه کان به پیتی ره گه زه که یان کۆنترۆل ده کهن، به لکوه ده بنه سهر چاوه ی توندوتیژی کۆمه لایه تی باو.

به گشتی ئه و گێرانه وه ی که خرایه روو نه ک ههر قوولایی ئه و باوه ره چه سپاوه سه باره ت به هه مه چه شنخواری و خیانه تکردنی پیاوان ئاشکرا ده کا، به لکوه ئه وه نیشان ده دا که چون ئه م باوه ره ده توانی بیته هوی نایه کسانیی جینه ده ری له هه لسه نگانندی ره فتاره کاندایا. ئه م سهر چاوه ی نایه کسانییه فاکته ریکی راسته وخۆ بۆ دروستکردنی توندوتیژی ده روونی و سوژداری و کۆمه لایه تی به رامبه ر پیاوانه، چونکه ده بیته هوی ئه وه ی ههر قهیرانیک یان گرژییه ک له په یوه ندیی نیوان که سه کاندایا پیشوخته به ریته سهر پیاوان و هه میشه وه ک فاکته ری سهره کی بناسرین.

ژنزه لیل: شیکاریی بۆ زه مینه کانی په یوه ست به "پیاوی ژنزه لیل" و چۆنه تی فۆرمگرتنی توندوتیژی دژی پیاوان کاتیک له چوارچیه ی ئه و داتیانه ی سهره وه دا تاوتوی ده کری، کاریگه ربی قوولی بیر و باوه ر و نۆرمه کۆمه لایه تی و فهره هنگییه کان ئاشکرا ده کا که له تافی مندالییه وه له میشکی تاکه کاندایا به ده روونی ده بیته. ئه م بیر و باوه رانه نه ک ههر تیروانیی مرۆف بۆ پیگهی خوی له قالب ده ده ن، به لکوه هه ندی چاوه روانیش به سهریدا ده سه پین که له کۆتاییدا ده توان به بنه هوی فشاری ده روونی و ره فتاری توندوتیژی یان کاردانه وه ی دوور که و تنه وه له و که سه دا دروست ده کهن. پیاویک که له ژیر کاریگه ربی ئه م بیر و باوه رانه دایه، ههر له یه که م سالانی ژبیانه وه، هه ندیک سهرچه شنی ره فتاری پیاوانه قبوول ده کا که تنه ا کاتیک په سه ند ده کرین که ئه و ده سه لات نوینی و لیبراهه یی و توانای کاریگه ریدانان له سهر که سانی دیکه نیشان بدات.

له م گێرانه وه ی سهره وه دا، دیمانه له گه لکراو به راشکاوی ئاماژه به هه ندیک له و بیر و باوه ره فۆرمبه خشانه ده کات:

«ئه و باوه ره هه لای که له رابردودا هه مبه وو، ئه و باوه ره هه لای که ئه مانه پیاوان، پیاو ده بی قسه ی برشتی هه بی، باوه ره هه لای کانی سهرده می مندالیم وای لیکردووم ببه ئه هریمه نیکی توندوتیژ، جا پیمان خویش بی یان نا. کاتیک ویستمان هاوسه رگیری بکه ین، ناچار بووین دایسیک له ده وری کورسییه کی شین بگێرین. وه بیرم دیته وه وتی ئه گه ر له کاتی خۆیدا ئه و دایسه نه گێری، ده بیته ژنزه لیل...» (دیمانه ی ژماره ۶۷، Pos 20). ئه م قسانه به روونی نیشان ده ده ن که چۆن فهره هنگی باوی کۆمه لگای ده وروبه ر، به تایبه ت له رپۆره سمه ره مییه کانی وه کوو هاوسه رگیریدا،

جگه له وهش له روانگهی تیۆریی «په فتاری فیروونی کۆمه لایه تی» ی باندورا (باندورا، ۱۹۷۷)، ئەم باوه رانه نه ک ته نه ا له کاتی هه لسوکه وته سه ره تاییه کانداه کوو سه رده می مندالی و له ناو خیزاندا ده یخه نه میشکی پیاوانه وه، به لکوو له ریگهی فیروونی سه رنجدان و به هیز کردنی کۆمه لایه تیشه وه به هیز تر ده بن. بۆ نمونه به روونی ده لیت:

وه بیرم دی وتی ئە گەر له کاتی خۆیدا ئەو دایسه نه گیرێ، ده بیته ژن
زه لیل ...» (دیمانه ی ژماره ۶۷، Pos 20).

ئەم پرستانه گوزارشت له رۆلی فەرهنگی ئاپۆری و سه رچه شنه کۆمه لایه تییه کان له فۆرمگرتن و به هیز کردنی ئەم بیر و باوه رانه دا هه یه.

لیکه وته ی ئەم فشاره ئالۆزانه ئەوه یه که پیاوان ته نانته له ژیا نی رۆژانه شدا ناتوانن به زی ره کی و ئازادانه خواسته راسته قینه کانی خۆیان بناسن و به دوا یاندا بگه رێن. به لکوو زۆریه ی وه ی خۆیان بۆ سه لماندنی ده سه لات ی خۆیان یان کۆنترۆ لکردنی ئەو رۆلانه ی که له لایه ن که سانی دیکه وه بۆ یان دیاری کراوه، ته رخان ده که ن. له کۆتاییدا پیکهاته یه کی لهو شیوه ده بیته زه مینه یه ک بۆ ئەوه ی له په یوه ندیی نیوان که سه کانداه لوانه ش نیوان هاوسه ره کان یان له هه لسوکه وته کۆمه لایه تییه کانداه توندوتیژی یان به نه ینی یان به ئاشکرا روو بدا و سیسته می بیر کردنه وه ی تاک به توندی ده شیوینیت. عاشق و وه فادار: یه کیک له په هه نده گرینگه کانی روودانی توندوتیژی به رامبه ر پیاو پا به ندبوون به خۆشه ویستی و تامو لکردنی توندوتیژی له رۆله سۆزدارییه کاندایه. ئەم چه مکه، له شیکاریی چۆنایه تیدا، به روونی نیشان ده دا که چۆن خۆشه ویستی ده توانی هه م یارمه تی پاراستنی په یوه ندییه کان بدا و هه میش به شیوه یه کی درندانه مرو فیه کان فری بداته ناو سووری به رگه گرتنی توندوتیژی و فشاری ده روونی. عه شق لی ره دا ته نه ا هه ستیکی قوول نییه، به لکوو به شیوه یه کی ناراسته وخۆ وه ک «پا به ندبوونیک» داده نری که مرو ف ناچار ده کا که وابه سته بی و به رگه ی بارودۆخه سه خته کان بگریت. به شدار بوونی دیمانه ی ئەم تو یژینه وه به روونی ده ریا نخست که پا به ندبوون به عه شق، به هۆکاری قوولی ده روونی و کۆمه لایه تی، ریگه ی بۆ به رگه گرتنی ئەو توندوتیژیانه خۆش کردووه که له ناوه وه و ده ره وه به سه ریا ندا ده سه پینریت.

گیرانه وه ی یه که م به باشی چه مکی پا به ندبوون له ناو چوار چیوه یه کی رۆحی و سۆزداریدا نیشان ده دا ت. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ده لی:

«پا به ندبوون به خۆشه ویست ده بی له دله وه بی، پا به ندبوون ده بی رۆحی
بی، پا به ندبوون ده بی به گیان و دل بی، پا به ندبوون وشه یه کی زۆر گه وه یه،
ته نیایی دوا ی ئەوه ی تووشی شکستی عه شقی هاتم زۆرم ئازار پیگه یشت،
تۆ خۆت، دوا ی ئەم دوو ساله که رۆشتوو ه چیت زیاترت بۆ خۆت خه رج
کردوو، من نا زانم ئەمه لایه نیک ی با به ته که یه ره نگه ئەویش ئیستا ئازار بچیت
به لام من زیاتر ئازار ده چیت زانم له گه ل که سیکی دیکه دا بم» (ئوه

رۆحی پیاوانه. «هاوریکانم تانه‌م لێ ده‌ده‌ن و ده‌لین گیلە، ئەو ژانە له‌گه‌لت هاوجییی ده‌که‌ن بۆ ناچی. ئەمه‌ ده‌مشه‌مزینی، ماندوو بووم.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۹، Pos ۱۲۱-۱۲۷).

ئهم لیدوانه‌ به‌ روونی نیشان ده‌دا که‌ چۆن پابه‌ندبوونی سۆزداری به‌ که‌سیکه‌وه، پێگه‌ی عه‌شق له‌ ئاستیکی ته‌نیا سۆزدارییه‌وه‌ بۆ ئاستیکی وجودی و ده‌روونی به‌رز ده‌کاته‌وه‌. تیۆرییه‌ ده‌روونناسیه‌ی کانی وه‌ کوو تیۆری «وابه‌سته‌یی عاشقانه‌» ی جۆنسۆن (جانسون^۱، ۲۰۰۴) جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که‌ عه‌شق و وابه‌سته‌یی سۆزداری ده‌توانی وابه‌سته‌یی توند له‌ تاکه‌ کانی لێ بکه‌وێته‌وه‌، به‌جۆریک که‌ ته‌نانه‌ت دوا‌ی کۆتایی هاتنی په‌یوه‌ندییه‌ که‌ توانای کۆتاییه‌پێنان به‌ ئازار و فشاری ده‌روونی مومکین ناییت. ئهم جۆره‌ وابه‌سته‌یه‌ی ده‌توانی زه‌مینه‌ بۆ توندوتیژی ده‌روونی خۆش بکا، چونکه‌ تاک به‌رگه‌ی هه‌ستکردن به‌ شکست و فشاری کۆمه‌لایه‌تی که‌ به‌ هۆی بێتوانایی له‌ گۆڕینی دۆخه‌ که‌ ده‌گرێ و ئهم دۆخه‌ش وه‌ک به‌شیک له‌ سووپی توندوتیژی خۆی ده‌رده‌خات. جگه‌ له‌وه‌ش فشاری کۆمه‌لایه‌تی و چاوه‌روانییه‌ پیاوه‌تییه‌ کانیش رۆلێکی گرینگ ده‌گێڕن. ئهم پیاوه‌، که‌ سه‌ره‌رای شکستی عه‌شقی، به‌ هۆی وابه‌سته‌یی سۆزدارییه‌وه‌ ناتوانی په‌یوه‌ندییه‌کی نوێ ده‌ست پێکا، جگه‌ له‌ رهنج و ئازاری خۆی، ده‌که‌وێته‌ ژێر فشاری دۆستان و کۆمه‌لگایه‌ک که‌ رۆلی ره‌گه‌زیتیه‌کان چاوه‌روانی شتیکی دیکه‌ی لێده‌که‌ن؛ هاوڕیکانی پێی ده‌لین: «گیله‌...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۹، Pos ۱۲۱-۱۲۷). چه‌مکی رۆلی جێنده‌ری، که‌ له‌سه‌ر بنه‌مای تیۆری کۆنیل له‌ «بنیاتنانی کۆمه‌لایه‌تی ره‌گه‌زیتی» (کانل، ۱۹۹۵) دامه‌زراوه‌ پیاوان ناچار ده‌کا له‌بری ئه‌وه‌ی رۆمانسی و وابه‌سته‌ بن، ده‌بێ رفتاریکی بالاده‌ست و پراگماتیکه‌یان هه‌بێت. ئهم دژایه‌تییه‌ی نیوان ئه‌زموونی سۆزداری و فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان نه‌ک هه‌ر پیاو ده‌خاته‌ ناو دۆخیکی پر له‌ ئازاره‌وه‌، به‌لکوو قه‌یرانی تیگه‌یشتن له‌ خود و توندوتیژی ده‌روونی به‌رامبه‌ر به‌ خۆیان زیاتر ده‌کاته‌وه‌.

هاوکات له‌گه‌ل ئهم گێڕانه‌وه‌، دیمانه‌ له‌گه‌لکراویکی دیکه‌ جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ چۆن فشاره‌ ده‌ره‌کییه‌کان و نه‌توانین له‌ به‌دییه‌پێنانی چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و که‌سییه‌کان ده‌توانن توندوتیژی له‌ په‌یوه‌ندییه‌ سۆزدارییه‌ کانی لێ بکه‌وێته‌وه‌:

«وا فیر ببووم که‌ پیاو ده‌بێ پشنگیری له‌ ژن بکا، و به‌و پێیه‌ی نه‌مه‌ده‌توانی ئهم کاره‌ به‌ ته‌واوی بکه‌م و منیش ده‌مویست به‌ فشاریکی زۆره‌وه‌ ئه‌وه‌ بکه‌م، له‌ بنه‌ره‌ته‌وه‌ تووهره‌ ده‌بووم. له‌ بنه‌ره‌ته‌وه‌ منیش خۆم تووشی توندوتیژی ده‌بووم، ده‌توانم بلێم... ئیستا وه‌ره‌ و ئه‌و توندوتیژییه‌ی که‌ له‌ ده‌ره‌وه‌ به‌ سه‌رمدا ده‌هات، له‌ مندا خۆی ده‌نواند...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۰، Pos ۱۱۲).

ئەمە گوزارشت لەو دەکا که چۆن پابەندبوونی زۆرەملی بۆ ئەو پۆلانی که فەرهنگی پیاویتی بۆ کهسیک پیناسە کردوو، دەتوانی توندوتیژی له پەيوەندییه کی سۆزداریدا دەرخت. له روانگی تیۆرییه و ئەم دۆخه له گەڵ تیۆری گود سەبارەت به فشاری پۆل یه ک ده گریتهوه (گود^۱، ۱۹۶۰) که ده لای کاتیکی مرۆف ههول ده دا له یه ک کاتدا پابەندبوونه جیاواز و ناکوکه کان به پێوه بیا، زۆر جار تووشی گرژی و فشاری دەررونی ده بێتهوه که رهنکه له پەيوەندییه کۆمه لایه تی و پەيوەندییه سیکیسیه کاند توندوتیژی لای بکه ویتتهوه.

هه مان ئەو دیمانه له گەلکراوه به رده وامه:

«بۆ نموونه ئیتر دەرچه ق به دۆسته کهم لیبورده بیم تا راده یه ک کهم بووبوووه و ئیتر وه کوو جار ان نه مابووم و شه رم له گەڵ ده کرد. له سه رشتی هیچ و بی بایه خ ده مره نجاندا، خۆشم ده رهنجام و له راستیدا ئەمه سه رته ی تیکچوونی پەيوەندییه که بوو ئیتر. ئەو پیاو به هۆی ئەو فشارانه ی که له ده روه تووشی ده بی، ده چه وسیتته وه ئازار ده چیژیت...» (دیمانه ی ژماره ۲۰، Pos ۱۱۲).

ئەم به شه به روونی ئەو سووری توندوتیژی نیشان ده دا که پیاو به هۆی فشاره ده ره کییه کانه وه زه خت له پیاو ده کا و دواتر به شیوه ی نه زانراوانه بۆ هاوبه شه سۆزداریه که ی ده گوازیته وه. ئەم دۆخه له سه ر بنه مای تیۆری شتراس سەبارەت به گواستنه وه ی توندوتیژی دامه زراوه (استراوس^۲، ۱۹۷۹)، که نیشان ده دا که سیکی که له ژینگه ی ده ره وه یدا له ژیر فشاردا یه، ئەگه ری ئەوه هه یه ئەو فشاره بگوازیته وه بۆ که سانی نزیکی له خۆی، به تایبه ت ئەگه ر ئەم فشاره له ئاستیکی به رزتر له تامو لکردن و کۆنترۆلی ده رووناسیدا بێت. لێره دا پابەندبوون به پەيوەندییه ک که سه رچاوه که ی فشار و توندوتیژی، خۆی ده بێته فاکنه ریک بۆ درێژه پیدانی سووری توندوتیژی.

ئەم دوو گێرانه وه به یه که وه پیشان ده دن که چۆن پابەندبوون به عه شق ده توانی پیاو به ره و دۆخیک بیا که تابشتی توندوتیژی بێنی، که نه ک ته نها له لایه ن ژینگه ی کۆمه لایه تی و فەرهنگییه وه به سه ریاندا ده سه پینری، به لکوو له ناخی خۆشیاندا به هه ستردن به شکست و شه رمه زاری و تووپی پیناسه ده کریت. له م سووره دا پیاو وه ک قوربانییه کی دووفاقه ی فشاره ده روونی و ده ره کییه کان، هه م له حا له تی تاوانباری و بێده سه لاتیدا یه و هه میش نائاگایانه توندوتیژی ده گوازیته وه بۆ هاوبه شه سۆزداریه که ی. ئەم راستیه ئالۆزی دیاره ی توندوتیژی له ناو پەيوەندییه سۆزداریه کان و پۆلی پرره نگی فەرهنگی جینده ری له دروستکردنی ئەم سووری توندوتیژی به شتر است ده کاته وه.

ناپه سه ندیتی ته لاق: ئەو لیکۆلینه وانه ی که له سه ر توندوتیژی دژی پیاوان ئەنجام دراو

دهریده خهن که روودانی ئهم دیارده له زور حاله تدا ره گ و رېشه یی له پیکهاته فهرهنگی و کومه لایه تییه کان و بیر و باوه ری کلیشه ییه کانداهیه. یه کییک لهو زهمینه فهرهنگیانه ئهو کلیشانیه که ته لاق به «ناشرین» و قبوولنه کراو ده زانیت. ئهم کلیشه به شیوه یی قول و بهر فراوان له کومه لگادا بلاو بووه ته وه و ده بیته هو یی ئه وه یی مروقه کان له ژبانیندا کاتیک پرووه پرووی بریاری چاره نووس ساز له وانه ش کاتیک پرووه پرووی توندوتیژی یان قهیرانی سهختی هاوسه ریته ده بنه وه خو یان له ته لاق بیاریزن. له دیمانه یه کدا هاتووه که:

«چونکه باش نییه، ته لاق عه بیه شووره ییه رهنگه تو هاوسه رگری
بکه یی، دوخه که باشتتر بیت. من لهو دوخه دام، رهنگه ئه وان راست بکه ن.
ئیمه هاوسه رگریمان کرد.» (دیمانه یی ژماره ۳۵، Pos 58).

ئهم گیرانه وه به روونی ده ریده خا که تاک له ژیر کاریگه ری فشاره کومه لایه تی و فهرهنگییه کان بریاری هاوسه رگری داوه، به بی ئه وه یی گرینگی به پیداویستی یان بارودوخی په یوه ندییه که ی بدات. ئهم جوړه رهفتارانه، که له ژیر کاریگه ری ئهم روانگه «ته لاق عه بیه» دروست ده بن، نه ک ههر له سه ره تای ژبانی هاوبه شه وه ریگا بو هه لیزاردنی هه له خو ش ده کهن، به لکوو له زور حاله تدا مروقه کان له بارودوخی توندوتیژی ده روونی یان ته نانه ت جهسته ییدا گرفتار ده کا، چونکه هه ست ده کهن بو ده رباز بوون لهم دوخه یی ئیستا هیچ ریگه یه کیان نییه. لهم باره وه دیمانه له گه لکراویکی دیکه ده لی:

«به بوچوونی من، یه ک دوو حاله تم بینیه که خه لک ده یانگوت: خوژگه
سی سال له مه و بهر ته لاقم دابایه، خوژگه سی سال له مه و بهر سه ری خو م
هه لگرتبایه و برۆشتبایه م. زور لهم قسانه م لیان بیستووه، په شیمان بوون
که بوچی لهو سالانه دا که ده سه لاتیان هه بووه، ئهم کاره یان نه کردووه،
گه یشتونته ته ئهم ئاسته، ئیستاش ناتوانن هیچ بکه ن [چونکه ته لاق شووره یی
بوو.]» (دیمانه یی ژماره ۴۷، Pos 104).

ئهم گیرانه وه قوولایی په شیمانیی ئهو که سانه نیشان ده دا که به هو یی باوه ریان وا بووه که ته لاق ناپه سه ند و قیزه ونه ده رفه تی گوړینی ژبانی خو یان و ریگریکردن له زیانه دریژخایه نه کانیا ن له ده ست داوه. ئهم حاله تی گومان و بریارنه دان به تیپه ربوونی کات که سه که ده خاته دوخی خه موکی و دلاره اوکی و قبوولکردنی توندوتیژییه وه که ئهمه خو یی یه کییک له زهمینه کانی ته حه مولکردنی توندوتیژی دژی پیاوان دروست ده کات.

له لایه کی تره وه دیمانه کانی تر ره هندی جیاوازی ئهم کلیشه قیزه ونه یی ته لاق و کاریگه رییه فهرهنگییه کانی له سه ر پیکهاته یی په یوه ندییه کومه لایه تی و هاوسه ریته ییه کان نیشان داوه. بو نمونه له دیمانه یه کی دیکه دا باس له وه کراوه:

«نابیت هاوسه رگیری زۆره ملی بی، په یوه نندییه کومه لایه تییه کانمان به هوی کیشه ئابینییه کانی ولاته که مانه وه به گجار هه لن، هیچ کچیک تا ته منی ۲۰ سال هیچ په یوه نندییه کی له گهل هیچ کوریکدا نییه، هیچ زانیارییه کی له باره ی کچ و کورانه وه نازانیت. له ته منی ۲۰ سالیدا ده چیته ناو ژینگه ی زانکو و له پر و به شیوه یه کی چاوه روانه کراو ده چیته ناو زنجیره یه ک په یوه نندییه وه، په یوه نندییه کان له سه ره تایی هه سته کاند دروست ده بیو ئه م هه ستانه هه سستیکی هه لن». (دیمانه ی ژماره ۲۹، Pos).

ئهم به شه ئاماژه ی به نه بوونی په ره ده ی پتویستی پیش هاوسه رگیری و قه ده غه کردنی په یوه نندییه کان ده کا، که نه ک ته نها کاریگه ریی نه رینی له سه ر چوانیه تی هاوسه ریتییه کان هه یه به لکوو تا که کان ده خاته ناو دۆخیکه وه که نه توانن کیشه هاوسه ریتییه کانیا چاره سه ر بکه ن. ئه م دۆخه به هوی نه بوونی سه رچه شنی دروست بو به ریوه بردنی قه یرانگه لی وه کوو توندوتیژی له ژبانی هاوسه ریتیدا، وای کردوه که باوه رداربوون به ناپه سه ندبوونی ته لاق قوولتر بیته وه. یه کیک دیکه له و کلیشانه ی که له م بواره دا ده توانین تاوتویی بکه ین، روانگه ی نه ریتی بو ئه و هاوسه رگرییه یه که ته نها له سه ر بنه مای فشاره خیزانییه کان یا چاوه روانییه کومه لایه تییه کان ئه نجام دراوون. بو نمونه یه کیک له دیمانه له گه لکراوان وتی:

«ژنیک و پیاویک که ئاموزای بوون هاوسه رگیری ده که ن... ژنه که ته منی که متر بوو و پیاوه که ش پیر نه بوو... ئه م هاوسه رگرییه هه ر له بنه ره ته وه هه له بوو... ژنه له ریگه ی تۆره کومه لایه تییه کانه وه له گهل پیاویک په یوه نندی ساز ده کا... ئه م فیلمانه له گه ره کدا بلاو ده کرینه وه و له و گه ره که ی که ئه و پیاوه دووکانی ماسیفرۆشی هه بووه، هه ر کاتیک ده هاته دووکان، خه لک ده هاتن و ده یانگوت کاک فلان که س وه ره فلان که س له گهل فلان که س ئه مه ده کا، ئه وه تا ئه مه ش فیلمه که یه تی. تۆ سه یر بکه چ بارگرانییه کی ده روونی تووشی ئه م پیاوه بووه...» (دیمانه ی ژماره ۵، Pos 8).

ئهم نمونه ئه وه مان بو درده خا که چۆن فشاره کومه لایه تییه کان و فشاره کلیشه ییه کانی په یوه ست به ته لاق ده توانن کاریگه رییان له سه ر ژبانی نه ک ته نها ئه و که سه ده بی که قوربانیی توندوتیژییه، به لکوو ئه م کاریگه ریه کومه لگه ی ده ور به ریشیان ده گریته وه. لیره دا نه ک هه ر که سه که له لایه ن کومه لگاوه ده بیته قوربانیی توندوتیژیی ده روونی، به لکوو تیروانییه نه ریتییه کانی کومه لگا سه باره ت به خوی ده بیته هوی ئه وه ی له بری ئه وه ی بیر له چاره سه ر یا ن بریاریکی کاریگه ر بکاته وه هه ر له و دۆخه سه خته دا بمییته وه.

له روانگه یه کی تیورییه وه ده توانین به به کاره ینانی چه مکی بۆردیو بو "به ره مه مه ینانه وه ی فره نه نگي" ئه م نمونانه روون بکه ینه وه (بوردیو، ۱۹۹۰). بۆردیو پیی وایه که نۆرم و به ها

کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، وه‌کوو قیزه‌ونی سرینه‌وه‌ له‌ ته‌لاق یان چاوه‌روانی له‌ رۆلی ژن و پیاو له‌ ناو‌ژیانی هاوسه‌ریتی‌دا، له‌ سیسته‌می فەرهنه‌نگیدا به‌ره‌م ده‌هێننه‌وه‌ و تاکه‌کانی کۆمه‌لگا ناچار ده‌که‌ن قبوولیان بکه‌ن. له‌ هه‌مان زه‌مینه‌دا، گیدی‌نس (گیدنز، ۱۹۸۴) له‌ تیۆری پیکهاته‌دۆزی خۆیدا وێرای ئاماژه‌ به‌ کاریگه‌ری پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌سه‌ر پرپاره‌ تاکه‌که‌سییه‌کان جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ نۆرمه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان کاریگه‌رییه‌کی بنه‌رته‌ییان له‌سه‌ر سنووردارکردن یان به‌هیزکردنی کرده‌وه‌ی تاک‌هه‌یه‌.

ئهم هه‌لومه‌رج و هه‌ڵه‌نجاندنه‌ له‌ کۆتاییدا زه‌مینه‌یه‌ک بۆ به‌رده‌وامبوونی توندوتیژی دژی پیاوان ده‌ره‌خسێن، ئهو توندوتیژیانه‌ی که‌ له‌ لایه‌ن کۆمه‌لگا یان هاوسه‌رانه‌وه‌ روو ده‌ده‌ن، به‌لام به‌هۆی ئهو بیر و باوه‌ره‌ قووله‌ ره‌گدا‌کوتاوه‌ی که‌ سه‌باره‌ت به‌ قیزه‌ونی ته‌لاق له‌ ئارادایه‌، قوربانییه‌کان جگه‌ له‌ تابشته‌ییان و ته‌حه‌مولکردن هیچ رێده‌ره‌تانیکی دیکه‌ شک‌ناهن. ئهم شیکارییه‌ نیشان ده‌دا که‌ چۆن بیر و باوه‌ره‌ فەرهنه‌نگی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ کلیشه‌یه‌کان ده‌توانن پرۆسه‌یه‌ک له‌ بریاردانی هه‌له‌ له‌ ژیا‌نی تاک‌دا به‌هێ‌تر بکا و نه‌هێ‌لی چاره‌سه‌ریکی باشت‌ر بدۆ‌زێته‌وه‌.

ره‌هه‌نده‌ نه‌ریتییه‌کانی چه‌مکی پیاوه‌تی

شیکردنه‌وه‌ی زه‌مینه‌ کلیشه‌یه‌کانی چه‌مکی پیاوه‌تی بۆ روودانی توندوتیژی دژی پیاوان، له‌ چوارچێوه‌ی پارادایمی تیۆری گره‌ندد، واقعیکی قوولی فشاره‌ فەرهنه‌نگی، کۆمه‌لایه‌تی و نه‌ریتییه‌کان ده‌گیرێته‌وه‌ که‌ فۆرمی تایبه‌تی پیاوه‌تی به‌سه‌ر تاکه‌کاندا ده‌سه‌پێن. ئهم کلیشانه، به‌ دروستکردنی چاوه‌روانی ناپه‌سته‌قینه‌ له‌ پیاوه‌تی و هه‌ندیک رۆلی دیاریکراو بۆ پیاوان، زه‌مینه‌یه‌کی له‌باریان بۆ روودانی توندوتیژی نه‌هێ‌راو له‌ پیکهاته‌ی تاک و کۆمه‌لگادا ره‌خساندووه‌.

له‌ زۆریک له‌ کۆمه‌لگا‌کاندا چه‌مکی پیاوه‌تی تیکه‌ڵ به‌ به‌ها نه‌ریتییه‌کان بووه‌؛ ئهو به‌هایانه‌ی که‌ تیکه‌ه‌لکێشی پرهنسیپه‌گه‌لی وه‌کوو بویری، ئازایه‌تی، به‌خشنده‌یی، پشتگیری و دنیایی بووه‌. یه‌کیک له‌ به‌شداربوونی ئهم توێژینه‌وه‌ به‌ روونی ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کات:

«نا، پێشتر به‌های دیکه‌مان هه‌بوو. بۆ‌نمونه‌ پیاوه‌تی ده‌بی‌ دنیایی و به‌خشنده‌یی و لیبوردنی له‌گه‌ڵ بیت. که‌مه‌رخه‌م و بیباک نه‌بی، پشتگیری بکا، ئازا بین، چاونه‌ترس بی، دلیر بی...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۳، Pos 85).

ئهم گیرانه‌وه‌ ره‌نگدانه‌وه‌ی وینه‌یه‌کی نه‌ریتی پیاوه‌تییه‌ که‌ له‌گه‌ڵ تیه‌رپوونی کات بووه‌ته‌ چاوه‌روانییه‌کی ناواقیعی و قورس و رۆژ له‌ دوای رۆژ لایه‌نی مرۆیی پیاوانی پشتگوێ‌خستووه‌. ئهم پێناسه‌یه‌ بۆ پیاوه‌تی نه‌ک هه‌ر پێوه‌ره‌ سه‌خت و ده‌ستنه‌که‌وتوو‌ه‌کان بۆ پیاوان دروست ده‌کا، به‌لکوو هه‌ر چه‌شنه‌ لاوازییه‌ک، هه‌ستکردن به‌ پێوستیی یان نه‌توانینی به‌دییه‌نایی ئهم پێوه‌رانه‌ وه‌ک شکستی پیاوتی پێناسه‌ کردووه‌.

له‌ سه‌ر به‌ستی ئهو جووره‌ به‌ها نه‌ریتیانه‌دا، کلیشه‌گه‌لیک ده‌رده‌که‌ون که‌ به‌ جوړیک پیاو

دهسه پینن بۆ ئه وهی هه موو کیشه کان به بی یارمه تی و پشتیوانی کهسانی دیکه چاره سهر بکه ن. ئه مه ش به روونی له دیمانه کاند ده رده که وی، که یه کیک له دیمانه له که لکراوان ده لی:

«پیاوه کان که متر داوی پشتگیری ده که ن، که متر داوی یارمه تی ده که ن، چونکه ئه م فرهه نگه له رۆژی یه که مه وه پینی وتوون که ده بی خۆت هه موو کیشه کانت چاره سهر بکه یت. به لام کچ دی و به ئاسانی ده گری، و به گریان خۆی هینور ده کاته وه به لام کور ئه و ئازاره ده چیژی و ئازاره که شی که وهره تره، به لام ده رینا بری ... چونکه ده برینی ئه م رهنج و ئازارانه مانای وایه که تو ده سه لاتت له ده ست داوه، تو شکستخواردوو یت.» (دیمانه ی ژماره ۳۸، Pos 52).

ئه م فرهه نگه پیاوان ناچار به بیده نگبوون ده کا که خویان له ده برینی کیشه شه خسییه کانیا ن به دوور بگرن و ئه م فرهه نگه پیاوان ده خاته ناو سوورپکی فشاری ده روونی و سه رکوتکردنی ههسته کان. تیوری «دابانی کۆمه لایه تی» سولیشان (سولیوان^۱، ۱۹۵۳)، که تیشک ده خانه سهر لیکه وته کانی ده رنه برینی ههسته کان، باس له وه ده کا که گۆشه گیری تاکه کان به هۆی فشاره ژینگه ییه کان و کلیشه کۆمه لایه تییه کانه وه ده توانی بیته فۆرمی جوراوجۆری خۆلۆمه کردن و دل راوکی و که مبوونه وهی متمانه به خۆبوون.

یه کیک دیکه له زه مینه چه سپاوه کانی پهروه رده کردنی پیاوان ئه و فشارانه یه که له تافی مندا لییه وه به سه ره گزی نیردا ساغ ده بنه وه و پرگری له ده برینی کیشه کانی ده کات. یه کیک له دیمانه له که لکراوان روونی ده کاته وه:

«به گشتی کوران هه ر له مندا لییه وه وا جی ده که وی که تو پیاوی، نابی هه موو کیشه یه ک لای خیزانه که تدا بدرکینی ئه وه نده ی بۆت ده لوی خۆت چاره سهری بکه یت.» (دیمانه ی ژماره ۸۵، Pos 48).

ئه م پهروه رده کردنه نه ک هه ر ده برینی کیشه کان به نیشانه ی لاوازی ده زانی، به لکوو تاک ده خاته به رده م فشاره تاکه که سی و کۆمه لایه تییه کان و وای لیده کا که توندوتیژی به رامبه ر به خۆی به شتیکی سروشتی و ته نانه ت پیویست قبوول بکات. له م روانگه وه تیوری «رۆلی په گه زیتی» کونیل نیشان ده دا که دابه شکردنی رۆله کلیشه ییه کانی نیوان ژن و پیاودا، چ له پهروه رده کردنی مندا ل و چ له هه لسه که وته کۆمه لایه تییه کاند، ده توانی جیاوازییه جینده ریه کان به جوړیک به رهه م به یینیته وه که زه مینه کانی فشار له سه ر پیاوه تی و توندوتیژی دژی پیاوان به هیزتر بیت.

بابه تیکی دیکه که له دیمانه کاند روون ده بیته وه، ئه زموونی توندا ژۆی پیاوان له مندا لییه وه، به تایبه ت له ژینگه پهروه رده یی و خیزانییه کاندایه. یه کیک له به شداربووان سه باره ت به و توندوتیژییه ی که له قوتا بخانه و له لایه ن مامۆستایانه وه تووشی بووه وه های وت:

ئەگەر سەيرى ئەو توندوتىژىيانەى بکەى که لە قوتابخانە و لە لاىەن مامۆستاو بەرامبەر کوران دەکرى، بەتایبەت ئەو وەختەى وا ئیمە قوتابى بووین، پیم وایە ئیستا کەمیک باشتەر بوو، ئەگەر سەير بکەى دەبینى ئەو توندوتىژىیەى که بەرامبەر کوران لە ئارادا بوو ھەرگیز بەرامبەر کچان بوونى نەبوو، تەنانتە خیزانەکان خۆیان، دایک و باوکەکان، زۆریان پێیان وایە دەبى کوران زۆر بە توندوتىژى پەرورەدە بکرىن، لە کورە کە دەدەن تا بېتە پیاو، بەلام پێیان وایە کچان نابى دەستیان لى بەرز بکرىتەو". (دیمانەى ژمارە ۴، Pos 47).

ئەم ئەزمونانە جوړیک لە توندوتىژىی سیستماتیکى نیشان دەدەن که سروشتیوونە کەى دەبیتە ھۆى پشتگوێخستنى ئەو زیانانەى که دەیگەبىنیت. تیۆرى «پەرورەدە کردنى سەختگیرانەى رەگەزیتى» پلیک (پلک^۱، ۱۹۸۱) روونى دەکاتەو که ئەم جوړە پەرورەدە کردنانە خواستە سۆزدارى و دەروونىیەکانى پیاو سەرکوت دەکا و ھەستى توورەى و نائەمنى و گوشتەگیرى بەھێزتر دەکات. یەکیک لەو باوەرانەى که رەگىکى قوولى دا کوتاوە بریتىیە لە «لیدانى کوران بۆ پەرورەدە کردنى پیاوانەى کوران»، که لە مندالى و مېرمنداڵیەو کارىگەرى لەسەر رەفتارى توندوتىژ دژى کوران ھەبوو. یەکیک لە دیمانە لەگەلکراوان ئەزمونى خۆى لەم کلیشە بەم شێو دەرپروە:

«ئەگەر سەيرى ئەو توندوتىژىيانەى بکەى که لە قوتابخانە و لە لاىەن مامۆستاو بەرامبەر کوران دەکرى، بەتایبەت ئەو وەختەى وا ئیمە قوتابى بووین، پیم وایە ئیستا کەمیک باشتەر بوو، ئەگەر سەير بکەى دەبینى ئەو توندوتىژىیەى که بەرامبەر کوران لە ئارادا بوو ھەرگیز بەرامبەر کچان بوونى نەبوو، تەنانتە خیزانەکان خۆیان، دایک و باوکەکان، زۆریان پێیان وایە دەبى کوران زۆر بە توندوتىژى پەرورەدە بکرىن، لە کورە کە دەدەن تا بېتە پیاو، بەلام پێیان وایە کچان نابى دەستیان لى بەرز بکرىتەو ئەمە داب و نەرتى لای ئیمە یە و منیش لى ناپەرەتەم. من دلته نگ بووم چونکە ئەزمونى توندوتىژى لە قوتابخانەم زۆر ھەبوو. ئیستا کە دیم و دەخوینمەو، دەبینم ئەو کورانەى که بزۆرى نەکەن، کیشەیان ھەيە، چونکە بەھۆى ھۆرمۆنەکانیان و جیاوازییان لەگەل کچان ناچارن و دودە بن و ھاروھاجى بکەن و ئیمە بەھۆى سروشت و فیزیۆلۆژیا مانەو لیمان دەدرا و دەیانگوت بۆچى وا دەکەى؟ کەچى ئەمە سروشتى ئەم مندالە یە. (دیمانەى ژمارە ۴، Pos 47).

ئەم کلیشە لە شێو پەرورەدەى توندوتىژ، کارىگەرییە کى بەرچاوى لەسەر شوناسى پیاوان ھەيە، بەجوړیک کە توندوتىژى جەستەى دژى کوران بە جوړیک سروشتىسازى دەبى و دەبیتە بەشیک لە پرۆسەى بەکۆمەلایەتیوونیان. لە روانگەى تیۆریسییەنەکانى وەکوو ئادلیرەو (آدلر،

(۱۹۳۰)، ئەم پەرودە کردنه نهک هەر ڕێگه‌یه‌ک بۆ قوولکردنه‌وه‌ی هه‌ستی پیاوه‌تی نییه، به‌لکوو ده‌بێته‌وه‌ی ئه‌وه‌ی کوران له‌ ته‌مه‌نی گه‌وره‌سالی‌دا توندوتیژی وه‌ک ئامرازێک بۆ ده‌ربڕینی شوناسی خۆیان له‌ ڕووبه‌رووبوونه‌وه‌ی فشاره‌کان، یان کۆنترۆلی کۆمه‌لایه‌تی به‌ کار به‌ینین.

به‌ پێی ئه‌و داتا‌یانه‌ی که‌ خراوه‌ته‌ ڕوو، ده‌رده‌که‌وه‌ی که‌ یه‌کیک له‌ گرینگترین بواره‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان له‌ ناو کۆمه‌لگادا پێناسه‌کردنی «پیاوايه‌تی» به‌ پێی پێوه‌ره‌کانی وه‌کوو ده‌سه‌لاتی ئابووری، داهاات و توانای داراییه‌. ئەم پێناسه‌ ڕه‌گ و ڕیشه‌ی له‌و گفتوگۆیانه‌دا هه‌یه‌ که‌ پیاوه‌تی و به‌ها کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی پیاوان به‌ پاره‌ و شته‌ مادییه‌کانه‌وه‌ به‌ستراوه‌ته‌وه‌؛ چه‌مکیک که‌ نه‌ک ته‌نها سیبهری له‌سه‌ر بیر و باوه‌ری فهره‌هنگی به‌لکوو په‌یوه‌ندییه‌ نیوان که‌سی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی پیاوانیش داناوه‌. وه‌ک یه‌کیک له‌ به‌شداربووان ده‌لی:

«پیاو که‌سه‌یه‌تی ده‌وه‌ی، پیاو ڕیزی ده‌وه‌ی، ئه‌و ڕیزگرته‌ی که‌ له‌ ناو کۆمه‌لگادا به‌هه‌ل جی‌که‌وتوووه‌، به‌ پاره‌ و به‌ شته‌ مادییه‌کان جی‌که‌وتوووه‌، به‌ پاره‌ پێناسه‌ی پیاوه‌تی ده‌که‌ن. له‌ کۆنه‌وه‌ وتووێانه‌ پێمان وتراوه‌ پیاوه‌تی واته‌ پاره‌ له‌ گیرفانتدا بیت.» (دیما‌نه‌ی ژماره‌ ۶۳، Pos ۸۱-۸۴).

ئهم لێدوانه‌ به‌ ڕوونی نشان ده‌دا که‌ چۆن پێوه‌ره‌ مادیی و ئابوورییه‌کانی وه‌ک یه‌کیک له‌ پێوه‌ره‌ سه‌ره‌کییه‌کانی پێناسه‌کردنی پیاوه‌تی، بۆته‌ به‌دیله‌ی ڕیزگرتن و که‌سانیی سروشتی پیاو. له‌م مانایه‌دا پیاو ته‌نها کاتیکی له‌ لایه‌ن که‌سانی تر و ته‌نانه‌ت کۆمه‌لگاشه‌وه‌ ڕیزی لێده‌گیری که‌ توانای دارایی هه‌بێت. ئەم گۆڕانی سه‌رچه‌شنی به‌هایه‌ زه‌مینه‌ بۆ فشاری ده‌روونی له‌سه‌ر ئه‌و پیاوانه‌ دروست کردوو که‌ ڕه‌نگه‌ به‌هۆکاری ئابووری نه‌توانن ئەم چاوه‌ڕوانیانه‌ به‌دی به‌ینین.

له‌ ڕوانگه‌ی ده‌رووناسی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌، تیۆرییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ ڕۆله‌ جێنده‌رییه‌کان وێست و زیمه‌رمان (وست^۱ و زیمه‌رمن^۲، ۱۹۸۷) باس له‌وه‌ ده‌که‌ن که‌ کارکردی تاکه‌کان له‌ ناو کۆمه‌لگادا به‌ پێی چاوه‌ڕوانییه‌کانی ڕۆله‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان هه‌لده‌سه‌نگینرێت. کاتیکی پیاویک به‌ هۆی ئاسته‌نگی ئابووری یان کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ ناتوانی ڕۆلی نه‌ریتی «دابینکه‌ری دارایی خانه‌واده» جێبه‌جی بکا، ئەم شکسته‌پێانه‌ له‌ به‌جێگه‌یاندنی ڕۆلی ڕه‌گه‌زیتی خۆی (واته‌ پیاو) ده‌بێته‌ هۆی دروستبوونی هه‌ستی شه‌رم و بێهه‌یوایی و ته‌نانه‌ت دابڕانی کۆمه‌لایه‌تی.

ئهو فشاره‌ ئابووری و کۆمه‌لایه‌تیانه‌ی که‌ به‌سه‌ر ڕۆلی پیاوان له‌ ناو کۆمه‌لگادا ده‌سه‌پینرێ، به‌ شیوه‌یه‌کی جیاواز له‌ یه‌کیک له‌ گێڕانه‌وه‌کاندا تیشک خراوه‌ته‌ سه‌ری:

«ناسه‌قامگیریه‌ ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان کاریگه‌ری له‌سه‌ر فشاره‌ ده‌روونییه‌کانی پیاوان داده‌نێت. پیاو ده‌بی پێگه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی و

1. West

2. Zimmerman

شکویه‌کی دیار بیکراوی هه‌بیت. ئەمه‌ بابەتیکه‌ که له‌ ناو کۆمه‌لگه‌ی ئیمه‌دا
چه‌سپاوه‌؛ هه‌رچه‌نده‌ ژنانیش کار ده‌که‌ن و پرسى مافى یه‌ کسانى نیوان ژن
و پیاویش ده‌رووژتیرى، به‌لام هیشتا چاوه‌روانییه‌ک هه‌یه‌ که پیاوان ده‌بى
بژیویى مآل و مندآل دابین بکه‌ن. خۆمن هه‌یچ گله‌یه‌ کم نییه‌، به‌لام خۆزگه‌
هه‌لومه‌رجى کۆمه‌لگا به‌جۆریک بووايه‌ که داهاى پیاوان زیاتر سه‌رنجى پى
بدرايه‌». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۴، Pos 130-133).

ئهم لیدوانانه به‌ روونى ئەوه‌ ده‌ده‌خه‌ن که سه‌ره‌رای گۆرانکارییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانى وه‌ کوو
دامه‌زاندنى ژنان و جه‌ختکردنه‌وه‌ له‌سه‌ر مافى یه‌ کسان، چاوه‌روانى له‌ پیاوان وه‌ک سه‌ره‌کیتري
دابینکه‌رى بژیوى و نانه‌واهرى هیشتا به‌رده‌وامه‌. ئەم لیکدژییه‌ی نیوان چاوه‌روانییه‌کان - خواستى
یه‌ کسانى جینه‌ده‌رى له‌ لایه‌ک و سه‌پاندنى بارگرانى دارایی به‌سه‌ر پیاوان له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ -
زه‌خت و گووشاریکی ده‌روونى قورس ده‌خاته‌ سه‌ر پیاوان و هه‌ستى ستریس و نامرازیان تیدا
به‌هه‌زتر ده‌کات.

تیۆری «رۆل‌ئاfrاندنى جینه‌ده‌ری مه‌حافزه‌کارانه‌»ی کۆنیل (کانل، ۱۹۹۵) باس له‌وه‌ ده‌کا
که‌ له‌ زۆریک له‌ کۆمه‌لگاكاندا هیشتا به‌ شیوه‌یه‌کی ناراسته‌وخۆ چاوه‌روان ده‌کری که پره‌نسییه
نه‌ریتییه‌کانى پیاوه‌تى وه‌ کوو توانای ئابوورى و رۆلى دابینکه‌ر پيشان بدن. ئەم سه‌رچه‌شنى
به‌هايه‌، کاتیک له‌ گه‌ل گۆرانکارییه‌ ئابوورى و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانى کۆمه‌لگادا هاوکات ده‌بى، ده‌بیته
سه‌رچاوه‌یه‌کی به‌رده‌وامى گرژى.

هه‌روه‌ها بیر و باوه‌ره‌ فه‌ره‌هه‌نگیه‌کانیش بارگرانییه‌کی دارایی زیاتر ده‌خه‌نه‌ سه‌ر پیاوان، وه‌ک
له‌م وه‌رگێرانه‌ی خواوه‌ده‌ ئاماژه‌ی پیکراوه‌:

«ئىستا حاله‌تگه‌لىکمان هه‌یه‌ که پیاویک جگه‌ له‌ هاوسه‌ره‌که‌ی، ناچاره‌
خه‌رج و به‌رجى دایک و خوشکه‌که‌شى دابین بکات. ئەم به‌رپرسیاریتییه‌
داراییه‌ قورسه‌ له‌ یاسا و نۆرمه‌کانى فه‌ره‌هه‌نگى ئیمه‌دا جى که‌وتوووه‌ و له‌
راستیدا له‌ گه‌ل داب و نه‌ریتی هه‌ندیک کۆمه‌لگه‌دا یه‌ک ناگریته‌وه‌».
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۷، Pos 18).

ئهم وته‌ په‌نجه‌ بۆ ئەو یاسا و چاوه‌روانییه‌ فه‌ره‌هه‌نگیانه‌ی کۆمه‌لگای ئیران راده‌ده‌یرى که
پیاوان ناچار ده‌کا که جگه‌ له‌ دابینکردنى بژیوى بنه‌ماله‌کانیان، بارگرانى دارایی زیاتر له‌ ئەستۆ
بگرن. ئەم فشاره‌ ئابوورییه‌ نه‌ک هه‌ر کیشه‌ ده‌روونى و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانى پیاوان زیاتر ده‌که‌ن،
به‌لکوو په‌نگه‌ به‌ره‌و په‌فتارى شه‌رانگیزانه‌ پالیاپێوه‌ بنیت. تیۆری فشارى گشتى ئاگنیو (اگنوا)،
(۱۹۹۲) جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که کاتیک تاکه‌کان بۆ ماوه‌یه‌کی زۆر تووشى فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تى و

فهره‌ه‌نگییه کان ده‌بنه‌وه، ئه‌گه‌ری ئه‌وه‌ی که ره‌فتاری شه‌رانگیزی کاتیان لی بووه‌شیت‌وه زیاتره. هه‌ستگه‌لی وه کوو سوو‌کایه‌تی پیکردن و شه‌رمه‌زاریش له چرکردنه‌وه‌ی ئه‌م فشارانه‌دا پۆلکی گرینگ ده‌گیرن، وه‌ک یه‌کیک له به‌شداربووان ده‌لی:

[بۆ پیاو]، شه‌رمه‌زارییه ده‌ستی له‌گیرفانی ژنی خانه‌واده بیت.
(دیمانه‌ی ژماره ۸۷، Pos 54).

ئهم لیدوانه به شیوه‌ی ناراسته‌وخۆ ئامازه بۆ نۆرمیکی کۆمه‌لایه‌تی ده‌کا که سه‌ربه‌خۆیی دارایی پیاوان وه‌ک یه‌کیک له‌ بناغه سه‌ره‌کیه‌کانی پیاوه‌تی پیناسه ده‌کات. لهم روانگه‌وه بیتوانایی پیاو له‌ دابینکردنی بژیویی بنه‌ماله‌که‌ی نه‌ک هه‌ر پیگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی خۆی تیک ده‌دا به‌ لکوو هه‌ره‌شه له‌ که‌رامه‌تیان ده‌کات. تیۆریی خۆپیناکردن له‌ ده‌رووناسیدا له‌ لایه‌ن مارکوز و وۆرفه‌وه (مارکوس و وورف^۱، ۱۹۸۷) نیشان ده‌دا که وینه‌ی تاکه‌کان له‌ خۆیان که وابه‌سته‌ی رۆله کۆمه‌لایه‌تییه سه‌پینراوه‌کانه، ئه‌گه‌ر شکست بینه‌ی ده‌توانی بیته‌هۆی دابه‌زینی به‌رچاوی ئاستی متمانه به‌خۆیی و زیادبوونی توندوتیژیی ده‌روونی یان ره‌فتاری.

به‌گشتی ئهم گیرانه‌وانه نیشان ده‌ده‌ن که به‌هادان به‌ پیاوه‌تی له‌سه‌ر بنه‌مای پیوه‌ره‌مادی و ئابوورییه‌کان و هه‌روه‌ها فشاره کۆمه‌لایه‌تی و فهره‌ه‌نگییه‌کان، به‌ستین بۆ روودانی توندوتیژی دژی پیاوان دابین ده‌کات. ئهم بابته‌نه‌ک هه‌ر لیکه‌وته‌ی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی هه‌یه، به‌ لکوو ده‌توانی که‌لینیکی قوولتر له‌ نیوان تاک و کۆمه‌لگادا دروست بکات.

له‌ کۆتاییدا ئهم قسانه ئاشکرای ده‌که‌ن که چۆن ئهو کلیشانه‌ی که په‌یوه‌ندیان به‌ چه‌مکی پیاوه‌تییه‌وه هه‌یه، خواسته سه‌ره‌تایی و سۆزداری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی پیاوان پشتگوێ ده‌خه‌ن و ده‌یانخه‌نه‌ناو سووری بیده‌نگی و قبوولکردنی توندوتیژی. پیاوان له‌ ژیر کاریگه‌ریی ئهم کلیشانه ئاماده‌نین داوای یارمه‌تی کۆمه‌لایه‌تی بکه‌ن و وه‌ک تاکیکی سه‌ربه‌خۆ و به‌هیز ده‌ناسرین که ته‌نانه‌ت ده‌بی به‌رگه‌ی تیکچوونی باری ده‌روونی خۆیان بگرن. فشاره په‌روه‌ده‌یه‌کان له‌ منداڵیه‌وه، توندوتیژی په‌روه‌ده‌یی له‌ قوتابخانه‌کان و سه‌پاندنی پیوه‌ره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان وه‌ک پیوه‌ره‌کانی پیاوه‌تی، هه‌موویان زه‌مینه‌ی پیویست بۆ توندوتیژی دژی پیاوان دابین ده‌که‌ن. ئهم سووره‌نیشان ده‌دا که توندوتیژی ده‌توانی به‌ شیوه‌یه‌کی ناجه‌سته‌یی، له‌ ریگه‌ی کلیشه و چاوه‌روانییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه روو بدا و پیکهاته ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی پیاوان به‌ره‌قه‌یران ببات.

ئامرازه‌ فهره‌ه‌نگییه‌کانی تاران‌دن و وه‌ده‌رنانی کۆمه‌لایه‌تی پیاوان

زه‌مینه‌ فهره‌ه‌نگییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ تاران‌دن و وه‌ده‌رنانی کۆمه‌لایه‌تی پیاوان بابته‌یکی

ئالۆزه‌ که‌ له‌ سه‌ر به‌ستی‌نی پرۆسه‌ می‌ژوویی و کۆمه‌لایه‌تی و باوه‌ره‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌ هه‌مه‌ جوهره‌ کان بیچمی‌ گرتووه‌. گێرانه‌وه‌ باسکراوه‌ کان ئه‌وه‌ ده‌رده‌خه‌ن که‌ ئه‌و رۆلانه‌ی بۆ پیاوان دیاری‌ کران و ئه‌و چاوه‌روانیانه‌ی که‌ لییان ده‌ کری، هاوشان له‌ گه‌ل پیکهاته‌ و دامه‌زراوه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان، هه‌لومه‌رجیکیان خولقاندووه‌ که‌ پیاوان له‌ هه‌ندیک‌ حاله‌تدا نه‌ک ته‌نها له‌ ژیر فشاریکی توندان، به‌لکوو له‌ ده‌ست‌راگه‌یشتن به‌ پشتیوانی یان ئاسانکاری کۆمه‌لایه‌تیش بیبه‌شن. شیکردنه‌وی ئه‌م داتایانه‌ له‌ سه‌ر کاریگه‌رییه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌ قووله‌ کان و بۆچوونی کۆمه‌لایه‌تی که‌ له‌ پیاوه‌تی و پێگه‌ی پیاوان له‌ ناو کۆمه‌لگه‌ی ئێراندا هه‌یه‌، چر ده‌بیته‌وه‌.

یه‌ که‌م گێرانه‌وه‌ی دکتۆر مه‌ردای ئاماژه‌ به‌ جیاوازییه‌ می‌ژووبیه‌ کانی نیوان سه‌رده‌می نه‌ریتی و سه‌رده‌می مۆدێرن ده‌کات؛ سه‌رده‌مانیک‌ که‌ زۆریک‌ له‌ ئه‌فسانه‌ و یاسا کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان ژنایان وه‌ک «قوربانی می‌ژوویی توندوتیژی» خسته‌ روو. ناوبراو ئیژی:

«بۆ نمونه‌ ئه‌گه‌ر پارهی خوێنی ژنان (دیه‌) نیوه‌ی دیه‌ی پیاوانه‌، ئه‌وا له‌ رووی میراتییه‌وه‌ به‌ نیوه‌ داده‌نری، یان له‌ رووی شایه‌ت‌حالییه‌وه‌، بایه‌خی شایه‌ت‌حالیه‌ که‌ یان زۆر به‌ هه‌ند نگیری...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳، Pos67).

ئه‌م هه‌لێنجاندن و بۆچوونانه‌، هه‌رچه‌نده‌ هه‌ندیک‌ جار هۆکاری ئابووری یان کارکردیان هه‌بووه‌، به‌لام‌ بوونه‌ته‌ پاساوێک‌ بۆ هه‌لاواردنی پیکهاته‌یی له‌ دژی ژنان. سه‌رباری ئه‌وه‌ هه‌ر له‌م سه‌رده‌مه‌دا پیاوانیش‌ رووبه‌رووی فشار و به‌رپرسیاریه‌تی کۆمه‌لایه‌تی تابه‌ت‌ بوونه‌ته‌وه‌ که‌ هه‌ندێ جار وای کردووه‌ که‌ پیاوان وا هه‌ست‌ بکه‌ن که‌ له‌ ماف و پالپشتیه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان بیبه‌ش‌ بن. دکتۆر مه‌ردای ئاماژه‌ به‌ خالێکی دیکه‌ ده‌کا که‌ زۆر جار ژنان له‌ به‌رپرسیاریتییه‌ مۆدێرنه‌ کان به‌خشان، ئه‌وه‌ له‌ حالیکه‌ یه‌که‌یه‌ که‌ پیاوان وه‌ک به‌رپرسیاری دابینکردنی بژیویی خانه‌واده‌ پێناسه‌ کران. ناوبراو ده‌لی:

«له‌ کۆمه‌لگای ئیمه‌دا ژن و می‌رد هه‌ر دوو شان به‌ شانی یه‌کتر ده‌چنه‌ سه‌ر کار، ژن ده‌توانی هه‌موو داهاته‌ که‌ی بۆ خۆی پاشه‌که‌وت‌ بکا، به‌لام‌ ئیمه‌ (پیاو) ناتوانین ئه‌م کاره‌ بکه‌ین، دواتر پیاو ئه‌گه‌ر بیه‌هوێ ژنه‌ که‌ی ته‌لاق‌ بدا، جگه‌ له‌ بری‌ ماره‌یی، ده‌بی نیوه‌ی سه‌روه‌ت‌ و سامانه‌ که‌ی بدا به‌ ژنه‌ که‌ی». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳، Pos 67).

ئه‌م گێرانه‌وه‌ ده‌توانی له‌ چوارچێوه‌ی تیۆرییه‌ جێنده‌رییه‌ کاندای بکریته‌وه‌. ئه‌م تیۆرییه‌ باس له‌وه‌ ده‌کا که‌ له‌ کۆمه‌لگا نه‌ریتییه‌ کان و ته‌نانه‌ت‌ مۆدێرنه‌کانیشدا که‌ به‌رپرسیاریتییه‌ کان له‌ سه‌ر بنه‌مای ره‌گه‌ز دابه‌ش‌ کران، پیاوان به‌ شیوه‌یه‌کی نارێژه‌یی رووبه‌رووی فشار و ئه‌رکی قورس ده‌بنه‌وه‌ و ئه‌گه‌ر نه‌توانن ئه‌و ئه‌رکانه‌ جێبه‌جی بکه‌ن، ئه‌وا رووبه‌رووی تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی یان لۆمه‌کردن ده‌بنه‌وه‌.

لە دريژەدا تاراندى پياوان لە ناو سىستەمە بىرۆكراتىكە مۆدىرنە كانىشدا وەك فاكترىكى دىكە بۆ تاراندى كۆمەلەيەتى خراوەتە ڕوو. گىرانەوێ دكتور مەرداى سەبارەت بە ئەزموونى كەسىيى خۆى ئەم بابەتە بە باشى پيشان دەدا:

«كاتىك دەچىتە رىكخراوێك، ئەگەر ژنىك كە بارودۆخى هاوشىيەى من بى بەدواداچوون بۆ كارى خۆى بكا، ئەوا كارەكەى زوو رادەپەرتىن، بەلام كارەكەم پشتگوێ دەخرى و بە هيچ شىوێك ئەنجامى نادەن...» (ديمانەى ژمارە ۳، 155-159 Pos).

ئەم دۆخە جوړىك لە گۆرانى پەيوەندىيە كۆمەلەيەتى و پىكەتە كانى دەسەلاتى مۆدىرن پيشان دەدا كە تىيدا جوړە تىگەيشتىك سەبارەت بە لە ئەولەوييەتدانى ژنان لە هەندىك بوارى وەكوو (پەيوەندىيە بىرۆكراتىكىيەكان) فۆرمى گرتووه. تىۆرى فۆكۆ سەبارەت بە پىكەتە كانى دەسەلات (فوكو، ۱۹۷۵) باس لەو دەكا كە سىستەمە كۆمەلەيەتيە مۆدىرنەكان بۆ پاراستنى هاوسەنگى يان گۆرپى دەسەلات لە نىوان گرووپە كۆمەلەيەتيەكان مىكانىزمى جوړاوجۆر بەكار دەهينن؛ بەلام ئەم گۆرانكارىيانە زۆر جار بە شىوێ نادادپەرورەرانە و لەسەر بنەماى پىشگرىمانە جىندەريەكان ڕوو دەدەن.

لەيەنىكى دىكەى تاراندى كۆمەلەيەتيى پياوان لە گىرانەوێ باسكراوەكاندا، ئاماژە بە بىتوانايى ئەوان لە تابىستەپىنان و تەحەمولكردى فشارە كۆمەلەيەتى و فەرەهەنگىيەكان دەكات. گىرانەوێ دكتور مەرداى لەم ڕووەو زۆر جىي تىرامانە. ئەو دەلى:

«بۆچى كۆمەلگا چىم پىدەبەخشى كە دەبى من بەرگەى ئەم فشارانە بگرم...» (ديمانەى ژمارە ۳، دكتور عەلىرەزا موراى)

ئەم وتە گوزارشت لە هەستى دلساردى و بىهيوابوون لە نەبوونى پشتىوانى كۆمەلەيەتى دەكا كە ئەم نەبوونى پشتىوانى كۆمەلەيەتيە دەتوانى دابراى زياترى پياوان لە كۆمەلگاي لى بكەوێتەو. ئەو فشارە ئابوورى و كۆمەلەيەتيانەى كە دەكەوێتە سەر رۆلى پياوان لە ناو كۆمەلگادا، لە يەكىك لە لىدوانەكانى دىمانەلەگە كراواندا بە شىوێكەى جىياواز جەختيان لەسەر كراوەتەو:

«ناسەقامگىريە ئابوورى و كۆمەلەيەتيەكان كارىگەرييان لەسەر فشارە دەروونىيەكانى پياوان هەيە، پياو دەبى پىگەيەكى كۆمەلەيەتى و شكۆيەكى ديارىكراوى هەيىت. ئەمەش لە كۆمەلگاي ئىمەدا جىي كەوتووه؛ هەرچەندە ژنانىش كار دەكەن و باس لە مووچەي يەكسان لە نىوان ژن و پياودا دەكرىت، بەلام هيشتا چاوەروان دەكرىت پياوان بتوانن بژىوى مالهەكە دابىن بكەن. من هيچ نەرەزايەتيەكم نىيە، بەلام خۆرگە بارودۆخى كۆمەلگا بەجۆرىك بوايە كە زياتر گرىنگى بە داهاى پياوان بدرىت.» (ديمانەى ژمارە ۵۴، 130-133 Pos).

ئهم لیدوانانه به روونی ئه وه درده خه ن که سه ره رای گورانکارییه کومه لایه تییه کانی وه کوو دامه زرانندی ژنان و جه ختکردنه وه له سه ره یه کسانیی ره گه زیتی، چاوه روانی له پیاوان وه که سه ره کیتیرین دابینکهری بژیوی و نانهاوه ری هیشتا به رده وامه و وه کوو خوئی ماوه ته وه و نه گؤراوه. ئهم لیکدژییه ی نیوان چاوه روانییه کان - خواستی یه کسانیی جینده ری له لایه ک و سه پاندنی بارگرانیی دارایی به سه ره پیاوان له لایه کی دیکه وه - زهخت و گووشاریکی دهروونی قورس ده خاته سه ره پیاوان و ههستی ستریس و نامرازییان تیدا به هیتر ده کات.

تیوری «رۆل ئافراندنی جینده ری مه حافزه کارانه» ی کونیل (کانل، ۱۹۹۵) باس له وه ده کا که له زۆریک له کومه لگا کاند هیشتا به شیوه یه کی ناراسته وخۆ چاوه روان ده کری که پیاوان پرهنسییه نه ریتییه کانی پیاوه تی وه کوو توانای ئابووری و رۆلی دابینکهر له خویان بنوینن. ئهم پیکهاته به هایه، کاتیک له گه ل گورانکارییه ئابووری و کومه لایه تییه کانی کومه لگادا هاوکات ده بی، ده بیته سه رچاوه یه کی به رده وامی گرژی بو پیاوان.

ههروه ها نۆر مه فهره نگییه کانیش بارگرانییه کی دارایی زیاتر ده خه نه سه ره پیاوان، وه ک له م گپرانده وهی خواره ودا ئاماژه ی پیکراوه:

«ئێستا حاله تگه لیمان هه یه که پیاویک جگه له هاوسه ره که ی، ناچاره خه رج و به رجی دایک و خوشکه که شی دابین بکات. ئهم به رپرسیار تییه داراییه قورسه له یاسا و نۆر مه کانی فهره نگی ئیمه دا جی که وتوو وه له راستیدا له گه ل داب و نه ریتی هه ندیک کومه لگه دا یه ک ناگریته وه».

(دیمانه ی ژماره ۲۷، Pos 18).

ئهم وته په نجه بو ئه و یاسا و چاوه روانییه فهره نگیانه ی کومه لگای ئیران راده ده یر که پیاوان ناچار ده کا که جگه له دابینکردنی بژیویی بنه ماله کانیا، به رپرسایه تی بارگرانیی دارایی زیاتر له ئه ستۆ بگرن. ئهم فشاره ئابوورییه نه ک هه ر کیشه دهروونی و کومه لایه تییه کانی پیاوان زیاتر ده که ن، به لکوو رهنگه به ره ره فتاری شه رانگیزانه پالیان پیوه بنیت. تیوری فشاری گشتی ئاگنیو (اگنو)، (۱۹۹۲) جهخت له وه ده کاته وه که کاتیک تاکه کان بو ماوه یه کی زۆر تووشی فشاره کومه لایه تی و فهره نگییه کان ده بنه وه، ئه گه ری ئه وهی که ره فتاری شه رانگیزی کاتیا لئ بووه شیته وه زیاتره. هه ستگه لی وه کوو سوو کایه تی پیکردن و شه رم له چرکدرنه وهی ئهم فشارانه دا رۆلیکی گرینگ ده گیرن، وه ک یه کیک له به شدار بووان ده لی:

[بو پیاو]، شه رمه زارییه دهستی له گیرفانی ژنی خانه واده بیت. (دیمانه ی ژماره ۸۷، Pos 54).

ئهم لیدوانه به شیوه ی ناراسته وخۆ ئاماژه بو نۆرمیکی کومه لایه تی ده کا که سه ره خوی دارایی

پیاوان وه ک یه کیک له بناغه سهره کییه کانی پیاوه تی پیناسه ده کات. له م روانگه وه بیتوانایی پیاو له دابینکردنی بژیویی بنه ماله که ی نه ک هر پیگه ی کومه لایه تییان تیک ددها به لکوه هره شه له که رame تیان ده کات. تیوری خووینا کردن له دهرووناسیدا له لایه ن مارکوز و وورفه وه (مارکوس و وورف^۱، ۱۹۸۷) نشان ددها که وینه ی تاکه کان له خویان که وابسته ی روله کومه لایه تییه سه پینراوه کانه، نه گهر شکست بین دده توانی بیتته هو ی دابه زینی بهرچاوی ئاستی متمانه به خویی و زیادبوونی توندوتیژی دهروونی یان رهفتاری.

به گشتی ئهم گیرانه وانه نشان دده ن که پیناسه کردنی پیاوه تی به پی پیوه ره مادی و ئابوورییه کان و ههروه ها فشاره کومه لایه تی و فرههنگیه کان، بهستین بو روودانی توندوتیژی دژی پیاوان ده رهخستین. ئهم بابه ته نه ک هر لیکه وته ی دهروونی و کومه لایه تی هه یه، به لکوه ده توانی که لینیکی قولتر له نیوان تاک و کومه لگادا دروست بکا و کاریگه ری له سه ره پیوه ندیه کومه لایه تییه کان دابنیت.

له کوتاییدا ئهم قسانه ئاشکرای ده که ن که چون ئهو کلیشانه ی که پیوه ندییان به چه مکی پیاوه تییه وه هه یه، خواسته سه ره تای و سۆزداری و کومه لایه تییه کانی پیاوان پشتگو ی ده خه ن و ده یانخه نه ناو سووری بیدهنگی و تهحه مولکردنی توندوتیژی. پیاوان له ژیر کاریگه ری ئهم کلیشانه ئاماده نین داوای یارمه تی کومه لایه تی بکه ن و وه ک تاکیکی سه ره بخو و به هیز ده ناسرین که ته نانه ت ده بی بهرگه ی تیکچوونی باری دهروونی خویان بگرن. فشاره پهروه رده ییه کان له مندالییه وه، توندوتیژی پهروه رده یی له قوتابخانه کان و سه پاندنی نۆر مه کومه لایه تییه کان وه ک پیوه ره کانی پیاوه تی، هه موویان زه مینه ی پیویست بو توندوتیژی دژی پیاوان دابین ده که ن. ئهم سووره نشان ددها که توندوتیژی ده توانی به شیوه یه کی ناجهسته یی، له ریگه ی کلیشه و چاوه روانیه کومه لایه تییه کانه وه روو بدا و پیکهاته دهروونی و کومه لایه تییه کانی پیاوان به ره و قهیران ببات.

فرههنگی بیدهنگی و راپورت نه کردنی توندوتیژی دژی پیاوان

له لیکدانه وه ی هوکاره کانی پشتگو یخستنی توندوتیژی دژی پیاوان له کومه لگادا، چه ندین فاکته ری فرههنگی، دهروونی و کومه لایه تی به یه که وه گری دراو ن که بوونه ته هو ی ئه وه ی ئهم جو ره توندوتیژییه، به پیچه وانه ی توندوتیژی باو ی دژ به ژنان، هه م له سه ر ئاستی گشتی و هه م له سه ر ئاستی که لانی فرههنگی که متر دیار بی یان ته نانه ت به ته واو ی پشتگو ی بخری. ئهم فاکته رانه ره گ و ریشه ی قولیان له پیکهاته و بیر و باوه ری فرههنگی کومه لگادا داکوتا وه و بوونه ته سوورپکی بیدهنگی و نکۆلکردن و قبو لکردنی ناراسته وخو ی بیدهنگی، که ئیمه ده توانین به

پشتبه‌ستن به‌و وتانه‌ی خراونه‌ته‌ روو و تیۆرییه‌ زانستییه‌ کان پروون بکه‌ینه‌وه‌.
یه‌ کیک له‌ فاکته‌ره‌ سه‌ره‌کیه‌ کانێ پشتگوێخستنی توندوتیژی له‌ دژی پیاوان له‌ لایه‌ن کۆمه‌لگاوه‌
ئه‌وه‌یه‌ باوه‌ری گشتی سه‌باره‌ت به‌ بوونی ئه‌و جوۆره‌ توندوتیژییه‌ بوونی نییه‌. ئه‌م بابته‌ به‌ روونی له‌
ئه‌زموونی کلینیکی به‌ کیک له‌ دیمانه‌له‌ گه‌ کراواندا ده‌بینرێ که‌ ده‌لی:

«له‌ماوه‌ی بیست سالی رابردوودا، له‌ ئه‌زموونی تایبه‌تی خۆم که‌ کاری
کلینیکی ده‌که‌م، که‌متر ئه‌و پیاوانه‌م بینیه‌ که‌ له‌ لایه‌ن ژنانه‌وه‌ تووشی
توندوتیژی ده‌بن، به‌داخه‌وه‌. کۆمه‌لگا، به‌تایبه‌ت کۆمه‌لگای خۆمان، باوه‌ری
به‌وه‌ نییه‌ که‌ ژنان توندوتیژی دژی پیاوان ئه‌نجام ده‌ده‌ن و ده‌لێن جا به‌
به‌راورد به‌و هه‌موو توندوتیژییه‌ی که‌ پیاوان به‌رامبه‌ر ژنان ئه‌نجامی ده‌ده‌ن
ئه‌مه‌ هیچ نییه‌ و ره‌نگه‌ مافی ژنان بێ و نمونه‌ی زۆریشمان هه‌یه‌. چونکه‌
هاودلێن، ئه‌و هه‌موو شه‌عبانه‌ و ده‌با جارێکیش ره‌مه‌زان بیت.» (دیمانه‌ی
ژماره‌ 6، Pos 5).

ئه‌م پرسته‌ به‌ روونی ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که‌ باوه‌ری گشتیی کۆمه‌لگای ئێران توندوتیژی دژی پیاوان
نه‌ک وه‌ک کیشه‌یه‌کی جیددی، به‌لکوو وه‌ک وه‌لامیکی ره‌وا یان پاساودار بۆ توندوتیژی میژوویی
له‌ لایه‌ن پیاوانه‌وه‌ به‌رامبه‌ر به‌ ژنان سه‌یر ده‌کات. روانگه‌یه‌کی له‌و جوۆره‌ ره‌گ و ریشه‌ی له‌ تیۆرییه‌
کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ ره‌گه‌زه‌وه‌ داکوتاوه‌ و ده‌توانی به‌ تیۆری “به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی
کۆمه‌لایه‌تی توندوتیژی” ی بۆردیۆوه‌ به‌سه‌رتیته‌وه‌ (بوردیو، ۱۹۹۵)، که‌ ده‌لی توندوتیژی
ناراسته‌وخۆ له‌ ناو کۆمه‌لگادا له‌ ینگه‌ی پێکهاته‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان و زمانه‌وه‌ به‌رده‌وام ده‌بی و به‌بی
ئه‌وه‌ی پێویست بکا بیه‌نرێ دووباره‌ ده‌بێته‌وه‌.

جگه‌ له‌وه‌ش ئه‌وه‌ی ناهێلی پیاوان توندوتیژی به‌رامبه‌ر خۆیان ده‌ربهرن، نیشانه‌ی سووکایه‌تیکردن
به‌ پیاو له‌ فه‌ره‌ه‌نگی ئیمه‌دا که‌ وه‌ک لاوازی سه‌یر ده‌کریت. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌ گه‌ لکراوان
شیکارییه‌کی قوولی ئه‌م بابته‌ پێشکه‌ش ده‌کا:

«چونکه‌ ده‌ربهرینه‌که‌ی به‌و مانایه‌ که‌ هیزت ده‌سه‌لاتت له‌ده‌ست داوه‌،
شکست هێناوه‌... ئه‌وه‌یه‌ که‌ له‌ سروشتی ئه‌ده‌ب و فه‌ره‌ه‌نگه‌که‌ماندا ئه‌م
جوۆره‌ توندوتیژییه‌ شاراوته‌وه‌، که‌ زیاتر ئاراسته‌ی ره‌گه‌زی نیر ده‌کات. و ئیمه‌
ئه‌مه‌مان زۆر شی نه‌کردووه‌ته‌وه‌.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸، Pos 52).

ئه‌م لێدوانه‌ ره‌نگدانه‌وه‌ی ده‌سه‌لات و په‌یوه‌ندییه‌ جێنده‌رییه‌کانه‌ که‌ توندوتیژی دژی پیاوان وه‌ک
لاوازی یان شکست بچووک ده‌کاته‌وه‌ یان په‌راویزی ده‌خه‌ن. تیۆریی رۆله‌ جێنده‌رییه‌کانی کۆنیل
(کانل، ۲۰۰۵) روونی ده‌کاته‌وه‌ که‌ پیاوه‌تی له‌ زۆریک له‌ فه‌ره‌ه‌نگه‌کاندا به‌ هیز و بالاده‌ستی و
توانای به‌ره‌نگار بونه‌وه‌ی کیشه‌کان پێناسه‌ ده‌کریت؛ بۆیه‌ ئه‌و پیاوانه‌ی که‌ تووشی توندوتیژی ده‌بن،

ده كه ونه ناو پيگه يه كي دوو فاقه وه: له لايه كه وه قوربانيي توندوتیژين؛ و له لايه كي تره وه ترس له ئاشكر كردني و هها دۆخيك ده بێته هۆي سهركوت كردني كه سي و كۆمه لايه تيان.

يه كيك له لايه نه ئالۆزه كاني چاو پۆشي كۆمه لگا به رامبه ر به توندوتیژي دري پياوان، پاراستني سنووري تايه تي و بیدهنگي پياوان سه باره ت به م توندوتیژي به. يه كيك له ديما نه له گه لكر اوان له م باره وه ده لي:

«پياوه كان راپۆرت ناكه ن به د/خه وه. بۆچی؟ چونكه هه ر ئه م توندوتیژي به به سه ر خۆياندا دوو باره ده كه نه وه، يان كابر و ته ني ته حه مول ده كه ن يان ته نانه ت نازانن كه توندوتیژي به. بۆچی ئه و كار ده كه ن؟ چونكه نه يني پاريزي ژياني سيكسي خۆيانن. نگابانيه كي تايه ت بۆ ژياني سيكسيان ده ده ن و پييان وايه ئه مه شتيكي تايه تي و نه ينيه و نابي لاي كه س بيدركينن.»

(ديمانه ي ژماره 9، 15 Pos).

ئه م ليدوانه به رووني ئه وه ده رده خا كه پياوان به هۆي ره چاو كردنه ده رووني و كۆمه لايه تبي به كان و هه روه ها باوه ردار بوون به پاراستني نه يني ژياني سيكسي خۆيان بیدهنگي ده نوينن. له روانگه ي ده رووناسي به وه ده توانين سوود له تيۆري «فه زاي كه سي و نه يني» ئالتمان (آلتمن¹، 1975) وه ربگري ن كه رووني ده كاته وه كه مروقه كان به تايه ت كاتي ك رووبه رووي بارودۆخي هه ره شه ئامي ز يان زيانه خش ده بنه وه، زياتر په نا بۆ پاراستني نه يني خۆيان ده بن و هه ر چه شه ئاشكر اكر دنيكي دۆخه كه به مه ترسي به كي جددی بۆ سه ر ئه و وي نه ي ده زانن كه له خۆيان هه يه.

توندوتیژي شاراهه به لام ژه هراوي له پي كهاته فه ره نه گي به كاني كۆمه لگادا رۆليكي به رچاوي هه يه. يه كيك له ديما نه له گه كراوان ئاماژه به وه ده كات:

«ژانتيك ميني كه به ئاشكر له ناو كۆبوونه وه و له ناو خه لكدا مي رده كانيان ده شكينه وه، سووكايه تي به ئيشي مي رده كانيان ده كه ن، سووكايه تي به داها تي مي رده كانيان ده كه ن، ته نانه ت گالته به رواله تيان ده كه ن، به لام له شي وه ي نوكته، به شي وه ي كوميك، له شي وه ي نوكته ي گالته جارانه كه چه ره له پياو هه لئستيني، به لام ئه و پياوه كه به باشي هه ست به و برينه ده كا، خۆ مه رج ني به كه سيك كه بیدهنگه ئيتر ئيش و ئازاري ني به». (ديمانه ي ژماره 6، 9 Pos).

سووكايه تي پيكر دني ره ميزانه ي پياوان له به رچاوي خه لك، به تايه ت له شي وه ي نوكته و كوميك، يه كيك له ده ركه وته كاني توندوتیژي شاراهه كه خه ساره ت و زياني ده رووني قوولي

لیده‌که‌وێته‌وه. تیۆریی خه‌ساره‌ته‌ده‌روونییه‌کانی سیلیگمان (سلیگمن^۱، ۲۰۰۶) باس له‌وه‌ده‌کا که‌ئهم جوړه‌ توندوتیژییه‌ ئه‌گه‌رچی ناجه‌سته‌یییه، به‌لام به‌ زیانگه‌یاندن به‌ که‌رامه‌ت و شوناسی تاکه‌که‌سی ده‌توانی کێشه‌ی ده‌روونناسیی جددی لیبکه‌وێته‌وه.

خالیکی تر پرسی توندوتیژیی زاره‌کی و سۆزداریه، که‌ زۆر جار له‌ په‌یوه‌ندیی هاوسه‌ریتییه‌کاندا روو ده‌دا و که‌متر وه‌ک توندوتیژی له‌قه‌له‌م ده‌دریت. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان ده‌لی:

«مه‌رج نییه‌ توندوتیژی لیدان بێت. توندوتیژیی زاره‌کی ده‌توانی نموونه‌ بێت، خوژگه‌ چه‌قویه‌کت بدایه‌ له‌ سنگم به‌لام ئه‌وه‌ت نه‌ده‌گوت. به‌لی، له‌و جوړه‌ شوینانه‌دا شتی له‌و جوړه‌دا رووی داوه، چونکه‌ قسه‌ سه‌رکوته‌کراوه‌ کانم زیاتر له‌ شه‌ره‌کاندا خویان نیشان ده‌ده‌ن ... ئه‌گه‌ر باوکم بوایه، منی پیت نه‌ده‌دا.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲، ۲، Pos 80-88).

ئهم توندوتیژییه‌ زاره‌کییه‌ که‌ به‌ شیوه‌ی بیزاری یان سووکایه‌تی پیکردنی زاره‌کیدای خۆی ده‌نوین، ره‌نگه‌ کاریگه‌ریی تیکده‌رانه‌ی توندتری له‌ توندوتیژیی جه‌سته‌یی هه‌بێت. تیۆریی «توندوتیژیی ره‌مزی»ی بۆردیۆ (بوردیو، ۲۰۰۱) ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که‌ توندوتیژیی زاره‌کی، به‌تایبه‌ت له‌ په‌یوه‌ندییه‌ نزیکه‌کاندا، ده‌توانی به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رچاوا شوناسی ده‌روونی قوربانی تیک بدای و ببێته‌ هۆی سووری سه‌رکوته‌کردن یان پاسیڤیه‌ت.

ئهم گیرانه‌وه‌ و تیۆرییه‌ زانستیانه‌ نیشان ده‌ده‌ن که‌ چاوپۆشی کۆمه‌لگا له‌ توندوتیژیی دژی پیاوان ره‌گ و ریشه‌ی له‌ پیکهاته‌ ره‌گه‌زیتییه‌ قووله‌کان و بیر و باوه‌ری فهره‌هنگی و گریمانه‌ ده‌روونناسیه‌کاندا هه‌یه. ئهم به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ به‌رامبه‌ر به‌ توندوتیژیی دژی پیاوان نه‌ک هه‌ر له‌ لایه‌ن فهره‌هنگ و کۆمه‌لگایه‌که‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گرێ که‌ پیاوه‌تی به‌هێز و کۆنترۆل هه‌لده‌سه‌نگینی، به‌لکوو گری سووریکی بیده‌نگی و نکۆلیکردنی و ته‌نانه‌ت قبوڵکردنی ناراسته‌وخۆی بیده‌نگی له‌ ره‌فتاری خودی پیاوان خو‌ش ده‌کات.

لیکه‌وته‌یه‌کی دیکه‌ی فهره‌هنگی بیده‌نگی، سه‌ردان نه‌کردنی پیاوان بۆ لای ده‌رووناسه. له‌ شیکردنه‌وه‌ی هۆکاره‌کانی سه‌ردان نه‌کردنی پیاوان بۆ لای ده‌رووناس و رۆلی ئهم سه‌ردان نه‌کردنه‌ له‌ روودانی توندوتیژیی دژی پیاوان، پێویسته‌ قوولتر بچینه‌ ناو ئه‌و نیشانه‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی و فهره‌هنگیانه‌ی که‌ له‌م ره‌فتاره‌دا شاراه‌ته‌وه. ئه‌و گیرانه‌وه‌ی که‌ پسپۆران و شاره‌زایان خستیانه‌ روو، وینه‌یه‌کی روو له‌ ئاسته‌نگه‌کانی سه‌ردان کردنی پیاوان بۆ لای ده‌رووناس پیشان ده‌ده‌ن، به‌تایبه‌ت له‌ کۆمه‌لگایه‌کدا که‌ پیاوه‌تی به‌ تابو و بڤه‌ی وه‌کوو «نابی کۆل بده‌ی» یان «خۆی لاواز نیشان دا» گرێ دراوه.

ئهم بابته‌ له‌ لایه‌ن یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌ باشی باسی لێ کراوه؛ ده‌لیت:

«...پیاو ناتوانیت بچینه لای پزیشکی دەر ووناس چونکه هاتن و گریان و داوای یارمه تیکردن وه ک شکست و دارمان له میشکیدا چه سپاوه. کومه لگا هیشتا له دهر برینی تیکچوونی دەر وونی دهر ترسی، نه وه تابویه، بقیه، نه مه به شیتیه تی دهر زانیت ...» (دیمانه ی ژماره ۳۸، Pos ۱۲۹).

ئهم قسه ریک دۆخی فهره نگی پیاوان به چالنج ده کیشی، دۆخیک که له لایه که وه له ناو بازنه ی ههست و سۆزی نه رینیدا گرفتار ده کا و له لایه کی دیکه شه وه رینگای داوای یارمه تیکردنی داخستوه. تیوری کونیل له باره ی «پیاوه تی هه ژمونیک» (کانل، ۱۹۹۵) لیره دا جیی تیرامانه؛ به پیتی ئهم تیورییه، پیاوه تی له پیاوانی ده وی ههسته کانیاں سه رکوت بکه ن و به رهنکاری کیشه کان ببنه وه، ته نانه ت نه گهر ئهم به رهنکاریه بیاناته لیواری دارمانی دەر وونی. له لایه کی دیکه وه، نه زموونی کلینیکی یه کیکي دیکه له دیمانه له گه لکراوان گپرا نه وه یه کی دیکه ی هه یه:

«پیاوان تا ده گه نه به رزترین ئاستی مه ترسی ناچنه لای پزیشک، ریشه یه کی که میان ده چنه لای پزیشک، ئیشه که زور زیاتر ده بی، زور ترسناک ده بی، به لام ژنان به بچوو کترین دهر د و ئیش ده چنه لای پزیشک ...» (دیمانه ی ژماره ۹۷، Pos ۱۲۶).

ئهم تیروانی نه ک ته نها ره نگدانه وه ی بقیه و تابو کومه لایه تییه کانه، به لکوو گوزارشت له جو ریک پشتگو یخستنی پیکهاته یی پرۆسه چاره سه ریه دەر وونییه کان له ناو پیاواندا ده کات. ئهمه به و مانا دی که پیاوان به هوکاری جو راو جو ر خو یان له سه ردان کردنی پزیشکی دەر ووناس به دوور بگرن، به لام کاتیک قهیرانه که ده گاته ئاستیکی به رگه نه گیراو، له وانه یه ناچار بن داوای یارمه تی بکه ن. شایانی باسه که به پیتی تیوری «سووری سه رکوت» ی زیمباردو (زیمباردو، ۱۹۹۹)، ماوه ی در پترخایه نی پشتگو یخستنی کیشه دەر وونییه کان ده توانی گرزیی دەر وونی له تاکدا دروست بکا و ده توانی بیته هو ی ته قینه وه ی ئهم کیشه دەر وونییه که له که بووانه، که ده توانی له شیوه ی توندوتیژی یان ره فتاری زیانبه خشدا دهر بکه ویت.

جگه له وهش، تیروانی کومه لگا بو پرسگه لی وه کوو تیکچوونی باری دەر وونی کاریگه ریه کی به فراوانی له سه ر پرۆسه ی سه ردان کردنی تاکه کان بو لای دەر ووناس هه یه. له شیکاریی یه کیک له دیمانه له گه لکراواندا هاتوه:

«... پیویسته روانگه ی کومه لگا بگوردی، خزمه تگوزارییه کان فراوانتر بکری، و کارمندان ی پسپور زور رابهینری و به رههم بهینری ...» (دیمانه ی ژماره ۳۸، Pos 129).

ئهم بۆچوونه که تیکچوونی باری ده‌روونی به‌ جوړیک له «شیت» ده‌زانی و له‌ ده‌رپرینی ده‌ترسی، ناھیلّی فەرھه‌نگی سەردان کردنی لای ده‌رووناس له‌ لایەن پیاوان دروست بیټ. تیۆری «ناونتۆره‌ی کۆمه‌لایه‌تی» سی‌گۆفمان (گافمن، ۱۹۶۳) باس له‌وه‌ ده‌کا که‌ فاکتەر کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی وه‌ کوو ناونتۆره‌ و ناوه‌نیتکه‌، کاریگه‌رییه‌کی به‌هیزیان له‌سەر بریاره‌کانی تاکه‌کان بۆ داواکردنی یارمه‌تی ده‌رووناسی هه‌یه‌. له‌ کۆمه‌لگایه‌ کدا که‌ سەردانکردنی ناوه‌نده‌ ده‌رووناسییه‌کان به‌ لاوازی یان شیتی داده‌نری، سروشتیه‌ که‌ پیاوان هه‌ولّی دوور که‌وته‌وه‌ له‌و ناوه‌نیتکه‌نه‌ بدن. هه‌روه‌ها پرسه‌ ئابوورییه‌کانی دیکه‌ش په‌هه‌ندیکی دیکه‌ی ئهم‌ بابته‌ ئاشکرا ده‌کن. له‌ وته‌ی یه‌ کیک له‌ دیمانه‌ له‌ گه‌ لکراوان ده‌خوینینه‌وه‌:

«...هه‌مان ئه‌و کچه‌ی که‌ بیست جار ده‌ستدریژی کراوته‌ سەر، ۵ کاتریمیر چاره‌سەری ده‌روونی خیزانی وه‌رنه‌گرتووه‌، به‌لام‌ نه‌شته‌رگه‌ری بۆ جوانکردنی لوتی کردووه‌، و خیزانه‌که‌ی ۳۰ ملیۆن تمه‌نیان داوه‌، له‌ لایه‌ک پاره‌ت داوه‌، ناتوانی پاره‌ی شتیکی دیکه‌ بده‌ی ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸، Pos 129).

ئهم‌ قسه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که‌ چۆن تیچووی چاره‌سەری ده‌روونی، له‌ گه‌لّ یه‌ که‌مایه‌تییه‌کانی تری خیزان، به‌تایبه‌ت له‌ کۆمه‌لگایه‌ کدا که‌ خه‌رجکردن بۆ ته‌ندروستی ده‌روونی بایه‌خی نییه‌ پیاوان له‌ وه‌رگرتنی خزمه‌تگوزارییه‌کان بیه‌ش ده‌کات. تیۆری ماسلۆ (مازلو، ۱۹۴۳) سه‌باره‌ت به‌ زه‌یره‌ پله‌ی پێداویستییه‌کان ده‌لّی پێداویستییه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی وه‌ کوو ته‌ندروستی جه‌سته‌یی یان ته‌نانه‌ت رواله‌تی ده‌ره‌کی (له‌م‌ حاله‌ته‌دا نه‌شته‌رگه‌ری لوت) له‌ کۆمه‌لگایه‌ کدا ره‌نگه‌ له‌ پێداویستییه‌ ده‌روونییه‌کان گرینگتر بّی، چونکه‌ کۆمه‌لگا گرینگی زیاتر به‌و بابته‌ تانه‌ ده‌دات.

له‌ کۆتاییدا ده‌توانین ب‌لّین هۆکاره‌کانی سەردان نه‌کردنی پیاوان بۆ لای ده‌رووناس، نه‌ک هه‌ر له‌به‌ر هۆکاری ئابووری یان کۆمه‌لایه‌تییه‌، به‌لکوو په‌یوه‌ندی به‌ قوولترین لایه‌نه‌ ناسیاری و ئیجساسییه‌کانی پیاوانه‌وه‌ هه‌یه‌؛ ئه‌و جیگایه‌ی که‌ تابۆ و بقی پیاوته‌ی و شه‌رمکردن له‌ نیشان‌دانی لاوازی و ترس له‌ ناوه‌نیتکه‌لێنان ئه‌وان له‌ پرۆسه‌ی چاره‌سه‌رکردن و داوا یارمه‌تیکردن دوور ده‌خاته‌وه‌. به‌لام‌ لیکه‌وته‌کانی ئهم‌ سەردان نه‌کردنه‌ هه‌ندیک جار زۆر زیاتر له‌ زیانه‌ ده‌روونییه‌کان به‌رده‌وام‌ ده‌بّی و ده‌توانی بیته‌ هۆی ره‌فتاری توندوتیژ و ته‌نانه‌ت خۆتیکده‌رانه‌، ره‌فتاریک که‌ پێویستیان به‌ ده‌ستیوه‌ردانی به‌په‌له‌ له‌ لایەن کۆمه‌لگه‌ی ده‌رووناسانه‌وه‌ هه‌یه‌.

شیکاری داتا‌کانی ئهم‌ توێژینه‌وه‌ ئاماژه‌ بۆ په‌یوه‌ندییه‌کی ئالۆز له‌ نیوان نۆرمه‌ فەرھه‌نگیه‌کان و فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و ده‌رنه‌پرینی هه‌سته‌ بنه‌ره‌تییه‌کانی وه‌ کوو خه‌م و ترس و دل‌ه‌راوکی له‌ پیاواندا ده‌کات. ئهم‌ دۆخه‌ له‌ کۆتاییدا زه‌مینیه‌کی له‌بار بۆ توندوتیژی دژی پیاوان ده‌ره‌خسینی، توندوتیژییه‌ک که‌ هه‌م‌ له‌ په‌یوه‌ندییه‌ نیوان که‌سییه‌کاندا خۆی ده‌نوینی و هه‌م‌ له‌ توێژه‌ قوول‌ه‌ ده‌رووناسییه‌کاندا ره‌نگ ده‌داته‌وه‌.

ئه‌وه‌ی له‌ شیکردنه‌وه‌ی ئهم‌ داتا‌یانه‌دا به‌ روونی دیاره‌، جه‌ختکردنه‌وه‌ی فەرھه‌نگی له‌سەر

رۆله ره گه زیتیه کانی تابیهت به پیاوانه، که ناهیلّی ههست و ئازاره کانیاں دهر بپرین. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان به راشکاوی ده لّی:

“وه ک شتی ئیمه له رووی دهر وونییه وه ئهم گرووپه ده خهینه ژیر فشاری زۆر زۆر زیاتر و ئهمه جوریک سه پاندنی توندوتیژیی فرههنگی دژ به ره گه زی نیره که لیکه وته کانی ده توانن له خه مۆکی و له هه ولّی خۆکوشتن و ماندوویتی دهر وونیدا خویان دهر بخهن.” (دیمانه ی ژماره ۳۸، Pos 44).

ئهم پرسته قوولایی ئهو فشاره دهر ده خا که له رینگه ی نۆر مه کۆمه لایه تیه کانه وه به سه ر پیاواندا ده سه پیندری، فشاریک که راسته وخۆ له ره فتاره خۆتیکده ر یان توندوتیژیی دژی خویان و ئه وانی دیکه دا دهر ده که ویت. تیۆریی دور کهایم بۆ فشاری کۆمه لایه تی (دور کیم، ۱۸۹۷)، لهم بواره دا جیگه ی سه ر نه ج؛ به پیتی ئهم تیۆرییه، ئهو فشاره کۆمه لایه تیه کانی که له ئه نجامی ناته بایی نیوان شوناسی تاک و چاوه روانیه فرههنگیه کانه وه سه ره لده دن، ده توانن بینه هۆی خه ساره ت و زیانه دهر وونییه کانی وه کوو خه مۆکی و ته نانه ت ره فتاره تیکده ره کان. ئهم تیۆرییه به روونی باس له وه ده کا که پیکهاته ی کۆمه لگا به رپرسی به شیکی زۆری ئهو توندوتیژیانه یه که تاکه کان تووشی ده بن، توندوتیژییه ک که رهنگه دیار نه بیت.

دریژه ی ئهم گیرانه وه وینه یه کی ته واوتر له م فشاره دهر وونییه مان پی نیشان ده دا. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ده لّی:

«ئیمه ی پیاو قسه ناکهین، گفتوگو ناکهین، هۆی ئه وه ی پیاوان بیدهنگن، ئه وه یه که له کۆنه وه پیمان ده لّین که پیاو ناگری، سه یر بکه، یه که م شتیک که فیریا ن کردین، من مندالّیکی بچووک بووم، ده بیان جار بینومه، خوشم به هه لّه و له رووی ناچاری به مندالّه که م گوت پیاوان ناگرین، له حالّیکدا وا نییه، تۆ کاتیک دهر دیککی گه وره و بیئنه دازه ت هه یه، لای کی ده یلی؟ من به کیی بلّیم؟ کیم هه یه بلّیم؟” (دیمانه ی ژماره ۴۸، Pos 95-97).

ئهم به شه به روونی نیشان ده دا که چۆن فرههنگی کۆمه لایه تی، به سه پاندنی بیدهنگی به سه ر پیاواندا، نه یه یشتوو پیاوان ئهو هه ستانه دهر بپرین که بۆ هاوسهنگی دهر وونی پبویستن. تیۆریی «پیکهاته ی کۆمه لایه تیه ی ره گه زیتی» سی کۆنیل (کانل، ۱۹۹۵)، ئاماژه به وه ده کا که چاوه روانیه فرههنگیه کان له پیاوه تی نه ک ههر پیاوان له ده ستر اگه یشتن به سه رچاوه دهر ووناسیه کان بیهش ده که ن، به لکوو ده یان خاته ناو چوار چیه وه کی سنوور داره وه که له تیگه یشتن و هاوسۆزی به دووره. لی ره دا په رنسییه ره گه زیتیه سه پینراوه کانی وه کوو “پیاو ناگری” ده بیته ئامراز یکی فرههنگی که له و رینگه وه فشار له سه ر پیاوان زیاده ده کات. لهم رینگایه دا دیمانه له گه لکراویکی دیکه ش جهخت له سه ر ههر ئهم خالانه ده کاته وه و ده لّی:

«له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌م به‌کۆمه‌لایه‌تیکردنه‌ که پێیان به‌خشیوه، نۆرمی پیاو‌بوونه‌که‌ی ئه‌وه‌یه‌ که نابێ بدرکێنی، بۆ تۆش بریندار ده‌بی؟ نابێ هاواری زام و برینه‌کانت بکه‌ی، ده‌بی پیاو‌بی، هه‌ر ئه‌و قسه‌ کۆنه‌ی که پیاو‌ناگری، به‌لام به‌ رسته‌ی جیاواز، ئه‌وان به‌ شیوه‌یه‌کی دیکه‌ فێریان کردووه‌ که به‌م شیوه‌ خۆت هێور بکه‌وه». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۷، Pos 154).

ئه‌م دانپێدانانه‌ تالێ جارێکی تر جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌و خالێ ده‌کاته‌وه‌ که پیاوان له‌ قوناغه‌ زۆر سه‌ره‌تاییه‌کانی ژبا‌نه‌وه‌ فێری ئه‌وه‌ ده‌بن که هه‌سته‌کانیان سه‌رکوت بکه‌ن و له‌بری به‌کارهێنانی ئامرازه‌ ده‌روونناسیه‌کان بۆ هێدی کردنه‌وه‌ی ئازاره‌کان رینگاکانی وه‌کوو بیده‌نگی هه‌لده‌بژێرن. له‌ روانگه‌ی ده‌روونناسیه‌وه‌ تیۆریی فرۆید سه‌باره‌ت به‌ سه‌رکوتکردن (فرۆید، ۱۹۱۵) به‌باشی ئه‌م پرۆسه‌شی ده‌کاته‌وه‌؛ ئه‌و پێی وایه‌ سه‌رکوتکردنی هه‌سته‌کان له‌ سه‌ر ئاستی ناوشارگه‌دا ده‌توانی له‌ درێخایه‌ندا دلێراو‌کێنی شاراو‌ه‌ و په‌فتاری توندوتیژی لێکه‌وتنه‌وه‌.

به‌لام کاربگه‌ریی ئه‌م سه‌رکوتکردنه‌ ته‌نیا له‌ پرسه‌ ده‌روونیه‌کاندا سنووردار نابێته‌وه‌؛ هه‌روه‌ها ده‌ره‌برینی هه‌سته‌کان ده‌بێته‌وه‌ی پیاوان له‌ به‌رامبه‌ر توندوتیژیدا بیده‌نگ بن. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان له‌م باره‌وه‌ ده‌لی:

«ئه‌وه‌ مانای چیه‌، نازانم ئه‌وه‌ چیه‌ که پیاویک سته‌م لێ بکری، یانی چی ژن توندوتیژی به‌رامبه‌ر پیاو‌بکا یان هه‌لسوکه‌وتی توندوتیژی به‌رامبه‌ر پیاویک بکا، واته‌ هیشتا لێی تینه‌گه‌یشتوون، هیشتا بۆیان قبوول ناکری که شتی وا هه‌یه‌، چونکه‌ پێیان وایه‌ ئه‌گه‌ر ئه‌مه‌ بلێن، قه‌زاوت ده‌کری، ده‌لێن زه‌لیله‌، ده‌لێن پیاو‌نیه‌، ده‌لێن خوێرییه‌، ده‌ی بۆیه‌ ئیتر قسه‌ی دلایان ناکه‌ن و له‌ دلایاندا ده‌یه‌یئنه‌وه‌». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۵، Pos 43).

تیۆریی ناواناتۆره‌ی گو‌فمان (گافمن، ۱۹۶۳) له‌م بواره‌دا به‌ ته‌واوی کارکردی هه‌یه‌؛ ئه‌م تیۆرییه‌ که روونی ده‌کاته‌وه‌ که چۆن کلیشه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان دروست ده‌بن و رێگری له‌ ده‌ره‌برینی ئه‌زموونه‌ راسته‌قینه‌کانی خه‌لک ده‌کهن. پیاوان، له‌ ژێر زه‌خت و فشاری ئه‌م ناوه‌نیتکانه‌دا، زۆر جار به‌رگه‌ی توندوتیژی دژی خۆیان ده‌گرن و له‌به‌ر ترس له‌ ناواناتۆره‌ ئاماده‌ نین ده‌ریبهرن.

شېکردنه‌وه‌ی ئه‌م داتا‌یانه‌ ده‌ریده‌خا که ده‌ره‌برینی هه‌سته‌ی خه‌م و ترس و دلێراو‌کێ له‌ لایه‌ن پیاوانه‌وه‌ نه‌ک هه‌ر به‌سته‌تێنیکێ گونجاو بۆ روودانی توندوتیژی دژ به‌ په‌گه‌زی نیر ده‌ره‌خسێنی، به‌لکۆو سوو‌رێکی توندوتیژیی شاراو‌ه‌ش به‌دی دێنی که له‌ سه‌رکۆتی ده‌روونیه‌وه‌ ده‌ست پیده‌کا و به‌ بیده‌نگی تاکه‌که‌سی کۆتایی پێ دێ و دوا‌جار هه‌ست و سۆزی نه‌رێنی له‌ تاکدا دروست ده‌کات. ئه‌م توندوتیژییه‌ فه‌ره‌هه‌نگی و ده‌روونیه‌، که به‌ درێژایی زه‌مه‌ن به‌سه‌ر شو‌ناسی پیاو‌دا

سەپینراوه، جارێکی دیکە گرینگیی پێداچوونەوه بە نۆرمە جێندەرییەکان و پشتیوانیکردنی دەروونی لە پیاوان ئاشکرا دەکات.

هەرۆهە ئامادەنەبوون بە دەربڕینی ئەزموونی توندوتیژی خۆش دەکەن، بە شیوەیەک کە ئەم بێدەنگییە خۆی دەبێتە هۆی بەرھەمھێنانەوهی سیستەمیکی بەلادەستی و توندوتیژی. شارەزایەکی لەم بارەوه روونی دەکاتەوه:

«هۆکاری ئەوهی کە ئەم بابەتە زۆر کەم قسەی لەسەر کراوه، ئەوەندە کەم بەدواداچوون کراوه، ئەوەندە کەم لێکۆڵینەوهی لەسەر کراوه ئەوەیە کە کۆمەلگەکان پیاوسالاری و زۆربەیی ولاتان بەم شیوەن، و کاتیکی پیاوان ئازار دەدرێن، کەرامەتیان دەشکێ و کەسایەتیان دەخرتە ژێر پرسیار، لە دەربڕینی ئەزموون توندوتیژی دوو دۆل دەبن و مل نادەن دەربێرن و چارەسەری بۆ بدۆزنەوه (دیمانەیی ژمارە ۱۴، Pos 4).

ئەم قسە نەک پەھەندەکانی پیاوسالاری وەک هۆکاری سەرەکی بێدەنگیی پیاوان زەق دەکاتەوه، بە لکۆو ئاماژە بە چەمکی لەدەستدانی کەرامەت و شوناسی پیاوان دەکا کە بەر بەستی بەردەم دەربڕینی توندوتیژی بە ئەزموونکراوه. بە پێی بنەمای تیۆرییە کۆمەلناسییەکان، بە تایبەت تیۆریی بۆردیۆ سەبارەت بە زالبوونی رەمزی (بۆردیۆ، ۱۹۹۱)، روونە کە پیاوسالاری نەک هەر پەرە بە پەيوەندیی نایە کسانێ نیوان پەرەزەکان دەدا، بە لکۆو پیاوێ کانیشت دەکاتە قوربانیی نۆرم و ئەو رەمز و سیمبولانەیی کە لە روالەتدا بە قازانجیانە بەلام لە ناوێ فشاری گەورەیان بەسەردا دەسەپینێت. ئەم خالە زیاتر دەردەکەوێ کاتیکی شارەزایەکی تر دەلێت:

ئەم خالە کاتیکی ئاشکرا دەبێ کە یەکیکی دیکە لە کارناسان دەلێ: واتە ئەم پیاوسالارییە هیچی بۆ پیاو تێدا نییە و هیچ ئازاریکی پیاوان چارەسەر ناکا، بە لکۆو بووێتە بارگراوێ سەریان. تۆ سەیر بکە ئەو هەموو ئیمتیازاتانەیی کە بە پیاوان دراوه، پیاوی ئەمروویی نایههویت. (دیمانەیی ژمارە ۲۷، Pos 25-26).

ئەم قسانە گوزارشت لە پارادۆکسی پیاوسالاری دەکەن: سیستەمیکی کە بە روالەت بۆ پێدانی ئیمتیاز بە پیاو داڕێژراوه، خۆی دەبێتە بارگراوێیەک کە ئازادی و دەربڕینی پیاوان سنوورداری دەکات. تیۆریی لیکدژیی فەرھەنگی گرامشی^۱ (گرامشی، ۱۹۷۱) ئەو نیشان دەدا کە چۆن هەژموونی فەرھەنگی لە جیاتنی دا بینکردنی ئیمتیاز و ئاسایش بۆ گرووپیکی دیاریکراو دەتوانی بێتە بەر بەستیک بۆ هەمان ئەو گرووپە. لە راستیدا زالبوون بە شیوەیەک ئیش دەکا کە پیاوان تەنانهت لە پێگەی خەسارە لگەری و قوربانیدا، هیشتا ناچارن رۆلی بەلادەست و خۆراگری خۆیان قبوول

بکه‌ن و وه‌کوو ژنان شانسی ده‌رپرینی خه‌ساره‌ت و برینه‌کانیان نییه. ئەم خالانه‌ له‌ گه‌ل وه‌سفی پسپۆریکی دیکه‌شدا سه‌باره‌ت به‌ دووباره‌ به‌ر‌هه‌مه‌پنانه‌وه‌ی سیسته‌می زالبوون یه‌ک ده‌گرنه‌وه:

«ئەم سیسته‌می پیاوسالارییه، سیسته‌می زال و بالاده‌ست به‌ر‌هه‌م ده‌هینیه‌وه، ئەو زالبوونیک که‌ پیاو بالاده‌سته. چ سیسته‌میکی بالاده‌ست، سیسته‌میکی که‌ پیناسه‌که‌ی دیاره، مه‌ودای نیوان ره‌گه‌زی پیاو و ره‌گه‌زی ژن به‌ روونی له‌م نیگایانه‌دا دیاره. ناتوانن به‌ یه‌کسانی سه‌یری یه‌کتر بکه‌ن، تا ژن له‌ پیاو نزیک ده‌بیه‌وه، ئەم سوکانه‌ فه‌ره‌ه‌نگیانه‌ ده‌کیشرتن. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۵، Pos 26).

ئەم گیرانه‌وه‌ ده‌ریده‌خا که‌ پیاوسالاری نه‌ک هه‌ر بۆشایی نیوان ژن و پیاو قوولتر ده‌کاته‌وه، به‌لکوو پیاویش ده‌خاته‌ ناو پله‌به‌ندییه‌کی کۆنترۆل‌کراوه‌وه و رێگری له‌ رزگاریی فه‌ره‌ه‌نگی و راده‌رپرینی ئازادیان ده‌کات. پیاوانی ئەم سیسته‌مه‌ وێرای سوودمه‌ندبوون له‌ هه‌ندیک ئیمتیازی ئاشکرا، هیشتا خۆیان له‌ کۆت و به‌ندی کۆمه‌لایه‌تیدا ده‌بیننه‌وه که‌ پیاوان له‌ ده‌رپرینی ئازاره‌کانیان یان وه‌لامدانه‌وه‌ی گونجاو بیه‌ش ده‌کات. تیۆریی به‌ر‌هه‌مه‌پنانه‌وه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی بۆردیو روونی ده‌کاته‌وه که‌ چۆن ئەم جۆره‌ سیسته‌مانه‌ له‌ رێگه‌ی به‌ر‌هه‌مه‌پنانه‌وه‌ی لاوه‌کیی نۆر‌مه‌کانه‌وه‌ درێژه‌ به‌ زالبوونی خۆیان ده‌ده‌ن.

ئەم دیارده‌ له‌ دیمانه‌ له‌ گه‌ل یه‌کێک له‌ به‌شداربوواندا به‌ باشی ده‌رده‌که‌وی:

«ئەوسا، وه‌کوو ئیستا نه‌بوو، که‌ منداڵ په‌روه‌رده‌ بکه‌ن که‌ هه‌ر که‌س هه‌رچییه‌کی وت وه‌ره‌ بیگیره‌وه، ئەودهم، من هه‌میشه‌ له‌ منداڵیه‌وه‌ تاوانبار بووم، هه‌میشه‌ له‌ هه‌موو بارودۆخیکدا من خه‌تا‌بار بووم. ئیستاش هه‌ر من تاوانبارم. له‌وی نه‌متوانی ئەوه‌ ده‌ربهرم که‌ ئەمه‌ رووی داوه. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۹۸، Pos 35).

ئەم رسته‌ ئاماژه‌ به‌و نۆر‌مه‌ په‌روه‌رده‌یی و کۆمه‌لایه‌تیانه‌ که‌ پیاوان له‌ منداڵیه‌وه‌ ناچار به‌ بیده‌نگی و قبوول‌کردن ده‌کا و به‌ر‌پرسیاریتی هه‌ر کیشه‌یه‌ک یان هه‌ر توندوتیژییه‌ک ده‌خه‌نه‌ سه‌ر شانیان. پیاویک که‌ هه‌میشه‌ خۆی به‌ تاوانبار ده‌زانێ، له‌ راستیدا قوربانیی پێکهاته‌یه‌کی فه‌ره‌ه‌نگییه‌ که‌ کرامه‌تی خۆی له‌ بیده‌نگی له‌ به‌رامبه‌ر توندوتیژی یان زیاندا ده‌بینیت. هه‌روه‌ها یه‌کێکی دیکه‌ له‌ دیمانه‌ له‌ گه‌ل‌کراوان ئاماژه‌ به‌ جیاوازییه‌ فه‌ره‌ه‌نگییه‌کان و رۆلی ئەوان له‌ بیده‌نگی پیاوان ده‌کات:

«سه‌رنجم داوه‌ ته‌ن‌ها پیاوان به‌رامبه‌ر ئەم رووداوانه‌ بیده‌نگیان که‌میک زیاتره‌ و ر‌ه‌نگه‌ به‌ هۆی ئەو فۆر‌مه‌ فه‌ره‌ه‌نگییه‌ یان بیر‌کردنه‌وه‌ی که‌ له‌ سه‌ره‌تاوه‌ له‌ ولاتی ئیمه‌دا هه‌بووه، که‌ له‌ سه‌ره‌مان ئەو شیع‌ره‌ دامه‌زراوه‌ که‌ کوران هه‌ر له‌ منداڵیه‌وه‌ فیری ده‌بن، کوران وه‌کوو شین، وه‌کوو شمشیرن. ئە‌گه‌ر

سته میان لیکرا، یان تووشی توندوتیژی بوون ده بی ریز و حورمه تی خو یان له ناو کومه لگادا بیاریزن و بیده نگ بن، کاتیک چوونه ته ناو فه زای ئازاردانی سیکیسی و توندوتیژی سیکیسی، بینویانه که ژنان زیاتر ده نگیان به رزه و قسه ده کهن، به لام پیاوان پییان باشته بیده نگی بنوینن، وه ک ئه وهی له پیاو ته پیان که ده بیته وه یان به هوی بقه و تابوو کانی تره وه که به سه ریاند ده سه پینری، وه ک ئه م توندوتیژییه ... (دیمانه ی ژماره ۱۲، Pos 5).

ئه م به شه به تایبه تی نشان ده دا که پیاوان کاتیک رووبه رووی توندوتیژی ده بنه وه نۆرمه جینه ده ریبه کان ده بیته هوی ئه وهی ئه م پیاوانه بیده نگی بنوینن. له روانگه ی تیۆرییه کانی شوناسی کومه لایه تی تاجفیل و تۆرنه وه (تاجفل و ترنر^۱، ۱۹۸۶)، ئه م بیده نگییه وه لامیکه بو پاراستنی شوناسی پیاوانه و ریکری له قه زاوه تی کومه لایه تییه. رسته ی «کوران وه کوو شیرن، وه کوو شمشیرن» زۆر به باشی ئه و ئیلهام به خسه سیمبۆلی و ره مز بیانه ده خاته روو که له کاتی پرۆسه ی به کومه لایه تیکردندا ده خرپته میشکی پیاوانه وه و وینه یه کی به هیز و خۆراگر و به بی لاوازیان له پیاو ساز کردوو، وینه یه ک که خوی ده بیته به ره به ستیک له به رده م ده برپینی خه ساره ت و زیانه کانیان. له کوتاییدا یه کیک له به شدار بووانی ئه م توپژینه وه جه خت له سه ر جیاوازییه یاسایی و فره نه نگییه کان له پتوهندی له گه ل دیارده ی توندوتیژی دژی پیاوان ده کاته وه و ده لی:

«زۆربه ی چیرۆکه کان سه باره ت به توندوتیژی خیزانی راپۆرت ناکری، ئیستا له کومه لگای ئیمه دا به هوکاری جوړاوجوړ له وانه یه باشتیش بی بو ئه م دۆخه ی توندوتیژی. بۆچی؟! چونکه به هوی پرسه فره نه نگی و یاسایی و ئاینینییه کانه وه کومه لیک خه ساره لگریان هه یه که ره نگه زۆریک له ولاتانی دیکه نه یانبیت. (دیمانه ی ژماره ۳، Pos 9).

ئه م هوشارییه جه خت له سه ر فاکته ره پیکهاته ییه کانی وه کوو یاسا و بارودۆخه کومه لایه تییه کان ده کاته وه که ئه گه ری راپۆرتکردنی توندوتیژی دژی پیاوان که م و سووری توندوتیژی به هیزتر ده کاته وه.

ئه م شیکارییه ئه وه ده رده خا که سیسته می پیاوسالاری سه ره رای روا له ته به هیزه که ی خوی، خوی سه رچاوه ی بیده نگی و سه رکو تکردن و توندوتیژی به رامبه ر به پیاوانه. بالاده ستیی فره نه نگی له م سیسته مه دا نه ک هه ر به ره مه مه یانه وه ی نایه کسانیی نیوان ژن و پیاو زیاتر ده کا، به لکوو پیاوان له به رامبه ر خه ساره ت و زیانه کاندایه بیده سه لاتی ده هیلیته وه و ناچار یان ده کات بیده نگ بن.

نه‌زانی و ناوشیاری کۆمه‌لگا

ناوشیاری له‌ ناو کۆمه‌لگا به‌ستینیک بۆ ره‌فتاری مه‌ترسیدار و زیانبه‌خش ده‌ره‌خسینی و ئەم پرسه‌ زیاتر له‌ فه‌ره‌نگ و کۆمه‌لگه‌ جیاوازه‌کاندا به‌تایبه‌ت له‌ ژێرفه‌ره‌نگه‌کاندا دیاره. له‌م نێوه‌نده‌دا توندوتیژی دژی پیاوان، وه‌ک دیاردیه‌ک که‌ زۆر جار له‌ سێبه‌ردا به‌ شاراوه‌یی ده‌میتێته‌وه، ره‌گ و ریشه‌ی له‌م نه‌زانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ قوولانه‌دا هه‌یه. لیدوانی دیمانه‌له‌گه‌لکراوانی ئەم لیکۆلینه‌وه به‌ روونی رۆشنایی ده‌خاته سه‌ر ره‌هه‌نده‌ جو‌راوجۆره‌کانی ئەم نه‌زانییه‌ و رۆلی له‌ روودانی توندوتیژی دژی پیاوان.

یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان، مامۆستا و راویژکاری قوتابخانه‌ی ته‌مه‌ن چل ساله‌ی خه‌لکی شاری کۆده‌شتی لورستان، وێپرای ئاماژه‌دان به‌ ئاستی نزمی خوینده‌واری و ناوشیاری دایکان و باوکان له‌ گونده‌کاندا، ده‌گاته‌ ئه‌و خاله‌ کللییه‌ی که‌ نه‌زانی و ناھوشیاری دایکان و باوکان سه‌باره‌ت به‌ شیوازه‌ دروسته‌کانی په‌روه‌رده‌کردنی منداڵ ده‌توانی توندوتیژی دژی کورانی لی به‌کوێته‌وه. ده‌لیت:

«من له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له‌ ناوچه‌یه‌کدام که‌ زۆربه‌ی خه‌لکه‌هی جووتیارن، لادیین، ئاستی خوینده‌واریان به‌رز نییه، له‌وێ نه‌خوینده‌وار زۆره، ئه‌وه‌ی که‌ یه‌کیک له‌و هۆکارانه‌ی که‌ ده‌بێته‌ هۆی توندوتیژی ئه‌وه‌یه‌ که‌ دایک و باوک ئه‌و توانا و زانیارییه‌یان نییه‌ که‌ بزانی چۆن مامه‌له‌ له‌گه‌ل کوره‌که‌یاندا بکه‌ن، واته‌ ده‌بێته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌ به‌رامبه‌ر به‌ کوره‌که‌یان توندوتیژی بنۆین. ئه‌وه‌ پیشان ده‌دا که‌ هۆشیاری و په‌روه‌رده‌یه‌ک که‌ پێویسته‌ دایک و باوک بیانی، نییانه. ئه‌وان ئه‌و بیرکردنه‌وه‌ و په‌روه‌رده‌یه‌ی پێویسته‌ دایک و باوک هه‌یانبی نییانه.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸، Pos 33).

ئهم قسانه‌ نیشان ده‌دا که‌ توندوتیژی له‌م کۆمه‌لگایانه‌دا له‌ خراپه‌ کارییه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ناگرێ، به‌لکوو زۆر جار له‌ ناوشیاری و نه‌توانینی جێبه‌جێکردنی شیوازی په‌روه‌رده‌یی دروسته‌وه‌ سه‌رچاوه‌ی گرتووه. به‌ واتایه‌کی تر دایک و باوک به‌ هۆی نه‌بوونی زانیاری و لێهاتوویی پێویست، رووی له‌ ره‌فتاری توندوتیژی ده‌که‌ن. ئه‌مه‌ش له‌گه‌ل ئه‌و تیۆرییه‌ کۆمه‌لناسیانه‌ی که‌ سه‌باره‌ت به‌ رۆلی په‌روه‌رده‌ و راهێنان له‌ که‌مکردنه‌وه‌ی ره‌فتاری توندوتیژانه‌یه‌یه‌ک ده‌گرێته‌وه. بۆ نموونه‌ تیۆری فی‌ربوونی کۆمه‌لایه‌تی باندورا (باندورا، ۱۹۷۷) سووره‌ له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ توندوتیژی ره‌فتاریکی فی‌ربوونییه‌ و فی‌رکردنی شیوازی به‌دیل و ناتوندوتیژ ده‌توانی له‌ که‌مکردنه‌وه‌ی توندوتیژی کاریگه‌ر بێت.

له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ ناوشیاری ته‌نیا له‌ بواری په‌روه‌رده‌ی منداڵدا سنووردار نابێته‌وه، به‌لکوو په‌هه‌ندی فراوانتر له‌ خۆ ده‌گرێت. که‌سیک که‌ پیاویکی ته‌مه‌ن ۴۲ ساله‌یه، ئاماژه‌ به‌ ناوشیاری خۆی له‌ سه‌ر پرسه‌ ره‌گه‌زی و سیکسییه‌کانی کچان و دیارده‌ی سو‌ری مانگانه‌ له‌ ته‌مه‌نی گه‌نجیتیدا ده‌کات:

«چیرۆکه که مان چیرۆکیکی ههیه، له یلی و مه جنوون، ههچ چیرۆکیکیان نه بوو، به کورتی، له و ته مه نه دا، ئه م شتانه ئاسایی بوو، ئه م شتانه له و ته مه نه دا ئاسایی بوو، من به دوا ی بۆشاییه کانی ده روونی خۆمدا ده گه رام، به لام ههچم له باره ی خۆشه و یستی و عه شق و ئه م شتانه نه ده زانی، ته مه نم له ناو ۲۳ ساڵ بوو، نه مه ده زانی سو ری مانگانه چیه، دواتر بۆم ده رکه وت که سو ری مانگانه چیه، به ئی، چی بکه م نه مه ده زانی (دیمانه ی ژماره ۴۴، Pos 167).

ئه م دانپێدانه راستگۆیانه راستیه کی تاڵ ئاشکرا ده کات: ناوشاریی سیکسی به ربلا و له ناو کۆمه لگا. ئه م ناوشاریه نه ک هه ر ده بێته هۆی به دتیگه یشتن و په یوه ندیی نا کارامه، به لکو و ده توانی زه مینه سازی توندوتیژییه سیکسی و ده روونییه کان بێت. به تایه ت نه بوونی راهینانی سیکسی دروست و هه مه لایه نه وا ده کا که پیاوان نه توانن به شیوه یه کی دروست له پێداویستی و مه سه له سیکسییه کانی ژنان تیبگه ن و ئه م بێتواناییه ده توانی له جۆره کانی توندوتیژی له په یوه ندیی هاو سه ریتی و سیکسیدا خۆی ده ربخات.

ده رووناسیکی کلینیکی و پسپۆری خه ساره ته کۆمه لایه تییه کان رۆشنایی ده خاته سه ر گۆشه یه کی تری ناوشاری. ناوبرا. وێرای په خنه گرتن له و گرینگپێدانه زۆره ی دایک و باوک به په ره ده کردن و چاودێرکردنی کچان و پشتگۆیخستنی کوران، ئه م ئاراسته جیاکارانه به جۆریک له توندوتیژیی شاراو له دژی کوران ده زانی. ناوبرا و ده لی:

“به ده گمه ن بینومه، من وه ک شاره زایه کی فریاگوزاری و راوێژکار و که سیک که له م کۆمه لگایه دا ده ژیم، هه روه ها منیش له به شیک له خۆمدا که سیک ئاساییم، به ده گمه ن ئه و جۆره فشارانه م له سه ر کوران بینوه و ئه مه ش خۆی جۆریکه له توندوتیژی و له سه ر به ستینیکدا که خه ریکی فی ری ژنان ده که ی که کچم و ریا به، کچم ئه م کاره مه که، ئه م کاره بکه، به لام ئیمه ههچ فی ری پیاوان نا که ی و سنوور و راده یان بۆ دانانیین، ئه مه ئایینه که مانه، من له ئیرانم خه ریکم ده ژیم، ولاته که ت، حکومه ته که ت، ئایینه که ت هه ندی سنووری بۆ ژنان داناوه، تکایه ریز له م بگه ر، ئه گه ر ریزیان لی نه گری، ئه وانیش تۆ به نۆرم شکین ده زان، کوره که نۆرم ده شکینی، جا لی پرسینه وه ی له گه ل ده کرێ، پێشتر فیرت کردبایه که نابێ نۆرم بشکینیت (دیمانه ی ژماره ۵۷، Pos 20).

ئه م روانگه په خنه گرانه یه زۆر به باشی ده ریده خا که چۆن ناوشاریی له مه ر خواست و خه ساره لگریه کانی کوران و چاودێرکردنی چری کچان ده توانی پشتگۆیخستنی ماف و خواسته کانی کوران و له ئه نجامدا توندوتیژی به رامبه ر به کورانی لی به که وێته وه. ئه م پرسه له گه ل ئه و تیروانییه فی مینیسیتیانه ی که سه باره ت به کلیشه جێنده رییه کان و رۆلی ئه وان له

سنووردارکردنی ژن و پیاوه به‌ک ده‌گرېته‌وه. بۆ‌نموونه سیمۆن دوو بۆقوار (دسیمود دووبوار^۱، ۱۹۴۹) له‌ کتیبی ره‌گه‌زی دووه‌مدا ئاماژه به‌و خاله‌ ده‌کا که‌ کۆمه‌لگا به‌ پېناسه‌کردنی رۆله‌ ره‌گه‌زیتیه‌ سنووردارکه‌روه‌کان بۆ‌ژنان و پیاوان، جوړیک له‌ توندوتیژی پیکهاته‌یی به‌سه‌ر هه‌ر دوو ره‌گه‌زه‌که‌دا ده‌سه‌پینیت.

ناوشیاری کۆمه‌لگا له‌ «هۆگریه‌ جینده‌ریه‌کانی گرووپه‌کانی ئیل‌جی‌بی‌تی‌کیو» به‌ هۆی بښه‌ و تابۆی فهره‌نگی و سېکسییه‌وه بووه‌ته‌ هۆی نکۆلیکردنی و تاران‌دنی کۆمه‌لایه‌تی و ته‌ناته‌ی توندوتیژی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی به‌رامبه‌ر به‌م گرووپانه‌ له‌ ناو‌خیزان و کۆمه‌لگا. که‌سێک که‌ پیاویکی ته‌مه‌ن ۲۴ ساله‌ی ترانسه‌ و به‌ ئەزموونی ته‌لاقدا تیپه‌ریوه، باس له‌ دایک و باوک و که‌سانی ده‌رووبه‌ری ده‌کا که‌ تا چه‌نده‌ سه‌باره‌ت به‌ پیکهاته‌ی سېکسی و ره‌گه‌زی و مېشکی که‌سانی ترانس و لیکه‌وته‌ توندوتیژه‌کانی نه‌زان و ناوشیار بوون:

“که‌سانی ترانس له‌ هه‌موو کۆمه‌لگایه‌که‌دا بوونیان هه‌یه، باشه، هه‌بن، به‌لام له‌ هیچ شوپنیک رانه‌گه‌یی‌نرئ، تۆ سه‌یر که‌، ئەوه‌ نه‌بوونی هۆشیاری مرۆقه‌کانه‌ که‌ وایان لیده‌کا ئەمه‌ قبوول نه‌که‌ن، هه‌مووان ده‌لێن شتیکی له‌و جوړه‌ بوونی نییه، و ته‌ناته‌ ئە‌گه‌ریش هه‌بی، مانای چیه‌، به‌ هیچ شتیه‌یه‌ک مانای نییه، بۆچی که‌سێکی وه‌کوو من، وه‌کوو تۆ یان هه‌ر که‌سێکی دیکه‌، پێی‌بلئ‌ی‌کا که‌ ترانسه‌ ئە‌مه‌، ئە‌مه‌ مېشکی پیاوانه‌یه‌، هیچ رېگه‌یه‌کی دیکه‌ جگه‌ له‌ نه‌شته‌رگه‌ری بوونی نییه، رېگه‌مان پیناده‌ن ئە‌م وشه‌ ساده‌ له‌ سه‌زاسه‌ری ئیراندا بلێین، به‌لانی که‌مه‌وه‌ پنیوسته‌ چوار خیزان تیگه‌ن که‌ مرۆقی ترانس چیه‌، ئە‌و ترانسه‌، له‌گه‌ل ریزم بۆ‌ئیه‌، هه‌یه‌ به‌ کویری له‌دایک ده‌بی، که‌ر له‌دایک ده‌بیت، ترانس له‌دایک بووه‌. نه‌بوونی هۆشیاری، زانیاری، و راهینان و ئە‌و بارودۆخه‌ له‌ راده‌به‌ده‌ر سه‌خته‌، زنجیره‌یه‌ک لیکه‌وته‌ی به‌ دوا‌دا دی، له‌وانه‌ش توندوتیژی. له‌به‌ر نه‌بوونی راهینان و وشایاری توانای به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی دژ به‌ که‌سێکی مله‌ور نییه‌ جا‌ چ‌ خۆی بی‌ یان که‌سێکی دیکه‌. ئە‌م توندوتیژییه‌ له‌ راستیدا ده‌توانی له‌ لایه‌ن چه‌ند که‌سێکه‌وه‌ له‌یه‌ک کاتدا ئە‌نجام بدریت (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸، ۴ Pos).

ئە‌م وشه‌ تالانه‌ قوولایی ئە‌و کاره‌ساته‌ ئاشکرا ده‌که‌ن که‌ به‌ هۆی ناوشیاری کۆمه‌لگا له‌ شوناسه‌ سېکسی و ره‌گه‌زیتیه‌کانه‌. نه‌بوونی هۆشیاری و په‌روه‌رده‌ له‌م زه‌مینه‌دا نه‌ک هه‌ر ده‌بیته‌ هۆی تاران‌دن و هه‌لا‌واردنی دژ به‌ که‌سانی ئیل‌جی‌بی‌تی‌کیو، به‌لک‌وو له‌ رووی جه‌سته‌یی و ده‌روونییه‌وه‌ توندوتیژی زۆریان به‌سه‌رده‌ا ده‌سه‌پیت. ئە‌م پرسه‌ له‌گه‌ل تیۆری ناوه‌نیتکه‌لینانی بیکیر (بکر،

۱۹۶۳) سه بارهت به تاوانناسیدا به ک ده گریته وه. به پیی ئه م تیورییه، ناوه نیتکه ی کۆمه لایه تی وه کوو «هاوره گه زخواز» یان «په گه زگوراو (ناهاوسان)» ده توانی شوناسی لاده رانه و ره فتاری توندوتیژ دژ به تاکه ناوانتوره لیدراوه کان دروست بکه ن. ههروه ها گه نجیکی ته مه ن ۱۹ سال باسی له دۆخی ناوشیاریی کۆمه لگا سه بارهت به هاوره گه زخواز کان و لیکه وته ویرانکه ره دهروونی و رۆحیه کان و ترس و وه هم له بوونی گرووپه کانی ناسراو به ئیل جی بی تی کیو کرد:

«جگه له گرووپه ئیل جی بی تی کیوه کان، ژماره یه ک که س هه ن که پێیان دهوتریت هۆمۆفۆب، که دهسته واژه یه کی ئینگلیزییه بو هاوره گه زخواز تۆقینی یان وه هم و ترس له هاوره گه زخواز کان به کار ده بری، زور که سی له و جۆره هه ن که له رووی زه مه نییه وه مندالن، زۆربه یان ته مه نیان له نیوان ۱۴-۱۵ سالدایه، ته مه نیان له ۱۸ سال زیاتر نییه. به گشتی ئیدعای ئه وه ده که ن که رقیان له م شتانه یه، هه ندیکیشیان له رووی نه فامی و نه زانی و سه رکوته وه رق و کینه له ناو دنیای مه جازیدا (تۆره کۆمه لایه تییه کان) بلاو ده که نه وه. (دیمانه ی ژماره ۸۴، 17 Pos).

ئاماژه به دیاردیه «هۆمۆفۆبیا» یان هاوره گه زخواز تۆقینی ده کا که ره گ و ریشه ی له نه زانیدا وه ده بیته هۆی ره فتاری توندوتیژ و جیاکارانه به رامبه ر به هاوره گه زخواز کان. ئه م ترس و رق و کینه ی که له ئه نجامی نه زانی و به تابهت له ناو نه وه ی گه نجدا دروست ده بی، به شیوه یه کی به فراوان له ناو فه زای ئه لیکترۆنیدا (تۆره کۆمه لایه تییه کان) ره نگ ده داته وه و ئه وه نه دی دیکه گری توندوتیژی دژ به م گرووپه ده گه شییتیه وه.

هه مان پیاوی ترانسی ته مه ن ۲۴ سال له درێژه دا هۆشدار ی ده دا که لیکه وته فراوانه کانی نه زانی و ناوشیاریی کۆمه لگا له گرووپه ئیل جی بی تی کیوه کان ئاوانی کۆمه لگا ده بی:

«کاریگه ریه ی زۆر خراپی له سه ر کۆمه لگا به گشتی هه یه، کۆمه لگای ئیمه شله ژاو و سه رلیشیواوه، تۆ دبیته ئیره، ئه م کوره له وێ دانیشتووه، تۆ لێی ده پرس ی هۆگریی سیکسیت چیه، ده لیت کور بو کچ، تۆ ده لێی دلنای، ئه ویش ده لێ به لێ، به لام کاتیک راهینانی پیویستی پیدا، ده لێ نا، پیویستم به وه خته بو ئه وه ی خۆم بدۆزمه وه، ئیستا وه لامت ده داته وه من کورم، چونکه نازانی (دیمانه ی ژماره ۵۰، 102-100 Pos).

ئه و پێی وایه ئه م ناوشیارییه نه ک هه ر کاریگه ری له سه ر که سانی ئیل جی بی تی کیو داده نی، به لکو وه موو کۆمه لگاش سه رلیشیواو و سه رگه ردان ده کات. تاکه کان به هۆی نه بوونی راهینان و هۆشیارییه کی پیویست، ته نه انت به زه حمهت ده توانن هۆگریی سیکسیی خویان ده ستیشان بکه ن و ئه م سه رلیشیواوییه ده توانی چه ن دین کیشه ی دهروونی و کۆمه لایه تی لێ بکه و پته وه. جگه له وه ش

ئاماژه به وه ده كا كه له ميديا و قوتابخانه و زانكوكاندا سهارهت به گرووپه ئيل جى بى تى كيوه كان گوتارى ئازاد و كراوه بوونى نيه و ئهم بېدهنگى و سانسورەش به بهر بهستى سهره كى بو هوشيار كرده وهى خه لك و نه هيشتنى هه لاواردن ده زانيت:

له ميديا و قوتابخانه و زانكوكاندا هيچ گوتاريك سهارهت به گرووپه ئيل جى بى تى كيوه كان له گورپدا نيه. ئيستا كه ديمانه له گه ل ئيوه ده كه م، ئهم ترسى له سيداره درانه هه يه، گه وره ترين كيشه ي ئيمه بوونى سزاي له سيداره دان و سزادانى زيندان ييه كانه كه له سه دا نه وه ديان له سيداره ده درين. به داخه وه به هوى ناكارامه يى حكومه ته كانه وه له سيداره ده درين. به داخه وه ئاستهنگى قسه كردن هه يه و هيچ ئازاد ييه كى راده رپرين له م ولا ته دا بوونى نيه. (ديمانه ي ژماره ۵۰، Pos 92-93).

ئهم ليدوانه په شو كينه رانه ئه وه ده رده خه ن كه فه زاي داخراو و سهر كوتكارانه ي كو مه لگا نه ك ههر ريگري له هوشيار يى له باره ي باب ته سيكسى و جينده ريه كان ده كا، به لكوو زيانى كه ساني ئيل جى بى تى كيو ده خاته مه ترسييه وه. نه بوونى ئازاد يى راده رپرين و گوتارى ئازاد له م زهمينه دا سوورى ناوشيارى و توندوتىژى توند تر ده كاته وه.

فواد وپراي ئاماژه دان به "كه شى دژه پياوى كو مه لگاي ئيراني" به هوى چربوونه وهى له راده به در بو پاراستنى كه رامهت و مافه كانى ژنان، تيشك ده خاته سهر لايه نيكي ديكه ي ناوشيارى و هه لاواردن. ئه و پيى وايه ئهم كه شى دژه پياوه ده بېته هوى ئه وهى كه ئه و توندوتىژيه ي كه پياوان تووشى ده بن پشتگوئى بخري:

به داخه وه كه ش و فه زاي كو مه لگا له راده به در دژه پياوه، واته كو مه لگا له راده به در پياوانى پيشيل كردووه و زور ژنان به رز ده كه نه وه. هه تا ۲۰-۳۰ سال له مه و بهر هه مووان هه لوه داي مافه كانى ژنان بوون، كه پيشيل كراوه. ئيستا له ناو ئهم مافانه ي ژنان كه پيشيل كراوه، زورينه، ناليم هه موو، به لام زورينه ي ئهم توندوتىژيه ي كه من تووشى ده بم و رهنجى پيوه ده كيشم، له گه ل ههر كه سيك كه له ده ور به رته قسه ي بكه ي ده بينى له كوى ههر ۱۰ كه س، ۵-۶ كه س له م دوخه دان. ناتوانى ده ستى لى به رز بكه بته وه، و به پيى ئه و ناسكى و زه رافه ته ي كه هه يه تى و ئه و زه ينييه ته ي كه له ناو كو مه لگادا به رامه ر به ژن هه يه، ناتوانى له هيچ شوينيك ئه مه بلتيت. (ديمانه ي ژماره ۱۷، Pos 31-33).

فوئاد ئاماژه به وه ده كا كه له كو مه لگايه كدا كه به توندى پيدا گري له سهر مافه كانى ژنان ده كرېته وه، دهنگى ئه و پياوانه ي كه ده بنه قوربانى توندوتىژى نابيستري و ئه زموونه كانيان به هه ند

وه رناگیریت. ئەم به هه ندوه رنه گرتنه خوێ جوړیک توندوتیژی پیکهاته بیه که ره گ و ریشه ی ده چیته وه سهر ناوشیاری کومه لگا له ره هه نده جوړاوجوره کانی توندوتیژی و قوربانیه کانی. ئەم بوچوونه له گهل تیوری فیمینیزمی پاش پیکهاته خوازی یه ک ده گریته وه. فیمینسته پاش پیکهاته خوازه کان پییان وایه که له ئە گهری ته نها گرینگیدان به ره گزیتی وه ک فاکته ری سهر کی هه لاواردن، ره هه نده کانی تری جیاکاری و توندوتیژی پشتگوێ ده خری له وانه توندوتیژی دژی پیاوان. له کوتاییدا، به ریزه راهانی ته مه ن ۵۰ سال، وپرای ئاماژه به “که م تهحه مولى خه لک له فه زای ژبانى شارى به هوى فشاره داراییه کانه وه”، ئاماژه به رۆلى فاکته ره کومه لایه تی و ئابوورییه کان له توندتربوونی توندوتیژییه کان ده کات. ئەو پپی وایه فشاره داراییه کان و کیسه ئابوورییه کان گرزی و توندوتیژی له ناو کومه لگادا زیاد ده که ن، له وانه توندوتیژی دژی پیاوان:

«ژبان له تاران زۆر سهخت بووه. من خۆم که سیکى شه رانی نیم. من ده لیم ئیستا خه لک توورهن. خه لک وه کوو جار ان نه ماون، هه مووشی ده گه ریته وه بو فشاری دارایی. خه لک خه ریکه میشکیان ده ته قیت (دیمانه ی ژماره ۵۲، Pos 14).

هه چه نده ئەم قسه راسته وخۆ ئاماژه به ناوشیاری ناکا، به لام ئەوه نیشان ده دا که فشاره کومه لایه تی و ئابوورییه کان، له سهر به ستیی ناوشیاری و که میی توانای رووبه روو بوونه وه ی ستریس و فشار، ده توان ته شه نه به توندوتیژی له کومه لگادا بدن. به واتایه کی تر، ناوشیاری له شیوازه کانی به رپوه بردنی ستریس و چاره سه رکردنی کیسه کان، له پال فشاره ئابوورییه کان، ده توانی ئاستی تهحه مول و به رگه گرتنی تاکه کان دابه زینى و ئە گهری روودانی ره فتاری توندوتیژانه زیاد بکات. به گشتی شیکردنه وه ی لیدوانه کانی کهسانی دیمانه له گه لکراو ئەوه ده رده خا که ناوشیاری کومه لگا له ره هه نده جیاوازه کاند، له وانه په روه رده کردنی مندال، پرسه سیکسییه کان، شوناسه سیکسی و ره گه زیتیه کان (جینده ری) و پرسه کومه لایه تی و ئابوورییه کان، رۆلیکی گرینگ له دروستکردنی زه مینه ی توندوتیژی دژی پیاوان ده گیریت. ئەم ناوشیارییه نه ک ههر ده بیته هوێ ره فتاری تونداژوێ راسته وخۆ، به لکوو ئەوه نده ی دیکه گری فۆرمه شاراوه تره کانی توندوتیژی وه کوو هه لاواردن و به هه ندوه رنه گرتن و بیدهنگی له به رامبه ر توندوتیژی دژی پیاوان خوێ ده کاته وه. به رنه نگار بوونه وه ی ئەم دیارده پیوستی به هویشیارییه کی به رفراوان و هه مه لایه نه له سه ر ئاستی کومه لگا، چاکسازی له روانگه کلیشه یی و جیاکارییه کان و دروستکردنی فه زایه کی کراوه و سه لامهت بو گفتوگو و ئالوگۆری بیرو را له سه ر بابه ته کانی په یوه ست به جینده ر و توندوتیژییه.

توندوتیژی دژ به پیاو دیارده یه کی ئالۆز و فره فاکته رییه که له زۆر حاله تدا ره گ و ریشه که ی ماوه رای ره فتاری روو که ش و رۆژانه یه و به ستراوه ته وه به بابه تگه لیکى بنه رته تیری وه کوو نه خوینده واری و نه بوونی هویشیاری له ئاسته جیاوازه کانی کومه لگا. ئەم فاکته رانه ئاوینه ی پیکهاته فره هنگی و کومه لایه تی و ده روونییه کانی کومه لگان که له دروستکردن و دریزه پیدانی توندوتیژی دژی پیاوان

رۆلێکی قوول ده‌گیرن. له‌م شیکارییه‌دا که له‌ سه‌ر بنه‌مای چوارچێوه‌ی پارادایمی سه‌رچه‌شنیی تیۆریی گره‌ندد ئه‌نجام ده‌دری، هه‌ول ده‌دری به‌ پێی ئه‌و گیرانه‌وه و تیۆرییه زانستیه‌ی که خراوه‌ته‌ روو، زه‌مینه‌کانی نه‌خوینده‌واری و که‌میی ئاستی هۆشیاری وه‌ک به‌ستینیک بو‌روودان و ئاساییکردنه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان تاوتوێ بک‌ریت.

یه‌ کێک له‌ گرینگترین هۆکاره‌ بنه‌رتیه‌یه‌کان پرسى را‌هینانه. وه‌ک غه‌لام ئه‌سکه‌نده‌ری ئاماژه‌ی پێده‌کات:

ئیمه‌ له‌ سه‌ر ئه‌م ره‌فتارانه‌ نه‌مانخویند، که‌سیش نه‌خوینى به‌ ئاگایی ته‌واو ناگات. بۆچی مرۆف فریای کاروباره‌که‌ی نا‌که‌وى؟ واته‌ به‌ خۆی نا‌زانى له‌ کوێوه‌ زه‌برى پێ گه‌یشتوووه. واته‌ له‌ ئاستیکدا بووین، وه‌کوو خۆی ماوینه‌ته‌وه (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۴، Pos 175-178).

ئهم قسه‌ به‌ باشی ئه‌وه‌مان بو‌ ده‌رده‌خا که‌ چۆن له‌ به‌رده‌سته‌نبوونی په‌روه‌رده‌ یان نه‌خوینده‌واری رێگری له‌ گه‌شه‌ی فیکریی تاکه‌کان ده‌کا و له‌ ئاستیکى نا‌اگایی و ناوشیاریدا ده‌یان‌ه‌یتله‌وه‌ که نه‌ک هه‌ر له‌ کرده‌وه‌ی توندوتیژانه‌ تیناگه‌ن، به‌ لک‌وو ته‌نانه‌ت ره‌نگه‌ نه‌توانن ئه‌و سه‌تمانه‌ی که‌ لێیان ده‌ک‌ری، ده‌ست‌نیشان بکه‌ن. تیۆریی «هه‌ژاری په‌روه‌رده‌یی»ی فرییرى^۱ (فرییره، ۱۹۷۰) باس له‌وه‌ ده‌کا که‌ نایه‌کسانیی په‌روه‌رده‌یی نه‌ک ته‌نیا توانای فیکریی تاکه‌کان سنووردار ده‌کا، به‌ لک‌وو زالبوونی پێکهاته‌کانی ده‌سه‌لات به‌سه‌ریاندا مسۆگه‌ر ده‌کات. ئه‌مه‌ش ده‌توانى بپێته‌ زه‌مینه‌یه‌ک که‌ توندوتیژی گ‌ری به‌ شیوه‌یه‌کی نا‌اگاداران له‌ فه‌ره‌هنگدا به‌ده‌روونی بپێت.

جگه‌ له‌ وه‌ش لاوازیی هۆشیاریی گ‌شتی و نه‌توانینی بیرکردنه‌وه‌ی ره‌خنه‌گرانه‌ له‌ کۆمه‌لگادا، پانتای توندوتیژی زیاتر فراوانتر کردووه. وه‌ک ساب‌ری له‌ یه‌ کێک له‌ دیمانه‌کاندا ئاماژه‌ به‌ کاریگه‌ریی تابو و بیر و باوه‌ره‌ سیکسییه‌کان ده‌کا:

«سه‌یر که‌ ئیمه‌ له‌ کۆمه‌لگایه‌کدا ده‌ژین که‌ زۆر شت قه‌ده‌غه‌یه، تابو سیکسی و جینه‌درییه‌کان، وه‌کوو ورژاندنی ئه‌و جو‌ره‌ بابه‌تانه. ته‌نانه‌ت دوای ۴۵-۴۶ سا‌ل دوای شو‌رشى گه‌لانى ئی‌ران له‌ سا‌لی ۱۹۷۵ (۱۳۵۷ هه‌تاوی)، کۆمه‌لگای ئیمه‌ هیشتا ئاره‌زووی سه‌یرکردنی ئه‌و فیلمه‌ رووتانه‌ی نییه‌. کو‌رپک که‌ دى و کو‌رپکی تر هه‌راسان ده‌کا و بیهه‌وى شتیک له‌ گه‌لدا دروست بکا، ئه‌گه‌ر بزانی به‌و کاره‌ چ زیانی‌ک به‌ خۆی ده‌گه‌یینی، ئه‌وا نایکات. ئه‌گه‌ر کو‌رپک بزانی به‌ خۆره‌حه‌تکردن له‌ درێژخایه‌ندا چ زیانی‌ک به‌ خۆی و خێزانه‌که‌ی ده‌گه‌یینی، ئه‌وا ئه‌و کاره‌ نا‌کات. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۱، Pos 83).

ناوشیاری له‌مه‌ر کاریگه‌رییه‌کانی کردار له‌سه‌ر خو و خه‌لک، نه‌ک ته‌نها له‌ بواری ره‌فتاره

توندوتیژەکان بە لککوو لە ھەموو لایەنە نیوان کەسییەکان و کۆمەلایەتیەکاندا فاکتەرێکی بەھێز کەرەوێە. تیۆری «ھۆشیاریی ڕەخنەیی» دیوێی (دیوێی^۱، ۱۹۱۶) جەخت لەوە دەکاتەوێ کە تەنیا کاتیک تاکەکان بتوانن کاریگەرییەکانی ڕەفتار و کردارەکانیان شی بکەنەو، دەتوانن بۆ مەکردنەوێ توندوتیژی ڕیاری ئاگادارانە بدن.

لە درێژەدا ئەو لاوازیی خۆیندەوارییە میدیاییە و زالبوونی خورافەکان کە سروش قوبادی باسی دەکا بە شیوێەکی دیکە گوزارشت لە ئاستی کەمی ھۆشیاری لە کۆمەلگا دەکات. ئەو دەلی:

خەلکی خۆمان خۆیندەواریی میدیاییان نییە و لەگەڵ ئەو ھەموو داواکارییەکی کە لە تۆرە کۆمەلایەتیەکاندا دەکری، ھیشتا کورتەنامەم بۆ دی کە پێم دەڵێن مۆبایلە کەم بخرە دۆخی فرین، کاترمتیر^۲ی بەیانی شەپۆلیک بە ئاسماندا تیدەپەرێ کە ئەگەر مۆبایلە کە ڕۆشن بێ، خۆت دەمەری و دەتەقیتەو. ئەم خورافاتانە تائیسش باون. (دیمانە ی ژمارە ۲۵، Pos 28).

ئەم دۆخە زەمینیەکی لەبار بۆ ھەلە تیگەیشتنی گشتی و دروستکردنی ترسی ساخته و ھەرەھا بە کارھێنانی ئامرازە توندوتیژی دژی گرووپە جیاوازەکان (بە پیاوانیشەو) دەرەخسینیت. بە پێی تیۆریی بەھێزکردنی میدیاکان کە تیۆریی ھابەرماسە (ھابرماس^۳، ۱۹۸۴)، میدیا دەتوانن بێتە ئامرازیک بۆ ھۆشیاریبەخشین یان کۆنترۆلی کۆمەلایەتی، و لە کۆمەلگایە کدا کە خۆیندەواریی میدیایی سنووردەر، ئەم ئامرازە لەبری بەھێزکردن تەشەنە بە بەرھەمھێنانەوێ توندوتیژی و نایە کسانێ دەدات.

ھەرەھا لە روانگە عیرفانەوێ کە ئامازە بە سیستەمی پەرورە دەکا، لایەنێکی تری نەخۆیندەواری و کاریگەرییەکی لە سەر توندوتیژی ڕوون دەبیتەو. ئەو دەلی:

«مامۆستایە کمان ھەبوو توندوتیژ بوو، ھات و ھاواری ھەبوو. جوینی دەدا، بەلام ھیچ ھۆکاریکی دیاریکراوی بۆ ئەم گۆراندن و ھاوارکردنە نەبوو، ھۆکارە کەشی ملھورییە، من مامۆستام و دەتوانم ئەمە بکەم، تۆ قوتابیت و ناتوانیت.» (دیمانە ی ژمارە ۸۰، Pos 124).

لێرەدا نمونەییەکی ڕوون دەبینین کە چۆن بەدەرروونیکردنی دەسەلاتسەپینی و ڕوودانی توندوتیژی دەتوانن لە ناو دلی سیستەمی نااگا و کەمتەرخەمەوێ سەرھەڵدات. ئەم پرسە کە توندوتیژی بەبێ ھۆکار، تەنیا بۆ سەپاندنی دەسەلات ڕوو دەدا، نمونەیی تیۆری «سووری توندوتیژی دەسەلاتخواری»ی ھانا ئارینتە کە پێی وایە لە نەبوونی ھۆشیاریی کۆمەلایەتیدا، توندوتیژی دەبیتە ئامرازیک بۆ قبوولکردن و بەردەوامکردنی نەزمی کۆمەلایەتی^۳ (آرنت، ۱۹۷۰).

1. Dewey
2. Habermas
3. Arendt

کاریگه‌ریی نه‌خوینده‌واری و نه‌بوونی هۆشیاریی له‌ ناو کۆمه‌لگا و ئالۆزییه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان و تیروانینه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌ لیکدژه‌کانیش ده‌گرێته‌وه. ئه‌و قسه‌ی کرمانی به‌ روونی دژایه‌تی و که‌لینی ره‌فتاری له‌ بناغه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌کاندا نیشان ده‌دات:

«تیروانینی خه‌لک پر له‌ لیکدژی، واته‌ تۆ له‌ یه‌که‌م رۆژدا به‌ ته‌نیا هاتووی، هیچ کیشه‌یه‌ک نه‌بووه، به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له‌گه‌ل ژن و مندا له‌ که‌ت هاتووی، کیشه‌یه‌. و پاشان درێژه‌ به‌ قسه‌کانی ده‌دات و ده‌لێت: له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له‌وێ به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی له‌ مه‌ترسیدا نه‌بوون، وه‌ک شتی جوړه‌ مه‌ئمووریکي سه‌گبابه، ئیستا که‌ به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی له‌ مه‌ترسیدان، جوړه‌ مه‌ئمووریکي دیکه‌ی سه‌گبابه. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۵، Pos 149-150).

ئه‌م لیکدژییه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌ قوولانه‌ ئاماژه‌ بۆ ئاستیکی نااگایی کۆمه‌لایه‌تی ده‌که‌ن که‌ پێگه‌ی له‌ تیگه‌یشتنیکی قوولتر له‌ پێداویستییه‌کان و واقیعه‌کان ده‌کا و فه‌زایه‌ک بۆ توندوتیژی پیکهاته‌یی و که‌سی ده‌ره‌خسینیت. له‌ کۆتاییدا کاتیک کازمی به‌ لێبراه‌یه‌یه‌وه‌ ده‌لێت:

«هه‌رگیز دروست نابێ، هۆکاره‌ که‌شی ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ ئاستی خوینده‌واری و هۆشیاریی کۆمه‌لگا. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۵، Pos 172-173)،

ره‌نگدانه‌وه‌ی کۆبه‌ندی و واقیعیکی ناخۆشه‌ که‌ چه‌ندین لیکۆلینه‌وه‌ش پشتراستی ده‌که‌نه‌وه‌. تیۆریگه‌لی وه‌کوو تیۆریی «ناکارامه‌یی فه‌ره‌ه‌نگی» ی ئینگله‌ه‌رت (اینگله‌ه‌رت^۱، ۱۹۹۷) هه‌روه‌ها ده‌لێن له‌و کۆمه‌لگایانه‌ی که‌ هۆشیاریی که‌مه‌ و په‌روه‌رده‌ی گشتی نه‌یتوانیوه‌ چه‌مکه‌ کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگیه‌ به‌رده‌وامه‌کان به‌هێز بکا، توندوتیژی ده‌بیته‌ به‌شیک له‌ فه‌ره‌ه‌نگی رۆژانه‌. زه‌مینه‌کانی نه‌خوینده‌واری و نرمیی ئاستی هۆشیاری له‌ کۆتاییدا نه‌ک هه‌ر روودانی توندوتیژی دژی پیاوان زیاد ده‌کا، به‌لکوو سووریکي توندوتیژی و نه‌زانی و به‌ره‌مه‌پێانه‌وه‌ی توندوتیژی لێ ده‌که‌وێته‌وه‌. ئه‌م سووره‌ ته‌نیا به‌ به‌رزکردنه‌وه‌ی ئاستی خوینده‌واری و میدیایی و په‌روه‌رده‌یی ده‌توانین بشکینین.

ژېر فه‌ره‌ه‌نگه‌کان

له‌ هه‌موو کۆمه‌لگایه‌ کدا ژېر فه‌ره‌ه‌نگه‌لێک هه‌ن که‌ زه‌مینه‌ بۆ کرده‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان خۆش ده‌که‌ن. له‌م لیکۆلینه‌وه‌دا ژېر فه‌ره‌ه‌نگه‌کان له‌ قالبی ۴ پیکهاته‌دا خراوه‌ته‌ روو: «فه‌زای داخراوی کۆمه‌لایه‌تی و روودانی قه‌تلی نامووسی»، «ژین جیهانی فه‌ره‌ه‌نگی»، «ژېر فه‌ره‌ه‌نگی لاتیگه‌ری و مله‌وړی»، «فیمینیزم و له‌قبوونی ده‌سه‌لاتی پیاوان». قه‌تلی نامووسی (کوشتن له‌سه‌ر شه‌ره‌ف): قه‌تلی نامووسی له‌ کۆمه‌لگا داخراوه‌کاندا ته‌نها

به رهه می فەرهنگی پیاوسالاری و به ها کۆنترۆلکهره نهریتییه کان نییه، به لککوو دهرکهوتهی ئهو فشاره دهروونی و کۆمه لایه تییه توندانه به که به سهر پیاودا سه پینراون. ئهم پرسه زۆر به چاکی دهریده خا که چۆن فه زای داخراوی کۆمه لایه تی له گه ل ژیر فەرهنهنگه سنووردار که رهوه کاندایه مینه بو روودانی توندوتیژی توند و کۆنترۆلکهرانه له قالبی قه تلی نامووسی دروست ده کات. لهم شیکارییه دا هه ول دهری به که لکوه رگرتن له گیرانه وه پیشکه شکراره کان و تیورییه زانستییه کان ئهم دیارده وه که ئهنجای فشاره فەرهنهنگی و کۆمه لایه تییه کان و پیکهاته نایه کسانه کانی ده سلات، شی بکریته وه. له فه زای داخراوی کۆمه لگه بچووکه کاندایه کیک لهو بابه تانه ی که ده بیته هو ی توندوتیژییه وه ی کاردانه وه نامووسییه کان، سنووردار کردنی په یوه ندیی کۆمه لایه تی و چاودیرییه تونده فەرهنهنگییه کانه. وه ک میهدی مؤئمنی ئاماژه ی پیده کات:

له ناو ئهو تایفه دا که به های تاییه تیان هه یه، کاتیک ده سترژیی سیکسی ده کریته سهر کچیک، ده بی خیزانی لایه نی به رامهر به ته وای تیرباران بکری و کچه ش ده بی بی پیچوپه نا بکوژریت. (دیمانه ی ژماره ۳۸، Pos 119).

ئهم گوته ره پیشاندهری ئهو پیکهاتانه که له سهر بنه مای چه مکه کانی وه کوو شهره ف و که رامه ت و ئابروو توندوتیژی پتویست ده کات. فەرهنهنگیکی داخراوی تایفی له سهر به ها پیاوسالارییه کان کار ده کا و بو به کارهینانی توندوتیژی وه ک ریکه یه ک بو پاراستنی خیزان و گهراندنه وه ی ئابروو و شهره فی له ده ستچوو پیاوه کان ده خاته ژیر فشاری دهروونی و کۆمه لایه تییه وه. تیوری بوردیو بو «زالبوونی ره مزی» (بوردیو، ۱۹۷۷) باس له وه ده کا که لهو کۆمه لگایانه ی که به ها کۆنترۆلکهره کان به شیوه یه کی ره مزی له فەرهنهنگدا به دهروونی کران، به کارهینانی توندوتیژی له سهر بنه مای ئهم به هایانه نه ک ههر قبوول ده کری، به لککوو وه ک ئهرکیکی پیاوانه ش سه یه ده کریت.

ئهم پیکهاته فەرهنهنگییه سنوورداره له کۆمه لگا داخراوه کاندایه چاودیری کۆمه لایه تییه چر و پره، زیاتر به هیزتر ده بیت. وه ک چۆن کۆمه لگا بچووک و خیله کبییه کان له سهر بنه مای به ها ره مزییه کان دامه زراون، تاکه کانی ناو ئهم فه زایه ناچارن به گویره ی ئهو به هایانه ره فتار بکه ن، ته نانه ت ئه گهر ئهم ره فتارانه کرده وه ی توندوتیژی بن. میهدی مؤئمنی له شیکارییه کانیدا روونی ده کاته وه که؛ تا کۆمه لگا به رفراوانتر ده بی، تا فه زا که زیاتر کراره ده بی، ده ی ئهم گوهرانکارییه کۆمه لایه تییه ره و ده دن و باشت ده بن؛ وا دیاره ئیمه له رووی دهروونییه وه پیاوان ده خینه ژیر فشاری زۆر زیاتر و بارگرانی دهروونی زیاتر و ئهمه جوړیکه له توندوتیژی فەرهنهنگی به رامهر به ره گزی نیر که لیکه وته کانی ده توانی له خه موکی و هه ولی خو کوشتن و ماندوو بوونی دهروونیدا خو ی زیاتر دهربخات (دیمانه ی ژماره ۳۸، Pos 119)

ئهم روانگه ئه وه مان بو دهرده خا که فشاره فەرهنهنگییه کان نه ک ته نها کاریگه رییان له سهر ژبانی کۆمه لایه تییه پیاوان هه یه، به لککوو کاریگه ری قوولیان له سهر ته ندروستی دهروونیان هه یه و ده یانخاته ناو سووریکی توندوتیژی و ستریس و فشاری درپژخایه نه وه.

به‌وته‌ی تیۆریسییه‌نه کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی وه‌کوو می‌شیل فۆکو، زۆر جار توندوتیژی له‌کۆمه‌لگه‌ داخراوه‌کاندا لیکه‌وته‌ی به‌ره‌مه‌هینانه‌وی پیکهاته‌کانی ده‌سه‌لات و کۆنترۆله‌که‌ سنووری هه‌لبژاردن و ئازادی تاکه‌کان سنووردار ده‌که‌ن و له‌چارچۆه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ پێشتر دیاریکراوه‌کاندا زیندانیان ده‌که‌ن (فوکو، ۱۹۷۷). ئەم سازوکاره‌ به‌تایبته‌ له‌ کۆمه‌لگه‌ بچووک و خێله‌کییه‌کاندا که‌ کۆنترۆلی کۆمه‌لایه‌تی زۆر چڕ و پڕه‌، ده‌بیریت. وه‌ک له‌ گێڕانه‌وی یاسر حسینی فەرددا ئاماژه‌ی پیکراوه‌، دوو مندالی تایفه‌یه‌ک له‌گه‌ل شه‌ریان کردبوو (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸، Pos 74).

ئهم توندوتیژییه‌ ته‌نانه‌ت هه‌ندیک جار کاریگه‌ری له‌سه‌ر جه‌وانه‌کانیش داده‌نی و سه‌روه‌ی ره‌فتاری توندوتیژی له‌ گه‌وره‌ساله‌وه‌ بۆ منداڵ ده‌گوازیته‌وه‌. له‌ ژینگه‌یه‌کی وه‌هادا توندوتیژی نه‌ک هه‌ر ده‌بیته‌ نۆرمیکی کۆمه‌لایه‌تی، به‌لکوو ده‌بیته‌ ئامرازیک بۆ گه‌ڕاندنه‌وی شکۆ و شوناسی خانه‌واده‌. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ ململانی نیوان به‌ها نه‌ریتییه‌کان و گۆرانکارییه‌ فەرهنه‌نگیه‌کان که‌ به‌ هۆی په‌یوه‌ندییه‌ جیهانییه‌کان و فراوانبوونی فه‌زای کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ هاتوونه‌ته‌ ئاراوه‌، خه‌ریکه‌ توندی کوشتن له‌سه‌ر شه‌ره‌ف که‌م ده‌کاته‌وه‌. مۆئینی له‌م باره‌وه‌ ده‌لی:

«ئێستا بۆ نمونه‌ له‌ تاران ئە‌گه‌ر کچیک ده‌ستدریژی سیکسی بکریته
سه‌ر، سه‌ری نابرن، له‌وانه‌یه‌ بچن سکالا تۆمار بکه‌ن، یان سکالاش تۆمار
نه‌که‌ن. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸، Pos 119).

ئهم گێڕانه‌وه‌ پیشان ده‌دا که‌ توندوتیژی نامووسی که‌متر له‌ که‌ل‌نشار و فه‌زا کۆمه‌لایه‌تییه‌ کراوه‌تره‌کاندا روو ده‌دا، ئە‌مه‌ش به‌ هۆی که‌مبوونه‌وی کۆنترۆلی کۆمه‌لایه‌تی و گۆرانی سه‌رچه‌شنه‌ فەرهنه‌نگیه‌کانه‌. به‌ پێی تیۆری گواستنه‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تی ئینکیلز و سمیس (اینکلس و اسمیت^۱، ۱۹۷۴)، به‌ هۆی فراوانبوونی په‌یوه‌ندییه‌ جیهانییه‌کان و په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل به‌ها مۆدێرنه‌کان، کۆمه‌لگا‌کان ورده‌ ورده‌ له‌ پیکهاته‌ نه‌ریتییه‌کان دوور ده‌که‌ونه‌وه‌ و به‌ره‌و به‌ها تاکه‌گه‌راییه‌کان ده‌رۆن. ئە‌م په‌ره‌سه‌ندنه‌ ده‌توانی زه‌مینه‌ بۆ که‌مبوونه‌وی رێژه‌ی قه‌تلی نامووسی (کوشتن له‌سه‌ر شه‌ره‌ف) و ره‌فتاره‌ توندوتیژه‌کان خۆش بکات.

جگه‌ له‌ وه‌ش لاوازی فەرهنه‌نگی کۆمه‌لگاش له‌ به‌ره‌مه‌هینانه‌وی توندوتیژی رۆلی هه‌یه‌. ئە‌للا ره‌زا ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که‌:

«ئیمه‌ له‌ رووی فەرهنه‌نگیه‌وه‌ له‌ دوا‌ین و ئە‌وه‌ی من هه‌میشه‌ به‌راستی
به‌ده‌سته‌یه‌وه‌ ده‌ن‌الینم، لاوازی فەرهنه‌نگی گه‌لی ئێران» (دیمانه‌ی ژماره‌
۳۳، Pos 26).

ئهم روانگه‌ تیشک ده‌خاته‌ سه‌ر بیتوانایی کۆمه‌لگا‌ له‌ قبوولکردن و جیه‌جیکردنی یاساکان. به‌ بۆچوونی ئە‌و، لاوازی فەرهنه‌نگی یاسایی و کۆمه‌لایه‌تی ئێران، هه‌لی که‌مکردنه‌وی ره‌فتاری

توندوتیژی پشتبستوو به نامووس و شهرهف که می کردوو. ئەم لاوازییه پیکهاته‌یییه هه‌ندیک جار ده‌بیته‌هۆی به‌ده‌روونیوونی توندوتیژی، به‌و پیه‌یی که یاسا‌کانی ئیستا‌یان جیه‌جی ناکرین‌یان له‌لایه‌ن فەرهنگی بالاده‌ستی کۆمه‌لگاوه‌ پێشیل ده‌کرین.

قه‌تلی نامووسی له‌ کۆمه‌لگا داخراوه‌کاندا، جگه‌ له‌هۆی ره‌نگدانه‌هۆی ئەو فشاره‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تیانه‌یه‌ که له‌ سه‌ر پیاوانه‌، ململانی نیوان به‌ها نه‌ریتی و مۆدیرنه‌کانیش نیشان ده‌دات. هه‌رچهنده‌ په‌یوه‌ندی جیهانی و گۆرانکارییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ئەم توندوتیژییه‌ که‌م ده‌که‌نه‌وه‌، به‌لام لاوازیی فەرهنگی و ژیر فەرهنگه‌ سنووردار که‌روهه‌کان هیش‌تاش ر‌یگری له‌ گواستنه‌هۆی ته‌واو بو‌به‌ها مۆدیرنه‌کان ده‌که‌ن و نا‌هیل‌ن له‌و ر‌یگه‌وه‌ توندوتیژی بیه‌ته‌وه‌. گۆرانکاری له‌م سیسته‌مه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌دا پێوستی به‌ چاکسازی قوولی فەرهنگی و به‌رزکردنه‌هۆی ئاستی هۆشیاری کۆمه‌لایه‌تی و جیه‌جیکردنی یاسا کاریگه‌ره‌کان هه‌یه‌.

ژیر فەرهنگه‌ ئیتیکیه‌کان: ژین‌جیهانی فەرهنگی، وه‌ک کۆمه‌لیک به‌ها و نۆرم و ژیر‌فەرهنگیک که‌ به‌ در‌یژی می‌ژوو فۆرمیان گرتوو و له‌ ناو کۆمه‌لگادا چه‌سپاون، ر‌ۆل‌یکی زۆر قوولی‌ان له‌ روونکردنه‌هۆی ره‌فتار و کرده‌وه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان هه‌یه‌ وه‌ کوو توندوتیژی و خۆکوشتن و قه‌تلی نامووسی (کوشتن له‌ سه‌ر شه‌ره‌ف). ئەم ژین‌جیهانه‌ به‌ دا‌بینکردنی سیسته‌م‌یکی په‌یوه‌ندی تایبته‌، جو‌ریک له‌ ژبانی کۆمه‌لایه‌تی پیناسه‌ ده‌کا که له‌ ناو دلی ژیر فەرهنگه‌ ناوچه‌یی، ئابووری، می‌ژوویی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه‌ بیچمی گرتوو و له‌ زۆر حاله‌تدا به‌ هۆی پێشنه‌که‌وتن و گرینگیان به‌ نه‌ریته‌ باوه‌کان، کاردانه‌هۆی توندوتیژ و کاره‌ساتبار به‌دی دینیت. دکتۆر ئەرده‌شیر بارامی روونی ده‌کاته‌وه‌ که:

له‌م ژین‌جیهانه‌دا، هه‌وت ب‌ژیره‌ی فەرهنگی گرینگ هه‌یه‌ که‌ بنه‌مای به‌ها و نۆرمه‌کانی ئەو ناوچه‌ ژیر‌لیک‌کۆلینه‌وه‌کان: «تۆله‌کردنه‌وه‌»، «ماته‌مینی»، «جه‌نگ و تفه‌نگ»، «ناوه‌نیتکه‌لینان»، «شه‌ره‌ف، که‌رامه‌ت، نامووس، ناوبانگ»، «هاوسه‌گری»، و توندوتیژی زا‌ره‌کی (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۹، Pos 22).

هه‌ر یه‌ک له‌م ب‌ژیرانه‌ ر‌ۆل‌یکی سه‌ره‌کیان له‌ دارشتنی ژین‌جیهانی ورده‌فەرهنگه‌کاندا هه‌یه‌. بۆ‌نموونه‌ چه‌مکی «تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌» که‌ ئاماژه‌ بۆ خواستی تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ له‌ شه‌ر و کوشتنه‌کاندا ده‌کا، له‌ زۆر حاله‌تدا ده‌بیته‌ هۆی هاندانی کرده‌هۆی توندوتیژ و له‌ قالبی قه‌تلی نامووسی‌یان خۆکوژیدا درده‌که‌و‌یت. هه‌روه‌ها «نامووس و ئابروو»، وه‌ک یه‌کیک له‌ به‌ها بنه‌ره‌تییه‌کانی ئەم فەرهنگانه‌، هه‌ندیک جار بار‌گرانی قورسی فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان به‌سه‌ر تاکه‌کان (به‌تایبته‌ پیاوان)دا ده‌سه‌پین، به‌جو‌ریک که‌ ئەرکی پاراستنی ئەم به‌هایانه‌ بایی گیانی مرۆقه‌کانه‌.

له‌م شیکارییه‌دا ئەه‌وه‌ی دوکتور بارامی ئاماژه‌ی پیده‌کا به‌ روونی نیشان ده‌دا که‌ ره‌فتاره‌کانی په‌یوه‌ست به‌ توندوتیژی نامووسی، خۆکوژی و جو‌ره‌کانی دیکه‌ی رووبه‌رووبونه‌هۆی قه‌یرانی، دیارده‌ی مله‌وه‌ره‌ و وابه‌سته‌ به‌ ژین‌جیهانی فەرهنگی. ناوبراو جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که:

«ده‌بیټ روانگه‌یه‌کی میژوو بیتان بو‌هه‌ژاری و‌ره‌گ و‌ریشه‌ی شیکارییه‌که
هه‌بیټ، چ‌له‌کومه‌لگادا به‌گشتی و‌چ‌له‌ژیانی تاکدا (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۹،
Pos 22).

ئه‌م خاله‌ ئاماژه‌ بو‌ په‌یوه‌ندیی قوولی نیوان سیسته‌می میژوویی و‌ فهره‌نگی له‌گه‌ل‌ کرده‌وه
تاکه‌ که‌سییه‌ کانی ناو ئه‌م ژین جیهانه‌ تایبه‌ته‌ ده‌کات.

حه‌مید مورادی و‌یپرای ئاماژه‌دان به‌ گو‌رانکارییه‌ کومه‌لایه‌تییه‌ کان و‌ کاریگه‌ری مه‌له‌وه‌ری
ئه‌و ورده‌فهره‌نگانه‌، جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌و خاله‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ توندوتیژی کومه‌لایه‌تی و‌ دارووخانی
به‌ هو‌ی گه‌شه‌نه‌ کردنه‌وه‌ به‌ در‌یژی زه‌من به‌سه‌ر خیزانه‌ کانداسه‌ پینراوه‌ و‌ لیکه‌وته‌ کانی له‌سه‌ر
مندالان و‌ نه‌وه‌ کانی دواتر جیگیر بووه‌. ده‌لیت:

ره‌نگه‌ توندوتیژی کومه‌لایه‌تی ئه‌و فهره‌نگه‌ یی که‌ ئه‌و کومه‌لگایه‌ به‌سه‌ر خیزاندا سه‌پاندوویه‌تی
و‌ بووه‌ته‌ هو‌ی ئه‌وه‌ی خیزان ئه‌و فهره‌نگه‌ی تیدا به‌ده‌روونی بیی و‌ کاریگه‌ری له‌سه‌ر مندالان
دابیت (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۰، Pos10).

لیره‌دا ورده‌فهره‌نگه‌ کانی وه‌ کوو کاری مندالان و‌ که‌می سۆز و‌ خوشه‌ویستی کومه‌لایه‌تی
راشکاوانه‌ زه‌مینه‌سازی بو‌ دووباره‌ به‌ره‌مه‌پێانه‌وه‌ی توندوتیژی و‌ فشاره‌ ده‌روونییه‌ کان نیشان ده‌دن.
له‌ هه‌مان کاتدا وه‌ک ئه‌مین ره‌زایی باسی ده‌کا، کلیشه‌ فهره‌نگییه‌ کان و‌ روانگه‌یه‌کی
پیاوته‌وه‌رانه‌ بو‌رۆله‌ کومه‌لایه‌تییه‌ کانیش یه‌کیک له‌ بژیره‌ بنه‌رته‌ی ئه‌م ژین جیهانه‌ن. ئاماژه‌ به‌وه
ده‌کا که‌:

«له‌ زۆریک له‌م ورده‌فهره‌نگانه‌دا، پیاو وه‌ک «کۆله‌که‌ی مأل»، «نانده‌رهاوهر
و‌ دابینگه‌ری بژیوی ژیان» و‌ هیما‌ی ده‌سه‌لات و‌ بالاده‌ستی پیناسه‌ کراوه‌؛ له‌
کاتی‌کدا ئه‌م پیناسانه‌ نه‌ک هه‌ر به‌رپر‌سیاریتی کومه‌لایه‌تی و‌ ده‌روونی قورس
به‌سه‌ر پیاواندا ده‌سه‌پینن، به‌لکوو و‌ینه‌یه‌کی دیوه‌زه‌می له‌ پیاوته‌ی ده‌خولقینن
که‌ ته‌نانه‌ت پیاوان خوشیان هه‌ندیک جار خو‌یان له‌ ژیر ئه‌م چه‌مکی پیاوته‌یه‌دا
ده‌تلینه‌وه‌: ئیمه‌ پیاومان کرد به‌ دیوه‌زه‌مه‌ ... ئه‌م دیوه‌زه‌مه‌ دیوه‌زه‌میه‌ک نییه‌ که‌
چوار‌ قوچ و‌ کلکی هه‌بیټ.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۷، Pos 26).

ئه‌م تپروانینه‌ کلیشه‌یه‌ که‌ له‌ فهره‌نگی پیاوسالارانه‌ی ژین جیهانی ناوچه‌ جیاوازه‌ کانی
ئیراندا به‌ده‌روونی بووه‌، رۆل‌یکی گرینگی له‌ دروستکردنی نایه‌کسانی و‌ خه‌ساره‌ت و‌ زیانی
ده‌روونی و‌ دووباره‌ کردنه‌وه‌ی توندوتیژی کومه‌لایه‌تی هه‌یه‌. به‌ شیکردنه‌وه‌ی ئه‌م ژینجیهانه‌، بۆمان
ده‌رده‌که‌و‌ی که‌ ئه‌وپه‌رگه‌شه‌نه‌ کردوویی و‌ لاوازی ده‌رفه‌ته‌ کومه‌لایه‌تییه‌ کان و‌ هه‌روه‌ها له‌گه‌ل‌ نۆرمه‌
سنووردار که‌روه‌کان، راسته‌وخو‌ په‌یوه‌ندییان به‌ روودانی خو‌کوشتن و‌ توندوتیژییه‌وه‌ هه‌یه‌. هه‌ر وه‌ک
دکتۆر بارامی ئاماژه‌ی پیده‌کات؛

«وته زاکانی وه کوو نامووس و ماته مینی و جهنگ که توخمه کومه لایه تی -
 فرهه نگیه کانی ئەم کومه لگایانه، له هه لومه رجی کومه لایه تی
 گه شه نه کردودا ده بنه هوی ئەوهی ئەم دیاردانه بینه بابە تی کومه لایه تی
 وه کوو کوشتن و خو کوشتن (دیمانه ی ژماره ۱۹، Pos 22).

ئەم خالە به تیۆریه کانی فرانک^۱ (فرانک، ۱۹۶۷) سه بارهت به گه شه نه کردن روون ده کریته وه.
 که ئەو پیتی وایه ئەو سیسته مه فرهه نگی و ئابووریانه ی که له ناو کومه لگا ناپیشکه وتوووه کاند
 جی که وتوووه، نه ک هه ر پێگر له گه شه ی کومه لایه تی ده کهن، به لکوو زهمینه بو ده رکه وتنی زیانه
 کومه لایه تییه کان ده ره خستین.

له کوتاییدا ره فتاره کانی په یوه ست به خو کوشتن و توندوتیژی نامووسی و کوشتن له ژین جیهانی
 فرهه نگیدا نه ک وه ک ره فتاره تاکه که سییه کان، به لکوو وه ک ره نگدانه وهیه ک له سیسته مه
 کومه لایه تی و فرهه نگی و میژووویه کان شیاوی تیگه یشتنه که له ریگه ی نۆرمه سنووردار که ره وه کان و
 پیکهاته نایه کسانه کانی ده سه لاتوه به رهه م هینراونه ته وه. ئەم سیسته مه تاکه کان له چوارچیوهیه کدا
 گرفتار ده ک که له ئیراده و هه لپاردنی که سیی خویان به ده ره و شیکردنه وهی ئەم پیکهاتانه ده توانی
 ریگایه ک بو چاکسازی فرهه نگی و کومه لایه تی دابین بکات.

لاتیگه ری و مله وری: ورده فرهه نگی لاتیگه ری و مله وری که یه کیک له زهمینه کومه لایه تی
 و فرهه نگیه کانی روودانی توندوتیژی دژی پیاوانه ئالۆزی ده روونی و کومه لایه تی تاییه تی هه یه
 که هه ندیک جار ره گ و ریشه ی ده گه ریته وه بو سازوکاره نۆرماتیقه کانی گه ره ک و ناوچه و گرووپه
 کومه لایه تییه تاییه ته کاند. ئەم ورده فرهه نگیه که زۆر جار له ناوچه کومه لایه تییه تاییه ته کاند به
 بیه شی ئابووری و فرهه نگییه وه دروست ده بی، له سه ر بنه مای سه رچه شنسازی توندوتیژی و
 ده سه لاتنۆینی جهسته یی و زالبوون به سه ر که سانی دیکه دا دامه زراوه. ئەو کومه لگا په راویزانیه
 که ئەم ورده فرهه نگیه تییدا بووه ته باو یان وه ک چوارچیوهیه کی فرهه نگی جی که وتوووه، به کردوه
 ده بنه به ستینییک بو دووباره به رهه مه پینانه وهی توندوتیژی.

یه کیک له دیمانه له گه لراوان و پرای ئاماژه دان دلخوازبوونی توندوتیژی له ناو گرووپه
 هاوته مه نه کاند، ورده فرهه نگی لاتیگه ری له چوارچیوهی سه رچه شنسازی به کومه لدا روون
 ده کاته وه. ئەو ده لیت:

«پیده چی ئەو ورده فرهه نگیانه ی که له ناو هه رزه کاراند به و شیوازه ی
 که ئەو که سه ی که زۆر تر جهسته ی خوی بریندار ده ک، زیاتر خو شه ویستی
 و ترس و تۆقاندن له ناو گروویی هاوته مه نه کانیدا دروست ده ک که منیک
 که له جهسته ی خۆم خو ش بووم، ده توانم به شیوه ی جوړاو جوړ هه ره شه له
 جهسته ت بکه م و له ناوی به م (دیمانه ی ژماره ۳۸، Pos 33).

ئهم گېرانه‌وه نیشان دده‌ا که چۆن خه‌سارت و زیانه جه‌سته‌یه‌یه‌کان بوونه‌ته هیما‌ی گواستنه‌وه که تیایدا می‌رمندا‌لان ترس و رېزگرتیان به‌هه‌ستی ده‌سه‌لات و خۆشه‌ویستبوونه‌وه گری‌ داوه. تیورییه‌کانی شوناسی کۆمه‌لایه‌تی، به‌تایبه‌ت تیوری ته‌جفل^۱ (تاجفل، ۱۹۷۹)، پېداگری له‌سه‌ر ئه‌وه ده‌که‌نه‌وه که ئه‌ندامی‌تی له‌ گروویه‌ توند و دیاریکراوه‌کاندا ده‌توانی شه‌رعیه‌ت به‌سه‌ره‌لدانی نۆرمه‌لا‌ده‌ره‌کان بدات. له‌م جو‌ره‌ گرووپانه‌دا به‌ها ناجی‌گیره‌کانی وه‌کوو توندوتیژی ده‌بنه‌ نیشاندهری ده‌سه‌لات و قبوولکردنی کۆمه‌لایه‌تی. له‌م رووه‌وه، یه‌کیکی تر هاوشیوه‌ی ئهم پرسه‌ له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئۆنلاین و تو‌ره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان روون ده‌کاته‌وه، که که‌سایه‌تییه‌ به‌ناوبانگه‌کان که ره‌فتاری توندوتیژیان هه‌یه، ده‌بنه‌ سه‌رچه‌شن بو‌ئه‌وانی دیکه‌:

«وه‌کوو ئه‌وه‌ مله‌هور و شته‌ وان، ئهم مندا‌لانه‌ی وا له‌ ناو ئینستاگرامن، جا ئیستا من ناوبرده‌شیان ده‌که‌م وه‌کوو ئه‌میر ئاغای فه‌رزانه، می‌ه‌دی ئه‌میری له‌ ناو کۆمه‌لگادا ناویان ده‌رکردووه‌ و وه‌ک مله‌هور و چه‌وسینه‌ر ناسراون، به‌لام ئه‌مانه‌ هه‌موو ئه‌وه‌ توندوتیژیانه‌ی ناو کۆمه‌لگایان بینیه‌وه‌ هه‌تا گه‌یشتوونه‌ته ئهم ئاسته‌ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۱، Pos 5).

ئهم گېرانه‌وه ده‌ریده‌خا که ره‌نگدانه‌وه‌ی توندوتیژی له‌ تو‌ره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه‌ بو‌ ناو کۆلان و شه‌قامه‌ راسته‌قینه‌کان، سووریکه‌ که فه‌ره‌نگی ده‌سه‌لاتی پشتبه‌ستوو به‌ توندوتیژی له‌ جیهانی ئه‌م‌رۆدا نیشانی داوه. روونکردنه‌وه‌ی کۆمه‌لناسانه‌ی ئهم پرسه‌ له‌ تیوری ره‌نگدانه‌وه‌ی میدیای مه‌ک کویل^۲ (مک کوئیل، ۱۹۹۴) شایه‌نی لیکدانه‌وه‌یه‌ که ئه‌وه‌ پیتی وایه‌ میدیا نه‌ک هه‌ر ئاوینه‌ی واقیعه‌کان نییه‌ به‌لکوو به‌هێز که‌ر و خیرا که‌ره‌وه‌ی سه‌رچه‌شنه‌ ره‌فتارییه‌کانیشه‌.

یه‌کیک له‌وه‌ره‌ گرینگانه‌ی که ده‌توانین له‌م گېرانه‌وانه‌دا هه‌له‌هینجین ناچاریی کۆمه‌لایه‌تییه‌ بو‌چوونه‌ ناو ئه‌وه‌ رېگایانه‌ی که له‌گه‌ل به‌ها بالاده‌سته‌کانی ورده‌فه‌ره‌نگی لاتیه‌گری و مله‌هوریدا یه‌ک ده‌گریته‌وه. یه‌کیک له‌ به‌شداربووانی دیمانه‌ی ئهم تو‌یژینه‌وه‌ راشکاوانه‌ ئاماژه‌ به‌م بابته‌ ده‌کات:

«بو‌نموونه‌ ئیمه‌ له‌ کۆمه‌لگایه‌ک یان له‌ شاریکدا ده‌ژین. ئه‌گه‌رتو به‌وه ئاقاره‌دا نه‌رۆی، پیت ده‌لین گوێره‌که‌، هه‌لمه‌له‌قوت ده‌که‌ن. رېگای تاوان و لاتنی و چه‌قۆکی له‌ شاره‌که‌ی ئیمه‌دا، ئه‌گه‌ر کوریک بیده‌نگ بی وحه‌قت به‌سه‌ر هیچه‌وه‌ نه‌بی سه‌رت له‌ ناو ژبانی خۆتدا بی ناتوانی بژی. بته‌هوئی و نه‌ته‌هوئی لیره‌دا یاسایه‌کی نه‌نووسراو هه‌یه، واته‌ کابرا ده‌زانی ئه‌وه‌ی ده‌یکه‌ن هه‌له‌یه، شه‌ری به‌دواوه‌یه، ده‌رهاویشه‌کانی به‌روکی ده‌گری، به‌لام ده‌لین ئه‌گه‌ر من نه‌یکه‌م ده‌رهاویشه‌ی ده‌بیت. به‌واتایه‌کی کابرا هه‌ر چییه‌ک بکا و نه‌یکا تیوه‌ده‌گلیت. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۵، Pos 33).

ئەم بەسەرھاتە لە بنەمای فشاری پیکهاتەیی لە تیۆریی هەلژاردنی لۆژیکی تۆنیس^۱ (تونس، ۱۹۸۷) دەچێ؛ واتە ئەو جیگایەیی که تاک لە نیوان هەلژاردنە نائایدیالەکاندا، ناچارە ئەو بژاردە هەلژێری که کهترین زیانی پێدەگەیینی، تەنانت ئەگەر ئەو بژاردە بە پوالت توندوتیژی یان هەلە بیت.

لە دۆخیکی دیکەدا که بە «ژیانی یاسای جەنگەل» وەسف دەکری، یەکیک لە دیمانە لەگەڵکراوان بەم شیوە وەسفی دۆخە دەکات:

«کاتیک لە دەروە دەژی کەس نایە زەخت لێ بکا که بۆچی مادەیی
هۆشبەر بەکار دەهینیت؟ ئەمە ژیاانی من بوو، که زەختم لێ بکریت. ژیاان
ئاوایە. یاسای جەنگەلە. جگە لە مادە هۆشبەرەکان بیرم لە هیچ شتیکی
دیکە نەدەکردووە. لەگەڵ هەموو کەسیک شەر دەکەم، لەگەڵ خۆتدا شەر
بکەیت. بۆئەووی بتوانی بژی. ئەگەر بۆیاانی شل بکەم، ئەوان ناھێلن
بژی. (دیمانەیی ژمارە ۶، Pos 285-289).

ئەم گێڕانەووە لەسەر بنەمای تیۆریی ئەنۆمیەیی میترۆن دامەزراو (مرتەن، ۱۹۳۸) که ئاماژە بەو دەکا که لە چوارچێوەی ئەودا ناھۆسەنگیی لە نیوان ئامانجە فەرھەنگییەکان و ئامرازە پەواکانی گەشتن بەو ئامانجانە دەبنە هۆی زیادبوونی پێژەیی لادانی کۆمەلایەتی و پەفتاری توندوتیژی. لە لایەکی ترەووە ئەم وردەفەرھەنگ و پەفتارە توندوتیژانە بە هۆی کاردانەووی باشی کۆمەلگا و دەورووبەرییەکانەو بەهێزتر دەبن. یەکیک لە دیمانە لەگەڵکراوان بە راشکاوی دەلی:

«بەدا/خەو ئەگەری ئەو هەیه که ئەم کەسانە لە ناو کۆمەلگا و ئەو
گەرەکانەدا بن که ئەمە لە لایەن کەسانی دیکەو بەهێزتر دەکریت. واتە
بەهای پێ بدریت. لەوانەیه هەرزەکاریک که بە تیشیتر و چەقۆو بە
شەقامدا دەروا لە لایەن کەسانی دیکەو بە گەرە سەیر بکری و گوێی لە
چوار دانە بژی بژی چوار دانە هاویری و دراوسی بی و ئەمیش بەهێزتر دەبی،
و بیستەنەووی ناوی خۆی لە ناو خزم و کەسدا غروور و لووتبەرزیه کهی زیاتر
دەکا و زیاتر قبوول دەکریت (دیمانەیی ژمارە ۳۸، Pos 33).

وا دیارە ئەم چیرۆکە کاریگەرییەکانی بەهێزکردنی کۆمەلایەتی و بەهێزکردنەووی فەرھەنگی دەخاتە روو که تیۆریی فیروبوونی کۆمەلایەتی باندورا (باندورا، ۱۹۷۷) بە وردی روونی کردۆتەو. بە پێی ئەم تیۆرییە، تاکەکان بەتایبەت میرمنداڵان زیاتر لە پێگەیی سەرنجدان و بەئەزمونکردنی کاردانەووە هیزەکی و کردەکییەکانی ژینگەیی کۆمەلایەتیەکان پەفتارەکانیان فیر دەبن. لە کۆتاییدا ئەم فەرھەنگانە بە شیوەیەک پاساودار دەکرین که تەنانت خودی قوربانییەکانیش

ره‌نگه‌ نا‌ئا‌گاداران‌ه‌ په‌سه‌ندی بکه‌ن‌ یان‌ تییدا‌ هاوک‌اری بنوین‌. که‌سیک‌ ده‌لټ‌:

«هر‌ که‌سیک‌ کیشه‌ی‌ هه‌ب‌ی، ده‌لټ‌ی «من‌ بووم‌». من‌ ره‌تی‌ ناکه‌مه‌وه‌.
ده‌یخه‌مه‌ سه‌ر‌ حساب‌ی‌ پیاو‌ه‌تی‌ و‌ئ‌م‌ شتانه‌. خه‌لک‌ که‌ پیاو‌ه‌تیا‌ن‌ له‌گه‌ل‌
ده‌که‌ی‌ زمانیا‌ن‌ ده‌به‌ستری‌ و‌ ده‌لټ‌ین‌ «تو‌ مندا‌لی‌ گه‌ره‌کیت‌، قه‌یدی‌ نییه‌.
من‌ ئاماده‌م‌ سزای‌ پی‌ژار‌دنه‌که‌ی‌ بده‌م‌ و‌ له‌ بری‌ تو‌ بچمه‌ زیندان‌، به‌لام‌
هاور‌پکه‌ت‌ ... (دیما‌نه‌ی‌ ژماره‌ ۳۹، Pos 64-69).

ئ‌م‌ حال‌ته‌ نه‌ک‌ هر‌ کومه‌گی‌ پرس‌ی‌ شوناس‌ی‌ کومه‌لایه‌تی‌ ده‌دا، به‌لکو‌و‌ له‌گه‌ل‌ تیو‌ریه‌کان‌ی‌
نورمه‌ ناوچه‌ییه‌کاندا‌ ده‌گونج‌ی‌ که‌ تییدا‌ پاساو‌ و‌ شه‌ریه‌تی‌ ره‌فتاره‌ لاده‌ره‌کان‌ به‌ به‌شیک‌ له‌
نورمه‌کان‌ داده‌ن‌رټ‌.

به‌ گشت‌ی‌ ده‌توانین‌ ورده‌فه‌ره‌نگ‌ی‌ لاتیکه‌ری‌ و‌ مله‌وری‌ به‌ ده‌ره‌نجام‌ی‌ فشاری‌ کومه‌لایه‌تی‌ و‌
فیروونی‌ فه‌ره‌نگ‌ی‌ و‌ لاوازی‌ نورمه‌عه‌قلانی‌ و‌ ئه‌خلاقیه‌کان‌ی‌ کومه‌لگا‌ په‌راو‌پزه‌کان‌ سه‌یر‌ بکه‌ین‌. ئ‌م‌
به‌فه‌ره‌نگ‌یکردنی‌ توندوتیژی، له‌ سه‌ر‌ به‌ستین‌ی‌ نادادپه‌روه‌ریه‌ کومه‌لایه‌تییه‌کان‌ و‌ لاوازی‌ پیکهاته‌یی‌
و‌ کار‌دانه‌وه‌ ئه‌ری‌نییه‌ ده‌ورو‌به‌ریه‌کان‌، نه‌ک‌ هر‌ له‌ به‌ره‌مه‌پ‌نانه‌وه‌ی‌ توندوتیژی‌ ړو‌لی‌ کاتالیزو‌ر‌ ده‌بین‌ی‌،
به‌لکو‌و‌ه‌ک‌ ړیگایه‌ک‌ بو‌ شوناس‌دو‌زی‌ و‌ مانه‌وه‌ له‌ ژینگه‌سه‌خته‌کاندا‌ شه‌ریه‌تی‌ پیده‌دات‌.

بشه‌ و‌ تابو‌ی‌ هو‌گریه‌ سیکسیه‌جیاوازه‌کان‌ی‌ پیاوان‌: ئ‌هو‌ تیروانینه‌باو‌ه‌ی‌ که‌ بو‌ تابو‌ی‌ پرسه‌
سیکسی‌ و‌ هو‌گری‌ سیکسی‌ هاو‌ره‌گه‌زخوازی‌ له‌ ناو‌ کومه‌لگا‌دا‌ هه‌یه‌یه‌کیک‌ له‌و‌ هو‌کاره‌بنه‌ره‌تی‌
و‌ ئالو‌زانه‌یه‌ که‌ زه‌مینه‌ بو‌ سه‌ره‌هلدانی‌ توندوتیژی‌ دژی‌ پیاوان‌ ئاماده‌ ده‌کات‌. له‌م‌ نیو‌هنده‌دا‌
نکو‌لیکردن‌ له‌م‌ مه‌یل‌ و‌ هو‌گریانه‌ و‌ نه‌بوونی‌ راهینانی‌ دروست‌ له‌لایه‌ن‌ خیزانه‌کانه‌وه‌ ده‌توان‌ی‌
فشاری‌ ده‌روونی‌ و‌ کومه‌لایه‌تی‌ توند‌بخاته‌ سه‌ر‌ پیاوان‌. ئ‌م‌ باب‌ه‌ته‌ که‌ جو‌ری‌ تیگه‌یشتنی‌یه‌کیک‌
له‌ دیما‌نه‌له‌گه‌لک‌راوانه‌، راشکاوانه‌پیشان‌ دراوه‌:

«یان‌ تابو‌بوونی‌ پرسه‌ سیکسیه‌کان‌ و‌ نکو‌لیکردن‌ له‌ هو‌گری‌ و‌ مه‌یلی‌
سیکسی‌ هاو‌ره‌گه‌زخوازی‌ له‌لایه‌ن‌ خیزان‌ و‌ یان‌ ئه‌وه‌ی‌ که‌ خانه‌واده‌کان‌ ئاماده‌
نین‌ له‌ ته‌مه‌نیک‌ی‌ بچووک‌دا‌ مندا‌له‌کانیا‌ن‌ فیری‌ ئ‌م‌ پرسانه‌بکه‌ن‌، وا‌ ده‌کا‌که‌ ئ‌م‌
مندا‌لانه‌تووش‌ی‌ کیشه‌ی‌ جد‌دی‌ بینه‌وه‌ (دیما‌نه‌ی‌ ژماره‌ ۸۴، Pos 4).

ئ‌م‌ لیدوانه‌ ئاشکرای‌ ده‌کا‌ که‌ چو‌ن‌ بنه‌ماله‌کان‌ له‌بری‌ ئه‌وه‌ی‌ وشیارانه‌ ړووبه‌ړووی‌ مه‌یل‌ و‌
هو‌گریه‌ سیکسیه‌کان‌ و‌ راهینانی‌ بنه‌ره‌تی‌ ببنه‌وه‌، خو‌یا‌ن‌ له‌ قسه‌کردن‌ له‌سه‌ر‌ ئ‌م‌ جو‌ره‌ پرسانه‌
به‌دو‌ور‌ ده‌گرن‌ و‌ به‌ شیوه‌ی‌ بنه‌ره‌تی‌ هه‌ول‌ ده‌دن‌ نکو‌لی‌ له‌ بوونی‌ ئ‌هو‌ جو‌ره‌ پرسانه‌بکه‌ن‌.

ئ‌م‌ نکو‌لیکردن‌ و‌ پشتگو‌یخستنی‌ راهینانه‌، که‌ له‌ سایه‌ی‌ به‌ها‌ مه‌حافزه‌کاریه‌کان‌ و‌ نه‌ری‌تییه‌کان‌،
ورده‌ ورده‌ دو‌خیک‌ی‌ لی‌ ده‌که‌و‌یته‌وه‌ که‌ تییدا‌ جه‌وانان‌ نه‌ک‌ هر‌ له‌ ناسین‌ی‌ دروست‌ی‌ شوناس‌ی‌
سیکسی‌ خو‌یا‌ن‌ بی‌به‌ش‌ ده‌بن‌، به‌لکو‌و‌ه‌گه‌ر‌ پرسیار‌ یان‌ هه‌ستی‌ جیاوازیان‌ هه‌ب‌ی‌ ړووبه‌ړووی‌

گۆشه گيریى دەرروونی یان تەنانت توندوتیژی دەبنەو. تیۆرییە دەرروناسییە کان بەتایبەت تیۆریی ئادلیەر (آدلر، ۱۹۳۰)، جەخت لەو دە کەنەو کە خواستە بنەرەتیە دەرروونی و سیکسییە کانێ تاکە کان بەشیکی دانەبرای تەندروستی دەررونییانە و سەرکوتکردنی ئەم خواستە دەتوانی بیته هۆی چەندین کیشە دەرروونی و پەفتاری. لە چوارچێوەی تیۆرییە کی لەو جۆرەدا، دەتوانین لەو تیبگەین کە بۆچی نەبوونی رایشان و نکۆلیکردنی بنەرەتی لە هۆگرییە سیکسییە کان لە لایەن خانەوادەو، تاک ڕووبەرۆوی سووری فشار و سەرکوتکردنی دەرروونی دەبیتهو؛ سووریک کە هەندیک جار دەتوانی لە فۆرمی توندوتیژی کۆمەلایەتی یان خیزانیدا خۆی دەربخات.

لە لایە کی ترەو نابێ ڕۆلی بقی و تابۆی فەرەنگی پشتگۆی بخریت. لەو فەرەنگانە کی کە پرسە سیکسییە کان بە ئاشکرا و راشکاوانە باس ناکرێ، وە ک لە دیماندە جەختی لەسەر کراوەتەو، گەنجان تیگەیشتنیکی دروست لە خۆیان و مەیل و هۆگرییە کانیاں بە دەست ناھینن. ئەم نەبوونی تیگەیشتنەش لە جیی خۆیدا سازوکاریکی لی دە کەوتەو کە تییدا کۆمەلگا یان خانەوادە لەبری ئەو کی پرسە کە (یان پڕۆبەلم) دەستیشان بکات و چارەسەری بۆ بدۆزنەو، بە ئاراستە ی پێچەوانەدا دەڕۆن و بە سەپاندنی توندوتیژی یان زیادکردنی فشار کۆمەلایەتیە کان، پرسە کە ئالۆزتر دەکات. لە روانگە کی تیۆرییە کۆمەلناسییە کانەو، نکۆلیکردن لە شوناسە تاکە کەسییە کان و سەرکوتکردنی مەیل و هۆگرییە سیکسییە ناباوە کان، بەتایبەت لەو کۆمەلگایانە کی باوەریان بە بالادەستی بەها نەریتیە کان هەیه، دەبیته هۆی دروستبوونی جۆریک لە «ئەویتەریسی» تاکە کان (مارکس، ۱۹۶۴؛ وەرگیراو لە شیکاریی تیۆریی کۆمەلناسانە)؛ لەم پڕۆسەدا ئەو پیاوانە کی بە مەیلی هاوڕەگەزخوێزانەو تێوێ گلاون بە بی ئەو کی خۆیان بزانی دەبنە «ئەویتەری» و ڕووبەرۆوی هەستی شەرم و گوناح و تاوانباری کۆمەلایەتی دەبنەو. ئەم هەستە بە گوتە کی دیماندە گەلکراو «کیشە کی جەدی» لە گەلە و لیکەوتە کانێ نە ک تەنھا لە تاکدا، بەلکۆو لە پیکهاتە کۆمەلایەتی و خیزانییە کاندە ڕەنگ دەدەنەو.

گێڕانەو کی دیماندە بە ڕوونی نیشان دەدا کە چۆن ئەو رایشان و پەرەردانە کی دەبی تۆوی هۆشیاری بگوازیتەو بۆ مێشک و دەرروونی تاکە کان لە تافی مندالیدا، تیکەل بە نکۆلیکردن و تیروانیی مەحافزە کارانە دەبن. ئەم پڕۆسە لە لایە کەووە ناھیلێ پیاوان قبوول بکری و شوناسی خۆیان بدۆزنەو و لە لایە کی دیکەو زەمینەیه ک بۆ سوورە کانێ توندوتیژی دەرروونی و زارە کی و تەنانت جەستە یی دژی ئەوان دابین دەکات. ئەم حالەتەنە وە ک تیۆریی ئادلیەر پێشبینی دەکات، دەبنە هۆی نائەمنیی دەرروونی و هەستکردن بە ناتەواوی و کەمبوونەو کی متمانە بەخۆی. نکۆلیکردن لە واقع و نەبوونی رایشانی دروست لە بنەرەتدا بووتە جۆریک لە مامەلە کردنی ناجیگیر لە نیوان خیزان و کۆمەلگادا، کە تییدا چاوەروانییە ناپیکەیشتنەو کان و ناویشارییە گرینگە کان سەرچاوەی سەرە کی ململانی دەررونییە کان.

ئەم شیکارییە ئەوەمان وەبیر دەخاتەو کە تابۆبوونی پرسە سیکسییە کان و نکۆلیکردن لە مەیلە

هاوړه‌گه‌زخوازییه‌کان له‌ لایه‌ن خیزانه‌وه‌ نه‌ک ته‌نیا کی‌شه‌یه‌کی تا‌که‌که‌سی نییه‌، به‌لکوو ئاماژه‌ بو کی‌شه‌یه‌کی قوولتر و پیکهاته‌یتر ده‌کات: ملنه‌دانی کومه‌لگا به‌قبوولکردنی ئالۆزییه‌کانی شوناسی مرۆیی و سه‌پاندنی توندوتیژی راسته‌وخۆ یان ناراسته‌وخۆ دژی ئه‌و که‌سانه‌. هه‌رچه‌نده‌ ئه‌م توندوتیژیانه‌، وه‌ک له‌ گیرانه‌وه‌یه‌کدا روون ده‌بیته‌وه‌، ره‌نگه‌ به‌ شیوازه‌گه‌لی شاراوه‌ یان ناراسته‌وخۆ ده‌ربپردی، به‌لام کاریگه‌رییه‌کانی به‌ روونی ئاماژه‌ بو پیوستی پیداجوونه‌وه‌ به‌ فهره‌نگ، په‌روه‌ده‌ و راهنیان و به‌ها کومه‌لایه‌تییه‌کان ده‌کن.

روانگه‌ی کومه‌لگا بو جفاکه‌ ئیل‌جی‌بی‌تی‌کیوه‌کان

روانگه‌ی کومه‌لگا بو جفاکه‌ ئیل‌جی‌بی‌تی‌کیوه‌کان، وه‌ک یه‌کیک له‌و هۆکارانه‌ی که‌ ری‌گه‌ بو روودانی توندوتیژی دژی پیاوان و که‌سانی ترانس‌خۆش ده‌کا، به‌ توندی له‌ ژیر کاریگه‌ریی بیر و باوه‌ره‌ چه‌سپاوه‌کان و فهره‌نگی بالاده‌ستی کومه‌لگایه‌. ئه‌م بوچوونه‌ نه‌ک هه‌ر به‌ هۆی نه‌بوونی هۆشیاری گشتیه‌وه‌ دروست ده‌بی، به‌لکوو به‌ هۆی ئه‌و پیکهاته‌ پیاوسالاری و دژه‌زانه‌وه‌ بی‌چم ده‌گرێ که‌ نه‌ک هه‌ر جیاوازییه‌ شوناسیه‌کان قبوول نا‌کن، به‌لکوو زۆر جار نکۆلیکردنی لی‌ ده‌که‌ن یان بچووکی ده‌که‌نه‌وه‌. ئه‌و تیروانییه‌ نادروست و شیواوه‌ی که‌ له‌ ناو خه‌لکدا سه‌باره‌ت به‌ شوناسی که‌سانی ترانس‌ و جووری په‌یوه‌ندییه‌ کومه‌لایه‌تییه‌کانیان له‌ ئارادایه‌، له‌ زۆر حاڵه‌تدا ده‌رفه‌تیک بو‌ئو که‌سانه‌ نا‌ره‌خسینی که‌ خۆیان ده‌ربهرن و له‌ رووی کومه‌لایه‌تییه‌وه‌ بوونیان هه‌بی و به‌ره‌ورووی چالنج و ئالنگاریی توندی فهره‌نگی و ده‌روونیان ده‌کاته‌وه‌.

یه‌کیک له‌و دیمانه‌له‌ که‌لکراوانه‌ ئه‌و سنووردارکردنانه‌یه‌ که‌ له‌ لایه‌ن خیزان و کومه‌لگاوه‌ به‌سه‌ر په‌وه‌ندییه‌ کومه‌لایه‌تییه‌کانی که‌سانی ترانس‌دا ده‌سه‌پیندریت. گیرانه‌وه‌ی دیمانه‌له‌ که‌لکراویک له‌م رووه‌وه‌ به‌ روونی ئه‌و فشاره‌ پیکهاته‌یی و فهره‌نگیانه‌ نیشان ده‌دا که‌ کومه‌لگا به‌ سه‌ر که‌سانی ترانس‌دا ده‌یسه‌پینیت. ئه‌و ده‌لی:

که‌سانی ترانس‌ تریبونیان پی‌ نادری، نازانم. به‌تایبه‌ت بو ئیمه‌ی ژنانی ترانس‌، به‌ راستی ئه‌وان ده‌رفه‌تمان پیناده‌ن، ئیستا ره‌نگه‌ پیاوان که‌میک ده‌رفه‌تیان پی‌ بدریت. تۆ سه‌یر که‌ روانگه‌یه‌کی پیاوسالاری هه‌یه‌، نازانم، کاتیک ده‌بیینه‌ ژن، له‌ ناو کومه‌لگادا ده‌رده‌که‌وین، ره‌گه‌زه‌که‌مان ده‌گۆرین، وه‌ک ده‌لین، هه‌رچه‌نده‌ وشه‌یه‌کی جوان و دروست نییه‌، ده‌لین که‌ بووه‌ته‌ ژن، له‌ کاتیکدا پشتریش هه‌ر ژن بوو به‌لام ئیستا خۆی گونجاندووه‌، رو‌حی خۆی له‌گه‌ل جه‌سته‌ی خۆیدا گونجاندووه‌. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۰، Pos 132-135).

ئه‌م قسه‌ به‌ روونی نیشان ده‌دا که‌ چۆن کومه‌لگا له‌بری ئه‌وه‌ی شوناسی راسته‌قینه‌ی تا‌که‌ ترانس‌ه‌کان قبوول بکا، ئه‌وان به‌و کلیشه‌وه‌ سنووردار ده‌کا که‌ نه‌ک هه‌ر ده‌رفه‌تی ده‌ربهرن و کومه‌لایه‌تیبوونیان لی‌ زه‌وت ده‌کا، به‌لکوو نکۆلی له‌ شوناسیان ده‌کات. ئه‌م روانگه‌ پیاوسالارییه‌ ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌ که‌سانی ترانس‌، به‌تایبه‌ت ژنانی ترانس‌، به‌رده‌وام له‌ ژیر فشار و هه‌لاواردندا

بن؛ چونکه زۆر جار بوونی ئەوان وه ک ژن له ناو کۆمه‌لگادا به‌ره‌رووی روانگه‌یه‌کی ئامرازانه و سووکانه ده‌بێته‌وه. ئەو فەرهنگه‌ ده‌ژنه‌ی که له جومگه و توپژه جیاوازه کانی کۆمه‌لگادا چه‌سپاوه، به‌شیکێ دیکه‌ی ئەم سنووردار کردنانه‌ روون ده‌کاته‌وه. دیمانه‌له‌گه‌لکراو ئاماژه‌ به‌وه ده‌کات که:

فهره‌نگه‌ که‌مان ده‌ژنه؛ خو‌ئه‌گه‌ر ئەم فەرهنگه‌ ده‌ژن نه‌بێ، ئەوا ژن
و پیاو یه‌کسان و ئیتیر نیوه‌ی پیاو نییه‌ و که‌متر نییه‌ یان ئەوه‌ که‌سی که
به‌رکاره‌ (له‌ ژیره) شتیکی تایبه‌تر نییه‌. بیرکردنه‌وه‌ به‌م شیوه‌یه‌ ... (دیمانه‌ی
ژماره‌ ۶۰، Pos 179).

ئەم گوتاره‌ ئەوه‌ نیشان ده‌دا که نه‌ک هه‌ر فەرهنگی بالاده‌ست ژن به‌ که‌متر له‌ پیاوان ده‌زانێ، به‌لکوه‌ ئەم به‌هادانانه‌ ڕه‌گه‌زیتیه‌ په‌لی بۆ ناو په‌یوه‌ندییه‌ کانی که‌سانی هاوڕه‌گه‌زخواز و ترانسیش هاویشتووه‌. کاتیک کۆمه‌لگا نه‌توانێ ژن و پیاو به‌ یه‌کسان قبوڵ بکا، روانگه‌ی نه‌ریتی و توندوتیژ ده‌ژنێ ترانس دوو هێنده‌ زیاتر ده‌بێ، چونکه‌ ژنانی ترانس نه‌ک ته‌نها به‌ هۆی شوناسی ترانسییانوه‌ به‌لکوه‌ به‌ هۆی ژنبوونیانوه‌ دوو هێنده‌ رووبه‌رووی هه‌لاواردن ده‌بنه‌وه‌.

هه‌روه‌ها ئەم روانگانه‌ ئەوه‌نده‌ی دیکه‌ به‌ده‌تێگه‌یشتنه‌ بنه‌ڕه‌تیه‌کان سه‌باره‌ت به‌ شوناسه‌ جو‌راوجۆره‌ کانی که‌سانی ئێڵ جی‌بی‌تی کیو ده‌گه‌شیننه‌وه‌، به‌تایبه‌ت کاتیک تیروانینی هه‌له‌ له‌ نیوان هاوڕه‌گه‌زخوازن و کرێکارانی سی‌کسیدا سه‌ره‌له‌ده‌ن. جیاوازی نیوان شوناسه‌ سی‌کسیه‌ راسته‌قینه‌کان و ئەو ڕۆلانه‌ی که‌ تاکه‌کان به‌ هۆکاری ئابووری یان کۆمه‌لایه‌تی ده‌یگرنه‌به‌ر، زۆر جار بۆ خه‌لکی گشتی روون نییه‌. ئەم سه‌رله‌یشیواوی و ناروونیه‌ متمانه‌ی کۆمه‌لایه‌تی به‌رامبه‌ر به‌ که‌سانی ترانس یان هاوڕه‌گه‌زخواز که‌م ده‌کاته‌وه‌ و به‌ره‌رووی هه‌موو جۆره‌ تارانندن و توندوتیژییه‌ک ده‌بنه‌وه‌.

تیۆرییه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کان، به‌تایبه‌ت تیۆری جێنده‌ری کۆرنیل (کانل، ۱۹۸۷)، به‌ باشی روونی ده‌کهنه‌وه‌ که‌ چۆن پیکهاته‌ پیاوسالارییه‌کان و وێنا نه‌ریتییه‌ کانی ڕۆلی جێنده‌ری ده‌بنه‌ ئامرازیک بۆ کۆنترۆڵکردن و سنووردارکردنی شوناسه‌ جیاوازه‌کان. له‌م روانگه‌وه‌ پیاوسالاری نه‌ک هه‌ر به‌سه‌ر پیاودا زاله‌، به‌لکوه‌ فشار ده‌خاته‌ سه‌ر گروپه‌ جێنده‌رییه‌ کانی تر و زه‌مینه‌ بۆ توندوتیژی شاراو و ئاشکرا ده‌ڕه‌خسینیت. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ تیۆری «زنجیره‌په‌لی زالبوونی جێنده‌ری»ی کۆرنیل ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که‌ کاتیک م‌رو‌قه‌کان ده‌کونه‌ ده‌ره‌وه‌ی ئەو چوارچێوه‌ جێنده‌رییه‌ی که‌ کۆمه‌لگا پیناسه‌ی کردووه‌، هه‌وله‌ سیستماتیکیه‌کان ده‌ست ده‌کهن به‌ نه‌ه‌یشتن یان سنووردارکردنیان.

له‌ کۆتاییدا روانگه‌ی کۆمه‌لگا بۆ کۆمه‌لگه‌ی ئێڵ جی‌بی‌تی کیو که‌ بیر و باوه‌ری ناراستی له‌گه‌له‌ وه‌ کوو په‌یوه‌ندییه‌ به‌هێزی ئایدز له‌گه‌ل هاوڕه‌گه‌زخوازه‌کان، که‌ ئەمه‌ ده‌خ‌ی ئەندامانی ناو ئەم گروپه‌ زیاتر ئالۆز ده‌کات. ئەم بیر و باوه‌ره‌ هه‌لانه‌ نه‌ک هه‌ر ترس له‌ ناو جه‌ماوه‌ری خه‌لکدا دروست ده‌کهن، به‌لکوه‌ بیانووی جیاکاری و توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌و که‌سانه‌ ده‌ڕه‌خسین. ئەنجامی ئەم ده‌خه‌ گۆشه‌گیری زۆره‌ملی و بێتوانایی له‌ به‌شداریکردن له‌ په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌ ته‌ندروسته‌کان

بۆ که‌سانی ترانس یان هاوړه‌گه‌زخوازه؛ پرۆسه‌یه‌ک که‌ نه‌ک هه‌ر تاکه‌کان له‌ مافه‌سه‌ره‌تاییه‌کانیان بیه‌ش ده‌کا، به‌لکوو ړیگه‌ بۆ توندوتیژی دژی ئه‌وان خو‌ش ده‌کات.

ئهم شیکارییه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که‌ توندوتیژی دژی که‌سانی ترانس و ئیل‌جی‌بی‌تی‌کیو له‌ کۆمه‌لگادا به‌ توندی له‌ ژیر کاریگه‌ریی بیر و باوه‌ره‌ه‌له‌ و پیکهاته‌ فره‌ه‌نگیه‌ دژهن و پیاوسالارییه‌کان و ئه‌و سنووردارکردنانه‌یه‌ که‌ ئهم روانگانه‌ ده‌یسه‌پین. سه‌رباری ئه‌وه‌ی هه‌ندیک هه‌ول بۆ زیادکردنی ئاستی هو‌شیاریی گشتی و لابردنی ئه‌و ئاسته‌نگانه‌ دراوه‌، به‌لام هیشتا زور که‌س له‌م گرووپه‌دا قوربانیی توندوتیژییه‌کن که‌ له‌ لایه‌ن کۆمه‌لگا و خیزانه‌وه‌ ده‌سه‌پینریت. سنووردارکردن له‌ لایه‌ن خیزان و کۆمه‌لگاوه‌ بۆ په‌یوه‌ندیی ترانسه‌کان له‌گه‌ل که‌سانی تر: توندوتیژی دژی پیاوان، به‌تایبه‌ت پیاوانی ترانس و که‌سانی خاوه‌ن ره‌گه‌زیتیی ناباو، نه‌ک ته‌نها راسته‌وخو ره‌گ و ریشه‌ی له‌ کرده‌وه‌ جه‌سته‌یه‌یه‌کان یان زاړه‌کییه‌کاندا هه‌یه‌، به‌لکوو له‌ تویره‌ قوولتره‌کانی ئاسته‌نگه‌ کۆمه‌لایه‌تی و خیزانییه‌کانیشدا که‌ به‌سه‌ر په‌یوه‌ندیی ئهم که‌سانه‌دا ده‌سه‌پینریت، بوونی هه‌یه‌. ئهم سنووردارکردنه‌ که‌ له‌ روانگه‌ نه‌ریتیه‌یه‌کان و ژیرده‌ستی که‌سانیکه‌وه‌ هه‌لده‌قوولنی که‌ له‌گه‌ل چه‌شنه‌ کلیشه‌ ره‌گه‌زیتیه‌یه‌کانی کۆمه‌لگادا ناگونجین، ورده‌ ورده‌ شوناسیکی سه‌رکوټکراو و ته‌نانه‌ت گو‌شه‌گیری له‌م که‌سانه‌دا دروست ده‌کات.

یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌کراوان، له‌ وه‌سفکردنی سالانی هه‌رزه‌کاریی خویدا، ئاماژه‌یه‌کی تیر و ته‌سه‌ل به‌ ړۆلی ئه‌و ئاسته‌نگانه‌ ده‌کا که‌ له‌ لایه‌ن خیزانه‌که‌یه‌وه‌ ده‌کرایه‌سه‌ری:

«ئه‌وان وه‌ک کچیک منیان ده‌ناسی. به‌خوا نازانم چۆن شتیک له‌ می‌شکیاندا بوو. ره‌نگه‌ جار جار یه‌ک دوو نمونه‌یه‌ک پیش ده‌هات له‌ جینگایه‌که‌وه‌ به‌ جوړیک ره‌فتار بکه‌ن، من ئه‌وه‌نده‌ کوړانه‌ هه‌لسوکه‌وتم ده‌کرد که‌ ده‌بانگوت «تو هاوړپمانیت، له‌ ته‌مه‌نیکي زور بچوکه‌وه‌. پاشان چوومه‌ ړۆلی یه‌کی مامناوه‌ندی، ئیتر نه‌یانده‌هیشت له‌ کووچه‌دا بووه‌ستم و ... (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۴، Pos 13).

ئهم گیرانه‌وه‌ نیشان ده‌دا که‌ چۆن دووفاقییه‌ ره‌فتاری و شوناسی له‌ مامه‌له‌کردن له‌گه‌ل که‌سیکی ترانسدا هه‌ندی ئاسته‌نگی چ له‌ فه‌زای یاریی کۆمه‌لایه‌تی و چ له‌ ناوژینگه‌ی خیزانی لی‌ ده‌که‌ویتنه‌وه‌. روانگه‌ی خیزان بۆ که‌سه‌که‌ نه‌ک هه‌ر له‌ قبوولکردنی شوناسی راسته‌قینه‌ی خو‌ی به‌دووړه‌ به‌لکوو فه‌زای په‌یوه‌ندیی کۆمه‌لایه‌تیشی لی‌ سنووردار ده‌که‌نه‌وه‌.

ئهم سنووردارکردنه‌ کۆمه‌لایه‌تیانه‌ زور جار گو‌شه‌گیریی توندیان له‌گه‌له‌، وه‌ک یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان له‌ ئه‌زموونی برینی په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا ده‌لیت:

«من هیچ هاوړپیه‌کم نییه‌، با راشکاوانه‌ بیلیم، هیچ په‌یوه‌ندییه‌کم له‌گه‌ل که‌س و هیچ هاوړپیه‌کدا نییه‌، و هه‌موو جیه‌هانه‌که‌م ژووړه‌که‌مه‌، و ئه‌و فیلم و زنجیره‌ فیلمانه‌ی که‌ سه‌یری ده‌که‌م و ئه‌و کتیبانه‌ی که‌ هه‌م،

هه موو جیهانه کهم له مانه پیک هاتوو، و هیچ په یوهندییه کم له گه‌ل جیهانی
ده‌روه‌دا نییه مه‌گه‌ر په یوهندییه ک بی که من ئیستا له خزمه‌ت ئیوه‌دام یان
شتیکی له‌و جوړه ... (دیمانه‌ی ژماره ۹۸، Pos 27).

گوشه‌گیری و نه‌بوونی په یوهندی له‌گه‌ل کومه‌لگادا له تمه‌نیکدا که پټیوسته فزایه کی بو
شوناسدوژی و خودوژینه‌وه و قبولکردنی کومه‌لایه‌تی هه‌بی، لیکه‌وته‌یه کی دیکه‌ی سنوورداربوونی
ژینگه‌ی کومه‌لایه‌تی و خیزانییه. قبولنه‌کران له لایه‌ن دایک و باوکه‌وه، نه‌بوونی شوینی
گفتوگوکردن، یان ئازادی له په یوهندییه کومه‌لایه‌تییه کاند، ترانسه‌کان به‌رو و ئاقاریک ده‌با که
گوشه‌گیری تاکه په‌ناگه‌یانه. هه‌روه‌ها روانگه‌ی گشتی و کلیشه‌نادرسته‌کانی کومه‌لگا له په‌فتاره
سنووردارکه‌روه کومه‌لایه‌تییه کاند به‌روونی ده‌بیریت. یه‌کیک له دیمانه‌له‌گه‌کراوان به‌روونی
باس له هه‌ستی سووکایه‌تی پیکردن و زه‌بر و زه‌نگی کومه‌لایه‌تی ده‌کا که به‌هوی په‌گه‌زیتی و
شوناسه‌که‌یه‌وه بووه:

«کچان وا ده‌زانن که ئیمه‌کورین، ئازادین، ده‌چینه‌ده‌روه، زور خو‌شی
به‌سه‌ر ده‌به‌ین، به‌لام‌ئوه‌هه‌ر ئهم کومه‌لگایه‌یه که زه‌برت لی ده‌دا. زورت
ئازار ده‌دا، له‌رووی ده‌روونییه‌وه ئازارت ده‌دا، له‌رووی جه‌سته‌یه‌وه ئازارت
ده‌دا، ته‌نانه‌ت په‌نگه‌زوریان زور زیاتریش بن، ئازارت ده‌ده‌ن. (دیمانه‌ی ژماره
۱۰۱، Pos 136-138).

روانگه‌ی بالاده‌ستانه له په یوهندی له‌گه‌ل په‌گه‌زه نانه‌ریتییه‌کان، که‌سانی په‌گه‌زجیاواز
(ناهاوسان) سنووردار ده‌کاته‌وه و ئهمه‌ش ئه‌وپه‌ری ئازاردانه و ئهم هه‌سته که له لایه‌ن کومه‌لگاوه
له‌م که‌سانه‌دا دروست ده‌بی که ناتوانن به‌ئازادی په‌گه‌زیتی یان شوناسی خو‌ی رابگه‌یینی و ئهمه
بنه‌مای هه‌موو جوړه توندوتیژییه‌کی ده‌روونی و ته‌نانه‌ت جه‌سته‌یی به‌رامبه‌ر به‌که‌سانی تپه‌نسه.
هه‌روه‌ها کاریگه‌ریی بیر و چاوه‌روانییه فهره‌نگییه‌کانیش له ریک‌خستنی ئه‌و سه‌رچه‌شنه
سنووردارکه‌روانه‌ی که دژی که‌سانی ترانسه به‌توندی خو‌ی نیشان ده‌دات. یه‌کیک له
دیمانه‌له‌گه‌کراوان له‌و باره‌وه ئاماژه به‌چهند روونکردنه‌ویه‌ک ده‌کات و ده‌لی:

«من‌ئوه‌نده کونجکاوی ئهم بابه‌ته بووم که چووم بینیم پیاوانیکن که
زور به‌هیزن بو‌نمونه پیاوانیک که مل به‌قسه‌ی ژنان ناده‌ن و به‌سه‌ر هه‌موو
ئنده‌مانی خیزاندا زالن. ئه‌و پیاوانه‌ی که له‌رووی سیکسییه‌وه پیاوانیکی
به‌هیزن. به‌لام‌ئوه‌ی ژنانی ئیمه‌نایزانن ئه‌ویه که پیاویکی ئیرانی ناتوانی
وه‌ک پیاویکی به‌رازیلی بیت. نیژادیان، ژنیتیکیان فهرقی هه‌یه ... (دیمانه‌ی
ژماره ۵۸، Pos 167).

ئهم جوړه تپروانینه بو‌رؤله جینده‌ریه‌کان و بالاده‌ستی که‌سانی به‌هیز و سنووردارکردنی ئه‌و

شوناسانه‌ی که له‌ گه‌ل کۆمه‌لگادا هاوته‌ریب نین، وینایه‌کی هه‌له‌ی له‌ پیاوه‌تی دروست کردوه‌ که دواچار بووه‌ته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که هه‌موو شوناسه‌ جیاوازه‌ کان سه‌رکوت بکری‌ن.

پوانگه‌ی گشتیتری کۆمه‌لایه‌تی به‌رامبه‌ر به‌ دیارده‌ی که‌سانی ره‌گه‌زگۆراو (ناهاوسان) به‌ پروونی ئاماژه‌ بو‌ بۆشایی قوولی نیوان گۆرینی شوناس و قبوولکردنی جه‌ماوه‌ری ده‌کا:

«به‌لام سه‌یری ئه‌م مه‌سه‌له‌ بکه‌ن که‌ بو‌نموونه‌ من ده‌لیم سه‌رکرده‌یه‌کی
ئایینی دی و‌ریگه‌ به‌م کاره‌ ده‌دا، به‌لام کۆمه‌لگا، تو‌پروانه‌ ژیرخان زۆر گرینگه‌،
ژیرخان ده‌بیت ئه‌مه‌ قبوول بکات. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۱، Pos 17).

ئهو ئاسته‌نگانه‌ی که‌ کۆمه‌لگا ده‌یسه‌پینی و‌ ناهیلێ فره‌چه‌شینی ره‌گه‌زیتی قبوول بکری، به‌تایبه‌ت له‌ ژینگانه‌دا دروست ده‌بی که‌ ژیرخانی فره‌ه‌نگی و‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ که‌ی قبوولنه‌ که‌ر، ناپشتیوان و‌ تاریه‌ره‌ و‌ ته‌نانه‌ت پالەپستوی و‌ فشاری کۆمه‌لایه‌تی راسته‌وخۆ ده‌خاته‌ سه‌ر که‌سانی تره‌نس.

له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌، ئهو سه‌رلێشیواوییه‌ ره‌گه‌زیتییه‌ی که‌ له‌ هه‌ندیک ژینگه‌ی نه‌ریتیدا ده‌بینری که‌ به‌ چه‌مکه‌گه‌لی وه‌ کوو نانباينه‌ری یان هۆگری سی‌کسی جۆراوجۆری ئاشنا نین، به‌ شیوه‌ی راسته‌وخۆ سنوورداربوونی په‌یوه‌ندیی که‌سانی ترانسیشی زیاد کردوه‌. به‌ وته‌ی یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌ گه‌لکراوان ئاماژه‌ به‌م سه‌رلێشیواوییه‌ ده‌کری‌ت:

تو‌پیاو ده‌ناسی، ژنیش ده‌ناسی، به‌لام لیره‌دا ره‌گه‌زیتییه‌ک له‌ نیوانیاندا
هه‌یه‌، که‌ له‌ زمانی ئینگلیزیدا پیی ده‌لین نانباينه‌ری ... به‌ زمانی فارسی
[ئیمه‌ لیره‌دا کوردیه‌ که‌ی ده‌لین وه‌رگیر] پیی ده‌لین بی‌ره‌گه‌ز که‌ نه‌ ژنه‌ و
نه‌ پیاوه‌، به‌لام له‌ یه‌ک کاتدا هه‌م ژنه‌ هه‌م پیاوه‌، به‌لام ئینته‌رسیکس نییه‌،
واته‌ ئه‌ندامی نیرینه‌ و‌ مینه‌ پیکه‌وه‌ نییه‌ ... (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۰، Pos 9).

تینه‌گه‌یشتن له‌ چه‌مکه‌ جینه‌رییه‌ کان نه‌ک هه‌ر په‌یوه‌ندیی کۆمه‌لایه‌تی ئه‌م تاکانه‌ سنووردار ده‌کاته‌وه‌، به‌لکوو فه‌زای گشتی به‌ره‌و توندوتیژی زاره‌کی و‌ ره‌فتاری ڕاکیش ده‌کات.

له‌ کۆتاییدا ئه‌م پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تی و‌ خیزانییه‌ سنووردار که‌روه‌ له‌ لایه‌ک ره‌وتی گۆشه‌گیری و‌ سووکایه‌تی و‌ سه‌رکوتکردنی شوناسی به‌دی دینی و‌ له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ که‌شیکی دوو جه‌مسهری به‌ ئاقاری قبوولکردن یان ئیدانه‌کردنی په‌یوه‌ندیی ره‌گه‌زگۆراوان (ناهاوسان) له‌ ناو کۆمه‌لگادا دروست ده‌کات. تیۆرییه‌ ده‌روونناسیه‌کانی وه‌ کوو تیۆری (پۆیستییه‌ سه‌ره‌تاییه‌کان) ی ماسلۆ (مازلو، ۱۹۴۳)، جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که‌ دابینه‌کردنی پۆیستییه‌ شوناسی و‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ تاکه‌کاندا ده‌بیته‌ هۆی دل‌ه‌راوکی و‌ گۆشه‌گیری توند و‌ ته‌نانه‌ت خه‌مۆکی، که‌ ورده‌ ورده‌ تاک له‌ په‌یوه‌ندیی ئازاد و‌ ته‌ندروست بیه‌ش ده‌کات. لیره‌دا په‌یوه‌ندییه‌کی ئالۆز له‌ نیوان بیر و‌ باوه‌ری کۆمه‌لایه‌تی و‌ ره‌فتاره‌ تاکه‌که‌سییه‌کاندا ده‌بینری؛ په‌یوه‌ندییه‌ک که‌ نه‌ک هه‌ر سووری توندوتیژی به‌هیزتر ده‌کا، به‌لکوو په‌یوه‌ندیی مرۆیی که‌سانی ره‌گه‌زگۆراو (ناهاوسان یان ترنس جینه‌ده‌ر) له‌

کۆمه‌لگادا مه‌ترسییان له‌سه‌ره‌.

نه‌بوونی جیاوازی له‌ نیوان هاوهره‌ گه‌زخوازان و کرێکارانی سی‌کسیدا: لیکۆلینه‌وه‌ چۆنایه‌تییه‌ کان له‌مه‌ر توندوتیژی و ئه‌و ئاسته‌نگانه‌ی که له‌ لایه‌ن کۆمه‌لگا و خیزانه‌وه‌ ده‌ کرێته‌ سه‌ر گرووپه‌ جو‌راوجۆره‌ کانی وه‌ کوو LGBTQ+ یان گرووپه‌ نۆرم‌شکینه‌ کانی دیکه‌ پیشان ده‌دا که سه‌رچه‌شنیکی ئالۆز له‌ تیکه‌ه‌ لچوونه‌ ده‌روونی، سۆزداری و ره‌فتارییه‌ کانی نیوان تاکه‌ کان و پیکهاته‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌ ده‌وربه‌ریان له‌ ئارادایه‌. ئه‌م گێرانه‌وانه‌ که راسته‌وخۆ له‌ ئه‌زموونی که‌سی و بینراوی تاکه‌ کانی ناو دلی ئه‌م چالنج و ئالنگارییه‌ ده‌درکیشراون، گوزارشت له‌ توێژ و لایه‌نه‌ کانی کیشه‌ کان ده‌ کا که ده‌توانین له‌ چوارچێوه‌ی تیۆری گره‌ندد شی بکه‌ینه‌وه‌.

گێرانه‌وه‌ی یه‌ که‌م، وێرای ئاماژه‌دان به‌ جیاوازییه‌ کانی نیوان شوناسی سی‌کسی و چالاکیی ئابووری په‌یوه‌ست به‌ کاری سی‌کسییه‌وه‌، سه‌رنجمان بۆ یه‌ کێک له‌ ته‌وه‌ره‌ سه‌ره‌کییه‌ کانی تیگه‌یشتن له‌ زه‌مینه‌ی توندوتیژی راده‌ کیشیت: «هاوهره‌ گه‌زخوازان یان کرێکاری سی‌کسی» وه‌ ک شوناسی راسته‌قینه‌ یان پپووسییه‌ کی ئابووری. بیژهر وێرای پێداگریکردنی روون له‌ سه‌ر بینینی راسته‌وخۆی ئه‌م جیاوازییه‌ ده‌لیت:

«جیاوازیی نیوان هاوهره‌ گه‌زخواز و کرێکاری سی‌کسی به‌ هۆی داهاهه‌وه‌یه‌؛ ئه‌مه‌ش وای لیکردووین که‌ وا بزانی که له‌ پرسیکی له‌و جوهره‌دا منداله‌ که‌مان ده‌بیته‌ که‌سیکی له‌و جوهره‌، له‌ کاتیکدا ئه‌و که‌سه‌ی که‌ کیشه‌ی ده‌روونی هه‌یه‌ له‌ گه‌ل کرێکاری سی‌کسیه‌رقی هه‌یه‌. من بۆ خۆم بینومه‌ کاریکاری سی‌کسی که‌ هاوهره‌ گه‌زخوازییه‌ به‌لام ده‌بی بۆ ده‌ستخستنی داهاه‌ ئه‌م کاره‌ بکا، به‌لام که‌سیک ئالوده‌بووی سی‌کسه‌ و ئه‌مه‌ش کیشه‌یه‌ کی ده‌روونییه‌ که‌ ناتوانی وابه‌سته‌ی که‌سیک بی، ده‌بی رۆژانه‌ سی‌کس له‌ گه‌ل که‌سیکی جیاوازا بکا، ئه‌مه‌ کیشه‌ له‌ کۆمه‌لگاوه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گریت. (دیماه‌ی ژماره‌ ۵۰، Pos 25).

ئه‌م گێرانه‌وه‌ له‌ راستیدا نه‌ک هه‌ر به‌ ئاشکرا له‌ نیوان شوناسه‌ خۆخوازاوه‌ کان و شوناسه‌ سه‌پێنراوه‌ کانداه‌رق داده‌نی، به‌لکوو ئاماژه‌ به‌ یه‌ کێک له‌ گرینگترین کیشه‌ پیکهاته‌یه‌یه‌ کان واته‌ فشاری ئابووری و قه‌زاوه‌تی کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان ده‌کات. له‌ روانگه‌ی تیۆری کۆمه‌لایه‌تییه‌ پیکهاته‌خوازییه‌وه‌، دامه‌زراوه‌ ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان به‌ شیوه‌یه‌ ک کار ده‌کهن که‌ تاکه‌ کان به‌ ئه‌نجامدانی هه‌ندێ کارکرد ناچار ده‌کهن و له‌ هه‌مان کاتدا کرده‌وه‌ی ئه‌م تاکانه‌ نه‌ک له‌ رووی ره‌فتاری ئابوورییه‌وه‌، به‌لکوو له‌ رووی شوناسه‌ ئه‌خلاق یان نۆرم‌شکینه‌ کانه‌وه‌ لیک ده‌ده‌نه‌وه‌ (گیدنز، ۱۹۸۴). له‌م چوارچێوه‌دا، که‌سیک که‌ چالاکییه‌ کی ئابووری په‌یوه‌ست به‌ کرێکاری سی‌کسییه‌وه‌ ئه‌نجام ده‌دا، له‌ جیاتیه‌ ئه‌وه‌ی وه‌ک که‌سیکی له‌ ژێر فشاری پیکهاته‌ ئابوورییه‌ کان ده‌ستیشان بکری له‌ رووی ئه‌خلاق و باری که‌سایه‌تییه‌وه‌ قه‌زاوه‌ت ده‌کری، - ئه‌مه‌ ئه‌و خاله‌یه‌ که‌

توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی به‌رامبه‌ر ئه‌م که‌سانه‌ توندتر ده‌کات.

جگه‌ له‌م شیکاریه‌، زه‌مینه‌یه‌کی دیکه‌ که‌ بیژهر له‌ ئه‌زموونی دووه‌مدا ئاماژه‌ی پێده‌کا، سه‌رلێشیواویی مرۆقه‌کان له‌ کاتی بالقبوونه‌ - سه‌رلێشیواویییه‌ک که‌ ده‌توانی له‌ یه‌ک کاتدا له‌ ئه‌نجامی که‌م تیگه‌یشتن و قبوولکردنی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ بێته‌ ئاراوه‌. بیژهر ئیژر:

یه‌که‌م کیشه‌یان سه‌رلێشیواویی خۆیانه‌ له‌ کاتی بالقبووندا. له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئیل‌جی‌بی‌تی‌کیودا که‌مترین ته‌مه‌ن بۆ ده‌ستپێکردنی په‌یوه‌ندی سیکسی به‌ ۱۶ ساڵ ره‌چاو ده‌که‌ین نه‌ک ۱۸ ساڵ، پێگه‌یشتنی فیکری به‌ ۱۶ ساڵ ده‌زانین چونکه‌ ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ له‌م کۆمه‌لگه‌یه‌دان پێیان خۆش بی‌یان نا، دوا‌ی ته‌مه‌نی بالقبوون و پێگه‌یشتنی فیکری ئاستیکی به‌رزی تیگه‌یشتیان هه‌یه‌... ئه‌گه‌ر یارمه‌تیا‌ن بدری، ئه‌وا زیاتر له‌ که‌سانی ته‌مه‌ن ۴۰ یان ۸۰ ساڵ که‌ هیچ هۆشیارییه‌کیان نییه‌، ئاستی به‌رزی تیگه‌یشتن و زانیاری و هۆشیاری ده‌روونیان وه‌ده‌ست ده‌هێنن... کۆمه‌لێک گرتیش هه‌یه‌، باس له‌وه‌ کراوه‌ که‌ له‌ ته‌مه‌نیکه‌ی بچووکدا تووشی کیشه‌ی سۆزداري و هه‌ستیاری ده‌بنه‌وه‌... (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۰، Pos 17).

ئه‌م حاڵه‌تی سه‌رلێشیواویییه‌، به‌تایبه‌ت له‌ کاتی بالقبوون و سه‌ره‌تای ناسینه‌وه‌ی شوناسی سیکسیدا، بنه‌مای توندوتیژی و فشاری ده‌روونی زۆر به‌رامبه‌ر به‌و که‌سانه‌یه‌. تیۆری ده‌رووناسیی قۆناغه‌کانی گه‌شه‌سەندنی کۆمه‌لایه‌تی که‌ تیۆرییه‌ ئیریکسۆنه‌ (اریکسون، ۱۹۶۸) نیشان ده‌دا که‌ مرۆقه‌کان له‌ هه‌ره‌تی می‌رمندا‌لی و سه‌ره‌تای گه‌وره‌سالی‌دا ده‌رگیری کیشمه‌کیشی نیوان «شوناسدۆزی» و «سه‌رلێشیواویی رۆله‌»‌ن. ئه‌م کیشمه‌کیش و مله‌لاتیه‌ به‌تایبه‌ت له‌و گرووپانه‌دا تونده‌ که‌ به‌ هۆی شوناسی سیکسییه‌وه‌ له‌ ده‌ره‌وه‌ی ره‌وتی سه‌ره‌کی فهره‌نگی بالاده‌ستن. له‌م قۆناغه‌ ناسکه‌دا، فشاره‌ په‌روه‌ده‌یی و خیزانی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان بۆ خۆگونجاندن له‌گه‌ڵ نۆرمه‌ پێناسه‌ کراودا، راسه‌ت‌ه‌وخۆ شوناسی خۆخوا‌زرا‌وی تاک به‌ چالنج ده‌کیشن. بیژهر به‌ روونکردنه‌وه‌ی ئه‌م بابه‌ته‌، ئاماژه‌ به‌ لیکدژی نیوان قبوولکردنی شوناسی تاکه‌ که‌سی و روانگه‌ی بالاده‌ست ده‌کات. له‌ هه‌مان کاتدا بیژهر ئاماژه‌ به‌ ئاستی به‌رزی تیگه‌یشتنی فیکری و زانیاری به‌رز له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئیل‌جی‌بی‌تی‌کیودا ده‌کا، که‌ ده‌توانی نیشانه‌ی پێگه‌یشتنی فیکری به‌ ئاراسته‌ی خۆرا‌گری له‌ هه‌مبه‌ر ئه‌م فشارانه‌ بێت. ئه‌م جو‌ره‌ لیدوانانه‌ له‌ تیۆری خۆرا‌گری فهره‌نگی گرامشیدا (گرامشی، ۱۹۷۱) نزیکه‌، که‌ ئه‌و ریگایانه‌ روون ده‌کاته‌وه‌ که‌ که‌مینه‌کان هۆشیاری و زانست ده‌که‌ن به‌ ئامرازیک بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ نۆرماتیقه‌کان.

به‌ گشتی گێرانه‌وه‌ باسکراوه‌کان، ئه‌وه‌ ده‌رده‌خه‌ن که‌ زه‌مینه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان له‌ ناو کۆمه‌لگا و بنه‌ماله‌دا ته‌نیا له‌ فاکته‌ریکدا سنووردار نابێته‌وه‌، به‌ لکوو تیکه‌له‌یه‌ک له‌ فشاری ئابووری و نه‌بوونی جیاوازی له‌ نیوان چالاکیی ئابووری و شوناسی سیکسی و سه‌رلێشیواویی له‌ پرۆسه‌ی

بالقبوونه. ئەم فاکتەرانه که به یه ک گریدراونه، بوونه ته هۆی دروستبوونی سوورپکی توندوتیژی که له قبوولنه کردن و قهزاوه و سهپاندنی فشاره پیکهاته ییه کانهوه سه رچاوه ده گرن. ئەم سووره ته نیا کاتیک دهوستی که دامه زراوه کان به رامبه ر به جیاوازی نیوان فاکتەر پیکهاته یی و تاکه که سییه کان ههستیار بن و خانه واده و کومه لگا بتوانن شوناسی تاکه کان به دوور له ناوه نیتکه ی کلیشانه و نورماتیفانه قبوول بکه ن.

پیداگری خیزان و هاوړییان له سه ر په فتاری کچانه ی کورانی ترانس: شیکردنه وه ی زه مینه کانی سنووردار کردن که سانی ترانس له لایه ن خیزان و کومه لگا و روودانی توندوتیژی دژی پیاوان له چوارچیوه ی پارادایمی سه رچه شنی گراند تیوری، له ڕیگه ی به کاره یانی هه مه لایه نه ی داتا پیشکه شکراره کانهوه ده بیته گیرانه وه کی یه کده ست و یه کگرتوو. ئەم شیکارییه هه ول ده دا به که لکوه رگرتن له ده قی ته وای گیرانه وه و تیورییه زانستییه کان وینه یه کی فره هه ند له دۆخی که سانی ترانس له ناو کومه لگادا بخاته روو به تاییه ت کاتیک ئاسته نگ و سنووردار کردنه کان فشاری دهروونی و توندوتیژی لی ده که ویته وه.

توندوتیژی دژی که سانی ترانس، به هۆی رۆلی ره گه زیتیی نه ریتی و چوارچیوه کومه لایه تییه سنووردار که ره وه کان، زیاتر له قوناغه سه ره تاییه کانی ژیا نه وه ده ست پیده کا و خیزان رۆلیکی به ره تی تیدا ده گیریت. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان له به شیک له ئەزموونه کهیدا باس له وه ده کا که خیزان و ته نانه ت که سانی دهو روبه ری هه ولیان داوه به دا په ره کانیا ن مه یل و په فتاره کانی سنووردار بکه ن. ئەو ده لی:

«به لام من زور به پارانه وه ده چوومه زور شوین بو ئەوه ی به جوړیک قژم کورت بکه مه وه به لام نه مده هیشت قژم ته وای کورانه کورت بکه نه وه، نه مده هیشت به مووز سه رم بتاشن، داوام لی ده کردن قژم کچانه کورت بکه نه وه، هاوارم ده کرد و نه مده هیشت ئەم کاره بکه ن. جا ماله وه ده هاتن به دایکمیان ده گوت با قژی کورت نه کاته وه، با ئەدای کوران ده رنه هینی، مه هیلن ئیزنی پی مه دن بیگه رپینه وه سه ر رپچکه ی کچبوونه که ی ... (دیمانه ی ژماره ۶۴، Pos 39).

ئهم زهخت و فشاره نه ک هه ر ئازادیی کرداری تاک بو ده برپینی شوناسی خو ی سنووردار ده کاته وه، به لکوو ده بیته هۆی دروستبوونی ههستی به رده وامی سه رکو تکردن و گو شه گیریی دهروونی. له رووی تیورییه دهرووناسییه کانه وه، به تاییه تی تیوریی ئادلیر (آدلر، ۱۹۳۰)، ئەم جو ره فشاره کومه لایه تییه ده توانی هه ستکردن به بی بایه خی و شه رمه زاریی توند له تاکدا به رز بکات و بیخاته ناو سووری ململانیی نیوان شوناسی تاکه که سی و چاوه روانییه کومه لایه تییه کان.

فاکتەرپکی دیکه که سنووردار کردنی کومه لایه تی چرتر ده کاته وه، ئەوه یه که کومه لگا و خیزان وه ک «قوناغیکی تیژتیپه ر» له مه یلی سیکیسی ترانس ده روان. یه کیک دیکه له دیمانه له گه لکراوان

که سیکی دیکه ده هیئتۀ ناراه:

«ژماریه ک کهس که بۆ نمونه رۆژیک له رۆژان خویان ئەدای کورانه یان هه بهووه، دواى شووکردن ئیتر ئەوه له بیر ده کهن. بۆیه ئەمهم به کهسیک ده چواند که پیاوان ده گوترا مه هیلن ئیزنی پی مه دەن با ئەم قوناغه تیپه ری بیگه رینه وه سه ر رچکه ی کچبوونه که ی ... (دیمانه ی ژماره ۶۴، Pos 41).

ئهم بۆچوونه که شوناسی کهسی ترانس وه ک شتیکی کاتی و شیاوی چاکبوونه وه سهیر ده کا، له گه ل تیوری ناوه نیتکه لینانی کۆمه لایه تی گۆماندا یه ک ده گریته وه (گافمن، ۱۹۶۳)؛ به تایبته کاتیک تاک له بری ئەوه ی وه ک خودی راسته قینه ی خوی قبوول بکری، خوی له دۆخیدا ده بینته وه که کۆمه لگا فشار ده خاته سه ری بۆ ئەوه ی له گه ل چاوه روانیه کانی کۆمه لگادا خوی بگونجینیت.

جگه له فشارانه، بڤه و تابۆ جینده ری و فرههنگیه کانیش یه کیک له گرینگترین فاکتیره کان که ده بنه هۆی توندوتیژی. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ئاماژه به وه ده کا که پرسه کانی په یوه ست به نه شته رگه ری گۆرینی ره گه ز و گونجاندنی ره گه ز تا راده یه کی زۆر له ناو کۆمه لگادا نامۆ و تابۆن:

«باشه رهنگه له بهر ئەوه ی پرسی ترانس پرسیکی سیکی بی و بههر حال کاتیک نه شته رگه ریم بۆ ده کری، ده بی ریک نه شته رگه ری بۆ ئەندامی زاوریم بکه م، دواتر ده بی سیکی له گه ل ژنیک بکه م، بۆیه هه موو شتیک ده گه ریته وه بۆ پرسه سیکیه کان. که واته، به گشتی قسه کردن له سه ر پرسه سیکیه کان له ئیراندا تابۆیه ...» (دیمانه ی ژماره ۶۴، Pos 141).

ئهم تیروانینه سنووردار و تابۆیه ی که بۆ پرسه سیکی و شوناسیه کان هیه له روانگه ی تیورییه فرههنگیه کان و به تایبته تیوری فۆکۆوه (فوکو، ۱۹۷۸)، نیشان ده دا که چۆن پیکهاته کانی ده سه لاتنی کۆمه لایه تی و گوتاره بالادهسته کان تاکه کان ناچار به بیدهنگی و به دهروونیکردنی ئەزموننه سیکی و جیندهریه کانیان ده کهن.

به هۆی قبوولنه کردنی کۆمه لایه تییه وه ئەو ترانسانه ی که له پیاوه وه ده بنه ژن زیاتر توندوتیژی به ئەزمون ده کهن تا ئەو ژنانه ی که ده بنه پیاو. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ئاماژه به م بابه ته ده کات:

«به پیچه وانه وه، من ئەگه ر کچیک بیهه وی ببیته پیاو، زۆر ئیش ناگه یینی نه ک ئەوه ی من بیلیم، کۆمه لگا ئەمه ده لی، قبوولکردنی که میک ئاسانه تره، به لام ئەو کوره ی وا ده بیته کچ، فلان کهس وا بیر بکاته وه که کوره کهم پیاوه، فلان و فلان بیر له وه ده کاته وه، بۆ نمونه، که له سه دا یه ک [ببوره، ببوره] له باخه لی کهسیک ترده ده خه ویت ... (دیمانه ی ژماره ۶۴، Pos 193).

ئەم بابەتە ئەو شیکارییە فەرەهەنگییانە پشتراست دە کاتەووە که پیشنیاری ئەو دە کەن که رۆلی ژنانە لە زۆریک لە فەرەهەنگە کاندە بە ژێردەستەیی دادەنری و لە ئەنجامدا ئەو تاکانە ی که لە گەلێاندا دە گونجین، که متر قەزاوت و سووکایەتییان پێدە کریت (کانل، ۱۹۸۷).

هەر وەها توندوتیژی پیاوان دژ بە منداڵە ترانسە کانیاوان خۆیان گوزارشت لە توندیی سنووردار کردنی کۆمەلایەتی و خیزانییە. یە کیک لە دیمانە لە گەلکراوان پەنجە بۆ نمونە یە ک رادەدی:

«کەواتە چی روو دەدا کاتیک باوکیک بە هۆی مهیل و هۆگریی
هاورە گەزخوارییە وە منداڵە کە ی دە کوژیت؟ بوونی ئەو تابۆ و رق و کینانە یە
کە لە دژی ئەم کەسانە لە ناو کۆمەلگادا هە یە، لە کۆمەلگای ئیمەدا هیچ
راهیانییک پشکەش ناکریت (دیمانە ی ژمارە ۵۰، Pos90-91).

ئەم گیرانە وە کارەساتبارە رەنگدانە وە ی قوولترین رەگ و ریشە کانێ توندوتیژی لە ناو پیکهاتە فەرەهەنگی و کۆمەلایەتییه کانه که لە سەر بنەمای رق و کینه و رەشبینی و تارانندی کۆمەلایەتی کار دە کەن. لە روانگە ی تیۆریی لیکدژیی کۆمەلایەتییه مارکسە وە (مارکس، ۱۹۶۴)، ئەم جوړە توندوتیژیانە رەنگدانە وە ی ململانیی نیوان ئەو گرووپانە یە که یە کیکان هەولی پاراستنی دەسەلات و گوتاری کۆمەلایەتی دەدا، لە حالیکدا ئەو ی دیکە یان بەدوای ماف و قبوولکردندا دە گەریت. لە کوتاییدا ئەو ی ئەزموونی کەسانی ترانس لە توندوتیژی جەستەیی قورستر دە کا، نەبوونی پەرورده و تیگەیشتنی گشتی سەبارەت بە شوناسە کە یانە. یە کیک لە دیمانە لە گەلکراوان ئاماژە بە وە دە کات:

«بژی، ئافەرەم، چونکە ئەمانە دە بینرین، ئەمانە دە بینرین، ئیمە نابینرین،
بووینە تە ئەندامی ئاسایی ناو کۆمەلگا، کەس نایە بلی ئی خو ئەمە ترانسە.
بۆ ترانس فەر قی چیه ...' (دیمانە ی ژمارە ۶۴، Pos 157).

ئەم نە بینرانە نە ک هەر کاریگەری لە سەر قبوولکردنی کۆمەلایەتی هەبوو، بە لکوو سووری توندوتیژی بە هیزتر کردوو. تیۆریی شوناسی کۆمەلایەتی تاجفیڵ و تۆرنەر (تاجفل و ترنەر، ۱۹۸۶) ئاماژە بە وە دە کا که کاتیک تاکە کان دە چنە ریزی گرووپە پەراویز خراوە کانه وە، شوناسی بە کۆمەلیان نە ک هەر بە فەرمی ناناسری، بە لکوو دە بیته سەر چاوە ی فشار و گوۆشە گیری و لە هەندیک حالەدا توندوتیژی.

لە کوتاییدا ئەم شیکارییە نیشان دەدا که زەمینە کانێ سنووردار کردنی کەسانی ترانس و روودانی توندوتیژی دژی پیاوان لە پیکهاتە کۆمەلایەتی و فەرەهەنگی و خیزانییە کانه وە سەر چاوە دە گرن که لە پە یوەندیی لە گەل تابۆ و روانگە نە رینییه کانێ کۆمەلگا، سوورپکی توندوتیژی پیک دە هیئینن. ئەم سوورە تەنیا کاتیک دە شکینری که قبوولکردنی کۆمەلایەتی لە رپگە ی راهیان و خستنه رووی گوتاری ئە رینی و گوۆرینی روانگە جیندەرییه کانه وە بە دەست بەینریت.

جیکه‌وتنی روانگه‌یه‌کی هه‌له‌ له‌ ناو خه‌لک سه‌باره‌ت به‌ گواستنه‌وه‌ی توندی نه‌خۆشیی ئایدز له‌ ناو هاوهره‌گه‌زبازاندا: له‌ شیکردنه‌وه‌ی داتا‌کاندا له‌مه‌ر جیکه‌وتنی روانگه‌یه‌کی هه‌له‌ له‌ ناو خه‌لک سه‌باره‌ت به‌ گواستنه‌وه‌ی توندی نه‌خۆشیی ئایدز له‌ ناو هاوهره‌گه‌زبازاندا، ئه‌وه‌ی له‌ دیمانه‌ و گیرانه‌وه‌ پێشکه‌شکراوه‌کاندا ده‌رده‌که‌وێ، ئاماژه‌ به‌ تێروانینیکی کۆمه‌لایه‌تییه‌ هه‌له‌یه‌ که‌ نه‌ک هه‌ر بنه‌مایه‌کی زانستی نییه‌، به‌لکوه‌ ره‌گ و ریشه‌ی ده‌گه‌رێته‌وه‌ سه‌ر کلیشه‌ و گریمانه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان. ئهم هه‌لێنجانده‌ که‌ له‌سه‌ر بنه‌مای گریمانه‌ نادروسته‌کان و زانیارییه‌ ناته‌واوه‌کان دامه‌زران، گه‌لێ زه‌مینه‌ بۆ توندوتیژی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی ده‌ژی پیاوان، به‌تایبه‌ت له‌ گرووپه‌ پیاوه‌ هاوهره‌گه‌زخوازه‌کان ده‌ره‌خسێن.

له‌م گیرانه‌وه‌دا یه‌ کێک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان راشکاوانه‌:

«له‌ پێوه‌ندی له‌گه‌ل نه‌خۆشییه‌کاندا، باوه‌رێک له‌ گۆرێدایه‌ که‌ له‌ بنه‌رته‌وه‌ زۆر هه‌له‌، واته‌ باوه‌رێکی زۆر هه‌له‌ نییه‌ به‌لکوه‌ ته‌واو هه‌له‌یه‌ که‌ گواستنه‌وه‌ی ئایدز و HIV له‌ ناو هاوهره‌گه‌زخوازه‌کان و کۆمه‌لگه‌ی ئیڵجی‌بی‌تی کیودا زیاتره‌. من زۆر که‌سم بینیه‌ من خۆم شاهیدی بووم که‌ به‌ هیچ شێوه‌یه‌ک ئهم نه‌خۆشییه‌ی نه‌بووه‌ و ته‌ندروست بووه‌، سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی سیکیسی زۆریشی بوو ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ 8، 8، Pos).

ئهم وته‌ گه‌واهیه‌کی روون بۆ ئهو واقیعه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌یه‌ که‌ پێشگریمانه‌ هه‌له‌کان سه‌باره‌ت به‌م نه‌خۆشییه‌ و په‌یوه‌ندییه‌ که‌ی به‌ هاوهره‌گه‌زخوازه‌کانه‌وه‌ نه‌ک له‌سه‌ر بنه‌مای به‌لگه‌ی زانستی به‌لکوه‌ له‌سه‌ر خه‌یاڵ و ده‌نگۆیه‌. دیمانه‌له‌گه‌لکراویک درێژتری پێ ده‌دا:

«ئهمه‌ باوه‌ر و قسه‌یه‌کی ناراسته‌ که‌ له‌ رووی پزشکییه‌وه‌ نه‌سه‌لمێنراوه‌، چونکه‌ من خۆم له‌گه‌ل چه‌ند پزشکیکدا له‌ په‌یوه‌ندیدام. من ئهمه‌ ده‌لێم و به‌ متمانه‌وه‌ پشتراستی ده‌که‌مه‌وه‌ به‌ هیچ شێوه‌یه‌ک له‌ لایه‌ن هاوهره‌گه‌زخوازه‌کانه‌وه‌ ناگوازرێته‌وه‌ ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ 8، 8، Pos).

ئهم جوهره‌ لێدوانانه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خه‌ن که‌ بیر و باوه‌ره‌ باوه‌کان سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی له‌ رووی زانستییه‌وه‌ هیچ بنه‌مایه‌کیان نییه‌، به‌رده‌وام له‌ پێکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا په‌ره‌ ده‌ستینی و وێنا کلیشه‌یه‌کان و سترواتییه‌کان به‌هێز ده‌کات.

به‌لگه‌ زانستییه‌کان به‌ روونی سه‌لماندوویانه‌ که‌ HIV و ئایدز ته‌نیا له‌ هیچ گرووپێکی سیکیسی یان جێنده‌ری ته‌سک نابێته‌وه‌. رێکخراوی ته‌ندروستی جیهانی (WHO، 2022) و ناوه‌ندی کۆنترۆلکردن و خۆپاراستن له‌ نه‌خۆشییه‌کان (CDC) جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که‌ نه‌خۆشییه‌ که‌ له‌ رێگه‌ی ره‌فتاره‌ مه‌ترسیداره‌کانه‌وه‌ به‌بی‌ گوێدانه‌ ره‌گه‌زیتی یان مه‌یله‌ سیکیسییه‌کان ده‌گوازرێته‌وه‌. هه‌روه‌ها توێژه‌ران هۆشداری ده‌ده‌ن له‌وه‌ی که‌ به‌هێزبوونی ئهو جوهره‌ بیر و باوه‌رانه‌ ده‌بێته‌وه‌ی ناونا‌تۆره‌نان له‌ هه‌ندیک گرووپێ تابه‌تی وه‌کو LGBTQ و به‌ره‌رووی هه‌لا‌واردن و توندوتیژیان ده‌کاته‌وه‌. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌، له‌ روانگه‌ی تیۆری ناوه‌نیتکه‌لێنان، لیکۆلینه‌وه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان

له‌سەر پیکهاته‌ی هه‌لاواردنی سیکسی، جه‌خت له‌وه ده‌که‌نه‌وه که ناوه‌نیتکه‌لپنانی کۆمه‌لایه‌تی ده‌توانی بیته‌هۆی دروستبوونی «شوناسه‌خه‌ساره‌لگه‌ره‌کان»، به‌جۆریک که که‌سانی ناوه‌نیتکه‌لپنراوه‌که‌هه‌ر به‌رکه‌وته‌ی فشاری ده‌روونی ده‌بن، به‌لکوه‌له‌کۆتاییدا په‌راویز ده‌خرین (بکر، ۱۹۶۳).

به‌گوێره‌ی داتا به‌رده‌سته‌کان، یه‌کیک له‌لیکه‌وته‌کانی ئەم جۆره‌تێروانینه‌هه‌لانه‌به‌هیزبوونی توندوتیژی دژ به‌پیاوانی هاوهره‌گه‌زخاوه. ئەم توندوتیژییه‌ته‌نیا له‌ئاستی جه‌سته‌ییدا سنووردار نایه‌ته‌وه، به‌لکوه‌له‌پیکهاته‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کانیشدا ره‌نگ ده‌داته‌وه وه‌کوو: زه‌وتکردنی مافه‌سه‌ره‌تاییه‌کان، تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی و دروستکردنی هه‌ستی شه‌رمه‌زاری له‌ناو قوربانیه‌یه‌کان. وته‌کانی که‌سی دیمانه‌له‌گه‌لکراو لپه‌رده‌ئا‌ماژه‌به‌وه ده‌کا که تێروانینه‌هه‌له‌کان سه‌باره‌ت به‌نه‌خۆشیی ئایدز بووه‌ته‌هۆی ته‌شه‌نه‌سه‌ندنی فشاره‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و وای کردوه‌که‌پیاوانی هاوهره‌گه‌زخاوه‌ته‌نها به‌هۆی تێروانینیکی هه‌له‌سه‌باره‌ت به‌ته‌ندروستی جه‌سته‌یی خۆیان زیاتر به‌ره‌ورووی پیشیلکردنی مافه‌کانیان بینه‌وه. ده‌لی:

«به‌هیچ شێوه‌یه‌ک له‌لایه‌ن هاوهره‌گه‌زخاوه‌کانه‌وه‌ناگوازرێته‌وه‌مه‌گه‌ر که‌سه‌که‌ماوه‌یه‌کی زۆر بێ که‌تووشی نه‌خۆشیی ئایدز بووبی و هه‌نگاوی بۆ چاره‌سه‌رکردنی نه‌نابی... (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸، ۸۴). (Pos 8)

ئەم دووباره‌جه‌ختکردنه‌وه‌له‌سەر ناته‌بایی واقع له‌گه‌ل بیر و باوه‌ره‌باوه‌کان به‌روونی گرینگی هه‌موارکردنه‌وه‌ی ئەم روانگانه‌له‌که‌مکردنه‌وه‌ی توندوتیژیی کۆمه‌لایه‌تیدا ئاشکرا ده‌کات. روانگه‌یه‌کی تیۆری له‌سەر ئەم پرسه‌له‌چوارچیوه‌ی به‌رسازی کۆمه‌لایه‌تییه‌خه‌ساره‌ته‌کان^۱ نیشان ده‌دا که ئەم باوه‌ره‌هه‌له‌یه‌له‌ریگه‌ی کلیشه‌یه‌گه‌زیتیه‌یه‌کان و زانیارییه‌ناته‌واوه‌کانی میدیاوه‌ساز ده‌بی و به‌ره‌هم ده‌هێنرێته‌وه‌(گافمن، ۱۹۶۳). میدیا و کۆر و کۆبوونه‌وه‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان که زیاتر گرێمانه‌ی نه‌رێنی سه‌باره‌ت به‌که‌سانی ئێڵجی‌بی‌تی‌کیو مه‌یلیان تاوتوێ ده‌که‌ن له‌بری ئه‌وه‌ی ریگری له‌توندوتیژی بکه‌ن، یارمه‌تی چه‌سپاندنی سیسته‌میکی نایه‌کسانی کۆمه‌لایه‌تی ده‌ده‌ن. تیکه‌لبوونی ئەم بیر و باوه‌ره‌هه‌لانه‌و پێگه‌ی نایه‌کسان دۆخیک دینیته‌کایه‌وه‌که‌پیاوان له‌م گرووپانه‌دا ده‌بی به‌رده‌وام بیسه‌لمینن که مه‌ترسییان نییه. به‌گشتی ئەم داتا و شیکاریانه‌ده‌ریده‌خه‌ن که ئەو تێروانینه‌هه‌لانه‌ی که سه‌باره‌ت به‌په‌یوه‌ندی نیوان هاوهره‌گه‌زخاوان و HIV و ئایدز له‌ئارادایه‌نه‌که‌هه‌ر ناراست و بێبه‌ری له‌به‌لگه‌ی زانستیه‌یه‌کان، به‌لکوه‌فاکته‌ریکی کلیلی بۆ فۆرمگرتنی توندوتیژیی کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونی دژی پیاوان له‌م گرووپانه‌دا. راستکردنه‌وه‌ی ئەم بیر و باوه‌رانه‌، له‌ریگه‌ی په‌روه‌رده‌ی گشتی و خسته‌نه‌رووی زانیاریی زانستی و ره‌خنه‌ی چالاکانه‌ی کلیشه‌میدیایه‌یه‌کان، ده‌توانی له‌که‌مکردنه‌وه‌ی ناوه‌نیتکه‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و ئەو توندوتیژییه‌ی که له‌ئه‌نجامی ئەم ناوه‌نیته‌کدا دروست ده‌بی، کاریگه‌ر بیت.

زه‌مینه‌ میدیاییه‌کانی فۆرم‌گرته‌ی توندوتیژی دژی ره‌گه‌زی نیر له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئیرانیدا

به‌شیک‌ی زۆر له‌ ئاره‌زوو و خواست و داواکاری و مه‌یلی سۆزداری و سیکسی و ده‌روونی پیاوان له‌ ژیر کاریگه‌ریی تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و له‌ قالبی پیشه‌سازی سیکس و پۆرنۆگرافیدایه. ئهم مه‌یل و خواستانه‌ زوو‌وو‌وژان. سه‌رچه‌شنه‌کانی په‌یوه‌ندیی سیکسی و سۆزداری نیوان ژنان و پیاوان له‌ سه‌ر به‌ستینی تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تی و میدیاکاندا گۆرانکارییه‌کی دیاریکراوی به‌ خۆیه‌وه‌ بینیه‌وه. چاوه‌روانیی سیکسیی ژنان به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان و رۆله‌ سیکسییه‌کان له‌ ژبانی هاوسه‌ریتیدا گۆرانکاری به‌سه‌ردا هاتوه‌وه.

زه‌مینه‌ میدیاییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان ئهم ۴ بژیره‌ی خواره‌وه له‌ خۆ ده‌گریت: «رووما‌لکردنی لاوازی میدیای پیاوانی قوربانی»، «گه‌شه‌کردن و ب‌لا‌وبوونه‌وه‌ی توندوتیژی له‌ میدیای گشتیدا»، «ئاماده‌بوون له‌ تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان»، «گریمانه‌ی توانای سیکسیی پیاوانی مۆدێرن له‌ ژیر کاریگه‌ریی پیشه‌سازی پۆرن».

رووما‌لکردنی لاوازی میدیای پیاوانی قوربانی

له‌ چوارچێوه‌ی پارادایمی گره‌ندد تیۆریدا، رووما‌لی لاوازی میدیای بۆ پیاوانی قوربانیی توندوتیژی دژی پیاوان به‌یه‌کیک له‌ بواره‌ سه‌ره‌کییه‌کانی روودانی ئهم جوهره‌ توندوتیژییه‌ داده‌نریت. لیکدانه‌وه‌ی ئهم گیرانه‌وه‌ به‌رده‌ستانه‌ ده‌ریده‌خا که ئهم رووما‌لکردنه‌ میدیاییه‌ لاوازه‌ ره‌گ و ریشه‌ی ده‌گه‌رێته‌وه‌ سه‌ر به‌ره‌سته‌ فهره‌ه‌نگی، کۆمه‌لایه‌تی و زمانیه‌کاندا به‌ شێوه‌یه‌کی به‌رفراوان له‌ بیر و باوه‌ری گشتی و پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا چه‌سپاوه. نه‌ناسینی مافه‌کانی پیاوان و تابۆ جێنده‌رییه‌کان له‌ پیکهاتن و به‌رده‌وامبوونی ئهم دۆخه‌دا رۆلێکی گرینگ ده‌گیرن. قسه‌که‌ی دکتۆر میرقاتی جه‌خت له‌سه‌ر داننان به‌ مافه‌کانی پیاوان ده‌کاته‌وه:

«باشه‌ هوکاره‌که‌ ئه‌وه‌یه‌ که هه‌ندیک شت خه‌ریکه‌ به‌ره‌وه‌ ئهم ئاراسته‌ بای

ده‌داته‌وه‌ که ئایا پیاوان ده‌توانن به‌رگری له‌ مافه‌کانی خۆیان بکه‌ن یان نا،

ته‌نانه‌ت ئه‌وه‌ مافانه‌ش ده‌ناسن یان نا.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۹، Pos 11)،

ئهم قسه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که پیاوان ته‌نانه‌ت له‌ تیگه‌یشتن له‌ سه‌ره‌تایترین مافه‌کانیاندا به‌تایبه‌ت له‌ بواری قوربانی‌بوونی توندوتیژی لاوازن و ئه‌مه‌ش نه‌ک هه‌ر وا ده‌کا توندوتیژی به‌رامبه‌ریان که‌متر ئاوپیان لێ ده‌درێته‌وه‌، به‌لکوو راپۆرتکردنیشی سنووردار ده‌کات. تیۆرییه‌ کۆمه‌ل‌ناسیه‌کان سه‌باره‌ت به‌ رۆلی راهێنان له‌ هۆشیارکردنه‌وه‌ی خه‌لکدا باس له‌وه‌ ده‌کهن که نه‌بوونی راهێنان و په‌روه‌رییه‌کی گونجاو له‌ بواری مافه‌کاندا تاک ده‌خاته‌ دۆخیک‌ی لاوازه‌وه‌ و ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی ئه‌و تاکه‌ نه‌توانی به‌رگری له‌ خۆی بکات (گیدنز، ۲۰۰۶).

جگه‌ له‌وه‌ش، که‌م راپۆرتکردنی توندوتیژی له‌ لایه‌ن پیاوانه‌وه‌ به‌ هۆی ئه‌و به‌ره‌سته‌ فهره‌ه‌نگی

و بیر و باوه‌پیه گشتییانه‌ی که سه‌بارت به «پیاوه‌یه‌تی» هه‌یه، خراپتر ده‌بیّت. ئەو قسه‌ی سه‌جاد موته‌هه‌ری نه‌سه‌ب ئاماژه بۆ یه‌کیک له‌م به‌ره‌ستانه ده‌کات:

«ئوه‌وی ده‌بیینم، به‌و پیه‌ی که من له‌سه‌ر هێلی ۱۲۳م، ئوه‌یه که رۆژانه په‌یوه‌ندییه‌کی زۆرمان پیده‌گا، و به‌شیکێ زۆریان حاله‌تی توندوتیژی خیزانین، به‌لام پیاوان زۆر توندوتیژی خیزانی که‌م راپۆرت ده‌که‌ن. یه‌کیک له‌ هۆکاره‌کان ئوه‌یه که ئەو پیاوانه‌ی هه‌مانبوو زبانی جه‌سته‌بیان پینگه‌یشتووه، ته‌نانه‌ت له‌ رووی سیکسیشه‌وه. ده‌کرێ خه‌تای که‌سیک بیّت. ئەم ژنه‌ ده‌تورێ. په‌یوه‌ندیی سیکسییان نه‌بووه، که ئەمه‌ جوړیکێ تری توندوتیژییه.»

(دیمانه‌ی ژماره ۴۱، Pos 17)

ئهم گیرانه‌وه پیشان ده‌دا که پیاوان به‌ هۆی فشاری کۆمه‌لایه‌تی زāl و تیروانییان بۆ ره‌گه‌زیتی خۆیان که هێمای «ده‌سه‌لات»ه ئاماده‌ نین توندوتیژی راپۆرت بکه‌ن یان رووبه‌رووی کاردانه‌وه‌ی گالته‌جارانه‌ی کۆمه‌لگا ده‌بنه‌وه. له‌ روانگه‌ی تیۆری جینه‌ده‌وه، سازوکاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ رۆلی پارێزهر و به‌هێزدا سه‌یری پیاوان ده‌که‌ن و به‌ هۆی ئەم روانگه‌یان بۆ پیاو، خه‌ساره‌ه‌نگری یان قوربانیکردنیان کāl ده‌که‌نه‌وه (کانل، ۱۹۹۵).

له‌ لایه‌کی دیکه‌وه، میدیاکان به‌ لای که‌م گرینگ نیشان‌دانی توندوتیژی دژی پیاوانیشدا ده‌شکینه‌وه که ئەمه‌ش له‌ روانگه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گرێت. دکتۆر مه‌ردای ده‌لی:

«سه‌یر که، ئیمه‌ باوک‌کوژی زۆرمان هه‌یه، و رۆله‌ کوژی زیاتره‌، کوران زیاتره‌ که‌چان ده‌کوژرێن. ئایا ئه‌وه‌ت ده‌زانی؟ کاکه‌ ئیمه‌ کور‌کوژی‌مان له‌ که‌چ‌کوژی زیاتره‌، به‌لام هه‌رگیز هیه‌چ رووما‌لیکی میدیای له‌سه‌ر کور‌کوژی له‌ ئارادا نییه‌، زه‌ق ناگرته‌وه‌ تاوتووی ناگریت.» (دیمانه‌ی ژماره ۴۲، Pos 14)

ئهم تییینییه‌ تالانه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که ته‌نانه‌ت له‌و حاله‌تانه‌شدا که قوربانیه‌کان پیاوان و به‌ توندی توندوتیژیان به‌سه‌ر هاتووه، میدیا له‌ هۆشیاریی کۆمه‌لایه‌تیدا زۆر رۆژ نین. تیۆرییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ ده‌سه‌لاتی میدیا (مک کوپیل^۱، ۲۰۱۰) باس له‌وه‌ ده‌که‌ن که میدیاکان به‌ پشت‌به‌ستن به‌ چاوه‌روانییه‌ زālه‌کانی کۆمه‌لگا، ته‌وه‌ره‌کانی خۆی رێک ده‌خا و له‌ ئەنجامدا ئەو پرسانه‌ی که په‌یوه‌ندییان به‌ پیاوانی قوربانیی توندوتیژی هه‌یه، به‌ هۆی ئوه‌ی له‌گه‌ل وێنای ئاسایی کۆمه‌لگا سه‌بارت به‌ پیاوان یه‌ک ناگرێته‌وه، په‌راویز ده‌خرێن.

لایه‌نیکێ گرینگێ دیکه‌ی ئەم لاوازییه‌، بقه‌ و تابو‌بوونی قسه‌کردن له‌سه‌ر توندوتیژی دژی پیاوانه‌. خاتوو جیریای (۱۸۲-۱۸۴) ده‌لیت:

«به‌جۆریک به‌دوای رڭگایه‌کدا بو‌دلنه‌وایی خۆت بگه‌رڭی، به‌لام پیت وا نه‌بئی قسه‌کردن له‌ سه‌ری و گه‌ران به‌دوای چاره‌سه‌ردا کارڭکی دروست بی، ئه‌وه‌ش هه‌یه، ئه‌مه‌ئه‌و کیشه‌یه‌که‌ هه‌مانه، واته‌ئیمه‌له‌ ژووری راوڭژ کاریدا تووشی راپۆرتی ژنانیک ده‌بین که‌ توندوتیژی ده‌که‌ن. دادوه‌ر پیده‌که‌نی و بو‌ نمونه‌ به‌و پیاوانه‌ی که‌ لێیان ده‌درڭ ده‌لئی هه‌ی عه‌مرت نه‌مینئ پیاو. ئه‌وه‌نده گالته‌جارپیه، ئه‌وه‌نده بو‌ئیمه، ئه‌گه‌ر پیاوڭیک بو‌ راپۆرتکردنی توندوتیژی په‌یوه‌ندی ده‌کات، ئیمه‌ به‌هیچ شێوه‌یه‌ک قبوول ناکه‌ین، جاشتی وا چۆن ده‌بئی لێیدای ده‌ی تۆش لیت بدایه‌ته‌وه. ئیتیر ئه‌م پیاوه‌ راستیه‌یه‌که‌ ده‌لئی ئیتیر پیاوه‌ ده‌می کردووه‌ته‌وه‌ هاتووئه‌و توندوتیژییه‌ی که‌ له‌گه‌لئێ کراوه‌ لای ئیمه‌ ده‌یدرکینیت. لای خوشمان شته‌که‌ تابۆیه.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۷، Pos).

ئهم‌ گرانه‌وه‌ به‌ روونی قوولایی به‌ده‌روونیبوونی تابۆی قسه‌کردن له‌سه‌ر توندوتیژی دژی پیاوان له‌ ناو پینکه‌ته‌ی کۆمه‌لایه‌تیدا نیشان ده‌دات. ئهم‌ جۆره‌ کاردانه‌وانه‌ نه‌ک هه‌ر متمانه‌ی پیاوان بو‌ راپۆرتکردن و به‌دواداچوونی توندوتیژی له‌ناو ده‌با، به‌لکوو لیکه‌وته‌ی ده‌روونی قوولیش دروست ده‌کات. هه‌روه‌ها تیۆرییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ تابۆ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ زانستی ده‌رووناسیدا ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌که‌ن که‌ تابۆکان فشاری ده‌روونی دووقاتی لئێ ده‌که‌ویتته‌وه‌ و قوربانیه‌یه‌کان بو‌ئوه‌ی له‌ قه‌زاوت و سووکایه‌تی پیکران رزگاریان ببی، توندوتیژی یان ته‌حه‌مولی ده‌که‌ن یان ده‌یشارنه‌وه‌ (فوکو، ۱۹۷۹).

له‌ کۆتاییدا، بادانه‌وه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی ریکلام و میدیایی به‌ره‌و لای زه‌ق‌کردنه‌وه‌ی وێنه‌ی خه‌ساره‌لگری ژنان و تاوانبارکردنی پیاوانیش هۆکاره‌که‌ی ئه‌وه‌نده‌ی دیکه‌ زیاتر کردووه‌. عه‌لی نوورمه‌حه‌مه‌دی ده‌لئی:

“له‌ هه‌ر شوپنیک له‌ به‌رژه‌وه‌ندی ئه‌وان بی، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر و لات به‌ره‌و ئاقاری شه‌ر بیات. یه‌کیک له‌و شتانه‌ی که‌ روو ده‌دا په‌نجه‌ی تۆمه‌ت و توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوانه، ئه‌مه‌ بو‌چوونی شه‌خسی منه، ئهم‌ ریکلامه‌ ئه‌وه‌نده‌ زیادی کردووه‌ که‌ مافه‌کانمان پشیل کراوه‌ و ئیمه‌ له‌ کۆمه‌لگادا پشتگوێ خراوین، که‌ کۆمه‌لگا دئێ به‌ شێوازی دیکه‌ و به‌ شێوازی هه‌له‌ی دیکه‌ به‌رگریان لئێ ده‌کا، که‌ ده‌توانی یه‌کیک له‌وانه‌ بیت. ئهم‌ تاوانبارکردنی پیاوانه، ئه‌وه‌ی که‌ له‌ هه‌ر کۆتیه‌ک هه‌ر پشها‌تیک بو‌ژنیک بکه‌ویتته‌وه، به‌دنیاییه‌وه‌ لایه‌کی مه‌سه‌له‌که‌ پیاوه‌ و ژن هه‌یچی نه‌کردووه‌ و بیتاوانه‌.”

(دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۸، Pos 43-45)

ئهم‌ روانگه‌ نیشان ده‌دا که‌ چۆن وێنه‌ی کلیشه‌یی له‌ پیاوان وه‌ک «به‌پرستی توندوتیژی» ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی قوربانیبوونی پیاو له‌ جۆره‌ جیاوازه‌کانی توندوتیژی پشتگوێ بخریت. ئه‌و

کۆمه لایه تیکردنه ره گه زیتیهی که له میدیاکاندا تیشکی خراوه ته سه ری، هاوکاری بلاوونوهی ئەم وێنه نه رێنیه ده دا و له ئەنجامدا رووما لکردنی میدیایی ئەو پیاوانه ی که توندوتیژیان به سه ر ها تووه ده خرێته په راویزه وه. تیۆرییه کانی په یوه ست به هیزی پیکهاته ی کۆمه لایه تی (برگر و لوکمان، ۱۹۶۶) ئاماژه به م سه له ده که ن که په یوه ندیی هیزه کۆمه لایه تییه کان ده توانی مانا له میشکی مروقه کاندایشیوینی و له رێگه ی میدیاوه وه ک باوه ریکی گشتی بیچه سپینیت.

له کۆتاییدا، شیکاریی ئیستا ده ریده خا که لاوازیی رووما لکردنی میدیایی بۆ پیاوانی قوربانیی توندوتیژی له ئەنجامی تیکه له یه ک له تابۆ کۆمه لایه تییه کان، نه ناسینی مافه کانی پیاوان، کاردانه وه جینده ریه چه سپاوه کان و کاریگه ریه کانی میدیا روو ده دات. ئەم لاوازییه قووله له که رته جیاوازه کانی کۆمه لگادا نه ک هه ر سه رنجی پیوستی له سه ر پیاوانی قوربانیی توندوتیژی لا بردووه، به لکوو سازوکاریکی بۆ درێژه دان به سووری توندوتیژی دژی پیاوان دروست کردووه.

چالاکی میدیای سیاسی و هه لمه ته کانی دژی سزای له سیداره دان و سزادان: لیکدانه وه ی داتا چۆنایه تییه کان ده ریده خا که چالاکیی میدیایی و هه لمه ته سیاسیه کان و هه لمه ته کانی دژی سزای له سیداره دان، وه ک به شیک له کرداره کۆمه لایه تییه کان، کاریگه ریه کی تایبه تیان له سه ر پرۆسه ی سه ره لدان و ته شه نه سه ندنی توندوتیژیی دژی پیاوان هه یه. لیدوانه کانی که سانی دیمانه له گه لکراو به روونی جه خت له سه ر بوونی بۆشاییه قووله کان ده که نه وه له په یوه ندیی میدیایی له گه ل پیاواندا، سانسۆرکردنی بۆچوونه دژبه یه که کان و زه فکردنه وه ی بزووتنه وه تایبه ته کانی وه کوو هه لمه ته کانی نا بۆ سزای له سیداره. ئەم شیکارییه به له بهر چا وگرتنی ئەو گێڕانه وانه و بنهما تیۆرییه په یوه ندیداره کان، له م بوارانه ده کۆلیته وه.

لیدوانه کانی پۆلیسی ماده هۆشبه ره کان (دیمانه ی ژماره ۵۵، Pos 89-90) روونی ده کاته وه که فشاری میدیا بیانییه کان و به تایبه ت هه لمه ته کانی دژی سزا یاساییه کان، کاریگه ریه کی قوولی له سه ر چۆنیه تی به رپه وهردنی توندوتیژی و سزا له ناو ولاته کاندایه بووه. ئەو ده لیت:

«له باسی بۆشایی یاسایی بترازی، رهنکه یاسایه ک هه بی، به لام به هوی مۆدیلی کۆمه لگه ی ئیمه وه، به هوی رووخینه ری حکومه ته وه به هوی ئەو مونا فیه وه ناچارن ئەو کاره بکه ن. سه یر بکه، یاسا ده لێ ده بی ئەو که سه له سیداره بدریت، راسته. چوار ئەفسه ری کوشت و چوار خیزانی دلتنگ کرد. ئەگه ر ئەم ده زگایه میدیاییه ئەم بی بی سییه هه تا سالیک واز نا هینیت. هه لمه تی نا بۆ سزای له سیداره دان بۆ نموونه با بلێن ناوی عه لی که ریمیه به هه لمه تی نه خیر بۆ له سیداره دان عه لی که ریمی فشار ده خاته سه ر حکومه تی ئیران (دیمانه ی ژماره ۵۵، Pos 89-90).

ئەم لیدوانه گوزارشت له په یوه ندیی ئالۆزی نیوان میدیا نیوده وه لایه تییه کان و فشاره سیاسیه کان ده کا که زۆر جار تیشک ده خاته سه ر ئەو لایه نانه ی که په یوه ندییان به نۆرمه کۆمه لایه تی

و یاساییه‌کانه‌وه‌هه‌یه‌ که له‌ زۆر حاله‌تدا پیاوانی قوربانی له‌ گوتاری گشتی دوور ده‌خاته‌وه‌. له‌ روانگه‌ی تیۆرییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ ده‌سه‌لاتی میدیا (مک کوبیل، ۲۰۱۰)، که‌مه‌ینی میدیایی توانایه‌کی زۆری بۆ دروستکردنی ئاراسته‌ی گشتی هه‌یه‌ و له‌م رووه‌وه‌، په‌نگه‌ ده‌زگای دادپه‌روه‌ری به‌ره‌و بریاردانی که‌متر پېشبینیکراو و فشاره‌ نایاساییه‌کان دنه‌ بدات. له‌م نیوه‌نده‌دا، ئه‌و پیاوانه‌ی که‌ ده‌بنه‌ قوربانیی توندوتیژی به‌رده‌وام له‌ ناوه‌ندی ئه‌م سووره‌ نه‌بیراوه‌دان. جگه‌ له‌وه‌ش سانسۆری میدیایی و تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کان له‌ دژی پیاوانیش بواریکی دیکه‌ی توندتربوونی ئه‌م توندوتیژییه‌یه‌. هه‌سه‌ن ئیسپانیا ئاماژه‌ به‌م بابه‌ته‌ ده‌کا و ده‌لی:

“نازانم ئایا له‌بیرتان ماوه‌ یان نا که‌ ژنیک که‌ خۆی به‌ فیمینیست ده‌زانئ، خاتوو شادی ئه‌مین، ماوه‌یه‌ک له‌مه‌وه‌به‌ر له‌ یه‌کیک له‌و کانالانه‌ تو بلی بی بی سی چاوپیکه‌وتنی له‌گه‌لدا کرا و وتی که‌ ئه‌مه‌ ریک ئه‌و قسه‌یه‌ که‌ شادی ئه‌مین وتی: “یه‌ک به‌ یه‌کی پیاوانی ئیرانی ده‌ستیان له‌ تاوانه‌کانی پێژیمدا هه‌یه‌، چونکه‌ له‌ سووده‌کانی پیاووبوون له‌م حکومه‌ته‌دا سوودمه‌ند بوون”. و له‌و لاوه‌ تۆ ده‌ته‌وه‌ی بۆ هاوئیشتیماوه‌کان، بۆ ژنان، بۆ خه‌لکی تر، ته‌نانه‌ت بۆ پیاوانی روون بکه‌یته‌وه‌، پیاوانیک که‌ ئه‌م سته‌مکارییه‌ به‌رامبه‌ر خۆیان ئه‌نجام ناده‌ن، خودی تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کان سانسۆر ده‌که‌ن، ئه‌م سانسۆره‌ دژی پیاوانه‌، هه‌یج میدیایه‌ک نییه‌ که‌ قسه‌ی پیاوان بکا. ” (دیماوه‌ی ژماره‌ ۴، Pos 48)

ئه‌م گیرانه‌وه‌ ئه‌وه‌مان بۆ درده‌خا که‌ سانسۆرکردنی به‌ربلاوی بۆچوونه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ پیاوانی قوربانی، ده‌سه‌لات‌دۆزی تاکلایه‌نه‌ ئه‌و بزوتنه‌وانه‌ی لی که‌وتۆته‌وه‌ که‌ به‌ پله‌ی یه‌که‌م له‌سه‌ر دابینکردنی داواکارییه‌کانی ژنانه‌ و فه‌زای دادپه‌روه‌رانه‌ بۆ پێشاندانی کێشه‌کانی پیاوان دروست ناکه‌ن. تیۆرییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ جیاکاری میدیایی (برگر و لوکمان، ۱۹۶۶) جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که‌ میدیاکان له‌ رووی به‌ شیوه‌ی به‌ده‌روونی‌کراو ئه‌و په‌یامانه‌ به‌هێز ده‌کا که‌ زیاتر له‌گه‌ل بیر و باوه‌ری باو و په‌وته‌ بآاده‌سته‌کان یه‌ک ده‌گرێته‌وه‌ و له‌ ئه‌نجامدا پرسه‌کانی پیاوان که‌متر ئاوری لی ده‌دریته‌وه‌.

ئه‌م بابه‌ته‌ له‌ حاله‌ته‌ تایبه‌تتره‌کاندا ده‌بیریت. ئیسپانیا به‌رده‌وامه‌:

«ئێستا، ئه‌گه‌ر سه‌یری هاشتاگی (#KILL ALL MEN) بکه‌ی، ده‌بینی چه‌ند بژارده‌ دینی و جگه‌ له‌ بلاوکردنه‌وه‌ی رق و کینه‌ هه‌یچی دیکه‌ نییه‌. KILL ALL MEN له‌ لایه‌ن فیمینیسته‌ تونده‌وه‌کانه‌وه‌ به‌کار ده‌هێنرئ، به‌لام سانسۆریان له‌سه‌ر ناکرئ، لا نابڕین، پێنماییه‌کانی ئێنستاگرام نایسرنه‌وه‌. ئه‌مه‌م پێشانی هاوسه‌ره‌که‌مدا و گوتم، سه‌یر که‌، ئه‌مه‌ ئه‌و کۆمیتته‌یه‌ که‌ من نووسیومه‌، سراوه‌ته‌وه‌، و لێره‌شدا نامه‌م بۆ هاوه‌وه‌ که‌ ده‌لی بۆ ماوه‌ی هه‌فته‌یه‌ک بلۆک کراویت. ” (چاوپیکه‌وتنی ژماره‌ ۴، Pos 48).

ئەم لیدوانە نموونەى ئەو نادادپەرەزىيە پىكهاەتەيىيە كە لە بەرپۆەبەرايەتییى تۆرە كۆمەلایەتییەكاندا بەدى دەكرى كە بە ناونان و سنوورداركردنەوى نادادپەرەزانە پەيام و كەلكەلەكانى پياوان يان دەسپەنەوى يان سانسۆرى دەكەن. تيۆرييەكانى پەيوەست بە بەرپۆەبردنى راي گشتى (هابرماس، ۱۹۸۹) جەخت لەو دەكەنەوى كە ئەم جۆرە سپەنەوى يان سانسۆركردنە لە كايەى گشتيدا دواجار دەبێتە هۆى چەسپاندنى ئەو بۆچوونانەى كە هەندىك گرووپى ديارىكراو لە پىگەيەكى لاوازدا دادەنێن.

لە درێژەدا سنوورداركردنى بلۆكردنەوى كتيب و ناوەرۆكى پەيوەست بە بابەتى پياوانيش پرسىكە، كە سابرى بەم شپۆە باسى دەكا:

«دواى دە سال لە خولى دووهمى بەرێز ئەحمەدى نژاد، مۆلەتى چاپكردنى پى درا و چاپ كرا، بىگومان بە گۆرانكارى زۆرەو، پىم وايە ۸۰ لاپەرەمان بە كتيبەكە زياد كرد، ۱۰-۲۰ لاپەرەمان لا برد. لە هەر حالەتيكدا كتيبى «سراب هويت» چاپ كرا. ئەو كتيبە چيتر بايەخى نەبوو. خو دەزانى ئەو شتانەى لە مېشكەدا بووم و پەيوەندييان بە بابەتگەلى وەكوو ئازاردانى سىكسى و چوو زانم لە شفرۆشپى پياوان و هەموو ئەوانە، هېچى تييدا نەبوون.» (ديمانەى ژمارە ۲۱، Pos 19)

ئەم گىترانەوى ئەو مان پيشان دەدا كە تەنانت لەو حالەتانەى كە هەندى هەول بۆ رەنگدانەوى كيشەكانى پياوان دەدرى، سنوورداركردنى دەستراگەيشتن و ناوەرۆك بەهاى ئەو زانيارىيانەى كە دەخرىنە روو كەم دەكاتەو و دەستراگەيشتنى گشتى بە پرسە راستەقىنەكانى پەيوەنديدار بە پياوانەوى كەمەنگ دەكاتەو. ئەو تيۆرييانەى كە پەيوەندييان بە كۆنترۆلكردنى زانيارى و سنووردارى دەستراگەيشتنەوى هەيە (فوكو، ۱۹۷۹) دەلێن كۆنترۆلى زانيارىيەكان دەتوانى كاريگەريى لاغيرانەى لەسەر دابەشكردنى دەسەلات لە ناو كۆمەلگادا هەبى و هەندىك گرووپى ديارىكراو بخاتە پىگەى لاوازى هەميشەيەو.

كەواتە دەتوانين بىژين زەمىنەكانى چالاكىى ميدياى و هەلمەتە سياسىيەكان و نا بۆ لەسێدارەدانەكان، لە رىگەى تىكەلێك لە فاكتهرە جۆراوجۆرەكانى وەكوو فشارە ميدياىيە دەرەكىيەكان، سانسۆر لە ناو فەزاي تۆرە كۆمەلایەتییەكان و كۆنترۆلكردنى ناوەرۆكى زانيارىيەكان، تا رادەيەكى زۆر واى كردووە كيشەى پياوان و چرپوونەوى توندوتىژى پىكهاەتەيى بەرامبەريان زۆر بە لاوازى و كەمەنگى بلۆ بىتەو. ئەم زەمىنانە، بە تىشك خستە سەر بابەتەكانى پەيوەست بە ژنان و سنوورداركردنى نەرەزايەتى و كيشەكانى پياوان بە شپۆەيەكى تاكلايەنە، كاريگەرييان لەسەر دروستبوونى گریمانەى نادادپەرەزانە لە زەينى كۆمەلگادا هەبوو. بۆ بەرەنگاربوونەوى ئەم توندوتىژىيە ميدياى و سياسىيانە پىويستە روانگەى دادپەرەزىتەوەرەكان پىناسە بكرىنەو و سەرنج بخرىتە سەر هەموو رەهەندە جێندەريەكان.

ته‌شه‌نه‌سەندن و بڵاوبوونه‌وه‌ی توندوتیژی له‌ میدیا گشتیه‌کاندا

له‌ درێژه‌ی شیکردنه‌وه‌ی ته‌شه‌نه‌سەندن و بڵاوبوونه‌وه‌ی توندوتیژی له‌ میدیا گشتیه‌کاندا، پتویسته‌ ئاماژه‌ به‌ کاریگه‌رییه‌ زۆره‌کانی میدیا له‌ دووباره‌ به‌ره‌مه‌یه‌تانه‌وه‌ و چه‌سپاندنی سه‌رچه‌شنه‌ توندوتیژییه‌ره‌کان له‌ ناو کۆمه‌لگا جیا‌جیا‌کاندا بکری‌ت. شیکاریی داتا‌کان ده‌ریده‌خه‌ن که‌ میدیا جه‌ماوه‌رییه‌کان به‌ فیلم و زنجیره‌ی ته‌له‌فیزیۆنی و ناوه‌رۆکی ئۆنلاین‌شه‌وه‌، به‌ دروستکردن و بڵاوکردنه‌وه‌ی ئەو ناوه‌رۆکانه‌ی که‌ تیشک ده‌خاته‌ سه‌ر توندوتیژی یان کرده‌وه‌ی شه‌رانگیزانه‌، توانیویانه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی ئا‌ئا‌گایانه‌ فه‌ره‌ه‌نگیکی توندوتیژ له‌ ناو کۆمه‌لگا‌کاندا دروست بکه‌ن و بازنه‌ی قبوولکردنه‌که‌ی فراوانتر بکه‌ن.

یه‌کیک له‌و لایه‌نه‌ گرینگانه‌ی که‌ له‌ گفتوگۆکاندا تیشک خراوه‌ته‌ سه‌ری، رۆلی ئەده‌ب و هونه‌ره‌ نمایشیه‌کان له‌ فۆرمگرتنی ئەم فه‌ره‌ه‌نگه‌ توندوتیژه‌یه‌. مێه‌دی مۆمه‌نی وێپرای ئاماژه‌دان به‌ دووباره‌بوونه‌وه‌ی سه‌رچه‌شنه‌کانی توندوتیژی له‌ فیلمه‌کانی هۆلیوود و کاریگه‌رییه‌کانی له‌سه‌ر روانگه‌ی لاوان ده‌لی:

“له‌و لیکۆلینه‌وانه‌ی وا‌ نه‌جام ده‌دری، ئەو فیلمانه‌ی که‌ له‌ هالیوود ساز ده‌کری‌ن، ته‌وه‌ری سه‌ره‌کیان یان ئەکشنه‌، یان سێکسه‌ یان تووره‌یه‌ و به‌ جۆریک ئەمه‌ په‌یتا په‌یتا به‌ره‌م ده‌هینریته‌وه‌” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸، Pos 107).

ئەم به‌ره‌مه‌یه‌تانه‌وه‌ی توندوتیژییه‌ له‌ ڕیگه‌ی میدیاوه‌ به‌ یه‌کیک له‌ فاکته‌ره‌ گرینگه‌کانی گۆڕینی روانگه‌ی جه‌وانان داده‌نری‌ت. ئەو وێپرای ئاماژه‌کردن به‌ نموونه‌کانی هۆگریی لاوان ده‌هینریته‌وه‌ که‌ زیاتر ڕوو له‌ وه‌رزشه‌ گرژه‌کانی وه‌کوو بۆکس و هونه‌ری جه‌نگی ده‌که‌ن تا وه‌رزشه‌کانی وه‌ک شه‌تره‌نج، پیتی وایه‌ ئەم گۆڕانی روانگه‌یه‌ ره‌گ و ڕیشه‌ی له‌ سه‌رچه‌شنه‌ لگرتنه‌وه‌ی مندا‌لان هه‌یه‌ که‌ له‌ ژینگه‌ی خێزاندان هان ده‌دری‌ن: “له‌ ناو ده‌که‌سی پێگه‌یشتوو و گه‌وره‌سال‌دا ئەو که‌سه‌ی ده‌وه‌شینی و ده‌دا به‌ عه‌رزدا، ئەوه‌ ده‌بیته‌ پال‌ه‌وان و زیاتر ده‌بیری و چه‌قی سه‌رنجی خێزانه‌که‌ی، و ئافه‌ره‌م و بژی و هه‌ک نه‌م‌ری و چ کوره‌ خاسه‌یه‌کی و...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸، Pos 107). له‌ ژینگه‌یه‌کی وادا توندوتیژی نه‌ک ته‌نها له‌ میدیاکان به‌ل‌کوو له‌ په‌یوه‌ندیی خێزانی‌شدا هان ده‌دری و وه‌ک ره‌فتاریکی قاره‌مانانه‌ و شه‌ره‌فمه‌ندانه‌ ده‌رده‌که‌ویت.

جگه‌ له‌ وه‌ش دوکتۆر وه‌لی بارامی له‌ لیکۆلینه‌وه‌کانیدا ئاماژه‌ به‌ لاوازیی پیکهاته‌ی بنه‌ماله‌ له‌ به‌رامبه‌ر میدیاکان ده‌کا و جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ خێزانه‌کان به‌ هۆی نه‌توانینی به‌ره‌مه‌یه‌تانه‌وه‌ی ناوه‌رۆکی په‌روه‌رده‌یی گونجاو نه‌یان‌توانیوه‌ به‌ره‌نگاری کاریگه‌رییه‌ نه‌ریتییه‌کانی میدیاکان ببنه‌وه‌: «میدیاکان له‌ ڕووی ناوه‌رۆکه‌وه‌ نه‌یان‌توانیوه‌ خۆیان به‌ره‌م به‌یه‌ننه‌وه‌ و ئەمه‌ش بووه‌ته‌ هۆی ئەوه‌ی یه‌کیک له‌م پرسانه‌ی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌پاوانه‌». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۴، Pos 8). ئەم بۆچوونه‌ پیشان ده‌دا که‌ میدیا ته‌شه‌نه‌ی به‌ سه‌رچه‌شنه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌ زیانبه‌خشه‌کان داوه‌ که‌

نەك تەنھا توندوتیژی جەستەیی، بەلكوو توندوتیژی دەروونی و كۆمەڵایەتیش بەرھەم دەھێنێتەو. ھەرۆھا مێھرەبانیش وێرای ئاماژە بە کاریگەریی راستەوخۆی زنجیرە دراماكان و فیلمە تورکییەكان لەسەر پەيوەندییەكانی نیوان ئەندامانی خیزان ئاماژە بە جۆریکی تری توندوتیژی دەکا کە ئاخیزگە کەمی دەگەرێتەو بۆ نیشاناندانی خیانت و گۆرانی بەھا خیزانییەكان. ئەو دەلیت: «لە فیلمە تورکییەکاندا ئەم خیانت بەو دەکا ئەو خیانت بەم دەکا، دۆستگرتنی ژنان لەگەڵ پیاوان زۆر بوو... ئەوئەندە زۆر بێنراو و دووبارە بووئەو کە ئاسایی بۆتەو و بووئە شتیکی ئاسایی و گشتگیر» (دیمانە ۸۹، Pos ۱۰۰).

ئەم نواندەنەو بەردەوامانە خیانت و پەيوەندیی سیکی لە دەروەمی چوارچیۆھی ھاوسەرگیری و توندوتیژی سۆزداری سنوورە ڕەفتاری - ئەخلاقى لە خیزانەکاندا گۆریو و وەك شتیکی سروشتی پشتگیری توندوتیژی دەکەن.

لەم ڕووەو تیۆرییەکانی پەيوەست بە پەيوەندیی میدیایی، بە تایبەت ڕوانگەمی مەك لۆھان^۱ (مەك لۆھان ، ۱۹۶۴) سەبارەت بە کاریگەریی ژینگەمی میدیا گشتییەكان لەسەر فۆرمگرتنی فەرھەنگی گشتی جیی تێرمانە. مەك لۆھان پێشنیاری کرد کە میدیا نەك تەنھا پەيامەكان دەگوازیتەو، بەلكوو وەك ژینگەمی سەرچەشنە ڕەفتارییەكان و ڕوانگە كۆمەڵایەتیەكان لە قالب دەدات. فیلم و بەرھەمە فەرھەنگییەكان کە تەوەرەکیان لە سەر بنەمای توندوتیژی و شەرانگیزی چڕ بۆتەو، بە دروستکردنی وێنای ئایدیایی لەم ڕەفتارانە، توندوتیژی وەك پرنسپیپکی پەسەندکراو لە پەيوەندییە كۆمەڵایەتیەکاندا دەخەنە ڕوو.

لە لایەکی ترەو تیۆریی بەرھەمھێنانەو فەرھەنگیی پێر بۆردیۆ (بوردیو، ۱۹۸۴) دەچیتە ناو ئەم باسەو. بۆردیۆ پیتی وایە کە دامەزرارو فەرھەنگی و میدیاییەكان بە بەرھەمھێنانەو بەردەوامییان لە بەرھەمە ڕۆشنیریەکاندا سەرچەشنەکانی ڕەفتاری توندوتیژ لە نەوکانی پیشووەو بۆ نەو نوێكان دەگوازنەو. ئەم تیۆرییە لەگەڵ قسەکانی دوکتور وەلی بارامی یەك دەگرێتەو کە دەلی:

”یەکیك لە گرینگترین ھۆکارەكان ئەوئەو کە پێم وایە میدیاكان گرینگن“. (دیمانەمی ژمارە ۷۴، Pos 8).

بەرھەمھێنانەو ئەم توندوتیژیە لە ڕیگەمی وێنە و ئەندیشەکانەو، دەبیتە ھۆی دروستبوونی بەشیک لە پیکھاتەمی ناوشیارگەمی زەینی تاکەكان کە دواچار شیوازی پەيوەندیکردنیان لەگەڵ ژینگەمی دەورووبەر دیاری دەكات.

ئەم سووری توندوتیژی میدیاییە، بە کاریگەردانان لەسەر ناوشیارگەمی زەینی و ھەستی كۆمەڵایەتی، نەك ھەر توندوتیژی دژ بە ژن و پیاوی بە شیۆمی جۆراوجۆر بەرھەم ھیناوتەو، بەلكوو وردە وردە ڕەفتاری توندوتیژانەمی ئاسایی کردۆتەو. ئەوئە لێرەدا پێویستە جەختی لەسەر بکریتەو،

رۆلی کارای میدیایه نه‌ک ته‌نهما له‌ نواندنه‌وه‌ی توندوتیژیدا، به‌لکوو له‌ راهینان و په‌روه‌رده‌کردنی‌ئو عه‌قلیه‌ته‌یه که توندوتیژی وه‌ک هیما‌ی ده‌سه‌لات و قاره‌مانیتی ده‌بینیت.

تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان

له‌ شیکردنه‌وه‌ی زه‌مینه‌کانی گه‌شه‌کردن و بلا‌وبوونه‌وه‌ی توندوتیژی له‌ میدیای گشتیدا، وێرای جه‌خت‌کردنه‌وه‌ له‌سه‌ر ئه‌و روان‌گانه‌ی که خراوه‌ته‌روو و ئه‌زموونی دیمانه‌له‌گه‌لکراوان، ده‌توانین ئاماژه‌ به‌و خاله‌بکه‌ین که تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان که به‌شیک له‌ گۆرانکارییه‌ به‌هیزه‌کانی په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان به‌ستینکیان بۆ فۆرم‌گرتنی شوناس و پیناسه‌کردنه‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کان و له‌ هه‌مان کاتدا، به‌هیزکردنی گرژی و ناته‌باییه‌ مڕۆیه‌یه‌کان دروست کردووه‌. هه‌رچنده‌ چوونه‌ناو تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌رفه‌تی به‌رفراوانی بۆ ناسین و ناسینه‌وه‌ی خود و کهسانی دیکه‌ ره‌خساندووه‌، به‌لام له‌ هه‌ندیک‌حاله‌تدا ده‌توانی‌بیته‌سه‌رچاوه‌یه‌ک بۆ روودانی توندوتیژی‌یان وروژاندنی هه‌ستی نه‌رێنی له‌ په‌یوه‌ندییه‌کاندا.

یه‌کیک له‌ نموونه‌ دیاره‌کانی ئه‌م گرژییانه‌ بریتییه‌ له‌ کۆنترۆل‌کردن و ئیره‌یی‌بردن له‌ په‌یوه‌ندییه‌کان، که ئه‌ویش له‌ ئه‌نجامی جوۆی ئاماده‌بوون و چالاکیی به‌کاره‌ینه‌ران له‌م فه‌زایه‌دایه‌. ئه‌م باب‌ه‌ته‌ له‌ نموونه‌ی یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌ باشی ده‌رده‌که‌وێت. ناوبراو له‌ روونکردنه‌وه‌ی هه‌سته‌کانی خوۆی به‌رامبه‌ر به‌ ره‌فتاری هاوبه‌شه‌ سۆزداریه‌که‌ی له‌ ناو فه‌زای مه‌جازیدا (تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان) ده‌لێ:

«وێنه‌ی بێ‌حیجاب داده‌نیت. زۆر وێنه‌ی له‌ خوۆی گرتبوو. زۆر وێنه‌ی خوۆی له‌ سه‌ر پرۆفایله‌که‌ی داده‌نا و منیش که‌مێک پێی هه‌ستیار بووم و ده‌نگم دیدا و لێم ده‌پرسی بۆچی ئه‌م کارانه‌ ده‌کات؟! کاتیک ئه‌مه‌م بینی لێدانی دلم زۆر به‌رز بووه‌وه‌. ده‌ی باشه‌، ده‌ی تۆ وای دابنی له‌سه‌ر ئه‌م کاناپه‌ دانیشتم، ئه‌ویش له‌و به‌روه‌ له‌سه‌ر ئه‌و کاناپه‌ دانیشتبوو خه‌ریک بوو به‌ ته‌له‌فۆن له‌گه‌ڵ که‌سێک قسه‌ی ده‌کرد ... وتم «کییه‌»؟! وتی: «خوشکه‌که‌مه‌». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۹ سۆهرابی، 79 Pos).

ئه‌م نموونه‌ ده‌رخه‌ری ئه‌وه‌یه‌ که چۆن له‌ ناو تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا، هه‌نگاوی بچووک‌ی وه‌کوو هاوبه‌شکردنی وێنه‌یان په‌یوه‌ندیی ساده‌ له‌گه‌ڵ که‌سانی دیکه‌دا ده‌توانی‌بیته‌هۆی په‌ره‌سەندنی هه‌ستی بێ‌متانه‌یی له‌ په‌یوه‌ندییه‌کاندا. تیۆرییه‌ ده‌رووناسیه‌یه‌کان، به‌تایبه‌ت تیۆری وابه‌سته‌یی سۆزداری (بالبی، ۱۹۸۰)، جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که ئاستی که‌می متمان به‌ په‌یوه‌ندییه‌ نیوان که‌سییه‌کاندا ئاستی کۆنترۆل‌کردن و هه‌ستکردن به‌ نائه‌منی و ته‌نانه‌ت ره‌فتاری توندوتیژی‌ش زیاده‌کات. ئه‌م پرسه‌ له‌ تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا به‌ هۆی سروشتی کۆنترۆل نه‌کراو و تا‌پاده‌یه‌کی زۆر نه‌هێنیبوونی په‌یوه‌ندییه‌کان به‌هێزتر ده‌بێته‌وه‌ و شه‌پۆلیکی نائه‌منی و گرژی بۆ یه‌کیک له‌

لایه نه کانی په یوه نډیبه کې لای ده که ویتته وه.

له لایه کی دیکه وه فه زای ناو توره کومه لایه تیبه کان، به فراوانکردنی ئیمکاناته کانی، دهره فه تی به خه لک داوه که باشر له خویمان و هوگری و مهیلی که سیی خویمان تیبه گن. ئهم بابه ته هر وه که به کییک له دیمانه له که لکراوان ئاماژه ی پیده کا، ده توانی لایه نیکی ئهرینی چالاکیه کانی توره کومه لایه تیبه کان بیت:

«له و کاته دا که سانیک نه بوون که وه کوو خویم بن و توره کومه لایه تیبه کان زور

یارمه تی دام بو ئه وه ی که سیکی وه کوو خویم بناسم.» (دیمانه ی ژماره ۸۴، Pos 4).

ئهم نه زمونږه دهریده خا که توره کومه لایه تیبه کان له زور حاله تدا ریگی به تاکه کان داوه که له رووی بیرکردنه وه یان فهره نگیه وه کومه لگه یه کی یه کده ست بو خویمان بدوزنه وه و له و گوشه گیری به کی که له ژینگه ی نهریتی یان راسته قینه ی خویندا به نه زمونږی ده که ن رزگاریان بیت. هرچند ئهم دووباره ناسینه وه ی شوناسی که سی و کومه لایه تیبه به هیز که ره، به لام هه نډیک جار به هو ی دروست بوونی سهرچه شنیک جیاوازی رهفتار له ناو تویره کومه لایه تیبه کاند، ده توانی ناکوکی له نیوان به ها نهریتی و مؤدیرنه کاند دروست بکا که له به رامبه ردا ده توانی بیتته سهرچاوه ی توندوتیژی یان کاردانه وه ی توند له لایه ن ئه وانی دیکه وه.

خالیک که نمونه که ی دیکه ئاماژه ی پیده کا هه لکشانی ئاستی هویشیاری و به هیزکردنی تاکه کان له ریگی توره کومه لایه تیبه کانه. که یارمه تی تاکه کان ده دا بریاری سهربه خوتر بدن:

«کومه لگه ی نو ی، توره کومه لایه تیبه به رفراوانه کان ... که سه کان خویمان

ده ناسن و خویمان ده دوزنه وه، راهینانی جوراوجور ده بینن. بیگومان هیشتا

کاریکی زورمان ماوه. زور که س خویمان ده بیننه وه. یه که سه ر خویمان ده ناسنه وه،

یه که م شتیک که مرقه کان ده ناسنه وه مهیل و هوگری خوینده.» (دیمانه ی

ژماره ۸۴، Pos 4).

ئهم روانگه ئه وه روون ده کاته وه که توره کومه لایه تیبه کان به ستینی که که تاکه کان ده توان به ئاشکرا ئه و مهیل و هوگری و شوناسانه ی که رهنگه له ژیانی راسته قینه دا دهریانه دهری، بدوزنه وه و بو ئه وانی دیکه ی بخه نه روو. ئهم پرؤسه ی شه فافیه ته، هرچند ده بیتته هو ی خودوزینه وه و ته نانه ت که شه کردنی که سی، به لام له هه مان کاتدا رهنگه دژایه تی یان کاردانه وه ی کومه لایه تی به هیزی لای بکه ویتته وه. تیوری په یوه نډیبه نیوان فهره نگیه کانی گودی کونسیت^۱ (گودی کونسیت، ۱۹۹۸) پیی وایه که له و کومه لگایانه ی که شوناسه کان به خیرای گورانکاریان به سهردا دی، ناکوکیه فهره نگی و به ها کان ده توانن بنه سهرچاوه ی توندوتیژی به نیوان که سی یان کومه لایه تیبه کان.

به‌ کورتی شیکاریی ئهم گېرانه‌وه و پروانگانه ئه‌وه ده‌رده‌خا که توره‌ کومه‌لايه‌تیه‌کان وېرایی ئه‌وه‌ی به‌سیټینیکي گونجاو بو به‌هیزکردنی تاکه‌کان و دۆزینه‌وه‌ی شوناسی کومه‌لايه‌تی دابین کردووه، بووه‌ته‌ سه‌رچاوه‌یه‌ک بو روودانی توندوتیژیی ده‌روونی و کۆنترۆلکردن و ململانیی نیوان فره‌ه‌نگه‌کان. سروشتی دووفاقه‌یی ئهم پلاتفۆرمه‌ ههم ده‌رفه‌تی گه‌شه و دووباره‌ناسینه‌وه‌ی که‌سی و ههمیش هه‌ره‌شه له‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌ مړوبیه‌کان له‌ خو ده‌گریټ. ئهم لیکدژییه‌ به‌تایبه‌ت به‌ له‌به‌رچاوترنی ئه‌و گۆرانکارییه‌ خیرایه‌ی که له‌ ناو کومه‌لگا ئه‌مړوبیه‌کاندا هه‌یه، ده‌توانین وه‌ک یه‌کیک له‌ ره‌ه‌نده‌ جدیه‌کانی شیکردنه‌وه‌ی پرۆسه‌ راگه‌یاندنیه‌کان لێ پروانین و رۆلی ئه‌وان له‌ ته‌شه‌نه‌کردنی توندوتیژی دژی پیاوان و ته‌نانه‌ت ژنانیش هه‌ژمار بکه‌ین.

زه‌مینه‌ ئایینییه‌کان

پیشه‌کی

زه‌مینه‌ ئایینییه‌کان رۆلێکی گرینگ له‌ ریکخستنی په‌یوه‌ندییه‌ کومه‌لايه‌تی و فره‌ه‌نگیه‌کان ده‌گێرن و زۆر جاریش بو دابینکردنی چوارچۆیه‌ بو ره‌فتار و نۆرمه‌ کومه‌لايه‌تیه‌کان به‌ کار ده‌هێنرێن. له‌ زۆر حاله‌دا ئهم چوارچۆیانه به‌ شیوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆ ده‌بنه‌ هۆی دووباره‌ به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان. بابه‌تگه‌لی وه‌کوو هه‌لاواردنی ئایینی، ده‌مارگرژیی ئایینی، نۆرمه‌ ئایینییه‌کانی په‌یوه‌ندیی نیوان کچ و کوڕ، می‌رده‌ ئایین‌په‌روه‌ره‌کان و روانگه‌ی ئایینی بو که‌سانی خاوه‌ن هۆگریی سیکسی جیاواز، ره‌ه‌نده‌ جو‌راوجۆره‌کانی فشاره‌ کومه‌لايه‌تی و ده‌روونییه‌کان له‌م فه‌زایه‌دا ئاشکرا ده‌کات.

له‌ زه‌مینه‌ی هه‌لاواردنی ئایینیدا، پیاوان له‌ کومه‌لگا ئایینییه‌کاندا ره‌نگه‌ به‌ هۆی هۆگرییه‌ ئایینی جیاواز یان به‌ هۆی پابه‌ندنه‌بوون به‌ رېتۆره‌سمه‌ دیاریکراوه‌کانه‌وه‌ تووشی تاراندنی کومه‌لايه‌تی بن. ئه‌مه‌ش به‌تایبه‌ت له‌ پیکهاته‌ ئایینییه‌کان که به‌ها سه‌ختگیره‌کان به‌ره‌م ده‌هێننه‌وه‌ ده‌توانی له‌ مافه‌ فره‌ه‌نگی و کومه‌لايه‌تیه‌کانیان بپه‌ش بکات. له‌ لایه‌کی تریشه‌وه‌ ده‌مارگرژییه‌ ئایینییه‌کان و روانگه‌ کلیشه‌یه‌کان و دۆگماتیزمی ئایینیش فشار بخه‌نه‌ سه‌ر پیاوان که به‌ سنووردارکردنی ئازادییه‌ تاکه‌که‌سییه‌کانیان زه‌مینه‌ی توندوتیژیی ده‌روونی و ته‌نانه‌ت زا‌ره‌کیشی لێ ده‌که‌وێته‌وه‌.

نۆرمه‌ ئایینییه‌کانی په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان کوڕ و کچ بابه‌تگه‌لیکی گرینگن که به‌ سه‌پاندنی سنوورداریی له‌را‌ده‌به‌ده‌ر، پیاوان ده‌خه‌نه‌ دۆخیکه‌وه‌ که په‌یوه‌ندییه‌ کومه‌لايه‌تیه‌کانیان له‌ چوارچۆیه‌ ته‌سک و داخراوه‌کاندا پیناسه‌ بکړن. ئهم نۆرمانه‌ هه‌ندیک جار ده‌بنه‌ هۆی هه‌ستکردن به‌ تاوانباری یان فشاری ده‌روونی که کاریگه‌ریی نه‌ریتی له‌سه‌ر ته‌ندروستی ده‌روونیان ده‌بێت. هه‌روه‌ها له‌ باره‌ی می‌ردیکي ئایینه‌روه‌ر، چاوه‌روانیی زۆر له‌ پیاوان بو ئه‌وه‌ی رۆلی ئایینی دیاریکراویان له‌ ناو خێزанда بگێرن، ده‌بێته‌ هۆی نا‌کۆکیی خێزانی و فشاره‌ کومه‌لايه‌تیه‌کان.

له‌ کۆتاییدا، روانگه‌ی ئایین بو ئه‌و که‌سانه‌ی که هۆگریی سیکسی جیاوازیان هه‌یه،

نموونه‌یه کی روونی جیاکاری ئایینییه؛ زۆریک له کۆمه‌لگه ئایینییه کان ناوه‌نیتکه له کهسانی LGBTQ+ ده‌نێن و ده‌یان‌تارینن و مافه سروشتیه‌کانیان سنووردار ده‌کهن. ئهم حاله‌تانه نه‌ک ههر کاریگه‌رییه‌کی قوولێ کۆمه‌لایه‌تیان هه‌یه، به‌لکوو کاریگه‌رییه‌کی توند له‌سه‌ر ته‌ندروستی ده‌روونی ئهم گرووپانه داده‌نێن. شیکردنه‌وه‌ی ئهم حاله‌تانه ده‌توانێ ڕیگا بۆ تیگه‌یشتنیکی باشت‌تر له‌ په‌یوه‌ندییه ئایینییه کان و پیگه‌ی پیاوان له ناو ئهم پیکهاته‌انه‌دا بکاته‌وه.

هه‌لاواردنی ئایینی

هه‌لاواردنی ئایینی له‌ روودانی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان له‌ توێژ و جومگه کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونییه جو‌راو‌جو‌ره‌کاندا خۆی ده‌رده‌خات. ئهم بو‌ارانه نه‌ک ههر له‌ جیاوازی په‌یوه‌ست به‌ بیر و باوه‌ری ئایینی و ئینتیما ئایینییه‌کانه‌وه سه‌ره‌له‌ده‌دن، به‌لکوو له‌ زۆر حاله‌تدا پیکهاته کۆمه‌لایه‌تییه کان و حکومه‌ته‌کان و په‌یوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تییه کان به‌ روانگه‌یه‌کی جیاکارانه‌وه ته‌شه‌نه به‌ بناغه‌کانی ئهم پرسه ده‌ده‌ن. جیاکاری و هه‌لاواردنیک که به‌ شیوه‌یه‌کی به‌ده‌روونیکراو و سیستematیک له‌ پرۆسه په‌روه‌ده‌یی و هه‌لی کاره‌کاندا روو ده‌دا، تاکه‌کان له‌ رووی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌وه لاواز ده‌کا و به‌ شیوه‌یه‌کی ورد و هه‌ندیک جاریش درێژخایه‌ن بازنه‌ی توندوتیژی ده‌ته‌نێن و به‌رفراوانی ده‌کات. سوودمه‌ندبوون له‌ روانگه‌ی پالێشتانه که په‌یوه‌ندی به‌ ئایینه‌وه هه‌بێ نه‌ک ههر وه‌ک به‌هایه‌کی ئه‌ری له‌ ئارادا نییه، به‌لکوو به‌ پیچه‌وانه‌وه هه‌لومه‌رجیک دینیته‌ کایه‌وه که تاکه‌کان هه‌ست به‌ دوورخران و ناداپه‌روه‌ری و دواجار توندوتیژی ده‌روونی ئه‌زموون ده‌کهن.

به‌سه‌رهاتی محسین حه‌ق نموونه‌یه‌کی به‌رچاوی ئهم جیاکارییه دامه‌زراوه‌یه‌یه که له‌ ئاستی پیکهاته‌ییدا تیشکی خراوه‌ته‌ سه‌ر. کاتیک به‌ ئومێد و ئه‌نگیزه‌یه‌کی فره‌وه له‌ شاری سنه و به‌ پالێشتیی هه‌ولێ زانکۆیه‌کانی خۆی ده‌چیته‌ زانکۆ، هه‌لسوکه‌وتی پیکهاته‌یی دامه‌زراوه‌یه‌کی وه‌کوو حه‌راسه‌تی زانکۆ (هێزه‌ چاودێره‌کان) ده‌یخاته‌ ژێر کاریگه‌ری توندوتیژییه‌کی نه‌بێراو به‌لام زۆر به‌ربلاو. ئهو ده‌لێ:

کاتیک له‌ به‌که‌م رۆژدا هاتمه‌ زانکۆ پێیان گوته‌ن ئهم که‌سانه له‌ سنه هاتوون سوونه‌ن ... به‌ تیکرای نمره‌ی ۱۹/۸۰ له‌ بواری ئه‌لیکترۆنیدا ده‌رچووم، دوای سێ مانگ له‌ ئۆلۆمپیادی کۆمپیوته‌ردا پله‌ی چواره‌می ئێرانم به‌ده‌ست هێنا ... چومه‌ لای به‌رپرسی حه‌راسه‌ت و وتی: خانه‌واده شه‌هید؟ گوتم نا، دیل یان سه‌رباز یان فیداکاری (له‌ ئێران به‌ ریز ئه‌مانه‌ن: ئه‌سیر، ئازاده، ئیسارگه‌ر) ی جه‌نگی ئێران و عێراقی؟ وتم نا، هیج. وتی: ده‌ی ئایا که‌س و کارت چوونه‌ته‌ به‌ره‌کانی جه‌نگی ئێران و عێراق، وتم نا، وتی تو‌ ئه‌ندامی به‌سیجیت؟ وتم نا. وتی فره‌رمو ئه‌وله‌وبیه‌ت به‌ خوشک و برا به‌سیجیه‌ کانه. ” (دیمانه‌ی ژماره ۹۰، Pos 41).

ئهم ئه‌زموونه وه‌چه‌رخانییک بوو که محسین نه‌ک ههر هه‌ستی به‌ دوورخران له‌ بازنه‌ی ده‌رفه‌ته‌یه که‌سانه‌کان کرد، به‌لکوو راسته‌وخۆ رووبه‌رووی پیشی‌لکردنی دادپه‌روه‌ری له‌ ژینگه‌ی زانکۆ بووه‌وه،

شونځیک که چاوه روان ده کړی تاکه کان له سهر بنه مای لیها تووی و تواناوه تاقي بکړینه وه، نه ک ئینتیمه کومه لایه تی یان ئایینییه کان.

له رووی تیوریی دهر وونی کومه لایه تیسی دور کهایمه وه (دور کیم، ۱۸۹۳)، ئەم جوړه نانورماتیځانه له ناو سیستهمی په روه رده دا به جوړیک په ره به ئانومیی کومه لایه تی ده دن که تاک له پیکه وه ژیان له گه ل ئەندامانی دیکه ی کومه لگا بیبهش ده کا و له ناو قهیرانی به ها و شوناسه کاند به تنیا جیی ده هیلیت. مو حسین دریژه به م گیرانه وه دده و به تالییه وه باسی بارودوخی خو ی ده کات:

«من وه ک فرفره دهر سم ده خویند ... له و چرکه ساته دا دام له بن کوله که ی سر کرده و بنکرده یان. دؤسییه به کیان بؤم ناوه که بپریزیم به پیروزیه کان کردووه و دهر یانکردم، تنه ها له بهر نه وه ی باش دهر سم خویند بوو» (دیمانه ی ژماره ۹۰، Pos 41).

ئەم توندوتیژییه که مو حسین به روونی لئی تیگه یشتووه، دهر هاویشته ی جیا کاریی پیکهاته ییه، جیا کارییه ک که به بروای مارکس (مارکس، ۱۸۵۹) له تیوریی “له خو نامؤبون” دا تاک له هیزی داهینه رانه ی خو ی داده مالی و ههستی هیچو که یی ده خاته دلاییه وه.

ئەم جیا کارییه له کهسانی دیکه شدا هاویشیویه و ته نانه ت ره گ و رېشه ی بنه مالی و ژینگه یی ئەو دوخه ئالۆتر ده کات. مو حسین له ئەزمونیکی دیکه دا باس له وه ده کا که چوڼ پاشخانی جوگرافی و ئایینی خو ی وه ک ناونا توړه یه کی کومه لایه تی به سه رېدا سه پینراوه:

«هه ر له رۆژی یه که مه وه پینه و په رۆی سونهم به سه ر شانه وه بوو. باو کم که سایه تییه کی ئایینی رادیکاله و دایکم شیعه یه کی رادیکاله، من هیچیان نیم، تیی هه لده با بروات» (دیمانه ی ژماره ۹۰، Pos 41).

ئەم جوړه قهزاوه تکرده نانه نه ک هه ر ناهیلن تاک به ئامانجه شه خسییه کانی بگا، به لکوو به ره ورووی فشاری دهر وونی و له ده ستدانی ههستی سه ره خو یی کومه لایه تی ده کاته وه. وه ک فاگنر (واگنر ۱، ۱۹۸۵) له تیوریی شوناسی کومه لایه تیدا ئاماژه ی پی ده کا، قهزاوت و ئەو ناوه نیته که کومه لایه تیانه ی که شوناسی کی سه پینراو له قالب ده دن، ده توانن په یوه ندییه کومه لایه تییه کان له رزوک و سست بکه ن و تاک به ره وه هه ستردن به دابران و گو شه گیری بهن.

له م نیوه ندده دا ئەو هتیه ی که هه لاواردنی ئایینی له ئاستی کومه لایه تییه وه ده گوازیته وه بؤ ره هندی بنه مالی یی له گیرانه وه ی فهرهاد عه زیزیدا دیاره. فهرهاد به شیوه یه کی ناراسته وخو ئاماژه به جیاوازییه نادا په روه ره کانی نیوان مندا لان له ژینگه ئایینییه کان ده کات:

«ئایینی، دهی باشه، خانه واده کهم ئایینی بوون له وهی که ده بوو فرهزه
 ئایینییه کان جیه جی بکه ن. به لام ئەم شتهی که تو وت، من له ده ورو به رم
 ده مزانی که جیاوازی له نیوان مندا لاند دروست ده که ن. بو نموونه هه موو
 کاره کان له سه ر شانی مندالی دووه می بنه ماله بوو. بو نموونه، من باسی
 خیزانه کهی خۆم ده کهم، ئیمه خیزانیکی ئاژه لدار بووین» (دیمانه ی ژماره
 47، 97 Pos).

تیۆری پیاوسالاری له روانگهی فیمینیزی رادیکاله وه، ههروه ها دابه شکردنی رۆله کان له
 حکومه ته ئایینییه کاند، نیشان ده دا که ئەم جوړه رهفتاره جیاکاریانه له سه ر ئاستی خیزان
 راسته وخۆ به و به ها و نۆر مه کو مه لایه تیانه وه گرێ دراوه وا له ژینگه ئایینییه کاند بیچم ده گرن¹
 (والبی، ۱۹۹۰).

ئه وهی له م گێرانه وه و تیۆریانه دا شیاوی هه لێنجانده نه وه یه که هه لوار دنی ئایینی ده بیته
 ئامرازیکی توندوتیژی که گرێ گرژییه ده روونی و کو مه لایه تییه کان له و که سانه دا ده که شینیتیه وه که
 راسته وخۆ به رکه وته ی ئەم سیسته مه نایه کسانه ن. له م رووه وه سیسته می پهروه ده یی و دامه زراوه
 جیه جیکاره کان و ته نانه ت ژینگه ی خیزانیش یارمه تی به ره مه پێنانه وه ی ئەم توندوتیژییه ده ده ن و
 تا که کان به له ده ستدانی متمانه به خو بوون و هه سته کردن به تارێتران و له کو تاییدا پچرانی په یوه ندیه
 کو مه لایه تییه کان به ته نیا به جیده هیلن. پێداگری کردن له سه ر لێهاتوو سالاری و نه هیشته یی ئەو
 ئیمتیا زاتانه ی که له ئەنجامی ئینیتما ئایینییه کان یان بیر و باوه ره کانه وه سه رچاوه ده گرن، ده توانی
 هه نگاو یک به ره و ریکخسته نی ئەم بارودۆخه نادا په ره وانه بیت.

ده مارگرژییه ئایینییه کان

شیکاریی ئەو داتایانه که له چوارچێوه ی گره ندد تیۆریدا خراونه ته روو، نیشان ده دا که
 ده مارگرژییه ئایینییه کان، له پیکهاته یه کی نه گوژ و سه ختگیرانه دا له دروستکردنی زه مینه ده روونی
 و کو مه لایه تییه کان بو روودانی توندوتیژی دژی پیاوان رۆلێکی سه ره کی ده گێرن. ئەو ده مارگرژییه
 ئایینیانه ی که به رواله ت له قالبی ئه رکه ئایینی و ئەخلاقیه کاند ده خرینه روو، به لام له پراکتیکدا
 په یوه ندی و بریاردان و رهفتاری تا که کان به شیوه ی جیدی سنووردار ده که نه وه و راسته وخۆ یان
 ناراسته وخۆ ده بنه هۆی دروستبوونی سووړی توندوتیژی له ژبانی کو مه لایه تی و خیزانی تا که کاند.
 له لایه که وه خودی سروشتی ئەم ده مارگرژییه ئایینیانه پێناسه یه کی وشک و داخراوی نۆرم و
 ئەشی و ناشیکانی له گه له. به وته ی یه کیک له به شدار بووان:

«واته‌ده‌مارگرژییه‌سه‌خته‌ئایینییه‌کان زه‌مینیه‌سازی توندوتیژین. وشکه‌مه‌زه‌بی‌خوی توندوتیژییه. باشه، ئه‌و‌ده‌مارگرژییه‌ئایینییه‌ناهیلێ ئه‌و‌ره‌وته‌کۆمه‌ل‌یه‌تییه‌بیجم‌بگریت. کۆمه‌لێ له‌ئه‌شی و‌ناشی‌کان پیناسه‌ده‌کرین، نۆرمیکی وشک و‌نه‌گۆر» (دیمانه‌ی ژماره‌۸۲، 74-71 Pos).

ئهم‌ئاراسته‌ژینگه‌یه‌کی سه‌رکوتگه‌رانه‌دروست‌ده‌کا، چونکه‌نه‌گۆریی ئهم‌جۆره‌ده‌مارگرژیانه‌نه‌ک‌هه‌ر‌توانای‌تاکه‌کان‌بۆ‌په‌یوه‌ندی‌و‌ده‌رب‌رینی‌شوناسی‌تاکه‌ک‌ه‌سی‌کۆنترۆل‌ده‌کا، به‌لک‌وو‌هه‌ر‌چه‌شنه‌ره‌خنه‌یان‌ناهاوا‌هه‌نگیه‌ک‌به‌توندوتیژی‌وه‌لام‌ده‌داته‌وه.

ئهم‌ده‌مارگرژییه‌ئایینیانه‌زۆر‌جار‌وه‌ک‌یه‌که‌م‌سه‌رچه‌شنی‌فۆرمگرتنی‌که‌سایه‌تی‌تاک‌پۆلی‌خۆیان‌له‌خیزاندا‌ده‌ست‌پنده‌که‌ن. ره‌سوول، یه‌کیکه‌له‌به‌شداربووانه‌و‌سه‌ختگی‌ری‌ئایینی‌بنه‌ماله‌که‌ی‌روون‌ده‌کاته‌وه:

“من‌سه‌رده‌مانیک‌حافزی‌هه‌موو‌قورئان‌بووم، قورئان‌خوین‌بووم‌و‌له‌پیش‌برکێکانی‌قورئانی‌شدا‌یه‌که‌م‌بووم... ئهم‌پرسه‌ئایینیانه‌ته‌نگیان‌پێ‌هه‌لچنیبووم، به‌تایبه‌ت‌له‌لایه‌ن‌مالی‌دایکه‌مه‌وه... له‌گه‌ل‌دایکه‌م‌ده‌چوومه‌به‌سیجی‌خاهه‌ران‌(خوشکانی‌به‌سیجی)‌و‌له‌و‌جۆره‌کۆر‌و‌کۆبوونه‌وانه... هه‌ر‌کاتیک‌س‌لام‌له‌کچیک‌ده‌کرد‌چوار‌ناوه‌نیتکه‌م‌لێ‌ده‌نرا‌و‌چوار‌شه‌قیان‌تی‌هه‌لده‌دام... دایکه‌م‌هه‌زه‌وه‌ی‌بوو‌وتارد‌هر‌و‌مه‌داحی‌ئه‌هلی‌به‌یت‌و‌مامۆستای‌قورئان‌و‌باوکیشم‌سه‌ختگی‌ری‌ئایینی‌هه‌بوو” (دیمانه‌ی ژماره‌9، 91 Pos).

ئهم‌گێڕانه‌وه‌به‌روونی‌نیشان‌ده‌دا‌که‌چۆن‌سه‌ختگی‌ریه‌ئایینییه‌کان‌ته‌نانه‌ت‌له‌ناو‌بنه‌ماله‌یه‌کی‌ئایینی‌و‌پراکتیک‌شدا، له‌بری‌ئه‌وه‌ی‌به‌ها‌مرۆیی‌و‌ئه‌خلاقیه‌کان‌تۆکه‌م‌بکا، بووه‌ته‌هۆی‌فشار‌و‌بی‌هه‌شبوون‌و‌جۆریک‌له‌که‌لێنی‌سۆزداری‌له‌په‌یوه‌ندی‌له‌گه‌ل‌منداله‌کاندا. ده‌مارگرژییه‌ئایینییه‌کان‌له‌ناو‌چوارچێوه‌ی‌خیزاندا‌کاریکی‌وا‌ده‌کا‌که‌تاکه‌کان‌نه‌توانن‌به‌شیوه‌ی‌سروشتی‌له‌گه‌ل‌پرسه‌ژینگه‌یه‌یه‌کان‌و‌ژیانی‌کۆمه‌ل‌یه‌تیدا‌له‌په‌یوه‌ندی‌دا‌بن. به‌شداربوویه‌کی‌دیکه‌سه‌باره‌ت‌به‌کاریگه‌ری‌په‌روه‌ده‌ی‌ئایینی‌دایکی‌خۆی‌وتی:

«دایکه‌م‌زۆر‌دینداره، هه‌میشه‌نویژ‌ده‌کا، دایکه‌م‌هه‌میشه‌کاتی‌مه‌لابانگدان‌ده‌ست‌ده‌کا‌به‌نویژ‌کردن‌و‌هه‌رگیز‌نویژی‌ناچیت» (دیمانه‌ی ژماره‌۳۶، 190-189 Pos).

وا‌به‌سته‌بوونی‌له‌پاده‌به‌ده‌ر‌به‌سه‌رچه‌شنه‌ئایینییه‌سه‌ختگی‌ره‌کان‌له‌لایه‌ن‌دایک‌و‌باوکه‌وه، به‌بێ‌له‌به‌رچا‌و‌گرتنی‌خواسته‌سۆزدارییه‌کانی‌مندالان، ده‌توانی‌بیته‌هۆی‌بیزاری‌و‌گۆشه‌گیری‌و‌ته‌نانه‌ت‌توندوتیژی، توندوتیژییه‌ک‌که‌هه‌ندیک‌جار‌به‌شیوه‌ی‌کاردا‌نه‌وه‌ی‌ئاشکرای‌تاکه‌کان‌دژ

به پەرورده کردنی سه ختگیرانه خوئی دهرده خات.

له لایه کی دیکه وه رۆلی دهمارگرژییه ئایینییه کان نه ته نیا له پەرورده کردنی خیزانیدا به لکوه له په یوه ندییه کۆمه لایه تییه کانیشدا دیاره. به شدار بوویه کی دیکه بهم شیوه باسی ده کات:

«ئایینی: ده بی نوێژ بکهیت. بۆ نموونه کور نابیی بیهته دۆستی کچیک و په یوه ندی له گه لدا هه بی، بچیه زانکۆ» (دیمانه ی ژماره ۲۹، Pos 10-11).

له م نموونه وه ده توانین له وه تیگه یین که چۆن سه پاندنی رۆل و په یوه ندییه سنووردار و کۆنترۆلکراوه کان له لایه ن بیر و باوه ری ئایینییه وه ده توانی تاکه کان له به ئه زمونکردنی په یوه ندییه کۆمه لایه تییه ته ندرسته کان بیبهش بکات. ئەم ئاستی سه ختگیریه له سه ر په یوه ندییه مرییه کان، نه ک هه ر یگری له گه شه ی تاکه که سی ده کا به لکوه له زۆر حاله تدا زه مینه بۆ سه ره لدان ی توندوتیژی ده روونی و سۆزداری خو ش ده کات. بوونی دهمارگرژییه ئایینییه کان له ناو ژینگه ی خیزانی و کۆمه لایه تیدا ره نگه هه ندیک جار کاردانه وه ی توندتر یان ته نانه ت توندوتیژی لی بکه ویته وه. بۆ نموونه:

«من سه رخۆش ده بووم ... ۲۴ سه عاته ی خودا سه ری له سه ر به رمال بوو و له م کۆبوونه وه بۆ ئه و کۆبوونه وه و به ه یچ شیوه یه ک له گه ل مندا نانی نه ده خوارد» (دیمانه ی ژماره ۴۴، Pos 106).

لیره دا به شدار بوویه کی دیکه روونی ده کاته وه که دایک و باو که ئایین په ره ره که ی به رپۆره سمه ئایینییه کانه وه تیوه گلابوون و له هه مان کاتدا له په یوه ندییه سۆزداری و هه لسوکه وتی سه ره تایی له گه ل مندا له که یان پشتگوێ خستبوو؛ ره فتاریک که له درێژخایه ندا ده توانی هه ستی تاریتران و ره نجی قوولی سۆزداری دروست بکات.

نموونه یه کی دیکه ی کاریگه ری دهمارگرژییه ئایینییه کان له سه ر ره فتاری دایک و باوک و په یوه ندییه کان له گه ل مندا لێ له لایه ن به شدار بوویه کی دیکه وه ده خریته روو:

«باوکم کۆمه کخواری کومیته ی ئیمدا د بوو (ئیداره ی کاروباری کۆمه لایه تی بۆ یارمه تیدانی هه ژاران له ولاتی ئێران) ... دایکم هه وه ی بوو ... باوکم به خوشکه که می وت ئه گه ر ئه مه راست بی، دیم سه رت ده بزم، ئه وه له چه ند رۆژی رابردووه وه باوکم وه ک سییه ر کون به کونی به شوین خوشکه که مدا ده گه ریت ...» (دیمانه ی ژماره ۶۶، Pos 5).

ئهم نموونه به روونی ئه وه مان بۆ دهرده خا که چۆن بیر و باوه ری دهمارگرژ و سه ختگیرانه ی ئایینی ده توانی پاساو بۆ ئه و ره فتارانه به نیتیه وه که به رواله ت له گه ل به ها ئه خلاقییه کاندایه که ده گریته وه، به لām له راستیدا ده بیته هه ره شه و توندوتیژی ئاشکرا دژ به مندا لێ.

له سه ر بنه مای تیۆرییه کۆمه لناسییه کان، له وانه ش تیۆریی بالاده ستی فه ره هه نگی پیتر

بوردیو، ده توانین بلیین دهمارگرژییه ئایینییه کان لهم جوړه پیکهاتانه دا دهوری ئامرازی دهسه لاتی دایک و باوک ده بینن. ئهم دهمارگرژیانه که له چوارچیوهی ئایدولژیا فهرهه نگییه کاندا به رههم دهه ینرینه وه، پیوه ره بهایی و ماناییه به دیله کان ساز ده کهن که ئهموونی ژبانی ئازادی تاکه کان کهم ده که نه وه. به ههمان شیوه تیوری دهوروناسیی ئادلیر ئماژه به رولی ئهم فشارانه له سهر ههستی ناکارامیی، شهرم، یان گرژیی دهوروونی له تاکه کاندا ده کات. لیره دا ده بینین که سه پاندنی دهمارگرژییه ئایینییه کان و ئهو سه ختگیر بیانه ی که لپی سهرچاوه ده گری، زه مینه کانی سهره لدانی ههموو جوړه توندوتیژییه ک، له وانهش توندوتیژیی دهوروونی له تاکدا به هیژ ده کهن. له کو تاییدا، شیکاریی داتا کان دهریده خن که دهمارگرژییه ئایینییه سه ختگیره کان نه ک تنهها زیان به په یوه ندیی سروشتی له ناو خیزان یان کو مه لگادا ده گه یینی، به لکوو ژيله موئی سووړیکی توندوتیژیی دهورونیش ده گه شیننه وه که له زور حاله تدا مروقه کان به رهو گو شه گیری سوژداری یان ته نانه ت کاردانه وې توندی دژ بهم بیر و باوه رانه دنه ده دات. ئهو سیسته مه په روه رده یی و کو مه لایه تیپانه ی که له سهر بنه مای ئهم جوړه دهمارگرژییه فورم ده گری، دوا جار له بری ئه وې بهها ئایینی و ئه خلاقیه کان به رهو پیش ببهن که شیکی سته مکارانه دروست ده کهن و ده بنه فاکته ری روودانی توندوتیژی.

نورمه ئایینییه کانی په یوه ندییه کانی نیوان کچان و کوړان

لیکدانه وې داتا کانی په یوه ست به ره چاوکردنی پرسه شهرعییه کان له قوناغی یه کترناسینی کچان و کوړان و کاریگه رییه که ی له سهر روودانی توندوتیژیی به رامیبه به پیاوان پیشان ده دا که رولی ئایین نه ک تنهها وه ک بهها و سیسته میکی ئه خلاق، به لکوو وه ک سهرچاوه یه کی لیکدانه وه و قه زاوه تی کو مه لایه تی، ده توانی له به دیه ینان و فراوانکردنی فشاره دهورونییه کان و گرژییه نیوان که سییه کان فاکته ریکی کاریگه رییت. به تاییه ت له قوناغه سهره تاییه کانی په یوه ندییه کدا، ئهو به هایانه ی که له ئایین و بیر و باوه ری ئایینییه وه سهرچاوه ده گرن، له وانه یه جوړیک له پروسه ی قه زاوه تگه ریی کو مه لایه تی بخولقیینن که له کو تاییدا ببهن زه مینه خو شه کهری ئهموونی توندوتیژی و سهر کو تکردن.

له گیرانه وې یه کهمدا که نموونه یه ک لهم قه زاوه تکردنه کو مه لایه تییه پیشان ده داته وه، که سییک که کارتی کرو ی ئهم بیر و باوه رانه یه، بوچوونیکی لهم شیوه ی هه یه:

«پیان وا بوو ئهو کچه ی که له ژینگه یه کی وه کوو زانکو چاوت پیی که وتوو و پیکه وه ئاشنا بوون و بوونه ته دوست به بی ئه وې لیک ماره کرابیتن لهم قسه و باسانه، ئه گه ر ئهو کچه ئافره تیکی ماقوول با نه ده بوو به دوست»
(دیمانه ی ژماره ۲۹، Pos 29).

ئهم لیدوانه به روونی ئه وه نیشان ده دا که بیر و باوه ره ئایینییه کان ناراسته وخو بوونه ته هو ی

جوړېک له سهرچه شنی قه زاوته تی څه خلاقۍ که رڼلی ژنان له په یوه نډیبه کاند پېشوخته ناودیر ده کات. له م فزایه دا کچیک که ده چټه ناو په یوه نډیبه کی نافه رمیبه وه تنه ها له بهر څه وهی پابه ند به چوارچپوه ټایینیبه کانه وه نیبه به که سیک دده نری که خاوه ن په رنسیبی څه خلاقۍ خراپه. ټم تپروانینه نه ک هر کار یگه رپی له سهر پیکهاته ی زهینی که سانی بالادهستی په یوه نډیبه که دده نی، به لکوو رهنکه ورده ورده نه هیلی په یوه نډیبه کی ته ندروست له نیوان څه دوو لایه نه دا دروست بی؛ به شیوه یه ک که لایه نیک (زور جار زن) ده بیته ټامانجی قه زاو ته کی څومه لایه تی و لایه نه که ی تر (زور جار پیاوه که) پی پی وایه چوونه ناو ټم په یوه نډیبه جوړېک له پابه ند بوون یان رفتهاری هه لایه که پیچه وانه ی به ها ټایینیبه کانه.

له م نیوه نده دا، زور جار روانگه ټایینیبه کان له بهر څه وهی لیکدانه وه یان مه له وهر و سازگاره له حیاتی څه وهی په یوه نډیبه مرویبه کان توند و تول بکه ن ده بنه هو ی ټالوز بوونی زیاتری په یوه نډیبه کان. وه ک بوخاری له گپړانه وهی دوو همدا ټامار څی پیده کات:

«نه گهر بریار وا بی توخمی ټایین دزه بکات ناو شیکاریبه وه، چونکه له ټاییندا تود توانی هه ر جوړه لیکدانه وه و شیکردنه وه یه کت هه بی، واته ده توانی له ټایه ت و فهرمووده قور ټایینیبه کان بابه تی لیکدژ و دژ به یه ک ده رهنیت، چونکه جه وه ره که ی له سهر بنه مای لیکدانه وه دامه زراوه، بویه ناتوانی ده قیکی ټامار څ پیکراو و پته و بیت. کاتیک هه موو شتیک له یه ک ده ق دیته ده ره وه، څه وا مه تر سیداره، بویه ټایین له دوخیکدایه که حکومت له باز نه یه کدا به ویستی خو ی بجولیت» (دیمانه ی ژماره ۶۵، Pos 93).

ټم دانپېدانه به روونی جه خت له سهر سروشتی دینامیکی ټایین ده کاته وه، که ده توانی به پی پی تیگه یشتن و خواستی تاکه کان یان گروپه کان وه ک ټامرازیک بو قه زاو تکر دن و ده ستکاریکردن، یان ته نانه ت سهر کوتکردن به کار به ینریت.

له سهر بنه مای تیوریبه کو مه لئاسی و ده رووناسیبه کو مه لایه تیبه کان، له وانه ش تیوری «کونترولی کو مه لایه تی» هیرش (هیرشی، ۱۹۶۹)، ده توانین بیژین ټم جوړه قه زاو تانه نه ک هر ده توانن کاریگه رپیان له سهر هه لسو که و تی تاکه کان هه بی، به لکوو زه مینه یه ک بو به دیهاتنی فشاره ده روونیبه کان ده ره خسینن که ټه مه ش توندوتیژی لی ده که ویتنه وه. له م چوارچپوه دا کاتیک ټایین وه ک پیوه ریک بو به هادان به تاکه کان دده نری، ټم سیسته می به هایه ده توانی بیته ټامرازیک بو سهر کوتکردن یان توفاندن، به جوړیک که که سیک که پی پی وایه له په یوه نډیبه کدایه که دژ شهرع یان چاوه روانیبه کو مه لایه تیبه کانه، ته نانه ت څه گهر مه به ستیشی سته مکردن یان توندوتیژی نه بی، له وانه یه به هو ی فشاره کو مه لایه تی و ده روونیبه کانه وه که ده رهاویشته ی قه زاو تن، ره فتارگه لیک له خو یان پیشان بدا که ده رهاویشته ی توندوتیژی لیده که ویتنه وه.

له م نیوه نده دا گرژی نیوان به ها ټایینیبه کان و خواسته ده روونی و ټینسانیبه کانیش به

ره‌هه‌ندیکی گرینگی ئه‌م پرسه‌ داده‌نرین. له‌ زۆریک له‌ کۆمه‌لگا‌کاندا، وه‌ کوو ئه‌ کۆمه‌لگایه‌ی که له‌م لیکۆلینه‌وه‌دا پیشان دراوه‌، ئایین وه‌ک سه‌رچاوه‌ی پا‌کانه‌ و شه‌ریعت بۆ ئه‌خلاق و قه‌زاوه‌ته‌ به‌هاییه‌ کان ده‌ناسریت. له‌ ئه‌جامدا هه‌ر چه‌شنه‌ ره‌فتاریک یان په‌یوه‌ندییه‌ک که له‌ ده‌ره‌وه‌ی چوارچێوه‌ ئایینییه‌ کان روو بدا، مه‌حکوم به‌ ناوه‌نیتکه‌لینان و هه‌ندیک جار ته‌نانه‌ت توندوتیژی ده‌بنه‌وه‌، چونکه‌ که‌سه‌ که له‌ به‌رامبه‌ر فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تی و ناوخۆیه‌ی کان، خۆی به‌ ده‌روه‌ستی ئه‌و ره‌فتار یان کاردانه‌وانه‌ ده‌زانئ که به‌ پئی چاوه‌روانییه‌ ئایینییه‌ کان بیت.

له‌ کۆتاییدا ده‌توانین بڵین که ئه‌و زه‌مینه‌ ئایینیانه‌ی که په‌یوه‌ستن به‌ روودانی توندوتیژی دژ به‌ ره‌گه‌زی نیره‌وه‌، نه‌ک هه‌ر له‌ باوه‌ره‌ ئایینییه‌ راسته‌وخۆکانه‌وه‌ سه‌ره‌ه‌لده‌دن، به‌ لکوو به‌و لیکدانه‌وه‌ سازگار و لاستیکی یان سنوورداره‌ که‌ره‌وانه‌ی که ئایینه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گرن، به‌هێتر ده‌بن. هه‌ر ئه‌م سازگاری و لاستیکیبوونی ته‌فسیر و لیکدانه‌وانه‌یه‌ که ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی ئایین له‌ هه‌ندیک حاله‌تدا وه‌ک ئامرازیک بۆ قه‌زاوه‌ت، کۆنترۆلکردن، یان ته‌نانه‌ت دروستکردنی توندوتیژی ده‌روونی یان کۆمه‌لایه‌تی مامه‌له‌ بکات.

می‌ردی وشکه‌مه‌زه‌بی

هه‌روه‌ها لیکدانه‌وه‌ی داتا‌کانی په‌یوه‌ست به‌ وته‌زای می‌ردی وشکه‌مه‌زه‌بی ده‌ریده‌خا که روانگه‌ و بیر و باوه‌ره‌ ئایینییه‌ کان، به‌تایبه‌تی له‌ پتوه‌ندی له‌ گه‌ل چه‌مکه‌کانی «ته‌وبه‌»، «لێبوردن»، و «پۆلی ره‌گه‌زی» له‌ ژبانی هاو‌به‌شدا، ده‌توانئ زه‌مینه‌یه‌کی هێزه‌کی بۆ دروستبوونی توندوتیژی پیکهاته‌یی یان ده‌روونی دژی پیاوان دا‌بین بکات.

گێڕانه‌وه‌ی یه‌که‌م، که ه‌ی سه‌میرایه‌، باس له‌ پیاویک ده‌کا که پا‌ه‌ند به‌ جێبه‌جێکردنی ئه‌رکه‌ ئایینییه‌کانی وه‌ کوو نوێزه‌ و هه‌ولێ پاراستنی بیر و باوه‌ر و بنه‌ما ئایینییه‌کان له‌ ژبانی رۆژانه‌یدا ده‌دات. ناوبراو به‌ درێژایی ژبانی خۆی ته‌نانه‌ت له‌ کاتی رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی چالنج و ئالنگارییه‌ ئه‌خلاقیه‌کانی وه‌ کوو «په‌یوه‌ندیی هاوته‌ریب» پا‌ه‌ند به‌ بنه‌ما ئایینییه‌کانی خۆیه‌وه‌ بووه‌ و له‌ درێژخایه‌ندا ده‌رگیری چه‌مکی «ته‌وبه‌» کردن بووه‌:

«هاوسه‌ره‌که‌م وشکه‌مه‌زه‌بییه‌ و نوێژ ده‌کا، جارتیکیان دۆستی گرت،
ماوه‌یه‌کی زۆر خه‌ریکی ته‌وبه‌کردن و ئه‌و شتانه‌ بوو، به‌لێ می‌شکیکی زۆر
مه‌زه‌به‌بی هه‌یه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱، Pos 291-293).

ئه‌م گێڕانه‌وه‌ په‌نگدانه‌وه‌ی ئه‌و راستیه‌یه‌ که بیر و باوه‌ره‌ ئایینییه‌کان سه‌ره‌رای ئه‌و پۆله‌ ڕیگری و نورماتیشه‌ی که له‌ ناو کۆمه‌لگا‌ و تاکدا ده‌یگیرن، ده‌توانن فشاره‌ ده‌روونییه‌کان بکه‌ن به‌ سه‌رچه‌شنی ره‌فتاری تیکده‌ره‌کان.

بۆچوونى پىسپۇرانى دەرروناسىيى كۆمەلایەتى و ئايىنى، بەتايىبەت بۆچوونەكانى ئالپۇرت^۱ (آلپوورت، ۱۹۵۰) سەبارت بە دۆخى ئايىنى دەررونكەرا، جەخت لەسەر كارىگەرىيى دووفاقەيى بىر و باوەرى ئايىنى لەسەر دەررونى تاك دەكەنەو. ئالپۇرت روونى دەكاتەو كە ئەگەر بىر و باوەرى ئايىنى وەك «ئامرازىك» و تەنها بۆ بەرپۆەبردنى هەستەكانى گوناھبارى بەكار بەيىرى، ئەوا دەتوانى فشارى دەررونىيى كەسەكە زىاتەر بكاتەو. لەم حالەتە تايىبەتەدا، پياو بەنىگەرانيى ئايىنى سەبارەت بە تەوہەكردن و ھەولەدان بۆ خۆگونجاندنى ئەخلاقى لەناو كۆمەلگادا، نەك ھەر خۆى لە ئەگەرى سەرزەنشەكردن دەپاريزى، بەلكوو بارگرانيىە كى قورسى دەررونىش تەحەمول دەكا بۆ ئەوہى بە تەواوى خۆى لەگەل چاوەروانيىە ئايىنيەكان بگونجيت. لە درپژخايەندا ئەم فشارە دەتوانى زيان بە پەيوەنديە ھاوسەرپيتيەكان بگەيىنى كە بەروالەت پەيوەنديى بە توندوتيزى دژى ژنانەو ھەيە، بەلام لە راستيدا كارىگەرى لەسەر پياویش دادەنى و بەرەو سەرەكوتكردى دەررونى دنەى دەدات. گيترانەوہى دووہم كە لەلايەن خاتوو ئينتيزامىيەو ھەماژەى پيكرەو، رۆلى كۆمەلایەتى و بنەمالەيى پياوى ئايىنى بەروانگەى زالى پيكتەتەى نەرييتى كۆمەلگادا روون دەكاتەو. ئەم روانگە لەسەر دابىنكردى پيداويستىيە ئابوورىيەكانى ژنان و راپەراندنى رۆلى پياو وەك سەرۆكى بنەمالە دامەزراو. ئەو دلى:

«ئەمە ويناى پياويكى دىندار نيە، پياويكى وشكەمەزەبى و خۆى وەك
پياويكى نمونەيى لەكۆمەلگادا دەبينى كە خەريكە خەرجيەكانى ژنەكەى
دەدات... دابىنكردى ھەموو شتيك ئيتەر ئەو وای لى تپەگيشتوو، بەلام بە
ھيچ شيوەبەك لاينى سۆزدارىيى ژن كە خواستى ئەو ژنەبە ھيچ بەلايەو
گرينگ نيە». (ديمانەى ژمارە ۴۷، Pos 24).

ئەم گيترانەو بەروونى ئەو دەردەخا كە پياوى ئايىنى كە لەژيەر كارىگەرىيى رۆلى كۆمەلایەتيى خۆى لە چوارچيەو نەريتيەدا، رەنگە نەتوانى ھەلسەنگاندن بۆ خواستە سۆزدارى و دەررونيىەكانى ژن بكت. وەھا نەتوانى سەورپيى شەكستى ھاوسەرپيتى لى دەكەوتەو كە وردە وردە نەك تەنها توندوتيزى نارااستەوخۆ دەخاتە سەر ژن، بەلكوو جۆرپيەك لە فشارى دەررونيى بەردەوام بەسەر پياودا دەسەپيت.

لەروانگەى تيۆريى رۆلگيترانى رەگەزيتيەو لەتويژينەو كۆمەلایەتى و فەرھەنگيەكاندا، ئەو ويناى كە پياو ھەيە پەروەرەكان خويان وەك «نمونەى فەزىلەتە كۆمەلایەتيەكان» دەبينن، لەگەل تيۆريى كليشە رەگەزيتيەكان يەك دەگريتەو. بەپيى ئەم تيۆريە پياوان لەزۆرپيەك لە فەرھەنگەكاندا ئەركى سەر شانيانە كە نەك ھەر دابىنكەرى مادى بن بەلكوو لەناو خيزاندا نمونەى ئەخلاقى بن (بەم، ۱۹۸۱). ھەر جۆرە پيترانەگەيشتنيەك يان لەجيبەجيبەكردنى ئەو جۆرە

چاوه‌روانیانه، جاچ به‌هوی نارازیوونی ژنه‌وه‌بی یان نه‌توانینی پیاو له‌دابینکردنی هه‌موو جوړه خواست و پیداو‌یستییه‌ک، ده‌توانی جوړیک له‌کیشمه‌کیش و ململانیی ده‌روونی له‌نیوان ئه‌رک و خواست و پیداو‌یستییه‌که‌سییه‌کانی لی بکه‌ویته‌وه.

له‌م چوارچیوه‌دا توندوتیژی نه‌ک وه‌ک دیارده‌یه‌کی «ئیدراکی» یان «ره‌فتاری»، به‌لکوو وه‌ک پرۆسه‌یه‌کی ئالۆزی کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونی چیگه‌ی خو‌ی ده‌بینیته‌وه. پیاو‌ی ئایینی‌ه‌ره‌ر و دیندار که‌وینایه‌کی ده‌روونی گشتگیری له‌رۆلی خو‌ی وه‌ک دابینکه‌ر و سه‌رچه‌شنی ئه‌خلاق‌ی هه‌یه، ره‌نگه‌نه‌توانی خواسته‌سۆزداری یان ده‌روونییه‌قووله‌کان دابین بکات. هه‌روه‌ها ئه‌و فشاره‌ی که‌له‌دنیایی دروستبوونی ره‌فتاری یان شیوازی ژبانی ئایینییه‌وه‌سه‌ره‌لده‌دا، ده‌بیته‌هوی جوړیک له‌گۆشه‌گیری یان پشتگو‌یخستنی کیشه‌به‌ره‌تییه‌کانی په‌یوه‌ندی ه‌اوسه‌ریتی.

تیۆرییه‌ده‌روونییه‌کانی وه‌کوو تیۆریی ماسلۆ (مازلو، ۱۹۴۳) سه‌باره‌ت به‌په‌یژه‌ی پله‌به‌ندی پیداو‌یستییه‌کان ئه‌وه‌پشتراست ده‌کاته‌وه‌که‌سوودمه‌ندبوون له‌خواسته‌سۆزدارییه‌سه‌ره‌تییه‌کان بۆ دروستکردنی په‌یوه‌ندی ته‌ندروست زۆر گرینگه‌. له‌و شوینانه‌ی که‌پیاو‌ی ئایینی ته‌نیا به‌دابینکردنی پیداو‌یستییه‌مادییه‌کان - نه‌فه‌قه‌یان خانوبه‌ره‌و خه‌رجیه‌کان - رازی ده‌بی، پله‌به‌ندی سۆزداری و ده‌روونی پشتگو‌ی ده‌خا و له‌ریگه‌ی پشتگو‌یخستنه‌وه‌به‌شیوه‌یه‌کی نا‌ا‌گایانه‌فۆرم به‌داینامیکی توندوتیژی ده‌دا که‌کاریگه‌رییه‌که‌ی له‌دریژخایه‌ندا بۆ هه‌ر دوو لایه‌نی په‌یوه‌ندییه‌که‌دا ده‌گوازیته‌وه.

شېكردنه‌وه‌ی زه‌مینه‌ئایینییه‌کان له‌روودانی توندوتیژی دژی پیاو‌ان پیشان ده‌دا که‌خودی بیر و باوه‌ره‌ئایینییه‌کان به‌هه‌موو به‌ها و رینماییه‌ئه‌خلاقیه‌کانییه‌وه، ره‌نگه‌نه‌ویستانه‌بیته‌فاکته‌ری فشاری ده‌روونی بۆ سه‌ر پیاواندا. ئه‌م فشاره‌ده‌روونییه‌که‌له‌چاوه‌روانییه‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه‌سه‌ره‌لده‌دا بۆ راپه‌راندنی رۆله‌ره‌گه‌زیتییه‌دیاریکراوه‌کانه‌که‌ره‌فتاری پیاو‌ه‌ئایینی‌ه‌ره‌ره‌کان هه‌م له‌رووی خواسته‌تاکه‌که‌سییه‌کان و هه‌میش له‌چوارچیوه‌ی رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی رۆلی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌سنووردار ده‌کاته‌وه. ئه‌م جوړه‌بارودۆخه‌سووریک له‌کاریگه‌رییه‌دوولایه‌نه‌کانی توندوتیژی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی دروست ده‌که‌ن که‌هه‌ندیک جار پیاو‌ه‌کان خۆیان قوربانیی سه‌ره‌کین.

روانگه‌ی ئایین بۆ ئه‌وه‌که‌سانه‌ی که‌هۆگر‌یی سیکسی جیاوازیان هه‌یه

جگه‌له‌وانه‌ی باس کرا، شېكردنه‌وه‌ی داتا‌پیشکه‌شکراوه‌کان ده‌ریده‌خا که‌بیر و باوه‌ری ئایینی و روانگه‌ی ئایینی سه‌باره‌ت به‌کرده‌وه‌سیکسییه‌کان، به‌تایبه‌ت بۆ که‌سانی ترانس، له‌دارشتنی زه‌مینه‌کانی روودانی توندوتیژی رۆل‌یک‌یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ده‌گیرن. له‌کۆمه‌لگایه‌کدا که‌زۆر جه‌خت له‌سه‌ر ئامۆژه‌ئایینییه‌کان به‌ته‌فسیری سه‌ختگیرانه‌ده‌کاته‌وه، ئه‌وه‌که‌سانه‌ی که‌له‌نۆرمه‌کانی پیناسه‌کراوه‌کانی ئه‌م بواره‌لا ده‌ده‌ن، زۆر جار رووبه‌رووی هه‌ستی توندی گونا‌ه‌باری و ئازاری وێژدان و ته‌نانه‌ت توندوتیژی خیزانی و کۆمه‌لایه‌تی ده‌بنه‌وه.

له‌م گێرانه‌وانه‌دا، ئه‌و بیر و باوه‌رانه‌ی که ئامۆژه‌ ئایینین و هه‌روه‌ها رۆلی کۆمه‌لایه‌تی بنه‌ماله‌کان له‌ په‌روه‌رده و فیڕکردنی ئه‌و بیر و باوه‌رانه‌دا، وه‌ک پیکهاته‌یه‌کی سه‌رکوکه‌رانه کار ده‌که‌ن. دیمانه‌له‌گه‌لکراوان باس له‌وه‌ ده‌که‌ن که چه‌مکه‌له‌ی وه‌کوو گونا‌ه و نائه‌خلاقبوونی کرده‌وه سی‌کسییه‌کان، ئه‌وانی له‌ ناو سوو‌ری گومان و شه‌رم و ئه‌شکه‌نجه‌دا گرفتار کردووه. ئومید که یه‌کیک له‌ به‌شداربوونی ئه‌م توێژینه‌وه‌یه که وێرای ئاماژه‌ به‌و فشاره‌ دووقاته‌ی که له‌ بیر و باوه‌ری ئایینی و ئه‌زموونی خیزانییه‌وه‌ دێته‌ ئاراوه، ده‌لی:

«ئو بیر و باوه‌ره‌ ئایینیانه و ئه‌و ئه‌زمونه‌ی که بنه‌ماله‌کان له‌ ئیراند/ سه‌باره‌ت به‌ هاو‌ره‌گه‌زخو‌ازی فی‌ریان کردین. ترس و کابوسی ناوه‌نیتکه‌لینان و سه‌ره‌نشتکران له‌ لایه‌ن بنه‌ماله، خزم و خه‌لکه. ئیسلام روانگه‌یه‌کی زۆر توندی هه‌یه و به‌ گشتی ئه‌مه به‌ گونا‌ه و بی‌ ئه‌خلاق‌ی ده‌زانیت. ئه‌مه‌ش ده‌بیته‌ هو‌ی هه‌ستکردن به‌ گونا‌ه و ئازاری وێژدان» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۶، Pos 3).

له‌م گێرانه‌وه‌دا به‌ روونی ده‌بینری که چۆن فشاری کۆمه‌لگا و ئامۆژه‌ ئایینییه‌کان هه‌ستی گونا‌ه و تاوانباری له‌ تاکه‌ کاندای ده‌رووژینی و وایان لیده‌کا که پێیان خۆش نه‌بی شوناسی خۆیان ده‌ربهرین و ژيانیکی ئازادانه‌یان هه‌بیته‌.

له‌ رووی ده‌رووناسییه‌وه‌ ئه‌م جو‌ره فشارانه به‌تایبه‌ت له‌ ماوه‌ی گه‌شه‌کردنی شوناس و گه‌شه‌کردنی سی‌کسی تاکدا کاریگه‌ریی تیکده‌ریان هه‌یه. تیۆریی رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی لینکدژییه شوناسییه‌کان له‌ ده‌رووناسیدا ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که کاتیک تاکه‌کان به‌ هو‌ی ناهاوا‌هه‌نگی نیوان ئه‌وه‌ی که کین و ئه‌وه‌ی کۆمه‌لگایان خیزان چاوه‌روانی چییان لی ده‌کا، تووشی ململانی ده‌بن، ئه‌مه‌ ده‌توانی کاریگه‌ریی تیکده‌رانه‌ی له‌سه‌ر متمانه به‌خۆبوون و ته‌ندروستی ده‌روونیان هه‌بیته‌ ئیریکسون (اریکسون، ۱۹۶۸).

شایان قه‌رامینی، به‌شداربوویه‌کی دیکه‌یه که ئه‌زموونی ژيانی خو‌ی وه‌ک که‌سیکی ترانس ده‌گێریته‌وه، هه‌ول‌ه سه‌ره‌نه‌که‌وتوو‌ه کانی خو‌ی بو‌ تیگه‌یشتن و روونکردنه‌وه‌ی شوناسه‌که‌ی باس ده‌کات:

«خۆم نه‌مه‌زانی، بو‌ ماوه‌یه‌ک بیرم له‌وه‌ ده‌کرده‌وه، ره‌نگه‌ گونا‌ه‌یکی گه‌وره‌م لی ده‌وه‌شیته‌وه، نه‌کا گونا‌ه‌یکی که‌بیره‌ ئه‌نجام ده‌ده‌م. ده‌ی بو‌چی ئه‌مه‌م پی‌ خۆشه‌؟ من وه‌ک کچیک حه‌زم لی نه‌بوو، من خۆم به‌ ته‌واوه‌تی به‌ پیاو ده‌زانی، ئه‌م دووانه زۆر پیکه‌وه‌ فره‌قی هه‌یه، که‌سیک که پی‌م ده‌لی من هاو‌ره‌گه‌زخو‌ازم، خو‌ی به‌ کچیک ده‌زانی و هه‌ر به‌و جه‌سته‌ی که هه‌یه‌تی ئه‌و کچه‌ی خۆش ده‌وێت. ئه‌مه له‌گه‌ل ئه‌وه‌یان فره‌قی هه‌یه، به‌لام نه‌توانی بو‌که‌س روونی بکه‌مه‌وه چونکه‌ خۆشم نه‌مه‌زانی چۆن بیدرکینم» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۴، Pos 25).

ئهم گېرانه‌وه هه‌ولیکى ده‌روونى بو تېگه‌یشتن له‌ شوناسى ره‌گه‌زیتى له‌ نیوان فشاره‌ ئایینی و کۆمه‌لایه‌تیه‌ کان نیشان ده‌دات. شایان نه‌ک ته‌نها له‌ گه‌ل سنووردارکردنى جه‌سته‌یى و سیکسیدا، به‌لکوو له‌ گه‌ل خۆراگرییه‌ ده‌روونى و سۆزدارییه‌ کانى ده‌وروبه‌رى خۆى و ته‌نانه‌ت ئهو تېگه‌یشتنه‌ ناته‌واوه‌ی که‌ له‌ خۆى هه‌بوو، ده‌ست و په‌نجه‌ نه‌رم ده‌کات. تیۆریی فرۆید (فرۆید، ۱۹۲۰) سه‌باره‌ت به‌ هه‌ستى شه‌رم له‌ تاکه‌کاندا ئاماژه‌ به‌ سه‌رچاوه‌ی ئهو کیشانه‌ ده‌کات؛ ئهو جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ قبوولکردنى ناهاواه‌ه‌نگیه‌ کانى نیوان بیر و باوه‌ر و شوناس، ئه‌گه‌ر سه‌رکوت و هه‌ستى گوناهاى له‌ گه‌لدا بێ، له‌ درې‌خایه‌ندا ده‌بیته‌ هو‌ی جوړیک له‌ دل‌ه‌راوکیى درې‌خایه‌ن و ته‌نانه‌ت خو‌ئازاریى ده‌روونى لى‌ ده‌که‌وېته‌وه‌.

له‌ هه‌ر دوو گېرانه‌وه‌ی نمونه‌گیراودا، ئهم پرسپاره‌ له‌ ئارادایه‌ که‌ چو‌ن ئهو ئایین و بیر و باوه‌ره‌ ئایینیانه‌ی که‌ له‌ ناو ژینگه‌ی خیزاندا به‌ره‌م ده‌هێرنه‌وه‌ ده‌توانن بینه‌ ئامرازى توندوتیژیی ده‌روونى و کۆمه‌لایه‌تى به‌رامبه‌ر به‌و تاکانه‌ی که‌ له‌ گه‌ل ئهو کلیشانه‌دا ناگونجی که‌ ئهم بیر و باوه‌رانه‌ پیناسه‌یان کردوو. چه‌مکه‌ کانى گوناوه‌ شه‌ره‌ف له‌م جو‌ره‌ فه‌زایانه‌دا ماوه‌راى رېنویتیکی ئه‌خلاقیه‌ و ده‌بنه‌ ئامرازیک بو سه‌ره‌زنشت و کۆنترۆلکردنى شوناسى تاکه‌که‌سى. وه‌ک ئومید ئاماژه‌ی به‌م پرسه‌ دا، ئهو ناوه‌نیتکانه‌ی که‌ ده‌رهاوېشته‌ی ئهو کرده‌وه‌ سیکسیانییه‌ له‌ روانگه‌ی کۆمه‌لگا و خیزانه‌وه‌ ناو‌رم و نااسایین، سووړیکى هه‌ستکردن به‌ گوناوه‌ و تاوانبارى و دل‌ه‌راوکی و تاراندى کۆمه‌لایه‌تى به‌دى دین. به‌لام ئه‌زموونى شایان قه‌رامینى ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که‌ ئهم فشارانه‌ نه‌ک هه‌ر ناهیلن شوناسى خۆى قبوول بکړی، به‌لکوو په‌یوه‌ندى له‌ گه‌ل ئه‌وانى دیکه‌ش تیک ده‌ده‌ن؛ چونکه‌ ترس له‌ قه‌زاوت، ناهیلن تاکه‌کان باس له‌ پرسه‌ که‌سییه‌ کانى خویان بکه‌ن.

ئهم دۆزینه‌وانه‌ له‌ گه‌ل تیۆرییه‌ کۆمه‌لناسیه‌ کانیشدا یه‌ک ده‌گره‌وه‌. به‌ تایبه‌ت میشیل فوکو (فوکو، ۱۹۷۸) له‌ شیکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لات و ره‌گه‌زیتیدا ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که‌ دامه‌زراوه‌ ئایینییه‌ کان، له‌ رېگه‌ی کۆنترۆلکردنى جه‌سته‌ و پراکتیزه‌ سیکسییه‌ کانه‌وه‌، زو‌ر جار ده‌بنه‌ ئامرازیک بو سه‌پاندنى ده‌سه‌لات به‌سه‌ر تاکه‌کاندا و شوناسه‌ جیاوازه‌کان سه‌رکوت ده‌که‌ن. له‌ سیسته‌میکى وادا، چه‌مکه‌لى وه‌کوو گوناهاى لادان هه‌میشه‌ له‌ لایه‌ن سیسته‌مى ده‌سه‌لاته‌وه‌ شه‌رعه‌تى پنده‌دری و ئهو که‌سانه‌ی له‌ گه‌ل ئهم پېوه‌رانه‌دا یه‌ک ناگرن ده‌بنه‌ قوربانى ئهم سیسته‌مه‌ کۆنترۆلگه‌ره‌.

له‌ شیکاریی کۆتاییدا ده‌توانین ب‌ل‌تین باوه‌ره‌ سه‌ختگیریه‌ ئایینییه‌ کان و دروستکردنى هه‌ستى گوناهاى به‌ هو‌ی ئه‌جامدانى کرده‌وه‌یه‌کى سیکسى که‌ له‌ گه‌ل ئامۆژه‌ ئایینییه‌ کاندا هاواه‌ه‌نگ نییه‌ به‌ تایبه‌ت بو‌ که‌سانى ترانس، کاریگه‌رییه‌کى قوولى له‌سه‌ر ته‌ندروستىی ده‌روونى و شوناسى و کۆمه‌لایه‌تیه‌یان هه‌یه‌. ئهم سووړى فشار و سه‌رکوتکردنه‌ نه‌ک هه‌ر ده‌بیته‌ هو‌ی دروستبوونى توندوتیژیی راسته‌وخو، به‌لکوو له‌ رېگه‌ی هه‌ستکردن به‌ گوناوه‌ و تاوانبارى و ئازارى وېژدان و ترس له‌ قه‌زاوته‌ی کۆمه‌لایه‌تى، تاکه‌کان ده‌خاته‌ سه‌ر رېگای گو‌شه‌گیرى و سه‌رکوتکردنى پیدایسته‌یه‌ تاکه‌که‌سییه‌ کان و لاوازی له‌ سازکردنى په‌یوه‌ندییه‌کى ئازادانه‌.

زەمینه یاساییه کان

زەمینه یاساییه کان، وه ک یه کیک له رهههنده سه ره کیهه کانێ لیکۆلینه وه گره ندد تیۆرییه کانی په یوههست به توندوتیژی، په یوههندی ئالۆزی نیوان یاسا ئاماده کراوه کان، پیکهاته کۆمه لایه تییه کان و نۆرمه فهرههنگیه کان پیشان ده دا که هه ندیک جار زەمینه ی جیا کاری و چالنج بزویڻ بۆ گرووپه جیاوازه کانی کۆمه لگا دروست ده که ن. له م بواره دا ململانی نیوان یاسا نه ریتی و مۆدیرنه کان و نا کۆکی نیوان روانگه فیهیه کان و ئازادییه مه ده نییه کان، به تایبه ت له بابه تگه لیکه وه کوو مافی کهسانی خاوهن هۆگری سیکسی جیاوازا، وه ک خاله خه ساره لگره کان تیشک خراوه ته سه ریان. ئەم بۆشاییانه نه ک هه ر گه ران به دوا ی دادپه ره ره یی کۆمه لایه تی په ک ده خا، به لکوو ده بیته هۆی زیادبوونی فۆرمه کانی جۆراوجۆری نایه کسانیی جینه ده ری.

بابه تیکه دیکه که جیی سه رنجه، ناهاوسه نگی نیوان ماف و بهرپرسیاریتییه کانی ژن و پیاوه. یاسا کانی سه ره رشتیکردنی مندا لان، مافه ئابوورییه کانی ژنان (ماره یی)، مۆلک و مالی و سه ره بخۆیی ئابووری، هه ره ها ئەو سنووردارکردنانه ی که له سه ر پیاوان دانراون، که شیکه ی پر له ململانی و جیاکارییان خولقاندووه. هه ره ها نایه کسانێ له جیه جیکردنی یاسا کانا لیکه وته ی رووبه روو بوونه وه ی دووفاقه ی له حا له ته کانی خیانه ت یان بۆشاییه یاساییه کان بۆ پاراستنی قوربانیانی توندوتیژی به تایبه ت مندا له کو ره کان زیاتر کردووه. له لایه کی تره وه ئەو چاوه روانییه کۆمه لایه تییه نه ی که له بابه ته کانی وه کوو گوپرایه لی، سه ربازی، دابه شکردنی مۆلک و مال که په یوه ندییا ن به رۆلی ره گه زیتییه وه هه یه، سوو ریکه فشاری ده روونی و رۆحی و گرژی نیوان تا که کان به دی دینی که ئەمه ش په یوه ندییه خیزانی و کۆمه لایه تییه کانی زیاتر ئالۆزتر کردووه. هه ره ها ئەم به شه تیشک ده خاته سه ر ئەو پرسانه ی که په یوههستن به جیه جیکردنی نادروستی یاسا کان له لایه ن جیه جیکارانه وه و پیداغری له سه ر تینه گه یشتنی دروست له چه مکی توندوتیژی ده که ن؛ ئەو بابه تانه ی که زۆر جار پیاوانیا ن خستۆته دۆخیکه ناداپه ره رانه و بووه ته هۆی زیادبوونی توندوتیژی ده روونی و کۆمه لایه تی به رامبه ریان. ئەم شیکارییا نه تیشک ده خه نه سه ر پتو یستی پیدا چوونه وه ی به ره تی به یاسا و سیاسه ته کۆمه لایه تییه کان بۆ ئەوه ی له لایه ک دادپه ره ره یی جینه ده ری و له لایه ک پاراستنی به ها مرو ییه کان به شیوه یه کی هاوسه نگ به دی بیت.

ململانی یاسا نه ریتی و مۆدیرنه کان

لیکۆلینه وه له سه ر زەمینه فیهیه ی و شه رعیه کان سه باره ت به لیکدژی نیوان یاسا نه ریتی و مۆدیرنه کان، دیارده یه ک ئاشکرا ده کا که نه ک هه ر شایه تحالی گۆرانی پیکهاته یاسایی و کۆمه لایه تییه کانی کۆمه لگه ی ئەمرو یین، به لکوو دزایه تییه کانی نیوان ئەم دوو سیسته مه یاساییه بووه ته هۆی دروستبوونی توندوتیژی شاراوه و ئاشکرا دژ به پیاو. له م هه لومه رجه دا بابه ته فیهیه

و یاساییه‌کان، به‌هۆی نه‌بوونی پېداچوونه‌وه و نوێکردنه‌وه، بناغه‌یه‌کی هیناوه‌ته‌کیه‌وه که فشاری جیاواز ده‌خاته‌سه‌ر پیاوان و ماف و ئه‌رکه‌کانیان به‌ره‌و رووی چاوه‌روانی و هه‌لومه‌رجه‌نوێکان ده‌کاته‌وه.

یه‌کیک له‌و خالانه‌ی که‌شایه‌نی په‌چاوکردنه، ئه‌و گوتاره‌دووقاقه‌یه‌که‌له‌په‌فتار و مافه‌داواکراوه‌کاندا به‌دی ده‌کړیت. یه‌کیک له‌دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌گالته‌جاریه‌وه‌ده‌لی:

«ئێستا گه‌یشتوبه‌ته‌ئاستیک به‌ناوی فیمینیسیتی ئیسلامی ... من
ئازادیی ئه‌وروپام ده‌وی، حیجابم ناوی، کارێکم ده‌وی، مافی هه‌لبژاردنی
هه‌موو شتیکم ده‌وی، ماره‌یی و نه‌فه‌قه و ئاهه‌نگی هاوسه‌رگیریشم ده‌ویت ...»
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۵، 30 Pos).

ئهم پرسته به‌روونی ئه‌و دووقاقه‌یی و دژایه‌تییه‌ده‌رده‌خا که‌له‌نیوان مافه‌کانی ژنان له‌فه‌زای مۆدێرن و نه‌ریتیدا دروست بووه: به‌کاره‌ینانی بژاردیه‌ی مافه‌کان، که‌له‌لایه‌ک ئامازه‌بو‌یه‌کسانی و ئازادیی مۆدێرن ده‌کا، به‌لام له‌لایه‌کی دیکه‌وه‌پشته‌ستن به‌مافه‌نه‌ریتییه‌کانی وه‌کوو ماره‌یی و نه‌فه‌قه‌وه‌کوو خۆی به‌رده‌وامه. ئهم جیاوازییه‌ی نیوان له‌ماف و ئه‌رکه‌کان، پیاوانی خستۆته‌دۆخیکه‌وه‌که‌له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی پابه‌ند به‌دابینکردنی مافه‌نه‌ریتییه‌کان، به‌لام ناتوان له‌چوارچۆیه‌یه‌کی یه‌کساندا سوود له‌مافه‌کانیان وه‌بگرن. به‌گوته‌ی ئهم دیمانه‌له‌گه‌لکراوه، سه‌ری بو‌توندوتیژی شاراه‌به‌رامبه‌ر به‌پیاوان له‌تویژه‌کوومه‌لایه‌تی و یاساییه‌کاندا کیشاوه. له‌لایه‌کی تره‌وه‌سیسته‌می فیه‌قی و شه‌رعی که‌له‌سه‌ر بنه‌مای رێکخستنی ئه‌و مافانه‌دامه‌زراوه، به‌رده‌وام نیشانه‌کانی یه‌کلایه‌نه‌گه‌راییی نیشان ده‌دات. له‌م چوارچۆیه‌دا، دیمانه‌له‌گه‌لکراویکی دیکه‌ده‌لێت:

«ئێستا من ده‌لێم سیسته‌می یاسایی ئیمه ... جیازه‌ده‌یی میرد دابینی
بکا ... له‌روانگه‌ی یاساییه‌وه‌ئه‌گه‌رژنیک جیازه‌هینیتیه‌مالی میرد هیچ
کیشه‌یه‌کی یاسایی نییه» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۷، 46 Pos).

ئهم سیسته‌مه‌یاساییه‌که‌له‌سه‌ر بنه‌مای نه‌ریت دامه‌زراوه، به‌پررسیاریتییه‌دارایی و ئابوورییه‌کانی به‌ته‌واوی خستۆته‌سه‌ر شانی پیاوان. هه‌رچه‌نده‌له‌روانگه‌ی مۆدێرنه‌وه‌یاسای یه‌کسانی و هاوبه‌شیی ئابووری پېشنیار ده‌کړی، به‌لام هیچ چاکسازییه‌که‌نه‌کراوه‌بو‌ئه‌وه‌ی ئهم به‌پررسیاریتییه‌قورسه‌ی پیاوان به‌رامبه‌ر به‌مافه‌نه‌ریتییه‌کان که‌م ببیته‌وه. جگه‌له‌وه‌ش، کاتیک ژنان باس له‌مافه‌نوێکان و داواکارییه‌مۆدێرنه‌کان ده‌که‌ن، هیشتا پېداگری له‌سه‌ر وه‌رگرتنی مافه‌نه‌ریتییه‌کان ده‌که‌ن و ئهم لیکدژییه‌به‌کرده‌وه‌ناهیلی پیکهاته‌یه‌کی دادپه‌روه‌رانه‌له‌نیوان هاوسه‌ره‌کاندا ساز ببیت.

بابه‌تیکی دیکه‌که‌باسی لی ده‌کړی کاریگه‌ریی یاسا شه‌رعییه‌کان له‌سه‌ر په‌یوه‌ندیی سیکسی

نیوان ژنان و پیاوانه. له چوارچیوهی گوتاری نهریتیدا، په یوهندی سیکسی وهک ئیمتیاژیکسی یه کلاپه نه بو پیاوان سهیر ده کریت. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ده لی:

«ژن ده لی من گوپرایه لیت ده که م (هه ر کات بتهه وی سیکست له گه ل ده که ن) و بو ئهم گوپرایه لیه ش زنجیره یه ک ماف بو من دیاری ده کریت ... به لام کاتیک پیاو داوای سیکسی له ژن و ژنه که مه یلی نییه و ئاماده نییه سیکسی له گه ل بکا، لیره دا فیمینیسته کان دینه ده نگ و ده لین نه وه توندوتیژییه، ده ستر تیژییه ...» (دیمانه ی ژماره ۴۲، Pos 99-112).

ئهم روانگه نه وه ده رده خا که چو ن یاسا فیهییه کو نه کان چه مکی مافی سیکسی دوولایه نه یان به تیروانیکی تاکلاپه نه سنووردار کردووه ته وه و ئهم تیروانیانه له گوتاره مۆدیرنه کانیشدا هه ندی لیکدژیان هه بوو، به جوړیک که پیاوان ته نانه ت له داواکارییه یاساییه کانیشدا به ره ورووی تۆمه تی توندوتیژی ده بنه وه.

رۆلی کۆمه لایه تی ژنان له جیهانی نهریتی و مۆدیرن

یه کیکی دیکه له و بوارانه ی که شیاوی قسه له سه ر کرده، رۆلی کۆمه لایه تی ژنان له جیهانی نهریتی و مۆدیرنه. له پیکهاته ی نهریتیدا ژنان جگه له ماف هه ندی بهر پرسیاریتیان هه بوو، وهک یه کیک له دیمانه له گه لکراوان روونی ده کاته وه:

«پیم وایه ژنان بهر پرسیاریتیان هه بووه، له دنیای نهریتیدا پیگه یان هه بووه ... به لام له جیهانی مۆدیرن ژنان هیچ بهر پرسیاریتییه کیان نییه ...» (دیمانه ی ژماره ۴۲، Pos 43-49).

لیره دا ده بینین که له گه ل گواسته نه وه له کۆمه لگه ی نهریتییه وه بو کۆمه لگه ی مۆدیرن، چاوه روانیه کان له ژناندا گۆرانکاریان به سه ردا هاتووه، به لام چوارچیوه ی یاسایی هیشتا سیسته می نهریتی په یرو ده کات. له ئه نجامدا پیاوان له جیهانی مۆدیرندا پابه ند به دابینکردنی ئه و مافانه که له سه ر بنه مای نهریت دامه زراون، به لام ژنان خو یان له بهر پرسیاریتییه هاو تاکان ده بوړین. له لایه کی دیکه وه رۆلی بزوتنه وه کۆمه لایه تی و یاساییه کانیش له زه فکردنه وه ی ئهم ناهاوا هه نگییه دا جیی سه رجه. وهک یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ئامازه ی پیده کات:

«تائیستا بینوته ئه و ژنانه ی ئیدعای مۆدیرن بوون و فیمینیستی ده که ن، ره خه له نهریتی بوونی ماره یی بگرن؟» (دیمانه ی ژماره ۴۲، Pos 79-85).

ئهم ئاراسته دووفاقیه پیشان ده دا که هه ندیک له بزوتنه وه یاسایی و کۆمه لایه تییه کان، له بری نه وه ی سه ر له نو ی پیناسه ی ماف و بهر پرسیاریتییه هاو به شه کان بکه نه وه، هه ولی به کاره یانی ئیمتیاژات و پاراستنی مافه نهریتییه کان له پال مافه مۆدیرنه کاند ده دن، که ئه مه ش ده توانی

هه‌لواردن له‌ دژی پیاوانی لی بکه‌وێته‌وه.

له‌م رووه‌وه‌ سیستهمی فیه‌می دامه‌زراو جه‌خت له‌سه‌ر مافه‌کانی ژنان ده‌کاته‌وه‌ به‌لام له‌ دابینکردنی مافی به‌رامبه‌ر بۆ پیاوان شکستی هیناوه‌. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان ئاماره‌ به‌وه‌ ده‌کات:

«پیناسه‌یه‌ک که‌ له‌ سه‌ره‌تای ئیسلامه‌وه‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ ژنان له‌ راستیدا وه‌ک
خزمه‌تگوزاری سیکسی سه‌یر ده‌کران و خیانه‌تی پیاوان له‌ فه‌ره‌نگی ئایینیدا
مانای نییه‌ ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۲، 99-112 Pos).

ئه‌م روانگانه‌ یاساکانیان به‌ شیوه‌یه‌کی یه‌کلایه‌نه‌ پیناسه‌ کردوه‌ و هیچ ریکاریک بۆ خۆگونجاندن
له‌ گه‌ل پێداویستییه‌ مۆدێرنه‌کان دانه‌نراوه‌. هه‌ر له‌به‌ر ئه‌م هۆکاره‌ ئه‌م پارادۆکس و لیکدژیانه‌
بوونه‌ته‌ رېخۆشکه‌ری توندوتیژی شاراه‌ی له‌ دژی پیاوان.
کیشه‌یه‌کی دیکه‌ی ناکوکی نیوان ئه‌م دوو بۆچوونه‌، پرس‌ی یاسایی بوونی ماره‌یی قورس و
نه‌فه‌قه‌، که‌ زۆر جار پیاوان ده‌خه‌نه‌ ژێر فشاری ئابووری جدیده‌وه‌. له‌م باره‌یه‌وه‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراویک
ده‌لی:

«ماره‌یی، نه‌فه‌قه‌، ئوجه‌تولمیس‌ل و هتد ئامراز‌ی یاسایی‌ن که‌ هه‌ندیک
له‌ ژنان بۆ ئازاردانی پیاوان به‌کاری ده‌هێنن» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۳، 12 Pos).

ئه‌م جوهره‌ پرسانه‌ بوونه‌ته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌ پیاوان له‌ پیکهاته‌ فیه‌می و یاساییه‌کاندا بینه‌
ئامانجیکی پاسیف و قوربانی. له‌م لیکۆلینه‌وه‌دا ئه‌وه‌ روون بووه‌وه‌ که‌ یاسا فیه‌می و شه‌رعییه‌
نه‌ریتییه‌کان هاوکات به‌ دروستکردنی هه‌لومه‌رجی نایه‌کسان یاسایی له‌ نیوان ژن و پیاودا زه‌مینه‌ی
توندوتیژی دژ به‌ پیاوانیان ره‌خساندوه‌. ململانیی نیوان مافه‌ نه‌ریتی و مافه‌ مۆدێرنه‌کان، جگه‌
له‌وه‌ی فشاری ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونی خستۆته‌ سه‌ر شانی پیاوان، وای کردوه‌ که‌ پیاوان
رووبه‌رووی چاره‌روانیی دووانه‌ و هه‌ندیک جاریش نادادپه‌روه‌رانه‌ ببنه‌وه‌. بۆ چاره‌سه‌رکردنی ئه‌م
کیشه‌ پێویستمان به‌وه‌یه‌ که‌ پێداچونه‌وه‌یه‌کی جدی به‌ یاساکاندا بکه‌ینه‌وه‌ و گوتاریکی هه‌مه‌لایه‌نه‌
ساز بکه‌ین که‌ هاوکات ماف و ئه‌رکی هه‌ر دوو ره‌گه‌زه‌ که‌ له‌ هه‌ر دوو پانتای نه‌ریتی و مۆدێرنیدا
پیناسه‌ بکات.

ململانیی نیوان فیه‌م و ئازادییه‌ مه‌ده‌نییه‌کان

پێداچوونه‌وه‌یه‌ک به‌ داتا‌کانی په‌یوه‌ست به‌ ململانی و لیکدژیی نیوان فیه‌م و ئازادییه‌ مه‌ده‌نییه‌کان
نیشان ده‌دات که‌ ئه‌م بابته‌ له‌ چالنج و ئالنگارییه‌کانی رۆژانه‌ی ژبانی تاکه‌ که‌سی و کۆمه‌لایه‌تییه‌
پیاوان له‌ کۆمه‌لگای ئێراندا سه‌رچاوه‌ ده‌گرێ و به‌تایه‌ت له‌ به‌ستینی ژبانی مۆدێرن و گۆرانکارییه‌
یاسایی و فه‌ره‌ه‌نگییه‌کاندا بووه‌ته‌ سه‌رچاوه‌ی توندوتیژی ده‌روونی دژی پیاوان. ململانیی نیوان

بنه ما فیهییه نهریتییه کان و بهها مؤدیرنه کانی ئازادییه مهدهنییه کان نهک تنیا کاریگه‌ریی له‌سه‌ر پیگه‌ی پیاوان له ناو خیزاندا هه‌بووه، به‌لککو کاریگه‌ری له‌سه‌ر شوناسی کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونی‌شیان داناهه. ئەم کیشمه‌کیش و ململانییه کاتیک زیاتر ده‌رده‌که‌وی که تاکه کان هه‌ولێ هاوسه‌نگکردنی ئەم دوو سیسته‌مه به‌ها دژبه‌یه‌کانه‌ بده‌ن یان بۆ پاراستنی په‌یوه‌ندییه که‌سییه‌کانیان ستانداردیکی دیاریکراو بگرنه‌ به‌ر.

یه‌کیک له‌ حاله‌ته‌ سه‌رنجراکیشه‌کان ئەزموونی ژنیکه که سه‌ربه‌خۆیی دارایی به‌ده‌ست هیناوه، به‌لام می‌رده‌که‌ی به‌هۆی ئەو چالنجانه‌ی که ئەم سه‌ربه‌خۆییه له‌ ناو ژینگه‌ی نهریتی و ئیسلامی ئیراندا سه‌ری هه‌لداوه، تووشی فشاری ده‌روونی توند بووه‌ته‌وه. له‌م حاله‌ته‌دا پیاو له‌ ململانیی بریاردان له‌ نیوان دوو جو‌ری جیاوازی ژياندا سه‌ری لێ شیواوه. ئەو ده‌لێت:

«ئه‌زه‌یه‌تم ده‌کا، تۆ پروانه‌ ئەمه‌ بۆ پیاویک له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئیراندا زۆر قورسه‌.
با که‌میک روونکردنه‌وت بۆ بده‌م. ره‌نگه‌ که‌سی سییه‌م ئەمه‌ به‌یستی و بلیت
باشه‌ قه‌یدی چیه‌ خۆژن کار ده‌کا؟ خۆ راستیش ده‌کا ژن کار ده‌کا قه‌یدی
چیه‌ به‌لام لیره‌وه‌ بۆ ئەوی زۆر له‌ نا‌کا و بازدا بۆ جی‌گایه‌کی دیکه‌ که‌ بۆ
من گرینگه‌ یان گرینگ نییه‌ کار بکا ئەمه‌ زۆر قورسه‌. ئە‌گه‌ر ژیان هاوبه‌شه‌
تۆ سه‌یر که‌کا که‌ دکتۆر هه‌موو شتیک ۵۰-۵۰ه‌، ئە‌گه‌ر ژیانیکه‌ی نهریتی
و ئیسلامی بێ، فه‌رموو یا‌للای لێ بکه‌، تۆ ماره‌یی خۆت هه‌یه‌، شیریا‌یی
خۆت هه‌یه‌ و به‌ پێی ئەم یاسا نهریتی و ئیسلامییه‌، ده‌بێ له‌ گه‌لمدا له‌ ژیر
یه‌ک سه‌قفدا بژی. تۆ ناتوانی بلیتی، من دوو تاوه‌ له‌ به‌رده‌مدا داده‌نیم،
یه‌کیکیان یاسا ئیسلامی و نهریتییه‌کانه‌ و ئەوی دیکه‌شیان یاسا کانی ئازادییه‌
که‌ بۆ مرۆفه‌کان له‌ هه‌موو شوێنیکه‌ی ئەم جیهانه‌دا بوونیان هه‌یه‌» (دیمانه‌ی
ژماره‌ ۱۷، Pos 19).

ئەم گیرانه‌وه‌ ده‌ریده‌خا که‌ چۆن یاسا و چاوه‌روانییه‌ نهریتییه‌ فیهییه‌کان پیاوان وه‌ک ناندهرهاوه‌ر و دابینکه‌ری بژیوی و به‌رپرسی سه‌ره‌کی خیزان بۆته‌ دژبه‌ری به‌ها مؤدیرنه‌ کانی وه‌کوو مافی یه‌کسان و سه‌ربه‌خۆیی تاکه‌که‌سی. له‌ لایه‌که‌وه‌ ژیا‌نی نهریتی له‌سه‌ر بنه‌مای یاسا فیهییه‌کان پیاوان وه‌ک که‌سانیک پیناسه‌ ده‌کا که‌ به‌رپرسیاری دابینکردنی بژیوی خیزان و بریاردانی کۆتایی‌ن؛ له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ ژیا‌نی مؤدیرن به‌ به‌هاکانی وه‌کوو یه‌کسانی ژن و پیاو و سه‌ربه‌خۆیی دارایی ژنان فشار ده‌خاته‌ سه‌ر ئەم سیسته‌مه‌ نهریتییه‌. ئەم فشاره‌ به‌ بروای پیاوان نه‌ تنه‌ا چالنجیکی یاسایی و فه‌ره‌ه‌نگییه‌، به‌لککو ململانییه‌کی ده‌روونییه‌ که‌ توانای په‌یوه‌ندی سازکردنیکه‌ی کاریگه‌ر و پاراستنی په‌یوه‌ندی خیزانی به‌ چالنج ده‌کیشیت. تیۆریسییه‌نگه‌لیکی وه‌کوو گیدنز (گیدنز، ۱۹۹۲) له‌ کۆمه‌لناسیی مؤدیرن ئاماژه‌ی به‌وه‌ کردووه‌ که‌ گواستنه‌وه‌ له‌ ئاستیکه‌ی نهریتییه‌وه‌ بۆ ئاستیکه‌ی مؤدیرن زۆر جار نا‌کوکی رۆل و چاوه‌روانییه‌کان له‌ په‌یوه‌ندییه‌ خیزانییه‌کانی لێ ده‌که‌وتنه‌وه‌؛ که‌

بۆ نموونه سه‌ربه‌خوڤی ژنان له‌ بریاردان یان کارکردندا ده‌توانی بۆ پیاوان له‌ کومه‌لگا نه‌ریتیه‌ کانی وه‌ کوو ئی‌ران بېته‌ ئالنگارییه‌ کی جددی له‌ دووباره‌ پیناسه‌ کردنه‌وه‌ی شوناسی کومه‌لایه‌تی خوڤاندا. له‌ لایه‌ کی تریشه‌وه‌ نه‌زموونیکی تر نه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خا که به‌شیک له‌ پیاوان هه‌ست ده‌ که‌ن له‌ پرۆسه‌ی یه‌ کسانکردنی مافه‌ کانی ژنان و پیاواندا پېگه‌ی کومه‌لایه‌تیا زیاښکی گه‌وره‌ی به‌رکه‌وتوه‌. ئه‌م که‌سانه‌ پیاوان وایه‌ که‌ پرۆسه‌ی ته‌فسیری فیه‌یه‌ی نوێ به‌ جوړیک له‌ جوړه‌ کان جه‌وه‌ر یان بناغه‌ی پیاوه‌تیا له‌ق بووه‌. ئه‌م بۆچوونه به‌ روونی له‌ لیدوانه‌ کانی تاکیکدا ده‌بیسترئ که‌ ده‌لی:

«ئه‌وان له‌و لاره‌ ده‌لێن ئیمه‌ ره‌چاوی فیه‌یه‌ ته‌واوی ئیسلام ده‌ که‌ین،
خه‌ریکین مافی ژن و پیاو یه‌ کسان ده‌ که‌ین، به‌لام لیره‌وه‌ هێرش ده‌ که‌نه‌ سه‌ر
پیاوان. ئه‌ی چۆن ئاوايه‌.» (دیما نه‌ی ژماره‌ ۵۳، Pos 26).

ئه‌م روانگه‌ دژایه‌تی قوولی نیوان رۆلی نه‌ریتیه‌ پیاوانه‌ له‌ کومه‌لگه‌ فیه‌یه‌ کان و ئه‌و فشارانه‌ی که‌ له‌ نه‌نجامی شه‌ری یه‌ کسانیه‌ی مافی نیوان ژن و پیاوه‌وه‌ سه‌ره‌له‌ده‌ن، له‌قو ده‌دات. ئه‌و پیاوانه‌ی له‌م ژینگه‌ فیه‌یه‌ -مۆدیرنه‌دا ده‌ژین، هه‌ندیک جار هه‌ست ده‌ که‌ن که‌ بۆ راپه‌راندنی رۆلی نه‌ریتیه‌ پیاوانه‌ و پېگه‌ی کومه‌لایه‌تی خوڤان هیه‌چ فه‌زایه‌ کیان نییه‌، چونکه‌ به‌شیک له‌و رۆلانه‌ مه‌ترسی نه‌هیه‌شتن یان ده‌ستکاریکردن یان له‌ سه‌ره‌. تیۆرییه‌ کانی شوناسی کومه‌لایه‌تی وه‌ کوو تیۆری بێرک و ستیتس^۱ (بورک و استتس، ۱۹۹۱) له‌ ده‌رووناسی کومه‌لایه‌تیدا روونی ده‌کاته‌وه‌ که‌ کاتیک تاکه‌ کان له‌ ژینگه‌یه‌ کدا ده‌ژین که‌ به‌هاکانی ناکوکیان هه‌یه‌ و نه‌توانن هاوسه‌نگی له‌ چاوه‌روانییه‌ کومه‌لایه‌تییه‌ ناکۆکه‌ کانداده‌وه‌ بکه‌ن، ئه‌وا تووشی گرژی شوناسی ده‌بن که‌ ره‌نگه‌ توندوتیژی، سه‌رکوکردن، یان کاردانه‌وه‌ی شه‌رانگیزی لێ بکه‌ویتته‌وه‌. ئه‌م گێرانه‌وانه‌، هاوته‌ریب له‌ گه‌ل تیۆرییه‌ زانسته‌یه‌ کان، نیشان ده‌ده‌ن که‌ ناکۆکی نیوان فیه‌یه‌ و ئازادییه‌ مه‌ده‌نییه‌ کان کاتیک ده‌بێته‌ هۆی توندوتیژی دژی پیاوان که‌ پیاوان خوڤان ده‌بینن که‌ له‌ لایه‌ن ژینگه‌ی خیزانی و کومه‌لایه‌تییه‌وه‌ رووبه‌رووی رۆلیکی لیکدژ ده‌بنه‌وه‌. قوولایه‌ی ئه‌م گرژییه‌ نه‌ک ته‌نیا له‌ فشاری ده‌روونی تاکه‌ که‌سیدا سنووردار نابێته‌وه‌، به‌لکوو چالنجیکی جدیدیان بۆ یه‌ گه‌رتوویی کومه‌لایه‌تی دروست کردوه‌؛ چونکه‌ ژینگه‌، له‌ نیوان به‌ها نه‌ریتی و مۆدیرنه‌کاندا، پیاوه‌ کان ده‌خاته‌ ناو دۆخیکه‌وه‌ که‌ ناتوانریت بریار له‌ سه‌ر بنه‌مای سیسته‌میکه‌ی به‌ها جیگیره‌ کان بدریت؛ هه‌ر له‌ به‌ر ئه‌م هۆکاره‌ش هه‌ستکردن به‌ بیده‌سه‌لاتی و شکست ورده‌ ورده‌ سه‌ر ده‌ کیشی بۆ توندوتیژی ده‌روونی یان ته‌نانه‌ت ره‌فتاری دژی پیاوان. بۆیه‌ ناکۆکی نیوان فیه‌یه‌ و ئازادییه‌ مه‌ده‌نییه‌ کان ته‌نیا ناکۆکییه‌ کی یاسایی نییه‌، به‌لکوو سه‌رچاوه‌ی قه‌یرانه‌ ده‌روونییه‌ کانی پیاوان له‌ کومه‌لگه‌یه‌.

بۆشایی یاسایی بۆ پېراگەشتن بهو کەسانەى كە ھۆگرى سىكىسى جياوازيان ھەيه

پرسىكى دىكەى ئەم زەمىنە بۆشایی ياسایی بۆ پېراگەشتن بهو کەسانەى كە ھۆگرى سىكىسى جياوازيان ھەيه. شىكرەنەوى زەمىنە ياساییە كانی توندوتیژی دژی پیاوان بۆ كەسانى ترانس، بەتایبەت لە رووی لاوازییە كانی سیستەمى ياساییەو لە پیدانی مۆلەتى گۆرینی رەگەز و نەبوونی شارەزای پسپۆرى رەفتارى لە دادگاكاندا، كەموكۆرییە كى ياسایی ئاشكرا دە كا كە راستەوخۆ و ناراستەوخۆ دەتوانى چەندین زبانی دەروونی و كۆمەلایەتى و تەنانەت توندوتیژی دژی ئەم گرووپەى لى بكەوتەو. ئەم جۆرە زەمینانە نەك ھەر ئالۆزییە ياساییە كان لە مامەلە كردن لە گەل ئەو كەسانەدا زیاتر دە كەن، بەلكوو دەیانخەنە ناو سوورپىكى سەرلێشیواوى و تینەگەشتنى كۆمەلایەتیەو.

شایان، پیاویكى تەمەن ۲۴ سالى ترانس، لە كاتی روونکردنەوى ھەندىك لە چالنجە ياساییە كانی پەيوەست بەم بابەتە، ئاماژە بە پرۆسەى ناپسپۆرانەى دەركردنى مۆلەتى گۆرینی رەگەز دە كات. شایان دە لى:

«باشە، ئەوان كەیسى دەرووناسى و دەروونپزىشكىان ھەيه، پشكنینە دەرووناسى و دەروونپزىشكىیە كان دەبى لە ئاستىكى بەرزى پسپۆرىدا بى، دەبى پسپۆرى ئەو كارە بن. چونكە ئىستا زۆرىكىان زۆر باشتەر دەستىشان دە كەن، زۆر چاكترە بەلام چەند كەسىك ھەن كە نامەھەوى ناویان بەھینم و ئەوان پێشەنگى ئەم بابەتەن. ھىچ زانستىكىان نییە، واتە مۆلەتیان بە كەسىك داوہ كە لە كۆبونەوہیە كدا بلى «من بە ھىچ شىوہیەك پسپۆر نیم». لە رووی زانستییەوہ بروانامەى بە كالۆرىۆسم ھەيه. (دیمانەى ژمارە 6۴، Pos، 266-269).

ئەم قسە بە روونی ئاماژە بەو دە كا كە بۆ ھەلسەنگاندنى پىوېستى راستەقینەى گۆرینی رەگەز شىوازە زانستییە ستانداردە كان بە شىوہى لاواز بە كار دەھینن، لاوازییەك كە نەك تەنھا دەستراگەشتنى تاكە كان بە دەستىشان كەردنى ورد و گونجاو سنووردار دە كا، بەلكوو كەسانى ترانس تووشى سەرلێشیواوى جددى دە كات. تیۆرییە ياسایی و كۆمەلایەتیە كان سەبارەت بەم بابەتە بە روونی باس لەو دە كەن كە نەبوونی ياسای شەفاف و بە كارنەھینانى پتوہە پسپۆریە كان ھۆكارى سەرەكى روودانى توندوتیژی دەروونی لەم گرووپەدايە. بە پى تیۆرى سكوٹ و چیلدز^۱ (اسكات و چیلدز، ۲۰۰۶)، دەستىشان كەردنى ھەلە یان نازانستى لە پرسە دەروونپزىشكى و دەروونناسییە ھەستیارە كاندا لەوانەش ھەلسەنگاندنى گۆرینی رەگەز، دەتوانى كەسانى خەسارەلگى تووشى گۆشەگیرى، زەبر و زیادبوونی فشارە كۆمەلایەتیە كان بكات.

ئهم پرسه‌ ئه‌و کاته ئالۆز ده‌بی که ده‌چنه نیو‌فه‌زای دادا‌گا‌کانه‌وه، به‌ هو‌ی نه‌بوونی شاره‌زایانی پسپۆری ره‌فتاره‌وه، پرۆسه‌ی پیرا‌گه‌یشتن به‌ بابه‌ته یاساییه‌کانی که‌سانی ترانس ده‌کاته ریکاریکی ناروون. دکتۆر سابری، پسپۆری ده‌رووناس و چالا‌کوانی کیشه‌کانی که‌سانی ترانس، لاوازیی ده‌زگای داد‌گا به‌م شیوه‌ شرو‌قه ده‌کات:

«بروانه‌ ئه‌و قازییه‌ی که‌ له‌و‌ی دانیش‌تووه، من هه‌میشه‌ ئه‌مه ده‌لیم، باشه‌ ئه‌گه‌ر وه‌کوو میدیا‌کان، وه‌کوو داد‌گای مه‌لا‌کان، که‌سانیک هه‌بن که‌ له‌سه‌ر ئه‌م بابه‌ته په‌روه‌رده کرابیتن، واته‌ هه‌ندی لقی داد‌گا هه‌بن که‌ بزانه‌ له‌ رووی ده‌روونییه‌وه ئه‌و که‌سه‌ی له‌به‌رده‌میدا دانیش‌تووه به‌راستی تاوانبار نییه‌»
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۱، Pos 13).

ئهم گیرانه‌وه‌یه ئه‌وه‌مان بو ده‌رده‌خا که نه‌بوونی قازیی شاره‌زا یان نه‌بوونی لقی داد‌گای تایبه‌تمه‌ند بو چاره‌سه‌رکردنی ئهم پرسانه ده‌بیته‌ هو‌ی ئه‌وه‌ی که‌ که‌سانی ترانس وه‌ک تاوانبار یان به‌رپرسیار له‌ دۆخه‌که‌یان سه‌یر بکړن، له‌ کاتیکدا هو‌کاره ده‌ره‌کییه‌کانی وه‌کوو فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، نه‌بوونی هو‌شیاریی گشتی بو دۆخه‌که‌یان و به‌کاره‌ینانی ئامرازه‌ یاساییه‌ نا‌کارامه‌کان له‌ به‌دییه‌ینانی ئهم کیشه‌نه‌دا رۆلێکی سه‌ره‌کی ده‌گیرن. له‌ روانگه‌ی تیۆری «سووری خه‌ساره‌ته کۆمه‌لایه‌تییه‌کان»ه‌وه، ئهم دۆخه‌ نه‌ک هه‌ر وا ده‌کا که‌ که‌سانی ترانس بنیاتنه‌وه‌ی شوناسه‌که‌یان به‌ لایانه‌وه‌ قورس و دژوار بی، به‌لکوو تووشی قه‌زاوته‌ی خراپ و حوکمی پێشوه‌خته‌یان ده‌کا که‌ که‌لینه‌ یاساییه‌کانی ئیستا قوولتر ده‌کاته‌وه.

نه‌بوونی روانگه‌یه‌کی پسپۆری له‌ داد‌گا‌کان و سیسته‌می یاساییدا ده‌بیته‌ جو‌ریک له‌ «توندوتیژی پیکهاته‌یی» که‌ نه‌ک هه‌ر له‌ پرۆسه‌ی یاسایی چاک‌بوونه‌وه و بنیاتنه‌وه‌ی شوناسدا پالپشتی که‌سانی زیانیکه‌وتوو نا‌کا، به‌لکوو بار‌گرانیی ده‌روونی و فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانیان زیاتر ده‌کات. له‌ روانگه‌ی تیۆریی داد‌په‌روه‌ریی چاک‌بوونه‌وه‌وه، کاتیک ئهم سیسته‌مه نه‌توانی به‌ پتی پێداویستییه‌ ده‌رووناسی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی قوربانییه‌کان ئیش بکا، نه‌زانراوه‌ ژینگه‌یه‌ک دروست ده‌کا که‌ زیانه‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان قوولتر ده‌کاته‌وه. ئهم روانگه‌ کاتیک به‌ روونی ده‌رده‌که‌وێ که‌ داد‌گا‌کان کارناسانی پسپۆری ره‌فتاریان تیدا نییه‌ که‌ بتوانن دۆخی راسته‌قینه‌ی که‌سانی ترانس هه‌لبه‌سه‌نگینن و روونکردنه‌وه‌ی بو‌بدن. گیرانه‌وه‌ی که‌سانی خه‌ساره‌لگری وه‌کوو شایان یان ره‌خه‌نه‌کانی شاره‌زایانیکی وه‌کوو دکتۆر سابیری نیشان ده‌دن که‌ لاوازییه‌کانی سیسته‌می یاسایی ته‌نیا له‌و پرسانه‌ی که‌ راسته‌وخۆ په‌یوه‌ندیان به‌ گو‌ڕینی ره‌گه‌زه‌وه هه‌یه سنووردار نابیته‌وه، به‌لکوو ترانسه‌کان له‌ ناو سووری توندوتیژی و پشت‌گو‌یتخستنی یاساییدا گرفتار ده‌کهن و ئه‌مه‌ش زیانه‌ کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونییه‌کانیان قوولتر ده‌کاته‌وه.

روانگه‌ی تیۆریی پێداویستییه‌ ده‌رووناسییه‌کانیش له‌م رووه‌وه روونکه‌ره‌وه‌یه؛ ئهم تیۆرییه‌ ده‌لی که‌سانی خه‌ساره‌ته‌لگر و زیانیکه‌وتوو پێویسته‌ گرینگی به‌ سه‌لامه‌تی ده‌روونی و پر‌زگرتنی یه‌کتر

و پشتگیری کۆمه لایه تی بدن بۆ ئه وهی بتوانن ته ندروستی ده روونی و بنیاتنا نه وهی کۆمه لایه تی به ده ست به یئن. سیسته میکی یاسایی که نه توانی ئه م پیداو یستییه سه ره تایبانه دابین بکا ئه وه که سانی ترانس ده خاته ناو سووری نئه منیی ده روونی و کۆمه لایه تییه وه که ئه مه ش جوړیک له توندوتیژی پیکهاته یی لی ده که وپته وه. گیرانه وه کانی وه کوو گیرانه وهی شایان که باس له پشتگو یخستنی خه ساره ته ده روونی و کۆمه لایه تییه کانی تاکه کان ده کا، زور به روونی نیشان ده دن که چۆن نه بوونی به ستینیکی پسپوړی بۆ پالپشتیکردنی گروپه خه ساره لگړه کان ړنگه بۆ شکسته یان له وه لامدانه وهی ئه م پیداو یستیانه خو ش ده کا و خه ساره ت و زه بره کان توندتر ده کات. سیسته می یاسایی نا کارامه، به پیچه وانه ی بنه ما کانی تیوړیی دادپه روهریی چاککردنه وه و پیداو یستییه ده رووناسییه کان، له زور به ی حال ته کاندانه ک هر توانای هه لسه نگاندنیان نییه و ناتوانن بۆ گروپه خه ساره لگړه کان یان که سانی ترانس ړنگه چاره ی پسپوړانه بخه نه روو، به لکوو فشاری سه ر ئه م که سانه زیاده که ن و له ده رفه ته کانی بنیاتنا نه وه و چاککردنه وه دووریان ده که نه وه. چاکسازی له یاساکان، دابینکردنی ژیرخانی پسپوړی، و دانانی لقی تاییه ت بۆ لیکدانه وهی دوخی گروپه خه ساره لگړه کان، له و چاره سه رانه ن که ده توانن سووری توندوتیژی پیکهاته یی له قو ناغه سه ره تاییه کانیدا بووه ستینن.

نایه کسانیی مافه کان و بهر پرسیار یتیه کانی ژن و پیاو

هه روه ها داتا کانی ئه م توپژینه وه ده ریده خه ن که نایه کسانیی له مافه کان و بهر پرسیار یتیه کاند، به تاییه ت له بواری پشتیوانیی حکومه ت و چاوه روانییه کۆمه لایه تییه کان، پیاوان خه ساره لگړتر ده کات. هه لاواردن له پیشکه شکردنی خزمه تگوزاری پالپشتی بۆ ژنان و گرینگی نه دانی پیویست به پیاوه زیانلیکه وتووه کان له لایه ک و سه پاندنی بهر پرسیار یتیی دارایی و کارگیری دووقات به سه ر پیاواندا، له لایه کی تره وه هه لومه رچیک دپنیه ئاراهه که پیاوان به ره رووی هه موو جوړه توندوتیژییه ک له وانه ش توندوتیژیی ئابووری و کۆمه لایه تی و ده روونی ده کاته وه. دکتور عه لیره زا مورادی، کۆمه لناس، سه باره ت به هه لاواردن له پیشکه شکردنی خزمه تگوزاری و پالپشتی بۆ ژنان و پیاوانی زیانلیکه وتوو، ئاوا قسه ی کرد:

“ئهم که سانه [ژن] هه موو خزمه تگوزارییه کانیا ن پیده درئ، له راستیدا که سیک که دایکی سه ره رشتیار بی، مندا له که ی لیخو شبوونی سه ربازی بۆ ده رده کړئ، ۱۷-۱۸ جوړ خزمه تگوزاری وه رده کړئ، تیچووی خویندنی مندا له کانی وه رده کړئ. ئیستا نه گه ر لیره وه بچینه تاران، تیچووی بلیت و شوینی نیشته جیبوونیشی پی ده درئ، و قه رزی ۴٪ پی پیده درئ. کۆمه لیک له پیاوان ده توانن مووچه یه ک وه رېگرن که ئه ویش پیاوانی که مئه ندام، نه خو شه ده روونییه کان که ئه وانیش قه رزیان پیناده ن. ئه م روانگه له

رېکخراوه پشتیوانییه‌کانیشدا هه‌یه، ئه‌وه‌ی که چی روو ده‌دا هه‌م یاسا و هه‌م پیکهاته‌ی کۆی رېکخراوی چاودیری کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌مان و هه‌م رېکخراوی به‌ره‌پیدانی خزمه‌تگوزارییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌مان خه‌ریکه‌ به‌م شیوه‌ پیناسه ده‌کری، که پێیان وایه له‌ هه‌مان روانگه‌ی نه‌ریتی و هه‌مان بۆچوونه‌ ئایینی و نه‌ریتییه‌که‌نه‌وه‌ وه‌رگیراوه، ئیمه‌ پرۆسه‌ی ته‌لاق و جیا‌بوونه‌وه‌ ئه‌وه‌نده‌ درێژ ده‌که‌ینه‌وه. پیاو ده‌لێ چزه‌ی لێ هه‌لده‌ستینم «ماره‌یی ده‌ده‌م خۆم رزگار ده‌که‌م»، ژنه‌ش ده‌لێت: «ئاوای لێهات هه‌تا دوا‌قرا‌نی ماره‌یه‌که‌م وه‌رده‌گرم، هه‌تا ماره‌یه‌که‌م وه‌رنه‌گرم وازی لیناهینم. تۆ ده‌بی ۵۰ سا‌ل پارهم پێ ده‌یت. ئیمه‌ هه‌لا‌وسانی یاسامان هه‌یه، یاسای مزاحی‌مان زۆره‌، یاسامان هه‌یه زه‌ره‌مان پێ ده‌گه‌یی‌» (دی‌مانه‌ی ژماره‌ ۳، Pos 172).

ئهم لیدوانانه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خه‌ن که نه‌ک هه‌ر یاسا و پیکهاته‌ پالېستیه‌کان زیاتر له‌ به‌رژه‌وه‌ندیی ژنان دا‌رێژرا‌ون، به‌لکوو پرۆسه‌ی یاسایی حا‌له‌تگه‌لی وه‌کوو ته‌لاق ده‌توانی ببێته‌ ئامرازیک بۆ دروستکردنی فشاری ئابووری و توندوتیژی دژی پیاوان. به‌رده‌وامی ئهم دۆخه‌ به‌تایبه‌ت له‌ ژیر رۆشنایی بۆچوونه‌ نه‌ریتی و ئایینییه‌کان، پیاوان ده‌خاته‌ ناو دۆخیکی نایه‌کسانه‌وه‌ و ده‌رفه‌تی به‌رگریکردن له‌ مافه‌کانیان لێ زه‌وت ده‌کات. (آدلر، ۱۹۳۰).

جگه‌ له‌وه‌ش چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ گه‌وره‌کردنی ئهم نایه‌کسانیه‌ رۆلێکی به‌رچاو ده‌گێرن. ئیبراهیم، ته‌مه‌ن ۴۴ سا‌ل، ئاماژه‌ به‌ نایه‌کسانی له‌ با‌جی ئۆتۆمبیل و ئه‌نجامدانی کاره‌ گرانه‌کانی چاککردنه‌وه‌ و را‌گرتن پیاوان ده‌یکه‌ن و ده‌لێت:

«له‌ کۆمه‌لگای ئیمه‌دا وا جی که‌وتوووه‌ که‌ ئه‌گه‌ر ئۆتۆمبیلیک به‌ ناوی ژنیکه‌وه‌ بی، پیاوان به‌شیکی زۆری کاره‌که‌ی ئه‌نجام ده‌دن، بۆچی تا‌پۆ و مو‌لکه‌که‌ به‌ ناوی ژنه‌، به‌لام رۆن و چاککردنه‌وه‌ و گه‌راج و به‌نزین هه‌مووی ده‌که‌وتیه‌ سه‌ر شانی پیاوه‌که‌؟» (دی‌مانه‌ی ژماره‌ ۸۷، Pos 75-78).

ئهم روانگه‌ ئه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خات که ته‌نانه‌ت له‌ کاروباری رۆژانه‌ی ژیانیشدا، پیاوان به‌ هۆی چاوه‌روانیی ره‌گه‌زیتیه‌وه‌ ناچارن به‌رپرسیاریتی دارایی زیاتر له‌ ئه‌ستۆ بگرن. ئهم بارودۆخه‌ به‌تایبه‌ت له‌ هه‌لومه‌رجی ناله‌باری ئابووریدا ده‌توانی گوشاری ده‌روونی و ئابووری زیاتر له‌ سه‌ر پیاوان دروست بکا و رینگه‌ بۆ توندوتیژی خۆش بکات (ما‌زلو، ۱۹۴۳).

له‌ روانگه‌ی تیۆرییه‌ یاسایی و کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌نه‌وه‌، ئهم پیکهاته‌ نایه‌کسانه‌ ره‌گ و ریشه‌ی له‌و تیروانییه‌ نه‌ریتی و فره‌ه‌نگیانه‌دا‌یه‌ که سه‌باره‌ت به‌ رۆلی جینده‌ری تاکه‌که‌نه‌. هه‌روه‌ها تیۆریی چه‌مکی خۆپن‌ا‌کردنی تیکشکا‌و له‌ ده‌روونا‌سیدا پێی وایه‌ کاتی‌ک تاکه‌کان نه‌توانن ئه‌و چاوه‌روانییه‌ی که له‌ خۆیان‌یا‌ن هه‌یه، به‌دی به‌ین، ئه‌وا تووشی فشاری ده‌روونی و زیان و خه‌ساره‌تی جو‌را‌وجۆر ده‌بنه‌وه‌ (فرۆید ۱۹۲۰). له‌م هه‌لومه‌رجه‌دا پیاوان به‌ هۆی چه‌ندین

به پرسیاریتی و نه بوونی پالپشتی پیویست، زیاتر له رابردوو له ناو سووری فشار و توندوتیژی شاراوه دا گرفتار ده بن.

به گشتی نایه کسانى له مافه کان و بهر پرسیاریتییه کاند، چ له رووی یاسا و پیکهاته پشتیوانییه کان و چ له رووی چاوه روانییه کومه لایه تییه کانه وه، پیاوان ده خاته دۆخیکی خه ساره لگروهه. ئهم نایه کسانیه به شیوهی جوړاوجوړ خوځی درده خا له وانه: جیاکاری له پیشکه شکردنی خزمه تگوزارییه کان، سه پاندنی بهر پرسیاریتی دووقاتی دارایی و کومه لایه تی، و پشتیوانی نه کردنی پیاوه زیانلیکه وتوووه کان و ریگا بو هه موو جوړه توندوتیژییه ک له دژی پیاوان خوځ ده کات.

پرسه کانی سه ره رشتیکردنی مندال

ههروه ها شیکاریی داتا چونا یه تییه کانی په یوه ست به بابه تی «سه ره رشتیکردنی مندال» نیشان ده دا که بابه تی «سه ره رشتیکردنی مندال» ده توانی ببیته یه کیک له بواره سه ره کییه کانی توندوتیژی دژی پیاوان. ئهم جوړه توندوتیژییه نه ک ته نیا له پیکهاته یاساییه کان، به لکوو له ئه زموونه که سییه کان و سیستمی بیر و باوه ر و په یوه ندییه کومه لایه تییه کانشدا رهنگ ده داته وه. ئه و بارودوخانه ی که پیاوان له حاله ته کانی سه ره رشتیکردنی مندالان هه ندیک جار هه ست به ریگری لیکران، بیده سه لاتبوون، یان ته نانه ت پشکوخیخران ده کهن، ئه وه فشاره ده روونی و کومه لایه تییه کان له سه ریان زیاد ده بیته.

گیرانه وه کوکراوه کان ئهم بابه ته به تایبته له روانگه ی هه ستی لاوازی یاسایی و پیکهاته ییه وه نیشان ده دهن که پیاوان له سیستمی سه ره رشتیکردندا به ئه زموونی ده کهن. بو نمونه به سه ره هاتی غوه لام ئه سکهنده ری چیرۆکیکی تال ده گیریتته وه که چون به هوځی چاودیری یاساییه لاوازی که سه باره ت به سه ره رشتیکردنی مندال هیه، توندوتیژییه کی قوول به سه ره ئه و و بنه مال که یدا سه پینراوه. ده لیت:

«ئاموژنم وتی: من ئهم مندال ده به م، به لام به مه رجیک، ده بی وه ک مندالی خو م بیده ن به خو م. باوکم ملی نه دا و ئاموژنم وتی جار ی با بیبه م لای خو م رایبگرم ئاموژنم ئهم خوشکه چکوله مانی برد و ناوی خوشکه که شم نیلوو فهر بوو. سی چوار مانگ دوا ی ئه وه که نیلوو فهری لای خو ی هیشتنبوو وه رۆژیکیان باوکم هاته وه وتی ئاموژنت وتوو یه تی نیلوو فهر مردوو ه.» (دیمانه ی ژماره ۲۴، Pos 10).

ئهم گیرانه وه ئه وه مان بو درده خا که ئاماده نه کردن و جیبه جینه کردنی وردی یاسا کانی پاراستنی مندال و ناروونی مافه کانی دایک و باوک ده توانی ببیته هوځی کاره ساته کانی وه کوو ده سندر یژی و توندوتیژی و ته نانه ت بیتوانایی له پاراستنی ژبانی مندال. وه ها دۆخیک نه ک هه ر کاره ساتیکی

مرؤیی به‌لکوو په‌نگدانه‌وی لاوازی یاسایی و کومه‌لایه‌تیبه‌ که‌ پیاوان ده‌خاته‌ دؤخیکه‌وه‌ که‌ ناتوان به‌رامبه‌ر به‌ مندا‌له‌ کانیا‌ندا‌ هیژ و ده‌سه‌لاتیک‌ی کاریگه‌ر به‌ کار به‌ین.

سیسته‌می یاسایی ئیستا له‌ زۆر حاله‌تدا به‌سیتینک‌ بۆ توندوتیژی دژی پیاوان دابین ده‌کا، به‌تایبه‌ت کاتیک‌ باس له‌ سه‌ره‌پرشتیکردنی مندا‌ل ده‌ کرئ و یاساکان بۆ بارودؤخی تاکه‌ که‌سیی باوکان نه‌رمینواندنیا‌ن که‌متره‌. دکتۆر مووسه‌وی قیا‌یه‌ روونی ده‌ کاته‌وه‌:

«ئه‌وه‌ یه‌ک خا‌ل که‌وته‌ پیش منه‌وه‌، له‌ رووی سه‌ره‌پرشتیکردنه‌وه‌ مندا‌ل هی‌ خۆیه‌تی، به‌پررسی سه‌ره‌پرشتیکردنی مندا‌له‌ که‌ خۆیه‌تی، ئه‌گه‌ر هه‌ر ئیستا بچمه‌ ژیر ئۆتۆمبیل‌ه‌ که‌، هی‌چ کیشه‌یه‌ک‌ بۆ ئه‌وه‌ مندا‌له‌ له‌ رووی سه‌ره‌پرشتیکردنی و له‌ رووی دا‌بینکردنی پیداو‌یسته‌یه‌کانی و هتد دروست نابیت» (دیما‌نه‌ی ژماره‌ ۲۷، Pos 40).

ئه‌م بۆچوونه‌ گوزارشت له‌وه‌ ده‌کا که‌ هه‌لومه‌رجی سه‌ره‌پرشتیکردن، هه‌رچه‌نده‌ به‌روا‌له‌ت به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی مندا‌ل له‌ پیشینه‌یه‌، به‌لام به‌ کرده‌وه‌ په‌نگه‌ پیاوه‌ که‌ په‌راویژ بخری و له‌ جیبه‌جیکردنی رۆل‌یک‌ی ماناداری باوکایه‌تی له‌ ژیا‌نی ئه‌وه‌ مندا‌له‌دا بیه‌ش بکری‌ت. ئه‌م پیاوه‌ خۆی وه‌ک که‌سیکی بیبه‌دیل ده‌زانی که‌ خۆی نه‌بی که‌س ناتوانی خۆشه‌ویستی و پالپشتی سۆزداری بۆ مندا‌له‌ که‌ی دابین بکا و ئه‌زموونه‌ ده‌رونییه‌ تا‌له‌ که‌ی و هه‌ستکردن به‌ هی‌چۆ که‌یی، توندوتیژی ده‌روونی و کومه‌لایه‌تی به‌سه‌ریدا ده‌سه‌پینیت.

له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌، به‌ سه‌یرکردنی بر‌گه‌ یاساییه‌ په‌یوه‌ندی‌داره‌کان، تیبینی ده‌ کرئ که‌ یاساکانی ئیستا نه‌ک هه‌ر گری نایه‌کسانیی نیوان دایک و باوکان له‌ بواری سه‌ره‌پرشتیکردندا خۆشتر ده‌ که‌ن، به‌لکوو ده‌توانن بنه‌مایه‌ک بۆ توندوتیژی یاسایی دژی پیاوانیش دروست بکه‌ن. ئه‌للا‌ره‌زا ده‌فه‌رمویت:

«ئه‌مه‌ هینده‌ی تر کاره‌سات‌بازتره‌ کاتیک‌ ئه‌وه‌ هاوسه‌رانه‌ی لیک‌ جیا ده‌بنه‌وه‌ مندا‌لیان له‌ یه‌کتر هه‌بی، چونکه‌ ئه‌وکات توندوتیژییه‌ که‌ ئاوقانی مندا‌له‌ که‌ ده‌بی، خۆتان با‌شتر ده‌زانن که‌ به‌ پپی یاسا، دایک تا ته‌مه‌نی ۷ سالی مافی سه‌ره‌پرشتیکردنی مندا‌لی هه‌یه‌ و دوا‌ی ته‌مه‌نی ۷ سالی سه‌ره‌پرشتی مندا‌ل ده‌درئ به‌ باوک، مه‌گه‌ر ریک‌که‌وتنیک‌ له‌ ئارا‌دا بی و باوک شیاویی سه‌ره‌پرشتیکردنی مندا‌له‌ که‌ی نه‌بی، ئه‌وا دایک ده‌توانی داواکاری تۆمار بکا بۆ لیس‌ه‌ندنه‌وه‌ی سه‌ره‌پرشتی و بتوانی سه‌ره‌پرشتی مندا‌له‌ که‌ی بیت» (دیما‌نه‌ی ژماره‌ ۳۳، Pos 28).

ئه‌م گیرانه‌وه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که‌ یاسادانا‌ن به‌ شیوه‌ی یه‌کسان مامه‌له‌ له‌ گه‌ل دایک و باوکدا نا‌کا و زه‌وتکردنی سه‌ره‌پرشتیکردن له‌ یه‌کیکیان، به‌تایبه‌ت له‌ ناشه‌فافی یاساییدا، ده‌توانی

دوخیک دروست بکا که دایک یان باوک (زور جار باوک) ههست به لاوازی و بیدهسه لاتی یاسایی و دوورخسته وهی له رۆلی خوئی بکات. ئەم پرسهش توندوتیژی دهروونی و هندیک جاریش رووبه پرووبونه وهی کۆمه لایه تی توندوتیژ ئاسان ده کاته وه.

به له بهر چا و گرتنی ئەم خاله کاتیک له ئەنجامی بریاره کانی سه ره رشتیکردن باوک له مندا له کهی دوور ده که ویته وه یان باوک و مندا له که متر چاویان به یه کتر ده که وئ ئەوه هه ندیک جار ههستی دووری و گۆشه گیری له پیاواندا دروست ده کات. بارامی نموونه یه ک له م دوخه باس ده کات:

«نا له جه ره یاندا نیم، باوکم سه ره په رشتیی مندا له کانی قبول کرد و ئیستا خه ریکه گه وه ده بی، منیش خۆم بۆ نیشان نه دا و ته مه نی چوار سال بوو ئیتر نه مبینیوه ته وه» (دیمانه ی ژماره ۴، Pos 240).

ئەم گێرانه وه به شیوه یه کی زیندوو نیشان ده دا که چۆن بیتوانایی له ده ستر اگه یشتن به مندا له یان راپه راندنی رۆلی باوکایه تی کاریگه ریه کی دهروونی و سۆزداری پرووخی نه ری له سه ر پیاوان هیه و ههستی نامۆبوون له مندا له کانیا ن توندتر ده کات. جگه له وهش، له هه ندیک حاله تدا بینرا وه که یاساکان ته نیا له سه ر بنه مای شیاوی بنه ماله دامه زراون و چا و دیریه کی ئەوتۆ نا کریت. یه کی که له دیمانه له گه لکراوان که سه ره هه نگیک (عه قید) خانه نشینه، ده لی:

«ئهو خانه وادانه ی که ناتوان مندا لیک به باشی پهروه ده بکه ن له لایه ن ده سه لاتی داد وه ریه وه سه ره رشتیکردنیا ن لی ده سه نریته وه و رادهستی ریک خراوی بینهریستی (کاروباری کۆمه لایه تی) ده کرین» (دیمانه ی ژماره ۹۵، Pos 3).

ئەم بۆچوونه ده ریده خا که ئەگه ر باوک یان خێزانه کان بزانی که شیاوی سه ره په رشتیی مندا لیا ن نییه ئەوا دادگا به حوکمیکی یه کلایه نه مافی سه ره په رشتیکردنیا ن لی زهوت ده کات. ئەم جوړه بریارانه له زور حاله تدا فاکته ره بنه رتیه کان پشتگوئی ده خات.

ههروه ها کاردانه وهی پیاوان به رامبه ر به م جوړه بارودوخانه هه ندیک جار به وازهینان له بهر پرسیا ریتی باوکایه تی و قبول نه کردنی رۆلی باوکایه تی کوتایی پی دیت. فه ره اد عه زیزی ده لی:

«کاردانه وهی پیاوان له وانه یه ئەوه بی که زور به ئاسانی له ژنه که یان جیا بینه وه، بهر پرسیا ریتی مندا له که له ئەستۆ نه گرن و ده ست له مندا له که هه لبگرن.» (دیمانه ی ژماره ۹۷، Pos 76).

له م جوړه کاردانه وه دا یه کی که له لیکه وته کانی توندوتیژی یاسایی و دهروونی به رامبه ر به پیاو، نکۆلیکردن له شوناس و بهر پرسیا ریتی باوکایه تیه که ده توانی بیتنه قهیرانیکی سۆزداری و کۆمه لایه تی بۆیان.

سه ره رای هه موو ئەمانه، ده توانین به شیک له هۆکاری ئەم کیشانه له پرۆسه ی یاسادانا ن و

چۆنیه‌تیی دهرکردنی یاساکان له‌ به‌رژه‌وه‌ندیی یه‌ک په‌گه‌زدا تاوتوئ بکه‌ین. حسینی ئاماژه‌ به‌ ئه‌زموونی پشت‌په‌رده‌ی هه‌ندیک له‌ یاساکان ده‌کا و ده‌لئ:

«ئه‌وه‌ خاتوو که‌ دیوه‌ر بوو که‌ ده‌یگوت کاتیک ئیمه‌ له‌ مه‌جلیسی شو‌رای ئیسلامی بووین و خه‌ریک بوو یاسایه‌ک ده‌رده‌چوو، ئه‌وه‌نده‌ له‌ لایه‌ن ژنه‌کانیانه‌وه‌ فشارمان ده‌خسته‌ سه‌ر پیاوان له‌ ماله‌وه‌ که‌ یاسای ناو مه‌جلیس له‌ به‌رژه‌وه‌ندی ژنان په‌سه‌ند ده‌کرا» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵، Pos 26). ئه‌م جو‌ره‌ ئایتیمه‌ ئه‌وه‌ پیشان ده‌دا که‌ ئه‌و سه‌رچه‌شانه‌ی که‌ له‌ فشاره‌ که‌سی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ که‌نه‌وه‌ سه‌ر ده‌ردین له‌ روونکردنه‌وه‌ی نایه‌کسانی یاسایی دژی پیاوان ده‌توانن پۆلیان له‌سه‌ر بپاردانی نوپنه‌ران هه‌بێ و بیانکه‌نه‌ ئامانجی توندوتیژی یاسایی و ده‌روونی.

له‌ کۆتاییدا، شیکردنه‌وه‌ی زه‌مینه‌ یاساییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ سه‌ره‌رشتیکردنی منداڵ ده‌ریده‌خا که‌ یاسا و پیکهاته‌ یاساییه‌کان هه‌تا هه‌نووک نه‌یان‌توانیوه‌ خواسته‌کانی به‌رپرسیاریتی دایک و باوک دا‌بین بکه‌ن و له‌ هه‌ندیک حا‌له‌تدا ته‌نانه‌ت بارودۆخی قه‌یراناو‌یتریان دروست کردوه‌. ئه‌م شکسته‌ نه‌ک هه‌ر ده‌بیته‌ هو‌ی توندوتیژی دژی پیاوان، به‌لکوو مه‌ترسی قول‌تر دروست ده‌کا وه‌کوو نامۆبوونی په‌یوه‌ندیی دایک و باوکایه‌تی و قه‌یرانه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی داها‌توو.

کیشه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ مافه‌ ئابوورییه‌کانی ژنان له‌ یاسای (بری ماره‌یی)

جگه‌ له‌و حا‌له‌تانه‌ی ئاماژه‌یان پیکراوه‌، ئه‌و دا‌تایانه‌ی که‌ له‌م لیکۆلینه‌وه‌دا کۆ کراونه‌ته‌وه‌ ده‌ریده‌خه‌ن که‌ جیبه‌جیکردنی یاسای ماره‌یی یه‌کیک له‌ زه‌مینه‌ یاسایی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوانه‌. له‌م نیه‌نده‌دا یاسای ماره‌یی که‌ له‌ سیسته‌می یاسایی ئیراندا وه‌ک مافیکی یاسایی ناسی‌نراوه‌، له‌ هه‌ندیک حا‌له‌تدا ده‌توانی بیته‌ ئامرازیک بۆ سه‌پاندنی فشاری ده‌روونی، ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌ به‌رچاو به‌سه‌ر پیاواندا. ئه‌م فشارانه‌ نه‌ک هه‌ر لیکه‌وته‌ی له‌ ژبانی پۆژانه‌ی تاکه‌کاندا هه‌یه‌، به‌لکوو گرژی ده‌خاته‌ ناو په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌ریتییه‌کان و هه‌ندیک جار سوو‌ری توندوتیژی نا‌راسته‌وخۆیان شاراوه‌ له‌ ژبانی کۆمه‌لایه‌تی و خیزانیدا به‌دی دینیت.

یه‌کیک له‌ گێڕانه‌وه‌کانی ئه‌و پیاوانه‌ی که‌ له‌ ئه‌نجامی جیبه‌جیکردنی ئه‌م یاسایه‌ تووشی فشار بوون، ئه‌زموونیکه‌ که‌ به‌ روونی ره‌هه‌نده‌ توندوتیژه‌کانی ده‌گێڕێته‌وه‌:

«هه‌موو شتیک هه‌ی ژنه‌. ماره‌یی ئه‌وه‌یه‌ که‌ له‌ سه‌ری ده‌چنه‌ زیندان. نه‌فه‌قه‌ ئو‌ج‌ره‌تولمیس‌ل. سه‌یر که‌ سالی پار شتیکیان له‌ مه‌جلیسی شو‌رای ئیسلامی ده‌رکرد و ده‌یانگوت ناتوانن ئۆتۆمبیل و خانوو له‌ گه‌روی ماره‌بیدا دا‌نبریت. ئیستا یاسایه‌کی نو‌ییان بۆ ماره‌یی هه‌یناوه‌ته‌ ئاراوه‌. ئه‌مسال لای‌ن‌بر‌دووه‌ ئه‌نجومه‌نی پارێزه‌ران (شو‌رای نگابان) و ده‌یستنی‌شان‌کردنی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی حکومه‌ت په‌تیا‌ن کرده‌وه‌ ده‌توانی خانووه‌که‌ به‌ ته‌واوه‌تی وه‌ربگریت. ده‌توانی ماره‌یی وه‌ربگریت. ئیستا ئۆتۆمبیلیش ده‌توانی وه‌ربگریت»

من ئیستا ئۆتۆمبیلکم ههیه که کاسبی پیوه ده کهم ده بی بیسه لمینم که
من بهم ئۆتۆمبیلکه کار ده کهم. (دیمانه ی ژماره ۵۳، Pos 37-40).

ئهم لیدوانانه پیشاندهری کاریگهری راسته وخۆی یاسای مارهیی له سهر ژبانی رۆژانه ی ئه و
پیاوانه یه که به ده رگیری که یسه کانی په یوه ست به ماره یین. له م گپرانه وه دا ماره یی نه ک ههر
بووه ته فاکته ریکی ئابووری که ده توانی فشار بخاته سهر پیاو، به لکوو بووه ته ئامرازیکی یاسایی
و پیکهاته یی بۆ سه پاندنی ده سه لاتنی ژن به سهر پیاو. ئه وه ی که پیاو ناچاره بیسه لمیننی که بۆ
کار کردن و پهیدا کردنی بژیوی ژبانیان پنیوستی به و ئۆتۆمبیلکه یه که له ژپر پیانه، بۆ خۆی ئامازه
به و راستیه ده کا که یاساکانی ئیستای ئیران ده توانن بارگرانییه کی ئابووری دووقات به تایبهت
له بارودۆخی قهیراناوی په یوه ندیی هاوسه ریتیدا به سهر پیاو دا بسه پینن. ده توانین گپرانه وه ی
سه ره وه به تیۆرییه کانی په یوه ست به فشاره دامه زراوه یی و کۆمه لایه تییه کانه وه شی بکه ینه وه. له
روانگه ی تیۆری لیكدژییه وه که کارل مارکس (مارکس، ۱۸۶۷) و بیرمه ندانی شوینکه وتووی ئه و
خستوو یانه ته روو، یاسا کۆمه لایه تی و یاساییه کان له زۆر حاله تدا به شیوه یه ک ریک ده خرین که
هه ره شه و فشاریکی زیاتر به سهر تاکه کانی گرووپیکی دیاریکراو دا بسه پینن. لیره دا رۆلی پیکهاته
یاساییه کان به روونی دیاره؛ جیگایه ک که ده سه لاتنی ئابووری و یاسایی لایه نی به رامبه ر (ژن
له م حاله ته تایبه ته) ده توانی له هاوکیشه کۆمه لایه تی و خیزانییه کاند قورسای زیاتر به ده ست
به یینیت. له روانگه ی ئهم تیۆرییه وه، ئامرازه یاساییه کان کاتیک له په یوه ندیی نیوان تاکه کاند
له هاوسه نگی هیز لا ده دن، زیاتر به ره و لای په ره پیدان و به هیز کردنی قهیرانه که دا ده شکینه وه
نه ک چاره سه رکردنی قهیران. له م حاله ته تایبه ته دا، پیاویک که له ژپر فشاری یاسای ماره ییدا به،
روبه رووی واقعیکی یاسایی ده بیته وه که ئه ویش ئه وه یه که سهر به خۆیی ئابووری و کۆمه لایه تی
ئه و پیاوه رو به رووی چالنج و ئالنگاری ده بیته وه.

له لایه کی تره وه تیۆری فشار، که له لایه ن رۆبه رت میرتنه وه په ره ی پیدراوه (مرتین، ۱۹۳۸) باس له و
خاله ده کا که ئه و گرژیانه ی که به هۆی که میی سه رچاوه و فشاره پیکهاته ییه کانه وه دینه ئاراهه ده توان
کاریگه رییان له سهر ره فتاری توندوتیژ یان کاردانه وه ی چاوه روانه کراو له لایه ن تاکه کانه وه هه بیته.
لیره دا ئه و فشاره ی به هۆی ماده یاساییه کانه وه دروست بووه، پیاوی به و ئاسته گه یاندوه که هه ست بکا
بۆ پاراستنی که مترین بژیوی ژبانی بچینه شه ریکی یاساییه وه یان ته نانه ت بۆ ساده ترین سه ره وت و
سامانی خۆی وه کوو ئۆتۆمبیل روونکردنه وه بدا و به رگری له خۆی بکات.

خالیکی دیکه ی سه رنچراکیش له گپرانه وه ی سه ره وه دا ئامازه کردنه به و گۆرانکارییه یاسایی
و لیكدژیانه ی که له یاسا په سه ندکراوه کاند به دی ده کرین. که سیکی دیمانه له گه لکراو به
راشکاو ده لئ:

«سالی پار شتیکیان له مه جلیسی شۆرای ئیسلامی ده رکرد و گوتیان
ناتوانری ئۆتۆمبیل و خانوو له گره وی ماره ییدا دا بنریت. ئیستا یاسایه کی

نویان بۆ ماره‌یی هیناوه‌ته‌ ئاراهه. ئه‌نجومه‌نی پارێزه‌ران (شۆرای نگابان)
ره‌تی کرده‌وه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۳، Pos 37-40).

ئه‌م سه‌رلێشیواوییه‌ له‌ جێبه‌جێکردنی یاساکان و گۆرانکارییه‌ په‌یتا په‌یتا کانیان، خۆی فاکته‌ریکی
دیکه‌یه‌ که‌ ده‌توانی فشاری ده‌روونی پیاوان زۆتر بکات. ئه‌و گۆرانکارییه‌ی که‌ ره‌نگه‌ له‌ گه‌ل
هه‌ر بریارێکدا پانتایی هه‌ره‌شه‌ یاساییه‌ کان زیاتر بکه‌ن، ده‌ره‌فتیک بۆ چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌کان
ناڕه‌خسێن و گرژیه‌ کان ته‌نیا قوولتر ده‌بنه‌وه‌.

له‌ روانگه‌ی کۆمه‌ڵایه‌تی و فه‌ره‌هه‌نگیه‌وه‌، ئه‌و راستیه‌ی که‌ زۆر جار یاساکانی ماره‌یی به‌
«گه‌ره‌نتیی جێبه‌جێکردنی مافی ژنان» پێناسه‌ ده‌کرێن، کارکردیکی دیکه‌ی په‌یدا کردووه‌ و
ده‌توانی بێته‌ ئامرازێ چه‌وساندنه‌وه‌ یان زۆره‌ملیکردن له‌ پیاوان. پێناسه‌ی نه‌ریتی بۆ مافه‌کانی
ژنان له‌ کۆمه‌ڵگاکانی وه‌کوو ئێراندا که‌ له‌سه‌ر بانه‌مای سیسته‌می یاسایی پیاوته‌وه‌ر و تاکلایه‌نه
دامه‌زراوه‌، له‌ هه‌ندیک بارودۆخدا پشت به‌وه‌ ده‌به‌ستێ که‌ سزادانی پیاوان بۆ داڕێژکردنی ماره‌یی
ده‌توانی به‌شیک له‌ دادپه‌روه‌ری جێنده‌ری بیت. به‌لام ئه‌وه‌ی به‌ کرده‌وه‌ روو ده‌دا ده‌توانی کێشه‌ی
پیکهاته‌یی دیکه‌ دروست بکا وه‌کوو قه‌یرانی ئابووری یان له‌به‌ر یه‌که‌ه‌له‌وه‌شانه‌وه‌ی سۆزداری
درێژخایه‌ن له‌ په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌ریتیه‌ کاند.

شیکردنه‌وه‌ی ئه‌و داتا یانه‌ی که‌ له‌ چوارچێوه‌ی پارادایمی سه‌رچه‌شنی گه‌هند تیۆرییه‌وه‌ ده‌ده‌ست
هاتووه‌ و له‌ بواری توندوتیژی دژ به‌ پیاوان له‌ روانگه‌ی جێبه‌جێکردنی یاسای ماره‌یییه‌وه‌ خراوه‌ته‌
روو، ده‌ریده‌خا که‌ ئه‌م پرسه‌ ره‌گ و ریشه‌ی ده‌گه‌ریتیه‌وه‌ بۆ نه‌زمیکی کۆمه‌ڵایه‌تی و یاسایی که‌
نه‌ک ته‌نها ده‌بێته‌ هۆی هه‌لاواردنی جێنده‌ری – میژوویی، به‌لکوو فشاره‌ ده‌روونی و ئابوورییه‌کانی
سه‌ر پیاوان زیاد ده‌کات. ئه‌و گێڕانه‌وانه‌ی که‌ له‌ دیمانه‌کاندا به‌ باشی وروژێران، گوزارشت له‌م
پرسه‌ ده‌که‌ن که‌ چۆن چه‌مکه‌ نه‌ریتییه‌کانی مافی ژنان، له‌ کرده‌وه‌دا پتانسیلی ئه‌وه‌یان هه‌یه‌ بیه‌
ئامرازێ توندوتیژی پیکهاته‌یی دژی پیاوان. بابته‌ی ماره‌یی به‌تابیه‌ت له‌م بواره‌دا یه‌کێک له‌ توخمه‌
سه‌ره‌کییه‌کانه‌، که‌ له‌ پێگه‌ی سیاسه‌تیدانانی یاسایی و داب و نه‌ریتی کۆمه‌ڵایه‌تیدا، پیاو ده‌کاته‌
ئامانجیکی ئاسان بۆ که‌لک لێ وهرگرتن و چه‌وساندنه‌وه‌.

له‌ هه‌موو ئه‌و گێڕانه‌وانه‌ی که‌ خراوه‌ته‌ روو، روانگه‌ی نه‌ریتی و فیه‌قه‌ی ئیسلامی و کۆمه‌ڵایه‌تی
سه‌باره‌ت به‌ ماره‌یی، نه‌ه‌فه‌قه‌، ئۆجهره‌تولمیس و مافه‌تابیه‌ته‌کانی ژنان په‌یتا په‌یتا دووباره‌ ده‌بووه‌وه‌.
بۆ نموونه‌ دکتۆر مووسه‌وی قیایه‌ ده‌لێ:

«له‌ روانگه‌ی فیه‌قه‌یییه‌وه‌ ژن هیچ مافیکی نییه‌، هه‌ر که‌ ژن ده‌چێته‌ ناو
مائی میرده‌وه‌ ده‌بێته‌ کۆیله‌ی میرده‌که‌ی، ئازادییه‌که‌ی ته‌نها کاتیکه‌ که‌ ئه‌و
بره‌ی پاره‌ی که‌ بریار بوو بیکریتیه‌وه‌ بیدا و خۆی ئازاد بکات» (دیمانه‌ی ژماره‌
Pos 18، ۲۷).

ئه‌م لیکدانه‌وه‌ی ماره‌یی راسته‌وخۆ ئاماژه‌ به‌ پیکهاته‌ی خاوه‌نداریتی و مامه‌له‌ی په‌یوه‌ندییه‌

جینده ریه کان ده کا که ژنان ده کا به کالایه کی بازارگانی و ماره بی کردوو به ئامرازیک بۆ دیاریکردنی به های ماددییان. به لام ئه وهی ئه م نه زمه کۆمه لایه تییه ی به دی هیانه دروستبوونی په یوه ندیه کی نایه کسان یاساییه که پیاوان ده خاته ژیر فشاریکی ئابووری قورسه وه بۆ ئه وهی باجی ئه م به ناو «خاوه نبونه» بدات.

ئه م فشاره ئابووری و یاساییه، وه ک ئه لّا رهزا له چاوپیکه وتنه که دا ئامازه ی پیده کا، زۆریک له پیاوانی به ره و تیکچوونی ئابووری یان نائومییدی دروونی راکیش کردوو:

«ماره بی به گویره ی یاساش عیند لموتاله به یه، واته هه ر کاتیک ئه و ژنه ویستی، ده توانی داوای ماره بیه که ی بکا، پیاوه کهش ناچاره بیدات ... زۆر ساده ده چن بره پاره ی ماره بی ژنه کانیاں ده دن ده ست به سه ره هه موو ژیاناندا دا ده گیرێ و دواتریش، موزایه ده بکه ن و ده ستیاں به سه ره هه موو شتیکاندا ده گرن و هتد» (دیمانه ی ژماره ۳۳، Pos 12).

ئه م گێرانه وه ره نگدانه وهی ئه و هه لومه رجه نادادپه ره رانه یه که به سه ره پیاواندا ده سه پینری، و تیايدا ئامرازه یاساییه کان ی ماره یی و نه فه قه، له بری پشتیوانی له په یوه ندیه تهن دروسته کان ی هاوسه ریتی، بوونه ته که رهسته ی فشار و کۆنترۆلکردن. له لایه کی تره وه دیمانه ی گرووی له گه ل هاو لاتیانی شاری ئه رده بیل ئامازه به لایه نه کۆمه لایه تییه کان ی ئه م توندوتیژییه ده کات:

«ماره بی دژی پیاوانه، که زۆریک له ژنان وه ک ئامرازیک به کاری ده هینن بۆ ئازاردانی پیاوه کان، بۆ ئه وهی ته لاق له م وه رگرن، بچه لای پیاویکی دیکه، ته نه ها بۆ ماره یی ...» (دیمانه ی ژماره ۶۳، Pos 44).

ئه م رسته به روونی نیشان ده دا که چۆن یاساکانی ئیستای ئیران زه مینه یه کیان بۆ به کارهینانی ئامرازانه ی مافه کان ی ژنان دروست کردوو، به جۆریک که له هه ندیک حاله تدا ژنان ره نگه ماره یی وه ک چه کیک بۆ گه یشتن به ئامانجه داراییه کان یان تۆله سه ندنه وه به کار به یین.

له لایه کی دیکه وه له ته فسیری فیه قه ی و نه ریتی پیاوسالاریدا، هه میشه تیگه یشتنکی هه لّه و نایه کسان له مه ر «یه کسان» له ئارادایه. وه ک ئه لّا رهزا روونی ده کاته وه، مافه یاساییه کان ی ژنان، به پێچه وانیه ی دروشمه کان ی یه کسان ی، بارگرا نییه کی زیاده ی خستوه ته سه ر شانی پیاوان:

«یاسا هه یج به رپرسبار تییه کی بۆ ژنان له به رچا و نه گرتوه ... هه موو ئه مانه توندوتیژی یاسایی و فه ره نگه یی دژی پیاوانه. پیاو ده بی ماره یی بدات. باشه بۆچی پیاو ده بی ماره یی بدا به ژن؟ ئایا ئه م ژیا نه به کسان نییه؟ ئایا پیکه وه ئه م ژیا نه ده ست پیناکه ن ...» (دیمانه ی ژماره ۳۳، Pos 42).

له راستیدا ئه وهی له م باسانه وه ئاشکرا ده بی، ئه و که مو کورتیه قووله یه که له بیر کردنه وه و ریکه ستنی یاساکانی په یوه ست به په یوه ندیه هاوسه ریتییه کاندایه بوونی هه یه که نه ک هه ر ده بیته هۆی توندوتیژی

دژ به‌ پیاوان، به‌ لکوو له‌ بنه‌رتدا چه‌مکی په‌ کسانۍ له‌ ده‌ستپیکردنی ژبانی هاو به‌شدا ده‌خاته ژیر پرسیاره‌وه. ئەم پرۆسه سوورپکی سته‌م و توندوتیژی ئابووری و ده‌روونی نو‌ی ده‌کاته‌وه، که‌ بۆ پیاوان که‌ به‌رپرسی سه‌ره‌کیی خانه‌واده‌ن به‌ ناوی پیدانی ماره‌یی به‌ ژن پیناسه‌ ده‌ کریت.

هه‌روه‌ها له‌ روانگه‌ی زانستییه‌وه‌ تیورییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و یاساییه‌ کانیش به‌ روونی ده‌ریانخستوه‌وه‌ که‌ ئەو سیسته‌مانه‌ی که‌ له‌ سه‌ر بنه‌مای هه‌لاواردنی ره‌گه‌زیتی بنیات نراوه‌ هه‌میشه‌ توندوتیژی لیده‌ که‌وێته‌وه‌. بۆ نمونه‌ روانگه‌ی فی‌مینیستی رادیکال له‌ لیکدانه‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌ کانی نیوان ژن و پیاو دا جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ هه‌ر چه‌شنه‌ ریکخستنی په‌یوه‌ندییه‌ کان له‌ سه‌ر بنه‌مای ره‌گه‌زیتی (به‌بێ گویدانه‌ ئه‌وه‌ی که‌ به‌ قازانجی کام ره‌گه‌زه‌) دوا‌جار زیان به‌ هه‌موو ئەندامانی کۆمه‌لگا ده‌گه‌یینه‌ت (مک کینون^۱، ۱۹۸۹). لێره‌دا ماره‌یی نه‌ریتی، وه‌ک هیمای سکرینکردنی کۆمه‌لایه‌تی و دابه‌شکردنی ده‌سه‌لاتی ئابووری، راشکاوانه‌ بووه‌ته‌ هۆی نایه‌ کسانۍ و توندوتیژی یاسایی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان.

خالیکی گرینگی دیکه‌، به‌رپرسیاریتی جیه‌جیکردن و ئەو ته‌فسیرانه‌یه‌ که‌ له‌ چه‌مکه‌ فیه‌یه‌ کانه‌وه‌ سه‌ره‌له‌ده‌ن. بۆ نمونه‌ خاتوو جیریای به‌ روانگه‌یه‌کی ره‌مزیه‌وه‌ ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کات:

«ژنت له‌ هه‌ر شوینیک هینا، ده‌بی وه‌ کوو مالی باوکی هه‌لسوکه‌وتی
له‌گه‌لدا بکریت... ته‌نانه‌ت ده‌لین: خوانه‌ کا زخه‌ بیی به‌ زلیخا» (دیمانه‌ی
ژماره‌ ۵۷، Pos 92).

ئهم قسه‌ ره‌نگدانه‌وه‌ی ئەو نۆر مه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ ناراسته‌وخۆیانه‌یه‌ که‌ توانای پیدانی ماره‌یی به‌ ژن له‌ لایه‌ن پیاوه‌وه‌ یان دابینکردنی هه‌لومه‌رجه‌ کانی دیکه‌ وه‌ک «شه‌ره‌ف» ی پیاو پیناسه‌ ده‌ که‌ن. ده‌توانین بلێین جیه‌جیکردنی یاسای ماره‌یی که‌ مه‌به‌ست لێی پاراستنی ئاسایش و مافه‌ کانی ژنان بووه‌، به‌ کرده‌وه‌ ئەنجامیکی گرژ له‌ دژی پیاوان لێ ده‌که‌وێته‌وه‌. ئەو گیرانه‌وه‌ی لێره‌دا خراوه‌ته‌ روو، به‌شیک له‌م گرژیه‌ پیکهاته‌بیانه‌ی پیشان ده‌داته‌وه‌، که‌ نه‌ک ته‌نها فشاری ئابووری توند به‌سه‌ر پیاواندا ده‌سه‌پین، به‌ لکوو وه‌ک ئامرازیکی یاسایی ده‌میننه‌وه‌ که‌ هاوسه‌نگی هیز له‌ په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌ریتییه‌ کاندایه‌ چالنج ده‌کیشیت. ئەم سه‌رچه‌شنه‌ یاساییه‌ی که‌ له‌ سه‌ر بنه‌مای ئەم جوړه‌ گه‌ره‌نتیانه‌یه‌، له‌ هه‌ندیک حاله‌تدا به‌ پشتگو‌پخستنی بناغه‌ کانی دادپه‌روه‌ریی کۆمه‌لایه‌تی، کاریگه‌ری له‌ سه‌ر واقعی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ تاکه‌ کان داده‌نی و هه‌ندیک جاریش سوورپکی توندوتیژی ناراسته‌وخۆی لێ ده‌که‌وێته‌وه‌ که‌ هه‌یچ کۆتاییه‌کی بۆ نییه‌. له‌ کۆتاییدا ئەو داتایانه‌ی که‌ خراونه‌ته‌ روو، پیشان ده‌ده‌ن که‌ ماره‌یی، نه‌فه‌قه‌، ئوچره‌تولمیس و ئەو مافانه‌ی دیکه‌ که‌ بۆ ژنان دیاری کران، له‌ ژیر ناوی هه‌ندیک لیکدانه‌وه‌ یاسایی و فره‌ه‌نگیدا، بوونه‌ته‌ ئامرازیک که‌ له‌بری پاراستنی ژنان، رینگه‌ بۆ توندوتیژی دژی پیاوان خۆش ده‌ که‌ن. ئەم لیکه‌وتانه‌ نه‌ ته‌نها ده‌راویشه‌ی بیر و باوه‌ره‌ نه‌ریتییه‌ کانه‌ به‌ لکوو ده‌گه‌رینه‌وه‌ بۆ بۆشاییه‌ یاساییه‌ کان و سیاسه‌ته‌ په‌یوه‌ندیداره‌ کان.

ئەو یاسایانەى که دەبێ هاوکاری بهرقەرارکردنى دادپەرورەى جێندەرى بدن، له کردەوه‌دا بوونەته ئامرازێک بۆ قوولکردنەوه‌ى توندوتیژی و نایە کسانى، و فشارێکى دەروونى و ئابوورى و کۆمە‌ڵایەتیی به‌رفراوانیان به‌سەر پیاواندا سه‌پاندووه‌.

چه‌مکى «ئۆجره‌تولمیس‌ل» ی ژنان له‌ خانه‌واده

چه‌مکى «ئۆجره‌تولمیس‌ل» بۆ ژنان له‌ ناو خێزاند، پرسێکى سه‌ره‌کیه که ڕه‌گ و ڕیشه‌ى ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ ئەو ڕوانگه‌ ئایینییه‌ى که بۆ به‌رپرسیاریتی و ڕۆلى هاوسه‌ره‌کان هه‌یه. به‌ پێچه‌وانه‌ى باوه‌رى زۆر که‌س پێکهاته‌ى یاسایى و ئایینى له‌ ئیسلامدا به‌ شیوه‌یه‌ک دارپێژراوه‌ که له‌ جیاتى سه‌پاندنى ئه‌ركى تایبه‌ت به‌سەر ژناندا، جه‌خت له‌سەر مافى وه‌رگرتنى هه‌قه‌ست و قه‌ره‌بووکردنەوه‌ى کاره‌کانیان له‌ ناو ماله‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌. به‌لام ئەم ڕوانگه‌ ئایینییه‌، کاتیک له‌ گه‌ڵ سنووردارکردن کردە‌ی و فه‌ره‌هنگى ناراسته‌وخۆ - کۆمه‌ڵایه‌تیدا تیکه‌ڵ ده‌کرى، هه‌ندیک جار ده‌بیته‌ هۆى گرژى و توندوتیژی که‌ پیاوان ده‌بنه‌ قوربانى راسته‌وخۆ. خاتوو ئینتیزامى له‌ شیکارییه‌کانیدا به‌ ڕوونى ئاماژه‌ به‌م به‌ته‌ ده‌کات:

«خۆى هه‌موو مافیکی هه‌یه به‌لام ئه‌ركه‌کانى به‌رامبه‌ر به‌ مێرده‌که‌ى
راناپه‌رینى، جله‌کانى ناشوا، خۆ راسته‌ ئه‌مانه‌ ئه‌ركى ژن نین، بۆ نموونه‌ ئیسلام
ده‌لى ژن له‌ به‌رامبه‌ر خزمه‌ت له‌ مالد ده‌بێ شتیک وه‌رگرى، به‌لام ئەمه
ئۆجره‌تولمیس‌له. له‌ راستیدا ئەوه‌ له‌ به‌ر ئەوه‌یه که ده‌یزانى ژنان ئیحساسین و
هه‌موو ئەمانه‌ دا‌بین ده‌کهن، بۆیه ئیسلام نه‌هاتوو ئەم ئۆجره‌تولمیس‌له بکا به
یاسا...» (دیمانه‌ى ژمار ٤٧، Pos 2-4).

ئەم قسه‌یه‌ دژایه‌تیی نێوان بێر و باوه‌رى نه‌ریتى و ئامۆژه‌ ئایینییه‌کان ده‌رده‌خات. له‌ لایه‌ک ئیسلام مافى ئۆجره‌تولمیس‌ل به‌ ژنان ده‌به‌خشى، واته‌ هه‌ر کارێک که ژن ئه‌نجامى بدا، چێشتلێنان و پاککردنەوه‌، به‌ ئه‌ركێکى یاسایى و شه‌رعیی ژنان نازانێ مه‌گه‌ر ئەوه‌ى ڕێککه‌وتنى له‌سەر کرابیت. له‌ لایه‌کى تره‌وه‌ ئەو چاوه‌ڕوانییه‌ سۆزداری و فه‌ره‌هنگیانه‌ى که له‌ ژنان ده‌کرى، ئەوانى خستۆته‌ دۆخیکه‌وه‌ که بێ سێ و دوو ئەو جووره‌ ئه‌ركانه‌ جێبه‌جێ بکه‌ن، که هه‌ندیک جار له‌ ڕیگه‌ى فشار یان ناچاری ئەم ئه‌ركانه‌ به‌ سەر ژناندا ده‌سه‌پینیت.

ئەم دۆخه‌ زه‌مینه‌خۆشکه‌رى توندوتیژی دژى پیاوانه‌، به‌و پێیه‌ى که زۆریک له‌ پیاوان، که ڕووبه‌ ڕووى ئەم دۆخه‌ ده‌بنه‌وه‌، خۆیان له‌ پێگه‌یه‌ کدا ده‌بیننه‌وه‌ که ده‌بێ باجیکى مه‌عه‌وى، دارایی یان کۆمه‌ڵایه‌تیی بدن بۆ ئەو ئه‌ركه‌ پێناسه‌ نه‌کراوانه‌ى که ناراسته‌وخۆ له‌ ژنان چاوه‌ڕوان ده‌کری. پیاوان به‌ تایبه‌ت ئه‌گه‌ر به‌ هۆى ناکوکیی خێزانى یان یاساییه‌وه‌ ناچار بن ئۆجره‌تولمیس‌ل بدن، زۆر جار نه‌ک ته‌نها زیانى ئابوورى به‌ لکوو ڕووبه‌ ڕووى هه‌ستى بیده‌سه‌لاتى و تووڕه‌یی ده‌بنه‌وه‌. ئەم توندوتیژییه‌ ڕه‌نگه‌ له‌ شیوه‌ى ئازاردانى زاوه‌ کی یان ته‌نانه‌ت جه‌سته‌یی بێ، وه‌ک خاتوو ئینتیزامى

ئاماره ی پیده کات:

«له کو تاییدا ده ئیم ئه و بابه تانه ی که له ژیا نی هاوبه شدا سهره ه لده دن
یان له ژیا نی هاوبه شدا روو ده دن، ده بیته هو ی ئه وه ی له هه ندیک شوین
پشتگو ی بخرین، له هه ندیک شوین له وانه یه له یه ک بگه رینه وه، له هه ندیک
جیگا له وانه یه پیکدا دانیان هه بی، رهنگه ئه و پیکدا دانه جهسته یی بی یان
رهنگه زاره کی بیت.» (دیما نه ی ژماره ۴۷، Pos 2-4).

له روانگه ی تیورییه وه ده توانین ئه م بابه تانه به تیوری جینده ر و کومه لناسی ئاین شی
بکه ینه وه. توژی نه وه کان به یاتی (۲۰۱۶) و غه نی نیا (۲۰۱۸) نیشان ده دن که رۆلی جینده ری له
ئایندا، هه رچهنده له سه ر بنه مای دادپهروه ری پیناسه کراوه، به لام کاتیک رووبه رووی کومه لگه ی
پیاو سالاری یان بنه ماله وابهسته به پیکهاته نه ریتییه کان ده بنه وه، ده بنه په یه ندی ده سه لات، که
له زور حاله تدا نه ک نابیته دادپهروه ری به لکوو نایه کسان ی لی ده که ویتنه وه. ههروه ها تیوری بوردیو
(بوردیو، ۱۹۹۰) سه باره ت به «به ره مه ئانه وه ی فرههنگی رۆله ره گه زیتییه کان» جهخت له وه
ده کاته وه که چۆن رۆلی ژن و پیاو له شوینه ئایینییه کاند له بری ئه وه ی سازگار و خوگونجین بی،
ده توانی زیاتر بالادهستی لایه نیک بچه سپینیت.

له ئاکامدا ده کری بلیین ئامۆژه ئایینییه کان سه باره ت به “ئوجره تولمیسلی ژن” و رۆله
ره گه زیتییه کانی دیکه، سه ره رای ئامانجه به رزه که ی خو یان، له زور حاله تدا، به هوکاری فرههنگی
و کومه لایه تی، زه مینه بو توندوتیژی دژی پیاوان خو ش ده کهن. ئه م توندوتیژییه به تایبه ت له
شیوه ی توندوتیژیی ئابووری و دهروونی و زاره کیدا ده رده که و ی و پیاوان و پرای ئه وه ی به رگه ی فشاره
ئابوورییه کان یان یاسا نایه کسانه کان ده گرن، رووبه رووی ههستی دلشکاوی و بیده سه لات ی ده بنه وه.
ئه م سووره ئالۆزه ته نیا کاتیک که م ده بیته وه که روانگه فرههنگییه کان له گه ل پهروه رده ی ئایینی
راسته قینه دا به جوړیک له هاوسهنگی نیوان رۆل و بهرپر سیاریتیدا بگهن. برگه یاسا کانی بواری
بنه ماله و به تایبه ت ته لاق و ماره یی، هه میشه له ئیراندا بابه تیکی مشتومراوی بوون و گوزارشت
له ناهاوسهنگی له مامه له کردن له گه ل ئه و دوو ره گه زه دا ده کا که له زور حاله تدا به زیانی پیاوان
کو تایی پیدیت. ئه زمونه کانی که سانی دیما نه له گه لکراو ئه وه ده رده خا که ئه م یاسایانه هه رچهنده
به شیوه یه کی رووکه ش له یه کسان ی جینده ری (به کوردی ره گه زیتی) نزیکن، به لام به هو ی
سازوکاری جیه جیکردن و ئه و تهفسیره زاله ی که بالی به سه ر دادگا کاند کیشاوه جوړیک له
نایه کسان ی سیستماتیکی له دژی پیاوان دروست کردووه.

یه کیک له گیرانه وه کان که به روونی باسی ئه م دۆخه ده کا، تیشک ده خاته سه ر مه رجه
سه پینراوه کانی ماره یی:

«بارودوخی مارهیی له ئیراندا زۆر شیرزهیه، ئەو هه لومه رجه داراییه کی دهژی پیاوه زۆر ناجۆره، پیاو هه رچی دهست ده کهوێ دههینێ لهو ماله دارا خه رچی ده کا، چاوه رپێ ئەوه ده کا هه موو که لوپه لی ناو مأل دابین بکریت...» (دیمانه ی ژماره ۲۹، Pos 161).

ئهم گێرانه وه وینهیه کی فشاری دارایی له سه ر پیاوان ده خاته روو، پیاویک که جگه له دابینکردنی پێداویستییه کانی ئیستای بنه ماله، ده بی وه لامده ری پرسه یاساییه کانی ماره ییش بن. ئهمه له کاتیکدایه که یاسا ئهم ئیمتیازی به ژنان به خشیوه که ته نانه ت ئه گه ر له کاروباری دارایی ژبانی هاوبه شدا رۆلکی یه کسانیان له گه ل پیاودا نه بی چاوه روانی پشتیوانی ته واو بن. تیۆریه یاساییه مؤدیرنه کان وه کوو تیۆری یه کسانیی جێنده ری له یاسای خێزاندا بۆرنستید^۱ (بۆرنستد، ۲۰۱۸) ئاماژه به وه ده که ن که یاساکان ده بی خۆیان له هه ر جۆره هه لاواردنکی جێنده ری له پشتیوانیی داراییدا به دوور بگرن، پرسیک که له نمونه ئیرانییه کهیدا پێچه وانه که ی به دی ده کریت.

پشتیوانیی له راده به ده ری یاساکان له مۆلک و داها تی ژنان (جیاکاری یاسایی)

به پێچه وانه ی باوه ری باو، بابه تیکی دیکه که ئاماژه به جیاکاری یاسایی ده کا، پشتیوانیی له راده به ده ری یاساکان له مۆلک و داها تی ژنانه:

«پیاو مۆلک و داها ت و هه موو ئەو شتانه ی که هه یه تی هی ژنه. به پێچه وانه ی ئەو باوه رهی که هه مووان وا ده زانن یاسا لایه نگری پیاوه، به کرده وه هه موو داها ت و مۆلک و مآلی هی ژنانه» (دیمانه ی ژماره ۵۳، Pos 31-36).

ئهم گێرانه وه ره خنه یه کی راسته وخۆ ئاراسته ی ئەو یاسایانه ده کا که به شیوه یه کی سیستماتیک مۆلک و مآلی پیاو ده دن به ژن. ئهم شیوه یاساییه له بری ئەوه ی هاوسه نگی بپاریزی، بۆ جیه جیکردنی ئه رکه ئابووریه کان رۆلی پیاوانی له راده به ده ر قورس کردوو و ده یانخاته به رده م فشاره داراییه کان. تیۆریی خاوه ندارپتی له یاسای خێزاندا هیرینگ^۲ (هرینگ، ۲۰۱۵) جهخت له وه ده کاته وه که مۆلک و داها تی هاوسه ره کان ده بی به به شداری راسته قینه ی ژن و میرد دابهش بکری نه ک له سه ر بنه مای کلیشه ره گه زیتییه کان.

سنووردارکردنی ئازادیی راده برین و سه ره خوویی ژنان له هه لسوکه وت کردن له گه ل پیاواندا: پرسه ی سه ره خوویی ژنان له ده رپینی خۆیان و رووبه روو بوونه و یان له گه ل پیاواندا بابه تیکی دیکه یه که له گێرانه وه کاند تیشکی خراوه ته سه ر.

1. Bornstedt
2. Herring

«له‌م سه‌رده‌مه‌دا پیاوان زیاتر خه‌می ئازادی را‌ده‌برپینان هه‌یه، که زیاتر ده‌دریته‌ ژنان ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۳، Pos 18).

ئه‌م رسته‌ ئاماژه‌ بۆ واقیعیکی فهره‌نگی و یاسایی ده‌کا که هه‌ندیک جار مافه‌کانی ژنان وه‌ها زه‌ق ده‌کاته‌وه‌ که ئه‌گه‌ری به‌ چالنج کیشان یان به‌دواداچوونی هه‌مه‌لایه‌نه‌ی ماف و به‌رپرسیاریتی پیاوانی تووشی کیشه‌ کردووه‌. ئه‌م دۆخه‌ وای کردووه‌ که ژنان سه‌ربه‌خۆیه‌ی کی بی‌سنووریان ته‌نانه‌ت له‌ پیه‌ندی له‌گه‌ل دایک و باوکیشیاندا هه‌بیت. له‌ روانگه‌ی تیۆرییه‌ فهره‌نگه‌وه‌ره‌کانی میله‌روه‌ (میلر، ۲۰۲۱)، ئه‌م جوړه‌ سه‌ربه‌خۆیه‌ له‌را‌ده‌به‌ده‌ره‌ ده‌توانی ناکۆکی له‌ په‌یه‌ه‌ندییه‌ سیکسی و ره‌گه‌زی و خیزانییه‌کانی لی بکه‌وێته‌وه‌.

هه‌لسوکه‌وتی دووفاقه‌ له‌ سیسته‌می یاساییدا بۆ حاله‌ته‌کانی خیانه‌ت

پرسیکی دیکه‌ که له‌م گیرانه‌وانه‌دا دیاره‌ هی خیانه‌ت و هه‌لسوکه‌وتی دووفاقه‌یی له‌ سیسته‌می یاساییه‌:

«توندوتیژی واته‌ سه‌یر بکه‌ رسته‌یه‌کی زۆر سه‌رنجراکێش رووی دا ... کابرا زانیویه‌تی ژنه‌که‌ی دلی به‌ پیاویکی دیکه‌وه‌یه، ئیستا له‌ نۆرینگه‌ ژنه‌ ده‌می له‌ پیشه‌ و ده‌لی تو‌تیرت بکردایه‌م با نه‌چووبایه‌تمه‌ لای پیاویکی دیکه‌، ئه‌وه‌ش خه‌تای تو‌یه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۱، Pos 10).

ئه‌م گیرانه‌وه‌ نیشان ده‌دا که زۆر جار ده‌زگای دادوه‌ری به‌ لای پشتگیریکردن له‌ ژنان ساغ ده‌بێته‌وه‌، ته‌نانه‌ت له‌و حاله‌تانه‌ی که خیانه‌تی ژنان دیاره‌. له‌م جوړه‌ حاله‌تانه‌دا پیاوان ته‌نها قوربانیی خیانه‌ت نین، به‌لکوو تووشی فشاری ده‌روونی و نه‌بوونی پشتیوانیی دادوه‌ری ده‌بنه‌وه‌. «سیسته‌می یاسایی و تاوانکاری و دادوه‌ریمان به‌ ده‌گمهن ده‌نگ بۆ خیانه‌ت و ناپاکییی ژنان ده‌دات ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۸، Pos 21).

ئه‌م پرسه‌ ئاماژه‌ بۆ لیکدژییه‌ک ده‌کا که له‌ دادپه‌روه‌ری قه‌زایی هه‌یه‌ که ده‌بێته‌ هو‌ی نارازی‌بوون و دلساردیی پیاوان له‌ په‌یه‌ه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و یاساییه‌کاندا. ئه‌و ئاراسته‌ زاله‌ی که له‌ سیسته‌می قه‌زایی ئیراندا به‌رده‌وامه‌ به‌ جوړیک له‌ جوړه‌کان له‌گه‌ل کلیشه‌کانی به‌قوربانیکردنی ژنان و پشتگو‌یخستنی فشاری سه‌ر پیاوان یه‌ک ده‌گرێته‌وه‌. تیۆریی دادپه‌روه‌ری جینده‌ریی گیدی‌نس (گیدنز، ۱۹۹۰) جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که جیبه‌جیکردنی دادپه‌روه‌ری ناب‌ی له‌ ژیر کاریگه‌ری وێنه‌ فهره‌نگی یان جینده‌رییه‌کاندا بی، به‌لکوو ده‌بی جیبه‌جیکردنی یه‌کسان بۆ هه‌ر دوو ره‌گه‌زه‌ که مسۆگه‌ر بکات.

بۆشاییه یاساییه کانی سزادانی دهستدریژی سیکی و جهستهیی دژی مندالانی کور

باسکردنی توندوتیژی سیکی و جهستهیی دژی مندالان له سیستمی یاسایی ئیراندا پرسیکه که پیوستی به شیکردنهوهی وردتر و چاکسازی له یاساکانی ئیستای ئیرانه. ئهوه گیرانهوهی یه کیک له دیمانه له گه لکراوانه که به روانگهیه کی خهسارناسانهوه لهبارهی دۆخی ئیستای ئیران دهوئ:

«له زۆر حالهتدا پیوه ره به کلاکه رهوه کانی وه کوو بۆچوونی پزیشکی دادوهی له زۆر حالهتدا وه ک بنه ما به کار دههینری و ئه مهش رهوتی جیه جیکردنی دادپهروهی تووشی ئالنگاری ده کات. له ئیستادا ئه وه دهستدریجیه سیکی و جهستهییانهی که دژی مندالان و میرمندالان به تایبتهت کوران روو دهدهن، له رووی یاساییه وه به شیوهیه ک چارهسه ر ناکری که بتوانی ریگری پیوست دروست بکات.» (دیمانهی ژماره ۸۵، Pos 72-78)

ئهم پرسه به تایبتهت له وه حالهتانهدا راسته که زیانه جهستهیی و دهروونییه به چاو نهبنیریت. به وتهی ئه وه دیمانه له گه کراو له م جوړه حالهتانهدا ده ربا زبوون له سزا ئاسانتر بووه، چونکه ته نهها بۆچوونی پزیشکی دادوهی وه ک پیوه ریکی سه ره کی بۆ سه لماندنی تاوانه که په چاو ده کریت. ئه م دۆخه ده توانی فه زای به ده که لکی و خۆدزینه وه له به رپرسیاریتی یاسایی دروست بکا، ئه وه جیگایه ی که یاساکان زیاتر له سه ر توندوتیژی سیکی دژی ژنان چر ده بنه وه و گرینگیه کی ئه وه بۆ به پیاوانی قوریانی (مندال و نه وجهه وانانی کور) نادهن.

تیۆرییه دهروونی و یاساییه کانی په یوه ست به پاراستنی مندالان له کریستیه^۱ (کریستیه، ۲۰۱۳)، ئاماژه به وه خاله ده که ن که یاساکانی توندوتیژی دژی مندالان ده بی ئامرازی فراوانتر بۆ هه لسه نگاندنی بارودۆخی قوریانییه کان له بهر چاو بگری و ته نیا له راپۆرتی پزیشکی دادوه ریدا سنووردار نه بنه وه. جگه له وهش، پرۆسه دا کوکیکردن و یاساییه کان ده بی به شیوهیه ک داپرێژری که بۆ دروستکردن ئاستهنگ و ریگری ئالۆژی پیوستیان هه بی و تاوانباران هه لی که مکردنه وهی به رپرسیاریتی یان ده ربا زبوونیان له سزا دیار بکراوه کان نه بیت.

ئهم ئاراسته ده توانی ئاماژه به جوړیک له هه لاواردنی په گه زیتی له سیستمی یاسایی ئیراندا بکا که تیدا مامه له له گه ل دهستدریژی سیکی و جهستهیی به رامبه ر به مندالانی کور له مامه له ی له گه ل دهستدریژی سیکی و جهستهیی به رامبه ر به ژنان ئه وه توندی و جدیدییه ته ی نییه. له م جوړه هه لومه رجه دا، نه بوونی یاسای ورد له بواری دا کوکی کردنی یاسایی له مندالانی قوریانی، به تایبتهت کوران، ده توانی هه لکشانی خه سارهت و زیانه کو مه لا په تییه کانی لی بکه وپته وه. تیۆری

دادپه‌روه‌ری مندا‌لپاریزی جۆنر^۱ (جۆنر، ۲۰۱۹) جه‌خت له‌وه‌ ده‌ کاته‌وه‌ که‌ ئه‌و یاسایانه‌ی که‌ بۆ پیرا‌گه‌یشتن به‌ ده‌ستدریژی سی‌کسی بۆ سه‌ر مندا‌لن دارپ‌ژراون، ده‌بی به‌بی گو‌یدانه‌ ره‌گه‌زی قوربانیه‌ که‌ به‌ شیوه‌ی یه‌ کسان‌ی شی‌او‌ی جی‌به‌جیک‌ردن بن و له‌بری ئه‌وه‌ی ته‌نها سه‌رنج به‌خ‌ریته سه‌ر به‌لگه‌ی پزیشکی دادوه‌ری، ده‌بی پشکین‌ی گشتگیرتر له‌ هه‌لومه‌رجی خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی مندا‌له‌ که‌ ئه‌نجام به‌دریت.

ئه‌و گیرانه‌وه‌ی وا خراوه‌ته‌ روو، نایه‌ کسان‌ی له‌ گرینگیدان به‌ بابه‌ته‌ کانی په‌یوه‌ست به‌ توندوتیژی سی‌کسی و جه‌سته‌ی دژی مندا‌لانی کور‌نیشان ده‌دا، پرسیک که‌ نه‌ک هه‌ر بۆشایی یاسایی له‌ سزادانی تاوانباراندا دروست ده‌کا، به‌لکوو قوربانیه‌کان ده‌خاته‌ فه‌زایه‌ که‌وه‌ که‌ هیچ دا‌کوکیه‌کی کۆمه‌لایه‌تی و یاسایی پ‌یوستیان نییه‌. بۆ به‌ره‌نگار‌بوونه‌وه‌ی ئه‌م دۆخه‌، پ‌یوستمان به‌ چاک‌سازی یاسایی گشتگیر و ورد‌تره‌ بۆ ئه‌وه‌ی ده‌زگای دادوه‌ری بتوان‌ی مندا‌لن له‌سه‌ر بنه‌مای ستاندارده‌ دادپه‌روه‌رت‌ره‌کان بپاریزی و ر‌یژه‌ی روودانی توندوتیژی به‌رامبه‌ریان به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رچاو که‌م به‌کاته‌وه‌.

یاساکانی په‌یوه‌ست به‌ دابه‌شکردنی مو‌لک، بر‌ی ماره‌یی و گو‌پ‌رایه‌لی و سه‌ربازی

له‌ ژبانی رۆژانه‌ی پیاواندا ئه‌و یاسایانه‌ی که‌ په‌یوه‌ندی خ‌یزانی و کۆمه‌لایه‌تی به‌ر‌پ‌یوه‌ ده‌بن، به‌ جۆری‌ک بوونه‌ته‌ سوو‌ری گر‌ژی و فشاری ده‌روونی. ئه‌گه‌رچی ئه‌م یاسایانه‌ به‌ باوه‌ری هه‌ندیک که‌س گوزارشت له‌ دادپه‌روه‌ری کۆمه‌لایه‌تی ده‌کا، به‌لام گیرانه‌وه‌ی ئه‌و پیاوانه‌ی که‌ کاریگه‌ری ئه‌م یاسایانه‌یان له‌سه‌ر بووه‌، نادادپه‌روه‌رییه‌کی شار‌اوه‌ ئاشکرا ده‌که‌ن؛ نادادپه‌روه‌رییه‌ک که‌ ده‌توان‌ی کاریگه‌رییه‌کی به‌رچاوی رۆ‌حی و ده‌روونی و ته‌نانه‌ت پرا‌کتیکی له‌سه‌ر ژبانیان داب‌نیت. له‌م نێوه‌نده‌دا یاسای دابه‌شکردنی مو‌لک و ما‌ل یه‌کی‌ک له‌ و پرسه‌ مشتوم‌راوییه‌کانه‌ که‌ به‌ روونی له‌ ئه‌زموونی پیاواندا ر‌ه‌نگی داوه‌ته‌وه‌. یه‌کی‌ک له‌ دیمانه‌له‌گه‌ل‌کراوان ده‌لی:

«دابه‌شکردنی دارایی و مو‌لک و ما‌ل ئه‌گه‌ر ژن و پیاوی‌ک که‌ پ‌یکه‌وه‌ ده‌ژین و له‌و کاته‌وه‌ که‌ ژبانی خۆیان پ‌یکه‌وه‌ ده‌ست پ‌یده‌که‌ن وه‌ختیک بیان‌هه‌و‌ی جیا بنه‌وه‌ ... هه‌موو‌ئه‌و ما‌ل و مو‌لکه‌ی که‌ به‌ده‌ستی ده‌ه‌ینن ... ده‌زانی، له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئیمه‌دا، زیات‌ر پیاوان کار ده‌که‌ن ... راسته‌ له‌م دوا‌ییانه‌دا ژنانیش کار ده‌که‌ن ... به‌لام زۆرینه‌ی ر‌ه‌ها پیاوان کار ده‌که‌ن و نانی خ‌یزانه‌ که‌ به‌ده‌ست ده‌ه‌ینن ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۳، Pos 14).

ئه‌م قسانه‌ زۆر به‌ باش‌ی ر‌ه‌نگدان‌ه‌وه‌ی کۆمه‌لی‌ک له‌ سکا‌لا‌کانی پیاوانه‌ که‌ پ‌یتیان وایه‌ بار‌گرانیی ئابووری ژبان له‌سه‌ر شان‌یانه‌، به‌لام کاتی ل‌یک جیا‌بوونه‌وه‌، ده‌ست‌ر‌ه‌نجه‌کانیان به‌ یه‌ کسان‌ی دابه‌ش

دهبن، بهبئی ئهوهی پشکی راسته قینهی لایه نه کان له به دهسته پینانی ئهم سه رمایه دا له بهر چاو بگرییت.

له لایه کی تروه یاسای مارهیی لای پیاوانیش وه ک فاکته ریک ناسراوه که ده توانی بیته هوئی توندوتیژیی دهروونی یان ته نانهت کردهیی. ئهم یاسایه که فه لسه فه سه ره تاییه کهی پاراستنی ژنان بووه، هه ندیک جار به شیوه یه ک لیک ده دریته وه و جیه جی ده کری که فشاریکی زور له سه ر پیاوان دروست ده کات. حسینی، یه کیک له دیمانه له گه لکراوان، به ئامازه دان بهم بابه ته ده لی:

«یاسای ئیسلامی خوئی ده لی، ئه و ژنه ی که خیانه ت ده کا نابی ماره یی پی بدری... به لام یاسا و رپسا کانی کۆماری ئیسلامی ده لێن ژن هه رچییه ک بکا، ته نانه ت میرده که شی بکوژی... پیویسته ماره یی پی بدریتی...»
(دیمانه ی ژماره ۵، Pos 27).

ئهم لیکدژییه ی نیوان تیگه یشتنه ئایینی و یاساییه کان جوړه هه ستیکی ناهاوسهنگی له نیوان پیاواندا دروست کردوه. تیورییه یاسایی و کۆمه لایه تییه کانی وه کوو تیوری «هاوړیژه یی سزا تاوان» سی بنتام^۱ (بنتام، ۱۷۸۹) جهخت له وه ده که نه وه که سزا کان ده بی له گه ل ئه و تاوانه ی که ئه نجام دراوه یه ک بگری و هه ستکردن به دادپهروه ری به دی بین. به لام لی ره دا جیه جیکردنی یاسای ماره یی به بی ره چاوکردنی رهفتاری ژن هه ندیک جار ده بیته ئامرازیک بۆ فشارخسته سه ر میرد.

جگه له وهش پرسى نافه رمانیى ژنان پرسى دیکه یه که له روانگه ی هه ندیک له پیاوانه وه بووه ته ده رکه وته یه کی جیا کارانه. حسینی له و باره وه باوه ری وایه:

«ئه گه ر ژنیک نافه رمانی بکا و گوێرایه لی نه بی چی روو ده دات؟ ماره ییه که ی پی ده دریت و... ژن ته نها نه فه قه وه زاگری، واته ژنه هیشتا نه ها توته ناو ماله که ت و له ماله که تدا نه ژیاوه نابی خه رجی مه ده...» (دیمانه ی ژماره ۵، Pos 28).

ئهمه پیشان ده رده خا که له یاسا داناندا هه ندیک جار هه ستیاری زیاتر به رامبه ر به پیداو یستییه کانی لایه نیک (ژن) به دی ده کری و له لایه کی دیکه شه وه، ئه زموونی پیاوان زور گرینگی پینه دراوه.

ههروه ها بابه تی سزادانی زینا له ناو بزووتنه وه کانی دادخوازی بۆ پیاوان ده نگدانه وه یه کی به رفراوانی هه بووه. دکتۆر میهرابی به تیروانیکی ره خنه گرانه بۆ ئهم یاسایانه ئامازه به لیکدژییه کان ده کا و ده لی:

«... ئە‌گەر پیاویک ژنی هه‌بێ و ژنه‌ش می‌ردی هه‌بێ ... سزای ژنه‌ هاوسه‌رده‌که‌ به‌ردبارانکردنه‌ و سزای پیاوه‌ سه‌لته‌که‌ قامچی لێدانه‌ ...»
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۱، Pos 39).

ئهم جیاوازییه‌ له‌ راده‌ سزادانه‌ زۆر راشکاوانه‌ پرسى نارێژه‌یی نیوان سزاكان ده‌ورۆژینی، که‌ له‌ که‌شى دادپه‌روه‌رانه‌ی ئیستادا ده‌توانی جو‌ریک له‌ نارێزایی لای پیاوان دروست بکات. پرسى سه‌ربازی به‌شیکى گرینگی دیکه‌ی ئهم هاوکیشه‌یه‌ که‌ راسته‌وخۆ کاریگه‌رى له‌سه‌ر ژيانى پیاوان داده‌نیت. ئیحسان، یه‌ کێک له‌ دیمانه‌گه‌لکراوان، وێرای ئاماژه‌دان به‌ ئه‌زمونه‌کانی ئهم قوناغه‌ ده‌لی:

«تۆ سه‌ربازیت له‌سه‌ره‌ ... ئه‌وه‌ یاسای ئهم ولاته‌یه‌، ده‌بێ بچی و سه‌ربازی بکه‌ی ... ئە‌گەر ئه‌و سه‌ربازییه‌ بو‌ژنان بوايه‌، ژنان ده‌یان‌توانی بچنه‌ سه‌ر کار ... واته‌ ناوی پیاو به‌ستراوه‌ته‌وه‌ به‌ کارکردن و سه‌ختی کێشانه‌وه‌ و بو‌نموونه‌ پش‌تیوان بوون و به‌هێزبوون ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۸، Pos 342).

ئهم قسانه‌ به‌ روونی گوزارشت له‌ تیروانینی‌ک ده‌که‌ن که‌ پێداگری له‌سه‌ر ئه‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ یاساکانی ئیستانه‌ک هه‌ر به‌ شیوه‌ی پێویست دا‌کوکی له‌ پیاوان ناکه‌ن، به‌لکوو له‌ هه‌ندیک حاله‌تدا ته‌نانه‌ت به‌رپرسایه‌تی زیاتریان به‌سه‌ردا ده‌سه‌پین. له‌ روانگه‌ی تیۆری «شوناسی کۆمه‌لایه‌تی» ی تاجفیل و تۆرنه‌روه‌ (تاجفل و ترنر، ۱۹۷۹)، ئهم یاسایانه‌ ده‌توان هه‌ستی بیه‌شى رێژه‌یی لای پیاوان به‌دی بین، هه‌ستیک که‌ له‌ به‌راوردکردنی پێگه‌ی ئه‌وان له‌ گه‌ل پێگه‌ی گرووپه‌کانی دیکه‌ (له‌وانه‌ش ژنان) خو‌ی ده‌نوی‌ت.

هه‌روه‌ها ئه‌زمونه‌ی ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ به‌ چالنج و ئالنگاری هه‌ستپیکراوی یاسای هاوسه‌رگیری و ماره‌بیه‌وه‌ تیوه‌گلاون، ئهم نارێزایه‌تییه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی تایبه‌ت نیشان ده‌ده‌ن. عه‌باس به‌رغه‌مه‌دی که‌ به‌و قوناغه‌ سه‌ختانه‌دا تیپه‌ریوه‌، ده‌لی:

«... هه‌ر که‌ ژن له‌سه‌ر بری ماره‌یی شکاتی کرد ... ده‌بوو پیاوه‌ که‌ له‌ زیندان بوايه‌ ... یاسای ئه‌وسا به‌م شیوه‌یه‌ بوو ... ورده‌ ورده‌ دۆخه‌که‌ هه‌موار کراوه‌، ئه‌و ستریس و فشاره‌ ئه‌و توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان که‌م بووه‌ته‌وه‌ ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۷، Pos 47).

به‌لام ته‌نانه‌ت به‌ چاکسازی له‌ یاساکانی‌شدا وا دیاره‌ هێشتا دادپه‌روه‌ری به‌و مانایه‌ی که‌ خواستی پیاوانه‌ به‌دی نه‌هاتوه‌. ئهم ئه‌زمونه‌وه‌ له‌ گه‌ل تیۆری «دادپه‌روه‌ری دابه‌شکردن» ی راولزدا^۱ (رالز، ۱۹۷۱) یه‌ک ده‌گرنه‌وه‌ هه‌روه‌ها که‌ پێشان ده‌دا یاساکان ده‌بێ به‌ شیوه‌یه‌ک دا‌پ‌ترین که‌ دابه‌شکردنی دادپه‌روه‌رانه‌ی ماف و به‌رپرسیاری‌تییه‌کان له‌ ناو هه‌موو گرووپه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا مسو‌گه‌ر بکه‌ن.

له کوتاییدا، ئەزموونی ئەو کەسانەى که به هۆکاری جۆراوجۆر له مافه کۆمه‌لایه‌تییه‌کانیان بیه‌ش کراون، وه‌کوو هه‌سه‌ن ئیسپانیا، ئەم جۆره‌ تیگه‌یشتن له‌ جیاکاری و بێ‌پێ‌ی‌کردن به‌ پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌ به‌رده‌وام ده‌بێت. ناوبراو وێ‌رای ئاماژه‌دان به‌ بیه‌شیه‌یه‌کانی خۆی ده‌لێ:

«سالانیک بوو له‌ هه‌موو مافه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانم بیه‌ش بووم ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴، Pos 35).

بیه‌شبوونی درێ‌خ‌خایه‌ن، که‌ هه‌ندیک جار به‌ هۆی جیه‌جێ‌کردنی یاسای نایه‌ کسانه‌وه‌ بۆ پیاوان دروست ده‌بێ، ده‌توانێ پیاوان له‌ به‌شداریی چالاکانه‌ی کۆمه‌لایه‌تی له‌سه‌ر ئاستی نیشتمانی دوور بخاته‌وه‌ و هه‌ستی هه‌یچۆکه‌یی له‌و پیاوانه‌دا دروست بکات.

ئهم گێ‌رانه‌وه‌ و تێ‌ڕیانه‌ پێکه‌وه‌ وێ‌نه‌یه‌ک له‌ هه‌لا‌واردنی شاراه‌و له‌ یاساکانی ئێ‌ران دژ به‌ پیاو دروست ده‌کهن. یاساکانی په‌یوه‌ست به‌ دابه‌شکردنی مو‌لک و ماره‌یی و گو‌ڕپه‌یه‌لیی پیاو و سه‌ربازی هه‌موویان نمونه‌ی ئالۆزی په‌یوه‌ندیی نی‌وان یاسا و کۆمه‌لگا و په‌گه‌زیتین. ئەم ئالۆزییه‌ نه‌ک هه‌ر کاریگه‌ری له‌سه‌ر هه‌ستی دادپه‌روه‌ری له‌ ناو پیاوان داده‌نی، به‌لکوو رێ‌خۆشکه‌ری سووری توندوتیژیی ده‌روونی و نا‌ڕازیبوونی کۆمه‌لایه‌تییه‌. بۆ نه‌هێشتنی ئەم هه‌لا‌واردانه‌، پێ‌ویسته‌ سه‌ر له‌ نوێ‌ بیر له‌ یاساکان بکریته‌وه‌ و روانگه‌ هاوسه‌نگه‌کان بخرینه‌ ناو یاساکانه‌وه‌ و بۆشاییه‌کانی ئیستا نه‌هێلرێت.

به‌ گشتی ماده‌ یاساییه‌کانی ئێ‌ران به‌تایبه‌ت له‌ بواری خێ‌زانه‌دا به‌ شیوه‌یه‌ک دارێ‌ژراون یان جیه‌جێ‌ کران که‌ زۆریک له‌ پیاوان به‌ره‌ورووی چه‌ندین فشاری ده‌روونی، دارایی و کۆمه‌لایه‌تی ده‌بنه‌وه‌. ئەم هه‌لا‌واردانه‌ نه‌ک هه‌ر ئە‌گه‌ری بنیاتنه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی و متمانه‌ی یه‌کتر له‌ نی‌وان هاوسه‌ره‌کاندا که‌م ده‌کهنه‌وه‌، به‌لکوو له‌ زۆر حا‌له‌تدا و له‌ پیاوان ده‌کهن که‌ وا‌ بزانن له‌ هه‌مبه‌ر یاسا و کۆمه‌لگا بوونه‌ته‌ قوربانی. هه‌لومه‌رجی یاسایی و ئیداریی ئیستای ئێ‌ران زۆر جار به‌ هۆی ماره‌یی و مو‌لک و دا‌هات و پابه‌ندبوونه‌ یاساییه‌کانی دیکه‌ پیاوان ده‌خه‌نه‌ ژێ‌ر فشاری داراییه‌وه‌، ئە‌وه‌ له‌ کاتی‌کدا یه‌ مافه‌کانی ژنان له‌ لایه‌ن کۆمه‌لگا و دادگا‌کانه‌وه‌ گرینگیه‌کی به‌رچاو‌تریان پێ‌ده‌درێت. ئەم دۆخه‌ ده‌توانێ سووری توندوتیژیی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی له‌ ناو په‌یوه‌ندییه‌کانی خێ‌زانه‌دا دروست بکا که‌ په‌نگدانه‌وه‌ی هه‌لا‌واردنی سیستematیکی دژ به‌ پیاوانه‌.

بیا‌وه‌ریی کۆمه‌لگا و ده‌زگای داد به‌ یه‌کسانی جێ‌نده‌ری و لێکه‌وته‌کانی

له‌ شیکردنه‌وه‌ی زه‌مینه‌ یاساییه‌کانی « بیا‌وه‌ریی کۆمه‌لگا و ده‌زگای داد به‌ یه‌کسانی جێ‌نده‌ری» له‌ ڕوودانی توندوتیژیی دژی پیاوان، پێ‌ویسته‌ ئاماژه‌ به‌و پێکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تی و دامه‌زراوه‌یه‌یه‌ بده‌ین که‌ له‌ رێگه‌ی چه‌مکه‌ جێ‌نده‌رییه‌کانی دادپه‌روه‌ری قه‌زاییه‌وه‌ ستاندارده‌کانی دادپه‌روه‌ریی کۆمه‌لایه‌تی له‌ قالب ده‌دن. ئە‌وه‌ ئە‌زموونه‌ی که‌ له‌ لایه‌ن دیمانه‌کانه‌وه‌ وروژ‌پنراون ڕاشکا‌وانه‌ نیشان ده‌دا که‌ ئەم با‌وه‌رنه‌کردنی کۆمه‌لگا به‌ یه‌کسانی جێ‌نده‌ری نه‌ک ته‌نها مافه‌کانی پیاوانی وه‌ک گرووپیکی

خه ساره لگر پشتگوو ده خا، به لکوو به جوړیک له جوړه کان زه مینه یی بو توندوتیژی پیکهاته یی و دامه زراوه یی دهره خسینیت.

پابه نندیه نادادپه روهی و یه کلایه نه کانی یاسا خیزانییه کان

یه کیک له نیشانه روونه کانی هم روانگه دووفاقیه ده توانین له چه مکی پابه ندبوونی نادادپه روه رانه و یه کلایه نه یی یاسا کانی خیزاندا ببینین. حسین زاده له به شیک قسه کانیدا به راشکاوئی ئاماژه بهم نایه کسانیه یاساییه ده کات:

“دادپه ره کان [چون هم موو بریاره ددهن، چون ئیستا ده لئین حجاب ناچاریه، بوچی نالین ماریه ناچاریه؟ کاکه گیان نه مانه خو به شه رنین، هه رکه سیک له سه رووی نه مه وه سکالای تو مار کرد» (دیمانه ی ژماره ۳۵، Pos340).

همه ته نیا ره خنیه کی ساده له سیاسه تیک یان یاسایه کی دیاریکراو نییه، به لکوو گیرانه وه یه ک له هستی قوولی پیاوانه سه باره ت به وهی که یاسا کانی ئیستا له گهل به ها راسته قینه کانی دادپه روه ریدا یه ک ناگر نه وه. له روانگه ی نه وه یه یاسا کانی وه کوو ماریه، له سه ر بنه مای یه کسانیه و دادپه روه ریه دانه ریزراوه و بارگرانییه کی قورسیان خستوته سه ر پیاوان و بوونه ته ئامرازیک بو کونترول کردن و چه وساندنه وهی نادادپه روه رانه. هم جوړه یاسایانه نه ک هه ر متمانیه یی پیاوان به سیسته می فهایی کهم ده کنه وه، به لکوو ده بیته هوئی هه سترکردن به تووره یی و دلساردی و قوربانیه یی. هه روه ها تیورییه کانی مافه جینده ریه کان ئاماژه بهو مه سه له ده کن که کاتیک سیسته می یاساییه وه ها داریزراوه که نایه کسانیه یی پیکهاته یی دووباره به ره هم به ینیته وه، هه سته هه لاواردن و توندوتیژی ده روونی له تاکه کاندا به هیتر ده بیت. (کانل، ۲۰۰۵)

روانگه ی ناهاوسه نگیی قهایی بو چه مکی ده ستریزئی و به رگری پیاوان

جگه له م مه سه له، یه کیک له لایه نه ئالوژتره کانی هم نایه کسانیه یاساییه له به سه رهاتی ده ستریزیدایه. نوررمحه مه دی له دهر برینی نه زمونه کهیدا ئاماژه به یه کیک له لایه نه ناهاوسه نکه کانی روانگه ی قهایی بو چه مکی ده ستریزئی ده کات:

«من حه زم له و ژنه نییه، نه ویش حه زی له من نییه، نه و به رده وام هه ول ددها شه رف و ئابرووم بیات. با نمونه یه کی ساده به ینمه وه: من له گهل نه و ژنه دا ده مه وی له ناو به رز که ره که دا بچمه سه ره وه. نه و ژنه له ناو به رز که ره که دا ده قیزینی که هم پیاوه په لاماری دام. هه موو نه مانه روویان داوه. تو به هیچ شیوه یه ک ناتوانی به رگری لیکه یت. هیچ شتیک شیوا ی به رگری نییه. واته

یه که مین توندوتیژییه ک که پییم وایه له ناو کومه لگادا دژ به پیاوان ده کری
 ئه وه یه که له بواری ده ستریتیدا تیروانینه کان یه کسان نییه. ده ستریتی
 هه میشه بو پیاوان پیناسه ی ده که ن، پیاوه ده خه نه زیندان، نازانم چی چی،
 تۆ ناتوانی بیسه لمینیت. ژنه چوار فرمیسک هه لده ریژی و چی و چی رووی
 داوه، ئه مه یه کیکه له حالته کان» (دیمانه ی ژماره ۴۸، Pos 24-25).

ئهم وه سفه ئه وه مان بو ده رده خا که ده زگای داد، له کاتی قهیرانه کاند، پیاوان ههر له سه ره تاوه
 وه ک ئه نجامده ری توندوتیژی پیناسه ده کا و دان به قوربانیبوونیاندا ناییت. روانگه یه کی له م جوړه،
 که تیدا پیش گریمانه ی تاوانباربوونی پیاوانه به ده روونی کراوه، ده بیته یه کیک له روونترین
 ده رکه وته کانی توندوتیژی یاسایی و ړیکخراو له دژی پیاوان.

هه روه ها تیورییه کانی دادپه روه ری جینده ری ئه وه پشتراست ده که نه وه که بالاده ستیی کلیشه
 جینده رییه کان به سه ر سیسته می یاساییدا ده بیته هو ی ئه وه ی که لینیکی قوول له به دیه پینانی
 دادپه روه ری راسته قینه دا دروست بییت. روانگه یه ک که هه میشه پیاوان وه ک ده ستریتژکار یان
 ئه نجامده ری توندوتیژی ده بین، له گریمانه میژووبی و فهره نگییه کانه وه سه رچاوه ده گری که
 پنگه ی نه ریتی ژنان له کایه کانی ده سه لاتدا وه ک قوربانی پیناسه کراوه (باتلر، ۱۹۹۰). ئهم
 گریمانه به بی گویدانه تایه تمه ندییه تاکه که سی یان بارودوخه تایه ته کان، له به هیزکردنی
 نه زمی په مزی رابردو به رده وامن. لیکه وته ی ئهم جوړه هه لومه رجان هه وه یه که سیسته می یاسایی
 له بری ئه وه ی په ناگه یه کی دادپه روه رانه بو هه مووان بی، ده بیته ده سه لاتیکه جیاکارانه که پنگه ی
 کومه لایه تییه هه ندیک له تاکه کان (له م حالته دا پیاوان) تیک ده دات.

له لایه کی دیکه وه گیرانه وه ی نوورمه مه دی نیشان ده دا که توانا و ئیمکانیاتی پیاوان بو
 سه لماندنی بیتاوانی خویان له بواره کانی وه کوو ده ست لیدان یان تومه تی ده ستریتی سیکی
 زور سنوورداره. ئه و ئامازه ده کات:

“هیچ شتیک نییه که شیاوی به رگری بی... تۆ ناتوانی بیسه لمینیت.”

(دیمانه ی ژماره ۴۸، Pos 24-25).

ئهم پرستانه باس له سیسته میکی دادوه ری ده که ن که به شیوه یه کی کاریگره مافی به رگری ته واو
 له پیاوان زهوت ده کا که خوی جوړیکه له توندوتیژی ده روونی و دامه زراوه یی. به له به رچاوگرتنی
 چه مکه کانی خه سارناسی سیستماتیک که له تیورییه یاساییه کاند ده خرینه بهر باس، ده توانین
 بلین کاتیک حکومه تیک پرپاره کانی له سه ر گریمانه نابه کسانه کان بنیات ده نی، له گه ل ئه وه ی
 هه سستی دادپه روه ری له ناو کومه لگادا کز ده کاته وه، توندوتیژی شاروه یان ئاشکرا به رامبه ر به
 هه ندیک گروپ له وانه ش پیاو زیاتر ده کات (گیلیگان، ۲۰۰۱).

ئه‌وه‌ی له‌م گیرانه‌وه و شیکاریانه‌دا ده‌رده‌چی، وینه‌ی سیسته‌میکی کۆمه‌لایه‌تی -قه‌زاییه که به باوه‌رمه‌ندنه‌بوون به‌یه‌کسانیی جینده‌ری، یارمه‌تی دووباره به‌ره‌مه‌ینانه‌وه و به‌هیزکردنی توندوتیژی دژی پیاوان ده‌دات. له‌م سیسته‌مه‌دا یاسا و وینا کلیشه‌یییه‌کانی وه کوو تۆمه‌تی ده‌ستدریژکردن به‌بی ئیمکانی به‌رگری له‌خۆکردن، قورسایی پابه‌ندبوونه داراییه‌کان له‌هاوسه‌رگیریدا، و تیروانینی پیشوه‌خته دیاریکراو سه‌باره‌ت به‌تاوانباربوونی پیاوان هه‌موویان ئه‌مانه چربوونه‌وی توندوتیژی پیکهاته‌یی دژی پیاوانی له‌ده‌که‌وته‌وه. ئه‌م توندوتیژییه جه‌سته‌یی نییه، به‌لکوو له‌بازنه‌ی سته‌می کۆمه‌لایه‌تی و یاساییدا، جیگایه‌ک که متمانه به‌ده‌زگای داد زۆر بی‌به‌زیانه‌ تیک ده‌رووخیت.

جیبه‌جیکردنی هه‌له‌ی یاسا له‌لایهن جیبه‌جیکارانی یاسا

له‌شیکردنه‌وی زه‌مینیه یاساییه‌کاندا؛ به‌دکه‌لکی له‌یاسا له‌لایهن پۆلیسه‌وه بۆ تاوانباران و سه‌ری‌پچیکاران، ده‌توانین نشان بده‌ین که چۆن به‌دکه‌لکی له‌ده‌سه‌لاتی یاسایی له‌سیسته‌می پۆلیسدا ده‌بیته‌هۆی روودانی توندوتیژی یان توندتربوونه‌وی سووری قه‌یرانه‌کان. ئه‌وه‌ئهمونه‌ی له‌م به‌شه‌دا باس کراون، واقیعه‌تاله‌کان ئاشکرا ده‌کهن که ماوه‌رای رۆلی چاودیری و یاسایی پۆلیس لادانه‌سیستماتیکی یان ره‌فتارییه‌کان زه‌ق ده‌کاته‌وه.

له‌نمونه‌یه‌ک له‌گیرانه‌وه‌کاندا، که‌سیک ئاماژه به‌به‌دکه‌لکی له‌ده‌سه‌لاتی یاسایی له‌لایهن پۆلیسه‌وه ده‌کا و باس له‌وه‌ده‌کا که چۆن به‌لگه‌کانی تاوان به‌شیوه‌یه‌کی نادروست ئاماده‌کراوون. ئه‌وه‌ده‌لی:

«ئه‌وه‌خۆی ئه‌فسه‌ری په‌یوه‌ندیی ماده‌هۆشبه‌ره‌کان بوو، ده‌چووه‌شوینیک که‌کیلویه‌ک ماده‌ی هۆشبه‌ری له‌ده‌دۆزییه‌وه، ده‌یگوت، کابرا له‌هه‌ر حاله‌تیکدا له‌سیداره‌ده‌دری، جا من گرامیک دابنیم یان کیلویه‌ک... هه‌تا سێ سأل له‌گه‌لم کاریان ده‌کرد، دوا‌ی سێ سأل منیان به‌و تاوانه‌ی که‌خۆی خستبوویه‌پالم به‌ ۴۰ گرام منی گرت. من چوومه‌زیندان و بۆ ماوه‌ی ۵ سأل و ۹ مانگ له‌زیندان بووم و... ئه‌وه‌نده‌یان له‌دام که‌لای ئه‌فسه‌ره‌دانم به‌وه‌دا نا. ئیتر ئه‌فسه‌ره‌که به‌هاوریکه‌ی وت که منی گرتووه‌و خۆی تریاک‌ی پێداوه...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۴، Pos116).

ئه‌م گیرانه‌وه به‌روونی ئه‌وه‌نیشان ده‌دا که چۆن به‌پرسان له‌بری جیبه‌جیکردنی دادپه‌روه‌ری، له‌پروسه‌ی بیروکراتیدا یاسا له‌دژی تاکه‌کان ده‌قۆزنه‌وه و پرۆسه‌گه‌لی سووری بی‌متانه‌یی گشتی و به‌دکه‌لکی دارایی و توندوتیژی قوول به‌ره‌م دینیت. لیره‌دا چه‌مکی «کارکردی چه‌وتی یاسا» ده‌خړیته‌روو، که‌تییدا یاسا چیت ته‌نها ئامرازیک بۆ ده‌سته‌به‌رکردنی دادپه‌روه‌ری کۆمه‌لایه‌تی نییه، به‌لکوو بووه‌ته‌ئامراز ده‌ستی خاوه‌ن ده‌سه‌لات. له‌روانگه‌ی کۆمه‌لناسیی یاساییه‌وه، ئه‌م سازوکاره‌ده‌توانی متمانه به‌میکانیزمه‌قه‌زاییه‌کان که‌م بکاته‌وه و تاکه‌کان له‌به‌رامبه‌ر هه‌ستی

پاسیخی و نائه‌منی و گرفتار بوون له ناو سیسته‌میکی توندوتیژدا خه‌ساره‌لگر بکات. هه‌روه‌ها گیرانه‌ویه‌کی دیکه ره‌ه‌نده‌کانی ئەم به‌دکه‌لکيه روشن ده‌کاته‌وه، جیگایه‌ک که توندوتیژی وه‌ک ئامرازیکي ره‌وا و ریگه‌پیدراوی کۆنترۆل‌کردن سه‌یر ده‌کریت.

«هه‌ندی‌ک جار ئەم جوړه توندوتیژییه پښوېسته ... حکومت سه‌ربازیم راگه‌یاند ... ئەمه‌وای کرد که ئیتیر ئەو بیده‌نگ بی» (دیمانه‌ی ژماره ۹۵، Pos 73).

ئەم گیرانه‌وه سه‌رنج ده‌خاته سه‌ر ئەو روانگه مه‌شرووعییه‌ت‌خوازه‌ی که له زۆریک له حکومه‌ته‌کاندا له لایه‌ن ئەفسه‌رانی جیه‌جیکاری یاساوه ده‌گه‌رپښته‌وه بۆ توندوتیژی. له روانگه‌ی تیوریی کرده‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تی ماکس ویبه‌ره‌وه^۱ (وېر، ۱۹۲۲)، ده‌سه‌لاتی مه‌شرووع کاتی‌ک بایه‌خ به توندوتیژیی ده‌دا که له خزمه‌ت ته‌کووزی و نه‌زمی کۆمه‌لایه‌تیدا بی؛ به‌لام به‌دکه‌لکی له‌م بایه‌خ و شه‌رعییه‌ته هه‌ندی‌ک جار ده‌بیته‌هۆی ئەوه‌ی که ناوه‌رۆکی یاسا چه‌واشه‌بی و بشه‌مزی و گرژییه ناپیویسته‌کان روو بدن و هه‌لومه‌رجیک ده‌خولقینی که له به‌رامبه‌ر خه‌لکدا توندوتیژ و سه‌رکوتکه‌ره. ئەم سوورانه له به‌دکه‌لکیی یاسایی که هه‌ندی‌کیان نه‌ک ته‌نها سه‌ریان بۆ لادانی یاسایی کیشاوه به‌لکوو بوونه‌ته گه‌نده‌لیی پیکهاته‌یی، به‌شیوه‌یه‌کی به‌رفراوان له وته‌ی فه‌راز مه‌حبووبیدا ده‌گیردیته‌وه:

«هه‌مان ئەو کورانه‌ی وا هاتوونه‌ته بنکه‌ی پۆلیس ... ره‌نگه هه‌ندی‌کیان ئاسته‌نگ و سنووردارییه‌کان بزانی» (دیمانه‌ی ژماره ۳۶، Pos 294).

ئەم گیرانه‌وه ئاماژه بۆ پرۆسه‌ی سه‌پاندنی توندوتیژی به‌سه‌ر تاکه‌کاندا نه‌ک بۆ مه‌به‌ستی چاکسازی به‌لکوو به‌ ئامانجی به‌ره‌مه‌پێانی دیسیپلینیکي نارێک که به‌بی چاودیریکردنیکي ریگرانه ئەنجام ده‌دریت. به‌کۆمه‌لایه‌تیکردنی توندوتیژی له‌م جوړه حکومه‌تانه‌دا کاریگه‌ری له سه‌ر رۆلی ئەفسه‌ران و پیکهاته یاسادانه‌ره‌کان داده‌نیت. له لایه‌کی دیکه‌وه، لیکدانه‌وه‌ی روانگه‌ی سه‌ره‌نگی سه‌ربازی ئاماژه به‌ پرۆسه‌یه‌ک ده‌کا که تیایدا پیداکری له‌سه‌ر ئاماده‌یی که‌می تاکه‌کان بۆ مامه‌له‌کردن له‌گه‌ل قه‌یرانه‌کان کاریکی وای کردوو که پیکهاته‌ی یاسایی ئالوده‌ی توندوتیژی بیت. ئەو ده‌لی:

«ئەو توندوتیژی به‌ئەزموون ده‌کا چونکه له‌و کاته‌دا شته‌ کۆنه‌کان ... ئەوه‌نده‌ لێی دراوه‌ که ئیتیر له‌گه‌لی راهاتوو و به‌ لایه‌وه ئاسایی بووه» (دیمانه‌ی ژماره ۹۵، Pos 65).

ئەم شیوازیکی ئاسایی بوونی توندوتیژییه که له لایه‌ن ئەفسه‌رانی پۆلیس و پیکهاته ده‌ستیوه‌رده‌ره کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه ئەنجام ده‌دری په‌یوه‌ندییه‌کی راسته‌وخۆی له‌گه‌ل تیوریی دووپاتبوونه‌وه‌ی

خەسارەت لى دەرووناسىيى كۆمەلەيەتەدا ھەيە. سوورپىك كە دەبىتە ھۆى ئەوھى كە مەتەنەسازىيى كۆمەلەيەتى سەنوردار بېيەتەوھ.

چەندىن تىۋرىيى زانستى ھەيە كە ئەم پەرسە رۆشن دە كاتەوھ، وھ كوو توۋىنەوھە كانى فېرىس و كرۇس^۱ (فېرىس و كراس، ۲۰۱۵) سەبارەت بە تېكچوونى مەتەنەيى كۆمەلەيەتى دواي داپەرە توندوتىژە ياسايەھە كانە. بە پېي ئەم دۆزىنەوانە، ھەلەكشانى بەدەلەكلى پۇلىس لى سازوكارە ياسايەھە كان لى بەرى بەرھەمەينانى ئاسايش، ھەستى نايە كسانى و ناداپەرەوھىيى كۆمەلەيەتى و دواجار توندوتىژىيى سىستەماتىكى لى دىل و دەروونى خەلەكدا بەدى ھەنەوھ.

لەم نېۋەندەدا فاكەتەرىكى دىكەش لى شىكارىيى ئەم زەمىنە ياسايەھەدا دەبىنرى: داداپەرەوھىيى خۇسەرەنە:

«ئەوان خۇيان ئەم كارە دە كەن. ئەو دۇخەي كە دادوھە ريان دادگا دەبىي
... ئەوان بە خەيالى خۇيان داداپەرەوھىيى بەرقەرار دە كەن...» (دىمانەيى
ژمارە ۸، Pos 98).

ئەم لېدوانە پېكەتەيەك لى دەزگاي دادوھەرى و پۇلىسىدا ئاشكەرا دە كا كە تىيدا داداپەرەوھى لى ئاراستەيى ياسا دەترازى و بە شىۋەيى خۇسەرەنە جىيەجى دە كرىت. لى رۋانگەيى تىۋرىيى رەخەيەوھە، نەبوونى چاودىرىيى ورد و خەسارەتەلەگىرىيى پېكەتە ياسايەھە كان دەتۋانى زەمىنەيەكى جەدى بۇ لادانە داداپەرەوھىيە كان بەرەخسىنى و دووبارە بەرھەمەينەوھى توندوتىژى لى ئاستە جىاوازە كانى كۆمەلەگادا خىراترە بكات.

بەم شىۋە گىرەنەوھى ئەزموونى قوربانىيە كان و فاكەتە دەستىۋەردەدە كانى پۇلىس نىشان دەدا كە چۇن بەدەلەكلى لى ياسا دەتۋانى بېيە ھۆى توندوتىژى؛ توندوتىژىيەك كە نە تەنھا لى ناو تاكە كاندا بەلەكوو لى پېكەتە كۆمەلەيەتى و ياسايەھە كانىشدا رەگ و رىشەيى داکوتەوھ، و سوورپىكى فشار و گۆشەگىرى و بىمەتەنەيى كۆمەلەيەتى لى دە كەۋىتەوھ.

لى ناوەرۇكى گىرەنەوھە كانى توندوتىژى دژى پىاوان، كىشەيەكى قوۋلتر و سىستەماتىكتىرىش ھەيە. خەسارەتەلەگىرى و گەندەلى لى دەزگاي داددا كە خۇي دەبىتە بەستىنەك بۇ پېشلىكردنى مافەكانى پىاوان و زەمىنەسازى بۇ توندوتىژى دژى پىاوان دەكات. ئەم پەرسە نەك ھەر كەموكورىيى لى بەرپەۋەبەردنى داداپەرەوھى لى قاۋ دەدا، بەلەكوو فاكەتەرىكە كە ئەو پېشلىكەرىيە ياسايى و دارايانە ئاسان دە كاتەوھ كە پىاوان دەخەنە دۇخى لاۋازى و بىپشتىۋانىيەوھ.
بەرىزە حسىن زادە لەم پېۋەندىيەدا دەلى:

«بازەرس (پىشكەرە) دەيزانى ئەم ژنە ھەم كىشەيى لادانى ھەيە و ھەم
پارە دەدات. پېمەۋايە ئىستا سامانىكى چەورە باشى پېشكەش دە كەن. ئەو

هه لوه دای سه روه و سامانه بوئه وهی به بهر ژوه وندی خوی بگات و نازانم
ئهمه می له گه ل چه ند که س کردوو، چونکه زور شاره زار بوون ...». (دیمانه می
ژماره ۳۵، Pos102).

ئهم لیدوانانه به شیوه یه کی ناراسته و خو ئاماژه به توژیکی گهنده لی ده کهن که لیکۆله رانی
(بازپورس) قه زایی و پرای ئه وهی ئاگاداری ئهم چه واشه کاری و به ده که لکیانه ن چاو له راستیه کان
داده خهن و له بهرامبه ر وه رگرتنی به رتیلدا دریزه بهم پیشیلکاریانه ده دن. ئهم گهنده لییه نه ک
هه ر دادپه روه ری داده پلۆسی، به لکوو متمانه ی گشتی به ده زگای دادیش تیک ده دات.
ئهم بيمتمانه ییه کاتیک زیاتر گه وره تر ده بی که قوربانییه که وا هه ست بکا که ده زگای داد
(دادوه ری) نه ک هه ر پالپشتی ناکا، به لکوو له بهرامبه ر پیشیلکارییه یاساییه کانیشدا بیده سه لاته.
به ریز حسین زاده له دریزه دا ده لی:

«سه یر که، ئه گه ر توژیک خو ت شل بکردایه، ئه وه نده شت هه بوو که
دایکم بی پشتیوان بوو، ژنیان به سه ر ده هینا زور به ئسانی له م سیسته مه
دادوه رییه گهنده له دا که هه یج هه رگیز بکوژ نادۆز ریته وه و ته نانه ت ئه گه ر
بکوژه که ش بدۆز ریته وه، ده لین کاکه ژن بوو، نیوه ی پارهی دییه بوو، کاکه
ماره ییه که ت چه ند بوو؟» ئه وه نده ماره ییه که ت گران بوو، ئه وه نده ی هه رزان
بوو، لیی گه ره با بروات، له سه دا ده ماره ییه که ت له ده ست ده چی، ده بی
له سه دا نه وه دی ماره ییه که ت وه ر بگریه ت. ئیمه له م دۆخه داین". (دیمانه می
ژماره ۳۵، Pos 102).

ئهم قسانه وینه یه کی دل هه ژین له سیسته میکی دادوه ری ناکارامه و گهنده ل به ئیمه پیشان
ده دا که تیدا پیاوان به ئسانی ده بنه قوربانیی به ده که لکیی یاسایی و دارایی. ئهم دۆخه به تایه ت
له حال ته کانی ماره یی و ته لا قدا خو ی ده نوینی، ئه و جیگایه ی که پیاوان ناچارن که به هو ی یاسا
نادادپه روه ره کان و شیوازه گهنده له کانه وه پارهی که کی زور به دن که دواتر ژیانیا ن تیک ده چیت.
پیده چی ئهم دۆخه ره گ و ریشه ی له سیاسه ت و بریاره هه له دا بی که به دریزایی چه ندین
سالان دراو ن. به ریز حسین زاده ده لی:

“له و کاته وه بوو به مو د و کچان به م شیوه یه بازرگانی ده کهن و حکومه ت
هاوا هه نگ بوو له گه ل هه موو ئه و بابه تانه دا، هه روه ها له سه رده می محمه د
یه زدییه وه (سه روکی ده زگای دادی پیشووی ئیران) ده ستی پیکرد که
که سیکی گهنده ل بوو و نه ک هه ر خو ی هه موو دادوه ره کانی به گهنده لییه وه
تیوه گلاند بوو. من ده مه وی پیت بیژم سه ر تا خواری ده زگای دادوه ری ئیران
ده ناسم". (دیمانه می ژماره ۳۵، Pos 102).

ئهم لیدوانانه ده‌ریده‌خه‌ن که گه‌نده‌لیی له‌ ناو ده‌زگای دادوه‌ریدا دیارده‌یه‌کی نوێ نییه، به‌لکوو ره‌گ و ریشه‌یه‌کی قوولێ له‌ میژوو و سیاسه‌تی ئیراندا هه‌یه. پێده‌چی به‌شیک له‌ به‌رپرسا‌ن له‌ جیاتی به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی گه‌نده‌لی، خۆیا‌ن به‌ گه‌نده‌لییه‌وه‌ تیه‌و‌ه‌گلا‌ون و به‌م شیوه‌ ده‌زگای دادوه‌ریا‌ن کردووه‌ به‌ ئامرازیک بو‌ به‌دکه‌لکی و پیشیلکردنی مافه‌کانی خه‌لک. تیۆرییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ گه‌نده‌لیی سیستماتیکی باس له‌وه‌ ده‌که‌ن که گه‌نده‌لی کاتیک ده‌بیته‌ کیشه‌یه‌کی جددی که له‌ پیکهاته‌ و دامه‌زراوه‌کانی کوومه‌لگایه‌ کدا ره‌گ دا‌کو‌تی و ببیته‌ نو‌رم (کلیتگاردا، ۱۹۸۸). له‌م جو‌ره هه‌لومه‌رجه‌دا به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی گه‌نده‌لی زو‌ر چه‌توون ده‌بی، چونکه‌ که‌سانی گه‌نده‌ل ده‌سه‌لات و نفوزی خۆیا‌ن بو‌ پاراستنی به‌رژه‌وهندیه‌کانیا‌ن و ریگری له‌ له‌قاودرانی سه‌رپێچیکارییه‌کانیا‌ن به‌کار ده‌هێنن. به‌کو‌رتی ده‌توانین بلیین خه‌ساره‌لگری سیستمی پشکنه‌ریی دادوه‌ری و بوونی گه‌نده‌لی له‌وه‌ ده‌زگایه‌دا یه‌کیک له‌ گرینگترین زه‌مینه‌ یاساییه‌کانی روودانی توندوتیژی دژی پیا‌وانه. ئهم گه‌نده‌لییه‌ نه‌ک هه‌ر پیشیلکردنی مافه‌کانی پیا‌وان، به‌لکوو متمانه‌ی گشتی به‌ ده‌زگای دادوه‌ری که‌م ده‌کاته‌وه، به‌مه‌ش زه‌مینه‌ بو‌ به‌دکه‌لکی زیاتر ده‌ره‌خسینیت. بو‌چاره‌سه‌رکردنی ئهم کیشه‌ پێویسته‌ له‌ به‌ره‌توه‌وه‌ ده‌زگای دادوه‌ریی ئیرا‌ن هه‌موار بکریته‌وه‌ و به‌ شیوه‌یه‌کی لیبرا‌وانه‌ مامه‌له‌ له‌ گه‌له‌ گه‌نده‌لیدا بکریته‌.

تیگه‌یشتنی لاوازی یاسا له‌ توندوتیژی

له‌ شیکردنه‌وه‌ی زه‌مینه‌ یاساییه‌کانی توندوتیژی دژی پیا‌وان، ئهو گێرانه‌وه‌ی که‌ خراوه‌ته‌ روو، به‌ روونی ئه‌وه‌ نیشا‌ن ده‌دا که ئه‌و تیگه‌یشتنه‌ زاله‌ له‌ چه‌مکی توندوتیژی که‌ بالی به‌ سه‌ر یاسا مه‌ده‌نی و تاوانکاری و یاساییه‌کاندا کیشا‌وه‌ زو‌ر جا‌ر له‌ لایه‌نه‌ فیزیکیه‌کاندا سنووردار بوته‌وه‌، که‌ زیانه‌ جه‌سته‌یه‌کان به‌مه‌ی سه‌ره‌کی بو‌ پیناسه‌کردن و ریکخستنی یاساکا‌ن بوون. ئهم سنوورداربوونی تیگه‌یشتنی یاسایی له‌ توندوتیژی به‌ شیوه‌یه‌کی نا‌راسته‌وخو‌ ده‌نگی قوربا‌نیانی توندوتیژی نا‌جه‌سته‌یی له‌نیوایندا قوربا‌نیانی نیر کپ ده‌کا‌یا‌ن پشتگو‌ویی ده‌خات. ئهم جو‌ره‌ روانگه‌ نه‌ک هه‌ر په‌نگدانه‌وه‌ی پیکهاته‌یه‌کی پیا‌وسالاری - میژوو‌یه‌ که‌ تییدا هیزی جه‌سته‌یی پیا‌و به‌ فاکته‌ری دیا‌ر داده‌نرا، به‌لکوو ئه‌و کلیشه‌ به‌هێزتر ده‌کا‌ که‌ توندوتیژی ته‌نیا له‌ کرده‌وه‌ی جه‌سته‌ییدا سنووردار ده‌کاته‌وه‌ و پێی وایه‌ قوربا‌نییه‌کانیش زیاتر ژنانن. هه‌ر وه‌ک می‌ه‌دی مؤئمی‌نی رایگه‌یانده‌وه‌:

“به‌شیکیش به‌ هو‌ی هیزی جه‌سته‌یی پیا‌وانه، که‌ وای کردووه‌ ئهم کرده‌وه توندوتیژیانه‌ له‌ فو‌رمی جه‌سته‌ییدا زیاتر خۆیا‌ن بنو‌ینی زیاتر ببی‌نری و زیاتر قسه‌ی له‌سه‌ر بکری و یاسا مه‌ده‌نی و یاسایی و تاوانکارییه‌کان له‌م به‌وا‌ره‌دا

کاریان له‌سه‌ر کراوه و زیاتر له‌م بواره‌دا قسه‌ه کراوه، وا دیاره کاتیک یاسا
باس له توندوتیژی ده‌کا، زیاتر لیدان و زیانی جه‌سته‌یی و فیزیکی دیته
میشکی خوینه‌روه. به پیی ئەم روانگه و له‌سه‌ر بنه‌مای ئەم تیروانینه، پیاوان
و ره‌گه‌زی نیر به‌گشتی ئەوانه‌ن که توندوتیژی زیاتر دژی ره‌گه‌زی ژن ئەنجام
ده‌ده‌ن". (دیمانه‌ی ژماره ۳۸، Pos 4).

ئەم بۆچوونه نه‌ک ته‌نها ئەوه نیشان ده‌دا که چوارچیوه‌ی یاسایی ئیران ناتوانی له‌ سروشتی
فره‌لایه‌نه‌ی توندوتیژی تیبا، به‌لکوو پنده‌چی به‌ شیوه‌یه‌کی ناوشیارانه له‌ به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی کلیشه
ره‌گه‌زیتیه‌ی کاندراوڵ ببینی، ئەو کلیشه‌نه‌ی که توندوتیژی پیاوانیان ته‌نیا له‌ رۆلی «ده‌ستدریژکار» دا
تۆخ کردۆته‌وه‌.

له‌ روانگه‌ی تیورییه‌وه ئەم که‌م تیگه‌یشتنه یاساییه ده‌گه‌رێته‌وه بۆ تیورییه کۆمه‌لایه‌تیانه‌ی
که په‌یوه‌ستن به‌ نایه‌کسانی ده‌سه‌لات له‌ نیوان ژن و پیاودا. به‌ پیی بۆچوونی گوڤمان (گافمن،
۱۹۷۷)، رۆله کۆمه‌لایه‌تی و چاوه‌روانییه جێنده‌ریه‌کان ده‌توانن پیکهاته کۆمه‌لایه‌تی و یاساییه‌کان
له‌ قالب بده‌ن و کاریگه‌رییان له‌سه‌ر ته‌فسیر و لیکدانه‌وه‌ی توندوتیژی هه‌بێت. چرپوونه‌وه له‌سه‌ر
توندوتیژی جه‌سته‌یی رهنگدانه‌وه‌ی روانگه‌یه‌کی ره‌گه‌زیتیه‌ی که پیاوان به‌ سیفه‌ته جه‌سته‌یه‌کان و
هێزی فیزیکی و ژانیش به‌ خه‌ساره‌لگری و قوربانیبوونه‌وه ده‌به‌سته‌یتته‌وه. له‌ چوارچیوه‌یه‌کی وه‌هادا
توندوتیژی ده‌روونی، ئابووری، یان یاسایی دژی پیاوان نابینرێ، چونکه لایه‌نه هه‌سته‌پێنه‌راوه‌کانی
توندوتیژی که‌متر له‌ لایه‌ن یاسادانه‌رانه‌وه قسه‌یان له‌سه‌ر کراوه.

ئەم تیگه‌یشتنه یاساییه سنوورداره، له‌ لایه‌ک کاتالیزۆری به‌هێزکردنی نایه‌کسانی جێنده‌ریه
و له‌ لایه‌کی دیکه‌شه‌وه، ئەو قوربانیه‌یه‌ی که له‌ چوارچیوه‌ی ئەم پێناسانه‌دا ناگونجین، وه‌کوو
ئەو پیاوانه‌ی که قوربانی توندوتیژین، له‌ پالپشتی یاسایی بیه‌ش ده‌کات. له‌ روانگه‌ی تیوری
"بنیاتانی کۆمه‌لایه‌تی واقعیته‌"ی بیرگه‌ر و لاکمان^۱ (برگر و لاکمن، ۱۹۶۶)، یاسا و رێسا‌کان
به‌ره‌مه‌ی رهنگدانه‌وه‌ی واقیعه‌ فهره‌نگی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان که به‌ تپه‌رپوونی کات وه‌ک به‌شیک
له‌ پیکهاته‌ی یاسایی چه‌سپێنراون. بۆیه زالبوونی چه‌مکی توندوتیژی جه‌سته‌یی له‌ یاساکاندا
ده‌توانین وه‌ک به‌ره‌مه‌ی به‌ کۆمه‌لایه‌تیکردنی ئەو بیر و باوه‌ره‌ فهره‌نگیه‌کان سه‌یر بکه‌ین که
روانگه‌یه‌کی کلیشه‌ییان بۆ رۆلی ره‌گه‌زیتیه‌ی پیاوان (وه‌ک ده‌ستدریژکار) و ژنان (وه‌ک قوربانی)
به‌ده‌روونی کردوه‌.

له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ هوگه‌ری یاسا بۆ توندوتیژی جه‌سته‌یی لیکه‌وته‌ی قوولی بۆ پیکهاته‌ی یاسایی
هه‌یه، چونکه ئەو فره‌یی توندوتیژی به‌ده‌روونی، ئابووری، سۆزداری یان ده‌رووناسیه‌ی که پیاوان
وه‌ک قوربانی به‌ئهم‌زموونی ده‌که‌ن، له‌ چوارچیوه‌ی یاساییدا جیگیر نین یان به‌ فره‌می ناسرین. به‌

وتنیک‌کی وردتر، کاتیک باس له‌ توندوتیژی دژی ژنان ده‌ کرێ، لایه‌نیک‌کی فراوانتری توندوتیژی جگه‌ له‌ توندوتیژی جه‌سته‌یی، له‌ به‌رچاو ده‌ گیریت. ئە‌مه‌ له‌ کاتیک‌دایه‌ که‌ یاساکان سه‌باره‌ت به‌ پیاوان به‌تایبه‌تی توندوتیژی جه‌سته‌بیان تاوتوێ کردووه‌. تیۆرییه‌ مرۆ‌قدۆسته‌کان (ئوومان‌یستیه‌کان)، وه‌ کوو تیروانینی کارل رۆ‌جه‌رز^۱ (راجرز، ۱۹۵۱)، جه‌خت له‌سه‌ر گرینگ‌یی ئازادبوون له‌ فشاره‌ ده‌روونی و یاسایی و ژینگه‌یه‌یه‌کان ده‌ که‌نه‌وه‌؛ ئە‌وه‌ی جیگای سه‌رنجه‌ ئە‌وه‌یه‌ که‌ ئە‌م فشارانه‌ی که‌ ده‌خ‌رتنه‌ سه‌ر پیاوانی قوربان‌یی توندوتیژی له‌ پشت چه‌مکی ه‌یزی جه‌سته‌بیاندا به‌ شاراوه‌یی و هه‌سته‌پینه‌کراوی ده‌می‌نێته‌وه‌.

به‌ کورتی، «تیگه‌یشتنی ناته‌واوی له‌ توندوتیژی» ره‌نگدانه‌وه‌ی ئە‌و سنووردارکردانه‌یه‌ که‌ بووه‌ته‌ ه‌ۆی پشتگوێ‌خستنی لایه‌نیک‌کی به‌رفراوانی توندوتیژی دژی پیاوان. گیرانه‌وه‌ی له‌م شیوه‌ نه‌ک هه‌ر فه‌زا بۆ ده‌ست‌نیشانکردنی ئە‌زموونی پیاوانی قوربان‌یی به‌رته‌سک ده‌ کاته‌وه‌، به‌ ل‌کوو ئە‌و فه‌ره‌ه‌نگه‌ جینده‌رییه‌ بالاده‌سته‌ به‌ره‌م ده‌ه‌ینێته‌وه‌ که‌ توندوتیژی ده‌ گه‌ر‌ینێته‌وه‌ بۆ بابه‌تیک‌کی پیاوانه‌ و ه‌یز به‌ هی پیاوان ده‌زانیت. ئە‌م سنووردارکردنه‌ یاساییه‌ پ‌یو‌یستی به‌ پ‌یدا‌چوونه‌وه‌یه‌کی بنه‌ره‌تی بۆ پ‌یناسه‌ی توندوتیژی و چوارچ‌ۆه‌ یاساییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌وه‌وه‌ ه‌یه‌، بۆ ئە‌وه‌ی به‌ له‌به‌رچاو‌گرتنی ئە‌زموونی فراوانتری قوربان‌یی توندوتیژی، له‌وانه‌ش پیاوان داد‌په‌روه‌ری به‌ مانا راسته‌قینه‌که‌ی به‌دی بیت

زه‌مینه‌ سیاسیه‌کان

که‌میی ه‌یزی مرۆ‌یی، نه‌گونجانی سیسته‌می بنه‌ماله‌یی له‌گه‌‌ل سیسته‌می سیاسی پیاوسالاری، پشتگوێ‌خستنی توندوتیژی دژی پیاوان له‌ گوتاره‌ سیاسیه‌ باوه‌کاندا و نه‌بوونی دامه‌زراوه‌ مه‌ده‌نیه‌یه‌کان له‌ وه‌زایانه‌ن که‌ په‌یوه‌ندیان به‌ زه‌مینه‌ سیاسیه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوانه‌وه‌ ه‌یه‌ که‌ له‌م ل‌کو‌ئ‌ینه‌وه‌دا ئاماژه‌یان پ‌یکراوه‌.

فشاری به‌ ه‌ۆی ناه‌اوسه‌نگ‌یی قه‌باره‌ی کار، که‌میی ه‌یزی کار و ئ‌یمتیازی که‌م

فشاری به‌ ه‌ۆی ناه‌اوسه‌نگ‌یی قه‌باره‌ی کار، که‌میی ه‌یزی کار و ئ‌یمتیازی که‌م زه‌مینه‌ بۆ توندوتیژی دژی پیاوان، به‌تایبه‌ت له‌ ه‌یزه‌کانی ئاسایش (له‌ ئ‌یران پ‌ی‌ی د‌ل‌ین نیرووی ئ‌ینتزامی) و سه‌ربازی، ده‌ره‌خ‌س‌ینیت. ئە‌مه‌ش به‌ روونی له‌ ل‌ید‌وانه‌کانی ئە‌فسه‌ر‌یک‌ی پ‌ۆلیسی به‌ره‌نگار‌بوونه‌وه‌ی مادده‌ ه‌ۆشبه‌ره‌کاندا ده‌رده‌که‌و‌یت:

“ئیمه خۆمان تانابارین، ئەگەر درۆتان لە گەلدا بکهین، به هۆی ئهوهی ئیوه دهیلین، ئەو قهباره و فشاری کارییهی که دێته سهر ئه و کارمهندهی که زۆری نه ماوه خانه نشین ببی و له و لاشه وه داهاتیکی که میان ههیه، کارمندی که با بۆتان شی بکه مه وه له یه که م رۆژدا پێیان گوتین، کاکه ئه مه میزی تۆیه، ئه مه کاری تۆیه و ئه مه مووچه ی تۆیه. ئیستا ده بینم که دوا ی سێ سال وتیان ئه وه شی پێ زیاد کرا بۆی ئیستا ده بینم که هه شت یان نو کار هه یه که هه ر یه که یان بو به رپوه بردنی پێویستی به کارمندی که، به هۆی که میی کارمهنده وه، و ده بینین که ئه وه مووچه و ئیمتیازه ی که ده یده ن له به رامبه ردا ئه وه ی ده یکه ن که می کردووه...” (دیمانه ی ژماره ۵۵، Pos14).

ئهم لیدوانانه ئاماژه به وه ده که ن که زیادبوونی قهباره ی کار و بهرپرسیاریتی به بێ ئه وه ی هاوته ریب له گه ل ئهم زیادبوونه ئیمتیا ز و ئیمکاناته کانیش زیاد بکا ده توانی ههستی چهوساندنه وه و داڕزان له ناو هیزه کانی کاری لی بکه ویته وه. که ئهم دۆخه له بهرامبه ردا ده توانی زه مینه بو ره فتاری توندوتیژانه خو ش بکات. له روانگه ی تیۆرییه کانی دادپهروه ری پیکخواه ییه وه، ئهم نایه کسانیه له وه رگرتن و پیداندا ده توانی ههستی نادادپهروه ری و جیاکاری له تا که کاندا به هیز بکا، که ئه مه ده توانی بپێته هۆی ره فتاری نه رینی له وانه ش توندوتیژی (آدامز، ۱۹۶۵).

جگه له وه ش فشاره ده ره کییه کان که له ئه نجامی چاوه روانیه کانی کۆمه لگایه و ههروه ها ده زگای دادوه ریش قورسایی ده خاته سه ر شانی پولیس و هیزه سه ربازییه کان. ئهم فشارانه به تایهت له هه لومه رجی که میی هیزی کار و ئیمکاناندا، ده توانی هه لکشانی ئاستی فشار و گرژی له نیوان هیزه کانی لی بکه ویته وه. پولیسی دژه ماده ی هۆشبه ر به رده وامه و ده لی:

“ته نانه ت له و فایله ی که به ره عۆده ی ده بی و ئه و فشاره ی که له ناوه وه ده خرپته سه رت، هه م ده زگای دادوه ری فشار ده خاته سه رت و هه می ش ئیداره ی هاوپله ی ته نگت پێ هه لده چنی، واته یه کی که له شارپکه وه بپته ئیره و باتری ماشینه که ی بدزری مه لای نوژی هه یی شاره که فشار دینی، فه رمانداری شاره که فشار دینی، هیزی پولیسی سه روکی شاره وانی فشار دینی، هیزی پولیس خو ی فشار دینی، پله بالا کانی فشار ده خه نه سه ر فه رمانداری شاره که و ده ئین، ئه وه چییه کاکه کۆمه لگا نائه من بووه، ئه مه بکه...” (دیمانه ی ژماره ۵۵، Pos14).

ئهم فشارانه له گه ل که میی ئیمکانات و جیا زات، ده توانی هیزه کان بخاته دۆخیکه وه که نه توانن ئه رکه کانیا ن به شیوه یه کی گونجاو جپه جی بکه ن، ئه مه ش ده بپته هۆی

هه‌ستکردن به‌ ناکارامه‌یی و تووره‌یی.

هه‌روه‌ها «قه‌باره‌ی هی‌زی پۆلیس و ری‌ژه‌ی حه‌شیمه‌ت و دۆخی فه‌ره‌ه‌نگیی کۆمه‌لگا هاو‌پ‌ژه‌ نین» که‌ ئەم ناهاو‌پ‌ژه‌یییه‌ کێشه‌کان ئەوه‌نده‌ی دیکه‌ زیاد ده‌کات. به‌ وته‌ی کازمی، ئەفسه‌ری به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان:

«با دژی خۆم قسه‌ ده‌که‌م کارم به‌سه‌ر پیشه‌کانی دیکه‌ نییه‌. گه‌وره‌ترین کیشه‌ ئەو یاسایه‌یه‌ که‌ ده‌رچووه‌. یاسا که‌ ده‌بی مه‌له‌وه‌ر و خو‌گونجین بیت. یاسا که‌ گوايه‌ بو‌ دانیش‌توانی ۳۵ ملیۆن که‌س له‌ ئیران ده‌رچووه‌، ئەم یاسایه‌ هیش‌تا هه‌موار نه‌کراوه‌ته‌وه‌ و ئەم یاسایه‌ تا ئیستاش هه‌ر وه‌کوو خو‌به‌تی. به‌ واتایه‌کی تر قه‌رچه‌ کپیش‌تر ژماره‌ی دانیش‌تووه‌کانی ۶۰ هه‌زار که‌س بوو ئیستا چ‌رپی حه‌شیمه‌تی قه‌رچه‌ کنزیکه‌ی ۴۰۰ هه‌زار که‌سه‌...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۵، Pos64).

ئەم لێدوانانه‌ ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌که‌ن که‌ یاسا و ر‌پ‌سا‌کانی ئیستا له‌گه‌ل بارودۆخی ئیستای کۆمه‌لگا‌دا ناگونجین و ناتوانن به‌ شیوه‌یه‌کی کاریگه‌ر وه‌لامی پێداویستیه‌ ئەمنی و ئاسایشیه‌کانی کۆمه‌لگا‌ بدنه‌وه‌. ئەم ناهاوا‌هه‌نگی و ناته‌بابیه‌ ده‌توانی بی‌ته‌هۆی هه‌لکشان‌ی ر‌پ‌ژه‌ و ئاستی تاوان و توندوتیژییه‌کان و له‌ ئەنجام‌دا فشاری زیاتر بخاته‌ سه‌ر هی‌ژه‌کانی ئاسایش (هی‌ژه‌ ئینتزامیه‌کان) و سه‌ربازی.

له‌ کۆتاییدا سه‌ره‌ه‌نگیک‌ی (عه‌قید) هی‌زی ئاسایش (ئینتزامی) ر‌پ‌کاریک‌ بو‌ که‌م‌کردنه‌وه‌ی توندوتیژی له‌ نیوان هی‌ژه‌کان‌دا ده‌خاته‌ روو:

«سه‌یر که‌ ئەگه‌ر من له‌ جیاتی به‌رپ‌رسان بوومایه‌، به‌دڵنیا‌یی‌وه‌ را‌ه‌تینام له‌سه‌ر په‌روه‌رده‌کردنی مندال و خه‌زانه‌کان داد‌ه‌نا. بی‌شک کاته‌کانی ئیش‌کردنی هی‌ژه‌کانم که‌م ده‌کرده‌وه‌. واته‌ ئەگه‌ر ئەمانه‌ بیان‌هه‌وی له‌ ماوه‌ی هه‌شت کاتژمێر‌دا به‌ ناو شارد‌ا بگه‌ر‌پ‌ن ئەم کاته‌م بو‌ ماوه‌ی ۶ کاتژمێر که‌م ده‌کرده‌وه‌ ئەوا ئەم دوو کاتژمێر له‌ هه‌فته‌یه‌ک‌دا ته‌رخانی خانه‌واده‌ ده‌کرد و بێگومان به‌ زامه‌م بو‌ خه‌زانه‌کانیان ئاماده‌ ده‌کرد. دياره‌ ئەم به‌ زامانه‌ تی‌چ‌ووی فره‌ی گه‌ره‌ که‌ راسته‌ خۆم باش ده‌زانم به‌لام کیشه‌ نییه‌ ئەمانه‌ خه‌رج نین. ئەمانه‌ وه‌به‌ ره‌ه‌تیانی دا‌هاتوون. هی‌ژه‌کان به‌ راستی پ‌ی‌و‌ستیان به‌ حه‌وانه‌وه‌ و ئارامیی دوا‌ی خزمه‌ت‌کردنه‌. هه‌موو ر‌وژنیک کار هه‌یه‌. پ‌ی‌و‌سته‌ ئەم ئوقره‌یی و ئەه‌وه‌نییه‌یان له‌ دڵیان‌دا به‌دی بینین. پ‌ی‌و‌سته‌ مانگی جارنیک یان دوو‌جار له‌گه‌ل هاوسه‌ر و مندال‌ه‌کانمان بچینه‌ ده‌روه‌، بچین بو‌ چیش‌تخانه‌، بچین ئەو شو‌پ‌نانه‌ی که‌ به‌ راستی چ‌پ‌ژیان لی ده‌بینین. پ‌ی‌و‌سته‌ ئەمه‌ بکه‌ین. ئەگه‌ر ئەمه‌ نه‌که‌ین ئەم توندوتیژییه‌ کو‌ ده‌بیته‌وه‌، کو‌ ده‌بیته‌وه‌، کو‌ ده‌بیته‌وه‌،

وله کوتاییدا ده بیته سه رچاوهی توندوتیژی و ده گوازریتیه وه بوناو کومه لگا
...» (دیمانه‌ی ژماره ۹۹، Pos 24).

ئهم چاره سه رانه بریتین له باشتکردنی بارودوخی کاری، زیادکردنی راهینانی په یوه ست به
خیزان و په روه رده کردنی منداڵ، و دابینکردنی ده رفه تی کات به سه ربردن و پشوودان بو هیزه
ئینتزامیه کان. پیده چی گرینگیدان بهم فاکته رانه ده توانی له که مکدرنه وهی ستریس و فشار و
شه که تبوون یارمه تیدهر بی و له نه نجامدا ریگری له سه ره له دانی ره فتاری توندوتیژانه بکات.
جگه له وهش سیسته می سیاسی پیاوسالار که کوماری ئیسلامی ئیران به ریوهی ده با به روونی
پیداگری تایبه ت له سه ر پاراستنی پیکهاته ی بنه ماله ی نه ریتی ده کاته وه، پیکهاته یه ک که پیاو
رولی سه ره رشت و نانه اهر و دابینکهری بژیوی ده گپری و ژن رولی چاودیر. ئهم بناغه یه نه ک ته نها
له سیاسه ته کومه لایه تی و فره هنگیه کانی ئیراندا به روونی دیاره، به لکوو له به لگه نامه ئاست
به رزه کان و بناغه ئایدیۆلۆژیه کانی حکومه تدا ده بنیریت. دوکتور مووسه وی قیایه، کومه لئاس له م
باره وه روونی ده کاته وه:

«کوماری ئیسلامی پیده چی پی خوش بی بنه ماله ی نه ریتی له سه ر
بنه مای پیاو وه ک دابینکهری بژیوی و ژن وه ک چاودیر دابمه زری، له راستیدا
خهریکه ئهم کارهش ده کات. ئهمه ئه وه یه که من له تیزه که مدا ئیشم له سه ر
کردبوو ئهمه بوو «سیاسه تی بنه ماله له ئیراندا». کومه له سیاسه ته کانم هینا
... به ته واوی ده یه وه ییت ئهم خیزانه بیاریزیت.» له بهر ئه وه یی ئه وه بنه ماله
نه ریتی و پیاوسالاره به دلی حوکمرانی نه ریتخواز و پیاوسالاره، که له کوتای
ویلایه تمه داره، ئه وه ویلایه تمه داریه یی (سه ره رشتیاره) که ریبه ری مه زن
(وه لی فه قی) که له لوتکه یی پله به ندییی سیاسیدایه، به ره مه می ده هینیتیه وه
خیزانه که شت ده بی خیزانیک بی که سه رو که که ی پیاو که سه ره رشتی ژن
و مندا له کانی ده ک (دیمانه‌ی ژماره ۲۷، Pos 38).

ئهم سیاسه ته ئاشکرایه ی ده سه لات یی ئیران بو پاراستنی سیسته می بنه ماله ی نه ریتی له سه ر
بنه مای پیاوسالاری پیده چی وه لامیکی راسته وخوی پیداو یستیه سیاسییه کان بی بو ئه وه ی
پیکهاته ی هه ژموونی حکومه ت له ناو کومه لگادا بچه سپینی و درپژه ی پی بدات. چه مکی
«ویلایه ت» لیڤره دا ته نیا هیمای پیاوسالاری له ناو بنه ماله دا نییه، به لکوو سه ره رشتیه یی سیاسی
فراوانه که هه ژموونی راسته وخوی ده سه لات له سه ر به ستینی کومه لایه تیدا به ره مه ده هینیتیه وه.
له راستیدا په یوه ندیی نیوان هه ژموونی پیاو له بنه ماله و ده سه لاتداری و وه لی فه قی به سه ر
کومه لگادا به روونی توڤیک له په یوه ندیه کانی ده سه لات نیشان ده دا که له بچوو کترین یه که ی
کومه لایه تییه وه واته بنه ماله ده ست پیده کا و درپژه ده بیته وه بو به رزترین ئاستی سیاسی. به ته ی
دکتور مووسه وی:

لهم پیکهاته‌ی بنه‌ماله‌ی پیاوسالاره‌دا، کاتیک سه‌رۆک پیاویکه‌که به‌سه‌ر
ژن و مند/لدا سه‌ره‌رشته‌یاره و ویلایه‌تمه‌داره و دواتر ده‌بیته رابه‌ریک که
ده‌سه‌لاتی به‌سه‌ره‌عیه‌ت و گه‌له‌که‌یدا هه‌یه (دیمانه‌ی ژماره ۲۷، Pos 38).

له‌روانگه‌یه‌کی تیۆرییه‌وه، ئەم ناته‌باییه‌ی نیوان پیکهاته‌ی بنه‌ماله‌ی نه‌ریتی و واقیعه‌
کۆمه‌لایه‌تی - ئابورییه‌ مۆدیرنه‌کانی ناو کۆمه‌لگای ئیران، ده‌توانین به‌چاوخساندنیک به‌تیۆرییه‌
کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، به‌تایبه‌ت تیۆرییه‌ هه‌ژموونییه‌کان و به‌ره‌مه‌یه‌یه‌یه‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تی، شی
بکه‌ینه‌وه. تیۆری «هه‌ژموونی» گرامشی (گرامشی، ۱۹۷۱) روونی ده‌کاته‌وه‌که‌چۆن ده‌سه‌لاتی
بالاده‌ست له‌ریگه‌ی پیکهاته‌فه‌ره‌نگی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه‌هه‌ولی پاراستن و به‌ره‌مه‌یه‌یه‌یه‌وه‌ی
بالاده‌ستی و هه‌ژموونی خۆی ده‌دات. لیره‌دا بنه‌ماله‌ی نه‌ریتی پیاوسالار رۆلی ئامرازیک‌کی کیلی
ده‌گێڕی، چونکه‌به‌دایینکردنی به‌ستینیک‌کی فه‌ره‌نگی گونجاو بۆ دامه‌زراندنی بالاده‌ستی له‌ناو
په‌یوه‌ندییه‌ خێزانییه‌کاندا، پیکهاته‌ی گشتی حوکمرانی‌ش شه‌ریعه‌تی زیاتر به‌ده‌ست ده‌هێنێت.
گرامشی ئاماژه‌به‌وه‌ده‌کا که‌به‌ره‌مه‌یه‌یه‌یه‌وه‌ی ده‌سه‌لات پێویستی به‌خۆگونجینی و سازگاری
له‌گه‌ل‌ئهو پیکهاته‌کۆمه‌لایه‌تییه‌یه‌که‌له‌گه‌ل‌تیپه‌ربوونی کات چه‌سپێراون و به‌شیوه‌یه‌کی
سروشتی ده‌رده‌که‌ون.

به‌لام ئەم خۆگونجاندنه‌ له‌نیوان حوکمرانی و خێزانی نه‌ریتیدا رووبه‌رووی ئالنگاری و چالنجی
جددی بووه‌ته‌وه. کۆمه‌لگای ئەم‌رۆی ئیران به‌تایبه‌ت له‌ناو نه‌وه‌ی نویدا به‌چاوه‌روانی و پێویستییه‌کی
ته‌واو جیاواز له‌رابردو، هاوتۆته‌ناو سه‌رده‌می مۆدیرنه‌وه. ناته‌باییه‌ی نیوان ئهو پیکهاته‌نه‌ریتییه‌یه‌ی
که‌سیسته‌می سیاسی پالپشتیان لی‌ده‌کا و ئهو پیکهاته‌کۆمه‌لایه‌تییه‌یه‌ی که‌له‌حالی گۆران
راسته‌وخۆ قه‌یرانی جو‌راوجۆری وه‌کوو روودانی توندوتیژی دژی پیاوان لیده‌که‌وته‌وه. پیاوان له‌
سیسته‌مییه‌کی له‌وجۆره‌دا ده‌بی بارگرانییه‌کی قورس له‌چاوه‌روانییه‌فه‌ره‌نگی - نه‌ریتییه‌کان و
هه‌روه‌ها پێداویستییه‌کانی دنیای مۆدیرنیه‌به‌خه‌سه‌ر شان، به‌لام سیاسه‌ته‌یاسایی و کۆمه‌لایه‌تییه‌
که‌لانه‌کانی ئیران به‌رده‌وام تیده‌کۆشن رۆلێکی کلیشه‌ییان بۆ پێناسه‌بکه‌ن؛ رۆلێک که‌نه‌ک‌هه‌ر
له‌گه‌ل‌واقیعه‌کانی ژبانی مۆدیرن ناگونجی، به‌لکوو فشاری ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ی زیاده‌به‌سه‌ر
تا که‌کاندا ده‌سه‌پێنێت.

دکتۆر مووسه‌وی ده‌لی:

«ئیه‌وه‌دە‌ئین بارگرانی له‌سه‌ر شانی پیاوانه، ده‌ی باشه‌ئەم بارگرانییه‌ئە‌وه‌
سیسته‌مه‌یاساییه‌خستویه‌ته‌سه‌ر شانی پیاوان که‌هیشتا درک به‌وه‌ناکا
که‌سه‌رچه‌شنی خێزانی پیاوسالاری و نه‌ریتی لهم کۆمه‌لگه‌مۆدیرنه‌دا ئیتر
کارناکات.» (دیمانه‌ی ژماره ۲۷، Pos 38).

ئەم فشاره‌ ئاشکرایه‌ی سه‌ر پیاوان لهم حکومه‌ته‌دا قه‌یرانگه‌لی وه‌کوو گۆشه‌گیریی کۆمه‌لایه‌تی،
توندوتیژی له‌په‌یوه‌ندییه‌ خێزانییه‌کان و که‌مبونه‌وه‌ی متمانه‌به‌خۆیی له‌پیاواندا به‌دی دێنێت. به‌

گشتی پیاوان له کۆمه‌لگایه کدا ده‌ژین که له لایه‌ک ئازادی و رۆلی نوێیان بۆ ده‌خریته روو، به‌لام له لایه‌کی دیکه‌وه به‌هۆی چاودێری توندی یاسایی و فەرهنه‌نگیه‌وه، هیشتا چاوه‌روانیی ئه‌وه‌یان لێ ده‌کرێ له‌ رۆله‌ ته‌قلیدییه‌که‌ی خۆیاندا به‌مینه‌وه.

تیۆریی پیکهاته‌خواری، به‌تایبه‌ت تیۆریی بۆردیۆ (بوردیو، ۱۹۷۷) لهم بابته‌ی کۆلیوه‌ته‌وه که‌ چۆن پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تی و فەرهنه‌نگیه‌کان تاکه‌کان به‌ راپه‌راندنی رۆله‌ تایبه‌ته‌کان پابه‌ند ده‌که‌ن که‌ زۆر جار له‌ گه‌ل بارودۆخی ژینگه‌یی و ده‌روونی تاک ناکۆکه‌. لهم چوارچێوه‌دا پیکهاته‌ی پیاوسالاری بنه‌ماله‌ نه‌ک هه‌ر قه‌یرانی شوناس و فشاری ده‌روونی بۆ پیاوان دروست ده‌کا، به‌لکوو له‌ به‌ره‌مه‌یه‌یه‌وه‌ی ئه‌و کلیشانه‌ی که‌ توندوتیژی وه‌ک ئامرازیک بۆ پاراستنی ده‌سه‌لات پێناسه‌ ده‌که‌ن، ده‌ور ده‌بینیت.

ئهم سووره‌ی به‌ره‌مه‌یه‌یه‌وه‌ی بنه‌ماله‌ی پیاوسالار له‌ حکومه‌تیکه‌ی سیاسیی پیاوسالاریدا بێگومان یه‌کیک له‌ بواره‌ سه‌ره‌کییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوانه‌. له‌ پیکهاته‌یه‌که‌ی وه‌هادا پیاوان نه‌ک هه‌ر ده‌بێ ئه‌و چاوه‌روانییه‌ به‌دی به‌ئین که‌ حکومه‌ت لێیانی هه‌یه‌، به‌لکوو خۆشیان له‌ ژێر فشاری قورسی ئهم حکومه‌ته‌دا رۆل ده‌گیرن. له‌ کۆتاییدا ئهم فشارانه‌ جگه‌ له‌ توندوتیژی تاکه‌که‌سی و خیزانی، ژیه‌مۆی توندوتیژی پیکهاته‌یی فراوانتر ده‌گه‌شینیته‌وه‌ که‌ له‌ لایه‌نه‌ جیاوازه‌کانی ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیی پیاواندا ده‌بینریت.

هه‌روه‌ها پشتگۆیخستنی توندوتیژی دژی پیاوان له‌ گوتاره‌ سیاسیی بالاده‌ستدا بواریکه‌ که‌ کاریگه‌ری له‌سه‌ر سه‌ره‌له‌دانی توندوتیژی دژی پیاوان داده‌نیت. توندوتیژی دژ به‌ره‌گه‌زی نێر له‌ کۆمه‌لگای ئێرانیدا نه‌ک هه‌ر له‌ رووی ره‌فتاری و ده‌رووناسیه‌وه‌ به‌ راده‌ی پتویست بایه‌خی پێنه‌دراوه‌، به‌لکوو له‌ گوتاری کۆمه‌لایه‌تی و بزوتنه‌وه‌ جێنده‌رییه‌کانیشدا په‌راویز خراوه‌. یه‌کیک له‌و ئاسته‌نگه‌ هه‌ره‌سه‌ره‌کیانه‌ی که‌ ناهێلێ ئهم پرسه‌ وه‌ک کیشه‌یه‌که‌ی کۆمه‌لایه‌تی جددی به‌رساز بێ، پشتگۆیخستنی پیکهاته‌یی و ته‌نانه‌ت شه‌ریه‌تدانی ناراسته‌وخۆ به‌ توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان له‌ لایه‌ن هه‌ندیک ره‌وتی کۆمه‌لایه‌تی و فەرهنه‌نگی و سیاسه‌تی که‌لانه‌. ئهم بابته‌ هه‌م له‌ گوتاری توێژه‌ران و خاوه‌ن تیۆرییه‌کاندا ره‌نگی داوه‌ته‌وه‌ و هه‌میش له‌ شیوازه‌کانی وه‌لامدانه‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تی بۆ حاڵه‌ته‌کانی توندوتیژی روون و ئاشکرایه‌. لهم رووه‌وه‌ هه‌سه‌ن ئیسپانیا زۆر به‌ روونی ئاماژه‌ به‌ جوۆری تیروانیی کۆمه‌لایه‌تی بۆ توندوتیژی دژی پیاوان ده‌کا، که‌ نه‌ک هه‌ر به‌ قه‌د کاردانه‌وه‌کانی به‌رامبه‌ر به‌ توندوتیژی دژی ژنان توند نییه‌ به‌لکوو بووه‌ته‌ ئامرازیک بۆ ته‌نز و گالته‌جاری:

«به‌دا‌خه‌وه‌ ده‌بینم له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئیمه‌دا رووداوێک به‌رامبه‌ر به‌ ژنیک روو ده‌دا، ئه‌گه‌ر له‌ لایه‌ن پیاویکه‌وه‌ بێ، هه‌موو کۆمه‌لگایه‌ی ده‌گه‌رینه‌وه‌ و کاردانه‌وه‌یان به‌رامبه‌ری ده‌بیت ... به‌لام من ده‌یان جار ئه‌مه‌م بینه‌وه‌ که‌ کاتیکی پێچه‌وانه‌که‌ی روو ده‌دا له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئیمه‌دا ده‌بیته‌ گالته‌جاری، به‌تایبه‌ت بۆ ژنان ... کاتیکی شتیکی لهم شیوه‌ روو ده‌دا، بۆ نمونه‌ ماوه‌یه‌ک

له مه و بهر، باس له وه كرا كه ژنيك ميړده كه ي كوشتووه و ليى داوه ... ئيست
وهره كومينته كان بخوينه وه هه موو چه پله يان بو ليدا كه ئافه رهم كارى چاكت
كرد شيره ژن دايكت مه رگت نه بينيت ...» (ديمانه ي ژماره ۴، Pos ۵۰).

ئهم جوړه روانگه كومه لايه تيبه ره گ و ريشه ي له گوتاريكي ره گه زيتيدايه كه له راده به دهر له ژير
كاريگه ريبى بزووتنه وه فيمينيسته كانه وه زور له قالب دراوه. به پرواي عه ليره زا مورادى، بزووتنه وهى
فيمينيسى به ناساندنى ئه ده بياتى تايه تى خو ي كه په يوه ندييه كى زورى به كومه لگه ي ئيرانه وه
نييه، له زور حاله تدا خو ي له تپروانيكي بيلايه نانه ي توندوتىژى جينده رى دوور خستووه ته وه. ئه و
روونى ده كاته وه:

”پيم وايه به شيكى زورى په يوه ندى به م ئه ده بياته فيمينيسى ته وه هه يه كه
له گه ل كومه لگه ي ئيرانى يه ك ناگريته وه ...” (ديمانه ي ژماره ۳، Pos 69).

له لايه كى ديكه وه، بزووتنه وه فيمينيسته كان كه به دريژايى ميژوو كاريان بو مافه كانى ژنان
كردووه، به شيويه كى ناراسته وخو بوونه ته هو ي ئه وهى توندوتىژى دژى پياوان به هه ند وهره نه گيرين
و هه نديك جار ته نانه ت شهرعيه تى ناراسته وخو به ده ست به ينن. پاريزه ر ئه لا رها ئهم بابته به م
شيوه روون ده كاته وه:

”ئه و بزووتنه وه بووه هو ي ئه وهى بزووتنه وه فيمينيسى ته كان و بزووتنه وه كانى
ژنان به دريژايى ميژوو سه ر هه لبدن و بووه هو ي ئه وهى له ويوه توندوتىژى
دژى پياوان روو بدات». (ديمانه ي ژماره ۳۳، Pos 58).

به هه ندوه نه گرتنى توندوتىژى دژى پياوان ته نيا له ئاستى گوتاريدا سنووردار نابيته وه؛ له
ئاستى سياسيشدا پشتگو ي خراون. ميهدى مؤتمينى ئاماژه به وه ده كا كه چون سياسه تمه داران
و سه ركرده كومه لايه تيبه كان، به روانگه يه كى كليشه يى بو پياوان، به شيويه پيشگريمانه يى
ئه وانيان به شه رانگيزتر و ئه نجامده رى توندوتىژى زانيوه، ئه وه له حاليكدايه كه ئهم پرسه يه كيك له
فاكته ره كانى شارواوه بوونى توندوتىژى دژى پياوانه:

”وه ك ئه وه وايه كومه لگا و هه موو سه ركرده سياسيه كان له بواره كانى
ته ندروستى، فهره نكي و ئابوورى و ... قبووليان كردووه كه ره گه زى نير
ره گه زيكى شه رانگيزتره و توندوتىژى زياتر به رامبه ر به ژنان ئه نجام ده دات”
(ديمانه ي ژماره ۳۸، Pos 7).

روانگه كليشه ييه زاله كان له به ستينى سياسى و كومه لايه تيدا تواناي بينينى قوربانيانى
توندوتىژيان سنووردار كردووه. به گوته ي دكتور مووسه وى قيايه، زور گرنگيدان به ژنان وه ك
قوربانيانى توندوتىژى بوته هو ي ئه وهى كه ئاور له و پياوانه نه دريته وه كه خو يان قوربانى توندوتىژى
بوون:

“من روانگه یه کی فیمینستی و ژنانه م هه یه و قسم له سهر مافه کانی ژنانه، بویه هه میشه سه رنجم له سهر توندوتیژی دژی ژنان وه ک قوریانی چر کردۆته وه و نه وه ک که سانی که توندوتیژیان لی ده وه شیتته وه.” (دیمانه ی ژماره ۲۷، Pos 4).

رهنگه یه کیک له لایه نه هه ره گرینگه کانی ئەم گوتارانه، روانگه ی چه واشه کراو و شیواوی چه مکی یه کسانیی جینده ری بیت. عه لی نوور محه مه دی روانگه یه کی ره خنه گرانه له م باره وه ده خاته روو و پپی وایه هه ندیک له بزوتنه وه فیمینسته کان به پیناسه ی هه له و هه ندیک جار ناواقعیبینه له یه کسانیی جینده ری به جۆریک له جۆره کان کاریگه ری نه رینیان له سهر ره هه نده توندوتیژه کانی په یوه ندیی جینده ری داناوه:

«یه کسانیی هه یه ... مه به ستم ئەوه یه تۆ سه یر که، هه ندیک که س به دوا ی یه کسانیه کدا ده گه رین که به راستی بوونی هه بی، به لام شه ریکی بیهوده یه ... مه به ستم ئەوه یه فیمینیزم خۆی توندوتیژی به رامبه ر به ژنانه. خودی گوتاری فیمینستی.» (دیمانه ی ژماره ۴۸، Pos 247-252). بۆ روونکردنه وه ی ئەم پشتگوێخستنه له ئاستیکی شیکاریدا ده توانین ئاماژه به تیۆریه کانی په یوه ست به پیکهاته ی گوتار و بالاده ستی و هه ژموونی گروپی له کۆمه لگادا بکه ین. تیۆری فۆکۆ (فوکۆ، ۱۹۷۷) له سهر ده سه لات و به ره مه هینانه وه ی کۆمه لایه تی نشان ده دا که چۆن گوتاره بالاده سته کان له فه زای کۆمه لایه تیدا ده توانن تیشک بخه نه سهر هه ندیک بابه ت و هه ندیک بابه تی دیکه په راویز بخه ن. لیره دا گوتاری فیمینستی به شیوه ی راسته وخۆ بابه تی توندوتیژی دژی ژنان وه ک چه قی سه رنچ زه ق کردۆته وه و له هه مان کاتدا بابه تی توندوتیژی دژی پیاوانی له یه که مایه تییه کۆمه لایه تییه کان دوور خستوه ته وه.

فاکته ریکی دیکه که ده بی له به رچاو بگیری، پرسی روانگه ی جینده ری بۆ قوریانی توندوتیژییه. تیۆریه ده رووناسیه کانی وه کوو تیۆریه کانی هۆفمان (هافمن، ۲۰۰۰) سه باره ت به هاوسۆزی کۆمه لایه تی نشان ده دن که روانگه ی کۆمه لایه تی بۆ توندوتیژی له ژیر کاریگه ری ئەو وینه دایه که کۆمه لگا بۆ قوریانییه کان هه یه تی. توندوتیژی دژی ژنان زیاتر له توندوتیژی دژی پیاوان زیاتر گرینگیی پیده درێ. ئەویش به هۆی ئەو وینه ده روونییه که قوریانییه که به خه ساره لگرت و بی به رگریتر ده زانی. هه ره له به ر ئەم هۆکاره زۆر جار توندوتیژی دژی پیاوان یان نابیری یان به ره رووی تیتالی و گالته جاری ده بیته وه، وه ک حه سه ن ئیسپانیا به باشی روونی ده کاته وه.

به هه ندوه رنه گرتنی توندوتیژی دژی پیاوان، چ له گوتاری کۆمه لایه تی و چ له سیاسه تی که لاندنا جگه له وه ی زانی ده روونی و کۆمه لایه تی به پیاوان ده گه یینی، ده بیته هۆی به هیزبوونی روانگه کلیشه ییه جینده رییه کان و سووړیکی به رده وامی نادا په ره ری لی ده که ویتته وه که ده بی وه ک کیشه یه کی کۆمه لایه تی جددی لی بکۆلریتته وه.

لیکۆلینه وه له سهر پرسی توندوتیژی دژی پیاوان له چوارچیه ی گره ندد تیۆریی ئەوه مان پی

نیشان ددها که یه کیک لهو زه مینه سیاسیه دیارانیه که بیچم بهم توندوتیژییه ددها «نه بوونی ریکخراوه مه دهنیه کان» ه. ئهم بواره نه ک ههر له گهل پیکهاته کومه لایه تی و سیاسیه کان له په یوه نندیدایه، به لکوو به هوو لاوازیی سیستماتیکى له پشتیوانیکردنى پیاوان و پیشکه شکردنى خرمه تگوزاریى خو پاریزانه په نجه ریه ک به رهو توندتربوونی توندوتیژی، خه ساره لگری یان گوشه گیرى پیاوان ده کاته وه.

گیرانه وې راشکاوې خاتوو زارا جیریایى، دهر ووناسى بالینى، زور چاک باس له قهیرانى ئیستای په یوه نندى وړول و ئهدای ریکخراوه مه دهنیه کان و ئهو فاکتوره انیه که له شکسته پینانى پیاواندا رولیان هه بووه ده کات. ئهو ده لى:

«ئهم گهر بودجه نه بى، ئه وان کاریش ناکه ن ئه گهر بودجه نه بى، چون ده توانم منى NGO چون کار بکهم. جا ده شیان هه وى راوئژ و ته گبیر یان بو بکهم، ئهم راوئژه پالپشتیى ئورگانى حکومى گهره که. نامه یه کی ساده که لانیکه م داواى ئه وه ده کات ئه وه که سه له م سه عانه وه کار بکا، با ئه وه کوره یان ئه وه پیاوه دابنیشى وقسه بکا. زور به ی کارگه کان مل ناده ن. ده لىن کارگه یه ک دابخه ین، که خه لک دابنیشن و راهینانى پى بکرت.» (دیمانه ی ژماره ۵۷، Pos 48).

ئهم گیرانه وه گوزارشت له سووریکى خراپ ده کا که تییدا که میى بودجه و پشتیوانیى سنووردار له ریکخراوه ناحکومیه کان وای کردوه که ئهم ریکخراوه ناحکوومیه انه توانای پیشکه شکردنى خرمه تگوزارییه کانیا ن نه بیت. ئهم بیتواناییه به تاییه ت کاتیک دهرده که وى که ریکخراوه مه دهنیه کان بو به رده وامبوون له چالاکیه کانیا ن خو یان پیوستیان به پشتیوانیى ریکخراوى حکومه تی بیت. له روانگه ی تیورییه وه، ئه ندیشه کانى په یوه ست به رولى ریکخراوه مه دهنیه کان له گه شه سهندنى کومه لایه تی و که مبوونه وې فشاره دهر وونى و کومه لایه تییه کان ئامازه بو باشتربوونى په یوه نندى نیوان که سه کان و که مبوونه وې خه سارت و زیانه کومه لایه تییه کان ده کهن. لایه نیکی گرینگی ئهم تیورییه انه کاریگه رى پیکهاته دامه زراوه ییه کان له سر به هیزکردنى تاکه کانه. بو نمونه، روانگه ی ئامارتیا سین (Sen, 2001) سه باره ت به چه مکى «به هیزکردنى مرویى» نیشان ددها که تاکه کان ته نیا له حاله تیکدا ده توانن مافه کانیا ن بپاریزن و ره فتره توندوتیژییه کان که م بکهنه وه که ئامرازه کومه لایه تی و ریکخراوه ییه کان بو پشتگیریکردنیا ن هه بن. له نه بوونى ئهم ئامرازانه دا، ئه وانه ی له مه ترسیى خه ساره تی کومه لایه تییا ن له سه ره – وه کوو پیاوان – نه ک ههر هلى رووبه رووبوونه وې توندوتیژی به سنووردار ده زانن، به لکوو به ناچارى له سووریکى ناته ندروستى ته حه مولکردن یان خوگونجاندنى ناته ندروسته وه گرفتار ده بن.

وه ک گیرانه وې خاتوو جیریاییدا دهرده که وى، ئهو ریکخراوه ناحکوومیه انیه که هه ولى کارکردن ددهن له م بوارانه دا رووبه رووى چه ندین به ربه ست دهنه وه. له لایه که وه نه بوونى بودجه ی پیویست

و له لایه کی دیکه وه موحتاجوون به پشتیوانی ریکخواه حکومتیه کان، پروسه ی پشکه شکردنی خرمه تگوزاریه کان په ک ده خات. جگه له وهش، به شدارینه کردنی کارای دامه زراوه کانی کومه لگه ی مه دهنی، وه کوو ریکخواه ناحکومیه کان (NGO)، به تایهت له شوینی کار و پشه سازیه کاند، پیاوان ده خنه ناو دؤخیکی خه ساره لگروه وه که ته نانهت دهرفته ی گوځگرتن یان داوای یارمه تیایان لی زهوت ده کریت. وه ک خو ی ئامازه ی پیده کات:

“زوره ی کارگه کان مل نادهن. ده ئین کارگه یه ک دابخه ی، که خه لک دابنیشن و راهینانی پی بکریت.» (دیمانه ی ژماره ۵۷، Pos 48).

ئهم دژایه تییه نیشانه ی پیکهاته سه ختگیره کانه که نه ک هر په روه رده و هؤشیاریان پی بی بایه خه، به لکوو به پشتگوځخستنی کاریگه ریه کومه لایه تییه کانی ئه و پشتگوځخستنه، سیستمیکي بیبه زه یی و دلره قانه له پیداویستییه ئابوریه کان و به هنده رنه گرتنی پرسه مروییه کان به هیتر ده کهن.

تیوری دامه زراوه گرایه نو ی که له لایه نؤرس^۱ (نورت، ۱۹۹۰) ئامازه ی پیدراوه زور به چاکی په یوه ندی نیوان لاوازی دامه زراوه یی و زیادوونی زیانه کومه لایه تییه کان شی ده کاته وه. به پی ئهم تیوریه، دامه زراوه مه دهنیه کان وه ک پیکهاته گه لیکي ریکخواه یی کار ده کهن که کاریگه ری له سه ر په فتار و چالاکیه کان و شیوازی ژیانی تاکه کان داده نین و سنوورداریان ده کهن. له نه بوونی ئهم پیکهاتانه دا تاکه کان نه ک ته نها پالپشتی که متر وهرده گرن، به لکوو ته نانهت له به رامبه ر نایه کسان یان سته مدا بیده نگ ده بن. هه روه ها چه مکی “نافه رمانی بیده نگ” له تیوریه کومه لایه تییه کاند جه خت له سه ر هه مان خال ده کاته وه که پیاوان له به رامبه ر توندوتیژیدا، به هؤکاری جوړاوجوړی وه کوو نه بوونی پشتیوانی یاسایی یان فره نگی، په نا بؤره فتاره پاسیقه کان ده بن که له جیاتی ئه وه ی سووری توندوتیژی بشکینن، دریژه ی پی ده دهن.

به گشتی نه بوونی دامه زراوه مه دهنیه کان نه ک هر ده بیته هؤی که مېوونه وه ی متمانیه ژنان و پیاوان به په یوه ندیه کومه لایه تییه کان و چاره سه رکردنی کیشه کان، به لکوو هیزی ریگریکردن له توندوتیژی که م ده کاته وه و به پیچه وانه وه توندوتیژی پیکهاته یی توندتر ده کات. گیرانه وه ی خاتوو جیریای لاوازیه کی قوول له به کارهینانی پانسلی په یوه ندیکردن و ریکخواه ییدا ئاشکرا ده ک، له حاله تیکدا تیوریه زانستییه کانیش پشتراستی ده که نه وه که ته نیا به به هیترکردنی ئهم پتانسیلانه ده توانین سووری توندوتیژی دژی پیاوان که م بکه ینه وه.

زه مینه سیاستدانه کان

نه بوونی سیستمیکي ئاماری و لیکولینه وه یی له ئیراندا سه بارهت به توندوتیژی دژی پیاوان و

به‌ره‌بستی رېکخراوه‌یی له‌به‌رده‌م نه‌نجامدانی توپژینه‌وه‌ی په‌یوه‌ست به‌ توندوتیژی دژی پیاوان و هه‌روه‌ها کیشه‌کانی راپورترکردن و ئامار له‌ گرینگترین بابه‌ته‌کانی بوا‌ری سیاسه‌تدانان بو‌ رېگریکردن له‌ توندوتیژی دژی پیاوان که به‌ به‌کاره‌یانی داتا کوکراوه‌کان له‌ درپژده‌دا تاوتو‌ییان ده‌که‌ین.

شیکردنه‌وه‌ی “نه‌بوونی سیسته‌میکی ئاماری و توپژینه‌وه‌یی له‌ ئیران سه‌باره‌ت به‌ توندوتیژی دژ به‌ پیاوان” له‌ چوارچیه‌وه‌ی داتابونیا‌د، په‌کیک له‌ فاکته‌ره‌ به‌ره‌تییه‌کانی بیچمه‌گرتن یان ناشه‌فافییه‌تی کومه‌لایه‌تی سه‌باره‌ت به‌ پرس‌ی توندوتیژی دژی پیاوان له‌ کومه‌لگه‌ی ئیراندا نیشان ده‌دات. ئەم نه‌بوونی ئاماره‌ نه‌ک هه‌ر ده‌بیته‌ هۆی پشتگو‌پ‌خستنی گشتی ئەو خه‌ساره‌تانه‌ی که له‌و گرووپه‌ به‌ئه‌زموونی ده‌که‌ن، به‌لکو‌و ئەو که‌لینی زانیارییه‌کان له‌ به‌رده‌وامبوونی توندوتیژی دژی پیاوان ده‌ور ده‌بینن. نه‌بوونی سیسته‌میکی له‌م شیوه‌، ئە‌گه‌ری لیکدانه‌وه‌ی زانستی و یاسایی و سیاسه‌تدانانی کاریگه‌ر که‌م ده‌کاته‌وه‌ و به‌رپرسایه‌تییه‌ دامه‌زراوه‌کان له‌ به‌ره‌ورووبونه‌وه‌ی ئەم قه‌یرانه‌ کومه‌لایه‌تییه‌ سنو‌ردار ده‌کات. دکتور ئازین پسپو‌ری پزیشکی کومه‌لایه‌تی سه‌باره‌ت به‌ ئاسته‌نگه‌کانی کوکردنه‌وه‌ی داتا و ئەندازه‌گرتنی کومه‌لایه‌تی ده‌لیت:

«رهنگه‌ په‌کیک له‌و هۆکارانه‌ی که‌ نایانه‌ه‌و‌ی ئەندازه‌ بگیری ئەوه‌ بی‌ که‌ ئەمانه‌ به‌ ژماره‌ و رېژه‌ ئاشکرا ده‌بن و چیت‌ر ناتوانن وا‌ بزانه‌ن که‌ له‌ کومه‌لگای ئیمه‌دا‌ لاوه‌ کانه‌مان هه‌میشه‌ له‌ ماله‌وه‌ دانیشتون و لیت کو‌یت ده‌خو‌ینه‌وه‌، که‌ رهنگه‌ هاوسه‌رگیری بکه‌ن، و ئیمه‌ هه‌یچ په‌یوه‌ندییه‌کی سیکسی ئازادمان نییه‌. و ئیمه‌ به‌ ژماره‌ و رېژه‌ نیشانیان ده‌ده‌ین که‌ ئە‌گه‌ر پیتان وا‌ بی‌ که‌ به‌ پتی ئەوه‌ی ۶۰-۷۰ سا‌ل له‌مه‌وه‌به‌ر له‌ ئەمریکا که‌ پیتان وا‌ بو‌و به‌ شیوه‌ی رها‌ “مندالیک‌ی باش به‌، ره‌فتاری سیکسیت نه‌بی، تا‌ کاتی هاوسه‌رگیری دان به‌ خو‌تدا‌ بگه‌ر”، ئەمانه‌ له‌ کومه‌لگای ئەمرودا‌ وا‌ نییه‌، نه‌ له‌ رۆژه‌لات و نه‌ له‌ رۆژا‌وا، نه‌ له‌ ئەم کو‌ماری ئیسلامی ئیرانه‌دا‌ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳، Pos 17).

ئەم گیرانه‌وه‌ نیشان ده‌دا که‌ کومه‌لگا‌ چو‌ن رېگری له‌ ئەنجامدانی لیکو‌لینه‌وه‌ی ئاماری له‌سه‌ر پرسه‌ کومه‌لایه‌تییه‌ هه‌ستیاره‌کان ده‌کات. ئەم رېگرییه‌ له‌و ولاتانه‌ی که‌ پیکهاته‌ی فهره‌نگییه‌ هاوشیوه‌یان هه‌یه‌، رهنگدانه‌وه‌ی مه‌یلی با‌وی شار‌دنه‌وه‌ی ئەو پرسانه‌یه‌ که‌ له‌گه‌ل نۆرمه‌ کومه‌لایه‌تییه‌کاندا نا‌گونجی‌ت. ئەم بابه‌ته‌ گوزارش‌ت له‌ ره‌ه‌ندی سیاسی و فهره‌نگی نه‌بوونی سیستمیک‌ی ئاماری له‌ کومه‌لگه‌ی ئیراندا ده‌کا که‌ ناهیل‌ی توندوتیژی جینه‌دەری ئاشکرا بی‌ت. به‌ هه‌مان شیوه‌ دوکتور میرقاتی وێ‌رای ئامازه‌دان به‌ ده‌ستدریژی سیکسی دژی کو‌ران له‌ کومه‌لگای ئیراندا ده‌لی:

«له‌ کومه‌لگه‌یه‌کی وه‌کو‌و کومه‌لگه‌ی ئیمه‌دا‌، له‌ کو‌ی سه‌د کو‌ر، ۱۶ کو‌ر تووش‌ی ده‌ستدریژی سیکسی و MOLESTATION ده‌بن. له‌ کاتیک‌دا‌ پیده‌چی ئەم رېژه‌ له‌ کچاندا‌ زیات‌ریش بی‌ چونکه‌ کچان بیده‌نگن و من

ده لیم ئەم به ستینی توندوتیژی سیکی و ئازاردان و ئەو جوړه شتانه هەر له تافی مندالیهوه ئەماده دهییت.» (دیمانه‌ی ژماره ۹، Pos 19).

ئەم گیرانه‌وه به روونی جهخت له‌وه ده‌کاته‌وه که توندوتیژی به‌رامبه‌ر به پیاوان نه‌ک هەر واقعی و دیاره، به‌لکو له به‌ستینیکدا روو ده‌دا که له راده‌به‌ده‌ر کپ و بیده‌نگه و له چاوی ئاپوړه‌ی خه‌لک شاراو‌یه. له‌م جوړه هه‌لومه‌رجه‌دا که داتای ئاماری ورد له‌به‌رده‌ستدا نییه، هەر هه‌ولیک بو‌تیگه‌یشتنی زانستی له توندوتیژی دژی پیاوان ده‌گاته‌ بنبه‌ست. زوړیک له‌ حاله‌ته‌کانی وه‌کوو ده‌ستدریژی سیکی دژی کو‌ران، له‌ نه‌بوونی ئەم سیسته‌مه لیکو‌لینه‌وه‌یه، ته‌نیا له‌ شیوه‌ی ئەزموونی په‌رشوبلا‌ودا ده‌میننه‌وه و له‌ ئاستی کومه‌لایه‌تیدا ده‌ستنیشان نا‌کړین. دکتور مو‌رادی، کومه‌لناس، له‌ درې‌ه‌ی باسه‌که‌یدا له‌سه‌ر بنبه‌مای ئەو داتایانه‌ی که له‌ دامه‌زراوه‌ فەرمیه‌یه‌کانه‌وه به‌رده‌ستن، دو‌خی پیاوانی قوربانیی توندوتیژی ده‌خاته‌ به‌ر باس:

«له‌ کومه‌لگادا، له‌ ره‌وتی ئەم ئاماره‌ فەرمیه‌یه‌ی ده‌زگا ته‌منی و ئینتزامی و ده‌زگای داد و پزیشکی داد، ئیمه‌ ده‌بینین ته‌وانه‌ی له‌ ئەنجامی توندوتیژیدا گیان له‌ ده‌ست ده‌دن، رېژه‌ی پیاوان دوو ته‌وه‌نده‌ی رېژه‌ی ژنانه. به‌لام له‌ و پتوه‌رانه‌ی که پشت‌راست ده‌کړینه‌وه، ئەم پتوه‌رانه‌ هینده‌ جوان دروست ده‌کړی که کومه‌لگا له‌ راده‌به‌ده‌ر دژژن، کومه‌لگه‌یه‌ک که له‌ به‌رژه‌وه‌ندی پیاوانه. به‌لام له‌ فه‌زای واقعییدا من خو‌م ده‌بینم له‌ بواری کوشتن و مردنی ناسروشتی، هیوا بو‌ژیان و ته‌مه‌نی چاوه‌روانکراو و زو‌ر شتی تردا، ئاماژه‌گه‌لیک هه‌ن که نیشان ده‌دن که پیاوان له‌ کومه‌لگادا زیاتر تووشی توندوتیژی ده‌بن» (دیمانه‌ی ژماره ۳، Pos 16).

روونکرده‌وه‌ی ئەم داتایانه‌ له‌ لایه‌ن دکتور مو‌رادیه‌وه به‌ روونی ناته‌بایی نیوان ئاماره‌ فەرمیه‌یه‌کان و دو‌خی راسته‌قینه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان نیشان ده‌دات. نه‌بوونی سیسته‌میک‌ی ئاماریی هاوته‌ریب و شه‌فاف بووه‌ته‌ هو‌ی ته‌وه‌ی ئەم پتوه‌رانه‌ له‌ گه‌ل پیکه‌اته‌ نو‌رماتیقه‌کانی کومه‌لگادا بگو‌نجین و تو‌یژه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان په‌رده‌پو‌ش بکړی و بشارد‌رېته‌وه. ئەوه‌ی زیاتر تیشکی ئەم نه‌بوونه‌ زه‌ق ده‌کاته‌وه ته‌وه‌یه که حکومه‌ت و دامه‌زراوه‌ زانستییه‌کان ئەماده‌ نین لیکو‌لینه‌وه له‌ سه‌ر پرسه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ توندوتیژی دژی پیاوان بکه‌ن. دکتور ئازین له‌م باره‌وه‌ ده‌لی:

«ئیس‌تا چه‌ند سالتیکه‌ سه‌ره‌رای ته‌وه‌ی هه‌ول ده‌ده‌ین وه‌زاره‌تی ناوخو‌ ئەنجامدانی راپرسییه‌کی زانستی له‌باره‌ی ژبانی سیکی قبو‌ول بکا ... به‌لام هیچ دامه‌زراوه‌یه‌کی حکومی و زانکویی خه‌می ئەم چیرۆکه‌ی نییه‌ و ره‌نگه‌ هه‌والی خو‌ش و نه‌زانینی به‌لاوه‌ خو‌شتر بی‌ت.» (دیمانه‌ی ژماره ۳، Pos 7).

ئهم بۆچوونه به‌ روونی نیشان ده‌دا که پیکهاته‌ فه‌رمیه‌ کان پشتگیری له‌ تاوتوتیژدی زانستی توندوتیژی دژی پیاوان ناکهن. بیگومان وه‌ها دۆخیک ریگای تیگه‌یشتن و شیکردنه‌وه‌ی ئهم پرسه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ ژۆر قورس ده‌کات.

له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ ناوه‌ندی ئاماری و لیکۆلینه‌وه‌یی ئیران ئه‌وه‌نده‌ ناکارامه‌یه‌ که ته‌نانه‌ت داتا‌کانی به‌رده‌ستیش ره‌نگه‌ به‌ وردی ئاشکرا نه‌ کرین. میه‌دی جه‌وادی، ده‌رووناس، باس له‌ سانسۆری ئاماری ده‌کات:

«خودی بیه‌زیستی (کاروباری کۆمه‌لایه‌تی) خۆی ئهم ئاماره‌ی بلاو کرده‌وه: له‌سه‌دا ۲۷ ی خه‌لکی ئیران به‌ده‌ست تیگچوونی سوکی ده‌روونییه‌وه‌ ده‌نالینن [به‌لام] هیرش کرایه‌ سه‌ر بیه‌زیستی که نه‌ده‌با ئه‌و جه‌وره‌ ئامارانه‌ بلاو بکاته‌وه‌». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۲، Pos 82).

ئهم گیرانه‌وه‌ هۆشداریه‌کی گرینگ بۆ سانسۆرکردنی سیستماتیکیی ئه‌و ئامارانه‌یه‌ که له‌ کۆمه‌لگادا ههن و ده‌توانی بۆ رۆشنکردنه‌وه‌ی ره‌هه‌نده‌کانی جه‌وره‌ جیاوازه‌کانی توندوتیژی یارمه‌تیده‌ر بێت. ئهم سانسۆره‌ ته‌نانه‌ت له‌ ره‌هه‌نده‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ به‌رفراوانتره‌کاندا به‌تایبه‌ت له‌ پرسه‌کانی وه‌کوو توندوتیژی دژی پیاواندا ده‌بیریت. کاتیک ئه‌مه‌ له‌ گه‌ل پیکهاته‌ یاساییه‌ سنووردار که‌ره‌وه‌کاندا بی، ئه‌گه‌ری پیشکه‌وتنی زانستی و په‌ره‌پێدانی ستراتیژییه‌ یاساییه‌ کان له‌ده‌ست ده‌چیت.

له‌ گۆشه‌ نیگایه‌کی که‌لانه‌وه‌، نه‌بوونی ئامار و لیکۆلینه‌وه‌ی ناوخۆ له‌ بواری توندوتیژی دژی پیاوان له‌ ئیراندا نه‌ک ته‌نها به‌ مانای نه‌بوونی داتا‌کانه‌، به‌لکوو به‌ مانای نه‌بوونی روانگه‌یه‌کی ره‌خنه‌گرانه‌ و زانستی و شیکارانه‌ بۆ ئهم پرسه‌یه‌. ئهم جه‌وره‌ نه‌بوونه‌ ده‌بیته‌ هۆی تیگه‌یشتنی هه‌له‌ی پیکهاته‌یی له‌ توندوتیژی جینده‌ری و سه‌رنجی سیاسه‌تدانان به‌ لای پرسه‌کانی دیکه‌دا راده‌کیشیت. تیۆرییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی وه‌کوو تیۆرییه‌کانی بۆردیۆ (بوردیو، ۱۹۹۷) که‌ ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که‌ پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان سیستمی پیکه‌ینه‌ری بیر و باوه‌رن، ئهم بابته‌ روون ده‌که‌نه‌وه‌ که‌ له‌م جه‌وره‌ بارودۆخانه‌دا، ده‌سه‌لاته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ بالاده‌سته‌کان به‌ ئه‌نقه‌ست داتا که‌لانه‌کان له‌سه‌ر توندوتیژی دژی پیاوان په‌راویز ده‌خهن و ئایدیاله‌ هاندهره‌کانی خۆیان که‌ په‌یوه‌ندیان به‌ داواکارییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه‌ هه‌یه‌، ده‌خه‌نه‌ پیشینه‌ی کاری خۆیانه‌وه‌.

ئهم شیکارییه‌ نیشان ده‌دا که‌ ناوه‌ندی ئاماری و لیکۆلینه‌وه‌یی ئیران له‌ بواری توندوتیژی دژی پیاوان ته‌نیا ره‌نگدانه‌وه‌ی نه‌بوونی داتا نییه‌، به‌لکوو هه‌ر خۆی فاکته‌ریکه‌ که‌ له‌ دووباره‌ به‌ره‌مه‌ینانه‌وه‌ی نایه‌کسانی جینده‌ری و نکۆلیکردنی پرسی توندوتیژی دژی پیاوان ده‌وری کارا ده‌بینیت. هه‌ر له‌به‌ر ئهم هۆکاره‌ش په‌ره‌پێدانی ئهم ناوه‌نده‌ ته‌نیا پتویستیه‌کی لیکۆلینه‌وه‌یی نییه‌ به‌لکوو پتویستیه‌کی کۆمه‌لایه‌تییه‌ بۆ ئه‌وه‌ی توندوتیژی جینده‌ری که‌م بکریته‌وه‌.

هه‌ر وه‌ک گیرانه‌وه‌ی دکتۆر ئازین ده‌ریده‌خا، رۆلێکی به‌رچاوی له‌ شارنده‌وه‌ی ئه‌و پرسه‌ هه‌بووه‌ و ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان به‌ شیوه‌یه‌کی سیستماتیکی بکه‌ویتته‌ به‌ر سیبه‌ری

که مته رخه می و گرینگپینه دان. دکتور ئازین ئاماژه به وه ده کا که:

«ده بی وینه به کی دۆخی ئیستانان هه بیت، به و ناونیشانیه کی که ئهم پلانه
 ۴ ساله ئامرازه کانیشی ئامادهیه. ئیمه ئاماده کی کارکردین، و هه لومه رچی
 ئیرانیس ئامادهیه که ئهم توپژینه وه ئه نجام بدری، به لام له ناو خودی
 وه زاره تی ناو خودا که سانیک تورمزاسا ناهیلن ئهم توپژینه وه ئه نجام بدریت
 ...» (دیمانه کی ژماره ۳، ۷ Pos).

ئهم لیدوانه ئه وه دهرده خا که سه ره رای ئاماده بوونی ژیرخانه کان، ئاستهنگه ناو خوییه کانی ناو
 ریکخراوه کان وای کردوو که لیکۆلینه وه کانی په یوه ست بهم بابه ته پیش نه که ون یان ته نانه ت به
 ته وای بووه ستیرین.

ئهم جوړه به رهنگارییه ده توانین وه ک دهرهاویشته کی ئه و سازوکارانه سه یری بکه ین که له
 تیوری «کرده وه کی پیکهاته کی» تالکووت پارسونسدا (پارسونز، ۱۹۵۱) ئاماژه کی پیکراوه. پارسونس
 روونی ده کاته وه که ریکخراوه کان وه ک هه ر سیسته میکی کۆمه لایه تی دیکه، پیاوان خۆشه نۆرم و
 به ها کلشییه کان بپارین و ریکری له هیانه کایه کی پرسه چاوه روانه کراوه کان یان چالنجه کان
 ده که ن. له م چوارچیوه دا توندوتیژی دژی پیاوان، وه ک پرسیک که ده توانی وینه نه ریتییه کانی
 په گه زیتی و توندوتیژی به چالنج بکیشی، پیده چی له لایه ن سیاسه تدانه رانه وه له پله کی دووه مدا
 بی و هه ر له بهر ئه وه ش ریکری لی ده کریت. ئهم پرسه به تایبه ت له و کۆمه لگایانه دا زه ق و ئاشکرایه
 که به رده وام توندوتیژی زیاتر له قالبی توندوتیژی دژی ژنان پیناسه ده که ن.

جگه له تیوری پارسونس، روانگی فوکو (فوکو، ۱۹۸۰) سه ربارت به سازوکاری ده سه لات و
 کۆنترۆل ده توانی بو باشت تیکه یشتن له م بابه ته یارمه تیمان بدات. به پنی ئهم بوچوونه دامه زراوه
 ریکخراوه کییه کانی وه کوو وه زاره تخانه کان زۆر جار به هوی ئه وه کی ئامرازه کانی ده سه لاتیان به ده سه ته
 ریکری له وروژاندنی ئه و پرسانه ده که ن که رهنکه ته کووزی و نه زمی گشتی ده سه لات بشیوینی
 یان دژی بیت. توندوتیژی دژی پیاوان که بابه تیک که پیکهاته کی ده سه لاتی جینه ده ری نه ریتی به
 چالنج ده کیشی، رهنکه رووبه رووی ئه و جوړه به رهنگارییه ببیته وه.

ئهم به رهنگارییه وه ریکخراوه کییه به شیوه کی کار ده کا که ته نانه ت ئه و پرۆژه توپژینه وه بیانه کی
 که ئاماده ن و ژیرخانیا هیه، ته نیا به هوی فاکته ره سیاسییه کان و بوونی توخمه خۆراگره کانی
 ناو ریکخراوه کان جیه چی نا کرین. بیتوانایی له پیشخستنی ئهم توپژینه وه، له گه ل ئه وه کی کۆمه لگا
 له زانیاری دروست سه باره ت به ره هنده کانی توندوتیژی دژی پیاوان بیه ش ده کا، ناهیلی ئهم
 پرسه به دوا داچوونی زانستی و کرده یی بو بکری و ئهم سووپه به رده وام ده کات. وه ک گیرانه وه کی
 دکتور ئازین جه ختی له سه ر ده کاته وه، «تورمزی کار» له بنه رته وه له ناو پیکهاته ریکخراوه کییه کان و
 پیکهاته کانی ده سه لاتدا شار دراوه ته وه و تا ئه مانه چاره سه ر نه کرین، مه حاله ره هنده کانی ئهم پرسه
 روون بکریته وه.

له‌ کۆتاییدا ئهم به‌ر به‌سته‌ ریک‌خراوه‌ییانه‌ ده‌توانین وه‌ک به‌شیک له‌ ره‌وتی هی‌زی نه‌رم و ره‌وته‌کانی کۆنترۆل لێ‌ی بروانین که‌ وه‌ک فۆکۆ روونی ده‌کاته‌وه‌، له‌ ئاستی جو‌راوجۆری ریک‌خراوه‌بیدا به‌ نه‌هینی کار ده‌که‌ن بۆ ئه‌وه‌ی هه‌ندی‌ک پرس‌ی کۆمه‌لایه‌تی په‌راوی‌ز بخری‌ یان بێ‌بايه‌خ ده‌ربکه‌وێت. توندوتیژی دژی پیاوان، به‌ هۆی سروشته‌ چالنج بزوی‌نه‌که‌یه‌وه‌، له‌ وه‌ها ژینگه‌یه‌که‌دا به‌ ئاسانی پشتگوێ ده‌خ‌رێت.

پرسی «به‌راوردی ئاماری توندوتیژی جینده‌ری» یه‌کی‌ک له‌و واقیعه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ ئالۆزانه‌یه‌ که‌ راسته‌وخۆ کاریگه‌ریی سیسته‌می تۆمارکردن و راپۆرتکردنی ئاماری دامه‌زراوه‌کانی حکومه‌ت و ده‌س‌لاتی له‌ سه‌ره‌. ئهم شیوازی تۆمار و راپۆرتکردنه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی ئه‌و گیرانه‌وانه‌ زه‌ق ده‌کاته‌وه‌ که‌ پرسه‌کانی وه‌کوو توندوتیژی دژی ژنان ده‌که‌ن به‌ قه‌یرانیکی کۆمه‌لایه‌تی، به‌لام له‌ هه‌مان کاتدا به‌ شیوه‌یه‌کی ناراسته‌وخۆ توندوتیژی دژی پیاوان ده‌شارنه‌وه‌ یان پشتگوێ ده‌خه‌ن. ئهم واقیعه‌ زیاتر له‌ هه‌مووان به‌ شیوه‌ی نه‌بیراوبوونی توندوتیژی به‌رامبه‌ر پیاوان و به‌رسازه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌ی ده‌بیریت، به‌جۆریک که‌ پیاوان له‌ ناوه‌نده‌ ئامارییه‌کاندا ته‌نیا وه‌ک ئه‌نجامده‌ری توندوتیژی ده‌ناسی‌نرێن و که‌متر به‌ قوربانی توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی و خیزانی له‌ قه‌له‌م ده‌درێن. دوکتور عه‌لی‌ره‌زا مو‌رادی کۆمه‌ل‌ناس و توێژه‌ر ئاماژه‌ به‌ دیارده‌ی زیاده‌ره‌ویی ئاماری له‌ کوشتنی ژندا ده‌کا و ئهم زیاده‌ره‌ویییه‌ له‌ به‌رامبه‌ر شارده‌نه‌وه‌ی توندوتیژی‌گه‌لی وه‌کوو باوک‌کوژی و می‌رد‌کوژی باس ده‌ک‌رێت. ئه‌و ده‌لی:

«پێم وایه‌ بواری شه‌ره‌ف و نامووس گه‌وره‌ کراوه‌ته‌وه‌. با سه‌یری ئاماره‌کان بکه‌ین. بۆ نموونه‌ رێژه‌ی سالانه‌ی کوشتنی ژنان له‌ ئێراندا چه‌نده‌یه‌؟ و ئه‌گه‌ر ئه‌وه‌ به‌راورد بکه‌ین له‌ گه‌ل رێژه‌ی باوک‌کوژی، ده‌بینین که‌ رێژه‌ی باوک‌کوژی چه‌ندین هینده‌ی رێژه‌ی کچ‌کوژییه‌. چۆن ئه‌مه‌ پێناسه‌ ده‌که‌ین؟ بۆچی نیشانه‌یه‌کی پرس‌یاری گه‌وره‌ هه‌یه‌ سه‌باره‌ت به‌ کوشتنی می‌رد؟ ئێمه‌ش ده‌مانه‌ه‌وێ بگه‌ینه‌ ئه‌و ئاسته‌. وه‌ک باست کرد، ته‌نانه‌ت له‌ ئێراندا رێژه‌ی کوشتنی می‌رد زیاتر له‌ رێژه‌ی کوشتنی ژنه‌، به‌لام بۆچی ئاماره‌کانی پیاو‌کوژی و می‌رد‌کوژ هه‌رگیز ئاورپا‌یان لێ‌ نادریته‌وه‌؟ بۆچی که‌س گرینگ‌یا‌ن پێ‌نادات؟ (دیما‌نه‌ی ژماره‌ ۴۲، Pos 12).

ئهم شیکارییه‌ نه‌ک هه‌ر ئاماژه‌ به‌ پرس‌ی که‌مبونه‌وه‌ی گرینگ‌یا‌ن به‌ توندوتیژی دژ به‌ ره‌گه‌زی نیر ده‌کا، به‌ل‌کوو له‌ ئاستی ئاماریشدا ئه‌وه‌ نیشان ده‌دا که‌ ته‌نانه‌ت کاتی‌ک توندوتیژی دژی پیاوان فۆرمی توند و کوشنده‌ به‌ خۆوه‌ ده‌گرێ، ئهم واقیعه‌ له‌ گیرانه‌وه‌ کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگییه‌کاندا ره‌نگدانه‌وه‌ی نابیت. نکۆلیکردن له‌م جو‌ره‌ توندوتیژیانه‌ ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌ پرۆسه‌ی به‌رسازی کۆمه‌لایه‌تی توندوتیژی به‌ شیوه‌یه‌کی نایه‌کسان له‌ نیوان هه‌ر دوو ره‌گه‌زه‌که‌دا روو بدا و ئه‌و چه‌مکانه‌ی په‌یوه‌ستن به‌ پیاوانی قوربانی توندوتیژی په‌راوی‌ز بخریت.

دواتر دکتور موردادی له ئاماری مهرگه ناسروشتیه کان ده کولیتیه وه که له ئه نجامی توندوتیژی دژی پیاوان به به راورد له گه ل ژنان روو ده دات. ئه وه لئ:

«کاتیک چاودتیری ئاماره کان له کومه لگادا ده که یین، له ناو ره وتی ئهم
ئاماره فه رمییانه ی دامه زراوه ئه منی و ئینتزامیه کان و ده زگای داد و پزیشکی
دادوه ری، ده بینین ئه وه پیاوانه ی که له ئه نجامی توندوتیژیدا ده مرن نزیکه ی
دوو ئه وه نده ی ژنانن ...». (دیمانه ی ژماره ۴۲، Pos 15).

ئهم داتایانه جیاوازی ئاماری زهق له مهر توندوتیژی، کوشتن و زیان و خه ساره ته
کومه لایه تییه کانی دیکه ی نیوان ژن و پیاو نیشان ده دن. پیاوان له چاو ژنان زیاتر تووشی
توندوتیژی ده بن، به تایبته له حاله ته کانی وه کوو ناکوکی خیزانی، جیاوونه وه، زیندانیکران له بهر
ماره یی، یان بوونه قوربانیی قه تللی خانه واده یی. به لام سه ره رای ئهم راستیه، ژوریک له م حاله تانه
نه ک له سه ر ئاستی گشتیدا راپورت ناکرین، به لکوو له رووی ئاماریشه وه ئه وه نده زهق ناکریتیه وه که
بتوانری به پرسیکی گرینگ هه ژمار بکری. ئهم دوخه به روونی ئه وه پشتر است ده کاته وه که ئه وه
سیسته مه ی که بالی به سه ر تۆمار کردنی ئاماره کاند کیشاوه نه ک هه ر له ژیر کاریگه ری سیاسه ت
و روانگه جینده ربیه کانه، به لکوو گیرانه وه یه کی تایبته سه به اری به ره گه زیتی به ره هم ده هینیتیه وه
که گرووپیک گه وره ده کاته وه و گرووپیکی دیکه پشتگوئی ده خه ن یان په راویزی ده خه ن. ههروه ها
دکتور نازین ئامازه به نموونه یه کی تری توندوتیژی شاراوه ی دژ به پیاوان ده کا: توندوتیژی سیکی
و جهسته یی له ناو خیزاندا. ناوبرا و وپرای ئامازه دان به دوخی توندوتیژی سیکی دژی پیاوان له
جیهان و به تایبته له ئیراندا ده لیت:

ئێستا که ئیوه زیاتر سه رنجتان له سه ر پرسی پیاوان چر کردۆته وه، سه ر
که ن توندوتیژی ته نیا توندوتیژی سیکی نییه، به لکوو ده توانی هه موو جوړه
توندوتیژییه کی جینده ریش بی، ئه گه ر له توندوتیژی سیکییه وه ده ست
پنیکه یین، به لئ، ده کری ئازاردانی سیکی بی، که دواتر ده گه رینه وه
سه ری. به لام ئهم جوړه توندوتیژییه ده توانی توندوتیژی جهسته یی له
خیزانه که دا بیت ... (دیمانه ی ژماره ۳، Pos 9).

ئهو روونی ده کاته وه که وپای بالاده ستی توندوتیژی جهسته یی خیزانی هه میشه له شیوه ی ئه وه
پیاوانه دایه که توندوتیژی به رامبه ر به ژن و منداله کانیان ده نوین، له حالیکدا توندوتیژی جهسته یی
دژی پیاوانیش بوونی هه یه و وه ک پرسیکی نه بینراو ماوه ته وه. به گوته ی ئه وه، له و کلینیکانه ی که
ئیش له سه ر توندوتیژی و کیشه خیزانییه کاند ده که ن، ریزه ی توندوتیژی جهسته یی له لایه ن
ژنانه وه به رامبه ر به پیاوان به شیوه یه کی بهرچاو زیاتره (۶۰ بو ۴۰ له سه د). ئهم داتایه جه خه ت
له سه ر ئه وه راستیه ده کاته وه که توندوتیژی دژی پیاوان نه ک هه ر له توندوتیژی سیکی یان

جه‌سته‌یی ته‌سک نابیت‌ه‌وه، به‌لک‌وو له‌ سیسته‌می یاسایی و کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگیشدا که‌متر دیاره‌ و پیاوانی قوربانیی توندوتیژی پالپشتی پیکهاته‌یی که‌متریان لی ده‌ کریت.

له‌ چوارچیوه‌ی تیۆریدا ده‌توانین شیکاری ئه‌م داتایانه‌ گرێ بدنه‌یه‌وه‌ به‌ تیۆریه‌ کانی په‌یوه‌ست و لا‌کمن، (۱۹۶۶) له‌ زه‌مینه‌ی «به‌رسازی کۆمه‌لایه‌تی واقیعیه‌ت» دا ئاماره‌ به‌و خاله‌ ده‌ کا که‌ واقیعیه‌تی کۆمه‌لایه‌تی له‌ رینگه‌ی گیرانه‌وه‌ و زمانه‌وه‌ قالب ده‌ گرێ و ئه‌وه‌ی زه‌ق ده‌ کریت‌ه‌وه‌ له‌ پرۆسه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان و گوتارسازدا وه‌ک حه‌قیقه‌ت قبو‌ل ده‌ کریت. له‌ باره‌ی توندوتیژی دژی پیاوان، نه‌بوونی گیرانه‌وه‌ی زه‌ق و دیار سه‌باره‌ت به‌ دیارده‌ کانی وه‌ کوو باوک‌کوژی، می‌رد‌کوژی و جو‌ره‌ کانی تری توندوتیژی سی‌کسی و جه‌سته‌یی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که‌ چۆن نایه‌ کسان‌ی له‌ مه‌یدانی گوتاردا واقیعیه‌تی کۆمه‌لایه‌تی ئه‌و توندوتیژیانه‌ی شار‌دۆته‌وه‌. له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ تیۆری جینده‌ری له‌ چوارچیوه‌ی فیمینیزمدا نیشان ده‌دا که‌ گیرانه‌وه‌ و گرینگیدانی کۆمه‌لایه‌تی به‌ پرس‌ی توندوتیژی له‌سه‌ر بنه‌مای جینده‌ری فۆرم ده‌ گرێ و نه‌ک وه‌ک داتا بینراو و بابه‌تییه‌ کان. ئه‌م دۆخه‌ نایه‌ کسان‌ی جینده‌ری له‌ ئاستی تاکه‌ کانه‌وه‌ بو‌ ئاستی دامه‌زراوه‌ و ریک‌خراوه‌ کان گواسته‌وه‌ته‌وه‌ و په‌یوه‌ندی نایه‌ کسان‌ی ده‌سه‌لاتی نیوان هه‌ر دوو ره‌گه‌زه‌ که‌ی به‌ره‌م هیناوه‌ته‌وه‌.

به‌ گشتی، هه‌لسه‌نگاندنه‌ ئاماریه‌ کانی توندوتیژی له‌سه‌ر بنه‌مای ره‌گه‌زیتی گیرانه‌وه‌یه‌کی نات‌ه‌واو له‌ واقیعیه‌ت ده‌خه‌نه‌ روو، که‌ تییدا توندوتیژی دژی پیاوان پشت‌گۆی خراوه‌ یان له‌ سایه‌ی توندوتیژی دژی ژنان په‌راویز خراوه‌. ئه‌م باب‌ه‌ته‌ جگه‌ له‌ کاریگه‌رییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کانی، راش‌کاوانه‌ لاوازی سیسته‌می ئاماری و سیاسه‌ت‌دانانی له‌ نواندنه‌وه‌ی واقیعی و یه‌ کسان‌یانه‌ی پرس‌ه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان نیشان ده‌دات.

وهرزی شه شه م

شیکاری هه لومه رجه
دهستیوه رده رکان له پرۆسه ی
توندوتیژی دژی په گه زی نیر

پیشہ کی

دوای ٹہوہی لہ وەرزی چوارہمدا بهستینه فراوان و پیکهاته ییه کانمان (هه لومه رچی زهمینه یی) تاوتوی کرد که دیاردهی توندوتیژی دژی پیاوان تییدا ره گ و ریشه ی داکوتاوه، لهم وەرزه دا ده چینه سهر ئاستیکی دیکه ی شیکاری و «هه لومه رجه دهستیوه رده ره کان» لیک ده ده پنه وه (Intervening Conditions). له مۆدیلی پارادیگماتیکی تیوری زهمینه ییدا که رینوینی ئهم توژیینه وه یه، بارودوخه دهستیوه رده ره کان به و فاکته ر و بگۆره چالاکانه دهوتری که ده که ویته نیوان هه لومه رجه زهمینه ییه کان و ریکاره کرده وه / دژ کرده وه کانی تاکه کان و ده توانن رپره وی دیارده که دهستکاری بکه ن، ئاسانی بکه ن، توندتر یان ته نانه ت به لارییدا به ن. ئه گهر هه لومه رجه زهمینه ییه کانی وه کوو «ژینگه» و «پیکهاته» ی گشتیی دیارده که کار بکه ن، ئه واهه لومه رجه دهستیوه رده ره کان وه ک «کاتالیزور» یان «کۆسپ» ی تایبه تن که له دۆخیکی دیاریکراودا کاریگه رییان له سهر چۆنیه تییه به ئه زمونکردنی توندوتیژی و کاردانه وه یان به رامبه ر به توندوتیژی ده بیت.

مه به ست لهم وەرزه دهستنیشانکردن و شیکردنه وه ی ئه و بارودوخه کاتی و فه زاییه تایبه تانه یه که راسته وخۆ کاریگه رییان له سهر توندی و ئاراسته و چۆنایه تییه توندوتیژی دژی ره گه زی نیر یان کاردانه وه کانیا ن بۆ ئهم دیارده هه یه. ئه و داتایانه ی که له ناو دلّی دیمانه ی قوول له گه ل به شداربووان ده ریانخستوه که توندوتیژی پرۆسه یه کی هیلّی یان پیشبینیکراو نییه. دوو پیاو

که به بارودوڅی زه‌مینیه‌یی یه کسانه‌وه (بۆ نموونه، هه‌م له ژیر فشاری ئابووری و هه‌میش له ژیر فشاره‌ فەرهنه‌نگیه‌ کانی پیاوه‌تیدا) کاتی‌ک پرووبه‌رووی هه‌مان دۆخ ده‌بنه‌وه‌ ږه‌نگه‌ کاردانه‌وه‌ی ته‌واو جیاوازیان له‌ یه‌ کتر هه‌بی‌ت. ئەوه‌ی ئەم جیاوازییه‌ دروست ده‌ کا زۆر جار خودی هه‌لومه‌رجه‌ ده‌ستی‌وه‌رده‌ره‌ کانه؛ فاکته‌ره‌ کانی وه‌ کوو باری ده‌روونی ساته‌وه‌ختی، ږاده‌ پشتیوانیی کۆمه‌لایه‌تییه‌ به‌رده‌ست، بوون یان نه‌بوونی منداڵ، یان ته‌نانه‌ت نه‌خۆشیه‌کی جه‌سته‌یی. ئەم بارودوڅانه‌ داینامیکی دیارده‌ که‌ ئالۆتر ده‌ که‌ن و له‌ شیکارییه‌ دیاریکراو و کلیشه‌یه‌یه‌ کان دوورمان ده‌خه‌نه‌وه‌. شیکردنه‌وه‌ی سیستماتیکی داتا‌کان و به‌راوردکردنی به‌رده‌وامی گێڕانه‌وه‌ی به‌شداربووان وای لیک‌کردین که‌ لایه‌نیکی به‌رفراوانتری هه‌لومه‌رجه‌ کان ده‌ستنیشان بکه‌ین که‌ بۆ یه‌ کده‌ستکردنی شیکاری له‌ هه‌شت و ته‌زای سه‌ره‌کیدا پۆل‌بنه‌ندی کراون: ۱. هه‌لومه‌رجی تاکه‌که‌سی، ۲. هه‌لومه‌رجی خێزانی، ۳. هه‌لومه‌رجی کۆمه‌لایه‌تی، ۴. هه‌لومه‌رجی ئابووری، ۵. هه‌لومه‌رجی ږیک‌خراوه‌یی، ۶. هه‌لومه‌رجی فەرهنه‌نگی، ۷. هه‌لومه‌رجی ئایینی، و ۸. هه‌لومه‌رجی یاسایی و سیاسیی. هه‌ر یه‌ کێک له‌م وته‌زایانه‌ خۆیان به‌سه‌ر ژېړوته‌زای وردتردا دابه‌ش ده‌ کری‌ن که‌ قوولی و به‌ربلاویی ئەم فاکته‌رانه‌ نیشان ده‌دن.

له‌ به‌شی یه‌ که‌مدا باس له‌ هه‌لومه‌رجی تاکه‌که‌سی ده‌که‌ین که‌ یه‌ کێک له‌ گرینگترین و ږدووباره‌بووترین وته‌زا کانه. لێره‌دا، ئیمه‌ نیشان ده‌ده‌ین که‌ چۆن فاکته‌ره‌ کانی وه‌ کوو «بیه‌شیی سۆزداری»، «توندیی زه‌خت و فشاری ده‌روونی»، «زه‌ینییه‌تی تووره‌»، «که‌میی متمانه‌به‌خۆیی» و خه‌ساره‌ته‌ جه‌سته‌یی و سیکسییه‌ کان توانای تاک بۆ به‌ږیوه‌بردنی ناکوکی و مله‌لانیکان که‌م ده‌ که‌نه‌وه‌ و بۆ به‌ئهم‌وونکردن یان ئەنجامدانی توندوتیژی زیاتر ئاماده‌ی ده‌ که‌ن. ئەم فاکته‌رانه‌ فله‌ترکه‌لیکن که‌ تاک له‌ ږیگه‌یانه‌وه‌ بارودوڅ لیک ده‌داته‌وه‌ و وه‌لامی ده‌داته‌وه‌.

له‌ درېژده‌ به‌ نۆره‌ باس له‌ هه‌لومه‌رجه‌ ده‌ستی‌وه‌رده‌ره‌ کانی دیکه‌ ده‌که‌ین. هه‌لومه‌رجی خێزانی وه‌ کوو په‌یوه‌ندی ناکارامه‌ یان بوونی منداڵ، هه‌لومه‌رجی کۆمه‌لایه‌تی وه‌ کوو ږوانگه‌ی جیاکارانه‌ و هه‌لومه‌رجی ئابووری وه‌ کوو نائه‌منی کار و هه‌لاوسان هه‌موویان ده‌توانن له‌ یه‌ ک چرکه‌دا و له‌ دۆخیکی توندوتیژدا هاوکیشه‌ کانی ده‌سه‌لات و کاردانه‌وه‌ بگۆږن. هه‌روه‌ها هه‌لومه‌رجه‌ فەرهنه‌نگیه‌ کان (وه‌ کوو تابۆی ږه‌گه‌زیتی)، ئایینی (سنووردارییه‌ ئایینییه‌ کان) و یاسایی - سیاسیی (بۆشاییه‌ کانی پشتیوانی) وه‌ ک هیزیک کار ده‌ که‌ن که‌ ده‌توانن ستراتیژییه‌ کانی تاکه‌ کان سنووردار یان ئاراسته‌ی بکه‌ن.

ئهم‌ بابته‌ به‌ توی توینکردنی ئەم هه‌لومه‌رجانه‌ وینه‌یه‌کی فەرهنه‌ه‌ند و دینامیکی له‌ ږۆسه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان ده‌خاته‌ ږوو. تیگه‌یشتن له‌م هۆکاره‌ فاکته‌ره‌ ده‌ستی‌وه‌رده‌ره‌ نه‌ ک هه‌ر بۆ تیگه‌یشتنی تیوری دیارده‌ که‌ پتویسته‌، به‌لکوو له‌ ږووی ږراکتیکیه‌وه‌ گرینگیه‌کی فراه‌ی هه‌یه‌، چونکه‌ زۆریک له‌ ده‌ستی‌وه‌ردانه‌ چاره‌سه‌ری، پشتیوانی و سیاسه‌تییه‌ کان ږیک سه‌رنج ده‌خه‌نه‌ سه‌ر به‌ږیوه‌بردن و گۆږینی ئەم هه‌لومه‌رجانه‌. به‌ ده‌ستنیشانکردنی ئەم لیقه‌رانه‌، ده‌توانین ږیگا بۆ

گه لاله کردنی ستراتیژیی خۆپاراستن و دهستیوه رده دانی کارامه تر خۆش بکریت.

هه لومه رجه دهستیوه رده ره تاکه که سییه کان

له شیکردنه وه ی رهوتی فۆرمگرتنی توندوتیژی دژ به ره گه زی نیر له کۆمه لگای ئیرانیدا، هه لومه رجه دهستیوه رده ره کان له ئاراسته کردن و توندترکردنه وه یان که مکردنه وه ی ئهم دیارده رۆلێکی سه ره کی ده گیرن. هه لومه رجه ی سۆزداری و دهروونی وه کوو بییه شبوونی سۆزداری، زیادبوونی فشاره دهروونییه کان، زهینییه تی تووره، که میی متمانه به خۆیی، ستریس، دلهراکۆی، ترس، ناسازگاری و سه رسه ختی، پیکهاته یه کی ناله بار بۆ پیاوان دروست ده کهن بۆ ئه وه ی به شیوه یه کی ته ندروست رووبه رووی ئالنگاری و چالنجه کانی ژیان بینه وه. ئهم فاکته رانه نه ک هه ر توانای تاکه کان بۆ به رپۆه بردنی هه یه جان و چاره سه رکردنی کیشه کان کهم ده که نه وه، به لکوو وایان لیده کا که بۆ روودانی کاردانه وه ی سۆزداری و شه رانگیزی و فۆرمدان به سه رچه شه توندوتیژه کان ئاماده بن.

له م نیوه نده دا، هه لومه رجه جهسته ییه کانی وه کوو هۆگریی بۆ به کاره یێانی کحوول و ماده هۆشبه ره کان زۆر جار وه ک چاره سه ریکی کاتی و بیکاریگه ر بۆ ده ربا زبوون له فشاره دهروونییه کان کار ده کهن، به لام له کۆتاییدا سووری خه ساره ت و زیانه کان به رده وام ده کهن. له ره هه ندی سیکسییه وه کیشه کانی وه کوو کیشه ی سیکسی و په یوه ندی هاته ریب و نه زانیی سیکسی نه ک هه ر ته شه نه به قهیرانی شوناس و نارازه یه تی تاکه که سی ده دن، به لکوو ناراسته وخۆ ململاتیکان گرژتر و زه مینه بۆ توندوتیژی له بارتر ده کهن. ئهم هه لومه رجه دهستیوه رده رانه به ستینیکی گونجاو بۆ شیکارییه کی ریشه یی و ته واوبین بۆ دیارده ی توندوتیژی دژی پیاوان ده ره خسین.

هه لومه رجه دهستیوه رده ره ی سۆزداری دهروونی

بییه شییه سۆزداری

له ناو ئالۆزیی په یوه ندییه مرۆبیه کاندا، بییه شییه سۆزداری، وه ک مه رجیکی دهستیوه رده ره ی سۆزداری -دهروونی، له ده رکه وتنی توندوتیژی دژی پیاوان رۆلێکی یه کلاکه ره وه ده گیریت. ئهم بییه شییه که زۆر جار ره گ و ریشه ی له ئه زموونه سه ره تاییه کان و په یوه ندییه خیزانییه کاندا هه یه، پیاوان ده خاته دۆخیکه وه که هه سته کردن به نه بوونی سۆز و پالپشتی سۆزداری خه ساره لگه رتریان ده کا و زه مینه بۆ سه ره له دانی توندوتیژیی شاراهه یان ئاشکرا خۆش ده کات. له چوارچیه یه گرهنده تیوریدا، ئهم هه لومه رجه دهستیوه رده ره نه ک هه ر وه ک فاکته ریکی زه مینه یی کار ده کا، به لکوو له په یوه ندییه له گه ل هه لومه رجه کانی دیکه دا، سووریکی شکستی سۆزداری به هیزتر ده کا که ئه مه ده توانی توندوتیژیی جهسته یی، دهروونی یان کۆمه لایه تییه دژی پیاوانی لی بکه یته وه. وای

دابنین پیاویک له خیزانیکیدا گه‌وره بوویی که باوکی وه ک هیمای ده‌سه‌لات هه‌رگیز نه‌یتوانیوه په‌یوه‌ندییه کی ته‌ندروست ساز بکات؛

که‌سم نه‌بینی له‌گه‌لیدا [باوکم] په‌یوه‌ندییه کی باشی هه‌بیت. له‌و ۲۵
ساله‌ی که پۆلیس بووه، ۴۸ سکالای له‌ دژی تۆمار کراوه. له‌گه‌ل هه‌موو
که‌سیکیدا شه‌ری ده‌کرد، له‌ سه‌رۆکه که‌یه‌وه بگره هه‌تا ده‌گاته هاوکاره‌کانی.
چونکه پۆلیسی هاتوچۆ بووه. ئه‌گه‌ر بۆ نمونه له‌ چوارپییانیکدا کیشه‌ی
له‌گه‌ل که‌سیکیدا هه‌بوویه، کابراکه‌ی ده‌گرت و لیتی ده‌دا. سه‌رتان نه‌ییشینم
باوکیکی هیچم هه‌بوو (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۶، پیدرام، Pos 5).

ئهم گیرانه‌وه وینه‌یه کی زیندوو له‌ باوکیکی توندوتیژ و گوشه‌گیر به‌ ئیمه‌ پیشان ده‌دا که
بیه‌شیی سۆزداری بۆ نه‌وه‌ی داهاوو ده‌گوازیته‌وه، جیگایه‌ک که‌ منداڵ به‌بی ئه‌وه‌ی وه‌کوو
پیویست پالپشتی سۆزداری لێ بکری، وه‌به‌ر توندوتیژییه‌ک ده‌که‌وی که‌ ده‌رهاویشه‌ی ئهم
که‌موکورپیه‌یه. تیۆری وابه‌سته‌بوون (بولبی، ۱۹۶۹) لێرده‌ا به‌ باشی خۆی ده‌نویئ؛ بولبی
جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه که‌ نه‌بوونی په‌یوه‌ندیی سۆزداریی پارێزراو له‌ تافی منداڵیدا تاکه‌کان به‌ره‌و
سه‌رچه‌شنی وابه‌سته‌یی نائه‌من راکیش ده‌کا، که‌ ئهم نائه‌منیه‌ ده‌توانی له‌ ته‌مه‌نی گه‌وره‌سالییدا
وه‌ک توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ خۆیان یان که‌سانی دیکه‌ ده‌ربکه‌وی، به‌تایبه‌ت له‌و پیاوانه‌ی که‌
کۆمه‌لگا چاوه‌روانیی سه‌رکوکردنی هه‌سته‌کانیان لێ ده‌کات.

ئهم بیه‌شیی سۆزدارییه هه‌ندیک جار له‌ په‌یوه‌ندییه خیزانییه‌کانی ئیستادا به‌رده‌وام ده‌بی
و پیاوه‌کان ده‌خاته دۆخیکه‌وه که‌ خۆشه‌ویستی و سۆزداری نه‌ک وه‌ک مافیک به‌لکوو وه‌ک
خواستیکی ده‌ستنه‌که‌وتوو به‌ئه‌زموون ده‌که‌ن. بۆ نمونه‌ پیاویک که‌ سه‌ره‌رای خۆشه‌ویستی قوولی
بۆ خیزانه‌که‌ی، به‌ده‌ست تانه‌ و توانج و که‌می خۆشه‌ویستییه‌وه ده‌نالینی، به‌لام بۆ پاراستنی
دلخۆشیی خانه‌واده‌که‌ی بیده‌نگی هه‌لده‌بژێرت:

بۆ ئازیزترین ئازیزانی خیزانه‌که‌م، له‌بری تانه‌ و توانج زۆرم پێ خوش بوو خوشیان
بوویم. زۆرم خوش ده‌وین. باشه‌ بۆ ئه‌وان نا‌ره‌حه‌تم بکه‌ن قه‌یناکه‌ به‌لام نامه‌ه‌وی
بۆ ساتیکیش ئه‌وان له‌ خۆم به‌نجینم. [وه‌ختیک] ئه‌مانه‌ی ئیره‌ دین و بانگیان
ده‌که‌ن و ده‌لین: دایکتان هاتوو، خوشکه‌که‌ت هاتوو، هه‌لده‌ستن و به‌ جۆش و
خروشیکه‌وه ده‌رۆن و به‌ جۆش و خروشیکه‌ی دیکه‌ دینه‌وه. ئه‌لیم ئه‌ی خواجه‌گیان
بۆچی که‌س سه‌ری من نادات؟ ده‌لین ئیمه‌ دلخۆشین که‌ تۆ لیره‌یت. بمینه‌وه، من
پیم خوش نییه‌ ئهم خوشیه‌یان لێ بسه‌نمه‌وه. قه‌یناکه‌ باشه‌. شه‌وانه‌ که‌ به‌ برسیتی
سه‌ر ده‌نیمه‌ سه‌ر بالنج، رهنکه‌ نه‌توانم بخه‌وم، چونکه‌ ناتوانم بخه‌وم، به‌لام ده‌لیم:
ئه‌گه‌رچی ئهم کارانه‌ ده‌که‌ن، ئیستا که‌ دلخۆشن، نامه‌ه‌وی ئهم دلخۆشییه‌یان لێ
بسه‌نمه‌وه». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۳، ئه‌که‌ر ئیبراهیمی، Pos 176).

ئهه ليدوانه جهرگبره ده ريدده خا كه چوڻ بيهه شى سۆزدارى پياوان به رهو حاله تىكى خۆبه ختكردى ناچارى دنه ده دا، جىگايه ك كه ئه وان بو ئه وهى ته نانهت زهره يه كه له په يوه ندييه كهى خۆيان له ده ست نه ده ن به رگهى توندوتىژى سۆزدارى دژى خۆيان ده گرن. ئهه ديارده له گه ل روانگه ده رووناسيه كانى وه كوو تىۆرى پيداويستيه بنه رتييه كان (Dessey & Ryan, 2000) يه كه ده گريته وه، كه جه خت له سه ر موحتاج بوون به په يوه نديى سۆزدارى ده كاته وه؛ كاتيك ئهه ئاناچ و پيوستيه دابين نه كرى، رهنگه تاكه كان بكه ونه ناو سوورپكى خه موكى و توندوتىژيه وه، كه بو حاله تى پياوان زور جار له شيوهى توندوتىژى كومه لايه تى يان خيزانيدا خوى دهنوتى، چونكه كومه لگا وه ك «به هيز» ده يانبينى و كه متر پشتيوانى سۆزداريان پيشكهش ده كات. ههروهها له په يوه ندييه خو شه ويستى و عيشقيه كانيشدا، بيهه شى سۆزدارى ده توانى وه كه حاله تىكه ده ستيوه رده ر توندوتىژى توندتر بكاته وه، به تايهت ئهه كاتهى كه پياوان له ده ربرينى سۆز و خو شه ويستيدا جياكارى به دى ده كن. ژنيك كه باسى جياوازيى په يامه كانى هاوسه ره كهى ده كا، قوولاى ئهه بيهه شيه ئاشكرا ده كات:

بيگومان لاي من بهم شيوه بوو، چونكه بينيم په يامم بو ئهه و پياوه په يامى
«ئازيزم، خو شم ده وى»، كاتيك كورته نامه ي بو من دهنارد ده يگوت «سلاو،
فلان گوشت بكره و وه ره»، و بهوى ده گوت «دلّه كهه لا په رهى ئينستاگرامه كهه
بو تو كر دووه ته وه» و قسه ي لهه و جو رهى بهه [هاوبه شه] ده گوت. (ديمانه ي
ژماره ۲۹، سۆهرايى، Pos 101).

ئهه نايه كسانى له ده ربرينى سۆزه دا پياوان ده خاته دۆخكه وه كه هه ست به هچۆكه يى بكه ن و ئهه هه ستهش ده توانى توندوتىژى ده روونى به رامبه ر به وانى لى بكه وپته وه، وه كوو خيانهت يان تاراندنى سۆزدارى، كه دواچار زه مينه بو سوورى توندوتىژى خو ش ده كات. له روانگه ي گراند تىۆرى، ئهه مه رجى ده ستيوه ردانه له گه ل هه لومه رجه زه مينه ييه كانى وه كوو چاوه روانيه جينده رييه كان تيكه ل ده بى و پياو به رهو سه ركو تكردى هه سته كان ده با، كه ئهه سه ركو تكرده به پى تىۆرى پياوه تى هه ژمونيك (كانل، ۲۰۰۵)، زور جار ده بيته هوى توندوتىژى دژى پياوان له لايه ن خۆيان يان كه سانى تروه.

هه نديك جار ئهه بيهه شى سۆزدارييه ئه وه نده قووله كه تاكه كان به رهو په يوه نديى ناته ندروست و ته نانهت مه ترسيدار راكيش ده كا، جىگايه ك كه هه لوه دا بوون به دواى سۆز و خو شه ويستيدا رهنجى ده روونى لى ده كه وپته وه. گيرانه وهى ژنيكى عازهب كه ئهه زمونى خو شه ويستيه كى سه رنه كه وتوو ي بووه، تيشك ده خاته سه ر ئهه ره هه نده:

مه به ستم سؤفیا به، سؤفی عاشقی پیاویک ده بی که مامۆستایه تی.
 ده زانی عاشقی مامۆستاکه ی ده بیت. دوو سئ سأل تاو و یاو ده گری،
 نه خوش ده که وی، ۱۸ مانگ له نه خوشخانه ی دهرونی ده مینیتیه وه. عاشقی
 مامۆستاکه ی بووه. و کاتیک چاک ده بیتیه وه بابه ته که لای مامۆستاکه ی
 ده درکینی و سیکس له گهل مامۆستاکه ی هاو یاخه لی ده کات. تیده گه ی؟!
 پاشان مامۆستاکه پیی ده لی ئیمه پیکه وه سیکسمان کرد، ئەم بابه ته ته واو
 بوو و براوه، به لام من ناتوانم بتخوایم. له به ره وه ی من ژن و مندالم هه به.
 هه ر کاتیک بتهه وی ده توانین پیکه وه بین و هه ره وه نده. ئەم سؤفیا به وه ک
 خوی ده لی پیی خوشه ببیته هاو به شی مامۆستاکه ی، ته له فۆنی بو ده کا،
 ناتوانی بو که سیکسی دیکه. پاشان سؤفیا هه ندیک جار له ناو کۆمه لگادا
 تووشی به تووشی که سانیک ده بی که نه خوشی سیکسین. ئەمانه ئازاریان
 دا بوو. جاریک یان دوو جار که سؤفیا هاته لام، به زه ییم پییدا هاته وه. ئەم
 منداله زۆر ئازاری پیکه یشتبوو. پاشان لیم پرسی بۆچی ئەمه ت کردوو؟ وتم
 بۆ پاره؟ سؤفیا وتی: «نا به خوا من نا... تا نه بیینی ناتوانی ههستی پیکه ی
 و لئی تیگه ییت. تا بیرى لی نه که یته وه. تیده گه ی؟!» (دیمانه ی ژماره ۲۱،
 سابری، Pos 23).

ئهم چیرۆکه که له خوشه و یستیه کی پر تاو و له ره وه ده ست پیده کا و سه ر بو نه خوشی
 دهروونی و به ره که و تن له گهل که سانی نه خوشی سیکسی ده کیشی، نیشان ده دا که چۆن
 بیه شی سۆزدارى ده توانی پال به تا که کانه وه بنی بو ناو په یوه ندییه ک که توندوتیژی سیکسی
 یان دهروونی تیدایه و له دۆخی پیاواندا ئەم بیه شییه زۆر جار ده یانکا به «نیچیر» یان «قوربانی»
 به بی ئەوه ی پشتیوانی کۆمه لایه تی وه برگر. روانگه فیمینیسته کانی وه کوو کاره کانی گیلیگان
 (۱۹۸۲) جه خت له وه ده که نه وه که بیه شی سۆزدارى له په یوه ندییه کان، به تایبته له کۆمه لگا
 پیاو سالارییه کاندا، کاریگه ری له سه ر پیاوانیش داده نی و به ره و توندوتیژیان ده با، جیگایه ک که
 هه ستردن به نه بوونی سۆز، وه ک مه رجیکى دهروونی، سووری توندوتیژی به ره وه وام ده کات.
 له کۆتاییدا، ئەم گیرانه وانه له چوارچێوه یی گراندد تیۆری بیه شی سۆزدارى وه ک مه رجیکى
 ده ستیوه ردانی کیلی زه ق ده کاته وه که به گریدران به فاکته ره زه مینه ییه کانی وه کوو سه رچه شنه
 خیزانییه کان و چاوه روانییه کۆمه لایه تییه کان توندوتیژی دژی پیاوان توندتر ده کاته وه. ئەم مه رجه
 نه ک هه ره نه جی تا که که سی زیاد ده کا، به لکوو کۆمه لگاش به ره و به ره مه پێنانه وه ی سووره کانی
 توندوتیژی راکیش ده کا، که پیاوانی بیه ش له سۆز، له بیده نگیدا ره نه ده کیشن و وه ک وه لāmیکی
 نه خوازراو توندوتیژی به ئەزموون ده که ن. تیگه یشتن له م دیارده پیوستی به هه ندی ده ستیوه ردان
 هه به که پشتگیری سۆزدارى بخاته پیشینه ی کارى خۆیه وه بو ئەوه ی ئەم سووره بشکێنریت.

توندیی زه‌خت و فشاری ده‌روونی دژ به‌پیاوان

له‌ناوه‌ڕۆکی لیکۆلینه‌وه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان و وه‌ک هه‌لومه‌رجی ده‌ستیوه‌ردانیکی سۆزداری و ده‌روونی، ئیمه‌باس له‌بابه‌تیکی گرینگ ده‌که‌ین که زۆر جار چاوپۆشی لیده‌کری و ئه‌ویش «توندیی زه‌خت و فشاری ده‌روونی دژ به‌پیاوان»ه. ئهم فشارانه که ره‌گیان له‌چاوه‌روانییه‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، داینامیکی خیزانی و بۆشاییه‌کانی په‌یوه‌ندیکردنه، ده‌توانن به‌چه‌ندین شیوه‌ده‌ربکه‌ون و وه‌ک زه‌مینه‌خۆشکه‌ری توندوتیژی بن. پیاوان که رووبه‌رووی ئه‌و جۆره فشارانه ده‌بنه‌وه، ره‌نگه‌ئهم‌زموونی سۆزداری و ده‌روونی توند و هه‌ندیک جار سه‌رکوته‌کراویان هه‌بی که به‌ته‌واوی ئاقاری ژیان و په‌یوه‌ندییه‌کانیان ده‌گۆرێت.

هه‌ندیک جار ئهم فشاره له‌لایه‌ن زیکترین که‌سانه‌وه ده‌سه‌پنرێت. وه‌ک له‌یه‌کیک له‌دیمانه‌کاندا ده‌بینین بنه‌ماله‌ی می‌رد فشاریکی بی‌وچان له‌سه‌ر پیاو دروست ده‌که‌ن بۆ ئه‌وه‌ی پرسى ماره‌یی ژنه‌که‌ی به‌لایه‌کدا بخا، چونکه ئهم بابته‌ی ماره‌یییه‌وه‌ک هه‌ره‌شه‌یه‌ک بۆ سه‌ر ئابروو و شه‌ره‌فی خانه‌واده و نامووسی دایکیان ده‌زانن:

«مالی باوکی [هاوسه‌ره‌که‌م] گوتیان، راسته‌باوکمان مردووه، به‌لام دایکمان له‌م‌ماله‌دا ده‌ژی، ناهێلین ئابروومان بچیت. ژنه‌که‌ت ئهم خانووه‌ بۆ ماره‌یییه‌که‌ی ده‌فرۆشیت. هه‌رچیه‌که‌ت له‌ده‌ست دێ پرۆبیکه‌ و ماره‌یی ئهم ژنه‌بده‌با بروا و کیشه‌که‌بهریته‌وه‌ و ده‌ستبه‌رداری ئهم‌ماله‌بیت. مالی باوکیشی ئهم فشاره‌یان خستبووه‌سه‌ری، زۆر سه‌ریان ده‌خسته‌سه‌ری. پێیان ده‌گوت ئه‌وه‌نده‌پرۆپوچی نه‌توانی زنده‌گییه‌ک (ژیان) به‌ریه‌وه‌بیه‌ه‌تا گه‌یشته‌ئهم‌رۆژه‌ و له‌م‌لاشه‌وه‌خه‌ریکه‌سه‌رخواری ناو‌خه‌لکمان ده‌که‌ی ژنه‌که‌ت بۆ ماره‌یی‌ماله‌که‌مان ده‌فرۆشیت، که‌مافی خۆیه‌تی. سه‌یر که‌هه‌موویان ده‌یانگوت ئه‌وه‌مافی خۆیه‌تی هه‌موویان خۆنده‌وار بوون، به‌لام ئیمه‌ناهیێلین ئابروومان بجی و ماله‌که‌بروا بۆ ماره‌یی ژنه‌که‌ت. به‌کورتی له‌م‌لا و ئه‌ولا ده‌یانگوت کاکه‌گیان ئهم‌کاره‌مه‌که‌ و کاتیک قسه‌مان ده‌کرد، قسه‌ی ناخۆشی پێ ده‌گوتم، منیش بۆ قه‌ره‌بووکرده‌وه‌ی ئه‌وه‌م ده‌کرد، به‌ماره‌یییه‌که‌م فشارم ده‌خسته‌سه‌ری، ده‌مگوت «که‌واته‌ئاوا! باشه‌ئهو ده‌سته‌هه‌ر‌وا له‌و‌گۆزه‌دا نامینیته‌وه‌». سه‌به‌ی دیم و ئهم‌کاره‌ده‌که‌م». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۹. می‌هره‌بان، Pos 60).

ئهم‌گیرانه‌وه‌به‌روونی نیشان ده‌دا که‌چۆن چاوه‌روانییه‌ده‌ره‌کییه‌کان، به‌تایبه‌ت له‌لایه‌ن خانه‌واده‌وه، ده‌توانن پیاوان بخه‌نه‌ناو ته‌نگه‌ژی ده‌روونییه‌وه. چه‌مکی «پرۆپوچی و ناکارامه‌یی» لێره‌دا ره‌نگدان‌ه‌وه‌ی فشاری هه‌ژموونیکى پیاوه‌تییه‌که‌له‌پیاوی ده‌وی هه‌میشه‌کاروباره‌کان له‌ژێر کۆنترۆلیدا بی و «شه‌ره‌ف و وه‌ج»ی بنه‌ماله‌بپارێزێت. کاتیک ئهم‌کۆنترۆله‌ده‌سته‌ده‌چی‌یان

چاوه‌روانییه کان جییه‌جی ناکرین، تاک پروبه‌رووی قه‌باره‌یه کی زوری سه‌رزهنشت و فشاری ده‌روونی ده‌بیته‌وه که ده‌توانی وه ک فاکته‌ریکی ده‌ستیوه‌ده‌ری به‌هیز له‌ئهموونی توندوتیژیدا شوپندانهر بی و ته‌نانه‌ت له‌لایهن که‌سی ژیر فشاره‌وه کاردانه‌وه‌ی پروبه‌روو‌بوونه‌وه و تیکده‌رانه‌ی لی‌بکه‌ویته‌وه. هه‌روه‌ها ئه‌زموونی فشاری ده‌روونی له‌پیاواندا هه‌ندی‌ک جار به‌شیوه‌یه کی چر و له‌نا‌کاو‌روو ده‌دا و ده‌رفه‌تی تاوتویکردنی هی‌واش هی‌واشی لی زه‌وت ده‌کات. یه‌کی‌ک له‌دیمانه‌له‌گه‌ل‌کراوان ئاماره به‌وه ده‌کا که:

«که‌م که‌م به‌ده‌ستی دینی، به‌لام ژنیک ده‌ساله‌ئازار دراوه، به‌لام ورده ورده‌رووی داوه، به‌لام بو‌پیاو، تو‌بلی له‌ماوه‌ی سالتیکدا پروو ده‌دا، له‌ماوه‌ی شه‌ش مانگدا پروو ده‌دا، له‌راستیدا تووشی شتیکی چر ده‌بیته‌وه». (دیمانه‌ی ژماره ۴۷. خانم ئینتزامی، Pos 133).

ئهم جیاوازییه له‌خیریایی و چیری ئه‌زمووندا ده‌توانی خه‌ساره‌ت و زیانیکی زور بگه‌یی‌نیت. ئه‌وه له‌حالتیکدا‌یه که ئازاردانی ورده ورده رهنکه کات بدا به‌تاک بو‌ئه‌وه‌ی خوی بگونجینی یان به‌دوای چاره‌سه‌ردا بگه‌ری، به‌لام ئه‌زموونی «چر»ی ئازاردانی ده‌روونی له‌نا‌کاو‌سیسته‌می ده‌روونی پیاو سه‌رقال ده‌کا و توانای ئه‌و پیاوه بو‌وه‌لامدانه‌وه‌ی ته‌ندروس‌ت په‌ک ده‌خات. ئهم پرسه ده‌توانی بیته‌هوی فشاری درێژخایهن و دل‌ه‌راوکی و ته‌نانه‌ت تیکچوونی فشاری دوای کاره‌سات، چونکه سازوکاره به‌رگرییه کان کاتیکی پیوستیان بو‌خو‌گونجاندن و نه‌رمی نواندن پینادری‌ت. جگه له‌وه‌ش، له‌په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان کاپله‌کانیشدا پیاوان له‌لایهن به‌رامبه‌ره‌که‌یانه‌وه پروبه‌رووی فشار ده‌بنه‌وه که ده‌توانن ئاتاج و پیداو‌یستییه بنه‌ره‌تییه ده‌روونییه‌کانیان پشتگو‌ی بخهن. له‌یه‌کی‌ک له‌دیمانه‌کاندا ره‌زا باس له‌ده‌رد و ئازاره‌کانی ده‌کا، ده‌رد و ئازاری‌ک که له‌وه‌لامنه‌دانه‌وه و گرینگ‌یینه‌دانی ژنه‌که‌یه‌وه سه‌رچاوه‌ی گرتووه و ده‌لیت:

«ناتوانم، بۆچی، ئه‌وه‌ی باش بوو، ئه‌و که‌سه‌ی ئه‌گه‌ر شه‌وانه‌گو‌یی له‌ده‌نگم نه‌با ده‌گریا، ئه‌و که‌سه‌ی ئه‌گه‌ر قسه‌م له‌گه‌ل نه‌کردبا هاو‌پیکانی یه‌ک به‌یه‌ک ته‌له‌فونیان بو‌ده‌کردم که ره‌زا لیت ده‌گه‌ری، ئه‌و هاو‌پییانه‌ی من بۆچی وه‌لامی ته‌له‌فونه‌که‌یان ناده‌بیته‌وه، ته‌له‌فونی بو‌ئیمه‌کرد، چی رووی دا نه‌دا گیان، به‌خوا من سه‌رقالی کار بووم. ئه‌و ده‌گریا که بۆچی وه‌لامت نه‌دامه‌وه، منیش حالم باش نییه، ئیستا من له‌و بارودۆخه خراپه‌دام، که‌واته تو له‌کو‌یی چ جو‌ره توندوتیژییه که، ئه‌مه توندوتیژییه، ئیتیر به‌لینه‌که‌ت نه‌برده سه‌ر ئیتیر». (دیمانه‌ی ژماره ۴۹. ره‌زا ره‌شیدی، Pos 89).

لی‌ره‌دا توندوتیژی نه‌ک ته‌نها له‌رووی کرداری جه‌سته‌یه‌وه پیناسه ده‌کری، به‌ل‌کوو به‌پابه‌ندنه‌بوون و پشتگو‌پ‌خستنی خواسته‌سۆزداریه‌یه‌کانی لایه‌نی به‌رامبه‌ر. ئه‌مه‌ش له‌گه‌ل تیوری

خودموختاریدا یه‌ک ده‌گرێته‌وه، که‌ تییدا خواست بۆ په‌یوه‌ندی یه‌کیک له‌ خواسته‌ ده‌رووناسییه‌ سه‌ره‌تاییه‌‌کانه‌. کاتیک ئه‌م خواسته‌ دا‌بین نه‌کرێ، که‌سه‌که‌ هه‌ست به‌ واز‌لێهێنران و ته‌نیایی و ته‌نگ‌ره‌ ده‌کا، ئه‌مه‌ش به‌ره‌و ره‌فتاری نادروست د‌نه‌ی ده‌دات.

فشاره‌ ده‌روونییه‌‌کانی سه‌ر پیاوان له‌ سه‌ر به‌ستی‌نی په‌یوه‌ندییه‌‌کاندا زۆر جار ره‌گیان له‌ ئامۆژه‌ فه‌ره‌هنگی و په‌روه‌رده‌یییه‌‌کاندا‌یه‌ که‌ فی‌ری رۆ‌لی جین‌ده‌ری نه‌ریتیمان ده‌که‌ن. وه‌ک له‌ چاوپێکه‌وتنیکی گرووپیدا له‌ گه‌‌ل هاو‌لاتیانی ئاسایی باس ده‌کرێ:

“ئێستا با له‌م رووه‌ سه‌یر بکه‌ین، ده‌بینین کاتیک ده‌چنه‌ ناو‌ژیانیکه‌وه‌، که‌سێک ژنیکی په‌روه‌رده‌ کردووه‌ کچیکی په‌روه‌رده‌ کردووه‌ که‌ پێی و‌تراوه‌ هه‌موو به‌رپرسیار‌تییه‌‌کان له‌ ئه‌ستۆی پیاو‌دایه‌ و له‌بری ئه‌وه‌ی ئه‌م پشت‌گیریه‌ له‌ ژنه‌که‌ بسێنێته‌وه‌ و ئه‌م ژنه‌ بۆ مێ‌رده‌که‌ی بێته‌ شاخ بێته‌ کۆ‌له‌که‌ بێته‌ شاخ. ئه‌م پیاوه‌ هیچ سۆز و خۆشه‌ویستییه‌‌کی بۆ ده‌زنا‌برد‌ری چونکه‌ له‌ خانم وایه‌ خۆشه‌ویستی ده‌بێ یه‌ک‌لایه‌نه‌ بێ، هه‌ر پیاو ده‌بێ ژنه‌که‌ی خۆش بوو‌یت. ئه‌و ژنه‌ هیچ بیر له‌وه‌ نا‌کاته‌وه‌ که‌ پیاویش پ‌نیو‌ستی به‌ ژنه‌فتن و بینران و سه‌رنجه‌، پیاویش خۆشه‌ویستی گه‌ره‌که‌. له‌ لایه‌کی ته‌روه‌ له‌وانه‌یه‌ له‌ لایه‌ن ژنه‌که‌یه‌وه‌ تووشی توندوتیژی، ته‌نانه‌ت توندوتیژی جه‌سته‌یی بێته‌وه‌، له‌وانه‌یه‌ ئه‌و ژنه‌ ج‌نیوی پێ‌ بدا و ده‌مپ‌یسی بکا، ئه‌مه‌ش ده‌بێته‌ هۆی ئه‌وه‌ی پیاوه‌که‌ ورده‌ ورده‌ خۆی له‌و ژینگه‌ خ‌یزانیه‌ ده‌ور ب‌خاته‌وه‌. ئه‌و پیاوه‌ هه‌ر نایه‌ه‌و‌ی دوا‌ی رۆژ‌نیک کار‌کردن ب‌چێته‌ ناو ئه‌و ماله‌وه‌، چونکه‌ ته‌نها وه‌ک پا‌ره‌ لێی ده‌روان و وه‌سه‌لام و ه‌یچی تر نا‌بینن. پاشان ئه‌مه‌ش وا ده‌کا که‌ ئه‌م پیاوه‌ جار‌یکی تر روو له‌ ژینگه‌یه‌کی تر ب‌کات. ناچار ده‌بێ روو له‌ که‌سێک بکا که‌ خۆشه‌ویستی بۆ ده‌رب‌یری، بب‌ینی و گو‌ویی لێ ب‌گری و خواست و ئاره‌زووه‌‌کانی بۆ ت‌یر بکا، که‌ ئه‌مه‌ د‌یسان خیا‌نه‌ت له‌ ژیانیدا دروست ب‌کات. (دی‌مانه‌ی ژماره‌ ۶۳. دی‌مانه‌ی گرووپ‌ی له‌ گه‌‌ل هاو‌لاتیانی ئاسایی، Pos 38).

ئه‌م به‌شه‌ی دی‌مانه‌ ئه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خا که‌ چۆن بیرۆکه‌ی پیاوی ده‌بێ «شاخ» بێ و «هه‌موو به‌رپرسیار‌تییه‌‌کان» هه‌لب‌گری به‌بێ ئه‌وه‌ی له‌ به‌رامبه‌ردا چاوه‌روانی ه‌یچ ش‌تیک بکا، ده‌توانی پیاوێک له‌ خواست و ئاره‌زووه‌ سۆزداریه‌‌کانی ب‌به‌ش ب‌کات. کاتیک پیاوان هه‌ست ده‌که‌ن ته‌نها وه‌ک سه‌رچاوه‌یه‌کی دارایی سه‌یر ده‌کرین و پ‌ندا‌ویستییه‌‌کانیان بۆ بیستن و بینین و خۆشه‌ویستی دا‌بین نا‌کرێ، ئه‌وا مه‌تر‌سیی «توندوتیژی ته‌نانه‌ت جه‌سته‌یی» و «ج‌نیو و ده‌مپ‌یسی»‌یان له‌ سه‌ره‌، که‌ ئه‌مه‌ خۆی جو‌ریک له‌ فشاری ده‌روونی تونده‌. ئه‌م دۆخه‌ وا له‌ پیاوان ده‌کا که‌ له‌ ژینگه‌ی ماله‌وه‌ ده‌ور ب‌که‌ونه‌وه‌ و به‌دوا‌ی په‌یوه‌ندیی تر‌دا ب‌گه‌‌رێن که‌ ئه‌مه‌ لێکه‌وته‌ی وه‌ کوو نا‌پاکی به‌ دوا‌وه‌یه‌. ئه‌م بۆ‌چوونه‌ له‌ گه‌‌ل بۆ‌چوونه‌‌کانی کارۆ‌ل گ‌یلیگان سه‌باره‌ت به‌ ئه‌خلاق‌ی چاود‌یری و گر‌ینگ‌ی په‌یوه‌ندی

له په یوه نډییه مړویه کاندایه ک ده گریته وه و نیشان ددها که پشتگوځخستنی خواستی پیاوان بو په یوه نډیکردن ده توانی به قه د پشتگوځخستنی خواست و پیداویستییه کانی ژنان زیانځه خوش بیت. فشاری به هوئی نایه کسانى له به خشین و وه گرتنى سوز و سه رنج له گهل تیپه ربوونى کات ده بیته هوئی ماندووو بوونى دهر وونى پیاوان و زه مینه بو توندوتیژی به شیوهی جوراوجور خوش ده کات. به کورتی «توندی زهخت و فشاری دهر وونى دژ به پیاوان» وه که هه لومه رجیکى کلیلی ده ستیوه رده ر له روودانى توندوتیژی دژى پیاوان ده توانیت له په هنده جیاوازه کانه وه تاوتوی بکریت. ئەم فشارانه ده توانن په گ و ریشه یان له چاوه روانییه قورسه کومه لایه تی و خیزانییه کاندایه بى، یان به شیوهیه کی چر و کتوپر روو بدن، یان له نه توانینی دهر برینی ئازاری قوول و خواسته سوزداریه دایینه کراوه کانه وه سه رهه لبدن. نه بوونى فه زای ئەمن و سه لامهت بو دهر برینی خه ساره لگری و سه رکوتکردنى ههسته کان ئەم فشارانه توندتر ده کا و به ره و لیکه وتهی رووخینه رى وه کوو زبانی دهر وونى جددى و ته نانهت روودانى په فتاره ناتهن دروسته کان راکیشی ده کات. تیگه یشتن له م په هه ندانه یارمه تیمان ددها بو ئەوهی به روانگه یه کی هه مه لایه نه ترمان له دیاردهی توندوتیژی دژى پیاوان هه بی و گرینگی به خواست و پیداویستییه دهر وونیه شاراه و زور جار چاوپوشی لیکراوه کانیا ن بدهین.

بیرکړنه وه و زه یینییه تی توورهی پیاوان

ئوهی له گیرانه وهی دیمانه کاندایه بیری، به رجسته کردنیکى قوولی هه لومه رجی ده ستیوه رده رى سوزدارى - دهر وونیه و ئوهی که فشار و سووکایه تی کردن به پیاوان له بیچمگرتن و به هیزکردنى توندوتیژی له پیاواندا رولی سه ره کی ده گیریت؛ ئەو هه لومه رجی که له سازوکاره زهینى و سوزداریه کانی مړوقدا ده چه سپن و له نه بوونى دهره تانیک بو رزگار بوون، چه نډین جوړی توندوتیژی لی ده که ویته وه.

له ئەزمونى یه که مډا، به رده وامبوون و که له که بوونى بیر و خه یالى سه رکوتکراو و چاوه روانییه به دینه هاتووه کان، میشکى تاک ناچار ده کا که بی وچان تووره یی به ره هم به ینیته وه:

«واته میشکم قه ناعه تم پیده کا که نه گهر کاک فلان کهس ئەمه ی بکړدایه،
په نگه ئەمه ی باشتربوایه. ئەمه هیواش هیواش تووره یی و گریى دل و رق و
کینه ی له کاک فلان کهس و یان له فلان خانه واده فره رق ناکا له کومه لگا،
له قوتابخانه کهم یان له ماموستا کهم له مندا دروست ده کات. فره رق ناکا کى
بى من قسه م له سه ره وه یه تووره یی وه کوو میشووله یه ک وایه که ده چیته
ناو میشکمه وه. من کاتیک ئەم میشووله ده چیته ناو میشکمه وه، بیر له زور
شتى تر ناکه مه وه. تهنه ا ئەم میشووله په روه رده ی ده کهم و بال و په رى پى
ده دهم. من تهنه ا ئەم میشووله گه وړه ده کهم و ده یکه م به هه لئو. نه گهر ئەمه

نه‌بوایه، ئەمه‌ رووی ده‌دا. ئەگەر ئەم کاره‌ی بکردایه، ئەوه‌ رووی ده‌دا. من ئەم می‌شوو له‌ بآل و په‌ره‌کان ئەوه‌نده‌ گه‌وره‌ که‌م که‌ ئەم می‌شوو له‌ وردیله‌ ده‌ که‌مه‌ هه‌لۆیه‌ کی گه‌وره‌ که‌ ئەم هه‌لۆیه‌ سیبه‌ری خو‌ی له‌سه‌ر می‌شکم و زه‌ینم ناکشینیته‌وه‌ و وام لی ده‌ کا بیر له‌ هیج شتیکی تر نه‌که‌مه‌وه‌، ته‌نها ئەو خالی به‌رامبه‌ره‌ ده‌بینم ئەویش ته‌نها بیر له‌و تووره‌یی و تۆله‌ ده‌ که‌مه‌وه‌.»

(دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۷. ئەمین ره‌زایی، Pos 8)

له‌م گیرانه‌وه‌دا تووره‌یی وه‌ ک بوونه‌وه‌یکی وردیله‌ی و هه‌راسانه‌که‌ ده‌چینه‌ ناو می‌شکه‌وه‌، به‌لام به‌ هۆی نه‌بوونی که‌نالی ته‌ندروستی خو‌ده‌ برین و به‌تایه‌ت کاتیک که‌ هیج پشتیوان و گوینگریک نه‌بی، ئەم تووره‌یه‌یه‌ له‌ می‌شکدا ده‌مینته‌وه‌ و گه‌شه‌ ده‌ کا و به‌ شیوه‌یه‌ کی ره‌مزی ده‌بینه‌ هه‌لۆیه‌ کی زه‌به‌لاح که‌ ده‌ست به‌سه‌ر زه‌یندا ده‌گریت. ئەوه‌ی له‌ ئەزمونی ئەمین ره‌زاییدا ره‌نگ ده‌داته‌وه‌ له‌ گه‌ل تیگه‌یشتنه‌ ده‌روونشیکارییه‌کانی سه‌رکوکردنی هه‌ستی تووره‌یی (یۆنگ، فرۆید) و تیۆریی خو‌کوئترۆلکردندا یه‌ک ده‌گریته‌وه‌؛ چونکه‌ سه‌رکوکردنی درێخایه‌نی هه‌ستیک، ئەو هه‌سته‌ سه‌رکوئکراوه‌ کوئترۆل ناکا، بگره‌ خیراتر و گشتگیرتری ده‌کات (فرای، ۱۳۸۶).

له‌ نمونه‌یه‌ کی تردا سازوکاری سووکایه‌تی کۆمه‌لایه‌تی و شوناسی به‌ روونی به‌دی ده‌کریت. سووکایه‌تیکردن به‌ خویندکاره‌ کوچه‌ره‌کان و به‌لینی تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ له‌ ئاینده‌دا نیشانه‌یه‌ کی به‌هیزی به‌ده‌روونیوونی هه‌ستی بیبایه‌خی و دروستبوونی ئاره‌زووی توندوتیژییه‌:

“دامه‌زراوه‌ له‌ ئیداره‌ی په‌روه‌رده‌ و راهێنان، ئیستا له‌به‌ر ئەوه‌ی دامه‌زراوه‌ و ناتوانن له‌ کاره‌که‌ی ده‌ری بکه‌ن، ئەم به‌رپۆه‌به‌ره‌، ئەو به‌رپۆه‌به‌ره‌ ئینجا ده‌بینه‌ کارگیری قوتابخانه‌، واته‌ پرۆسه‌یه‌یه‌، بۆ نمونه‌ ئیمه‌ له‌ پاکده‌شت بووین، ئیمه‌ ده‌چووینه‌ قوتابخانه‌یه‌ک که‌ به‌رپۆه‌به‌ره‌ که‌ به‌ منداڵه‌ ئەفغانیه‌کانی ده‌گوت که‌ ده‌بیت ئەم توالێتانه‌ بیشۆن و خاوێنی بکه‌نه‌وه‌ له‌به‌ر چاو منداڵه‌ ئێرانییه‌کان. بۆ نمونه‌ کاتیک منداڵه‌ ئەفغانیه‌ کانه‌مان ده‌دواند، ده‌یانگوت ئیمه‌ چاوه‌ڕێ گه‌وره‌بوونمان ده‌که‌ین، کاتیک گه‌وره‌ بوونی ئیمه‌ ده‌ست به‌سه‌ر ئێرانییه‌کاندا ده‌گرین، ئەم سووکایه‌تیپیکردنانه‌ هه‌موو سه‌ر بۆ توندوتیژی ده‌کیشیت

(دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۳. مه‌سه‌وود بابایی، Pos 50)

لێره‌دا به‌ره‌مه‌ینانه‌وه‌ی پیکهاته‌ی ده‌سه‌لات وه‌ها سووکایه‌تیکردن و تووره‌یی ده‌خولقینی که‌ کرده‌وه‌ی شه‌رانگیزانه‌ به‌ شتیکی حاشاهه‌لنه‌گر و ته‌نانه‌ت خوازراو پیشان ده‌دات. به‌ پێی تیۆریی سه‌رمایه‌ی فهره‌ه‌نگی پیر بۆردیۆ (بوردیو، ۱۳۷۵)، کاتیک شوناسی تاک یا ن گرووییک به‌ شیوه‌ی دامه‌زراوه‌یی سووکایه‌تی پی ده‌کری، ده‌برینی توندوتیژی وه‌ک میکانیزمیک بۆ وه‌گرتنه‌وه‌ی شان و شکۆی له‌ده‌ستچوو سه‌یر ده‌کریت.

له‌ گیرانه‌وه‌یه‌ کی دیکه‌دا ئەزمونی سووکایه‌تی پیکردن و دلشکاوی ده‌رفه‌تی کرده‌ی شه‌رانگیزانه‌

ده گوازېته وه بۆ شیوهی پیراواردن و شکندن و زیانگه یاندن به شت و خه لک:

«بۆ نموونه بزمارمان ده چه قانده ژیر میزی مامۆستا که مان، چه سپمان له میزی مامۆستا که مان ده دا، میزه که یمان ده شکند، یان کتیب و مه زله مه کانیمان پارچه پارچه ده کرد، جانتا که یمان ده برد، فریمان ده دا، یان ونمان ده کرد، یان یه کیک یان دوو هاوړیم لاپتۆپیکي مامۆستا که مانیان دزی.» (دیمانه ی ژماره ۸۰. عرفان، Pos 112)

لیره دا کاردانه وهی شه رانگیزانه و ناراسته وخۆی زیانبه خش نیشانه یه کی پروون گواستنه وهی تووړه یی سه رکوتکراو بۆ ئامرازیکه که ړنگه به هه لړه شتنی هه یه جان و ورووژانه کان ده دات؛ جا چ زیانگه یاندن به شته کان بئ و چ سووکایه تیکردن به که سایه تیه کی ده سه لاتدار (له م حاله ته دا مامۆستا) بیت. ده توانین به گویره ی سه رچه شنی جیگۆرکیی فروید ئه م دیارده لیک بدهینه وه، که تییدا به هۆی نه بوونی هه لی ده ربړینی راسته وخۆی تووړه یی، تاک به ره و شته کان یان که سانی جیگړه وه ئاراسته ده کات.

له ئاستیکي دهروونی قوولتردا، ئه و وه سفه ی که ئیلناز سه فای له تیۆرییه کانی باتله ری ده کا ئماژه بۆ رۆلی گریی دل و سووکایه تیپیکردنه کان له بیچمدان به ره فتاره زیانبه خشه کاند ده کا:

«بووړن سووکایه تی با سه یری پرسی گریکانی باتله ر بکه ین، باتله ر باسی چه ندین گری و سووکایه تی پیکردن ده کات. یه کیکیان سووکایه تییه جه سته ییه ئه و ده سه لاتنه ی که له رووی فیزیکییه وه نه مانبووه، زوړ جاریش که سانیک ده بینین که له خیزانه کانیا ند لایان ده درئ واته ره فتاری سادیستی زیاتر له واندا روو ده دهن.» (دیمانه ی ژماره ۷۸. ئیلناز سه فایی، Pos 30)

لیره دا بزوپنه ری سه ره کیی توندوتیژی به هه سترکردن به پووچی و ببایه خیی جه سته یی و دهروونی له قه له م ده دهن که دوا ی که له که بوون، تاک به ره و توندوتیژی دژ به که سانی دیکه دنه ده دات. وه ک ئادلیر له تیۆریی خۆیدا له باره ی گریی سووکایه تی ده یلی (آدلر، ۱۳۹۲)، پشتگو یخران له لایه ن که سانی دهوړه بر و لاوازیی جه سته یی و سوژداری پیاوان به ره و قه ره بوو کردنه وهی توندوړه وانه ده با و هه ندیک جاریش بۆ تۆله سه ندنه وه: «ئو که سه انه ی له مندا لیدا لایان دراوه و زه بریان پی گه یشتوو (چ جه سته یی چ دهروونی)، پیان خۆشه بۆ به ده سته یانه وهی که رامه تیان، هه مان ئو سه رچه شنه به شیوه یه کی سادیستانه دژ به که سانی دهوړه بریان دوو باره بکه نه وه.» له گیرانه وهی ئه م دوا ییه دا، پووچی و بیمانایی، له گه ل سه رلیشیاوایی شوناسی، که سه که به ره و توندوتیژی به رامه بر خۆی و ئه وانی دیکه راکیش ده کات:

«پیشتر حاله‌تی له‌خۆدانم هه‌بوو، می‌شکم قه‌پات ببوو. له‌ته‌مه‌نیکدا بووم که مندال بووم و له‌هه‌مووانم ده‌پرسی تاوانه‌که‌یان چیه، ئه‌وانیش ده‌یانگوت ده‌سأل، پینچ سأل. قفلی بوو، من له‌ویدا هه‌لوه‌دای ئیمتیاژ بووم، بۆ نمونه شه‌رم ده‌کرد، شوشه‌م ده‌شکاند، له‌خۆم ده‌دا. پیم خۆش بوو له‌ناوه‌ندی چاکسازی گه‌وراندا ناویک ده‌ربکه‌م». (دیمانه‌ی ژماره ۴۰. محمه‌ده‌مین، Pos 94-99)

لی‌ره‌دا توندوتیژی، ته‌نانه‌ت دژی خۆی، ئامرازیکه‌ بۆ بنیاتنانی مانا و وه‌دۆزینه‌وه‌ی به‌ها و خواستنی شوناسه. ئهم ره‌فتاره ده‌توانین به‌تیروانینه‌کانی ئیریکسۆن سه‌باره‌ت به‌قه‌یرانی شوناسی نه‌وجه‌وانی (اریکسون، ۱۳۸۴)، و شکستی درێخ‌هایه‌ن له‌دابینکردن و تیرکردنی خواست و پیدایستیه‌ به‌ره‌تییه‌ ده‌روونییه‌کان (دسی و رایان، ۱۴۰۰) به‌ستینه‌وه؛ کاتیک خواستی بایه‌خداری و بینان و مانا سه‌رکوت ده‌کری، سووکایه‌تی به‌خۆکردن و خۆئازاردان خالی ده‌ستپیککی سه‌ره‌لدانی رووخینه‌ترین جوۆی توندوتیژییه.

به‌م شیوه‌ پوونه‌ که فشار و سووکایه‌تی پیکردن و شکسته‌ سۆزداری و ده‌روونییه‌ به‌رده‌وامه‌کان، ئه‌گه‌ر له‌پیکهاته‌یه‌کی پشت‌به‌ستوو به‌تیگه‌یشتن و هاوسۆزی و ده‌ردانی ته‌ندروست نه‌بی، دوا‌جار ده‌بنه‌ سه‌رچاوه‌ی توندوتیژیی ده‌ره‌کی و ناوه‌کی. پیاوان به‌پێی هه‌لومه‌رجی ژیاویان یان توندوتیژی به‌ره‌و کۆمه‌لگا، یان دامه‌زراوه‌ی ده‌سه‌لات، یان ته‌نانه‌ت خۆیان ئاراسته‌ ده‌که‌ن و ئهم سووره‌ رووخینه‌ره‌ تا به‌دیها‌تنی ئیمکاناتی نوێی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی به‌رده‌وام ده‌بیت. وینه‌یه‌کی له‌م جوۆره، له‌چوارچێوه‌ی پارادایمی گه‌هندد تیۆریدا، ره‌نگدانه‌وه‌ی کاریگه‌ریی دوولایه‌نه‌ی پیکهاته‌یی و کرده‌وه‌ی دوولایه‌نه‌ی چالاکان له‌سه‌ر به‌ستینی نه‌بوونی پیدایستیه‌ سۆزداری و ده‌روونییه‌ به‌رده‌وامه‌کانه.

که‌میی متمانه‌به‌خۆیی

له‌ناو دلی گیرانه‌وه‌ی دیمانه‌له‌گه‌لکراواندا، که‌لینیکی قوول له‌نیوان وینه‌ی پیاو له‌ناو ماله‌وه و له‌ناو کۆمه‌لگادا ده‌بینی، و توانا یان بیتواناییه‌که‌ی بۆ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی ئهم که‌لینه‌ چۆن عه‌شق و دلکشاوی و توندوتیژی له‌ودا ده‌بووژیتیه‌وه.

«خۆیان ده‌خۆنه‌وه‌ وه‌لی لێی نازان و نازان چۆن خۆیان چاره‌سه‌ری بکه‌ن، ئه‌مه‌ نازان، ئه‌وه‌ نازان، نازان چۆن مامه‌له‌ی له‌گه‌لدا بکه‌ن، نازان که‌ له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئه‌م‌رۆدا ژن و ئه‌و کچه‌ی که‌ له‌ ده‌ره‌وه‌یه، ئه‌وانه‌ی له‌ ده‌ره‌وه‌ن جیی دایک و ئه‌وانی بۆ ناگرنه‌وه‌ ئه‌وانه‌ له‌ دایک و خوشکی ناچن که‌ له‌ ماله‌وه‌ن و دواتر ده‌روات. ئیستا، ئه‌گه‌ر ئیمه‌ خه‌لکی ئه‌م‌رۆ له‌به‌رچاو نه‌گیرین، قه‌دیمی و نه‌ریته‌خوازه‌کان ده‌رۆنه‌وه‌ ماله‌وه، دایکی و خوشکه‌که‌ی

ده بینیت که جوړیکې دیکه ن رولیکې دیکه یان هه یه نه مه خوۍ لیکدژی به و فیږی خوگونجاندن و راهاتن نه کراون و نه مه خوڼه گونجاندنه به راډهۍ پیوېست سووکایه تی پیده کا متمانهۍ به خوڼوونی ده شکینۍ، ژمارهۍ زوړی هاوېه شه کان و گورپنی په یتا په یتای هاوېه شه کان و خیانه ته کانیا ن ده بینۍ، چونکه له مه په یوه نډیانه دا ره فتاری قبوولنه کراو له خوۍ نیشان دده، چونکه نازانۍ چوڼ په یوه نډیبه کی سالمی هه بیت نه مانه هه موو زبانی پی ده گه بینیت (دیمانهۍ ژماره ۵۷. خانم جیریایی، Pos 28)

له م گپړانه وه دا، ته وه ری سهره کی له سهر نه بوونی په روه رده و به نه زمونږدنی لیکدژی و ململانی نیوان سهر چه شنه کانی رولۍ جینده ری له ناو مال و ناو کوڼه لگایه. تاک، بی نه وهۍ خوۍ بیه وهۍ خوڅوړی و سهر گردانی و سهر لیشیاو بی رولگپران به نه زمونږ ده کات؛ "نازان چوڼ خوۍان چاره سهری بکن، نه مه نازان، نه وه نازان، نازان چوڼ مامه لهۍ له گه لدا بکن" نه مه سهر گردانی به ره گ و پریشهۍ ده گه ریته وه سهر دژایه تی دووانهۍ نه ریت و مؤدیرنیته، که تاکیان فیږی شیواز و داب و نه ریتی رووبه پروو بوونه وهۍ چاوه روانیبه دژبه یه که کان نه کردوه. پیاوی داماو له به رامبر پیوه ره نوۍ و کوڼه کانداییده سه لاته نه نمونهۍ دایک و خوشکه کهۍ و نه نمونهۍ «کچی دهره وه» به ته واوی نانا سی و له نه جامدا، له گه ل ههر نه زمونږیکې شکستی سوزداری-سیکسی یان خیانه تیک جاریکې دیکه هه ست به قورسایۍ سووکایه تی ده روونی ده کات: «سووکایه تی پیده کا متمانه به خوڼوونی ده شکینۍ، ... نه مانه هه موو ده توانۍ زبانی پی بگه بینیت.» له تیوړی ټیریکسون سه باره ته به شوناس دوزی، «ناته بابی رولۍ کان» و شکسته یتان له خوگونجاندن یه کیک له ناوه نده کانی تیکچوونی شوناس و دهر که وتنی ناهومیدی و شه رانگیزی لاوه کیبه (اریکسون، ۱۳۸۴).

ههر لیره دا ده وه ستین رولۍ بیبه دیلی متمانه به خوۍی و که رامه ته له سیسته می ده روونی پیاواندا له م گپړانه وه دا دوو هینده به روونی و ئاشکرایۍ ده بینۍ:

«متمانه به خوڼوون و که رامه ته زوړ ده ور ده بینیت. پیم وتی پیاویک که نه مه دووانهۍ زوړ که م هه بی، هه موو باجیک دده، بو نه وهۍ نه کهۍ له لای دانیشیت. هه روه ها له ناو پیکهاتهۍ نه وه فره نه گانه دا که خه لک زوړ به یه که وه ماندوون و سهر یان له ناو ژبانی نه مه و نه وه، بو نه وهۍ که س به هیچ شتیکیان نه زانۍ، نه وه حه یابه خوۍیه له راډه به دهره که وسسس با که س نه زانۍ، نه ئامان با که س نه زانۍ قسه و باس له کون و قوژبن مالۍ کهۍ دزه نه کاته دهرۍ هه رچی پی بلین ده لۍ به سهرچاو، ههر با نه فیژنین نه کا دراوسیکان به ده نگ و باسما ن بزنان» (دیمانهۍ ژماره ۷۸. ټیلناز سه فایی، Pos 92)

لیره دا مه سه له که برنی تاکه که سی تیده په ری و ده گاته به ستینی فره نه گۍ و کوڼه لایه تی: پیاویک که بو زیندوو راگرتنی په یوه نډیبه کهۍ «هه موو باجیک ده دات» هونه ری به رگری له خو کردن

و سنووربه‌ندیی ده‌روونی نییه و به‌رده‌وام له ده‌رب‌رینی خۆی وه‌رزه، وای پێ باشته‌ر بی‌ده‌نگی بنوێنی بو‌ئ‌ه‌وه‌ی «که‌س نه‌زانی». ئەم دۆخه له‌گه‌ڵ تیۆرییه‌کانی کارل رۆجه‌رز سه‌باره‌ت به «خودی نات‌ه‌وا» (Rogers, 1961) و «خودی مه‌رجدار» له‌یه‌ک ریزدایه؛ جی‌گایه‌ک که‌ سۆز و می‌هر‌خوازیی له‌ پاده‌به‌ده‌ر که‌ به‌ هۆی نه‌بوونی متمانه به‌خۆبوونه، تاک بو‌ نکۆلیکردنی خواست و توو‌ره‌یه‌یه‌کانی ده‌رووژینی و فره‌هه‌نگی «پاراستنی ئاب‌روو» ته‌نیا درێژه‌پیده‌ری خۆسانسۆر‌کردنه و بیتوانایی بو‌ رووبه‌روو‌بوونه‌وه‌ی راسته‌وخۆ به‌رده‌وام ده‌کات (Gilligan, 1982). درێژه‌دان به‌م نه‌خشانه‌ پیاوان ناچار ده‌کات له‌بری خۆده‌رب‌رین خۆبه‌زلزانی و سه‌رکوت بکه‌ن، زه‌مینه بو‌ ته‌قینه‌وه‌ی شه‌رانگیزی شار‌اوه‌ ئاماده‌ ده‌کات. له‌ گیرانه‌وه‌ی پر له‌ ورده‌ کاریی محمه‌د حسینی، پرۆسه‌ی ورد‌کردن و دام‌راندنی متمانه به‌خۆیی له‌ ماله‌وه ده‌ست پیده‌کا و به‌ درێژایی په‌یوه‌ندییه‌کانی داها‌تووی پیاو به‌ به‌رده‌وامی ده‌مینێته‌وه:

«کورێک که‌ له‌ ماله‌وه که‌رامه‌تی بشکینری بر‌وای به‌خۆیی لیده‌سه‌ند‌رت‌ه‌وه و سه‌به‌ی که‌ ده‌یه‌ه‌وێ بچینه‌ سه‌ر کار و ژیا‌نیک بو‌ خۆی پیک به‌ینی و بی‌ه‌ه‌وێ له‌گه‌ڵ که‌سیک بی‌ته‌ هاو‌ری، ئەوا له‌و‌ت‌شدا هه‌ر لا‌واز ده‌بی، چونکه متمانه به‌خۆیی نییه. ده‌بی له‌و‌ت‌شدا باج بدات. من هاو‌ریم نییه ناچارم ئەم کاره بکه‌م. ده‌بی شتیکی پی بده‌م. ده‌بی دیارییه‌کی پی بده‌م. بیده‌م به‌ هاو‌ریکه‌م تا له‌گه‌ڵم بیت. ئەم باج‌دانه‌ ئەو مند‌اله به‌وه متمانه‌ی خۆی له‌ خۆی سه‌ند‌وو‌ته‌وه. سه‌به‌ی که‌ ده‌چینه زانکۆ ناتوانی له‌گه‌ڵ که‌س قسه بکات. هه‌زار کیشه دینه‌ گۆری. هه‌ر که‌سیک له‌وا له‌ پۆله‌یه‌کی به‌سه‌ردا ده‌کا، سه‌ره‌رای ئەوه‌ی ده‌زانی که‌ زۆر سه‌رت‌ر له‌ که‌سی به‌رامبه‌ره به‌لام له‌به‌ر ئەوه‌ی له‌ مند‌الییه‌وه متمانه به‌خۆی لی سه‌ند‌راوه‌ته‌وه، هه‌میشه هه‌ست ده‌کا که‌ له‌ شتی‌کدا که‌می هه‌یه، هه‌میشه هه‌ست ده‌کا که‌ کاره‌که‌ی به‌ باشی ئەنجام نه‌داوه. ئەگه‌ر ئەو کوره هه‌ر له‌ مند‌الییه‌وه متمانه‌ی به‌خۆیی لی نه‌سه‌ند‌را‌بایه، ئەو کوره ئەخلاق‌ی باشت‌ر و ره‌فت‌اریکی باشت‌ری ده‌بوو و ته‌نانه‌ت هه‌ندیک جاریش سه‌ته‌می نه‌ده‌کرد. وه‌ک ده‌وتری ده‌بیته‌ گرێه‌ک. ئەگه‌ر که‌سیک له‌ خۆی خراپ‌تر ببینی زو‌لمی لی ده‌کات». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۸، محمه‌د حسینی، 68 Pos)

ئەم گیرانه‌وه نه‌ک هه‌ر ناسکیی متمانه به‌خۆیی نیشان ده‌دا، به‌ل‌کوو په‌یوه‌ندیی راسته‌وخۆی به‌ دیارد‌ه‌ی توندوتیژی ئاشکرا ده‌کات. کاتی‌ک مند‌ال له‌ ماله‌وه که‌رامه‌تی ده‌شکینری، که‌سایه‌تییه‌کی وابه‌سته و پر له‌ هه‌ستی سه‌قه‌تی ده‌بیت. ناتوانی دا‌وای مافی خۆی بکا و ناتوانی له‌ په‌یوه‌ندییه‌کانی داها‌توودا خۆی ده‌رب‌بری، به‌رده‌وام بو‌ به‌ده‌سته‌ت‌ه‌ینانی ره‌زامه‌ندی په‌نا ده‌باته‌ به‌ر باج‌دان و را‌ک‌ت‌شانی می‌هر و سۆزی و دیاری دان: «ئەو پت‌ویستی به‌و په‌سه‌ند‌کردن و

رەزامەندییە. بەلام ئەم برینە ناوەکییە سووری زیانگەیاندن بە خۆ (خۆئازاری) و زیانگەیاندن بە ئەوێتری (دیتەرئازاری) بەدی دێنێ، وەک لە تیۆری ئادلێر سەبارەت بە «گریی سووکایەتی» و لە بۆچوونەکانی تیۆریسییەکانی دەروونشیکاریدا هاتوو، سەرکوتکردنی سەرەتایی لە مالهە دەبێتە سەرچاوەی شەپانگیزی دواتر لە گەل ھاوڕۆ و ھاوکار و خێزان و تەنانەت لە فۆرمی پیاوسالاریدا لە گەل نەوێ داھاتوودا (آدلر، ۱۳۹۲؛ فروید، ۱۹۳۷). زنجیرەبەندیی ئەم پرۆسە لە نەبوونی متمانە بەخۆیی و پشتبەستن بە رەزامەندییە بەرگەرەتا دەگاتە دڵساردی و دواجار گواستەوێ توندوتیژی بۆ ئەوانی تر، سازوکاریکە لە پارادایمی گڕەند تیۆریدا بە کردەوێ دوولایەنە هەلومەرج و کاردانەو تاکەکەسی و کۆمەلایەتیەکان روون دەکێتەو.

بە کورتی ئەم گیرانەوانە بە جوانی نیشان دەدەن کە چۆن کەمیی متمانە بەخۆیی لە هەلومەرجیدا دەستیوەردانی سۆزداری - دەروونیدا، مۆف لە ناووە دەریزێ، هیزی بەرەنگاربوونەوێ توندوتیژی لاواز دەکا و وردە وردە دیکاتە هەم قوربانی و هەم بۆ بەرھەمھێنەری توندوتیژی. پرۆسە زیانیگەیشتن بە ھۆی لێدانی دەروونی و جەستەیی لە دەروە و نەبوونی راھێنان بۆ فێربوونی توانای خۆگونجاندن، قبوڵکردنی رۆلە لێکدژەکان، شکستھێنان لە دانانی سنووری تەندروست و پێکھاتە پەرورەدەیی سووکایەتییکەر، ھەر جارێک ئەلەقەیک بە زنجیرە ناھومیدی و دڵساردی و رەھەندی توندوتیژی زیاد دەکا و لەبری پیاویکی تەندروست و خۆراگر، پیاویکی شلک و ناسک، مێھر و سۆزخواز یان تووڕە رادەستی کۆمەلگا دەکات.

دروستکردنی فشار و دڵراوکی و ترس

لە ناو دلی ئەو گیرانەوانە کە دیمانەلەگەلکراوان بە دلیکی پر و ھەنسیکەوہ بۆیان دەگیرانەوہ، رووخساری توندوتیژی دژی پیاوان، پتر لە ھەر شتیکی دیکە بە تالەکانی دڵراوکی و ترس و ناھومیدی تیکەلکیش کراو؛ تالەکان کە ھەندیک جار ئەوێندە ئەستور دەبن کە بە تەواوی تەنگ بە ھەناسەدانی دەروونی و پراکتیکی کەسە کە ھەلچنیت.

«بەم شێوە کابرا ئیتر دەگاتە کۆتایی. لەسەر شەقام ھەزار ھەزاران چەرمەسەری ئەوێ کە بێکۆژن، بکوژی، بترسی لەوێ کە پۆلیس نەتگرێ، شەقام ئاوا، نەک بنگرن». (دیمانە ژی ژمارە ۴۶، Pos 132).

لەم گیرانەوہدا شەقام - ئەو فەزا گشتییە کە دەتوانی بێتە شوێنیک بۆ نیشاناندانی دەسەلات و بەلادەستی پیاوان - لەناکاو دەبێتە دیمەنیک بەردەوامی ھەر شە. ترسیکی بەردەوام لە قوربانی بوون یان تەنانەت بوون بە ئەنجامدەری توندوتیژی، ھەستی بەردەوامی وازلێھێنراوی و بێدالەبی تیکەل بە ھەستکردن بە ھێچوکی بە سەر پیاودا دەسەپینیت. ئەم ھەستە ھاوشیوێ ئەزموونی قوولی "دڵراوکی و جود" یە. است کە دەرووناسەکان باسی دەکەن و بە ھۆی دووبارەبوونەوێ و رووژنەرە ھەر شە ئامیزەکانەو، زەمینە بۆ کاردانەوێ ناسازگارە و تەنانەت شەپانگیزی ئامادە

ده‌کات (کاشدان و همکاران، ۲۰۱۴).

سیبه‌ری ستریس هینده‌قورسه‌که‌کاریگه‌رییه‌کانی هه‌موو له‌ش ده‌ته‌نئ:

«به‌لئ، ستریس، پێش ئه‌وه‌ی ده‌ست به‌کار بکه‌م قژم سپی نه‌بوو، ئیستا

سپیه‌، ستریس چیت هه‌یه، ستریس ئه‌و کاغه‌زه‌ت هه‌یه‌که‌واژۆ ده‌کرئ

ناکرئ، ده‌چیته‌ده‌روه، ناچیته‌ده‌روه؟» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۸، Pos 67).

لیکدانه‌وه‌ به‌رجه‌سته‌ی گۆرانی جه‌سته‌ به‌هۆی فشاره‌وه، پیشان ده‌دا که‌ په‌یوه‌ندییه‌کی راسته‌وخۆ له‌ نیوان دله‌راوکی کۆمه‌لایه‌تی - که‌ له‌ ناروونی ده‌سه‌لات، وابه‌سته‌یی و نائه‌منیه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گریت - و ماندوویتی ده‌روونی جه‌سته‌یی بوونی هه‌یه، حاله‌تیک که‌ له‌ تیۆرییه‌کانی «پووکانه‌وه‌ی ده‌روونی» و کاریگه‌رییه‌ درێخایه‌نه‌کانی فشاری کۆمه‌لایه‌تی له‌سه‌ر ته‌ندروستی پیاوان ئاماژه‌ی پیکراوه (لوزیر و همکاران، ۲۰۱۰). لیڤه‌دا دله‌راوکی رووداوێکی یه‌کجاره‌کی نییه، به‌لکوو «دۆخیکێ زه‌مینه‌یی»ه، وه‌ک بارگرانییه‌کی قورس که‌ هه‌موو بریاریک و شوناسیکی پیاوانه‌ ده‌شیۆنیت.

به‌لام قوولترین گێڕانه‌وه‌کان دله‌راوکی و ترس نه‌ک له‌ ناوه‌ڕۆکی هه‌ره‌شه‌یه‌کی ده‌ره‌کید، به‌لکوو له‌ ئه‌زموونی به‌رده‌وامی سووکایه‌تی پیکردن و جه‌سته‌ئازاری و بئ‌یه‌ناهی و فۆبیای سیکسیدا ئاشکرا ده‌که‌ن:

«کاتیک مامۆستا له‌ پۆلدا نییه و ئیمه‌ چاوه‌ڕێی هاتنی مامۆستا

ده‌که‌ین و حه‌مه‌ گه‌ره‌کیه‌تی خۆی لای مندا له‌کان بنوینئ، جانتا که‌می لئ

ده‌سه‌ند و به‌خۆیدا ده‌مالی که‌ وه‌ک شتئ کیسه‌کیشم و له‌و شتانه. له

ناو مله‌وره‌کانی پۆلدا بۆ ئه‌وه‌ی بمکه‌ن به‌هی خۆیان. هه‌موویان ئازاریان

ده‌دام. من خۆرا گریم ده‌کرد، به‌لام ئیتر ماندوو ببووم، و ئازاردانه‌که‌یان زیاتر

ده‌ستدریژی جه‌سته‌یی بوو، و له‌ جۆری جووتبوونی سیکسی ته‌واو نه‌بوو،

به‌لام هه‌رچیه‌کیان ده‌ویست له‌گه‌لمدا ده‌یانکرد و ئه‌م ره‌فتار و ئازاردانه

هه‌موو رۆژیک فشاریان ده‌خسته‌ سه‌رم و نه‌مه‌ده‌توانی داوای کۆمه‌گ له‌ که‌س

بکه‌م. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۲ - له‌گه‌ل دۆسیه‌ی ئازاردانی سیکسی، Pos 17).

ئهم گێڕانه‌وه‌ تاله‌ هه‌مان ئه‌و دۆخه‌ ده‌خاته‌ روو که‌ تیۆریسییه‌نه‌کانی وابه‌سته‌بوون به‌ «دابڕانی خه‌ساره‌تبه‌خش» ناوی ده‌به‌ن؛ جیگایه‌ک که‌ ترس له‌ له‌قاودرانی خه‌ساره‌ت و زیان، به‌ئ‌ه‌زمونکردنی په‌یتا په‌یتای نائه‌منی و بئ‌دیفاعی ده‌بیته‌ فشاری ده‌روونی درێخایه‌ن که‌ ده‌روونیترین توێژه‌کانی پیاو ده‌رووشینئ و بۆ کاردانه‌وه‌ی سۆزداریی و پێرانکه‌ر ئاماده‌ی ده‌کات. ئه‌زموونی ئه‌م ده‌ستدریژیانه‌ له‌ ته‌مه‌نی مندا لی و می‌رمندا لی‌دا، له‌گه‌ل «تیۆری ستریس خه‌ساره‌تبه‌خش» و کاریگه‌رییه‌ درێخایه‌نه‌کانی له‌سه‌ر فۆرمگرتنی که‌سایه‌تی و په‌یوه‌ندییه‌کانی

گه وره سالان په یوه نډیبه کی قوولئ هیه (لوین، ١٩٩٧). له لایه کی دیکه وه لاوازی له بهرگری له خوکردن له هه لومه رجیکدا که کهسه که بی بهرگری بی، ته نانهت له ژینگه داخراوه کاند، خوی لوتکه ی دلپراوکی و ترسه و به نمونه ی توندوتیژی سیستماتیک داده نریت:

«به بچوونی من که سیک که له ناوه نډیکي ته عساب و دهر وون له نه خوشخانه خه ویندراوه به جوریک له کار که وتووه. کاتیک ناتوانی بهرگری له مافه کانی بکات، کاتیک لایه نی به رامبه رملهوری لی ده کا بیگومان توندوتیژی له گهل ده کری، کاتیک ده بی بو ماوه یه کی زور له شوینیکي داخراودا بمینیتوه، به بی ته وهی هیچ کات به سه ربرنیک و هیچ خواردنیکي دروست و هیچ په یوه نډیبه کی له گهل خیزانه که یاندا هه بی، هه موو ته مانه توندوتیژی به دژي ته وانه.» (دیمانه ی ژماره ٨١، هه متا به رزگری، Pos 96).

هم دؤخه چه مکی «داماوی فیترکراو» وه بیر ده هینیتوه که تییدا بهر که وتنی په یتا په یتا له گهل وروژینه ره زیانه خشه کان که تاک ناتوانی خوی لیان دهر باز بکا، کولدان و دلپراوکی و بی توانایی له ده سته کاربوونی لی ده که ویتوه (سلگیمان، ١٩٧٥). له م جوره بارودوخانه دا پیاوان نه ک هه ر ترسی له ده ستدانی سه ره خوئی و شوناسی خویان به نه زموون ده کهن، به لکوو خودی هم ترس و دلپراوکی شاراوه یه ده بیت به شیک له نه زموونی توندوتیژی به رامبه ریان. هه ندیک جار هم فشاره دهر وونی و سترپسه درپژخیه نانه ئاستی بهر که گرتن و ته حه مولکردنی پیاوان ده شکینن و به ره ته قینه وهی تووره یی و شه رانگیزی ده یانبات:

«پیاوان به گشتی ئاوان، پیاوان ده ته قنه وه [تووره] که ئاستی بهر که گرتن و ته حه مولکردنیان ته واو ده بیت.» (دیمانه ی ژماره ٥١، هم میر موختاری، Pos 103).

هم ستراتیژه پاسیقی - شه رانگیزی به له راستیدا ریگایه که بو دهر دانی دلپراوکی و تووره یی که له که کراو. بو ته وهی پیاو بتوانی بو ماوه یه کی کاتی له هه سته کانی بی دیفاعی و داماوی رزگاری بیت. هم دیارده له گهل «مؤدیلی پرؤسیس - ناوه روک» سی روونکرده وهی شه رانگیزی دا یه ک ده گریته وه، که جه خت له سه ر رولی فشاره ژینگه ییبه کان و پتانسیلی ته حه مولکردنی تاک ده کاته وه. (آندرسون و همکاران، ٢٠٠٣).

نمونه ی شله ژینوری براکه ی حسین زاده یه که به نه خویشی PTSD له به ره کانی جهنگی عیراق و ئیران گه راوه ته وه، وینه یه کی راسته قینه ی کاریگه ریبه رووخینه ره کانی جهنگ و ترؤمای دهر وونی له سه ر پیاوان پیشان ده دا که نه ک ته نها کاریگه ری له سه ر ژیانی خوی به لکوو له سه ر بنه ماله که شی داده نی:

«نیمه برایه کمان هه بوو که PTSD هه بوو. له به ره کانی جهنگی عیراق

و ئيران شه ري كرد بوو، بهر كه وته ي شه پولي ته قينه وه بوو ته مه ني له ناو ۱۵-۱۶ سال بوو، نه يده تواني كار بكات. ده چوو ه سهر هه ر ئيشيك له بهر ئه وه ي له بهر كاني جهنگ شيت و ليوه ببوو شه ري ده كرد و له خه لكى ده سره واند ئه وانيش فر بيان ده دا ده ره وه. برا شه پوليه كه م كه نه مانده ويرا هيچى پي بلين. ليى ده داين. برايه كي نه خوشى ئه عساب و ناته واوي ده رووني خوشكيك كه له ژير فشاردا بوو، ده يو يست شوو بكا و خوشكيك كه هاوسه رگيري كرد بوو، زاوا كه مان دايمه پي خوش بوو هه ر له مالايدا بمينيته وه و مال و مندالي هه راسان كرد بوو، دايمه خه ريكي دلداري و به زمي خوي بوو. ئه و برايه شم كه نه خوشي ئه عسابي هه بوو هه ر خه ريكي شه ر و ليداني خه لك و كوشت و كوشتار بوو و دلم ده گيرا و له مال ده چوو مه ده ره وه. (ديمانه ي ژماره ۳۵ _ حسين زاده، 227-228 Pos).

ئهم دۆخه نموونه يه كي رووني ليكه وته كاني «نه خوشي ستريسي دواي رووداو» (PTSD) ه كه تيدا دل راوكي و كابووس و مۆته كه ي شه وانه و كار دانه وه شه رانگيزانه تاك له نيوان ياده وه ري تروماي رابردوو و واقعي ئيستا له دۆخكي بهرزه خيدا ده هيلته وه و به مهش خانه واده وه بهر توندوتيزي خيزاني ده كه ويت. ئهم ستراتيژيه بهرگريه ناكار يگه رانه ره گيان ده چيته وه سهر شكسته ينان له پرسيسي كردني تروماي قوول و پويستيان به ده ستيوه راني پسپوري ده رووناسي هه يه. (كلم و همكاران، ۲۰۱۲).

ئوه ي جىگاي سه رنجه ئه وه يه كه هه نديك جار ته نانه ت له رووبه روو بوونه وي توندوتيزي و نه خوشي ده رووني كه سه كه خوي، خيزانه كه ي له بري ئه وه ي پشتيواني لي بكن، هه ولي «خه واندني له نه خوشخانه» و «دور خسته وه» ي ده دن، ئه مهش خوي دل راوكي و ترس له تار ينان توندتر ده كاته وه:

«ئهو كه سانه ي نه خوشي ده روونييان هه يه زياتر خويان ئازار ده بينن نه ك كه ساني ديكه. زوره ي ئه و ئازاره بو خويان ده گه رته وه. خانه واده كان هيچ ناكهن، ده زانن كه يسه كه يان كه يسي ئه عساب و ده روونه و خيرا هه ولي بردني بو نه خوشخانه ي ده رووني ده دن و يان هه ول ده دن له ناوه نديكي ده روونيدا دا بينين، ئيتير بير له وه ناكه نه وه كه له وانه يه ئه و نه خوشه ده رووني و ئه عسابه له و ناوه نده دا تووشي شتي زور خراپتر بيت. (ديمانه ي ژماره ۸۱، هه متا بهر زگه ري، 92 Pos).

ئهم پاسيفيه ي بنه ماله خوي جور يك توندوتيزي ده روونيه كه دل راوكي «دز نه خور» و «ترس له داهاتويه كي ناديار» له كه سي نه خوشدا زياتر ده كاته وه. له م نيوه نده دا، هه نديك خيزان خويان ده بنه سه رچاوه ي سه ره كي ترس و دل راوكي و ته نانه ت باوكيش ناتواني ته ناگه يه كي ئارام بيت:

“کاتیک منال بووم، باوکم زۆر گرینگی بهو شتانه نه ده دا که چی بوو و چی نه بوو و دایکیکی بی میشکم هه یه.” (دیمانه ی ژماره ۴، حه مید هه قی، Pos 19).

که مته رخه میی ئەم باوکە و توندوتیژی دایک که شیکی پر له ترس و دلەراوکی بۆ منداڵ ده خولقینی که تیایدا نه بوونی پشتیوانی له لایهن باوک و توندوتیژی دایک به ئەزموونکردنی نائەمنی و ترس توندتر ده کاته وه و ره گ و ریشه ی قوولی دهروونی له تاکدا داده کوتیت. ته نانه ت ترس له «بی ئەده بی» و ده ستریزی نه کران، به شیوه یه کی ورد به لام پرئیش، دلەراوکی شاراهوی پیاوان ئاشکرا ده کات:

«له ترس ده ترسم، چون بتوانم هیچ شتیک بکهم ... دان به وه دا ده نییم که ده ترسم بیئه ده بییه ده ستریزی بکریته سه رم». (دیمانه ی ژماره ۴، وه حید فه ره جی، Pos 15).

ئەم دانپیدانانه به ترس له «بی ئەده بی» که به شیوه یه کی ناراسته وخۆ ئامازه بۆ ده ستریزی یان شکاندنی که رامه ت ده کا، ئەوه نیشان ده دا که پیاوانیش به ره پرووی خه ساره تی دهروونی و جه سته یی ده بنه وه و ترسی به زاندنی سنووری تایه تی یه کیک له دلەراوکی شاراهو کانیا نه. له بارودۆخی ناجیگیر و پشیویی خیزانیدا، ترس له له ده ستران و مملانی بۆ مانه وه ی سۆزداری، پیاوان ده خاته دۆخیکی سه خته وه:

«چونکه ئەو (باوه پیاوه) پپی خوش نییه من له ژیانیدا بم، رقی لیمه، چونکه ئالووده یه رقی لیمه، کاتیک دایکم بینی گریان و باوه شمان به یه کنردا کرد، میرده که ی له وێ نه بوو، کاتیک میرده که ی دایکم له ماله وه نییه زۆر له گه ل دایکم ئاسووده م، ناچار بووم بۆ ئەوه ی یارمه تی دایکم بده م خۆم کار بکهم.» (دیمانه ی ژماره ۶، عه رشیا جه عفه ری، Pos 11).

لیره دا دلەراوکی به هۆی نائەمنی خیزانییه وه، ترس له تارێران له لایهن زه راوکه وه (باوه پیاوه) و قورسای به پرسیاریتی دایکانه، ئەم پیاوه جه حیل به ره و کاری زۆره ملی دنه ده دا و ئەمه ش فشار و دلەراوکی زیاتر له گه ل خۆیدا ده هینیت. ئەم دۆخه له گه ل چه مکه کانی «فشاری دهروونی به هۆی رۆل» و «سازوکار به رگرییه نا کارامه کان» له ناو خیزانه پر له گرژییه کاندایه ک ده گرته وه. (گلمن و همکاران، ۲۰۰۹).

له کوتاییدا سووری خرابی توندوتیژی خیزانی که له سوو کایه تی پیکردن و ته لقینکردنی هه سته هیچۆ که ییه وه سه چاوه ده گری، هه ندیک جار سه ر بۆ ره فتاری زیانبه خۆگه یاندنی وه کوو هه ولدان بۆ خۆکوشتن ده کیشی:

«هه‌تا ئیستا چوار پینج جار هه‌ولی خۆکوشتن و له‌خۆدانم بووه. من هه‌موو خۆکوشتنه‌کانم به‌حەب ئەنجام داوه. خیزانه‌که‌م تیرۆریان کردم. من هه‌موو خۆکوشتنه‌کانم به‌هۆی خیزانه‌که‌مه‌وه بووه. ده‌یانگوت تۆ به‌که‌لکی هیچ نایه‌ی، تۆ بۆ مردن باشی. هاوته‌مه‌نه‌کانت خه‌ریکه‌ ده‌ته‌قن، نازانم. لێره‌ لا چۆ، ئابروومان ب‌ردووه [پ‌یسوای ناو خه‌لک بووین]. له‌ ئەنجامی ئەم قسانه‌دا زیاتر ماده‌ هۆشبه‌ره‌کانم به‌کار ده‌هێنا هه‌تا ده‌متوانی ماده‌م ده‌کیشا بۆ ئەوه‌ی ئەه‌وه‌ن ب‌یمه‌وه. ئۆق‌ره‌م نه‌ده‌گرت بۆیه‌ منیش ده‌چووم حه‌بم ده‌خوارد. ئیتر ئەم به‌سه‌ره‌اته‌ په‌یتا په‌یتا دووباره‌ ده‌بووه‌وه (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۶، ره‌سوول، 107-114 Pos).

ئهم دانپ‌دانه‌ قووله‌ رهن‌گدانه‌وه‌ی ئەوپه‌ری دله‌راوکی و ناو‌می‌دی و ب‌ه‌ه‌یواییه‌ که‌ به‌ ته‌لقینی به‌رده‌وامی «ب‌یکه‌لکی» و «تار‌پ‌ران» له‌ لایه‌ن ب‌نه‌ماله‌وه، تاک به‌ره‌وه‌ رف‌تاره‌ خۆت‌یک‌ده‌ره‌کان ده‌بات. ئەم سووره‌ که‌ گوشاری ده‌روونی توند و گه‌ران به‌دوای ئازار‌شک‌ین‌یکی ساخ‌ته‌ی وه‌کوو ماده‌ یان حه‌بی له‌گه‌ل‌دایه‌ نیشان ده‌دا که‌ چۆن توندوتیژی زاره‌کی و ده‌روونی له‌ ناو ترس له‌ مردن و خۆکوشتنی لێ ده‌که‌ویت‌ه‌وه‌ و دله‌راوکی ئیفل‌یج‌که‌ر له‌ پیاوه‌ که‌دا به‌دی دین‌یت. ئەم دیارده‌ له‌ ده‌رووناسیدا به‌ چه‌مکی «کاریگه‌رییه‌ تیک‌ده‌ره‌کانی په‌یوه‌ندییه‌ خیزانییه‌ کان له‌سه‌ر ته‌ندروستی ده‌روونی» و «به‌رده‌وامی خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونییه‌ کان» روون ده‌کر‌یت‌ه‌وه‌ (بۆن، ۱۹۷۸). به‌ کورتی ده‌توانین ب‌ل‌یین فشار و دله‌راوکی و ترس، له‌ ناو دلی هه‌لومه‌رجه‌ ده‌ستیوه‌رده‌ره‌ سۆزداری - ده‌روونییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان، نه‌ک هه‌ر لیکه‌وته‌ی ده‌روونی و جه‌سته‌ی رووخینه‌ر له‌ خۆیان به‌ج‌یده‌هێلن، به‌ل‌کوو خۆشیان ده‌بنه‌ هیزی بزۆینه‌ر بۆ به‌رده‌وامبوونی سووری توندوتیژی و زیان. هه‌ر له‌و ترسه‌ی که‌ له‌سه‌ر شه‌قام یان له‌ ژینگه‌ داخراوه‌کاندا به‌ئهم‌زموون ده‌کر‌ی، هه‌تا ده‌گاته‌ ئەو دله‌راوکییه‌ی که‌ له‌ ئەنجامی هه‌ستکردن به‌ ب‌یکه‌لکی و ه‌یچ‌ۆکه‌یی ده‌روونی و ترس له‌ تار‌پ‌ران له‌ لایه‌ن خانه‌واده‌ د‌پ‌ته‌ ئاراوه‌ و له‌ کۆتاییدا، دله‌راوکی که‌ ده‌ب‌یت‌ه‌ هۆی ره‌فتاری زیان به‌ خۆگه‌باندن، هه‌موویان پ‌یشاند‌ه‌ری قوولایی و به‌رب‌لاوی کاریگه‌ریی ئەم حاله‌ته‌ ده‌روونیانه‌ له‌سه‌ر ئەزموونی توندوتیژی له‌ پیاواندان.

ناسازگاری و سه‌رسه‌ختی

له‌ ناو ده‌قی گ‌یرانه‌وه‌ی پیاوه‌کاندا، و‌ینه‌یه‌کی روون له‌ خۆراگری له‌ به‌رامبه‌ر نۆر‌مه‌کان، پ‌یداگری له‌سه‌ر هه‌لو‌یستی خۆیان و سه‌رسه‌ختی له‌ بارود‌وخه‌ سۆزداری - ده‌روونییه‌ توندوتیژییه‌کاندا ده‌ب‌ین‌ر‌یت؛ دۆخ‌یک که‌ به‌تایبه‌ت له‌ سه‌ر به‌ست‌ینی فشاری کۆمه‌لایه‌تی و نیوان که‌سیدا ره‌ق‌تر و سه‌رسه‌خت‌تر و پاس‌یفت‌ر خۆی ده‌رده‌خات. هه‌ند‌یک جار سه‌رتاسه‌ری ژیان ده‌ب‌یت‌ه‌ مه‌یدانی م‌لم‌لانیی به‌رده‌وام له‌سه‌ر ب‌چووک‌ترین

بابه ته کان، ته ناهت له پیکردنی جووتیک گوره وی:

«ئه عسابم تیک ده چوو هه ر فریای شهر کردن له گهل ئهم وئه و له گهل
فلان فلان ده که وتم، کاکه گوره و بیه کانم ئاو و ژوو له پی کردوو هه ر شتیک،
ئهم گوره و بیه که سم ده کا، ئهری به ئیوه چی قاج منه یان قاج ئیوه یه، ئهری
ئیوه له ژیانمدان؟» خهلک به ژیانی یه کتره و مردوون سهریان له ناو ژیانی
یه کنردا هه یه، ده بی خوت له گهل ئهم داب و نه رینه دا بگونجینی و هاوا ههنگ
بی ده بی وه کوو ئاراسته ی ئاوی سارد و گهرم بی، و جه ریانکی به هیزی ئاوی
گهرم له ئاراسته ی توه دی، ده بی به ئاراسته ی پیچه وانه دا بجوئی، وه کوو
چی ده لین کیسه ئیک له و ریگایه دوور بکه و بته وه، ئه گهر بته وه ی رزگار بی،
ده بی بجته سوچیک و ته نیا بی، هیچ ریگایه کی تتر نییه. هه موو وه ک
شیت سه یرم ده که ن". (دیمانه ی ژماره ۳۵_ حسین زاده، Pos 131).

ئهم قسه یه به باشی فهزای سهر کوتکه رانه و کوئرتو لکه ری ده ور به ری تاک ده خاته روو، جیگایه ک
که ته ناهت بی بایه خترین ره قاره کانیش له ژیر هه ژموونی «ئه شی و ناشی ده ره کییه کان» ه و تاکه
ریگه بو ده ر باز بوون کوئدان یان گو شه گیریه. خوراگریی پاسیفانه ی پیاو له به رامبه ر ئهم هیره
عور فیه دا خو ی له شیوه ی سه ر سه ختی و ناساز گاریدا ده نوییت، ره قاریک که له ده رووناسیی
به رگری و به وته ی ئیریچ فروم پیی ده و تریت «که سایه تی گونیه ده ر» (فروم، انسان برای خویشتن،
۱۳۸۶). له م روانگه دا، تاک به درگا له خودا خستن و پیداگریی لاسارانه له سه ر خوساته کانی، نیشان
ده دا که ره وته به هیره کانی فشاری کو مه لایه تی یان به ره و خو گونجاندن له گهل ژینگه ی ده ره وه ی
خو ی یان به ره و گو شه گیر ی راکیشیان کردوو؛ دوخیک که لیکدانه وه کو مه لئاسیه کان پیان
وايه ده ر که وتنیک ی روونی «فشاری نورماتیقانه» و کاردانه وه ی دوگاتیزمانه به رامبه ر به پیکهاته کانی
ده سه لاته (آشنایان، ۱۳۹۲).

سه ر سه ختی، هه ندیک جار له به رگی خوراگریی توندوتیژ و لاسارانه دا ده رده که و ی که له
رواله تدا له سه ر بنه مای پرهنسیپیک ی به نرخ ی خیزانیی دامه زراوه:

«ده مویست توله له باوکم بکه مه وه، ده مویست قسه ی خو م به مه سه ر.
وقسه قسه ی خو م بیت. ئه و ده یگوت نه خیر، من ده مگوت به لئ. نا من
له گهل که س نه ده سازام، هه میشه ته نیا بووم. بو نموونه ئه گهر که سیک لام
بووایه، توو ره ده بووم. جار جاره ئه گهر به خو م دا بیمه وه یه که م کاریک که
ده بکه م ئه وه یه شه ریکی له گهل بکه م. خو ده زانی چی ده لیم، من که سیکم
که قسه م کرد ده بی قسه که م بکه بیمه حه قه جی. من ده لیم پیاو که قسه ی
کرد ده بی له سه ری سوو ر بیت. ئه وه قسه ی باوکم هه میشه ده لئ قسه ی
پیاو یه که و نابیته دوو. دایک و باوکم نا ئه مه له مالی ئیمه دا هه ر وایه هه ر له

یه‌که‌م رۆژه‌کانه‌وه‌بووه به‌لینم پئی بده‌فلان کارت بو‌ده‌که‌م و پیاو‌ده‌بئی
له‌سه‌ر‌قه‌سه‌ی خو‌ی م‌کوور بیت. (دی‌مانه‌ی ژماره ۳۶ - فه‌راز، Pos 147).

له‌وه‌ها ژینگه‌یه‌که‌دا به‌های «سه‌ر‌سه‌ختی» و که‌له‌ره‌قی ته‌نیا کار‌دانه‌وه‌یه‌کی به‌ر‌گیر‌کارانه به‌رام‌به‌ر به‌فشار و داسه‌پینی ده‌ره‌کی نییه، به‌ل‌کوو به‌شی‌وه‌ی پا‌ژه‌یه‌کی شونا‌سی که‌له‌خیزانه‌وه گوازراوه‌ته‌وه مانایه‌کی ئه‌خلاق‌ی و به‌هاییه‌ به‌خو‌وه ده‌گریت. راپه‌رینه‌ری پیاو، به‌ته‌لقینی به‌ده‌روونیک‌راوی وه‌کوو «قه‌سه‌ی پیاو یه‌که‌و نابیته‌دوو»، هه‌ندیک جار ده‌بیته‌ه‌وی پیداک‌ریی زیانه‌خش. تیۆریسییه‌نگه‌لی وه‌کوو هاگه‌تۆن جه‌خت له‌وه‌ده‌که‌نه‌وه که‌ئهم سه‌رچه‌شنی پیاوه‌تییه زالانه‌نه‌ک ته‌نها تاک له‌سازگاری و نه‌رمینواندن و وتووێژ دوور ده‌خه‌نه‌وه، به‌ل‌کوو زه‌مینه‌بو‌لادان و توندوتیژی و ته‌نانه‌ت گۆشه‌گیری خو‌ش ده‌که‌ن (کانل، ۱۹۹۵).

که‌واته سه‌ر‌سه‌ختی ده‌ر‌که‌وتنی نیوان م‌ملاتی ده‌روونییه‌کان و دوگمه‌کو‌مه‌لایه‌تییه‌کانه؛ پیاو‌یک که‌به‌نیراوترین نیشانه‌کانی فشاری پیکهاته‌یی به‌پیداک‌رییه‌کی زۆر و ته‌نانه‌ت به‌نیازی تۆله‌سه‌ندنه‌وه له‌دایک و باوکی نیشان ده‌داته‌وه: هه‌ندیک جار عه‌قلیه‌تی گو‌پ‌رایه‌لی ده‌بیته «ناگو‌پ‌رایه‌لی تووره» و ئهم دۆخه‌ده‌سته‌که‌وتی راسته‌وخ‌وی گواستنه‌وه‌ی به‌ها ده‌سه‌لات‌ته‌وه‌ر و سه‌ر‌سه‌خته‌کانی باوک و دایک بو‌ناو‌دل و ده‌روونی ئه‌و پیاوه‌یه (فروم، ۱۳۸۶؛ باندورا، ۱۹۷۷).

به‌لام ناسازگاری، له‌هه‌لومه‌رجه‌کانی دیکه‌دا وه‌ک کار‌دانه‌وه‌یه‌کی کپ و بیده‌نگ به‌رام‌به‌ر به‌ناچار‌کردن و داسه‌پینه‌ری خیزانی و روانگه‌ی پیوستیی هاوا‌هه‌نگ‌بوون له‌گه‌ل کو‌مه‌ل سه‌ره‌له‌ده‌ات:

«من زه‌ختم له‌سه‌ر بوو. بیرم له‌وه‌ده‌کرده‌وه که‌بچم خانوویه‌ک بک‌رم بو
ئه‌وه‌ی دایک و باوکم ناچارم نه‌که‌ن هاوسه‌رگیری بکه‌م. له‌وکاته‌دا فشاریکی
زۆر قورسم له‌سه‌ر هات». (دی‌مانه‌ی ژماره ۲۹ - سو‌ه‌رابی، Pos 32).

لی‌ره‌دا «سه‌ر‌سه‌ختی پاسی‌قانه» کار‌دانه‌وه‌یه‌که‌به‌رام‌به‌ر به‌زۆره‌ملیی پیکهاته‌یی خیزان؛ ئه‌زمونگه‌لیک که‌تیۆریسییه‌نه‌کانی وه‌کوو کارین ه‌ورنی له‌باسی «پیوستیی به‌ره‌رچدانه‌وه‌ی فشاره‌ده‌ره‌کییه‌کان» و «خ‌خ‌وازیی (ئیگۆیزم) کار‌دانه‌وه‌یی» روونیان کردۆته‌وه (هورنی، ۱۹۵۰). کاتیک ژینگه‌فشار ده‌خاته‌سه‌ر تاک - داوای هاوسه‌رگیری لئ‌ده‌کا یان سه‌پاندنی بریاری خیزان به‌شتیکی پیوست ده‌زانی - که‌له‌ره‌قی و ره‌فتاری کار‌دانه‌وه‌بیانه، زیاتر له‌وه‌ی بنیاتنه‌ر و چاره‌سه‌رگه‌ری کیشه‌که‌بی، نیشانه‌ی به‌ر‌گیر‌کردن له‌رووبه‌ریکی بچووکی سه‌ره‌خ‌ویی و شونا‌سه. له‌م دۆخه‌دا تاک به‌هه‌لب‌زاردنی رینگای ده‌ر‌چوونی وه‌کوو بیده‌نگی، خ‌ودزینه‌وه‌یان ته‌نانه‌ت سه‌ره‌پ‌چی کپ، به‌جو‌ریک له‌ناسازگاری به‌ر‌گری له‌خ‌وی نیشان ده‌دات؛ وه‌ک ئه‌وه‌ی سنووره ئه‌من و سه‌لامه‌ته‌که‌سییه‌که‌ی به‌دزایه‌تی کردنی ره‌وتی خیزان و ته‌نانه‌ت کو‌مه‌ل‌گاش ده‌پاری‌زیت (دسی و رایان، ۲۰۰۰).

له‌کو‌تاییدا، سه‌ر‌سه‌ختی و قه‌تیس مانه‌وه‌له‌کو‌ت و به‌ندی ئه‌زمونی په‌یوه‌ندییه‌کانی رابردو‌دا،

تاک له سووری رهنج و ئیشدا دههیلێتهوه و نیشانهی خۆراگریی عهسهبی دهروونییه کانی بهرامبهه
به ماتهه و تارانندن و بێ میهری و سۆزییه:

«خراپترین توندوتیژییه ک که بهئهزموونت کردووه چی بوو؟ توندوتیژی
دهتوانی دهروونی بی، تهنها لیدان نییه. خراپترین توندوتیژییه ک که
بهئهزموونم کردبی هی ژنه کهم بوو. هیشتااش ناتوانم شهوێک ... لانیکهه
بۆ ماوهی کاتژمێریک بهبی ئهوهی بیری لێیکه مهوه شهو نییه تهوژمی بیر و
خهیاڵ نه مباب، پهیتا پهیتا یادهوه رییه کانی دیتهوه بیرم.» (دیمانه ی ژماره ٦٩ .
وه حید، 80 Pos).

لهم نموونه یه دا، ناسزگاری تهنیا به مانای پێداگری له سهه بۆچوونیک یان
باوه ریک نییه، به لکوو جۆریکه له قهتیسبوونی سۆزداری ناسیاری؛ نیشانهی
بیتوانایی له تیپه رین له ئهزموونه تال له کان و چه سپاندنی زهین سۆزه کان
له سهه خهساره تی رابردووه. ئهه حال ته له دهروونناسیی شیکاریی یۆنگ و
تیۆرییه کانی ماته می فرۆیددا وه ک مانه وه له قوناغیک له ئهزموونی تراژیک
و قهتیسمانه وهی دهروونی تاک له یادهوه رییه کالبووه کاندرا روون کراوه ته وه
(Jung, 1933 ; Freud, 1917).

به شیوهیه کی گشتی، ناکارامهیی له سازگاری و نهرمینواندنی رفتهاری، هزری و سۆزداری
له بهشیک له پیاوانی کۆمه لگهی ئیرانیدا، نهک ههه رهگ و ریشهی دهچیته وه سهه له پێکهاته
بنه مالهیی و سهه چهشنه نه ریتییه کانی پیاوسالاری و فشاره نه ریتییه کاندرا ههیه، به لکوو به توندی
کاریگه ریی هه لومه رچی سۆزداری -دهروونناسیی هاوچه رخی له سههه که تاک به رهو لێواری
ته قینه وهی توو رهی و هه ندیک جاریش پاسیقی ره ها ده بات. بۆیه سهه سه ختی و ناسازگاریی ههه
ده ره هاویشه و ههه به هیز که ری توندوتیژی دژی پیاوانه؛ کاردانه وهیه کی به رگریکارانه که هه ندیک
جار شیوهی توندوتیژ و هه ندیک جار گو شه گیری و هه ندیک جاریش له قهتیسمانه وه له رابردوو
ده بی ت - و به هه موو فۆر مه کانیه وه، سووری ئالۆزی توندوتیژی به ره ههه ده هینیته وه و درێژهی پێ
ده دات.

هه لومه ره جه کانی ده ستیوه ره ده ری جهسته یی

له گێرانه وهی ئه و پیاوانه ی که ئهزموونی به کارهینانی کحوول و مادهی هۆشه ریان ههیه،
په یوهه ندیه کی ئالۆز له نیوان بارودۆخی جهسته یی و دهروونی و ژینگه ییدا ده بی ری که له ده ره کهوتنی
و توند تر بوونی رفتهاری توندوتیژانه ی دژی خۆیان و ده وره به ریان رۆ لیککی بنه رته ی ده گێرن. هه ندیک
جار، ماده هۆشه ره کان نه ک ته نها ده بنه هۆ کاری راسته وخۆ، به لکوو ده بنه زه مینه و ئاسانکاری

بۆ به‌زاندنی سنووره‌ئه‌خلاقى و ره‌فتارییه‌کان؛ زه‌مینه‌یه‌ک که تاک له‌ له‌خۆ نامۆبوونه‌وه به‌ره‌و کردوه‌هه‌گه‌لیک ده‌با که له‌ بارودۆخى ئاساییدا ته‌نانه‌ت ویناکه‌ردنه‌که‌شى ترسناکه‌. به‌ لیکدانه‌وه‌ی یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌کراوان:

«ئه‌وه‌ سازوکاره‌ ده‌روونییه‌ که ده‌بێته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌سى به‌رامبه‌ر بێته‌ ده‌ستدریژکار یان بێته‌ شتیکی له‌و جووره‌، به‌ستینیک ساز ده‌کا و که‌سیکی پر له‌ گرتی سیکسی و ئه‌مه‌ هه‌لومه‌رچیکی بۆ ده‌ره‌خستین، چووژانم هه‌ر خانه‌واده‌ خۆی، خودی کۆمه‌لگا وا ده‌کا که ئه‌مه‌ بێته‌ ده‌ستدریژکار و ئازاردەر و دواتر ئه‌وه‌ که‌سه‌ خۆی مل به‌ ده‌ستدریژکردن نادا، بۆ نموونه‌ ده‌لێ: من له‌گه‌ل ئه‌م منداڵه‌ سیکسم کرد، له‌گه‌ل ئه‌م منداڵه‌ ئه‌مه‌م کرد، له‌گه‌ل ئه‌م منداڵه‌ ئه‌وه‌م کرد، ده‌یجا چییه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۳. مه‌سعوود بابایی، Pos ۵۲).

له‌م وه‌سفده‌دا به‌کارهێنانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان وه‌ک به‌ستینیک لیک ده‌دریته‌وه‌ که په‌راویزی سه‌لامه‌تی وێژدان و ڕیگریه‌ ئه‌خلاقیه‌کان لاواز ده‌کات. سه‌رچه‌شنی ڕوونکردنه‌وه‌ی وه‌کوو تیۆری کۆنترۆلکردنی کۆمه‌لایه‌تی (کاریاک، ۱۹۶۹) ده‌لێ به‌کارهێنانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان په‌یوه‌ندیی مرۆف له‌گه‌ل به‌ها و نۆرمه‌کانی کۆمه‌لگا لاواز و بویری به‌زاندنی هیله‌ سووره‌کان به‌هێز ده‌کات (کاریاک، ۱۹۶۹). له‌ هه‌مان کاتدا، زه‌مینه‌ خێزانی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، گری سه‌رکوته‌کراوه‌کان و هه‌ره‌شه‌ ژینگه‌یه‌یه‌کان تاک به‌ره‌ورووی ئه‌و ره‌فتاران ده‌کاته‌وه‌ که له‌ به‌کارنه‌هێنانی ماده‌ی هۆشبه‌ردا ئه‌گه‌ری که‌متریان ده‌بێت.

په‌تا په‌تیا به‌کارهێنانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان، ئه‌زمونییک که ده‌بێته‌ هۆی گه‌رانه‌وه‌ی دووباره‌ بۆ ناوه‌نده‌کانی وازهێنان له‌ ئالوده‌بوون، نه‌ک هه‌ر نیشانه‌ی بیتوانایی له‌ کۆنترۆلکردنی ئالوده‌بوونه‌، به‌لکوو گوزارشت له‌ دارمانی پێگه‌ی تاک له‌ ناو پیکهاته‌ی کۆمه‌لایه‌تی و زنجیره‌ی پالپشتیه‌کانه‌:

«پاشان که‌وتمه‌ ناو به‌زمی به‌کارهێنانی ماده‌ی هۆشبه‌ری جووری شووشه‌ (کریستال). له‌ ماوه‌ی سالتیکدا هه‌شت جار منیان برد بۆ که‌مپی وازهێنان له‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۰. محمه‌د ئه‌مین، Pos 149-151).

وابه‌سته‌یی و ئالوده‌بوونی په‌تا په‌تیا به‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان، جگه‌ له‌وه‌ی به‌ تیۆرییه‌کانی فیروونی مه‌رجدار و به‌هێزکردنی نه‌رپنی سکینەر (Skinner, 1953) ڕوون ده‌کریته‌وه‌، جوړیک سووری خراب له‌ په‌یوه‌ندییه‌ که‌سی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا نیشان ده‌دا که تییدا تاک جگه‌ له‌ به‌ره‌مه‌یه‌نه‌وه‌ی ره‌نج و ناکامی هه‌یج ده‌ستکه‌وتیکی دیکه‌ی نییه‌.

له‌م نێوه‌نده‌دا، ته‌قینه‌وه‌ی ئه‌عساب و کاردانه‌وه‌ی پێشبینینه‌کراوه‌کان به‌رامبه‌ر به‌ دۆخه‌ سترێسییه‌کان ده‌رکه‌وتیکی دیکه‌ی ئه‌م سووره‌ توندوتیژییه‌ن:

«له رووی سۆزدارى و ده روونییه وه، له ناکاو ده بینى، من خۆم ئه خلاقیکم ههیه، جاری وایه به راستی تووړه ده بم و له پر له به رامبه ره که م ده دم». (دیمانه ی ژماره ۲۴. غوه لام، Pos 216).

به کارهینانی ماده هۆشبه ره کان ئاره زووه سه رکوتکراوه کان و تووړه یی که له که کراو و بیتوانایی له بهرپوه بردنی ههیه جان و ورووژانه کان ده کا به کرده وهی وه شانندن و هه ندیک جاریش کۆنترۆلنه کراو. ئهم وینه به تهواوی له گه ل تهوهره کانی «له خۆنامۆبوون یان نائیگو» له تیۆریی فرۆیددا (Freud, 1920) و کاریگه ریی ماده هۆشبه ره کان له سه ر کۆنترۆلکردنی ئیمپالس ده گونجیت. په یوه نندیی به هیزی نیوان چیرژی سیکسی و به کارهینانی ماده هۆشبه ره کان خۆی په کیک له هۆکاره گرینگه کانی بهرده وامبوونی ئالوده بوون و قوولبونه وهی ره فتاره مه ترسیداره کانه:

«نییه ده لیم، خۆتو نازانی چییه، پشت توند ده کا، شیشه ش ناهیلنی خهوت لی بکهو چیژیکت پیده به خشیت. ئیستا، به شیککی زۆری ئهوانه ی ئالوده ی ماده ی هۆشبه ری شیشه بوون، له سه دا ۷۰ ی ئهوانه ی ئالوده ی ماده ی هۆشبه ری وه کوو شیشه ن و ۸۰ له سه دی ئهوانه ی که شیشه به کار ده هینن بو چیژژی خهوتنه. چیژژی سیکسه که یه تی.» (دیمانه ی ژماره ۴۰. محمه د ئه مین، Pos 221).

به کارهینانی ماده هاوشپوه کانی ئامفیتامینی وه کوو شووشه ئاره زووی سیکسی زیاد ده که ن و هیزی کۆنترۆلکردن که م ده که نه وه و به م شیوه ریگه بو ره فتاره سیکسی و جهسته ییه مه ترسیداره کان خوش ده کات؛ بابه تیک که له به ره مه مه کانی کایزه ردا (Kaiser, 2018) لیکۆلینه وهی له سه ر کراوه. ههروه ها له روانگه یه کی تره وه، ماده هۆشبه ره کان وه ک چاره سه ریکی کاتی بو ده رازبوون له فشاره کانی خویندن و زه خته ده روونییه کان فام ده کرین؛ هه ولپیک بو قه ره بوو کردنه وهی شکست یان نه بوونی چیژه ئاساییه کان:

«من خیزانم خویندکار بوو. له بهر زۆر خویندن داده نیشت حه شیش و گۆلی ده کیشی ره نگه ئاوا وهی زیاتر پی ده دا و ده ماغی به رز ده بی و ده توانی سیکسی باستر بکا به لام عه قلی به وه ناشکی که سبه ی ورده ره گه کانی میشکی ده سووتن. به زانیی هه موو ئه مانه، ده مزانی که ئه و حه شیشه میشکم قه پات ده کا و له کاتی بیخه ویدا میشکم له خۆی ده خوات. هه موو ئه مانه م ده زانی، به لام له بهر ئه و چیژه ی که پیی ده به خشیم بهرده وام به کارم ده هینا. به خوا هه موو کۆمه لگاش بین له جیاتی ئه م شیشه چیژیکی دیکه م پی پشنیار بدن من هه ر چیژژی ئه م شیشه هه لده بژیرم. زۆر به یان ئه مه یان نه ده زانی» (دیمانه ی ژماره ۴۴. وه حید، Pos 112).

ماده کان، وه ک هیور که ره وه یه ک بۆ نا ئارامیی دهروونی و جهستهیی، جیگره وه یه کی ئاسان بۆ چیره لئی بیبه شبوه کان له ناو ئه و کۆمه لگایانه یه که توانای دابینکردنی پیداو یستیه دهروونی و جهسته ییه کانیه وه ی گهنجی نییه. تیۆریی «خۆده رمانی» سی خا هر و ئاکهرمان (Khantzian, 1997) جهخت له وه ده کاته وه که ئه و که سانه ی که زه مینه ی توندوتیژی یان خۆروو خینه رییان هه یه، ماده هۆشبه ره کان بۆ رووبه روو بوونه وه ی وه ره ییه دهروونی و جهسته ییه کان به کار ده هیئن. ئه و که سانه ی که ماده هۆشبه ره کان، به تاییه ت ماده و ده رمانه هیور که ره وه کان به کار ده هیئن ئه زموونی خواست بۆ نه هیشتنی ترس و زیادکردنی بویری بۆ ئه نجامدانی ره فتاری مه ترسیدار یان نه نانه ت بی پلانیان هه یه:

«ئه وه هینزی ماده هۆشبه ره کانه. خۆ ده زانی ده لیم چی، من هیرۆیین و هه بم به کار ده هیئا. هه بی کلۆناز پام و کۆمه لکی دیکه ی هه بی زۆر. من چه ند هه بی که به کاریگر ده زانم، چونکه وه ک ده زانی به هۆی بویری و ئه وه ی ئه و هه بانه پیت ده به خشن بۆ نمونه هه بی کلۆناز پام هه بی که خه وه هیئهره، به لام تۆیه ک یان دوو هه بی خه وتن بخۆیت. ره نگه یه کسه ر بتخه وینیت. پاشان تا ریره که زیاتر بی، زیاتر سه رخۆش ده بی و ئیتر ناتوانی بخه وی و هیچ جووله یه کت پی نا کرئ، ناتوانی پینشینی ئه وه بکه ی که چی ده که یه ت.» (دیمانه ی ژماره ۳۶ - فه راز، 264 Pos).

ئه م ئه زموونانه نیشان ده دن که ماده هۆشبه ره کان هه ندیک جار بۆ زالبوون به سه ر دلهراکئ و دردۆنگیدا ده وری ئامراز ده بینئ و به سه رکوتکردنی هینزی سه رپشکی و هه لبژاردن، رینگا بۆ توندوتیژی و ره فتاری مه ترسیدار خۆش ده که ن (دسی و رایان، ۱۳۸۸).

ره نگدانه وه ی کاریگره یی گۆرانکاری وازه ییان له ماده هۆشبه ره کان زۆر سه رنجر اکیشه: «به لئ، من هه موو ئه مانه قبوول ده که م که هه له بووه. ئیستا قبوولمه که ئه وه بۆ سالیک ده چی که پاک بوومه ته وه و ماده ی هۆشبه ر نا کیشم. هه موو شتیک ده گه رپته وه بۆ... چۆنت پی بیژم من هه م نه رم نوین و سازگارم و هه میش مه نتیقیم. ره نگه پینش وازه ییانم چونکه پینشتر وازم لئ نه هینا بوو بیر له وه بکه مه وه به لام ره نگه ئه گه ر پینشتر بووا یه، من هه میشه ئه م مافه م به خۆم ده دا. ئیستا هه موو هه له کانم قبوول ده که م. ره نگه ئیستا بیمه ده ره وه ره نگه ئیتر له گه ل که س شه ر نه که م ره نگه که سیک بی و شه پلاغه یه کم لئ بدا من هه ر و سه یری بکه م و ده ست نه که مه وه و هه ر و لئی بروانم. (دیمانه ی ژماره ۳۶ - فه راز، 274-276 Pos).

دوای وازه ییان له ماده هۆشبه ره کان، تاک له گۆشه نیگایه کی دیکه وه سه یری ژیان و

هه لسوکه و ته کانی خوئی ده کات. خوئاگابوون و سازگاری جیگه ی سهرسهختی و شهراښییه که ی پیشوو ده گریته وه – بابه تیک که به پیی تیوری گورانکارییه پیشه یی و که سایه تییه کان (Prochaska & DiClemente, 1983) زور جار زه مینه یه ک بۆ که مکردنه وه ی ئیمپالسه توندوتیزه کان ده ره خسینییت. به لام هه موو به کارهینه رانی ماده هۆشبه ره کان له وازهینان له ماده هۆشبه ره کانا سهرکه وتوو نابن. هه ندیک له ئالوده بوون و لانه وازی و هه سترکردن به شکست گیریان خواردوو:

«من کارتۆن خه و بووم له سهر شه قام خه وتبووم، کابرا ده بی پاک و خاوین بی و به خوئی رابگا و ماده ی هۆشبه ره به کار بهینییت. نازانم، له دووره وه پۆلیسم ده بیی، رام ده کرد. له م ژیا نه بیزار ببووم. به خودا نه ده مهیشت بېمه ن بۆ که مپ که واز له ماده بینم، نه ده شمتوانی بژیم. هه رچه نده زور ده روه ست بووم، وتم ئه مه چاره نووسی منه، له دلما بیرى ساخته م ده کرده وه». (دیمانه ی ژماره ۴۶. ره سوول، Pos 34).

سووری توندوتیزیی پیکهاته یی کۆمه لگا و نه بوونی پشتیوانیی ئه وتۆ و شهرم له ئالوده بوونه ده توانی تاک بخته حاله تی پاسیخی و نائومیدییه وه. ئه م بارودۆخانه به تیوری «دامایی فیركراو» ی سیلیگماندا (Seligman, 1975) یه ک ده گر نه وه؛ جیگایه ک که مروف دوای شکستی یه ک له دوای یه ک، هه موو هه وله کان به بیسوود ده زانییت.

را ده ی کاریگه ریه رووخینه ره کانی ماده هۆشبه ره کان له سهر قه زاوت و رهفتار ته نانه ت له قۆناغه کانی وازهینان له ماده ی هۆشبه ره دیاره:

«هه م بۆ وازهینان و هه میش بۆ کارکردن، یه که میان چوار رۆژ، ئه ری عه باس ده ناسم، ئه و له که مپ هاوکارمه، ئینجا ناتوانم له ده روه بژیم، ناتوانم ده ر بچم. هه فته یه که ناتوانم خۆم کۆنترۆل بکه م. واته ئه گه ر له که میی وازهینان له ماده هۆشبه ره کان بیمه ده روه دیسان روو ده که مه وه له ماده هۆشبه ره کان، که ماده ی هۆشبه ره ده کیشم زور کار ده کاته سهر میشکم، ئه وه ماده ی به کاری ده هینم هه موو خانه خۆله میشیه کانی میشکم له ناو ده بات. بیر ناکه مه وه، بیرم لی نه ده کرده وه، ته نها ماده م ده کیشا. هه ندیک جار، ده بوومه منداییکی باش و ئارام و به ئه ده ب. وه ختیک تووره ده بم جوریکم لی دیت. کۆمه لی ماده ی هۆشبه ری پیدابووم، به لام من نه مخوارد که ده مخوارد ئیتر هۆشم به خۆمه وه نه ده ما. ئه م حه بانه م ده خوارد ماده شم به کار ده هینا ئیتر نه مده زانی چی ده که م». (دیمانه ی ژماره ۴۶. ره سوول، Pos 186-188).

له هه لومه رجیککی وه هادا، نه بوونی کاردانه وه ی واقعی له سهر ئه وه رهفتاره ی که تاک ئه نجامی ده دا، ویزدان و خۆفه رمانی تیک ده دا و ئه مه ش ئه گه ری توندوتیزی به رامبه ر به خوئی و که سانی

دیکه زۆر زیاتر ده‌کات (Bandura, 1977).

به‌کورتی، پۆلی «ئالوده‌بوون به‌کحوول و ماده‌هۆشبه‌ره‌کان» وه‌ک هه‌لومه‌رجی ده‌ستیوه‌رده‌ری جه‌سته‌یی له‌ئاسانکاری و توندترکردنه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان، وینه‌یه‌کی فره‌لایه‌نه و له‌هه‌مان کاتدا به‌کگرتووی هه‌یه: ئەم مادانه، به‌کاریگه‌ریی راسته‌وخۆی له‌سه‌ر پیکهاته‌ی ئەه‌ساب و ده‌روون، له‌لایه‌ک ئاستی زوو‌ه‌لچوون و که‌مه‌ترخه‌می که‌م ده‌که‌نه‌وه، له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه له‌به‌ستینی نائه‌منی خیزانیدا، سیسته‌می به‌هایی ناته‌واو و فشاری کۆمه‌لایه‌تی، ده‌توانن بۆره‌فتاره مه‌ترسیدار، هه‌رشه‌به‌ر و هه‌ندیک جار زیانه‌خس بۆ خۆی و دیترا (که‌سانی دیکه) ئاسانکاری بکه‌ن. ئەم تیکه‌لا‌وبوونی هه‌لومه‌رجی جه‌سته‌یی و ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه که‌شیکێ شه‌رانگیزانه بۆ به‌ره‌مه‌پێانه‌وه و به‌رده‌وامبوونی توندوتیژی دژی پیاوان دروست ده‌کات.

هه‌لومه‌رجه ده‌ستیوه‌رده‌ره سی‌کسیه‌کان

په‌یوه‌ندی هاوته‌ریب (په‌یوه‌ندی سی‌کسی له‌ده‌ره‌وه‌ی چوارچێوه‌ی هاوسه‌رێتی)

له‌گێڕانه‌وه‌ی ژن و پیاوانی به‌شداربووی دیمانه‌ی ئەم توێژینه‌وه، به‌ئەزموونکردنی «په‌یوه‌ندی هاوته‌ریب» به‌کێک له‌هه‌لومه‌رجه ده‌ستیوه‌رده‌ره سی‌کسیه‌کانه که له‌روودان و گرژتربوونه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان به‌روونی تیکه‌هه‌لکێشی توێژه ئالۆزه‌کانی هه‌ستی شکست، ترسی کۆمه‌لایه‌تی، گرژیه‌فه‌ره‌نگیه‌کان و فشاره‌نۆرماتیف و جینه‌ده‌رییه‌کان بووه. به‌گشتی تاک‌خۆی له‌ناوچه‌قی یارییه‌کی شاراه‌وه‌ی ده‌سه‌لات و ئاره‌زوودا ده‌بینێته‌وه، جی‌گایه‌ک که‌ره‌گ و ریشه‌ی توندوتیژی تهنه‌ها له‌کرده‌وه‌ی ده‌ره‌کیدا به‌هه‌تر نابێ، به‌لکوه له‌بیتوانایی له‌گفتوگۆکردن و ده‌ربیرینی ئاره‌زوو و هاوسۆزیی دوولایه‌نه‌شدا به‌هه‌یز ده‌بیت. ئەوه‌ی له‌دیمانه له‌گه‌ڵ پیاویکی وه‌ک ره‌زا ده‌بیس‌ترێ، نا‌ئومیدی و پرسیارکردن و هه‌ستکردن به‌له‌ده‌ستدان له‌دوای پچرانی په‌یوه‌ندیی سۆزدارییه؛ که‌نه‌ده‌رفه‌تی روونکردنه‌وه‌ی سۆزداری هه‌بوو و نه‌توانای ته‌حه‌مولکردنی شکست:

«نازانم، ده‌زانی له‌ئێستادا چی بێزارم ده‌کات؟ خۆزگه [هاوبه‌شه‌که‌م]

ده‌یگوت بۆچی، بریا ده‌یگوت ره‌زا، جاران له‌گه‌لت سی‌کسم ده‌کرد، ئیتیر له‌مه‌ودوا سی‌کست له‌گه‌ڵ ناکه‌م و لای تۆم پێ خۆش نییه، نازانم بۆچی رۆشت، باشه‌بۆچی رۆشتی؟ له‌چیت که‌م بوو؟ چی که‌می کردبوو؟ له‌کویدا که‌مه‌ترخه‌میم نواندبوو، مه‌به‌ستت که‌می مووچه‌که‌مه ... نامه‌ه‌وێ درۆ بکه‌م، رهنگه‌دا‌هاته‌که‌م له‌ئێستا که‌مه‌تر بووی، من نه‌مه‌توانی له‌رووی داراییه‌وه‌دا‌بینی بکه‌م. ئاخه‌خوا به‌گرتدا بچێ که‌میک دانت به‌خۆدا بگرتایه، خۆچه‌ندین جار پێم وت. رهنگه‌تۆ بلیی بۆچی ئا‌وا‌ی لی‌هات. باس له‌به‌لێنه‌که‌ده‌که‌م، ئە‌گه‌ر که‌میک دانی به‌خۆدا بگرتایه به‌لێنه‌که‌م

جیبه جی بکردایه، ئیستا له کارگه که ی باو کمد کارم نه ده کردایه، خۆم کارگه یه کی تایبهت به خۆم هه بووایه، من دلنایم که ئیستا، سهیر که، کارگه یه کم بو خۆم ده کردهوه به خوا کاریکم بو دی کرد که دهستی له گیرفانی خۆیدا بوايه، ژنان فره چه شنخوازن، فره چه شنخواری خۆ ئه وه نییه برواته ده ره وه بگه ری، زۆر خه جاله تم ببورن مه به ستم په یوه ندیی سیکیسیه، تۆ له میشتکدا بیر له که سیکی تر ده که یته وه ئه وه خیانه تیکی سۆزداریه، بۆچی لیره کوتایمان هینا، بۆچی گه یشتینه ئیره، له بهر ئه وه ی ئه ولای وا بوو، ئیستا بیگومان [جه نابی دکتور (مه به ست دیمانه کاره)] ئه مانه شته ریشه ییه کانن من ده مه وه ی ئه وه ت پی بلیم ئه مه ریشه ییه". (دیمانه ی ژماره 97-99, Pos 97-99, 99).

له ناوه روکی ئه م گیرانه وه دا، تاک جۆریک له ناسه قامگیری سۆزدار ی و ترس له رووبه روو بوونه وه ی ستاندارده نایه کسانه کانی چاوه روانیه کۆمه لایه تییه کان و په یوه ندیه سیکیسیه کان کاری کردۆته سه ری. له هه مان کاتدا تیگه یشتن له خیانه ت و ناپاکی نه ک ته نها بو کرداره ده ره کییه کان، به لکوو سه ری بۆ عه قل و خه یالی هاوسه ره که ش کیشاوه و وه ک چه وساندنه وه و نادا په ره وه لی ده روانی که دوا جار هه لی گفتوگو له ناو ده با و به فۆرمه شاره کانی توندوتیژی کوتایی پی دیت. له لایه کی دیکه وه گیرانه وه ی خۆدانپیدانانی سه میرا باس له بوونی "که سی سییه" له په یوه ندیه کی سۆزداریدا ده کا؛ ئه م گیرانه وه وه سفیکی تاله که چۆن له ژانی هاوسه ریتیدا ئه لقه کانی په یوه ندیی هاوته ریب به ره هه مه ده هینریته وه:

«هه میشه جیا بوونی هاوسه ره که م که سیکی سییه میشم هه بوو به داخه وه، به لام ئیستا ئیتر ئه وه نا که م، له روژانی خۆیند کاریم له زانکۆدا گه رامه وه بو لای ئه وه که سه ی که پیشتر خۆشم ده ویست، پوورزا که مم هیناوه ناو ژیانم». (دیمانه ی ژماره 92-93, Pos 92-93, 93).

له به ستینی تیۆرییه کانی وابهسته بوون (Bowlby, 1969) و گیراوی په یوه ندیه نیوان که سه کاند، ئه م ئه زمونه په نگدانه وه ی بیتوانایی له سازکردنی په یوه ندیی ئه من و نه بوونی ئاسایشی سۆزداریه؛ بابه تیک که ئیمکانی توندوتیژی شاره و ئاشکرا دژی پیاوان و به پیچه وانه شه وه دژی ژنان دوو هینده ده کات. ئه م جۆره بارودۆخانه هاوکات زه مینه تی هه ستردن به ناته واوی و شه ره زاری، ترس له تارینران و دلشکاویه نه وتراوه کان له خۆ ده گرن.

شیکارییه که ی ئازین بارامی که باسیکی زانستی و ده رووناسی له سه ر ئه زمونه پارافیلیکییه کان و خیانه ت ده خاته روو، توپژیکی گرینگی دیکه ی «په یوه ندیی هاوته ریب» هه لده داته وه؛ جیگایه ک که ترس له ئاشکراکردنی پیبشه سیکیسیه کان و مومکین نه بوونی قسه کردن له سه ر هوگری و ئاره زوه کان و فشاری داب و نه ریت و نۆرمه مه حافزه کاره کان مرۆف به ره و شیوازی شاره و ی ره فتار

ده بات، ته نانه ت كاتىك كه پىويستى به زيانگه ياندين يان ره قتارى ناچارى نه كات:

«زۆرىك له وه كه سانه ي كه ئەم جوړه تيبه پارافىليكه ئىنتىرتستان ههيه (پىياشيه ناباووه كان) هيج ره قتارىكى ناچارانه يان نيه، زيانيشيان به كه س نه گه ياندوووه و هيج كه سيك ناچار به كارىك ناكهن و ههروه ها زبان به خويان و به كه ساني ديكه ناگه يينن. به لام سه رچه شنى وروژانى سيكسى ئەم كه سه نه وه يه كه قوربه سه ر چوووه هاوسه رگيرى كردوووه، شانسه كه ي تووشى كچىكى دهم و چاو به ستراو بووه و كچىكى مه حافظه كارى هيناوه و ئىستاش ناوتىرى لاي ئەم ئافره ته باس له سه رچه شنى وروژانى سيكسى خوى بدوى ... پاشان ئەم كه سه بگه رپته وه و بهم ژنه كچه كه له خيزانىكى مه حافظه كار و كونه په رسته وه هاتوه و ژنه خوشى هيج نازانى، بلى من حه ز ده كه م ئاوا سيكست له گه ل بكهم ... ئىستا ئەو بير ده كاته وه پيش هه موو شتىك بوئىرى ئەوه ي نيه كه بىليت. بۆيه زۆرىك له پياوان كه له ژيانى سيكسى خويان رازى نين و به داخه وه روو له په يوه ندى سيكسى له دهره وه ي چوارچىوه ي هاوسه رگيرى ده كه ن له م پۆله دان چونكه ناتوانى له گه ل كاپله كه ي (هاوبه شه ي ژيانى) سه باره ت به شىوازه كانى وروژانى سيكسى قسه بكا چونكه ده ترسن قه زاوه ت بكرين كه ئىمكانى ههيه و ئەم كه سه وه ك مرۆفك مافى ئەوه ي هه بووه ژيانىكى سيكسى چىر به خشى هه بى به لام ئىستا ژيانىكى سيكسى ههيه كه سه رچه شنه كه ي داب و نه ريت و فهرهنگ بۆى ديارى ده كه ن ... به شى دووه م ناوتىرى بيدركينى ئيتى روو له په يوه ندى سيكسى له دهره وه ي چوارچىوه ي هاوسه رگيرى ده كا ... و ئەم پياوه له رىگه ي سيفه يان كرپكارىكى سيكسىيه وه، رۆژىك ته خته ي ده كه وپته سه ر ئاو و په يوه ندى سيكسىيه كه ي له قاو ده درى جا بزانه چۆن تووشى توندوتىژى ده بىت. هه موو به چاوى كه سىكى خائين و هيج له بهر چاو نه بوو و ده ستى ههنگوينم ده كه مه گه رووت و توگاز له ده ستم دگرى، باوكم چه نده ي ئاگا لىت بوو تووى مالىوان ئيش و كارت نه بوو باوكم دووكانى بۆ داناي ئەوه تووش هاتى خيانه ت لى كردم. ئەمه بۆ كه سىكه كه نه يدركاندوووه به لام ئەگه ر به كى ئەم شىوازي وروژانى سيكسىيه ي بذكرينى هيشتا نه چوووه ته ناو په يوه ندى سيكسى له دهره وه ي چوارچىوه ي هاوسه رگيرى و بى ئەوه ي بچيته ناو په يوه ندى له گه ل كه سىكى ئيتىر بۆله ده ست پيده كا: خو من بمزانيا تو پياويكى ئاواى قهت شووم بىت نه ده كرد (ديمانه ي ژماره ۳، Pos 31).

ئەم ئەزمونه له سه ر بنه ماي تيورى خۆدەرمانى و چه مكى سه ربه خويى دهره ونى دامه زراوه

(Ryan & Deci, 2000) نیشان ددها که بیتوانایی له ده برپینی خواسته په سته نه کان و شیوازه کانی ژبان، که لینیکې قوول له نیوان خودی راسته قینه و خودی شانوگه ریدا دروست ده کات. هم که لینه له بهرام بهر فشاره کومه لایه تی و فرهه نگیه کاندا، تاک به ره و نه نیکاری و له نه جامدا په یوه ندی هاو ته ریب دنه ددها؛ بابه تیک که له کوتاییدا نوانا توره ی خیانه ت و توندوتیژی دهروونی - کومه لایه تی لی ده نریت.

هموونی محمه د همین په هه ندیکې دیکه ی ئالوژییه کومه لایه تی و خیزانییه کان له چوارچیوه ی په یوه ندییه هاو ته ریبه کاندا ئاشکرا ده کات:

«ئینجا کومه لگا کوم کرده وه و کوم کرده وه، پاشان چوومه ناو به زمی ره فیک بازی و ده ستبازی له گه ل کچان. له گه ل کچیکدا بوومه دوست، که باوکی خه لکی به گرتن ددها ئه ویش مندا لی ته لاق بوو. همه دایکیشی پووری بوو (خوشکی دایک له کرمانجیدا پنی ده لین خالی) جا دایکی من و ته ر و تایفه می دهناسی. شتیکت پی بیژم ته وای شه قامی باهونه ر منیان دهناسی. و دایکی منی دهناسی و باوکی شمی منی دهناسی. بو نمونه هم کچه به راستی ده یویست بیتنه دوستم» (دیمانه ی ژماره ۴۰، Pos 191).

هم گپړانه وه رولی خیزان و توره کومه لایه تییه کان له فورمدان به په یوه ندییه کان و ته نانه ت پروودانی توندوتیژی زهق ده کاته وه. وابه ستییه خیزانی و ناسینی دوو لایه نه ی تاکه کان په کیک له و فاکته رانه یه که ده توانن په یوه ندییه کان قوولتر بکه نه وه یان به پیچه وانه وه به هو ی گرژییه شاراه و نوره خیزانییه تایبه ته کان (وه کوو «خه لک به گرتندر» یان «مندا لانی ته لاق» و رولی پوور)، گری فورمگرتنی په یوه ندییه هاو ته ریب و دوا جار توندوتیژی دژی تاک ده گه شینیتته وه. هم دوه چه مکی «لیک هه لوه شان وه ی پیکهاته یی خیران» وه بیر ده هینیتته وه له هه ندیک تیوری دهروونشیکاریدا، گرژییه کانی ناو خیزان ده توانی بیتنه هو ی ده رکه وتنی ره فتاری ناباو له ناو نه وه ی داهاتوودا.

له کوتاییدا، «په یوه ندییه هاو ته ریب» وه ک ده ستیوه رده ریکی سیکی، کومه لیک هموونی به رفراوان له خو ده گری له نه توانینی ده برپینی ئاره زوی سیکی، ترس له قه زاوه تکردن و فشاره فرهه نگیه کانه وه بگره هه تا تیکه لیبون به توره ئالوزه خیزان و کومه لایه تییه کان. هم بارودوخانه کاتیک له گه ل چاوه روانییه جینده ریبه نایه کسانه کان و نه بوونی وتویژیکي راشکاو له په یوه ندییه کاندا تیکه ل دهن، زه مینه بو هه موو جوړه توندوتیژییه کی دهروونی و سوزداری و ته نانه ت جه ستییه دژی پیاوان دهره خسینن، چونکه تاک له بارودوخیکدا داده نی که بو پاراستنی مانه وه ی دهروونی یان کومه لایه تییه خوی ناچاره روو بکاته نه نیکاری و بچیتنه ناو په یوه ندییه هاو ته ریبه وه.

تیکچوونی سیکی

له دارشته ی ئالوژی په یوه ندییه مروی و کومه لایه تییه کاندا، پرسه سیکیسیه کان وه ک په کیک

له‌بنه‌رتیترین غه‌ریزه‌کان و له‌هه‌مان کاتدا یه‌کیک له‌هه‌ستیارتیرین بواره‌شوناسییه‌کان پۆلێکی سه‌ره‌کی ده‌گیرن. شیکردنه‌وه‌ی هه‌لومه‌رجه ده‌ستیوه‌رده‌ره‌کان له‌روودانی توندوتیژی دژی پیاوان نیشان ده‌دا که تی‌کچوون و نه‌زانی و نانۆرمییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌بابه‌تی سی‌کس زه‌مینه‌یه‌کی له‌باری بۆ دروستبوون و توندتربوونه‌وه‌ی هه‌موو جو‌ره‌کانی توندوتیژی ده‌ره‌خسینیت. ئەم هه‌لومه‌رجانه‌که له‌لاوازیی فیزیۆلۆژیکییه‌وه‌ ده‌ست پیده‌کا و هه‌تا ده‌گاته‌قه‌یرانی شوناسی و فشاره‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌خۆ ده‌گرێ، پیاوان ده‌خه‌نه‌دۆخیکی خه‌ساره‌لگرییه‌وه‌ که ده‌توانی بیته‌هۆی به‌ئه‌زموونکردنی توندوتیژی له‌لایه‌ن که‌سانی دیکه‌یان ئەنجامدانی توندوتیژی دژی خۆیان.

یه‌کیک له‌هۆکاره‌سه‌ره‌کییه‌کانی ئەم بابه‌ته، بۆشایی به‌ربالۆی راهینانی سی‌کسییه. ئەم که‌مایه‌تییه‌که ته‌نهما له‌سه‌ر ئاستی خێزان، به‌لکۆو له‌ناو پیکهاته‌ی په‌روه‌رده‌ی فره‌می ئیرانی‌شدا دیاره‌و به‌سی‌تینک بۆ فامکردنی نادروسته‌کان و ره‌فتاری مه‌ترسیدار خو‌ش ده‌کات. ئەم نه‌بوونی راهینانه‌تیگه‌یشتنی خه‌لک له‌چه‌مکه‌بنه‌رتییه‌کانی وه‌کوو "شادی" و "چیژ" ده‌شیۆینی و چه‌واشه‌ی ده‌کا و به‌رینگای خه‌ساره‌ته‌ه‌لگر و زیانه‌خشا ده‌بیات. وه‌که یه‌کیک له‌به‌شداربووان ئاماژه‌ی پیده‌کات:

«ئیس‌تا زۆرینه‌ی گه‌نجان و هه‌رزه‌کارانمان به‌به‌کارهینانی ماده‌ی هۆشبه‌ره‌ده‌یان‌ه‌وه‌ی شادی به‌ئه‌زموون بکه‌ن، ئەوان ده‌یان‌ه‌وه‌ی به‌خواردنه‌وه‌ کحوولییه‌کان شادی به‌ئه‌زموون بکه‌ن، شادیان له‌په‌یوه‌ندییه‌سی‌کسییه‌ زیانه‌خشه‌کاندا بۆ پیناسه‌کردوون. واته‌فیر نه‌بوون شادی چیه‌، ئەو فاکته‌رانه‌ی که شادی و دل‌خۆشی به‌ره‌مه‌ده‌هینن چین، چۆن مامه‌له‌که‌ل و رووژان و هه‌یه‌جانیکی وه‌کوو شادی و چیژدا بکه‌ین. بۆیه‌ئیمه‌له‌کۆمه‌لگادا ئەمه‌مان به‌خه‌لک فیر نه‌کردووه‌. که‌س باسی لێ نه‌کردووه‌. له‌سیسته‌می په‌روه‌رده‌ی فره‌میدا که‌نازانم له‌زانکۆبی یان قوتابخانه‌کان بیت". (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸ مه‌هدی مؤتمیمی، Pos 127).

ئهم نائاگاییه‌ی جه‌وانان له‌رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی هه‌یجان و وروژانه‌سروشتییه‌کانیاندا له‌کاریان ده‌خا و زه‌مینه‌بۆ لادان و توندوتیژی ده‌ره‌خسینیت. یه‌کیکی دیکه‌له‌دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌م شیوه‌یه‌باس له‌بیکاریگه‌ریه‌تی سیسته‌می په‌روه‌رده‌و راهینان ده‌کات:

"فیرکردنی چۆنییه‌تی کۆنترۆلکردنی تووره‌یی. پتویسته‌منداله‌کان له‌قوتابخانه‌تایبه‌ته‌کاندا فیری کۆنترۆلکردنی وروژان و هه‌یه‌جان بکرتین، قوتابخانه‌کانمان زۆربه‌یان فۆرمالیتنه‌ن، من خۆم له‌ناو پیکهاته‌ی په‌روه‌رده‌و راهیناندا بینومه‌. زۆربه‌یان فۆرمالیتنه‌ن. فۆرمالیتنه‌ واته‌په‌یره‌ونامه‌یه‌که سه‌باره‌ت به‌توندوتیژی، خولی توندوتیژی، خولی کۆنترۆلکردنی تووره‌یی، کابرا دێ دوو سی‌وینه‌ده‌گرێ، ته‌واو. واته‌ئیمه‌خولی‌کمان به‌رپوه‌برد، کاری حکومه‌تی

به ته‌واوی رانابه‌رینری ... ئەو رَاهینانه ئەوتۆیه نییه، ئەمه ئەو رَاهینانه‌ی که ده‌بی لاوان و مندالان ... چونکه هه‌موومان ده‌توانین له قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی و ناوه‌ندییه‌وه ئەو رَاهینانه پێشکەش بکه‌ین، به‌لام ئیمه مندالە‌کان و لاوانمان راناهینین، له رَاهیناندا بۆشاییمان زۆره. (دیمانه‌ی ژماره ۸. یاسر حسینی فەر، Pos 100). ئەم په‌روه‌رده ناتە‌واوه کۆمه‌لگا بۆ په‌فتاره مه‌ترسیداره‌کان ئاماده ده‌کات؛ وه‌ک به‌شداربوویه‌کی دیکه رایگه‌یاندوو، «نه‌بوونی رَاهینان و په‌روه‌رده ده‌بێته هۆی لادانی سی‌کسی له مندالان و لاوان و که‌سانی پیر و به‌سال‌اچوو. روو ده‌که‌نه ده‌ستدریژیکردن، چونکه به‌فه‌رمی به‌ده‌ستدریژی داده‌نریت. (دیمانه‌ی ژماره ۵۰. شایان، Pos 184).

له ئاستی په‌یوه‌ندییه‌هاوسه‌ر‌پێییه‌کاندا، تیک‌چوونی کارکردی سی‌کسی وه‌کوو زووناوه‌اته‌وه یان ساردی ده‌توانی بێته ئامرازیک بۆ توندوتیژی ده‌روونی و کۆنترۆڵکردن. ئاره‌زووی سی‌کسی پیاو که ئاره‌زوویه‌کی سروشتی و مرۆییه، له‌م به‌ستینه‌دا ده‌بێته خالێکی لاواز که هاوبه‌شی ژیان بۆ سووکایه‌تی پیکردن و باجگیری سۆزداری و سه‌پاندنی ده‌سه‌لات سوودی لێ وه‌رده‌گریت. ئەم دیاره، که له ده‌رووناسیدا پێی ده‌وتری «باجگیری سی‌کسی» (Struckman-Johnson & Struckman-Johnson, 2006)، پیاوان ده‌خاته ناو سوورپکی شکست و سووکایه‌تی‌پیکردندا گرفتار ده‌کات. یه‌کیک له‌دیمانه‌له‌گه‌لکراوان راشکاوانه‌ باسی ئەم دۆخه‌ ده‌کات:

«بچینه‌ هه‌ر شوینیک، چونکه پیاوان ئاره‌زووی سی‌کسییان بۆ ژنان هه‌یه، کاتیک داوا‌ی په‌یوه‌ندی سی‌کسی له‌ ژنان ده‌که‌ن ژنان پێیان ده‌لێن برۆ لاچۆ له‌گه‌لت ناخه‌وم. من درۆ ناکه‌م قسه‌ له‌ رووم. برۆ ماشینه‌که به‌ن‌زین تیکه، ئۆتۆمبێله‌که‌ت ببه‌ بۆ لای فیتەر، ئیتر شه‌ه‌ویش سی‌کس له‌گۆریدا نییه، پیاوان ده‌لێن (باشه)، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئاره‌زووی سی‌کسییان هه‌یه. ده‌چی کاروباره‌که‌ی راده‌په‌رینێ چی بکا قو‌ری کو‌ی بکا به‌سه‌ریدا» (دیمانه‌ی ژماره ۸۷. ئیبراهیم، Pos 80).

به‌کاره‌ینانی ئامرازانه‌ی په‌یوه‌ندی سی‌کسی، به‌شیوه‌یه‌کی ئالۆزتر و دلته‌زینتر له‌ ئە‌زموونی به‌شداربوویه‌کی دیکه‌دا ده‌رده‌که‌وی که‌هاوسه‌ره‌که‌ی له‌ رووی سی‌کسییه‌وه‌ سارد:

“له‌ماوه‌ی ئەو ۱۲-۱۳ سا‌له‌ی که‌ له‌گه‌لی [هاوسه‌ره‌که‌م] ده‌ژیم، گه‌یشته‌ومه‌ته‌ ئەو باوه‌ره‌ی که‌ ئەو له‌ رووی سی‌کسییه‌وه‌ که‌سیکی ته‌واو سارد ... ئەو ئازارانه‌ی که‌ من به‌ ده‌ستیه‌وه‌ ده‌نالینم ئه‌وه‌یه‌ که‌ چه‌ند رۆژیک ده‌بێته شه‌رمان، خۆی ده‌زانێ که‌ من له‌ رووی سی‌کسییه‌وه‌ گه‌رمم، بۆ نمونه، ده‌بینی که‌ هه‌فته‌یه‌ک یان ده‌ رۆژه‌هاوجینییمان نه‌کردوو ... له‌بری ئه‌وه‌ی

بهینه که خوش بکاتهوه، به که م شتیک که ده یلی ئه وه به خوا ده زانی له گه ل
کیتی و خه ریکی چ به زمیکی بویه گوشت لی نییه ... ئیستا تو چاوه رپی من
بیم و هه ر وا له باوه شت بگرم، دواتریش خوم سیکسه که ت له گه ل بکه م؟"
(دیمانه ی ژماره ۱۷. فوواد، Pos 41-43).

ئهم گێرانه وانه ئه وه درده خه ن وه کوو ئه زموونی ئهم به شداربووه که وتی:
«هاوسه ره که م کیشه ی زوئاوه اتنه وه ی هه بووه». (دیمانه ی ژماره ۱. سه میرا، Pos ۸۰)،
چون هۆکاری بیتوانایی سیکسی به کیک له هاوبه شه کان ده توانی لیکه وته ی وێرانکه ری
بو هه ردوو لایه ن هه بی و ته نانه ت ببته هوی تیکچوونی په یوه ندیی هاوسه ری و دروستبوونی
په یوه ندیی له ده ره وه ی چوارچیوه ی هاوسه رگیری، وه ک هه مان ئه وه به شداربووه له درێژه دا ئاماژه ی
پێده کات:

«من له ناوه راستی ئهم په یوه ندیی ده دووگیان بووم، ئه و [هاوسه ره که م]
هه موو کاروباره که ی قبوول کړدبوو که من ته لاقم وه ر بگرم له هاوسه ره که م و
شووی پی بکه م. گه رانه وه سه ر خانه ی به که م». (دیمانه ی ژماره ۱. سه میرا،
Pos 102-104).

جگه له وه ش بیه شبوونی سیکسی له هه ندیک ژینگه ی تایبه تدا وه کوو سه ربازگه یان
زیندانه کان، ده توانی ببته هوی توندوتیژی سیکسی توند. له م جوړه ژینگانه دا، ده سته گه یشتن
به هاوبه شی سیکسی، هه ندیک که س تاک به ره و شه رانگیزی و ده سترژی ده بات. ئهم دیارده
که به «ده سترژی بارودوخی» ناسراوه، مه رج نییه ره گ و ریشه ی له هۆگری سیکسی مروفدا
بی، به لکوو له ئه نجامی نه بوونی ده رفه ت و که له که بوونی ئاره زوو و پیدایستییه کانه (Groth &
Birnbaum, 1979). به کیک له دیمانه له گه لکراوان وێرای ئاماژه دان به ژینگه ی سه ربازی ئهم
بابه ته ی شی کړده وه:

«بۆچی که سیک له ژینگه ی سه ربازیدا ده سترژی ده کات؟ هۆکاره که ی
چییه؟ هۆکاره کانی زۆره. ده سترگه یشتنی نییه، بۆ نموونه که سه که ته مه نی
۲۰-۲۵ ساله، تازه له سه ربازی هاووه ته وه، که له سه ربازی بووه، هه موو
شتیکی به ئه زموون کړدووه، داموئیک بووه که هه فتانه سیکسی له گه ل
ده کا، به لام کاتیک ده گه رپته وه بۆ ماوه ی ۴۵ رۆژ ...». (دیمانه ی ژماره ۱۷.
ئیبراهیم، Pos 23-24).

له م ژینگانه دا ده سترژی سیکسی ته نیا کړده وه یه کی سیکسی نییه، به لکوو ئامرازیکه
بو سووکایه تی پیکردن و سه پاندنی ده سه لاته، وه ک شه رزایه ک روونی ده کاته وه که چون له
زیندانه کانه:

“ئەو رەفتارى سىكسىيە بەلام ھىچ پەيوەندىيەكى بە چىژ و ھۆگرىي سىكسىيەو نىيە، بەلام بەلەيەكيان بەسەردا ھىنا كە لەوى ئەم كارە مەكە، دەنگت دەرنەيە. ئىرە خالى پارىزراوى ئىمەيە”. (دىمانەي ژمارە ۳. ئازىن، Pos 25).

بە ھۆي ئەو نۆرمە فەرھەنگىيەنەو كە پياوۋەتى بە ھىژ و توندوتۆلى پىناسە دەكەن، زۆر بۆ پياوان قورسە كە باسى ئەم ئەزموونانە بكەن و زۆر جار ئەم برىنانە بۆ ھەمىشە بە شاراۋەيى دەمىنەو:

«ئەو بە دەستدريژى دادەنرى و بە ھۆي روالەتى پتەو و تۆكمەي پياوۋەكانمان لە كۆمەلگادا باسى لىناكرى و بۆ ھەمىشە سىر دەكرى، زۆر قورسە. من خۆم بە ئەزموونم كىردوۋە، ئەزموونىكى زۆر خۆش نىيە، بە ھىچ شىۋەيەك ئاسان نىيە باسى لىبكەم» (دىمانەي ژمارە ۸۴. شايان، Pos 4).

جگە لەم پرسانە، قەيرانە شوناسىيە رەگەزىتتەيەكان بەتايەت بۆ كەسانى ھاۋرەگەزخاۋ و رەگەزگۇراۋ (ناھاۋسان)، ئەوان بەرەورۋى توندوتىژى فرەتۋىژ دەبنەو. ۋەك شارەزاىەك دەلى بوونى ھۆگرىي ھاۋرەگەزخاۋى لە كۆمەلگادا راستىيەكى ئامارىيە:

«ئىمە لە ھەموو كۆمەلگايەكدا، جا بەرپىرسانى ئىران باۋەريان پىي ھەبى يان نا، لەسەدا ۴ بۆ ۶ ي پياوان ھاۋرەگەزخاۋى رەھان. ئىران بە ھىچ شىۋەيەك لەو بىبەرى نىيە» (دىمانەي ژمارە ۳. ئازىن، Pos 25).

بە ھۆي فشارە كۆمەلەيەتى و خىزانىيەكان يان ململانىي دەروونىيەكانەو، ئەم كەسانە ھەندىك جار مل بە ھاۋسەرگىرى لەگەل رەگەزى بەرامبەر دەدەن، چونكە باۋەرىكى ھەلەيە ھەيە كە پىيان وايە ئەمانە بە ھاۋسەرگىرىكرەن، ئىتر ھاۋرەگەزخاۋىيەكەيان كۆتايى پى دىت. ئەم برىارە نەك ھەر ژيانى خۆيان تىك دەدا بەلكوۋ ژيانى ھاۋبەشەكانيان لە ناو دەبات:

«ئەوان بە ھەلە پىيان وايە ئەگەر لەگەل رەگەزى بەرامبەرەدا بچىنە ناو پەيوەندىي سىكسىيەو يان ھاۋسەرگىرى بكەين، كىشەكەيان چارەسەر دەبى، ئەمەش تىروانىنىكى ھەلەيە ۋەمە بارگرانىي ئەو ھاۋسەرگىريانە لە كۆل دەنى كە ئەۋپەرى پابەندبوونيان ھەيە و دواتر دەبىنن ھىچ گۇرانكارىيەك رۋوى نەداۋە، ئەوان خۆيان و كچىكى دىكەيان بەدبەخت كىردوۋە». (دىمانەي ژمارە ۳. ئازىن، Pos 25).

نەبوونى پەروەردەي دروست لەم بۋارەدا مەروڤ بەرەو پەيوەندىيە مەترسىدارەكان دەبا، چونكە كەسەك كە ھۆگرىي سىكسىيە خۆي ناناسى لەۋانەيە توۋشى نەخۆشىيە سىكسىيە گۋاستراۋەكان و زيان و خەسارەتە دەروونىيەكان بىت (Hatzenbuehler, 2009). بەشداربوۋەكى گەنج بەم شىۋە گرېنگىي راھىنان و پەروەردە روون دەكاتەو:

“تۆ بیهینه پيش چاوت که کورپک که هاوړه‌گه‌زخوازه و نازانئ
هاوړه‌گه‌زخوازه و به هوئ نه‌بوونی هیچ چه‌شنه راهینان و زانیاریه‌که‌وه،
هه‌ستی بۆیه‌کیک له هاوړه‌گه‌زخوازه‌کانی هه‌یه و بۆیه ده‌چنه ته‌والیتی قوتابخانه
و سیکس ده‌که‌ن و ئه‌وه‌ش مه‌ترسید/رتیرین به‌شی کاره‌که‌یه چونکه هیچ
راهینانیکیان نه‌بووه.” (دیمانه‌ی ژماره ۸۴. شایان، Pos 17).

که‌سانی ره‌گه‌زگۆراو (یان ناهاوسانی سیکسی) رووبه‌رووی کۆمه‌لیک ئالنگاریی بی‌وینه ده‌بنه‌وه،
له‌رق و کینه له‌جه‌سته‌ی خۆبانه‌وه ده‌ست پیده‌که‌ها‌تا ده‌گاته توندوتیژیی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری.
ئهم هه‌ستی پینه‌به‌ستراو‌بوون به‌جه‌سته که له‌ده‌رووناسیدا پپی ده‌وتریت «شه‌که‌تی ره‌گه‌زیتی»
ئه‌زمونیکی قوولی ئازاره‌خشه. یه‌کیک له‌دیمانه‌له‌گه‌لکراوه ترانسه‌کان به‌م شیوه‌یه باسی ئه‌و رق
و کینه‌ی کرد:

«ناچار نه‌بووم رقم لپی بوو. رقم له‌مه‌مک بوو ... و رقم له‌ئهندامی زاوژیم بوو.
ته‌نانه‌ت نه‌مده‌توانی له‌ئاوینه‌دا سه‌یری خۆم بکه‌م چونکه به‌راستی له‌جیهانی
خۆمدا بووم.» (دیمانه‌ی ژماره ۶۴. شایان وه‌رامینی. ترنس، Pos 75).

ئهم ململانیه‌یه‌یه‌ ده‌روونییه‌ ئه‌وه‌نده تونده که مرۆف به‌ره‌و خۆئا‌زاریی ترسناک ده‌بات، وه‌ک یه‌کیک
له‌دیمانه‌له‌گه‌لکراوان ده‌گپ‌یتوه:

«سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی که پرۆسه‌ی چاره‌سه‌ری ده‌روونی درێژخایه‌نی ۳-۴
ساله‌ی لیره‌له‌تورکیا ئه‌نجام‌دا‌بوو و ... دواتر چوو‌بووه‌ ئه‌وئ و گه‌ل و گونی
خۆی بریوو، ئه‌ندامی نیرینه‌ی خۆی بریوو، ئیتیر به‌وه‌مرد.» (دیمانه‌ی ژماره
۲۱. سابری، Pos 35).

هه‌روه‌ها ئهم که‌سانه‌ دوای ئاشکراکردنی ره‌گه‌ز یان خۆگونجاندنی ره‌گه‌زیتی رووبه‌رووی ناونا‌تۆره
و تاران‌دنی کۆمه‌لایه‌تی ده‌بنه‌وه که زۆر جار به‌ره‌و کاره‌مه‌ترسیداره‌کانی وه‌کوو له‌شفروشیان ده‌با‌بۆ
ئه‌وه‌ی بتوانن خه‌رجیه‌ی‌کانی ژیان و پرۆسه‌پزیشکیه‌کانیان دا‌بین بکه‌ن:

«ئهم که‌سه‌تا راده‌یه‌ک ده‌توانئ ... له‌شفروشی بکا، له‌شفروشی بکا بۆئه‌وه‌ی
بژی. به‌لام ئیتیر له‌جینگایه‌که‌وه ناتوانئ ... نزیکه‌ی له‌سه‌دا ۹۰ یان [که‌سانی
ترانس] روو له‌له‌شفروشی ده‌که‌ن.» (دیمانه‌ی ژماره ۲۱. سابری، Pos 56-57).

ئهم سووره‌یه‌یا‌نخاته به‌ر توندوتیژیی جه‌سته‌یی و سیکسی و ئابووری و نیشان ده‌دا که چۆن
قه‌یرانیکی شوناسی - ده‌روونی له‌ژیر کاریگه‌ریی بارودۆخی کۆمه‌لایه‌تیدا ده‌بیته‌ توندوتیژییه‌کی
ده‌ره‌کی و به‌رجه‌سته.

له‌کو‌تاییدا کو‌ی ئهم فاکته‌رانه‌ ده‌ریده‌خا که تیکچوون و پرسه‌سیکسیه‌کان، ماوه‌رای باب‌ه‌تیکی
تا‌که‌که‌سین و وه‌ک هه‌لومه‌رجیکی ده‌ستیوه‌رده‌ری به‌هیز، له‌ناو تو‌رپک له‌ناوشیاریی فه‌ره‌ه‌نگی

و فشاره کۆمه لایه تیبیه کان و ناته واوییه پیکهاته بیه کانداه دور ده بینن. ههر له سووکایه تی کردن به پیاوان له ناو پیخه فی هاوسه ریتیدا به هۆی ئاره زوویه کی سروشتیه وه ههتا ده گاته ده ستریزیکردن له ژینگه داخراوه کان و له قهرانی شوناسی جه وانیکی هاوهره گه زخوازه وه ههتا ده گاته تاراندنی کۆمه لایه تیبی که سیککی ترانس، هه موویان نیشان ده دهن که چون مهیدانی بواری ره گه زیتی ده توانی بیته مهیدانییک بو سه پاندنی توندوتیژی له دژی پیاوان؛ توندوتیژی که زور جار به هۆی کلیشه کانی پیاوه تی و تابو فهرههنگیه کانه وه به نه و تراوی و شاراویهی ده مینیه وه.

نه زانینی سیکسی

زۆریک له هاوسه ره کان به بی ئه وهی له سه ر بنه ماکانی په یوه ندیی سیکسی بچوو کترین زانیاریان هه بی سیکس ده که ن و شکست که قوولترین ئه زموونی شه وی په رده یه، یه که م برینی خۆی له سه ر جه سته ی په یوه ندیه سیکسیه که ده سه پینیت. نه بوونی راهینان و لیتا تووی نه که ههر ده بیته هۆی دارمانی چرکه ساتی گرینگ بو ههر دوو لا، به لکوو هه مان «نه زانی» ده بیته به ستنیک بو تووهریهی و لۆمه کردن و به ره مهینانی توندوتیژی شاراو له دریزهی ژبانی هاو به شیاندا.

«سه یر که کابرا له شه وی زه ماوه نده که یه تی، من ده لیم کاکه ده ته هوی
هاوسه رگیری بکه ی و شه وی بوو کینی بجیه شه وی په رده؟ ئه ویش ده لیت
به لئی. منیش پیی ده لیم، ده ته هوی چی بکه ییت؟ پیده که نی و ده لئی
«ده ی ئه وه هه موو که سیک ده یزانی. «نا، تو زانی. ئه و کچه هه تا ئیستا
هاو جیی له گه ل که س نه کردووه ئیستا ده یه هوی بجیه باخه لی پیاویک و
سیکس بکات. زۆریک له هاوسه رگیریه کان ههر له شه وی په رده وه کۆتاییان
پی دی و ته لاقی لی ده بیته وه چونکه تو نه ترانی له شه وی یه که مدا سیکس
له گه ل هاو به شه که ت بکه ی دوای ماو یه ک هه مان ئه وه کچه دی و ئه م کوره
هه راسان ده کات. (دیمانه ی ژماره ۲۱. سابری، 83 Pos)

بی ئاگایی و نه زانینی سیکسی ریک لیره دا مانای تالیان ئاشکرا ده کات؛ جیگایه ک که جه وان به و خه یال خا و باوه ی که له باره ی یه که م په یوه ندیی سیکسی هه یانه، ده چیه ناو بواریکی پر له پشوی و نادیار. که مایه تی راهینان و په روه رده جو ریک خه سارناسی سیستماتیکیه که ره گی له بیده نگیی کۆمه لگا له ئاست پرسه سیکسیه کانه (صادقی، ۱۳۹۹). و ههر ئه م نه زانییه ده بیته سه رچاوه ی دل راوکی و هه سترکردن به ناته واوی و توندوتیژی دوو لایه نه ی و دوو ره که وتنه وه ی سۆزداری؛ له راستیدا به پیی تیورییه ده روو په یجوو ریه کان، «دل راوکی که له ئه نجامی نه زانی و شکستی سۆزدارییه وه دیته ئاراو، هه میشه به لای شه رانگیزی و تاوانبارکردنی لایه نی به رامبه ردا ده شکیته وه» (کاپلان، ۲۰۲۱).

«پاشان په‌روه‌ده‌ی سیکسی واته‌ نازانیت چۆن سیکس له‌ گه‌ل هاوبه‌شی ژیانته‌ بکه‌یت و له‌ کوپوه‌ ده‌ست پیکه‌یت و له‌ کوپوه‌ کوتایی پی به‌ینیت. ده‌بینیت زۆریک له‌ ژنانی ئیمه‌ش ئه‌مه‌ نازان، زۆریک له‌ خانمان به‌ هیچ شیوه‌یه‌ک سیکس نازان و هه‌مووان ئیدعای ئه‌وه‌ ده‌که‌ن که‌ ده‌زان، ده‌لین «دکتۆر، ئیمه‌ ده‌زانین»، به‌لام به‌راستی نازان». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۱. سابری، Pos 83)

خودی ئیدعای زانایی له‌ پشت ناوشیاری گشتیه‌وه‌ شاراوته‌وه‌؛ کاتیک ژن و پیاو هه‌ر دووکیان له‌ که‌شیک ناپوون و ناکارامه‌یی سیکسیدا، سیکس ده‌که‌ن، ئه‌نجامه‌که‌ی جگه‌ له‌ ناسه‌قامگیری په‌یوه‌ندی سیکسی، گه‌رم‌بوونی گرژی و قوولبونه‌وه‌ی نائه‌منی هیچی تری لی ناکه‌وێته‌وه‌. دۆخی پارادۆکسیکالی «زانایی رواله‌تی و نه‌زانینی ره‌فتاری» ڕیک ئه‌وه‌ شته‌یه‌ که‌ زۆریک له‌ خه‌ساره‌ت و زیانه‌ شاراوه‌کانی ژیانیه‌ هاوسه‌رگیری له‌ قالب ده‌دا و به‌ پی به‌لگه‌ مه‌یدانییه‌کان، ناوشیاری کرده‌یی له‌م روه‌وه‌ (سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ وینه‌ی که‌ له‌ توانایی خۆیان سازی ده‌که‌ن) به‌مای له‌به‌ر یه‌ک هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی زۆریک له‌ په‌یوه‌ندییه‌کان و بیجمگرته‌ی سه‌رچه‌شنه‌کانی توندوتیژی سۆزداری یان ته‌نانه‌ت جه‌سته‌یه‌ (باقری، ۱۴۰۰ هه‌تاوی).

«ئمه‌ ئامرازیکه‌ بۆ ئافره‌تان که‌ به‌سه‌ر زۆر که‌سدا دی که‌ توخم یان شاوه‌تی پیاو ده‌گه‌رێته‌وه‌، من وه‌کوو که‌سانی نه‌زان و گه‌مزه‌ بیر ناکه‌مه‌وه‌، تۆ پیت وانییه‌ هاوبه‌شی سیکسیت که‌ هاوسه‌ره‌که‌ته‌، پلانی وای له‌ پشتمه‌وه‌ دانابی که‌ بیه‌وه‌ی فریم‌بدات». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۵- حسین زاده، Pos 165)

فامکردنی ئه‌منیه‌ت‌سپرنه‌وه‌ و بێ‌متانه‌یی، نه‌زانی و بێ‌ئاگایی تاک له‌ ڕیسا به‌ره‌تیه‌کان کاریکی و ده‌کا که‌ په‌یوه‌ندییه‌ سیکسییه‌کان به‌نه‌ که‌ره‌سته‌ی ده‌سه‌لات و کۆنترۆڵکردن. به‌کاره‌ینانی ئاره‌زووی سیکسی پیاوان، کاتیک له‌ گه‌ل بێ‌ئاگایی و بێ‌دیفاعی و سه‌ره‌لیشیواویدا بێ، له‌ چوارچێوه‌ی تیۆرییه‌کانی وابه‌سته‌یی و یاریکردنی ده‌سه‌لاتدا (کان، ۲۰۱۹) ده‌بیته‌ توندوتیژی سۆزداری؛ ئامرازیک که‌ تاک ته‌نانه‌ت ناتوانی له‌ هۆکاره‌که‌ی تیبگا و له‌ به‌رامبه‌ردا ده‌کوێته‌ ژیر فشار. ناپوونی سه‌باره‌ت به‌ چیه‌تی و چۆنیه‌تی زۆریک له‌ کرده‌وه‌ سیکسییه‌کان - که‌ له‌ نه‌زانی سیکسییه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گریت - پیاو ده‌کاته‌ نچیری سیناریۆی کۆنترۆڵکردن و ته‌نانه‌ت سووکابه‌تی پیکردن، توندوتیژی به‌ره‌م ده‌هێنێته‌وه‌، هه‌رچه‌نده‌ شاراوه‌ش پیت.

«من زۆر حه‌شه‌ریم و ئه‌وه‌ نه‌یده‌زانی چۆن مامه‌له‌ له‌ گه‌ل ژنیکدا بکا، ره‌نگه‌ نه‌یزانییت». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۹. میهره‌بان، Pos 118)

روبه‌رووی که‌سیک ده‌بیته‌وه‌ که‌ حه‌شه‌رییه‌ و به‌ ئیشتیا و ئاره‌زووی زۆره‌وه‌ ده‌چێته‌ ناو په‌یوه‌ندی سیکسییه‌وه‌، به‌لام لایه‌نی به‌رامبه‌ر له‌ به‌ره‌ته‌وه‌ له‌ نه‌هێنییه‌کانی ره‌فتاری سیکسی دروست بێ‌ئاگابه‌، ئاره‌زووی نزیکبونه‌وه‌ و دۆستابه‌تی سه‌ر بۆ ساردی و تووره‌یی و دواجار شه‌رانگیزی

ده کیشیت. ئەمە هەمان جەوهەری تیۆریی شکست - شەڕانگیزییە (دالارد، ۲۰۰۴/۱۹۳۹) کە نائاگایی سیکیسی و کەم لێهاتوویی لە دروستکردنی پەيوەندی جەستەیی و سۆزداری، بنەمای توندوتیژی و خەسارەت و زیان دروست دەکات؛ توندوتیژییە کە هەندیک جار بێدەنگ بەلام رەگ و ریشە کە قوولە، هەرەشە لە پەيوەندی دەکا و پیاوان دەخاتە ناسکترین پێگەوه.

«بروانە نەبوونی هۆشیاریی خیزان دەبێتە هۆی ئەوهی کەمتەرخەمییان، زۆر جار کیشەیی دەروونییان بۆ دروست دەکا، زۆر جار، واتە لەسەدا نەوهەدی کاتەکان». (دیمانەیی ژمارە ۵۰. شایان، Pos 29)

لەم نێوەندەدا خانەواده و بێدەنگییە درێخایەنە کە سەبارەت بە راھێنان و پەرورەدە و هۆشیاریی سیکیسی منداڵاندا رۆلی سەرەکی لە روودانی زیان و خەسارەتەکاندا دەگیرێ. زۆریک لە رەفتار و هەستە سەرکوکترکراوەکان و داماوێ و تەنانەت لاوازیی لە پەيوەندیسازکردن راستەوخۆ لەم نەزانی و کەمتەرخەمیی نەوه کەنەوه سەرچاوە دەگرێ، هەر وە ک چۆن رەگ و ریشەیی زۆرینەیی تیکچوونە دەروونیەکان و نەرەزایەتیە سیکیسیەکان دەچیتەوه سەر ئەم نەزانی و کەمتەرخەمییە دایک و باوک (نورمەحمەدی، ۱۴۰۰ هەتاوی). ناتەبایی نیوان ئارەزوو و تواناکان - و دواجار توندوتیژیی پاسیف یان ئاشکرا - لیکەوتەیی مسۆگەر و حەتمیی نەبوونی خۆیندەواریی سیکیسی لە نەوه یە ک لە دوا یە کە کاندایە.

«نازانم، بیست سال. لە گەڵ خیزانە کەم هەلم نەدە کرد. بە هیچ شیوەیە ک لە گەڵیان هەلمنە دە کرد، پێم خۆش بوو تەنیا بێم، حەزم دە کرد لە خۆمدا بێم. نەمدە توانی ئەوهی دەمو بیست دەربێرم. زۆر بۆ من قورس بوو. بێم من ئەم شتەم ناوی، ئەم شتە، من، ئەم جەستەم ناوی، نامەهوی ئەمە بێم، من ئەمە نیم، دەمەهویت را بکەم، دژوار بوو. بە راستی درکاندنی سەخت بوو. پێش ئەوهی تەمەنم بچیتە ناو ۳۰ سال، تیگەیشتبوووم. دەمگوت دەمەهوی نەشتەرگەری بکەم، بەلام نەمدەزانی ترانس چییە، نەمدەزانی هیچم لەبارەیی ترانسەوه نەدەزانی. تەنها دەمزانێ کە دەمەهوی کچ بێم (دیمانەیی ژمارە ۶۰. مەهسا، Pos 68).

لە بواری شوناس دۆزیی سیکیسیدا، ناوھیاریی زۆر لە سەر سروشت و پێناسەیی شوناسی سیکیسی و نەبوونی زمان و زانیاریی پێویست بۆ دەربڕینی ئارەزوو و هەست کاریکی وای کردووه کە تاک بکەوێتە ناو دۆخیکی سەختی پر لە رەنج و گۆشەگیری و سەرکوکتران. موراقيیە، گۆشەگیری و تەنانەت مەیل بۆ خۆوێناکردنی نەرینی، هیماي نەزانیی سیستماتیکی و بێ توانایی دەروونی لە ناو کۆمەلگایە کدایە کە راھێنانی سیکیسی بە شتیکی بێ بايەخ یان بقی و قەدەغەیی دەزانی؛ ئەم دۆخە بە پێی تیۆرییەکانی قەیرانی شوناس (اریکسون، ۲۰۰۱/۱۹۶۸) ئاستی دلەراوکی و

خه ساره لگه ری زۆر زیاد ده کا و پێگه بۆ هه موو جوړه توندوتیژییه ک - چ له لایه ن کهسانی دیکه و چ له لایه ن خودی که سه که وه - خو ش ده کات.

«رۆژتیکیان که چوو مه ناو دوو کانه که، له نا کا و سه عید ده رکه وت، کاتیک دوو کانداره که سه ری سووړانده وه، سه عید له پر جهسته ی خو ی به جهسته ی منه وه نا و سووکی پیمه وه دنا و منیش تیگه ی شتم که هه و لی ده ستر ی تیر کردنه سه ر منی هه یه. ته نانه ت ته و کاته ش هه چ عه قلم پی نه ده شکا که سه عید خه ریکی چیه و چی له من ده کا، فه رم به سه ر هه چه وه نه بوو هه ر ته وه م ده زانی که ده ستر ی تیری ده کاته سه رم. چونکه هه سته ی نا خو شم هه بوو و پی پی وه ره ز ده بووم. به راستی پی پی قه لس ده بووم». (دیمانه ی ژماره ۶۲ - له گه ل دۆسیه ی ئازاردانی سیکسی، Pos 13)

له ته زموونی ده ستر ی تیری سیکسی ئا شکرادا، وه ک له م دۆخه دا ده بینین که که سی قوربانی به هۆی ناو شیار یی سه ره تاییه وه له سهروشتی وردی ده ستر ی تیرییه که تینا گا و که ئه م نا ئا گایی و ناو شیار ییه ئیشی دهروونی و جهسته یی توند تر ده کا و هه سته ی نا مۆبوون و بیزاری قوولتر ده کاته وه. ئه م نه بوونی زانیارییه سه به ا رت به سه نووره جهسته ییه کان و سهروشتی تاوانه که، تاک زیاتر له به رامبه ر به ره مه مه ئانه وه یان به رده وامبوونی ته زموونی خه ساره تبار و زیانه خه ساره لگه رتری ده کا؛ وه ک تیۆرییه کانی فیروونی کۆمه لایه تی (باندورا، ۱۹۷۷) نیشان ده ده ن که تیگه ی شتم و ده ستنی شان کردنی دروستی ره فتاری شه رانگیزانه نا هیلی خو را گری کار یگه ر و یان ته نانه ت تیگه ی شتم نیکی ته واو له سهروشتی ره فتاری تیکده ر قالب بگری ت. ئه م نا ئا گایی و نه زانییه له کۆتاییدا ده بیته هۆی زیاد بوونی ره نج و به یه زی له به رگری له خو کردن.

هه لومه رجه کانی دهستیوه رده ری خیزانی

هه لومه رجه ی دهستیوه رده ری خیزانی له پرۆسه ی فۆرمگرتن و در یژه دان به توندوتیژی دژ به ره گه زی نیر له کۆمه لگای ئیرانیدا رۆلکی بنه رته ی ده گری ت. پیکهاته و داینامیکی بنه ماله به تاییه ت له سه ر به سته یی هاوسه رگری نه شیوا و نه بوونی وتوو یژ و پالپه سته یی هه یه جانی له ناو ئه ندامه کاند، زه مینه بۆ دروستبوونی نا کوکی و زیاتر بوونی هه سته ی گۆشه گیری له پیاواندا خو ش ده کات. نه بوونی هاوسو زی له ناو خیزان و شه ر و نا کوکی په ی تا په ی تای هاوسه ریتی ده بیته هۆی ته وه ی که پیاوان فشاری دهروونی به رده وام و هه ستر کن به نا ئه منی و له ده سته یی دهروه سته ی و ئینتیمه به ته زموون بکه ن. له لایه کی تریشه وه زالبوون و کۆنترۆ لکردنی هاوسه ره کان و گرته به ری شیوازی په ره و رده یی له سه ر بنه مای سزا و توندوتیژی، شوناس و رۆلی کۆمه لایه تی پیاوان له ناوه وه ده هه ژینی و وایان لیده کا که له ئاست توندوتیژی، چ له کرده وه و چ له کار دانه وه دا خه ساره لگه رتر

بن. چه وساندنه وهی ناومال، دۆخی ناروونی سهر په رشتیکردنی مندالان و ههروه ها گۆرینی ههیمه نه له ناو خیزاندا به جۆریک که ههیمه نه ی پیاوان لاواز بی و پیگه ی ژن به هیتر بی، وا ده کا که ریگه بۆ ههستکردن به ناکارامه یی و نائه منی و سستبوونی که رامه تی پیاوان خوش بییت. له پال هه موو ئه م فاکته رانه، ئاستی خوشگوزهرانیی خیزان و بوونی هه ل و ئیمکانی کات به سه بردنی ته ندروست له روودان یان که مکردنه وهی توندوتیژی خیزانیدا رۆلی که مکه روه یان خراپتر که ره وهی هه یه و به گشتی زه مینه یه کی ئالۆز بۆ تیگه یشتن له په هه نده کانی توندوتیژی دژی پیاوان دابین ده کات.

هاوسه رگیری ناله بار

له زۆریک له و گپه رانه وانه ی که له لایه ن به شدار بووانه وه خرایه روو، هاوسه رگیری ناله بار وه ک زه مینه یه کی گرینگ بۆ دروستبوونی هه موو جوړه توندوتیژی به ک به رامبه ر به پیاوان ئاماژه ی پی ده کری؛ به سستی نیک که ده بی له پیکهاته خیزانییه کان و داب و نه ریته چه سپاوه کانی کۆمه لگادا بۆی بگه رپین. روانگه ی نه ریتی خیزانه کان بۆ پیویستی هاوسه رگیری به پیی ئه و فۆرمانه ی که خۆیان دیاری ده کهن، ده بیته یه که م ئه لقه ی زنجیری فشاری ده روونی و سۆزداری له سه ر پیاوان.

«چاوه روانی زۆریان لیده کریت. پیش هه موو شتیک هیشتا خیزانگه لیک هه ن که سیکیان بۆ هه لده بژیرن، چاوه رپی ئه وه ده کهن ئه و که سه هاوسه رگیری له گه ل ئه و که سه بکه ن که خیزان بریاری له سه ر داوه، و پوورزا (به خوشکه ی دایک و خوشکه زای باوکه وه) یان ئه و کچه ی که دایک و خوشکه که یان هه زیان لپی بووه. ئیستا له تاران یان شاره گه وره کان ئه مه که متره، به لام له شاره بچوو که کان یان ناوچه که متر پیشکه وتوووه کان، هه رچۆنیک بی هه لباردنی هاوسه ر له سه ر بنه مای ئاشنابوونه، واته وانیه که سه که خۆی بچیته ده ره وه له سه ر شه قام و که سیک ببینی، به لکوو ژنان و کچانی خانه واده بوی ده دۆزنه وه یان پیی ده ناسین و پیشنیاری پی ده کهن و چاوه روانن که ته نانه ت ئه گه ر به شیوه یه کی رۆمانسیش یه کتریان نه دۆز ببیته وه پیکه وه هاوسه رگیری له گه ل بکه ن. (دیمانه ی ژماره ۲۷. دکترو مووسه وی قیایه، Pos 10)

ئه م چاوه روانیه زۆره ملینه نه ک هه ر ئه رکه سۆزدارییه کانی پیاوان رۆشن ناکاته وه، به لکوو نه ویستانه به ره وه لباردنیکیان ده با که تییدا هه م سۆز و هه م هه لباردنی تاکه که سی ده بنه قوربانیی میکانیزم و داب و نه ریتی خیزانیی (نجفی، ۱۳۹۵ هه تاوی). له زۆر حاله تدا ته نانه ت ئه و بارودۆخه ی که دیته گۆری رۆلی تۆله سه ندنه وه و گواسته نه وهی زه ربه ی تاکه که سی له خیزان و کهسانی ده وره بده ردا تۆخ ده کاته وه:

«ته‌نانه‌ت حینه‌ کاتی‌ک له‌ گه‌ل ه‌اوسه‌ری ه‌اوپ‌یکه‌م گه‌ نه‌وه‌ چوو‌بوو‌ینه‌ شابی (ناهه‌نگی ه‌اوسه‌رگیری) ه‌اوپ‌یه‌کم، [ئه‌و کچه‌] له‌وێ هه‌ستی خولکی کرد‌بوو. زیاتر له‌ سه‌د جار نانت که‌وته‌ رۆن، نانت که‌وته‌ رۆن م‌الیکی به‌ حورمه‌ت و باشن، بیه‌ینه‌. ئه‌گه‌ر ژن نه‌هینی ئه‌وه‌ له‌ ده‌ستت ده‌جیت! په‌ری رۆی، را که‌ خیرا که‌ ده‌بی هه‌ر ئیستا بچی بیخوازی. له‌ کاتی‌کدا ئه‌و که‌سه‌ی زه‌ربه‌ی پی‌گه‌یشته‌وه‌ و ده‌یه‌ه‌وێ. زه‌ربه‌که‌ له‌ یه‌کیکی دیکه‌ی بووشینی، که‌سی به‌رامبه‌ر عه‌قلی پی‌ ناشکیت. هه‌ی ه‌اوپ‌یه‌ ه‌اوپ‌یه‌م. من له‌ گه‌ل خوێندکاریکی ئه‌و پۆله‌دا ئاشنا بووم و ویستمان ه‌اوسه‌رگیری بکه‌ین به‌لام ئه‌وا وشکه‌ مه‌زه‌به‌ی بوون گه‌شینه‌ را‌ده‌یه‌ک که‌ قه‌له‌سه‌ی لی ده‌گیرام. ده‌ی ه‌اوسه‌رگیریمان نه‌کرد و دا‌نه‌یه‌کیان بۆم دیته‌وه‌ که‌ دواتر زانیم نه‌خۆشیی ئه‌عساب و ره‌وانی هه‌یه‌. یه‌که‌م جار ناتوانی لێکی بده‌یته‌وه‌ که‌ ئه‌و ه‌اوکاره‌ی وائیشی له‌ گه‌ل ده‌که‌ی چه‌نده‌ کیشه‌ی هه‌یه‌ ئه‌و کچه‌ی و ابۆمیان په‌یدا کرد له‌ که‌ریه‌تی [ه‌اوسه‌رگیریم له‌ گه‌ل کرد]. (دیما‌نه‌ی ژماره‌ ۳۵ - حسین زاده، Pos 44).

ئه‌م جو‌ره‌ به‌ سه‌ره‌هاتانه‌ نیشان ده‌ده‌ن که‌ له‌ ژێر فشاری نۆرمه‌کانی خیزان، تاک مافی ناسین و بریاردان له‌ ده‌ست ده‌دا و ته‌نانه‌ت په‌نگه‌ ببیته‌ قوربانیی گواستنه‌وه‌ی سه‌پینراوانه‌ی زیان و خه‌ساره‌ته‌کانی که‌سانی دیکه‌. به‌ پیتی بۆچوونه‌کانی خانه‌واده‌ره‌مانیی پیکهاته‌یی، کاتی‌ک سنووره‌ روونه‌کانی نیوان رۆل و ئاره‌زوو و به‌رپرسیاریتی تاکه‌کان ده‌شیوێ، پیاوان تووشی داماوێ ده‌بن و سووره‌ ناکارامه‌کان دووباره‌ ده‌که‌نه‌وه‌ (مینوشین، ۱۳۸۱ هه‌تاوی).

زۆر جار که‌وته‌ ناو حاله‌تی زۆره‌ملیی پیکهاته‌یییدا ده‌بیته‌ ه‌وێ هه‌ستکردن به‌ ناکارامه‌یی و خه‌ساره‌لگری ده‌روونی به‌رفراوان؛ ئه‌و ئه‌زمه‌وانه‌ی که‌ په‌نگه‌ زنجیره‌یی دووباره‌ بینه‌وه‌ و دوا‌ی هه‌ر جیا‌بوونه‌وه‌یه‌ک، جاریکی تر پیاو بگه‌رێتته‌وه‌ بۆ ناو بازنه‌ی دوگم و زۆره‌ملی:

«یه‌که‌م ه‌اوسه‌رگیریم به‌م شیوه‌یه‌ بوو [جیا‌بوونه‌وه‌]. له‌ راستیدا [ده‌زگیرانه‌که‌م] خوێندکاری زانکۆ بوو ئیمه‌ ده‌چووینه‌ لاله‌ [پارکی لاله‌]. ته‌له‌فونی بۆ کرد بۆ ئه‌وه‌ی داوا‌ی لی‌بوردنم لی بکا و ئه‌حوالم پرسی که‌ کاروبارم چۆن ده‌روا به‌رپوه‌. وتی نیازم وایه‌ شوو بکه‌م، تکایه‌ ئیتر مزاحیمم مه‌به‌. به‌ درۆ. له‌ گه‌ل ئه‌و کچه‌ ده‌چووینه‌ پارک. له‌وێ ته‌نانه‌ت پیی وتم که‌ من کچ (پاکیزه‌) نیم. من بووم له‌ گه‌ل چه‌ند که‌سی‌کدا ه‌اواری بووم. چوومه‌ م‌الی خالی و خالۆی ژه‌نیار بوو و له‌م شتانه‌. وتی چه‌ند که‌س په‌لاماریان دام و ده‌ستدریژیان کرده‌ سه‌رم. ئیتر ئه‌مانه‌ زینایان کرد‌بوو. ئیتر هه‌له‌یه‌ک بووه‌ فلان و فیسان ببووره‌ و له‌م شتانه‌. وتم با بیخوام. په‌نگه‌ له‌ به‌ر ئه‌وه‌ بی

به زه بيم پيدا دهاته وه. هه مه هستی به زه یی و هه میس ئه وهی بلیم ئه ری
منیش هاوسه رگیریم کرد [بو ئه وهی قه ره بووی شکستی به کهم هاوسه رگیریم
بکه مه وه]. ته ماشا که که سیک که ته لاق وه رده گری نابی که متر له ده
مانگ دواي ته لاقه که هاوسه رگیری بکاته وه. چونکه خوت نادوزیته وه. به لام
کومه لگای ئیمه هیشتا ناچارت ده کات. تو ته لاق وه رده گری، هاوسه رگیری
بکه، ئه مه بکه یان ئه وه بکه، هه موویان شتن، هیچ نین. «دیمانه ی ژماره
٣٥ - حسین زاده، Pos 210)

پیاوان دواي شکسته ییان به هو ی نه بوونی ده رفعت بو بنیاتنانه وهی شوناسی خو یان و فشاری
کومه لایه تی بو دووباره هاوسه رگیریه وه، تووشی به رده وامیی هه له ی هاوشیه و نه بوونی ئه زموونی
ته واو ده بن. تیوریسییه نه کانی وه کوو گیدنز ئه وه به «فیتیشیزه کردنی دامه زراوه ی هاوسه رگیری
وه ک چاره سه ریکی به کلا که ره وه بو هه موو کیشه تاکه که سییه کان» ده زانن. (گیدنز، ١٣٨٠).
ئه زموونی که سانی ترانس له هاوسه رگیری ناله بار روو خساریکی دیکه ی ئه م خه سارت و
زیانانه نیشان ده دات؛ جیگایه کیش که هه م بی ئه زموونی و هه میس شوناس دوزیی سیکسی و
هاوسه رگیری پیشوه خته ده بنه لیواریکی ساف و خز بو دووباره به ره مه یاننه وهی توندوتیزی و
قهیرانه شوناسیه کان:

[زۆره ی مندالانی ترانس هاوسه رگیری ناله باریان هه یه] چونکه من
[ترانس] ده بینم که هاوسه رگیری ده که ن و کچن زۆر یه کترین خو ش ده ویت.
به لام ره نگه بتوانم بلیم هه ندیک جاریش ئه مه ش پیش دیت. من ئه وسا مندال
بووم. من هه له م کرد که له ته مه نی ٢١ سالیدا هاوسه رگیریم کرد، ئیستا ده لیم
هیشتا زۆر زوو بوو که له ته مه نی ٢١ سالان هاوسه رگیریم کرد، تازه له کومه لگه ی
ژنانه وه چوو بوومه ناو کومه لگه ی پیاوان، بویه تیگه یشتنیکی ئه وتۆم له پیاو بوون
نه بوو. (دیمانه ی ژماره ٦٤. شایان وه رامینی. تره نس پیاو، Pos 249)

کاتیک له قوناغی فۆرمگرتنی شوناسدا پیکهاته ی هاوسه رگیری ناله بار به سه ر تاکه کاندای
ده سه پینری، ئه وان تووشی قهیرانی دووقات ده کات (اریکسون، ١٣٨٤).

به ستینه خیزانییه نه شیاوه کان و نه بوونی راهینانیکی گونجاو سه رچه شنیک
له سه رکوتکردنی درێژخایه نی پیاوان له ناو خیزاندا دروست ده کات: بو نمونه
با بکه رپینه وه بو باسی هاوسه رگیری و باسی ئه وهی که ئه م هاوسه نگیه له
نیوان ژن و پیاو، به داخه وه، له ریگه ی راهینانه وه به ده ست نه هاتوه و کاتیک
مندال له دایک ده بی، زۆر جار مندال و دایک ده بنه یه ک و ده بنه دژبه ری
پیاو [باوک] ی خیزان. وه ک شتی ده لپی ئه مه ئه ندایه بنه ماله نییه. من له

خيزانه كاندا ئەمه زۆر ده بينم، و له راستيدا هىچ هيسايىك بۆ ئەو پياوه ناكەن ئەو پياوه هه ر دان به خۆيدا ده گرييت. به هىچ شيوه يه ك نايه بلئى شتىكى هه له هه يه. سه ركوتى ده كه ن، نازانى ئەمه توندوتىژى له دژى ده نوئين. پيم وايه هه مان هاوسه رگيرى ناله بار و نه بوونى راهينان، يان هه مان شت، يان بۆ نموونه ده گه رپته وه بۆ پهروه ده كردنى مندال، كه ئەو كه سهى كه گه وه ده بئى بۆ نموونه خيزان پيىك ده هئىنى، هه ر له سه ره تاوه كه سايه تيبه كى وابسته هه بووه، يان بۆ نموونه كه سايه تيبه كهى به جورى كه كه حالتهى مازوخىستى هه يه، بۆ نموونه به گشتى توندوتىژى له گه ل ده كرى يان بۆ نموونه به توندوتىژى كاره كانى ئەنجام ده دات. پيم وايه زياتر ده گه رپته وه بۆ پرسى خيزان و پهروه دهى خيزان له ناو بنه ماله كاندا. (ديمانهى ژماره ۷۵. دلام، Pos 15-17)

له هاوسه رگيريه نه ريتيبه كاندا زنجيرهى گوپرايه لئى و جيبه جيكردى چاوه روانيه كانى خيزان، ديارترين هۆكارى به رده وامى توندوتىژيه؛ تاك به بئى هۆگرى و ته نها به هۆى ناچارى خيزانيه وه پيكه وه ده چپته ناو ژيانىكى هاوبه شه وه و ئەم دوگم و ناچارى به نه ك هه ر ئاره زوى سۆزدارى له ناو ده با به لكوو له كو تايدا ده بپته هۆى دهردانى توندوتىژى شاراه به سه ر پياودا:

[ژنه كه م] هه زى له شوو نه بوو، به لام به داخه وه له هاوسه رگيريه كى نه ريتيدا، ده مزانى كه ئەو هه زى له ژيانى [ژن و ميڤدى] و ئەمانه نيبه. چونكه كاتىك هاته ناو ژيانمه وه [گۆرا] چونكه ده بوو دريژه به ژيانى خۆى بدا، دياره له بهر خۆى نه بوو له بهر خيزانه كهى بوو. چونكه خيزانه كهى فشاريان ده خسته سه رى كه له و ژيانه هاوه بشه دا بمينيته وه و به رده وام بئى و هند. بويه ئەمه هه ر وا دريژهى كيشا هه تا گه يشته قوناغيىك و ئيتير تاقه تى نه ما و دواتر وتى «خيزانه كه م به جيده هئيلم و پييان ده ليم نامه وه ئيوه بريارم بۆ بدن».

خۆى پير ده بئى، چونكه ته مه نى ۲۱ سال بوو كاتىك هاوسه رگيرى له گه ل كردم". (ديمانهى ژماره ۷۷. عه باس، Pos 21)

ئەم جوړه هاوسه رگيرى بانه هه م گر و تينى خۆشه ويستى داده مرگينن و هه ميش هه ستى پياو له گرينگترين ئاسته دهروونيه كاندا له رزوك و ناسه قامگير ده كه ن؛ زيانىك كه ته نانه ت هه نديك جار ده بپته هۆى ته لاق و پشيوى شوناسى سيكسى و دهروونى:

له ژيانى هاوسه ريتيدا، خۆشه ويستى زۆر گرنگه. راسته زۆر جار پياوه به لام هه سته كانى به رامبه ر به ژنان به هيزتره، ناسكتره. به لام هه سته كانى وردتر و ناسكترن. به جورى كه هه ستم ده كرد من گر و تينى خۆشه ويستيم زياتره و

نهمده ویست ته لاقی بدهم، به لام نه و نهیده ویست له و ژيانه دا بمینیته وه نه ک
بلیی رقی له من بوو نا نه و هر نهیده ویست هاوسه رگیری بکات. نهیده ویست
شوو بکاته وه، هر بویه زور په یجووری باسی ته لاق و نه م جوړه شتانه نه بوو.
دهی نه مه وای کرد که نه و نه زور هه ست به نازار بکا به لام نه م ههستی
نازازه بو من قورستر بوو (دیمانه ی ژماره ۷۷. عه باس، Pos 13)

کاربگه ربی هاوسه رگریبه ناله باره کان ته نها له سهر خودی پیاوه که نییه، به لکوو له سهر نه وه ی
داهاتووش خو ی دهرده خا؛ مندا لانی کار و سهر شه قام لیکه و نه ی نه م جوړه هاوسه رگریبانه ن:

[دایک و باوکی مندا لانی کار و سهر شه قام] هاوسه رگریبه کی گونجاویان
نه بووه، واته له تمه نیکدا هاوسه رگریان کردووه که بو هاوسه رگیری نه ده بوون
یان که سیکیان هه لېژاردووه که بو هاوسه رگیری گونجاو نه بووه و دایک و
باوکه که کیشه ی سۆزدار بیان له گه ل یه کتردا هه بووه. نه وان هر له سهره تاوه
نه یان توانی نه و کیشانه چاره سهر بکه ن و به تیپه ربوونی کات مندا لیان بووه
و له بهر نه وه ی خو یان بو دریژهدان به ژیانان ئاستی هوشیاری ته واو و
پیویستیان نه بووه، له نه نجامدا نه یان توانی بو په روه رده کردنی مندا له کان یان
نه و چاره سهره مه نتیقی و شیاوه یان هه بی و له نه نجامدا مندا له کان یان
له دریژهی ژیان و له ناو نه م جوړه ژيانه دا [کارکردن له سهر شه قامه کان]
رووبه رووی کیشه بوونه ته وه. (دیمانه ی ژماره ۷۹. حه قیقی، Pos 19)

زه خت و گوشاری دایک و باوک و سه پاندنی هه لېژاردنه کان، نیشاندنه ریکی گرینگی دیکه یه که
پیاوان ناچار ده کا برپاره کان به پیچه وانه ی ویستی خو یان قبول بکه ن:

«باوکم گوتبووی کچی هاوړیکه ی ... دوو هاوړپی زور نریکی یه کتر بوو
و به راستی حه زی ده کرد که من هاوسه رگیری له گه ل بکه م. و ته نانه ت له
ئاخریه کانیدا ده یگوت «نه گهر هاوسه رگیری له گه ل کچی هاوړیکه مدا
نه که ی، من پاره ی شاییه که ت (ئا هه نگی هاوسه رگریبه که ت) ناده م». به
راستیش نه و کاره ی کرد. پاشان کاتیک [بابه تی] هاوسه رگیری هاته پیشه وه،
له سهر ژنه یان [له گه ل باوکم] تووشی ده مه قری بووین. له راستیدا یه ک
دوو که سیشمان هه لدا و چووینه خواز بنیشیان به لام سهری نه گرت. [باوکم]
وتی: یان نه مه یان هیچ که س. ۲۸. جمالی، Pos 75)

روانگه ی بالاده ست و ده سه لاتخوازانه ی دایک و باوک - به تاییه ت باوک - لایه نیکی تری
زه مینه ی توندوتیژی به رامبه ر به پیاوانه، تا نه و راده ی که ته نانه ت سهر به خو یی کو مه لایه تی و
ئابووری پیاوانیش به بارمه ده گریت:

دايكم له قوتابخانه هيناميه دهره وه، پيى وتم برۆ هاوسه رگيرى بكه،
ئىستاش وهك خوشك و براكانى باوكم ده لىن، كاتيىك باس له هاوسه رگيرى
ده كرى، هه موويان ده لىن باوكم ئه وه دبهبختيه ي به سه ريانياندا هينا، به
هوى روانگه نه ريتيه ي كه بوويه تى بوى گرینگ نه بووه كه هاوسه رگيرى
له گه ل كى ده كهن، گرینگ خانه واده و مالى باشه. (ديمانه ي ژماره ١٠.
مه سيح، Pos 27-28)

خيزان نهك ته نها له هه لباردنى هاوسه ر به لكوو له به رده وامبي په يوه ندى و چونايه تيه كه شيدا
رۆليكى به رچاوى هه يه؛ زۆريىك له هاوسه رگيرييه دووه مه كان يان دووباره كان ته نها بو
قه ره بوو كرده وهى شكست يان وه لامدانه وهى فشارى خيزان ئه نجام ده درين و ئه مه ش سوورى
توندوتيزى به رده وام ده كات:

[دواى جيا بوونه وه م له هاوسه رى يه كه مم] هاوسه رگيرى دووه ميشم به
جۆريىك زۆره ملتى بوو، جۆريىك كه له ره قى و لاسارى له گه ل بنه ماله بوو. من
هه موو ئه وه شتانه م ده بينى ئه وان ده ستيان پيده كرد، به راستيش هه روا بوو.
چوومه شارىكى ديكه، چوومه مالى مامم و كچيكيان نيشان دام وهك ...
قسه مان كرد و هينام. جا كچه كه ش ئه وه كچه نه بوو كه ده مانويست. كاتيىك
له گه ل خيزانه كه دا چووينه ئه وى كه له خيزانى كچه و له خودى كچه
بكوئينه وه بۆمان دهر كه وت كه خانه واده يه كى وشك و ده مارگرژن. چووين
كچه بينين. ئه وه كچه ئه وه كچه ي نه بوو كه پيشتر بينبووم. ئه مه ئه وه كچه
نه بوو. مالى هه موو به زه بيان پيىدا ده هاته وه. (ديمانه ي ژماره ٤٤. هه ميد
حه قى، Pos 234)

سنووردارى و هه ستى زيندانى بوونى دواى هاوسه رگيرى نيشانه ي ئه وه يه كه هاوسه رگيرى ده بيته
ئامرازىك بو كۆنترۆلكردن و ته نانه ت ديلبوونى ده روونيش، كه له دهره وه له لايه ن پيكهاته كانى
كۆمه لگا و خيزانه وه ده سه پيىريت:

«گوتهى: كه ميكيان ئازاد بوون و زنجيره يه ك كۆت و به ند هيشتا هه ن.
باشه مروف كاتيىك سه لته تو له كاتى سه لتيىدا له گه ل هاوريىكانت ده رۆى
وه لامى كه س ناده يته وه، پاره كه ت چى لى كرد؟ ببوورن بۆچى نايه ي
ليى بكوئينه وه كه بۆچى به هاوسه رگيريىكردنمان ده چينه ناو زنجيره يه كى
چوارچيوه و سنووردار كرده وه؟ بۆچى له مه ناكۆنه وه؟ بۆچى من پيم وايه
له گه ل هاوسه رگيريىكردنم ده چمه ناو زنجيره يه ك له ئاسته نگ و سنووردارى
تايبه ته وه؟ زيندانىكم بو خۆم دروست كرد؟ بۆچى لىى ورد نابينه وه. بو

وینه رهگ و ریشه‌ی ئەو ئاسته‌نگ و سنوداری و کیش و شهر و تووره‌یی و بی‌ئه‌خلاقییانه چی بووه که من پیم وایه ئەمانه هه‌موو چوارچیوه‌یه‌کیان هه‌یه که من ده‌مه‌وێ لییان ده‌رباز بم هه‌موو شتیک ده‌ستی دا به ده‌ست به‌که‌وه خانه‌واده، هاوسه‌ر و به‌شیک زۆری کۆمه‌لگا و حکومه‌ته‌که‌مان کۆمه‌لێک کیش و سنوودارکردنی به‌دی هیناوه که نه‌متوانی چاره‌سه‌ریان بکه‌م و ناچار بووم بنه‌ماله‌که‌م به‌جیبه‌یلم. (دیمانه‌ی ژماره ۶۹. وه‌حید، Pos 20)

له‌ کۆتاییدا خه‌ساره‌ت و زیانه‌ خیزانییه‌کان ئەوه‌نده‌ قوولن که ده‌بیته به‌ستینی سه‌ره‌کیی روودانی توندوتیژی نه‌بینه‌را و وێرانکه‌ر له‌ دژی پیاوان، جیگایه‌ک که مرۆف به‌بی ئاماده‌ کاری و هۆشیاری و پشتیوانی ده‌چیته‌ ناو هه‌لدیری مه‌ترسیداری هاوسه‌رگیریه‌وه و په‌یتا په‌یتا تووشی شکست و سووکایه‌تی پیکردن ده‌بیته‌:

تا ئیستا ئەوه‌نده‌ی باس‌مان کرد بنه‌ماله‌ تاوانبار هه‌چ شکی تیدا نییه‌. له‌سه‌دا نه‌وه‌دی خه‌تای بنه‌ماله‌یه‌. که‌م وا هه‌یه‌، یانی من له‌گه‌ل می‌رمندا‌لانی‌ک په‌یوه‌ندیم له‌گه‌ل‌ئاندا هه‌بوو و خۆ ده‌بینیم و بینیمه‌ کاریگه‌ری نه‌رینی هه‌بووه‌، یانی من ئیژم هه‌چ به‌ستینی‌ک له‌ خانه‌واده زیانه‌خشته‌ نییه‌. ئەم گرێانه‌ له‌ ناو بنه‌ماله‌دا دروست ده‌بی و مندا‌له‌ که هه‌لگری ئەم گرێانه‌یه‌. خۆی په‌یه‌که‌ کاغه‌زه‌ (دیمانه‌ی ژماره ۵۷ خانم جیریایی، Pos 22)

له‌ هه‌موو ئەم گه‌رانه‌وانه‌دا، بێتوانایی خیزان له‌ پێنماییکردنی ته‌ندروستی پرۆسه‌ی هه‌ل‌بژاردنی هاوسه‌ر (یان هاوسه‌رب‌ژێری) و دا‌بن‌کردنی به‌ستینی راهێنان و پال‌پشتی سۆزداری خالی هاوبه‌شه‌. ته‌نانه‌ت له‌ پرسه‌ لاوه‌کیه‌کانی وه‌کوو پشتگیری کار، رۆلی خیزان له‌ شکسته‌یه‌که‌ له‌ دوا‌ی یه‌که‌کان و په‌خساندنی زه‌مینه‌ی شکستی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی ته‌واو به‌دی ده‌کری:

خیزانه‌که‌م له‌ دۆزینه‌وه‌ی کاردا زۆر پشتگیریان نه‌کردم. من ئەو کاره‌م هه‌ل‌بژارد که خۆم ویستم، بۆ نمونه‌ ئیستا نزیکه‌ی ده‌ ساله‌ که‌م له‌ فرۆشگای ئیتیکا کار ده‌کات. به‌ داخه‌وه‌ هه‌چی به‌ هه‌چی نه‌کردوو و ناتوانی کۆمه‌گم بکا، به‌ل‌کوو گواستوو‌شیا نه‌وه‌ بۆ لای پزیشکی که ده‌ ساله‌ پزیشکه‌ به‌ ده‌ سال ته‌واو جی که‌وتوو و ناسراوه‌ (دیمانه‌ی ژماره ۹۱. داوود، Pos 172-175)

به‌ بر‌وای شاره‌زایان، هاوسه‌رگیری ناله‌بار نه‌که‌ ته‌نها ده‌رهاو‌یشته‌ی لاوازی کارکردی خیزان و نه‌بوونی راهێنان و سازوکاری پشتیوانیه‌، به‌ل‌کوو لێکه‌وته‌ی راسته‌وخۆی نۆرم و کلیشه‌ داخراوه‌کان و گه‌شه‌نه‌کردنی که‌سایه‌تی سه‌ره‌به‌خۆ له‌ نه‌وه‌کانه‌. وه‌که‌ گلاسهر له‌ تیوری هه‌ل‌بژاردندا ده‌لی که‌سێک که له‌ مافی هه‌ل‌بژاردنی راسته‌قینه‌ بیه‌ش بکری، ده‌که‌و‌یت به‌ر بێزاری و شه‌رانه‌گیزی شاره‌وه‌ (گلاسهر، ۱۳۸۷ هه‌تاوی). به‌ گشتی توندوتیژی په‌مزی دژ به‌ پیاوانی ئێرانی له‌ هاوسه‌رگیریدا،

تا‌پاده‌یه‌کی زۆر ده‌رهاو‌یشته‌ی پیکهاته ده‌ستیوه‌رده‌ره‌کانه که رۆل و چاو‌ه‌روانیی هه‌له‌ی خیزانی و کۆمه‌لایه‌تییان به‌سه‌ردا ده‌سه‌پینن و ده‌رفه‌تی به‌ئه‌زموونکردنی خۆشه‌ویستی و هاودلی و هه‌لبژاردنی به‌پرسیارانه‌یان لی زه‌وت ده‌که‌ن.

نه‌بوونی گفتوگۆ و پشتیوانی و هاودلی له ناو خیزاندا

له شیکاریی گیرانه‌وه‌یی و تیکه‌له‌کیشراویی هه‌لومه‌رجی «نه‌بوونی گفتوگۆ و پشتیوانی و هاودلی له ناو خیزان» یه‌کیک له فاکته‌ره‌ گرینگه ده‌ستیوه‌رده‌ره‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان، قسه‌ی دیمانه‌له‌گه‌لکراوانه که به‌روونی قوولایی ئازار و لیکه‌وته‌کانی نه‌بوونی په‌یوه‌ندی نشان ده‌دات.

کاتیک [ژنه‌کان] زۆر گیر ده‌ده‌ن ... پیاویک که چ خه‌ونیکی هه‌بووه، پیاویک که چ بیر و خه‌یالکی بووه، بۆ نمونه فلان کچ دینم هه‌موو ده‌رده‌له‌کانم لای ئه‌و ده‌درکینم به‌لام گه‌یشته‌وه‌ته ئاستیک که ناتوانی لای ژنه‌که‌ی ده‌رده‌دل بکا، گه‌یشته‌وه‌ته ئاستیک که لای را ده‌کا، به‌لام دوو مندالی لای هه‌یه، سێ مندالی لای هه‌یه، به‌لام له‌به‌ر مندا‌له‌کانی ده‌سازێ و مدارا ده‌کا [یانی چاکتر بلییم ته‌حه‌مول ده‌کا]، به‌لام لای هه‌ندیک وایه خه‌تای پیاوه. (دیمانه‌ی ژماره 65، 68)

له‌م گیرانه‌وه‌دا، سه‌رنج له‌سه‌ر ره‌فتاری جه‌سته‌یی یان دارایی نییه، به‌لکوو له‌سه‌ر دا‌برانی سۆزداری و بێبه‌شبوون له‌ سۆز و محبه‌به‌تی زا‌ره‌کی و ناسکیی فه‌زای گفتوگۆیه. پیاو باس له‌ بێبه‌شبوون له‌ هاودلی و بێبه‌شبوون له‌ گوێلگیرتن ده‌کا؛ نیگه‌رانییه‌ک که له‌ تیۆریی بێبه‌شیی رێژه‌یی و شکست - شه‌رانگیزی دالاردا ره‌نگ ده‌ده‌نه‌وه (Dollard et al)، له‌و جیگایه‌ی که شکسته‌مێنان له‌ دا‌بینکردنی خواست و پێدا‌ویستییه‌ ده‌روونییه‌ گرینگه‌کان زه‌مینه‌ بۆ ته‌قینه‌وه‌ی توندوتیژی یان ته‌واو پاسیف و بێده‌نگ دا‌بین ده‌کات (دالارد، به‌ گیرانه‌وه له‌ عه‌باس‌زاده، ۱۳۹۲ هه‌تاوی). هه‌روه‌ها تیۆریی وابه‌سته‌یی بۆولبی^۱ سه‌باره‌ت به‌ پێ‌ویستی ب‌ه‌ره‌تی و وابه‌سته‌بوون و قبوولکردن نشان ده‌دا که ئه‌وانه‌ی له‌ مندا‌لییه‌وه په‌یوه‌ندی خۆشه‌ویستی و گفتوگۆی هاودلانه به‌ئه‌زموون نا‌که‌ن، له‌ گه‌وره‌سالی‌دا تووشی نامۆبوون و گۆشه‌گیری ده‌بن (بالبی، ترجمه‌ یحیی، ۱۳۸۷).

وینە ۷: ئەو پیاوانە ی بە جۆرە جیاوازه کانی توندوتیژی دەورە دراوان

له به شیکێی تردا ده خوینینهوه:

په یوه نندیه کی چاک له خێزانه که ماندا بوونی نییه، به ده گمەن قسه
له گەڵ یه کتر ده که یین و ده رده دله کانمان لای یه کتر ده درکینین. (دیمانه ی
ژماره ۶۲، Pos 34)

«پیم وایه نه بوونی دایک و باوک سه رچاوه ی کیشه کانی ژیانمه [به کارهینانی
ماده هۆشبه ره کان، ئایدز و بی مال و حالی] ... پوورزا کهم (خوشکه زای باوکم)
منی هینایه لای خۆی ... میتادۆن و هیرۆینم بۆ ده کرێ، منیش به رۆژی نیو
گرام هیرۆیین وازم له ماده هینا» (دیمانه ی ژماره ۳۹، Pos 101).

نه بوونی گفتوگۆی سۆزداری و متمانه ی دوولایه نه و له گەڵ پچرانی په یوه نندیه پالپشتیه کان،
مرۆف هه تا لیواری زیانی درێژخایه ن (وه کوو ئالووده بوون، لانه وازی) ده بات؛ نمونه یه ک له وه ی که
مینوچین (Minuchin) له تیۆریی خانه واده ده رمانیی پیکهاته یی خۆیدا وه ک «سنووره سۆزدارییه
داخراوه کان» باسی ده که ن:

خیزانی‌یک که پره‌ له‌ گرژی‌ی شاراهه‌، به‌لام له‌ تۆری پشتیوانی ده‌روونی بیه‌شن؛ و ئەم تۆره‌ له‌بری ئەوه‌، هه‌ندیک جار ته‌نها له‌ناو خزمه‌ دووره‌کاندا یان له‌ ده‌روه‌ی خیزانی ناوه‌کیدا به‌ره‌م ده‌هێنێته‌وه‌. (منوشین، وهر‌گیڕانی دارابی، ۱۳۹۴ هه‌تاوی).

له‌ به‌شیک له‌ گیڕانه‌وه‌دا، نه‌بوونی پشتیوانی سۆزداری ئاشکرا و نه‌بوونی ئاماده‌یی چالاکانه‌ی دایک و باوک ته‌نانه‌ت له‌ ساته‌وه‌خته‌ قه‌یراناوییه‌کاندا ده‌بینرێت:

«باوکم وتی ناتوانم بیه‌مه‌ شه‌هه‌د ... زۆر قورس بوو، خانه‌واده‌م له‌گه‌ڵ نه‌بوو و ئاوم ده‌ویست. ئەوه‌نده به‌ چه‌ره‌مه‌ری به‌ نه‌خۆشه‌کانی دیکه‌م ده‌گوت ئاوم پێ بدەن ... ماندوو ببوو له‌ نه‌خۆشخانه‌. بیهێنه به‌رچاوت ئە‌گه‌ر بۆ ماوه‌ی ده‌ رۆژ هه‌یچم نه‌بوو چیم به‌سه‌ر هاتوو». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۰، Pos 167)

هه‌رچی که‌شی به‌مه‌اله له‌ چاودێری کرده‌یی و سۆزداری بیه‌ری بێ، ئە‌گه‌ری ئە‌وه‌ی که‌ ئە‌ندامیک ئە‌و به‌مه‌اله تووشی دلساردیی قوول و هه‌ستکردن به‌ گۆشه‌گیری بێ، زیاتره‌. هه‌روه‌ها شیمای (گه‌ڵه‌ئاسای) «بیدا‌ده‌یی» یۆنگ (Young) له‌ شیماده‌رمانیشدا جه‌خت له‌سه‌ر ئە‌م ره‌گ و ریشه‌ی خه‌سارناسیه‌ ده‌کاته‌وه‌: نه‌بوونی پشتگیری هه‌یه‌جانی یه‌کیک له‌ ریشه‌ سه‌ره‌کییه‌کانی خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونییه‌کانی گه‌وره‌سالانه‌. (یانگ و همکاران، ۲۰۰۳).

نموونه‌ هاوشپوه‌کانی له‌ گیڕانه‌وه‌کانی دواتردا دووباره‌ ده‌کرێنه‌وه‌.

“ئە‌گه‌ر که‌سیک له‌ کیشه‌کانی مندا‌لیم تیبگه‌یشتبا و پشتیوانی لیم بکردایه‌ و پالپشتی من بوايه‌ و منیش ئە‌م هه‌موو ده‌ستدرێژییه‌ سیکسییه‌ی منالان له‌ قوتابخانه‌ و گه‌ره‌کم به‌سه‌ر نه‌ده‌هات و هه‌موو ئە‌م کیشه‌ سه‌ره‌له‌نده‌دا.” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۲، Pos 34)

«باوکم زۆر ده‌ستقووچاو بوو ... له‌و کاته‌دا دووکانیکی مۆبایلیم بۆ خۆم کرده‌وه‌ و باوکم هه‌رگیز پێی نه‌خسته‌ ناو دووکانه‌که‌وه‌ ... چونکه‌ به‌ لایه‌وه‌ گرینگ بوو.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۶، Pos 7)

له‌م حا‌له‌تانه‌دا، نه‌بوونی پشتیوانی له‌ تافی مندا‌لی و می‌زمندا‌لیدا، ته‌نانه‌ت ئە‌گه‌ر به‌ ئاشکرا نه‌بیته‌ توندوتیژی زاره‌کی یان تاراندن، زه‌مینه‌ بۆ دله‌راوکی، وابه‌سته‌یی نه‌خۆش‌ئاسا، یان په‌نا‌بردن بۆ ره‌فتاره‌ رووخینه‌رانه‌ (له‌ ئالوده‌بوونه‌وه‌ هه‌تا ده‌گاته‌ تاوانکاری) خۆش ده‌کات (برک، ۱۳۹۶؛ سیمون و کلینکه‌، ۱۳۹۳ هه‌تاوی).

له‌ گیڕانه‌وه‌یه‌کی تردا:

«من کارم ده‌کرد، پارهی خۆم هه‌بوو، ده‌چوومه‌ سه‌ر کاره‌که‌م، پارهی خۆم ده‌ست ده‌که‌وت، به‌لام ده‌سه‌لاتی خه‌رجکردنی پارهی خۆم نه‌بوو ... برا‌کانی دیکه‌م ده‌هاتن و ده‌یانگوت: تۆ له‌م ما‌له‌دا بارگرنیت ... خوشک و

براکانم له سەر مأل و حاللی خویان بوون ... ههستم ده کرد به پاره سۆز و
خۆشه‌ویستیم ده کړنه‌وه». (دیمانه‌ی ژماره ۳، ۲۹، ۲۷، ۲۵ Pos)

له‌م دپړانه‌دا چه‌مکی "نامۆبوونی سۆزداری" و "خۆشه‌ویستی مه‌رجدار" روونه. خیزان له‌بری
په‌یوه‌ندییه‌کی قووللی سۆزداری و هاودلی، رۆلی تۆرکیکی میکانیکی و مامه‌له‌کردن ده‌گریته‌خۆی؛
پروسه‌یه‌ک که له‌تیۆری (شیکاریی ئالوگۆری) سی بیرن (Berne) به‌چه‌مکی «یارییه‌ده‌روونییه‌کان»
و رۆلی زۆره‌ملیی ئه‌ندامه‌کان باسی لی کراوه.

«کاتییک له‌دایک بووم ... بۆچی له‌گه‌ل که‌سیک نه‌بووم که هه‌میشه
پشتگیرییم بکا و ئاگای لیم بی، پالپشتم بی، له‌گه‌لم هاتوچۆ بکات. هه‌میشه
ته‌نیا بووم و نووقمی ماده‌ده‌هۆشبه‌ره‌کاندا بووم و له‌په‌یوه‌ندی نیوان دایک و
باوکمدا من ته‌نیا بووم». (دیمانه‌ی ژماره ۶، ۳۴ Pos)

ئهم هه‌سته‌قووللی تارانن و بیدالده‌یی نموونه‌ی ئه‌و قه‌یرانه‌بوونگه‌راییه‌ی تاکه‌کانه‌که
ئیریکسون^۱ له‌قوناغی «متمانه‌یه‌کی بنه‌ره‌تی به‌رامبه‌ر به‌بی‌متمانه‌یی» شروقه‌ی ده‌کا و نیشان
ده‌دا که چۆن دروستبوونی وابسته‌یی ئه‌رخایه‌ن تیک ده‌دا که ئه‌مه‌بنه‌مای هه‌موو په‌یوه‌ندییه‌کانی
دواتره (اریکسون، ترجمه‌به‌من نیا، ۱۳۹۳).

له‌گیرانه‌وه‌کانی ترده‌هاتوو:

«بۆچی ئهم باوکه‌[هاوسه‌ره‌که‌م] ناتوانی قسه‌له‌گه‌ل هاوسه‌ره‌که‌ی بکا،
مندا‌له‌که‌ی بدویتی؟» (دیمانه‌ی ژماره ۹، ۲۷-۲۵ Pos)

«باوکم بۆ ئه‌وه‌نابی حیسابی له‌سه‌ر بکری، هه‌ر ئیستاش قبوولی کردوه،
به‌لام ئه‌وسا که ده‌بوو دابنیشی و به‌ئاسووده‌یییه‌وه‌قسه‌له‌گه‌ل مندا‌له‌که‌ی
بکا، نه‌میدواند. که‌سم نه‌بوو دانیشم و قسه‌ی له‌گه‌ل بکه‌م، نه‌مه‌توانی
باسی کیشه‌کانم لای باوکم بکه‌م». (دیمانه‌ی ژماره ۶۰، ۶۴ Pos)

نه‌بوونی «شاره‌زایی گفتوگۆکردن» له‌خیزاندا ده‌بیته‌به‌رسته‌تیک له‌به‌رده‌م هاودلی و قبوولکردن
و ته‌نانه‌ت توانای رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی کیشه‌ئالۆزتره‌کان^۲. باندورا له‌تیۆری فیروونی کۆمه‌لایه‌تی
پیشنیاری ئه‌وه‌ده‌کا که ئه‌گه‌ر مندا‌لان ژینگه‌یه‌کی پشتیوان و په‌یوه‌ندی‌دار به‌ئهم‌مۆن نه‌که‌ن،
ئه‌وا خۆشیان ناتوانن ئهم ره‌فتارانه‌له‌په‌یوه‌ندییه‌کانی دیکه‌دا دووباره‌بکه‌نه‌وه؛ سووریک له
دووباره‌بوونه‌وه‌ی توندوتیژی و سه‌رکو‌تکردنی سۆزداری.

ئهم پشتیوانی نه‌کردنه‌هه‌ندیک جار له‌شیوه‌ی سنوودارکردنی مافه‌کان و کۆنترۆلکردنی له
را‌ده‌به‌ده‌ر ده‌رده‌که‌ویت:

1. Erikson
2. Bandura

«من کارم ده‌کرد، پارهی خۆم ده‌ست ده‌که‌وت ... ده‌بووه‌و پارهی که له کاردا به‌ده‌ستم ده‌هینا بیهینم بیده‌م به‌مانه [خیزانه]، پارهی گیرانم له‌مان وه‌رده‌گرت» (دیمانه‌ی ژماره ۴۳، Pos 25)

ئهم پیکهاته‌هاوسه‌نگه‌ی ده‌سه‌لات هه‌مان «خودمختاریی سنوودار»^۱ هه‌که له‌ تیۆریی خودمختاری دیسی و رایاندا، (Deci & Ryan) وه‌ک زهمینه‌سازی زیانگه‌یاندنی ده‌روونی و ته‌نانه‌ت تیکچوونی کارکرد وه‌سف کراوه. (دسی و رایان، ترجمه‌ زارع، ۱۳۹۲ هه‌تاوی). له‌ کۆتاییدا ته‌نانه‌ت له‌ په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان ژن و می‌رددا، نه‌بوونی گفتوگو و پشتیوانی ده‌بیته‌ زهمینه‌خۆشکه‌ری بڵاووونه‌وه‌ی توندوتیژی پاسیف، تانه و توانج، توو‌په‌ی و له‌ کۆتاییدا ماندوو‌بوونی سۆرداری:

«ئیمه [من و هاوسه‌ره‌که‌م] هیچ په‌یوه‌ندییه‌کمان پیکه‌وه‌ نییه. به‌ بچوو‌کتیرین ده‌نگه‌ ده‌نگ تاق ده‌رگا‌که ده‌کوته‌ی من ده‌چمه‌ سه‌ر کومیده‌که درگا تاق ده‌کوته‌ی، ده‌ست ده‌کا به‌ قسه‌ی ناشیرین و تفت و تال و منیش قه‌ئس ده‌بم». (دیمانه‌ی ژماره ۲۸، Pos 153)

له‌م گیرانه‌وه‌دا، نمونه‌ی «شکست له‌ پیک‌خستنی هه‌یه‌جانیدا»^۲ و توندوتیژی پاسیفانه‌ ده‌بینین که لیکه‌وته‌ی راسته‌وخۆی به‌زاندنی سنووری گفتوگو و لیۆپ‌ژبوونی ژیان له‌ هه‌ست و سۆزی سه‌رکو‌تکراو و شکسته‌خواردوه‌؛ ئه‌وه‌ی ده‌رووناسیی خیزانیی مۆدیرن به‌ «بی‌ده‌نگی هه‌یه‌جانی» ناوی ده‌بات. (گلمن، ۲۰۰۶).

په‌یوه‌ندی هه‌له‌ و نه‌بوونی هاودلی ته‌نانه‌ت هه‌ندیک جار دووباره‌ ده‌بیته‌ هو‌ی به‌ره‌مه‌یه‌نانه‌وه‌ی سوو‌ری توندوتیژیی ده‌روونی و نیوان نه‌وه‌یی و نه‌ک ته‌نها له‌ ره‌فتاره‌کانی دایک و باوک - منداڵ، به‌لکوو له‌ په‌یوه‌ندییه‌کانی هاوسه‌ران و منداڵان له‌ گه‌ل کۆمه‌لگا و دامه‌زراوه‌کانیدا.

گیرانه‌وه‌کان به‌لگه‌یه‌کی روون که مه‌رج نییه‌ توندوتیژیی هه‌یه‌کی دژی پیاوان له‌ ئه‌نجامی ره‌فتاری ئاشکرا، جه‌سته‌یی، یان داراییه‌وه‌ بیت؛ به‌لکوو له‌ فۆرمه‌ کپ و خامۆش به‌لام ویرانه‌ره‌کانی وه‌کوو بی‌مه‌هری و بی‌موحیبه‌تی سۆرداری، نه‌بوونی پشتیوانی و گفتوگو و نه‌بوونی ته‌نانه‌ت سه‌ره‌تایه‌تیرین جو‌ره‌کانی هاودلی و موحیبه‌تی رۆژانه‌دا خۆی نیشان ده‌دات.

ئهم دا‌پرا‌نه‌ سۆداریه‌ گر‌ی ده‌روونییه‌کان ده‌چه‌سه‌پینی و به‌سته‌تینیک بو‌چه‌ندین سازوکاری ناسازگاری (له‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کانه‌وه‌ بگه‌ره‌هه‌تا ده‌گاته‌ تاوانکاری، له‌ دارمانی په‌یوه‌ندییه‌ خیزانییه‌کانه‌وه‌ بگه‌ره‌هه‌تا قه‌یرانه‌ وجودییه‌کان) دا‌بین ده‌کا که کاریگه‌رییه‌کی رژدی له‌سه‌ر به‌رگه‌گرتنی پیاوان له‌ به‌رامبه‌ر توندوتیژی و کیشه‌کانی ژياندا هه‌یه.

به پیی تیورییه زانستییه کان (خانه واده ده رمانی، شکست - شه رانگیژی، وابه سته یی، یاریی ده سه لات، سه ره خوئی، و فیروونی کومه لایه تی)، ژینگه ی بنه مالهی ناتهن دروست به گفتوگوئی پووکینه ر و نه بوونی تۆری پشتیوانی نه ک هه ر هه لومه رچی توندوتیژی خاموش و کپ له دژی پیاوان به دی دینی، به لکوه راسته و خو سوور یکی خراب به لام راسته قینه ی توندوتیژی نیوان میدیایی و ده ره وه میدیایی ده خولقی نییت.

ناکۆکیی هاوسه ریتی هاوسه ره کان

له زۆریک له خیزانه هاوچه رحه کاندای پیاوان له دۆخیکدان که وه ک ئه وه وایه له سه ر لیواری تیغ بن؛ له لایه که وه «وه فاداری بۆ خیزانی یه که م» و له لایه کی تره وه «دابینکردنی پیدایستییه کانی ژن و منداڵ». له یه کیک له گیرانه وه زۆر راشکاوه کاندای ده خوینی نه وه:

«نه خیر، کومه لگه نه ریتییه کان وای لیکردوون که دایکی خویان به لاهه گرینگتر بزنان، له کومه لگه ی مۆدیرنیشدا زیاتر ئاگیان له ژنه کانیانه. و توندوتیژییه که له وه دایه که پیاوی داماو له نیوان دایکی و هاوسه ره کهیدا گیرى کردووه و ده بی ئه م ئالنگارییه به یوه ببات. من ئیستا که ژانی تایبه تی خۆم ده بینم، سه یر ده که م گه وه ترین چالنج و ئالنگارییه کانی من خه سوومه سه ری کات و گرینگیدانی به هاوسه ره که ی. من پیم خۆشه رۆژانی پینجشه ممه و هه یی به یه که وه کات به سه ر به رین، دایکی چاوه ری ئه وه ده کا هاوسه ره که م له گه ل ئه وه بی، بچینه ئه وێ و ئه م چالنج و ئالنگارییه دینیته گۆرێ. ئه رکی ئه م پیاوه چییه که فه قیره ناوێژوانی ده کات. ئه و نایه ت زۆر ژنیکی عیاره [پیده که نییت]. خالیک هه یه و ئه ویش ئه وه یه که ئه مه بووه ته چالنج. له لایه که وه، نایه وه وێ دلی دایکی بشکینی و له لایه کی دیکه شه وه ناتوانی میرده که ی بره نجینییت. ئیستا ئه م ژنه فه قیره ی من مندا له کانیشی پیوه زیاده بووه، ده بی دلی کوره که شی رابگریت» (دیمانه ی ژماره ۲۷. دکتر مووسه وێ قیایه، Pos 81)

له م چوارچێوه دا، به سستی روودانی توندوتیژی ته نیا ره فتاریک نییه، به لکوه ئه نجامی تیکه لکیشراوی چاوه روانییه فه ره نه نگیه کان و فشاره رۆلگیریه کانه. تیوری رۆله کومه لایه تییه کان (سیمون و کلینکه، ۱۳۹۳) و ناکۆکی رۆله کان (Turner, 1978) ئه م دۆخه به ده سته واژه ی «کیشمه کیشی پیگه یی» روون ده کاته وه. پیاو ناچاره ململانی نیوان نه وه کان به ریوه ببا و له هه مان کاتدا به رپرسیاریتی هه موو ئه ندامانی خیزانه که ی له ئه ستۆ بگریت؛ دۆخیک که رپگه بۆ دامای، پووکانه وه ی هه یه جانی و خۆ توندوتیژی شاراهه خۆش ده کات (یۆنگ و هاوکارانی، ۲۰۰۳؛ وه رگیرانی هه میدپوور).

توندیی نا کوکییه هاوسه ریتییه کان هه ندیک جار به هو ی ناته بایی پیکهاتهیی و ئیلقا کردنی سه رچه شه نه ره فتارییه ناته ندرسته کانه وه خراپتر ده بی ت:

«[ژنه که م] له یه که م رۆژه وه له گه لم نه سازا، چۆن بلیم که سایه تییه که ی سه یری هه بوو، به لام وه کوو قورئان که باس باسی خه واریجه، وه ک ئه وه وابوو دهستی به لایته ری ئه تۆمی سووتایی، لیم پرس ی چی رووی داوه؟ وتی هیچ نییه. ره فتاره کانی زۆر له ره فتاری مۆدیل و شت ده چوو، ته نانه ت پیش ئه وه ی هاوسه رگری بکه ی ن، ویستمان ته لاق وه ربگری ن. دایکم و پوره کانم (خوشکی دایک یان وه ک له کرمانجیدا پیی ده ئین خالی) نه یانده هیشت» (دیمانه ی ژماره ۳۵ _ حسین زاده، Pos 56).

له م گیرانه وه دا نه ک هه ر نیشانه کانی «ناته بایی ژن و میرد» و «لیک دوو ره که وتنه وه ی سۆزدار ی» به دی ده کری، به لکوو خۆتییه لقورتاندنی ئه ندامانی دیکه ی خیزان له بریاره چاره نوو سسازه کاند، ئه وه نه دی دیکه ململانیکان قوولتر ده کاته وه. تیۆری خانه واده ده رمانیی پیکهاتهیی مینوشین (منوشین، ۱۳۹۴ هه تاوی) ئه و جو ره خۆتییه لقورتاندنانه وه ک به شیک له سنوره مه له وه ر و ناروونه کانی ناو خیزان ده زانی، که نه ک ته نها هیرش ده کاته سه ر په یوه ندیی هاوسه ری تی، به لکوو هیرش ده کاته سه ر خۆتییه گه یشتنی پیاو. له در یژه دا ده خوینین:

«ئه م ژانه به دوا ی چیدا ده گه رین، چی با شتره له وه ی ژنیکی هیمنت ببی، ژیانیکی ئارامت هه بی ت؟ ئیمه نا ئین په یوه ندیه کان زی ده رۆ یانه بن، هه موو شتیک زۆری و که مییه که ی خراپه، ده بی مامنا وه ند بی ت. چی ده بی ئه گه ر رۆژی له رۆژان بوو کیک خۆی به ده می خۆی بلی «با بچین سه ردانی دایک و باوکت بکه ی ن؟»، چه ند خۆش ده بی، گه ش گه ش بالا ده کات. من ژنیکم بینیه که بو ئه وه ی میرده که ی له مالی باوکی دوو بخاته وه، شه ری و گو لمه زی نا وه ته وه واته شه ریکی هه تا تا راده ی ریسوا کردن، بو ئه وه ی میرده که ی له رووی هه لئه یه بچیه ناو هاو ریکانی و سه ردانی مالی باوکی بکا و ئه مه ش به راستی تر سنا که» (شماره ۹۷. فه رهاد عه زیزی، Pos 93).

لیره دا به روونی هیما ی «چالنجی وه فاداری» و فشار ی کۆمه لایه تی ده بینین. تیۆری (شیکاری ئالوگۆری) ی بیرن (برن، ۱۳۹۳) ئه م دۆخه به «دوو جه مه سه ریکردنی سه رچا وه کانی سۆز و خۆشه ویستی» ناو ده با، جیگایه ک که پیاو به هو ی وازه ی نان یان تاراندن له لایه ن یه کیک له جه مه سه ره کانی خیزانه وه تووشی قهیرانی شوناس ده بی ت. ئه م قهیرانه ده توانی بی ته هو ی زیاتر بوونی شه رانگیزی پاسیف یان ته نانه ت که مبوونه وه ی متمانه به خۆیی پیاو؛ ئه مه ش شتیکه که

له لیکۆلینهوه کانی بۆولبی (بالبی، ۱۳۸۷) زۆر جهخت له سههر تیکچوونی وابهسته بوون له هه ره تی گه وه سه لیدا ده کر یته وه.

هه ندیک جیاوازیی ره گه زیتی و فره ههنگی ره گیان له خووخده یان کلیشه کانداهیه که له کۆتاییدا در یژه پیدهری سووری توندوتیژییه:

«به کورتی ببووره ئه مه ده لیم ئه وه بده و ئیمهش لیک جیا بووینه وه. من سه ره رشتی منداله کانم بووم، منداله کان لای من بوون، ئه وه سه ره رشتی منداله کانی به من نه ده دا، پپی وتم سه ره رشتی منداله کانمت پی ناده م، وه وه سه ره مأل و حاله کهت و ئاگات له منداله کانت بیت. ئه گه ر تۆ ژن بوویتایه، ئه گه ر ژن بووایه، ئه گه ر خیانه تی لیم کردبایه، تۆ ده بی له سه ره مأل و حالی خۆت دانیشی. زۆر به ی هاوشارییه کانمان وان، تۆ سه یر که براژنم هه وپی به سه ره ها تووه ئه وه تا له گه ل هه ویکه یدا ده ئی؟ ئایا ئه وه فلان کهس نابینی...؟ منیش وتم بۆچی نمونه له خۆت دینیته وه؟ لای ئیمه وانیه ئیمه نیژاد و فره ههنگه که مان له گه ل نیژاد و فره ههنگی تۆ فره رقی هه یه. (دیمانه ی ژماره ۸۹. میهره بان، Pos 34)

له م گیرانه وه دا چه مکی «ستانداردی دووانه ی فره ههنگی» ته واو دیاره. نۆر مه نه ریتییه کان ته نانته له حاله ته کانی خیانهت و ناپاکیدا پیاوان به بهر پر سیار له پاراستنی پیکهاته ی خیزان ده زانن و ئه مهش بار گرانییه کی ده روونی زیاتر ده خاته سهریان. تیۆری شیما ی ده رمانیی (یانگ و همکاران، ۱۳۸۶) نمونه ی روونی «شیما ی گیانفیدیایی» و «نه توانینی ده برینی خواست و پیداو یستییه کانی خود» له م چوار چیوه دا ده رده خات.

له ئاستیکی تر دا، سروشتی کۆنترۆلگه ری و ره خنه گر تنی له راده به ده ری هاو سه ریش ده توانی ببیته هو ی توندوتیژیی پاسیقانه یان ته نانته کار دانه وه ی ده روون ئازار انه:

«ژنه که م ده سه لاتخواز بوو، یان با شتر بلتین کۆنترۆلگه ر بوو، بۆ نمونه له کاتی لیخو رینی ئۆتۆمبیلدا پی م ده لی «زۆر خیرا لیی مه خو ره. پیکدا دانم له گه ل هیچ ئۆتۆمبیل و ماتۆر پیکدا نه بوو، به لام به توندی تورمزم گرت، هه تا چه ند خوله کیک سه ره نه نشتی کردم که «بۆچی ئاوا ماشین لیده خو ریت؟» من هیچم نه گوت چونکه نه مده ویست ده مه قاله به ر ده وام بیت. رهنگه له به ره ئه وه بی که له شه ر ده تر سام. ئه م جار ژنه که م رووداوی ها توچۆی به سه ر دا ها ت، ئه مه ما وه یه کی زۆر له مه وه به رووی دا. وتم خۆت هیچت لی نه ها ت، وتی نا، وتم: خوا حافیز، من ئیستا دیم. خۆ ده متوانی تۆ له ی خۆمی لی بکه مه وه و به سه ر یدا بگور یم به لام گو یم پی نه دا. پی م گوت تۆ ته سادف (رووداوی ها توچۆ) کرد من هیچم نه گوت. خۆ من تووشی رووداوی ها توچۆ نه بووم

تورمه‌که‌م توند‌گرت ئە‌تۆ‌هه‌تا چاره‌که سه‌عاتیک سه‌رکۆنه‌ت کردم و دواتر
تۆ‌لیم تووره‌بووی و من هاتم نازم کیشای و منه‌تی تۆم کیشا. ئە‌مه‌چ جوهر
یاسایه‌که؟ پیم وایه ئە‌مه‌توندوتیژییه” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۴ عه‌لی عه‌سگه‌ری،
Pos 170).

له‌م نواندنه‌وه‌ی ئە‌زمووینییه‌ی سه‌ره‌وه‌دا «سیسته‌می پاداشت و سزای ره‌فتاری». (Skinner, 1953) هه‌روه‌ها تیۆریی شکست - شه‌رانگیزیی دۆلارد ده‌بینی که چۆن ناهاوسه‌نگی و ره‌خنه‌گریی
زیاده‌پۆیانه و نادادپه‌روه‌ری له‌ په‌یوه‌ندییه‌کاندا زه‌مینه‌ بۆ سه‌رکوتکردنی تووره‌یی و پووکانه‌وه‌ی
ده‌روونی و سووری توندوتیژیی شاراهه‌ خو‌ش ده‌کات (دالارد، ۱۳۷۵). له‌ هه‌مان کاتدا ئە‌م دۆخه
نموونه‌ی لاوازی خودموختاری (دسی و رایان، ۱۳۹۱ هه‌تاوی) و هه‌ستکردن به‌ نادادپه‌روه‌ری
ناوخیزانییه‌.

گیرانه‌وه‌کان به‌ روونی نیشان ده‌دن که نا‌کۆکییه‌هاوسه‌ریتییه‌کان له‌ به‌ستینی هه‌لومه‌رجه
ده‌ستیوه‌رده‌ره‌ خیزانییه‌کان به‌ره‌می داپه‌ر یان که‌سیکی دیاریکراو نین، به‌لک‌وو لیکه‌وته‌ی
کۆمه‌لێک مملانیی شاراهه‌ و ئاشکرا و چاوه‌روانییه‌ به‌دینه‌هاتوو و رۆلگیرانه‌ فهره‌نگیه‌کانه‌ که
پیاوان شانیان داوه‌ته‌ به‌ر هه‌ره‌سی هه‌موو ئە‌مانه‌؛ دۆخیک که‌ ورده‌ ورده‌ سه‌رمایه‌ی ده‌روونیان
ده‌کرینی و بۆ فۆرمه‌ کپ و خامۆش و ئاشکراکانی توندوتیژی له‌باریان ده‌کات. تیۆرییه‌ قووله‌کانی
بنه‌ماله‌، شوناس و رۆلی کۆمه‌لایه‌تی به‌ باشی ئە‌م بازه‌ خراپه‌یان باس کردوو: سووریک که‌ به‌بی
پیداچوونه‌وه‌ی پیکهاته‌یی، راهێنانی توانا‌کانی په‌یوه‌ندیکردن و پیناسه‌کردنه‌وه‌ی پیکه‌ی سۆزداریی
پیاوان له‌ به‌ستینی خیزان و فهره‌نگدا به‌رده‌وام ده‌بی‌ت.

ده‌سه‌لات‌سه‌پینی و کۆنترۆلگه‌ریی هاوسه‌ره‌کان

ئه‌وه‌ی له‌ زۆریک له‌ گیرانه‌وه‌کاندا خۆی ده‌نوینی، مملانیی بیده‌نگی نیوان ده‌سه‌لات‌سه‌پینی
و ملکه‌چبوونه‌ که‌ ته‌وه‌ری سوورانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی بنه‌ماله‌ نیشان ده‌داته‌وه‌. ئە‌و وینه‌ی که‌ له‌ رۆلی
بالاده‌ستی دایک وه‌ک کۆله‌ که‌ی بنه‌ماله‌ سه‌ره‌له‌دا، وینه‌ی ژنه‌ هه‌ژموونخوازه‌کانه‌ که‌ ده‌ستیان
به‌سه‌ر هه‌موو هاوکیشه‌کانی ده‌سه‌لاتدا گرتوو و ته‌نانه‌ت پیاوی مالیش هه‌تا ئاستی بیده‌سه‌لاتی
و ملکه‌چبوون ژیرچه‌پۆکه‌ ده‌که‌ن. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌ بیره‌وه‌ریی تاله‌وه‌ سه‌باره‌ت به‌م
فه‌زایه‌ ده‌لی:

«دایکم رۆلی کۆله‌که‌ی خانه‌واده‌ی ده‌بینی، باو‌کم ژیرچه‌پۆکه‌ی بوو،
ده‌ره‌قه‌تی باو‌کم ده‌هات ده‌ره‌قه‌تی هه‌موومان ده‌هات. لێی ده‌دا‌ین. دایکم
ژنی قه‌دیم بوو چوار‌شان قه‌لافه‌تیک‌ی به‌خۆی هه‌بوو. یانی ئە‌گه‌ر له‌ سه‌د
مه‌ترییه‌وه‌ بتبینی ئە‌گه‌ر لێره‌ بی و بیه‌وه‌ی قسه‌تان له‌گه‌ل بکا، هه‌موو ئە‌م
شتانه‌ی که‌ وتم گه‌وجی گه‌وجیه‌. ئە‌و راستی ده‌گیریته‌وه‌. ئە‌م شتانه‌ی تۆ

ده یلّی به هیچ شیوه یه ک بوونیان نییه. هه ر ئه و راست ده کاشتیکى له و جوړه. هه موو ئه و شتانه ی ده یلّیم که به سه رمدا هاتووه، شتی وا له ناخمدایه که ئه وه ئیستا ده ویرم ده یگیرمه وه. ئه و شتانه ی بوئیوه ی ده گیرمه وه جوړیکم لى دى، هه موو روژى به خوّم ده لّیم ئه گه ر لیره ده رچم و برؤم هه موو براکانم بانگ ده که م هه موو خوشکه کانم بانگ ده که م دایکم بانگ ده که م باوکم بانگ ده که م دانیشم ئه وه ی به سه رم هاتووه بوئیانی بگیرمه وه. هیچیان نازانن. ئیوه یه که م که سن که ئیستا پییان ده لّیم. جاریک له زیندان بووم، زیندانی که تی شان. ژینگه ی زیندان جوړیک که ناکریت". (دیمانه ی ژماره ۴۴. حه مید، 139-134 Pos)

لیره دا کوّمه لّیک هه ستی سه رکوتکراو و بیده سه لاتى و بیتوانایى له ده ربړنى واقیعه که سییه کان بیچم ده گری که له روانگه ی خانه واده ده رمانى پیکهاته یی مینۆشینوه، گوزارشت له تیکچوونى سنووره کانى نیوان دایک و باوک و مندال ده کات؛ ئه و سنوورانه ی که کاتیک زوړ رهق و داخراون یان تاکلاینه له بهر ژه وندى لایه نیکن (زوړتر ژن یان پیاو)، فهزا بو زیاده روپیه کانى یه کینک و پاسیقی لایه نه که ی دیکه ده ره خسینن (منوشین، ۱۳۹۴ هه تاوى). له لیکدانه وه ی وردتر بو دیارده ی ده سه لات سه پینى و ره فاره ده ستیوه ده کان یان پاسیقه کان، یه کیک له شاره زایان ده لّیت:

«به گشتى له شیکارى په یوه ندىیه کانماندا ده لّیین دوو سه رى ئه م لایه نه یان ده سه لات سه پینه یان پاسیقوونه، که هه ر دووکیان جوړیک نه خوشییه و هه ر دووکیان ده بى مامناوند بن هاوسه نگیان هه بیت. به ده گه م که سیک ده دوزیتوه که بوپریه کی باشى هه بى، واته یان به لای ده سه لات سه پینیدا ده شکیته وه یان به ره و ملکه جى هه نگاو ده نیت. به گشتى ئه گه ر بالاده ست بى، ئه و ده سه لاتى خو ی ده سه پینى و ده ره قه تی هاوسه ره که ی دى، ئه گه ر مناله کانى و هاوسه ره که ی ناچارى بکه ن گوپیان لى بگرى، ئه و پیچه وانه ده بیته وه [ملکه چ] و قوربانى توندوتیژى. واته تیگه یشتن له وه ی که هه م من به ره قم و هه میش لایه نه که ی به رامبه رم مافى خو ی ده ویت. بوپه له پیگه ی زالیه تیدا مله وری ده کا و له پیگه ی بنده ستدا ژرچه پوکه یه گوپى له بالاده سه ته که ی ده گریت. ئیستا ئه گه ر فه زای ناو مال مندال سالارى بیت، هیچ جیاوازییه کی نییه. له هه ر دووکیاندا به داخه وه ... له ته لاقه کانداهه مه روو ده دات. ئیستا، یان دیواریکى به ردین له ده وری خو ی دروست ده کا و وا خو ی نیشان ده دا که گوپى له ده نگى که س نییه و خو ی له که رى ده دا که خه وتووه، پشتگو ی ده خا، حازر جوابى ناکا، له گه ل هاوړیکه ی ده چیته ده ره وه، وه لامیک ده داته وه که له رووی بیده سه لاتى و

بیده ره تانییه وه به یان هات و هاوار ده کا و ده قیژ تینیت. (دیمانه ی ژماره ۵۷ خانم جیریایی، Pos 158)

له م لیکدانه وه دا، سووری ده سه لات و لاوازی نیوان ئه ندامانی خیزان به دره وام له گۆراندایه و تاک به پیتی پینگه و ده سه لات ته که ی، یان زāl ده بی و ده سه لات سه پینی ده کا یان ملکه چی به ئه زموون ده کات. به گویره ی یۆنگ و هاوکارانی، لی ره دا، «شیماکانی ده سه لات سه پینی - ملکه چبوون» و ره فتاری کۆنترۆل کردنی زیده رۆیانه، یان به پینچه وان وه ره فتاری ملکه چبوون و پاسیقی، سووریکه خراب دروست ده که ن که زۆر جار هه سترکردن به دامای و توندوتیژی کپ و خامۆشی له که لدايه (یانگ و همکاران، ۲۰۰۳). هه روه ها تیۆری (شکست - شه رانگیزی) ی دۆلارد نیشان ده دا که له ژینگه یه کی وادا ئه گهر پینگه نه درۆ وزه ی توندوتیژی به شیوه یه کی ته ندروست ده رچی، ئه و یان له شیوه ی توندوتیژی پاسیف یان ته قینه وه ی له نا کاودا خو ی دره ده خات (دالارد، ۱۳۷۵ هه تاوی). لایه نیکه دیکه ده سه لات سه پینی له دیارده ی کۆنترۆل و چاودیری زیده رۆیانه ژنان بۆ میرده کانیه که هه ندیک جار به بۆن و رهنگی بی متمانه یی و وه سه وه سه دره ده که ویت. ئه م کۆنترۆل تائه و راده سنوور ده به زینتی که ته نانه ت پیاوان ناچار ده کا وه لامی کاتی به نه وه و شوینه که یان رابگه یینن:

«ئیتستا له کویت؟ چی ده که ییت؟ با وینه ی په یوه ندی قیدیۆی بکه یین، بزانه م له کویت، یان هه ر ئه م فالچیانه په یوه ندی یان پیوه ده که ن، قاوه یان کارت ده خویننه وه، ده لێن هاوسه ره که م له کویت. به م ن ده لێ ده چیته مالی دایکی. م ن باوه ر ناکه م. بزانه بۆ کویت چوو. ئه و له گه ل که سی تر نه چوو به بۆ شوینیکه تر هه ر گیر به میرده کانیه ده دن گیر گیر ئه و پیاوانه شی که ده ستیان ده روا و پاره یان هه یه ده چنه لای ژنیکه دیکه (دیمانه ی ژماره ۵۸. مه رزیبه حسینی، Pos 197).

ئه م ئاستی کۆنترۆل کردنه، زه مینه بۆ تیکچوونی متمانه و دروستبوونی په یوه ندی پر له گومان و گرژی خو ش ده کا که به پی تیۆری شیکاری ئالوگۆری، «باریه ده روونیه کان» و په یوه ندییه نا کاراکانی هه ل سوکه وت به هیز تر ده کات. له م په یوه ندی یانه دا، به دره وامی فشاری دروونی له سه ر پیاوان و خسته ژیر پرساری پینگه ی پیاو له ناو مالد، ده بیته هو ی توندوتیژی شاراهه یان کاردانه وه یی (برن، ۱۳۹۳).

بیگومان زه مینه ی فره نه نگیش له به ره مه مپنانه وه و دارشتنی ئه م سه ره چه شه نه ره فتاری یانه رۆلکی سه ره کی ده گیرۆ و راده ی ئازادیی هاوشیوه بۆ ژن و پیاو جیاوازه:

«به گشتی له تاراندا ئه گه ر ژن و میرد رقیان له یه کتیش بی، ده بی پیکه وه به چنه دره وه. ئه نا عه یبه شووره ییه ژنه به چیته مالی ئامۆزاکه ی (کچی

مامی) و میرده که ی له گه لئى نه چى و یان به پیچه وانه وه به لام له لای ئیمه ژنه کان به تهنیا بو خویان ده چنه سه فەر». پیاوه کانیش بو خویان به تهنیا ده چنه سه فەر و بو ماوه ی ههفته یه ک ده چنه شاخ و کیو، ژنه کانیاں پیاوان نالین منیش دیم، یان ژنت هیناوه بوچی به تهنیا دهتهه وى بچی بو گه شت و سهیران؟ ئهوان زور ئازادن، فهرهنگ له باشووری ئیران زور جیاوازه بهرێز کرمانی، به گشتی باشووری ئیران جیاوازه". (دیمانه ی ژماره ۵۸. مه رزیه حسینی، 205 Pos)

لیره دا سروشتی کۆنترۆل و ههیمه نه ته نانه ت له ناو کۆمه لگه یه کدا له ژیر کاریگه ریی جیاوازیه فهرهنگیه کان بووه. وه ک تیۆریی رۆله کۆمه لایه تیه کان و تیۆریی کۆمه لناسیی نۆرمه کان باسی ده کهن، هیزی کارکردیی بالاده ستی له گرووپه جیاواز و زه مینه یه ناوچه ییدا جیاوازه (سیمون و کلینکه، ۱۳۹۳ هه تاوی).

له ئه زمونیکی تر دا، ترسی پیاوان له داواکارییه ساده کانی وه کوو چوون بو مالی باوکیان، به سه رهات ی کۆنترۆلکردنی ناراسته وخۆ و سه پاندنی ده سه لات ی ده روونییه:

«من ده بینم ههفته ی جار یك ده مهه وى بچم سه ردانیکی مالی باوكم بکه م، رهنه زۆربه ی پیاوان ئه مه یان به ئه زمون بکه ن. کاتیک ده چم بو بینینی خیزانه که م ده بی به ترس و له رزه وه ئه م داوا یه له ژنه که م بکه م. بلئی قسه و ده مه قاله ساز نه بی ت. هه موو ئه م مه ترسی یانه له می شکمدان. بیر و خه یال هه لمه گریت. له دلمدا ده لیم، ئه مشه و یان سه به ی شه و میوانیه و سه ره حه ت برۆم و سه ره حه ت بیه وه و قسه و قسه لۆک دروست نه بی ت. من ئه مه م له زۆربه ی پیاوان بیستوه و خۆم بینومه و به ئه زمونم کردوه کاتیک ژنه که م ده یهه وى بچینه وه مالی باوکی، پیاوی له گه له و من هاوړیکانم ده بینم یان خزه کانمان دین و هیه قسه و باسیکیش له ئارادا نییه و ژنه شاد و که یفخۆش ده گه رپته وه. به لام ئه گه ر ئه مه له لایه ن منه وه روو بدات ...» (دیمانه ی ژماره ۳۰. حه مید مرادی، 50 Pos)

ئه مه نموونه ی روونی «پیچه وانه بوونی ده سه لات» له هه ندیک له کرده وه خیزانییه کانه که تیا ییدا پیاوان بریار ده دن که ته نانه ت له سه ره تایه ترین مافه کۆمه لایه تی - سۆزداریه کانیشیان له رێگه ی کۆنترۆلگه ری یان هه ره شه ی ناراسته وخۆ و دلاره وکیوه بریار ده دن. ئه م بارودۆخی ملکه چبوونی زۆره ملییه به تیۆریی شکست - شه رانگیزی و تیۆریی خودمختاری ی دیسی و رایان روون ده کرینه وه که باس له وه ده کهن که سه رکوتکردنی خواسته سه ره تاییه کان بو سه ره خوپی و په یوه ندیی ته ندروست له کۆتاییدا ده بیته هۆی بیهوایی و شه رانگیزیی پاسیف یان چالاک و دوا جار توندوتیژی (دسی و رایان، ۱۳۹۱؛ دالارد، ۱۳۷۵ هه تاوی).

بهم شیوه ده‌سه‌لات‌سه‌پینی و کۆنترۆلگه‌ری له ناو خانه‌واده‌دا پیکهاته‌یه‌کی فره‌لایهن له ره‌فتاری ئاشکرا و شاراه و دوولایه‌نه و ره‌نگاو‌ره‌نگ ده‌گرێته‌ خۆی که پیاوان له نیوان دووانه‌ی ملکه‌چبوون و خۆراگریدا له ئاستیکی توندوتیژی جه‌سته‌یی، سۆزداری، یان ده‌روونیدا به‌هه‌له‌په‌سی‌راوی ده‌یان‌ه‌یلێته‌وه؛ پیکهاته‌یه‌ک که ره‌گ و ریشه‌ی له شیوازی په‌یوه‌ندیی بالکیشراو به‌سه‌ر خیزان، نۆرمه‌ فره‌ه‌نگیه‌کان، فاکته‌ری جێنده‌ریی ده‌سه‌لات و له کۆتاییدا ئه‌و شکسته‌ درێژخایه‌نه‌ی که له ئه‌نجامی به‌ئه‌زموونکردنی بویری ته‌ندروست به‌دی دیت (یانگ و همکاران، ۲۰۰۳؛ منوشین، ۱۳۹۴؛ برن، ۱۳۹۳؛ سیمون و کلینکه، ۱۳۹۳؛ دسی و رایان، ۱۳۹۱).

شیوازه‌کانی په‌روه‌رده‌کردنی مندال له‌سه‌ر بنه‌مای سزا و توندوتیژی

له‌ گێرانه‌وه‌ی ئه‌و که‌سانه‌ی که له ژیا‌نی خانه‌واده‌ییاندا ئه‌گه‌ر به‌ ئاشکراش نه‌بی به‌ بیده‌نگی و خامۆشی شاهیدی ئه‌زموون گرژی، توندوتیژی، یان سه‌رکوت بوون، شیوازه‌کانی په‌روه‌رده‌کردن له‌سه‌ر بنه‌مای سزادان و توندوتیژی، وه‌ک زنجیره‌یه‌ک له‌ دووباره‌بوونه‌وه و دووباره‌ به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی ده‌رد و ئازار، نه‌ک ته‌نها وه‌ک قه‌یرانیکی تاکه‌که‌سی به‌لک‌وو وه‌ک پیکهاته‌یه‌کی ده‌ستیوه‌رده‌ره‌ له ناو خیزانه‌که‌دا رۆل ده‌گیرن. ئه‌م بوونی به‌هیزه‌ی سزا و توندوتیژی، چ له‌ به‌رگی چاودیریکردن و چاکسازی ره‌فتاری بی یان له‌ به‌رگی ده‌سه‌لاتی دایک و باوکانه‌ بی، به‌ گشتی زه‌مینه‌ بۆ لاساری، تۆله‌سه‌ندنه‌وه، نامۆبوونی سۆزداری و تیک‌چوونی که‌سایه‌تی خۆش ده‌کا که دیمانه‌کان هه‌ر یه‌که‌یان به‌ شیوه‌یه‌کی قوول و جیاواز به‌شیک له‌م سووره‌ ده‌گیرنه‌وه و هه‌روه‌ها جه‌خت‌کردنه‌وه‌ی تیۆرییه‌ بنه‌ره‌تییه‌کان به‌ شیوه‌یه‌کی سیستماتیکی و شیکارانه‌ له‌سه‌ر ئه‌م په‌ره‌نسییه‌ دامه‌زراوه (منوشین، ۱۳۹۴؛ یانگ و همکاران، ۲۰۰۳).

دنای مندالی و می‌رمندالی له‌ پێشدا به‌ ترس و سه‌رلێشی‌واوییه‌ که‌وه‌ تیکه‌ل ده‌بی که به‌ هۆی سزا و سنووردارکردنه‌وه‌ دروست ده‌بیت؛ وه‌ک یه‌کیک له‌ به‌شداربووان وه‌بیری دینیتیه‌وه، سیبه‌ری هه‌یمه‌نه‌ی باوکی - ئه‌فسه‌ریکی پۆلیسی ئاسایش (ئینتزامی) - په‌لی بۆ ئه‌زموونه‌کانی و ته‌نانه‌ت شوناسی هه‌تا گه‌وره‌سالی کیشاوه‌:

«باوکم پۆلیسی ئینتزامی بوو. زۆر که‌س ده‌هاتن و ده‌یانگوت برا ئه‌م کارانه‌ مه‌که، مندال. کابرا هه‌موو کاریک ده‌کا ئه‌گه‌ر مندال ده‌کت هه‌له‌یه‌کی لی‌ بووه‌شیته‌وه، کاریکی وا ده‌کا که مندال ده‌کتی تووشی ئه‌م شتانه‌ نه‌بی تۆ خۆت ده‌یگوت: نا، با بزانی که‌وتوته‌ چ شویتینیک با ئه‌م کاره‌ نه‌کات. جاری یه‌که‌م و دووه‌م که‌ چووم، ترسام پاشان که‌ ده‌چووم به‌راستی چیژم لی‌ وه‌رده‌گرت هه‌ر خۆم کاریکی وام ده‌کرد که‌ بچمه‌ ناوه‌ندی چاکسازی. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۶ - فره‌راز، Pos 20).

له‌م وه‌رگێرانه‌دا به‌رده‌نگ به‌ پێی ته‌مه‌ن و ئه‌زموونی خۆی گه‌شه‌ی نه‌کردووه؛ سوورپیک که‌

تیايدا «سزا» به ئامانجی کۆنترۆلکردن و پِگريکردن له پەفتاره کان وردە وردە دەبێتە دژبەری خۆی: نەوجەوانێک کە بە وتەى خۆى «لاسارى و سەرسەختى» دەنوینى و وابەستەى شوپى سزادان دەبێت. له روانگەى تیۆریی فیروونی کۆمەڵایەتیی باندورا و تیۆری شکست - شەڕانگیزی دالاردەوه سزادانی دووبارە بەبێ تێگەشتن و پشتیوانیی سۆزداری دەبێتە هۆی خۆراگری و ململانیی دەروونی له گەڵ دایک و باوک (باندورا، ۱۳۸۴؛ دالارد، ۱۳۷۵).

دیدیکی جیاواز هەندیک جار گیرانەوه کانی توندوتیژی تەنانت تیکەل بە بۆچیەتیی و پاساوھێنانەوه لە لایەن خودی قوربانییە کەوه دەکات. وەک شتی قوربانی هەول دەدا ئەو فشارە دەروونیەى کە بەسریدا سەپینراوه دووبارە لێکی بداتەوه کە بۆ ئەوهی بتوانی خۆی لە گەڵدا بگونجینی:

«بەراستی دایکم ئازاری داوم، بەلام من لەم روانگەییەوه سەیری دەکەم،
و دەبینم کە رەنگە دایکم لەو کاتەدا دەبوو ئەم کارانەى کردبایە.» (دیمانەى ژمارە ۴، حەمید، Pos 125)

ئەم جوړە روانگە نمونەى شیما ناسیارییە چەواشە کراوە کان (یۆنگ و هاوکارانی) و هاوشیوەسازیی لە گەڵ دەستدریژکار (قوربانی)یە کە توندوتیژی بەرھەم دەھێنێتەوه و بەرەبەستى بەردەم دەربڕینی ھەست و سۆزە کانە.

ھەندیک لە گیرانەوه کان بە باشی ململانیی نیوان رۆلی رەگەزیتی و پەرورە کردنی توندوتیژانەى کوران نیشان دەدەن، کە فشار بۆ «رۆوداربوون» و لەبەرچاوانە گرتن جیگەى پەیوەندیی سۆزداریی تەندروست و قبوولکردن دەگرتەوه:

«پەرورە کردن ھەموو شتیکیە. بەلام لە بەرامبەر ئەو ژنە ترانسە وەک
پیاویک، واتە رۆودار بە، برۆ ئەمە بکە، ئەو بکە. جوړی پەرورە کردنیان
جیاوازه. ئەوانەى لە قوتابخانەى کوران کەمیک شەرمەن، تووشی کێشە
دەبن، دەبێ لە قوتابخانەى کوران رۆودار بن.» (دیمانەى ژمارە ۶، شاپان،
ترنس، Pos 205)

لێرەدا خەسارەت و زیانە کانی ناھاواھنەگیی رۆلی رەگەزیتی و پەرورە کردە کە لەسەر بنەمای شەڕانگیزییە نەک تەنھا لە ناو خیزان بە لکۆو لە پیکھاتەى پەرورە کردەدا رەنگ دەداتەوه. بە پیتی تیۆریی بە کۆمەڵایەتیبوون و نۆرمە کان (Simon and Kline, 2014)، ئەم شەڕانگیزییە پەرورە کردەییە تاکە کان بۆ رۆلگیرانی سەقەت تر لە قۆناغە کانی دواتری ژياندا ئامادە دەکات.

کاتیک بە ناو وردە کارییە کانی توندوتیژی لە ناو ژینگەى مألەویدا شوڕ دەبینەوه بە ئاشکرا کاریگەرییە پووکینەر و درێخایەنە کانی توندوتیژیی جەستەیی لە لایەن دایک و باوکیک بەرامبەر بە مندال یان دایکی بنەمالە لە سەر پەیکەرى دەروونی و سۆزداری ئەندامانی خیزاندا دەبینن:

«دايكم كه سايه تيبه كى زور لاواز و ترسنوكى هه بوو، له هه موو شتيك ده ترسا به عومراتى سوارى تاكسى نه بيوو ته نيا سوارى كه ره سهى گواستنه وهى گشتى ده بوو ئه وىش دواى ۱۵-۱۶ سال كه له تاران مابوو وه. باوكم پيم وا هه تا ته مهنى ۱۰ سالان له من و دايكمى ددها. دوا ديمه نيك كه له بيرمه هى ئه و سه رده مه بوو كه من تازه خه ريك بووم ده چوومه زانكو كه له دايكمى دا و منيش هه ستام كه لئى بده مه وه و پيكه وه تيك هه لچووين و گرتم دام به ديواردا ترسا. ئه م شه ره دوا شه ر بوو». (ديمانه ي ژماره ۶۶. پيدرام، Pos 5)

له م ئه زمونه تالدها، توندوتيزى باوك نه ك هه ر وا له كور ده كا كه ببته بهر گريكارى دايك، به لكوو دايناميكى بالاده ستى - بهر نه نگار بوونه وه و شياوى گواستنه وه يى سوورى توندوتيزى ئاشكرا ده كات؛ وه ك مه نوشين (۱۳۹۴ هه تاوى) ده لئى، په يوه ندييه سه قه ته كانى ده سه لاتى خانه واده، به تاييه ت له تافى مندا ليدا، له برى ئه وهى مندا ل فترى چاره سه ر كردنى كيشه كان يان كو نترول كردنى تووره يى بكا، به ره و كار دانه وهى توله سه ندنه وه يان گوشه گيرى و بده سه لاتيان ده بات. گيرانه وه كانى ديكه كار يگه رى پاسته وخوئى توندوتيزى دايك و باوك له سه ر ئه نگيزه، سه ر كه وتن له خو يندن و ته نانه ت هه لبار دنى شيوا زى ناره زايه تى شاراه له ناو مي رمندا لندا روون ده كاته وه:

«ئيمه خو يند كار يكم ان هه يه كه زور زور له رووى زه نيبه وه زيره ك و به توانا و به ره مه ند بوو، به لام ئه و نه يده ويست بخو يتي ت ... زياتر هو كارى نه خو يند نه كه ي ئه وه بوو كه دايك و باوكى لئيان ددها. ئه و ده يو يست نيشان بدا كه من به رامبه ر به شيوا زى ژيانى دايك و باوكم نارازيم. ئه وان له هيج و خو رايى له م كوره يان ددها ... ئه وه واى ليكر دبوو كه له وانه كاندا وه دوا نه كه وئى ته نانه ت بو ماوه يه ك له قوتا بنخانه را بكا بو ئه وهى نيشان بدا كه به لئى، ده مه ه وئى دژان بووه ستم ... هه ر ئه م ليدانه له لايه ن دايك و باوكه وه واى كر دبوو كه ئه و خو يند كار هى كه ده يتوانى بخو ينى، ده يتوانى پيش بكه وئى، به هوئى ئه م ليدانه ي له لايه ن دايك و باوكيه را بكات.» (ديمانه ي ژماره ۸. ياسر حسيني فهد، Pos 19)

نه بوونى پالپشتى و سوژ و ميهرى دايك و باوك و ته مبيكر دن، «به ره نگار بوونه وهى پاسيف» و جوړي ك له شه ر انگيزى نراسته وخوئى (جا چ وازه ينان له خو يندن بئى يان بئى ئه نگيزه به يه وه بئى) ليدنه كه وپته وه. ئه مه هه مان ئه و سووره ويرانكه ريه كه تيورى شكست - شه ر انگيزى، خانه واده ده رمانيى پيكه اته بى و تيورى وابه سته يى بوولبى هه موويان له سه ر ليكه وته روخي نه ره كانى بو سه ر كه سايه تى و ئه نگيزه و وابه سته بوونى تاكه كانى به خيزان پيدا گرى ده نو ين (دالارد، ۱۳۷۵؛ بالبى، ۱۳۷۹؛ منوشين، ۱۳۹۴).

له ههمان کاتدا پاساودانی توندوتیژی دایک و باوک و بیرۆکه‌ی به کارهینانی «ترس» بۆ دروستکردنی دیسیپلینی رهفتاری پروخساریک له به‌ده‌روونیکردنی سهرکوت و به‌رده‌وامبوونی به‌ده‌سته‌وه ده‌دات:

«من له‌م گۆشه‌نیگاوه سه‌یری ده‌که‌م، له‌گۆشه‌نیگایه‌کی خراپه‌وه سه‌یر ناکه‌م. چونکه‌ من ده‌بینم ئیستا من وام لی هاتوو، ره‌نگه‌ من وان ه‌بام، براکانی ترم ئیستا ژیا‌نی خۆیان دروست ده‌که‌ن، کارگه‌یان هه‌یه، کار ده‌که‌ن، ژیا‌نی خۆیان ده‌سازین. خوشکه‌ که‌شم هه‌ر به‌م شیوه‌یه. ره‌فتاره‌کانیان زۆر گۆراوه. بۆ نمونه‌ ئه‌گه‌ر من بمابایه‌تمه‌وه، ره‌نگه‌ دایکم یه‌که‌م جار که‌ لێی بدام ئه‌گه‌ر که‌لکم لێ وه‌ر بگرتایه‌ و ترس هه‌موو ناخمی بته‌نیا‌بایه، توخوونی ئه‌م جو‌ره‌ شتانه‌ نه‌ده‌که‌وتم...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴. حه‌مید، Pos 129)

له‌م جو‌ره‌ لێکدانه‌وانه‌دا، قوربانی سه‌رچاوه‌ی سهرکوتکردن به‌ هۆکاری سهرکه‌وتنی هه‌ندیک له‌ ئەندامانی خانه‌واده‌ که‌ی ده‌زانێ - که‌ ره‌نگه‌ سه‌رچه‌ش‌نی هه‌له‌هاتن و قبوولکردنیان به‌ کار هه‌ناییت - تیده‌کۆشی شوناسه‌ تیکچوووه‌ که‌ی هه‌یور بکاته‌وه. ئه‌مه‌ هه‌مان جیگۆرکێ ناسیاریه‌ چه‌واشه‌ کراوه‌ که‌یه‌ که‌ تیۆریی شیماده‌رمانیی یۆنگ وه‌ک یه‌کیک له‌ واکته‌رانه‌ وه‌سف ده‌کا که‌ درێژه‌پێده‌ری زیان و خه‌ساره‌ته‌ و تاک له‌ ده‌ربڕینی هه‌سته‌ ته‌ندروسته‌کان دوور ده‌کاته‌وه (یانگ و همکاران، ۲۰۰۳). ماوه‌رای توندوتیژییه‌ جه‌سته‌یی و راسته‌وخۆکان، شیوازه‌ په‌روه‌رده‌یه‌یه‌کانی دایک و باوکی ئه‌گه‌ر له‌ جو‌ری لوسکردن و بێسنووری بێ ئه‌وه‌ رێگا بۆ دروستبوونی که‌سایه‌تییه‌کی مله‌وړیان دلسارد خوش ده‌که‌ن:

«واته‌ دایکیک که‌ له‌ کاتی په‌روه‌رده‌کردنی مندا‌له‌که‌یدا که‌ ده‌گری ده‌لێ: چیت ده‌وێت؟ یانی چیت بووی بۆتی دابین ده‌که‌م و درێغی نانۆنیم هه‌ر تو‌ بیده‌نگ به‌ مندا‌ل فیر ده‌بێ که‌ به‌ مله‌وړی و قیژه‌ قیژکردن ده‌توانی هه‌ر چییه‌کی بووی به‌ده‌ستی به‌ینی جا هه‌ر که‌سیک بێ دایک بێ یان هه‌ر که‌سیکی دیکه‌. و ئه‌مه‌ش به‌داخه‌وه‌ له‌به‌ر ئه‌وه‌ی په‌روه‌رده‌کردنی مندا‌ل هه‌شتا کیشه‌داره‌ ... هه‌زارییه‌ په‌روه‌رده‌ییمان هه‌یه‌ و هه‌زارییه‌ په‌روه‌رده‌یه‌یه‌که‌مان یه‌که‌جار زۆره‌ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۷ خانم جیریایی، Pos 40).

به‌م شیوه‌ بێسنووری و بێمه‌رزیه‌ی دایک و باوکایه‌تی نه‌ک هه‌ر توندوتیژی سهرکوت ناکا، به‌لکوه‌ له‌ قالبی فۆرمگرتنی که‌سایه‌تییه‌ ده‌سه‌لات‌سه‌پێن یان ملکه‌چ، له‌ ئاستیکی دیکه‌دا به‌ره‌م ده‌هینرێته‌وه‌؛ وه‌ک چۆن خانه‌واده‌رمانیی پیکهاته‌یی و تیۆریی فیربوونی کۆمه‌لایه‌تییه‌ باندوراش جه‌ختی له‌سه‌ر ده‌که‌نه‌وه‌ (منوشین، ۱۳۹۴ هه‌تاوی؛ باندورا، ۱۳۸۴ هه‌تاوی).

ئاماژه‌دانی په‌یتا په‌یتا به‌ سه‌رچه‌شنه‌ باوه‌کانی سزادانی جه‌سته‌یی یان هه‌مان ته‌مبیکردن،

به تایبته له ناو فه زای نه ریتی و جیاوازی ره گه زیتیدا، فشاره دهروونییه کان به روونی ده رده که ون:

“باسیکی په روه رده له باره ی لیدانه، ئیتر په روه رده ی کوران بهم چه شنه یه که زیتر لیان ده درئ تا ئه وه ی به زمان بیا ن دوتین و کچان نازیان ده کیشریت. من ئیستا له کرماشان ده ژیم، نازانم ده توانم هه موویان بلیم یان نا، به لام هه تا ته مه نی پانزه سال له مه و به ر وا جی که وتبوو. کورانیان لیان ده درا، ئه مه یان پی خوشتر بوو. بویه ئه مه کاریگه ریه کی زیتری هه یه ... کاتیک کاروباره که یان سه ر بۆ توندوتیژ ده کیشی، لیره دایه کاریگه ریه کی زوری له سه ر رۆحیه و مۆرآل هه یه ...” (دیمانه ی ژماره ۷. جلیلیان، Pos 10)

ئه م جوړه گیرانه وانه کاریگه ریه ی تیکد ه رانه ی نۆرمه کو مه لایه تییه نه نوو سراوه کان ئاشکرا ده که ن (سیمون و کلینکه، ۱۳۹۳) و ئه و شیوازه په روه رده بیانه نیشان ده دا که له ناو پیکهاته ی شوناسی پیاو نه دا له سه ر بنه مای توندوتیژی دامه زراون و له گه ل ئه وه شدا چۆنیه تی ی روو به روو بوونه وه ی قه یرانه کان ده رده خات.

توندوتیژی درێڅخایه ن و رۆژانه وه کوو بارگرانییه کی به رده وام له سه ر شانی پیاوان ده مینیته وه:

«ده لیم، ئه گه ر ئه مانه ش به کاره که زیاد بکه ی، قوربه سه ری بته خت ئه زییه ت و ئه سیر ده بیته. هه موو رۆژیک شه ر و قه ریه. خو ده بییم له هه فته دا سی رۆژ شه ر ده کا، به توو ره ییه وه ده هاته دوو کان ...» (دیمانه ی ژماره ۵۲. فه راهانی، Pos 97)

مینوشین (۱۳۹۴ هه تاوی) ئه و ئه م قوناغه به ده رکه وتنی ده روون په شیوی درێڅخایه ن ده زانی و وه ک زه مینه خو شکه ری بۆ گواسته نه وه ی خه ساره ت و زیان بۆ نه وه کانی دواتر و توندتر کردنی دلساردی وه سفی ده کات.

له هه لۆیستیکی دیکه دا، فشاری نۆرمه کان و کو ت و به ندی ره گه زیتی و ره فتاری زیانیکی زۆر به ته ندروستی ده روونی مندالان و میرمندا لانی ره گه زگۆراو (یان ناهاوسان) ده گه یینیت:

«و پاشان ده ستی پیکرد که تۆ بۆت نییه جلوه رگی کوران له به ر بکه یت. من تیشی رتیکی کورانه م کړی و ئه وانیش دراندیان. خیزانه که م و هاوړیکانم و که س و کاری دایکم یان خزمه کانی دایکم ده هاتن و پینان ده گوت بۆچی دیلی قژی کورت بکاته وه و تۆ ناتوانی قژت به رپته وه. ده یانگوت بۆچی ته نه و ره له پی ناکه یت ... ئه وه کاتیک ده ستی پیکرد که من ته مه نم له ناو ۱۲-۱۳ سال بوو.” (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان وه رامینی. تره نس، Pos 17)

«به پووړم (خوشکی باوک) که ده رووناسه، وتم پووړی گیان، من کورم، پیم خو شه بېم به کور، من ناتوانم کچ بېم، ئه گه ر ده ته هوی ئه م په یوه ندییه چاکتر

بیی، شتیکم بو بکه ... دکتوره که وتی ئەمه میشکی نیره هیچ ریگه به ک بو چاکبونه وهی بوونی نییه. ئەمه ده بی نهشته رگه ری بو بکری بوئه وهی بیته کور. دایک و باوکم زور له پزیشکه که تووره بوون و پییدا هه لساخین که ئەوه شیت بووی ئەوه ده زانی چی ده لئی؟ ... من تووشی شوک ببووم له جیهانیکیدا بووم که له نیوان ورژاندنیککی ترسناک و ترسکی توقینه ردا مه له وەر بوو. (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان وه رامینی. تره نس، Pos 103)

ئهم جوړه ئەزمووانه ململانی شوناسی و سه رکوترکرنی دهروونی گه یاندوته ئەو په ری خو ی و پرۆسه ی به کومه لایه تیکردن بو مندال یان میرمندال قورس ده کهن، که وه ک تیوری شوناسی ره گه زیتی (Mooney et al). و خانه واده ده رمانیی ئماژه ی پیده کهن، ده بیته ره گی زوری که له تیکچوونه دهروونییه کان و ته نانه ت له هه ره تی گه و ره سالی دا مه یلی شه رانگیزی لی ده که ویته وه. له گیرانه وه یه کی شیکاری و زانستی سه باره ت به هو کاره کانی توندوتیژی به رامبه ر به پیاوان، ئەوه روونه که ئەو شیوازه په و ره ده ییانه ی که له سه ر بنه مای سزا و توندوتیژین - چ راسته وخۆ، ناراسته وخۆ و ره گه زیتی، جه سته یی یان سۆزداری - پیکهاته یه کی سه قه ت و خو به ره مه یینه ر دروست ده کهن که نه ک هه ر کاریگه ری تیکده رانه ی له سه ر دوخی په یوه ندییه خیزانییه کان و گه شه سه ندنی دهروونی هه یه، به لکوو ریگه بو گواسته وهی توندوتیژی بو نه وه کانی دواتر، یان گه رانه وهی بو فورمه نوپکانی توندوتیژی یان هه له اتن و یاخیبون خو ش ده کات. (یانگ و همکاران، ۲۰۰۳؛ منوشین، ۱۳۹۴ هه تاوی؛ سیمون و کلینکه، ۱۳۹۳ هه تاوی؛ بالبی، ۱۳۷۹ هه تاوی؛ باندورا، ۱۳۸۴ هه تاوی؛ دالارد، ۱۳۷۵ هه تاوی).

چه وساندنه وهی خیزانی

له گیرانه وهی شیکردنه وهی چه وساندنه وهی خیزانی له ژیر هه لومه رجه ده ستیوه رده ره خیزانییه کان له روودانی توندوتیژی دژی پیاوان، سه ره تا ده بی گرینگی به سروشتی فره لایه ن و لیوانلیو له زه روو ره ته کانی رۆل و نورمه نه گو ره کانی ناو بنه ماله ی ئیرانی بده ین. ئەم گیرانه وانه ی خواره وه نموونه ی ببنراوی ئەزموونی پیاوان له چه وساندنه وهی شاراه و ئاشکرا له ناو پیکهاته یه کدایه که «به رپرسیاریتی»، «کارکردن» و «خزمه تکردن» وه ک ئه رکیتی ئاشکرای پیاوانه له قه له م ده دات؛ بابه تیک که له شیکاری دهرووناسی و کومه لناسیدا، میکانیزمی نه ببنراوی به ره مه مه ینانی توندوتیژی و پوو کانه وهی دهروونی رۆشن ده کاته وه.

له گیرانه وهی یه که مدا، ئە کبه ر ئیبراهیمی، به ده نگیتی تیکه ل به دلشکاو و نائومیدی، باس له وه ده کا که خیزانه که ی به شیوه ی یه کلا یه نه ی داوای باشیان لی کردوه:

«سه ر که، زور جار پیم گوتبوون، پیم گوتبوون که دایک و باوکم جگه له من ۷-۶ مندالی دیکه یان گه وەر کردبوو، ۷-۶ مندالی دیکه یان هه بوو،

پشکی من له م ماله دا بوو که تهنیا هه ر من له دایک و باوکم نه که وتبووم
ئیهوش له و دایک و باوک که وتوونه ته وه ئیهوش ئهرکی خۆتان به جی بین،
بۆچی تهنیا من له م ماله دام، خۆ ده زان منیش ده مه وه ئی بژیم، من جه وانم،
منیش هه زم له چوونه دهره وه له گه ئل هاوړیکانه مه، منیش پیم خۆشه کاتی
بیکاریم هه بی، هه مووتان له سه ر مأل و حالی خۆتان، هه تا ئیهاره ده چنه
دووکانه کانتان، و شه وان ده ستي ژن و مندا له که تان ده گرن دینه ئیره و
سه ر دانی دایکتان ده که ن، ئه که به ر ده بیته کۆیله تان، چاتان بۆ داده نی، سفره
و خواتان بۆ راده خا چیشته تان بۆ لیده نی هیچیان ئهرکی سه ر شانی من
نییه. (دیمانه ی ژماره ۴۳ - ئه که به ر ئیبراهیمی، Pos 29)

له م گیرانه وه دا چه وساندنه وه ی خیزانی تهنیا له قالبی ئهرکیکی جه سته یی و خزمه تگوزاریدا
ته سک نابیته وه به لکوه وه وه ش گرینگتر ئه وه یه که له «تاکایه تی پیاو» بیهشی ده که ن و خواسته
وجوودیه کانی په راوێز ده خه ن. ئه و توێژینه وانیه ی وا له سه ر بنه مای تیویری وابه سته بوون (بالبی،
۱۳۷۹) و شیماده رمانین (یانگ و همکاران، ۲۰۰۳) نیشان ده دن که له ناو ئه و خانه وادانه ی که
سنووری لاواز و رۆلی چه سپاویان هه یه پیکهاته کانی وه کوو «بیهشی هه یه جانی» و «گوێپرایه لی
زۆر» نه ئیلی شوناسیکی سه ره به خۆ و سه رچاوه ی هیزی ده روونی له پیاواندا بخولقیت. هه ستي
«کۆیلايه تی خیزانی» که راسته وخۆ له گیرانه وه ی ئیبراهیمیدا ده رپر دراوه، نه ک هه ر نادا ده په ره ری
له ئه ر که کاندان نشان ده دا، به لکوه ده رهاویشه ی ئه و چاوه روانیه به سه ر سازکراوانه یه که چاوه ری ئه وه
ده که ن پیاوان به بی هیچ چاوه روانیه ک ئه ر که پشتیوانی و سۆزداری و خزمه تگوزارییه کانی خۆیان
وه ک شتیکی حه تمی و نه ک هه لێژدراوانه رابه پرێن؛ بابه تیک که به تیپه ربوونی کات پووکانه وه ی
ده روونی و جۆریک له توندوتیژی شاره و دامابی له په یوه ندیه کاندان دروست ده کات.

له گیرانه وه ی ئه رشیا جه عفه ریدا ره هه نده کانی چه وساندنه وه په ل بۆ تافی مندا لی و میرمندا لیش
ده کیشی، جیگایه ک که نه بوونی هه لێژاردن و ته نانه ت ئه گه ری خه ن بینین به داهاتووش ئه وه نده
ئاشکرا و پشتگوێخراوه که دوا جار هه ستي بیده سه لات ی و بی په نا هی له دوا ی خۆی به جی ده هیلی:

«ده زانی چی! من له مندا لییه وه شه ر ده که م. له ته مه نی حه وت سالییه وه
له دووکانی پێلا دوووری مام ئیشم ده کرد. هیچ داهاتیکم نه بوو. له ته مه نی
حه وت سالییه وه به خۆرای ی کارم ده کرد بۆ ئه وه ی شوینی ژیان و جلوه رگ و
خواردنم هه بیت. سی چوار سالی یه که م هیچ داهاتیکم نه بوو. بۆ من قورس
بوو. خه ون و خۆزگه م زۆر بوو. هه زم ده کرد بیه زۆرانباز و وه رزش بکه م. برۆم
بۆ هۆلی وه رزش. بۆ ئه م کاره ش پنیو یستم به پاره بوو. به لام مامم ریگه ی
پینه دام. من خه ریکم ده جه نگم. له لایه ک پیشه و داهاتووم له ئارادایه و
له لایه کی تره وه ده بی مامم رازی بکه م. شه وان له دووکانی پێلا دوووری

ده خه و تم. جیگای خه و تم نه بوو. خالوکانم ژنیان هینابوو و منیش نه مده توانی له ماله وه له گه لیاندا بژیم. خالوژنم عاز به. ته مهنی له ناو ۱۸ ساله. و منیش گه و ره بووم. ته مهنی ۱۴ یان ۱۵ سالان بوو. من خوّم به مانه و هم ئاسووده نه بووم". (دیمانه‌ی ژماره ۶۱. عه‌رشیا جه عفه‌ری، Pos 17)

شیکاریی ئهم گیرانه وه پیشیلکاریی روونی پره‌نسیپه کانی خانه واده ده‌رمانیی پتکهاته‌یی (منوشین، ۱۳۹۴) ئاشکرا ده‌کات. مهرزبه‌ندیی ناته‌واو و پرژنه‌گرتن له مافه سه‌ره‌تاییه کانی مندالان و می‌رمندالان هه‌لومه‌رج بۆ جوړیک له په‌یوه‌ندیی دروست ده‌کا که له‌سه‌ر بنه‌مای «چه‌وساندنه‌وه‌ی شاراو» و «چاوپو‌شیکردن له خوژگه و ئاواته‌کان» هه‌لیکه‌وته‌ی ئهم دو‌خه دروستبوونی شیماکانی بیبه‌شی هه‌یه‌جانی و سنوودارکردنی ده‌روونییه که ناهیلّی تاک له ته‌مهنی گه‌وره‌سالی‌دا هاو‌رپیه‌تی و گه‌شه‌کردنی که‌سی به‌ئه‌زموون بکا؛ هه‌ستگه‌لیک که زو‌ر جار ده‌بیته‌هۆی «دو‌ژمنایه‌تییی پاسیف» و زیادبوونی ریسکی ره‌فتاره مه‌ترسیداره کان له ژیانی داها‌توودا.

ره‌هه‌نده دارایی و یاساییه کانی چه‌وساندنه‌وه له ناو خانه‌واده‌دا له گیرانه‌وه‌ی ئه‌کبه‌ر ئیبرا‌هیمیدا ره‌نگ ده‌داته‌وه، که نه‌ک هه‌ر سه‌رچاو ده‌دارییه کانی تاک له‌به‌رده‌ستی که‌سانی دیکه‌دایه، به‌لکو و نه‌بوونی پشتیوانیی ماددی دب‌یته‌هۆی ئه‌وه‌ی تاک به‌ره‌و سوو‌ری زیانه‌خش و ته‌نانه‌ت ره‌فتاری تاوانکاریش بر‌وا:

«[به‌هۆی ماده‌ه‌ه‌شبه‌ره‌کانه‌وه] منیان له‌خو‌یان تارا‌ندوو «بۆچی، چونکه‌پاره‌که‌میان خست‌وته‌گیرفانیان؟ چونکه‌له‌برا‌که‌م وایه‌ئه‌وه‌پاره‌ی پی‌م ده‌دا، وه‌ک ش‌یت خه‌رجی ده‌که‌م. نافامم چی ده‌که‌م. وتی باقی پاره‌که‌ماوه. لای خوّم گلی ده‌ده‌مه‌وه. ده‌ملیونی پی‌دام. من چووم دام به‌ماده‌ه‌شبه‌ره‌کان. هاتین کاسبی بکه‌ین. دوو رو‌ژ ئیشم کرد. که‌وتمه‌داو و چوومه‌زیندان. له‌زیندانه‌وه‌ته‌له‌فونم بۆ برا‌که‌م کرد و گوتم برا‌گیان بۆ پاره‌ت بۆم وه‌رنه‌گرت هیچ ئاواره‌ی ناو زیندانیشت کردم؟ وتم پیاو‌ه‌تی بکه‌ و رو‌ژانه‌۱۰۰-۱۵۰-۲۰۰ هه‌زار تمه‌نم پی‌بده. ۵ سال و چه‌ند مانگ له‌زیندان ده‌می‌نمه‌وه. پارهم پی‌بده. با‌لیره‌ده‌می‌نمه‌وه". (دیمانه‌ی ژماره ۴۳_ ئه‌کبه‌ر

ئیبرا‌هیمی، Pos 41)

له‌م ئه‌زموونه‌دا «وازه‌نیان له‌پشتیوانی» و «ناسه‌قامگیریی دارایی» خیزانی، پیاو به‌ره‌و لیواری نائه‌منی و تار‌پنران را‌کیش ده‌کات. به‌گو‌یره‌ی شیکارییه ده‌روون کو‌مه‌لایه‌تییه‌کان (سیمون و کلینکه، ۱۳۹۳)، نه‌بوونی پشتیوانی و چه‌وساندنه‌وه‌ی دارایی ئه‌گه‌ری هه‌لسوکه‌وتی سه‌رپی‌چیکارانه و نه‌خواراو زیاد ده‌کا و تاک له‌سه‌ر ر‌یچکه‌ی سه‌ره‌خویی و گه‌شه‌کردن دو‌ور ده‌خانه‌وه. سیسته‌می خیزانی که سه‌رچاو‌ه‌ی ماددی و پشتیوانی به‌شی‌وه‌یه‌کی نایه‌کسان و له‌سه‌ر بنه‌مای کو‌نترۆل و ده‌ستی‌وه‌ردان به‌سه‌ر ئه‌ندامه‌کانیدا دابه‌ش بکا یان لی‌یان زه‌وت بکا، بمانه‌ه‌وی و نه‌مانه‌ه‌وی

توندوتیژی پیکهاته یی به ره هم ده هیئتیه وه و رۆلی تاکه که سیی پیاوان له ناو ده بات. دهستیوه ردانێ ئەندامانی بنه ماله ی هاوسهر و سه پاندنی بریار و چاوه روانییه داراییه کان فۆرمیکێ شاراه و دووقاتی چهوساندنه وه و لاوازکردنی پیگه ی پیاو به دی دینیت - هه ره ک له گیرانه وه ی حسین زاده شدا دیاره:

«هیمانیان کردمه وه بۆ ئه وه ی تینه گهم که خه سووم بردمییه ژووره وه و له گه ل کچه کان و فلان قسه ی ده کرد و خۆی ده هات و پیده که نی، منیش که گویتقولاغم باوک له گه ل کچه که ی شه ری بوو و ده یگوت بۆچی چووی و پاره ت داوه به هینه چی پی ده لێن مۆله تنامه ی شوڤیریت وه رگرتووه؟ له کاتیکیدا دیاره چاوه ریتی ئه وه بووه پاره ی ماله که به ناوی باوکیه وه بی، بۆ ئه وه ی له کاتی ته لاقدا پشتگیریی کچه که ی بکات؟» (دیمانه ی ژماره ۳۵ - حسین زاده، Pos 80)

لیره دا هاوپه یمانییه شاراه کان و ئه و گفتوگۆیانه ی که پیاوان لێی ئاگادار نییه و چاوه روانییه پشتیوانییه داراییه به کلایه نه، دۆخیکی نادادپه روه رانه و چهوسینه رانه دروست ده کاته وه. جیاکارییه رۆل و دهستیوه ردانه فره لایه نه کان، له روانگه ی کۆمه لناسییه نۆمه کانه وه (سیمون و کلینکه، ۱۳۹۳)، هه م به خه ساره ت و زیان بۆ سه ر پیاو و هه میش به قهیران بۆ به کگرتووی خیزان داده نری، چونکه پینگه ی تاکه که سی و بریاردانیه پیاو ده کاته ئامرازیکه دیکه بۆ کۆنترۆلکردن و لاوازیوونی. له کۆتاییدا راپۆرته که ی سوهرابی به ئاشکرا ئاماژه به ده رکه وتنی ناکوکییه ک ده کا که به هۆی به راوردکارییه داراییه و دهستیوه ردانیه بنه ماله ی ژنه وه یه:

«خوشکه که ی له و کاته دا ۷۰۰ تمه نی له هاوسه ره که ی وه رده گرت و هه موو ئه مانه له ئه ستۆی خۆی بوو. ته نانه ت جاریکیش من پیم گوت، وتم هه مووان ده لێن میرده که ت ئۆتۆمبیلی خاریجی هه یه، فلان شتتان هه یه، باوکه رۆ له داها تیه ئیه، داها تیه من، داها تیه که ت له م ماوه دا زۆر زیادی کردووه و خوشکه که پاره ی پی ده دا و به داخه وه که مترین شت که ده ی توانی بیکا ئه وه بوو که کاتیک بۆی ده رکه وت، ده ی توانی ریگری له م کاره بکات. هاوسه رگیریمان کرد و له چه ند سالی به که مدا که میک ناکوکیمان هه بوو، به تاییه ت خیزانی هاوسه ره که زۆر له کاروباره کاندای خویان تییه لده قورتاند به ک دوو جار له سه ر ئه وه بوو به شه ریان. (دیمانه ی ژماره ۲۹ - سوهرابی، Pos 36)

به گویره ی بنه ماکانی شیما ی «ماف» و «بیمتانه یی / به دکه لکی» له تیۆری یۆنگدا (یانگ و همکاران، ۲۰۰۳) و ههروه ها چه مکه کانی ده سه لات له ناو خیزاندا (منوشین، ۱۳۹۴ هه تاوی)، هه لسه نگاندنه ئابوورییه کان، هاوپه یمانییه کانی ده ره وه ی چوارچیوه ی هاوسه ریته ی و نه ریته

خیزانییه کان که پیاوان ده خه نه ژیر فشاری ململانیی داهات و چاوه روانییه لیکدژه کانه وه، ده بیته هوی پوو کانه وهی په یوه وندی و ته ناهت توندوتیژی شاراهه یان ئاشکرا له ژیانی هاوسه ریتیدا. لیکه وتهی شیکاریی ئه م گپړانه وانه دهریده خا که چه وساندنه وهی خیزانی، له هر سی ئاستی: رهفتاری (کاری زوره ملی و خزمه تگوزاری)، سۆزداری (چاوپووشی له تاکایه تی و پیداو یستییه کان) و ئابووری (کۆنترۆلکردنی سهرچاوه داراییه کان و سه پاندنی ئهرکه کان)، نه ک هر فاکته ریکی سهر به خو بو هه ستیاریی دهروونی و ماندوویتی پیاوانه، به لکوو له سهر به ستینی خانه وادهی ئیرانیدا - به تۆریکی تیکه له کیشراو له نۆرم و رۆل و دهستیوه رده ره کان - به ستینییک بو به ره مه پانه وهی هه موو جوړه کانی توندوتیژی و خه سارهت و زیانه دهروونی ده خولقی نیت. ئه و ریگا ده رچوونه ی که تیوریسییه نه کانی خانه واده رمانی (منوشین، ۱۳۹۴ هه تاوی) و خاوه ن راکانی کۆمه لئاسیی نۆرمه کان (سیمون و کلینکه، ۱۳۹۳) باسی ده که ن، جه ختکردنه وه له سهر «مه رزبه ندیی روناک»، «رېزگرتنی یه کتر» و «پشتیوانی هه یه جانی و دارایی هاوسه نگ» له ناو خیزانه بو ئه وهی سووری چه وساندنه وه و توندوتیژی بووه ستینریت.

دوخی سهر په رشتیکردنی مندالان

له شیکردنه وهی دوخی سهر په رشتیکردنی مندالان له ژیر هه لومه رچی دهستیوه رده ری خیزانیی توندوتیژی دژ به پیاواندا، یه که م شتیک که سهرنجی هه مووان بو لای راده کیشی، بوونی پیکهاته یه کی یاسایی و فرههنگی و ئابوورییه که نه ک هر پالپشتی پیاوان ناکا، به لکوو هه ندیک جار به ته واوی له رۆلی باوکایه تی و چاودیریکردنی مندالان دایانده مالی یان له به رامبه ر بریار و قه زاوه تی نادا په ره رانه دا به بی دیفاعی ده یانه یلپته وه. گپړانه وهی حسین زاده قوولایی و ره هه نده کانی ئه م قه یرانه ئاشکرا ده کات:

«باشه سهیری منداله کان بکه ژنه تیوه. ئه م ئه و سیسته مه گنده له یه که من باسی ده که م، دواتر ئه م ژنه هات و وتی: من ئه م مندالانم ناویت. بیده نه وه به خو ی.» خو ئیشالا مندال ناهینه زیندان. مناله که یان برده بییه زیستی. هیچ خیزانیک نه که وپته ژیر ئه م فشاره وه. هه موو خانه واده به تۆرمه و تایفه وه هه رچییه کیان هه یه ده یفرۆشن. بنه مالش هه ژارن داماو هه ژار بوو. ئه وهی هه یانه و نیانه ده یفرۆشن و پاره ماره یی به م ژنه ده دن تا ئه م شته روو بدات. پاشان قازی بریاری دا که نابی منداله کان به هیچ شیوه یه ک بدرین به باوکیان. (دیمانه ی ژماره ۳۵ - حسین زاده، Pos ۲۶۰) له م گپړانه وه دا نارازیوون له ده زگای داد و هه ستردن به بیده سه لاتی بنه مالهی باوکی و پشتگو یخستنی مافه کانی باوک و بنه مالهی باوکی و ته ناهت چاره نووسی منداله کانیش به یه که وه گری دراو؛ پیکهاته یه ک که له کاتی قه یرانه کاند، له بری ئه وهی پشتگیری له په یوه ندییه بنه په تییه کانی خیزان بکا، کاریکی وا ده کا که نه منداله کان ده گه رپندرینه وه بو باوه شی باوک و نه خیزانی باوکی ده توانی پشتیوانی بکات. لیکه وته ی ئه م میکانیزمه ئه وه یه که مندالان له ژینگه یه کی

بئ‌سهر‌پهرشت و خه‌ساره‌ه‌لگری وه‌کوو ناوه‌نده‌کانی بیه‌زیستی به‌ره‌لا ده‌کرین و ته‌نانه‌ت فشاره‌ ئابووریه‌که‌ی ده‌که‌وێته‌سه‌ر شانی خیزانی‌ک که‌توانای به‌رگریکردنیان نییه‌ و ناتوانن پیکاری یاسایی بگرشه‌ به‌ر. توێژه‌رانی بواری یاسا‌کانی خیزان و تیۆریسییه‌نه‌ه‌رووناسه‌کانی بیچمگرته‌ی شوناس (مینوشین، ۱۳۹۴ هه‌تاوی؛ بالبی، ۱۳۷۹ هه‌تاوی) چه‌ندین جار جه‌ختیان له‌سه‌ر لیکه‌وته‌ نه‌رێنییه‌کانی پچرانی په‌یوه‌ندییه‌کانی دایک و باوک و گۆرینی به‌ دامه‌زراوه‌ی پشتیوانیی فهرمی کردووه‌ته‌وه‌.

له‌ گیرانه‌وه‌ی داهاتوودا، عه‌رشیا جه‌عه‌فری، به‌ زمانیکی ته‌ژی له‌ بیباوه‌ری و نائومی‌دی، ئاماژه‌ به‌ هه‌زاریه‌کی توندی سۆزداری و کاروباری ژبانی دوای ته‌لاق ده‌کا، جیگایه‌ک نه‌ دایک ده‌توانی پشتگیری بکا و نه‌ هیچ پیکهاته‌یه‌ کیش هه‌یه‌ که‌ چاودیری ئه‌و منداڵه‌ بکا:

«پیشتر دوو شتی ده‌کیشا، یه‌کیکیان شیشه‌ و ئه‌وی دیکه‌یان گۆل، ده‌زانم

ئه‌گه‌ر بچمه‌ لای دایکم، دایکم شوینی خه‌وتنی نییه‌ و ته‌لاقی ده‌دات.»

(دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۱. عه‌رشیا، Pos 9)

له‌م دۆخه‌دا، نه‌بوونی که‌مترین ئیمکاناتی خۆشگوزهرانی و پشتیوانیی دایک، به‌کارهێنانی ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌کان و تیکچوونی خیزان، منداڵ - می‌رمنداڵ به‌ره‌وو‌وی توندترین جوهره‌کانی بییه‌شی و بیداڵده‌یی ده‌کاته‌وه‌ و به‌ره‌و خه‌ساره‌ته‌ ره‌فتارییه‌کانی دنه‌یان ده‌دات. تیۆرییه‌کانی وابه‌سته‌بوون و لیکۆلینه‌وه‌ه‌رووناسی کۆمه‌لایه‌تییه‌کان (بالبی، ۱۳۷۹ هه‌تاوی؛ سیمون و کلینکه‌، ۱۳۹۳ هه‌تاوی) جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که‌ ئه‌م جوهره‌ بارودۆخانه‌ مه‌ترسیی خه‌ساره‌تی ته‌ندروستی ده‌روون و شکست له‌ خویندن و مه‌یلی رووکردن له‌ ره‌فتاره‌ مه‌ترسیداره‌کاندا راسته‌وخۆ زیاد ده‌کهن. ئه‌م بارودۆخانه‌ له‌وانه‌یه‌ جگه‌ له‌وه‌ی راسته‌وخۆ زیان به‌ می‌رمنداڵان ده‌گه‌یین، زه‌مینه‌ بۆ سووری نوێی هه‌ستکردن به‌ دامای و بیده‌سه‌لاتی و ته‌نانه‌ت تووره‌یی و شه‌رانگیزی له‌ خودی دایک و باوکان - به‌تایبه‌ت باوکه‌ وه‌لانراوه‌کان - خۆش بکه‌ن، ئه‌مه‌ شتیکه‌ که‌ به‌شیکی زۆری ئه‌و توندوتیژییه‌ روون ده‌کاته‌وه‌ که‌ له‌ قۆناغه‌کانی دواتر روو ده‌دات.

گیرانه‌وه‌ی راحیله‌ میهره‌بان لایه‌نیکی دیکه‌ی فشاره‌ فهره‌ه‌نگییه‌کان له‌سه‌ر پیاوان بۆ بابته‌ی سه‌ره‌پرشتیاریی رۆشن ده‌کاته‌وه‌؛ جیگایه‌ک که‌ ته‌نانه‌ت دوای جیا‌بوونه‌وه‌ش ژن ئاماده‌ نییه‌ مافی سه‌ره‌پرشتیکردنی منداڵه‌کان له‌ده‌ست بدا و کۆمه‌لگا چاوه‌ڕێی ئه‌وه‌ ده‌کا که‌ پیاوه‌ که‌ به‌رده‌وام ئه‌م دۆخه‌ سه‌خته‌ قبوول بکا و سه‌رکه‌شی نه‌نوێنی:

“ئاوا لیک جیا بوینه‌وه‌، من سه‌ره‌پرشتی منداڵه‌کانم بووم، منداڵه‌کان لای من بوون، ئه‌و سه‌ره‌پرشتیی منداڵه‌کانی به‌ من نه‌ده‌دا، پتی وتم سه‌ره‌پرشتیی منداڵه‌کانم پتی نادهم، وه‌ره‌وه‌ سه‌ر مال و حاله‌که‌ت و ئاگات له‌ منداڵه‌کانت بیت. ئه‌گه‌ر تۆ ژن بوویتایه‌، ئه‌گه‌ر ژن بووایه‌، ئه‌گه‌ر خیانه‌تی لیم کردبایه‌، تۆ ده‌بی له‌ سه‌ر مال و حالی خۆت دانیشی. زۆربه‌ی هاوشارییه‌کانمان وان، تۆ سه‌یر که‌ براژنم هه‌وینی به‌سه‌ر هاتووه‌ ئه‌وه‌تا له‌گه‌ڵ هه‌وێکه‌یدا ده‌ژی؟ ئایا ئه‌وه‌ فلان

کهس نابینی؟ منیش وتم بۆچی نموونه له خۆت دینیتیهوه؟ لای ئیمه وا نییه ئیمه نیزاد و فرههنگه کهمان له گهڵ نیزاد و فرههنگی تۆ فرهقی ههیه. (دیمانه‌ی ژماره ۸۹. میهره‌بان، ۳۴ Pos) له‌م چوارچێوه‌دا نۆرم و چاوه‌ڕوانیه‌یه فرههنگیه‌یه ناوچه‌یه‌یه کاندایا رۆله‌ نه‌ریتیه‌یه‌کان و بیده‌نگی له‌ به‌رامبه‌ر ئه‌و په‌نج و ئازارانه‌ی که به‌ هۆی له‌ده‌ستدانی مافی دایک و باوکییه‌وه دروست ده‌بن، بارگرانی ده‌خه‌نه‌ سه‌ر شانی پیاوان. له‌ روانگه‌ی تیۆری شیکاری دوولایه‌نه‌وه (برن، ۱۳۹۵ هه‌تاوی) و لیکۆلینه‌وه له‌ سه‌ر بانه‌ماله‌ی ئێرانی (مدرسی، ۱۳۹۷ هه‌تاوی)، ئه‌م دژایه‌تیه‌ فرههنگیه‌یه‌ کاریکه‌ی وا ده‌که‌ن که له‌ رۆل و ئه‌ره‌که‌ کاندایا جوړیک له‌ زۆره‌ملی و داماوای ساز بێ؛ له‌م جوړه‌ بارودۆخانه‌دا پیاو پابه‌نده‌ که ئه‌و مه‌رجانه‌ ته‌حه‌مول بکا و داوا‌ی مافی سه‌ر په‌رشتیکردن نه‌کا ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر لایه‌ی خیانه‌ت، توندوتیژی، یان له‌ده‌ستدانی بناغه‌ی خیزانه‌که‌ی بوو. ئه‌م فشاره‌ دووقاته‌ خۆی ده‌بێته‌ چه‌قی پووکانه‌وه و ماندوتیژی ده‌روونی و شوناسی زیانیکه‌وتوو باوکی و شه‌رانگیزی شاراهه‌.

له‌ کۆتاییدا، گێڕانه‌وه‌ی یاسر حسینی فره‌ جوړیکه‌ی دیکه‌ی “توندوتیژی راسته‌وخۆ دژی مندالان” به‌ هۆی بارودۆخی خیزانییه‌وه‌ نیشان ده‌دا که وه‌ک سوورپیکه‌ی خه‌ساره‌ت و زیان کاریگه‌ری له‌سه‌ر پیاوانیش هه‌یه‌ و رۆلی دایک و باوک له‌ دابینکردنی خۆشگوزهرانی و ته‌ندروستی ده‌روونی و گه‌شه‌ی مندال ده‌خاته‌ ژێر پرسیاره‌وه‌:

«چاوه‌روانی ئه‌وه‌یان لێ ده‌کرد که هه‌موو کاره‌کانی گوند که شوانیتی و ئاژه‌لداری و کشتوکال ئه‌م کوره‌ بیکا و ئه‌م کوره‌ نه‌یده‌توانی هه‌مووی بکا و دایک و باوکی لێیان ده‌دا، چیا له‌وه‌ش ده‌بوو ده‌سه‌کانیشی به‌ باشی بخوێندبايه‌.» (دیمانه‌ی ژماره ۸. یاسر حسینی فره‌، 21 Pos)

ئه‌م جوړه‌ چاوه‌روانیانه‌ له‌ مندالان و نه‌وجه‌وانان نه‌ک هه‌ر تیکچوونی جه‌سته‌یه‌ی و ده‌روونی و شوناسیه‌یه‌ی لێ ده‌که‌وتیه‌وه‌، به‌لکوو له‌ درێژه‌ی هه‌مان ئه‌و سووره‌دا، کاریگه‌رییه‌کی قوولی له‌سه‌ر چۆنییه‌تیه‌ی په‌یوه‌ندیان له‌ گه‌ڵ دایک و باوکیان هه‌یه‌ و له‌ هه‌ره‌ته‌ی جه‌وانی و گه‌وره‌سالییدا بیچم به‌ سه‌رچه‌شنه‌ په‌فتاره‌کانیان ده‌دات. له‌سه‌ر بانه‌ماله‌ی تیۆری خانه‌واده‌ده‌رمانیه‌ی پیکهاته‌یه‌ی (مینوشین، ۱۳۹۴ هه‌تاوی) و توێژینه‌وه‌ی شیماده‌رمانی (یانگ و همکاران، ۲۰۰۳)، ئه‌م جوړه‌ بارودۆخانه‌ ده‌بێته‌ هۆی فیربوونی ناچاری بیده‌نگی و گوێپایه‌لی و ئاومیدی و هه‌ست به‌ هه‌یچۆکه‌یه‌ی کردن که ئه‌مه‌ رینگا بۆ دووباره‌ به‌ره‌مه‌پێانه‌وه‌ی توندوتیژی و بێمه‌تانه‌یی خۆش ده‌که‌ن و باوکانیش وه‌ک قوربانیه‌ی ئه‌م سووره‌ خراپه‌ له‌ قه‌ڵه‌م ده‌درێن.

به‌ کورتی، ئه‌و گێڕانه‌وانه‌ی که باس کران به‌ روونی ئه‌وه‌ ده‌رده‌خه‌ن که پرسه‌ی سه‌ر په‌رشتیکردنی مندالان، له‌ ژێر فشاری هاوکاتی سیسته‌میکه‌ی یاسایی ناکارامه‌، بێبه‌شیه‌ ئابوورییه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌یه‌کان، نۆرمه‌ فرهه‌نگیه‌یه‌ زۆره‌ملیکان و پیکهاته‌یه‌ی ده‌روونیه‌ی سه‌قه‌ته‌ی بانه‌ماله‌، به‌ کرده‌وه‌ بووه‌ته‌ هۆی ئه‌وه‌ی باوکان هه‌ست به‌ بیده‌سه‌لاتی و تارێنران و داماوای و گرژتربوونی توندوتیژی بکه‌ن. له‌ سازوکاری

په‌یوه‌ندی و قه‌زاوه‌ته‌کانی کاتی ته‌لاقدا زۆر جار سه‌پاندنی سه‌لیقه، جیاکاری، یان فشاره‌دارایی و فره‌ه‌نگیه‌کان به‌سه‌ر بنه‌ماله‌ی باوکیدا جیگه‌ی پره‌نسییی «به‌رژه‌وه‌ندی مندال» ده‌گرێته‌وه و باوک، جگه‌ له‌ده‌ستدانی په‌یوه‌ندیی راسته‌وخۆ له‌گه‌ڵ منداله‌که‌یدا، زۆر جار هه‌تا سالانیکی زۆر هه‌ست به‌له‌ده‌ستدانی شوناس و شکست ده‌که‌ن. بۆیه‌ تیۆریسییه‌نه‌کانی خیزان و ده‌رووناسانی کۆمه‌لایه‌تی جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که‌ چاره‌سه‌رکردنی قه‌یرانی توندوتیژی دژی پیاو پێویستی به‌ چاکسازی له‌ پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و پشتیوانیی یاسایی پروونتر و گرینگیدانی زیاتر به‌ تهن‌دروستی ده‌روونی دایک و باوک و سه‌ربه‌خۆیی رێژه‌یی له‌ بپاره‌کانی خیزاندا هه‌یه‌ (مینوشین، ۱۳۹۴ هه‌تاوی؛ سیمون و کلینکه، ۱۳۹۳ هه‌تاوی؛ بالبی، ۱۳۷۹ هه‌تاوی).

زیادکردنی هه‌یمه‌نه‌ی ژنان و لاوازکردنی هه‌یمه‌نه‌ی پیاوان له‌ خیزاندا

له‌ لیکدانه‌وه‌ی هه‌لومه‌رجه‌ ده‌ستیوه‌رده‌ری بنه‌ماله‌یی و رۆلی «هه‌لکشانی هه‌یمه‌نه‌ی ژنان و لاوازکردنی هه‌یمه‌نه‌ی پیاوان» وه‌ک رێخۆشکه‌ری پروودانی توندوتیژی دژی پیاوان، گێڕانه‌وه‌ی دیمانه‌له‌گه‌لکراوان ململانیی قوولی شوناس، رۆل و چاوه‌روانییه‌ دوولایه‌نه‌کان له‌ ژبانی بنه‌ماله‌یی ئه‌م‌رۆ له‌ ئێراندا ئاشکرا ده‌کات.

خاتوو سه‌فایی به‌ وردبینیه‌کی ده‌رووناسیانه و کۆمه‌لایه‌تیانه ئاماژه‌ به‌ گۆرانکارییه‌ک ده‌کات که‌ له‌ پێچ و په‌نای ئه‌زمونه‌ ژیاوه‌ که‌یدا سه‌رنجی داوه و ده‌لی:

«تێروانینم به‌رامبه‌ر ئه‌وه‌ی ئیوه‌ پێی ده‌لێن توندوتیژی دژی پیاوان، گۆرا. له‌وه‌چهند ساله‌ی وا کارم کردووه، ورده‌ ورده‌ بۆم ده‌رکه‌وتووه‌ که‌ ره‌نگه‌ خیزانی تهن‌دروست خیزانیکه‌ که‌ پیاو هه‌ر هه‌یج نه‌بێ هه‌نده‌ی نووکه‌ ده‌رزیه‌یه‌ک گه‌وره‌ی مāl بێ، هه‌روه‌ها زۆر خیزانم بینیوه‌ که‌ ژنه‌ هه‌ولێ ئه‌وه‌ دهدا خۆی گه‌وره‌یی بگرێته‌ ده‌ست، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی لێی نازانی وشیار نییه، مه‌به‌ستم خۆنده‌واری و چوونه‌ قوتابخانه و زانکۆ و ئه‌و شتانه‌ نییه، مه‌به‌ستم په‌روه‌رده‌ی دایکی و دایکانی پیشووی نییه، و په‌یره‌وی ئه‌و سه‌رچه‌شنه‌ ده‌کا که‌ نایه‌ه‌وێ په‌ره‌ به‌ ژنبوونه‌که‌ی بدا، په‌ره‌ به‌ دایکایه‌تییه‌که‌ی بدا، ناتوانی ببێته‌ گه‌وره‌ی مāl چونکه‌ ئه‌گه‌ر ژن ببێته‌ گه‌وره‌ی مāl ئه‌وه‌ توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان روو ده‌دات. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۸. سه‌فایی، Pos 14)

ئهم گێڕانه‌وه‌ به‌ پروونی پیکهاته‌ی خیزانی نه‌ریتی به‌ «پیاو له‌ سه‌ر لوتکه‌ی هه‌ره‌می ده‌سه‌لات» وه‌ک فاکته‌ریک بۆ پاراستنی تهن‌دروستی خیزان ده‌ناسی؛ نه‌ک له‌ روانگه‌ی پیشه‌نگی یان پاشه‌کشی ره‌گه‌زییه‌وه، به‌لکوه‌ به‌ جه‌ختکردنه‌وه‌ له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ له‌ دۆخێدا که‌ ژنیک هه‌ول دهدا پێگه‌ی لوتکه‌ی هه‌ره‌م (گه‌وره‌یی مāl) بگرێته‌ ده‌ست به‌لام هه‌یج شاره‌زاییه‌کی په‌روه‌رده‌یی و سه‌رچه‌شنی ژبانه‌ی له‌ خۆیدا پینه‌گه‌یاندووه، رێگه‌ بۆ جوړیک له‌ توندوتیژی دژی پیاوان خۆش

ده کات. وه ک تیورسییه نه کانی بنه ماله باسیان کردووه (مینوشین، ۱۳۹۴ هه تاوی) و پسیپورانی بواری خه سارهت و زیانه کومه لایه تییه کان (ایزدی و همکاران، ۱۴۰۰ هه تاوی) ئامازهی پی ده کهن «جیگورینی پیکهاته یی رۆله کان» به بی پیناسه کردنه وه و پالپشتی پیکهاته کومه لایه تی و پهروه رده ییه کان ده توانی دارمانی ته کووزی ناوخواهی خیزان و دروستبوونی کاردانه وهی هیه جانیی رووخینه رانه له ناو ئه ندانه کانی لی بکه و پته وه؛ چ ئه م توندوتیژییه خووشیارانه بی یان دهرهاویشته ی پینه گه یشتووی ئه و رۆلانه بی که به ئه زموون نه کراون. لی ره دا ژن به هو ی نه بوونی «وشیاریی پهروه رده یی» و نه بوونی سه رچه شنه وه، ناتوانی به شیوه یه کی سازینه ر شوناسی ژنی تی و دایکایه تیی خو ی پیگه بی نی و پیاویش پیگه ی هیه مه نه ی خو ی به له ده ستچوو ده بی نی، دۆخیک که هه ندیک له شاره زایان له ژیر چه مکی «شۆرشی کپ و بیده نگه ی رۆله کان» شیکاری بو ده کهن (تافلر، ۱۹۹۲؛ ترجمه فارسی، موسوی، ۱۳۸۱ هه تاوی).

گیڕانه وهی داهاتوو باس له ئه زموونیکه تری پیاوانه ده کا که چۆن چالنجی ده سه لات و شوناس له ناو فه زای خیزانی مۆدیرن و نه ریتیدا ده بیته گۆره پانی کرده وه و کاردانه وهی فره لایه ن:

“ژنه که مه هات و پپی و تم که من ده مه هوی ئیش بکه م و سه ره به خو بم، و تم باشه من رازیم، کار بکه و سه ره به خو به، به لام تو خه ریکه به شیوه ی گریه ست له قوتا بخانه وانه ده لیته وه، بۆچی من وام پیم باشه ئه و پاره ی که هه ته بچو قوتا بخانه یه کی ئه هلی دابنی، وتی نه خیر من حه ز ده که م کافیه ک بکه مه وه، سه ره رای ناره زایه تییه کانم، کافه که ی کرده وه و ئیستا ئیش ده کا، تو بروانه ئه مه بو پیاویک له کومه لگه ی ئیراندا زور قورسه. با که میک بهرچاوت رۆشن بکه مه وه. رهنگه که سی سییه م ئه مه بیستی و بلی باشه قهیدی چیه خو ژنه که ت خه ریکه کار ده کا؟ خو راستیش ده کا ژن کار ده کا قهیدی چیه به لام لی ره وه بو ئه و زور له نا کا و بازدان بو جیگایه کی دیکه که بو من گرینگه یان گرینگ نییه کار بکا ئه مه زور قورسه. ئه گه ر ژیان هاو به شه تو سه یر که که دکتور هه موو شتیک ۵۰-۵۰ ه، ئه گه ر ژیانیکه نه ریتی و ئیسلامی بی، فه رموو یا لالی لی بکه، تو ماره بی خۆت هیه، شیربایی خۆت هیه و به پپی ئه م یاسا نه ریتی و ئیسلامیه، ده بی له گه لمد له ژیر یه ک سه قفدا بژیت. تو ناتوانی بلی، من دوو تا وه له به رده ممداداده نی، یه کیکیان یاسا ئیسلامی و نه ریتییه کانه و ئه و دیکه شیان یاسا کانی ئازادییه که بو مرقه کان له هه موو شوینیکه ئه م جیهانه دا بوونیان هیه” (دیمانه ی ژماره ۱۷، Pos 19).

لی ره دا مللانییه کی بنه رته ی له نیوان به ها نه ریتییه کان و پیدایهستی و داواکارییه نوییه کانی ژنان به روونی دیاره. پیاوی گیره وه ر، و پرای قبوولکردنی سه ره به خو یی ژنه که ی و ته نانه ت پیشناری

بنیاتنه‌تر (دانانی قوتابخانه‌ی ئه‌هلی)، به‌هۆی ئه‌و کاری که ژنه‌که‌ی هه‌لیبژاردوه (کافه‌داری) تووشی چالنج و ئالنگاری بۆته‌وه؛ ئه‌م پیاوه له‌ لایه‌ک هاودلی گۆیگری گریمانه‌یه و پشتراستی ده‌کاته‌وه که نابێ ره‌خه له‌ کارکردنی ژنان بگیری، به‌لکو له‌ ئاستیکی قوولتردا خۆی له‌ دۆخیکدا ده‌بینیته‌وه که له‌به‌ر ده‌م قه‌بوولکردنی رێسا دژبه‌یه‌که‌کانی نه‌ریت و مۆدی‌رنیته‌یه؛ هه‌ندیک جار چاوه‌روانی ئه‌وه‌ی لێ ده‌کرێ به‌ هه‌مان مه‌رجه‌کانی مالی نه‌ریتی پابه‌ند بێ و هه‌ندیک جاریش به‌ نۆمه‌کانی ئازادیی تاکه‌که‌سی. تیۆرییه‌ نیشانه‌ناسیه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان (بارت، ۱۹۸۳ هه‌تاوی؛ ترجمه‌ فارسی، کورش صفوی، ۱۳۹۴ هه‌تاوی) و شیکاریی ئالوگۆریی رۆله‌کان (برن، ۱۳۹۵ هه‌تاوی) ئه‌وان به‌ وردی جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌م خاله‌ ده‌که‌نه‌وه که گۆریی رۆله‌کان به‌بێ ریککه‌وتنیککی بیده‌نگ و هۆشیاران له‌سه‌ر رێسا نوێکان، فه‌زای بنه‌ماله‌ ده‌کاته مه‌یدانی ململانیی ئاشکرا و شاراهه؛ جیگایه‌ک که نه‌ یاسا نه‌ریتییه‌کان کارپیکراون و نه‌ دادپه‌روه‌ری به‌شداریکردنی مۆدی‌رن به‌ شیوه‌یه‌کی دروست به‌ده‌روونی کراوه. فوواد به‌ نمونه‌هیانه‌وه‌ی «دوو تاوه له‌ به‌رده‌م داده‌نیم»، خوازیاری سنووریکی روون و ئاشکرای بۆ ئه‌وه‌ی بزانی که له‌ سه‌ر کام سه‌رچه‌شن و مۆدی‌ل ژیان بنیات بنێ و نه‌بوونی ریککه‌وتنی پیکهاته‌یی ئه‌م هه‌له‌په‌سیرای و ناسه‌قامگیریه‌ بۆ ناو قه‌له‌مه‌وه‌ی شوناسی پیاوان درێژ ده‌کاته‌وه و زه‌مینه‌ بۆ فۆرمی ناسک و ورده‌ ورده‌ی توندوتیژی به‌رامبه‌ریان ده‌ره‌خسینیت.

ده‌بینین که هه‌ر دوو گیرانه‌وه که له‌سه‌ر ئه‌وه‌ هاوران که پرۆسه‌ی فیروونی رۆلی نوی بۆ ژنان یان بوونی نییه‌ یان ناکارامه‌یه و شوناسی پیاوان له‌ ژیر فشاری گۆرانکارییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی ئیستادا تووشی سه‌رلیشیواوی بووه. له‌و شوێنه‌ی که ژنان به‌بێ ئه‌وه‌ی سه‌رچاوه‌ی مانادار به‌ده‌ست به‌ین (نه‌ک ته‌نها ئه‌کادیمی، به‌لکو ئه‌زموونی ژیاو و گواسته‌نه‌وه‌ی په‌روه‌رده‌ی نیوان نه‌وه‌یی)، هه‌ولێ داگیرکردنی لوتکه‌ی هه‌ره‌می ده‌سه‌لات ده‌ده‌ن، یان له‌لایه‌ک له‌ قالمی به‌ها تاکه‌گه‌راییه‌کان داواي سه‌ربه‌خۆیی ده‌که‌ن و له‌ لایه‌کی دیکه‌شه‌وه‌ پشت به‌ ئیمتیازه‌ نه‌ریتییه‌کانیش (وه‌کوو بری ماره‌یی، شیربه‌ها و...) ده‌به‌ستن، فه‌زای بنه‌ماله‌، له‌بری ئه‌وه‌ی مه‌یدانی هاوکاری بێ، ده‌بیته‌ گۆره‌پانی کێپرکی و له‌ کۆتاییدا توندوتیژیی شاراهه‌ و ئاشکرا. ئه‌زموونی پیاوان له‌ «لاوازی بوونی ده‌سه‌لات» هه‌ستکردن به‌ دووانه‌یی و ناسه‌قامگیریی رۆل و هه‌ندیک جار تاراندن و پشتگۆیخستنی له‌گه‌له‌، که دواجار ده‌توانی گرژتر بوونی ناوکی و بریاری قه‌ره‌بوکه‌ره‌وه‌ یان ته‌نانه‌ت کاردانه‌وه‌ی شه‌رانگیزانه‌ و پاسیقی لێ بکه‌ویته‌وه. تیۆرییه‌کانی خانه‌واده‌ره‌مانیی پیکهاته‌یی (مینوشین، ۱۳۹۴) و لیکۆلینه‌وه‌ لیکۆلینه‌وه‌ی له‌مه‌ر سه‌رچه‌شنه‌کانی گواسته‌نه‌وه‌ی رۆلی ره‌گه‌زی (اسکات، ۲۰۱۶) و لیکۆلینه‌وه‌ کۆمه‌لایه‌تی فه‌ره‌ه‌نگیه‌ نوێکانیش به‌رده‌وام جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه که شکسته‌هێنان له‌ فیرکردنی رۆله‌ نوێکان یان به‌رپوه‌بردنی پرۆسه‌ی گۆرانکاری نه‌ک هه‌ر که‌لینی نیوان ده‌سه‌لات و هه‌یمه‌نه‌ چاک ناکاته‌وه، به‌لکوو خۆی ده‌بیته‌ سه‌رچاوه‌ی خه‌ساره‌ت و ململانی و سووری نویی توندوتیژی. (یانگ و همکاران، ۲۰۰۳؛ سیمون و کلینکه‌، ۱۳۹۳ هه‌تاوی).

له رهوتی ژبانی بنه ماله یی ئیرانیدا، ململانیتی بی وه لامی رۆله کان و نه بوونی پیناسه ی هاوبه ش و پیکنه کهوتن بۆ دابه شکردنی ده سلات نه ک هه ر شوناس و هه یمه نه ی پیاوان کز ده کا، به لکوو ژن ده خاته ناو دۆخی خه ساره لگری و شکسته ییان له فیربوونی رۆلی نوێ و لیکه وته کهشی ئه وه یه که توێژه ئاشکرا و شاراهه کانی توندوتیژی قالب ده گری و گه شه سهندنی هه یه جانی و کۆمه لایه تی هه ر دوو لایه نی په یوه ندیه که تیک ده دات.

نه بوونی خوشگوزهرانی خانه واده یی و کات به سه بردن

له شیکاریه کی گیرانه وه یی و په کگرتووی هه لومه رچی ده ستیوه رده ری خیزانیدا توندوتیژی دژی پیاوان، «ئاستی خوشگوزهرانی خیزان و ده ستر اگه یشتن به کات به سه بردن» په کیک له و بژیرانه یه که کاریگه ریه کی قوولی له سه ر ئه زموونی ژبانی پیاوان هه یه؛ به تایبه ت که نه بوون یان نایه کسانیی له م بهاره دا به شیوه ی کرده وه یی ده بیته ده رفه تیک بۆ سووکایه تی کردن، بی میهری و بی سۆزی، تاراندن و ته نانه ت توندوتیژی شاراهه یان ئاشکرا دژی پیاوان له لایه ن خیزان و که سانی ده ور به ریا نه وه.

ئه وه ی ده کری له گیرانه وه ی هه مید مرادی لئی تیبه گه ین ئه وه یه که بیبه شکردنی درێخایه ن له ئیمکاناته سه ره تاییه کان له زۆر شوینی ئیراندا، زه مینه یه ک بۆ خیزانه کان دروست ده کا که ئه زموونیک له زۆره ملی و نه بوون و هه لگرتنی بیبه شی له نه وه یه که وه بۆ نه وه یه کی دیکه بگوازه وه:

«رنگه کۆمه لگا ئه و ئیمکاناته ی که له به رده ستیدا یه ده رنگ دا بیته به و که سانه ی که تییدا گه وه بوون، بۆ نموونه خۆم و هاوڕیکانم، ئه و ئیمکاناته ی که ۲۰ سال له مه و به ر هه مبوو، ئه وان تازه ئیستا له شاره که یاندا پیی گه یشتوون و په کیکان ئه مه یه و ئه و ی دیکه یان ئه وه یه که خیزانه کانیا ن، کاتیک ئه و ئیمکاناته یان نه بووه، وه کوو په روه رده و ته ندروستی خانوبه ره و ... نه بووه، ناچارن ئه و ئیمکاناته بۆ مندا له کانیا ن دا بین بکه ن و لیره دایه که بنه ماله تووشی زهخت ده بی و ئه مه ناچاری و زهخت و گوشاریا ن له سه ر ساز ده کات» (دیمانه ی ژماره ۳۰. هه مید مرادی، Pos 12).

ئه م گیرانه وه له ئیلهام وه رگرتن له تیۆریه کانی خه سارناسیی کۆمه لایه تی (رفیع پوور، ۱۳۹۳ هه تاوی)، جهخت له وه ده کاته وه که بیبه شی ی رێژه یی ته نیا بابه تیک ی ئابووری نییه، به لکوو ئه زموونیک ی سۆزداری و شوناسیه که کاریگه ری له سه ر هه موو کرده وه و کاردانه وه کانی تاک له ناو پیکهاته ی خیزاندا هه یه. له م جۆره هه لومه رجه دا پیاو بارگرانی فشاره فهرهنگی و کۆمه لایه تییه کان هه لده گری بۆ ئه وه ی مندا له کانی وه کوو خۆی بیبه شی نه بینن و ئه م هه ول هه ندیک جار سه ر ده کیشی بۆ ناچار کردنی نه خوازا وانه و دووباره به ره مه مه یان وه ی توندوتیژی له ژیر په رده ی به زه یی. هه لی عه سه گه ری، ئه زموونیک که جه مسه ری پیچه وانه ی وینه ی پیشوو:

«به‌لئی من کاسب بووم، دووکانم هه‌بوو، وه‌زعم باش بوو، داهاشم باش بوو، هه‌تا پینج سالی به‌که‌می ژیانم که له شاریکی دیکه بووم، باشتین شته‌کانم هه‌بوو، واته له رووی سه‌فه‌رکردن وئه‌و خه‌رجییانه‌ی که ده‌مکرد، ئاسووده بووم، واته نه‌مه‌دزانی نییه‌ چیه، نه‌مه‌دزانی هه‌ژاری چیه». (دیمانه‌ی ژماره ۵۴ علی‌عه‌سگه‌ری، Pos 127)

دیسان، به‌سه‌رسوورمانیکی پیکهاته‌به‌زینییه‌وه‌دریژه‌ی پیدا:

«هه‌ر به‌راسته، مه‌به‌ستم ئه‌وه‌یه کاتییک هاورپیکانم ده‌یانگوت علی دا بری پاره‌مان پی‌بده زۆر راحت ده‌ستم ده‌کرد به‌گیرفانم دا ملیونیکم ده‌رده‌هینا پی‌م‌ده‌دا، پینجسه‌د تمه‌نم ده‌دا به‌ده‌ستیانه‌وه، ئه‌وان ده‌یانگوت نیمانه. ده‌مگوت درۆ ده‌که‌ن. چۆن شتی وا ده‌بی؟ به‌لام کاتییک هاتمه‌ بیه‌زیستی ئه‌و جار زانیم به‌راستی شتییک هه‌یه به‌ناوی نه‌بوونی». (دیمانه‌ی ژماره ۵۴ علی‌عه‌سگه‌ری، Pos 129)

لی‌ره‌دا گۆرینی تیگه‌یشتنی کۆمه‌لایه‌تی له‌بێه‌شی و خۆشگۆزه‌رانی ره‌هه‌ندیکی کلیل به‌خۆوه‌گرتووه. به‌بروای تیۆریسییه‌نه‌کان ئاستی چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌کۆمه‌لگایه‌کدا بگۆر و نایه‌کسانه (دورکیم، به‌گیرانه‌وه‌له‌فکوهی، ۱۳۹۸ هه‌تاوی) ئه‌زموونی «نه‌بوون» و «هه‌بوون» نه‌که‌هه‌ر دله‌راوکی به‌لکوو تاک پروبه‌رووی قه‌زاوه‌تی شاراوه‌سه‌باره‌ت به‌به‌های خۆی و ئه‌وانی دیکه‌ش ده‌کاته‌وه؛ جیگایه‌که‌که‌پیاوان به‌رده‌وام له‌گه‌ل ئه‌وانی تر و خودی رابردوویان به‌راورد ده‌کری‌ن یان به‌سووری بیکۆتایی سه‌لماندنی شیای و به‌های خۆیان گرفتاریان ده‌کات. ئه‌م زه‌خت و فشارانه‌ته‌نانه‌ت له‌به‌ستینی دامه‌زراوه‌فه‌رمییه‌کانیشدا ده‌رده‌که‌ون. کاتییک عه‌قید موساپوور باس له‌پیتیستی دابینکردنی «ئارامی و هیمنایه‌تی» بۆ سه‌ربه‌زانه‌کان ده‌کا، لیستییک له‌ئیمکاناتی خۆشگۆزه‌رانی وه‌که‌خالێ ده‌ستپیککی چاره‌سه‌رکردنی ئه‌و کیشانه‌دیته‌ئاراوه‌که‌ره‌گیان ده‌چیته‌وه‌سه‌ر ئه‌و ناره‌زایه‌تییه‌دری‌خایه‌نه‌ی که له‌دۆخه‌که‌هه‌یه:

«سه‌یر که‌مووچه‌و ئیمتیازی ئه‌مانه‌ده‌بی دابین بیت. ئه‌مانه‌هه‌مووی بیانووی ئیمه‌ن، ئه‌گه‌ر ئیمه‌ئیمکاناتی خۆشگۆزه‌رانیان بۆ هیزه‌کانمان هه‌بی، ئیتر کیشیه‌کی ئه‌وتۆمان نامینیت. ئه‌مانه‌به‌دوای دابینکردنی پینداویستییه‌کانیان، خواسته‌کانی ئه‌مانه‌چیه‌ئاسووده‌یه‌ده‌ی ئیمه‌ده‌بی زه‌مینه‌ی ئۆقره‌یی و ئارامییان بۆ دابین بکه‌ین. زه‌مینه‌ی ئارامیی سه‌لته‌کان چیه؟ با زه‌مینه‌سازی بۆ هاوسه‌رگیریان بۆ دابین بکه‌ین؟ کا‌که‌گیان بچۆ ژن بین، له‌سفره‌وه‌هه‌تا سه‌ده‌که‌یت دابین ده‌که‌م، باش بزانه‌ ئه‌م کیشه‌ چاره‌سه‌ر ده‌بی کاتییک زه‌مینه‌بۆ هیمنایه‌تی دابین بوو ئه‌مه‌دلی به‌ژیان

خۆش دەبێ، درێژه به ئیشکردن دەدا و دایمه دلی پر له خۆزگه و ئاوات
دەبێت.» (دیمانه‌ی ژماره ۹۵. سه‌ره‌هنگ مووسا پوور، Pos 101)

ئهم گێرانه‌وه پيشان ده‌دا كه هه‌ستی بېه‌شى و نه‌بوونی ره‌زامه‌ندی ته‌نيا پرسىكى يه‌ك
كه‌س نيه‌، به‌لكوو پرسىكى پىكه‌هاته‌يى و نيوان نه‌وه‌يه‌يه‌ كه‌ خۆى ده‌توانى بېته‌ سه‌رچاوه‌ى هه‌موو
جوهره‌كانى توندوتىژيى خىزانى. تيؤريى ماسلۆ (مازلو، به‌ گێرانه‌وه له شريعتمدارى، ۱۳۹۴ هه‌تاوى)
سه‌باره‌ت به‌ په‌له‌بنديى پىداويستيه‌كان، باس له‌وه ده‌كا كه‌ خواست بۆ ئاسايش و خۆشگوزهرانى
پىشمه‌رجى كه‌يشتن به‌ ره‌زامه‌نديى كۆمه‌لايه‌تى و ته‌ندروستى ده‌روونيه‌يه‌. كاتيك ئهم به‌ستينه
دابىن نه‌كرى، پياوان زۆرترين فشارى چاوه‌روانى و قه‌زاوه‌تى له‌ سه‌ره‌.

ئهم مه‌رجه‌ بۆ به‌ديه‌تپانانى خۆشگوزهرانى و ئاسووده‌يى له‌ ناو خىزاندا هه‌ندىك جار له‌ كاتى
هه‌لبژاردن و پا به‌ندبوونه‌كاندا ده‌بێته‌ هۆى ناكووى و دلساردى. له‌ گێرانه‌وه‌ى سۆهراييدا هاتووه‌:

«ئىستا زۆر كه‌س ده‌ستبه‌جى پيشنيارى هاوسه‌رگيرىم پى ده‌ده‌ن، به‌لام
بۆچى ئه‌وه‌ ژنه‌ى خۆشم ده‌ويست ئه‌و كارهى له‌گه‌ڵ كردم؟ چونكه‌ ئه‌و وىش
نه‌يده‌زانى خه‌ريكه‌ چى ده‌كات. ئه‌و وىش له‌ سه‌ر دوورپانيكدا بوو: كه‌ كاكه
گيان ده‌بى يه‌كێ خه‌رج و به‌رجه‌كانى بۆ دابىن بكا يان خه‌رىكى كات
به‌سه‌ربردن و ئاسووده‌يى بێت. پا به‌ندبوون زنجيريكه‌ كه‌ هه‌ندى له‌ پرسه‌كان
به‌ يه‌كه‌وه‌ ده‌به‌ستېته‌وه‌.» (دیمانه‌ی ژماره ۲۹ _ سۆهرايى، Pos 174)

لێره‌دا كارىگه‌رى خۆشگوزهرانى و خواست بۆ كات به‌سه‌ربردن راسته‌وخۆ په‌يوه‌سته‌ به‌ بارودۆخ
و سه‌قامگيرى په‌يوه‌نديى مړۆيى يان ته‌نانه‌ت ده‌ركه‌وتنى خيانه‌ت و واژه‌پنانه‌ له‌ په‌يوه‌ندييه‌وه‌.
تيؤريى ئالوگۆرى كۆمه‌لايه‌تى (هومانس، به‌ گێرانه‌وه له نيازى ثانى، ۱۳۹۶ هه‌تاوى) نيشان
ده‌دا كه‌ كاتيك يه‌كێك له‌ لايه‌نه‌كان هه‌ست ده‌كا كه‌ تواناي ده‌ستپراگه‌يشتن به‌ خۆشگوزهرانى و
سه‌رچاوه‌ى كات به‌سه‌ربردنى پتويست نيه‌، ئه‌وا پا به‌ند به‌ په‌يوه‌ندييه‌ كه‌ نابى يان له‌ برى په‌فتار
فشار ده‌كاته‌ به‌ديلى ده‌ردانه‌كه‌ى.

له‌ گێرانه‌وه‌ى ياسر حسىنى فه‌رددا، هاوكاتى چاوه‌روانىيه‌ سۆزدارى و پىداويستيه‌
خۆشگوزهرانىيه‌كان، شه‌رىكى پووكتنه‌ر له‌ نيوان دابىنكردى ئابوورى بيه‌ماله‌ و وه‌لامدانه‌وه‌ى
پىداويستيه‌ وه‌رزى و هه‌يه‌جانييه‌كانى هاوسه‌ردا دروست ده‌كات:

«من به‌ چاوى خۆم ده‌بينم كه‌ ئه‌و په‌يوه‌ندييه‌ى كه‌ پىشتى له‌گه‌لمدا
هه‌يه‌بوو ئىستا نيه‌تى، لىم ئاره‌حه‌ته‌، نيشانم ده‌دا، هه‌ندىك جار به‌ سه‌رمدا
ده‌گورينى، كه‌ چى پىشتى به‌م شيوه‌ نه‌بووه‌. چاوه‌رپى ئه‌وه‌ بوو وه‌ك خۆى
ده‌يلى خۆزگه‌ يه‌ك كارت هه‌بووايه‌. به‌لام ئىستا پى ده‌لیم: بۆ خۆشگوزهرانى
تۆ، بۆ داهاووى تۆ، دوو ئىشم هه‌يه‌، بۆ ئه‌وه‌ى داهاتم زياتر بى، به‌لام

ئه‌وه‌ ئه‌مه‌ی به‌دڵ نییه‌ هه‌ندیک جار کاتژمێر ۱۲:۳۰ ی شه‌و به‌ ته‌مایه‌ له‌ گه‌ڵیدا بچمه‌ پارک. یاری له‌ گه‌ڵ بکه‌م، بیدوینم. به‌لام چاوه‌روانییه‌ کانی زۆر زیاتر له‌ وه‌یه‌. جارێک وانه‌بوو". (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸. یاسر حسینی فه‌رد،
(Pos 45

ئه‌م گێڕانه‌وه‌ روونی ده‌کاته‌وه‌ که‌ له‌ کاتی فشاره‌ ئابوورییه‌ کان، پیاو هه‌ول ده‌دا به‌ دووبیسه‌یی، بژێویی ژیاڵی خێزانه‌ که‌ی دا بین بکا، به‌لام ئه‌نجامه‌ که‌ی پێچه‌وانه‌ ده‌بێته‌وه‌: چونکه‌ ناتوانی خواسته‌ سۆزداری و کات به‌سه‌ربردنه‌ کانی هاوسه‌ره‌ که‌ی دا بین بکا، تووشی سه‌ره‌نشست و توندوتیژی زاره‌ کی ده‌بێت. مه‌سه‌له‌ که‌ ته‌نها داها ت نییه‌؛ به‌لکوو پشکی پشتگۆیخرا نی پیاو له‌ په‌یوه‌ندییه‌ سۆزدارییه‌ کان و دۆخی ژیا نی هاوبه‌شیش هه‌یه‌ و ئه‌م پشتگۆیخسته‌ خۆی ده‌توانی زه‌مینه‌ بۆ توندوتیژی سیکسی دا بین بکات (رفیعی، ۱۴۰۰ هه‌تاوی؛ نظریه‌ «دوگانگی عملکرد و ارزش عاطفی»).

له‌ گفتوگۆی له‌ گه‌ڵ ره‌شیدی که‌ پیاویکی پیر و به‌سالاچوو، سوووری ئاتا جبوون و داخواری خوشگوزه‌رانیی خێزانی له‌ سایه‌ی هه‌ژاری و پشتبه‌ستن به‌ مندا لان، ئه‌زموونیکی تالی دیکه‌ دروست ده‌کات:

"که‌میک ئیشی هه‌یه‌، ده‌توانم بڵیم له‌سه‌دا ۴۰-۵۰، هه‌ستیکی خوشه‌، به‌لام خوا نه‌کا که‌س پێویستی به‌ مندا له‌ کانی نه‌بی، ده‌ست بۆ لای مندا له‌ کانی درێژ نه‌کاته‌وه‌. من ئه‌لان چه‌نده‌م پاره‌ بووی داوا له‌ مندا له‌ کانم بکه‌م خوا هه‌لناگرێ بۆم دین، به‌لام هه‌ندیک مندا له‌ خراپ باوکیان سه‌ری له‌ پیناویاندا سپی بووه‌، هه‌یچ داها تیکی نییه‌، چاوه‌ده‌سته‌، مندا له‌ کانی ئاویری لی ناده‌نه‌وه‌ لێی و نا پرسن". (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۰. ره‌شیدی، پیر و به‌سالاچوو،
(Pos 95

لێره‌دا وابه‌سته‌یی دارایی پیاوی پیر و به‌سالاچوو به‌ مندا له‌ کانی که‌ هه‌میشه‌ هه‌ستی شه‌رمه‌زاری و سووکایه‌تی پیکردنی له‌ گه‌ڵدا یه‌، رووبه‌روبوونه‌وه‌ی دژ به‌ توندوتیژیی سیمبۆلییه‌ که‌ خۆی له‌ جوړی په‌یوه‌ندی و که‌مبوونه‌وه‌ی که‌رامه‌ت و ته‌نانه‌ت تاراندن خۆی ده‌رده‌خات (فرجاد، ۱۳۹۸؛ نظریه‌ «سرمایه‌ نمادین» بو‌ردیو).

به‌گشتی ئاستی خوشگوزه‌رانیی خێزان و شیوازی به‌ئه‌زموونکردن و دابه‌شکردنی کات به‌سه‌ربردن ته‌نها فاکته‌ریک بۆ خوشگوزه‌رانیی دارایی نییه‌، به‌لکوو پاژه‌یه‌ کی ده‌روونی کۆمه‌لایه‌تییه‌ که‌ تیییدا هه‌ر چه‌شنه‌ پێشیلکاری و که‌موکورتی یان ناهاوسه‌نگییه‌ ک لیکه‌وته‌ی قوولی بۆ ته‌ندروستی ده‌روونی و پێگه‌ی پیاوان له‌ ناو خێزاندایه‌ی و ده‌توانی به‌ شیوازی جو‌راو جو‌ر زه‌مینه‌ بۆ توندوتیژی دژی پیاوان خوش بره‌خسینی یان توندتری بکات؛ جا له‌ ده‌یه‌ کانی یه‌ که‌می ژیا ندا بی یان له‌ ته‌مه‌نی پیریدا. له‌ هه‌مان کاتدا تیۆرییه‌ ده‌رووناسی و کۆمه‌لناسییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان (ماسلۆ، دور که‌هایم، هۆمانس، بو‌ردیو) جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که‌ چاره‌نووسی «پیاوانی قوربانی توندوتیژی»

له ناو دلی بهئه زمونکردنی خوشگوزهرانی و پیگه ی کومه لایه تیپاندا دیاری ده کریت.

هه لومه رجه دهستیوه رده ر کومه لایه تیپه کان

له لیکدانه وهی دیاردهی توندوتیژی دژی پیاوان له ناو کومه لگای ئیرانیدا، هه لومه رجه دهستیوه رده ر کومه لایه تیپه کان رۆلکی سهره کییان له تیگه یشتن و روونکردنه وهی فاکته ره فره لایه نه کانی ئەم دیارده ده گیریت. ناوانتۆره ی کومه لایه تی و ناولینانی خراپ که زۆربه ی پیاوانی قوربانیی توندوتیژی بهئه زموونی ده کهن، ورده ورده به ره و گوشه گیری و تارانندی کومه لایه تی په لکیشیان ده کات. ههروه ها گواسته نه وهی سه رچه شه کانی تاوانکاری له ریگه ی تۆری خزم و هاوړپیانوه رۆلکی بهرچاو له بهه یزکردنی رهفتاره توندوتیژه کان یان ئاساییکردنه وه یان ده گیریت. جگه له وهش هه لواردن و نایه کسانیی جینده ری که له ئاسته جیاوازه کانی کومه لگادا ره گ و ریشه ی داکوتاه، ده بیته هۆی بهه یزبوونی فهزای بیتمانه یی و لاوازبوونی سه رمایه ی کومه لایه تی پیاوان. له غیابی پالپشتی و متمانه ی دوولایه نه دا، تۆره کانی هاوړپیه تی نه ک هه ر پالپشتی ئه وتۆی تاک ناکه ن، به لکوو له زۆر حاله تدا ده بنه به ستینیک بۆ گواسته نه وه یان توندتربوونی خه ساره ت و زیانه کان و دووباره به ره مه مپیانوه ی توندوتیژی. هه ستیاری کومه لگا به رامبه ر به کیشه و ئازاره کانی پیاوان و نه بوونی پالپشتی پیکهاته یی وای کردووه که خه ساره لگرییان دوو قات ببی و هه لومه رچیک دینیته ئاراه که پیاوانی تارینراو و گوشه گیر ئاماده ی کاردانه وهی هه یه جانی و سه رکه شانه ده کات. ئەم بارودۆخانه ره هه نه ئالۆزه کانی دهستیوه ردا نه کومه لایه تیپه کان له سووری توندوتیژیدا ئاشکرا ده کهن.

ناوانتۆره ی کومه لایه تی

به دناویی کومه لایه تی یان ناولینان و رووبه رووبوونه وهی نیگای پر له سووکایه تی کومه لگا، یه کیک له قوولترین و ئالۆزترین لیکه وته و فاکته ره کانی توندوتیژی دژ به پیاو له ناو کومه لگای ئیرانیدا خه ستر ده کات؛ دیارده یه ک که نه ک ته نها له ئەزموونی تاکی تارینراودا خۆی ده رده خا، به لکوو له په یوه ندییه بچووک و گه وه خیزانییه کانی و په یوه ندییه کانی کار و ته نانه ت پرۆزه ی بیچمگرتنی شوناسیکی تاکه که سیشدا ده رده که ویت.

له چوارچیوه ی ئەم گیرانه وانه دا، وینه ی پیاوی قوربانیی توندوتیژی، پیاویکه که نه ک ته نیا قوربانیی کرده یه کی ده ره کیی توندوتیژییه، به لکوو له تۆری مانایی و ده روونی به دناوی و تارانندی کومه لایه تییدا گیری کردووه؛ ئەزموونیک که به جوریک «توندوتیژی ره مزی» کومه لگا دژ به تاکه. (بوردیو، به گیرانه وه له رفیع پور، ۱۳۹۳ هه تاوی).

له ئەزموونی عه باسدا، که لینی نیوان خه ساره ته بینه راهه کان و کاردانه وه کومه لایه تیپه کان، له ریگه ی ناوانتۆره و بیبه شکردنه وه زیاتر له هه موو شتیک ستیریسی ده روونی به ره هم ده هییته وه:

«چهند سالیك پيش ئیستا هاوسه رگیریم کرد و له بهر چهند هوکاریک لیک جیا بووینه وه. بهشی ئیدارییه که ی ده توانی جوریک توندوتیژی بیت؟ له ئیداره کاند! ئەم توندوتیژییه ده توانی زیاتریش بیت. بهداخه وه له کۆمه لگای ئیمه دا، هیشتا ئەو باسه نه ریتییه هه ر ماوه. بیگومان من ناتوانم ئەوه بلیم. مه خابن ناتوانم له سه ر ئەوه چر بيمه وه ئیستا له ناو کۆمه لگای ئیمه دا له بهر ئەوه ی کۆمه لگایه کی نه ریتخوازه هه ر ئەوهنده یه بزائن ژیاوت شیواوه ئیتر ناویکت لی دهنین؟ ژن ته لاقدر او یان ته لاقدر او یکت به سه ردا ده برنه وه له ناو ژینگه ی کاریدا ئیره یی زۆر ناونا تۆره یه کت لی دهنین له ناو زینه گی ئیدارهیدا ئەگه ر بیان هه وی پۆستی به رپوه به ریت پی بدن زوو دین ده ئین نا ئەمه کیشه ی هه یه! باشه کیشه ی چی! (دیمانه ی ژماره ۷۷. عه باس، Pos 35)

لیره دا شکست له ژیا نی خیزانیدا، به هو ی کاردانه وه ی کۆمه لایه تییه وه، نه ک هه ر ده بیته هو ی سنوور دار بوونی دهر فته پیشه یی و کۆمه لایه تییه کان، به لکو و وینه یه کی ساخته و نه رینی له پیای ژن ته لاقدر او (یان ژن ته لاق لیوه رگرتوو) له عه قلی به کۆمه لدا دروست ده کات. پرۆسه یه کی له وه جو ره، به پیی تیۆری ناونا تۆره لێنان (بکر، به گیرانه وه له ستوده، ۱۳۹۲ هه تاوی) تاک له پیگه یه کدا ده یه ئیلتیه وه که تۆمه تبار و «کیشه» داره، ته نانه ت له و شوپانه ی که هیه چ کاریکی خراب و تاوان رووی نه داوه.

له گیرانه وه ی حه قیقیدا، ئەزموونی به دناوی که متر به شیوه یه کی راسته وخۆ و تاکه که سییه و زیاتر له ئاستی پیکهاته ییدا به ره هه م ده هینر یتیه وه؛ که مبوونه وه ی دهر فته کان بو مندالانی خه ساره لگر له بهر ناونا تۆره ی بی توانایی و خانه واده نابه سامانه که یانه:

«به لی، به رای من، یه کیک له و ریگا گونجاوانه ی که ده سه لاتدارانی ئیران بتوانن ریگایه ک بدۆزنه وه بو ئەوه ی به راستی چاره سه ریکی گونجاو بو ئەم کیشه په ییدا بکه نه وه یه که کاتیک ئیمه له به هه ر شیوه یه ک رازی بووین که ئەم مندال به راستی پیویستی به پشتیوانی حکومه ته، هه ر له سه ره تای مندالییه وه وا بزائن که ئەم مندال له ته مه نی ۹ سالییه وه ده بی له دهر وه بی، خیزانیکی گونجاوی نییه و ده بی له لایه ن دامه زراوه یه ک یان ریک خراویکه وه رابه ئینری و په ره رده بکری، ئەگه ر به راستی بتوانن له سه ره تای ئەو ته مه نه دا ئیمکاناتی خویندن بو مندال که دا بین بکه ن، و ئەگه ر مندال که ش زۆر حه زی له خویندن نییه، هاوکات بتوانن کاریک که بو ئەو مندال گونجاوه، در یعی نه نوینن و بو ی بکه ن، ئیمه ده ئین ئیستا مندال که زۆر ته مه نیشی که م نییه، ده توانی ته مه نی له ناو ۱۸ سال بیت. مندالانی ش تا ته مه نیکی دیار یکر او ئاره زووی خویندن ده که ن، مندال له ته مه نی ۱۲ سالییه وه به دوا وه حه زی له

خویندن نییه. ئەگەر حکومت یان به پرسانی حکومت بتوانن ژینگه یه ک
دابین بکه ن که ئەو کەسه واتە ئەو منداڵە هەم بتوانن بخوینن و هەمیش
فیری شارەزایی و تەکنیکی بێ، پێشەیه ک فیر بیت» (دیمانە ی ژمارە ۷۹.
حەقیقی، 23 Pos)

ئەم گیرانەو نیشان دەدا کە چۆن بێبەشبوون و نەبوونی پشتیوانی کۆمەڵایەتی بەدناوی و
ناوێزانی پێکەتایی و دامەزرێوەیی لێ دەکەوێتەو کە سووێ خراپی تارانندی کۆمەڵایەتی بەرەم
دەهێنێتەو. (گیدنز، بە گیرانەو لە فکوهی، ۱۳۹۸ هەتاوی).
عەلی عەسگەری ئەمجارەیان لەسەر ئاستیکی کەسی تر وێنە ی ژبانی خۆی لە ژێر سیبەری
ناوێزان و بەدناوی دەگیرێتەو:

تا ئەو جێی بۆم بلوێ لە سەر کێشەکانی ژبانم لای ژنە کەم نالیم، مەسەلە
بیانوو بە دەستەوێدان و ئاتۆدانە، چونکە پێم وایە لە کاتی دەمەقَالَه یه کی
جدیدا رەنگە بیداتەو بە چاومدا، و بلی تو کێشەیه کی ئاوەهات بوو و نەتوانی
چارەسەری بکه ی، یان کێشەیه ک درگای پێ گرتی خۆراسته کێشەکەت
چارەسەر کرد، بەلام ئێتر هەر چیه ک بێ ئەمە کێشە رووی داو». ترس لە
سەرزەشتکران و ناوەنتیکە و سووکایەتی پێکردن [لە لایەن ژنە کەمەو].
(دیمانە ی ژمارە ۵۴ عەسگەری، 165-168 Pos)

لەم ئەزمونەدا، بێتوانایی تاک بۆ متمانە کردن و تەنانەت گیرانەو ی ژبانی خۆی بۆ نزیکتەین
کەسی (هاوسەر) رەگ و ریشە ی دەگیرێتەو بۆ ترس لە «ناوێتۆر» و دووبارە کردنەو ی ئەزمونە پر
لە سووکایەتی رابردوو؛ هەستیک کە بە پێی تیۆری ناوێتۆر (گوفمن، ترجمە قاسمی، ۱۳۹۴)،
ورده ورده تاک ناچار دەکا کە ئەو ناوەنتیکە ی لێی نراو بەدەرونی بکا و لە پەرێزدا بێنێتەو.
لە ئەزمونەکانی توندوتیژی سێکسیدا، بەدناوی کۆمەڵایەتیش فۆرمیکی ئازار بەخستەر بەخۆو
دەگریت؛ قوربانی بوون نەک تەنھا رەنجی کەسی بەدوای خۆیدا دەهێنن، بەلکۆو مەترسی
سووکایەتی پێکردن و تارانندن لەسەر ئاستی خزم و شار و تەنانەت داهاووی هاوسەرگیری
تاکە کەسیشی لێ دەکەوێتەو:

«دەترسام [بۆ بابەتی دەستدریژی سێکسی] داوای یارمەتی لە خێزانە کەم
بکەم. مەسەلە ئابروو و شەرەفی خێزانە کەم بوو. دەترسی ئەگەر دواڕۆژ
هاوسەرە کە ی لەسەر تو پرسیری لێ بکا و هەموو دنیا بزائن. دەترسی لەو ی
کە لای هاوڕێکانی باسی تو بکا، خزمە کانت دانیشن باسی تو بکه ن و تۆش
نەتوانیت لەگەڵ یه کێ هاوسەرگیری بکه ی و تەنانەت نەتوانیت بگەرێتەو
بۆ شارە کەت. بۆچی داوای یارمەتیت لە باوکت نەکرد؟ ئەگەر ئەمەم لای

باوکم بدرکانبایه له‌ پێشدا خۆمی تۆمه‌تبار ده‌کرد که‌ خوێڕیم و ناتوانم به‌رگری له‌ خۆم بکه‌م و دووه‌م: ده‌ترسام نه‌گه‌ر ئه‌مه‌ روو بدا و ده‌نگۆکه‌ی ب‌لاو بێته‌وه‌ ره‌نگه‌ باوکم یان دایکم وه‌ک هه‌رچی و به‌رچی و بێشه‌ره‌ف سه‌یر بکه‌ن. سییه‌م: له‌وانه‌یه‌ شه‌ڕیک یان ناکوکیه‌کی جددی له‌ نیوان بنه‌ماله‌ی ده‌ستدریژیکار روو بدا و ئه‌مه‌ش هه‌یاچوون و ریسوابوونی لی بکه‌وته‌وه‌ و من زۆر له‌مانه‌ ده‌ترسام. له‌و پۆژه‌ی [له‌ لایه‌ن هاوپۆله‌کانمه‌وه‌ ئازاری سیکیسی درام]، مندا‌لانی پۆله‌که‌م به‌ ناوه‌نیتکه‌ی ناشیرینی سیکیسی وه‌کوو [گانه‌در] بانگیان ده‌کردم. ئیستا که‌ ته‌مه‌نم گه‌وره‌تر بووه‌، جوۆری روانگه‌ی خانه‌واده‌که‌م و خزمه‌کانم ئه‌وه‌یه‌ که‌ هه‌مووان وه‌ک که‌سیکی نه‌خۆشی سیکیسی ده‌مبینن".

(دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۲ - له‌گه‌ڵ دۆسیه‌ی ئازاردانی سیکیسی، Pos 25-26)

«سه‌عید سه‌باره‌ت به‌و به‌لایانه‌ی که‌ به‌سه‌رمی ده‌هینا هه‌موو مندا‌له‌کانی دیکه‌ی پۆلی ئاگادار ده‌کرده‌وه‌ و من کاتیک ده‌چوومه‌ ناو پۆل، به‌ره‌ورووی پێکه‌نین و گالته‌جاری و تیتالیکردنیان ده‌بوومه‌وه‌.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۲ - له‌گه‌ڵ دۆسیه‌ی ئازاردانی سیکیسی، Pos 16)

لێره‌دا توندوتیژی ئاشکرای هاوته‌مه‌نه‌کان و به‌دناو‌بوون له‌ناو بنه‌ماله‌ و کۆمه‌لگه‌ بچووکه‌کاندا ده‌بێته‌ هو‌ی ره‌نجی درێژخایه‌ن و قه‌یرانی شوناسی سیکیسی و هه‌ستکردن به‌ بێده‌سه‌لاتی (یانگ، به‌ گێڕانه‌وه‌ له‌ میرسپاسی، ۱۳۹۶ هه‌تاوی).

سه‌باره‌ت به‌ دۆخی که‌سانی ترانس، ئه‌و ناو‌زێندن و به‌دناو‌بیه‌ په‌لی بۆ سه‌رتاسه‌ری ژبانی کۆمه‌لایه‌تی و خێزانی هاویشته‌وه‌، جێگایه‌ک که‌ تاک نه‌ک هه‌ر ده‌بی شوناسی راسته‌قینه‌ی خۆی بشارێته‌وه‌، به‌لکوو هێچ ئیمکانیک بۆ گفت‌گۆ و داوای یارمه‌تیکردن و ریسوانه‌بوونی بوونی نییه‌:

«[که‌سانی ترانس نکۆلی له‌ شوناسی سیکیسی خۆیان ده‌که‌ن و داوای یارمه‌تی له‌ که‌س ناکه‌ن] یه‌که‌میان ترس له‌ ئابرووچوونی خانه‌واده‌یه‌، زیاتر له‌و شه‌رمه‌زارییه‌ی که‌ دواتر روو ده‌دا و بارودۆخی خراپتر ده‌کات. سه‌یر که‌ ده‌توانم چه‌ند هۆکاریکت بۆ نمونه‌ بۆ به‌ینه‌مه‌وه‌ ئه‌ویش ئه‌وه‌یه‌ که‌ بنه‌ماله‌کان یان قبوول ناکه‌ن یان ئه‌گه‌ر قبوولیش بکه‌ن ناھێنن نه‌شته‌رگه‌ری گۆڕینی ره‌گه‌ز بدات. ترس له‌ ریسوا‌بوون ئه‌وه‌ی که‌ هه‌تا ئیستا کچیک له‌ م‌ال ده‌هاته‌ ده‌روه‌ ئیستا ده‌بی به‌بی حیجاب له‌ م‌ال بێته‌ ده‌روه‌. ئیستا من وه‌ک پیاویک چی جوابی خه‌لک بده‌مه‌وه‌، له‌ قسه‌ی خه‌لک ده‌ترسن، له‌ ریسوا‌بوون ده‌ترسن. هه‌ندێ له‌ خانه‌واده‌کان ئه‌گه‌ر بزانیان ترانس (ره‌گه‌زگۆراو یان ناهاوسان) له‌و لاه‌وه‌ ده‌که‌ونه‌ خوارێ له‌ نه‌شته‌رگه‌ری ده‌ترسن. ده‌لێن

کچی کوری هه رشتیک هه بی به لام ناهیلیم نهشته رگه ری گۆرینی ره گه ز
بکه ی چونکه ئەمه نهشته رگه ریه کی قورسه. ئەوان له مردن ناترسن، به لام
رووداویکه هه تا کوتایی ژینیان له زاوزی ده که ون". (دیمانه ی ژماره ۶۴.
شایان وه رامینی. تره نس، Pos 119)

فشاری به کۆمه ل و ناوه نیتکه لینان ده بیته هۆی ئەوه ی تاکه کان له ترسی به دناوی و ئابرووچوونی
کۆمه لایه تی و تارینر تهنه ت له که مترین مافه تاکه که سیبه کانی خۆیان و ده ستنیشاندنی
پزیشکی خۆیان ده ستبه ردار بن؛ شتیک که زا که رمان ناوی ده نی بۆشایی نیوان «شوناسی
کۆمه لایه تی» و «شوناسی تاکه که سی» (زا کرمن، به گیرانه وه له حسینی، ۱۴۰۲ هه تاوی).
ئهموونی دیکه ش هه ن که نیشان ده ده ن که چون به دناوی یان ناو زرانی کۆمه لایه تی ده بیته
هۆی کشانه وه و نه بوونی په یوه ندیی خیزان و گۆشه گیریی خۆبه خشانه:

«نهمه نم ۱۴ یان ۱۵ سال بوو [تائیستا] کاتیک له گه ل خزمه کانم [هیچ
په یوه ندیه کم نه بوو]. ئیتر که س نه یده بینم. من به هیچ شیوه یه ک خزمه کانم
خۆش نه ده ویست. نازانم بۆچی چاوم پێیان هه لئایه». (دیمانه ی ژماره ۳۶ –
فه راز، Pos 175-178)

له م ئاسته دا به دناوی کۆمه لایه تی ده بیته هۆی تیکچوونی په یوه ندیه خیزانییه کان و پچراندنی
خۆبه خشانه ی په یوه ندیه کان. (کولمن، به گیرانه وه له رفیعی، ۱۴۰۰ هه تاوی).
هه ر وه ک ئەشکان و حسین ده گیرنه وه، توندوتیژی و مله پوری سه رده می مندالی تووی به دناوی
کۆمه لایه تی و دوورخستنه وه ی تاک له په یوه ندیه کۆمه لایه تییه ئاسایه کانیش ده چێن:
«پیشتر زۆر که له گایی لیم ده کرد، زه عیف کوژی ده کرد، له منداله کانی
ده دا و ئەوه ش کاریگه ری له سه ر من دانا و ئیستاش که گه یشتوومه ته ئەم
ته مه نه پیم وایه که له گه ل هه ر که سیک هه ل سوکه وت هه بی، تۆش وه کوو
ئهو ت لی دێ، هه رچییه ک بی، تۆش به ته واوی وه کوو ئەوت لی دیت. ئیتر وا
بوو که تووشی شه ر بووین، به چه قۆ له سه ری دام، هاوڕییه تییه که مان شیوا». (دیمانه ی ژماره ۱۰۱. ئەشکان و حسین، قوتابی، Pos 67)

لیره دا گۆشه گیریی لاوه کی به شیوه ی کارکردی سیبه ر ده خاته سه ر داها تووی تاک (مرتین،
نقل از ستوده، ۱۳۹۲ هه تاوی).

کاتیک پیاوان به هۆی پێگه ی خیزانیانه وه، تهنه ت له ناو پیکهاته ی ناوه کی و تایه تی
ده سه لاتدا رووبه رووی هه ره شه ی به دناوی ده بنه وه وه ک پێگه ی مندالی بچوو کتر که له رۆلی
ملکه چدا ده مینیته وه، مانای کۆمه لایه تی «به دناوی» سه رنجی راده کیشی:
«ئهمه ئەوه قۆناغه یه له داها تووی مندالی پاشه به رده ا گرینگه. ئەوه له وه

رۆلهى كه هه به تى بۆ نموونه سه ركردا به تى بى، بتوانى قسهى خوى بباته
سه ر، له راستيدا ته گه ر بيهه وى شتيك به هه يمه نه وه ته نجا بدا، له بهر ته وهى
ئه مه له ميشكيدا چه سپاوه، ره نكه نه توانيت. له راستيدا، ئيستا هيشتا هه مان
كه سى گوپرايه ل و ملكه چى پيشووه، ته نها ته مه نى گه وه ته ره". (ديمانهى
ژماره ۱۰۰. موخته با مردانى، Pos 18)

له م ته زمونه دا تاك به هوى ترس له به دناوى و ئابروو چوونى ژن ته لاقدر او يان ژن ته لاق لى
وه رگرتوو واى پى باشتره له دۆخىكى ناته ندروستدا بيمينتته وه و به رده وام له رنج و ئازاردا بى؛
به پى تيو رى هه لپژاردنى عه قلانى (كامنز، به نقل از غفارى، ۱۳۹۵ هه تاوى) هه نديك جار
ته نيا له بهر ترس له قه زاوه تكرانى كۆمه لايه تى و ترس له به دناوى و ئابروو چوون، تاكه كان بژاردهى
دلخوازى خويان هه لئا بژيرن.

له كۆتايدا و له ناو دلى هه موو ئهم گيرانه وانه، ده توانين ببينن كه به دناوى و ئابروو چوونى
كۆمه لايه تى ته نيا پروژه سى كه ناوانتۆره لينان نيهه، ئهم ديارده «پيكهاتهيه كى ده سه لاتى ره مزيه»
كه له ريگه ي جو ره ها شتوه ي بيهه شى و لۆمه كردن و ناوانتۆره و تاراندن و پچراني په يوه ندييه كانه وه،
نه ك هه ر پياوى قوربانى توندوتىژى له پشتيوانى كۆمه لايه تى و ده رفه تى گه شه كردن بيهه ش
ده كا، به لكوو له ناو سوورى رنج و ئازارى كه له كه بوو و هه ستركردن به نامۆبووندا گرفتارى ده كا؛
هه ر وه كوو چۆن كه تيو رى سى يه نه كانى «سه رمايه ي ره مزى» و «پيكهاتهيه هه ژموون» (بۆرديو و گيدنز)
جه ختى له سه ر ده كه نه وه، هيزى راسته قينه ي توندوتىژى كۆمه لايه تى له وه دا به كه تاك هان ده دا
كه له به رامبه ر ئه و خه ساره ت و زه بر و زه نكه ي كه به سه رى هاتوو ه بيهه نكى بنوينى و ده نكى خوى
نه بيه ستيت. (رفيعى، ۱۴۰۰ هه تاوى؛ ستوده، ۱۳۹۲ هه تاوى؛ حسيني، ۱۴۰۲ هه تاوى).

گواستنه وهى سه رچه شنى تاوانكارى له ريگه ي تۆرى خزمائه تيه وه

سه رچه شنى تاوانكارى له ريگه ي تۆرى خزمائه وه به شىك له واقيعى كۆمه لايه تى ئه و پياوانه يه
كه له چوارچيوه يه كى بايۆلۆژى - په يوه نديى فراوانى خيزانيدا له داىك ده بن، جىگايه ك كه نه ك
ته نها پيكهاتهيه خيزان، به لكوو تۆرى فراوانترى خزم و ژير فه ره نكه په يوه نديداره كان، له ريگه ي
چاوپوشيكرده وه كارىگه رى له سه ر دروستبوونى ره فته ره كان و ته نانه ت شوناسى پياوانه داده نيته.
گيرانه وهى قوول و تالى محمه د ئه مين باقرى له سه رده مى مندا ليدا وينه يه كى زيندوو و ترسناك
له بالاده ستيى ورده ژيرخانى تاوانكارى له ناو تويز و جومگه كانى بنه ماله و به ستيى خو جتييدا ده دا
به ده سته وه. ده لى:

من له خيزانيدا بووم كه هه موويان تاوانبار و خراپه كار بوون، له كۆى
شه ش خالكه م چه ند كه سيكيان به هوى تاوانه وه مردوون، خالۆ عه باسم له
سيداره درا، خالۆ جه وادم له كه مپى وازه ينان له ماده هوشبه ره كان هه ميشه

خەرىكى شەرە و بە قەمە لە دليان دا و يەككيان لە زينداندا بە جەلتەى دل
گيانى لە دەست دا، «بەم شيوە ھەموويان لە ناو چوون». (ديمانەى ژمارە ۴۰.
محەمەد ئەمىن، Pos 69)

ئەم وەسفە كەشيكى دۆگم گەريانە و زۆرەمليت پى ئيلقا دە كا؛ زۆرەمليتەتتە كە لە ئەنجامى
بوونى بەردەوامى سەرپىچىكارى و مادە ھۆشبەرە كان و توندوتىژى و مردن لە بازىنى نزيكتىر
كەسە كاندا سەرھەلدەدا، نەك ھەر راستەوخۆ ھەرەشە لە تاك دە كا، بەلكوو وردە وردە «تۆوى»
تاوانكارى لە مېشك و دەروونىدا دەچىنيت. ئەم جۆرە تايبەتەى كۆمەلگاوەرگرى، لە تيۆرى
«جياوازى ھاوړتتەى»دا (بە نقل از ساترلند و ستودە، ۱۳۹۲ ھەتاوى) وەك فاكترەى سەرەكى
بەدەروونىكردى نۆرمە لادەرە كان وەسف كراوە و نیشان دەدا كە كۆمەلگاوەرگرى دەتوانى لە
برى ئەوەى نۆرمە باشە كان بنيات بنى، تەشەنە بە نۆرمە لادەرەتتەى كان دەدات. بە وتەى خودى
بەشداربوو:

«ئىستا، زۆربەى ئەندامانى خىزانەكەم لە ناو تاواندا كۆلاون و خانەوادەى
باوكىشم بە ھەمان شيوە. ئامۇزاكانم (بە كچە مام و كورەمامەو). ھەموو
خزمەكانمان وان. من ئاوا تۆوى ماددە ھۆشبەرە كان و تاوانكارى و ئەم شتانە
لە مېشكەدا چىنراوە و من پزىشكىكم نەكرد بە سەرچەشنى خۆم و چاوم بە
رەوشتى ئەم خراپەكارانە دەكرد.» (ديمانەى ژمارە ۴۰. محەمەد ئەمىن، Pos 70)

ئاراستەى ژيانى ئەم كەسە فەزايەكى پر لە ھەژارى سەرمايەى رەمزى و سەرچەشە باشە كانە
(بە مفھوم بوردىو، بە گىرەئەو لە فكوھى، ۱۳۹۴ ھەتاوى)، و لە بەرامبەردا بەرکەوتنى پەيتا
پەيتا لە گەل ئەزمونە نەرتىتەى كان ئەم فەزايەى تەنيوہ؛ بە جۆرىك كە «بوون بە تاوانبار» زياتر لە
رووداوىكى حەتمى دەچى نەك ژینگەى كى ئىختيارى. بوونى بەردەوام و سەرچەشناسى خالۆ و
كورە مام و كچە مام لە ناو چەقى تاوانكارىدا، كۆمەلگاوەرگرىيە كەى لە رپرەوى سەرەكى ژيانى
كۆمەلايەتى و رۆلگىرەنى ئەرتىبە كەى دوور دەخاتەوہ.

لە لايەكى ترەوہ ئەوپەرى كارىگەرى تۆرى خزمایەتى و تەنانەت بنەمالە لە كاروبارى
چارەنووسسازەكانى تاكدا لە گىرەئەوہ كەدا رەنگ دەدا كە ديمانە لە گەلكرەو باس لە ئازادبوونى
باوكى لە زيندان لە رىنگەى چالاكى و كارىگەرى داپىرە و خالۆيەوہ دە كا:

«ئەحمەدى نىژاد ھاتە ئىرە بۆ حەفت تىرى قەرچەك و ... داپىرەم
كاغەزىكى پىم دا و وتى محەمەد ھەر چۆنىك بى ئەم كاغەزە بگەيىنە
دەستى ئەحمەدى نىژاد. منىش گورجانە بە خىرايى تىشكى خۆر كاغەزەكەم
رادەست كرد ... دواى ۱۷ رۆژ باوكم ئازاد كرا.» (ديمانەى ژمارە ۴۰. محەمەد
ئەمىن، Pos 71)

لیره‌شدا تۆری خزمایه‌تی، له‌ریگه‌ی یاسایی - کۆمه‌لایه‌تییه‌وه، راسته‌وخۆ خه‌ریکی پرۆسه‌ی ده‌ستیوه‌ردان و موزایه‌ده‌کردن بۆ گۆرینی دۆخه‌که‌یه؛ جۆریکه‌ له‌سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی خۆجیی و په‌یوه‌ندی‌ته‌وه‌ر (به‌مفهوم کلمن، به‌گێڕانه‌وه‌ له‌افضلی، ۱۳۹۷ هه‌تاوی) که‌ نیوه‌ندگیری و فشاری کۆمه‌لایه‌تی له‌سه‌ر دامه‌زراوه‌ فه‌رمیه‌یه‌کان مومکین ده‌کات.

په‌هه‌نده‌ مه‌ترسیداره‌کانی ئهم کۆمه‌لگاوه‌رگریه‌ چه‌وت و لاده‌ره‌ ته‌نیا له‌و خانه‌وادانه‌ی که‌ به‌ قوولی له‌ تۆری تاوانکاریدا تیوه‌گلاون ته‌سک نابێته‌وه‌. لیکه‌وته‌ی نه‌بوونی دامه‌زراوه‌ی چاودێری و پشتیوانیی کاریگه‌ر وه‌ک نه‌بوونی باوک که‌ هیمای یاسا و ته‌کووزیه‌، کاریگه‌رییه‌کی قوولی له‌ سه‌ر روونکردنه‌وه‌ی سه‌رچه‌شنی لاده‌ره‌رانه‌ی پیاوانه‌ هه‌یه. وه‌ک سه‌ره‌هنگ مووسا پوور ده‌گێڕێته‌وه‌:

«بۆ نمونه‌ کوری هاوکاره‌که‌مان، به‌ هۆی ئه‌وه‌ی له‌ ساته‌وه‌خته‌ گرینگه‌کانی ژیاویدا باوکی به‌ دیاریه‌وه‌ نه‌بووه‌ وای کردووه‌ ئیستا کوره‌که‌ی لات و به‌ره‌لایه‌، ئه‌وه‌ی که‌ باوک ره‌مزی یاسایه‌ به‌لام کوره‌که‌ی به‌داخه‌وه‌ ریگایه‌کی دیکه‌ی گرتبه‌ر، هۆکاره‌که‌شی ئه‌وه‌یه‌ که‌ نه‌یتوانیوه‌ ئه‌رکی باوکایه‌تی وه‌ک پتیویست له‌ ماله‌وه‌دا جێبه‌جێ بکات». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۹۵. سه‌ره‌هنگی خانه‌نشینکراوی سه‌ربازی، Pos 89-88)

ئهم نه‌بوونی رۆلی سه‌ره‌رشتیاری و پینۆپیه‌ی باوک، به‌ پێی تیۆری «رۆله‌ ره‌گه‌زیتیه‌یه‌کان و چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌یه‌کان»، (پارسنز و بالز، به‌ گێڕانه‌وه‌ له‌ صدیقیان، ۱۳۹۴)، ناهێڵێ مندالانی نیر، سه‌ره‌رای هه‌موو توانا تا که‌ که‌سییه‌کانیان، به‌ ئاراسته‌ی ته‌ندروستی ئه‌خلاق و کۆمه‌لایه‌تیدا برۆن و ریگا بۆ لادانی ره‌فتاری خۆش ده‌کات.

له‌سه‌ر ئاستی کۆمه‌لایه‌تی - پیکهاته‌ییدا، فشاره‌ ئابوورییه‌کان و زه‌ختی بارودۆخی که‌ له‌ ژینگه‌ی ده‌وره‌یه‌ری خانه‌واده‌ و خزماتی تیوه‌گلاو به‌ سه‌رچه‌شنه‌ تاوانکارییه‌کان دروست ده‌بن، پیاوان ناچار به‌ ئه‌نجامدانی کارگه‌لیک ده‌که‌ن که‌ ته‌نانه‌ت له‌ ناخی دلایانه‌وه‌ هه‌زیان لێ نییه‌، به‌لام جگه‌ له‌ ئه‌نجامدانی ئه‌و کاره‌ تاوانکارییه‌ هه‌یج بژاردیه‌ک دیکه‌یان نییه‌. گێڕانه‌وه‌ی هاوڵاتیان به‌ روونی باس له‌م پابه‌ندبوونه‌ ده‌کات:

«وه‌کوو کاری تاوانکاری، هه‌ندیک پیاو هه‌ن [به‌پوورن] ماده‌ی هۆشبه‌ر ده‌فرۆشن و کاریک ده‌که‌ن که‌ له‌ رابردوودا نه‌یانویستوه‌ بیکه‌ن، به‌لام ناچار ده‌کرین بیکه‌ن، بۆ نمونه‌ دزی. ئیستا کاتیک له‌گه‌ڵ دزه‌کاندا داده‌نیشین، ده‌لێین کاکه‌ بۆچی دزی ده‌که‌یت؟ ... بۆچی ئه‌و دزه‌ ئه‌و کاره‌ی ده‌کا ئه‌ویش له‌گه‌ڵ ئافره‌تێکی زه‌عیفه‌ خۆ ده‌زانێ کاره‌که‌ی دروست نییه‌. به‌لام ناچاره‌ بیکات. ناچاره‌ له‌به‌ر بڕه‌ پاره‌یه‌ک ئه‌و کاره‌ بکات». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۳. چاوپێکه‌وتنی گروپی له‌گه‌ڵ هاوڵاتیانی ئاسایی، Pos 77-79)

ئەم ناچاری و فشاری پیکهاته‌ییەش، لە چوارچیۆه‌ی تیۆری فشاری کۆمەڵایەتی یان ناتەبابی پیکهاته‌ییدا (مرتون، بە گێرانه‌وه‌ لە کریمی، ۱۳۹۷ هه‌تاوی) شیکاری بۆ دەکری، جیگایەکی که مەملانیی نیوان ئامانجە فەرەه‌نگییە پەواکان (وە کوو بە دەستەپێنانی داهاات یان دەستەبەرکردنی بژێویی ژیان) و نەبوونی ئامرازی پەوا بۆ گە‌یشتن بە و ئامانجانە، دە‌بێتە هۆی ئەو‌ه‌ی م‌رو‌ف‌ پەنا بۆ ئامرازی نە‌شی‌او‌ ب‌یا - و لە ئە‌نج‌ام‌دا‌ روو‌ ب‌کاتە‌ توندوتیژی و قوربانیکردنی کەسانی دیکە بە بێ‌ ویستی خۆی.

لە کۆ‌بە‌ندییە‌کی گێرانه‌وه‌ییدا دە‌بین‌ری‌ که‌ تو‌ری‌ خ‌زمایە‌تی‌ تە‌ن‌یا‌ پیکهاته‌یە‌کی‌ خو‌ینی‌ و س‌ۆ‌زداری‌ نییە، بە‌ ل‌کوو‌ لە‌ هە‌ندیک‌ لە‌ بە‌ست‌ین‌ کۆ‌مە‌ڵایە‌تی‌یە‌کان‌ ئێ‌ران‌دا، تو‌ری‌کە‌ بۆ‌ گ‌وا‌ست‌نە‌وه‌ی‌ سە‌رمایە‌ی‌ لادە‌رانە، فەرەه‌نگ‌ی‌ تاوان‌کاری، ئاراستە‌کردنی‌ شوناس‌ و تە‌نانە‌ت‌ دیار‌یک‌کردنی‌ چارە‌نووسی‌ یاسایی‌ ئە‌ندامە‌کان. ئە‌م‌ نە‌زمە‌ ژێ‌ر فەرەه‌نگ‌ی‌ و خ‌یزانییە، لە‌ گە‌ل‌ نە‌بوونی‌ سە‌چە‌ش‌نی‌ جیگەرە‌وه‌ (وە‌ کوو‌ پ‌زیشک‌ یان‌ مام‌ۆ‌ستا)، نە‌بوونی‌ باوک‌ وە‌ک‌ کۆن‌ترۆ‌ل‌گە‌ری‌ نۆ‌رمە‌ کۆ‌مە‌ڵایە‌تی‌یە‌کان‌ و فشارە‌ پیکهاته‌ییە‌کان‌ و دووبارە‌ بە‌ره‌م‌ه‌ینانە‌وه‌ی‌ توندوتیژی، پیاوان‌ بە‌رە‌و‌رووی‌ جو‌ری‌ک‌ لە‌ توندوتیژی‌ شار‌او‌ و کە‌لە‌کە‌بوو‌ دە‌کاتە‌وه‌؛ توندوتیژی‌یە‌ک‌ کە‌ لە‌ ر‌یگە‌ی‌ پە‌رە‌و‌ردە‌ و سە‌رچە‌ش‌نە‌ل‌گ‌ری‌ و زۆ‌ره‌مل‌ی‌ و نا‌ئۆ‌م‌یدی‌ کۆ‌مە‌ڵایە‌تی‌یە‌وه‌ دە‌گ‌وا‌ز‌ر‌یتە‌وه‌ بۆ‌ کۆ‌مە‌ل‌گا‌ و ئە‌لقە‌کان‌ی‌ تاوان‌ در‌ێژە‌ پ‌ی‌ دە‌دات.

هە‌ل‌ا‌واردن‌ و نایە‌ک‌سانی‌ جێ‌ندە‌ری‌

لە‌ کۆ‌مە‌ل‌گایە‌ ک‌دا‌ کە‌ ئە‌زمۆ‌نە‌ ژیا‌وه‌کان‌ی‌ تاکە‌کان‌ لە‌ تو‌یژە‌ کۆ‌مە‌ڵایە‌تی‌ و خ‌یزانییە‌ جیا‌وا‌زە‌کان‌ لە‌ ق‌ال‌ب‌ دە‌در‌ین، هە‌ل‌ا‌واردن‌ و نایە‌ک‌سانی‌ رە‌گە‌ز‌یتی‌ فۆ‌رم‌یک‌ی‌ مە‌ل‌ە‌و‌ەر‌ بە‌لام‌ ق‌وول‌ و فرە‌لایە‌نی‌ هە‌یە‌ کە‌ دە‌توان‌ی‌ زە‌م‌ینە‌یە‌کی‌ کار‌یگەر‌ بۆ‌ توندوتیژی‌ دژی‌ پیاوان‌ دروست‌ ب‌کات. ئە‌و‌ گێ‌رانه‌وانە‌ی‌ کە‌ لە‌م‌ ژیا‌نی‌ رۆژانە‌یە‌ و زە‌ین‌ییە‌ت‌ و پە‌یو‌ه‌ندییە‌ نە‌ریتی‌ و مۆ‌د‌ێ‌رنە‌کانە‌وه‌ سە‌ره‌ل‌دە‌دە‌ن، وێ‌نە‌یە‌کی‌ گر‌ژ‌ و د‌ژ‌یە‌ک‌ لە‌ پە‌یو‌ه‌ندییە‌ جێ‌ندە‌رییە‌کان‌ دە‌خە‌نە‌ روو؛ ژینگە‌یە‌ک‌ کە‌ نە‌ک‌ تە‌ن‌ها‌ کار‌یگە‌ری‌ لە‌سەر‌ پیکهاته‌ رە‌فتارییە‌کان‌ هە‌یە، بە‌ ل‌کوو‌ کار‌یگە‌ری‌ لە‌سەر‌ هە‌ست‌ و بە‌ها‌ و تە‌نانە‌ت‌ مافی‌ ژیا‌نی‌ ژنانە‌ و پیاوانە‌یش‌ هە‌یە.

ئە‌مە‌ لە‌ حا‌ل‌یک‌دا‌یە‌ کە‌ زۆ‌ری‌ک‌ لە‌ ژ‌نان‌ لە‌ ت‌یگە‌یشتن‌ و نواندنە‌وه‌ی‌ کۆ‌مە‌ڵایە‌ت‌یدا‌ ناچار‌ن‌ سە‌رچە‌ش‌نە‌کان‌ قە‌شە‌نگ‌ی‌ و ژ‌نیتی‌ پە‌ی‌رە‌و‌ ب‌کە‌ن، بە‌لام‌ ئە‌زمۆ‌نی‌ کە‌سی‌ی‌ م‌ریە‌م‌ دیو‌ە‌کە‌ی‌ ت‌ری‌ س‌کە‌ کە‌ ن‌ی‌شان‌ دە‌دات:

سە‌بارە‌ت‌ بە‌ جل‌وبەر‌گ‌ لە‌بەر‌کردن‌ و بە‌راستی‌ لە‌و‌ە‌تە‌ی‌ ک‌چی‌ م‌ال‌ە‌وه‌ بووم
باو‌ەر‌م‌ بە‌ جل‌وبەر‌گ‌ و ئار‌ایش‌ت‌کردن‌ نە‌بوو‌ و پ‌ی‌م‌ وا‌ بوو‌ هە‌موو‌ ئە‌مانە‌ لە‌ ژ‌یر
کار‌یگە‌ری‌ی‌ دا‌یک‌ و باوک‌م‌دا‌ بوو. ئە‌حمە‌د‌ هە‌ر‌گ‌یز‌ ک‌یشە‌ی‌ لە‌ گە‌ل‌ ژ‌یستی
ئ‌ال‌ا‌وال‌ا‌ نە‌بوو‌ دە‌یگوت‌ بۆ‌چی‌ ئار‌ایش‌ت‌ ناکە‌یت‌؟ ت‌و‌چ‌ جو‌رە‌ ژ‌نیک‌یت‌؟ ئ‌اف‌رە‌ت
دە‌ب‌ی‌ سە‌رن‌ج‌را‌ک‌یش‌ی‌ و ناس‌کی‌ ژ‌نانە‌ی‌ هە‌ب‌یت. ئە‌و‌ لە‌ م‌ن‌ خ‌راپ‌تر‌ بوو. ئە‌و

وشکه مه زه به بی بوو، ته نانه ت چهند سال له مه و به ر، که به ۳ ده قه ئارایشتم ده کرد، ده مکوت «کوره ده وهره با برۆین، بی سوور او و سپیاویش هه ر شووش و له بارم. ئیتر ئه ویش قه لیس ده بوو» دیمانه ی ژماره ۱۳. مریه م، Pos 52-54

لیره دا فشاره جینه ده ربیه کان و چاوه روانییه کۆمه لایه تییه کان نه ک ته نیا له ناو کۆمه لگا، به لکوو له ناو خانه واده و به رۆلگێرانی راسته وخۆی باوک و دایک به ره هه م ده هینرینه وه. ئه م دژایه تیانه ی نیوان چاوه روانییه عورفییه کان و بیر و باوه ره ئایینی و که سییه کان له قوولایی ناخی تاکه کاندایه چه سپی و به ستین بۆ روودانی توندوتیژیی ره مزى و مه عنه وى ئاماده ده که ن (بورديو، ترجمه فکوهی، ۱۳۹۴ هه تاوی).

له لایه کی دیکه وه گیرانه وه ی شایان قه رامینی زۆر به باشی شوناس دۆزیی ره گه زیتی و ئه و سه رکوتانه ی که به هۆی سه پاندنی رۆلی ره گه زیتییه وه دروست ده بی، بۆمان روون ده کاته وه:

نه خیر، من به دل ده یلیم من ئه وم به راستی ئه وم به هاوسه ری خۆم ده زانی. به لام کاتیک به مانتۆ مه قنهعه وه ده چووینه ده ره وه، به هیچ شیوه یه ک له ههسته کانی من تینه گه یشت. من نه توانی پیی بلیم که خۆشم ده ویت. من خۆم به پیاو ده زانم. دواى ماوه یه ک که ته مه نی ۱۵-۱۶ سالیم تییه راند. پیم گوت ده مویت ئه میر بم. به راستی ده مه وه ی کور بم (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان قه رامینی. تره نس، Pos 43)

ئه م گیرانه وه ئازار به خشه ره نگدانه وه ی ململانی نیوان رۆل و شوناسه؛ جیگایه ک که ئه زموونی تاک له گه ل جهسته و ره گه زیدا یه ک ناگریته وه و کۆمه لگاش نه ک هه ر قبوولی ناکا، به لکوو سه رکوت و سووکایه تی پی ده کایان پشتگوپی ده خات؛ ئه و هه لومه رجه ی که بۆردیو به توندوتیژیی ره مزى له دژ شوناسه ره گه زیتییه جیاوازه کان لپی ده روانی (بورديو، ترجمه فکوهی، ۱۳۹۴ هه تاوی) و گیدنزی به قهیرانی مۆدیرنیته ی شوناسی جینه ده ری ئامازه ی پیده کات (گیدنز به گیرانه وه له صدیقان، ۱۳۹۴ هه تاوی).

له پیکهاته سۆزدارى و په یوه ندییه خۆشه و یستییه کاندایه، فهزایه کی نایه کسان له نیوان هه سته کردن و به ره و روو بوونه وه ی له ده سته دان به دی ده کری:

ئه وان وابه سته ی به رامبه ره که یان ده بن، من کچم و تو کور ئیوه وابه سته ی من بوون یان من وابه سته ی تو بووم. زۆریک پینان وایه دواى شکستی خۆشه و یستی زۆر تیک ده چن، به لام پیاوان وانین. به لام به پیچه وانه وه ژن ده توانی خۆی له گه ل پیاویکی تر دا ریک بخا، به لام پیاو به ئاسانی ناتوانی ئه م کاره بکا، مه گه ره وه ی که ئه م پیاوه هه ر له سه ره تاوه خراپ بار ها تیت. ئه گینا ژن کاتیک میده که یان ده مرى، هه ندیکیان شوو ده که نه وه،

هه‌ندیکیان نایکه‌نه‌وه. ژنان زۆر به ئاسانی ده‌توانن هاوسه‌رگیری بکه‌ن یان جیا ببنه‌وه، پیاوانیش ژن دینن. به‌لام پیاوان هیشتا فکر و زیکریان لای ژنی به‌که‌مه. به‌لام ژنان زیاتر بیر له‌مێردی دووه‌میان ده‌که‌نه‌وه، واته‌ زۆر به ئاسانی فه‌رامۆشیان ده‌که‌ن. ئیتر من وای بۆ ده‌چم. هه‌زاران که‌سم بینیه‌ که‌ ئاوا بووه. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۸. ئە کبه‌ر مه‌مبینی، Pos 53-55)

ئهم تێروانینه‌ جگه‌ له‌وه‌ی ئیستریوتاییه‌ ره‌گه‌زیتیه‌ باوه‌ کان به‌ره‌م ده‌هێنیه‌وه، به‌ پێی تیۆریی وابه‌سته‌یی سۆزداری و ره‌نجی له‌ده‌ستدان (بالبی، ۱۹۶۹ هه‌تاوی؛ ترجمه‌ صدیقیان، ۱۳۹۴ هه‌تاوی)، ئه‌زمووونی پیاوانه‌ی خه‌ساره‌ت و شکسته‌ سۆزدارییه‌ کان به‌ قوولتر و به‌رده‌وامتر ده‌زانیت؛ حااله‌تیک که‌ خۆی تیکچووونی سۆزداری لێ ده‌که‌ویتیه‌وه و سوورپکی توندوتیژی و کاردانه‌وه‌ دروست ده‌کات.

هه‌روه‌ها له‌ په‌یوه‌ندییه‌ کانی ده‌سه‌لات له‌ بنه‌ماله‌دا هاتوه‌:

که‌واته‌ ئهم قه‌شه‌نگی و سه‌رنجراکیشیه‌ی که‌ [ژنه‌کان] خۆیانی پێوه‌ ده‌نوین، چ لیکه‌وته‌یه‌کی له‌ سه‌ر ره‌فتاری پیاو هه‌یه‌، پیاو چ کاردانه‌وه‌یه‌کی ده‌بێ کاتیک ژنیک په‌یوه‌ندییه‌ خه‌زانیه‌ کانی کۆنترۆل ده‌کات. رۆژ له‌ دوا‌ی رۆژ له‌ ژانی خۆی دوور ده‌که‌ویتیه‌وه. تا دێ پیاوه‌ له‌ ژانی دوورتر ده‌که‌ویتیه‌وه (ژماره‌ ۶۸. ئە کبه‌ر مه‌مبینی، Pos 56-59).

لێره‌دا کۆنترۆلی سۆزداری و کۆمه‌لایه‌تی پیاوان به‌ره‌و گۆشه‌گیری و که‌مه‌ترخه‌می و دوا‌جار خه‌ساره‌ت و زیانه‌ لاوه‌کییه‌کان ده‌بات. به‌ گۆیه‌ی تیۆریی (سیسته‌می خه‌زانی) مینوشین، ئە‌گه‌ر هاوسه‌نگی هه‌یز له‌ ناو خه‌زاندا تیک بچێ، زیان به‌ هه‌ر دوو ره‌گه‌زی ژن و پیاو ده‌گا، به‌لام پیاوان زیاتر مه‌یلیان له‌ دوورکه‌وته‌وه‌ی سۆزداری و وازه‌ینان له‌ په‌یوه‌ندییه‌ کانه‌ (مینوشین به‌ گه‌ڕانه‌وه‌ له‌ ستوده‌، ۱۳۹۲ هه‌تاوی).

له‌ قوولترین توێژ و لایه‌نه‌ فه‌ره‌هه‌نگیه‌ کانه‌ ئه‌رکی پیاوانه‌ وه‌ک بابه‌تیکه‌ی خۆبه‌خۆ و به‌بێ مافی ئیدیعاکردنی به‌های سۆزداری چه‌سپاوه‌:

«که‌ باسی پیاو ده‌کری ده‌لێن کوره‌ وازی لێ بینه‌، تۆ پیاویت. که‌سی به‌رامبه‌ر له‌م پیاو بوونه‌ ماندوو ده‌بیت. برا ئه‌ویش ئینسانه‌ به‌شه‌ره‌. ئه‌ویش پێویستی به‌ سۆز و خۆشه‌ویسته‌یه‌. پێویستی به‌ محبه‌ته‌. ئه‌وه‌ی ره‌گه‌زی می ده‌یه‌هه‌وێ، ره‌گه‌زی تیریش ده‌یه‌هه‌وێ، بگه‌ر من ده‌لێم له‌وه‌ش زیاتر. که‌سیک ده‌بێ نازی هه‌لبگریت. پیاو زۆر ماندوو بووه‌ بۆ کێ بۆ ئه‌و خه‌زانه‌، به‌بێ ئه‌وه‌ی نازی بکێشن، رێزی لێ بگرن، بێ ئه‌وه‌ی تاریف و ستایشی بکه‌ن. ده‌ی ئه‌ویش پیاوه‌، پێویستی به‌ سۆز و میه‌ره‌بانیه‌، به‌لام به‌داخه‌وه‌ نا ده‌لێن

ده‌ی جا چ‌ی کردووه‌ئه‌و نه‌یکا ک‌ی ب‌یکا پ‌یاوه‌ و پ‌یاویش ده‌ب‌ی کار ب‌کات.
(دیمانه‌ی ژماره ۸۸. محمه‌د حسینی، Pos 58)

ئه‌م نوانده‌وه‌ی ف‌هره‌نگ‌ی پ‌یاوه‌ت‌یی نه‌ریت‌ی، وه‌ک له‌ تیۆری پ‌یاوه‌ت‌یی هه‌ژموونیک‌ی کۆنیل‌یشدا
(ترجمه‌ صدیقیان، ۱۳۹۴ هه‌تاوی) باسی ک‌راوه‌، ده‌ب‌یت‌ه‌ هۆی ئه‌وه‌ی پ‌یاوان نه‌ک هه‌ر له‌ب‌یر ک‌راوترن،
به‌ل‌کوو زیات‌ر وه‌به‌ر توندوتیژی ده‌که‌ون و ره‌نج و ئازاری زیات‌ریش ده‌ک‌یشن.
له‌ سه‌ر ئاست‌ی پ‌یکهاته‌ی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووریدا، ئه‌زموونی پ‌یاوان له‌ ج‌یاکاری پ‌یچه‌وانه‌شدا
زه‌ق و به‌رجه‌سته‌یه‌:

ته‌واو که‌م‌تر ده‌ب‌یت‌ه‌وه‌، سه‌یری ق‌یساس ب‌که‌ن، بۆ نموونه‌ با باسی
کۆمه‌ل‌گ‌ای ئه‌وروپا ب‌که‌ین. من ده‌مه‌ه‌و‌ی که‌م‌یک بازرگانانه‌ برۆیم. بۆ نموونه
ئه‌پ‌ل به‌ هه‌لا‌واردن تۆمه‌ت‌بار ده‌که‌ن بۆچی ر‌یژه‌یه‌کی که‌می کارمه‌نده‌کان
ژن. ئه‌پ‌ل ناچاره‌ هه‌ندی له‌ کارمه‌نده‌ پ‌یاوه‌کان له‌ کاره‌کانیان دوور ب‌خاته‌وه
و له‌بری ئه‌وان ژنان دا‌بمه‌زین‌ی و ئه‌و ل‌یهاتووسالارییه‌ی که‌ ده‌ب‌ی ب‌ی، له‌ناو
ده‌چ‌یت. (دیمانه‌ی ژماره ۴۸. عه‌لی نوور محمه‌ده‌ی، Pos 173)

له‌م بواره‌دا ن‌یگه‌رانییه‌ک سه‌باره‌ت به‌ ک‌ال‌بوونه‌وه‌ی ش‌یاوب‌ژیری و ده‌ره‌که‌وت‌نی هاوسه‌نگ‌یه‌کی
ده‌ست‌کرد له‌ ن‌یوان هه‌ر دوو ره‌گه‌زه‌که‌دا هه‌یه‌ که‌ نه‌ک ته‌ن‌یا په‌لی بۆ ب‌واری ت‌یروان‌ینی تاک
هاو‌یشت‌وه‌، به‌ل‌کوو بازاری کار و فه‌زای گ‌شت‌یشی گ‌رتۆته‌وه‌. ئه‌م گ‌یرانه‌وه‌ ره‌نگ‌دانه‌وه‌ی تیۆری
داد‌په‌روه‌ری ر‌یک‌خراوه‌یه‌ و هه‌ست‌کردن به‌ نایه‌کسانی ده‌رفه‌ته‌کان ده‌رده‌خات. (آدامز به‌ گ‌یرانه‌وه
له‌ اف‌ض‌لی، ۱۳۹۷ هه‌تاوی)

هه‌روه‌ها له‌ به‌ره‌ورووبوونه‌وه‌ له‌گه‌ل به‌هاته‌وه‌ری و ماف‌خوازیدا نایه‌کسانی ج‌ینده‌ری ده‌ب‌ین‌ریت:

باشه‌، خۆئه‌و ق‌سه‌یه‌کی جوان‌ی کرد و وت‌ی: «تۆ چۆن ده‌ل‌یی من پ‌یم
خۆش نییه‌ تۆل‌ای کوره‌که‌م به‌ ق‌ژی رووته‌وه‌ ب‌گه‌ر‌یی یان کاکه‌ من پ‌یم
خۆش نییه‌ ف‌لان که‌س ف‌الۆ ب‌که‌ی یان کورته‌نامه‌ی بۆ ب‌ن‌یریت؟ کاکه‌ گیان
من ئه‌وه‌م به‌د‌ل نییه‌. هه‌موو ش‌ت‌یک بۆ تۆ حه‌ل‌اله‌ و هه‌موو ش‌ت‌یک بۆ من
حه‌رامه‌». (دیمانه‌ی ۶۹. وه‌حید، Pos 30)

ل‌یره‌دا دار‌شت‌نی یاسای دووفاقه‌ و ئه‌و پ‌یوه‌ره‌ ئه‌خلاق‌ییانه‌ی که‌ له‌ ن‌یوان هه‌ر دوو ره‌گه‌زه‌که‌دا
به‌ ش‌یوه‌ی دووفاقه‌ نموونه‌ی تیۆری پ‌یوه‌ری دووانه‌ و سه‌ته‌می شار‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌ خ‌یزانی و
کۆمه‌ل‌ایه‌ت‌یه‌کانمان پ‌ی‌ ن‌یشان ده‌دات. (صانعی، ۱۳۹۷ هه‌تاوی).
له‌ ب‌واری ماف و ئ‌یمت‌یازات و ئ‌یمکاناتی کۆمه‌لایه‌ت‌یشدا فه‌زایه‌کی هه‌لا‌واردنی پ‌یچه‌وانه‌ هه‌یه‌ که
ئازاربه‌خش و به‌رب‌لاوه‌:

[له کۆمه‌لگای ئیمه‌دا] جیاکارییه‌ک له به‌رژه‌وه‌ندیی ژنان دروست بووه. ئیوه‌ بروانن ئایا له ماوه‌ی ۴۰ سالی رابردوودا بزووتنه‌وه‌یه‌کتان بینیه که ئه‌و ژنانه‌ی ئیدعای مۆدیرنبوون و فیمینیستبوون ده‌که‌ن، ره‌خه‌یان له نه‌رتیبوونی ماره‌یه‌ی بگرن یان نه‌فه‌قه‌ ره‌ت بکه‌نه‌وه؟ ده‌مه‌وێت بڵیم که [فیمینیسته‌کان] بۆ ته‌لاقیان بۆ به‌رژه‌وه‌ندیی خۆیان به‌کار هێناوه. جا ئیستا وه‌ره و بویره و به‌م ژنانه‌ بۆ ماره‌یه‌ی وا وا، ده‌مت لێ ده‌که‌نه‌وه‌های ماره‌یه‌ی مافی خۆمانه، به‌لێ ئه‌وه‌ دیسان ره‌خه‌یان له ماره‌یه‌یه‌که‌مان گرت و ئه‌وه‌ ئیستاش ده‌یان‌ه‌وه‌ی لێمانی بێرن و هه‌لیبووه‌شینه‌وه. یانی مه‌به‌ستم ئه‌وه‌یه که ئه‌م ژنانه‌ هه‌ر ئه‌وه‌نده‌ی له‌سه‌ر ئه‌م مافه‌ مۆدیرنه‌یان قسه‌ بکه‌ی، له‌ناکاوه‌ ده‌نه‌وه‌ به‌ ژنیکه‌ی نه‌رتیخوازی ۲۰۰ سال له‌مه‌وه‌یه‌ر. ئه‌وه‌تا هیوای ژیان له‌ ناو ئافره‌تانه‌دا ۴-۵ سال زیاتر له‌ پیاوانه‌. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳. دکتۆر مه‌ردای، Pos 79-83)

ئه‌م ره‌خه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ وێرای ده‌رپینی پیکهاته‌ یاسایه‌ جیاکارییه‌کان، گوزارشت له‌ سروشتی بگۆری په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌کا که به‌ پێی به‌رژه‌وه‌ندی و بارودۆخ، مۆدیرنیته‌ یان داب و نه‌رینه‌کان جێبه‌جێ ده‌که‌ن. (بوردیو، ترجمه‌ فکوه‌ی، ۱۳۹۴ هه‌تاوی).
ئه‌م که‌ش و فه‌زای جیاکارییه‌ ته‌نانه‌ت له‌ سیسته‌می باوه‌ربوون به‌ به‌رده‌وامیه‌ی نه‌وه و منداڵ خسته‌نه‌وه‌دا به‌ره‌م ده‌هێنرێته‌وه‌:

پیاویک که‌ کورێ نابێ و ژنه‌که‌ی دوا‌ی ئه‌و هه‌موو ساله‌، هه‌لۆه‌دای کوره‌.
ئه‌م روانگه‌ هه‌تا ئیستاش هه‌ر ماوه‌. ئیمه‌ ئیستا له‌ پایته‌ختی ئێران ئه‌مه‌مان هه‌یه‌ چ بگا به‌ شار و گونده‌ دووره‌ده‌سته‌کان. کاتیک ئه‌م روانگه‌ بوونی هه‌بێ، سته‌م و غه‌دریکه‌ی زۆر له‌ پیاو ده‌کریت. له‌به‌رئه‌وه‌ی ئه‌و چاوه‌روانیانه‌ی که‌ لێی ده‌کرێ زیاتره‌، توانا‌کانی له‌ هیچ شوێنیکدا ده‌رناکه‌ون و ئه‌م جیاکارییه‌ رق و کینه‌ له‌ ناو خێزانه‌دا دروست ده‌کات. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۷ خاتوو جیریایی، Pos 201-202).

لێره‌دایه‌ که‌ فره‌هنگی پیاوسالاری و پۆلی پیاوان وه‌ک خاوه‌ن و به‌رده‌وامکه‌ری نه‌وه‌که‌ ده‌خریته‌ ژێر پرسپاره‌وه‌ و کاریگه‌ری هه‌ل‌واردنیان له‌ سه‌ره‌ و ده‌بیته‌ هۆی نامۆبوون و بێزاری و ته‌نانه‌ت رق و کینه‌. (پارسنز و بالز، ترجمه‌ صدیقیان، ۱۳۹۴).

لێره‌دایه‌ که‌ فره‌هنگی پیاوسالاری و پۆلی پیاوان وه‌ک خاوه‌ن و درێژه‌پێده‌ری نه‌وه‌ی ده‌خریته‌ ژێر پرسپار و جیاکارییه‌وه‌، که‌ ده‌بیته‌ هۆی نامۆبوون و بێزاری و ته‌نانه‌ت رق و کینه‌ (پارسنز و بالز، ترجمه‌ صدیقیان، ۱۳۹۴ هه‌تاوی).

له‌ لایه‌کی تهره‌وه‌ کۆچ و جیاوازییه‌ فره‌هنگیه‌کان و نه‌بوونی میکانیزمی چاودێری وای کردووه‌ که

بابه‌تی په‌یوه‌ندییه جینده‌رییه‌کان ئالۆتر بی:

یه‌که‌م: ئیمه جیهانیکی تایبه‌ت به‌خۆمانمان هه‌یه. گه‌لی ئیران خۆیان به‌ده‌سه‌لات‌تر ده‌زانی و خۆیان به‌خاوه‌نی ئیران ده‌زانی و ده‌لێن ئهم‌خاکه هه‌ی ئیمه‌یه، ئیمه ده‌مانه‌ه‌وئ، له‌کاتی‌که‌دا خۆیان هه‌یج ده‌روه‌ستییه‌کیان بۆی نییه. به‌لام نه‌په‌یجووری گه‌شه‌پیدانی ئهم‌خاکه‌ن و نه‌بۆ‌پیش‌خستنی کۆمه‌لگا‌تیده‌کوشتن. ئه‌و توێژه‌ی که‌ناهیکی ئافره‌تان بخوینن، و ده‌لێن کچان ده‌بی له‌تème‌نی ۸-۹ سالیدا هاوسه‌رگیری بکه‌ن، کچ ده‌فرۆشیت. کچان بۆیان نییه‌ بخوینن، بۆیان نییه‌ شوناسی خۆیان‌یان هه‌بیت. جانیستا ئهم‌که‌سانه به‌م شتیه‌ بیرکردنه‌وه‌ دینه‌ ناو کۆمه‌لگه‌ی ئیران و ده‌ست ده‌که‌ن به‌ده‌ستدریژی سیکسی و شه‌ر و تالان و له‌هه‌یج کارێک سل‌ناکه‌نه‌وه‌. و که‌سی خاوه‌نی ئهم‌تایبه‌تمه‌ندیی و پیش‌کاریه‌ ئیدعای ئهم‌خاکه‌ ده‌کا، خۆی نیشتمانی نییه‌ زیدی نییه‌ و ئیدعای ئهم‌نیشتمانه‌ ده‌کات. چ‌رووی داوه؟ ئه‌وه‌ی رووی داوه‌ ئه‌وه‌یه‌ له‌نیوان ئهم‌دوو‌بیرکردنه‌وه‌دا لیک‌دژییه‌ک هه‌یه‌ و ئهم‌پیاوه‌ خۆی ئهم‌شتانه‌قبوول‌ناکات. ئهم‌که‌سانه‌ئه‌گه‌ر له‌ناو فه‌زای ت/ره‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا عه‌قلیه‌تیک دژ به‌ئه‌فغانیه‌کان بیجم بگری، خه‌لک که‌میک کاردانه‌وه‌ی سۆزداریان ده‌بی، به‌لام ئیستا که‌خراپترین جو‌ری ده‌ستدریژی ده‌بینن، مۆدی‌لی کوشتن ... کاتی‌که‌ رووبه‌رووی دیارده‌ی کۆچه‌ری و شه‌ری تالیبان بووینه‌وه‌، زۆریک له‌ئه‌فغانیه‌کان ئاودیوی ناو ئیران بوون. زۆریه‌ی ئهم‌ئه‌فغانیه‌کانی که‌هاتوونه‌ته‌ناو ئیرانه‌وه‌ نه‌ریخ‌خواز بوون وه‌کوو تو‌بلی دایک و باوک و که‌سانی پیر و به‌ته‌مه‌ن، نه‌هاتنه‌ ئیران چونکه‌ توانیویانه‌ خۆیان له‌گه‌ل ئه‌و سیسته‌مه‌ ئایدۆلۆژیک و به‌رپوه‌به‌رایه‌تییه‌ی تالیبان رێک‌بخه‌ن و قبوولی ده‌که‌ن. چونکه‌ ئه‌وان له‌گه‌ل ئه‌و جو‌ره‌بابه‌ته‌را هاتوون که‌چی جه‌وان و مېرمندا‌له‌کانیان له‌تème‌نی ۷ بۆ ۱۵ ساله‌وه‌هاتوون چونکه‌ شه‌ر و تالیبان له‌به‌رژه‌وه‌ندیی ئه‌وان نه‌بوو و ته‌حه‌مولیان نه‌ده‌کرد و هاتوون. و له‌ئیستادا، له‌کۆمه‌لگای ئیمه‌دا، زۆریک له‌م‌ئه‌فغانیه‌کان له‌ئیستادا توندوتیژی به‌ئهم‌زموون ده‌که‌ن. (ژماره‌ ۲۵ سرووش قوبادی، Pos 16)

ئهم‌گیرانه‌وه‌ زۆر به‌روونی که‌لینه‌فه‌ره‌هه‌نگی و نۆرماتیقه‌کانی نیوان کۆمه‌لگه‌ی خانه‌خوئ و کۆچه‌ره‌کان پیشان ده‌دا و له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا له‌ناو کۆمه‌لگه‌ی ئیراندا سیسته‌میک رێگری به‌هه‌یز بوونی نییه‌ که‌ئهم‌ه‌ش وای کردوه‌ که‌نیگه‌رانییه‌کان سه‌باره‌ت به‌ده‌ستدریژی سیکسی و ململانیکان تو‌ختر بیته‌وه‌.

له‌کۆتاییدا، پشت‌گیریه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و ئاسانکارییه‌ تایبه‌ته‌کانیش ئه‌وه‌نده‌ی دیکه‌ ته‌شه‌نه‌

به نایه کسانیی جیندهری دهدهن:

“به گشتی پالپشتیه کۆمه لایه تیبیه کانیش هەر وان بۆ مه سه له ی ژنانی سه ره پهرشتی خانه واده، ئه گهر ئه و ژنه که سه ره پهرشتی خانه واده یه له دۆخیکی دهروونی و جهسته یی باشد نه بی و نه توانی به باشی ئاگای منداله که ی بی به تایبته ئه گهر منداله که تووشبووی ئۆتیزم بی ئه وه بۆی هه یه که که میک پالپشتی له کۆمه لگا وه ربگری، به لام ئه گهر ئه وه پیاویک بی که مندالیکی ئۆتیزمی بی نه توانای هه یه و نه له رووی دهروونی و جهسته ییه وه و نه له رووی ئابووری هیچ دۆخیکی باشد نییه به لام هیچ پشتگیرییه که له کۆمه لگا وه زناگریت. (ژماره ۸۷، ئیبراهیم ره هبه ران، Pos 80)

ئهم هه لومه رجه دۆخی پیاوان له دابینکردنی پیداو یستییه سه ره تاییه کانی منداله کانیا، به تایبته کاتیک رووبه رووی نه خو شیییه کانی وه کوو ئۆتیزم ده بنه وه، تووشی کیشه ی جددی ده کا و نایه کسانیه کی روون به ئیمه نیشان ده دات.

بوونی پرره نگ و زیاتری ژنان له ناو ده زگا حکومییه کان و که رته خزمه تگوزارییه کان به به راورد له گه ل پیاوان ئه و گومانه زیاتر ده وروژینی که مافی پیاوان پیشیل کراوه و پیاوانی خوینده وار به ناچاری به ره و کارگه لی وه کوو شو فیژی تاکسی پاکیش ده کا:

ئیسنا که ده بینین له ناو دام و ده زگا حکومی و که رته خزمه تگوزارییه کاند ژماره ی ژنان له پیاوان زیاتره، ئایا ئه مه جیاکاری نییه که مافی پیاوان پیشیل کراوه؟ ئایا ئه مه وای نه کردوه که پیاوه خوینده واره کانمان روو بکه نه ئیشی شو فیژی؟ (دیمانه ی ژماره ۹۱، داوود، Pos 48-54)

ئهم پرسه نه ک ههر کار ده کاته سه ر باری ئابووری پیاوان، به لکوو کاریگه ریی له سه ر شوناسی کۆمه لایه تی و هه ستی لیها توویان داده نی و ده توانی ئه وه نده ی دیکه گری توندوتیژی و شکست له ناو کۆمه لگا خو شتر بکاته وه.

بوونی که شی بيمتمانیه یی له ناو کۆمه لگادا

له ناو دلی په یوه ندییه کۆمه لایه تیبیه کانی ئه مرۆی ئیراندا، بيمتمانیه یی، بۆته درێخایه نترین به لا بۆ سه ر په یوه ندییه مرۆیه کان و پیکهاته دهسته جه معیه کان، که ئه مه ش زه مینه یه کی له باری بۆ ده رکه و تنی هه موو جو ره توندوتیژییه که ره خساندوه؛ توندوتیژییه که که پانتاییه که ی له ناو بازنه ی په یوه ندییه نیوان که سییه کاند قه تیس نابیته وه، به لکوو په ل بۆ بازنه یه کی فراوانتر واته بناغه ی خیزان و ته نانه ت کار کرده کۆمه لایه تیبیه کان ده هاو یژیت.

له م بواره دا پیاوان ریک هاوشیوه یان ته نانه ت زیاتر له ژنان، قوربانیی بیدهنگی ئهم که شه

ژههراویهه؛ كه شهك كه لیکه وه كهانی ته مانه: پووكانه وهی سه رمایهه کومه لایه تهی و پچه رانی توره پشتهوانیهه كان و له كوتاییدا دووباره به رهه مهینه وهی سووری سهقه تهی توندوتیژی. گپه رانه وهی یه كهه، به قوولی له بناغهه متمانه و مانا كهی له ناو په یوه ندییه تاكه كه سهی و دهسته جه معیهه كانداه روانی و ده بیئی كه كیشه كه ته نیا له سهه ر ئاستی كرده وهی روزه نه نییه به لكوو له بنه رته ترین ئاستییدا به دی ده كری، واته توانا و ئیرادهه متمانه كردن به ویتری:

«له به ره وهی متمانه نییه، له به ره وهی به هیچ شهیه یه كه ریز له یه كتر ناگرین، ته گه ره تۆ به ته وهی كومه لگه ته ندره ست بكهی، سه ره تا ته وه كومه لگایه ده بی متمانیه تیاده هه بیته. ته گه ره به ته وهی خیزانه كان پیکه وه بن، سه ره تا ده بی متمانیه یان به یه كتر هه بیته... تا ته وه كاتهه دیالوگی هاوسوژی له كومه لگا و له خیزاندا نه بیته، تهه پروههیه سوورپکی خراپه.» (دیمانهه ژماره ۶۷. ته مین ره زایی، Pos 58)

تهه گوتاره به روونی ته وه مان بۆ ده رده خا كه پته وترین به ره به ست له به ردهه گه راندنه وهی هاوده نگی دهسته جه معیاده كزبوونه وهی متمانه له نیوان خه لكه، ته مهش شهتیه كه تیوریسییه نه كانی سه رمایهه کومه لایه تهی (كۆلمان، پوتنام، فوكویاما) جه ختی له سهه ده كه نه وه. به وتهی فوكویاما: (Fukuyama, 1995)، متمانه وه كه «ئاسانه ره وهی په یوه ندییه كومه لایه تییه كان» كار ده كا و نه بوونی متمانه نه كه هه ره ده بیته وهی به ره به ستی به ره دهه په یوه ندیكردن به لكوو ده بیته وهی تیكه چوونی سازوكاره ئابووری و خیزانییه كان و ته نانهت داموویی ده روونی تاک. هه ره ها ته زمونه كانی كه سانی دیمانه له گه لكرایش چه نیدن جار تهه راستیهه نیشان ده دهه، جیگایه كه كه نه بوونی گفوتوگو و هاودلی سوورپکی سهقه تهی لی ده كه ویتته وه - سوورپك كه بۆ رزگاری لی پیوستمان به بنیاتنه وهی متمانیه ورده وردهیه.

له وهه فه زایه كدا په یوه ندییه خیزانییه كانیسه به هه مان شهه خه سارهه لگرن. متمانه پیشمه رجی هه ره جوړه په یوه ندییه کی قوول له ناو خیزانه و نه بوونی متمانیه ده بیته فاكته ریک بۆ هه سته كردن به نائه منی و بی په ناوهی و ته نانهت توندوتیژی. هه ره ها ده روونشیکارانی وه كوو ئیریکسون، نه بوونی متمانیه بنه رتهی له سالانی سه ره تای گه شه كردندا له هه رتهی گه وهه سالییدا ریگه بۆ ناسه قامگیریه سۆزداری ده ره خسیئی كه له کایهه کومه لایه تییدا به رده وهام ده بی و به رههه دهه نیرته وه. (اریکسون، ۱۳۸۴ هه تاوی).

له ئاستیکی قوولته ردا، ناداپه ره وهی هه سته پیکراو له مه ره ماف و سزا جینه ده ریهه كان، فاكته ریکی دیكهی زیاتر بوونی بيمتمانیهه گشتیهه كانه. دیمانه له گه لكرای دووههه به روونی په رسیار ده كا كه بۆچی پیوه ره كانی دادپه ره وهی پیوسته یه كلایه نه و نایه كسان بن:

«بۆچی پیواو کاتیک خیانهت ده كا ده بی باجه كهی بدا، به لام ژنیک كه خیانهت ده كا باجه كهی نادات. كاكه گیان من ئیژم مافی هاوسه رگری

له پیاو بستینهوه، مافی ژنی دووههم له پیاو زهوت بکهین، مافی تهلاق
 بدهین به ژن؟ (دیمانه‌ی ژماره ۲۹ - سۆهرابی، 169 Pos)

له‌م چوارچیوه‌دا جوړیک له بېتمانه‌یی خۆی ده‌نوینئ که نه‌ک ته‌نها په‌هه‌ندی ئه‌خلاقى، به‌لکوو توپژه پیکهاته‌یی و یاساییه کانیش ده‌گریته‌وه. به واتایه‌کى دیکه ئه‌م که‌لینه له‌هه‌ستى ئاسایشى یاسایى - کۆمه‌لایه‌تیدا، پیاوان متمانه‌یان به‌ده‌زگای دادپه‌روه‌رى نامینى و زه‌مینه‌ بۆ هه‌ستکردن به‌قوربانیبوون و شکست و توندوتیژی کاردانه‌وه‌یى خوش ده‌کات. ئه‌م دیارده له تیۆرییه‌کانى دورکهایمدا (Durkheim, 1897) له‌مه‌ر نانۆرمیى کۆمه‌لایه‌تى و نه‌بوونى ستاندارده ئه‌خلاقى و یاساییه روونه‌کان، راسته‌وخۆ خۆی ده‌رده‌خا و هه‌روه‌ها له‌روانگه‌ی ده‌روونناسیى کۆمه‌لایه‌تیى مؤدیرنه‌وه، نه‌بوونى دادپه‌روه‌ری هه‌ستپیکراو^۱ فاکته‌ریکى بنه‌ره‌تییه بۆ دارمانى هه‌ستى ئاسایش و هاوده‌نگى له‌ناو مروّفه‌کاندا (Tyler & Lind, 1992).

له‌م لیکۆلینه‌وه‌دا، ئه‌م «فه‌زای بېتمانه‌یییه» ته‌نیا فاکته‌ریکى ده‌روونى یان تاکه‌که‌سى نییه، به‌لکوو بارودۆخیکى ده‌ستپه‌رده‌رى که‌لان و گشتگیره؛ توپریکه که هه‌م پیاو له‌په‌یوه‌ندییه ئابوورییه‌کانى (وه‌کوو کرپن و فروشتن، وه‌به‌ره‌ینان، به‌شداریکردنى کارى) و هه‌میش خیزان له‌په‌یوه‌ندییه سۆزدارى و پشتیوانییه‌کان به‌ره‌و گوشه‌گیرى و جیا‌بوونه‌وه راکیش ده‌کات.

له‌روانگه‌ی تیۆریى سیسته‌مى خیزانییه‌وه^۲، خیزانیک که متمانه‌ی نیوان ئه‌ندامانى سارد و سږ بئ نه‌ک ته‌نها توانای ده‌رپرینى هه‌یه‌جانى ته‌ندروست له‌ده‌ست ده‌دا، به‌لکوو توانای به‌رگه‌گرتنى له‌هه‌مه‌به‌ره‌قهرانه‌کان و به‌ره‌ورووبوونه‌وه له‌گه‌ل دۆخه‌ سترسییه‌کانیش له‌ده‌ست ده‌دا و ئه‌نجامه‌که‌ی ئه‌وه‌یه که دواتر ئه‌م شکسته‌سه‌ر ده‌کیشئ بۆ شه‌رانگیزی، توندوتیژى، یان ئه‌وه‌ی که پیاوان به‌ته‌واوته‌ی له‌کایه‌ کۆمه‌لایه‌تى و خیزانییه‌کاندا ده‌کشینه‌وه.

له‌کو‌تاییدا، که‌شیکى کۆمه‌لایه‌تیى بېتمانه‌یی، نه‌ک ته‌نیا زه‌مینه‌یه‌ک بۆ مەلملانئى نوپاکانه، به‌لکوو فاکته‌ریکه بۆ دووباره به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی توندوتیژى دژى پیاوان و کاربگه‌ری فاکته‌ره‌ ده‌ستوه‌رده‌ره‌کانى دیکه توندتر ده‌کاته‌وه؛ به‌واتایه‌کى دیکه، توندوتیژی دژى پیاوان کاتیک زیاتر ده‌بئ که‌چ له‌ناو خیزان و چ له‌ناو کۆمه‌لگادا هه‌یچ زه‌مینه‌یه‌ک بۆ پشتیوانى، هاودلئى یان ته‌نانه‌ت بۆ بیستنى ده‌نگیان نه‌په‌خساوه. پێمان خو‌ش بئ و پێمان ناخو‌ش بئ ئه‌وانه‌ی وا به‌رپرسى ئه‌م مه‌سه‌له به‌دریژه‌دان به‌م فه‌زای بېتمانه‌یییه، به‌کرده‌وه‌ پیاوان به‌ره‌و گوشه‌گیرى و خو‌سانسۆرکردن و دواجار په‌فتارى مه‌ترسیدار په‌لکیش ده‌که‌ن.

1. perceived injustice
 2. Bowen

تۆری هاوریان

له زۆریک له ئەزموونه ژیاوه کاند، تۆری هاوریان نه ک ههر دهوری پالپشتیک ده بینێ، به لکوه له هه ندیک حاله تدا ده بیته به ستینیک بۆ روودانی توندوتیژی و خیانت و ته نانه ت چه وسانده وه. گیرانه وه یه که م بارگرانی قورسی بێمتانه یی و پیلانگیری له ناو هاورییه تیدا ئاشکرا ده کات:

«به راستی پیلانیککی چاکیان بۆ من نابوووه: حه ب بکه نه ناو چاکه مه وه بۆ ئەوه ی خه وم لێ بکه وی، دواتر ده ستدریژی سیکیس بکه نه سه رم، فیلم لێ بگرن، دواتر بلین ئیمه ئەمه مان کرد و ئیتر نه توانم هیچ بکه م» (دیمانه ی ژماره ۴۴. وه حید فره جی، Pos 19)

له م فهزایه دا نه ک هاورییه تی کارکردیکی پالپشتانه ی نییه، به لکوه هه مان ئەو «هاوری» یه ده بیته ده رچه یه ک بۆ خه ساره ت و توندوتیژی له دژی پیاو؛ بارودۆخیک که به تایبه ت له ناو به ستینه کۆمه لایه تییه کاند که پرن له زیان و خه ساره ت زۆر به ئاسانی روو ده دا و له ئەده بیاتی کۆمه لناسیدا، به ناوی چه مکیک له «چه وتکارکردیی سه رمایه ی کۆمه لایه تی» پیناسه کراوه (کولمن، ۱۳۸۲ هه تاوی). کاتیک سه رمایه ی کۆمه لایه تی زنجیره کانی بۆ نیازی خراپ و نه ریتی به کار ده هینرین، ئەوا نه ک ههر هاوکاری باش به دوا ی خۆیدا نا هینێ به لکوه سروشتیکی وێرانکه ریش به خۆوه ده گرێ و پرێگه بۆ به ده که لکی و توندوتیژی خۆش ده کات (پوتنام، ۱۳۸۴).

تۆری هاوریان، به تایبه ت بۆ ئەو که سانه ی که زه مینه ی خه ساره تبخه ش یان پێشینه یه کی پر له قه یرانیان هه یه، زۆر جار به شیوه یه کی زۆر ئالۆتر و ناجیگیرتر فۆرم ده گریت. دیمانه له گه لکراوی دووه م، به ده برپینیکی تاله وه، ئەو لیکدزییه ی که له ناو کۆمه لگا به رامبه ر به شوناس و پێشینه ی تاکه کان هه یه به م شیوه ده گیریته وه:

“ئه و کۆمه لگایه ی وا ئیستا من تییدام، ئیستاش وه حید وه ک که سیک ده بین، ئەگه ر ئیستا بیناسن، له به ر پێشه که یه تی ... چونکه وه حید که سیک بوو که پیشتر ماده ی هۆشبه ری ده فروشت، وه حید که سیک بوو که پیشتر له گه ل ئاره ق فرۆشدا هه لسوکه وتی ده کرد، وه حید که سیک بوو که [ببووره بیئه ده بیشه] له گه ل به چه باز و هه رچی و په رچیدا ده گه را، ههر خه ریکی داوئینیسی بوو، وه حید که سیک بوو که ده چوووه که مه کانی وا هینان له ماده ده هۆشبه ره کان و له و لاه وه ک خوله ده هاته وه. وه حید هه رگیز ده رووناسیک نادوینێ ناچی له گه ل کابرایه کی ئاسایی کاسبکار بگه ری خه ریک بوو ده چوووه ناو پیاوانه وه که دۆسییه ی بۆ ساز ده بوو که وه حید دزییه که ی کردوووه هه ر ئەو هاوریانه ی که ئیدعای پیاو بوون ده که ن (دیمانه ی ژماره ۴۴. وه حید، Pos 72).

لهم گيړانه وه دا، هاورې ئيدعا کاره کان هه نديک جار هه ر خوږيان هۆکاری توندوتیژین و ئهنگیزه به پیاوان ددهن که روو بکه نه پرفتاره مه ترسیداره کان و یان بینه قوربانۍ. ئهوهی راستی بی هه رچه نده چاوه روان ده کرې توږی هاورېیان به ستيښک بو هاولدی و بنیاتاناهوهی که رامه تی پیاو بی، به لام روودانی خیانت و به دکه لکی و ته نانه ت ناوناتوره لینان و سازکردنی که یس له لایه ن هه مان ئه و هاورېیانه وه، پیاو به ره و دابرانی زیاتری ده روونی و کومه لایه تی ده بات. به پیی بوچوونه کانی تیوری پیوه نديیه ئامرازییه کان (هوما، ۱۳۸۶ هه تاوی)، ئه و دوستایه تیانه ی که له سه ر بانه مای به رژه وه نديیه کاتی و پیویسته کان دروست ده بن، له قه برانه کاند ده بانه فاکته ریک بو خراپترکردنی خه ساره ت و زیانه کان و ناخی تاک له ته کووزی داده مالن.

لهم نيونه نده دا که لینه چینه یه تییه کان و جوگرافیای کومه لایه تیش له کارکردی توږی هاورېیاند ه خوږيان دهرده خه ن. به لام ئه زمونه گه شبین و پشتیوانییه کانیش، هه رچه نده هه نديک جار له ناو که مینه کاند سه ر دهردين؛ وه کوو چۆن که سی دیمانه له گه لکراوی سییه م باسی هاورېیه کی ده سبالو و به خشنده ده کا که چاره نووسی نه شته رگه ریه که ی گۆریوه:

«له یه که م نه شته رگه ریمدا/ هاورېیه کم هه بوو له ئه و روپا. ئه و روژنامه نووس بوو و بوویوه هاورېی من. من هه لاتبووم، و دواتر پاره ی یه که م نه شته رگه ریم ئه و دابینی کردبوو ... تیچووی یه که م نه شته رگه ریم زۆر نه بوو چونکه گونمم دهره ینابوو ده ملیونی تیچبوو. ئه و پاره ی نه شته رگه ریه که ی دا و وتی ده توانم ئه م بره پاره یه بده م، با تو بتوانی ئه م نه شته رگه ریه بکه ی و لانیکه م به لگه نامه کانت بگوریت. منیش به لگه نامه کانم گۆری و ئیستا نازانم چی رووی دا دواتر چی رووی ده دا. سالیک تیپه ری، سال و نیویک تیپه ری، دواتر له رینگه ی یه کیک له هاوریکانمه وه له ده ره وهی ئیران گولباران کرام گولبارانی هاوکاری و پاره م بو کو کراوه و پاره م ده ست که وت و ئه وه بوو که توانیم خو م نه شته رگه ری بکه م». (دیمانه ی ژماره ۶۰. مه هسا، Pos 155)

هه رچه نده ئه م جوړه نمونانه که متر روو ددهن، به لام تیوری سه رمایه ی کومه لایه تی ئه رینی و روولی توږی دوستانه له چاککردنه وهی ده روون و بنیاتاناهوهی شوناس و ته نانه ت جو له به ره و خوړاستکردنه وه و رزگاربوونی تاک له دوخی توندوتیژ پشتراست ده کاته وه (فوکویاما، ۱۳۸۰). له هه لومه رچیکدا که کومه لگا تووشی خراپ تیگه یشتن و ناوناتوره نان و تاراندن بووه، زۆریک له پیاوانی ترانس، بو ئه وهی بتوان بژین و بژیوی ژیانان دابین بکه ن، زۆر جار ناچارن بچه ناو توره زۆر خه ساره لگر و هه نديک جاریش گه نده له کانی هاورېیانه وه؛ ئه و توږانه ی که نه ک هه ر پالپشت نین، به لکوو تاک نه خوازراوانه به ره و ناو ئاگری خه ساره ت و ناوه نیتکه کومه لایه تی و ئابوورییه کان تووړ ددهن:

«هۆکاریکی تریشی هه‌یه، چونکه‌ کۆمه‌لێک که‌سی قازانج‌خواز، یان‌بانه‌لێین قازانج‌خواز، له‌ رووی ناچاریه‌وه‌. ئیستا من‌ نامه‌ه‌وێ بێرێزی به‌ که‌س بکه‌م، خۆیان به‌ ترانس‌ده‌ناسین و به‌م شیوه‌، به‌بێ ئه‌وه‌ی نه‌شته‌رگه‌رییان بکه‌ن، خه‌ریکن پاره‌ په‌یدا ده‌که‌ن، خه‌ریکی کاسبین به‌بێ ئه‌وه‌ی نه‌شته‌رگه‌رییان بۆ بکری، بازرگانی ده‌که‌ن. کابرا ترانسی لایه‌نی پیاوه‌. پیاوه‌ ترانسه‌ پیاوه‌کان به‌ هیچ شیوه‌یه‌ک ئه‌مه‌ ناکه‌ن. ترانسه‌ ژنه‌کان جلو به‌رگی کچانه‌ له‌ به‌ر ده‌که‌ن، دینه‌ پارکی دانیشجوو، راده‌وه‌ستی نرخ‌ ده‌دا و وه‌کوو له‌شفروشیکی بازرگانی به‌ له‌شی خۆیه‌وه‌ ده‌کا، واته‌ زۆریک له‌ ترانسه‌کان ئه‌زموونی له‌شفروشیان هه‌یه، زۆربه‌ی ئه‌و ترانسانه‌ی که‌ ده‌رده‌کرین پاره‌یان نییه‌ بۆ ئه‌وه‌ی بژین، و زۆریکیان له‌ ناچاریه‌وه‌ ئه‌و کاره‌ ده‌که‌ن. هه‌ندیکیان له‌م کاره‌دا پاره‌ی باشیان ده‌ست ده‌که‌وێ بۆیه‌ ده‌یکه‌ن. خه‌لک پێیان وایه‌ هه‌موو که‌سانی ترانس‌وان و حکومه‌تیش هه‌ر وا بیر ده‌کاته‌وه‌. ئه‌وه‌ی که‌ ئه‌وان له‌شفروشن، که‌ ئه‌مه‌ش وای کردووه‌ ئه‌مانه‌ ناویان به‌ ناشیرینی ده‌ربجێت». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۴. شایان وهرامینی. تره‌نسی پیاو، Pos 145-150)

له‌م سه‌رچه‌شه‌دا تۆری هاوڕێیان کارکردیکی دووفاق و زۆر جار دژ به‌یه‌کیان هه‌یه؛ له‌ لایه‌ک په‌ناگه‌یه‌کی ئارام و په‌یه‌ه‌ندی له‌گه‌ڵ کۆمه‌لگا و ئاشتبوونه‌وه‌ له‌گه‌ڵ شوناسی خۆیانه‌ و له‌ لایه‌کی دیکه‌شه‌وه‌ شوینی فۆرمگرتن و چه‌سپاندنی خه‌ساره‌ت و زیانه‌ ده‌رونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ شاراوه‌ و قووله‌کانه‌، به‌تایه‌ت بۆ ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ شوناسی سیکسی جیاوازیان هه‌یه. چه‌مکی «ناوه‌نیتکه‌ لێنان» که‌ له‌ لایه‌ن بیکه‌ره‌وه‌ (Becker) له‌ تیۆری کرده‌وه‌ی دوو لایه‌نه‌ی سیمبۆلیک خراوه‌ته‌ ڕوو (بکر، ۱۳۸۵)، له‌م ئه‌زموانه‌دا به‌ ڕوونی به‌دی ده‌کری: هاوڕێی راسته‌قینه‌ هاوڕێکه‌ی خۆی له‌و ناونا‌تۆرانه‌ی که‌ کۆمه‌لگا لێی ناوه‌، ته‌سک ناکاته‌وه‌ به‌لام تۆره‌ زیانه‌خشه‌کان ئه‌م ناوه‌نیتکه‌نه‌ تۆختر ده‌که‌نه‌وه‌، تا ئه‌و راده‌ی که‌ ته‌نانه‌ت زۆریک له‌ پیاوه‌ ترانسه‌کان بۆ گوزه‌رانی ژانیان وابه‌سته‌ی ئه‌م په‌یه‌ه‌ندییه‌ مه‌ترسیدار و بێ پشتیوانانه‌ ده‌بن.

له‌ کۆتاییدا، ڕۆلی تۆری هاوڕێیان له‌ ته‌مه‌نی می‌رمنداڵی و جه‌وانیدا هه‌ندیک جار له‌ پیکهاتنی شوناسی سیکسی یان پشتیوانیی ده‌روونیدا زۆر گرینگه‌، به‌لام ته‌نانه‌ت له‌م قوناغه‌شدا کۆنترۆلگه‌ری و تینه‌گه‌یشتن و قبوولنه‌کردن ده‌بیریت:

«جا ئه‌ویش پێی زانی، چونکه‌ ده‌زانی چۆنه‌ من هه‌لسوکه‌وتم کورانه‌ بوو و ئه‌م کچه‌ش له‌ باوه‌شم ئاوا له‌ سه‌ر قاچم دانیشتبوو و دایکیشی ئه‌و دیمه‌نه‌ی بینی و وتی ئیتر وا نه‌که‌ی. دوا‌ی ئه‌وه‌ من هاوڕێی کوریشم هه‌بوو. من هاوڕێی کوره‌کانم زۆر بوون. ئه‌وسا کاتیک ته‌مه‌نم ۱۸ ساڵان بوو به‌ نه‌هینی به‌ جلو به‌رگی کورانه‌وه‌ ده‌چوو مه‌ ده‌ره‌وه‌. جلو به‌رگه‌ کورانه‌ که‌م به‌ نه‌هینییه‌وه‌

له ناو کۆله پشتمیه کهمدا دهشاردهوه و دوای قوتابخانه یان که دهچوممه هه ر شوینیک جلوه رگی کورانه م له بهر ده کرد. جلوه رگی قوتابخانه کهم که کچانه بوو ده خسته ناو جانتا کهمهوه و دهچوممه دهرهوه. ئیتر له و کاته دا به راستی جه ساره تی هه بوو ۴-۵ هاورپی کورم هه بوو. جاریکیان باوکم وتی تۆ چۆن ده چیته مائی ئه و کورانه؟ نه ئه و له من حالی بوو و نه من له و حالی ده بووم وتم باوکه کهی من ئه مه چ قسه یه که تۆ ده یکه ی ئه وانه هاورپمن ئه ویش وتی تۆ گوو ده خۆی له گه ل ئه وانه ده چیته دهرهوه حالی بووی.» (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان وهرامینی. ترهنس، Pos 93)

له م جوړه فهزایانه دا ئه وه ی روو ده دا ئاویتیه کی هاوکاتی پشتیوانی و بیه شبوون له پشتیوانیه، که ناسه قامگیریی قوولی شوناسی و دهروونی و کۆمه لایه تی بۆ پیاوان به دوای خۆیدا ده هینیت؛ ناسه قامگیرییه ک که ده توانی سووری خراپی به ره مه مه یانه وه ی توندوتیژی لی بکه ویته وه و تاک بخاته ناو گیچه لی بیه مانه یی به خۆی و دهرویه ره که یه وه، ئه نگیزه ی قسه کردن له گه ل دهرووناس یان داواکردنی یارمه تی پشه یی ده گه یینیه نزمترین ئاستی خۆی. به کورتی ده توانین بلین مه رج نییه که تۆری هاورپیان له ناو چوارچیوه ی کۆمه لایه تی و به تاییه ت بۆ ئه و پیاوانه ی که وه بهر فشار و توندوتیژی که وتوون، هه میشه په ناگه یه کی سه لامه ت و پشتیوان بیت؛ به لکوو هه ندیک جار سه رچاوه یان توندتر که ره وه ی زیان و خه ساره ته کان و ته نانه ت توندوتیژی له دژی پیاوانه و هه ندیک جاریش - هه لبه ت کهم و به ده گمه ن - ئه لقه یه کی رزگاریه خش بۆ گۆرینی ره وتی ژبانه. ئه م «دووالیزی تۆری دۆست و هاورپیان» بۆ خۆی لیدوانیکی قووله که سه باره ت به دۆخی ناسک و وابه سته و هه ندیک جاریش ته ژری له بی مانه یی په یوه ندییه ئیسانیه کان له کۆمه لگه ی ئه مرۆییدا یه (فوکویاما، ۱۳۸۰ هه تاوی؛ پوتنام ۱۳۸۴ هه تاوی؛ ارسی، ۲۰۰۷).

بارودۆخی کۆمه لایه تییه که لّان

له گیرانه وه ی به کۆمه ل له گه ل دیمانه له گه لکراواندا، هه لومه رجه کۆمه لایه تییه که لّانه کان که وه ک به سستینیک زه مینه بۆ روودان و توندتر بوونه وه ی توندوتیژی دژ به پیاوان دهره خسین، له بژیره گه لی وه کوو دارمانی په یوه ندییه کۆمه لایه تییه به رفراوانه کان، قهیرانه ئابوورییه کان، لاوازیی سه رمایه ی کۆمه لایه تی و گۆرانی پیکهاته یی به ها کان پیک هاتوون؛ بابه تگه لیک که نه ک ته نها ره فتاره توندوتیژه کان له بواری تاکه که سی و کۆمه لایه تیدا به ره مه د هه یینه وه، به لکوو کاریگه ربی قوولیان له سه ره سستی شوناس و په یوه ندییه کۆمه لایه تییه کان و ته ندروستی دهروونی پیاوان هه یه.

له سه ره تادا گۆرانی پیکهاته یی له بنه ماله ی به رفراوانه وه بۆ خیزانی ناوه کی، وه ک یه کیک له زه مینه سه ره کییه کۆمه لایه تییه کان، له قالبی «دوور که وتنه وه له یه کتر» و نه بوونی پشتیوانی یان کاردانه وه یی

له قهیرانه دهروونییه کاندای خۆی ده رده خات. گپره وهر سه ره تا وپرای به ئاماژه دان به ئەزمونی یه کیک له هاورپکانی و ئەوهی که هاورپیان نه یاتوانیوه ده ستیوه ردان و پالپشتی بکه ن، بۆمان ده گپره پته وه:

«به هۆی ئەو گۆرانکارییه پیکهاته بیانه ی له کۆمه لگا که ماندا دروست بووه، کۆمه لگا که مان له خانه واده ی به رفراوانانه وه بۆ خانه واده ی ناوه کی بای داوه ته وه. یه کیک له هۆکاره کان جینگۆرکیی کات و شوپنیکه که ئیمه ی له یه کتر دابرا ندووه. من دوینیی هاورپیه کم خه لکی که ره جه له تۆری کۆمه لایه تییه ئینستگرامدا ستۆرییه کی دانا بوو که ئەمه رپک ده قه که یه تی «من له ناو زه ربای کیشه کاندای چه قیوم و که س نییه فریام بکه وئ». هه ر زوو تیگه یشتم که خه یاللی خۆکوژی داویه تی له سه ری. یه کسه ر قسه م له گه ل کرد. ژماره که ییم وه رگرت و ته له فۆنم بۆ کرد. ماوه ی نیو سه عات قسه م له گه ل کرد. به راستی بریاره که ی جددی بوو. له بهر ئەوهی من شاره زای ئەم بواره م. به لام هه موو هاورپکانی ئەم ستۆرییه یان دی و هیچ کار دانه وه یه کیان نه بوو. ئیمه ئەو زانسته مان نییه که بتوانین کۆمه گ و یارمه تی یه کتر بده ی ن. ئیمه په یوه ندی به ژماره ی فریاگوزاری کۆمه لایه تییه وه ده که ی ن، داوای یارمه تی ده که ی ن، ده ی ئەویش چه ند کاتژمیر ده خایینی، یان هه ر نایه ت". (دیمانه ی ژماره ۱۹. دکتۆر ئه رده شیر بارامی، Pos 56)

ئەم گپرا نه وه به روونی نشان ده دا که لاوازیی تۆره کانی پشتیوانیی کۆمه لایه تی و ناکارامهیی خزمه تگوزارییه ده ستیوه رده ره کان که لینیکی گه ره ی له ئەزمونی ژیاوی پیاواندا به جیه یشتووه؛ بۆشاییه ک که ده بیته هۆی ته شه نه سه ندنی خه ساره لگه ریی دهروونی و گو شه گیریی سۆرداری (کلمن، ۱۳۸۲ هه تاوی؛ پاتنام، ۱۳۸۴ هه تاوی). له روانگه ی تیۆری سه رمایه ی کۆمه لایه تییه وه، کاتیک هاو ده نگه ی کۆمه لایه تی و ناسیاری و به شداریی چالاک له ناو ئەندامانی کۆمه لگا دا که م ده بیته وه، خۆراگری تاکه که سی و به کۆمه ل به رامبه ر به قهیرانه کان به توندی لاواز ده بیته (Fukuyama, 1995).

جگه له وهش جۆریک له تووشبوون و گواسته نه وه ی خووخده ی خراپ و تووره یی له فه زای تایبه تییه وه بۆ فه زای گشتی به دی ده کری ت. ئەم گپرا نه وه ره نگدانه وه ی راسته وخۆی کاریگه ریی قهیرانه خیزانییه کان و فشاره ئابوورییه کان له سه ر ره فتاری پیاوان له کاتی په یوه ندی سازکردن له گه ل کهسانی دیکه یه و به باشی خۆی ده نوپیی:

«من مندا لم و ده چه م ناو کۆمه لگه، به گژ شو فیر و ئیداره که مدا ده چه مه وه. ئەگه ر من به رپوه به ری ئیداره بم، تووره ییم به سه ر ژیرده سه ته که مدا که له گه ل مدا کار ده کا، هه لده رپژم ئەویش به سه ر سه ر دانه رانی ئیداره دا ده رپشیته وه، لایه نی توندوتیژییه که جیاوازه. ئیمه له رۆژدا توندوتیژیما ن لی

دوهو شیتیه وه. پیو بیسته سهیری سه رچاوه که بکهین، سه رچاوه می توندوتیژی جییه ئهوانه می له گهل خوردا له مال دهرده کهون، له چ دؤخیکدا دینه دهره وه. حال م باشه دویشسه وه له گهل ژنه کهم قره مان بووه، رۆژیک نه بوو بجه سیمه وه رۆژری خوشیم نه بینمی هه موو ئه مانه به لایمی، ئه و رۆژه می که ده چمه دهره وه، ئه گهر دلخوش بم ئه وه له گهل ئه و شو فی ره می که منی سواری تاکسی کردووه و له گهل ئه و که سه می که له پالمه ئه و خوشییه بهش ده کهم و کاتیک ده چمه ئیداره له گهل هاوکاره کهم بهشی ده کهم، به پیچه وانه وه، ئه گهر تووره بم، ته نانه ت له راوه ستانی شو فی ره کهش ئیراد ده گرم له شیوازی ماشین لیخو رینه که می ئیراد ده گرم له سه ر شه قام که ده گمه ئیداره له مالی خو مانه وه که ده ستم پیکردووه هه تا ده گمه ئیداره ده گمه لای به رپوه بهر و سه رو که کهم چاو ده قووچینم و دم ده که مه وه و هه ر چی قسه می تفت و ناشیرنه پیانی ده کهم و رهنگه کاتیک ده چمه ناو ئیداره ده ست بووه شینم یه ک دوو شتی بهی تو لمال بشکینم. هه موو شتیک تووره ییه هه موومان بهم پرسه سه ره کییانه وه واته گرفته ئابوورییه کانه وه ده نالینین. منی کارم نه د پشتم له بهر قورسایمی گرانی و هه لاوساندا چه ماوه ته وه، کریچیم پیشه یه کی قورس و تاقه تپروو کینم به لام ئه و پا هری که له به ری ته می ئه و پیشه وه ریده گرم هیچ نییه. ئه مانه هیچی نیشانه یه کی باش نین که من باش بم و له نا کاو تووره می بهر چاوم بگری ت. له هه موو روویه که وه حال م خراپه جا به سته گی هه یه که له بارودؤخیکدا ئه م تووره ییه م به جو رری خالی بکه م. هو کاری توندوتیژی ده توانمی هه لاوسان بی و ئه و مووچه که مه می که به ده ستمی ده هینم و نارازیبوون له کاره کهم بیت. ده توانمی نزمبوونی پیگه یه کی پیشه کهم بی که له چاو ئه و زه حمه ته می که ده یکیشم حه قده ستمیکی ئه و نو وه رنا گرم. هه موو ئه مانه که له که ده بن و مؤدیلنیک دروست ده کهن و ئه و مؤدیله وا ده کا که من نه توانم بژیم، هه ستمیکی خوشم هه بی، شاد و دلخوش بم. کاتیک که یفخوش نی ده می تووره ده بی و توندوتیژی له تووره ییه وه سه رچاوه ده گری ده می ئه م تووره ییه له سه ر ئه و که سانه می و له گهل تن خالی ده که می. (دیمانه می ژماره ۲۵ سرووش قوبادی، Pos 12)

ئه م گیرانه وه په یوه نندییه کی قوول له نیوان پیکهاته کو مه لایه تبیه که لانه کانی (وه کوو هه لاوسان، بیبه شبوونی کاری، فشاری ئابووری و نا کارامه می پیکهاته می ئیداری) و روودان و توندی توندوتیژی به ئیمه نیشان ده دات. له روانگه می تیوری ستریس - فشاری دهروونییه وه، هه لومه رچی که لانی ئابووری و بیزاری می کو مه لایه تی مه ترسی می روودانی ره فتاری شه رانگیزانه و توندوتیژی دژی خو می و

ئه‌وانی دیکه به شیوه‌یه‌کی به‌رچاو زیاد ده‌کات (Dollard et al, ۱۹۳۹ هه‌تاوی؛ کاتز، ۱۳۸۸ هه‌تاوی).

له‌سه‌ر ئاستی په‌روه‌ده‌یی و فه‌ره‌ه‌نگی‌شدا، نه‌بوونی راهب‌نایک بو‌فیرکردنی کارامه‌یی ژبان و په‌یوه‌ندی‌کردن، زۆر به‌روونی له‌ئه‌زموونی ژباوی پیاواندا ره‌نگ ده‌داته‌وه. گێرانه‌وه‌یه‌کی دیکه جه‌خت له‌وه‌ده‌کاته‌وه:

«و‌ئهمه‌ بو‌شایی و خه‌ساره‌ت و زیانی لی‌ ده‌که‌وێته‌وه، به‌لام نازانی که‌ ئهمه به‌ هو‌ی ئهم مۆدیله‌ ره‌فتاره‌یه‌تی، پپی وایه‌ ئه‌وان خراپن. ئهم نه‌بوونی راهب‌نان و په‌روه‌ده‌یه‌ و ده‌کا رۆژ به‌ رۆژ خو‌ی له‌ خه‌لک دوور بخاته‌وه، دواتر بازه‌نی په‌یوه‌ندییه‌کانی بچووک‌تر ده‌بیته‌وه. ئیمه‌ زیاتر له‌م دوو مۆدیله‌مان هه‌یه‌ نه‌ک ئه‌و فه‌زایه‌ی که‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۷ خانم جیریایی، Pos 158).

لێ‌رده‌ا نه‌بوون یان بیتوانایی له‌ ده‌ستنیشان‌کردن و به‌رپوه‌بردنی هه‌ست و هه‌یه‌جان و په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌بیته‌ هو‌ی ئه‌وه‌ی تاکه‌کان له‌ خو‌یان و له‌ که‌سانی دیکه‌ دوور بکه‌ونه‌وه و ئه‌مه‌ش به‌ شیوه‌یه‌کی کاریگه‌ر تو‌وری پشتیوانیی کۆمه‌لایه‌تی و به‌کۆمه‌ل که‌م ده‌کاته‌وه (کلمن، ۱۳۸۲ هه‌تاوی؛ هامفریز، ۲۰۰۷).

له‌ به‌شیک‌ی دیکه‌ی گێرانه‌وه‌که‌دا باس له‌ رۆلی ناوانتۆره‌ی کۆمه‌لایه‌تی په‌یوه‌ست به‌ زیانه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ تایبه‌ته‌کان - به‌ تایبه‌ت به‌ کاره‌ینانی ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌کان - و چه‌واشه‌کردن و شیواندنی وێنه‌ی ئالووده‌بووان ده‌کری‌ت. گێرانه‌وه‌ی ئه‌زموونیک‌ی به‌رجه‌سته‌ی ته‌نیاپی و گو‌شه‌گیریی که‌سانی زیانیکه‌وتوو له‌ به‌رامبه‌ر نایه‌کسانی و قه‌زاوه‌ته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌ به‌م چه‌شنه‌یه‌:

“له‌ به‌لای م‌الۆزانه‌که‌رده‌ا ده‌لێن که‌ سه‌یک له‌ گه‌ل ئالووده‌بوونیک‌دا ده‌ژی ... من نازانم چۆن ئالووده‌ چۆن ده‌ناسن، ئالووده‌بوو هه‌ر کاری ئه‌وه‌یه‌. سو‌یند به‌ خودا، زیان به‌ خو‌ی ده‌گه‌یه‌نیت. پارهی خو‌ی هه‌یه‌ و خه‌رج ده‌کات. که‌رامه‌تی خو‌ی ده‌شکیت. خو‌ی ریسوا ده‌ییت. من نازنم ئه‌مانه‌ دیوه‌زمه‌یه‌کیان له‌ ئالووده‌بووی ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌کان دروست کردووه، هه‌زاران تاوان و گونا‌ه‌ده‌ کری‌ که‌س نایبینی به‌ خوا که‌س نایبینیت. که‌چی ئیمه‌ له‌ سووچیک‌دا که‌سه‌که‌مان کردووه و ده‌چینه‌ ده‌شت و ده‌ر و ئه‌و بیابانه‌ چهند کیلۆمه‌تر دوور ده‌که‌وینه‌وه و دوور له‌ چاوی خه‌لک ئهم ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌مان هێدی‌مان ده‌کاته‌وه. ئه‌وان جه‌لادیکیان له‌ ئیمه‌ دروست کردووه‌ شه‌وانه‌ سه‌ری مندا‌له‌که‌ی خو‌ی ده‌بریت. بو‌چی ده‌بی‌ کابرا شه‌و سه‌ری مندا‌له‌که‌ی خو‌ی بیری‌ت؟ ژانمان باش بوو. خوا هه‌لناگری من لێ‌ی رازی بووم”. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۳ ئه‌که‌به‌ر ئیبراهیمی، Pos 150)

لهم دهربرینه دا، شیواندن و چه واشه کارییه کۆمه لایه تییه کان و ئه و ناوناتۆرانه ی که ده خرینه پال خه ساره ته تاییه ته کان، ئه وهنده ی دیکه ته شه نه به تاراندن و بییه شکردنی کۆمه لایه تی و دهروونی پیاوان دها و ریگه بو دهرکه وتن و زنجیره ی توندوتیژی خوش ده کن (بکر، ۱۳۸۵ هه تاوی؛ Wells, 2013).

له کۆتاییدا گۆرانی رۆل و پیکهاته ی ده سه لات و شان و شکۆمه ندیی کۆمه لایه تی پیاوانیش بابه تیکی که لانه که کاریگه ری له سه ره ههستی بییه شبوون و ئه زموونی توندوتیژی داده نی:

«سه یر که مه سه له ی نه وهش ده توانری پیی زیاد بکریت. بو نمونه، کاتیک ئیمه خۆمان مندا ل بووین، خیزانه که مان زیاتریان پیاوسالاریان دایکسالار بوون و مندا ل هیچ پیگه ییکی نه بوو، باشترین شته کان هه میشه بو باوک بوو، به رماوه ی چیشته هه میشه هی مندا ل بوو. ئیستا که ئه م نه وه گه وره بووه، هه موو شتیک گۆراوه کۆمه لگایه کی زۆر ژنسالار و مندا لسالار بووه و پیاوان هیچ جیگه و پیگه یه کیان نییه». (دیمانه ی ژماره ۹۷. فه رهاد عه زیزی، Pos 80)

لهم گوتاره دا له ناو فه زای نایه کسان ی گۆرینی رۆله کاندای پیاوان خۆیان وه ک قوربان یی جۆریک له «جیگۆرکی ده سه لات» و «بی پیگه یی» دا ده بینن؛ چه مکیک که له تیۆرییه کانی بۆردیو (بوردیو، ۱۳۸۰) سه باره ت به شوناس و سه رمایه ی ره مزیدا ده بینری و جه ختی له سه ره ده کریته وه. له کۆبه ندیدا ئه م گیرانه وه یه کده سته به روونی ئه وه نیشان دها که زه مینه کۆمه لایه تییه که لانه کانی وه کوو تیکچوونی بنه ماله ی نه ریتی، قه یرانی ئابووری، لاوازی سه رمایه ی کۆمه لایه تی، بلا بوونه وه ی بی شوناسی و چه واشه بوونی ده ور و رۆله کان، ژینگه یه کی مه ترسیداری له سه ره ئاستی ورد و که لان دروست کردوه که زه مینه بو دهرکه وتن و ته نانه ت به رده وامبوونی توندوتیژی به رامبه ر به پیاوان له بار ده کات. ئه م زه مینه نه ک هه ر توندوتیژی به ره هه م ده هینه وه، به لکوو زۆر جار بارگرانی رووبه روو بوونه وه ی ده خه نه سه ر تاک نه ک کۆمه لگا.

که مه تر خه میی کۆمه لگا به رامبه ر به کیشه کانی پیاوان

گیرانه وه ی به شدار بوویه ک، به زمانیکی تال و به راورد کارانه وه هه لاواردنی به ربا و نایه کسان ی کۆمه لگا له وه لامی رووداوه دلته زینه کانی په یوه ست به پیاوانه وه به م شپوه نیشان ده دات:

له بیرمه سالتیک یان دوو سال له مه و به ر بوو ریکه وته که م باش له بیر نییه. ئه گه ر له بیرت بی ده توانم پیت بلیم به لام ژنه رۆژنامه نووسی ک بو ئاماده کردنی راپۆرتیک چوو بووه لای ئازهر بایجان و تووشی رووداوی هاتوچۆ هات و گیانی

له دهست دا. له بیرمه هه موو رۆژنامه گه وره کانی ئه و سه رده مه ته نانه ت رۆژنامه ناپه یوه ندیداره ئابووری و زانستی و وهرزشیه کانی ش بلامو یان کرده وه من سکرین شاتی هه موویانم هه یه. هه موویان ئه مه یان وه ک مانشی تیک بلامو کردبووه. کادریان کردبوو. کاردانه وه یه کی زور توندی له ناو کۆمه لگادا هه بوو که چی به سه ر ئه و رۆژنامه نووسه دا هاتووه. ده ی خه لکی ناو کۆمه لگا کاردانه وه یان هه بوو؛ له بیرمه ریک هه ر له و کاته دا، ره نگه رۆژیک ئه و لا و ئه و لاتره که ی، رووداو یکی هاوشیوه له به نداوی مه شه هه له خوراسان رووی دابوو، ئه گه ر هه له نه بم که ئه ویش به گه ران له ئه نته رنیت ده توانی بیدۆزیته وه که ۵ سه رباز مامۆستا له ناو پاسدا بوون که هه ر ۵ که سیان کوژرابوون. پیم وایه له باشووری خوراسان یان سیستان و به لووچستان بوو، ئه گه ر سه یری سکرینشۆته که بکه ی هیچ ره نگدانه وه یه کی له ناو کۆمه لگادا نه بوو. رۆژی کاردانه وه کان هه ر هیچ نه بوو. له کاتی که دا من هه میشه وتوووه و ده یلیمه وه ئه و رۆژنامه نووسه بیگومان پیشه که ی ئه و بووه و بو ئه و کاهری که ده یکرد مووچه ی وه رگرتوووه و خۆبه خشانه رۆیشتوووه، به لام ئه ی ئه و سه ربازانه له رووی ژماره ی قوربانییه کانی شه وه ئه گه ری بلی ۵ که س بوون. ئه وان به زۆره ملی رۆشتبوون و به لام ئه و خۆبه خشانه رۆشتبوو. پاره ی وه رده گرت، به لام ئه و سه ربازانه به جۆریک بو کاری زۆره ملی ده چوون. هیچ کاردانه وه یه کی به دوا ی خۆیدا نه هینا (دیمانه ی ژماره ۴. حه سه ن ئیسپانیا، Pos 9-11)

له م وه سفه دا به راوردیکی راسته وخۆی پیگه ی کۆمه لایه تی دوو رووداوی هاوشیوه باس ده کا که یه کیکیان ده گه رپته وه بو ژن و ئه وی دیکه یان بو پیاو، جۆریک له بیته ستیاری یان که مه ترخه میی بوگه نی کۆمه لگا به رامبه ر به دهر د و ئازاره کانی پیاوان ئاشکرا ده کات؛ پرۆسه یه ک که ره گ و ریشه ی ده گه رپته وه بو ئه و ریکخسته نه ره مزی و نورماتیفانه ی که له زه ینی جه ماوه ریدا هه یه. تیۆری (سه رمایه ی ره مزی) بۆردیو (بوردیو، ۱۳۸۰ هه تاوی) نیشان ده دا که پیگه و گرینگیی هه ر چالاکیکی کۆمه لایه تی له بواری ده سه لات و مانادا وابهسته به کۆدکردنی فره هه نگیی و به هادانانی ره مزیه. له ئه نجامدا کاتی که له ده ستدانی ژیا نی ژنیک وه ک رۆژنامه نووسی که به خیرایی ده بیته پرسیکی نیشتمانی، به لام مردنی به کۆمه لی چه ند پیاویک له رۆلی سه رباز-مامۆستادا له ناو ده ربای که مه ترخه میی راگه یاندنی و کۆمه لایه تیدا شوین و هه ته ری نامین و نو قم ده بی، ئه وه نیشانه ی ئه وه یه که سه رمایه ی هاودلی و هه ستیاری کۆمه لایه تی به شیوه یه کی نادادپه ره وانه دابه ش کراوه؛ به جۆریک که کاره سات بو پیاوان به ئاسایی ده زانی و ته نانه ت پی ی وایه کاره ساتیک که به سه ر پیاواندا دی شیایو ئه وه یه که کپ بی و چاوپۆشی لی بکری ت.

ئه م پرۆسه ته نیا له رووداوه ناخۆشه تاکه که سییه کانداسنووردار نابیته وه؛ هه ره وها له په هه نده

که لانه کومه لایه تی و ته نانهت سیاسیه کاندا به ره هم ده هیئر یته وه. به شدار بوو به رده وام ده بیت:

«نمونه ی دیکه هی ناره زایه تییه کانی سالی رابردووه: کچیک به هو ی حجابی ناچار بیه وه کوژرا. کومه لگا کار دانه وه ی زور باشی له خو ی نواند و کارنکی دروستیشیان کرد به پروای من. به لام هه مان هم کومه لگایه هیچ کار دانه وه یه کی به رام بهر به و راستیه ی نییه که به پیی ثاماره کان سالانه ۲۰۰-۳۰۰ کوپ له ماوه ی سهر بازی ناچاریدا گیانیان له ده ست دده ن. هیچ کار دانه وه یه ک نیشان نادات. چونکه رهنگه ههر دوو کیان بابه تی ناچار ی بن، ههر دوو کیان له لایه ن حکومه ته وه ناچار کران. ههر دوو کیان سته میکی سیستماتیکیه، ههر دوو کیان کاره که یان در دانه یه، به لام کهس هی ته و سهر بازانه ی بو گرینگ نییه. سالانه ۲۰۰-۳۰۰ کهس له کو ی و مهرگی کچیک به هو ی حجابی ناچار بیه وه له کو ی که ته ویش به ریکه وت کوژراوه. به لام دهمه وه ی باسی کار دانه وه ی کومه لگا بکه م که ته مهش ته وه دهرده خا که کومه لگا ثاماده نییه ته گهر بته وه ی له لایه ن ده زگا هه والده ریه کانه وه بلاو بکر یته وه ته و هه والده ته و نه ده ی بو لد ده که نه وه و کومه لگا و به زه یی کومه لگا بورو ورتنی ده بی ته و هه والده به جو ریک بی که به سه ر ژن یان کچدا بی، ته گینا کومه لگا به ئاسانی پشتگو یی ده خات. نمونه ی زور تر م هه یه ته گهر بته وه ی با باسی بکه م (شماره ۴. حه سه ن ئیسپانیا، Pos 11)

له م گپړانه وه دا تیری ره خنه بو ئاسایی دهر خستنی زیان و ته نانهت مهرگی پیاوان ئاراسته ی جهسته ی کومه لگا و میدیا کان کراوه؛ و به دووباره کردنه وه ی راسته وخو و توخی ته و پرسته ی که «کومه لگه هه ستیاریه کی نییه» به جو ریک، تیوری «بیده نگیی دیموکراسیانه» ی نوام چومسکی^۱ (۱۹۸۹ و) تیوری گو فمان^۲ (۱۹۶۳) سهر بارت به ناوه نیتکه لینانی و تاراندن و شاردنه وه ی خه سارت و زیانه کان وه بیر خو یتنه ده هیئر یته وه. له راستیدا کومه لگا و میدیا کان به بیده نگیی نواندن له هه مبه ر کوژران و مردنی سهر بازان و پیاوان و زه قکردنه وه ی ته و رووداوه هه لبر یر دراوانه ی که هی ژنانه، نه ک ههر ئیش و تازاری پیاوانیان قبو له ته نانهت به حه تمی حاشاهه لنه گری ده زانن و بی هه ست ده بن، به لکوو شوناسی به کومه لی پیاوان به ره نج و نه بوونی هاودلی ده به سته وه. ته م پرۆسه ی بی هه ستر دونه به ئه سپاییه نه ک ته نها دهر هاویشته ی ته و بیر و باوه ره ره گه ز یتیه نه ریتیانیه که سهر بارت به خو را گری و که م ئاتاجیی پیاوانه، به لکوو له ژیر کاریگه ریی پیکهاته ی فهره نگیی باوه که زیانلیکه وتووی پیاوان نه ک ته نها پشتگو یی ده خا به لکوو پیی وایه پیاوان خو یان خه تاباری ته م خه ساره لگری و زیانلیکه وتوویهن (کرل، ۱۳۹۹ هه تاوی؛ کانل، ۱۳۸۶ هه تاوی). له

1. Chomsky
2. Goffman

روانگه‌ی تیۆریی پۆله‌ره‌گه‌زیتیه‌کانه‌وه‌فه‌ره‌ه‌نگیک خه‌ریکی به‌ره‌مه‌په‌نانه‌وه‌ی پیاوه‌تی ئامرازیه‌ توندوتیژ و بیه‌زه‌یه‌ و گێڕانه‌وه‌ی کۆمه‌لگا سه‌باره‌ت به‌ پیاویکی زیانلیکه‌وتوو یان مردوو، نه‌ک وه‌ک قوربانی به‌لکو وه‌ک فاکته‌ری سزا و ئه‌نجامی ئاسایی پرۆسه‌گه‌وره‌تره‌کان سه‌یر ده‌کات (Hearn, 2007)، هه‌روه‌ها تیۆری ئاستی تیگه‌یشتنی کۆمه‌لایه‌تی^۱ نیشان ده‌دا که‌ رووداو په‌یتا په‌یتا که‌ په‌یوه‌ندیان به‌ پیاوانه‌وه‌ هه‌یه‌ (وه‌کو مه‌رگ له‌ سه‌ربازیدا) له‌ ریگه‌ی دووباره‌کردنه‌وه‌وه‌ ئاستی هه‌ستیاری گشتی ده‌به‌زینن و ده‌بنه‌ «ره‌والی ئاسایی»، له‌ حالیکدا رووداو هاوشیوه‌کان سه‌باره‌ت به‌ ژنان به‌ وروژاندنی هه‌ستی جه‌ماوه‌ری و میدیایی زه‌ق ده‌بنه‌وه‌ (Robinson, 2002)

بۆیه‌ که‌میی هه‌ستیاری کۆمه‌لگا به‌رامبه‌ر به‌ کیشه‌ و خه‌ساره‌ت و زیانه‌کانی پیاو، پرۆسه‌یه‌ که‌ له‌ گه‌ل ئه‌وه‌ی ره‌گ و ریشه‌ی له‌ پیکهاته‌فه‌ره‌ه‌نگی و میدیاییه‌کان و ته‌نانه‌ت پیکهاته‌ سیاسیه‌کاندا داکوته‌وه‌، به‌لام لیکه‌وته‌ی زیانه‌خه‌ش و به‌رده‌وامی بۆ سه‌ر توندوتیژی دژی پیاوان هه‌یه‌؛ چونکه‌ دوورخه‌ستنه‌وه‌ی پیاوان له‌ بازنه‌ی هاوده‌ردی و کرده‌وه‌ی به‌کۆمه‌لدا ئه‌وان له‌ ناو که‌شی خه‌ساره‌ت و ره‌نجدا به‌ بی‌ په‌ناهی ده‌هیلتیه‌وه‌ و سووری توندوتیژی به‌هێتر ده‌کات (De Boise & Hearn, 2017) له‌م جو‌ره‌ هه‌لومه‌رجه‌دا پیاوان هه‌م قوربانیی توندوتیژین و هه‌میش قوربانیی که‌مه‌ترخه‌میی کۆمه‌لگان؛ خه‌مساردی و که‌مه‌ترخه‌میه‌ک که‌ نه‌ک هه‌ر مردن و زیانلیکه‌وتوو یان له‌ پرس داده‌مالی، به‌لکو له‌ بنه‌ره‌ته‌وه‌ له‌ به‌ئه‌زموونکردنی توندوتیژیدا به‌ ته‌نیا جێیان ده‌هیلت و هیه‌چ چالاکییه‌کی جه‌ماوه‌ریی بۆ پشتیوانیکردنیان نابزوینیت.

تاریخوایی پیاوان

له‌ گێڕانه‌وه‌ تال و بیر لیکراوه‌کاندا، تاریخوایی پیاوان رووداوێکی تیرتیپه‌ر نییه‌، به‌لکو زامێکی قوول و به‌رده‌وام له‌سه‌ر ده‌روون و شوناسیان به‌ جێ ده‌هیلت که‌ ره‌گ و ریشه‌ی له‌ چوارچێوه‌ی بنه‌ماله‌ و کۆمه‌لگا و پیکهاته‌زه‌بنیه‌کاندا داکوته‌وه‌. یه‌کێک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌م شیوه‌ ده‌دوێ:

«تاریخوایی و قبوولنه‌کردنی پیاوان و ده‌کا که‌ پیاو پێگه‌ی خۆی له‌ده‌ست
بدا، پیاو باوکی خه‌زانه‌ به‌لام شان و شکۆی نییه‌، ئه‌مه‌ هه‌میشه‌یه‌، تاریخوایی
توندوتیژییه‌کی زۆر خراپه‌، وه‌کوو حیساب بۆ نه‌کردن باوکه‌ ده‌بینی له‌ ناو
خه‌زاندا نابینرێ، ئه‌و قسه‌ ده‌کا به‌لام قسه‌ی ناروا، زۆر که‌س په‌یوه‌ندیم پێوه
ده‌که‌ن و ده‌لێن که‌ ئیتر ریزم نییه‌ به‌ هیه‌چ نازانن، من دلم‌ ژان ده‌کا، پیم
وابوو له‌به‌ر ئه‌وه‌ی باوکم شاخم و بال و ده‌بی که‌چی و ئه‌مه‌ خۆی
داماوی و بیده‌رتانی بۆ ئه‌و پیاوه‌ به‌دی دینیت. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۱. ئه‌میر
موختاری، Pos 58)

تیکه لېوونی شوناسی پیاو له گه ل رۆلی باوک و سیمای ههیمه نهی نه ریتی، کاتیک پرووېرووی پشتگوږخستن و سووکایه تی پیکردنی جه ماوه ری ده بیته وه، ده بیته قهیرانی وجودی و رق له خۆبونه وه؛ ههستکردن به «به هیچ نه زانین و حیساب بۆ نه کردن»، بی بایه خبوون و نه بوونی مانا. ئەم دۆخه له گه ل تیۆریی «نه بوونی بایه خی رۆل» له دهرووناسیی کۆمه لایه تیدا به ک ده گرێته وه، که به پیی ئەوه ههستی پێویستبوون و په سه ندرانی کۆمه لایه تی کۆله که ی سه ره کیی شوناسی پیاوانه له ناو خیزاندایه (پاکدامن، ۱۳۹۲ هه تاوی). کاتیک ئەم کۆله که تیک ده روخی، رۆحی ئەو که سه له نامۆبوونیکی گه ورده ناوقم ده بی که به هۆی توندوتیژی کۆمه لایه تی بیده نگه وه ئالۆتر ده بی. لایه نیکی تری تارنران ده گرێته وه بۆ ئەزموونی مندا ل و پیاو له رۆلی مندا ل. گێرانه وه یه ک له توندوتیژی و دا بران له بنه ماله به م شیوه باس ده کا:

«وه ئەم ژنه ئەوه نده له م مندا له ی ده دا، ئەوه نده زیانی به م مندا له ده گه یاند که خۆی ده ی کو ت نامه وه ی له گه لت بمێمه وه. و له کو تا ییدا کو ره رازی نه بوو و به فه رمانی دا دگا ئەم مندا له مان وه رگرت ه وه هینامان بۆ ئیره. و به شیکیان به م جوړن، واته دایکه خۆی ئازاریان ده دا و ده یه وه ی بیان تارینی و ده ریان بکا و له خۆیانی جیا بکاته وه و ئازادی زیاتری بۆ کاره کانی هه بیت. جوړیکی به م شیوه یه (دیمانه ی ژماره ۵۸. مه رزییه حسینی، Pos 109).

له م گێرانه وه دا دایک له پینا و جیا بوونه وه و ئازادیی تاکه کسی، مندا له که ی ده خاته په راویزه وه و ئەم کرده وه فۆرمگرتنی سووری توندوتیژی و تارنرانی قوول له کو ردا دروست ده کا ت. ده رووناسانی کۆمه لایه تی پینان وایه که تاراندنی دایک و باوک به تاییه ت کاتیک که تیکه ل به توندوتیژی جه سته یی یان ده روونی ببی، ههستی پێوا به سته یی، ئەمنیه ت و قبوول کران تیک ده دا و کۆله که کانی ته ندروستی ده روونی و کۆمه لایه تی ده له رزینیت (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۵ هه تاوی). ئەنجامی تاراندن له چوارچۆیه یه کی وه هادا نه ک هه ر تاک به ره و خه مۆکی و گو شه گیری ده با، به لکو و هه ر له م خاله دا رۆلی ره گه زی و باو کانه شیان ئاشکرا ده کا ت.

ره نگه تاراندن له گه ل زیاد بوونی ته مه ن و قهیرانی پیری ره هه ندی دیکه ی هه بی، وه ک یه کیک له به سا لاچوو ه کان ده لیت:

«ئەو به سا لاچو وانه ی که هه رگیز پا ره یان نبیه لیان هه لدین، پیری و به سا لاچووی کاتیک ده زانن تووشی کیشه بووی ئیت لیت نریک نابه وه، ئە گه ر هاوړیکه ت بتبینی دلته نگ ده بی، ئە گه ر دوژمنه که ت بتبینی دلخۆش ده بی، کاتیک دۆخه که ت ده که وێته مه ترسییه وه، لیت دوور ده که ونه وه کاتیک که س له ده ورو به رت نه بن. دوژمنه که ت خۆشه، دۆسته که ت ده تبینی خه مین ده بی. ئە مه واقیعی کۆمه لگایه گشت دنیا وایه.» (دیمانه ی ژماره ۷۰.

ره شیدی. پیر و به سا لاچوو، Pos 79)

لیره دا تارینران به هو ی سیبه ری قورسی هه ژاری و له کار که وتن و که مبوونه وه ی سه رچاوه کانی ده سه لات ی کۆمه لایه تی ئالۆتر ده بیت. ئه وه ی په یوه ندیه کۆمه لایه تییه کانی پیاو ده پار یزی، هه ست و سۆز نییه، به لکوو ئه و پیگه و رۆله یه که له ریگه ی ده رفه تی ئابووری و کۆمه لایه تییه وه به ده ست دیت. له گه ل دارمانی ئه م کۆله کانه دا، که سانی - دۆست و دوزمن - ره فتاره کانیان ده گۆر ی، مردوو ه زیندوو ه کان به ج ی ده هیلدرین و ئه مه و ههستی بیپه نا هی و ته نیامانه وه ی قوول به ره هم ده هینه وه. ئه مه ش له گه ل تیوری له ده ستدانی سه رمایه ی کۆمه لایه تی یه ک ده گر یته وه (پوتنام، ۲۰۰۰)؛ جیگایه ک که که مبوونه وه ی سه رچاوه ی پشتیوانی تاک ده خاته په راویز و به ره و ته نیایی پالی پیوه ده نی و ده ره که وتنی هه موو جو ره زیانیک مه مکین ده کات.

به لام برینی تارانن ته نها له ده ره وه نایه ت، به لکوو هه ندیک جار له لایه ن خزم و خانه واده وه یه:

«دایکم سی سال زه لیل بووه. به رده وام پی ی ده گوتم که رۆله گیان واز له ماده ی هۆشبه ر بینه واز نه هی نی و خۆت چاک نه که یته وه، هه ر که سه رم ناوه، ئه م خانوو ده فرۆشن و حه قی خۆت پی ده ده ن. تۆ له شه قامه کاندای بی مال و حال ده بیت. من باوه رم نه کرد. زۆرم پی ده کوت. هاوړ ی خزم و که س ناسیاوه کانم، دراوسیکانم، خزمه کان زۆریان پی ده گوتم باوه رم پتیان نه بوو که من بو ئه م دایک و باوکانه زه حمه ت ده کیشم. خوشک و برا کانم هه ر و به ره لام ناکه ن. من خه ریکه خۆم به م دایک و باوکه وه هیلاک ده که م یانی خوشک و برا کانم هه ر و ده رم ده که ن. [کاکه دکتۆر گیان] چاویان ده بر پیه چاوم و ده یان کوت ئه گه ر جوابی سلاوه که ت ده ده ینه وه له به ر ریزی دایک و باوکمانه، من چه ندین جار پی م ده گوتم تۆ خوا ئه گه ر له به ر ری ز و حورمه تی دایک و باوکم وه لامی سلاوم ده ده نه وه برا خوشکی تۆ خوا جوابی سلاوم مه ده نه وه و مه مدوینن. ئه گه ر منتان ده و ی له به ر خۆم بی نه ک له به ر دایک و باوکم. یانی راشکاوانه پتیان ده گوتم کۆره ئه که به ر دوا ساته خۆشه کانی ژیان ت ده گوزه ری نی هه ر ئه وه نده به دایکم و باوکم سه ر بینه وه یه که م که س به شه مال که ت پی ده ده ین و ئیتر تۆ به خیر و ئیمه ش به سلامه ت. ده مگوت باشه له پای چی؟ له به ر چی؟ باشه بو ئه وه نده تانه و توانجم لی ده ده ن باشه بو چی ئاوا قسه م له گه ل ده که ن بو چی مه گه ر من چیم کردوو ئاخه هه راسانم کردوو ئاخه بوومه ته بارگرانی سه ر شان تان؟ که ی نانم نه بووه و ها تووم ده ست بۆ نان لای ئیوه در یژ بکه مه وه، به نانتانه وه م به ئاوتانه وه م ئه و تانه و ته شه ره چییه له منی ده ده ن؟ (دیمانه ی ژماره ۳، ئیبراهیمی، ۲۹ Pos)

و «ههست ده کهم دایکم بو ماوه به کخه رچی منی ددها و منیان بیده سه لات کردبوو باو کم پاره ی پی ددهام هیواش هیواش ئەم برایانه ئەوهنده دانیشن پشته مل به دگویی منیان کرد که دایه ئەمه نایته به شهر ئەمه نایته پیاو، کهسانی دهوروبه ریش وتیان ئەمه نایته هیچ که [له مالهوه دهریانکردم].» (دیمانه ی ژماره ۴ ئیبراهیمی، ۱۴۶ Pos-۱۴۸)

لهم تییینیاندها تاراندن، چینه ئابووری و سۆزداری و شوناسییه کان ده خریته ژیر پرسیاره وه. بیستنی راسته وخۆی رسته گه لی وه کوو «ئه کبه ر، دوایین رۆژه خوشه کانت ده گوزهرینی» یان «ئه م برامانه نایته هیچ» نه مانی ههستی پیاوبهسته بوون و متمانه و گرینگی خیراتر ده کاته وه. به پنی تیۆری سهرمایه ی سۆزداری (Hoschild, 1983؛ ترجمه شمقدری، ۱۳۹۲ ههتاوی)، خیزان یه کهم و به نه رته تیرین شوینی به دهسته تینانی گرینگی و سهرمایه ی سۆزداریه؛ کاتیک ئەم ژینگه یه ده بیته شوینی به دگویی و هه ره شه و تاراندن، له بری ئەوه ی هیزی دهروونی تاک پته و بکا، تووشی ئەزموونی بیکه سی و نا ئومیدی و هه ندیک جار ره فتاری مه ترسیدار ده بی، که ئەمهش خۆی له خۆیدا درێژه به توندوتیژی ده دات.

به کورتی، تاراندنی پیاوان وه ک یه کیک له هه لومه ره جه دهسته وه ره ده کۆمه لایه تییه کان نه ک هه ر له ئاستی ئەزموونی تاکدا زیانه خشه، به لکوو سووری توندوتیژی توندتر ده کات؛ چونکه له گه ل له دهستدانی ههستی پی وابهسته یی و گرینگبوون و شه رعیه تی رۆل، تاک له کرده وه ی ته ندروست داده مالدری و روو ده کاته زانی راسته وخۆ و ره فتاری مه ترسیدار و ته نانه ت خۆرووخینه ر (عبدالهی، ۱۳۹۴ ههتاوی). تاراندن و ههستی «بی پله و پنگه یی» و دامای ده سه پینی و دوا جار به شاراه یان ئاشکرا له په یوه ندییه خیزانی و کۆمه لایه تی و ته نانه ت شوناسییه کانی پیاودا تووی توندوتیژی ده چینی ت؛ به م شیوه هه ندیک جار ئەم پیاوانه خۆیان هه م ده بنه تاوانبار و هه میش ده بنه قوربانیی توندوتیژی.

هه لومه ره جه دهسته یوه ره ده ئابوورییه کان

له ناو چوارچیوه ی کۆمه لگای ئیراندا هه لومه ره جه دهسته یوه ره ده ئابوورییه کان یه کیک له کاریگه رترین فاکته ره کانی بیچمگرتن و توندتربوونی توندوتیژی دژی پیاوانه. گرانی و هه لاوسانی به ره ده وام پیاوان ده خاته دۆخیکی سه ختی بژیویی ژبانوه و ئەو فشاره دهروونییه که له ئەنجامی نه توانینی دابینکردنی پیداویستییه سه ره تاییه کانی خیزانه وه دروست ده بی، زیاتر ده کات. ئەم فشارانه زۆر جار به هۆی هه لکشانی پیداویستی و چاوه روانییه ئابووری و فره هه نگیه کان بو رۆلی نانهاوه ر (دابینکه ری بژیوی)، زه مینه بو ده رکه وتنی خه مۆکی و دلاره وکی و هه سته کردن به بی که لکی خوش ده کا و پیاوان به ره و کاردانه وه ی توندوتیژ راکیش ده کات. هه ره سه اتنی دارایی و بیکاری، وێرای ئەوه ی پیگه ی پیاوان له ناو خیزان و پیکهاته ی کۆمه لگادا لاواز ده کا، ههستی نه بوونی

کۆنترۆل و نه بوونی گرینگبوون به هیزتر ده کا که ئه مه ده توانی ده روتن یان توندتربوونی رهفتاری شه رانگیزانه ی لی بکه ویتته وه. ههروه ها وابهسته یی ئابووری به کهسی ئه نجامده ری توندوتیژی پیاوان ده خاته ناو گه رده لولوی چهوساندنه وه و سووکایه تی پیکردن و سه رکوتکردنه وه و سه ره بخوی و شوناسی تاکه کهسیان لاواز ده کات. له لایه کی تره وه چیربه خشیبوونی داها تی فروشتنی ماده هۆشبه ره کان، پیاوان به ره رینگه چاره ی پر مه ترسی و نایاسای دنه ده دا و زه مینه بۆ به ره مه یانه وه ی هه موو جو ره خه ساره ت و توندوتیژی به که له ناو کۆمه لگا دا فراوانتر ده کات. ئه م ره هه ندانه رۆلی یه کلا که ره وه ی ئابووری له روودان و به رده وامیی توندوتیژی دژی پیاوان زه ق ده کاته وه.

هه لاوسان و گرانی

له سه رده میکدا که پیاوی ئیرانی هه موو به یانی به که له گیزاوی کهسی و بنه ماله یی و کۆمه لایه تیدا له خه وه له ده ستی، هه میشه پشتی له ژیر قورسای ئابووری و هه لاوسان و گرانی هه لاوساندا ده شکیت.

. ئیمه له رۆژدا توندوتیژی مان لی ده وه شیتته وه. پتویسته سه یری سه رچاوه که بکه ین، سه رچاوه ی توندوتیژی چیه ئه وانه ی له گه ل خۆردا له مأل ده رده که ون، له چ دۆخیکدا دینه ده ره وه. حال م باشه دۆیشه و له گه ل ژنه که مدا قره مان بووه، رۆژیک نه بوو به سه سیمه وه رۆژی خۆشیم نه بی نی هه موو ئه مانه به لای، ئه و رۆژه ی که ده چمه ده ره وه، ئه گه ر دلخۆش بم ئه وه له گه ل ئه و شۆفیره ی که منی سواری تاکسی کردووه و له گه ل ئه و که سه ی که له پالمه ئه و خۆشیه به ش ده که م و کاتیک ده چمه ئیداره له گه ل هاوکاره که م به شی ده که م، به پیچه وانه وه، ئه گه ر تووره بم، ته نانه ت له راوه ستانی شۆفیره که ش ئیراد ده گرم له شیاوی ماشین لیخو رینه که ی ئیراد ده گرم له سه ر شه قام که ده گه مه ئیداره له مالی خۆمانه وه که ده ستم پیکردووه هه تا ده گه مه ئیداره ده گه مه لای به رپوه به ر و سه رۆکه که م چاو ده قووچینم و ده م ده که مه وه و هه ر چی قسه ی تفت و ناشیرنه پنیانی ده که م و ره نگه کاتیک ده چمه ناو ئیداره ده ست بووه شینم یه ک دوو شتی به یتولمال بشکینم. هه موو شتیک تووره ییه هه موومان به م پر سه سه ره کییانه وه واته گرفته ئابووری به که نه وه ده نالینین. منی کارمه ند پشتم له به ر قورسای گرانی و هه لاوساندا چه ماوه ته وه، کرێچیم پیشه یه کی قورس و تاقه تپروو کینم هه یه به لام ئه و پا هری که له به ری ته ی ئه و پیشه وه ریده گرم هیچ نییه. ئه مانه هیچی نیشانه یه کی باش نین که من باش بم و له ناکا و تووره یی به ر چاوم بگری ت. له هه موو روویه که وه حال م خراپه جا به سته گی هه یه که له بارودۆخیکدا ئه م تووره ییه م به چ جو ری خالی بکه م.

هۆکاری توندوتیژی دهتوانی ههلاوسان بئی وئهو مووچه کهمه‌ی که به‌دهستی دههینم و نازاریبوون له کاره کهم بیت. دهتوانی نزمبوونی پیگه‌یه کی پیشه کهم بئی که له چاوئهو زه‌حه‌ته‌ی که ده‌یکشیم حه‌قه‌ده‌ستیکی ئه‌وتۆ وه‌رناگرم. هه‌موو ئه‌مانه که له که ده‌بن و مۆدیلێک دروست ده‌که‌ن و ئه‌و مۆدیله‌ و ده‌کا که من نه‌توانم بژیم، هه‌ستیکی خۆشم هه‌بئی، شاد و دلخۆش بم. کاتیک که یفخۆش نیت ده‌ی تووره‌ ده‌بی و توندوتیژی له‌ تووره‌یه‌وه سه‌رچاوه ده‌گرئی ده‌ی ئه‌م تووره‌یه‌یه له سه‌ر ئه‌و که‌سانه‌ی و له‌گه‌لتن خالی ده‌که‌ی. (دیمانه‌ی ژماره ۲۵ سرووش قوبادی، Pos 12)

ئه‌م گیرانه‌وه قوولی پیه‌هه‌ندی نیوان کیشه‌ ئابوورییه‌ کان و روودانی تووره‌ی و توندوتیژی رۆژانه ده‌خاته‌ روو: سووری خراپی ئابووری، نازاریبوون له کار، کرێنشینی زۆره‌ملی و دابه‌زینی گرینگیی کۆمه‌لایه‌تی پیاوان هیچ ریده‌ره‌تانیکی سه‌لامه‌ت بۆ ده‌ردانی ته‌ندروسته‌نای هه‌سته‌کان به‌جی نه‌هێلێت. ده‌رووناسانی کۆمه‌لایه‌تی پێیان وایه‌ هه‌زاری و هه‌لاوسان نه‌ک هه‌ر کوالیتی پیه‌هه‌ندییه که‌سییه‌کان ده‌شیوێنێ، به‌لکوو هه‌یه‌جان و سۆزی تاکه‌کان به‌ هۆی شکسته‌ پیکهاته‌یه‌یه‌کانه‌وه ناسک و ورووژاو ده‌کات (فرجی، ۱۴۰۰ هه‌تاوی).

له‌ گیرانه‌وه‌یه‌کی دیکه‌دا، دژایه‌تی نیوان گرینگبوونی پیاو وه‌ک دابینه‌که‌ر و سه‌ره‌رشتیار، و قه‌یرانی سه‌ره‌خۆیی دارایی و وابه‌سته‌یی نه‌خواراو به‌ هاوسه‌ر، زه‌مینه‌ بۆ توندوتیژی شاراو و ناره‌زایی و که‌مبوونه‌وه‌ی که‌رامه‌ت ده‌ره‌خسێت:

«ئه‌و چاوهری ئه‌وه ده‌کرێ که بۆچی من مندالی دووه‌م نه‌خسته‌وه؟ یان چاوهری ئه‌وه ده‌کرێ، ئیستا که هاوسه‌ره کهم ئه‌م چاوهروانیه‌ی لێم نییه، به‌لام من خۆم چاوهری ئه‌وه‌م له خۆم هه‌یه که له‌رووی داراییه‌وه سه‌ره‌خۆ بم، ئیستا چه‌ند مانگیکه ئه‌م کاره ده‌که‌م، به‌لام خه‌رج و تیچووی ژیان ئه‌وه‌نده قورسه، ئیستا چه‌ند مانگیکه ناچار بووم پاره‌ی لێ وه‌رگرم زۆر ناره‌حه‌تیش ده‌بم زۆر پێم ناخۆشه که پاره‌ی لێ وه‌رده‌گرم. چونکه بۆله به سه‌رمدا ده‌کات. کابرا ده‌ستی له‌ گیرفانی خۆیدا بئی؟... ئه‌لان له‌ ماوه‌ی یه‌ک سالی رابردودا زۆریک له‌ شته‌کان گران بوون [ببووره له‌ چوارچینه‌ی باسه‌که ده‌ترازیم] نرخێ کتیب خه‌ریکه هه‌لده‌کشی، پێم و له‌ ماوه‌ی ئه‌م دوو ساله‌دا بایی ۳۱ ملیۆن ته‌مەن کتیبم کړیوه. ده‌ی به‌ پاره‌ی خۆم کړیومه. به‌لام ئیستا که ده‌مه‌وتی کتیب بکړم پاره‌م نییه. به‌ مێرده‌که‌م ده‌لێم دا پاره‌م پێ ده‌. ده‌لێ چیه ده‌ته‌وه‌ی کتیبی پێ بکړی؟! ده‌لێم به‌ تۆچی؟ تۆ پاره‌ ده‌ جائیدی یان کتیبی پێ ده‌ کړم یان نا ئیتر تۆ حه‌قت به‌ سه‌ر ئه‌وه‌وه نه‌بیت. ئیستا کتیبیکم به‌ ۵۰۰ هه‌زار ته‌مەن کړیوه. به‌لام کابرا به‌وه جهرگی ژان ده‌کا که ده‌ستم له‌ گیرفاندا نییه. و ده‌بینم له‌

په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان ژن و می‌رددا ئەمه‌ئە و توندوتیژییه‌یه‌که‌ پیاوان به‌بی ئەوه‌ی
ته‌نانه‌ت خۆیان بیزانن دژی ژنان ئەنجامی ده‌دن» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۷ دکتەر
مووسه‌وی قیایه‌، Pos 36)

له‌ تۆری په‌یوه‌ندییه‌ خیزانییه‌کاندا، هه‌شتا پیکهاته‌ی نه‌ریتی چاوه‌رپیی ئەوه‌ ده‌کا که‌ پیاوان
دابینکه‌ری سه‌ره‌کیی بژیویی ژیان بن. هه‌لاوسان و که‌مبونه‌وه‌ی توانای کرین ده‌بیته‌ هۆی ئەوه‌ی
پیاوان شوناسی خۆیان له‌ به‌ر ده‌م هه‌ره‌شه‌دا بینن. ئەم هه‌ره‌شه‌ شوناسیه‌یه‌ هه‌ندیک جار له‌ شیوه‌ی
شه‌پانگیزی، ناره‌زایی، یان ته‌نانه‌ت توندوتیژیی شاراو به‌رامبه‌ر به‌ هاوسه‌ره‌که‌یان ده‌رده‌که‌وێت.
تیۆریی شکست - توندوتیژی نیشان ده‌دا که‌ شکسته‌ ئابوورییه‌کان زه‌مینه‌ خۆشکه‌ری گواسته‌نه‌وه‌ی
تووهریی بۆ که‌سانی نزیکترن (دولتو، ۱۳۹۷ هه‌تاوی).

ئەو گۆرانکارییه‌ تونده‌ ئابوورییه‌یه‌ که‌ له‌ سه‌ر ئاستی که‌لاندای روو ده‌دا فشاریکی زیاتر ده‌خاته
سه‌ر پابه‌ندبوونه‌ دیرینه‌کانی وه‌کوو ماره‌یی:

«کا که‌ گیان بۆ ئەو ساله‌ی که‌ هاوسه‌رگیریت کرد، سه‌کی زیر چهنده‌ بوو؟ کابرا پشت به‌و سه‌که‌ کار
ده‌کات. ده‌ی من کاتیک هاوسه‌رگیریم کرد، سه‌که‌ به‌ ۱۰۰ هه‌زار تمه‌ن بوو، بۆیه‌ من دوو سه‌د سه‌که‌م
ده‌کرد به‌ ماره‌یی. من توانای کرینی ئەو چهنده‌ سه‌که‌م هه‌بوو و ته‌نانه‌ت ده‌متوانی بیده‌م. ئیستا که‌ نرخ‌
سه‌که‌ ۴ ملیۆن تمه‌نه‌ چۆن ده‌بی بیده‌م؟!» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۵ حسین زاده‌، Pos 248)

9

«به‌ هۆی ماره‌یی قورسه‌وه‌، با پیتان بلیم بری ماره‌یی قورس نه‌بووه‌، ره‌نگه‌
سه‌د سه‌که‌ رۆژانیک بوو که‌ نرخ‌ سه‌که‌ نه‌وه‌د هه‌زار تمه‌ن بوو، به‌لام له‌
سه‌رده‌می سه‌رۆک کۆماریی مه‌حموود ئەحمه‌دی نژاددا بوو به‌ سی ملیۆن،
ئیستا چل ملیۆنه‌. کا که‌ گیان تۆبلی من سه‌د سه‌که‌م کردوو به‌ ماره‌یی، ئەو
سه‌د سه‌که‌ له‌و کاته‌دا نرخ‌ که‌ی ۱۵۰ ملیۆن بوو. ئیستا چهنده‌؟ سی ملیارد
ونیو، ئیستا چوار ملیارده‌؟» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۵ حسین زاده‌، Pos 139)

ئهم دوو گیرانه‌وه‌ نامومکینه‌بوونی جیبه‌جیکردنی پابه‌ندییه‌ داراییه‌ ئەخلاق‌ و یاساییه‌کان زه‌ق
ده‌کاته‌وه‌؛ ئەو پابه‌ندبوونانه‌ی که‌ به‌ هۆی هه‌لاوسانه‌وه‌ بوونه‌ته‌ ده‌ردی بی‌ده‌رمان. پیاوان له‌گه‌ڵ
هه‌ستکردن به‌ شکست و مه‌ترسیی چوونه‌ زیندان و سووکایه‌تی پیکرانی رۆژانه‌دا ده‌ست و په‌نجه‌
نه‌رم ده‌که‌ن. توێژه‌رانی بواری خیزان پێشنیاری ئەوه‌ ده‌که‌ن که‌ بارودۆخه‌ ئابوورییه‌ قه‌یراناوییه‌کان،
به‌ گۆرینی به‌های پاره‌ و بری ماره‌یی سه‌رسامکه‌ر، زه‌مینه‌ بۆ سه‌ره‌له‌دانی توندوتیژیی سیستematیکی
دژ به‌ پیاوان دروست ده‌کا که‌ له‌ شیوه‌ی خه‌ساره‌تی ده‌روونی و شه‌رم و ترس و دل‌ه‌راوکییدا خۆی
ده‌رده‌خات (نامنی، ۱۴۰۱ هه‌تاوی).

له‌ ئاستیکی قوولتردا، بیتوانایی له‌ دابینکردنی خه‌رجیه‌یه‌کان و سه‌ختیه‌کانی بژیوی ژیان نه‌ک
هه‌ر سووکایه‌تی به‌ پیاوان ده‌کا به‌لکوو بۆ سه‌قامگیریی ده‌روونی پیاو ویران ده‌کات:

«قهیرانه داراییه کان و هه لاوسان و گرانبوونی نرخه کان دهبنه هۆی توندوتیژی به رامبهر به پیاوان. پیاویک که نه توانی خه رجییه کانی ژيانی منداڵ دابین بکا، ده بیته گرییه ک له سهر دلی ئەو پیاوه و ناتوانی یاره تیچوو و خه رجییه کانی بدات. هه موو له سهر دلی که پکه دهخوا و که له که ده بی و ده بیته هۆی توندوتیژی [دهروونی] چی بکا ئارامی و ئوقره یی نییه.» (دیمانه ی ژماره ۷۲. ئەسکه ندهری، Pos 42-43)

لیره دا سهر کوکتر دنی ناو میدی و په شیمانی سهر بۆ توندوتیژی شاراه و ئاشکرا ده کیشیت. گواستنه وه ی توور په یی بۆ ناوه وه و دهروه (خۆخۆری یان شه رانگیزی ئاشکرا) ده که و تنی دهروونی ئەو بارودوخیه که پیاو شوناسی خۆی له ناو پیکهاته یه کی ئابووری ته وه رد له دهست داوه. تیۆریی سهرمایه ی کۆمه لایه تی (پۆتنام) به روونی باس له وه ده کا که فشاره ئابوورییه بهرده وامه کان و نه بوونی پشتیوانی کۆمه لایه تی ده بیته هۆی ساردبوونه وه ی په یوه ندیه خیزانی و کۆمه لایه تییه کان و به ستینیک بۆ توندتربوونی توندوتیژی دروست ده بیت. (موسوی لنگرودی، ۱۳۹۸ هه تاوی). له روانگه ی کۆمه لایه تییه وه، سهر چه شنی نکۆلیکردن، تهحه مولکردن و چاپۆشیکردنی پیاوانی ئیرانی له سته می ئابووری ئاشکرا ده بیت؛ پیاوان که متر به فه رمی ناره زایه تی ده رده برن و زیاتر به گوێرایه ل و «ملکه چ» وه سف ده کرین:

«ئه گهر له ناو کۆمه لیک پیاودا باسی بکه ی، هه مووان تیراده مین، لانیکه م بۆ ماوه ی دوو سێ رۆژ میشکیان سه رقāl ده بیت. به لام دوا ی یه ک دوو رۆژ، له بهر ئەوه ی ئیمه ئاوا گه وه بووین، دیننه وه و ده لئین کا که وازی لی بینه. به لام هه ر ئەم مه سه له ی توندوتیژی دژی ژنان له ناو کۆمه لیک ژندا بهینیته ئاراه، ئەوا هه تا سێ مانگ په یجوور ده بن، ئەوان زۆر زیاتر په یجوور ده بن. به لام ئیمه ی [پیاو] ده لئین کوره تییه لده با بروات. ئیمه له وه تی هه ی توندوتیژیمان له گه ل ده کرێ، با له مه وداش هه ر تیمانه لده ن لیمانگه رین با ژیانمان بکه ی، ئەوان ده یانه وه ی بۆ که میک مووچه ناره زایه تی ده ربهرن ۳۵ ژن و ۳-۴ پیاو دین و راده وهستن. زۆربه یان وان مه گه ر ئەو ژنه ناندهرهاوه ری ماله وه بی به باوکیان ده لئین من گه ره که لیره کار بکه م پاره یه ک وه ربگرم بۆ ئارایشته که م، بچه مه له وانگه بچه شنیۆن و پنیۆن قژیان برازیننه وه و هه زار و یه ک ئەله م قه له م. هه ر چه نده ی ماوه سهر ی مانگ دوو کیلۆ گوشت ده کرم، به لام له بهر ئەوه ی ناندهرهاوه ری خیزانه که یه تی ده لی ئەگه ر بچم و ناره زایه تی ده ربهرم ئەگه ر له سهر کاره که م ده رم بکه ن قوری کوێ به سهرمدا بکه م؟ من لیره کار ده که م بۆ مانگی ۲۰ ملیۆن تمه ن وه رده گرم و ده یانه وه ی فریم بدنه دهروه. ده چه مه کۆمپانیایه ک یان سکریتیریک ئەوسه ره که ی مانگانه ۱۵ ملیۆنم ده ست ده که ویت.

ئه‌و ۱۵ ملیۆن تمه‌نه‌ هه‌ر به‌شی جلوه‌رگ و هتدم ده‌کات. به‌لام پیاوه ناتوانی بیر له‌وه بکاته‌وه که فری بد‌ریته‌ ده‌روه، بۆیه که‌متر نار‌ه‌زایه‌تی ده‌رده‌بریت. پیاوان ملکه‌چترن، گوپ‌رایه‌لترن، هه‌تا ئیواره‌ بده‌ی به‌ ته‌پلی سه‌ریاندا، ده‌نگیان ده‌رنایه‌". (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۷. ئیبراهیم، Pos 100)

ئه‌م گیرانه‌وه جه‌خت له‌سه‌ر فهره‌ه‌نگیک‌ی تیکه‌ل به‌ بیده‌سه‌لاتی و ترس له‌ ده‌ستدانی کار له‌ پیاواندا ده‌کاته‌وه؛ ته‌حه‌مولکردنی بیده‌نگی توندوتیژیی ئابووری ته‌نیا له‌به‌ر پاراستنی که‌مترینه‌کان. ئه‌م دۆخه‌ له‌گه‌ل تیۆریی «راهاتنی فیروبو» (سیلیگمان) و تیۆریی «سه‌رمایه‌ی ره‌مزی»-ی بۆردیۆدا یه‌ک ده‌گرێته‌وه؛ پیاو به‌ ته‌حه‌مولکردنی دۆخی ئابووری و کال‌بوونه‌وه‌ی شوناسی پیاوانه‌، ئاماده‌یه‌ ملکه‌ج بی ته‌نیا بۆ ئه‌وه‌ی بتوانی رۆلی خۆیان وه‌ک دابینکه‌ری بژیوی ژیان بپاریزن (بدری، ۱۳۹۵ هه‌تاوی).

به‌ گشتی ئه‌وه‌ی له‌ توپ‌ژه‌کانی گیرانه‌وه‌ی پیاوانی ئێراندا به‌ روونی دیاره‌، گواستنه‌وه‌ له‌ به‌رپرسیاریتییه‌وه‌ بۆ دله‌راوکی، و له‌ دله‌راوکیوه‌ بۆ سووکایه‌تی‌پیکران و له‌ سووکایه‌تی‌پیکرانه‌وه‌ بۆ توندوتیژییه‌کی بیده‌نگ و کپ؛ توندوتیژییه‌ک که‌ هه‌ندیک جار دژی خۆی، هه‌ندیک جار دژی که‌سانی دیکه‌ و زۆر جاریش دژی که‌سانی نزیکترین که‌سه‌کان ئه‌نجام ده‌دریت. پیاوان به‌ هۆی ئابوورییه‌کی نه‌خۆش، هه‌لاوسانی کۆنترۆلنه‌کراو، بیتوانایی له‌ به‌جیگه‌یاندنی رۆلی «پیاوانه‌ / نانه‌ره‌ینه‌ری» و هه‌ره‌شه‌ی خاوه‌نداریتی کۆمه‌لایه‌تی و سۆزداری، زیاتر له‌ جاران به‌رکه‌وته‌ی توندوتیژی ده‌بن- جا چ وه‌ک قوربانی یان وه‌ک فاکته‌ری درێژه‌پێده‌ری سووری توندوتیژی.

فشاری کار و پیشه‌یی: سه‌ره‌لدانی توندوتیژی دژی پیاوان

له‌ ئه‌زمونی رۆژانه‌ی پیاواندا فشاری کار و پیشه‌ له‌ ژیر جلی نه‌زمی کۆمه‌لایه‌تی - ئابووریی ئێراندا بیوچان هه‌موو لایه‌ن و جومگه‌کانی ژانیان داگیر ده‌کات.

«فشاره‌ ئابوورییه‌کان لیکه‌وته‌ی ده‌روونیان له‌سه‌ر ئیمه‌ [پیاوان] هه‌یه‌. یانی ئیستا ئیوه‌ ده‌بینن که‌ دوو دوو هه‌فته‌یه‌ له‌ ناو کۆمه‌لی ئیوه‌دا، پشوو و ناپشوو، تاسووعا و عاشوورای پینج‌شه‌ممانه‌، هیچ گرینگیت پێناده‌ن. ته‌نانه‌ت بیر له‌ وه‌ش ناکه‌مه‌وه‌ که‌ ئه‌م‌رۆ چ رۆژیکه‌، شه‌ممه‌ چه‌ند شه‌ممه‌یه‌. من لێره‌ کاری [برقی بیناسازی] ده‌که‌م. له‌ سه‌عات سه‌عاتی به‌ یانییه‌وه‌ بۆ یه‌ک شه‌و. من هه‌میشه‌ ماندووم. و به‌ هۆی ماندوو‌بوونه‌وه‌ یه‌که‌م کاردا نه‌وه‌یه‌ک که‌ له‌ هاوسه‌ر و هاوکار و مندا له‌کان و خاوه‌نکار، له‌ شۆفیری تاکسی ده‌بینم. ئه‌وه‌ی که‌ داوای خواردنی لێ ده‌که‌م ده‌ستبه‌جێ حاشاوی بۆ ده‌به‌م. ئه‌م رووداوه‌ له‌ ناکاو ده‌که‌وێته‌وه‌ و تۆ مێشکت ماندوو یه‌کی شه‌و ده‌رۆمه‌وه‌ شه‌شی به‌ یانی ده‌گه‌رێمه‌وه‌ سه‌ر ئیشه‌که‌م. بیوچا و ئیشم هه‌یه‌ هیچ رێده‌ره‌تانیکیشم

نبیه ئەوانیش کار نه کهن دهی من کۆمه کخوازم ههیه ئەوانیش په کیان ده که وێ یانی زنجیره کهی هه موو دیته وه سهر من" (دیمانه ی ژماره ۹۰.

موحسین حق، (Pos 15)

له سایه ی ئەو پیکهاته ئابووریانه ی که له سهر بنه مای فشار و کاری بهرده وامه، پووکانه وه ی دهروونی دیاردیه کی باو و ژههرای و گوازاوه ییه. تاک نه که ههر شوناسی سووری بیکۆتایی له بیر ده کا، به لککو ده بێته قوربانیی یه که می تووهریی و توندوتیژی له ناو خیزان و شوینی کاردا. تیۆری فشار - شکست (دولتو، ۱۳۹۷ هه تاوی) جهخت له وه ده کاته وه که کاری تاقه تپروو کینه ر و ماندویتی دهروونی ده بێته هۆی ساردبوونه وه ی په یوه ندیی دۆستانه و ده رکه وتنی کاردانه وه ی توند نابه دلانه. به لام کاریگهریی خاوی ئەم فشاره له په یوه ندیه خیزانییه کانیشدا دیاره:

«ده یه وه ی به کچه که ی بلی دوینی شه و له کو ی بووی، سبه ی شه ویش [دوباره ی ده کاته وه]، دوا رۆژ ئەو کچه ده لی موبایلیم ده ویت». دیسان کاتژمێر ۴ ی به یانی ده چێته سهر کاره که ی و کاتژمێر ۱۱ ی شه و دیته وه ماله وه شه و ده روا شه و دیته وه کاتیک ده روا و دیته وه که ئەمانه خه وتوون» (دیمانه ی ژماره ۵۵. پۆلیسی بهرهنگار بوونه وه ی ماده هۆشبه ره کان، (Pos 10)

له م نیوه نده دا پیاوی ماندوو و نادیار له کاتی قهیرانه کانی رۆژانه ی مالد، نه وه ک باوکی قبوول ده کری و نه ئارامیی دهروونی خۆی به ده ست ده هی تیه وه. جیه جینه کردنی ئەرکی سۆزداریی باوک ده بێته هۆی گۆشه گیریه کی نو ی که له ناوه رۆکیدا «ئهوپه رژه مونی ناو میدی» (سلیگمن، ۱۳۸۳ هه تاوی) چالاک ده کاته وه؛ جیگایه ک که پیاو بهرامبه ر به خۆی و ئەوانی دیکه له سوور یکی به ره مه یانه وه ی توندوتیژیدا یه.

سووری فشاری پیمه یی له شوینی کاره وه ده گوازیته وه بۆ ناو مال و گیانی له نیوان بهرداشی بهر پرسیایه تی کۆمه لایه تی و داواکارییه سۆزداریه کانی خیزاندا هه ل و په ل ده بی:

«ئێستا دوو شیفت کار ده کهین، شیفتیکی سه رقالی [نگابانیم]. ده ی ئەمه په یوه ندیی منی له گه ل هاوسه ره که م تیک داوه، [کاتیک ده چمه ماله وه] ده مه قاله و شه ر و هتد ساز ده بیت. [ژنه که م] ده لی بۆچی ههر خه ریکی کاری، فکر و زیکرت بووه ته کارکردن که میکیش به ئیمه رابگه ... خو ناب ی فکر و زیکرت کارکردن بی که میکیش به ئیمه رابگه. به داخه وه ئەوه نده گیر و گرفت هیه که کاتی سه رگه رمی و ئەوانه نامینی ت. ئێستا له و دوو مانگه ی که له سهر کار بووم، چل رۆژی ره به ق له سهر کار بووم، بیست رۆژ له ماله وه بووم و ئەو بیست رۆژه پشوویه کی باشم دا، خزم و که سمان هه یه خانه واده مان هیه ... هه موو وه خته که ت زیاتر له سه د ۷۰-۸۰ ی کانه که ت

خه رىكى كار كردنى، خو فرىاي سه رد/نكردنى خزم و كه س و كات به سه رىردن
له گه ل خانه واده كه م ناكه وم. (دىمانه ي ژماره ۷۲، ئەسكەنده رى، Pos 58-61)

له چوارچىوه ي هه لومه رجه ي ئابوورى پشيو دا، پىاوان هىچ بژارده و راها تنىكيان نىيه
به رپر سىارى تىي دا بىنكردن و جى به جى كردنى داوا كار بيه كانى كۆمه لگا و مال هه موو پىكه وه پشتي
پىاو ده شكىنن. توپژىنه وه كانى خىزان (موسوى لنگرودى، ۱۳۹۸ هه تاوى) نىشانىان داوه كه
رۆلى روو له زىاد بووى «پىاوى نانه اوه ر و دا بىنكه رى بژىوى» له ناو پىكه اته ي نهرى تىدا ورده ورده
ده بىته سه رچاوه ي شكستى به كۆمه ل و سوو كاپه تى پىكردنى تاكه كه سىي ده روونى، و پىاو له توورى
په بوه ندىي پالپشتىييه كان دوور ده خاته وه.

له لايه كى دىكه وه، پىكه اته ي رىكخراوه يى ناكارامه و ناته واوى سىسته مى كارگىرى يان
ئاسايشى، په بوه ندىي نىوان توندوتىژىي پىكه اته يى و خه ساره ته ده روونىييه كان ئاشكرا ده كات:

«ئه و توندوتىژىييه پىكه اته ييه ي كه هه مانه. ئىستا چەند كه سمان هه يه
بو به رنكار بوونه وى ماده هوشبه ره كان و تاوان؟ سى ئەفسه رى پۆلىس بو
حه شىمه تىكى ۴۰۰ هه زار كه سى ... زور فشارى كاريمان له سه ره كه ده بىته
هوى خه موكى. سه ير بكه، ئىستا ئىمه نه چوكمان هه يه نه سه رمان هه يه،
بىر كرده وى هاوسه نگمان نىيه. سه ير بكه ئەمانه به زمان خو شه، مىشكت
ئه و نه ده قه پاته به هوى دۆسيه وه، خودا شاهىده ئىمه كورپىكمان له سه ر
شه قام گرت، هه تا هىنامانه بنكه ي پۆلىس، له ناو ئۆتۆمبىله كه دا قسه مان
نه ده كرد، ده بوو بو ئەو كه سه ي كه دۆزىومانه ته وه دآخوش بىن، كه چى
دلته نگ بووین.” (دىمانه ي ژماره ۵۵. پۆلىسى به رنكار بوونه وى ماده
هوشبه ره كان، Pos 160)

ليره دا فشارى كارى ده بىته لايه نىكى بىنراوى توندوتىژى پىكه اته يى و خه موكى و له خو
نامۆبوون. تىورى «توندوتىژىي پىكه اته ي» سى كالتۆنگ (۱۳۸۵ هه تاوى) روونى ده كاته وه كه چۆن
نايه كسانى له دابه شكردنى سه رچاوه و به رپر سىارى تىي كار، خه ساره ت و زىانى قوولى ده روونى و
ره فتارى له گروپى ئامانجى لى ده كه وىته وه (ليره دا: ئەفسه رى پۆلىسى پىاو).

پىاوان به رده وام له ژىنگه سه خت و مه تر سىداره كانى كار كردندا تووشى هه موو جوړه زىانىكى
جه سته يى و ده روونى ده بنه وه، به بى ئەوه ي كۆمه لگا له پشتىوانى كرده نىان رۆلىكى كارا بىنىت:

«كاره سه خته كان هه مىشه هى پىاوانه، بو نمونه كار كردن له كانگا،
ئه و دار به ستانه ي كه لى ده درى و هىچ ژنى توخوونى ناكه وى، ده كه وى؟
ناوه لا. يانى ژن ئاماده يه بمرىت؟ رپژه ي مردن له ناو پىاواندا زور زياتره ...»
(دىمانه ي ژماره ۸۷. ئىبراهيم، Pos 84)

بالادهستی پیاوان له کاره جهسته‌یه‌کان قورسه‌کاندا، پڙه‌ی به‌رزی مردن و مه‌ترسی بی‌ه‌شبوون له پشتیوانیه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان هه‌موویان له شیوه‌ی تووهریه‌ی، بی‌ه‌ه‌ستی، یان ته‌نانه‌ت ره‌فتاره شه‌رانگیزییه راس‌ته‌وخۆ و ناراس‌ته‌وخۆ‌کاندا خۆیان ده‌رده‌خه‌ن. روانگه‌ی “بنیاتنانی کۆمه‌لایه‌تی کار و ره‌گه‌زیتی” (بدری، ۱۳۹۵ هه‌تاوی) ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نی که مه‌ترسیگری پيشه‌یی به‌بی پشتیوانی و قهره‌بوو‌کردنه‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تی، شوناسی پیاوانه نه‌خواراوانه به‌ره‌و توندوتیژی درژی خود و ئه‌وانی دیکه ده‌بات.

په‌یوه‌ندی راس‌ته‌وخۆی نیوان فشاری ئابووری و روودانی توندوتیژی له فه‌زای بازاردا به‌روونی له ئه‌زمونی پیاواندا دیاره:

«پیاونیک که له بازاردا کار ده‌کا، کارکردن له بازار توندوتیژی به‌دواوه‌یه، گیر و گرفتی کاری و کیشه‌داراییه‌کان توندوتیژی دینیه‌ ئاراوه». (دیمانه‌ی ژماره ۵۲. فه‌راهانی، Pos 10-12)

ئهم گێرانه‌وه ئه‌وه ده‌رده‌خا که کەشی کێرکێ و ستریسایی بازارێ کار نه‌ک هه‌ر نا‌کۆکی تاکه‌کەسی زیاد ده‌کا به‌لکوه زه‌مینه‌خۆشکهری توندوتیژی له ناو فه‌رمانبه‌ران و ته‌نانه‌ت له‌گه‌ڵ مشتهری و دراوسێکانیشه. تیۆری «مملانیی رۆل» (گیبسون، ۱۳۹۰ هه‌تاوی) ده‌لی فشار بو‌پاراستنی رۆلی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری له دۆخه‌گرزه‌کاندا به‌شیوه‌یه‌کی ئۆتۆماتیکی مه‌یلی توندوتیژی زیاد ده‌کات.

به‌لام په‌هه‌نده‌ شارواوه‌کانی ئهم فشارانه له سایه‌ی خه‌ساره‌ت و زیانه‌ په‌روه‌رده‌یی و تاکه‌کەسییه‌کانی پیاوان له ته‌مه‌نیکی بچوو‌کتره‌وه خۆی ده‌نویتی:

«ئهو گوتی ئه‌گه‌ر ئهم کارانه بکه‌م، چۆن بخوینم؟ بخوینم و دواتر برۆم به لای شوانی، ئازە‌لداری، جووتیاری و هه‌موو ئه‌وانه ... کچان له‌ کوران ده‌رس خوین‌ترن. کوران زیاتر ده‌چن به‌ لای کشتوکاله‌وه، به‌لام کچان کاتیکی زیاتر له‌ ماله‌وه به‌سه‌ر ده‌بن و خویندنیان زۆر باشت‌تر له‌ خویندنی کورانه» (دیمانه‌ی ژماره ۸. یاسر حسینی فه‌رد، Pos 21)

له‌ شیکارییه کۆمه‌لناسیه‌کاندا (فرجی، ۱۴۰۰ هه‌تاویدا) باس له‌وه‌ کراوه که بی‌ه‌شکردنی پیاوان له‌ ده‌رفه‌تی گه‌شه‌کردنی په‌روه‌رده‌یی و کۆمه‌لایه‌تی به‌هۆی فشاره‌ پێشوه‌خته‌ پيشه‌یه‌کانه‌وه، وایان لیده‌کا دوا‌ی سالانیک تووشی شه‌رانگیزی و ره‌فتاری شه‌رانگیزانه‌ بن. لیکه‌وته‌ که‌ی ئه‌وه‌یه که فشاری کار و پيشه‌یی نه‌ک هه‌ر پیکهاته‌ی ئابووری ژیا‌نی پیاوان ده‌رووخینی، به‌لکوه‌ زه‌ین و په‌یوه‌ندی سۆزداري و خه‌ون و ته‌ندروستی ده‌روونیشیان ده‌کاته ئامانج. سوو‌ری کاری زۆره‌ملی و نائه‌منی کۆمه‌لایه‌تی پیاوان ده‌کاته قوربانیی توندوتیژی پیکهاته‌یی و ده‌بینه‌ سه‌رچاوه‌ی توندوتیژی له‌ په‌یوه‌ندییه‌ خیزانی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا. زۆر جار سازوکاره‌کانی به‌رگری بو‌مانه‌وه زۆرت‌رین زیان

به‌په‌یوه‌ندییه‌ قووله‌ مروّیه‌کان ده‌گه‌یین. دیاره‌ هه‌ر چاک‌سازیه‌ک یان پشتیوانیه‌ک پێویستی به‌ ده‌ستنیشانکردنی ئەم سووره‌ و شکاندنی زنجیره‌ی فشار – توندوتیژی – پوو‌کانه‌وه‌ هه‌یه‌ بۆ ئەوه‌ی بتوانرێ جارێکی دیکه‌ گۆپێک له‌ ژيانی پیاواندا داگیرسێنرێته‌وه‌.

هه‌زاری و هه‌ره‌سه‌هاتی دارایی و بیکاری پیاوان

هه‌زاری، هه‌ره‌سه‌هاتی دارایی و بیکاری له‌ ئەزموونی پیاوانی ئێرانیدا نه‌ک هه‌ر وه‌ک کیشه‌یه‌کی ساده‌ی ئابووری، به‌لکوو وه‌ک زنجیره‌یه‌ک زه‌بری یه‌ک له‌ دوا‌ی یه‌ک له‌ شوناس و شان و شکو و ئاسایشی ده‌روونیاندا خۆی ده‌نوێنێت؛ ئەو زه‌برانه‌ی که‌ له‌ به‌ستینی نه‌بوونی پشتیوانیی دامه‌زراوه‌یی و نادادپه‌روه‌ری پێکهاته‌بیدا، به‌ستراوه‌ته‌وه‌ به‌ توندوتیژی راسته‌وخۆ یان ناراسته‌وخۆی دژی پیاوان و کاریگه‌رییه‌کی وێرانکه‌ر له‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌کان و کوالیتی ژیا‌نیان به‌جێده‌هێلن.

“به‌بۆچوونی من و به‌هۆی ئەو شتانه‌ی که‌ خۆم به‌ئەزموونم کردووه‌، زیاتر هه‌ره‌سه‌هاتی دارایی یان که‌میی خۆینده‌واری وای کردووه‌ که‌ که‌سه‌که‌ ناچار به‌و کاره‌ بووه‌ و یان فشاره‌ ئابوورییه‌کان وای کردووه‌ که‌ ئەمه‌ روو‌ بدا، به‌لام له‌به‌ر ئەوه‌ی هیچ پشتیوانیه‌کی لێ ناکرێ، ته‌نانه‌ت ئێوه‌ش ده‌زانن، زۆرێک له‌ یاساکان، یاسای تاوانن، شکستی ئابووری، هیشتا له‌ رووی ره‌گه‌زیتیه‌یه‌وه‌ کۆمه‌لێک کیشه‌یان هه‌یه‌”. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱، ۴، Pos 25)

له‌م گیرانه‌وه‌دا ئەزموونی ژیا‌وی هه‌ره‌سه‌هاتی دارایی په‌یوه‌ندیی راسته‌وخۆی له‌گه‌ڵ نه‌بوونی پشتیوانیی کۆمه‌لایه‌تی و بوونی یاسای ناکارامه‌ و ته‌نانه‌ت تاوانکاریه‌یه‌وه‌ هه‌یه‌. پیاو لێره‌دا – به‌ هه‌موو ناو‌مێدییه‌ که‌یه‌وه‌ – قوربانیی که‌مه‌رخه‌میی تاکه‌که‌سی نییه‌، به‌لکوو دیلی پێکهاته‌یه‌که‌ که‌ ته‌نانه‌ت له‌ پرۆسه‌ی دارمانی داراییشدا ره‌گه‌زه‌که‌ی لێی ده‌بێته‌ فاکته‌ریک که‌ ئەوه‌نده‌ی دیکه‌ ژیا‌نی سه‌خت‌تر و چه‌تون‌تر ده‌کات. روانگه‌ی “سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری” (بورديو، ۱۳۹۰ هه‌تاوی) جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ به‌رده‌وامبوونی هه‌زاری و هه‌ره‌سه‌هاتی دارایی به‌بێ پشتیوانیی، تاک به‌ره‌و هه‌ستکردن به‌ سووکی و شکستی شوناسی و له‌ کۆتاییدا تووره‌یی ده‌با، که‌ ره‌نگدانه‌وه‌ی ئەو هه‌سته‌ له‌ په‌یوه‌ندییه‌ خێزانیی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا ته‌واو زه‌قه‌ و ده‌بیریت. دۆخی خه‌ساره‌گری پیاوان، به‌تایبه‌ت له‌ بارودۆخی قه‌یرانه‌ ده‌ره‌کییه‌کانی وه‌کوو ته‌شه‌نه‌سه‌ندنی په‌تای کۆرۆنادا، کاره‌ساتی ژیا‌نی هاوچه‌رخ زیاتر ئاشکرا ده‌کات؛

«له‌ سه‌روبه‌ندی کۆرۆنادا زۆر ده‌چوومه‌ چێشتخانه‌ کابرا رێستوران‌تی هه‌بوو، دواتر ته‌له‌فۆنیان کردبوو و گو‌تیان کا‌که‌ هه‌میشه‌ شه‌ریانه‌ و منداله‌ که‌ فری ده‌دنه‌ ده‌روه‌ و خۆیان شه‌ر ده‌کن، ئیمه‌ چووین مۆله‌تمان وه‌رگرت و گوتم منیش با بێم گو‌ی بگرم. پێم خۆش بوو، کا‌که‌ گیان چووین، دوو

پیاو بووین، من و ئه و ئه و خانمه. ئه و خانمه له گه‌ل خیزانم رۆشت و ئیمه دووقۆلی رۆشتین له گه‌ل ئه و پیاوه قسه بکه‌ین. وتی ناتوانم چیشته‌خانه‌یه که بکه‌مه‌وه چونکه ئیستا کۆرۆنایه. سه‌رچاوه‌یه که داهاتم نییه و ئه‌وه‌ی هه‌مانبوو هه‌موومان خواردوو و هیچمان نه‌ماوه. منیش رێستووران‌تیکم هه‌بوو که چهند ئیشیان ده‌کرد ئیستا کۆرۆنا ها‌توو هه‌ر چی گوشتی مریشکمان بوو هه‌موومان خوارد و له هیچ کوێ به‌م ته‌مه‌نه‌وه رێگام ناکه‌ن. ژنه‌که‌م ده‌لی ده‌بی بۆقوتابخانه ته‌بلێت بۆ ئه‌م منداله‌ بکری (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۷، Pos 88).

لێره‌دا زه‌مینه‌ی گیرانه‌وه ره‌نگدانه‌وه‌ی دارمانی رۆله نه‌ریتییه‌کانه؛ پیاو که سه‌رده‌مانیک پالپشتی ئابووری و هیمای ده‌سه‌لاتی خانه‌واده‌ بووه، ئیستا له به‌رامبه‌ر داواکارییه سه‌ره‌تاییه‌کانی مالد (دابینکردنی ساده‌ترین ئیمکانات بۆ په‌روه‌رده‌ یان ته‌نانه‌ت خۆراک) بیده‌سه‌لاته و شکستی هیناوه. شیکاری «شوناسی پیاوانه و رۆلی دابینکه‌ری بژیویی ژبان» (کامبخش، ۱۳۹۲ هه‌تاوی) نیشان ده‌دا که له‌و بارودۆخانه‌دا که له هه‌لومه‌رجی شکسته‌خواردنی ئه‌م رۆله‌دا، تووره‌یی شاراو و هه‌ستکردن به‌ بیکه‌لکی و ئاره‌زووی توندوتیژی سه‌ره‌له‌ده‌ات.

هه‌روه‌ها ئه‌م شکسته‌انه بۆ په‌هه‌نده‌ فهره‌نگی و لۆمه‌کردنه‌ خیزانییه‌کان ته‌شه‌نه‌ ده‌ستینی:

«باشه‌ رهنج و ئازارم ده‌چێژن، خه‌فه‌تم ده‌خۆن، کابرا وته‌نی کاتیکی زۆریان ته‌رخانی من کرد ده‌لێن بۆا رووی دا؟ ئیستا ده‌لێن له‌ خیزانه‌که‌مدایه. بۆ نموونه ده‌لێن بۆچی نه‌توانی؟ منیش ده‌لێم باوه‌ گیان ئه‌و بواره‌ی که له زانکۆ خویندووومه له‌ ئیستادا بازاری کاری نییه، زۆر سوودی نییه. ئه‌گه‌ر ئه‌و بواره‌ کاریشی رێژه‌یه‌کی که‌می ده‌وێت؛ زۆربه‌یان خوازیاری بواری پزیشکین».

(دیمانه‌ی ژماره‌ ۹۱، Pos 32)

مه‌یلی تاوانبارکردنی پیاوی بیکار یان شکسته‌خواردوو له‌بری ئه‌وه‌ی پشتیوانی لێ بکری، هه‌ژاری ده‌کاته سه‌رچاوه‌ی شه‌رمه‌زاری پیکه‌اته‌یی؛ له‌ حالیکه‌دا تاک جیا له‌ شه‌ره‌زایی و به‌هره‌که‌ی، دواچار به‌ هۆی نه‌بوونی هه‌لی کار یان په‌گه‌زه‌ که‌یه‌وه ده‌تارێنری و سۆزی که‌م ده‌بیته‌وه و که‌رامه‌تی کۆمه‌لایه‌تیشی ده‌شکێت. تیۆری «شه‌رمی پیکه‌اته‌یی و گوشه‌گیریی کۆمه‌لایه‌تی» (هورتون، ۱۳۹۳ هه‌تاوی) رۆشنی ده‌کاته‌وه که ئه‌م هه‌ستی تاراندنه‌ پیاوان به‌ره‌و بێ‌متهمانه‌یی، پاسیخی، یان کاردانه‌وه‌ی توندوتیژانه‌ دنه‌ ده‌دات.

مه‌ودای هه‌ژاری و بیکاری ته‌نها له‌ بژیویی ژبان و شان و پیگه‌ی کۆمه‌لایه‌تیدا سنوردار نابێته‌وه، به‌لکوو شیوه‌ی بێ‌هه‌شبوون له‌ ده‌رفه‌ته‌کانی گه‌شه‌کردن و له‌ده‌ستدانی فه‌زای ده‌ردانی هه‌ست و تووره‌یی ده‌گریته‌ خۆی:

«هه‌ر وا بێته‌وه‌ بیکاری له‌ ناو‌گه‌نجاندا یه‌ کجار زۆره‌، له‌ شاره‌کاندا لاوانیک هه‌ن که‌ له‌ هه‌موو شتیکدا به‌هرمه‌ندن، توانای هه‌موو شتیکیان هه‌یه‌، له‌ زانست، له‌ وه‌رز، له‌ شتی ته‌کنیکی، ئیمه‌ جه‌وانانیکمان هه‌یه‌ که‌ بلیمه‌تن، به‌لام‌ئه‌و ئیمکانیاته‌مان نییه‌. بۆ نمونه‌ له‌ شاره‌که‌ی ئیمه‌دا یاریگا‌یه‌کی شیاومان نییه‌، یانه‌ و‌سینه‌مان نییه‌، پارکێکمان نییه‌ که‌ بتوانین بچینه‌ ئه‌وێ. کاتیکی خوش‌به‌سه‌ر به‌رین، یان شوێنیکمان نییه‌ که‌ ئه‌و‌گه‌نجه‌، ئه‌وه‌ره‌زگاره‌، بتوانی بچێته‌ ئه‌وێ بۆ ئه‌وه‌ی خۆی ده‌ربهریت» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸، Pos 86)

نه‌بوونی ژێرخانی گونجاو بۆ کات به‌سه‌ربردن و‌گه‌شه‌پێدانی گه‌نجان، ده‌یانخاته‌ ناو‌سووپکی خراپی شکست و‌ بیکاری و‌ تووره‌یه‌وه‌؛ تووره‌یه‌کی شاراه‌ که‌ له‌ کۆتاییدا یان به‌ شیوه‌ی شه‌ره‌نگیزانه‌ ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ ناو‌مال‌ یان کۆمه‌لگا‌ یان سه‌ر ده‌کیشی بۆ سه‌رکو‌تکردن و‌ خه‌مۆکی درێژخایه‌ن. روانگه‌ی «سه‌رمایه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی -فیزیکی» (بوردیو، ۱۳۹۰ هه‌تاوی) جاریکی تر ئه‌وه‌ نیشان ده‌دا که‌ هه‌ژاری زه‌مینه‌ بۆ نه‌بوونی ئامرازه‌کانی ده‌ردان و‌ ته‌ندروستی ده‌روونی و‌ له‌ کۆتاییدا سه‌ره‌لدانی توندوتیژی خوش‌ده‌کات.

هه‌روه‌ها‌ ره‌ه‌نده‌ نه‌بهرناوه‌کانی هه‌ژاری، که‌لێنی فه‌ره‌ه‌نگی و‌ په‌روه‌رده‌یی زه‌ق ده‌کاته‌وه‌؛

«ئه‌وه‌ی ئه‌م کێشانه‌ له‌ خۆ ده‌گرێ نه‌بوونی ئیمکانیاته‌، بوونی ئه‌و قوتابیانیه‌ی که‌ به‌ هۆی هه‌ژاری کۆمه‌لایه‌تی و‌ هه‌ژاری خێزانییه‌وه‌ به‌ ناچاری ده‌چنه‌ قوتابخانه‌ حکومییه‌کان، چونکه‌ ده‌ره‌قه‌تی تیچووی قوتابخانه‌ی ئه‌هلی نایه‌ن. هه‌ژاری، ئه‌مه‌ راستیه‌کی حاشا‌هه‌لنه‌گره‌ که‌ هه‌ژاری داراییش ده‌بێته‌ هۆی هه‌ژاری فه‌ره‌ه‌نگی جا‌چ ئیمه‌ پێمان خوش‌بێ یان نا. زۆریک له‌ ئیمه‌ هه‌بوون که‌ ئیستا به‌ هۆی کێشه‌ی دارایی و‌ ئه‌م جو‌ره‌ شتانه‌وه‌، مندا‌له‌کانیان ناچار کردووه‌ که‌ له‌ قوتابخانه‌ ئه‌هلییه‌کانه‌وه‌ بگه‌ڕێنه‌وه‌ بۆ قوتابخانه‌ حکومییه‌کان له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی نه‌یان‌توانیوه‌ تیچووی قوتابخانه‌ی ئه‌هلی بده‌ن. ئه‌مه‌ حاشای لێ نا‌کریت. ده‌بێ بلیم قوتابخانه‌ حکومییه‌کان زۆرینه‌ی قوتابیانیان له‌ خۆ‌گرتووه‌. ئه‌وه‌ له‌ ناو‌کۆمه‌لگادا دوو‌جه‌سه‌ری دروست ده‌کا که‌ ئیمه‌ فه‌ره‌ه‌نگیکی باومان هه‌یه‌ و‌ فه‌ره‌ه‌نگیک که‌ خۆیان له‌م فه‌ره‌ه‌نگه‌ باوه‌ی کۆمه‌لگا‌ جیا کردووه‌ته‌وه‌، دیسانه‌وه‌ ئیمه‌ ده‌گه‌ڕێنه‌وه‌ بۆ هه‌مان هه‌ژاری فه‌ره‌ه‌نگی که‌ له‌ هه‌ژاری داراییه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ی گرتووه‌.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸، Pos 59)

له‌م گێڕانه‌وه‌دا هه‌ژاری دارایی نه‌ک هه‌ر ئیستا به‌ لکوو‌داها‌تووی فه‌ره‌ه‌نگی و‌ کۆمه‌لایه‌تی یه‌ک نه‌وه‌ ده‌خاته‌ مه‌ترسییه‌وه‌. بێه‌ش‌بوونی په‌روه‌رده‌یی به‌ هۆی نه‌بوونی سه‌رچاوه‌، دوو‌جه‌سه‌ری

فهره‌ه‌نگی و ترۆمای هه‌ستی بده‌ستی و دوورخستنه‌وی کۆمه‌لایه‌تی توندتر ده‌کا و له‌دریژخایه‌ندا ده‌بیته‌هۆی توندوتیژی به‌ره‌مه‌هاتوو نه‌ک ته‌نها له‌دژی پیاوان، به‌لک‌وو دژی کۆمه‌لگا به‌گشتی. تیۆری “سه‌رمایه‌ی فهره‌ه‌نگی و به‌ره‌مه‌پێنانه‌وی توندوتیژی” (بوردیو، ۱۳۹۰ هه‌تاوی) جه‌خت له‌وه‌ده‌کاته‌وه‌ که‌هه‌ژاری چه‌سپاو ریگری له‌جووله‌ی چینه‌یه‌تی و کۆمه‌لایه‌تی ده‌کا و خالی ده‌ستپێکی قه‌یرانیکه‌ که‌له‌شه‌رانگیزی و نا‌ئارامیی کۆمه‌لایه‌تیدا خۆی ده‌رده‌خات.

له‌کۆتاییدا هه‌موو ئهم‌گیرانه‌وانه‌ ئاماژه‌ به‌وه‌ده‌که‌ن که‌هه‌ژاری و هه‌ره‌سه‌هاتنی دارایی و بیکاری نه‌ک هه‌ر ده‌بیته‌هۆی دارمانی شوناس و که‌رامه‌ت و ته‌ندروستی ده‌روونی پیاوان، به‌لک‌وو سه‌رچاوه‌ی توورپیی و توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌پیاوان و له‌لایه‌ن پیاوانه‌وه‌یه. لاوازی پیکهاته‌ی پشتیوانی و یاسا نا‌کارامه‌کان و نه‌بوونی ئاسایشی کار، پیاوان به‌ره‌و لیواری نگرسی شه‌رانگیزی و گۆشه‌گیری و ته‌نانه‌ت لیکه‌له‌لوه‌شانه‌وی خیزانی راکیش ده‌کات. له‌چوارچێوه‌ی پارادایمی گره‌ندد تیۆرییدا، نه‌بوونی دادپه‌روه‌ری کۆمه‌لایه‌تی و ئیمکانی قه‌ره‌بوو‌کردنه‌وی بیکاری یان هه‌ره‌سه‌هاتن و توندوتیژی دژی پیاوان ته‌نیا وه‌ک لیکه‌وته‌ی رووداوێک سه‌یر نا‌کری، به‌لک‌وو دیارده‌یه‌کی پیکهاته‌یی و دووباره‌بووه‌وه‌ و فره‌لایه‌نه‌ لێی ده‌روانریت.

وابه‌سته‌یی ئابووری به‌ئه‌نجامده‌ری توندوتیژی

وابه‌سته‌یی ئابووری به‌ئه‌نجامده‌ری توندوتیژی، وه‌ک زنجیریکی نه‌بیراو به‌لام هه‌میشه‌ ئاماده‌ وایه‌ که‌ زۆریک له‌پیاوان ده‌خاته‌دۆخی خه‌ساره‌لگری دووقاته‌وه‌؛ دۆخیک که‌نه‌ک ته‌نها له‌ده‌سه‌لاتی ئابووری پیکهاته‌یه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گری، به‌لک‌وو له‌دارشته‌ نه‌ریتییه‌کان و سووکایه‌تی پیکردنی که‌سی و به‌که‌م سه‌یرکردنی رۆل و پێگه‌ی پیاوان توندتری ده‌کات. له‌گیرانه‌وه‌ی یه‌که‌مدا ده‌بینین که‌لاوازی توانای ئابووری یه‌که‌سه‌ر ده‌بیته‌هۆی لاوازبوونی پێگه‌ و ده‌سه‌لاتی پیاو، جا‌چ له‌به‌رامبه‌ر ژنه‌که‌ی بی و چ له‌به‌رامبه‌ر خیزانه‌که‌یدا:

«هه‌م له‌لایه‌ن خیزانه‌که‌مه‌وه‌ و هه‌میشه‌ له‌لایه‌ن خیزانی هاوسه‌ره‌که‌مه‌وه‌.

به‌لام ئیستا له‌رووی داراییه‌وه‌ مافی کریکاران له‌ئارادایه‌، دیاره‌ئه‌و زاوته‌ و

ده‌سه‌لاته‌ نه‌ماوه‌.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۴ عه‌لی عه‌سگه‌ری، 109 Pos)

له‌م گیرانه‌وه‌دا، نه‌بوونی توانای بزتیوی پیاو و نه‌توانینی له‌دابینکردنی پێداویستییه‌ ئابوورییه‌کاندا، بووه‌ته‌هۆی که‌مبوونه‌وه‌ی پێگه‌ و هه‌یمه‌نه‌ی پیاوان له‌ناو سیسته‌می بنه‌ماله‌دا. ئهم‌دۆخه‌ ده‌بیته‌پیشه‌کیه‌ک بۆ پووکانه‌وه‌ی ده‌روونی و زه‌مینه‌یه‌ک بۆ په‌روه‌رده‌کردنی توندوتیژی سۆزداری یان په‌فتاری له‌لایه‌ن که‌سانی دیکه‌وه‌؛ جیگایه‌ک که‌نه‌بوونی هیزی ئابووری هاوواتای له‌ده‌ستدانی ده‌نگی پیاو له‌خیزانه‌ (پورجعفری، ۱۳۹۴ هه‌تاوی). پیکهاته‌ی نه‌ریتی و چاوه‌روانیی کۆمه‌لگا بۆ به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی هه‌یمه‌نه‌ی پیاو له‌رێگه‌ی که‌نالی دابینکردنی ئابوورییه‌وه‌، نه‌ک هه‌ر پیاو ده‌خاته‌ناو ته‌له‌یه‌کی به‌رده‌وامی هه‌ول‌دان و شه‌رمه‌زارییه‌وه‌، به‌لک‌وو به‌رده‌وام ئامرازی فشاری

که سانی ده ورور به بهیز ده کات. (راشدی، ۱۳۹۳ هه تاوی).

له دریزه دا نمونه یه که له کاریگه ریی داموویی ئابووری دواي چهن دین کاترمیر ماندوو بوون و بارودۆخی ناله باری کاری له سهر خۆراگری ده روونی و روودانی توندوتیژی له ژيانی کۆمه لایه تی پیاواندا پیشان ده داته وه:

«زیاتر وه ک پاسه وانی ریکخراوینک ئاستی لیبوره ییت که می کردوو. زیاتر

به هۆی ئه وه شه ونخوونییه.» (دیمانه ی ژماره ۷۲. ئه سکه نده ری، Pos 76-77)

لیره دا ئه وه پیاوانه ده بینین که دوو باره بوونه وه ی ژيانی رۆژانه ی تاقه تپروو کین و پشتبه ستیان به داها تی که م، وایان لیده کا که ئاستی لیبوره ییان که م بیته وه و تووشی کیشه ی عه سه بی و کاردانه وه ی توندوتیژ بن. تیۆری شکست - شه رانگیزی (دولارد و میلر، ۱۳۹۰ هه تاوی) به باشی روونی ده کاته وه که گرژی و فشاره ئابوورییه چاره سه رنه کراوه کان راسته وخۆ ده بنه هۆی توندوتیژی نیوان که سی یان گشتی.

نمونه یه کی دیکه ی وابه سته یی ئابووری ئه وه یه که مندالان و میرمندالان به هۆی بارودۆخی ئابووریانه وه له پیوه ندیی له گه ل خواهنکاره کان له راده به ده ره خه ساره لگر ده کرین و توندوتیژی سیکسی به رامبه ره به کورانی کریکار له سایه ی ئه م نائه منیه داراییه دا روو ده دات:

«مندالانیک هه بوون که خۆم بینیومانه ئه وه مندالانه ی [مندالانی کار و

سه ره شه قام] که ده چوون بۆ لای کار و خواهنکاره که ش ته ماحی سیکسی

لیکردوون، ده یویست ده ستریزی بکاته سه ره ئه م مندالانه» (دیمانه ی ژماره

۷۹. حه قیقی، Pos 47)

لیره دا پشتبه ستن به داها تی که م دیارترین هۆکاری ده ستریزی سیکسی و توندوتیژی دژی کورانه؛ له ژیر رۆشنایی ئه م خه ساره لگرییه دا، مندال ناتوانی به رهنگار بیته وه یان ناره زایه تی ده ربهری و له خولیکی توندوتیژی پیکهاته ییدا گیر ده خوات (سازمان به زیستی، ۱۳۹۳ هه تاوی). له راستیدا تالیی نه بوونی دایک و باوک و دابه شکردنی میرات، نه بوونی سه ره به خۆیی ئابووری پیاوان له ناو بنه ماله دا ده خاته په راویزه وه و پیاوان فه رامۆش ده کرین:

«دایکم له ژياندا بوو، گوتیان ئه که ره خه ریکی کاته خۆشه کانی ژيانت به سه ره

ده به ییت. دایکمان سه ره بنیته وه ئیتر ئیمه به خیر و تۆش به سلا مه ت، دایکم مرد،

دواي مانگیک پوره گه وه که م (خوشکی دایکم یان وه ک له کرمانجیدا پیی

ده لکین خالی) هات، منیش وتم پووری ئه مانه چۆن گه ره کیانه ماله که بفروشن.

وتی: ئیتر مافی خۆیانه. وتم پووری ئه مان مالیان هه یه، ژيانیان هه یه، هه ره

چییه ک بی من شانم دا به ره زه حمه تی ئه م دایک و باوک هه تا مابوون من ئاگام

لییان بوو (دیمانه ی ژماره ۴۳- ئه که ره ئیبراهیمی، Pos 33).

ئه کبهر ئیبراهیمی پیاویکه که سالانیک له سهر زکی دایک و باوکی بوو و به هوی نهبوونی توانای داراییهوه مافی خاوهنداریتی خاوههوه که لێ زهوت ده کرێ، تا ئهو جیگایه که به بێ گویدانه ههوله کانی ناچار ماله که دهفرۆشن. ئهم گێرانهوه چه مکی «سهرمایه که کومه لایهتی» و رۆلی له پاراستنی پیگه که تاک له ناو بنه ماله و کومه لگادا وه بیه دههینیتهوه و نهبوونی ئهم سهرمایه کومه لایه تییه سووری توندوتیژی و پشتگوێخستن گه وره تر ده کات. (کاپلان، ۲۰۱۴).

له روانگه که کومه لئاسییهوه، دکتۆر مووسه وه قیایه ئهو که لینه قووله که له نیوان چاوهروانییه نه ریتییه کانی پیاوان له پیگه و ههیمه نهی خاوهادهی و واقیعه ئابوورییه کانی ئهمرۆدا ههیه، زهق ده کاتهوه و ره گی به شیکی زۆر له گرژی و توندوتیژییه کان له م ناته بایه پیکهاته ییه دا ده بینیت:

«پاشان ئهو ئهم قسه ده کا، ئینجا قسه و قسه لۆک ساز ده بی، منداله که ت له منداله که می دا، منداله که ت پالی به منداله که مه وه نا، بووک و زاواکان ته رتیق ده بنه وه. ئهمه به راستی قورسه، به لام له بیرتان نه چی، هه موو ئه مانه ده گه رپته وه بو ئهو پیکهاته ئابوورییه ناجۆر و سه قه نه، یه کیان پیکهاته ی ئابوورییه سه قه ته و ئه وی دیکه یان ئه وه یه که تو پیی ده لئی ئهو چاوهروانییه نه ریتییه که هیشتا هه یه بو نموونه، باپیره گه وره ی خاوه دان بی، له حالیکدا ئیستا ئهو که سه ئهو سه رچاوه ئابوورییه نییه. جاران باوکی نه ریتی خاوه نی هه موو سه روه ت و سامانی خاوه دان بوو، واته ئهو هه موو کور و بووک و نه وه و... ئه مانه هه موو کرێکاری به رده ستی بوون پتیویست نه بوو هه موو هه یییه ک سفره و خوانی بو رابخا کچ و کور کۆ بکاته وه.» (دیمانه ی ژماره ۲۷. دکتور مووسه وه قیایه، Pos 65)

ئهم گێرانهوه فلاشبه کیکه بو که لینی نیوان ئهو چاوهروانییه نه ریتییه که له ههیمه نهی پیاوان و واقیعه ئابوورییه کانی ئهمرۆدا به دی ده کریت. له رابردوودا باوک یان باپیره به پشتبهستن به خاوهنداریتی سهروهت و سامانی گه وره و به رپوه بردنی هیزی کاری خیزان، ههیمه نهی بێ رکابه ری خوی ده چه سپاند و پتیویستی به رواله تبازی نه بوو. به لام ئیستا له گه ل بچوو کبونه وه ی سهروهت و سامان و گۆرانی پیکهاته ئابوورییه کان، زۆریک له پیاوان، ته نانهت له پیگه که گه وره ی خاوهاده شدا توانای دا بینکردنی دارایی خیزانه که یان له دهست داوه؛ له حالیکدا چاوهروانییه نه ریتییه کان وه کوو خویان ماونه ته وه. ئهم ناته بایه ی نیوان رۆلی نه ریتی و توانای ئابووری، نه ک هه ر پیاوان به ره ورووی گرژییه خیزانییه کان و ده رکه وتنی توندوتیژی زاره کی و ره فتاری ده کاته وه، به لکوو ده یانخاته ناو سووریکه وه که له به رامبه ر فشاره ئابووری و کومه لایه تییه کاند هه ل بو پاراستنی ههیمه نهی رواله تیان ده دن. ئهم دیارده به ستراوه ته وه به چه مکی «توندوتیژی پیکهاته یی»، جیگایه ک که پیکهاته ئابووری و فره نگیه کان نایه کسانیکه لیک دروست ده که ن که راسته وخۆ ده بیته هوی زیانیکه وتن و توندوتیژی (وه کوو تیوری نو سازی و چالش های هویتی مردانه، کانل، ۲۰۰۵؛ شولتز، ۲۰۱۰).

بیتوانایی پیاوان له دابینکردنی بژیویی ژيانی خویان

له ژيانی ئه‌مرۆی پیاوانی ئیرانیدا که بیتوانایی له دابینکردنی بژیویی ژيانیان بۆته یه‌کیک له هه‌لومه‌رجه سه‌ره‌کییه ده‌ستیوه‌رده‌ره‌ ئابوورییه‌کانی توندوتیژی دژ به‌ ره‌گه‌زی نیر، که ده‌توانین گێرانه‌وه‌یه‌کی ئالۆز به‌دی بکه‌ین؛ گێرانه‌وه‌یه‌ک که تێیدا به‌رپرسیاریتی، فشار، ماندوویتی، ستاندارده‌ فهره‌ه‌نگی و سه‌پینراوه‌کانی رۆله‌ ره‌گه‌زییه‌کان وه‌ک توپژی زه‌خت و فشار رۆژانه له‌سه‌ر شانی پیاوان که‌له‌که‌ ده‌بن.

«جگه‌ له‌ فرۆید، کۆمه‌لگه‌ی ئیران پێویستی به‌ مارکسیکیش هه‌یه، واته‌ پیاو خۆی له‌ ئاو و ئاور دهدا بۆ ئه‌وه‌ی بپێته‌ مامۆستای زانکۆ که‌ ده‌توانی ئۆتۆمبیلیکی جوان بکری و زۆرتر کچی قه‌شه‌نگ و ژیکه‌له‌ به‌ لای خۆیدا رابکیشی و پیاو ده‌یه‌وه‌ی ده‌وله‌مه‌ند بێ بۆ ئه‌وه‌ی هاوباخه‌لی له‌گه‌ڵ کچی جوانتر بکا، ئه‌مه‌ به‌ راستی به‌ کاره‌ینه‌، و وا دیاره‌ هه‌ر پیاویک که‌ هاوجییه‌ له‌گه‌ڵ ژنی زیاتر بکا، پیاوتره‌. ئه‌و وینه‌ی که‌ میژوو له‌ فته‌عه‌لی شای هه‌یه‌ هه‌موو ژنه‌کانی ده‌یانوت ده‌لێن پیاوه‌.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۸. مه‌رزیه‌ حسینی، Pos 243)

له‌م وه‌سفده‌دا جوړیک له‌ «سه‌رمایه‌ی ره‌مزی» (Bourdieu, 1986) دیاره‌: هۆگری بۆ سه‌ره‌که‌وتنی ئابووری و پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی، هه‌ر دووکیان له‌ خزمه‌ت سه‌لماندنی شوناسی پیاوانه‌ و به‌ ده‌سته‌پێنانی په‌سه‌ندکرانی کۆمه‌لایه‌تی. فهره‌ه‌نگی زāl له‌ پێگه‌ی سه‌پاندنی گێرانه‌وه‌گه‌لی وه‌کوو «پیاو هه‌رچی له‌گه‌ڵ ژنانی زیاتر هاوباخالی بکا، پیاوتره‌»، پیاو ده‌خاته‌ پێگه‌یه‌کی رکا به‌رانه‌ و به‌ کار به‌رییه‌وه‌ که‌ ئه‌مه‌ش نه‌ک ته‌نها ماندوو بوونی ده‌روونی و جه‌سته‌یی لێده‌که‌وتنه‌وه‌، به‌ لک‌و شوناسیان بۆ سه‌ره‌که‌وتنی دارایی و سیکسی ته‌سک ده‌کاته‌وه‌. به‌ پێی تیۆری نواندنه‌وه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان (Moscovici, 1984) ئه‌وه‌ی که‌ به‌ شپۆه‌یه‌کی نا ئاگایانه‌ پیاوی ئه‌ورۆی ئیران وه‌ک «ئهرک» جی که‌وتوو، شپۆازی رووبه‌روو بوونه‌وه‌ی فشار و قه‌یرانه‌ ئابوورییه‌کان دیاری ده‌کات. ئه‌م وینه‌ له‌گه‌ڵ گێرانه‌وه‌ی ژيانی رۆژانه ته‌کمیل ده‌بێ:

«ده‌بێ بچیته‌ سه‌ر کاره‌که‌ت، له‌ به‌رامبه‌ر ئه‌م کار و ئه‌م داها‌ت و خه‌رجیه‌، ده‌بێ زانیاریمان له‌ سه‌ر داها‌ت و خه‌رجیه‌کانمان هه‌بێ، قازانجمان سه‌ری مایه‌مان ده‌خوات. برۆ کار بکه‌ ئه‌رکی سه‌رشانته‌ به‌ من چی؟ و ئه‌م پیاوه‌ هه‌ول دهدا کاره‌که‌ی به‌ باشی ئه‌نجام بدا، به‌ لām ماندوو ده‌بێ ناتوانیت. سه‌رچه‌شنه‌ لگه‌رییه‌ کیش هه‌یه، په‌روه‌رده‌ کردنی مندالیش هه‌یه. کابرا کاتر میتر ۶ ی به‌ یانی ده‌چیته‌ سه‌ر کاره‌که‌ی، کاتر میتر ۱۲ ی شه‌و ده‌گه‌رپته‌وه‌ و منداله‌که‌ی نابینی و ته‌نها ده‌یه‌وه‌یت ئه‌رکی سه‌ر شانی به‌

باشی نه نجام بدات". (دیمانه‌ی ژماره ۶۳. چاوپیکه‌وتنی گروویی له‌گه‌ل
هاولاتیانی ئاسایی، Pos 17)

لیره‌دا «توندوتیژی پیکهاته‌یی» (Galtung, 1969) له فۆرمی نه‌بیراوی خۆیدا کار ده‌کات. پیاو نه‌ک هه‌ر ناچاره‌ چه‌رخ‌ی ژیا‌نی خیزانی بسوورپنن، به‌لکوو به‌بی گویدانه‌ توانا و بارودۆخه‌ که‌ی، ده‌بی پێوه‌ره‌ ئابوورییه‌ کانی کۆمه‌لگا جیبه‌جی بکات؛ ته‌نانه‌ت ته‌گه‌ر ته‌نجامه‌ که‌ی له‌ کارکه‌وتن، دوورکه‌وتنه‌وه‌ له‌ مندا‌له‌ کانی و هاوسه‌ره‌ که‌ی و ورده‌ ورده‌ خۆدوورخسته‌نه‌وه‌ له‌ په‌یوه‌ندییه‌ سۆزدارییه‌ کانی خیزانیش بێت. هه‌له‌ دابه‌شکردنی ئه‌رکه‌ کان له‌ فه‌ره‌هنگی چینه‌دیری پیاوسالاریدا رینگه‌ بۆ ماندووتنی سۆزداری و جه‌سته‌یی پیاوان و زیادبوونی ململانی خیزانییه‌ کان خوش ده‌کات (کۆنیل، ۲۰۰۵).

به‌لام ئه‌م ئیمتیازه‌ ئابوورییه‌ هه‌ندیک جار چه‌قه‌به‌ستوویییه‌ کی قورسی لی ده‌که‌وێته‌وه‌:

«هه‌تا مانگی ۵-۶ بریارم دا ئه‌م مه‌سه‌له‌ بخه‌مه‌ به‌ لایه‌ کدا یان هه‌مووی پیکه‌وه‌ نه‌نجامی ده‌ین. خۆی ده‌یکوت تۆوه‌ره‌ تاران یان من دیمه‌ که‌ره‌ج، منیش ته‌وه‌ی راستی بی ژینگه‌ که‌م پی ناخۆش نه‌بوو، بۆیه‌ چووم خانوویه‌ک بکرم، به‌و پاره‌یه‌ی لی‌ره‌ و له‌وێ هه‌مبوو، ده‌متوانی خانوویه‌کی خۆش به‌ ره‌هن بگرم. ئیمه‌ به‌دوای خانوو گه‌راین. نه‌مانتوانی بره‌ پاره‌ که‌ جیبه‌جی بکه‌ین و خانووه‌ که‌مان له‌ده‌ست ده‌رچوو و نه‌مانتوانی به‌ کرپی بگرین. دوای ئه‌م رووداوه‌، له‌ زه‌وقی درا، من بینیم له‌ زه‌وقی درا». (دیمانه‌ی ژماره ۲۹ – سۆهرا‌یی، Pos 137)

بیتوانایی له‌ دابینه‌کردنی چاوه‌روانییه‌ ئابوورییه‌ کان و پا‌ه‌ندییه‌ داراییه‌ کان، وا ده‌کا که‌ پیاو به‌ هۆی قه‌زاوه‌تکرانی له‌ لایه‌ن هاوسه‌ره‌ که‌ی یان مالی خه‌زوو‌ریه‌وه‌ بخه‌یته‌ دۆخیکی شکسته‌خواردوو و نا‌کارامه‌وه‌. تیکه‌لبوونی عه‌قلیه‌تی نه‌ریتی له‌گه‌ل قه‌یرانه‌ ئابوورییه‌ هاوچه‌رخه‌کاندا دۆخیکی ناجیگیری «نادادپه‌روه‌رانه‌» دروست ده‌کا که‌ به‌ ته‌واوی له‌گه‌ل «تیۆری شکست - شه‌رانگیزی» (Dollard et al., 1939) یه‌ک ده‌گرێته‌وه‌: شکستی ئابووری پیاو ده‌بیته‌ هۆی هه‌ستکردن به‌ سووکایه‌تی و شه‌رم و دواتر ده‌که‌وتنی توندوتیژی وه‌ک رینگه‌یه‌ک بۆ ده‌ردانی ئه‌م گرژییانه‌. ره‌هه‌نده‌ سترسییه‌ کانی ئه‌م دۆخه‌ چر و پره‌ زیاتر له‌ گیرانه‌وه‌ کانی دیکه‌دا وه‌دیار ده‌که‌وێت:

«پیاو کاتی‌ک خانه‌واده‌ پیک ده‌هینی، هه‌ول ده‌دا ژیا‌نی خۆی به‌رپوه‌ بیا و کاتی‌کیش مندا‌له‌ که‌ی له‌دایک ده‌بی، سترسی زۆره‌، چونکه‌ ده‌بی خه‌رجی ژیا‌نی خۆی و ژن و مندا‌له‌ که‌ی دابین بکا، بۆیه‌ سترسیه‌ که‌ی زیاتر ده‌بیته‌».
(دیمانه‌ی ژماره ۷۷. عه‌باس، Pos 41)

سترسی دابینه‌کردنی بژیویی ژیا‌ن و نه‌بوونی پالپشتی پیکهاته‌یی و سۆزداری کاریگه‌رییه‌کی

دووقاتي له سهر پياوان هه يه، تا ئه و راده ي كه هه نديك جار وايان پي باشه كه پيداويستي و ئاره زووه كه سييه كانيان فيداي بهر پرسياريتي ئابووري بكهن. له چوارچيويه «تيوري رولي كومه لايه تي» (Eagly & Wood, 2011)، پيداگريكردي كومه لگا له سهر رولي ئابووري پياوان و كه متر بينراني رولي چاوديريكردي يان سۆزداريان ده بيته زه مينه يه ك بو پشتگوختستني ئه و فشاره ده رووني و ده رووني جه سته بيانه ي كه پيشتر باس كراون.

ههروه ها گۆراني پيكهاته ي خيزان و پيشهاته فهرهه نكييه كان سييه ريك ده خاته سهر ئه م پرۆسه يه:

“ئيسا له هه مان ئه و خيزانه ي كه مندا له كان راده گرن، ته نها دا پيره يه ك نه بووه، به لكوو ده ژني ديكه ش له و ماله دا هه بوون، و هه موويان پيكه وه له حاله تي جياوازا چاوديري مندا له كه يان كردووه، به لام ئيسا ژنه كارمه نده مندا له كه ده هينيته مالي دايك و باوكي، دواتر خوشي ديتوه ناني نيوه رويان له گه ل ده خوا و مندا له كه هه لده گري و ده چيته وه مالي خوي”. (ديمانه ي ژماره ۲۷. دكتور مووسه وي قيايه، Pos 67)

“ئيمه چاوه روانييه كي زۆرمان هه يه و پيشتر هه موو [پيداويستيه ئابووريه كان] مان ده خسته ئه ستوي پياوان. له ژياني مۆديرن دا ژنان زۆر كار ناكهن. زۆريه يان ژني ماله وهن. له م دوايانه دا كه ميك باو بووه كه ژنانيش كار ده كهن. تا چهند ساليك له مه و بهر ژنان كاريان نه ده كرد ده يانكوت كاكه گيان دۆخي ئابووري خراپه. به من چي ئهركي سهر شانه و ده بي بيكه ي.” (ديمانه ي ژماره ۶۳. چاوپيكيه وتني گروويي له گه ل هاو لاتياني ئاسايي، Pos 15)

گۆرانكاري له شيوازي ژيان و بچوو كبوونه وي پيكهاته ي بنه ماله و رولي نوئي ژنان له ناو كومه لگا دا بووه ته هوي ئه وي دژايه تيه نوپيه كان بهرهم بينه وه؛ له لايه كه وه چاوه رواني دابينكردي تهواوي داها ت بهردهوام له سهر شاني پياوانه و له لايه كي ديكه شه وه لاوازي پشتيواني تووري و لومه كردني كومه لايه تي بهرام بهر به بيتوانا بووني له جيبه جيكردي چاوه روانييه ئاسايه كان فشاره كان دوو هينده ده كات. له كومه لگايه كدا كه رولي ئابووري پياوان به شيويه كي نه ريتي بنيات نراوه، گۆرانكاريه ئابووري و كومه لايه تيه كان به بي گۆرانكاريه پشتيوانييه پيكهاته يه كان له كۆتاييدا توندوتيزي و ململاني و ناوميدي به هيزتر ده كات (كۆنيل، ۲۰۰۵).

ههروه ها ره هه نده سۆزداريه كانيش گرينگيه كي زۆريان هه يه:

«داها ته كه ي [ژنه كه م] هه موو هي خوي بوو ئه ويش ئه گه ر داها تي هه بووايه. زياتر به م شيوه بوو. به لام سالي رابردوو به زه حمه ت ده متواني

مۆلەت وەر بگرم، زۆر كەم. ئەو دە چوو بۆ شاخەوانى. لە مانگى شەشەمەو
 ھەستم دە كرد كە خەمۆكە. دەستم كرد بە قسە كردن و پيىم وت كە من
 ھەست دە كەم ئەم پەيوەندىيە جۆرىكە، ئاسايى نىيە.» (ديمانەى ژمارە ۲۹ –
 سۆھرابى، Pos ۱۳۹)

بە ھۆى چوارچىوھى نەبوونى دادپەرۋەرىي ئابوورى يان بەشدارىي دارايى يە كسان لە ناو
 خيزاندا، گرژىيە كانى پەيوەست بە يە كسانى و نەگۆرپنەوھى پشتىوانىي سۆزدارىش ئەوئەندەى دىكە
 دەرە كەون. تيۆريى ئالوگۆرى كۆمەلەيەتى (Blau, 1964) نیشان دەدا كە ھاوسەنگى لە ئالوگۆرى
 ئابوورى و سۆزدارىدا پەيوەندىيە ھاوسەرپيىيە كان دريژە پيدەدا و ناھيلى توندوتىژى دروست ببيت.
 ھەرۋەھا لە ئاستىكى كەلانتەردا، بيبەشيبە ناوچەيە كانيش فاكەترىكى ديارىكەرەوھن:

“ئەمانە لە پاريزگانى خوياندا لە بيبەشتەين ناوچە كانن، و سەرتاسەرى
 پاريزگانە لە ئاستى كەلانتەردا، واتە ئەگەر سەردانىكى مەسجد
 سۆلەيمان بگەن، وا دەزانى گوندىكى گەرەيە بەو ھەموو ئيمكانات و
 سەرچاۋەى سروشتىي نەوتى و گاز و گەلى سەرچاۋەى سروشتىي دىكە كە
 لەم شارەدا ھەيە. ئەم شارەى كە باسەم كرد بە ھۆى پيىكەتە پەرەيزىيە كەى
 و شوپىي دابراو و قەپاتبوونى پەيوەندىيە كانەو زۆر بيبەشن”. ئەو كەسايەتى
 و ھيزەى كە ۋەك كۆچەر دەينپىرى ھەرگيز ناگەرپنەوھ و ھوكومەتەش
 ھىچ گرىنگىيە كى پينەداوھ. ھەژارى و بيكارى و گەشەنەسەندن ھۆكارى
 سەرەكين و ئاستىكىشى دەگەرپتەوھ بۆ گۆرانكارىي فەرھەنگى و بەھا و نۆرمە
 دەرۋونىيە كان” (ديمانەى ژمارە ۱۹. دكتور بارامى، Pos 20)

پيىكەتە جياكارىيە كان و جوگرافىاي بيبەشيبە دريژخايەن تۆرە كانى پشتىوانىي پياوان سنووردار
 دە كەن و بە دروستكردنى سوورى ھەژارى و شكست، زەمىنە بۆ تىكچوونى شوناسى پياوانە و
 زيادبوونى توندوتىژى ئامادە دەكات. تيۆريى «بىبەشى رپژەيى» (Runciman, 1966) باسى ئەم
 سوورە دەكات: كاتىك پياوان لەم ناوچانەدا ستانداردى پيىگە و خۆشگوزەرانى لە ميديا و كۆمەلگەى
 ناوئەندى وەرەگرن و خويان لە دۆخىكدا دەبينەوھ كە ناتوان ئەمانە بە دەست بەپيىن، ئەو دەبيتە
 ھۆى ئەوھى كە ئەو شكست و توورەيىيە كە لەم ژينگەدا سەرھەلەدا، تۆختر ببيتەوھ.
 ديارە ئەم فشارانە نەك تەنھار ھەندى دارايى خيزان دەگرپتەوھ بەلكو پەل بۆ تەواوى كايە و
 پەيوەندىيە كانى پياو لە گەل تۆرى دەورەبەيدا دەھاوئىژى:

“ئەو لە پيشبىركىيەدا دۆرا ولاى خيزانە كەى بەتايبەت دايكى تەرىق بووھوھ،
 دايكى بە ھەر چنىك بوو ھەزى لى بوو من ھاوكارى بگەم. تەنانەت ئەگەر ...
 ئەمانە نمونەن بۆتانى دەھينمەوھ دەيويست بچيتە سەفەر، سەفەرىكى يەك

ههفته يى بو ئه وهى ماله كه ي خوى پيس نه بى، خيزانه كه ي ده ناره مالى من. له حالى كدا ئه وه ئه ركى سر شانى من نه بوو ئه مانه بو ماوه ي مانگيك چووانم ههفته يه ك بانگه يشت بكه م. من دايك و باوكى خومم سى مانگ چاريك بانگه يشت ده كرد، چيشتيان بو لى بنى. داهاته كه م به شى ئه م هه موو ميواندارييه ي نه ده كرد. ئه مه هه ر له سه ره تاوه باو بوو. دواتر زور سه يره. ئه وان ده هاتنه ماله كه مان و ميوانى به رده واممان هه بوو، به لام كاتييك كوره كاني هاوسه رگيريان كرد، ئيمه يان بانگه يشتى ماله كه يانمان نه ده كرد. بو نمونه ئيوه بانگه يشتان كردين، منيش بانگه يشتان ده كه مه وه. ئه مه له كومه لگاي ئيمه دا داب و نه ريته. ئيستا هه يه كابرا خواپيداوه دوو جار بانگه يشت ده كات. براكه ي چوار سال بوو هاوسه رگيري كردبوو ئيمه جاريك چووينه ماله كه ي. ده ي منيش وتم براكه ت خولكمان ناكا بچينه ماله كه ي، ته نانه ت يه كييك له شه ره كانمان ئه وه بوو كه براكه ي ده يكو ت: خو ئيوه تازه بانگه يشتان كردووين بو مالى خوتان، بو ئاههنگى له داىكبوونى مندا له كه م هه ر له ماله كه ي ئيوه دا ساز نه كه م. گوتم: «بابه گيان من ده چم ئاههنگى له داىكبوونى مندا له كه م ده گنيرم. پارهييه كى زور سه رف ده كه م به لام به و دياربيانه ي كه بوم ده هين خه رجى ميوانى و ئاههنگه كه م بو ناگه ريته وه. تو ده ته هوئى جه ژنى له داىكبوونى مندا له كه ت بگرى، بوچى ده بى ئاههنگه كه له ماله كه ي مندا بگيريت؟! هه ر ئه وه ماوه ئاههنگ بو له داىكبوونى مندا له كه شت بگنيرم. يانى ئه وه نده ده ستقووچاو و چاوچنوكن نه بيه وه من له گه ل ئاوه لزاواكه شم ئه م كيشه م هه يه (ديمانه ي ژماره ۲۹ - سوهرابى، Pos 115).

له كو تايدا، وه ك گيرانه وه كان ده يسه لمين، بيتوانايى پياو له داينكردى بژيوى خيزانه كه ي نه ك هه ر ده بيه هوى شكست و شه رم و فشار، به لكوو ده توانى لاوازبوونى پيگه ي كومه لايه تي و تيكچوونى په يوه نديه خيزانييه كان و ته نانه ت دوورخستنه وه ي ناراسته وخو له تو ره پشتگيري و سوژدارييه كاني لى بكه ويته وه. زه مينه ئابوورى، فه رهنگى و ده روونييه كان به و كار و كاريگه ربييه ي كه له سه ر يه كترى داده ني، جوړيك له چالنجى دووقات دروست ده كه ن كه كاريگه رى له سه ر جه سه ته و روچ و ده روونى پياوى ئيرانى داده ني و توندوتيزى جا چ ئاشكرا بى يان شاره وه و به ده روونيكر او به ره م ده هينيته وه.

سه رنجراكيشيى داهاتى فروشتنى ماده هو شبه ره كان

له ناو چوارچيوه ي ژيانى روژانه ي ناوچه گه لى وه كوو قه رچه كدا، جوگرافياى بيه شى و ئابوورى نافه رمى هه لومه رجه كه يان به شيويه ك خولقاندوو كه لاي زوړيك له پياوان به ده سه ته ينانى پاره له

رېگه‌ی دروست و ږه‌واوه بایه‌خی کهم پوته‌وه - به‌تایبته نه‌وه‌ی گهنجتر - و رېگا مه‌ترسیدار و به‌لام سهرنجراکېشه‌کانی وه کوو فروشتنی ماده هوشبهره‌کان بوونه‌ته یه کیک له گرینگترین هه‌لومه‌رجه ده‌ستیوه‌ده‌ره‌ئابووری و زمینه‌سازه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان. ئەم چیرۆکه‌ی خواره‌وه به‌روونی و تالییه‌وه باسی ئەم ږه‌وته ده‌کا و لایه‌نه‌شاراوه‌کانی ئەم «سهرنجراکېشه‌ئابوورییه» ئاشکرا ده‌کات:

«سهردانکه‌ریکمان هه‌بوو، دایکه هاتووه ماتوړسکلنیتیکي بۆ کوره ۱۶ - ۱۷ سالانه‌که‌ی کرپوه، ئیستا ماتوړسکلنیتکه هاتوته لای مندا له‌که، هه‌موو نه‌مانه که ده‌لنن به‌مه‌به‌ست بووه، نالیم به‌بیمه‌به‌ست بووه ناوه‌لا به‌نه‌نقه‌ست بووه، هات بۆی گیراینه‌وه که چی کردووه. کوره‌که‌ی هاوړنن کورې نه‌و خیزانه بووه و کورنیکي دیکه‌ی ئەم ماله ماده‌ی هوشبهری ده‌فروشت. و ئەم کوره به‌هوشیاریه‌وه ماده‌ی هوشبهری ده‌فروشت و چونکه ئەم کوره سهری ده‌کا و ده‌بینی که به‌فروشتنی ماده‌ی هوشبهر پاره‌ی چاکی ده‌ست که‌وتووه، چووزانم سه‌عانی چهند ملیونی له‌ده‌ستیه‌تی، له‌دوای خه‌لکه‌وه نییه، سهری ده‌کا و ده‌بینی شا من به‌زوری گریان و لالانه‌وه توانیم به‌قیستی ماتوړسکلنیتیک بکرم، و نه‌ویش سهری باوکی ده‌کا و لنی راده‌مینن و ده‌لنن ئەم باوکه‌ی هه‌ر له‌ئیستاوه هه‌تا ده‌سالی دیکه کاسبی بکا ماتوړسکلنیتیکي لنن نابیته‌وه ئەمه واقیعی کومه‌لگایه. ناچار له‌ناو کومه‌لگه‌ی قه‌رچه‌که‌خوی له‌تاواندا کولاوه، و ریزه‌ی توووشبووی ماده‌ی هوشبهریشی زور تیدایه‌فروشتنی تاکه‌که‌سیی ماده هوشبهره‌کان یه‌کیک له‌ئاسانترین رېگا‌کانی به‌ده‌سته‌پنانی پاره له‌قه‌رچه‌که‌نه‌ویش له‌رېگای فروشتنی ماده‌ی هوشبهر. واته‌نزیکترین رېگا بۆ په‌یدا‌کردنی پاره. به‌لام نه‌گه‌ر دادپه‌روه‌ر بئ، نه‌گه‌ر شه‌ش مانگ کار بکا، خودا و پینغه‌مبه‌ری له‌به‌ر چاونه‌بئ، به‌لام نه‌و پاره نه‌وه‌نده شیرینه، نه‌وه‌نده زوره‌نه‌گه‌ر شه‌ش مانگ کار بکه‌ی ئوتومبیل ده‌کړی، ږنگه‌نه‌گه‌ر چر و پر کار بکه‌ی، ده‌توانی له‌شه‌ش مانگدا خانوو بکړی، نه‌و پاره نه‌وه‌نده شیرینه خو کاریکي دیکه‌ش نازانی که بیکه‌یت. تو ده‌لنن شه‌ش مانگ ماده‌م فروشت خانویه کم کرپوه، شه‌ش مانگی تریش کار ده‌که‌م، زېر و گه‌وه‌ر ده‌کرم، ئیتر کار ناکه‌م. به‌لام بئ نه‌وه‌ی خوت هه‌ستت پئ کردبئ ئەم شه‌ش مانگ شه‌ش مانگانه‌ده‌بیته چهند سال و تو چهند ساله ماده‌ی هوشبهر ده‌فروشت» (دیمانه‌ی ژماره ۵۵. پو‌لیسی به‌رنگار بوونه‌وه‌ی ماده هوشبهره‌کان، (Pos 36).

ئەم گیرانه‌وه ږه‌ه‌نده ئالوزه‌کانی پرسه‌که ده‌کاته‌وه. ږه‌ه‌ندی یه‌که‌م به‌راورد‌کاریی ئابوورییه: پیاوړیکي جه‌حیل له‌کیږکئ له‌گه‌ل هاوته‌مه‌نه‌کانیدا، ده‌بینی که ده‌سترا‌گه‌یشتن به‌هیماکانی

پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی - وه‌کوو کاتژمیری چهند ملیۆنی، ئۆتۆمبیل، خانوو و ته‌نانه‌ت زێر و گه‌وه‌هر - نه‌ک هه‌ر ئاسانه‌تره‌ به‌ لک‌وو زۆر له‌ پینگه‌ی که‌ناله‌ ئابوورییه‌ ره‌وا‌کانه‌وه‌ خیرات‌ریشه‌، هاوته‌مه‌نه‌کانی ئهم‌ پاره‌ زۆره‌ له‌ پینگه‌ی رینگا‌ نایاساییه‌کانی فرۆشتنی ماده‌ هۆشبه‌ره‌ کانه‌وه‌ به‌ ده‌ست ده‌هێنن. له‌ پرۆسه‌ی به‌راورد‌کاری ره‌مزیدا، (بردیو، ۱۳۶۵ هه‌تاوی) ئه‌و تیده‌گا که‌ هه‌ول‌دان و راست‌گۆیی و پابه‌ندبوون به‌ یاسا‌فه‌رمییه‌کان ره‌نگه‌ له‌ ده‌ ساڵدا ته‌نانه‌ت به‌ره‌مه‌می کرینی ماتۆرسکلێتیکیشی بۆ نه‌هێنێ، له‌ حالیکدا به‌ چوونه‌ ناو تۆری بازرگانیکردن به‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌ کانه‌وه‌، له‌ ماوه‌ی چهند مانگیکدا پاره‌یه‌کی «شیرین» و باشی بۆ به‌ دیاری ده‌هێنێت.

له‌ لیکدانه‌وه‌ی زانستی ئهم‌ پرۆسه‌دا ده‌توانین ئاماژه‌ به‌ «تیۆری نایه‌کسانی ده‌رفه‌ته‌کان» بکه‌ین (مرتین، ۱۹۶۸) که‌ جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ جیاوازی ده‌ست‌راگه‌یشتن به‌ هه‌لی داها‌تی رینگه‌پیداو کاریک‌ی وا ده‌کا که‌ له‌ چوارچێوه‌ی هه‌ژاری و په‌راوێزنشینیدا روو بکریته‌ شیوازی نایاسایی و ناباوی به‌دییه‌نانی خه‌ونه‌کان و به‌ده‌سته‌یه‌نانی شوناسی تاکه‌که‌سی. به‌ واتایه‌کی تر کۆمه‌لگایه‌ک که‌ ده‌رفه‌تی دادپه‌روه‌رانه‌ی داها‌ت بۆ هه‌مووان نه‌ره‌خسینی، نه‌خوازاوانه‌ گه‌نجه‌کانی به‌ره‌و سه‌رچاوه‌ ژێره‌مینییه‌کانی سامان و پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی را‌کێش ده‌کات (مرتین، ۱۹۶۸).

له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌، خۆشیی ساته‌وه‌ختی و وروژینه‌ریی داها‌تی فرۆشتنی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان خۆی جوړیکه‌ له‌ تیرکردنی خیرای پیداو‌یستییه‌ ئابوورییه‌کان و ته‌نانه‌ت شوناسه‌. پیاویکی گه‌نجه‌ به‌ داها‌تی یه‌که‌می نه‌ک هه‌ر پیداو‌یستییه‌ ئابوورییه‌کان به‌ لک‌وو ره‌نج و ئازاره‌کانی خۆه‌ه‌سه‌نگاندنی کۆمه‌لایه‌تی له‌ گه‌ل هاوته‌مه‌نه‌کانی، سووکایه‌تی پیکران له‌ لایه‌ن خیزان و شکستی چاوه‌روانییه‌کانی کۆمه‌لگا - ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر کورتخایه‌نیش بیت - چاره‌سه‌ر ده‌کات. به‌ پێی تیۆری «بێه‌شی رێژه‌یی» (رانکیمان، ۱۹۶۶)، هه‌ستکردن به‌ دواکه‌وتووی به‌ به‌راورد له‌ گه‌ل خه‌لک، ئه‌نگیزه‌ی بۆ رووکردنه‌ ره‌فتاره‌ ئابوورییه‌ مه‌ترسیدار و تاوان‌کارییه‌کان زیاتر ده‌بیت.

به‌رده‌وامبوونی ئهم‌ دۆخه‌ سووری دووباره‌بوونه‌وه‌ و به‌ده‌روونیکردنی شیوازی ژیا‌نیکی مه‌ترسیدار پێک ده‌هێنێت. چونکه‌ وه‌ک له‌ وه‌رگیرانه‌ که‌دا ها‌توو: «ئهو پاره‌ ئه‌وه‌نده‌ شیرینه‌ ... خۆ کاریک‌ی دیکه‌ش نازانی که‌ بیکه‌یت. تۆ ده‌لێی شه‌ش مانگ ماده‌م فرۆشت خانوویه‌کم کریوه‌، شه‌ش مانگی تریش کار ده‌که‌م، زێر و گه‌وه‌هر ده‌کرم، ئیتر کار نا‌که‌م. به‌لام بێ ئه‌وه‌ی خۆت هه‌ستت پێ کردبێ ئهم‌ شه‌ش مانگ شه‌ش مانگانه‌ ده‌بیته‌ چهند ساڵ و تۆ چهند ساڵه‌ ماده‌ی هۆشبه‌ر ده‌فرۆشیت.» واته‌ به‌ هۆی ئه‌وه‌ی داها‌تی فرۆشتنی ماده‌ی هۆشبه‌ر ئه‌وه‌نده‌ زۆره‌ و به‌دیلیکی پیشه‌یی گونجاویشی بۆ نییه‌ وای کردوو که‌ ته‌نانه‌ت ناهێلێ بۆ ماوه‌یه‌کی کورتیش بێ واز له‌ پیشه‌ی فرۆشتنی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان به‌یتر، هه‌ر بۆیه‌ پیشه‌ی ماده‌ی هۆشبه‌ر هه‌ر زوو دووباره‌ ده‌بیته‌وه‌ و ده‌بیته‌ پیشه‌یه‌کی هه‌میشه‌یی.

له‌م نێوه‌نده‌دا، پێکهاته‌ پشتیوانییه‌ نا‌کارا‌کان، نه‌بوونی پیشه‌یه‌کی به‌ره‌م‌دار و نه‌بوونی شوناسی‌کی کۆمه‌لایه‌تی و پیشه‌یی ته‌ندروست بۆ گه‌نجان له‌ فاکته‌ره‌ سه‌ره‌کییه‌کانی دیکه‌ن که‌

ئاسانکاری بۆ دووبارە بەرھەمھێنانەوێ ئەم پڕۆسەی توندوتیژە دەکەن؛ سوورپیک کە گەرانەوێ بۆ چەمکەکانی «توندوتیژی پیکھاتەیی» (گالتونگ، ۱۹۶۹) و تەنانەت «فیربوونی کۆمەلایەتی» (بندورا، ۱۹۷۳) وەبیر دەخاتەوێ؛ چونکە تاک تەنیا قوربانیی پیکھاتەییەکی ناکارامەی ئابووری و کۆمەلایەتی نییە، بەلکۆو شیوازی ژیان و پڕسا ئەخلاقییەکانیشی لە ژێر کاریگەریی بینینی سەرکەوتنی دارایی ھاوتەمەنەکانیداوە کە بە پێچەوانەی نۆرمەکانی کۆمەلگا، نەک لە پێگەیی کۆششی تەندروستەوێ، بەلکۆو بە چوونە ناو رەفتاری توندوتیژانەیی ئابووری (فرۆشتنی مادە ھۆشبەرەکان) سەرکەوتنی یەک لە دوای یەکی بەدەست ھێناوە.

لە کۆتاییدا، «خۆشیی ئابووریی فرۆشتنی مادە ھۆشبەرەکان» تەنیا بڕیارێکی تاکەکەسی نییە، بەلکۆو بەرھەمی جومگە جۆراوجۆرەکانی شکست و بەراوردکردنی کۆمەلایەتی و نایەکسانی دەرفەتەکان و پیکھاتە کۆمەلایەتیەکان و نەبوونی پشتیوانیی ئابووری و دادپەرەییە؛ پڕۆسەیکە کە لە پیکھاتەیی کەلانی کۆمەلایەتی و ئابووری ولاندا بەرھەم دەھێنرێتەوێ و نموونەیکە رۆونی ئەو ھەلومەرجە دەستیوەردەرە ئابوورییەیکە کە دەبێتە ھۆی دەرکەوتن و چربوونەوێ سووری توندوتیژی دژ بە پەگەزی نێر لە ناو کۆمەلگای ئێرانیدا.

ھەلومەرجە دەستیوەردەرە پیکخراوەییەکان

ھەلومەرجە دەستیوەردەرە پیکخراوەییەکانی پەيوەست بە توندوتیژی دژی پیاوان لە ناو کۆمەلگەیی ئێرانیدا بریتیە لەمانەیی خوارەوێ:

توندوتیژی لە ناو ژینگەیی قوتابخانەدا یەکیک لە گرینگترین و شاراوەترین ھەلومەرجە دەستیوەردەرە پیکخراوەییەکانە کە دەرکەوتن و گەشەکردنی توندوتیژی دژی پیاوانی لێ دەکەوێتەوێ. کاتیک گێرانەوێ ئەو کەسانە دەبێستین کە ئەزموونی ژیاوی ئەم فەزایانەیان ھەیە، پەھەندەکانی ئەم توندوتیژییە رۆوتر و قوولتر ئاشکرا دەبن؛ ئەو گێرانەوانەیی کە نەک تەنھا باسی خەسارەت و زیانی جەستەیی دەکەن، بەلکۆو باس لە وێرانکاریی دەروونی و شوناس سڕینەوێ و دووبارە بەرھەمھێنانەوێ سووری توندوتیژی دەورووژێن.

لە سەرەتای پێگادا، گواستەوێ زۆرەملی بۆ قوتابخانەیکە نامۆمان ھەیە کە بە ھۆی سنوورداربوونی پیکھاتەیی سیستەمی پەرەدەوێ قوتابی لەناکاو دەکەوێتە ناو تۆرپیک لە پەيوەندییە خێلەکی و گروپییەکانەوێ؛ فەزایەکی کە ھەر ئەندامێکی تازەھاوێ پتر لە ھەر شتیک لە لایەن ھاوتەمەنەکانیەوێ رۆوبەرۆوی «ناوەنیتکەلێنان» و تارانن دەبێتەوێ. ئەمەش لەم باسەیی خوارەوێدا دەبێنرێ کە چۆن شیوازی ناولێنانی بە «ناوەنیتکەیی سیکسی» دەبێتە ئامرازیک بۆ توندوتیژی پەرمزی و نەھێشتنی وردە وردە تاکایەتی لە کەسی مێرمنداڵدا:

«من چوومە ئەو قوتابخانە، ئەو کەسانەیی کە لە قوتابخانەیی پێشوویدا

دەمیانناسی بە ناوی سیکسی بانگیان دەکردم، بەلام گویم نەدەدا و لە

كۆتاييدا له لايه ن ئه وانه وه هه راسان ده كرام و ته نانه ت له و قوتابخانه دا
كه سانيك هه بوون كه چهند ساليك له من بچوو كتر بوون، به لام كاري
خويان ده كرد، من ده ترسام ده ستم لييده ن، هه موويان تيبه رم ده بوون،
منيش ئيتير ماندوو بيووم». (ديمانه ي ژماره ۶۲ - له گه ل دۆسيه ي ئازاردانى
سيكسى، Pos 19)

ژينگه يه كى له م جوړه به ستييكي گونجاوه بو دووباره به ره هه مه يئانه وهى توندوتيزيى پيكهاته يى
(گالتونگ، ۱۹۶۹) و فير بوونى كومه لايه تىي ره فته ره توندوتيزه كان (بندورا، ۱۹۷۳)؛ ئه مه ش له بهر
ئه وه يه كه قوتايان ئه زموونى ئه وه ده كه ن كه ئامرازه كانى كونترۆلكردن و سرينه وه و زال بوون و
به ده سته يئانى پيگه ي به كومه ل نه ك له ريگه ي به شداري كردن و گفتوگووه، به لكوو له ريگه ي
سووكايه تى كردن و ناوه نيته كه لينان و ئازاردانى جه سته يى و ده روونييه وه به ره هه ده هينرينه وه.
ئه مه ش ورده ورده ده بيته پيوه ريك بو مانه وه و به ده سته يئانى ده سه لات له ناو سيسته مى ته كووزى
قوتاييه تيدا.

ئه م سازوكاره له به ريه ككه وتنى له گه ل «ئه ويترى» دا خو ي ده رده خات. گيرانه وه ي يه كيك
له ديمانه له گه لكراوان دۆخى نه وجه وانيك نيشان ده دا كه هوگريى سيكسى جياوازي هه يه؛
ميرونداليك كه نه ك ته نها له لايه ن هاوته مه نه كانيه وه به لكوو ته نانه ت به هو ي سازوكاره
پشتيوانيه كانى سيسته مى په روه رده شه وه ده تاريئري و هه ره شه ي دووقات به ئه زموون ده كا:

“هاتبووه ئيره، ئيمه مابووينه وه بينيرين، نه ينيرين چونكه ويستبووى ببته
پياو، بينيرينه كه مپى پياوان ... ده ي به زور په لامارى ده دن، بينيرينه به شى
ژنان ئه مجار ئه وه په لامارى ژنه كان ده دا ئه مه بارودۆخى رۆخى و ده روونييه ...
بو كچيكي له و جوړه كه ئاره زووى سيكسى پياوانه ي هه يه بجيته قوتابخانه ي
ئاماده يى كچان كار ه ساته. واته په لامارى نيوه ي كچانى ئه و قوتابخانه ده دا”
(ديمانه ي ژماره ۲۱، سابري، Pos 67)

شيكاريى پيكهاته يى ئه م دۆخه، گوزارشت له وه ده كا كه گريمانه شوناسيه قالبگرتووه كان زال
بوون و سيسته ميكي پشتيوانى بو كه سانى جياوازه كان له ناو قوتابخانه دا بوونى نيه. تيوريى
ناوانتوره لينان (بكر، ۱۹۶۳) به روونى فيرمان ده كا كه چو ن ئه م «ئه ويترى» بوونه، سازوكاره كانى
سرينه وه و سه ركوتكردى ريكخراو كارا ده كا، تا ئه و راده ي كه توندوتيزيى شه رعيه تييدراو و كه سى
قوربانى له هه ر جوړه پشتيوانيه ك بيبه ش ده كري ت (بكر، ۱۹۶۳؛ گوپتا و همكاران، ۲۰۰۵).
گيرانه وه كانى تر «توندوتيزيى دامه زراوه يى» به ئاشكرا و رووت پيشان ده دا؛ جيگايه ك كه ليدان
و سزادانى جه سته يى و سووكايه تى پيكردن زمانى هاوبه شى په يوه ندىي نيوان مامؤستا و قوتايان
و له ناو خودى قوتايانه:

«توندوتیژی له ناو قوتابخانه، وه کوو لیدان و سزادان و گوراندن شتیکی زۆر ئاساییه. من بینیم که قوتابییه کان خۆیان ئه و کاره ده کهن، مامۆستا کان ئه و کاره ده کهن، ڕهنگه منیش کردبیتم.» (دیمانه‌ی ژماره ۸. یاسر حسینی فهرد، Pos 15)

«من یه کێک بووم له و قوتابیانه‌ی که رۆژی ۳۰ به سۆنده (له رۆژه‌لات پێی ده‌لێن شیلانگ) لێیان ده‌دام ... یان له و سه‌ری چه‌وشه‌وه بو‌ئو سه‌ری چه‌وشه‌هه‌لیانده‌برین، یان چه‌وشه‌یان پێ گسک ده‌داین» (دیمانه‌ی ژماره ۶۹. وه‌حید، Pos 78).

«ئیمه له قوتابخانه بووین. هه‌موو رۆژیک که‌سێک ده‌ستیک یان قاچیکێ ده‌شکا. مامۆستا به‌ کلیل له سه‌ری منداڵه‌کانی ده‌دا. کێلێکی به‌ده‌سته‌وه بوو، شیلانگێکی به‌ده‌سته‌وه بوو. که‌ لێی ده‌داین. ئیمه خێرا ره‌ش و شین ده‌بووینه‌وه و ده‌ستمان به‌رز نه‌ده‌بووه. ئه‌وان کورپان به‌هیچ نه‌ده‌زانی. له سه‌دا ۸۰ی که‌رامه‌تی کورانیان ده‌شکاند ...» (دیمانه‌ی ژماره ۸۸. محه‌مه‌د حسینی، Pos 82).

سیسته‌می سزادان و سووکایه‌تی پێکردنی به‌رده‌وام نه‌ک هه‌ر زیانی جه‌سته‌یی لێده‌که‌وتیه‌وه، به‌لکوو ده‌بیته‌ هۆی لێ زه‌وتکردنی که‌رامه‌ت و شانازی و منداڵان و می‌رمنداڵان له‌ شوناسی پیاوانه‌ داده‌مالێت (گالتونگ، ۱۹۶۹؛ کندی و کندی، ۲۰۰۴). قوتابخانه‌ که‌ ده‌بی ناوه‌ندی په‌روه‌رده‌ و گه‌شه‌کردن و دادپه‌روه‌ری بی، ده‌بیته «سه‌ربازخانه» که‌ هه‌ر چه‌شنه‌ ده‌رکه‌وتنیکێ تاکه‌ که‌سی، خۆراگری، یان جیاوازی‌بوونیک به‌و په‌ری د‌ر‌نده‌یی‌ه‌وه سه‌رکوت ده‌کات. ژینگه‌یه‌کی له‌و جو‌ره، سالانیک پێش چوونه‌ ناو کو‌مه‌لگه‌ی گه‌وره‌سالان، که‌لینی «سه‌رمایه‌ی په‌مزی» (بوردیو، ۱۹۸۶) له‌ می‌شکی منداڵا به‌ده‌روونی ده‌کا و په‌یوه‌ندییه‌ که‌ی له‌ گه‌ل پێکهاته‌ی ده‌سه‌لاتدا ده‌گۆرێت؛ وه‌ک ئه‌وه‌ی تاکه‌ رێگه‌ بو‌پاراستنی خۆی ئه‌وه‌ بی که‌ ببێته‌ ئه‌ندامی بازنه‌ی مله‌و‌ری، ملکه‌چی بو‌ ده‌سه‌لات یان بو‌هه‌میشه‌ حاڵه‌تی به‌رگری بگ‌ریته‌ به‌ر. له‌ د‌ر‌ژه‌دا دارمانی سه‌رچه‌شنه‌ پ‌ا‌ل‌پ‌شت و سۆزداریه‌کان و سستی متمانه‌ له‌ نیوان قوتابی و مامۆستا زه‌مینه‌یه‌کی له‌ بار بو‌ به‌رده‌وامیی توندوتیژی دروست ده‌کات:

«ئێستا مامۆستا سه‌رچه‌شنی قوتابی نییه، یانی که‌لینییک که‌وتۆته‌ نیوان قوتابی و مامۆستا ... ئه‌م پیاوه‌ یان ئه‌م مامۆستایه‌ ده‌سه‌لاتی خۆی به‌سه‌ر قوتابییه‌ که‌یدا ده‌سه‌پێنی یان هه‌ندی منداڵ هه‌ن که‌ هێزی جه‌سته‌یی زیاتریان هه‌یه و بو‌قازانجی خۆیان ده‌یانه‌ه‌وێ به‌سه‌ر ئه‌و‌یت‌دا ز‌ا‌ل بن، دیسانه‌وه‌ ئه‌م که‌سه‌ چی فێر ده‌بی، واته‌ چی روو ده‌دا، ئه‌و په‌یوه‌ندییه‌

نادروسته، ئه و نه بوونى هه لسو كه وته له باره، هه روه ها زه بر و ده سه لاتى به رپوه بهر و جيگري به رپوه بهر و ماموستا و ئه مانه به سه ريه وه يه تى. واته له بهر ئه وه ي ئه م كه سه له ناو مه نجه لى توندوتيزيدا كو لاوه، رفتارى توندوتيزانه ده نوينييت" (ديمانه ي ژماره ٦٥. دكتور بوخارايى، Pos 8).

له م دۆخدا نه ك هه ر به رپوه بهر و جيگري به رپوه بهر، به لكوو خودى قوتابيانيش، له ريگه ي سه پاندنى بالاده ستى و هيزه وه ده ست ده كنه به به ره مه نيان و به ره مه نيانه وه ي هيز و توندوتيزى و تيكچوونى په يوه ندييه ته ندرسته كاندا كارى گه رى له سه ر هه موو رۆله كان ده بيت (نظريه تعامل نمادى: بلومر، ١٩٦٩).

به لام توندوتيزي دامه زراوه يى تاكه به ره مه ي په يوه نديى ماموستا و قوتابى نيه. ته نانه ت كاتيك رووبه رووى ئه و قوتابيانه ده بينه وه كه خو يان «قوربانى» ي توندوتيزين، سيسته مى قوتابخانه كان زياتر شويني قه زاوه تكران و دوورخستنه وه و ته نانه ت هه ره شه ي دووقاتى بو قوتابى داين ده كات. وه ك له م گيرانه وه ي خوا ره وه دا ده رده كه وي، سيسته ميكي پشتيواني زور بچووك ترس به دى دينى و كارى گه ريه كي ده روونى ويرانكه رى له سه ر داهاوو و پيشكه وتينى قوتابى ده بى:

«[باوكم] ده يگوت، [منداله كه م] بيكه سه وا ...؟ من ... برا بوومه بنكه ي پولىس ... ماموستا كان نه يانده ويتر ده مه ده مي م له گه ل بكه ن، من له گه ل هه موويان شه رم ببو ... له راستيدا ريگري له زور شت ده كا، ريگري ده كا له پيشكه وتن» (ديمانه ي ژماره ٣٦_ فه راز مه حبوبى، Pos 207-210).

له ژينگه يه كي خه ساره خشى قوتابخانه دا، كاتيك قوتابى تووشى سووكايه تى پيكران، تاراندن يان توندوتيزي جه سته يى يان سوژدارى ده بيته وه، دوو خه ساره تى سه ختى پيده گات: يه كه م: كه رامه ت و په يوه ندييه كو مه لايه تيبه كانى تيك ده چى و دوو هه ميش وان هيه كي مه ترسي دار فير ده بيت. ئه و فير ده بى كه له م قوتابخانه دا، بو ئه وه ي بينرى، بو ئه وه ي به هيز بى، يان ته نانه ت زيندوو بمينيته وه، ته نيا دوو بزارد ه ي له به رده مديا ه، يان ده بى خو ي به و توندوتيزيه وه تيوه بگلى يان ده بى له بیده نگيدا به رگه ي بگرى و ته حه مولى بكات (بورديو، ١٩٨٦؛ بندورا، ١٩٧٣).

ئاستيكي ديكه ي ئه م توندوتيزيه له پرسيار له مه ر رۆلى مله وري و ئازاردانى سيكسى له قوتابخانه دا خو ي ده نوينى؛ ئه و قوتابيانه ي كه نه ك ته نها قوربانى سووكايه تى پيكران و ليدانن، به لكوو له لايه ن هاوته مه نه به هيزه كانيانه وه بيده سه لاتانه ده كه ونه بهر ده ستر يزي سيكسى:

«[له قوتابخانه] زياتر له گه ل مله وره كاندا تووشى شه ر ده بم. مندالان له قوتابخانه له لايه ن مله وره كانه وه زياتر نه گه رى ئازاردانى سيكسيان له سه ره. و مندالان كه كلاوه ژوو بيان لى ده كريت.» (ديمانه ي ژماره ١٠١. ئه شكاف و حسين، قوتابى، Pos 376-384)

له کۆتاییدا لیکهوتەى ئەم ئەزموونە توندوتیژانە له ناو رێکخراوی قوتابخانەدا ئەمانەیه: شکست، دابراى کۆمەڵایەتى، نامۆبوون له خو و کۆمەڵگا، فیربوونی نۆرمەکانى بالادەستى و تۆڵەسەندنەوه و چەسپاندنى رۆڵە توندوتیژە پیاوانەکان؛ ئەو ئاسەوارە تیکەرانەى که له سالانى دواتردا پەل بۆ ئاستەکانى ترى توندوتیژى دژى پیاوان له ناو پیکهاته کۆمەڵایەتى و خیزانییه کاندادا دەهاوێژێت. له زمانى تیۆرییه کۆمەڵایەتییه کاندادا، قوتابخانەیه ک که پیکهاتهیه کى پشتیوان و دادپەرورانەى نییه، نهک تهنها بهستینی سەرەکیی پەرورده و راهینان نییه، به لکۆو ده‌بێته «مەیدانى به‌رهه‌مه‌ینانه‌وه‌ى توندوتیژی» (بوردیو، ۱۹۸۶؛ گالتونگ، ۱۹۶۹؛ بکر، ۱۹۶۳).

هه‌لومه‌رجه ده‌ستیوه‌رده‌ره‌هه‌نگیه‌کان

له ناو کۆمەڵگای ئێرانیدا هه‌لومه‌رجه ده‌ستیوه‌رده‌ره‌هه‌نگیه‌کان رۆلێکی بنه‌رتیان له بێچمگرتن و به‌رهه‌مه‌ینانه‌وه‌ى توندوتیژی دژى پیاوان هه‌یه. یه‌کیک له‌ په‌هه‌نده‌ دياره‌کانى ئەم هه‌لومه‌رجه‌ چاربه‌وه‌ى مه‌یلی لوكسگه‌رایى و چاولێكه‌رى له‌ ناو ژنانه‌ که به‌رده‌وام ئاستى چاره‌روانى و داواکاریى ماددى و کۆمەڵایەتى له‌ پیاوان به‌رز ده‌کاته‌وه. ئەم په‌وته‌ جگه‌ له‌وه‌ى گوشارى دووقات به‌سەر پیاواندا ده‌سه‌پێنى، ده‌یانخاته‌ ناو دۆخێکی سه‌خت و رکا به‌رانه‌وه‌ و زۆر جار ده‌بێته‌ هۆى تیکچوونی ده‌روونی و گرژى له‌ په‌یوه‌ندییه‌ کاندادا. جگه‌ له‌مه‌ش، کلیشه‌ نه‌ریتییه‌کانى رۆلى پیاوانه‌ - وه‌ک پێویستى دابینکه‌رى بژێوی ژيان، خۆبه‌دووگرتن له‌ ده‌ربڕینی هه‌سته‌کان و به‌رگه‌گرتن و بێده‌نگبوون له‌ به‌رامبه‌ر کێشه‌کان - زه‌مینه‌ى هه‌موو جوهره‌کانى توندوتیژی شاراهه‌ و ئاشکرا به‌هێزتر ده‌کهن. ئیلقاکردنى ئەو جوهره‌ چاره‌روانیانه‌ ناهێلى پیاوان پێداویستى و رهنج و ئازاره‌کانیان ده‌ربهرن و به‌ستین بۆ نكۆلیکردن یان ئاساییکردنه‌وه‌ى توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان خۆش ده‌کات. به‌م شێوه‌ سیسته‌مى فه‌ره‌هه‌نگى زāl به‌ چەسپاندنى بازنییه‌ک له‌ چاره‌روانى و پێوه‌ر و به‌ها رۆڵته‌وه‌ره‌کان، پیاو به‌ره‌و‌رووی فشاره‌ فره‌لایه‌نه‌کان ده‌کاته‌وه، که شیکردنه‌وه‌یان بۆ تیگه‌یشتنیکى واقعیانه‌ له‌ گۆشه‌ شاراهه‌کانى توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان زۆر پێویسته‌.

رۆحى لوكسگه‌رایى و چاولێكه‌رى ئافره‌تان

له‌ ناو چوارچێوه‌ى کۆمەڵگای ئێراندا، یه‌کیک له‌ دیارترین نموونه‌کانى هه‌لومه‌رجه ده‌ستیوه‌رده‌ره‌هه‌نگیه‌کان فۆرمگرتن و درێژه‌دان به‌ توندوتیژی دژى پیاوان، رۆحى لوكسگه‌رایى و چاولێكه‌رییه‌ که به‌تایبه‌ت له‌ پرسى ماره‌بى و چاره‌روانییه‌ داراییه‌کانى هاوسه‌رگیریدا رهنج ده‌داته‌وه. ئەم دیارده‌ نه‌ک هه‌ر وه‌ک چاره‌روانییه‌کى ساده‌ و تاکه‌که‌سى خۆى نانوێنى، به‌ لکۆو به‌وه‌ ر‌ه‌گ و ریشه‌ قووله‌ کۆمەڵایەتى و فه‌ره‌هه‌نگى و میژووبیه‌ى که هه‌یه‌تى بووه‌ته‌ پێویستیه‌کى نه‌نووسراو و فشارێکی پیکهاته‌یى؛ پێویستیه‌ک که ته‌نانه‌ت به‌بێ مه‌رجى روونیش پیاوان به‌ره‌و تاقیکردنه‌وه‌یه‌کى به‌رده‌وام په‌لکێش ده‌کا بۆ ئەوه‌ى لێها‌تووبى و توانایان به‌سه‌لمین و خۆیان به‌خزیننه‌ ناو کایه‌ و په‌یوه‌ندییه‌

خیزانی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان.

له‌م گیرانه‌وه‌ی خواره‌وه‌دا قوولی و پانتایی ئهم فشاره‌ زه‌ق ده‌بیته‌وه:

«من ره‌گ و ریشه‌که‌ی به‌م شیوه‌ پیناسه‌ ده‌که‌م: ئه‌و خانمه‌ یان خیزانی ئه‌و ره‌گه‌زی مێینه‌ که‌ ده‌یان‌ه‌وه‌ی هاوسه‌رگیریه‌ک ئه‌نجام بدری یان داواکارییه‌کی له‌ ره‌گه‌زی نیر هه‌یه‌ یان ئه‌و خاتوونه‌ی که‌ توندوتیژییه‌ که‌ی له‌ شونیکه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ی گرتووه‌ وه‌ کوو توندوتیژی چا‌ولیکه‌ری، رکابه‌ری ماره‌یی، دۆخی دارایی مائی ره‌گه‌زی نیر قورستر ده‌کات. ئیمه‌ حاله‌تمان بووه‌ له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی نه‌یتوانیوه‌ جیاز بۆ خۆی دابین بکا هه‌موو خوازبینه‌کانی هه‌ر یه‌ک به‌ بیانویه‌ که‌وه‌ ر‌ه‌ت ده‌کرده‌وه‌. نه‌یده‌ گوت من جیازم پی دابین ناکری خوازبینه‌که‌ی ر‌ه‌ت ده‌کرده‌وه‌. حاله‌تمان بووه‌ که‌ کابرا به‌ قه‌رز و قۆله‌ و هه‌زار جور فشاره‌وه‌ جیازی دابین کردووه‌ ده‌ی ئه‌مه‌ توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌و کچه‌ی که‌ نیازی شووکردنی هه‌یه‌ و دواتر به‌رامبه‌ر به‌ هاوبه‌شه‌که‌ی، به‌رای من، که‌مکردنه‌وه‌ی لوکسگه‌راییه‌ گرینگه‌، بۆ نمونه‌، من ده‌لیم، کێ ئه‌م وتی کچ ده‌بی جیاز له‌ گه‌ل خۆی بی‌نی کێ وتی پیاو ده‌بی به‌رپرسی دابینکردنی بژیویی ژبان بیت. نه‌ریتیکیان له‌ رابردووه‌وه‌ داناوه‌ و دواتر مۆدێرنیان کردۆته‌وه‌ و ئه‌م‌ڕۆ پۆته‌ سه‌رچاوه‌ی کیشه‌ و توندوتیژی و ته‌لاق و فشار» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۳. چا‌وپیکه‌وتنی گروپی له‌ گه‌ل ها‌ولاتیانی ئاسایی، Pos 59).

له‌ چوارچێوه‌ی ئهم گیرانه‌وه‌دا، ده‌توانین چهند لایه‌نیکی گرینگ توندوتیژی ره‌مزی و پیکهاته‌یی تاوتوێ بکه‌ین: یه‌که‌م: لوکسگه‌راییه‌ و چا‌ولیکه‌ری که‌ پۆته‌ توندوتیژییه‌کی شار‌اوه‌ به‌لام وێرانکه‌ر که‌ نه‌ک هه‌ر چا‌وه‌روانییه‌کان ناکاته‌ واقعی، به‌لکوو به‌رده‌وام ئاستی چا‌وه‌روانییه‌کان به‌ شیویه‌کی مه‌له‌وه‌ر و رکابه‌رانه‌ به‌رز ده‌کاته‌وه‌. ئهم ره‌وته‌، وه‌ک دیمانه‌له‌ گه‌لکراو به‌ جوانی ئاماژه‌ی پێده‌کا، خیزان و ژن ده‌خاته‌ دۆخیکه‌وه‌ که‌ ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر هه‌یج داواکارییه‌کیان له‌ پیاوه‌ نه‌بی، ناچار ده‌کرێن به‌ یارییه‌کی به‌راوردکارانه‌ و سه‌پینراوی به‌ها مادییه‌کانه‌وه‌ تیوه‌بگه‌ڵێن؛ ئه‌و به‌هایانه‌ی که‌ زۆر جار له‌ پتویستی راسه‌قینه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ناگرن، به‌لکوو له‌ روانگه‌ و کێپرکێی ناراسه‌قینه‌ی کۆمه‌لگا و بازنه‌ی خزمه‌کانه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گرن.

له‌م فه‌زایه‌دا پیاویک که‌ ناتوانی جیازیک دابین بکا که‌ له‌ ئاستی چا‌وه‌روانییه‌کان بی، نه‌ک ته‌نها له‌ لایه‌ن خیزانی ژنه‌که‌یه‌وه‌ به‌لکوو له‌ لایه‌ن خودی ژنه‌که‌وه‌ رووبه‌رووی تاراندن و پشتگوێخستن ده‌بیته‌وه‌. «ئیمه‌ حاله‌تمان بووه‌ له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی نه‌یتوانیوه‌ جیاز بۆ خۆی دابین بکا هه‌موو خوازبینه‌کانی هه‌ر یه‌ک به‌ بیانویه‌ که‌وه‌ ر‌ه‌ت ده‌کرده‌وه‌. نه‌یده‌ گوت من جیازم پی دابین ناکری خوازبینه‌که‌ی ر‌ه‌ت ده‌کرده‌وه‌.» ئهم ره‌تکردنه‌وه‌ ته‌نیا کرده‌وه‌یه‌کی تاکه‌ که‌سی نییه‌؛ به‌لکوو به‌ره‌مه‌ینانه‌وه‌ی پیکهاته‌کانی ده‌سه‌لات و رۆله‌ جێنده‌رییه‌کان له‌ سه‌ر ئاستی که‌لاندان نیشان

دهداتهوه، جیگایه ک که به دیهینانی شوناسی پیاوانه تهنیا وابهستهی سهرکهوتنی ئابووری و به دیهینانی ئایدیال مادیهی کانه.

شیکردنهوهی ئەم پرۆسه زۆر به باشی له چوارچیوهیه کی تیۆریدا به چه مکی “سهرمایه ی فرههنگی” فام ده کریت (بورديو، ۱۹۸۶)؛ جیگایه ک که سهرمایه ی فرههنگی کۆمه لیک چارهروانی و نۆرم و مه رجی نه نووسراو له خو ده گری که تاک بو ئه وه ی له گروویکی کۆمه لایه تیدا وه ربگیری ده بی به ده ستیان بهین و بیانخاته روو – ته نانته ئه گه ر پیویستی به فشاری ئابووری و ده روونی قورس بیت. وه ک له گیرانه وه که دا هاتوو: « حاله تمان بووه که کابرا به قه رز و قۆله و هه زار جوړ فشاره وه جیازی دابین کردوو ... » ئەم قه رز و فشاره ده رکه وتنیکی روونی توندوتیژی پیکهاته ییه؛ توندوتیژی که نه به شیوه ی لیدانی ئاشکرا، به لکوو به شیوه ی پیویستییه کی سه پینراو و جیه جینه کراو، هیواش هیواش ده بیت هوی پوو کانه وه ی ده روونی، کیشه ی خیزانی، هه سترکردن به ناته واوی و ته نانته له کۆتاییدا، سستبونی په یوه ندیی هاوسه ریتی.

له روانگه ی تیۆری توندوتیژی پیکهاته ییه وه (گالتونگ، ۱۹۶۹)، سیسته می نه ریتی دابه سکردنی ئه رک و بهر پر سیاریتی، جوړیک له نه زمی دووباره به رهه مهینه ره وه ئیلقا ده کا که پیاو وه ک بهر پر سیاری دابین کردنی مادیی خیزان چ پتی خو ش بی یان نا هه میشه له ژیر سیبه ری چارهروانی و قه زاوه تکر دندایه: “ نه ریتیکیان له رابردوو وه داناوه و دواتر مۆدیرنیان کردۆته وه و ئه مرۆ بوته سه رچاوه ی کیشه و توندوتیژی و ته لاق و فشار ».

ئەم دووباره به رهه مهینه وه ی پیکهاته کان ده بیت هوی که له زۆر حاله تدا ته نانته ژن یان خیزانه که ی به نابه ئه نقه ست به به رهه مهینه یان در یژه پیدانی توندوتیژی دژی پیاوانه وه تیوه بگلی؛ چونکه هه م له روانگه ی کۆمه لگا و هه میش به هوی کیرکی نیوان گرووپه کانه وه ناچارن به ها روا له تییه کان قبو ل بکه ن. ئەم سوو ره نه ک به ره تکر دنه وه یه کی ساده یان ره زامه ندیه یه کی زۆره ملیتانه، به لکوو به به رده وامیدان به کیرکییه کی به رده وام به رهه م ده هینر ته وه و له کۆتاییدا به ستینیک بو زیاد کردنی توندوتیژی ده روونی و ئابووری و سۆزداری به رامبه ر به پیاوان ده ره خسینیت.

به م شیوه وه ک له گیرانه وه ی سه ره وه دا هاتوو، « که مکردنه وه ی لوکسگه رای یه گرینگه، بو نمونه، من ده لیم، کی ئەم وتی کچ ده بی جیاز له گه ل خو ی بین کی وتی پیاو ده بی بهر پر سی دابین کردنی بژووی ژیان بیت ... »، ره گی توندوتیژی له بنه رته وه له په یوه ندیه ساز کراو و ئالۆزه فرهه نگیه کانه وه سه رچاوه ده گری، په یوه ندیه گه لیک که تاک ده خه نه ژیر فشاری به رده وام، و ورده ورده خه سارگه لی وه کوو که مبه ونه وه ی ته ندروستی ده روونی، قهیران له په یوه ندیه کان، تاراندنی کۆمه لایه تی و سستبونی بناغه ی ژبانی هاوبه ش ده چه سپینیت - شتیک که به پتی چوارچیوه تیۆریه ییشتر باسکراوه کان، ده رکه وتنیکی روونی « توندوتیژی ره مزی و پیکهاته یی » یه (گالتونگ، ۱۹۶۹؛ بورديو، ۱۹۸۶).

روانگه‌ی ئامرازانه‌ بو‌ پیاوان

له‌ کۆمه‌لگادا ئه‌و چاره‌روانی و داواکارییه‌ی که له‌ ژێر سایه‌ی هه‌لومه‌رجه ده‌ستیوه‌رده‌ره‌ فهره‌ه‌نگیه‌یه‌کان له‌ پیاوان ده‌کرێ، یه‌ کێک له‌ ره‌گ و ریشه‌ سه‌ره‌کیه‌یه‌کانی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوانه‌. ئه‌و روانگه‌ی که له‌ ته‌مه‌نی مندالییه‌وه‌ ده‌خریته‌ می‌شکی کورانه‌وه‌، له‌سه‌ر بنه‌مای ئه‌و کلێشانه‌یه‌ که هه‌میشه‌ پیاووبوون به‌ زه‌حمه‌ت کێشان و چاره‌روانیی که‌م و ته‌نانه‌ت قبوولکردنی توندوتیژی و زه‌خته‌ جه‌سته‌یی و ده‌روونییه‌یه‌کان پێناسه‌ ده‌که‌ن. ئه‌و گێرانه‌وانه‌ی که پیاوان هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه‌ به‌ره‌ورووی توندوتیژی ده‌کاته‌وه‌ و ته‌نانه‌ت ئه‌م ره‌فتاره‌ بو‌ به‌روه‌ده‌کردنی دروستی پیاوان به‌ شتیکی پێویست ده‌زانێ، به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی توندوتیژی پێکهاته‌یی ئاشکرا ده‌کات؛ جیگایه‌ک که تێیدا به‌ ده‌روونیبوونی فشار و چاره‌روانییه‌یه‌کان ده‌بێته‌ هو‌ی ئه‌وه‌ی که توندوتیژی ئاسایی بێته‌وه‌ و ته‌نانه‌ت له‌ داها‌توودا جیگای قوربانی بو‌ تاوانباری ده‌گۆردرێت.

وه‌ک یه‌ کێک له‌ دیمانه‌ له‌گه‌ل‌کراوان ده‌یگێرێته‌وه‌:

«ئه‌وه‌ فهره‌ه‌نگه‌ که ته‌مه‌ی هه‌یناوه‌ته‌ گۆرێ که پیاوان ده‌بێ به‌رگه‌ی سه‌ختی بگرن؛ پیاوان ده‌بێ توندوتیژی ببینن، دروسته‌که‌شی ئه‌وه‌یه‌ ده‌بێ ئاوا په‌روه‌ده‌ بکری‌ن. من ئیستاش که سه‌یری مندالانی ده‌ورو به‌رم ده‌که‌م. هه‌ل‌سوکه‌وێتیک که له‌گه‌ل‌ کوران ده‌کرێ و هه‌ل‌سوکه‌وتیک که له‌گه‌ل‌ کچان ده‌کرێ جیاوازه‌. دوو خوشک و برا ده‌بینی کچه‌ نازی ده‌کێشن به‌لام له‌ کوره‌ ده‌ده‌ن. من له‌ خزم و که‌س و کاری خۆم بینومه‌ دوو کچ و کور که جیاوازی ته‌مه‌نیان هه‌یه‌. کچه‌ نه‌وازشی ده‌که‌ن که ده‌رسه‌کانی بخوێنێ، به‌لام کوره‌ که ده‌یه‌هه‌وێ وانه‌ی بیرکاری بخوێنێ لێی ده‌ده‌ن. ده‌ بو‌یه‌ کوران کاتیکی توندوتیژی ده‌بینن، که گه‌وره‌ش ده‌بن رۆحیکی توندوتیژیان ده‌بێت» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷. جه‌لیلان، Pos 4)

ئه‌م هه‌ل‌سوکه‌وته‌ خێزانی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ جیاکارییه‌یه‌ نه‌ک ته‌نها راسته‌وخۆ که‌رامتی پیاوان ده‌شکێنێ و زیان به‌ خۆپێناکردنیان ده‌گه‌یی‌ن، به‌ل‌کوو به‌ره‌ورووی چاره‌روانیی تاقه‌تپرووکی‌ن و رۆلی دژوار و سه‌ختیان ده‌کاته‌وه‌ و وایان لێ ده‌کا که هه‌میشه‌ ئاماده‌ی قبوولکردنی ئه‌نجامدانی ئه‌رکی قورس بن و ره‌نج بکێشن. ئه‌م ئه‌زموونانه‌ به‌ پێی روانگه‌ی پێی‌ر بۆردیو (۱۹۸۶) سه‌باره‌ت به‌ توندوتیژی ره‌مزی، به‌شیک له‌ توندوتیژی به‌ده‌روونی‌کراوه‌ که قوربانی ته‌نانه‌ت به‌ ته‌واویش لێی ئاگادار نییه‌ و ئه‌م توندوتیژی به‌ پێویستییه‌ک بو‌ «دروسته‌بوون» و بوونه‌ پیاو ده‌زانیت (بۆردیو، ۱۳۷۵).

روانگه‌ی ئامرازانه‌ بو‌ بایه‌خ و پێگه‌ی پیاوان نه‌ک ته‌نیا له‌ناو خێزاندادا، به‌ل‌کوو له‌ جومگه‌ و توێژه‌ جیاوازه‌کانی کۆمه‌لگاشدا دیاره‌:

«چاوه‌روانی له پیاوان یه کجار زۆره، واته پیاو خوێ له خۆیدا به هیچ نازانری، ئیستا ئه‌وه‌ی من پێ بفامم، ته‌نانه‌ت له ناو خانه‌واده‌ی خوشمدا، نه‌ک ته‌نها خۆم، پرسیارم له‌ خه‌لکی ده‌ورو به‌رم، کۆمه‌لگا یان له‌ سه‌ربازیدا کردووه‌ ئه‌وه‌یه‌ که پیاوان هه‌تا ئه‌و کاته‌ی که کار ده‌که‌ن خۆشه‌ویستن. له‌ به‌ر ئه‌و پارهی وا له‌ گیرفانیانه‌ ئازیزن، به‌و کارانه‌ی که ده‌یکه‌ن خۆین شیرین. به‌لام کچان هه‌ر کاتیک بیانیه‌وه‌ی شوو بکه‌ن زۆریک له‌ کوران قبوولیان ده‌که‌ن، به‌لام کور هه‌تا شتیکی نه‌بی هه‌تا ده‌ستی له‌ گیرفانی خۆیدا نه‌بی که‌س گوو به‌ کلاوی ناپیوی، واته‌ چاوه‌روانی له‌ کوران یه‌ کجار زۆره‌».

(دیمانه‌ی ژماره‌ ۷. جه‌لیلان، Pos 4)

ئهم گێرانه‌وه‌ ڕه‌نگدانه‌وه‌ی روونی «به‌ره‌مه‌نیانه‌وه‌ی سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی»یه، که به‌ پێی تیۆریی بۆردیو، تاکه‌ کان بۆ ئه‌وه‌ی پێگه‌ی خۆیان به‌پاریزن ناچارن سه‌رچه‌شن و چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان قبوول و جێبه‌جێی بکه‌ن؛ دۆخیک که‌ ئه‌گه‌ر جێبه‌جێ نه‌کرێ، پیاوان تووشی سه‌ره‌نش‌ت یان ته‌نانه‌ت تاراندن ده‌کات. چاوه‌روانییه‌ دارایی و پیشه‌یه‌ کانی‌ش به‌شیک له‌ سووره‌ن:

«کاتیک ده‌لێن تۆ پیاویت، یانی ده‌بی بچی ئیش بکه‌ی و پاره‌ په‌یدا بکه‌ی، به‌لام کچ هه‌میشه‌ کچه‌. کاتیک ته‌مه‌نت ده‌چێته‌ ناو شانزه‌ ساڵ، ده‌لێن ده‌بی برۆی وه‌دوای کار و کاسبی بکه‌وی بۆ ئه‌وه‌ی بیته‌ پیاو، به‌لام هه‌رگیز به‌ کچیک نا‌لێن کار بکه‌ بۆ ئه‌وه‌ی بیته‌ ژن. کاتیک ته‌مه‌نم که‌میک هه‌لکشا، گو‌تیا‌ن برۆ بۆ سه‌ربازی با بیته‌ پیاو.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷. جه‌لیلان، Pos ۸)

ئهم ئه‌زمونه‌ نه‌ ته‌نیا هێمای فشاری رۆلی جێنده‌ری نییه‌، به‌لکوو جو‌ریک له‌ توندوتیژی نه‌بێناو و درێژخایه‌ن ئاوقانی ژبانی پیاوان ده‌کات. بچوو‌و‌کردنه‌وه‌ی پێگه‌ی پیاو بۆ کۆمه‌لیک ئه‌رک و کارکرد و به‌راوردکردنی په‌تا په‌تای له‌ گه‌ڵ چاوه‌روانییه‌ کانی‌ بئه‌ماله‌ و کۆمه‌لگا، به‌رده‌وام پیاو به‌ره‌ورووی گرژیه‌ کی قوول ده‌کاته‌وه‌. وه‌ک ده‌بێنرێت:

«بۆ نمونه‌ ئه‌و روانینه‌ی که‌ کۆمه‌لگا به‌رامبه‌ر به‌ کاری پیاوانی هه‌یه‌، ڕه‌نگه‌ باوکیک پارهی گیرفانی کوره‌ که‌ی که‌ ته‌مه‌نی ۱۰-۱۲ سا‌له‌ بێرێ، به‌لام هه‌رگیز کچه‌ که‌ی بێ پاره‌ ناکات. یان ڕه‌نگه‌ کۆمه‌لی به‌رپرسیاریتی و ئه‌رک بخاته‌ سه‌ر شانی ئه‌و کوره‌ که‌ ڕه‌نگه‌ یان چاکتر ب‌لێم هه‌ر هێچ ئه‌رکیک نه‌خاته‌ سه‌ر شانی ئه‌و کچه‌ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴. سه‌جاد موته‌هه‌ری نه‌سه‌ب، Pos 9).

ئهم ژینگه‌ پر له‌ جیاکارییه‌ که‌ له‌ شیکاریی گالتونگدا (۱۹۶۹) به‌ «توندوتیژی پیکهاته‌یی» ناوی ده‌بێ، ڕه‌نگدانه‌وه‌ی ئه‌و راستیه‌یه‌ که‌ له‌ ناو ژێرخانی په‌وه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کاند، ئه‌و چاوه‌روانییه‌ به‌رب‌لا‌وانه‌ی که‌ له‌ پیاوان هه‌یه‌ به‌ شیوه‌یه‌ک دار‌پ‌ژ‌را‌ون که‌ به‌رده‌وام فشاریان له‌ سه‌ر بیت. ئهم چاوه‌روانییه‌ له‌ دابه‌شکردنی سه‌رچاوه‌ مادییه‌ کان و خۆشگوزه‌رانیی خێزانی‌شدا زیاتر زه‌ق ده‌بیته‌وه‌:

“له‌ سه‌به‌ته‌ی تیچووی خیزاندا زبَل و خاشاک هی‌ پیاوه‌، باشت‌ترین و جوان‌ترین مۆزه‌کان هی‌ ژن و منداڵه‌ و ئەو مۆزه‌شی که‌ په‌له‌ په‌له‌یه‌ هی‌ پیاوه‌” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۷. ئیبراهیم، ۹۰ Pos). هه‌لاواردنی ناراسته‌وخۆ، که‌ له‌ منداڵیه‌وه‌ هه‌تا ته‌مه‌نی گه‌وره‌سالی هاوڕێی پیاوانه‌، ته‌نیا بی‌ه‌شبوون له‌ ده‌رفه‌ته‌کان نییه‌، به‌لکوو هه‌ستی لی‌هاتوویی و ئاسایشی ده‌روونیشیان تیک ده‌دات. دیمانه‌له‌ گه‌لکراویک به‌ وردی ئاماژه‌ی بۆ ئەم باب‌ه‌ته‌ کرد که‌ ده‌توانین وه‌ک نموونه‌یه‌کی روونی ئەم هه‌لومه‌رجانه‌ هه‌ژماری بکه‌ین:

“پێویسته‌ له‌ منداڵیه‌وه‌ ئەمه‌ به‌ منداڵ بلی، کاتیک که‌ منداڵن، نابێ هیچ فره‌هه‌نگیک به‌ سه‌ر ئەو منداڵه‌دا به‌هه‌ڵه‌نێ، ره‌وشت و په‌روه‌رده‌کردنیان ده‌بێ گرینگی پێ بدرێ ته‌نانه‌ت پێش ئەوه‌ی دایک دووگیان بێ، ده‌بێ خۆراکی چاک بخوا، له‌ ژینگه‌یه‌کی ئارامدا بێ و نابێ جیاوازی له‌نیوان منداڵه‌کاندا له‌ ئارادا بێ، ئەم کچه‌ ئەو کوره‌، بۆ نموونه‌ ئیمه‌ هاوڕێیه‌کمان هه‌یه‌ کچیک و کورپکی هه‌یه‌، کچه‌که‌ی ده‌برده‌ ئاسمان و کوره‌که‌ی سووک ده‌کرد و له‌ویدا فری ده‌دا. تا ئەو راده‌ی که‌ ده‌لێ خودا دوو کچی که‌ر و کویری پێ بدا، به‌لام ئەو کوره‌ی پێم نه‌ده‌دا. که‌چی کوره‌که‌ی ده‌لێ سه‌حابه‌یه‌، ئەمه‌ به‌راستی هه‌لاواردنه‌ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۸. محهمه‌د حسینی، 78 Pos).

سه‌ره‌نجام ئەم سووڕی هه‌لاواردن و چاوه‌روانییه‌ نه‌ک هه‌ر پیاوان له‌ سه‌رچاوه‌ی پالپشتیی سوۆرداری و ده‌روونی بی‌ه‌ش ده‌کا، به‌لکوو ده‌یانخاته‌ دۆخیکی زۆر خه‌ساره‌لگه‌روه‌، تا ئەو جیگایه‌ی که‌ ناچارن به‌ ته‌نیا له‌ ژێر بارگرانی به‌رپرسیاریتییه‌ ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی ناو خیزاندا ده‌ست و په‌نجه‌ نه‌رم بکه‌ن:

«ئەو ژنانه‌ی که‌ خاوه‌نی ماڵن، هه‌موو بارگرانی به‌رپرسیاریتییه‌که‌یان له‌سه‌ر شانی پیاوانه‌، ژنیک که‌ ده‌ستی له‌ گیرفانی خۆیدا بێ، زۆر به‌ وریاییه‌وه‌ خه‌رج ده‌کا، چونکه‌ ده‌زانێ پا‌ره‌ په‌یداکردن چه‌نده‌ کاریکی چه‌توون و قورسه‌، به‌ برۆای من ئەو که‌سه‌ی که‌ کارناکا، ده‌لێ من ئەمه‌م ده‌وێ، من حه‌قم به‌سه‌ر ئەوه‌وه‌ نییه‌ که‌ ده‌توانی دابینی بکه‌ی یان نا. ئەمه‌ش ده‌بیته‌ هۆی ئەوه‌ی که‌ که‌سه‌که‌ تیک برۆوخی، له‌ ناخه‌وه‌ بپووکیته‌وه‌ یان بمری یان تووشی جه‌لته‌ی می‌شک ببیت» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۷. ئیبراهیم، 46 Pos).

جگه‌ له‌وه‌ش، ئەو پیاوانه‌ی که‌ له‌ ئەنجامی فشاره‌ داراییه‌کان و چاوه‌روانییه‌کانه‌وه‌ له‌ پا‌ده‌که‌ون یان مایه‌پووچ ده‌بن، زۆر جار له‌ لایه‌ن خا‌نه‌واده‌ و هاوسه‌ره‌کانیان‌ه‌وه‌ پشتگیری نا‌ک‌رێن یان هیچ هاوخه‌مییه‌ک به‌دی نا‌که‌ن و ڕووبه‌رووی ئەو چاوه‌روانییانه‌ ده‌بنه‌وه‌ که‌ ته‌نها باری به‌رپرسیاریتی خۆیان دووقات ده‌کا:

«زیندان، به تائبهت پیاویک که ژبانی خوی تهرخانی قهرز و مارهی و مایه پووچییه وه کردوو به وئوهوی بژیوی ژبانی دابین بکات. کاتیک پیاویک شکست دینی به ده گمه ن ژنه که ی بالی ده گریت. زن هه ر مالی دهوی ماشینی دهوی ئه وه م دهوی ئه وه م دهوی دهبی بوم دابین بکهیت» (دیمانه ی ژماره ۸۷، ئیبراهیم، Pos 106).

جگه له‌مانه، توندوتیژی دژی پیاوان به شیوې پیشیلکردنې ه‌ریمې تایبه‌تی، کونترۆل‌گه‌ری
یان ته‌نانه‌ت لئ زه‌وتکردنې سه‌ربه‌خوږې ده‌روونې و که‌سیشدا ږوو ده‌دا، وه‌ک له‌م نمونه
دیمانه‌له‌گه‌لکړاوه‌دا ږوون ده‌بیښن:

«ئەم پياوھ ھەريمي تايبەتى خۆي بووھ بۆئەوھى لەگەل دەررونيژيشکيک دابنيشنى وقسەي دالى خۆي بکا، ئیستا ئەم ژنە ھيچ ھەريميکی تايبەتى لەبەر چاوانە گرتووھ ... ھەنديک لە خانمان وا بېر دەکەنەوھ کە ئیستا کە ئيمە ژن و ميړدين، ئەو پياوھ دەبى ھەموو تاکايەتى و سەربەخۆيى خۆي وەلا بنى تا ئەو رادەي کە ئەگەر دايکی بچيتە شيمال ئيمەش دەچينە شيمال و ئەگەر ئەوان بچنە جنووب ئيمەش دەچينە جنووب. تۆکيى دايکەم بېريارى داوھ. ھەموو ئەمانە نمونەي توندوتيزيين» (ديمانەي ژمارە ۳، ئازين، 35Pos)

به پتی گرہندد تیۆری، ئهم جۆره داتایانه نهک ههر ئامازه به لیکهوتنه کهسی و سۆزدارییه کانی توندوتیژی دژی پیاوان ده کهن، به لککو سازوکاره کانی بهرهمهینانهوهی توندوتیژی له رێگهی دامهزراوه فرههنگییه کان و سهرحهشنی پهروهردیهیهوه لهقاو دهدهن. ئهم بهدەر وونیکردنه ی ههلاواردن و چاوهڕوانییانه ورده چالاکی و تاکایهتی پیاو له ناو دهبا و پیکهاتهیهک دابین دهکا که توندوتیژی تهنیا رووداویکی ئاوارته نییه، به لککو رۆتینیکی رۆژانهیه و چاره نووسی حهتمی بهشیکی بهرچاوی پیاوان له ناو کۆمه لگایه.

کلیشه روئیه کان

له ناو کۆمه‌لگایه‌کدا که شوناسی پیاوانه به چاوه‌روانی و کلیشه و ئهرکه چه‌سپاوه‌کان، به‌ستراوته‌وه، گێڕانه‌وه‌ی رۆژانه سه‌باره‌ت به‌ فۆرمگرتن و به‌ده‌روونیبوونی توندوتیژی دژی پیاوان واقیعیکی تال و فره‌لایهن به‌ خووه‌ ده‌گرن. زۆر جار ئه‌زمونی رۆژانه‌ی پیاوویون له‌ ناو دلی ئه‌وه‌ ئهرکانه‌دا شاراوته‌وه‌ که‌ وا ده‌زانری ئهرکی پیاوه‌ که‌ بێ سی و دوو شان بداته‌ به‌ر هه‌موو بارگرانییه‌کانی ژیان - و هه‌ر چه‌شنه‌ دوودلییه‌ک یان لاوازییه‌ک به‌ نیشانه‌ی «ناکارامه‌یی پیاوانه» داده‌نرت:

«ئىيىستا ئەوھى سەزىجرا كىشتىرە ئەوھىيە كە ئىيمە ئەم ھەموو سامانە مان

هه‌یه. دوینی وتی برۆ مریشک بکره. من وتم پیم ناکری ئە‌گه‌ر خۆت ده‌توانی خۆت بچۆ بیکره، وتی یانی چی ده‌بی تۆ بیکری پیم ناکری یانی چی؟ له‌سه‌ر رینگاش هاتی نانه‌که وه‌ربگره. به‌بی ئە‌وه‌ی مائا‌وا‌ییم لی‌بکا ته‌له‌فۆنه‌که‌ی له‌سه‌رم داخست. هه‌ر ده‌تکوت هی‌چیش رووی نه‌داوه. خۆ توندوتیژی هه‌ر تیلا نییه‌ بیکوتن به‌سه‌رتدا. تۆ ئە‌مه‌لای که‌سیک باس بکه‌ی، ده‌لین ده‌ی راست ده‌کا تۆ پیاوی نانه‌که وه‌ربگره و مریشک بکره» (دی‌مانه‌ی ژماره ۱۷. فوواد، Pos 47).

له‌ناو چوارچی‌وه‌ی ئە‌و جو‌ره‌ چاوه‌روانیانه‌دا، پیاوان رووبه‌رووی ئاستیکی ئە‌رکته‌وه‌ر ده‌بنه‌وه که بچوو‌کت‌رین دوودلی یان نا‌ره‌زایه‌تی به‌خیرایی به‌ره‌ورووی کاردانه‌وه‌ی نه‌رینی و ته‌نانه‌ت سووکایه‌تیش ده‌بیته‌وه. لیره‌دا توندوتیژی هه‌ر له‌ره‌فتاری ئاشکرای جه‌سته‌یی یان زا‌ره‌کیداز هه‌ق نابیته‌وه، به‌لکوو به‌شیوه‌یه‌کی ورده‌ ورده و نه‌بیراوه‌ له‌به‌ستینی کلیشه‌فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان و رۆله‌چه‌سپاوه‌کاندا ده‌سه‌پینریت (گالتونگ، ۱۳۴۸).

هه‌روه‌ها پیکهاته‌که‌مه‌لایه‌تی و ئیداریه‌کانیش کلیشه‌کانی رۆلی جینده‌ری به‌هیز و به‌ده‌روونی ده‌که‌ن. نموونه‌روونه‌که‌ی ئە‌و دامه‌زراوه‌ پشتیوانی و ته‌نانه‌ت وه‌رگرانی خزمه‌تگوزارییه‌که‌مه‌لایه‌تییه‌که‌نه‌ی که ئە‌زموونیان له‌تیروانین و مامه‌له‌کردنیان له‌گه‌ل توندوتیژی دژی پیاوان جو‌ریک له‌جیاکاری ناپاراسته‌وخۆ و به‌رده‌وامی پێوه‌دیاره:

«ئە‌وه‌ی من له‌رووی ئە‌زموونه‌وه‌ بینیمه، هاتن و چوون و وتیان ئیمه‌خۆمان له‌ ۱۲۳ داین بۆ ئە‌و توندوتیژییه‌ی که به‌نا‌ئا‌گایانه‌ راپۆرت ده‌کری، کاتیک ژنیک ته‌له‌فۆن ده‌کا که باوکی منداله‌که له‌منداله‌که ده‌دا، به‌جگه‌ره‌دا‌غی ده‌کا یان هه‌ر شتیکی تر ئە‌وه‌ زیاتر به‌لامانه‌وه‌ باوه‌رپیکراوه‌ قبوول‌کراوتره‌له‌وه‌ی ئە‌گه‌ر پیاویک ته‌له‌فۆن بکا باسی ئە‌و جو‌ره‌ شتانه‌ بکات. من گه‌ره‌که‌مه‌ب‌لیم ئە‌م شیمانانه‌ و جو‌ری تیروانین و وینا‌کردنانه‌ی که ده‌رباره‌ی ئە‌م دوو ره‌گه‌زه‌هه‌یه و ئە‌مه‌ش کاریگه‌ری له‌سه‌ر ره‌فتار دانه‌نی واته‌ کاتیک پیاو شتیکی له‌م شیوه‌یه‌ ده‌بینی له‌وانه‌یه‌ فاکته‌ریک بی بۆ بینینی توندوتیژی یان ئە‌وه‌ی که ببیته‌قوربانی توندوتیژی و له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه‌ یاسا‌کامان به‌جو‌ریکه‌که هه‌میشه‌ژنان وه‌ک بوونه‌وه‌ریکی ناسک مامه‌له‌یان له‌گه‌ل‌دا ده‌کری و یارمه‌تیا‌ن ده‌دریت. بۆ نموونه، من بینیمه‌که ئە‌گه‌ر پیاویک له‌ناو جاده‌دا ده‌ست بۆ پاسیک رابگری ئە‌گه‌ری ئە‌وه‌ی که له‌به‌ره‌و پیاوه‌بووه‌ستی زۆر که‌مه‌به‌لام ئە‌گه‌ر ژن بی ده‌لین ئە‌ی هاوار خوی گه‌وره‌ په‌نامان بدا ژن و مندالی خه‌لک له‌ناو جاده‌دا گیریا‌ن کردووه، من سواریا‌ن ده‌که‌م و ئاگام لیا‌ن ده‌بیت. ئە‌م شته‌له‌ناو دا‌دگا‌کاندا هه‌ر وایه‌به‌دا‌خه‌وه‌ له‌به‌ر

ئه وهی زۆر بهی کارمه ندانی ناو دادگا کان پیاوانن و به داخه وه زیاتر متمانه به قسهی ژنان ده کهن نهک پیاو. ژنان چاکتر له پیاوان ده توانن بدوین و روونی بکه نه وه و پیاوان روونکردنه وهی زۆر شت به بقه و تابۆ ده زانن « (دیمانه ی ژماره ۴۱. سه جاد موته هه ری نه سه ب، Pos 27).

له م نیوه نه ده دا نه ک هه ر دامه زراوه فه رمیه کان ژنان به شیایوی پالپشتیی زیاتر ده زانن، به لکوو پیاوانیش به کرده وه له ده برینی ئه و توندوتیژییه ی که تووشی ده بن شهرم ده کهن یان ناتوانن بیسه لمینن. ئه مه ئه و سووره یه که بۆردیۆ به توندوتیژی ره مزی ناوی ده بات: زالبوونیک که زیانه کانی ته نیا له ریگه ی هیما و په یوه ندیه فه ره نگیه کانه وه به سه ر تاکدا ده سه پینری و قوربانیش به شیوه یه کی به ده روونیکراوه خۆی به شیایوی داخوازی پشتیوانی و دادپهروه ری نازانیت (بوردیو، ۱۳۷۵ هه تاوی).

کاتیک توندوتیژی دژی پیاوان له بازنه ی «پیاوانه» دا پیناسه ده کری، سیسته مه پشتیوانی و ته نانه ت قه زاوه ته گشتیه کان پیاوان به شایه نی قوربانیبوون ده زانن:

«با نمونه یه کتان بۆ بهینمه وه: ئه گه ر ژنه که م خۆی مشتیک له ده موچاوت بدا، خۆی ده چته دادگا، کتی لئی داوه؟ ده لئین هاوسه ره که ی لئی داوه ئیتر ئه وه پرسینی ناویت. ژنه له خۆی ده دا ده لئین خه تای میرده که ی بووه. هیچ ریگه یه کی بۆ سه لماندن نییه. هیچ په یوه ندیه کی به ده زگای دادوه رییه وه نییه ئه مه [په یوه ندی به فه ره نگی] کۆی ئه و کۆمه لگایه وه هیه [توندوتیژی وه ک قه له مره ویکێ پیاوانه پیناسه ده کات]» (دیمانه ی ژماره ۴۸. عه لی نوورمه مه ده ی، Pos 163-167)

لیره دا پینکهاته ی مانا و هیزه په مزیه کۆمه لایه تییه کان به شیوه یه ک کار ده کهن که پیاوان له به ره ته وه به «خاوه نی قه له مره وی توندوتیژی» داده نری و سکا لاکردنیان، ته نانه ت ئه گه ر بۆ ناوه نه ده یاسایه کانیش بخریته روو، هه ر له سه ره تاوه مه حکووومن و سکا لاکه یان به هیچ کوێ ناگات. ئه م روانگه که توندوتیژی به لایه نیکی دانه براوی پیاوه تی ده زانی، به کرده وه پیاوان له ناواکردنی مافی پشتیوانی و به زه یی بیبه ش ده کات.

ههروه ها له سه ر ئاستی په یوه ندیه خیزانییه کانیشدا، پیناسه کردنه وه ی رۆلی باوک و پیاو وه ک ئامرازی دابینکردنی دارایی و خزمه تگوزاری بووه ته سه رچه شنیکێ به ربلاو. روانینی ژیره دستانه به رامبه ر به پیاوان و باوکان - که سه رده مانیک له چاوی دابکدا به «بوونیکێ سروشتی» داده نران. “ئێستا گۆراوه بۆ مشتیک که ره سته و خزمه تکار: «ئو پیناسه یه کی که دایکی پیمان ده دا، ئه وه بوو که ئه م باوک به و نه وه ریکێ سروشتیه، به لام ئیستا ژنان وه ک ئه وه په فتار ده کهن که باوک ئیتر بوونه وه ریکێ ئه و په سروشتی نییه، باوک له مه ودوا نوکه ره، که ره سته یه [بۆ به ده سته یانی پاره]. ئه مه توندوتیژییه. سه رنجتان داوه. له حالیکدا مندا ل ئیستا جوړی باوکی ده دوینی که ده لیی باوکیش

نییه وه کوو هاوړنیه ک له گه‌ل باوکی قسه ده کات" (دیمانه‌ی ژماره ۵۱. ته‌میر موختاری، ۱۵ Pos) له چوارچټوه‌ی گ‌وړانکارییه کومه لایه تییه کان و به‌م‌و‌دیرنبوونی په یوه‌ندییه ک‌اندا گ‌وړانی روانگه‌ی به‌رام‌به‌ر به «پیاو» وه‌ها ریشه‌ی دا کوتاوه که بایه‌خیان ته‌نیا بو به کاره‌تینان و دا‌بین‌کردنی خزمه‌تگ‌وزارییه ما‌دییه ک‌انه. ئە‌مه ئاستیک له توندوتیژیی شاراو و له‌ر‌اده‌ده‌مر زیانه‌خ‌شه که شوناس و که‌رامه‌ت و به‌رزه‌ده‌ما‌خ‌یه، پیاوان تی‌ک ده‌دات.

لەم نێوەندەدا، کلیشه سیكسیهه كان و تابۆ خۆجێیهه كانیش به شیوهیه کی لێبروانه توندوتیژی دژی ئەو پیاوانه زیاتر ده کهن که لهو پێوهرا نه لا دهدهن که کۆمه لگا چاوهروانیان لێ دهکات. بهتایبەت له چوارچێوهی فەرهنگی داخراوتردا، هەر چهشنه سههرپێچیهه کی سیکسی پیاوان - بهتایبەت له بواری جێندهری و هوگري سیکسیدا - وهک ریسواوون و تاراندنی کۆمه لایهتی لیک دهدرێتهوه:

ژیر فه رهنگی شارۆچکه و گونده بچووکه کان له رفزواوی ئیران له سه ر
ئه و راستییه دامه زراوه که ناشرینترین ره قاتر بو پیاوان بریتییه له سیکسی
هاوره که زخوازی و سیکسکردن له گه ل ئه ندا مانای خیزان. ئه گه ره ئه م پرسه
سیکسییه به سه ر که سیکدا هات، ئه وه مانای ئه وه یه که ژیان و بوونیان
کو تاییه هاتوو و مافی ژیانیان نییه. و ناچارن له و شوپنه بار بکه ن. زو ر
نا شیرین و قیزه ونه. هه موو به ناوه نیتکه و ناونا تو ره بانگت ده که ن. پێشتر
له شاره که ماندا ئه مه رووی نه داوه. پیم وانییه که س کاریگه ری له سه ر ئه و
کاره ی من هه بووبی و تاکه که سیک که تاوانبار بی منم و که سی تر خه تابار
نییه". (دیمانه ی ژماره 62 - له گه ل دو سیه ی ئازاردانی سیکسی، 37 Pos)

ئەم ئاستى تاراندىن و نكۆلىكىردنى كۆمەلەيەتتەيە لە راستىدا سووكايەتتىكىردن بە پياوان بەدەرروونى دە كا و پياوان لە بەرامبەر كليشه و تابو فەرەهەنگىيە كاندا بچووك دە كاتەو، بە شىوہە ك كە ھەر تاوانبارىك ناچار بى يان كۆمەلگا بە جىيەتلى يان تووشى سزاي توند بىت. شىكارى بارودوخی دەستىوہ دەرى فەرەهەنگى لە گرەندد تيوريدا نيشان دەدا كە كليشه رۆليە كان و رۆلە چەسپاوہ كان گرینگترين زەمىنە بۆ دووبارە بەرەھەمەتەنەوہى توندوتىژى دژى پياوان لە ئاستە جياوازە تاكە كەسى، دامەزراوہى و پىكەتەيە كانن؛ لە گۆرۈنى پياوانەوہ بۆ ئامرازى دابىنكىردنى بژىويى ژيان ھەتا دە گاتە تاراندىن و نكۆلىكىردن لە پياو بە ھۆى ئەوہى لە رووى كەسىيەوہ كەسىكى جياوازە يان نۆمە كانى فەرەهەنگىيە كان پىشيل دە كات. ئەم دياردە بە روونى لە گەل تيوريدە كانى توندوتىژى پىكەتەيى (گالتونگ، ۱۳۴۸ ھەتاوى) و توندوتىژى رەمزىدا (Bourdieu, 1997) بە تەواوى يەك دە گرۈتەوہ و پىكەتە كۆمەلەيەتى و فەرەهەنگىيە كان، چ لە رۈگەى ياسا و چ لە رۈگەى بىر و باوہرى رۆژانەوہ، نەك ھەر رۆلىكى ديارىكەر دە گىرن، بەلكو رەگىكيان لە دارشتنى سوورى بەردەوامى توندوتىژى دژى پياوان ھەيە (گالتونگ، ۱۳۴۸ ھەتاوى؛ بوردىو، ۱۳۷۵ ھەتاوى).

هه لومه رجه ده ستیوه دهره ئایینییه کان

له زۆریک له کۆمه لگا نه ریتی و ئایینییه کاندا، ئایین و دامه زراوه ئایینییه کان له دارشتنی رپسا و نۆرمه کانی په یوه نندییه کانی ناو خیزان و کۆمه لگا وه ک گرینگترین پاژ کار ده کهن. وه ک له گیرانه وهی دیمانه له گه لکراواندا به باشی دهره کهوئ، ئایین و نه ریت له لای هه لقولاوه کانی، ته نیا کۆمه لیک فه رمانی ئه خلاق یان به ندایه تی و په رستش نین، به لکوه وه ک مه رجه عی دیاریکردنی شه رعییه تی ره فتاره کان و ته نانه ت خاوه نداریتی جه سته و که رامه تی ژن و پیاویش ده ور ده بینن؛ به م شیوه زۆر جار فه رمانه ئایینییه کان و ته فسیره باوه کانی ئه م فه رمانانه بو یان ده بنه گو په پانی سه پاندنی ده سه لات و جو رییک له توندوتیژی شاراوه به رامبه ر به پیاوان.

له ئه زموونی ژیاوی زۆریک له پیاوه کاندا، به شیکی زۆری ئه م توندوتیژییه ده گه رپته وه بو جیه جیکردنی بژاردیه یی و ئامرازانه ی فه رمانه کان، ته فسیری یان جه ختکردنه وه یه کی تاکلا یه نه له سه ر یاسا و رپوره سمه ئایینییه کان، به تایبه ت کاتییک به رژه وه ندی و پینگه ی لایه نی به رامبه ر له مه ترسیدا بیت. وه ک یه کییک له دیمانه گه لکراویک ده لئ:

«ده زانی چیه گه وه کانی خیل ده توانن نه ریتییک بو خویان دا بینن. ئیستا بوچی ئیمه ی موسلمان مارهییمان بو ژن داناوه؟ هه مووان ده لئین مارهیی ئافه تان له سه رده می پیغه مبه ره وه هه بووه، کاکه گیان مارهیی له سه رده می پیغه مبه ره وه هه بووه. ده ی منیش پرسیاریکم هه یه، ده ی بوچی پیاو که نیزیک ناهینیتیه وه و هاو جیتی له گه ل بکات؟ بو نموونه ژن لیبه دا باوه ری ئایینیان سه ررپژ ده بی که مارهیی له قورئاندا هاتووه. به لام زنجیره یه ک به سه رهات هه یه که ئه وه نده قووله که که س ناتوانی لئی تییکا بوچی ئه م حکومه ته بناغه ی مارهیی دانا. کاتییک که کچ و کورپان پیکه وه ده گرت که چیه یان له سه ر ده ستیک و قاچیکی کوره ماره ده کرد له به ره وه ی هه رگیز ته لاقی نه دات. له بیرته له سه ره تای شو رشی گه لانی ئیران و دامه زرانی کوماری ئیسلامیدا ده ست و پییه کیان مۆر ده کرد، سه رده می ئیمه پییان ده گوت کۆمیته، ئیمه ش ئه مانه مان به جوانی له بیره؟ پاشان ئه مه بو سه رتاسه ری کۆمه لگا بلاو بووه وه، که چه کانمان نابئ ته لاق بدرین و ته لاق وه ربگرن. نازانم چی و چی فلان و فلان، سه ره تا ئه م هه ستیاریه له ئارادا بوو که که چان نابئ ته لاق وه ربگرن».

(دیمانه ی ژماره ۳۵ حسین زاده، Pos 137)

له م گیرانه وه دا، ئایین و نه ریت نه ک ته نیا زه مینه بو توندوتیژی پیکهاته یی خو ش ده کهن، به لکوه له رینگه ی میکانیزمه کانی وه کوو مارهیی، جینه ده ری و ده سه لاته وه پیاوان ده خه نه ناو چه مبه ره ی رپسا گریه سه ته ییه کانه وه - ئه و رپسایانه ی که زیاتر له به رژه وه ندی پیکهاته یی ژنان

یان دامه‌زراوه نه‌ریتی و ئایینییه‌کاندا شیایوی لیکدانه‌وه‌یه. ئەم هه‌لبژاردنه ئامرازی و ته‌فسیرییه، چه‌مکیکه که گالتونگ له تیۆریی توندوتیژیی پیکهاته‌یییدا باسی ده‌کا؛ جیگایه‌ک که دامه‌زراوه و یاسا و به‌ها کۆمه‌لایه‌تییه‌کان به شیوه‌یه‌کی هه‌ستپینه‌کراو به‌لام سیسته‌ماتیک کۆمه‌لیک که‌س ده‌چه‌وسپینه‌وه، ته‌نانه‌ت ئە‌گه‌ر ئەم سته‌مکردن و چه‌وساندنه‌وه‌ش راسته‌وخۆ هه‌ستی پینه‌کریت. (گالتونگ، ۱۳۴۸ هه‌تاوی).

له ئاستیکی تردا، فهرمان و نۆرمه ئایینییه‌کان با‌لیان به‌سه‌ر شیوازی ژبانی که‌سی و ته‌نانه‌ت رپۆره‌سمه مه‌عنه‌ویییه‌کانی تاکه‌کاندا ده‌کیشن و ته‌نانه‌ت هه‌ندیک جار ده‌چنه ناو تاییه‌تترین به‌شه‌کانی ژبانی پیاوانه‌وه:

«پیشتر، [ژنه‌که‌م] نو‌پ‌تری ده‌کرد؛ رۆژووی ده‌گرت ته‌نانه‌ت له سه‌ره‌تای ته‌مه‌نیشمدا، جار نه‌جاری ۱۰-۱۲ رۆژ به‌رۆژوو ده‌بووم، دواتر ئیتر نه‌مه‌د‌گرت، و ژنه‌که‌م ده‌یگوت، نا، ده‌ب‌ی تۆش به‌رۆژوو بی من ده‌یگرم ده‌ب‌ی تۆش به‌رۆژوو بیت، مالت‌ه هه‌ر ئەم مانگه‌یه؟ قه‌یدی چی ده‌کا... ئیتر نه‌یده‌بریه‌وه. ئیستا ئە‌وه من ۳۰ رۆژ به‌رۆژووم. تۆ خوا ئە‌وه رۆژو‌وگرتنه‌ی خۆت پ‌ی رۆژووه؟ ده‌یگوت بۆچی گالت‌ه به‌خۆت ده‌که‌یت؟ ده‌زانی بۆچی ئەم قسانه‌م له‌بیره چونکه ئازار ده‌دات. له‌به‌ر ئە‌وه‌ی زۆر به‌ده‌ستیوه‌وه ده‌نالینم». (دیمانه‌ی ژماره ۱۷. فوواد، Pos 21)

له وه‌ها بارودۆخیکدا پابه‌ندبوون یان پابه‌ندنه‌بوون به رپۆره‌سمه ئایینییه‌کان ده‌ب‌یته کارتیکی فشار بۆ کۆنترۆڵکردن، سووکیه‌تی پیکردن یان ئامرازی ده‌سه‌لات دژ به که‌سی به‌رامبه‌ر. سه‌پاندنی فشار بۆ ج‌یبه‌ج‌یکردن و پابه‌ندبوون به فرمانه ئایینییه‌کان خۆی نموونه‌یه‌کی راسته‌وخۆی توندوتیژیی ده‌روونی و پیکهاته‌یییه؛ توندوتیژییه‌ک که به که‌مکردنه‌وه‌ی سه‌ربه‌خۆیی مه‌عنه‌وی و هه‌لب‌ژاردنی که‌سیی پیاو، که‌رامه‌تی مرو‌یی پیاو ده‌شک‌ینێ و له په‌یوه‌ندییه خ‌یزانییه‌کاندا پ‌ینگه‌ی لاواز ده‌کات. ئە‌مه ر‌یک ئە‌وه دیاردیه‌یه که بۆردیۆ به توندوتیژیی ره‌مزی ناوی ده‌بات؛ کاتیک که به‌رسازکراو و سیسته‌مه مه‌عنا‌ییه‌کان به یارمه‌تی پ‌یروزی و پ‌ینگه‌ی شه‌رعه‌تبه‌خشی ئایینه‌وه ه‌یرش ده‌که‌نه سه‌ر بالاده‌ستی و هه‌یمه‌نه‌ی پیاو (بوردیو، ۱۳۷۵ هه‌تاوی).

ج‌گه له‌وه‌ش، گ‌یرانه‌وه‌کان ئە‌وه ده‌رده‌خه‌ن که پیاوه د‌ینداره‌کان، به بوونیان له ناو د‌لی کۆمه‌لگایه‌کدا که ف‌یرکاری و ئامۆژ‌ی نه‌ریتی هه‌یه، نه‌خ‌وازاوانه ده‌بنه هه‌ل‌گر و به‌ره‌مه‌په‌ینه‌ره‌وه‌ی کرده‌وه توندوتیژه‌کان؛ واته نۆرمه ئایینییه‌کان پ‌ینگه‌ی بالاده‌ستی و ئە‌وله‌ویییه‌تی پیاوان به شتیکی ئاسایی و سروشتی له قه‌ل‌ه‌م ده‌ده‌ن، و شیوازی هه‌ل‌سو‌کو‌وت و په‌یوه‌ندی له گه‌ل ژنان و ئە‌ندامانی خ‌یزان نه‌ک له‌سه‌ر بنه‌مای گ‌فتو‌گو و یه‌کسانی، به‌ل‌کوو له سر ته‌وه‌ری گو‌پ‌رایه‌لی و پله‌به‌ندی دروست ده‌که‌ن:

«سەیر کە، ئیمە لە ناو پیاو دەیندا/رەکاندا زۆر توندوتیژی بەدی دەکەین.
 ناتوانین ناویان بنیین توندوتیژیان ئازاردەر، نا شیوازی ژانیان ئەوێه کە
 خۆیان وەک خودا ببینن و ژن وەک کەسێک دەبینن کە پێویستە خزمەتیان
 بکات». ئەوان. (دیمانە ٤٧ ژمارە ٤٧. خانم ئینتزامی، 18-20 Pos)

ئەم روانگە نەک هەر ژن وەک ئۆبژەکی خزمەت و پیاو وەک تەوهری دەسەلات و قەزاوێکردن
 دادەنێ، بەلکێو هەر داواکارییهک بۆ مافی تاکە کەسی یان تەنانەت دەرپرینی سەربەخۆیی پیاو بە
 شتیکی ناپەرەوان یان رەتکراوەزانی و نەزمیک دینیتە ئاراوه کە هەر جوهر لادانیک لەم نەزمە نیشانهی
 لاوازی یان ژێردەستەییە. هەژموونی ئەم جوهر نەزمە مەعنايیه دەبێ لە بەستینی تیۆرییه کانی
 توندوتیژی رەمزی و پیکهاتهیدا شی بکریتهوه، چونکە بەشیکی گرینگی شەریعتی نەزمی
 بنەمالەیی و کۆمەڵایەتی لەم تەفسیره ئایینییه و داب و نەریته پەيوه‌ندیداره کانیه‌وه وەرده‌گیریت
 (بوردیو، ١٣٧٥ هه‌تاوی؛ گالتونگ، ١٣٤٨ هه‌تاوی).

بەم پێیه، هەلومەرجە دەستیوهرده‌ره ئایینییه‌کان لە تووژینه‌وه‌ی گره‌ندد تیۆریی ئیستادا
 وەک یه‌کیک لە بنه‌رپه‌تیرین زهمینه‌کانی فۆرمگرتن و بەرده‌وامبوونی توندوتیژی دژی پیاوان
 ناسراوه: روانگە ئایینی و ئەو تەفسیر و لیکدانەوانەیی کە لە لایەن دامەزراره و پیکهاته
 تاکره‌وه‌ کانه‌وه دەرخواردی کۆمە‌لگا ده‌کری، لایه‌نیک لە توندوتیژی به‌سه‌ر پیاواندا ده‌سه‌پێتن -
 لە سنووردارکردنی مافه‌ مەعنه‌وی و پرۆه‌سمه‌ تاکه‌ کەسییه‌ کانه‌وه بگره‌ هه‌تا ده‌گاته‌ چه‌سپاندنی
 پله‌به‌ندیه‌یه‌ ره‌گه‌زیتیه‌یه‌کان -؛ کۆمە‌لگه‌یه‌ک کە ده‌رکه‌وتنه‌ ئۆبژه‌یه‌ی و سووژه‌یه‌یه‌ کە لە گێرانه‌وه‌ی
 ژیاوی دیمانه‌له‌گه‌لکراواندا به‌روونی ده‌بینریت. شیکردنه‌وه‌ی ئەم داتاiane ده‌ریده‌خا کە ئایین و
 نەریته ئایینییه‌کان لە ناو پیکهاته‌ی کۆمە‌لگه‌ی ئیرانیدا وەک هیزیکی ناوژیاوان و هەندیک جاریش
 سه‌رکوتکه‌ر لە ده‌رکه‌وتن و بەرده‌وامی توندوتیژی دژ به‌ ره‌گه‌زی نیر ده‌ور ده‌بینن و به‌شیکی زۆری
 ئەم توندوتیژییه‌ نەک لە رینگه‌ی توندوتیژی جەسته‌یی یان ئابوورییه‌وه، بەلکێو لە رینگه‌ی رەمز و
 مەعنا و لیکدانەوه و تەفسیر و به‌ها پیرۆزکراوه‌ کانه‌وه رینمایی و شه‌ریعت پیده‌دریت (گالتونگ،
 ١٣٤٨ هه‌تاوی؛ بوردیو، ١٣٧٥ هه‌تاوی).

هەلومەرجە دەستیوهرده‌ره یاسایی - سیاسیه‌کان

لە ناو کۆمە‌لگای ئیرانیدا هەلومەرجە دەستیوهرده‌ره یاسایی - سیاسیه‌کان لە فۆرمگرتن
 و درێژه‌دان به‌ توندوتیژی دژی پیاوان ده‌وریکه‌ی یه‌کلاکه‌ره‌وه ده‌گێریت. حوکمرانیی ناکارامه‌ و
 لاوازی سیسته‌می به‌رپوه‌به‌ری - به‌تایبه‌ت نه‌بوونی چاودێرییه‌کی گونجاو به‌ سه‌ر دامه‌زراوه‌کان و
 کارکردنی ده‌زگا به‌رپرسیاره‌کان - به‌ستینیکه‌ی له‌بار بۆ پشتگوێخستنی ئەو خەساره‌ت و زیانانه‌ی کە
 پیاوان تووشی ده‌بن، خۆش ده‌کات. نه‌بوونی هۆشیاری سیسته‌می به‌رپوه‌بردن بۆ پێداویستیه‌کانی
 گرووپه‌ کۆمە‌لگه‌یه‌یه‌ جو‌راوجوهره‌کان، به‌تایبه‌ت گرووپه‌ ئێڵ جی‌بی‌تی کیوه‌کان و نه‌بوونی پلانیکی

ئامانجدار بو پستیوانی و ده‌ستیوه‌ردانی کاریگەر، ده‌بێته‌هۆی ئه‌وه‌ی که‌ خه‌ساره‌ه‌لگریی ئه‌م کۆمه‌له‌ پیاوانه‌ له‌ به‌رامبه‌ر هه‌موو جو‌ره‌ توندوتیژییه‌ک زیاد بکات. جگه‌ له‌وه‌ش، که‌می یان نه‌بوونی ناوه‌نده‌ پسپۆرییه‌ راویژکاری و ده‌روونناسییه‌کان له‌ ناو کۆمه‌لگادا ئه‌گه‌ری ده‌ستنیشانکردن و پێشگیری و ده‌ستیوه‌ردانی پستیوانی سنووردار ده‌کا و ئه‌مه‌ش پیاوان له‌ ناو زوقمی خه‌ساره‌ت و زیانه‌ به‌رفراوانه‌کاندا به‌ بێ بێ‌به‌رگری ده‌هێلێته‌وه‌. له‌سه‌ر ئاستی یاسایی و دادوه‌ریدا، بوونی بۆشایی یاسایی و لاوازیی جێبه‌جێکردن و پرۆسه‌ی یاسایی ئالۆز نه‌ک هه‌ر ناهێلن مافه‌کان به‌دی بین، به‌لکوو هه‌ندیک جار گری دووباره‌ به‌ره‌مه‌پێدانه‌وه‌ی توندوتیژی و به‌رده‌وامیی سووری خه‌ساره‌ت و زیانه‌کان خۆشتر ده‌که‌ن. ئه‌م فاکته‌رانه‌ ده‌ریده‌خه‌ن که‌ چاکسازی له‌ یاساکان، به‌رزکردنه‌وه‌ی ئاستی هۆشیاریی به‌رپوه‌به‌رایه‌تی و گه‌شه‌پێدانی ژێرخانه‌ پستیوانییه‌کان بو‌ سنووردارکردنی ره‌هه‌نده‌ یاسایی - سیاسییه‌کانی توندوتیژیی دژی پیاوان پێویسته‌.

حوکمرانی له‌ سیسته‌می به‌رپوه‌بردن (نه‌بوونی چاودێری)

له‌ ناو دلی گیرانه‌وه‌ی دیمانه‌له‌گه‌لکراواندا، ناکارامه‌یی حوکمرانی و نه‌بوونی چاودێریی کاریگەر له‌ شیوازی به‌رپوه‌بردنی داموده‌زگا حکومییه‌کان و ڕیک‌خراوه‌ پستیوانییه‌کان، له‌ تانوپۆی ژبانی رۆژانه‌ی پیاواندا خۆیان ده‌رده‌خه‌ن؛ وه‌ک ئه‌وه‌ی سیسته‌می حوکمرانی له‌ چه‌ندین ئاستی جیاوازی کۆمه‌لگادا بووه‌ته‌ پیکهاته‌یه‌ک که‌ نه‌ک هه‌ر رۆلی خۆی له‌ پستیوانیکردنی لاوازترین توێژه‌کانی کۆمه‌لگادا (بو‌ نموونه‌ پیاوان) ناگیرێ، به‌لکوو له‌ زۆر حاڵه‌تدا، خۆی به‌ره‌مه‌پێنه‌ره‌وه‌ی هه‌لاواردن و توندوتیژیی به‌رامبه‌ر به‌وانه‌.

یه‌ کێک له‌وه‌ ده‌رکه‌وتانه‌، بێبایه‌خکردنی ئاشکرای دۆخی بزێوی و پستیوانی له‌ منداڵانی کار و خێزانه‌ بێبه‌شه‌کانه‌.

”به‌ بۆچوونی من حکومه‌ت پشنگیری ته‌واوی منداڵانی کار و خێزانه‌کانیان

ناکات.” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۹. حه‌قیقی، 31-33 Pos).

له‌م جو‌ره‌ هه‌لومه‌رجه‌دا ده‌ولت له‌بری ئه‌وه‌ی په‌ناگه‌ و داڵده‌یه‌ک بو‌ خێزانه‌ بێ پستیوانییه‌کان بێ، ته‌نیا بینهری ئه‌و پرۆسه‌یه‌ که‌ پیاوان له‌ ناو سووری هه‌ژاری و نایه‌کسانی و توندوتیژیی پیکهاته‌ییدا گرفتار ده‌بن. ئه‌مه‌ هه‌ر ئه‌و مانایه‌یه‌ که‌ له‌ تیوری توندوتیژیی پیکهاته‌یی گالتونگدا ده‌بینرێ، جێگایه‌ک که‌ پیکهاته‌کانی حوکمرانی، به‌ هۆی ناکارامه‌یی خۆپانه‌وه‌، به‌ شیوه‌یه‌کی سیستematیک هه‌لی گه‌شه‌کردن و که‌رامه‌تی مرو‌پیان گرووپه‌ خه‌ساره‌لگه‌ره‌کان زه‌وت کردووه‌ و زه‌مینه‌ بو‌ سه‌ره‌له‌دانی خه‌ساره‌ت و زیانه‌ کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونییه‌کان له‌بار ده‌که‌ن (گالتونگ، ۱۳۴۸ هه‌تاوی).

به‌لام نموونه‌یه‌کی دیکه‌ی هێ شیکاریی سیاسه‌ته‌کانی دامه‌زراندن و برپاره‌ گه‌وره‌کانی حکومه‌ته‌. له‌ بواری په‌روه‌رده‌ و دامه‌زراندندا، پشنگوی‌خستنی جیاکارییه‌ جێنده‌رییه‌کان چه‌نده‌ بو‌

ژنان لیکهوتە ی وێرانکه‌ری هه‌یه‌یه‌ هه‌ر ئه‌وه‌نده‌ش بۆ پیاو خراپه‌ و ته‌نانه‌ت هه‌ندیک جار به‌ شیوه‌یه‌کی هه‌ستپینه‌ کراو ئه‌م توندوتیژییه‌ به‌سه‌ریاندا ده‌سه‌پینیت؛ وه‌ک داوود به‌ روونی نیشانی ده‌دات:

«له‌ هه‌ندیک بوا‌ری خویندن، [حکومه‌ت] زیاتر گرینگ‌ی به‌ ژنان ده‌دا
تا پیاوان. ئایا ئه‌مه‌ جۆریک له‌ جیاکاری پیکهاته‌یی نییه‌؟ بۆ نموونه‌ له‌
بوا‌ره‌کانی دۆزینه‌وه‌ی هه‌لی کاردا زیاتر گرینگ‌ی به‌ دامه‌زراندنی ژنان ده‌درئ
و که‌متر پیاوان داده‌مه‌زرینن و له‌ ئه‌نجامدا پیاوان بیکار ده‌بن.» (دیمانه‌ی
ژماره‌ ۹۱. داوود، Pos 35).

لێره‌دا ناکارامه‌یی له‌ دابه‌شکردنی سه‌رچاوه‌کان و نه‌بوونی چاودێری بۆ ده‌سته‌به‌رکردنی ده‌رفه‌تی
یه‌کسان، ده‌رکه‌وتیکی دیکه‌ی هه‌مان ئه‌و هه‌لا‌واردنه‌ پیکهاته‌یییه‌ که‌ توندوتیژی دژی پیاوان
به‌هێ‌تر ده‌کا، هه‌لبه‌ت نه‌ک به‌ دار و تیللا به‌ لکوو به‌ ئامرازی نه‌بیزاوی دا‌رشتنی سیاسه‌تی هه‌له‌
و که‌مه‌رخه‌مانه‌وه‌. به‌ بروای تیۆریسییه‌نه‌ ئابووری سیاسیه‌کان، بوونی دامه‌زراوه‌ ناکارامه‌کان و
بریاره‌ له‌رزۆکه‌کان هه‌میشه‌ ڕه‌نج و مه‌ینه‌تی بۆ گرووپه‌ لاوازه‌کان - چ ژن و چ پیاو - لێ ده‌که‌وتیه‌وه‌
(آچسون و همکاران، ۲۰۱۱؛ به‌ گێرانه‌وه‌ له‌ گلتونگ، ۱۳۴۸ هه‌تاوی).

سه‌رپه‌رشتی نه‌کردن و ناکارامه‌یی سیسته‌می به‌رپه‌وه‌به‌ری بۆ کاروباری کارگێری و ئاسایش،
قوول‌تر ده‌بێ‌ته‌وه‌. وه‌ک ئه‌شکان و حسین دوو خویندکار ده‌لێن:

«ئێستا به‌رپه‌وه‌به‌ری [قوتابخانه‌] له‌ قوتابی ده‌دات. [ئه‌م توندوتیژییه‌]
قه‌ده‌غه‌یه‌، ئه‌گه‌ر به‌ته‌وه‌ی سکا‌لا تۆمار بکه‌ی، ده‌بی له‌ گه‌ل سه‌د که‌سدا
شه‌ر بکه‌ی، له‌ کۆتاییدا به‌ هیچ کۆیش ناگه‌یت. [هیچ چاودێرییه‌ک به‌سه‌ر
سیسته‌می به‌رپه‌وه‌به‌ری قوتابخانه‌دا نییه‌]». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۰۱. ئه‌شکان و
حسین. قوتابی، Pos 359)

لێره‌دا نه‌بوونی سیسته‌می وه‌لامه‌ده‌وه‌ و میکانیزمیکی کاریگه‌ر بۆ گه‌یشتن به‌ مافه‌کان
دۆخیک دینێته‌ ئاراوه‌ که‌ توندوتیژی نه‌ک هه‌ر سه‌رکوت نا‌کری، به‌ لکوو له‌ ڕیگه‌ی پیکهاته‌ی
سه‌قه‌تی به‌رپه‌وه‌به‌ری و نه‌بوونی چاودێری کاریگه‌ره‌وه‌ به‌ده‌روونی ده‌بی و به‌ره‌م ده‌هێ‌رتیه‌وه‌؛
پروژه‌یه‌ک که‌ به‌ پتی تیۆری توندوتیژی ڕه‌مزی که‌ بۆدیۆ باسی لێ ده‌کا ده‌توانی به‌ شیوه‌یه‌کی
نا‌ا‌گایانه‌ بالاده‌ستی و جیا‌کاری دووباره‌ به‌ینیتیه‌وه‌ (بوردیو، ۱۳۷۵).

له‌ نومایه‌کی فراوانتره‌وه‌، که‌میی سه‌رچاوه‌ و لاوازی له‌ پلاندانانی که‌لان وای کردووه‌ که‌ تۆریکی
پشتیوانی متمانه‌پیکراو بۆ پیاوان و گرووپه‌ خه‌ساره‌لگه‌ره‌کان بوونی نه‌بێ‌ت. مه‌رزیه‌ حسین به‌
روانیییکی واقع‌گه‌رایانه‌وه‌ روونی ده‌کاته‌وه‌:

حوکمرانیی ئێران کارامه‌ نییه‌، حکومه‌ت فاکته‌ره‌کانی حوکمرانییه‌کی
باشی نییه‌ و کۆمه‌لگه‌یه‌ک که‌ ماندووه‌، کۆمه‌لگه‌یه‌ک که‌ هه‌موو پیکهاته‌کانی

له بهر يه ك هه لوه شاوه ته وه و توره پشتيوانيه كانى بو تاك له ده ست داوه، له
دلى ئه م كومه لگايه دا ئه گهر زيانيشت پى بگا هيچ سه ير نيه، نابى چاوه رپى
ئه وه بين وه ك پياو يان پياوانى سويدي بژين، ئيمه بارودوخمان له گه ل
ئه وان جياوازه (ديمانه ي ژماره ٥٨. مهرزيه حسيني، Pos 237).

له كومه لگايه كدا كه حوكم رانيه كى ته كووز و بهرپوه بهرايه تيه كى كاريگه رى نيه،
خه ساره لگري پياو و كه وتنه بهر توندوتيزى ده بيته شتيكى هه تمي و چاوه روانكراو؛ كار كرديك كه
ليكه وته ي دوزمنايه تى راسته وخو نيه به لكوو ده رهاويشته ي پيكهاته ناكارامه و بى چاوديريه كانه.
ئه م ليكه دانه وه له چوارچيه ي تيوريه كانى چاوديرى كومه لايه تي و پيكهاته خوازي هاوچه رخيشتا
روون ده كرته وه (اسپينگ-آندرسن، ١٩٩٠).

له نمونه يه كى ديكه دا، نه بووني بهرپوه بهر و ماموستاي به توانا يان بهرنامه ي پشتيوانى دروست
خوى ده توانى بيته هوى بلاو بوونه وه ي فرههنگى توندوتيزى له ناو قوتابخانه و كومه لگادا. به
وته ي ئه حمده نه زهري:

«ئه و گرووپانه ي كه له لايه ن ماموستاي پوله وه پيك هينراون ...
خوشه ويستى دروست ده كا وئه و خوشه ويستيه به دنيايه وه په يوه نديه ك
له نيوان ئه و گرووپانه دا دروست ده كات ... بهرپوه بهرايه تى ماموستا له و
پوله دا به هينه، ئيه بروانن ئه گهر په يوه ندى له نيوان خويندكاره كاندا دروست
نه بى، خودى ئه و ماموستايه ي كه له و پوله دا وانه ده ئيته وه ... هاندانى نه شياو
له لايه ن ماموستاي پوله وه له وانه يه ئه و كه سه بكاته كه سيك كه خوى وه ك
مله وري پؤل بناسيني ...» (ديمانه ي ژماره ٨٦. ئه حمده نه زهري، Pos 41)

ليره دا لاوازي چاوديريكردن و كه موكوپى بهرپوه بهري ماموستايان و بهرپرسان ئه وه نده ي
ديكه فه زاي مله وري و هه لاواردن و ناداپه روه رى به دي دينى و ته شه نه ي پى ده دات؛ ديارده يه ك
كه ده رهاويشته كه ي بهرۆكى ئه و پياوانه ده گرى كه له ناو پيكهاته په روه رده يى و كاري و
كومه لايه تيه كاندا بيده رتانه. ئه م پرسه به تيوريه كانى سيسته مه كراوه و داخراوه كان له زانسته
په روه رده ييه كانيشدا پشتراست ده كرته وه (ونگ و همكاران، ٢٠١٩).

به لام ناكارامه يى ته نيا له په روه رده و خزمه تگوزاريه شاربيه كاندا سنووردار نابيته وه؛ هه روه ها له
سيسته مي سه ربازى و مه شق و راهينانى سه ربازيدا ده توانين ئاسه واره كه ي له سه ر رۆج و جه سته ي
پياواندا به دي بكه ين. وه كوو چۆن ئيحسان به دهنگيكي ماندوو ده ليت:

«بو ماوه ي ٥٦ رۆژ، ئيمه [سه ربازه كان] براينه شو راوه، له وى زبليان
ده سوتاند. چوار سه د ئه و لا تر مه تر زبليان ده سوتاند ... بوگه نى سووتاندنى
زبله كان رۆژه رپيه ك ده رۆي، ئيمه له وى كه مپمان كر دبووه وه ... خواردنى

باشمان نه بوو، درهنگ خواردمان بو ده هات یان هر نه ده هات ده بوو بچن
له که ریزه خواردن بینن [نهم شوینانه هیچ چاودیریه کیان له سه ر نه بوو].
(دیمانه‌ی ژماره ۴۸. ئیحسان سه ر باز، Pos 40)

کاتیک دامه زراوه و ریکخراوه بهر پر سه کان ئه رک کی چاودیر بکردنی خویان جیه جی نه کهن و له
بهرامبه ر ئه و کارانه ی که ده یکه ن لپرسینه وه یان له گه لدا نه کرئ، پیاوان هم له رووی جهسته ییه وه
زیانیان پیده گا و هه میش که رامه تی مروییان پیشیل ده کریت. کومه لئاسه کان نهم جوړه خه ساره ت
و زیانانه که له پشتگو یخستنی سیستماتیکه وه سه رچاوه ده گرئ، به جوړیک له توندوتیژی
«بیده نگ» یان پیکهاته یی ناو ده بهن (گالتونگ، ۱۳۴۸ هه تاوی).
به لام ناکارایی پهل بو ره هنده کانی بهر نه نگار بوونه وه ی خه ساره ته کومه لایه تییه کانی وه کوو
ئالوده بوون و ماده هوشبه ره کانیش ده کیشیت. فه راز مه حبووی ده لی:

«باشه ئیمه له هه موو شوینیک ئالوده بوومان هه یه، شته که چاک نابئ،
یانی ده ولت یان هر که سیکی دیکه بی نهم دۆخه ی بو کو نابیته وه شته که
به روژیک و دووان چاک نابئ بهر نابئ، خو واش نییه که نه توانن پیشی
بگرن به لام ده توانن خه لک هوشیار بکه نه وه ئیتر خوئه وه یان پی ده کریت؟
(دیمانه‌ی ژماره ۳۶ - فه راز، Pos 310)

یا عه لی ئاقاسی:

«[بو بهر نه نگار بوونه وه ی ماده هوشبه ره کان] ... پیویسته ئه و چیشتخانه کو
بکریته وه و ماده ی هوشبه ری تیدا دروست ده کریت. نه ئیمه [به کاره یته رانی
ماده هوشبه ره کان] که خه ریکین ده مرین. پۆلیس و دادوهر (قازی) هیچ
چاودیریه کیان نییه» (دیمانه‌ی ژماره ۳۹ - عه لی ئاقاسی، Pos 179).

له م بواره شدا، نه بوونی چاودیری و لاوازیی رپساکانی جیه جیکردن و خه مساردیی دامه زراوه
بهر پر سیاره کان به کرده وه ئه گه ری بهر نه نگار بوونه وه ی سووری توندوتیژی و ره نج و ئازاری پیاوان له بار
ده بات.

ههروه ها بواری سیاسه تدانانی کومه لایه تی و پشتیوانی له ریکخراوه ناحکومیه کانیش له م
که موکورییه بیه ری نییه. مه رزییه حسینی به روونی ئامازه به لاوازییه بهر نه تییه کانی ریکخراوه
پشتیوانیه کان ده کات:

«نا، گرینگ نییه، هه ر به لایانه وه گرینگیش نییه ... ئه وان ده یانه وه ی
مۆله تیک وه ر بگرن بو به هیزکردنی گه نجان و شتیکیان بو بکه ن، به لام
مۆله تیان پینه ده دا ... بیه زیستی (ریکخراوی کاروباری کومه لایه تی)
ریکخراویکی زور سه قه ته ... ۴۲ گرووی له خو گرتووه و ناتوانی ته نانه ت

گروپيکيش به ته واوى به رپوه بيا چونکه بودجه ي پيوستى نيه» (ديمانه ي ژماره ۵۸. مه رزيه حسيني، Pos 64)

پشتيوانى گه رى رواله تى و سنووردار بوونى سه رچاوه كان و ئالوزيه ئيداريه كان به شيويه كى كاريگه ر نه و كه سانه ي بيده سلات كردوه كه پيوستيان پييه تى و نه مه ش مانه وه ي سوورى توندوتيزى مسوگه ر ده كا؛ ديارده يه ك كه ليكولينه وه كاني په يوه ست به دؤخى حوكم راني و خوشگوزه راني كومه لايه تى به به ربه ستىك له به رده م به ديپه ينانى مافه مرويه كان ده زانن (كافمن و همكاران، ۲۰۰۹).

له ئاستيكي تردا، ناكارامه يى له سياسه تدانانى په روه رده يى و كومه لايه تى به شيويه كى هه ستپينه كراو هاوسه نكي هيزى چينده ريشى تيك داوه. دكتور بارامى ده ليت:

“... له سياسه تدانان و پلانداناندا، نه مانتوانيو به روانگه يه كى هاوسه نك پلان بوژنان دابنين ... نه مه ش ئاستى هوشيار بياني زياتر كردوه ... به لام له لايه كى ديكه وه نه مانتوانيو پياوان هاوتا ئاستى ژنان به رز بكه ينه وه ... ژنان زورتيك له كاروباره كان راده په رتن ... نه مه ش يارمه تى سه ربه خويى و متمانه به خويى ژنانى داوه به لام نه م سه ربه خويى و متمانه به خوييه له نيوان ژن و پياودا هاوسه نك نه كراوه، نه وه خوي ده سه لاتىكي بوژنان دروست كردوه كه واى كردوه پياوان توندوتيزى دژى پياوان نه نجام بده ن” (ديمانه ي ژماره ۷۴. دكتور وه لى بارامى، Pos 43)

له م شىكاريه روونه دا، كه ميه سياسه تى دوولايه نه و هاوا هه نكگه ر، له ده ركه وتنى توندوتيزى په مزى دژ به پياوان رولي راسته وخو ده گيريت.

هه روه ها له بابته تى ياسايشدا، مافى پياوان به رامبه ر به ژنان به شيويه كى دروست روون ناكريته وه و ريزيان لي ناگيريت؛ سوهرابى روونى ده كاته وه:

«بوچى پياوتيكي كه خيانه ت له ژن ده كا ده بى باجه كه ي بدا به لام ژنيك كه خيانه ت له ميرده كه ي ده كا باجه كه ي نادات؟ كا كه من ده ليم مافى هاوسه رگيرى له پياوان بسه نينه وه، مافى ژنى دووه م له پياوان بسه نينه وه، مافى ته لاق بده ين به ژنان» (ديمانه ي ژماره ۲۹ _ سوهرابى، Pos 169)

نمونه ي ياسادانانى ناكارامه و شپزه يى سيسته مى برپاردانى ياسايى ليړه دا به كه زه مينه بو توندوتيزى دژى پياوان ده ربه خسينى و سيسته مى ياسايى ده كاته به شيك له سوورى توندوتيزى (گالتونگ، ۱۳۴۸ هه تاوى؛ اسپينگ-آندرسن، ۱۹۹۰).

كاتيك هه موو نه م گيرانه وانه له پال يه كتر داده نيين وينه يه كى روون له ناكارامه يى و نه بوونى چاوپيريى كاريگه ر له سيسته مى به رپوه به ريدا پيشان ده دا: پيکهاته يه ك كه تييدا نه بوونى

پلانی به کگرتوو، خه مساردیی به پړوه بهر و بهرپرسان، لاوازیی ده زگا پشتیوانییه کان و نه بوونی گه رهنیتی جیبه جیکردن نه ک هه خه سارته و زیانه کان له ناو نابا، به لک وو هه موو جوړه توندوتیژی و نادادپهروه ریبه ک له دژی پیاوان به دی دینئ و بهرده وامی ده کات. لیکه وته که ی هه رنه و شته یه که سالانیکه تیورسییه نه کانی خوشگوزهرانیی کومه لایه تی و توندوتیژی پیکهاته بی هوښداری ده دن: سیستمیک که له بری پشتیوانیکردن، ته شنه به خه سارته ده دا و پیاوه کان له ناو سووری بیبه شی و پشتگوځستن و جیا کاریدا ده هیلیته وه (گالتونگ، ١٣٤٨ هه تاوی؛ بورديو، ١٣٧٥ هه تاوی).

ناوشاری سیستمی به پړوه بردن له ناو گروپه ئیل جی بی تی کیوه کاند کاتیک تووشی نه زمونه ژیاوه کانی پیاوانی جیاړه گز (ناهاوسان) و به تایهت نه دنامانی گروپه (LGBTQ) کان ده بینه وه ده بینین ناوشاری سیستمی به پړوه بردن - له وانهش پهروه رده و راهینان، دامه زراوه ئاسایشییه کان، ده زگای دادوه ری و نه نانهت ناوه نده کانی دامه زرانندن و خزمه تگوزارییه پزیشکییه کان - له دووباره بهر هه مهینانه وهی توندوتیژی دژی پیاوان رولیک کی کاریگه ر و فره لایه ن ده گیریت. نه م نااگاییه هه م راسته وخو ده بیته هو تاراندنی و ناوه نیتکه ی کومه لایه تی و هه میش له ریگه ی پیکهاته و رپساکانه وه، نه زمونی ژیاوی تاکه کان له ناو سووری نکولیکردن و نادادپهروه ری و زیانگه یانندن پهیته پیتادا گرفتار ده کا؛ وه ک شتی هه ر جاریک که تووشی نوپنه ریکی نه م پیکهاتانه ده بیته وه، ناچاره بیسه لمینئ که «بوونی هه یه» و «مافی هه یه».

له گیرانه وهی شایان قهرامینیدا که باس له شوناسی پیاوانه ی خو ی ده کا که چو ن هه ول ده دا قبولی کومه لایه تی بکری، پرۆسه ی بهر هه مهینانه وهی توندوتیژی له ناو سیستمی پهروه رده یی و ئیداریدا روونه:

«نه م بابه ته که خو م نه مده زانی، ته نه ا ویستم پیاو بم، ته نانهت له خه ونه کانیشمدا پیاو بووم، ته نانهت حه زم له کچیک بوو، که سانی ده ور وه ریم چه نده ها جار گالته یان پیده کردم، چونکه من ده چوو مه قوتا بخانه ی کچان، [قوتا بخانه که م] چه ند جار داوای هاتنی خیزانه که میان ده کرد که بینه قوتا بخانه بو نه وهی لیان بپرسن بوچی وه ک کوریک هه ل سو که وت ده که م و بوچی زانی بوویان من دل م به و کچه وه به. یه کیک له کچه کانی پوله که م چوو بوو نه م باسی دلداریه ی نیوان من و نه و کچه ی لای مامو ستای نه خلاقه که مان له قاو دابوو و مامو ستای نه خلاقیش بنه مال ه ی من و نه و کچه ی بانگ کرد بوو. واتا نه م بابه ته سی جار له قوتا بخانه که ماندا دووباره بووه وه به لام نه مجاره یان زور قه باحه ت بوو. مامو ستای نه خلاقه که م ده یویست به دایکمی بلئی شتیک هه له یه، و نه یده توانی پیی بلئی که نه م کچه ت له کچیک ی ئاسایی ناچیت (دیمانه ی ژماره ٦٤. شایان وه رامینی. تره نس، Pos 21).

سازوکاری په روه رده یی هیچ ریکار و هۆشیارییه کی بو مامه له کردن له گه ل شوناسه ره گه زییه جوراوجوره کان نییه و له بری ئه وه ی گرینگی به خواست و بارودۆخی ئه م که سانه بدا ناوه نیتکه یان لی ده نی و ده ستیوه ردان ی ناته واو ده کات. تیۆری «توندوتیژی ره مزی» سی پییر بۆردیو، ریک ئاماژه بو ئه م دۆخه ده کا؛ جیگایه ک که هه ژمونیی ره مزی له ریکه ی به ره هه مه یانه وه ی په یوه ندیه کانی ده سه لات له زمان و ریکاره ئیدارییه کان - په روه رده یی - و به پاساوه یانه وه ی «ئاسایی بوون» یان «کیشه داربوونی ئه ویتری» ده سه پیتریت (بوردیو، ۱۳۷۵ هه تاوی). لاوازی پیکهاته یاسایی و پۆلیسییه کان ره هه ندیکی تری چیرۆکه که ئاشکرا ده کات. شایان قه رامینی روونی ده کاته وه:

«یه کیکه دیکه له و ئازارانه ی که من چه شتوومه ئه وه یه که تازه ره گه زه که م گۆریبوو، ریشم نه بوو، به لام وه ک پیاوئیک ده متوانی مؤلته وه ر بگرم. و له بهر ئه وه ی ریشم نه بوو و له ئیستا بچوو کتر بووم، هه موو پۆلیسه کان ده یانگرتم ده چوونه پشت فه رمان (سووکان) بو هه موو پۆلیسه کانم سه عاتیک روون ده کرده وه، یاساکان نه گۆراون. یاساکان ه ی خاتوونه کانه. به لام من فه رمانی دادگام پی بوو، ده یکوت مؤلته ی باوکتیم پی نیشان مه ده ده مکوت برا گیان خۆمم منم خۆمم. ئه مه مؤلته ی دادگایه من نه شته رگه ریی ره گه زم کردوو هیشتا ناسنامه م وه رنه گرتوو ئه م مؤلته م بو ها تووه ته وه که ناسنامه که م ده گۆری کارتی نیشتمانییه که م ده گۆری، سه عاتیک داده نیشتم بۆیانم روون ده کرده وه به لام خۆ حالی نه ده بوون. (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان قه رامینی. تره نس، Pos 225)

له م دیمه نه دا کیشه له وپوه ده ست پنده کا که یاسا و ئه فسه ره کان هیچ زانیاری و هۆشیارییه کی دروستیان له سه ر شوناس و پنگه ی یاسایی که سانی ترانس نییه. ئه م نااگاییه ده بیته هۆی ئه وه ی که سانی ترانس له ناو هه لات هه لات ئیدارییه ناپیویسته کاندا گرفتار بی و به شیوه ی سیستماتیکی سووکایه تی پی بکریت. ئه مه ریک ئه و شته یه که تیۆریسییه نیکی وه کوو گالتۆنگ به «توندوتیژی پیکهاته یی» ناوی ده بات: واته هه ندیک جار یاسا و پیکهاته کان خۆیان، نه ک له رووی نیازی خراپه وه، به لکوو ته نه ا له بهر نه زانی و که مه ر خه می، درپژه به توندوتیژی دژی گرووپیک ده ده ن. جگه له داموده زگاگه لی وه کوو ئیداره ی په روه رده و راهینان و پۆلیس، دامه زراوه به هیزه کانی دیکه ی وه کوو هیزه سه ربازی و به سیجیه کان و که رتی ئه منی و ئاسایش به ته واوه تی بهر پرسیاریتی خۆیان بو ده سه بهر کردنی مافه کانی ئه م گرووپه پشتگوێ خستوو و خۆیانی لی ده دزنه وه.

«[بنکه ی به سیج] بییان وا بوو من کچیکم که له فیلمدا رۆل ده گپیم، دواتر گوتیان ئه مه تۆیت. من دوو کاتژمیر و نیو درهنگ گه یشتمه بازار. من ناچار بووم ئه و رۆژه بچم چونکه کاریکی دیکه م هه بوو. ده بوو بگه مه ئه و ی. منیان برده به سیج. بهر پرسی بنکه ی به سیج هات و وتی، چی رووی داوه؟ من کاتژمیر و

نیویک دانیشتم بۆیانم روون کرده وه که من ترانس و ترانس ئاوايه ئەمه شوناسی پیشوووه. من ئیستا نهشته رگه ریی ره گهزم ئەنجام داوه و بوومه ته کور. ئیستا و ئەوساش لیم حالی نه بوون. وتیان تو ئیستا کچی. وتم باوه گیان من نهشته رگه ریم کردوو ديسان پانتۆله کهم داده کهنده وه و ئەندامی زاوژیم ده رهیناوه ئیستا من نه نیرم و نه می. ده یکوت دهی باشه تو کینی؟ باوکه رۆ له کۆلم به وه (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان وهرامینی. تره نس، Pos 229).

ئهم گپرانه وه زۆر دلهره ژنانه نیشان ده دا که چۆن نه بوونی پهروه ره وه ده ستره گیشتن به زانیاری له ئاستی بهرپوه به رایه تی و کارگپری ئیران، شوناسی تاکه کان پووجه ل ده کا و ده سپرته وه؛ به جۆریک که تاکه کان بۆ ئەوه ی بوونی خۆیان به فهرمی بناسن، له بری ئەوه ی بژین بهرده وام سه رقالی نه هیشتنی به دتیگه یشتنه کان و روونکردنه وه ی شوناسی که سیی خۆیانن. لایه نیککی تری ئهم نائاگایی و بی پشتیوانیه ده گه رپته وه بۆ سیستهم و پیکهاته یاسایه کان؛ جیگایه ک که ته نانه ت سه ره رای ئەوه ی به لگه نامه فهرمییه کان و یاسا کۆن و کلیشه ییه کان بوونیان هه یه و له هه مان کاتدا پهروه ده ی سه ره تایي بۆ ئەوانه ی بهرپرسی کاروباره کانن له ئارادا نییه وای کردوو که سیستهم و پیکهاته یاسایه کان هیشتا خه ساره خش بن.

«ده زگا و ناوه نده کانی هه لی کاری گشتی و ئەهلی» هه ره ئەوه نده یه بزانی ره گه زگۆراوی (تره نس)، ئەوا کارت پێ ناده ن به بی هیچ هۆکاریکی مه نتیقی و لوژیکی. من بۆ ئەوه ی بچم کارتی ده رچوون له خولی سه ربازی وه ربه گرم، له سه ر کارتی ده رچوونه که ت ده نووسن خاوه ن کیشه ی ده روونی. له گه ل زۆریک له ناوه نده کان و ده سترۆیشتوو کان قسه م له سه ره ئهم بابته کرد که نابێ وا بیت. ئەوان کیشه ی ده روونیان بۆ ده نووسن. زۆرم بۆیان روون کرده وه روونکردنه وه یه کی ساده. پێش ئەوه ی نه شته رگه ریه که بکه م، میشکم نیر بووه و جه سته م مینه بووه، من وه ک خانمیک کیشه ی ده روونیم نه بوو. کیشه یه ک که ده گه رپته وه بۆ [پیکهاته ی میشک]، ئیستا که جه سته م گۆراوه و بوومه ته پیاو، میشکم و جه سته م هاوته بان من کیشه ی ده روونی و رۆحیم نییه. من ۱۷۰ تیستی لیخۆشبوون له سه ربازیم لی وهرده گیرا وتم سهیر که ئەگه ر ته نانه ت یه ک نه خۆشیی سه ختیشم هه بوو، ئەوه قبوولی ده که م و ده ئیم من کیشه ی ده روونیم هه یه من وه ک پیاویک له ناو جه سته ی پیاویکدا، بچووکترین تیکچوونی ده روونیم نییه. (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان وهرامینی. تره نس، Pos 165)

ئهنجامی ئهو جۆره نائاگاییه دامه زراوه ییه، ده بیته سپرینه وه ی سیستما تیکی پیاوانی ترانس و ئەندامانی دیکه ی ئیل جی بی تی کیوو (LGBTQ) له هه لی کار و دامه زراندن، خزمه تگوزارییه

كارگيرييه كان و قبوولكردى كومه لايه تى، واته به ستييكي هه ميشه يى بو توندوتيزي ره مزي و پيكرهاته يى - دؤخيك كه بو رديو به «سه ركوتكردى نه بينراو» ناوى ده با و به به ربه ستيكي بنه رته له به رده م به شداريكردى كومه لايه تى لى ده روانيت (بورديو، ۱۳۷۵ هه تاوى).

ئه م نابه سامانى و پشيوويه له ده زگاي دادوه رى تاوانكاريشدا دووباره ده بيته وه: حوكمدان و ده ستيوه رده كانى پوليس و هيژه ئه منيه كان و دادوه رى نيگه ران و ئاشنانه بوون به واقيعى نو، هه موويان ده بنه هو زيانگه يانندن به تاكه كان و له كوتاييدا واقيعيه تى شوناسيان به وردى ده ستيشان ناكري:

«به منداله ترانسه كانم گوت كه ئه وان [پوليس] بردوو يانن بو ناوه نديكى چاكسازى. ده ي سروشتى ئيمه ئاوايه كه ئه وان مابوونه وه كه چى له ئيمه بكه ن، ديسان بماننيزنه وه بو زيندان چونكه ئه وانيش نيازى خو يان هه بوو يان ده يانوويست جيامان بكه نه وه، دواتر پيى گوتين كه ئيمه يان برده لاي دادوه ر، دادوه ر سه يريكي كردين، وتى بوچى وايت، بوچى چارشيت به سه ره وه نيه؟ تو پياوى، [ترانس] پيى گوت نه خير، من پياو نيم، تو سه ير بكه ته نانه ت ياساش ئه مه ي قبوول نه كردوه، ياسا و قازى نازانى چون مامه له له گه ل ئه م مه سه له دا بكات. ئيمه پتوه ريكي دروستمان نيه بو ئه وه ي بلين، باشه، ئه م كه سه ئيست ترانسه، ئه م كه سه ئيست لزابينه، ئه م كه سه ئيست ئه م ناوه ي هه لگرتوه و ده به وه ي له گه ل ئه م ئاره زوه سبكسيانه دا بژى (ديمانه ي ژماره ۲۱. سابري، Pos 13)

تا ئه و كاته ي ريبازى ياسايى چوارچيوه يه كى ورد و پيناسه ي زانستى و مروى پرونى نه بى، خو به ستييكي نو بو سه ره له داني توندوتيزى دژى پياوانى ديتره گه زخواز و كه مينه ره گه زيه كان ده ره خسينى و به دووباره به ره مه يانه وه ي ئاسته كانى ناروونى ياسايى (Ambiguity)، زيان هه م به كه سانى جيبه جيكا رى ياسا و هه ميش به كه سانى خه ساره لگر ده گه يينيت (گالتونگ، ۱۳۴۸ هه تاوى؛ بوتومور، ۱۳۹۰ هه تاوى).

ئه م سه رليشيووى و كه مته رخميه له بوارى ته ندروستى و چاره سه ريشدا ده بينريت. گيرانه وه ي مه سا سه باره ت به سالانيك له سه رليشيووى و زيانى ده روونى له نه خو شخانه و سيسته مى ته ندروستيدا، ئه م نه بوونى هو شيارييه و روانگه پياوسالارييه بالاده سته ي رژيم ئاشكرا ده كات:

«نه خو شخانه كه بو ي ده ستيشان نه كرا كه من نه خو شى [شوناسى ره گه زيتى] -م هه يه، من شه رم ده كرد. ئه م تيروانينه پياوسالارييه هه ميشه كو سپى به ر ده م گه يشتن به مافه كانمان بووه، به داخه وه. ئه م هه لوپست و تيروانينه ناگورئ و روانگه ي به رامبه ر به ئيمه هه رگيز باش نايت. من پيم وا نيه ئيمه مروقى سه ير و سه مه ره بين و بتوانين زيان به كومه لگا بگه يينين،

ئیمه ئیش به کۆمه لگا ناگه بیینین به لام کۆمه لگا زیانمان پی ده گه یینی، که سیکه ترهنس ناتوانی زهره ری بۆ که س هه بی مه گه ره وه ی که کۆمه لگا زه بری خۆی دژ به ئیمه بووه شینیت. بۆ ئه وه ی ئیمه قبوول بکریین پیویسته روانگه ی پیاوسالاری بخریته لاه، به داخه وه ئه وه وانیه، ئیستا، هیوادارم له داهاتوودا له وه زاره تی ته ندروستی وه زیریک هه لئیردری که دیدیکی ئه ری نی بۆ ئهم پرسه هه بیت [شوناسی ره گه زیتی که سانی ترانس].» (دیمانه ی ژماره ۶۰. مه هسا، Pos 137)

جه وه ره ی گیرانه وه له ئه زموونی که سانی وه کوو مه هسا پشتراستکه ره وه ی روونی ئه و شته یه که توێژه رانی کرده ی دامه زراوه یی پی ده لین «توندوتیژی به هۆی که مته رخمیه یی رژی مه وه». سیسته می ته ندروستی که راهینانی پیشه یی و روانگه ی مرۆی نییه، به شیوه یه کی کرده کی له به ره مه هینانه وه ی جیاکاریدا ده ور ده بینیت (فیشر و براون، ۱۹۸۸؛ فارسی). دیاره ره هه نده کانی قه یران ته نیا له تاراندن و پشتگوێخستندا سنووردار نابیته وه؛ به لکوو له هه ندیک حاله تدا پیکهاته ی یاسایی و دادوه ری ته نانه ت زمینه بۆ توندوتیژی راسته وخۆ و هه ره شه ی کوشتنیش له بار ده کات:

«که که سانی وه کوو ئیمه [هاوره گه زخوازان]، به هۆی سنووردارکردنی یاسایی و سزای له سیداره دان و تابۆی کۆمه لایه تی و هته ده وه ته نانه ت ئه گه ره ئه و که سه تووشی توندوتیژیش بی، ئه وه هه تا ئه و رۆژه ی ده نیژری ئه و توندوتیژییه ی له گه له» (دیمانه ی ژماره ۸۴. شایان، Pos 4).

«به و پییه ی له یاساکانی کۆماری ئیسلامی ئیران نیربازی سزای له سیداره دان و به ردبارانکردنی بۆ دیاری کراوه، هه ره چه شنه تۆمارکردنیکه ئه و جوړه که یسانه ده بیته هۆی له سیداره دانی هه ره دوو که سی تاوانبار و قوربانی. توندوتیژی له م حاله تانه دا زۆره» (دیمانه ی ژماره ۵۰. شایان، Pos 45)

لیره دا سیسته می یاسایی ته نیا قه لغانیکه ی پارێزه ر نییه به لکوو سه رچاوه یه که بۆ به ره مه هینانی درنده ترین شیوه ی توندوتیژی. به بۆچوونی گالتونگ ئه مه ئه و جوړه توندوتیژییه پیکهاته یی و یاساییه که تاک به هۆی شوناس و هۆگری سیکسییه وه هه تا لیواری نه هیشتنی جهسته یی راکیش ده کاته وه (گالتونگ، ۱۳۴۸ هه تاوی).

له سه ر ئاستی سیاسه تدانان، ته رخانکردنی به رپرسیاریتی و دوژمنایه تی نواندن به رامبه ر به که مینه کان و نه بوونی روانگه یه کی یاسایی هاوسه نگ بۆته هۆی دروستبوونی سووری خراپی ده سه لات و قوربانیبوونی پیاوان و قوربانیبوون. دکتۆر مووسه وه قیایه به دروستی ئاماره به وه ده کات:

“ئیس‌تا مارهی‌ی له‌ سه‌ر کاغه‌ز بایه‌خی ماوه‌، بایه‌خی ک‌ی مارهی‌ی داوه‌ و ک‌ی وه‌ریگرتووه‌. به‌لام به‌راستی ک‌یشه‌یه‌ک له‌ ناو سیسته‌می یاساییدا هه‌یه‌، ئه‌ویش ک‌یشه‌ی ماره‌برین و هاوسه‌رگیریه‌، ک‌چ ده‌توان‌ی داوای ماره‌یه‌یه‌ که‌ی بکا، ئینجا داوای ئه‌وه‌ی ماره‌یه‌یه‌ که‌ی ده‌ست که‌وت، ده‌ل‌ی نایه‌مه‌ ماله‌ که‌ت و له‌ گه‌لت ناژیم. سه‌یر که‌، ئه‌م ک‌یشه‌ ده‌گه‌ر‌یت‌ه‌وه‌ بو‌ پیکهاته‌ی یاسایی، واته‌ من ده‌ل‌یم ک‌یشه‌ که‌ له‌ سیسته‌می یاساییه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گر‌ی چونکه‌ سیسته‌می یاسایی هه‌رگیز به‌کسانی‌ی ژن و م‌یردی له‌به‌رچاوه‌ نه‌گرتووه‌ ... من ئه‌م ده‌سه‌لاته‌م ناو‌ی که‌ تو‌ پ‌یم ده‌ده‌ی ئه‌و ده‌سه‌لات‌ی هه‌یه‌، ئه‌م ده‌سه‌لات‌ی هه‌یه‌ به‌لام من نامه‌و‌یت. به‌لام له‌ولاوه‌ ناچاره‌ ئه‌م به‌رپرسایه‌تییه‌ قبول‌ بکات (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۷. دکتۆر مووسه‌وی قیایه‌، Pos 24).

له‌ غیابی شه‌فافیه‌تی یاساییدا، هه‌م پیاوان و هه‌میش گرووپه‌ ج‌نده‌ریه‌یه‌کانی دیکه‌ له‌ ناو سیسته‌م‌یکی پر له‌ ململانی و نادادپه‌روه‌ریدا ده‌ژین سیسته‌م‌یک که‌ پیکهاته‌یی توندوتیژی ت‌یدا به‌ده‌روونی بووه‌.

هه‌روه‌ها پرس‌ی ده‌ست‌راگه‌یشتن به‌ پشتیوان‌ی کۆمه‌لایه‌ت‌یش روونه‌. گیرانه‌وه‌ی مه‌رزیه‌ حس‌ینی سه‌باره‌ت به‌ خه‌ساره‌لگه‌ربوونی کور‌ان و پیاوان له‌ ناو ئه‌لقه‌کانی خزمه‌تگوزاری سیکی‌سی و ده‌ستیوه‌نه‌دانی ر‌یک‌خراوه‌ پشتیوان‌یه‌کان، ئه‌وه‌ نیشان ده‌دا که‌ چۆن نه‌ئاگایی و نه‌بوونی ل‌پرسینه‌وه‌ی ج‌یه‌ج‌یکار ده‌ب‌یت‌ه‌وه‌ی ئه‌وه‌ی که‌ تاکه‌کان له‌ ب‌ده‌نگیدا ب‌نه‌ قوربانی:

* «ئه‌گه‌ر سه‌رنج‌مان له‌سه‌ر خزمه‌تگوزاری سیکی‌سی کور‌ان چ‌ر بکه‌ینه‌وه‌، من ل‌وژیک‌یکم هه‌یه‌ له‌م باره‌وه‌، من بیر له‌وه‌ ده‌که‌مه‌وه‌ که‌ ئه‌م ک‌ریارانه‌ ک‌ین. سه‌یر که‌ مندا‌له‌کان له‌ رووی ئاخ‌یرگه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ زیاتر خه‌ل‌کی گه‌ره‌ک و ناوچه‌ هه‌ژاره‌نشینه‌کانی باشووری شاری تاران و په‌راو‌یزی شاره‌کانن ... بو‌یه کات‌یک خه‌ل‌کی ئاسایی ک‌رین و فروشتن به‌م مندا‌لانه‌ ده‌که‌ن و به‌دکه‌ل‌کیان ل‌ی ده‌که‌ن. هه‌مان که‌سانی ئاسایین که‌ ئیمه‌ ده‌یانناسین.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۸. مه‌رزیه‌ حس‌ینی، Pos 261)

ئه‌م پشتیوان‌ی نه‌کردن و نا‌ئاگابوون له‌ میکانیزمه‌کان زه‌مینه‌ بو‌چه‌وساندنه‌وه‌ و توندوتیژی دژ به‌ ره‌گه‌زی ن‌یر خۆش ده‌کات، چونکه‌ دامه‌زراوه‌ به‌رپرسه‌کان نه‌ک هه‌ر له‌ بوونی دیارده‌یه‌کی له‌و شیوه‌یه‌ ب‌ئ‌ئاگان، به‌ل‌کوو ئه‌گه‌ر ئاگاداریش بوونایه‌، ئامراز و زانیاری پ‌یوستیان بو‌ به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی نییه‌.

نه‌بوونی ناوه‌نده ده‌رووناسی و راوێژکاریه‌کان

له نه‌بوونی ناوه‌نده پسیپۆریه راوێژکاری و ده‌روونییه‌کاندا، سوووری توندوتیژی دژی پیاوان نه‌ک ته‌نها سست نابێ، به‌لکوو به‌هۆی نه‌بوونی پشتیوانیی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی فۆرمی نوێی زیانلیکه‌وتن و بیده‌ره‌تانی به‌ره‌م ده‌هێنرێته‌وه. ئهم نه‌بوونی خزمه‌تگوزاری و پشتیوانیی ته‌وتویه، رێک ئه‌و شته‌یه که له تیۆری «توندوتیژی پیکهاته‌یی» ی یۆهان گالتۆنگدا ئاماژه‌ی پیکراوه، جیگایه‌ک که سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تی یان یاسایی، به‌هۆی که‌موکۆری و ناته‌واویییه‌وه، قوربانی له ئیمکاناتی سه‌ره‌تایی خوشگوزهرانی و چاره‌سه‌رکردن بیه‌ش ده‌کات، به‌بێ ئه‌وه‌ی ئه‌نجامده‌ری توندوتیژی نیازکی روونی هه‌بێت (گالتۆنگ، ۱۳۴۸ هه‌تاوی).

له ئه‌زموونی به‌شیک له دیمانه‌له‌گه‌لکراواندا گرینگیی رۆلی ده‌رووناس و یاریده‌ده‌ری کۆمه‌لایه‌تی ته‌نیا له داپه‌ری راسته‌وخۆ یان راهیناندا سنووردار نابێته‌وه، به‌لکوو نه‌بوون یان پشتگۆیخستنی ئه‌و گرووپانه به‌شیوه‌یه‌کی هه‌ستپیکراو کاریگه‌ریی زۆر خراپی له‌سه‌ر ته‌ندروستییه‌ی تاکه‌که‌سی و کۆمه‌لایه‌تی هه‌یه. وه‌ک:

«ده‌رووناسان و توێژه‌رانی کۆمه‌لایه‌تی کاریگه‌رییه‌کی زۆر هێزه‌کیان له‌سه‌ر دڵ و ده‌روونی تاکه‌کان و پێشکه‌وتنه‌کانیان هه‌یه، هه‌روه‌ها پزیشکه‌کان ده‌توانن کاریگه‌ریی گه‌وره‌یان له‌سه‌ر ته‌ندروستییه‌ی جه‌سته‌یی ئه‌و که‌سانه هه‌بێ، ئه‌گه‌ر ئه‌و که‌سانه له‌لایه‌ن یاریده‌ده‌رانی کۆمه‌لایه‌تی و ده‌رووناسانه‌وه پالپه‌شتی نه‌کړین، پزیشکان ناتوانن خزمه‌تگوزاریی په‌روه‌ده‌یی پزیشکه‌ش به‌و که‌سانه بکه‌ن، هه‌ر ئه‌مه‌ش وا ده‌کات که ته‌ندروستییه‌ی جه‌سته‌یی و ده‌روونیان له مه‌ترسیدا بێت». (دیمانه‌ی ژماره ۵۰. شایان، Pos 59)

گیرانه‌وه‌ی شایان له‌م چوارچێوه‌دا به‌روونی نه‌بوونی ته‌ندروستییه‌ی جه‌سته‌یی و ده‌روونی ئاشکرا ده‌کات و نیشان ده‌دا که چۆن نه‌بوونی پشتیوانیی پسیپۆرانه نه‌ک ته‌نها لیکه‌وته ده‌روونییه‌کان خراپتر ده‌کات، به‌لکوو گرێیه‌ جه‌سته‌یه‌یه‌کان و نائه‌منیی کۆمه‌لایه‌تیش زیاتر ده‌کات. له هه‌ندیک له‌شاره‌کاندا کێشه‌که له‌که‌مایه‌تی تێپه‌ریوه و گه‌یشتووه به‌نه‌بوونی په‌های ناوه‌نده‌کانی خزمه‌تگوزارییه‌ ده‌رووناسی و نه‌بوونی متمانه‌یان هۆشیاریی کۆمه‌لایه‌تی سه‌باره‌ت به‌م خزمه‌تگوزاریانه. له‌م فه‌زایانه‌دا «ناوه‌نیتکه و ئابروو و شه‌ره‌ف» جیگه‌ی گیرانه‌وه‌ی زانستییه‌ی خه‌ساره‌تی ده‌روونی ده‌گرێته‌وه و متمانه‌نه‌کردن به‌پسیپۆران خۆی توندوتیژییه‌کی لاوه‌کی و نه‌هه‌یروا دروست ده‌کات:

«له‌شاره‌که‌ماندا هیچ ناوه‌ندیکی ده‌رووناسی تیدا نییه، ته‌نانه‌ت هیچ پێش زه‌مینه‌یه‌ک بو‌ئهم بابه‌ته‌ ئه‌نجام نه‌دراوه، شارێکی بچووک و ئه‌گه‌ر ده‌رووناسیک هه‌بێ، ئه‌گه‌ر من بچمه‌لای خه‌زانه‌که‌مان ریسوا ده‌بێت. په‌نگه

هه بی به لام کهس باوه ری بهو شتانه نییه.» (دیمانه ی ژماره ۶۲ - له گه ل
دۆسیه ی ئازاردانی سیکسی، Pos 34)

ئه م ئه زموونه نیشان ده دا که چۆن نه بوونی ژیرخان و پیکهاته ی کۆمه لایه تی گونجاو و
ناوه نیتکه ی کۆمه لایه تی، ده بیته سه رچاوه ی چهوت کارکردی به کۆمه ل و ته نانه ت قوربانیا نی
توندوتیژی نایانه وه ی یان هه لی ئه وه یان بۆ ناره خسی سهردانی لای دهروونناس بکه ن و داوا ی
چاره سه ر و راویژیا ن لای بکه ن. ئه مه نموونه ی ئه وه یه که بۆردیۆ باسی ده کا: هه ژموونی ره می له
شیوه ی توندوتیژی ئاشکرا ده نجام نادرئ، به لکوو له به ده روونیکردنی بیکرده وه یی و سه رکوتی
بیده نگدا روو ده دات (بورديو، ۱۳۷۵ هه تاوی).

له بهاری پهروه ره شه دا، نه بوونی راویژکار و گرینگینه دان به پیگه ی ئه م گروه یه، هۆکارناسی
خه ساره ته سیکسی و ده روونییه کان له ناو پیاواندا ئاشکرا ده کات. سیسته می پهروه ره و راهیئا ن
که ده بوو په ناگه یه ک بۆ راویژکاری و ته ندروستی ده روونی بی، به هۆی که می هیزی کارمه ندان و
سیاسه تی ناته کووزه وه، له بری به هیزکردنی راویژکاری، ته نیا بۆته شوینی وانه وتنه وه:

«به داخه وه پهروه ره و راهیئا ن به ته واوه تی ده ستبهرداری کۆمه لیک
کیشه بووه که پیویست بوو چاره سه ریا ن بکا، بۆ نموونه به شیکی راویژکارانی
قوتابخانه کانن که بریاره رۆلیان زۆر گرینگ بی، که چی ئیستا له چه ند سالی
رابردودا گه یشتوونه ته ئاستیک که به هۆی که می کارمه ندوه، هه موو
راویژکارانی قوتابخانه کان هان ده درین بۆ وانه وتنه وه و هه مووان چوونه ته ناو
کاری وانه وتنه وه وه، زۆریک له قوتابخانه کانمان هه ره ئه و قوتابخانه ی که من تییدا
وانه ده ئیمه وه، راویژکاری نییه» (دیمانه ی ژماره ۸۶. ئه حمده نه زه ری، Pos 27)

ئه م ئه زموونه نه ک هه ره له مه ترسییه کانی که مه ترخه می له ئاست پیکهاته ی پهروه ره یی
ئاگادارمان ده کاته وه، به لکوو هیه وه لامیکی بۆ گۆرینی رۆلی راویژکار بۆ مامۆستا و پشتگو یخستنی
خه ساره ت و زیانه کانی هه ره تی میرمندا لی نییه و ئه مه ریگه بۆ به رده وامبوونی توندوتیژی خو ش
ده کات.

لیکه وته کانی ئه م پشتگو یخستن و نه بوونی راویژکاری لیهاتوو به سیمای قوتابخانه کانه وه دیا ره
چونکه راویژکار ته نها بۆ چاره سه رکردنی لیکدژی یان رینمای سۆزداریی مندا لان و میرمندا لان نییه،
به لکوو کاری راویژکار ئه وه یه که ریکاریکی به ره تی بۆ ریگری له روودانی توندوتیژی بدۆزیته وه.

«راویژکاریک که پسپۆری ده رووناسی بی و به ته واوی ئاگاداری ره فتاری
مندا ل بی و بتوانی به ته واوی ئه و خویندکارانه به قسه کانی بگۆرئ، نه بوونی
ئه و چ مه ترسییه ک دروست ده کات؟ ئیستا نه بوونی ئه و راویژکاره له قوتابخانه دا
به گشتی مانای ئه وه یه که ئه م سیسته مه به شیوه یه کی جددی که موکۆری

تیدا،یه. منیک که فیتەری نازانم، نابیی بۆمۆمبیل چاک بکه مه وه ئه وه کاری فیتەره. که واته راویژکار ده توانی هیلێک به خویندکاره کانی خوی بدا، ئیمه قوتابی گه وره شمان بووه هاتوو و وتوو به تی ده مه وی هاسه رگیری بکه م. کاتیک قوتابییه ک دئی و ئه مه ده لی، ئه وه مانای وایه که له رووی سیکیسه وه بالقه به لام عه قلی پینه گه یشتوو واته که سه که ته نها ده یه وه ییت خوی له و فشاره سیکیسه رزگار بکات". (دیمانه ی ژماره ۸۷. ئه مه ده نه زه ری، ۲۷ Pos)

لیکچوواندنی راویژکار و فیتەری ئۆتۆمبیل به شیوه یه کی زۆر باش گرینگی و بایه خی هه بووناسانه ی بوونی راویژکار له ناو قوتابخانه کاندای نیشان ده دات؛ رۆلێک که ئه گه ر له ناو قوتابخانه دا نه بی، نه خوازراوه قوتابی به ره ورووی زیان و قهیرانه کانی بالقبوون ده کاته وه، چونکه پیکهاته ی پشتیوانی و ناسیاری و پهروه ده یی پتویست بۆ رووبه روو بوونه وه ی پرسه سیکی و ده روونییه ئالۆزه کان وه رناگرن.

به ره وهامیی ناکارامه یی دام و ده زگا کان نموونه یه کی روونی توندوتیژی پیکهاته ییه که له قالبی سیاسه تی ناکارامه ی حکومی و نه بوونی ده ستیوه رانی پشتیوانیی یاسایی خوی به ره م ده هیئت ه وه. ئه م پشتگو یخستنه به ده روونی کراوه ده رفه تی ته ندروستی ده روونی له پیاوان زه وت ده کا و به ستین بۆ هه موو جو ره توندوتیژییه ک ده ره خستنی و به م جو ره پیاوان ده خاته ناو دۆخیکه وه که له نیوان داماو یی که سی و ناکارامه یی رژیمدا به ته نیا ده مینیت ه وه. ئه م چه قه به ستوو ییه سووریک له بیده نگ ی و شه رم دروست ده کا؛ و له کو تاییدا توندوتیژی پیکهاته یی و نه بوونی پشتیوانیی کۆمه لایه تی، و فه ره نگ ی سه رکو تکردنی خه ساره ت و زیانه کان بۆ هه میشه ده بیته به شیکی دانه پراو له سیسته می سیاس ی - یاسایی ئیران.

پرسه یاسایی و دادوهریه کان

له گیرانه وه ی قوربانیان و چالاکانی کۆمه لایه تیدا، ئه و پیکهاته یاسایی و قهزاییه کی که بالی به سه ر ئیراندا کیشاوه نه ک هه ر به شییک له چاره سه ری کیشه ی توندوتیژی دژی پیاوان نییه، به لکوو له ره ههنده زۆره کانی دا ده توانی وه ک فاکته ریکی گرینگ له به ره مه مینانه وه ی سووری توندوتیژیدا ده ور ببینیت. لیکه وته کانی ئه م دۆخه له ئه زموونه رۆژانه و به رجه سه ته کانی پیاواندا ده بینری، جیگایه ک که یاسا و ده زگای دادوهری، له بری ئه وه ی پشتیوانی له دادپه ره ری بکه ن، هه ندیک جار فشار و بیه یوایی و بیده سه لاتی به دی دینن یان به هیزی ده که ن.

له نموونه یه کی دیاردا، پرۆسه ی درێژخایه ن و تاقه تپروو کینی ته لاق و رووبه روو بوونه وه ی پیاوان له گه ل به ره به سه ته یاساییه کانی ماره ییمان هیه، که توندوتیژییه کی وه ره زکه ر و ئه وپه ر جینده ری به سه ر پیاواندا ده سه پینیت.

«دریژبوونه‌وه‌ی پرۆسه‌ی [ته‌لاق]. ئەمه‌ لایه‌نیکی شه‌خسییه، به‌کیک له‌ هۆکاره‌کانی ئەوه‌یه‌ که [هاوسه‌ره‌که‌م] نه‌یده‌ویست هاوسه‌رگیری بکاته‌وه‌ جا بۆیه‌ ته‌لاقی وهرنه‌ده‌گرت ده‌یکوت ته‌لاق وهریگرم ده‌بی می‌رد بکه‌مه‌وه‌ ده‌یکوت چ فهرقییک ده‌کا من ئەورۆ ته‌لاق له‌ تۆ وهریگرم و سبه‌ی شوو بکه‌مه‌وه‌ ئەمه‌ یانی چی. ئەو منی ته‌نها بۆ ئەوه‌ ده‌ویست که ناوم له‌ ناو ناسنامه‌که‌ی بی که می‌ردی ئەوم. (واته‌ ئەگه‌ر پیاویک هه‌زار سکه‌ی کردبێته‌ ماره‌یی، ده‌بی بجێته‌ زیندان و ماره‌یییه‌ که‌ش بدا به‌ ژنه‌ ئیستا ده‌لێن کارمان به‌ هه‌زار سکه‌ نییه‌ ده‌بی ۱۱۰ سکه‌ی زیر بدا جا له‌ زیندان ئازاد ده‌بێت. ئەوه‌ی دیکه‌شی ئەگه‌ر پیاوه‌ مولک و مائی هه‌بی، ده‌بی ژنه‌ مولکی پیاوه‌ که بناسینی و به‌ دادگای رابگه‌یینی، خۆتان باش ده‌زانن له‌ کۆمه‌لگای ئیراندا، پیاو ناتوانی ده‌ ملیاری هه‌بی ده‌ی هه‌ر ئەو ۱۱۰ سکه‌ ده‌کاته‌ چوار ملیار تمه‌ن. ژیان ئاوايه‌ ئەمه‌ گرینگه‌ کا که‌ گیان. کاریگه‌ریی یاساکان ئەوه‌ بووه‌ که ئاماری زیندانیانی ته‌لاق که‌ پیاون که‌م بکاته‌وه‌ که‌میشی کردوو و من وای بۆ ده‌چم که‌ ئاماری ته‌لاقیش داده‌به‌زی چونکه‌ بۆ ژن ئەمه‌ قورس ده‌بی و ده‌زانی یان ده‌بی له‌و ماره‌یییه‌ خۆش بی بۆ ئەوه‌ی بتوانی ته‌لاق وهریگرئ یان ده‌بی به‌ ناو هۆلی دادگاکاندا هه‌لاته‌لات بکا و بخولیته‌وه‌ و له‌ نیوه‌ی ریگادا بیژئ گه‌ره‌کی نییه‌ ده‌چمه‌وه‌ سه‌ر مال و حالی خۆم و ئاگام له‌ مندا له‌ کانم ده‌بێت» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۷. عه‌باس، Pos 49)

ئهم ئەزمونه‌ وینه‌یه‌ کی روون له‌ به‌ریه‌ که‌هوتنی پیاوان له‌ گه‌ل یاسا ئالۆزه‌کانی خیزان و فشاره‌ ئابووری و ده‌روونییه‌کانی ماره‌یی و نه‌بوونی میکانیزمیکی پشتیوانیه‌ که‌ نه‌ک هه‌ر پرۆسه‌ی ته‌لاق دریژتر و ناکۆکییه‌کان قوولتر ده‌کاته‌وه‌، به‌لکوو جوړیک له‌ توندوتیژیی یاسایی به‌رده‌وام به‌ سه‌ریاندا ده‌سه‌پینیت. (بۆتومور، ۱۳۹۰ هه‌تاوی).

له‌ ئاستیکی دیکه‌ی ناکارامه‌یی و بیکرده‌وه‌یی و نه‌بوونی پشتیوانیی له‌ لایه‌ن ده‌زگای دادوه‌ری له‌ به‌رامبه‌ر مه‌ترسیگه‌لی وه‌کوو ده‌ستدریژی و دزیکردندا، هێمای ره‌هه‌نده‌ فراوانه‌کانی توندوتیژیی پیکهاته‌یه‌:

«په‌یه‌ه‌ندیم به‌ پۆلیسه‌وه‌ کردبوو [به‌ هۆی ده‌ستدریژیکردنه‌ سه‌ر که‌سیک] و پۆلیس گوتی مافی ئەوه‌مان نییه‌ بجینه‌ ناو ماله‌وه‌، نایین، منیش ته‌له‌فۆنم بۆ دادستین کرد. له‌ کاتژمێر ۱۲ ی نیوه‌شه‌وه‌ یه‌کیک خه‌ریکه‌ ده‌ستدریژی سیکسی ده‌کا، ئەوا ده‌بی بجێته‌ لای پزیشکی دادوه‌ری و سکا لا له‌ دژی تۆمار بکا، یانی ئاوا وه‌لام ده‌ده‌نه‌وه‌. هێچ پشتگیرییه‌ک له‌ لایه‌ن ده‌زگای دادوه‌رییه‌وه‌ ناگریت. که‌س خۆی تووشی کیشه‌ ناکات. موبایله‌ که‌ت لی

ده دزن يان ون ده بئی ده چيته بنكهی پۆلیس خۆ هیچ کار یت بو جیبه جی ناکهن ده لاین برۆ تازه نادۆز ریته وه. يان په یوه ندیت پپوه ده کهن، تۆ ده چيته لای پۆلیس، تۆ سکا لا تۆمار ده که یت. هاوړ پیه کم له یه کییک له گهړه که کان موبایله که يان لئ دزیبوو یه کییک له هاوړ پیکانی پاریزه ر بوو له و گهړه که دا. چوو بوو به و هاوړ پیه ی وتبوو و ئه و هاوړ پ پاریزه ر هشی وتبووی ده ی بو پیت نه وتم. بچینه بنكهی پۆلیس شکات بکه یین؟ هاوړ پیکه م وتی برۆ باوه هه موو پۆلیس و دزه کان پیکه وه شه ریکه دزن ... که واته ئه مه جوړ پیک له توندوتیژییه. وا دیاره که س پشتگیری ت ناکات. يان با بر پیک پاره بده یین به هه رچی و په رچییه ک بچی شه رمان بو بکا و هه قمان بستینی ده ی ئه وهش ر پیره ی زوره و که م نییه. ئه م پیکه اته و ر ژیمه به ره و توندوتیژی ت ده بات. کیشه له بناغه که وه ده ست پیده کات (دیمانه ی ژماره ۸۳، مه سعود بابایی، Pos 66).

ئهم گيرانه وه نیشان ده دا که چۆن نه بوونی دهسته بهری جیبه جیکردن و به دوا دانه چوون بو سهره تاییترین مافه مه دهنیه کان تا که کان ده خاته ناو دۆخیکی لاواز تره وه و ئه مه تاک له یاسا بیه یوا ده کا و تاک ئه گهر بو ی هه لکه و ی ده توانی په نا بو توندوتیژی ببات. گالتونگ (۱۹۶۹) ئه م دۆخه به نموونه ی توندوتیژیی راسته وخو و پیکه اته یی ده زانی که تیایدا حکومه ت خوی به ره بهستی بهرده م چاره سه رکردنی کیشه یه.

به راورد کردنی یاسا کانی تاوانیش په هندیکی تری ئه م بابه ته ئاشکرا ده کات:

“له هه ریمی کوردستان دوا ی نه مانی سه دام حسین سه ردانه کانمان بو ئه و ی زیادی کرد، له شاری هه ولیر گهړه کییک هه یه که پپی ده وتر ی بازاری سه رافان، سا لانییک له مه و بهر له ته نیشت شه قامه که وه دوو کانی جگه ره فرۆشی هه بوو، دواتر تیگه یشتم له و ی یاسا چۆنا و چۆنه، له و ی یاسا ده لئ ئه گهر که سییک بی و له و ی دزی بکا به ندیکی قامکی ده قرتینن جا یان مسینه ی دزی بی یان دزی له بانک کرد بی، ئه گهر مه چه کی نه بوو ئه وه دزه. یانی جاری دووهم دزی کردووه. جاری یه که م به ندیکی قامکی ده قرتینن جاری دووهم مه چه کی ده قرتینن و جاری سییه م له سیداره ی ده دهن. ئینجا تیگه یشتم که له م ولاته دا دوا چو ی دزی ناکری چونکه ئه و یاسایه پیشی دزی ده گرت. به لام ئیمه ئه م بژارده مان له ئیراندا نییه. لای خۆمان کابرا دزی ده کا پۆسته که ی به رز ده که نه وه و جاره که ی تر دی دزیی چه کداری ئه نجام ده کا و خوی نو ی ده کاته وه و چاکتر دزی ده کات. به جوړ پیک سه ر له بهری مه سه له که ده گه ریته وه بو هه مان یاسا (دیمانه ی ژماره ۹۰، مو حسین حق، Pos 37).

ئهم به راورد کردنه نیشان ده دا که له ئیراندا دژ به تاوانه کانی وه کوو دزی یاسای رپگرانه و

لێپراوانه‌مان نییه. یاسا‌گه‌لێک که له کۆمه‌لگا‌کانی دیکه‌دا به توندی جێبه‌جێ ده‌کرێن و توانیوه‌تی به شیوه‌یه‌کی کاریگه‌ر پێش به‌تاوان و توندوتیژی بگرێت. ئهم نایه‌کسانی و بۆشاییه‌ی که یاسا‌کاندا هه‌یه، جه‌خت له‌سه‌ر بیکاریگه‌ریی ده‌زگای دادوه‌ریی ئێران ده‌کا که نه‌یتوانیوه ئاسایش و پرێگری به‌دی بێنیت.

هه‌روه‌ها ئه‌زموونی رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی توندوتیژی له‌ لایه‌ن ده‌زگا‌کانی جێبه‌جێکاری یاساوه ده‌توانی بپێته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که په‌فتاری توندوتیژی له‌ تاک ته‌شه‌نه‌ بستی‌نیت.

«ئه‌وه‌ هه‌لسوکه‌وته‌ توندوتیژه‌ی که پۆلیس له‌گه‌ڵ منی ده‌کرد وای لێ ده‌کردم که چاکتر چه‌قو بووه‌شێم یانی خراپتر ده‌بووم. بۆ نمونه‌ ئه‌گه‌ر بیانگوتبا چه‌قو مه‌خه‌نه‌ گیرفاته‌وه‌ یان هه‌یج مه‌که، ئه‌گه‌ر بیانویستبا شتیک بکه‌ن، یان شه‌ریان له‌گه‌ڵ کردبام. ئه‌گه‌ر تووشی یان منیان به‌ردایه‌نه‌ بنکه‌ی پۆلیس. من چه‌قۆم ده‌رده‌هێنا و خراپتر ده‌موه‌شاند. ئیتیر ئه‌مه‌ به‌رده‌وام ده‌بوو یان ئه‌وه‌ ماندوو ده‌بوو یان من خراپترم ده‌وه‌شاند» (دیما‌نه‌ی ژماره‌ ۳۶_فه‌راز، Pos 253-255).

ئهم نمونه‌ نیشان ده‌دا که چۆن پرێکاری توندوتیژانه‌ی ئه‌فسه‌ره‌کان ده‌توانی وه‌لامێکی توندوتیژتر له‌ تاکدا بو‌رووژێنی و سوو‌ری توندوتیژی توندتر بکاته‌وه، ئه‌مه‌ شتیکه‌ که له‌گه‌ڵ بنه‌ما ده‌رووناسی و کۆمه‌لناسیه‌کاندا یه‌ک ده‌گرێته‌وه‌ و ده‌توانی له‌ چوارچێوه‌ی تیۆریی «هه‌ژموونی و خۆراگری»ی بو‌ردیو‌دا (۱۳۷۵ هه‌تاوی) شی بکریته‌وه.

ئالۆزیه‌ ئیداری و داراییه‌کانی پرۆسه‌ یاساییه‌کان، ته‌نانه‌ت له‌ حاڵه‌ته‌کانی په‌یوه‌ست به‌ گۆڕینی ناسنامه‌شدا، ئه‌وه‌ به‌به‌سته‌ ئیدارییانه‌ له‌قاو ده‌ده‌ن که ده‌توانن خۆیان له‌ خۆیاندا ببنه‌ ئه‌زموونیکی توندوتیژ و تاقه‌تیرووکی.

«له‌ گۆڕینی ره‌گه‌زدا کیشه‌ی دارایی زیاتر ده‌بێته‌وه، دۆخی دارایی خراپ و ئهم پرۆسه‌ی وه‌رگرته‌ی مۆله‌ته‌ش پرۆسه‌یه‌کی زۆر دوور و درێژه، ۱۲ دانیشتم له‌گه‌ڵ ده‌روونپزیشک و ده‌روونچاره‌سه‌ر هه‌بوو و ئینجا نازانم وتیان بچۆلای پزیشکی دادوه‌ری، له‌و لاشه‌وه‌ دوو جار کۆمیسێۆنم ساز کرد، پاشان هه‌واله‌ی دادگایان کردم و دواتریش که نه‌شته‌رگه‌ری ده‌که‌ی. نه‌شته‌رگه‌رییه‌که‌م ئه‌نجام دا و که‌وتمه‌ سه‌ر گۆڕینی زه‌وق و سه‌لیقه‌کانم. یه‌ک دوو مانگ به‌وه‌وه‌ تیوه‌ گلام. ده‌بێ بچیته‌ دادگا، نووسینگه‌ی تۆماری مه‌ده‌نی، بچیته‌ پزیشکی دادوه‌ری. سه‌ره‌تا ده‌بێ بچیته‌ دادگا، ده‌بێ سکالا تۆمار بکه‌ی و ئینجا بچیته‌ دادگا، دواتر ده‌چیته‌ لای پزیشکی دادوه‌ری گه‌ره‌که‌ت بو‌ ئه‌وه‌ی سه‌یری ئه‌ندامی زاو‌زیت بکه‌ن. دواتر ده‌تئیرن بو‌ دادگا و نامه‌ت بو‌ ده‌نووسن که به‌لێ ئه‌مه‌ نه‌شته‌رگه‌ری کردوو. ئینجا دادگا واده‌ی ۲۰ رۆژ ده‌داته‌ ئیداره‌ی تۆماری باری که‌سیتی که ۲۰ رۆژ کات بدا که بریاری قازی

دریژ بکریته وه یان هه لېووه شینرېته وه. ئیداره ی تومار کردنی باری که سیتی بو
ئه وه یه که پیشینه ی خراپت نه بیت. ۲۰ رۆژ کاتت هه یه بو هه لوه شانده وه ی
برپاری دادوهر. ئه وه له کاتیکدا یه که قازی برپاری داوه ” (دیمانه ی ژماره ۶۰.
مه هسا، Pos 141)

و ههروه ها وه دوا که وتنی وه رگرتنی پشتیوانی حکومی و مامه له ی جیاکارانه له لایهن هه ندیک
له دامه زراوه پزشکیه کانه وه نمونه یه کی دیکه ی ئهم ناکاراییانه یه:

«یارمه تیه کانی ریکخراوی بیهزیستی (کاروباری کۆمه لایه تی) بو
نه شته رگه ربی گۆرینی ره گه ز بو تره نسه کان له کاتی خۆیدا نییه. یه کسه ر
پاره ی نه ده دا. بیهزیستی بچۆ نه شته رگه ربیه که ت بکه، دواتر پاره ت پی
ده ده یین. پیم وایه هه تا ئیستا بیهزیستی زیاتر له بیست و پینج ملیۆن تمه نی
پینه داوم. ئه وه ی راستی بی من ئایدزم هه یه و پزیشکه کان نه شته رگه ربیان
بو نه ده کردم. یه کیکیان پیاویک بوو که من چوو مه لای و پاشان ویستی
هه راسانم بکا سی جار کاتی دیداری پیدام. پیم وت من هاتمه باکووری
ئیران و پاشان هاتمه تاران تۆم بینی به لام منی نه شته رگه ربی نه کرد سی جار
نه شته رگه ربیه که می هه لوه شانده وه من پینج شه ممه چووم بو نه خۆشخانه،
که شه ممه نه شته رگه ربی بکریم دیسان ئاماده نه بوو نه شته رگه ربیم بکات.
(دیمانه ی ژماره ۶۰. مه هسا، Pos 149)

ئهم ئه زمونانه به رتیه به ریبه تی خراپ، بیرۆکراسی په کخه ر و هه ندیک جاریش روانگه ی
جیاکارانه له سیسته می پشتیوانی ئیران پیشان ده دا که ده توانی فشاری زیاتر بخاته سه ر چین و
تویژه لاوازه کانی کۆمه لگا.

چاوخساندنیک به پرسى ماره یی له گوشه نیگایه کی دیکه وه ئه وه ده رده خا که چون ده زگای
داد ده توانی بو به رژه وه ندیه ئابووریه کانی خیزانی کچ، پیاوان بخاته ناو پینگه یه کی ناهاوسه نگه وه.

«ناتوانی، ناتوانی [مافی خۆت] به ده ست به نیت. چونکه دادوهریک له وێ
داده نین که بری ماره یی قورس بو کچان دیاری ده کات. تۆ ئه گه ر ده سکه ی
زیریش بکه یته ماره یی، ده سکه [ماره یی] ده بیته چوار سه د ملیۆن تمه ن.
حکومه ت چاوه ربی ئه وه ده کا که ماره یی بکاته به رگیره وه. که چی قازی خۆی
ژنان تیزه تیزه ده دا که ماره یی وه ربگرن. مالى باوکی کچ وه ک سه رچاوه ی
داهات له ماره یی ده روان (دیمانه ی ژماره ۳۵ - حسین زاده، Pos 359).

ئهم بوچوونه ته واوکه ربی بوچوونی دوکتۆر وه لی بارامیه که له سه ر ماره یی قورس قسه ده کا و
ئامازه به وه ده کا که پیاوان بو ئه وه ی نه چنه زیندان ئهم توندوتیژییه قبوول ده که ن:

«ئێستا یه‌کیک له‌و باب‌ه‌تانه‌ی که‌ پیاوان سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی کیشه‌ی زۆریان هه‌یه، به‌لام ناتوانن جیا ببنه‌وه و ئه‌مه‌ش ده‌بێته‌ هۆی ئه‌وه‌ی توندوتیژی بنویسن، بری ماره‌یه‌یه‌ که‌ قورسه. بۆ نموونه‌ کابرا بیر له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ ده‌لی باشه‌ ئه‌گه‌ر بمه‌ه‌وێ جیا ببنه‌وه، ئه‌م بری پاره‌ی ماره‌یه‌یه‌ له‌ کوێ بێنم؟ ئه‌گینا ده‌بێ بچمه‌ زیندان و ئه‌وان پێیان باشه‌ سه‌ر دا‌بخه‌ن و ئه‌م توندوتیژییه‌ قبوول بکه‌ن» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۴. دکتۆر وه‌لی بارامی، Pos 45).

به‌روونی نیشانی ده‌دا که‌ چۆن بری ماره‌یی، به‌کرده‌وه، ده‌توانی بپێته‌ ئامرازیک بۆ فشاری ئابووری و ده‌روونی له‌سه‌ر پیاوان و ئه‌گه‌ر پیاوان نه‌یان‌توانی ئه‌م بره‌ پاره‌ بده‌ن، ده‌یان‌خاته‌ دۆخیکه‌وه‌ که‌ توندوتیژی یان زیندان قبوول ده‌که‌ن.

له‌ کۆتاییدا، بوونی مندالان، به‌تایبه‌ت کوران، له‌ ناو سوووری تاوانه‌ رێک‌خواره‌کانی وه‌کوو بازرگانیکردن به‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان، گوزارشت له‌ بوونی بۆشاییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ قووله‌کان و که‌لکاوه‌ژوویکردنی سیستماتیک له‌ گرووپه‌ خه‌ساره‌ل‌گرت‌ره‌کانه‌.

«دواتر کاتیکی ئه‌م که‌سه‌ ده‌بینی، بۆ نموونه‌ یه‌کیک له‌م کرده‌وه‌ توندوتیژانه‌ی که‌ من باسی ده‌که‌م له‌و ماله‌یه‌ که‌ له‌ شووش و هه‌ره‌ندی و هتد هه‌یه‌ ئاگاداریان کردینه‌وه‌ که‌ ئه‌م ماله‌ ده‌نگی گریانی مندالی لێ دێ و منداله‌کان وه‌کو قاچاخچی ماده‌ی هۆشبه‌ره‌ به‌کار ده‌هێنن. ئیتر کچ و کوری بۆ نییه‌، به‌لام ئه‌مانه‌ زۆربه‌یان کورن چونکه‌ توندوتیژتر و زیره‌ک‌تر و باشت‌ر ده‌توانن ماده‌ی هۆشبه‌ره‌ بگوازنه‌وه. و هه‌ندیکیان له‌ سه‌ر چواررێپانه‌کان له‌ ژێر ئه‌م بنیشت و گۆل و ئه‌و شتانه‌ی وا ده‌فرۆشن ماده‌ی هۆشبه‌ریان داناوه‌ و له‌ تۆوايه‌ که‌ ئه‌م پیاوه‌ گۆلی لێ ده‌کێ و یارمه‌تی ده‌دا، له‌ کاتیکیدا یه‌کیک ده‌لی «فلان و فلان ماده‌ی هۆشبه‌ره‌ی ده‌وێ، برۆ بۆ چواررێپانی دواتر تۆ برۆ من بۆت ده‌نێرم. و له‌ سه‌ر هه‌موو چواررێپانه‌کاندا ئه‌مه‌ هه‌یه‌. ئیمه‌ به‌ هیچ شێوه‌یه‌ک ناتوانین بپێن هه‌موو ئه‌و مندالانه‌ی که‌ له‌ چواررێپانه‌کاندا ئیش ده‌که‌ن ماده‌ی هۆشبه‌ره‌ ده‌فرۆشن، به‌لام ئه‌و منداله‌ی که‌ له‌ سه‌عداوا و پارکی میلیی مندالی کاره‌ به‌ دنیاییه‌وه‌ له‌ گه‌ل ئه‌و منداله‌ی که‌ له‌ سه‌ر رێگای خومه‌ینییه‌ فهرقی هه‌یه‌ بۆ نموونه‌ له‌ مونیرییه‌، له‌به‌رده‌م دادگای مونیرییه‌، دووکانیک بوو که‌ ئه‌و کوریه‌ی که‌ له‌وێ کاری ده‌کرد، ده‌مانزانی که‌ ئه‌م منداله‌ ماده‌ی هۆشبه‌ره‌ ده‌فرۆشیت (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۸. مه‌رزیه‌ حسینی، Pos 68).

ئه‌م دۆخه‌ له‌ گه‌ل خه‌مساردیی رێژه‌یی کۆمه‌لگا و که‌لکاوه‌ژوویکردن له‌ پێگه‌ی مندالان، نیشاندهری ئه‌وه‌یه‌ که‌ سیسته‌می پشتیوانی و چاودێریکردن و پاراستنی مندالان شکستی هیناوه‌ و

به رهنگار بوونه وهی باندۀ تاوانکاره کان کاریکی مه حاله.

به کورتی ده توانین بلیین که سیستمی یاسایی و قهزایی له ئیراندا کاتییک رووبه پرووی توندوتیژی دژی پیاو ده بیته وه، زۆر جار نه ک توانای راگرتن یان چاره سه رکردنی کیشه که ی نییه، به لکوو به هوئی ئالۆزییه یاساییه کان و کاغه زبازی ئیداری و فشاره ئابوورییه کان و هه ندیک جاریش هه لئه سووراوی دمه زراوه بهر پرسیاره کان، خوئی ده بیته سه رچاوه ی توندوتیژی پیکهاته یی و دهروونی. ئهم دۆخه له گه ل تیۆرییه کانێ گالتۆنگ (۱۹۶۹) له سه ر توندوتیژی، و بۆردیۆ (۱۳۷۵) هه تاوی) سه باره ت به زالبوونی ره مزی، وینه یه کی پروون له بیکاریگه ری و ته نانه ت کاریگه ریی پیچه وانه ی پیکهاته کان ده خاته پروو. له لایه کی تریشه وه یاسر حسینی فه ر ئاماژه به وه ده کات که؛

“له کۆنه وه بووه، به لام زۆر زیاتر بووه، پێم وایه هوکاری زۆر هه یه، ره نگه وا بزائن که بۆ نمونه ئه و یاسایه، ئه و دادگایه، ئه و دادوه ره ناتوانی مافه کانیا ن له لایه نی به رامبه ر وه ربگرێ، به تایبه ت بۆ مه سه له ی نامووس که دادگا کانێ ئیران له مه دا نمونه یان نییه ” (دیمانه ی ژماره ۸. یاسر حسینی فه ر، Pos 94-96).

هه ستی بی تواناییه له گه یشتن به ماف یان مافه کان به تایبه ت بۆ مه سه له ی نامووس یان شه ره ف که ره گ و ریشه ی له لاوازیی پیکهاته یی ده زگای دادوه ریدا هه یه، خوئی فاکته ری بزوینه ری توندوتیژی له ناو کۆمه لگایه

وهرزی حهوتهم

شیکردنه وهی هه لومه رجه
هۆکارییه کانی توندوتیژی دژی
په گه زی نیر

پیشه کی

دوای ئه وهی که له به شه کانی پیشوودا شیکاریمان ده ست پیکرد، تا ئه و جیگایه ی که سه ره تا «هه لومه رجه زه مینه ییه کان» (به ستینی که لان) و دواتر «هه لومه رجه ده ستیوه ده ره کان» (فاکته ره هه موار که ره کان) مان ده ستنیشان و شروقه کرد، ئیستا ده گه ینه یه کیک له به شه هه ره سه ره کی و یه کلا که ره وه کانی مۆدیلی پارادیگماتیک که ئه ویش به شی شه شه مه. ئه م به شه وه لآمی پرسیری بنه رته ی و راسته وخۆی «بۆچی؟» ده داته وه و تایبه ته به ده ستنیشانکردن و شیکردنه وه ی «هه لومه رجه هۆکارییه کان»؛ ئه و روودا و پیشه اتانه ی که راسته وخۆ ده بنه هۆی روودان یان دروستبوونی دیارده ی ته وه ری واته «ئه زموونی توندوتیژی دژی ره گه زی نیڕ».

له چوارچیوه ی تیۆریی زه مینه ییدا، جیاوازی نیوان هه لومه رجه هۆکارییه کان و هه لومه رجه زه مینه ییه کان گرینگیه کی فره هه یه. ئه گه ر ئه و هه لومه رجه زه مینه ییانه ی که له به شی چواره مدا تاوتووی کران، به ستین و که شی گشتی (وه کوو هه ژموونی پیاوه تی یان فشاره ئابوورییه که لانه کان) دا بین ده که ن، ئه و هه لومه رجه هۆکارییه کان وه که «چه خماخه» یان «بزوینهر» ی ده ستبه جی کار ده که ن که گری کرده وه یان هه لسوکه وتی توندوتیژانه خوشر ده که ن. ئه مانه ئه و فاکته رانه ن که دیارده کارا ده که ن و زنجیره یه که له کردار و کاردانه وه و لیکه وته کان له خو ده گرن. به زمانیکی ساده تر ئه م وه رزه هه ول ده دا وه لآمی ئه و پرسیاره بداته وه: چ رووداو یکی تایبه ت روو ده دا که پیاو

ده خاته دۆخیکه وه که راسته وخۆ توندوتیژی به ئه زمون بکات؟

ئامانج لهم وهرزه ئه وهیه که به پیتی گیاره وه دهوله مند و قووله کانی به شداربووانی ئهم لیکنۆینه وه ئهم بزۆینه ره سه ره تایبانه به وردی توپکاری بکرین. داتا مهیدانییه کان ده ریانخست که هۆکاره کانی توندوتیژی دژی ره گه زی نیر دیاردهیه کی تاک ره هه ندی نییه، به لکوو کومه لیک فاکته ری ئالۆزی تاکه که سی، ده روونی، نیوان که سی و کومه لایه تییه که له ساته وه ختی روودانی توندوتیژیدا رۆلێکی راسته وخۆ ده گیرن. بۆ تیگه یشتنێکی یه کگرتوو و سیستماتیک لهم هۆکارانه، شیکاریی داتا کان له سه ره بنه مای پرۆسه ی کۆدکردنی تیۆریی زه مینه یی بووه هۆی ئه وه ی دوو ئاستی سه ره کی هۆکاره کان ده ستیشان بکه ین: ۱. هۆکاره راسته وخۆکان و ۲. هۆکاره ناراسته وخۆکان. ئهم جیا کردنه وه ریکه مان پیده دا بۆ ئه وه ی ههم بزۆینه ره کتوپر و ئاشکراکان و هه میش ره گ و ریشه شاراوهره کان که ورده ورده زه مینه بۆ روودانی توندوتیژی ئاماده ده که ن، تاوتوی بکه ین.

له به شی یه که م و سه ره کیی ئهم وهرزه دا باس له هۆکاره راسته وخۆکان ده که ین، که خویان به سه ره دوو ژیروته زای بنه رتیدا دابه ش ده کرین: «هۆکاره تاکه که سییه کان» و «هۆکاره نیوان که سی/کومه لایه تییه کان». له ژیر هۆکاره تاکه که سییه کاند، سه ره تا باس له هۆکاره «جهسته یی و سیکیسییه کان» ده که ین؛ پرسه کانی وه کوو وروژاوی سیکیسی کۆترو لئه کراو، بیبه شبوونی سیکیسی به هۆی تیکچوونه کانی وه کوو واژینی مووس دروست ده بی و ته نانته سه رنجرا کیشیی رواله تی کوران که ده توانی بیانکاته ئامانجی ده ستدریژیکردن، ئه مانه وه ک هۆکاره راسته وخۆکانی توندوتیژی شی ده کرینه وه. دواتر قوولترین و ئالۆترین به ش، واته هۆکاره ده روونییه کان شی ده کرینه وه. لیره دا نیشان ده ده ین که چۆن تیکچوونه ده روونییه کان (وه کوو وه سه وه سه، نکۆلیکردنی نه خۆشی یان تیکچوونی که سایه تی)، تایبه تمه ندیی که سایه تی (وه کوو سه ره سه ختی و که مالگه رایی) و چالنجه شوناسییه کان (وه کوو خۆپنا کردنی تیکشکاو) راسته وخۆ ده بنه هۆی روودان یان به ئه زمونو کردنی توندوتیژی.

دواتر سه یری هۆکاره ناراسته وخۆکان ده که ین که هه رچه نده ره نگه کاریگه ری ده ستبه جیان نه بی، به لام به شیوه ی ورده ورده ده توانن تاک بۆ دۆخه توندوتیژه کاندانه بدن. فاکته رگه لی وه کوو سه ره چه شنه سه قه ته په ره ورده ییه کان، نایه کسانیی پیکهاته یی و فشاره درێژخایه نه کانی رۆله جینه دیرییه کان لهم ده ستهدا جیگیر ده بن و ئه مه ش ئه وه ده رده خا که چۆن رابردوی تاک و ئه و پیکهاته کومه لایه تییه ی که تیده یه به رده وام کاتی ئیستا له قالب ده دن.

ئهم وهرزه به خسته نه رووی چوارچیه یه ک بۆ شیکاریی وردی هۆکاره کانی توندوتیژی، پارچه یه کی گرینگ له پازیلی تیۆرییه له حا لی فۆرمگرتنه کان ته واو ده کات. تیگه یشتن لهم هۆکارانه نه ک هه ر بۆ فامکردنی بۆچه تی روودانی دیارده پتیوسته، به لکوو راسته وخۆ په یوه ندی به تیگه یشتن له و «ستراتیژانه» هیه که تاکه کان له وه لامی ئهم هۆکارانه دا ده یگر نه به ر (بابه تی وهرزی داها توو). له راستیدا به ده ستیشان کردنی ئهم چه خماخه سه ره تایبانه، ده توانین با شتر له لۆژیکی کرده وه و

دژکردنەوێکانی تاکەکان لە مەیدانی توندوتیژی تێبگەین.

ھۆکارە راستەوخۆکان

ھۆکارە راستەوخۆکانی توندوتیژی دژی پیاوان ئاماژە بە و فاکتەرانی دەکەن کە راستەوخۆ و ئاشکرا لە دروستبوونی پەفتاری توندوتیژیانە دەور دەبینن. ئەم فاکتەرانی زیاتر لە بەستینی پەيوەندییە نێوان کەسییەکان، بارودۆخە پەر لە ململانێکان یان هەلومەرجی ژینگەیی تایبەتدا روو دەدەن و دەتوانین وەک جۆریک لە «ھۆکارە نزیکەکان» یان ھۆکارە سەرەتاییەکانی روودانی توندوتیژی لەقەڵەمیان بدەین. بە پێچەوانەی فاکتەرە نەرستەوخۆکان کە لە سەر ئاستی پێکھاتەیی یان کۆمەڵایەتیدا کار دەکەن و بە شێوەیەکی نادیار پێخۆشکەری توندوتیژین، فاکتەرە راستەوخۆکان زیاتر لە کات و شوێنیکێ دیاریکراودا دەناسرێنەوێ و کاریگەرییەکی دەستبەجێیان لەسەر روودانی توندوتیژی ھەیە.

ھۆکارە تاکەکەسییەکان

ھۆکارە جەستەیی و سێکسییەکان

توندوتیژی دژی پیاوان دیاردەیە کە لە ژێر کاریگەریی چەندین فاکتەری تاکەکەسی و کۆمەڵایەتی و فەرھەنگیدا. لە کاتیکیدا زۆریک لە لیکۆلینەوێکان توندوتیژی جەستەیی و دەروونیان لە دژی ژنان دەستنیشان و شیکارییان کردووە، بەلام توندوتیژی دژی پیاوان تا رادەیەکی زۆر لە ژێر توێژی فەرھەنگ و داب و نەریت و نەبوونی چاودێری زانستیدا بە شاراوایی ماوەتەوێ. ئەم بەشە توێژینەوێ و پراي تیشکخستنی سەر فاکتەرە جەستەیی و سێکسییەکانی توندوتیژی بەرامبەر بە پیاوان، ھەول دەدا لە گۆشەنیگای جۆراوجۆرەوێ پەھەندە جۆراوجۆرەکانی ئەم دیاردە لیک بداتەوێ و یارمەتی خوێنەر بدا بۆ ئەوێ سەبارەت بە زەمینیەکانی روودانی ئەم جۆرە توندوتیژییە تێگەشتنیکێ قوولتر بەدەست بەیئیت.

وێک لە سەردێرەکانی ئەم وەرزەدا دەرکەوتووە، ھۆکارە جەستەیی و سێکسییەکانی توندوتیژی دژی پیاوان، پەيوەندییان بە فاکتەرگەلێکی ئالۆزەوێ ھەیە کە نەک ھەر پەگ و ریشە دەروونناسیان ھەیە، بەلکوو کاریگەری تیکچوونە جەستەییەکان، فشارە کۆمەڵایەتیەکان یان ھەلومەرجە ژینگەیی و تاکەکەسییەکانیان لە سەرە. ئەم بەشە بە شیکردنەوێ پرسی وروژاویی سێکسی (حەشەربوون) باس لەو حالەتانە دەکا کە ئارەزووی سێکسی کۆنترۆلنەکراو یان سەرکوتکراو دەتوانی ھۆکاری توندوتیژی بێت. پاشان، تیکچوونەکانی وەکوو واژینیمووسی ئافرەتان و بێبەشبوونی سێکسی لە پیاواندا تاوتوێ دەکری کە کاریگەری راستەوخۆیان لەسەر پەيوەندییە ھاوسەریتییەکان و فشاری دەروونی بەرچاو ھەیە. بابەتی سەرنجراکێشییە روالەتیەکانی کوران گۆشەییەکی دیاریکراوی

ئازاردانی سیکیسی و سووری خه ساره ته دهر وونیه کان ئاشکرا ده کات. دواتر ماندوتی زۆر به هۆی کار وه ک بزۆینه ریک بۆ دهر کهوتنی ناره حه تی دهر وونی، و کاریگه ریی به دخۆراکی و نه خۆشیی له سه ر په فتاره زیانبه خشه کان شی ده کریتته وه.

وروژاوی سیکیسی

وروژاوی سیکیسی یه کیک له فاکته ره کللییه کانی توندوتیژی سیکیسیه. خاتوو سه میرا سه بارت به رۆلی وروژاوی سیکیسی خۆی و ده سترژیی سیکیسی برا که ی له ته مه نی هه رزه کاریدا ده لیت:

[له ته مه نی نه وجهه وانیدا] زۆر حه شه ری بووم. پاشان گه یشته خۆره حه تکردن و دواتر ده سترژیی سیکیسیم کرده سه ر برا بچووکه که م.
(دیمانه ی ژماره ۱. سه میرا، Pos 76).

ئهم گپرا نه وه ی سه میرا نموونه یه کی تالی توندوتیژی سیکیسیه که تیدا ژنیک ده سترژیی سیکیسی کردووه ته سه ر برا بچووکه که ی. ئهم مه سه له نه ک هه ر بقه و تابۆ جینه ده ریه کان به چالنج ده کیشی، به لکوو نیشان ده دا که توندوتیژی سیکیسی دژی پیاوان ده توانی په گ و ریشه ی له فاکته ره ئالۆزه کانداهه بی که بۆ ئه وه ی لئیان تیگه ی پئوستان به لیکۆلینه وه ی وردتیه. له م گپرا نه وه دا، وروژاوی سیکیسی سه میره له کاتی نه وجهه وانیدا وه ک فاکته ریکی سه ره کی ده خریتته روو که له کو تاییدا بووه ته هۆی ده سترژیی سیکیسی بۆ سه ر برا که ی. وروژاوی سیکیسی، وه ک هه سته یی سروشتی و غه ربزی له مرو قدا، له ته مه نی هه رزه کاریدا ده گاته ئه وه ی خۆی. به لام به رپۆنه نه بردنی ئهم هه سته به شیوه یه کی دروست و سه رکوتکردنی ده توانی هه لسوکه وتی نه شیوا و ته نانه ت توندوتیژانه ی لی بکه ویتته وه. بۆ شیکردنه وه ی بابه تی سه میرا ده توانین سوود له تیوریی فیروونی کۆمه لایه تی ئه لیبیرت باندۆرا وه رگرین (باندورا، ۱۹۷۷). به پیتی ئهم تیورییه تاکه کان له رپگه ی بینین و لاساییکردنه وه و به هیزکردنه وه یی په فتاره کان ده بن. په نگه سه میرا له ژینگه ی خۆیدا (خیزان، میدیا، کۆمه لگا) سه رچه شنه کانی په فتاره سیکیسیه نه شیوا هه کانی به دی کردبی و به هۆی نه بوونی هۆشیاری ته وا و کۆنترۆلی پئوستان به سه ر هه سته کانییدا، ئهم په فتارانه ی له شیوه ی ئازاردانی سیکیسی بۆ سه ر برا که ی نواندیته وه. هه روه ها تیوریی دهر وونشیکاریی فرۆید (فرۆید، ۱۹۲۳) ده توانی بۆ تیگه یشتن له م دۆخه یارمه تیمان بدات. فرۆید پیتی وا بوو که غه ریزه سیکیسیه کان رۆلکی گرینگیان له په فتاری مرو قدا هه یه و سه رکوتکردنی ئه و غه ریزانه ده توانی په فتاری نانۆرمی لی بکه ویتته وه. له باره ی سه میرا، سه رکوتکردنی ئاره زووه سیکیسیه کان و مومکین نه بوونی دهر برینی ئه و ئاره زووانه به شیوه یه کی دروست، له وانه یه وای کردبی که ئه و کچه به ره و په فتاری توندوتیژ هان بدریت. جگه له فاکته ره دهر وونناسیه کان، فاکته ره فه ره نگه ی و کۆمه لایه تییه کانیش له روودانی توندوتیژی سیکیسیدا رۆلکی گرینگ ده گپرن. له کۆمه لگایه کدا

که بابته سیکسییه کان تابویه و پهروه دهی سیکسی وه ک پیویست بو میرمندا لان دابین ناکری، ئە گه ری ده رکهوتنی رهفتاری مهترسیدار و توندوتیژ زیاتر ده بیته. نه بوونی زانیاری تهواو سه باره به پرسه سیکسییه کان و دهسترانه گه یشتن به سه رچاوهی زانیاری متمانه پیکراو ده توانی نهوجه وانان به رهو رووی ده سترژی سیکسی و رهفتاری شه رانگیزانه بکاته وه. تیوری (فیروونی کومه لایه تی) سی باندورا روونی ده کاته وه که رهفتاری سیکسی نه گونجاو له ریگهی بینین و لاساییکردنه وهی سه رچه شنه کانه وه دروست ده بی و تیوری دهروونشیکاری فرۆید جهخت له وه ده کاته وه که سه رکوتکردنی غه ریزه سیکسییه کان ده توانی بیته هۆی رهفتاری نانۆرماتیفانه.

تیكچوونی واژینیمووس (زی ژنان) و بییه شبوونی میرد له سیکس

لیکدانه وهی هۆکاره کانی توندوتیژی دژی پیاوان له چوارچیوهی ئەو ئەزمونه کلینیکییهی سه ره وه دا ده ریده خا که توندوتیژی ته نیا له په هه نده جهسته یی یان رهفتارییه کانداسنوردار نابیته وه، به لکو له زۆر حاله تدا له وه زمینانه وه سه رچاوه ده گری که په یوه ندیی به سه رکوتکردنی خواسته سه ره تاییه کان و فشاری دهروونی به رده وام و ئیش و ئازاری شاراو وه هیه. ئەو ئەزمونهی دوکتۆر میهدی مؤتمینی باسی ده کا نمونه یه کی راشکاوه که چون تیکچوونه سیکسییه کان و بییه شبوون له سیکس ده توانی سووری توندوتیژی و فشاری دهروونی دروست بکات. ئەم گیرانه وه به واقعیکی تالاهه ده ست پیده کات: پیاویک که سه ره رای خوشه ویستنی ژنه که ی، ناچاره له ژینگه یه کی پر له زهخت و فشاری خیزان و کومه لگادا ژنه که ی ته لاق بدات. ئەو ده لی:

«به لئی من ئەم ژنه م خوش دهوی چی و چی ... به لام ئیمه له ژیر فشاریکی زۆر داین. وتم فشار بو؟ وتی فشاری خیزان ... دایکم زهختیکی زۆری لی ده کا که ژنه کم ته لاق بدهم چونکه مندالمان نابیت ... به لام من زۆرم ژنه کم خوش دهوی و مندالیش به هیچ شیوه یه ک بو من گرینگ نییه ...» (دیمانه ی ژماره ۳۸، مه هدی مؤتمینی، 72 Pos).

ئەم دانپیدانه راشکاوه نیشان ده دا که چون چاوه روانییه ژینگه یی و کومه لایه تییه کان له بری ئەوهی ده توانن قهیرانیکی چاره سه ر بکه ن، قوولتری ده که نه وه و ئۆقره یی دهروونی تاکه کان تیک ده دن. تیورییه دهرووناسییه کان و به تاییهت تیوری ئادلیر (ادلر، ۱۹۳۰)، ئاماژه به وه ده که ن که کاتیک مروفه کان له ئاست ئەو چاوه روانی یان رۆلانه ی که کهسانی دیکه بۆیان داناون، شکست ده هین هه ست به ناکارامه یی، شه رم یان خراپتروونی دۆخه که بیان ده که ن. له م حاله ته تاییه ته دا، پیاویک که به ناچار ی که وتۆته ناو سووری چاوه روانییه کانی خیزان و بیرو و باوه ری فره نه نگیه وه، ناچاره وێرای تهحه مولکردن و به رگه گرتن له ئاست فشاره رهفتارییه کان، چاوپۆشی له خواسته که سییه کانی خو بکات.

به لام ئەوهی زیاتر له هه موو شتیک سییه ری خستۆته سه ر ئەم گیرانه وه، تیکچوونی زی

(واژینیمووس) ژنی ئەم پیاوهیه، که به گوتهی ئەو دەر ووناسه:

«ئەو ژن و میردە وتیان ئیمە لە ماوهی ۸-۹ سالی رابردوودا نەمانتوانیوه
سیکس بکهین ... بۆم دەرکهوت که ئەمانە کیشەیی واژینیمووسیانی هەیه
... کیشەیهک که لە هەندیک لە خانماندا پیناسە کراوه، ئەمانە رێک لە لە
ساتەوهختی سیکسکردن لە گەن و ئەندامی زاوژپیان لە رادەبه دەر و شک و
قفل دەبی و سیکسکردن به هیچ شیوهیهک مومکین نابێت» (دیمانەیی ژمارە
۳۸، مەهدی مؤتمیمی، 72 Pos).

ئەم تیکچوونه خۆی ژبانی هاوسەرگیری به شیوهیهکی جیدی سنووردار دەکاتوه، بەلام
کاریگەرییهکانی بهم سنووردارکردنە جەستەییە کوتایی نایەت؛ بەلکوو وردە وردە دۆخیکی دەر وونی
ئالۆزی نیوان ژن و میرد خراپتر دەکات. لە روانگەیی تاکە کەسیهوه، بێتوانایی هاوسەر لە ئەنجامدانی
سیکس وای کردووه که لای خۆی و کەسانی دیکە هەست بە تاوان و شەرم بکات. ئەم هەستی
تاوانبارییه که به شیوهیهکی ناراستەوخۆ لە «ترسی دەر وونی»، «روانگەیی نەرینی بۆ سیکس» و
هەستکردن به پيسبوونی سیکس لە ژندا سەرچاوه دەگرێ، به روونی لە گەل تیۆریی فرۆید سەبارەت
به کاریگەرییهکانی ترومای سەر دهمی مندالی یەک دەگرێتەوه (فرۆید، ۱۹۲۰). ئەم تیۆرییه باس
لەوه دەکا که ئەزموونه ناخۆشەکان یان دەستدرێژییه دەر وونی / سیکسییهکانی سەر دهمی مندالی
دەتوانن دەر وونی تاک به شیوهیهک مەرجدار بکهن که لە تەمەنی گەورە سالییدا لەبری چێژوهرگرتن
لە پەيوەندیی سیکسی، لێی بێزار بن یان دلەراوکییان هەبێت.

لە لایەکی ترهوه نابێ دۆخی پیاو لەم پەيوەندییهدا پشتگوێ بخرێت. ئەو که لە ماوهی ۸-۹
سال ژبانی هاوبەشی نەیتوانی ئارەزووه سیکسییهکانی تیر بکا، رووبەرووی جوړیک لە سەر کوتکردنی
بهردەوامی دەر وونی بووهتەوه. لەم پێوهندییهدا مؤتمیمی دەلێ:

«ئێستا، ئەم ژنە که ئەم کیشەیی هەبوو، چەندە هەستیکی خراپی بووه؟
ئەو پیاوهی که نەیتوانیوه ئەم کارە سیکس بکا، بێی لە ماوهی ئەم ۸ سالەدا
چەندە به شیوازی جوړاوجوړ ئارەزووه سیکسییهکانی سەر کوت کردووه؟»
(دیمانەیی ژمارە ۳۸، مەهدی مؤتمیمی، 72 Pos).

تیۆریی ئارەزووی مریی لە دەر ووناسیدا، بەتایبەت تیۆریی ماسلو (مازلو، ۱۹۴۳)، ئاماژە بهوه
دەکا که دابینەکردنی خواستە سەرەتاییهکان (وه کوو تێرنهبوونی ئارەزووه سیکسییهکان) دەتوانی
کاریگەری لەسەر خوئاگاداری و متمانه بهخۆیی و لایەنە دەر وونییهکانی دیکە کەسیک دابنێت.
ئەم سەر کوتکردنە، لە درێژخایهندا، دەبێتە هۆی تووهریی شاراو که دەتوانی به شیوهی جوړاوجوړ
خۆی بنوێنی وه کوو هەیه جانی نەرینی، توندوتیژی زارەکی، یان گۆشەگیری. لەم حالەتە تاییهتەدا،
پیاو لەبری ئەوهی به ئاشکرا تووهریی یان نائومیدی خۆی دەر بێرێ، دەچێتە ناو سووپی هەست

و سۆزی نهڕینی که تییدا ئەو ژنه ی وا خۆشی دهوێ، بووه ته سه رچاوه ی سه ره کیی ئیش و گرژییه ده روونییه که ی.

ئهو ی زیاتر ئهم په یوه ندیه ئالۆتر ده کا، ئەو فشاره کۆمه لایه تییه که ره گ و ریشه ی ده گه رپته وه بۆ گریمانه ره گه زپتییه کانی پیاوه تی و رۆلی "باوک". پیاو کاتی که به ره ورۆی چاوه روانی کۆمه لایه تی ده بیته وه که داوا ی لێ ده کری دایه نکه ری بژیوی ژیا ن بێ و سه ره رشتیا ری بنه ماله بێ و مندا ل بختا وه، وێرا ی ئهو ی کیشه که سییه کانی، خۆی له به رامبه ر ده وره به رییه کانی به بێ ده ره تان ده زانی:

"خێزانه که م زوو زوو لیم ده پرسن چیتان کرد ئه وه هه ر مندا لتان نه بوو
... ده ی ژنه که ت ته لاق ده و ژنیکه دیکه بینه با مندا لتان ببیت ..."
(دیمانه ی ژماره ۲۸، مه هدی مؤتمینی، Pos 72).

ئهم فشاره هه سته شکستی له پیاو دا تۆختر کرد وه ته وه و وا ی لیکرد وه که هه ولی زالبوون به سه ر کیشه کاند ا بدا ت. تیۆری «خۆپنا کردنی تیکشکا و» له ده رووناسیدا ئه وه پیشان ده دا که کاتی که تا که کان هه ست ده که ن که چیتر ناتوانن چاوه روانییه کۆمه لایه تییه کان به دی بهینن یا ن خۆیا ن له گه ل پیه وه سه پپه را وه کاند ا بگنجنن، نا ئا گا خۆیا ن به بپه یز و زیانی که وتوو ده زانن. ئهم نموونه گیرانه وه به روونی نیشان ده دا که چۆن ئەو کیشانه ی که ره گ و ریشه ی که سییا ن هه یه وه کوو تیکچوونی سیکی، له گه ل پرسه ژینگه یی و کۆمه لایه تییه کاند ا په یوه ندی ساز ده که ن و سووری به رده وامی توندوتیژی و فشاری ده روونی دروست ده کات. توندوتیژی لیره دا ماوه را ی ره فتاری جه سته ییه؛ توندوتیژی خۆی له سه رکوتکردنی خواسته سۆزدا ری و سیکییه کان، فشاره ده روونییه کانی به هۆی نه توانینی جیه جیکردنی چاوه روانییه که سی یا ن کۆمه لایه تییه کان و تالی په یوه ندی نیوان که س و نزیکه کاند ا نیشان ده دا ت. ئهم سووره ته نها به یارمه تی و ده سته یوه ردا نی ده روونچا ره سه ریک ده شکێ که ئه ویش به م شیوه یه که له دانیشتنه کانی چاره سه ری سیکییدا به شداری بکات.

سه رنجرا کیشیه جه سته ییه کانی کوران

شیکاری هۆکاره کانی توندوتیژی دژی پیاوان، به تایبه ت له زه مینه ی ئازاردانی سیکی له ته مه نی مندا لی و میرمندا لیدا، ده ریده خا که گرینگیدانی زۆر به رواله تی جه سته یی کوران و جه ختکردنه وه له سه ر جوانی جه سته یی ده توانی بۆ دروستبوونی ئەو جوړه توندوتیژییه هۆکاریکی ئاسانه ره وه بیت. ئهم جوړه سه رنجدا نه له راده به ده ره، هه رچه نده ره نگه له یه که م نیگا دا بگه رپته وه بۆ به زه یی دایک و باوک و ئاره زووی باشت ده رکه وتنی مندا له که یا ن، به لام له کرده و دا مندا ل یا ن میرمندا ل به ره ورۆی نیگای زیانه به خش و ره فتاری تیکده رانه له لایه ن که سانی دیکه وه ده کات. له گیرانه وه ی تا که کان و تیۆرییه په یوه نیدا ره کانی ئهم بواره وه بۆمان ده رده که وێ که جوانی رواله تی

پیاو که هندیک جار به ههله ده بیته باوه داربوون به دهسه لات و پاریزراوی که سی، له ته مهنی بچوو کدا شته که پیچه وانه ده بیته وه و ده توانی پیاو بکاته سووژی به دکه لکی. سابی پسیوری دهرووناس و شاره زا له بواری خه ساره ته کومه لایه تیبه کان سه بارهت بهم بابه ته هوشاری ده دات:

«ئه گهر کوره کهت ببه یته لای ئارایشنگا و پیی بلنی قزی سه ری بهم شیوه چاک بکه ئاوا و ئاوا ی لی بکه ئه و کوره نابیته هیچ، من له رووی ئه زموونی چل سال کارکردن له گه ل خه ساره ته کومه لایه تیبه کان ئه مهت پی ده لیم. کاتیک مندال له دۆخیکدا بی که زیاتر گرینگی به رواله تی خو ی بدا نه ک دل و دهروونی، به تایبهت ئه و کورانه ی که زیاتر گرینگی به رواله تی خو یان ده دن له ناو کومه لگادا زیاتر له لایه ن هاونه مه نه کان یانه وه ده سترژی بی سیکی ده کرته سه ریان ...» (دیمانه ی ژماره ۲۱. سابی، Pos31).

ئه م گیرانه وه به روونی ئه وه ده رده خا که گرینگیدانی دایک و باوک به جوانی جهسته یی کوران و هاندانیان بو پاراستنی سیمایه کی جیاواز و سه رنجراکیش کاریکی وا ده کا که جهسته ی منداله که یان بیته کالا، که له ئه نجامدا مندال یان میرمندال وه ک سووژی بینینه ده ره کییه کان له ژینگه کومه لایه تیبه کان ده بینرین. تیورییه کانی گه شه سه ندنی دهروونی کومه لایه تی، به تایبهت تیوری پیگه یشتنی دهروونی ئیرییک ئیرییکسون (اریکسون، ۱۹۶۳)، نیشان ده دا که له ماوه ی تافی مندالی و هه ره تی میرمندالیدا که سایه تی دروست ده بی و هه ر جو ره گرینگیدانیکی ناپیویست به لایه نه ده ره کییه کان (وه کوو رواله ت) ده توانی بیته هو ی جوړیک له خو وینا کردنی بیده سه لات، جیگایه ک که تاک بایه خی خو ی بو ئاستی جوانی جهسته یی و ره زامه ندیی ده ره کی نزم ده کاته وه. ئه م مه سه له کاریگه ری زیانه خشی به تایبهت له سه ر کوران هه یه، چونکه زور جار کوران له به رامبه ر ئه و جو ره ده سترژی بیانه دا توانا و ده رفه تی به رگریکردن له ماف و سنووری تایه تی خو یان نییه. ئه م خاله به شیوه یه کی شروقه کراو له ئه زموونی حه مید پیاوی ته مه ن ۴۰ سالدا ده رده که و ی که له مندالیدا بووه ته قوربانیی توندوتیژی سیکی:

«[له مندالیدا] هه میشه ده ترسام له لایه ن که سانی دیکه وه به دکه لکی لی بکریت. بستیک مندال بووم که سیمایه کی به خو و ژیکه له وقشه نگم هه بوو، به لام به دفه ر و شه پتان بووم واته زور زیاتر له ته مهنی خومم ده زانی. له ده ره وه ی مال بووم [بو ماوه یه ک]. ئه م شتانه م ده زانی و شه رم ده کرد و نه مده هیشت که له گای گه ره ک بووم. پاشان ده چوومه پارکه کان و ده مبینی چون هه مووان [ره فتاری سیکی] ده که ن و منیش زور شتم به ئه زموون کردووه. له وانه یه من خوینده وار نه بم، به لام هه موو شتیکم به چاوه کانم به ئه زموون ده که م». (دیمانه ی ژماره ۴۴. حه مید، Pos 82-83).

له‌م گیرانه‌وه‌دا، گرینگیدان به‌ رواله‌تی حه‌مید (سیمایه‌کی به‌ خو و ژیکه‌له‌ و قشه‌نگم هه‌بوو) له‌ گه‌ل ئه‌و ژینگه‌ خه‌ساره‌لگرانه‌ی که‌ تییدا بووه‌ (له‌ دهره‌وه‌ی مال بووم)، ئه‌وی تووشی ده‌ستدریژی سیکسی کردوه‌. ئه‌م ئه‌زمونه‌ ئه‌وه‌ دهرده‌خا که‌ هه‌بوونی رواله‌تیکی سه‌رنجراکیش به‌ ته‌نیا به‌سه‌ بو ئه‌وه‌ی مندالیک یان می‌مندالیک له‌ ژینگه‌ گه‌لی وه‌ کوو پارک و فه‌زای گشتی بیته‌ ئامانجی نیگای قیزه‌ون و ده‌ستدریژی سیکسی. ئه‌م دۆخه‌ وه‌ک له‌ تیۆری باندورا (باندورا، ۱۹۷۷) له‌ زه‌مینیه‌ی فیربوونی کۆمه‌لایه‌تیدا، سووریک له‌ ترس و خه‌ساره‌تی دهروونی به‌دی دینی که‌ تییدا مندالان یان می‌مندالان، له‌ لایه‌ن که‌سانی دیکه‌وه‌ ره‌فتاره‌ سیکسییه‌ گوايه‌ ئاساییه‌ کان ده‌بینن که‌ به‌ هۆی ئه‌وه‌وه‌ نه‌ک هه‌ر فشاریان له‌سه‌ر دروست ده‌بی، به‌لکوو توانای به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی ئه‌م ره‌فتاره‌ش له‌ده‌ست ده‌ده‌ن.

ماندوویتییه‌ی له‌را‌ده‌به‌ده‌ری کارکردنی پیاوان

حسین زاده، پسپۆری دهرووناسی ته‌مه‌ن ۴۰ سال، وێرای ئاماژه‌دان به‌و فشاره‌ دهروونی و جه‌سته‌ییانه‌ی که‌ به‌ هۆی کاری به‌رده‌وامه‌وه‌ دروست ده‌بی، ده‌لی:

«پیاوی ماندوو هه‌موو شه‌ویک دیته‌وه‌ ماله‌وه‌ و چاوه‌رێ میه‌ره‌بانی و سیکسیکی خو‌ش و وزه‌به‌خشی له‌ هاوسه‌ره‌که‌ی ده‌وی و ئه‌و شتانه‌ی که‌ له‌ فیلمه‌کاندا ده‌بینیت. به‌لام پیاو به‌ هۆی ماندوویتی و فشاری عه‌سه‌بییه‌وه‌ ناتوانی سیکسیکی باشی هه‌بی، خو له‌به‌ر ماندوویتی ناتوانیت. چی بکا له‌سه‌ر کار هه‌ر بۆله‌ی به‌سه‌ردا ده‌که‌ن شه‌ست که‌س له‌ بان سه‌ری فه‌رمانی پی ده‌ده‌ن» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۵ حسین زاده؛، ۳۳۴ Pos)

ئه‌م گیرانه‌وه‌ دهرخه‌ری ئه‌و ململانییه‌یه‌ که‌ زۆریک له‌ پیاوان له‌ ژایاندا رووبه‌رووی ده‌بنه‌وه‌. له‌ لایه‌ک چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگیه‌ کان داوا له‌ پیاوان ده‌کا که‌ له‌ هه‌موو کاتیکدا پرۆزه‌ و به‌توانا بن و له‌ لایه‌کی دیکه‌شه‌وه‌ فشاری کاری و به‌رپرسیاریتییه‌ ئابوورییه‌ کان ناھێلی ئه‌م چاوه‌روانییه‌ به‌دی به‌ینن. ئه‌م ململانییه‌ ده‌توانی بیته‌ هۆی هه‌ستکردن به‌ تاوان و شکست و که‌می متمانه‌ به‌ خۆیی له‌ پیاواندا که‌ جو‌ریک له‌ توندوتیژی دهروونییه‌.

له‌م پرۆه‌وه‌ ئه‌زموونی خاتوو میه‌ره‌بان که‌ به‌ هۆی کیشه‌ی سیکسییه‌وه‌ له‌ هاوسه‌ره‌که‌ی جیا بووه‌ته‌وه‌، رۆشنایی ده‌خاته‌ سه‌ر ره‌هه‌ندیکی دیکه‌ی ئه‌م بابته‌. ئه‌و ده‌لی:

“له‌ کاتی سیکسدا هه‌ستم ده‌کرد هاوسه‌ره‌که‌م ده‌ستدریژی ده‌کاته‌ سه‌رم، چونکه‌ من له‌ سیکس تیر نه‌ده‌بووم، نه‌مه‌دانه‌ی ئه‌و کاته‌ی که‌ وزه‌م هه‌یه‌ و ئیشتیام له‌ سیکسه‌، سیکسم له‌گه‌ل بکا، یان له‌ کاتی سیکسدا منی تیر نه‌ده‌کرد و کاتیک خۆی ئورگاسم ده‌بوو ده‌کشا دواوه‌. ئه‌مه‌ ره‌نگه‌

نه خوشی بی، پیم گوت بچینه لای پزیشک با ئهم کیشته چاره سهر بی،
ئەویش ده یگوت بۆچی بچم؟ من کیشهم ئەوهیه که زوو ئاوم دیتەوه یان
ئاره زووی سیکسم نییه» (دیمانه ی ژماره ۸۹. مێهره بان، ۱۳۲ Pos).

ئهم قسه یه نیشان ده دا که چون ماندوویتی کار ده توانی له په یوه ندییه هاوسهر گرییه کاندای
کیشه ی سیکسی و سۆزداری دروست بکات. بێتوانایی پیاو له تیرکردنی ئاره زوو سیکسییه کانی
هاوسهر کهیدا ده توانی ههستی ناره زایه تی و نائومیدی لی بکه ویتەوه و له کوتاییدا ته لاقی سۆزداری
و جهسته یی بخته نیوان هاوسهره کان.

خاتوو مێهره بان له درێژه دا باس له هه وه لکه کانی خۆی بۆ باشرکردنی په یوه ندییه که یان ده کا:

«من له ماله وه بووم، جا پیاوان به راستی هه ز ده که ن ژنه کانیا ن به
ته نیا بن له ماله وه، من ویستم بچمه لای و ئەویش وتی: لاچۆ تاقه تم نییه،
خه وم دی ده مه وه وی بخره وم. کوتایی هات. منیش گوتم با ئیستا سیکسه که
ده ست پیکه م با بزانه م بۆچی مه یلی نییه، ره نگه کیشه ی هه یه یان تووره یه
یان ئاره زووی نییه هه رچییه ک بی ئه مه رووی دا و هه ستم کرد بێرێزی به
که سایه تیم کرد. وتم ده ی باشه هه ره وه کاته بریارم دا پێخه ف و ژووری لی
جیا بکه مه وه و ئیستا هه یچ په یوه ندییه کی سیکسیمان پیکه وه نییه و ئیتر ئاوا
باشتر لیک جیا بووینه وه» (دیمانه ی ژماره ۸۹. مێهره بان، ۱۳۲ Pos).

ئهم نه زمونه نیشان ده دا که چون بێتوانایی پیاو له دروستکردنی په یوه ندییه سۆزداری و
سیکسی ده توانی ههستی تاراندن و هه یچۆکه یی له ژنیکدا ببزوینی و له کوتاییدا شیرازه ی
په یوه ندییه هاوسهری تی ک و مه کان بدات.

له چوارچیوه ی تیۆری ئالوگۆری کۆمه لایه تیدا (هومنز^۱، ۱۹۵۸) په یوه ندییه هاوسهری تی
له سه ر بنه مای ئالوگۆری سه رچاوه مادی و سۆزدارییه کانی نیوان هاوسهره کانه. کاتی ک یه کیک له
لایه نه کان به هۆی ماندوویتی کار یان هۆکاری تره وه ناتوانی سه رچاوه ی پتیویست دابین بکات،
هاوسه نگیی په یوه ندییه که تی ک ده چی و ئەگه ری ناکوکی و توندوتیژی زیاتر ده بیت. پیاوان به
هۆی ماندوو بوونی زۆر له کارکردندا توانای پالپشتیی سۆزداری و سیکسی و ته نانته ئابووریان بۆ
ژنه کانیا ن که م ده بیتەوه که ئەمه ده بیتە هۆی ئەوه ی که په یوه ندییه نیوان هاوسهره کان تووشی
نارازی بوون و ناکوکی بیت.

له روانگه ی تیۆری رۆلی جینده ریه وه (بم، ۱۹۸۱) چاوه روانییه کانی کۆمه لگا له پیاوان وه ک
نانده رهاوه ری سه ره کیی و دابینه کهری خۆشگوزهرانیی ئابووری کاریکی وای کردوه که پیاوان
فشاریکی زۆریان له سه ر بیت. ره نگه پیاوان وا هه ست بکه ن که بۆ پاراستنی ئەو رۆله، ده بی زۆر کار

بکهن و بهرگهی فشاریکی زۆر بگرن. ئەم فشارانه ده بیته هۆی ماندوویتی له راده به ده ری جهسته یی و خراپوونی دۆخی ژیان و ده رکه وتنی کیشه له په یوه ندییه که سییه کاندای. له ئەنجامدا رهنگه پیاوان بۆ رووبه رووبوونه وهی ئەم فشارانه په نا بۆ رهفتاره ناتهن دروسته کان بیهن وه کوو به کارهینانی ماده هۆشبه ره کان یان توندوتیژی دژی خۆیان و کهسانی دیکه.

ماندوویتی له راده به ده ری پیاوان به هۆی فشاره کانی کارکردن و بهرپرسیاریتییه ئابوورییه کان، ئەوان له رووی جهسته یی و دهروونی و سۆزداریییه وه ده پووکییتییه وه. بیتیوانایی له جیه جیکردنی رۆلی کلیشه یی «دایینکه ره» و نه توانینی جیه جیکردنی چاوه روانیییه سیکیسییه کان کاریکی واده کا که ههستی تاوانباری و بی هیوایی و کهمی متمانه به خۆی له پیاواندا دروست ببی که ئەمه خۆی یه کییک له جۆره کانی توندوتیژی دهروونییه. ماندوویتی له راده به ده ری زیان به په یوه ندییه هاوسه ریتییه کان ده گه یینی و پیاوان به رهرووی توندوتیژی سۆزداری و تارانن ده کاته وه.

کهواته ماندوویتی له راده به ده ری کاری له پیاواندا ته نیا پرسیکی تاکه کهسی نییه، به لکوو پرسیکی کۆمه لایه تی و فرههنگیییه که رهگ و ریشه ی ده گه ریتیه وه بۆ پیکهاته کانی دهسه لات و رۆله جینده ریییه کان. بۆ که مکردنه وهی توندوتیژی دژ به ره گهزی نیر که به هۆی ماندوویتی له راده به ده ری کاری پتویسته گرینگی به و فاکتیره پیکهاته ییانه بدری و ههول بدری روانگه و چاوه روانیییه کانی کۆمه لگا به رامبه ره به رۆلی پیاوان له ناو خیزان و کۆمه لگادا بگۆردریت.

هۆکاره دهروونییه کان

توندوتیژی دژی پیاو دیارده یه کی ئالۆز و فره ره هه نده که له توپژه دهرووناسیییه کانی کۆمه لگا جیاوازه کاندای بوونی ههیه. فاکتیره دهروونییه کان، وهک یه کییک له کاریگه رترین بزوتنه ره کان، له ده رکه وتنی رهفتاره توندوتیژه کاندای رۆلیکی بهرچاو ده گیرن. ئەم به شه ی توپژینه وه به لیکدانه وهی تیکچوونه دهروونییه کان، پرهنسییه که سایه تییه کان و چالنجه کانی په یوه ست به راپه راندنی رۆله کۆمه لایه تییه کان ههول ده دا هۆکاره دهروونییه کانی توندوتیژی دژی پیاوان له گۆشه نیگای جیاوازه وه شی بکاته وه و وینه یه کی هه مه لایه نه له م بابه ته دا بخاته روو.

یه که م تیکچوونه دهروونییه کان وهک یه کییک له رهگ و ریشه سه ره کییه کانی توندوتیژی پیاوان تاوتوی ده کريت. له نکۆلیکردنی نه خۆشیی دهروونی له لایه ن پیاوانه وه بگه هه تا ده گاته وابهسته یی نائهن و ئەزموونی دا بران له خۆشه ویست، ئەم فاکتیره دهروونیانه به سه پاندنی فشاری دهروونی و رۆحی ده بنه هۆکاری رهفتاره توندوتیژه کان. وه سه وه سه و سه رکوتکردنی تووهریی و تیکچوونی که سایه تی وه کوو نه خۆشیی دهروونی (بۆردلاین یان سنووری) و پارانوئید و شیزوفرنیا ده توانن بینه هۆی کاردانه وهی دوژمنکارانه. بیر و باوه ره فرههنگیییه باوه کانی وه کوو «پیاوه کان ناگرین»، سه ندرۆمی مراوی و سه ندرۆمی سه ندریالا له ژنانی به ئەزموون، و هه ره ها که م تهحه مولیی دهروونی، له فاکتیره کانی دیکه ن که توندوتیژی ئاسان ده که نه وه.

جگه له لایه نه کانی تیڅچوونی دهروونی، پرنسیپه که سایه تییه کانیش له م رووه وه پوښکی گرینگ ده گیرن. پرنسیپه که له وه کوو مله وری، په سهندواری، که میی متمان به خوئی، سه رسه ختی و لاساری و که مالگه رایي و هوگریی بو توله سهندنه وه له و تاییه تمه ندیانن که پیاوان بو کاردانه وهی توندوتیژانه له بار ده کات.

له کوتاییدا، چالنج که له په یوه ست به راپه راندنی پوله کومه لایه تی و خیزانییه کان تاوتوئی ده کرینه وه. خو پنا کردنی تیڅشکاو، وابه سته بوون به مالی باوک، لاواریی ئابووری و تووشبوون به هاوسه ری تاکړه وه فاکته رانه که فشاریکی دهروونیی توند ده خنه سه ر پیاوان و ده بنه هوئی په فتاری توندوتیژانه.

ئهم بابه ته ویرای گرینگیدان به په یوه ندیی نیوان تیڅچوونه دهروونییه کان و تاییه تمه ندییه که سایه تییه کان و پوله چاوه روانکراوه کان، خو پنه ر بانگه پشته ده کا بو ئه وهی باشت له بوچه تی و چو نیه تی توندوتیژی دژی پیاوان تیڅگات و دیدیکی گشتگیر له م پرسه دهروونی - کومه لایه تییه ده خاته روو. به دریایی ئهم شیکاریانه ه و ل دراوه وینه یه کی روون بو خو پنه ر بکیشریته وه تا بتوانی به ئاماده کارییه کی زیاتری دهروونییه وه به دوا د اچوون بو ئاراسته ی ئهم توپزینه وه بکات.

توندوتیژی دژی پیاوان
پیاو هم ئه نجامده ری توندوتیژییه و هه میش
قوربانیی توندوتیژییه.

وینه ی ۸: پیاو هم ئه نجامده ری توندوتیژی و هم قوربانیی توندوتیژی

نکۆلیکردن له نهخۆشیی دهروونی له لایه نهخۆشهوه

نکۆلیکردن له نهخۆشیی دهروونی له لایه نهخۆشهوه یه کیک له چالنجه گرینگه کانی بواری دهروونناسی و چارهسهرکردنی نهخۆشییه دهروونییه کانه که دهتوانی هۆکاری ده رکهوتنی توندوتیژی له په یوه ندییه کهسی و کۆمه لایهتییه کاندایه. مێهیدی جهوادی، دهروونناس و پسرپوری نهخۆشییه دهروونییه کان، ئەم دۆخه له دوو روانگهوه شی ده کاتهوه: له لایه ک ئاماژه به توندوتیژییه ده که له قوناگی نکۆلیکردنیدا له لایه نهخۆشهوه سهرهه لدهدا و له لایه کی دیکهوه ئاماژه به زۆره ملییه تییه ده که بۆ چارهسهرکردنی نهخۆش به کار ده یێنرێ که به هۆی باری دهروونییه کهسه کهوه ناتوانین به توندوتیژی پێناسه له قه له می بدهین. له دیمانه دا جهوادی روونی ده کاتهوه که کاتیکی نهخۆشییه کی دهروونی له لایه نهخۆشهوه نکۆلی لێ ده کرێ، به هۆی نه بوونی تهن دروستیی دهروونی گونجاو، نهخۆش ناتوانی له قوناگی نکۆلیکردنهوه بگوازێتهوه بۆ قبوولکردن و ئەم گیرکردنه له قوناگی نکۆلیکردندا ده بێته هۆی ئەوهی کهسی نهخۆش رهفتاری توندوتیژانه له خۆی بنویینیت. گیرانه وه کهی گوزارشت له م ئالنگارییه ده کا:

«... هه ره ئەم نکۆلیکردنه ده بێته هۆی توندوتیژی» (دیمانه ی ژماره

۸۲، جواد ی، 48 Pos).

ئهم دیارده یه کیک له گرینگترین لایه نه کاریگه ره کانی نکۆلیکردن له نهخۆشیی دهروونی له په یوه ندییه تاکه کهسی و کۆمه لایهتییه کان پێشان ده دا که له زۆر حاله تدا له رینگه ی ده برینی توندوتیژییه وه خۆی ده رده خا، جا چ جهسته یی بی یان دهروونی. به پێی تیۆری «داماوی فیرو» سلینگمان (۱۹۷۵)، کاتیکی کهسکی هه ست ده کا که کۆنترۆلکردنی دۆخیک یان بارودۆخیک نه رینی له ده ست ده رجوو ده توانی ببێته هۆی ئەوهی کهسه که به ره و رهفتاره نه رینی و توندوتیژه کان دنه بدات. لیره دا نهخۆش که له قوناگی نکۆلیکردنی نهخۆشیی دهروونیدا قه تیسی بووه، ناتوانی له بارودۆخی خۆی تیبا یان ریکاری چارهسهرکردن قبوول بکا و ئەم بیتواناییه ی جوړیک له فشاری دهروونی دروست ده کا که زۆر جار له شیوه ی توندوتیژیدا خۆی ده رده خات. ئەم توندوتیژییه وه که جهوادی روونی ده کاتهوه، ده رهاویشه ی بیتوانایی نهخۆش له قبوولکردنی راستیه کان و په یوه وکردنی پرۆسه ی چارهسهرکردنه.

هه ره وه ده توانین ئەم دۆخه له گه ل تیۆری «قوناغه کانی ماته مینی» سی کوبلیر - رۆسه وه (۱۹۶۹) به راورد بکه یین. نکۆلیکردن وه ک قوناگی به که می ماته مینی، کاتیکی روو ده دا که تاک نه توانی واقعیکی ناخۆش قبوول بکا و به نا ئاگاییه وه به رهنگاری ده بێته وه. له حاله تی نهخۆشی دهروونیدا، ئەم به رهنگار بوونه وه له شیوه ی توندوتیژی به شیوه ی توندوتیژی خۆی ده رده خا و چالنجه کانی به رده م چارهسهرکردن قوولتر ده کاته وه. له م شیکارییه دا جهوادی ئاماژه به وه ده کا که ئەو نهخۆشانه ی نکۆلی ده کهن، ناتوانن له قوناگی نکۆلیکردنی تیپه رن و بچنه قوناگی قبوولکردنه وه، چونکه «ته ندروستیی دهروونی» سی گونجاو یان نییه که بتوان زانیارییه کانی په یوه ست

بە بارودۇخە كەيان تاۋتوۋى بىكەن. ئەو دەلى: «ئىمە نەخۇشىكى ئەسساب و دەروونمان ھەيە كە دەبى پىيى بىقەبوۋلىنىن كە تۆ نەخۇشى ... چۈنكە تەندروستىيى دەروونى نىيە، لە قۇناغى نىكۆلىكىرىندا گىرى خواردوۋە.»

سەرەپاي ئەۋەش، شىكارىي نىكۆلىكىرىن لە نەخۇشىي دەروونى دەتوانىن لە چوارچىۋەي تىۋرىي (خۇديارىگەرى)سى رايان و دىسى (۲۰۰۰)دا پروون بىكەينەۋە. ئەم تىۋرىيە باس لەۋە دە كا كە تاكە كان ئەگەر سوود لە سى پىۋىستىي سەرەتايى نەبىنن، ئەۋا بەزەحمەت رەقتارە كانىان رىك دەخەن: سەرەخۇيى، لىھاتوۋىي و پەيوەندىي كۆمەلەيتى. كەسى نەخۇش كە لە قۇناغى نىكۆلىكىرىندايە نەك ھەر لىھاتوۋىي پىۋىستى بۇ قىبوۋلىكىرىن بارودۇخە كەي نىيە، بەلكوۋ رەنگە بە ھۆي پروۋسەي چارەسەر كىرىنەۋە ۋا ھەست بىكا كە سەرەخۇيە كەي لە مەترسىدايە. ئەم ھەستە دەتوانى لە شىۋەي توندوتىژى يان بەرەنگاربوۋنەۋەي چارەسەر كىرىن خۇي دەربخات.

كەۋاتە نىكۆلىكىرىن لە نەخۇشىي دەروونى ماۋەپاي كىشەيە كى ناسىارى يان تاكە كەسىيە؛ رەگ و رىشەي ئەم دىاردە لە پەيوەندىيە كۆمەلەيتى و فەرھەنگىيە كان و تەنانەت چارەسەرىيە كاندايە، كە ھەموۋىيان لە بىچمگىرتى خۇراگرى نواندىن نەخۇش و گۆرىنى بۇ توندوتىژى دەۋر دەبىنن. ئەم توندوتىژىيە نەك ھەر چارەسەر كىرىن بۇ نەخۇش قورستر دە كا، بەلكوۋ كارىگەرىي نەرىنى لەسەر پەيوەندىيە كۆمەلەيتىيە كان و بارى دەروونىي نەخۇشى دەروونى دادەنىت. بۇ ئەۋەي بە شىۋەي كارىگەر بەرەۋروۋى ئەم چالنجە بىيىنەۋە پىۋىستە بە قوۋلى لە قۇناغە دەروونىيە كانى نەخۇش تىبگەين و تەندروستىيە دەروونىيە كەي بەھىز بىكەين و شىۋازى چارەسەر كىرىنە كەمان لەسەر بىنەماي قىبوۋلىكىرىن و ھاندان بىت.

ۋەسۋاس (كاۋىژى فىكىرى)

ۋەسۋاسە فىكىرى و رەقتارىيە كان، بەتايىبەت كاتىك بە شىۋەيە كى جىددى و نەخۇشانە دەردە كەۋن، دەتوانن لە پەيوەندىيە ھاۋسەرىتتىيە كاندا دايىنامىكى ئالۋىيان لى بىكەۋىتەۋە و بە تىپەپروۋنى كات، بناغە دەروونى و سۆزدارى و تەنانەت كۆمەلەيتىيە كانى پەيوەندىيە كە تىك بدەن. لەم زەمىنەدا، نەخۇشىي ۋەسۋاس دەتوانى يە كىك لە ھۆكارە سەرەكىيە كانى توندوتىژىي شاراۋە لە پەيوەندىيە ھاۋسەرىتتىيە كان بى، چۈنكە ئەۋ كەسانەي ئەم نەخۇشىيەيان ھەيە نەك تەنھا كارىگەرىي لەسەر پەيوەندىيە سۆزدارىيە كانىيان دادەنى، بەلكوۋ ھاۋبەشە كانىيان بە ھۆي ئەۋ فشارە رۆژانە و شىۋازى ژيانەي كە بە ھۆي ۋەسۋەسە دروست دەبى، زىيانىان پىدە گات. بەرىز جەمالى، يە كىك لەۋ پىاۋانەيە كە پروۋبەروۋى دۇخىكى لەۋ شىۋە بۆتەۋە، ئەۋ بە پروۋنى كارىگەرىي ئەم كىشەي ھاۋسەرە كەي لەسەر ژيانى ھاۋسەرىتتىي و پەيوەندىي رۆژانەيان باس دەكات:

«ئىمە [مەن و ھاۋسەرە كەم بە ھۆي ۋەسۋەسە كانىيەۋە] دەستى يە كتر ناگرىن ... ئەۋ بە ھىچ شىۋەيەك لە مەلەۋە قىسەم لەگەل ناكات. ھىچ، بەيانى

تا شه وقسه ناكات. ده لئيت با ماله كه بیدهنگ و ئارام بێت». (ديمانه‌ى ژماره ۲۸. جمالى، 207 Pos).

ئهم گيرانه وه ده ريده خا كه هاوسه رى تووشبووى نه خو شىي وه سواس تهنه چالنجىكى تاكه كه سى نيبه، به لكوو راسته وخو كاريگه رى له سه ر په يوه ندىي هاوسه رىتى داناه و ئاستىك له نامو بوونى سۆزدارى له نيوان ئه وه دووانه دا دروست كردوه، جه مالى ده لئى: «ئيمه دوو دانه هاومالين، تو به رى خۆت و منيش به رى خۆم». ژينگه يه كى له م جوړه كه له په يوه ندىي سۆزدارى و هه لسو كه وتى باش ببهره ييه، ده توانى ورده ورده فشارى ده روونى زياتر بخاته سه ر ميږد و جوړىك له توندوتىژىي ده روونى و سۆزدارىي شاراه به دى به ئيت.

يه كىك له ره ههنده سه ره كىيه كانى نه خو شىي وه سواسى توند كه به ريز جه مالى به وردى باسى ده كا، په يوه ندىي به وه رفته ره دووپاته و رپوره سمىيه وه هه يه كه هاوسه ره كه ي پيداگرى له سه ر ئه نجامدانى ده كات. ئه وه روونى ده كاته وه كه:

«تهنهنه دهسته كانى ده شوا و دواتر ده چپته ته واليت ... ئه وه نده ئه وه بو رى ئاو و كاسه ي ته واليتانه ي شوږدوه ...» (ديمانه‌ى ژماره ۲۸. جمالى، 207 Pos).

ئهم جوړه رفته رانه كه به روونى تاييه تمه ندىيه كانى نه خو شىي وه سواسى فيكرى - كرده يي (OCD) نيشان ده دهن، نه ك تهنه تووشبووه كه ده گريته وه، به لكوو هاوبه شه كه شيان تووشى ماندوو يتىي ده روونى و ته نانه ت سترىسى زور ده كه نه وه. جه مالى ئاماژه به وه ده كا كه هاوسه ره كه ي رفته ره رپوره سمى و وه سواسىيه كانى به سه ر هه موو لايه نه كانى ژيانى رۆژانه دا زال كردوه:

«ئهم لىوانه (په رداخ) ده يبه م، ده يشۆم، ده بى دوايى هه ر له وه په رداخه ئاو و ئاو بخۆمه وه ... ده بى په رده كه دابدريته وه ... سى قاپ دا ده نييين و ئه ويش سى قاپه كه لا ده بات» (ديمانه‌ى ژماره ۲۸. جمالى، 207 Pos).

دووباره بوونه وهى ئهم جوړه ورده كاريانه ئاماژه بو سه پاندى رۆتىنى تاقه تپرووكين به سه ر ژيانى هاوبه شه، كه په يوه ندىي هاوسه رىتى له دۆخى سروشتى و گونجاوى خوى دوور ده خاته وه. لىكه وته كانى ئهم جوړه رفته ره وه سواسىيه ده توانى ره ههندى قوولتريان له سه ر ده روونى ميږد هه بىت. جه مالى باس له وه ده كا كه نه بوونى په يوه ندىي سۆزدارى و به ههنده وه رنه گرتنى ميږد بو پرسه كه سى و خيزانييه كان ئه وه نده زوره كه ته نانه ت بۆنه گرنگه كانى ژيانيش به هيج داده نرى و گرنگى به هه ست يان بۆنه هاوبه شه كان نادرى: «بو سالىادى هاوسه رگيريه كه مان يان رۆژى له داىكبوونى من دياريم بو ده كرى ئه وه وتى ئه مانه چين؟ پاره كه م پى بده و با بيخه مه بانك و هه لىبگرم» ئهم رفته رانه گوزارشت له نه بوونى هاوسه ننگى له په يوه ندىيه كه دا ده دهن، جىگايه ك كه هاوبه شى ژيان (هاوسه رىكى وه سواسى) به هو ي زور گرنگيدان به وه سواسه كانى چيتر ناتوانى له په يوه ندىيه سۆزدارى و كۆمه لايه تيبه كاندا به شدارى بنوييت.

ههروه ها لیکۆلینهوه کانی په یوه ست به وه سواس ئاماژه بهو جوړه لیکه وتانه ده کهن. ئه وه که سانه ی که تووشی نه خووشی وه سواسی فیکری - کرده یین (OCD) به هو ی ترسی دهروونی، گومانی به رده وام و رهفتاره دووباره بووه کان له ژینگه کوومه لایه تی و خیزانییه کانداه یوه نندییه کی هاوسه نگیان نییه. به پی و ته ی ریکتور و هاوکارانی (۲۰۰۱)، وه سواس نه ک ته نه ها که سی توشبوو له په یوه نندییه کوومه لایه تییه کان بیبه ش ناکا، به لکوو ئه وه که سانه ی که له نزیکه وه په یوه نندیان له گهل که سی تووشبوودا هه یه (وه کوو هاوسه ر یان نه ندامانی خیزان) زور جار له ژیر فشاری دهروونی زوردان و رهنکه هه ندیک جار تووشی دله راوکی، ماندوویتی سوزداری، یان ته نانت تووشی خه موکی بین. لایه نیکی دیکه ی ئه م کیشانه له دریخا یه ندا، ههستی نا کارامه یی یان دامایی دهروونی له هاوسه ره کانداه دی دیت. جه مالی به روونی ئاماژه به وه ده کا که رهفتاره وه سواسییه کانی هاوسه ره که ی ئه وی له ژبانی هاوسه ری تی ئاسایی بیبه ش کردوو و ته نانت ساده ترین لایه نه کانی ژبان وه کوو به کاره ی نانی قابو که وچ، له ژیر کونترولی وه سواسه: «با قاپه کان له ناو دولابه که دا بیت. ده لیم ده ی بوچی به کاری نا هی نی، ده لی پیویست ناکات». ئه م جوړه رهفتارانه ئه زموونی ژبانی هاوبه ش قورس ده کا و تا دی ههستی هیچو که یی یان بی با یه خی له میرد دروست ده کات. پیویسته له م زه مینه دا کاویژه فیکرییه کانی به هو ی فشاره داراییه کان و کاریگه رییه کانی له سه ر په یوه نندییه خیزانییه کان له بهر چاو بگیریت. به وته ی عه سگه ری:

«هه ر که له ماله وه به ته نیا بم، هه موو گلۆپه کان ده کوژنمه وه و له سه ر قه نه فه که پال ده که وم. داده نیشم و بیر ده که مه وه، بیر و خه یالی بیهووده هه لمده گری، دی و ده روا و دی و ده روا ت. من کاویژکی فیکری سه یرم هه یه سه باره ت به کیشه داراییه کان و ئه وه ی که کاتیک پاره و سه رمایه ی پیویستم نییه چون له ناو ماله وه دا سوو کایه تیم پیده کریت» (دیمانه ی ژماره ۵۴. عه سگه ری، Pos 153-159).

ئه م قسه جه خت له وه ده کاته وه که کیشه دهروونییه کان به جوړیک کاریگه ری له سه ر کارکردی گشتی و په یوه نندییه کانی تاک له ماله وه داده نی که ته نانت فشاره تاکه که سییه کانی وه کوو وه سواس ده بیته سه ر چاوه ی سوو کایه تی پیکردن یان سه ر زه نشتکردنی هاوبه شی ژبان. جگه له وه ش کاریگه ری وه سواس له سه ر رهفتاره کوومه لایه تییه کان و به کاره ی نانی سه ر چاوه کان، به تایبه ت له کوومه لگایه کدا که سه ر چاوه کانی سنووردان، ده توانی له ناو خیزاندا گرژی زیاتری لی بکه ویته وه. به ریز جه مالی گله یی له وه سواسی هاوسه ره که ی ده کا که بو شوشتن ئاویکی زور به کار ده ی نی، که نه ک ته نه ها بارگرانی ئابووری به لکوو بارگرانی دهروونی شی خستوته سه ر خیزانه که ی:

«... که ده چیته هه مام لانیکه م ۲-۳ کاتر می ر له هه مامدا ده مینیته وه ... من کارم پی نییه. ئیستا ئیمه ۲۰ شوقه یین. ئیمه زورترین ئاو به فیر ده ده یین» (دیمانه ی ژماره ۲۸. جه مالی، Pos 207).

ئهم ره‌فتاره وه‌سواسییانه زۆر جار ده‌بیته هۆی شه‌ر و قه‌ره که زه‌مینه بۆ توندوتیژیی ده‌روونی و زاره‌کی زیاتر ده‌کات. بۆیه نه‌خۆشیی وه‌سواس له‌ هاوسه‌ردا ده‌توانی بیته هۆی توندوتیژیی ده‌روونی و سۆزداری و ته‌نانه‌ت کۆمه‌لایه‌تیش به‌رامبه‌ر به‌مێرد. ئهم توندوتیژییه‌ ره‌نگه له‌ شیوه‌ی نامۆبوونی سۆزداری، شکستی په‌یوه‌ندیی زاره‌کی، فشاره‌ ده‌روونییه‌کانی به‌ هۆی ره‌فتاره رێوره‌سمی و وه‌سواسیه‌کان و ته‌نانه‌ت قه‌یرانی دارایی و کۆمه‌لایه‌تیش ده‌ربکه‌ویته. بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی ئهم فشارانه، پێویستمان به‌ ده‌ستیوه‌ردانی چاره‌سه‌ری گونجاو بۆ که‌سی تووشبووی نه‌خۆشیی وه‌سواس هه‌یه و هه‌روه‌ها پێویسته‌ پشتگیری ده‌روونی هاوبه‌شه‌که‌ی بکریته. ده‌ستیوه‌ردانی وه‌کوو راوێژکاریی هاوسه‌ریتی، فیڕکردنی توانای به‌رپوه‌بردنی فشار و رێکخستنی په‌یوه‌ندییه‌کان و چاره‌سه‌ری ناسیاری - ره‌فتاری (CBT) بۆ ئهو که‌سانه‌ی که‌ تووشی نه‌خۆشیی وه‌سواسن ده‌توانی له‌ که‌مکردنه‌وه‌ی کاریگه‌رییه‌ نه‌رێنییه‌کانی ئهم نه‌خۆشییه‌ له‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌ریتییه‌کان رۆلێکی گرینگ بگێریت.

سه‌رکوتکردنی تووره‌یی

سه‌رکوتکردنی تووره‌یی په‌کیکه له‌ هۆکاره گرینگه‌کانی ره‌فتاره زیانبه‌خشه‌کانی وه‌کوو ئه‌ویتریکوژی و خۆله‌ناوبردن و ره‌فتاره دژه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان. تووره‌یی که له‌ پیاواندا به‌ هۆی سنووردارییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و نه‌بوونی ده‌رفه‌ت بۆ ده‌ربیرینی هه‌سته‌کان سه‌رکوت ده‌کری له‌ کۆتاییدا ده‌توانی له‌ شیوه‌ی شه‌رانگیزی، خۆله‌ناوبردن یان کرده‌وه‌ی مه‌ترسیدار ده‌ربکه‌ویته. مێه‌دی مۆئیمینی شاره‌زا له‌ بواری خه‌ساره‌ته کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ئهم بابته‌ به‌ روونی شی ده‌کاته‌وه و پێی وایه کپکردنی تووره‌یی له‌ پیاوان ده‌توانی بیته هۆی ره‌فتارگه‌لی وه‌کوو چه‌قۆوه‌شاندن و توندوتیژیی که‌ره‌سه‌خوازانه. ئهو ده‌لی:

“سه‌رکوتکردنی تووره‌یی پیاوان له‌ ناو کۆمه‌لگادا، له‌ لایه‌ک ده‌بیته هۆی ئه‌ویتریکوژی و توندوتیژی نواندن به‌رامبه‌ر به‌ که‌سانی دیکه، شت شکاندن و له‌خۆدان و له‌ کۆتاییدا که‌سایه‌تی دژه کۆمه‌ل و ئانتی سۆشیال” (دیمانه‌ی ژماره ۳۸. مه‌ه‌دی مۆئیمینی، Pos 105).

شیکاریی ئهو پیشان ده‌دا که توندوتیژی بووه‌ته رێگایه‌ک که هه‌ندیک له‌ پیاوان، له‌ ژێر فشاری کۆمه‌لایه‌تیدا، وه‌ک ئامرازیک بۆ گه‌یشتن به‌ پێداویستییه‌کان و لا‌بردنی سنووردارییه‌کان به‌ کاری ده‌هێنن.

زه‌ه‌را جیریایی پسپۆری خه‌ساره‌ته کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، لایه‌نه ده‌روونناسیه‌کانی سه‌رکوتکردنی تووره‌یی له‌ پیاواندا هیناوه‌ته به‌ر باس و جه‌ختی له‌سه‌ر لیکه‌وته‌کانی ئهم سه‌رکوتکردنه‌ بۆ سه‌ر تاک و کۆمه‌لگا کردووه‌ته‌وه. ئهو ده‌لی:

“کاتیک بوار به میږده کت نادهی تهو دهرپا و تو تازارت پیده گات ... به لام
پیاو خوئی به تهواوی لهو تاگره دایه و به سه بره و هیچ نالئی چونکه نازانیت دهردی
دلئی خوئی دهربرپئی ...” (دیمانه ی ژماره ۵۷. خانمی جیرایی، Pos 58).

ئهم وه سفانه باس لهوه ده کهن که پیاوان بۆ ناسین و دهربرپینی ههسته کانیاں راهینانی پتوپیستیان
نه بینیه که له بری ئهوهی تووهریه که یان دهربرپین سهرکوتی ده کهن و له کۆتاییدا خوئیان له
رهفتاری توندوتیژانهی شاراو یان ئاشکرا ده بیننه وه. نه بوونی هۆشیاری له سازوکاره سۆزداریه کان،
وه ک خاتوو جیرایی وتی پیاوان به مندا لیک ده شوو به پینی که توانای ده ستینشانکرد یان دهربرپینی
خواسته کانیاں نییه و تهنیا پهنا بۆ رهفتاری تیکده رانه یان کاردانهوهی نه رپینی ده بن.
ههروه ها یاسر حسینی فهد، ماموستا، به روونی باس لهوه ده کا که فشاره ئابوو ییه کان و
پتوپیستی دوو پیشه یی بوون ماندوویتی و زیادبوونی شه رانگیزی له ناو ژینگه ی پهروه ده و راهینانی
لئی ده که ویتته وه:

«فکر و خه یالیم دهرگیره، بیر له خیزانه کهم و هاوسهر و مندا له کانم و کاری
قوتابخانه و کاری دووهم ده که مه وه، هه ندیک جار فریای کاره کهم ناکه وم،
ماوه یه که شه رانگیز بووم و تووشی هیرشی ترس و دلهر اوکی بووم.» (دیمانه ی
ژماره ۸. یاسر حسینی فهد، Pos 41).

ئهم بابته دهریدا که سنوورداری دارایی و فشاری کارکردن توندوتیژی و فشاری درێژخایه نیان
له ژیا نی پیاواندا دروست کردووه.

له م رووه و شایان، که نه چیکی ته مه ن ۱۹ سال، رۆلی سهرکوتکردنی ئیجساساتی له تافی
مندالیدا له سهر روودانی توندوتیژی له ته مه نی سهرتردا روون ده کاته وه. ئه وه ده لیت:

«سهرکوتکردنی ههسته کانیش ههر به م شیوه یه، له ته مه نی که وه رسالیدا
بۆشایی سۆزداري وه کوو ههستی ههچۆکه یی و بی که لکی به دی دینی ...
یه کیک له م کیشانه بیتوانایی کۆتر و لکردنی تووهریه.» (دیمانه ی ژماره
۸. شایان، Pos 4).

له م گیرانه وه دا په یوه ندیی نیوان بیتوانایی له دهربرپینی ههسته کان له تافی مندالی و خه ساره ته
ده روونی و رهفتارییه توندوتیژه کانی قوناغه کانی دواتری ژیا ن به روونی خوئی ده نیونیت. ئهم
توندوتیژییه، وه ک شایان باسی ده کا له ئاستی کۆمه لگادا «به شیوه یه کی قایروسی» ده گوازریتته وه؛
به و مانایه ی که توندوتیژی تاکه که سی ده توانی کاریگه ری له سهر ئه وانی دیکه ش هه بی و ته شه نه
به رهفتاری توندوتیژانه بدن.

ههروه ها ستریس و دلهر اوکیی درێژخایه ن یه کیک له فاکته ره کاریگه ره کانی سهر زیادبوونی
رهفتاره توندوتیژه کانن. سهرههنگیکی ئاسایشی خانه نشینکراو هوکاری ئهم هه لومه رجان هه وه

«ره خنه ی تیکده رانه» دا ده بیینی که له ناو کۆمه لگادا هه یه و ئهم سه ره هه نگه په یوه ندیی نیوان ره خنه ی تیکده رانه له گه ل دۆخی په یوه ندیه کان و خه مۆکی و فشار روون ده کاته وه:

«هۆکاری ئه وه خه مۆکیانه ی که روو ده دن چیه؟ [یه کیک له هۆکاره کان]
هه سترکردن به فشاری ده روونی له ئینسانه که ئه ویش ده گه رته وه بو
ئه وه ره خنه تیکده رانه ی وا له ناو کۆمه لگادا هه یه.» (دیمانه ی ژماره ۹۵.
سه ره هه نگه خانه نشینکراو، 27 Pos).

ئه مین ره زایی، ئالوده بووی ماده هۆشبه ره کان که له چاکبوونه وه دایه، جهخت له سه ر گرینگی فه زای گونجاو بو ده برپینی هه سته کان ده کاته وه و ده لی:

“چونکه شوپنیکه سه لامه تمان نییه بو ئه وه ی تووره یی خۆمان ده ربه خه یین
... کابرا دێ ماده ی هۆشبه ره ده کیشی بو ئه وه ی تووره ییه که ی ئارام بکاته وه.”
(دیمانه ی ژماره ۶۷. ئه مین ره زایی، 22 Pos).

شیکردنه وه ی ئهم خاله ئه وه ده رده خا که سه رکوتکردنی هه سته کان، جگه له کاریگه ریه تاکه که سییه کانی، کاریگه ری له سه ر کیشه کۆمه لایه تییه کانیش داده نیت. جگه له وهش هه یه جان و پیویستی ده ردانی ئهم هه یه جانانه یه کیکه دیکه له هۆکاره کانی ره فتاری شه رانگیژانه و توندوتیژ له پیاوانه. خاتوو ئینترامی، توپژه ری کۆمه لایه تی ده لی:

«ره نگه ئامانجی سه ره کیی پیاوان له خیانهت، خیانهت کردن له
هاوسه ره که یان نه بی به لککوو ته نیا بو ده ردانی هه یه جانه کانیان بیت.»
(دیمانه ی ژماره ۴۷. خانم ئینترامی، 66 Pos).

ئه وه ئامازه به وه ده کا که پیاوان له بهر ئه وه روو له ره فتاری توندپه وانه ی وه کوو خیانهتکردن یان هه وڵدان بو زیاتر کارکردن و چالاکی ده که نه وه که هه یه جانه کانیان ده بپرن. کاتیک رپگی ته ندروست بو ده برپینی هه یه جانه کان دابین نه کری ئه وه ئهم جوړه ده ردانی هه یه جانه ده توانی سه ر بکیشی بو توندوتیژی دژی که سانی دیکه یان ته نانهت خودی خو ی.
ئه مین ره زایی له شیکاریی تایبه تی خویدا له مه ر سه رکوتکردنی تووره یی له تافی مندالیدا ئامازه به ئه زموونی خو ی ده کا که بو زیان نه گه یاندن به که سانی دیکه له خو دانی وه ک رپگه یه کی باش هه لپژاردوه:

“ئیمه رقمان له مانه بوو ... به تیغ له خۆم دها ... تووره ییه که م به
شیوه یه ک دا/ده مرکا بو ئه وه ی له و تووره ییه دا زیان به خیزانه که م نه گه یینم.”
(دیمانه ی ژماره ۶۷. ئه مین ره زایی، 8 Pos).

ئهم له خو دانه وه ک ئامرازیک بو به رپوه بردنی توندوتیژی خیزانی له هه سته سه رکوتکراوه کانه وه سه رچاوه ده گری و ئه وه نیشان دها که رپگا ته ندروسته کانی ده ردانی هه یه جان تا چه نده

ده توانن گرینگ بن.

ئهم گيرانه وانه کاربگه رييه به رفراوانه کانی سهر کوتکردنی تووره یی و هه یه جان له ژيانی پیاواندا نیشان ددهات. پیاوان له ژیر فشاره کومه لایه تی و ره خنه ویرانکهر و ئاسته نگه فرههنگییه کانداهنگه فهزای پیویستیان بو دهر برینی ههست و هه یه جانه کانیا نهبیت. ئهم نه بوونی فهزای پیویسته ده بیته هو ی بیتوانایی له زالبوون به سهر تووره یی و دهر کهوتنی رهفتاری توندوتیژانه. ئهم رهفتارانه، وهک شیکارییه کان دهریده خهن، ده توانن بینه هو ی شهرا نگیزی زیده رۆپانه بهرامبهر به کهسانی دیکه، خوله ناو بردن و ته نانهت به دیهاتنی که سایه تییه دژه کومه له کان که ده توانن ئاماژه به مانه بکهین رهفتاری توندوتیژی وه کوو چه قووه شانندن. بو زالبوون به سهر هه یه جان و به رهو پییشبردنی فرههنگی گفتوگو و جیه جیکردنی دهستیوهردانه دهرووناسییه کان پیویستمان به پهروهردیه کی به رفراوانه بو ئه وهی ئهم کیشه چاره سهر بکهین.

تیکچوونی که سایه تی (بۆردرلاین یان سنووری) و پارانو یائیدی، شیزوفرنیا

تیکچوونی که سایه تی (یان سنووری) و پارانو یائیدی، شیزوفرنیا: له ناو دلای ئه و لیکۆلینه وانه ی که سه بارهت به توندوتیژی دژی پیاوانن، لیکدانه وهی قوولتری زهمینه تاکه که سییه کان رۆلی ئالۆز و فره لایه نی تیکچوونه دهروونییه کانی ئهم دیارده ئاشکرا ده کات. ئهم لیکدانه وه ته نهها له رهفتاره توندوتیژه ئاشکرا کانداهسک نابیته وه، به لکوو رهه ننده وردتر و شاراوهره کانیش ده گریته وه که رهگ و ریشه یان ده گه ریته وه بو ئه زموونه ژیاو و نه خۆشییه دهروونییه کانی ژنان. سه میرا که پیشینه ی نه خۆشییه دهروونی هه یه، دان به وه دا دهنی که بهرامبهر به هاو به شه کانی رهفتاری توندوتیژی سۆزداری لی وه شاهو ته وه و وینه یه کی روونی ئهم زهمینه تاکه که سییه ده خاته روو:

«من هه ندیک له پیاوانم بو لای خۆم راده کیشا، ئیتر هه شه ریم ده کردن به جۆریک که شیت و شه یدام ده بوون ئینجا به ره لام ده کردن. له بیرمه ئهم کاره م له گه ل کوریکدا کرد که دوو سی سأل له من گه وره تر بوو و له سهر خه یابانه که دا لیم ده پارا وه که بو خاتری خوا به جیم مه هیله و خۆشم درکم به وه نه ده کرد که خه ریکه چی ده که م. ئه و پیاوه ی که زۆر لیم نزیک ده بووه، له بهر چاوم ده که وت. من ئهم کاره م له گه ل زۆر کوردا کرد. خۆم بیزم له خۆم ده هاته وه. ئه وان کچی حیجابی و بالاپۆشیان ده ویست و منیش بالاپۆشیی ئیسلامیم نه بوو. و ئه مه زۆر قه لسی ده کردن و ئه و ناچار بوو که پتیا ن بلی ئیوه هه قتان به سهر ژنی منه وه نه بیت. دوا ی دوو سی مانگ که ژنی بووم، له نا کاو پیم گوت که من نه مده ویست شووت پی بکه م. گه یشت بوومه ئاستیک که به راستی ئیتر هه زم لی نه بوو. سه ره تا به هه یه جان و ورورانیکی زۆره وه ده چوومه لای. یه کیک له کوره پووره کانم هات بو خواز بینیم و به لیشم بو کرد

و به لام دواى ئه وهى لىى ماره کرام رووم پى نه ده دا و ئه ویش له بهر من شه یرى
کردبوو ناچار بوو به ههر جور یکیش بى له گه لم را بىت (دیمانه ی ژماره ۱ .
سه میرا، Pos 49-59).

ئهم دانپیدانانه راشکاوانه سه رچه شنى ره فتاره زیانبه خشه کان ئاشکرا ده کهن که ده توانن له
تیکچوونى که سایه تییه وه سه رچاوه بگرن.

سه میرا به راکیشان و وازهینان له هاوبه شه کانی و ئه وهى که له نا کاو له بهر چاوى ده که وتن،
نیشان ده دا که ره فتاره کانی له جوړى تیکچوونى که سایه تیى سنوورییه. به پیتی تیۆری وابهسته یی
بۆولبی (بالبی، ۱۹۶۹)، له وانه یه ئهم سه رچه شنانه ره گیان له ئه زموونه ناپارێزراوه کانی تافی
مندالیدا هه پى که نه یه یشتوو ه که سه که له ته مه نى گه وره سالیدا په یوه ندییه کی جیگیر و ته ندروست
ساز بکات. له راستیدا که سیک که تووشی تیکچوونى که سایه تیى سنووری بووه، ترسیکی زۆری له
به ره لا کران هه یه و ههر له بهر ئهم هۆکارهش ره فتاره گه لیک له خو ی پیشان ده دا که به شیوه یه کی
نا ئاگایانه که سانی دیکه له خو ی ده تارینیت. سه میراش به راکیشان و وازهینان له هاوبه شه کانی
ئهم ترسه بهر پیوه ده با، به لام ئهم ره فتارانه زیانیکی زۆری سۆزداری بۆ ههر دوو لاینه که ی لى
ده که ویته وه.

میهدی مؤتمینی ده رووناسی کلینیکی و پرای پشتراستکردنه وهى ئهم بۆچوونه، تیکچوونى
که سایه تیى سنووری و پارانوئیدی به گرینگترین هۆکاری توندوتیژی دژی پیاوان ده زانیت:

«تیکچوونى که سایه تیى دژه کۆمه ل، که سایه تیى (بۆدرلاین) سنووری و
که سایه تیى پارانوئیدی له و تیکچوونه که سایه تییه کان که ته وه ره که یان له
سه ره نه نجامدانى توندوتیژی و دله رقه ی و نه بوونى هاو دییه. ئه وان ده توانن
توندوتیژییه کی زۆر دروست بکه نه وه و له هه مان کاتدا توندوتیژیان له گه لدا
بکریت.» (دیمانه ی ژماره ۳۸ _ مه هدی مؤتمینی، Pos 33).

ئهم بۆچوونه له گه ل تیۆرییه ده رووناسیه کانی په یوه ست به هاودلی و ریکخستنی هه یه جانی
یه ک ده گریته وه. ئه و که سانه ی تووشی تیکچوونى که سایه تی بوون زۆر جار ناتوانن له هه ستی
که سانی دیکه تیبه گن و وه لامی بده نه وه و ناتوانن هه یه جانه کانیا ن به شیوه یه کی دروست ریک
بخهن. ئهم بیتوانایانه ده توانی ره فتاری توندوتیژانه ی لى بکه ویته وه، چونکه که سه که ناتوانی له
لیکه وته ی کاره کانی له سه ره که سانی تر تیبه گا و بۆ ریکریکردن له زیانگه یانندن به که سانی دیکه
هاو دیی پیویستی نییه.

له لایه کی دیکه وه جه وادی، ده رووناس و پسپۆری نه خوشیه ده روونییه کان، ئاماژه به رۆلی
شیزوفرنیا له روودانى توندوتیژی ده کا و له م زه مینه دا فاکتهره بۆماوه یی و خیزانییه کان به کاریگهر
ده زانی:

“شیزۆفرینیا نه خوشییه کی دهروونی بۆماوه ییه، کۆمه لاییک نه خوشی ده توانن خانه واده یی بن، ئەو دوو جوړه تیکچوونی که سایه تییه واته نه خوشییه کانی وه کوو تیکچوونی سنووری و کۆمه لایه تی و ئەمانه تاک له ناو خیزان فیر ده بی که ئەمه رۆلکی گرینگ له روودانی توندوتیژی له خیزانی تاکدا ده گیرن. ئالوده بووانی کۆچبه ر و کارتۆن خه وه کان زۆربه ی زۆریان نه خوشی ئەعسایان هه یه. کارتۆن خه وی جوړیکه له توندوتیژی که نه خوش به رامبه ر به خوی ئەنجامی ده دات”. (دیمانه ی ژماره ۸۲، جه وادی، Pos20).

ئهم بۆچوونه له گه ل مۆدیلی دیاستاسیس - ستریسدا یه ک ده گریته وه، که ده لی ئەو که سانه ی که زهمینه ی بۆماوه بیان بۆ شیزۆفرینیا هه یه، کاتیک تووشی ستریس و فشاره ژینگه ییه کان ده بن ئەگه ری ئەوه ی که نیشانه و ره فتاری توندوتیژانه له خۆیان بنوینن، زیاتره. له راستیدا تیکچوونی ناسیاری و ئیدارکی که به هۆی شیزۆفرینیا هه وه دروست ده بی، ده توانی بیته هۆی ئەوه ی که لیکدانه وه یه کی هه له بۆ واقعیه کان بکری و له ئەنجامدا کاردانه وه ی نه شیوا و توندوتیژانه دروست بکات.

جگه له وهش، هه مید مورادی یاریده ده ری کۆمه لایه تی رۆلی نه خوشی دووجه مسه ری له روودانی توندوتیژیدا ده خاته بهر تیشکی باس:

«ئەو که سانه ی که زهمینه ی تووشبوون به تیکچوونی که سایه تی دووجه مسه ری یان هه یه زۆر به توندوتیژییه وه تیوه ده گلین و له لایه ن خیزان و ده وره به ریانه وه توندوتیژییه کی زۆریان له گه لدا ده کریت». (دیمانه ی ژماره ۳۰، هه مید مرادی، Pos 58).

گۆرانی توندی باری دهروونی له نه خوشانی دووجه مسه ری، له شه یداییه وه (مانیا) بگه هه تا ده گاته خه مۆکی، ده توانی ره فتاری ئیمپاسیف و پیشبینینه کراوی لی بکه ویته وه. له حاله تی شه یداییدا که سه که له وانه یه هه ست به ده سه لاتداری و بی نیازی بکا و ره فتاری مه ترسیدار و توندوتیژی لی بووه شیته وه. له حاله تی خه مۆکیشدا، هه ستی بیهیوایی و تووره یی ده توانری ئاراسته ی خۆی یان که سانی دیکه بکریت.

مه حبووبی و پرای ئاماژه دان به ئەزموونی خۆی له باره ی نه خوشییه دهروونییه کان و لیخۆشبوون له خه زمه تی سه ربازی ده لی:

«[من نه ساز بووم و له لایه ن باوکه وه زۆر توندوتیژیم له گه ل کرا] کاتیک چوومه خولی سه ربازی به هۆی نه خوشییه دهروونییه که مه وه لیخۆشبوونم بۆ ده رچوو. دوا ی ۱۲ مانگ له خولی سه ربازی لیخۆشبوونم بۆ ده رچوو» (دیمانه ی ژماره ۳۶ مه حبووبی، Pos 74).

ئهم ئه زموننه نيشان ده دا كه ئه زموننه خه ساره تبه خشه كانى سه رده مى مندا لى و توندوتىژى خيزانى ده توانن له دروستبوونى تىكچوونى ده روونى و رهفتاره نه سازه كان روليكى گرینگ بگيرن. تيوريى فيربوونى كومه لايه تى باندورا (باندورا، ۱۹۷۷) باس له وه ده كا كه مرؤقه كان به بينين و لاساييكرده وهى رهفتارى كه سانى ديكه، به تاييه ت دايك و باوك، سه رچه شنه رهفتار بيه كانيان دروست ده كن. بويه مندا لى كه بهر توندوتىژى ده كه وى له وانه يه له هه ره تى گه وه ساليشدا په نا بو رهفتاره توندوتىژ بيه كان ببات.

به كورتى ئهم توپرينه وه ده ريده خا كه تىكچووننه ده روونيه جو راو جو ره كانى وه كوو تىكچوونى كه سايه تى و شيزو فرينيا و تىكچوونى دوو جه مسه رى ده توانن له روودانى توندوتىژى دژى پياوان روليكى گرینگ بگيرن. ئهم تىكچوونانه، به كار بگه ريدانان له سه ر ريكخستنى هه يه جاني، هاودلى، تىگه يشتن له واقيعه كان و سه رچه شنه رهفتار بيه كان، ده بنه هو كارى رهفتاره توندوتىژه كان. هه روه ها ئه زموننه زيان به خشه كانى تافى مندا لى و توندوتىژى خيزانيش ده توانن له دروستبوونى ئهم تىكچوونانه و مه ترسى توندوتىژى زياد بكن ده ور يكى گرینگ بگيرن. له ئه نجامدا گر ينگيدان به ته ندروستى ده روونى و پيشكه شكردنى خزمه تگوزارى پشتيوانى و چاره سه رى گونجاو بو ئه وه كه سانه ي كه ئهم نه خو شيانه يان هه يه، ده توانن ريگرى له توندوتىژى دژى پياوان بكن و ريژه و ئاسته كه ي كه م بكنه وه.

سه ركوتكردى هه سته كان

شىكرده وهى گيرانه وهى ديما نه له گه لكراوان له چوارچيه وهى تيوريى داتا بنيا ت (گره ندد تيورى) نيشان ده دا كه سه ركوتكردى هه سته كان، كه له ئه نجامى فاكته ره ده روونيه كان و ئه زموننه كانى رابردوو و فشاره كومه لايه تيه كه نه وه سه ره لده دا، يه كيك له به ستينه سه ره كييه كانى سه ره لدانى توندوتىژى دژى پياوان له ئيرانه. ئهم توندوتىژ بيه كه زور جار پشتگو ي ده خرئ، ره نگدانه وهى ئالوز بيه ده روونى و تا كه كه سيبه كانه كه له گه ل تيه ره بوونى كات چه سپاون و كار بگه رى له سه ر كردار و كاردانه وه كانى پياوان داده ني ت.

عه لى ره زايى، يه كيك له ديما نه له گه لكراوان ئهم سه ركوتكرده ده روونيه به م شيوه باس ده كات:

«هه ميشه هه ستم ده كرد ئه گه ره هو ل بده م كيشه ي ده روونيم يان دله راو كنى
خوم له گه ل كه سيكدا بدر كينم، له وانه يه گالته م پي بكرئ، هه ر ئه مه ش وا ي
ليكردم ته نانه ت توو ره يي خوم ده رنه برم، چونكه ده مزانى ئه گه ر لاوا زىي خوم
ده ربخه م، كه سانى ديكه سوو كايه تيم پي ده كن يان ته نانه ت به توندوتىژى
هه لسو كه وتم له گه ل بكن» (ديما نه ي ژماره ۲۷، عه لى ره زايى، 17 Pos).

ئهم گيرانه وه ره نگدانه وهى تيوريى فرويد (فرويد، ۱۹۲۰) سه باره ت به پرؤسه ي سه ركوتكرده. فرويد پي وا بوو كه سه ركوتكردى هه سته خراپه كان يان ترسه ده روونيه كان ده توانن به شيوه يه كى

نەخواراوا کاردانه‌وه‌ی لێ بکه‌وێته‌وه و بێته‌وه‌ی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌خودیان که‌سانی دیکه‌. هه‌روه‌ها ئه‌و فشارانه‌ی که‌ به‌هۆی ڕۆله‌ ڕه‌گه‌زیه‌ سه‌پێنراوه‌ کانه‌ پیاوان به‌ره‌و سه‌رکوته‌کردنی هه‌سته‌کانیان ڕاکێش ده‌کات. مه‌جید کازمی، یه‌کیکی دیکه‌ له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان ده‌لێ:

«کاتیک کاره‌که‌م له‌ده‌ست دا، هه‌ستم ده‌کرد هه‌یچم نه‌ماوه؛ به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی پیاوی ماله‌وه‌ بووم، که‌س پرسیا‌ری ئه‌وه‌ی لێ نه‌ده‌کردم که‌ چۆن به‌رگه‌ی ئه‌م دۆخه‌ ناله‌باره‌ ده‌گریت. هه‌موو ته‌نها چاره‌یه‌ی ئه‌وه‌یان ده‌کرد که‌ من خه‌یرایی خۆم گورج بکه‌مه‌وه‌ و سه‌ر و سامانیک به‌ کاروباره‌که‌م بده‌م. ئه‌م فشارانه‌ وایان لیک‌کردم که‌ زۆربه‌ی کاته‌کان هات و هاوار بکه‌م و ته‌نانه‌ت به‌ توندوتیژی هه‌لسوکه‌وتم ده‌کرد، که‌ ڕه‌نگه‌ حه‌ق وانه‌بوو ئه‌م کاره‌ بکه‌م» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۳، کاظمی، Pos 9).

ئه‌م هه‌ستی هه‌یچۆکه‌یی و ناته‌واوییه‌ له‌ ڕووبه‌ڕووبوونه‌وه‌ی چالنج و ئالنگارییه‌کاندا، که‌ له‌ چاره‌ڕوانیه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و ڕۆله‌ ڕه‌گه‌زیه‌یه‌ کانه‌وه‌ سه‌رچاره‌ ده‌گرێ، ده‌توانێ م‌رۆڤ به‌ره‌و ئه‌و ڕه‌فتارانه‌ دانه‌ بدا که‌ بۆ قه‌ره‌بووکردنه‌وه‌ی ئه‌م هه‌ستی هه‌یچۆکه‌یی و ناته‌واوییه‌ دارپ‌ژراون. ئادلیر (آدلر، ۱۹۳۰) پێی وای بوو کاردانه‌وه‌گه‌لی وه‌کوو گوراندن و هاوارکردن یان ده‌رب‌ڕینی توو‌ره‌یی هه‌ولیکه‌ بۆ وه‌رگرتنه‌وه‌ی هه‌ستی کۆنترۆڵکردن و به‌هه‌یزکردن، به‌لام ده‌رهاو‌یشته‌که‌ی ده‌توانێ زیاده‌بوونی توندوتیژی بێت.

جگه‌ له‌ فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، ئه‌زمونه‌کانی تافی مندا‌لیش له‌ دروستبوونی سه‌رچه‌شنه‌کانی سه‌رکوته‌کردنی ئیجساساتدا ڕۆلێکی گرینگ ده‌گیرن. حه‌مید ڕه‌زا یه‌کیکی دیکه‌ له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوانه‌ که‌ ئه‌زمونی خۆی به‌م شێوه‌ باس ده‌کا:

«باوکم هه‌میشه‌ پێی ده‌گوتم که‌ پیاو نابێ بگری، ته‌نانه‌ت کاتیک قامچیشمان لیده‌درا، له‌بیرمه‌ هه‌موو ڕۆژیک سزای ده‌دا‌ین، به‌لام هه‌رگیز نه‌یده‌هه‌شت ته‌نانه‌ت بزان‌ین ده‌توان‌ین قسه‌ بکه‌ین یان نا، من هه‌میشه‌ ئه‌م ترسه‌م بوو که‌ ئه‌گه‌ر له‌بیرم بچێ که‌ به‌هه‌یز بم، دووباره‌ تووشی هه‌مان بارودۆخ ده‌بمه‌وه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۱، حه‌مید ڕه‌زا، Pos 3).

ئه‌م سه‌رچه‌شنه‌ی که‌ م‌رۆڤ له‌ تافی مندا‌لیدا فێری ده‌بێ به‌ پێی تیۆری فێربوونی کۆمه‌لایه‌تی باندورا (باندورا، ۱۹۷۷)، ده‌بێته‌هۆی ئه‌وه‌ی که‌ تاک له‌ ته‌مه‌نی گه‌وره‌سالی‌دا ڕه‌فتار و ڕوانگه‌ی به‌رامبه‌ر به‌ توندوتیژی به‌ره‌م به‌ی‌نیه‌وه‌. به‌ده‌روونی‌کردنی چه‌مکه‌گه‌لی وه‌کوو سه‌رکوته‌کردنی هه‌سته‌کان، دوورکه‌وتنه‌وه‌ له‌ ده‌رب‌ڕینی سۆزداری و قبوول‌کردنی توندوتیژی وه‌ک نۆرمیکه‌ی که‌سی وا ده‌کا که‌ تاک له‌ به‌ره‌و ڕووبوونه‌وه‌ی چالنجه‌کانی ژياندا خه‌ساره‌لگر بێت.

هه‌روه‌ها په‌رنسیپه‌ که‌سایه‌تییه‌کانیش ده‌توانن له‌ ڕوودانی توندوتیژی دژی پیاوان ڕۆلیان

هه بیت. عه باس یه کیک دیکه له دیمانه له گه لکراوانه که روونی ده کاتهوه:

«من که سیکه که م قسه و ده روونگه رام، هه میسه وام پی باشتر بوو که س
ده ستوهردان له کاره کانمدا نه کا، به لام هه ر ئه مه وای کردبوو که هه رکاتیک
کیشه یه کم هه بوو یان ته نانه ت تووشی توندوتیژی ده بووم، نه مده توانی
ده ربیرم، پیم وایه ئه م بیده نگه و بیده سه لاتییه خوی کیشه یه کی جدیه».
(دیمانه ی ژماره ۵۴، عه باس، Pos 6).

تیوری که سایه تی ئایسنه ک (آیسنک، ۱۹۶۷) ئه وه نیشان دده که هه ندیک پره نسیپی
که سایه تی وه کوو ده روونگه راییه به هیژ یان کاردانه وهی ده ستبه رداربوون، ده توانن تاکه کان بخه نه
دوخیکه وه که نه توانن به شیوه یه کی کاریگه ر هه سته نه رینییه کان به ریوه بیهن یان به رهنگاری
هه لومه رجه توندوتیژه کان بینه وه.

جگه له م فاکتیره تاکه که سیانه، پیکهاته کو مه لایه تی و فهره نگییه کانیش له سه رکوتردنی
هه سته پیاوان رۆلکی کارایان هه یه. خاتوو ئینتیزامی، تویره ری کو مه لایه تی ده لی:
«به لام خانم ده لی ئه مسال خانوو ده کرین، و ئه مه ش خوی ئه وه ده رده خا
که ئافره تان پیوستیان به بوونی پیاو هه یه، پیاوانیش پیوستیان به ژنان
هه یه به لام که متر. پیده چی پیاوان تاقی ده کرینه وه به لام ژنان له په یوه ندییه
سۆزداریه کان وه ستان، پیاوان چۆنییه تی هه لسوکه و تکردن له بهر ده که ن،
ئه وه له ژینه کانیا ندا نییه» (دیمانه ی ژماره ۴۷، خانم ئینتیزامی، Pos 54).

ئه م لیدوانه نیشان دده که پیاوان به رده وام هه ولی سه لماندنی خویان و جیه جیکردنی
چاوه روانیه کانی ئه وانی تر ده دهن، له کاتیکدا خواسته سۆزدار و که سییه کانیا ن پشتگوئ
ده خریت. ئه م بابه ته له گه ل تیورییه کانی رۆله جینده ربیه کاندایه ک ده گریتیه وه (کانل، ۱۹۸۷)،
نیشان دده که چۆن چاوه روانیه کو مه لایه تییه کان له پیاوان وایان لیده کا که هه سته کانیا ن
سه رکوت و نکۆلی له خواست و پیوستیه کانیا ن بکه ن.

خاتوو په ناهه نده، ده رووناس و چالاکی کو مه لایه تی، به جه ختکردنه وه له سه ر بیتوانایی پیاوان
له «وتنی نه خیر»، ئه م بابه ته ته واه ده کات:

«پیاوه کان ناتوانن قبوول بکه ن که نازانن چۆن بلین «نا». ناتوانن بلین
نه خیر. خه تایی خویانه ناتوانن بیلین. پیاوان ده یانه وه یی به لام ناتوانن.
شتیک هه یه ئه گه ر پیاوان بلین «ناتوانین» ئه وه نه خواراوانه له ژانی خویان
دوو ده خرینه وه» (دیمانه ی ژماره ۶۳، دیمانه ی گروپی له گه ل هاو لاتیانی
ئاسابی، Pos 66-71).

ئه م بیتواناییه له دیاریکردنی سنوور و ده ربیرنی سنوورداریه کان، پیاوان به ره ورووی به ده که لکی

و توندوتیژی هه مه جۆر ده کاتهوه. ئهوان ده یانههوی به لام ناتوانن بلین "نا" چونکه ده ترسن له بازنه ی قبوولکردن و پزگرتنی کۆمه لایه تی دوور بخړینهوه.

ئهم سه رکوتکردنی هه ستانه له په یوه ندییه خیزانی و هاوسه ریتییه کانا رهنګ ده داتهوه. میهدی مؤمینی، ده رووناس و پسپۆری خه ساره ته کۆمه لایه تییه کان، نه بوونی توانای په یوه ندیکردن به یه کییک له فاکته ره سه ره کییه کانی داواکردنی ته لاق ده زانییت:

“سه ره تا ئه وه ی که هاوسه ره کان به هۆیه وه داوای جیا بوونه وه ده کهن، جا یان پیاوه داوای ته لاق ده کا یان ژن، نه بوونی توانای په یوه ندیکردنه، نه بوونی گفتوگۆیه کی ریزدارانه له نیوان ئه وه دوو که سه یه.” (دیمانه ی ژماره ۲۸، مه هدی مؤمینی، Pos 31).

عه باس به رغه مدی، پیاویکی ته مه ن ۵۰ ساله و ژن ته لاقدارا، ئه زموونی تاییه تی خو ی له م باره وه ده خاته روو و ده لێ:

«نا، هیچ گفتوگۆیه ک له نیوانمان نه بوو. ۱۰-۱۲ سال له مه وه به ر نا کۆکییه کمان لێ ساز بوو. من ئه وم نه بینێ. به لام بارو دۆخی ئه و کاته به جۆریک بوو که نه مانده توانی پیکه وه هه لیکه یین. به جۆریک بوو که ده یگوت، من نه مده ویست هاوسه رگیری بکه م، به راستیش نه یویست هاوسه رگیری بکا، نه ک له گه ل من و نه ک له گه ل که سیکی تر». (دیمانه ی ژماره ۷۷، عه باس به رغه مدی، Pos 21).

زه هرا جیریایی، ده رووناس، و پیرای ئه وه ی رهنه له ئاراسته ی کۆمه لگا ده گری که کچان فیڕ ده کا چۆن ئاگیان له خو یان بی، پیداغری له وه ده کاته وه که کورانییش پتویسته فیڕی توانا کانی په یوه ندیکردن و به رپوه بردنی په یوه ندییه کان بکړین:

«ئهو پیاوانه ی به توندوتیژییه وه تیوه ده گلین، نازانن قسه بکه ن. هۆکاره که شی ئه وه یه که دایک و باوک ئیمه ده بی بابه تی یاسایی بو پیاوان له به رچاو بگریین. هه ر له سه ره تاوه پیاو ده چیته ناو په یوه ندی له گه ل هاو به شیکی سۆزدارێ. جا ئیتر یان په یوه ندی جهسته یی بی یان سیکسی بی، هه رچییه ک بی ئیمه یاسای توندمان هه یه، جا چ مرۆبی بی، نه ریتی بی، ئایینی بی یان یاسایی بو ئهم کوره هه یه ئهم لیکه وته و رفته رانه هه یه که سیش هیچی فیڕ ناکا دیسانیش بۆشاییه کی په روه رده یی خو ی جۆریکه له توندوتیژی چونکه که مته رخنه می تیدا ده نویندری، و که سه که هیچ فیڕ نابییت» (دیمانه ی ژماره ۵۷، خانم جیریایی، Pos 82).

هه ر بۆیه دیلارام یاریده ده ری کۆمه لایه تی جهخت له وه ده کاته وه که پیاوان پتویستیان به

فیربوونی کارامه‌یی ژیان و توانای چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌کانه:

«ئهم بابته [که‌می قسه‌کردنی پیاوان] ده‌گه‌رپته‌وه‌ بو هۆشیاریمان. چونکه‌ ئه‌وه‌نده‌ی من بزائم لێها‌توویی ژیانمان نییه‌، توانای چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌کانمان نییه‌، هه‌روه‌ها‌ گفتوگۆ و په‌یوه‌ندییه‌کی دروستمان نییه‌ له‌ حالیکدا‌ ئه‌مه‌ پێویسته‌ و ئه‌مه‌ وا‌ له‌ که‌سی به‌رامبه‌ر ده‌کا‌ که‌ وا‌ بزانی سته‌می لیده‌کریت.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۵، دیلا‌رام، Pos 22-23).

بێده‌نگی پیاوان و نه‌توانینیان له‌ ده‌ربڕینی هه‌سته‌کانیان ده‌بیته‌ هۆی لیکتینه‌گه‌یشتن و توندوتیژی نه‌خواراو. موخته‌با‌ مه‌ردانی له‌و باره‌وه‌ ده‌لی:

«ئه‌گه‌ر بمانه‌ه‌وێ ئه‌مه‌ [بێده‌نگی پیاوان] به‌ توندوتیژییه‌وه‌ به‌سته‌ینه‌وه‌، له‌ راستیدا‌ ده‌مه‌ه‌وێ ئه‌وه‌ بڵیم، له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی پیاو ناتوانی له‌ هه‌سته‌کانی ژن تیبگا‌، و پیاو له‌ رووی سۆزداریه‌وه‌ ناتوانی به‌ ژنه‌که‌ی رابگا‌ ژنه‌که‌ی پتی وایه‌ شووه‌ که‌ی لێی تینا‌گا‌، ره‌نگه‌ ره‌فتاره‌ کانی دواتر زۆر توندوتیژ بن. با‌سی توندوتیژی جه‌سته‌یی ناکه‌م، له‌ راستیدا‌ هه‌ر ئه‌و که‌مه‌رخه‌مییه‌ به‌رامبه‌ر به‌ هه‌سته‌کان جو‌ریک له‌ توندوتیژی به‌رامبه‌ر پیاوه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۰۰، موخته‌با‌ مه‌ردانی، Pos 114).

له‌ کۆتاییدا‌ ئهم سه‌ر کو‌تکردنه‌ی هه‌سته‌کان ده‌توانی لیکه‌وته‌ی ده‌روونی و سۆزداری جد‌دی لیکه‌وێته‌وه‌. به‌لام وه‌لی بارامی کۆمه‌لناس ده‌لی:

یه‌کیک له‌ گرینگترین لیکه‌وته‌کان لیکه‌وته‌ ده‌روونییه‌کان و رۆحیه‌کانه‌ که‌ ئهم که‌سانه‌ هه‌یانه‌ چونکه‌ له‌ فه‌ره‌ه‌نگی گشتی و رای‌ خه‌لکدا‌ پیاوان ناتوانن وه‌کو‌و ژنان ده‌رده‌دل و قسه‌ بکه‌ن و بڵین من ئهم کیشه‌م هه‌یه‌. پیاوان له‌ راستیدا‌ ده‌رد و ئیشی خۆیان له‌ دل‌یاندا‌ ده‌نێژن و ئه‌مه‌ به‌ تیه‌ر‌بوونی کات سه‌ر ده‌کیشی بو‌ خه‌مۆکی. دواتر یه‌کیک له‌ شته‌ گرینگه‌کان ئه‌وه‌یه‌ که‌ روو له‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان ده‌که‌نه‌وه‌ که‌واته‌ خه‌مۆکی و ئالووده‌بوون و ئه‌و ده‌رهاو‌یشتانه‌ی که‌ لێیان ده‌که‌وێته‌وه‌ نمونه‌ی زه‌قی توندوتیژییه‌ که‌ ئاوقانی پیاوان ده‌بیته‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۴، دکتۆر وه‌لی بارامی، Pos 22).

وه‌لی بارامی کۆمه‌لناس، خۆکوشتن به‌ «کۆتایی گفتوگۆ» ده‌زانی:

خۆکوشتن جو‌ریک له‌ توندوتیژییه‌ و ئه‌مه‌ کوشتنه‌، واته‌ فه‌زای په‌یوه‌ندیکردن و هه‌ژاری په‌یوه‌ندیکردنیان هه‌یه‌ و زنجیره‌ی په‌یوه‌ندیان له‌ناو چوووه‌. هیچ شتیک نییه‌ که‌ بیان‌خاته‌ سه‌ر هێلی گفتوگۆ و ئه‌مانه‌ هیچ بو‌اریکیان بو‌ گفتو پێ نه‌ماوه‌. کۆتایی گفتوگۆ خۆکوشتنه‌، کوشتن کۆتایی گفتوگۆیه‌، ته‌لاق و

جیابوونوه کۆتایی گفـتوگۆیه، کاتیک مرۆڤه کان ناتوانن پیکهوه کیشه کانیاـن چارهـسـهـر بـکـهـن، لـیک جـیا دـهـبـهـوه. یان دـهـتـوانـی بـیـته خـیاـنـه تـکرـدن. ئەوه له خۆکوشتنیشدا ههـمان شـته. کـهـسـهـکـه خۆی هاوار دهـکا که گهـلۆـمـن گـهـرـهـکـمه خۆم بـکـۆـژـم (دیمانهـی ژماره ۱۹، دکتۆر بارامی، Pos 66).

بۆ بهـرـهـنگـاربـوونـهـوهـی تـوندـوتـیـژی دژی پیاوان، پـیـویـسته ئەم فـهـرهـهـنگـی سـهـرـکـوتـکـاریـیه نهـمـیـنی و پیاوان هان بدرـێـن بۆ ئەوهـی هـهـست و ئـارهـزـوو و پـیـداوـیـستیـیه کانیاـن دـهـرـبـهـرن. فـیـرـکـردـنی تـواـنا کـانی پهـیـوهـنـدیـکـردن، گۆرـیـنی رۆانگه کۆمهـلـایهـتیـیه کان سـهـبـارهـت به رۆـله جـیـندـهـریـیه کان و دروستکردنی فـهـزای سـهـلـامـهـت بۆ گـفـتـوگۆ و پـشـتیـواـنی دـهـتـوانـی خـهـسـارهـلـگـریـی پیاوان له بهـرامـبهـر تـوندـوتـیـژی کهـم بـکـاتهـوه. هـهـرـوهـها گرینگه ئاماژه بهـوه بـکـهـیـن که هـهـندـیک گـروـوبـی وهـکوو پیاوان له کۆمهـلـگا LGBTQ+، به شـیـوهـی تـایـبهـت رۆوبهـرووی تـوندـوتـیـژی سـیـکـسی دـهـبـهـوه و پـیـویـستیـان به گرینگیدانی تـایـبهـته». (دیمانهـی ژماره ۱۲، شایان ورامینی، Pos ۹۲). جگه لهـوهـش فـشـارهـکانی کارکردن و چـاوهـروانیی کۆمهـلـایهـتیـی لهـراـدهـبهـدهـر له پیاوان، دـهـتـوانـی ئەوان تووشی تـوندـوتـیـژی جـهـسـتهـیی و دـهـروونی بـکـاتهـوه. (دیمانهـی ژماره ۳، رهشیدی، Pos 1).

سهندروومی مراوی

سهندروومی مراوی: نواندنهوهی وینهیه کی بهـرـواـلهـت باش له ژیاـن، له کاتیکدا کیشه و فشاره دـهـروونیـیه کان له ژێر ئەم روالهـتهـدا به شاراوهـیی دـهـمـیـنـیـتهـوه، که ئەمه بۆته یه کیک له زهـمـینه گرینگه کانی توندوتیژی سۆزداری و دـهـروونی دژی پیاوان. ئەم مهـسهـله که له فـهـرهـهـنگـی هاوچهـرخـدا به چهـمـکیـکی وهـکوو “سهندروومی مراوی” رۆون دـهـکـرـیـتهـوه، دیاردهیه که که تـیـیدا فشاری کۆمهـلـایهـتی بۆ نـیـشـانـدانـی “ژیانیکی ئایدیال” پیاوان بهـرهـو رـیـگـایهـک راپـیـچ دهـکا که ژیاـنی راسـتهـقـیـنهـیان پـر دـهـبی له قهـرز و گرژی و فشاری دـهـروونی. وهـک ئـیـلـناز سـهـفـایـی که دـهـروونـاسـیـکی کلینیکیه دۆخه که بهـم جۆره رۆون دـهـکـاتهـوه:

«بهـرـۆـژـتـره، کهـشـخـهـترن، خۆ دـهـزانی چی دـهـلـیـم، ئەوـروو پـایـیـترن، هـهـر چۆنـیک بـی به هـهـر کلونجـیک بـی هاوسـهـره کهـم وـپـنـهـی گـهـشـته کهـمان له سـهـر پهـیـجه کهـی بـلاو دـهـکـاتهـوه که هـهـمـووان بـیـنـن که چ ژیاـنیکی رۆمانسیان هـهـیه پیکهـوه تـهـبا و رـهـبان. ئـیـتر ئەوهـی که مـن به قـهـد تووکی سـهـرم قـهـرزدارم، له بهـر ئەوهـی خواسته کانی ژنه کهـم بهـدی بـیـنـم چـهـند ئـیـشم هـهـیه، له ژێر فشاردام و

هتد، هیچ‌ گرینگ‌ نییه، ئەوانه‌ لایه‌نه‌ شاراوه‌ کانی ژیانمن، که‌س‌ شاراوه‌ کان نابینی، تهنه‌ا‌ ئەوه‌ی‌ و‌ا‌ له‌ سه‌ره‌وه‌ دیاره‌ گرینگه‌ که‌ ده‌بی‌ خه‌لک‌ بیبین» (دیمانه‌ی‌ ژماره‌ ۷۸. ئیلناز سه‌فایی، Pos40).

ئهم‌ گیرانه‌وه‌ به‌ ته‌واوی‌ لایه‌نه‌ جیاوازه‌ کانی‌ ئهم‌ سه‌ندرومه‌ ده‌گرێته‌وه‌: هه‌ول‌دان‌ بۆ‌ نمایش‌دانی‌ وێنه‌یه‌کی‌ ئه‌رێنی‌ بۆ‌ کۆمه‌لگا، له‌ کاتیکدا‌ واقعی‌ ژیان‌ جگه‌ له‌ فشاره‌ تاقه‌تپرووکی‌ن‌ و‌ به‌رگه‌ نه‌گیراوه‌ کان‌ هیچی‌ تر‌ نییه‌.

له‌ ده‌رووناسیدا‌ ئهم‌ دیاره‌ به‌ تیۆری‌ خۆن‌اندنی‌ گۆفمانه‌وه‌ (گافمن، ۱۹۵۹) لیک‌ ده‌درێته‌وه‌. گۆفمان‌ پێی‌ وایه‌ مروقه‌ کان‌ پێیان‌ خۆشه‌ «رواله‌تیک‌ی‌ نمایشی» له‌ خۆیان‌ بخه‌نه‌ روو‌ بۆ‌ ئەوه‌ی‌ بتوانی‌ چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان‌ به‌دی‌ به‌ی‌نیت. لێره‌دا‌ پیاو‌ بۆ‌ ئەوه‌ی‌ قه‌ناعت‌ به‌ کۆمه‌لگا‌ یان‌ که‌سانی‌ دیکه‌ بێنی‌ هه‌ول‌ ده‌دا‌ ئاستیک‌ له‌ که‌مال‌ یان‌ به‌خته‌وه‌ری‌ نیشان‌ بدا‌ ته‌نانه‌ت‌ ئەگه‌ر‌ له‌ پشت‌ ئهم‌ «رواله‌ته‌» ژایانیان‌ نوقمی‌ قه‌یران‌ بێت. ئهم‌ وێنه‌ دراماتیکییه‌ فشاریک‌ی‌ ده‌روونی‌ زیاتر‌ ده‌خاته‌ سه‌ر‌ پیاو، چونکه‌ نه‌ک‌ هه‌ر‌ ناچاره‌ چاوه‌روانییه‌ ناواقیعییه‌ کانی‌ هاوسه‌ره‌ که‌ی‌ و‌ کۆمه‌لگا‌ به‌دی‌ بێنی، به‌لکوو‌ ده‌بی‌ بتوانی‌ هه‌ستی‌ تاوانباری‌ و‌ ناته‌واویی‌ خۆی‌ له‌ ژێر‌ ئهم‌ ساخته‌ کاری‌ و‌ رواله‌ت‌بازییه‌دا‌ بشارێته‌وه‌.

ئیلناز له‌ درێژه‌دا‌ ئاماژه‌ به‌ لیکه‌وته‌ ده‌روونییه‌ کانی‌ ئهم‌ پرسه‌ ده‌کات:

«ده‌زانی‌ له‌ ده‌رووناسیدا‌ به‌م‌ شته‌ ده‌لێن‌ چی؟ ده‌لێن‌ سه‌ندرومی‌ مراوی. شیوازیکی‌ زۆر‌ باشه‌. و‌ دیسان‌ بۆ‌ ماوه‌ی‌ چه‌ند‌ سالتیک، ویستت‌ له‌ گه‌ل‌ که‌سیک‌ قسه‌ بکه‌ی‌ تا‌ دل‌ بخوازی‌ له‌م‌ که‌یسانه‌مان‌ هه‌یه، ئەو‌ ژایانانه‌ی‌ که‌ تهنه‌ا‌ له‌ به‌ر‌ ئهم‌ باوه‌رانه‌ بنیات‌ نه‌راوه‌ که‌ ژایانی‌ ئەوی‌ بینیوه‌ و‌ هی‌ ئەمی‌ بینیوه‌ و‌ من‌ بۆ‌ ساتیک‌ بیر‌ له‌م‌ ژنانه‌ ده‌که‌مه‌وه‌، که‌ چی‌ له‌ ژایانیاندا‌ هه‌یه؟! به‌ چ‌ نرخیک؟ (دیمانه‌ی‌ ژماره‌ ۷۸. ئیلناز سه‌فایی، Pos 40).

لێره‌دا‌ سه‌ندروم‌ یان‌ نیشانه‌ی‌ مراوی‌ وه‌ک‌ مه‌تافۆریک‌ بۆ‌ هه‌لسوکه‌وتی‌ ئەو‌ پیاوانه‌ به‌کار‌ ده‌هێنری‌ که‌ له‌ رواله‌تدا‌ ئارام‌ و‌ سه‌رکه‌وتوو‌ ده‌رده‌که‌ون، به‌لام‌ له‌ ناوه‌وه‌ فشاریک‌ی‌ یه‌ کجار‌ زۆریان‌ له‌سه‌ره‌ که‌ به‌ نه‌هینی‌ سیبه‌ری‌ خستۆته‌ سه‌ر‌ ژایانیان. به‌ پێی‌ تیۆری‌ ماسکینگ‌ له‌ ده‌رووناسیدا، تاکه‌ کان‌ بۆ‌ شارده‌وه‌ی‌ خاله‌ لاوازه‌ کانیا‌ن‌ ره‌فتاری‌ دژبه‌یه‌ک‌ نیشان‌ ده‌دن. لێره‌دا‌ نمایش‌دانی‌ گه‌شبینی‌ و‌ سه‌رکه‌وتن‌ رینگایه‌ که‌ بۆ‌ په‌رده‌پۆشکردنی‌ قه‌یرانه‌ ده‌روونییه‌ کان.

ئهمه‌ش‌ ره‌هه‌ندیکی‌ دیکه‌ به‌ پرسه‌ ده‌روونییه‌ کانی‌ په‌یوه‌ست‌ به‌م‌ سه‌ندرومه‌ زیاد‌ ده‌کات. ئیلناز‌ وێرای‌ ئاماژه‌دان‌ به‌ نیشانه‌ کانی‌ تیکچوونی‌ ده‌روونی‌ له‌ پیاواندا‌ روونی‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ چۆن‌ ئهم‌ جوهره‌ فشارانه‌ ده‌توانن‌ بینه‌ پێشه‌کییه‌ک‌ بۆ‌ تیکچوونی‌ ده‌روونی:

«وله‌ هه‌مووی‌ گرینگتر، زۆر‌ جار‌ و‌ا‌ پێش‌ دێ‌ که‌ پیاوه‌ خۆی‌ به‌ده‌ست‌

نه خوشبیه کی دهر وونیه وه ده نالینیی، تیکچوونی دهر وونی خو شاخ و بالی
نییه، تیکچوونی دهر وونی هه ره وهنده به سه نیشانه یه کی تیکچوونی دهر وونی
له وه که سه بینیت.» (دیمانه ی ژماره ۷۸. ئیلناز سه فایی، Pos 40).

ئهم مه سه له دهریده خا که هه ولی بهرده وام بۆ پاراستنی ئهم وینه دهره کییه رهنگه پیاوان به ره وه
تیکچوونی دهر وونی و له هه ندیک حاله تدا به ره وه توندوتیژی کاردانه وه یی دژی خو بان یان که سانی
دیکه ببات. به پیی تیوری ستریس - دیاتیزی له دهر ووناسیدا (روبین و اسپرینگ، ۱۹۷۷)، ئهم
جو ره بارودوخانه وا له تاکه کان ده کا که له به رامبه ره فشاره در پزخایه نه کاندایا زیا تر خه ساره لگر بن و
ئه گه ره ته نانه ت فاکته ریکی وروژینه ریش بی (وه کوو چالنج و ئالنگارییه دارایی، بپریزی پیکران له
لایه ن هاوسه ر یان کومه لگا)، پیاو تووشی تیکچوونی دهر وونی و ره فتاری نااسایی ده کات.
ئه وه ی تیگه یشتن له م بابه ته ئالۆزتر ده کا روانگه ی کومه لگه ی دهر ووبه ره، که هه ندیک جار ئهم
«رواله ته باشه ی ژیان» وه ک سه ره که وتنیکی بۆ پیاو لیک ده داته وه، نه ک وه ک بارگرانیه کی زیاده.
له راستیدا چاوه روانیه کومه لایه تییه کان و باوه ره فره نه نگیه کان، وه ک له گترانه وه ی ئیلناز دا
ده بینری، به شیوه یه کی ناراسته وخۆ ئه و جو ره فشارانه به هیز ده که ن و پیاو ده خه نه سووری ههستی
ئه رکداری و شکست و تووره ییه وه. وه ک ئیلناز زۆر باش روونی ده کاته وه:

«باوکم هه میشه ده لی کاتیکی ده رگای مانیکی داده خرئی، ئه وه گرینگه که
تو و هاوسه ره که ت له ژیر یه ک سه قفدا بن، ئه وه ی له دهر وه یه گرینگه خه لک
ده بینن، کاتیکی ده رگای ماله که داده خرئی، چی له و ماله دا ده گوزه ریت؟ ئایا
خۆشه ویستی له نیوانیاندا هه یه؟ ئایا له ناو خو یاندا خۆشن؟ یان قه رزدارن؟
(دیمانه ی ژماره ۷۸. ئیلناز سه فایی، Pos 40).

ئهم جه ختکردنه وه له سه ره «ئه وه ی له پشت په رده وه یه» ئاماژه به ئالنگارییه ک ده کا که تاکه کان
له قه له مپه وه ی که سی و تایبه تی خو یاندا ده س و په نجه ی له گه ل نه رم ده که ن، جیگایه ک که
زۆریک له پیاوان به ته نیا ده مینه وه و ناچارن به بی هیه چ پشتیوانیه کی راسته قینه رووبه رووی
کیشه کانیا ن بینه وه.

به کورتی، نواندنه وه ی ژیانیکی باش، له فۆرمیکی وه کوو سه ندرۆمی مراویدا چالنجیکی
کومه لایه تی - دهر وونیه که ده توانی بیته هۆکاریک بۆ توندوتیژی دژی پیاوان. ئه و پیاوانه ی به م
شیوه یه فشاریا ن له سه ره، نه ک هه ره له گه ل قه یرانه دهر وونیه که سییه کاندایا ده نه گن، به لکوو له
سووری چاوه روانیه کومه لایه تی و تایبه ته کاندایا گرفتار ده بن که به کرده وه وایان لیده کا نه توانن لینی
ده ربچن. ئهم بابه ته پیوستی به وه یه که گرینگ زیا تر به تیروانیه فره نه نگی و کومه لایه تییه کانی
سه بابه ت به شوناس و رۆلی پیاوان بدری بۆ ئه وه ی رهنگه ئهم فشارانه که م بکریته وه.

سه ندرۆمى سه ندرىلاى خانمانى خاوهن ئه زموون

سه ندرۆمى سه ندرىلاى خانمانى خاوهن ئه زموونى بيه شىي سۆزدارى و ئابوورى، وه ك يه كىك له هوکاره كانى دهركهوتنى توندوتىژى دهروونى دژى پياوان له پهيوه ندىيه هاوسه رىتتیه مۆدیرنه كاندا ده خرىته بهر باس. ئهم ديارده كاتىك خراپتر ده بى كه ژنان چاوه روانى و ئاره زووى ناواقىعيان له هاوبه شى ژيانىان ههيه چونكه پىيان وايه ده توانى قهره بووى هه موو كه موکورىبه كانى پيشوويان بو بکاتهوه. له پيوه ندى له گه ل ئهم سه ندرۆمه دا ئيلناز، دهرووناس و پسپۆرى ته ندروستىي دهروونى، روونى ده كاته وه كه چۆن نه بوونى هه ندى ئه زموون و ده رفه ت كه پيش هاوسه رگرى هه بووه ده توانى بپته فاكته رىك كه فشار بخاته سه ر پياو و دوا جار توندوتىژى دهروونى ئاوقانى پياوان بکات. ده لى:

«به دا/خه وه له به رئه وهى ئه و سه رچه شنه [شىوازي ژيان] دروست نيه، هه ندىك جار با كراوه بلىم ئه وهى له سه رده مى سه لتى و سىنگلىدا له مالى باوكمدا نه مبووه، به ئه زموونم نه كرده وه، نه ژياوم. كاتىك ده بمه هاوسه ردار ده بى بمبىت. به دا/خه وه داوا له هاوسه ره كه م ده كه م كه بۆم دابىن بكا. پاريه ك كه باوكم پىي نه داوم له ميره كه مم ده وى له مالى باوكم سه فهرى هىچ كویم نه كرده وه ده بى ميره كه م سه فهرى باشم ببات» (دىمانه ي ژماره ۷۸. ئيلناز سه فايى، Pos 16).

ئهم گىرانه وه به باشى نيشان ده دا كه كۆمه ل بو قهره بووكرده وهى كه موکورى و كه مايه سىيه كانى رابردووى چ هه ولىك ده دا كه له كۆتايدا پياو ده كاته دابىنكه رى هه موو ئاره زوو و خواسته به دینه هاتوو هه كان. سه ندرۆمى سه ندرىلا كه ئيلناز پىي وايه ئهم تىكچوونى دهروونىيه جوړىك له چاوه روانى رۆئىايى و خه يال په ره وانه ي له هاوبه شى ژيان ههيه و روونى ده كاته وه كه ئهم سه ندرۆمه ده توانى وه ك يه كىك له و هوکارانه ده ستىشان بكرى كه فشارى دهروونى له سه ر پياوان دروست ده كات. ئهم بابته وه ختىك ئالۆتر ده بى كه ژنان ئه وه نده فىكر و زىكرىان به ديه پىنانى خه يال و خه ونه كانىانه، كه واقىعى ئابوورى و كۆمه لايه تىي هاوبه شه كانى ژيانى خۆيان پشتگووى ده خه ن. ئيلناز به م شىوهيه ده بخاته روو:

«ئه و ژانه ي كه چاوه رپى شازاده يه كن كه به سوارىي ئه سپىكى سپىيه وه دىن و پىيان وايه خۆيان ده توانن سه ندرىلا بن، ئهم كچانه خۆيان له چىنى زۆر بيه شى كۆمه لگان، به لام چاوه رپى ئه وه ده كه ن ئه و شازاده يه بى و به شه وىك خو شبه ختىان بكا، ته نها ئه و پىلاوه بكه نه پايان ئىتر له پرىكدا ده بنه شاژنى ناو خه ونه كانىان». (دىمانه ي ژماره ۷۸. ئيلناز سه فايى، Pos 16).

ئاره زووى باشتربوون و گوړىنى بارودۆخى ژيان ئه وىش له ناكاو به بى گوڤدانه ئاستهنگ و توانا

راسته‌قینه‌کان، جگه له‌وهی له ناو ژینگه‌ی خیزاندا ململانی عه‌سه‌بی و سۆزداری لێ ده‌که‌وێته‌وه، ده‌توانی پیاو بخاته دۆخیکه‌وه که هه‌ست به ناکارامه‌یی و بێ‌ده‌سه‌لاتی و دڵشکاوی بکات. سه‌ندرومی سه‌ندریلا، به‌وه‌ی که پیاو ده‌کاته ئامرازیک بۆ به‌دییه‌نانی ئاره‌زووه‌ ناراسته‌قینه‌کان، زه‌مینه‌ بۆ په‌ره‌سه‌ندنی توندوتیژی ده‌روونی ده‌ره‌خسینی؛ چونکه‌ پیاوان که خۆیان رووبه‌رووی فشار و چاوه‌روانییه‌ روو له زیا‌دبووه‌کان ده‌بیننه‌وه، جگه‌ له کاردانه‌وه‌ی نه‌رینی و ده‌روونی هیچ پریده‌ره‌تانیکه‌ی دیکه‌یان نییه‌. ئیلناز له‌ درێژه‌دا ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که چۆن چاوه‌روانییه‌ ناراسته‌قینه‌کان و په‌یوه‌ندییه‌ نادروسته‌کان ده‌توانن کێشه‌ی زیاتر به‌دی بینن:

“پیم‌وايه‌ ئەم سه‌ندرومی سه‌ندریلايه‌ خۆی پرۆسه‌یه‌ که و به‌رده‌وامی به توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاو ده‌دا، لێره‌دا من بۆم فام ناکرێ که بۆ نموونه‌ داها‌تی هاوسه‌ره‌که‌م مانگانه‌ ۱۰ ملیۆنه‌، ده‌ ملیۆن و سه‌د ملیۆن نییه‌، به‌لام من ده‌مه‌هوێ و ئه‌وه‌ش ده‌بێته‌ فشاری ده‌روونی”. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۸. ئیلناز سه‌فای، 16 Pos).

لێره‌دا کاتی‌ک پیاو نه‌توانی چاوه‌روانییه‌ داراییه‌کانی هاوسه‌ره‌که‌ی به‌دی به‌یانی ئه‌وا فشاری ده‌روونی به‌دی دێ که ئەم فشاره‌ ده‌روونییه‌ ده‌توانی بپێته‌ هوێ ده‌رکه‌وتنی نیشانه‌کانی تیکچوونی ده‌روونی وه‌کوو خه‌مۆکی و دله‌راوکی، که ئەمه‌ خۆی ده‌توانی بپێته‌ سه‌رچاوه‌ی ره‌فتاری نه‌خوازراو یان هه‌ر جو‌ره‌ توندوتیژییه‌کی ده‌روونی. جگه‌ له‌وه‌ش دروستکردنی په‌یوه‌ندی هه‌له‌ وه‌ک ئامرازیک بۆ قه‌ره‌بوو‌کردنه‌وه‌ی ئەم که‌موکوریانه‌، له‌ جیی خۆیدا ده‌توانی ناکۆکی و لیکدژی له‌ ناو ژینگه‌ی هاوسه‌ریتی لێ بکه‌وێته‌وه‌. ئیلناز به‌ روونی باس له‌وه‌ ده‌کا که چۆن چوونه‌ ناو په‌یوه‌ندییه‌ هه‌له‌ کانه‌وه‌ ده‌توانی ئالۆزییه‌کانی په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌ریتییه‌کان زیاد بکات:

«له‌ کوێ زیاترم ده‌وێ، ئه‌و جیگایه‌ی که چوومه‌ته‌ ناو په‌یوه‌ندی هه‌له‌وه‌، کوێ؟ جیگایه‌ک که په‌یوه‌ندییه‌کانم با بلێین له‌ شوینی کاره‌، له‌گه‌ڵ که‌سانیک که‌ چهند چینی‌ک له‌ من به‌رترن، له‌ رووی ئابوورییه‌وه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۸. ئیلناز سه‌فای، 16 Pos).

هه‌موو ئەم فاکته‌رانه‌ نیشان ده‌دن که سه‌ندرومی سه‌ندریلا به‌ چرک‌کردنه‌وه‌ی چاوه‌روانییه‌ ناراسته‌قینه‌کان و دروستکردنی فشاری دوو‌قات له‌سه‌ر پیاوان، ده‌توانی له‌ روودانی توندوتیژی ده‌روونی به‌رامبه‌ر پیاوان رۆلێکی به‌رچاو بگێرێت. ئەم پرسه‌ پتویستی به‌ گرینگیدانی جددی به‌ رۆله‌ ره‌گه‌زیتییه‌کان و سه‌رچه‌شنه‌ فهره‌نگیه‌کان هه‌یه‌ و هه‌روه‌ها پتویستی به‌وه‌یه‌ که شیوازی به‌دیها‌تنی چاوه‌روانییه‌ ناراسته‌قینه‌کان له‌ په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌ریتییه‌کان چاوی پێدا بخشینرێته‌وه‌.

ستريس و دلەراوكتى زور

ستريس و دلەراوكتى وهك يه كيك له فاكتهره سه ره كيهه كانى روودانى توندوتىژى دژى پياوان، رهگ و ريشهى له فشاره دهروونى و كومه لايه تيبه بى ژوماره كاندا ههيه كه ئەم گرووپه زياتر ستريس و دلەراوكتى به ئەزموون ده كهه. گه رپانه كانى ژبان له بواره جيا جيا كاندا وه كوو كار، بهرپرسيارى تيبى ئابوورى، پهيوه ندى خيزانى و كومه لايه تى، راسته وخو كار بگه رى له سه ره دهروونى مروف داده نى و تواناي بهرگه گرتن و بهرپوه بردنى ههيه جانه كانى مروف كهه ده كاته وه. وهك يه كيك له ديمانه له گه لكر اوان ده لى:

«به راستى چەند رۆژ لە مەوبەر لە ژێر فشارى كى زۆردا بووم. له سه ره پرۆژه يهك ئيشم ده كرد كه هاتمه ماله وه زه ختم له سه ره ۱۸ و نيو بوو. ئەوه نده له دهست ئەم و له دهست ئەم و له دهست ئەم و له دهست ئەم و له دهست كار و له دهست پاره وه ريز ببووم» (ديمانه ي ژماره ۵۲. فراهانى، Pos 88).

ئەم گيرانه وه به روونى پهيوه ندى نيوان فشاره كارى و ئابوور بيه كان له گه ل بهرزبوونه وهى ئاستى ستريس و دوا جار زياته دهروون بيه كان نيشان ده دا، كه ده توانى هو كارى كاردانه وهى ناخوشى وه كوو توندوتىژى بيت.

ههروه ها تيورييه زانستيهه كان ده ريانخستوه كه ئاستى بهرزى ستريس و دلەراوكتى ده توانى ئاستى تهحه مولكردى تاكه كان كهه بكاته وه و ئاسانكارى بو ره فتارى ئيمپاسيف و شه رانگيزى و هه نديك جاريش ويرانكه ره له پياواندا بكات. به پى لى كو لى نه وه كانى ميه دى جه وادى له سه ره ئەم خيزانانه ي كه نه خو شى ئەهسا بيا نه هيه، ئەم جو ره هه لومه ر جانه زياتر ده ره كههون:

«ئەو توێژینه وانه ی كه ئەهجاممان دا گه يشته ئەو ئەهجامه ی كه ئاستى ستريس و خه مو كى و ستراتيژه كانى بهرپوه بردنى ههيه جان له ناو ئەم خيزانانه ي كه نه خو شى ئەهسا بيا نه هيه له چاو ئەم خيزانانه ي كه مندالى بيركو لى ان ههيه زور زياتره.» (ديمانه ي ژماره ۸۲. ميه دى جه وادى، Pos 119).

ئەم شىكار بيه جه خت له وه ده كاته وه كه له و خانه وادانه ي كه له گه ل فشارى دووقاتى دهروونيدا دهست و په نجه نه رم ده كهه، نهك ته نهها كهسى نه خو ش، به لكوو ئەندامانى ديكه ي خيزانيش كار بگه رى ستريسى بهر ده واميان له سه ره و كاردانه وه كانيان زياتر له سه ره بنه ماى توندوتىژى كومه لا به تى و خيزان بيه.

ئەم دۆزینه وانه له تيورييه زانستيهه كانى وه كوو «مۆدىلى كارلېككردى فشارى ئىحساسى - كومه لا به تى» كه له لايه ن لازاروس و فولكمانه وه (۱۹۸۴) پيشنيار كراوه، شياوى تيگه يشته. ئەم تيورييه جه خت له وه ده كاته وه كه تهحه مولكردى ستريس و فشارى دريخايه نه بى ره خساندى رىكارى كار بگه ره بو كونترولكردى ههيه جان، تاك له رووى ناسيارى، ره فتارى و ته نانه ت

فیزیۆلۆژیکیشه وه خهساره لگر ده کات. لیکه وتهی ئەم جوړه حاله تانه فشاری عهسه بی توندتر ده کا و ده بێته هوێ ئه وهی ئەم کهسه بهرامبه ر به خوێ یان کهسانی دیکه رهفتاری شه ینگیزانه یان توندوتیژانه بنوینیت. ئه وهی لهم زهمینه دا گرینگه، ئاستی پشتیوانی و ڕیکاری رووبه رووبونه وهی تاکه که لهم گیرانه وه دا به روونی درده کهوێت.

له ئەنجامدا ستریس و دلهراوکی زۆر که له ناهاوسه نگی نیوان فشاره دهروونییه کان و توانای تاک بو رووبه رووبونه وه له گه لیان سه رهه لده دا، بووه ته فاکته ریکی بهرچاو له روودانی توندوتیژی دژی پیاوان. نه بوونی ڕیکاریکی گونجاو بو کۆنترۆلکردن و کهمکردنه وهی ئەم ستریسانه، تاکه کهس له بهردهم رهفتاره ئیمپاسیفه کاند خهساره لگر ده کا و زهمینه یه ک بو توندوتیژی دهروونی، کۆمه لایه تی و ته نانه ت جهسته ییش خوێ ده کات.

سیفه ته که سایه تییه کان

لاساری و په سه ندخوازی (ته ئیدخوازی)

له لیکۆلینه وهی هۆکاره کانی ده رکه وتنی توندوتیژی دژی پیاوان، سیفه ته که سایه تییه کان و خواسته دهرووناسییه کانی وه کوو سه ره سختهی، گوێنه ده ری و په سه ندخوازی وه ک فاکته رکه لیککی دیار باس ده کرین. ئەم سیفه تانه ده توانن به کاریگه ریدانان له سه ر رهوتی بریاردان و په یوه ندی نیوان که سییه کان و په یوه ندیی له گه ل ژینگه دا ببه هوێ توندوتیژی دژی پیاوان. غوه لام ئەسکه نده ری که رابردوویه کی پر له رهفتاری تاوانکارانه ی هه یه، رهنگدانه وهی روونی ئەم سیفه ته که سییه ده خاته روو:

«کاتیک که سیک شتیکی پی ده گوتم، هه ستم ده کرد تیم هه لده ده ن، سوێند به خوا، ره گی هه موو ئەمانه لاتیکه ری و له م و له و سه ره واندن، تاوان و باز رگانیکردن به ماده هۆشبه ره کان و سه ره سختهی و گوێنه گرتن بوو، کاتیک باوکم پیی وتم ئەمه رپگای تۆ نییه، من نه پاره ی عاره ق خواردنه وهی پیدای نه پاره ی فروشتنی ماده هۆشبه ره کان و نه پاره ی قوما رکردن، من پاره ی زهحمه ت و عاره قی نیوچاوانم پیدای. من هه رگز گویم له باوکم نه گرت»
(دیمانه ی ژماره ۲۴. غوه لام ئەسکه نده ری، Pos).

ئەم گیرانه وه ئه وه مان بو درده خا که کاردانه وهی ئیمپالسیف و سه ره سخته، که له ئەنجامی نه توانینی خوگونجاندن له گه ل رێنمایی و ئامۆژگارییه کانی ئەوانی دیکه دا دیته ئاراهه، ده توانی مرۆقه کان بخاته سه ر رپچکه یه ک که نه ک ته نها خوێان زیان به خوێان بگه یینن، به لکوو کهسانی دیکه ش توندوتیژیان له گه ل بکه ن و زیانیان پی بگه یینن.

رهفتاره کانی ده رهاویشه ی جوړپک له هه ستیاری له راده به ده ر بهرامبه ر به په سه ندکرانی

دهره کى و حاله تى بهر گرىکارانه يه که ناهيلى بۆچوون يان ره خنه قبوول بکات. تيورى پروسىسى هه يه جاني کريس فرىلى (کريس فرىلى، ۲۰۰۲) باس له وه ده کا که هم تاييه تمه نديانه رهنه به ره همى شيوازي وابسته يى ناهمن له سه رده مى مندا ليدا بن، جيگايه ک که تاک بۆ سه لماندنى شوناس يان به هاى خو ي پنا بۆ شيوازگه لى وه کوو رووبه روو بوونه وهى که ساني ديه يان کوئتر و لکردنى ژينگه ده بات. هم خو نه گونجانه له په يوه ندى و هه لسو که و تکر دندا ده توانى سوورى توندوتىژى به ره هم به ينيته وه.

جگه له سه رسه ختى و بهر هنگار بوونه وهى ره خنه، خواست بۆ په سه ندخو ايش فاکته ريکى سه ره کي روودانى توندوتىژى دژى پياوانه. هه سه که ندهرى له دريژده ا زياتر جه خت ده کاته وه که:

«په سه ندخو ازم بووم و پنيو يستم به په سه ندران له لايه ن هاوړ پکانه وه بوو، ته ماح و غروور زور وای ليک کردم هم ريگا چه وته بگرمه بهر و بهرى نه دهم. عاره قم ده خو ارده وه، شيشه م ده کيش و ئاوا هه موو منيان په سه ند ده کرد. چونکه هه ميشه به دواى په سه ندراندا ده گه راين، ده ور ويه رمان قه ره بالغ بوو، شه ر و هه لا ساز ده بوو فلان ده بوو و فيسان ده بوو. من خو م له سه ر دؤسييه ي لات و بهر ده لا کان خرامه زيندانى که هريزه ک. له سيد ارده ان به ده ستي هه حمه ده رها رادان، فه رمانده ي ناجا (هيه ئينتز اميه کان) رام کرد (ديمانه ي ژماره ۲۴. غوه لام هه سه که ندهرى، Pos 52).

هم قسانه گوزارشت له خواستى کي به هيز بۆ په سه ندران و قبوولکردنى کو مه لايه تى ده کا که ده توانى به شيويه کى ناا گايانه تاک به ره وه و هه ره فتارانه رابکيشى که ليکه وته ي توندوتىژانه يان هه يه. به پي تيورى پيداويستيه سه ره تاييه کانى ماسلو، (ماسلو، ۱۹۴۳)، خواست بۆ ريژ ليگيران و قبوولکران له لايه ن که ساني ديه که وه يه کيک له خواسته سه ره کيه کانى سه ره تايى مروقه. کاتيک هم خواستانه به شيويه کى ته ندروست دابين نه کرين، رهنه گه تاکه کان په نا بۆ ره فتارى شه رانگيزانه يان مه تر سيدار بهن بۆ هه وهى له م ريگه وه په سه ند بکريت.

وه حيد فه ره جى هم په سه ندخو ازيه له په يوه ندييه هاوړ پيه تيه کاندا که له سه ر ته وهرى توندوتىژى و ململانى دامه زراوه بهم شيوه وه سف ده کات:

«به د/خه وه تووشمان بوو به تووشى هه ر که سيک وه کوو خو مان هه لو ده اى «هاک بژى رۆله نه مري» بوو. با بچينه ده ره وه هاک بژى. وه حيد با شه و برۆينه ده ره وه، هاک بژى. جا گيرفانى خو مان ده رو تانده وه. هه سته با برۆين. هه مرۆ هاوړ پکه م، هم تاتويه ي بۆ کردم. سه ر و گوپلا کى يه کتر مان هه لده ته کاند، له گه ل يه کتر دا تیک هه لده چووين، شا ده موچاوم چون رهش و شين بوته وه، هه مانه مان باش ده زانى». (ديمانه ي ژماره ۴۴. وه حيد فه ره جى، Pos 13).

خواست بو په سهند کرانی کومه لایه تی له ژینگه شه رانگیز و توندوتیژه کانداه توانین به پیی روانگه تیوری به کسانیی گروویی شی بکهینه وه؛ هر وه ک چون هاوبه شکردنی رهفتاره ناسازه کان له ناوئندامانی گروویکی کومه لایه تیدا، هم سرچه شنانه ده چه سپینی و دریژ به سووره کانی توندوتیژی ده دات.

یه کیک له خواسته ده روونیبه کانی پیاوان نه وه یه که له لایه ن هاوسره که یانه وه په سهند بکړین. به هوئی نه بوونی وشیری و لیهاتوویی پیویسته وه، ژنان به دروستی له م خواسته تیناگه ن و زور جار له ناو خیزان و ده وروربه راندا بیړیژی و سووکایه تی به پیاوان ده که ن. زه هرا جیریایی ده رووناس و پسپوری بوری خه ساره ته کومه لایه تیبه خانه واده ییه کان له م باره وه ده لی:

«من ده لیم دایک و باوک هر گیز فزایه ک بوئم سازانه دابین ناکه ن و کوره دوور ده که ویته وه و به ته واوی نامو ده بی، نه ده توانن به که س بلین، نه هیزیان هیه، و نه کومه لگاش هم فزایه یان پی دده، هه میشه پییان ده وتری تو پیاوی، چون ده کریت هم مه ته به سر بیت؟ چون شتی وا ده بی؟ چون ده بی شتی وات به سر بیت؟ کاتیک ده چیته دادگا، پیاو ده توانی بلی کاکه ژنه که م خوی لیم ده گرته وه ژنی منه وه لی هی یه کی دیکه یه؟ پیی ده لاین خو پریته چون ژنه که ت له گه لت ناخه ویت. دهی ده ری بکه. وا ده زانن خو پریه. یانی ده یخه نه میشکيه وه که نه گهر پیاو بووایه ژنه که ی چووزانم نازانن پیاو فزای سوزداری نه بووه. بو کورانیس به هه مان شیوه. دایک و باوک پیی ده لاین «تو نه وه نده هیچی. ده ترسم له ته والیت په نډیکت به سره بینن و هم کوره قهیتس ده بی و ناتوانی وروژان و هه یه جانی ده ربیری و هم گیزاوی هه یه جان هه ر وا ده مینیته وه. هم په یوه نندی هه یه جانییه ده پچری و کور هر گیز فیر نابی و ته نانه ته هه مان په یوه نندی له گه ل مندال و هاوسره که یدا ده بیت. هیشتا هم به سر نیمه دا دی که ی پیاو نه وه نده ناز نازییه، که ژن لپی ده توری، پیاو نه عسابی نییه خوی ده کوژی به لام نه گهر ژن بی نیمه به ئاسانی قبولی ده که ی، هورمونه کانی به جد دیتر و ده گرین، به پیچه وانه وه هورمونه کانی به هیز ترن. چاکتر به ده ماره کانیدا ده گهرن، به لام که متر ده یانبینین، که متر رووبه روویان ده بینه وه» (دیمانه ی ژماره ۵۷ خانم جیریایی، Pos 162).

هه روه ها موجه با بارامی بوچوونیکي هاوشیوهی سه باره ته به توندوتیژییه ک هه یه که به هوئی به دگومانیی ژن به رامبر به میرده که یه تی:

«له سده سده. من قبولی ناکه م هم زور تونده به دگومانیی ژن به رامبر به میرده که ی جیی قبول کردن نییه مه گهر نه وهی که هه میشه یی و ئاسابی

بیت. من هه‌ست ده‌که‌م به‌هۆی هه‌ستی ئابووری ژاناه‌وه‌یه‌که‌ ژيانی ئابووری خۆیان و له‌راستیدا ژيانی هاوسه‌رگه‌ریان به‌م شێوه‌ کۆنترۆڵ بکه‌ن. به‌لام باشه‌ من توندوتیژی له‌ ژيانی هاوسه‌رگه‌ریدا به‌م شێوه‌ ده‌بینم که‌ کاتیک ژنیک گومانی له‌ مێرده‌که‌ی هه‌یه‌، لێی به‌دگومان بێ که‌ مێرد ده‌بێ مۆبایله‌که‌ی بداته‌ ده‌ست ژنه‌که‌ی و بپشکنیت. به‌رای من ئەمه‌ ناهه‌قییه‌. هه‌موو په‌یوه‌ندییه‌کان خۆ ناکرێ کۆنترۆڵ بکرێن یان خۆ ناکرێ په‌یوه‌ندییه‌که‌ هه‌ر له‌گه‌ڵ ره‌گه‌زی به‌رامبه‌ر بێ ره‌نگه‌ ئه‌و پیاوه‌ له‌گه‌ڵ هاوڕیکانی قسه‌ و باسی تایبه‌تی هه‌بێ یان راوێژی تایبه‌تییان پێ بدا، ژن نابێ موبایلی مێرده‌که‌ی بپشکنیت (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۰۰. موحته‌با مه‌ردانی، Pos 104)

ئهم بۆچوونانه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خه‌ن که‌ سووکایه‌تی سۆزداری و گرینگینه‌دان به‌ که‌رامه‌تی پیاوان له‌ په‌یوه‌ندییه‌ خیزانی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا، ده‌توانی پیاوان به‌ره‌و توندوتیژی راسته‌وخۆ یان ناراسته‌وخۆ ببات. هه‌روه‌ها تیۆریی که‌رامه‌ت کوپه‌ر سمیت (۱۹۶۷) جه‌خت له‌سه‌ر گرینگیی خواستی په‌سه‌ندکران و پرژلیگرتن ده‌کاته‌وه‌، چونکه‌ جێبه‌جێنه‌کردنیان ده‌بێته‌ هۆکاری په‌فتاری نه‌سازانه‌ و سه‌ره‌له‌دانی سووری توندوتیژی.

که‌می متمانه‌به‌خۆیی

که‌می متمانه‌به‌خۆیی له‌ پیاواندا ده‌توانی وه‌ک یه‌کێک له‌ هۆکاره‌ ده‌رووناسییه‌ سه‌ره‌کییه‌کانی روودانی توندوتیژی دژی ئه‌وان شی بکرێته‌وه‌. ئهم بابته‌ ده‌توانی له‌ منداڵیه‌وه‌ ده‌ست پێکا و له‌ژێر کاریگه‌ری ژینگه‌ی خیزانی و کۆمه‌لایه‌تیدا ته‌شه‌نه‌ بستینی و ورده‌ ورده‌ کار بکاته‌ سه‌ر هه‌لسوکه‌وت و کارلیکی کۆمه‌لایه‌تی تاکه‌کان له‌ ته‌مه‌نی گه‌وره‌سالییدا. هاوکات ئەزمونه‌ که‌سی و قوولیه‌کانی پیاوان له‌ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی توندوتیژی، به‌تایبه‌ت ئه‌گه‌ر جووری ده‌روونیه‌که‌ی بێ، به‌هۆی ئهم لاوازییه‌ ده‌روونیه‌وه‌ زیاتر ده‌بێته‌وه‌.

ئەکبه‌ر ئیبراهیمی، یه‌کێک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان، به‌روونی باس له‌ ئەزمونه‌کانی تافی منداڵی و کاریگه‌رییه‌کانی له‌سه‌ر ژيانی ئیستای ده‌کات:

«له‌ سه‌رده‌می منداڵیدا، کاتیک له‌ قوتابخانه‌ ده‌مخویند، منداڵیکی ترسنۆک بووم، زۆر ترسنۆک بووم. زۆر له‌ سیبه‌ری خوشم ده‌ترسام. زۆر ده‌ترسام. هه‌ست ده‌که‌م له‌ ژياندا زۆر باش مامه‌له‌م نه‌کردوه‌. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۳- ئه‌کبه‌ر ئیبراهیمی، Pos 198-201).

ئهمه‌ ره‌نگدانه‌وه‌ی ئەزمونیکه‌ که‌ به‌ تیۆریی وابه‌سته‌یی بۆولیدا (بالبی، ۱۹۶۹) شی ده‌کرێته‌وه‌، که‌ جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ شێوازیکی وابه‌سته‌یی نائهم‌ن که‌ به‌هۆی که‌مه‌ترخه‌می

یان توندوتیژی دایک و باوک له تمه‌نی مندالیدا دروست ده‌بی، ده‌توانی بیټه بنه‌مای بیمتانه‌بی و نه‌بوونی متمانه به‌خو‌بوون له تمه‌نی گه‌وره‌سالیدا.

سه‌پاندنی توندوتیژی دژ به مندالان متمانه به‌خو‌بوونی مندالان کهم ده‌کاته‌وه و هو‌کاریکه بو قبوولکردنی توندوتیژی له لایه‌ن که‌سانی نامووه. به‌ریژ نه‌زهری ماموستا له‌م باره‌وه ده‌لی:

«باوک به سه‌پاندنی توندوتیژی متمانه به‌خو‌بی له منداله‌که‌ی زه‌وت ده‌کا، چونکه کاریک ده‌کا و هه‌ستیکی تیدا به‌دی دینی که من به هیچ شیوه‌یه‌ک توانای به‌رنگار بوونه‌وه‌ی توندوتیژیم نییه. چونکه باوکیک که به‌هیز و توانای جه‌سته‌یی و تونی ده‌نگی زوره‌وه مامه‌له له‌گه‌ل منداله‌که‌یدا ده‌کا، خو‌ی ده‌کاته که‌سیک که ده‌ستی بالای نییه، بی‌رکا به‌ره و که‌س ناتوانی له‌قه‌سی ده‌ریچیت. ده‌ی مندالیش که‌مه ده‌بینی و بیر ده‌کاته‌وه که ده‌ره‌قه‌تی کرده‌وه‌کانی توندوتیژییه‌کانی باوکی نایه و ملی بو‌داده‌نه‌وینیت» (دیمانه‌ی ژماره ۸۶، ئه‌مه‌د نه‌زهری، Pos 8).

ئه‌م بو‌چوونه ئه‌وه پیشان ده‌دا که ئه‌زمونه‌کانی توندوتیژی له مندالیدا نه‌ک هه‌ر متمانه به‌خو‌بی که‌م ده‌کاته‌وه به‌لکوو زیاتر له به‌رامبه‌ر قبوولکردن و به‌رگه‌گرتنی توندوتیژی له تمه‌نی گه‌وره‌سالیدا خه‌ساره‌ه‌لگرتیان ده‌کات. ئه‌م بابته به‌تایبه‌ت کاتیک راسته که مندال شاهیدی توندوتیژی له لایه‌ن که‌سانی به‌هیزتری وه‌کوو دایک و باوک بی، چونکه ئه‌م ئه‌زمونه‌نه ده‌توانن باوه‌ریکی قوول له مندالدا بخولقینن که توندوتیژی شتیکی حاشاهه‌لنه‌گره یان ته‌نانه‌ت قبوولکراوه. که‌سیکی دیکه به‌ناوی سوهرابی هه‌ستی هاوشیوه‌ی خو‌ی به‌م شیوه‌ ده‌رده‌بریت:

«به‌لام هو‌کاری ئه‌وه‌ی که ئه‌و [هاوبه‌شه‌که] له قوناغیکه‌وه به‌هو‌ی حاله‌تیکی ده‌روونی ده‌گه‌مه‌نه‌وه ره‌نجی ده‌کیشا ... هه‌له له خو‌م بوو که خو‌مم به که‌م ده‌زانی، دووه‌میش ئه‌وه‌ی که من له ژنان ده‌ترسم» (دیمانه‌ی ژماره ۲۹ _ سوهرابی، Pos 153).

سوهرابی جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه که ترس و نه‌بوونی متمانه به‌خو‌بی به‌شیوه‌ی راسته‌وخو کاریگه‌ری له‌سه‌ر توانای به‌هه‌روبوونه‌وه‌ی له‌گه‌ل گیر و گرفتی رۆژانه و په‌یوه‌ندییه‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان هه‌بووه، به‌جو‌ریک که ناویری له‌گه‌ل که‌سانی دیکه به‌تایبه‌ت ژنان به‌ره‌روو بیته‌وه. تیوری ده‌روونشیکاریی فرۆید (فرۆید، ۱۹۲۰) بو‌شیکردنه‌وه‌ی ئه‌م جو‌ره ئه‌زمونه‌نه یارمه‌تیمان ده‌دا، چونکه پپی وایه ئه‌و ترسانه‌ی که له‌سه‌ره‌تای ته‌مه‌ندا چه‌سپاون ده‌توانن له تمه‌نی گه‌وره‌سالیدا ده‌راوکیی کۆمه‌لایه‌تی و ته‌نانه‌ت فۆبیا یان لی بکه‌وینته‌وه.

جگه له‌وه‌ش بابته‌ی کاریگه‌ریی که‌میی متمانه به‌خو‌بی له‌سه‌ر ئالوده‌بوون به‌ماده هۆشبه‌ره‌کانیش زه‌ق ده‌بیته‌وه. میه‌دی جه‌وادای وه‌ک ده‌رووناسیکی کلینیکی سه‌باره‌ت به‌م

په یوه نندییه ده لئ:

«گرینگترین فاکته ریک که پیاوان ئالوودهی ماده هۆشبه ره کان ده بن، نه بوونی متمانه به خۆییه ... ئەم توندوتیژیانه ده توانن پالنه ریک به ره و ماده هۆشبه ره کان و جگه ره کیشان بن» (دیمانه ی ژماره ۸۲. میهدی جه وادی، Pos 26).

ئەم دۆزینه وه له گه ل تیۆریی رهفتاره مه ترسیداره کانی جۆینەر (جوینەر، ۲۰۰۵) یه ک ده گریتته وه، نیشان ده دا که نه بوونی متمانه به خۆی و هه ستکردن به بیده سه لاتی له رووبه روو بوونه وهی چالنج و چاوه روانییه کۆمه لایه تییه کان ده توانی تاک به ره و ریکه چاره ی ناجیگیری وه کوو به کارهینانی ماده هۆشبه ره کان دنه بدا، جیگایه ک که تاکه کان هه ول ده دن له ریکه ی به کارهینانی ماده هۆشبه ره کانه وه که سایه تییه کی ئایدیالیزه کرا و متمانه به خۆبوونیکی ده ستکرد بۆ خۆیان دروست بکه ن.

له کۆتاییدا ئە کبه ر ئیبراهیمی ئە زمونی خۆی له تیوه گلانی به ئالووده بوون و په یوه نندییه که ی به که میی متمانه به خۆبوونه وه به م شیوه روون ده کاته وه:

«رهنگه نه متوانیوه بی په رده قسه ی خۆمی بۆ بکه م ... رهنگه به زیانی من بووبی، به لام ناچار بووم بئیم به سه رچاو.» (دیمانه ی ژماره ۴۳ ئە کبه ر ئیبراهیمی، Pos 186).

له م دانپیدانانه دا هه ستی زۆره ملی و بیتوانایی له خۆده برین به روونی دیاره و ئاسه واری تیگده رانه ی که میی متمانه به خۆی له سه ر توانای وه ستانه وه به رامبه ر به که سانی دیکه و بریاردان نیشان ده دات. ئەم دۆخه له گه ل تیۆریی خۆوینا کردنی تیگشکا و یه ک ده گریتته وه، که نیشان ده دا چۆن که سانی که م متمانه به خۆ رهنگه به رامبه ر به به دکه لکی و توندوتیژی که متر به رگرییان هه بی و ته نانه ت رهنگه له هه ندیک حاله تدا مه یل بۆ خۆنازاریی ده روونی یان کۆمه لایه تی په یدا بکه ن. بۆیه ده توانین بگه یینه ئە و ئە نجامه که که می متمانه به خۆی نه ک ته نها هۆکاری توندوتیژی دژ به ره گهزی نیره به لکوو ده توانی به ره و ریکه چاره ی ویرانکه ری وه کوو به کارهینانی ماده هۆشبه ره کان هانیان بدا، دۆخیک که پتویستی به ده ستیوه ردانی تایبه ت له خیزان و راویژکاران و کۆمه لگایه بۆ ئە وهی ئاستی هۆشیاری به رز بکریته وه و ژینگه ی پالپشتانه دروست بییت.

ملهوړی و که له گایی

ملهوړی و که له گایی، وه ک تایبه تمه ندیگه لی تاکه که سی، هه م ده توانن ره گ و ریشه یان له ئە زموونه ژیاوه کانی تاکه کاند هه بی و هه میش ده توانن هۆکاری توندوتیژی به رامبه ر به پیاوان بن. ئەم تایبه تمه ندیانه که هه ندیک جار له به رامبه ر فشاره ژینگه ییه کاند ته شه نه ده کهن، له به ستینه

جیاوازه کانی ژياندا، له مندا لیه وه هه تا گه وره سالی خوځیان درده خه ن و لیکه وه ته ی قوولیان له سه ر ژيانی تاک و ده ور به ریان هه یه. له م شیکار بیه دا، به پشت به ستن به گیرانه وه ی دیمانه له گه لکراوان و روانگه زانستییه کان، ئەم بوارانه لیک ده دینه وه.

خاتوو جیریایی وێرایی چاوخساندنیکه هه مه لایه نه به و فاکته رانه ی که ره فتاری مله وړانه له قالب ده دن، جه خت له سه ر رۆلی فاکته ره ژیاوی و ئەزمونه تاکه که سییه کان ده کاته وه:

«جگه له کۆمه لگا و ئەو سه رچه شنانه ی که هه یانه، ئیمه به و نه جمه ده گه یین که خیزانه که یان چۆن مامه له یان له گه لیاندا کردوو و له ژینیتیک و جیاوازییه تاکه که سییه کان و ته مه ن و هۆرمۆنه کانی ناو له شیان، که له چ به شیکه ژياندا گیریان خواردوو، هه موو ئەمانه کاریگه ریان هه یه. پتیویسته یه ک به یه کی ئەمانه لیک بدرتیه وه که پیاویک له چ قوناغیکه ژياندا مله وړی کردوو و له چ قوناغیکه ئارام و هیور بووه (دیمانه ی ژماره ۵۷، خانم جیریایی، Pos166).

ئەم گیرانه وه دریده خا که مله وړی نه ک هه ر سیفه تیکه نه گۆر نییه، به لکوو دۆخیکه دینامیکیه که بهنده به بارو دۆخی ژيانه وه. هه روه ها تیۆری ده رووناسیه گورانه خواز ئەم بۆچونه پشتراست ده کاته وه که ره فتاره شه رانگیزییه کانی وه کوو مله وړی ده توانی وه ک سازوکاریک بۆ به ده سه ته ینانی ده سه لات یان مانه وه له ناو ژینگه پر له چالنجه کاند به ده روونی بیته (باس، ۲۰۱۳).

له ئەزمونیکی تر دا، ئەشکان، قوتابییه کی ته مه ن ۱۷ سالانه، به ورده کاریی شله ژینه ره وه باس له مله وړی له قوتابخانه ده کات:

له قوتابخانه گروو پیک هه ن، سه رکرده یان هه یه و شه ش که سیان له گه لدا یه، دواتر ئەو شه ش که سه یان کیسه کیشه یان ده چنه دووکانی ساندقیچی و به زۆر ساندقیچ له کابرای ساندقیچ فروش وه رده گرن که له گایی ده که ن، ئەچی هه موو شتیک له کابرا ده ستین خواردن و ساندقیچ و هه موو شتیکه لی ده ستین. ئیستا، چونکه قوتابخانه که مان ماوه ی مانه وه مان له قوتابخانه زۆره، بۆ نمونه کاتیک قوتابییه کان نانی نیوه رۆ ده هین، بۆ نمونه تۆستیریکه گه وره مان هه یه که چیشه که یان له و تۆستیردا گه رم ده که نه وه که مله وړه کان ده چن به که له گایی ئەو چیشه و خواردنه هه لده گرن و ده یخۆن و قاپه کان به تال ده که نه وه و هه ر له وێ به جیی ده هیلن. ئەم مله وړانه ده سترژیی سیکسی ده که نه سه ر قوتابییه لاواز تره کان. بیهینه به رچاوت ئەگه ر قوتابییه ک ده سترژیی سیکسی بکریته سه ر، هه تا کوتابی ته مه نه ی چاره نووسیکی نگریسی ده بیت. ئەو ده سترژییه ده توانی ره و ته ی ژيانی بگۆریت. زۆره ی قوتابیانی ئاماده یی ریشیان هه یه، ئەوانه ی ریشیان

نییه‌بالتق نه‌بوون به‌و پیگه‌یشتنه‌سیکسییه‌نه‌گه‌یشتوون، گه‌وره‌ساله‌کان زور
ئازاریان ده‌دهن» (دیمانه‌ی ژماره ۱۰۱، ئەشکان قوتابی، Pos 406).

ئهم گیرانه‌وه‌مله‌و‌ری وه‌ک ئامرازیک بۆ ده‌سته‌لا‌خوازی تاکه‌که‌سی نیشان ده‌دا که نه‌ک ته‌نها
سه‌رچاوه‌مادییه‌کان (وه‌کوو خۆراک) ده‌کاته‌ئامانج به‌ل‌کوو په‌ل بۆ ده‌ستدریژی جه‌سته‌یی و
سیکسیش ده‌کیشیت. تیۆری ده‌سه‌لات‌خوازی له‌ده‌رووناسیی کۆمه‌لایه‌تیدا روونی ده‌کاته‌وه‌که
ئهم جۆره‌ره‌فتارانه‌زور جار له‌پتویستییه‌کی ده‌روونی بۆ کۆنترۆل‌کردن و بالاده‌ستبوون به‌سه‌ر‌ئه‌وانی
تردا (سیدمن، ۱۳۹۸ هه‌تاوی) سه‌رچاوه‌ده‌گرن. هه‌روه‌ها ئەشکان ئاماژه‌به‌پیگه‌یشتنی سیکسی
و جیاوازییه‌رواله‌تییه‌کانی (وه‌کوو ریش‌بوون یان ریشدارنه‌بوون) ده‌کا که نیشاندهری هیزی یان
لاوازی له‌نیوان هاوته‌مه‌نه‌کان، و ئهم پیگه‌یشتنی سیکسی و جیاوازییه‌رواله‌تیانه‌تاکه‌کان به‌ره‌و
مله‌و‌ربوون یان قوربانیبوون راکیش ده‌کات.

میهدی جه‌واد‌ی ده‌رووناسی بواری ته‌ندروستی ده‌روونی وێرای جه‌خت‌کردنه‌وه‌له‌سه‌ر
لیکه‌وته‌کانی مله‌و‌ری ده‌لی:

«توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌قوتابیان ئەنجام ده‌دری، که‌له‌گایان لی ده‌کری،
مافه‌کانیان پێشیل ده‌کری» (دیمانه‌ی ژماره ۸۲، میهدی جه‌واد‌ی، Pos 8).

ئهم بۆچوونه‌سووریک‌ی توندوتیژی نیشان ده‌دا که تیایدا مله‌و‌ری وه‌ک پره‌نسیپیک‌ی تاکه‌که‌سی
ده‌بیته‌هۆکاری پێش‌ل‌کردنی به‌رده‌وامی مافه‌کان و خه‌ساره‌ته‌ده‌روونییه‌کان. هه‌روه‌ها تیۆری
فیربوونی کۆمه‌لایه‌تی باندورا (باندورا، ۱۹۷۷) پشتگیری له‌و بیروکه‌ده‌کا که ره‌فتاره‌شه‌رانگیزییه‌کانی
وه‌کوو که‌له‌گایی کردن ده‌توانری له‌ریگه‌ی بنین و ئەزموونی راسته‌وخۆی توندوتیژی له‌ژینگه‌
نزیکه‌کاندا (وه‌کوو قوتابخانه‌یان خیزان) له‌تاکدا به‌ده‌روونی بیت.

محهمه‌د حسینی، پیاویکی سه‌لتی ته‌مه‌ن ۳۰ سال، ئەزموونیکی کاریگه‌رییه‌دری‌خایه‌نه‌کانی
مله‌و‌ری ده‌گیرته‌وه:

«مامۆستا به‌قوتابییه‌کانی ده‌وت که‌ر، پاتال و گوئیک، مامۆستایه‌کمان
هه‌بوو زۆران‌باز بوو، یه‌کیک له‌منداله‌کان له‌سه‌ر پۆل تسیکی دابوووه،
ئه‌و ۵-۶ که‌سه‌مله‌و‌ره‌ی پۆلیان هینا، و مله‌و‌ریکی دیکه‌یان که به‌قه‌له‌م
بۆن به‌قوونیانه‌وه‌بکا بزانی ک‌ی تسی داوه‌ته‌وه، ئەو پینج شه‌ش که‌سه‌هیچ
په‌یوه‌ندییه‌کیان به‌مله‌و‌ریانه‌وه‌نه‌بوو، به‌لام دوا‌ی ئەو ساله‌ئیت‌ره‌یان‌خویند
و وازی له‌خویندن هینا. تازهم زانیوه‌یه‌کیان له‌زیندانه، یه‌کیان بۆته
چه‌قۆکیش که‌له‌گایی له‌خه‌لک ده‌کا، شه‌رخه‌رن و سه‌رله‌زیندان ده‌ردین،
یه‌کیان له‌به‌ر فرۆشتنی ماده‌هۆشبه‌ره‌کان زیندانی هه‌تا هه‌تایی به‌سه‌ردا
سه‌پینراوه، یه‌کیان بووه‌ته‌قه‌مه‌کیش یه‌کیان بۆته‌چه‌قۆکیش و یه‌کیان بۆته

دز. (دیمانه‌ی ژماره ۸۸، محهمه‌د حسینی، 84 Pos).

ئهم گپړانه‌وه نیشان ددها که چوڼ ئه‌زموونی مله‌وړی له تافی مندالیدا ده‌توانی کارېگه‌ریی درېڅخایه‌نی له‌سهر ژبانی تاک هه‌بی، به جوړیک که قوربانیه‌کان یان ته‌نانه‌ت هه‌ندیک له مله‌وړه‌کان له تمه‌نی گه‌وره‌سالی‌دا ده‌چنه ناو سووړی ره‌فتاری توندوتیژتر و مه‌ترسیدارتره‌وه. محهمه‌د حسینی ئاماژه به کارېگه‌رییه نه‌رېنیه‌کانی ئهم ئه‌زمونانه له‌سهر ژبانی قوتابییان ده‌کات؛ وازه‌ینان له خویندن، په‌یوه‌ستبوون به باندۀ تاوان‌کاریه‌کان و له کوټاییدا زیندان که ئه‌مانه لیکه‌وته‌ی راسته‌و‌خوی ئهم سووړی توندوتیژی‌ه. تیوړی رادیکال‌سازی و لادانی کوټمه‌لایه‌تی روونی ده‌کاته‌وه که تاکه‌کان، به‌تایه‌ت له تمه‌نه هه‌ستیاره‌کانی می‌رمندالی، ئه‌گه‌ر تووشی سووکایه‌تی پیکردن و سه‌رکوټکردنی به‌رده‌وام بب، ئه‌وه ئاسانتر روو له ره‌فتاره نانورمه‌کانی وه‌کوو فروشتنی ماده هوشبه‌ره‌کان، دزیکردن و توندوتیژی رېک‌خراو ده‌بن (هیرشی، ۱۹۶۹). به واتایه‌کی تر، مله‌وړی و سووکایه‌تی پیکردن له شوینه په‌روه‌دیه‌کان ده‌توانی خالی ده‌ستپیکي لادانیکي کوټمه‌لایه‌تی بی و سووړی توندوتیژی به‌ره‌هم به‌نیته‌وه.

فه‌راز مه‌حبوبی، گه‌نجیکی تمه‌ن ۳۷ سال و خاوه‌ن ئه‌زموونی لاتیکه‌ری له شاری تاران ده‌لی:

«ده‌زانی چیه‌ من به هیچ شیوه‌یه‌ک په‌یوه‌ندییه‌کی باشم له‌گه‌ل باوک‌مد
نییه. په‌یوه‌ندییه‌که‌مان باش نییه. چونکه چوټ پی‌ بلیم، بته‌هوټ قسه‌ی
له‌گه‌ل بکه‌ی یان شه‌ری له‌گه‌ل بکه‌ی ئه‌و خیرا ده‌یه‌ه‌وټی کیشه‌که به
شیوازی خو‌ی چاره‌سهر بکا، به زه‌بری مله‌وړی و ته‌م‌پیکردن. منیش شیوازی
خو‌م هه‌یه، لاساری. ناتوانین پیکه‌وه قسه‌ بکه‌ین. قسه‌ کانمان به زه‌ر و
توندوتیژی ولاتیکه‌ری منه» (دیمانه‌ی ژماره ۳۶، فه‌راز محهمه‌د بوبی، 44 Pos).

ئهم گپړانه‌وه کارېگه‌ریی قوولی په‌یوه‌ندییه‌ خیزانییه‌کان و شیوازه‌کانی په‌روه‌ده‌کردن له‌سهر ره‌فتاری تاکه‌که‌سی و کوټمه‌لایه‌تی نیشان ددها و ئه‌وه‌ی که چوڼ هه‌سته سه‌رکوټکراوه‌کان و شیوازه رووبه‌رووبونه‌وه تیکه‌ل به توندوتیژییه‌کان ده‌توانن له تمه‌نی گه‌وره‌سالی‌دا ره‌فتاری مله‌وړی بیان لی بووه‌شپته‌وه.

جگه له شیکردنه‌وه‌ی بوچی و چوټیه‌تی روودانی مله‌وړی، رو‌لی ماموستا وه‌ک سه‌رچه‌شنیک دپته به‌ر باس. هه‌ر وه‌ک محهمه‌د حسینی ئاماژه‌ی پیده‌کا، ره‌فتاره سووکایه‌تییه‌کانی هه‌ندیک له ماموستایان، وه‌کوو به کاره‌ینانی بی‌پیزی و وروژاندنی ناراسته‌و‌خوی مله‌وړی له‌سهر پؤل، ده‌توانی به‌هیزوونی ئهم جوړه ره‌فتارانه له ناو قوتابیانی لی بکه‌وټته‌وه. ئهم مه‌سه‌له له‌گه‌ل تیوړی فیروون له رېگه‌ی بینینی باندورا (۱۹۷۷) یه‌ک ده‌گرېته‌وه، که ده‌لی قوتابییان ره‌فتاری گه‌وره‌ساله‌کان به‌تایه‌ت ماموستایان ده‌بینن و لاساییان ده‌کهنه‌وه. ئه‌گه‌ر ئه‌و سه‌رچه‌شانه‌ی که ده‌سه‌لات و بالاده‌ستییان هه‌یه (وه‌کوو ماموستایان) ره‌فتاری توندوتیژی و پر له سووکایه‌تیان هه‌بی، ئه‌گه‌ری فیروونی ئهم ره‌فتاره نه‌شیواونه زیاد ده‌کات.

که‌له‌گایی و مله‌وری، له‌به‌سیتنه‌جیاوازه‌کانی ژياندا، خۆی وه‌ک کۆمه‌لیک فاکته‌ری تاکه‌که‌سی و ژینگه‌یی ده‌خاته‌روو. شیکارییه‌زانستی و تیۆرییه‌کان، له‌پال گێرانه‌وه‌کان، ده‌ریده‌خه‌ن که‌ئهم‌ره‌فتارانه‌هاوکات‌ره‌گیان له‌هه‌لومه‌رجه‌بایۆلوژی (هۆرمۆن، ته‌مه‌ن و جیاوازی تاکه‌که‌سی)، ده‌روونناسی (خواست بۆ ده‌سه‌لات و سه‌رت‌ری‌خوای) و کۆمه‌لایه‌تی (فی‌ربوونه‌فه‌ره‌نگی و ژینگه‌یه‌کان)‌دا هه‌یه‌.

ئه‌وه‌ی له‌بۆچوونی دیمانه‌له‌گه‌لک‌راواندا به‌کار ده‌هێنری ئه‌وه‌یه‌که‌مله‌وری ته‌نیا‌ره‌فتاریکی جیا‌نییه‌، به‌لکوو به‌شیک له‌سه‌رچه‌شنیکی فراوانتری په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لاته‌که‌له‌خێزان و قوتا‌بخانه‌و کۆمه‌لگادا به‌ده‌روونی بووه‌. سوو‌ری په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لات، قوربانییه‌کان و ته‌نانه‌ت مله‌وره‌کانیش به‌کاریگه‌رییه‌دریژخایه‌نه‌کانی نادا‌په‌روه‌ری و لادانی کۆمه‌لایه‌تی ده‌رگیر ده‌کات. له‌لایه‌کی ته‌روه‌پۆلی سه‌رچه‌شنه‌ره‌فتارییه‌کانی (وه‌کوو دایک و باوک و مامۆستا) له‌فۆرمگرتن و به‌هیزکردنی ئهم‌تایبه‌تمه‌ندیانه‌شدا زۆر پڕه‌نگ و به‌رچاوه‌.

لاساری

لاساری، وه‌ک خه‌سه‌له‌تیک‌ی شه‌خسیی‌ره‌گدا‌کو‌تاوی، ده‌توانی بی‌ته‌هۆکاری توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌پیاوان یان خۆی ده‌توانی بی‌ته‌جۆریک له‌کار‌دانه‌وه‌ی توندوتیژانه‌و به‌ئامانجی به‌ره‌نگار‌بوونه‌وه‌ی سه‌ختییه‌کانی ژیان. له‌م شیکارییه‌دا به‌به‌کارهێنانی گێرانه‌وه‌ی به‌شدار‌بووان و تیۆرییه‌زانستییه‌کان کاریگه‌ریی ئهم‌خه‌سه‌لات و تایبه‌تمه‌ندییه‌له‌بی‌چمگرتنی‌ره‌فتاره‌توندوتیژه‌کاندا لیک ده‌داته‌وه‌. یه‌کیک له‌ته‌وه‌ره‌سه‌ره‌کییه‌کانی شیکردنه‌وه‌لاساری و سه‌رسه‌ختی وه‌ک کار‌دانه‌وه‌یه‌ک به‌رامبه‌ر به‌هه‌سته‌سه‌رکو‌تک‌راوه‌کان یان که‌مو‌کو‌رییه‌سۆزداریه‌یه‌کانی ژيانه‌. به‌وته‌ی فه‌راز مه‌حبووبی ئهم‌خه‌سه‌لات و تایبه‌تمه‌ندییه‌له‌تافی مندالیدا دروست بووه‌و له‌قوناغه‌جیاوازه‌کانی ژيانیدا‌ره‌فتاری مه‌ترسیداری لی که‌وتۆته‌وه‌:

«به‌لام من هه‌ر له‌مندالیه‌وه‌زۆر لاسار بووم، به‌لام نازانم بۆچی. بۆ
نموونه‌پێیان ده‌کوتم که‌ناتوانی ئه‌مه‌بکه‌ی یان نابیت بیکه‌ی، من ره‌تم
نه‌ده‌کرده‌وه‌یان ده‌مکرد؛ ئه‌وه‌نده‌لاسار بووم که‌زۆر جار خه‌ریک بووتیدا
بچم، به‌لام ده‌مکرد» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۶، فه‌راز مه‌حبووبی، Pos 10).

ناوبراو له‌دریژه‌ی قسه‌کانیدا باس له‌گفتوگۆیه‌کی دیکه‌سه‌باره‌ت به‌ئه‌زموونی به‌رده‌وامی سه‌رسه‌ختی ده‌کا که‌ئهم‌خه‌سه‌لاته‌له‌په‌یوه‌ندییه‌که‌سییه‌کان و توندوتیژیی کۆمه‌لایه‌تیدا‌نیشان ده‌دات:

«زۆر جار لاساری و سه‌رسه‌ختیمان له‌گه‌ل یه‌کت‌ردا شه‌ر و نا‌کوکی لی
ده‌که‌وتیه‌وه‌، به‌لام له‌گه‌ل دایکم نا، من ئه‌عسابم نییه‌گو‌ی بۆ که‌س شل

ناکه‌م، رهنه‌ه‌ه‌ندیک جار ئه‌عسابم تیک چوویی، به‌کجار پیم نه‌گوت
تۆ، پیم له‌سه‌ر جه‌رگم داده‌نا و له‌ئاستی زمانم هه‌لنه‌ده‌سوواند یانی
ئه‌گه‌ر خه‌لکم هه‌راسان کردووو بۆ ئه‌و وانه‌بووم» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۶، فه‌راز
مه‌حبوویی، Pos 52).

ئهم گێرانه‌وه‌ رهنه‌گدانه‌وه‌ی گۆرینی لاساری بۆ توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تییه‌؛ تووره‌یه‌یه‌ک که‌ له‌
بری ده‌ربڕینی راسته‌وخۆ له‌ په‌یوه‌ندییه‌ خێزانییه‌ کاند، ره‌فتاره‌ تیکده‌ره‌کانی ده‌ره‌وه‌ی ماله‌وه‌
ده‌گوازیته‌وه‌. تیۆری ده‌روونناسی خۆدیاریکه‌ری به‌ره‌مه‌می دیسی و رایان (دیسی و رایان، ۱۹۸۵)
روونی ده‌کاته‌وه‌ که‌ تاکه‌کان بۆ ده‌ربازبوون له‌ دا‌برانی سۆزداری یان فشاره‌ ژینگه‌یه‌یه‌کان، رهنه‌گه‌ له‌
په‌یوه‌ندییه‌ نزیکه‌ کاند ره‌فتاره‌ مه‌ترسیدار و توندوتیژه‌کان بکه‌ن به‌ به‌دیلی هه‌سته‌ نه‌گوتراوه‌کان.
حه‌مید هه‌قی ئاماژه‌ به‌ سه‌رسه‌ختی خۆی ده‌کا که‌ پیتی وایه‌ نه‌ک ته‌نها ره‌فتاریکی
کاردانه‌وه‌یه‌یه‌، به‌لکوو وه‌لامدانه‌وه‌یه‌یه‌ک بوو به‌رامبه‌ر به‌ خه‌مساردیی خانه‌واده‌که‌ی له‌ دا‌بینکردنی
پیداو‌یستییه‌کانی. ئه‌و ده‌لی:

«هه‌تا ئیستا لاسار و که‌له‌ره‌قم، هه‌ر له‌سه‌ر ئه‌م لاسار و که‌له‌ره‌قییه‌م. لیم
تیناگه‌ن، ئه‌وان نازانن کا‌که‌ من تینووی شتیکم، من تینووی خۆشه‌ویستیانم،
من پیم خۆشه‌ ده‌ستی نه‌وازش به‌ سه‌رمدا بێنن، من ئه‌مه‌م له‌ ده‌ویستن،
به‌لام ئه‌وان نه‌یانکرد. بۆیه‌ منیش دامه‌ باری لاساری کردن (دیمانه‌ی ژماره‌
۴۴، هه‌مید هه‌قی، Pos 252).

ئهم گێرانه‌وه‌ جه‌خت له‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌ راسته‌وخۆی نیوان لاساری و به‌رگریکردن له‌ دژی
تاران‌دنی سۆزداری ده‌کاته‌وه‌. تیۆری وابه‌سته‌یی بۆلبی (بالبی، ۱۹۸۸) روونی ده‌کاته‌وه‌ که‌
په‌یوه‌ندییه‌ سۆزداری ناته‌واو و ناته‌مینیه‌ ده‌روونی ده‌توانی ره‌فتارگه‌لی وه‌کوو لاساری و سه‌رسه‌ختی
له‌ بکه‌وتنه‌وه‌ که‌ له‌ راستیدا هاواری سه‌رنجراکێشان و به‌ده‌سته‌یه‌نانی محبه‌ت و خۆشه‌ویستییه‌.
حه‌مید هه‌قی وێرای ئاماژه‌ به‌م که‌مايه‌تییه‌ نیشان ده‌دا که‌ ره‌فتاره‌کانی ته‌نها جوړیک لاساری و
رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی هه‌لومه‌رجه‌کان نه‌بووه‌، به‌لکوو ریگایه‌ک بووه‌ بۆ ده‌ربڕینی نا‌ره‌زایه‌تی به‌رامبه‌ر به‌
تاری‌نرانی له‌ لایه‌ن که‌سانی ده‌رووبه‌رییه‌وه‌.

عه‌لی عه‌سگه‌ری بێده‌نگی و لاساری وه‌ک دوو کاردانه‌وه‌ به‌رامبه‌ر به‌ فشاره‌ ده‌روونی و
خێزانییه‌کان ده‌ناسینی و ئاماژه‌ به‌ لیکه‌وته‌کانیان له‌سه‌ر ته‌ندروستییه‌ ده‌روونی ده‌کات. ده‌لی:

«باشه‌ وه‌ک خۆتان ده‌ئین زۆر قورسه‌ ئه‌مه‌ به‌ توندوتیژی ناو به‌هین، به‌لام
رۆحی مرو‌ف ده‌رووشینی، برینداری ده‌کا، به‌ خۆم ده‌لیم، چونکه‌ ئارامی
له‌ ماله‌وه‌ زۆر گرینگه‌، هیچ نا‌لیم، ده‌مه‌ ده‌مه‌ی نا‌که‌م بیده‌نگی هه‌لده‌بژیرم.
ده‌لیم قه‌یناکه‌، له‌ماوه‌ی ئه‌م ۱۰ سا‌له‌دا هیچم نه‌وتوووه‌». خه‌ریکه‌ ئازار

ده‌بینم. ته‌نانه‌ت یه‌کجاریش هاوارم نه‌کردوه، به‌لام لاسار بووم" (دیمانه‌ی ژماره ۵۴، عه‌لی عه‌سگه‌ری، Pos 64-71).

ئه‌م گیرانه‌وه‌ئه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خا که لاساری هه‌ندیک جار ده‌توانی له‌ره‌فتاره‌ناراسته‌وخۆکانی وه‌کوو بیده‌نگی له‌په‌یوه‌ندییه‌خیزانییه‌کاندا خۆی بنوێنی، به‌لام هیشتا فشاری ده‌روونی و خه‌ساره‌تی عه‌سه‌بی به‌دوا‌ی خۆیدا ده‌هینیت. تیۆریی روه‌به‌روونه‌وه‌ی ده‌رونی له‌لایه‌ن لزارۆس (۱۹۹۳) جه‌خت له‌وه‌ده‌کاته‌وه‌که ره‌فتارگه‌لی وه‌کوو بیده‌نگی یان لاساری وه‌ک ریگایه‌ک بۆ که‌مک‌ردنه‌وه‌ی فشاره‌ده‌روونییه‌کان له‌ناو ژینگه‌ناله‌باره‌کاندا به‌کار ده‌هینرین، به‌لام ئه‌گه‌ر به‌رده‌وام دووباره‌بکرینه‌وه، ئه‌وا خۆیان ده‌بنه‌سه‌رچاوه‌ی دله‌راوکی و نازاریبوونی تاک.

مه‌سه‌وود بابایی لاساری وه‌ک جۆریک له‌کاردانه‌وه‌به‌رامبه‌ر به‌شکسته‌کان و بۆشایی به‌رپرسیاریتی له‌ژیاندا ده‌ناسینیت. ناوبراو ئاماژه‌به‌وه‌ده‌کا که زۆر که‌س به‌هۆی په‌روه‌رده‌ی نادرۆست یان پالپشتیی زۆر له‌لایه‌ن دایک و باوکه‌وه، له‌به‌رامبه‌ر ئاریشه‌و کیشه‌کانی ژياندا تووشی لیکدژی هاتوون و به‌ره‌وه‌هه‌لسوکه‌وتی ناپوخت و ناتهن‌دروستی وه‌کوو لاساری هاتوون:

«زۆر که‌س ناتوانن خۆیان بگۆرن، نایانه‌ه‌وێ قبوولی بکه‌ن که من که‌سیکی لاوازم. دایک و باوک شیوازی ژيانیان به‌ئیمه‌فیر نه‌کرد.... پاشان لیره‌دا تووشی لیکدژی ده‌بیته‌وه. زۆر که‌سم بینیه‌به‌م شتیه‌یه، یان ده‌بنه‌که‌سانیکی زۆر کینه‌یی که وه‌کوو مندال ره‌فتار ده‌که‌ن و سه‌رسه‌ختیی مندالانه‌یان هه‌یه، ژيانیان ده‌رووخینن و ژيانی هاوسه‌رتییان لاوازه. ئه‌م که‌سانه‌له‌روواته‌دا ده‌روه‌ست نین و ئه‌م ناده‌روه‌ستی و نابه‌رپرسیاریتییه‌له‌به‌رئه‌وه‌یه‌فیری هه‌لگرتنی به‌رپرسیایه‌تی نه‌بوون" (دیمانه‌ی ژماره ۸۳، مه‌سه‌وود بابایی، Pos 14).

تیۆرییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌گه‌شه‌کردنی که‌سایه‌تی، له‌وانه‌ش تیۆریی (گه‌شه‌سهندنی ده‌روونی - کۆمه‌لایه‌تی)ی ئیریکسون (اریکسون، ۱۹۶۸)، جه‌خت له‌وه‌ده‌که‌نه‌وه‌که‌فیرنه‌بوونی به‌رپرسیاریتی یان روه‌به‌روونه‌وه‌ی هه‌له‌له‌گه‌ل چالجه‌کانی سه‌رده‌می مندالی و می‌رمندالی ده‌توانی ناپیگه‌یشتنی ره‌فتاری له‌هه‌رته‌ی گه‌وره‌سالی لێ بکه‌وێته‌وه. ئه‌م ناپیگه‌یشتنه‌ده‌بیته‌هۆی ئه‌وه‌ی که تاک نه‌توانی کیشه‌کانی چاره‌سه‌ر بکا و له‌کو‌تاییدا بۆ ئه‌وه‌ی له‌قبوولکردنی لاوازییه‌کانی خۆی رزگاری بی‌په‌نا بۆ ره‌فتارگه‌لی وه‌کوو لاساری و لادان و ته‌نانه‌ت توندوتیژی بیات.

گیرانه‌وه‌گه‌لی وه‌کوو لیدوانه‌کانی سه‌جاد شارۆخی و راحیله‌میهره‌بان لاساری وه‌ک وه‌لامیک بۆ فشاره‌بنه‌ماله‌یی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌خه‌نه‌روو که ده‌توانی لیکه‌وته‌ی توندتریشی هه‌بیت. بۆ نموونه‌راحيله‌میهره‌بان له‌وه‌لامی لاساریی که‌سانی دیکه‌دا باس له‌هه‌لسوکه‌وته‌کانی خۆی ده‌کات:

«یه کتیک له و شتانه ی که رووی دا ئه وه بوو که به لاساری و سه رسه خیی شتگه لیککی ده گوت و منی تووره ده کرد و منیش له دژی ده وه ستامه وه، بو نمونه کاتیک چوو بوو بو خواز بینی و وتبووی ژنه که من شیت، منیش گوتم: یانی من شیتیم؟! گیانی ده کیشم. کاتیک باوکی مرد، رژی دواتر چووم و دهستم به سه ر به شه میراته که یدا گرت که ئه و خانوو هشی که تییدا بوون ئه ویشی ده گرت ه وه. ئیتر به شه میراته که ی راگیرا (دیمانه ی ژماره ۱۹، میهره بان، Pos 56).

ئهم گیرانه وه ده ریده خا که لاساری ده توانی وه ک ئامرازیک بو کۆنترۆل کردن یان تۆله سه ندنه وه له په یوه ندیه مژییه کاند به کار به یتریت. له روانگه ی تیورییه کانی په یوه ست به ده سه لات و ململاتییه وه، ره فتاری راحیله جوړیک له «کۆنترۆل کردنی سه رچاوه کان» ه که تییدا لاساری و که لله ره قی ده بیته ئامرازیک بو چه سپاندنی ده سه لات.

سووری سه رسه ختی و توندوتیژی لاساری، وه ک سیفه تیکی تاکه که سی، چه ندین ره گ و ریشه ی هیه له وانه ش که میی سۆزداری، نابه رپرسیاریتی، فشاره ژینگه ییه کان و لاوازیی له چاره سه رکردنی کیشه کان. ئهم سیفه ته ده توانی تاکه کان به ره وه ره فتاری مه ترسیدار و ویرانکه ر و ته نانه ت توندوتیژی ببات. وه ک له گیرانه وه کاند ده رده که وی، زور جار لاساری و که له ره قی نیشانه ی هیز نییه، به لکوو کاردانه وه ییه به رامبه ر به لاوازیی ده روونی یان بیبه شبوونه کانی کاتی گه شه کردن. لهم نیوه نده دا رۆلی خیزان و ژینگه ی کۆمه لایه تی له دارشتن یان خراپتر کردنی ئهم سیفه ته دا زور پرره نگ و به رچاوه. هه ره ها تیورییه ده رووناسی و کۆمه لایه تییه کان نیشان ده دن که لاساری و سه رسه ختی ده توانی ئامرازیک بی بۆ راکیشانی سه رنج، خۆسه لماندن، یان ته نانه ت سه پاندنی ده سه لات به سه ر ئه وانی دیکه دا.

له ئاویتته کردنی گیرانه وه نوپکاندا، مه سه له ی لاساری وه ک توخمیکی نیوه ندگیر له توندوتیژی کۆمه لایه تی و خیزانیدا ده مینیت ه وه، که نه ته نیا ئامرازیک بو کاردانه وه به رامبه ر به ده ور به ره، به لکوو هه ندیک جار له جیاتی ره فتاری راسته وخۆ، له قالبی بیده نگی، توندوتیژی گوازاو یان تۆله سه ندنه وه به ئامرازه هه له کان خۆی ده رده خات.

که مالگه رای

که مالگه رای، وه ک یه کتیک له تایبه تمه ندیه سه ره کییه ده رووناسیه کانی پیاو، رۆلکی به رچاوی له ده رکه وتنی توندوتیژی به رامبه ر به خۆ و ئه وانی دیکه هیه. ئهم تایبه تمه ندیه نه ک هه ر پیکهاته یه ک له چاوه روانیه ناراسته قینه و فشاره ده روونیه کان له سه ر تاک دروست ده کا، به لکوو ده بیته هۆی ئه وه ی تاک نه توانی له ناو چوارچیه یه ک له خۆ قبوول کردن و ژینگه دا بژی. میهدی مؤتمینی، که ده رووناسیکی کلینیکیه جه خت له وه ده کاته وه که که مالگه رای وه ک شیواندنیکی

ناسیاری یان شیما ره‌گ و ریشه‌ی له‌ زۆریک له‌ پیاوان و می‌رمندا‌ل‌اندا هه‌یه. ئەو ده‌لیت:

«سه‌یر که، یه‌کیک له‌و توندوتیژیانه‌ی که دژ به‌ خود، که ئیستا زۆریان له‌ ره‌هه‌ندی ده‌رووناسیدا پیناسه‌ ده‌کرتن، له‌ راستیدا ئەو شیما یان شیواندنه‌ ناسیارییانه‌ن که له‌ ده‌رووناسیدا پتیا‌ن ده‌ل‌یین که‌مال‌گه‌رایه‌ی. زۆر جار که‌سانیکم بینیه‌ که به‌دا‌خه‌وه‌ هه‌ل‌گری ئەم سه‌رچه‌شنی بیرک‌رنه‌وه‌ن. که‌مال‌گه‌رایه‌ی زیاتر له‌ کوران و پیاواندا باوه‌. ئەو که‌سانه‌ی که‌ شیمای که‌مال‌گه‌رایان هه‌یه، یه‌ک‌جار له‌ خۆیان توور‌ه‌ن چونکه‌ که‌مال‌گه‌رایه‌ی به‌و مانایه‌یه‌ که‌ تو‌ده‌بی له‌ باشت‌رین ئاستدا خۆت ده‌رب‌خه‌ی، و له‌به‌ر ئەوه‌ی ئیمه‌ له‌ رووی سروشتیه‌وه‌ ناتوانین هه‌میشه‌ ده‌ره‌جه‌ی سه‌د وه‌رب‌گرتن ئیتر له‌ خۆیان نارازی ده‌بن. ئەمه‌ زیاتر له‌ ناو کوران و پیاواندا خۆی ده‌نوێنی، که‌واته‌ فه‌ره‌ه‌نگ پیاو به‌ ره‌گه‌زی کۆل‌نه‌ده‌ر و نه‌دو‌راو ده‌زان‌ی و پیاوان به‌ که‌سانیک ده‌بین‌ی که‌ ده‌توانن به‌ باشت‌رین شیوه‌ خۆیان پیشان بده‌ن و له‌ هه‌موو روویه‌که‌وه‌ وه‌کوو هه‌یز‌ی جه‌سته‌یه‌ی، فیزیکی، قۆزی، زیره‌کی، به‌ده‌سته‌په‌نانی سه‌رچاوه‌ی دارایی و ده‌سه‌لات‌ی ئابووری ده‌بی خۆیان به‌ باشت‌رین شیوه‌ پیشان بده‌ن که به‌دا‌خه‌وه‌ توندوتیژی زیاتر به‌سه‌ر پیاواندا ده‌سه‌په‌یت، واته‌ له‌ هه‌ر شوێنیک می‌رمندا‌ل‌یکه‌ که‌مال‌گه‌راتان بین‌ی و ل‌یی بکۆل‌نه‌وه‌ که‌ چه‌نده‌ له‌ خۆیان توور‌ه‌ن و ر‌قیان له‌ خۆیان و له‌ راستیدا ئەمه‌ هه‌سته‌یکه‌ خراپه‌. ئەمه‌ جۆریک له‌ توندوتیژی دژی خۆیان» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸ - مه‌ه‌دی مؤتمینی، Pos 54).

روونکردنه‌وه‌ که‌ی مؤتمینی به‌ روونی ئەوه‌ ده‌رده‌خا که‌ که‌مال‌گه‌رایه‌ به‌ هۆی په‌یوه‌سته‌بوونی به‌ پیکهاته‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان و ئەو رۆله‌ جێنده‌ریانه‌ی که‌ له‌ ناو کۆمه‌ل‌گادا هه‌یه، زیاتر له‌ ناو پیاواندا باوتره‌ و ل‌یکه‌وته‌ کانی‌شی قوول‌تر و ئالۆز‌ترن. فه‌ره‌ه‌نگی پیاوسالاری وینه‌یه‌ک له‌ پیاو ده‌خاته‌ روو که‌ ده‌بی له‌ هه‌موو بارودۆخیکدا «ته‌واو» ب‌یت. ئەم پیاوه‌ ده‌بی له‌ هه‌موو ره‌ه‌نده‌ کانی ژياندا - له‌وانه‌ش ر‌واله‌تی جه‌سته‌یه‌ی، زیره‌کی، توانای دارایی و پ‌نگه‌ی کۆمه‌ل‌ایه‌تی - باشت‌رین ب‌یت. به‌لام ئەم وینه‌ ئایدیالیه‌ واقیعه‌ مرۆیه‌کان پشت‌گۆی ده‌خا و ده‌ب‌یت هۆی ئەوه‌ی که‌ ئەو پیاوانه‌ی که‌ له‌ گه‌ل ئەو پ‌یوه‌رانه‌ هاوه‌ه‌نگ نین، له‌ جیات‌ی قبوول‌کردنی خاله‌ لاوازه‌کانیان و سنوورداربوونی خۆیان، تووش‌ی تووره‌یی و لۆمه‌کران و دارمانی ده‌روونی بن. له‌ روان‌گه‌ی تیۆری ناسیاری ب‌یکه‌وه‌ (۱۹۶۷)، چه‌واشه‌ ناسیاریه‌ کانی وه‌کوو که‌مال‌گه‌رایه‌، به‌ دروست‌کردنی پ‌یوه‌ره‌ فیکریه‌ نادروسته‌کان و دوور‌خسته‌وه‌ی تاک له‌ واقیعه‌ گه‌رایه‌، هه‌یه‌جانی خراپ و سه‌رچه‌شنی ره‌فتاری سه‌قه‌تی ل‌ی ده‌که‌و‌یت‌ه‌وه‌. هه‌روه‌ها مؤتمینی به‌تایبه‌تی ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که‌ ئەو می‌رمندا‌ل‌انه‌ی که‌ ده‌که‌ونه‌ ناو ئەم سووره‌وه‌ زیاتر تووش‌ی تووره‌یی له‌ خۆیان و سه‌رکو‌ت‌کردنی ده‌روونی ده‌بن.

وه حید،، پیاویکی ته مهن ۴۰ سال که ئەزموونیکي قورسی له گەل لیکه و ته کانی که مالگه رایبی هه بووه، روونی ده کاته وه که ئەم سیفه ته چۆن کاریگه ری له سه ر ژبانی تایبه تی خۆی هه بووه. ده لی:

«هه میشه ئەم سیفه ته هه بوو [که مالگه رایبی]. نه مده ویست له کهس که متر بم. ویستم له هه موو شتیکدا له هه موو که سیک سه رتر بم. ده مگوت فلان کهس ئەمه ی کرد، ده بی من هه نگاوێک له سه رووی ئەوه وه بم. هه رگیز له خۆم نه پرسیبوو که فلان کهس ئەو کاره ی کردووه تی هه له بووه یان دروست. من له گرووپیکدا بووم که بۆ ئەوه ی کهم نه هینم و له وانی دیکه خوارتر نه بم، هه زار به لا و نه هه مته تی ده هاته سه ر پیم» (دیمانه ی ژماره ۴۴. وه حید فره جی، Pos 17).

قسه کانی وه حید به روونی ئەو سووره خراپه ده سه لمینن که که مالگه رایبی له مرۆفدا دروستی ده کات. خۆی ناچار کردوو ڕکابه ری کهسانی تر بکا به بی ئەوه ی به شیوه یه کی واقعی هه لسه نگاندن بۆ کردار و ئامانجه کانی خۆی بکات. ئەم سه رچه شنه زه نییه وای کردوو که بچیته ناو فه زایه کی ته ژێ له فشاری به رده وام و هه ولدان بۆ سه رتر بوونیکي ناعه قلانی، که دوا جار به ره و داوی خه ساره ته ده روونی و کۆمه لایه تییه کانی وه کوو به کارهینانی ماده هۆشبه ره کان و جیا بوونه وه له هاوسه ره که ی ڕاکیشی کرد.

له روانگه ی تیۆری به راورد کاریی کۆمه لایه تی فیستینگه ره وه (فیستینگه ر، ۱۹۵۴)، ئەگه هه مستی خۆکارامه یی یان هه لسه نگاندنیکي بینراوانه بۆ توانا کانی مرۆف له ئارادا نه بی، ئەوه به راورد کاریی په یتا په یتا له گەل ئەوانی تر، ده توانی بیته هۆی هه ست و سۆزی نه ریئی و هه سترکردن به شکستی زۆر. زۆر جار کهسانی که مالگه رای وه کوو وه حید له باتی ئەوه ی له سه ر ڕیچکه ی سه رکه وتنی خۆیان قال ببنه وه، خۆیان سه رقالی کتیرکییه کی بیکۆتایی له گەل ئەوانی دیکه دا ده کهن، کتیرکییه ک که پتیه ره کانی نه ک هه ر شیای به ده سه ستهینان نین به لکوو له سه ر بنه مای وه هم و چاوه روانییه ناراسته قینه کهن. ئەم مه سه له ورده ورده ده یانخاته ناو سووری هه سترکردن به تاوانباری و تووره یی و بیهیواییه وه. که مالگه رایب جگه له کاریگه رییه ده روونییه کانی، ڕه گ و ریشه ی له پیکهاته یه کی کۆمه لایه تیشدا هه یه که پیاوان له چوارچیه ی رۆلکی نه گۆر و چه سپاودا قه تیس ده کات. کۆمه لگایه ک که پیاوان وه ک ئامرازی دارایی و پایه ی ده سه لات و شکۆمه ندیی کۆمه لایه تی خیزاندا ده ببینی، به سه پاندنی پتیه ره ئازار به خشه کان، نه ک هه ر یارمه تی گه شه کردن و خۆراستاندنی پیاوان نادا، به لکوو به ستینیکي توندوتیژی ده روونی به رامبه ر به پیاوان دروست ده کا بۆ ئەوه ی خۆیان له گەل ئەو رۆلانه دا بگونجینن. تیۆریسییه نگه لی وه کوو ئادلیر (Adler, ۱۹۳۰) جه خت له وه ده که نه وه که کاتیک تاک نه توانی پتیه ستیه کانی خۆی به دروستی ده ستنیشان و پۆلێنه ندی بکا و هه سترکردن به شکست و بیتوانایی سه ر بۆ سه ر کوترکردنی

دهروونی و له خو تووره بوون ده کیشیت. لهه چوارچیوه دا وه حید نموونهیه کی وردی تاکیکه که لهبری دۆزینه وهی پښگایه کی هاوسهنگ و مانادار بو خو، له ژیر فشاری زیاده خواری و سه رتریخواری کهسی و کومه لایه تیدا بووه ته قوربانیهی ناهاورپژهیهی ئامانج و توانا کانی خو.

لیکدانه وهی ئهه حاله تانه ده ریده خا که کهمالگه راییه له پیاواندا، هه رچه نده به ئامرازیک بو سه رکه وتن داده نرئ، به لام بارگرانییه کی قورسی توندوتیژی دهروونی و فشاری رهفتاری له گه ل خویدا ده هینیت. ئهه تایبه تمه ندیه به پشتگوپخستنی سنوورداربوونی مرؤف و ناکوکی له گه ل سروشتی واقعیگه رایانه ی ژیان، تاک رووبه رووی پارچه جیا جیا کانی شکست و شه رمه زاری و تووره یی ده کا که له کوتاییدا تووری ده داته ناو سووری توندوتیژی دژ به خو و ناره حه تیهی قوولی کهسی و کومه لایه تی.

تۆله سه ندنه وه

تۆله سه ندنه وه وه ک تایبه تمه ندیه کی تاکه کهسی رۆلکی به رچاوی له سه ره له دانی توندوتیژی دژی پیاوان ههیه، به تایبهت له و ژینگانه ی که پیکهاته ی خیله کی و تایفیان تیدایه. له فهرهنگه تایفیه کاند، تایبه تمه ندیه کی له و شیوه نه ک هه ر وه ک رهفتاریکی تاکه کهسی، به لکوو وه ک وه لامیکی کومه لایه تی و فهرهنگی بو قهیرانه کانی په یوه ندیه مرؤیه کان داده نریت. ئهه تایبه تمه ندیه له به ره مه هینانه وهی توندوتیژی به تایبهت له ناوچه کانی رۆژاوی و لاتدا رۆلکی سه ره کی ده گیرئ و زۆریک له پیاو کوژییه کان و ململانی خویناویه کانی نیوان بنه ماله و خیله کان ده توانین لهه چوارچیوه دا لیک به دینه وه.

یاسر حسینی فهر، راپوژکاری قوتاخانه که ئهه زمونی خو له ش شیوازی تۆله سه ندنه وه له هوژه کانی رۆژاوی ئیراندا (رۆژه لاتی کوردستان) باس ده کا، راسته وخو جهخت له سه ر پښگه ی کاریماتیک و ره مزیه ی پیاوان وه ک ئامانجی هیرشی توندوتیژانه ده کاته وه:

«ئهوان [پیاوان] ده لاین پیاو هیمای ده سه لات له ناو خه لکدا، پینان وایه

که سیک که له هه موویان باشته زیاتر قبوولکراوتره و ده یکوژن و زیانیکی

ده روونی زیاتر به و خیل و بنه ماله و کومه لگایه ده گه یینن.» (دیمانه ی ژماره

۸. یاسر حسینی فهر، 78 Pos).

ئهه گیرانه وه به روونی ئامازه به و ئادیایه ده کا که له پیکهاته خیله کییه کاند پیاو وه ک نوینه ری ده سه لات و پښگه ی کومه لایه تی و شوناسی به کومه لی خیلک سه بر ده کریت. ههروه ها تیۆری شوناسی کومه لایه تی (تاجفیل و تورنهر، ۱۹۸۶) جهخت له وه ده کاته وه که هه ر زه بره شاندنیک له هیمه گرینگه شوناسیه به کومه له کان، وه ک هه ره شه یان که مبوونه وهی به های ئه و گرووپه کومه لایه تیه لیک ده دریته وه. کوشتنی پیاو لهه پیکهاته دا وه ک جوړیک له تۆله سه ندنه وهی به ربلاو دژ به هه موو ئه ندامانی تایفه داده نرئ که کاریگه ریهی دهروونی و کومه لایه تیهی توند له پاش خو به جیده هیلیت.

ههروه‌ها تۆله‌سەندەنەو نەك تەنھا لە تایفە كاندە، بەلكوو ڕەگ و ڕیشەى دەگەرێتەو بۆ ڕەفتارە تاكەكەسییەكان كە لە منداڵییەو پێك هاتوون. وەحید كە ئەزموونی منداڵیی خۆى دەگیرێتەو، نیشان دەدا كە چۆن پێویستی سەلماندنى خۆ و بەرەنگاربوونەوێ سووكایەتى، كاردانەو و ڕەفتارى تۆله‌سەندنەى لى دەكەوێتەو. دەلیت:

“لە سەرەتای ئەم ئالۆزییەو دەستم كرد بە بەكارهێنان، چوونە یانەى ئەلحەدید، كۆرە زللەیه كى تیسەرەواندم دەبى مەرجهكان بنگرێتەو، تێدەگەیت. یان هانیان دەدام، ئیمە چوونە هەمان هۆلى وەرزشیی ئەلحەدید لە سالى ۲۰۱۷، ڕاهینەرەكە ڕووى لە من كرد و وتى: كۆرم، تۆ بۆ زۆرانبازی نابى... و تەم من هاتووم بۆ ئەوێ بێمە زۆرانباز. من هاتووم ڕووى هەمووتان زەرد بكەم. دوو سالى یەكەم پێى و تەم جلەكانت لەسەر ئەو كۆرسییە لەبەر بكە... لەناكاو ئەم كۆرە هاتە لام... وتى: ئاغا گیان هیچ دەزانى؟ منیش گوتم: ئەى چۆن نازانم، هەر خۆت نەبووى فیرت كردم؟! بە دەموچاوم پاك پاك دۆشەكەى خاوین كردهو. دواى ئەوێ مشتێكى لە دەمم دا، و تەم ئەو دەرکە لە ژێر پات دەردنیم، و لا شەڕێكى باشم لەگەڵ كرد (دیمانەى ژمارە ۴۴. وەحید فەرەجى، Pos 15).

تۆله‌سەندنەوێ ئەو لەم گیرانەو دا جۆریك كاردانەو بەرامبەر بە سووكایەتى پێكران و هەستكردن بە توورەییەكە دەتوانى بە تیۆرییە دەروونناسییە تاكەكەسییەكانیش لێك بدرێتەو. ئادلیر (Adler, ۱۹۳۰) لە تیۆرەكەیدا ئاماژە بەو دەكا كە هەستكردن بە سووكایەتى و كەمایەتى لە تاكەكاندا دەتوانى بەرەو هەولدان بۆ قەرەبوو كردنەو دنەیان بدا، كە لە هەندێك حالەتدا، ئەم قەرەبوو كردنەو لە ڕێگەى ڕەفتارى شەڕانگێزانە یان تۆله‌سەندنەو خۆى دەردەخات. لە دۆسیەى وەحیددا سووكایەتیی سەرەتایی لە لایەن ڕاهینەر و دەوربەرەكەیهو، وای لى كردووە كە كاردانەوێ توندوتیژی بەرامبەر بە كەسانى دیکە هەبێت.

پیاوان کاتیک ده گه نه "هیللی ئاخر" داوای هاوکاری ده کهن / بۆچیه تیی بیده نگی نواندنی پیاوان به رامبهر به توندوتیژی خیرانی

وینە ۹: بیده سه لاتی زۆری پیاوان له به رامبهر توندوتیژی

ئه شکان و حسین، قوتابییه میرمندا له کانیش گیرانه وهیه کی جیاواز به لام په یوه نندیدار بهم رهفتاره نیشان ده ده. ئهم دوو نهوجه وانه تۆله سه ندنه وه به کاردانه وهیه ک به رامبهر به فشاره کانی ژینگه ی قوتابخانه و هه ل سوکه وتی نه شیایو به شیک له مامۆستا کانیا و هه سف ده کهن:

“ئه وهی که ئه و مامۆستایه له دهر وهی قوتابخانه ببنیم و لیلی بدهم، و جاریکیشیان ئه وهم کرد. مامۆستای وانه ی عه ره بییه که مان له سه ر پۆل دانیشتبووین که راهه جوینی پیدام نه متوانی هیه ک بهم، به لام له دهر وهی قوتابخانه گرتم و تا توانیم لیم دا» (دیمانه ی ژماره ۱۰۱. ئه شکان و حسین، قوتابی، 96 Pos).

له م گیرانه وه دا توخمیکی دیکه ی رهفتاری تۆله سه ندنه وه دیاره که ئه ویش گواستنه وهی تووره یی و تووره یی سه رکوتکرا و بۆ کات و شوینیکی دیکه یه. ئهم جوهره فتاره له گه ل تیوریی فرۆید (فرۆید، ۱۹۲۰) سه باره ت به بنیاتنه وه و گواستنه وهی هیه جانه کان یه ک ده گرێته وه؛ جیگایه ک که

فرۆید پێی وایه ئه و گرووپانهی که تووشی توورهیی و سه رکوتکردنی ههیه جانی دهبن، له فهزایه کدا دهڕیده پرن که کهمتر له ژیر کۆنترۆلی دهسه لاتدایه. له م نموونهی که باس کرا، ئه م مێرمندا له به هۆی پێگه ی دهسه لاتی مامۆستا له ناو پۆلدا ناتوانی ناره زایه تی خۆی ده ربهری یان تۆله ی خۆی له وێ بکاته وه، به لام له فهزای ده ره وه ی کۆنترۆلدا، توندوتیژی خۆی به توندترین شیوه ده رده برێت. له نموونه یه کی دیکه ی توندوتیژی به هۆی تۆله سه ندنه وه دروست ده بی، حسین زاده ئه زموونی خۆی بۆ تۆله سه ندنه وه له ناو ژینگه ی دادگادا به م شیوه یه باس ده کات:

“تووره یی که مان هه بوو، به لام ئه م تووره یی به سه یر که، من ده لیم من بکوژ نیم و جارێک چووم ده مانچه یه کم کهری و لیم گیرا، ئه گینا بریار وا بوو هه م دادوهر و هه میش ئه م که سه بکوژم، ده مویست چه ند که س له دادگا بکوژم». (دیمانه ی ژماره ۳۵. حسین زاده، Pos 236).

ئه م گیرانه وه نیشان ده دا که تۆله سه ندنه وه کاتیک له گه ل هه ستردن به نادا په ره وه ی له سیسته می کۆمه لایه تی یان یاساییدا بی، ده توانی بپته هۆی یه کیک له توندترین جو ره کانی توندوتیژی، واته کوشتن (یان هه ولێ کوشتن). تیۆری سیسته می کۆمه لایه تی و به ر (وهر، ۱۹۴۷) جه خت له وه ده کاته وه که کاتیک هه ستردن به نادا په ره وه ی له ئه زموونی تاکدا به هیزتر ده بی و په یوه ندیی نیوان متمانه ی کۆمه لایه تی و سیسته می یاسایی لیک ده پسێ، کاردانه وه ی توند له شیوه ی کرده وه ی توندوتیژی و تۆله سه ندنه وه ده بیته شتیکی حاشاهه لنه گر و هه تمی. مێه دی جه وادی، ده رووناسی کلینیکی ئاماژه به لایه نیکی دیکه ی تۆله سه ندنه وه ده کا و نیشان ده دا که چۆن ئه م ره قتاره دواتر ده توانی بگه رپته وه بۆ توندوتیژی به رامبه ر به که سانی خودی و ده ور به ره وه کوو ئه ندامانی خیزان. ئه و روونی ده کاته وه:

«ئیمه که یسی که مان هه بوو که نامه وی بیگشتینم، چوونه ده ره وه که تۆله بکه نه وه، ئه وان ئه و ره قتاره شه رانگیزانه یان به توندتر شیوه به رامبه ر به خیزانه کانیان ئه نجام دا. ئیستا، من نا لیم ئه وه تۆله کردنه وه بووه، چونکه نا زانم، من داتایه کم له به ر ده ست نییه بۆ ئه وه ی باسی بکه م. ئه م توندوتیژییه ی که دژی ئه ندامانی خیزانه که ی ئه نجام ده دریت» (دیمانه ی ژماره ۸۲. مێه دی جه وادی، Pos. 14).

ئه م تیبینییه ی جه وادی نیشاندهری گه رانه وه ی توندوتیژی و سوورپکه که تییدا تۆله کردنه وه له وانه یه نه ک ته نها له سه ر تاک یان گرووپ ی به رتوێژینه وه، به لکوو له سه ر نزیکترین که سانی ده سترپژکار واته خیزان، ره نگ بداته وه. ئه م بابته ده توانی له رووی تیۆری فیروونی کۆمه لایه تی باندورا (Bandura, 1977) لیک بدرپته وه که به پێی ئه و تیۆرییه ره قتاره توندوتیژه کان، کاتیک لاسایی ده کرپنه وه، توندتر ده بنه وه و په ل بۆ به ره کانی دیکه ی ژیا نی تاک ده هاوێژن.

به‌گشتی تۆله‌سه‌ندنه‌وه، چ له‌سه‌ر ئاستی که‌سی و چ له‌سه‌ر ئاستی به‌کۆمه‌ل، په‌یوه‌ندییه‌کی نزیک‌ی له‌گه‌ل فهره‌نگ و پێگه‌ی تاک و پێکهاته‌ کانی ده‌سه‌لات له‌ ناو ژینگه‌ جیاوازه‌ کاندایه‌یه‌. له‌ تایفه‌ کاندایه‌م هه‌لسوکه‌وته‌ ده‌بیته‌ ئامرازیک بۆ جه‌ختکردنه‌وه‌ له‌سه‌ر ده‌سه‌لات و وه‌لامدانه‌وه‌ی زه‌بره‌ شوناسیه‌ی کانی، له‌ کاتی‌که‌دا له‌سه‌ر ئاستی تاکه‌که‌سی، ره‌گ و ره‌شه‌ی له‌ ده‌رووناسیه‌ی سه‌رکوتکردن و ئه‌زموونی سووکایه‌تی پیکران و خواست بۆ وه‌رگرتنه‌وه‌ی هه‌ستی ده‌سه‌لاته‌. کاتی‌که‌ ئه‌م جوړه‌ ره‌فتارانه‌ له‌ ژینگه‌ توندوتیژه‌ کانیان بۆ چاودێرییه‌ کاندایه‌ بیچم ده‌گرن، ده‌توانن سووره‌ کانی توندوتیژی له‌ شوێنه‌ جیاوازه‌ کاندایه‌ به‌ره‌م به‌پێننه‌وه‌.

غروور و لووتبه‌رزی و بێ‌شه‌رمی

له‌ شیکردنه‌وه‌ی هۆکاره‌ ئه‌خلاقیه‌ کانی توندوتیژی دژی پیاوان، «غروور و لووتبه‌رزی و بێ‌شه‌رمی» وه‌ک بژێره‌یه‌کی گرینگ ده‌ستنیشان ده‌کری‌ن. ئه‌م تایبه‌تمه‌ندییانه‌ که‌ زۆر جار به‌ سیفه‌تی پیاوانه‌ و نیشانه‌ی ده‌سه‌لات و بالاده‌ستی سه‌یر ده‌کری‌ن، ده‌توانن له‌ بارودۆخه‌ جیاوازه‌ کاندایه‌ بینه‌ پاژنه‌ی ئه‌کیلی پیاوان و به‌ر جوړه‌ها توندوتیژیان ئاوان بکه‌ن.

ئێلناز سه‌فایه‌ی ده‌رووناسیه‌کی کلینیک‌ی و پسپۆری ته‌ندروستی ده‌روونی، وێرای ئاماژه‌دان به‌ تیۆریی رۆژنبێرگ، جه‌خت له‌سه‌ر گرینگیه‌ی «غروور» له‌ ئه‌خلاق و مرۆفایه‌تیدا ده‌کاته‌وه‌:

شتیک هه‌یه‌ پێی ده‌وتری ئه‌خلاق‌ی مرۆفایه‌تی، غروور، لووتبه‌رزی و خۆبه‌زلزانی شتیکه‌ که‌ رۆژنبێرگ له‌ تیۆره‌که‌یدا زۆر پشتی پێ ده‌به‌ستیت، لووتبه‌رزی، غروور، له‌ کویدا رێگه‌م پێناده‌ری به‌ شیوه‌یه‌که‌ ره‌فتار بکه‌م که‌ ئه‌وانی تر، واته‌ ژنیک که‌ خۆی ده‌بیته‌ به‌رده‌ستی پیاویکی دیکه‌ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۸. ئێلناز سه‌فایه‌، 70 Pos).

له‌م روانگه‌وه‌ غروور و لووتبه‌رزی به‌ واتای پاراستنی که‌رامه‌ت و به‌های مرۆیه‌ و نابێ‌ ره‌فتارگه‌لیکی لێ بووه‌شێته‌وه‌ که‌ ئه‌م به‌هایه‌ تیک بدات. به‌لام له‌ هه‌ندیک حاله‌تدا هه‌مان ئه‌و لووتبه‌رزییه‌ ده‌توانی بیته‌ به‌ره‌ستیک له‌به‌رده‌م قبوولکردنی واقع و داوای یارمه‌تیکردن. وه‌حید، پیاویکی ته‌مه‌ن ۴۲ ساڵه‌ و خاوه‌ن ئه‌زموونی به‌کارهێنانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌ کانه‌، باس له‌ رۆلی «لووتبه‌رزی و غرووری درۆینه‌» له‌ ژیا‌نیدا ده‌کا:

«به‌راستی حه‌ز ده‌که‌م بگه‌رێته‌وه‌، به‌لام ره‌نگه‌ ته‌نه‌ا ئه‌و غرووره‌ درۆینه‌ بێ‌ که‌ رێگه‌ت پێناده‌ زۆر شت بکه‌ی، بۆ نمونه‌ ئه‌و غرووره‌ درۆینه‌ بووه‌ته‌ هۆی ئه‌وه‌ی هه‌موو شته‌ خراپه‌کان [تاوانکاری، سه‌ره‌پێچیکاری، به‌کارهێنان و فرۆشتنی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان] له‌م چل و پینج ساڵه‌دا روو بده‌ن.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۴. وه‌حید فه‌ره‌جی، 277 Pos).

ئەم «لووتبەرزى و غوروو درۆينه» كە پېدەچى ږهگ و ږېشهى له ترسى شكست و لاوازىدا بى، واى ليكردوو كە مل به قەبوولكردنى هەلە كانيدا نەدا و خوى نەگورى و بەرهو ږېگای تاوانكارى و ئالوودەبووندا دنەى داوه. ئەم مەسەلە پەيوەندى به تيۆرييه كانى «سەرمايهى دەرروونى» يەوه هەيه، كە دەلى ئەو كەسانەى متمانه به خوى و هيو و ئاستى تابشتهينانيان كەمتەر، له بەرهو ږووبوونەوه له گەل كيشه و ئالنگارييه كاندا خەسارەلگرتن (لوتانز و همكاران^۱، ۲۰۰۷).

غوەلام ئەسكەندەرى، پياويكى تەمەن ۵۰ سال كە پيشينهى به كارهيانى مادە هۆشبهره كان و تاوانكارى هەيه، له ږاږدووى خويدا «ږوداربوون» سى خوى وهبىر دىنيتهوه:

«من بەردەست و نۆكەرم زۆر بوو، دەوروبەرم قەرەبەلغ بوو، ئيمه ږودار بووين.» (ديمانهى ژماره ۲۴. غوەلام ئەسكەندەرى، Pos 44).

ئەم «ږودارييه» كە دەكرى وهك جوړيك له بيشهرمى و ږووهلماالراوى و بېريزيكردن به مافى ئەوانى ديكه ليك بدريتهوه، ږهنگه به هوى هەستى دەسلەت و بالادەستيهى ك بى كە ئەو لهو كاته دا هەيووه. بەلام هەمان ئەم سيفهته ئەوى بەرهو ږووى مەترسى و توندوتيزيى زياتر كردوو. جگه له وهش هەنديك له پياوان «ږوحى تۆلەسەندنهوه» سى به هيژيان هەيه. ږهسوول پياويكى تەمەن ۳۰ ساله له م بارهوه دەلى:

«[پياوان] ئيدعاي ئەوه دكەن كە هەتا پشتى له عەرزەدەم دەستبهردارى نابەم» (ديمانهى ژماره ۹۸. ږهسوول، Pos 41).

ئەم بارى دەررونييه كە دەتوانى له هەستى سووكايهتى پيكران و بېدەسەلاتيهوه سەرچاوه بگرى، پياوان بەرهو ږهفتارى توندوتيز و تۆلەسەندنهوه دهبات. ئەم بابەته له گەل تيۆرييه كانى «شەږانگيزيى ئامرازانه» دا يەك دەگريتهوه، كە دەلى تاكه كان بۆ گەيشتن به ئامانجه كانيان توندوتيزى به كار دەهينن (بركوويتز، ۱۹۹۳).

فەراز مەحبوبى، پياويكى تەمەن ۲۹ ساله و خاوهنى ئەزموونى لاتىگهري و سەربهخوى خوازييه، سەبارت به كاريگهريى لووتبەرزى و سەربهخوى له ژيانيدا ئاوا دەدوى:

«دایکم ژنى مالهوه بوو، بهلام ئیستا ئارایشتگای هەیه، ږاكهەم دريژه به خويندن دەدا، منیش سەربارى ئەوهى باوكم دەوله مەنده و بارودوخی باشه، بهلام من هەر له سەر تاوه سەربهخو بووم، غورووم هەبوو، له نو مانگه ليرە بووم هەرگيز به باوكمم نەگوت له كوئى بووم، ئيتير مامه كانم تەلهفونيان بۆ كرد و گوټيان كە ئاوايه و كاتيك ئەوان هاتنه ئيرە و منيان بينى و ږويشتن باوهريان پيكرەم كە وازم له مادە هۆشبهره كان هيناوه» (ديمانهى ژماره ۳۶، فەراز مەحبوبى، Pos 20).

غروور و سەر بە خۆیی خوازیی فەراز کە لە مەیلی بۆ جیاپوونەوه لە ژێر سیبەری باوکی و سەلماندنی خۆی سەرچاوە دەگرێ، هەستی کۆنترۆل و دەسەلاتی پێبەخشیوه. بەلام هەمان ئەم سیفەتە دەتوانن تاک گۆشەگیر بکەن و بەرەوروی قەزاوەت یان رەفتاری توندوتیژی بکەن. بە گشتی «غروور و لووتبەرز و بێ شەرمی» دەتوانن وەک فاکتەرێکی ئالۆز کاتالیزۆری روودانی توندوتیژی دژی پیاوان بن. لە لایەکی دیکەوه ئەم سیفەتە دەتوانن یارمەتی پیاوان بدەن بۆ ئەوهی بەرگری لە خۆیان بکەن و بەرەنگاری هەرەشەکان ببێوه. لە لایەکی تریشەوه هەمان ئەم سیفەتە دەتوانن نەهێلن کە پیاوان واقع و راستییەکان قبوڵ بکەن و داوای یارمەتی بکەن و رەفتارەکانیان بگۆڕن، و لە ئەنجامدا بەرەوروی توندوتیژی زیاتریان بکاتەوه. بۆ کەمکردنەوهی خەسارەهێلگری پیاوان لە بەرامبەر توندوتیژی، پێویستە فیزی ئەوه بکڕین کە چۆن بە شیوەیهکی دروست غرووری خۆیان بەرپێوه ببەن و نەهێلن ئەم غروورە بێتە لووتبەرز و رووداری. هەرۆها پێویستە کۆمەگیان بکری بۆ ئەوهی پێگەی تەندروستتر بۆ بەرەنگاربوونەوهی هەست و سۆزە نەرێنییهکانی وەکوو توورەیی و تۆلەسەندنەوه بدۆزێوه.

تہماح و چاوجنۆکی

تەماح و چاۋچىۋىكى زۆر بۆسەرۈت و سامان، ۋەك لە ئەزمۇنى محەمەد ئەمىن (۲۴ سالى، بازارگانى مادەى ھۆشبەر) دا دەردە كەۋى، دەتوانى پياۋان بەرەو پەفتارى مەترسىدار و توندوتىژ ببات. ئەمە تەنھا لادانىكى ئەخلاقى نىيە، بەلكى ۋاكتەرىكە بۆخەسارەتە كەسى و كۆمەلەيەتتە فراوانترەكان.

محەمەد ئەمىن لە ۋەسفکردنى پێچکەى خۆى ۋە کى بازرگانى مادەى ھۆشبەر، ئاماژە بە چەمكى “تەماح” دەکا و دەلێ:

“دواتر به کاری تاوانکاری خوُم پیده‌گینیم و دواتر شتیکی تر ده‌کم، بۆ نموونه ده‌ست بۆ کاریکی دیکه ده‌بهم، بۆ نموونه ئیتر واز له‌فرۆشتنی ماده هۆشبه‌ره‌کان دینم، کاری سه‌رپیچیکارانه سنووری هه‌یه. ئە‌گه‌ر له‌کتییکی لاتینیدا سه‌یر بکه‌ی، ده‌بینی هه‌موو تاوانباران له‌به‌ر ته‌ماح ده‌ستیان داوه‌ته ئیشی تاوانبارانه و قور کراوه به‌سه‌ریاندا. هه‌رگیز بیر له‌وه‌ناکه‌مه‌وه، چونکه ئە‌گه‌ر بمه‌ه‌وێ وایر بکه‌مه‌وه من چیت‌ر مندائیکی ره‌سه‌ن نیم، له‌سه‌ر ئە‌وه‌ نه‌ی که ماده‌ی هۆشبه‌ره ده‌کیشی بازرگانی ماده‌ی هۆشبه‌ره‌کان سه‌رم ده‌بریت” (دیمانه‌ی ژماره‌ ٤٠. محهمده‌مین، Pos 329-334).

محەمەد ئەمین لەم داپیدانانەدا دان بەوەدا دەنێ که تەماح دەتوانی فاکتەرێکی مەترسیدار بێ که تەنانەت دەتوانی ببێتە هۆی لەناوچوونی که لەتوانابارەکان. محەمەد ئەمین وێرای ئاماژەدان بە "کتیی لاتین"، پێدەچیی ئاماژە بە لیکۆلێنەوێهە ک دەکا که لیکەوتە

زبان به خشه کانی ته ماح بو تاوانباران نیشان ده دات.

محهمه د ئه مین به دابه شکردن و فروشتنی ماده هوشبهره کان توانی خه ونه کانی به دی به ینیت:

«به دابه شکردن و فروشتنی ماده هوشبهره کان بریک پاره م پاشه که وت کرد
و خانوویه کم پی کری، دواتر به هاوکاری باو کم پاسیکم کری». (دیمانه ی
ژماره ۴۰. محهمه د ئه مین باقری، Pos 185-189).

ئه م پرسته کاریگه ری راسته وخوی چالاکیه نایاساییه کان بو گه یشتن به ئامانجه داراییه کان
نیشان ده دات. به لام زور جار ئه م جوړه سرکه وتنه کاتیبه و لیکه وتنه ی کو مه لایه تی و تاکه که سی
قه ره بوونه کراوه ی هیه. ئه م ئه زمونه وه بیره ینه ره وه ی رولی «رینگا چه وتنه کان» بو گه یشتن به
سرکه وتنه که له زور حالته دا به زیانگه یانندن به وانی تر و ته نانه ت خودی تاقیش کوتایی پی دیت.
روانگه ی محهمه د ئه مین له م به شه یدیمانده چهمکی «ئه نومی» سی دور که هایم ده هی ینته وه یاد
(دورکیم، ۱۸۹۷). دور که هایم پی و بوو له و کو مه لگایانه ی که به ها و نورمه ئه خلاقیه ان لاواز
ده بن، که سه کان سهریان لی ده شیوی و بی ئامانج ده بن و ئه م دوخه به ره و ره فتاری نانورماتیقانه
په لکیشیان ده کات. سه باره ت به محهمه د ئه مین و دیاره هوگری بی بو سهروه ت و سامان و قازانجی
زیاتر به ها ئه خلاقیه کانی له میشکیدا کال کردوو و به ره و کاری نایاسایی دنه ی داوه.
به لام محهمه د ئه مین دریژه به قسه کانی ده دا و خوی له م مه ترسییه پاریزراو ده زانی و ده لی:

هه رگیز بیر له وه ناکه مه وه، چونکه ئه گه ر بمه وه ی و بیر بکه مه وه من
چیتړ مند/لیکی ره سه ن نیم، له سه ر ئه و ژنه ی که ماده ی هوشبهر ده کیشی
بازرگانی ماده ی هوشبهره کان سه رم ده بریت" (دیمانه ی ژماره ۴۰. محهمه د
ئه مین، Pos 329-334).

ئه م وته نیشاندهری جوړیک له خوئاگابوون له تاکه؛ ئه و ده زانی که ته ماح ده توانی ته فر و
توونای بکا و هه ر له بهر ئه م هوکاره ش، هه ول ده دا تا راده یه ک خوی کو نترول بکات. به لام ئه م
خو کو نترول کردنه له سه ر بنه مای پرهنسییه ئه خلاقیه کان نییه، به لکوو له ترسی له ده ستدانی پیگه
و جیگه ی ئیستایه تی.

له دریژه ی چاوپیکه وتنه که دا، محهمه د ئه مین ئامازه به لیکه وتنه کانی هه لسوکه وته کانیشی ده کا
و ده لی:

«ئه م رووداوانه ی روویان داوه، بو نمونه موبایی که سیکت دزیوه یان ئه و
ماده ی هوشبهرانه ی و داوته به که سیک، که سیک که ده بیته به کار به ری
ماده هوشبهره کان یان ته لاقیک که روو ده دا یان مند/لیک بی سه ره رشت
ده بی، جزدانه که ی ده دزری، نازانم چی بکه م. بویه من ناچار بووم کاریکی
تاوانکارانه بکه م، ناچار بووم ئه و رینگا بیرم بو ئه وه ی بکه مه ئیره. سه ره تا ده با

دزيم بگردايه، ناچار بووم تامى بکه م بزائم دزى چ تاميکى هه يه» (ديمانه ي ژماره ۴۰. محمه د ئهمين، Pos 329-334).

ئهم وتانه وينه يه كى زيندوو له و زنجيره خه ساره ت و زيانانه ده كيشنه وه كه ده توانى ته ماح و چاوچنۆكى لى بكه ويته وه: له دزى و كرين و فروشتن و دابه شكردى ماده هۆشبه ره كانه وه بگره هه تا ده گاته ته لاق و مندالانى بى سه ره پرشت. له م نيوه نده دا محمه د ئهمين خۆى نه ك وه ك بكه ريكي ويرانكه ر، به لكوو وه ك قوربانى بارودوخه كان ده بينيت؛ كه سيك كه بو گه يشتن به ئامانجه كه ي ناچار بووه ئهم ريگايه مه ترسي داره بگريته به ر. ئهم روانگه تيوريى «پاساوى ناسيارى» فيستينگر (فستينگر، ۱۹۵۷) ده هينيت هه ياد. فيستينگر پيى وا بوو كه تاكه كان بو كه مكرده وه ي ئه و گرژييه ي كه به هۆى ليكدژى بير و باوه ره كانيان و ره فتاره كانيان هه دروست ده بى، پاسا و بو ره فتاره كانيان ده هيننه وه. سه باره ت به محمه د ئهمين وا دياره ئه و به پاسا و دان هه ي ره فتاره هه له كانى خۆى وه ك پنيويستيه ك بو گه يشتن به سه ركه وتن هه ول ده دا له ئازارى ويژدان و هه ستردن به تاوانبارى خۆى ده رباز بكات.

درۆ و ماده خوازی

ره فتارى نائه خلاقى و درۆ و ماده خوازی، وه ك هۆكارى توندوتىژى دژى پياوان، له ئەزموون و روانگه جوړاو جوړه كاندا كه له ديمانه كاندا ورووژينراون، رهنگ ده داته وه. ئهم فاكته رانه ده توانن متمانه و نزيكايه تى په يوه ندييه كان له ناو به ن و زهمينه يه ك بو خراب به كارهيئان و خيانه ت و دواچار توندوتىژى به ر خسيئ.

ئه لا ره زا، پاريزه رى دادگا، ويراى ئاماژه دان به رۆلى ماده خوازی له سه ره له دانى كيشه ي خيزانيدا، ده لى:

«پياويك كه به هه ر هۆكارىك له ژنه كه ي جيا بووه ته وه و تاوانباريش نيه، ئيستا من باوه رم وايه له سه دا ۸۰ى ته لاقه كان خه تاى ژنانه، خو ناكړى له ناو كومه لگادا ئه مه بدركيئى، به لام له سه دا ۸۰ى جيا بوونه وه كان له سه ر ئاستى جيهاندا به هۆى ژنانه وه يه، ئيستا ئهم نه وه ي نوپيه به تايبه ت ژنان، زيده خواز و رواله تبينن و هه موويان به دواى شتى ما دياتدا ده گه رين». (ديمانه ي ژماره ۳۳_ئه لا ره زا، Pos 28).

ئهم بوچوونه، هه رچه نده رهنگه جى مشتومر بى، به لام ره نگدان هه ي ئه و باوه ريه كه ماده خوازی و چاوهروانيه داراييه زياده روييه كان ده توانى به كيك له هۆكاره سه ره كييه كانى ناكۆكى و جيا بوونه وه له په يوه ندييه هاوسه ريئيه كاندا بيت. له م روانگه وه ژنان وه ك «زيده خواز و رواله تبين و ماده خواز» نشان ده درين، كه به گوته ي كه سى ديمانه له گه لكرا و ده توانى ببينه هۆى ژيانى هاوسه ريئى هه لبووه شينيت هه.

ههروهها فهرهانی (تهمه ۵۰ سال، خاوهن ئیشی ئازاد) وپرای روانگهی رهشبینانه بۆ په یوه ندییه مروییه کان، پیداغری له سهر رۆلی درۆ و بهرژه وهندیخوازی له ژبانی تاکه کاندا ده کاته وه:

«خه لک باش نییه، خه لک خراپن، ئینسانی باش زۆر کهمن، ئینسانه ئیتیر خراپه کاره. ئەو که سهی له بهر پاره چاوپۆشی له هه موو شتیک کرد ئەوه ئینسانیکه باشه، خه لک بۆ پاره هه رچی ناپیاوویه ک له ده ستیان بی ده یکه ن درۆ له گه ل یه کتر ده که ن و له رووی یه کتر ده وهستن جا هه زار تمه ن بی یان تو بلی ۱۰۰ هه زار تمه ن یان تو بلی ره قه می زۆر. خه لک بۆ پاره سک هه لده دریت. هیچ دلم بهم خه لکه خوش نییه، خه لک ماده خواز و بهرژه وهندیخواز بوون. پیاووه تی و مرو قایه تی و هه موو شتیکه تریان فری داوه نه ئەو لا و هه مووش شتیک بووه ته ماده» (دیمانه ی ژماره ۵۲. فهرهانی، Pos21-24).

ئەو پیی وایه که ماده خوازی و بهرژه وهندیخوازی به ها مروییه کانی وه کوو پیاووه تی و مرو قایه تی پهراییز خراوه و وای کردووه مرو قه کان بۆ گه یشتن به ئامانجه کانیان به ئاسانی په نا بۆ درۆ و فریودانی ئەوانی تر به ن.

ئهم بۆچوونه له گه ل تیۆریی «نامۆبوون»ی مارکسدا (مارکس، ۱۸۴۴) یه ک ده گریت هوه. مارکس پیی وایه که کۆمه لگا سه رمایه داریه کاندا تاکه کان له کار و خۆیان و ئەوانی تر نامۆ ده بن و په یوه ندییه مروییه کان بۆ په یوه ندی له سهر بنه مای قازانج و بهرژه وهندییدا کورت ده بنه وه. له م بارودۆخانه دا به ها ئەخلاقییه کان لاواز ده بن و تاکه کان بۆ گه یشتن به ئامانجه مادییه کانیان ئاماده ن پرهنسیپه ئەخلاقییه کان پێشیل بکه ن.

هه متا (تهمه ۳۰ سال، توپژه ری کۆمه لایه تی) وپرای ئاماژه دان به رۆلی درۆکردن له ده رکه وتنی ناپاکی له په یوه ندییه هاوسهر پیتییه کاندا ده لی:

«پنیم وایه ئەو شتانه ی که ده بنه هۆی خیانه تکرندی ئافره تان کاتیکه که سه که راستگو نه بی و بۆ نموونه ده یه هه وی له سهر کاریک که کردووه تی یان شتیک رووی داوه درۆ بکا، بۆ نموونه ده یه هه وی که سی به رامبه ر به لا ریدا ببا نا وایه، له حالیکدا هه یه، ئەوا ناچاره درۆ بکات» (دیمانه ی ژماره ۸۱. هه متا Pos20).

ئەو پیی وایه ناپاکی و درۆکردن ده توانی بێمتانه یی و به دگومان له په یوه ندییه کاندا دروست بکا و دواچار سهر بکیشی بۆ خیانه ت و ناپاکی. له م روانگه وه درۆکردن به فاکته ریک داده نری که ده توانی بپیته هۆی ره فتاری ناهه خلاقی دیکه ی وه کوو خیانه ت و ناپاکی.

فه راز مه حبووبی (۳۶ سال)، به ئاماژه دان به ئەزموونی به روو بوونه وه له گه ل که سانی دووروو و رواله تبار ده لی:

«بۆ نموونه با نموونه‌یه‌کتان بۆ بهینمه‌وه: ئەگەر کەسیک بۆی من کەسیکی راستگۆم، جیی متمانه‌م، هه‌لآل و هه‌رامم له‌به‌ر چاوه، سه‌ره‌تا ده‌لیم باش ئافه‌رینه‌ت بۆ، هه‌چی پێ نالیم، به‌لام ده‌رفه‌تی زۆری پێده‌ده‌م بۆئه‌وه‌ی هه‌له‌ بکات. ئینجا ده‌یخه‌مه‌ ژێر چاودێری خوا نه‌کا هه‌له‌یه‌کی لێ بووه‌شیته‌وه. بۆچی کابرا خۆی چیه‌تی که‌ لاسایی یه‌کیکی دیکه‌ بکاته‌وه بۆچی به‌ ده‌مامک ده‌ژی. ده‌زانی چۆنه‌ ناتوانم خه‌لک‌ئازار بم ده‌زانی چۆنه به‌ڕێز گیان من وه‌یم بۆ که‌س نه‌بووه. چه‌ند مانگیک له‌مه‌وه‌ر، به‌ڕێز زه‌ینالی له‌ بیه‌زیستییه‌وه (کاروباری کۆمه‌لایه‌تی) هاته‌بوو بۆئه‌وه‌ی پێشبرکێیه‌کی داری ساز بکات، پاشان، نازانم چه‌ندومم هه‌ینا به‌لام خه‌لاتیکی زۆری پێدام (دیمانه‌ی ژماره ۳۶ - فه‌راز مه‌حبوبی، Pos 246).

فه‌راز له‌ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی که‌سانیک که‌ به «ده‌مامک»-ه‌وه‌ ده‌ژین و وا خۆیان نیشان ده‌ده‌ن که‌ راستگۆن، فره‌ بیه‌زاره. ئەم ئه‌زمونه‌ نیشان ده‌دا که‌ ره‌فتاره‌ نائه‌خلاقی و دوورووپییه‌کان ده‌توانن هه‌ستی نائهمنی و بیه‌تنامه‌یی له‌ په‌یوه‌ندییه‌کان دروست بکه‌ن و زیان به‌ ته‌ندروستییه‌ ده‌روونییه‌ خه‌لک بگه‌یه‌نن.

به‌ڕێز جه‌مالی وێرای ئاماژه‌ به‌ ئه‌زمونی درۆکردنی ژنه‌که‌ی سه‌باره‌ت به‌ ئاستی خۆینده‌وارییه‌کی، باس له‌ کاریگه‌رییه‌ ئه‌م ره‌فتاره‌ له‌سه‌ر متمانه‌ و دۆستایه‌تییه‌ له‌ په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌رێتییه‌کاندا ده‌کا:

«[ژنه‌که‌م] له‌باره‌ی قۆناعی خۆینده‌که‌مه‌وه‌ راستیه‌ی کانی نه‌گوت، هه‌ر ئه‌و رۆژه‌ی قسه‌مان کرد، وتی دیپلۆمی ناتنه‌واوم هه‌یه‌ و منیش وتم قه‌یناکه‌، کۆمه‌گت ده‌که‌م که‌ بخوینی ده‌بێت دیپلۆمه‌که‌ت وه‌ربگری و بجیته‌ زانکۆ و فلان و فلان سالانیک تێپه‌ری و وتم، به‌لگه‌نامه‌ی خۆینده‌که‌ت با وه‌ربگری و بجینه‌ فلان قوتابخانه‌ و ده‌رسه‌که‌ت بخوینه، وتی رقی له‌ قوتابخانه‌ و مامۆستا‌کانه‌. ئه‌وسا له‌ قوتابخانه‌ مامۆستا‌کان زۆریان هه‌راسانیان ده‌کردم و له‌م قسه‌ و قسه‌لۆکانه‌. له‌ کۆتاییدا ته‌نانه‌ت بڕوانامه‌ی پۆلی یه‌که‌می ئاماده‌شی به‌ من نیشان نه‌دا. له‌ دیپلۆمی ده‌رنه‌چوووه‌وه‌ دابه‌زین بۆ پۆلی یه‌که‌می ئاماده‌یی. ولای دکتۆر ئه‌فشار وتی: پۆلی دووی ئاماده‌ییم خۆینده‌وو. وتم کوا بڕوانامه‌ی قوتابخانه‌ وتی: بڕوانامه‌م نییه‌. ئیستا ته‌نانه‌ت گومانم هه‌یه‌ که‌ تۆ بایی خۆینده‌بیتی. به‌لام هه‌تا پۆلی سێیه‌م و چواره‌می سه‌ره‌تایی یارمه‌تی مندا له‌ کانی ده‌دا، بۆ خۆیندن و نووسین یارمه‌تی ده‌دان به‌لام له‌وه‌ زیاتر نه‌یده‌توانی» (دیمانه‌ی ژماره ۲۸. جه‌مالی، Pos 163).

ئهم ئه‌زمونه‌ ئه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خا که‌ درۆکردن، ته‌نانه‌ت له‌ بابته‌ بۆ بایه‌خه‌کانیشدا، ده‌توانی بناغه‌ کانی متمانه‌ له‌ په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌رێتییه‌کاندا تیک بدا و شک و گومان دروست بکات.

به کورتی، رهفتاری بیټه خلاقانه و درو و ماده خوازی، وه ک هۆکاری توندوتیژی دژی پیاوان، دهتوانن متمانه و دۆستایهتی له په یوه نندییه کان له ناو بهن و زهمینه بۆ به ده که لکی و خیانهت و دواجار توندوتیژی خوښ ده کات. ئەم فاکته رانه نه ک ته نه ا زیان به ته ندروستی دهروونی و سۆزداریی تاکه کان ده گه یینن، به لکوه ده بنه هۆی له بهر یه که ه لوه شانه وهی بنه ماله کان و زیادبوونی کیشه کۆمه لایه تییه کان.

تاوانکاری

رهفتاره نائه خلاقیه کان له فرۆشتنی ماده هۆشبه ره کان و قاچاخچیتیی و تاوانکاریدا که زهمینه کانی توندوتیژین، نه ک ته نه ا به هۆی سروشتی نایاسایی و زیان به خشه کانی ئەم چالاکیانه وه، به لکوه به هۆی ئەو به ها و نۆرمانه ی که له م ژینگانه دا دروست ده بن، ده توانری لیکۆلینه وهی له سه ر بکریت. له م ژینگانه دا کتیرکی تی توند، بيمتمانیه یی، به ده که لکی و خراپ به کاره ینان و توندوتیژی وه ک ئامرازیک بۆ مانه وه و پیشکه وتن سه یر ده کرین. محمه د ئەمین (۲۴ سال، به کاره ینه ر و فرۆشیاری ماده هۆشبه ره کان) و پیرای پاساوه ینانه وه بۆ چالاکییه کانی خو ی ده لی:

«پاره و داهاتی ماده هۆشبه ره کان و وزه به خشه کان هیچ پیتیک نییه. چونکه ئەمه هونه ری منه. من یاری به ژیانم ده که م. کابرایه ک دی و ماده ی هۆشبه ره ده کریت. خو به زۆری پپی نادهم! کابرا ده پارپته وه. به گیان و نامووس و به قورئان سوپندم ده دا.... کاکه بیکه بۆ خاتری خوا من کریاری تۆم... وه لا. بۆ نمونه کابرا چوار ده وری ئاگر بارانه و تینوویه تی و داوی قومیک ئاو ده کا ده ی ئەو ئالوده ده بووه ش ئاو پپووستی به ماده هۆشبه ره کانه، من پپی نه فرۆشم یه کیکه پپی ده فرۆشی» (دیمانه ی ژماره ۴۰. محمه د ئەمین، Pos 402-403).

ئەو به م پا کانه هینانه وه که به کاره ینه رانی ماده هۆشبه ره کان به ئاره زووی خو یان دپنه لای و ئەو ته نه ا پپداویستییه کانیا ن بۆ دابین ده کا به رپرسیاریتییه ئه خلاقیه ی خو ی به رامبه ر به و زیانانه ی که ماده هۆشبه ره کان به تاک و کۆمه لگا ده گه یینی، له کۆل خو ی ده کاته وه. محمه د ئەمین له وه ش زیاتر ده روا و کاره که ی به «هونه ر» ناو ده با و به یاریکردن به ژیا نی خو ی به راوردی ده کات. ئەم روانگه پيشاندهری جوریک له بیههستییه ئه خلاقیه ی نه بوونی هاودلی بۆ قوربانیا نی ماده هۆشبه ره کانه. ئەم جو ره پاساوه ینانه وه له گه ل تیوری «بیلایه نکردن» سی ماتزا و سایکسدا (سایکس و ماتزا، ۱۹۵۷) یه که ده گریته وه. ئەم تیورییه باس له وه ده کا که تاوانباران بۆ که مکرده وهی ههستی تاوانباری و پاساوه ینانه وه بۆ رهفتاره کانیا ن ته کنیکه کانی بیلایه نکردن به کار ده هیینن. ههروه ها محمه د ئەمین به نکۆلیکردن له به رپرسیاریتی و که مکرده وهی زیانه کان و تاوانبارکردنی قوربانی ههول ده دا پاسا و بۆ رهفتاره کانی خو ی به ییتیته وه و له ئازاری و بژدان رزگاری بییت. له درپژده ده لی:

«من هه‌میشه تاوانباریکی لیها‌توو بووم، کاری تاوانکاریم ده‌کرد و بریک پاره‌م پاشه‌که‌وت کرد و خانوویه‌کم کری، چووم ۱۵۰ گرام شیشه‌م له‌هاورپی خالۆم کری و له‌ورمی هی‌نامه‌وه، تیچوو‌ه‌که‌ی بوو به‌ ۳۵ ملیۆن تمه‌ن، دواتر مه‌یموونیکم له‌ورمی کری. به‌لی، مه‌یموونیکم له‌ورمی کری، پاشان ئەم مه‌یموونه به‌ده‌ست ئالووده‌بوویه‌ک بوو من له‌وێ کریبووم. به‌کارهینانی شیشه‌فازیکی زۆر خوۆشی پی ده‌به‌خشیم. بۆ نموونه من له‌قوناغی کاردا بووم، بیستووته‌که ده‌لین کابرا ئەله‌ستی ده‌کیشی ره‌گی دره‌خته‌که ده‌بینی من شیشه‌م ده‌کیشا خودام به‌کلاوی شاپوره‌وه ده‌بینی، واته‌هه‌رفازیکم بو‌یستابه به‌ده‌ستم ده‌هینا ئیتر له‌ویوه‌که‌وته‌ناو به‌زی به‌کارهینانی شیشه، خالۆعه‌باسم منی زۆر خوۆش ده‌ویست، ده‌ستم کرد به‌به‌کارهینانی شیشه له‌ماوه‌ی یه‌ک سالدا هه‌شت جار منی ناردە که‌مپی وازهینانی ماده‌هۆشبه‌ره‌کان. له‌گه‌ل ئیلی (هاوکاره‌که‌م له‌به‌ره‌مه‌ینانی شیشه‌دا)، له‌کاتی دروستکردنی ماده‌ی هۆشبه‌ردا شیشه‌م ده‌کیشا، له‌کاتی جلشۆردندا شیشه‌م ده‌کیشا له‌کاتی سیکسکردندا شیشه‌م ده‌کیشا، له‌کاتی حه‌ماکردندا شیشه‌م ده‌کیشا، ئاوا بوو. نازانم چییه‌کابرا ماندوو ده‌کا ئیمه‌ئه‌مانه‌مان نه‌ده‌زانی، خو ماندوو نه‌ده‌بووین. ئەو ژنه‌ده‌یگوت حه‌مه‌زیاتر شیشه‌م پی بده، ده‌یگوت هه‌ر ده‌مه‌ه‌وێت. به‌جووته‌شیشه‌مان ده‌کیشا جا سیکسمان ده‌کرد، نییه‌ده‌لیم ئەو شووشه‌بکیشی هه‌رشتیکت بووی دیته‌به‌رچاوت. من و ئیلی له‌فرۆشتنی ماده‌هۆشبه‌ره‌کان لی‌مان بوو به‌شه‌ر. وتم ئەوه‌گووی چی ده‌خۆی؟ بریارم بۆ ده‌ده‌ی که‌ئه‌گاییم لی ده‌که‌ی؟ به‌رچاوم لی‌ل بوو چه‌قویه‌کی تیژم لی ده‌ره‌ینا و سی چوار چه‌قۆم له‌شان و قۆل و ده‌موچاوی دا. وتم کوره‌ده‌با بمریت.» (دی‌مانه‌ی ژماره‌ ۴۰. محه‌مه‌د ئەمین باقری. Pos. 227-233).

ئەم وته‌توندیی توندوتیژی و نه‌بوونی کۆنترۆڵکردنی تووره‌یی له‌ژینگه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ماده‌هۆشبه‌ره‌کان نیشان ده‌دات. هه‌روه‌ها‌ه‌لی ئاقاسی (۳۰ سال) ده‌لی:

«زۆربه‌ی کات که‌ده‌چوینه‌سه‌ر کاری به‌رگدروویی، له‌گه‌ل هاوڕی جه‌وانه‌کانم له‌وێ ده‌بووین، دوا‌ی ئەوه‌ی که‌کارمان ده‌کرد، داده‌نیش‌تین و ماده‌ی هۆشبه‌رمان ده‌کیشا، به‌لام هه‌له‌کانی خو‌م وای لیکردم جاریکی دیکه‌بیمه‌ده‌روه، دیسان ده‌ستم کرد‌وه به‌به‌کارهینانی ماده‌هۆشبه‌ره‌کان جاریکی دیکه‌رۆشتم‌وه بۆفه‌شافوویییه‌که‌ماوه‌یه‌ک له‌وێ بمینمه‌وه و واز له‌ماده‌هۆشبه‌ره‌کان بێنم جاریکی دیکه‌ده‌هاتمه‌ده‌روه، هه‌موو ئەمانه‌کاتیان

دهويست، له ژيانمدا هيچ ئاراميه كم نه بوو. (ديمانه‌ی ژماره ۳۹ عه‌لی
ئاقاسی، Pos 101).

ئەمەش ئەو دەردەخا کە سووری ئالوودەبوون و تاوانکاری لە ژيانی مرۆڤدا دەتوانی بێتە ھۆی
ناسەقامگیری و ناارامی. غوہ‌لام ئەسکەندەری (۵۰ س‌الە، تاوانکاری ھەوت خەت و قاچاخچی)
وێرای ئاماژە بە «مرۆڤدۆستی و دڵسۆزیی و بەزەیی لە کۆمە‌لگادا» وەک یەکیک لە ھۆکارەکانی
تاوان دە‌لی:

کابرا دە‌یگوت بە‌لێ ئاوايە بۆ نموونە من لە زیندا/نەوہ ھاتبوو مە دە‌رەوہ،
وەرە ۵۰ گرام تلیاکت پێ دە‌دەم بچۆرە ناو کاری تاوانکارییەوہ. یان بۆ نموونە
شتیکمان کړی و دە‌مانبردە بازار، دە‌ کارتۆن جگەرەمان کړی بۆ ئەوہی بیبەین
بۆ فلان شوین، نازانم، چوار کارتۆن بنیشتمان دە‌ کړی بیبە بۆ فلان شوین،
ئیتیر فی‌ری کارە کە بوو، ھەرچی بێ کە بوو لە وێگادا داینا و تەشییە کەمان
بوو وەوہ بە خوری. (ديمانه‌ی ژماره ۲۴. غوہ‌لام ئەسکەندەری، Pos 169-170).

ئەم لێدوانە ئاماژە بەو دە‌کا کە لە ژینگە تاوانکارییەکاندا پە‌یوەندییەکان لەسەر متمانە و
ھاود‌لی بنیات نانرێن، بە‌لکوو مرۆڤەکان بە‌دە‌کە‌لکی و خیانت لە یە‌کتر دە‌کەن. لەم ھالە‌تەدا ئەو
کەسە‌ی کە بە‌روالەت پشتیوانی دە‌کړی، لە کۆتاییدا بە‌خیانت و دزی زیان بە‌ پشتیوانە‌کە‌ی
دە‌گە‌یی‌نێت. غوہ‌لام ئەسکەندەری لە وە‌سفکردنی ئەو کە‌شوہەوايە‌ی کە بە‌لێ بە‌سەر قاچاخچییە
و چالاکییە مادە ھۆشبەرەکاندا کێشاوہ، ئاماژە بە‌بوونی «یاسای کوشتن بۆ مانەوہ» دە‌کا و دە‌لی:

«بە‌لێ، ئەوہیە وا ھەم تە‌ماحە‌کە‌م وای لێ‌کردم مادە ھۆشبەرەکان
بفرۆشم، چیتەر ب‌لێم؟ من مادە‌ی ھۆشبەرە‌م دە‌فرۆشت، ئەو فرۆشتوہی، ئەم
فرۆشتوویە‌تی. ئە‌گەر کە‌سیک سەر‌تر ب‌ی و ئەوانی دیکە ژێ‌دە‌ستە‌ بن، ئە‌مە
خۆی لە خۆیدا دە‌بێتە ھۆی دروستبوونی ئیرەیی و چالۆیکە‌ری و ئە‌مە دە‌بێتە
تاوانکاری. یاسای تاوانکاری دە‌زانێ دە‌لێ چی؟ بکوژە بۆ ئەوہی ب‌زیت؟»
(ديمانه‌ی ژماره ۲۴. غوہ‌لام ئەسکەندەری، Pos 148).

ئەم لێدوانە وێنە‌یە‌کی ڕوونی ئەو فە‌زا رکابە‌ری و توندوتیژییە بە‌ئێمە‌ پێشان دە‌دا کە بە‌لێ بە‌سەر
ئەم چالاکییانەدا کێشاوہ. لەم کە‌ش و فە‌زایە‌دا مانەوہ تە‌نھا لە رێ‌گە‌ی نە‌ھ‌یشتنی رکابەرەکان و
کە‌وتنە‌ پێش ئەوانی تەرە‌وہ مومکین دە‌ب‌ی و توندوتیژی وەک ئامرازێکی پێ‌ویست بۆ گە‌یشتن بە‌م
ئامانجە‌ سە‌یر دە‌ک‌رێت. لە شوێنێکی تە‌دا دە‌لێ:

«تە‌مە‌نم نزیکە‌ی ۳۸ س‌ال بوو، کاتێک تە‌مە‌نم لە ناو ۳۱ س‌ال بوو، ژنم
ھینا، کچە‌ دوو مە‌کە‌م بە‌ر‌پوہ بوو و بە‌م شێوہ دە‌ستمان کرد بە‌ دروستکردن
و فرۆشتنی مادە‌ی ھۆشبەرە‌ی شووشە و ئە‌وسا شووشە تازە باو دە‌بوو جا

پىيان ده گوت ده رمان. ده رمانىک که ده توانى پىي واز له مورفين بىنى. تووشمان بوو به تووشى دادگای پزىشکى ته گه ر کيلويه کيان لىت بساندايه مليونىک سزا ده درای. وه کوو ئىستا نه بوو سالىک ده خرايته زيندان. سهرت نه بىشنىم چووینه ناو به زمى شووشه. کوره کانى گه ره کى فلاح بوون، به لام له که هريره ک، به ههشت زاهرا چىشتخانهى دروستکردنى مادهى هوشبهرى هه بوو چونکه پرده که بۆنى ده هات و جا بۆنه کهى به شهودا زياتریش ده بى جا بۆنى زۆره بۆنى ئەسید و لات هه لده گرى جا بۆنىکى زۆر ناخوشى لىدیت. له و کاته ده ته نانهت بهم حه ب و چووزانم و ئانتى هىستامين و فلان شىشه دروست نه ده کرا. له ئەلمانیاوه مادهیه ک ده هاتن و پىيان ده گوت مىلىک. ئەم هه موو تاوان و سهر پىچىکارىبه منيان خسته سووچى زيندان" (ديمانهى ژماره ۲۴. غوه لام ئەسکه ندهرى، Pos 30).

ئەم به شه رىگای چالاکیى تاوانکارى و لىکهوته کانى نىشان ده دات. ئەم بۆچوونه له گه ل تىۆرىي "هه لىژاردنى عه قلانى" دا يه ک ده گرته وه. ئەم تىۆرىيه باس له وه ده کا که مرۆقه کان پىش ئەنجامدانى هه ر ره فتارىک تىچوو و سووده کانى هه لده سه نگىنن و ئەو ره فتاران هه لده بژىرن که زۆر ترىن سووديان بۆ ده هىنىت. له ژىنگه تاوانکارىبه کاند، به سهرنجدان به وهى که توندوتىژى ده توانى بىته هوى زيادبوونى ده سه لات و سامان، رهنگه مرۆقه کان توندوتىژى وه ک هه لىژاردنىکى عه قلانى ره چاو بکه ن. ئەشکان (۱۷ سال) سه بارهت به به کاره پىنانى مادهى هوشبهر بۆ کات به سه ربردن ده لىت:

«هه تا پار ه که مادهى هوشبهرم (مارىجوئانا) م به کار ده هىنا. تازه مانگىک له مه وه به ر کىشام. بۆ خووشى بوو [پىنده که نىت]. ئىتر توخوونى ناکه وم. من سى رۆژ پىش ئىستا ماريجوئانام کىشا. دواى له گه ل ئەمىر هاورىم بووم پىم وت برىکم پى بده. چونکه ئەو هه موو رۆژىک مادهى هوشبهر ده کىشىت.» (ديمانهى ژماره ۱۰۱. ئەشکان و حسىن. قوتابى، Pos 171-186).

ئەمه نىشان ده دا که مىرمندا لان له به رامبه ر ده ستر اگه بىشتن به ماده هوشبهره کان و ئاساىبوونه وهى به کاره پىنانيان بۆ کات به سه ربردن تا چه نده خه ساره لگرن. وه حىد فه ره جى (ديمانهى ژماره ۴۴) ئەنگىزه کانى دىکر دنى خوى بهم شىوه باس ده کات:

«ناچار بووم بتارىنرىم و دوور بخرىمه وه، چونکه ئەوهى ده مکرد لای کۆمه لگا قبوول نه ده کرا، ده بوو بتارىنرىم و دوور بخرىمه وه. له کاتىکدا که هه مىشه پار ه نه بوو، هه مىشه کار نه بوو ناچار بووم دزى بکه م. هه مىشه ئاسانترىن رىگه م هه ده لىژارد. هه رگىز بىرم له وه نه ده کرد وه که ئەمرو ئەم کارهى که ده کهى

ئەویش بەو ھەیکەل و قەڵافەتەو ھە ديارە ئەم کارە لە تۆ ناو ھەشتەو ئەوا چۆن
لە بارەتەو ھە بێر دە کاتەو؟ مەن تەنھا بێر لە بەرژەو ھەندێ خۆم دە کردەو ھە
لەو کاتەدا لە خوماری بێمە دەرەو. مەن بۆ مادە ھە ھۆشبەر دزی دە کەم، دز
ئەو ھە ھە ھە بە ملیارد پارە ھە لە بانکە و کەچی دە چۆ دزی دە کا دنا ئەو ھە مە
دزی نییە کە بۆ کرینی مادە ھە ھۆشبەر دزی دە کەم» (دیمانە ھە ژمارە ۴۷،
و ھە ھە ھە جی، Pos 86).

ئەمە گوزارشت لە نەبوونی پلانی درێژخایەن و گرینگی نەدان بە دا بێکردنی پێداو ھەستییە
خێراکان لە ناو ئەو کەسانە دە کا کە لە ناو سووڕی ئالوودەبوون و تاوانکاریدا گرفتار بوون. مەرزییە
ھەستینی (پەیمانێر، ژمارە ۵۸) سەبارەت بە چەو ساندنەو ھە مندالانی کار دە لێ:

«ھەر ئەو نەندە ھە لەم مندالانی کارە نزیک بێتەو ھە و قسە ھە لە گەل بکە ھە،
چەند دانە نێرە کەرت لێ پەیدا دە بێ دەو ھە دە دەن. ھەموویان سەر پەلێکیان
ھە ھە. چاودێری ھە لێسوکەوتیان کە چی دە کەن و پارە ھە کی زۆر کەم دە دەن
بەو مندالانە. ئە گەر بێنە لێدانیان زۆر بە توندی لێیان دە درێت. شەوانە لە
سایلوکاندا دە ھێلرێنەو کە بۆ نمونە ۲۰-۳۰ کەس لە ژوور پێکا دە ھێلنەو کە
پێی دەو ھە ھە سایلۆ. ئەم مندالانە بە سواری بێ ئۆتۆمبیلی جووری قان دە یان ھەن
لە شەقامەکاندا بۆلویان دە کەنەو ھە دیسان کوێان دە کەنەو ھە. ھە یانە بە کرێ
دراون واتە ھەندێکیان دە بێنە کەرتی خزمەتگوزاری سیکسی و مانی تیمیان
ھە ھە کە کارمەندەکانی بێ ھەستی رۆشتوونە تە ئەو ھە و بێنیویانە. ئەم مالانە
ھەم کچی تێدایە و ھەمیش کۆر. بە پێی ئەو ھە کە مشتەری چی دە خوازی،
بۆ نمونە لە سەر چواررێیان بە مندالێک کە مندالی کارە، دە لێن مە سێ
کۆری ۵-۶ سالانم گەرە کە ئەویش دە لێ بچۆ فلان کۆلان دیم ناو نیشانە کەت
پێ دە دەم. ناو نیشانی ئەو مالە ھە پێ دە دەن کە دە چیتە ئەو ھە و ئەویش دە چۆ
و کارە کە ھە دە کا و دە و ھە (دیمانە ھە ژمارە ۵۸، مەرزییە ھەستینی، Pos 69).

ئەم گێرانەو ھە ھەندە تاریک و توندو تێزەکانی چەو ساندنەو ھە مندالان لەم تۆرانەدا ئاشکرا
دە کات. رەسوول (۳۲ سال) سەبارەت بە ساخە کاری بێراکە ھە دە لێ:

«چەند سالیکی لە مەو بەر ۷۰-۸۰ ملیۆنی لیم خوارد، ئەو پارە سەرما ھە
مە بوو، مادە ھە ھۆشبەر دە کیشا و پارەم پاشە کەوت دە کرد، پارەم نەبوو،
و ھەستەم بچم خانوویە ک بکرم، بە لام براکەم ھەت و وتی کە دە بێ پیکەو ھە
دوو کانیکدا لە پوونە ک کار بکەین، ھەر ئەو ھە فیلیان لیکردم و پارە کەم چە ک
بوو، چە کی رەوا بوو، چە کە ھە ھە ھەو پیکانم بوو جی مەمانە بوون، ئەو

چه كه م بىردا يه ته هه ر بانكى بويان نهخت ده كردهوه. چه كه كانى ليم
وه رگرت و ئيتىر خوئى و هاوړيكانى روشتن و شوين و هه ته ريان نه ما" (ديمانهئى
ژماره ۴۶. ره سوول، Pos 128).

ئهمه ئاماژه به بهدكه لكى و خيانت له پهبه ندييه خيزانييه كاندا ده كات.
به گشتى رهفتاره نائه خلاقىبه كان له فروشتنى ماده هو شهبه ره كان و قاچاخچيتى و تاوانكاريدا
كه زهمينه كانى دهركه و تنى توندوتىژىين نه ك ته نها به هوئى سروشتى ناياسايى و زيانبه خشه كانى
ئهم چالاكيانه وه، به لكوو به هوئى ئهو به ها و نورمانهئى كه له م ژينگانده دا دروست ده بن، شياوى
ليكدانه وهن. له م ژينگانده دا بيمتمانهئى و بهدكه لكى و خراپ به كارهيئان و كيپر كيتى توند و توندوتىژ
وه ك ئامرازىك بو مانه وه و پيشكه و تن سهر ده كرپن و تاكه كان بو گه يشتن به ئامانجه كانيان به
ئاسانى په نا بو رهفتارى بى ئه خلاقى و توندوتىژى ده بن.

فره چه شنخوازى

شىكارىي ئهو داتايانهئى كه له سهر «فره چه شنخوازى و زنده خوازيي سيكسيي ئافره تان»
خراوته روو و پهبه ندييه كهئى له گه ل توندوتىژىي دهروونى به رامبه ر به پياوان دهريده خا كه ئهم
ديارده نه ك ته نها فاكته رى دروستبوونى قهيران له ژيانى كه سى و سوژدارى پياوانه، به لكوو
گوزارشت له پهبه نديي ئالوزى نيوان پيداويستىبه كان و چاوهروانىبه كان و پيشكه و تنه فرههنگى
- كومه لايه تىبه كان ده كا كه كارىگه رى له سهر رهفتارى ژنان و دواچار ئه زموونى پياوان داده نيئ.
ئهو گيترانه وهئى كه له لايه ن شاره زايانه وه ده خريته روو و ههروه ها ئه زموونه ژباوه كانى تاكه كان
به ستينيكي له بار بو ليكوئينه وه له م بابه ته له چوارچيويه تيورييه دهروونى و كومه لئاسىبه كان
ده ره خسين و سوورى فشارى دهروونى و شكست و توندوتىژىي دهروونى ئاشكرا ده كن.
گيترانه وهئى يه كه م، له دوكتو ر ميهرابيه وه، كه به روونى ئاماژه به پرؤسهئى دژايه تىي نيوان
چاوهروانىبه كانى ژنان و تواناي وه لامدانه وهئى پياوان له بواري پهبه ندييه سيكسييه كان ده كات. ئهو
روونى ده كاته وه:

«هه رچه نده هه ول مان ده دا پياوه كه به هيئز بكهين، ژنه كه عه ييكي
ديكهئى پياوهئى له قاو ده دا، له لايه ك ده يگوت نيه ئى، ئيستا فير بووه، هيچ
بيروكه يه كي نيه، ژنه ده مئى ده كرده وه و ده يگوت ناتوانئى، ده يگوت هه ول
ده دهم باشتىر سيكس بكه م. ژنه ده يگوت كه م كه م نزىكى ده كا پياوه ده يگوت
ئه مجار زياتر ديئه لات، ژنه ده يگوت كا كه گيان نامه وهئى سيكس بكه م...»
(ديمانهئى ژماره ۱۱. دكتو ر ميهرابى، Pos 12).

ئهم گيترانه وه به روونى ئه وه مان بو درده خا كه له زور حالته دا فره چه شنخوازى و زيا ده ره ويى

سیکسی ده توانی له نازیبوونی دهروونی و سۆزداری تاک یان ته نانهت تیروانیی کۆمه لگا بۆ پیگهی دهسه لات و بالادهستی ژنان سهرچاوه بگریت. له روانگهی تیوریی دهرووناسیی ئه لفرید ئادلیره وه (Adler, 1930)، گرژی و گری له په یوه ندییه کاندای کاتیک سهره له ده دا که لایه نیک له په یوه ندییه که رۆلی خۆی له راده ی ئاسایی تیپه رپنی یان بیه وه بیه سهر لایه نیک دیکه دا سهرتر بیت. له م حالته تابه ته دا، راپۆرته ئه زمونییه کان دهریده خه ن که هه ندیک جار ژنان سهره رای پیداگری نواندنیا ن له سهر پیدایستییه کانی دیکه، ههر چه شنه گۆرانکاری و هه ولکی پیاوان بۆ وه لمانده وه ی خواست و ئاره زوو و پیدایستییه کان، ده که ن به بیانویه کی نو ی بۆ دوور که وتنه وه له په یوه ندییه سیکسی. ئه مه راسته وخۆ هه ستی نا کارامه یی و هه چۆکی له پیاواندا به دی دینی که له زۆر حالته دا گری توندوتیژیی دهروونی له لایه ن ژنانه وه دژی پیاوان خۆشتر ده کات. گێرانه وه یه کی دیکه، هی به ریز سۆهرا بییه (۴۵ سال)، که ئاماژه به به شیکی دیکه ی ئه م دیارده ده کا و ده لی:

«په یوه ندییه سۆزداریی هاوسه ره که م له گه لم سارد بووه ته وه. ده چیه شاخه وانی و ماندوو ده گه رپته وه یان په یوه ندییه کانی تر که وتنه ژیر کاریگه ریی ئه مه. ژنه که م وتی من خه مۆکم ... بۆیه منیش ته له فۆنم ده کرد، مه به ستی منه. هه یواش هه یواش پیی ده گوتم که تۆش تۆزیک به شیکی له وه په یوه ندییه سیکسییه ... دیسان من لیره دا تینه گه یستم، متمانه که له ئاستیکی زۆر به رزدا بوو، یارییه کی دهروونی پیس لیره وه ده ستی پیکرد، خراپتر له وه ی که پیشتر به سهری هه نا بووم. من ئه وه نده متمانه م به م ژنه هه بوو و په یوه ندییه که مانم ئه وه نده کاریگه ر بوو که به راستی چیژم لی وه رده گرت ... پاشان هه یواش هه یواش بینیم که پیاویک له تیمه که مدا هه یه که دلم پیس بوو ...» (دیمانه ی ژماره ۲۹ - سۆهرا بی، Pos 141).

شیکاریی ئه م گێرانه وه دهریده خا که خیانه ت و فره چه شنخوازیی سیکسی هاوسه ر که تیکه ل به ساردی سۆزداری و یاریی دهروونی بووه، بووه ته هۆی نامۆبوونی دهروونی و کۆمه لایه تی. تیوریی نامۆبوونی مارکس (مارکس، ۱۸۴۴) روونی ده کاته وه که تاک له ئه نجامی کۆنترۆلنه کردنی په یوه ندییه مروییه کان یان تیروانییکی نا کۆک بۆ ره فتاره کانی که سی به رامبه ر هه ست به نامۆبوون ده کات. له م گێرانه وه دا، ساردی سۆزداری و یاری پیکردنه دهروونییه کانی هاوسه ری به ریز سۆهرا بی بووه ته هۆی تیکچوونی متمانه و به دگومان بوونی به ریز سۆهرا بی و ئه مه ش پرۆسه ی لیک نامۆبوونیانی به هیزتر کردوه.

جگه له وه ش تیوریی کاردانه وه ی کۆمه لایه تی (۱۹۶۴) نیشان ده دا که په یوه ندییه سۆزداری و کۆمه لایه تییه ته ندروسته کان له سهر بنه مای متمانه و هه لسوکه وتی ئه رپنی و به هیز کردنی دوو لایه نه یه. ئه م گێرانه وه ئه وه ئاشکرا ده کا که لیکپسانی سهرچه شنه کاردانه وه کۆمه لایه تییه کان

ده‌بیته هۆی بێمتانه‌یی قوول له‌ په‌یوه‌ندییه‌کان، و له‌ پیاوان هه‌ستی بێتوانایی له‌ وه‌لامدانه‌وه‌ی ره‌فتاره‌ چاوه‌ڕوانه‌کراوه‌کانی هاوبه‌شه‌که‌یان به‌دی دێنیت. هاوسه‌ری به‌رپز سۆهرا‌بی له‌ رێگه‌ی تۆمه‌تبارکردنی سۆهرا‌بی به‌ مه‌شکووکی و ره‌شبینی، هه‌ولێ داوه‌ له‌ رێگه‌ی به‌کارهێنانی میکانیزمه‌ ده‌روونییه‌کانی خۆی له‌ په‌یوه‌ندی دوور ب‌خاته‌وه‌.

ره‌زا پیاویکی ته‌مه‌ن ۴۰ ساڵه‌، ئه‌ویش ئه‌زموونی خیانه‌ت و فره‌چه‌شنخوایی له‌ هاوبه‌شه‌که‌ی هه‌یه. ئه‌و ده‌لی:

«له‌ جیهانی ئه‌مرۆدا ژنان فره‌چه‌شنخواز بوون. که‌واته‌ پابه‌ندبوون ته‌مه‌یه‌، ئه‌گه‌ر نیدا پابه‌ند بووایه‌، پابه‌ندبوونه‌که‌ی له‌ ده‌له‌وه‌ بووایه‌، ئیستا پیکه‌وه‌ بووین، هه‌یچ کێشه‌یه‌ کمان نه‌بوو.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۹. ره‌زا، Pos 79).

ئه‌م گێڕانه‌وه‌ له‌ روانگه‌یه‌کی جیاوازه‌وه‌ پرسێ پابه‌ندبوون له‌ په‌یوه‌ندییه‌کاندا ده‌خاته‌ روو. ره‌زا ئاماژه‌ به‌ ئه‌زموونی خۆی له‌ گه‌ڵ هاوبه‌شه‌ رۆمانسیه‌که‌ی واته‌ نیدا ده‌کا و پیتی وایه‌ گۆڕانی بۆچوونی نیدا هۆکاری کۆتاییهاتنی په‌یوه‌ندییه‌که‌ بووه‌. تیۆری وابه‌سته‌یی بۆولی (بالبی، ۱۹۸۸) جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ ئه‌گه‌ر په‌یوه‌ندییه‌ سۆزدارییه‌کان له‌سه‌ر بنه‌مای په‌یوه‌ندی ده‌روونی و پابه‌ندی بێ ئه‌وه‌ به‌ شیوه‌ی راسته‌وخۆ هه‌ستکردن به‌ ئاسایش و ره‌زامه‌ندی ده‌روونی دروست ده‌کا؛ به‌لام کاتیک ئه‌م په‌یوه‌ندیانه‌ له‌ لایه‌ن یه‌کیک له‌ لایه‌نه‌کانه‌وه‌ لاوازیان ناراسته‌قینه‌ بن، پابه‌ندبوون به‌ په‌یوه‌ندییه‌که‌ به‌ ئاسانی سست ده‌بێت.

له‌ ئاستیکی گه‌وره‌تردا، خواستی ژنان بۆ فره‌چه‌شنخوایی و زیاده‌ره‌ویی سێکسی له‌ په‌یوه‌ندییه‌ سێکسییه‌کاندا، پرسێکی نوێ له‌ چوارچێوه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ هاوچه‌رخه‌کاندا نییه‌، به‌لام له‌ گه‌ڵ گۆڕانکارییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و فره‌هه‌نگییه‌کاندا، ده‌رکه‌وتنی زیاتر زه‌ق بۆته‌وه‌. له‌ روانگه‌ی تیۆری لیکدژی (کۆلینز، ۱۹۷۵)، ره‌فتاره‌ هه‌مه‌چه‌شنخوایییه‌کان هه‌ندیک جار به‌ هۆی گۆڕانی رۆلی ره‌گه‌زی و که‌مبوونه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی پیاوان له‌ په‌یوه‌ندییه‌کاندا سه‌ره‌له‌ده‌ن، هه‌رچه‌نده‌ ئه‌م ره‌فتارانه‌ ده‌توانن ئه‌زموونیکێ زیاتری سه‌ره‌به‌خۆیی بۆ هه‌ندیک له‌ ژنان بێننه‌ کایه‌وه‌، به‌لام لیکه‌وته‌ نه‌رێنیه‌کانیان هه‌شتا سێبه‌ر ده‌خاته‌ سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌ سۆزداری و سێکسییه‌کان و پیاوان ده‌خه‌نه‌ دۆخیکێ خه‌ساره‌لگه‌رت‌ره‌وه‌.

ئه‌زموونه‌ تاکه‌که‌سییه‌کان

توندوتیژی دژی پیاوان، وه‌ک دیاره‌یه‌کی فره‌لایه‌ن، ته‌نیا له‌ ژێر کاریگه‌ری فاکته‌ره‌ کۆمه‌لایه‌تی و ئه‌خلاقیه‌کاندا نییه‌، به‌لکوو له‌ زۆر حاڵه‌تدا فاکته‌ره‌ ئه‌زموونییه‌کانیش کارتیکه‌رن. ئه‌زموونه‌ ژیاوه‌کان، په‌رنسییه‌ که‌سایه‌تییه‌کان له‌ قالب ده‌ده‌ن و کاریگه‌رییان له‌سه‌ر روانگه‌ی تاک به‌رامبه‌ر به‌ خه‌لک و خۆیان هه‌یه. له‌م وه‌رزدا «فاکته‌ره‌ ئه‌زموونییه‌کان» وه‌ک یه‌کیک له‌ هۆکاره‌ سه‌ره‌کییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان تاوتووی کراون بۆ ئه‌وه‌ی نیشان به‌دری که‌ چۆن نه‌بوونی ئه‌زموونی پیاویست

یان ئەو تایبەتمەندییانەى که له ئەزموونەکانى ژيانەوه وەرگىراون دەتوانى ڕەفتارى توندوتیژانەى لى بکەوێتەوه.

له سەرەتادا «بى ئەزموونى سىکسى» وهک يه کىک له فاکتەرە کارىگەرەکان تاوتوى دەکرىت. ئەم فاکتەرە به دروستکردنى هەستى نائەمنى، شکست يان نەبوونى متمانە به خۆبوون له پياواندا دەتوانى بىتەهۆى توندوتیژى دەروونى يان جەستەى. کەمى ئەزموون لەم بوارەدا زۆر جار دەبێتە هۆى بەدتیگەيشتن يان ناکۆکىگەلىک که ڕۆلىان له پەرەسەندنى توندوتیژىدا شياوى پيشىبنیه. دواتر «ئەزموونى ژيان» وهک فاکتەرێکى دیکه لىک دەدرێتەوه. ئەزموونى تال يان سەختى ژيان لهوانەيه ڕوانگەى مڕۆف بەرامبەر به کەسانى تر بگۆرێ و ڕەفتارى شەڕانگىزى لى بکەوێتەوه. ئەزموونەکانى ڕابردوو وه کوو توورەى يان بىمتمانەى دەتوانن ببە هۆى کە لە کەبوونى هەست و سۆزى نەرىنى که دواجار گرى توندوتیژى خوشتر دەکەن.

ئەم بابەتە به شىوێهە کى گشتگىر نیشان دەدا که چۆن فاکتەرە ئەزموونىيەکان دەتوانن له دروستبوونى ڕەفتارى توندوتیژانەدا ڕۆلىان هەبى، و هەول دەدا به شىکردنەوى ئەم فاکتەرە وىنەيه کى ڕوونتر له ڕەگ و ڕىشەى توندوتیژى دژى پياوان بخاتە ڕوو.

بى ئەزموونى سىکسى

بى ئەزموونى و ناوشيارى کورانى مېرمنداڵ و جەوان که يه کىک له زەمىنەکانى دەرکەوتنى توندوتیژى سىکسى بەرامبەر به پياوانە، له شىکردنەوى ئىمە بۆ توندوتیژى ڕۆلىکى بەرچاوى هەيه. ئەم پرسە راستەوخۆ پەيوەندى به نەبوونى ڕاهىنانى سىکسى پىکەهاتوو و هەمەلایەنە له ناو کۆمەڵگادا هەيه. دکتۆر ئازىن، سىکس تراپ، زۆر به جوانى ڕوونى دەکاتەوه که چۆن نەبوونى ڕاهىنانى دروست لەم بوارەدا دەتوانى بىتەهۆى بى ئەزموونى و خەسارەلگىرى ئەم کۆمەلە پياوه. دەلێت:

«ئەم پىباشىيانەتان له بىر بى که نەبوونى ڕاهىنان له بوارى بابەتى سىکسىدا دەبێتە هۆى کەمى دۆستايەتى سىکسى و ئەم نەبوونى دۆستايەتییە سىکسىيەش دەبێتە هۆى ئەوهى که پياو و ژن له سىکسىدا کىشەيان هەبى، ناتوانى لای هاوبەشەکەى باسى فانتازيا و حەز و ئارەزووه ناباو و باوهکانى بکا، يان بىبەش دەبى يان بەداخهوه ڕوو له ڕەفتارى دەرەوهى هاوسەریتى دەکا که ئەوىش لىکەوتەى خۆى هەيه که ئەمە خۆى نمونەى توندوتیژىيە». (دىمانەى ژمارە ۳. ئازىن، Pos 33).

ئەم گىرانهوه به ڕوونى ئەوه دەرەخا که نەبوونى ڕاهىنانى سىکسى شياو پياوان دەباتە ناو سوورپى سەرلىشىواوبىوه که ناتوانن گىر و گرتە کەسىيەکانى خۆيان چاودىرى بکەن و بىدرکىن. ئەمەش زەمىنەيهک بۆ بەدکەلکى و چەوساندنەوه و دەستدرىژى سىکسى خوش دەکات.

که جوړه جياوازه کانى توندوتىژى له خو ده گريټ. به پيى تيورييه دهر ووناسييه کان، به تاييه ت روانگه ر هفتارى و ناسيارىيه کان، راهيانه سيکسييه کان رولکى سهره کيان له به هيز کردنى تاکه کانداهيه. نهوونى هم راهيانه ده بيته هوى دروستوونى سهره شنيکى ر هفتارى وابهسته و خه ساره لگر که تاکه کان له به رامبه ر خه ساره ت وزيانه کو مه لايه تى و سيکسييه کانداهي به رگرى ده کات (باندورا، ۱۹۷۷).

دکتور ئازين له دريژدها ئاماژه به نموونه ي بينراوتر و توندوتىژى حالته کانى پيشيلکردنى دوستايه تى و بناغه ئه خلاقييه کان ده کا که دواچار به نموونه ي روونى توندوتىژى سيکسي داده نريټ. ئه و روونى ده کاته وه:

”به شيکى دیکه که رهنکه پياوان تووشى توندوتىژى سيکسي ببنه وه
ئه وه يه که له م ولاته ده (ئيران) له ماوه ي ده سالى رابردوودا، بيگومان،
به دريژايى ميژوو وا بووه، چيروکى په رستوسازييه که مرقه کان بو
به شد/ريگردن له ر هفتاريکى سيکسي سيسه د ئه نگيزه يان هه يه وئيمه پيمان
وايه که چيروکه که تنه ا باس له غه ريزه و چيژه سيکسييه کان ده کا ...
يه کيک له م موديلانه که ئه نگيزه ي ر هفتارى سيکسييه هه ر ئه مه يه ... رهنکه
به هوى پرسه ئابوورييه کانه وه له که سيک نزيک بينه وه، رهنکه به هوى
پيگه ي کاره کيانه وه له که سيک نزيک بينه وه يان به هوى سوودوه رگرتن له
رانت و دزى و فزى له گه ل که سيکا بينه خزم” (ديمانه ي ژماره ۳. ئازين،
Pos 33).

ليړه دا ده سته واژه ي «په رستوسازى» ئاماژه به و شيوازانه که تاکه کان په يوه ندييه سيکسييه کان بو مه به ستي ناسيکسي ده قوزنه وه. بي ئه زموونى و که مپى زانيارى له م حالته تانده پياوان ده خاته ناو دوخيکى ئالوزوه که زور جار ليکه وته ي ئابوورى و پيشه يى و کو مه لايه تىي جددى بو پياوان هه يه. به پشتبه ستن به روانگه تيورييه کانى په يوه ست به تيورييه کانى ده سه لات و کونترولکردنه وه (کوئيل، ۱۹۸۷)، هم جوړه به دکه لکى و خراپ به کارهيانانه به روونى جوړيکه له بالاده ستي و سه پاندنى توندوتىژىي دهر وونى و پيکه اته يى دژ به قوربانى، که له م حالته تانده پياوان جه وان و بي ئه زموون. هه روه ها دکتور ئازين حالته توندتر و ويړانکه رتره کانى توندوتىژى باس ده کات:

»کاتيك له که سيک نزيک ده بيته وه بو ئه وه ي فريوى بده ي و قور بکه ي
به سه ريډا، ئه مه توندوتىژييه کى روونه، ئابرووى که سيک ده به ي، هه ر هه له
کار و کاسيى که سيک ده که ي، پاره ي ناچارى لى ورده گريت. پياومان هه يه
که هاتووه قسه ي له گه لم کردووه و پيداگرى له سه ر ئه وه کردووه که نايه وه ي
ئه و ژنه بينيت. دواتر گوتمان باشه. چونکه ده بي نه ينى بياريزين. دواى
مانگيک بينيم که ژنه که ي هه موو شتيک ده رباره ي بابه ته که زانيوه. سه رم

سورما که چۆن شتی وا ده بی، ژنه وتی «کاکه گیان من ئامیری بیستۆکم
خسته ناو پالتۆی هاوسه ره که مه وه» (دیمانه ی ژماره ۳. ئازین، Pos 33).

ئهم گیرانه وه سروشتی ئالۆز و فره ره هه ندی توندوتیژی سیکی دژی پیاوان ده خاته روو. له
روانگهی تیۆرییه جینه ده رییه کانه وه، به تاییه ت کاتیک پرسه فره هنگی و کۆمه لایه تییه کان له بهرچاو
ده گیرین، ئهم جۆره توندوتیژییه زۆر جار له ڕینگهی نواندنه وه سه قه ته کانی رۆله جینه ده رییه کانه وه
ته شه نه ده ستینیت (باتلر، ۱۹۹۰). لیره دا به کارهینانی ته کنه لۆژیا مۆدیرنه کان بۆ کۆنترۆلکردن و
تۆقاندن، گۆرانکارییه کی بهرچاو له سه رچه شه نه کانی بێمتما نه یی و به دکه لکی له په یوه ندییه دۆستانه
و که سییه کاندانیشان ده دات. ناشاره زایی و نااگایی سیکی، که راسته وخۆ ده رهاویشته ی که میی
راهینان و ژینگهی فره هنگی داخراوه، زه مینه بۆ سه ره له دانی فۆرمی نووی و ئالۆزتری توندوتیژی
دژی پیاوان ده ره خستینیت. ئهم توندوتیژیانه شاراوه ن و هه ندیک جار به ئاشکرا خۆیان ده رده خه ن،
و لیکه وته ی ده روونی و ئابووری و کۆمه لایه تییه جددی ئاوقانی قوربانییه کان ده که ن.

ئهموونی ژيان

پینه گه یشتووی گه نجان له ژياندا یه کیک له و بواره گرینگانه یه که ده توانی بپته هۆی
دروستبوون و به رده وامبوونی سووره کانی توندوتیژی به رامبه ریان. له شیکردنه وه ی داتا کاندایه
روونی ده رده که وێ که بالقه بوونی کۆمه لایه تی و فیکری و ئهموونه کانی بریاردانی هه له له ژياندا
وا ده کا که گه نجان به ره ورووی بارودۆخیکی سه خت و نادادپه ره وانه ببنه وه که نه ک هه ر بارودۆخی
ژیانیان خراپ ده کا، به لککو توندوتیژی پیکهاته یی و که سی به رامبه ر به و لاوانه توندتر ده کات.
حسین، پیاویکی ته مه ن ۴۰ ساڵ که ئهموونی ته لاق و چوونه زیندانی به هۆی نه دانی بری
ماره ییه وه هه یه، به روونی باس له وه ده کا که له بریاردانه کانییدا له رووی کۆمه لایه تییه وه بالق بوونی
پیاویستی نه بووه:

« په یوه ندی به ته مه نه وه نییه، ئه وه ی گرینگه بالقبوونی عه قله. له
کۆمه لگهی ئیراندا به گشتی ناگه ینه ئه وه عه قله، جا چ ئیمه ژنیکه ته مه ن
۷۰ ساڵ بین یان پیاویکی ۸۰ ساڵان، هه یج جیاوازییه کی نییه. زۆریک له و
کیشانه ی ئیستا ده یبینن ده گه رپته وه بۆ نه بوونی پیکه یشتنی فیکری، خۆمان
که ره تیمان کردووه و رفتاری ناژیرانه مان بووه و عه قلمان به هه یج نه شکاوه.»
(دیمانه ی ژماره ۳۵ حسین زاده، Pos 54).

ئهم لیدوانه ئه وه مان بۆ ده رده خا که مه رج نییه پرسی پیکه یشتنی زهینی و کۆمه لایه تی ته نانه ت
له گه ل هه لکسانی ته مه ندا گه شه بکات. تیۆری (گه شه سهندنی ئه خلاق) ی کۆلبیرگ (کۆلبیرگ،
۱۹۷۳) جه خت له وه ده کاته وه که به ده سه تهینانی ئاستی بهر زتری ئه خلاق و ئه ندیشه ی

ئالۆزتری کۆمه‌لایه‌تی نه‌ک ته‌نهما په‌یوه‌سته به‌ په‌روه‌رده و راهینانی ژینگه‌یه‌وه به‌لکوه به‌نده به‌ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی چالاک و به‌رده‌وام له‌گه‌ل دۆخه کۆمه‌لایه‌تییه ئالۆزه‌کان. نه‌بوونی ئەم جوړه روانگانه له ژيانی حسیندا بووه‌ته هۆی بریاردانیک که خۆی به “که‌ریه‌تی” ناوی ده‌بات. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه هه‌مید ته‌مه‌ن ۴۲ سال ئاماژه به‌وه ده‌کا که نابالقبوونی فیکری له‌ ماوه‌ی لایه‌تیدا وای کردوو که چهن‌دین جار به‌دوای ئەو رینگایه‌دا بگه‌ری که شکستی په‌یتا په‌یتا و بنه‌ستی جوړاوجوړی لێ که‌وتۆته‌وه:

«به‌ درێژای ژیانم هه‌ر به‌و شیوه‌ بووه، کاتیک منداڵ بووم ... چۆن بێژم، کاتیک ته‌مه‌نم بوو به‌ سی سال، جا تیگه‌یشتم که ته‌مه‌نم هه‌لکشاه. ته‌نما درکم به‌وه کرد که ده‌بی دابنیشیم و چوار شتی دیکه به‌کار به‌ینم. ئەو رینگایانه‌ی که پێیدا ده‌رۆیشتم هه‌موویان بنه‌ستن. له‌ کۆتاییدا به‌ هیچ کوی ناگه‌م». (دیمانه‌ی ژماره ۴۴. هه‌مید حه‌قی، ۱۹۹۷).

ئەم ئەزموونه تالە، ئەوه‌مان بۆ ده‌رده‌خا که چۆن گه‌شه‌نه‌کردنی توانای بیرکردنه‌وه‌ی ره‌خنه‌گرانه و بریاردان له‌ گه‌نجیتیدا ده‌توانی تاک بخته‌ ناو سوورپکی درێژی تاقیکردنه‌وه و هه‌له‌کردن و له‌ کۆتاییدا به‌ره‌ورووی هه‌ستی به‌فیرۆچوونی کات و وزه و سه‌رچاوه‌کانی بکات. ئەم گێرانه‌وه له‌گه‌ل بۆچوونه‌کانی ئیریکسۆن (۱۹۵۹) سه‌باره‌ت به‌ قه‌یرانه‌کانی شوناس له‌ سه‌ره‌تای ته‌مه‌نی گه‌وره‌سالی‌دا یه‌ک ده‌گرێته‌وه، که چاره‌سه‌رنه‌کردنی شوناس و قه‌یرانه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان به‌ شیوه‌یه‌کی دروست ده‌توانی سه‌رگه‌ردانی و بریاردانی ناژیرانه‌ی لێ بکه‌وێته‌وه.

له‌ ناو ئەم گێرانه‌وانه‌دا، ئەزموونی گه‌نجیکی ته‌مه‌ن ۱۶ سال به‌ ناوی حسینیش نیشان ده‌دا که چۆن که‌می ئەزموون و رێنمایی دروست ده‌توانی تیگه‌یشتنیکی ناپیگه‌یشته‌وانه له‌ ژیان و ئەوله‌وییه‌ته‌کانی له‌ قالب بدا:

«زیانی نییه، یارمه‌تیم ده‌دا، هێشتا باشت‌رم له‌وه‌وجه‌وانه‌ی که له‌ ماله‌وه دانه‌نیشی و ده‌یه‌ه‌وی دیپلۆم وه‌رگری، ته‌نانه‌ت ناتوانی ریشی بتاشی، هیچ پاک و خاوتنییه‌کی نییه و هتد، هێشتا من له‌ ناو کۆمه‌لگادا بووم، توانیم که‌سایه‌تییه‌ک له‌ خۆم دروست بکه‌م باشت‌ر له‌وه‌م که له‌ ماله‌وه دانه‌نیشی و ده‌خوینی و ژیر چه‌پۆکه‌ی دایه‌ گیان و باب‌ه‌ گیانی بی هه‌لبه‌ت ئەوه‌ش با بێم من دایک و باوکم زۆر باشن» (دیمانه‌ی ژماره ۱۰۱. ئەشکان و حسین، قوتابی، ۲۰۱۷).

ئەم گێرانه‌وه دژایه‌تییه‌کی ئاشکرای تیدا‌یه: له‌ لایه‌ک می‌رمنداڵ هه‌ول ده‌دا خۆی له‌ هه‌لومه‌رجه پاسی‌فانه جیا بکاته‌وه که ئەوانی دیکه تیدا‌یه‌ نو‌قم بوون، به‌لام دوا‌جار کۆتایی به‌ جوړیک له‌ سه‌رلێشی‌واوی و مملانی‌تی ده‌روونی نیوان به‌هاکانیدا ده‌گات. ماریا مۆنتیسۆری (مۆنتیسۆری،

۱۹۶۰) له تیۆریی پهره‌رده‌یی خۆیدا ئاماژه به‌وه ده‌کا که می‌مندا لآن پیوستیان به‌وه‌یه که له ریځه‌ی چالاکیه مانداره‌کان و پینماییه ئامانجداره‌کانه‌وه «هستی شوناس» و «به‌توانابوون» به‌ده‌ست به‌پین. ده‌نا ئه‌وان زۆر به‌ساده‌یی به‌و چالاکیانه‌وه تیوه‌ده‌گلین که راسته به‌روا له‌ت سه‌ربه‌خۆییان پێ ده‌به‌خشی، به‌لام له‌راستیدا به‌ره‌رووی کرده‌وه‌ی نادروستتر و لیکه‌وته‌ی نه‌رینییان ده‌کاته‌وه. ئهم جوړه‌داتایانه ئه‌وه‌مان پیشان ده‌ده‌ن که ناپیځه‌یشتوویی له‌ژبان و برباردان، و نه‌بوونی بالقبوون و پیځه‌یشتنی کۆمه‌لایه‌تی و فیکری، تاکه‌کان ده‌خاته‌ناو سووړی برباردانی نادروست و فشاری ده‌روونی و دواچار توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی و که‌سی. کاتیک که‌سیک نه‌توانی یه‌که‌مایه‌تییه‌کان ده‌ستیشان بکا و لیکه‌وته‌کانی ره‌فتاره‌کانی هه‌لسه‌نگینی یان ریگا شیاو و دروسته‌کان نه‌ناسی، به‌ئه‌گه‌ری زۆر که‌نه‌ک ته‌نها زبانی سوژداری پیده‌گا به‌لکوو له‌به‌ره‌روو بوونه‌وه‌ی دۆخه‌ستریسییه‌کان و سیسته‌مه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ نادادپه‌روه‌ره‌کاندا خه‌ساره‌لگرت‌ده‌بن. ئهم بارودۆخانه ئاسانکاری بو توندوتیژی دژی پیاوان ده‌که‌ن و له‌هه‌ندیک حاله‌تدا درێژه‌ی پێ ده‌ده‌ن.

هه‌روه‌ها ئاستی نزمی تیځه‌یشتن و ئه‌زموونی جه‌وانان و نه‌وجه‌وانان له‌واقیعه‌کانی ژبان یه‌کیک له‌زه‌مینه‌ گرینگه‌کانی توندوتیژی دژی ئهم گرووپه‌یه که له‌م شیکارییه‌ی ئیستادا له‌ریځه‌ی گیرانه‌وه‌کان و که‌لک وه‌رگرتن له‌تیۆرییه‌ زانستییه‌کان تاوتووی ده‌کړیت. ئهم پرسه‌په‌یوه‌ندی به‌کۆمه‌لیک فاکته‌ره‌وه‌هیه، له‌وانه‌ بالقبوونی ناپیځه‌یشتوو، فشاره‌ ده‌روونییه‌کان، نائاگایی له‌په‌یوه‌ندییه‌ مروییه‌کان و هه‌لسوکه‌وته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و نه‌بوونی په‌ره‌ده‌ی گونجاو. نه‌بوونی هۆشیارییه‌کی ته‌واو سه‌باره‌ت به‌پرسه‌ بنه‌ره‌تییه‌کان ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که ئهم که‌سانه له‌دۆخه‌ جیاوازه‌کانی ژبانه‌دا له‌بریار و ره‌فتاره‌کاندا گرفتار بین که ئهمه‌گری توندوتیژی ده‌روونی، دارایی، کۆمه‌لایه‌تی و ته‌نانه‌ت جه‌سته‌یی دژی پیاوان خۆشتر ده‌کات.

سابری، ده‌رووناسیکی کلینیکی و پسپوړی خه‌ساره‌ته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، ئه‌وه‌ ده‌خاته‌روو که چۆن نه‌بوونی پیځه‌یشتنی پیوست له‌کورانی گه‌نجدا، به‌ره‌رووی ئه‌و هه‌لومه‌رجانه‌یان ده‌کاته‌وه که له‌وانه‌یه‌ زیانیکی درێژخایه‌نی لێ بکه‌ویته‌وه. ده‌لێت:

«به‌لام ئیستا که‌کوره‌که له‌زانکویه، هه‌ر زوو حه‌ز له‌کچیک ده‌کا، کوره‌که نه‌فامه‌ هیشتا تیناگا که ئهم په‌یوه‌ندییه‌ی که له‌نیوان ئیوه‌دایه له‌سه‌دا ۱۰ سیکسییه، له‌سه‌دا ۹۰ ژبانه‌که کیشه‌ی تایبه‌تی خۆی هه‌یه. زۆر جار، کچان له‌رووی ده‌روونی و سوژداری و که‌سایه‌تییه‌وه زیاتر له‌کوران تیده‌گه‌ن و جیاوازی ته‌مه‌ن هه‌یه، ره‌نگه‌ کچ عه‌قلی ۵-۱۰ ساڵ زیاتر له‌کوران بیت. زۆریک له‌پیاوان یاسا زانان، یاسا ناسن، واته‌کوره‌که‌ نایزانی، باوکی کوره‌ش لێی حالێ نییه، واته‌کاتیک له‌ده‌فته‌ری ماره‌بریندا ده‌نووسری و کوره‌ش واژوی له‌سه‌ر ده‌کا، عیندلمه‌تالییه‌ یانی چی یانی هه‌ر کاتیک بووک داوای ماره‌یی کرد، ده‌بی ده‌سته‌به‌جی کوره‌یان باوکی کوره‌ ماره‌یه‌که‌ به‌ده‌ن به‌کچه. ئهمانه‌ هه‌موو له‌ده‌فته‌ری ماره‌بریندا هه‌یه و کوره‌ واژوی ده‌کات. و کیشه‌که له‌نه‌زانینی کورانه‌وه ده‌ست پیده‌کات» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۱ سابری).

ئەم چىروۆكه به روونى نيشان دەدا كه چۆن ئاڭاگىيە لە بارەى لايەنە قوولترە كانى پەيوەندييه مرۆپيه كان و نەناسىنى ئەرک و پەيوەندييه ياساييه كان دەتوانى تاک بەرەو دۆخێك بيا كه تووشى فشارى ياسايى و كۆمەلايه تى و تەنانەت سۆزدارىش بىت. تيۆريى گەشەسەندى دەروونى - كۆمەلايه تى (۱۹۶۸)ى ئىريک ئىريکسۆن لەم رووهوه روونکردنهوهيه كى سەرنجراکيش پيشكەش دەکا: ئەو كەسانەى كه هيشتا لە قۇناغێكدان كه به تىگەبشتنێكى دروست لە شوناس و بەرپرسىارىتييه كانيان نەگەبشتوون، لەوانەيه له پەيوەندييه كۆمەلايه تى و سۆزداريه كاندا ملکهچى سەرچەشنە هەلەكان بن. ئەم بالقەبوون و ناپىگەبشتنە، بەتايبەت لە كورانى مېرمندال و گەنجدا، ئەوان بەرەورووى قبوولکردنى هه لومه رچيک کاتهوه كه دواچار به زيانى ئەوان كۆتايى ديت.

بەلام كاريگەريى ئەم ئاڭاگىيه تەنيا لە بواری پەيوەندييه سۆزدارى يان ياساييه كاندا سنووردار نابيتەوه. شايان، هەرزەكارىكى تاقانەى تەمەن ۱۹ سالت، كه وىراى ئاماژە به ئەزموونەكانى خۆى سەبارەت بە ئاڭاگىيە لە بارەى سەردەمى نەوجەوانى. تيشك دەخاتە سەر رەهەنديكى ترى ئەم بابەتە: «يه كەم هەستى سىكسىيان دەگەریتەوه بۆ قۇناغى ئامادەيى يان كاتيك تەمەنيان چوارده يان پانزە سالت و ئەم نەبوونى هوشاريه دەبیتە هوى ئەوهى هەر لەو تەمەنەدا پەيوەنديى سىكسى دەست پىبکەن و بۆ نموونه دوو كورى تەمەن پانزە سالتان بە سەريەكەوه لە تەواليتى قوتابخانەدا بگرن (ديمانەى ژمارە ۵۰، شايان)».

هەروەها ئەم گىرانهوه ئاماژە بۆ نەبوونى پەروردهى پىويست و راھىنانى سىكسىي گونجاو لە ناو سىستەمى خىزان و پەروردهدا دەكات. ليرەدا، نەبوونى ئاڭاگىيە لە گۆرانكاريه جەستەيى و دەروونيه كانى تەمەنى بالقبوون و نەبوونى چوارچۆپەيه كى فەرھەنگى - كۆمەلايه تى بۆ ئاراستە کردنى ئەم ئەزموونانە، مېرمندالان بەرەورووى ئەو رەفتارانە دەکاتەوه كه نەك هەر پەيوەندييه كانيان لەگەل كەسانى دیکەدا ئالۆزتر دەکا، بەلكوو زيانتيكى گەورەى دەروونى يان كۆمەلايه تيشيان لیدەكەوتەوه. لە روانگەى تيۆريى فيربوونى كۆمەلايه تى باندورا (باندورا، ۱۹۷۷)، رەفتارى مرۆفەكان، بەتايبەت مېرمندالان، لە ژيەر كاريگەريى بينين و لاساييکردنهوهى ژینگەى دەوروبەريانە. لە نەبوونى پەروردهى كاريگەر و سەرچەشنى دروست، فيربوونى فۆرميكي پەيوەنديکردن بەبى ئەوهى ليكەوتەكانى رەچاو بکرى، رەفتارە زيانەخشەكانى لى دەكەوتەوه.

گىرانهوه كانى سابىرى و شايان بەشێك لەو سوورپى خەسارەت و زيانانە نيشان دەدەن كه مېرمندالان و لاوان لە قوولاييه كانى تيناگەن، چونكه هيشتا ئەزموونى پىويستيان بۆ تىگەبشتن لە ئالۆزيبەكانى ژيان و واقيعەكانى پەيوەست بەوه نييه. ئاڭاگىيە لە ريسا و پەيوەندييه كانى ژيانى هاوبەش، نەناسىنى بەرپرسىارىتييه تاکەكەسى و كۆمەلايه تيبەكان و فام نەکردنى ليكەوتەكانى پەيوەنديى سىكسىي پيشەوخە هەموو ئەمانە دەبنە هوى دروستبوونى سوورپى توندوتىژى دژى ئەم گرووپە. لەوانەيه ئەم توندوتىژيبە لە دەرەوه (وه كوو فشارە كۆمەلايه تى و ئابووريبەكان) يان لە ناوهوه (وه كوو لۆمەکردن يان شەرمەزارکردن) بەسەرياندا بسەپىندريت.

شیکاریی هه‌ندیک له داتای تر نیشان دهدا که چوڻ ئەزموونه تاکه که‌سی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌توانی بیته هۆکاری توندوتیژی دژی پیاوان. فه‌راز مه‌حبوبی له قسه‌کانیدا کاردانه‌وه‌ی خیرا و شه‌رانگیزانه به‌رامبه‌ر به «که‌له‌گایی لیکردن» و هه‌راسانکرانی له لایه‌ن که‌سانی دیکه‌وه، گۆرانکارییه‌کی فه‌ره‌ه‌نگیی پیاوانه نیشان دهدا که تییدا له به‌رامبه‌ر ژینگه دوژمنکارییه‌کاندا ده‌سه‌لاتخوازی و وه‌لامدانه‌وه‌ی هه‌ره‌شه‌کان ده‌بیته وه‌لامیکی سروشتی و ته‌نانه‌ت پێویستی. فه‌راز ده‌لی:

ئه‌گه‌ر که‌سیک له شوێنیک بیهه‌وی که‌له‌گایی له من یان له
که‌سیکی دیکه بکا ئه‌وا هه‌ر زوو جواب ده‌ده‌مه‌وه» (دیمانه‌ی ژماره ۳۶ –
فه‌راز مه‌حبوبی، Pos 249-252).

ئهم جوړه وه‌لامدانه‌وه په‌نگدانه‌وه‌ی سه‌رچه‌شنیکه که پیاوان له دۆخه هه‌ره‌شه‌ئامیزه‌کاندا له بری هه‌لبژاردنی چاره‌سه‌ری ئاشتیانه، به‌شیوه‌یه‌کی سروشتی په‌نا بۆ توندوتیژی ده‌بن. په‌نگه ئهم جوړه په‌فتارانه له تیۆریی فی‌ربوونی کۆمه‌لایه‌تی باندوراوه سه‌رچاوه‌ی گرتبی، که جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه که مرۆقه‌کان له ڕینگه‌ی بینین و لاساییکردنه‌وه‌ی ئه‌وانی دیکه‌وه فی‌ری په‌فتاره توندوتیژه‌کان ده‌بن (باندورا، ۱۹۷۷).

له لایه‌کی تهره‌وه ئه‌و ئەزموونه‌ی که بابایی له‌و پیاوانه‌ی ده‌گێڕێته‌وه که ته‌مه‌نی هه‌رزه‌کاریی خۆیان له زینداندا به‌سه‌ر بردووه و دوا‌ی ئازادبوونیان خۆیان له ناو کۆمه‌لگایه‌کی نامۆ و نه‌ناسدا ده‌بیننه‌وه، ئه‌وه نیشان دهدا که چوڻ ژینگه‌ی زیندان سیسته‌میکی دیاریکراو و نه‌نووسراو به‌هاکان به‌سه‌ر تاکه‌کاندا ده‌سه‌پینیت. ده‌لیت:

[ئه‌و پیاوانه‌ی که ئەزموونی زیندانیان هه‌یه] ده‌یانگوت کۆمه‌لگا بۆیان
نامۆیه، که په‌نگه کۆمه‌لگا هیچ په‌یوه‌ندییه‌کی به‌وانه‌وه نه‌بی چونکه زۆریکیان
سالانیکی زۆره له زیندان بوون، له ته‌مه‌نی ژێر ۱۸ سالییه‌وه هه‌تا ئیستا که
ته‌مه‌نیان ۲۳ ساله، تازه‌ئازاد کراون. کۆمه‌لگا بۆ ئه‌وان نامۆ بوو و ده‌یانگوت که
به‌دوا‌ی ئه‌وه‌دا ده‌گه‌ڕین تاوانیک ئه‌نجام بده‌ن که سزای له‌سێداره‌دانی لی
نه‌که‌وتیه‌وه و دیسان سزای ۲۰ سال زیندانی دیکه‌یان به‌سه‌ردا به‌سپێرێته‌وه
دیسان بچنه‌وه ناو زیندان چونکه له‌گه‌ڵ ژینگه‌ی زیندان راهاتبوون. دیاره
زیندان سیسته‌می خۆی هه‌یه به‌های خۆی هه‌یه دژه‌به‌های خۆی هه‌یه یاسا
و ڕی‌سای خۆی هه‌یه که ده‌لیم یاسا مه‌به‌ستم یاسای نه‌نووسراوه (دیمانه‌ی
ژماره ۸۳. مه‌سه‌عوود بابایی، Pos 40).

تیۆریی ناوه‌نیتکه‌لینانی بیکه‌ر (بکر، ۱۹۶۳) به‌باشی روونی ده‌کاته‌وه که چوڻ که‌سانی خاوه‌ن ناوه‌نیتکه‌ی تاوانکاری دوا‌ی زیندان هه‌یه، شوناسیکی تاوانکارانه بۆ خۆیان دروست ده‌که‌ن و به‌

هۆی سه‌ختیه‌یه‌کانی ژیان له‌ کۆمه‌لگادا، پێیان باشه‌ بگه‌ڕێنه‌وه‌ بۆ ژینگه‌یه‌ک که‌ به‌ها و نۆرمه‌کانی بۆ ئه‌وان ئاشناترن، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر سزایان سنووردار کردنیشی تیدا بێت. هه‌روه‌ها گێڕانه‌وه‌ی حسین، قوتابییه‌کی ته‌مه‌ن ۱۶ سال گوزارشت له‌وه‌ ده‌کا که‌ فشاره‌ ده‌روونییه‌کان و ژیان له‌ بارودۆخی سه‌خت کاریگه‌ری له‌ سه‌ر مێرمنداڵان داده‌نی و ڕیگه‌ بۆ ده‌رکه‌وتنی توندوتیژی له‌ ناویاندا خۆش ده‌کات. ئه‌و ده‌لێت:

«له‌ باری ڕۆحیه‌یه‌وه‌ زۆر ناڕه‌حه‌ت بووم، تووره‌ بووم، به‌لام من له‌و منداڵانه‌ بووم که‌ له‌سه‌ر دیواری ژووره‌ که‌م وینه‌ی بێنتین و پیاوی جالجالوکه‌یی و له‌م گه‌وجی گه‌وجیانه‌م هه‌لده‌واسی، من خه‌ریکی ئه‌م به‌زمانه‌ بووم، به‌لام له‌مه‌ودوا زۆر باشت‌تر بووم له‌ چاو جاران باشت‌تر بووم، [ئه‌م دۆخه‌ سه‌خته‌م به‌ئه‌زموون کرد]» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۰۱. حسین. قوتابی، Pos 231).

ئه‌م ئه‌زموونه‌ له‌ گه‌ڵ تیۆری فشاری مێرتۆن (Merton, 1938) یه‌ک ده‌گرێته‌وه‌، که‌ ده‌لێ تاکه‌کان کاتیک له‌ گه‌یشتن به‌ ئامانجه‌کانیان ڕووبه‌ڕووی شکست ده‌بنه‌وه‌ له‌وانه‌یه‌ په‌نا بۆ ره‌فتاری لاده‌رانه‌ به‌ن.

کۆی ئه‌م گێڕانه‌وانه‌ ئه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خا که‌ زه‌مینه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان ته‌نیا له‌ ده‌سه‌لات و کاردانه‌وه‌ی ده‌ستبه‌جیدا سنووردار نابێته‌وه‌، به‌لکوو گرێ دراوه‌ به‌و ئه‌زموونه‌ ژیاوانه‌ی که‌ مێرمنداڵان له‌ ناو ژینگه‌ی جیاوازه‌کانی وه‌کوو زیندان و بارودۆخه‌ سه‌خته‌کاندا ژیانی تیدا ده‌به‌نه‌ سه‌ر. ئه‌م شیکارییه‌ ئه‌وه‌ ئاشکرا ده‌کا که‌ بارودۆخی ژینگه‌یی و په‌روه‌رده‌یی له‌ دارشتنی ره‌فتاری توندوتیژی دژی پیاوان ڕۆلێکی گرینگ ده‌گێرێت.

هۆکاره‌ خه‌زانیه‌یه‌کان

ژنی تاک‌ره‌و

ژیاانی هاوسه‌ره‌یتی یه‌کیک له‌ ئالۆزترین بواره‌کانی په‌یوه‌ندییه‌ مڕۆیه‌یه‌کانه‌ که‌ کیشمه‌کیش و ململانێ له‌سه‌ر ده‌سه‌لات له‌ نیوان ژن و پیاودا به‌ ئاشکرا یان به‌ نه‌هێنی ڕوو ده‌دات. ئه‌م کیشمه‌کیش و ململانیه‌یه‌ نه‌ک ته‌نها له‌ په‌یوه‌ندییه‌ راسته‌وخۆکانی نیوان ژن و مێرددا، به‌لکوو له‌ کۆنتڕۆڵکردنی سه‌رچاوه‌کان و تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و بریاردانه‌ هاوبه‌شه‌کانیشدا ده‌بیرێت. هه‌ول‌دان بۆ کۆنتڕۆڵکردنی په‌یوه‌ندییه‌ سۆزدارییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، به‌تایبه‌تی له‌ لایه‌ن ژنانه‌وه‌، هه‌ندیک جار ده‌بێته‌ هۆی سنووردارکردن و گرژی له‌ ژیاانی هاوسه‌ره‌یتیدا. خاتوو مووسه‌وی قیایه‌، کۆمه‌لناسی بواری ژنان سه‌باره‌ت به‌م بابته‌ ده‌لێ:

«ئه‌گه‌ر ده‌سه‌لات به‌ده‌ست به‌ینم، ئه‌وا ... مێرده‌که‌م وا که‌ر ده‌که‌م که‌ له‌ قسه‌م ده‌زنه‌چێت. له‌ دایک و خوشکی جیای ده‌که‌مه‌وه‌. له‌

خیزانه کەسی خۆی جیای دەکەمەوه، بۆ ئەوهی هەموو شتیک بە پێی
ویستی من هەلبسووری، بۆ ئەوهی بەشکەم ئارام بیمەوه» (دیمانە ی ژمارە
۲۷. دکتەر مووسەوی قیایە، Pos 48).

ئەم قسانە ئاماژە بەوه دەکەن کە تێروانیی هەندیک لە ژنان بۆ دەسەلات لە پەيوه‌ندییه
هاوسەریتییه‌کاندا رەنگە ئەوه بێ کە بالادەستی خۆیان بەسەپینن پیاوان لە تۆرە کۆمەلایه‌تییه‌کاندا
دووڕ بخەنەوه. بە پێی تیۆری مەملانی (رالف داریندۆرۆف، ۱۹۵۹)، پەيوه‌ندییه‌ مەروپیه‌ کان تەنانه‌ت
لە دۆستانه‌ترین حاله‌تیشدا دەتوانن ببە گۆرەپانی شەر بۆ دەسەلات. لە ژانی هاوسەریتیدا ئەم
لێکدژی و مەملانییه‌ بە هۆی چاوه‌روانییه‌ نەریتی و کۆمەلایه‌تییه‌ کانه‌وه زیاتر تەشەنه‌ دەستییت.
زیادبوونی ئاستی خۆپێندەواری و هۆشیاری و سەر بەخۆی ئابووری ژنان لە سەر دهمی مۆدێرن،
دەسەلاتی ئەوانی لە بێراره‌ هاوسەریتییه‌کاندا بەهێزتر کردوه. لە هەمان کاتدا ئەم گۆرانی بارودۆخه
رۆله‌ نەریتییه‌ کانی بە چالنج کێشاوه‌ و لە هەندیک حاله‌تدا پیاوانی خستۆتە دۆخیکه‌وه‌ کە ناچارن
پینگە ی دەسەلاتی خۆیان بگۆرن. عەلی عەسگەری، پیاویکی تەمەن ۳۰ ساله‌ و خیزانداره‌، لەم
بارەوه‌ ده‌لی:

«ئەگەر پاشنیوه‌رۆیک لە گەل هاوڕێکانم بچمه‌ دەر وه‌، ئێتر هاوسەر که‌م
لێپێچینه‌وه‌م لێده‌کات کە بۆچی ئەوه‌نده‌ زۆری خایاند، کەچی من هیچ
هەله‌یه‌ کە ناکەم، من پیاویک نیم کە تاوانکاریم لێ بووه‌ شیتەوه‌.» (دیمانە ی
ژمارە ۵۴ عەلی عەسگەری، Pos 63).

بە پێی تیۆری رۆلی کۆمەلایه‌تی (آلیس ایگلی، ۱۹۸۷)، رۆلی نەریتی ژن و پیاو و ئەو
چاوه‌روانییه‌ کە بەم رۆلانه‌ دەبەسترینه‌وه‌، لە بیچمەدان بە رەفتاری هاوسەرەکان کاربگەرن.
کاتی کە هاوبه‌شیک هەول دەدا رەفتاری هاوبه‌شه‌که‌ی لە دەر وه‌ی ئەم چوارچێوه‌ نەریتییه‌کاندا
کۆنترۆل بکا، رەنگە مەملانی جددی بێتە ئاراوه‌ و بێتە هۆی توندوتیژی دەر وونی یان سۆزداری.
نایه‌ کسانێ له‌ دەر فته‌ته‌ کان و دەستراگه‌ یشتن بە سەر چاوه‌ کان یه‌ کیکێ دیکه‌ له‌ فاکتەر
سەر که‌یه‌ کانه‌ کە رێگا بۆ مەملانی و کێشه‌ کێشی دەسەلات لە ژانی هاوسەریتیدا خۆش ده‌کات.
شیوا، ژنیکی تەمەن ۵۰ سال له‌م باره‌وه‌ ده‌لی:

«ژنان و پیاوان بە درێژایی ژیان بۆ گه‌ یشتن بە ئامانج و ئاواته‌ کانیان
مەملانیی زۆریان هه‌یه‌ و لەم رێگاشدا تووشی گرژی و کێشه‌ کێشی زۆر
دەبن. هەندیک له‌ پیاوان ناتوانن هەر وا بە ئاسانی ئازار و هه‌ستی شکستی
خۆیان راسته‌وخۆ بۆ هاوسەرەکانیان دەر بێرن... ئەم تووره‌ ییه‌ کۆکراوه‌ ی له‌
شوێنیکێ دیکه‌ ی پەيوه‌ندییه‌ که‌دا ناتوانی بەرگه‌ ی ئەو فشاره‌ بگرێ و ئەو
پەيوه‌ندییه‌ بە ته‌واوی هەلده‌وه‌ شیتەوه‌ (دیمانە ی ژمارە ۱۲، شیوا، Pos 21).

به پیتی ئەم گێڕانه‌وه، ئەو شکستانه‌ی که پیاوان به‌ئەزموونی ده‌که‌ن، ده‌گه‌ڕێته‌وه‌و بۆ سنووردارییه‌ فەرهنه‌نگی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ه‌کانی به‌رده‌م ده‌ربڕینی هه‌سته‌کان و ئەم دۆخه‌ تووهریی سهرکوته‌راو یان که‌له‌که‌کراوی لێ ده‌که‌وته‌وه. هه‌روه‌ها تیۆری شیمای جینده‌ری (ساندرا بام، ۱۹۸۱) جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ کلیشه‌ه‌کانی رۆله‌ ره‌گه‌زیتییه‌کان و چاوه‌روانییه‌ نه‌ریتییه‌کان کاریگه‌رییان له‌سه‌ر شیوازی ده‌ربڕین یان سهرکوته‌کردنی هه‌سته‌ه‌کانی پیاوان هه‌یه‌ و ره‌نگه‌ زه‌مینه‌ بۆ ده‌رکه‌وتنی نانۆرمه‌ ده‌روونییه‌کان یان توندوتیژییه‌ ناراسته‌وخۆکان خۆش ده‌کات.

فاکته‌ریکی دیکه‌ی گرینگ له‌ دروستبوونی توندوتیژیدا، پشتگۆیخستنی خواسته‌ سۆزدارییه‌ه‌کانی پیاوان له‌ ژیا‌نی هاوسه‌ریتییه‌، که‌ له‌ لایه‌ن یاریده‌ده‌ری کۆمه‌لایه‌تی واته‌ خاتوو ئینتیزامیشه‌وه‌ باسی لێ کرا. ئەو ده‌لی:

«پیاو ده‌یه‌ه‌وه‌ی بێنریت. له‌وه‌ی نه‌بێنراوه‌. بۆنموونه‌ له‌ فلان شوپین چوومه‌ شتم کړی ... ژنه‌ عه‌ره‌بانه‌ی مندا له‌ که‌ی هه‌لگرت و رۆشت. ... ئەم توندوتیژییه‌ شاراوویه‌ که‌ خۆی ده‌رده‌خات. پیاو ناتوانی به‌ توندوتیژی یان که‌مه‌ته‌رخه‌می به‌ره‌نگاری ژنه‌ که‌ی بێته‌وه‌ ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۷، خانم ئینتیزامی، Pos 10).

ئەم گرینگینه‌دان به‌ خواسته‌ سۆزدارییه‌کان زۆر جار له‌ شیوه‌ی توندوتیژی شاراو و کاردانه‌وه‌ی شه‌ڕانگیزانه‌دا خۆی ده‌رده‌خات. په‌یوه‌ندیی نیوان پشتگۆیخستنی خیزانی و توندوتیژی، به‌ روونی له‌ گێڕانه‌وه‌ی ئە کبه‌ر ئیبراهیمی، به‌ کاره‌ینه‌ری ماده‌ه‌ه‌ه‌شبه‌ره‌ه‌کانی ته‌مه‌ن ۴۲ سا‌لدا به‌ روونی دیاره‌. ده‌لی:

«من حه‌زم نه‌ده‌کرد له‌ لایان دا‌نبیشیم. چونکه‌ کاتیک ده‌بینم که‌س رووم پێادات ... حه‌زم له‌وه‌ نه‌بوو له‌ ناو کۆبوونه‌وه‌یاندا ب‌م ... به‌ ته‌نیا ده‌چوومه‌ خه‌له‌وته‌ی خۆم و ماده‌ی هه‌شبه‌رم ده‌کیشا.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۳ ئە کبه‌ر ئیبراهیمی، Pos 192).

ئەم ئەزموونه‌ کاریگه‌ریی بێرێزی پیکران یان پشتگۆیخستن له‌ ناو کۆبوونه‌وه‌ خیزانییه‌کاندا نیشان ده‌دا و ده‌بێته‌ هۆی ره‌فتاری خۆتیکده‌ری وه‌کوو به‌ کاره‌ینانی ماده‌ه‌ه‌شبه‌ره‌کان. له‌ روانگه‌ی خه‌سارناسیی کۆمه‌لایه‌تییه‌ه‌کانه‌وه‌، ئەم بارودۆخانه‌ به‌ هۆی دروستبوونی جیاکاری و بێ‌باهه‌خی و نه‌بوونی هه‌ستی پێ‌وابه‌سته‌یی به‌ گروپی خانه‌واده‌یییه‌وه‌ دروست ده‌بن، که‌ له‌ کۆتاییدا ده‌بێته‌ هۆی ئەوه‌ی که‌ ره‌فتاره‌ه‌کانی تاک سه‌ر بکیشی بۆ خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان. هه‌روه‌ها فراوانبوونی هۆشیاریی کۆمه‌لایه‌تی و یاسایی ژنان له‌ کۆمه‌لگا مۆدێرنه‌کاندا بووه‌ته‌ هۆی ئەوه‌ی سه‌رچه‌شنی رۆله‌ جینده‌رییه‌ نه‌ریتییه‌کان گۆڕانیان به‌سه‌ردا بێت. ئەم گۆڕانکاریانه‌ لیکه‌وته‌ی بۆ پیاوان هه‌یه‌ که‌ له‌ هه‌ندیک حا‌له‌تدا توندوتیژی شاراو‌ه‌ی دژ به‌ پیاوانه‌. به‌رێز موته‌هه‌ری نه‌سه‌ب که‌ ده‌رووناسیکی کلینیکیه‌ ده‌لی:

«ژنان له رووی هۆشیاری و خویندهواری و ئابوورییه وه دهسهلاتی زیاتریان به دهست هیناوه ... پیاوانی ئەمڕۆ رووبهرووی ئەو پرسانه دهنه وه که پیشتر رووبهرووی نه بوونه ته وه ... به لام ده بی بهرگهی توندوتیژی بگرن و له ناوه وه دهروونییه شیوه بن.» (دیمانه ی ژماره ۱. سەجاد مۆته هه‌ری نه‌سه‌ب، Pos 15).

ئهم گیرانه وه ده‌ریده‌خا که گۆرانی دابه‌شکردنی ده‌سه‌لات له‌ نیوان هاوسه‌ره‌کاندا وای کردوه که چاوه‌روانییه نه‌ریتییه‌کانی ده‌سه‌لاتی پیاو به‌ چالنج بکیشری و هه‌ندیک جار پیاوان ناچار ده‌بن کاردانه‌وه‌کان سه‌رکوت بکه‌ن و به‌رگهی توندوتیژی بگرن و خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونییه‌کان به‌ئهم‌زموون بکه‌ن.

به‌گشتی ململانی ده‌سه‌لات له‌ په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌ریتییه‌کاندا له‌ ژیر کاریگه‌ری فاکتوره‌ جو‌راوجۆره‌کانی وه‌ کوو گۆرانی پیکهاته‌یی له‌ رۆله‌ ره‌گه‌زیتییه‌کان، نایه‌کسانی له‌ ده‌ست‌راگه‌یشتن به‌ سه‌رچاوه‌کان، پشت‌گوێخستنی سۆرداری و فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا یه‌. نه‌بوونی توانای په‌یوه‌ندیی گونجاو له‌ ناو هاوسه‌ره‌کان و به‌رده‌وامی چاوه‌روانییه‌ نه‌ریتییه‌کانی رۆله‌ جینه‌رییه‌کان زۆر جار ئهم ململانییه‌ قوولتر ده‌که‌ن و ده‌بنه‌ هۆکاری توندوتیژی ده‌روونی، سۆرداری، یان ته‌نانه‌ت خۆتیکه‌ری. پشت به‌ستن به‌ راهینانی توانا‌کانی په‌یوه‌ندیکردن، پێداچوونه‌وه‌ به‌ پیکهاته‌ فه‌ره‌هنگیه‌کان و خولقاندنی هۆشیاری هاوبه‌ش له‌ نیوان هاوسه‌ره‌کاندا ده‌توانی رێگایه‌ک بۆ که‌م‌کردنه‌وه‌ی ئهم گرژییانه‌ و به‌دییه‌تانی په‌یوه‌ندیی ته‌ندروستتر به‌خسینی.

وابه‌سته‌یی سۆرداریی نائهم‌ن و به‌ره‌لاکران له‌ لایه‌ن خۆشه‌ویست یان بنه‌ماله‌وه

وابه‌سته‌یی سۆرداریی نائهم‌ن یه‌کیک له‌ گرینگترین زهمینه‌ ده‌روونییه‌کانه‌ که‌ نه‌ک ته‌نها له‌سه‌ر ده‌روونی تاک به‌لکوو ده‌توانی له‌سه‌ر ته‌ندروستی گشتی و په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانیش کاریگه‌ری قوولی هه‌بیت. ئهم وابه‌سته‌بوونه‌ به‌تایبه‌ت له‌و پیاوانه‌ی که‌ له‌ په‌یوه‌ندییه‌ سۆرداری و خیزانییه‌کاندا شکستیان هیناوه‌ یان له‌ منداڵیدا له‌ سه‌رچاوه‌ی پشتیوانی بیه‌ش بوون، ده‌توانی فشاری ده‌روونی جددی لی بکه‌ویتته‌وه‌ و سه‌ر بۆ توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ خۆیان یان که‌سانی دیکه‌ بکیشیت. ره‌زا ره‌شیدی، پیاویکی ته‌مه‌ن ۴۰ ساڵ که‌ تووشی تیکچوونی سۆرداری قوول بووه‌، ئهم وابه‌سته‌یی به‌ باشی روون ده‌کاته‌وه‌ و ده‌لێت:

«ئهم په‌یوه‌ندییه‌ رۆمانسییه‌ سه‌ره‌تا له‌نیوان هه‌ر دووکه‌ماندا دروست بوو، دواتر هیواش هیواش [وابه‌سته‌بوونه‌که‌] زیاتر بوو، نازانی ره‌نگه‌ له‌ چرکه‌ساتیکدا رووی دابی، واته‌ هیواش هیواش دروست بوو، هه‌ر زۆر به‌خیرایی دروست بوو.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۹. ره‌زا ره‌شیدی، Pos 4).

ره‌زا له‌م وته‌دا ئاماژه‌ به‌ هه‌ستیک ده‌کا که‌ له‌ په‌یوه‌ندییه‌ سۆردارییه‌کاندا به‌تایبه‌ت له‌ پیاوانی

خاوه‌ن وابه‌سته‌یی نائه‌مندا باوه؛ ئەو هه‌سته‌ی که په‌یوه‌ندی ورده ورده ده‌بیته پێویستییه‌کی کۆنترۆڵنه‌کراو، وه‌ک ئەوه‌ی ژیان به‌بی‌کەسی به‌رامبه‌ر مه‌حاله. ئەو زیاتری له‌سه‌ر ده‌چێ و پشتراستیشی ده‌کاته‌وه: «له‌ناکاو بینیمان که ئیمه ناتوانین به‌بی‌یه‌کتر بژین، ده‌بوو بۆیه‌کتر ببین، وه‌ک ئەوه‌ی یه‌کترمان ته‌واو کردبێ، پێم وایه ئەوه بوو.» ئەم وابه‌سته‌بوونه نائه‌منییه‌ تونده زیاتر له‌و پیاوانه‌دا ده‌بینرێ که له‌ رابردوویاندا تووشی که‌موکۆریی سۆزداری و ده‌روونیان هه‌بووه و پێوه‌ی ره‌نج ده‌کیشن.

جگه له‌ شکسته سۆزدارییه‌کان، فاکته‌ره خیزانییه‌کانیش ده‌توانن له‌ ته‌شه‌نه‌سەندنی وابه‌سته‌یی نائه‌من و فشاری ده‌روونی رۆلێکی به‌رچاو بگێڕن. عه‌لی ئاقاسی، که‌سی‌که که‌ تووشی ئایدز و ئالوده‌بوون به‌ ماده هۆشبه‌ره‌کان بووه و ئیستا وازی له‌ ماه هۆشبه‌ره‌کان هێناوه، ئاماژه به‌ کاریگه‌رییه‌ جدیدییه‌کانی مردنی باوکی له‌سه‌ر ژیا‌نی له‌ هه‌رته‌ی نه‌جه‌وانیدا ده‌کات. ده‌لێ:

«کاتیک ته‌مه‌نم له‌ ناو ۱۶ سالی بوو باوکم به‌ هۆی ماده‌ی هۆشبه‌ره‌وه
کۆچی دوا‌یی کرد، رۆبه‌رووی کابووسێکی گه‌وره‌ بوومه‌وه، من که‌وته‌مه
ناو دۆخیکێ سه‌خته‌وه، ئەو سه‌رچاوه‌ سۆز و محیبه‌ت و پشتیوانییه‌ی که
ده‌می‌ژیانده‌وه به‌ ته‌واوی نه‌ما، سه‌ره‌تای دارمانی ژیانم له‌گه‌ڵ مردنی باوکم
بوو». (دیمانه‌ی ژماره ۳۹. عه‌لی ئاقاسی، Pos 284-285).

ئهم ئەزموونه، وه‌کوو شکستی سۆزداریی ره‌زا ره‌شیدی، ئەو فشارانه‌ ده‌خاته‌ روو که به‌ هۆی له‌ده‌ستدانی په‌یوه‌ندییه‌ پالپشتی و سۆزدارییه‌کان به‌سه‌ر تاکه‌کاندا دی و چۆن ئەم بێه‌شبووانه ده‌توانن به‌ره‌و ره‌فتاری وێرانکه‌ریان به‌ن.

ئاستی‌کی وابه‌سته‌یی له‌م جو‌ره‌ ده‌توانی بیته له‌ ئەگه‌ری جیا‌بوونه‌وه یان که‌مه‌ترخه‌می هه‌وبه‌شی ژیان، مردنی دایک و باوکی، یان له‌ده‌ستدانه‌ سۆزدارییه‌کانی دیکه‌ ده‌توانی رێکخسته‌ هه‌یه‌جانییه‌کان ئەسته‌متر بکا و که‌سه‌که به‌ره‌و خۆتیکده‌ری یان ره‌فتاری توندوتیژانه‌ دنه‌ بدات. ئەم ئەسته‌مبوونی رێکخستنی هه‌یه‌جانه‌کان و لیکه‌وته‌کانی له‌ لایه‌ن که‌سی‌کی ته‌روه‌ به‌م شیوه‌ وه‌سف کرا:

«دوا‌ی جیا‌بوونه‌وه‌م له‌ هاوسه‌ره‌که‌م، له‌ با‌ری رۆحییه‌وه‌ ته‌واو شپه‌زه‌ بووم ... ئەم توندوتیژییه‌ بۆ سالانی‌ک وا دیار بوو که له‌ سه‌رم که‌له‌که‌ ببوو. پاشان ئەو فشار و زه‌ختانه‌ له‌ نا‌کاو خۆی ده‌رخست؛ ستریس‌ه‌کانم زیادیان کرد و دواتر ئەم فشارانه‌ له‌نا‌کاو وه‌کوو هه‌ره‌س به‌ سه‌رمدا رووخان و ماوه‌یه‌ک له‌مه‌وبه‌ر ناچار بووم نه‌شته‌رگه‌ری دلی کراوه‌ بکه‌م. چونکه‌ یه‌کی‌ک له‌ هۆکاره‌ سه‌ره‌کییه‌کانی ئەمه‌ ئەو جو‌ره‌ی که‌ من گه‌رام و په‌رسیارم کرد بۆم ده‌رکه‌وت هۆکاری ئەم ده‌رده‌م ستریس‌ بووه» (دیمانه‌ی ژماره ۷۷).

ئهم گێڕانه‌وه‌ جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ چۆن که‌له‌که‌بوونی فشاری ده‌روونی و سۆزداری کاریگه‌ری له‌سه‌ر ته‌ندروستییه‌ جه‌سته‌یی مرو‌ف داده‌نیت.

جگه له وهش، نابێ کاربگه‌ریی زه‌مینه‌ کۆمه‌لایه‌تی و فره‌هه‌نگیه‌ کان له‌سه‌ر دروستبوون و به‌رده‌وامیی وابه‌سته‌یی نائهن پشنگوێ بخریت. مه‌سه‌وود بابایی، ده‌ره‌ینه‌ری سینه‌ما له‌ بواری خه‌ساره‌ته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان، پیداکاری له‌سه‌ر رۆلی نه‌بوونی په‌روه‌رده‌ی دروست له‌ به‌رپۆه‌بردنی پرسه‌ سۆزداری و هه‌یه‌جانییه‌ کان ده‌کاته‌وه‌ و ئهم نه‌بوونه‌ش به‌ ره‌گی زۆریک له‌ کیشه‌کانی په‌یوه‌ندییه‌کانی سه‌رده‌می گه‌وره‌سالی ده‌زانیت. ئه‌و ده‌لی:

«... ئیمه‌ فیری چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌کان نه‌بووین، فیری شیوازی
کۆنترۆلکردنی هه‌سته‌کان نه‌بووین، فیری هیچ شیوازیک نه‌بووین، دواتر هاتین
و چووینه‌ ناو کۆمه‌لگا، زۆربه‌ی ره‌فتاره‌کان له‌ یه‌ک جۆرن، هه‌موومان به‌شیک
له‌م کۆمه‌لگایه‌ بووین...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۳. مه‌سه‌وود بابایی، Pos 32).

ئه‌و پیاوانه‌ی که‌ په‌روه‌رده‌ی هه‌یه‌جانییه‌ دروستیان نییه‌، دواتر بۆ به‌رپۆه‌بردنی شکستی سۆزداری یان چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌کانی په‌یوه‌ندی‌سازکردن ئامرازی پپوستان بۆ دابین ناکریت. له‌م جۆره‌ حاله‌تانه‌دا کاردانه‌وه‌کانی وه‌ک تووره‌یی، شه‌رانگیزی زاره‌کی یان جه‌سته‌یی و ته‌نانه‌ت خۆتیکده‌ریش زیاتر ده‌رده‌که‌ون.

خاتوو هه‌متا، یاریده‌ده‌ری کۆمه‌لایه‌تی، ئهم سووره‌ زیانبه‌خشه‌ به‌ باشی وه‌سف ده‌کا و ده‌یگه‌رپنیه‌وه‌ بۆ «نه‌بوونی سۆز و موحیبه‌ت» یی ئه‌و پیاوانه‌ی که‌ تووشی زه‌بری سۆزداری بوون. ئه‌و ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که‌ ئهم زه‌برانه‌ نه‌ک ته‌نها کار ده‌کاته‌ سه‌ر ده‌روونی پیاوان، به‌لکوه‌ راسه‌توخۆ کاربگه‌ری له‌سه‌ر ژیا‌نی جه‌سته‌یی و ده‌روونیشیان داده‌نی:

“من پیم وایه‌ زیاتر باریکی ده‌روونی و سۆزداری هه‌یه‌ که‌ ئهم پیاوه‌ به‌هۆی
نه‌بوونی موحیبه‌ت و سۆزه‌وه‌ ده‌ستی داوه‌ته‌ ئهم کاره‌ و ئهم باره‌ ده‌روونییه‌ی
که‌ کاربگه‌ری له‌سه‌ر هه‌موو شتیکی ئه‌و که‌سه‌ داده‌نی کار ده‌کاته‌ سه‌ر
جه‌سته‌ و ده‌روونی” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۱. هه‌متا به‌رزگه‌ری، Pos 16).

که‌واته‌ وابه‌سته‌یی سۆزداری نائهنی و شکست له‌ په‌یوه‌ندییه‌ خۆشه‌ویستی و خانه‌واده‌یه‌کاندا نه‌ک ته‌نها به‌هۆی سیفه‌تی که‌سایه‌تییه‌وه‌ به‌لکوه‌ له‌ ئه‌نجامی فاکنه‌ره‌ فره‌هه‌نگی و خیزانییه‌کان و ده‌ستنه‌گه‌یشتن به‌ راهینانی هه‌یه‌جانی و لاوازی توانای رووبه‌رووبوونه‌وه‌ له‌ پیاواندا دروست ده‌بی‌ت. ئهم جۆره‌ پیاوانه‌، کاتیک رووبه‌رووی شکستی سۆزداری یان له‌ده‌ستدانی سۆزداری ده‌بنه‌وه‌، خۆیان له‌ حاله‌تیکدا ده‌بیننه‌وه‌ که‌ ناتوانن هاوسه‌نگیی سۆزداری به‌ده‌ست به‌ی‌نن و ئهم دۆخه‌ش ده‌بی‌ته‌ هۆی توندوتیژی دژی خۆیان یان ده‌روبه‌ریان. یه‌کیک له‌ کلله‌کانی چاره‌سه‌رکردنی ئهم کیشه‌نه‌ دروستکردنی فه‌زایه‌ک بۆ فیرکردنی لێهاتووپییه‌کانی به‌رپۆه‌بردنی هه‌یه‌جان و ریکخه‌ستی په‌یوه‌ندییه‌ سۆزدارییه‌کان له‌ هه‌موو قوناغه‌کانی ژیا‌نه‌ و هه‌روه‌ها دابینکردنی ده‌ستیوه‌ردانی پزیشکی کاربگه‌ر بۆ ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ به‌م سووره‌ خراپه‌وه‌ تیوه‌گلاون.

پهروه ده و کهم ته حه مولى

که ميبى تابشته پىنان و بهرگه گرتن يه کىک له و فاکتيره گرینگانه يه که ده توانى بپيته هوى توندوتىژى دهر وونى و کوومه لايه تى و ته نانه ت خو تىکده رانه ي پياوان. ئهم چه مکه گوزارشت له بپتوانايى تاک له بهرگه گرتن و تاوتوپکردن و بهرپوه بردنى کيشه و قهيرانه کانى ژيان ده کات؛ دؤخىک که به پى فاکتيره پهروه ده يى و کوومه لايه تى و دهر ووناسى به کان، ده توانى له که سايه تى تاکدا فۆرم بگرى و کارىگه رى تىکده رانه ي هه بپت.

ئهممه د نه زه رى، مامؤستا له به شىک له لىدوانه کانيدا ئاماژه به گرىنگى تابشته پىنان و ته حه مولى دهر وونى ده کا و ئهم توانايه وه ک تاي به تمه ندى به کى پهروه ده يى ده ناسىنى که له کار کردى تاک له رووبه روو بوونه وهى قهيرانه کاندا رۆلىکى گرىنگ ده گپريت. ئهو ده لى:

«يان مندال وه ک که سىکى ناپىنگه يشتوو له بهر چاو بگره. که سىکى گه وره سال تواناي تابشته پىنان و بهرگه گرتنى له به رامبه ر کوومه لىک کيشه و بابته دا هه يه مندال به هىچ شىوه يه ک نى به تى. بؤ نمونه بؤچى کاتىک سه ردانى گو رستان ده که ين کاتىک تهر مى مردوو ده نيژن ناهىلن مندال بى و سه يرى ناو گو ره که بکات؟ چونکه بارى دهر وونى مندال ئهم بابته هه ئنا گر پت.» (دىمانه ي ژماره ۸۶. ئهممه د نه زه رى، Pos. 43).

ئهم گىرانه وهى به روونى ئه وه نىشان ده دا که تابشته پىنان و بهرگه گرتن چه مکىکى پهروه ده ييه و پتويستى به گووران و پتويستى به وه يه که له کاتى مندالى و مېرمندا لىدا زه ين و سۆزه تاکه که سى به کانيان ئاماده و ته يار بکريت.

تىؤرى به دهر ووناسى به کانى په يوه ست به تابشته پىنان و بهرگه گرتن له وانه ش تىؤرى تابشته پىنانى وىستىرن (وگنيلد و يانگ، ۱۹۹۳)، جه خت له وه ده که نه وه که تابشته پىنان و بهرگه گرتن وه ک تواناي گه رانه وه بؤ حاله تى ئاسايى دواى رووبه روو بوونه وهى قهيران يان خه ساره ته دهر وونى به کان، په يوه سته به بارودؤخى ژىنگه يى و پهروه ده يى تاکه کانه وه. کاتىک تابشته پىنان و بهرگه گرتن له تاکىکدا به باشى گه شه نه کا، تاک خه ساره له گرتن ده بى و ئه گه رى کار دانه وهى ئىمپالسىف يان توندپه وانه ي وه کوو توندوتىژى دژى خو ي يان که سانى دىکه زياد ده کات. ئهممه د نه زه رى درپژه به قسه کانى ده دا و ئاماژه به شکستى تابشته پىنان و بهرگه گرتن ده کا و ده لى:

«بؤچى ده بى دايک و باوک ره فتاره سىکسى به کانيان له مندال کانيان بشار نه وه؟ ئهمه ماناي ئه وه يه که ئهم که سه ئه و تابشته پىنان و بهرگه گرتنه پتويسته له وه که سه دا به دى نه هاتوو و ئىستا جه نابت کوومه لىک کيشه دروست بکه که به راستى له تابشته پىنان و بهرگه گرتنى زه نى بى ئه وه که سه ئاماده يى قبو لکردن و تاوتوپکردنى ئهم بابته ي نه بى، بىگومان ده گه نه ئه و

خاله‌ی خۆکوشتنه، به راستی ده‌گاته خالی خۆکوشتن کاتیک ئەو بریاره ده‌گاته ئەو ئاسته» (دیمانه‌ی ژماره ۸۶. ئحه‌مه‌د نه‌زه‌ری، Pos. 43).

نه‌بوونی تابشته‌پێنان و به‌رگه‌گرتن، به‌جۆریک که‌ تاک نه‌توانی قه‌یرانه‌ کانی ژبانی به‌ریوه‌ ببا، ره‌نگه‌ بریاری مه‌ترسیداری وه‌ کوو خۆکوشتنی لی بکه‌وێته‌وه‌ و ئەمه‌ش ئاماژه‌ بۆ راده‌ی ئەو خه‌ساره‌تانه‌ ده‌کا که‌ به‌ هۆی که‌می تابشته‌پێنان و به‌رگه‌گرتنه‌وه‌ به‌دی دین. هه‌روه‌ها فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌ کانیش له‌ که‌مکردنه‌وه‌ی توانای تابشته‌پێنان و به‌رگه‌گرتنی خه‌لک پۆلیکی به‌ کلاکه‌روه‌وه‌ ده‌گیرن. له‌م ڕوه‌وه‌، یاسر حسینی فهد، مامۆستا که‌ خاوه‌نی دوو کاره‌، ئەزموونه‌ که‌سییه‌ کانی خۆی له‌ ڕووبه‌روبوونه‌وه‌ی ئەو فشارانه‌دا ڕوون ده‌کاته‌وه‌ و جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ چۆن ئەم فشارانه‌ کاریگه‌رییان له‌سه‌ر ره‌فتاره‌ کانی هه‌بووه‌ و ئاستی تابشته‌پێنان و به‌رگه‌گرتن که‌م کردووه‌ته‌وه‌:

«ئیمه‌ پێنج کچ و کورپیکمان هه‌بوو. ئەو کوره‌ له‌ ڕووی خۆپێدن و ره‌وشته‌وه‌ زۆر باشه‌، دایک و باوکی خۆپنده‌وارن. من خۆم دوو کارم هه‌یه‌. پێشتر، کاتیک نه‌نهما مامۆستا بووم، زۆر ئارامتر بووم. ئیستا ماندووم. کاتیک ده‌چمه‌ ماله‌وه‌، ده‌بێ دوو کاتژمێر یاری له‌گه‌ڵ مندا له‌ کان بکه‌م، دواتر ئیتر سه‌برم نامینیت. هه‌ندیک جار ده‌گورپیم. ماندوویتی کاره‌، له‌به‌ر کار ماندووم. و فشاریکی زۆرم له‌سه‌ره‌. ئەمه‌ ئارامیی ده‌روونی و ئۆقره‌یی ڕۆحمی له‌ناو بردووه‌. ئەمه‌ ده‌بێته‌ هۆی توندوتیژی. من خۆم دوینی ماندوو بووم. چوو مه‌ ماله‌وه‌ و مندا له‌ کان و پستیان یاریان له‌گه‌ڵ بکه‌م. نه‌مه‌توانی، هیچ وزه‌یه‌کم تیدا نه‌بوو. هه‌تا توانیم گوراندم که‌ له‌ کۆلم بنه‌وه‌ بڕۆن ده‌ی، له‌ حالیکدا جارێک جارێک و نه‌بووم». (دیمانه‌ی ژماره ۸. یاسر حسینی فهد، Pos. 33).

ئهم ئەزموونه‌ نیشان ده‌دا که‌ فشاره‌ ئابووری و پێشه‌یه‌ به‌رده‌وامه‌ کان ده‌توانی ئاستی تابشته‌پێنان و به‌رگه‌گرتنی که‌سیک که‌م بکاته‌وه‌ و بێته‌ هۆی ره‌فتاری شه‌رانگیزانه‌؛ دۆخیک که‌ تیدا به‌ هۆی فشاره‌ به‌رده‌وامه‌ کانه‌وه‌ ئاستی تابشته‌پێنان و به‌رگه‌گرتنی زه‌ینی به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رچاو که‌م ده‌بێته‌وه‌. هه‌روه‌ها یاسر حسینی فهد درێژه‌ به‌ لێدوانه‌ کانی ده‌دا و ئاماژه‌ به‌ ره‌هه‌نده‌ فراوانه‌ کانی کاریگه‌ریی فشاره‌ جۆراوجۆره‌ کان له‌سه‌ر تابشته‌پێنان و به‌رگه‌گرتن ده‌کات:

«به‌ بۆچوونی من ئەم فشاره‌ی کارکردن که‌ له‌ سه‌رمه‌، وای کردووه‌ ئاستی تابشته‌پێنان و به‌رگه‌گرتنم که‌م بێته‌وه‌، بۆ نموونه‌، کاتژمێر ۹ له‌ خه‌و هه‌لده‌ستم و شه‌وانه‌ هه‌تا کاتژمێر ۱۲:۳۰ کار ده‌که‌م، ئیستا که‌ پشووئه‌ ئاوايه‌، به‌یانی کاتژمێر ۶:۰۰ قوتابخانه‌ ده‌کرێته‌وه‌ و هه‌تا شه‌و کاتژمێر ۱۲:۳۰ کار ده‌که‌م». (دیمانه‌ی ژماره ۸. یاسر حسینی فهد، Pos 35).

ئهم گێرانهوه نیشان دهدا که چۆن فشاره کاری، کۆمه لایهتی و ژینگه بیهه کان دهتوانن کاریگه رییان له سه ر تابشته ییان و بهرگه گرتنی تاکه کان هه بی و بۆ بهر یوه بردنی قهیرانه کانی ژیان خه ساره لگرتریان بکه نه وه.

پوانگه تیۆرییه کان نیشان دهدهن که کهمیی تابشته ییان و بهرگه گرتن رهگ و ریشه ی له بارودۆخه ژینگه یی و پهروه رده ییه کاندایه. تیۆریی فاکته ره پارێزه ریهه کانی گه رمزی (۱۹۹۱) جهخت له وه ده کاته وه که سیسته مه پشتیوانیهه کۆمه لایه تییه کان، خیزان و ژینگه پهروه رده ییه کان له پیکهاتنی تابشته ییان و بهرگه گرتنی دهروونی دا رۆلێکی گرینگ ده گێرن. نه بوون یان لاوازیی ئهم فاکته رانه ده توانی ئاستی خه ساره لگه ریی دهروونی تاکه کان زیاد بکا و بیانخاته بهر دم مه ترسیی کاردانه وهی دهروونی تونده وه. بیگومان ئهم پرسه ته نیا له ژینگه ی خانه واده ییدا سنووردار نایته وه و له ژینگه پهروه رده ییه کانیشدا کاریگه ره؛ به جۆرێک که ئاستی نزمی تابشته ییان و بهرگه گرتن ده توانی بیته هۆی توندوتیژی. عیرفان، خویند کارێکی ته مه ن ۱۷ ساله، له لیدوانه کانیدا ئاماژه به وه ده کات:

«کاتیک مندالان له ژینگه ی قوتابخانه وه ره ز ده بن، تهحه مولیان کهم ده بیته وه، یان بۆ نمونه تاقمیکن ده یانه وهی هه راسانت بکه ن، یان بۆ نمونه له قوتابخانه شه ر دروست ده بی، ئه مه شتیکی ئاساییه، شه ری خۆمانه له گه ل کوراندای شه ر ساز ده بی و لیمان ده دریت». (دیمانه ی ژماره ۸۰. عیرفان، 91-92 Pos).

له فه زای کۆمه لایه تی شیدا نه بوونی تابشته ییان و بهرگه گرتن ده توانی توندوتیژی به کۆمه ل یان کاردانه وهی ئیمپاسیقی لی بکه ویتته وه. ئه فسه ره یکی پۆلیسی خانه نشینکراو، ئه زمونه کانی خۆی له گه ل توندوتیژی که له ئه نجامی کهمیی تابشته ییان و بهرگه گرتن له ناو کۆمه لگادا دروست بووه، روون ده کاته وه و ده لی:

«له و تاوانانه ی که پۆلیس ده ستوه ردان ده کا، رێژه یه کی زۆری گه نجان و میرمندالانمان له ناو کۆمه لگا و ئه و بیوانه ی که ئاستی تابشته ییان و بهرگه گرتن و سه بریان که مته ره، گرفتاری توندوتیژیی توندی فه زای شه ره کان ده بن، هه ندیک جار به هۆی جوین و قسه ی تفت و تال که جیگه ی لیبور دن و به خشی نه، به لام هه ندیک کهس بهرگه ی ئه وه ناگرن، تاوانی توندوتیژی ئه نجام ده ده ن که دواتر په شیمان ده بنه وه». (دیمانه ی ژماره ۹۵. ئه فسه ره یکی پۆلیسی خانه نشینکراو، 3 Pos).

ئهم گێرانهوه په یوه ندیی راسته وخۆی نیوان ئاستی تابشته ییان و بهرگه گرتن و توندی کاردانه وه توندوتیژه کان له ژینگه ی کۆمه لایه تیدا نیشان ده دات.

به کورتی، شیکاری داتا چوناپه تییه کان نیشان ددها که راهینان و پهره پیدانی تابشتهینان و بهرگه گرتن بۆ ژیانی تاکه کهسی و کۆمه لایه تی پیوستییه کی جدیدیه. کاتیک تابشتهینان و بهرگه گرتنی زهینی به باشی بیچم نه گری، رهنکه تاکه کان کاتیک پرووبه پرووی قهیران و فشاره دهر و ناسییه کان دهنه وه، پروو بکه نه رفتهاری شه رانگیژانه، توندوتیژانه، یان ته نانهت خۆتیکده رانه. تیورییه په یوه نندیداره کان و ئەزموونه ئاماژه پیکراوه کان جهخت له وه ده که نه وه که بهر زکردنه وهی ئاستی تابشتهینان و بهرگه گرتنی دهر وونی له ریگه ی دروستکردنی ژینگه ی پشتیوانی و پهروه ده ی گونجاو و پهره پیدانی توانا دهر وونییه کانی تاکه کان مومکینه و گرینگینه دان پیی ده توانی بیته هۆکاری سووری توندوتیژی و خو له ناو بردن له ناو کۆمه لگادا.

بیه شبوونی سۆرداری

بیه شبی سۆرداری، که یه کیک له هۆکاره بنه رته تییه کانی پروودانی توندوتیژی دژی پیاوان، زۆر جار پشتگووی ده خری یان که مایه خ داده نریت. ئەم جوړه بیه شبوونه که بریتییه له نه بوونی سه رنج و سۆز و هاودلی و پالپشتی سۆرداری، ده توانی کاریگه ری قوولی له سه ر دهر وون و رفتهاری پیاوان دابنی و کاردانه وهی توندوتیژی یان رفتهاری خه ساره خشی لی بکه ویته وه. له زۆریک له کۆمه لگا کاند، روانگه ره گه زتییه چه قبه ستوووه کان دهنه هۆی ئەوهی که خواسته سۆردارییه کانی پیاوان پشتگووی بخری یان ته نانهت گالته یان پی بکریت. هه ره له بهر ئەم هۆکاره ش رهنکه پیاوان به زهحمهت بتوانن خواسته سۆردارییه کانیاں دهر برین و له ئەنجامدا له پشتیوانی و هاودلی پیوست بیه ش دهن.

له و چوارچێوه دا به ریز میرابادی پیاویکی ته مه ن ۶۵ سال وێرای ئاماژه دان به لایه نیکی بیه شبی سۆرداری و سیکسی له م رووه ده لی:

«ژنان به ئاسانی پیاوان له ئاره زوووه سۆرداری و سیکسییه کان بیه ش ده که ن، یه کیک له و جوړه توندوتیژیانه بیه شکردن له خواست و ئاره زوووه سۆرداری و سیکسییه کانه. ئەم توندوتیژییه تایبته به پیاوانه. ئاماریک هه یه هی پیش شۆرشکی گهلانی ئیرانه له سالی ۱۹۷۸، ئاماری فه رمیی خودی نووسینگه ی تۆماری باری که سیتی، ژماره ی هاوسه رگیری له گهل ته لاق، رێژه ی ته لاق نزیکه ی له سه دا ۱.۱ بووه. سالی ۱۹۷۸ له سه دا ۱.۱ بووه (دیمانه ی ژماره ۵۳. میرابادی، Pos 59-61).

ئەم وه سفه به روونی گوزارشت له و توندوتیژییه ده کا که له ریگه ی بیه شکردنی سۆرداری و سیکسییه وه به سه ر پیاواندا ده سه پینریت. لیره دا میرابادی وێرای خستنه پرووی به لگه ی میژوویی له سه ر ته لاق، ئاماژه به گۆرانکارییه کۆمه لایه تییه کانی دوا ی ده یان سالی رابردوو ده کا که رهنکه له گه ره کردنی ئەو کێشانه دا رۆلی هه بوویت.

جگه‌ له‌وه‌ش، بیه‌شیی سۆزداری ده‌توانی له‌ فۆرمگه‌لی وه‌ کوو کۆنترۆلگه‌ری له‌ په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌رێتییه‌ کانیشدا خۆی ده‌ربخات. محهمه‌د حسینی، یاریده‌ده‌ری کۆمه‌لایه‌تی ته‌مه‌ن ۳۳ ساڵ، روونی ده‌کاته‌وه‌:

“کۆنترۆلگه‌ری ژن به‌سه‌ر پیاو‌دا، ئه‌وه‌ جوړیکی تری توندوتیژییه‌، که‌ نابێ له‌ گه‌ل خیزانه‌ که‌ت‌دا له‌ په‌یوه‌ندی‌دا بی، نابیت به‌م‌لا و به‌ول‌دا بچی، ده‌بی له‌ خزمه‌تی خۆم‌دا بیت. له‌ حالیک‌دا ژنه‌ کاتیکی می‌رده‌ که‌ی له‌سه‌ر کار ده‌چیته‌ لای ده‌سته‌ خوشکه‌ که‌ی، ده‌چیته‌ مالی باوکی. و سه‌یر و گه‌رانی خۆی ده‌کا، به‌لام‌ ئه‌ی پیاوه‌ که‌ چی؟! پیاوه‌ له‌ سه‌ر کار دیت‌ه‌وه‌ ماله‌وه‌ و ده‌بی گوێ له‌ پرته‌ و بۆله‌ی ژنه‌ که‌ی بگرێ و پینی ده‌لی نابێ هاموشۆی مال باوکت بکه‌یت. بۆ که‌سیک‌ که‌ ۲۰، ۲۵، ۳۰، ۳۵ ساڵ له‌و خیزانه‌دا گه‌وره‌ بووه‌، من‌دالی ئه‌و خیزانه‌ بووه‌ و پیاوی ئه‌و خیزانه‌ بووه‌، له‌ناکا و ژنه‌ که‌ی حوکمی لی ده‌کا که‌ سه‌ردانی مالی باوکی نه‌کات. مالی باوکی به‌جی به‌یئیت. پینم‌ وایه‌ شتیکی وا مه‌حاله‌. و ئه‌گه‌ر ئه‌م کاره‌ بکه‌ن زۆر خراپ ده‌بیت. ده‌لی ئه‌گه‌ر ژنه‌ که‌م له‌ هه‌لوێستی خۆی پاشه‌کشه‌ نه‌کا، ئه‌وه‌ جگه‌ له‌ ته‌لاق هیچ ده‌ره‌تانیکی دیکه‌مان نییه‌” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۸. محهمه‌د حسینی، 74 Pos).

ئهم‌ جوړه‌ ره‌فتاره‌ کۆنترۆلگه‌رییه‌ ده‌بیت‌ه‌ هۆی ئه‌وه‌ی پیاوان له‌ تۆری سروشتی پش‌تیوانی سۆزداری و کۆمه‌لایه‌تی خۆیان به‌تایبه‌تی پش‌تیوانی خیزان جیا ببنه‌وه‌، و له‌ رووی سۆزدارییه‌وه‌ گۆشه‌گیر بن. وه‌ک‌ حسینی ئاماژه‌ی پێده‌کا ئه‌م مه‌سه‌له‌ ده‌توانی کیشه‌ی په‌یوه‌ندیسازکردن و زیادبوونی ئاستی ستریس و ته‌نانه‌ت لیکه‌له‌وه‌شانه‌وه‌ی ژبانی هاوبه‌شی لی بکه‌وێته‌وه‌. له‌ روانگه‌ی تیۆرییه‌ ده‌رووناسییه‌ کانه‌وه‌، جۆن بۆولی له‌ تیۆری “وابه‌سته‌یی” خۆیدا (بۆولی، ۱۹۶۹) جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ خواست بۆ وابه‌سته‌بوون و په‌یوه‌ندی سۆزداری ئه‌من، پێویستییه‌کی ب‌ه‌ره‌تی و ج‌وودی مرۆقه‌ و بیه‌ش‌بوون لی ده‌توانی بیه‌ته‌ هۆی کیشه‌ ده‌روونی و ره‌فتارییه‌ کان. ئه‌م تیۆرییه‌ هه‌موو ئه‌و پیاوانه‌ ده‌گریته‌وه‌ که‌ له‌م بارودۆخانه‌دا به‌ده‌ست که‌می سۆزدارییه‌وه‌ ده‌نالین. هه‌روه‌ها تیۆری “خۆدیاریگه‌ری” به‌ره‌می دیسی و رایان^۱ (۲۰۰۰) ئاماژه‌ به‌ گرینگیی س‌ی پ‌یداویستی ده‌روونی ب‌ه‌ره‌تی ده‌کا، له‌وانه‌ سه‌ربه‌خۆیی، لیها‌ت‌ووی و په‌یوه‌ندی، و باس له‌وه‌ ده‌کا که‌ بیه‌ش‌بوون له‌م خواست و ئاره‌زوو و پ‌یداویستیانه‌ ده‌توانی بیه‌ته‌ هۆی که‌م‌بوونه‌وه‌ی ئه‌نگیزه‌ و خه‌مۆکی و ته‌نانه‌ت شه‌رانگیزی. سه‌پاندنی فشاری سۆزداری و ده‌روونی له‌ لایه‌ن هاوسه‌ره‌وه‌، وه‌ک‌ له‌ قسه‌ی حسینی‌دا دیاره‌، راسته‌وخۆ په‌یوه‌ندی به‌و باب‌ه‌تانه‌وه‌ هه‌یه‌. بۆیه‌ بیه‌ش‌بوونی سۆزداری، جا‌چ له‌ شیوه‌ی پش‌ت‌گ‌وی‌خستنی خواسته‌ سۆزداری- س‌یک‌سیه‌ کان

بئی یان له شیوهی رەفتاری کۆنترۆلگەرانه و سنووردار کەرەوه بئی، دەتوانی پۆلیکی سەرەکی له روودانی توندوتیژی بەرامبەر بە پیاوان بگێرێت. دەستێرە گەشتن بە خۆشه‌ویستی و هاودلی و هەرەها فشاری دەروونی له لایەن ئەو کەسانە ی که چاوەروانی پشتیوانیی سۆزدارییان لێدەکرێ، ئەم تاکنە بەرەم‌ووی پرۆسە خەسارە خەشە دەروونی و رەفتارییە کان دە کاتەوه.

لاوازی له جیبە جیکردنی چاوەروانییە پۆلییە کان

توندوتیژی دژی پیاوان بە هۆی بێتواناییان (پیاوان) له دیاریکردنی ئەرک و بریاردان، پەيوەستە بە پەهەندە جیاوازی کان فشاری دەروونی و کۆمەلایەتییه‌وه. ئەم دۆخە رەگ و ریشە ی له چاوەروانییە فەرەه‌نگیە کان و ئەو رۆڵانەدا دا کوتاوه که بەسەر پیاواندا دەسەپیندريت: پیاوان دەبێ رەوتی ژبانی خۆیان دیاری بکەن و بارگرانی بریاردان هەل‌ب‌گرن، بەبێ ئەوه ی پیکهاتەیه کی پشتیوانیی گونجاو بوونی هەبێت. جگە لەم چاوەروانییانه، فشارە ئابوورییه کانیش له گەورە کردنی ئەم کێشانه‌دا رۆلیکی گرینگ دەگێرن، بەتایبەت کاتیک پیاوان رۆلی «داینکەر» بە ئەرکی سەر شانی خۆیان دەزانن. زۆر جار بێتوانایی له جیبە جیکردنی ئەم چاوەروانییانه دەبێتە هۆی کەمبوونه‌وه ی بەرچاوی کەرەمەت و دەرکەوتنی دڵ‌راکی و تەنانهت خەمۆکی. لیکۆلینه‌وه کان ی ئەم دوا ییانه پشتراستیان کردووه‌تەوه که ئەو پیاوانە ی که بە هۆی کێشە ی ئابوورییه‌وه ناتوانن رۆلی نەريتیی خۆیان وه ک سەرپەرشتی دارایی خێزان راپەرێنن، هەست بە تاوانباری و شەرمەزاری دەکەن (سمیس، ۲۰۲۳).

یە کیک له دیمانه‌له گەل‌کراوان روونی دە کاتەوه:

«کاتیک نەمتوانی کرێی خانووه‌که بدهم، نەک هەر خێزانە کهم لێم بێزار بوون، بە‌ل‌کوو نەمتوانی سەیری ناو چاوشیان بکەم، وه ک شتیک پیاو بوون چیتەر هیچ مانایه‌کی بۆ من نەبوو» (دیمانه‌ی ژماره ۱۴. ئیبراهیم، 25 Pos).

ئەم گێرانه‌وانه واقعی پەيوەندی نیوان فشارە ئابوورییه کان و کاریگەرییه کان یان لەسەر شوناسی پیاوانه‌ دەر‌ده‌خەن. تیورییه‌ دەر‌ووناسییه‌ جۆراوجۆره‌ کان دەتوانن ئەم پەيوەندییه‌ روون بکەنه‌وه. بۆ نموونه تیوری فیروونی کۆمەلایەتی باندورا جەخت لەوه دە کاتەوه که له‌و خێزانە ی که توندوتیژی یان ناسەقامگیری دارایی بە‌شیک له ژبانی رۆژانه‌ بووه، رەنگه‌ پیاوان ئەو سەرچەشە رەفتارییه‌ توندوتیژانه یان گۆشە‌گیری که له مندالیدا بینویانه له گەورە‌سالی‌دا له‌وه‌لامی فشاره‌ داراییه‌ کاندادوو‌بارە ی بکەنه‌وه (باندورا، ۱۹۷۷).

یە کیک له دیمانه‌له گەل‌کراوان روونی دە کاتەوه:

«باوکم هەمیشە کاتیک پارە ی پێ نەدەما‌تووره‌ دهبوو و دە‌ی‌گوراند. منیش کاتیک ناتوانم پارە ی پێو‌ست بە‌دەست بهێنم، بە‌هەمان شیوه‌ هە‌لسوکه‌وت ده‌که‌م؛ خۆشم نازانم چۆنه‌ تووشی ئەم‌حاله‌ته‌

بووم» (دیمانه‌ی ژماره ۲۷. مه‌سعوود، Pos 42).

جگه له سه‌رچه‌شنه فیربووه کان، تیۆریی خه‌ساره‌تی ده‌روونی روونکردنه‌وه‌یه کیش له‌م باره‌وه ده‌دات. ئەم تیۆرییه ده‌لێ ئەو پیاوانه‌ی که له منداڵیدا به‌هۆی هه‌ژاری، شکست، یان توندوتیژیی خیزانی زیانیان پێگه‌یشتوو، کاتیک له‌هه‌ره‌تی گه‌وره‌سالی‌دا رووبه‌رووی کیشه‌ی هاو‌شیوه ده‌بنه‌وه که‌متر توانای به‌ریوه‌بردنی فشاریان هه‌یه، چونکه‌ یاده‌وه‌ریی رابردوو هه‌شتا‌بالی به‌سه‌ر هه‌لومه‌رجه‌که‌ی ئیستادا کیشاوه. (هرمن، ۱۹۹۲).

هه‌روه‌ها پێکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تی و فره‌هه‌نگیه‌کانیش چالا‌کانه ئەم کیشانه‌ گه‌وره‌تر ده‌که‌نه‌وه. لیکۆلینه‌وه‌کانی ئەم دوا‌یه‌یه باس له‌وه‌ ده‌که‌ن که‌ پیاوان له‌ ژنان زیاتر له‌ ده‌رپرینی خه‌ساره‌لگری و دا‌وای یارمه‌تیکردن دو‌و‌دڵن، چونکه‌ پێیان وایه‌ ئەمه‌ له‌گه‌ڵ به‌ها نه‌ریتییه‌کانی پیا‌وه‌تیدا وه‌کوو خۆبژی‌وی و هه‌یز نا‌کۆکه. ئەمه‌ش وا ده‌کا پیاوان هه‌سته‌کانیان سه‌رکوت بکه‌ن و گۆشه‌گیر بن (اسمیت، ۲۰۲۲).

له‌ زمان‌ی دیمانه‌له‌گه‌ل‌کرا‌و‌یکی تروه‌:

«ده‌ترسام به‌ خه‌زانه‌که‌م ب‌لێم نیمه‌، له‌ د‌ل‌م‌دا وا هه‌ستم ده‌کرد ئە‌گه‌ر

یارمه‌تیم ب‌ده‌ن، ئیتر به‌ پیا‌وم نا‌زان‌ن» (دیمانه‌ی ژماره ۴۱. ره‌زا، Pos 58).

ئەم گۆشه‌گیرییه سو‌ورپ‌یکی فشاری ده‌روونی و کیشه‌ ئابوورییه‌کان به‌دی دێنێ. زۆر جار پیاوان به‌ دا‌وای یارمه‌تینه‌کردن یان په‌نا‌بردنه‌ به‌ر می‌کانیزمی رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی نا‌هه‌ندروستی وه‌کوو توندوتیژی یان ره‌فتاره‌ مه‌ترسیداره‌کان نه‌ک هه‌ر کیشه‌کانی خۆیان گه‌وره‌تر ده‌که‌نه‌وه، به‌ل‌کوو په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و خه‌زانییه‌کانیان زیانی پێده‌گات.

هه‌روه‌ها تیۆریی رۆله‌ جێنده‌رییه‌کان له‌ شیکردنه‌وه‌ی ئەم دۆخه‌دا گرینگ ده‌بێت. ئەم تیۆرییه‌ باس له‌وه‌ ده‌کا که‌ چا‌وه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی پیاوان بۆ راپه‌راندنی رۆلی سه‌ره‌رشت و دا‌بینکه‌ری دارایی، نه‌ک هه‌ر فشاری ده‌روونی زیاتریان له‌سه‌ر دروست ده‌کا، به‌ل‌کوو رێگا‌کانی رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی ئەم فشاره‌ سنو‌وردار ده‌کاته‌وه. له‌ راستیدا، پیاوان له‌ رێگه‌ی به‌ ده‌روونی‌کردنی نۆرمه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ ده‌سه‌لات و سه‌ره‌خۆیی، ئاماده‌ نین ئەم کلێشانه‌ بشکینن و خه‌ساره‌لگریی خۆیان ده‌ربهرن (ایگلی و هم‌کاران، ۲۰۰۰). ئەم سه‌رچه‌شنه‌ ره‌فتاری‌بانه‌ نه‌ک ته‌نها ده‌بێته‌ هۆی توندوتیژی دژی ئە‌وانی‌ تر، به‌ل‌کوو ده‌توانی‌ جو‌رپ‌یک له‌ توندوتیژی دژی خۆیان دروست بکه‌ن، به‌تایبه‌ت له‌ رێگه‌ی ره‌فتاره‌گه‌لی وه‌کوو خۆلۆمه‌کردن یان ته‌نا‌هت خۆئا‌زاری.

یه‌ کێک له‌ دیمانه‌له‌گه‌ل‌کرا‌وان روونی ده‌کاته‌وه:

«له‌گه‌ڵ هه‌ر شکسته‌تیک که‌ تووشی بووم، هه‌ستم ده‌کرد به‌شیک له‌

جو‌و‌ودم ورد ده‌بێت. ته‌نا‌هت وام لێهات که‌ ئیتر هه‌یزم نه‌بوو دا‌وای یارمه‌تی له‌

که‌سه‌یکی دیکه‌ بکه‌م.» (دیمانه‌ی ژماره ۹. حسین، Pos 36)

ئەم گێرانهوانە سوورپێک دەخەنە ڕوو کە فشارە داراییەکان و چاوەروانییەکانی کۆمەڵگا لە پیاوان نەک هەر کێشەی دەروونی دەنێنەوه، بەلکۆو ئەم کێشەکانە لە گەڵ تێپەرپوونی کات ڕێژەی ڕەفتارە ناتەندروستەکان و ئاستی گۆشەگیری زیاتر دەکەن. تیۆری ناسیاری - ڕەفتاری لە روانگەییەکی دیکەوه ئەم سوورپێک دەکاتەوه؛ بە پێی ئەم تیۆرییە، بیر و باوەڕی نۆرماتیکی بەدەرروونیکراو سەبارەت بە پیاوێتی دەتوانی لە بەرامبەر هەر شەڕی نێگەییەکانی وەکوو قەیرانی دارایی بێتە هۆی زیادبوونی توندوتیژی دژی خۆی یان ئەوانی دیکە (بک، ۱۹۷۶). ئەم ڕەفتارانە وەلامی ناکارامە بۆ ئەو بارودۆخانەن کە پیاوان هەست بە ناکارامەیی و کەم دەسەلاتی دەکەن.

هەر وەها تیۆریی خەسارناسیی دەسەلاتیش تەواوکەری ئەم بابەتەیه: کاتیک پێگەی کۆمەڵایەتی پیاوپێک بە هۆی قەیرانە داراییەکان یان بیتوانایی لە جێبەجێکردنی چاوەروانییە پیاوێتیەکان کەم دەبێتەوه، ئەو پیاو لەوانەیە پەنا بۆ ڕەفتارە شەڕانگیزی یان توندوتیژییەکان ببا بۆ ئەوەی وا هەست بکا کە کۆنترۆڵ یان هەیمەنە لە دەستچووی دیسان بۆ گەراوەتەوه (کلتر و همکاران، ۲۰۰۳). ئەم ڕەفتارانە دەتوانن لە ڕووبەرپووبوونەوه لە گەڵ ئەندامانی خێزان، هاوڕێیان، یان تەنانەت کەسانی نامۆدا دەرکەون.

یەکیکی دیکە لە دیمانەلەگەڵکراوان وتی:

«کاتیک پارەم لە هاوڕێکانم بە قەرز کرد و پێیان وتم دەبێت خۆت ئەمە بەرپێوه ببە، هەستم کرد کە سووکایەتیم پێکراوه، لە ناکاو دەنگم بەرز کردەوه، بەلام لە قوولایی دڵمدا دەمزانی هەم توورەم و هەمیش شەرمەزار» (دیمانەیی ژمارە ۲۳. ئەحمەد، Pos 78).

ئەم نموونانە لەگەڵ تیۆرییەکان، سوورپێک دەردەخەن کە پیاوان بە هۆی چاوەروانییە کۆمەڵایەتیەکان و فشارە داراییەکان و نەبوونی پشتیوانی گرفتاری ڕەفتارگەلیک دەبن کە لە خۆیاندا زیانەخش و مەترسیدارن. ئەم سوورپێک بەردەوام ڕۆڵ جێندەرییە نەڕیتیەکانی ناو کۆمەڵگادا بەهێز دەکا و توندوتیژی دژی پیاوان و لە لایەن پیاوانەوه دەچەسپێت.

پشتبەستن بە مائی دایک و باوک

پشتبەستنی زۆر بە مائی دایک و باوک یەکیک لە هۆکارە قوولەکانی ڕوودانی توندوتیژی دژی پیاوانە، توندوتیژییەکی کە زۆر جار لە ڕووی سروشتییەوه، شاراو و ناراستەوخۆیە، بەلام کاریگەریی دەروونی و ڕێکەوتی لەسەر قوربانییەکانی هەیە. ئەم وابەستەییە دەتوانی پیاوان لە ئازادی کردار و سەرەخۆیی لە پرێارداندا بێش بکا و بیانخاتە دۆخیکیەوه کە خۆیان وەک دیلی چاوەروانی و قەزاوت و پرێارەکانی بنەمالە ببینن. ئەوەی ئەم فشارە هێندە تر توندتر دەکا، ئەو پابەندبوونەیه کە لە چوارچێوەی پەبوهندییە خێزانییەکاندا بەسەر پیاواندا دەسەپێنرێ کە هەمیشە بەدوای ڕەزامەندی و پەسەندکران لە خانەوادەن، تەنانەت ئەگەر ئەمە بە مانای پشتگوێخستنی ئارەزوو و

پیداویستییه راسته‌قینه‌کانیان بێت.

به‌سه‌رهاتی ئه‌کبه‌ر ئیبراهیمی نموونه‌یه‌کی روونی ئه‌مه‌یه. ده‌لیت:

«ناتوانم بۆ نموونه ئه‌خلاقم هه‌یه، بۆ نموونه ناتوانم زۆر به‌راشکاوێ له‌گه‌ڵ
بنه‌ماله‌که‌م قسه‌ بکه‌م که‌ کاکه‌ گیان پێم خۆشه‌، سه‌ربه‌خۆ بم، ده‌مه‌ه‌وی
بچمه‌ سه‌ر کار. چونکه‌ خوشکه‌که‌م ده‌لی ده‌مانه‌ه‌وی تۆ له‌وی [که‌مپی
وازه‌نیان له‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان] بمینیته‌وه.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۳_ ئه‌کبه‌ر
ئیبراهیمی، Pos255).

له‌م ئه‌لقه‌دا روون ده‌بێته‌وه که‌ ئه‌کبه‌ر به‌ هۆی وابه‌سته‌یی ده‌روونی و په‌نگه‌ سۆزداری به‌
خوشکه‌ که‌ی و هه‌روه‌ها پیکهاته نه‌ریتییه‌کانی خێزانه‌که‌یه‌وه، ناتوانی خواسته‌که‌سییه‌کانی خۆی
ده‌ربهری یان به‌ روونی به‌دوایدا بگه‌رێت. له‌ روانگه‌ی تیۆرییه‌ ده‌رووناسیه‌کانه‌وه، به‌تایبه‌ت
تیۆری ئیریکسون (اریکسون، ۱۹۶۸) سه‌باره‌ت به‌ گه‌شه‌سەندنی ده‌روونی - کۆمه‌لایه‌تی، ئه‌مه‌
نیشانده‌ری جوړیک له‌ نابالقبوونی له‌ قوناغی سه‌ربه‌خۆیی تاکه‌که‌سییه‌. ئیریکسون پێی وایه‌ له‌
قوناغه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی گه‌شه‌کردندا تاکه‌کان ده‌بی بتوانن مه‌ودایه‌کی سالم و تەندروست له‌ دایک
و باوکیان دروست بکه‌ن و پێگه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆ له‌ ژانیاندا ساز بکه‌ن. نه‌کردنی ئه‌و کاره‌ ده‌توانی
بیانخاته‌ ناو ته‌له‌ی وابه‌سته‌یییه‌ درێژخایه‌نه‌ ده‌روونی و سۆزدارییه‌کانه‌وه که‌ دواچار ده‌بێته‌ هۆی
سه‌رکوژکردنی خواسته‌که‌سییه‌کان و ده‌رکه‌وتنی فشاره‌ ده‌روونییه‌ درێژخایه‌نه‌کان.

بێگومان فشاری خێزانی له‌سه‌ر ئه‌کبه‌ر ته‌نها له‌ برباره‌ ساده‌کانی پۆژانه‌دا سنووردار نابێته‌وه.
ئه‌و ده‌گێڕێته‌وه که‌ ته‌نانه‌ت برباره‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی ژانیشی، وه‌کوو کرینی شت، هه‌لبێژاردنی
شوینیک بۆ ژیان، یان ته‌نانه‌ت په‌یوه‌ندیکردن له‌گه‌ڵ که‌سانی دیکه‌، به‌ کرده‌وه‌ له‌ ژێر کۆنترۆلی
خێزانه‌که‌یدا بووه:

«چۆن پێت بێژم بۆ شت کرین، خانوو کرین، چۆنه‌ شارێکی دیکه‌، په‌یوه‌ندی
له‌گه‌ڵ که‌سیکی دیکه‌ من نه‌توانی یه‌ک جار کارێک بکه‌م ئه‌مانه‌ نه‌یه‌ن پێم
نه‌لێن بۆچی وات کرد» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۳_ ئه‌کبه‌ر ئیبراهیمی، Pos255).

ئه‌مه‌ نموونه‌یه‌کی دیاری توندوتیژی ده‌روونی نایه‌سته‌وخۆیه‌ که‌ له‌ لایه‌ن خێزانه‌وه‌ به‌سه‌ر
پیاواندا ده‌سه‌پێنرێت. به‌ پێچه‌وانه‌ی توندوتیژی جه‌سته‌یی، ئه‌م جوړه‌ توندوتیژییه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی
قوولتر کاریگه‌ری له‌سه‌ر شوناسی تاک و هه‌ستی خۆ به‌گه‌وره‌زانیان داده‌نێت. تیۆری بۆین (بۆین،
۱۹۷۸) له‌باره‌ی سیسته‌می خێزانییه‌وه‌ جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه که‌ له‌ پیکهاته‌ ناتەندروسته‌کانی
خێزاند، په‌نگه‌ ئه‌ندامان نه‌توانن شوناس و سنووری سه‌ربه‌خۆ بۆ خۆیان بخولقێنن. له‌م جوړه‌
بارودۆخانه‌دا تاک به‌رده‌وام ڕووبه‌رووی ده‌ستوهردان و چاودێریکردنی ئه‌ندامانی دیکه‌ی خێزانه‌که‌ی
ده‌بێته‌وه که‌ ئه‌مه‌ ده‌بێته‌ هۆی جوړیک له‌ توندوتیژی شاراوه‌.

ههروه‌ها جگه له وابه‌سته‌یه خیزانییه کان، سه‌ر کوتکردنی راسته‌وخۆیان ناراسته‌وخۆی سۆز و موحیبه‌ت له ناو په‌یوه‌ندییه‌کانی دیکه‌دا، وه‌ک رۆلی باوکایه‌تیی پیاوان دوا‌ی ته‌لاق، ده‌توانی به‌ستینیک بۆ سه‌ره‌له‌دانی فشاره‌ سۆزداری و ده‌روونییه‌ تونده‌کان خۆش بکات. خاتوو میهره‌بان که ته‌لاق و جیا‌بونه‌وه له‌ هاوسه‌ره‌که‌ی به‌ئه‌زموون کردووه، به‌م شیوه‌ باسی ده‌کات:

“سه‌یر که‌ دوا‌جار کوره‌که‌ی منی بینی چونکه‌ شوینی کاره‌که‌ی لیره‌یه‌ و ماله‌ که‌یان له‌ کووچه‌که‌ی ته‌نیشتم‌دایه‌، کوره‌که‌م وتی دایه‌ باوکم منی بینیه‌ و وتیان هه‌ی! هه‌ر ئه‌وه‌نده‌. هه‌یچ بانگی نه‌کردم، هه‌ر رانه‌وه‌ستا و لیشی نه‌روانیم. جاریک کوره‌که‌م له‌ لام دانیشتبوو و ته‌له‌فونی بۆ کردم و پرسى «کى له‌ لات‌هوه‌ دانیش‌تووه‌؟» فلان که‌ست که‌ی سوار کرد؟ وتم نه‌تناسى؟ وتى: نه‌خیر. وتم کوره‌که‌ته‌. وتى ئه‌ی خوا‌هاوار ئه‌وه‌نده‌ گه‌وره‌ بووه‌؟! هه‌یچ هه‌ستیکى بۆ منداله‌کانى نییه‌. کوره‌که‌م ئیستا له‌ دایک و باوکى تووره‌یه‌. قسه‌م له‌ گه‌ل باوکى کرد و وتم ده‌ته‌ه‌وئى رۆژى له‌ دایک‌بوونى پیرۆزبایى لى بکه‌ی؟ ژماره‌که‌ت پى‌بدەم، وتى گه‌ره‌کم نییه‌. که‌ گه‌ره‌کم نییه‌ لى‌ تووره‌ بووم. وتم رۆژیک پنیوستت به‌ منداله‌که‌ت بوو من نا‌هیل‌م بتینیت. چه‌ند جاریک پیم وتى وه‌ره‌ منداله‌کانت ببینه‌، تۆش ئه‌م کاره‌ت نه‌کرد. بۆ نایه‌ه‌وئى منداله‌کانى ببینیت؟، پیم وایه‌ ئیستا بۆشاییه‌کى گه‌وره‌ له‌ نیاواندا هه‌یه‌” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۱، میهره‌بان، Pos 58).

ئهم گێرانه‌وه به‌ روونی کالبوونه‌وى ورده‌ ورده‌ی په‌یوه‌ندییه‌ باوکایه‌تییه‌ کان دوا‌ی ته‌لاق نیشان ده‌دا که‌ ده‌توانی جوړیک له‌ خه‌ساره‌لگری سۆزداری و ده‌روونی له‌ پیاوانى لى بکه‌وێته‌وه‌. تیۆری سیسته‌مى خیزانى بۆین لیره‌شدا کارکردی هه‌یه‌. به‌تایبه‌ت بیتوانایى هه‌ندیک له‌ پیاوان بۆ پاراستنى په‌یوه‌ندییه‌کى سه‌ره‌به‌خۆ و ته‌ندروست له‌ گه‌ل منداله‌کانیان دوا‌ی ته‌لاق، ده‌توانی هه‌ستى شوناسیان تیک بدات. ئهم گۆرانکارییه‌ له‌ ئه‌وله‌ویییه‌ته‌ سۆزدارییه‌کاندا زۆر جار به‌ هۆی ئه‌و فشارانه‌ی که‌ له‌ نا‌کوکی خیزانییه‌وه‌ سه‌ر هه‌ل‌ده‌دن یان له‌ به‌ره‌خنه‌ی کۆمه‌لایه‌تى یان ده‌رنه‌برینى هه‌سته‌کانه‌. ده‌رووناسانى کۆمه‌لایه‌تى پێیان وایه‌ که‌ ئهم جوړه‌ بارودۆخانه‌ ره‌نگه‌ له‌ درێژخایه‌ندا هه‌سته‌کانى گۆشه‌گیرى و په‌شیمانى و ته‌نانه‌ت تووره‌یى زیاتر و توندتر بکه‌نه‌وه‌.

خالیکى دیکه‌ که‌ له‌ گێرانه‌وه‌ی ئه‌که‌به‌ردا زه‌قه‌ قه‌زاوه‌تى به‌رده‌وامى خیزانه‌که‌ی سه‌باره‌ت به‌ بریاره‌کانیه‌تى.

«هه‌میشه‌ وا هه‌ستم ده‌کرد که‌سێک له‌ ژوور سه‌رمه‌، ئه‌و ده‌بى پیم بلى چى بکه‌م و چى نه‌که‌م. ئه‌گه‌ر کاریکیشم بک‌دایه‌ ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر دروستیش بو‌وایه‌، دیسان ده‌میان ده‌کرده‌وه‌ و ده‌یانگوت ئه‌وه‌ی تۆ ده‌یکه‌ی هه‌له‌یه‌».

(دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۳- ئه‌که‌به‌ر ئیبراهیمى، Pos 255).

ئهم کۆنترۆڵکردن و ناچارکردنه‌ به‌رده‌وامه‌ بۆ «خۆگونجاندن» سی له‌ گه‌ڵ داواکارییه‌کانی خیزان، جوړه‌ سه‌رچه‌شنیککی سه‌رکوتگه‌رانه‌ له‌ ناو په‌یوه‌ندییه‌کانی خیزاندا نیشان ده‌دات. له‌ روانگه‌ی تیۆریی فشاری کۆمه‌لایه‌تی می‌رتۆنه‌وه‌ (مرتون، ۱۹۳۸)، ئه‌کبه‌ر خۆی له‌ دۆخیککی پر له‌ ململانیی نیوان خواسته‌ که‌سییه‌کان و چاوه‌روانییه‌ ژینگه‌یه‌کاندا ده‌بینیته‌وه‌. ناوبراو له‌ کرده‌وه‌دا ناتوانی وه‌لامی خواست و مه‌یله‌ که‌سییه‌کانی خۆی بداته‌وه‌، چونکه‌ پیکهاته‌ی بنه‌ماله‌ ناچاری کردوو به‌ سێ و دوو گوێرايه‌لی قه‌زاوه‌ته‌کانی ئه‌وانی دیکه‌دا بیټ.

جگه‌ له‌وه‌ش، گیرانه‌وه‌ی ئه‌کبه‌ر به‌ روونی هه‌ستیک نیشان ده‌دا که‌ له‌ که‌سانیکدا روو ده‌دا که‌ قوربانی ئه‌و جوړه‌ وابه‌سته‌یه‌ زیاده‌رۆپانه‌ن: له‌ خۆنامۆبوون. ئه‌کبه‌ر دۆخی خۆی به‌ وشه‌یه‌کی ساده‌ به‌لام مانادار باس ده‌کات:

«ئه‌گه‌ر کاریکیشم بکردایه‌ ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر دروستیش بووایه‌، دیسان ده‌میان ده‌کرده‌وه‌ و ده‌یانگوت ئه‌وه‌ی تۆ ده‌یکه‌ی هه‌له‌یه‌ بۆچی به‌بی ره‌زانه‌ندیی ئیمه‌ چووی و ئهم‌ کاره‌ت کرد؟ بۆچی لای ئیمه‌ باست نه‌کرد؟ باشه‌ بۆچی پیتان بلییم؟» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۳_ ئه‌کبه‌ر رئیبراهیمی، Pos255).

ئهم‌ قسانه‌ نه‌ک هه‌ر دۆخه‌ کاره‌ساتباره‌ که‌ی ئه‌کبه‌ر نیشان ده‌ده‌ن، به‌لکوو هه‌ستکردن به‌ بئ‌شوناسی و نه‌بوونی کۆنترۆڵ به‌سه‌ر ژبانی تایبه‌تی خۆیدا ده‌رده‌خه‌ن. تیۆریی سه‌ربه‌خۆیی دیسی و رایان (دسی و رایان، ۱۹۸۵) ئهم‌ جوړه‌ بارودۆخانه‌ وه‌ک «زه‌وتکردنی ئه‌نگیزه‌ی ده‌روونی تاک» سه‌یر ده‌کات. ئه‌وان ده‌لین تاکه‌کان بۆ کارکردی ده‌روونی ته‌ندروست پتویستیان به‌ سێ فاکته‌ری سه‌ره‌کی هه‌یه‌: سه‌ربه‌خۆیی، لینه‌اتوویی و په‌یوه‌ندی. کاتیک ئهم‌ سێ فاکته‌ره‌ سه‌رکوت ده‌کرین- وه‌ک ئه‌وه‌ی له‌ ئه‌کبه‌ردا رووی دا- ره‌نگه‌ تاکه‌کان تووشی خه‌مۆکی، دل‌ه‌راوکی، بکا، یان ته‌نانه‌ت به‌رامبه‌ر به‌ ژینگه‌که‌یان شه‌رانگیزی پاسیڤان هه‌بیټ.

له‌ کۆتاییدا ئهم‌ گیرانه‌وانه‌ ئه‌وه‌ نیشان ده‌ده‌ن که‌ چۆن وابه‌سته‌یی زۆر به‌ خیزان و سه‌رکوتکردنی هه‌سته‌کان له‌ په‌یوه‌ندییه‌ گرینگه‌کاندا، وه‌کوو په‌یوه‌ندیی باوکانه‌، ده‌توانی سووریککی توندوتیژی ده‌روونی شاراه‌ و بریاردانی سه‌پینراوی لی بکه‌ویتته‌وه‌. ئه‌کبه‌ر و هه‌روه‌ها هاوسه‌ری خاتوو میهره‌بان هه‌ر یه‌که‌یان به‌ شیوازی خۆیان نیشان ده‌ده‌ن که‌ چۆن بوونی به‌هیز و قه‌زاوه‌تگه‌رانه‌ یان به‌هه‌ندوه‌رنه‌گرتنی خانه‌واده‌که‌یان ئه‌وانی له‌ به‌ده‌سته‌هینانی ژبانیکی سه‌ربه‌خۆ بیه‌ش کردوو. ئهم‌ وابه‌سته‌یه‌ یان به‌هه‌ندوه‌رنه‌گرتنه‌، هه‌رچه‌نده‌ به‌ روا‌له‌ت له‌ په‌یوه‌ندییه‌کی سۆزداری و پالپشتی یان فشاره‌ ژینگه‌یه‌که‌نوه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گرێ، به‌لام له‌ راستیدا له‌ حا‌له‌تیککی هه‌له‌په‌سێردراو و ئیفلجیدا ده‌یان‌ه‌یلتته‌وه‌ و له‌ گه‌ڵ هه‌ستی هه‌میشه‌یی نا‌راز‌بوون و شه‌رم و پچرانی سۆزداریدا رووبه‌روویان ده‌کاته‌وه‌. وه‌ک تیۆرییه‌ ده‌رووناسیه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان روونی ده‌که‌نه‌وه‌، ئهم‌ جوړه‌ وابه‌سته‌ییانه‌ نه‌ک ته‌نها زیان به‌ گه‌شه‌کردنی تاک ده‌گه‌یینن، به‌لکوو ده‌بنه‌ هۆی جوړیک له‌ توندوتیژیی ده‌روونی که‌ نه‌ک هه‌ر به‌ ده‌گه‌من ده‌ناسریتته‌وه‌، به‌لکوو زۆر جار که‌سی وابه‌سته‌ ناتوانی به‌ره‌نگاری ببیتته‌وه‌.

ھۆكارە ناراستەوخۇكان (پېكھاتەيى)

ھۆكارە پېكھاتەيى يان ناراستەوخۇكانى توندوتىژى دژى پياوان ئاماژە بۇئە ھۆكارانە دە كا كە بە قوۋلى رەگيان لە چوارچىۋەي كۆمەلەيەتى، فەرھەنگى، ئابوورى و سياسيدا ھەيە و راستەوخۇ نابنە ھۆى رەفتارى توندوتىژ، بەلكوو بە شىۋەيەكى بەرفراوان زەمىنە بۇ توندوتىژى خۇش دە كەن يان ئاسانكارى بۇ دە كەن. بە پېچەوانەي ھۆكارە راستەوخۇكان كە پەيۋەندىيان بە رووداو يان بارودۇخە دەستبەجىيە كانەۋە ھەيە، ئەم ھۆكارانە بە شىۋەيەكى شاراۋە و درىژخايەن و چەسپاۋ كار دە كەن. ئەو پېكھاتە و سىستەمانەي كە نايە كسانى، جياكارى يان فشارى كۆمەلەيەتى بەدى دىنن يان بەھىزيان دە كەن، دەتوانن لە بەرھەمھىنانەۋەي توندوتىژىدا رۇلىكى سەرەكى بگىرن.

فاكتەرگەلى ۋە كوو كلىشە رەگەزىتتەيەكان كە پياوان بۇ بەھىزبوون يان سەركوتكردىنى ھەستەكانيان ھان دەدەن، نايە كسانى ئابوورى كە پياوان بۇ دابىنكردىنى بژىۋى ژيانيان دەخاتە ژىر فشارەۋە، يان سياسەت و ياسا ناكارامەكان كە ۋە كوو پىۋىست پىشتىۋانىي كۆمەلەيەتىي گونجاۋ لە پياۋە زىيانلىكەۋتوۋەكان ناكەن، نمونەي ئەم بۆلەن. جگە لەۋەش، ئەو سىستەمە كۆمەلەيەتتەيەنى كە سەرچەشەكانى بالادەستى يان كۆنترۇلكردن بەھىز دە كەن، لە بەھىزكردىنى توندوتىژى پېكھاتەيى رۇلىكى بەرچاۋ دەگىرن. لەبەر ئەۋەي ئەم ھۆكارانە لە ئاستى كەلەندا كار دە كەن و سىرۋىستىكى ئالۋز و فرەلەيەنيان ھەيە، ئاشكرىكردىنى پەيۋەندىي نىۋان ئەۋان توندوتىژى پىۋىستى بە رۋانگەي شىكارانەي قوۋلترەۋە ھەيە. لىكدانەۋەي ئەم فاكترانە بۇ بەدەيەنيانى گۇرانكارى پېكھاتەيى و كەلەن لە سياسەت و سىستەمە كاندا دەتۋانى يارمەتيدەر بى و چارەسەرىكى درىژخايەن بۇ كەمكرەنەۋەي توندوتىژى دابىن بكات.

ھۆكارە كۆمەلەيەتتەيەكان

فشارى نۇرماتىقى بەرامبەر بە پياوان

شىكرەنەۋەي توندوتىژى دژى پياوان بە ھۆى فشارى نۇرمىيەۋە، بەتايىبەت لە زەمىنەي قەتلى نامووسىدا لە چوارچىۋەي گرەندى تىۋرىدا، پىۋىستى بە لىكدانەۋەي سىستەمى بەھا و نۇرماتىقى كۆمەلگايە كە كە چاۋەرىي ئەۋە لە پياۋ دە كا رۇلە نەرىتتەيەكانى ۋە كوو غىرەت و نامووس پەرسى ئەنجام بدا، تەنەت ئەگەر بە پېچەوانەي ئىرادە و خواستى خۇي بىت. ئەم فشارە نۇرماتىقە كە لە چوارچىۋەي فەرھەنگى خىلەكى يان ھۆزە كىدا بە توندى بەھىزتر دەبىتەۋە، پياۋان بەرەۋ داپەرىك دنە دەدا كە لە زۆر ھالەتدا خۇيان دەبنە قوربانى ئەم سىستەمە بەھادارە.

خاتوو مووسەۋى قىايە ئاماژە بە نمونەيەكى راجلەكىنەر دە كا كە چۆن فشارە بەھادارە كۆمەلەيەتتەيەكان دەبنە ھۆى ئەۋەي پياۋان بىنە قوربانى. ئەو دەلى:

«يەككىك لە توندوتىژىيەكان ئەۋەيە كە چاۋەروان دەكرى پياۋان رۇلە

نه‌ریتییه‌یه‌کانی وه‌کوو ئیره‌یی و نامووس په‌رستی ئه‌نجام بده‌ن، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر به‌خواستنی خوشیان نه‌بی، بۆ نموونه ئه‌و کوره‌مندالته‌ت له‌بیره‌وا له‌هه‌واز خۆی کوشته‌ مۆنا که‌سه‌ری می‌ده‌که‌ی خۆی بری. ئامۆزا وه‌یه‌وره‌ بچووکه‌که‌ی، واته‌ له‌ ئامۆزا بچووکه‌که‌ی چاوه‌روان ده‌کرا که‌ له‌م کوشته‌ندا هاوکار بی، و ئه‌ویش له‌قه‌تله‌دا به‌شداری کرد، به‌لام [ته‌مه‌نی ۱۳ ساڵ بوو] ئه‌م کوره‌مندالته‌ کاریه‌گریی ده‌روونی هاوئۆلی کردنی له‌کوشته‌ندا ئه‌وه‌نده‌ په‌شوکانه‌دوو‌یه‌تی که‌ دوا‌ی دوو ساڵ خۆی کوشته‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۷. دکت‌ر مووسه‌وه‌ی قیا‌یه‌، 90 Pos).

ئهم‌ گه‌رانه‌وه‌ به‌ روونی راده‌ی کاریه‌گری و یزدانی به‌کۆمه‌ل و نۆرمه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌سه‌ر ده‌روونی پیاوان نیشان ده‌دات. له‌هه‌رزه‌کاریه‌که‌وه‌ که‌ له‌ ته‌مه‌نی ۱۳ ساڵیدا ناچار بووه‌ به‌شداری له‌ کوشته‌نیکدا بکا هه‌تا ده‌گاته‌ ئه‌و پیاوانه‌ی که‌ له‌ ژیر فشاری ئهم‌ سیسته‌مه‌ به‌هاده‌دا توندوتیژی ئه‌نجام ده‌ده‌ن، هه‌موو ئهم‌ که‌سانه‌ ده‌بنه‌ قوربانیی فشاری ده‌روونی کۆمه‌لایه‌تی. مووسه‌وه‌ی قیا‌یه‌ وێرای ئاماژه‌دان به‌ که‌یسیکی دیکه‌ جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌:

«ره‌نج و ئازاری ئه‌و پیاوه‌ی که‌ که‌وته‌ ژیر فشاری کۆمه‌لگا و وێزدانی به‌کۆمه‌ل کاریه‌کی وای کردووه‌ که‌ ئه‌و پیاوه‌ سه‌ری ژنه‌که‌ی ببری، که‌ ره‌نگه‌ نه‌شیویسته‌ی کاریه‌کی واکات (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۷. دکت‌ر/ مووسه‌وه‌ی قیا‌یه‌، 90 Pos).

ئهمه‌ ده‌ریده‌خا که‌ پیاوان نه‌ک وه‌ک ئه‌نجامده‌ری توندوتیژی، به‌لکوو وه‌ک قوربانیی سیسته‌میکی کۆمه‌لایه‌تی سه‌یر ده‌کری‌ن که‌ ئه‌رکی وه‌کوو پاراستنی شه‌ره‌ف و نامووس و ئابرووی خانه‌واده‌ وه‌ک ئه‌رکیکی نه‌گه‌رانه‌وه‌یان پێ ده‌سه‌پێدرێت.

هه‌روه‌ها مه‌هدی مؤتمینی، ده‌رووناس و شه‌ره‌زای بواری خه‌ساره‌ته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانیش به‌ قوولی ئاماژه‌ به‌و فشاره‌ نۆرماتیف و به‌هایانه‌ ده‌کا که‌ ده‌خریته‌ سه‌ر پیاوان و روونی ده‌کاته‌وه‌ که‌ ئه‌و پیاوانه‌ی ده‌ست ده‌ده‌نه‌ قه‌تلی نامووسی (کوشته‌ن له‌سه‌ر شه‌ره‌ف)، له‌ ناخه‌وه‌ له‌ ژیر فشاری ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی تونده‌دان. ئه‌و ده‌لی:

“له‌ باسکردنی ئه‌و کوشته‌نانه‌ی که‌ له‌ ژیر ناوی قه‌تلی نامووسی و شه‌ره‌فدا لینی ده‌کوئینه‌وه‌، چونکه‌ ئه‌مانه‌ به‌گشتی له‌ لایه‌ن پیاوانه‌وه‌ ئه‌نجام ده‌درین ... ئه‌و باوکه‌ یان ئه‌و کوره‌ی که‌چه‌که‌ی یان هاوسه‌ره‌که‌ی ده‌کوژی له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ده‌بی له‌ ژیر فشاری فه‌ره‌ه‌نگیدا ئه‌وه‌ بکا ئه‌گه‌رنا شه‌ره‌ف و ئابروو و وه‌ج و پینگه‌ی خانه‌واده‌که‌ی له‌که‌دار ده‌بی ... پیاو به‌ توندی له‌ ناوه‌وه‌ ده‌که‌وێته‌ ژیر فشار و دله‌راوکی و تووره‌یی و بیزاری له‌ خۆی. ئه‌و پیاوه‌ی که‌چه‌که‌ی ده‌کوژی واته‌ خۆی قوربانییه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸. مه‌هدی مؤتمینی، 96 Pos).

گپړانه وهی مؤتمینى ئه وه دهرده خا که پیاوان له روکه شدا ئه نجامده رى توندوتیزین، به لام له واقعیدا قوربانى سیستهمپکن که چاوه پروانیه کی ناخوش و نامرؤفانه ی لیان هیه. به وتهی مؤتمینى پیاویک که له ژیر فشاری به هاکاندا قه تللى نامووسى لی دوهو شپته وه، له لایه ن پیکهاته گه لی وه کوو بنه مال، کومه لگا و نۆرمه خپله کییه کانه وه ناچار ده کړی ته نانه ت ئه گهر به نرخى قه تللى نامووسیش بى، خوۍ وه ک پاریزه رى نامووس پیناسه بکات. ئه م فشارانه پیاو ده خنه دؤخیکه وه که له ناخه وه تووشى تووره یی و دلهر اوکى و دواچار رق له خو بوون ده بیته وه.

له چوارچپوهی تیوری فشاری کومه لایه تیدا ده توانین بلین ئه م فشاره نۆرماتیقه نه ک هر توندوتیزى به رامبه ر به ژنانى لیده که وپته وه، به لکوو یه کیک له هوکاره کانی توندوتیزى به رامبه ر به پیاوانه، چونکه ناچارن ئه و رولانه قبول بکن که به رده وامبوونى ئه و رولانه لیکه وتهی دهروونى توند و ته نانه ت وپرانکه رى بویان هیه. ئیمیل دؤر کهایم له تیوری ویزدانى به کومه لدا (دورکیم، ۱۹۱۲) ئماژ به بوونى فشاره گه وره کان کردوه که دهره اوپشته ی فهره ننگ و لیکه وته کومه لایه تییه کانه که ئه ویش لیکه وته ی نۆرمه بالاده سته کانه. له م چوارچپوه دا دؤر کهایم روونى ده کاته وه که ویزدانى به کومه ل و نۆرمه کان ده توانن تاک به ره و ئه و کارانه ببه ن که پیچه وانى به ها دهروونیه کانی بن. لیره دا فشاره به هادار و نۆرماتیقه کانی سه ر پیاوان جوړیک له توندوتیزى سیستما تیکه که ده یانکاته قوربانى راس ته قینه ی ئه م سیستمه کومه لایه تییه.

له کو تاییدا، شیکردنه وهی که یسه کانی په یوه ست به قه تللى نامووسى له روانگه ی گره ند تپوړى دهریده خا که پیاوان، له ژیر فشارى توندی نۆرمه فهره ننگى و کومه لایه تییه کان ناچارن ئه و رولانه قبول بکن که نه ک ته نها زیان به خو یان و دهر و به ریان ده گه یینن، به لکوو ده بیته هو ی دابرانى دهروونى و فشارى توندی دهروونى به سه ر پیاواندا. ئه م فشارانه ده توانن ببه نه هو ی ره فتارى توندوتیزى وه کوو کوشتن، که به رواله ت توندوتیزى به رامبه ر به که سانى تره، به لام له راستیدا توندوتیزیه به رامبه ر به خودی تاکیش له قه لاهم ده درى، چونکه ده بیته هو ی له ناوچوونى که سایه تی و سه قامگیرى دهروونیه که ی.

ناوناتوره ی کومه لایه تی

توندوتیزى دژى پیاو دیارده یه کی فره لایه نه و به شیوه ی جوړاوجوړى وه کوو تومه تبارکردن و ناوناتوره لینان خوۍ دهرده خات. ئه م جوړه توندوتیزییانه که ره گیان له نایه کسانى ده سه لات و بیرکردنه وهی سه رزه نشکردنى قوربانیدا هیه، ده توانن له ژینگه خانه واده یی و پیشه یی و کومه لایه تییه کاند کاریکه رى وپرانکه ریان له سه ر شوناس و دهر وون و ره فتارى پیاوان هیه ت. تومه تبارکردن به ئامانجى له که دارکردنى پیگه ی کومه لایه تی و سه پاندنى فشارى دهروونى و ناوه نتیکه لینان و گو شه گیرکردنى قوربانى هر دو کیان ده توانن بیته هو ی توند تر بوونى خه ساره ته کومه لایه تی و دهروونیه کان.

حسین، پیاویک که ئەزموونی ته‌لاقی هه‌یه، نموونه‌ی قوربانیی تۆمه‌تبار کردنه. باس له‌وه‌ ده‌ کا که‌ چۆن خیزانی هاوسه‌ره‌ که‌ی پيشووی به‌ تۆمه‌تی درۆ له‌وانه‌ش کوشتن و خراپه‌ کاری هه‌ولیان داوه‌ وینه‌ کۆمه‌لايه‌تیه‌ که‌ی له‌ که‌دار بکه‌ن و داواکارییه‌ داراییه‌ کانیانی به‌سه‌ردا به‌سه‌پین:

«خیزانی هاوسه‌ری پيشووم به‌ بانگه‌شستنامه‌ و نامه‌ی پۆلیسه‌وه‌ هاته‌نه‌ شوینی کاره‌ که‌م و گوتیان ئیمه‌ به‌ تۆمه‌تی کوشتن ده‌ستگیرت ده‌ که‌ین، منیش گوتم چی بووه‌؟ گوتیان کیشه‌مان هه‌یه، سه‌یری کردم و وتم: کاکه‌ چیتان ده‌وی؟ تۆ مه‌لێ له‌ شوینی کاره‌ که‌مدا به‌ شوین قه‌مه‌دا ده‌ گه‌را؟ وتم بۆ من قه‌مه‌ کیشم؟ وتی تۆ چه‌قۆکه‌ت لی‌ره‌ داناوه‌؟ خه‌زوورت وتوویه‌تی تۆ قه‌مه‌ کیشی و که‌سیکیشت کوشتووه‌، که‌له‌ گای گه‌ره‌ کیت. هه‌موو ئەم قسه‌ و قسه‌ لۆکانه‌ تۆمه‌تیک بوو که‌ خه‌زوورم بۆی هه‌لبه‌ستبووم بۆ ئەوه‌ی کچه‌ که‌ی ته‌لاق بده‌م و پارهی ماره‌یه‌ که‌م لی‌ وه‌ر بگریت.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۵ حسین زاده، Pos 84).

ئهم تۆمه‌تانه‌ که‌ بۆ به‌دناوکردن و ناو‌زاندن و فشارخستنه‌ سه‌ر حسین دارپێژابوون، نیشان ده‌ده‌ن که‌ چۆن تۆمه‌ته‌کان ده‌توانن بینه‌ ئامرازیک بۆ به‌دکه‌لکی کردن له‌ ده‌سه‌لات و سه‌پاندنی ئیراده‌ به‌سه‌ر که‌سانی دیکه‌دا.

له‌ شوینه‌ پيشه‌یه‌ کاند، تۆمه‌ته‌کان ده‌توانن رۆحیه‌ و ئەنگیزه‌ کانی تاکه‌کان تیک بروو‌خینن. له‌ دیمانه‌یه‌ کدا ئەندامیکی هێزی پۆلیسی دژه‌ ماده‌ی هۆشبه‌ر له‌ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی له‌ گه‌ل تۆمه‌تبار کرانی به‌ به‌رتیلخۆری ئامازه‌ی به‌ ئەزموونه‌ کانی خۆی کرد و وتی:

«کاکم ته‌له‌فۆنی بۆ کردم و وتی: بۆچی رینگه‌ت به‌م بازرگانه‌ی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان داوه‌ ئاوا به‌ره‌لا به‌ره‌لا بسوورپته‌وه‌ ئەو که‌م تا کورتیک له‌ باره‌ی کاره‌ که‌مانه‌وه‌ ده‌زانیت. وه‌لامی یاسایی چیه‌؟ من بۆم روون کرده‌وه، بۆ نموونه‌، ئیمه‌ تۆمه‌تبار ده‌گرین سه‌به‌ی وه‌ک سه‌ردانکه‌ر دپته‌وه‌ بۆ لامان. کۆلێ زه‌حمه‌ت ده‌کیشی خۆت ماندوو ده‌ که‌یت. دوا‌یی گوتمان له‌ قسه‌ ده‌بیته‌وه‌. کاتیک هاو‌لاتیه‌ک دپته‌ ژووره‌ که‌ت. به‌لێ کاکه‌. نازانم ئەو مووچه‌ی که‌ تۆ وه‌رده‌گری و ده‌یه‌ی بۆ ژن و منداله‌ که‌ت حه‌لا‌له‌ یان نا؟ ئەمه‌ یانی به‌رتیل وه‌رده‌گری، ئینجا تۆ ناتوانی وه‌لامیان بده‌یته‌وه‌ چونکه‌ ماده‌ فرۆشه‌ تائيس‌تا چه‌ند جاریک له‌ کاتی بازرگانیکردن به‌ ماده‌ی هۆشبه‌ر ده‌ستگیر کراوه‌. ئەمه‌ یانی تۆ به‌رتیل لی‌ وه‌رگرتووه‌ و به‌ره‌لات کردووه‌. چه‌ندین جار له‌ لایه‌ن که‌سوکار و خه‌لکه‌وه‌ به‌ به‌رتیلخۆری تۆمه‌تبار کراوم» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۵. پۆلیسی دژه‌ماده‌ی هۆشبه‌ر، Pos 72).

ئهم تۆمه‌تانه‌ که‌ له‌ بيمتانه‌یی و قه‌زاوه‌تی هه‌له‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گرن، ده‌توانن بینه‌ هۆی

بی ئهنگیزه یی و که مبونوه و ی پابه ندبوونی پیشه یی.

ناونا توره لیان وه ک ئامرازیکی دیکه ی توندوتیژی ده توانی تاکه کان به هوی په یوه ندییان به گروپه تایه ته کانه وه بکاته ئامانج، وه کوو پیاوانی کریکاری سیکی یان کهسانی ترانس. شایان، چالاکی بواری راهینانی ئیل جی بی تی کیو سه باره ت به ناوه نیتکه لیان له پیاوانی کریکاری سیکی ده لیت:

«رهگ و ریشه ی ئه وه یه که کریکاری سیکی له ناو کومه لگادا به خراب ناویان ده رچوو و به تایه ت پیاوانی کریکاری سیکی، به هوی ئه ندای زاوزیمه وه ناوم به ناشیرینی زراوه و جونی «ناشیرینی سیکی» و له و شتانه مان پی ده دن و ئه و جوتانه ی که له کونه وه به کار هینراون. ئه و جوتانه روانگه یه کی زور خراپیان دروست کردوو» (دیمانه ی ژماره ۵۰. شایان، Pos 25).

ئهم ناونا توره که رهگ و ریشه یان له بیر و باوه ری هه له و جیا کارانه دایه، ده توانی بیته هوی گوشه گیری کومه لایه تی و زیادبوونی توندوتیژی به رامهر به و که سانه. ههروه ها مهسا که که سکی ترانسه، ئه زمونیکی هاوشیوه ی ناونا توره لیان و گوشه گیری کومه لایه تی هه یه:

«کاتیک پشکینی ئایدز یان (ئینج ئای قی) لی هه لگرمه وه خیزانه کهم وه ختیک زانیان، خیزانه کهم زور پرچه شیمه ت نه بوون، خزم و کهس و مالی خالم زانیان، خالم ئابروومی برد که ئینج ئای قی هه یه ئایدزی هه یه. حه یا و ئابرووی پی نه هیشتم. هه موویان په یتا په یتا سه رزه نشتیان ده کردم.» (دیمانه ی ژماره ۶۰. مهسا، Pos 96).

ئهم ئه زمونه نیشان ده دا که چون ئه و ناوه نیتکه نه ی که په یوه ستن به نه خووشی و شوناسی ره گه زیتییه وه ده توانن بینه هوی له ناوچوونی په یوه ندییه کومه لایه تییه کان و گوشه گیری تاکه وه. جگه له وهش ناونا توره ده توانی به سه ر قوربانیانی ده سترژی سیکی شیدا سه پینریت. کوریکی گه نچ که تووشی ده سترژی سیکی بووه، بهم شیوه باسی ئه زمونه کانی ده کا:

«ناوی ناشیرینیان لی ده نام، وه کوو سه عید کوونی و هتد. پیم وا بوو قوتا بخانه یه و رۆژیک کوتایی دی، به لام هه رگیز کوتایی نه هات، ته نانه ت هه تا لای مالی خومان راهه دووی ده نام و دوا جار زانی که ماله که مان له کوتیه، له وی به دوا ی مندا ده گه را و چه ندین جار قسه ی ناشیرین به من و دایکم دا. من نه خووشیکی سیکیسیم کهس و کار و خه لکی ناو شاره کهم من ده ناسن و هه ندیکیان به «قوندهر» و هه ندیکیان به ته لکه بانگم ده کهن» (دیمانه ی

ژماره ۶۲ - له گه‌ل دۆسیه‌ی ئازاردانی سیکیسی، (Pos 32).

ئهم ناوه‌نیت‌کانه که کۆمه‌لگا و ته‌نانه‌ت خیزانیش به‌سه‌ر تاکدا ده‌یسه‌پینن، هه‌ستی شه‌رم و تاوانباری و گۆشه‌گیری له تاکدا به‌دی دینن.

ئیلناز سه‌فای ده‌روونناسی کلینیکی سه‌باره‌ت به‌رۆلی “گرپی سووکایه‌تی” له روودانی توندوتیژیدا ده‌لێت:

«گرپی سووکایه‌تی... ئه‌و شوێنه‌یه که به‌هۆی نه‌بوونه‌وه زیان به‌ئهوێ دیکه ده‌گه‌ییمن... که‌سیک که‌ گرپی سووکایه‌تی هه‌یه ده‌روون‌په‌ریش ده‌بی، زۆر ساده‌ تووشی نه‌خۆشی ده‌بیت. بۆیه ده‌بێته‌ ئه‌و که‌سه‌ی که‌ ئیریک بێرن له‌ سیگۆشه‌ که‌دا بینویه‌تی، رزگار که‌ر، ئه‌شکه‌نجه‌ده‌ر و قوربانی. یان رۆلی قوربانی ده‌گیرێ یان ده‌بێته‌ ئه‌شکه‌نجه‌ده‌ر که‌ ئه‌و که‌سه‌ی توندوتیژی دژی پیاو ئه‌نجام ده‌دات.» (دیمانه‌ی ژماره ۷۸. ئیلناز سه‌فای، Pos 30).

ئهم روانگه‌ نیشان ده‌دا که‌ چۆن هه‌ستکردن به‌ که‌مایه‌تی و بێده‌سه‌لاتی ده‌توانی ره‌فتاری توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ که‌سانی دیکه‌ی وه‌ کوو پیاوانی لی بکه‌وێته‌وه. که‌سیک که‌ به‌ده‌ست گرپی سووکایه‌تییه‌وه ده‌نالێنی، له‌وانه‌یه‌ بۆ قه‌ره‌بووکردنه‌وه‌ی هه‌ستی لاوازی خۆی په‌نا بۆ سووکایه‌تیکردن و هه‌راسانکردنی که‌سانی دیکه‌ ببات.

به‌ کورتی، تۆمه‌تبارکردن و ناوه‌نیت‌که‌لێنان، وه‌ک دوو جوۆری گرینگی توندوتیژی دژی پیاوان، ده‌توانن کاریگه‌ری وێرانکه‌ریان له‌سه‌ر شوناس و ده‌روونی تاک و په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی هه‌بیت. ئهم دیاردانه‌ که‌ ره‌گ و ریشه‌یان ده‌گه‌رێته‌وه بۆ نایه‌کسانی ده‌سه‌لات و بیرکردنه‌وه‌ی سه‌ره‌زنه‌ستکردنی قوربانی و گرێ ده‌روونییه‌کان، پتویستیان به‌ گرینگیان و لیکۆلینه‌وه‌ی ورد هه‌یه. که‌مکردنه‌وه‌ی تۆمه‌تبارکردن و ناوه‌نیت‌که‌لێنان پتویستی به‌ گۆرینی روانگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و هه‌لکشاندنی ئاستی هۆشیاری گشتیه‌ و پتویسته‌ بۆ ئه‌و پیاوانه‌ی که‌ له‌ مه‌ترسیدان سیسته‌میکی پشتیوانی به‌هێزتر دابمه‌زریت.

چاوه‌روانی و چاولیکه‌ری

یه‌کیک له‌ گرینگترین هۆکاره‌کانی روودانی توندوتیژی دژی پیاوان که‌ له‌ دیمانه‌ و ئه‌نجامه‌کانی ئهم توێژینه‌وه‌دا تیشکی خراوه‌ته‌ سه‌ر، چاولیکه‌ری و به‌راوردکردنیکه‌ که‌ ده‌توانی به‌ شیوه‌ی فشاره‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ تونده‌کان له‌سه‌ر پیاوان خۆی بنوێنیت. ئهم تایبه‌تمه‌ندییه‌ فهره‌ه‌نگیه‌ که‌ زیاتر له‌ کۆمه‌لگای ئێرانیدا به‌ گشتی و له‌ ناو ژناندا به‌تایبه‌تی به‌ربلاوتره‌، لیکه‌وته‌ی جیددی و مالۆیرانکه‌ری بۆ سه‌ر ته‌ندروستی ده‌روونی، کۆمه‌لایه‌تی و ته‌نانه‌ت جه‌سته‌یی پیاوان هه‌یه. له‌ چوارچێوه‌ی تیۆری گره‌نددا ئهم بابته‌ نه‌ک وه‌ک فاکته‌ریکی جیا به‌لکوو وه‌ک توخمیکی پیکه‌انه‌یی

له نۆرمه كۆمه لایه تییه كان ئیش ده كا كه کاریگه ریی له سهر په یوه ندیی نیوان تاكه كان و په یوه ندییه خیزانییه كان و چاوه روانییه ئابووری و كۆمه لایه تییه كاندا هه یه .

ئه لا رهزا، یه كێك له به شداربووانی ئهم توێژینه وه به روونی و به وردی باس له کاریگه ریییه وێرانكه ره كانی چاولیكه ری و به راورد كردن له سهر ته ندروستی ده روونی پیاوان ده كات:

«یه كێك له و شتانه ی كه به داخه وه ئیستا باو بووه، ئه وه یه كه ژنان مێرده كانیان له گه ل كه سانیک كه له رووی كۆمه لایه تی و ئابوورییه وه له وان بالآترن به راورد ده كهن، به برۆی من به راورد كردن خراپترین جۆری توندوتیژییه و له رووی ده روونییه وه ئه وه نده زیان به پیاو ده گه یینی كه پیاو ئالووده ده بی، به لا پێدا ده چی و به دبه خت ده بی. ئهم جۆره توندوتیژییه با بۆت روون بكه مه وه هۆكاری سه ره کی ئه وه یه كه ژنه كه به رۆاله ت مه زلومه به لام وا مێردی قوربه سه ره له گه ل كه سانی دیکه به راورد ده كا چووزانم فلان كه س ئۆتۆمبیلکی پرادۆی له ژیر پایه كه چی تو پرایدیشته نییه كه ئهمه جۆریك توندوتیژی دژی پیاوانه كه ئیمه فۆرمه جۆر و جۆره كانی دیته به رده ستمان جا چ نه رما مێری بی چ ره قامییری بیت» (دیمانه ی ژماره ۳۳. ئه لا رهزا، Pos 64).

ئهم گێرانه وه ئه وه مان بو ده رده خا كه به راورد كردن ته نها فاكته رێکی ده روونی نییه، به لكوو جۆریكه له توندوتیژی پێكهاته یی كه کاریگه ریییه کی قوولی له سهر ره فتار و ژیا نی پیاوان هه یه، ته نانه ت به ره و تیکچوونی ده روونی وه كوو ئالووده بوون و لادانیان ده بات. بو پشتراس تکرده وه ی ئهم قسانه، به رێز ره شیدی پیره پیاویکی ته مه ن ۸۰ سال، به شیوه یه کی تر باسی باروودخی ناله باری پیاوان و به تایبه ت به سالآچووان له پێوه ندی له گه ل ئهم فشارانه دا ده كات. ده لیت:

«له لایه کی دیکه وه ژن و مندال هه ن، مندال ده به هه وێ بخوینی، کاتیکی خوش به سه ر بیات، سه فه ر بکا و فشاره دارایی و ئابوورییه کانیش ئه وه له جیی خۆی، جگه له و توندوتیژییه ی كه له ژنه كه ی به سه ریدا ده یسه پینیت. بو نموونه با بلێن هیه وه كه ی ئۆتۆمبیلکی گرانبه ها لیده خورێ و ژنه ده چینه ماله وه و گۆلمه زیک ساز ده كا زه خت له پیاوه ده كات. هه موو ئه مانه کاریگه رییان له سه ر ژیا نی پیاو هه یه. مندال كه شی هه ره ئه وه یه. مندال كه شی داوای شتیک ده كا كه باوکی نییه تی بو ی بکریت» (دیمانه ی ژماره ۷۰. ره شیدی، پیر و به سه لاچوو، Pos 8).

ئهم گێرانه وه ئه وه مان بو ده رده خا كه له پێكهاته ی خیزانیدا فشاری به راورد كردن و چاولیكه ری نه ك هه ر ده بیته هۆی روودانی توندوتیژی ده روونی به رامبه ر به پیاوان، به لكوو هۆكاری گرژییه کی هه میشه یی له ژیا نی پیاوان و ته نانه ت لیکترازی په یوه ندییه خیزانییه كانه. ئه و ره فتارانه ی كه

لێكهوتهى ئهم فشارانه واته شهرانگىزى، خه موكى و ته نانهت خودزىنه وه له بهرپرسىارىتتى، ده توانى نيشانهى بهرگه گرتنى پىاوان يان تىكچوونيان له بهرامبه ر ئهم جوړه توندوتىژىبه دا بىت. ههروه ها دهرووناس ئىلناز سه فايى ئاماژه به لايه نىكى ترى ئهم بابته ده كا و رۆلى بهراوردكارى له فۆرمگرتنى رهفتارى توندوتىژانه يان پاسىفانهى پىاوان شى ده كاته وه. ئهو ده لى:

«له چاولىكه رىدا بهراورد كردن سه ره ه لده دا، مىردى هاو كار كه م، مىردى هاو رىكه م، مىردى خوشكه كه م مىردى مىردى مىرد ... ده خه مه لايه ك، ئىستا ئىتر له م مىرده م خووم ده وى، هىچ بىر له مانه ناكه مه وه، ئهو سىندرۆمه يه كه باسم كرد، ناوشىارىبه. من ناچم لىكى بده مه وه بارودوخى زه مه نى و شوئىنى مىرده كه م تاوتوى بكه م، فشار ده خه مه سه رى. پىاو بهرامبه ر به م زه ختكرده وهى ژن يه كىك له م دوو حالته ي هه يه يان بهرنگارى منى ژن ده بىته وه و بهرامبه ر به و توندوتىژىبه ي كه منى ژن دژ به وى ده نوئىم، ده وستى يان سه ر بو ئهو توندوتىژىبه داده نه وئىنى و ده بىته پىاوئىك كه دوو شىفت دوو شىفت ئىش ده كا بو ئه وهى پىدا وىستىبه كانى منى سەندر ئىلا دابىن بكا، به لام راستىبه كه ئه وه يه نه ئهو ساز ده يه كه به سوارى ئه سپىكى سپى و نه منىش سەندر ئىلام. كاتىك لىكدانه وه كه هه لايه و ئهو هه لايه و منىش هه لاه م دهى هىچ شتىك چاره سه ر نا بىت» (دىمانهى ژماره ۷۸. ئىلناز سه فايى، Pos 17-18).

له روانگهى دهرووناسىبه وه، شىكارىبه كانى ئىلناز سه فايى قوولايى ئهو قه يرانه نيشان ده دا كه به هوى بهراوردكارىبه وه دروست بووه. ئهم دۆخه نه ك هه ر چاوهروانىبه كى ناراسته قىنه و فشارى ناهاو رىژه يى به سه ر پىاواندا ده سه پئىنى، به لكوو ده بىته هوى ئه وهى پىاوان به شىوازى جىاواز بهرامبه ر به م فشارانه كاردانه وه يان هه بى: هه ندىكىان بهرپه رچ ده دهنه وه و له رهفتاردا په نا بو توندوتىژى ده بن، هه ندىكى تر ده بنه قوربانى و بهرگه ي فشاره بىكو تاكان ده گرن. ئهم سووره به بى گۆرىنى روانگهى هه ر دوو لايه ن (ژن و پىاو) بهرده وام و توندوتىژى دژى پىاوانىش به بهرده وامى ده مىنئته وه.

ئهم فشارانه كه ئه نجامى فهرهنگى كىبركى و پىكهاته ي به ها كۆمه لايه تىبه كانن له رىگه ي به كارهينانى تىۆرىبه كۆمه لايه تىبه كانى وه كوو تىۆرى تەكووزى نۆرمىى دۆركه ايم (دور كيم، ۱۹۱۲)، شىاوى تىگه يشتنن. ئهم تىۆرىبه روونى ده كاته وه كه نه بوونى تەكووزى له نىوان به ها و چاوهروانىبه كانى تاكه كان ده توانى له شىوهى خه ساره ته دهروونى و كۆمه لايه تىبه كاندا خوى ده ربخت. له چوارچىوهى شىكارى گرهنده دا، چاولىكه رى و بهراورد كردن به شىوهى سىسته مىك كار ده كا كه نۆرمه كۆمه لايه تىبه كان ده كاته ئامرازى فشار بو سه ر پىاوان و ناچارىان ده كات رۆله زۆره لمىكان جىبه جى بكه ن.

بۆیه چاولیکه‌ری و به‌راوردکردن نه‌ک ته‌نھا ره‌فتاریکی فره‌ه‌نگیی زیان‌به‌خش نییه، به‌لکوو فاکته‌ریکی پیکهاته‌یه‌کیشه که له‌ئه‌نجامدا توندوتیژی نه‌رم و سه‌خت دژی پیاوانی له‌سه‌ر ئاستی خانه‌واده و کۆمه‌لگای لی ده‌که‌وێته‌وه. ئهم تاییه‌تمه‌ندییه که لێنی نیوان چاوه‌روانییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و واقع پیشان ده‌دا، که‌لینیک که پیاوان ده‌خاته به‌ر لیشاوی توندوتیژ و کۆنترۆلنه‌کراو.

هۆکاره ئابوورییه‌کان

لاوازی هیزی ئابووری

ده‌سه‌لات و پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی پیاوان له‌ژیانی خیزانی و تاییه‌تیدا رۆلێکی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ی له‌جۆری هه‌لسوکه‌وته‌کان و روودانی توندوتیژی له‌په‌یوه‌ندییه‌کاندا ده‌گیرن. کاتیک پیاو به‌تایبه‌ت له‌و کۆمه‌لگایانه‌ی که پیکهاته‌نهریتییان هه‌یه، ده‌سه‌لاتی پێویستی نییه، ئهم لاوازییه نه‌ک هه‌ر پینگه‌ی ئهو پیاوه له‌چاوی کۆمه‌لگادا لاواز ده‌کا به‌لکوو کاریگه‌رییه‌کی توندی له‌سه‌ر شیوازی په‌یوه‌ندیکردنی له‌گه‌ل هاوبه‌شه‌که‌یدا داده‌نێت. وه‌ها دۆخیک ده‌توانی بێته‌هۆکاری توندوتیژی له‌لایه‌ن ژنانه‌وه. یه‌کیک له‌دیمانه‌له‌گلکراوان به‌وردی ئهم دۆخه به‌م شیوه‌روون ده‌کاته‌وه:

“کاتیک ژنیک له‌گه‌ل پیاونیک بێ که له‌چوارچێوه‌ی سیسته‌می خێله‌کی و کۆچه‌ری و تایفیدا هه‌خ کاره‌و بێ که‌لکه، نه‌له‌شه‌ردا قسه‌ی بۆوتن پێیه، نه‌له‌به‌ده‌سته‌تێنانی مۆلکدا قسه‌ی بۆوتن پێیه، ئهم پیاوه له‌هه‌چ شوێنیکدا نابینرێت، بۆیه ئهم ژنه‌به‌وه‌ی که لای ئهم پیاوه‌یه هه‌ست به‌سووکی ده‌کات. ئهم هه‌ستی سووکایه‌تییه ده‌بێته‌هۆی ئه‌وه‌ی ئهم ژنه له‌مێرده‌بێده‌سه‌لات و لاوازه‌که‌ی تووره‌بیت” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸، مه‌هدی مؤتمینی، ۲۰۱۲).

ئهم گیرانه‌وه‌روونی ده‌کاته‌وه که له‌پیکهاته‌نهریتییه‌کاندا، بێتوانایی پیاوان له‌به‌جینگه‌یاندنی رۆله‌جێنده‌رییه‌دیاریکراوه‌کان، ده‌بێته‌هۆی ئه‌وه‌ی که هاوبه‌شه‌کانی ژانیان لێیان ناره‌زایی و تووره‌بن. ئهم تووره‌یییه به‌تایبه‌ت له‌و کۆمه‌لگایانه‌ی که نۆرمه‌جێنده‌رییه‌کان نه‌گۆر و جینگیرن فۆرمیکه‌ی زه‌قتر به‌خۆوه ده‌گرێت. فشاره‌ ئابوورییه‌کانیش نه‌ک ته‌نھا له‌سه‌ر ژانی خانه‌واده به‌لکوو له‌سه‌ر ته‌ندروستی ده‌روونی و په‌یوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی پیاوان کاریگه‌رییه‌کی قوولیان هه‌یه. له‌که‌رتی ئابوورییدا توندوتیژی دژی پیاوان له‌خاوه‌نکاره‌کانیشه‌وه ده‌بینرێت. دکتۆر بۆخارایی له‌باره‌وه ده‌لێت:

«بۆنموونه‌که‌سیک کارگه‌یه‌کی هه‌یه و ده‌یه‌ه‌وه‌ی کرێکار دا‌به‌مه‌زێنی، به‌لام رازی نییه ئهم که‌سه بیه‌م بکا و ده‌یه‌ه‌وه‌ی به‌هه‌ر کلونجیک بێ هه‌ژمونی‌یی‌خۆی له‌وێدا به‌سپینیت” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۵، بۆخارایی، ۲۰۱۲).

ئهم جۆره‌چه‌وساندنه‌وه ئابوورییه‌ ده‌توانی بێته‌هۆی دلساردی و تووره‌یی و شه‌رانگیزی له‌

پىاواندا. بىبه‌شىى ئابوورى، له‌ پال شكستى پىشه‌بى، تواناى پىاوان بۆ راپه‌راندنى رۆله‌ كۆمه‌لايه‌تىبه‌ خوازراوه‌كان لاواز ده‌كات. ئەم مه‌سه‌له‌ به‌تاييه‌ت له‌گه‌ل ئەزموونى شكست توندتر ده‌بىته‌وه‌. پىدارام، يه‌كېك له‌ دىمانه‌له‌گه‌لكراوانه‌ كه‌ بۆمان ده‌گىرپه‌ته‌وه‌:

«له‌ سالى ۱۴۰۰ هه‌تاوى دۆسته‌كه‌م له‌ده‌ست دا و كار كه‌شم له‌ده‌ست ده‌رچوو، هىچ پارم نه‌بوو، دواى هه‌شت سالى كار كردن ... هه‌مووان چاوه‌رپى ئەوه‌ ده‌كه‌ن پاشه‌كه‌وتىكت هه‌بى، به‌لام من هىچم نه‌بوو ... كۆمه‌لىك شكست و به‌ده‌ختىم له‌ سه‌رىك كه‌له‌كه‌ كرديوو و برپارم دا خۆم رزگار بكه‌م» (دىمانه‌ى ژماره‌ ۶۶، پىدارام، Pos 7).

ئەم لىدوانانه‌ كارىگه‌رىى قوولى قه‌يرانى ئابوورى و نه‌گه‌يشتن به‌ ئامانجه‌ كۆمه‌لايه‌تىبه‌كان نىشان ده‌دا، كه‌ خه‌مۆكىيه‌كى توند و ته‌نانه‌ت هه‌ولى خۆكوشتنىشى لى بكه‌وېته‌وه‌. هه‌روه‌ها خاتوو حسيىنى چالاكى كۆمه‌لايه‌تى ئەم كاره‌ساته‌ پشتراست ده‌كاتوه‌ و ئماژه‌ به‌ حاله‌تى هاوشىوه‌ له‌ پارىزگا جىاجىاكانى ئىران ده‌كات:

«ئيمه‌ له‌ گيلان حاله‌تىكمان هه‌بوو كه‌ كابرا به‌ هۆى ئەم كىشه‌ ئابوورىيانه‌وه‌ په‌تى خۆى هه‌لواسيوه‌ ... چەندىن خۆكوشتنى باوكمان هه‌بوو. ئىستاشاره‌كانى هه‌مه‌دان، فارس ... به‌تاييه‌تى له‌م چەند سالى رابردوودا به‌ هۆى وشكه‌سالى و ئەوه‌قيرانه‌ى كه‌ له‌ كشتوكا‌لدا هاته‌ ئاراهه‌ ... كاتىك ناتوانى داىبن بكه‌ى و ئەو تۆره‌ پشگىرىيه‌ش بوونى نىيه‌» (دىمانه‌ى ژماره‌ ۵۸، مه‌رزىيه‌ حسيىنى، Pos 121).

له‌م گىرانه‌وانه‌دا، فشاره‌ ئابوورىيه‌كان و ده‌سترانه‌گه‌يشتن به‌ تۆره‌كانى پشتىوانى، وه‌ك هۆكارى سه‌ره‌كى كه‌مبوونه‌وه‌ى به‌رگه‌گرتنى ده‌روونى پىاوان سه‌ير ده‌كرىن. هه‌ژارى و بىبه‌شى له‌ ناو پىكه‌ته‌ى خانه‌واده‌دا چەندىن كارىگه‌رى له‌سه‌ر په‌يوه‌ندى نىوان ئەندامانى بنه‌ماله‌ هه‌يه‌. حه‌قى ته‌مه‌ن ۴۵ سالى، روونى ده‌كاتوه‌ كه‌ ناسه‌قامگىرى و نابه‌سامانى ئابوورى ده‌توانى داىك و باوك به‌ره‌و ئالوده‌بوون و ره‌فتاره‌ زىانبه‌خشه‌كان دنه‌ بدات:

«ئهو خىزانانه‌ى كه‌ داىك و باوك خۆيان له‌ سه‌ره‌تاوه‌ تىگه‌يشتنىكى دروستيان له‌ ژيانى هاوسه‌رىتى نه‌بووه‌ ... ئەم بىكارىيه‌، هه‌ر ئەم بىكارىيه‌ كه‌ وا ده‌كا به‌ دواى ئەو شتانه‌دا بگه‌رىن كه‌ له‌گه‌ل ژيانىندا ناگونجى، وه‌ك ئالوده‌بوون» (دىمانه‌ى ژماره‌ ۷۹، حه‌قى، Pos ۳۵).

ئەم بىبه‌شبووانه‌ هه‌ندىك جار ده‌بىته‌ هۆى ئەوه‌ى كه‌ مندا‌لان ناچار بن له‌ ژىنگه‌ى نا‌ارامدا كار بكه‌ن و له‌ ته‌مه‌نىكى زۆر بچووكه‌وه‌ تووشى توندوتىژى بن. حه‌قى له‌ پىوه‌ندى له‌گه‌ل ئەم بابته‌ ده‌لىت:

«کوران هەر له سه ره تاي ته مه نى مندالييه وه له ناو خيزاندا رووبه رووى توندوتیژی خیرا دهنه وه، بۆ نموونه باوکێک که به هوێ کیشه ی داراییه وه کوره که ی ناچار ده کا له ژینگه یه کی نائه من و جیهیلراودا کار بکا و له سه ر شه قامه کاند ده ستفرۆشی بکات» (دیمانه ی ژماره ۷۹، حه قیقی، Pos 37)

موجته با ته مه ن ۳۸ سال، پێی وایه ئاستی توندوتیژی ئابووری به رامبه ر پیاوان له ئیراندا یه کجار زۆره. ئهو له و باوه ره دایه که:

«زۆرترین توندوتیژی که له دژی پیاوانی ئیرانی ده یبینم زیاتر په یوه ندی به ئابووری و هه ژاریه وه هه یه، پیاوان بۆ باشتکردنی دۆخی ئابووری خیزانه که یان له هه یج شتیک سل ناکه نه وه ... ئیستا، توندوتیژی زیاتر له جاران روو ده دا، و ده رهاویشه کانی زۆر خراپترن» (دیمانه ی ژماره ۱۰۰، موجته با مه ردانی، Pos 44).

ئه شکان، قوتابییه کی ته مه ن ۱۷ سالانه، که ئه ویش ئهم فشاره ئابوورییه به یه کیک له هۆکاره کانی فشاری ده روونی بۆ سه ر لاوان ده زانی و وێرای ئاماژه دان به ئه زموونی تایبه تی خۆی ده لیت:

«گه وه ترین پرسیک که میشکی گه نجانی ئیرانی به خۆوه سه رقāl کردوه، هه ژاری و نه بوونییه ... بۆ نموونه له گه ل کچیک ده چیه ده ره وه به لام پاره له گیرفانتدا نییه» (دیمانه ی ژماره ۱۰۱، ئه شکان و حسین، Pos 279)

له هه ندیک حاله تدا دۆخه که به شیوه یه کی به رچاو بۆ هه ندیک گروپی وه کوو که سانی ترانس که تۆره کانی پشتیوانی لیکردنیان لاوازه، خراپتر ده بیت. ئهم گرووپانه زۆر جار به هوێ قبووله کرانی کۆمه لایه تی و ئابوورییه وه په نا بۆ ره فتاری زیانه خش ده بن. ده رووناسیک که له بواری خزمه تگوزاری بۆ که سانی ترانس چالاکی ده کا: ده لی:

«پێویسته که سانی ترانس له لایه ن تیمه پسپۆره کانه وه به رده وام چاودیری بکړین بۆ ئه وه ی یارمه تی بدرین ... چونکه زۆر جار له به ر تیچووی زۆری ژیان و نه شته رگه ری ... هه ندیک جار له رۆژیکدا سی یان چوار جار له شفرۆشی ده که ن ... ئهم ئه زموونه ی له شفرۆشییه که سانی ترانس تووشی توندوتیژییه کی ده روونی زۆر ده کات» (دیمانه ی ژماره ۲۱، سابری، Pos 91).

بیه شیوونی ئابووری، شکستی کاری، چه وساندنه وه له شوینی کار، قه یرانه بژیویه کان، پیگه ی پیاوان لاواز و تووره یی و توندوتیژی له ناو خیزان و کۆمه لگادا زیاد ده کات. جگه له وه ش هۆکاره کانی دیکه ی وه کوو نابه سامانی خیزانی، ئالوده بوون و نه بوونی پیشه یه کی هه میشه یی ده بنه هۆکاری خه ساره لگه ری مندا لان و گرووپه تایبه ته کانی وه کوو که سانی ترانس. فشاری ده روونی که له

ئه‌نجامی شکسته ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه‌ دروست ده‌بی، خه‌مۆکی و توندوتیژی و ته‌نانه‌ت خۆکوشتنیش له‌ ناو تاکه‌کاندا لی ده‌که‌وێته‌وه‌. نه‌بوونی توژی پشتیوانیی گونجاو و پیکهاته‌ ناکارامه‌کان ئه‌م زیانانه‌ خراپتر ده‌که‌نه‌وه‌ و سووری توندوتیژی و بییه‌شی به‌دی دین. هه‌روه‌ها گروویه‌ خه‌ساره‌لگه‌ره‌کانی وه‌ کوو که‌سانی ترانس به‌ هۆی فشاره‌ داراییه‌کان و تارانندی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ ناچارن روو به‌ که‌نه‌ کاری زیانبه‌خشی وه‌ کوو له‌شفرۆشی، ئه‌مه‌ش لیکه‌وته‌ی ده‌روونی و جه‌سته‌یی جدیدیان ئاوقان ده‌کات. به‌ گشتی شیکارییه‌که‌ ده‌ریده‌خا که‌ کیشه‌ ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، به‌تایبه‌ت له‌و کۆمه‌لگایانه‌ی که‌ به‌ها نه‌ریتییه‌کان و سنوورداربوونی پشتیوانیه‌کان فاکته‌ری سه‌ره‌کی زیادبوونی توندوتیژی و زیانه‌ ده‌روونییه‌کانی تاکه‌کان.

به‌دخۆراکی و نه‌خۆشی

به‌دخۆراکی و نه‌خۆشی، به‌تایبه‌ت له‌ کاتی قه‌یرانه‌ داراییه‌کاندا، یه‌کیک له‌ فاکته‌ره‌ سه‌ره‌کییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوانه‌ که‌ به‌ نه‌ینی دزه‌ی کردۆته‌ ناو پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه‌. ئه‌مه‌ش کاریگه‌رییه‌کی به‌هیزی به‌تایبه‌ت له‌سه‌ر پیاوانی چینی خواره‌وه‌ هه‌یه‌ و ده‌بیته‌ هۆی تیکچوونی جه‌سته‌ و ده‌روونیان. محهمه‌د فه‌ره‌انی، پیاویکی خاوه‌ن پیشه‌ی ئازاد و ته‌مه‌ن ۴۷ ساڵ ده‌گێڕێته‌وه‌:

«به‌ئێ ئه‌و به‌ ئاسانی پا‌ه‌ری ده‌ست ده‌که‌وی و ده‌یدا به‌ دۆلار، ده‌ی ئه‌مه‌ قورسه‌، دواتر له‌ رووی ده‌روونییه‌وه‌ تیک ده‌چێ، نه‌خۆشییه‌کانی زۆر ده‌بن، ئه‌م ئابوورییه‌ نابێ ئه‌وه‌نده‌ شپه‌زه‌ بێ که‌ گرانی پشتی ع‌الهم بشکینیت. ئیمه‌ کریکارمان هه‌یه‌ ده‌ئێن به‌خوا ۴-۵ مانگه‌ مریشکم نه‌خواردوو، ره‌نگه‌ریزه‌ و رۆژانه‌ یه‌ک ملوین ته‌مه‌نم ده‌که‌وێت (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۲. فه‌راهانی، 28 Pos).

ئه‌م گێڕانه‌وه‌ به‌ روونی نیشان ده‌دا که‌ چۆن قه‌یرانه‌ ئابوورییه‌کان ده‌بنه‌ هۆی که‌می سه‌رچاوه‌ی خۆراکی بنه‌رته‌ی و به‌دخۆراکی پیاوان. جگه‌ له‌ نه‌خۆشییه‌ جه‌سته‌یه‌کان، به‌دخۆراکی ده‌بیته‌ هۆی تیکچوونی ده‌روونی وه‌ کوو دله‌راوکی و بیه‌یوایی و هه‌ستی تاری‌ن. پیاوان له‌م جو‌ره‌ بارودۆخانه‌دا هیزی رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی ئه‌و فشارانه‌ له‌ده‌ست ده‌دن که‌ ده‌رهاویشه‌ی چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه‌ و داوا له‌ پیاو ده‌کا که‌ رۆلی دابینکه‌ری بژیوی و دارایی خه‌زانه‌که‌ی بگێڕێ، و ئه‌م بیتواناییه‌ش ده‌توانێ سه‌ر بۆ توندوتیژی دژی خۆیان یان ده‌رووبه‌ریان بکیشێت.

به‌ پیتی تیۆری ئالگویری کۆمه‌لایه‌تی (هومنز، ۱۹۵۸)، په‌یوه‌ندییه‌ مرۆیه‌کان له‌سه‌ر بنه‌مای ئالگویری سه‌رچاوه‌کان دامه‌زراوه‌. له‌ بارودۆخی به‌دخۆراکیدا، بیتوانایی پیاوان بۆ دابینکردنی که‌مترین پیدایه‌ستییه‌کانی بنه‌ماله‌ به‌ ته‌واوی هاوسه‌نگی ئه‌م ئالگویره‌ تیک ده‌دا و هه‌ستی شکست و بیه‌یوایی پڕه‌نگتر ده‌کاته‌وه‌. فه‌راهانی به‌ ئاماژه‌دان به‌م قه‌یرانه‌ جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ «ئه‌م ئابوورییه‌ نابێ ئه‌وه‌نده‌ شپه‌زه‌ بێ که‌ گرانی پشتی ع‌الهم بشکینیت.» په‌نجه‌ را‌داشتن بۆ

هه لآوسان و دابه زینى توانای کرینى گوشتى مریشک پیشاندەرى ئەو فشارە ئابوورییه بەرلآووییه کە پیاوانى چینه کۆمەلایەتییه نزمە کان پرووبە پرووی دەبنەو. ئەم فشارە داراییە نە ک هەر دەبیته هۆی کەمیی خۆراکی تەندروست، بە لکۆو بە تیپە پروونی کات تەندروستی گشتی کەم دە کاتەو و کەرامەتی پیاوان دەشکینى و تووشى توندوتیژی دەروونی و سۆزداری و تەنانت پیکهاته ییشیان دە کات.

روانگە کانى پەيوەست بە (رۆلى جیندەرى) سى بيم (۱۹۸۱) لەم چوارچۆهەدا کارکردى دەبیته. ئەم روانگە جەخت لەو دە کاتەو کە چاوەروانییه نەریتییه کانى پیاوان بۆ دابینکردنى خۆشگوزەرانى خیزان لە کاتى قەیرانە ئابوورییه کان و بەدخۆراکیدا فشارى زیاتر دروست دە کەن. ئەو پیاوانەى کە لەم جۆرە بارودۆخانەدا دەژین، دەبى لە لایە ک لە گەل کەموکورییه جەستەییە کان کە بە هۆی بەدخۆراکی و نەخۆشییه دەردە کەن، دەست و پەنجە نەرم بکەن و لە لایە کى دیکەشەو چاوەروانییه کۆمەلایەتییه کان راپەرین و رۆلە جیندەرییه کانى خویان بپارێزن. ئەم دۆخە پووکانەو و خەسارەتە هەمیشەییە کان ئاوقانى پیاوان دە کە و ئەو پیاوانە گرفتارى فۆرمیکى توندوتیژی شاراو دە کە لە قالبى ستریس و فشارى عەسەبیدا خۆی دەنوینیت.

بەدخۆراکی و نەخۆشى لە ناو پیاوانى چینی خوارەو دە نموونەى توندوتیژی پیکهاتهییە کە راستەوخۆ پەيوەندى بە بارودۆخى کۆمەلایەتی و ئابوورییه هەیه و کاریگەرییه کانى لەسەر جەستە و دەروونی پیاوان شیاوی پشتگوێخستن نییه. ئەم توندوتیژییه دەرھاویشتەى نا کارامەیی کۆمەلایەتی لە دابه شکردنى سەرچاوە کان و بەرپۆه بردنى قەیرانە کانە، بە لآم پیاوان وە ک قوربانیه سەرەکییه کانى، چەندین زيانى رۆحى و جەستەیی و دەروونی تەحەمول دە کەن کە دەتوانى لە درێژخایەندا لیکەوتەى زیانبەخشى بۆ خیزان و کۆمەلگا هەبیته.

وه رزی هه شته م

شیکردنه وهی ستراتیژه کانی
کرده وه و کاردانه وهی توندوتیژی
دژی په گه زی نیر

پیشه‌کی

دوای ئه‌وه‌ی له وه‌رزى شه‌شه‌مدا «هه‌لومه‌رجه هۆکارىیه‌کان» یان ئه‌و پریشکانه‌ی که دیارده‌ی توندوتیژی دژی په‌گه‌زى نێر ده‌گیرنه‌وه به وردی شی کرده‌وه، مۆدیلی پارادیگماتیکى لیکۆلینه‌وه‌که‌مان به‌ره‌و پرسىاریکی سه‌ره‌کى و کارا ئاراسته‌مان ده‌کا: تاکه‌کان له وه‌لامى ئه‌م دیارده‌دا چى ده‌کهن؟ وه‌رزى هه‌وته‌م وه‌لامى ئه‌م پرسىاره ته‌وه‌رییه ده‌داته‌وه و ته‌رخانى ده‌ستى‌شانکردن و شیکردنه‌وه‌ی «ستراتیژه‌کان (Strategies)» کراوه؛ واته کۆمه‌لیک کرده‌وه، کاردانه‌وه، هه‌لسوکه‌وت و داپه‌ره ئامانجداره‌کان که تاکه‌کان (لېه‌دا پیاوان) بۆ به‌ریوه‌بردن، کۆنترۆڵکردن، ته‌حه‌مولکردن، رووبه‌رووبوونه‌وه یان راهاتن له‌گه‌ڵ دیارده‌ی توندوتیژی ده‌یگرنه‌به‌ر.

له‌ چوارچێوه‌ی تیۆریی زه‌مینه‌ییدا، ستراتیژییه‌کان دلی مۆدیلی پارادیگماتیکن. ئه‌وان نیشانده‌ری ئه‌جیندا‌بوونی مرو‌ف به‌ره‌و‌رووبوونه‌وه‌ی ئه‌و هه‌لومه‌رجانه‌ن که به‌سه‌ریاندا ده‌سه‌پێنرێت. ئه‌م باب‌ه‌ته گواستنه‌وه‌یه له‌ شیکارى «چى به‌سه‌ر تاکه‌کاندا دى» بۆ شیکارى «تاکه‌کان له وه‌لامدا چى ده‌کهن». ریکار و ستراتیژه‌کان ته‌نیا کاردانه‌وه‌ی پاسیف و میکانیکى نین؛ ئه‌وان داپه‌ر و هه‌نگاوگه‌لیکی مانادار و ئامانجدارن که له ژێر کاریگه‌ریی بارودۆخى زه‌مینه‌یى، هۆکارى و ده‌ستی‌وه‌رده‌ر بیچم ده‌گرن و خۆیان په‌وتى لیکه‌وته‌کانى دواتر دیارى ده‌کهن. که‌واته ئه‌م وه‌رزه ده‌ورى پرديک ده‌بینى که هۆکاره‌کان به لیکه‌وته‌کانه‌وه ده‌به‌ستیته‌وه و داينامیکى پرۆسه‌ی توندوتیژی نیشان ده‌دات.

ئامانچ لهم وەرزه کیشانه‌وه‌ی نه‌قشه‌یه‌کی گشتگیر له‌و ستراتیژ به‌رفراوانه‌یه که پیاوان له رووبه‌روبوونه‌وه له‌گه‌ل به‌ئه‌زمونکردنی توندوتیژی به‌کاری ده‌هینن. ئه‌و شیکارییه‌ قووله‌ی که له داتا‌کانی دیمانه‌کانه‌وه وه‌ده‌ست هات ده‌ریخست که ئه‌م ستراتیژیانه ده‌که‌ونه ناو بازنه‌به‌که‌ی به‌رفراوانه‌وه که پاسیقی ره‌ها تا ده‌گاته وه‌لامدانه‌وه‌ی چالا‌کانه له‌خو ده‌گریت. بو‌ریک‌خستن و تیگه‌یشتن لهم به‌رفراوانیه، ستراتیژییه‌کان له‌دوو وته‌زای سه‌ره‌کیدا ده‌سته‌به‌ندی کراون که پیکهاته‌ی ئه‌م وەرزه پیک ده‌هینن: ۱. ستراتیژییه‌ پاسیقه‌کان (Passive Strategies) و ۲. ستراتیژییه‌ چالا‌که‌کان (Active Strategies). ئه‌م دابه‌شکردنه یارمه‌تیمان ده‌دا بو‌ئه‌وه‌ی له‌ئاراسته و‌را‌ده‌ی ئه‌جیندایه‌تیی تاک له‌هر کاردانه‌وه‌یه‌کدا باشتر تیگه‌ین.

له‌به‌شی یه‌که‌مدا ستراتیژییه‌ پاسیقه‌کان تاوتو‌ی ده‌که‌ین؛ هه‌ندی سه‌رچه‌شنی ره‌فتاری که تاک زیاتر قبو‌ل‌کهر و به‌رگه‌گر و به‌ده‌روونی‌سازه نه‌ک گۆرپنه‌ری بارودو‌خی ده‌ره‌کی. ئه‌م ستراتیژانه زیاتر کاتی‌ک به‌کار ده‌هینرین که تاک هه‌ست به‌بیده‌سه‌لاتی ده‌کا‌یان ناتاو‌ی کرده‌وه‌ی چالا‌کانه‌ی هه‌بیت. لهم به‌شه‌دا دوو ژیره‌وته‌زای سه‌ره‌کی شرو‌قه ده‌که‌ین: «توندوتیژی دژی ئه‌ویت» که خو‌ی له‌فۆرمگه‌لی وه‌کوو دا‌خرانی په‌یوه‌ندی یان شه‌رانگیزی پاسیف نیشان ده‌دا و «توندوتیژی دژی خود» که لایه‌نیکی به‌رفراوان له‌ره‌فتارگه‌لی وه‌کوو خو‌دزینه‌وه و دا‌بران، خو‌سه‌رکۆنه‌کردن، په‌نا‌بردن بو‌ماده‌هۆشبه‌ره‌کان، هه‌مو‌کی و له‌حاله‌ته‌زۆر شپه‌ره‌کاندا زیان به‌خو‌گه‌یاندن و خو‌کوشتن له‌خو ده‌گریت.

له‌به‌شی دووه‌مدا ستراتیژ چالا‌که‌کان شی ده‌کری‌نه‌وه. ئه‌م ستراتیژیانه نو‌ینه‌رایه‌تی هه‌ولی تاک بو‌گۆرینی بارودو‌خ، چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌که، یان راس‌ته‌وخو‌ رووبه‌روبوونه‌وه‌ی سه‌رچاو‌ه‌ی توندوتیژیان ده‌دات. له‌ناو ئه‌م پۆله‌دا سی ئاراسته‌ی سه‌ره‌کی ده‌ست‌نیشان کراون: «ستراتیژی په‌لامارده‌رانه» که شه‌رانگیزی راس‌ته‌وخو‌ و تۆله‌سه‌ندنه‌وه له‌خو ده‌گریت؛ «ستراتیژی به‌رگری» که تییدا تاک هه‌ول ده‌دا به‌نکو‌لیکردن، هه‌له‌هاتن، یان مشتومر خو‌ی پیا‌ری‌یت؛ و له‌کو‌تاییدا، «ستراتیژییه‌کانی چاره‌سه‌رکردنی کیشه» که سازینه‌رت‌ترین جو‌ری کاردانه‌وه‌یه و هه‌ول‌دان بو‌گفتو‌گو، دانو‌ستان و گه‌ران به‌دوای رینگه‌چاره‌ی هاوبه‌ش بو‌که‌مکردنه‌وه‌ی گرژییه‌کان له‌خو ده‌گریت.

ئه‌م وەرزه به‌تو‌یکاریی وردی ئه‌م ستراتیژانه، وینه‌یه‌کی زیندوو و فره‌هه‌ند له‌ئه‌زمونی ژیاوی پیاوان له‌گۆره‌پانی توندوتیژیدا ده‌خاته‌روو. تیگه‌یشتن لهم کردار و کاردانه‌وانه‌ زۆر گرینگه، چونکه نه‌ک ته‌نها لۆژیکی ره‌فتاریی تاکه‌کان ئاشکرا ده‌کا به‌لکوو خاله‌سه‌ره‌کییه‌کانی ده‌ستیوه‌ردانمان پی‌نیشان ده‌دات. به‌ده‌ست‌نیشانکردنی بو‌چی و له‌چ بارودو‌خیکدا پیاویک‌روو له‌گۆشه‌گیری یان شه‌رانگیزی ده‌کا، ده‌توانین رینگه‌بو‌ دا‌رشتنی به‌نامه‌ی پشتیوانی و په‌روه‌ده‌یی و چاره‌سه‌ری کاریگه‌رت‌ر خو‌ش بکه‌ین و له‌جیاتیی ئه‌وه‌ی که ته‌نها سه‌رنج‌مان له‌سه‌ر لیکه‌وته‌کان بی، ستراتیژه‌ بنیاتنه‌ره‌کان به‌هیز‌تر بکه‌ین و ره‌فتاره‌تیک‌ده‌ره‌کان که‌م بکه‌ینه‌وه.

ستراتیژی پاسیقانه

له چوارچی‌وه‌ی تیۆریی ئهم لیکۆلینه‌وه‌دا و له‌سه‌ر بنه‌مای ئاراسته‌ی گره‌ندد تیۆریی، ستراتیژیی پاسیقانه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان ئاماژه‌ به‌و سه‌رچه‌شنه‌ ره‌فتارییه‌یه‌ ده‌کا که زیاتر له‌سه‌ر بنه‌مای روانگه‌ی ده‌روون گه‌رایانه، ته‌حه‌مولکردن و بیده‌سه‌لاتی و پاسیقی دامه‌زراوه. ئهم ستراتیژانه‌ زۆر جار ده‌رهاویشه‌ی لاوازیی توانای چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌کان، سنووردارییه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌یه‌ کان، یان فشاره‌ پیکهاته‌یه‌یه‌ کان و له‌بری ئه‌وه‌ی راسته‌وخۆ دۆخه‌ که بگۆڕن، به‌ره‌و سه‌رکو‌تکردنی هه‌سته‌کان و له‌ دڵدا راگرتنی کیشه‌کاندا ده‌شکینه‌وه. نموونه‌یه‌ کی‌ روونی ئهم ئاراسته‌ ده‌توانین له‌ ته‌حه‌مولکردنی توندوتیژی و رووبه‌روونه‌بوونه‌وه و قبوولکردنی دۆخی هه‌نووکه‌ییدا بینین. هه‌ندیک له‌ پیاوان به‌ هه‌ل‌ئاردنی ته‌نیا‌یی و دا‌پ‌راندنی خۆیان له‌ خه‌یزان و کۆمه‌لگا، یان ته‌نانه‌ت شار‌دنه‌وه‌ی شوناسی کۆمه‌لایه‌تییه‌ی خۆیان، له‌ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی ئاشکرای توندوتیژی خۆیان به‌دوو‌ر ده‌گرن. شه‌ر‌انگیزی پاسیق، نه‌ه‌نیکاری، گۆشه‌گیری و داماو‌ی و خه‌موکی له‌ کاردانه‌وه‌کانی دیکه‌ن. به‌دا‌خه‌وه‌ له‌ هه‌ندیک حا‌له‌‌ت‌دا ئهم فشارانه‌ ره‌نگه‌ بینه‌ هۆی توندوتیژی و تاوان بۆ به‌ده‌سته‌هێنانی ده‌سه‌لات یان خۆکوشتن و زیانگه‌یاندن به‌خۆ. په‌نا‌بردن بۆ کحول، ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان یان ده‌رمانه‌ ئارامکه‌ره‌وه‌کان، یان ره‌فتارگه‌لی وه‌کوو خا‌ل‌کو‌تان (ته‌تۆ) تو‌و‌ره‌یی له‌ دژی خۆ و خۆره‌حه‌ت‌کردن وه‌ک ریکاریکی به‌رگر‌یانه، ره‌هه‌نده‌کانی دیکه‌ی ئهم پاسیقییه‌ ته‌نیشان ده‌دات. هه‌روه‌ها خۆبه‌تاوان‌بارزانی و له‌ دڵدا راگرتنی کیشه‌کان له‌ گرینگترین لیکه‌وته‌کانی ئهم ستراتیژانه‌ن، که ده‌توانی کاربگه‌رییه‌کی توند له‌سه‌ر دا‌ینامیکی ده‌روونی تاک دا‌بنیت.

توندوتیژی دژی ئه‌ویت‌ری (که‌سانی تر)

توندوتیژی دژی پیاوان چه‌مکیکه‌ که زۆر جار له‌ چوارچی‌وه‌ی پیناسه‌ باوه‌کانی توندوتیژیدا چاوپۆشی لیده‌کری و ره‌هه‌نده‌ ده‌روونی و پیکهاته‌یه‌یه‌کانی که‌متر ئاو‌ریان لی ده‌دریته‌وه. ئهم جو‌ره‌ توندوتیژییه‌ ته‌نیا له‌ کرده‌وه‌ ده‌ره‌کییه‌کاندا سنووردار نابیته‌وه، به‌ل‌کوو کۆمه‌لێک له‌و کردارانه‌ له‌ خۆ ده‌گری که له‌سه‌ر له‌ناو‌بردن یان لاوازکردنی په‌یوه‌ندیی پیاویک له‌گه‌ل «ئه‌ویت‌ری» چر بۆته‌وه. دا‌خستن و ئاب‌لۆقه‌ی په‌یوه‌ندی یه‌که‌م ستراتیژیکه‌ که به‌ سنووردارکردن یان چ‌راندنی ئالوگۆری سو‌زداری و زا‌ره‌کی پیاو په‌راویز ده‌خات. له‌ ئاستیکی تر‌دا تاکی توندوتیژ بۆ به‌ده‌سته‌هێنانی ده‌سه‌لات په‌نا بۆ توندوتیژی یان ته‌نانه‌ت ئه‌نجامدانی تاوان ده‌با بۆ ئه‌وه‌ی با‌لاده‌ستی خۆی بچه‌سپینیت. شه‌ر‌انگیزی پاسیقانه‌ش، هه‌رچه‌نده‌ ئاشکرا نییه‌، به‌لام له‌ ریکه‌ی ره‌فتاری نا‌روون، خه‌مساردی، یان دژایه‌تییه‌ی شار‌اوه، رۆلکی گرینگ له‌ دا‌ینامیکی ئهم جو‌ره‌ توندوتیژییه‌دا ده‌گيریت. کۆی ئهم ستراتیژانه‌ وینه‌یه‌کی ئالۆز و فره‌لایه‌ن له‌ توندوتیژی دژی پیاوان دروست ده‌کا که پتو‌یستی به‌ شیکاریی ره‌خه‌گرانه‌ و کۆمه‌لناسانه‌ هه‌یه.

پچراندنی په یوه ندى

له گېرانه وهى ژيانى رڼانه ي پياواندا، ئه وهى وه ك بهر به ستي په يوه ندى كړدن يان ورد تر بلين، ستراتيژي پاسيقي دژى ئه وېتر له بواړى توندوتيزى دژى پياوان سهره لده دا، ره گ وريشه ي له پيکهاته كومه لايه تيبه كان و چاوه روانييه فهره ننگييه كان و ئه زمونه ژياوه كاندا هه يه كه تاكه كان له كرده وه كاني رڼانه ياندا رووبه رووى دهنه وه. يه كيك له ديمان له گه لكر اوان به شيويه كى ره خنه گرانه ئماژه به كه لينه جينده رييه كاني كاتي گه شه كړدن و رڼلى له نه سازانه كاني دواتردا هه يه:

«ئوه ونده سه يره مندالان [كچان و كوران] هه تا قوناعى ئاماده يى له يه كتر جيا ده كرينه وه، كاتيک كه له هيچ تيناگه ن، دواتر كه زانكو دهبته قوتابخانه ي سهرتايى، كچان و كوران تيکه ل ده كهن، ههر بويه فه زاي زانكو كانمان هه ونييه، من وه ك ماموستايه ك، زور جار له زانكو كاندا بينيومه كه خویندكاره كان ده ليى له قه فه س ئازاد كراون. واته وه رزى يه كه م و دووه مى سالى يه كه م و دووه مدا ئه مانه هيشتا نه يان توانيوه خويان بدوزنه وه. رڼله گيان خو تو مندال نيت، تو له ناو ژينگه يه كى زانستى و زانكو بيداي، هاتووى بو به ده سته ينانى زانست و زانيارى نه ك بو... ئيتر خه ريكي به زم و ره زمى خويان با له م باسه ببينه وه (ديمانه ي ژماره ۲۱. سابري، Pos 7)

ئهم گېرانه وه نيشان ددها كه چوڼ داخستن و بهر به ستي په يوه ندى له سالانى سهره تاي ژياندا تاكه كان له دوخه كومه لايه تى و په يوه ندىه كاني داهاتوودا ناكارامه و خه ساره لگر ده كا و زه مينه بو سهره لدانى ستراتيژه پاسيقي كان له رووبه روو بوونه وه له گه ل ره گه زى بهرامبه ردا خوش ده كات؛ شتيك كه كومه لئاسانى خه ساره ته كومه لايه تيبه كان له ژبر ناوى «سهرمايه ي كومه لايه تيبى لاواز» يان «گه شه كړدنې ناته واوى توانا كاني په يوه ندى كړدن» باسيان كړدوو (پوطوسى، ۱۳۹۲ هه تاوى). له لايه نيكي ديكه ي ئه زمونى ژياودا، بهر به سته كاني بهرده م په يوه ندى كړدن له نه ينى ترين به ستيه كاني خيزاندا پرره نگر دهبته وه. ديمان له گه لكر اوان باس له بهرده وامي كه شى بېدهنگ و بى رڼ ده كهن كه له ههر چه شنه گفتوگو يه كى بنيا تنه ر بېبه رييه و ته نانه ت له نيوان ئه ندامانى خيزان هيچ په يوه ندىه ك له ئارادا نيه:

“پيم خوشه هاتوچو هه بى بين و برؤن. چونكه ساله هايه هيچ په يوه ندىه كى نه له گه ل مالى باوكم و نه له گه ل مالى باوكى خوى هه يه. ئيستا له ماله وه بو زياتر له دوو سى ساله ده چى كه ئه م بېده ننگييه زور چرتر بووه ته وه، له ماله وه به هيچ شنيويه ك قسم له گه ل ناكا هيچ. له به يانييه وه تا شه و نامدو يني ت. ده ليى با ماله وه بېدهنگ بيت. ده خه وى هه لده ستيت. بويه كاتيک پيى ده ليى م [هاوسره كه م]، ده ليى ت من دهمه وى بريم. توش ژيانى خوت بكه، توخوا ئه مه چ

جۆره ژيانیکه؟ من و تو ژن و میردین، ژن و میرد چ ئه رکیکیان به رامبه به یه کتر هه یه، هیچ عه قلی به هیچ ناشکیت. من به راستی له م ژنه ی خۆم تیناگه م. به راستی لئی تیناکه م. [بیوورن له گه لێژم بۆ جه نابت] تو بزانه دوو پیاو مه یلیان بۆ یه کتر هه یه دوو هاوهر گه ز دوو ژن و دوو پیاو مه یلی سیکسیان بۆ یه کتر هه یه با دوو ره پۆین که سانی هاوهر گه ز خواز ناهاوسانانی سیکسی و ... ئیتر ئه مه له قاوی دراوه له تابۆ و بقه تیپه ریوه. ئیتر ژن و میرد شتیکی سروشتیه ... یان ئه وه تا رقمان له یه کتر بێ تو له دیویک و من له دیویک وه ره ته لاق لیک وه بگرین. ده لئی نا ته لاق نا. ده لئی ئیمه خه ریکین ژیا نی خۆمان ده که یین کیشه ت چیه؟ ده لئیم یانی ژنه که تو نا زانی من کیشه م چیه؟ ئیمه هیچ په یوه ندیه کمان پینکه وه نییه. ها تو چۆمان نه له گه ل مالی باوکم هه یه نه له گه ل خوشک و برا کانمان. ده لئی جا تو چت داوه له وان ئیتر تو حه قت به سه ر ئه مانه وه نه بیت. ده لئیم باشه مالی باوکی من و مالی باوکی تو هه ر دوو لا که رن. ئه ی بۆ من نادوینی. ده لئی من ژیا ن ده که م. تو خوا ئه وه ژیا نه؟ (دیمانه ی ژماره ۲۸، جه مالی، Pos 189)

ئهم داخران و به ره به ستی په یوه ندیکردنه، نه ک ته نها له شیوه ی بیده نگی به لکوو له شیوه ی پچراندنی ورده ورده ی په یوه ندیی راسته وخۆ و سۆزداری وه ک ستراتیژی بیده سه لات ی و پاسیف له په یوه ندیه خیزانییه کاند ده رده که ویت. له م گپرا نه وه دا توندوتیژی نه ک له قالبی کرداری چالاک و ئاشکرا، به لکوو له قالبی پچراندنی په یوه ندی، ده پوو کیته وه و ده گۆریت؛ شتیک که زۆر یک له تیۆریسییه نه کانی خیزان پپی ده لئین ته لاقی سۆزداری یان پوو کانه وه ی ده روونی (گاتمن، ۲۰۰۲). کرداری پاسیف دژی پیاوان خۆی له ئه زموونه کانی تاراندنی کۆمه لایه تی و به ره پهرچدانه وه ی تۆله کردنه وانه دا ده نوینی که ره گ و ریشه یان ده گه رپته وه بۆ تاراندنی په یتا په یتا. به سه رهاتی پیاویک که سالانیکه به هو ی رواله ت و بارودۆخی ئابوورییه وه پشتگو ی خراوه و سووکایه تی پیکراوه، له لایه ک کاریگه رییه درێژخایه نه کانی داخرانی په یوه ندیکردن له سه ر ده روونی کۆمه لایه تی تاکه کان نیشان ده دا و له لایه کی دیکه شه وه ده رکه وتنی بینراوی جۆر یک له توندوتیژی دوولایه نه ی پاسیفه.

“ژن له ناو ماله که ی خۆیدا ده لئی: کا که من سیکس ده که م، هه تا ئه و کاته ی سیکسه که ی ده ست پیده کا، له وانه یه له کاتژمیریک زیاتر نه خایه نی، چونکه یه که م پیاویک که چاوی پپی ده که وئی ده توانی کراسه که ی بۆ هه لدا ته وه و ده رپیکه ی بۆ دابکه نیت. به لام ره نگه پیاو بۆ ئه وه ی بتوانی سیکس بکا چه ند هه فته که هیچ ره نگه چه ند مانگی بکیشی هه تا بتوانی سیکس بکات. پیاو ده بیت پێشنیار به دووسه د که س بدا بۆ ئه وه ی بتوانی سیکس بکا ده بی په یوه ندی دۆستایه تی و سۆزداری ساز بکا ئه ویش جا یان قبوول ده کر ئی یان نا کر ئیت. ئایا ده زانی ئه م تاراندنه سه ر بۆ چی ده کیشی؟

هاوکاره کهم پینج سال پیش ئیستا نووسینگه به کی بچووی خانووبه ره و ئۆتۆمبیلکی ساده و قه یافه به کی ساکاری هه به نهشته رگه ریی جوانکاریشی بۆ لووتی نه کردوو جلویه رگیکی ساده ی له به ره. خاتوونیک که سهر گۆنای تهقه لی برینی پیوه بوو جوابی کرد، ئەم جه وانه ی ئیمه رق له سکه. چوار سالی ره به ق کار و کاسپی کرد و کۆلی سه رمایه ی به ده ست هینا ئیستا به لیگزۆز دی بۆ ئیره. ئیستا ناتوانی ژن بینێ چونکه هه موو شه ویک سیس له گه ل دوو ژن ده کات. کاتیک دی و باسی سیسه که ی بۆ من ده کاتوئه و توندوتیژییه له ودا ده بینیت. ههستی تۆ له سه ندنه وه ده بینیت. ئەو هاو پیه م که رامه تی ئەو کچانه ده شکینی و سیسیان له گه ل ده کات. بۆچی چونکه پارهی هه یه، ئەوسا پارهی نه بوو ژنان ره تیان ده کرده وه جوابیان ده کرد. ئیستا هه مان ئەو ژنه ی که ره تی کردۆته وه بیرده تیده په ری، به سیله ی چاوی لپی ده روانی دیاره بۆی په شیمانه. ژنای کۆمه لگای ئیمه ئاماده نین په یوه ندی دروست بکه ن. ته نها دیانه وه ی به ده که لکی له لایه نی به رامبه ر بکه ن و بیچه وسینه وه. کاتیک که سیک پاره و پیگه و پۆست به ده ست ده هینی به داخه وه که ئەوه ش ده لیم زۆر خۆی با ده دا، من ئیستا باش ده زانم که ئەم هاو ری خۆم که ناتوانم هیچی پی بلیم چونکه کاتیک له لایه ن کۆمه لگا وه ره ت کراوه زیانی پیگه یشت. کچه زۆر راشکاوانه چاوی بریه چاوی و وتی باشه تۆ چیت هه یه که له گه لت بم؟ به هۆی پاروه هاوسه رگرییه کی ناسه رکه وتوو هه بوو. ژنه که ی له کاتی ده زگیرانداریدا به هۆی پاره ته لاقی لی وه رگرت و ماره ییه که ی لی سه ندنه وه. ده ی که واته که سیک که له لایه ن ره گه زی مینه وه ئەوه ندنه زیانی پیگه یشتی، کاتیک پیگه و پاره وه ده ست ده هینی ده بی چی بکات؟! ده ی ده ردی خۆی هه لده ریژیت" (دیمانه ی ژماره ۵. حسینی، Pos 8)

پیکهاته کۆمه لایه تیه کان که له سه ر بنه مای جیاکاری و تاراندن و به هادانانی ده ره کی بۆ لیها توویه تاکه که سی دامه زراون، به ستینیک بۆ که له که بوونی ده روونی زیان و کاردانه وه ی پاسیف و ته نانه ت تۆ له سه ندنه وه له کۆمه لگا خۆش ده که ن؛ تیوریسییه نه ره خنه گر که کان ئاماژه به به ره مه پنه وه ی سووری گۆشه گیری، سووکابه تی و وه لمانده وه ی توندوتیژ له چوار چیه ی تاراندنی په یوه ندی کردندا ده که ن (حسینی، ۱۳۸۸ هه تاوی).

له ئاستیکی گشتیترا، ئەزموونی گۆشه گیری پیکهاته یی و نه بوونی پشتیوانی، خۆی به جوړیکی دیکه توندوتیژی پاسیفانه یه؛ به تاییه ت کاتیک که خیزان و کۆمه لگا، له بری ئەوه ی پشتگیری بکه ن، کار بۆ به ره مه پنه وه ی توندوتیژی ده که ن:

«هیچ ریگایه‌ک بۆ روبه‌روبوونه‌وه نییه مه‌گه‌ر ئه‌وه‌ی که ئه‌و که‌سه سه‌ربه‌خۆ بی‌ت، له‌ ئیراندا به‌م دۆخه‌ ئابوورییه‌ نابه‌سامانه‌وه، ئه‌م شته مومکین نییه، من زۆر که‌سم بینیه‌وه که له‌ ماله‌کانیان فری دراونه‌ته‌ ده‌روه و له‌ لایه‌ن بنه‌ماله‌کانیه‌وه تارێراون و هیچ ریگه‌یه‌ک نییه بۆ ئه‌وه‌ی ریگری له‌م توندوتیژییه‌ بکری، له‌ راستیدا ئه‌گه‌ر ئه‌م توندوتیژییه‌ روو بدا، ئه‌وا سووکایه‌تیشی پێ ده‌کری، بۆ نمونه‌وه بیهێنه‌ به‌ر چاوت باوکیک که له‌ ناوه‌راستی شه‌قام له‌ کوره‌ هاوهر‌گه‌زخاوه‌ که‌ی ده‌دا و دراوسیکه‌ی دی و پێشی باوکه‌ که‌ ده‌گری و ده‌لی بۆچی له‌ کوره‌ که‌ت ده‌ده‌یت؟ و باوکه‌ که‌ش ده‌لی چونکه‌ کوره‌ که‌م هاوهر‌گه‌زخاوه‌. دراوسیکه‌ نه‌ک هه‌ر ریگه‌ی پێده‌دا له‌ کوره‌ که‌ی بدا، به‌لکوو خۆشی وێرای ئه‌و باوکه‌ له‌و کوره‌ هاوهر‌گه‌زخاوه‌ ده‌دات». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۴. شایان، 17 Pos)

داخران و پچراندنی په‌یوه‌ندی و پاسیقی و بیده‌سه‌لاتی کۆمه‌لایه‌تی له‌م گێرانه‌وه‌دا ده‌بیته‌ هۆی نه‌هێشتنی پشتیوانی، و ته‌نانه‌ت به‌شداریی چالاکانه‌ له‌ به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی توندوتیژی لی ده‌که‌وتیه‌وه؛ دیارده‌یه‌ک که له‌ روانگه‌ی کۆمه‌لناسی کاردانه‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تی ((لمرت، ۱۹۵۱؛ وه‌رگێرانی فارسی) و تیۆرییه‌کانی ناوه‌نیتکه‌لێنانه‌وه، توندوتیژی دژی پیاو ده‌گه‌ییته‌ قوناغیکی دیکه‌ی گۆشه‌گیری ره‌ها.

به‌م شیوه‌ ستراتیژی پاسیقانه‌ی دژی پیاوان له‌ قالبی قه‌پاتکردنی په‌یوه‌ندی، ده‌توانین وه‌ک پرۆسه‌یه‌کی فره‌لایه‌ن لی بروانین که‌ تیدا پیکهاته‌کان و ئه‌زمونه‌ ژیاوه‌کان له‌یه‌ک کاتدا مه‌یلی دوورخستنه‌وه، پاسیقی یان ته‌نانه‌ت کاردانه‌وه‌ی توندوتیژ و تۆله‌سه‌ندنه‌وانه‌ ده‌ووروتین. ئه‌م ریگا ئالۆز و تاقه‌تپرووکینه‌ره‌ نه‌ک هه‌ر سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی تاک لاواز ده‌کا، به‌لکوو سووری ئه‌زمونه‌ نه‌رینییه‌کان به‌ره‌م ده‌هێنیه‌وه‌ و ته‌نانه‌ت توندوتیژی به‌ ده‌روونی ده‌کات. له‌م پرۆسه‌دا نه‌بوونی پشتیوانی، سه‌رکوکردنی ئاره‌زووه‌ سۆزداریه‌کان، تاراندن و ته‌نانه‌ت گۆشه‌گیری وه‌ک بزوینه‌ری شاراه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان کار ده‌که‌ن (پوطوسی، ۱۳۹۲؛ گاتمن، ۱۳۸۲؛ حسینی، ۱۳۸۸).

سه‌پاندنی توندوتیژی و تاوان بۆ وه‌ده‌سته‌پێنانی ده‌سه‌لات

له‌ میانی دیمانه‌کاندا، زۆریک له‌ پیاوان کاردانه‌وه‌ی خۆیان به‌رامبه‌ر به‌و توندوتیژییه‌ی که به‌ئه‌زمونیان کردووه، وه‌ک خواستیکی ده‌روونی بۆ وه‌رگرتنه‌وه‌ یان به‌ده‌سته‌پێنانی ده‌سه‌لاتی له‌ده‌سته‌چوو وه‌سف کردووه. ئه‌م هه‌سته‌ په‌یوه‌ندییه‌کی توندوتۆلی له‌گه‌ڵ پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تی و فره‌هه‌نگیه‌ بالاده‌سته‌کان هه‌یه. محهمه‌د ئه‌مین باقری راشکاوانه‌ باس له‌ خواستی خۆی بۆ وه‌ده‌سته‌پێنانی پیکه‌یه‌ک ده‌کا که په‌یوه‌ندی به‌ نمایشکردنی ده‌سه‌لات و هه‌یمه‌نه‌ له‌ ناو هاوته‌مه‌نه‌کانیه‌وه هه‌یه:

“من پیم خوش بوو خوم بم، جیگای خالوم بگرمه وه، که دهنگی ماتورسیکلته که ی خالوم دهات به ناموسم هرچی و هرچی داشقه ی تووریان کو ده کرده وه، هه میشه حه زم ده کرد بهم شیوه بم، تو دهسه لات هه یه، هه یمه نه ت هه یه، هه ستیکی پیاوانه بوو، هه میشه پیم خوش بوو کاتیک که دیمه ناو گهره ک هه موو بلین حه مه ده مین هات کوره کان حه مه ده مین هات، نه مه قسه ی سهر زاری هه موو تاوانکاره کانی قهرچه که من ئاوا بووم» (دیمانه ی ژماره ۴۰. محمه ده نه مین باقری، Pos 342-346)

له م گیرانه وه دا، “دهسه لات” نه ک ته نیا وه ک کوالیتییه کی تاکه که سی، به لکوو وه ک سهرمایه یه کی کومه لایه تی پیناسه ده کری که به کاری «تاوانکاری» و نواندنی توانای سهر کوتکردن یان زالبوون وهرده گیرته وه. پیکهاته گوتارییه کانی له مه ر پیاوه تی دهسه لاتیان به کرده وه ی توندوتیزه وه گری داوه؛ وه ک شتی ریز له ناو گرووپ و کومه لگادا به ناچاری له ریگه ی رووبه روو بوونه وه ی توندوتیزانه یان سهر پیچیکارانه وه ده پاریزریت. تیوری “سهرمایه ی ره مزی” سی پییر بوردیو ده توانی به روونی نه م جوړه سازوکارانه روون بکاته وه؛ جیگایه ک که دهسه لات ی پیاوانه ته نیا به ره می سهرچاوه مادییه کان نییه، به لکوو به ره می ئافراندنه وه ی دهسه لات ی پیاوانه له ناو قه له مروه ی ره مزیه (وه کوو وینه ی کومه لایه تی و پرستیژی له شوینه) (بوردیو، ۱۹۸۶).

عه لی عه سگهری له روونکردنه وه ی نه م سازوکاره ده روونی کومه لایه تییه، باس له بیدهسه لات ی و له ده ستدانی جیگه و پیگه ده کات؛ شتیک که به بوچوونی نه و په یوه ندییه کی بنه رته ی له گه ل هه ستی پیاوه تیدا هه یه:

«ته مه نم سی و پینج ساله. گرینگترین کیشه ی دنیای پیاوه تیم له ده ستدانی دهسه لات ی پیاوه تیم بووه. من ته نها دهسه لاتم ده ویت. هیزی پیاوه تیم هه بی، له کومه لگا و له ماله که مدا پیگه م هه بی ... جیگه و پیگه ی کومه لایه تی بو پیاو هیزی داراییه، رهنکه من هه له بم ... من پیش نه وه ی بیمه تاران، بیمه ناو که می وازه ینان له ماده هوشبهره کان، ئیش و کاری خوم هه بوو، داها تم هه بوو ... به واتایه کی تر توانای کرینم زور بوو، نه وسا دهستم باش ده رۆی، گه شت و سه فهرم ده کرد، و نه گهر نه که م ... شتیکی بو یستایه، بی سی و دوو بوم دابین ده کرد و دلیم راده گرت» (دیمانه ی ژماره ۵۴ عه لی عه سگهری، Pos 107).

نه م گیرانه وه پیوه ندی توندوتو ل ی نیوان پیگه ی پیاوه تی و نه زمونی دهسه لات نیشان ده دا، که به هو ی بیبه شیوون یان له ده ستدانی ژیرخانی ئابوورییه وه زیانیکی زوری پیده گا و تاک تووشی له ده ستدان و شکست بکات. به پی تیروانی پی رۆبهرت کو نیل له باره ی «پیاوه تییه هه ژموونیک» (Connell, ۲۰۰۵)، کومه لگا زوریک له پیاوان بو قبوولکردنی رۆلی دهسه لات ته وهر و رکابه رانه دنه ده دا و کاتیک نه م پرۆسه

تیک ده‌چی، هه‌ستی تارینراوی له‌و پیاوه‌دا تۆخ ده‌بیته‌وه. هه‌روه‌ها میهدی مؤئیمینی وپرای ئاماژه به به‌هیزکردنی فه‌ره‌هنگیی توندوتیژی له‌ ژینگه‌ په‌روه‌رده‌یی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه که کۆمه‌لگا پیاوان بۆ ئه‌نجامدانی کاری توندتیژانه هان ده‌دا:

“له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئیمه‌ دوو گرووپمان هه‌یه، گرووپیک هه‌ی دایکه‌ که پیتی ده‌لێ هه‌ر که‌سیک قسه‌ی له‌گه‌لت کرد بده به‌ ده‌میدا ... له‌ هه‌ندیک فه‌ره‌هنگه‌کاندا توندوتیژی به‌ شیوه‌یه‌کی ئه‌رینی به‌هیز ده‌کری، ته‌نانه‌ت دوو که‌سم بینی که‌ له‌ ژینگه‌ی قوتابخانه‌دا شه‌ریان ده‌کرد، یه‌کیکیان له‌وه‌ی دیکه‌یانی ده‌دا کار به‌ ده‌ستانی ناو قوتابخانه‌ که‌ هانی ئه‌و که‌سه‌یان ده‌دا که زیاتری ده‌وه‌شاند ... هه‌ی بژی پاله‌وان، هه‌ی دایکت رۆله‌ رۆت بۆ نه‌کا، ئه‌و مندا له‌ی که‌ زیاتری ده‌وه‌شاند و زیاتری توندوتیژی لێ ده‌وه‌شاوه‌ باشتر خه‌لات ده‌کری، ئه‌مه‌ له‌ میشکی گه‌وره‌سالانیشدا هه‌یه ... ره‌نگه‌ منیش له‌ دلمدا ره‌نگه‌ بیژم هه‌ی بژی رۆله‌. ئه‌وه‌ شیره‌ کو‌ره‌. هه‌رگیز به‌و کو‌ره‌ی که‌ تیه‌ه‌لدانی خواردووه‌ ناییژم ئافه‌رم. به‌ خوا باشت تیه‌ه‌لدان خوارد” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸ مه‌هدی مؤئیمینی، Pos 105).

ئهم قسه‌ پشت‌راسته‌که‌ ره‌وه‌یه‌کی باشی دۆزینه‌وه‌کانی ئه‌لبی‌رت باندورا سه‌باره‌ت به‌ فیربوون له‌ ریگه‌ی بینینه‌ (Bandura, 1977)؛ سه‌رچه‌شنگه‌ریی له‌ ره‌فتاره‌ شه‌رانگیزه‌کان و وه‌رگرتنی پاداشتی ره‌مزی یان راسته‌قینه‌ جگه‌ له‌ به‌ره‌مه‌یه‌تانه‌وه‌ی سووری توندوتیژی هه‌چ لیکه‌وته‌یه‌کی تری نییه‌. له‌م نیوه‌نده‌دا، ئه‌و پیاوانه‌ی که‌ ئه‌زموونی تارانیدن یان سه‌رکو‌تکردنی ریکاری کردارگه‌رایانه‌یان له‌ دژی توندوتیژی هه‌یه، بۆ ئه‌وه‌ی ده‌سه‌لاته‌ له‌ ده‌ستچووه‌ که‌یان وه‌ر‌ب‌گ‌رنه‌وه‌ نا‌ئا‌گایانه‌ په‌نا بۆ لایه‌نه‌ شاراو‌تر و هه‌ندیک جار لاده‌ره‌کان ده‌بن. به‌ بروای تیوریسییه‌نه‌کانی بواری زانسته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، سه‌رکو‌تکردنی کرده‌وه‌ی ره‌سه‌ن و پاسیفیکردنی تاک له‌ به‌رامبه‌ر ده‌سه‌لاتی سه‌ره‌رۆیانه‌ی ئه‌وانی تردا، توندوتیژی به‌ره‌م ده‌هێنێته‌وه‌ و ته‌نانه‌ت تاک بۆ وه‌رگرتنه‌وه‌ی پینگه‌ی ره‌مزی تاوانی لێ ده‌وه‌شێته‌وه‌ (Galtung, 1969).

له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ شکستی ستراتیژییه‌ بنیاتنه‌ره‌کانی وه‌کوو گفتوگۆ یان نا‌ره‌زایه‌تییه‌ کۆمه‌لایه‌تی له‌ ناو سیسته‌میکدا که‌ له‌به‌ر کرده‌وه‌ی باش پاداشت و بواری ماندار به‌ پیاوان ناده‌ن، ده‌بیته‌ هو‌ی ئه‌وه‌ی که‌ هه‌ندیک له‌ پیاوان له‌ پیناو به‌ ده‌سته‌یه‌تانی ده‌سه‌لات ده‌ست بده‌نه‌ کاری تۆله‌کردنه‌وه‌ و شه‌رانگیزی و ته‌نانه‌ت تاوانکاریش. له‌م رووه‌وه‌، گرووپه‌ ژێده‌ره‌کان، میدیا و دامه‌زراوه‌ به‌ کۆمه‌لایه‌تی‌بوونه‌کانیش له‌ ئاساییکردنه‌وه‌ و شه‌رعیه‌تدان به‌ کرده‌وه‌ زۆره‌ملیکانی پیاوان رۆلێکی گرینگ ده‌گه‌رن.

به‌ گشتی توندوتیژی و تاوان وه‌ک ئامرازیک بۆ وه‌رگرتنه‌وه‌ی ده‌سه‌لات کاردانه‌وه‌یه‌کی ئالۆزه‌ که‌ به‌رامبه‌ر به‌ شکستی ستراتیژییه‌ پاسیفه‌کان له‌ دژی پیکهاته‌ نایه‌ کسانه‌کانی ده‌سه‌لات به‌ کار

«شه‌رانگیزی پاسیقانه که ژن یان مندال نیازی شه‌رانگیزیان نییه یان نایهه‌وئی به‌رام‌به‌ر به‌باوکی خانه‌واده توندوتیژی ئەنجام بدات. ئەوه چۆنه له رۆژی پشوو‌دا که پیاو ده‌یهه‌وئی پشوو‌دا، تازه خانم ریک له‌و رۆژی پشوو‌دا ده‌بیری دیت‌ه‌وه که مال‌ خاوتن بکاته‌وه؟ پیاوی داماو به‌یانی ده‌خه‌وئی، پاشنیوه‌رۆ ده‌خه‌وئی، له‌به‌ر ده‌نگی گسکی کاره‌بایی پشوو‌ی لئ‌ی حه‌رام ده‌بئ‌ی یان ئەم‌ژنه له‌م رۆژی پشوو‌دا حه‌جمین له‌ بنه‌ماله‌که‌ی هه‌ل‌ده‌گریت. ده‌ی ئەمه‌ جوړیک له‌ توندوتیژی نییه ئە‌ی چیه. له‌ هه‌ر حاله‌تیک‌دا، ئە‌مانه توندوتیژییه. به‌لام له‌ کو‌تاییدا ژنه‌ نازانی که خه‌ریکه سته‌م له‌ می‌رد یان منداله‌که‌ی ده‌کا، کابرا له‌ رۆژی پشوو‌دا ده‌یهه‌وئی به‌خه‌وت‌ه‌وه و پشوو‌دا، ئە‌و پشوو‌ی له‌ مال‌ه‌وه حه‌رام کرد‌وه هیشتا زوړیک له‌ ژنان له‌ رۆژی پشوو‌دا کار به‌ می‌رده‌کانیان ده‌که‌ن، وه‌ره یارمه‌تیم بده‌ با‌قاپه‌کان بشۆم، شیشه‌ی په‌نجه‌ره‌کان به‌ر ... ئە‌مانه ره‌فتاری پاسیقن، به‌لام ئازار ده‌درئین خو که‌میش نییه. بۆ نموونه ئە‌م‌رۆ رۆژی پشوو‌ه باوکه‌ ده‌لئ‌ی دا وه‌ره با‌ده‌رست لئ‌ی به‌رسمه‌وه، با‌دانیشین من لیت ده‌به‌رسمه‌وه و تۆش وه‌لامم بده‌ره‌وه. و باوک به‌م شی‌وه توندوتیژی له‌ حه‌قی مندال ده‌کا، یان موبایل ده‌گرئ به‌ ده‌سته‌یه‌وه و به‌رده‌وام به‌ ته‌له‌فۆن قسه‌ ده‌کا یان یاری به‌ ته‌له‌فۆن ده‌کا یان سه‌رپیچی ده‌کا و ئە‌مه‌ش جوړیکه له‌ شه‌رانگیزی و جوړیکه له‌ سووکا‌یه‌تی پیکردن و بی‌پزیکردن به‌ باوک. به‌مانه ده‌لئین توندوتیژیی پاسیق واته له‌ رووی ئە‌نقه‌ست نییه و نه‌خوازاوانه ئازار به‌ باوک و هاوسه‌ر ده‌گه‌یین (دی‌مانه‌ی ژماره ۱۴ دکتۆر وه‌هابی، 14 Pos).

له‌م گێڕانه‌وه‌دا ده‌بینین که شه‌ڕانگیزی پاسیف به‌پێچه‌وانه‌ی توندوتیژی ڕاسته‌وخۆ و ئاشکرا، زیاتر له‌ شیوه‌ی ره‌فتاری نازاره‌کی و ناراسته‌وخۆ سه‌ره‌له‌ده‌دات. ئه‌م ره‌فتارانه‌ زیاتر نائاگادارانیه‌ و له‌ ڕووی ئه‌نقه‌ست نییه‌؛ به‌لام چه‌نده‌ بێده‌نگ و شاراو‌ن، هه‌ر ئه‌وه‌نده‌ش ده‌توانن په‌یتا په‌یتا ببنه‌ هۆی شکست و تاراندن و ره‌نجی ده‌روونی پیاوان. ره‌فتارگه‌لی وه‌ کوو پشتگوێخستنی پێویستی پشوودان، سه‌پاندنی ئه‌رکی زیاده‌ له‌ کاتی بیکاری و به‌تالدا، گوێنه‌دان و نافه‌رمانیی بچووک و گرینگیدانی زۆر به‌ ئامێره‌ دیجیتالییه‌ کان له‌بری په‌یوه‌ندی‌سازکردن له‌گه‌ڵ باوک یان هاوسه‌ر، هه‌موویان نیشانه‌کانی ئه‌م جو‌ره‌ شه‌ڕانگیزییه‌ن.

وێنه‌ی ۱۰: له‌ دلدا ڕاگرتنی ره‌نج و نازاری توندوتیژی

له‌ راستیدا ڕوونکردنه‌وه‌کانی دکتۆر وه‌هابی لایه‌نیکه‌ی تیۆریی ره‌فتاری شه‌ڕانگیزی پاسیفانه‌ نیشان ده‌ده‌ن (passive-aggressive behavior) که له‌ روانگه‌ی زانستیشه‌وه به‌ ستراتیژی ڕووبه‌ڕووبوونه‌وه له‌ دژی سنوورداری و ناپازیبوون داده‌نریت (فروم، ۱۹۴۹؛ صفاری‌نیا و همکاران، ۱۳۹۸ هه‌تاوی). شه‌ڕانگیزی پاسیف هه‌ندیک جار ده‌رهاویشه‌ی بێتوانایی له‌ ده‌ربڕینی هه‌یه‌جان

یان ناره‌زایه‌تی راس‌ته‌وخویه؛ تاک نارازیبوونی به شیوه‌ی پاسیف و ره‌فتاری به‌روالت بی‌زیان به‌لام زیان‌ه‌خش کاردانه‌وه‌ی ده‌بی‌ت و له‌کو‌تاییدا کاریگه‌ری له‌سه‌ر ئه‌ویتی دادنه‌نی‌ت (فروم، ۱۹۴۹؛ هالر، ۲۰۰۴).

له‌م جو‌ره بارود‌وخانه‌دا سیسته‌می به‌ه‌اداری کۆمه‌لگا و پیکهاته‌ی نه‌ریتی “ده‌سه‌لاتی باوکانه” رۆل‌یک‌ی به‌کلاکه‌ره‌وه ده‌گیرن. چاره‌روانی کۆمه‌لایه‌تی له‌پیاوان وه‌ک نانه‌وه‌ر و دابینه‌که‌ری بژیوی زیان و به‌رپوه‌به‌ر و پالپشتی خانه‌واده، هه‌ندیک جار ئه‌وه‌نده‌ره‌ها و پیویسته‌که‌ پیاوان هه‌ر ئاستیک له‌که‌م و کوری و سه‌رپیچی - ته‌نانه‌ت به‌شیوه‌ی پاسیف و شاراه‌ش - وه‌ک جو‌ریک له‌توندوتیژی به‌ئه‌زموون ده‌که‌ن. ئه‌م ده‌نگه‌ له‌گیرانه‌وه‌ی سه‌ره‌وه‌دا به‌باشی ره‌نگ ده‌داته‌وه‌که‌ چو‌ن ته‌نانه‌ت بچوو‌کت‌رین ناهه‌رمانی یان گو‌ینه‌دانی مندا‌ل له‌ئه‌زموونی زه‌ینی باوک‌دا وه‌ک سووکایه‌تی و بی‌ری‌زی لیک ده‌دریته‌وه‌:

«باوک به‌م شیوه‌ ناهه‌رمانی له‌حه‌قی مندا‌ل ده‌کا، موبایل ده‌گری به‌ده‌سته‌یه‌وه و به‌رده‌وام به‌ته‌له‌فۆن قسه‌ ده‌کا، یاری به‌ته‌له‌فۆن ده‌کا، سه‌رپیچی ده‌کا و ئه‌مه‌ش جو‌ریکه‌ له‌شه‌رانگیزی و جو‌ریکه‌ له‌سووکایه‌تی پیکردن و بی‌ری‌زیکردن به‌باوک (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۴ دکتۆر وه‌هابی، Pos 14).

هه‌روه‌ها تو‌یژینه‌وه‌ ده‌رووناسی - کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، به‌تایبه‌ت تیۆری فی‌ربوونی کۆمه‌لایه‌تیش جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌که‌ ئه‌م جو‌ره‌ پرۆسانه‌ زیاتر له‌و خیزانه‌دا روو ده‌ده‌ن که‌ هه‌لی وتیژ و ده‌برینی هه‌یه‌جانی ره‌وایان نییه‌ (بندورا، ۱۹۷۷). ئه‌گه‌ر پیکهاته‌ی خیزان له‌سه‌ر بنه‌مای ده‌سه‌لات‌خوازی یان گو‌یرایه‌لی بی‌سی و دووه، ئه‌گه‌ری شه‌رانگیزی پاسیف، چ له‌قالبی ره‌فتاری وردی رۆژانه‌ یان ناهه‌رمانی به‌روالت بچوو‌ک له‌لایه‌ن مندا‌لانه‌وه‌ زیاد ده‌کات. له‌زۆر حاله‌ت‌دا ژن یان مندا‌ل له‌بنه‌ره‌ته‌وه‌ له‌کاریگه‌ری ره‌فتاره‌کانیان له‌سه‌ر پیاوی بنه‌ماله‌ بی‌ئاگان و جو‌ریک له‌که‌مه‌ترخه‌می یان پاسیفیه‌تی پیکهاته‌وو، جیگه‌ی په‌یوه‌ندی بنیانه‌ر ده‌گریته‌وه‌؛ وه‌ک له‌م گیرانه‌وه‌دا ده‌یخو‌پینه‌وه‌:

«ئه‌وان به‌نائه‌نقه‌ست باوک و هاوسه‌ره‌که‌ی هه‌راسان ده‌که‌ن». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۴ دکتۆر وه‌هابی، Pos 14)

له‌کو‌تاییدا، شه‌رانگیزی پاسیف، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر ئامانجی پێشوه‌خته‌یان ده‌روونیشی له‌پشتی نه‌بی، وه‌ک میکانیزمیک بۆ دوورکه‌وتنه‌وه‌ له‌رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی ئاشکرا و ده‌ربازبوون له‌ملمانی‌ی اشکاو له‌ناو خیزان‌دا به‌کار ده‌هێنری و له‌سووری گشتی توندوتیژی دژی پیاواندا رۆل‌یک‌ی بیده‌نگ‌تر به‌لام به‌رده‌وام‌تر له‌توندوتیژی راس‌ته‌وخۆ ده‌بینیت. ئه‌م بۆچوونه‌ له‌گه‌ل دۆزینه‌وه‌کانی تیۆریسییه‌نه‌کانی وه‌کوو فرۆید و فرومدا (که‌جه‌خت له‌سه‌ر جیگۆرکی تو‌ره‌یی سه‌رکو‌تکراو له‌ریگه‌ی ئامرازه‌ ناراس‌ته‌وخۆکانه‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ و هه‌روه‌ها تو‌یژینه‌وه‌ مه‌یدانییه‌کانی ئه‌م دواییه‌) یه‌ک

ده‌گرێته‌وه (فرۆم، ۱۹۴۹؛ هالەر، ۲۰۰۴؛ صفاری‌نیا و همکاران، ۱۳۹۸ هه‌تاوی).

ستراتیژی دژی خود

یه‌کیک له ستراتیژه پاسیقه‌کان بریتییه له «ستراتیژی دژی خود». له‌م ستراتیژه‌دا ره‌گه‌زی نیر، کاتیک ده‌بیته‌ قوربانیی توندوتیژی، شیواز و ته‌کنیکی جۆراوجۆر به‌کار ده‌هێنێ بۆ ئه‌وه‌ی توندوتیژی له‌ دژی خۆی ئاراسته‌ بکات. به‌ پێی دۆزینه‌وه‌کانی توێژینه‌وه‌ی گرهن‌دد تیۆری، گرینگترین «ستراتیژه‌کان دژی خود» به‌م شیوه‌ باس ده‌که‌ین:

«هه‌لبژاردنی ته‌نیاپی و دوورکه‌وتنه‌وه‌ له‌ خانه‌واده و کۆمه‌لگا»، «خۆکوشتن و زیان به‌ خۆگه‌یاندن له‌ پیاواندا»، «هه‌بوونی سه‌بر و ته‌حه‌مول و رووبه‌روونه‌بوونه‌وه‌ و قبوولکردنی توندوتیژی»، «په‌نابردنه‌ به‌ر کحوول و ماده‌هۆشبه‌ره‌کان و هێورکه‌ره‌وه‌کان»، «تاتۆکردنی تووڕه‌پی دژی خود»، «نه‌هێنیکاری»، «داماوی، خه‌مۆکی، گۆشه‌گیری، نۆرم‌شکێنی»، «شاردنه‌وه‌ی شوناسی کۆمه‌لایه‌تی خود»، «خۆره‌حه‌تکردن وه‌ک ستراتیژیکی به‌رگریکارانه»، «خۆ به‌تاوانبارزانی و له‌ دڵداه‌یشتنه‌وه‌ی کێشه‌کان».

گۆشه‌گیریی کۆمه‌لایه‌تی و هۆگری بۆ گۆشه‌گیری

«له‌ لای که‌سیکی شه‌رانگیز هه‌رگیز هه‌ست به‌ سه‌لامه‌تی ناکه‌ی، هه‌میشه‌ هه‌ول ده‌ده‌ی توخوونی نه‌که‌ویت» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸ - مه‌هدی مؤتمیمی، Pos 111).

بۆ زۆریک له‌و پیاوانه‌ی که‌ وه‌به‌ر توندوتیژی ده‌که‌ون، هه‌ستکردن به‌ نائه‌منی خالی ده‌ستپێکی ستراتیژی پاسیق له‌ دژی زیان و خه‌ساره‌ته‌کانه‌. یه‌که‌م کاردانه‌وه‌یه‌ک که‌ له‌ لایه‌ن ئه‌وانه‌وه‌ ده‌بێنێ دوورکه‌وتنه‌وه‌ و توخوون نه‌که‌وتنه‌؛ هه‌لبژاردنیکی که‌ کاریگه‌ری له‌سه‌ر هه‌م په‌یوه‌ندیی خێزان و هه‌میشه‌ په‌یوه‌ندیی کۆمه‌لگا داده‌نێت. له‌ چه‌ندین نمونه‌دا، پیاوان کاتیک رووبه‌رووی توندوتیژی ده‌بنه‌وه‌ جا چ جه‌سته‌یی بی‌یان ده‌روونی، ڕێگای گۆشه‌گیری و پاسیقی و ته‌نیاپیان وه‌ک ستراتیژیی به‌رگری هه‌لبژاردوه‌.

«من له‌ پۆلی پێنجه‌م بووم، ته‌نانه‌ت نه‌مه‌دته‌وانی له‌ کاتی پشودا بۆ خوله‌کیک له‌ پۆلدا ب‌ه‌مینمه‌وه‌، و دره‌نگ ده‌هاتمه‌ سه‌ر پۆل بۆ ئه‌وه‌ی هه‌مووان له‌ پۆلدا دانیشتبێتن بۆ ئه‌وه‌ی مله‌وره‌کانی تاقم (که‌ له‌ گانه‌ی سه‌ر پۆل) که‌ سه‌عیدیشیان تێیدا بوو نه‌بینم، بێگومان هه‌یچیشم له‌ ده‌ست نه‌ده‌هات، بۆیه‌ بریارم دا دوا‌ی هاتنی مامۆستا بچمه‌ ناو پۆله‌وه‌، و هه‌ر ئه‌وه‌شم کرد» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۲ - له‌ گه‌ڵ دۆسیه‌ی ئازاردانی سیکسی، Pos 16).

خۆبواردن له‌ چوونه‌ ناو ژینگه‌ خه‌ساره‌خشه‌کان ده‌بیته‌ خوو و پاشان سه‌رچه‌شنیکی ره‌فتاریی

هه‌میشه‌یی. ئەم خۆبۆاردنه له پراکتیکدا جۆریک ستراتیژیی به‌رگرییه، به‌لام ورده ورده که‌سه که له کۆمه‌لگا دوور ده‌خاته‌وه و زه‌مینه‌ی بۆ دا‌برانیکی توند ده‌ر‌خسینیت. پیاو به‌ دووباره‌کردنه‌وه‌ی ئەم جۆره‌ره‌فتاران له سووری ژياندا نه‌ک هه‌ر له زیانی راسته‌وخۆ ر‌زگاری ده‌بی، به‌ل‌کوو ورده ورده ده‌رفه‌ته‌کانی دووباره‌بنیاتنانه‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کان و ده‌ر‌پ‌ر‌ینی هه‌سته‌کان و گه‌ر‌اندنه‌وه‌ی شوناسی تاکه‌که‌سیی خۆی له‌ده‌ست ده‌دات (یالوم، ۱۳۹۷).

له‌ زۆریک له‌ گ‌یرانه‌وه‌کاندا م‌ال شوینی ئارامی و ئۆق‌ره‌یی نییه، به‌ل‌کوو ناوه‌ندیکه‌ بۆ دووباره‌بوونه‌وه‌ی توندوتیژی و تاران‌دن:

«ئه‌وان له‌وه‌ی منیان ده‌ر‌کرد و منیش ده‌ره‌وه‌م بینیبوو، و نه‌مه‌ده‌ویست بچم و له‌و کاته‌دا له‌ م‌اله‌وه‌ به‌ زنجیر به‌سترابوومه‌وه، و برا‌کانم پ‌ی‌یان ده‌گوتم نانه‌واخانه [له‌ نانه‌واخانه‌دا ده‌ستدر‌ژ‌ژیی س‌یک‌سی ک‌راوه‌ته‌ سه‌ری] و فلان وق‌سه‌ی تفت و ت‌ال‌یان پ‌نده‌کردم» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۴. حه‌مید حه‌قی، 77 Pos).

پیاو له‌ ژینگه‌یه‌کی ئا‌وادا ج‌گه‌ له‌ پاشه‌کشه‌کردن ه‌یچ ر‌یگه‌یه‌کی تر شک نابات. ئەم پاشه‌کشه‌یه ه‌ندیک جار له‌ شیوه‌ی گۆشه‌گیری، دان‌یشتن له‌ سووچ‌یک، یان هه‌ل‌ب‌زاردنی ژيانیکی سه‌لتانه و ج‌یه‌یشتنی م‌اله‌وه‌ خۆی ده‌رده‌خات:

«کاتیک له‌ م‌اله‌وه‌ ده‌تار‌ن‌ر‌یم، ده‌چمه‌ ده‌ره‌وه‌ و ماده‌ی هۆشبه‌ر ده‌کشیم. هۆگری ئەوه‌م له‌ سووچ‌یکدا بۆ خۆم دا‌بن‌یشم. سه‌ر‌ر‌ه‌حت، د‌ل‌ ب‌ی‌گری. که‌س ته‌له‌فۆنم بۆ نه‌کا که‌س نه‌مدو‌ئ‌نی، که‌س بانگم نه‌کات. ه‌یچ وه‌ک شتی خه‌مۆک بووم. ن‌ائ‌ه‌منی. ده‌چمه‌ ده‌ره‌وه‌، م‌ال و شوینی گه‌رم و نه‌رم به‌ج‌یده‌ه‌یلم، ده‌چمه‌ ده‌ره‌وه‌، ده‌چمه‌ شوینیکی نامۆ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۶. ره‌سوول، 300-302 Pos).

دا‌بران و گۆشه‌گیری ده‌ب‌یت‌ه‌ جۆریک له‌ فه‌زای سه‌لامه‌تی ده‌روونی؛ ته‌نانه‌ت ئەگه‌ر سه‌خت یان پ‌ر‌ له‌ ر‌هنج و ئازاریش ب‌یت. ئەو پیاوانه‌ی که‌ تاران‌دن، سه‌ر‌کۆنه‌کردن، یان توندوتیژی خ‌یزانه‌کانیان به‌ئ‌ه‌زموون ده‌که‌ن، زیاتر په‌نا ده‌به‌نه‌ به‌ر ته‌نیا‌یی و خه‌لوه‌تی خۆیان:

«کاتیک له‌ م‌اله‌شه‌وه‌ بووم، کوم‌ید‌یکم هه‌بوو [کردم‌بووم به‌ ه‌یلانه‌ بۆ کۆتره‌کان]، ئەو کوم‌ید‌م پاک کرد‌بووه‌وه، کۆتره‌کان له‌وه‌ی خۆشه‌ ببوون، له‌ ده‌ره‌وه‌ فه‌رشم دا‌نا‌بوو، ئەم کۆترانه‌ نه‌ده‌هاتنه‌ ده‌ره‌وه‌. ده‌ی ئ‌یمه‌ نه‌ده‌هاتینه‌ ده‌ره‌وه‌. چونکه‌ له‌گه‌ل ئەوان [خ‌یزانه‌که‌م] هه‌لم نه‌ده‌کرد. من حه‌زم له‌ ته‌نیا‌یی و ب‌یده‌نگ‌یه‌. له‌ ئ‌یستادا، هه‌ندیک جار که‌ تووره‌ ده‌ب‌م، ده‌بی بچمه‌ ئەو شوینه‌ی که‌ ب‌یده‌نگه‌... بۆشایی ه‌یم‌نایه‌تی منی پ‌ر‌ ده‌کرده‌وه‌، ئارامی ده‌کرده‌وه‌، نه‌ ده‌متوانی په‌یوه‌ندیم له‌گه‌ل خ‌یزانه‌که‌مدا هه‌بی، نه‌ ئەوان‌یش گو‌ییان ل‌ی

دەگرتەم. هەموو ژباوە تەنیا بووم، لە تەنیا یی خۆمدا نوقم ببووم. پەيوەندییەکی
باشم لەگەڵیاندا نەبوو (دیمانە ی ژمارە ۴۶. رەسوول، Pos 346).

لە تیۆرییە دەروونناسییە بوونگەراییەکاندا (یالوم، ۱۳۹۷ هەتاوی؛ فرانکل، ۱۳۸۷ هەتاوی)،
تەنیا یی و گۆشەگیری تەنیا هەلێاردنیک نییە، بەڵکوو کاردانەوێ بەرامبەر بە قەیرانی مانا و
پشتگوێخران. لەو شوێنانە ی کە محەبەت و خۆشەویستی، پشتیوانی یان هاوێلی لە ئارادا نییە،
پیاوان نەخواروانە یان ناچارانە گۆشەگیری هەلەبژێرن، هەرچەندە بە گشتی تیچووێ دەروونی و
کۆمەلایەتی و تەنانەت رەفتاریشیان ئاوقان دەکات:

«رۆژانیک بوو لەگەڵ منداڵەکان دەچوویم بۆ یاری تۆپی پێ لە کۆلانی کەدا،
لە کۆتایی یاریی تۆپی پێدا منداڵەکان دەستیان لێدەدام [ئازاردانی
سیکسی] یان لە گەرمە ی یارییە کەدا رام دەکرد و دەهاتە مەلەوێ بۆ ئەوێ
کە نەکا لە کۆتاییە کەدا دەستم لێ بدەن. منیش وتم ئیتر ناتوانم لەم مەلەدا
بمێنمەو، مەلێکی سەلتی بە کرێ دەگرم. باوکم دەستی کرد بە بۆلە و بۆل
کە کەس نابێ بزانی کە ئیمە بێشەرەفین، کە تۆ دەتەهوی بچیتە مالی
سەلتیەو» (دیمانە ی ژمارە ۶۶. پیدرام، Pos 7).

چەندین راپۆرت دەریدەخەن کە ستراتیژیی دوورکەوتنەوێ و گۆشەگیری وردە وردە دەبێتە
بەشیکی گرینگ لە شوناسی پیاوی زیانلیکەوتوو:

«زۆر بەمان ناتوانین قسە بکەین [لەبارە ی ئەزموونی خۆمان لە بارە ی
دەستدریژی سیکسی]، بەلام دەتوانین ئاماژە بە هەندیک شت بکەین.
یە کەم کاردانەوێ یان رق و کینە بەرامبەر بە کەسی دەستدریژیکارە، کە
دەتوانی خانەوادی، هاوێ، خزم و کەسوکار بێت. بەداخەوێ یەکیک لە
ترسناکترین جۆرەکانی توندوتیژی کە من بینیومە بەرامبەر ئەو کەسانە
دەکرێ کە هاوێ گەزخووزن. ئەوان لە لایەن خێزانەکانیانەوێ لە ژوورەکان یان
ژێرزەمینەکانی مەلەکانیاندا زیندانی دەکرێن. زۆر بەداخەوێ بۆ ئەو بێ مەلانی
کە پێیان وایە دەتوانن منداڵە هاوێ گەزخووزە کە یان بە زیندانیکردنی لەو
شوێنە سارد و تەسک و تاریکەکاندا لە هاوێ گەزخووزی دووری بکەنەو»
(دیمانە ی ژمارە ۵۰. شایان، Pos 119-122).

پروەسی وردە وردە گۆشەگیری تەنانەت دەتوانی بێتە هۆی پچرانی کەناله گرینگەکانی
پەيوەندیکردن و بۆ هەندیکیش دەتوانی بێتە خالی تیکشکانی کارکردی کۆمەلایەتی:

«کاتیک سەرزەشت دەکریم، ناوانتۆرەم لێ دەنرێ یان سووکایەتیم
پێدەکرێ، دەچمە ناو خەلوەتی خۆمەو، ئەم تەنیا ییە وەک کابووسیک

وايه» (ديمانه‌ی ژماره ۵۴ عه‌لی عه‌سگه‌ری، Pos 112-115).

به پیتی تیۆریی «سۆری توندوتیژی» (لئونارد، ۲۰۰۲؛ دانبار، ۲۰۱۰)، ئەم گۆشه‌گیریه ته‌نھا لیکه‌وته‌ی توندوتیژی نییه، به‌لکوو زه‌مینه‌سازی دروستبوونی سوووری نوێی خه‌ساره‌ت و زیانه‌کانه، له‌وانه‌ش ئالووده‌بوون، نامۆبوون، خۆسه‌رکۆنه‌کردن و ته‌نانه‌ت خۆکوشتن:

«مه‌به‌ستم ئەوه‌یه خۆکوشتن لێره زۆر تۆخ ده‌بێته‌وه. ئێوه را‌کردنی پیاو له ماله‌وه‌تان نه‌بیستوه‌وه ده‌روا و که‌می‌ک ده‌خولێته‌وه و پاشان دێته‌وه. له‌بری ئەوه‌ی ئەم کاردا‌نه‌وه‌ی هه‌بێ، له‌ناخه‌وه قسه‌ له‌گه‌ڵ خۆی ده‌کا و گۆشه‌گیر ده‌بیت. سووسالیزه‌یشنی دا‌بران له‌ کۆمه‌لگا ... ئەنجامی ئەم قسه‌کردن له‌ ناخی خۆدا سه‌ر ده‌کیشێ بۆ ئالووده‌بوون یا‌ن خۆکوژی یا‌ن خه‌مۆکی که‌ هه‌تا بیژی ئاماره‌که‌ی فره‌س (ديمانه‌ی ژماره ۶۵. دکتۆر بوخارایی، Pos 58-62).

هه‌ندیک جار، ئەم گۆشه‌گیریه خۆی کاردا‌نه‌وه‌یه‌کی به‌رگه‌یکارا‌نه به‌رامبه‌ر به‌هێشکردنه سه‌ر که‌رامه‌ت یا‌ن ئازادیی که‌سییه:

«من بووه که‌ لاتیه‌که‌ریم نه‌ده‌کرد ... زۆر جار نا‌گه‌ڕیمه‌وه بۆ مانی خۆمان له‌به‌ر باوکم [سه‌ره‌نگی سه‌ربازییه] یا‌ن له‌ پارک بووم، نیوه‌ی شه‌و [پۆلیس] ده‌هاتن و ده‌میان‌برد، ئیتر خۆشه‌ بیووم» (ديمانه‌ی ژماره ۳۶- فه‌راز مه‌حبوبی، Pos 77-80).

له‌ زۆریک له‌ ئەزمونه‌کاندا گۆشه‌گیری هه‌لبژاردنیه‌کی سه‌ریشکانه نییه به‌لکوو کاردا‌نه‌وه‌یه‌کی نائیرادیه به‌رامبه‌ر به‌ نه‌بوونی پشتیوانی یا‌ن لۆمه‌کردنی به‌رده‌وام له‌ لایه‌ن خێزانه‌وه‌یه:

«هه‌ستم به‌ ئاسووده‌یی ده‌کرد یا‌ن کاتیک له‌ لایه‌ن خێزانه‌که‌مه‌وه ئازار ده‌درام، ده‌مویست په‌یوه‌ندیم له‌گه‌ڵ که‌سیکی تر‌دا هه‌بێ، ده‌مگوت نه‌کا ئەمانه‌ له‌وان خراپ‌تر بن. هه‌میشه‌ ته‌نیا بووم. له‌ ماوه‌ی به‌کارهێناندا (ماده‌ی هۆشبه‌ر)، له‌ هه‌ر شوێنیک داده‌نیشتم و ده‌مکیشا، ته‌نیا بووم، په‌قیقم نه‌بوو» (شماره ۴۳- ئەکه‌به‌ر ئیبراهیمی، Pos 100).

ئەم دۆخه هه‌ندیک جار ده‌گاته‌ ئه‌و ئاسته‌ی که‌ پیاویک هه‌موو شتیک به‌جیده‌هێلێت بۆ ئەوه‌ی ئازادی بدۆزێته‌وه و له‌ رووبه‌رووبوونه‌وه له‌گه‌ڵ ئەوانی تر رزگاری بیت:

«له‌ مأل ده‌رچووم، وتم با بچمه‌ ده‌روه، ئەم شتانه‌م له‌ کۆڵ بێته‌وه، له‌ مأل ده‌رچووم و ئەه‌و چاره‌نووسه‌م بۆ خۆم هه‌لبژارد، چاره‌نووسیکی به‌راستی نه‌نگین و شه‌رمه‌زارکه‌ر، ... هه‌مید رۆی، رۆی و رۆی و دواتر ماوه‌ی ۳-۴ رۆژی نه‌خایاند ...» (ديمانه‌ی ژماره ۴۴. هه‌مید هه‌قی، Pos 65).

له‌ ده‌رووناسی کۆمه‌لایه‌تیدا له‌سه‌ر بنه‌مای تیۆری فیروبوونی کۆمه‌لایه‌تی (Bandura, 1977)،

فیربوونی دوور که‌وتنه‌وه و هه‌لهاتن کاتیک ده‌بیته بنه‌مای ره‌فتاری تاکه‌کەسی که هیچ پاداشتیکی بۆ رووبه‌روبوونه‌وه‌ی کاریگەر و چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌کان له ژینگه‌ی ده‌رووبه‌ردا نه‌بیت. پیاویک که به‌رده‌وام سه‌رکۆنه ده‌کری و ڕه‌ت ده‌کرێته‌وه، هی‌واش هی‌واش ره‌فتاری دووره‌په‌ریزی نه‌ک وه‌ک هه‌له‌باردنیکێ کاتی به‌لکوو وه‌ک ئەلقه‌یه‌ک له زنجیره‌ی دووباره‌بوونه‌وه‌ی خه‌ساره‌ته‌کان قبوول ده‌کات.

ئهم شیکارییه ته‌نانه‌ت په‌یوه‌ندییه نزیکه‌ سۆزداری و خیزانییه کانیش ده‌گرێته‌وه:

«کاتیک ئهم ژنه له‌گه‌ڵ ئهم پیاوه‌ دايمه‌ مشتومرپه‌تی، ده‌ی ئه‌و پیاوه‌ له ژيانی خۆی دوور ده‌که‌وتنه‌وه. پیاوه‌ شه‌رانگیز ده‌بی، شتی تر له‌ ژنه‌که‌ی ده‌شاریته‌وه، ئه‌و ماله‌ ئارامی و ئاسووده‌یی لێ هه‌لده‌گیرێ، خوا خوايه‌تی شتی هه‌لکه‌وه‌ی له‌و ماله‌ ده‌رباز بی‌وا نییه! نه‌ک بۆ ئه‌وه‌ی جیا بێته‌وه‌نا، به‌لکوو بۆ ئه‌وه‌ی ئارامی خۆی له‌ شوپینیکێ دیکه‌ بدۆزێته‌وه» (دیمانه‌ی ژماره 61-60 Pos).

بۆیه له‌ چوارچیوه‌ی تیۆری داتابنیات (گره‌ند تیۆری)، ستراتیژی پاسیقانه هه‌له‌باردنی ته‌نیاپی و دا‌یران له‌ خیزان و کۆمه‌لگا، تارا‌ده‌یه‌کی زۆر به‌ره‌مه‌ی به‌رده‌وامی و که‌له‌که‌بوونی فۆرمه‌ جۆراوجۆره‌کانی توندوتیژی و بیزاری و بیدا‌لده‌یی پیاوانه؛ ڕیگایه‌ک که‌ خۆی له‌ خۆیدا زیانیکی زیاتری لێ ده‌که‌وتنه‌وه و سووری گۆشه‌گیری و زیان قوولتر ده‌کاته‌وه. ئهم گیرانه‌وانه به‌روونی ئه‌وه ده‌رده‌خه‌ن که ستراتیژیی دوور که‌وتنه‌وه‌ جۆریک له «توندوتیژی دژی خود»ه که هه‌رچه‌نده له‌ سه‌ره‌تادا بۆ پاراستنی ده‌روونی بی‌چم ده‌گری، به‌لام جگه‌ له‌ قوولکردنه‌وه‌ی برینه‌ ده‌روونییه‌کان و به‌کۆمه‌لایه‌تی‌بوونی نات‌ه‌واو و نامۆ‌بوون هیچی دیکه‌ی لێ سه‌وز نابیت (یالوم، ۱۳۹۷ هه‌تاوی؛ فرانکل، ۱۳۸۷ هه‌تاوی؛ لئونارد، ۲۰۰۲).

خۆکوشتن و له‌خۆدانی پیاوان

گیرانه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان کاتیک په‌هه‌ندی قوولتر به‌ خۆوه ده‌گری که ستراتیژه پاسیقانه‌کان له‌ دژی خود له‌به‌رچاو بگرین؛ ئه‌و ستراتیژانه‌ی که له‌ شیوه‌ی خۆکوشتن و له‌خۆدان روو ده‌دن و ڕه‌نگدانه‌وه‌ی کۆتایی هێلی دامای و فشار و که‌له‌که‌بوونی تیرامانه‌ ده‌روونییه‌کانه. له‌ لایه‌نه‌ شار‌اوه‌کانی زۆریک له‌ پیاوه‌کان شوپینیک هه‌یه که ئه‌زموونی په‌یتا په‌یتای تاران‌دن و سه‌رکۆنه‌کردن و شکسته‌هینان و بیزاری به‌رده‌وام ده‌بیته‌وه‌ی ئه‌وه‌ی که ئه‌و که‌سه‌ بیه‌وه‌ی خۆی له‌ ناو ببات.

«ته‌نها ده‌توانم بڵیم که دل‌خۆشم که ئه‌گه‌ر بمه‌ه‌وه‌ی خۆم بکوژم یان زیان به‌ خۆم بگه‌یینم، یان ئه‌گه‌ر شتیکی روو‌بدا، ده‌لێم ئه‌گه‌ر چوار که‌س بڵین

کا فلان کهس مرد نه لَین یاخو داوهشی به مادهی هۆشبه مرد. ئیستاش
شتیک پروو بدا ده لَیم کوړه له و ئاخرا نه دا مادهی هۆشبه ری نه ده کیشا»
(دیمانه ی ژماره ۳۶ - فه راز مه حیووبی، Pos 350).

ئهم کاردانه وانه نموونه یه کی پروونی بېبه شبوون له سهرمایه ی رهمزی و فشاری ناوانتوره ی
کۆمه لایه تییه؛ کاتیک قوربانی نه ک تنه ها به ده ست خه مه کانی خو ی به لکوو به ده ست قه زاوه تی
ئه وانی تریشه وه ده نا لینی و ته نانه ت تا کو تایی تیده کو شنی وینه یه ک له خو ی به جی به یلی که
که متر شه رمه زاره ی نه ر بیت؛ ترس له گو تاری بالاده ست سه باره ت به پیاوه زیانلیکه وتوووه کان له م
گیرانه وه ی خواره وه شدا رهنگ ده داته وه:

«ژیانم پر بوو له کیشه، پیم خوش بوو ئیتر ژیانم کو تایی پی بی، جا
کابرا به م هموو رنج و مشخه ته وه نه مر ی ئه ی که ی بمر ی، پیم خوش بوو
که زینه ده گیم کو تایی بی هه تا ئه وه ی پوور زا که م یارمه تی دام» (دیمانه ی ژماره
۳۹ عه لی ئاقاسی، Pos 200-201).

له م به ستینه دا هۆگری بو کو تایی هینان به ژبان، نیشانه ی بیده سه لاتی ی له راده به ده ر و
ماندوو بوونی ده روونی و خه مۆکی قووله (یالوم، ۱۳۹۷ هه تاوی؛ فرانکل، ۱۳۸۷ هه تاوی).
فۆرمه جوړاوجۆره کانی خو ئازاری (زیان به خو گه یان دن) ده توانی له کرده وه ی نمایشانه وه ده ست
پینکا هه تا ده گاته هه ولی جد دی بو خو کوژی.

«من بۆ یه که م جار له ته مه نی هه رزه کاریدا ده رگیری خو کوشتن بووم،
ئه و فه زایه ی که به ئه زموونم کرد بوو، دوا دیمه نیک که [خو کوژی] م کرد،
نزیکه ی ۶-۷ مانگ له کو مادا بووم، چوومه ناو جاده، حه بم خوارد، له ناو
جاده ئوتۆمبیلێک خو ی پیدا دام، که وتمه ژیر ئوتۆمبیل بو ماوه ی حه وت
مانگ، شه ش مانگ له کو مادا بووم و بو ماوه ی حه وت مانگ زمانم گیرا و
نه مده توانی قسه بکه م هه موو له به ره وه بوو حه بیک ی زۆرم ده خوارد. ۷۰-۸۰
حه بم له رۆژێکدا ده خوارد زۆربه ی ره فتاره خراپه کانم له به ره ئه و حه بانه یه و
خواردوو مه. ئیستا نه خوشم و تیکچوونی ده روونیم هه یه نه خوشیگه لیکم هه یه
که به هۆیه وه له سه ربازی لیخۆشبوونم بو ده رکرا. له ژیانمدا هیچم به هیچ
نه کرد و هیچ شتیک [له ژیانمدا] به باشی ته واو نه بووه زیاتر له ۳۴ جار
هه ولی خو کوشتنم داوه خو م هه موو زیانه کانم بینیه. خانه واده که م، دایکم
ئه وه تا نه خوشی دلی هه یه و زه ختی به رز ده بپته وه (دیمانه ی ژماره ۳۶ فه راز
مه حیووبی، Pos 165-170).

لیره دا ئه زموونی خو کوشتن و له خو دان کاردانه وه یه کی ساته وه ختی نییه به لکوو پرۆسه یه کی

«هه موومان تووره یین، ئەگەر به دەست خۆت بووایه چیت دە کردئەو تووره ییه ی وا له ناخدا یه جوابه جەنگی دە که ی وا نییه! زۆرم پێ خۆشه برۆم ئەم دنیا یه به جێ بهێلم. دنیا ی من هینده بچوو که. رۆژی خۆشی هه یه رۆژی ناخۆشی هه یه دیسان خۆم فریو ده ده مه وه زۆرم پێ خۆشه ئەم ژیا نه به رۆک به رد!». (شماره ۴۳ - ئە کبه ر ئیبراهیمی، Pos 224-227).

هۆکاره کان هه ندیک جار له ناو خیزان و ئە زموونی تاران دن.

«دلم له برا که م ئیشا وه، ده مویست خۆم بکوژم، ده مویست بیان کوژم. نه متوانی ئە وه بکه م. ئە وان نه یانه یشت، یانی ئە گەر به متوانیا باوکم یان برا که م بکوژم، ئیتر خۆم نه ده کوشت. هه موو خۆ کوشتنه کانم به هۆی به کاره یانی ماده ی هۆشبه ره وه بوو. له و په ری به کاره یانی ماده هۆشبه ره کاند خۆ کوژیم ده کرد. له ژیا ن بیزار ده بووم، گویم له سه ر زه نشت و هه موو شتیک ده بووم. خۆم سه رکۆنه ده کرد و که سانی تریش لۆمه یان ده کردم. ته ری ق ده بوومه وه و خۆم به گونا حبار ده زانی. که ئاوړم له ده سال له مه وه به ری ژیا نم ده دا وه چیم هه بوو چ که سایه تیه کم هه بوو ئە وسا چۆن بووم و ئیستا چۆنم. چۆن ده ژیم خۆم سه رکۆنه ده کرد. ئیستاش ئە گەر تووره ده بم خۆم سه ر زه نشت ده که م (دیما نه ی ژماره ۴۶. ره سوول، Pos 178-182).

لیره دا خۆ کوشتن و له خۆدان، ده ردانی تووره یی دژ به خود و گۆرینی خه م و په ژاره بو خۆ له ناو بردنه. (آریتی، ۱۳۸۰ هه تاوی). گیرانه وه ئە زموونییه کانی دیکه ته نا نه ت باس له توندوتیژترین جوړه کانی خۆ کوژی ش ده که ن؛

«[یه کیک له سه ر بازه کان] له مه شق و راهی نا ند بوو، له سه ر تا وه ره که بوو [به ده مانچه خۆی کوشت]، پپی ده ئین تا وه ری له یلی، به خوینی خۆی له سه ر شیشه که نوو سیبووی له یلی» (دیما نه ی ژماره ۴۸. ئیحسان سه ر باز، Pos 253).

کاتی ک مانه وه هه یچ مانایه کی نییه، پیده چیت خۆ کوشتن تاکه ری گه ی ده ر باز بوون بیت:

«ناتوانم بگه ری مه وه بو ئە و شیوه یه ی وا پێ شتر بووم. تاکه چاره سه ر ئە وه یه که له سه ر زه ی نه مینیت. یانی مه رگ. ته نا نه ت من به خۆم ده ئیم، پێ شتر سیکست له گه ل خوشکه که ت کردووه، به لام جیا وازی ئیستا له گه ل ئە وسا ئە وه یه که به رۆژی کی روونا ک ئە وه ت کردووه. پێ شتر خۆت سه رکۆنه نه ده کرد. ده ی ئیستا بۆ چی ئیستا خۆت لۆمه ده که ییت؟ تۆ له چاوی خه لک ده ترسیت» (دیما نه ی ژماره ۶۲ - له گه ل دۆسیه ی ئازاردانی سیکسی، Pos 36).

په نابردن بو مه رگ، کو تا یی هه ی نا ن به «شه رم» و قه زا وه ته کۆمه لایه تیه کانه؛ با به تیک که له تیۆریه

کۆمه لئاسییه کانیشدا ده بیریټ (گۆفمان، ۱۳۴۸ هه تاوی).
کیشه که ته نهها هه ولی خو کوشتنی جهسته یی نییه، به لکوو ته نهانته خو کوشتنی دهروونی و
گۆشه گیریش به شیک له گیرانه وهیه:

«سهیر که ئیمه خو کوشتنیکی دهروونیمان ههیه، پاشان خو کوشتنیکی تر.
دی و خوئی هه لده واسی و خوئی ده کوژیټ. کاتیکی ده چمه ناوئه و خه مۆکییه وه
و ده چمه ناو ناخی خۆمه وه! من مردووم. خه مسارد بوونم به رامبه ر به کۆمه لگا،
به رامبه ر به ژنه کهم، به رامبه ر به کوره کهم، به رامبه ر به کچه کهم. من مردووم. ئه وه
تازه بووه ته هۆی ئه وهی که زیان به خیزانه کهم بگه یینم و له وهش باشتر ،
ئه گهر مرقف جاری بمری ئه وا من هه موو رۆژیک جگه له وهی که تووره ییه کهم
بووه ته هۆی ئه وهی خۆم بمرم، بووه ته هۆی ئه وهی که ورده ورده خیزانه کهشم
بکوژم» (دیمانه ی ژماره ۶۷. ئهمین ره زایی، Pos 36).

له دهرووناسییه وجودیدا (ئیکزیستانسیال) ئهم مردنه رۆژانه یه جوړیک له مردنی ورده ورده یه که
ده توانی بو ئه ندامانی خیزانی و یرانکه ر بیټ (یالوم، ۱۳۹۷ هه تاوی). له خو دانیش له گیرانه وهی
پیاوه کاندای که به شیوه ی چاو به چاو دیمانه مان له گه ل کردن، دیاره:

«ده ستم پر له ئاسه واری له خو دانه. کاتیکی تووره ده بووم زۆرم له خۆم
ده دا، به لām له و شوینانه دا نه مده کرد که دیار بوو یان له به ر خو ناندن وام
نه ده کرد» (دیمانه ی ژماره ۳۶ - فه راز مه حبووبی، Pos ۱۵۳-۱۵۴).

هه ندیک جار له خو دانیش میکانیزمیکی به رگرییه بو گه یاندنی په یام به کهسانی تر:
«ئه مه ش ده توانی کاریگه ری هه بی که له لایه ن فه ره هه نگ و گرووبی
هاوته مه نه کانه وه به شیوه یه ک خه ریکه توندوتیژی له لایه ن تاکه وه به سه ر
تاکه که دا ده سه پینیت. ئه گه ری ئه وه هه یه که کهس چه قۆشی پی نه دا، به لām
ئه وه به چه قۆ خوئی ده کوژی بو ئه وهی په یامیک بگه یه نیته کهسانی دیکه، ئه و
په یامه ی که من که سیکی توندوتیژم وه ک توو ده توانم ئه مه له گه ل تۆشدا
بکه م. وه ک جوړیک خه ریکه ریگری ده کات» (دیمانه ی ژماره ۳۸ مه هدی
مۆمئیمنی، Pos 33).

له م گیرانه وه دا، خواست بو ده سه لات و ریگریکردن له زیانگه یاندن به خود ره نه نگ ده داته وه که
له لایه ن تیۆری فیروونی کۆمه لایه تیشه وه پشتگیری ده کریټ (بندورا، ۱۳۵۸). هه ندیک جار،
له خو دان ئه نجامی په یوه ندی گرژی نیوان دایک و باوکه:

«پیشتر شاهیدی شه ری دایک و باوکه م بووم، شتی وام بینیه، شه ریان
ده کرد، وتم به سه! شتی هاته می شکمه وه، شتییک بکه که ئه مانه کاری وا

نه کهن. من به مست له شیشه کهم دا. ئیستاش جیگا کهی دیاره. شیشه که چه قییه دهستم و گوراندم نه گهر جاریکی دیکه ئاوا شهر بکه ن ئه و شیشه ده چه قیینه ناو دلم و سکم و جه رگ و دلم ده ردینم. ئیتر ئه وانیش وازیان له شهر کردن هینا که زانیان من به راستمه و درؤ ناکهم ئیتر وازیان له شهر کردن هینا. ئیتر دواي ئه وه شهر ی ئه وانم نه دی قره یان ده بی به لام لیک نادهن. ئیستاش که تمه نیان گه راوه ته وه و پیر و په ککه وته ن هه ر شهر یان ده بیٚت “ (دیمانه ی ژماره ۴۰. حه مید حه قی، Pos 141).

هه روه ها لایه نه جه سته ییه خۆتیکده ره کانیش باس کراون:

«توندوتیژییه جه سته ییه کانی وه کوو له خۆدان که زۆر باوه، زۆر زیاتر له وه ی بیر ی لیده که یته وه دیانه وه ی ئه ندامه کانی خۆیان بپرن، وه کوو په نجه، ئه ندامی زاوژی، ده ست و پی». (دیمانه ی ژماره ۵۰. شایان، Pos 75).

روونکردنه وه ی ئه وه ی که ئاره زووی له ناوبردنی جه سته به واتای ماته مینی بۆ به شیک له شوناس و پیاوه تی له ده سته چووه (هانتەر، ۱۳۸۷ هه تاوی). له زۆره ی ئه م گپرا نه وانه دا، ببایه خکردنی ژیان و بی نر خکردنی جه سته کار دانه وه یه که به رامبه ر به سوو کایه تی و وه ده سته هینانی بژیوی و شوناسه:

«ده لّین ژیان هیچ به هایه کی نییه. سه یر که ئه و توندوتیژییه به سه ر جه سته ی خۆیدا ده سه پینیت. واتا جه سته ده بیته که ره سته یه کی بی نرخ. ده زانی شتیکی بی به ها و ده ست ده کا به له ناوبردنی و هیچ گرینگیه کی نییه بۆی. و ئه مانه ده ره هاویشته ی هه ژارین واته ئه و باو کانه ی که من دۆسییه کانیا من بینیوه و خۆیندوومه ته وه زۆرینه یان دوو مندالیان هیه یان کرێکار یان جووتیار بوون که کاره کانیا ن له ده ست داوه. و زۆریان مندالێکی نه خۆشیان هیه، باوکیک که مندالێکی نه خۆشی هیه و ناتوانی تیچووی ده رمان و پزیشکه که ی بۆ دا بین بکا و وه ک باوکیک ئازاری و یژدانی هیه و ئیتر له جیگایه که وه ئه م تیچووی ده رمانه ی بۆ جیبه جی نابێ هه ر بۆیه وای پی باشه له و کاره ساته دوور بکه ویته وه جا یان را ده کا یان خۆی ده کوژی بۆ ئه وه وه ی ئه رکی نانه اوه ری له کوّل بیته وه. (دیمانه ی ژماره ۵۸. مه رزییه حسینی، Pos 127).

له گپرا نه وه کو کراوه کاند، به رده وام رووبه رووی ته وه ری بیتوانایی له ده رپینی تووره یی و له دلدا راگرتنی تووره یی ده بیته وه:

«کار دانه وه ی من به رامبه ر به ئازاردانی ده روونی و سیکسی و ئازاردانی هاو پۆله کانم ئه وه بوو که هیچم بۆ نه ده کرا. [من] ته نها خۆم ده خواره وه»

(دیمانه‌ی ژماره ۶۲ - له‌گه‌ل دۆسیه‌ی ئازاردانی سیکسی، Pos 17-18).

له چوارچیوهی تیۆریی ده‌روونشیکاریی فرۆیده‌وه (۱۳۲۰ هه‌تاوی)، ده‌رنه‌پرینی تووره‌یی به‌رامبه‌ر به‌وی تری، به‌لای خوددا ئاراسته‌ده‌کری و له‌قالبی خۆنازایدا خۆی ده‌رده‌خات. ته‌نانه‌ت خۆتیکده‌ری یان خۆله‌ناوبردنی جه‌سته‌یی ده‌توانی رینگه‌یه‌ک بۆ سه‌لماندنی ده‌سه‌لات و شوناس له‌به‌ره‌ورووبوونه‌وه‌ی ئه‌وانی دیکه‌ بیت:

«هه‌ندی‌ک جار سه‌رنجت ده‌پرژینیته سه‌ر جه‌سته‌ی خۆت و به‌شیوه‌یه‌کی توند‌په‌وانه‌ و زیانبه‌خشانه‌ ده‌ته‌ه‌وی سه‌رنجت له‌سه‌ر ئه‌م جه‌سته‌یه‌ چر بکه‌یته‌وه، بۆ ئه‌وه‌ی له‌خۆتا جه‌سته‌یه‌کی پرماسوله‌کتر، جه‌سته‌یه‌کی به‌هێزتر یان به‌وتنیککی دیکه‌ جه‌سته‌یه‌کی جه‌نگاوه‌ریتر و ترسناکتر به‌ره‌م به‌یینی چونکه‌ وا هه‌ست ده‌که‌ی ئه‌م جو‌ره‌ خۆچاودێره‌ له‌ به‌رامبه‌ر ئه‌و تووره‌بیه‌یه‌ که‌ ئه‌وانی دیکه‌ ده‌یان‌ه‌ه‌وی به‌سه‌رتدا بیسه‌پین، ئه‌مه‌ به‌ جو‌ریک له‌ جو‌ره‌کان به‌ربه‌ستیک دروست ده‌کات» (دیمانه‌ی ژماره ۳۸ - مه‌هدی مؤتمیمی، Pos 119).

شیکاریی گیرانه‌وه‌ کانی پیاوان ئه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خا که‌ خۆکوشتن و له‌خۆدان ستراتیژیکی پاسیقانه‌ دژ به‌خوده؛ هه‌ولیک بۆ کۆنترۆڵکردنی ئه‌و توندوتیژییه‌ی که‌ ده‌کریته‌ سه‌ر تاک و ده‌ربازبوون له‌ سه‌ره‌زنشته‌ ده‌روونی و ده‌ره‌کییه‌کان و ده‌رچوون له‌ سوو‌ری سستبوونه‌وه‌ی متمان‌ه‌ به‌خۆبوون؛ روانگه‌یه‌ک که‌ به‌ توندی کاریگه‌ری بگۆره‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی و فره‌ه‌نگی و ئابوورییه‌ کانی له‌سه‌ره‌ (یالوم، ۱۳۹۷ هه‌تاوی؛ بندورا، ۱۳۵۸ هه‌تاوی؛ سلیگمن، ۱۳۵۶ هه‌تاوی). سوو‌ریک که‌ له‌ خۆتیکده‌ری و خۆلۆمه‌کردن و خواست بۆ خۆنه‌هێشتن که‌ لیکه‌وته‌ کانی نه‌ک ته‌نها کاریگه‌ری له‌سه‌ر تاک داده‌نی به‌لکوو به‌رۆکی خه‌زان و گرووپی هاوته‌مه‌ن و ته‌نانه‌ت کۆمه‌لگاش ده‌گری و کاری تیده‌کات.

ته‌حه‌مولکردنی توندوتیژی، رووبه‌روونه‌بوونه‌وه‌ و قبوولکردنی توندوتیژی

له‌ به‌رامبه‌ر توندوتیژی دژی پیاوان، ستراتیجی پاسیقانه‌ی وه‌کوو ته‌حه‌مولکردن، رووبه‌روونه‌بوونه‌وه‌ و قبوولکردنی توندوتیژی، له‌ پێگه‌ی ده‌سه‌لاته‌وه‌ نییه، به‌لکوو له‌ فشاری ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی و پیکهاته‌بیه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گری. گیرانه‌وه‌ی دیمانه‌له‌ گه‌لکراوان ئه‌وه‌ پیشان ده‌دا که‌ پیاوان به‌بی ئه‌وه‌ی ئه‌گه‌ری یان هیوای کاردانه‌وه‌ی چالاکیان هه‌بی، زۆر جار ناچارن ته‌حه‌مول بکه‌ن یان بیده‌نگ بن. بۆ نموونه‌ یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌ گه‌لکراوان به‌ روونی فه‌زای داماوای به‌م شیوه‌ باس ده‌کات:

«کاردانه و هم به رامبر بهم ده سترژی بیانه تهنه له ژیر فشار بووه و دهرسام و هه ستم به خرابی ده کرد و هیچیشم له ده ست نه ده هات ... دهرسام بچمه دووکان که رهنه رووبه رووی ئه م یان ئه و کوره بیه وه که کاتیک ته مهنم پینچ سال بوو ده سترژی بی سیکی کرده سهرم یان تووشم بکه ویته تووشی کوری ئه و خزمه مان.» (دیمانه ی ژماره ۶۲ - له گه ل دۆسیه ی ئازاردانی سیکی، Pos 12-13).

ئهم گپرانه وه چه مکی داماوپی فیربوو (Seligman, 1975) ده هینیه وه یاد، که دوا ی به نه زمونی په یتا په یتای ئازاردان و شکسته یتان له رووبه روو بوونه وده، تاک له به رامبر زیانه دووباره بووه وده کاند په نا بو پاسیقیه و بیده نگه ده بات.

له زور حاله تدا، تیبینییه کان ده ریده خه ن که پیاوان له بنه رته وه بو پاراستنی ئارامی و هیمنایه تی بنه ماله یان بو ریگریکردن له قوولبوونه وه ی کیشه کان بیده نگه یان مدارا هه لده بترین. گپرانه وه یه کی دیکه به شیوه یه کی هه سته پیکراو ئه م لایه نه ئاشکرا ده کات:

«له بهر خیزانه که م بیده نگ ده بووم ... تهنه بو ئه وه ی حاله دایکم باش بی و ئازار نه چیژی خو م ئازارم ده کیشا» (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان قهرامینی. ترهنس، Pos 225).

ئهم بیده نگیه له راستیدا به مانای به هه ندوه نه گرتنی پیداو یستیه کانی تاک به قازانجی بنه ماله یه و لیکه وته ی دیارده یه کی فره هه نگه و ته نانته هه ندیک جاریش پیکهاته ییه که پیاوان بو دهربرینی ناره زایه تی ئازاری خه ساره لگرتتر ده کا و ده یانخاته ژیر فشاروه (Connell, 1990؛ Goffman, 1963).

له ئاستیکی ترده به شیک له به شداربووانی ئهم توژی نه وه وپرای ئامازه دان به بارودوخی کار و ئابووری، قبوولکردن به پتو یستیه کی ناچاری بو مانه وه ده زانن. بو نمونه به شداربوویه ک سه به رته به و که سانه ی که بو پیشکه وتنی ئابووری له رووی ناچاریه وه له ئه رده بیله وه به ره و تاران کوچیان کردووه، وتی:

“... ده بی هه ست بده نه کاریک به هه ر جوړیک بی بو ئه وه ی پاره به ده ست به ینن ...” (دیمانه ی ژماره ۶۳. چاو پیکه وتنی گرووی له گه ل هاو لاتیانی ئاسایی، Pos 32).

له شوینیکی ترده قبوولکردنی توندوتیژی وه ک ستراتیژی مانه وه به روونی له چوارچیوه ی نه زمونی ده سترژی بی سیکی له خولی سه ربازیدا ده بیریته:

«ئهو ده یگوت بو ئه وه ی له میانه ی خولی سه ربازیدا مؤله تی چوونه وه م پی بدن، ناچار بووم ئه م کاره بکه م بو ئه وه ی زووتر برۆمه وه» (دیمانه ی

ژماره ۸۷. ئیبراهیم ره‌ه‌به‌ران، (Pos 22).

له چوارچی‌وه‌ی تیۆریی ئالوگۆری کۆمه‌لایه‌تیدا (Homans, 1961)، تاک تیچوو و سووده ئه‌گه‌رییه‌کان هه‌لده‌سه‌نگینی و له‌دۆخیکدا که ناره‌زایه‌تی نه‌ک هه‌ر بیهوده‌یه به‌لکوو زیانی زیاتریشی لیده‌که‌ویتته‌وه قبوولکردن هه‌لده‌بژێرت. هه‌روه‌ها قبوولکردنی پاسیقانه‌ی توندوتیژی له‌و گێرانه‌وانه‌دا ده‌بینری که ئاماژه‌یان به‌ ده‌ه‌روونیکردنی ئهم دۆخه و سه‌ره‌نشکردنی خۆیان ده‌که‌ن:

«نه‌یانتوانی به‌ براکه‌یان بلین، نه‌ به‌ هاوری، نه‌ به‌ که‌س بلین... ئه‌و توندوتیژییه‌ له‌ دلایاندا ده‌هیلنه‌وه و حاله‌تی پاسیقی ده‌گرنه‌ به‌ر و هیچ نالین و به‌ لایانه‌وه خراپه و هه‌ست ده‌که‌ن که ئه‌گه‌ر به‌ که‌سیکی دیکه بلین ئه‌وه ئابروویان ده‌چیت» (دیمانه‌ی ژماره ۷۵. دیلارام، Pos 57).

زۆر جار بیده‌نگیی پیاوان به‌ قوولی ره‌گ و ریشه‌ی له‌ تابو و کلیشه‌یه‌ گه‌زیتیییه‌کاندا دا‌کو‌تاوه که ده‌بێته‌ مایه‌ی لاوازی و خه‌ساره‌ه‌لگه‌ری پیاوان که ئه‌وه‌ بو‌ پیاوان قه‌ده‌غه‌یه و ته‌نانه‌ت عه‌یب و شووره‌یه:

«ئهم تووره‌یه‌یه‌ بووه‌ته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که منداڵ [کور] که‌سایه‌تیان بشکێ، غه‌روریان سووک ببێ و له‌ لایه‌کی دیکه‌شه‌وه، نابێ باسی بکه‌ن، نابێ بگرین» (دیمانه‌ی ژماره ۸۳. مه‌سه‌عود بابایی، Pos 8).

به‌ره‌گه‌رتن و ته‌حه‌مولکردنی زۆره‌ملیی توندوتیژی زۆر جار لیکه‌وته‌ی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ به‌رچاوی هه‌یه، له‌وانه‌ خه‌مۆکی، دل‌ه‌راوکی، هه‌ستکردن به‌ نا‌کارامه‌یی، تووره‌یی سه‌رکو‌ت‌کراو و ته‌نانه‌ت نه‌بوونی متمانه‌ به‌خۆیی و به‌ که‌سانی دیکه:

“ئێستا ده‌توانم به‌ ئاسانی باسی کیشه‌کانم و هه‌سته‌کانم بکه‌م، به‌لام هه‌یشتا ئه‌و تووره‌یه‌یه‌م هه‌یه، چونکه‌ نه‌ منداڵیم و نه‌ نه‌وجه‌وانیه‌کی خۆشم هه‌بوو...” (دیمانه‌ی ژماره ۶۶. پیدرام، Pos 12).

ئهم خه‌ساره‌ت و زیانانه‌ به‌پێی دۆزینه‌وه‌ی توێژینه‌وه‌ زانستییه‌کان (Mahalik et al., 2007) به‌ راشکاوی له‌و پیاوانه‌دا به‌دی ده‌کرین که بیده‌نگی و خۆگرتنی سۆزدارییان به‌ئه‌زموون کردووه. هه‌ندیک له‌ پیاوان هه‌ول ده‌ده‌ن به‌ ئاساییکردنه‌وه‌ی توندوتیژی شوناسی پیاوانه‌یان پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌ی خۆیان به‌پارێزن:

«[پیاوان] هه‌موو شتیکیان قبوول کردووه، له‌گه‌ڵی راهاتوون. ده‌بی قبوولی بکه‌ن هه‌چی تریان پێ نا‌کریت» (دیمانه‌ی ژماره ۳۵-حسین زاده، Pos 212).

ئهم روانگه‌ نه‌ک هه‌ر پێگه‌ری له‌ وه‌لامدانه‌وه‌ی چالا‌کانه‌ ده‌کا، به‌لکوو بووه‌ته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که سوورپکی توندوتیژی و به‌رده‌وامبوونی ئهم توندوتیژییه‌ له‌ هه‌موو نه‌وه‌کان و ژینگه‌ جیاوازه‌کاندا

دروست بښت. له راستیدا پاسیقیتی پیاوان له بهرامبهر توندوتیژیدا بژارده نییه، به لکوو دهره‌وېشته‌ی نه‌بوونی پشتیوانی و بوونی ناوہنیتکه‌ی کومه‌لایه‌تی و هه‌لومه‌رجی پیکهاته‌یی و نه‌بوونی فه‌زای نارہ‌زایه‌تی و دهرپرینی بارودوخه (Goffman, 1963).

گیرانه‌وه‌ی پیاوانی قوربانۍ توندوتیژی له‌م لیکولینه‌وه‌دا نیشان ده‌دا که به‌رگه‌گرتن و تابش‌ته‌ینان و قبوول‌کردنی توندوتیژی له‌هه‌لومه‌رجیکدا ږوو ده‌دا که پیکهاته‌ی ده‌سه‌لات، کلیشه‌ه‌ره‌نگییه‌کان، نه‌بوونی پشتیوانۍ کومه‌لایه‌تی و فشاره‌ بژیوی و خیزانییه‌کان تاک به‌ره‌و پاسیقیت ده‌بات. که‌نه‌نجامی‌ئمه‌ ده‌بټه‌ گوشه‌گیری و دابرانی دهروونی، و خه‌سارته‌ و زیانی درټ‌خایه‌ن و به‌رده‌وامی توندوتیژی و دژواری دهرچوون له‌ سووړی زیانه‌کان.

په‌نابردن بۆ کحول و ماده‌ هوښ‌بهره‌کان و دهرمانه‌ هیورکه‌روه‌ه‌کان

ئ‌وه‌ی له‌ گیرانه‌وه‌ی پیاوانی قوربانۍ توندوتیژی و فشاره‌ کومه‌لایه‌تی-دهروونییه‌کاندا ده‌بینړی، زنجیره‌یه‌کی ئالۆز له‌ سازوکاری به‌رگریکارانه‌ی پاسیف و کاردانه‌وه‌ی ناچار‌بیانه‌ به‌رامبهر به‌ئ‌ه‌زمونه‌ ئازاربه‌خشه‌کانه. زوړیک له‌و پیاوانه، بۆ‌ئ‌وه‌ی به‌رگه‌ی فشار و توندوتیژی ئاشکرا یان شاراوه‌ بگرن، په‌نا ده‌به‌نه‌ به‌ر ماده‌ هوښ‌بهره‌کان، کحول، دهرمانی هیورکه‌روه‌ه و شیوازه‌کانی دوورکه‌وتنه‌وه‌ بۆ‌ ئ‌وه‌ی له‌ په‌نجی دهروونی، شهرم یان هه‌ستکردن به‌ناکارامه‌یی بۆ‌ماوه‌یه‌کی کاتی ږزگار بښ. ئ‌هم ستراتیژانه‌ زوړ جار لیکه‌وته‌ی بیدالده‌یی، بیتوانایی له‌ نارہ‌زایه‌تی، تاراندنی کومه‌لایه‌تی، ناوہ‌نیتکه‌لینان، یان کلیشه‌ پیاوہ‌تییه‌کانن و به‌داخه‌وه‌ سووړیک له‌ زیان و خه‌سارته‌ و وابه‌سته‌یی لی‌ ده‌که‌وټته‌وه‌.

له‌م نیوہ‌نده‌دا که‌سیکی وه‌کوو محمه‌ده‌ ئ‌همین باقري به‌ ئاشکرا باسی ئ‌ه‌زموونی خو‌ی باس ده‌کا که له‌ ږنگه‌ی به‌کاره‌ینانی دهرمانی دهروونییه‌وه‌ ئازار و په‌نجه‌کانی سه‌رکوت ده‌کا و ده‌لی:

«من کلونازپام ده‌خوم، که دهرمانیکی هیورکه‌روه‌یه، ویستم کاتیک قامچی لیده‌دری [له‌ دادگا] هه‌ست به‌ ئیش نه‌که‌م. پاشان کاتیک که‌ گیرم کرد، له‌به‌ر له‌خودان هاتمه‌ ناوہ‌ندی گه‌وره‌سالان، چونکه‌ حه‌بی هیورکه‌روه‌یه‌یان پیده‌دام. ئ‌ه‌لپرازؤلام، ولاگاردین، و شتی له‌و جوړهم ده‌خوارد که‌ خه‌وه‌ینهر بوون و ده‌یانخه‌واندم» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۰. محمه‌ده‌ ئ‌همین باقري، 119 Pos)

له‌م گیرانه‌وه‌دا خواردنی حه‌ب چاره‌سه‌ری کیشه‌ نییه، به‌لکوو ږنگایه‌ که‌ بۆ‌به‌رپه‌رچدانه‌وه‌ی هه‌ستی په‌نج و کاردانه‌وه‌ی بیده‌ره‌تانی و داماوۍ؛ به‌پیی تیوری «داماوی فی‌ربوو» (سلیگمن، ۱۳۵۴) که‌ تییدا تاک دوا‌ی دووباره‌بوونه‌وه‌ی توندوتیژی، پاسیقی و دوورکه‌وتنه‌وه‌ وه‌ک تاکه‌ ږیده‌ره‌تان ده‌بینیت.

فورمیکی دیکه‌ی ئ‌هم کاردانه‌وه‌ پاسیقیه‌ له‌ گیرانه‌وه‌ی فه‌راهانیدا ده‌بینین، که‌ فشاری کاری و

ململانیی شوینی ناچاری کردوه که ده‌رمان بخوات:

«[کاتیک له شوینی کاره‌که‌مدا ناکۆکی و ئاریشه و گرژیم ده‌بوو] هاتمه
ماله‌وه بۆ ئه‌وه‌ی ئارام بيمه‌وه. نه‌ده‌مزانى چ کيشه‌يه کم هه‌يه، زه‌ختم له‌سه‌ر
۱۷ و نیوم بوو، هه‌بیکى لۆراز پامم خوارد يانى فشارى کاريم زۆر له‌سه‌ره‌.»
(ديمانه‌ی ژماره‌ ۵۲. فه‌راهانی، Pos 89-92)

له‌م ده‌قه‌دا، ئالوده‌بوون به‌ ده‌رمانى دژه‌دلە‌پراوکی ده‌وری ئازارشیکیک ده‌بینی که تاكه‌كان له
واقیعیکی ستریسای ده‌رباز ده‌كات؛ دۆخیک که توپژه‌ران (ماهالیك و همكاران، ۱۳۸۶ هه‌تاوی)
به «قه‌تیس‌ماو له‌ چاوه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ كان»‌سی پیاوه‌تی و فشار بۆ به‌رگه‌گرتن و تابشه‌هینان
وه‌سفی ده‌که‌ن.

هه‌روه‌ها زۆر جار قه‌یرانه‌کانی ناو خیزان و له‌ده‌ستدانی که‌سه‌ ئازیزه‌کانیش وا له‌ پیاوان ده‌که‌ن
که‌ وه‌ک ده‌ربازبوونیکی کاتی له‌ ماتمه‌ و په‌ژاره‌، ڕوو له‌ جگه‌ره‌، ماده‌ هۆشبه‌ره‌كان يان عاره‌ق بکه‌ن:
«[جیا‌بوونه‌وه‌ له‌ هاوسه‌ره‌که‌م و دووری له‌ که‌چه‌که‌م] سه‌ره‌تای وێرانیی
من بوو ... له‌وێ ده‌ستم به‌ جگه‌ره‌ کیشان کرد. و له‌و بارودۆخه‌دا جگه‌ره‌م
کیشا.» (ديمانه‌ی ژماره‌ ۲۹ _ سۆه‌رابی، Pos 69)

يان له‌ گێرانه‌وه‌یه‌کی دیکه‌دا دیسان هاتوه‌:

«یه‌که‌م جار [ماده‌ی هۆشبه‌رم] به‌ کار هینا، بۆ ئه‌وه‌ی مردنی دایکم فه‌رامۆش
بکه‌م، دواى مردنى دایکم، مانگیکی نه‌کیشا باوکیشم مرد، واته‌ مردنه‌که‌يان
مانگیک به‌ینی هه‌بوو» (ديمانه‌ی ژماره‌ ۳۹ _ عه‌لی ئاقاسی، Pos 300-301)

له‌م نموونه‌دا به‌ کارهینانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌كان و جگه‌ره‌ هیماى سه‌ركوتکردنی خه‌م و
هه‌ولدان بۆ بێ‌هه‌ستی سۆزدارییه‌، هه‌ر وه‌ک چۆن تیۆریی فرۆید جه‌خت له‌سه‌ر رۆلی سازوکاری
به‌رگریکردنی پاشه‌کشیانه‌ و به‌ کارهینانی بۆ که‌سانی تیکچووی ده‌روونی ده‌کاته‌وه‌ (فرۆید، ۱۹۳۶).
تیکه‌ل‌بوونی فشاری ده‌روونی و هه‌ستکردن به‌ سووکایه‌تی يان بیتوانایی، له‌ هه‌ندیک گێرانه‌وه‌دا
له‌ گه‌ل چاوه‌روانییه‌ سیکسییه‌كان ئاوێته‌ بووه‌. زۆریک له‌ به‌شداربووان، وه‌کوو سابری و مه‌هدی
مۆمینی، راسته‌وخۆ ئه‌زموونی به‌ کارهینانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌كان ده‌به‌سته‌وه‌ به‌ فشاری پاراستنی
توانای سیکسی و ترس له‌ قه‌زاوه‌تی دیتران (که‌سانی دیکه‌):

«... کوره‌که‌ ده‌لی باوه‌ له‌ ناو پێخه‌فی کچدا کیشه‌ی [لاوازیی سیکسی]
ت هه‌یه‌، ئه‌وه‌ یه‌کیک له‌ هۆکاره‌کانی ئالوده‌بوون ... ده‌لی هه‌تیوچه‌ند
به‌سه‌ [تلیاک] بخۆ و کیشه‌ت چاره‌سه‌ر ده‌بی ... بیه‌ر ده‌کاته‌وه‌، برا له‌م
حه‌بانه‌ بخۆ و کیشه‌ت ته‌واو ده‌بیت» (ديمانه‌ی ژماره‌ ۲۱. سابری، Pos 83)

«واته ئه و كهسه له م باره وه ئه وه نده له ژیر فشاردا بووه كه ویستوو به تی
خوی به توانا و کارامه و به هیز بنوینیت. كه ده رهاو یشته کانی ئالوده بوون
و لیکه وته ئابووری به کانهی به کارهینانی ماده هۆشبه ره کان و مه ترسیه کانی
قبوول کردوو، بۆ ئه وهی په یوه ندیه کی سیکسی باش به ئه زمون بکا و لای
هاوسه ره که ی وه ک پیاویکی به توانا تر و به هیز تر سه یر بکریت ...». (دیمانه ی
ژماره ۳۸ - مه هدی مؤمنی، Pos 66)

ههروه ها ئه م گرژبیانه له گه ل دۆزینه وه کانی کۆنیل (۱۳۷۴) سه باره ت به فشاره نۆرماتیقه کانی
پیاوه تی و فۆرمه بالاده سته کانی پیاوه تی یه ک ده گر نه وه. پیاوان بۆ ئه وهی لیها تووی سیکسی
خۆیان سه لمین، په نا ده بنه بهر رینگه چاره ی وێرانکه ری به لام له به رده ستی وه کوو ماده
هۆشبه ره کان و کحوول، به بی ئه وهی گرینگی به خه ساره ت و زیانه لاهه کییه کانی بدن (کانل،
۱۳۷۴ هه تاوی؛ ماها لیک و همکاران، ۱۳۸۶ هه تاوی).

له هه ندیک حاله تدا به کارهینانی ماده هۆشبه ره کان رینگایه که بۆ تۆله سه ندنه وه یان ناره زایه تی
شاراوه به رامبه ر به خیزان یان که سانی ده ور به ر؛ واته هه لێژاردنیکه که له سه ر بنه مای لاساری و
پاسیفیه ت له به رامبه ر په نجی دووقاته:

«ماده هۆشبه ره کانم به هۆشیاری ته واوه وه ده کیشا ... هه رچه نده
ده مزانی ئه گه ر ماده ی هۆشبه ر بکیشم چیم به سه ر دیت ... به لام له بهر
ئه وهی له گه ل خیزانه که مدا دا بوومه باری لاساری و سه رسه ختی به ئه نقه ست
ماده ی هۆشبه رم ده کیشا و رووم کرده هێرویین. هێرویینم کیشا بۆ ئه وهی
هیچم نه مین و هه موو شتیکم ته فر و توونا ببیت» (دیمانه ی ژماره ۳۶ - فه راز
مه حبووبی، Pos 10)

«لاسا ریم له گه ل خانه واده که م ده کرد و ماده ی هۆشبه رم ده کیشا، به هیچ
شیوه یه ک هه زم لینی نییه، وه لی ده لیم باشه ئه وان جاران ئازاریان ده دام، با
مینش به ماده هۆشبه ره کان بیانچزینم. به لام ئه و کاره م هه له بوو» (دیمانه ی
ژماره ۴۴. حه مید حه قی، Pos 103)

پیاویکی تریش ده لی:

«وتم ئه م [شیشه] هه ره ئه وه یه که من ده مو یست. ته نها ئارامم ده کاته وه.»
(دیمانه ی ژماره ۴۰. محمه د ئه مین باقری، Pos 147)

به کارهینانی ماده هۆشبه ره کان لێره دا ته نها ئامرازیک بۆ هێور بوونه وه و ئازار شکنی نییه،
به لکوو کار دانه وه یه که به رامبه ر به و گو شه گیری و بیده نگیه ی که له نه بوونی پشتیوانی
سۆزداریه وه سه ره له داته. ئه م نه بوونی پشتیوانی و محبه تکر دنه، په نگدانه وهی قه یرانی

گفتوگو و ته‌نیایی قوولی پیاوانه:

«هه‌یش، من ده‌مویست توندوتیژییه‌کم‌کم بکه‌مه‌وه، به‌لام که‌س نه‌هات پیم بلی باشه تو ده‌ردت مه‌رگت چییه؟ بۆچی نایه‌ی کیشه‌که‌ت به من بلی، که‌س نه‌هات گوئی له ئیشتی ده‌روونم بگرێ، پیم بیژێ چیت ده‌وێ، که‌س نه‌هات ئەم شتانه‌مان پێ بلیت. که‌س نه‌هات قسه‌مان له‌گه‌ل بکات ... تاکه‌ شتیک که‌ هیورمی کرده‌وه، ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان بوو». (شماره‌ ۴۳_ ئە‌که‌به‌ر ئیبراهیمی، Pos 247)

نه‌بوونی پشتیوانیی کومه‌لایه‌تی، به‌پێی تیۆری ناوه‌نیتکه‌لینان (گافمن، ۱۹۶۳)، فاکته‌ری سه‌ره‌کی په‌نابردنه‌ به‌ر په‌فتاره‌ مه‌ترسیداره‌کانه‌. هه‌روه‌ها به‌هۆی نایه‌کسانی پیکهاته‌یی و فشاری به‌رپرسیاریتی و نه‌بوونی شانسی راسته‌قینه‌ بۆ چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌کان، زۆریک له‌ پیاوان ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان و کحوول به‌کار ده‌هێنن نه‌ک به‌ هیوا‌ی شادی، به‌لکوه‌ وه‌ک ڕیگه‌یه‌ک بۆ ده‌ربازبوون له‌ به‌رپرسیاریتییه‌ چاره‌سه‌رنه‌کراوه‌کان:

«ده‌بی به‌و ژیا‌نه‌وه‌ پابه‌ند بین، هه‌ندیک به‌رپرسیاریتی هه‌لبگرین، ئە‌وه‌ به‌رپرسیاریتیانه‌ تیچووی هه‌یه‌ له‌ کاتیکدا له‌ وڵاتی ئیمه‌دا (ئێران) بیکاری هه‌یه‌ و بی ئە‌خلاق‌ی و نادادپه‌روه‌ری گه‌یشتوو‌ته‌ ئه‌وپه‌ری خۆی ... دواتر، دیننه‌ سه‌ر زنجیره‌یه‌ک کیشه‌ و چاره‌سه‌ریکی کاتی وه‌کوو عاره‌ق و ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان هه‌لده‌بژێرین و ئە‌مه‌ش ورده‌ ورده‌ ته‌شه‌نه‌ ده‌ستینیت». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۹. وه‌حید، Pos 22)

نمونه‌یه‌کی دیکه‌ی ستراتیژییه‌ پاسیقه‌کان په‌نابردن بۆ ده‌رمانی به‌هیزکه‌ر و ماده‌ هۆشبه‌ره‌کانه‌ که‌ بۆ قه‌ره‌بووکردنه‌وه‌ی لاوازی سیکی و دروستکردنی «متمانه‌ به‌خۆبوون»ی ر‌وا‌له‌تی به‌کار ده‌هێنرێت:

«ئالوده‌بوون به‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان له‌ جگه‌ره‌وه‌ ده‌ستی پیکردووه‌. ئە‌وه‌ مندا‌له‌ که‌ که‌میی متمانه‌ به‌خۆبوونیان هه‌یه‌ و ده‌یان‌ه‌ه‌وێ به‌ جگه‌ره‌کیشان بڵین من که‌سیکی گه‌وره‌م و متمانه‌م به‌ خۆم هه‌یه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۲. مێه‌دی جه‌واد‌ی، Pos 26)

«... ر‌وومان کرده‌ کیشانی گۆل (ماريجۆفانا) ... چونکه‌ متمانه‌ به‌خۆبوونی ساخته‌ به‌ مۆف ده‌به‌خشی، که‌ هه‌ر به‌ راستیش وایه‌، ئە‌وه‌ زانیاریانه‌ی که‌ باس له‌ ده‌رمانه‌ هانده‌ره‌کان ده‌که‌ن و سه‌باره‌ت به‌ په‌یوه‌ندی سیکیسی خۆیان ئە‌وه‌ متمانه‌ به‌خۆبوونه‌ پێویسته‌یان نییه‌ ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۲، شیوا، Pos 19)

هه‌روه‌ها خه‌ساره‌ته‌ خیزانییه‌کان و ر‌وانگه‌ی ئامرازانه‌ بۆ پیاوان سوو‌ری نوێی توندوتیژی و

گۆشه گیری به دی دینیی:

«من زیاتر له گه‌ل ئه‌وان [کارتۆن خه‌و] هه‌لده‌که‌م نه‌ک له‌گه‌ل
خانه‌واده‌که‌م... ئه‌وان ده‌زانن که من لاوازم هه‌ر چیه‌یه‌کیان ده‌دزێ ده‌یخه‌نه
سه‌ر من. بۆ ئه‌وه‌ی شته‌کانم لێ بستینن دینه‌ی من، ده‌ره‌قه‌تم دین هی
ئه‌وه‌یه.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۶. ره‌سوول، Pos 327-332)

له‌ کۆتاییدا ته‌نانه‌ت کۆمه‌لگا و خیزانیش له‌بری پشتیوانیکردن، به‌ پیدانی پاره‌ بۆ به‌کارهێنانی
ماده‌ی هۆشبه‌ر، به‌ جوړیک ئه‌و پیاوه‌ له‌ گۆره‌پانی ژیان دوور ده‌خه‌نه‌وه‌ و توندوتیژی پیکهاته‌یی
به‌رامبه‌ر به‌و پیاوه‌ زیاتر ده‌که‌ن:

«که‌یه‌سیکم هه‌به‌وو ئالووده‌ به‌وو... ته‌نانه‌ت خه‌رجیی مندا له‌که‌م ده‌ده‌م بۆ
ئه‌وه‌ی بتوانم ماده‌ی هۆشبه‌ر بکیشم و شه‌ر و هه‌لا نه‌نیمه‌وه‌ و هیچ شتیک
نه‌شکینم و بیزاریان نه‌که‌م. کۆمه‌لگایه‌ک ئه‌م باجه‌ به‌ پیاویک ده‌دا ته‌نها
بۆ ئه‌وه‌ی ده‌ست نه‌وه‌شینیان هه‌راسانت نه‌کا، و په‌روه‌رده‌یه‌کی خیرای
پێ نه‌دات، ئه‌وه‌ سته‌م له‌و پیاوه‌ ده‌کرێ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۷ خانمی
جیریایی. مه‌عرووفی، Pos 196)

گێڕانه‌وه‌ شیکارییه‌کان نیشان ده‌ده‌ن که ستراتیژییه‌ پاسیفه‌کانی پیاوان له‌ به‌رامبه‌ر توندوتیژی
و فشاردا زیاتر له‌ گه‌ل کۆمه‌لێک ره‌فتاری ناچاری - به‌کارهێنانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان، کحول،
جگه‌ره‌کێشان - سه‌رسه‌ختی، هه‌لهاتن، سه‌رکوژکردن و له‌ دڵدا هێشتنه‌وه‌ی تووره‌یی و ره‌نج
- ئاوێته‌یه‌؛ هه‌موو ئه‌مانه‌ هه‌ولێکی بیهوده‌ بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی کاتیی ده‌رد و ئازار یان پاراستنی
«رواله‌تی ده‌سه‌لات» له‌ کاتیکدا واقع پهره‌ له‌ ره‌نجی سه‌رکوژکراو و خه‌ساره‌ت و زیانی درێزخایه‌نی
ده‌روونی و جه‌سته‌یی و کۆمه‌لایه‌تی (کانل، ۱۳۷۴ هه‌تاوی؛ گافمن، ۱۳۴۲ هه‌تاوی؛ فروید، ۱۳۱۵
هه‌تاوی).

تاتۆکردن (خالکوتان)؛ تووره‌یی له‌ دژی خود

له‌ گێڕانه‌وه‌ پێشکه‌شکراوه‌کاندا بۆمان ده‌رکه‌وت که ره‌فتاری تاتۆکردن، یه‌کیک له‌ لیکه‌وته‌کانی
ستراتیژیی پاسیف له‌ وه‌لامی توندوتیژی دژی پیاوانه‌ که‌ تیکه‌ل به‌ ده‌رکه‌وتنی به‌هیزی تووره‌یی
سه‌رکوژکراو، تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی و هه‌ولدان بۆ پیناسه‌کردنه‌وه‌ی شوناسی تاکه‌که‌سییه‌.
پروژه‌یه‌ک که‌ تاک نه‌ک به‌ شیوه‌یه‌کی چالاک و خۆده‌رپرین، به‌ لکوه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی ده‌روونی
زیانبه‌خش تووره‌یی و بیزاریه‌کانی خۆی له‌سه‌ر جه‌سته‌ی خۆی نیشان ده‌دا؛ شتیک که‌ ده‌توانین
به‌ روونی له‌ گێڕانه‌وه‌ی تاکیکی وه‌کوو وه‌حید فه‌ره‌جیدا ببینین:

“ئێستا ده‌مه‌ه‌وێ ده‌ست بۆ کاریک به‌م، هێشتا قسه‌م له‌ گه‌ل

نه کردوهه [به هوی تاتوکانی سهر جهسته مه وه]، خوی لیم دوور ده خاته وه،
 حاله تی به رگریکارانه ده گرتیه خوی، چونکه وای پی ناسینراوه که هه موو
 ئەمانه [ئه وه که سانهی تاتویان ههیه] ئەم قه ل و دالانه مادهی هۆشبه ر
 ده کیشن، ئەوانه که سانیکی باش نین ... من خۆم له خه لک دوور
 ده خسته وه، به ئاسانی خۆم لییان نه ده دا، من تۆله م لی ده کردنه وه.
 ده چوومه لای چوار که سی ئالوودهی مادهی هۆشبه ر له وه دشت و دهره
 ده چوومه لای ئەوانه ی وه کوو خۆم لانه وازن و ئەم رووداوه بو ئەوانیش
 که وتوو ته وه، باسی کارتۆنخه وه کانی ده شت و دهر ده که م، ده چوومه لای
 ئەوان (دیمانه ی ژماره ۴). وه حید فهره جی، (Pos 128-130).

له م گێرانه وه دا پرۆسه ی دابرا نی کۆمه لایه تی و خۆدوور خسته وه ته نها هه لێزاردنیک ی تاکه که سی
 نییه، به لکوو کاردانه وهیه که به رامبه ر به تاراندنی کۆمه لایه تییه ئەو که سانه ی که تاتویان کردوه، ئەم
 که سانه ی که تاتۆ ده که ن یان کوردوته نی خال ده کوتن له لایه ن که سانی ده ور به ره وه ناونا تۆره یان
 لی ده نری و ناوه نی تکه ده خرتیه شوینیان، باب ته یک که به پی تیوری (به دناوی کۆمه لایه تی)
 گو فمان (۱۹۶۳)، ده بیته هوی دووری تاک له کۆمه لگا و شوناس دۆزی دووباره ئەو که سه له ناو
 ئەو گرووپانه ی که هاوچاره نووسن یان ئەوانیش زیانلیکه وتوون. تاک تۆله ی پاسیقانه له کۆمه لگا
 ده کاته وه و به په نابردن بو گرووپه په راویز خراوه کانی وه کوو کارتۆنخه وه کان، دابرا نی خوی قوولتر
 ده کاته وه.

له به شی کوتایی گێرانه وهی دووه می هه مان ئەو که سه دا، نیشانه کانی دیکه ی مانابه خشی به
 تاتۆ به دی ده کری:

«ئەم شتانه ی له سه ر تاتۆ ده گوترا و ئەمانه تاتۆی منن، هه ر یه که یان
 له و کات و ساته دا که من له زیندان بووم، مه به ستی خوی هه بوو. سه رتان
 نه ییشینم لیره وه ده ستی پیکرد، لیره وه ئیمه که وتینه ناو ئەم به زمه وه،
 خراینه سووچی زیندان و ناوه ندی چاکسازی گه وره سالان و ... با پشتراستی
 بکه مه وه، ئەمه شتی که که هیچی بو من تیدا نه بوو. ئیستا له هه موو ئەمانه
 په شیمانم ... یه که م شتی که که خوشکه که م پی و تم ئەوه بوو: هه ک رووت
 ره ش بی ئەمه چییه؟ منیش گوتم، ببه خشه. دیزاینه کانیا ن زۆر به یان گراسه،
 چونکه من گراسم به کار ده هینا، تاتۆی گراسم کرد بو ئەوه ی خۆم بنوینم.
 تاتۆی ئەم گراسم دا له مه چه کم که هه مووان بیینن ... من له ناو خه لکا
 نه بووم، دوور په ریز بووم. دايمه له ناو که سانی که دا بووم که ئەوه تا یه کیکیا ن
 تازه بنکه یه کی داناوه ... ئەم تاتۆیه ی که لیم داوه نمونه که ی خراپ بووه
 ...» (دیمانه ی ژماره ۴). وه حید فهره جی، (Pos 151-156).

ئەم بەشە جەخت لەسەر سەرچەشنه لگرتنهوه و شوناس دۆزیی نهرینى له بهستینی ژێرفه رههنگه خهساره لگه کان ده کاتهوه. بههۆی ئەو توندوتیژی و بیهشبوون و گوشه گیریهی که پرووی داوه، تاک له بری ئەوهی ههولێ سهلماندنی شوناسی تاکه کهسیی خۆی له فها گشتیه کاندایا، پروو له به کارهینانی هیمایا تابه ته کان ده کا و له ژێرفه رههنگانه مانا وهرده گریت؛ واته گرووپگه لی وه کوو زیندانیه کان یان ئالوده بووانی ماده هۆشبه ره کان. پهیره وکردنی سەرچهشن و به دهستهینانی په زامه نندیی له م کۆمه لگه بچوو کانه دا جیگه ی قبوولکردنی کۆمه لایه تی ده گریته وه و ئەو ههسته په شیمانییه ی که له کوتایی گیرانه وه که دا دی گوزارشت له بهرده وامبوونی سووری زیان و شکست ده کاتهوه. هیدیدج (Hebdige, 1979) له پروونکردنه وه ی ژێرفه رههنگه کاندایا بۆی ده رکوت که هیمایا ده ره کییه کانی وه کوو تاتۆ ژۆر جار ده ربړینی بیدهنگی نا په زایه تیین و ئامرازیک بۆ زیندوو راگرتنی شوناسی ونبوو له به رامبه ره ژموونی و سهر کوتکردنی پیکهاته یی.

گیرانه وه ی سییه م بۆچه تییه سهره کیی تاتۆکردن به زمانیکێ راشکاو تر پروون ده کاتهوه:

«کابرا که ده چیته ئەو شوپنه ی که تاتۆی لیده کات، دهستی ده خاته ژێر ده رزییه که و تاتۆی بۆ ده کهن، پیت وایه بۆچی وا ده کا؟ له تووره ییه. خودا شایه ته ئەوهنده تووره ییه نه بیته وه، کابرا ده زانی که ئیتر ناتوانی له هیچ شوپنیک هه لیرپێژی، شوپنیک نییه ئازاری کی بده م... تاتۆ ده که م، تیده گهیت؟!» (دیمانه ی ژماره 67. ئەمین ره زایی، 22 Pos).

له م لیدوانه دا تاتۆکردن ده بیته ستراتیژیکێ بیدهنگ بۆ ده ربړینی تووره یی ناخ. وه که له تیۆریی دهردانی ههیه جانی نهرینى (Catharsis Theory) دۆلارد و هاوکارانی (Dollard et al, 1939) دا هاتوو، کاتیک هیچ ئیمکانی بۆ ده ربړینی تووره یی یان کاردانه وه به رامبه ره به توندوتیژی له گۆریدا نه بی، وه ی نهرینى له شیوه ی رهفتاری زیانه خشی وه کوو تاتۆکردندا رهنگ ده داته وه، پیاوی قوربانی له نه بوونی ده رچهیه کی ته ندروست بۆ دهردانی ههیه جانه کانی، ئەوه ههیه جانه نهرینیه کان ده گوازیته وه بۆ جهسته ی خۆی و جهسته ی ده بیته شوپنیک بۆ هه لکۆلینی گیرانه وه ی تووره یی و شکست و دابړانی له کۆمه لگا.

تاتۆکردن، وه که ستراتیژیکێ پاسیقانه له به رامبه ره توندوتیژیدا، په نجه شاراهه کان و تووره یی که له که بووه کانی پیاوان به شیوه یه کی زهق و سیمبۆلی نیشان ده داته وه ئەویش له ناو کۆمه لگایه کدا که نه که ههر بۆ قسه کردن لهسەر ده رد و ئازاره کانیان شوپنیک شک نابا، به لکوو له ریگه ی به دناوکردن و تاراندن، زیاتر به رهو گوشه گیری و په نابردن بۆ گرووپه په راویزییه کان و به رهه مهینانه وه ی سووری خهسارهت و زیانه کان پالیان پیوه ده نیت. ئەم پرۆسه، هاوته ریب له گه ل تیۆریی ناوانتۆره ی کۆمه لایه تی، ژێرفه رههنگه کان و دهردانی ههیه جانی نهرینى، وینه یه کی ته کووز له پیاوانی قوربانیه ی توندوتیژی ده خاته پروو که بۆچه تی و چۆنیه تی خالکوتانی (تاتۆ) تووره یی له دژی خۆیان به کار ده هینن؛ سهرچه شنیک که له نه بوونی پشتیوانی و تیگه یشتن و قبوولکردنه وه ده ست پیده کا و به

په‌شیمانی و به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی هه‌ستی نا‌کارامه‌یی و دا‌بران له‌ کۆمه‌لگا به‌رده‌وام ده‌بێت. له‌ هه‌مان کاتدا نابێ چاوپۆشی له‌وه‌ بکه‌ین که‌ تاتۆ، هه‌رچه‌نده‌ له‌ زۆر گێڕانه‌وه‌دا به‌ نیشانه‌ی تووره‌یی سه‌رکو‌تکراو و کرده‌وه‌ی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ خۆیان له‌ قه‌ڵه‌م ده‌دری، به‌لام له‌ روان‌گه‌یه‌کی دیکه‌ و له‌ چوارچێوه‌ی کۆمه‌لایه‌تی - فه‌ره‌ه‌نگی هاوچه‌رخ‌ی ئێراندا ده‌توانی مانایه‌کی شه‌ڕانگیزانه‌ و چالا‌کانه‌ش به‌ خۆوه‌ بگرێت. شیکاریی هێما و دیزاینه‌کانی تاتۆ له‌ زۆر حا‌له‌تدا ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که‌ که‌سی قوربانی وێرای به‌ئه‌زمو‌ونکردنی تاری‌تران و ناوه‌نیتکه‌لێنان به‌ شیوه‌یه‌کی ئا‌گاداران‌ه‌ ئه‌م نیشانه‌ وه‌ک ئامرازێک بۆ ترساندن و دووری و ته‌نانه‌ت سه‌پاندنی جو‌ریک له‌ ده‌سه‌لاتی سیمبۆلی به‌رامبه‌ر به‌ کۆمه‌لگا و سیسته‌می نو‌رماتیقی با‌لاده‌ست به‌ کار ده‌هێنێت. له‌م چوارچێوه‌دا تاتۆکردن ده‌بێته‌ کرده‌وه‌یه‌کی نمایشی روو به‌ ده‌ره‌وه: تاک به‌ هه‌لبژاردنی فۆرمی تایبه‌ت، په‌یام، یان وێنه‌ی تایبه‌ت که‌ توندوتیژی، تاوانکاری یان ئه‌ندامی‌تی له‌ گرووپه‌ په‌راوێزخراوه‌کان، نه‌ک هه‌ر خۆی جیاوا‌ز ده‌رده‌خا، به‌لکوو سیگنالی «مه‌ترسی» یان «ملکه‌چ نه‌بوون» بۆ کۆمه‌لگا ده‌نێرێت. بۆیه‌ تاتۆکردن، ئه‌وه‌نده‌ی رهن‌گدانه‌وه‌ی دامرکان‌دنی توندوتیژی و تووره‌یی به‌رامبه‌ر به‌ خوده‌، هه‌ر ئه‌وه‌نده‌ش ده‌توانی ببێته‌ ئامرازێکی کارا بۆ پێناسه‌کردنه‌وه‌ی پێگه‌ی خود له‌ ناو پێکهاته‌ی ده‌سه‌لات و په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و ته‌نانه‌ت ببێته‌ ئامرازی هه‌ره‌شه‌کردن یان تۆقاندنی ئه‌ویتري؛ سه‌رچه‌شنیک که‌ لایه‌نیکی به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌یی و ستراتیژی هێرشه‌بری‌شی هه‌یه‌ و ده‌بی له‌ شیکاریی کۆمه‌لناسانه‌ی تاتۆکردندا وه‌ک دیارده‌یه‌کی فره‌لایه‌نه‌ له‌ به‌رچاو بگیرێت.

نه‌هینی‌کاری

نه‌هینی‌کاری وه‌ک یه‌کیک له‌ لێکه‌وته‌کانی ستراتیژیی پاسیقانه‌ له‌ دژی خود له‌ ئه‌زموونی پیاوانی قوربانیی توندوتیژییه‌، ده‌رکه‌وتنیکی روونی هه‌ولێ مانه‌وه‌ی تاک له‌ به‌رامبه‌ر فشاره‌ ده‌ره‌کی و ناوه‌کییه‌کانه‌؛ دیارده‌یه‌ک که‌ له‌ گێڕانه‌وه‌ی راسته‌قینه‌ی ئه‌م که‌سانه‌دا قوولایی و پانتاییه‌که‌ی ماوه‌رای ر‌ه‌فتاریکی ساده‌یه‌. کاتیکی پیاو ناچاره‌ راستیه‌کانی ژبانی رۆژانه‌ی خۆی ته‌نانه‌ت له‌ نزیکترین که‌سانی ژبانیش به‌شاریته‌وه‌، نه‌ک هه‌ر له‌ رۆلی قوربانییه‌ کدا ده‌رده‌که‌وی به‌لکوو له‌ رووی ناچاریه‌وه‌ نکۆلی له‌ به‌شیک له‌ خۆی ده‌کا یان سه‌رکو‌تی ده‌کات. پرۆسه‌ی نه‌هینی‌کاری ر‌ه‌گ و ریشه‌ی له‌ کۆمه‌لێکی سه‌ریه‌ککه‌وتووی نیگه‌رانی، شه‌رم، ترس له‌ قه‌زاوه‌تکران یان ناونا‌تۆره‌ی کۆمه‌لایه‌تی و هه‌روه‌ها ترس له‌ تیک‌چوونی هاوسه‌نگی خێزانه‌. هه‌ر ئه‌م مه‌سه‌له‌ ده‌بێته‌ هۆی ئه‌وه‌ی زۆریک له‌ پیاوان ته‌نانه‌ت له‌ به‌رامبه‌ر ئیش و زیان و فشاریشدا بێده‌نگی و وه‌لامنه‌دانه‌وه‌ هه‌لبژێرن.

له‌ یه‌کیک له‌ گێڕانه‌وه‌ روونه‌کان، پیاویک راشکاوانه‌ باس له‌ نه‌هینی‌کاری و نه‌وتنی راستیه‌کان لای ژنه‌که‌ی ده‌کا و هۆکاری ر‌ه‌فتاره‌کانی روون ده‌کاته‌وه:

«پیشتر تا ئه‌و راده‌ خه‌رجی ماله‌وه‌م ده‌کیشا که‌ هاوسه‌ره‌که‌م پێم نه‌لی

چوارشه مه پینج شه مه له کوئی بوویت؟ و منیش به ژنه کهم نالیم من تاوانکارم و شووشه ده کیشم. ده مگوت، خه ریکی کاروباری خۆمم، کاروباره کهم راده په پینم. حیسابه کانم به کلایی ده کهمه وه، لیره و له وئی سه رقالم، قور به سهر باوه ری پیم ده کرد» (دیمانه ی ژماره ۲۴. غوه لام ئه سکهنده ری، Pos 40)

له م گپرا نه وه دا، نه پینیکاری خیانه ت نییه، به لکوو ستراتیژی بهرگریه. بۆ ئه وه ی ژبانی خیزانی بپاریزری و دۆخی ناسکی ناو مال نه شه مزى و په نگه پیاو بۆ خۆدزینه وه له قه زاوته ی ژن و کۆمه لگا، له بری ئه وه ی راستیه تاله که ی ئالوده بوونی به ماده هۆشبه ره کان ئاشکرا بکا، گپرا نه وه یه کی ساخته کارانه ی قبوولکراو ساز ده کات؛ گپرا نه وه گه لیک که له پیش زه مینه که یاندا شهرم و ترسی له ده ستدانی قبوولکرانی کۆمه لایه تی هاوار ده کات (نظریه داغ اجتماعی گافمن، ۱۹۶۳). نه پینیکاری ته نیا به شارده نه وه ی هه له یان زیان سنووردار نابیته وه و هه ندیک جاریش له قالبی په یوه ندیی شاروه و پاراستنی پینگی مرؤف له ناو کۆمه لگه و گروپی هاو ره گه زخوازاندا خۆی ده رده خات. له وته ی دووه مدا تاک له سهر به ستینی توۆی دوژمنایه تی و رکابه ریدا نیگه رانییه کانی خۆی سه به اهرت به په یوه ندیه نه پینیه کان ده رده بریت:

«ده لیم به هۆی ئه م په یوه ندیه یانه ی که روو ده دهن، بۆ نمونه که م کهس هه یه له گه ل که سکی ترانسا بخره وئی، واته هه موو کهس چه زی لپی نییه، ئیستا ئه مانه پیاوکیان بۆ خۆیان جیبه جی کردوه که له گلیان بخره وئی، بۆ ئه وه ی له گه لیدا بیت، ده ی تو به رکابه ری خۆیان ده زانن، که نه کا ئه م پیاوه مان لی داگیر بکا، به رکابه ری خۆیانی ده زانن، بۆیه کاره کانیان، په یوه ندیه کانیان هه موو شتیکیان نه پینیه.» (دیمانه ی ژماره ۲۱. سابری، Pos 93)

له م ئه زموونه ژیاوه دا، نه پینیکاری لیکه وته ی ئه و فشاره دووقاته یه و له سهر شوناسه؛ فشاری به هۆی قه زاوته ی هاوته مه نه کان و ترس له تارینران ده بیته هۆی ئه وه ی تاکه کان له بری رووبه روو بوونه وه ی راسته وخۆ په نا بۆ ره فتاری شاروه و په یوه ندیی نه پینی بهن. لیره شدا پیاوان جگه له وه ی هه ول ده دهن رواله تی کۆمه لایه تی خۆیان بپاریزن، ناچارن خۆیان له خه ساره ت و زیانه ده روونییه کان به دور بگرن و شوینی خۆیان له ناو گروپه که دا بپاریزن (تامپسون، ۲۰۱۲). له نمونه یه کی دیکه دا، نه پینیکاری خۆی وه ک کاردانه وه یه کی مندا لانه به لام قوول به رامبه ر به توندوتیژی قوتابخانه و نه بوونی په ناگه یه کی سه لامه تی به نه ماله یی نیشان ده دات:

«کۆمه لیک مندا ل له هیچ و خۆرای لینیان ده دام، نازانم منیان بینیبوو یان نا، بۆ نمونه ئیستا که سیک که سکی ترانس ده بینى و پتی خوشه شه پلاغه یه کی لی بدا، هه مان شت به سه رمدا هات، ئه و کهسه له خوه لپی ده دام و ده رویشت. دیمه نیکم له بیره که زۆریک له مندا له کانی قوتابخانه رژان

به‌سه‌رمدا و ده‌ستیای لی دام (ده‌ستدریژی) و منیش له‌ ترس و دل‌ه‌راوکیدا له
قوتابخانه‌ه‌له‌هاشم و هاتمه‌وه‌ بو‌ماله‌وه. دیسان لای دایک و باوکم نه‌مدرکاند
وئه‌وانیش هه‌رگیز به‌مه‌یان نه‌زانی” (دیمانه‌ی ژماره ۶۶. پیدرام، Pos 3)

ئه‌م گیرانه‌وه‌ ره‌هه‌ندیکی تری نه‌ینیکاری نیشان ده‌دات: مندالیک که له‌ ترسی توندوتیژی
سه‌ر کوتکارانه، نه‌ک ته‌نها لای خه‌لک به‌لکوو ته‌نانه‌ت له‌ مال‌ه‌وه‌شدا رینگه‌ به‌خۆی نادا چی‌ رووی
داوه، بگێرته‌وه، چونکه‌ دلنیا نییه‌ که ئه‌گه‌ر بیگێرته‌وه‌ هاودلی له‌گه‌ل ده‌ کرێ و پشتگیری یان
ته‌نانه‌ت فام ده‌ کریت. له‌م ژینگه‌دا خه‌ساره‌ت به‌ هو‌ی توندوتیژی دووقات ده‌بیته‌وه‌ و هه‌ستی
ته‌نیایی و خه‌ساره‌لگری چ‌تر ده‌بیته‌وه‌ (هودر، ۲۰۲۱).

به‌لام نه‌ینیکاری ته‌نها رینکاری شاردنه‌وه‌ی هه‌له‌ یان ره‌نج نییه‌، به‌لکوو له‌ ئاستیکی که‌لانتردا،
که‌لنیککی گه‌وره‌ له‌ نیوان رواله‌تی ژیان و واقعی شاراه‌دا دروست ده‌کات؛ بو‌شاییه‌ک که‌ له
ده‌روه‌ دیار نییه‌ به‌لکوو له‌ ناوه‌وه‌ ئه‌ندام و ده‌روونی که‌سه‌ که‌ ده‌رووشینیت.

«هه‌ندیک جار، ژیا‌نی زۆر که‌س پر‌ه‌ له‌ گۆل و بولبوله‌ و تو‌ ده‌لی‌ی واو
چه‌ند به‌خته‌وه‌رن، خو‌رگه‌م به‌ خو‌یان. که‌چی ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ ژیا‌نیان به‌
شیوه‌یه‌کی ئایدیال وه‌سف ده‌که‌ن یان ئه‌وانی تر ده‌لین زۆر ئایدیال، گومان
بکه‌ن، یه‌کیک له‌ لایه‌نه‌کانی ئه‌و ژیا‌نه‌ خه‌ریکه‌ ده‌تلێته‌وه‌، به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی
به‌هه‌زار و یه‌ک هو‌کار نایلی و ده‌رینابری، که‌س نایینیت. خوا گیان ئه‌مانه
چه‌نده‌ به‌خته‌وه‌رن ژنه‌ داوا‌ی هه‌ر چیه‌ک بکا می‌رده‌ که‌ی بو‌ی دابین ده‌کات.
به‌ رای تو‌ره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و فه‌زای مه‌جازی به‌و هه‌لسه‌نگاندانه‌ی که‌ منی
سه‌رقال کردوه‌ ئه‌وه‌ی که‌ منی پیاو نابێ پیاوه‌تیم بچیته‌ ژیر پرسیار چونکه‌
من وه‌ کوو باوکم له‌ پیاوه‌تی خۆم ناروانم. پیاوی ئه‌وسا له‌گه‌ل پیاوی ئیستا
فه‌رقی هه‌یه‌ نه‌وه‌یه‌ک دی‌ دۆخه‌ که‌ ده‌گۆریت. جا پیاویک که‌ ژیر چه‌پۆکتره
با راشکاوانه‌ قسه‌ بکه‌م هه‌موو کاریک بکا و هه‌موو شتیک بو‌ژنه‌ که‌ی دابین
بکا ئه‌وه‌ پیاوتره‌. من ده‌لیم ئاوا‌یه‌ چونکه‌ من شته‌ که‌ ده‌بینم. ئیستا من
سه‌ردانکه‌ریکم هه‌یه‌ که‌ له‌ ژیا‌نیدا به‌م کیشه‌وه‌ ده‌نالینیت. (دیمانه‌ی ژماره
۷۸. ئیلناز سه‌فایی، Pos 38)

لێره‌دا نه‌ینیکاری ته‌نیا کرده‌وه‌یه‌کی تاکه‌ که‌سی نییه‌، به‌لکوو نه‌ینیه‌کی خێزانیی به‌کۆمه‌له‌
که‌ ره‌گ و ریشه‌ی ده‌گه‌رته‌وه‌ بو‌نۆرم و فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ چه‌سپاوه‌کان. له‌ تو‌یژه‌کانی ژیره‌وه‌ی
ئه‌م گیرانه‌ودا، مرۆف ده‌توانی ئاسه‌واری تیوری رۆلی ره‌گه‌زیتی و شوناسی پیاو ببینی، که‌
پیاو بو‌ ئه‌وه‌ی پیاوه‌تییه‌ که‌ی نه‌چیته‌ ژیر پرسیار، ته‌نانه‌ت ئاماده‌یه‌ هه‌موو ره‌نج و توندوتیژی و
ناخۆشیه‌کان به‌شارته‌وه‌ بو‌ ئه‌وه‌ی سیمای خێزانیکی سه‌ره‌که‌وتوو و “ژیا‌نیککی گۆل و بولبولانه‌ و
خنجیلانه‌” به‌پاریزیت (کانل، ۲۰۰۵). ئه‌م پرۆسه‌ی نه‌ینیکارییه‌، محبه‌ت و سو‌زی راسته‌قینه‌ی

پیاوان له ژیر ده مامکی بیده نگیدا پیشان دده، که ده بیته هوۍ به ره مه پنه وهی نایه کسانیی جینده ری و به رده وامبوونی سووری توندوتیژی.

له کوبه نندیی هم گیرانه وانانده و پشت به ستن به چوارچیوهی تیوری داتا بونیاد ده توانین بلین نه پیکاری له پیاوانی قوربانیی توندوتیژی لیکه وتهی فشاره دووقاته فرهه نگیه کان و ترس له ئابرووچوون و به دناوی کومه لایه تی (گافمن، ۱۹۶۳)، ناچار بوون به پاراستنی رواله تیکی پیاوانه (کانل، ۲۰۰۵)، نه بوونی پشتیوانی و ههستیاری کومه لایه تی به رامبه ر به کیشه کانی پیاوان و خه ساره ته پیکهاته ییه کانه که له کوتاییدا سووری رهج و ئازار و گوشه گیری و به رده وامیی توندوتیژی دژی خود و نهوانی دیکه ی لی ده که ویتنه وه.

خۆرهحه تکردن وه ک ستراتیژیکی به رگری

له نه زموونی توندوتیژی دژی پیاواندا، کومه لگا و سیسته می فرهه نگیی بالاده ست زور جار هیچ بواریک بو تیرکردنی ئاسایی و تهن دروستانه ی ئاره زوووه سروشتیه کانیان ناهیلنه وه. نه وهی وه ک ستراتیژییه کی پاسیف له به رامبه ر توندوتیژی دژی خود دهرده که و، زور جار ئاراسته یه کی ناچاری و به رگریکارانه یه که ره گیان ده گه رپته وه بو پیکهاته دهره کییه کان و لاوازیی په یوه نندیسازکردن؛ خۆرهحه تکردن یه کیک له نمونه هه ره دیاره کانی هم ستراتیژییه. دیمانه له گه لکراوان به دهر برینیکی پراوپر له راستگویی و هه سترکردن به بوشایی و ناته واوی نه زموونیکیی له و شیوه وه سف ده که ن؛ نه زموونیک که هه لنه بژیردراوه به لککو له نه نجامی بنهسته کومه لایه تی و سۆزداری و خیزانییه کانه وه به سه ریاندا ده سه پینریت (رفیعی و همکاران، ۱۳۹۸ هه تاوی).

بو نمونه، یه کیک له به شدار بووان باس له وه ده کا که چون نه بوونی به ستینیکیی گونجاو بو تیرکردنی ئاره زوووه سیکسییه کان، خۆرهحه تکردن ده کاته ستراتیژییه کی پیویست به لام ناته واو.

«ئه و راستییی که گه یشتوو به ته ته مه نی بالقبوون و له رووی سیکسییه وه پینگه یشتوو، به لام کومه لگا ناهیلی ئه و خواردنه که حه زت لیه بیخوی، واته له مه ودوا تو به شیوه یه کی جیاواز برسی ده بی، به لام ئه و خواردنه ت پی ناگا، ئه و خواردنه ت له به رده ستندا نییه، و ده بی له برسییدا بمری. بویه یه کیک له ریگا کانی خۆرهحه تکردنه، که من خوم ئه وه م تاقی کردونه وه، به لام هه رگیز بو من سه رنجرا کیش نه بووه و نه یتوانیوه سیکسیکی ته واو بی و هه رگیز نه یده توانی ببیته به دیلی سیکسی چونکه بیرکردنه وه دهره کییه کانم نه وه نده به هیز بوون که نه مه ده توانی بچمه ناخی خومه وه و له ووی ئه وه له خومدا بنیژم». (دیمانه ی ژماره ۲۰. نوید، Pos 88)

هم گیرانه وه به روونی ئه وه نیشان دده که چون پیکهاته کومه لایه تییه سنووردار که ره وه کان پیاوان ده خه نه دۆخیکه وه که ئاره زوووه سروشتیه کانیان تیر نابی و خۆرهحه تکردن وه ک «پینگه چاره»

سه‌یر ده‌کرێ؛ ڕێگه‌چاره‌یه‌ک که هه‌رگیز «سه‌رنج‌اکیش» یان «ته‌واو» نییه. ئەم ناپارازیبوونه له‌وه‌وه سه‌رچاوه ده‌گرێ که خۆره‌حه‌تکردن ناتوانی جیگه‌ی په‌یوه‌ندیی راسته‌قینه‌ی سۆزداری و جه‌سته‌یی بگریته‌وه و پیاوان ده‌خاته ناو سووڕی خراپی سه‌رکوته‌کردن و شکسته‌وه. هه‌روه‌ها ترس له قه‌زاوه‌تکردنی ده‌ره‌کی و نۆرمه‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کانیش ئه‌وه‌نده‌ی دیکه ته‌شه‌نه‌ی به‌م هه‌سته‌ی ناکامیه‌یه داوه (شفیعی و همکاران، ۱۴۰۰ هه‌تاوی).

له‌ گێڕانه‌وه‌یه‌کی دیکه‌دا ده‌بینین که چۆن خۆره‌حه‌تکردن ده‌بیته‌ چاره‌سه‌رێکی کاتی بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی کیشه‌کانی په‌یوه‌ندیی هاوسه‌ریتی.

«کیشه‌یه‌ک که زۆربه‌ی پیاوان هه‌یانه، زوو ئاهاوه‌اتنه‌وه‌یه و شتی که به‌راستی قه‌ل‌سی کردم ئه‌وه‌ بوو که شه‌ویک له‌ خه‌وه‌سه‌ل‌سام و بینیم می‌رده‌که‌م خه‌ریکه‌ کابل‌مه‌ له‌ ده‌دا (خۆی ره‌حه‌ت ده‌کرده‌وه) وتم ئه‌وه‌ ژنت نییه؟» وتی کاتیکی زۆری ده‌وێ لینگه‌ڕێ واز بینه. هه‌ستم کرد ئه‌وه‌ کاته‌ی که بۆ منی داده‌نی زۆره‌ و ناتوانی و خه‌جاله‌تی لای من ده‌بی و وای پێ باش بوو که ئاوا ئاره‌زووه‌ سیکسییه‌که‌ی تیر بکات. من ده‌لیم کاکه‌ گیان تۆیه‌ک که ژنت هه‌یه‌ بۆچی ده‌بی به‌ خۆره‌حه‌تکردن ئاره‌زووی خۆت تیر بکه‌ی. خۆره‌حه‌تکردن هی پیاوی سه‌لته. ئەم په‌یوه‌ندییه‌ سیکسییه‌ی نیوان ژن و می‌رد ئه‌گه‌ر به‌ دروستی بکری زۆر گرینگه، و هه‌موو کیشه‌کانی نیوانیان چاره‌سه‌ر ده‌بیت. کاتی که ده‌چینه‌ ژووری نووستن کیشه‌کان له‌ پشت ده‌رگا که ده‌مینێته‌وه‌ نازانم ئه‌مه‌ له‌ کتێبه‌کاندا ده‌ی‌لین» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۹. می‌هره‌بان، 124 Pos).

ئەم گێڕانه‌وه‌ نیشان ده‌دا که چۆن کیشه‌ی په‌یوه‌ندی و سیکسی له‌ په‌یوه‌ندیی هاوسه‌ریتییدا ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که پیاوان په‌نا بۆ خۆره‌حه‌تکردن به‌ن. له‌م حاله‌ته‌دا خۆره‌حه‌تکردن نه‌ک ته‌نها وه‌ک به‌دی‌لێک بۆ په‌یوه‌ندیی سیکسی راسته‌قینه‌ به‌ کار ده‌هێنرێ، به‌لکۆ ڕێگایه‌که‌ بۆ دوورکه‌وتنه‌وه له‌ ڕووبه‌رووبوونه‌وه‌ی کیشه‌ و خه‌ساره‌هه‌لگرییه‌کانی په‌یوه‌ندیی سیکسی. ئەم باب‌ه‌ته‌ ئه‌وه‌ درده‌خا که خۆره‌حه‌تکردن ده‌توانی نیشانه‌ی کیشه‌ قووله‌کانی په‌یوه‌ندیی سیکسی بێ پێویستی به‌ پشکنین و چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌ به‌ره‌تییه‌کانی نیوان هاوسه‌ره‌کانه (گیدنز، ۱۳۸۷ هه‌تاوی).

سه‌رکوته‌کردنی ئاره‌زووه‌ سیکسییه‌کان و بینینی وینه‌ی پۆرنۆگرافی له‌و فاکته‌رانه‌ی دیکه‌ن که خۆره‌حه‌تکردن ده‌که‌نه‌ ستراتیژێکی به‌رگریکارانه له‌ به‌رامبه‌ر توندوتیژی دژی خود.

«له‌ قۆناعی ئاماده‌بیدا له‌ هه‌ره‌تی بالقبوون بووم و ئاره‌زووی سیکسیم یه‌کجار زۆر ببوو. ئه‌وه‌ بوو که ده‌ستم کرد به‌ سه‌یرکردنی فیلمی پۆرن. به‌ سه‌یرکردنی ئەم فیلمانه‌ ئاره‌زووی سیکسی خۆم تیر ده‌کرد. ته‌نانه‌ت هه‌ستم ده‌کرد هه‌مووان لیم ده‌روان و هه‌مووان ده‌یانزانی که من کابل‌مه‌ له‌ ده‌ده‌م» (دیمانه‌ی ژماره‌

۶۲ - له گه ل دۆسیه ی ئازاردانی سیکیسی، (Pos 24)

له م گپړانه وه دا ده بینین که چوڼ ده ستر اگه یشتن به ناوهړو کی سیکیسی نه گونجاو و نه بوونی راهینانی دروستی سیکیسی، پیاوان به ره و خوړه حه تکریدن و خه یالپهروه ری سیکیسی ده بات. ههروه ها ههستی شهرم و گونا هه که له نه جامی خوړه حه تکریدن به دی دی، له م گپړانه وه دا به روونی دیاره. ئه م بابه ته ئه وه درده خات که چوڼ فهره نگی سیکیسی باو له ناو کومه لگا و نه بوونی راهینانی شیواو ده توانی روانگه ی نه ری نی به رامبه ر به خوړه حه تکریدن و هه سترکدن به گونا هباری له پیاوانی لی بکه و یته وه (فوکو، ۱۳۸۰ هه تاوی).

له کو تاییدا گپړانه وه یه کی تر نیشان ده دا که چوڼ خه مساردی ژن به رامبه ر به ئاره زوو ه سیکیسیه کانی پیاو ده توانی بیته هوی خوړه حه تکریدن.

«[کاتیک هاوسه ره که م له رووی سیکیسیه وه تیرم ناکا]، ببوره، شتیک هه یه پیی ده وتری خوړه حه تکریدن، به دا خه وه. پیشت ئه وه م ده کرد / سالانیکه ئه وه ده که م.» (دیمانه ی ژماره ۲۸. جه مالی، Pos 178-181)

ئه م گپړانه وه نیشان ده دا که چوڼ نه بوونی دۆستایه تی و په یوه ندی سیکیسی له ژیانی هاوسه ریتیدا ده بیته هوی ئه وه ی پیاوان به لای خوړه حه تکریدن بشکینه وه. له م حاله ته دا خوړه حه تکریدن ریکاریکه بو روو به روو بوونه وه ی ته نیایی و ناو میدی و تیر نه بوونی سیکیسی. ئه م بابه ته ش گرینگی پاراستنی په یوه ندی دۆستانه و سیکیسی (که هه ر دوو لا تیر بن) له ژیانی هاوسه ریتیدا بو ته ندروستی ده روونی و ریکریکردن له ره فاره مه تر سیداره کان نیشان ده دات (بک، ۱۳۷۷ هه تاوی).

به کورتی شیکاریی ئه م گپړانه وانه دریده خا که خوړه حه تکریدن وه ک ستراتیژیکی پاسیقانه له به رامبه ر توندوتیژی دژی خود، ره گ و ریشه ی ده گه ریته وه بو چهنه فاکته ری جوراوجور؛ له وانه ش پیکهاته کومه لایه تییه سنووردار که ره وه کان، کیشه کانی په یوه ندی سازکردن و سیکس له په یوه ندییه هاوسه ریتیه کان، ده ستر اگه یشتن به ناوهړو کی سیکیسی نه شیواو و نه بوونی راهینانی سیکیسی دروست. ئه م فاکته رانه ده توانن پیاوان بخه نه ناو سووری سه رکو تکریدن و ناکامی و هه سترکدن به گونا ه و کاریگه ری خراپ له سه ر ته ندروستی ده روونی و په یوه ندییه کانیا ن دابنیت. چاره سه رکردنی ئه م فاکته رانه و خسه رووی ستراتیژی گونجاو بو به رهنکار بوونه و هیان ده توانی له که مکردنه وه ی توندوتیژی دژی پیاوان و با شترکردنی ته ندروستی ده روونیان یارمه تیمان بدات.

خو به تاوان بارزانین و له دلدا هیشتنه وه ی کیشه کان

له و گپړانه وانه ی که دیمانه له گلکراوان سه بارت به ئه زموونی ژیاوی خو یان ئامازه یان به لیکه وته کانی توندوتیژی و ستراتیژی پاسیف له دژی خود کردوه، چه مکیکی قوول و دوو باره بووه وه ی

«خۆ به‌تاوانبارزانین» و له‌دلداهیشتنه‌وه‌ی کێشه‌کان ئاشکرا ده‌بیت. ئەم ستراتیژه‌شاراوه‌یه، ژێرخانی زۆریک له‌ئه‌زموونه‌خه‌سار به‌خشه‌کانی پیاوان پێک ده‌هێنێ و کاریگه‌رییه‌کی فره‌ی له‌سه‌ر داڕشته‌ی فره‌هه‌نگی و کۆمه‌لایه‌تی هه‌یه؛ تائه‌و راده‌ی که‌ تاک نه‌ک هه‌ر به‌رگه‌ی رهنج و ئازاره‌کانی توندوتیژی ده‌گرێ به‌لکوو به‌رپرسیاریتی پرودانه‌که‌ی راسته‌وخۆ له‌ئه‌ستۆ ده‌گریت.

«هۆکاره‌کانی ژيانم من که‌متر خه‌لك به‌تاوانبار ده‌زانم، خۆم سه‌ره‌نشست ده‌کرد، ده‌مزانێ تاوانباری سه‌ره‌کی خۆم. ئە‌گه‌ر خۆم نه‌چوو مایه‌ سه‌ر شه‌قامه‌كان، ئە‌گه‌ر ژيانم بۆ پانزه‌ ساڵ له‌مه‌وبه‌ر بگه‌رایه‌ته‌وه، نه‌ده‌چوو مه‌ سه‌ر شه‌قامه‌كان به‌ره‌لا بخولیمه‌وه، ده‌چوو مه‌ ماله‌که‌ی خۆم و له‌گه‌ڵ دایک و باوکم ده‌ژيام. ئە‌وه نه‌بوو ژيان، به‌لام هه‌شتا ئە‌وه‌گه‌رمی و گورپییه‌ی هه‌بوو، هه‌شتا ئە‌وه‌ ئارامی و خۆشه‌ویستییه‌ی تیدا هه‌بوو. هه‌رچه‌نده‌ من ئالووده‌ بووم، به‌لام پارووه‌ نانێ هه‌ر ده‌ست ده‌که‌وت. به‌لام وای لیکردم بزانم که‌ ئە‌گه‌ر برۆمه‌وه‌ بۆ پانزه‌ ساڵ له‌مه‌وبه‌ر، نه‌مه‌ده‌توانی ئە‌وه‌نده‌ خۆم به‌تاوانبار بزانم. زیاتر خه‌تای خۆم بوو. نه‌گه‌ر که‌ و نه‌ پارێزه‌ری گه‌ر که‌ و نه‌ خه‌لکی ده‌ورو به‌رم که‌س تاوانبار نییه‌. تاوانباری سه‌ره‌کی خۆم. ئە‌گه‌ر نه‌چوو بامه‌ لای ئە‌وان، ئە‌وه‌ی راستی بێ هه‌له‌یه‌ له‌خۆم بوو. خۆم به‌سه‌ر خۆم هه‌ینا و خۆم باعیه‌سی ئە‌وه‌ بووم که‌ تووشی ماده‌ی هۆشبه‌ر بيم. خۆم کاریکی وام کرد که‌ له‌گه‌ڵ که‌سانیک دا‌بنیشم که‌ نه‌ده‌بوو له‌گه‌ڵیان دا‌بنیشتایه‌م. ئە‌گه‌ر له‌گه‌ڵ ئە‌وه‌ کورانه‌ی گه‌ر که‌ هه‌لسوکه‌ وتم نه‌بووایه، رهنگه‌ نه‌چوو بایه‌تمه‌ زیندان. ئە‌گه‌ر له‌گه‌ڵیان نه‌بووایه‌م، رهنگه‌ ئێستا ژيانیکی جیاوازم هه‌بووایه»
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۹ عه‌لی ئاقاسی، Pos 145-149)

له‌م گیرانه‌وه‌دا، به‌روونی ده‌بینین که‌ ئە‌م که‌سه‌ هۆکاره‌کانی ئە‌زموونه‌ تاله‌کانی ژيان و ته‌نانه‌ت ره‌فتاره‌ زیانه‌بخشه‌کانیشی له‌دلدا هه‌شتووه‌ته‌وه. پیاویک که‌ ئاو له‌ رابردووی خۆی ده‌داته‌وه، هه‌موو هۆکاره‌کان به‌ره‌و لای خۆی با ده‌داته‌وه و هه‌رچی چاره‌نووس بۆی له‌ قالد داوه به‌ لیکه‌وته‌ی هه‌لبژاردن و ره‌فتاره‌کانی خۆی ده‌زانیت. ئە‌م له‌دلدا هه‌شتنه‌وه‌ی به‌رپرسیاریتی و ته‌نانه‌ت تاوانیش کاردانه‌وه‌یه‌کی پاسیقانه‌ به‌رامبه‌ر به‌ توندوتیژییه‌یه‌ که‌ که‌ به‌ئه‌زموونی کردووه و ته‌حه‌مولکردنه‌که‌ی ئە‌وه‌نده‌ به‌ده‌روونی بووه که‌ هه‌یچ بواریک بۆ تاوانبارکردنی که‌سی دیکه‌ ناهه‌یلتیه‌وه.
له‌ دۆخیکێ تردا هه‌مان سووری ئازار به‌رده‌وام ده‌بیت:

«دلمیان ده‌شکاند، دلم لێیان ده‌ییشا، رهنگه‌ له‌ ته‌نیاپی خۆمدا هه‌شتا هه‌ستم به‌تاوانباری ده‌کرد و ماده‌ی هۆشبه‌رم ده‌کیشا» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۴.
وه‌حید فره‌جی، Pos 126)

ههستکردن به تهنیایی و دلئیشانی سهر کوتکراو و گهړانه‌وه‌ی به‌رده‌وام بۆ خۆلۆمه‌کردن، جاريکی دیکه نیشان ده‌داته‌وه که ئەزموونی توندوتیژی چۆن ده‌توانی له جياتی ئه‌وه‌ی بیدرکینى یان داواى لى بکړی، به شیوه‌یه‌کى به‌رده‌وام و که‌له‌که‌بوو به‌ده‌روونی ده‌ییت. له‌م بارودۆخ‌دا دووباره به‌کاره‌ینانه‌وه‌ی ماده هۆشبه‌ره‌کان وه‌ک کاردانه‌وه‌یه‌کى ده‌روونی و ده‌ربازبوون له فشاره‌کان، هه‌مان ئەلقه‌ی داخراوى «خۆبه‌تاوانبارزانين» و گهړانه‌وه‌ی توندوتیژی بۆ خود، به‌ره‌م ده‌هینیته‌وه؛ جیگایه‌ک که قوربانى نه‌ک هه‌ر خۆی له‌سه‌رچاوه‌ی توندوتیژی دوور ناخاته‌وه، به‌لکوو بارى هه‌موو په‌نجه‌کان له‌کۆل ده‌نیته‌وه.

ئهم دۆخه له گێرانه‌وه‌یه‌کى دیکه‌دا درێژه‌ی پى ده‌دری:

«من خۆم هۆکاری هه‌موو ئەمانه‌ بووم، چى وای کرد که ژيانم ئاواى لى
بیت؟ من خۆم ئەم ژيانهم هه‌لبژارد، ئەوه‌ خه‌تای که‌س نییه. نالێم که‌سیک
ژيانى منى تیک دا، خه‌تای خۆمه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ٤٦. ره‌سوول، Pos 166)

دیسانیش جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر هه‌لبژاردنى تاکه‌که‌سى و په‌تکردنه‌وه‌ی رۆلى خه‌ساره‌ته‌ کۆمه‌لايه‌تى و ژینگه‌ییه‌کان له‌ چاره‌نووسى خوددا، نیشانه‌ی جوړېک له‌ خۆلۆمه‌کردنى درېژخایه‌ن و پیکهاته‌مه‌نده که‌هاوته‌ریب له‌گه‌ل پارادایمى بالاده‌ستى کۆمه‌لگه‌ی پیاوسالارى ئیتران به‌رۆکى زۆرېک له‌ پیاوانى گرتووه. به‌پێى تیۆرییه‌ زانستیه‌کان (بۆ نمونه، بک، ١٣٧٧ هه‌تاوى)، ئەم له‌ ناو دڵداهیشته‌وه ده‌رهاویشته‌ی باوه‌ره‌ ناوه‌ندییه‌کانى تاک سه‌باره‌ت به‌ خۆیه‌تى که‌ له‌ ژیر کاریگه‌رییه‌ کۆمه‌لگا و فه‌ره‌ه‌نگه‌وه‌ بیچم ده‌گرێ و هیزى گۆرانکاری و ته‌نانه‌ت نا‌ره‌زایه‌تیشى لى ده‌سه‌نیته‌وه. ئەم به‌ بواری چالاکیی پاسیقه‌وه‌ ده‌به‌سترتیه‌وه؛ پیاو نه‌ک هه‌ر ده‌نگى خۆى کپ ده‌کا به‌لکوو هه‌موو چه‌شنه‌ گۆرانکاری و شکاندنى سوورى توندوتیژییه‌ک ده‌کیشیته‌ ناو دادگای خۆسه‌رزه‌نشتکردنه‌وه. هه‌روه‌ها پێویسته‌ لی‌ره‌دا به‌دواداچوون بۆ نیشانه‌کانى ئەم جوړه له‌ دڵداهیشته‌وه‌ی ستریس و خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونییه‌کان بکړیت:

« به‌رامبه‌ر به‌ پرسى توندوتیژی که‌سایه‌تییه‌کى ده‌روونگه‌را و پاسیقى هه‌یه،
له‌به‌ر ئه‌وه‌ی پێى وایه‌ ئەمه‌ شتىکى سروشتیه‌، ئەگه‌ر وا نییه‌ ئه‌ی چیه‌. که
خۆخۆرى ده‌رویش له‌م بابه‌تانه‌دا زۆر زه‌قه. ئەگه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ له‌ ژوورى راوێژکاریدا
له‌ کۆتاییدا بلێن که‌ کا که‌ گیان ئەمیش جنیوى دا ئه‌ویش ئەمه‌ی وت. خۆ قسه
قسه‌ی خۆیه‌تى ئیتر ئه‌وه‌ بوو که‌ بوو به‌ شه‌رمان. ئەو راستیه‌ قبوول ناکه‌ن. که
ئازارمان چه‌شتوو و ئەم نادادپه‌روه‌رییه‌ به‌رامبه‌رمان کراوه. ته‌نها ده‌لێن به‌لێ
شه‌ر پرووى داوه‌ به‌لێ لێم دا. ته‌نانه‌ت ئەو کیشه‌ قبوول ده‌که‌ن که‌ خۆیان
دروستیان کردوو، به‌لام ئەوان توندوتیژی قبوول ناکه‌ن. وه‌ک ئه‌وه‌ وایه‌ پێیان
نه‌وترایی که‌ ئەم په‌فتاره‌ی که‌ له‌گه‌لت کراوه‌ پێى ده‌وتری توندوتیژی و نابێ به‌م
شیوه‌ مامه‌له‌ت له‌گه‌لدا بکړیت". (دیمانه‌ی ژماره‌ ٥٧ خاتوو جیریایی، Pos 126)

ئهم ږوونکردنه وه پسیږانه یه خالیکی سهره کی ده خاته ږوو: پیاوان نه ک ههر ناتوانن توندوتیژی به فهرمی بناسن، به لکوو ته نانه ت کاتیک بریندار دهن و ږهنج ده کیشن، ئاماده نین ناوی بنین توندوتیژی. ئهم ده ستینشان نه کردنه وهی توندوتیژی، ږیک ئه و شوینه یه که ههموو شتیک له ناخی خویدا ده هیلتیه وه و له قالبی «خوڅوری» و «له دلدا هیشتنه وهی کیسه کان» دا دهرده که ویت. تیوریی گیدی نس (۱۳۸۷ هه تاوی) له باره ی ږهنگدانه وهی پیکهاته یی ده توانی ږوونی بکاته وه که چوڼ پیکهاته فهره نگیه کان پیاوان ناچار به بیده نگی ده کا و توانای ناولینان و ږه خه گرتن له توندوتیژیان لی زهوت ده کات.

له ئه زمونه قولتره کان که ږه ههنده هه یه جانیبه کانی ئاشکراتره، فشار به هو ی په یوه ندیی سوژداری و هاوسه ږیتی به توندی خو ی نیشان دده، به لام له شیکردنه وه و دهر که وتنی ئهم فشاردها ههمان ئاستی له دلدا هیشتنه وه و خو به تاوانبار زانین زاله:

«یه کیک له و توندوتیژیانه ئه و فشارانه یه که ده خرته سهر پیاوان، یه کیکیان بابه تی هاوسه ږیتییه که زور گرینگه بو ئافره تان و ههمیش بو پیاوان، کاریگه ریه که ی بو پیاوان زور زیاتره، راسته ده لین ژنان ئیحساسی ترن، به لام نا وانییه به لام وا جی که وتوه که ژنان ئیحساسین. ژنان زووتر له گهل دهر و ئازاره کان را دین. زیاتر به رگه ی ئیش و ئازار دهر گرن. ئه وان ئاستی تهحه مولیان له پیاوان زیاتره به لام پیاوان خه مه کانیا ن ده ږیژنه ناخی خو یان له ناخه وه ده شه مزین، ناتوانی هیچ بکه ن. پیاو و ژن ئاستی تابشته ینانیا ن وه کوو یه ک نییه (دیمانه ی ژماره ۷۷. عه باس به رغه مدی، Pos 57)

له م گیرانه وه دا ئه وه ږوون ده بیته وه که ته نانه ت له کاتی ږووبه ږووبونه وهی فشاره دهره کییه کان و کیسه ی هاوسه ږیتییدا، پیاوان له بری دهر برینی ئه وهی هه یه جانه کانیا ن دهر برین و به دوا د اچوون بو مافه کانی خو یان بکه ن، ههموو شتیک له ناخیاندا ده هیلنه وه و له بیده نگی و گیراوی ناخیاندا قهیرانی ږوچی خو یان به ئه زمون ده کهن. ئهم جیاوازییه که له به ئه زمونکردنی هه یه جانه کاند له نیوان ههر دوو ږه گهزه که دا هه یه له تو یژینه وه دهر و ننا سییه کاند ا ئما ژه ی پیکراوه (شفیعی و همکاران، ۱۴۰۰ هه تاوی) به تاییه ت له کایه ی پیاوه تییه فهره نگی ئیراندا زهق کراوه ته وه، جیگایه ک که پیاوان ههمیشه ده بی به هیز و دانبه خو دا گر و به رپر سیار بن.

له کو تاییدا، گفتوگو ی ږه خه گرانه و چاو خشان دیک به ږه گ و ږیشه ی فهره نگی و کو مه لایه تییه ئهم جوړه کاردانه وه ده توانین به م شیوه سهر بکه ین:

«سهیر که ئه و شته ی وا تو ناوی ده نیی پسیږ کارکردنی ده وی که رای خو ی دهر بری. پرسیاریکی زور گشتیه که ههموو کو مه لگا کان به دوایدا ده گه ږین. دواتر زور شت نا کریت. دواتر ده بینی که ده یانه هو ی لایه ک چاک بکنه وه لاکه ی دیکه خراپ ده بیت. پیم وایه ئیستا له ئایینه که ماندا ده لین که کاکه، نه زیده ږوی بکه ن نه که مږه وی. بو نمونه ئه گه ر تو بلی ههموو

شتیک باش ده‌بی نه سهر بهم لا بی نه سهر به و لا. ئەوکات ده‌بیته که‌سیکی هاوسه‌نگ. ئە‌گەر له بیرت بی با نموونه‌یه‌کت بۆ بهینمه‌وه، بۆ نموونه ئەم یاریی شه‌ترنج، مانگی ده‌ستکرد (سه‌ته‌لایت) کاکه مه‌مئور ده‌هاتن له سهر‌بانی مالا‌نه‌وه ده‌زگای مانگی ده‌ستکردیان توور ده‌دایه خواره‌وه، مه‌مئوره‌کان ده‌هاتنه سهر شه‌قام، ئە‌گەر که‌سیک هه‌بیایه، ده‌یانخسته زیندان، قامچی لیده‌دا و به‌زمی خۆی هه‌بوو. بۆ ئەم کاره ده‌کرا چونکه که‌سانیکی بیرکۆل و نه‌فام پێیان وا بوو ده‌بی به‌زهر و زه‌نگ ئەم کاره بکه‌ن. من ئیژم ده‌بی هاوسه‌نگی له‌گۆریدا بی ئەوان ده‌با بیریان بکردایه‌ته‌وه که ئەو کۆمه‌لگای ئە‌مرۆی ئێران رووی له‌پیشکه‌وته‌نه ده‌بی ئەوانیش ڕۆژی له‌ڕۆژان پێش بکه‌ن. به‌لێ سه‌ته‌لایت یان هه‌مان قیدیۆ هه‌م سیفه‌تی باش و هه‌میش خراپی هه‌بوو، ئەوانیش وایان ده‌زانی خه‌لک هه‌موو ده‌چن و سه‌یری فیلمی بێ‌هوشانه ده‌که‌ن، ئەوان سه‌یری پۆرن ده‌که‌ن. ده‌کرا هه‌ر به‌وه سه‌ته‌لایت و قیدیۆیه‌ فیلمی باش و سه‌رنج‌راکیش دروست بکری خۆ ده‌توانی و عه‌ق‌لیشت پیده‌شکا. خۆ ده‌توانی فیلمی خۆش و چاک ساز بکه‌ی بۆ ئەوه‌ی خه‌لک ڕاکیشی بی ناکری ده‌سته‌وه‌ستان دابینشی و هیچ نه‌که‌ی (دی‌مانه‌ی ژماره ۷۷. عه‌باس به‌رغه‌مدی، ۵۹ Pos) له‌م گیرانه‌وه‌شدا، که‌لکه‌له‌ی میان‌ره‌وی و به‌رقه‌رارکردنی عه‌ق‌لانییه‌ت و دوورکه‌وته‌نه‌وه له‌زیاده‌ره‌وی و که‌مه‌ره‌وی، ره‌نگدانه‌وه‌ی هه‌مان ستراتیژی پاسیفانه‌ی چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌کانه که‌له‌بری به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی سه‌رچاوه‌ی توندوتیژی یان دۆزینه‌وه‌ی ڕیگه‌چاره، دوا‌جار پێش‌نیاری «سازان» و «هاوسه‌نگی»ی که‌سی ده‌کات. کۆمه‌لگا نه‌ده‌رگای بۆ وتووێژی شه‌فاف له‌گه‌ل قه‌یرانه‌کاندا کردۆته‌وه و نه‌ده‌رفه‌تی به‌پیاوان داوه داخوای بکه‌ن و به‌شیوه‌یه‌کی فه‌رمی ده‌رد و ئازاره‌کانیان ده‌ربهرن. به‌هێزکردنی «خۆبه‌تاوانبارزانی» و به‌ئه‌زموونکردنی توندوتیژی له‌بیده‌نگیدا لیکه‌وته‌ی ئەم جو‌ره ئاراسته‌یه‌یه.

به‌پێی چوارچێوه‌ی پارادایمی نموونه‌یی گره‌ند تیۆری، ئەم ستراتیژه پاسیفانه‌یه - خۆبه‌تاوانبارزانی و له‌دڵدا‌هێشته‌وه‌ی کیشه‌کان - لیکه‌وته‌ی حاشاه‌لنه‌گری په‌یوه‌ندی نیوان پیکه‌هاته فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان و زه‌ینییه‌تی تاکه‌که‌سییه، که‌هه‌م بووژانه‌وه‌ی تاکه‌که‌سی قورس ده‌کا و هه‌میش ڕیگری له‌ئیمکانی گۆرانکاریی کۆمه‌لایه‌تی ده‌کات. ئەم سووره سه‌قه‌ته نه‌ک هه‌ر ڕزگار‌بوون له‌توندوتیژی چه‌توون ده‌کا، به‌لکوو هه‌ر خۆی توندوتیژی به‌ره‌م ده‌هینیته‌وه و نه‌وه‌کانی دواتری ده‌گوازیته‌وه (گیدنز، ۱۳۸۷ هه‌تاوی؛ شفیع و همکاران، ۱۴۰۰ هه‌تاوی).

ستراتیژییه چالاکه‌کان

له‌چوارچێوه‌ی تیۆری گره‌ند تیۆریدا و به‌پشتبه‌ستن به‌روانگه‌کانی شتراس (Straus, 2007) و کۆریین (Korine, 2015)، ستراتیژییه چالاکه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان ئاماژه‌به‌وه‌هه‌نگاوانه ده‌که‌ن که‌پیاوان بۆ گۆڕینی بارودۆخ و به‌یوه‌بردنی قه‌یرانه‌کان و باشت‌کردنی دۆخی ژانیان له‌به‌رامبه‌ر توندوتیژی ده‌یگره‌نه‌هر. شتراس، له‌پێناسه‌که‌یدا، ستراتیژییه چالاکه‌کانی وه‌ک ره‌فتاریک

له قه له م داوه كه تاك به ئامانجى چاره سه ركردنى كيشه و كۆنترۆلكردنى هه لومه رج به ئاگادارى و به ئامانجه وه هه لیده بژيړيت. هه روه ها كۆريين جه خت له وه ده كاته وه كه ستراتيژييه چالاكه كان ده ركه وتنى ئه جيئدايى و داهيئنانى تاكه كه سين كه ماوه راى ته نيا كاردانه وه كه به رامبه ر به توندوتىژى، وزه ي خويان با ده دهنه وه به لاي گۆرپنى زه مينه كان و به رز كردنه وهى ئاستى خويان. يه كييك له گرینگترين ده ركه وته كانى ئه م ستراتيژييه، ئاراسته ي چاره سه ركردنى كيشه كانه. پياوان بو ئه وهى رووبه رووى بارودۆخى توندوتىژ بيه وه يان كاريگه رييه كانى به رپوه به ن، داپه رگه لى وه كوو كۆچكردن يان گواسته وهى شوپنى نيشته جيپوون و خوپندن هه لده بژيړن بو ئه وهى له ژينگه ي زيانبه خش دوور بكه ونه وه. هه روه ها سه ردانكردنى ده رووناس، ياريده ده رى كۆمه لايه تى، ناوه نده دادوه رييه كان (قه زاييه كان) يان پۆليس وه ك ريكاريكى پسپۆرى و پشتيوانى ته وه ر باس ده كریت. له م چوارچيويه دا بو تييه راندنى بارودۆخه سه خته كان و به رز كردنه وهى ئاستى خوراگرى ده روونى به هيز كردنى فكر و خه يالى باش و هيوادار بوون گرینگه. گفتوگو و په يوه ندى گونجاو له گه ل بنه ماله، ده رپرى هه سته كان و قسه كردن له سه ر پيداويستيه كان و كيشه كان، له رپوشوپنه كاراكانى ديكه يه كه هاوكارى دووباره بنياتنه وهى په يوه ندىيه مرؤيه كان و كه مكرده وهى هه سته تاريئراوى و گوشه گيرى ده كهن. جگه له وه ش به رز كردنه وهى ئاستى به توانابوونى تاكه كه سى و باشتركردنى دۆخى ژيان له ريگه ي فيربوونى ليها توويى نوئ يان وه دواكه وتنى هوگرپيه كه سييه كان وا له پياوان ده كا كه خويان له رۆلى قوربانى دوور بخه نه وه و بنه كه سانيكى چالاك. هه لسوكه وتكردن له گه ل ئه وانى تر و به رفرانكردنى پشتيوانى كۆمه لايه تى وه ك گرینگترين بژيره كانى به رگريى كارا بو گه راندنه وهى شوناس و ئارامى پياوان له قه له م ده دريت. به م شيوه، ستراتيژيى چالاكانه، كۆمه ليك وه لامى ژيرانه يه كه هه م تاك به هيز ده كهن و هه ميش ليكه وته نه ريئيه كانى توندوتىژى له سه ر به ستيى كۆمه لگا كه م ده كهنه وه (كورپين، ٢٠١٥؛ اشتراوس، ٢٠٠٧).

ستراتيژى له سه ر بنه ماي چاره سه ركردنى كيشه

هه ولدان بو چاره سه ركردنى كيشه كان

گيرانه وهى پياوان سه باره ت به توندوتىژى و رووبه رووبوونه وهى چالاكانه يان له ژيانى رۆژانه ياندا، له ناو دلى گفتوگو و هه لبژاردنه كانياندا مانا پهيدا ده كهن. زۆر جار چاره سه ركردنى كيشه كان له گه ل جوړيك له دووباره ئه نديشى و برياردان بو ده ستييكرده وه يه كى تازه ده ست پيډه كات؛ جيگايه ك كه تاك ده خاته سه ر رنچكه ي به رپرسياريتى و پشكى خوئى له قهيراندا قبوول ده كات. كاتيىك پياويك راشكاوانه ده ليت:

“من ده مه وئى سه ر له نوئى ده ست پي بكه مه وه ... خو م وام له خو م كرد”

(ديمانه ي ژماره ٣٦، Pos 322)

داننان به هه له کان و هه ولدان بۆ راستکردنه وه یان ته نهها سه ره تای گۆرانی هه لومه رجه کان نییه، به لکوه هه نگاواناییکی چالاکه له دژی دووباره به ره مهینانه وهی توندوتیژی به رامبه ر به خود. له راستیدا قبوولکردنی رۆل و کاریگه ریی خود له رووداوه کانی ژیان زهمینه بۆ جوړیک له سه ره به خوویی و ئاماده یی بۆ کردار خووش ده کات؛ به پیچه وانه یی ئه وهی که تیورییه پاسیف و گوشه گیره کان جه ختی له سه ر ده که نه وه.

هه ر له م به ستینه دا گه ران به دوا ی پشتیوانیی کۆمه لایه تی جیگه ی کارامه یی ره های گرتوته وه. به شدار بوویه ک، وێرایی ئه وهی که باس له وه ده کا که له پرۆسه ی پاکبوونه وه له ماده هۆشبه ره کان پوو رزاکه ی ده وری یه که م فریاده رسی گێراوه، جه خت له وه ده کاته وه که به کۆمه ل سپاردن و به فره می ناسینی ئاتاجبوون به خه لک تاکه رینگایه بۆ ده ربازبوون له زنجیره ی زیانه کانه:

“... نابی دهستی ئاتاجبوون به خه لک بېرین” (دیمانه ی ژماره ۳۹،

(Pos 367).

ئهم گێرانه وه ئهم خاله ی تیدایه، قبوولکردنی واقع گه رایانه ی سنووردارییه تاکه که سییه کان؛ هه نگاوان له سه ره به خوویی تونده وه به ره هاوکاری و به کاره یانی سه رمایه ی کۆمه لایه تی، وه ک چۆن ئهنجامی توێژینه وه ناو خوویی و نیوده وه له تییه کان جه ختیان له سه ر ئه وه کردوه ته وه که پشتیوانیی کۆمه لایه تی بۆ به توانا کردنه وهی که سانی زیانلیکه وتوو یه کجار گرینگه (نهاوندی و همکاران، ۱۳۹۷ هه تاوی، Sarason et al., 1990).

لای ئهم پیاوانه چاره سه رکردنی کیشه کان ته نهها له رو به رو بوونه وه له گه ل خود سنووردار نابیته وه، به لکوه له شیوازی مامه له کردنیان له گه ل ئه ویتری و جیهانی ده ره وه شدا روو ده دات. پیاویک که له پیگه ی پیشه یی و له گه ل به رپوه به ره که ی یان مامۆستاکه ی نا کوکی هه یه، له بری ئه وه ی په نا بۆ بېرێزی یان گله یی ببا، زمانی رێزگرتن و سیاسه ته داریی کۆمه لایه تی به کار ده هیئت:

“به ئه ده ب و به سیاسه ته وه کاروباره که م راده په رتیم... قسه یه ک ده که م

... به جوړیک جیه جیی ده که م.” (دیمانه ی ژماره ۱۰۱، Pos 264).

ئهم ئاراسته سه رچه شن و مۆدیلی په یوه ندیی ته ندروسته که له کاردانه وهی هه یه جانیی به په له به دووره؛ ئاراسته یه ک که ده رووناسانی کۆمه لایه تی پێیان وایه یه کیک له پاژه سه ره کییه کانی لیها توویی چاره سه رکردنی کیشه و بالقبوونی کۆمه لایه تییه (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۹ هه تاوی؛ Grych & Fincham, 1990).

هه مان ئهم ئاراسته چالاکه له په یوه ندیی خیزانییه کانیشدا دیاره. کاردانه وه به رامبه ر به نا کوکی هاوسه ریتی و ململانیی خیزانی به جه ختکردنه وه له سه ر رێزگرتن له یه کتر و پاراستنی که رامه تی زا ره کی و وه لانانی لووتبه رزی به دی دیت:

«به توێیکی په وه چووم ... باوکی له به رم هه ستا و زۆر رێز و حورمه تی

لینگرت‌م، هه‌لبه‌ت هه‌میشه وای ده‌کرد و منیش هه‌میشه ریزم لیده‌گرت»
(دیمانه‌ی ژماره ۲۹، Pos 71).

ئهم روانگه جیا له ململانێکان تیده‌کۆشی له‌رێگه‌ی گفتوگۆی راسته‌وخۆ و بێ‌نیوه‌ندگیره‌وه‌ کیشه‌که‌ چاره‌سه‌ر بکا و نموونه‌یه‌که‌ له‌ توانای گفتوگۆ و دانوستان و سازان که‌ له‌ ئه‌ده‌بیاتی کۆمه‌ڵناسیی خێزاندایه‌ وه‌ک یه‌کیک له‌ پایه‌کانی رێگرێکردن له‌ توندوتیژی ناسراوه‌ (رضایی، ۱۳۹۸ هه‌تاوی).
به‌لام هه‌موو ته‌قالا و هه‌لبژاردنه‌ چالاکه‌کان هه‌میشه‌ ئه‌نجامی خواراوی لێ سه‌وز نابیت. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان، باس له‌ دۆخیک ده‌کا که‌ دوا‌ی وازه‌ینان له‌ ئالوده‌بوون به‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان و هه‌ولدان بۆ قه‌ره‌بوو‌کردنه‌وه‌ی رابردوو، بووه‌ به‌ هۆی تاریراوی و نامیهره‌بانیی که‌سوکاره‌که‌یه‌وه، خۆی ده‌لێ:

«ده‌بێ دوو ساله‌ له‌ ماده‌ی هۆشبه‌ر پاک ببیته‌وه ... من دوو ساله‌ پاک بوومه‌وه ... پێیان وتم [له‌ مأل] برۆ ده‌ره‌وه‌! چیم پێ ده‌کرا؟ جارێ ماوم ... زۆر داخ‌م لێیان سه‌وزه» (دیمانه‌ی ژماره ۴۳، Pos 112).

ئهم گێڕانه‌وه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی تال، ره‌نگدانه‌وه‌ی بازنه‌ی سنوورداری پشتیوانیی خێزانه‌ و یه‌کتربیری ناو‌میدی و خۆراگریی ده‌روونی تاک‌نیشان ده‌دات؛ ئه‌وه‌ بیره‌ینانه‌وه‌ی ئه‌و راستیه‌یه‌که‌ هه‌ولدان بۆ چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌هه‌ندیک جار رووبه‌رووی به‌ره‌ستی فهره‌هه‌نگی و کۆمه‌ڵایه‌تی ناته‌واو ده‌بیته‌وه‌ (Sarason et al., 1990).

له‌ به‌شیکێ تری گێڕانه‌وه‌کاندا، چاره‌سه‌ری کیشه‌ته‌نانه‌ت به‌ شیوه‌یه‌کی لێبراه‌وه‌ و پراکتیکی له‌ بواری یاسایی و دارایی دوا‌ی ته‌لاقدا ده‌رده‌که‌وێت. بریاری ژن بۆ قبوڵکردنی ته‌لاق و وه‌رگرینی بره‌پاره‌یه‌ک بۆ کۆتایه‌یه‌تێنانه‌ به‌ نا‌کۆکی یاسایی و پچراندنی په‌یوه‌ندییه‌کانی له‌گه‌ڵ هاوسه‌ری پێشوو، رفتاری سه‌ره‌خۆیانه‌ و بریارانی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌یه‌:

«بری پاره‌که‌مان وه‌رگرت و منیش هه‌موو دۆسییه‌کانم داخست ...»
(دیمانه‌ی ژماره ۸۹، Pos 62).

له‌ روانگه‌ی ده‌رووناسیی چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌کانه‌وه، ئهم کاره‌نموونه‌ی ده‌رجوونی چالا‌کانه‌ له‌ سوو‌ری قه‌یرانه‌کان و هه‌لبژاردنی رێگایه‌کی نوێیه‌ (Heppner & Petersen, 1982).
هه‌روه‌ها ئه‌و گێڕانه‌وانه‌ی که‌ ئاماژه‌ بۆ پێناسه‌کردنه‌وه‌ی شوناس و چاودێریکردنی خود له‌ دوا‌ی به‌کاره‌ینانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان ده‌کهن، نیشانده‌ری راپه‌ڕینه‌ریی چالا‌که‌. پیاویک که‌ دوا‌ی تووشبوون به‌ ئایدز روانگه‌ی خۆی به‌رامبه‌ر به‌ ئالوده‌بوون گۆریوه‌ به‌ فیزه‌وه‌ ده‌لێت:
“توانیم ریز و متمانه‌م به‌ده‌ست به‌ینه‌وه‌ ... هه‌لبه‌ت نا‌ئیم له‌سه‌دا سه‌د ...”
(دیمانه‌ی ژماره ۳۹، Pos 237).

و چه‌ند دێر دواتر هه‌مان ئهم که‌سه‌ باس له‌ هیوا به‌خشین به‌ که‌سانی تر و گۆڕینی

ره‌فتاره‌کانی ده کا و ده‌لی:

«هه‌وَلَم دا، ته‌نانه‌ت لی‌ره‌ش، به شیوازی ره‌فتاری خۆمدا بچمه‌وه و ...
ئه‌و ره‌فتارانه‌ی له رابردودا ده‌مکرد ئیتر نه‌یکه‌مه‌وه ... قبول بکه‌م ... داوا
لی‌بوردن بکه‌م، دلی به‌ده‌ست به‌ئیم ...». (دیمانه‌ی ژماره ۳۹، Pos 379).

ئه‌م ئه‌زمونه‌ به‌ روونی ئه‌وه‌ ده‌رده‌خه‌ن که چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌کان، له ئاسته‌کانی پراکتیکی
رۆژانه و ته‌نانه‌ت په‌یوه‌ندییه‌ سۆزدارییه‌کانی تاکیشدا، ناهیل توندوتیژی هه‌میسان به‌ره‌م بێته‌وه؛
ئهمه‌ش کاتیک که تاک به‌پرسی ته‌ندروستی خۆی و کهسانی دیکه‌یه و ئه‌م به‌پرسیارێتییه
قبول ده‌کات (Corrigan & Watson, 2002).

به‌م شیوه‌ پیاوان به‌هه‌ول‌دان بۆ چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌کان و رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی چالاکانه، له
یه‌ک کاتدا وه‌لامدانه‌وه‌ی ئازاری که‌سی، ڕیگایه‌ک بۆ دووباره‌ بنیاتنانه‌وه‌ی ینگه و ده‌رفه‌تیکه‌ بۆ
پیناسه‌کردنه‌وه‌ی مانای ژیان. به‌لام واقیعه‌که‌ ئه‌وه‌یه‌ که سه‌رکه‌وتنی ئه‌م چالاکبوونه‌ هه‌میشه
به‌ستراوه‌ته‌وه‌ به‌ ئاستیک له‌ ده‌ستراگه‌یشتن به‌ پشتیوانیی کۆمه‌لایه‌تی و توانای که‌سی و پیکهاته
فه‌ره‌ه‌نگیه‌کانی ژینگه‌ی ده‌روبه‌ر. ره‌فتاری چالاکانه و چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌ به‌بێ ده‌ستراگه‌یشتن
به‌ یارمه‌تی و به‌بێ ناسینی ره‌گه‌ ونبوه‌کانی پشتیوانی، هه‌ندیک جار خۆی ده‌بێته‌ زامیکی نوێ.
شیکاریی ئه‌م گیرانه‌وانه‌ لایه‌نه‌ شاراه‌وه‌کانی کیشمه‌کیش و هیوا و بێ‌په‌ناهی و بنیاتنانه‌وه‌ له‌ ژیا
پیاواندا ئاشکرا ده‌کا و نیشان ده‌دا که چۆن هه‌ر کرده‌وه‌ی چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌ هه‌م هه‌ولیکه‌ بۆ
وه‌ستاندن سووری توندوتیژی و هه‌میشه‌ درێژه‌پێده‌ری گه‌رانی موقوف بۆ مانا و که‌رامه‌ت و ئارامیه‌.

کوچ و جیگۆرکی و گواستنه‌وه‌ی شوینی ژیان و خۆندن

له‌ گیرانه‌وه‌ی ئه‌و پیاوانه‌ی که به‌ شیوه‌ی جۆراوجۆر رووبه‌رووی توندوتیژی بوونه‌ته‌وه، کوچکردن،
گواستنه‌وه‌ی شوینی ژیان و ته‌نانه‌ت هه‌لبژاردنی شوینی خۆندنیش وه‌ک ستراتیژییه‌کی چالاک
بۆ به‌رپوه‌بردن یان رزگاربوون له‌ دۆخه‌ توندوتیژه‌کان، ده‌ریکی پرره‌نگیان هه‌یه. به‌کاره‌ینانی
ئه‌م ستراتیژه‌ ته‌نها هه‌ولیکه‌ تاکه‌ که‌سی بۆ ده‌ربازبوون له‌ هه‌ره‌شه‌کان نییه، به‌لکوو ره‌نگدانه‌وه‌ی
بیمانه‌یه‌ی به‌رامبه‌ر به‌ پیکهاته‌ پشتیوانیه‌کان و هه‌ستکردن به‌ نائه‌منی له‌ ژینگه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانه؛
که‌ هه‌ندیک جار ترووسکاییه‌ک له‌ ئومید و هه‌ندیک جاریش ته‌نیا به‌ مه‌به‌ستی دوورکه‌وته‌وه‌ له
خه‌ساره‌ته‌ و زیان خۆی ده‌رده‌خات.

له‌ زۆریک له‌م گیرانه‌وانه‌دا، جیگۆرکی و گواستنه‌وه‌ به‌ کاردانه‌وه‌یه‌کی به‌رگریکارانه و هه‌ندیک
جاریش ستراتیژانه‌ داده‌نریت؛ وه‌ک یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان له‌ ناو گفتوگۆی هاوڕیکانیدا
سه‌باره‌ت به‌ نائه‌منی ژیاودا وتی:

«چووینه ژیر چاودیری و فلان و فلان. مندا له کان له نا کاو هاتن و گوتیان، غوه لام، وتم چیه؟ ئیمه ئه به سه ره هاتانه مان هه بوو که له ناو شاری تاران شووشه دروست ده که ی، بگیری دۆسیه که ت ده بیته دوو دۆسیه. ده چیه سووچی زیندان و خوا ده زانی که ی ئازاد ده بیت. هه م سزای پیبژاردن و زیندانت هه یه و جار یکیشیان رات کردوو هه برا گیان زیندانی ئه ویشته له سه ره ده بینی موفیس دله ئرزت بۆ لێ ده دن هه لته ده واسن. له تاران مه مینه ئه گه ر نیازی کاری تاوانکاریت هه یه هه سته وه ره لای قه رامین» (دیمانه ی ژماره ۲۴. غوه لام ئه سکه نده ی، Pos 40).

له م ئه زمونه دا جیگۆرکی و گواستنه وه وه ک بریار دانیکی تاکتیکیه و له رووی ناچاریه وه ئه م کاره ده کری بۆ ئه وه ی ئه گه ری مه ترسی کوشنده تر که م ببیته وه. هه لاتن بۆ قه رامین ته نیا گۆرینی شوینی جوگرافی نییه به لکو وهه ولێکه بۆ گۆرینی چاره نووس و رووبه روو بوونه وه ی ئه و توندوتیژییه سیستماتیکیه ی که له چوارچی وه ی شاره گه وه که دا روو ده دات؛ ئه وه ی تیوریسیه نه کان ناویان لێ ناوه «کوچ وه ک ستراتیژی مانه وه» و چاکبوونه وه ی په یوه ندییه کانی ده سه لات له فه زا که متر مه تر سیداره کاند (کریمی و همکاران، ۱۳۹۹ هه تاوی).

له حا له ته کانی تر دا جیگۆرکی و گواستنه وه زیاتر واتایه کی ده روو ننا سانه ی هه یه؛ ئه زمونیکی که له جووری را کردن له خه ساره ت و هه ولدان بۆ فه رامۆشکردنی را بردوو:

«دوای ماوه یه ک، ئیمه چووینه گه ره کیکێ دیکه، ئیستاش، له بهر مندا لی یان ترس یان هه ر شتیکی تر، ئه م رووداو هه [ئازاردانی سیکسی له لایه ن مله وه ره کانه وه] لای که سی تر نه مد رکاندوو» (دیمانه ی ژماره ۶۶. پیدرام، Pos 3).

له م گه یڕانه وه دا هه لبژاردنی سڤکردنی گه یڕانه وه ی توندوتیژی، هاوکاته له گه ل به جیه یشتنی شوین و ئاشکرانه کردنی خه ساره ته و ئه مه نیشان ده دا که جیگۆرکی و گواستنه وه ته نها گۆرینی کوئۆر دینیاتی فه زایی نییه، به لکو وهه ولێکی غه ریزه بییه بۆ ئه وه ی له رووی ده روونییه وه له یاده وه ری تالی توندوتیژی دوور بکه ویته وه (یزدانی و همکاران، ۱۳۹۷ هه تاوی).

ئه م پر یاره له حا له تیکی تر دا فۆرمیکی به کو مه لتر به خو وه ده گریت؛ کاتیک ئه ندامیکی خیزان یان دایک و باوک بۆ پشتگیر یکردنی مندا له که یان یان کوئتر و لکردنی ژینگه ی زیانبه خش پر یاری جیگۆرین و گواستنه وه ده دن:

«سه ره تا کاتیک من تازه ده ستم به خو یندن ده کرد و ده چوو مه قوتا بخانه، باوکم له بهر ئه وه ی گه ره کیکێ باش نه بوو بارگه و بنه مان پیچا وه و هاتینه شاری نویی په ردیس. ئیمه هاتینه په ردیس. باوکم پیی وا بوو ئیره شاریکی

نوښه. باوکم ده یگوت با له و گهړه که دوور بین با منډاله کانمان به لاریدا نه چن ونه بڼه تاوانکار. که چی ئەم گهړه که تاوانکاری زیاتر تیدا بوو دایمه و دهرهم شهړ و له یه کهه لدان بوو به لām به وه شهوه له گهړه که هی پیشوومان نه ده چوو. ئەوبه ری لای په ردیس زور پیستره. هەر دلم به گهړه که هی پیشوومان ده کراوه بو خوم سهر به خو هه لده ستام ئەم گهړه که ئەو گهړه که ده خولامه وه، به لām گهړه که هی پیشوومان باشر بوو (دیمانه ی ژماره ۳۶ – فهاراز مه حبوبی، 140 Pos).

لیره دا هیوای به ئەزمونکردنی ژیانیکي باشر و بی دهرده سهرتر، خانه واده ناچار ده کا شوینی نیشته جیبوونیان بگوړن، ته ناهت ئە گهر هندیک جار ئەم چاوه روانییه ببڼه واقعیکي تالتر؛ بابه تی که توږه ران جه ختی له سهر ده که نه وه ئەوه یه که مه رج نییه هه موو گواستنوه جوگرافیه کان لیکه وته ی خواراویان هه بی و ههر ئەم گواستنوه و جیگوړکښه خو ی ده توانی سهر چاوه ی خه ساره ت یان بهرهمه پینانه وه ی توندوتیژی بیت. (صارمی و همکاران، ۱۴۰۰ هه تاوی). له گیرانه وه یه کی تر دا که سیک چهند جار جیگوړکی ده کا، ههر جار یک به هیوای بنیاتنایی داهاتوو و ئارامی و ئوقره یی، دوا جاریش له مه شهه ددا ئەهوه ن ده ببڼه وه و ژیانیکي باشر به ئەزمون ده کات:

«چند سالتیک له فومهن بووم، چوممه تاران، له تارانه وه چووم بو ورمی، له ورمیشه وه گه رامه وه بو تاران. چند سالتیک له تاران بووم، ماوه یه ک له قوم بووم ... چونکه شوینیکي [گونجاو] م نه بوو. ژیانم له رادیوی «رهنگین که مان» هاتم سی قییه که م راده ست کرد، دیمانه م له گهل کرا. به سهرهاتی ژیانم زور ئالوزه، به لām له چوار شادا ژیاوم. له قه زقین ژیاوم و دوایین شاریش مه شهه ده. شوینیک نه بوو تیدا بژیم به لām مه شهه د بومن پر خیر و بیر بوو توانیم نه شته رگه ریی گوړینی ره گه زی تیدا بکه م و به لگه نامه کانم بگوړم و خانه واده که م میان قبوول ده کرد. به گشتی مشهه د بو من شوینیکي به هات و باش بوو. ئەو چهند ساله ی وا له مه شهه د بووم گه لی شتی خوش هاته سهر ریم. من له مه شهه د توانیم به ئاواته کانم بگه م» (دیمانه ی ژماره ۶۰. مه هسا، 78 Pos).

ئەم گیرانه وه له یه ک کاتدا جیگوړکی و گواستنوه وه ک تاکتیکیکي مانه وه و هه م فۆرمیکي نوپی ده سته پیکردن و خوشگوزهرانی ده خاته روو، رهنگدانه وه ی هه مان ئەو شته ی که تیوریی «ژینگه ی دهرفته» ئاماژه ی پی ده کات (پناهی و همکاران، ۱۴۰۱ هه تاوی). ئەم ستراتیژه له ئاستی خویندنیشدا ده بینریت؛

«من له‌وێ رۆشتم، چونکه نه‌مده‌وێست که‌س قه‌زاوه‌تم بکا، ویستم بۆ قوتابخانه‌ی ئاماده‌یی له‌ شار برۆم، له‌ هه‌ر شوێنیک له‌ شاره‌که‌م دوورتر بوو له‌ تاقیکردنه‌وه‌دا به‌شدارییم کرد. له‌ چه‌ند شوێنیک وه‌رگیرام، ئه‌وه‌م هه‌ل‌بژارد که‌ له‌ شاره‌که‌م دوورتر بوو و قوتابخانه‌ی شه‌وانه‌ی هه‌بوو. به‌لام شاره‌که‌م یه‌کیک له‌و شاران نه‌بوو که‌ قوتابییه‌کانی وه‌به‌ر ئه‌م قوتابخانه‌ بکه‌وێ و به‌لام ده‌توانی بجێ و له‌و قوتابخانه‌ ئاماده‌بیه‌دا بخوینیت. بۆیه‌ منیش به‌ دزییه‌وه‌ چوو‌مه‌ ناو ئاماده‌بیه‌که‌یان، به‌لام به‌رپرسی ئه‌وێ زانی که‌ من سه‌ر به‌و شوێنه‌ نیم ...» (شماره‌ ۶۲ - له‌ گه‌ل دۆسیه‌ی ئازاردانی سیکسی، Pos 21).

ئهم جیگۆرکییه‌ بۆ را‌کردن له‌ قه‌زاوه‌ت و به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی ئاسایشی شوناسی، ته‌نانه‌ت وا له‌ تاک ده‌کا که‌ ڕوو بکاته‌ ره‌فتاریک که‌ له‌ ده‌ره‌وه‌ی نۆرمه‌کانی سیسته‌می په‌روه‌رده‌یه، به‌لام دوا‌جار ره‌زامه‌ندییه‌کی پێژیه‌ی به‌دوای خۆیدا ده‌هینیت؛ که‌ ئه‌مه‌ گه‌واهییه‌کی دیکه‌ی په‌یوه‌ندیی قوولێ نیوان شوێن و ئاسایشی ده‌روونی و ڕوودانی توندوتیژییه‌. له‌ نموونه‌ی ڕۆژانه‌دا، ته‌نانه‌ت جیگۆرکیی کورتخایه‌ن و له‌سه‌ر بنه‌مای به‌ریوه‌بردنی هه‌یه‌جانه‌کانیش مانا په‌یدا ده‌کا:

«کاتییک من خۆم زۆر تووره‌ ده‌بم، به‌تایبه‌ت کاتییک که‌چه‌که‌م له‌ ماله‌وه‌یه، هه‌ل‌ده‌ستم و له‌ ماله‌ ده‌چمه‌ ده‌ره‌وه، ده‌لیم، با که‌میک ئارام بيمه‌وه و بزانه‌م دوا‌یی چی ڕوو ده‌دات.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۷. فوواد، Pos 23).

«سه‌یر که‌ با باسی ژیا‌نی ها‌وبه‌شمان بکه‌ین. بۆ نموونه‌ له‌ کۆتایی ژیا‌نمان پێکه‌وه‌ ده‌مه‌قاله‌ی زۆرمان هه‌بوو. تاکه‌ ڕێگه‌ بۆ دوورکه‌وتنه‌وه‌ له‌ شه‌ر و نا‌کوکی، که‌ ته‌نانه‌ت ده‌توانی لێدانی‌ش لێ بکه‌وێته‌وه‌ یا‌نی ده‌مه‌ق‌ری‌یکانمان ئا‌وا بوو، تاکه‌ ڕێگه‌ی ده‌ربازبوون ئه‌وه‌ بوو که‌ سواری ئۆتۆمبیل بین و له‌گه‌ل ها‌وسه‌ره‌که‌م بچینه‌ ده‌ره‌وه.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۸. عه‌لی نوور محه‌مه‌دی، Pos 151).

ئهم کرداره‌ بچوو‌که‌ به‌لام ئامانجدارانه‌ هه‌ولێکن بۆ خۆدوورخستنه‌وه‌ له‌ ناوه‌ندی قه‌یران و ڕیگرێکردن له‌ زیاتر‌بوونی توندوتیژی له‌ ناو ژینگه‌ی ماله‌دا. تیۆریی په‌یوه‌ندیی «کشانه‌وه‌ی بارودۆخی» ئهم جو‌ره‌ جیگۆرکییه‌ به‌هه‌نگاوێکی کورتخایه‌ن بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی گرژی و گه‌راندنه‌وه‌ی کۆنترۆلی هه‌یه‌جانه‌کان ده‌بینیت. (امینی، ۱۳۹۸ هه‌تاوی). وه‌ک ستراتیژیکی بنه‌رته‌ی ته‌نانه‌ت دوورکه‌وتنه‌وه‌ی جه‌سته‌یی و کۆمه‌لایه‌تی له‌ گرووپه‌ هه‌راسانه‌ره‌کان قۆمیکێ دیکه‌ی ئهم ستراتیژیه‌ی؛

«به‌لێ، زۆر ئه‌زیه‌تیان ده‌کردم، هه‌میشه‌ش کاتییک ئه‌مانه‌ کۆ ده‌بوونه‌وه‌ من لێیان دوور ده‌که‌وتمه‌وه.» (شماره‌ ۴۳ - ئه‌که‌به‌ر ئیبراهیمی، Pos ۱۹۰).

ئەم خۆدوورخستنهوه وهلامیکی عهقلانییه بۆ خۆپاراستن له سووری خهسارهت و زیان و نائهمنییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان. له‌سه‌ر بنه‌مای ئەو گێڕانه‌وه‌ی سه‌ره‌وه، کۆچکردن و جیگۆرکێ چ له‌ شوپنی نیشته‌جیوون بێ و چ بۆ خونێدن بێ، ستراتیژگه‌لیکی چالاک و به‌ئه‌زمونکراون که‌ پیاوان بۆ وه‌لامدانه‌وه‌ی ژینگه‌ توندوتیژه‌کان و دووباره‌ بنیاتنانه‌وه‌ی هه‌ستی کۆنترۆڵ و ئاسایشی خۆیان ده‌یگرنه‌ به‌ر. ئەم ره‌فتارانه، وه‌ک له‌ تیۆرییه‌کانی به‌رگه‌گرتندا هاتووه، ده‌توانن هه‌م رزگارکه‌ر و هه‌میش مه‌ترسیدار بن، به‌لام گرینگترین خاڵی هاوبه‌شیان ئەوه‌یه‌ که‌ بۆ وه‌رگرتنه‌وه‌ی ده‌سه‌لات و پاراستنی که‌رامه‌تی که‌سی و دۆزینه‌وه‌ی ئیمکانی ده‌ستپیکردنه‌وه‌ له‌ ململانیدان و هه‌ولێ بۆ ده‌ده‌ن (قاسمی و همکاران، ۱۴۰۲ هه‌تاوی). له‌ کۆتاییدا، وه‌ک گێڕانه‌وه‌کان به‌ روونی نیشانی ده‌ده‌ن، ئەم ستراتیژیانه‌ ته‌نیا به‌رگریکردن نین؛ به‌لکوو جوړیک له‌ به‌رده‌وامیدان به‌ دارشتنی ژیان و شوناسی تاکه‌که‌سین، ته‌نانه‌ت ئە‌گه‌ر ناچاریش بن به‌ شیوه‌یه‌کی هه‌ستپیکراو جوگرافیاکه‌یان بگۆرن و به‌شیک له‌ خووخده‌ و ئاسایشی پێشوویان له‌ده‌ست بده‌ن.

سه‌ردانکردنی ده‌روونناس و یاریده‌ده‌ری کۆمه‌لایه‌تی و دامه‌زراوه‌ دادوه‌رییه‌کان (قه‌زایی) و پۆلیس

ستراتیجی سه‌ردانکردنی ده‌روونناس وه‌ک یه‌کیک له‌ ئە‌لقه‌کانی ستراتیژیی چالاکانه‌ و چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌ له‌ به‌رامبه‌ر توندوتیژی دژی پیاوان، سه‌ر هه‌ل‌ده‌دا و لیکه‌وته‌ی فره‌لایه‌نی هه‌یه‌. فامکردنی ئە‌م ستراتیژه‌ له‌ ژێر رۆشنایی گێڕانه‌وه‌ی دیمانه‌له‌گه‌لکراواندا، مه‌یدانی ئالۆز و فره‌هه‌ندی چالاکیی پیاوان له‌ بواری توندوتیژییدا رووناک ده‌کاته‌وه‌؛ جیگایه‌ک که‌ پیاوان ته‌نها قبوڵکه‌ری خه‌ساره‌ت و زیان نین، به‌لکوو فاکته‌ری گه‌ران و ئالنگاری و گۆرانکاریین. یه‌کیک له‌ ره‌هه‌نده‌ بنه‌ره‌تییه‌کانی ئە‌م سه‌ردانکردنه، گه‌ران به‌دوای مانابه‌خشین به‌ ئە‌زمونی توندوتیژی و وه‌رگرتنه‌وه‌ی ئە‌جیندایه‌تی تاکه‌؛ به‌و مانایه‌ی که‌ پیاوی زیانلیکه‌وتوو بۆ ئە‌وه‌ی له‌ چه‌قبه‌ستوویی و ئاسۆی داخراوی توندوتیژی رزگاری ببێ و بگاته‌ فه‌زای گفتوگۆ و شیکاری. گێڕانه‌وه‌ی شایان قه‌رامینی به‌ توندی گوزارشت له‌ گه‌ران بۆ شوناس و خۆپێناسه‌کردنه‌وه‌ له‌ به‌رامبه‌ر دامه‌زراوه‌ی بنه‌ماله‌ و بێر و باوه‌ره‌کانی ده‌کات:

«زۆر زه‌وقم کردبوو، باوه‌رم نه‌ده‌کرد که‌ بتوانم نه‌شته‌رگه‌ریی گۆڕینی ره‌گه‌ز و بتوانم بېمه‌ پیاو... لێره‌دا ئە‌و پزیشکه‌ زۆری یارمه‌تی دام، هه‌یچ پاشه‌کشیی نه‌کرد. [ده‌روونناسه‌که‌] راسته‌وخۆ رووی له‌ باوکم کرد و وتی، «ببوره‌، ئە‌و کچه‌ می‌شکی کورانه‌یه‌ چه‌ز و ئاره‌زووه‌کانی کورانه‌ن ئە‌و کچه‌ پێی خۆش نییه‌ سه‌یری ئە‌ندامی زاوژیی خۆی بکا بێزی له‌ مه‌مه‌که‌کانی دێته‌وه‌. ئە‌و ده‌روونناسه‌ قسه‌ی دلی منی ده‌کرد» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۴. شایان قه‌رامینی. تره‌نس، Pos 105)

لهم گیرانهوهدا چوون بۆ لای دهرووناسیک ته نیا ستراتیژیکی تاکه کهسی نییه، به لکوه شوپنیکه بۆ دروستبوونی گفتوگو و بهرگری شوناسی له دژی «توندوتیژی به دهروونیکراوی بنه مالهیی». کاری دهرووناس لیره دا ئه وه نییه که ببی به خودا یان دادوهی بکا، به لکوه کاری ئه وه ئه وه یه که له ئه زموونی ژیاوی توندوتیژیدا نیوه ندگیری بکا، و کار بۆ گه راندنهوهی دهنگی که سه که بکات (احمدی و همکاران، ۱۳۹۸ هه تاوی). نموونه یه کی دیکه ی سهردانکردنی دهرووناس به ئه زموونکردنی دووباره به دیهینانهوهی هیوا و ریگریکردنه له ریگا خۆتیکده ره کانه:

«ماوهی دوو سال له ژیر چاودیری پزیشکی دهرووناسدا بووم، ههفتهی جارێک ده چووم بۆ چاره سهر. ئه وه کاته م زۆر پی خۆش بوو، زۆر بۆ من شیرین بوو، و ده توانم بێژم ئیتر بیرم له خۆکوشتن نه کردهوه کۆتاییه کانی بوو مانگی دوو دانیشتنی چاره سهرمان هه بوو و ئینجا بوو به مانگی جارێک. ئیستا له چاو چه ند له مه وه بهر زۆر باشترم (دیمانه ی ژماره ۶۶. پیدرام، Pos 11).

لیره دا دهروون چاره سهری کارکردیکی روونی پشتگیری و به توانا کردنهوهی دهروونی به خۆوه ده گریت. هه لسه نگاندنی رۆلی پشتیوانی دهروونی له ریگریکردن له پرۆسه پاسیقه کان و مه یلی خۆله ناو بردن له ئه زموونی پیاوانی قوربانیی توندوتیژی، بابه تیکه که توپژه رانیکی وه کوو نیومان و هاوکارانی باسیان کردوه («نیومن و همکاران»، ۲۰۱۹).

به لām له زۆر حاله تدا سهردانکردنی دهرووناس هه میشه ههستی ئارامی و کارامهیی لی سه وز نابێ و گۆرانی پیکهاته ی دهروونی پیاوانی ئیرانی له به رامبه ر ناوه نیتکه کۆمه لایه تییه کان و تیروانیی ئاپۆره ی خه لک بۆ سهردانکردنی دهرووناس لیره دا خۆی نیشان ده دا:

«ئه وه ده مره نجینی ... کاکه، وه کوو هه موو مرۆقه کان به درێژی ته مه نم پیویستم به پسپۆریکی دهرووناسه، شوپنیک بۆ ده رده دل کردن و خۆه له رشتن، شوپنیک بۆ هتور بوونه وه. بۆ نموونه، من ده لیم هه تا دوو سی مانگ ئارامم، ئه وه ی له دلدا بوو هه لمه شت ...» (دیمانه ی ژماره ۶۷. ئه مین ره زایی، Pos 56)

لیره دا ئیمه رووبه رووی دووانه ی نکۆلیکردنی کۆمه لایه تی و له هه مان کاتدا قبوولکردنی تاکه کهسی ده بینه وه. وه ک لابرۆ و هاوکارانی ده لین «شه رمکردن له یارمه تی خوازی» به تایبه ت له ناو پیاواندا یه کجار زۆره، به لām له هه مان کاتدا پرۆسه ی ده ربڕینی ئازار، ده توانیت رۆلیکی گرینگی له شکاندنی سووری توندوتیژیدا هه بیت («Labrague et al.», 2015).

له کۆتاییدا ئه زموونی بیینی راویژکار یان دهرووناس هه ندیک جار ده توانی ههستی نا کارامهیی به دی دینی، کاتیک لیها تووی و شیوازی راویژکاره له گه ل بارودۆخی ئالۆزی توندوتیژی دژی پیاوان یه ک ناگریته وه:

«چووینه لای راویژکار، راویژکاره که ژنیکی تازه کار بوو، من باردوخی خۆم
پی گوت و گوتم ئاوام، و من هیچ حاله تیکی تاییه تم نییه و موبایله که شم
هیچ شتیکی وای تیدا نییه، به لام ئه و له م دوا ییانه دا شتی تاییه تی زوره و
... راویژکاره که گوتی، ئیمه شتیکی له م شیوه به مان هه یه، به لام هه ندی
مه رجی دیار یکر اوی هه یه، دوو مانگ کاتیان پیدایین که بتوانین بۆ ماوه ی
دوو مانگ قسه له گه ل یه کتر بکه یین. ئیوه ژن و میدیکن که له یه ک مالد
ده ژین ... ئه ویش وتی: به لئی، نیگه ران مه به، ئه مانه هه یه، به لام ئه م جار
که متر ته له فۆن بکه» (دیمانه ی ژماره ۲۹ سۆهرابی، Pos 141)

له م گیرانه ودا چوون بۆ لای راویژکار یك نه ک ریگری له توندوتیژی ناکا، به لکوو هه ندیک جار زۆر
به تیروانی نیکی روو که شانه وه بارودوخی لایه نه کان لیک ده ده نه وه و ئه مه ش ده بیته هۆی دل ساردی و
بیمتانه یی. ئه م پرسه گرینگی هه بوونی راویژکار و ده رووناس یکمان وه بیر ده خاته وه که له بواری
خه ساره ته ره گه زیتیه کانی پیاواندا شاره زا و راهینراوه (طالشی و همکاران، ۱۴۰۰ هه تاوی).
به کورتی، گیرانه وه کانی سه ره وه ده ریده خه ن که ستراتیژی سه ردان کردنی ده رووناس بۆ
پیاوانی قوربانیی توندوتیژی، ئه زمونیکی فره لایه ن و سۆزداری و کۆمه لایه تییه که ده توانی
شوناس به خشی و هۆشیار کردنه وه و ئافراندنه وه و ته نانه ت شکست و ئاومیدیش له خۆ ده گریت؛
ستراتیژیک که له دووانه ی قبوول کردن/نکو لیک کردنی کۆمه لایه تی، پشتگیری/سه رزه نشت کردنی
خیزان، کارامه یی/شکستی ده رووناس و هیوا/دل لایه ی که سیدا گرفتار بووه. تیگه یشتن
له م ئه زمونانه، ده بیته هۆی ئه وه ی که ئیمه پیخشستی هۆشیاری گشتی و پسپۆربوون له رۆل
و پیگه ی ده روونی چاره سه ری و گرینگی روانی هه ستیارانه بۆ مه سه له ی جینده ری و زه مینه
فره هه نگیه کان به پیویست بزانی و بتوانین رووبه رووی توندوتیژی دژی پیاوان ببینه وه.

بیر و خه یالی باش و ئومیدوار بوون

له چوار چۆیه ی رووبه روو بوونه وه ی چالاکانه به رامبه ر به لیکه وته کانی توندوتیژی دژی پیاوان،
ئومیدوار بوون و بیر و خه یالی باش، ستراتیژییه کی گرینگه و له هه مان کاتدا ئالۆزه و رۆلکی به رچاو
له گیرانه وه ی تا که کاند هه یه. ئه م کرداره زه یینییه زۆر جار له شیوه ی چۆنیه تی رووبه روو بوونه وه ی
قه یران و توانای درێژه دان به ژیان و تیروانی نیکی ئه ری نی بۆ داها توه خۆی ده رده خات؛ به جۆر یك که
ته نانه ت له خراپترین حاله ته پاسیقی یان داماو ییه کانیشدا، سوژه ی پیاو هه ول ده دا تیشکیکی هیوا
بپارێزی ته نانه ت ئه گه ر که میش بیت. له وه سفی فره اهانیدا، چه مکی هیوا ته نیا چاوه روانیه کی
پاسیقانه بۆ گۆرانکاری نییه، به لکوو له ناو زوقمی ئاومیدیدا وه ک کرداریکی ده روونی و ته نانه ت
“داها توه سازیکی خه یالی” سه یر ده کریت. ئه و ده رباره ی هاوڕییه کی که به م زوانه له سیداره
ده دری، ده لیت:

«... دلی به‌وه خۆشه که کاتیک ته‌له‌فۆنی بۆ ده‌که‌م، ئه‌حوالی ده‌پرسم ... دوو جار ته‌له‌فۆنی بۆ کردم، وه‌ره با بچینه شوینیک بۆ ئه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ هاوسه‌ره‌که‌ی له‌ دوو‌کانیکدا شت بکرن، برۆنه‌ فلان جیگا شت بکرن کار بکه‌ن فلان بکه‌ن با بيمه‌ ده‌روه‌ واتان بۆ ده‌که‌م فیسانتان بۆ ده‌که‌م، ئیشالا ديمه‌ ده‌روه‌ وا ده‌که‌ی و ئه‌مه‌ ده‌که‌ین، ده‌مه‌وه‌ی بلیم هیشتا ئومیدی هه‌یه» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۲. فه‌راهانی، Pos 48).

له‌م گیرانه‌وه‌دا کرده‌وه‌ی ئومید ته‌نانه‌ت له‌ ناو پرۆسه‌ی سه‌ختی دادوه‌ریشدا زیندوو و ترووسکه‌ی دی؛ ئاماژه‌دان به‌ داهاتووێه‌کی گریمانه‌یی و پلاندانان بۆ ئه‌و داهاتوو، خۆی جوړیک خۆراگری نواندن له‌ به‌رامبه‌ر لێپراوه‌بوونی توندوتیژی پیکهاته‌یی مه‌رگه‌. دیاره‌ناسیی ئومید و هیوا له‌ دۆخیک ئاوا، هاوشیوه‌ی ئه‌وه‌ی سنایده‌ر (Snyder، 2000) پێی ده‌لی «رێگه‌دۆزینه‌وه‌ی زه‌ینی» یان (pathways thinking)، جوړیکه‌ له‌ ستراتیژی ده‌روونی بۆ مانه‌وه و پاراستنی ئه‌نگیزه‌ له‌ ناو زیان و خه‌ساره‌ته‌کانه‌.

له‌ به‌شیک دیکه‌ی گیرانه‌وه‌دا، ئیمه‌ دوو جیاوازیمان هه‌یه‌ یه‌کیان ئه‌زموونی سووژه‌ی نزیک (هاوڕێیه‌ک که‌ سزای له‌ سێداره‌دانی بۆ پراوته‌وه‌) که‌ شه‌ق له‌ نائومیدی هه‌لده‌دا و هه‌ول ده‌دا به‌سه‌ر قه‌یرانه‌که‌دا زāl بێ، و ئه‌وه‌ی دیکه‌یان سووژه‌ی بینه‌ره (فه‌راهانی) که‌ واقعییه‌ت به‌ قبوولکردنیک زياتره‌وه‌ قبوول ده‌کا که‌ جیاوازی نیوان ئه‌م دووانه‌ یه‌ گجار فره‌یه‌:

«من به‌م شیوه‌ بۆت باس ده‌که‌م. ئیشالا له‌ زیندان ديمه‌ ده‌روه‌ وا ده‌که‌م و وا ده‌که‌م ... جا مه‌به‌ستم ئه‌وه‌یه‌ هیشتا ترووسکایی هیوا له‌ دلیدا ماوه‌، به‌لام منیک که‌ له‌ دووره‌وه‌ دانیشتووم، هیچ ئومیدیکم پێی نییه‌ چونکه‌ مندا له‌ ۴ سا له‌ کابرا په‌زایه‌تی پێ نه‌داوه‌ ... به‌لام له‌ نه‌وه‌د خوله‌ که‌ که‌دا شته‌ باشه‌ کان روو ده‌ده‌ن. من ده‌لم رۆشنه‌.» (هه‌مان)

لێره‌دا هیوا نه‌ک هه‌ر کارکردیک تاکه‌ که‌سه‌ی هه‌یه‌ به‌ لک‌وو کارکردیک کۆمه‌لایه‌تیشی هه‌یه‌؛ هێزی بڵاوبونه‌وه‌ و په‌یوه‌ندی و به‌شداریکردن له‌ سه‌ر ئاستی به‌ کۆمه‌ل ده‌خولقینیت. به‌پێی تیۆرییه‌ ده‌روون‌تۆیژییه‌کان (Frankl, 1985)، تێگه‌شتن له‌ مانا و هیواداربوون ته‌نانه‌ت بۆ بچووکترین گۆرانکاریش، له‌ بارودۆخی توندوتیژیدا یه‌ کگرتوویی ده‌روونی و خۆراگری له‌ پیاوان ده‌پاریزیت. هه‌روه‌ها روانگه‌ی پیدرام پرۆسه‌یه‌کی ده‌روونییه‌ که‌ له‌سه‌ر بنه‌مای به‌رده‌وامی، هه‌ولدان بۆ لیکدانه‌وه‌ی بارودۆخ به‌ شیوه‌یه‌کی ئه‌رتینی و که‌مکردنه‌وه‌ی خه‌مۆکی درێخایه‌ن دامه‌زراوه‌. ئه‌و ده‌لی:

«... ده‌توانم بلیم که‌ ئاسته‌که‌ی که‌می کردوو و ئه‌و رووداوه‌ی له‌ رابردوودا رووی داوه‌ هیشتا بیزارم ده‌کات. به‌لام به‌رده‌وامم و له‌وه‌ ناچی بگه‌ریمه‌وه‌ بۆ ئه‌و قوناغانه‌ی پێشوو، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر کیشه‌کانیش له‌وه‌ زیاتر بکه‌ن.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۶. پیدرام مه‌عرووفی، Pos 13)

له‌م ده‌سته‌واژه‌دا ئومید و هیوا و ینه‌یه‌کی خه‌یالی ئایینده‌یه‌کی نادیار نییه، به‌لکوو پیداکریکردن له‌سەر درێژه‌دان به ژبان سه‌ره‌پای سه‌ختیه‌کانیه‌تی؛ جوړیکه له ریکخستنی هه‌یه‌جانیی به‌ده‌سته‌پینراو که توپ‌ژه‌رانیکی وه‌کوو ئیسانت و ویلیامز (Assante & Williams, 2021) به «خوږاگریی سازگارانه» (resilient coping) ناوی ده‌بن.

ئه‌وه‌ی له‌م گێرانه‌وه‌ی سه‌ره‌وه‌دا ده‌رده‌که‌وێ ئه‌وه‌یه که بیر و خه‌یالی باش و هیواداری، پرۆسه‌یه‌کی چالاک و قوول له‌هه‌ناوی به‌ره‌وروو بوونه‌وه‌ی هه‌موو جوړه‌کانی توندوتیژی پیکهاته‌یی و تاکه‌که‌سی به‌رامبه‌ر به‌پیاوانه؛ فاکته‌ریک که هه‌م له‌رووی ده‌روونییه‌وه‌ ناهێلێ زه‌ین گرفتاری داماوای بێ و هه‌میش له‌ئاستی کۆمه‌لایه‌تیدا ئیمکانی به‌شداریکردن و هاودلی بو هه‌میشه‌ ئاو‌ه‌لابوونی ده‌رگا‌کانی رزگاری دا‌بین ده‌کات. ئه‌م هیوایه‌ گه‌شبینیه‌کی ساویلکانه‌ نییه، به‌لکوو خوږاگرییه‌کی چالاکانه‌یه که خاوه‌نداریتی تاک له‌گێرانه‌وه‌ی ژبانی خوێ، ته‌نانه‌ت له‌دۆخه‌ ناسکه‌کانیشدا ده‌پارێزێت؛ وه‌ک فرانکل و به‌یرمان دینیته‌وه: «ئه‌و که‌سه‌ی له‌بۆجیه‌تی ژبان تیده‌گا، له‌گه‌ل هه‌ر چۆنییه‌تییه‌ک هه‌ل‌ده‌کات» (فرانکل، ۱۳۹۴).

له‌چوارچۆیه‌یه‌کی ئاودا، ئومید، پیاوانی زیانیکه‌وتوو بو و ده‌سته‌پینانه‌وه‌ی ده‌نگ و سه‌دای خو‌یان و ئافراندنه‌وه‌ی داها‌توو هان ده‌دا؛ داها‌توویه‌ک که ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ریش به‌دی نه‌یه، سووژه‌ له‌ناخه‌وه‌ ته‌سلیمی قه‌یران نابێ و ئه‌مه‌ ئیله‌هامبه‌خستری لیکه‌وته‌ی ستراتیژی هیوا له‌به‌رامبه‌ر توندوتیژییه.

گفتوگۆ و تیگه‌یشتنی هاوبه‌ش له‌ناو خانه‌واده

گێرانه‌وه‌ی به‌ره‌وروو بوونه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان و ستراتیژی وه‌لامدانه‌وه‌ له‌ریگه‌ی گفتوگۆ و په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل بنه‌ماله، له‌گێرانه‌وه‌ی دیمانه‌له‌گه‌ل‌کراواندا رواله‌تیکی ئالۆز و فره‌لایه‌نه‌ی هه‌یه؛ ریگایه‌ک که به‌ئه‌زموونی تاران‌دن و گرژی و پشتیوانی و هه‌ول‌دان بو بنیاتنانه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی و پیاوبه‌سته‌یی تیده‌په‌رێ و سات له‌گه‌ل سات، به‌دوای هاوسه‌نگی نیوان زیان و چاکبوونه‌وه‌دا ده‌گه‌رێت:

کاتیک [به‌خانه‌واده‌که‌مم] راگه‌یاند که من ترانسم و زانیان که ئاشکرا بووم، کۆمه‌لێک مۆله‌تیان پیدام، هه‌موو دژایه‌تیمیان کرد. که‌س له‌گه‌ل هه‌وا نه‌بوون. ئه‌وان رازی نه‌بوون که من نه‌شته‌رگه‌ری گۆرینی ره‌گه‌ز بکه‌م و وه‌ک کچیک له‌ناو کۆمه‌لگادا ده‌ربکه‌وم. به‌لام ئیستا وا نه‌ماوه و هه‌مووان قبو‌لیان ده‌که‌ن. راستیه‌یه‌که‌ی نازانم چۆنتان پێ بێژم. من چالاک بووم، له‌میدیاکاندا له‌تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا چالاکیم ده‌کرد. زۆر چالاک بووم، زۆر ده‌بهرام، زۆر ناسراو بووم. من له‌کانالی (مه‌نۆ و تۆ)، تۆ به‌یه‌ینه‌ پێش چاوت کانالی (مه‌نۆ و تۆ) هه‌ر هه‌یج نه‌بێ ۱۵ ملیۆن ئیرانی سه‌یری ده‌کا کانالیک

زۆر پرپینه‌ره ئیستا داخراوه. ئیستاش له ناو تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان خه‌ریکه‌ درێژه به‌ کاره‌کانی ده‌دا ته‌نیا له‌سه‌ر سه‌ته‌لایت په‌خشه‌که‌ی راوه‌ستاوه. من له‌سه‌ر ئهم کانه‌له‌ قیدیۆیه‌کم بلاو ده‌کرده‌وه که ماوه‌که‌ی نو‌ده‌قه‌ بوو سه‌باره‌ت به‌ خو‌م و ژيانم قسه‌م ده‌کرد و ئه‌وه‌ی که له‌ ژيانمدا چیم به‌سه‌ر ها‌تووه‌ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۰. مه‌ه‌سا، 84-86 Pos).

په‌یوه‌ندیی نیوان خانه‌واده و شوناس‌وه‌رگری نه‌ک ته‌نها کاریگه‌ری له‌سه‌ر قبو‌ل‌کردنی تاک داده‌نی به‌ لک‌وو له‌سه‌ر پرۆسه‌ی به‌ره‌نگار‌بوونه‌وه‌ی توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تیش ده‌ور ده‌بینیت. ورده‌ ورده‌ له‌ ئه‌نجامی گفتو‌گۆ و چالاکی و بینران، ئه‌و دۆخه‌ی که له‌ سه‌ره‌تادا تاکی ده‌تاراند، قبو‌ل‌کردن و جو‌ریک له‌ ئارامیی کۆمه‌لایه‌تی لی ده‌که‌ویت‌ه‌وه. ئهم پرۆسه‌ که له‌سه‌ر بنه‌مای تیۆرییه‌کانی مامه‌له‌گه‌راییی ره‌مزی (بلومر، ۱۳۹۳) و روانگه‌ی گو‌فمان سه‌باره‌ت به‌ به‌ریۆه‌بردنی به‌دناویی کۆمه‌لایه‌تی، نیشان ده‌دا که تیگه‌یشتنی خانه‌واده‌یی تا چه‌نده‌ ده‌توانی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان (یان که‌سانی خاوه‌ن شوناسیکی ره‌گه‌زیتی جیاوا‌ز) که‌م بکاته‌وه و توانای خو‌راگرییان تیدا دروست بکات.

لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی دیکه‌ سه‌باره‌ت به‌ ئه‌زمونی بنه‌ماله‌ له‌ چوارچێوه‌ی ژيانی هاوسه‌ریتی، ئاماژه‌ به‌ قوولایی پێویستی په‌یوه‌ندیی سیکیسی کارامه‌ ده‌کات:

بروانه‌ زۆر په‌یوه‌ندی به‌وه‌وه‌ هه‌یه‌ که ژنی پێش شوو‌کردن ئه‌مه‌ بزانی، له‌ ژيانی هاوسه‌ریتییدا روو ده‌دا، واته‌ کاتیک پێکه‌وه‌ ده‌ژین و ژيانیکی هاوبه‌شیان هه‌یه، پێنج سال تۆ بلی ده‌ ساله‌ پێکه‌وه‌ ژيانیکی هاوبه‌شیان هه‌یه‌ وه‌ کوو ئه‌و کاکیه‌ تووشی رووداوی ها‌توچۆ ده‌بی. به‌رای من هه‌لبه‌ت بۆچوونی شه‌خسی من، بێگومان ئه‌وه‌ ده‌گه‌رت‌ه‌وه‌ بۆ په‌یوه‌ندییه‌ که‌سییه‌کانی نیوان ئه‌و ژن و می‌رده. ئه‌گه‌ر ئه‌مانه‌ په‌یوه‌ندییه‌کی باشیان هه‌بی، به‌ ئه‌گه‌ریکی زۆره‌وه‌ له‌ دا‌ها‌توودا ئهم ژنه‌ ده‌بیته‌ پالێشتیکی باش بۆ می‌رده‌که‌ی. من ناتوانم به‌ پێداگرییه‌وه‌ ئه‌وه‌ بڵیم، به‌لام ئه‌گه‌ر په‌یوه‌ندییه‌کی باشیان پێکه‌وه‌ نه‌بی، له‌ جێگایه‌کی دیکه‌دا قه‌ره‌بوو ده‌بیته‌وه، به‌لام ئه‌مه‌ له‌ وجوودی ژنه‌که‌دا، هه‌ی رۆ رۆژی له‌دایک‌بوونی هاوسه‌ره‌که‌مه، هه‌ی رۆ رۆژی له‌دایک‌بوونی مندا‌له‌که‌مه، ئه‌وه‌ به‌هۆی وردبینییانه، ئه‌ویش به‌هۆی ئاره‌زووه‌ سۆزداریه‌کانیانه، من زۆر بیر له‌م باب‌ه‌ته‌ ده‌که‌مه‌وه. چونکه‌ ئه‌و خزمه‌تگوزاریانه‌ی که من پێشکه‌ش‌تانی ده‌که‌م نیشانی ده‌ده‌م که خواستم هه‌یه. ئه‌گه‌ر ژنیکی رۆژی له‌دایک‌بوونی هاوسه‌ره‌که‌ی له‌بیر بی، ئه‌گه‌ر ئاهه‌نگی له‌دایک‌بوون بۆ هاوسه‌ره‌که‌ی ده‌گرێ، به‌ دلناییه‌وه‌ خه‌ریکه‌ خواستی خو‌ی پێ راده‌گه‌یی‌ که سه‌رنجی منیش بده. رۆژی له‌دایک‌بوونی منیش هه‌یه. ئه‌گه‌ر من کیکی سوورت بۆ

ده کړم، ده مهه وئې توش کيکيکي له و جوړم بؤ بکريت. يانی په يوه ندييه کی دوولایه نهی له ميره کهي دهوئ، به لام به داخه وه ئيمه ئمه نابيين يان زور به ده گمهن ده ييينين (ديمانه ی ژماره ۷۴. خانم ئينتزامی، Pos 60).

په يوه نديی کاريگه ر و سهرنجدانی دوولایه نه له ناو خيزاندا وه ک قه لغانيک وایه که پياوان له بهرامبه ر توندوتیږيه کانی ژيان ده پاريزی و وه ک تيوریی روانگه ی خيزان ته وهر (والش، ۲۰۱۳) ئاماژي پیده کائهم په يوه ندييه دوولایه نانه بناغه ی بنیاتناني ئاسایشی دهروونی و بهرگه گرتنن. له به سستی باوکایه تی و په يوه نديی له گه ل مندا لیشدا، هه مان پشتیوانی و گفتوگو بهرهم ده هینر یته وه:

[کاتیک] له په يوه نديی سوزداریم له گه ل هاوسه ره که مد تووشی کیشه ده بووم، سوپاس بؤ خوا، [چونکه] خوم ئازارم چه شتووه، هه ول ده دم نه هیلم ئه و سه ختیاننه ی که من تووشی بووم کاريگه ر بیان له سهر مندا له که م هه بیت، واته به هه موو شیوه یه ک پشتگیریی ده که م. چ له رووی په روه رده وه بی يان له رووی ئیمکاناته وه بیت. من به هه موو شیوه یه ک پشتگیری لیده که م. (ديمانه ی ژماره ۷۲. ئه سکه نده ری، Pos 56-57)

ئهم گپړانه وه شوناسی پياوانه تنه ها له قبول لکردنی رولی سهر پر شتيکردندا قبول ناکا به لکوو له مامه له و په يوه ندييه کی دلسوزانه له گه ل مندا لدا سهر ده کا و ئمه رنګدانه وه ی پرۆسه ی گفتوگو په که له سهر ئاسته جياوازه کانی خيزان؛ پرۆسه یه ک که دان (۲۰۱۹) به فاکتري «گواستنه وه ی ستراتيژه کانی بهرگه گرتن بؤ نه وه کان» لپی ده روانیت. خالیکي دیار له ژبانی گوندنشیندا ئه وه یه که رولی گروپی هاوته مه نه کان له گفتوگو و دهردانی سوزداری پرېرنگ ده کاته وه:

بؤ نمونه له ژینگه یه کی گوندنشیندا کاتیک کابرا تووشی توندوتیږی ده بی، ده توانی بجپته دهره وه و له گه ل گروپی هاوته مه نه کانی قسه بکا و باسی رابردووی خوئی بکا و خوئی هه لبريژیت (ديمانه ی ژماره ۷۴. دکتور وه لی بارامی، Pos 31).

ئهم پیکهاته کومه لایه تییه کارکردی هاودلیی خيزان دريژر ده کاته وه بؤ کوپونه وه ی دۆستانه و ته نانه ت له دهره وه ی سیسته می خيزانیشدا کارکردی پشتیوانی بهرهم ده هینته وه. له به شیکي تردا ريز گرتنی دوولایه نه به مایه کی دیکه ی په يوه نديی پشتیوانی له ناو خانه واده نیشان ده دات:

ئهو ريزی لیده گرم، منیش ريزم لیده گرت. من له شه ریشدا بی حورمه تيم پی نه کرد، به لام به داخه وه دایکی جوړیک بوو، دایکی له شه ر ده گه را، هه ر

خه‌ریکی نوو‌شته و س‌ی‌ح‌ر بوو و ئەم جو‌ره ش‌ت‌ان‌ه زۆر له ناو ماڵدا ده‌دۆزراوه و من هه‌موو جا‌ری‌ک بو‌ل‌ه‌م ده‌کرد. ئاو‌ه‌ل‌زاواکه‌م ته‌له‌فونی بۆم کرد و وتی خه‌زوورم وتوو‌یه‌تی وه‌ره دا‌بن‌یشه با‌قسه بکه‌ین. که چوو‌مه ما‌ل‌ه‌که‌یان ب‌ین‌یم به‌تۆپ‌یکی پ‌ه‌وه چوو‌مه ئەو‌ی بو‌ئ‌ه‌وه‌ی بی‌ان‌تۆپ‌ینم. باوکی زۆر به‌ر‌یز و حورمه‌ته‌وه له‌به‌رم هه‌ستا و خوا هه‌ل‌نا‌گری هه‌م‌یشه وا بوو من‌یش له‌به‌رام‌به‌ردا هه‌م‌یشه ر‌یزم ل‌یده‌گرت. نا‌کوکی پ‌یش ده‌هات و ده‌ستی ده‌کرد به‌قسه‌کردن. خ‌یزان‌م هات و ب‌ین‌یم له‌خوار‌ه‌وه زۆر قسه‌ی کرد و چای بو‌ه‌ینام. ئەو شه‌وه‌م له‌ب‌یر نی‌یه. هه‌ر له‌و‌ی بوو که باوکی وتی ده‌ستی ژنه‌که‌ت ب‌گ‌ره و ب‌رۆ، ئ‌یم‌ه‌ش وامان کرد و هات‌ینه‌وه. (دی‌مان‌ه‌ی ژماره ۲۹ - سو‌ه‌رابی، 71 Pos)

پ‌رۆسه‌ی وتوو‌یژ له‌سایه‌ی ر‌یز‌گرت‌نی ب‌نه‌مال‌ه‌یی، نه‌ک هه‌ر زه‌م‌ینه بو‌یه کلا‌کردنه‌وه‌ی نا‌کوکی‌ه‌کان خۆش ده‌کا، به‌ل‌کوو رۆ‌لی سه‌ره‌کی خا‌نه‌واده له‌تی‌په‌راند‌نی قه‌یران و دوور‌که‌وتنه‌وه له‌توندوتیژی ئاش‌کرا ده‌کات. ئەم گ‌یرانه‌وه نموونه‌یه‌کی پ‌راکتیکی تیۆری خا‌نه‌واده‌دەرمان‌یی سیسته‌م‌یکه (بو‌ئن، ۱۳۹۶ هه‌تاوی)، که جه‌خت له‌وه‌ده‌کاته‌وه که گ‌فتو‌گو و ر‌یز‌گرت‌نی دوو‌لایه‌نه ده‌توان‌ی توندوتیژی که‌م ب‌کاته‌وه و ته‌نانه‌ت ر‌ی‌گ‌ری‌کردن له‌روودان‌یشی ده‌کات. گ‌یرانه‌وه‌یه‌کی دیکه ر‌ه‌نگدان‌ه‌وه‌ی پشتیوان‌یی بی‌و‌چانی پ‌یاوان له‌ژنه‌کان‌یانه:

«من له‌سفره‌وه بو ۱۰۰ یارمه‌تی هاوسه‌ره‌که‌مم دا. و هه‌تا ماوه‌یه‌ک له‌مه‌وبه‌ر یارمه‌تیم ده‌دا.» (دی‌مان‌ه‌ی ژماره‌ی ۲۸. جه‌مال‌ی، 9 Pos)،

که خۆی پ‌یشان ده‌دا که پشتیوان‌یی دوو‌لایه‌نه و ر‌یز‌گرت‌نی یه‌که‌تر سازو‌کاری چاره‌سه‌ر‌کرد‌نی توندوتیژی‌یه که وه‌ک ما‌ک‌دۆنا‌لد (MacDonald، 2016) ده‌ل‌ی یه‌که‌گرتوو‌یی پ‌راکتیکی و هاو‌د‌لی له‌ناو خا‌نه‌واده‌دا ده‌توان‌ی ب‌ب‌یت‌ه قه‌ل‌غان دژ به‌ل‌یکه‌وته‌کانی توندوتیژی. ئەزموون‌یک که له‌نیوان خۆپه‌رستی و ئەو‌یت‌ری‌خوا‌زیدا له‌گۆراندایه، و‌ینه‌یه‌کی دیکه‌ش ده‌خاته‌روو:

توو‌شی دۆخ‌یک‌ی نامۆ هات‌بووم. تیکه‌ل‌یک له‌خۆپه‌رستی و ئەو‌یت‌ری‌خوا‌زی بوو که هه‌م نی‌گه‌رانی خۆم بووم و هه‌م په‌رۆشی ئەوانی دیکه‌ش بووم که به‌هۆی ر‌ه‌فتاره‌که‌مه‌وه ه‌ی‌چ‌یان ل‌ی نه‌یه‌ت. به‌لام ته‌نانه‌ت به‌وه‌ه‌موو خۆپ‌اری‌زیه‌شه‌وه، وازم له‌ب‌ریاره‌که‌م نه‌ه‌ینا و له‌م‌یش‌ک‌مدا ه‌یش‌تا پ‌یدا‌چوونه‌وه‌م به‌پلانی ئەو رۆژه‌دا ده‌کرد بو‌ئ‌ه‌وه‌ی د‌ن‌یا ب‌م که به‌وردی ج‌ی‌به‌ج‌ی کراوه. پ‌اشان من‌دا‌له‌کان هات‌ن و ته‌له‌فونیان بو‌کرد‌م و من‌یش به‌سه‌رخۆشییه‌وه وتم که ب‌ریاره‌دوا سه‌فه‌رم ب‌ی و سه‌فه‌ره‌که‌یانم ت‌یک دا و زۆر د‌ل‌ته‌نگ بوون. پ‌اشان که گه‌رامه‌وه، زۆر له‌و‌حاله‌ته سه‌رخۆشییه‌دا بووم. له‌لایه‌که‌وه نه‌مه‌دو‌یست ئازاری که‌س ب‌ده‌م و له‌لایه‌کی ت‌ریشه‌وه نه‌مه‌دو‌توانی ئەم باب‌ه‌ته‌پشت‌نگو‌ی ب‌خه‌م. له‌کو‌تا‌ییدا ب‌ریارم دا بو‌ماوه‌یه‌ک

وازی لی بهینم و هه‌ندیک کاری نیوه‌چلم هه‌بوو که ده‌با جیبه‌جیم بک‌دایه
(دیمانه‌ی ژماره ۶۶، پیدرام، Pos 10)

ئهم گفتوگو ناراسته‌وخویه له‌گه‌ل خیزان و هه‌ستکردن به‌به‌ر‌پرسیاریتی دوولایه‌نه‌نیشان ده‌دا
که‌ته‌نانه‌ت له‌ویه‌ری قه‌یراندا، په‌یوه‌ندیکردن له‌گه‌ل که‌سانی نزیک ده‌توانی بریاری مرؤف بو
دوو‌ر‌کو‌تنه‌وه له‌کرداره زیانبه‌خشه‌کان به‌هیزتر بکات.
له‌گیرانه‌وه‌ی ئه‌کبه‌ردا شاهیدی ئه‌و زیانانه‌ین که‌به‌هوی تیک‌چوونی په‌یوه‌ندی پالپشتی له‌ناو
خانه‌واده‌دا دروست ده‌بی:

خزمه‌کان خوا هه‌لناگری یه‌ک یه‌ک ده‌هاتن و گوتیان ئه‌کبه‌ر ئاواره‌بووه،
خو‌ه‌موو له‌بیرمانه‌ چۆن به‌دایک و باوکتانه‌وه‌ماندوو بوو، ئاخه‌که‌ی خودا
هه‌له‌گری ئیوه‌ به‌له‌لاتان کردوو و به‌ته‌نیا جیتان هیشتوو. ئه‌وان ده‌یانوت
خو‌پی ده‌لئین برؤ واز له‌ماده‌هۆشبه‌ره‌کان بییه. لای دراوسیکانیش
داده‌نیشتن و به‌ئاشکرا ده‌یانگوت ئه‌کبه‌ر ده‌بی پاک بیته‌وه. ده‌مگوت برا
گیان خو‌پاک‌بوونه‌وه‌ی بی‌هووده‌هیچ سوودیکی نییه، باشه‌ئه‌وه‌من وازم له
ماده‌ی هۆشبه‌ره‌هینا و پاک بوومه‌وه‌تو‌وای دانی من پاک بوومه‌ته‌وه‌ده‌ی
دوای ئه‌وه‌گه‌ره‌کته‌چی بکه‌ی؟ خو‌ئیس‌تاش ده‌لئین کاتیان بو‌داناوم ده‌بی
به‌دوو‌سال پاک ببه‌مه‌وه. دوو‌ساله‌که‌پاک بوومه‌وه، دوای دوو‌سال هاتمه
ده‌روه‌و و وتیان برؤ‌قوری کو‌ی بکه‌م به‌سه‌رمدا؟ جار‌ی لیره‌ماومه‌ته‌وه‌بزانم
ده‌توانم شتیک بو‌خۆم بکه‌م یان نا، داخ‌م لئیان گرانه‌وه‌ختی خو‌ی چزه‌ی
خۆمیان لی هه‌له‌دستینم (شماره ۴۳، ئه‌کبه‌ر ئیبراهیمی، Pos 112)

گیرانه‌وه‌ی ئه‌کبه‌ر نیشان ده‌دا که‌بنه‌ماله‌که‌ی نه‌یان‌توانیوه‌پشتیوانیه‌تی ئه‌وتوی لی بکه‌ن
و بیگه‌ر‌پینه‌وه‌بو‌ناو کو‌مه‌لگا و هاوکات ئاماژه‌به‌لیکه‌وته‌کانی گه‌رانه‌وه‌بو‌سووری توندوتیژی
ده‌روونی ده‌کات.
له‌ئه‌زموونی ئه‌شکانیشدا، بی‌توانایی بنه‌ماله‌له‌رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی توندوتیژی قوتابخانه‌شدا
ره‌نگ ده‌داته‌وه:

[کاتیک له‌قوتابخانه‌تووشی توندوتیژی ده‌بووم] هیچ‌م پێ نه‌ده‌کرا، به
خیزانه‌که‌مم بگوتبا بنه‌ماله‌که‌م ده‌مانه‌وه‌و ده‌اینگوت کو‌تایی هاتوو، ئیتر
شته‌که‌هه‌ر‌وا ده‌چوو» (دیمانه‌ی ژماره ۱۰۱، ئه‌شکان قوتابی، Pos 362)

ئهم ئه‌زمونه‌نه‌بوونی ئاماده‌یی پشتیوانیکردن زه‌ق ده‌کاته‌وه‌و نیشان ده‌دا که‌چۆن رۆلی
گفتوگۆی بنه‌ماله‌بو‌داکو‌کیکردن له‌به‌رامبه‌ر توندوتیژی بچووک بوته‌وه، دو‌خیک که‌ماک ئینتۆش
(MacIntosh، 2001) به‌«پروسه‌ی س‌ر‌کردنی پشتیوانی» ناوی ده‌بات.

کاری بمهه وی بیکه، خوئی نیشان ده‌دا که کاکه ئیستا من زور هونه‌رمه‌ند
بم‌ئه‌کنه‌ر بم، ره‌نگه‌ ئه‌وان بتوانن به‌ جوړیک ئه‌مه‌ بیارن، من تووره‌یی خوم
نیشان ناده‌م (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۷. ئه‌مین ره‌زایی، Pos 36)

لیره‌دا ئه‌زموونی پیاوانه‌ی ره‌نج و تووره‌یی سه‌رکوت ناکا، به‌لکوو تیده‌کوشی له‌ ریگه‌ی
که‌ناله‌ به‌دیله‌کانی وه‌ کوو هونه‌ر و ئه‌ده‌به‌وه‌ ریگه‌یه‌ک بۆ ده‌ربازبوون بدوژیته‌وه‌. به‌پیی روانگه‌ی
ده‌روون چاره‌سه‌ریی ئیگزستانسیال (یالوم، ۱۳۹۰ هه‌تاوی)، ده‌ربړینی هه‌یه‌جانه‌کان له‌ ریگه‌ی
داهینانه‌وه‌ هه‌ندیک جار تاکه‌ فه‌زایه‌کی سه‌لامه‌ته‌ بۆ ده‌ربړینی شتیک که‌ سیسته‌می کومه‌لایه‌تی
ته‌نانه‌ت له‌ ده‌ربړینی دروستیشی ده‌ترسیت.

له‌ هه‌مان کاتدا ئه‌زموونیکه‌ی تری پیاوه‌تی ده‌گپرتیه‌وه‌ که‌ تیدا گفتوگو، هه‌رچه‌نده‌ سنوورداریش
بی، به‌لام ده‌بیته‌ په‌راویزیکه‌ی سه‌لامه‌ت بۆ چاره‌سه‌رکردنی ناکوکیه‌کان:

من هه‌رگیز له‌ گه‌ل هاوریکانم باسی ئه‌م بابه‌ته‌م نه‌کرد، له‌ گه‌ل که‌س
قسه‌م نه‌کرد، هه‌ر چییه‌ک بووبی، دوو سی رۆژ له‌ ناخی خومدا ده‌بووم و
توانیم ریگه‌چاره‌یه‌ک بدوژمه‌وه‌ و له‌ گه‌ل دایکمدایه‌یه‌وه‌ به‌بی و توانیم
ره‌زانه‌ندیی به‌ده‌ست به‌ینم، زیاتر به‌دوای ئه‌وه‌دا ده‌گه‌رام که‌ لیم رازی
بن، هه‌میشه‌ له‌ هه‌موو حاله‌تیکدا خوم به‌ تاوانبار ده‌زانی. هه‌تا ئیستا هیچ
توندوتیژییه‌کی جددی رووی نه‌داوه‌، هیچ، نه‌ له‌ گه‌ل خیزانه‌که‌م، ئیتر جا
ژنه‌که‌م بی یان مندا له‌ کانم، په‌یه‌وه‌ندییم له‌ گه‌لیان زور باشه‌ (دیمانه‌ی ژماره‌
۵۴ عه‌لی عه‌سگه‌ری، Pos 25)

ئه‌م گپراوه‌ نیشان ده‌دا که‌ بۆ هه‌ندیک له‌ سووژه‌کان، چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌ ته‌نانه‌ت
ئه‌گه‌ر به‌بی پشتیوانی کومه‌لایه‌تی به‌فره‌وان و ته‌نیا له‌ ریگه‌ی په‌یه‌وه‌ندییه‌ خیزانییه‌که‌نه‌وه‌ بی
ده‌توانی ستراتیژی رووبه‌روو بوونه‌وه‌ی کارامه‌ی ره‌نج و توندوتیژی بیت؛ له‌ کاتیکدا له‌ ئه‌ده‌بیاتی
ده‌رووناسیی ئه‌رینی بیندا (سلیگمن، ۲۰۰۲)، تووره‌ کومه‌لایه‌تی و خیزانییه‌کان نه‌ک ته‌نیا وه‌ک
سازوکاریکی پشتیوانی، به‌لکوو وه‌ کوو فه‌زایه‌ک بۆ خوناسین و خوسارپژکردنه‌وه‌ له‌ ناو چوارچیوه‌ی
به‌شداریکردندا، ده‌ریکی به‌رچاو ده‌بینن.

ئه‌نجامی ئه‌م گپراوه‌انه‌ خواستیکه‌ی قوول به‌لام له‌ هه‌مان کاتدا پر له‌ به‌ره‌ستی به‌رده‌م پیاوان
بۆ ده‌ربړینی هه‌ست و کیشه‌کانانه‌. پیاوان به‌هۆی بوونی ئه‌و سه‌رچه‌شنه‌ کومه‌لایه‌تییه‌ ناروونه‌ی
که‌ بۆ ده‌ربړینی هه‌سته‌کانیان له‌ ئارادایه‌ (کانل، ۱۹۸۷)، هه‌میشه‌ له‌ نیوان ویستن و نه‌توانین،
قسه‌نه‌کردن و رزگار بووندان. ئه‌مه‌ش دوو لیکه‌وته‌ی هه‌یه‌: یان فشاری به‌هۆی توندوتیژی و کیشه‌
ده‌روونییه‌کان به‌ده‌روونی ده‌بی و تیکچوونی وه‌ کوو دل‌ه‌راوکی، تووره‌یی شاراه‌ یان خه‌مۆکی (به‌پیی
ئه‌مین ره‌زایی و ئه‌کبه‌ر ئیبراهیمی) لێ ده‌که‌ویتته‌وه‌، یان سووژه‌ له‌ دۆخیکه‌ی نیمچه‌ چالاکدا، له‌
ناخی خویدا به‌دوای چاره‌سه‌ریکدا ده‌گه‌رێ و دواجار له‌ ریگه‌ی گفتوگو له‌ گه‌ل که‌سانی نزیکه‌ی

خۆی به‌ره‌و به‌ده‌سته‌پێانی ئاسایش هه‌نگاو ده‌نێ، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر که‌میش بێت، (وه‌کوو عه‌لی عه‌سکه‌ری).

به‌کورتی، ده‌ربڕینی هه‌ست و باسکردنی خواست و ئاره‌زووه‌کان له‌ نێو پیاواندا به‌ستینێکی پڕ هه‌وراز و نشیو و ناجیگیره‌ و له‌ هه‌مان کاتدا ستراتیژییه‌کی کارامه‌یه‌ بۆ کۆنترۆڵکردن و چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌ی توندوتیژی؛ ستراتیژییه‌ک که‌ هه‌رچه‌نده‌ جێبه‌جێکردنه‌که‌ی ژێرخانی کۆمه‌لایه‌تی پێویستی نییه‌، به‌لام پتانسیلی ئه‌وه‌ی هه‌یه‌ که‌ له‌ ڕێگه‌ی به‌ فهرمی ناسینی زیاتره‌وه‌، پێگه‌ی پیاوان له‌ به‌ڕێوه‌بردن و چاککردنه‌وه‌ی خه‌ساره‌ت و زیانه‌کان به‌هێز بکات (بلومر، ۱۳۹۳ هه‌تاوی؛ سلیگمن، ۲۰۰۲).

به‌رزکردنه‌وه‌ی ئاستی به‌توانایی و بارودۆخی ژيان

له‌ گێڕانه‌وه‌ی ئه‌و پیاوانه‌ی که‌ ڕووبه‌رووی توندوتیژی و فشاره‌کانی ژيان ده‌بنه‌وه‌، ده‌بینین که‌ بۆ به‌رزکردنه‌وه‌ی ئاستی به‌توانایی و باشت‌کردنی بارودۆخی ژيانیان ستراتیژی چالاکیان هه‌یه‌ که‌ زۆر جار ره‌گ و ڕیشه‌ی ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ ئه‌و خواسته‌ قووله‌ی که‌ بۆ پێناسه‌کردنه‌وه‌ی خۆیان و سه‌لماندنی توانا‌کانیان هه‌یانه‌؛ ئاره‌زوو و هه‌وڵێک که‌ هه‌ندێک جار باجێکی قورسی له‌گه‌له‌.

«واته‌ ئه‌وه‌ که‌سه‌ که‌ ئه‌وه‌نده‌ که‌وتوه‌ته‌ ژێر کاریگه‌ری فشار، که‌ ویستووویه‌تی به‌ به‌توانا و کارامه‌ و به‌هێز ده‌ربکه‌وێت. به‌ جۆرێک که‌ لێکه‌وته‌کانی ئالوده‌بوون و ده‌رهاوێشته‌ ئابوورییه‌کانی به‌کارهێنانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان و مه‌ترسییه‌کانی دۆزینه‌وه‌ و کڕین و کێشان ... هه‌موو ئه‌م مه‌ترسیانه‌ی گرتۆته‌ ئه‌ستۆ، بۆ ئه‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کی سیکسی باش به‌ئهم‌وێن بکا و هاوسه‌ره‌که‌ی وه‌ک پیاویکی به‌تواناتر و به‌هێزتر سه‌یری بکات» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸ - مه‌هدی مؤتمینی، Pos 66).

له‌م گێڕانه‌وه‌دا، توندوتیژی به‌ئهم‌وێنکراو ته‌نیا فاکته‌ری سه‌رکوتکردن و شکست نییه‌، به‌لکوو هاندەرێکه‌ بۆ هه‌نگاوان به‌ره‌و گه‌راندنه‌وه‌ی وێنه‌ی خۆی؛ ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر ئه‌م ئافرانده‌وه‌ی ده‌سه‌لاته‌ له‌ ڕێگای زیانه‌خس و ته‌نانه‌ت وێرانکه‌ره‌وه‌ ده‌ده‌ست بێت. له‌ تیۆری فیروونی کۆمه‌لایه‌تی باندورا (باندورا، ۱۳۹۲)، هه‌ول‌دان بۆ سه‌لماندنی کارامه‌یی له‌ دۆخه‌ مه‌ترسیداره‌کاندا، سازوکاریکه‌ بۆ گه‌رانه‌وه‌ی سه‌ربه‌خۆیی و وه‌رگرتنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی تاکه‌ که‌سی.

به‌لام نوانده‌وه‌ی هه‌ول‌دان بۆ باشت‌کردنی بارودۆخی ژيان ته‌نها له‌ کرده‌وه‌ مه‌ترسیداره‌کاندا سنوورداری نایه‌ته‌وه‌، به‌لکوو پیاوان زۆر جار له‌ بواره‌ ڕۆژانه‌ و ساده‌کانی ژياندا هه‌ولێ باشت‌کردنی ژینگه‌ی ژيانیان ده‌ده‌ن:

«کاتێک به‌ خۆمدا هاتمه‌وه‌، له‌ ماله‌که‌ی خۆم، هه‌ولم دا شته‌ ئاساییه‌کانی

ناو مآله که مان که میخ به لایه کدا. ئاستی بیر کردنه و هم به به راورد به ژیانی پیشووم به رز بکه مه وه که ئیتر بیر له شتی خراپ نه که مه وه. له کوتا بیدا ئه وه یارمه تی دام، ئیستا به کییک له و کارانه ی که پییم خوشه بیکه م ئه وه یه که بکه ریمه وه بۆ ژیانی پیشووم ئه ویش به کار کردن و ده مه وی بکه مه ئه و ئاسته ی که خه لک ده یکه ن. ژیانیکی خوش. ژیانیکی ساده، ژیانیکی سه لتی. ژیانیکی ئارام» (دیمانه ی ژماره ۳۹_عه لی ئاقاسی، Pos 277-279).

ئهم خواست بۆ گۆرانکارییه و به های کار و به نه زمونکردنی ئازادانه ی ژیان، گوزارشت له هه مان «بکه ربوون» ی پیاوانه یه که که هابه رماس (هابرماس، ۱۳۸۰) به بنه مای ئه جیندایی و رزگار بوون له هه ژمونی ده زانیت؛ جیگایه ک که تاک به گۆرینی ره وآله ئاسایی و بچوکه کان هه نگاویکی مه زن به ره و ساز کردنه وه ی شوناسی تاکه که سی و به رز کردنه وه ی ئاستی کوالیتی ژیان ده نیت. له هه ندیک نه زموندا ئهم چالاکییه له گه ل فیربوون و کارامه بوون و کاری ماناداره و سووژه هه ول ده دا ته نانه ت ئه و چند کاتژمیره ی بیکاری و کات به سه بردنه ش بکاته ده رفه تیک بۆ گه شه کردن و به خشیانی مانا به ژیان:

«له گه ل پوورزا که مم هه ر هیچ نه بی که سیکم هه یه که له گه لیدا کار بکه م و له ریگه ی پوورزا که مه وه په یوه ندی له گه ل کۆمه لگا ساز بکه م، ئیستاش ده توانم له ئاستیکدا قسه بکه م و بتوانم بلیم چیم ده وی و ئه وه بۆ من ته واهه. هه روه ها کاری به رگدرووییم ده ست پیکردووه. هه ولَم دا ئه و کاتژمیرانه ی که له که میی وازه نیان له ماده هۆشبه ره کانم و بیکارم، ده رفه ت بقۆز مه وه و نیو کاتژمیر نیو کاتژمیر هه ولَم دا کار بکه م، بووه ستم، سه یر بکه م، و فیر بیم. نامه وه ی سه ره تا پاره به ده ست به ینیم، هیچم ناویت. ته نها ده مه وه ی زیندوو بمینمه وه، ده مه وه ی له مانای ژیان تی بکه م». (دیمانه ی ژماره ۳۹_عه لی ئاقاسی، Pos 385-387).

له روانگه ی ده رووناسیی ئه رینی بینه وه ((سلیگمن، ۸۳)، گواسته نه وه له بیکاری و بیماناییه وه به ره و خولقاندنی مانا و چیژره رگرتن له فیربوون، وه ک ستراتیژییه کی به نه رته ی بۆ به رز کردنه وه ی ئاستی تابشته ینان و باشر کردنی ئاستی ره زامه ندی له ژیان سه یر ده کریت. گپیرانه وه کانی تر نیشان ده دن که دوور که وتنه وه له ماده هۆشبه ره کان، به ئامانجی پاراستنی هیزی جه سه ته بی و هه میشه جوان مانه وه ی رواله ت و بنیاتنانی داها توویه کی نو، ده چیته ریزی ئهم ستراتیژییه چالاکانه وه:

«چیتر نامه وه ی له ده ره وه ماده هۆشبه ره کان به کار به ینیم. سه یر که من که سیک بووم، بۆ نمونه ده ره وژ ماده ی هۆشبه رم ده کیشا و پینچ ره وژ نه مده کیشا.

بوئه‌وه‌ی سیما و رواله‌تم تیک نه‌چیت. بوئه‌وه‌ی له‌شم لاواز نه‌بیت. من ئاوا بووم. ئیستا ده‌مه‌وه‌ی واز له‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان به‌ینم، چهند سال جاری تاوانیک بکه‌م و چیتەر روو له‌ کاری تاوان نه‌که‌وم. برۆم ژن به‌ینم و دووکانیک دابنیم. ئینجا باوکم به‌ینمه‌ لای خۆم و ژن بینم و خزمه‌ت به‌ باوکم بکه‌م من ژیانیکی ئاوام ده‌ویت (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۰. محهمه‌د ئه‌مین باقری، Pos 401).

له‌ (ژینگه‌ناسیی ده‌روونی) کی برۆنفین برینه‌ردا (برونفن برنر، ۱۳۷۸)، په‌یوه‌ندی نیاوان گۆرانکارییه‌ تاکه‌ کسبیه‌کان و باشتربوونی بارودۆخی ژیا‌نی خانه‌واده‌یی و کۆمه‌لایه‌تی، وه‌ک گرینگترین پتوه‌ری به‌توانابوونی مروّف داده‌نریت. جگه‌ له‌مانه‌، ئه‌زموونه‌ سۆزداریه‌کانیش هه‌یزیکی بزوتنه‌ر بو گۆرانکاری و هه‌نگاونان به‌ره‌و بارودۆخی باشتری ژیا‌ن:

«گه‌رامه‌وه‌ ماله‌وه‌ و هه‌تا ئه‌وه‌ی که‌ رۆژیکیان له‌ کووچه‌ دانیشتبووم، بینیم ژنیک له‌ ماله‌وه‌ هاته‌ ده‌ره‌وه‌ و له‌گه‌ل دراوسێی ته‌نیشته‌ ماله‌که‌مان ده‌ستی به‌ ده‌مه‌قاله‌ کرد، ئه‌م ژنه‌ دراوسێیه‌ خزمی ئیمه‌ بوو، خزما‌مان بوون، به‌لام له‌میژه‌ دوژمنایه‌تیا‌ن له‌گه‌ل خه‌زانه‌که‌مان هه‌بوو، به‌لام نازانم ئه‌م دوژمنایه‌تییه‌ له‌ سه‌ر چی بوو و هه‌چی لێ نازانم، له‌ ناوه‌م قه‌رم و قاله‌دا له‌ پرکچیکی خو‌ری شێوه‌ هاته‌ به‌ر چاوم، ئیتر ئیمه‌ش شیت و شه‌یدا‌ی ئه‌م گۆله‌ بووین. هه‌لبه‌ت ئه‌وسا هه‌یچم له‌بارهی خو‌شه‌ویستییه‌وه‌ نه‌ده‌زانی (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۴. حه‌مید حه‌قی، Pos 163).

ئه‌م بوونی سۆز و خو‌شه‌ویستییه‌، وه‌کوو هه‌یزیکی ژیا‌نبه‌خش وایه‌ ده‌توانی تۆوی هیوا و سۆز له‌ دلی که‌سی زیا‌نبه‌رکه‌وتوودا بچینیت (فرمزی، ۱۳۸۹ هه‌تاوی). له‌سه‌ر ئاستیکی باله‌تر، هه‌ندیک له‌ پیاوان له‌ رێگه‌ی ئاستی بالای خو‌پندن و تو‌یژینه‌وه‌ی زانستییه‌وه‌ ئاستی به‌توانابوونیا‌ن هه‌لده‌بژێرن:

«له‌م بواره‌دا [کیشه‌کانی ژیا‌نی ترانس]، له‌و کاته‌وه‌ لیکۆلینه‌وه‌م له‌سه‌ر ئه‌م بابته‌ کردووه‌. دواتر بو زانکۆ ده‌رچوووم، به‌لام نه‌چوووم، و له‌ راستیدا چووومه‌ بوا‌ری خو‌پندن یاریده‌ده‌ریی کۆمه‌لایه‌تی و بروانا‌مه‌ی به‌ کالۆریۆسم له‌ یاریده‌ده‌ری کۆمه‌لایه‌تیدا وه‌رگرت. به‌لام نزیکه‌ی ده‌ ساله‌ لیکۆلینه‌وه‌ له‌سه‌ر ئه‌م بابته‌ ده‌که‌م. من که‌سیکم که‌ له‌ زانستی جیها‌نیدا له‌سه‌ر ئه‌م بابته‌ هه‌رچی نووسراوه‌ لێی شاره‌زام.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۴. شایان وه‌رامینی. تره‌نس، Pos 113-117).

ئه‌م ده‌ستکه‌وته‌ زانستی و په‌روه‌ده‌بیا‌نه‌ هه‌مان ستراتیژی «به‌تواناکردن له‌ رێگه‌ی زانین»-

که پاولو فریره (فریره، ۱۳۸۷) پیی وایه ئه مه مهرجی سهره کیی رزگار بوون له په یوه ندییه سته مکار بییه کانه.

له روانگهی هه ندیک له به شدار بووانه وه، ستراتیژی به رزکردنه وهی خوشگوزهرانیی ژیان و تابشته یان نه ک ته نه ها له گه شه کردنی تاکه که سیدا رهنگ ده داته وه، به لکوو له چالاکیی رۆژانه و به گشتی پیاوانه ی وه کوو وهرزش، کار، خویندن، یان ته نانه ت به ده سته یانی بروانامه ی ئه کادیمیشدا خو ی ده نویتیت:

پیاوان له دۆخی توندوتیژیدا یان روو له وهرزش ده کهن، یان زیاتر کار ده کهن، یان درێژه به خویندن ده دن یان بروانامه به ده ست ده هیئن، شتیک که بتوانی سهرگرمیان بکا که ده توانی زۆر شتی دیکه بیت.» (دیمانه ی ژماره ۴۷. خانم ئینترامی، Pos 112).

له تیۆری مه عریفه ی کۆمه لایه تیدا (بندورا، ۱۳۹۲)، پرۆسه ی ئاراسته کردنی وزه ی ده روونی به ره و چالاکییه ئامانجداره کان به گه وه ترین پشتیوانی بو باشت کردنی دۆخی ژیان داده نریت. له کۆتاییدا، زۆریک له پیاوان، زۆریان پی خوشه به هیز بوونیان به لمین، که ئه م خواستی سه لماندنی به هیز بوونه هه ولنیکه بو گۆرینی روانگهی خه لک و جیگیر کردنی شوناسی سهر به خو ی خو یان:

«ئهم هه موو ساله، هه ولم ده دا پینچه وانه ی قسه ی باوکم به لمینم، له باشتترین قوتا بخانه ی ئاماده یی حکومی وه رگیرام. له به ره ئه وه ی باوکم ده یگوت تۆ ناتوانی، بۆ قوتا بخانه ی ئاماده یی به نمره ی زۆر باش ده رچووم بۆ ئه وه ی بتوانم شاخی باوکم بشکینم و پیی نیشان بده م که ها توانیم. ده یگوت تۆ بۆ زانکو ده زانچی، که چی من زانکو ی حکوومی قبوول بووم، وتی تۆ خو پیریت ئیشت بۆ نا کرێ، کاریشم کرد و خۆم خه رجی خۆم ده کیشا. یه کییک له و هۆکارانه ی که وای لیکردم له خوازینیدا ئه زییه ت بيم ئه وه بوو که باوکم سه رکه وت، چونکه ئه و وه کوو هه موو کاره کانێ دیکه م دژی ژنه یانی شیم بوو» (دیمانه ی ژماره ۶۶. پیدرام، Pos 7).

ئهم جوړه ئه نگیزه ی خۆسه لماندنه، له گه ل بیرۆکه ی «وزه ی خۆراگری» له تیۆری کرده وه هاوته ریه (کالینز، ۱۳۸۹)، که ده توانی هیزی گۆرانکاری تاکه که سی و کۆمه لایه تی له ناو دلێ ئه زموونی توندوتیژیدا به دی بینیت.

به کورتی، ستراتیژی به کانی پیاوان بو زیاد کردنی ئاستی به توانا بوون و خوشگوزهرانیی ژیان یان به رامبه ر توندوتیژیدا کۆمه لیک کرده وه ی مه ترسیدار و هه ولی خۆباوه رانه و گه شه خوازانه له خۆ ده گریت. ئهم ستراتیژانه و پیرای سوودمه ندبوون له مه نتیقی کرده وه ی چالاکانه، به زه مینه ی

گه‌شه‌کردنی تاک - کۆمه‌لگا و پیناسه‌کردنه‌وه‌ی وینه‌ی خود کۆتایی پێ دیت؛ و رێک له‌م دووباره‌ ئافرانده‌وه‌یه که مانای ژیان و به‌رگه‌گرتن به‌ره‌م ده‌هینرێته‌وه (بندورا، ۱۳۹۲؛ سلیگمن، ۱۳۸۳؛ فیره، ۱۳۸۷).

هه‌لسوکه‌وت له‌گه‌ل خه‌لک

له‌ پرۆسه‌ی رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی توندوتیژیدا، یه‌کیک له‌ گرینگترین ستراتیژییه‌ چالاکه‌کان و پشتبه‌ستوو به‌ چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌کان که له‌ گیرانه‌وه‌ی پیاواندا به‌دی ده‌کری، هه‌نگاوانا به‌ره‌و په‌یوه‌ندیی کۆمه‌لایه‌تی و هه‌لسوکه‌وتکردن له‌گه‌ل خه‌لکه؛ هه‌نگاوێک که ته‌نها هه‌لهاتن یان په‌نابردن بۆ ناو جه‌ماوه‌ر نییه، به‌لکوو رێگایه‌که بۆ بنیاتنانه‌وه‌ی شوناسی تاکه‌که‌سی، به‌ده‌سته‌پێنایی پشتیوانیی ده‌روونی و ته‌نانه‌ت پیناسه‌کردنه‌وه‌ی پێگه‌ی خود له‌ جیهاندا. ئه‌م راستیه‌ له‌ قسه‌ی زۆرێک له‌ به‌شداربوواندا به‌ وردی به‌رجه‌سته و راسته‌وخۆ ره‌نگی داوه‌ته‌وه. نموونه‌یه‌ک که به‌ روونی ستراتیژییه‌کی له‌و شێوه‌یه‌ ده‌خاته‌ روو، ئه‌وه‌یه‌ که ده‌لی:

«له‌گه‌ل پوورزا که‌مم هه‌ر هه‌یج نه‌بی که‌سێکم هه‌یه‌ که له‌گه‌لیدا کار بکه‌م و له‌ رێگه‌ی پوورزا که‌مه‌وه په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل کۆمه‌لگا ساز بکه‌م، ئێستاش ده‌توانم له‌ ئاستیکدا قسه‌ بکه‌م و بتوانم ب‌لێم چیم ده‌وێ و ئه‌وه‌ بۆ من ته‌واوه» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۹ -عه‌لی ئاقاسی، 281 Pos).

له‌م گیرانه‌وه‌دا نه‌ک هه‌ر بوونی هاوه‌ل و دۆست، به‌لکوو ئه‌زمونی هاوکاری و گفتوگۆ و راهێنان له‌ ده‌ربڕینی خواست و ئاره‌زووه‌کاندا رۆلێکی ته‌وه‌ری ده‌گیرێت. له‌ روانگه‌ی تیۆری مامه‌له‌گه‌راییه‌ی ره‌مزیه‌وه (بلومر، ۱۳۸۸)، هه‌لسوکه‌وت و کرده‌وه‌ی دوولایه‌نه، به‌ستینه‌یک بۆ خولقاندنی خود و بنیاتنانه‌وه‌ی متمانه‌به‌خۆیی کۆمه‌لایه‌تییه؛ چونکه‌ تاک له‌ ئاوه‌ینه‌ی ره‌فتار و کاردانه‌وه‌کانی ئه‌ویترا‌ندا مانا و بایه‌خی نوێ بۆ بوون و ئیدیعاکانی ده‌دۆزێته‌وه و له‌ رێگه‌ی ئه‌م په‌یوه‌ندیی و هه‌لسوکه‌وتانه‌وه، زمان و هه‌یزی ده‌ربڕینی خۆشی وه‌رده‌گیرێته‌وه.

له‌ ئاستیکی تردا، هه‌لسوکه‌وت و په‌یوه‌ندیی کۆمه‌لایه‌تی له‌گه‌ل ئه‌ویترا‌ن (که‌سانی دیکه‌) هه‌ندیک جار نه‌ک ته‌نها لایه‌نێکی سۆزداری و ده‌روونی، به‌لکوو ره‌هه‌ندیکی کرداری و ته‌نانه‌ت گرینگیشی هه‌یه. بۆ هه‌ندیک ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تی له‌ خۆشگوزه‌رائیه‌وه سه‌رچاوه‌ ناگرێ، به‌لکوو له‌ بێه‌شی و هه‌زاریه‌وه سه‌رچاوه‌ ده‌گرێ، به‌لام ئه‌م پیکه‌وه‌ژیا‌نه لانیکه‌م جو‌رێک له‌ پشتیوانی و هاودلی و هه‌ستی کۆمه‌لایه‌تی توکمه‌ ده‌کات:

«ئێستا، زۆربه‌ی [که‌سانی ترانس] داها‌تیکی وایان نییه. ئه‌مانه‌ کاتیک ده‌چیته‌ ناو ژیا‌نیانه‌وه، ده‌بینی که‌ سی‌ یان چواریان پیکه‌وه له‌ ژوو‌رێکدا ده‌ژین، له‌ ما‌لیکدا ده‌ژین. بۆیه‌ ده‌لێم پیت وا نه‌بی ئه‌م که‌سانه‌»

زۆر ده وله مەندن» (دیمانه‌ی ژماره ۲۱. سابری، Pos 63).

له چوارچیوه‌ی تیۆریی سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی بۆردیۆ (بوردیو، ۱۳۸۰)، ئەم پیکه‌وه‌ژیان‌ی به‌کۆمه‌له‌، هه‌رچه‌نده‌ له‌ بێبه‌شیی ماددییه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ی گرتووه‌، به‌لام خۆی ده‌بێته‌ سه‌رچاوه‌ی به‌توانابوون و پشتیوانیی دوولایه‌نه‌؛ جیگایه‌ک که‌ تاکه‌ کان سه‌ره‌رای نه‌بوونی سه‌رچاوه‌ی ئابووری، له‌ تۆری په‌یوه‌ندی و هاودلی و ئالوگۆری پشتیوانیی سۆزداری و په‌مزی سوودمه‌ند ده‌بن و ئەمه‌ش فاکته‌ریکی بنه‌ره‌تییه‌ بۆ که‌مه‌کردنه‌وه‌ی فشار و به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی تارانندی کۆمه‌لایه‌تی و ته‌نانه‌ت تابشته‌پێنان و به‌رگه‌گرتن به‌رامبه‌ر به‌ توندوتیژی.

هه‌روه‌ها، به‌شداریکردن له‌ ناو ئەو گرووپانه‌ی که‌ ئاسۆی هاوبه‌شیان هه‌یه‌، وه‌ کوو گرووپی پشتیوانی یان ریکخواه‌ خێرخوازییه‌ کان، به‌ کرده‌وه‌ فه‌زا بۆ دووباره‌ دروستکردنه‌وه‌ی رۆل و ئەزموونی ژيانیکی مانادارتر دابین ده‌کات:

«هاوڕێی باشم له‌ ناو ریکخراودا هه‌بوو، ریکخراوی ئیمامه‌لی که‌ ریکخراویکی خێرخوازی بوو که‌ هاوکاری ژنان و منداڵانی له‌ گه‌ره‌ که‌ بێبه‌شه‌کاندا ده‌کرد. ئەوه‌ شوپینیک بوو که‌ یارمه‌تی منداڵانی وه‌ کوو خۆمم ده‌دا، و بووه‌ شوپینیکی سه‌لامه‌ت بۆ من، ئەوه‌ی راستی بێ له‌وێ هه‌یج ئەگیزه‌یه‌ کم نه‌بوو. ته‌نھا له‌ دلی خۆمدا ده‌مگوت ئەم منداڵانه‌ که‌ سانیکی وه‌ کوو منن که‌ وه‌ک ئەوسای من هه‌یج په‌ناگه‌یه‌کیان نییه‌، ئیستاش من ده‌مه‌ه‌وێ بېمه‌ په‌ناگه‌یه‌ک بۆ ئەم منداڵانه‌» (دیمانه‌ی ژماره ۶۶. پیدرام، Pos 7).

به‌ گۆره‌ی تیۆریی فرانکل سه‌باره‌ت به‌ مانای ژیان (فرانکل، ۲۰۰۲)، به‌شداریکردن له‌م جۆره‌ کۆمه‌له‌ و ریکخراوانه‌، به‌ده‌ر له‌ ته‌نیا‌بوون یان هاوڕێ‌دۆزینه‌وه‌، وه‌لامیکه‌ بۆ پێویستی بنه‌ره‌تی مروق‌ بۆ دۆزینه‌وه‌ی مانا و هه‌سته‌کردن به‌ پێوابه‌سته‌یی؛ تاک له‌ سایه‌ی بوون له‌ کۆمه‌لدا، خۆی له‌و گۆشه‌گیرییانه‌ دوور ده‌خاته‌وه‌ که‌ ده‌رهاویشه‌ی توندوتیژییه‌ و راپه‌راندنی رۆلی پالپشت و چالاک، نه‌ک هه‌ر برینه‌کانی ساریژ ده‌کا، به‌لکوو به‌ به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی هه‌ستی پرپایه‌خوون ئاسۆیه‌کی نوێ بۆ ژيانی خۆی ده‌کاته‌وه‌.

به‌م شیوه‌ په‌یوه‌ندیی کۆمه‌لایه‌تی و هه‌لسوکه‌وتکردن له‌گه‌ل ئەوانی دیکه‌دا، چ له‌ په‌یوه‌ندیی خانه‌واده‌یی و دۆستانه‌ بێ، یان له‌ قالبی ژيانی به‌کۆمه‌ل یان به‌شداریی خۆبه‌خشانه‌ بێ، ده‌وری ستراتیژییه‌کی چالاک ده‌بینی که‌ به‌ره‌نگاری لیکه‌وته‌کانی توندوتیژی درێ پیاوان ده‌بێته‌وه‌. ئەم ستراتیژه‌ ته‌نها سه‌رچاوه‌ی ساریژبوونه‌وه‌ نییه‌، به‌لکوو فاکته‌ریکه‌ بۆ پێناسه‌کردنه‌وه‌ی خود و فراوانکردنی پشتیوانیه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان و دووباره‌ دروستکردنه‌وه‌ی مانا له‌ کایه‌ی ژيانی تاک (بلمر، ۱۳۸۸؛ بوردیو، ۱۳۸۰؛ فرانکل، ۱۳۸۱).

ستراتیژییه شه ږانگیزییه کان

له قالبی توژیښته وه کانی گرهندد تیوژی و له سهر بنه مای ږوانگه تیوژییه کانی شتر اوس و کوژیښ، ستراتیژییه شه ږانگیزییه کانی توندوتیژی دژی پیاوړان ئماژه به کوښه لیک کرده وه و کاردانه وهی چالاکانه و په یوه سته به هیرشکردن یان زیانگه یاندن ده کا که پیاوړان له وه لایمی توندوتیژی به ئه زمونږاودا به کاری ده یښ. ئهم ستراتیژانه توانای چهن دین لایه و قالبی جوړاوجوړیان هه یه. ستراتیژییه شه ږانگیزییه جه سته یی یان فیزیکییه کان بریتییه له به کاره یښانی هیزی جه سته یی یان رهفتاره توندوتیژه راسته وخوځو کانی وه کوو شه ږکردن یان لیدان. ستراتیژییه شه ږانگیزییه دهروونی و سوزداریه کانیش به سووکایه تی پیکردن، هه ږه شه کردن، بی ږیزیکردن یان پشتگوځیخستنی لایه نی به رامبر ده رده که ون. له په هه ندیکی دیکه دا ستراتیژییه شه ږانگیزییه سیکیسیه کان وه کوو زوره ملی، سه پاندن یان توله سندنه وه له په یوه ندییه گهرم و گوږه کاند ده رده که ون. هه روه ها ستراتیژییه شه ږانگیزییه کوښه لایه تییه کانیش په نجه بو چالاکیگه لی وه کوو ناوړانندن، بی ئاږووکردن یان دوورخستنه وهی ئه وتری له گروپه کوښه لایه تییه کان راده دیږت. له کوټاییدا ستراتیژییه ئابوورییه شه ږانگیزییه کان له قالبی سنووردارکردنی دارایی، ږینی کوښه گ خه رج، یان به کاره یښانی ئامرازانه له سه رچاوه ئابوورییه کان بو توله سندنه وه یان کوټنرو لکردنی لایه نی به رامبر جیبه جی ده کریت. لیکدانه وهی ئهم ئاراستانه په هه نده ئالوز و توئی توپکانی کاردانه وهی پیاوړان بو به رووږووبونه وهی توندوتیژی ئاشکرا ده کات.

ستراتیژییه شه ږانگیزییه جه سته یی یان فیزیکییه کان

• دهر دانی تووړه یی له ریگه ی شکاندنی که لوپه لی ناوما

له ناو دلی گپړانه وهی ئه و پیاوړانه ی که توندوتیژیږیان به ئه زمونږ کردوه، نیشانه ی ئاشکرای دهر دانی تووړه یی به شیوه یه کی چالاکانه و شه ږانگیزانه به دی ده که یښ؛ له وانه ش رهفتارگه لی وه کوو شکاندنی که لوپه لی ناوما، زیانگه یاندن به شته کان و ته نانه ت شه ږکردن له گهل که سانی دهوړوبه ریان. ئهم جوړه کاردانه وه ته نها وه لامیکی چرکه ساتی به فشاره دهروونییه قووله کان و هه سته سه رکوتکراوه کان نییه، به لکوو وه ک له تیوژییه دهرووناسی - کوښه لایه تییه کان و شیکاری مامه له کانی ده سه لاتدا هاتووه، جوړیک نواندنه وهی بیده سه لاتیه و هه ولدانیکه بو وه ده سته یښانی کوټنرو ل به سه ر دوخیک که پیاو تییدا بیده سه لاتی و شکستی به ئه زمونږ کردوه (فروم، ۱۳۸۲؛ گافمن، ۱۳۸۷).

کاتیک گپړه وه راستگوځیانه و به روونی ده لیت:

«[بو نمونوه کاتیک تووړه ده بووم] هه موو خوځیان ته ږ ده کرد، ته نانه ت

ئه وهنده تووړه ده بووم که هه ندیک جار له ماله وه له ناکاو قهندان یان

په رداخيکم هه لده گرت و ده مډا له شيشه ی ته له قيزيونه که . له و کوټايانه دا
چهند جاريک له ژن و مندال له که م دا بويه ئيتر ليم ده ترسان . له مناله کانيشم
ده دا . تووره بووم و خوين بهر چاومي گرتبوو . که تووره ده بم دؤ و دوشاو
تيکه له ده که م . کاتيک تووره ده بم بير له وه ناکه مه وه که ئه و شته ی وا خراب
ده بي بایي سه د مليونه (ديمانه ی ژماره ۲۴ . ئه سکه نده ری ، Pos 210)،

له راستيدا جوړيک له دهر دانی بي توانايي و شکست و نه بووني کوټروټلی سؤزداري ده بينين که
خوی له قالبی کار دانه وهی هير شهبه رانه و شه رانگيزانه بهرامبر به ژينگه و که سانی ده ورو بهر خوی
ده ده خات . به پي تيوري سهر کوت و گواستنه وه و جيگورکي (فرويد ، ۱۹۹۷)، فشار و ئاره زووه
سهر کوتکراوه کان له کوټاييدا به شيويه کی چاوه روانه کراو و نه شياو ده ده که ون و تاکيش به هو ی
ئاستی که می ته حه موول و بهر گه گرته وه ، زه مينه بو ته قينه وهی هه سته سهر کوتکراوه کان ئاماده
ده کات .

جگه له وه ش ئه زمونه کانی تافی مندالی و مير منداليش له م رووه وه رولیکی بنه په تی ده گيرن .
کاتيک به شدار بوويه ک ده گير پته وه :

«يان به مشت له ديوارم ده دا . من بينيومه له تافی مندالی و هه رزه کاريدا
به مشت له ديوارمان ده دا و خسته کانمان ده رماند . تووره بووين ، پاشان
روومان له کاری خراب و خراپتر کرد ئينجا رنکه گه يشته په يوه ندي سيکسي
به توور يی زوره وه ، نه ک سيکسيک که تيکه له به نازکيشان و نه وازش کردن
بيت . به م شيوه ئه م توور يی به تال ده که نه وه . ئه ی چی به م شيوه توور يی
خومان هه لده رشت» (ديمانه ی ژماره ۶۷ . ئه مين په زايی ، Pos 10)،

ئهم جوړه دهر برينه به روونی ئامازه به وه ده کا که چون تاکه کان له سهر به سستینی کومه لايه تی
و په وړه ده بيیدا سازوکاره ناته ندرسته کانی دهر دانی توور يی فير ده بن ؛ جيگايه ک که تاک له
مندالييه وه ناچاره به شيوازی ناسازينه خوی دهر بری و په فتاره زيانبه خشه کان - بو خوی يان
ئوانی دیکه - ده بيته سهر چه شنيکی دهر وونی . به پي ئاموزه کانی باندورا سه باره ت به فير بوونی
(بندورا ، ۱۳۸۹)، ئهم په فتارانه ده توانی له ئه نجامی بينين و به ئه زمونکر دنی په يتا په يتای توندوتیږی
و شکست له ژينگه دا گه شه بکات .

له لايه کی دیکه وه ، گواستنه وه و جيگورکيی توور يی - به پي تيوری وزه ی دهر وونی و
مه له وه روونی هه سته کان - له چينه جياوازه کانی گيرانه وه شدا ده بينريت ؛ وه ک په کيک له
ديمانه له گه لکراوان ئامازه ی پیده کات :

«نمونه م هيناوه کاتيک ئه و مير مندالهی دي [بو ناوه ندي راويژکاری] و
ده لي من به رده وام له لايه ن خيزانه که مه وه سزا ده درام ، برا گه وړه که م ليی ده دام ،

باوکم لئی ده‌دام، بێ‌پێ‌زیان پێ ده‌کردم، خێزانه‌که‌م به توندوتیژی زاره‌کی، توندوتیژی جه‌سته‌یی، توندوتیژی ده‌روونی هه‌راسانیان ده‌کردم و تووره‌بیان تیدا به‌دی دێ و دواتر له‌سه‌ر بانه‌مای سازوکاریکی ته‌واو سروشتی تووره‌یی ده‌گوازرێته‌وه. تووره‌یی وزه‌یه‌کی مه‌له‌وه‌ره که له سه‌رچاوه‌یه‌که‌وه ده‌گوازرێته‌وه بۆ سه‌رچاوه‌یه‌کی تر” (دیمانه‌ی ژماره ۳۸ - مه‌هدی مؤئیمی، 96 Pos).

له‌م شیکارییه‌دا، به‌گوێه‌ی روانگه‌ی تیۆریسییه‌نه‌کانی ده‌روون‌توێژی، تووره‌یی که‌له‌که‌بوو، دوا‌ی سه‌رکو‌تکردنی سه‌ره‌تایی، به‌شیوه‌یه‌کی گوازاراو له‌دۆخه سه‌لامه‌تره‌کان یان به‌ره‌و که‌سانی لاوا‌تر ده‌گوازرێته‌وه (فرۆید، ۱۹۹۷).

له سه‌ر به‌ستینیکی خراپتری خه‌ساره‌تا، کاردانه‌وه‌ی تووره‌یی ته‌نها له‌رفتاری هێرشه‌برانه و شکاندنی شته‌کان خۆی ده‌زنا، به‌لکوو له‌شیوه‌ی ره‌فتاری مه‌ترسیدار و تۆله‌سه‌ندنه‌وه له‌خۆی و که‌سانی دیکه‌ خۆی ده‌نوێنیت. گیرانه‌وه‌یه‌ک ئه‌م واقیعه تاله‌ ده‌خاته‌ روو:

«توندوتیژی له‌گه‌ڵ ده‌کرا، به‌لێ، ئه‌گه‌ر ده‌ره‌قه‌تیان به‌هات‌بایه‌م له‌گه‌ڵی [ئه‌و که‌سه‌ی توندوتیژییه‌که‌ی له‌گه‌ڵ کردووه] تیکه‌له‌ده‌چووم، ته‌نانه‌ت چه‌قومان له‌یه‌که‌تر ده‌دا، دواتر رووم ده‌کرده‌ ماده‌ی هۆشبه‌ر و به‌ماده‌ی هۆشبه‌ر خۆم ئارام ده‌کرده‌وه، ئاوا خۆم ئه‌هه‌ون ده‌کرده‌وه. رقم له‌و که‌سه‌ بوو جارێکیان که‌سیک له‌زیندان به‌چه‌قوی لێدام. له‌ده‌ره‌وه‌ کیشه‌یه‌که‌مان هه‌بوو. ۳-۴ مانگ له‌زیندان بووم. کاتیکی چاک بوومه‌وه، ماده‌ی هۆشبه‌رم دا به‌یه‌کی چوو به‌ ئاو کوول سووتاندی” (دیمانه‌ی ژماره ۲۴. غه‌لام ئه‌سکه‌نده‌ری، 212 Pos).

لێره‌دا دیاره که به‌هۆی نه‌بوونی ستراتیژی ته‌ندروست بۆ چاره‌سه‌رکردنی ململانیکان، تووره‌یی سه‌رکو‌تکراو به‌ره‌و هه‌لسوکه‌وتی تیکه‌درانه ته‌شه‌نه ده‌ستپێ و ته‌نانه‌ت سه‌ر ده‌کیشه‌ بۆ تۆله‌سه‌ندنه‌وه و زیانی گه‌وره به‌خود و ئه‌ویتتری. ئه‌م پرۆسه ده‌توانین له‌دیارده‌ی «توندوتیژی گوازاراوه‌یی» و سوو‌ری توندوتیژی خێزانی‌دا ره‌گناسی بۆ به‌که‌ین (استراوس و ژلس، ۱۳۹۱)؛ به‌جۆریک که‌قوربانیی توندوتیژی، خۆی له‌دۆخیکی دیکه‌دا ئه‌ویش به‌توندیه‌یه‌کی زیاتره‌وه ده‌ست ده‌کا به‌به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی هه‌مان توندوتیژی.

له‌کو‌تاییدا له‌یه‌کیک له‌گیرانه‌وه‌کاندا ژبانی تاک له‌ده‌ره‌وه‌ی تووره‌بییدا ده‌چێته‌ ناو به‌ستینیکی ناروونتره‌وه؛ لێره‌دا برینه‌ وجوودیه‌یه‌کان و پێو‌یستی په‌ناگه، بناغه‌ی ژبانی کۆمه‌لایه‌تی تاک ده‌هه‌ژێن:

«ئه‌و به‌دوا‌ی که‌سیکدا ده‌گه‌را که‌په‌ناگه‌ی هه‌بێت. ئه‌و به‌دوا‌ی ئه‌وه‌دا ده‌گه‌را، سه‌یر که، ئیستا ئیمه‌ پیاو بووین. ئه‌و ژنه‌ قوربه‌سه‌ر بوو، ئه‌و ژنه به‌دوا‌ی که‌سیکدا ده‌گه‌را که‌په‌ناگه‌ی هه‌بێ که‌بتوانی پالپشتی بێ به‌

جۆرّیک له جۆره کان بژی. واته منی ئەسیری خۆی کرد و بهم کاره منی تووشی ئایدز کرد» (دیمانه‌ی ژماره ۲۳. عەلی تەوە کولی، 54-Pos).

ئەمەش گوزارشت له وه ده‌کا که لیکه‌وته‌کانی به‌تالکردنه‌وه و ده‌ردانی شه‌رانگیزانه‌ی تووره‌یی و توندوتیژی پیکهاته‌یی ته‌نانه‌ت ده‌بیته‌هۆی سه‌رچه‌شنی نه‌خۆشییه‌ نیوان که‌سییه‌ کان، و تاک له سووری وابه‌سته‌یی و خه‌ساره‌تی ئالۆزدا گرفتار ده‌کات.

له پوخته‌یه‌ کدا که له‌سه‌ر بنه‌مای پارادایمی گره‌ندد تیۆری دامه‌زراوه، ده‌توانین بیژین که ده‌ردانی تووره‌یی شه‌رانگیزانه‌ له‌ پیاواندا، ته‌نها کرده‌وه‌یه‌ کی تاکه‌ که‌سی نییه، به‌لکوو به‌دریژی ئۆزمونه‌ تاله‌‌کانی سووکایه‌تی پیکردن، شکست، گۆشه‌گیری و بینینی به‌رده‌وامی توندوتیژی خیزانی و کۆمه‌لایه‌تی دروست ده‌بی و ره‌فتارگه‌لی وه‌کوو شکاندنی که‌لوپه‌لی ناوما‌ل، زیانگه‌یاندن به‌ که‌سانی دیکه‌ یان خود و ته‌نانه‌ت به‌شداریکردن له‌ کرده‌وه‌ی مه‌ترسیداری لی ده‌که‌وته‌وه. ئەم پرۆسه، له‌ په‌یوه‌ندییه‌ کی ئالۆز له‌ گه‌ل پیکهاته‌ فهره‌نگی، خیزانی و ده‌روونییه‌ کان، له‌ ئەنجامدا ده‌بیته‌هۆی ئەوه‌ی سه‌رچه‌شنه‌کانی توندوتیژی دیسان به‌ره‌م به‌یته‌وه (فرۆم، ۱۳۸۲؛ گافمن، ۱۳۸۷؛ بندورا، ۱۳۸۹؛ استراوس و ژلس، ۱۳۹۱؛ فروید، ۱۳۷۵).

• وه‌رزشی ماسوولکه‌یی وه‌ک کاردانه‌وه‌یه‌ک به‌رامبه‌ر به‌ تووره‌یی سه‌رکوته‌کراو

له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئەم‌رویدا، زۆرّیک له‌ پیاوان به‌هۆی فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تی و فهره‌نگیه‌ کان و هه‌روه‌ها ئۆزمونه‌ ژیاوه‌‌کانی توندوتیژییه‌وه، ناچارن بۆ وه‌لامدانه‌وه‌ی ئەم هه‌سته‌ سه‌رکوته‌کراوانه‌ و تووره‌یی خواردنه‌وه‌ به‌ دوا‌ی رێگایه‌ کدا بگه‌رّین، یه‌ کێک له‌م رێگایانه‌ بریتیه‌ له‌ ڕووکردنه‌ وه‌رزشی ماسوولکه‌یی، به‌تایبه‌ت زۆرانبا‌زی یان له‌شجوانی. ئەم سازوکاره‌ ته‌نها ده‌رچه‌یه‌ کی فیزیکی بۆ ده‌ردانی توندوتیژی له‌ شوێنگه‌لی وه‌کوو یانه‌ی وه‌رزش نییه، به‌لکوو هه‌ولێکه‌ بۆ گه‌راندنه‌وه‌ی شوناس و متمانه‌ به‌خۆیی له‌ده‌ستچوو. وه‌ک یه‌ کێک له‌ به‌شداربووان باسی ده‌کات:

«به‌لی، من وه‌رزشم ده‌کرد بۆ ئەوه‌ی له‌شجوان بم، چوارشان بم و پێشتر هونه‌ری جه‌نگیم یان زۆرانبا‌زیم ده‌کرد و زۆر خه‌ریکی وه‌رزش ده‌بووم. دایکم رێگه‌ی پینه‌دام زۆرانبا‌زی بکه‌م. له‌ ده‌ره‌وه‌ی هۆلی وه‌رزش هه‌یج توندوتیژییه‌ کم لی نه‌ده‌وه‌شاوه. به‌ هه‌یج شیوه‌یه‌ک شه‌رم نه‌ده‌کرد، هه‌یج، نه‌ له‌ ماله‌وه‌ نه‌ له‌ ده‌ره‌وه. من له‌ ماله‌وه‌ زۆر هه‌یم و له‌سه‌رخۆم. به‌لام له‌ هۆلی وه‌رزش زۆر به‌ توندییه‌وه‌ وه‌رزشم ده‌کرد و زۆر به‌ لامه‌وه‌ گرینگ بوو که‌ له‌ هۆلی وه‌رزشیدا سه‌رنجراکیش بم. ئەوساش جلی کچانه‌م له‌به‌ر نه‌ده‌کرد، و یه‌ که‌پۆشیی تایکوندۆم له‌به‌ردا بوو، که‌ بۆ خۆتان ده‌زانن بۆ کچان و کوران یه‌ک رهنگه‌. له‌ویدا گرینگیه‌ کی زۆر به‌ من ده‌درا. تا ئەو راده‌ی که‌ ئەو کچه‌ی وه‌ک کورّیک باوه‌ری پیم هه‌بوو و شه‌ری له‌ گه‌لم کرد که‌ تۆ بۆچی له‌

ناوئه مانه دای ... وه ک شتی ئاماری کچه کانی پی ده دام" (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان وهرامینی. تره نس، Pos 83).

له ئاستیکی قوولتردا، وهرزشی توند ته نها په یوه ندی به چیر یان خووخده وه نییه، به لکوو هه ندیک جار به ستراره ته وه به دلهراوکی و تووره ییه وه که هیچ هه لیک یی بو ده برینی راسته وخوی خوی نه دوزینه وه. به وته ی به شدار بوویه کی دیکه:

«ئه و توندوتیژییه ی که تازه باسما ن کرد، که سیک دی بو وهرزشکردن بو ئه وه ی ماسوولکه کانی ده رخوا له بهر ئه وه یه تووره یی خوی به تال بکاته وه، ئه وه ند وهرزش ده که ن که خوی نیشان بدا یان من ئیستا من دیم، ئه مین ره زاییم، ئیستا سوپاس بو خوا ده ستم له گیرفانی خومه» (دیمانه ی ژماره ۶۷. ئه مین ره زایی، Pos 14)

ههروه ها لیکۆلینه وه زانستییه کانیش ده ریا نخستووه که ململانی نیوان شوناسی تاکه که سی و چاوه روانیه کانی کومه لگا ده بیه هوی ئه وه ی پیاوان به شداری له رهفتاره قهره بوو کردنه وه و زور جار زیانه خشه کانی وه کوو زیده روپی له وهرزشکردن بکه ن (حسینی و همکاران، ۱۴۰۱). شایه تحالیکی دیکه پشتراستی ده کاته وه که ئه م مه یلی روو کردنه وهرزشی توند تاراده یه کی زور له بهر ئه وه یه که له تارینرانی کومه لایه تی یان سووکایه تی پیکردن بپارێزرین:

“ده بینین ئیستا زۆریک له کوران به شیوه ی زیده رو یانه و نه خۆشی ئاسایانه ته رکیز له سه ر زلکردنی جهسته یان ده که ن ئه وان ده چنه هۆله کانی وهرزش و له وه هۆلانه دا وهرزش ده که ن و هه موو جوړه توندوتیژییه ک به ئه زموون ده که ن. چونکه پیاوان وایه تاکه ریگه یه ک که بتوانن له م کومه لگه یه دا بژین و له لای هاوته مه نه کانیان که سیکی په سه ند کراو بن، فشاریکی جهسته یی زور ده خه نه سه ر خویان” (دیمانه ی ژماره ۳۸ _ مه هدی مؤتمینی، Pos 33)

له م نیوه ند ه دا وهرزشه ماسوولکه ییه کان ده بیه جوړیک له قه لغانی بهرگری بو ئه وه ی ئه و گه نجانیه کی بهرکه وته ی زیان و سه رکوتکردن، بتوانن خویان بپارێزن. به لام راستیه تاله که ئه وه یه که زۆریک له وه که سانه هیچ هۆگریه کیان بو ئه م جوړه وهرزشه نییه و له ژیر فشار و له رووی ناچار ییه وه ئه م وهرزشه ده که ن:

«ئه وان هیچ هه زیکیان له م جوړه وهرزش و به زم و ره زمانه وه نییه. کابرا ده لئی من زور هه زم له تینیسی سه ر میزه. منیش پیی ده ئیم بوچی ناچیه ناو ئه و وهرزشه. ئه ویش ده لئی که هیچ سوودیکی نییه. ئه وه وهرزشیکی مندا له ورکانه یه و شتیکی نییه که من له ناو هه موو ئه م کورانه ی که جهسته ی گه وره یان هیه، بتوانم ئاگام له خۆم بیت. ده مه وه ی وهرزشی له شجوانیه وه

و قۆله کانم وه ک ئەوان گه وره بکه م، و بتوانم وه کوو ئەوان سێ چوار ئەدا
 ده بینم. منیش وه کوو ئەوان یه کیک بیان دوو جار خۆم با بدهم و خۆم بنوێم
 ئە گه رنا هه راسانم ده که ن، دوا یی دین و ده ستر یژی ده که نه سه رم. منیش
 فیگۆر یکی ئازایانه به خۆمه وه ده گرم که نه کاه ئەوان وه سه وه بن و په لامارم
 بدهن، هه ر هیچ نه بی ئەم قۆل فشکردنه وه ده مپار یژی. ئەم که سه له ناخی
 خۆیدا رهنج ده کیشی و ماندوو بووه له م هه موو ده رمان و حه ب و فلان و
 فیسان و هۆلی وه رزشی و شتی له و جوړه. (دیمانه ی ژماره ۳۸ - مه هدی
 مؤتمینی، Pos 33)

ته ناهت بۆ هه ندیک له نه و جه وانا ن، زیاده رهوی له به کاره یانی ده واه و ده رمان و ته واکه ره کان
 ته نها بۆ به ده سه ته یانی رواله تیکی ماسوولکه یی و پته و، نیشان ده دا که ئەم نه و جه وانا نه ترسیکی
 هه می شه بیان له سوو کایه تی پیکردن و زه ره ره مند بوون له لایه ن که سانی دیکه وه هیه:

«ته ناهت به شێوه یه کی نوێ، ته ناهت له نا و هه رزه کاراندا بینومه
 که ده ئین له م هه موو پاودهر و ئەم هه موو ده رمانه و ئەم هه موو ده رزییه
 به هیز که ره وه بیزار بوون، وه ره ز بوون. ئە و سا ده ئیم بۆچی ئەم هه موو پاودهره
 ده خوێ، ده رزیی هۆرمۆن لێ ده ده ی، ده ئیم ده مه وه وێ قه یافه یه کی گه وره م
 هه بی و باسکم و ماسووله که کانم زل بن و وا و بن، ئە گه ر من ئا و نه بم، ئە واه
 له لایه ن که سانی تره وه سوو کایه تیم پی ده کرێ یان ئازار ده دریم» (دیمانه ی
 ژماره ۳۸ - مه هدی مؤتمینی، Pos 33)

له روانگه ی تیۆرییه وه ده توانین ئەم ره وته به کۆمه لناسیی جه سه ته و تیۆرییه کانی شوناسی
 پیاوانه ش روون بکه ی نه وه. توێژه ران جه ختیان له وه کردووه ته وه که «جه سه ته مه ندی ئامرازیکه بۆ
 بنیاتنا نه وه ی هه ی مه نه ی پیا و به رگریه کی هیمادار له دژی هه موو جوړه خه ساره لگریه کان»
 (قادی و همکاران، ۱۴۰۰). بۆیه په نابردنی پیاوان بۆ ستراتیژیگه لی وه کوو وه رزشه توند و
 ماسوولکه ییه کان، نیشانه ی رزگار بوونیان له رهنج و ئازار نییه، به لکوو هه ولێکه له پینا و مانه وه و
 مانابه خشی له به سه تی نیکیدا که تووره یی و دلته نگیه که یان ده رفه تی ده ربړینی راسته وخوێ نییه.

ستراتیژی شه رانگیزییه ده روونی و سۆزداریه کان

• لۆمه کردنی قوربانی

له گێرانه وه ی قوربانیا نی توندوتیژیدا، سه رکۆنه کردنی قوربانی وه ک یه کیک له باوترین و
 رووخینه ترین لیکه وته کانی ستراتیژی شه رانگیزییه ده روونی و سۆزداریه که به رامبه ره به پیاوان
 روو ده دات. شوێنه واری ئەم جوړه ستراتیژانه نه ک ته نیا له به ریه ککه وتنی راسته وخوێ خیزانی و

کۆمه‌لایه‌تیدایه، به‌لک‌وو له‌چینه‌قوولتر و شار‌او‌ه‌کانی ئەزموونی ژیاوی مروّقه‌کانیشدا ده‌ست‌نیشان ده‌کری؛ جی‌گایه‌ک که‌ دوای ڕووبه‌ڕووبوونه‌وه‌ی له‌گه‌ل‌ خه‌ساره‌ت و زیان، تاک‌ له‌بری پشتیوانی و هاودلی، ڕووبه‌ڕووی سه‌رزه‌نش‌ت و تاران‌دن ده‌بیته‌وه و ئەم سه‌رزه‌نش‌ت‌کردنه‌ چه‌ندین جار ده‌بیته‌ شوناسی‌کی سه‌پینراو و ڕووکینه‌ر بۆ که‌سی قوربانی. نموونه‌یه‌کی ڕوونی ئەم دۆخه‌ له‌ ئەزموونی که‌سانی ترانس و ئەوانه‌ی شوناسی جیاوازیان هه‌یه، ده‌بینریت.

«به‌لێ، زۆر‌تر به‌هۆی ڕۆ‌اله‌نه‌که‌ی، ره‌فتاره‌کانی، کرداره‌کانی، قسه‌کانی، هه‌موو شتیکی جیاوازه. هه‌موو ده‌زانن ترانس‌ه و زۆر جار گالته‌ی پیده‌ک‌ریت. هه‌موو وا ده‌زانن ئەدایه‌ فیلمه، پێیان وایه‌ بۆ خۆ‌ن‌وان‌دنه‌ که‌ ئەو کاره‌ ده‌کات. بۆ ئەوه‌ی سه‌رنجی خه‌لک راب‌ک‌یش‌یت چون‌که‌ نازانن ترانس‌ چیه. ده‌زانی ئە‌گه‌ر سه‌رنج‌ بدەن، ئە‌گه‌ر یه‌ک که‌س له‌ ناو سه‌د که‌س بشه‌لی، له‌ دوور‌وه‌ دیاره‌ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۴. شایان وه‌رامینی. تره‌نس، Pos 195).

سه‌رزه‌نش‌ت‌کردن و گالته‌پێ‌کردن ته‌نها شتیکی کاتی و پ‌چ‌ر‌چ‌ر نییه، به‌لک‌وو فاکته‌ریکی هه‌میشه‌یی و ریشه‌دار بۆ دووباره‌ به‌ره‌مه‌یه‌ینه‌وه‌ی سوو‌ری توند‌وتیژییه. له‌ روان‌گه‌ی ده‌رووناسی - کۆمه‌لایه‌تییه‌وه و تیۆریی به‌دناویی کۆمه‌لایه‌تی گۆفمانه‌وه، کۆمه‌لگا به‌ ره‌پا‌لدانی جیاوازییه‌ک، و له‌ تاک‌ ده‌کا که‌ هه‌ست به‌ بی‌بایه‌خی و تاران‌دن بکا و ناوه‌نیت‌که‌یه‌کی زیانه‌خش به‌ شوناسه‌که‌ی ده‌لک‌ینی که‌ قه‌ره‌بوو‌کردنه‌وه‌ی کاریکی هه‌ر وا ئاسان نییه‌ (گافمن، ۱۳۸۷). ئەزموونیکی له‌م شیوه‌ ده‌بیته‌ هۆی ئەوه‌ی که‌ ئەو توو‌ره‌یه‌یه‌ له‌بری ئەوه‌ی کیشه‌که‌ چاره‌سه‌ر بکا، به‌ده‌روونی ده‌بی‌یان به‌ شیوه‌ی شه‌رانگیزی پاسیف به‌ره‌م‌ دێته‌وه.

له‌ ده‌رب‌رینیکی دیکه‌ی ئەم ئەزموونی شوناس‌دۆزه‌دا، کاردانه‌وه‌ی دایک و باوک به‌رامبه‌ر به‌ پرس‌ی ده‌ست‌دریژی سی‌کسی‌یان ده‌ست‌لێدان ئەوه‌یه‌ که‌ نه‌ک ته‌نیا پشت‌گیری له‌ قوربانی‌ناکه‌ن و به‌دوای تاوان‌باری راسته‌قینه‌دا ناگه‌رن، به‌لک‌وو سه‌رزه‌نش‌تی ده‌که‌ن و سزای ده‌ده‌ن:

ئهمه‌ دێ ته‌مب‌یی ده‌کا له‌ کاتیک‌دا ناب‌ی سزا بدری، ئەم که‌سه‌ ده‌ست‌دریژی کراوه‌ته‌وه‌ سه‌ری ده‌ی بۆچی ل‌یی ده‌ده‌ی؟ بۆ سزای ده‌ده‌یت؟! نه‌مگوت سه‌گباب ئەم جله‌ له‌به‌ر مه‌که. نه‌مگوت وا مه‌که‌ بۆچی ئەمه‌ت کرد؟ بۆ...؟» «کا‌که‌ گیان‌ باو‌که‌ گیان‌ ده‌ست‌دریژی کراوه‌ته‌ سه‌ر ئەم که‌سه‌. نه‌یده‌ویست ئەوه‌ ڕووب‌دا، به‌لام ڕووی دا. ده‌ستی به‌ ده‌ست‌دریژیکاره‌که‌ نا‌گا له‌م ده‌سه‌روین‌یت. یان ل‌یی نادری و ده‌لی ده‌مانه‌وه‌ی ڕۆین ئاب‌روومان چوو قوتا‌بخانه‌که‌ی ده‌گۆرم. ئیمه‌ شتی‌کمان ده‌وی ... به‌هه‌ر حال.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۱. ساب‌ری، Pos 83)

ئەم جو‌ره‌ ڕووبه‌ڕووبوونه‌وه، له‌ روان‌گه‌ی تیۆریی خۆ‌د‌زینه‌وه‌ له‌ به‌ر‌پ‌رسایه‌تی کۆمه‌لایه‌تی (واس

و استاينر، ۱۳۷۸)، بە واتاي گواستنه‌وى تاوان بۆ سەر قوربانييه، كه له ئەنجامدا دەبێتە ھۆى ھەستى قوولئى گوناھ و تاوانبارى و بى‌بايەخى و لاوازبوونى سەرمايەى دەروونى لە كەسى قوربانيدا. ئەم پرۆسە لە سوورى ژياندا كاريگەريى كارەساتبار لەسەر دۆخى پەيوەنديە نىوان كەسيە كان دادەنێت.

لێرەدا ئەو رووداوو ئەو كارەساتەى كه روو دەدا ئەگەر بە باشى مامەلە لەگەڵ بابەتە كەدا نەكړى، ئەم منداڵە گەورە دەبێ، ھاوسەرگيرى دەكا يان بېهەوى قەرەبوو بكتەوه يان لە ھەر حالەتيكدا دیتە پېشەو لە دۆخيكدا و لە ھەلومەرجيكدا بۆ نموونە دەبېهەوى دەرەدەل لەگەڵ ھاوسەرەكەيدا بكا پەيوەندى لەگەڵ دروست بكا، ئەم كەسە ھەميشە روانگەيەكى نەرينى بۆ دەورووبەرەكەى ھەيە، دەورووبەرەكەى بە خراپە دەبينێت. بە زمانى سادەتر دەمەھەوى ئەو بۆلیم كه لەبەر ئەو ھى زيانى پېگەيشتوو ھەميشە لەو دەگەرێ كە نەكا ژنەكەم ئەم كارە بكا، نەكا منداڵەكەم ... منداڵەكەى دەرەنگ دیتەو زوو ئەم بابەتە لە مېشكيدا دەرووژیت (ديمانەى ژمارە ۲۱. سابرى، Pos 83)

روانگەكانى دەرووناسى گەشەسەندن (بېرن، ۱۳۹۸) جەخت لەو دەكەنەو كه سەرزەنشكردنى درېژخايەن خۆويناكردنى نەرينى دروست دەكا و زەمينە بۆ بېتەمانەبوون بە پەيوەنديە خيزانى و پېشەيى و سۆزداريەكان لە درېژايى ژيانى تاك دەرەخسنييت. ھەندىك جار ئەم سوورى سەرزەنشكردنە ئەوئەندە قورسە كه تەنانەت ھەولئى خۆكوشتنيش نەك ھەر وەلامىكى ھاودلانى ليناكەوئیتەو، بەلكوو دەبێتە بابەتيك بۆ زياتر لۆمە كردن و سووكايەتى پيكردن:

«جاريكى تر منيان سەركۆنە كردهو. واتە كەسانى تر منيان لەبەر ھەولئى خۆكوشتنەكەم بە تاوانبار دەزانى. مەبەستم لە خۆكوشتن شتيكى تر بوو. ئەوان منيان سەرزەنش دەكرد. دەمويست بمرم. دەياتگوت بۆچى نەمردى؟ ئەگەر تۆ نيازت مردن بووايە، دەچووئیتە شوپينيكي تر خۆت دەكوشت. لە شەقام خۆكوژيم دەكرد. لە شەقام خۆم ھەلواسى» (ديمانەى ژمارە ۴۶. رەسوول، Pos 196-202).

لە كۆمەلگايەكدا كه وەك پيويست گرينگى بە تەندروستى دەروونى و ئالۆزى خەسارەتە سۆزداريەكان نادري، بەرپرسيارييتى بە كۆمەل زۆر بە ئاسانى دەبێتە خۆدزینەو لە بەرپرسيارييتى تاكەكەسى (گافمن، ۱۳۸۷). لەم نيوەندەدا نىگاي قەزاوەتكارانە و لۆمە كردن دەگوازريتەو بۆ شوناسيكي ديكە.

باوهرم بە خۆم ھەبوو كه من دز نيم و فلان كارم نەكردوو. ھيچم نەكردبوو

بلام خۆم سەرکۆنە دەکرد، نیگاکانیان ئەزەتی دەکردم. ئەو پرسیارانەى
کە دەیانکرد ئەو کارانەى کە دەیانکرد (دیمانەى ژمارە ٧٢). ئەسکەندەرى،
بارامى. مەعرۆفى، 97 (Pos)

لە راستیدا لۆمە و بوختان ھێندە ڕەگ و ڕیشەى لە فەرھەنگى ئێراندا داكوتاوھە کە سەرەرای
ھۆشیاریی قوربانى لە بێتاوانى خۆى، دید و ھەلسووکەوتى کۆمەلگا وە ک بارگرانىیە ک لەسەر
شانى قوربانى دەمێنێتەو.

لیکەوتەپە کى دیکەى ئەم سوورە، تارانندن و بى مال و حالبوونى تاکەکانە، جیگایە ک کە
لۆمە کردن لە سنوورى زارە کى و دەروونى تێدەپەرێ و دەبێتە ھۆى تارانندنى کۆمەلایەتیی تەواو:

و لە لایەن بنەمالەى باوکیەو، دایک و باوک و خوشک و براکان زۆربەیان
ئەم کەسانە بە مایەى سەرشۆریی خۆیان دەزانن، بە مایەى نەنگى دەزانن.
زۆر حەزبان لى نییە. بێگومان کەس پێى خۆش نییە ئەندامێکى خێزانە کەى
ئالوودە بێت ... خانەوادەش بە جۆریک ناحەقیان نییە. جاریک وازت ھێنا،
دوو جار وازت ھێنا، سێ جار وازت ھێنا، کاتى دەبینن تۆ واز لە مادەى
ھۆشبەر ناھێنى لاسارى دەکەى دەى ئەوانیش پێى نارهەت دەبن و ئەو
سوورە بەردەوام دەبێت (دیمانەى ژمارە ٨٥. سەجاد شارۆخى، 34 Pos و 36)

لە ڕوانگەى کۆمەلناسیی لادانەو (مانسۆن و شۆر، ٢٠٠٦)، لۆمە کردنى بەردەوام و تارانندنى
کۆمەلایەتیی گەورەترین پێویستى تاک بۆ ئاسایش و قبوولکردن پێشیل دەکا و سوورى
بەرھەمھێنانەوێ زیان و توندوتیژی، چ دژی خود و چ دژی ئەوانى دیکەى لى دەکەوێتەو.
پەيوەندى ئەم پڕۆسە بە سیستەمى پەرورەدەبى و دامەزراو پەرورەدەبى کانیشەو ديارە؛ جیگایە ک
کە خۆپەندکاری قوربانى لە یە ک کاتدا ھەم توندوتیژی بەئەزمون کردوو و ھەمیش لە لایەن
خانەوادە و دامەزراوێ پەرورەدەو سەرکۆنە و سەرکوت دەکری:

لەسەر ئەم بابەتە، ئەو بە گوێى خۆپەندکاردا دەدرێ کە وە ک تاکیکى
نێر، دەبێ خۆت ھەموو کێشەکانت چارەسەر بکەیت ... سەرکوتکردنى ئەو
خۆپەندکارە، ئەو منداڵە، ئەو کەسەى کە بوو تە قوربانى ئەم بابەتە، کە
نەتوانیوێ لایەنى بەرامبەرت سزا بدەى، کە نابێ ئەو بابەتە بەھێنە ئاراو کە
نابێ جاریکى تر ئەم شتە دووبارە بکەنەو ... واتە دەبینى ئەو خۆپەندکاری
کە قوربانى ئەو بابەتە بوو لە لایە ک توندوتیژی بەئەزمون کردوو و لە
لایە کى دیکەشەو سزا دەدرێ، چونکە سزا دەدرێ، و ئەگەر شتیک ڕووی
دا بۆ ئەو دواى ئەو، ئیتر کێشەپە کى بۆ بێتە پێشەو لای کەس دەرینا بێ
(دیمانەى ژمارە ٨٦. ئەحمەد نەزەرى. مەعرۆفى، 35 Pos).

به پپی تیۆریی رۆلی جیندهری (آیزنر و بیبر، ۱۳۷۹)، چاوه‌روانییه نه‌ریتییه‌کانی رۆلی پیاوانه و سه‌ره‌نشتکردنی تاک له‌به‌ر بئ‌توانایی یان خه‌ساره‌لگری، زیانه‌ده‌روونی و تارانده‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان توندتر ده‌کاته‌وه. له‌کۆتاییدا ئهم زنجیره‌لۆمه‌کردنه‌ده‌توانی ته‌نانه‌ت دوا‌ی سالانیک کاریگه‌رییه‌که‌ی به‌رده‌وام بی‌ت و نه‌هیلتی ئه‌زموونی ئهم خه‌ساره‌ته‌خۆش بی‌ته‌وه:

و سالانیک دواتر، کاریگه‌رییه‌که‌ی له‌سه‌ر من هه‌ر مابوو‌وه. سالانیک دواتر کاتیک باسی ئهم باب‌ه‌ته‌م کرد، زۆر سه‌یر بوو وتیان تۆ خۆت ئه‌مه‌ت پی‌خۆش بوو، ئه‌گه‌رنا ئه‌مه‌ رووی نه‌ده‌دا. هه‌رچی پی‌م ده‌گو‌تن که نه‌ده‌بوو له‌و کاته‌دا مندالیک ۴ سالان لای کرێکاریکی ئه‌فغانی به‌جی‌هێلن، و هیچ چاودیرییه‌کی نه‌که‌ن، ده‌یانگو‌ت «نا‌خه‌تای خۆت بووه‌ تۆ خۆت ئه‌مه‌ت پی‌خۆش بوو. پاشان دوا‌ی ئه‌وه‌ ده‌رفه‌تی تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ له‌م رووداوه‌م بۆ هه‌لکه‌وت، به‌لام هه‌رگیز ئارامیم به‌خۆم نه‌بینی (دیمانه‌ی ژماره‌ ۹۸. ره‌سوول، Pos 35)

به‌پپی مۆدیلی خه‌ساره‌ت و زیانی ده‌روونی، قوربانی له‌کۆتاییدا له‌گه‌ل کۆمه‌لیک هه‌ستی وێرانکه‌ر، هه‌ستکردن به‌تاوانباری و بی‌په‌ناهی، نه‌بوونی پشتیوانیی کۆمه‌لایه‌تی و له‌ده‌ستدانی ده‌رفه‌ت بۆ رزگاربوون له‌ئازار و توو‌ره‌یی ده‌ست و په‌نجه‌نه‌رم ده‌کات (گافمن، ۱۳۸۷؛ بیرن، ۱۳۹۸). کۆی ئهم گیرانه‌وانه، له‌سه‌ر به‌ستی‌نی گرهن‌د تیۆریدا، نیشان ده‌دا که سه‌ره‌نشتکردنی قوربانی ستراتیژیکی شاراوه‌ی توندوتیژی ده‌روونی و سۆزداری دژی پیاوانه‌که‌ له‌ناو پێکهاته‌ی به‌مه‌اله و کۆمه‌لگا و سیسته‌می په‌روه‌رده‌دا به‌ره‌م ده‌هێنێته‌وه و نه‌ک ته‌نها تاکی زیانیکه‌وتوو له‌وه‌رگرته‌ی پشتیوانی بی‌به‌ش ده‌کا، به‌لکوو لیکه‌وته‌ی به‌رده‌وام و زۆر جاریش قه‌ره‌بوو نه‌کراوه‌ی له‌سه‌ر شوناس و کرده‌وه‌ی تاکه‌که‌سی و کۆمه‌لایه‌تی ئه‌و به‌جیده‌هێلت.

• خیانه‌ت

له‌شیکردنه‌وه‌ی دیارده‌ی خیانه‌ت که‌یه‌کێک له‌لیکه‌وته‌کانی ستراتیژیی شه‌رانگیزی ده‌روونی و سۆزداریی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌پیاوانه، ئه‌وه‌ی له‌گیرانه‌وه‌ی چاوه‌به‌چاو و راشکاوی تاکه‌کاندا ده‌بینرێ، رۆلی ئالۆز و فره‌لایه‌نه‌ی خیانه‌ت و به‌ریه‌که‌وته‌نی ده‌روونی و سۆزداری و ته‌نانه‌ت کۆمه‌لایه‌تییه‌ی خیانه‌ته. ئهم گیرانه‌وه‌ی ئیستا‌قوولایی ئه‌زموونی ژیاوی ژن و پیاو و په‌هه‌نده‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی ئهم ستراتیژه‌ ئاشکرا ده‌کات.

له‌ئهموونی زۆریک له‌گفتو‌گۆکاندا، خیانه‌ت نه‌ک هه‌ر بووه‌ته‌سه‌رچاوه‌ی په‌نج، به‌لکوو بووه‌ته‌سه‌رچاوه‌ی گێژاوی ده‌روونی و نه‌بوونی هه‌ستی پێوا‌به‌سته‌یی و ناسه‌قامگیری له‌په‌یوه‌ندییه‌کان.

«ده‌چیه‌ته‌گه‌شت و سه‌یران و ماندوو و هیلاک ده‌گه‌رێته‌وه‌ یان په‌یوه‌ندیی دیکه‌ دروست بووه. وتی که‌من خه‌مۆکم. نازانم چی بکه‌م. خانه‌واده‌که‌م زۆر

چاویان لیمه‌وه‌یه که چی ده‌که‌م و چی ناکه‌م، هاوړیکانیشم هه‌ر وا، ئەوه‌نده ته‌له‌فۆنم بۆ ده‌که‌ن وه‌ره‌ز بووم. بریا فه‌زایه‌کیان پیم ده‌دا. منیش ته‌له‌فۆن بکه‌م، مه‌به‌ستیشی منه» (دیمانه‌ی ژماره ۲۹ – سوهرابی، Pos 141)

ئهم گیرانه‌وه به‌روونی نیشان ده‌دا که چون قه‌یرانیک که به‌هۆی دردۆنگی یان خیانه‌ته‌وه دروست ده‌بن، له‌دوو که‌سه که تیده‌په‌رێ و په‌ل بۆ ته‌واوی تۆری کۆمه‌لایه‌تی و خیزانی تاکدا ده‌هاوێژێ و ده‌بیته‌هۆی سه‌رلێشی‌واوی و دله‌راوکی به‌کۆمه‌ل و دواچار له‌دله‌هیشته‌وه‌ی هه‌ستی تاوانباری و ناوهمیدی.

به‌هاتنه‌گۆره‌وه‌ی توخمی گومان و بیانوه‌هێنانه‌وه بۆ کۆتاییه‌ینان به‌په‌یوه‌ندی، ده‌رکه‌وتنیکێ دیکه‌ی ستراتیژی ده‌روونییه که توندوتیژی لێ ده‌که‌وتنه‌وه:

«ئهم ده‌نگه‌ی که له‌گه‌ڵ ئەو که‌چه‌یه تۆمارم کردبوو. ئەم که‌سه که خوێندکاری من بووه، که‌واته ئەمه‌چییه؟ ئایا دلپێسی و گوماندارێ نییه، ده‌ی که‌واته چییه؟! ئەوان گوتیان شتیکێ وا نییه تو‌گه‌وره‌ی ده‌که‌یته‌وه. جا وایده‌زانی خیانه‌ت نادادپه‌روه‌رییه. کاتیک قسه‌مان کرد، گوتی خانم دکتۆر گیان من ژنه‌که‌مم ده‌وێ و نامه‌ه‌وێ لێی جیا بمه‌وه‌وتی من ژنه‌که‌مم ده‌وێ و منیش وتم نامه‌ه‌وێ له‌گه‌ڵیدا بژیم. به‌کورتی خیانه‌ته‌کانیم گه‌وره‌کرده‌وه و ئەو خیانه‌ته‌م کرده‌ بیانوویه‌ک بۆ ئەوه‌ی بتوانم لێی جیا بمه‌وه‌وه. (دیمانه‌ی ژماره ۱۹. میهره‌بان، Pos 32)

له‌م گیرانه‌وه‌دا جوړیک له‌شی‌واندنێ واقیع و دروستکردنێ گیرانه‌وه‌ی خیانه‌ت ده‌بینین که ئەو ژنه‌وه‌ک بیانوویه‌ک خه‌یانه‌ت ده‌قۆزیته‌وه بۆ ئەوه‌ی له‌هاوسه‌ره‌که‌ی جیا بیته‌وه که هه‌ندیک جار ده‌بیته‌زه‌مینه‌بۆ به‌ره‌مه‌هێنانه‌وه‌ی توندوتیژی سۆزداریی زیاتر (گافمن، ۱۳۸۷).

ده‌رووناسیی کۆمه‌لایه‌تی جه‌خت له‌وه‌ده‌کاته‌وه که بوونی په‌فتاری ده‌ستکاری‌کراو و نا‌روون ده‌توانی رۆلی یارییه‌زه‌ینییه‌کان (یارییه‌ده‌روونییه‌کان) زیاد بکا و یه‌کیک له‌کاریگه‌رییه‌دیاره‌کانی یارییه‌زه‌ینییه‌کان بریتیه‌له‌که‌مه‌بونه‌وه‌ی متمانه‌و زیادبوونی خۆسه‌رزه‌نشتکردن یان ته‌نانه‌ت هه‌ستکردن به‌ناکارامه‌یی له‌که‌سی به‌رامبه‌ر:

«له‌گه‌ڵ پارێزه‌ریک باسی ئەم بابه‌ته‌مان کرد، له‌کۆتاییدا گرتیه‌سته‌که ... له‌گه‌ڵ که‌چه‌که‌مدا چووینه‌ئهوێ، و ئەمه‌ش ده‌ستی پیکرد حال‌م باش نییه حال‌م باش نییه و گه‌ره‌که‌مه‌قژم هه‌لپاچم. یارییه‌کی ده‌روونییه‌چه‌په‌ل. پیم وابوو که ئەو که‌چه‌هیچ پاره‌ی نییه، و ئەویش کاری ده‌کرد بۆ ئەوه‌ی پاره‌ی ده‌ست بکه‌وێ، نازانم دووکانیک. ته‌نانه‌ت پیم وا بوو کێشه‌ی جلو به‌رگی هه‌یه، واته‌بیرم له‌وه‌ده‌کرده‌وه، کێشه‌که‌ی چییه، پێویسته

یارمه تی بدهم ... که چی ته نانهت باسیشی له وه نه ده کرد که کیشه که ی چیه
ته نها وتی که متر ته له فۆن بکه و ته واو. و بۆ ماوه یه ک ئۆتۆمبیلی نه بوو. پیتی
گوتم: ئیبراهیم، من بۆ ته ندروستیی ده روونیم که متر وه لام ده دمه وه. پیم وا
بوو به راستی خه مۆکه". (دیمانه ی ژماره ۲۹ - سۆهرابی، Pos 141)

لیره دا نه بوونی شه فافیه ت و نه ینیکاری که به هۆی خیانه ت یان گومانه وه دروست ده بی، پیاو
ناچار ده کا به رده وام هه وۆلی راکیشانی سه رنج و چاره سه رکردنی کیشه که بدا به بی ئه وه ی بزانی که
ئهم شته راسته یان نا، ده بیته قوربانیی توندوتیژی ده روونی و جۆریک له سه رگه ردانیی قوۆلی
سۆزداری (بیرن، ۱۳۹۸). ئه زمون و تیروانینه کانی تاکه کانیش ئاماژه به بیجمگرتنی نۆرمیکی نوێ و
به ره مه یانه وه ی سووری خیانه ت له ناو کۆمه لگای ئییراندا ده کات:

«سه یر که شتیک جی که وتووئه وه ی من تیبنیم کردوو و له پیاوانیش
ده بیستم، پیم ده لێن شلگیر مه به، هه مووان خیانه ت ده که ن، ئه مه له ناو
ژناندا جی که وتووئه، ده لێن پیاوان خه ریکن، با منیش خه ریکم بم و کاری
من بکه م. به لام بۆچی ژنان گیر ده که ن؟ له به ر ئه وه ی زۆربه ی خیانه ته کانی
پیاوان خیانه تیکی سیکسیه چونکه دوا ی ماوه یه ک ژنان به رنگاری ئاره زوو
سیکسیه کانی پیاوان ده بنه وه» (دیمانه ی ژماره ۲۹ - سۆهرابی، Pos 159)

ئهم روانگه به روونی پیشاندهری پیشهاته فره هنگیه کان و گۆرانکاری له هاوسهنگیی هیزی
جینده ری و خیانه تی دوولایه نه بۆ رووبه روو بوونه وه یان ته نانه ت تۆله سه ندنه وه؛ کاریک که له
ئه ده بیاتی تیۆریی "کارلیکی ره مزی" و «مهیدانی ده سه لات» (بورديو، ۱۳۸۰) و رۆلی نۆرمه نوێکانی
باس لێ کراوه.

خا لیک ی سه رنج راکیشی دیکه، دووباره بوونه وه و بلا بوونه وه ی وته زای خیانه ت له ئاسته
کۆمه لایه تیه جیاوازه کانه، ته نانه ت له نێو که سانی خاوه ن ده سه لات و خاوه ن پیگه ی کۆمه لایه تیشدا
خه یانه ت ده بیئریت.

«له هه موویان زیاتر دووباره ده بیته وه. زۆر پیاو ده ناسم که دینه لای
من ده رده دل ده که ن و پیاو ماقوولیشن نه ک ئه وه ی پیاوی هه رچی په رچی
بن کابرا دێ به رپوه به ری بانکه یان ئه وه ی دیکه به رپرسی دابه شکردنی
خۆراکی کۆمپانیایه کی به ناویانگه. کاتیک قسه یان له گه ل ده که ی، ده لێن
«بۆچی دۆست هیه له کاتیکدا ژنت هیه؟» و ئه وانیش زۆربه یان هه مان
قسه دیننه وه به ر باس، ده لێن ژنه کانمان بیریزیمان پنده که ن که چی پیاو
به راستی پیوستی به پالپشتیه، ئه وان به وه ی که په سه ند و ستایش بکړین
که یفساز و به هیز ده بن. به لام له و رۆژه وه ی له ناو پیکهاته ی خانه واده ی

ئیرانیدا وه‌رچه‌خانیکی ساز بووه به‌تایبته له‌که‌ل‌نشاره‌کاندا (ئیشمان به‌شاره
په‌راوێزیه‌کان گه‌ره‌که‌په‌راوێزنشینه‌کان نییه) ژن بوته‌که‌له‌گا. ژن ده‌یه‌ه‌وێ
تۆله‌ی ئه‌و چهند سال ستمه‌ی که‌لێیان کردووه یه‌کجی قه‌ره‌بووی بکاته‌وه
به‌راستی ژنی ئیستا دهرده‌پیاو ده‌دات» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۸. مه‌رزیه
حسینی، 195 Pos)

توێژینه‌وه‌کانی په‌یوه‌ست به‌کۆمه‌لناسیی جینده‌ری جه‌خت له‌وه‌ده‌که‌نه‌وه‌که‌گۆرانکاری له
هاوسه‌نگیی هێزی جینده‌ری و نه‌بوونی پالپشتی و هاندانی کۆمه‌لایه‌تی بو‌پیاوان له‌په‌یوه‌ندییه
هاوسه‌رێتییه‌کاندا، په‌یوه‌ندیی راسته‌وخۆی له‌گه‌ل خه‌ساره‌لگری ده‌روونی و زیادبوونی ئه‌گه‌ری
خیانه‌ت هه‌یه (بورديو، ۱۳۸۰؛ وست و زیمرمن، ۱۳۸۴).
بیروکه‌ی خیانه‌ت و گۆرانی بو‌ئامرازی زیانگه‌یانندی ده‌روونی، هه‌ندیک جار بووه‌ته‌هۆی ئه‌وه‌ی
ئهو ئه‌زموونه‌ له‌نیو ژاندا دووباره‌ببێته‌وه:

«من ئه‌م قوناغه‌م بسه‌ر هاتووه، به‌لام من له‌به‌ر ئه‌وه‌ی پیم وابوو نه‌خۆشی
ده‌روونییه‌هه‌ولم دا ئازاری نه‌ده‌م، له‌حالتیکدا من ده‌بوو چاوه‌روانی خۆم
هه‌بایه، له‌به‌رامبه‌ردا خزمه‌تگوزاریم بو‌دابین ده‌کرد. ژيانیکی دوولایه‌نه، من
ده‌متوانی له‌م ژيانه‌ بيمه‌ده‌روه‌یان ده‌بوو پابه‌ند بووایه‌م به‌و ژيانه‌وه، خیانه‌تی
ژنان جو‌ریکی دیکه‌یه. پیاوان له‌ریگه‌ی خاله‌لاوازه‌کانی ژنانه‌وه، دلیان
ده‌رفینن. وه‌ی می‌رده‌دیوه‌مه‌که‌ت ناهێلێ بچیته‌ده‌روه‌وه. ناوه‌لا ناهێلێ بچمه
ده‌روه‌وه، یان دیلێ وه‌لی ناهێلێ له‌گه‌ل کۆمه‌لی هاوڕێیان و له‌گه‌ل تیمیکی
شاخه‌وانیدا بچمه‌شاخ، به‌تایبته‌ئه‌گه‌ر ئه‌و ژنانه‌له‌گه‌ل هاوسه‌ره‌که‌یان بن،
ده‌لێ ده‌بێ هاوسه‌ره‌که‌ت له‌گه‌لت بێ، ناهێلێ به‌ته‌نها بچم. کۆمه‌لی ژنی
به‌ره‌لا که‌ناتوانن هاوسه‌رگیری سه‌رکه‌وتوو بکه‌ن و من یه‌کیک له‌م ژنانه
ده‌ناسم و قسه‌مان له‌گه‌ل یه‌کتر کرد و شتی وامان هینایه‌به‌رباس، وتی،
دوا‌ی په‌یوه‌ندیی له‌گه‌ل ۲۰-۳۰ پیاو، یه‌ک که‌سم نه‌دۆزیوه‌ته‌وه‌که‌حه‌زی
لیم بێ و بێته‌خوازینی» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۹ _ سوهرابی، 159 Pos).

هۆکاره‌تا‌که‌که‌سی و کۆمه‌لناسیه‌کانی خیانه‌تی ژن و پیاو، سوو‌ری ئالۆز و ناکارامه‌ی په‌یوه‌ندی
سو‌رداری هه‌ر دوو لایه‌نه‌که‌و قه‌یرانی شوناس و ململانیی ده‌سه‌لات و هه‌یه‌جان له‌هه‌ر دوو دیوی
په‌یوه‌ندییه‌که‌دا نیشان ده‌ده‌ن (بورديو، ۱۳۸۰؛ بیرن، ۱۳۹۸).

وێنه‌ی دلتەزینتر، ئه‌و رووداوه‌پۆژانه‌یه‌که‌تیبدا ته‌نانه‌ت ژنانیش په‌فتاریکی سیکسی له‌ده‌ره‌وه‌ی
نۆرم هه‌لدەبژێرن چونکه‌پیاو له‌رووی سیکسی یان سو‌ردارییه‌وه‌توانای نییه:

«به‌لێ، من تووشی ئه‌م حاله‌تانه‌بووم، به‌لام رێژه‌که‌زۆر که‌م بوو. ته‌نانه‌ت

جاریک ژنیک هاته لام. له کاتیکدا که له نووسینگه کهم چاوه پړی ده کرد، دۆسته کهی [هاوبه شه کهی] ته له فۆنی بو کرد. ئه و که سه ی په یوه ندی له گه لدا هه بوو زور رۆک و بی شه رمانه وتی هاوسه ره کهم ناتوانی تیرم بکا [بو سیکس] و من دلم چوو له به قالیی سهر کۆلانه که مان و که یین و به ینه که مان له قاو درا» (دیمانه ی ژماره ۳۳ - ئه لا ره زا، Pos 66).

خالیکی سهر شیوینهر و زیانبه خشی خیانه ت ئه وه یه که پیاو ئه گهر بیهه وی کار دانه وه ی به رامبه ر به م مه سه له هه بی، پرو به پرووی دووانه ییه کی قوولی شه خسی و کومه لایه تی ده بیته وه:

«ئو پیاوانه ی له م پرووه وه لاوازیان هه بوو و ژنه کانیا ن بو تیر ناکری، کاتیک پرو به پرووی خیانه تی ژنه کانیا ن ده بوونه وه، زور جار بیده نگ ده بوون و سهر یان داده خست، من زور حاله تی له م جوړه م هه بووه، بو نمونه پیاویک بو ی ده رکوت که ژنه که ی له گه ل که سیک کی تر دایه و پی و وتوو بوچی ئه م کاره ده که ییت؟ وتی که تو من تیر ناکه ییت. واته ناچار بوو ... واته نه یده توانی دهن گ بکا، وه ک ئه وه ی له پیاوه تییه که ی که م ده بووه وه که بل ی ژنه که م به هو ی ئه م بابه ته وه به جیی هیشتوو یان ده روات [خیانه تی لی ده کات] ...» (دیمانه ی ژماره ۱۲، شیوا، Pos 21).

هه ولدان بو گه رانه وه و پاراستنی ژیا نی هاوبه ش سهره رای خیانه ت و درۆ، نیشانه یه کی توخی خه ساره له لگری ده روونی پیاوانه که له دۆخیکی سهر گه ردانیدا چه قیا ن به ستوو و هه ولی دۆزینه وه ی هوکار و چاره سهر ده دات:

«جاریکی دیکه قسه م له گه ل پاریزه ره که کرده وه بو ئه وه ی متمانه م پی بکا، گری به سته که م برد و پیم دایه وه. ئو هاتبوو شته کان کو بکاته وه و پی گوتبوو ... من هه ندیک کاری داراییم بو ی ئه نجام داوه و من هیشتا ئو کاره داراییا نه ی که کردوو مه و به رده وام ده مگوت وه ره با ئه م کیشه مان بخره یین به لایه کدا. و هه رچی من بووم پید اگریم ده کرد. چونکه پیم وا بوو که به هو ی که یسه که مه وه ده مو یست ئه م ژیا نه رزگار بکه م چونکه به راستی، ئو که سه ی دوو مانگ پیش ئیستا به قوربا نت ده بوو و له ده ورت ده گه را بو ئیستا ئاو له ناکاو وای لیها تووه و منی بلوک و ئانفالو کرد و زور رووداوی له و جوړه. و منیش وتم ئو که لوپه له ی ده بیه ی و ئو دۆشه کانه ی هیناوته ته ئیره بوچی لی ره نه بن، خو گری به سته که هه یه، ئیستا گری به ستیکی ده ستیم لی هه لگرتبا یه بو رۆزی ته نگانه. بر دی و رۆیشت و به یانی چوو ده وکانیک و له ریگه ی یه کیک له هاوړیکانه وه بو م ده رکوت که پا ره ی له پیاویک وه رگرتوو. ئو پیاوه کی

بوو؟ هه‌مان پیاو. هه‌مان ئه‌و پیاوه‌ی که گومانم لێده‌کرد له‌شاخه‌کاندا بوو”

(دیمانه‌ی ژماره ۲۹ - سۆهرابی، Pos 141)

له‌دۆخیکێ وادا پیاوی قوربانی نه‌ک ته‌نها ڕووبه‌رووی خیانه‌ت ده‌بێته‌وه، به‌لکوو ڕووبه‌رووی بێ‌متانه‌یی و فربو‌خو‌راوی و له‌ده‌ستدانی سه‌رمایه‌ی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی ده‌بێته‌وه (بیرن، ۱۳۹۸). تیۆریی توندوتیژیی دوولایه‌نه‌ باس له‌وه‌ ده‌کا که زۆریک له‌ پیاوان خۆیان دوا‌ی ئه‌وه‌ی سووکایه‌تی پیکراوه، مه‌یلی تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ یان ته‌نانه‌ت خیانه‌تیان بۆ دروست ده‌بیت:

«ئه‌و پیاوانه‌ی که خیانه‌ت له‌ ژنان ده‌که‌ن، ئه‌و پیاوانه‌ی خۆیان شه‌ریان له‌گه‌ڵ ژنان کردوه، ژنانیش له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی که‌میک به‌هێز ده‌بین، به‌رگرییه‌کی ناتهن‌دروست له‌و ژنانه‌دا بی‌چم ده‌گرێ، بۆ‌نمونه‌ توندوتیژی دژی توندوتیژی» (دیمانه‌ی ژماره ۶. دکتۆر ئه‌فشار، Pos 17)

ئه‌م سووره‌ خراپه‌ به‌رده‌وامی و دووباره‌ به‌ره‌مه‌یه‌نانه‌وه‌ی توندوتیژیی ده‌روونی له‌ خێزاندایه‌ مسۆگه‌ر ده‌کات. له‌ کۆتاییدا، خیانه‌ت هه‌میشه‌ له‌گه‌ڵ پێویستی ده‌روونی بۆ‌ ئاشتی له‌ په‌یوه‌ندیدا‌یه:

«پیاویکی هاوسه‌ردار که له‌ ماله‌وه‌ هه‌ست به‌ ئارامی نه‌کا، به‌ دنیاییه‌وه‌ خیانه‌ت ده‌کا و پیاویکی سه‌لتیش که له‌ ماله‌وه‌ له‌گه‌ڵ دایک و باوکیدا هه‌لنه‌کا، به‌ دوا‌ی شوێنیکدا ده‌گه‌ڕێ بۆ‌ ئه‌وه‌ی خۆی هێور بکاته‌وه، ڕه‌نگه‌ له‌ که‌سیک بگه‌ڕێ که‌ بتوانیت ئارامی بکاته‌وه» (دیمانه‌ی ژماره ۶۳. دیمانه‌ی گروپی له‌گه‌ڵ هاو‌لاتیانی ئاسایی، Pos 26)

دووباره‌بوونه‌وه‌ی ئه‌م قه‌یرانه‌ ده‌روونییه‌ و نه‌بوونی پشتیوانی سۆزداری له‌ ناو‌خانه‌واده‌دا زه‌مینه‌یه‌کی باش بۆ‌ خیانه‌ت و دواتر توندوتیژیی ده‌روونی له‌ دژی پیاوان یان ته‌نانه‌ت له‌لایه‌ن پیاوانه‌وه‌ دروست ده‌کات (بیرن، ۱۳۹۸؛ گافمن، ۱۳۸۷).

به‌ کورتی گیرانه‌وه‌ و تیۆرییه‌ زانستییه‌کان ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌که‌ن که خیانه‌ت، له‌ سه‌ر به‌ستی‌نی کۆمه‌لگا و فره‌هه‌نگی ئێرانی ئه‌م‌ڕۆدا، ئالۆزتر و فره‌چینتر له‌ جاران‌ه: له‌ لایه‌ک ئامرازیکه‌ بۆ سه‌پاندن یان به‌ئه‌زمو‌نکردنی توندوتیژیی ده‌روونی، له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ سازو‌کاریکی به‌رگریانه‌ یان تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ بۆ‌ قه‌ره‌بو‌و‌کردنه‌وه‌ی سووکایه‌تی و نا‌کوکی ده‌سه‌لات و خالی سه‌ره‌کی دله‌راو‌کێ و پووکانه‌وه‌ی ده‌روونی و دارمانی ئه‌خلاقیی په‌یوه‌ندییه‌ سۆزدارییه‌کانه‌؛ پڕۆسه‌یه‌ک که بی‌گومان لیکه‌وته‌کانی زیاتر له‌ ئاستی تاکه‌ که‌سیدا ده‌رده‌که‌وی، تا سنووری خانه‌واده‌ و تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و ته‌نانه‌ت پیکهاته‌ که‌لانتره‌کانیش.

• تۆله‌کردنه‌وه‌ و سه‌ره‌ختی

له‌ په‌یوه‌ندییه‌ م‌رو‌ییه‌کان و به‌تایه‌ت په‌یوه‌ندییه‌ خێزانی و هاوسه‌ر‌یتیه‌کانه‌وه‌، توندوتیژی

همه‌میشه له شیوهی ئاشکرا و شاراوهدا خوئی دهرده‌خات؛ به کییک له گرینگترین شیوازه‌کانی دهرکه‌وتنی ئەم توندوتیژییه له قالبی ستراتیژیی تۆله‌سه‌ندنه‌وه و سه‌رسه‌ختییه. ئەم کاردانه‌وانه زۆر جار کاتیک ڕوو دهرده‌ن که مڕۆف هه‌ست به نایه‌کسانی، زیانلیکه‌وتوویی، یان پشتگۆیخران ده‌کا و له غیابی ئامرازی ته‌ندروست بۆ چاره‌سه‌رکردنی نا‌کوکی، په‌نا بۆ ستراتیژییه‌تی شه‌رانگیزی سۆزداری و دهرروونی ده‌بات بۆ ئەوهی جوړیک له هاوسه‌نگی یان ده‌سه‌لاتی له‌ده‌ستچوو و ده‌ده‌ست به‌ییتیه‌وه؛ ئەمه‌ش ده‌بیته هۆی ئەوهی که سووړی توندوتیژی نه‌ک هه‌ر کو‌تایی پی نه‌یه‌ت، به‌لکوو زۆرتر و به‌رفراوانتر بیت (که‌ریمی، ۱۴۰۱). ئەو نموونه باسکراوانه‌ی که له دیمانه‌کاندا هاتوو گوزارشت له لیکه‌وته و ڕه‌نگدانه‌وهی بینراوی ئەم پڕۆسه ده‌که‌ن. بۆ نموونه پشتگۆیخستنی پیدایه‌ستیه سۆزدارییه‌کانی که‌سی به‌رامبه‌ر له قالبی تۆله‌سه‌ندنه‌وه و سه‌رسه‌ختی خوئی دهرده‌خات:

«ئهم خانمه نه‌خۆش ده‌که‌وی، ئەم کابرایه هه‌چ گرینگیه‌کی
پێنادات ... و دواتر ئەم خانمه ئەوه له دڵیدا ده‌مینی و له شوێنیک
تردا دهریده‌بریت» (دیمانه‌ی ژماره ۴۷. خانم ئینتزامی، Pos 32).

له راستیدا تاک له‌بری ئەوهی راسته‌وخۆ ناره‌زایی دهربهری یان ڕه‌نجه‌کانی په‌یوه‌ندییه‌که‌ی که‌م بکاته‌وه، بریار ده‌دا ئازار و دلمه‌ندبوونه‌که‌ی له جیگایه‌کی دیکه‌دا دهربخات. ئەم دهردان و لیو‌رپژبوونی هه‌یه‌جانی و ڕه‌فتارییه زۆر به‌باشی له‌گه‌ل تیۆری لیو‌رپژبوونی سۆزداریدا یه‌ک ده‌گرێته‌وه (آزاد ارملی، ۱۴۰۲) و نیشان ده‌دا که چۆن شکستی سۆزداری له به‌ستینیکدا، له به‌ستینیک دیکه‌دا کاردانه‌وهی لی ده‌که‌وتیه‌وه.

له نموونه‌یه‌کی دیکه‌دا، پشتگۆیخستن و به‌هه‌ندوه‌رنه‌گرتنی په‌یتا په‌یتای ژن له لایه‌ن می‌رده‌که‌ی و خواستی ژنه‌که‌ی بۆ سه‌لماندنی جوانیه‌که‌ی هه‌یچی لی سه‌وز نابێ تا ئەو ڕاده‌ی که ساردی و «ته‌لاق سۆزداری» له په‌یوه‌ندییه‌که‌ی لی ده‌که‌وتیه‌وه:

“هه‌شت مانگه هه‌یج خیانه‌تیک نه‌کراوه و من هه‌یچم نه‌کردوووه و نزیکه‌ی
سی چوار مانگه ته‌لاق سۆزداریمان هه‌بوو ... ئەو نازانی که من قژم ڕه‌نگ
کردوووه، هه‌یج نابینی...” (دیمانه‌ی ژماره ۸۹. می‌هره‌بان، Pos 32).

وه‌ها دۆخیک له چوارچێوه‌ی تیۆری یه‌کسانی کۆمه‌لایه‌تیدا (Equity Theory) مانا به‌خۆوه ده‌گرێ؛ کاتیک تاکیک هه‌ست ده‌کا که دادپه‌روه‌ری و پڕزگرتن له په‌یوه‌ندییدا بوونی نییه، ئەوا نا‌اگایه ڕوو ده‌کاته ڕه‌فتاری تۆله‌سه‌ندنه‌وه و قه‌ره‌بووکردنه‌وانه - ته‌نانه‌ت ئەگه‌ر ناراسته‌وخۆش بیت (میرشکاری، ۱۳۹۹).

له هه‌ندیک حاله‌تدا تاک له وه‌لامی ئەو دهرده‌ و ڕه‌نجه‌ی که ته‌حه‌مولی ده‌کا، توندوتیژییه‌کانی خوئی به‌رامبه‌ر به‌که‌سانی دیکه‌ تیکه‌ل به‌فۆرمیک له سادیزمی کۆمه‌لایه‌تی ده‌کات، وه‌ک له‌م گێڕانه‌وه‌ی خواره‌وه‌دا دیاره:

“ئهوان یاساکان جیبه جی ناکهن... ده رزی ناسه لامهت به کار دههین،
کهسانی دیکه نهخۆش دهخهن، کارگهلیک دهکهن که نابیت بیکهن”
(دیمانه‌ی ژماره ۳۹ - عه‌لی ئاقاسی، Pos 223)

به‌پیی تیۆری فیروونی کۆمه‌لایه‌تی (بندورا، ۱۹۸۶؛ حسینی و همکاران، ۱۳۹۷)، که‌سیک
که‌بووه‌ته‌قوربانیی توندوتیژی یان تارینراوه، رهنکه‌هه‌مان سه‌رچه‌شن به‌رامبه‌ر به‌که‌سانی دیکه
به‌ره‌هم به‌ییتیه‌وه و ناراسته‌وه‌خۆ تۆله‌ی شکسته‌کانی له‌کۆمه‌لگا بکاته‌وه.
ئه‌م سووره‌له‌په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لاتی نیوان دایک و باوک و مندالیشدا به‌دی ده‌کریت.
که‌نجیک که‌به‌هۆی سزایان سووکایه‌تی پیکران له‌لایهن دایک و باوک ئازاری پیگه‌یشتبیت،
له‌بری ئه‌وه‌ی تووره‌یی خۆی سه‌رکوت بکات، کاردانه‌وه‌ی به‌رگرییه‌که‌ی بریتییه‌له‌تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌و
ته‌نانه‌ت توندوتیژی جه‌سته‌یی:

“ئه‌گه‌ر لیم بدا‌بایه‌که‌هیچ، به‌لام ئه‌گه‌ر لیم درابا، هه‌تا لیم نه‌دا‌یه‌وازم
لێ نه‌ده‌هینا....” (دیمانه‌ی ژماره ۳۶ - فه‌راز مه‌حبووبی، Pos 16)

ئه‌م کاردانه‌وه‌له‌گه‌ل تیۆری کاتارسیس (ده‌ردانی هه‌یه‌جانی) و په‌یوه‌ندییه‌ سووره‌گییه
توندوتیژه‌کاندا یه‌که‌ده‌گریته‌وه، که‌تییدا ره‌فتاری ئازاردهرانه‌له‌کۆتایییدا وه‌لامی ئازاردهرانه‌ی لێ
ده‌که‌وێته‌وه‌ (دولان، ۲۰۲۰). ئه‌م سه‌رچه‌شنه‌له‌په‌یوه‌ندیی هاوسه‌ره‌کانیشدا دیاره:
“پیاوه‌ده‌لیت... جاریکێ تر لیت ده‌ده‌مه‌وه، لاچۆله‌پیش چاوم ون به
...” (دیمانه‌ی ژماره ۵۱. ئه‌میر موختاری، Pos 48)

ئه‌زموونی توندوتیژی، نه‌بوونی چیرۆ و هه‌ستکردن به‌ته‌ندروستییه‌ ده‌روونی له‌په‌یوه‌ندییه‌کدا
که‌به‌ستییه‌ سه‌ره‌ه‌ل‌دان ره‌فتاری توندوتیژانه‌یان کرده‌وه‌ی دوولایه‌نه‌له‌سه‌ر بنه‌مای سه‌پاندنی
ده‌سه‌لاته‌، هه‌ر دووکیان له‌م ئاراسته‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گرن.
له‌هه‌ندیک حاله‌تدا تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ توندتر ده‌بیته‌وه‌ و ته‌نانه‌ت هه‌ره‌شه‌ی جه‌سته‌یی لێ
ده‌که‌وێته‌وه‌. هه‌ندیک له‌پیاوان، دوا‌ی ئه‌وه‌ی هه‌ست به‌فریوخواردن یان شکست ده‌کهن، جگه
له‌هه‌ره‌شه‌یان ره‌فتاری شه‌رانگیزانه‌بو‌گه‌راندنه‌وه‌ی که‌رامه‌ت یان کۆنترۆل‌کردنی په‌یوه‌ندیی هه‌یچ
رێگه‌یه‌کی تر شک نابه‌ن:

“ئێستا ده‌لیم، ئه‌گه‌ر ژنه‌که‌م له‌شوینیکدا بینم، له‌شوینیکێ چۆل
و خه‌لوه‌تدا بیدۆزمه‌وه‌ ده‌یکوژم. (دیمانه‌ی ژماره ۲۴. غوه‌لام ئه‌سه‌که‌نده‌ری،
Pos 193-194)

ئه‌م جوهره‌ره‌فتارانه‌ره‌گیان له‌تیۆری تووره‌یی کۆنترۆله‌کراودا هه‌یه‌ (گافمن، ۱۹۹۵؛ عه‌ایی،
۱۳۹۸) و ئاماژه‌بو‌سه‌رنه‌که‌وتنی تاک له‌به‌رپۆه‌بردنی شکسته‌که‌له‌که‌بووه‌کان ده‌کهن.
له‌ژیانی رۆژانه‌دا، سه‌رسه‌ختی و تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ی بچووک و خۆراگریی پاسیقانه‌ئه‌وه‌نده‌ی دیکه

تەشەنە بە بێمتەمانەیی و پووکانەوێ دەروونی و داخرانی پەيوەندییەکان دەکات:

«ئەيچى ئەرپوڤە... ئەگەر بیداته بارى لاسارى» (دیمانەى ژمارە ۲۸.

جەمالی، Pos 155)

ئەم دۆخە لە دەروونناسیی پەيوەندیدا بە چەمکی خۆراگری پاسیفاڤە یان کردەوێ نەرینی وەسف دەکەیت؛ واتە تاک بۆ پاراستنی کەمترین سەرەخۆیی پەنا دەباتە بەر ڕەفتارگەلی وەکوو ھاوکاری نەکردن یان سەرسەختی نواندن (هافمن، ۲۰۱۹).

پەهەندەکانی تۆلەسەندەوێ هەندیک جار دەگەرێنەوێ بۆ ڕەگ و ڕیشەیی قوولتر و ئەزمونەکانی سەردەمی مندالی؛ قوربانیانی توندوتیژی لە تافی مندالیدا، لەوانەییە بیانەوێ لە ئیستادا ئەو توندوتیژییە سەردەمی مندالی قەرەبوو بکەنەوێ یان تۆلەیی بستیئەوێ یان لە پەيوەندییە نوێیەکاندا هەمان ئازاردان دووبارە بکەنەوێ:

«هیشتا ئاسەواری سووتمان بە هۆی فەندەک لەسەر زک و کەلەکەم

دەبینم. ڕقم لێیەتی... دەمەهەوێ تۆلە بکەمەوێ، بەلام ئیستا کەس نییە. من

تەنیام» (دیمانەى ژمارە ۶۱. عەرشیە جەغەری، Pos 34).

ئەم دیاردە جەخت لەسەر پێویستی گرینگیدان بە گواستنەوێ خەسارەتەکان لە نەوێیە کەوێ بۆ نەوێیە کێ دیکە و تیۆریی ترومای نیوان نەوێی دەکاتەوێ (ون درکولک، ۲۰۱۸).

هەرۆهە ئالۆزیی پەيوەندییەکانیش ڕوویەکی جیاوازی ستراتیژییەکانی تۆلەسەندەوێ ئاشکرا دەکەن. تیکەلبوونی ڕەفتارە مازۆخیستی و سادیستییەکان، ڕاژانی نیوان نەوازشکردن و سزادان و توندوتیژیی فرەچین بەشیکی گرینگی پەيوەندییە زیانیکیەوتووێ کان:

“ئەم پیاوێ دەچوو و لەگەڵ ھاوڕێکانی ئەم پیاوێ دەبوو بە ڕەفیق،... خۆ

نەیدەهیشت من بە ئاسوودەیی بژیم... لە لایەکی ترەو، مازۆخیست بوو

چونکە ئازاروەرگر بوو...” (دیمانەى ژمارە ۱۲، شیوا، Pos 47)

ئەم تیکەلکردنە نیشانەیی نەبوونی توانای ڕیکخستنی هەیهجان و دووبارە بەرھەمھێنانەوێ خەسارەتە کۆنەکان لە ناو فەزای پەيوەندییە نوێکانە (فرانکل، ۲۰۱۷).

بە کورتی دەتوانین بڵێین تۆلەسەندەوێ و سەرسەختی تەنیا ستراتیژی وەلامدانەوێ هەستی نادادپەرەوێ، سووکایەتی، یان شکست نییە، بەلکۆو ئامرازیکە بۆ درێژەدان بە سووڕی توندوتیژی و گواستنەوێ بۆ پەهەندە دەروونی و کۆمەلایەتییە جۆراوجۆرەکان. هەرچی کەنالەکانی دەربرینی تەندروستی هەیهجان و چارەسەرکردنی ناکۆکی لە پەيوەندییە کەدا داخراوتر بێ و هەرچی میژووی خەسارەت، سووکایەتی پیکردن، یان شکست درێژتر بێ، ئەگەری ئەوێ کە پیاوان پەنا بۆ ئەو ستراتیژیانە بێن و لە بەردەوامکردنی توندوتیژیی دەروونی و سۆزداری دژی پیاوان بەردەوام بن، زیاتر؛ لە کۆتاییدا، ئەم سووڕە لێکەوتەیی بەربلادوتری بۆ

سه‌ر شوناس و که‌رامه‌ت و ته‌ندروستی ده‌روونی هه‌موو که‌سانی تیوه‌گلاو هه‌یه.

• هه‌ره‌شه‌کردن

به‌پیتی گێرانه‌وه‌کان، ده‌توانین ب‌یین که «هه‌ره‌شه‌کردن» که‌یه‌کیک له‌ ستراتیژه‌ شه‌رانگیزییه ده‌روونی و سه‌وزدارییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوانه‌ فۆرم و زه‌مینه‌ی جو‌راو‌جو‌ری هه‌یه. ئەم ستراتیژه به‌ دروستکردنی ترس و زۆره‌ملی و لێسه‌ندنه‌وه‌ی ده‌سه‌لات، کاریگه‌ری تیکده‌رانه‌ی له‌سه‌ر ته‌ندروستی ده‌روونی و بارودۆخی ژیا‌نی پیاوان هه‌یه.

له‌ نمونه‌کانی توندوتیژی له‌ نیوان هاو‌ره‌گه‌زه‌کان، هه‌ره‌شه‌کردن بۆ له‌قاودانی زانیاری که‌سی و تایبه‌تی ئامرازیکه‌ بۆ کۆنترۆڵکردن و به‌ده‌که‌لکی:

«ئه‌مه‌ له‌ کوراندای زۆر باوه، ته‌نانه‌ت توندوتیژی سیکی‌سی که‌ به‌رامبه‌ر به‌ یه‌کتر هه‌یانه، فشارخسته‌ن سه‌ر که‌سیک بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌و کاره‌ بکا، ره‌نگه‌ بۆ نمونه‌ ئه‌و که‌سه‌ هه‌له‌یه‌کی کردبێ، جگه‌ره‌یه‌کی کیشابێ، کاریکی کردبێ، لایه‌نی به‌رامبه‌ره‌که‌ی فشار ده‌خاته سه‌ری که‌ به‌ دایک و باوکت ده‌لێم ئه‌گه‌ر ئه‌م کاره‌ نه‌که‌ی، هه‌موو شتیک له‌قاو ده‌ده‌م.» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸. یاسر حسینی فهد، 29 Pos)

ئهم جو‌ره‌ هه‌ره‌شه‌یه، به‌تایبه‌ت له‌و کۆمه‌لگایانه‌ی که‌ هاو‌ره‌گه‌زه‌خوازی تابۆیه، ده‌توانی خه‌ساره‌ت و زیانی گه‌وره‌ ئاوقانی تاک بکا و له‌ دۆخی لاوازی و چه‌وساندنه‌وه‌دا گرفتاری بکات. به‌پیتی تیۆری ناوناتۆره (Becker, 1963)، ترس له‌ له‌قاودانی شوناسی ره‌گه‌زیتی، تاک ناچار به‌ بیده‌نگی و قبوولکردنی بارودۆخی ناله‌بار ده‌کات؛ له‌ ئه‌نجامدا، ناوناتۆره‌ی کۆمه‌لایه‌تی تاک زیاتر له‌ به‌رامبه‌ر توندوتیژی خه‌ساره‌له‌گر ده‌کات (لوری، ۱۳۸۹). له‌ نمونه‌یه‌کی تردا توندوتیژی خیزانی هه‌ره‌شه‌ی کوشتنی له‌گه‌له‌:

«پاشان شه‌ویک [مالی خه‌زوورم] هێرشیان کرده سه‌رم و منیان به‌ زۆری برد. نیوه‌رۆ بوو، خه‌وتبووم. چه‌قۆیه‌کیان له‌ سه‌ر مله‌م دانا، لێیان دام و پارچه‌ پارچه‌یان کردم. منیان برده‌ نووسینگه‌ی ژن ماره‌برین و گو‌تیان یان واژۆی ده‌که‌ی یان سه‌رت ده‌برین یان دایکت ده‌گێین. تاقمیکی به‌ره‌لا و هه‌رچی و په‌رچی بوون. ساردکه‌ره‌وه‌یه‌ کمان کړیوو و ئۆتۆمبیلیکیش. رۆژیک، هاتن و گو‌تیان، ئه‌گه‌ر ده‌ته‌ه‌وێ ژنه‌ که‌ت لێ نه‌ستینی‌نه‌وه، وه‌ره‌ ماله‌که‌ بکه‌ به‌ ناویه‌وه. من مله‌م نه‌دا» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۵ _ حسینی زاده، 78 Pos)

له‌م حا‌له‌ته‌دا هه‌ره‌شه‌ی مه‌رگ و زیانگه‌یاندن به‌ ئه‌ندامانی خیزان ئامرازیکه‌ بۆ زه‌خت کردنه سه‌ر پیاو بۆ ئه‌وه‌ی مل به‌ خواسته‌ نا‌ره‌واکان بدا و قبوولی بکات. به‌کاره‌ینانی توندوتیژی

جەستەیی و ھەرەشە کردن نیشانەى ناھاوسەنگیى ھێز و ھەولدان بۆ بە تەواوى کۆنترۆلکردنى قوربانییە. ئەم جوۆرە توندوتیژییە لە گەڵ تیۆریی کۆنترۆلی زۆرەملیدا (Stark, 2007) یە ک دە گریتهوه؛ واتە تاک توندوتیژی و ھەرەشە بە کار دەھێنێ بۆ ئەوێ پەفتار و ژيانى کەسیکی دیکە کۆنترۆل بکات (سلیمی و ھەمکاران، ۱۳۹۵).

لە پەيوەندییە سۆزدارییەکاندا ھەرەشەى خۆکوژی یان زیان بە خۆگەیانندن ئامرازیکە بۆ راکێشانی سەرنج و کۆنترۆلکردنى لایەنى بەرامبەر:

«زۆربەى ئەو شتانەى کە دەیبینم ھى سەردەمى منداڵییە، کچ و کور کە پەيوەندییان لە گەڵ یە کتردا ھەبە، ئیستا ئەگەر بە خۆشەویستی داینبین، شەڕیشیان دەبیت. کەسانى دەورەبەریان دەیانبینن دواجار بە کارى دەبەن. ھەمیشە شتیک بۆ ھەرەشە کردن دەبینن. ئەگەر کچیک بیھەوێ ھەرەشە بکا، دەلێ ئەگەر ئەمەم لە گەڵ بکەى من دەچم خۆم دەکوژم، حەب دەخۆم». بەلام کورە کە دەلێ «من ئالوودە دەبم مادە ھۆشبەر دەکیشم»، خۆ دەزانى چى دەلیم؟ ئەگەر لایەنى بەرامبەر بترسێ، ئەگەر بریارە شەڕ بکەن، دەترسن، ئاشت دەبنەو. بۆ نمونە کچە کە دەلێ «ئەم حەبە، ئەم دەرمانە رزگارى کردم». لە کوتاییدا دوو سێ جار پیکەو شەڕ دەکەن. دەمەقالە و مشتومریان دەبیت. ئەم دەلێ من دەچم حەب دەخۆم ئەویشیان دەلێ منیش مادەى ھۆشبەر دەکیشم» ئیتر خالی لاوازیی یە کتریان بۆ دەردەکووت (دیمانەى ژمارە ۳۶ - فەراز مەحبوبی، Pos 326).

ئەم جوۆرە ھەرەشە، بە دروستکردنى ھەستى گوناھ و بەرپرسیاریتیی لە کەسى بەرامبەردا، ناچارى دەکا داواکارییەکانیان قبوول بکات. لە روانگەى دەرووناسییەو ئەم پەفتارە دەتوانی نیشانەى تیکچوونى کەسایەتى و پێویستى گرینگى پێدان بیت (یوسفی، ۱۳۹۹). ھەرەشەى زیانگەیانندن بە کەسانى تر جوۆریکی تری توندوتیژییە:

«دەستیم بەستەو. بەلام من بە نەپتیی ئەوێم کرد، نە ک وە کوو دایکم (کە بەسەرھانى دەستدریژییە کە لای ھەمووان لەقاو دا)، شەو بوو و کەس لە کووچەدا نەبوو. لە تاریکیدا رامکیشا. تەنھا ویستم بیانترسینم، لیم نەدەدا. ئەوان ھەلامەتیان گرت، سارد بوو، گوێرا یەلیمیان دە کرد. نگابانیانم دەدا، ھەر ویستم بیانترسینم. ئەوندەم نەزانى دووانیان میزبان کرد بە خۆیاندا. وتم ئیتر دایکم ئەزیت ناکەن؟ ئیتر سەرتان داخەن بچنە قوتابخانە و سەرتان داخەن ورنەو؟ (دیمانەى ژمارە ۴۴. حەمید حەقى، Pos 147)

لەم نمونەدا کەسە کە بۆ کۆنترۆلکردنى پەفتارى منداڵەکان ھەرەشە و ترس بە کار دەھێنیت.

ئهم شیوازه په‌روه‌رده‌کردنه، به دروستکردنی دل‌ه‌راوکی و ترس له مندا‌ل‌اندا، ده‌توانی کیشه‌ی ده‌روونی و ره‌فتاری له داها‌تووی لی بکه‌و‌یت‌ه‌وه. به‌پیی تیوری فی‌ربوونی کومه‌لایه‌تی، ئه‌و مندا‌ل‌انه‌ی به‌رکه‌وته‌ی توندوتیژی و هه‌ره‌شه‌ن، له‌وانه‌یه له داها‌توویاندا ئهم سه‌رچه‌شانه به‌کار به‌پینه‌وه (بندورا، ۱۹۷۷؛ بشارت و همکاران، ۱۳۸۶).

له هه‌ندیک حال‌ه‌تدا هه‌ره‌شه‌ی تاران‌دن و دا‌بران له لایه‌ن خیزان ئامرازیکه بۆ کۆن‌ترۆ‌ل‌کردنی بریاره‌کانی تاک:

«نا‌توان به‌که‌س بلین که کیشه‌ی ئهم ها‌وسه‌رگیریه ئه‌وه بو‌وه که له‌سه‌ر بنه‌مای په‌زامه‌ندی خیزانه که نه‌بو‌وه، که‌چه که چو‌وه شو‌وی کردو‌وه، خانه‌واده که‌ی رازی نه‌بو‌ون و گو‌تی من هه‌ر شو‌و ده‌که‌م ده‌نا نه‌مده‌ن به‌و کو‌ره خۆم ده‌کو‌ژم. ده‌ی مالی با‌وکیشی وتو‌یانه باشه شو‌وی پی بکه وه‌لی ئی‌تر نه‌یه‌یت‌ه‌وه بۆ مالی با‌وکت و حاشا که‌ی ئی‌مه نیت. ئی‌مه زۆر حال‌ه‌تی واما‌ن هه‌یه. ئی‌ستا کا‌برا نه‌خۆشی ده‌روونی‌یه به‌توندوتیژی هه‌لسو‌که‌وت له‌گه‌ل ئه‌و که‌چه ده‌کا نه‌خۆشه و له‌باری ده‌روونی‌یه‌وه تی‌ک چو‌وه و ئهم ئافره‌ته‌ش خه‌ریکه ته‌حه‌مول ده‌کا هه‌ندیان جه‌ل‌نه لیانی دا‌وه. به‌راستی ما‌ونه‌ته‌وه. ما‌ونه‌ته‌وه که قو‌ری کو‌ی بکه‌ن به‌سه‌ریاندا (دی‌مانه‌ی ژماره ۷۵. دی‌لارام، Pos 45).

ئهم جو‌ره هه‌ره‌شه، به دروستکردنی هه‌ستی گونا‌هو ترسی له‌ده‌ستدانی پشتی‌وانی خانه‌واده، تاک ناچار ده‌کا پا‌به‌ندی خواسته‌کانی بنه‌ماله‌ بیت. ئهم ره‌فتاره له‌گه‌ل تیوری وابه‌سته‌بو‌ون یه‌ک ده‌گری‌ته‌وه (Bowlby, 1969)، واته خواست بۆ وابه‌سته‌بو‌ون و پشتی‌وانی خانه‌واده، تاک له‌به‌رامبه‌ر هه‌ره‌شه‌ی تاران‌دن خه‌ساره‌ل‌گر ده‌کات (قربانی و همکاران، ۱۳۸۸).

له‌په‌یوه‌ندی نی‌وان ئه‌و که‌سانه‌ی که ئاراسته‌ی سیکسی جیا‌وا‌زیا‌ن هه‌یه، هه‌ره‌شه‌ی له‌قاودانی شو‌ناسی سیکسی و به‌دکه‌ل‌کی له‌م زانیاریانه ئامرازیکه بۆ کۆن‌ترۆ‌ل‌کردن و چه‌وساندنه‌وه: «ئهمه‌ په‌یوه‌ندی نی‌وان که‌سیکی یه‌که‌ره‌گه‌زخ‌واز و دو‌وره‌گه‌زخ‌وازه، که که‌سی دو‌وره‌گه‌ز، به‌خیانته‌کردنی دو‌و بژاردی له‌به‌رده‌مدایه، یان له‌گه‌ل کو‌ریکه یان که‌چیک، ئهمه‌ زه‌ربه‌ی لی ده‌دا، زه‌ربه‌ی ده‌روونی و سو‌زداری و زۆر جاریش بینیومه ئه‌و که‌سه به‌دکه‌ل‌کی له‌و که‌سه ها‌وره‌گه‌زخ‌وازه ده‌کا که بۆ نمو‌ونه به‌خیزانه که‌ت ده‌لیم، ده‌ردت پی ده‌ده‌م وان لی ده‌که‌م چی ده‌که‌م ده‌تبه‌مه دادگا، ده‌تبه‌مه پای سیداره. به‌م جو‌ره هه‌ره‌شه به‌دکه‌ل‌کی له‌و که‌سه ده‌که‌ن. زۆر جار ئه‌و دو‌وها‌وره‌گه‌زخ‌وازه پی‌شته‌ر په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل که‌چ یان کو‌ریکی دیکه‌دا هه‌یه و ته‌نها بۆ ده‌ستدری‌ژیکردن و به‌دکه‌ل‌کی ده‌چیت‌ه نا‌و په‌یوه‌ندییه که‌وه (دی‌مانه‌ی ژماره ۸۴. شایان، Pos ۶).

ئهم جو‌ره هه‌ره‌شه، به دروستکردنی ترس و دل‌ه‌راوکی له‌تا‌کدا، ناچاری ده‌کا بارودۆ‌خی نه‌خ‌وا‌زرا‌و قبو‌ل بکات.

هه‌روه‌ها هه‌ره‌شه‌ی خۆ‌کوشتنیش له‌هه‌ندیک حال‌ه‌تدا وه‌ک ئامرازیک بۆ را‌کیشانی سه‌رنج و

کۆنترۆلکردن به کار دههینریت:

«پیاوه رۆشت و فهرامۆش کرا. ئیمه بریارمان دا خۆمان بکوژین،
خۆکوشتنیش به ههمان شێوه رووی دهدا، کابرا ویستی خۆی بکوژی،
پرسیمان بۆچی وا دهکهی؟ وتی چونکه پاره نییه» (دیمانه‌ی ژماره ۸۷.
ئیبیراهیم رهههه‌ران، Pos 88)

ئهم جۆره هه‌ره‌شه، به دروستکردنی هه‌ستی گوناوه و به‌پر‌سیاریتی له که‌سی به‌رامبه‌ردا،
که‌سی به‌رامبه‌ر ناچاری ده‌کا سه‌ر بۆ خواسته‌کانی دانه‌وینیت.
له‌ کۆتاییدا هه‌ره‌شه‌ی جیه‌په‌شتنی مأل له‌لایه‌ن دایک و باوکه‌وه ئامرازیکه بۆ ئه‌وه‌ی منداڵ
ناچار بکه‌ن هاوسه‌رگه‌رییه‌کی نه‌خوازاو بکات:

«نه‌توانی بێم نه‌خه‌ر شوو ناکه‌م، چونکه هه‌یچم پێ نه‌ده‌کرا، دایکم پێی
وتم ئه‌گه‌ر تۆ بێی نا و به‌ قسه‌ی باوکت شوو نه‌که‌ی باوکت وتی ئهم ماله‌ به‌جی
ده‌هێلم. من شیت بووم، باشه باوکم ده‌یویست بچیته‌ کوێ؟! مێشکم قه‌پات
بوو. من منداڵ بووم و وتم نا با باوکم نه‌روا باشه شوو ده‌که‌م، دواتر دایکم وتی تۆ
هاوسه‌رگه‌ری له‌گه‌ڵ ئهم کوره‌ بکه، هه‌ر چیه‌ک بوو، هه‌ر چیه‌ک رووی ده‌دا،
له‌سه‌ر باوکت» (دیمانه‌ی ژماره ۸۹. راحله مێه‌ره‌بان، Pos 10).

ئهم جۆره هه‌ره‌شه، به دروستکردنی ترسی له‌ده‌ستدانی په‌شتیوانیی خانه‌واده، تاک ناچار ده‌کا
پابه‌ندی خواسته‌کانی بنه‌ماله‌ بیت.
ده‌توانین بێین که «هه‌ره‌شه‌کردن» که‌یه‌کیک له‌ ستراتیژه‌ شه‌رانگیزییه‌ ده‌روونی و سۆزداریه‌ کانه
به دروستکردنی ترس و زۆره‌ملی و لێسه‌ندنه‌وه‌ی ده‌سه‌لات، کاریگه‌ریی تیکه‌درانه‌ی له‌سه‌ر
ته‌ندروستییه‌ ده‌روونی و بارودۆخی ژبانی پیاوان هه‌یه. له‌ توندوتیژیی نیوان هاوهره‌گه‌زخاوانه‌وه بگه‌
تا ده‌گاته‌ توندوتیژیی خێزانی و په‌یوه‌ندیی سۆزدار، ده‌توانین ئهم ستراتیژه‌ له‌ فۆرم و زه‌مینه‌ی
جۆراوجۆردا ببینین.

• نه‌بوونی هاوسه‌نگی له‌ ده‌ربه‌رینی سۆز و خۆشه‌ویستی

له‌ تاوتۆیکردنی لێکه‌وته‌کانی ستراتیژییه‌ شه‌رانگیزییه‌ ده‌روونی و سۆزداریه‌ کانی توندوتیژی دژی
پیاوان، پر‌سی پاراستنی هاوسه‌نگی له‌ ده‌ربه‌رینی سۆز و خۆشه‌ویستیدا زۆر گرینگ ده‌بێت؛ چونکه
بیتوانایی له‌م به‌اره‌دا خۆی ده‌توانی بیه‌ته‌ جۆریک له‌ توندوتیژیی شاراو و پیاوان به‌ره‌و چه‌ندین
ئالنگاری سۆزدار و ده‌روونی ببات. گه‌رانه‌وه‌یه‌ک که‌ له‌ ناو دلی گه‌رانه‌وه‌ی دیمانه‌ کانه‌ سه‌ر
ده‌دیانی باس له‌ ئه‌زموونی به‌رجه‌سته و هه‌ندیک جاریش دله‌زین ده‌کا که‌ تێیدا نه‌ زیاده‌رۆیی
و نه‌ که‌مه‌رۆی له‌ ده‌ربه‌رینی هه‌ست، په‌زاهه‌ندی لی ناکه‌وێته‌وه و ئهم دۆخه‌ش به‌ستینیک بۆ

دروستبوونی توندوتیژی ده‌روونی به‌رامبه‌ر پیاوان خوش ده‌کات.

«ئایا ئەمه خۆی توندوتیژی نییه؟ پیاو ده‌بی چی بکا؟ پیاو ده‌بی هه‌ر به قوربانی ژنه‌که‌ی بیت. ئیمه هه‌ر له‌م بینایه‌دا پیاوه‌گیری به‌ژنه‌نه‌ده‌دا، ژنه ده‌هات و ده‌چوو و هتد. دواتر رۆژێک بوو به‌شه‌ریان، ئیمه بووین به‌دادوه‌ر، گوتمان داده‌گیان له‌چیت که‌مه؟ له‌رووی داراییه‌وه‌باشی، له‌رووی ... وتی، «وه‌ره، سه‌یر که‌، من بیزم له‌وشه‌ی نازیز گیان دیته‌وه. بیزم نازانم له‌چی دیته‌وه، بیزم له‌دله‌گیان دیته‌وه، بیزم له‌خۆشه‌ویستی منی دیته‌وه، نازانم بیزم له‌چی دیته‌وه، گوتم باشه‌ داده‌گیان چیت له‌م باشت‌ره؟ وتی: ئیتر من بیزم دیته‌وه، پیم خۆشه‌په‌یجوورم بی‌که‌ی ده‌رۆم که‌ی دیمه‌وه‌پیم خۆشه‌له‌سه‌رم شلگیر بیت. ژن زۆری روو پی‌بده‌ی قۆلی ئەستوور ده‌بی، که‌قۆلی ئەستوور بوو ئیتر می‌ردی گه‌ره‌ک نییه. ده‌لین پیاوان فره‌چه‌شنخوازن به‌خوا ژنیش ده‌سه‌لاتی بی‌له‌پیاو خراپ‌تره، به‌لام پیاو ناوی به‌خراب ده‌رچوو» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۸. ئەکبه‌ر مه‌مبینی، Pos 103).

ئهم گیرانه‌وه به‌روونی ئەوه‌مان بو‌ده‌رده‌خا که‌ئهو پیاوانه‌ی سۆز و خۆشه‌ویستی له‌پاده‌به‌ده‌ر و زیاده‌له‌ئاستی پتویست ده‌رده‌بن، نه‌ک هه‌ر وه‌لامیکی گونجاو له‌لایه‌نی به‌رامبه‌ره‌وه‌وه‌رناگرن، به‌لکوو سه‌رکۆنه‌ش ده‌کرین و هه‌ست به‌بی‌بایه‌خی و بی‌که‌لکی ده‌که‌ن. به‌م شیوه‌ پیاوان گرفتاری ته‌له‌یه‌ک ده‌بن که‌نه‌ده‌توانن به‌ته‌واوی خۆیان ده‌ربهرن و نه‌توانای ئەوه‌یان هه‌یه‌له‌م چه‌قه‌به‌ستووێه خراپه‌ر‌زگار بکه‌ن. روانگه‌ده‌رووناسیه‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی وه‌کوو تیۆری “کارلیکی ره‌مزی” (بلومر، ۱۹۶۹؛ به‌نقل از برزگر و همکاران، ۱۳۹۵) جه‌خت له‌وه‌ده‌که‌نه‌وه‌که‌مانا و به‌های کرداره‌سۆزدارییه‌کان له‌چوارچێوه‌ی چاوه‌روانییه‌ فره‌ه‌نگیه‌کان و رۆله‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا پیناسه‌ده‌کرین؛ کاتی‌ک رۆلی ره‌گه‌زیتی پیاو به‌کلیشه‌ی «که‌م‌سۆزی» پیناسه‌ده‌کری به‌لام له‌کرده‌وه‌دا چاوه‌روان ده‌کری پیاوانیش هه‌سته‌کانیان ده‌ربهرن، ئەوه‌هه‌موو جو‌ره‌لملانی و فشاریکی ده‌روونی به‌سه‌ریاندا ده‌سه‌پینریت.

له‌لایه‌کی تره‌وه‌به‌بوونی سۆز و پشت‌گوێخستنی سۆزداری له‌ناو ژینگه‌ی خێزاندای جۆری‌ک له‌توندوتیژی بیده‌نگ له‌دژی پیاوان دروست ده‌کات. له‌و شوێنانه‌ی، سه‌ره‌رای ئەوه‌ی که‌سه‌که‌ئهندامی بنه‌مالیه‌، بوون و وجودی به‌بی‌بایه‌خ داده‌نری، ئەو خۆی وه‌ک نامۆیه‌ک له‌ناو مال و خێزاندای ده‌بینی و هه‌ر ئەمه‌ش سه‌رچاوه‌ی هه‌ستی هه‌یچۆکه‌یی و کینه‌و خۆبه‌که‌مزانییه‌:

«من محبه‌تم له‌گه‌ل نه‌کرا، هه‌ر کاتی‌ک که‌سانی ناو خێزانه‌که‌م قسه‌یان ده‌کرد، که‌س گرینگی به‌قسه‌کانی من نه‌ده‌دا، هه‌ر کاتی‌ک ده‌هاتم شتی‌ک بلیم، هه‌ستم ده‌کرد وه‌ک شتی پیم ده‌لین تو‌گو مه‌خۆ، قسه‌مه‌که‌، ته‌نها له‌به‌ر ئالوده‌بوونم به‌ماده‌هۆشبه‌ره‌کانه. هه‌ر له‌به‌ر ئەوه‌ی ئالوده‌ی ماده‌

هۆشبه ره کانم، کهس له و ماله دا گرینگی به من نه ده دا. سفره ی نانخواردنیان راخست. خزم دوور و نزیک ده هاتن و له سه ر سفره دا ده نیشان. به که رامه ت و ریزه وه ریزیان لێ ده گرتن. به لام منیک که نه ندا می ئه و خیزانه بووم، ئه گه ر له چه وشه بیان له ده رگا بوومایه، کهس نه ده هات بانگم بکا و بلی: «ئه کبه ر تۆش وه ره له سه ر سفره دا بنیشه. ئه وه ش وای لیکردم رقم لییان بیت». (ژماره ۴۳ ئه کبه ر ئیبراهیمی، Pos 21)

له م گێرانه وه دا پیاوه که به هۆی بارودۆخی تاییه تی ژبانییه وه (ئالووده بوون به ماده هۆشبه ره کانه وه) له رووی سۆزداریه وه ده تارێنری و سووکایه تی پێ ده کری و له هیچ کۆبوونه وه یه کی خیزانیدا جیگه و پینگه ی خۆی نادۆزێته وه. ئه م نه بوونی خۆشه و یستی و تاراندنه نه ک هه ر ههستی تۆله سه ندنه وه و رق و کینه له پیاواندا ده رووژێتی، به لکوو وایان لێده کا که ستراتیژییه کی ناسازگارانیه ی وه کوو گوشه گیری یان ته نانه ت شه رانگیزی به کار به یین (گل محمدي، ۱۳۹۶). به پێی تیۆری «وا به سته بوون» (بالبی، ۱۹۶۹)، پشتگوێخستن و دا بیننه کردنی خواسته سۆزداریه کان له لایه ن ئه ندا مانی خانه واده وه، به تاییه ت له ته مه نی گه وه سه لایدا، ده توانی که سایه تی تاک به ره و په یوه ندییه ناجیگیره کان ببا و زیانی ده روونی درێژخایه نی لێ بکه وێته وه (ملک پور و همکاران، ۱۳۹۷).

شیکاری گێرانه وه ی سییه م، دووانه یی په یوه ندی سۆزداري نیوان ژن و پیاو زه ق ده کاته وه و نیشان ده دا که ده برینی سۆز و محیبه ت و ته نانه ت پشتگوێخستنی ههستی پیاوان له لایه ن هاوسه ره کانیا نه وه ده توانی زه مینه بۆ جیا بوونه وه و لیک دوور که و ته وه ی هاوسه ره کاند خۆش بکات.

«بۆ پیاویک، که ئه گه ر سۆز و خۆشه و یستییه که ی بۆ دوو به ش دا به ش بکه یین، له رووی سۆزداریه وه، له لایه ن ژنه که یانه وه محیبه تیان پێ نه کری و ره نگه به هه ر شیوه یه ک بێ بیانیه و ئی ئه و بۆشاییه پر بکه نه وه، نه ک له رینگه ی په یوه ندی له گه ل که سیکی دیکه یان ره نگه پیاوه که که مته رخه می بنوینی، ره نگه خۆی به شتی دیکه وه سه رقāl بکا، خۆ هه ره ئه وه نییه سۆز و خۆشه و یستی له ژنه که ی به دی نه کا، ره نگه به رینگای دیکه دا ئه و بۆشاییه پر بکاته وه که لیکه و ته ی زور خراب ئاوقانی ژیا نی ده کا، گه ره که مبه بیژم ئه گه ر سۆز و محیبه ت نه بی که وه ک چه تر بāl به سه ر ئه و ژیا نه دا بکیشی و ژن به جیا و پیاو به جیا کاروباری خویان رابه رین ئه و په یوه ندییه که ده بی له نیوانیا ندا بێ سارد ده بیته وه و ئه مه ش سه ر ده کیشی بۆ جیا بوونه وه. و فامکردنی پیاوان له سه دا سه د له گه ل ه ی ژنان فه رقی هه یه و له وانه یه کاتیک ژنیک مێرده که ی بیتا قه ت ده بی بزانی که گرتی ئه و پیاوه چییه و بزانی که ئه و پیاوه چی بکا و یه کیک له و سیفه تانه ی که ژنان هه یانه ئه وه یه که هۆکاری نا ره حه تی ئیمه ده زانن،

به‌لام ئیمه‌ی پیاو هه‌رگیز ناتوانین له هۆکاری ناره‌حه‌تی ژن تیبگه‌ین.»
(دیمانه‌ی ژماره ۱۰۰. موخته‌با مه‌ردانی، Pos 108)

لێره‌دا نه‌بوونی سۆز له‌ په‌یوه‌ندیی ژن و می‌رددا ده‌بیته هۆی سه‌ره‌له‌دانێ بۆشاییه‌کی قه‌ره‌بوونه‌کرا و یه‌که‌ده‌ستی له‌ په‌یوه‌ندییه‌ خێزانییه‌کاندا؛ له‌ ئه‌نجامدا پیاوان یان روو له‌ که‌مه‌رخه‌می و دوورکه‌وتنه‌وه ده‌که‌ن یان بۆ پرکردنه‌وه‌ی ئه‌م بۆشاییه‌ روو له‌ ره‌فتاره مه‌ترسیداره‌کان و دوورکه‌وتنه‌وه له‌ فه‌زای خانه‌واده ده‌که‌ن. له‌ روانگه‌ی تیۆریی ئالوگۆڤری کۆمه‌لایه‌تییه‌وه (هومانز، ۱۹۶۱؛ خدادادی و همکاران، ۱۳۹۶)، کاتیک کرداره سۆزداریه‌کانی پیاوان نه‌ له‌ لایه‌ن هاوسه‌ره‌که‌یان و نه‌ لایه‌ن خێزانه‌که‌یان وه کاردانه‌ویه‌کی باشی نابێ، هه‌ستی پرپایه‌خوون و پێوا به‌سته‌بوونی تاکێ زیانیکه‌وتوو و هیچ ئه‌نگیزه‌یه‌ک بۆ به‌شداریکردن له‌ ژيانێ سۆزداریدا نامێنێت.

به‌ کورتی، شیکردنه‌وه‌ی گێڕانه‌وه‌ته‌وه‌ری ئه‌م سێ گێڕانه‌وه‌ ئاشکرای ده‌کا که‌ پاراستنی هاوسه‌نگی له‌ ده‌رپرینی سۆز و خۆشه‌ویستیدا، ئه‌گه‌ر به‌ تیبگه‌یشتنیکێ دروستی پێداویستی و چاوه‌روانییه‌کانی لایه‌نه‌کان و پێزگرتن و ره‌چاوکردنی دوولایه‌نه‌ نه‌بێ، خۆی ده‌توانێ بیته‌ به‌ستی بۆ ده‌رکه‌وتنی توندوتیژیی ده‌روونی و سۆزدارێ دژ به‌ پیاوان؛ جا چ به‌ ده‌رپرینی زیاده‌ڕواییه‌ی موحیبه‌ت و سۆز بێ یان به‌ پشتگوێخستن و به‌هه‌ندوه‌ نه‌گرتنی هه‌سته‌کان. پیاوان له‌م بواره‌دا له‌ نیوان دوو جه‌مه‌ری هه‌ستدا سه‌رگه‌ردان ده‌بن؛ و نه‌بوونی گفتوگو و لیکتیگه‌یشتنی دوولایه‌نه زیاتر و زیاتر ده‌یانخاته په‌راویزه‌وه.

ستراتیژییه‌ شه‌رانگیزییه‌ سێکسییه‌کان

• سه‌رکو‌تکردنی ئه‌ندامه‌ سێکسییه‌کان له‌ ژنانی ترانسدا

یه‌که‌م به‌ریه‌که‌ه‌تن له‌ گه‌ل واقیعی سه‌رکو‌تکردنی ئه‌ندامه‌ سێکسییه‌کان له‌ لایه‌ن ژنانی ترانسه‌وه ده‌توانین له‌ پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگی و ده‌روونییه‌ چه‌سپاوه‌کانی کۆمه‌لگادا بۆی بگه‌ڕێین، جیگایه‌ک که‌ خه‌می به‌ کۆمه‌ل سه‌باره‌ت به‌ «مریشک و که‌له‌شیربوون» و زاوێکردن، ماوه‌رای خه‌میکێ ئه‌خلاقی، ده‌بیته‌ پرۆسه‌یه‌کی سه‌رکو‌تکه‌رانه‌ که‌ له‌ ته‌مه‌نی هه‌رزه‌کاری و ته‌نانه‌ت زووتریشه‌وه ده‌ست پێده‌کات. وه‌که‌ یه‌کێک له‌ به‌شداربووان رایگه‌یانده‌وه:

«ئه‌وان نیگه‌رانن له‌وه‌ی که‌ ئیمه‌ وه‌ک مریشک و که‌له‌شیر تیه‌ری یه‌کتر ببین جووچه‌ بخه‌ینه‌وه. و ئه‌مه‌ فکریکی زۆر قه‌یزه‌ونه، چونکه‌ ئه‌گه‌ر ئه‌وان به‌م شیوه‌ له‌ ژن و پیاو تیده‌گه‌ن، ئه‌م تیبگه‌یشتنه‌ قه‌رار نییه‌ بۆ هه‌میشه‌ وه‌کوو خۆیان به‌مینن، به‌و تیبگه‌یشتنه‌ سنوورداره‌ی که‌ بۆ ژن و پیاو هه‌یانه، و ئه‌و هۆگر نه‌بوونه‌ و له‌ راستیدا ناره‌حه‌تییه‌ی ده‌روونییه‌ی که‌ پێم وتی له‌ نه‌وه‌یه‌که‌وه بۆ نه‌وه‌یه‌کی دیکه‌ فیر ده‌کرێن. خۆدی ئه‌مانه‌ گه‌یت گنیپێرانه‌ ده‌بنه‌»

ده روازه بانانی نه وه کانی داهاتوو، واته ئه وه که سه ی که ئه مړو دی، ئه و دایکه که پېشی کچه که ی ده گری یان پېشی کوره که ی ده گری، له وانه به ئه م که سه له ته م نه ی ۱۵ سالاندا له زور بارودوخدا به م شیوه سنووردار کرابی و عه قلیه تیکي تیدا هه بووبی که نائارامی کردبی، که چی دوی ۲۰ سال خوی ئه م شته به ره م ده هیئتیه وه له به ر چی؟ چونکه فی ر بووه و قبولی کردوو یان ته سلیم بووه که ئه م ره یگای راسته یان ریگه ی مومکینه. هه لبت ئه م شیکاریه ده کری به لام له ته م نه ی ۱۴-۱۵ سالاندا تیده گی که خه ریگی گه وره ده بی و ده بته پیاو یان گه وره کچ ده بی وریای خوت بی که ئه مانه ره گه زیکی مه ترسیدارن. ده ی ئه م توندوتیژییه ره نگه توندوتیژییه نه بی و من به دروستی وشه ی توندوتیژییه به کار نه به م به لام کونترولکردنیکی نامرؤفانه به که له راستیدا ده تباته ده ره وه ئه و فه زایه ی که ده بی به شیوه به کی سروشتی له به رده ستندا بی، په یوه ندیی کومه لایه تی له گه ل که سانیک له هه ر ته م نه و له هه ر ره نگ و له هه ر ره گه زیکی بی خه ریکه ئه م کاتالیزه ده کا و له قالبی فره نه نگیکی دیاریکراودا و فره نه نگیکی که ده بته شیزوید باشه، ئه وه شیزوید نییه؟ ته و او شیزویدانه هه لسوکه وت ده کا سه به رت به ره گه ز وئیوه ده کاته که سیکی دیکه و ده تانکاته نه دامی تاقمییکی دیکه ی ناو کومه لگا. له راستیدا کچان و ژنان ورده ورده ده بنه ئه وتری، واته ئیوه ده بنه پروتیکشنیک که ئه م ستایشکردنه لیره دا به ره م دی به شیوه ی زهینی و به دنیاییه وه له روانگه ی منه وه، ئه م یه کیک له توخمه کانی له ناو بردنی یه کگرتوویی کومه لگا یان یه کگرتوویی په یوه ندییه مروییه کانه. یه کگرتوویی به مانای ئورگانییه که ی خوی، له راستید ئه م ته راده یه ک به سه رم هات و خوم ئه مانه م ده بینی، تائه و راده یه ی که له و کاته دا لئی تیگه ی شتم، بوم ده رکه وت که هیتریک هه ولی کونترولکردنی من ده دا، به و شیوه له و کاته دا تیگه ی شتم» (دیمانه ی ژماره ۲۰. نه قید، Pos 43)

لیره دا سه رکو تکردنی سیکی نه ک ته نها له قالبی قه ده غه کردن یان به رپرسیاریتی ئاشکرا، به لکوو به شیوه ی کونترولی ده روونی و په روه رده ی نه وه کان و سنووردارکردنی ورده ورده روو ده دات. زور جار میکانیزمه چاودیرییه کان زور جار بی ناو و نیشانانه له ده ره وه قه زاوت ده کرین و تاک ده که نه «ئه وتری» و له هه سته ی پیاو به سته یی سروشتی خوی بو جه سته و ره گه ز و ئاره زووه کانی جیای ده که نه وه. تیورییه کومه لانساییه کانی جه سته و ره گه ز (کانل، ۲۰۰۵؛ به نقل از شمس و همکاران، ۱۳۹۷) جه خت له وه ده که نه وه که شوناسی ره گه زیتی له به سته یی په یوه ندییه کانی ده سه لات و نیگای بالاده ستدا چه ندین جار لیک ده دریته وه و به ره م ده هیتریه وه؛ بویه پرؤسه ی

سەرکوێکردنی ئەندامانی سێکسی لە کەسانی ترانسدا تەنیا ئەزموونێکی تاکە کەسی نییە، بە لکوو سەرچەشتنێکی فەرھەنگیی بەربلّاوێ کە یە کگرتوویی پەيوەندی و سۆزداری کۆمەلگاش لەناو دەبات. هەر وەها لە ناوەرۆکی ئەم کۆنترۆڵە کۆمەلایەتییدا، جۆریک لە پیاوانمیری و ژنانمیری ئابووری و سێکسی دەبینرێ کە بەهای تاک بەر لە هەموو شتێک بە درخستنی جەستە و دلخوازی سێکسی یان بازارگانییەوه دەبەستیتەوه. لە یە کێک لە گیرانەوه کاندای ئەم پڕۆسەیی بە کالاکردنی جەستە و پەيوەندیی سێکسییە بە روونی دەبینین:

“ئێستا کچە تەلّاقی وەرگرتووه هەموو جۆرە پڕۆتیز و جوانکارییەکی کردووه، لە پستی ئۆتۆمبیلێش دادەنیشی و کار دەکا، هەمووشیان کار دەکەن، بەبێ جیاوازی، یە کێک لە گەڵ دۆستە کە یەتی، یە کێک دۆستی هەیی و کاری لە گەڵ دەکا، ئەو کارەیی کە مەبەستە ئەو یە کە بۆ نمونە کاتیک کۆریک دەگرێ بە دۆست، دەبێ ئەو کورە پارەیی بۆ خەرج بکا، ئەگەر پارەیی بۆ خەرج نەکا، دۆستە کە ی دەگۆرێ و دەچیتە لای کە سێکی دیکە. ئەگەر سێکسە کەشی دروست نەبێ هەر ئەو شتە یە روو دەدا/ دەبێ ئەو کورە ئەو جۆرە ی کە کچە دەیههههه سێکسی لە گەڵ بکا، ئەگەر ئەو کورە بە دلی ئەو کچە سێکسی لە گەڵ نەکا ئەو هەوایە کە ی دەگۆرێ، خەرجی بۆ دەکا و دەلی ئەو جۆرە ی من پیم خۆشە دەبێ سێکسم لە گەڵ بکە ی کاتیک تۆ لە مالهههه بوویت، با تۆزیک باسی لە شفرۆشی بکەم، ئەو سالا ئێک لە مەو بەر بوو کە پارە پەیدا دەکا جاییان بە سێکس بێ یان مارەیی. بە هەر شیوە یە ک بێت پارە بۆ خۆی پەیدا دەکات. کورەکانیان سەرقالی خواردنەوه و پاتۆلپسی” (دیمانە ی ژمارە ٣٥ حسین زاده، Pos 159).

هەرچەندە ئەم گیرانەوه لە چوارچێوە یەکی جیاوازهههه هاتووه، بەلام بەشیک لە هەمان کە لە پیکهاته پیشان دەدا کە تاک و جەستە دەخاتە ژێر بەها دەرەکییەکان و چاوهروانییە جێندەرییەکانەوه. ئەم فەرھەنگە ی «بە کالاکردنی جەستە و پەيوەندییەکان» بەتایبەت سێبەری خستۆتە سەر عەقڵیەتی پیاوانی ترانس و ئەزموونی ئەوان لە جەستە ی خۆیان؛ بە جۆریک کە جەستە ی خۆیان تەنیا لە قالبی شتێکی داواکراو لە لایەن خەلک یان تەنانەت هاوڕەگەزەکانی خۆیاندا دەبیننەوه. تیۆری بە کالاکردنی جەستە (بوردیو، ١٩٩٨؛ فارسی: هاشمی، ١٣٩٩) ئەم پڕۆسە یە بە باشی باس دەکات: بە بازارکردنی جەستە دەبیتە هۆی جیابوونەوه ی تاک لە شوناسی ئەزموونی خۆی. بەلام ئەزموونی سەرکوێکردنی ئەندامانی سێکسی لە ناو کەسانی ترانسدا بە روونی لە ئاستی تاکە کەسیدا خۆی لە ڕەفتار و هەستە جەستە ییەکانیاندا دەرەخات؛ جیگایە ک کە کەسی ترانس تەنانەت لە دەست لێدان یان نمایشی سادە ی جەستە ی خۆی بە دوور دەگرێ، جلۆبەرگی زیاده بەر دەکا و بە جۆریک لە نکۆلیکردنی جەستە یی بە ئەزموون دەکات.

“مهسه له ئهوهیه، بیگومان پیشتر ئه مه مه نه ده زانی، په یوه نندیم له گه ل که سی تر دا نه بووه، به لام دواتر بوم ده رکه وت که ئیمه ی ترانس ئاواين، له کاتی سیکسدا به هیچ شیوه یه ک نه دما مه سیکسیه کانمان به کار ناهینین، ته نانه ت کراسه کانیشمان دانا که نین، با عاره قگیر له بهرمانه، چونکه من مه مکم هه بوو و رقم له مه مکم بوو، پیشتر وه رزشم ده کرد، نایلونم تیده پیچا بو ئه وه ی بچووک ببیته وه و نه مینی، خو مه مکم بچووکیش ببوو وه به لام هیشتا هه ر هه مبوو توند به جیریک به سته بوومه وه» (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان وهرامینی. تره نس، 69 Pos).

لهم گیرانه وه دا دبارنی تاک له نه دما می سیکسی خوی نه ک ته نیا له په یوه نندیه سیکسیه کان، به لکوو له بهر یه ککه وتن له گه ل خوشیدا ده بینریت. داپوشینی جهسته و به سته وه ی مه مک به جیر و وریابوون ته نانه ت له په یوه نندی دۆستانه شدا، ده بیته میکانیزمیکی بهرگریانه که ئامانجه که ی پاراستنی شوناسی ده روونی تاک له قه زاوت و لومه کردنی کومه لایه تی. به پیتی تیوری «جهسته ی ناخودی» (سالیوان، ۱۹۹۴؛ فارسی: کیان، ۱۴۰۰)، کاتیک تاک به هوی فشاره کومه لایه تییه کان و هه ژموونی فهره نگییه وه، نکولی له شوناسی جهسته ی خوی ده کا، ئهم پرۆسه نه ک ته نیا سه رکوتی سیکسی لی ده که ویتته وه، به لکوو دابرا نیکی قوولتر له نیوان جهسته و ده روونیدا دروست ده کا، که کاریگه ری راسته و خوی له سه ر ته ندروستی ده روونی و خوقبوولکردنی هه یه. له کو تاییدا لایه نیکی دیکه ی ئهم توندوتیژییه پرسی قبوولکردن یان قبوولنه کردنی شوناسی سیکسیه، که خوی ره گ و ریشه ی له هه لومه رجه کومه لایه تییه کان و سنوودار کردنه فهره نگییه کانی کومه لگادا هه یه.

«ئهم که سانه به سه ر سی به شدا دابهش بوون: ئه وانه ی قبوولی ده که ن که هاوړه گه زخوازن، ئه وانه ی خه ریکن قبوولی ده که ن، واته خویان هیشتا گومانیان هه یه، ئه وانه ی ده زانن و قبوولی نا که ن، و ئه وانه ی نازانن و قبوولی نا که ن. ئهم که سانه زورن که نازانن و قبوولی نا که ن و هه روه ها ئه وانه ی ده زانن و قبوولی نا که ن که ئه ویش ده گه ریتته وه بو هه لومه رجه کانی ناو کومه لگا و ئیران» (دیمانه ی ژماره ۸۴. شایان، 4 Pos)

ئهم پولینکردنه به روونی نیشان ده دا که هه ندیک له که سانی ترانس ناتوانن ددان به شوناس و جهسته ی خویاندا بنین. ترس له تاریراوی و قه زاوته کران و بوختان و توندوتیژی ئاشکرا یان شاراوه وا له تاکه کان ده کا که په نا بو نه پنیکاری و نکولیکردن یان سه رکوتکردنی ته نانه ت ساده ترین ئاره زووه جهسته یی و سیکسیه کانیش ببه ن. به پیتی تیوری «ناوناتوره ی کومه لایه تی» (گوفمان، ۱۹۶۳؛ فارسی: پوورتراپی، ۱۳۹۵)، بیبه شبوون له قبوولکرانی کومه لایه تی تاک ناچار به کرده وه ی خوگونجانندی نه رینی، دان به خودا گرتنی زور، یان نکولیکردنی وجودی (بوونگه رایي) ده کات.

به کورتی ئه‌وه‌ی له‌گیرانه‌وه‌ی باسکراوه‌کاندا ده‌رده‌که‌وه‌ی ئه‌وه‌یه که سه‌رکوتکردنی ئه‌ندامانی سیکسی له‌که‌سانی ترانسدا ته‌نیا کاردانه‌وه‌ی به‌رامبه‌ر به‌سنووردارکردنیک‌ی ده‌ره‌کی نییه، به‌لکوو لیکه‌وته‌ی پیکهاته‌یه‌کی ئالۆزی فشاره‌ی ده‌روونییه‌کان، نۆر مه‌ دووباره‌ به‌ره‌مه‌ینه‌ره‌وه‌کان، فره‌ه‌نگی به‌کالا‌کردنی جه‌سته و قبوولنه‌کرانی کۆمه‌لایه‌تییه. ئه‌م پرۆسه‌یه‌ی گرتوویی ده‌روونی-فیزیکی و کۆمه‌لایه‌تی ده‌شه‌م‌زین‌ی و تاک به‌ره‌و تاران‌دن و دارپامانی ده‌روونی ده‌بات.

• شک و گومان به‌رامبه‌ر به‌حه‌قیقه‌تی سیکسی له‌ناو که‌سانی ترانسدا

گیرانه‌وه‌ی شک و گومان به‌رامبه‌ر به‌حه‌قیقه‌تی سیکسی له‌ناو که‌سانی ترانسدا، له‌ساته‌وه‌خته ساده و رۆژانه‌که‌وه‌ی تا قوولایی قه‌یرانی شوناس، یه‌کیک له‌قوولترین لیکه‌وته‌کانی ستراتیژییه شه‌رانگیزییه سیکسییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوانه. ئه‌م ئه‌زمونه، وه‌ک له‌گیرانه‌وه‌کاندا ده‌بینرئ، له‌وه‌ساته‌وه‌ ده‌ست پیده‌کا که‌ تاک بۆ یه‌که‌م جار تووشی هه‌ستی «هه‌له‌بوون» ده‌بێت؛ هه‌ستیک که‌ ره‌گ و ریشه‌ی ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ نه‌بوونی ناهاواه‌ه‌نگیی نیوان ره‌گه‌زیتیی بایۆلۆژی و شوناسی قوولی ده‌روونی.

“من له‌سه‌ره‌ی نانه‌واخانه‌بووم و گوتم به‌هه‌له‌بوومه‌کور، هه‌موو ژنه‌کان پیکه‌نین، دواتر وام هه‌ست ده‌کرد به‌هه‌له‌له‌دایک بووم. شتیک که‌هی من نییه. چه‌نده‌راستم ده‌مگوت. هه‌ستم ده‌کرد شتیکم هه‌یه، به‌لام هه‌شتا درکم پێ نه‌کردبوو، هه‌شتا باوه‌رم پێ نه‌بوو، شک و گومانم هه‌بوو یه‌کیک جه‌سته‌ی ته‌واوه‌ ئه‌ندامی نیرینه‌ی ده‌رووژین‌ی (ره‌ق ده‌بی) به‌لام من ئه‌ندامی نیرینه‌ی من ره‌ق نه‌ده‌بوو. و جه‌سته‌م و رۆحم یه‌کی نه‌ده‌گرت. شتیک یه‌سه‌یر بوو بۆ من و به‌هۆی ئه‌وه‌وه‌ له‌گه‌ڵ خه‌زانه‌که‌م تووشی کیشه‌یه‌کی زۆر بووم، ته‌نانه‌ت سه‌ردانی پزیشکی ده‌روونی و نه‌خۆشخانه‌م کرد. یه‌ک دوو جار له‌ نه‌خۆشخانه‌خه‌وینراوم” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۰. مه‌ه‌سا، 42 Pos).

لێره‌دا شک و گومان وه‌ک واقیعیکی قوول و جوودی (بوونگه‌راییی) سه‌ره‌له‌ده‌دات؛ نه‌ک ئه‌وه‌ی که‌ ته‌نها گومان له‌شوناس یان هۆگری سیکسی بکری، به‌لکوو له‌بنه‌رته‌دا گومان‌کردن له‌پیاوه‌سته‌بوونی جه‌سته به‌خو‌ده. ئه‌زمونی هه‌بوونی جه‌سته‌یه‌کی «ته‌ندروست» و له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا ناهاواه‌ه‌نگیی هه‌ستی ده‌روونی له‌گه‌ڵ ئه‌و جه‌سته، بارگرانییه‌کی قورسی ده‌روونی به‌سه‌ر تاکدا ده‌سه‌پینیت؛ جیگایه‌ک که‌ ته‌نانه‌ت ئه‌رکه‌ کارکرده‌ سروشتیه‌کانی جه‌سته – وه‌کوو ره‌پوونی کۆئه‌ندامی زاوژی یان جووتبوونی سیکسی – پیاوه‌تی پشتراست ناکاته‌وه، به‌لکوو سه‌رچاوه‌ی گه‌ژاوی ده‌روونی و هه‌ستکردن به‌نامۆبوون له‌خو‌ده. ئه‌م خاله‌له‌لایه‌ن تیۆریسییه‌نه‌کانی وه‌کوو لاتۆر و باتله‌روه‌ له‌قالبی “جیا‌بوونه‌وه‌ی جه‌سته‌ی بایۆلۆژی له‌ئهم‌وونی ژیاوی ره‌گه‌زیتیی” ر‌وون ده‌کرێته‌وه، واته‌ ئه‌و جیگایه‌ی که‌ جه‌سته‌به‌ستینی شوناس نییه، به‌لکوو ده‌بێته‌کۆت و زنجیریک

بوړچ و دهروونی تاک (باتلر، ۱۹۹۰؛ فارسی: شمس و همکاران، ۱۳۹۷). دوباره بوونه وهی ټه و گیرانه وهی سهره وه له چهنډین دیمانه دا (و تنانته وشه به وشه له لایه ن هه مان که سه وه دوباره ده بیته وه) نیشان ددها که شک و درډونگی له گهل زهینی که سی ترانسدا په یوه نډی په یتا په یتا هیه؛ گومانیک که له هه موو ساتیکدا به ره هم ده ینرېته وه و به هیچ ناموژ گاریه ک و ئیستد لالیک له ناو ناچیت.

“من له سهره ی نانه واخانه بووم و گوتم به هله بوومه کور، هه موو ژنه کان پیکه نین، دواتر وام هه ست ده کرد به هله له دایک بووم. شتیک که هی من نییه. چهنده راستم ده مگوت. هه ستم ده کرد شتیکم هیه، به لام هیشتا درکم پی نه کردبوو، هیشتا باوهرم پی نه بوو، شک و گومانم هه بوو به کیک جه سته ی ته واوه نه ندای نییرینه ی دهرووژینې (رهق ده بی) به لام من نه ندای نییرینه ی من رهق نه ده بوو. و جه ستم و رڅم یه کی نه ده گرت. شتیک سهر بوو بوو من و به هو ی ټه وه وه له گهل خیزانه که م تووشی کیشه یه کی زور بووم، تنانته سهر دانی پزیشکی دهروونی و نه خو شخانه م کرد. یه ک دوو جار له نه خو شخانه خه وینراوم” (دیمانه ی ژماره ۶۰. مه سلا، Pos 42).

له م گیرانه وه دا توندوتیژی سیکی نه ک به مانای رهفتاری سیکیسی ئاشکرا، به لکوو وه ک فشاریکی دهروونی و کومه لایه تی دزه ی کردو ته ناو تان و پوی ژیان تاکه وه. چوونی په یتا په یتا بو شوینی چاره سهر کردن و خه وینرانی یه ک له دوا ی یه ک له نه خو شخانه ئامازه بو ټه وه ده کا که ټم گومانانه نه ک تنه ا روکاره زینیه کان دهروو شین، به لکوو لیکه و ته ی دهروونی و تنانته جه سته یی جدیدیشیان هیه؛ ټه وان تاک له کایه ی «ئاسایی» ټه وه به ره و سنووری نه خو شیه دهروونیه کان و قهرانی شوناس راکیش ده که ن (گافمن، ۱۹۶۳؛ فارسی: پوورتراپی، ۱۳۹۵).

له درېزه دا، شاهیدی وه سفیکی گه وره تر و تیوریتری ټم قهرانه له گیرانه وه یه کی دیکه دا ده بین؛ جیگایه ک که چالا کوانی کومه لایه تی ترانس به هو ی فشاره کومه لایه تی و فهره نگیه کانه وه له نیوان پولینه شوناس توره کاند سهرگردان ده مینی:

«ټم که سانه به سهر سی به شدا دابه ش بوون: ټه وانه ی قبوولی ده که ن که هاوړه گه زخوازن، ټه وانه ی خه ریکن قبوولی ده که ن، واته خو یان هیشتا گومانیان هیه، ټه وانه ی ده زانن و قبوولی ناکه ن، و ټه وانه ی نازانن و قبوولی ناکه ن. ټم که سانه زورن که نازانن و قبوولی ناکه ن و هه روه ها ټه وانه ی ده زانن و قبوولی ناکه ن که ټه ویش ده گه رېته وه بو هه لومه رجه کانی ناو کومه لگا و ئیران» (دیمانه ی ژماره ۸۴. شایان، Pos 4)

پولینکردنی وردی تاکه کان به پیی ئاستی قبوولکردن یان نکولیکردنی شوناس، نیشان ددها

که گومان و دوودلی ته‌نیا ئەزموونیکێ که‌سی نییه، به‌لکوو به‌ره‌می په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لات و به‌هاکان و نۆرمه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه. پیکهاته‌ فه‌ره‌ه‌نگی و قه‌زاوه‌تکاره‌کانی کۆمه‌لگا به‌ دوورخستنه‌وه و ناوه‌نیتکه‌نان له‌ که‌سانی ترانس، ناچار نه‌یینیکاری یان نکۆڵیکردن له‌ خۆیان ده‌که‌ن. ئەم پرۆسه به‌پێی تیۆریی ناونا‌تۆره‌ی کۆمه‌لایه‌تی (گافمن، ۱۹۶۳؛ فارسی: پوورترابی، ۱۳۹۵) به‌دی دئ و ده‌بیته‌ هۆی ئەوه‌ی که‌ تاکه‌کان ته‌نانه‌ت دوا‌ی ئاگاداربوون له‌ شوناسی خۆیان، له‌ قبوولکردن یان ده‌برپینی شوناسی خۆیان بترسن.

به‌ گشتی لیکه‌وته‌ی ئەم فشارانه‌ گومانیکێ درێژخایه‌ن به‌رامبه‌ر به‌ حه‌قیقه‌ی سیکی و شوناسی تاکه‌؛ گومانیک که‌ دزه‌ ده‌کاته‌ ناوتان و پۆی ژیا‌نی رۆژانه، جه‌سته و ده‌روون تیوه‌ده‌ گلی‌نی و له‌ زۆر حا‌له‌تدا تاک به‌ره‌و قه‌یرانیکی ده‌روونی قوول یان ته‌نانه‌ت شکستی کۆمه‌لایه‌تی و چاره‌سه‌ری ده‌بات. ئەم راستیه‌ نه‌ک ته‌نیا له‌ گیرانه‌وه‌ی تاکه‌که‌سیدا، به‌لکوو له‌ سه‌ر به‌ستی‌نی تیۆریشدا پشت‌راست کراوه‌ته‌وه؛ جی‌گایه‌ک که‌ تیۆرییه‌کانی وه‌کوو «جیا‌بوونه‌وه‌ی ئەزموونی جه‌سته و شوناس» (باتلر، ۱۹۹۰؛ فارسی: شمس، ۱۳۹۷) و «ناونا‌تۆره‌ی کۆمه‌لایه‌تی» (گافمن، ۱۹۶۳؛ فارسی: پورترابی، ۱۳۹۵) بۆچه‌تی و چیه‌تی ئەم قه‌یرانه‌یان نیشان داوه‌ته‌وه. بۆیه‌ ده‌توانین ب‌ل‌یین شک و در‌دۆنگی به‌رامبه‌ر به‌ حه‌قیقه‌تی سیکی له‌ که‌سانی ترانسدا لیکه‌وته‌یه‌کی قوولی ستراتیژی شه‌رانگیزی سیکییه‌ و پیکهاته‌ی سته‌مکارانه‌ی کۆمه‌لگایه‌که‌ که‌ له‌ گە‌ل گوتار و ژیا‌نی رۆژانه‌یاندا تیکه‌ه‌لکیش بووه‌.

• ئازاردانی سیکی وه‌ک تۆله‌کردنه‌وه

له‌ ئەزموونی ژیا‌وی هه‌ندیک له‌ پیاواندا، ئازاردانی سیکی ته‌نیا کرده‌وه‌یه‌کی نیوان تاکه‌که‌سی یان ده‌برپینی چێ‌رخوا‌زی نییه، به‌لکوو ده‌توانی رهن‌گدانه‌وه‌ی پرۆسه‌ی ئالۆزی تۆله‌سه‌ندنه‌وه له‌ ناو دلی په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لات بیت. ئەم گیرانه‌وه‌ به‌تایبه‌ت کاتیک خۆئا‌گاداری تاک سه‌باره‌ت به‌ سه‌رچاوه و بۆچه‌تی کرده‌وه‌ دروست ده‌بی ر‌ه‌هه‌ندی قوول‌تر به‌ خۆوه‌ ده‌گری‌ت. یه‌کیک له‌و گیرانه‌وانه‌ی که‌ بیستوو‌مانه، زۆر به‌ روونی ئەم سووره‌ رۆشن ده‌کاته‌وه؛

«له‌ شوینیکی ئەم په‌یوه‌ندییه‌دا/ بوو که‌ هه‌ستم کرد که‌ کێشه‌یه‌کم هه‌یه. که‌ شتیک له‌ ناخ‌مدا هه‌یه که‌ به‌وه‌ تۆله‌م له‌ باوک‌م ده‌کرده‌وه، نه‌مه‌زانی تۆله‌ی چی ده‌که‌مه‌وه. و له‌ شوینی‌کدا ئیتر تیگه‌یستم که‌ به‌م ره‌فتاره‌ ئازاری خه‌لک ده‌ده‌م. ئەوه‌ی که‌ ئازاری خه‌لک ده‌ده‌م به‌ره‌ولای خۆم رایانده‌ کیشم به‌لام دواتر پالم پتوه‌ ده‌نان. یه‌کیک له‌مانه‌ دوو سالی خایاند. کاتیک هات، وتم نه‌خیر، نامه‌ه‌وئ بچمه‌ ناو ئەم په‌یوه‌ندییه‌وه. ئەو که‌سه‌ پتی ده‌گوت‌م که‌ خۆشم ده‌وپی به‌لام من بیده‌نگ ده‌بووم، نه‌بوونی‌شی ئازاری ده‌دام. پاشان له‌ جی‌گایه‌کدا ئیتر قبوول‌م کرد که‌ به‌هۆی ئەو کاره‌ی که‌ ده‌یکه‌م زیان به‌ خه‌لک

ده گه یینیم. ئیستاش هه ره ئه و کاره ده کهم، نهک ئه وهی نه یکهم" (دیمانه ی ژماره ۱. سه میرا، Pos 135).

وهک شتی تاک گرفتاری په یوه ندیه که ده بی که توندوتیژییه شاراهه که له قالبی رهفتاری سیکسی سارد و شه رانگیزانه دا به رههم ده هینریتته وه، له نا کاو پرو به پرووی خودی راسته قینه و ره نهجه که له که بووه کانی ده بیته وه. وه کوو چون گیرانه وه که به تیرامان و ئاوردانه وه له په یوه ندی نیوان خو ی و باوکی ده ست پیده کات: «شتیک له ناخدا هه یه که به وه تۆلهم له باوکم ده کرده وه» ئهم دانپیدانانه، هه ره له و ساته دا که هیشتا سه رچاوه ی وردی تۆله سه ندنه وه که پروون نه بوته وه «نه مده زانی تۆله ی چی ده که مه وه»، ئه وه نیشان ده دات که ده ستردیژی سیکسی له هه ندیک حالته دا ستراتیژییه کی نا ئاگاداران به تۆله سه ندنه وه یان به رههمه یانانه وهی ئه و توندوتیژیانه یه که پیشتر به ئه زموون کراون؛ توندوتیژییه ک که ده توانی هه م ره چه له کی کۆمه لایه تی و هه میش ئاخیزگه ی ده روونی هه بیته.

دریژه دان به گیرانه وهی تاک، کهم تا زۆر ده رکه وتنیکی کلاسیکانه ی سازوکاری به رگری، گه رانه وه سه رکوتکراوه کان و دووباره بوونه وهی سووری خه ساره ت و زیانه: "و له شوینیکدا ئیتر تیگه یشتم که به م رهفتاره ئازاری خه لک ده دهم. ئه وهی که ئازاری خه لک ده دهم به ره و لای خۆم رایانده کیشم به لام دواتر پالم پیوه دهنان. به کی که له مانه دوو سالی خایاند. کاتیک هات، وتم نه خیر، نامه وهی بچمه ناو ئهم په یوه ندیه وه". ئه مه به گویره ی پروونکرده وه تیورییه ده روونشیکارییه کان، به تاییه ت ئه ندیشه کانی فرۆید و لاپلانش، باس له گواستنه وهی هه یه جانی سه رکوتکراو له سووژه ی سه ره تایه ی (باوک) هه وه بو ئه ویتری (هاوبه شی سۆزداری یان سیکسی) ده کات (فارسی: شفیع ی مقدم، ۱۳۹۲). تاک نهک هه ره توانای ناسینه وهی هه سته ئازار به ده ست ده هینی، به لکوو به دریژه دان به هه مان سه ره چه شن «ئیستاش هه ره ئه و کاره ده کهم، نهک ئه وهی نه یکهم»، ئه وه نیشان ده دا که ئهم سووره چه نده قوول و ره گدا کوتاوه؛ سووریک که دووباره بوونه وه نه خوازراوه که ی وه ک میلانیا کلاین باسی ده کا، جوړیکه له «دوباره بوونه وهی قه ره بوو که ره وه» (مشکانی، ۱۳۹۰).

به واتایه کی تر، له ئه زموونی ئهم سووژه دا، ئازاردانی سیکسی وه ک ئامرازیک بو ده ر بازبوون له هه ستردن به لاوازی یان تۆله سه ندنه وه له سه رچاوه ی ده سه لات ی سه ره تایه ی (باوک) به کار ده هینری و توندوتیژی له ئاستیکه وه بو ئاستیکی دیکه ده گوازیته وه، به بی ئه وهی تاک زۆر جار بتوانی به شیوه یه کی ئۆتوماتیک بیوه ستینیت. لیږه دایه که ئاستی تاک (رهنج، تووره یی و گومانی ده روونی) له گه ل ئاستی کۆمه لایه تی (پیکهاته ی ده سه لات و خانه واده) یه ک ده گرن؛ کرده وه یه ک که هه م ستمه کاربوونی تاک و هه میش برینداربوونی پیکهاته یی نیشان ده دات (زمانی، ۱۳۹۸). به م شیوه ئازاردانی سیکسی وه ک تۆله سه ندنه وه ته نیا کاریکی لاده رانه نییه، به لکوو کاردانه وه یه که به رامبه ره به توندوتیژی پیشووی پیکهاته کانی ده سه لات له ناو بنه ماله یان کۆمه لگا دژ به پیاوان؛ کرده وه یه ک که له ژیر کاریگه ربی فاکته ره کۆمه لایه تی و ده روونی و سۆزدارییه کاند

به‌ره‌هم ده‌هین‌رته‌وه و تاکی ئازاردراو ده‌کاته به‌ره‌همه‌ینه‌ری توندوتیژی. له‌م پوانگه‌وه ده‌بی پیکهاته و په‌یوه‌ندییه سیکسییه‌کان به‌قوولی و له‌ده‌وه‌ی رواله‌تی توندوتیژییه‌وه شی بکریه‌وه، چونکه زۆریک له‌ره‌فتاره‌کان لیکه‌وته‌ی په‌کتربینی ئه‌زمونه چاره‌سه‌رنه‌کراوه‌کانی رابردوو له‌گه‌ل بارودۆخه‌کانی ئیستان (خراسانی و محسنی، ۱۳۹۴).

• ده‌ستدریژی سیکسی دژی پیاوان

له‌شیکردنه‌وه‌ی ئه‌و گیرانه‌وانه‌ی که باس‌مان کردن، بۆمان ده‌رده‌که‌وێ که ده‌ستدریژی سیکسی بۆ سه‌ر پیاوان دیاردیه‌کی ده‌گمهن نییه به‌لکوو ره‌نگدانه‌وه‌ی زنجیره‌یه‌ک شکست و تاران‌دن و جیگۆرکی په‌یوه‌ندییه‌ خیزانی و سۆزداری و کۆمه‌لایه‌تی و له‌کۆتاییدا شوناسیه‌کانه، ئه‌و ئه‌زمونه‌وانه‌ی که له‌ریگه‌ی زمان و وینه‌وه، چیری زه‌ربه‌ی ده‌روونی ده‌گیرنه‌وه. له‌م نیه‌نده‌دا،

«ئه‌و گوتی شووم کردووه و [له‌کاتیکدا] شووی نه‌کردبوو، سیغه‌ی کردبوو، دوا‌ی ئه‌و کاته‌ی که رۆشتم بۆ بینینی کوره‌که‌م، بینیم پیاویکی نامۆ خۆی پیوه‌نووساندووه، که پیاوه‌که‌ی پیشوونه‌بوو. خۆ ده‌زانم له‌خشته‌می بردووه، ئه‌وه‌ته‌ن‌ها به‌کاره‌ینانی ماده‌هۆشبه‌ره‌کان نه‌بوو، ئه‌وه‌تیسۆنامی بوو. ده‌زانی چیه‌ بۆمی ئه‌تۆمی له‌هیرۆشیم ته‌قیوه‌ته‌وه. ئه‌وه‌ش هه‌ر ئاوا له‌دای مندا ته‌قیوه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴. وه‌حید فه‌ره‌جی، 56 Pos)

گیرانه‌وه‌یه‌که‌ له‌دارمانی په‌یوه‌ندی، هه‌ستکردن به‌له‌خشته‌چوون و شوکی قوولی سۆزداری، له‌م خاله‌دا توندوتیژی جێنده‌ری پیاوان ده‌کاته ئامانج، پیاو وه‌کوو گورزیکێ ترسناک و سامناک سووکایه‌تی پیکران و تاران‌دن ئه‌زموون ده‌کات، وه‌سفیک که به‌شیوه‌یه‌کی هونه‌رمه‌ندانه‌باس له‌ره‌نج و ئازاری پیاوانه‌ده‌کا، ره‌نجیک که به‌هۆی پچرانی په‌یوه‌ندی و ناسه‌قامگیری و نه‌بوونی په‌یوه‌ندییه‌ جیگیره‌کانه‌وه، خۆی له‌شیوه‌ی شه‌رانگیزی سیکسیدا به‌ره‌هم ده‌هین‌رته‌وه (نه‌ک ته‌ن‌ها به‌شیوه‌ی فاکته‌رانه، به‌لکوو له‌رۆلێکی پاسیفانه‌دا، قوربانی یان دووباره‌که‌ره‌وه‌ی سه‌رچه‌شن). هه‌مان ئه‌م پچرانه‌ پیاو له‌دۆخه‌جیاوازه‌کاندا به‌ره‌و کرده‌وه‌ی قه‌ره‌بووکه‌ره‌وه و به‌دیله‌زیانبه‌خش دنه‌ده‌دن؛ وه‌ک له‌گیرانه‌وه‌یه‌کی ترده‌هاتوو:

«کاتیک پیاو نه‌توانی په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل ژن و منداڵه‌کانیدا ساز بکا و ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر نیازی خبانه‌تکردنیشی هه‌بی، ئه‌وا تاقی ده‌کاته‌وه و به‌کرده‌وه‌فیر ده‌بی که ریگه‌ی دیکه‌ی ده‌ربازبوون و له‌وه‌رگه‌ی دیکه‌بۆ چیژ وه‌رگرتن هه‌یه. بۆ تیرکردنی ئاره‌زووه‌کانی له‌ده‌روازه‌یه‌کی دیکه‌وه‌ده‌ست پیده‌کا و بۆ ده‌ربڕینی خۆی ریگه‌ی ئاسانتری هه‌یه» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۷ خانم جیریایی، 102 Pos). ئه‌م گیرانه‌وه‌ به‌روونی ئاماره‌به‌تیوری جیگه‌روه و زنجیره‌ی خه‌ساره‌ته‌کان (Cycle of Violence) ده‌کا: تاک دوا‌ی ئه‌وه‌ی تووشی شکست و سووکایه‌تی پیکرانی سۆزداری ده‌بی، به‌دوا‌ی وابه‌سته‌یی به‌دیل و ستراتیژی نویدا ده‌گه‌رێ بۆ ئه‌وه‌ی ده‌روونه‌زامداره‌که‌ی خۆش بکاته‌وه و ئه‌مه‌خۆی زه‌مینه‌

بۆ دووباره کردنه وهی خهساره ته کان یان ئەنجامدانی دەستدریژی سیکیسی به رامبه ر کهسانی دیکه ده ره خسینیت.

به شیکی دیکه ی ئەم گفتوگۆیه وینهیه ک له گۆشه گیری دهروونی و «لانه وازی سۆزداری» ده خاته روو:

«ئهو به ته وای واز له رینگا راسته که ده هینیت. خانه واده بۆ خویان ده ژین. ئەم به ته وای تارینراوه. کورپک ده بینین که له پشت کۆمپیوته ر له ژووریکی داخراودا دانیشتووه. له و ژووره داخراودا ئیستا له بری کۆمپیوته ر ژنیک دانراوه. هاوبه شیکی سیکیسی نوییه رهنگه دوو پیاو بن، فهرق ناکات. ئیمه هاو ره گه زخوازیشمان که م نییه. یان ته نانه ت مه نقه ل و بافوور، و ماده هۆشبه ره که یه تی یان شیشه یه، هیچ فهرقیک ناکا، ئالوده بوونیکی نوی جینگه ی ده گریته وه» (دیمانه ی ژماره ۵۷ خانم جیریایی، Pos 102).

له پرۆسه ی رووبه روو بوونه وهی تاراندنی سۆزداری و نه بوونی پیاوبهسته ییدا، پیاوان به ره و ته نیایی سیکیسی، په یوه ندیی به په له، یان ته نانه ت ئەزموونی هاو ره گه زخوازانه و ههروه ها ئالوده بوون هان ده درین. وه ک له تیۆرییه کانی گواسته وهی قهیرانی شوناسدا (وه کوو روانگه کانی کوهن و همکاران، ۲۰۱۲)، توندوتیژی و شه رهنگیزی سیکیسی دژی پیاوان زۆر جار له ناو دلی ئەم قهیرانه شوناس و ههستکردن به پشتگوێخراوی سه ره ه لده دن (شفیعی مقدم، ۱۳۹۲).

له ئەزموونیکی تردا باز نه ی توندوتیژی بینراوتر ده بی:

کورپکی تر که ده ترسی هه مان ئەو به لایانه ی که به سه ر مندا ها نووه، به سه ر ئەویشدا بی هه ر بۆیه خیرا ده ست به کار ده بی و درۆی له گه ل ده کا که ئەو په نده ی به سه ر مندا هیناوه و له م شتانه، ئیتر ئەو ده بوو به بکه ر. مه مه د (گانکه ر) و منیش ده بووم به به رکار (گانده ر)، به لام نه ک هه ر ده ستلیدان و ده ستدریژییه که که م نه بووه وه، به لکوو چه ند که سیکیش هه بوون له ناو مله وره کانی پۆل و گه ره ک که مل قه وییه کانیان داوای گانیان لی ده کردم ده یانگوت ئەگه ر رازیت ئیستا په نجا تمه نت پی ده ده یین. پێشنیاره که یانم ره ت ده کرده وه. ئەوان جاریکی تریش ده ها ته وه لام و زهختیان لیم ده کرد. شیوازی به ره نگار بوونه وهی من ئەو بوو که یان خۆرا گیریم ده کرد یان له و شوینه رام ده کرد». (دیمانه ی ژماره ۶۲ - له گه ل دۆسیه ی ئازاردانی سیکیسی، Pos 18).

ئەم گیرانه وه راسته وخۆ سووری گواسته وهی توندوتیژی ده خاته روو؛ قوربانیی سه ره تای، له وه لامی فشاردا، یان بۆ هه له اتن یان بۆ مانه وهی کۆمه لایه تییه وه، خۆی به یارییه کی شه رانگیزانه له دژی ئەو دیکه تیوه ده گلینی، ته نانه ت ئەگه ر له ژیر فشاردا و بۆ که مکردنه وهی خهساره له گری

خۆی بیت. به‌ره‌مه‌پێانه‌وه‌ی رۆڵی قوربانی و تاوانبار رێک ئەو شتیه که له تیۆری به‌ره‌مه‌پێانه‌وه‌ی دۆخه‌سه‌ره‌تبه‌خشه‌کان (Bourdieu, 2001) و رێپه‌وه‌ی هاوبه‌شی خه‌ساره‌ت جه‌ختی له‌سه‌ر ده‌کرێته‌وه (زمانی، ۱۳۹۸).

له‌به‌شیکێ تردا په‌نجه‌ له‌ سه‌ر هه‌لاواردنی پێکهاته‌یی دژ به‌شوناس و په‌گه‌زه‌ جیاوازه‌کان داده‌نری، له‌ویدا ده‌وتریت:

«یان ده‌بی‌ رهودار بن یان ئەگه‌ر هه‌مان شوناسی ژنانه‌ی خۆیان بپارێزن، به‌دڵنیاییه‌وه‌ ئەم رهودا‌ه‌ویان به‌سه‌ر دێ، چونکه‌ ئەگه‌ر ئەم که‌سه‌ باش بی، ئەوا ئەم که‌سه‌ خراپه‌. ئەوانیش کورن و له‌و په‌ری سه‌رده‌می بالقبووندان. هه‌ر ئەوه‌نده‌یه‌ ئەم که‌سه‌ که‌میک قوو‌نیک با‌دا و به‌لا‌ریدا ب‌روا، ته‌واوه‌ قور ده‌کریت به‌سه‌ریدا» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۴. شایان وه‌رامینی. تره‌نس، Pos 209).

توندوتیژییه‌ک که‌ دژی پیاوانی نا‌ه‌اونۆرم یان ئەوانه‌ی هۆگری سیکسی جیاوازیان هه‌یه‌، ئەنجامی پێک‌گه‌شتنی پێکهاته‌ی جیاکاری جێنده‌ری، نۆرمه‌ پیاوسالارییه‌کان و سه‌رکو‌تکردنی شوناسه‌. به‌گۆیه‌ی گۆفمان (Goffman, ۱۹۶۳)، به‌دناوی کۆمه‌لایه‌تی و رۆڵی قوربانی‌بوون تاک ناچار ده‌کا که‌ یان خۆی به‌شاریته‌وه‌ یان له‌ کۆتاییدا له‌ به‌ره‌مه‌پێانه‌وه‌ی هه‌مان پێکهاته‌دا ببێته‌ ئەکته‌ری رۆڵی قوربانی یان ده‌ستدریژکار (خراسانی و محسینی، ۱۳۹۴).
له‌ کۆتاییدا دوا‌گیرانه‌وه‌ به‌ تۆنیک کورت به‌لام قوول، ئەوه‌ پێشان ده‌دا که‌ به‌رده‌وام‌بوونی ئەم توندوتیژییه‌ ده‌بێته‌ هۆی د‌لسۆزانه‌ کۆچکردنی سۆزداری به‌ره‌و که‌سانی نوێ یان به‌دیله‌ نائ‌ی‌حساسیه‌کان:

«له‌گه‌ڵ ئەم باب‌ه‌ته‌ را‌بێن، رهن‌گه‌ هه‌ندیک بچنه‌ لای که‌سانی دیکه‌»
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۹۷. فه‌هاد عه‌زیزی، Pos 76).

له‌ئه‌ده‌بیاتی کۆمه‌لناسی و ده‌رووناسیدا ئەم چالاکییه‌ که‌مه‌رخه‌میه‌ و گه‌ران به‌ دوا‌ی به‌دیلتکی خێرادا وه‌ک سه‌رچه‌شنیک پێشبینیکراو بۆ به‌رده‌وام‌بوونی توندوتیژی سیکسی، چ دژی خۆی و چ دژی که‌سانی دیکه‌ ناسراوه (مشکانی، ۱۳۹۰).

وه‌ک شتی هه‌موو ئەم گیرانه‌وانه‌ جه‌خت له‌سه‌ر بنه‌مایه‌کی بنه‌ره‌تی ده‌که‌نه‌وه‌ که‌ خه‌ساره‌ت، گۆشه‌گیری، تاراندن و نه‌بوونی کۆنترۆل به‌سه‌ر په‌یوه‌ندی و شوناس، پیاوان به‌ره‌و ستراتیژی شه‌رانگیزی و هه‌ندیک جاریش پاشه‌کشیه‌ی ده‌بات. ئەم چیرۆکانه‌ نیشان ده‌ده‌ن که‌ چۆن ئەزمونه‌ که‌سییه‌کان - له‌ هاوسه‌رگیرییه‌ شکسته‌خواردوووه‌ کانه‌وه‌ بگه‌ر تا ده‌گاته‌ تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی و ئەزموون ده‌ستدریژی سیکسی یان ئازاردان - خۆیان بۆ ستراتیژی زۆره‌ملی شه‌رانگیزی سیکسی ده‌گۆرن و له‌ هه‌مان کاتدا توندوتیژی دژی پیاوان به‌ره‌م ده‌هێنه‌وه‌ و قوولتری ده‌که‌نه‌وه‌ (زمانی، ۱۳۹۸؛ شفیعی مق‌دم، ۱۳۹۲).

ستراتیژییه کانی شه‌رانگیزی کۆمه‌لایه‌تی

• شوناس‌سپینه‌وه‌ی نه‌وجه‌وانان له‌به‌ر په‌گه‌ز

له‌ کۆبه‌ندیدا، چیرۆکی ئه‌و پتریسازی نه‌وجه‌وانان له‌ سه‌ر به‌ستینی گوتاری بالاده‌ستی کۆنترۆڵکردنی په‌گه‌زیتی، فاکته‌ریکی سه‌ره‌کی دووباره‌ به‌رهمه‌هینه‌وه‌ی توندوتیژی پیکهاته‌بی دژی پیاوانه‌؛ توندوتیژییه‌ک که به‌ سنووردارکردنی مافی په‌یوه‌ندی و هه‌لسوکه‌وتی کۆمه‌لایه‌تی، دروستکردنی هه‌ستی بیتاقه‌تبوون، به‌دییه‌نانی مه‌ترسیداربوونی په‌گه‌زی به‌رامبه‌ر و له‌ کۆتاییدا سستکردنه‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌ مرۆیه‌کان. ئه‌مه‌ش وه‌کوو ئه‌وه‌ی باندورا و گوڤمان و فه‌کوه‌ له‌ تیۆرییه‌کانیاندایان باسیان کردوه‌، نه‌ک هه‌ر ده‌بێته‌ هۆی گوشه‌گیربوون و تاراندنی شوناسی پیاوان، به‌لکوو بناغه‌کانی به‌رده‌وامبوونی په‌یوه‌ندییه‌ توندوتیژ و کۆنترۆڵکراوه‌کانی ناو کۆمه‌لگادا بۆ سه‌له‌های سال به‌ره‌م ده‌هینیته‌وه‌ (بندورا، ۱۳۸۹؛ گافمن، ۱۳۸۱؛ فکوه‌، ۱۳۸۰).

• لاتینگه‌ری و مله‌هوریکردن

هه‌ول بۆ روونکردنه‌وه‌ و تیگه‌یشتن له‌و ستراتیژییه‌ شه‌رانگیزانه‌ی که پیاوان بۆ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ یان وه‌لامدانه‌وه‌ی توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی به‌تایه‌ت لاتینگه‌ری و مله‌هوری به‌کاری ده‌بن، به‌ پێی داتا مه‌یدانییه‌کان و لۆژیکی تیۆری داتابونیاد، نیشان ده‌دا که ئه‌م په‌فتارانه‌ ته‌نیا هه‌لبژاردنیکی تاکه‌که‌سی نین، به‌لکوو کاردانه‌وه‌گه‌لیکی ریشه‌دارن که په‌گیان ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ به‌ستینی فشاری کۆمه‌لایه‌تی و تاراندن و په‌راویزخران و نه‌بوونی سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی. یه‌کیک له‌ لایه‌نه‌ گرینگه‌کانی ئه‌م دیارده‌ له‌ گوتاری به‌شداربووندا به‌دی ده‌کری که ئه‌ویش به‌دناویی کۆمه‌لایه‌تییه‌ که له‌ ئه‌نجامی ناوڵینان و به‌ره‌رووبوونه‌وه‌ی سازوکاره‌کانی کۆنترۆڵکردنی لادان سه‌ره‌له‌ده‌دات. به‌وته‌ی یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان:

ماوه‌یه‌ک له‌و شوینه‌دا که‌له‌گای گه‌ره‌ک بووم، هه‌مووان ده‌زانن ...
 «[پۆلیس] به‌ره‌لا و لاتنه‌کانی کو‌ده‌کرده‌وه‌ و به‌ ناو شاردا ده‌مانیسووراندوه‌،
 ئه‌م سووراندنه‌وه‌ له‌ ناو شار زیاتر بۆ پیاوانه‌ ژنان به‌ ناو شه‌قامه‌کاندا
 ناسوورپێنه‌وه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۶ فه‌راز مه‌حبوبی، Pos 61-65)

ئه‌م گێڕانه‌وه‌ ئه‌وه‌ نیشان ده‌دا که به‌رکه‌وتن له‌ گه‌ل شپۆاز و ئامرازه‌ فه‌رمیه‌یه‌کانی کۆنترۆڵکردنی کۆمه‌لایه‌تی (وه‌کوو سووراندنه‌وه‌ به‌ ناو شاردا له‌ لایه‌ن پۆلیسه‌وه‌) نه‌ک هه‌ر په‌فتاری شه‌رانگیزانه‌ و لاتانه‌ که‌م ناکاته‌وه‌، به‌لکوو چینیکی به‌ ناوانتۆره‌ی کۆمه‌لایه‌تی زیاد ده‌کا و له‌ کۆتاییدا په‌فتاری توندوتیژ به‌ره‌م ده‌هینیته‌وه‌. بیروکراسیی ئه‌منیه‌تی و سیسته‌می پاککردنه‌وه‌ رۆلیکی سه‌ره‌کی له‌ پیاوانه‌کردنی ئه‌م جو‌ره‌ ناوه‌نیتکه‌دا ده‌گێرێت؛ ئه‌و پیاوانه‌ی که وه‌ک «لات»، «به‌ره‌لا» یان «گه‌نده‌ل هه‌رچی و په‌رچی» ده‌ناسرێنه‌وه‌، نه‌ک هه‌ر ناوه‌نیتکه‌یان لی ده‌نری، به‌لکوو ستراتیژییه‌

کاردانه‌وه‌یه‌ی هه‌یه‌ی خۆیان له‌م گۆره‌پانی خه‌باته‌دا پیناسه‌ده‌که‌ن (رفیع‌پور، ۱۳۹۳). له‌ئاستیکی تردا لاتیکه‌ری و مله‌و‌ری وه‌ک ئامرازیک بۆ به‌ده‌سته‌په‌ینانی سه‌رمایه‌ی ره‌مزی و ئابووری کار ده‌که‌ن. ئه‌م ستراتیژیانه‌ بۆ هه‌ندیک له‌ پیاوان ره‌گه‌یه‌ک بۆ قه‌ره‌بوو‌کردنه‌وه‌ی ده‌ستراگه‌یشتیان به‌ سه‌رچاوه‌ ره‌واکان ده‌ره‌خسین:

«من [له‌ره‌گه‌ی لاتیکه‌ری و هه‌رچی و په‌رچی بوونمه‌وه] به‌ دوا‌ی ناوبانگه‌وه بووم ... واته‌ به‌ره‌وه‌نده‌یه‌ی کانه‌م له‌مه‌دا بوو. بۆ نمونه‌ به‌ کیلویه‌ک ماده‌ هه‌وشه‌ر ده‌توانم دوو روژ تاوان بکه‌م و مووچه‌ی مانگیکی پزیشکیک به‌ده‌ست به‌ینم ... دواتر ده‌ستم کرد به‌ تاوان و چووم ۱۵۰ گرام شیشه‌م له‌ هاو‌په‌ی خالۆم کړی ...» (دیمانه‌ی ژماره ۴۰ محمه‌د ئه‌مین باقری، Pos 167-181)

لی‌ره‌دا لاتیکه‌ری ده‌بێته‌ به‌ستینی بۆ به‌ده‌سته‌په‌ینانی پێگه‌ و سامان و کۆنترۆل‌کردن ئه‌و سه‌رچاوانه‌ی که‌ له‌ رووی پێکهاته‌وه‌ له‌ پیاوانی په‌راوێزخراو زه‌وت کراوه‌. به‌پێی تیۆری (لادان) سی سوتۆن و کۆلارد، کاتیکی ده‌ستراگه‌یشتن به‌ ئامرازه‌ ره‌واکان ره‌گری لێده‌کری تاکه‌کان بۆ به‌ده‌سته‌په‌ینانی سه‌رکه‌وتنی فه‌ره‌هنگی روو له‌ ئامرازه‌ نا‌ره‌واکان ده‌که‌ن وه‌کوو مله‌و‌ری و لاتیکه‌ری (ممتاز، ۱۴۰۰). ئه‌م ره‌فتارانه‌ له‌ باردۆخی شکستی کۆمه‌لایه‌تیدا ده‌وری ستراتیژی سازشکاری ده‌بینن.

هه‌روه‌ها گێرانه‌وه‌ شیکارییه‌کانیش قوولایی ئه‌و خه‌ساره‌تانه‌ نیشان ده‌ده‌ن که‌ به‌هۆی ئه‌م بارودۆخانه‌وه‌ دروست ده‌بن. سووژه‌کانی دیمانه‌ ده‌گێرنه‌وه‌ که‌ لاتیکه‌ری و مله‌و‌ری خۆی ده‌رهاویشه‌تی که‌له‌که‌بوونی توندوتیژی و برینه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کانه‌:

“لاتیکه‌ری لیکه‌وته‌ی توندوتیژییه‌، ناتوانی چاره‌سه‌ر بدۆزێته‌وه‌، تووشی زنجیره‌یه‌ک خه‌ساره‌ت ده‌بی وه‌کوو ئالووده‌بوون، شه‌ر له‌گه‌ل خه‌لک، شه‌ر له‌گه‌ل خۆی ته‌نانه‌ت ... ئه‌مانه‌ ئه‌و توندوتیژیانه‌ن که‌ کۆمه‌لگا به‌سه‌ر ئه‌م که‌سه‌یدا هیناوه ... من وه‌ک خه‌سارناسیک، ده‌زانم که‌ ئه‌م که‌سه‌ کۆمه‌لگا زامداری کردووه ...” (دیمانه‌ی ژماره ۵۱ ئه‌میر موختاری، Pos 12).

ئه‌م لێدوانانه‌ له‌گه‌ل روانگه‌ی گۆفمان (۲۰۱۵) سه‌باره‌ت به‌ «ناونا‌تۆره‌لینان» یه‌ک ده‌گره‌نه‌وه‌؛ گۆفمان جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ کۆمه‌لگا به‌ ناوه‌نیتکه‌لینان و نه‌هێشتنی نۆرم‌شکینه‌کان، ئه‌وان به‌ره‌و ئاقاریک هان ده‌دا که‌ زیاتر و زیاتر گرفتاری شوناسی لاده‌زانه‌ و مله‌و‌ری ده‌بن. لی‌ره‌دا ستراتیژی توندوتیژی زیاتر ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ ده‌روونی خۆی و بادانه‌وه‌یه‌ک دروست ده‌بی که‌ تاک تا دی هه‌م ده‌بێته‌ قوربانی و هه‌میش ده‌بێته‌ چالاکوان (ئیه‌راهمی، ۱۳۹۸).

دیاره‌ ئه‌م دیاره‌ به‌ لۆژیکی “قه‌له‌مه‌وه‌” یشه‌وه‌ گرێ دراوه‌. یه‌کتیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌ل‌کراوان به‌ زمانیکی خوازه‌یی، گرینگیی ده‌سه‌لاتی ناوچه‌یی و په‌یوه‌نده‌یه‌ی که‌ی له‌گه‌ل مله‌و‌ری نیشان ده‌دا:

«قه‌له‌مړه‌وی [لاتیگه‌رییه‌که‌مان] له‌گه‌ره‌کی خۆمان نه‌بوو ... بۆنموونه
هه‌ر گه‌ره‌کیک چهند دانه‌لاتی تاییه‌تی خۆی هه‌بوو ... جا له‌هه‌ر گه‌ره‌کیک
لاته‌کان پیاوان وایه له‌هه‌موو که‌سیک بالاترن، ئیتر لاتی گه‌ره‌که‌کانی دیکه
بۆیان نییه توخوونی گه‌ره‌که‌کی دیکه یان با بلیین قه‌له‌مړه‌وه‌کی ئه‌وان
بکه‌ون یان نه‌ناسیاو نابیی بێته ناو قه‌له‌مړه‌وی ئه‌وانه‌وه. که دیتیش ده‌بی
سه‌ری دابخات» (دیمانه‌ی ژماره ۳۶ فه‌راز مه‌حبوویی، Pos 140).

لیره‌دا بیرو‌وه‌کی به‌قه‌له‌مړه‌وی بوونی توندوتیژی گرینگ ده‌بی؛ واته‌فه‌زای جوگرافیای
کۆمه‌لایه‌تی گه‌ره‌که‌که‌ده‌بێته‌به‌ستینیک بۆ ریکخستن و دووباره‌کردنه‌وه‌ی سه‌ووری مله‌ووری.
جیاوازی گه‌ره‌کیک بۆ گه‌ره‌کیکی دیکه، به‌پیی گێرانه‌وه‌ی به‌شداربووان، له‌رێژه‌ی و چری ئه‌و
ره‌فتارانه‌که‌م ده‌کاته‌وه‌یان پیی زیاد ده‌کات. چری کۆمه‌لایه‌تی و جووری نۆمه‌شاراوه‌کانی ئه‌و
گه‌ره‌که‌و ئه‌و ده‌رفه‌تانه‌ی که‌له‌پیکهاته‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌سه‌ره‌له‌ده‌دن، هه‌موو ئه‌مانه‌ده‌توان
ماندار بن (احمدنیا، ۱۳۹۵).

له‌کۆتاییدا توندوتیژی پیکهاته‌یی راسته‌وخۆ کاریگه‌ری له‌سه‌ر حالته‌ده‌روونییه‌کان هه‌یه و
کاریگه‌رییه‌که‌ی له‌وپه‌ری مه‌یدانی فیزیکییه؛ ئه‌م گێرانه‌وه‌ی خواره‌وه‌په‌یه‌ندیدی نیوان تاراندنی
کۆمه‌لایه‌تی، ئاره‌زووی ده‌سه‌لات و مله‌ووری و خه‌ساره‌ته‌ده‌روونییه‌کانی وه‌کوو خۆکوشتن ره‌نگ
ده‌داته‌وه‌:

«شه‌ر ده‌کا، وه‌کوو هه‌موو شه‌ر و ده‌مه‌قاله‌یه‌ک، هه‌موو شتیک ده‌بیینیت.
هه‌موو ئه‌مانه‌کاریگه‌رییان له‌سه‌ر ده‌بیت. ئیمه‌له‌سه‌ر ئه‌م بابته‌له‌ناو
پیاوان و کوران و گه‌نجه‌کاندا خۆکوژیمان فره‌یه، ته‌نها له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ته‌نیان و
ده‌یانیه‌وه‌ی خۆیان لات‌تر و مله‌ووتر ده‌ریخن. ئیمه‌زۆر راپۆرتی له‌و جوهرمان
بووه» (دیمانه‌ی ژماره ۵۷ خانم جیریایی، Pos 32).

شیکاری تیوری تیوری هۆکاریتی ئه‌م داتا‌پانه، که‌جه‌خت له‌سه‌ر بنه‌ماکانی گره‌ند تیوری
ده‌کاته‌وه، نیشان ده‌دا که‌ستراتیژییه‌شه‌رانگیزییه‌کان (لاتیگه‌ری، مله‌ووری) زیاتر لیکه‌وته‌ی
پیکهاته‌نایه‌کسانه‌کانی ده‌سه‌لات، سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی نایه‌کسان، تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی و
ته‌نانه‌ت به‌دناوی فه‌رمیه‌نه‌ک به‌ره‌می مه‌یلی تاک بۆ توندوتیژی. له‌م نێوه‌نده‌دا، «مله‌ووری»
خۆی زۆر جار وه‌لامیکی زۆره‌ملییه‌بۆ به‌ده‌سته‌پینانی مانا، سه‌رمایه‌ی، یان ته‌نانه‌ت جوړیک له‌
مانه‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تی، و له‌هه‌مان کاتدا توندوتیژی به‌ره‌م ده‌هێنیه‌وه.

• دزی یان تاوانکاری کۆمه‌لایه‌تی

گێرانه‌وه‌ی دزی یان تاوانکاری کۆمه‌لایه‌تی یه‌کیک له‌لیکه‌وته‌کانی ستراتیژییه‌شه‌رانگیزییه‌

کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوانه که وێنه‌یه‌کی فره‌لایه‌ن و تیکه‌لای پیه‌ه‌ندییه‌کانی نیوان ئە‌زمونه‌ ژیاوه‌کان، هه‌سته‌سه‌ر‌کوتکراوه‌کان، پیکهاته‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و کرداره‌تاکه‌که‌سییه‌کان به‌ئیمه‌نیشان ده‌دات. له‌دلی ئە‌م گێرانه‌وه‌یه‌دا، دزی ته‌نها کرده‌وه‌یه‌کی تاوانکاری نییه، به‌لکوه‌ ستراتیژییه‌که‌بو‌ده‌ر‌پ‌رین‌یان‌په‌رده‌پۆشکردنی کۆمه‌لیک‌بییه‌شی و هه‌ست و نادادپه‌روه‌ری که ره‌فتاری پیاوان له‌قالب ده‌دن.

له‌نمونه‌یه‌که‌دا له‌چاوپیکه‌وتنه‌قووله‌کاندا، مامۆستایه‌ک به‌په‌شیمانی و تاوانبارکردنی رابردووی قوتابییه‌که‌یه‌وه‌ده‌گێرته‌وه:

«دوای چهند سالی‌ک، ماوه‌یه‌که‌له‌مه‌وه‌به‌ر، یه‌کی‌ک له‌قوتابییه‌کانم بینی و پێم وت ده‌نگ و باسی ئە‌وانی‌تر؟ وتی مامۆستا فلان که‌ست له‌بیره؟ و هه‌میشه‌جگه‌ره‌ی به‌ده‌سته‌وه‌بوو؟ وتم ده‌ی، وتی له‌زندان، وتم ده‌ی له‌به‌رچی؟ وتی دزیه‌تی. ویستوو‌یان‌ه‌مالیک‌بروو‌تیننه‌وه، گرتو‌یان‌ه‌. ئە‌و ژنه‌ی که‌له‌و‌ماله‌دا‌بووه، کوش‌توو‌یان‌ه‌، دوو‌سی‌که‌س‌بوون‌دوو‌انیان‌رایان‌کردووه‌و‌ئهمیان‌گیراوه. دراوسێ‌کان‌پژاونه‌ته‌نه‌سه‌ری‌و‌گرتوو‌یان‌ه‌. ئیستا‌دوو‌سی‌ساله‌له‌زندان. ئە‌گه‌ر‌ئە‌م‌کو‌په‌ئە‌م‌قوتابییه‌له‌و‌کاته‌دا‌وا‌جگه‌ره‌ی‌ده‌کیشا، په‌نگه‌ئە‌وساقسه‌م‌له‌گه‌ل‌کردبا‌په‌نگه‌بمتوانیا‌شتیکی‌بو‌یکه‌م‌و‌ئە‌م‌چاره‌نووسه‌ئاوقانی‌نه‌ده‌بوو. رای‌کرد‌و‌بنه‌ماله‌کی‌به‌جیه‌تشت. پیت‌وا‌به‌ئە‌مه‌له‌به‌ر‌چییه، ئە‌مه‌له‌به‌ر‌توندوتیژییه‌که‌ی‌که‌هۆکاره‌که‌ی‌تۆ‌له‌کردنه‌وه‌یه‌و‌به‌م‌شیوه‌خۆی‌ده‌رده‌خات. تۆ‌له‌کردنه‌وه‌له‌دایک‌و‌باوک‌له‌به‌ر‌ئە‌و‌دۆخه‌ی‌که‌بۆیان‌دروست‌کردووه‌(دیما‌نه‌ی‌ژماره‌۸. یاسر‌حسینی‌فه‌ر، 104 Pos).

له‌م‌گێرانه‌وه‌دا‌دزی‌ته‌نیا‌وه‌ک‌"تاوانیکی‌کۆمه‌لایه‌تی"‌سه‌یر‌نا‌کریت؛ هه‌روه‌ها‌جۆریکه‌له‌تۆ‌له‌سه‌ندنه‌وه‌و‌ته‌نانه‌ت‌ئامرازیکه‌بو‌نا‌ه‌زایه‌تی‌ده‌ر‌پ‌رین‌له‌و‌دۆخه‌ی‌که‌ئە‌نجام‌ده‌رانی‌دزییه‌که‌به‌ئە‌زموونی‌ده‌که‌ن. ئە‌م‌بۆچوونه‌له‌گه‌ل‌چه‌مکه‌کانی‌تیۆری‌فشاری‌کۆمه‌لایه‌تی‌و‌ئە‌زموونی‌تووره‌یی‌که‌له‌که‌کراوی‌نا‌په‌یه‌ه‌ندییه‌کانی‌بنه‌ماله‌یه‌که‌میرتۆن (Merton, ۱۹۳۸)‌وه‌ک‌یه‌کی‌ک‌له‌هۆکاره‌کانی‌روو‌کردنه‌ره‌فتاره‌لاده‌رییه‌کان‌ده‌ست‌نیشانی‌کردووه‌(مرت‌ن، ۱۹۳۸).

له‌جی‌گایه‌کی‌دیکه‌دا‌تیبینی‌و‌گێرانه‌وه‌ی‌هه‌ندی‌ک‌له‌چالا‌کوانان‌له‌م‌بیرۆکه‌ئە‌بسترا‌کته‌کلاسیکه‌تیده‌په‌رێ‌و‌جه‌خت‌له‌سه‌ر‌فا‌کته‌رگه‌لی‌وه‌کوو‌خواست‌بو‌سه‌رنج‌را‌کیشان‌و‌تیپه‌راندنی‌تووره‌یی‌ده‌روونی‌ده‌که‌نه‌وه:

«په‌نگه‌بلین‌هۆکاری‌به‌شیک‌له‌م‌[دزی‌یان‌ه‌]‌هه‌ژاری‌بی، نا‌ئیمه‌دانه‌یه‌که‌مان‌له‌گه‌ل‌بوو‌باوکی‌بالیۆز‌یان‌له‌وه‌زاره‌تی‌ده‌روه‌بوو. و‌ماله‌که‌یان‌له‌گه‌ره‌کی‌شه‌هره‌کی‌پۆ‌ژا‌وا‌بوو‌و‌دایکی‌ژنیک‌ی‌زۆر‌قه‌شه‌نگ‌و‌خوینده‌وار‌بوو‌که‌ئارایش‌تگای‌هه‌بوو، باری‌داراییان‌زۆر‌باش‌بوو. نا‌له‌به‌ر‌هه‌ژاری

نەبوو. دەزانسی دەلیم چی؟ یان ئەگەریش روویان لە دزیکردن بکردایە، لەبەر
خۆدەرخستن بوو، کاتیەک کە سێک دەبێهەوێ ئەم کارە بکا، بۆ ئەوەیە خۆی
نیشان بدات" (دیمانە ۲۱. سابری، Pos 11).

لەم گێڕانە وەدا دزی وەک ستراتیژیک بۆ راکیشانی سەرنج و بنیاتنانی شوناسیکی سەربەخۆ
بە کار دەهێنریت. ئەم بۆچوونە ئەوەمان بۆ دەردەخا کە تاوانکاریی کۆمەڵایەتی هەمیشە رەگ و
ریشهی لە بێبەشیی ئابووریدا نییە بە لکەو دەتوانی دەرکەوتنی بۆشاییەکی دەروونی کۆمەڵایەتی
بێ، بارودۆخێک کە بە باشی لە لیکدانەوێ باندورا بۆ فێربوونی کۆمەڵایەتی و بەهێزکردنی رۆلی
سەرچەشنانە و بە کۆمەڵایەتیکردنی رەفتارە شەرەنگێزییەکاندا رەنگ دەداتەو (باندورا، ۱۹۷۳).
لە بەشیکی دیکەدا کاریگەری بارودۆخە پیکهاتەییەکان و خواستە فیزیاییە بنەرەتیەکان لە
بەزاندنی هێلە نۆرماتیفەکان بە روونی دەگێردرێتەو:

«بەرپرسی لق، بەرپرسی دزی بوو، من حەزم لەو نەبوو ئەم کارە بکەم،
بەلام دەبوو بژێویی ژیانم داوین بکەم، دەبا لە جیگایە کەوێ پارە پەیدا بکەم،
ئێتر لە مالهەو دەرچووین، کەوتینە شوێن پارە پەیداکردن و بیهێنمەو بۆ
مالهەو. بەلام ئێتر بە خێزانە کەم نەدەگوت چۆن ئەم پارەم دەست کەوتوو.
دایکم دەیگوت رۆڵە و مە کە وەرەو بۆ مانی، بەلام من گوێم نەدەگرت. نازان
ئەزموونی دووهم یان سێیەم بوو کە لە بنکە ی پۆلیسی پارکی شەهر بووین،
پیش ئەوێ بێمە ئێرە دواوین ئەزموونی من لە زیندان هەشت سأل و نیو،
هەشت سأل و نیو لە زیندان بووم. لە تارانێ گەورە لە سەر دزیتی گیرام»
(دیمانە ۴۴. حەمید حەقی، Pos 224).

«بۆ من شتیکی لەم شێوێ وەک چیرۆک دەرکەوت، رێک لەو کاتەدا باوکم
چوو بوو مالیزیا، باوکم وتی بۆچی ناچی کارتی تێپەراندنی خولی سەربازیت
وەرگری، ئێتر بەسە ببە بە پیاو، بە تەمەنی تا کە شەڕ بکە ی و لەم و لەو
بسرەوینی؟ لەو تەمەنەدا زیاتر دزیم دەکرد بەلام شەڕیشم زۆر دەکرد. هەتا
ئێوارە خەریکی شەڕ بووم، زۆر شەڕم دەکرد. باوکم وتی ببە پیاو بەسە ئێتر.
زۆر گوێرایەلی باوکم بووم. باوکم بە راستی میهرەبانە، لە ناو مالهەوکانیدا منی
لە هەموویان خۆشتر دەوێ، هەموو منداڵەکانی خۆش ناوێ، ئەو فەرەق
دانانی، ئەو کاتە ی لەوێ نەبووم نە سۆزی باوکم دی نە محەبەتی دایکم.
کاتیەک ئەوان هاتن و ئەم کارنەیان بۆم کرد کە ئێتر بوون و نەبوونیان بەلامەو
گرینگ نییە، ئێستاش هەر وان بەلام بە جۆریکی دیکە» (دیمانە ۴۴. حەمید حەقی، Pos 175)

دزی وه‌ک ریگه‌یه‌ک بو دابینکردنی پیداو‌یستییه‌کانی رۆژانه‌ سه‌یر ده‌ کرێ و ته‌نانه‌ت جو‌ریک له‌ سه‌ربه‌خۆیی ئاره‌زوومه‌ندانه‌ پیشان ده‌داته‌وه، به‌لام له‌ هه‌مان کاتدا بو‌شایی سو‌زداری و نه‌بوونی ئەزموونی هاودلی دایک و باوکیش زه‌ق ده‌کاته‌وه؛ باب‌ه‌تیک که‌ تیۆرییه‌کانی «وابه‌سته‌بوون» و «پۆلی خه‌ساره‌ته‌ سه‌ره‌تاییه‌کان له‌ په‌فتاره‌ به‌ لاری‌داچوو‌ه‌کان» جه‌ختی له‌سه‌ر ده‌که‌نه‌وه (بولبی، ۱۹۶۹). ئەم جیاوازییه‌ی نیوان ناچاریه‌یه‌ بایۆلۆژییه‌کان و فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ شوێنیک دیکه‌دا روونتر ده‌بینریت:

«له‌ سه‌ر دزیکردن و ئەم شتانه‌ له‌ ده‌ره‌وه‌ی [کارتۆن خه‌وی]، ده‌بوو سکی خۆمان تیر بکه‌ین، ماده‌ی هۆشبه‌رم ده‌بایه‌ بکریبایه‌، بارودۆخه‌ که‌ وا بوو ده‌با کاری تاوانکارییه‌نامه‌ بکردایه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۶. ره‌سوول، Pos 12)

«ژیان له‌سه‌ر شه‌قامه‌کان، ترس له‌ پۆلیس. چووم زبلی و پاشماوه‌کانم کو کرده‌وه، ئامیره‌کانم کو کرده‌وه. هه‌موو شتیکم بینی. مه‌به‌ستم ئەوه‌یه‌ فیکر و زیکر ئەوه‌ بوو که‌ چۆن ماده‌ هۆشبه‌ر له‌ جیگایه‌که‌وه‌ دابین بکه‌م. ئیتیر که‌سی ئالوده‌ ته‌نها بیر له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ له‌ کۆپه‌ ماده‌ی هۆشبه‌ر جیه‌جی بکات. پاره‌ له‌ کێ بدزیت. ریگایه‌ک هه‌لده‌بژیرێ که‌ بو ده‌ستکه‌وتنی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان له‌ هه‌مووی ئاسانتر بیت. بیر له‌وه‌ ناکاته‌وه‌ که‌ دواتر چی روو ده‌دات. هه‌موو ژیانم ته‌رخانی ماده‌ی هۆشبه‌ر کراوه‌. هه‌ر پرسیاریکم لێ بکه‌ی ده‌چیته‌وه‌ سه‌ر ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۶. ره‌سوول، Pos 358-360)

چه‌مکی پتویستی و ناچاری بو‌مانه‌وه، دزیکردن ده‌باته‌ ئەوپه‌ری بریاریکی عه‌قلانه‌ و ده‌یکاته‌ کاردانه‌وه‌یه‌کی بایۆ-کۆمه‌لایه‌تی، جیگایه‌ک که‌ توندوتیژی شه‌رانگیزانه‌ ده‌یتاناوخۆیی بایۆ-کۆمه‌لایه‌تییه‌ (Agnew, ۱۹۹۲). لیره‌دایه‌ که‌ فشاره‌ بایۆلۆژییه‌کان، پیکهاته‌ی ژیا‌نی سه‌ر شه‌قام، ئالوده‌بوون و بارودۆخی «بوون یان نه‌بوون» ئەوه‌نده‌ به‌هێزن که‌ چالا‌کوان گرفتاری سووری توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی و دزیکردن ده‌کات. له‌ لایه‌کی تره‌وه، گریداوی توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی به‌ شیوازی دیکه‌ی په‌فتاری شه‌رانگیزانه‌ی وه‌کوو هه‌لگرته‌ی چه‌ک بو‌ نیشاندانی ده‌سه‌لات و پرکردنه‌وه‌ی بو‌شایی شوناسی تاکه‌که‌سی، په‌هه‌ندیکی دیکه‌ به‌ گیرانه‌وه‌ که‌ ده‌به‌خشی:

«پاکانه‌کردن بو‌چه‌ک بو‌ئه‌وه‌ی خۆیان بپارێزن. کۆمه‌لگا نا‌ارام نییه‌. نازانم بو‌چی ئەم فکره‌ ... من لاوی وام بینیه‌ که‌ چه‌قۆ له‌ گیرفانیه‌تی. ره‌نگه‌ ئەو فه‌ره‌نگه‌ دواکه‌وتوو، ئاستی ته‌حه‌مولکردنی که‌م کردۆته‌وه‌ خو‌ ده‌زانی ده‌لیم چی؟ هه‌بوونی چه‌ک هێمای ده‌سه‌لاتی زیاتره‌ هه‌ندیک جار ئەو گه‌نجانە ئاوا بیر ده‌که‌نه‌وه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸. یاسر حسینی فه‌ر، Pos 87-90).

چه‌ک و چه‌قۆ و هێماکانی ده‌سه‌لات بوونه‌ته‌ به‌دی‌لی گفتوگۆ و به‌ئه‌زموونکردنی ئاسایشی

دهروونی، و به زاندنی نۆرم و تاوانکاری کۆمه لایه تی لیده که و پته وه. ئه مه له گه ل ڕوونکردنه وه ی فانۆن سه باره ت به توندوتیژی وه ک ستراتیژییه ک بۆ به ده سه ته یانه وه ی شوناس و که رامه ت له بارودۆخی بالاده ستی و بیبه شیدا یه ک ده گریته وه (فانۆن، ۱۹۶۷).

له گریان ه وه یه کی دیکه ی پیکهاته ی ده سه لات له ناو خیزان و کۆمه لگادا، دیالیکتیکی تۆله سه ندنه وه و کۆنترۆلکردنی مه یلی تووره یی و شه رانگیزی ده بیته بابه ت:

«یه کیک هات و وتی: بۆچی نه تکوشت؟ خو دییه که ی له مارهییه که ی هه زانتره، له دهستی نه جاتت ده بوو. منیش گوتم کهوجه، من کیشه م له گه ل ئه م که سه دا هیه، کوره خانه واده که ی په لپ و بیانوویم پی ده گرن ده لین ئه وه به نه قه ست کوشتوونه به خوا هه تا له سیداره م نه دن ده سته ردار نابن» (دیمانه ی ژماره ۳۵ - حسین زاده، Pos 214)

لیره و له نمونه یه کی دیکه دا تیکه لبوونی فشاره پیکهاته ییه کان و بیتوانایی له به رپوه بردنی فشاردا ده بیته هو ی ره فتاری خۆکوژی و شه رانگیزی:

«سه رازم هه بوو و مۆله تی رۆشتنه وه یان پی نه ده دا، ده یگوت ئه گه ر ئه مرۆ بمکه یته به رپرسی به شی ته قه کردن، به خوا ته قه ده که م، خۆم نا کوژم، به لام فیشه ک به خه شاه وه نا هیلیم. خه شاویکی هه وایی به تال ده که مه وه. چوومه لای فه رمانده و گوتم: ئه م کا برا یه مۆله تی چوونی پی بده با قوته قوت نه کا، بینیره وه مالی باوکی. وتی ئه مه خه ریکی لاساری کردنه ئه گه ر ئه مه مۆله تی چوونه وه ی پی بده یین ئه وه سه ربازه کانی دیکه ش ئاوا ده یده نه باری لاساری و داوای چوونه وه ده که ن. وتی سه یر که ئه مه کیشه مان بۆ ده نیته وه، نابی ئه م چه که به ده سته وه بیت. مه گه ر ناتانه وه ی له سه ربازه خانه دا رایبگرن ده ی بیخه نه زیندانی سه ربازه خانه. ئه م کاره یان نه کرد، چه کیان دا به ده سته وه وه لا کاتژمیر ۲:۰۰ ی به یانی دوو خه شاوی هه وایی به تال کرد (دیمانه ی ژماره ۴۸. عه لی نوور محمه مه دی، Pos 143)

له ئه نجامدا ستراتیژییه شه رانگیزه کانی پیاوان له قالبی دزی و تاوانی کۆمه لایه تی تۆرپک له په یوه ندییه کۆمه لایه تی، ده رووناسی، شوناسی و با یۆلۆژییه فره لایه نه کانه. فاکته ره کۆمه لایه تی - پیکهاته ییه کانی وه کوو هه ژاری، بی مال و حا لی، ئالووده بوون، فشاره خیزانییه کان، بۆشایی سۆزداری و کالبوونه وه ی ئه زموونی پشتیوانی له ناو بنه ماله و کۆمه لگادا، ئه م تا کانه ده به نه ئاستیک که بۆ سه رنجر اکیشی، دابینکردنی پیداو یستییه کان، یان ته نانه ت تۆله سه ندنه وه په نا بۆ ره فتاری شه رانگیزی و تاوانکاری ده بن. له هه مان کاتدا مانا ره مزیه یه کانی ده سه لات، ئه زموونی بیبه شی و فیروون له ڕووی کرده وه کانی کهسانی دیکه و ژینگه ی کۆمه لگا، وه کوو زه مینه کانی گرهند تیوری،

هه موو ئەم پرۆسانە لە گشتیتىیه كى ته كووزدا جى ده كاتهوه.

• سنووردار كردن و كۆنترۆلكردنى توند

لە ناو بستینى كۆمەلگادا، سنووردار كردن و كۆنترۆلكردنى توند یه كىك لە ستراتيژییه شه رانگیزییه كۆمەلایه تییه كانى دژ به پیاوه، كه ره گ و ریشهى ده گەریته وه بۆ پێكهاته كانى ده سه لات و په یوه ندییه زنجیره په ییه كان كه تاك ده خه نه حاله تى زۆره ملی و له ده ستدانى ده سه لات و ناسه قامگیری ده روونییه وه. له میکانیزمی ئەم جوړه ستراتيژه دا، ئەجیندایه تى پیاوان به هۆى نه زمى بالاده ستى كۆمەلایه تى یان رېكخراوه یى بچووك ده بیته وه و تاكه كان ناچار ده بن له چوارچىوه ی ئەو سنوورانه دا بژین كه ئەوانى دىكه دیارییان كرده وه.

یه كىك لە دیارترین ده ركه وته كانى كۆنترۆلكردن و سنووردار كردن، سه پاندنى نه زم و دیسیپلینىكى توند و هه ندیك جاریش به ده كه لكانه یه؛ وه ك ئیحسان سه رباز كه ئەزموونى خۆى له سه ربازخانه دا ده یگىرپته وه كه ده سه لاتى سنووردار كردن نه ك هه ر كات و شوینى بۆ دیارى ده كا، به لكوو ته نانه ت هه ستى گرینگى تاكه كه سیشى به چالنج ده كیشى:

“...وتى: پیت خوشه وه ك پاتال له گەلت بجوولیمه وه، منیش گوتم: جا ئەوه قسه یه ده یكه ی؟ دوانیوه رۆ ته له فۆنى كرد بۆ بازگه ی تیهرانپارس، سه ربازخانه كه مان له كوێیه؟ جه مانزاده ته له فۆنى ده كرد و ده یگوت ئەمه بنێرنه سه ربازخانه، كاتژمێر ۲ به شنه شن هه لده ستام ده چوومه سه ربازخانه. دوو و نیم و سى ده گه یشتمه سه ربازخانه. وتى پێخه فه كه شت بێنه هه تا كاتژمێر پینج رايگرتم” (دیمانه ی ژماره ۴۸. ئیحسان سه رباز، Pos 73).

لەم گیرانه وه دا سه پاندنى ده ستردییه ئەركه كان و ناعه قلابوونى هه ماههنگى و گواستنه وه ی نىوان بازگه و سه ربازخانه، نیشانه ی ستراتيژیى كۆنترۆلكردن له لایه ن كه سى بالاده سته كه به رده وام سنووره كاتى و ده روونییه كانى سه رباز پێشیل ده كات. ئەم دۆخه له گەل ئەنجامى لىكۆلینه وه كانى فۆكۆ سه باره ت به «نه زم و دیسیپلین» و رۆلى كۆنترۆلكردنى جه سته یى و كاتى له بنیاتنانى شوناسى ملكه چدا هاوته رىبن؛ واته ده سه لات له رېگه ی سنووردار كردنه وه، جه سته و زه ین به پى نه زمه خوازراوه كه ی خۆى رېك ده خا و ده سه لاتى تاكه كه سى كه م ده كاته وه (فوكو، ۱۹۷۵).

به لام سنووردار كردنى ته نیا تایه ت به په یوه ندییه كانى ده سه لات له ناو سوپا یان رېكخراوه نیمچه سه ربازییه كاندا سنووردار نایه ته وه و له سه ر به ستنى بنه ماله و فره هه نگیشدا ده رده كه ویت. به شیوه یه كى ناسكتر كۆنترۆلى كۆمەلایه تى له رېگه ی سنووردانانى ره گەزى و بیه شكردى كۆمەلایه تییه وه دروست ده بیت. ره سوول ناگوزیر سنووردار بوونى زۆره ملیى خۆى له مندا لیدا ئاوا ده گیرپته وه:

«هه موو ته مه نی مندالیم، له بهر ئه وهی هه موو که سانی ده ور به رم کچ
بوون و من ته نیا کور بووم، من له وهی که بچمه ناو کووونه وهی ئه و کچانه وه،
بییه ش بووم» (دیمانه ی ژماره ۹۸. ره سوول ناگوزیر، Pos 13)

لیره دا ئه و سنووردار کردنه به سهر به ستینی باوه ره کلیشه ییه ره گه زیتیه کانداهه سه پینریت؛
کور بوون خو ی له خویدا به واتای بییه ش بوون له و ئه زموونه جه ماوه ری و کوومه لایه تیانه یه که بو
کچان په سه ند کراوه. به پیی تیوری کارلیکی ره مزی، ئه م فۆرمه ی کۆنترۆلکردن نه ک ته نها
سنووری ره فتاره کان به لکوو سنووره شوناسیه کان و تیگه یشتنی تاک له خو ی پیناسه ده کا و
ده یسه پینیت (بلومر، ۱۹۶۹). تاک فیر ده بی که تا چه نده «شوینه که ی» و بازنه ی چالاکیه کانی
ریگه پیدراوه و به زانندی ده بیته هو ی تاراندن یان سه رکۆنه کردن.
له ئاستیکی که لانترا، ئه و فره هه نگانه ی که له سهر بنه مای کۆنترۆلکردن و سنووردار کردن له
دریژه دان به پیکهاته نایه کسانه کوومه لایه تی و ره گه زیتیه کان رۆلکی سهره کی ده گیرن. مه هدی
مۆئمی نی ئه م خاله به روونی ده خاته روو:

«فره هه نگیک که ته نها به سه پاندنی توندوتیژی دژی ئه و کچه ی که
له چوارچیوه لای داوه، خیزانه که ی قبوول ده کاته وه، ئه گه ر نا له ناو خیل،
له ناو هوژ، له ناو خزم و که سدا ده تارینرین» (دیمانه ی ژماره ۳۸ - مه هدی
مۆئمی نی، Pos 98)

له م گیرانه وه دا به ره مه پنهانه وه ی سنووردار کردن له ریگه ی تاراندن و سه پاندنی توندوتیژی وه ک
ئامرازی کۆنترۆلکردن ته نها تابهت به ژنان نییه به لکوو ئه زموونیک گشتیه بو سه رکوتکردنی هه ر
چه شنه جیاوازییه ک و ته نانهت ناره زایه تی پیاوانیش. له راستیدا، نۆرمه ئاپۆره یی و خیله کییه کان
ئامرازی کۆنترۆلکردن یان یه ججار تونده، که توپۆره رانیکه وه کوو گیدنز (۱۹۹۲) ناویان لینابوو
روخسار به ندی «نه زمی ئه خلاقه نه ریتی»؛ نه زمیک که تییدا ته کوو زیی کوومه لایه تی به تیچوو ی
سه رکوتکردنی ده روونی و نه هیشتنی تاکیه تی و سه پاندنی سنووری دیاریکراو بو چالاکیه کانی
تاکه کان (چ ژن و چ ژن) به ده ست دیت.

به کورتی، ستراتیژیه شه رانگیزییه کوومه لایه تییه کانی توندوتیژی دژی پیاوان له قالبی
سنووردار کردن و کۆنترۆلکردنی تونده وه، نه ک ته نیا له ئاستی دامه زراوه یی و ده سه لاتی فره میدا،
به لکوو له ئالۆترین په یوه ندیه خیزانی و فره هه نگیه کانی رۆژانه دا به ده روونی کراون. وه ک چۆن
ئه زموونه ژیاوه کانی پیاوان ئاشکرای ده کهن، ئه م ستراتیژیانه کاریگه ری زیانه خشیان له سهر
شوناس، که رامهت، هه سترکردن به ئه جیندایی و هه سترکردن به ئاسایشی ده روونی تاکه کان
هه یه؛ ئه و لیکه وتانه ی که بو ئه نجامه کانی لیکۆلینه وه ی چۆنایه تی گرهنده تیوری ده بنه پالپشتی
شیکاریی قوولتر.

• ناونا‌تۆره‌نان له قوربانی

له گێڕانه‌وه‌ی ژيانى رۆژانه‌ی ئه‌و پیاوانه‌ی که توندوتیژیان به‌ئهم‌زموون کردووه، ناوه‌نیتکه‌لینان وه‌ک یه‌کیک له‌ لیکه‌وته‌ سه‌ره‌کییه‌کانی ستراتیژییه‌ شه‌رانگیزییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان بوونیکی هه‌میشه‌یی و کاریگه‌ری هه‌یه. ئه‌م ناوه‌نیتکه‌نه‌ک ته‌نها له‌ ئاستی ره‌فتاردا، به‌لکوو به‌ شیوه‌یه‌کی قوول‌تر شوناس و پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی پیاوان ده‌که‌نه‌ ئامانج و ده‌یان‌خه‌نه‌ ناو گۆشه‌گیری فیکری و سۆزدارییه‌وه. گێڕانه‌وه‌ی که‌سی تاکه‌کان به‌ روونی نیشان ده‌دا که چۆن ئه‌م جوړه‌ ستراتیژیانه‌ پیاوان به‌ره‌رووی قه‌زاوه‌تی ساته‌وه‌ختی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌کاته‌وه.

ئهم‌زموونی هه‌مید مورادی ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که ناوه‌نیتکه‌ی وه‌کوو «به‌گومان»، «کۆنترۆلگه‌ر»، «ره‌شبین» و ته‌نانه‌ت دوا‌ی جیا‌بوونه‌وه‌ ناوه‌نیتکه‌ی «هیچ و پوچ» نه‌ک هه‌ر زۆر به‌ ئاسانی به‌سه‌ریدا ساغ بۆته‌وه، به‌لکوو سنووری په‌یوه‌ندییه‌ که‌سییه‌کان ده‌به‌زینن و له‌ پێگه‌ی نیگای به‌کۆمه‌لی کۆمه‌لگادا ده‌یخه‌نه‌ ژێر فشاره‌وه:

پاشان هی‌واش هی‌واش بینیم پیاویک له‌م تپیه‌دا هه‌یه که گومانم لێی هه‌بووه. لێم پرسى ئه‌مه‌ چییه؟ وتی تۆ ره‌شبینی، تۆ نازانم تۆ به‌گومانی، یه‌کیک یا‌لام (ته‌وقه) له‌گه‌ڵ بدا‌ته‌وه، پێت وایه‌ دا خوا چییه، و له‌م قسانه‌ رێک هه‌مان قسانه‌ی که ئه‌وی تریش به‌رده‌وام ده‌یدا به‌ گویمدا. «تۆ نازانم وه‌کوو حکومه‌ت بیر ده‌که‌یته‌وه‌ ئێتر من قه‌ئس ده‌بووم و ئه‌و سه‌رلێشیا‌واییه‌ خه‌ریک بوو له‌ مندا زیندوو ده‌بووه‌وه، تا ئه‌و راده‌ی که گوتی «ته‌له‌فونم بۆ مه‌که‌ یان که‌متر ته‌له‌فۆن بکه‌». وتم: با بچینه‌ لای راوێژکاریکی ده‌روونناسی. دوا‌ی ئه‌وه‌ له‌ رووی ده‌روونییه‌وه‌ ده‌ستی کرد به‌ وه‌سفکردنی من به‌ هه‌زار شیوه‌ تاریفی کردم: «تۆ کۆنترۆلگه‌ری، تۆ به‌دگومانی دلت له‌ هه‌موو که‌س پیسه‌، پێت وایه‌ هه‌موو پیاویک خراپن». دوا‌ی چهند رۆژێک وێنه‌یه‌کیم بینی که دیار بوو خۆی وێنه‌که‌ی نه‌گرتوووه. لێم پرسى: کێ ئه‌م وێنه‌ی له‌ تۆ گرتوووه؟ وتی خانمی و پیاویک به‌لامدا تیده‌په‌رین و ئه‌وان وێنه‌یان لێم گرت. هه‌فته‌ی دواتر که‌هاته‌وه‌ له‌ سه‌ره‌مان باب‌ه‌ت جارێکی تر ده‌ستی کرده‌وه‌ به‌ تۆمه‌ت هه‌لبه‌ستن و نازانم تۆ به‌دگومانی، تۆ وا وایت. دوا‌ی ته‌لاق که‌ باب‌ه‌تیکی شه‌خسییه‌ که‌ به‌ هیچ شیوه‌یه‌ک بۆ من گرینگ نییه‌. باشه‌ ئیستا زۆر که‌س له‌ کۆمه‌لگادا وا بیر بکه‌نه‌وه‌ که‌ ئه‌گه‌ر ته‌لاق بدرین ئه‌وا له‌لایه‌ن که‌سانی تره‌وه‌ ده‌خرینه‌ ژێر وردیله‌بینی خه‌لک. ده‌لێن که‌سیک که‌ توانای پێویستی نه‌بێ، یان نه‌یبوووه‌ و ئیستا ته‌لاقى وه‌رگرتوووه‌ چۆن له‌ رووی هه‌لدن بێته‌ ناو خه‌لک چۆن له‌ رووی هه‌لدن به‌ ته‌نیا ده‌چێته‌ شایى؟ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۰، Pos 32-34).

پروښه ی ناوه نیتکه لاینان به تایبته دواى قهیرانه کانی ژیان وه کوو ته لاق، رۆح ده کرېته وه بهری، و تاک وه ک که سیکی «شکستخواردوو»، «ناشیسته» یان «کیشهدار» له لایهن کومه لگا و خیزان و تهنانهت هاوړی نریکه کانیشه وه سهیر ده کرېت. ئهم روانینه سامداره، وه ک حهمید مورادی ده لی، تاک ناچار ده کا به لای گوشه گیری کومه لایه تی و ههستکردن به هیچو که ییدا پروات:

یان ده توانن پیی بلین خراب یان ناوه نیتکه ی دیکه ی لی بنین. ئه گه ر که سیکی باش بووايه ژیانی خو ی کو ده کرده وه. که چی رهنه که سیکی باش بووبی، به لام له و بارودوخه ی که تیدا بووه، باشتړین کاریک که ده تیوانی بیکا جیا بوونه وه بووه. له پیناو به رژه وهندی خو ی هاوسه ره که ی (دیمانه ی ژماره ۳۰، حهمید مورادی، Pos 36-38)

به پیی تیوریی (به دناوی) گوډمان، ئهم پروښه له ریگه ی ناوه نیتکه ی تایبه ته وه شوناسی کومه لایه تی تاک له که دار ده کات (گوډمان، ۲۰۰۸) و تاک ده خاته ناو زونگای که موکوری و سه رزنشته وه. لایه نی توندتر و ویرانکه رتری ناوه نیتکه لاینان له گیرانه وه ی پیدرام رهنه ده داته وه که سه بارت به ئه زمونی ده سترژیی سیکی و سوو کایه تی پیکردنی په یتا په یتا به.

«ئمانه هندیکیان له پیاوه کانی به هادور بوون هاوته مه نم بوون، ئه و که سه ی که ده سترژیی کرده سه رم ناوی سه جاد بوو، سه جاد سه گیکیشی هه بوو که دوو ئه ونده ی قه باره ی من بوو که له ترسی ئه و سه گه نه مده ویرا بجولیم، محهمده له ته و او گه ره کدا ئهم قسه ی له قاو دا. باسی ئهم رووداوه ی بو هه مووان کرد، منیش وه ک که سیک ناسرام که به ئاسانی ده توانن ده ستم لی بدن و هه رچییه کی دیکه که دلیان بیخواز ی ده توانن له گه لمی بکه ن. بو ئه وه ی ئه و کاره نه که ن هه موو کاریکم ده کرد، بو نمونه قوپیم به مند له کان ددا. هه ر کاریک که ئیوه بیر لی بکه نه وه (دیمانه ی ژماره ۶۶، پیدرام، Pos 3)

له دؤخیکی وادا هیزی تیکده رانه ی ناوه نیتکه لاینان نه ک هه ر که سایه تی کومه لایه تی تاک ده کاته ئامانج، به لکوو پیگه ی «قوربانییه کی به رده ست» ی پی ده به خشی و ریگا کانی به رگری و رووبه روو بوونه وه ی یه ک له دواى یه ک له ناو ده بات. ئهم گورانکارییه له «قوربانی» یه وه بو «ناوه نیتکه له سه ر» له ئه ده بیاتی گوډماندا به «ئابرووچوون و به دناوی» پیناسه کراوه، پروښه یه که که تییدا شوناسی کومه لایه تی تاک به شیوه یه ک له که دار ده بی که خه لک ئه و که سه به لاده ری نورم و به ها کانی کومه لگا ده زانن (گافمن، ۱۳۸۷). بو پیدرام، رفتاری پر له سوو کایه تی هاوته مه نه کان ده بیته هو ی به ره مه یتانه وه ی توندوتیژی و قبوولکردنی پاسیقیه ت و ملکه چبوون له به رامبه ر به خواستی ئه وانی دیکه؛ تا ئه و راده ی که بو ئه وه ی له سوو کایه تی پیکران و ده سترژیی ده رباز بی، ناچار ده بوو بو دلخوشکردنی که سانی دیکه هه موو جوړه کاریک بکات.

«به لّام ناوه نيتكه لىنان ته نها له م حاله تانه دا سنووردار نابيته وه و دزه ده كاته ناو ژينگه ي خيزان و ته نانه ت نه خوشيه ده روونيه كانيش. هه ره ك چون خيزانه كان ده بى رابه ئيرين. خانه واده كان نه خوشه ده روونيه كان وه ك تابو ده بينن، ده يشارنه وه، به هوئى ئه و ناوه نيتكه ي كه له ناو خه لكدا هه يه. تو شير په نجه ده شارينه وه؟ په ستانى خوئن ناشارينه وه، ده ي ئه م نه خوشى ده روونيه هه ر شتيكى له و جوړه يه (ديمانه ي ژماره ٨٢. ميه دى جه وادى، Pos 30)

ئەم نهييكاريه جيگه ي چاره سه ركردن و پشتيوانى ده گرپته وه و له پراكتيكا كه سى تووشبو و خيزانه كه ي به ره و گوشه گيرى و شه رمه زارى زياتر ده بات. نموونه يه كى بهرچاوى ئەم دۆخه له ژينگه ي زانكوشدا ده بينرئ، جيگايه ك كه به بى ئاگادارى يان ده ستيوه ردانى كه سه كه دؤسيه ي بو تومار و تۆمه تبار ده كرئ:

له ئيستادا كه له گه لّان قسه ده كه م، تازه زانيومه كه له شه ريكدا كه له گه لّ جيگري سه روكى زانكو كه مان هه بوو، جه نجا لىكى زورى له سه ر گه نده لى ساز بوو و ئيتير تيك هه لچووين. ئيمه يان برده ليژنه ي ئينزبات. تازه بۆم ده ركوت كه دوو سال له مه و بهر ليژنه ي ئينزبات دؤسيه يه كى له سه ر من تومار كردوه له سه ر گه نده لى ئه خلاقى به بئى ئه وه ي خوّم بزّانم. گوتم: كا كه تو شه ره فت يه كييك له م خانمانه بينه و با ده ستيكى لى بدهم. با لانى كه م نه بيته داخ له سه ر دّلم و ئه مه زور بينزاري كردم. له ژياندا، زور به ي كات هه رچى ناونا توّره ليم ده درئ له سه ر داوئى پيسى بووه له حا لى كدا من ئەم شتانه نازانم [ببوورن]. من جاريكيان چوومه لاي مامؤستاي ئينگليزيه كه مان وتم من ناتوانم له م تاقى كرده وه ده رچم ته نانه ت ئه گه ر ده خولى تريش ئه و ده رسه هه ل بگره وه. چونكه من سى كيشه م هه يه، من گاميشم، گوتم چى وت؟ وتم دالدارى، زمانى ئينگليزى و بيركارى، من به هيج كلونجيك له م سى شته تينا گه م. وتى ئه گه ر له وه ي يه كه م تينه گه ي، گلۆله ت كه وتۆته ليژئى، به لّام دووه كه ي تر ده توانين بيخه ين به لايه كدا. گوتم مامؤستا هيج له دالدارى نازانم (ديمانه ي ژماره ٩٨. ره سوول ناگوزير، Pos 21)

ناونا توّره ي ره گه ز، ليره دا نه ك له سه ر بنه ماي ره فتارى راسته قينه به لكوو ته نها له سه ر بنه ماي دهنگو و قه زاي زهينى با و روو ده دات. پياو بوون و هه ستىارى له سه ر با به ته كانى وه كوو په يوه ندى له گه لّ ره گه زى به رامبه ردا، زور به ئاسانى ده توانئ بيته هوئى تۆمه تبار كردن و سووكايه تى پيكران له لايه ن خه لكه وه و تاك له به رده م مامؤستا و هاوته مه نه كانيدا بخاته حاله تى بهر گريه وه. ئەم ناوه نيتكانه، وه ك كوّنر و هاوكارانى ئاماژه پئ ده كهن، له په يوه ندييه كانى ده سه لات/زانين رۆل

ده گيړن و ئامراز يکښ بډ ديسپيلين و کونترول کړدنی کومه لايه تي (کانر و همکاران، ۱۳۹۳). هه روه ها نه زمونږيکي دیکه ی رەسوول ناگوزیر سه باره ت به رڼلی قوتا بخانه و په یوه نډی رڼانه یه که ناوه نیتکه به ره هم ده ښیته وه:

ديسان هه ر له و ساله دا چووينه تافي کړدنه وه ی زاره کيی وانه ی زانستان دا. نه وه ی په نام له بهر چاو ماموستا به نه نقه ست جانتا که می فرې دا و جانتا که م پيس بوو. وتم که چه له نه وه بډ وات کړد؟ ماموستا نمره ی ۹۰ ی پيم دا. وتی: تډ بڼه ده بی. گه وره ت نييه؟ وتم نه ی ماموستا نه تدی جانتا که می فرې دا؟ وتی: نا، تډ بڼه ده بی (ديمانه ی ژماره ۹۸. ره سوول، Pos 47)

له م جوړه په یوه نډیانه دا، ماموستا خو ی پرؤسه ی ناوه نیتکه به هیژ ده کات؛ له بری نه وه ی گوئ له گيړانه وه ی نه و منډاله بگری، به و ناونا توړه ی بی گه وره و بڼه ده ب ده یخا ته په راویزه وه و شوناسی نه ریڼی به سه ریډا ده سه پیڼیت. روانگه ی سیمیل بډ ململانی بچو که کان نیشان ده دا که نه م چه مکانه له ژيانی جیهانی منډالان و هه رزه کاراندا به د هروونی ده بی و نه ک هه ر متمانه به خو بونویان که م ده که نه وه، به لکوو میکانیزمی زالبوون له ریگه ی زمان و ناوه نیتکه وه دريژه پیډه دن (زیمل، ۱۳۸۸). ناوه نیتکه لینان هه نډیک جار له شکستی سؤزدار یان جیا بونه وه ی خیزانیشدا روو ده دا و پیاو جگه له نه زمونږی رهنج و له ده ستدان، ده بڼه ئامانجی سوو کایه تی و بوختان و گالته پیکردن؛ وه ک راحيله میهره بان سه باره ت به نه زمونږی هاوسه ره که ی پیشووی ده لیت:

«به کورتي برپارم دا لني جيا بېمه وه. کوره کهم له و کاته دا ته مې نه نو مانگ بوو. سه رها وتی باشه با جيا بېينه وه پاشان وتی من هه رگيز نه وه ناکه م. بډچی جيا بېينه وه. خانه واده که ی پينيان وتبوو ژنه که ت ئافره تی چاکه تډ خو یریت که ناتوانی نه و ژنه را بگری وایان پی وتبوو و نه میس وای هه ست کړد بوو که له م لاوه گالته ی پی ده کړی که تډ چنده خو یریت که نه ت توانیوه ژنیک ئیداره بکه ی نه ت توانیوه مال و منډالت به ریوه ببه ی (ديمانه ی ژماره ۸۹. میهره بان، Pos 32)

هه موو نه م گيړانه وانه ئالوړی و قوولای ستراتیجی ناوه نیتکه له نه زمونږی پیاوانی ئیرانیدا نیشان ده دات؛ له ژینگه ی قوتا بخانه و زانکووه بگره تا ده گاته خیزان و کومه لگا، به شیوه یه کی ورد و ئاشکرا، نیگای نه ریڼی و قه زاوه تی پیشو هخته ئاوقانی تاک و شوناسه که ی ده که ن. له م بواره دا، وه ک تیور یسییه نه کانی کارلیکی ره مزی و گو فمان وتوویانه، ناوه نیتکه کومه لايه تییه کان به رده وام کړده وه ی کومه لايه تییه تاک و به هادانانی کومه لگا به ره هم ده ښینه وه و ده پیاریژن، تا نه و راده ی که تاک رووبه رووی وینه یه کی شیواو و ناته واوی خو ی ده ښته وه. توندوتیژی کومه لايه تی له قالبی ناوه نیتکه، نه نانه ت له و په ری توندوتیژی جهسته یی، ده توانی بڼته هو ی مردنی بڼده نگي متمانه به خو بون

و ئه جيندايه تى و ئازادى پياوان.

• هاروهاجى كردن له قوتابخانه:

كاردانهوهيه كى تۆله سەندنه وانه به رامبەر به توندوتىژى مامۆستا

له روونكرندهوى ستراتىژىيه شه رانگىزييه كۆمه لايه تىيه كانى توندوتىژى به رامبەر به پياوان، تووشى ئه و چيرۆكانه ده بين كه تىياندا چالاكانى كۆمه لايه تى، واته مندالان و ميرمندا لان، له ناو دلّى ژينگه ي قوتابخانه و له به رامبەر رهفتاره پيناسه نه كراو و هه نديك جاريش شه رانگىزييه كانى مامۆستا، په نا بۆ جوړىك له كاردانهوى تۆله سەندنه و به ئه نه قه ست ده بن. ئه م كاردانه وانه زۆر جار به شپوهى هاروهاجيدا درده كه ون كه كار كرده كه ي شتىكى ماوه راي دردانى وزه ي مندالانه يه و ئامانجه كه ي تۆله سەندنه و دووباره به ره مه مه ينانه وى سوورى توندوتىژىيه.

«له بىرمه جاريكيان له ۲۲ به همهن (۲۲ رّيه نندان سالى هاتنه ووى خومه ينى بۆ ئيران) بوو، ئيمه مندالى سه رتاق بووين، ئيمه يان برد بۆ رّيه يوانى ۲۲ به همهن، به و بلند گۆيانه ده يانگوت ۲۲ ي به همهن پيرۆز بىت، پيرۆز بىت». ئيمه منال بووين و رهنگه زۆر قسه مان كرد بىت. مامۆستان به رّيز به ساك بوو. يادى به فەر بى، هات و ئيمه ي گرت و لىي داين. و ئيمه ش چيمان كرد ئه و مامۆستايه تاقه ماتۆرسكلتيتىكى هه بوو. ماتۆرسكلتيتىكى رّيكسى هه بوو. ئىستا خودا خۆى ده زانى باكه كه ي گه وره بوو. ته نها كارى كه كرد ئه و به بوو كه به بزمار كونم كرد و تووره ييه كه م ئاوا دامركا. مامۆستايه كم هه بوو به ناوى خاتوو غوه لامزاده. ئه مه زۆر ئه زيه تى ده كردم. هه نديك جار قه له ميكي ده خسته نيوان په نجه كانمه ووه. جا تووره يى له ناخمدا ده ته قىيه ووه. ده رزىيه كم خسته ژير كورسىه كه ي. چه ند جاريك ئه م كارم كرد بۆ ئه وى ئازارى بده م چونكه هيج رّيگايه كى ديكه م نه بوو» (ديمانه ي ژماره ۶۷. ئه مين ره زايى، 14 Pos)

وه ك ئه م گىرانه ووه ده رىده خا، قوتابى ته نيا كه سىكى كارتىكراو كه قوربانى توندوتىژى مامۆستا نىيه، به لكوو به گرته به رى هه لۆيستىكى چالاكانه، هه ولّ ده دا به شپوهيه كى شاره و و چاره وانه كراو ده رچه يه ك بۆ تووره يى بۆ خۆى بدۆزىته ووه و هه ستى كونترۆلكردن به ده ست به يّنىته ووه؛ هه رچه نده ئه م كار له روانگه ي سىسته مى فەرمى قوتابخانه و به «بزوژى و هاروهاجى» داده نرى، به لام له ناو خۆيدا مانايه كى قوولتر له ياريكردنىكى مندالانه ي هه لگرتوووه و به يّى تىۆرى به ره مه مه ينانه وى توندوتىژى (آبرامز و همكاران، ۲۰۱۱)، خۆى ده بىته ئامرازى ده ستى قوتابى بۆ وه رگرتنه وى به توانا بوون.

له م به ستىنه دا سنورى نيوان كچىتى يان كورپتى له گه ل بارودۆخه توندوتىژ و تۆله سەندنه ووه كانى قوتابخانه كالّ ده بىته ووه و قوتابى له وه لامى نادادپه ره رى يان كرده وى توندوتىژى مامۆستادا،

سهره تا ړوو له چالاکیې پاسیښانه ده کا و دواتر بهره و تۆله سندنده وې چالاکانه ده چیت. له گیرانه ویه کی تری هاوشیوه دا هاتوه:

به شیوه ی هارو هاجی و توندوتیژی خوی درده خا و توندوتیژی به جوړیکه
که نه گهر قوتابییه ک به یته چوارچنویه که وه و ړنگه ی پی نه ده ی خوی دهربری
و تووړی خوی هه لبریزیت « (دیمانه ی ژماره ۸۶. نحه مه د نه زه ری، Pos 49).

له م ړوانگه وه هارو هاجی و توندوتیژی وه ک دوو دیوی یه ک دراو سهر ده کرین که ههر دووکیان
ړه ننگدانه وه ی سهرکوت و بیده رته تانی مندا ل له ناو پیکهاته ی قوتابخانه ن؛ مندا ل له هه ندیک
کاتدا هه ست ده کا که فزایه کی بو دهربرنی هه ست و ئاره زووه کانی نییه و چوارچنویه کی توندی
بو دانراوه، هیچ بژارده یه کی دیکه ی نییه جگه له کاردانه وه ئه ویش له جوړی زیانگه یانندن یان
تیکدانی نه زمی قوتابخانه یه؛ ړه فتاریک که له ئه ده بیاتی تیوړیدا به تایبته له نه ریتی کومه لاسی
کونترولدا (اگنیو، ۲۰۰۱)، وه ک خوراگری له دژی ده سه لات ی پیکهاته یی و هه ولیک بو گه راندنه وه ی
که رامة تی تاک لیک دهریته وه.

له گیرانه ویه کی دیکه دا، دیمانه له گه لکراو وینه یه کی روونتر له تیروانیی ماموستایان بو ئه م
کردارانه ده خاته ړوو:

«نا، ئه و ده یگوت تو هارو هاجی. تو کاری سه د مندا ل ده که یت. له
هه موو شوپنیکدا خه جاله تمانت کردووه. تو مندا ل نیت بو وا ده که ی، هه موو
ماموستاکان ده لین ئه مه شه یتان و بزوزه دنا بیته ده ب نییه. به لام هه مووان
ده لین یا ئیمام زه مان، ئه مه ده می نه کرته وه.» «چونکه له نا کا و پانتۆله که م
داده کیشا» (دیمانه ی ژماره ۹۸. ره سوول، Pos 45).

له م گیرانه وه دا هه ستی به کومه لی “نافه رمانی” له سیسته می راهیتان و په روه رده دا دیاره؛
جیگایه ک که قوتابی له ړنگه ی دووباره بوونه وه و سروشتی فره لایه نی ده ستریزیه کان ده گاته
قوناغیک ی بیباکانه ی تیکدانی نورمه کومه لایه تیبه کانی قوتابخانه، به لام ئه م تیکدانه له جوړی نورم
به زاندنی په تی نییه، به لکوو وه لامیکه بو پیکهاته سهرکوتکاره کان؛ وه ک کالینز (Collins، 2008) له
تیوړی زنجیره کانی کرده ی توندوتیژدا باسی ده کا، ئه و که سانه ی که تاریوان یان سووکایه تییان
پیکراوه، به دووباره کردنه وه ی کاردانه وه ی تۆله سندنده وه و تیکدانی نه زم، پیکهاته ی زال به چالنج
ده کیشن.

شیکاری داتا کان له گوشه نیگای گرندد تیوړیه وه نیشان ده دا که سهره لدانی ستراتیژی
شه رانگیزانه و روودانی توندوتیژی دژی پیاوان/کوران له قوتابخانه دا فره لایه ن و فره مانایه، به
شیوه یه ک که تنه ها له ره فتاری رواله تیدا نامینیته وه و ده چیته ناو کایه ی شوناس دوزینه وه و
هه لبراردنی کرده وه ی تۆله سندنده وه و داوا کردنی پشکی ده سه لات. له م دۆخه دا توندوتیژی، چ

له‌لایه‌ن مامۆستایان و چ له‌لایه‌ن قوتابییه‌وه بئی هۆکاره‌که‌ی ئه‌وه‌یه که پیکهاته‌ی قوتابخانه له قبوولکردنی جیاوازییه‌کان و هیشته‌وه‌ی ده‌رچه‌یه‌ک بۆ ده‌ردانی هه‌یه‌جانه‌کان بێتوانایه؛ هاروهاجی ده‌بیته‌ ناره‌زایه‌تی و ئامرازیک بۆ پرسیارکردنی به‌ئه‌نقه‌ست له‌پیکهاته‌ی ده‌سه‌لاتی قوتابخانه. له‌کۆتاییدا، لیکۆلینه‌وه‌ی نموونه‌یی گیرانه‌وه‌کان ئه‌وه‌ پیشان ده‌دا که هاروهاجیه‌ک که تیکه‌ل به‌توندوتیژی شاراهه‌یان ئاشکرایه، ته‌نیا ره‌فتاریکی شه‌رانگیزانه‌ نییه، به‌لکوو میکانیزمیکه‌ بۆ به‌رگریکردن له‌خۆ و وه‌رگرتنه‌وه‌ی پڕیز و بایه‌خی و به‌جۆریک خۆدۆزینه‌وه‌ له‌ناو پیکهاته‌ی تاک‌ره‌وه؛ شیکارییه‌ک که له‌لایه‌ن تیۆرییه‌ کۆمه‌لناسیه‌کانی خۆراگرییه‌وه‌ پشتگیری ده‌کری (Scott, 1985). بۆیه‌ هه‌ر چه‌شنه‌ ناره‌زایه‌تییه‌ک له‌لایه‌ن منداڵ و می‌رمندا‌له‌وه‌ له‌فه‌زای په‌روه‌رده‌ییدا، لایه‌نی مانا و کاردانه‌وه‌ به‌رامبه‌ر به‌ئه‌زموونی راسته‌وخۆ و پیکهاته‌یی توندوتیژی هه‌یه.

ستراتیژییه‌ هێرشیه‌ ئابووری

- به‌دکه‌لکی له‌ مافه‌ داراییه‌کان، فشاره‌ ئابوورییه‌کانی له‌ ناو په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌رێتییه‌کانی ئێران

له‌ لیکدانه‌وه‌ له‌ ستراتیژییه‌کانی هێرشه‌به‌رییه‌ ئابوورییه‌کان و به‌دکه‌لکی له‌ مافه‌ داراییه‌کان له‌ ناو په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌رێتییه‌کانی ئێراندا، ئه‌زموون و لێدوانی به‌شداربووانی ئهم توێژینه‌وه‌ وێنه‌یه‌کی ڕوون و زوڵالی له‌ ئالۆزییه‌کان و ره‌هه‌نده‌ هه‌مه‌چه‌شنه‌کانی ئهم جۆره‌ توندوتیژییه‌ ده‌خه‌نه‌ ڕوو. گیرانه‌وه‌کان ره‌نگدانه‌وه‌ی تۆریکی ئالۆزی داواکاری و ئامراز و فشاره‌کانن که پیاوان له‌ ڕووبه‌رووبوونه‌وه‌ی پیکهاته‌ یاساییه‌کان و چاوه‌ڕوانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و په‌یوه‌ندییه‌ ئابوورییه‌کاندا تووشی ده‌بن؛ پڕۆسه‌یه‌ک که له‌ پارادایمی سه‌رچه‌شنیی تیۆری ده‌یتابونیاد «جی‌تی»، زیاتر پڕژاوه‌ته‌ سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لات و زه‌مینه‌ ماییه‌کانه‌ نه‌ک ڕووداوه‌ ده‌گمهنه‌کان.

«گوتی کوره‌که‌م مامۆستای زانکۆ بوو، له‌گه‌ڵ کچیک ئاشنا بوو، من له‌ یوسف‌اوا خانوویه‌کم بو‌ی ک‌ری، ویستم سوپرایزبان بکه‌م، کاتیک ویستیان بچن ماله‌ نوێکه‌ ببینن و جیاز و که‌لوپه‌له‌ که‌یان بگوازنه‌وه‌ بۆ ئه‌و‌ی. کچه‌ وتی ئهم ماله‌ له‌ سه‌ر ک‌ئی تاپۆ ک‌راوه‌؟ کوره‌که‌ وتی ئهم ماله‌ به‌ ناو دایکه‌مه‌وه‌ تاپۆ ک‌راوه‌. کچه‌ وتی نا به‌ ناو منه‌وه‌ نه‌ب‌ی شووت پ‌ی ناکه‌م و ده‌ب‌ی له‌ سه‌ر من تاپۆ بک‌ر‌یت. کوره‌که‌ ده‌چ‌ینه‌ لای دایکی و دایکه‌ ده‌ل‌ی: «یانی چی؟ من کاری وا ناکه‌م» سه‌رت نه‌ییش‌ینم کچه‌ داوای ماره‌یه‌که‌ی ده‌کات. پ‌یش زه‌ماوه‌نده‌ که‌یان چووبوون جیاز و که‌لوپه‌لی ناو ماله‌ که‌یان رابخه‌ن. پ‌یش شاییکه‌یان چوو داوای ماره‌یه‌که‌ی کرد و ماله‌که‌ ده‌فرۆشن و ماره‌یی ژنه‌که‌ ده‌ده‌ن (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۱. ساب‌ری، 19 Pos).

لهم گپړانه وه دا چالاکه ژنه کان به ئاشکرا ئامرازه یاسایی و عورفیه کان بو به ده سته پنیانی سوودی ئابووری به کار ده پنین، تائه و راده ی که داواکارییه داراییه کان نه که تنیا دهنه مه رجیک بو پیش هاوسه رگری به لکوو تنانته دهنه ئامرازیک بو کوئتر و لکردن و هه ژموونی ئابووری. لهم به ستنه دا ئه و ماله ی که دایک و باوکی پیاو بو مندا له که یان دابین کردوه، ده بیته گوره پانیک بو موزایه ده و هه ره شه ی یاسایی. ئهم جوړه بارودوخانه، جگه له زیانی دارایی، زیان به په یوه ندییه سوژدارییه کانی نیوان ژن و میرد و خیزانی پیاوه که ده گه پینیت؛ جیگایه که که «ماره یی» ئامرازیکي ده سه لاته نه که پاریزه ریکي یاسایی.

ئهم گپړانه وه به تیکه لکردنی ئه و راپورتانه ی که جهخت له سهر لیکه وته یاساییه کانی ئهم داواکارییه داراییانه ده که نه وه، قوولتر ده بیته وه:

له مه سه له ی ته لاقدا زورتیک له پیاوان به هو ی ماره یی و نه فقه و ئه و
ماره ییه ی که ده بیت بیده ن، سهر له زیندان ده رپین. ماره یی تاکه چه کی
ژنانه (دیمانه ی ژماره ۴۷. خانم ئینتزامی، Pos 71-72).

ئه وه ی ئهم شایه تحاله له ئامرازه کانی تری توندوتیژی ئابووری جیا ده کاته وه، جهخت کردنه وه ی هوشیارانه له سهر ئهم چه که و شه ریعه ته یاسایی و فره ندگییه که ی لای ژنانه. له راستیدا ئه و مافه ی که بو پاراستنی ژنان دارپژراوه، بوته ئامرازی ده سه لات له دژی پیاوان؛ زورتیک له پیاوان لهم میکانیزمه دا رو به رووی زیندانی کردن و ویرانوونی ئابووری و دارمانی پیکه ی کومه لایه تی ده بنه وه. سه یر نییه له کومه لگادا ئهم ئامرازانه هه ندیک جار خزمهت به زوره ملیکردن و کوئتر و لکردن ده که ن نه که ده سته بهر کردنی دادپه روه ری، تائه و راده ی که هه ندیک له هاوولاتیان پپیان وایه:

په یوه ندییه که که زوره ملییه، ده بی له ژیر یه که سه قفدا ته حه مولی
یه کتر بکه ن. پیم وانییه ئه مه راست بیت. هه م خانم و هه م کاکه کاتیک
ده بینن ئهم ژیان به هیه کو ی ناگا ده بی ریز له خو یان بگرن، ئاخه ره رچی
هه یانه بو مندا له کانه، خو وایه. ئیستا ئه گه ر مندا لیکیش له ئاردا نه بوو، ئه و
پپو یسته هه ر کامیان ریزی خو ی بزانیته. که سیک که ریزی خو ی ده زانی
له په یوه ندییه کدا که ئازار ده کیشی نابی به رده وام بیت ده بی زووتر له وه ی
زیانی پی ده گا واز به پینیت. نابی خو ی بگور ی واز پینیت. به داخه وه ماره یی
وه که ئامرازیک به کاری ده پنین (دیمانه ی ژماره ۶۳. چاوپیکه وتنی گرووی
له گه ل هاوولاتیانی ئاسایی، Pos 48).

ئهم به کاره یانه ئامرازییه ی ماره یی و مافه داراییه کانی دیکه دوخیکی زیانبه خش به ره هه م ده هینیته وه؛ جیگایه که که داواکارییه داراییه کان پلانیک بو ده سته بهر کردنی ئاسایش یان پشتیوانی خیزان نین، به لکوو سه رچه شنیکن بو قه ره بوو کردنه وه ی شکستی سوژداری یان توله سه ندنه وه ی

که‌سی. وه‌ک کۆمه‌لناسانی وه‌کوو کرایب و بی‌رنیت (۲۰۱۶) دان به‌وه‌دا ده‌نن، له‌م جو‌ره بارودۆخانه‌دا چه‌مکی «ماف» له‌بری «دادپه‌روه‌ری» ده‌بیته ئامرازی «ده‌سه‌لات»، که ده‌توانی سوو‌پکی توندوتیژی دوولایه‌نه له‌نیوان هاوسه‌ره‌کاندا دروست بکات (کرایب و برنت، ۱۳۹۵: ۱۴۸).

له‌م فه‌زای ده‌سه‌لات و کرده‌وه دوولایه‌نه‌دا، ده‌بینین که ته‌نانه‌ت مافه‌کانی دیکه‌ی وه‌کوو مافی ته‌لاق، له‌ژێر فشاری بنه‌ماله‌یی و داب و نه‌ریتدا له‌پیاوان ده‌سه‌رنینه‌وه یان بو‌ئازاردان و کۆنترۆل‌کردنی پیاوه به‌کار ده‌هینریت؛

خه‌زوورمی بینی، وتی: یا ئه‌بولفه‌زل!! ئه‌مه لێره چی ده‌کات؟ گوتم ئه‌مه
باوکی ژنه‌که‌مه. وتی بو‌خاتری خوا ئه‌وه تو‌شیت بووی له‌گه‌ل شتی وا
خزمایه‌تیت کردووه. من تازه ژنم هینابوو. گوتم رهنه‌که که‌میکیش درۆ بکه‌ن،
ره‌نگه خه‌لک درۆ بکه‌ن. [به‌زۆری] منیان برد و مافی ته‌لایان وه‌رگرت.
(دیمانه‌ی ژماره ۳۵ - حسین زاده، Pos 73-74).

له‌روونکردنه‌وه‌ی تیۆریی ئه‌م دیارده‌دا، ده‌توانین ئاماژه به‌سیانه‌ی تیۆریی بو‌دیۆ سه‌باره‌ت به‌سه‌رمایه (ئابووری، کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگی) بکه‌ین. له‌م نمونه‌نانه‌دا سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگی ژنان - واته ئه‌و پیناسانه‌ی که سه‌باره‌ت به‌رۆل و پالپشتی نه‌ریتی و بنه‌ماله‌یین و قبوول‌کراون - ده‌خه‌رته خه‌مه‌تی وه‌رگرته‌ی سه‌رمایه‌ی ئابووری و ده‌بیته زالبوون به‌سه‌ر پیاو و فشاری ئابووری له‌دژی پیاو (بو‌دیو، ۱۳۸۰: ۱۰۴).

له‌شیکردنه‌وه‌یه‌کی فراوانتردا، به‌شداربووانی تو‌پژینه‌وه نیشان ده‌دن که پیکهاته کۆمه‌لایه‌تییه نه‌ریتییه‌کان و چاوه‌روانییه جێنده‌رییه‌کان زه‌مینه بو‌ به‌رده‌وامبوونی ئه‌م جو‌ره توندوتیژی و به‌ده‌که‌لکییه داراییه خو‌ش ده‌که‌ن:

به‌شیکێ ئه‌مه‌ش ده‌گه‌رتیه‌وه بو‌فه‌ره‌ه‌نگی کۆمه‌لگا. فه‌ره‌ه‌نگی نه‌ریتی
کۆمه‌لگا، ئه‌وه‌نده‌ی من بزانه‌م، له‌زۆریک له‌کۆمه‌لگه‌کانی رۆژاوا‌دا به‌م
شیوه‌یه نییه، به‌لام ئه‌گه‌ر باسی و‌لاتی ئێران بکه‌م، ئه‌وه‌فه‌ره‌ه‌نگه‌ی که له
بنه‌ماله‌ی ئێرانیدا چه‌سپاوه، ئه‌وه‌یه که ته‌نیا می‌رد به‌رپرسیاری دا‌بین‌کردنی
پیدا‌ویسته‌یه‌کانی بنه‌ماله‌یه، مندا‌ل هه‌بی یان نا، دا‌بین‌کردنی دارایی و
خه‌رجی ژانی هاوسه‌ره‌که‌ی له‌سه‌ر شانی پیاوه. و پێم وایه ئه‌مه له
کۆمه‌لگه‌کانی رۆژاوا‌دا دا‌به‌ش بووه، واته پیاو به‌شیکێ به‌رپرسیاری‌تییه‌که‌ی له
کۆل ناوه و ژنیش به‌شه‌که‌ی تری له‌سه‌ر شانه. پیکه‌وه کار ده‌که‌ن. به‌لام له
کۆمه‌لگا ئێرانی و نه‌ریتییه‌کاندا به‌تایبه‌تی ئه‌م دا‌به‌شبوونه ئه‌وه‌یه که ژن ته‌نیا
له‌ماله‌وه دا‌ده‌نیشی و پیدا‌ویسته‌یه داراییه‌کان ته‌نیا می‌رد دا‌بینی ده‌کات
(دیمانه‌ی ژماره ۸۵. سه‌جاد شارۆخی، Pos 58).

هەر لاهم فهزایه‌دا، به کارهینانی فشاری دهروونی و هه‌ره‌شهی دارمانی سۆزداری و که‌مبونه‌وه‌ی سه‌رمایه‌ی ژه‌مزی پیاوان به‌شیوه‌یه‌کی شاراو و هه‌ندی‌ک جاریش ئاشکرا له‌کرده‌وه‌ی شه‌پانگیزی ئابووری‌دا خۆی ده‌رده‌خا؛ جی‌گایه‌ک که‌خه‌ساره‌ته‌سۆزداری و ده‌روونییه‌کان، له‌بری ئه‌وه‌ی پشتیوانیی یاسایی بن، ده‌رهاو‌یشته‌ی لیبرال‌وانه‌ی په‌یوه‌ندییه‌ نادا‌دپه‌روه‌ره‌کانی ده‌سه‌لاتن:

«له‌وانه‌توندوتیژی بنوێنی و له‌رووی ده‌روونی و سۆزداری و جه‌سته‌یه‌وه
تازاری ژنه‌که‌ی بدا و کاتیک ئه‌مه‌روو ده‌دا، رهنکه‌شیشه‌ی خانه‌واده‌بشکی،
و ریز و حورمه‌ت نه‌مینی. من هه‌میشه‌شتیک ده‌لیم: پتیو‌سته‌هاوسه‌ره‌کان
تا ده‌توانن حورمه‌تی یه‌کتر رابگرن، کاتیک شیشه‌ی خانه‌واده‌شکا، ئیتر
حورمه‌ت نامینی. من ده‌لیم حورمه‌ت وه‌کوو شیشه‌وایه‌که‌درزی برد، ئه‌وه
ده‌شکیت» (ژماره‌ ۹۷. فه‌هاد عه‌زیزی، Pos 95).

ته‌نانه‌ت له‌ب‌یاردان یان به‌رپوه‌بردنی دارایی له‌خێزاندان، ئیمه‌شاهیدی دروستبوونی ستراتیژی
به‌رگری و هه‌ندی‌ک جاریش تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ده‌بین؛

له‌گه‌ل ژنیک قسه‌م ده‌کرد و پتی گوتم که‌هاوسه‌ره‌که‌ی له‌کو‌بونه‌وه‌که‌دا
وتی که‌تۆئاومیوه‌گیری و پلاولین و گوشت وردکه‌ره‌ی داوه‌به‌خیر که‌چی
ئه‌مانه‌بو‌ماله‌وه‌پتیو‌ستن. وتی ئه‌و پاره‌بو‌داو‌تیپیی خه‌رج ده‌کا، منیش
پاره‌بو‌خیر و خیرات خه‌رج ده‌که‌م، بو‌کاریکی خراپ ده‌که‌م؟! ئه‌ی چی
ئاوا باشت‌ریش ده‌رده‌که‌وم به‌مه‌ده‌لین به‌رگری وینه‌یی که‌وینه‌یه‌کی
قه‌شه‌نگیشه. ئینجا وتی خانم دکتۆر من کاریکی خراپ ده‌که‌م، ئه‌و پاره‌له
ژنه‌به‌ره‌لادا خه‌رج ده‌کا و منیش ده‌یده‌م به‌هه‌ژاران. یانی ئه‌م ژنه‌له‌رووی
داراییه‌وه‌دار ده‌دا له‌رۆحی مێرده‌که‌ی و تازاری ده‌دا، که‌ده‌بی ئه‌مه‌م بو‌
بکری، برۆ ئیستا گوشت وردکه‌ره‌م بو‌بک‌ره، برۆ میکسه‌ریکم بو‌بک‌ره، و ...
(دی‌مانه‌ی ژماره‌ ۶. دکتۆر ئه‌فشار، Pos 17-19).

ئهم گێرانه‌وه‌سیسته‌می به‌رگری و تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌نیشان ده‌دا که‌له‌چوارچێوه‌ی په‌یوه‌ندییه‌
داراییه‌کانی بنه‌ماله‌ی ئێرانیدا روو ده‌دا، جی‌گایه‌ک که‌پشتیوانی یان به‌خشین له‌رووی مێهره‌بانیه‌وه
نییه، به‌لکوو جو‌ریک شه‌ری ده‌روونی و ئابوورییه. به‌پتی بو‌ومان و هاری (۲۰۱۰)، بنه‌ماله‌له
ئێراندا، له‌گواسته‌نه‌وه‌ی له‌نهریته‌وه‌بو‌مۆدی‌رنیته، له‌گه‌ل جو‌ریک له‌مملانیی رۆل و داخواییه‌کان
رووبه‌روو ده‌بیته‌وه، که‌لیکه‌وته‌که‌ی ده‌بیته‌سه‌ره‌له‌دان و درێژه‌دان به‌سه‌رچه‌شنه‌کانی توندوتیژی
ئابووری (بومن و هری، ۲۰۱۰: ۷۵).

ئه‌وه‌ی گێرانه‌وه‌و زه‌مینه‌ی تیۆری نیشان ده‌دا ئه‌وه‌یه‌که‌توندوتیژی ئابووری دژ به‌پیاوان ته‌نیا
لیکه‌وته‌ی مامه‌له‌و په‌یوه‌ندیی ساده‌ی نیوان ژن و پیاو نییه، به‌لکوو ده‌رهاو‌یشته‌ی رێکخه‌ستی

ئالۆزی زه‌مینه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان و پیکهاته‌ یاساییه‌کان و چاوه‌روانییه‌ نه‌ریتییه‌کان و ستراتیژییه‌ شه‌رانگیزییه‌کانه. ئه‌م ستراتیژانه‌ له‌ ئامراز و مافه‌ یاساییه‌کانه‌وه‌ بگه‌ره‌ تا ده‌گاته‌ کرده‌وه‌ی رۆژانه‌ی داراییه‌، گۆره‌پانیک بۆ مملانی، بالاده‌ستی یان ته‌نانه‌ت دارمانی په‌یوه‌ندییه‌ن؛ که‌ لیکه‌وته‌ی به‌ربلاوی بۆ سه‌ر شوناسی تاکه‌که‌سی و پیگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و به‌رده‌وامیی خانه‌واده‌یی پیاوان هه‌یه‌.

• بێبه‌شکردنی مندالان له‌ میرات و مۆلک و سه‌روه‌ت و سامان

له‌و گیرانه‌وانه‌ی که‌ له‌ ناو دلی ئه‌زمونی دیمانه‌له‌گه‌لکراواندا ده‌رده‌چن، ستراتیژی بێبه‌شکردنی مندالان له‌ میرات و گواستنه‌وه‌ی مۆلک و مالی وه‌ک ده‌رکه‌وته‌ی توندوتیژی ئابووری دژ به‌ پیاوان خۆی ده‌نۆینی که‌ له‌ به‌ستینی‌کدا بیجمی گرتووه‌ که‌ سیسته‌می ده‌سه‌لات و په‌یوه‌ندییه‌ سۆزداری و خیزانییه‌کان تیکه‌له‌کیشی په‌کتر بوون و چه‌مکیکی وه‌ک «میرات» زیاتر له‌وه‌ی گواستنه‌وه‌یه‌کی ساده‌ی سه‌رمایه‌ بی، بۆته‌ گۆره‌پانیک بۆ به‌رپوه‌بردنی په‌یوه‌ندییه‌ خیزانییه‌کان و ده‌رپرینی هه‌سته‌کان. ئه‌م گیرانه‌وه‌ی خواره‌وه‌ به‌ روونی په‌کیک له‌ میکانیزمه‌ شه‌رانگیزییه‌کان ده‌خاته‌ روو؛ جیگایه‌ک که‌ به‌سال‌چووان له‌ وه‌لامی نارا‌زیبوون له‌ منداله‌کانیان یان ته‌نانه‌ت له‌ به‌رامبه‌ر فشار و گرژییه‌ خیزانییه‌کان، به‌ ئاگادارییه‌وه‌ منداله‌که‌یان له‌ میرات بێبه‌ش ده‌که‌ن:

که‌سی به‌سال‌چوو کاتیک له‌ منداله‌کانی نارا‌زی ده‌بی، چ شیوازیک ده‌گریته‌ به‌ر، له‌ میرات بێبه‌شیان ده‌کا یان خۆی له‌ناو ده‌با، ئه‌م دوو شیوازه‌ و ئه‌و سیگۆشه‌ی که‌ باسم کرد، سیگۆشه‌ی به‌ده‌ختی. (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۳. موختار داوه‌ری، 47-48 Pos).

ئه‌م گیرانه‌وه‌ به‌ روونی نیشان ده‌دا که‌ پرس‌ی میرات ئامرازیکه‌ له‌ ده‌ستی دایک و باوک (زیاتر باوکی پیر و به‌سال‌چوو) بۆ سه‌پاندنی ده‌سه‌لات یان وه‌لامدانه‌وه‌ی شکسته‌کانی رابردوو. وه‌ها کاریک ته‌نها بریاریکی ئابووری نییه‌، به‌لکوو نیشانه‌ی ناره‌زایی دایک و باوک و ته‌نانه‌ت وازه‌ینانی سۆزداری له‌ منداله‌، که‌ لیکه‌وته‌کانی ده‌توانی زیان به‌ هه‌ر دوو لایه‌نی ده‌روونی و ئابووری مندالی که‌م ته‌مه‌ن یان گه‌وره‌سال بگه‌یی‌نیت. له‌ روانگه‌ی تیوری کرده‌وه‌ی بۆردیووه‌، سه‌رمایه‌ی ئابووری (وه‌کوو میرات) به‌ستراوه‌ته‌وه‌ به‌ سه‌رمایه‌ی ره‌مزی (پیزی باوکایه‌تی یان پیگه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌ باوک) و باوک ده‌توانی به‌ بێبه‌شکردنی مندالان له‌ سه‌رمایه‌ی ئابووری، بالاده‌ستی ره‌مزی خۆی بچه‌سپینی یان بیگه‌ری‌نیت‌وه‌ (بوردیو، ۱۳۸۰: ۱۱۹). هه‌روه‌ها ئه‌زمونی دیکه‌ی فه‌زای خانه‌واده‌ ره‌ه‌نده‌ ئالۆزتره‌کانی به‌ کاره‌ینانی گواستنه‌وه‌ی مۆلک و مال وه‌ک فۆرمیک له‌ پاراستن یان میکانیزمی ته‌کینه‌وه‌ له‌لایه‌ن پیاوانه‌وه‌ نیشان ده‌ده‌ن.

زۆرىنه‌ی پياوان فرت و فيلى خويانيان هه‌يه مۆلك و مالىيان ده‌كه‌ن به
ناو به‌كيك ديكه‌وه ئيتير كارىك ده‌كه‌ن ئه‌و ژنه‌ هه‌يچى نه‌كه‌وئيت. ده‌بى ئه‌مه
له‌به‌رچاو بگرن (ديمانه‌ى ژماره‌ ۳۳_ئه‌لا ره‌زا، Pos 22).

له‌م گيرانه‌وه‌دا وئيراي ئاماژه‌دان به‌ كرده‌وه به‌رگريكاره‌كانى پياوان، ئه‌وه روون ده‌بئته‌وه
كه‌ گواستنه‌وه‌ى مۆلك و مالى بو كه‌سانى ديكه (پيش ته‌لاق يان ناكوكي گه‌وره‌ى خيزانى)
ده‌رهاويشته‌ى نه‌بوونى ئاسايشى ئابوورى و ترس له‌ ده‌ستبه‌سه‌رداگرتنى سه‌رمايه له‌ كاتى ململانى
هاوسه‌رگيريه. ئه‌م كرداره له‌لايه‌ن ژنانه‌وه وه‌ك فيل و پيكهاته‌به‌زىنى سه‌ير ده‌كرى و له‌ كوئايدا
ئه‌وه‌نده‌ى ديكه په‌يوه‌ندى تيك ده‌دا و به‌ستينيكي گونجاو بو گومانكردن و سيسته‌ميكي بيمتمانهي
دروست ده‌كات؛ ئه‌وه‌ى گيدنز به‌ فۆرمه‌ مۆديرنه‌كانى نائه‌مىي په‌يوه‌نديه‌كان ناوى ده‌بات؛ واته
جيگايه‌ك كه‌ ئاسايشى ياسايى و ئابوورى جيگه‌ى خۆى ده‌دا به‌ ستراتيژيه‌كانى پاريزه‌ر و ته‌نانه‌ت
شه‌رانگيزيه‌كانيش (گيدنز، ۱۳۸۱: ۹۴).

له‌ چوارچيوه‌يه‌كى وه‌هادا چه‌مكه‌كانى وه‌كوو «مافى ميرات»، «خاوه‌نداريتى» و «گواستنه‌وه‌ى
مۆلك» زياتر له‌ گۆره‌پانى په‌يوه‌نديه‌ سۆزداريه‌كان و گرژي ده‌سه‌لاتدا پيناسه‌ ده‌كرين نه‌ك
له‌سه‌ر بنه‌ماي برگه‌ ياسايه‌كان. باوك بو به‌رپوه‌بردنى نارازيبوون و ده‌ربىنى بالاده‌ستى يان
ته‌نانه‌ت تۆله‌سه‌ندنه‌وه، هه‌ندىك جار به‌ ئاگاداريه‌وه‌ مندا له‌كان له‌ ميرات بيه‌ش ده‌كا يان له
رۆلكى چالاكتردا، مۆلكه‌كه‌ى ده‌گوازئته‌وه بو كه‌سيكى ديكه، ئيمكاني به‌رپوه‌بردن و كونترۆلكردن
مۆلك و سامانه‌كه‌ى هه‌تا كوئايى ته‌مه‌نى بو خۆى راده‌گرئت. له‌ هه‌مان كاتدا ئه‌م داپه‌رانه له
په‌يوه‌نديه‌ هاوسه‌ريتيه‌كانيشدا رهنگ ده‌داته‌وه و ترس له‌ ده‌ستبه‌سه‌رداگرتنى مۆلك و مال ده‌بئته
هۆى ئه‌وه‌ى كه‌ ئه‌و پياوه‌ هه‌ول بدا رپه‌وه ياسايه‌كان ده‌ور لى بداته‌وه و پيشه‌خته‌ مۆلك و مالى
خۆى به‌ ناوى خزم يان لايه‌نى سييه‌مه‌وه بكا بو ئه‌وه‌ى له‌ ليكه‌وته‌كانى جياپوونه‌وه يان ململانى
دارايى بپاريزريت.

وه‌ك له‌ سه‌رچه‌شنى پارادىگماتيكي تيوريى بنه‌رتيدا ده‌بينرى، بيه‌شكردنى مندا يان هاوسه‌ر
له‌ ميرات يان مۆلك و سامان، نه‌ك هه‌ر له‌ سه‌رچاوه‌ ئابووريه‌كان دوور يان ده‌خاته‌وه، به‌لكوو
جوړىك له‌ بيه‌شكردنى ده‌روونى و په‌مزيه. هه‌ستكردن به‌ تاريئاوى و بى‌بايه‌خى و بى‌قه‌درى
ليكه‌وته‌ حه‌تميه‌كانى ئه‌م ستراتيژه‌ شه‌رانگيزيه‌يه‌ كه‌ ده‌توانى كاربگه‌ريه‌كى به‌رده‌وامى له‌سه‌ر
شوناس و ته‌ندروستى ده‌روونى تاكه‌كان هه‌بئت. به‌گوڤه‌ى ليكدانه‌وه‌ى په‌مه‌زانى و هاوكارانى،
ئه‌م سووره‌ ده‌بئته‌ هۆى دووباره به‌ره‌مه‌پئانه‌وه‌ى هه‌ستى بيمتمانهي و ململانى له‌ نه‌وه‌كانى
داها تووى خانه‌واده‌دا (مضانى و همكاران، ۱۳۹۷: ۶۵).

به‌ گشتى ئه‌وه‌ى له‌م گيرانه‌وانه‌دا ده‌رده‌كه‌وى ئه‌وه‌يه‌ كه‌ ستراتيژى بيه‌شكردن له‌ ميرات
و گواستنه‌وه‌ى مۆلك و مال داپه‌ريكي ياسايى نيه‌، به‌لكوو ئامرازىكه‌ بو به‌رپوه‌بردنى هه‌ستى
نارازيبوون و سه‌پاندنى ده‌سه‌لات و وه‌لامدانه‌وه‌ى قه‌يرانه‌كانى متمانه و باوه‌رداربوون به‌ په‌يوه‌نديه‌

خیزانی و هاوسه‌ریتییه‌کان. لیکه‌وته‌ی ئەم سووره دروستبوونی که‌شیکی زیانبه‌خشه که توندوتیژی ئابووری له دژی پیاوان یان له هه‌ندیک حاله‌تدا به‌رامبه‌ر به ئەندامانی دیکه‌ی خیزان توند‌تر ده‌کات؛ که‌شیک که تییدا په‌یوه‌ندییه قووله‌ مرۆبیه‌کان ده‌کرینه‌ قوربانیی په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لات و سه‌رمایه.

ستراتیژی به‌رگریانه

له‌ چوارچێوه‌ی توێژینه‌وه‌ی گه‌ندد تیۆریدا، ستراتیژی به‌رگریانه له‌لایه‌ن پیاوانه‌وه به‌ کۆمه‌لێک کردار ده‌وتری که پیاوان بۆ پاراستنی هاوسه‌نگی ده‌روونی و که‌مکردنه‌وه‌ی فشاره‌کان و به‌رپوه‌بردنی لیکه‌وته‌کانی توندوتیژی به‌ کاری ده‌هێنن. ئەم ستراتیژیانه زیاتر لایه‌نی پارێزهریانه هه‌یه و زۆر جار کاردانه‌وه‌یی و ناشه‌رانگیزی. یه‌کیک له‌ گرینگترین شیوازه‌کانی به‌رگری په‌خساندنی هه‌لی کات به‌سه‌ربردن و سه‌رگه‌رمی و پیشه‌یه که یارمه‌تی پیاوان ده‌دا به‌ دوورکه‌وتنه‌وه‌یه‌کی کاتی له‌ ژینگه‌ی توندوتیژ و زه‌ی ده‌روونی خۆیان ساز بکه‌نه‌وه. به‌ره‌نگاربوونه‌وه و خۆراگری پیاوان به‌رامبه‌ر به‌ توندوتیژی جوړیکی تری به‌رگرییه که هه‌ندیک جار که‌سی قوربانی دژ به‌ که‌سی توندوتیژ ده‌وه‌ستیه‌وه.

له‌ هه‌ندیک حاله‌تدا پیاوان بۆ به‌ئه‌زموونکردنی ئارامی یان پشتیوانی مه‌عنه‌وی و رۆحی په‌نا ده‌به‌نه به‌ر رپۆره‌سمه‌ ئایینییه‌کانی وه‌ کوو نوێژ، نه‌ز، یان ته‌نانه‌ت سیحر و جادوو. رپۆبه‌روبوونه‌وه‌ی دارمانی هه‌یمه‌نه‌ی نه‌ریتی و توندوتیژییه تازده‌ره‌که‌وتوه‌کان پتویستی به‌ ستراتیژی به‌رگری نوێیه؛ له‌وانه‌ش مندالوونی زۆره‌ملی به‌ مه‌به‌ستی سه‌قامگیرکردنی باری خانه‌واده‌یی یان هاوسه‌رگریی ترانه‌سه‌کان بۆ رزگاربوون له‌ ململانی شوناسی. باجدانیس ستراتیژیکه‌ بۆ کوئترۆلکردن یان که‌مکردنه‌وه‌ی توندوتیژی. ئەم کۆمه‌له‌یه ئالۆزی و هه‌مه‌چه‌شنیی کاردانه‌وه‌ی پیاوان به‌رامبه‌ر به‌ گوێرانی شیوازه‌کانی توندوتیژی نیشان ده‌دات.

په‌خساندنی هه‌لی کات به‌سه‌ربردن و سه‌رگه‌رمی و پیشه

له‌ ئەه‌زموونی ژیاوی ئەو پیاوانه‌ی جوړه‌کانی توندوتیژی به‌تایبه‌ت توندوتیژی ده‌روونی و سوێرداری به‌ئه‌زموون ده‌که‌ن، ستراتیژی به‌ره‌نگاربوونه‌وه و به‌رگریکردن فۆرمی ناوازه به‌ خووه‌ ده‌گریت. له‌م جوړه‌ بارودۆخانه‌دا زۆر جار تاک بۆ دۆزینه‌وه‌ی رپگه‌یه‌ک بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی گرژی و بنیاتنه‌وه‌ی خۆی و پاراستنی ته‌کووزی ده‌روونی په‌نا ده‌باته به‌ر چالاکییه‌کانی وه‌ کوو وه‌رز و کار و کات به‌سه‌ربردن؛ وه‌ک ئەوه‌ی ئەم کرده‌وانه ده‌بنه‌ شوێنیک بۆ ده‌ردانی هه‌یه‌جان و گه‌راندنه‌وه‌ی که‌رامه‌ت، و قه‌لغانیکه‌ بۆ پاراستن له‌ خه‌ساره‌ته‌ قوولت‌ره‌ ده‌روونییه‌کان.

له‌ گێرانه‌وه‌ی یه‌که‌مه‌دا، به‌ روونی و بوونی ورده‌کارییه‌کان، دیمه‌نیک دیته‌ پێش چاومان که‌ پیاویکی قوربانیی توندوتیژی خیزانی، کۆمه‌لێک ره‌فتاری به‌ره‌نگاربوونه‌وه هه‌له‌ده‌بژیری

بۆ ئه وهی به رسقی ئهم فشارانه بداتهوه:

«بۆ نموونه یان ده چیت بۆ وهرزشکردن بۆ ئه وهی ههیه جانه کانی ئازاد بکا، تهنا تهته ئه گهر وهرزشیکی قورسیش بیت. یه کتیک ده توانی کاری دووه می ده ست پی بکا، شه و دی و شه و ده روا تا درهنگانی شه و کار ده کا، نیوه شه و دیته وه و به یانیش زوو ده روا، له گه ل کهس قسه نا کا، یان بۆ نموونه، ده چیت لای کهسی دیکه. ههر کهسیک ده توانی به جوړیک ده یه وهی ئهم توندوتیژییه ئازاد بکا، یان ئهمه ده کهن یان روو ده که نه وهرزشکردن (دیمانه ی ژماره ۴۷. خانم ئینتزامی، Pos 112).

ئهم گێرانه وه به روونی ئه وه درده خا که توندوتیژی خیزانی نه ک ههر ده بیته هو ی پهنج و ئازار، به لکوو پیاوان به ره و کرده وهی خوگونجاندن و بهرگریکردن ده بات. هه ندیک به کارکردنی زیاتر، ده ستدانه کاری دووه میان مانه وهی زیاتر له شوینی کاره که یان خو یان له فه زای ماله وه دوور ده خه نه وه. ئهم کرده وانه نیشانه ی هه ولی پیاو بۆ کو نتر و لکردنی هه ستی دامای و بنیاتنه وهی که رامه ته. ههروه ها کرده وه گه لی وه کوو «کهس قسه له گه ل کهس ناکات» نیشانمان ده دا که هه ندیک جار تاراندنی کو مه لایه تی و سوژداری به شیوه ی وازه یانی کو مه لایه تی وه لام ده دریته وه؛ نموونه یه ک له سازوکار و میکانیزمی بهرگری «دوور که و تنه وه» یه که فرۆید وه ک به شیک له ده زگای دهروونی مروت بۆ رووبه روو بوونه وهی په نجه کان ده یناسیتیت (فرۆید، ۱۳۸۷: ل ۲۳).

له نموونه یه کی دیکه دا گێرانه وه یه کی قوولتر و کهسی تر ده خریته روو:

«من له سالی ۱۹۸۱ وه وهرزشم خستوه ته ناو خسته ی کاره کانمه وه، به هه لکه وه ته دهستم به وهرزشکردن کرده وه و تانیستاش ده یکه م، بوچی ده ستمان به وهرزشی جهنگی کرد؟ با لنگه ریین. کاتیک بینیم هیج بژارده یه کم نییه، په نام بۆ وهرزش ده برد، په نام بۆ شاخ و کیوه کان ده برد». (دیمانه ی ژماره ۲۸. جهمالی، Pos 75)

لیره دا وهرزش - به تایبه ته وهرزشی سهخت و شاخه وانی - شوینیکه بۆ په نابردن، که پیاوان ده توانن تا راده یه ک قه ره بووی ئه وه ههسته بیدالده ییه یان بکه نه وه که به هو ی توندوتیژی خیزانییه وه دروست بووه. په نابردن بۆ چالاکیی جهسته یی، له روانگه ی تیوریی خو راگرییه وه به میکانیزمی رووبه روو بوونه وه ناسراوه؛ واته تاک هه ول ده دا به ئاراسته کردنی وزه نه ریینییه کان به ره و چالاکییه ته ندروسته کان، خه ساره له گریی دهروونی خو ی به ریوه ببات (انگلر، ۱۳۹۶: ل ۷۱).

له گێرانه وه ی سییه مدا، کارکردن وه ک ستراتیژییه کی چاره سه ری درده که ویت:

«ئه و روژانه ی که به ته نه ها و دلته نگ بووم، هه ولم دا به کارکردن خو م سه رگه رم بکه م، هه ولم دا توخوونی خه م و ته نیایی نه که وم و ته نیایی نه رم،

ئه‌م ئه‌زمونه‌ی وای لیک‌کردم کۆمه‌لیک شتی تر به‌ده‌ست به‌ینم، کۆمه‌لیک کاری تر بکه‌م، ئه‌مه‌ش وای کردووه ئاستی فیربوونم به‌رز بیته‌وه، واته‌ له‌سه‌دا ۹۰ ی ئه‌وه‌ی خودای گه‌وره‌ له‌ مرۆفیک‌کی ده‌ستینی شتیکی دیکه‌ی پیی ده‌به‌خشی. من له‌ ماوه‌ی نزیکه‌ی سالیکدا پاکیی خۆم به‌ده‌ست هینا. (دیمانه‌ی ژماره ۳۹ - عه‌لی ئاقاسی، Pos 353-355)

له‌م گوتاره‌دا ئه‌رکی دووانه‌ی کار و هه‌ولدان زیاتر ده‌رده‌که‌وی؛ له‌ لایه‌ که‌وه‌ چالاکیه‌ پیشه‌یه‌ کان وه‌ک رینگه‌یه‌ک بۆ دوورکه‌وتنه‌وه‌ له‌ رهنج و ئیشی ته‌نپایی سه‌یر ده‌کرین و له‌ لایه‌کی دیکه‌شه‌وه‌ ده‌رفه‌تیک بۆ گه‌شه‌کردن و فیربوون ده‌ره‌خسین. به‌ واتایه‌کی تر، پیاوان هه‌ول ده‌دن مانای نوێ به‌ له‌ده‌ستچوون زیان و رهنجیک که‌ ده‌رهاویشه‌ی توندوتیژییه‌، بده‌ن و له‌ پرۆسه‌یه‌کی هاوشیوه‌ی ئه‌وه‌ی فرانکل پیی ده‌لی «ماناسازی له‌ رهنجدا»، رهنجه‌کان ده‌که‌ن به‌ ده‌رفه‌تیک بۆ خۆپه‌روه‌ری و خۆپیشه‌ستنی تاکه‌که‌سی (فرانکل، ۲۰۱۶: ۳۸).

له‌م گیرانه‌وانه‌دا روون ده‌بیته‌وه‌ که‌ ره‌خساندن هه‌لی کات به‌سه‌ربردن و سه‌رگه‌رمی و کارکردن وه‌لامیک‌کی سروشتی و ته‌نانه‌ت ته‌ندروست بۆ دۆخی زیانه‌خشی توندوتیژی دژی پیاوانه‌. ئه‌م ستراتیژ به‌رگریانه‌، وێرای ئه‌وه‌ی هه‌ستی کۆنترۆلی رێژه‌یی به‌سه‌ر ژياندا ده‌گه‌رینه‌وه‌، به‌ لک‌وو به‌ شیوه‌یه‌کی کاتی فشاری ده‌روونی که‌م ده‌که‌نه‌وه‌ و تاک له‌ که‌وتنه‌ ناو زۆنگاوی خه‌ساره‌ته‌ کۆمه‌لایه‌تی-ده‌روونییه‌ توندتره‌کان ده‌پارێزن. به‌لام له‌ هه‌مان کاتدا پێویسته‌ ئاماژه‌ش به‌وه‌ بکری که‌ ئه‌م میکانیزمه‌ به‌رگریانه‌ چهنده‌ به‌هیز و به‌سوود بن، ئه‌گه‌ر جینگه‌ی مامه‌له‌کردنی قوول له‌گه‌ل کیشه‌که‌دا نه‌گرنه‌وه‌ و بینه‌ میکانیزمیک بۆ هه‌له‌هاتن و پشتگوێخستنی ره‌گه‌کانی توندوتیژی، له‌ کۆتاییدا ده‌توانن بینه‌ هۆی «ئاسووده‌یی رووکه‌ش» و تاک له‌ سووری دووباره‌بوونه‌وه‌ی خه‌ساره‌ت و دوورکه‌وتنه‌وه‌دا به‌هێلنه‌وه‌ (بکر و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۱۱).

ئه‌وه‌ی گرهن‌د تیۆری له‌م چوارچێوه‌دا بۆمان ده‌خاته‌ روو، چیرۆکی ئه‌و پیاوانه‌یه‌ که‌ بۆ ئه‌وه‌ی له‌ رووی ده‌روونییه‌وه‌ بژین و شوناسی تاکه‌که‌سیی خۆیان بپارێزن، ناچارن له‌ دوا‌ی هه‌ر زه‌ربه‌یه‌کی توندوتیژ روو له‌ په‌ناگه‌یه‌کی وه‌کو وه‌رز و کار و کات به‌سه‌ربردن بکه‌ن؛ وه‌ک ئه‌وه‌ی ئه‌م چالاکیانه‌ له‌یه‌ک کاتدا هه‌م ساپژکردنی برین بن و هه‌م نیشانه‌یه‌ک بن له‌ قوولایی برین - سوورپکی به‌رگریکردن و ورده‌ ورده‌ بنیاتنه‌وه‌، که‌ له‌ دلیدا هیوایه‌کی هه‌رچه‌نده‌ له‌رزۆک و ناسک بۆ چاکبوونه‌وه‌ و گه‌رانه‌وه‌ بۆ خۆبه‌دی ده‌کریت.

رووبه‌رووبوونه‌وه‌ و به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی توندوتیژی

له‌ به‌رامبه‌ر توندوتیژیدا، پیاوانی ئیرانی کۆمه‌لیک ریکاری رووبه‌رووبوونه‌وه‌ و به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی جۆراوجۆر ده‌گرنه‌ به‌ر که‌ ره‌گ و ریشه‌ی له‌ پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تی، فه‌ره‌هنگی و ده‌روونییه‌کاندا هه‌یه‌. روودانی توندوتیژی ته‌نیا به‌ مانای قوربانی بوون نییه‌؛ زۆریک له‌ پیاوان له‌ رینگه‌ی خۆراگری و

وه لآمدانه وهی چالاکوهه دهسه لات و خو سه لماندن به رههم دههینه وه.
یه کهم دهر کهوتنی ئهم مهسه له له تۆله سه ندنه وهی راسته وخودا ده بیری ت. هه ندیک له پیاوان
له وه لآمی ئه زموونی توندوتیژیدا هه مان ئه و سه رچه شنه به کار دههین و به جوړیک له جوړه کان
تۆله ده که نه وه:

«هه ندیکیان تۆله ده که نه وه، واته بۆ نموونه هه ر چییه ک ئه و بکا، ئه میش
ده یکهاته وه» (دیمانه ی ژماره ۷۵. دیلارام، Pos 57).

به پپی تیوری (فیروونی کۆمه لایه تی) باندوړا (Bandura, 1973)، تاکه کان به بینین و
به ئه زموونکردنی سه رچه شنه ره فتارییه کان فیرو ده بن و له وه لآمی هه ره شه یان فشاردا ره فتاره
هاو شیوه کان به رههم دههینه وه. ئهم پر هوه ده توانی بیته هوی توند تر بوونی سووری توندوتیژی.
هه ره ها له فه زای به کۆمه لیشدا، پیاوان هه ندیک جار دژ به و ده سه لانه ی که توندوتیژی به کار
دههینی پشتی یه کتر ده گرن:

«مندالانی ناو پۆل وه ختیک پال بدنه به یه که وه ده توان به ره نگاری
ماموستا بنه وه» (دیمانه ی ژماره ۸۰. عیرفان، Pos 115).

ئهم سه رچه شنه ئه وه پیشان ده دا که خوړاگری به کۆمه ل ده توانی بیته هوی هۆشیاری
پیکهاته یی و داوا کاری، چونکه لیکۆلینه وه مه یدانییه کان دهر یان خستوه که نا ره زایه تییه گروو پییه کان
کاریگری زیاتریان له دژی ده سه لات هه یه (Fanon, 1963؛ همیدی زاده، ۱۳۹۵).
له ئاستیکی تر دا ئه نگیزه ی تۆله سه ندنه وه و خواستی گه راندنه وهی هاو سه نگی هیژ تا راده یه کی
زۆر په یوه سه ته به هه سترکردن به نادا په ره وری و له ده ستدانی کۆنترۆله وه:

«هه ر ساتیک لیره ده ژین، بیر له تۆله کردنه وه له هه ر که سیک ده که نه وه
که ئه وانی هینا وه ته ئیره» (دیمانه ی ژماره ۸۲. میهدی جه وادی، Pos 12).

مه یلی تۆله سه ندنه وه له روانگی کۆمه ل ناسیه وه له گه ل تیورییه پیکهاته ییه کانی وه کوو روانگی
کۆزهر (Cozer, 1957) سه باره ت به کار کردی توندوتیژی له به ره مه هینانه وهی شوناسی تاکه که سی
و کۆمه لایه تییدا یه ک ده گریته وه.

به لآم هه ندیک له پیاوان به ره نگاری خو یان ده به نه ئاستی ره مزی و پیکهاته ییه وه. بۆ نموونه
له به رامبه ر سیاسه ته کانی حاکمییه ت یان نادا په ره ورییه کۆمه لایه تییه کاندا، ریکاری وه کوو
به رز کردنه وهی ئاستی هۆشیاری گشتی و هۆشیار کردنه وهی خه لک له باره ی ره فتاره پیکهاته ییه کان
ده گرنه به ر:

«خه لک ئاگادار بکه نه وه نرخه کان کهم بکه نه وه» (دیمانه ی ژماره ۹۵.
سه ره هه نگ خانه نشینی سه ربازی، Pos 15).

ئهم جوړه ستراتیژیانه جوړیکه له خوړاگری چالاکانه و ره خه گرانه که به پپی پارادایمی

ئازانسى (Giddens, 1984)، که له پیکهاته ده‌سه‌لاته بالاده‌سته کاندای چالاکی پیناسه ده‌کاته‌وه. به پیچه‌وانه‌ی هیوا یان بیکرداری، هه‌ندیک جار هه‌ندیک له پیاوان به پیتی رۆلی چاودیریکردنیان یان پاراستنی شیرازه‌ی خانه‌واده په‌نا بۆ به‌رگه‌گرتنی پاسیقانه ده‌به‌ن:

«ئه‌گه‌ر به‌راستی مندا/لمان نه‌بووايه، تا ئیستا ته‌لاقم دا‌بوو» (دیمانه‌ی ژماره ۱۷. فوواد، Pos 51).

له‌روانگه‌ی تیۆریی رۆلی جینده‌ری (Connell, 2005؛ ابراهیمی، ۱۳۹۸)، ئهم ستراتیژه‌نیشان هه‌دا که به‌رپرسیاریتی خانه‌واده‌یی ده‌توانی به‌سه‌ر هه‌لبژاردنی ستراتیژی رووبه‌روو‌بوونه‌وه زāl ببی و به‌رگه‌گرتنی زۆره‌ملی به‌هیز بکات. له‌فه‌زای تایبه‌تتردا پیاوان بۆ کۆنترۆلکردنی به‌رژه‌وه‌ندییه ئابوورییه‌کان و به‌رقه‌رارکردنی هاوسه‌نگی پیکهاته‌یی خۆراگری ده‌نویسن، وه‌ک له:

«ئیمه‌ له‌کاتی ماره‌بریندا ئه‌وه‌نده‌ بووینه دیو و درنج که وتم من له‌ ده‌ سکه‌ زیاتر ناکه‌مه‌ ماره‌یی» (دیمانه‌ی ژماره ۲۱. سابری، Pos 51).

ئهم کاردانه‌وانه‌نیشانه‌ی به‌کاره‌ینانی ده‌سه‌لاتی چه‌نه‌لیدان و موزایه‌ده‌کردن له‌ چوارچێوه‌ی په‌یوه‌ندییه، که به‌پیتی تیۆریی سه‌رچاوه‌ی بلاو و وۆلف (۱۹۷۱) ده‌توانین شیکاری بۆ بکه‌ین. هه‌روه‌ها به‌لگه‌ی به‌ره‌نگار‌بوونه‌وه‌ی راسته‌وخۆ له‌گه‌ڵ سه‌رچاوه‌ی توندوتیژی و ده‌ستپیشخه‌ری له‌ گێرانه‌وه‌کاندا هه‌یه:

«رینگه‌م پی نه‌ده‌دان، ده‌ستپیشخه‌ریم ده‌کرد» و هه‌روه‌ها «خۆم هه‌راسانم ده‌کرد، به‌وشیوه‌ بوو...» (دیمانه‌ی ژماره ۴۴. هه‌مید حه‌قی، Pos 71؛ 89).

به‌م شیوه‌ خۆراگری ده‌توانی حاله‌تیکێ گه‌رانه‌وه‌یی هه‌بی و ته‌نانه‌ت ببیته‌ ره‌فتاری توندوتیژی رۆژانه له‌لایه‌ن قوربانیه‌وه، دیاردیه‌ک که تیۆریی گواسته‌وه‌ی توندوتیژی ئاماژه‌ی پێده‌کات (ویدۆم، ۱۹۸۹).

له‌ دامه‌زراوه‌ سه‌ختگیره‌کاندا (وه‌کوو خولی راه‌ینانی سه‌ربازی)، خۆراگریی تاکه‌که‌سی له‌ قالبی پێداگریکردن له‌سه‌ر که‌رامه‌ت و شان و شکۆ، خۆی ده‌رده‌خات:

«من بۆم قبوول ناکرێ بسته‌ بالایه‌ک قسه‌م پی بکا» (دیمانه‌ی ژماره ۴۸. ئیحسان سه‌رباز، Pos 77).

تویژینه‌وه‌ ده‌رووناسیه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌ریانخستوه‌وه که خۆگرینگی، له‌ توندیی به‌رسق‌دانه‌وه‌ی بارودۆخه‌ نیمچه‌ زۆره‌ملیکان رۆلێکی گرینگی هه‌یه (Baumeister, 1997). هه‌ندیک جار، میکانیزمی به‌ره‌نگار‌بوونه‌وه‌ی ئه‌رینی و هه‌لبژاردنی تۆره‌کانی پشتیوانیی ته‌ندروست له‌ به‌ستینه‌ ناخۆشه‌کاندا ده‌رده‌که‌ون، ئهم ستراتیژه‌ جه‌خت له‌سه‌ر هه‌لبژاردنی هاوشین و به‌هادانانی تاکه‌که‌سی ده‌کاته‌وه:

«من خوراکریم ده کرد و دووهم ئه وهی که ریگای راستم هه لده بژارد و نه ده چوووم نوۆم به زینیم ده کرد...». (دیمانه‌ی ژماره ۶۰، مه‌هسا، Pos 120).

به پیتی تیۆریی سه‌رچاوه کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی لین (لین، ۲۰۰۱)، پتانسیلی تۆره‌کانی پشتیوانی، تاک له خه‌ساره‌لگری ده‌پاریزی و هیزی رووبه‌روبوونه‌وه زیاد ده‌کات. له‌به‌رامبه‌ردا هه‌ندیک رووبه‌روبوونه‌وه‌کان به شیوه‌ی زۆره‌ملی و فیدا‌کاریین بو ئه‌وه‌ی به‌رژه‌وه‌ندی و به‌هاکانی خیزان به‌پاریزرین:

«هه‌تا ته‌مه‌نی ته‌مه‌نم چل سالان چاوه‌روان بم که ئهم که‌برایه‌هه‌رچی بیهه‌وێ ده‌رحه‌قم بیکا و دواتر... ئه‌و کیشانه‌ی وا له‌ ناو کۆمه‌لگا که‌ماندا هه‌یه...». (دیمانه‌ی ژماره ۸۹، راحیله‌ میهره‌بان، Pos 34).

مانه‌وه له‌ بارودۆخی زیانه‌خشا به‌هۆی نوۆمه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان یان سنووردارییه‌ عورفییه‌کانه، جیگایه‌ک که‌ خوراکری، سنووری بیده‌سه‌لاتی و خۆبه‌ختکردنه.

له‌ نمونه‌یه‌کی دیکه‌دا پیداکریکردن له‌سه‌ر بیر و باوه‌ره‌ جینده‌رییه‌کان و به‌رگریکردن له‌ سنووره‌ شوناسییه‌کان له‌ سه‌ر به‌ستینی په‌یوه‌ندیی دۆستانه‌دا رۆل ده‌بینی:

«به‌ئێ، جاران دلپیسیم له‌ دۆسته‌که‌م (دۆسته‌که‌ که‌چه‌که‌م) ده‌کرد و له‌سه‌ری شه‌رم ده‌کرد...». (دیمانه‌ی ژماره ۶۴، شایان قه‌رامینی، تره‌نس، Pos 97-99).

ئهم کاردانه‌وانه‌ زهمینه‌کانی سه‌ره‌هلدانی ماسکولینیتیه‌ی نه‌ریتی و رۆلگێرانی پیاوانه‌ نیشان ده‌داته‌وه‌ (Kimmel, 2006؛ میرمعینی، ۱۳۹۷). له‌ ئاستی تونده‌روتردا، ته‌نانه‌ت خوراکری له‌ به‌رامبه‌ر ئه‌شکه‌نجه‌ و فشاری جه‌سته‌یی و زاره‌کی بو‌پاراستنی که‌رامه‌ت و دوورکه‌وتنه‌وه‌ له‌ داننان به‌ ناحه‌قه‌:

“منیان برده‌ شه‌رای مه‌رگ به‌لام ده‌مم هه‌لنه‌بچری...” (دیمانه‌ی ژماره ۳۶، فه‌راز مه‌حبووبی، Pos 70).

لیکۆلینه‌وه‌کان ده‌ریده‌خه‌ن که‌ کۆنترۆلی په‌مزی به‌سه‌ر جه‌سته‌ و زماندا ده‌توانی پێگه‌ی شوناسی تاک به‌پاریزی و هه‌ستی کۆنترۆلکردنی رێژه‌یی به‌هێز بکات (Foucault, 1979؛ رستگار، ۱۴۰۰).

له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ خوراکری پاسیف و خۆسه‌رزه‌نشتکردنیش ده‌بینی، وه‌کوو نه‌بوونی کاردانه‌وه‌ به‌رامبه‌ر به‌ به‌رده‌وامیی ئازاردانی سیکسی که‌ خۆی سه‌ره‌تای خه‌ساره‌لگری زیاتره‌:

«ته‌نانه‌ت خۆشم بیزم له‌ خۆم ده‌هاته‌وه‌، به‌لام کاتیک له‌ دلی خۆیاند»

وایان بیر ده‌کرده‌وه‌ که‌ ده‌توان سووکایه‌تیم پێکه‌ن...» (دیمانه‌ی ژماره ۶۲، له‌گه‌ل دۆسیه‌ی ئازاردانی سیکسی، Pos 19).

به‌ گشتی ستراتیژییه‌کانی رووبه‌روبوونه‌وه‌ و به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان له‌ ناو کۆمه‌لێک وه‌لامی چالاکانه‌ (به‌رسق‌دانه‌وه‌، تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ و هتد)، پاسیف (ته‌حه‌مولکردن،

خۆبه ختکردن و هتد)، گرووبی (هاویشتی به کۆمه ل، هۆشیاری و هتد) و تاکه کهسی (پیداگریکردن له سه ره کهرامهت، هه لێژاردنی تۆرکی ته ندروست) ده گۆرێ و لیکه وته کانیان به پیتی بارودۆخ و پشتگیری به پیکهاته بیه کان له زیاد کردنی سووپی توندوتیژی به وه تا ده گاته به توانا کردنی تاک و کۆمه ل فرهقی ههیه.

په نابردنه بهر رپۆره سمی ئایینی، نوێژ، نه زر، سحر و جادوو

له سه فه ری ژیان و رووبه روو بوونه وهی توندوتیژیدا، هه ندیک جار تاکه رێگایه ک که بۆ پیاوان ده مینیته وه، په نابردن بۆ رپۆره سمه مه عنه و بیه کانه؛ وه ک ئه وهی کاتیک ده سه لاتێ تاکه کهسی یان کۆمه لایه تی ناتوانی دۆخه که چاره سه ره بکا، په یوه ن دیسا زکردن له گه ل شتیکی موته عالی ئیمکانی جوړیکی تری بهرگه گرتن یان ئومیدواربوون دابین ده کات.

“یه کیکێ تریان نوێژ کردنه، من په یوه ن دیم له گه ل خودا زیاد کردوه، نوێژ ده کهم، پیم وایه هه ره که زانیم له گه ل ئه م نه خۆشییه کهم سازام، بیرم له وه کرده وه که ده بی بیر له و دنیای دیکه ش بکه مه وه، ده بی بیر له ژيانی دواى مردنیش بکه مه وه، ده بی هه م نوێژ بکه م و هه م چاکه و خیرات بکه م، یارمه تی که سانێ دیکه بده م. نابێ زۆر دلته نگ بم، توو ره نه بم، ده بی پیکه نم، دلخۆش بم، ئینجا ده بی بتوانم به هه مان شتیه یارمه تییه ئه وانێ دیکه بده م... ئه وانێ تریش ده بینن و تیده گهن که هه ست به من باشت ر بووم و چاکتریش ده بم. ده لیم چاکه بکه م هه م بۆ قیامه تم، که ئه گه ر خوا به و رۆژ نه کا، به هه ر حال مه رگ حه قه و و شتریکه له بهر مالى هه موومان ده خه وێ، که من مرده م و شتیکم به ده سه ته وه ببێ که له و دنیا خه جاله ت و روو ره شی لای خوا نه بم و پیم نه لێن هیه چ چاکه یه کی نه کردوه. ئه مه ش زۆر کۆمه گی کردم. بریارم دا هه موو شتیک فره امۆش بکه م. یه کیکیان ئه مه بوو و ئه وێ تریان بۆ نزیک بوونه وه له خودا بوو. ئه م ئه زموونه وای لیکردووم کۆمه لیک شتی تر به ده ست به ئینم، بۆ ئه وهی کۆمه لیک شتی تر بکه م. ئه مه ش وای کردوه ئاستی فیربوونم به رز ببیته وه، واته له سه دا ۹۰ ی ئه و شتانه ی خودای گه و ره له که سیکێ وه رده گرێ شتیکی دیکه ی پی ده به خشیته وه، نرکه ی سائیکه وازم له ماده ی هۆش به ره هیناوه و پاکیی خۆم به ده ست هیناوه” (دیمانه ی ژماره ۳۹ عه لی ئاقاسی، Pos 353-355)

له م گیرانه وه دا ستراتیجیی پیاو ته نیا داوا ی یارمه تی له خودا ناکا، به لکوو ده گه رپته وه بۆ په یوه ن دیی دووباره له گه ل سیسته میکی به هادار و مه عنه وێ. هه ستکردن به گونا ه و تاوان، نیکه رانی له لیکه وته که ی، مه یلی گه رانه وه بۆ «پاکێ» و ته نانه ت یارمه تیدانی خه لک، رپۆره سمیکن بۆ

گه پاندنه وهی هه سترکردن به به پریز بوون، مانابه خشین به رهنج و ئازار و کونترۆل کردنه وهی دۆخیک که توندوتیژی شیواندوو به تی. گیدنز پیتی وایه که کرداری کۆمه لایه تی ته نیا له پیکهاته کانی دهره وهی تاکدا پروو نادا، به لککو هۆشیاری و مه بهستی تاکیش له بنیاتنانه وهی شوناسی تیکشکاودا پۆلکی سهره کی ده گیریت (گیدنز، ۱۹۸۴). رپۆره سمه ئایینی و مه عنه ویه کان ده بنه که رهسته ی دووباره مانابه خشینه وه و سازوکاریک بو تیرامان و خۆبنیاتنانه وهی له به رامبه ر ئه زموونه توندوتیژه کان؛ ئه و سهرچاوانه ی که له رینگه یانه وه تاک له سهر ئاستی مه عنه وهی قهره بووی له ده سته چوو کانی دهره وهی کونترۆلی خۆی ده کاته وه. هه ندیک جار خۆراگری مه عنه وهی رهنج و بۆنی دۆعا و پارانه وه بوو شتیکی نامومکین به خۆوه ده گریت؛

«خودا و پیغه مبه رم تیکه ل به خۆشه ویستییه که م کرد. هه میشه نه زرم ده دا،
له خودا و پیغه مبه رم ده پارامه وه که ننیدا بگه ریته وه. رهنجه هه ر ئیستا ته له فون
بوو ننیدا بکه م و وه لامی بداته وه و قسه م له گه ل بکا و باش بیتیته وه، به لام ننیدا
تازه هی من نییه» (دیمانه ی ژماره ۴۹. ره زا ره شیدی، Pos 236)

لیره دا نه زر و دۆعا ئامرازی ئۆقره یی گرتن و سوو کنایین؛ تاک نه ک هه ر ههستی بیده سه لاتی خۆی دهره به ری، به لککو تیده کۆشی به ئه نجامدانی کرده وهی ره مزی یان قوربانیکردنی به شیک له داراییه که ی، کونترۆلی له ده سته چوو (ته نانه ت زهینیش) به ده ست به یینیته وه. به گویره ی باندورا (۱۹۷۳)، ئه م جوړه کرده وه ره مزی یانه ته نیا بو به ده سته یانی ده سه لاتیکی ئه و په ر کایه ی کۆمه لایه تی نییه، به لککو هه یه جان و رفتار ه کان ریک ده خه ن. کرده وهی مه عنه وهی و لاله وه و پارانه وه ده سه لاتی واز لیه یئرا و بو خۆی ده گه رینیته وه و رینگه به تاک ده دا بو ئه وهی ته نانه ت له غیابی ئومیدی راسته قینه شدا، بتوانی له ناو زوقمی له ده سته چوو بیدا فه زایه ک بو «مانه وه» بخولقینی. دۆعا هه ندیک جار کار کردیکی «پاسیف» تری هه یه؛ هه لبه ت نه ک به مانای داوای گه رانه وهی دۆخی له ده سته چوو، به لککو ئامرازی که بو به رگه گرتنی هه یج به رامبه ر بارودۆخیک که هه یج چاره سه ریکی بو نا کرئ:

«ته نه نا دۆعای ئه وه م ده کرد که شوینی ژیانم بگۆریت. و شتیک پروو بدا بو
ئه وهی له م دۆخه نه گبه ته [دووباره ئازاردانی سیکسی] رزگار بم» (دیمانه ی
ژماره ۶۲ - له گه ل دۆسیه ی ئازاردانی سیکسی، Pos 18)

لیره دا دۆعا دوا قه لای هیوایه؛ جیگایه ک که تاک ته نانه ت توانای پروو به پروو بونه وهی چالاکانه ی نییه و ته نیا هیوای له ده سته یه وردانی «ئه مریکی نه بیئرا» یان چاره نووس هه لچنیوه. هیوای مه عنه وهی به پیتی بۆچوونی گیدنز (۱۹۸۴)، میکانیزمیکی به رگریی دهره و نییه که ره نجه تاقه تپروو کینه کان تابسته لگر و رینگری له تیکچوونی دهره وونی ده کات.

له نموونه یه کی دیکه دا نه ریته مه عنه ویه کان له گه ل لایه نیکی جادوویدا تیکه ل ده بن و ده بنه

نه ک ههر کرده وهی کی ئایینی به لکوه ده بنه کرده وهی کی خورافی یان رپوره سمی:

«به لام با باسی پرسی خیانهت بکهین. شتیک که زور دلی ئیشاندم
ئه وه بوو که له گه ل چهند هاوکار یکم چووین بو لای چهند فالچییه ک،
ئه وه فالچییهی و فالی قاوه ده گرنه وه، خانم و پیاوینکی که ئهم جنوکه و
شتانیهان ههیه مووه کل و له م به زم و ره زمانه. ئیتر من له گه ل ئه مانه ئاشنام
بووم. یه ک دوو جار یک چوومه کو بوونه وه کانیان و دانیشتم و بو ئه وهی ببینیم
ئه م ئافره تانه که دین و نووشته داوای چی ده کهن، من زور نار هه تم، چونکه
ئه م خانمانه ی که په یوه ندی به م فالچییه وه ده گرن و دینه لایان ده پرسن
که ی میرده که یان ده مری چونکه دۆسته کوریکیان ههیه (خۆشه ویستی کور)
و ئه وانیش ئاواته خوازی مردنی میرده که یانن و بتوانن بگه نه ئهم خۆشه ویسته
چونکه ئه گه ر په یوه ندیه که یان له قاو بدری و له یه ک کاتدا که میردی ههیه
و له گه ل ئهم کور هه شه تووشی کیشه ده بیت. بۆیه ئاواتی مردنی میرده که یان
ده خوازن چونکه له رووی خۆشه ویستیه وه شوویان پی نه کردوون ته نیا
له بهر هۆکاره ئابوو رییه کان شوویان به م میردانه یان کردووه و دواتر هه زیان
له پیاوینکی دیکه کردووه و ئیستا ناتوانن هاوسه رگرییان له گه ل بکهن...”
(دیمانه ی ژماره ۵۸. مه رزییه حسینی، 177 Pos)

له م نمونه دا رپوره سمه کان له حاله تی نه ریتی و قبوولکراوه تیده په رن و ته نانه ت ره نگ
و بۆنی تۆله سه ندنه وه و توندوتیژی به خۆوه ده گرن. جادوو و سیحر و فال و به کاره یانی توخمه
خورافاتیه کان وه ک رینگه یه ک بو کۆنترۆلکردنی چاره نووس یان گه راندنه وهی ده سه لاتی له ده ستچوو
سه ره لده دن و له هه مان کاتدا نیشانه ی قهیرانی شوناس و دارمانی سیسته می به های نه ریتیه؛
وه ک ئه وهی نۆرمه کان ئیتر ناتوانن له به رامبه ر توندوتیژیدا پشتگیری له پیاوان بکهن و تاک بو
قه ره بوو کردنه وهی ئهم له ده ستدانه په نا بو هه موو جوړه رپوره سمیکی مه عنه وی و جادوویی ده بات
(فانون، ۱۹۶۳؛ فوکو، ۱۹۷۹).

له کۆتاییدا ده توانین بڵیین په نابردن بو رپوره سمه ئایینییه کان و دۆعا و ته نانه ت جادوو و سیحر
به شیک له ستراتیژیه کانی به رگری پیاوان له دژی توندوتیژییه که لایه نه تاکه که سی و ده روونی
و کۆمه لایه تی و فره هه نگیه کانی تیکه لاو ده کهن؛ هه م کرده وهی مه عنه وی بو پاراستنی هیوا و
به ریزبوونی تاکه که سی، هه م ره فتاری جادوویی بو وه رگرتنه وهی کۆنترۆل و هه میش هه ول بو
تیپه راندنی قهیرانی شوناسی پیاوانه که له ژیر قامچی توندوتیژی ئاسه واری نه ماوه. له م نیوه ندهدا،
دوو باره بنیاتنا نه وهی شوناس، چاک کردنه وهی په یوه ندیی له گه ل مه عنه وییه ت و رپوره سم، یان
ته نانه ت خۆپندنه وهی کی خورافیه نه بو ئایین و سیحر، هه موویان ده توانن مه یدانیکه نوپی خۆراگری
و خۆ بنیاتنا نه وه بو ئه و پیاوانه دروست بکهن که رووبه رووی توندوتیژی ده بنه وه.

وینە ۱۱: خۆ لە ناوبردنی دەروونی لە جیاتی رووبەر و رووبوونەوهی توندوتیژی

بە دەروونیکردنی توورەیی یان بووژاندنەوهی شوناسی پیاوانە لە ڕێگەی نکوڵیکردن لە توندوتیژی

لە کۆمەڵگایە کدا کە دەسەڵاتی پیاوانە بۆ چەندین سەدە بە کۆڵەکەیی شوناسی بنەمالەیی و کۆمەڵایەتی دادەنرا، ئەمڕۆ شاھیدی لەرزۆکبوون و گۆرانی ئەم پیکهاتەین.

«ئێستا ئەم دەسەڵاتە پیکهاتەکەیی تک رووخاوه، چونکە بەشیکی دەگەریتەوه بۆ بابەتی ئابووری، بەشیکیشی ئاستی ھۆشیاریی ژنانە. دەسەڵات ھەر وا بەو ئاسانییە نارووخیی، ھەلۆیستی خۆی دەگۆریت. فەرھەنگێک کە ڕەگ و ڕیشەیی زیاتر لە ۱۴ سەدەییە، وانییە بە دەییەک یان دوو دەییە تیک برووخیی، ھەلۆیستی دەگۆریت، جیگا دەگۆریت، زۆر چەتوونە. زۆریک دەئێن کە لەبەر یەک ھەلۆشانەوهی شیرازەیی خێزان یەکیک لە ھۆکارەکانی لەرزۆکبوونی پایە و کۆڵەکەیی پیاوسالارییە، ھێشتا ماومانە کە خانەوادە لەبەر یەک ھەلۆوھەشیتهوه. بەلام ھەر خەریکە ھەلۆی، لە دەستی ژنان ھەلۆی، ئەم سیستەمە پیاوسالارییە لە دەستی ژن ھەلۆی، دەروا لە گۆشەییەکی دیکەدا خۆی بەرھەم دەھێنیتەوه، بەلێ، لە کۆمەڵگای ئێمەدا ئەمە پرسیکی جدییە.» (دیمانە ژیما ۶۵. دکتۆر بوخارایی، Pos 80-83)

لەم پرۆسەیی ھەلخلیسکان و لەرزۆکبوونی دەسەڵاتی پیاوانە، پیاوان رووبەر و رووی شەپۆلیکی

چاوه‌روانیی نو‌ی و زیاده‌بونی ئاستی هۆشیاریی ژنان و قه‌یرانه ئابوورییه‌کان ده‌بنه‌وه که ته‌نگی به‌گۆره‌پانی ده‌سه‌لاتی ئه‌وان هه‌لچنیوه. هه‌ستی بی‌په‌ناهی و سستی پێگه، وای کردوه که کاردانه‌وه‌ی قوول و زۆر جار بیده‌نگ له‌ ناو پیاواندا دروست ببیت. یه‌کیک له‌ یه‌که‌مین لیکه‌وته‌کان خه‌مۆکی و تووره‌بیه، ئه‌وه‌هه‌ستانه‌ی که ره‌گ و ریشه‌یان ده‌گه‌رته‌وه‌ بو بێتوانایی له‌ رووبه‌رووبونه‌وه‌ی راسته‌وخۆی دۆخیک‌ی توندوتیژ و سه‌رکوتکارانه.

«ئه‌وان داته‌نگ‌ترن و فورمیکی جیاوازیان ده‌بی، هه‌ندیک جار ره‌نگه‌ تووره‌بیه‌که‌یان له‌ شوێنیک‌ی دیکه‌دا خۆی ده‌ربخا و بقیژتی و هاوار بکات؛ مێرده‌که‌م سه‌ره‌تا‌کان که ببوین به‌ ژن و مێرد کاتیک شه‌ری ده‌کرد زۆر له‌ سه‌ر خۆی ده‌دا و منیش ده‌ترسام، به‌لام دواتر پێم گوت ده‌ترسم، تۆ ئاوا هه‌ره‌شه‌ له‌ من ده‌که‌ی. من چووزانم تۆ چیت گه‌ره‌که‌ یان چیت ون بووه‌ ئیتر نامه‌ه‌وی شتی ئاوات لی ببینم، ژن و مێرد شه‌ریش ده‌که‌ن. ته‌نانه‌ت چووینه‌ لای راوێژکاری بنه‌ماله‌ و گفتوگۆمان کرد. ته‌ق ده‌یدا به‌ سه‌ری خۆیدا. بریندار نه‌ده‌بوو سه‌ری وه‌لی ده‌ستی سوور ده‌بووه. ئه‌مه‌ ئامرازی مێرده‌که‌م بوو بو ئه‌وه‌ی به‌رامبه‌ره‌که‌ی بیده‌نگ بکا و منیش ئه‌مه‌ ده‌بینم بیده‌نگ ده‌بم. دیاره‌ له‌ بارودۆخه‌ جۆراوجۆره‌کاندا ره‌نگه‌ به‌ئه‌زمونی کردبیت». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲.

مه‌عسوومه، (Pos 138-142)

به‌لگه‌کان ئه‌وه‌ ده‌رده‌خه‌ن که پیاوان زۆر جار پێیان وایه‌ که ئه‌و توندوتیژییه‌ی که به‌رامبه‌ر به‌خۆیان ده‌کرێ له‌به‌ر ناکارامه‌یی یان بێتوانایی له‌ راپه‌راندنی رۆلی پیاوانه‌دایه‌ و له‌بری ئه‌وه‌ی ئه‌زمونه‌کانیان بگێژنه‌وه، له‌ دلایاندا ده‌یه‌تێنه‌وه. ئه‌م ره‌وته‌ له‌ شیکاریی گه‌ندد تیۆریدا یه‌کیک له‌ میکانیزمه‌ باوه‌کانی به‌رگری واته‌ «به‌ده‌روونیکردنی تووره‌یی» که سه‌ر ده‌کێشێ بو خه‌مۆکی و بی‌ئه‌نگیزه‌یی و ته‌نانه‌ت خۆکوشتن.

«ئێستا کاردانه‌وه‌ی پیاوان به‌رامبه‌ر به‌ توندوتیژییه‌که‌ له‌لایه‌ن ژنانه‌وه‌ پێیان ده‌کرێ چیه‌؟! زۆر سه‌یره‌ که زۆربه‌ی ئه‌و پیاوانه‌ی که دینه‌ ئێره‌ وه‌کوو مقه‌با سه‌یرمان ده‌که‌ن، توندوتیژ ده‌بن، جگه‌ره‌ ده‌کێشن، واته‌ وا نازانی که خه‌ریکه‌ توندوتیژی له‌گه‌ڵدا ده‌کرێ، وا ده‌زانی پیاویکی باشه‌، وا نازانی خه‌ریکه‌ سووکایه‌تی پی ده‌کریت. به‌ واتایه‌کی تر ئه‌و کاردانه‌وه‌ی که نیشانی ده‌ده‌ن خه‌مۆکییه‌... دووه‌م شتیک که ده‌یکه‌ن ئه‌وه‌یه‌ تووشی خه‌مۆکی ده‌بن و خۆیان ده‌کوژن. چونکه‌ ئه‌م ژبانه‌یان ناوی به‌لام سه‌ره‌رای هه‌موو ئه‌مانه‌ پشتگیری خانه‌واده‌که‌یان ده‌که‌ن و خه‌رجیان ده‌کێشن و دواتر ده‌مرن» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۱. دکتۆر مێه‌رابی، (Pos 23)

ئەم خۆخۆری و سەرکوتکردنی ھەبەجانانە، جگە لە حالەتە دەگمەنەکان نەبێ، دەبێتە ھۆی توورەیی لەناکاویان نەرەزایەتیی پاسیف - شەرانیگێزانە. وەک شارەزایەکی پروونی دەکاتەوہ:

«زیاتەر بێدەنگ دەبن. مەگەر ئەوێ زۆر فشاریان لێ بکەن کە لە پرتوورە دەبێ کە ئیمە پێی دەلێن پاسیف شەرانیگێز ... کۆ دەبێتەوہ، کۆ دەبێتەوہ، دواتر لە پرتوورە دەبێ و نەرەزایەتی دەردەبێ، بۆچی وای لێ دێ چونکە ئەوان کەموکۆری لە خۆیاندا بەدی دەکەن و باوەریان وایە کە ناتوانی بەرگری لە خۆیان بکەن ... رەنگە جار جار بگورینێ و بۆلە بۆلەش بکا بەلام زۆر بە دەگمەن بۆلەش دەکەن ...» (دیمانە ١٤ ژمارە ١٤ دکتۆر وەھابی، Pos 72).

ھەرچەندە ھەندیک لە پیاوان بە ناچاری روو لە رەفتارە مەترسیدارەکان و جیاپوونەوہ و تەنانتە تەلاقیش دەکەن، بەلام ناوھکی زۆریک لە کاردانەوہکان بێدەنگی و تەحەمولکردنە:

«من کە یەسم بوو کچیکێ تەمەن ٢٧-٢٨ سالی و کوریکێ تەمەن ٣٣ سالی ھەبوو، ئەمانە دواتر لیک جیا بوونەوہ، واتە ئیتەر ئیسقانیان گەشتبوو بۆیە لیک جیا بوونەوہ، واتە ئەو پیاوہ ئەوئەندە تەحەمولی کردووہ، ئیتەر لەوہ زیاتر بەرگە ی نەگرت. پێشتر ژنان دەیانگوت «مارەیی بۆ خۆی رۆحم بۆ خۆم» ئیستا، پێچەوانە بۆتەوہ. پیاوان دەلێن «ھەرچیە کم ھەبە دەیکەم بە ناوتەوہ وەلی برۆ دەستم لێ بەردە. کە یسی ومان فرە بوو» (دیمانە ١٤ ژمارە ١٤ دکتۆر وەھابی، Pos 72)

بەلام بەشیکی بەرچاوی فشارە توندوتیژەکان نەک لەناو خێزان، بەلکوو لە ئاستی کۆمەلگادا رەنگ دەداتەوہ. دوورخستەوہ لە پیشەییەکی خواراو و ھەستکردن بە لاوازی ئابووری و بێبەشی کۆمەلایەتی دەبێتە ھۆی ئەوێ پیاوان توورەیی و بێزاریی خۆیان لە ناو ژینگەیی کۆمەلگادا دەربێرن.

«من لێرە دەچمە سەر کار و دیمەوہ کاتیک کە سیک ژنی ھەبێ، بۆ نموونە ھاوڕێم ھەبە لە گەلمان دینە شاخ و کێو بۆ شاخەوانی کچیشن و منیش ژنم ھەبە ... ئەمە بۆ من زۆر گرینگە و ئەمەش زیان بەو ئایدیالە دەگەییێ کە تۆ ھەتە، ئەویش ئەوہیە کە من قبوولم کردووہ کە کەسیک بخریتە زیندان و ... ئەم بێبەشییەم ھەبە» (دیمانە ١٦ ژمارە ١٦. ئەحمەد، Pos 73)

و ھەر وەھا:

«توورەیی لە میکانیزمە بەرگرییەکاندا، من ئەم توورەییەم ھەبە و دەبێ لە شوێنیکێ تر، لە سەر ژن و منداڵەکانم و دەچمە دەرەوہ بۆ ناو کۆمەلگا، لە سەر شوڤیر و ئیدارە ھەلیدەرپێژم، ئەو ژێر دەستەیی کە ئیشم بۆ دەکا ... ئیمە

رۆژانه مامه‌له‌گه‌ل توندوتیژیدا ده‌که‌ین ... هۆکاری توندوتیژی ده‌توانیت
هه‌ل‌وسان بێ، ده‌توانی ئه‌و که‌مه‌ مووچه‌ی که‌ وه‌ریگرم و له‌ کاره‌که‌م نازایم
...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۵ سرووش قوبادی، Pos 12)

توندوتیژی زاره‌کی ژنان و که‌مه‌رخه‌می و له‌ به‌رامبه‌ردا شه‌رانگیزی پیاوان چینه‌کانی
ئهم مملانییه‌ تازه‌ده‌ر که‌وتووین که‌ ژنان به‌ره‌و کاردانه‌وه‌ی زاره‌کی و پیاوان به‌ره‌و بیده‌نگی یان
شه‌رانگیزی ناراسته‌وخۆ ده‌بات:

ئێستا که‌ هاو‌پشتیه‌ کاردانه‌وه‌یه‌، کاردانه‌وه‌یه‌ که‌ به‌رامبه‌ر به‌ توندوتیژی دژ به‌مێرد، پاشان
یه‌ کیک له‌ شته‌کان ئه‌وه‌یه‌ که‌ توندوتیژی زاره‌کی که‌متر له‌ پیاواندا ده‌بینرێ، ژنان زیاتر توندوتیژی
زاره‌کی به‌ کار ده‌بن جوین ده‌ده‌ن قسه‌ی تفت و تال به‌ پیاوان ده‌که‌ن (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۷. دکتۆر
مووسه‌وه‌ی قیایه، Pos ۴)

«یه‌کیکیان ئه‌وه‌یه‌ که‌ خواست و ئاره‌زوو و پێدا‌و‌یستیه‌کانی ئهم ژنه
نابینێ، و کاتیک ئهم ژنه‌ ئهم خه‌مساردیه‌ له‌ لایه‌ن مێرده‌که‌یه‌وه‌ ده‌بینێ
ده‌ی کاردانه‌وه‌ی به‌رامبه‌ر به‌م پیاوه‌ ده‌بێ، خه‌مسارد ده‌بێ، شه‌رانگیزیش
ده‌بێ، زۆر شت له‌ نیوانیاندا روو ده‌دات ...» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۷. خانم
ئینترامی، Pos 25-28)

له‌ وه‌ها به‌ستینه‌یک ئاوادا، هه‌ستی شکست و به‌ده‌ختی که‌ ئه‌نجامی گرفتاربوون له‌ ژيانیکه
که‌ هه‌یج ئاسۆیه‌کی گه‌شاوه‌ی تیدا به‌دی نا‌کرێ، وه‌کوو سیبه‌ریکی قورس وایه‌ که‌ ده‌که‌وێته‌ سه‌ر
رۆحی پیاوان:

«ته‌نیا په‌ره‌ کاغه‌زیکێ لێ وه‌رگرتم، به‌لام زۆر بیزاری کردم. [تۆ] به‌خۆت
ده‌لێی چهند به‌ده‌ب‌ختم، بۆچی ده‌بێ لێره‌ بمینمه‌وه، بۆکی، له‌به‌رچی،
به‌هۆی مشتومریکی بچووک‌ه‌وه‌ که‌ له‌گه‌لیان هه‌مبوو، ناچارم لێره‌ بمینمه‌وه،
هه‌م هه‌ستی په‌شیمانی و هه‌م هه‌ستی به‌ده‌ب‌ختیت پێده‌به‌خشی، تۆ ده‌لێی
چهند به‌ده‌ب‌ختم که‌ هاتوومه‌ته‌ سه‌ربازی» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۸. ئیحسان
سه‌رباز، Pos 312-314)

و هه‌ندیک جار توندی توندوتیژییه‌ سه‌پینراوه‌کان به‌جۆریکه‌ که‌ ده‌ربازبوون له‌ به‌ستینه‌ی
خزمه‌تگوزاری و کار وه‌ک تاکه‌ چاره‌سه‌ر داده‌نریت:

«هۆکاری هاتنه‌ ده‌روه‌م له‌ ناوه‌ندی ته‌ندروستی ئه‌عساب رێک ئه‌وه
بوو، چونکه‌ به‌راستی به‌رگه‌ی ئه‌وه‌م نه‌ده‌گرت ... به‌لام زنجیره‌یه‌ک دیمنه‌ی
ناخه‌ه‌ژنیم ده‌بینی که‌ نه‌مه‌توانی تابشت بینم». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۱. هه‌متا
به‌رزگه‌ری، Pos 94)

ئەم گێرانهوه نیشان دەدا کە چۆن پیاوان لە پیکهاتهی کۆمەڵایهتی نوێدا لەبری ئەوهی بتوانن هەست و ئازارەکانی خۆیان دەر بێرن، ستراتیژی بەرگری جۆراوجۆری وەکوو بێدەنگی، توورەیی دەروونی، شەڕانگیزی پاسیڤ، قبوڵکردنی بێهەشبوون، یان تەنانەت هەڵهاتن و هەڵۆشەوهی پەيوەندییەکان بە کار دەهێنن. شیکاری گڕەندە تیۆری لەم زەمێنەدا میکانیزمی «زیندووکردنەوهی شوناسی پیاوانە لە ڕێگەی نۆکۆلیکردنی نەرمی توندوتیژی» و «دەردانی دەروونی هەیه جان لە ڕێگە لاوەکییەکانەوه» وەک لێکەوتە سەرەکییەکانی پڕۆسەی بەرگری پیاوان لە بەرامبەر ئەم هەڵۆشەوهی هەیمەنە و توندوتیژییە تازەدەرکەوتوووە کاندایە زەق دەکاتەوه (بەرمان، ۱۳۹۴؛ رفیعی، ۱۳۹۷؛ کاظمی، ۱۴۰۰)،

مندالخستنهوهی زۆرهملی

لە دووبارە خۆپەندەوهی گێرانهوهی ژنیک کە ئەزموونی مندالبوونی زۆرهملیمان بۆ باس دەکا، لە ژێر ڕۆشنایی ستراتیژییەکانی بەرگریکردندا، تیگەیشتیکی قوولترمان لە دەرکەوتەکانی توندوتیژی دژی پیاوان بە دەستەوه دەدات؛ ئەو ستراتیژانەی کە لەناو پەيوەندییە خێزانییەکان و نموونەکانی نایەکسانی دەسەلاتدا بێچم دەگرن. کاتیک راحیلە مێهرەبان دەڵێ:

ورده ورده بریارم دا جیا بيمهوه، مندالە کهم سی سالان بوو کاتیک بریارم دا جیا بيمهوه دووهم جار ته لهفونم بۆ کردهوه و وتم خۆ وت من مندالم گهرهک نیه بهلام به ئەنقەست مندالت به من خستهوه، ئەویش لە وەلامدا وتی وتم هەر بێنا روشت با لەبەر مندالە کەشی بێ لە سەر مالی و حالی خۆی بگیرسیتهوه " (دیمانەیی ژمارە ۸۹. مێهرەبان، Pos 24)،

چینە ئالۆزەکانی دەسەلات و زۆرهملی لە پەيوەندییە هاوسەریتییەکاندا ئاشکرا دەبن. ئەم گێرانهوه نیشان دەدا کە چۆن مندالان وەک زنجیری راگرتن و بەرەستیک لەبەردەم جیهیشتنی خانەوادە بە کار دەهێنرێن؛ ستراتیژییەکی شاراو بەلام بەهێز کە توندوتیژی لە بەستینی فیزیکی و زارەکییەوه دەگوازیتهوه بۆ بەستنی بریاردانی گرینگ و چارەنووسسازی ژیان (بەرمان، ۱۳۹۴). لە گێرانهوهیەکی دیکەدا، ئەم ئەزموونە بە وردەکاری زی دەترهوه دەگێرێتهوه:

«مندالی دووهممان چاوه‌روانه‌کراو له‌دایک بوو، له‌و ڕۆژه‌وه‌ که‌ دووگیان بووم له‌ ده‌فته‌ره‌که‌دا ده‌ستم به‌ نووسینی ئەوه کرد که قۆناغه‌کانی جیا‌بوونه‌وه‌ چین؟ ئەگەر جیا بيمهوه چی روو ده‌دات؟ دوو مندالم هه‌بێ و چۆن بکه‌م. بۆ خۆم شێ ده‌کرده‌وه. کاتیک مندالە که له‌دایک بوو، من بریاری خۆم دا‌بوو» (دیمانەیی ژمارە ۸۹. مێهرەبان، Pos 32).

چەمکی سەرەکی و شاراوێ ئەم گێرانهوه ئەوهیه کە مندالخستنهوهی نه‌خواراو له‌لایه‌ن

ميرده وه كه ئامرازىك بو پاراستنى ژيانى هاوسه ريتى و هاوسه ننگردنى هيز سهير ده كرى، له كاتيكا كه سى به رامبه ر كه باوكه، ههست به بارودوخى ناچارى، سنووردارى هه لباردن و كه مبوننه وهى هيزى چهنه ليدان و موزايه ده كات. به پيى ئه و تيوژيه پيكهاته بيه نهى كه له مه ر په يوه ندييه جينده ريه كانه، كونترول كردنى زاوژى و برپاردان سه باره ت به مندانان هه ميشه ره هه نديكى سه ره كى ده سه لات و يان به پيچه واننه وه، بيه شبوون له په يوه ندييه خيزانيه كان بووه و هه يه (كاظمى، ۱۴۰۰).

لوتكه ي ئه م ستراتيژه توندوتىژه له م رسته دا ده بينريت:

«كاتيك دوو گيان بووم، بيهينه بهرچاوت مندانلى دووم له ريگايه، لايه نيك ده يويست و لايه نه كه ي ديكه نه يده ويست، زور هه و لم دا له بارى ببه م، به لام نه كرا، نه و يش به نه نقه ست ئه و كارى كرد بو ئه وهى دوو مندانلم هه بى و به و دوو مندانله وه نه توانم هيچ بكه م و له سه ر مال و حالى خو م بمينه وه. ده ويست به و دوو مندانله وه به و ژياننه وه بمبه ستيته وه. كاتيك دوو گيان بووم، من له ميشكمدا ئاماده كاريم كردبوو كه وه ختيك مندانله كه له دا يك بوو، لى جيا ببه وه» (ديمانه ي ژماره ۸۹. ميهره بان، Pos 32).

دهر برينى «به نه نقه ست ئه و كارى كرد» به روونى ئامازه به كه لكوه رگرتن له مندانلخستنه وهى نه خواز راو وه ك ميكانيزميك ده كا كه پياو ده خاته ته نگژه يه كى توندى ده روونى و كو مه لايه تيه وه؛ ئه و پياو ه خو ي له حاله تيكدا ده بينيتيه وه كه دوو مندانلى هه يه و له به ديها تنى ئه و مندانلانه دا هيچ رو ليكى نيه يان نه يانيويستوه، به لام ئيستا له پرؤسه ي جيا بونه وه يان برپاره گرنگه كانى ژياندا، ئه م بهر پرسيار يتيانه به ستويه تيه وه.

له چوارچيه وهى تيوژى گرهنده تيوژيدا، ئه م فاكته رانه وه ك كرده وهى دوو لايه نه ي نيوان فاكته ره پيكهاته يى و نه جيندا ييه كان ده رده كه ون؛ جيگايه ك كه له غيا بى په يوه نديى ته ندروست و يه كسانى ده سه لاتدا، مندانل ده بيته كالايه ك بو ده سه ته بهر كردنى مانه وه و به رده واميى په يوه ندى يان ده بيته ئاسته نكيكى هه ميشه يى له بهر ده م ده سه لات و هه لباردن پياواندا (كاظمى، ۱۴۰۰؛ رفيعى، ۱۳۹۷). ئه م شيوازى سه پاندى توندوتىژيه (واته مندانلبوون وه ك ئامرازىك بو كونترول كردن و سنووردار كردنى پياوان) نه ك هه ر سنووره ياسايى و سوزداريه كانى په يوه ندىى ژن و ميردى ده گوژى، به لكوو ليكه وته گه لى وه كو وهه ستركدن به نائه منى، نيگه رانيى به رده وام و بيتوانايى له برپاردانى سه ره به خو به خويدا ده هينيت (بهروان، ۱۳۹۴). له و بارودوخانه دا كه ژنان ههست به مه ترسى جي هيشتن يان ته لاق ده كهن، هه نديك جار ريكارى مندانلخستنه وه وه ك ستراتيژى بهرگرى به كار ده هينن؛ له نه جامدا ئه م كرده وه ته نيا هه لباردن تاهه كه سى نيه، به لكوو ستراتيژيه كى كو مه لايه تى و بهرگرى له سه ر به ستينى پيكهاته كانى ده سه لاتى نايه كسانه. له ژينگه يه كى ئاوادا پياوان جوړيك له «كه مبوننه وهى ده سه لاتى نه جيندا يه تى» و بيه شبوون له

مافی هه لېژاردن به ئه زموون ده کهن. هه سترکردن به گرفتاری و بې په ناهى و مانه وهى نه خواز او له په يوه ندى له ليکه وته دهر وونى و کومه لايه تيبه کانى ئهم ستراتيژه توندوتيزهن که له م گيرانه وانه دا رهنګ ده دهنه وه؛ گيرانه وه که ليک که هر کاميان له يه ک کاتدا هه لگري دهنگى بيدهنگى پياوان و دهر که وتنى داماوى له پشت ده مامکى روا له تى خانه واده گه راييه وهن.

هاوسه گريرى ترانسه کان بو پيناسه کردنه وهى شوناس

له گيرانه وهى مه هسادا، ئه زموونى ژياوى پر له سترىسى که سايه تيبه ک که له گه ل ره گه ز و شوناسى راسته قينهى خويدا ناکوکه، ديوه نوپه کانى ليکه وتهى توندوتيزى دژى پياوان و ههروه ها ستراتيژى به رگريرى جوړ او جوړ ده خاته روو. رووبه روو بوونه وه له گه ل فشاره کومه لايه تيبه کان، چاوه روانيه کانى خيزان و پابند بوون به روله پيشوه خته ديارى کراوه کان، ده بېته هوى ئه وهى که واقعیه دهر وونيه کانى که سانى ترانس به نکول کړدن، سهر کو تکردن و يان هه له اتن له بارودوخک که تييدان، ببه ستر يته وه. مه هسا ئهم دوخه به م شيوه وه سف ده کات:

«پيشتر پيم وا بوو ئه گه ر هاوسه گريرى بکه م، باش ده بم، و بوومه ده سترگيرانى که سيک که چى مانگى که نه خاياند ليک جيا بووينه وه. خو شم نه ده ويست. يانى زه ردايکى کچه ئيمه ي به يه ک گه ياند. من به هيچ شيوه يه ک خو شم نه ده ويست. خو شى له وه تيگه يشت بوو. ئه وه ده يکوت سه يرى چاوه کانم بکه، پيم بللى خو شم ده ويست. منيش ده مکوت خو شم ده ويى. له هه فته ي به که مدا په شيمان بووه وه چيم بکړا يه؟ بو يه ک نه ده بووين. ناتوانم کور بم. من عاشقى له بيانوويه ک ده گه رام که لى جيا بيمه وه. ده ي په لپ و بيانووه که شى جيبه جى بوو نه ئيش و کارم هه بوو به لام دايمه شه رمان بوو ماوويه ک ئه و نازى منى ده کيشا. هاته ماله که م و ماوويه ک هه م رولى کچم ده بېنى و هه م رولى کور. ئينجا دايکى وتى: «بوچى له مريه م توراوى؟» وتم: «لى توراوم نايدو يئم». هاتبوو نازم بکيشيت. له کاتى ده سترگيراندار يماندا نه ده چوومه ماله که ي. پى و تم تو هيچ خو و ره وشت له کوران ناچيت. ناو يرم هيچت پى بېژم ده گرى، تو له کو بوونه وهى پياواندا ئاسووده نيت. ئه مانه واى ليکړدم که بل يم نازانم، وتم به راستى خو شم نازانم، ئيتر له سهر ئه وه ناکو کيمان لى ساز بوو ئهم بابته به لايه ک، بابته ي تابوورى، بيکارى، و هه موو ئه مانه واى ليکړدين جيا بېينه وه، بيانوويه کم بو جيا بوونه وه هه بوو، به راستى هه زم لى نه بوو، به خوا هه زم لى نه بوو» من بو ئه وه وه سله تم له گه ل کردبوو که ئهم بير و خه يالانه له ميشکم بره ويته وه (ديمانه ي ژماره ۶۰. مه هسا، Pos 60)

له‌م گێڕانه‌وه‌دا هاوسه‌رگیری نه‌ک وه‌ک پێگایه‌ک بۆ ئاسایشی سۆزداری و په‌زامه‌ندیی ده‌روونی، به‌لکوو وه‌ک کاردانه‌وه‌یه‌کی به‌رگریکارانه و ئامرازیک بۆ رزگاربوون له‌ ململانی ده‌روونییه‌کان و فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان پێناسه‌ ده‌کری‌ت؛ هه‌ولێک بۆ «باشبوون» یان خۆگونجاندنی ناچاری له‌گه‌ڵ چاوه‌ڕوانییه‌کانی کۆمه‌لگادا. ئه‌مه‌ پێک هه‌مان سه‌ریه‌که‌وته‌نی شوناس و پۆله‌ که‌ به‌شیکه‌ گه‌وره‌ی کۆمه‌لگه‌ی ترانس له‌گه‌ڵیدا ده‌ست و په‌نجه‌ نه‌رم ده‌که‌ن؛ ئه‌وان بۆ ئه‌وه‌ی له‌ توندوتیژیی په‌رمزی و زاوه‌کی و ته‌نانه‌ت پیکهاته‌یی کۆمه‌لگا رزگاریان بێ، هاوسه‌رگیری بۆ شارده‌نه‌وه‌ی شوناسی راسته‌قییه‌ی خۆیان هه‌لده‌بژێرن (به‌روان، ۱۳۹۴).

به‌لام ئه‌زموونی «هه‌بوونی دوورپۆلی» و لاوازیی له‌ نواندنی «پۆلی کور» هه‌لسوڤاو تووشی ناسه‌قامگیری شوناس ده‌کا و به‌ توندی ئه‌جیندایه‌تییه‌که‌ی سنوورداری ده‌کات. زنجیره‌یه‌که‌ پرسته‌ له‌م گێڕانه‌وه‌دا («نا‌توانم کور بێم... ماوه‌یه‌که‌ هه‌م پۆلی کچم و هه‌م پۆلی کور...» تۆ له‌ کۆبوونه‌وه‌ی پیاواندا ئاسووده‌ نیت...) ده‌ریده‌خا که‌ ئه‌م ستراتیژ به‌رگرییه‌ جگه‌ له‌ زیاده‌کردنی دله‌راوکی و گرژیه‌ ده‌روونییه‌کان و خراپ‌ترکردنی سه‌رلێشیواوی شوناسی هه‌یج ئه‌نجامیکی دیکه‌ی نه‌بووه‌.

گره‌ندد تیۆری، له‌ روونکردنه‌وه‌ی رووداوه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ چاویلکه‌ی کارلیکی نیوان پیکهاته‌ و هه‌لسوڤاو، به‌ باشی ئه‌و راستیه‌ی روون ده‌کاته‌وه‌ که‌ چۆن پیکهاته‌ بالاده‌سته‌کان، به‌ دووباره‌ به‌ره‌مه‌ینانه‌وه‌ی چاوه‌ڕوانییه‌ کلیشه‌یه‌کان و سه‌پاندنی پۆله‌ په‌گه‌زیتیه‌کان، تاکه‌کان ناچار ده‌که‌ن بۆ هاواه‌ه‌نگکردنی پۆله‌تیان به‌دوای چاره‌سه‌ردا بگه‌ڕێن، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر ئه‌م چاره‌سه‌رانه‌ په‌گیان له‌ زیان و ته‌نانه‌ت خۆئا‌زاریشدا هه‌بێت (کاظمی، ۱۴۰۰). فشاره‌ خه‌زانییه‌کان و نیگای قورسی کۆمه‌لگا، له‌ گێڕانه‌وه‌ی مه‌ه‌سادا، له‌ قالبی هه‌ولدان بۆ نیشاناندنی پۆله‌تیانه‌ی خۆشه‌ویستی («سه‌یری چاوه‌کانم بکه‌ و پێم بلی خۆشم ده‌وی؟») و هاوڕییه‌تی پۆله‌تبا‌زانه‌ له‌ قالبی ده‌ستگیرانیدا په‌نگ ده‌داته‌وه‌، له‌ کاتی‌که‌دا قوولایی دا‌برانی سۆزداری هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه‌ دیاره‌.

له‌ ئه‌نجامدا بۆ زۆریک له‌ که‌سانی ترانس، هاوسه‌رگیری ده‌ره‌که‌وته‌ی هه‌لبێژاردنیکی ئازاد نییه‌، به‌لکوو جۆریکه‌ له‌ دامای و کاردانه‌وه‌ی به‌رگریکارانه له‌ به‌رامبه‌ر توندوتیژیی پیکهاته‌یی و فشاری نۆرماتیکی ژینگه‌ی ده‌وروبه‌ره‌ هه‌ولێکه‌ بۆ ده‌ربازبوون له‌ لیکدژیی شوناس، که‌ کیشه‌ و ئیش و ده‌رده‌کانیان ئه‌نده‌ی دیکه‌ زیاده‌کا و سووپی سه‌رلێشیواوی درێژ ده‌کاته‌وه‌ (رفیعی، ۱۳۹۷).

به‌ره‌مه‌ینانه‌وه‌ی ئه‌م سووره‌ به‌ شیوه‌ی جۆراوجۆری وه‌کوو شه‌ر و نا‌کوکی و په‌نا‌بردن بۆ پۆلی لیکدژ و به‌ئەزموونکردنی شکستی سۆزداری نه‌ک هه‌ر توندوتیژی دژی پیاوان قوول‌تر ده‌کاته‌وه‌، به‌لکوو خه‌ساره‌تی پۆچی و کۆمه‌لایه‌تیشیان خراپ‌تر ده‌کات.

باجدان

له‌ ئه‌زموونه‌ ژباوه‌کاندا وه‌ک ئه‌وه‌ی وه‌حید فه‌ره‌جی ده‌یگێڕیته‌وه‌، «باجدان» ته‌نها په‌فتاریکی ئابووری یان لاوه‌کی نییه‌، به‌لکوو ستراتیژیکه‌ بۆ به‌ده‌سته‌ته‌ینانی ئاسایش و مانه‌وه‌ و ده‌سه‌لاتی

ره مزی له ناو ژینگه یه کی نائه مندا:

«پیشتر ده چوومه بازار میوه و سهوزی (ته ره بار) و شه وانه له دهره وه ده بووم، ده بوو باج بدهم، بوئه وهی ئه مانه [هاوریکانم] جیم نه هیلن. هه میشه له گه لم بوون و له رینگه ی ئه وانه وه ده متوانی زور که سی دیکه سه رکوت بکه م، ده با پاره م خه رج بکدرایه. چهند سالتیک تیپه رپوه، ئیستا فلس له گیرفانمدا نییه، به لام ئه وان به پاره که م ماتورسکلیتیکیان کری» (دیمانه ی ژماره ۴۴. وه حید فهره جی، Pos 27-29)

له گۆره پانی کتیرکئی و نائه منیی کۆمه لایه تیدا، ئه و کورانه/پیاوانه ی که هه ره شه ی تاراندن یان گۆشه گیرکردن یان له سه ره، ناچارن ته کنیک و ره فتارگه لیک به کار بهینن بوئه وه ی خویان له تاراندن، شکست، یان زیانی دهروونی بیاریزن. ئه م ستراتیژ به پیچه وانه ی ئه وه ی که ره نگه له پرووکه شدا واهه رکه وئی، جوړیکه له توندوتیژی لاهه کی؛ واته به کارهینانی ئه و ره فتارانه ی که له ژیر فشاری کایه و په یوه ندییه کانی ده سه لات و بالاده ستیدا، توندوتیژی پیکهاته یی و دهروونی دژی تاک به ره هم ده هینه وه (افتخاری، ۱۴۰۰). پیدرام به بیرهینانه وه ی زامه کانی سه رده می مندالی، کرداری پیدانی پاسکیله که ی به هاوته مه نه کانی به بی ئه وه ی لای باوکی هوکاری راسته قینه ی ئه م کاره ی ئاشکرا بکا، ئه و ده گیرپته وه:

«هه رگیز [له مندالیدا] یاریم نه ده کرد. به پیچه وانه ی مندالانی دیکه، هه رگیز چیژم له مندال نه بینی. کاتیک ده چوومه پاسکیلسواری، ده بوو پاسکیله که م بدهم به مندال کان تا چهند کاتر میژیک سواری بن و لئی بخورن و له گۆشه یه کدا خووم ده شارده وه بوئه وه ی باوکم نه بینی که پاسکیله که لای خووم نییه به ده ست که سیکی دیکه وه یه. نه مده توانی پی پی بلیم بوچی پاسکیله که م [وه ک باج ده دهم به م و به و]. هوکاریکی ئه و کاره م ئه وه بوو که ده مویست پشتیوان بو خووم بدۆزمه وه» (دیمانه ی ژماره ۶۶. پیدرام، Pos 3)

له شیکارییه ک که له سه ر بنه مای گرهندد تیورییه، ئاشکرایه که باجدان خه ساره تیکی تاکه که سی تایبه ت نییه، به لکوو وه لامیکی ریکخراوه بو پیکهاته یه کی کۆمه لایه تی - فهره نگی که به های مروفت نه ک له سه ر بنه مای شوناسی تاکه که سی، به لکوو له سه ر بنه مای په یوه ندییه کانی ده سه لات، دارایی، یان توانای دابینکردنی ئاسایش و پشتیوانی له خویان و ئه وانی دیکه پیناسه ده کات (افتخاری، ۱۴۰۰؛ سه لانی، ۱۳۹۸). ئه م سازوکاره به رگرییه بو هه موو ئاسته کانی ژیان دریژ ده بیته وه؛ له په یوه ندییه کۆمه لایه تییه ساده له گه ل هاوریان یان هاوته مه نه کانه وه بگره هتا ده گاته په یوه ندییه خانه واده یی و هاوسه ریته ی و ته نانه ت چه نه لیدان له دژی چاوه روانییه ناراسته قینه کان. به شیکی دیکه ی داتا کان ده بیته هوئی ئه وه ی که باجدان له چوارچیوه ی هاوسه رگیری و په یوه ندییه

هاوسه ریتیدا، ئه ویش له ژیر په رده ی بیهیزی سیکسیدا، به ئاسانی روون بکریته وه:

«ئهم حه بانه [به هیز کردنه وهی توانای سیکسی] به جۆریک کار ده که ن که ئه و خوینیه ی که به شیوه یه کی ئاسایی له لایه ن دل ه وه پۆمپاژ ده کری بۆ به شه کانی دیکه ی له ش ۵۰ هینده زیاد ببی، ئه وهنده وزه یان پینده به خشی که ده توانی بۆ چه ند کاتژمیری بکریته ی له سه ر پا رابووه ستی و ئه مه ش بۆ دل زۆر مه تر سیداره. کۆمه کخوازه که مان خواردبووی پیر بووه و جه لته لیتی دا. له شیمالیش (باکووری ئیران) پیاوئیکی ته مه ن ۵۵ سال ئهم حه به ی خواردبوو و ئه ویش جه لته لیتی دا. کۆمه لیک له م حه بانه هه ن که کاتیک له ناو له شدا میتابولیزه ده بن وزه یه کت پینده ده ن که تووشی قاچ ئیشه ده بی من میردی پوورزا که م هه مان کیشه ی هه یه چونکه پوورزا که م چاوه روانیی سه یه و سه مه ری له میرده که ی هه یه و ئه ویش پیتی نا کری و فه قیره به رده وام باجی پی ده دات. یانی میردی پوورزا که م په یتا په یتا زیر بۆ پوورزا که م ده کری ده زانی بۆچی چونکه ئه و پیاوه له رووی سیکسییه وه هه ست به لاوازی ده کا، پیاوه ش باج ده دا و ده بی هه ر چۆنیک بی ئهم ژنه رازی رابگریت (دیمانه ی ژماره ۵۸. مه رزیه حسینی، Pos 163)

له م گیرانه وه دا پیاوان له ژیر فشاری چاوه روانییه ناهاوسه نگه کانی ده سه لاتی سیکسی و داواکارییه کانی ژنه کانیان، به کرینی په یتا په یتای دیاری و ئیمتیازات (زیر، شت کرین و هتد) هه ولی دوو هینده ده ده ن بۆ ئه وه ی په یوه ندیه که یان سه قامگیر بی و له لۆمه کردن، سووکایه تی پیکردن، یان به راورد کردن دوو بکه ونه وه. ئه نجامه که ی لاوازی دووقاتی ده روونی و جه سته ییه و قوولبوونه وه ی هه ستی نا کارامه ییه. به بروای زانایانی بواری پیاوه تی، ئه و پیکهاته کۆمه لایه تییه ی که ده سه لات و شه رعیه تی پیاوی ته نیا به کار کردی سیکسی یان ئابووربیان سنووردار ده کاته وه، خۆی تۆوی ناسه قامگیری و بیزاری له په یوه ندیه مرییه کاند ده چینی (آقازاده و همکاران، ۱۴۰۱؛ وست و زیمرمن، ۱۹۸۷). بۆلایه وه ی ئهم ره فتارانه نه ک ته نها له ئاستی تاک و نیوان که سه کاند، به لکوو ته نانه ت له پیناسه نافه رمیه کانی دادپه ره ری و پینگه ی کۆمه لایه تیشدا ده توانین سوواغی بگرین. له شوپینپی نه بینراوی باجداندا، هه ندیک جار ئامانج ته نها که مکردنه وه ی توندوتیژی یان فشاری خانه واده یه:

«ئیمه له خیزانیکی نه ریتیدا بووین، باوکم ئه مه ی نه کردووه، چونکه ره نگه له زهخت و فشاره کانیشدا هۆکاریکی ده ره کی هه بی، یان ره نگه ناوه کی بی، چونکه نه متوانی ئه و سفره بۆ سه ده ی که له میشکمد بوو له ماله وه دا جیه جیی بکه م. ئهم کاره ده که م بۆ ئه وه ی وه ک کوک نه ده ن به سه رمدا، بۆ نمونه مانگی دوو جار بمانه چیشته خانه یه ک. یان سالانه دوو جار بمانه گه شتیک هه ر بۆیه

کاتییک ده چمه ماله وه هر ده لئی له دهر وهش کار ناکهم، ده چمه ماله وه و
کومه لیک کاری تر ده کم". (دیمانه ی ژماره ۵۴ عه سگه ری، Pos 9)

به م شیوه بو کۆنترۆل کردنی بهرزبونه وهی ئاستی چاوه روانییه کان یان ریگریکردن له ململانیی
راسته وخۆ له گه ل خانه واده داپه ری بهرگری روو ده دا، بو ئه وهی په ناگه یه کی کاتی له بهرامبه ر
شه پۆلی تۆمه ت، فشار یان پشتگو یخرا ن به ده ست به یئریت. هه رچه نده ئه م شیوازه له روانگه ی
ده ره کییه وه پیده چی پاسیف و بیکاریگه ر بی، به لام به گو یه ری گێرانه وه کان، باجدان به ستینی
ئاسووده یی رێژه یی بو قوربانی دابین ده کات؛ ته نانه ت ئه گه ر کاتی و زیانبه خشیش بیت (میرزایی،
۲۰۲۰). له بواری دهروونی و دهروونناسیشدا ده توانین باجدان وه ک میکانیزمیک بو دوور کهوتنه وه
له ته شه نه سه ندنی توندوتیژی یان سووکایه تی پیکران له لایه ن که سانی دیکه وه سه یر بکری ت:

“رهنگه ئه گه ر عه قلم پی بشکابایه و فامم بکردایه ته وه من تا هه نووکه
کاریکی وام نه کردوو که لایه نی بهرامبه ر په نا بو زۆره ملی ببا یان به قسه
لئی عاقلی بکه م یان ئه گه ر بمبینایه لایه نی بهرامبه ر جدییه، قبو لیم ده کرد
که من هه له بووم بو ئه وهی لایه نی بهرامبه ر په نا بو زۆره ملی نه بات. ده زانم
له شوینیکدا خو یندبوومه وه که ته نانه ت پۆلیسیش ده ستیان به زانیارییه
دهروونناسییه کان ناگا دهروونناس زانیاریی نه خو شه که ی لای که س باس
ناکا، ئه گه رنا من ئاماده نه ده بووم ئه م قسانه لای که س بدرکتیم” (دیمانه ی
ژماره ۶۲ - له گه ل دۆسیه ی ئازاردانی سیکسی، Pos 40).

له کۆتاییدا، به پیی میکانیزمی گره ندد تیۆری، باجدان ته نیا ئامرازیک تاکه که سی نییه به لکوو
به ره مه می کار کردی نۆر مه کان، و په یوه ندییه کانی ده سه لات و نایه کسانیه پیکهاته ییه کانی کومه لگایه.
ئه و پیاوانه ی که ناچارن باجی دارایی، دهروونی، یان سیکسی بدن، زۆر جار له وه لامی هه ره شه ی
بینراو یان په مزیه کاند ئه م جو ره ستراتیژیانه ده گر نه بهر؛ ستراتیژییه بهرگرییه کان که ده توانی
بهرده وامی یان ته شه نه سه ندنی سوو ری توندوتیژی لی بکه ویته وه (سلطانی، ۱۳۹۸).

وه رزی نویه م

شیکردنه وهی لیکه وته کانی
توندوتیژی دژی پیاوان

پیشہ کی

دوای پہرہ و کردنی رپرہ و یکی شیکاریی قوول کہ به دهستنیشانکردنی دیاردهی ته و هری دهستی پیکرد و به گه ران له هه لومه رجه هۆکاری، زهمینه یی و دهستیوه رده ر و له کوتاییدا ستراتیژییه کانی کرده وه / کاردانه وه به رده وام بوو، ئیستا ده گه پنه و یستگه ی کوتایی مۆدیلی پارادایمی ئه م توپژینه وه. به شی هه شته م تاییه ته به لیکدانه وه ی «لیکه وته کان» (Consequences)؛ واته ئه و ئه نجام و کاریگه ری و لیکه وتانه ی که له کرده وه و کاردانه وه ی تاکه کان به رامبه ر به دیارده ی توندوتیژی دژی ره گه زی نیر به ره م دین. ئه م بابه ته کوتا ئه لقه ی زنجیره شیکارییه که مانه و وه لامی ئه و پرسیاره بنه رته ییه ده داته وه: ئه زموونی توندوتیژی و ئه و ستراتیژانه ی که له دژی ده گیرینه به ر له کوتاییدا چ کاریگه رییه کی له سه ر ژیا نی تاکه که سی و خانه واده یی و کۆمه لایه تی پیاوان هه یه؟

له چوارچیوه ی تیوریی زهمینه ییدا، لیکه وته کان ته نیا خالی کوتایی پرۆسه یه ک نین، به لکوو به شیک له سوورپکی دینامیکی و تیکه ه لکیشراون. لیکه وته کانی دۆخیکی توندوتیژ ده توانن خۆیان بینه هه لومه رجه ی هۆکاری و زهمینه یی یان دهستیوه رده ریک بۆ روودانی دیارده نوپکان و به م جوړه سووری توندوتیژی و خه ساره ته کان درپژه پی بدنه، یان له حالته ده گمه نه کاندایوه ستین.

بۆ نمونه «دابړانی کۆمه لایه تی» که لیکه وته یه که، ده توانی بپته «هه لومه رجه یی زهمینه یی» بۆ خراپتربوونی خه موکی و یان «له به ر یه ک هه لوشانه وه ی بنه ماله» وه ک لیکه وته یه ک، خۆی

«مەرجیکی ھۆکاری» بۆ روودانی زیانە نوێکانی لە منداڵانە. بۆیە تیگە یشتنێکی ورد لە لیکەوتەکان نەک تەنھا بۆ تیگە یشتن لە قوولێ و پانتایی خەسارەت و زیانەکانی توندوتیژی پێویستە، بە لکۆو بۆ دەستنیشانکردنی سوورە خراپەکان و دارشتنی دەستیوێردانی ڕێگریانە زۆر گرینگە.

ئامانجی ئەم وەرزە کێشانی وینەبەکی گشتگیر و فرەپەھەند لەو کاریگەراییانەبە کە توندوتیژی لەسەر ھەموو لایەنەکانی ژبانی پیاوان ھەبەتی. دەیتا بە پێز و دەولەمەند و شلەژینەرەکان کە بەرھەمی دیمانە قوول لە گەڵ بەشداربووانە نیشانی دا کە لیکەوتەکانی توندوتیژی زۆر فراوانتر لە برینە جەستەییە دیارەکانە و کاریگەرییەکی بەھیزی لەسەر لایەنە شاراوەکانی دەروون و شوناس و پەيوەندییەکان و پێگەیی کۆمەلایەتی تاکدا ھەبە. بۆ بە دەستیوێردانی شیکارییەکی یە کەگرتوو، ئەم لیکەوتانە بە پێی کۆدکردنی سیستماتیکی داتاگان بۆ پینچ و تەزای سەرەکی پۆلین کراون: ۱. لیکەوتە تاکە کەسییەکان، ۲. لیکەوتە بنەمالەییەکان، ۳. لیکەوتە کۆمەلایەتیەکان، ۴. لیکەوتە ئابوورییەکان و ۵. لیکەوتە ئەخلاقییەکان.

لە بەشی یە کەم و تەوھیری ئەم وەرزەدا باس لە لیکەوتە تاکە کەسییەکان دەکەین کە خۆیان بەسەر سێ ژێروتەزای سەرەکیدا بەش کراون. سەرەتا لیکەوتە دەروونی – سۆزدارییەکان تاوتوێ دەکەین، لەویدا نیشان دەدەین کە چۆن ئەزموونی توندوتیژی دەبێتە ھۆی لەناوچوون و بێچارەیی، خەسارەتە دەروونییە قوولەکان، خەمۆکی و دڵراوێکی درێخایەن. پاشان لیکەوتە جەستەیی – فیزیکییەکان لەوانە نەخۆشییە درێخایەنەکان و برینداربوونی جەستەیی شروڤە دەکەین و لە کۆتاییدا لیکەوتە سیکسییەکان لێک دەدەینەووە کە بریتییە لە خەسارەتە شوناسی و تیکچوونی پەيوەندییە نزیکییەکان.

پاشان لیکەوتەکانی خیزان شی دەکەینەووە، نیشانی دەدەین کە چۆن توندوتیژی بەرامبەر پیاو دەتوانێ بێتە ھۆی لەقبوونی رۆلی دایک و باوکی و زیادبوونی گرژی و لە کۆتاییدا لەبەر یە کەھەلۆھەشەنەوێ دامەزرێوێ خیزان. پاشان ئێمە بەدواداچوون بۆ لیکەوتە کۆمەلایەتیەکان دەکەین، سەیری چەمکەکانی وەکوو تارانندی کۆمەلایەتی، کەمبوونەوێ پشٹیوانیی گشتی و بەھیزکردنی کلیشە رەگەزیتییە زیانەخەشەکان دەکەین. لیکەوتە ئابوورییەکان بریتییە لە لەدەستدانی کار، کەمبوونەوێ بەرھەمھێنان و سەپاندنی تیچووی قورسی پزیشکی، بەشیکی دیکە شیکارییەکانمان لە خۆ دەگریت. لە کۆتاییدا بە لیکدانەوێ لیکەوتە ئەخلاقییەکان، نیشانی دەدەین کە چۆن بێدەنگی لە بەرامبەر ئەم دیاردە دەبێتە ھۆی لاوازبوونی بەھا مروییەکان و بەھیزبوونی نادادپەرەوێ لەسەر ئاستی کۆمەلگادا.

ئەم وەرزە بە وردی ئەم لیکەوتانە تاوتوێ دەکا کە ئەمە نەک ھەر رەھەندە کارەساتبارەکانی دیاردە توندوتیژی دژی رەگەزی نێر ئاشکرا دەکا، بە لکۆو داوای گرینگیدانی بەپەلە داریژەرائی سیاسەت و پسپۆرائی تەندروستی دەروونی و دامەزرێوێ کۆمەلایەتیەکان بۆ ئەم کێشە شاراوە دەکات. تیگە یشتن لەم ئەنجامانە دەبێتە ھەنگاوی کۆتایی تەواوکردنی تیۆری زەمینەیی ئەم

توۋىژىنەۋە و پىش زەمىنەيە كى زەرۋور يىيە بۆ ئەۋەي لە ۋەزى كۆتايىدا پىشنىارى كىردەيى بخەينە ۋو.

لىكەۋتە تاكەكەسىيەكان

توندوتىژى دژ بە ۋەگەزى نىر يە كىك لە بابەتە كانى چالنج بزوۋنە كانە و لە توۋىژىنەۋە كۆمەلەيەتى و دەروونىيە كاندا كەمتر ئاۋرى لى دراۋەتەۋە، ئەم توندوتىژىيە لىكەۋتەي تاكەكەسى دوور مەۋداي لەسەر ژيانى قوربانىيە كان ھەيە. بە پىچەۋانەي ئەۋ باۋەرە باۋانەي كە پىاۋان ۋەك ھىماي ھىز و خۇراگرى وينا دەكەن، لەۋانەيە ئەۋانىش ۋەبەر توندوتىژى بگەۋن و لىكەۋتە كانى ئەم توندوتىژىيە دەتوانى زىيانكى گەۋرەي دەروونى و جەستەيى و سىكىسى بە پىاۋ بگەيىنىت. ئەم توۋىژىنەۋە بە بەكارھىنانى گرەندد تىۋرىي لىكەۋتە تاكەكەسىيە كانى توندوتىژى دژى پىاۋان لەسەر سى تەۋەرى سەرەكى لەۋانە لىكەۋتە دەروونى -سۆزدارى، جەستەيى و سىكىسىيە كان تاۋتوۋ دەكا، بۆ ئەۋەي ۋەھەندە جىاۋازە كانى ئەم پىرسە شى بگىتەۋە.

لە ۋانگەي لىكەۋتە دەروونى -سۆزدارىيە كانەۋە، توندوتىژى دژى پىاۋان راستەۋخۆ مەترسى لەسەر تەندروستىي دەروونىيان دروست دەكا و لەۋانەيە كارىگەرىي زىانبەخشى ۋەكوو دڵەراۋكى، خەمۆكى، كەمبۈنەۋەي متمانەنەخۆيى، سترىسى دۋاي كارەسات (PTSD) و تەنانەت ۋەفتارە تىكەدەرە كانى ۋەكوو خۇئازارى لى بگەۋىتەۋە. زۆر جار پىاۋانى قوربانى شەرم و لاۋازى و بىتۋانايى بەئەزمۈون دەكەن. ئەم ھەستەنە بە ھۆي كلىشە كۆمەلەيەتەيە كانەۋە لە قالد دەدرىن كە ناھىلى پىاۋان ئەزمۈونە پىر لە توندوتىژە كانىيان دەرپىر و واياي لىدەكا كە بىدەنگ بن يان نكۆلى لە مەسەلەكە بگەن. لىكەۋتە دەروونىيە كانى توندوتىژى لەۋانەيە بىتە ھۆي دابىرانى كۆمەلەيەتى، تىكچۈونى بىر كىردنەۋە و بىر ياردان، كەمبۈنەۋەي ھىۋا بە ژيان و پەنابىردنە بەر ۋەفتارە مەترسىدارە كانى ۋەكوو بەكارھىنانى مادە ھۆشبەرەكان. ئەم سوۋرە دەروونىيە خراپە دەتوانى قوربانىي توندوتىژى بەرەۋ ئاستىكى بەرزتر لە خەسارەتە كۆمەلەيەتى و تاكەكەسىيەكان ببات.

لىكەۋتە جەستەيە كانى توندوتىژى دژى پىاۋان، بەتايىبەت لە ھالەتە كانى توندوتىژىي جەستەيى، ۋەكوو بىرندار بوونى دىار و ھەندىك جارىش خەسارەتى درىژخايەن دەگرىتەۋە. ئەۋ پىاۋانەي كە توندوتىژىيان لەگەل دەكرى، لەۋانەيە جىگايە كىيان ۋەش بىتەۋە يان ئىسكىيان بشكى و توۋشى بىرىنى ۋووكەش و قوۋل، و زىانگەياندن بە ئەندامە كانى ناۋەۋە بىن و تەنانەت لە ھالەتە توندترە كاندا كەمئەندامى ھەمىشەيى لى بگەۋىتەۋە. ھەرۋەھا ئەم زىيان و بىرەنە جەستەيىيەنە دەتوانن لىكەۋتەي درىژخايەن يان ھەبى ۋەكوو تىكچۈونى كار كىردى ئەندامەكان، نەخۆشىيە درىژخايەنە كانى ۋەكوو ئازارى ماسۋولكەكان، كىشەكانى دل يان ھەرسكرىن، ھەرۋەھا كەمبۈنەۋەي تواناي كار كىردن و چالاكىيە كانى ۋۆزانە. جگە لە بىرندار بوونى جەستەيى، فشارى دەروونى بەھۆي توندوتىژىي جەستەيەۋە دەتوانى سىستەمى بەرگرىي لەش لاۋاز بكا و زەمىنە بۆ نەخۆشىي جۆراۋجۆر خۆش بكات. ھەرۋەھا ئەزمۈونى پەيتا پەيتا توندوتىژى، ھەستكرىن بە نائەمنى و ترسى بەردەۋام لە

دووباره بوونه وهی توندوتیژی له تاكه كاندا به دی دینئ و ئه مهش بارودوخی ژيانيان خراپ ده كات. له رووی لیکه وته سیكسیه كانه وه، توندوتیژی دژی پیاوان به هوئی تابوئی فرههنگی و كومه لایه تییه وه تا دئ به شاراهویی ده مینیتته وه. ئه م جوړه توندوتیژی به ده توانئ له قالبی ده سترژی سیكسی و سووكایه تی پیکردنی سیكسی و هره شه و به ده كلی سیكسیدا خوئی ده رخوا، لیکه وته ی زوړ جدی له سهر ده روون و شوناسی سیكسی پیاوان هه یه. لیکه وته كانی ئه م جوړه ئه زمونانه بریتین له كه مبوننه وه یان له ده ستدانی ئاره زووی سیكسی، تیکچوونی كار كړدی سیكسی، هه ستر كړدن به شهرم و گونا ه و تاوانباری، كه مبوننه وه ی متمانه به خو بوون و له هه ندیک حاله تدا كشان وه له په یوه نډیه سۆزداری و سیكسیه كان. ئه م كه سانه له وانه یه تووشی گوشه گیری، خه موکی، دلهر اوکی توند بین و نه توانن په یوه نډیه کی دۆستانه دابمه زرین یان بیپارین. هه ندیک جار ئه م لیکه وتانه ساله های سال سیبه ریک ده خاته سهر ژيانی مروؤ و نا هیلی خه ساره ت و برینه كانی رابردوویان به ته واوه تی چاك بیته وه.

به گشتی لیکه وته تاكه كه سیه كانی توندوتیژی دژی پیاوان نه ك ههر مه ترسی له سهر ته ندروستی جه سته یی و ده روونیان دروست ده كا، به لكوو ته شه نه به خه ساره ته كومه لایه تی و تاكه كه سیه كانیش ده دن. ده ستنیشان كړدی ئه م لیکه وتانه و گرینگیدان به پنداویستییه تایبه ته كانی پیاوانی قوربانی توندوتیژی هه نكاو پکی بنه رته یه بو ئه وه ی زیانه كانی توندوتیژی كه م بیته وه و ته ندروستی ده روونی و جه سته یی كومه لگا باشر بیته.

لیكه وته ده روونی - سۆزداریه كان

توندوتیژی دژی پیاوان دیارده یه کی كومه لایه تییه كه كه متر له بهر چاو ده گیری و لیکه وته ی به ربالوی له سهر ته ندروستی ده روونی و سۆزداریی قوربانیه كان هه یه. کلیشه ره گه ژی تی و فرههنگیه كان كه زوړ جار پیاوان به به هیز و خه ساره له نه گر ده زانن، بوونه ته هوئی ئه وه ی له زوړیک له كومه لگا كاندا ئه م بابه ته پشتگوئی بخریت. له ئه نجامدا لیکه وته ده روونی و سۆزداریه كانی توندوتیژی دژی پیاوان نه ك ته نها زیان به ته ندروستی تاكه كه سیان ده گه یینیت، به لكوو كار یگه ری له سهر لایه نه كومه لایه تییه كان و ژيانی روژانه ی قوربانیه كان ده بیته. ئه م توپژینه وه به به كار هیپانی گرهنه د تیوری هه ول ده دا رههنده جیاوازه كانی لیکه وته ده روونی - سۆزداریه كانی توندوتیژی دژی پیاوان شی بكاته وه و لیان بكولیتته وه.

له رههنده ی ده روونیدا، رهنگه پیاوانی قوربانی توندوتیژی، هه سته گه لی وه كوو شهرم، تووره یی، ته نیایی، بی په نا هی و دامای به ئه زمونون بكهن. ئه م هه ستانه زوړ جار به هوئی فشاره فرههنگیه كانه وه دروست ده بن كه نا هیلی ئه زمونوی توندوتیژی خو یان ده ربیرن و پیان باشره بیده نگ بن یان نكولی له كیشه كه بكهن. ئه مه ده توانئ كیشه ی ته ندروستی ده روونی وه كوو خه موکی، دلهر اوکی، تیکچوونی فشاری ده روونی دوا ی كار ه سات (PTSD)، كیشه ی ته رکیز كړدن و ته نانه ت بیر كړدنه وه ی

خۆکوژیشی لای بکەوێتەوه. جگە لەوەش کەمبۆنەووی متمانەبەخۆیی و ھەستکردن بە بێرێزی و بێھێوایی لە داھاتوودا لیکەوتە دەروونیە باوەکانی ئەم جوړە توندوتیژییەن.

لە ڕووی سۆزدارییەوە، پیاوانی قوربانیی توندوتیژی، ڕەنگە تووشی داڕانی کۆمەڵایەتی، کەمبۆنەووی توانای دروستکردنی پەیوەندیی سۆزداریی تەندروست و بیتوانایی لە دەربڕینی ھەستەکان ببن. خەسارەتە سۆزدارییەکان دەتوانن کاریگەری لەسەر پەیوەندییە خێزانی و کۆمەڵایەتیەکانی پیاوان دا بن و ببنە ھۆی کەمبۆنەووی پشتیوانیی کۆمەڵایەتی. لە ئەنجامدا ئەم تاکانە بۆ ئەوێ بەرھەنگاری بارودۆخە سەختەکانی ژیان ببنەو ڕەنگە پەنا بۆ ڕەفتارە تیکدەرەکانی وەکوو ئالوودەبوون و شەڕانگیزی ببن.

زیانەکانی دەروونی و ڕۆحییەکان بۆ پیاوان

توندوتیژی دژی پیاوان، ھەرچەندە زۆر جار بەھۆی گرینگیدان بە توندوتیژی دژی ژنان نابێت، بەلام لیکەوتە قوول و فرەلایەنی لەسەر ژیاڵی پیاوان ھەیە. یەکیک لە دیارترین لیکەوتەکان زیانی دەروونی و ڕۆحییە، کە دەتوانی بە شیوەی جوړاوجۆر خۆی دەربخا؛ لەخەمۆکی و دلەراوکییەو بەرھەتە دەگاتە ھەستکردن بە گۆشەگیری و سووکایەتی پیکران و تەنانت لەزۆکبۆنی شوناسی تاکەکەسی. لە چوارچێوەی گڕەند تیۆریدا، ئەم لیکەوتانە تەنیا دەرھاویشتە ئەزمۆنە ڕاستەوخۆکانی توندوتیژی نین، بەلکۆ لە کارلێکی ئالۆزی ھۆکارە کۆمەڵایەتی و فەرھەنگی و کەسایەتیەکانەو سەرچاوە دەگرن. لەم گێڕانەویدا بە پشتبەستن بە ئەزمۆنە زیندووەکانی ئەو پیاوانە کە تووشی توندوتیژی بوون و بە ئامازەدان بە تیۆرییە زانستیەکان، ھەول دەدری وێنەیکە ھەمەلایەنە لەو زیانانە بخرێتە ڕوو.

بە پێچەوانەی توندوتیژی جەستەیی کە زۆر جار ئاسەوارەکانی دیارن، توندوتیژی دەروونی بەرامبەر بە پیاوان زۆر بە قوولی ڕەگ و ڕیشە لە تاکدا دادەکوێ و ھەندیک جار بۆ چەندین ساڵ بە شاراوێ دەمێنێتەو. یەکیک لە دیمانەلەگەلکراوان بە ڕاشکاوی باسی ئەم کاریگەریانە کرد:

«ئەزمۆنی توندوتیژی» زیاتر لایەنی دەروونی بۆ پیاوان ھەیە، واتە زیاتر کاریگەری لەسەر ڕۆح و دەروونیان دەبێت نەک لەسەر [کاریگەرییە] سیکسی یان جەستەییان. دەروونییشان لە منداڵیاندا بمانھەوێ و نەمانھەوێ لە لایەن خانەوادەکانیانەو ئەمە ڕووی داو. بۆنمۆنە مەرجدارکردی منداڵان ئەنجامدانی کارێک بۆ کرینی شتیک. ئەمە خۆی دەردە [توندوتیژی]. ھەموومان بەبێ جیاوازی، ئەوێمان لەبیرە کە باوکمان بەئینی دابوو ئەگەر فلان کارمان بکردایە، ئەم شتە بۆمان دەکری نازانم پاسکیلی بۆمان دەکری. ئەمە نموونەیکەتی، نموونەیکە دیکە ئەوێ کە کاتیک وەک گەرەساتیک لە مائەو دەچیتە دەرەو و دەچیتە سەر مائ و حالی ژیاڵی

هاوژنی، خه ساره ته دهر وونیه کان له هاوسه ره که ته وه پیده گات" (دیمانه‌ی ژماره ۳۰، همید مرادی، Pos 22).

ئهم گپړانه وه ئه وه نیشان ددها که توندوتیژی دهر وونی له مندا لیه وه ده ست پیده کا و له ږنگه‌ی مهر جدار کردن و فشاره خیزانییه کانه وه تۆوی نائه منی و خه ساره له میسکی تاکدا ده چینییت. ئهم ئه زموونه، وه ک تیۆریسییه نه دهر ووناسه کومه لایه تییه کانی وه کوو باندورا (Bandura, ۱۹۷۷) جه ختی له سهر ده کانه وه، ده توانن شیوازه رفتهارییه ناته ندرسته کان له تاکدا به دهر وونی بکن و له به رامبه ر فشاره کانی دواتری ژپاندا خه ساره لگرت ببن.

له ته مه‌نی گه ورسا لیدا ئهم خه ساره تانه زور جار له په یوه نندییه خیزانی و کومه لایه تییه کاندای توندتر ده بن. بو نمونه یه کیک له دیمانه له گه لکراوان سه باره ت به کاریگه‌ریی توندوتیژی هاوسه ره که‌ی له سهر ته ندروستی دهر وونی خوی وتی:

«ئیس‌تا دهر مان ده خوم. ئهم دۆخه [توندوتیژی هاوسه ره که‌م] بووه ته هو‌ی ئه وه‌ی تووشی خه ساره‌تی دهر وونی و رۆحی بيم. سالا نیکه دهر مان ده خوم. ئه لپراز ولام و فلوراز پام ده خوم. ئه مه ئارامکه ره وه‌یه. چونکه خه موک بووم» (دیمانه‌ی ژماره ۲۸، جه مائی Pos 198-205).

ئهم ئه زموونه قوولایی کاریگه‌ریی توندوتیژی له سهر دهر وونی پیاوان نیشان ددها، جیگایه ک که تاک بو هیور کردنه وه‌ی ئیش و دهر ده دهر وونیه کانی په‌نا ده با ته بهر ماده هو شبه ره کان. له روانگه‌ی زانستییه وه، ئهم دۆخه له گه‌ل تیۆرییه کانی ستریسی فشاری دوا‌ی کاره سات (PTSD) یه ک ده گریته وه، که نیشان ددها که ئه زموونی دووباره بوونه وه‌ی توندوتیژی ده توانی بیته هو‌ی تیچکوونی دهر وونی به رده وام (Herman, 1992).

هه‌روه‌ها توندوتیژی دهر وونی ده توانی بیته هو‌ی دابرانی کومه لایه‌تی و هه‌ست به نامویی کردن. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان به زمانیکی پر له ئازار باسی ئه زموونی خوی کرد:

«[به هو‌ی بیکاری و ته‌نیایی له ماله وه] جنو که کان کونترولی میان گرت ده ست، ئهم که سانه، وه ک پیاو نیک، یه کیکن له وه که سانه‌ی ئیس‌تا له کومه لگادا هه‌ن، له وانه‌یه له م ولاته‌دا وه کوو من زور بن، به لام نابینرین. له ماله وه ده‌میننه وه. ته‌نانه ت چهنه جار یک هه‌ولی کوشتنیان داوه، له ماله وه خه‌ریک بوو منی ده‌خنکاند. یانی به جوړیک ده‌چنه ناو جه‌سته‌ی بنیاده‌مه وه له ناکاو ده‌بینی ته‌له‌قیزیون ده‌بینی، ئینته رنیت ده‌بینی، ئه‌ویش ده‌بینی ناتوانی هیچ بکه‌یت" (دیمانه‌ی ژماره ۹۱، داوود، Pos 130).

ئهم گپړانه وه، هه‌رچه‌نده به زمانیکی خوازه‌یی وتراوه، به لام قوولایی گوشه‌گیری و فشاری دهر وونی نیشان ددها، که تاک ده گه‌یینیته لپواری دارمانی دهر وونی. ئهم دۆخه له گه‌ل چه‌مکی

”نامۆبوونی کۆمه‌لایه‌تی” که دورکهایم (۱۸۹۷) خستوویه‌تییه‌ روو یه‌ک ده‌گریته‌وه، جیگایه‌ک که تاک له‌ کۆمه‌لگا و ته‌نانه‌ت له‌ خۆی جیا ده‌بیته‌وه و شوناسه‌که‌ی له‌ناو فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا ون ده‌بیته‌.

هه‌روه‌ها توندوتیژی له‌ ژینگه‌ تایبه‌ته‌کانی وه‌کوو خولی سه‌ربازی، کاریگه‌ری تیکده‌رانه‌ی له‌سه‌ر ده‌روونی پیاوان هه‌یه. سه‌ربازیک سه‌باره‌ت به‌ ئەزموونی سووکایه‌تی پیکران و فشاری خۆی له‌ سه‌ربازخانه‌دا ده‌لیته‌:

”کاتیک سه‌ربازیک ئەوه‌نده سووکایه‌تی و شه‌رانگیزی ده‌بینی، له سه‌ربازخانه‌دا کادریک که بی‌ حورمه‌ته، وه‌کوو تۆ ده‌بیته‌ که‌سیک پۆرخز و گری له‌ دل، بی‌ئده‌ب ده‌بی، قیزه‌ون ده‌بی، جویندانی به‌ لاوه‌ ئاسایی ده‌کات.” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۸، ئیحسان سه‌رباز، Pos 339-340).

وینه‌ی ۱۲: توندوتیژی بی‌ده‌نگ و پیاوی بی‌ده‌ره‌تان
هه‌روه‌ها گله‌یی له‌ فشاره‌ ناپیویست و بی‌مانا‌کانی ئەم ژینگه‌ ده‌کات:

»[له سه‌ربازخانه] کۆگاکان خۆیان پارێزراون، قوفلیان هه‌یه، بۆچی من [سه‌ربازه‌که] پاسه‌وانیی ئەم شتانه بکه‌م؟» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۸، ئیحسان سه‌رباز، Pos 49)

و گله‌یی له‌ ماوه‌ی درێژخایه‌نی سه‌ربازی ده‌کا، که بووه‌ته‌ هۆی ماندوویتی ده‌روونی:
»[کارتی ته‌واوکردنی خولی سه‌ربازی] ته‌نها بۆ جیه‌یشتنی ولات به‌ کار دیت. تۆ مۆله‌تی شۆفیری وه‌رده‌گری، ئەوان ده‌یکه‌نه‌ ناو تۆوه، مۆله‌تی کار و کاسبی وه‌رده‌گری به‌ ناو باوکنه‌وه‌ ده‌یده‌ن. خولی سه‌ربازی ۲۴ مانگ زۆره. ئیستا ۲۱ مانگه‌ و وه‌رەزم. وه‌خته‌ بمرم، نازانم بۆچی کۆتایی نایه‌ت؟»
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۸، ئیحسان سه‌رباز، Pos 174).

ئەم ئەزموونانه‌ نیشان ده‌ده‌ن که‌ چۆن پیکهاته‌ سه‌ختگیر و نامرۆپیه‌کان له‌ هه‌ندیک دامه‌زراوه‌دا ده‌توانن بینه‌ هۆی دروستبوونی گری ده‌روونی و تووره‌یی سه‌رکو‌تکراو. له‌ روانگه‌ی ده‌رووناسییه‌وه ده‌توانین ئەم دۆخه‌ به‌ چه‌مکی «ستریسی درێژخایه‌ن» روون بکریته‌وه که له‌لایه‌ن سیلیه‌وه (۱۹۵۶) پیشیار کراوه، جیگایه‌ک که فشاره‌ به‌رده‌وام و چاره‌سه‌رنه‌ کراوه‌کان ته‌ندروستی ده‌روونی تاک ده‌خه‌نه‌ مه‌ترسییه‌وه.

هه‌روه‌ها توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی و سووکایه‌تی گشتی هۆکاره‌کانی ترن که کاریگه‌رییان له‌سه‌ر ده‌روونی پیاوان هه‌یه. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌ لکراوان سه‌باره‌ت به‌ ئەزموونی سووکایه‌تی پیکرانی له‌لایه‌ن پۆلیس و میدیا‌کانه‌وه‌ ده‌لیته‌:

«ئەم رەفتارە توندوتیژە ی پۆلیس [پۆلیس کە لات و چەقۆکێشە کانی بە ناو شارددا دەسووراندەوێ] و پەخشکردنی لە تەلەفیزیۆن، کە رووخسارمان بۆ هەموو خەڵک ئاشکرا دەی، بە میدیایی دەی، چ کاربگەرێیەکی هەبە کاتیەک ئەم هەموو توندوتیژییەم بەرامبەر بە خۆم بە ئەزموون کرد، زۆر سووکایەتییم پێکرا و هەستم دەکرد چیتەر جیگام لەو کۆمەلگایەدا نەماوە، هەمووان بە شێوەیەکی جیاواز سەیری منیان دەکرد.» (دیمانە ی ژمارە ۳۶، فەراز مەحبوبی، Pos 121-122).

ئەم سووکايەتی پیکرەنە گەشتییە، وەک گوڤمان (۱۹۶۳) لە تیۆری "ناوەنیتەکلینان، Goffman (1963) "دا ڕوونی دەکاتەوە، دەتوانی شوناسی کۆمەڵایەتی تاک بشیوێتی و ببیتە هۆی دوورخستنەوهی لە کۆمەڵگا.

هەرەها توندوتیژیی دەروونی لە پەيوەندی خێزانییدا دەتوانی تیکچوونی سۆزداری لی بکەوێتەوه. یەکیەک لە دیمانەلەگەلکراوان باسی ئەزموونی خیانت و کاریگەرییەکانی لەسەر دەروونی خۆی کرد:

«دوای ئەم بەسەرھاتە [خیانەتی هاوبەشە کەم]، بینیم ئەم کابرایە یە کسەر
هاتە سەر پەنجە کە، هەر دووکیان بلۆکیان کردم، و ئەوە تەواو شێتی کردم»
(دیمانە ٢٩، سۆھرابی، 141 Pos).

ههروه‌ها سه‌باره‌ت به چڕیی فشاره ده‌روونییه‌کانی ئەم ئەزمۆونه ده‌شلیت:

«هه موومان ده مانزانی. له راستیدا مۆبایلینیکم له مالهوه دانابوو بۆ گۆیگرتن و تۆمارکردنی دهنگ. چهند دهنگیکم تۆمار ده کرد. ده چوومه سه ر کاره کهم و بۆ ماوهی ۷ کاتژمیر له سه ر ته له فۆن داده نیشتم تا بزائم کۆ له و دیوی هێلی ته له فۆنه وه دهیدووێتی. ۷ کاتژمیر، ۷ کاتژمیر سه یری مۆبایله کهم ده کرد، تا ده گه یشته ئه وه خاله ی که مۆبایله که له ماله وه زهنگی لیده دا. دیوه که ی تری هێله کهم ده بینی که ده یگوت «به هه به وه به خه به خ» پاشان له پتی ئیمه یله که یه وه ده مانزی کۆ وێنه ده نیڕیت. په یوه ندی وێنه یی ده گری و له گه ل ئه وه پیاوه چه تی ده کرد. و ئه وه پیاوه ش پشته مل قسه ی به من ده کرد. ماوه ی دوو مانگ ته وا و وێران بیووم و ده چوومه مائی باوکم و هه موو شتیکم پتی وتن. له مائی باوکم بم و که میک هیور بېمه وه و خوا به و رۆژ نه کا کاریک نه کهم چونکه منداله کهم له ماله وه بوو. ئینجا ده چوومه لای پارێزه ر ده چوومه ماله وه، له مائی خۆمان دلم پر ده بوو. نه مده توانی هیچ بخۆم و کیشم دابه زیبوو، له و کاته دا، ۹۸ کیلو بووم، له مائی خۆماندا دلم پر ده بوو نانه که

لە گەرۆم نەدەچوو خوارێ. دۆخە کە فرە شیرزە بوو (دیمانە ژی ژمارە ۲۹، سۆھرابی، Pos 83).

ئەم گێڕانەوێ قوولایی ئازاری سۆزداری دەرەخا کە بەھۆی خیانت و بێتمانەییەوێ دروست دەبێ و دەتوانی بێتەھۆی تیکچوونی جەستەیی و دەررونی. ھەرەھا توندوتیژی دەتوانی ھەستکردن بە لەدەستدانی شوناس و ڕیزی کەسی لێ بکەوێتەوێ. یەکیک لە دیمانە لە گەرۆکراوان بە پەشیمانییەکی قوولەوێ دەلێت:

«نازانم کەسیک نەبوو بەو قورئانە پێم بلی خۆت لەبیر مەکە، ئەگەر دەرەھۆی کەسیک خۆش بووی، دەبێ سەرەتا خۆت خۆش بووی، بەلام من خۆم لەبیر چوو، منیش وتم: دنیام ھەموو شتیک کۆتایی ھاتوو. دنیا کەم ئەوێندە بچوو کە بوو، مەراقی ئەو دەخۆم ئاوێک بە خۆمدا بکەم، دنیا کەم ئەوێندە بچوو کەردووەتەو.» (دیمانە ژی ژمارە ۴۳، ئەکبەر ئیبراھیمی، Pos 182).

ئەم ھەستی خۆلە دەستدانە لە گەرۆک تیۆری «خۆپێناکردن» ڕۆجەرز بۆچەمکی خود (Rogers, ۱۹۵۱) یە کە دەرگرتەوێ، کە جەخت لەوێ دەکاتەوێ کە خۆقبوول نەکردن و ئەزموونە نەرتینیە بەردەوامەکان دەتوانن کەرەمەت تاک بشکێنن.

توندوتیژی دەررونی لە ھەندیک حالەتدا تەنانت پەل بۆ پەفتاری وێرانکەر و زیانگەیاندا بە کەسانی دیکە بەھاوێژێت. یەکیک لە دیمانە لە گەرۆکراوان ئاماژە بەوێ دەکات:

«ھەموو ئەو پیاوانە کچەکانیان دەکوژن ژنەکانیان دەکوژن، یان باریەک کە خوشکە کە دەکوژی خۆچێژی لێ وەزناگرتی، بەلکوو رەنجیکی قوولی دەررونی دەچێژی و دواتر لەسەری خۆی دەکوژیت. بەلام فشاریکی دەررونی گەرەتر لەناو خێل و کۆمەلگا کەدا ھەبێ کە پێی دەلێ تاکە رێگە بۆ پاراستن و گرینگیدان بە خێزان گەراندنەوێ ئەو شەرەفە لەدەستچووێ و [ئەوێش ئەنجامدانی کوشتن لە سەر نامووس و شەرەفە]» (دیمانە ژی ژمارە ۳۸، مەھدی مۆئەممینی، Pos 119).

ئەم گێڕانەوێ نیشان دەدا کە چۆن فشار کۆمەلایەتی و فەرھەنگییەکان دەتوانن توندوتیژی دەررونی بکەنە سووری توندوتیژی زیاتر.

لە کۆتاییدا ئەم گێڕانەوێ ئەوێ دەرەخەن کە توندوتیژی دژی پیاوان، بەتایبەت لە پەھەندی دەررونی –سۆزدارییەوێ، دیاردەبێ کە فرەلایەنەبێ کە کاریگەری وێرانکەری لەسەر دەررونی پیاوان لە منداڵییەوێ تا گەرەسالی، لە خێزانەوێ بۆ کۆمەلگا و لە پەییوەندییە کەسییەکانەوێ بۆ پیکھاتە دامەزراوێیەکان ھەبێ. ئەم خەسارەت و زیانانە، وەک لە چەندین گێڕانەوێدا دەبینرێ، دەتوانن خەمۆکی، گۆشەگیری، سەرکوێکردنی توورەیی و تەنانت لەبەر یەکھەلوێشەوێ خێزانیشی لێ

بکه ویتنه وه. بۆ نموونه به کیک له دیمانه له گه لکراوان ئاماژه به کاریگه ریه کانی دوور که وتنه وه له خیزان و بۆشایی سۆزداری ده کات:

“پیم وایه به کیک له و شته په یوه نندیدا رانه ئه وه بی که ئه گه ر پیاو یک له و شویننه ی که تئیدا ده ژی کاریکی نه بی، دووری ئه م که سه له خیزانه که ی و ها تووچۆ و کوچکردنی، که ده چنه تاران بۆ کارکردن وه ک کریکار و خیزانه کانیان له شاره که دا ده میننه وه، ههروه ها دووری باو که کان له خیزانه کانیان جوړیک له بۆشایی سۆزداری دروست ده کا و له راستیدا ئازاریان ده دات. حاله تمان بووه که ته لاقی لی که وتۆته وه. واته نه بوونی ئه و پیاوانه له ناو خیزاندا وای کردووه نه توانن به شیوه یه کی گونجاو سه ره رشتی منداله کانیان و خیزانه کانیان بکه ن و ئه مهش بووه ته هۆی ئه وه ی چنه د حاله تیک، بووه ته هۆی نایه کسانی له ناو خیزاندا، که به کیک له لیکه وته کانی جیا بوونه وه، و پیم وایه ئه م مه سه له له ئیستاه پنیوستی به چاره سه رکردنه” (دیمانه ی ژماره ۷۴، دکتۆر وه لی بارامی، Pos 47).

ئه م ئه زموانه ئه وه ده رده خه ن که توندوتیژی ده روونی دژی پیاوان نه ک ته نها کاریگه ری له سه ر تاک هه یه، به لکوو کاریگه ری له سه ر ته وای خیزان و پیکهاته ی کو مه لگاش هه یه. بۆیه چاره سه رکردنی ئه م پرسه پنیوستی به ئاراسته یه کی گشتگیر هه یه که هه م هۆکاره بنه ره تییه کان و هه م لیکه وته کانی بخاته روو.

هه سترکردن به له ناوچوون و به دبەختی و دامای

توندوتیژی دژی پیاوان دیارده یه کی فره لایه ن و قووله که لیکه وته ده روونی - سۆزداری به رفراوانه کانی هه یه. له نیو ئه م لیکه وتانه دا، هه سترکردن به له ناوچوون و به دبەختی و دامای به کیک له ئازاره خشته ی ئه زموونه ژیاوه کانه که پیاوان به ئه زمونیان کردووه. ئه م هه سته ته نیا لیکه وته ی راسته وخۆی توندوتیژی جه سته یی یان ده روونی نییه، به لکوو له کارلیکی ئالۆزی هۆکاره کو مه لایه تی و فره هنگی و که سییه کانیشه وه سه رچاوه ده گریت. له چوارچیه ی گره ندد تیوریدا، ئه م لیکه وتانه له ئه زموونه راسته قینه کانی تاکه کانه وه وه رده گیرین و به سترانه وه به تیورییه زانستییه کان و روانگی پسرپورانه وه بۆ ئه وه ی گیرانه وه یه کی به کگرتوو له م ئازاره شاراوه یه بخه نه روو. ئه م گیرانه وه به سه رهاتی ئه و پیاوانه یه که له ژیر فشاره کانی ژياندا شوناس و ریزی خویان له ده ست داوه و له گێژه لۆکه ی نا ئومیدی و له ناوچووندا گیران خواردووه.

به کیک له و ئه زموونه تالانه ی که پیاوان له کاتی رووبه روو بوونه وه ی توندوتیژیدا ده ریده بپن، هه سترکردن به له ده سته دانی پیگه و شوناسی خویان له ناو خیزان و کو مه لگایه. ئه م هه سته زۆر جار له گه ل گوشه گیری و تاراندن ده ی و که سه که بیچاره ده کات. به کیک له دیمانه له گه لکراوان به

په‌شیمانیه‌کی قووله‌وه‌ی باسی ئه‌م ئه‌زمونه‌ی کرد:

«[به‌راسپاردن] ی پیره‌کان به‌خانه‌ی به‌سال‌چووان، وتم‌بۆچی خیزانه‌که‌ی
خۆی [ئێستا‌جا‌یان‌کو‌ره‌که‌یه‌تی‌یان‌هاوسه‌ره‌که‌یه‌تی] له‌م‌ته‌مه‌نه‌دا‌نایانه‌وه‌ی.
ژنی دووه‌می هیناوه‌ و ژنه‌ به‌ جینی هیشته‌وه‌ و مأل و ژیا‌نی نییه‌، یان‌پاره‌ی
هه‌بووه‌ و خه‌رج‌کراوه‌، یان‌پاره‌یان‌لی‌وه‌رگرتوه‌ و رۆب‌شته‌ون، ئێستاش‌داماو‌و
رۆژی‌ره‌ش‌ماوه‌ته‌وه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۳، موختار‌داوه‌ری، Pos 44).

ئ‌ه‌م‌گیرانه‌وه‌ نیشان‌ده‌دا‌که‌ چۆن‌تاران‌دن‌له‌لایه‌ن‌خانه‌واده‌وه‌، به‌تایبه‌ت‌له‌ته‌مه‌نی‌پیریدا،
ده‌توانی‌هه‌ستی‌بیچاره‌یی‌و‌داماوی‌لی‌بکه‌ویته‌وه‌. له‌روانگه‌ی‌کو‌مه‌لناسیه‌یه‌وه‌ ئ‌ه‌م‌دۆخه‌له‌گه‌ل
چه‌مکی «داب‌رانی‌کو‌مه‌لایه‌تی» که‌دور‌که‌هایم‌ناساندوویه‌تی‌یه‌که‌ده‌گریته‌وه‌، جیگایه‌که‌که‌تاک
له‌تۆره‌کانی‌پشتیوانی‌کو‌مه‌لایه‌تی‌خویدا‌داده‌برێ‌و‌هه‌ست‌به‌بێ‌ری‌ده‌کات‌(Durkheim, 1897).

ئ‌ه‌م‌هه‌ستی‌له‌ناو‌چوونه‌له‌په‌یوه‌ندییه‌خیزانییه‌کان‌و‌دوا‌ی‌ئ‌ه‌زمونه‌کانی‌وه‌کو‌وته‌لاق‌به‌توندی
خۆی‌ده‌رده‌خات. یه‌کیک‌له‌دیمانه‌له‌گه‌ل‌کراوان‌سه‌باره‌ت‌به‌له‌قبوونی‌پێگه‌ی‌خۆی‌له‌ناو‌خیزاندا
وتی؛

«[یه‌کیک‌له‌لیکه‌وته‌کانی‌ته‌لاق] ئ‌ه‌وه‌یه‌که‌پیاو‌به‌وه‌که‌سایه‌تییه‌ی‌که‌
هه‌یه‌تی‌بنده‌ست‌ده‌بی، ده‌توانین‌بێژین‌ژیر‌چه‌پۆکه‌یه‌، ئ‌ه‌م‌ژیر‌چه‌پۆکه‌یه‌ی
پیاوان‌بنه‌ماله‌ده‌شیوینێ‌یانی‌په‌روه‌رده‌کردنی‌مندالان‌هه‌لده‌وه‌شیته‌وه‌، پیاو
ناو‌تیری‌باسی‌په‌روه‌رده‌کردنی‌مندال‌بکات. پیاو‌ده‌بی‌به‌هه‌مان‌شیوه‌بیر
بکاته‌وه‌که‌ژنیک‌بیر‌ده‌کاته‌وه‌، بۆ‌نموونه‌ئ‌ه‌گه‌ر‌دایک‌دل‌خۆش‌بی، ئ‌ه‌وا
مندالیش‌دل‌خۆش‌ده‌بی، پیاویش‌به‌رزه‌ده‌ماخ‌ده‌بیت» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۵،
حسین‌زاده، Pos 309-316).

ئ‌ه‌م‌ئ‌ه‌زمونه‌ نیشان‌ده‌دا‌که‌ چۆن‌له‌ده‌ستدانی‌ده‌سه‌لات‌و‌رۆلی‌نه‌ریتی‌پیاوان‌له‌ناو
بنه‌ماله‌دا‌ده‌توانی‌هه‌ستی‌بێ‌ری‌بوون‌و‌له‌ناو‌چوونی‌لی‌بکه‌ویته‌وه‌. له‌روانگه‌ی‌ده‌رووناسیه‌یه‌وه‌ ئ‌ه‌م
دۆخه‌په‌یوه‌ندی‌به‌تیۆری «چه‌مکی‌خۆوینا‌کردن» ی‌رۆژه‌رزه‌وه‌هه‌یه‌که‌جه‌خت‌له‌وه‌ده‌کاته‌وه‌که‌
ناته‌بایی‌نیوان‌وین‌ه‌ی‌ئایدیال‌و‌واقیعی‌ژیاوی‌تاک‌که‌رامه‌تی‌ده‌شکینیت (Rogers, 1951).
توندوتیژی‌و‌ئ‌ه‌زمونه‌تاله‌کانی‌ژیان‌هه‌ندیک‌جار‌ئ‌ه‌وه‌نده‌قوولن‌که‌مرو‌ف‌وا‌هه‌ست‌ده‌کا
هه‌موو‌بوونی‌له‌ده‌ست‌داوه‌. یه‌کیک‌له‌دیمانه‌له‌گه‌ل‌کراوان‌به‌ئازاریکی‌ئاشکرا‌ده‌لێت:

«هه‌موو‌یانم‌[خیزانه‌که‌م] له‌خۆم‌عاجز‌کردبوو، زۆر‌ته‌مه‌نم‌که‌م‌بوو»
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۶، فه‌راز‌مه‌حبوبی، Pos 82).

ئ‌ه‌م‌ئ‌یحساسی‌گونا‌ه‌و‌تاوان‌باری‌و‌هه‌ستکردن‌به‌تیک‌چوونی‌په‌یوه‌ندییه‌خیزانییه‌کان، تاک

ده خاته ناو گيژه لوک په کی به د به ختييه وه. پاشان که سيکی تر باس له چرکه ساتيک ده کا که هه موو جيهانه که ی وه که له ده ستچوو ده بينيت:

«پيش نه وه، له سره تادا، که نه مده زانی، ته نانه ت پتيان نه گو تېووم،
نه مده زانی، هيچم نه ده زانی، کاتيکيش زانيم، دونيا به سر مده رووخا»
(ديمانه ی ژماره ۳۹، علی ثاقاسی، Pos 205).

نهم گيړانه وانه قوولایي نائوميدي و هه ستکردن به له ناوچوون نيشان ده دن که وه ک شتي هيچ ريگه يه ک بو گه رانه وه بو ژياني ناسايي بوونی نه بيت.
هه نديک جار به هو ی به راورد کردن له گه ل که سانی دیکه و له نه نجامی نه زمونه سه خته کانی ژياندا هه ستکردن به بيچاره يی توندتر ده بيت. يه کيک له ديمانه له گه لکراوان که ماوه يه ک نالووده ی ماده هو شېره کان بووه و کارتونخه و بووه ده لی:

«هه موو شتيک به ناخوشي تيپه ري. نه ور نه جی و ا من کيشام [هه ستي]
بيچاره گی بوو. نه ک ته نها له رووی داراييه وه، به لکسو له هه موو روويه که وه
وه عزم شپړزه يه، له هه موو که س خراپترم، له هه موو خوارترم، له هه موو که س
به د به ختترم» (ديمانه ی ژماره ۴۰، وه حید فوره جی، Pos 209-212).

نهم خو به که مزانين و هه ستکردن به ژيرده سته ييه، ليکه وته ده روونييه کانی توندوتيزيه که و له تاک ده کا که باوه ري به وه هه بی له هه موو مروقه کانی دیکه خوارتره. نهم بارودوخه له گه ل چه مکی «سووکايه تيی کومه لايه تي» که بورديو پيشنياري کردوه، يه ک ده گريته وه، جيگايه ک که تاک له نه نجامی فشاره کومه لايه تي و نابوو رييه کاند ا جيگه و پيگه ی خو ی له ناو کومه لگادا له ده ست ده دات (Bourdieu, 1984).

نهم هه ستي له ناوچوونه هه نديک جار ده گاته ناستيک که که سه که هيچ هيوايه کی به ژيان ناميني و ليی بيهيوا ده بيت. يه کيک له ديمانه له گه لکراوان به نائوميدييه کی ته و اووه ده ليت:

«ويستم خوم له م ژيانه رزگار بکه م. نه ده متواني دروست بريم و نه
ده متواني ماده ی هو شېره به کار به ټينم. بيهيوا بووم له ژيان. [ژيان] هيچ
خوشييه کی بو من تيدا نه بوو. زور هه وکم دا بريم. تير باوه رم به خوم نه بوو»
(ديمانه ی ژماره ۴۶، ره سوول، Pos 260-262).

هه روه ها نه و باسی دوور که وتنه وه له خيزانه که ی و راهاتن به م داېرانه ده کات:

«سه ري هه موو قسه کانم ده چي ته وه سر ماده هو شېره کان و شه قامه کان
و که مپه کانی وازه ينان و خانه واده و شه ر و ده مه قالی. نه زمونی هه موو نهم
سالانه ی من نه مه بووه، ژيان به بی خانه واده که م، نه بينيني دايکم، نه بينيني
باوکم، و نه بينيني خوشکه که م. من له گه ل نهم ژيانه راهاتووم. نه وانيش

له‌گه‌ڵ دووریی له‌ من راهاتوون، ئەوانیش. ئایا ده‌توانن به‌ دووربوون له‌ من رابین؟ ئایا دایک ده‌توانی کوری خۆی نه‌بینیت؟ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶، ره‌سوول، Pos 370).

ئهم گیرانه‌وه‌ قوولایی گۆشه‌گیری و هه‌ستکردن به‌ بێچاره‌یی نیشان ده‌دا و تاک ده‌باته‌ ئه‌وه‌ باوه‌ره‌ی که‌ چیت له‌ ژبانی خیزانی و کۆمه‌لایه‌تیدا جیگه‌ی نابێته‌وه‌. له‌ روانگه‌ی ده‌روونناسیه‌وه‌ ئهم حاله‌ته‌ په‌یوه‌ندی به‌ چه‌مکی «خه‌مۆکی درێژخایه‌ن» هه‌هه‌یه‌، که‌ تیایدا تاک له‌ مانا و ئامانجی ژياندا بێهش ده‌بێت (Seligman, 1975).

هه‌روه‌ها له‌ده‌ستدانی خۆشه‌ویستی و په‌یوه‌ندیی سۆزداریش ده‌توانی بێته‌ هۆی هه‌ستکردن به‌ له‌ناوچوون. یه‌ کێک له‌ دیمانه‌ له‌گه‌ڵکراوان که‌ به‌هۆی له‌ده‌ستدانی هاوبه‌شی ژيانیه‌وه‌ ره‌نجیکی قوولی کیشاوه‌ ده‌لی:

«هه‌موو شتیکم بۆ خۆشه‌ویستی نیدا له‌ده‌ست چوو، هه‌موو شتیکم به‌خشی. ئه‌گەر نیدا [هاوبه‌شه‌که‌م] بگه‌ڕێته‌وه‌، زیاتر گرینگی پێده‌ده‌م. به‌ گیانی دایکم ئه‌وه‌ ژین نییه‌ من ده‌یکه‌م، من ناژیم، لاویه‌تی ناکه‌م. له‌وه‌ته‌ی نیدام له‌ده‌ست داوه‌ زۆر ئازار ده‌چێژم. ناژیم. دایکم و ئه‌وان زۆر بۆم به‌په‌رۆشن» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۹، ره‌زا ره‌شیدی، Pos 247).

هه‌روه‌ها له‌باره‌ی کاریگه‌ریی ئهم له‌ده‌ستدانه‌ له‌سه‌ر جه‌سته‌ و ده‌رونی ده‌لی:

«تۆ به‌دوای توندوتیژی دژی پیاوان ده‌گه‌ڕێی، ده‌بی ئه‌نجن ئه‌نجن بکری چونکه‌ رۆحی منی بریندار کردووه‌، گیانی کیشام، له‌ ۱۳۰ کیلۆوه‌ بۆ ۹۰ کیلۆ کیشم دابه‌زیوه‌». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۹، ره‌زا ره‌شیدی، Pos 83).

ئهم ئه‌زمونه‌ نیشان ده‌دا که‌ چۆن له‌ده‌ستدانی په‌یوه‌ندییه‌کی سۆزداری ده‌توانی بێته‌ هۆی دارمانی جه‌سته‌یی و ده‌روونی و مڕۆف به‌ده‌خت بکات.

هه‌روه‌ها هه‌ستی بێهه‌شی له‌ ژيانیکی ئاسایی و خه‌ونه‌ به‌دینه‌هاتووه‌ کانیش ئه‌وه‌نده‌ی دیکه‌ ته‌شه‌نه‌ به‌م له‌ناوچوونه‌ ده‌دات. یه‌ کێک له‌ دیمانه‌ له‌گه‌ڵکراوان سه‌باره‌ت به‌ ئه‌زمونی مندالی و نه‌وجه‌وانیی خۆی له‌ ناوه‌ندی بێهزیستی (رێکخراوی کاروباری کۆمه‌لایه‌تی) ده‌لێت:

وای ده‌بینم هه‌موو خراپین. زۆرێک له‌ خه‌ونه‌کانم وه‌دی نه‌هاتوون. نه‌ ده‌رسم خۆپند و نه‌ چوومه‌ زانکۆ. نه‌ مندا لیم کرد و نه‌ نه‌وجه‌وانی. باشتترین قۆناغی ژيانم هه‌ر هه‌ره‌ته‌ی نه‌وجه‌وانی بوو که‌ له‌ بێهزیستیدا مامه‌وه‌. چونکه‌ نه‌مه‌ده‌توانی بچمه‌ ده‌ره‌وه‌. له‌ هه‌موو شتیک بێهش بووم. هه‌روه‌ها له‌ رووی جه‌سته‌یه‌شه‌وه‌ لاواز بووم، چونکه‌ له‌ مندا لیدا خۆراکیکی باشمان نه‌بوو» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۱، عه‌رشیا جه‌غه‌ری، Pos 34).

ئەم گێرانهوه پیشاندەری دەردی بێبەشی و هەستی بێچارەییە که لە نەبوونی ژيانیکی ئاساییەوه سەرچاوه دەگریت. هەرۆه‌ها باس لە کاریگەرییەکانی تارانندن لەلایەن خانەواده‌وه دەکات:

«لێکەوتە که هەمان ئەو ئەنجامە ی بوو که بەسەرمد/ هات، بەسەر هاتە کهم گێراوه [لەلایەن خێزانە که مەوه دەر کرام]. هەموو گیانم ئیش و کێشە ی» (دیمانە ی ژمارە ۶۲ لە گەڵ دۆسیە ی ئازاردانی سیکسی، Pos 37).

ئەم ئەزمونانە نیشان دەدەن که چۆن توندوتیژی و بێبەشیی سەرەتایی دەتوانی هەستی لەناوچوون و بەدبەختی لێ بکەوێتەوه.

هەرۆه‌ها نەخۆشییە جەستەیی و کۆمەلایەتییەکانیش دەتوانن ئەم هەستە توندتر بکەنەوه. یەکیک لە دیمانە لە گەڵ کراوان که تووشبووی ئایدزە باسی لە نائۆمیدی خۆی کرد:

«گرینگترین لێکەوتە ی ئایدز ئەوه یە که هیچ هیوا یە کت بۆ سبەینی نەبی، ئەوه ی که هەمیشە تەنیای، من خۆم وای دەبینم زۆر نەماوه بۆ مردن» (دیمانە ی ژمارە ۲۳، عەلی تەوه کولی، Pos 100-104).

ئەو هەرۆه‌ها سەبارەت بەو زەربانە ی وا لە لایەن هاوبەشە که یەوه لێی دراوه دەلێت:

«ئەو ژنە [که هەلگری نەخۆشیی ئایدز بوو] زەربە یە کی وای لێدم که نە دەتوانم بچمە شوێنیک، نە دەتوانم کار بکەم» (دیمانە ی ژمارە ۲۳، عەلی تەوه کولی، Pos 61-62).

ئەم گێرانهوه نیشان دەدا که چۆن نەخۆشی و ناواتۆرە ی کۆمەلایەتی پە یوه‌ست بەو نەخۆشییە دەتوانی بێتە هوێ هەستکردن بە لەناوچوون و گوێشە گیری. لە روانگە ی کۆمەلناسییەوه ئەم دۆخە پە یوه‌ندی بە تیۆریی «ناوە نیتیکە» ی گۆفمانە وه هە یە، که جەخت لەوه دەکاتەوه که چۆن ناواتۆرە کۆمەلایەتییە کان دەتوانن شوناسی تاک لە کەدار بکەن (Goffman, 1963).

هەرۆه‌ها توندوتیژیی کۆمەلایەتی و سووکایەتی پیکران لە ژینگە جۆراوجۆرە کاندای ئەوه‌ندە ی دیکە تەشەنە بەم هەستە دەدەن. یەکیک لە دیمانە لە گەڵ کراوان سەبارەت بە ئەزمونی سووکایەتی پیکران لە ژینگە ی سەربازیدا وتی:

«ئەم [هێزە کادری سەربازییە] زۆر زەختی لێم دەکرد که ئەگەر لە دەرۆه‌هه بینم. چلیمشی پێی ناسرم. جۆریک هەل سوکە وتم لە گەڵ دەکا دەلێی بە نان و ئاویە وه‌م. دەلێی بە بەر وشکە وه‌ه گەورە ی کردووم، زۆر بەشیان بێرێزیم پێی ناکەن. بەلام ئێستا دانە یە ک هاتوو و هەمووان تینووی خۆینی ئەون. یانی یە که که زیاتر لە دوو سەد کەسی هە یە. هەمووان رقیان لێیە تی. هەمووان چوون بە حیفازە تیان وتوو ئەمە هەرای ناوە ته‌وه» (دیمانە ی ژمارە ۴۸، ئیحسان سەرباز، Pos 54).

ئەم ئەزمۇنە نىشان دەدا كە چۆن سووكايەتى پىكران و فشارە دەروونىيە كان لە شوپنە
فەرمىيە كاندا دەتوانى ھەستى بىرپىز بوونى لى بىكەۋپتەۋە. ھەروەھا دىمانە لە گەلكرائىكى دىكە
باس لە ئەزمۇونى توندوتىژى لە كەمپى ۋازەينان لە مادە ھۆشبەرە كان و كاريگەرىيە كانى لەسەر
دل و دەروونى دەكات:

«ئەو توندوتىژىيە كە بەئەزمۇنەي دەكەم، ئەم ئازارانەي كە دەيىنىم،
نەزىكەي ۲۶ رۆژە لە نەخۆشخانە كەوتووم و لىرەۋە [كەمپى ۋازەينان لە مادە
ھۆشبەرە كان] دەرچووم. شەۋىكىيان لە نەخۆشخانەۋە ھاتمە مالى باۋكەم. بە
باۋكەم گوت ئاۋام لى ھاتوۋە پىم خۆش نىيە بچمە سەر شەقام، ئىتەر ھەزم
لە بىنىنى كەس نىيە. تەلەفۇنم بۆ براكەم كەرد و گوتىم، ۋەرە و بمبە بۆ كەمپ»
(دىمانەي ژمارە ۲۴، غوۋەلام ئەسكەندەرى، 81-82 Pos).

ئەم گىرآنەۋە قوۋلايى گۆشە گىرى و بەدبەختى نىشان دەدا كە لە ئەزمۇنە توندوتىژە كانەۋە
سەرچاۋە دەگرىت.

ھەروەھا جۆرە توندوتىژىيە توندترە كانى ۋە كوۋ دەستدرىژىيى سىكىسى، دەتوان كاريگەرىيە كى
ۋىرانكەريان لەسەر دەروونى كەسە كە ھەيىت. يەككە لە دىمانە لە گەلكرائان باسى لە
كاريگەرىيە كانى ئەم ئەزمۇنە لەسەر ژيانى قوتايان كەرد:

«جۆرىكى تىرى دەستدرىژىيى سىكىسى ھەيە كە لەلايەن ملھورە كانى
قوتابخانەۋە بەسەر قوتاياندا دى، ئەۋەش لە جىيى خۇيدا زۆرە، بىھىنە
بەرچاۋت ئەگەر قوتايىيەك دەستدرىژىيى سىكىسى بىرپىتە سەر، ئەۋا ھەتا
كۆتايى تەمەنى قور دەكرىتە سەر، ناتوانى چارەنوۋسى خۆي بگۆرىت»
(دىمانەي ژمارە ۸۰، عىرفان، 197-200 Pos).

ئەم ئەزمۇنە نىشان دەدا كە چۆن توندوتىژىيى سەرەتايى دەتوانى رەۋتى ژيانى مەرۋف بۆ
ھەمىشە بگۆرى و ھەست بە لەناۋچوون و بىچارەيى بىكات.
ھەروەھا ھەستى لەدەستدانى رۆلە نەرىتيە كان تەشەنە بەم ھەستە دەدات. يەككە لە
دىمانە لە گەلكرائان دەلى:

«ھەمىشە دەۋىرى پياۋ كۆلە كەي مالى، خۆ ھەر ۋاشە پياۋ پايدە و كۆلە كەيە
بەلام ئەي ئەگەر ئەم پياۋە نەتوانى رۆلى كۆلە كە بگىرىت؟ ئەۋ ژيانە لە بەر
يەك ھەلدەۋە شىتەۋە» (دىمانەي ژمارە ۸۱، ھەمەتا بەررگەرى، 28-30 Pos).

ئەم گىرآنەۋە نىشان دەدا كە چۆن بىتوانايى لە راپەراندنى رۆلە كۆمەلايەتى و خىزانىيە كان
دەتوانى ھەستى بىرپىزى بەدى بىھىنىت. ھەروەھا دىمانە لە گەلكرائىكى دىكە باس لە
كاريگەرىيە كانى ئالوۋدەبوون لەسەر ژيانى دەكات:

«به نهیانی. پیکهوه ده چووینه پشت پله یسته یشن، له شوینیکدا هاتمه وه هوش و زانیم که زور درنگ بووه. به هوی ماده هوشبه ره کانه وه هه موو شتیکم له ده ست دا و ئالووده ی چهن دین ماده ی دیکه بووم که نه ده بوو ئالووده بیایه م» (دیمانه ی ژماره ۴، وه حید فهرجه ی، Pos 35).

ئهم نه زمونه ههستی له ناوچوونه نیشان ده دا که به هوی ئالووده بوون و له ده ستدانی کۆنترولی ژبانه وه دروست ده بیت.

له کۆتاییدا یه کیک له دیمانه له گه لکراوان باس له که مته رخه میی خانه واده و ههستی بی ریزی ره ها ده کات:

«کابرا زیانی پیده گا، ژیان لای ئه و هیچ گرینگ نییه، کاتیک هیچ شتیک بوی جوان نییه، کاتیک هیچ شتیک بوی سه رنجرا کیش نییه، بوون و نه بوونی ژیان بۆ ئه و هیچ جیاوازییه کی نییه، ماوه یه ک، بوون و نه بوونی من بۆ بنه ماله که م وه ک یه ک وا بوو، بۆ ماوه ی ۴-۵-۶ مانگ نه ده هاتمه وه ماله وه، و جار یکیش ته له فۆنیان بۆ نه ده کردم. یه کیک له برا کانم له تاران بوو، له سه ر شه قام گیرم کردبوو، و له رینگه ی پرۆسه ی یاساییه وه که به دوا دا چوونم بۆ کرد، خرا مه زیندان، برا که م منی له زیندان بینی و ته له فۆنی بۆ ماله وه کرد، که ره سوول له زیندانه. یانی که سه نه یزانی زهنگم بۆ لینه دان نه من ته له فۆنم بۆ ده کردن و نه ده مو یست بیانینیم (دیمانه ی ژماره ۶، ره سوول، Pos 342-344).

ئهم گیرانه وه قوولایی ههستی له ناوچوون و بیچاره یی نیشان ده دا که تاک ته نانه ت له لایهن زیکترین که سه کانی ژبانه وه سه رنجی پی نادریت. ههروه ها یه کیک له شاره زایان ئامازه به م سووره خراپه ده کات:

«ئهم پیاوه ده که ویته ناو باز نه یه کی سه قه ته وه. باز نه یه ک که پیی ده وتری سووری خراپ. سوور یکی خراپ که به رده وام سووکایه تی پیکران و هه ره شه یه و له وهش تیده په ری و وه ک ئیرانییه کان ده ئین، ئهم که سه ده ست ده کا به خو ئازاری، واته خو ی سووکایه تی به خو ی ده کا؛ خو ی، خو ی ئازار ده دا و تووشی مانیتورینگ خۆ به که م زانین ده بیت. هه موو ئالۆزییه کان به بۆچوونی من یه ک ئاخیز گه یان هه یه که ئه ویش توندوتیژی ورد و که لانه که پیاو لانی که م هه تا کاتیک له په یوه ندییه کدا یه به ئه زمونی ده کات» (دیمانه ی ژماره ۹، دکتور میرقاتی، Pos 11).

ئهم شیکارییه نیشان ده دا که چۆن توندوتیژی به رده وام تاک له سووری خۆبه که م زانین و به ده ختیدا گرفتار ده کات.

بخاتہ بہر تیشکی سہرنج.

مه‌رگی چٲژ و شادی له ژياندا

بارہوہ دہلے:

دیمانه‌ی ژماره 36).

نۆرمانه‌ی که ده‌ربړینی هه‌سته نه‌ړینییه‌کان بو‌پیاوان ده‌کهنه‌ بڼه و تابو (Bem, 1974). شاردنه‌وه‌ی

ههسته کان تاک له سووری گۆشه گیری و پهنجی سۆزداریدا گرفتار ده کا، جیگایه ک که ته نانه ت
پیکه نینه کهشی له لایه ن کهسانی نزیکه وه وه ک شتیکی ناراسته قینه ههستی پیکراوه.

له م گیرانه وه دا، ئەزموونیکی هاوشیوه له لایه ن رهسوول (ژماره ی ۴۶) ده خرپته روو:

«[ژیان] لای من شتیکی نوپی پی نییه، ژیان بۆ من هیچ مانایه کی دیکه ی نییه، چیر له ژیان
و شادی کاتییه هه میشه یی نییه، ئەگەر بمهه وێ دلخۆش بم، هه ر ئەو ساته وه خته یه، من هه زم
لییه وه کوو خه لک بژیم.»

ئهم وته یه له ده ستدانی مانای ژیان و گۆرینی شادی بۆ شتیکی زووتپیه ر و ناجیگیر پیشان
ده دات. ئاواتی رهسوول بۆ ژیانیکی «وه کوو خه لک» خو ی گوزارشت له ههستی گۆشه گیری و
دابړان له کۆمه لگا ده کا، ههستی ک که زۆر به باشی به چه مکی «نامۆبوونی کۆمه لایه تی (Social
Alienation)» که دور کهایم خستوو به تییه روو (Durkheim, 1897) روون ده کرپته وه. دور کهایم پی
وایه کاتی ک تاکه که کان هه ست به دابړان له کۆمه لگا و نۆر مه کانی ده کهن، هه ستر کدن به بیمانای
و پووچی له ژیانیدا به هیزتر ده بیت (Durkheim, 1897). ئهم نامۆبوونه بۆ حاله تی رهسوول له
قالبی له ده ستدانی چیر هه رده وهامه کان و گۆرانی ژیان بۆ زنجیره یه ک له ساته وه ختی تیز تپیه ر
ده رده که وێ، که خو ی کاریگه ریی قوولی توندوتیز ی له سه ر تیگه یشتنی تاک له ژیان و جیگه ی له
جیهاندا نیشان ده دات.

ههروه ها توندوتیز ی دژی پیاوان کاریگه ریی رووخینه ری له سه ر رۆله کۆمه لایه تییه کان و ئەو
شوناسانه هه یه که پیشت سهرچاوه ی شادی و رهزامه ندی بوون. عه لی عه سگه ری (دیمانه ی ژماره
۵۴) له م باره وه ده لی:

“هه موو ده لێن، [له خانه واده دا] من که می ک قۆشمه و قسه خو ش بووم، ئیستا ماوه یه که
هه مووان ده لێن عه لی چیه، من خو شم نازانم بۆچی وام لی هاتوو. پیشت قسه ی خو شم ده کرد،
پیده که نیم، چیرۆک ده گیراوه، هه ول م ده دا له ناو کۆبوونه وه کاند شاد بم، ئەوه ی له لام دانیشتوو
شاد بی، ئیستا قسه ناکه م، نازانم بۆچی وام لی هاتوو. نازانم به وه ی ته مه نه یان به وه ی ئەو
فشارانیه که له سه رمه، دیوته چۆن گول سیس ده بیت.”

ئهم گیرانه وه گۆرانی شوناسی عه لی له که سیکی دلخۆش و به رزه ده ماغه وه بۆ که سیکی
گۆشه گیر و وه ره ز نیشان ده دات. ئەو که سه ی که رۆژانیک رۆلی “ته لخه ک و قۆشمه” ی ده گیرا
و سه رچاوه ی خو شی کۆر و کۆبوونه وه کان بوو، ئیستا له ژیر کاریگه ریی فشاره کانی ژیان و په نگه
ئهو توندوتیزیی هه ی که به ئەزموونی کرد بی ئهم رۆله ی له ده ست داوه. ئهم گۆرانی شوناسه ده توانین
به تیۆری “شوناسی کۆمه لایه تی” ی تاجفیل شی بکه ینه وه (Tajfel, 1978). تاجفیل جه خت له وه
ده کاته وه که شوناسی تاکه کان به وه ی رۆلی کۆمه لایه تی و کارلیکه کانیا ن له ناو گرووپه کاند
بیچم ده گر ی و کاتی ک ئهم رۆلانه به وه ی فشاره ده ره کییه کان یان خه ساره ته ده روونییه کانه وه له
ناو ده چن، تاک تووشی قهیرانی شوناس و هه ستر کدن به پووچی ده کات (Tajfel, 1978). سه باره ت

به‌مژاری عه‌لی ده‌بی بلیین ئهم له‌ده‌ستدانی شوناسی شادومانبوونه نه‌ک هه‌ر خۆی به‌لکوو کاریگه‌ری له‌سه‌ر که‌سانی ده‌وروبه‌ریشی داناوه و ئه‌وانی سه‌رسام و نیگه‌ران کردووه، که ئهمه‌ خۆی له‌خۆیدا گرینگیی رۆلی کۆمه‌لایه‌تی له‌ راگرتنی هاوسه‌نگیی سۆزداریدا پیشان دهدات.

لیکه‌وته‌ ده‌روونی - سۆزداریه‌ی کانێ توندوتیژی دژی پیاوان له‌ ژيانی که‌سییه‌وه‌ پهل ده‌هاوێژی بۆ کارکردی کۆمه‌لایه‌تی و پیشه‌یی تاک. داوود (دیمانه‌ی ژماره‌ ۹۱) لهم باره‌وه‌ ده‌لێت:

«زه‌ربه‌ی رۆحیت لێ ده‌دری. کاتیک گورزی رۆحیت لێ ده‌که‌وی، چیت ناتوانی وه‌ک هه‌موو که‌س له‌ ناو کۆمه‌لگادا جیگه‌ و پێگه‌ت هه‌بی، ناتوانی دلخۆش بیت، ئهمه‌ وا ده‌کا له‌ شوینی کاره‌که‌تدا وه‌رزه‌ بیت. ئینجا ئه‌وه‌ به‌چێته‌ سه‌ر کاره‌که‌ی، له‌ناو که‌سانی ده‌وروبه‌ریدا زۆر به‌رچاوییه‌ یانی لاوازییه‌کانی ده‌بینرێ. ئهمه‌ زۆر گرینگه‌، من به‌سه‌رم هاتووه‌. کاتیک لاوازییه‌ کانت ده‌بینرێ، تیک ده‌شکی، دواتر تیده‌گه‌ن که‌ ئه‌وه‌ ناتوانی زۆر له‌ کاره‌که‌یدا سه‌رکه‌وتوو بیت.»

ئهم گیرانه‌وه‌ ئه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خا که‌ گورزی ده‌روونی که‌ به‌هۆی توندوتیژییه‌وه‌ دروست ده‌بی، که‌یفخۆشی و ئه‌نگیزه‌ی تاک له‌ شوینی کاردا ده‌ژاکینی و تووشی قه‌زاوت و تارانندی کۆمه‌لایه‌تی ده‌کاته‌وه‌. ئهمه‌ ده‌توانین به‌ تیۆری «سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی»ی بۆردیۆ روون بکه‌ینه‌وه‌ (Bourdieu, 1986). بۆردیۆ پێی وایه‌ په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و پێگه‌ی تاک له‌ تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان وه‌ک سه‌رمایه‌یه‌ک کار ده‌که‌ن که‌ سه‌رکه‌وتن و په‌زنامه‌ندیی ئه‌و ده‌سته‌به‌ر ده‌که‌ن، به‌لام کاتیک ئهم سه‌رمایه‌ به‌هۆی خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونییه‌کان و له‌ده‌ستدانی که‌یفخۆشی له‌ناو ده‌چی، تاک تووشی گۆشه‌گیری و شکست ده‌بێت (Bourdieu, 1986). له‌ ئهم‌موونی داووددا، بێنرانی خاله‌ لاوازه‌کان و له‌ده‌ستدانی پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌ی له‌ شوینی کاردا، هه‌ستی تیکشکاوی و بیتواناییه‌که‌ی خراپتر ده‌کا و سووری خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان دروست ده‌کات.

به‌ له‌ پال یه‌کدانانی ئهم گیرانه‌وانه‌ ده‌توانین «مه‌رگی چیژ و شادی» وه‌ک وته‌زایه‌کی ناوه‌کی له‌ لیکه‌وته‌ ده‌روونی - سۆزداریه‌ی کانێ توندوتیژی دژی پیاوان ده‌ستنیشان بکه‌ین. ئهم وته‌زا له‌ لایه‌ک به‌ستراوته‌وه‌ به‌ هه‌ستکردن به‌ پووجی و نائومیدی قووله‌وه‌، وه‌ک له‌ ئهم‌موونی فه‌راز و په‌سوولدا ده‌بینرێ، و له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ په‌یوه‌سته‌ به‌ له‌ده‌ستدانی رۆل و شوناسه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، وه‌ک له‌ حاله‌تی عه‌لیدا ده‌بینرێ، و هه‌روه‌ها به‌ کاریگه‌رییه‌ نه‌رێنییه‌کان له‌سه‌ر کارکردی پیشه‌یی و کۆمه‌لایه‌تی، وه‌ک ئه‌وه‌ی داود به‌سه‌ری هاتووه‌. ئهم دۆزینه‌وانه‌ له‌گه‌ڵ مۆدیلی سترێسی دوا‌ی کاره‌سات (PTSD) که‌ له‌ لایه‌ن هێرمان (Herman, 1992) هه‌ خراوته‌ روو، یه‌ک ده‌گرێته‌وه‌. هێرمان پێی وایه‌ ئهم‌موونه‌ خه‌ساره‌خشه‌کانی وه‌کوو توندوتیژی ده‌توانی له‌ده‌ستدانی هه‌ستی ئاسایش و متمانه‌ و چیژوه‌رگرتن له‌ ژيانی لێ بکه‌وته‌وه‌ و تاک به‌ره‌و گۆشه‌گیری و خه‌مۆکی دنه‌ ده‌دن (Herman, 1992). جگه‌ له‌وه‌ش فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و نۆرمه‌کانی پیاوته‌ی که‌ رێگری له‌ ده‌ربڕینی هه‌سته‌ نه‌رێنییه‌کان ده‌که‌ن، ئهم خه‌ساره‌تانه‌ توندتر ده‌که‌نه‌وه‌ و ناھیلن تاک له‌ رووی سۆزداریه‌وه‌ چاک بێته‌وه‌. مه‌رگی چیژ و شادی له‌ ژيانی پیاواندا ته‌نیا لیکه‌وته‌یه‌کی

تاكه كەسى نىيە، بەلكو ديار دەيە كى كۆمەلە تىشە كە لە كارلىكە ئالۆزە كانى نيوان توندوتىژى و نۆرمە جىندەريىە كان و پىكھاتە كۆمەلە تىيە كانەو سەرھەلدەدات. ئەم شىكارىيە ئەو دەردەخا كە توندوتىژى دژى پياوان دەتوانى وەك سوورى بەرھەمپەنەو كار بكات: توندوتىژى سەرەتايى دەبىتە ھۆى خەسارەتە دەروونىيە كان، كە ئەو خەسارەتە ھەستى خۆشى و ھەزەمەندى لەبار دەبەن و لە كۆتايىدا تاك بەرھەم گۆشە گىرى و توندوتىژى زياتر دەبەن. بۆشكاندى ئەم سوورە پىويستە گرىنگى ھەم بە فاكترە پىكھاتەيىە كانى وەكوو گۆرانى نۆرمە جىندەريىە كان بەدرى و ھەمىش سەرنج بخرىتە سەر فاكترە تاكه كەسىيە كانى وەكوو پىشكەشكردى خەمەتگوزارىيە راوئىكارى. ئەم شىكارىيە بە سوودەرگرتن لە گىرەنەو ھى دىمانەلەگەلكران و تىۆريە زانستىيە كان، وىنەيە كى گشتگىرى لە كارىگەريىە تىكەرە كانى توندوتىژى لەسەر ژيانى سۆزدارى و كۆمەلە تىيە پياوان بە ئىمە پىشان دەدات. مەرگى چىژ و شادى وەك وتەزايە كى ناوھەكى، نىشان دەدا كە پىويستە بۆ پشتگىرىكردى لەو پياوانەى كە تووشى توندوتىژى بوون دەستىوهردانى بەپەلەى كۆمەلە تىيە و دەروونى بكرىت.

خۇئازارى

لە چوارچىوھى پارادايىمى سەرچەشمانەى گرەندد تىۆرىدا، لىكۆلىنەو لە سەر لىكەوتە دەروونى - سۆزدارىيە كانى توندوتىژى دژى پياوان بە مكووربوون لە سەر خۇئازارى، شۆرمان دەكاتەو بۆ ناو قوولايى ئەزمونە ژياوھە كانى تاكه كان ئەو تاكانەى كە لە بەرامبەر توندوتىژىدا، بۆرگاربوون لە ئىشە سۆزدارى و دەروونىيە كان رىگەى وىرانكەريان دۆزىوھتەو. خۇئازارى كە يەك كىك لە لىكەوتە ديارە كانى توندوتىژىيە، نەك تەنھا ئامارە بۆ خەسارەتە دەروونىيە قوولە كان دەكا، بەلكو رەنگدانەو ھى فشارە كۆمەلە تىيە كان و شكستى سۆزدارى و نەبوونى پشتىوانىيە پىويست بۆ چارەسەركردى ئەم خەسارەتەيە. لەم شىكارىيە گىرەنەو ھىيەدا، بە پشتبەستن بە گىرەنەو ھى تەواو دىمانەلەگەلكران و تىكەلكرەنپان لەگەل روانگە زانستىيە كان، ھەول دەدەين وىنەيە كى ھەمەلەيەنە لەم ديارە بخەينە روو و نىشان بەدەين كە چۆن توندوتىژى پياوان بەرھەم رەفتارى خۇئازارانە دەبات. يەك كىك لە لایەنە ديارە كانى ئەزمونى دىمانەلەگەلكران برىتىيە لە پەيوھەندى نيوان توندوتىژىيە بەئەزمونكرەو كان، بەتايبەت لە چوارچىوھى ئازاردانى سىكسى، و رووكرنە رەفتارى خۇئازارانەى وەكوو خۆرەتكرەنپان ئالوودەبوون، كە ئەمانە وەك رىگەيەك بۆرگاربوون لە ئازارى سۆزدارى يان بىزارىيە سىكسى دەردەكەون. سابرى لەم بارەو ەوتى:

«كەس ھەيە دى دىمانەت لەگەل دەكا و دەلىت، بەلى، ئىوھە كابلەمە لى دەدەن (خۆرەتكرەن)؟ ئەو دەلىت ئەگەر بلاو نابىتەو بەلى كابلەمە لى دەدەم. ئەمە نازانى لە درىزخايەندا، ۵-۱۰ سال دواى ھاوسەرگىريىە كەى، لە پەيوھەندىيە كەى لەگەل ھاوسەرە كەى كىشەى دەبىت. خۆ دەزانى دەلىم چى،

هاوسه رگرییه که یان هیشتا دهستی پینه کردووه، کۆتایی پی دیت. «ژنه ئازار دهبینی، میرده که ی ئازار دهبینی و له بهر ئه وهی له سیکس تیر نابی، ده بیته نه خوشی دهروونی و ده چیه شوینیکی تر بو ئه وهی شتیک بکا ... ئه مانه شتکه لیکن که ئه گهر به مندال و کورانی بلین و منداله کانمان باش رابهینین، [چونکه ئه وهی تو بیری لیده که یته وه ئازاردانی سیکسیه]، له درێخایه ندا، کور و کچیک هاوسه رگری ده که ن، به کترین زور خوش دهوی، دواي شهش مانگیک یان سالیک کچه که دی و ده لی نازانم چونی بیژم؟ ئه لی ناتوانی من تیر بکا، چونکه پیاو نییه، بوچی پیاو نییه؟ برا گیان ئه م پیاو له گه ل چه ند که سیکش ئه م کاره ی کردووه ئه مه ناتوانی ژنه که ی خوی تیر بکا، ناتوانیت سیکس له گه ل ئه م ژنه دا بکات (دیمانه ی ژماره ۲۱، سابری، Pos 83).

ئه م گیرانه وه چینه ئالۆزه کانی کاریگه ری توندوتیژی سیکسی له سه ر ره فتاره خو ئازاره کان و په یوه ندییه مرییه کان ئاشکرا ده کات. سابری ئاماژه به ئه زمونییک ده کا که تییدا توندوتیژی سیکسی له هه رته میرمندا لیدا توانای که سه که بو په یوه ندییه کی ته ندروستی سیکسی له گه ل هاوسه ره که ی تیک ده دا و خو ره حه تکردن وه ک ره فتاریکی خو ئازارانه ده بیته جیگه ره وه ی په یوه ندی سۆزداری و سیکسی ته ندروست. ئه م ره فتاره که له سه ره تادا پیده چی رینگایه ک بو که مکردنه وه ی فشاری دهروونی بی، له درێخایه ندا ده بیته هوی شکستی قوولتر و هه سترکردن به نا کارامه یی. ئه مه له گه ل تیوری «ره فتاره قه ره بوو که ره وه کان» ی ئادلیردا یه ک ده گرته وه (Adler, 1927). ئادلیر پیی و بوو که تا که کان کاتیک رو به رووی هه سته سووکایه تی پیکران یان شکست ده بنه وه، په نا بو ئه وه ره فتارانه ده بن که بو ماوه یه کی کاتی هه سته کونترۆلکردن یان ئارامیان پیده به خشی، به لام له کۆتاییدا ئه م ره فتارانه ده بنه هوی سووری خه ساره ته ده روونییه کان (Adler, 1927). سه باره ت به سابری، خو ره حه تکردن وه ک ره فتاریکی قه ره بوو که ره وه نه ک هه ر کیشه که چاره سه ر نا کا، به لکوو ته شه نه به هه سته بیتوانایی له راپه راندنی رۆله کۆمه لایه تی و سۆزدارییه کان ده دا و ته نانه ت کاریگه ری نه رینی له سه ر هاوسه ر و په یوه ندییه خیزانییه که ی ده بیت.

ئه م سووری خو ئازارییه و شکستی سۆزدارییه له گیرانه وه یه کی دیکه دا به شیوه یه کی جیاواز به لام په یوه ندیدار خوی در ده خات. یه کی که له دیمانه له گه لکراوان به راشکاو ی باس له هه سته نه خوشی دهروونی و کاریگه رییه کانی توندوتیژی له سه ر تیروانیی ئامرازانه ی بو ژنان ده کا:

«نامه وهی و نیشان بدهم که هیچ گونا هیکم نه کردووه و بیتوانم، من نه خوشی سیکسیم، به لام ره نگه هه ر ئه و ئیش و ئازارانه ی که نه متوانی به که سی بلیم، وای لیکردووم که ئاوا بیه که سیکه نه خوش که به تییه ربوونی کات هیشتا ژن وه ک ئامرازیک ببینم، و ته نها جه سته یان ببینم، ئاره زووی سیکسیم هه بیت» (دیمانه ی ژماره ۶۲، له گه ل دۆسیه ی ئازاردانی سیکسی، Pos 34).

ئەم گێرانهو ئەو دەردەخا کە ئەو توندوتیژییە کە بەئەزموون کراوە و بێتوانایی دەربڕینی ئیش و خەسارەتە دەروونیەکان تاکی بەرەو جوړیک لە خوئازاری سۆزداری و دەروونی گەیاندووە. روانگەییەکی ئامرازانە بۆ ژنان و گرینگیدان بە ئارەزوو سێکسییەکان، وەک میکاینیزمیکی بەرگری، ڕیگایە کە بۆ دەربازبوون لە دەرد و ئازارە قوولترەکان، بەلام لە هەمان کاتدا، ئەم ڕەفتارە تاک لە سووڕی هەستکردن بە گوناھ و تاوانباری و گوێشەگیری دەھێڵیتەو. ئەم ئەزموونە دەتوانین بە چەمکی «میکاینیزمەکانی بەرگری»ی فرۆید (Freud, 1936) ڕوونی بکەینەو. فرۆید پێی وایە کاتیگ تاکەکان ڕووبەرووی فشارە دەروونیەکان دەبنەو و توانای بەرپۆھەردنیان نییە، پەنا بۆ میکاینیزمەکانی وەک سەرکوێکردن یان جیگۆڕین دەبن کە ڕەنگە بێتە ھۆی ڕەفتاری تیکەدەرانی (Freud, 1936). لەم ھالەتەدا، بێتوانایی لە دەربڕینی ئازار و نەبوونی پالێشتی کۆمەلایەتی، و لە تاک دەکا کە تیروانییەکی شێواوی بۆ پەییوەندییە مەروپەکان و خوئازاری زەینی ھەبێت. جیگایە کە بە خۆی دەلی «نەخۆش» و بە ھۆی ئەم دۆخەو ڕەنج دەکێشێت.

خوئازاری لە ئەزموونی دیمانەلەگەلکراواندا ھەندیک جار لە قالبی ئالوودەبوون و زیانگەیاندا بە جەستەش خۆی دەردەخات. وەحید فەرەجی لەم بارەو بەسی ئەزموونیکێ تال دەکات:

«بە ھەبە میتادۆن. ئەو ژیا نی خۆمە کە بێزارم دەکات» (دیمانە ی ژمارە

۴، وەحید فەرەجی، 50 Pos).

ئەم لیدوانە کورتە بەلام قوولە نیشان دەدا کە خوئازاری جەستەیی ڕیگایە کە بۆ دەربازبوون لە ئازارەکانی ژیان. بە کارھینانی مادە ھۆشبەرەکان بەتایبەت دەرمانی میتادۆن کە زۆر جار بۆ ھیدی کردنەوێ ئازاری جەستەیی یان دەروونی بەکار دەھێنرێ، لێرەدا وەک ئامرازیک بۆ سەرکردنی ئەو ئازارە سۆزدارییانە بەکار دەھێنرێ کە بەھۆی توندوتیژی و فشارەکانی ژیانەو دەروست دەبێت. ئەم ڕەفتارە لەگەل تیۆریی «خوئازاری وەک ڕیکخستنی سۆزداری» کە لە لایەن (Nocks, 2007) خراوەتە ڕوو، یەک دەگریتەو. نوکس جەخت لەو دەکاتەو کە کاتیگ تاکەکان ڕووبەرووی فشاری دەروونی توند و نەبوونی توانای ڕووبەروو بوونەوێ تەندروست دەبنەو، ڕوو لە ڕەفتاری خوئازانە ی وەک سەرکارھینانی مادە ھۆشبەرەکان دەکا بۆ ئەوێ بە شێوێیەکی کاتی ھاوسەنگی سۆزداری خۆیان بەدەست بەیننەو (Nocks, 2007). لە ئەزموونی وەحیددا ژیان خۆی دەبیتە سەرچاوەی ئازار و بە کارھینانی میتادۆن ھەرچەندە ڕووخینەریش بێ، بەلام وەک تاکە ڕیگە بۆ دامرکاندنێ ئەم ئازارە سەیر دەکریت. ئەم ڕەفتارە نەک ھەر قوولایی ئەو زیانە دەروونیانە کە بەھۆی توندوتیژییەو تووشی دەبن نیشان دەدا، بەلکوو نەبوونی پشتیوانی کۆمەلایەتی و فەزای سەلامەت بۆ دەربڕینی ئەم ئازارە زەق دەکاتەو.

بە لە پال یە کدانانی ئەم گێرانهوانە، خوئازاری لە لیکەوتە دەروونی – سۆزدارییەکانی توندوتیژی دژی پیاواندا وەک وتەزایەکی ناوێ سەرھەلەدات. لە لایە کەو ئەم وتەزا پەییوەستە بە شکستی سێکسی و سۆزداری، وەک لە ئەزموونی سابریدا دەردەکەوێ، جیگایە کە خۆرەحەتکردن وەک

رێگهیهک بۆ ده‌ربازبوون له فشاره‌کان، بێتوانایی له‌ بوونی په‌یوه‌ندییه‌کی ته‌ندروستی که‌وتۆنه‌وه. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه، خۆنازاری ده‌روونی و سۆزداری، وه‌ک له‌ گێڕانه‌وه‌ی دیمانه‌له‌گه‌ل‌کراوی ژماره‌ ۶۲ دا‌ دیاره‌، تاک له‌ سوو‌ری تاوانباری و گۆشه‌گیریدا‌ گرفتار ده‌کات. هه‌روه‌ها وه‌ک ئه‌وه‌ی وه‌حید فه‌ره‌جی به‌ئهم‌موونی کردووه‌، خۆنازاری جه‌سته‌یی له‌ قالمی ئالوده‌بوون و زیانگه‌یاندن به‌ جه‌سته‌ ده‌بێته‌ رێگه‌یه‌ک بۆ س‌رکردنی ئیش و ئازاره‌کانی ژیان. ئهم‌ ئه‌نجامانه‌ له‌ گه‌ل‌ مۆدیلی «سترێسی داوی رووداو»ی هێرمان (Herman, 1992) یه‌ک ده‌گرێته‌وه‌. هێرمان ده‌لی ئه‌زمونه‌ زیانه‌خشه‌ کانی وه‌کوو توندوتیژی، ده‌توانن په‌فتاری خۆنازارانه‌یان لێ بکه‌وێته‌وه‌، چونکه‌ تاکه‌ کان به‌داوی رێگه‌یه‌کدا ده‌گه‌ڕێ بۆ ئه‌وه‌ی ئازاره‌ سۆزدارییه‌ کانی کۆنترۆل بکایان لێیان نه‌جاتی بێت (Herman, 1992). جگه‌ له‌ وه‌ش، نۆرمه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و فشاره‌ جێنده‌رییه‌کان که‌ ناهێلن پیاوان هه‌سته‌کانیان ده‌ربهرن و داوی یارمه‌تی بکه‌ن، ئه‌وه‌نده‌ی دیکه‌ ته‌شه‌نه‌ به‌م سوو‌ره‌ ده‌دن. خۆنازاری له‌م گێڕانه‌وانه‌دا ته‌نیا وه‌لامیکێ تاکه‌ که‌سی بۆ توندوتیژی نییه‌، به‌ل‌کوو په‌نگدانه‌وه‌ی پێکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌ که‌ هه‌یج بواریک بۆ چاکبوونه‌وه‌ و پشتیوانیکردن دا‌بین ناکه‌ن.

ئهم‌ شیکارییه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که‌ توندوتیژی دژی پیاوان، به‌ هۆی بوونی خه‌ساره‌ته‌ قوول‌ه‌ ده‌روونییه‌کانه‌وه‌، تاکه‌ کان به‌ره‌و په‌فتاری خۆنازارانه‌ ده‌با، ئه‌و په‌فتارانه‌ی که‌ په‌نگه‌ له‌ سه‌ره‌تا‌دا وه‌ک رێگه‌یه‌ک بۆ هه‌یورکردنه‌وه‌ی ئازار سه‌یر بکری، به‌لام له‌ کۆتاییدا ده‌بێته‌ هۆی گۆشه‌گیری و بێزاری و خه‌ساره‌تی زیاتر. خۆنازاری چه‌سته‌یی بێ، چه‌ سۆزداری بێ، یان ده‌روونی، سوو‌ری دووباره‌ به‌ره‌مه‌ینانه‌وه‌ی په‌نج به‌دی دینی که‌ تاک له‌ ناو داوی ئازار و ناو‌مییدا ده‌هه‌ڵیته‌وه‌. بۆ شکاندن ئهم‌ سوو‌ره‌، پێویستمان به‌ ده‌ستیوه‌ردانگه‌لێکه‌ که‌ هه‌م فاکته‌ره‌ تاکه‌ که‌سییه‌ کانی وه‌کوو پێشکه‌شکردنی خزمه‌تگوزاریی ر‌اوێژکاری سه‌رنجیان پێ بدری و هه‌م فاکته‌ره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کانی وه‌کوو گۆرانی نۆرمه‌ جێنده‌رییه‌کان گرینگیان پێ بدری و هه‌میش فه‌زای سه‌لامه‌ت بۆ ده‌ربهرینی هه‌سته‌کان هه‌موار بکه‌نه‌وه‌. ئهم‌ گێڕانه‌وانه‌ هاواری کپی ئه‌و پیاوانه‌ن که‌ له‌ بێده‌نگیدا له‌ رێگه‌ی زیانگه‌یاندن به‌ خۆیان ئازاره‌کانیان دا‌ده‌مرکینن و ئه‌مه‌ش خۆی له‌ خۆیدا ئاماژه‌ بۆ قوولایی ئه‌و کاره‌ساته‌ ده‌کا که‌ توندوتیژی به‌سه‌ر ژيانی سۆزداری و ده‌روونی ئه‌وانی هه‌یناوه‌.

گۆشه‌گیری و تیکچوونی ده‌روونی

توندوتیژی دژی پیاوان، وه‌کوو برینیکی قوول له‌ چینه‌شاراوه‌ کانی کۆمه‌لگادا، کاریه‌گریی رووخینه‌ری ده‌روونی - سۆزداری له‌ پاش خۆی به‌جی ده‌هه‌ڵی که‌ هه‌ندیک جار تا کۆتایی ته‌مه‌ن رۆح و ده‌روونی تاک گیرۆده‌ ده‌کات. ئهم‌ توندوتیژییه‌ جا چه‌ له‌ شیوه‌ی ئازاردانی جه‌سته‌یی بێ و چه‌ له‌ قالمی سووکایه‌تی پیکردن و لۆمه‌کردنی به‌رده‌وام، زۆر جار گۆشه‌گیری و تیکچوونی ده‌روونی لێ ده‌که‌وێته‌وه‌ و ژيانی تاک له‌ ناو سوو‌ری ئازار و بێده‌نگیدا گرفتار ده‌کات. له‌م گێڕانه‌وه‌دا، به‌ پشتبه‌ستن به‌ ئه‌زمونه‌ ژیاوه‌ کانی ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ ئهم‌ توندوتیژییه‌یان به‌سه‌ر ها‌تووه‌، ئهم‌ لیکه‌وتانه‌

لیک ده‌دینه‌وه و هه‌وڵ ده‌ده‌ین له چوارچیوه‌ی تیۆریی ده‌یتابونیاد به‌ تیروانینیکی قوول‌ه‌وه‌ ره‌گ و لیکه‌وته‌کانی ئه‌و خه‌ساره‌تانه‌ ئاشکرا بکه‌ین. ئه‌م چیرۆکه‌ چیرۆکی ئه‌و پیاوانه‌یه‌ که‌ هه‌ندیک جار له‌ ژێر بارگرانیی فشاری ده‌روونییدا خۆیان له‌ده‌ست ده‌دن و هه‌ندیک جاریش بۆ ده‌ربازبوون په‌نا ده‌به‌ن بۆ دا‌برانی و گۆشه‌گیری.

یه‌ کێک له‌ لیکه‌وته‌ هه‌ره‌ دیاره‌کانی توندوتیژی دژ به‌ ره‌گه‌زی نێر، شکانی که‌رامه‌ت و متمانه‌ به‌خۆبوونه‌، ئه‌مه‌ش وا ده‌کا که‌ تاک له‌ به‌رامبه‌ر کۆمه‌لگادا خه‌ساره‌ه‌لگرت‌ر بێت. له‌م باره‌وه‌ یه‌ کێک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لک‌راوان به‌ وردی و به‌ قوول‌ی باسی ئه‌م باب‌ه‌ته‌ی کرد و وتی؛

«به‌شیوه‌یه‌کی گشتی له‌ رووی ده‌روونییه‌وه‌ زیانیکی زۆریان پێده‌گا، ئه‌م زیانه‌ رۆحی و ده‌روونییه‌ ده‌توانی بپێته‌ هۆی ئالوده‌بوون، به‌لام به‌ ده‌گه‌م نه‌ ده‌بینم روو له‌ ئالوده‌بوون ده‌که‌ن. ره‌نگه‌ دڵسارد بینه‌وه‌ ئه‌وه‌ی که‌ هه‌ست ده‌که‌ن له‌ هه‌موو شوێنیک سه‌ره‌زنشت کراون و له‌به‌رده‌م خه‌لکدا که‌رامه‌تی شکینراوه‌، متمانه‌ی به‌ خۆی نه‌ماوه‌، ته‌نانه‌ت له‌ ناو کۆری دۆستانیشدا ناتوانی قسه‌ بکا، ئه‌وه‌نده‌ فشاری بۆ هاتووه‌. و له‌ رووی ده‌روونی و رۆحیه‌وه‌ زیانیکی زۆری پێده‌گا هه‌ر بێنا ئالوده‌ش نه‌بی، به‌لام به‌ره‌و نه‌خۆشییه‌ ده‌روونی و رۆحیه‌کان راده‌کێش‌ری، تووشی خه‌مۆکی ده‌بن، ته‌نانه‌ت تووشی دڵه‌راوکیی توند ده‌بن، تووشی فووبیا ده‌بن، ره‌نگه‌ کاتیک ژنیک ده‌بینن که‌ زۆر باش قسه‌ ده‌کا و زۆر ژنیک پڕه‌یه‌مه‌نه‌یه‌، حالیان خراپ ده‌بی، له‌ کۆبوونه‌وه‌دا که‌ داده‌نیشی ده‌ترسی له‌گه‌ڵ که‌سانی دیکه‌ به‌راورد بک‌ری، قه‌زاوه‌ت بک‌ری، نه‌کا ئه‌گه‌ر قسه‌ بکه‌م، ژنه‌که‌م، پێم ب‌لی که‌ تو نا‌زانی قسه‌ بکه‌ی، تۆ هه‌ر له‌ ناو خه‌لکدا قسه‌ مه‌که‌، ئیمه‌ ئه‌مه‌ زۆر ده‌بینن و له‌ کۆتاییدا گۆشه‌گیر ده‌بن. هه‌لبه‌ت جو‌ری که‌سایه‌تیش فهرقی هه‌یه‌ ئه‌گه‌ر ده‌روونگه‌را و ژنه‌که‌شی که‌سێکی کۆمه‌لایه‌تی بێ دوو جو‌ر که‌سایه‌تی جیاوازه‌ی یه‌کیکیان سه‌ر ده‌که‌وی و ئه‌وه‌ی دیکه‌یان له‌ خه‌لک و کۆمه‌لگا داده‌ب‌ری، هه‌لبه‌ت ژنه‌که‌ زیاتر زیانی پێده‌گا چوونکه‌ و ده‌ره‌وه‌گه‌را و کۆمه‌لایه‌تییه‌ و له‌به‌ر ئه‌و شتانه‌ی که‌ داوا‌ی له‌ مێرده‌که‌ی کردووه‌ و بۆی جێبه‌جێ نه‌کردووه‌ پیاوه‌ پێی خۆشه‌ هه‌ر له‌ ته‌نیا‌یی خۆیدا بێ سه‌یری فیلم بکا کتیب بخوێنێته‌وه‌ و چی‌تر له‌ ته‌نیا‌یی خۆی بیات. به‌لام ژنه‌ پێی خۆشه‌ دايمه‌ له‌ ناو خه‌لکدا بێ پێی خۆشه‌ له‌گه‌ڵ هاوسه‌ره‌که‌ی هاموشۆ بکا، چه‌ند جار ده‌چێته‌ جیگایه‌ک ده‌لێن ئه‌وه‌ کوا هاوسه‌ره‌که‌ت، ناتوانی له‌گه‌ڵ خۆی بیات. یانی هه‌رچی منم پێ وایه‌ ژنه‌ زیاتر ئازاری پێ ده‌گات. دیسان ژنه‌ زیاتر زیانی پێ ده‌گات. توندوتیژی وه‌کوو دراویک دوو دیوی هه‌یه‌ دیویکی پیاوان و دیوه‌که‌ی دیکه‌ی ژنانه‌، ئیمه‌

دراوى يەك روومان نىيە. ئىمە وەك شروڧەكار و توپژەر لە سەر توندوتىژى دژى پىاوان ئىش دەكەين كە لايەنىكى ژنانن. ئەزقەزا فېمىنىستەكان ئەم كارەمان دەكرد و دەستمان پىكرد ئەوان باشتر لە توندوتىژى دژى پىاوان تىگەيشتن چونكە ئىمە لە كۆتاييدا يارمەتيدەر دەبين بوئەوھى توندوتىژى دژى ژنان باشتر دەركەوئىت. توندوتىژى پاىەى سەرەكییە، توندوتىژىيەك ھەيە و ئەنجامى دەدا، توندوتىژى لەگەل كراو و ئەویش دژ بە كەسانى دىكە ئەنجامى دەداتەوھ. من خوّم ئەمەم كەردوھ. (دىمانەى ژمارە ۱۴، Pos 84).

ئەم گىرآنەوھ وپنەيەكى روژن لە تىكچوونى دەروونىي ئەو پىاوانە نىشان دەدا كە لە ژپەر بارگرانىي توندوتىژىدا، جا لە ھاوسەرە كەيانەوھ بى يان لە كۆمەلگاوە متمانەيان بەخوڧان لەدەست داوھ. ئەم پىاوە باس لە ترس لە قەزاوھ تكران و ھەستكردن بە ناكارامەى دەكا؛ ھەستىك كە بەرەو گوژشە گىريان دەبا و ناھىلئ لە كۆبوونەوھ كۆمەلایەتییە كاندا بەشداری بكات. لە روانگەى زانستییەوھ ئەم داپرانە وەك يەكىك لە سازوكارە بەرگرىيەكانى تاك لە بەرامبەر فشارە دەروونىيەكان سەیر دەكرئ، بەلام لە دىژخايەندا دوڧى خەمۆكى و دلەراوكى خراپتر دەكات (كاكابرا و ھەكاران، ۱۳۹۸). ھەرۆھە ئەم گىرآنەوھ ئاماژە بە ئالۆزىي پەيوەندىيە نيوان رەگەزەكان دەكا و نىشان دەدا كە توندوتىژى دژى پىاوان، ھەندىك جار بە شىوھى ناراستەوخو كارىگەرى لەسەر ژنانىش ھەيە و سوورپىك لە خەسارەت و زيانەكان ئاوقانى خانەوادە و كۆمەلگادا دەكات.

بەلام ئەم خەسارەت و زيانانە تەنيا لە گەورەسالاندا سنووردار نابىتەوھ؛ منداڵانىش كە زۆر جار شاىەتحال يان قوربانىي توندوتىژى لە ناو ژىنگەى خانەوادەن، ھەرۆھە بەدەست لىكەوتە دەروونىيەكانىيەوھ دەنالینن. يەكىك لە دىمانە لەگەلكر اوان باس لە كارىگەرىي قوولئ توندوتىژىي خىزانى لەسەر منداڵەكەى دەكا و دەلئ:

”ئەرى، بەلئ، بەھۆى ئەو بارودوڧخانەوھ بوو، چونكە كاتىك لىرە بوو، بەھۆى ئەو وەعزە نالەبارەى كە لە ناو بنەمالەكەيدا بووھ ئەم منداڵە برژانگەكانى خوئ ھەلدەكەند، دەى لە ناو مالىكىي پر لە شەر و شوڧدا ئەم منداڵە گەشە ناكا و زيان دەبينئ. ئىمە لەبەر ئەوھى دايمە شەر و قرەمان بوو و ئەمانەمان نەدەزانئ دەى ئەم منداڵە تووشى گرفت ھات و ھەر لەو كاتەدا بىردمانە لای دەرووناس و دەروون پزىشك” (دىمانەى ژمارە ۱۶، Pos 70-71).

ئەم گىرآنەوھ ھۆشدارىيەكە سەبارەت بە كارىگەرىيە وپرانكەرەكانى توندوتىژىي خىزانى لەسەر دەروونى منداڵان، بەتايبەت كوران، كە رەنگە لە داھاتوودا بىنە قوربانى يان ئەنجامدەرى توندوتىژى. رەفتارگەلى وەكوو ھەلكەندنى برژانگ كە لەم گىرآنەوھدا ئاماژەى پىكراوھ، دەتوانئ نىشانەى تىكچوونى دلەراوكى يان فشارى توند بئ، كە منداڵ بەھۆى ئەوھى توانائ دەربىنى ھەستەكانى نىيە، لە رووى جەستەيىيەوھ دەرىدەبرئ (فلىتى و ھەكاران، ۱۳۷۷). ئەم خەسارەتانە

ئه گهر له کاتی خۆیدا چاره سهر نه کرین، ده توانن له هه‌په‌تی گه‌وره‌سالی‌دا بینه‌هۆی تیکچوونی ده‌روونی‌ی به‌رده‌وام، و تاک له سووری گۆشه‌گیری و لاوازی ده‌روونیدا گرفتار بکه‌ن. له‌روانگه‌ی تیۆریزه‌کردنی ده‌یتابونیا‌ده‌وه، ئهم گێڕانه‌وه‌ نیشان ده‌دا که توندوتیژی دژی پیاوان، چ‌راسته‌وخۆ‌بی یان له‌شیوه‌ی توندوتیژی خانه‌واده‌یی‌ بی، وه‌ک فاکته‌ریکی زه‌مینه‌یی، لیکه‌وته‌ی ده‌روونی قوول له‌سه‌ر تاک و نه‌وه‌کانی دواتر به‌جیده‌هیلێت.

له‌م نێوه‌نده‌دا گۆشه‌گیری، وه‌ک یه‌کیک له‌ ده‌ره‌نجامه‌ ده‌روونییه‌ هه‌ره‌ دياره‌کانی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان، نه‌ک ته‌نیا تاک له‌ کۆمه‌لگا جیا ده‌کاته‌وه، به‌لکوو له‌ خۆیشی نامۆی ده‌کات. ئه‌و پیاوانه‌ی به‌هۆی توندوتیژه‌وه‌ هه‌ست به‌ نا‌کارامه‌یی و سه‌ره‌نشتکردنی به‌رده‌وام ده‌که‌ن، زۆر جار گۆشه‌گیر ده‌بن بۆ ئه‌وه‌ی له‌وه‌ زیاتر قه‌زاوه‌ت نه‌کرین. ئهم گۆشه‌گیرییه، وه‌ک له‌ گێڕانه‌وه‌ی یه‌که‌مدا ئاماژه‌ی پیکرا، ده‌توانێ ده‌رهاویشه‌ی جیاوازی که‌سایه‌تی نیوان ژن و مێردیش‌ بی، به‌لام زۆر جار ره‌گ و ریشه‌ سه‌ره‌کیه‌که‌ی ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ ئه‌و توندوتیژیانه‌ی که‌ پیاوی له‌ پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و سۆزداری بی‌به‌ش کردووه. له‌روانگه‌ی ده‌روونناسیه‌وه، گۆشه‌گیری ده‌توانێ ده‌وری قه‌لغانیکی به‌رگریکارانه‌ ببنی، به‌لام له‌هه‌مان کاتدا، تاک له‌و پشتیوانیه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ بی‌به‌ش ده‌کا که‌ بۆ چاکبوونه‌وه‌ پێویسته‌ (سیلور، ۱۳۸۵). ئهم گۆشه‌گیری و دا‌برانه، له‌گه‌ڵ تیکچوونه‌ ده‌روونییه‌کانی وه‌کوو خه‌مۆکی و دله‌راوکی، سووری خه‌ساره‌ت و زیان به‌دی دینی که‌ تاک گیرۆده‌ ده‌که‌ن و رینگای ده‌رچوونی لێ داده‌خات.

هه‌روه‌ها توندوتیژی دژی پیاوان ده‌توانێ وه‌ک هۆکاریکی بزویته‌ر، ده‌رکه‌وتنی فۆبیا و ترسه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی لێ بکه‌ویته‌وه. وه‌ک له‌یه‌که‌م گێڕانه‌وه‌ی یه‌که‌مدا بینیمان، هه‌ندیک له‌ پیاوان، دوا‌ی ئه‌وه‌ی توندوتیژیان به‌سه‌ر دی، له‌خه‌لک و په‌یوه‌ندیی له‌گه‌ڵ که‌سانی دیکه‌ به‌تایبه‌ت ژنان ده‌ترسن. ئهم ترسه‌ ره‌گ و ریشه‌ی ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ هه‌ستی نا‌کارامه‌یی و قه‌زاوه‌تکردن؛ هه‌ستیک که‌ کۆمه‌لگا به‌ کلیشه‌ ره‌گه‌زتییه‌کانی خۆ‌پته‌وتری ده‌کات. له‌و فره‌هه‌نگانه‌ی که‌ پیاوه‌تی به‌ هه‌یمه‌نه‌ و کۆنترۆل پێناسه‌ ده‌کری، پیاویک که‌ توندوتیژی به‌ئهم‌وون کردووه‌ زۆر جار خۆی وه‌ک شکسته‌خواردوو و بی‌توانا‌ ده‌بینی و ئهم هه‌سته‌ به‌ره‌و گۆشه‌گیری زیاتری ده‌بات (کانل، ۱۳۷۹). ئهم سووره‌ نه‌ک هه‌ر ده‌روونی تاک ده‌ژاکینی، به‌لکوو په‌یوه‌ندییه‌ سۆزداری و خیزانییه‌کانیشی ده‌خاته‌مه‌ترسییه‌وه‌ و هه‌ندیک جاریش وه‌ک له‌ گێڕانه‌وه‌کاندا ده‌بینری، زیان به‌ ژنان و مندا‌لانی ده‌وربه‌ری ده‌گه‌یینیت.

له‌ چوارچێوه‌ی تیۆریزه‌کردنی ده‌یتابونیا‌دا، گۆشه‌گیری و تیکچوونه‌ ده‌روونییه‌کان که‌ لیکه‌وته‌ ته‌وه‌رییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان، له‌لایه‌ک به‌ فاکته‌ره‌ زه‌مینه‌یه‌کانی وه‌کوو کلیشه‌ جینه‌دریه‌کان و توندوتیژی خیزانی به‌ستراونه‌ته‌وه‌ و له‌لایه‌کی دیکه‌وه‌ لیکه‌وته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ به‌فراروانتره‌کانی وه‌کوو تیکچوونی په‌یوه‌ندییه‌ خانه‌واده‌یه‌کانی لێ ده‌که‌ویته‌وه. ئهم لیکه‌وتانه‌ نیشانه‌ی قوولی ئه‌و خه‌ساره‌ت و زیانانه‌ن که‌ ده‌رهاویشه‌ی توندوتیژی ده‌روونی دژی پیاوانه‌؛

زیانیک که هه‌ندی‌ک جار به شاراوویی ده‌مینێتهوه، چونکه کۆمه‌لگا که‌متر گرینگیی به‌هه‌نجه سۆزداریه‌ی کانی پیاوان ده‌دات. به‌لام ئهم ره‌نجان، وه‌کوو شه‌پۆلی ژێر پێستی، نه‌ته‌نیا تاک، به‌لکوو ته‌واوی پێکهاته‌ی بنه‌ماله‌ و کۆمه‌لگا تیوه‌ده‌گلینیت. به‌سه‌رهاتی ئهم پیاوانه به‌سه‌رهاتی بێده‌نگیه؛ بێده‌نگیه‌ک که ده‌بێ بشکینری بۆ ئه‌وه‌ی رێگا بۆ ساریژبوونه‌وه و سازکردنه‌وه بکریته‌وه. توندوتیژی دژی پیاوان ته‌نیا دیویکی دراو نییه، به‌لکوو به‌شیکه له‌سووری گه‌وره‌تر که داوا له‌هه‌موومان ده‌کا سه‌ر له‌نیو بیر له‌پێکهاته کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌هه‌نگیه‌کانمان بکه‌ینه‌وه. ته‌نیا به‌ژنه‌فتنی ئهم ده‌نگه‌کپانه و گرینگیدان به‌زامه‌ شاراووه‌کانه که ده‌توانین به‌ره‌و کۆمه‌لگایه‌کی دادپه‌روه‌تر هه‌نگاو بنیین، کۆمه‌لگایه‌ک که تییدا ره‌نجی هیچ که‌س، به‌ژن و به‌پیاوه‌وه پشتگۆی نه‌خریت.

ئالوده‌بوون و خۆ له‌ناوبردن

له‌ناو دلی کۆمه‌لگایه‌کدا که توندوتیژی دژی پیاوان به‌شیوه‌ی جۆراوجۆر خۆی ده‌رده‌خا، ئالوده‌بوون و خۆ له‌ناوبردن، یه‌کیک له‌تالترین لیکه‌وته‌ جه‌سته‌یه‌ی کانی ئهم دیارده‌یه که ژیا‌نی زۆر که‌سی له‌ناو بردووه. ئهم گیرانه‌وه به‌پشته‌ستن به‌ئهمونه‌ ژیاوه‌ کانی ئه‌و پیاوانه‌ی که له‌گیره‌لوکه‌ی توندوتیژیدا گرفتار بوون و به‌به‌کاره‌ینانی چوارچیوه‌ی تیۆریزه‌کردنی ده‌یتابونیاد، تیده‌کوژی وینه‌یه‌کی روونی ئهم لیکه‌وته‌ وێرانکه‌ره‌ بخته‌ روو. ئالوده‌بوون که هه‌ندی‌ک جار وه‌ک میکانیزمی به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی نا‌کارا دژ به‌و فشاره‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تیانه‌ ده‌رده‌که‌وی که به‌هۆی توندوتیژییه‌وه‌ دروست ده‌بن، نه‌ک ته‌نها جه‌سته‌ی که‌سه‌که له‌ناو ده‌با، به‌لکوو رۆح و پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌ی ده‌فه‌وتینیت. ئهم سووره‌ وێرانکه‌ره‌ له‌ توندوتیژی خه‌زانی و کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ ده‌ست پێده‌کا و سه‌ر ده‌کێشی بۆ خۆ له‌ناوبردن و مه‌رگی ورده‌ ورده‌ یان له‌ناکاو. یه‌کیک له‌دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌ئیش و په‌شیمانییه‌کی قووله‌وه‌ باس له‌کاربگه‌رییه‌ جه‌سته‌یه‌ی کانی ئالوده‌بوون له‌سه‌ر ژیا‌نی ده‌کات:

«له‌به‌ر ئه‌وه‌ی من به‌کاره‌ینه‌ری ماده‌ هۆشه‌ره‌کان بووم، ئیستا ۳۰۰ ملیۆن تمه‌نم گه‌ره‌که که ددانه‌کانمی پێ چاک بکه‌م، به‌کوری برا گه‌وره‌که‌م که پاره‌ی به‌شه‌ماله‌که‌م لای ئه‌وه، باسی ددانه‌کانم ده‌که‌م، ده‌لێم رۆله‌ گیان ئه‌وه‌ من شه‌ش مانگه‌ وازم له‌ماده‌ی هۆشه‌ره‌هه‌ناوه، له‌به‌ر ددانه‌ریزه‌وکانم له‌رووم هه‌لنایه‌ قسه‌ له‌گه‌ل که‌سێک بکه‌م، له‌رووم هه‌لنایه‌ پێکه‌م. میوه‌ خواردنیکم لێ بووه‌ته‌ ئاواتیکی گه‌وره‌. با به‌پاره‌ی خۆم ددانه‌کانم چاک بکه‌مه‌وه. ئه‌وان ده‌لێن «نا، جارێ نا، کاتی خۆی مشووری ددانه‌کانیشته‌ ده‌خۆین، جارێ خه‌می ددانت مه‌خۆ، برا گیان ددانه‌کانیشم هه‌ر به‌شیک له‌تندروستیمه‌. نامبه‌نه‌ لای ددانپزیشک. پاره‌که‌میان خواردووه‌ و هه‌ر گویشیان لێ نییه‌. جارێ ماده‌ی هۆشه‌ره‌ نا‌کیشم ده‌لێم لێره‌ بمینه‌وه‌ ئه‌وه ۲۰۰-۳۰۰ ملیۆن تمه‌نم له‌لایانه‌ هه‌ر ده‌گاته‌ سه‌ری مانگ ده‌بێ خۆم ته‌له‌فۆنیان بۆ بکه‌م بێژم دا پاره‌م بۆ بنی‌ن. وه‌لی ناینی‌ن ده‌بێ دیسان ته‌له‌فۆنیان بۆ بکه‌مه‌وه‌ که بۆ خاتری خوا پاره‌م بۆ بنی‌ن نازانم چی له‌م

خانه‌واده‌ی خوم گیرم خواردوو به ده‌ستیانه‌وه. هه‌موو خه‌تای خوشک و براکانمه‌وا توووشی ئەم په‌نده‌بووم (دیمانه‌ی ژماره ۴۳، ئە کبەر ئیبراهیمی، Pos ۹۴).

ئەم گیرانه‌وه چیرۆکی جەرگیری پیاویکە که ئالووده‌بوون جه‌سته‌ی پزاندوو و ته‌نانه‌ت توانای ئەنجامدانی ساده‌ترین کاری پزاندنه‌ی وه‌کوو خواردنی میوه‌ی لێ سه‌ندوو‌ته‌وه. به‌لام ئەوه‌ی ئەم ئازاره‌ قوولتر ده‌کاته‌وه، پشتگوێخستن و پالپشتی نه‌کردنی خیزانه‌که‌یه‌تی که ئەوه‌ش بو‌خوی جۆریک توندوتیژی ده‌روونییه‌ و تاک له‌ سووری گوشه‌گیری و خۆله‌ناوبردندا گرفتار ده‌کات. توندوتیژی چ جه‌سته‌یی بێ و چ ده‌روونی بێ، ده‌توانی پیاوان به‌ره‌و په‌فتاره‌ مه‌ترسیداره‌کانی وه‌کوو به‌کارهێنانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان راکیش ده‌کات. ئەم باب‌ه‌ته‌ له‌ ئەده‌بیاتی زانستیشدا باسی لێوه‌ کراوه؛ تیۆری ستریس و به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی لازاروس و فولکمان (Lazarus & Folkman, 1984) روونی ده‌کاته‌وه که کاتیک تاکه‌کان رووبه‌رووی فشاره‌ زۆره‌کان ده‌بنه‌وه، په‌نگه‌ په‌نا بو‌ستراتیژی ناتندروست به‌ن بو‌ئه‌وه‌ی ئیشه‌ ده‌روونییه‌ که‌یان ساپژ بکه‌نه‌وه. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌ لکراوان زۆر به‌ باشی په‌یوه‌ندی نیوان توندوتیژی و ئالووده‌بوون پیشان ده‌دا:

«[توندوتیژی] ده‌بیته‌ هۆی جه‌لته‌ یان وه‌ک ده‌وتری له‌ جیگایه‌که‌وه‌ خوی ده‌رده‌خا یان روو له‌ ماده‌ی هۆشبه‌ره‌ ده‌کات» (دیمانه‌ی ژماره ۸۷، ئیبراهیم ره‌ه‌به‌ران، Pos 58).

ئەم لیدوانه‌ ئەوه‌مان بو‌ ده‌رده‌خا که توندوتیژی ده‌توانی وه‌ک بزووینه‌ریک تاک به‌ره‌و ئالووده‌بوون رابکێشی، که خوی نه‌خۆشی جه‌سته‌یی وه‌کوو جه‌لته‌ی میشک یان په‌فتاری سه‌رکه‌شانه‌ی لێ ده‌که‌وینه‌وه‌ و مه‌ترسیی مردن زیاتر ده‌کات.

ئالووده‌بوون، له‌ زۆر حاله‌تدا، وه‌ک جۆریک له‌ توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ خود سه‌یر ده‌کری که تییدا تاک به‌ ئاگاداری یان نااگادارییه‌وه‌ زیان به‌ جه‌سته‌ و گیانی خوی ده‌گه‌یی‌نیت. ریکخراوی ته‌ندروستی جیهانی (WHO, 2002) ئالووده‌بوون به‌ یه‌کیک جۆره‌کانی توندوتیژی ته‌وه‌ر ده‌زانی که لیکه‌وته‌ی کوشنده‌ به‌ دواوه‌یه. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌ لکراوان ئەم لایه‌نه‌ی خۆ له‌ناوبردنه‌ به‌م شیوه‌ باس ده‌کات:

“ئێستا که باسی ره‌ه‌ندی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ خود ده‌که‌ین، ئەمه‌ ده‌بیته‌ خۆکوشتن، هاوارکردن و هتد، ته‌نانه‌ت جۆره‌کانی به‌کارهێنانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان و ئالووده‌بوونیش تایبه‌ت به‌و که‌سانه‌یه‌ که زۆر له‌ خویان توورهن و بو‌ئارامکردنه‌وه‌ی ئەم تووریه‌یه‌ په‌نا بو‌ ریکاریکی هه‌له‌ی وه‌کوو به‌کارهێنانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان ده‌بن و به‌کارهێنانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کانیش خوی جۆریکه‌ له‌ توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ خود، واته‌ تۆ خه‌ریکه‌ به‌ ئەنفه‌ست جه‌سته‌ت له‌ناو ده‌به‌یت، که‌سی ئالوده‌ له‌ ئەنجامی به‌کارهێنانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان جه‌سته‌ی خوی له‌ناو ده‌بات” (دیمانه‌ی ژماره ۳۸، مه‌هدی مؤئیمینی، Pos 109).

ئەم گېرانهوه ئالوودهبوون نەك وهك ليكهوتهيهك، بەلكوو وهكوو جوړيک له توندوتىژيش دهخاته ږوو كه تييدا تاك توورپيى دەررونيى خوۍ كه دهرهاويشتهى ئەزموونه تالە كانه ده گوازيتهوه بۆ جهستهى خوۍ و لهناوى دهبات.

پياوانى جهوان كه زور جار تووشى فشاره كومه لايه تيبه كان و جوړهها توندوتىژى دهنهوه، زياتر لهوانى ديكه مه ترسيى كهوتنه زونگاوى ئالوودهبوونيان لهسهره. يه كيک له ديمانه له گه لکراوان ئامازە بهوه دهكات:

«[له ئەنجامى توندوتىژى دژى پياوانى گەنج] لهوانه يه ږوو له ئالوودهبوون،
ماده هوښبهړه كان، ماده هاندهره كان، خواردنه كحوليه كان بكن»
(ديمانه ى ژماره ۸۱، خانمى هه متا، Pos 38).

ئەم ليدوانه سينگالى هوښدارييه كه نيشان دها چوون توندوتىژى دهتوانى نهوهى گەنج بهر وه و رهفتارانه دنه بدا كه جهسته و داهاتوويان دهخاته مه ترسييهوه. ئەم رهفتارانه بهتايهت به كارهيئاننى مادهى هاندهر و كحول كاريگهريى قهره بوونه كراويان لهسهر تندرستى جهسته ي ههيه. يه كيک له ديمانه له گه لکراوان به وردى باسى ئەم كاريگهريه تيكدهرانهى كرد:

«چەند سەردانكەرم هەبوو كە لەلایەن قوتابخانەى ئامادەییەوه پێم
ناسێنرابوو، ئەمانە كحولى دروستكراوى مالهوهيان خواردبووهوه، له سهرهتاي
قسه كانمدا وتم خودا ميشكى ئيمه ى له كوۍ داناهه؟ دواتر وتم، خودا كه مان
پيى گوتين ئاگاتان لهم ميشكه تان بيت. چى ئەم ميشكه دهرزىنى؟ يه كه م
شتيک كه لهناوى دهبا ئەوهيه كه خودا له قورئاندا فهمويهتى: مادهى
سهرخوشكەر، موسكه رات. ههر په يكيكى كحول ۱۲ ههزار خانهى ميشك
لهناو دهبات. دووهم شتيك كه ميشك تيک دها: دوکله كانه وهكوو جگهره و
حهشيش و شيشه. من كه سانيكم بينيه كه له شيان تندرست بووه، بهلام
دهچوون دارتيلى برقيان ماچ دهكرد و زيارهتيان دهكرد. چونكه خانه كانى
ميشكيان له كار كهوتبوو. شووشه و ههشيش ميشك له ناو دهبات. ئيمه
دوو وزه ى ئەرنى و نه رنيمان ههيه، وزه ى ئەرنى له لای خوداوه سهرچاوه
دهگرى، وزه ى نه رنيس له لای شهيتانهوه ديت (ديمانه ى ژماره ۹۵،
سهرهنگى خانه نشينى سهربازي، Pos 59).

ئەم گېرانهوه وپنهيه كى ترسناك له تيکچوونى ميشك و دەرروون به ئيمه نيشان دها كه بههوى به كارهيئاننى مادده هوښبهړه كانهوه دروست دهبي، كه دهبيته هوۍ بي توانايى ههميشه يى يان مهرگ. ههروهها توپزيتهوه زانستيه كان پشتراستى ده كه نهوه كه ماده هاندهره كانى وهكوو شووشه، ئەگهري تووشبوون به نهخوشيه كانى دل و ژههراويبوون زياد دهكهن (Darke et al., 2008).

کاریگه‌رییه ده‌روونییه کانی ماده هۆشبه‌ره کانی نابییت پشتگوی بخرین؛ ده‌توانن بینه هۆی باری ده‌روونی ناچییگر که ئەمه‌ش ره‌فتاری مه‌ترسیداری لی ده‌که‌وێته‌وه. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان ئەزموونی خۆی به‌م شیوه‌ باس کردووه:

”[به‌کارهینانی گۆل] په‌یوه‌سته به‌ حاله‌تی خۆت، من خۆم تاقیم کردووه‌ته‌وه، په‌یوه‌سته به‌ حاله‌تی خۆت، ئیستا ره‌نگه‌ حسین [هاوریکه‌م] بترسی، ترس دایبگرێ، هه‌موومان به‌ مه‌ئمووری پۆلیس ببینی له‌ هه‌موو شتیک ده‌ترسی، کاتیک حاله‌تی خۆشی ده‌گرێ، زه‌رده‌خه‌نه له‌ لیوی ناتووری ئیستا ئەوه‌ حاله‌تی دلته‌نگی گرتوویه‌تی، تۆخوا سه‌یری بکه‌” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۰۱، ئەشکان و حسین، قوتابی، Pos 355).

ئهم گێرانه‌وه‌ نیشان ده‌دا که‌ چۆن ماده‌ هۆشبه‌ره‌ کان ده‌توانن هاوسه‌نگی ده‌روونی که‌سیک تیک بده‌ن و بیخه‌نه‌ دۆخیکه‌وه‌ که‌ مه‌ترسی زیان و خه‌ساره‌تی جه‌سته‌یی یان مه‌رگ زیاد بکه‌ن. هه‌روه‌ها ئالووده‌بوون ده‌بیته‌ هۆی تاک شکۆ و که‌سایه‌تی کۆمه‌لایه‌تی خۆی له‌ده‌ست بدا و ئەمه‌ش جوړیکه‌ له‌ توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی که‌ سووری خه‌ساره‌ت و زیانه‌کان توندتر ده‌کات. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌ په‌شیمانییه‌وه‌ باس له‌م زیانانه‌ ده‌کات:

»من ته‌مه‌نم ۱۸ ساڵ بوو کاتیک رووم کرده‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌ کان، دواتر شیه‌لی تریاک، میتادۆن، حه‌بی ترامادۆل و... سم به‌ کار ده‌هینا، به‌لام له‌ به‌رامبه‌ردا خۆمم له‌ ناو برد. خه‌ساره‌تی گیانی و مالی، ئابروو و حه‌یام له‌ ناو خه‌لک نه‌ما» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۷، ره‌سوول، Pos 64-68).

ئهم لیدوانه‌ قوولایی کاره‌ساتیک نیشان ده‌دا که‌ ئالووده‌بوون که‌ ده‌رهاویشه‌تی توندوتیژییه‌ به‌سه‌ر ژبانی تاکدا ده‌یسه‌پێنیت؛ له‌ له‌ناوچوونی جه‌سته‌یییه‌وه‌ بگه‌ر تا ده‌گاته‌ له‌ده‌ستدانی پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی، هه‌موو شتیک له‌م پرۆسه‌دا له‌ناو ده‌چیت.

هه‌روه‌ها توندوتیژی خیزانی رۆلکی به‌رچاوی له‌ پالنانی پیاوان به‌ره‌و ئالووده‌بوون هه‌یه‌. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان ئاماژه‌ به‌م کاریگه‌رییه‌ ده‌کات:

هه‌مان ئەو توندوتیژییه‌ی که‌ به‌سه‌ر منداڵه‌کانیدا ئەنجامی داوه‌، که‌ وای کردووه‌ کوره‌که‌ی به‌ لاریدا بروا و ئالووده‌ ببیت (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۸، ته‌قه‌دوسی، Pos 52).

ئهم گێرانه‌وه‌ ئەوه‌ ده‌رده‌خا که‌ توندوتیژی خیزانی ده‌توانی هۆکاری سه‌ره‌کی ره‌فتاری خۆتیکده‌رانه‌ بیت. جگه‌ له‌وه‌ش، روانگه‌ی پر له‌ سووکایه‌تی کۆمه‌لگا به‌رامبه‌ر به‌و پیاوانه‌ی که‌ ئالووده‌ن، خۆی جوړیکه‌ له‌ توندوتیژی دووقات که‌ زیاتر گۆشه‌گیران ده‌کات. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان ئەم بابته‌ی به‌م شیوه‌ باس کرد:

«ئه‌و پیاوانه‌ی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان و هاندهره‌کان به‌کار ده‌هینن». جگه‌ له‌ ژنه‌کانیان، [روانگه‌ی] کۆمه‌لگا بو‌که‌سیکی ئالووده‌بوو به‌هۆی عورفه‌وه‌ پشتگیری ناکریت. به‌چاوی پر له‌ سووکایه‌تی و بێ‌تیزییه‌وه‌ مامه‌له‌یان له‌گه‌لدا ده‌کریت. زۆریان [ئه‌و پیاوانه‌ی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان به‌کار ده‌هینن] پشتگیریان لیناکرێ، و ئه‌مه‌ش خۆی له‌ خۆیدا ده‌توانی توندوتیژی دژی پیاوان بێ، به‌تایبه‌ت کاتیک باس له‌ ئالووده‌بوون ده‌کریت» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۵، سه‌جاد شارۆخی، Pos 22).

ئه‌م لێدوانه‌ چینیکی تری توندوتیژی ئاشکرا ده‌کا که‌ پیاوانی ئالووده‌تووشی ده‌بن؛ روانگه‌یه‌ک که‌ نه‌ک هه‌ر یارمه‌تی چاکبوونه‌وه‌یان نا‌کا، به‌لکوو مه‌ترسیی په‌فتاری مه‌ترسیدار و مه‌رگیشان زیاد ده‌کات.

له‌ کۆتاییدا ئه‌م گێڕانه‌وه‌ نیشان ده‌دا که‌ ئالووده‌بوون و خۆله‌ناوبردن، وه‌ک لیکه‌وته‌ جه‌سته‌یی - فیزیکییه‌ کانی توندوتیژی دژی پیاوان، ده‌رهاویشه‌ی سووری ئالۆزی فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تی و خیزانی و ده‌روونییه‌ کانه‌. ئه‌م خوله‌ له‌ ناوه‌وه‌ و ده‌ره‌وه‌ تاک له‌ناو ده‌با و زۆر جار مه‌رگی ورده‌ و ده‌یه‌یان له‌ناکاوی لێ ده‌که‌وتیه‌وه‌. له‌ چوارچێوه‌ی تیۆریزه‌کردنی ده‌یتابونیا، ئه‌م لیکه‌وتانه‌ وه‌ک دیاردیه‌کی ناوه‌ندی له‌ ئه‌زموونی توندوتیژی دژی پیاواندا زه‌ق ده‌بێته‌وه‌ که‌ پێویستی به‌ ده‌ستیه‌ردانی هه‌مه‌لایه‌نه‌یه‌ بو‌ پشتگیریکردنی له‌م تاکانه‌ و شکاندنی ئه‌م سووره‌ رووخینه‌ره‌یه‌.

په‌شبینی و بێ‌متمانه‌یی

لیکه‌وته‌ کانی په‌شبینی و بێ‌متمانه‌یی، که‌ یه‌کیک له‌ دیارترین لیکه‌وته‌کانی توندوتیژی دژی پیاوه‌، کار ده‌کاته‌ سه‌ر چینه‌ جو‌راو جو‌ره‌کانی ئه‌زموونی ژبانی پیاوان و جو‌ریک له‌ خه‌ساره‌ت و زبانی کۆمه‌لایه‌تی درێژخایه‌ن و نا‌ئاگایانه‌ به‌دی دینی؛ خه‌ساره‌ت و زبانییک که‌ نه‌ک ته‌نها په‌یوه‌ندی تاک له‌گه‌ل ئه‌وانی تر به‌لکوو په‌یوه‌ندی تاک له‌گه‌ل خۆی و جیهانی ده‌وربه‌ری به‌ گشتی ده‌گۆرێ و نا‌هێلێ متمانه‌ وه‌ک سه‌رمایه‌یه‌کی مرۆیی و کۆمه‌لایه‌تی گه‌شه‌ بکا و به‌رده‌وام بێت (Putnam, 2000).

له‌ گێڕانه‌وه‌ی په‌سوول سه‌باره‌ت به‌ به‌رکه‌وتنی له‌گه‌ل به‌کارهێنه‌رانی دیکه‌ی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان، فۆرمیکی ئالۆزی بێ‌متمانه‌یی ئاشکرا ده‌بی؛ ئه‌زموونیکێ ژباو که‌ له‌ ئه‌نجامی دووباره‌بوونه‌وه‌ی خیانه‌ت و خه‌ساره‌ت و شکاندنی سنووره‌ ئه‌خلاقییه‌ به‌کۆمه‌ل و تاکه‌که‌سییه‌ کانه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گریت:

«هه‌موومان یه‌کتر ده‌ناسین، ئالووده‌بووانی هێرویین، هه‌رچه‌ند چاکه‌شیان له‌گه‌لدا بکه‌ی، دیسان کاری خۆیان ده‌که‌نه‌وه‌، ئه‌وه‌ سروشتی ئالووده‌بووی هێرویین، بیه‌ بو‌ماله‌که‌ت، باشتترین خواردنی پێ ده‌، باشتترین میوانداری

لئى بکه. بۆ ماوهى مانگىک يان سالتىک له ماله که تدا بيهيلله رهوه. به لام يه ک رۆژ له گهلدا خراب به خوى ده زانئى چى ده کات. ده رهقه تى نه يه ي به کار نايه ت. ئەمه سروشتى ئالوودهى هيرويينيه. هه مووشيان وه کوو يه ک نين که س له که س ناچيئ. من که سيکم له سه ر گيرفانى خۆم هيرويين ده کرم به دزيردن و تاوانکاری. تۆئه گه ر په فيقى من بى نايه ي دزيم لئى بکه ي. ده چى له ده گه ر ک ئەولتر دزى ده که ت (ديمانه ي ژماره ۴۶. ره سوول، Pos 334).

ئهم قسه نيشان ده دا که چۆن ديارترين پيشگريمانه کاني متمانه له نيوان تاکه کاندا له بهر يه ک هه لوه شاوه وته وه. پياويک که خوى به ده ست به کارهينانى ماده هوشبه ره کان و ئەزمونه ژينگه ييه کاني قبولکردن و تارانده وه ده ئالئى، ئيستا به گريمانه ي هه ره شه و خيانه ت و فيلکردنه وه باسى ئەوانى دیکه ده کا و پيداگري له سه ر ئەوه ده کا که «هه مووشيان وه کوو يه ک نين»، به لکوو په يوه نديى ناو گرووپه که ي به مه ترسيدار و بى متمانه نيشان ده دا ت. ئەم درزى بى متمانه ييه کۆمه لگه يه ک له «نامۆ ليکنزيکه کان» دروست ده کا که تيدا هه ر چه شنه په يوه ندييه ک به شيوه ي هيزه کى پتانسيلئى خيانه تى هه يه و سوورى بى متمانه يى و ره شبنى به ره هم ده هيئرئته وه (کولمن، ۱۹۹۰).

له ئاستيکى قوولتردا، مندالانى کار وه کوو عه رشيا جه عفه رى، له چوارچيويه ئه زمونى ژياويدا باس له ره شبنى و بى متمانه يى ده کا که نه ک ته نيا تاکه که سيه به لکوو پيکهاته ييشه:

«ژيانم هيچ ئاسايشيکى تيدا نييه، بارودوخىکى ناله بارم هه بوو. من بيتاوان بووم. ئەمه ش ليکه وته ي بى سه ره رشتى و بى په ناھيى منه. ژيانى ئيمه ي مندالان بۆ هيچ که سيک بايه خى نييه، ترس و ستريس هه ميشه له گه لماندايه، ناتوانين ژيانىکى سه رکه وتوانه مان هه بيت» (ديمانه ي ژماره ۶۱. عه رشيا جه عفه رى مندالى کار، Pos 32)

ئهم هه سترکردن به نائه منى و نه بوونى پشتيوانى کۆمه لايه تيبه زه مينه يه کى له باره بۆ ئەوه ي ره شبنى به رامبه ر به جيھانى گه وه سالان و پيکهاته فه رميه کاني کۆمه لگا دروست ببى و له مندالييه وه سوورى بى متمانه يى يه که م چه خماخه ي خوى لئى ده دا؛ له م ئەزمونه دا منداليه تى خوى ده بيته تۆمه ت و ناوه نيته که يه کى يه کلاکه ره وه بۆ تاراندن و به دگوماني و له ده ستردانى متمانه. له ديمانه له گه ل دۆسيه ي ده سترئى سىکسى، هه مان مه له وه رى سنوره کاني نيوان مندال ئازارى و بى متمانه يى و توندوتيرى کۆمه لايه تى ده بينرئ:

«هيچ که س له خزم و که س و کار ناھيلن منداله کانيان به ته نيا له گه لمدا بن، به لام کات تيپه رى، رۆژيکيان له گه ل نه نکم چووينه مالى يه کيک له براکاني. که براکه ي نه وه يه کى هه بوو، بچووک بوو من له ده ره وه بووم به تۆتۆمبيلئى شکاو ياريم ده کرد، ئەوه نده م نه زانى هاڻه لام و له ته نيشتم

دانیشیت، منیش دهستدریژیم کرده سه‌ری و له سه‌ر کۆشم دامنیشاند، به‌لام زوو وازم لێ هێنا، به‌لام خۆشی نه‌یده‌زانی خه‌ریکه چی ده‌کاهات له سه‌ر کۆشم دانیشیت من پیم وت لاچۆ. پیم وائو ماشینه له شوپنیک راگیرابوو که دووربینی چاودیری لێ دانرابوو. رهنکه میان بینیت. رۆژیکیان باپیرم و نه‌وه‌که‌ی و بووکه‌که‌ی هه‌لسوکه‌وتیان له‌گه‌لم ته‌واو گۆرابوو. له‌ویدا میان بۆ ده‌رکه‌وت که کیم که نه‌وه‌که‌ی کاتیک هات هه‌ر که منی بینی هات له سه‌ر کۆشم دانیشیت که من لامبرد و وتم لاچۆ. به‌لام ئه‌وه‌ر خۆی به‌منه‌وه ده‌نووسیت و منیش پیم ده‌کوت ده‌لاچۆئیت. ئه‌وه‌ مندا له‌وازی نه‌ده‌هێنا و هه‌ر ده‌یویست له‌نو کۆشم دانیشیت و منیش له‌خۆم دوور ده‌خسته‌وه. هه‌مووان دایان لیم لیخن بوو و به‌سه‌ره‌شته‌وه سه‌ریان ده‌کرد (دیمانه‌ی ژماره ۶۲ - له‌گه‌ل دۆسیه‌ی ئازاردانی سیکسی، Pos 26)

لێره‌دا لیکه‌وتته‌ی بێمتانه‌یی هه‌م له‌لایه‌ن که‌سانی ته‌روه به‌سه‌ر تاکدا ده‌سه‌پیندری و هه‌م تاک له‌خۆی و ئه‌وانی دیکه به‌گومانه. ئه‌م نیگا سه‌ره‌شته‌کاریه و نه‌بوونی ده‌رفه‌ت بۆ دووباره به‌کۆمه‌لایه‌تیکردنه‌وه تووی وازه‌نیان و کشانه‌وه‌یه‌کی قوول و درێخایه‌ن ده‌چینیت. تیوری (ناوه‌نیتکه‌لێنان)ی گۆفمان (۱۹۶۳) لایه‌نیکه‌ی ئه‌م واقیعه‌ نیشان ده‌دا که چۆن ئه‌زموونی خه‌ساره‌تیک ده‌توانی له‌که‌ی هه‌میشه‌یی بێمتانه‌یی و ناوه‌نیتکه‌ی کۆمه‌لایه‌تی لێ بکه‌وتنه‌وه. ره‌شبینی و هه‌ستکردن به‌ناه‌منی ورده ورده گاته ئاستیک که وه‌ک ئه‌مین ره‌زایی ده‌لێت:

«لیکه‌وته‌که‌ی ئه‌وه‌یه که تۆ به‌هه‌موو که‌سێک ره‌شبینیت، لیکه‌وته‌که‌ی ئه‌وه‌یه که متمانته به‌که‌س نییه، نایکه‌یت، لیکه‌وته‌که‌ی ئه‌وه‌یه که هه‌موو که‌سێک به‌دوژمنی خۆت ده‌زانیت، لیکه‌وته‌که‌ی ئه‌وه‌یه که پیت وایه که سه‌مه‌ت لێ کراوه، هه‌مان تووره‌یه‌ک که ده‌بێته هۆی کوشتن ده‌توانی بێته هۆی خه‌مۆکی، و ئه‌وه‌ش خۆکوشتنیکه‌ی دیکه‌یه» (دیمانه‌ی ژماره ۶۷. ئه‌مین ره‌زایی، Pos 36)

لێره‌دا ره‌شبینی ده‌بێته هه‌وینی پاساو هێنانه‌وه بۆ توندوتیژی دوولایه‌نه و له‌دایکه‌بوونی سووری پووجه‌لی برین و دژه‌برین؛ ئه‌وه‌ که‌سه‌ی که له‌لایه‌ن که‌سێکی ته‌روه ئازاری پیگه‌یشه‌توه، ته‌واوی په‌یوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌ی به‌هه‌ره‌شه ده‌زانی و لیکه‌وته‌که‌ی بریتییه له‌نه‌بوونی متمانته، تیکچوونی قوولی په‌یوه‌ندییه‌کان و که‌مبوونه‌وه‌ی به‌رده‌وامی هیواداربوون به‌که‌سانی دیکه که له‌کۆتاییدا ده‌توانی خۆی له‌شیوه‌ی شه‌رانگیزی، کوشتن، خه‌مۆکی، یان خۆکوشتندا ده‌ربخات (دورکیم، ۱۸۹۷).

ئیمه‌ دیسان ئه‌م ره‌شبینی و بێمتانه‌یییه له‌گروپی منداڵانی کار و په‌راوێزنشینه‌کاندا به‌شیوه‌ی پیکهاته‌یی و گشتی ده‌بینین؛ وه‌ک له‌گیرانه‌وه‌ی حه‌قیقه‌دا ده‌رده‌که‌وێت:

«مندالانی کار» له فهزای شاره‌کاندا لیبیان دراوه و زیانی رۆحی و ده‌روونیان پیگه‌یشتوو. [ئهم توندوتیژیانه] کاریگه‌ری له‌سه‌ر ژبان و تهن‌دروستیان هه‌یه، ئهم مندالانه چیت‌ر تیروانینیکی ئه‌رتیبیان بۆ به‌پرسانی حکومت و ئه‌وانه‌ی له‌م کاره‌دا هاوکاریان ده‌کهن، نییه و هه‌رگیز تیروانینیکی ئه‌رتیبیان نابێت. هه‌میشه به‌تووره‌یی و رق و ناره‌زاییه‌تییه‌وه سه‌یریان ده‌کهن. بیگومان هه‌رچییه‌ک له‌ ژبانی داها‌توویاندا بیکهن، جا هاوسه‌رگیری بکه‌ن یان کاریکی گونجاو بۆ خۆیان هه‌لبه‌ژێرن، هه‌میشه به‌دامه‌زراوه‌ی حکومت بێ‌متانه‌ن» (دیمانه‌ی ژماره ۷۹. حه‌قیقی، Pos 62-63)

و هه‌روه‌ها:

«دوای دایک و باوک، که‌سانی ده‌روبه‌ر بۆ نمونه‌خواه‌نکار، له‌ ناو کۆمه‌لگادا بۆ نمونه‌ پیاوان که‌ ده‌بینن ئهم مندالانه له‌سه‌ر شه‌قامه‌کان هه‌ر وا ده‌سوورێنه‌وه، بیگومان هه‌موویان به‌زه‌بیان به‌م منداله‌ خه‌ساره‌لگرانه‌دا نایه، بیگومان له‌لایه‌ن که‌سانی ده‌روه‌ ئازار ده‌درێن. ئهم که‌سانه‌ تیروانینیکی دروستیان بۆ ئه‌و مندالانه نییه، متمانه‌یان پێیان نییه، سووکایه‌تیان پێده‌کری‌ت. ئهم مندالانه بێ‌رتی‌زان پێده‌کری‌ت. من پیم وایه‌ باوترین توندوتیژییه‌ک که‌ ئهم مندالانه رووبه‌رووی ده‌بنه‌وه، بێ‌متانه‌یییه‌که‌ که‌ که‌سانی دیکه‌ به‌رامبه‌ر به‌مانه‌ هه‌یانه، هه‌لسوکه‌وتی خراپی خه‌لک به‌رامبه‌ر به‌م مندالانه، به‌تووره‌یییه‌وه لیبیان ده‌روانن، به‌جێ‌دوان و سووکایه‌تی‌کردنه‌وه مامه‌له‌یان له‌گه‌ڵدا ده‌کهن» (دیمانه‌ی ژماره ۷۹. حه‌قیقی، Pos 111)

لێره‌دا کۆمه‌لگایه‌ک وێنا ده‌کری‌ که‌ په‌یوه‌ندییه‌که‌ی له‌گه‌ڵ قوربانیانی توندوتیژی له‌سه‌ر بنه‌مای گومان و بێ‌متانه‌یی دامه‌زراوه، له‌ کاتیکدا قوربانیانی ئه‌و په‌یوه‌ندیانه‌ به‌ش به‌ حالێ خۆیان له‌ سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی بێ‌به‌ش ده‌بن و به‌رده‌وامی ئهم سووری بێ‌متانه‌یییه‌ «کۆمه‌لگه‌یه‌کی لیک‌ترازاو» به‌دی دێنی که‌ تێیدا متمانه‌ بوونی نییه.

هه‌مان دۆخ له‌ ژینگه‌ سه‌ربازی و سه‌ربازخانه‌کاندا به‌دی ده‌کری‌ت:

«له‌وێ هاورێ دۆزینه‌وه کاریگه‌ریی گه‌وره‌ی له‌سه‌ر ئایینه‌دی لایه‌نی به‌رامبه‌ر هه‌یه، به‌راستی سه‌رباز له‌ناو ده‌با، له‌وێش ده‌ستدریژی سیکسی هه‌یه، هه‌موو شتیک له‌ ناو سه‌ربازخانه‌دا روو ده‌دا، هه‌ر به‌گه‌لته‌ و جه‌ف‌ه‌نگ هه‌موو کاریک ده‌کهن و تاک (یان سه‌رباز) له‌ناو ده‌با، جا ده‌لێن یان ده‌بی له‌گه‌ڵمان ریک بکه‌وی یان ده‌بیت ببیته‌ جگه‌ره‌کێش» (دیمانه‌ی ژماره ۵۲. محمه‌د حسینی، Pos 52).

لەم جوړه ژینگانەدا، بيمتمانەيى بە كەسانى دىكە تەنانەت كاريگەرى لەسەر ھەلبژاردنى شىوازي ژيان و پەيوەنديەكانى داھاتوو دەبى و لە كۆتاييدا دەتوانى گۆشەگيريى زياتر و قەيرانى قوولترى لى بکەوېتەوھ.

لە كۆتاييدا ناتوانين بيمتمانەيى لە پەيوەنديە نافەرميەكاندا سنووردار بکەينهوھ، بەلكوو پىكھاتە كۆمەلايەتيە گەورەكان و تەنانەت بازار و ھەلى كار و خزمەتگوزاريى شارەوانىيەكانىشى گرتۆتەوھ، وەك موھسين ھەق ئاماژەى پىدەكات:

“سەير كە، يەكەك لە ديارترينهكانى كە رەنگە ھەموومان پىوھى دەرگيرين ئەوھيە كە بەداخەوھ، بەداخەوھ، مەن نامھەوئى بچمە ناو پرسە سياسىيەكانەوھ ھەقەم بەسەر پىكھاتەى ھەموەتەوھ نىيە. شتيك رووى داوھ كە متمانە بوونى نىيە. [بەريز دكتور، ديمانەكار] تۆوھك خاوەنكار و منيش وەك بەلندينەريكى راستگو، ئەگەر گرينگى بەكارەكەت نەدەى، ئەوھ دەست و گوپت دەبرن. تۆوھك ھاوالاتيەك دەچيتە فرۆشگايەك دەست و گوپت دەبرن و وەك ھاوالاتيەك دەچيتە قەسابى دەست و گوپت دەبرن، ... دەى ئەمەش جوړىكە لە توندوتىژى دژى ئيمە، وا نىيە؟ خۆ توندوتىژى ھەر ئەوھ نىيە تىتھەلدەن بەلام ھەيە چ پيمان خۆش بى و چ پيمان ناخۆش بى لەم كۆمەلگايەدا توندوتىژى ھەيە (ديمانەى ژمارە ۹۰. مھسن ھەق، Pos 25).

ليزەدا كەشيكى گشتى بالادەستە كە ھەمووان خۆيان وەك قوربانىيەكى ئەگەريى يەكتر دەزانن و لە ئەنجامدا بيمتمانەيى پەل دەھاوئىژى بۆ ئاستى كۆمەلگا و پىكھاتە فەرميەكان. ليزەدايە كە بيمتمانەيى وەك رەوايەتيە دەستەجەمعى و دەرھاويشتەى توندوتىژى پىكھاتەيى لە ھەموو كۆمەلگادا دەور دەبينى و تەنانەت بەرھەمھيئەتەوھى رەشبينى لە مېشكى مندالان و نەوھكانى دواتردا بەدەرروونى دەبىت.

«توندوتىژى بەرامبەر بە ھەمان پياو و مندالەكانى، و ئەو مندالەى كە ئىستا كە پۆلى دووھەمە. ئەم مندالە سبەى فير دەبى كە شتيك لە مېشكيدا ھەيە. كە ژن ھىچ كەلكىكى نىيە، ژن خيانەت دەكا، ژن بەرامبەر بە باوكم توندوتىژى دەنوئى، ژيانى باوكمى تىك داوھ، يان ھەمان ئەو ژنە ھەموو مۆلك و مالى مېردەكەى داگير كردووھ، ئىستا كورەكەى لە پۆلى شەشەمدايە و دوانزە سالانە بە زۆرى توانيمان قەناعەتى پىكەين كە ھەموو ژنيك خراپ نىيە، ھەموو ژنيك توندوتىژ نىيە، ھەموو ژنيك ستەم ناك، ھەموو ژنيك خيانەت ناك، ھەموو ژنيك دزى ناك، چونكە بەراستى ئەم مندالانە ژنى ئاوا دەبينى كە ھەموو ژنان مايەى نەھامەتيى پياوانن و ئەم كارەساتانە بەسەر پياواندا دەھينن. خيانەت دەكەن و مندالەكانيان پشتگوئى دەخەن

(دیمانه‌ی ژماره ۸۸، محمه‌د حسینی، 18 Pos).

ئەم رسته به وردی ئەوەمان بۆ دەرده‌خا که نه‌بوونی متمانه به کهسانی دیکه و ته‌نانه‌ت ره‌گه‌زی به‌رامبه‌ر، ده‌توانی له‌ نه‌وه‌یه‌ که‌وه بۆ نه‌وه‌یه‌ کی تر بگوازێته‌وه و ببێته‌ روانگه‌یه‌ کی کۆمه‌لایه‌تی به‌رده‌وام (بوردیو، ۱۹۸۶).

به‌م شێوه‌ بێ‌متمانه‌یی و ره‌شبینی نه‌ک ته‌نیا لیکه‌وته‌ی توندوتیژی راسه‌وخۆ دژ به‌ پیاوانه‌، به‌لکوو دهره‌اویشته و درێژه‌پێده‌ری پیکهاته‌ نایه‌ کسانه‌ کان، تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی، خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونی - کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان، چینه‌ با‌یۆلۆژییه‌ کان و پله‌به‌ندییه‌ کانی ده‌سه‌لات له‌ ناو کۆمه‌لگایه‌. له‌م نێوه‌نده‌دا ئەزمونه‌ تاکه‌ که‌سی و ژێرفه‌ره‌ه‌نگیه‌ کان له‌ گه‌ل تیۆرییه‌ کانی سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و سه‌رمایه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی (کۆلمان، بۆردیو، پوتنام) دا یه‌ک ده‌گره‌وه‌ و جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که‌ توندوتیژی و بێ‌متمانه‌یی په‌یوه‌ندییه‌ کی دوولایه‌نه‌یان هه‌یه‌؛ تا توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی زیاتر بێ، بێ‌متمانه‌یی قوولتر ده‌بێته‌وه‌ و سووریک دروست ده‌بی که‌ بۆ ده‌ربازبوون لی پتویستمان به‌ ئاسایش و هۆشیاری و گۆرانکاری له‌ پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگیه‌ کانه‌.

هه‌ستکردن به‌ سه‌رلێشێواوی و داماوی

له‌ چوارچێوه‌ی پارادایمی مۆدی‌لی گرهن‌د تیۆری، لیکدانه‌وه‌ی لیکه‌وته‌ ده‌روونی - سۆزدارییه‌ کانی توندوتیژی دژ پیاوان به‌ گرینگدان به‌ هه‌ستی سه‌رلێشێواوی و داماوی، ده‌مانباته‌ ناو قوولایی ئەزمونه‌ ژیاوه‌ کانی ئەو که‌سه‌نه‌ی که‌ له‌ کاتی رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی توندوتیژی و فشاره‌ کانی ژياندا گرفتاری ناروونی و بێ‌توانایی و ره‌نج ده‌بن. هه‌ستکردن به‌ سه‌رلێشێواوی و داماوی، که‌ یه‌ کێک له‌ لیکه‌وته‌ دیاره‌ کانی توندوتیژییه‌، ره‌نگدانه‌وه‌ی خه‌ساره‌ت و زیانه‌ قوول‌ه‌ سۆزداری و ده‌روونیه‌ کانه‌ که‌ نه‌ک ته‌نها شوناسی تاک تیک ده‌دا، به‌لکوو پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی تاک و په‌یوه‌ندییه‌ مرۆپیه‌ کانیش به‌ چالنج ده‌کێشێت. له‌م گێڕانه‌وه‌ ته‌ کووز و سه‌رنجراکێشه‌دا، به‌ پشتبه‌ستن به‌ گێڕانه‌وه‌ی ته‌واوی دیمانه‌له‌ گه‌ل‌کراوان و تیکه‌ل‌کردنیان له‌ گه‌ل روانگه‌ زانستییه‌ کان، هه‌ول ده‌ده‌ین چینه‌ شاره‌وه‌ کانی ئەم دیاره‌ ئاشکرا بکه‌ین و نیشان بده‌ین که‌ چۆن توندوتیژی پیاو تووشی سه‌رلێشێواوی و لاوازی ده‌کات.

یه‌ کێک له‌ لایه‌نه‌ دیاره‌ کانی ئەزمونی دیمانه‌له‌ گه‌ل‌کراوان ئەوه‌ بوو که‌ رۆل و شوێنی خۆیان له‌ ژياندا لێ ون ببوو، به‌ جۆریک که‌ هه‌ندیک جار له‌ ده‌ستدانی شوناسیشی لێ ده‌که‌وته‌وه‌. ره‌زا ره‌شیدی به‌ ئازار و ناروونیه‌وه‌ باسی ئەم باب‌ه‌ته‌ ده‌کات:

«هه‌ست به‌ ناروونی و سه‌رلێشێواوی ده‌که‌م، نازانم له‌ کویدا شکستم هێناوه‌، له‌ خۆشه‌ویستییه‌ که‌مدا شکستم هێناوه‌، ئەمه‌ خۆی له‌ خۆیدا ئازاره‌، حاله‌تیکه‌ پێی ده‌لێن سه‌رلێشێواوی، هه‌ست ده‌که‌م ون بووم، من کارم هه‌یه‌، سوپاس بۆ خوا داهاتم هه‌یه‌، شتیک له‌ باوکمه‌وه‌ پێم گه‌یشته‌وه‌، نازانم

ده ژیم نازانم حالم باش نییه. خو توندوتیژی هه ر لیدان نییه، خو لیت بدهن خوشتره تا ئهوهی وهک چۆن هاتووم هه ر واش بگه ریمه وه. کیشیه کی دیکه ئه وهیه که هیشتا نازانم بۆچی گه یشتینه ئه م خاله که ناچار بووین لیک جیا ببینه وه؟" (دیمانه ی ژماره ۹، رهزا رهشیدی، Pos 47).

ئه م گیرانه وه وینهیه کی زیندووی سه رلیشیواوی قوول و هه ستردن به له ده ستردان به ئیمه نیشان ده دات. رهزا باس له وه ده کا که هیشتا نازانی که بۆچی ژبانی شیوا و ئه و توندوتیژی به شتیکی زیاتر له زیانگه یاندن به جه سته ده زانی و توندوتیژی وه کوو ئازاریکی ده روونی و سۆزداری وه سف ده کا که له به رزه خی پرسیاری بی وه لامدا هیشتوو یه تییه وه. ئه م ئه زموونه له گه ل چه مکی «قهیرانی شوناس» ی ئیریکسوندا یه ک ده گرته وه (Erikson, 1968). ئیریکسون پیی وایه کاتیک مروقه کان ده که ونه ناو دۆخیکه وه که رۆل و به هاکانیان به ره ورووی چالنج ده بیته وه، له وانه یه تووشی سه رلیشیواوی شوناس ببنه وه، حاله تیک که تاک هه ست به ونبوون ده کا و نازانی له کوپی ژياندا وه ستاوه (Erikson, 1968). له دۆسیه ی رهزادا، توندوتیژی سۆزداری و جیا بوونه وه، ئه وی له دۆخیکدا راگرتوو که نه ک ته نیا پیگه ی وهک هاوسه ر یان هاوبه شی ژیان، به لکوو به ته واوه تی مانای ژبانی خستوته ژیر پرسیاره وه.

ئه م هه سته دامای و بیتواناییه له به رامبه ر فشاره کانی ژياندا له گیرانه وه یه کی دیکه شدا له روانگه ی ئابوووری و کۆمه لایه تییه وه زه ق ده بیته وه. دکتۆر وه لی بارامی کاریگه ریی هه لومه رجی ئابوووری له سه ر هه سته ی دامای له ناو پیاوانی لادییدا تاوتووی ده کات:

«پیم وایه له ژینگه گوندنشینه کاند/ ئه وه ی گرینگه ئه وه یه که پرسی بژیویی ژیان، که سه رچاوه یه کی جیگیره که له ئه ستۆی پیاوه، ئیستا ئه م خه رج و به رجه زیاد ی کردوو، به و خه رجییه زۆره ی که له کشتوکالدا ده کرێ داهاتیکی بمژه و مه مره وه ده ست ده هینن که ئه م داهاته ده ره قه تی پیداو یستییه کانی خیزان نایه. بۆیه پیاویک که هه میشه به یانی زوو له خه و هه لده سته ی، شه وانه به شه که تی و ماندوو ییه وه دیته وه ماله وه، پشووی ده وێ، شه و و رۆژ به رده وام کار ده کا، له لایه کی دیکه شه وه ناتوانی هه موو پیداو یستییه کانی خیزان دابین بکا و ویده چی خراپترین حاله ته که ی ئه وه بی که من زۆر ده بینم له پرسه و سه ره خو شیدا که ده لێن خو زگه م به خو ی مرد و هه ساوه. یانی ئاوات بۆ مه رگ ده خوازن له به ر ئه وه ی له م دۆخه رزگارین ببی ده لێن بم رین و له م وه عزه نه جاتمان ببی ئیتر هیز و پیزی را که را که و به هیه کوی نه گه یشتنمان نییه. ئه م ده رد و ره نه جش کۆتایی نییه چونکه ئه م مندالانه به رده وام رووبه رووی ئه م پرسانه ده بنه وه و هیه هیزیکیان بۆ وه لامدانه وه یان نییه و ئه مه هه سته ی داماییه دامای که ئازاری ئه مانه ده دات (دیمانه ی ژماره ۷، دکتۆر وه لی بارامی، Pos 18).

ئەم گێرانه‌وه داماوێ وه‌ک ده‌رهاوێشته‌ی فشاره‌ ئابوورییه‌ کان و بێتوانایی له‌ به‌جێگه‌ یاندنی رۆڵی نه‌ریتی پیاو وه‌ک نانه‌رهاوهر و دابینکه‌ری بژێویی خانه‌واده‌ نیشان ده‌دات. ئاره‌زووی مه‌رگ وه‌ک رێگه‌یه‌ک بۆ ده‌ربازبوون له‌م رهنجه‌ قوولایی بیهیوایی و داماوێ ئاشکرا ده‌کات. ده‌توانین ئەم بابته‌ به‌ پێی «فشاری رۆل» که‌ تیۆریی گوډه‌ (Goode, 1960) پروو بکریته‌وه‌. گوډ پێی وایه‌ کاتیک تاکه‌ کان ناتوانن ئەو چاوه‌روانییانه‌ به‌دی به‌ینن که‌ په‌یوه‌ندییان به‌ رۆڵی کۆمه‌لایه‌تییه‌ کانه‌وه‌ هه‌یه‌، ئەوا تووشی فشاری ده‌روونی ده‌بن و هه‌ست به‌ بێتوانایی ده‌کهن (Goode, 1960). له‌م حاڵه‌ته‌دا توندوتیژی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی که‌ له‌ ئەنجامی بێتوانایی له‌ دابینکردنی بژێویی خانه‌واده‌ دێته‌ ئاراوه‌، پیاو به‌ره‌و حاڵه‌تیکی داماوێ و ته‌نانه‌ت بیر و خه‌یالی خۆله‌ناوبه‌رانه‌ دنه‌ ده‌دات. هه‌ستکردن به‌ بێتوانایی له‌ پاراستنی په‌یوه‌ندییه‌ سۆزداری و خێزانییه‌ کان زۆر جار له‌ ئەزموونی دیمانه‌له‌گه‌ لکراواندا ده‌بینرێت. هه‌متا به‌رزگهر به‌ هه‌سه‌رتیکی قووله‌وه‌ باسی ئەم بێتوانایییه‌ ده‌کات:

«رهنگه‌ هه‌ستی داماوێ، که‌ به‌لێ، من خوێری بووم که‌ نه‌متوانی سه‌ر و سامانیک به‌ ژيانم بده‌م و ئەو سۆز و موحیبه‌ته‌ی که‌ پێویست بوو به‌ ژنه‌ که‌مم نه‌کرد، بۆیه‌ له‌ قوناغیک به‌ولاوه‌ به‌ ته‌واوه‌تی وازم لێ بینه‌ و خیاته‌م لێ بکا و بچینه‌ لای که‌سیکی تر» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۱، هه‌متا به‌رزگهری، ۳۲ Pos).

ئەم گێرانه‌وه‌ داماوێ له‌ قالبی ئەوه‌ نیشان ده‌دا که‌ هه‌متا توانای پێویستی بۆ ئەنجامدانی رۆڵی هاوسه‌ر و هاوبه‌ش نه‌بووه‌، جیگایه‌ک که‌ تاک له‌ له‌ده‌ستدانی په‌یوه‌ندییه‌ که‌ خۆی به‌ به‌رپرسیار ده‌زانێ و ئەم هه‌سته‌ بارگرانییه‌ کی قورسی ده‌روونی ده‌خاته‌ سه‌ری. ئەم ئەزموونه‌ له‌گه‌ل چه‌مکی «خۆلۆمه‌کردن» له‌ تیۆریی ناسیاری بیکدا یه‌ک ده‌گریته‌وه‌ (Beck, 1976). بیک پێی وایه‌ کاتیک تاکه‌ کان پروبه‌ پرووی شکستی سۆزداری یان کۆمه‌لایه‌تی ده‌بنه‌وه‌، رهنگه‌ خۆیان به‌ تاوانبار بزائن و ئەم خۆلۆمه‌کردنه‌ هه‌ستی داماوێ و خه‌مۆکی لێ ده‌که‌وێته‌وه‌ (Beck, 1976). بۆ حاڵه‌تی هه‌متا، توندوتیژی سۆزداری به‌ئەزموونکراو، وای کردووه‌ که‌ سه‌ره‌نشتی خۆی بکا و وا هه‌ست بکا که‌ ناتوانی ژيانی هاوبه‌شی بپاریزێت.

ئەم هه‌ستی ناته‌واوی و داموویییه‌ له‌ گێرانه‌وه‌یه‌کی دیکه‌شدا به‌ شیوه‌یه‌کی جیاواز به‌لام په‌یوه‌ندیدار خۆی ده‌رده‌خات. ئەحمه‌د نه‌زه‌ری ئاماژه‌ به‌ هه‌ستی بێتوانایی له‌ چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌ که‌سییه‌ کان ده‌کات:

«چونکه‌ [پیاو] وا هه‌ست ده‌کا ئەگه‌ر کێشه‌کانی خۆی چاره‌سه‌ر نه‌کا [ئهمه‌ به‌شیکه‌ له‌ مه‌سه‌له‌که‌]، ئەوا پیاو نییه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۶، ئەحمه‌د نه‌زه‌ری، ۳۵ Pos).

ئەم لیدوانه‌ کورت به‌لام قووله‌ په‌یوه‌ندیی نیوان داماوێ و هه‌ستی که‌م‌پیزی نیشان ده‌دات. توندوتیژی و فشاره‌کانی ژيان مرو‌قی خستوه‌ته‌ دۆخیکه‌وه‌ که‌ وا هه‌ست ده‌کا توانای کۆنترۆلکردنی

ژیانی نییه و ئەم بێتواناییه پێز و پێگهی له چاوی خۆی و کەسانی دیکەدا کەم کردووهتەوه. ههستی سه‌رلیشیواوی و داماوێ هه‌ندیک جار گۆشه‌گیری و ره‌فتاری وێرانکه‌ری لێ ده‌که‌ویتەوه. ئەکبه‌ر ئیبراهیمی به‌ په‌شیمانییه‌کی قوول‌ه‌وه‌ باسی ئەم گۆشه‌گیری و نه‌بوونی موحیبه‌ت و خۆشه‌ویستییه‌ ده‌کات:

«ئەمە زێان نییه، ئەم ژنه‌ بۆ نان‌خواردن شووی به‌ تۆ نه‌کردووه، ئەم نانه‌ له‌ مائی باوکیشی بوو، به‌لام پیاو به‌ واز له‌ ماده‌ی هۆشبه‌ر بینه‌ وتم براکەم، ناتوانم ده‌ستی لێ بکێشم. من ئەوه‌ بۆ چه‌ند ساڵه‌ ماده‌ی هۆشبه‌ر ده‌کێشم. به‌ ده‌ست خۆم نییه. ئەوه‌ شتیکه‌ که‌ له‌ خۆنمدا یه. به‌راستی ده‌مه‌ه‌وێ باشت‌رم، به‌لام نازانم بۆچی من ناتوانم واز له‌م ماده‌ بێنم. هه‌ست ده‌کەم موحیبه‌تم پێ ناکریت» (دیمانه‌ی ژماره‌ ٤٣، ئەکبه‌ر ئیبراهیمی، Pos 17).

له‌ درێژه‌دا ده‌لێت:

«تەمه‌نیک خۆم له‌بیر کردبوو (دیمانه‌ی ژماره‌ ٤٣، ئەکبه‌ر ئیبراهیمی، Pos 180).

ئەم گێڕانه‌وانه‌ سه‌رلیشیواوی و داماوێ له‌ قالبی له‌ده‌ستدانی شوناس و مه‌یل به‌ره‌و ئالووده‌بوون ده‌رده‌خه‌ن. ئەکبه‌ر باس له‌ نه‌بوونی موحیبه‌ت و خۆشه‌ویستی و بێتوانایی له‌ کۆنترۆڵکردنی ژیا‌نی خۆی ده‌کا، حا‌له‌تیک که‌ وای لێکردووه‌ خۆی فه‌رامۆش بکا و ڕوو له‌ ره‌فتاره‌ ڕوو‌خینه‌ره‌ کان بکات. ئەم ئەزموونه‌ ده‌توانین به‌ تیۆری دور‌که‌هایم بۆ «داب‌رانی کۆمه‌لایه‌تی» ڕوون بکه‌ینه‌وه‌ (Durkheim, 1897). دور‌که‌هایم پێی وایه‌ کاتیک تاکه‌ کان هه‌ست به‌ داب‌ران و پچ‌رانی په‌یوه‌ندیی له‌ ناو کۆمه‌لگا‌دا ده‌که‌ن، له‌وانه‌یه‌ په‌نا بۆ ره‌فتاره‌ خۆتیک‌ده‌ره‌ کان ببه‌ن (Durkheim, 1897). سه‌باره‌ت به‌ حا‌له‌تی ئەکبه‌ر، توندوتیژی سۆزداری و نه‌بوونی خۆشه‌ویستی و موحیبه‌ت ئەوی له‌ سوو‌ری داماوێ و ئالووده‌بووندا گرفتار کردووه‌.

ئەم گۆشه‌گیری و سه‌رلیشیواوییه‌ له‌ گێڕانه‌وه‌ی ره‌سوولیشدا به‌ شیوه‌یه‌کی گورچک‌پ‌ر ئاماژه‌ی پێکراوه‌:

«من بۆخۆم هه‌زم له‌م زێانه‌ نییه، به‌لام ئەوه‌ وه‌سو‌ه‌سه‌یه، هه‌ر که‌سیک ئەمه‌ی به‌سه‌ر هاته‌بێ ده‌زانێ چی ده‌لێم، هه‌ر که‌سیک به‌سه‌ری نه‌هاته‌بێ وا ده‌زانێ داخوا ده‌لێم چی، ژیا‌نی ئێمه‌ی ئالووده‌بووان به‌م شیوه‌یه‌، ئێستا که‌ بچمه‌ ما‌له‌وه‌ لای که‌سانی ئاسایی قسه‌ی د‌ل‌م بکه‌م ئەوان تیناگه‌ن که‌ من چی ده‌لێم. [پێم ده‌لێن] ئەمه‌ شیته‌ ف‌ل‌ته‌ ف‌ل‌ته‌ ده‌لێ چی. هه‌ر بۆیه ئێمه‌ توخوونی که‌سانی ئاسایی ناکه‌وین. ئەوان لێمان تیناگه‌ن و سه‌رکۆنه‌ و ئامۆزگاریمان ده‌که‌ن. من خۆم ده‌زانم که‌ ئەمه‌ هه‌له‌یه، ژیا‌ن به‌م شیوه‌

ئابرووت دهبات. من ئیستا کەس نابینم، تەنیا فکر و زیکرم ئەوەیە لە کوێ
کەمیک مادەى ھۆشبەر بدۆزمەو و لە کوێ بخەوم و لە کوێ جلو بەرگ
لەبەر بکەم کە پۆلیس نەمیینیت. فکر و خەیاڵم ھەر ئەمانەن. داماو بووم
(دیمانەى ژمارە ۷، ۷، رەسوول، Pos 348-350).

ئەم گێرانیو قوولایی داماو و گۆشەگیری نیشان دەدا کە بەھۆی توندوتیژی و فشارەکانی
ژیانەو دروست بوو. رەسوول باس لەو دەکا کە کەسانی تر لێی تیناگەن و دەیتارین، حالەتیک
کە ئەوێ خستۆتە دۆخیکێ رەھای داماوێیەو، کە تەنھا خەمی مانەوێیەتی نەکا ژبان. ئەم ئەزموونە
لەگەڵ چەمکی «تارانندی کۆمەلایەتی» دا یەک دەگرێتەو کە سیلفەر (Silver, 1994) باسی لێ
کردوو. سیلفەر پێی وایە کە تارانندی کۆمەلایەتی تاکەکان لە بەشداریکردن لە کۆمەلگادا بێبەش
دەکا و ھەستی داماو و گۆشەگیریان تێدا بەدی دینیت (Silver, 1994).

بە لە پال یە کدانانی ئەم گێرانیو، ھەستی سەرگەردانی و داماو کە وتەزایەکی سەرەکی
لێکەوتە دەروونی – سۆزدارییەکانی توندوتیژی دژی پیاوان، ئاشکرا دەبیت. ئەم وتەزا لە لایەک
پەییوەندی بە قەیرانی شوناس و بیتوانایی لە فامکردنی پێگەى خود لە ژياندا ھەییە، وەک لە
ئەزموونی رەزا رەشیدیدا دەبینریت. لە لایەکی ترەو پەییوەستە بە گۆشارە ئابوورییەکان و بیتوانایی
لە راپەراندنی رۆلە نەریتیەکان، وەک لە گێرانیوێ دکتۆر وەلی بارامیدا تیشکی خراوتە سەری،
ھەرەھا بەستراوتەو بە ھەستکردن بە ناتەواوی لە پەییوەندییە سۆزدارییەکاندا، وەک ئەوێ ھەمتا
بەرزگەری و ئەحمەد نەزەری بە ئەزموونیان کردوو. جگە لەو ھەش ئەم ھەستە گۆشەگیری و رەفتاری
وێرانکەری وەکوو ئالوودەبوونی لێ دەکەوتەو، وەک لە گێرانیوێ ئەکبەر ئیبراھیمی و رەسوولدا
دەبینریت. ھەرەھا ئەم ئەنجامانە لەگەڵ مۆدیلی «ستریسی درێخاھەن» ی (Selye, 1956) سیلی
یەک دەگرێتەو. سیلی پێی وایە کە فشار بەردەوامەکان و بیتوانایی لە بەرپەرەدنیان سەر
دەکێشی بۆ حالەتی داماو و پووکەنەوێ دەروونی (Selye, 1956). توندوتیژی دژی پیاوان، چ لە
رووی سۆزدارییەو بێ، چ لە رووی ئابوورییەو بێ، یان لە رووی کۆمەلایەتیەو، ئەم فشارانە توندتر
دەکا و تاک لە سووری سەرلێشیوای و داماویدا گرفتار دەکات.

ئەم شیکارییە ئەوەمان بۆ دەردەخا کە توندوتیژی دژی پیاوان، بە ھۆی بوونی خەسارەتە دەروونی
و سۆزدارییە قوولەکانەو، تاک لە حالەتی سەرلێشیوای و داماویدا دەھێلێتەو کە نەک ھەر
شوناس و پێگەکەى لەرزۆک دەکا، بەلکۆ پەییوەندییە کۆمەلایەتیەکانیشی تێک دەدات. ئەم ھەستە
ھەندیک جار دەبێتە ھۆی گۆشەگیری و رەفتاری وێرانکەر و ھەندیک جاریش تاک لە بەرزەخی
پرسیاری بێو ھەل و ئاواتی ئازادبوون لە رەنج دەھێلێتەو. بۆ دەرچوون لەم سوورە، پێویستمان
بە ھەندێ دەستیوێردانە کە ھەم فاکتەرە تاکەکەسییەکان و ھەم پێشکەشکردنی خزمەتگوزاریی
راویژکاری و پشتیوانیی سۆزداری و ھەمیش فاکتەرە پێکھاتەییەکانی وەکوو کەمکردنەوێ فشارە
ئابوورییەکان و گۆرینی نۆرمە جێندەرییەکان بخاتە پێشینەى کاریو. ئەم گێرانیو ھاواری ئەو

پیاوانهیه که له ناو فشاره کانی ژیان و توندوتیژی به ئەزمونکراره کاندای، خۆیان ون کردووه و له گه‌ران به‌دوای مانایه‌ک بۆ درێژهدان، داماو و بیچاره‌بوون.

تیکچوونی کارکردی ناسیاری و په‌فتاری می‌شک

له‌ناو ئالۆزییه‌ کانی ژیان و فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ بی‌وچانه‌ کاندای، توندوتیژی دژی پیاوان دیاردیه‌کی فره‌لایه‌نه‌یه‌ که‌ لیکه‌وته‌ی قوول له‌سه‌ر جه‌سته‌ و ده‌روونی تاک به‌جیده‌هێلێت. یه‌کیک له‌و لیکه‌وتانه‌ تیکچوونی کارکردی ناسیاری و په‌فتاری می‌شکه‌، که‌ زۆر جار له‌ ئەنجامی به‌کارهێنانی ماده‌ هاندهره‌کان یان فشاری ده‌روونی توند که‌ به‌هۆی توندوتیژییه‌وه‌ دروست ده‌بێ، به‌ئەزموون ده‌کرێت. ئەم گێڕانه‌وه‌، له‌ چوارچێوه‌ی پارادایمی مۆدی‌لی گره‌ندد تیۆریدا، به‌ پشت‌به‌ستن به‌ ئەزموونه‌ ژیاوه‌ کانی دیمانه‌ له‌ گه‌ل‌کراوان و تیکه‌ل‌کردن‌یان له‌ گه‌ل‌ روانگه‌ زانستییه‌کان، گه‌شتیکه‌ به‌ ناو قوولایی ئەو زه‌ینانه‌ی که‌ له‌ گێژه‌ل‌ووه‌ی توندوتیژی و ماده‌ هاندهره‌ کاندای توانای ناسیاری و په‌فتاری خۆیان له‌ده‌ست داوه‌. ئەم شیکارییه‌ نه‌ک هه‌ر قوولایی خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونی – سۆزدارییه‌کان نیشان ده‌دا، به‌ل‌کوو وه‌بیرمان دینێته‌وه‌ که‌ چۆن توندوتیژی ده‌توانی می‌شک و رۆحی مرۆف هه‌لب‌ق‌رچینی و تاک له‌ به‌رزه‌خی بێتوانایی و سه‌رگه‌ردانیدا به‌ جی ده‌هێلێت.

یه‌کیک له‌ لایه‌نه‌ ئازاره‌خسه‌ کانی ئەم لیکه‌وته‌ کاریگه‌ریی راسته‌وخۆی هاندهره‌کان له‌سه‌ر کارکردنی می‌شکه‌، که‌ مرۆف له‌ تیگه‌یشتن له‌ ساده‌ترین چه‌مکه‌کان بێبه‌ش ده‌کات. په‌سوول به‌ په‌شیمانیه‌کی قووله‌وه‌ باسی ئەم بێتواناییه‌ ده‌کات:

«ته‌نانه‌ت له‌ قه‌ره‌ب‌ا‌ل‌غیشدا روو له‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان ده‌که‌م، پیم خۆش نییه‌ روو له‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان بکه‌م، به‌لام ماده‌ی ره‌وانگۆر کاریگه‌ری داده‌نی و هه‌موو که‌ خانه‌ خۆله‌می‌شیه‌ کانی می‌شکم مردوون، پیم واییه‌ می‌شکم کار بکا به‌و دوو وشه‌ی وا قسه‌ت بۆ کردم، هیچ تینه‌گه‌یشتم چی ده‌لێی»
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۶، Pos 380-382).

ئەم گێڕانه‌وه‌ وێنه‌یه‌کی زیندوو له‌ مه‌رگی ورده‌ و ده‌ی توانا ناسیارییه‌کان به‌ ئیمه‌ پیشان ده‌دا، جی‌گایه‌ک که‌ خانه‌ خۆله‌می‌شیه‌ کانی می‌شک، وه‌ک په‌سوول خۆی باسی ده‌کا، چیت‌ر کار نا‌که‌ن و ته‌نانه‌ت له‌ گفتوگۆیه‌کی ساده‌ش تیناگات. ئەم ئەزموونه‌ له‌ گه‌ل‌ دۆزینه‌وه‌ زانستییه‌ کانی بواری عه‌سه‌ب‌ناسی یه‌ک ده‌گرێته‌وه‌. توێژینه‌وه‌کان ده‌ریده‌خه‌ن که‌ به‌کارهێنانی درێژخایه‌نی ماده‌ هاندهره‌کانی وه‌کوو میتامفیتامین زیانیکی جیدی به‌ توێژی پێش پێشه‌وه‌ی می‌شک ده‌گه‌یێنێ که‌ ئەو به‌شه‌ به‌رپرسی له‌ پریاردان و کۆنترۆل‌کردنی ئیمپالس و پرۆسێسی زانیارییه‌کانه‌ (Volkow et al., 2001). توندوتیژی به‌ئەزمونکراره‌، چ سۆزداری بێ یان کۆمه‌لایه‌تی، زۆر جار تاک به‌ره‌و ماده‌ هاندهره‌کان دنه‌ ده‌دا بۆ ئەوه‌ی په‌نج ده‌رباز بێ، به‌لام ئەم ده‌ربازبوونه‌ خۆی ده‌یێته‌وه‌ی له‌ ناوچوونی زیاتری می‌شک و توانا ناسینه‌کانی.

ئەم لەناوچوونە ناسینە بە شیوەیەکی دیکەش لە گیرانەوهی غوولام ئەسکەندەریدا رەنگ دەداتەوه، کە باس لە بیتوانایی میشک دەکا کە ناتوانی راست لە هەلە جیا بکاتەوه:

مەبەستم ئەوهیە ئەو توندوتیژییە بەسەر جەستە و رۆح و دەروونمدا هاتوو
شیتی کردم، سەیر کە، کاتیک بنیادەم روو لە مادە ھۆشبەرەکان دەکا، بەتایبەت
ئەم رەوانگۆری شیشە دوای ماوێک لە بەکارھێنانی، میشک بەھۆی کەمخەوی
و بەکارھێنانی مادە ھۆشبەرەکانەوه بچووک دەکاتەوه. ئانتینەکانی میشک ئیتر
کار ناکەن، دانەپەک هات بۆ مادە ھۆشبەر ئەوەندەم تێپەڵدا، ئەو چۆن
میشک قەپات دەکەن" (دیمانە ژیما ۲۴، Pos 140).

غوولام باسی بچووکبوونەوهی میشک و لەدەستدانی «ھەشکەر»ی ناسینەوهی دەکا، ھالەتیک کە رێگری لە بریاردانی ئەخلاق و کۆنترۆڵکردنی رەفتار دەکات. ئەم وەسفە لە گەڵ چەمکی «تیکچوونی کارکردی جێبەجێکاری میشک» یە ک دەگریتەوه، کە لە توێژینەوه دەروونناسی و عەسەبناسییەکاندا باسی کراوە. ئەم تیکچوونە توانای تاک بۆ پلاندانان و بریاردان و کۆنترۆڵکردنی رەفتارەکان تیک دەدا و زۆر جاریش لە ئەنجامی بەکارھێنانی مادە ھۆشبەرەکان و فشاری درێژخایەنی توندوتیژییە (Goldstein & Volkow, 2002). توندوتیژی دژی پیاوان، بە دەرکەوتنی فشاری دەروونی و سۆزداری، تاک بەرەو ئالوودەبوون دنە دەدا و ئەم سوورە وردە وردە توانا دەروونییەکانی لەناو دەبات. لە گیرانەوهیەکی تردا رەسوول تیشک دەخاتە سەر کاریگەریی مادە ھاندەرەکان لەسەر ھەندیک بەشی تایبەتی جەستە و دەروون:

«کیشانی شیشە لە ملەوه بۆ سەرەوه جەستە تیوە دەگلینێت. شیشە لە
ملەوه بۆ سەرەوهیە وەکوو مادە ھۆشبەرە نەرتییەکان نییە کە قاچت بێنیشی
یان چووژانم شتی دیکە. تەنیا میشکە کە زیانی پێدەگات. پێم وایە بە
جوانی دەژیم، بەلام کاتیک لە دەرەوه سەیری ژانم دەکەم، دەبینم وێران
بووم.» (دیمانە ژیما ۴۶، Pos 368).

ئەم لیدوانە وشیاریی رێژەیی رەسوول لە تیکچوونی میشکی خۆی پیشان دەدا، بەلام بەھۆی ئەوهی توانای گۆڕینی رەوتی ژانی نییە، قوولایی داماوێیەکی ئاشکرا دەکات. ئەو خۆی لە ژانیکیدا دەبینیتەوه کە لە دەرەوه وێرانەییەکی پەتییە، بەلام عەقلە تیکچوووەکی ناتوانی پێدەرەتانیکی بۆ دەرەزوون بدۆزێتەوه. ئەم ھالەتە دەتوانین بە چەمکی «ناتەبایی ناسیاری» روون بکەینەوه کە لە لایەن فێستینگەر (Festinger, 1957) خراوەتە روو. فێستینگەر پێی وایە کاتیک تاک لە نیوان بیر و باوەرەکانی (بۆ نموونە ژانی باش) و واقع (وێرانبوونی ژیان) دژایەتی دەبینی، ئەوا تووشی فشاری دەروونی دەبێ، بەلام ئەگەر میشک بەھۆی زیانە کیمیایی یان دەروونییەکانەوه نەیتوانی ئەو دژایەتییە چارەسەر بکا، ئەوا تاک لە ھەمان ھالەتی تیکدەریدا دەمیییتەوه. ئەو توندوتیژییە کە

به ئەزموون کراوه، به دندهانی رهسوول بۆ به کارهینانی شیشه، وهها میشکی تیک داوه که تهنانهت سهرباری بینینی و پراوونی ژیانیشی، هیچ ئەنگیزهیه کی بۆ گۆرینی رهوتی ژیان نییه. توندوتیژی قوول ههندیگ جار ده بێته هۆی سهری سۆزداری و ناسین، حالهتیک که تاک له ههر چهشنه ههست و کاردانهوهیه ک بیههش ده کات. شایان لهم رهوهوه ئەزموونیکه پر له ئیش و ژان ده گیرێتهوه:

ئهگه ره ئه وه که سهی که ده سندرێژی سیکسی کراوه، خۆی نه کوژی، به هیچ جوړیک چاک نابێتهوه، هیچ ههستیکی بۆ هیچ شتیک نییه. هیچ ههیه جانیکی نییه، له زۆر حالهتدا ده چێته ناو جهسته شیهوه، واته ئه گه ره دهستی بهری، ئیشی پێ ناگات. ههست به هیچ ناگات. به هۆی ئه وه گورزه ی که له لایه ن بنه ماله که یه وه پێی گه یشتووه. به داخه وه، ئیستا بۆته باو” (دیمانه ی ژماره ۵۰، Pos 132).

ئه م گیرانه وه باس له بیههستی سۆزداری و جهسته یی ده کا، حالهتیک که له ئەنجامی زه بر و گورزی دهروونی به هۆی توندوتیژی خیزانییه وه دێته ئاراوه. ئه م بیههستییه که ده توانی بیهته هۆی تیکچوونی پرۆسیسی سۆزداری و کاردانه وه ناسیارییه کان، له گه ل چه مکی «سهری سۆزداری» له تیۆری ترومادا یه ک ده گرێته وه. وان دیر کۆلک (Van der Kolk, 1994) روونی ده کاته وه که ئەزموونه تروماتیکه تونده کانی وه کوو توندوتیژی خیزانی، ده توانی سیسته می عه سه بی به ره و حاله تی «کی» با، جیگایه ک که تاک بۆ ئه وه ی خۆی پاریزی، په یوه ندیه که ی له گه ل هه ست و تهنانه ت ئازاری جهسته یی ده بریت. له دۆخی شایاندا، ئه و توندوتیژییه ی که به ئەزموونی کردووه، ده روون و جهسته ی وه ها ئیفلیج کردووه که ئیتر هه ست به هیچ ناگات. ههروه ها فشاره کانی ژیان و توندوتیژییه کۆمه لایه تییه کانیش ده توانن بنه هۆی تیکچوونی کارکردی میشک، تهنانه ت به بی به کارهینانی ماده هۆشبه ره کان. ئه سه کهنده ری باس له کاریگه ریه کانی کارکردنی قورس له سه ر ده روون و جهسته ده کات:

«ئه و پیاوانه ی که دوو شیفته کار ده که ن و شیفتی کاریان قورسه، که مخه وی سیسته می میشک و کوئهنده می به رگری له شیان تیک ده دات. هه موو شتیک تیک ده چی، خواردن و خواردنه وه کانت، ئه عسابت تیک ده چی. تووره و عه سه بی ده بی، بی تاقه ت و وه ره ز ده بیت» (دیمانه ی ژماره ۷۲، Pos 78-81).

ئه م گیرانه وه کاریگه ری فشاری کارکردن و بیخه وی له سه ر کارکردی ناسین و سۆزداری نیشان ده دات. بی ههستی و تووره بوون نیشانه ی ماندوویتییه دهروونی و تیکچوونی کارکردی کوئهنده می عه سه بییه. ئه م ئەزموونه له گه ل مۆدیلی «فشاری درێزخایه ن» سی سیلای (Selye, 1956) دا یه ک

ده گریتهوه، که نشان ددها که فشاری بهردهوام و بیبهشبوون له کهمخهوی، ماندوویتی جهستهبی و دروونی لی ده کهویتیوه و کارکردی میشک تیک ددهات. توندوتیژی کومه لایه تی و ئابووری، به سه پاندنی فشاری تاقه تپرووکی نی کاری به سهر پیاوان، میشکیان قه پات ده کا و توانای ناسین و رهفتاریان لاواز ده کات.

ئهم پچرانه هه ندیک جار رووداوی قهره بوونه کراوی لی ده کهویتیوه. محهمه دی باس له ئه زموونیکی مه ترسیدار ده کا که به هو ی ماندوویتی دهروونییه وه دروست ده بی که ئه و ماندوویتییه ش دهراویشته ی شیفی دریز و قورسی کارییه:

«به هو ی ئه وه ی من له شیفی ۲۴ سه عاتیدا کارم ده کرد، له سهر هه مان ئه و خولانه ی که له نه خووشخانه ی ئیمام زهختیان لیم ده کرد که ده بی سالی لیره ئیش بکه ی بو ئه وه ی به لگه نامه که ت بیته یه ک ساله، وه کوو ئه و خولانه ی که وا ماوه که ی سی مانگه بوو، ۱۳ سال له مه و بهر، خوله کان سی مانگه بوون به لام دواتر بوو به یه ک ساله. زهختیان لی کردین که هه موو ده بی یه که ده ست بن و دوا ی ۴۵ سه عات هاتین و ئیمه ماینه وه ۶-۵ کاتزمیر زیاده ئیشمان کرد، نزیکه ی ۳۰ کاتزمیر له شوینی کار بووین، خهریک بوو ده روشتینه وه بو ماله وه که میوانیشمان بوو ده بوایه بیانمیردا یه ته وه بو ئیسلا مشار. له ئوتووبانه که ی تاران که ره ج بو خه وه نوچه که نه بیرد مه وه ئوتومبیلی کابران شکاند باش بوو خو مان هیچمان لی نه هات» (دیمانه ی ژماره ۷، Pos 34).

ئهم گیرانه وه کاریگه ری راسته وخوی تیکچوونی ناسین که دهراویشته ی ماندوویتی و فشاری کارکردنه له سهر رهفتار نشان ددهات. خه والوویی له پشت سوکانه وه که له ئه نجامی شیفی دریزخایه ن و فشاری دهروونییه وه بووه، بووه ته هو ی رووداویکی مه ترسیدار. ئهم بابه ته له گه ل توپژینه وه کانی بواری دهروونناسی ناسیندا یه ک ده گریته وه که ده ریده خه ن که کهمخه وی کاتی کاردانه وه و توانای بریاردان زور که م ده کاته وه (Walker, 2008). توندوتیژییه پیکهاته ییه کانی وه کوو سه پاندنی شیفی نامرو فانه، زهینی پیاوانی به راده یه ک تیک ددها که نه ک ههر خو یان به لکوو ئه وانی دیکه ش ده خه نه مه ترسییه وه.

غو له لام ئه سکه نده ری له گیرانه وه یه کی دیکه دا ئامازه به چونه تی چوونه ناو سووری ئالوده بوون و کاریگه ری ماده هانده ره کان له سهر رهفتار و دروون ده کات:

«میلیکی ئه لمانی [جو ریکه له ماده هانده ره کان] له ناو قوتووی ئالمینیومیدا به کیلو ده یفرۆشن له وه یه ک کیلویه ۹۰۰ گرام شووشه به رهه م ده هات. به لام ئیسا له م حه به ئانتی هیستامینه له کیلویه کی ۶۰۰ گرام به رهه م ده هات هیشتا ئه سیدیشی تیده که ن. ئه وسا شووشه فوسفوری تیدا

بوو شىشەكە تامى قەوزەى دەريايى دەدا كە دەتكىشا ئەوئەندەى نەبوو، بەلام ئىستا كە شووشە دەكىشى، كابرا وەختە شىت بى بەھۆى ئەو ئەسیدەىە وا تىى دەكەن ئەوسا ئەسیدیان تىكەلى شووشە نەدەكرد. ئىستا ئەگەر شووشە دەكىشى مىشك دەرزىنى خودى مىلىك ھەموو شتىكى تىدا بوو... ئىمە ھاتىنە ناو ئەم كارى تاوانكارىيەوھە من دروستم دەكرد و دەمفرۆشت وردە وردە دەمفرۆشت بە شارەكانى دىكەى وەكوو كىانشەھر و لەھۆى لەگەل چەندىن كەس ئاشنا بووم و دەچوونە ناو كۆبونەوھى ئەو ژانەوھە و شىشەمان دەكىشا و ئىتر لەوئەفئىرى شىشە كىشان بووم» (دىمانەى ژمارە ۲۴، Pos 32).

ئەم گىرەنەوھە نىشان دەدا كە چۆن ژىنگەى كۆمەلایەتى و توندوتىژى سۆزدارى تاكەكان دنە دەدا بو بەكارھىنانى مادە ھاندەرەكان. غوھلام باس لەوھە دەكا كە وردە وردە رووى لە ئالوودەبوون كەردوھە و مادە كىمىيەبەھەيزەكان كارىگەر. بىان لەسەر دەروونى داناوھە، ھالەتىك كە ئەو بەرھەو شىتى دەبات. ئەم ئەزمونە لەگەل تىورىى "فشارى كۆمەلایەتى" سى مېرتون (Merton, 1938) يەك دەگرىتەوھە كە پىى واىە كاتىك تاكەكان تووشى فشارە كۆمەلایەتى و سۆزدارىيەكان دەبن، لەوانەىە پەنا بو پەفتارە لادەرەكانى وەكوو ئالوودەبوون بەن. توندوتىژى دژى پىاوان، بە دروستكردنى بوشارى سۆزدارى و فشارە ژىنگەىيەكانەوھە پىاوان بەرھەو ئەو مادانە راكيش دەكا كە بە تەواوى مىشك و پەفتارەكانىان تىك دەدات.

لە كۆتايىدا سەرھەنگى سەربازى لىكەوتە بەربالاوھەكانى ئەم تىكچوونانە لە سەر ئاستى كەلانتەدا دەخاتە روو:

«[لىكەوتەكانى توندوتىژى] دەتوانىن بكەين بە تىكچوونى ئەعساب و دەروون، رووداوى ھاتوچۆ و ھەموو جۆرە نەخۆشىيەك كە لە ئەنجامى توندوتىژىيە دژى پىاوان سەرھەلدەدەن» (دىمانەى ژمارە ۹۹، Pos 8).

ئەم گىرەنەوھە پىشان دەدا كە توندوتىژى كارىگەرىيەكى بەرھەروانى لەسەر تەندروستى دەروون و پەفتار ھەىە، لە تىكچوونى ئەعساب و دەروونەوھە بگرە ھەتا دەگاتە رووداوى ھاتوچۆ كە لە ئەنجامى تىكچوونى كاركردى ناسىنەوھە دروست دەبىت. ئەم بوچوونە لەگەل توئىزىنەوھە پەتازانىيەكان (ئىپىدئىمئولۇژىك) يەك دەگرىتەوھە كە نىشان دەدەن كە توندوتىژى و فشارى درىزخايەن رىژەى نەخۆشىيە دەروونىيەكان و رووداوەكانى پەيوەست بە تىكچوونى ناسىارى زىاد دەكەن (Kessler et al., 1995).

ئەم گىرەنەوانە لە پال يەكتر و تەزاي سەرھەكىي تىكچوونى ناسىارى و پەفتارىي مىشك كە يەككە لە لىكەوتە دەروونى - سۆزدارىيەكانى توندوتىژى دژى پىاوانە زەق دەكاتەوھە. توندوتىژى

چ به شیوهی سۆزداری، چ به شیوهی خیزانی، یان کۆمه لایه تی، پیاوان له ناو سووری فشاری دهروونیدا گرفتار ده کا که هه ندیک جار سه ر ده کیشی بۆ به کارهینانی ماده هۆشبه ره کان و هه ندیک جاریش به هۆی بیخه وی و شیفتهی قورس و درێژخایه نی کاریه وه ده بیته هۆی ماندوویتی دهروونی. ئەم سووره توانا ناسیارییه کانی وه کوو بریاردان، قه زاوه تکردن و کۆنترۆلکردنی رهفتار تیک ده دا و تاک له حاله تیککی بی ههستی، شیتی یان بیتواناییدا ده هیلتیه وه. هه ندیک جار ئەم تیکچوونه ده بیته هۆی رووداوگه لی وه کوو رووداوی هاتوچۆ و هه ندیک جار تاک له چهشنه هه ر هه ست و کاردانه وهیه ک داده مالیت. ئەم شیکارییه هاواری ئەو پیاوانه یه که له ناو ئەو توندوتیژیانه ی که به سه ریاندا هاتووه، عه قل و رهفتاری خۆیان له ده ست داوه و بۆ ده ربا زوون له م دۆخه و دۆزینه وه ی رپده ره تانیک که وتوونه ته ناو تاریکیه وه. بۆ ده رچوون له م سووره، پتویستمان به ده ستیوه ردانیکه که هه م رپگری له توندوتیژی بکا و هه میش ته ندروستی دهروونی و میشکی ئەو تاکانه بنیات بنیته وه، بۆ ئەوه ی رهنکه رۆژیک بی خانه خۆله میشیه کانی میشکیان زیندوو ببنه وه و ژیان ماناکه ی به ده ست به ییته وه.

تیکچوونی بیرکردنه وه و ته رکیز و بیتوانایی له راپه راندنی ئه رکه کان

له ناو چینه شاراهه کانی ژیاندا، توندوتیژی به رامبه ر به پیاوان وه ک سیبه ریک قورسایه ده خاته سه ر دهروون و زهینی پیاوان و لیکه وته ی قوولی له سه ر توانای ناسیاری و سۆزداریان هه یه. یه کیک له تالترین لیکه وته کان، تیکچوونی بیرکردنه وه و ته رکیز و بیتوانایی له ئەنجامدانی ئه رکه کانی رۆژانه یه، که ژیان ده کاته مهیدانی جهنگی بیوچان. ئەم گیرانه وه، له چوارچیوه ی پارادایمی مۆدیلی گرهنده تیوریدا، به پشتبه ستن به ئەزموونه ژیاوه کانی دیمانه له گه لکراوان و تیکه لکردنیان له گه ل روانگه زانستییه کان، گه شتیکه بۆ ناو قوولایی ئەو زهینانه ی که له ئەنجامی توندوتیژییدا توانای ته رکیزکردن و به رپوه بردنی ژیانیان له ده ست داوه. ئەم شیکارییه نه ک هه ر برینه دهروونی - سۆزدارییه کان ئاشکرا ده کا، به لکوو نیشان ده دا که چۆن توندوتیژی ده توانی زهین و دهروون بشیوینی و تاک له گێژه لووه ی بیتوانایی و سه رلیشیواویدا گرفتار بکات.

یه کیک له دیارترین نیشانه کانی ئەم تیکچوونه، بیتوانایی له ته رکیزکردن و په ریشانی به رده وامی فکر و خه یاله، که ته نانه ت ساده ترین ئه رکه کانیش ده کا به چالنج و ئالنگارییه کی گه وه ره. یاسر حوسینی فهد به په شیمانیه کی قووله وه باسی ئەم بیتواناییه ده کات:

«هه ندیک جار ده مه وه ی سه رنجم له سه ر شتیک چر بکه مه وه به لام ناتوانم.
شتیکی دیکه دیته میشکمه وه. هه ندیک جار به موبایله که م قسه ده که م و
خه ریکه بۆ موبایله که م ده گه ریم چاویلکه که م له چاومه، به دوا ی چاویلکه که م دا
ده گه ریم. ستریس و که مه ویم هه یه» (دیمانه ی ژماره 41، Pos).

ئەم گیرانه وه وینه یه کی زیندووی زهینیکی شه مزاه که له ژیر فشاری دهروونی و که مه وهیدا،

ناتوانی ته‌نانه‌ت سه‌رنجی بېرژنیتته سه‌ر بابە‌تیکی سادە‌ش. یاسر باسی ونبوونی مۆبایله‌که‌ی ده‌کا که به ده‌ستیه‌وه‌یه‌تی به‌لام بۆی ده‌گه‌ڕێ یان چاویلکه‌که‌ی له‌چاوه‌ و بۆی ده‌گه‌ڕێت. که ئه‌مانه‌ نیشانه‌کانی په‌رته‌وازیی فکر و هۆشه‌ که ژيانی رۆژانه‌ی تیک داوه. ئه‌م ئه‌زموونه‌ له‌گه‌ڵ دۆزینه‌وه‌ ده‌رووناسیی ناسیاریه‌ کاندایه‌ک ده‌گرێته‌وه‌، که نیشان ده‌دا فشاری درێژخایه‌ن و که‌مخه‌وی توانای ته‌رکیزکردن و یادگه‌ی کورتخایه‌ن به‌ توندی که‌م ده‌کاته‌وه‌ (Walker, 2008). ئه‌و توندوتیژییه‌ی که به‌ئەزموون کراوه‌، چ سۆزداری بێ یان کۆمه‌لایه‌تی، فشاری به‌رده‌وام و بێخه‌وی دروست کردوه‌ به‌ جۆریک که زه‌ینی یاسر ئه‌وه‌نده‌ تیک چووه‌ که ته‌نانه‌ت ئه‌رکه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانیش به‌ لایه‌وه‌ نامومکین بووه‌.

ئەم بێتواناییه‌ له‌ بیرکردنه‌وه‌ و ته‌رکیزکردندا هه‌ندیک جار ده‌بێته‌ هۆی دووباره‌بوونه‌وه‌ی ره‌فتاری وێرانکه‌ر و تاک نه‌توانی له‌ سووره‌ نه‌رێنیه‌کانی ژیان رزگار بێت. عه‌لی ئاقاسی باس له‌م دووباره‌بوونه‌وه‌ بیکۆتایی و هه‌میشه‌یه‌ ده‌کات:

«کێشه‌ی ده‌روونیم هه‌یه‌، هه‌مان ئه‌و کاره‌ی که پێشتر ده‌مکرد بووه‌ته‌ خۆره‌ی ژیانم هه‌موو گیانمی ته‌نیوه‌. بۆ نموونه‌ ماده‌ی هۆشبه‌ر ده‌کیشم، ده‌چمه‌ که‌مپ [که‌مپی وازه‌ینان له‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان]، وه‌ک شتیک لێم بووه‌ته‌ خوویه‌کی هه‌میشه‌یی په‌یتا په‌یتا بۆم دووباره‌ ده‌بێته‌وه‌ (دیمان‌ه‌ی ژماره‌ ۳۹، Pos 247).

عه‌لی خۆی که له‌ ناو قۆزاخه‌ی خووه‌ وێرانکه‌ره‌ کاندایه‌بێنیتته‌وه‌، جیگایه‌ک که مێشکی ناتوانی رێده‌ره‌تانیک بۆ ده‌ربازبوون بدۆزیتته‌وه‌. ئه‌م دووباره‌بوونه‌وه‌ بێوچان ئاماژه‌ بۆ تیکچوونی بیرکردنه‌وه‌ و بریاردان ده‌دات، حاله‌تیک که تاک له‌ ناو سه‌رچه‌شنه‌ ره‌فتارییه‌ ناکارامه‌ کاندایه‌ قه‌تیس ده‌کات. ئه‌م ئه‌زموونه‌ له‌گه‌ڵ چه‌مکی «بێتوانایی فێرکراو» دا یه‌ک ده‌گرێته‌وه‌ که له‌لایه‌ن سیلیگمان (۱۹۷۵) خراوه‌ته‌ روو. سیلیگمان پێی وایه‌ که ئه‌زموونی په‌یتا په‌یتای شکست و توندوتیژی تاک دێیتته‌ سه‌ر ئه‌و باوه‌ره‌ی که ناتوانی بارودۆخی خۆی بگۆڕی و له‌ ئه‌نجامدا زه‌ینی له‌ هه‌ولدان بۆ دۆزینه‌وه‌ی چاره‌سه‌ریک ده‌وه‌ستیت. توندوتیژی دژ به‌ عه‌لی، چ به‌ شیوه‌ی کۆمه‌لایه‌تی بێ یان سۆزداری، ئه‌وی له‌م قۆزاخه‌ی زه‌ینییه‌دا گرفتار کردوه‌ و توانای بیرکردنه‌وه‌ی داھێنه‌رانه‌ی بۆ ده‌ربازبوون له‌م دۆخه‌ی لێ زه‌وت کردوه‌.

توندوتیژی، هه‌ندیک جار به‌ شیوه‌یه‌کی ناراسته‌وخۆ و له‌ رینگه‌ی ئه‌و رپوداوانه‌ی که ئارامی ده‌روونی ده‌شه‌مزی‌ن، زه‌ین تیک ده‌دا و توانای ته‌رکیزکردن له‌سه‌ر پلانه‌کانی ژیان له‌ناو ده‌بات. موحسین حه‌ق به‌ تووهری و داماوویه‌وه‌ باس له‌ ئه‌زموونیک ده‌کا که تێیدا ته‌واوی نه‌زمی ژيانی شپه‌رزه‌ بووه‌:

«کاتیک ده‌لێن توندوتیژی ئه‌مه‌ توندوتیژییه‌، من هه‌یچم نه‌کردوه‌، نموونه‌ت بۆ ده‌هێنمه‌وه‌ با به‌ نموونه‌ تیبگه‌ین، ئه‌مه‌ ئۆتۆمبێلیک وه‌ستاو،

له سەر شه قامیکی ۵ باندی شه قامیکی بچوو کیش نه بوو، ئەم ئۆتۆمبیلە له بهردهم دوو کانیکی فیتەریدا بوو، فیتەر له ئۆتۆمبیلە کە ی دابهزی و ده رگای ئۆتۆمبیلە کە ی داخست و له پشت ئۆتۆمبیلە کە وه ده رپا بۆ ئە وه ی بچیتە دوو کانه کە ی له سەر شه قامه کە، ژنیکی به سالاجوو به خیرایی ۷۰ کم / کاتژمیر له ئۆتۆمبیلیکی دیکه ی دا و له و ساته دا کە ئەم بهنده ی خودا له پشت ئۆتۆمبیلە کە وه تیپه ری و به پشت ئۆتۆمبیلە کە یدا و به خیرایی ۷۰ کیلومه تر له کاتژمیری کدا ئۆتۆمبیلە کە ی خراب ده کا و ئە و پیاوه به دبه خته ی دایه بهر ماشین. ئۆتۆمبیلە کە یان بهرز کرده وه. فیتەر (میکانیک) ته له فۆنی بۆ کردم، کە فریام کە وه مردم. منیش وتم جا به من چی من ئۆتۆمبیلە کە مم له دوو کانی فیته ریی تۆدا دانا وه کە بۆمی چاک بکه یته وه، من چی بکه م خه ریکی ده مری. چوومه ئە وه ی کە بزنام چی قه وما وه، پۆلیس هات و وتی: «ئەم روودا وه ساخته یه. ئەم ئۆتۆمبیلە بۆ ما وه ی دوو هه فته ده بی بچیتە پارکینگ، ئە وه منیش له حه وت ده وڵه ت بی خه بهر. من ئۆتۆمبیلە دا وه به فیتەر و یه کیکی تر خه وی لی کە وتوو وه و خۆی کوتا وه به ئۆتۆمبیلە کە مدا و بهر و دوا ی ئۆتۆمبیلە کە ییم شکاند بوو. من تا وانبار نه بووم و دوو هه فته یه ئۆتۆمبیلە نییه. جا بزانه ئە مه توندوتیژییه. هه زار پلانت بۆ ژیان هه یه، چ واجب و چ نا واجب. من ئە مه لای کی بلیم؟ له نا کا و شتی ده قه ومی و ته شیییه کە م ده بیته وه به خوری. من ئیستا ئۆتۆمبیلە نییه. ده بی دوو هه فته به دوا دا چوونی بکه م، بێم و بچم بۆ داوا کاری گشتی ئۆتۆمبیلە کە م ئازاد بکه ن، برۆ له پارکینگ بلیت وه برگره، برۆم و بێم و ئەم بکه م و ئە و بکه م. دوا ی دوو هه فته کا کە ئیمه حه قمان به سه ر تۆ وه نییه، برۆ بۆ فه رمانگه ی قه ره بوو کردنه وه بۆ وه رگرتی قه ره بووه کە ت، ده ی ده چیته فه رمانگه ی قه ره بوو کردنه وه ئە و پاره کە ت پینادا نه وه یانی هه لات هه لاتیکه. واته توندوتیژیی ده روونی ئە خلاق ی و ئابوو ری ... کا کە ئە وه بۆ چی ئاوا یه؟ ده لێ به من چی! یانی رۆنینی رۆژانه ت ده شیوی به سه ر یه کدا. یه کیکی دیکه خه وی لی کە وتوو وه تۆ گرفتار ده بی. ئاوا یه کا کە گیان (دیمانه ی ژماره ۹۰، Pos 33).

ئەم گیرانه وه درێژ و پر له تووره ییه، ئە و توندوتیژییه ده خاته روو کە به شیوه یه کی ناراسته وخۆ له رێگه ی نادا په ره ریه کۆمه لایه تییه کان و روودا وه چا وه روانه کرا وه کانه وه می شک و ژیا نی مو حسی نی شیواندوو ه. ئە و با سی تی کچوونی هه موو پلانه کانی و له ده ستدانی ئا رامیی نا و مال ده کا و هه ر ئە وه ش نا شاریته وه کە توانای سه رنج خسته سه ر کار و ژیا نی نه ما وه. ئەم ئە زمونه له گه ل تیوری «فشاری درێژخایه ن» سی سی لای (Selye, 1956) دا یه ک ده گریته وه کە پێی وایه روودا وه ستر یسییه کان و فشاره

به‌رده‌وامه‌کان توانای زهین بۆرپیک‌خستن و تهرکیزکردن ده‌شه‌مزین و تاک له‌حاله‌تی ماندوویتی ده‌روونیدا پاده‌گریت. ئه‌و توندوتیژییه‌که‌که‌مه‌لایه‌تییه‌ی که‌موحسن تووشی بووه، به‌شیواندنی ژيانی زهینی تیک داوه و توانای ئه‌نجامدانی کاروباری رۆژانه‌ی بۆ نه‌ه‌یشتووه‌ته‌وه.

ئهم تیکچوونی فکر و زهینه، هه‌ندیک جار ده‌بیته‌هۆی گوشه‌گیری و ره‌فتاری نائاسایی، حاله‌تیک که‌تاک له‌که‌مه‌لگا دوور ده‌خاته‌وه و می‌شکی نوقمی تاریکی ده‌کات. یه‌تیک له‌دیمانه‌له‌گه‌لکراوان که‌تووشی ئازاردانی سیکسی بووه، باسی ئهم گوشه‌گیری و گیزاویی زهینییه‌ی کرد:

«ئیتیر نه‌مده‌ویست قسه‌بکه‌م، گوشه‌گیر بووم، وه‌که‌سه‌یکی نه‌خۆشی ده‌روونیم لی‌هاتبوو، هه‌ندیک جار به‌ده‌نگی به‌رز قاقا پیده‌که‌نیم، به‌ده‌نگی به‌رز له‌گه‌ل خۆم قسه‌م ده‌کرد، هه‌مووان سه‌رسانه‌سه‌یری منیان ده‌کرد. ره‌نگه‌ئهم بابته‌ئهم به‌ماله‌ی هه‌راسان کردبێ، و له‌رنگه‌ی نیه‌وندگیری باوکی ئهم خیزانه‌وه، که‌خاوه‌نی ده‌رمانخانه‌یه‌کی گه‌وره‌بوو له‌و شاره‌دا، سه‌روکی قوتابخانه‌ی ئاماده‌یی رازی بوو که‌له‌نووستنگه‌جینگام پی‌بدن و بتوانم له‌پۆلی دوانزه‌ی ئاماده‌ییدا له‌نووستنگه‌بم‌ینمه‌وه». (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۲، Pos 27).

ئهم گیرانه‌وه‌قوولایی خه‌ساره‌تی ده‌روونی نیشان ده‌دا که‌به‌هۆی توندوتیژییه‌وه‌دروست ده‌بێ، جینگایه‌ک که‌تاک گوشه‌گیر ده‌بێ و به‌ده‌نگی به‌رز له‌گه‌ل خۆی قسه‌ده‌کا و ره‌فتارگه‌لیک له‌خۆی ده‌نویسێ که‌ئه‌وانی دیکه‌ئازار ده‌دات. ئهم حاله‌ته‌نیشانه‌ی تیکچوونی توندی فکر و خه‌یال و باری سۆزدارییه‌که‌تاک له‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل جیهانی ده‌ورویه‌ری بی‌به‌ش ده‌کات. ئهم ئهم‌زموونه‌له‌گه‌ل تیۆریی ترومای فان دیر کۆلک (Van der Kolk, 1994) هاوته‌ریبه‌که‌روونی ده‌کاته‌وه‌که‌ئهم‌زموونه‌تروماتیکه‌کانی وه‌کوو ده‌ستدریژی سیکسی ده‌توانن سیسته‌می عه‌سه‌بی تیک بدن و تاک تووشی حاله‌تی گوشه‌گیری و ره‌فتاری نائاسایی بکه‌ن. ئه‌و توندوتیژییه‌ی ئهم تاکه‌به‌ئهم‌زموونی کردووه، می‌شکی وه‌ها تیک داوه که‌نه‌ک هه‌ر توانای تهرکیزکردن و ئه‌نجامدانی ئه‌رکه‌کانی رۆژانه‌ی له‌ده‌ست داوه، به‌لکوو له‌که‌مه‌لگا دوور خراوه‌ته‌وه و له‌ته‌نیاپی خۆیدا نوقم بووه.

ئهم گیرانه‌وانه‌له‌پال یه‌کتر، وته‌زایه‌کی سه‌ره‌کیی تیکچوونی فکر و تهرکیزکردن و بیتوانایی له‌ئه‌نجامدانی ئه‌رکه‌کان که‌یه‌تیک له‌لیکه‌وته‌ده‌روونی - سۆزدارییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان، زه‌ق ده‌که‌نه‌وه. توندوتیژی چ‌راسته‌وخۆ بێ وه‌کوو ئازاردانی سیکسی، یان ناراسته‌وخۆ، وه‌کوو فشاره‌که‌مه‌لایه‌تییه‌کان و رووداوه‌چاوه‌روانه‌کراوه‌کان، می‌شکی پیاوان ده‌شه‌مزین و توانای تهرکیزکردن و بریاردان و به‌رپه‌بردنی ژيانیان له‌ناو ده‌به‌ن. یه‌تیک ناتوانی سه‌رنجی بپڕژینیتته‌سه‌ر بابته‌تیکی ساده‌و به‌رده‌وام بیر و هۆشی ب‌لاوه، یه‌تیک تر له‌ناو ره‌فتاری رووخینه‌رانه‌دا و رینگه‌ی ده‌ربازبوونی بۆ نادۆزرتیه‌وه، سییه‌میان هه‌موو پلانه‌کانی ژيانی تیک چووه و ئارامیی خۆی له‌ده‌ست داوه، چواره‌میش به‌ده‌نگی به‌رز له‌ته‌نیاپی و گوشه‌گیریدا له‌گه‌ل خۆیدا قسه‌ده‌کات. ئهمانه‌هاواری ئه‌و پیاوانه‌ن که‌به‌هۆی توندوتیژییه‌وه‌می‌شکیان تیک چووه و له‌به‌رزخی بیتوانایی و سه‌رلیشی‌واویدا

پشتگوځی خراون. ئەم شیکارییه بانگه‌شستیکه بۆ ئاوردانهوه له برینه شاراهه کانی ئەو پیاوانه، ئەو برینانهی که نهک ته‌ن‌ها جه‌سته‌یان، به‌لکوو می‌شک و رۆحیشیان هه‌لق‌چاندووه. رهن‌گه به ناسینی وردتری ئەم لیکه‌وتانه و هه‌ندێ ده‌ستیه‌ردان بتوانین کاریکی وا بکه‌ین که ته‌ندروستی ده‌روونی و توانای ناسیارییان وه‌ده‌ست به‌ینه‌وه، په‌نجه‌ریه کی هیوایان بۆ بکریته‌وه، ده‌لاقیه‌ک که بتوانی می‌شکی پر له کیشه‌یان هیور بکاته‌وه و ژانیان بۆ بگه‌رینیته‌وه.

تیکچوونی خه‌و

توندوتیژی دژی پیاوان، وه‌ک زیرانیکی بیده‌نگ، نه‌ک ته‌ن‌ها جه‌سته، به‌لکوو عه‌قل و رۆحیشیان داده‌پلۆسی و جیی قامچی لیکه‌وته قوول و دلته‌زینه‌کانی به‌جه‌سته و رۆحیانه‌وه دیاره. له‌نیو ئەم لیکه‌وتانه‌دا، تیکچوونی خه‌و، یه‌کیک له‌ دیارترین نیشانه‌ ده‌روونی و سۆزداریه‌که‌نه که ژانیان لی ده‌کاته کابووسیکی بیکۆتایی. ئەم گێرانه‌وه، له‌ چوارچیوه‌ی پارادایمی مۆدیلی گره‌ندتیۆریدا، به‌ پشتبه‌ستن به‌ ئەزموونه‌ زیندووه‌کانی دیمانه‌له‌گه‌لکراوان و تیکه‌لکردنیان له‌گه‌ل تیۆرییه‌ زانستییه‌کان، گه‌شتیکه‌ بۆ ناو شه‌وانی نا‌ئارامی ئەو پیاوانه‌ی که به‌هۆی توندوتیژییه‌وه خه‌و له‌ چاویان تۆراوه. ئەم شیکارییه به‌ که‌لکوه‌رگرتن له‌ گێرانه‌وه‌ی ته‌واو و ئیتالیکیکی دیمانه‌له‌گه‌لکراوان و بۆچوونی پسپۆران و گێرانه‌وه‌ی یه‌کگرتوو، نیشان ده‌دا که چۆن توندوتیژی، ده‌روون و جه‌سته له‌ کار ده‌خا و خه‌و ده‌کاته سه‌نگه‌ریک بۆ مانه‌وه.

خه‌و په‌ناگه‌ی سروشتی زه‌ین و جه‌سته‌یه به‌لام بۆ زۆریک له‌و پیاوانه‌ی که تووشی توندوتیژی بوون، که خه‌و دالده‌ی هێمانیه‌تی نییه به‌لکوو بۆته‌ دیمه‌نی دل‌ه‌راوکی و نا‌ئارامی. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌ په‌شیمانییه‌کی قووله‌وه باس له‌وه ده‌کا که نه‌یتوانیوه بخه‌وی:

«من هه‌تا به‌یانی ناتوانم بخه‌وم. یانی هه‌تا به‌یانی له‌ ناو جینگا که‌مدا هه‌ر جینگل ده‌ده‌م. خو له‌به‌ر فیکر و خه‌یاڵ خه‌و له‌ چاو‌م باری کردووه. هه‌ر بیر له‌وه ده‌که‌مه‌وه که باشه‌ بۆچی وای لێهات؟ بۆچی ئەمه‌ رووی دا؟» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۲، Pos 15).

ئەم گێرانه‌وه‌ وینه‌یه‌کی زیندوو له‌ شه‌ویکی بیکۆتاییدا به‌ ئیمه‌ پیشان ده‌دا، که زه‌ین له‌ سووری فیکری دووباره‌ و پرسیاره‌ بی وه‌لامه‌کاندا قه‌تیس ده‌کا و نا‌هێلی جه‌سته‌ پشوو بدات. ئەم ئەزموونه له‌گه‌ل دۆزینه‌وه‌ ده‌روونناسیه‌ی کانی خه‌ودا یه‌ک ده‌گریته‌وه که ده‌ریده‌خه‌ن که فشار و تروما ده‌توانن سه‌رچه‌شه‌نه‌کانی خه‌و بشیوین و تاک له‌ حاله‌تی وشیاریی به‌رده‌وامدا به‌هێلێته‌وه (Walker, 2017). ئەو توندوتیژییه به‌ئەزموونکراوه، چ سۆزداری بی یان کۆمه‌لایه‌تی یان جه‌سته‌یی زه‌ینی تاکێ کردووه به‌ زیندانی بیر و خه‌یاڵی خراپ که خه‌وی زړاندووه.

ئەم بی‌خه‌وییه هه‌ندیک جار کابوسی له‌گه‌ل که رابردوو زیندوو ده‌کاته‌وه و تاک له‌ وه‌حشه‌تی به‌رده‌وامدا گرفتار ده‌کات. دیمانه‌له‌گه‌لکراویکی دیکه باسی ئەم کابووسانه‌ی کرد:

«شه‌وانه که دهمه‌وئ بجه‌وم، به‌رده‌وام خه‌ون به‌و رۆژانه ده‌بینم، هه‌مان لیدان، هه‌مان جنیو و قسه‌ی ناخۆش، له‌ناکاو له‌خه‌و راده‌په‌رم، ئاره‌ق ده‌که‌م، دلم توند لیده‌دا، ئیتیر ناتوانم بجه‌وم» (دیمانه‌ی ژماره ۴۵، Pos 89).

ئهم کابووسانه نیشانه‌ی تیکچوونی سترسی دوا‌ی رووداون (PTSD)، که تیدیدا ئه‌زمونه توندوتیژه‌کان له‌قالبی خه‌ونی ترسناکدا دووباره ده‌بنه‌وه و خه‌و ده‌که‌نه ئه‌زمونیکی دلته‌زین. شان دیر کۆلک (۲۰۱۴) روونی ده‌کاته‌وه که تروما ده‌توانیت سیسته‌می عه‌سه‌بی بخاته‌حاله‌تی فره‌چالاکیه‌وه، جیگایه‌ک که می‌شک به‌رده‌وام بیره‌وه‌ریه‌ ئازاربه‌خشه‌کان دووباره ده‌کاته‌وه. بۆ ئهم که‌سه توندوتیژییه‌کانی رابردوو نه‌ک ته‌نها رۆژه‌کانی به‌لکوو شه‌وه‌کانیشی لئ‌ تال کردوو و خه‌وی زران‌دوو.

تیکچوونی خه‌و هه‌ندیک جار له‌شیوه‌ی زۆر بیداری پهی‌تا پهی‌تا و بیتوانایی له‌دووباره خه‌ولیکه‌وتنه‌وه‌ خۆی ده‌رده‌خا، حاله‌تیک که جه‌سته و ده‌روون ده‌پووکینیت. یه‌کیکی دیکه له‌دیمانه‌لگه‌لکراوان ئه‌زمونه‌که‌ی به‌م شیوه‌یه وه‌سف کردوو:

«خه‌وم سووک بووه، شه‌وانه چهند جارێک له‌خه‌و هه‌لده‌ستم، ده‌نگیکی بچووک، بیر و خه‌یالیک، هه‌ر شتیک له‌خه‌وم هه‌لده‌ستین، دواتر خه‌وم لئ‌ نا‌که‌وێته‌وه. تا به‌یانی چاوم له‌سه‌ریه‌ک نانیم» (دیمانه‌ی ژماره ۲۷، Pos 62).

ئهم گیرانه‌وه‌گوزارشت له‌خه‌وی سووک و خه‌ساره‌لگر ده‌کا که به‌بچووکترین شت خه‌و له‌چاوی ده‌توریت. ئهم حاله‌ته‌له‌گه‌ل چه‌مکی «زۆر وروژاو» له‌ده‌رووناسیدا یه‌ک ده‌گرێته‌وه، که سیسته‌می عه‌سه‌بی دوا‌ی به‌ئه‌زمونکردنی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ وروژینه‌ره‌ ژینگه‌یه‌کان زۆر هه‌ستیار ده‌بیت (Siegel, 2012). ئه‌و توندوتیژییه‌ی که به‌ئه‌زمون کراوه تاک ده‌خاته‌حاله‌تی وشاری به‌رده‌وامه‌وه که ته‌نانه‌ت له‌بیده‌نگی شه‌ویشدا ئارامی و ئۆقره‌یی بۆ نییه. ئهم که‌مخه‌وی و تیکچوونی خه‌وه هه‌ندیک جار پووکانه‌وه و ماندوویتی جه‌سته‌یی و ده‌روونی لئ‌ ده‌که‌وێته‌وه که ژیا‌نی رۆژانه تیک ده‌دات. دیمانه‌لگه‌لکراویکی دیکه باسی ئهم پووکانه‌وه و ماندوویتییه‌ی کرد:

«ئیتیر ئه‌وه‌نده بی‌خه‌وی ده‌کیشم به‌ رۆژدا تاقه‌تی هه‌چم نییه. ده‌لیم کیوێک له‌سه‌ر سه‌رمه. توانای راپه‌راندنی هه‌چ کارێکم نییه. دايمه و ده‌ره‌م ماندووم» (دیمانه‌ی ژماره ۷۸، Pos 134).

ئهم وه‌سفه‌کاریگه‌ری قوولێ که‌مخه‌وی له‌سه‌ر کارکردنی رۆژانه ده‌رده‌خا، که که‌مخه‌وی وه‌ و نه‌نگیزه‌ی بۆ نه‌هه‌شتوو و تاک له‌حاله‌تی ماندوویتی به‌رده‌وامدا قه‌تیس ده‌کات. ئهم ئه‌زمونه به‌دۆزینه‌وه‌ زانستییه‌کانه‌وه‌ پشتراست ده‌کرێته‌وه که نیشان ده‌دا بی‌خه‌وی ده‌توانی کاربگه‌ری له‌سه‌ر کارکردی ناسیاری، خو و خده و ته‌نانه‌ت ته‌ندروستی جه‌سته‌یی هه‌بیت (Dinges et al., 1997).

توندوتیژی به زړاندنی خهوی ئەم کەسه نەک هەر ئارامیی شەوی لێ زەوت کردوو بە لککوو پۆژەکانیشی لێ کردوو بە مەملانی بۆ مانەوه.

ئەم گێرانهوانە لە پال یە کتر و تەزای سەرەکی تیکچوونی خەو کە یە کێک لە لیکهوتە دەروونی سۆزدارییەکانی توندوتیژی دژی پیاوانە زەق دەکاتەوه. توندوتیژی چ لە شیوەی لێدان و سووکایەتی پیکردن یان فشاری کۆمەڵایەتی یان سۆزداری بێ، خەوی لەم چاوی پیاوانە تۆراندوو و لە سووری ناارامی و کابووس و ماندووێتیدا گرفتاریان دەکات. یە کێک هەتا بەیانی نوقمی فکر و خەیاڵ و ناتوانی بخەوێت، یە کێکی تریان بە کابووسەکانی رابردو لە خەو هەڵدەستێ و دلی توند لێدەدا، سییەمیان بە دەنگێکی بچووکیش لە خەو رادەچلەکی و هەتا چاو لێک نایێت. چوارەمیان بەهۆی بێخەویی زۆرەوه توانای ئەنجامدانی ئەرکەکانی پۆژانەیی لە دەست داوه. ئەمانە چیرۆکی ئەو پیاوانەن کە توندوتیژی نەک تەنها جەستەییان بریندار کردوو، بە لککوو شەوه کانیشیانی کردوو بە زیندانی دلەراوکی و ناارامی. ئەم شیکارییە بانگهێشتیکە بۆ بیستنی ئەم هاوارە بێدەنگانە، بۆ بینینی ئەو برینانەیی کە لە تاریکی شەودا قوولتر دەبنەوه. رەنگە بە ناسینی وردی ئەم لیکهوتە و دەستیوەردانانەیی کە خەو بۆ ئەم پیاوانە بگەرێنێتەوه، بتوانین ئارامییەکی بچووک پیشکش بە شەوانی ناارامیان بکەین، ئارامییەکی کە رەنگە پەنجەرەییەکی بێ بەرەو رووی چاکبوونەوه.

کەمبۆنەوهی تەندروستی دەروونی

توندوتیژی دژی پیاوان وەک سیبەرێک قورسای دەخاتە سەر دەروونیان و تەندروستی دەروونیان بەرەو لیواری لەناوچوون دەبات. ئەم ئەزمۆنە کە هەندیک جار لە منداڵییەوه دەست پێدەکا و هەتا هەرەتی گەورەسالی بەردەوام دەبێ، نەک تەنها هاوسەنگیی سۆزداری تیک دەدا، بە لککوو تاک دەخاتە ناو بازەیی گۆشەگیری و خەمۆکی و رەفتارە تیکدەرەکان. لەم گێرانهوانەدا کە لە چوارچێوەی پارادایمی مۆدێلی گرهەند تیۆریدا بیچمی گرتوو، بە پشتبەستن بە ئەزمۆنە زیندووکانی دیمانه لگە لکراوان و تیکە لکردنی دیمانه کان لە گەڵ روانگە زانستییه کان، گەشتیک دەکەین بە ناو قوولایی دەروونە زامدارەکان بۆ ئەوهی بزانی چۆن توندوتیژی ئاستی تەندروستی دەروونی پیاو کەم دەکاتەوه و ژيانیان لێ دەکاتە گۆرەپانی مەملانییەکی بێوچان.

توندوتیژی چ جەستەیی بێ یان سۆزداری یان کۆمەڵایەتی، دەتوانی لیکهوتەیی و یرانکەری لەسەر تەندروستی دەروونی هەبێ و تاک بەرەو رەفتارە خۆتیکدەری وەکوو خۆکوشتن ببات. یە کێک لە دیمانه لگە لکراوان بە ئاوردانەوهیەکی قوول لەم بابەتە، باس لە زیادبوونی خۆکوشتن و لیکهوتە کۆمەڵایەتییهکانی دەکات:

«سالانە خۆکوشتن بە رێژەی نیو لەسەد زیاد دەکا، بەلام لە سالانی نەوه دەکانی هەتاویدا دۆخەکی خراپتر بووه، بەرزبوونەوهی زیاتریشی بەخۆوه بینیهوه. نازانم بە وردی رێژەکی چەندەیه، نازانم چەند لەسەد زیاد کردوو.

که واته هۆکاری ئەم زیادبوون و بلاو بوونه وهیه چییه؟ خۆکوشتن زۆر به خیرایی ته شه نه دهستینیت. و ئەگەر که سیک خۆی بکوژی و نه مری چی روو ده دات؟ ناوه نیتکه ده خرپته شوینی، له کۆمه لگا ده تارینری، کهس ژنی پی نادات، ئەگەر کچ بی، ئەوه ده لاین کیشهی ههیه، ده لاین شیت، کیشهی ههیه، کهس کاریان پی نادات، و ئەگەر که مئه ندام بی که خراپتر ده بی، ئەمانه هه موو لیکه وته کانی خۆکوژین، ته ماحی خانه واده زۆره، هه موو کۆمه لگا له رووی دارایی و ئابووری و ده روونییه وه ده بی یارمه تی که سیک بدا که له خۆکوژی رزگار بووه و نه مردوو» (دیمانه ی ژماره ۱۹، دکتۆر بارامی، Pos 72).

ئەم گیرانه وه وینه یه کی تاریک له کۆمه لگایه ک به ئیمه پیشان ده دا که نه ک هه ر تاک دوا ی به ئەزموونکردنی توندوتیژی و هه ولی خۆکوشتن به ته نیا ده هیلپته وه، به لکوو برینه ده روونییه کانیشی به ناوه نیتکه و تاراندنی کاری تر و قوولتر ده کاته وه. ئەم بابته له گه ل دۆزینه وه ده رووناسییه کۆمه لایه تییه کاندایه ک ده گرپته وه که نیشان ده دا که ناوه نیتکه ی کۆمه لایه تی ده توانی کاریگه ریه کی توندی له سه ر ته ندروستی ده روونی تاکه کان هه بی و ههستی گۆشه گیری و بی ریزی تیدا به هیز بکات (Link & Phelan, 2001). له م حال ته دا توندوتیژی نه ک هه ر ده روونی تاکه شه مزاندوو، به لکوو کۆمه لگاش به ره فتاره تارینه ره کانی خۆی ره وتی ساپیژ و چاکبوونه وهی بو ئەو تاکه چه توونتر کردوو ته وه.

ئەم دابه زینه ی ئاستی ته ندروستی ده روونی هه ندیک جار خۆی له مه یلی روو کردنه ره فتاری تیکده رانه ی وه کوو به کارهینانی ماده هۆشبه ره کاندایه ده ده خا، که رپنده ره تانیکه بو رزگار بوون له و ئیش و ده رده ده روونییه ی ده رهاویشه ی توندوتیژییه. دیمانه له گه لکراویکی دیکه باسی ئەم ئەزموونه ی کرد:

«باشه، ئەم [به کارهینانی ماده هۆشبه ره کان] کاریگه ریه نه رینی له سه ر باری ده روونیم دانابوو، وای لیکردین ماده هۆشبه ره کان بکیشین بو ئەوه ی له بیرى بکهین و پشتگوینی بهین و گرینگى پینه دهین. به لام [کاریگه ریه که ی] له میشکدا ده مینپته وه.» (دیمانه ی ژماره ۳۹، عه لی ئاقاسی، Pos 84-87).

ئەم گیرانه وه باس له هه ولیکی شکستخواردوو بو له بیرکردنی ئیش و ئازاره ده روونییه کان ده کا، جیگایه ک که به کارهینانی ماده نه ک هه ر برینه زهینییه کان ساپیژ ناکا به لکوو قوولتری شی ده کاته وه. ئەم ئەزموونه له گه ل تیورییه کانی ده رووناسی ئالوده بووندا یه ک ده گرپته وه که نیشان ده دا تاکه کان زۆر جار بو رزگار بوون له فشار و ترومای توندوتیژی روو له ماده هۆشبه ره کان ده کهن، به لام ئەم ره فتاره له کۆتاییدا ته ندروستی ده روونیان زیاتر ده خاته مه ترسییه وه (Khantzian, ۱۹۹۷). بو ئەم که سه توندوتیژی وه ها ده روونی پوو کاندوو ته وه که رووی له چاره سه ری کاتی و ویرانکه ر کردوو، چاره سه ریک

که ته نیا ئیش و ده رده که ی زیاتر کردووه.

ههروه ها فشاره ژینگه یی و پیشه ییه کانیش ده توانن توندوتیژی توندتر بکه نه وه و بینه هو ی ئه وه ی باری ته ندروستی ده روونی تیک بچیت. یه کییک له دیمانه له گه لکراوان باسی ئه زموونی خو ی له شوینی کاردا کرد:

«له شوینی کاری سهر بازیدا» [رۆژانه له نیوان ۱۰۰۰ بۆ ۱۲۰۰ حالته ت هه یه، دواتر ناتوانی ئه م که یسانه ببه یته وه ماله وه، ته نانه ت فربای ۵۰۰ که یسیش ناکه ویت. سبه ی هه زار که یسی دیکه ی پی زیاد ده بی، بۆیه هه میشه له دوای. هه میشه ده دانه سهر دانکه ر دینن ئه ری کا که که یسه که ی ئیمه به کو ی گه یشت؟ ئینجا ده بی که یسه که به وردی ئه نجام ده ی، ناتوانی هه ره مه کی ئه نجامی ده ییت. ئه مه ده روونت له ناو ده با، جا تو ده ته وه ی به م ده روونه بچیه وه ماله وه» (دیمانه ی ژماره ۵۵، پۆلیسی به ره نگار بوونه وه ی ماده هۆشبه ره کان، Pos 58).

ئه م گیرانه وه باس له فشاریکی تاقه تپرووکیین له شوینی کاردا ده کا که وه ک جوړیک له توندوتیژی ئیداری ده روونی تاک ده شه مزین و به زه ینکی په شیوه وه ده ییتر ته وه ماله وه. ئه م ئه زموونه له گه ل چه مکی پووکانه وه ی کاری له ده رووناسیدا یه ک ده گریته وه که پیشان ده دا که فشاره به رده وامه کانی کارکردن ده توانی دله راوکی و خه موکی و که مبوونه وه ی ته ندروستی ده روونی لی بکه ویته وه (Maslach & Leiter, 2016). توندوتیژی شاراهه ی ئه م ژینگه، ته ندروستی ده روونی ئه م تاکه ی خستوته مه ترسییه وه و له سووری فشار و پووکانه ودا گرفتاری کردووه. توندوتیژی، به تایبه ت ئه گه ر له مندالییه وه ده ست پێیکا، ده توانی کاریگه ری درێژخایه نی له سه ر ته ندروستی ده روونی هه بی و تاک بخاته سه ر پچکه ی هه له ی ژیان. دیمانه له گه لکراوکی دیکه ئاماژه به م کاریگه رییانه ده کات:

«به دلنیا ییه وه که سیک که تووشی توندوتیژی ده بی، به تایبه ت له مندالییه وه، له هه ره تی نه وچه وانیدا ته ندروستی ده روونی زۆر باشی نییه به تایبه ت له هه ره تی نه وچه وانیه وه بۆ جه وانی. و له به ره وه ی ته ندروستی ده روونیان باش نییه له وانه یه نه توانن شیواز و پچکه ی زیان بدۆزنه وه، و راکیشی ناو گرووپه تاوانکاریه کان ببن و روو بکه نه ماده هۆشبه ره کان له وانه یه» (دیمانه ی ژماره ۸۵، سه جاد شاروخی، Pos 16).

ئه م گیرانه وه باس له کاریگه ریه قووله کانی توندوتیژی سه رده می مندالی له سه ر ته ندروستی ده روونی له قوناغه کانی دواتری ژیان ده کا، که تاک به هو ی نه بوونی هاوسه نگیی ده روونییه وه، روو له ره فتاری تاوانکارانه یان ئالوده بوون ده کات. ئه م بابته به تیۆرییه کانی ده رووناسیی

گووران پشتراست کراوهتهوه که نیشان دهدهن که ئەزموونه توندوتیژه کانی تافی مندالیدا دهتوان گهشه کردنی دهروونی تیک بدن و کاریکی وا ده کهن که تاک له ته مهنی گه وره سالیدا روو له کاری ویرانکه بکا (Cicchetti & Toth, 2005). توندوتیژییه کان، لهم حاله ته دا، بناغه ی ته ندروستی دهروونی ئەم تاکه ی له مندالییه وه سست کرد و وای لیکرد له گه نجیتیدا رووبه رووی چالنج و ئالنگاری جددی بیتهوه.

ئەم گیرانه وانه له پال یه کتر وته زای سه ره کی که مبونوه ی ته ندروستی دهروونی وه ک یه کیک له لیکهوتنه دهروونی - سۆزداریه کانی توندوتیژی دژی پیاوان زه ق ده که نه وه. توندوتیژی، چ له شیوه ی فشاره کۆمه لایه تییه کان بی یان له قالبی ژینگه یه کی ستریساوی شوینی کار بی، چ ئەزموونه کانی سه رده می مندالی بی و چ گۆشه گیری دوا ی هه ولی خۆکوژی بی، دهروونی ئەم پیاوانه ی تیک شکاندوو و له گێژه لۆکه ی خه مۆکی و دلەراوکی و ره فتاره تیکده ره کانداه قه تیزی کردوون. یه کیکیان به هۆی ناوه نیته کی کۆمه لایه تی دوا ی خۆکوشتن ره نج ده کیشی و له کۆمه لگا ده تارێتری و ئەوی دیکه یان بۆ ده ربازبوون له ئازاره کانی په نای بۆ ماده هۆشبه ره کان بردوو، سییه میان به هۆی فشاره کانی کاروه ماندوو بووه و چواره میشیان له مندالییه وه به ئاسه واری توندوتیژییه وه گه وه بووه و رێچکه ی ژیا نی به لاریدا چوو. ئەمانه به سه رهاتی ئەو پیاوانه ن که توندوتیژییه کانیا ن نه ک هه ر جهسته یانی بریندار کردوو به لکوو رۆحیشیا نی رووشاندوو. ئەم شیکارییه هاواریکه بۆ ئەوه ی ئەم دهر د و ئازارانه بیسترین، بۆ ئەوه ی ئەو برینانه ی که له بیده نگیدا کاریتر و قوولتر ده بنه وه ببیرن. ره نگه به ناسینی وردی ئەم لیکه وتانه و ده ستیوه ردا نی ته ندروستی دهروونی بۆ ئەم پیاوانه بگه رێته وه، ترووسکاییه کی بچووک له تاریکی ژیا نیاندا بدره وشیته وه، تیشکیک که ره نگه رێگایه ک بی بۆ چاکبوونه و یان.

لاوازبوونی سه رچاوه کانی پشتیوانی کۆمه لایه تی و دهروونی

توندوتیژی دژی پیاوان، وه کوو گه رده لولویکی بیبه زه یی وایه که نه ک هه ر جهسته و میشکیان ئەنجن ئەنجن ده کا، به لکوو کۆله که ی پشتیوانی کۆمه لایه تی و دهروونیشیان له ره گه وه دهر ده کیشی و له دوورگه ی ته نیایی و بیدالده بییدا ده یانه یلێته وه. ئەم لیکهوتنه که لاوازبوونی پالپشتیه سۆزدار ی و کۆمه لایه تییه کان، پیاوان له و تۆره پشتیوانیانه بیبه ش ده کا که ده توان له به رامبه ر گه رده لولو له کانی ژیا ن په نایان بدن و له به رامبه ر برینه قوول کانی توندوتیژییدا هه ر به بی به رگری به جیا نی ده هیلت. لهم گیرانه وه دا که له چوارچیوه ی پارادایمی مۆدی لی گه رند د تیوریدا بیچمی گرتوو، به پشتبه ستن به ئەزموونه ژیا وه کانی دیمانه له گه لکراوان و تیکه لکردنیا ن له گه ل روانگه زانستییه کان، گه شتیک ده که بن به ناو قوولای ئەم گۆشه گیرییه دا بۆ ئەوه ی بزانی چۆن توندوتیژی سه رچاوه کانی پشتیوانی کۆمه لایه تی و دهروونی پیاوان لاواز ده کات و نوقمی زۆنگاوی نا ئومیدی و بیکه سییا ن ده کات.

هه‌ندیک جار توندوتیژی ده‌روونی وه‌ها ده‌روونی تاک شپرز ده‌کا که ته‌نانه‌ت نزیکت‌رین که‌سه‌کانیش که ده‌بی پشٹیوانی ئه‌و بن، ناتوانن پش‌تگیری لئ بکه‌ن یان ته‌نانه‌ت زیاتر پالیان پیوه‌ده‌نی بۆ ناو تاریکی. یه‌کیک له‌دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌تالییه‌وه‌باسی ئه‌م ئه‌زمونه‌ده‌کات:

«به‌باوکی ده‌لئ ده‌مه‌ه‌وی خۆم بکوژم، ده‌لئ: ده‌ی برۆ خۆت بکوژه،
ده‌لئ با خۆم هه‌بت بۆ بێنم. ئه‌و که‌سه‌ی که ده‌بی پش‌تیوانی بکا
خۆشی لاواز بووه، ده‌بی له‌ناخیدا شتیکی هه‌بی که‌بتوانی یارمه‌تی‌دا،
زانباریه‌ک، لیها‌توویه‌ک، پاره‌یه‌ک، سه‌رمایه‌یه‌ک، تۆزه‌سه‌بریک. ئه‌و
ناسکی و به‌رگه‌گرتنه‌توخمیکی زۆر گرینگه‌که‌له‌کۆمه‌لگادا ئه‌م نه‌ماوه.
خۆکوژی زیادی کردوه، یانی ته‌حه‌مولکردن و تابش‌ه‌ینانی کۆمه‌لگا که‌م
بۆته‌وه، یانی مدارا و لی‌بوردیه‌ی کۆمه‌لایه‌نیی کۆمه‌لگا که‌م بۆته‌وه (دیمانه‌ی
ژماره‌ ۱۹، دکتۆر بارامی، Pos 66).

ئه‌م گیرانه‌وه‌و پنه‌یه‌کی دلته‌زینی دارمانی پش‌تیوانی خانه‌واده‌یی و کۆمه‌لایه‌تی به‌ئیمه‌پیشان ده‌دا، که‌ته‌نانه‌ت باوکیش له‌بری ئه‌وه‌ی دلنه‌واپی بداته‌وه‌و یاوه‌ری بکا، به‌خه‌مساردی و تیتالییه‌وه‌برینی مندا‌له‌که‌ی ده‌کولینیته‌وه‌و قوولتری ده‌کاته‌وه. ئه‌م ئه‌زمونه‌له‌گه‌ل چه‌مکی به‌رگه‌گرتنی کۆمه‌لایه‌تی له‌ده‌روونا‌سیدا یه‌ک ده‌گرێته‌وه‌که‌پیشان ده‌دا که‌که‌مبونه‌وه‌ی مدارا و لی‌بوردیه‌ی و پش‌تیوانی له‌ناو کۆمه‌لگادا ده‌توانی تاکه‌کان له‌به‌رامبه‌ر قه‌یرانه‌ده‌روونییه‌کاندا خه‌ساره‌لگرت‌ر بکات (Ungar, 2011). توندوتیژی، له‌م حاله‌ته‌دا نه‌ک هه‌ر تاک له‌ناوه‌وه‌ده‌ر‌زینی، به‌لکوو کۆمه‌لگا و خانه‌واده‌ش له‌توانای پش‌تیوانیکردن‌یان بیه‌ش ده‌کا و له‌ته‌ناییه‌کی کوشنده‌دا به‌جێیان ده‌هێلێت.

ئه‌م لاوازبوونی سه‌رچاوه‌پالپش‌تییه‌کان هه‌ندیک جار له‌په‌یوه‌ندییه‌نزیکه‌کاندا خۆی ده‌رده‌خا، که‌ته‌نانه‌ت په‌یوه‌ندیی یه‌کسان و دۆستانه‌له‌ژێر فشاری توندوتیژی و گریمانه‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا ناکۆکی و دل‌ئیشانی لئ ده‌که‌وێته‌وه. دیمانه‌له‌گه‌لکراویکی دیکه‌باس له‌م ئالۆزیانه‌ی په‌یوه‌ندییه‌که‌ی ده‌کات:

«له‌راستیدا تا‌نزیکت‌ر بن، زیاتر مل‌ملانی و دل‌ئیشانی لئ ده‌که‌وێته‌وه
و دواتر په‌یوه‌ندییه‌که‌ئالۆتر ده‌کات. ئیستا بیست ساله‌هاوسه‌رگیریم
کردوه. من په‌یوه‌ندییه‌کی یه‌کسانم له‌گه‌ل هاوسه‌ره‌که‌مدا هه‌یه، و ژنه‌که‌م
خۆی فیمینیسته، و ده‌بینم که‌مافی یه‌کسانمان هه‌یه و هه‌یج شتیکی
پیاوسالاری له‌نیوان ئیمه‌دا نییه. هه‌ر دوو کمان سیفه‌تی باشمان هه‌یه. بۆ
نموونه، ئه‌گه‌ر من پاره‌له‌که‌سیک قه‌رز بکه‌م، دواتر زۆر بیتا‌قه‌ت ده‌بی
ده‌لئ بۆچی پاره‌تی وه‌رگرت ئه‌وه‌ئهرکی سه‌ر شانی منه‌که‌پاره‌به
تۆ بده‌م و دا‌بێنت بکه‌م ئه‌وه‌بۆ من مایه‌ی سه‌رشۆرییه‌تۆ پاره‌له‌م و له‌و

وهردهگری؟ (دیمانه‌ی ژماره ۲۷، دکتۆر مووسه‌وی قیایه، Pos 34).

ئهم گێرانهوه باس له کاریگهری فشاره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و توندوتیژی شاراهه له په‌یوه‌ندییه‌کاندا ده‌کا، جیگایه‌ک که ته‌نانه‌ت له په‌یوه‌ندییه‌کی یه‌کساندا، پێش‌گريمانه‌ی رۆله‌ جێنده‌رییه‌کان و هه‌ستکردن به‌ شه‌رمه‌زاری به‌ هۆی بێتوانایی له‌ به‌جیگه‌یاندنی رۆله‌ نه‌ریتییه‌کان پالپشتیی سۆزداری لاواز ده‌کات. ئهم بابته‌ له‌ گه‌ڵ تیۆرییه‌ کۆمه‌لناسیه‌ کانی ره‌گه‌زیتیدا یه‌ک ده‌گرته‌وه که نیشان ده‌دا که چاره‌روانیی نه‌ریتی له‌ پیاوان وه‌ک نانه‌وه‌ر و دابینکه‌ری بژپویی ژیان ده‌توانی زۆر فشاری ده‌روونی بخاته‌ سه‌ریان و په‌یوه‌ندییه‌ پالپشتیه‌کان تیک به‌دن (Connell, 2005). توندوتیژی لی‌ره‌دا، له‌ قالبی فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تی و فره‌هه‌نگیه‌کان، ئه‌وه‌ په‌یوه‌ندییه‌ی که ده‌کرا بپێته‌ په‌ناگه‌یه‌کی سۆزداری، کردووبه‌تی به‌ گۆره‌پانی ناکوکی.

فشاره‌ ئابوورییه‌کانیش، که‌ خۆیان جوۆریک له‌ توندوتیژی پیکهاته‌یین، ده‌توانن پیاوان له‌ توانای پشتگیری لی‌ کردنیان بپه‌ش بکه‌ن و نه‌هێلن که‌سانی دیکه‌ هاوکارییان بکه‌ن. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌ هه‌سه‌رته‌وه‌ باسی ئهم بێتواناییه‌ ده‌کا:

“پیشتر پشتگیریکردنمان زۆر زیاتر بوو، ئیستا له‌ چاو بیست ساڵ له‌مه‌وبه‌ر که‌متره‌، چونکه‌ نییه‌. ئیستا که‌متر بووه‌، ئیستا پیاوان ئه‌وه‌نده‌ لاوازن که‌ چیتر ناتوانن یارمه‌تیان به‌دن. رپژه‌ی هه‌لاوسان به‌رز بۆته‌وه‌، هه‌موو شتیکی گران بووه‌، ئه‌گه‌ر هه‌زار ته‌مه‌ن به‌ده‌م به‌ حسێن، ده‌ئیم نا ئهم هه‌زار ته‌مه‌ن ده‌ده‌م به‌ عیرفان، بۆچی بیده‌م به‌ حسێن؟ خۆمان له‌ خه‌ڵک گوناه‌ترین. ئیستا پشتگیری ئه‌سته‌م بووه‌” (دیمانه‌ی ژماره ۵۲، فره‌هانی، Pos 57-62).

ئهم گێرانهوه‌ کاریگه‌ری توندوتیژی ئابووری له‌سه‌ر لاوازیوونی سه‌رچاوه‌ پشتیوانیه‌کان نیشان ده‌دا، که‌ فشاره‌ داراییه‌کان پیاوانی له‌ رۆله‌ نه‌ریتییه‌ پشتیوانیه‌کان دوور خستۆته‌وه‌ و ته‌نانه‌ت کاری کردۆته‌ سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌ نزیکه‌کانیشیان. ئهم ئه‌زمونه‌ له‌ گه‌ڵ دۆزینه‌وه‌ کانی کۆمه‌لناسیه‌ ئابوورییه‌کاندا یه‌ک ده‌گرته‌وه‌ که‌ نیشان ده‌دا که‌ نایه‌کسانیی ئابووری ده‌توانی په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ق بکا و تاکه‌کان نه‌توانن پشتگیری یه‌کتر بکه‌ن (Wilkinson & Pickett, 2009). توندوتیژی ئابووری، له‌م حاڵه‌ته‌دا، پیاوانی له‌ توانای پشتیوانیکردن بپه‌ش کردووه‌ و ئه‌وانی خستۆته‌ ناو دووریانی ئه‌وه‌ی که‌ خۆیان یان ئه‌وانی دیکه‌ کامیان له‌ یه‌که‌مایه‌تیدا بن. ئهم لاوازیوونی پالپشتیه‌ هه‌ندیک جار له‌ په‌یوه‌ندییه‌ خیراییه‌کاندا به‌ شیوازی دیکه‌ روو ده‌دا، جیگایه‌ک که‌ توندوتیژی به‌ئهم‌وونکراو تاکه‌کان ده‌کاته‌ قوربانیایک که‌ خۆیان پێویستیان به‌ پشتیوانیه‌ و ناتوانن پالپشتیک بن بۆ ئه‌وانی دیکه‌. دیمانه‌له‌گه‌لکراویکی دیکه‌ ئاماژه‌ به‌م بابته‌ ده‌کات:

«بۆنموونه هاوسه‌ری ئەم ژنه وه‌ک که‌سیکی قوربانی ده‌بینن که ناتوانی رۆلی پالپشت ببینی و ببیتته پشتیوانی ئەم ژنه. ئەم ژنه ده‌لی من شووم کردووه به‌لام هاوسه‌ره‌که‌م ئالووده‌یه و ژیانم لیک ترازاو، و خۆی وه‌ک قوربانییه‌ک ده‌بینیت. و که‌سیکی قوربانی ناتوانی پشتگیری که‌سیک بکا که بۆ چاره‌سه‌ر پیویستی به پشتیوانییه « (دیمانه‌ی ژماره ۸۵، سه‌جاد شارۆخی، 20 Pos).

ئەم قسه‌یه باس له سووری نازاربه‌خشی توندوتیژی و قوربانیبوون ده‌کا، جیگایه‌ک که توندوتیژی به‌ئه‌زموونکراو، وه‌ها تاک لاواز ده‌کا که نه‌ک ته‌نها پیویستی به یارمه‌تییه به‌لکوو ناتوانی پشتیوانی که‌سانی دیکه‌ بکات. ئەم بابته به تیۆرییه‌کانی ده‌روونناسی تروما پشتراست ده‌کریتته‌وه بۆ ئەوه‌ی نیشان بده‌ن که ئەزموونه توندوتیژه‌کان ده‌توانن توانای سۆزداری تاک بۆ پشتگیریکردنی که‌سانی دیکه‌ که‌م بکه‌نه‌وه و سووری بیتوانایی و گو‌شه‌گیری دروست بکه‌ن (Herman, 1992). توندوتیژی لیره‌دا خیزانی کردووه به‌کوومه‌لیک قوربانی، هه‌ر یه‌که‌یان به‌ده‌ردی خۆیه‌وه‌ گرفتاره و ناتوانن ده‌ستی یه‌کتر بگرن.

ئەم گیرانه‌وانه له پال یه‌کتر، وته‌زای سه‌ره‌کی لاوازبوونی سه‌رچاوه‌کانی پشتیوانییه‌ی کوومه‌لایه‌تی و ده‌روونی که یه‌کێک له لیکه‌وته‌ ده‌روونی - سۆزدارییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوانه، زه‌ق ده‌کاته‌وه. توندوتیژی، چ له‌ قالمی خه‌مساردیی خیزانی بی‌یان له‌ قالمی فشاره‌ ئابوورییه‌کان بی‌یان له قالمی چاوه‌روانییه‌ جێنده‌رییه‌کان بی‌یان سووره‌کانی قوربانیبوون بی‌یان له‌ پشتیوانییه‌ سۆزداری و کوومه‌لایه‌تییه‌کانیان بیه‌ش کردووه و نوقمی گو‌شه‌گیری دله‌زینی کردوون. یه‌کێکی به‌ده‌ست که‌مه‌ترخه‌می باوکییه‌وه‌ ده‌نالینی که‌ گوپی له‌ هاواری خۆکوژییه‌که‌ی نه‌گرت، یه‌کێکی دیکه‌یان به‌هو‌ی باری گرانی شه‌رمه‌زاری له‌ په‌یوه‌ندییه‌که‌یدا له‌ پشتیوانییه‌ی سۆزداری بیه‌ش ده‌بی، سییه‌میان به‌هو‌ی ته‌نگانه‌ی داراییه‌وه‌ ناتوانی یارمه‌تی که‌سانی دیکه‌ بدا، و چواره‌میان له‌ خیزانی‌کدا گرفتار بووه که هه‌موویان قوربانین و ناتوانن پشتگیری یه‌کتر بکه‌ن. ئەمانه به‌سه‌ره‌اتی ئه‌و پیاوانه‌ن که توندوتیژی نه‌ک هه‌ر ده‌روونیانی بریندار کردووه، به‌لکوو له‌ هه‌ر چه‌شنه‌ په‌ناگه‌یه‌ک دووری خستونه‌ته‌وه و له‌ سووچی ته‌نیایدا به‌جی هیشتون. ئەم شیکارییه‌ ئاوینه‌ی ته‌واونوینی کوومه‌لگایه‌که‌ که ده‌بی بزانی چۆن توندوتیژی په‌یوه‌ندییه‌ مرو‌ییه‌کانی پچراندووه و پیاوانی له به‌رامبه‌ر زریانە‌کانی ژياندا هه‌ر وا به‌بی‌هه‌رگری به‌ره‌لا کردووه. په‌نگه به‌ناسینی ئەم لیکه‌وتانه و به‌هیزکردنی تۆره‌کانی پشتیوانی، بتوانین پرديک دروست بکه‌ین که ئەم پیاوانه له‌ دوورگه‌ی گو‌شه‌گیرییه‌وه‌ بیانگه‌رینینه‌وه‌ بۆ که‌ناری ئارامی، پرديک که په‌نگه‌ رۆژیک که‌لینه‌ قووله‌ ده‌روونی و کوومه‌لایه‌تییه‌کان پر بکاته‌وه.

که‌مبونه‌وه‌ی متمانه به‌خۆبوون

توندوتیژی دژی پیاوان، وه‌ک ژه‌هریکی کوشنده‌ وایه که نه‌ک هه‌ر جه‌سته و می‌شکیان ژه‌هراوی

ده‌کا، به‌لکوو متمانه به‌خویشیان لی زه‌وت ده‌کا و له‌تالای خۆلۆمه‌کردن و هه‌ستکردن به‌ناکارامه‌یی ده‌یانخنکینیت. ئهم لیکه‌وته‌ده‌رونی و سۆزدارییه، که‌باوه‌ر به‌خۆبوون که‌م ده‌کاته‌وه و که‌رامه‌ت ده‌شکینیت، پیاوان له‌توانای به‌رگه‌گرتنی ناخۆشیه‌کانی ژیان بی‌به‌ش ده‌کا و له‌به‌رامبه‌ر هه‌ر شنه‌بایه‌کی دژبه‌ردا ناسکتر ده‌بنه‌وه. له‌م گێرانه‌وه‌دا که‌له‌چارچۆیه‌ی پارادایمی مۆدیلی گره‌نددتۆریدا پیک هاتووه، به‌پشته‌ستن به‌ئه‌زموونه‌ ژیاوه‌کانی دیمانه‌له‌گه‌لکراوان و تیکه‌لکردنیان له‌گه‌ل ڕوانگه‌ زانستیه‌کان، گه‌شتیک ده‌که‌ین به‌ناو قوولایی ئهم برینه‌شاراوه‌بۆ ئه‌وه‌ی بزاین چۆن توندوتیژی متمانه به‌خۆبوونی پیاوه‌کان که‌م ده‌کاته‌وه و له‌تاریکی گومان و گۆشه‌گیریدا به‌جێیان ده‌هێلێت. ئهم شیکارییه‌ چیرۆکی ئه‌و پیاوانه‌یه‌ که‌له‌ژیر باری گرانی توندوتیژیدا، باوه‌ریان به‌پێژ و حورمه‌تی خۆیان نه‌ماوه و بۆ دووباره‌ بنیاتنه‌وه‌ی شوناسی خۆیان، ته‌نیا ڕووبه‌رووی سه‌ره‌نش و سووکایه‌تی بوونه‌ته‌وه.

توندوتیژی هه‌ندیک جار ئه‌وه‌نده‌ ڕۆحی پیاوه‌کان ده‌رووشینێ که‌ته‌نانه‌ت ناتوانن په‌یوه‌ندییه‌کی ساده‌ له‌گه‌ل ئه‌وانی تردا دروست بکه‌ن و له‌م گۆشه‌گیریه‌دا بڕوا به‌خۆبوونیان ورده‌ ورده‌ له‌ناو ده‌چیت. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌ئیش و دردیکی قووله‌وه‌ باسی ئهم ئه‌زموونه‌ ده‌کات:

«به‌هۆی گرفته‌ ڕۆحی و ده‌روونیه‌کانه‌وه‌ ته‌نانه‌ت ناتوانن په‌یوه‌ندییه‌کی دروست له‌گه‌ل که‌سیکه‌دا ساز بکه‌ن، چونکه‌ خه‌یزانه‌که‌ی له‌گه‌لی نین، متمانه به‌خۆبوونی نه‌ماوه، هه‌ر که‌سیک بێته‌ لای، ده‌چیته‌ لایان، چونکه‌ بێ په‌ناهن. هه‌ر ئاواش له‌ ژیانیدا ئازاریکی زۆریان چه‌شتووه، ورده‌ ورده‌ ده‌مرن، تووشی خه‌ساره‌رت و زیانی سه‌خت ده‌بن» (دیمانه‌ی ژماره‌ 64، شایان تره‌نس، Pos 253).

ئهم گێرانه‌وه‌ و پنه‌یه‌کی تالی شکاندنێ که‌رامه‌ت به‌هۆی توندوتیژی و نه‌بوونی پشتیوانی خه‌یزان به‌ ئیمه‌ پیشان ده‌دا، جیگایه‌ک که‌ تاک بێ په‌ناه و ته‌نیا، هه‌ر سرویه‌ک که‌ له‌ لای خۆشه‌ویستییه‌ک هه‌لکا ئهم ڕووی تیده‌کا، به‌لام هه‌ر ئهم خه‌ساره‌لگرییه‌ تووشی زام و برینی زیاتری ده‌کات. ئهم ئه‌زموونه‌ له‌گه‌ل ڕوانگه‌ ده‌رووناسیه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان یه‌ک ده‌گرێته‌وه‌ که‌ نیشان ده‌دا که‌ نه‌بوونی پشتیوانی سۆزداری ده‌توانی هه‌ستی هه‌یایی و به‌پێژی له‌بار ببا و تاک له‌ به‌رامبه‌ر زیانه‌ ده‌روونیه‌کان بێ به‌رگری بکات (Cohen & Wills, 1985).

توندوتیژی، هه‌ندیک جار له‌قالبی له‌ده‌ستدانی پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و مرۆیی، که‌رامه‌تی پیاوان ده‌کاته‌ ئامانج و وایان لی ده‌کا که‌ باوه‌ریان به‌ لیه‌تاوویی خۆیان نه‌بیت. دیمانه‌له‌گه‌لکراویکی دیکه‌ به‌هه‌سه‌رتیکێ ئاشکراوه‌ باس له‌م بابته‌ ده‌کا:

«کاتیک پیاوان پێگه‌ی خۆیان له‌ده‌ست ده‌دن، ئه‌و که‌رامه‌ته، ئه‌و پێگه‌ی مرۆفایه‌تییه‌، له‌ناو ده‌چیت» (دیمانه‌ی ژماره‌ 78، ئیلناز سه‌فایی، Pos 75).

ئەم گێرانهوه قسه له سەر برینی قوولی شوناسی پیاوان و کهرامهتی مروییان ده کا که دهراویشتهی توندوتیژییه، جیگایهک که له دهستدانی پیگه، چ له ناو خیزان بی یان له کۆمه لگادا بی، وایان لی ده کا که ئەو پیاوانه ههست به بهرزیبوون نه کهن. ئەم بابته له گه ل تیورییه کۆمه لناسییه ره گه زیتییه کاندایا هاته ریه که جهخت له وه ده که نه وه که پیگه ی کۆمه لایه تی و رۆ له نه ریتییه کان به شیکی گرینگی شوناسی پیاوان پیک ده هیئن و به له دهستدانیان شوناس متمانه به خویان تیک ده چیت (Connell, 2005).

ئەم دارمانی خۆباوه ریه، هه ندیک جار ره گ و ریشه ی ده گه ریتته وه بۆ سووری توندوتیژی و گری سهر کو تکراره کان، جیگایهک که پیاوان برینه کانیان ئاوقانی کهسانی دیکه ده کهن و ئەم سووره متمانه به خوی نه وه کانی دواتریش له ناو ده بات. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ئەم سووره ی بهم شیوه وه سف کردوه:

«کاتیک بینیمان ئەو که سه له شوینی کاردا سته می لی ده کری یان ریزی لی ناگیری و ده بیته هۆی ریسوایی و ویرانبوونی ئەو که سه، له ماله وه توندوتیژی به رامبه ر به کوره لاوه که ی ده نوینی، بۆ که ده لی فریشته یه هه چ کاری پی نییه، به لام بۆ کوره که توندوتیژی به کار ده بات. ده ی ئەو منداله سه به ی گه وه ده بی و وه ک مندالکی دلی پر له گری ده چته ناو کۆمه لگا. ده ی ئەو منداله دلی پر له قینه، قین و رقه که ی له شوینیکی دیکه ی کۆمه لگا خالی ده کات» (دیمانه ی ژماره ۸۸، محمه د حسینی، ۵۴ Pos).

ئەم گێرانهوه قسه له سەر گواستنه وه ی توندوتیژی و کاریگه ریه کانی له سەر متمانه به خوی ده کا، جیگایهک که پیاویک که له شوینی کاره کهیدا سووکایه تی پیکراوه، تووره ییه که ی به سەر کوره که ی خالی ده کا و ئەم سووره ئەم منداله ده کاته گه وه سالیکی دلی پر له گری و به دگومان له خوی. ئەم بابته ش له گه ل تیورییه کانی ده رووناسی ترۆما یه ک ده گریته وه که نیشان ده دا که توندوتیژی به ئەزموونکرا ده توانی بیته هۆی ره فتاری شه رانگیزانه و که مبوونه وه ی متمانه به خوی له نه وه کانی دواتردا (Herman, 1992).

توندوتیژی، هه ندیک جار له قالبی بیتوانایی له وه گرته وه ی مافه کان و به رگریکردن له خود، متمانه به خۆبوونی پیاوان له بهین ده با و له توانای کۆمه لایه تی و ته نانه ت سۆزداریش بیبه شیان ده کات. دیمانه له گه لکراویکی دیکه به وردی باسی ئەم دارمانه ی کرد:

«کاتیک پیاوان هه ست ده کهن ناتوان مافه کانیان به دی بهین. ناشتوانن شکایه ت بکهن، هه م متمانه به خوییه که ی نامینی و لای خوشی خه جاله ت ده بیته وه، ئیتر نابیته وه به بنیاده مه که ی جار و ده بینین هه ندیک جار له شوینی کدا/ متمانه به خۆبوونی لیده سه ندریته وه، واته چیت و هه ست ناکا که له په یوه ندییه کی سیکسیدا/ ئەو شیهره دنده یه که بتوانی به باشی سیکس

بکا و بۆیه تیک ده شکیت. و له زۆر حاله تدا ده بینین که ته نانه ت رهنگه له ئه رکه کۆمه لایه تییه کانیان بکشینه وه، وه کوو پیشه، وه کوو داهات، خووخدهی کۆمه لایه تی، قسه کردن و ده برینی را و بۆچوون. و هه موو ئه مانه نیشان ده دهن که ئیمه دواي ماوه یه ک وا هه ست ده که یین که پیاویکمان هه یه که پیش هاوسه رگیریه که ی به م شیوه نه بووه، به لام ئیستا ئاواي لی هاووه» (دیمانه ی ژماره ۱۱، دکتۆر میهرابی، Pos 33).

ئهم گیرانه وه وینه یه که گشتگیر له کاریگه ریی توندوتیژی له سه ر متمانه به خۆی پیاوان ده خاته روو، جیگایه ک که بیتوانایی له به رگری له خۆ کردن نه ک هه ر شوناسه سیکسی و کۆمه لایه تییه که ی له ناو ده با، به لکوو ناهیللی له ناو کۆمه لگادا به شدارییه کی چالاکانه ی هه بی و ته نانه ت بۆچوونه کانیشی ده بریت. ئهم ئه زموونه له گه ل روانگه کانی ده رووناسی ناسیاریدا یه ک ده گریته وه که نیشان ده دا که هه سته ی به رده وامی بیتوانایی ده توانی که مبوونه وه ی متمانه به خۆبوون و کشانه وه کۆمه لایه تی لی بکه وینه وه (Bandura, 1997).

ئهم برینه قووله هه ندیک جار به هۆی رهفتاره خۆتیکده ره کانی وه کوو ئالوده بوون که خۆی ده توانی ده رهاویشته ی توندوتیژی بی، کاری تر و خراپتر ده بی و پیاوه کان له ناو زۆنگاوی رق له خۆبووندا ده خنکن. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ئهم ئه زموونه گورچکبه رمان بو ده گیریته وه:

«تۆ باش ده زانیت به ماده هۆشبه ره کان چی به سه ر جهسته تدا دینیت، ده زانی ته ندروستیت تیک ده چی، رواله ت ده شیویت. دواتر که رامه ت ده شکیت. متمانه به خۆبوونت له ده ست ده ده ی، رقت له خۆت ده بیت. بۆچی ناتوانی وازی لی به یینی، بۆچی ئاواي؟! بۆچی سووکایه تیت پیکری، بۆچی بووینه زبلگه ر؟! بۆچی گۆشه گیر بوویت؟! بۆچی لای خزم و کهس و کار خۆت پیشان ده ده ی؟! بۆچی کهس به هیچت نازانی؟! بۆچی بۆچی بۆچی» (دیمانه ی ژماره ۳۸، مه هدی مؤنمی، Pos 111).

ئهم گیرانه وه باس له رق له خۆبوون ده کا که له دواي توندوتیژی و ئالوده بوون ده رکه ووه و متمانه به خۆبوونی تاکی به ته وای له ناو ده بات. ئهم باهه ته له گه ل دۆزینه وه کانی ده رووناسی ئالوده بووندا یه ک ده گریته وه که نیشان ده دهن که رهفتاره خۆتیکده ره کان ده توان هه سته ی خۆبه به ریزانین له ناو به ن و تاک بخه نه ناو گۆشه گیر و سووکایه تی پیکردنه وه (Khantzian, 1997).

هه ره ها توندوتیژی و لیکهوتنه کانی وه کوو ئالوده بوون ده توانی ره وتی گه شه سهندنی کۆمه لایه تی پیاوان را بگری و نه هیللی له گه ل کۆمه لگادا په یوه ندی ساز بکه ن که ئه مه خۆی که مبوونه وه ی متمانه به خۆی لی ده که وینه وه. دیمانه له گه لکراویکی دیکه کاریگه ریه که ی به م شیوه وه سف کردوه:

«لېکه وته کانی ئالووده بوون گه شه سهندنی کومه لایه تی دوه ستینیت. ئەم رهوتی گه شه کردنه له ساته وه ختیکه وه ده ست پیده کا که چاوت به دوروبه ریه کانت ده که وی وه کوو ته ماته یه کی رزیو که هه موو ته ماته کانی ناو سندوقی ته ماته که ده رزینیت» (دیمانه ی ژماره ۲۴، غوه لام ئەسکه نده ری، Pos 179-180).

ئەم گێرانه وه باس له کاریگه ریی وێرانکه ری توندوتیژی و ئالووده بوون له سه ر رهوتی گه شه سهندنی کومه لایه تی ده کا، جیگایه ک که تاک وه کوو میوه ی رزیو نه ک هه ر خۆی له ناو ده با، به لکوو کاریگه ری له سه ر که سانی دوروبه ریشی داده نی و ئەم گو شه گیریه زیاتر متمانه ی به خۆی تیک ده دات. ئەم ئەزمونه له گه ل تیۆریه کومه لئاسیه کانی لادانیش هاوته ریه که نیشان ده دن رهفتاره تیکده ره کان ده توانن په یوه ندییه کومه لایه تییه کان بچرپنن و هه ستی متمانه به خۆبوون لاواز بکه ن (Merton, 1938).

ئەم گێرانه وانه ئەگه ر به رینه پال یه کتر وته زای سه ره کیی که مپونه وه ی متمانه به خۆبوون که یه کیک له لیکه وته ده روونی - سۆزداریه کانی توندوتیژی دژی پیاوانه، زه ق ده کاته وه. توندوتیژی چ له قالبی نه بوونی پشتیوانیی خانه واده یی بی، چ له قالبی له ده ستدانی پیگه ی کومه لایه تی بی، چ له قالبی گواستنه وه ی گریی ده روونی له سووری بئه ماله یی بی، چ له قالبی بیتوانایی له وه رگرتنه وه ی ماف بی، و چ له قالبی رهفتاره خۆتیکده ره کانی وه کوو ئالووده بوون بی، ئەوه پیاوانی له باوه ربه خۆبوون بیبه ش کردوه و نوqmی گو شه گیریه کی ئازاره خشی کردوون. یه کیکان به هۆی بی مال و حال و نه بوونی بئه ماله وه هه ست به هچۆکه یی ده کا، یه کیک تر به ده ست دارمانی پیگه ی مرویه وه ده نالین، سییه میان له سووری توندوتیژیدا هه لگری گریه که که متمانه ی به خۆبوونه که ی له ناو بردوه، چواره میان به هۆی نه توانینی له به رگریکردن له خۆی شوناسه که ی له ده ست داوه، پینجه میان له گیزه لووکه ی ئالووده بووندا رقی له خۆیه تی، و شه شه میان له رهوتی گه شه کردنی کومه لایه تی ماوه ته وه و وه کوو میوه یه کی رزیو خۆی و ئەوانی دیکه ته فر و توونا ده کات. ئەمانه چیرۆکی ئەو پیاوانه ن که توندوتیژییه کانیان نه ک هه ر ده روونی زامدار کردوه، به لکوو خۆ به به ریز زانییشیانی فه وتاندوه و به ته نیا له به رده م ئاوینه ی ته واونوینی سووکابه تی و دڤڤنگیدا بیکه س کوژی کردوون. ئەم شیکارییه ئاوینه یه که به رامبه ر به کومه لگایه ک که ده بی بزانی چۆن توندوتیژی متمانه ی به خۆی پیاوان لاواز ده کا و له ثیانیکی شه ره فمه ندانه بیبه ش کردوون. رهنگه به ناسینی ئەم لیکه وتانه و دروستکردنی فه زایه ک بۆ بنیاتنانه وه ی متمانه به خۆبوون، بتوانین روشنایی بخرینه سه ر ئەم تاریکییه و پیاوان له م تالاه ی خۆلۆمه کردنه بگه رپنینه وه بۆ که ناری ئارامی.

ستریس

توندوتیژی دژی پیاوان، وه‌ک تۆفانیکی بیه‌زه‌یی وایه که نه‌ک هه‌ر لق و پۆی جه‌سته و پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌ن ده‌هرینه‌ی، به‌لکوه‌ی رۆحیه‌ن له‌ ژێر چنگی فشار و دله‌راوکیدا ئه‌سیر ده‌کات. ئه‌م لیکه‌وته‌ ده‌رونی - سۆزدارییه که گرژیه‌ی بیکۆتایی و فشاری ده‌روونی به‌رده‌وامه، پیاو ده‌خاته‌ ناو دووریانی نا‌ارامی و بێ‌قه‌راریه‌وه و وه‌کووه‌ی خه‌ونیکی ده‌ستنه‌که‌وتوو ئۆق‌ره‌یه‌یه‌ن له‌ دوور ده‌خاته‌وه. له‌م گیرانه‌وه‌دا که له‌ چوارچێوه‌ی پارادایمی مۆدێلی گرهن‌د تیۆری پێک‌هاتوو، به‌ پشت‌به‌ستن به‌ ئه‌زمونه‌ زیندوو‌ه‌کانی دیمانه‌له‌که‌ل‌کراوان و تیکه‌ل‌کردنیان له‌گه‌ڵ روانگه‌ زانستییه‌کان، که‌شتیک ده‌که‌یه‌ن به‌ ناو قوولایی ئه‌م برینه‌ شاروه‌ بۆ ئه‌وه‌ی بزانیان چۆن توندوتیژی وه‌ک سی‌به‌ریکی قورس فشار ده‌خاته‌ سه‌ر ژیا‌نی پیاوان و له‌ به‌رامبه‌ر هه‌موو شو‌کی‌دا ناسک‌تریان ده‌کات. ئه‌م چیرۆکه‌ باس له‌و پیاوانه‌ ده‌کا که له‌ ژێر باری گرانی توندوتیژی‌دا رۆحیه‌ن له‌ ئاگری دله‌راوکیدا ده‌سووتیت و له‌ گه‌ران به‌دوای ساتیک ئاسووده‌یه‌یدا، ته‌نیا و بیکه‌س له‌گه‌ڵ دله‌خو‌ریه‌ و ترس له‌ داها‌توو ده‌ست و په‌نجه‌ نه‌رم ده‌که‌ن.

توندوتیژی، هه‌ندیک جار له‌ شیوه‌ی ئه‌زمونه‌ی جه‌سته‌یی پر ئیش و ئازار و ترس له‌ لیکه‌وته‌کانی کاریکی واده‌کا که ستریس وه‌کووه‌ خه‌نجه‌ر رۆحی پیاوان کۆله‌وار بکات. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌ل‌گراوان به‌ ئازاریکی قووله‌وه‌ باسی ئه‌م ئه‌زمونه‌ ده‌کات:

«به‌هۆی ستریس، ته‌نانه‌ت چهن‌د رۆژیک دوای نه‌شته‌رگه‌رییه‌که‌شم، به‌ ته‌واوی به‌م ستریسه‌م زانی، ئیستا ده‌توانم چیرۆکی ئه‌و‌شان بۆ بگێرمه‌وه. چهن‌د رۆژیک دوای نه‌شته‌رگه‌ریی دلی کراوه، ٤ له‌ ره‌گه‌کانم (خوینبه‌ر) گۆری. ئه‌وجار زانی‌م که ئه‌و قاجه‌م که خوینبه‌ریان له‌ ده‌رنه‌هینابوو، چونکه‌ کاتیکی نه‌شته‌رگه‌ری دلی کراوه‌ ده‌که‌ن، خوینبه‌ریک له‌ یه‌کیک له‌ قاجه‌کانت ده‌رده‌هینن و خوینبه‌ره‌ سه‌ره‌کییه‌کانی دلت ده‌که‌نه‌وه. که‌ له‌ زمانی پزیشکیدا پێی ده‌ئێن گۆرینی گراف. ئه‌و به‌شانه‌ی که خوینبه‌ره‌کان گیراون، قاجه‌که‌ی ترم سه‌ر ببوو. چهن‌د شه‌ویک بوو که سه‌ر بوو، له‌ دلمدا ده‌مگوت: ئه‌ی هاوار، من نه‌شته‌رگه‌ریم بۆ کراوه. ئه‌م قاجه‌م ئه‌وه‌ سه‌ر بوو ره‌نگه‌ له‌ به‌ر ئه‌وه‌ بێ که ئه‌و خوینبه‌رانه‌ به‌ باشی خوینیان تیدا ناگه‌ریت. ته‌نانه‌ت چووم له‌ سه‌ر ئه‌نتی‌رتیش گه‌رام و بینیم ئه‌و سه‌ر‌بوونه‌ی له‌ هه‌ندیک شوینی جه‌سته‌دا له‌ به‌ر ئه‌وه‌یه که خوین به‌ باشی ناگه‌ری و ترس که‌وته‌ گیانم. وتم به‌خوا جه‌لته‌ لێم ده‌دا. ئه‌م سترس و فشاره‌ زۆر هه‌ستیکی ناخۆش بوو و هه‌لبه‌ت کاتیش کورت بوو (دیمانه‌ی ژماره‌ ٧٧، Pos 7).

ئه‌م گیرانه‌وه‌ باس له‌و ترسه‌ رۆح‌پوشینه‌ ده‌کا که توندوتیژی جه‌سته‌یی و ئه‌زمونه‌ی ئازاربه‌خشی وه‌کووه‌ نه‌شته‌رگه‌ری به‌سه‌ر ده‌روونی تاک‌دا ده‌یسه‌پێنێ، جی‌گایه‌ک که هه‌ر نیشانه‌یه‌کی بچووک

ناته‌واوی جه‌سته‌یی، زه‌ین به‌ره‌و خراپ‌ترین سیناریۆ راکیش ده‌کا و ستریس وه‌کوو خوړه‌ ناخی ده‌ته‌نیت. ئه‌م ئه‌زموونه له‌گه‌ل بۆ‌چوونه‌کانی ده‌رووناسیی تړۆما‌یه‌ک ده‌گریته‌وه که‌نیشان ده‌دا که‌ ئه‌زموونه جه‌سته‌یییه ئازاربه‌خشه‌کان ده‌توانن بینه‌هۆی دله‌راوکی‌ی توند و ترسی به‌رده‌وام له‌مردن‌یان که‌مه‌ندامی (Herman, 1992).

توندوتیژی، هه‌ندیک جار نه‌به‌شیوه‌ی برینی جه‌سته‌یی، به‌لکوو له‌شیوه‌ی فشاره‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و رۆله‌ره‌گه‌زیتییه‌سه‌پینراوه‌کان، ستریس ده‌خاته‌ناو د‌ل و ده‌روونی پیاوانه‌وه. دیمانه‌له‌گه‌ل‌کراو‌پکی دیکه‌به‌په‌شیمانیه‌کی ئاشکراوه‌سه‌باره‌ت به‌م باره‌قورسه‌ئاوا قسه‌ده‌کات:

«بینیم خوشکیکی بچووکم هه‌یه، خۆم ده‌مزانی بارگرانیی هه‌موو ئه‌مانه‌له‌سه‌ر منه. منی کور ده‌بی بیر له‌داهاتوو بکه‌مه‌وه و ژبانیک بۆ‌داهاتوو بنیات بنیم، ئیستا که‌س وای پێ‌نه‌ده‌گوتم! به‌لام کاتیک بارودۆخی کۆمه‌لگام ده‌بینی، خۆم و دواتر هاو‌ریکانم بینیی زانیم هه‌موو ئه‌م ئه‌رکانه‌له‌سه‌ر شانی منه، بیگومان هه‌ندیک جار له‌شیوه‌ی ئامۆژگاریی باوکم و دایکم، که‌ده‌یانگوت «دانشه‌و بخوینه، ده‌ته‌ه‌وێ له‌داهاتوودا چۆن ئه‌م کاره‌یان ئه‌وه‌بکه‌یت؟ ئیمه‌مندا‌لان بووین و عه‌قلمان به‌مانه‌نه‌ده‌شکا. خۆم ده‌بینی که‌نه‌مه‌توانی هیچ کاریک بکه‌م دراوسێکانمانی ده‌بینی که‌هه‌موو پیاوه‌کان کاریان ده‌کرد. ژبانیان به‌ریوه‌ده‌برد. باری گرانی خه‌رجی ژبان له‌سه‌ر شانی ئه‌م پیاوانه‌بوو یه‌کتیکیان باوکم. ده‌ی ئه‌مه‌ئیلهامیک بوو بۆ‌من ئیستا نا‌به‌لام چهند سالی دیکه‌منیش ستریسکی ئاوام له‌سه‌ره‌هم من و هه‌میش براه‌کم. برا‌گه‌وره‌که‌م زیاتر له‌من خه‌فته‌ی ئه‌مه‌ی ده‌خوارد. که‌هه‌میشه‌پێی ده‌وتم که‌من دله‌خورپه‌مه‌من ستریسمه‌چی بکه‌م باری خه‌فته‌تم که‌م بپێته‌وه. ئه‌مه‌ی لای دایکم ده‌کوت. من مندا‌لیکی هاو‌ه‌اجتر بووم له‌گه‌ل مندا‌لان یاریم ده‌کرد و ئه‌م باری خه‌فته‌تم که‌میک که‌متر ده‌بووه. به‌لام هیشتا له‌بیرمه‌که‌ئه‌م بابته‌ستریس لێده‌که‌وته‌وه و ده‌مزانی که‌ده‌بیت شتیک بکه‌م بۆ‌ئوه‌ی به‌هه‌ر شیوه‌به‌ک بێ‌پاره‌په‌یدا بکه‌م به‌لام هه‌ستم ده‌کرد که‌نا‌توانم، و ئه‌م بابته‌وای لێده‌کردم له‌داهاتوو بترسم و ژبانم تال‌بی، هه‌میشه‌ستریس له‌مندا‌هه‌بوو که‌چۆن ده‌بی کار بکه‌م و پاره‌په‌یدا بکه‌م که‌چی خوشکه‌که‌م به‌م فشار و ستریس‌وه‌گه‌وره‌نه‌بوو، ئه‌وا به‌دنیاییه‌وه‌کچانی ئیرانی زۆر که‌متر فشاریان له‌سه‌ره‌(دیمانه‌ی ژماره‌ ۴، Pos 35).

ئه‌م گێرانه‌وه‌قسه‌له‌سه‌ر ئه‌و فشاره‌کۆمه‌لایه‌تی و رۆله‌ره‌گه‌زیتیانه‌ده‌کا که‌پیاوان هه‌ر له‌مندا‌لییه‌وه‌ده‌خه‌نه‌به‌ر هه‌ره‌سی به‌رپرسیاریتی داهاتوو، جیگایه‌ک که‌ستریس نه‌توانینی

دايىنكرىدى بژىۋىيى ژيان، دليانى كىردوۋە بە زوۋخاۋ. ئەم بابەتە لە گەل تىۋرىيە كانى كۆمەلناسىيى رەگەزىتىدا يەك دە گرىتەۋە كە جەخت لەۋە دە كەنەۋە كە رۆلى نەرىتىيى پىاۋانە، ۋە كوۋ دايىنكرىدى بژىۋىيى خىزان، دەتوانى دلەراۋكىيى بەردەۋام و فشارى دەرۋونى لى بىكەۋىتەۋە (Connell, ۲۰۰۵). ئەم فشارە كۆمەلەيەتپانە، ھەندىك جار لە شىۋەي پىۋىستى و سنووردارى كىردى تايىبەتى ۋە كوۋ سەربازى، فشارى دەرۋونى لە ژيانى پىاۋاندا دوۋقات دە كەن. يە كىك لە دىمانە لە گەلكران و رەدە كارىيى ئەم ئەزمۇنە دە خاتە روو:

«ستىرسىكى دىكە كە مەن ۋەك كورپكى بە ھۆي رەگەزە كە مەۋە ناخى تەنەم، سترىسى چوۋنە سەربازى بوو و دەمزانى بە ھۆي ئەۋەۋە دەبى بچمە سەربازى، بۆيە ئىمە دەبا لە قوتابخانە باش دەرسمان بخوئىدبا، باۋكم دىكتۇراي ھەبوو و دايكم پرونامەي ماستەرى ھەبوو، ئىمە ھەموومان سەرمان لە سەر دەرس بوو، و بەردەۋام دەرسمان دەخوئىد. كاتىك لە تاقىكرىدەۋەي زانكۇدا بەشدارىم كىرد لە سالى يەكەمدا زۆر حالل خراپ بوو و تاقىكرىدەۋەكەم بە باشى دەرنەچوۋ و پلەي ۲۰۰۰ كۆنكۈر ھاتمەۋە. ھەرچەندە دەبوو پلەكەم بە پىي ئامارەكان پلەيەكى ئاسايى بۋايە، بەلام رىگەم پىنەدرا كە بۋارى خوئىدن ھەلئىزىم. و مەن سترىسم ھەبوو. دوو سالى كۆتايىي وىستم بخوئىم بۆ تاقىكرىدەۋەي زانكۇ، كە لەناكاۋ باسى سەربازى ھاتە ئاراۋە. و مەن ھەر جارىك بۆم بوو لە تاقىكرىدەۋەدا بەشدارى بىكەم بەلام كچان بە ھىچ شىۋەيەك شتىكى لەۋ جۆريان نىيە. لە يەكىك لە شارەكان دوو رۆژ لەمەۋبەر كچىك بۆ پىزىشكى دەرچوۋ پىيان وت بۆ جارى چەندوۋمە بەشدارى تاقىكرىدەۋەي زانكۇ دەكەي، وتى دۋاي شەش جار بەشدارىكرىد لە تاقىكرىدەۋەي زانكۇ ئەۋە دەرچوۋم. مەن ئەۋ بەختەم نەبوو. دىسان بۆ بەشدارىكرىد لە تاقىكرىدەۋەي زانكۇ خۆم لە ژوۋرىكدا زىندانى كىرد و بۆ ئەۋەي باش بخوئىم وتم دەبى ئەمسال ھەتمەن بۆ زانكۇ دەرچىم جا ھەر شار و ھەر بۋارىكى خوئىدن بى دەچم دەنا دەمبەنە سەربازى ... زۆر خۆم لە مائەۋە زىندانى كىرد و لەبىرم ناچى ھەر لەۋ سالىدا چاۋم كىتر بوو، بوۋمە چاۋبىلكەيى، و ئىستا بەخت يارمان بوو پلەي ژىر سەدم لە تاقىكرىدەۋە كانى زانكۇدا ھىناۋە و چوۋمە زانكۇ، و سترىسەكەم كۆتايى ھات. بەلام لە ماۋەي خوئىدكارىيى زانكۇدا، ھىشتا سترىسم ھەبوو، واتە بۆ ماۋەي چۋارى زانكۇ بەردەۋام دەمانگوت با دەرسەكانمان نەخوئىن و خوئىدەنەكەمان دۋا بىخەين با نەچىنە سەربازى. و دواتر بۆ ماستەر بەشدارىم كىرد» (دىمانەي ژمارە ۴، Pos 35).

ئەم گىرناۋە باس لە توندوتىژى پىكەھاتەيى دەكا كە لە شىۋەي تىپەراندنى خولى سەربازىدا پىاۋان دەخاتە ژىر فشارى دەرۋونى بەردەۋامەۋە، جىگايەك كە ترس لە داھاتوۋ و سنووردارى كىردى

زەمەنی، ستریس و فشار وه کوو کۆت و زنجیر دەست و پایان دەبەستیتەوه و تەنانەت تەندروستی جەستەییان دەخاتە مەترسییهوه. ئەم ئەزموونه له گەڵ دۆزینەوه دەرووناسی - کۆمەڵایەتییه کاندایە ک دەگریتهوه که فشاره پیکهاتهیی و کۆمەڵایەتییه کان دەتوانن دلهراوکی درێخایهه و خراپوونی بارودۆخی ژبانیان لێ بکهوێتهوه (Cohen & Wills, 1985).

توندوتیژی، هەندیک جار له ژینگه کاری و کۆمەڵایەتییه کاندای، فشار وه ک بارگرانییه کی بهرگه نه گر ئاوقانی پیاوان ده کات. دیمانه له گه لکراوکی دیکه به کورتی باسی ئەم بابته ده کات:

“زیاترین سترسیک که ئاوقانی پیاو ده بی سترسی ژینگه کی کاریه ...
(دیمانه کی ژماره ۹۹، Pos 10).

هه چهنده ئەم گیرانهوه تهواوه، به لام به روونی ئاماژه به وه ده کا که شوینی کار ستریس زۆر ده کا، جیگایه ک که فشاره کانی پیشه یی ده توانی ته شه نه به گرژیه دهروونییه کان بدات. ئەم بابته له گەڵ توێژینهوه دهرووناسیه ریکخراوه ییه کاندایه ک ده گریتهوه که نیشان ده دن که ژینگه کی کاریی پر له ته نگزه و ستریس ده توانی دلهراوکی و ماندوویتییه دهروونی لێ بکهوێتهوه (Maslach & Leiter, 1997).

توندوتیژی و ئەزموونه دلهه ژینه کان، هەندیک جار له شیوه ی رووبه رووبوونهوه له گەڵ مه رگ و نه خۆشی، به قامچی ستریس دهروونی پیاوان کۆله وار ده کهن. یه کیک له دیمانه له گه لکراوکان، به ترسیکی ئاشکرا له م ئەزموونه، وه ها ده لێ:

«بێگومان له ئیستادا زۆر ستریس مه یه. دوینی شه و به ریز فلانی ته له فۆنی کرد و وتی برۆ بۆ به شی خوین و ته ره مه کان بپچه وه. من هه موو ئەمانه ده بینم. من ده بینم. من ۵-۶ ئاسه واری ده بینم. ۵-۶ پلاتینیۆمی ده خه نه پاته وه. دواتر، ده رده که وێ پزیشکه که ت هه و نه بوو تازه وه کوو جارانت لێ نایه ته وه. ئای خوا به. من ده چم بیکه م” (دیمانه کی ژماره ۷۱، Pos 38).

ئەم گیرانهوه باس له و فشاره ئازار به خشه ده کا که به هۆی رووبه رووبوونهوه ی مه رگ و نه خۆشییه وه به سه ر دهروونی تاکدا ده سه پینری، جیگایه ک که له هه موو ساتیکدا ترس له بی توانایی و وه کوو خۆی لینه هاته نه وه ی بارودۆخ، دل و دهروونی تاک داده خورپینیت. ئەم ئەزموونه له گەڵ تیۆرییه کانی دهرووناسی بوونگه راییدا یه ک ده گریتهوه که جهخت له وه ده که نه وه که رووبه رووبوونهوه ی به رده وام له گەڵ مه رگ و بی تواناییدا ده توانی بیته هۆی دلهراوکی توند و هه سترکردن به نائه منیی دهروونی (Yalom, 1980).

ئەم گیرانه وانه پیکه وه وته زای سه ره کیی ستریس که یه کیک له لیکه وته دهروونی - سۆزداریه کانی توندوتیژی دژی پیاوانه، زهق ده کاته وه. توندوتیژی، چ له شیوه ی ئەزموونی جەستەیی ئازار به خش، فشاره کۆمەڵایەتییه کان و رۆله ره گه زیتییه کان، چ زۆره ملیی پیکهاته یی وه کوو سه ربازی، و گرژی

شوینی کار، یان ڕووبه ڕووبوونهوهی مردن و نهخۆشی، پیاوانی خستۆته ناو گێژه لۆکهی دله ٲراوکێ و نارهحه تییهوه. یه کێکیان شهوانه به هۆی ترسی جهلتهی میشکهوه دواى نهشتهرگهری ناتوانی بخهوی، یه کێکی تر به هۆی بارگرانیی بهرپرسیاریتی دهسته بهرکردنی داهاتوو، ههر له منداڵییهوه به ستریسسهوه گهوره بووه، سییه میان خۆی له ژووریکدا وه کوو زیندانی ده بهستیتتهوه بۆ ئهوهی له تاقیکردنهوهی زانکۆ دهبرچێ که نهیبه نه سهربازی، و له فشاره ڕزگاری بی، چاره میان له شوینی کاره کهیدا شانی داوه تهوه بهر ههره سی ستریس، پینجه میشیان، ڕووبه ڕووی مه رگ و نهخۆشی ده بیته وه هه موو ساتیک خوا خوایه تی که بگه ڕیتته وه بۆ ژیا نی ئاسایی. ئه مانه چیرۆکی ئه و پیاوانه ن که توندوتیژی دهروونیانی به سکلێ دله ٲراوکێ سووتاندوو و له ئارامی که ساده ترین مافی هه موو مرقفیکه بیبهش کردوون. ئه م شیکردنه وه ئاوی نه ی بهرده می کۆمه لگایه که که ده بی بزانی چۆن توندوتیژی ستریس و کوو ژههریکی کوشنده ڕژاندوو ته ناو ژیا نی پیاوانه وه، و له بهرامبه ر ههر چهشنه شوکیکدا ناسک و هه ستیاری کردوون.

رهنگه به ناسینی ئه م لیکهوتانه و دروستکردنی فهزای که مکردنه وهی فشاره کۆمه لایه تیه کان و پشتگیریی دهروونی، بتوانین هه توانیک بخهینه سه ر ئه م برینه و پیاوان له م گێژه لۆکه ی ئازاره وه به ره وه که ناری ئارام ڕینمایی بکهین.

خه مۆکی

خه مۆکی، وه ک یه کیک له لیکهوتنه دهروونی - سۆزداریه کانی توندوتیژی بهرامبه ر به پیاوان، ره گ و ڕیشه ی ده گه ڕیتته وه بۆ ره ههنده کۆمه لایه تی و دهروونییه کان، و رهنگدان هوه ی ئه و فشاره جۆراوجۆرانه یه که پیاوان به تایبه ت له و کۆمه لگایانه ی که پیکهاته فرههنگی و ئابوریی سنوورداریان ههیه، به ئه زموونی ده کهن. ئه م بابه ته له گێرانه وه ی دیمانه له گه لکراواندا به ڕوونی دیا ره. زیندانییه ک که به هۆی ئه وه ی نهیتوانیوه ٲری ماره یی و نهفهقه ی ژنه که ی بدا تووشی خه مۆکی بووه، ئه زموونی خۆی به م شیوه باس ده کات:

«له زیندان و به هۆی جیا بوونه وه م له ژنه که م و ئه وه ی که نه متوانی ماره یی و نهفهقه ی ژنه که م بده م تووشی خه مۆکی هاتم. [ئه م ئه زموونه] کاریگه ری و ٲیرانکه ری له سه ر ڕۆح و دهروونم هه بوو، و خه مۆک و نا ئارام بووم. ئه م خه مۆکییه به جۆریک له جۆره کان چاره سه ری ئه م تووره ییه ده کات. گورزیکه له کۆمه لگا، گورزیکه له داهاتووی مندا لان، سه یری ئه و کۆمه لگه خه مۆکه بکه» (دیمانه ی ژماره ۳۵ - حسین زاده، Pos 349).

ئه م گێرانه وه ئه وه مان بۆ ده رده خا که فشاره کۆمه لایه تی و ئابورییه کان وه ک به شیک له توندوتیژی پیکهاته یی نه ک پیاوان تووشی گۆشه گیریی دهروونی ده کا، به لکوو له ئاستیکی گه وه تر دا کۆمه لگا به ره وه خه مۆکیی گشتی ده بات. به ٲی ٲی تیۆریی فشاری کۆمه لایه تی (Anselman, 2004)، کاتیک

تاک له جیبه جیکردنی پۆله کۆمه لایه تییه چاوه روانکراوه کان وه کوو دابینکردنی دارایی خانهواده یان پاراستنی دهسه لاتی کۆمه لایه تی شکست ده هیښی، ئه و فشاره دهروونییه ی که له ئه نجامی ئهم شکسته دروست ده بی، خو ی له شیوه ی خه موکی و دلساردیدا درده خات.

جگه له فشاره کۆمه لایه تییه کان، ده توانین ئه و فشاره جهسته یی و دهروونیانه شی که له ئه نجامی توندوتیژییه وه سه ره له ده ن، وه ک فاکته ریکی سه ره کی بو ته شه نه سه نندنی خه موکی لیکۆلینه وه یان له سه ر بکه ین. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان که ئه زموونی گوړینی په گه زی هه بووه، لیکه وته دهروونی و جهسته ییه کانی ئهم بریاره ی ئاشکرا کرد. ئه و ده لیت:

«دوای نه شته رگه ربی گوړینی په گه زگوړاو، ده زانن چییه؟ ئهم نه شته رگه ربیه زۆر قورسه. دووباره ته قه له کانم کراوه و دواتر هه وی کرده وه و نزیکه ی ۱۰ جار منیان برد بو ژووری نه شته رگه ربی. جگه له نه شته رگه ربی سه ره کی ده جار چوموه ژووری نه شته رگه ربی بو ئه وه ی بیهوشم بکه ن. بیهوشکردن زۆر خراپه. ده بیته هوی هه لوه ربینی قژ و که میکیش له بیر چوونه وه ی به دواوه یه. بو یه بیهوشکردن زیانی لاهه کیی خو ی هه یه. من تووشی خه موکیی توند بووم. له نه شته رگه ربی په شیمان بوومه وه. که بوچی نه شته رگه ربیم کرد؟ (دیمانه ی ژماره ۶۰. مه هسا، Pos 159).

ئهم گێرانه وه له گه ل تیوړیی خه ساره ته به کۆمه له دهروونییه کان (۱۹۶۳) ی ئیریکسۆن یه ک ده گریته وه، که ده لی کاتیک مرۆف تووشی خه ساره ته ی جهسته یی سه خت بی و ههروه ها لیکه وته دهرووناسییه کانی به ئه زموون بکا، پرۆسه ی چاکبوونه وه ی دهروونی زۆر قورس ده بیت. ئه مه ش به تایبته له حاله تی گوړانکارییه گه وره کانی ژياندا، ده بیته هوی خه موکییه کی توند و ته نانه ت په شیمان بوونه وه له بریاره کانی رابردووی لی ده که ویته وه.

ههروه ها توندوتیژی سیکیسی وه ک یه کیک له هۆکاره کانی خه موکیی پیاوان ئاماژه ی پیکراوه. قوربانییه کی توندوتیژی سیکیسی له ته مه نی هه رزه کاریدا سه باره ت به کاریگه ربیه درێژخایه نه کانی ئهم ئه زموونه وتی:

«دوای هه موو ئه مانه [هه راسانکردنی سیکیسی له قوتابخانه له لایه ن کۆمه لیک قوتابییه مله وړه وه]، هه موویان خه موکیان هه یه. کاتیک خه موکی دی، به دوایدا بی هه ستیش دی، ئینجا بیمتانه یی به که سانی دیکه دی و به جوړیک چیتر ناتوانن متمانه به که سانی دیکه بکه ن» (دیمانه ی ژماره ۸۰. عیرفان، Pos 204).

ئهم ئه زموونه له گه ل تیوړیی ترۆما و ستریسی دوای رووداو یه ک ده گریته وه (Horowitz, ۱۹۸۶)، که روونی ده کاته وه که توندوتیژی سیکیسی ده توانی کاریگه ربی دهروونی توندی له سه ر

قوربانیی هەبێ و ببێتە هۆی ئەوهی نەک تەنھا لە ڕووی دەروونییەوه زیانیان پێ بگا، بە لکۆو توانای سازکردنی پەيوەندیی کۆمەڵایەتی تەندروستیان نەبێ و متمانە بە کەسانی دیکە نەکن. یەکیەک لە هۆکارە هەرە گرینگەکانی خەمۆکی نایە کسانیی ئابووری و نەبوونی هەلی کارە کە کاریگەرییەکانی لە هەندیک ناوچەیی ئێراندا (ڕۆژھەڵاتی کوردستان) وە کوو پارێزگای ئیلام بە شیوەیەکی بەرفراوان دەبینرێت. یەکیەک لە دیمانەلەگە لکراوان سەبارەت بەو پیاوانەیی کە ڕووبەرووی بیکاری دەبنەوه وتی:

”لە پارێزگای ئیلام، بە هۆی کێشەیی ئابووری زۆر و نەبوونی ناوەندی پیشەسازی و کارگەرەوه و ئەو پیاوانەیی کە زەوی کشتوکال و گوندەکان بەجێدەهێلن دینە شار و هیچ کاریکیان لەشاردا نییە و خاوەنی کاریکی سەقامگیر و یاسایی نین و زۆر زۆر خەمۆک و دلتەنگ و بیکەلک و بێرێز دەبن” (دیمانەیی ژمارە ۳۸ – مەهدی مۆئەتەمەنی، Pos 23).

ئەم دۆخە دەتوانین بە تیۆریی لەخۆ نامۆبوونی مارکسەوه لێک بدەینەوه (مارکس، ۱۸۴۴). مارکس پێی وایبوو کە نەبوونی دەرفەتی ئابووری و نەتوانینی بەشداریی چالاکانە لە ناو کۆمەڵگادا پیاوان لەخۆیان و لەو کۆمەڵگایەیی کە بەشیکن لێی، نامۆ دەکەن. ئەم نامۆبوونە بەخێرای خەمۆکی و هەستکردن بە بێرێزبوونی لێ دەکەوتەوه، و فشاری ئابووری دەبێتە ئامرازی سەرەکی توندوتیژی بیکەتەیی.

هەرۆهە هەندیک لە پیاوان لەرێگەیی کاردانەوهی توندی دەروونییەوه وەلامی ئەم فشارانە دەدەنەوه، وەکوو لەخۆدان یان خۆکوشتن. یەکیەک لە دیمانەلەگە لکراوان باسی ڕۆسەیی ئەم خەسارەتانی کرد:

”توندوتیژی ... من هیچم ناوی، تەنھا دەمەهوی بێمە ئالودەبووی مادەیی هۆشبەر کاکە گیان، هیچم ناوی ... دەست دەکەم بە لەخۆدان و خۆکوشتن. ئەو بێهێوایی و خەمۆکی و هەموو ئەوانە لیکەوتەن” (دیمانەیی ژمارە ۴۲. دکتۆر مرادی، Pos 162).

ئەم ڕەفتارانە دەتوانین بە تیۆریی بێهێوایی و ڕەفتارە خۆڕووخینگەراییانە ڕوون بکەینەوه (Abramson et al., 1989). ئەم تیۆرییە باس لەوه دەکا کە کاتیەک تاک دەگاتە قۆناغێک کە هیچ ڕێدەرەتانیەک بۆ ڕزگاربوون لە توندوتیژی یان گۆڕینی دۆخە کە شک نابا، لەوانەیی پەنا بۆ ڕەفتارە خۆڕووخینگەراییانەیی وەکوو لەخۆدان یان ئالودەبوون ببات.

لەکۆبەندیدا، خەمۆکی وەک لیکەوتەییەکی ئالۆزی توندوتیژی دژی پیاوان، لە ئاستە کۆمەڵایەتی و دەروونی و ئابوورییە جیاوازهکاندا ڕوو دەدات. تیکەلکردنی گیرانەوهی ئەزموونی و تیۆرییە زانستییهکانی وەکوو فشاری کۆمەڵایەتی، تڕۆمای دەروونی، نامۆبوونی کۆمەڵایەتی و ڕەفتارە خۆ

تیکه‌دهره کان، ئه‌وه ده‌رده‌خات که توندوتیژی نه‌ک ته‌نھا کاریگه‌ری له‌سه‌ر تاک، به‌لکوو کاریگه‌ری له‌سه‌ر تۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی ده‌رووبه‌ری هه‌یه به‌شیوه‌یه‌کی به‌رفراوانتر.

ترس و دله‌راوکی

ترس و دله‌راوکی، که یه‌کیک له‌لیکه‌وته ده‌روونییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوانه، گوزارشت له‌ناسکیی باری ده‌روونی تاکه‌کان له‌به‌ره‌رووبوونه‌وه‌ی بارودۆخه‌قه‌یراناوییه‌کاندا ده‌که‌ن. ئه‌م لیکه‌وته نه‌ک ته‌نھا له‌سه‌ر ئاستی تاکه‌که‌سی، به‌لکوو له‌پیکهاته کۆمه‌لایه‌تییه‌کانیشدا ده‌رده‌که‌وی و زۆر جار هه‌ستکردن به‌ناه‌منی و ترسی هه‌میشه‌یی له‌مه‌ترسی به‌دواوه‌یه. بۆ نموونه یه‌کیک له‌دیمانه‌له‌گه‌لکراوان که له‌گه‌ل فشاری ده‌روونی تونددا که له‌ئه‌نجامی جیا‌بوونه‌وه و پرسه‌کانی په‌یوه‌ست به‌دادگاوه‌دروست بووه، ده‌ست و په‌نجه‌نهرم ده‌کا، ئه‌زموونی تالی خۆی به‌م شیوه ده‌رده‌پریت:

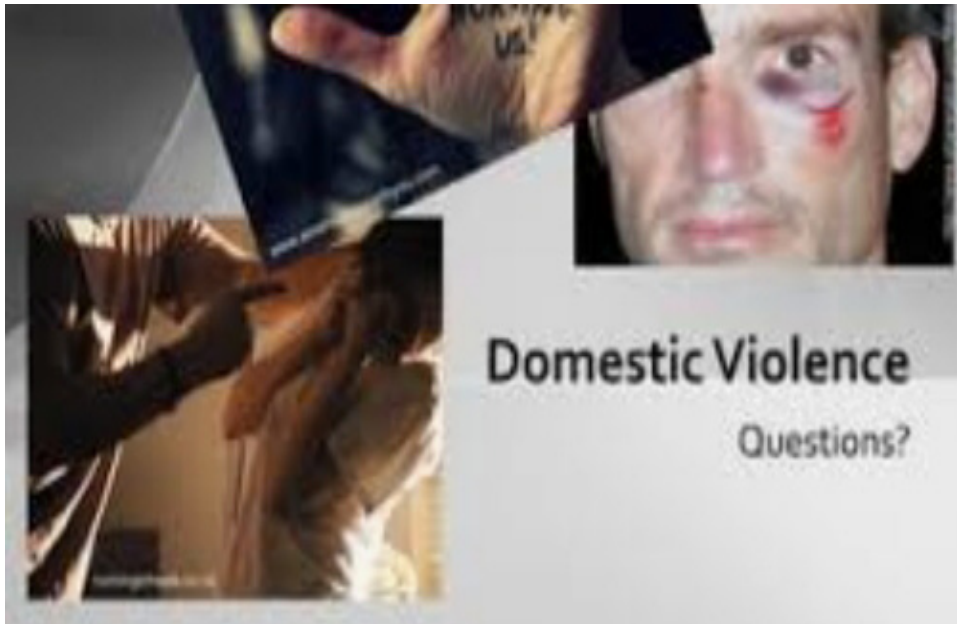
«ئێستا، راسته‌بۆ ماوه‌ی ۱۰-۱۲ سأل، ئه‌و بابته‌له‌ژيانمدا/جیا‌بوونه‌وه له‌هاوسه‌ره‌که‌م/تووشی ستریس‌ی ده‌روونی کردووم، ئه‌و شه‌وه‌ی وا ده‌میست بچمه‌دادگا زۆر ستریس‌م هه‌بوو. رۆژی دواتر بچمه‌به‌رامبه‌ر به‌قازی دابنیشم، چی به‌دادوهر بلیم و خۆشم نه‌مده‌زانی... ئه‌و ستریس‌ه. ئه‌و شه‌وه له‌دلمدا ده‌مگوت ئێستا جه‌لته‌لیم ده‌دا و ئه‌م خه‌م و خه‌فه‌ته له‌سه‌ریه‌که‌که‌له‌که‌بوو. که‌کاتژمێر ۲:۰۰ی به‌ره‌به‌یانی ئه‌وه‌نده ستریس‌م له‌سه‌ر بوو که به‌هیچ شیوه‌یه‌که نه‌مده‌توانی ئاو بخۆمه‌وه. به‌رده‌وام ئاووم ده‌خواردوه، به‌لام ده‌مم وشک بوو و نه‌مده‌توانی لێوه‌کانم بجوولینم... کاتژمێر ۲:۰۰ی به‌ره‌به‌یانی، هاتم بخه‌وم، سه‌رم خسته‌سه‌ر بالنج. که‌له‌نا‌کاو په‌شو‌کام یانی ده‌تکوت کاره‌بای سی‌فاز گرتوو‌می. دلم که‌وته‌لیدان یانی رایچه‌کاندم ۷-۸ سانتیمه‌تر جوولانه‌میوه. ترسام و گوتم به‌خوا ده‌مم. ئه‌مشه‌وه‌ته‌به‌یانی ده‌مم» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۷. عه‌باس، ۲۰۰۷).

ئه‌م گێرانه‌وه‌ی کاریگه‌ریی راسته‌وخۆی توندوتیژی ده‌روونی له‌سه‌ر ته‌ندروستی تاک نیشان ده‌دا، که به‌هۆی بارودۆخه‌ستریس‌اوییه‌کانی وه‌کوو چوونه‌دادگا، خراپتر ده‌بێت. تیۆری فشاری کۆمه‌لایه‌تی (Anselman, 2004) روونی ده‌کاته‌وه که تاکه‌کانی به‌هۆی فشاره‌ده‌روونییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه، به‌تایبه‌ت له‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل پیکهاته‌فه‌رمیه‌یه‌کانی ده‌سه‌لاتدا، تووشی کاریگه‌ریی ده‌روونی ترس و دله‌خوڕپه‌ی توند ده‌بن.

نموونه‌یه‌کی دیکه‌ی ترس، له‌به‌ره‌رووبوونه‌وه‌ی له‌قاودرانی شوناسی که‌سیتیدا ده‌بینرێ، به‌تایبه‌ت له‌چوارچێوه‌ی ئه‌و پرسانه‌ی که په‌یوه‌ندیان به‌هاوهره‌گه‌زخوارییه‌وه‌هه‌یه. که‌سیکی دیکه که‌ترسی ئاشکراکردنی شوناسی به‌ئهم‌زموون کردووه و ده‌لێت:

«ترسی ئاشکرا بوونی شوناسی هاوهرگه زخاوزه کان [وه کوو خۆم] ئیمه به رهو رووی چالنجی قورس ده کاته وه و ههست ده کهم ژیانم به رهو فهوتان ده چیت» (دیمانه ی ژماره ۵۶. ئومید، Pos 3).

ئهم ئهزمونه نه ک هه ره ئه و فشاره دهروونییه ده رده خا که به هۆی توندوتیژی کۆمه لایه تی دژ به که مینه سیکسییه کانه، به لکوو کاریگه ریه درێژخایه نه کانی ترس له سه ر بارودۆخی ژیان و ههستی به رێزبوونی تاک نیشان ده دات. به پیتی تیۆری شوناسی کۆمه لایه تی (ته جفیل، ۱۹۸۲)، کاتیک تاکه کانی ناو گرووپه په راوێز خراوه کان رووبه رووی ئه گه ری له قاودرانی شوناس یان تاراندنی کۆمه لایه تی ده بنه وه، تووشی دل هراو کیتی به رده وام و که مبوونه وه ی متمانه به خۆی ده بن که ئه مه ش کاریگه ریه نه رینی له سه ر چۆنیه تی په یوه ندیه تاکه که سی و کۆمه لایه تییه کانیان ده بیت.

وینه ی ۱۳: توندوتیژی جهسته یی دژی پیاوان

ترسی هه میشه یی به هۆی کاریگه ریه ئابووری و دهروونییه کانی سه ر ژیان تاکه کان لیکهوتنه کی دیکه ی توندوتیژییه. که سیکی به سال چوو ئاماژه به وه ده کات:

«دل هراو کتی و ستریس به هۆی کیشه ئابوورییه کانه، ئه وه له ناوت ده با، کاریگه ریه کی گه وره ی هه یه » (دیمانه ی ژماره ۷۰. ره شیدی، پیر و به سال چوو، Pos 46).

فشاری ئابووری، که ترسیکی به رده وام له شکستی دارایی دروست ده کا، به تایبهت بو ئه و

پیاوانه‌ی که به‌پرسیاری دابینکردنی پیداوپیستییه‌کانی خیزانن، ده‌بیته‌هۆی ئه‌وه‌ی که ئه‌م که‌سانه‌ به‌رده‌وام ڕووبه‌ڕووی هه‌ستکردن به‌شکستی نزیك و دل‌ه‌راوک‌ی بینه‌وه‌ که سه‌رچاوه‌ی ئه‌م دل‌ه‌راوک‌یه‌ش بیتوانایی پیاوان له‌ ڕاپه‌راندنی ڕۆله‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی خۆیانه‌. تیۆری فشاری ئابووری و ده‌روونی (Mills, 1959) ڕوونی ده‌کاته‌وه‌ که‌ نایه‌ کسانیی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی فشاریکی ده‌روونی توند ده‌خاته‌ سه‌ر تاکه‌ کان و به‌ره‌و ترسیکی به‌رده‌وام له‌ داها‌توو ڕاپیچیان ده‌کات. هه‌روه‌ها ترس له‌ توندوتیژی جه‌سته‌یی و گرزییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان به‌شیک له‌م لیکه‌وتانه‌ن. بۆ نموونه‌ که‌سیک که‌ ڕووبه‌ڕووی پلانی کۆکردنه‌وه‌ی لات و به‌ره‌لا و چه‌قۆکیشه‌کان بووه‌ته‌وه‌ و دل‌ه‌راوک‌ی و هوحشه‌ته‌که‌ی به‌ئه‌زموون کردووه‌ ده‌لیت:

«[پلانی کۆکردنه‌وه‌ی لات و به‌ره‌لا و چه‌قۆکیشه‌کان له‌ تاران جیه‌جی ده‌کرا] من ۷-۸ ڕۆژ جاریکیش نه‌ده‌خه‌وتم، چونکه‌ ده‌ترسام بگیری‌م، یان نه‌ده‌خه‌وتم و ۹-۱۰ ڕۆژ به‌ئاگا ده‌بووم ... یانی ده‌ ڕۆژ بیدار بووم، چونکه‌ ده‌ترسام بگیری‌م. باوکم منی به‌ هه‌موو که‌س سپاردبوو. ده‌یانگوت، ئه‌فسه‌ره‌کان به‌دواته‌وه‌ن، ده‌زانی! من ترسام و وه‌حشه‌ت هه‌موو گیانمی ته‌نییووه‌وه‌" (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۶ فه‌راز مه‌حبوبی، Pos 261-262).

ئه‌م بارودۆخانه‌ نموونه‌یه‌کی ڕۆشنی ئه‌و ترسه‌یه‌ که‌ له‌ ئه‌نجامی به‌ریه‌ککه‌وتنی فه‌رمی و توندوتیژی پیکهاته‌یی دروست ده‌بی که‌ ده‌بیته‌هۆی ئه‌وه‌ی که‌ تاکه‌ کان هه‌ست به‌ نائه‌منیی درێژخایه‌ن بکه‌ن و ئیمکانی پشوودانی ده‌روونیان نه‌بیته‌. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ ئه‌و ترسه‌ی که‌ به‌ هۆی فشاره‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌ و له‌ ئه‌نجامی خه‌ساره‌ته‌ سیکسییه‌کان دروست ده‌بی، ده‌رکه‌وتنی ڕوونی په‌هه‌نده‌کانی توندوتیژییه‌. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌ گلکراوان که‌ له‌ گه‌ل منداڵانی قوربانیی توندوتیژی سیکسی کاریان کردووه‌ ڕوونی ده‌کاته‌وه‌:

“ده‌توانین بیژین هه‌موو ئه‌و کورانه‌ی که‌ فرۆشیاری سه‌ر شه‌قامن که‌ ئێمه‌ که‌ له‌ ناوه‌ندی یاریده‌ده‌ری کۆمه‌لایه‌تی وه‌رمانگرتووه‌ ده‌ستدریژی سیکسییان کراوه‌ته‌ سه‌ر، هه‌موویان کورن ... ئه‌م بابه‌ته‌ کاریگه‌ریی زۆر زۆر وێرانکه‌ریان له‌سه‌ر ده‌روونی ئه‌م منداڵانه‌ هه‌یه‌ ... توندیی خه‌ساره‌ت و زیانه‌ ده‌روونی و سۆزداریه‌یه‌کان ئه‌وه‌نده‌ زۆره‌ که‌ به‌ خیرایی چاک نابێته‌وه‌، یانی ئه‌مانه‌ شه‌رانگیز ده‌بن، عه‌سه‌بی ده‌بن، و هه‌تا سالانیکیش کابووس و مۆته‌ که‌ ده‌بینن و زۆر ده‌ترسن" (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۸. مه‌رزیه‌ حسینی، Pos 40).

ئه‌م ترسه‌ به‌رده‌وامه‌ که‌ ته‌نانه‌ت له‌ خه‌ویشدا به‌ره‌م ده‌هێنێته‌وه‌، به‌ پێی تیۆری ترومای ده‌روونی (Horowitz, 1986) ده‌توانی زیانیکێ ده‌روونی درێژخایه‌نی لێ بکه‌ویتته‌وه‌ و نه‌هێلی

قوربانیه کان ژیا نی تاکه کهسی و کۆمه لایه تییا ن باشتر بییت.

ئه و ترسانه ی که له ئه نجامی توندوتیژی ده روونی و کۆمه لایه تی و جهسته یی دژی پیاوان به دی دین، فۆرمیکی ئالۆزی زیانه ده روونی و سۆزداریه کان دروست ده که ن که زۆر جار کاریگه ریه کی قوولی له سه ر توانای کۆمه لایه تی و باردۆخی ژیا ن و کارکردی ده روونی تاکه کان هه یه. ئه م ترسانه ته نها سه ته وه ختی نین، به لکوو به درێژایی ژیا نی تاک ده مینه وه و په یتا په یتا به ره هه م ده هینه وه. بۆ نموونه ترس له ئاشکرا بوونی شوناسی له و کۆمه لگایانه ی که هاو ره گه زخوازی بقه و تابۆیه، ده توانی رۆژانه دل ه راو کی دروست بکا و تاک بخاته ناو سووڕیکی نیگه رانیی ده روونیه وه که هه رگیز کۆتایی نه یه ت. دیما نه له گه لکراو یکی دیکه هه ر له م زه مینه دا وتی:

«ئه و ترسه ی که که سیک بزانی تۆ هاو ره گه زخوازی ... که هاو به شه که ت
که سیکی خراپ بی و نه یینه که ت لای که سیکی دیکه بدرکینیت» (دیما نه ی
ژماره ۵۶. ئومید، Pos 3).

ئه م دۆخه له گه ل تیۆریی سازه کۆمه لایه تییه کان و فشاری ده روونی (Goffman, 1963) یه ک ده گرێته وه که جه خت له وه ده کاته وه که تاکه کان له و بارودۆخانه دا که شوناسیا ن وه ک فاکته ری فشاری کۆمه لایه تی له قاو بدری به رده وام روو به رووی هه ستی ترس و نائه منی ده بنه وه و ئه م هه سه ته به توندی توانای ده روونیا ن که م ده کاته وه.
له شوینیکی تردا ترس له تارێنرا ن له په یوه ندیه کۆمه لایه تییه کان و لیکه وته کانی به روونی ده بینریت. یه کیک له دیما نه له گه لکراوا ن که ئه زمونیکی سه ختی تارێنرا ن له په یوه ندیه کدا هه بووه، وتی:

“نازانم، من [زۆر] ده ترسم، نازانم، ده ترسم بگه رپه مه وه و پیی بلیم
هاو به شه که م، با په یوه ندیه که مان ده ست پی بکه ینه وه، ئه و بلی نا ... ترسی
تارێنرا ن ترسنا که ... یه کیک له و شتانه ی که لپی ده ترسم ئه وه یه که خۆم بکوژم و
جیهانیکی دیکه له ئا را دا نه بییت” (دیما نه ی ژماره ۴۹. ره زا ره شیدی، Pos 202).

ئه م گیرانه وه چری کاریگه ریه ده روونیه کانی په یوه ست به و توندوتیژیانه ده خاته روو که به شیوه ی نا راسته وخۆ ده بیته هۆی ترس له تارێنرا ن یا ن قبو ل نه کردن و تاک ده گه یینیته ئاستیک که هه ست به بی بایه خی ده کات. به پیی تیۆری په یوه ندیه کۆمه لایه تییه زیانیکه وتوو ه کان (Baumeister & Leary, 1995)، ترس له تارێنرا ن، به تایبه ت له په یوه ندیه نیوا ن که سییه کانا دا، ده توانی خۆ کوشتن و خه مۆکییه کی توند و که مبوونه وه ی توانای دروستکردنی په یوه ندی نوپی لی ده که وپته وه.

هه ندیک له پیاوا ن له ئه نجامی توندوتیژی یا ن فشاری کۆمه لایه تی تووشی گۆرا نکاریی جهسته یی و لیکه وته کانی ده بن. یه کیک له دیما نه له گه لکراوا ن ترسی زۆری خۆی له م

کاریگه‌رییانه به‌م شیوه‌دەربری:

«ئەو کاتە من کراکم بە کار دەهینا، میدیاکان نیشانیان دا که ئەو کەسانە ی
وا کراک بە کار دەهینن بەشیکی جەستەیان لێ دەبێتەو، بریندار دەبن،
لەشیان کرمە‌رێز دەبێ، من ترسام، ئیمە گوتمان منداڵێکی نەخۆشمان لێ
دەکەوتتەو و دەبێ دا‌بنیشین و قور بکەین بەسەرماندا» (دیمانە ی ژمارە ۴۳.
ئە کبەر ئیبرا‌هیمی، Pos 156).

ترس لە زیانە جەستەییەکان کە بە شیو‌ه‌ی بەرب‌لاو لە ناو کۆمە‌ل‌گادا بانگە‌ش‌ه‌ی بۆ دە‌ک‌رێ،
بە‌تایبەت بە‌پێی تیۆریی داینامیکە دە‌روون‌ناسییەکانی ترس لە ناو کۆمە‌ل‌گا (Leventhal, 1970)،
دە‌توانی گۆران‌کاری لە ر‌ه‌فتاری لێ بکە‌وێتەو کە کاریگەری لە‌سەر ژیا‌نی تاکە‌کە‌سی و پە‌یو‌ه‌ندییە
کۆمە‌ل‌ایە‌تییەکان دادە‌نێت.

لە‌ کۆتاییدا د‌ل‌ه‌راو‌ک‌ئێ و ترس کە ئە‌نجامی نە‌خۆشییە جەستەییەکانە و کاریگەریی لە‌ سەر
دە‌روونی تاکە‌کان دادە‌نێ بە‌شیکی گرینگی لێکە‌وتە‌کانی توندوتیژی د‌ژی پیاوان لە‌ خۆ دە‌گرێت.
یە‌کیەک لە‌ دیمانە‌لە‌گە‌ل‌ک‌راوان کە دە‌ست و پە‌نجە‌لە‌گە‌ل‌ ئای‌د‌زدا نە‌رم دە‌کا و دە‌لێ:

«د‌ل‌ه‌راو‌ک‌ئێ، ترسی زۆر، لە‌و د‌ۆخە‌دا کە من نە‌خۆشیی ئای‌د‌زم هە‌یه
ئە‌وە‌ندە‌ی پە‌ر‌شان‌ی کردووم. بنیادە‌م دە‌بێ لە‌گە‌ل‌ نە‌خۆشی بسازیت»
(دیمانە‌ی ژمار ۳۹ _ عە‌لی ئاق‌اسی، Pos 342-343).

ترس لە‌ نە‌خۆشی لە‌و کۆمە‌ل‌گایانە‌ی کە بە‌رده‌وام ناو‌ه‌نیتکە‌ی ناشرین لە‌م جۆرە نە‌خۆشانە
دە‌دن، تاک دە‌خاتە‌ حالە‌تێکی دە‌روونی نا‌جۆرەو و نا‌هێ‌لێ تاک بە‌ شیو‌ه‌یە‌کی تە‌ندروست
پرووبە‌رووی نە‌خۆشییە‌کی بێ‌تە‌و. تیۆریی ناو‌ه‌نیتکە‌لینان و لێکە‌وتە‌کانی لە‌سەر تە‌ندروستی
دە‌روونی (Becker, 1963) ڕوونی دە‌کاتە‌و کە ئە‌م د‌ۆخە‌ دە‌بێتە‌ ه‌ۆی ئە‌و‌ه‌ی تاکە‌کان بە‌رده‌وام
د‌ل‌ه‌راو‌ک‌ئێ کۆمە‌ل‌ایە‌تییان هە‌بێ و لە‌ ڕووی دە‌روونییە‌و نائە‌من بن.

بە‌گشتی ترس و د‌ل‌ه‌راو‌ک‌ئێ کە لێکە‌وتە‌ی دە‌روونی - کۆمە‌ل‌ایە‌تی توندوتیژی د‌ژی پیاوانە
کۆمە‌ل‌یک فاکتە‌ری ستر‌یس‌زا و د‌ل‌ه‌خور پە‌هێنەر لە‌ خۆ دە‌گرێت. ئە‌م ترسە‌ لە‌ پێک‌هاتە‌ی کۆمە‌ل‌ایە‌تی
و پە‌یو‌ه‌ندییە‌ نیوان کە‌سییە‌کان و بارود‌ۆخی ئابووری و تە‌نانەت پ‌رسە جەستەیی و سێک‌سییە‌کانە‌و
سەر‌چاو دە‌گرێ و لە‌ کۆتاییدا تاک بە‌رەو خ‌الێکی نائە‌من دە‌با کە کار لە‌سەر هە‌موو لایە‌نە‌کانی
ژیا‌نی دە‌کات. ئە‌و سوو‌رە‌ی کە توندوتیژی بە‌دی د‌ینی تە‌نها ترسیکی ساتە‌و‌ختی نییە، بە‌ل‌کوو
خە‌سارەت و زیانی دە‌روونی در‌ێژ‌خایە‌نی لێ دە‌کە‌وێتە‌و کە بۆ با‌ش‌تر‌بوونی ئە‌م خە‌سارەت و زیانانە
پ‌یو‌ستە دە‌ست‌پ‌و‌ە‌ردانی ج‌ددی ب‌ک‌رێت.

تووره‌یی و شه‌ر‌انگیزی

توندوتیژی، وه‌ک برینیکی قوول له‌سه‌ر ده‌روونی پیاوان، ده‌توانی ببیتته چه‌خماخه‌ی تووره‌یی و شه‌ر‌انگیزی؛ ئاگریک که پریشکه‌کی هه‌ندیک جار له‌ تاک و هه‌ندیک جار له‌ که‌سانی دیکه‌ ده‌که‌وێت. شیکاریی گێرانه‌وه‌ی دیمانه‌له‌گه‌لکراوان ده‌ریده‌خا که تووره‌یی و شه‌ر‌انگیزی کاردانه‌وه‌یه‌کی پاسیف نییه، به‌لکوو زۆر جار له‌ ئه‌نجامی تیکه‌لبوونی فاکتهره‌ جو‌راوجۆره‌کانی وه‌کوو ئه‌زموونه‌کانی تافی مندالی، فشاره‌ ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، په‌یوه‌ندییه‌ زیانبه‌خشه‌کان و هه‌ستکردن به‌ بیتوانایی له‌ ده‌ربهرین و به‌رپوه‌بردنی هه‌یه‌جانه‌کان روو ده‌دات. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان، باسی ئه‌زموونه‌ تاله‌که‌ی خۆی ده‌کا و ئیژی:

«سه‌ختترین توندوتیژییه‌ک که لێم وه‌شاهه‌ ئه‌وه‌ بوو که له‌ ماله‌وه‌ له‌ کچه‌که‌مم دا، نیوان برۆی شکا، کۆنترۆلی خۆمم له‌ده‌ست دا، به‌هۆی به‌کارهێنانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کانه‌وه‌ خانه‌کانی مێشکمان له‌ کار ده‌که‌ون، وه‌بیر کچه‌که‌م که‌وتمه‌وه‌ ویستم ئیتر واز بێنم. خه‌ریکی کێشانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان بووم که ئه‌وه‌نده‌م نه‌زانی هاته‌لام، وتی «چی بووه‌ باوکه‌ گیان؟ بۆچی ده‌گری؟ به‌چه‌قۆ لێم دا، گوتم: به‌من چی فلان که‌س شکاتی له‌ من نه‌کردوه‌. پیره‌مێردیک هاته‌لام و وتی کاکه‌ بۆچی وا له‌ خۆت ده‌که‌ی، بۆچی ته‌نها داده‌نیشی و ماده‌ی هۆشبه‌ر ده‌کیشی و ده‌گری. هه‌یچم نه‌گوت. وتی بۆ ده‌گری، پاره‌ت نییه‌. وتم: نا، برۆ. کابرا وتی: نا، من له‌ ده‌ردت تیده‌گه‌م، ئه‌وه‌ی له‌ کووچه‌ و کۆلندا ده‌گری، ئازاری له‌وه‌ی له‌ ماله‌وه‌ ده‌گری زیاتره‌. به‌داخه‌وه‌ له‌ ماله‌وه‌ دانیشتبوووم. له‌ پر له‌ خه‌ هه‌لسام چاویم لیکرد ماده‌ی هۆشبه‌ره‌که‌م کچه‌که‌ فری دابوو. وتی: نه‌مزانیوه‌ و هۆشم نه‌بووه‌ و فری داوه‌. وه‌لا له‌ کچه‌که‌مم دا. کابرا مالی دنیا ده‌دا مندالیکه‌ له‌ شساعی بی و پاره‌ی تیدا خه‌رج ده‌کات که‌چی من (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۴. غه‌لام ئه‌سکه‌نده‌ری، Pos 226).

ئهم گێرانه‌وه‌ نموونه‌یه‌کی دلته‌زینه‌ که نیشان ده‌دا چۆن فشاره‌ ده‌روونییه‌کان و ئالووده‌بوون و کۆنترۆله‌کردنی تووره‌یی ده‌توانی توندوتیژیی خیزانی لێ بکه‌وێته‌وه‌. تیۆری «فی‌ربوونی کۆمه‌لایه‌تی (Bandura, 1977) روونی ده‌کاته‌وه‌ که تاکه‌کان به‌تایبه‌ت له‌ دۆخه‌ سترسییه‌کاندا له‌وانه‌یه‌ له‌ ژینگه‌که‌ یانه‌وه‌ (بۆ نموونه‌ خیزان یان میدیا) ره‌فتاره‌ توندوتیژه‌کان فی‌ربن و له‌ دۆخه‌ هاوشیوه‌کاندا به‌کاریان به‌یه‌ینن.

له‌ گێرانه‌وه‌یه‌کی دیکه‌دا یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان شه‌ر‌انگیزی ده‌به‌ستیتته‌وه‌ به‌ بیتوانایی له‌ ئه‌نجامدانی په‌یوه‌ندیی ته‌ندروستی سیکسی و سۆزداری و ده‌لی:

«سه‌یر که، کاتیک باس له‌ ئازاردانی سیکسی ده‌کری، باوه‌رم پێکه‌ن

کاتیک پیاویک ده بینم له ناوه راستی شه قامدا خراب رهفتار ده کا، بۆنموونه کارمه ندی ئیداره یه ده چی قسه ی له گهل ده که ی و ده بینی که شه رانگیزانه هه لسوکه وت له گهل ده کا ئەمه چیه دوشه و خوش نه خه وتوو و یانی له گهل ژنه که ی سیکسیکی باشی نه بووه، یان ژنه که ی له سووری مانگانه دا بووه یان شه ری له گهل کردوو یان ژنه که ی له گهل نه خه وتوو و لیی توراوه. پیاوه شیه تووره یه ئیستا ده بی ئەم تووره یه به سهر مندا خالی بکات، یان به پیچه وانه ژنه سیکسیکی باشی له گهل نه کردوو و ئیمهش له بهر ئه وه ی موسلمانین و هه یا و شه رمیکمان هه یه روو له کاری تاوانکارانه ناکه یین و دیین به جوریکی دیکه ئەم تووره یه یه مان خالی ده که یین (دیمانه ی ژماره ۲۱. سابر، Pos 83).

له م روانگه وه شه رانگیزی «دهرچه ی خالی کردن یان دهردان» ی فشاره سیکسی و سۆزداریه سهر کوتکراوه کانه. «تیوری شکست - شه رانگیزی» (Dollard et al., 1939) ده لی که شکسته یینان له گه یشتن به ئامانجه کان (وه کوو په یوه ندی سیکسی رازیکه ر) ده توانیت ببیته هو ی تووره یی و شه رانگیزی.

یه کیک له دیمانه له گه لکراوان و پرای ئامازه دان به رۆلی ئەزموونه کانی تافی مندالی له پیکهاتنی سهرچه شنی رهفتاری توندوتیژیدا ده لی:

«کاتیک له مندالیدا زۆر ره خه مان لیده گیر ی، به شی لیمبیک می شک خوکارانه داده خری، ئەو به شه مان له گهل ئاژه له کاند هابوه شه، ته نها ئەزموونه کانمان، ئەزموونه کانی رابردوومان، ئەو ره خه مانه ی که لیان گرتووین ئەو شه رانگیزیانیه ی که به رامبه رمان کراوه و یان خو مان شه ره نگیزیمان لی وه شاوه ته وه ئەمانه کارا ده بنه وه. لایه ی کورتیکسی می شکمان کاتیک کار ده کا نه یلی ئیمه تووره بین به لام کاتیک کارا نه بوو و ئیمه ده بینه ئاژه ل و به شی ئاژه لیه که مان وه خو ده که وی و به پیی ئەزموونه کانمان بریار ده ده یین. ئیمام عه لی ده لی له کاتی توره ییدا بریار مه ده چونکه لایه ی کورتیکسی می شک قه پاته و مروف بریاری نادرستانه و ئاژه لانه ده دات (دیمانه ی ژماره ۹۵. سهرهنگ خانه نشینی سهر بازی، Pos 3).

ئهم بۆچوونه ئامازه به وه ده کا که «وابه سته بی ئەمن» (Bowlby, 1969) له تافی مندالی و کاریگه ریی ئەزموونه نه رینییه کانی وه کوو ره خه لیگرتنی په یتا په یتا و توندوتیژی بۆ دروستبوونی ته وه ره عه سه بییه کانی په یوه ست به کۆنترۆلکردنی هه یه جانه کان گرینگه. ئەم بابته له حاله تیکی تر دا دووباره ده بیته وه:

«ھەر لە تەمەنىكى ئاۋا بچوۋىدا، دەچىتە ناۋ پارادۆكسىكەۋە، ئەگەر ئەۋ كەسەي كە سوۋكايەتى پىكرارەۋە ھەراسان كراۋە ئەگەر كەسىك بىي كە پشتىۋانى لى بكا، ئەۋە پالگەيەكى سەلامەتە، ئەۋەي كە ناتۋانى لاي كەس بىدركىنى، ناتۋانىت ھىچ بكات. تاكە شتىك كە دەتۋانى بىكا ئەۋەيە كە ناۋاگادارانە ئەۋ رەفتارە دە كاتە سەرچەشن و خۆي دەست دە كاتەۋە بە ئەنجامدانى رەفتارى توندوتىژ. تەنانت لە بىرمە مندالە كان لە خولى شانۋدا دە يانگىراۋە چونكە لەۋى ھەم كچ و ھەم كور بوون ھەندىك جار كورە كان لە كچە كان دەدەدن ھەراسانىان دە كەن پاشان كاتىك ئىمە زياتر سەرنجمان دەدا دەمانبىنى كە نا، ئەۋە چون ئىمە ئەمەمان پىي خۆشە، بۆيە ئەمانە لىي دەدەن. جۆرىك بوو لە دەربىرىنى خۆشەۋىستى تىكەل بە توورەيى» (دىمانەي ژمارە ۸۳. مەسعوود بابايى، Pos 8).

لە راستىدا ئەم سەرچەشنە لگرتنەۋە لە توندوتىژىيە لە ناۋ خىزاندا ۋەك مۇدىل و پىكارىك لەلايەن مندالەۋە بەدەرۋونى دە كرىت.

ھەرۋەھا فشارە ئابۋورى - كۆمەلايەتتە كان فاكترىكى دىكەيە كە زەمىنەخۆشكەرى توورەيى و شەرانگىزىيى لە پىاۋانە. يە كىك لە دىمانە لەگەلكر اۋاندا لەم بارەۋە دەلى:

«مەبەستەم ئەۋەيە لە ژىنگەي كارە كەمدا وتم ئاخە پاتال ئەۋ مندالە بچوۋە بۆلىي دەدەي، تەمەنت ۱۷ سالە. تۆلە مندالەيكى نوسالان دەدەيت. نەخۆش، نەفام ئەۋە چى دەلىي، بىم تىتەلەدەم بىتۋىنىم. ھەر ئاۋا پىم وت. وتم لىت دەم بىتۋىنىم. يە كىكىيان خەمۋكى و شەرانگىزىيە. ئابۋورى بىنەمالە دوو جار فەلەج دە كات. ھەر ئىستا خانەۋادە كىشەيان ھەيە ئەۋ دوۋكانە بەشەمالە. لەگەل خانەۋادە كىشەم ھەيە. توورەيى، توورەيى كارەكەي خۆشمى ۋەستاندوۋە. حكومەتتىك كە ناھىلى ھىچ بكەي و ھەر كارىكىش دەكەي يە كىك ناپاكىت لەگەل دە كات (دىمانەي ژمارە ۳۵ _ حسين زادە، Pos 290).

ئەم گىرەنەۋە نىشان دەدا كە چۆن فشارە ئابۋورىيە كان و كىشە خىزانىيە كان و ھەستكرىن بە بىتۋانىيى لە كۆنترۆلكردنى ھەلومەرجە كاندا توورەيى و شەرانگىزى لى دەكەۋىتەۋە. «تېۋرىي سترىس» (Agnew, 1992) روونى دە كاتەۋە كە تاكە كان بەتايەت ئەۋانەي لە ژىر فشارىكى زۆردان، بۆ روۋبەروۋبوۋنەۋەي ئەم فشارانە، پەنگە پەنا بۆ رەفتارە لادەرە كانى ۋە كوۋ توندوتىژى بىنە. ھەمان شت لە قسەي كەسىكى تردا دەبىنن:

«پىاۋىك كە [پارە] ي نەبى، شەرمەندەيە. بۆيە ئەم ھەستە شەرمەزارىيە دەروون پەرتىشى لى دەكەۋىتەۋە. مەن توورە دەبم. كاتىك پارەم نىيە شەرانگىز

دهبم کاتیک هیچم نییه» (دیمانه‌ی ژماره ۵۲. فه‌راهان‌ی، Pos 32-34).

جگه له‌وه‌ش یه‌کێک له‌دیمانه‌له‌گه‌لکراوان تووره‌یی وه‌ک لیکه‌وته‌ی نا‌کارامه‌یی سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تی ده‌بینی و ده‌لی:

«بۆچی کۆمه‌لگا به‌ره‌ولای ئیسراییلییه‌کان شکاوه‌ته‌وه؟ تووره‌یه‌ تووره‌یی. تووره‌یی سیستematیکی له‌کۆمه‌لێک بنیاده‌می بێ‌عه‌قل، گه‌واد که‌ته‌نها گرینگ‌ی به‌به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی خۆیان ده‌ده‌ن و ئه‌وانی دیکه‌ له‌ژێر پێی خۆیاندا ده‌تلێنه‌وه» (دیمانه‌ی ژماره ۳۵-حسین زاده، Pos 294-296).

له‌لایه‌کی تهره‌وه‌ توندوتیژی پیکهاته‌یی له‌ناو کۆمه‌لگادا ده‌توانی ده‌ره‌نجامی به‌دینه‌هاتنی ئامانج و پێداویستی تاکه‌کانیش بێ‌که‌ له‌ئه‌نجامی ئه‌م به‌دینه‌هاتنه‌دا ڕوو له‌تووره‌یی و شه‌ڕانگیزی ده‌کات:

«دایک و باوک و ده‌سه‌لاتداران و ڕیک له‌میشکی مندا‌لدان. له‌سه‌ر بنه‌مای ئه‌مه‌ ده‌لێن، باشه، هه‌ر وه‌کوو چۆن شیشه‌که‌ی شکاندووه، هه‌ر وه‌کوو چۆن باوکمان له‌دایکمانی داوه، ده‌ی منیش مافی ئه‌وه‌م که‌بۆ ئامانج و پێداویستییه‌کانم توندوتیژی دژی ئه‌وانی تر به‌کار به‌یئم. تیۆرییه‌کی دیکه‌ له‌م ڕووه‌وه‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ توندوتیژی به‌ره‌مه‌می شکسته‌ و له‌هه‌ر شوێنێکدا که‌ ئامانجه‌کانمان به‌دی نه‌ی، تووره‌یی له‌ئیمه‌دا به‌دی دی و ئه‌م تووره‌یه‌ ده‌بێته‌ توندوتیژی و شه‌ڕانگیزی دژی ئه‌وانی دیکه‌ (دیمانه‌ی ژماره ۳۸-مه‌هدی مؤممینی، Pos 31).

ئه‌م سووره‌ خراپه‌ ده‌توانی له‌نه‌وه‌یه‌که‌وه‌ بۆ نه‌وه‌یه‌کی تر بگوازرێته‌وه:

«بۆ نمونه‌ مندا‌لیکت ده‌بینی که‌ره‌فتاری توندوتیژانه‌ ده‌کا، دواتر ده‌تبینی که‌ئه‌م ره‌فتاره‌ توندوتیژه‌ خۆی به‌ره‌مه‌می ره‌فتاریکی توندوتیژی که‌سیکی تره‌ که‌به‌رامبه‌ر به‌م مندا‌له‌ کراوه، واته‌ له‌لایه‌ک ئه‌م مندا‌له‌ له‌لایه‌ن باوکیه‌وه، له‌لایه‌ن هاوڕیکانیه‌وه‌ و له‌لایه‌ن خانه‌واده‌وه‌ توندوتیژی به‌ئه‌زموون کردووه» (دیمانه‌ی ژماره ۸۳. مه‌سه‌عود بابایی، Pos 8).

سه‌رکو‌تکردنی هه‌یه‌جان و نه‌توانینی ده‌ره‌پرینی هه‌سته‌کانیش ده‌توانی گه‌ری تووره‌یی و شه‌ڕانگیزی له‌پیاواندا خۆش بکاته‌وه. یه‌کێک له‌دیمانه‌له‌گه‌لکراوان ئامازه‌ به‌وه‌ ده‌کا که‌چۆن فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تی و سێکسییه‌ سه‌رکو‌تکراوه‌کان له‌شیوه‌ی توندوتیژی‌دا خۆیان ده‌رده‌خه‌ن:

“زۆرتر له‌چاوی یه‌کتر ده‌روانین، کاتیک دووژن یه‌کتر ده‌بینن پێده‌که‌ن و ده‌لێن، ئه‌وه‌نده‌ جێلی لێداوه، پێل‌ووی وا لێ کردووه‌ و ئه‌وه‌ی کردووه‌ و ئه‌مه‌ی کردووه، تۆ سه‌یری لێو و لووتی بکه‌ جا پێی پێده‌که‌ن، به‌لام کاتیک

پیاوان ریش و تاتوو و هیلیان له سه ره ده موچاویان ده بیت، له سه ره و گویلاکی به کتر ده ده ن به لام بوژنان واکه ن. ئه و فشاره ی که له ماله وه تووشی ده بن له ده ره وه به م جوړه خالی ده که ن. ئه و فشاره سیکیسییه ی که له سه ریانه که دینه ده ره وه خالی ده که ن. به ماده هۆشبه ره کان قه ره بووی ده که نه وه. ناتوانن ژنه کانیا ن تیر بکه ن بۆیه روو له ماده هۆشبه ره کان ده که ن. سه یری خویان ده که ن هه ره له مندا لیه وه و بووه نه یتوانیوه به باشی ره حه ت بی، بۆیه هاوسه رگیری کردوو، هاوسه رگیری کردوو ژنه که ی نه توانیوه تیر بکا بۆیه گه راوه ته وه بۆلای ماده هۆشبه ره کان، دوا ی ماوه یه ک حه زی له کیشانی ماده هۆشبه ره کان کردوو و ده بینێ که ئالوده بووه، ژنه که ی پپی ده لی برۆ مالا، برۆ واز له ماده هۆشبه ره کان به پینه. که وازیش دینێ ده بینێ ژنه که ی ئیتر نایه ته وه بۆلای. ده خو له هیچ کویش ناتوانی بیلیت (دیمانه ی ژماره ۸۷. ئیبراهیم ره به ره ران، Pos 104).

تووهریی و شه رانگیزی نه ک ته نه ا کاریگه ری له سه ره په یوه ندیی کومه لایه تی و خیزانیی مرۆقه کان هه یه، به لکوو ده توانی بیته به ره به ستیک له به ره ده م گه شه ی تاکه که سی و سه ره که وتنی ئابوو ریان. به کیک له دیمانه له گه لکراوان ده لی:

«باشه، کاتیک تووهر ده بم، کاتیک ده مه وه ی به تووهریی بژیم و به تووهر به مناسن ئه وه رینگای گه شه کردن له خو م داده خه م. تیده گه ی. به تووهریی هه رگیز مو لکیکی باشم ناکرد ری که رۆژی دوا یی لئی په شیما ن بیه وه، هه رگیز کاریک ناکه م که قازانجی هه بیت. تووهریی واته خو م. من ئه گه ر تووهر نه بام ده متوانی خانه ی به سالا چووان دابه م زرتیم. من خو م تووهره م. له خو م تووهره م نه ک له که س، له خو م تووهره م، واتا من پیش ناکه وم و له بواری ئابوو ریدا سه ره که وتنم نییه که وتوو مه ته دوا ی زور که س. ئه وه ی که خانوو یه کم هه یه، ئۆتۆمبیلیکم هه یه، راسته ئه مه له جیی خو ی، به لام ده کرا له وه ش زیاترم بوایه. بۆچی نیمه؟! تووهر ییه که م نا هیلی راو ئیژیکی باش بکه م مائیکی باش بکرم. کاریکی جوان ده ست پی بکه م. به مه وه ی که لوپه لی جوان بکرم. ئه و تووهر ییه هه موو رینگاکانی لی داخستووم نا هیلی پرس به دوو که س بکه م» (دیمانه ی ژماره ۶۷. ئه مین ره زایی، Pos 54).

له لایه کی تره وه تووهریی ده توانی وه لامیکی هه یه جانی بو جیا بوونه وه و ته لاق بی:

«میرده که م دوا ی جیا بوونه وه بووه ته که سیکی زور شه رانگیز، زور عسه بی بووه. ئه مه ئه زموونی جیا بوونه وه ی ئیمه یه. له کاتی جیا بوونه وه مدا

ماره بیه که میان کرد به قیستی، به لام نه یدنه توانی هه موو پاره که له هه ژماره که یدا به یلته وه. له بهر ئه وهی من جیا بیووه وه ماره بیه که ۳۱۳ لیره ی زیر بوو» (دیمانه ی ژماره ۸۹. میهره بان، Pos 43-51).

تووهره یی وه لامیکی تاکه که سی بو سیستمی پهروهرده یی ناکاریگهره که له گیرانه وهی دیمانه له که لکراواندا ږهنگ ده داته وه:

«من تازه چوو بووم بو شه قامی فیدره وه سی، ماموستا کان نه یانده زانی له سهر چی ناره زایه تی دهر بیرن، وتی پیم خوش بوو بیه پو لیس و له مانهم بدا بایه، چهند هه فته بیه که له مهو بهر به ماموستا که مانم وت، وتم ماموستا من توم خوش گهره که به لام ئه وه که سه ی وا له پشت ئه وه میزه یه لی بیزارم. من ههر که سیک ماموستا بی قینم لیته تی» (دیمانه ی ژماره ۹۸. ره سوول ناگوزیر، Pos 39).

له حالته توندتره کاندا تووهره یی و په شیمانی ده توانی بیرکړنه وه له زیانگه یانندن به که سیک تری لی بکه ویتنه وه:

«خفه تی پاره ده خوم. به ههر جوړیک بی پاره په یدا بکه م. ئیستا ده مه وهی که سیک بکوژم، ئیستا ده مه وهی تاوان بکه م، ئیستا ده مه وهی زور شتی تر بکه م. ده چم و ئه نجامیسی ده ده م. چونکه هه موو شتیکم لی بته مه راق. هزم لیته هه موو شتیک تا قی بکه مه وه، به لام خانه واده که م هه موو ده سه لاتیکیان لیم زه وت کړدوه. هیچم پی ناکریت. گه یشتوومه ته ئاستیک که ئه گهر به قسه م نه که ن زور کار هه یه که بیکه م (دیمانه ی ژماره ۴۳_ ئه کبه ر ئیبراهیمی، Pos 243).

رق، که هه یه جانیکی په یوه ست به تووهره یی، ده توانی دهرهاویشته ی توندوتیژی بی: «به هو ی سووکایه تییه کانی ماموستا له ناو پول رقم له ماموستایه» (دیمانه ی ژماره ۸۰. عیرفان، Pos 32)

ته نانه ت دیارده توندوتیژه کانی وه کوو قه تل له ری نامووس ده توانی ږه گ و ریشه ی بگه ریتنه وه سهر تووهره یی:

«ئه و پیاوه ی له سهر نامووس و شه رف قه تل ده کا خوشی ئه وه ی قبول نییه، مه حاله برایه که که سهری خوشکه که ی بیر ی له و سانه دا هه ست به ږه زامه ندی بکا، رقی له خو ی ده بی و له خو ی تووهره یه» (دیمانه ی ژماره ۳۸_ مه هدی مؤتمیمی، Pos 119).

به کورتی، تووهره یی و شه رانگیزی، که لیکه وته دهر وونی - سوژدارییه کانی توندوتیژی دژی پیاوانه،

ره‌گ و ریشه‌ی ده‌گه‌رپته‌وه‌ بۆ ئەزموونه‌کانی تافی مندالی، فشاره‌ ئابووری - کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، په‌یوه‌ندییه‌ زیانبه‌خشه‌کان و بێتوانایی له‌ به‌رپۆه‌بردنی هه‌یه‌جانه‌کان. ئەم تووهره‌یییه‌ ده‌توانی له‌ زۆر ڕووه‌وه‌ ده‌ربکه‌وێ، له‌ توندوتیژی خیزانی و شه‌رانگیزییه‌ زاوه‌کییه‌وه‌ بگه‌ره‌ تا ده‌گاته‌ ره‌فتاری خۆتیکه‌ده‌رانه‌ و بیرى زیانگه‌یانندن به‌ که‌سانى دیکه‌. بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی ئەم دیارده‌، پێویسته‌ گرینگی به‌ فاکتیره‌ زه‌مینه‌سازه‌کان بدری و له‌ پێگه‌ی راهێنانی توانای به‌رپۆه‌بردنی تووهره‌یی و پالپشتی ده‌روونی - کۆمه‌لایه‌تی و گۆرینی ڕوانگه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان، یارمه‌تی پیاوان بدری بۆ ئەوه‌ی پیاوان بتوانن به‌ شیوه‌یه‌کی ته‌ندروسته‌تر مامه‌له‌ له‌گه‌ڵ هه‌یه‌جانه‌کانیاندا بکه‌ن.

هه‌ستی شه‌رمه‌زاری و په‌شیمانی لای پیاوان

له‌ لیکدانه‌وه‌ی لیکه‌وته‌ ده‌روونی - سۆزدارییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان، هه‌ستکردن به‌ شه‌رمه‌زاری و په‌شیمانی به‌کیک له‌ قوولترین و به‌ئازترین ئەزموونه‌ سۆزدارییه‌کانی ئەم کۆمه‌له‌ که‌سه‌یه‌. ئەم هه‌سته‌ که‌ زۆر جار ره‌گ و ریشه‌ی له‌ ئەزموونه‌ تاله‌کانی ژیان و شکستی کۆمه‌لایه‌تی و خیزانی و بێتوانایی له‌ پاپه‌راندنی ڕۆلی نه‌ریتی پیاوانه‌دا داکو تاوه‌، برینیکه‌ که‌ له‌ چینه‌شاراوه‌کانی ڕۆحی پیاوا چه‌سپاوه‌ و هه‌ندیک جار هه‌تا کۆتایی ته‌مه‌نیان له‌گه‌ڵیانه‌. له‌ چوارچێوه‌ی تیۆری ده‌یتابونیا‌دا، ئەم لیکه‌وته‌ نه‌ک ته‌نها وه‌ک کاردانه‌وه‌یه‌کی سۆزداری، به‌لکو وه‌ک به‌شیک له‌ پڕۆسه‌ی بنیاتنه‌وه‌ی شوناس و ڕووبه‌رووبوونه‌وه‌ی فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگیه‌کانیش فام ده‌کریت. له‌م بارودۆخانه‌دا زۆر جار پیاوان خۆیان له‌ ئاوێنه‌ی قه‌زاوه‌تی دیتران (که‌سانی دیکه‌) و شکستی که‌سیدا ده‌بینن و ئەم ڕه‌نگدانه‌وه‌، هه‌ستی شه‌رمه‌زاری و په‌شیمانی له‌واندا ده‌رووژینی، که‌ هه‌ندیک جار سه‌ر ده‌کیشی بۆ گۆشه‌گیری و خه‌موکی و ته‌نانه‌ت ره‌فتاری خۆتیکه‌ده‌رانه‌. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌ ناوی وه‌حید فه‌ره‌جی به‌ گێڕانه‌وه‌ی ئەزموونه‌ ئازاره‌خشه‌کانی ئەم هه‌ستی شه‌رم و په‌شیمانییه‌ به‌ باشی باس ده‌کات. ده‌لیت:

«له‌به‌ر ئەوه‌ی وه‌حید دواى ماوه‌یه‌ک گه‌راوه‌ و وا‌زی له‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان هینا، و گه‌راوه‌ته‌وه‌ ناو کۆمه‌لگا، گه‌راوه‌ته‌وه‌ بۆ ژیان و ژيانیکى بۆ خۆی دروست کرد، کورى بوو و ئەو وه‌حیده‌ی که‌ که‌س بیرى لى نه‌کردبووه‌وه‌ ڕۆشت و دواى چهند مانگىک هاته‌وه‌ سه‌ر به‌زمى ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان، بیهینه‌ به‌رچاوت که‌ ژنه‌ که‌ت ئالووده‌ بووه‌ و خه‌تای تۆبوو که‌ ئەو ژنه‌ ئالووده‌ی ماده‌ی هۆشبه‌ره‌ بووه‌ و له‌ مالى خۆماندا ئەمانه‌م ده‌بیست و گوتم ده‌ به‌سى که‌ن ئیتر به‌سه‌، ماندوو بووم. به‌لام ئیستا هه‌ست به‌م واقیعه‌ ده‌که‌م که‌ خۆزگه‌ بگه‌راپایه‌ته‌وه‌ سه‌ر ژيانى خۆی و هه‌رچه‌نده‌ ده‌زانم که‌ دووباره‌ هاوسه‌رگیرى کردووته‌وه‌ و گێڕۆده‌ی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان بووه‌، به‌لام من ئاماده‌م له‌به‌ر کوره‌ که‌شمان بى‌ بگه‌رپته‌وه‌ سه‌ر ژيانى خۆی. هه‌موو به‌ ته‌مان وه‌حید بچینه‌ سه‌ر کار و

مندالە که ی به بابا بابا وه دوای بکه وئ، یاری عه تاری له گه ل بکا، پیکه وه سهیری وهر زشی زۆرانبازی بکه یین. من گه وه بوونی مندالە که مم نه بیینی. بالای به رز بووه و ده خوینیت. له ته له قیزیۆن پیشانی ده ده ن. سی جوژی قورئانی له بهر کردووه. ده چیته فلان یانه ی وهر زش. ئه وه بو من خو شه. من له کویم؟ من نیم. و ئیستا له میشکیدا چی ده گوزهر یت؟ له م پرۆسه وه ژیان ئازارم ده دات. باوهر ده که ی کاره کانی جارنم له بیر نییه ... ده لیم نا، چونکه کاتی که له گه ل وه حید داده نیشم، ده لیم ئه مه دزی نییه. من له بهر ئالووده بوون دزی ده که م. دز که سی که که ملیاره ها دۆلاری له هه ژماره که ییدا هه یه و ده چی و ئه م کاره ده کات. من نه مبوو، بۆیه چووم و دزیم کرد” (دیمانه ی ژماره ۴۴، Pos 86).

له م گیرانه وه دا ده بینین که چۆن هه سهرت و په شیمانی له رابردوو، به تایبته ئاماده بوون له ژبانی مندال و رۆلی باوکه یه تی، بووه به ئازاریکی قوولی سۆزداری. وه حید خو ی به بهر پر سیاری ئالووده بوونی ژنه که ی ده زانی و ئه م هه سترکردن به تاوانباریه له گه ل دووری له مندالە که ی تیکه ل بووه، ئه وی خستۆته ناو گیره لۆو که ی شهرمه زارییه وه. ئه و تامه زرو ی گه رانه وه یه بو ژبانی رابردووی هه یه، نه ک بو خو ی، به لکوو بو ئه وه ی قه ره بووی ئه و شتانه بکاته وه که مندالە که ی پیتیدا تیپه ریوه. ئه م ئه زمونه له گه ل تیۆرییه ده رووناسیه - کۆمه لایه تییه کان به تایبته تیروانیی گۆفمان بو ناوه نیتکه ی کۆمه لایه تی (Stigma) یه ک ده گر یته وه. گۆفمان پیتی وایه ئه و که سانه ی که خو یان له نۆرمه کۆمه لایه تییه کان دوور ده خه نه وه زۆر جار رووبه رووی ناوه نیتکه ی شکست و دۆراندن ده بنه وه که ئه مه ش هه سترکردن به شهرمه زاریی ده روونی لی ده که و یته وه (Goffman, 1963). سه باره ت به پیاوانیکی وه کوو وه حید، ئه م ناوه نیتکه ی کۆمه لایه تییه نه ک ته نیا له لایه ن کۆمه لگاوه، به لکوو له لایه ن خودی تاکیشه وه به ده روونی ده بی و له شیوه ی هه سته ی په شیمانی و خۆلۆمه کردندا خو ی ده رده خات. ئه و خو ی له دۆخیدا ده بینیته وه که نه ک هه ر نه یتوانیوه وه ک باوکیک یان میردیکی سه رکه وتوو مامه له بکا، به لکوو بووه ته هۆکاریک بو له ناو بردنی ژبانی که سانی نزیکه ی خو ی. له درێژده دا گیرانه وه یه کی تری وه حید فه ره جی ده خو بیننه وه که له گۆشه نیگایه کی تره وه ئه م هه سته ی شه ر مکردنه نیشان ده دات. ده لیت:

“هه سته یکی خوشم بو تاتۆی سه ر جه سته نییه. رقم لیه، ئه گه ر که سیک بیه وه وئ بیکا نا هیلم. ئه م کۆمه لگایه قبوول ناکات. ره نگه حکومه تی ئه مریکا، حکومه تی فلان که س، قبوولی بکا، بۆیه زۆر به خیرایی قبوولی ده که ن. ئه وان له گه ل هه موو شتی که ده سازن به لام کۆمه لگای ئیمه ئه وانه هه ئنا گر یت. کۆتا قسه م ئه وه یه که هه ر که سیک کاره که ی به دروستی ئه نجام بدا ئه وه ئینسانه، هه ندیک هه له ده که ن و له کاره کانیان په شیمان نین. ئیستا من

هه‌موو کارانه‌ی که له رابردوودا کردوومه ئیستا خه‌ریکه باجه‌که‌ی دده‌مه‌وه.
هه‌ندی‌ک جار ده‌لیم هه‌موو مۆفّیک هه‌ر کاریک بکا چی بکا یانی له به‌چکه
پشیل‌یه‌کیش بدا باجه‌که‌ی ده‌داته‌وه ” (دیمانه‌ی ژماره ۴۴، Pos 285).

لیره‌دا وه‌حید به‌روونی په‌شیمانی خۆی له هه‌لبژاردنه‌کانی رابردووی دهرده‌برێ و تاتۆ وه‌ک
هیمای شوناسی رابردووی خۆی ده‌بینی که کۆمه‌لگا قبوولی ناکات. ئەم په‌سه‌ندنه‌ کردنه‌ی کۆمه‌لگا،
تی‌ه‌کل به‌هه‌ستی تاوانباری دهرروونی، وه‌بیری ده‌خاته‌وه که ده‌بی باجی هه‌له‌کانی بداته‌وه. ئەم
هه‌ستی باجدانه‌ جوړیکه له هه‌ولدان بۆ بنیاتنانه‌وه‌ی شوناسی خۆی و قه‌ره‌بوو‌کردنه‌وه‌ی رابردوو،
به‌لام له هه‌مان کاتیشدا نیشان ده‌دا که تا چه‌نده له خۆی خه‌جاله‌ته.

له لایه‌کی تریشه‌وه‌ هه‌مید حه‌قی ئەزمونیکی هاوشیوه‌ی هه‌یه که نیشان ده‌دا تا چه‌نده
شه‌رمه‌زاری له په‌یوه‌ندییه‌ خیزانییه‌که‌ی کاری تیکردووه. ئەو ده‌لی:

«وتم باشه من ئاوام با مندالی براکم و مندالی خوشکه کم و هند من
چۆن ده‌بین و من بکه‌نه وانه‌یه‌ک که وه‌کوو منیان لی نه‌یه‌ت. من راست
و درۆکه‌ی نازانم کاتیک خوشکه کم شووی کرد کاتیک له‌مێرده‌که‌ی جیا
بووه‌وه‌مێرده‌که‌ی پپی وتبوو حه‌میدی برات به‌ره‌لا و تاوانکاره. من ئەوسا له
زیندان بووم. خوشکه کم ده‌لی «ئه‌گه‌ر حه‌مید له دهره‌وه‌ بووایه‌ تۆ نه‌تده‌وێرا
ئاوا گوو بخۆی ئیستا زانیوته حه‌مید له‌ زیندان و حوکه‌مه‌که‌ی قورسه‌ ئاوا قسه
ده‌که‌ی. من پشتی برا بۆ تۆ به‌ر ناده‌م و ته‌لاقت لی وه‌رده‌گرم. هه‌ر ئەو
خوشکه‌ی که له‌ پیناو مندا وازی له‌ ژیا‌نی هینا، رۆژیک ته‌له‌فۆنم بۆ کرد و
پپی وتم جاریکی تر ته‌له‌فۆنم بۆ مه‌که‌وه» (دیمانه‌ی ژماره ۴۴، Pos 264).

له‌م گیرانه‌وه‌دا حه‌مید خۆی وه‌ک نموونه‌یه‌کی خراپ ده‌بینی که ده‌بی بیتی وانه‌یه‌ک بۆ ئەوانی
دیکه. ئەم خۆپیناکردنه‌ نه‌رینییه‌ و هه‌روه‌ها له‌ده‌ستدانی پشتیوانی خوشکه‌که‌ی که رۆژیک خۆی
له‌ پیناویدا به‌خت کردبوو، هه‌ستی شه‌رمه‌زاری و گۆشه‌گیری له‌ودا به‌هێزتر ده‌کات. ئەم ئەزمونه
ئەوه‌مان بۆ دهرده‌خا که توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان چ راسته‌وخۆ بی یان ناراسته‌وخۆ، ده‌توانی
په‌یوه‌ندی سۆزداری و خیزانی تیک بدا و تاک له‌ سووری په‌شیمانی و خۆسه‌رکۆنه‌کردندا گرفتار
بکات.

هه‌روه‌ها بۆچوونی شاره‌زایانیش ئەم ئەزمونه‌ که‌سیانه‌ پشتراست ده‌که‌نه‌وه. دکتۆر وه‌لی بارامی
له‌م پیه‌ندییه‌دا ده‌لی:

«ناتوان، ئەو مه‌سه‌لانه‌ زۆر بوون، تا دێ زیاتریش ده‌بی و پیاو که باوکی
خیزانه‌ ناتوانی هه‌یج بکا به‌لکوو له‌ چاوی ئەوانی تردا سووک بووه، ئەم پیاوه
باوکیکی شکستخواردووه، باوکیکه که نه‌یتوانیوه هه‌یج بۆ مندا له‌کانی بکا،

و ئەمەش لە ڕووی دەروونی و سۆزدارییەوه زۆریان دەرهنجینیت. بۆ نموونە ئیستا بابەتی هاوسەرگیری منداڵەکانی باوکیک کە ۴-۵ کچە، دووانیان بۆ هەمیشە بە سەلتی دەمێنەوه و لەو لاشەوه منداڵیکی ئالوودەیی مادەیی ھۆشبەر، ئیمە لەم جووڕە کە یسانەمان کەم نییە" (دیمانەیی ژمارە ۷۴، Pos 16).

ئەم قسانە نیشان دەدەن کە چۆن بیتوانایی لە ڕاپەراندنی ڕۆڵی نەریتی باوکایەتی و بنەمالەیی، بەتایبەت لە کۆمەڵگایە کدا کە ئەم ڕۆڵانە بە توندی بەستراوەتەوه بە شوناسی پیاووە، کاریکی وا دەکا کە پیاوان هەست بە شکست و شەرمەزاری بکەن. ئەم هەستە، بارگرانییەکی دەروونییە کە فشار دەخاتە سەر پیاوان و لە ڕووی سۆزدارییەوه لاوازیان دەکات. دکتۆر بارامی لە درێژەدا ئاماژە بەو ستراژییە بیکاریگەرانە دەکا کە پیاوان بۆ دەربازبوون لەم فشارانە بەکاری دەهێنن:

«لە راستیدا لە ناو ژینگەیی خێزاندا کێشەیی جووڕاوجۆرمان هەیە، تیکەڵبوونی ئەم کێشانە وای کردووە پیاوان هیچ ڕینگەییەکی دەربازبوونیان نەبێ، ئیستا لە حالەتیکە خەمۆکی تونددا بۆ دەربازبوون لەم کێشانە ھەوڵی خۆکوشتن دەدەن، ھەندیک جار ھەوڵی ھەڵھاتن دەدەن، بۆ نموونە دەڵێن بۆ چەند ڕۆژیک دەتۆرن، ئەمانە ئەو ستراژیژە جیاوازانەن کە ئەم پیاوانە بەکاری دەهێنن" (دیمانەیی ژمارە ۷۴، Pos 16).

ئەم شیکارییە ئەوەمان بۆ دەردەخا کە ھەستکردن بە شەرم و پەشیمانی، لەگەڵ فشارە دەروونییەکانی دیکە، دەتوانێ ڕەفتاری تیکەدەرانی وەکوو ڕاکردن لە مالهۆەیان تەنانت ھەوڵدان بۆ خۆکوشتنی لێ بکەوێتەوه. ئەم ڕەفتارانە لە راستیدا ھەوڵیکە بۆ ڕزگاربوون لەو بارگرانییە سۆزدارییە قورسەیی کە بەھۆی توندوتیژی و شکستی ژیانەوه دروست دەبێت.

لە روانگەیی تیۆرییەوه دەتوانین ئەم لێکەوتانە بە چەمکی «قەیرانی شوناس»ی ئێرېکسۆن ڕوون بکەینەوه. ئێرېکسۆن پێی وایە کاتیک تاکەکان لە جێبەجێکردنی ڕۆڵی کۆمەڵایەتی خۆیان شکست دەهێنن، شوناسە کەیان ڕووبەرووی قەیران دەبێتەوه کە ئەمە سەر دەکێشێ بۆ ھەستی شەرمەزاری و گوناھ و تاوانباری (Erikson, 1968). سەبارەت بەو پیاوانە کە تووشی توندوتیژی بوون، ئەم قەیرانی شوناسە بەتایبەت کاتیک توندتر دەبێ کە لە بەرامبەر چاوەروانییە فەرھەنگی و کۆمەڵایەتیەکاندا خۆیان بە شکستخواردوو دەبینن. ئەم شکستە و ئەزموونە توندوتیژیەکان کاتیک تیکەڵ دەبن، ھەستی شەرمەزارییان تیدا دروست دەکا، کە ھەندیک جار لە شیوەی پەشیمانی لە ڕابردوو و ھەوڵی قەرەبووکردنەوهدا خۆی دەردەخا، بەلام زۆر جار بەھۆی نەبوونی پالپشتیی کۆمەڵایەتی و سۆزدارییەوه، گۆشەگیری و خەمۆکی لێ دەکەوێتەوه.

لە کۆتاییدا دەتوانین بڵێین ئەو پیاوانە کە توندوتیژییان بەئەزموون کردووە ھەستکردن بە

شەرمەزاری و پەشیمانی تەنھا کاردانەوهیەکی سۆزداریی سادە نییە، بەلکوو بەشیک لە پرۆسەیهکی ئالۆزی دەروونی - کۆمەڵایەتییه که کاریگەری لەسەر شوناس و پەيوەندییە خیزانییه کان و پێگەهی کۆمەڵایەتییان هەیه. ئەم هەستە، وه کوو سیبەرێکی تاریک، قورسایي دەخاتە سەر ژيانی ئەو کەسانە و وایان لێدەکا که بەدوای رێگایە کدا بگەرێن بۆ ئەوهی خۆیان بنیات بنێنەوه و قەرەبووی رابردوو بکەنەوه. بەلام لە کۆمەڵگایە کدا که زۆر جار توانای ئەوهی نییە لەم ئازارنە تیبگا، ئەم گەرانە زۆر جار ئەنجامی لێ ناکەوێتەوه و تەنیا برینە سۆزدارییه کانیان کاریتر و قوولتر دەکاتەوه.

تۆلەکردنەوه

توندوتیژی دژی پیاوان، که دیاردەیهکی کۆمەڵایەتی ئالۆزە، لیکەوتەهی بەرفراوانی لە سەر ژيانی قوربانییه کان هەیه، یه کێک لە دیارترینیان مەیلی تۆلەسەندنەوهیه. ئەم لیکەوتە که رەگ و ریشهی دەگەرێتەوه بۆ زیانە جەستەیی و دەروونییه کانێ توندوتیژی، زۆر جار وه ک سوورپێکی وێرانکەر کار دەکا و قوربانی بەرهو ئەو رەفتارانە دنە دەدا که نه ک هەر خۆیان بەلکوو کەسانی دیکەش تووشی خەسارەت و زیان دەبن. لە چوارچێوهی گڕەندد تیۆریدا، ئەم شیکارییه به پێی داتای بەدەست هاتوو لە دیمانهی قوول و به گوێرهی گێرانەوهی راستەوخۆی قوربانییه کان و شایەتخاڵەکان، ئەم لیکەوتە لیک دەداتەوه و هەول دەدا به تیکەلکردنی روانگە زانستییه کان و ئەزموونە ژیاوه کان تیگەیشتنیکی قوول سەبارەت بەم سووره بختە روو.

یه کێک لە دیوه دیارەکانی لیکەوتەهی توندوتیژی دژی پیاوان، ئەوهیه که رەنج و دەرد دەکا به رق و کینه که ئەمه دواجار دەبێتە هوێ تۆلەسەندنەوه. ئەم پرۆسە، هەر وه ک لە گێرانەوهی دیمانه له گەلکراواندا دیارە، زۆر جار وه ختگره و رەنگە سالانیکی زۆر بخایەنێ بۆ ئەوهی قوربانی شانسێ ئەوهی هەبێ که قەرەبووی ئەو زیانانە بکاتەوه. بۆ نمونە، یه کێک لە دیمانه له گەلکراوان، که ئەزموونێکی تالی توندوتیژی له ژینگهیه کی وه کوو کهمپه کانێ چاکسازی و پەرۆردە کردنەوهدا هەیه ئەم سووره به باشی دەخاتە روو:

“لە هەموو ئەم سالانەدا که لەخزمەتی ئەو هاوڕێیانەدا بووین، تەنھا بووه هوێ رەنجان، تەنانهت ئەم رەنجاندنەش رق و کینه و بیزاری و تۆلەسەندنەوهی لێ کەوتەوه و ئەم توندوتیژییهی که بەسەریاندا هاتبوو، لە زۆر حاڵەتدا بووه هوێ تۆلەسەندنەوه، حاڵەت بووه که سالانیک چاوه رێ بووه لە سەر ئەفسەرێک که لێی داوه و ئەو وه ختەهی وا بۆ وازەهێنان لە مادە هۆشبەرەکان چوو بووه که مپ ئەو ئەفسەرە زۆری تێهەلدا بوو، ئیتر وازی لە مادە هۆشبەرەکان هێنا و چاک بوو بووه وه، باشتر بوو، دوای ۴-۵ سال ئەم ئەفسەرە دۆزیبووه وه و هەمان ئەو کارەهی که ئەو ئەفسەرە بەسەری هێنا بووی، ئەمیش بەسەر ئەفسەرە کهی هێنا بووه وه. یان پێم وایه دەستەوهیه خە ببوو یان بردبوویه

جیگایه ک و بو ماوهی ههفتهیه ک ئه و ئهفسهری لای خۆی هیشتبوووه،
یان تۆلهی له ئەندامانی بنه مالهی خۆی کردبووهوه، لهسهر ئهوهی قهره بووی
توندوتیژییه بکه نه وه و تۆله بکه نه وه. ئهوهی که برایه ک، خوشکیک، یان باوهی
چهند سالتیک له موه بهر فلان و فلان کاریان له گه لی کردبوو یان فلان زانی
پیگه یاندبوو، دواي چهند سالتیک چوو بوو حسیابی خۆی له گه لیان یه کلایی
کردبووهوه. کۆمه لیک کهس هه بوون که به ته وای چاک بوونه وه و ته ندروست
بیوون و سالتیک به م فکره وه ژیاون که بچن تۆلهی له و کهسه بکه نه وه که
رۆژگارێک ئازاری داو. چهندین حاله تی له م شیوه م بینوه ” (دیمانه ی ژماره
18، ته قه دوسی، Pos 48).

ئهم گێرانه وه نیشان ده دا که چون توندوتیژی جهسته یی و سووکایه تی پیکردن له ژینگه
کۆنترۆلکراوه کاند ده توانی برینیکی قوولی ده روونی لی بکه ویتته وه که ته نانه ت دواي ئهوهی کهسه که
به رواله ت چاک بووه وه، له میشکیدا ده مینیتته وه و بو تۆله سه ندنه وه تیزه تیزه ی ده دات. ئهم سووره
که توندوتیژی سه ره تای ده کا بو توندوتیژی دوولایه نه، له گه ل تیورییه کۆمه لایه تییه کانی وه کوو
تیوری سووری توندوتیژی لینۆر واکه ردا یه ک ده گریتته وه که جه خت له سه ر به رده وامی و دووباره
به ره مه یانه وه ی توندوتیژی له په یوه ندیه م رۆیه کاند ده کاته وه (والکر، ۱۹۷۹).
ئهم مه یلی تۆله سه ندنه وه هه ندیک جار نه ک ته نها دژ به ئه نجامده رانی راسته وخۆی توندوتیژی،
به لکوو له دژی ئەندامانی نزیکه ی خیزانیش خۆی ده رده خات. هه ستکردن به نادادپهروه ری و
له ده ستدانی کۆنترۆلی ژیان، تاک به ره و ئاراسته یه ک ده با که تووره یی سه رکوتکراوی خۆی
به سه ر ئه و که سانه دا ده ربهری که به جۆریک ده ستیان له م ئه زمونه دا بووه یان ته نانه ت بیتاوان.
یه کیک له دیمانه له گه لکراوان، وێرای ئاماژ به ئه زمونی تایبه تی خۆی، هه ستی قوولی تووره یی و
تۆله سه ندنه وه ی به م شیوه باس کرد:

«ده مویست تۆله له باوکم بکه مه وه، باوکم نو مانگ منی له که مپی
وازه ییان له ماده هۆشبه ره کان هیشته وه، من ته واه عه قلم له ده ست
دابوو، دواتر بیرم له خۆکوژی کرده وه، له که مپ هاتمه ده ره وه بینیم
پاره م نه ماوه، ماتۆرسکلنیه که م پێلاه که م هه یچی نه ماوو، ته نها پانتۆلیک
و سه ر پاییه کم پی ماوووه، به خوا هه ستی تۆله سه ندنه وه دلمی گووشی.
ویستم برا که م بکوژم. ویستم بیگرم بیخه مه زیندان، هه زار بیر و خه یالی
تر دای له میشکم. ئه وه ی که بۆچی پاره که می دزی؟ بۆچی به پاره ی
من چوو ئۆتۆمبیلی کری و ئیستاش ناهیلی سواری ئۆتۆمبیله که بم. هه ر
له به ره ئه وه ی ماده ی هۆشبه ره ده کیشم. زۆر بیتاقه ت ده بووم. رقم له م
ژیانه یه. رقم له هه موو که سیکه. له و ساته وه ی که ده ستم به به کاره یانی

ماده هوشبهره‌کان کردووه، تهنه‌ها خوشکه کهم لیم تیده‌گا، که‌سی تر لیم
تیناگات" (دیمانه‌ی ژماره ۴۶، ره‌سوول، Pos 231-234).

ئەم گىرانهو قوۋلايى ئەو خەسارەتە دەروونىيە دەردە خا كە بەھۆى توندوتىژى و يېبەشىيەو دەروست دەيى، كە چۆن تاك بەرەو ئاراستەيەك دەبا كە تەنانت نىكتىرەن كەسە كانىشى لىي دەبنە ئامانجى توورەيى و تۆلەسەندەنەو. لە روانگەي دەرووناسىيەو دەتوانىن ئەم رەفتارە بە تيۆرىي جىگۆركىي توورەيى روون بكەينەو، كە دەلى كاتىك تاكە كان ناتوان راستەوخۆ بەرنەنگارى سەرچاوەي سەرەكىي توورەيى خۆيان بىنەو، ئەو ئەم ھەستانە بەرەو ئامانجى دەستراگەيشتەن تر رېنۆينى دەكەن (فرويد، ۱۹۲۰).

سەير لە ۋەدايە كە ئەم ھەستى تۆلەسەندنە ۋە ھەندىك جار لە شىۋەي ئامانجى درىڭخايەن و تەنەنت پروفىشنالانەدا خۆي دەرەخات. بەشىك لە قوربانيانى توندوتىژى بەتايەت لە تەمەنىكى بچووكتردا، ۋەك ئامرازىك بۆ قەرەبوو كەردنە ۋەي سووكايەتتەيە كانى رابردوويان، خەون بە بەدەستەيىنانى دەسەلەت و پىنگەي كۆمەلەيتتەيە ۋە دەيىنىن. بە كىك لە ديمانە لە گەلكر اۋان دەلەي:

«پیشتر له‌گه‌ل خویندکاریک قسم ده‌کرد و وتی که ده‌یه‌ه‌ویت بچینه‌ناو که‌رتی سه‌ربازیه‌وه، ده‌زانن ئامانجی له‌م کاره‌چی بوو؟ ئه‌و ئامانجانه‌ی که ده‌یویست له‌م پیشه‌دا به‌ده‌ستی بهیننی ئه‌وه‌بوو که بتوانی سزای ئه‌و مله‌وران‌ه‌ی ناو قوتابخانه‌دا که ئازاریان داوه و زنجیره‌یه‌ک ئه‌رکتیکیان پێسپاردبوو که که‌سایه‌تییه‌که‌ی تیک بشکێنن. و ئه‌ویش ده‌یویست به‌جوړیک قه‌ره‌بوو بکاته‌وه و خۆی به‌بالتر له‌وان ببیننی و به‌وه‌سه‌لاته‌ سه‌ربازیه‌یه‌ی که ئه‌وه‌یه‌تی تۆله‌ی خۆی بکاته‌وه» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۶، ئه‌مه‌ده‌ نه‌ری، ۴۹ Pos).

ئەم گىترانە ۋە نىشان دەدا كە چۈن بەئەزموونكردى توندوتىژى و سووكايەنى پىكران لە شوپنەكانى ۋە كووقوتابخانە دەتوانى بېيتە ئەنگىزىيە كى دەروونى بۆ بەدەستەپھىنانى دەسەلات و تۆلەسەندەنەۋە. ئەم دياردە لەگەل چەمكى «قەرەبووكردەۋەى زيانى كۆمەلايەتى» لە تيۆرييە كۆمەلناسىيە كاندا يەك دەگرېتەۋە، كە پيشان دەدا كە تاكە كان رەنگە لە رېگەى بەدەستەپھىنانى پېگەى دەسەلات ھەولې قەرەبووكردەۋەى ھەستى رابردووى سووكايەتیی رابردوويان بدەن (آدلر، ۱۹۲۷).

له شیکاری کۆتاییدا ده‌توانین بڵیین تۆله‌سه‌ندنه‌وه که یه کیک له لیکه‌وته جه‌سته‌یی و ده‌روونییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوه، ته‌نیا کاردانه‌وه‌یه‌کی تاکه‌که‌سی نییه، به‌لکوو سووریککی کۆمه‌لایه‌تییه که ده‌توانی دووباره به‌ره‌مه‌یه‌نانه‌وی توندوتیژی له ناو کۆمه‌لگای لی بکه‌ویتته‌وه. ئهم سووره که به‌ره‌نجاندن و کینه‌وه ده‌ست پێده‌کات و به‌ره‌فتاری تۆله‌سه‌ندنه‌وه کۆتایی پیدی، نیشان ده‌دا که بۆ شکاندنی ئهم سووره خراپه پێویستمان به‌ده‌ستی‌وه‌ردانی کۆمه‌لایه‌تی و ده‌رووناسانه‌به. وه‌ک تیۆریسییه‌نه کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی وه‌کوو بۆردیو جه‌ختیان له‌سه‌ر کردووه‌ته‌وه، توندوتیژی پیکهاته‌یی و ئه‌زمونه‌کانی سووکایه‌تی پیکران زۆر جار توندوتیژی به‌شی‌وه‌ی جۆراوجۆر

به رههم دههینهوه (بورديو، ۱۹۹۸). بۆيه بۆ كه مكردنهوهی ئه و ليكه وتانه پيويسته گرينگی به ره گ و ريشه ی توندوتیژی دژی پياو بدری و له هه مان كاتدا فهزا بۆ سارپژ كردنی برينه دهروونییه كان و دووباره بونیادنانهوهی متمانه ی كۆمه لایه تی بره خسینرنت. گیرانهوهی دیمانه له گه لكر اوان كه هه ر یه كه یان چیرۆکی هه رد و ئیشی خویان ده گیرنه وه و هه ولی چاكساری ده دن، هۆشداریه كه بۆ كۆمه لگا بۆ ئه وهی كۆتایی بهم سووره ویرانه ره بهینن و ریگایه ك بۆ چاك كردنه وه و بنیاتنانه وه به دۆزنه وه .

ته نیایی، گۆشه گیری، نائه منی، نائومی دی

له ليكه دانه وهی ليكه وته دهروونی - سۆزداریه كانی توندوتیژی دژی پياوان، ته نیایی، گۆشه گیری، نائه منی و نائومی دی برینیککی قووله كه دهروونی ئه م تاكانه ی كۆله وار كرده وه. ئه م ليكه وتانه كه زۆر جار له ئه زمونه توندوتیژه كان و تارانندی كۆمه لایه تی و رانه په راندنی رۆلی نه ریتی پياوانه وه سه رچاوه ده گرئ، پياوان ده خه نه ناو گێژه لوه كه ی دابرا نی سۆزدار ی و كۆمه لایه تییه وه. له چوارچێوه ی تیۆریزه كردنی ده یابونیاده وه، ئه م ليكه وتانه ته نیا كاردانه وهی سۆزدار ی - تاكه كه سی نییه، به لكوو به شیک له پرۆسه یه کی ئالۆزی كۆمه لایه تی - دهروونناسین كه كاریگه ری له سه ر شوناس و په یوه ندیه مرییه كان و پینگه ی تاك له ناو كۆمه لگادا داده نن. ئه م گیرانه وانه ئه وه ده رده خه ن كه توندوتیژی دژ به پياوان چ جهسته یی بی یان دهروونی، یان كۆمه لایه تی ده توانی له تۆره كانی پشتیوانی كۆمه لایه تی هه لیانبهری و بیانباته ناو تاریکی ته نیایی و نائومی دییه وه. یه كيك له دیمانه له گه لكر اوان به ناوی مه هدی مؤئینی زۆر به باشی باسی ئه م گۆشه گیری و تاریاوییه ده كات:

كورپك كه له ناو خانه واده دا شه رانی و شه ره گیز، هیواش هیواش له لایه ن ئه ندامانی خیزانه كه یه وه دوور ده خرپته وه، چونكه نایانه وه ی روه به رووی ببنه وه، نایانه وه ی له گه لی دابنیش و قسه بكه ن، چونكه ده زانن كه هه لسه كه وتی توندوتیژانه یه و هیواش هیواش به ته نیا جیی ده هیلن، كه س نای سعه اتیک له لای دابنیش و گوئی بۆ قسه ی ئه م توندوتیژه رابگرئ، هه موو ئی ده ترسن ده ئین نه كا زیانیك بگه یینی. یه كيك له ليكه وته كانی ئه وه یه كه هه ست به ته نیایی ده كه ن، گۆشه گیر ده بن، ده تارینرین و به هوی توندوتیژییه كه یانه وه له ئیداره ده رده كرین، رووداوێکی خراپ كه پاره كه له ئیران رووی دا، كه كارمه ندیک له ئیداره ده ركرا. تاریراو و گۆشه گیر ده بن، ئه و خه لوه ت و ته نیاییه به ره و ماده هۆشبه ره كان دهنیان ده دا، بیر ی خۆكوژی زیاد ده كا كه هه ندیک جار له ئه ویتريكوژیدا خوی ده نویتیت (دیمانه ی ژماره ۳۸، Pos 119).

ئه م گیرانه وه نیشان ده دا كه چۆن ره فتاره توندوتیژه كان كه خویان ده توانن ليكه وته ی

توندوتیژی بەئەزموونکراو بن، تاک بەرەو گۆشەگیری دەبن. تارپنران لە خیزان و کۆمەلگا، لەگەڵ لەدەستدانی پێگەی کۆمەلایەتی، پەفتاری خۆتیکدەرانی و کۆو بەکارهێنانی مادە ھۆشبەرەکان یان تەنانەت خۆکوشتنی لێ دەکەوتەوه. ئەم سوورە قوولایی کاریگەریی توندوتیژی لەسەر دەروون و پەيوەندییەکانی تاک نیشان دەدات.

ئەم ئەزموونە لەگەڵ روانگە کۆمەلناسییەکان، بەتایبەت چەمکی سەرمايە کۆمەلایەتی کە لەلایەن بۆردیۆ و پوتنامەو خراوتە روویە ک دەگریتهوه. سەرمايە کۆمەلایەتی ئاماژە بۆ تۆرەکانی پەيوەندی و پشتیوانییە کۆمەلایەتیەکان دەکا کە تاکەکان لە فشارەکانی ژيان دەپارێزن (Putnam, 2000). کاتیەک ئەم تۆرانە لە ئەنجامی توندوتیژی و تارانندی کۆمەلایەتیدا لەناو دەچن، تاک لە بەرامبەر خەسارەت و زیانە دەروونیەکاندا بێ دیفاع دەمیپتەوه. ئەم بابەتە لە گێڕانەوهیەکی دیکەشدا بە روونی دەبینرێت. بۆ نموونە عەلی ئاقاسی دەلێ:

«و پاش مانگیك باوكم كۆچی دوایی كرد. تەمەنم شانزە یان حەقەدە سالان بوو. من تەنیا بووم و کەسم نەبوو. ئەمە ئەو کێشەیه کە ئێستا ۱۵ ساله بەدەستیهوه دەنالینم. من مادەیی ھۆشبەر دەکیشم و چێژی لێ وەرەگرم و ھۆکاری سەرەکی بەکارهێنانی مادە ھۆشبەرەکان تەنیايیه. لەگەڵ دەروونناسانیش قسەم کردوو ئەواینش ھەردەلین ھۆکاری سەرەکی بەکارهێنانی مادە ھۆشبەرەکان تەنیايیه (دیمانە ی ژمارە ۳۹، Pos 61).

لێرەدا تەنیايی وەک ھۆکاریکی سەرەکی بۆ ئالوودەبوون بە مادە ھۆشبەرەکان دەناسینرێت. لەدەستدانی خیزان و نەبوونی پالپشتیی سۆزداری، ئەم کەسە بەرەو رێگەچارەیه کی تیکدەرانی دنە داوه.

ھەستی نائۆمیدی و پووچیش وەک لیکەوتەییکی دەروونی قوول لە نیو ئەو پیاوانەدا بوونی ھەیه کە توندوتیژییان بەئەزموون کردوو. فەراز مەحبوبی بە شیوہیەکی دلتەزین باسی ئەم ھەستە دەکات:

«لە ئەنجامی ئەو توندوتیژییەکی کە بینومە ھیچ ھیوايە کم نییه. ھیچ ھیوايە کم بە دەهاتوو نییه. من بە ھیچ شیوہیەکی حەزم لە ژيان نییه» (دیمانە ی ژمارە ۳۶، Pos 42).

ئەم بێ ئۆمیدیە کە ھەندیک جار بیزاری لە ژيانی لێ دەکەوتەوه، ئاماژە بۆ لەدەستدانی ئەنگیزە و مانای ژيان دەکات. ئەم ئەزموونە لەگەڵ تیۆرییە دەروونناسییەکان، بەتایبەت تیروانیی فرانکل بۆ مانای ژيان یەک دەگریتهوه. فرانکل پێی وا بوو کە نەبوونی مانا لە ژياندا دەتوانی ببێتە ھۆی ھەستکردن بە پووچی و بێھیوايی (فرانکل، ۱۹۴۶). بۆ ئەو پیاوانەکی کە توندوتیژییان بەئەزموون کردوو، زۆر جار ئەم بێ ماناییە ئەنجامی لەدەستدانی پەيوەندییەکان و پێگەی

کۆمه لایه تی و هیوادار بوون به داهاتوووه.

وه حید فهره جی ئەزمونیکی هاوشیوهی ههیه که قوولایی ئەم گۆشه گیری و بیهپواییه دهخاته روو:

«پینج سال له سه ر شه قامه کان ژیا م، دزی م ده کرد و گیرفانی خه لکم ده رووتانده وه، ماده ی هۆش به رم ده فروشت، شه وی چله (شه وی یه لدا) ئەوه نده خه مۆک بووم که چوومه باغی تاران. بۆ نه هامة تی هه ر شوینیکی ده چم چوار که سی وه کوو خۆمی لێیه، هه موویان هه تا کاتژمێر ۱۲:۰۰ شه و له وی ده ماینه وه و دواتر ده چووینه ماله وه، منیش به ته نیا مابوومه وه، که سی دیکه له ده ور به رم نه بوو. من خه ریکی کیشانی ماده ی هۆش به ر بووم و سه یری ئەوانم ده کرد. له ته نیشته گلۆپه هه لکراوه که، خیزانیکی دانیشتبوون، خوشک و برا پیده که نین. له و خیزانه دا ژن و میردیکی گه نج دانیشتبوون. یان له و خیزانه دا خوشک و برایه ک دانیشتبوون. بیرم له مانه ده کرده وه و چاوه کانم پر بوون له ئاو. ئەو شه وه بۆ یه که م جار هه ولی خۆکوشتنم دا. هیشته ئەمه ده لێم: ئەو که سه ی شه وانه بخه وی و هه یج هۆکاریکی بۆ نه بی بۆ شه وه ی به یانیان له خه و هه لسی، له گه ل مردوو هه یج فره قیکی نییه» (دیمانه ی ژماره ۴۴، Pos 142).

ئەم گیرانه وه وێنه یه کی پر له ئازاری ته نیایی و هه سه رته ده خاته روو. بینینی که سانی دیکه که له گه ل خیزانه که یاندا دلخۆشن که چی خۆی له گۆشه گیری و تاریکیدایه و ئەمه ش وای لێکرده وه که بیر له خۆکوشتن بکاته وه. هه سته ئەوه ی که ژیا ن بێ مانا بووه و هه یج هۆکاریک بۆ درێژه دان به م ژیا نه شک نابا، یه کیک له خراپترین لێکه و ته ده روونییه کانی توندوتیژییه. له لایه کی دیکه وه له گیرانه وه کاندا گۆشه گیری و دابرا ن وه ک میکانیزمیکی به رگری سه یر ده کریت. ره زا ره شیدی ده لی:

«که سه یر ده که ی نه مال و نه ژیا ن هه یجت نییه، مه سه له ن باوکم ده لی بۆچی له کارگه ده مینیه وه، وه ره ماله وه، نا کارم هه یه، په لپ و بیانوو ده هینمه وه، له کاتی که دا من له ته نیاییدا ئاسووده م. من له ته نیاییدا بیری جوان به می شکمدا نایه من به ئەزمونم کردوو. له ئیستادا خه ریکی راهینانی ده بینم. من فیلم ده رنا که م که سانیک هه ن که وا نیشان ده دن که عاشق بوون، به لام من ناتوانم، به راستی ناتوانم په یوه ندی له گه ل که سدا ساز بکه م» (دیمانه ی ژماره ۴۹، Pos 135).

ئەم ته نیایی به باش زاینه، هه رچه نده به روا له ت هه لبژاردنیکه، به لام له راستیدا لێکه و ته ی ئەوه یه که تاک ناتوانی په یوه ندیی سۆزداری ساز بکا و له وه ده ترسی که دووباره بتاریت. ئەو

توندوتیژییەکی بەئەزموون کراوە، وای کردوووە کە ئەم کەسە متمانە بە کەسانی دیکە ناکا و لە گۆشەگیرییەکی خۆسەپینراودا قەتییسی کردوووە.

ئەم گۆشەگیرییە لەو کەسانەشدا دەبینرێ کە بە ھۆکاری فەرھەنگی یان کۆمەڵایەتی تارینراون. شایان دەلی:

«با بۆتان روون بکەمەو، رەنگە بپرسی بۆچی کەسیک کە ھاوڕەگەزخاوە زیاتر لە کەسانی دیکە تووشی توندوتیژی دەبێ، جیاوازی ھاوڕەگەزخاوەیک لە گەڵ کەسیکی ئاسایی چییە؟ ئەو دەگەرێتەو بۆ ھەستی ئەو کەسە کە ھەزێ لە بێدەنگییە چونکە وەک وەتم بارودۆخی کۆمەڵگا و ئەو وڵاتە کە تێیدا دەژی ئەو ھاوڕەگەزخاوە ناتوانێ دەنگ ھەلبێرێت» (دیمانە ۱، ۸۴ Pos 4).

ئەم بێدەنگی و گۆشەگیرییە، لیکەوتە فشارە کۆمەڵایەتیەکان و ترس لە قەزاوە تکرانە. لە کۆمەڵگایە کدا کە شوناسە جیاوازیەکان قبوڵ ناکا، تاک ھیچ بژاردەیەکی دیکە نییە جگە لە خۆدزییە و تەنیا، کە ئەمەش ھەستکردن بە نائەمنی و خەسارە لگویی دەروونی لێ دەکەوتێوە.

ھەرۆھە بۆچوونی پسپۆران ئەم ئەزموونانە پشتراست دەکاتەو. دکتۆر بارامی دەلی:

«تەماشای بکە گۆشەگیری و تەنیا، مەژگەکان. ھۆگری بۆ تەنیا و لە دەستدانی ھیزە کۆمەڵایەتیەکان لە رۆلی پشٹیوانییە کۆمەڵایەتیەکاندا گۆرانیان بەسەردا ھاتوو، و ئەم گۆرانکارییە دەریدەخا کە پالپشتیی کۆمەڵایەتی کەمی کردوو، سەرمايە کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگادا کەمی کردوو، ھیزەکانی پشٹیوانیش رۆلێکی زۆر زۆر گرینگ دەگیرێ کە ئەوانیش زۆر کەم بوونەتەو. و کاتیک تاکەکان بە گیر و گرتە کانی ژیانەو تێوە دەگلێن و ناتوانن ئارێشە و کێشەکانیان چارەسەر بکەن لە ئەنجامدا، ئەوان ناچارن خۆیان بکوژن. واتە ھیزەکانی کۆمەڵگا ھەژار بوو، سیستەمی پشٹیوانی بە ھیزی ھەبوو، کۆمەڵگە ھەژار مەیلی یارمەتیدانی زیاتر، واتە خەلکی زیاتر ئامادە پشٹیوانیکردن، بەلام لەم کۆمەڵگایەدا کە بە رۆڵت گەشەسەندوو، سەرچاوە پشٹیوانی کەمتر، واتە پالپشتیی کۆمەڵایەتی کەمتر. لە تاران ئەو کەسانە تەنیا و لە کۆمەڵگای خۆیان نائومێدن خۆیان دەکوژن، رەنگە نەتوانین بە وشە ئەمانە پیناسە بکەین» (دیمانە ۱، ۸۹ Pos 48).

ئەم شیکارییە نیشان دەدا کە کەمبوونەوێ پشٹیوانی کۆمەڵایەتی لە ناو کۆمەڵگای مۆدێرنەکاندا، لە بەرامبەر فشارە دەروونیە توندوتیژەکاندا بەرگری لە تاکەکان ناکات. تەنیا و بێھێوایی

به تاييهت له شاره گه وره كاندا وه ك هوكارى سهره كى رهفتاره خوتيكدهره كانى وه كوو خوكوشتن ئاماژه يان پيده كریت.

ههروهها مهرزييه حسينى ئاماژه به ليكهوته دريژخايه نه كانى توندوتيزى له تافى مندا ليدا ده كات:

«كتيبىك ههيه، خاتوو كاميليا باتمانگيليج كه ژنيكى ئيرانى كه ياريدهدهرى كومه لايهتى بووه له بریتانيایه. كتيبىكى ناوازهى ههيه به ناوى (زندگيهای شکسته)، كه ده لى ئهم مندا له زيانليكه وتووانه له ته مهنى گه وره سالیدا چييان به سهر دیت. ئهم مندا له زيانليكه وتووانه ئه گهر چاره سهر يان بونه كرى و نه چنه سهر ريگای راست، كه پينه چى هه رگيز نهيه نه سهر ريچكهى دروست، يان روو له تاوانكارى ده كه ن يان خويان دهينه دهستدریژكار يان دهينه كه سانتيك كه دهست دهدهنه كوشتن و تاوانكارى. واته ئه مانه كه سانتيكى ته ندروست نين لايه نيكى ئه مهي وه لايه نيكى خه موكيى تونده يانى ئه و جوهرى كه خويان ده لى ن تووشى گوشه گيرى ده بن (ديمانه ي ژماره ۵۸، Pos 209).

ئهم ليدوانانه ئه وه درده خه ن كه ئه و توندوتيزيانه ي كه له تافى مندا ليدا به ئه زموون ده كرين، له هه ره تى گه وره سالیدا گوشه گيرى و خه موكييه كى توندى لى ده كه ويته وه، به تاييهت ئه گهر كه سه كه پشتيوانى پيوست نه كریت.

ههروهها ههستكردن به نائه منى له زوريك له گيرانه وه كاندا وه ك ليكهوتهيه كى سهره كى توندوتيزى سهر ده كریت. يه كيك له ديمانه له گه لكر اوان كه له قوتابخانه تووشى ئازاردانى سيكسى بووه وتى:

«به هوى ئه وهى له قوتابخانه دا تووشى ئازاردانى سيكسى ببووم له قوناغى ئاماده ييدا نه مده توانى په يوه ندى له گه ل هاوپوله كانمدا ساز بكه م. له پولى يازده هه مدا هيشتا له و ماله دام، ته نها بو چهند كاتر ميрик ده چمه قوتابخانه، له قوتابخانه ش گوشه گيرم و قسه له گه ل كه س ناكه م بو ئه وهى نه كا به شيوه زارم بزائن و لاي جيگري به رپوه به رى قوتابخانه يان خويان باسى بكه ن، و پرسى ئاههنگ گيران و ئهم شتانه به يينه ئاراوه و رهنكه له و قوتابخانه يه دهرم بكه ن كه ئه گهر ئه وه روو بدا، هيج بزاردهيه كم نه ده بوو جگه له وهى بگه رپمه وه بو قوتابخانه ي ئاماده يى شاره كه م و تووشى هه مان ئه و مندا له ملهورانه بيمه وه. ئهم بابته زورى ئازار دام (ديمانه ي ژماره ۶۲، Pos 26-27).

ئهم ترس له تارپنران و رووبه رووبوونهوهی توندوتیژی دیسان تاکی بهرهو گۆشهگیری و داپران بردوو و ههستی نائهمنی له ناخیدا بههیزتر کردوو.

له کۆتاییدا دهتوانین بڵین تهنیایی و گۆشهگیری و نائهمنی و نائومیدی که لیکهوتنه دهروونی - سۆزداریی توندوتیژی دژ به پیاوان، وه کوو زنجیرهیهکی نه بینراو وان که ئهم کهسانه له کۆمه لگا و تهنا نهت له خۆیان جیا ده که نهوه. ئهم لیکهوتانه که رهگ و ریشهیان ده گه پێتهوه بۆ ئه زموونه تاله کانی توندوتیژی و نه بوونی پشتیوانیی کۆمه لایهتی، پیاوان له تاریکی گۆشه گیریدا قهتیس ده کهن و هه ندیک جاریش ده بنه هۆی رهفتاری تیکده رانهی وه کوو به کارهێنایی ماده هۆشبه ره کان یان خۆکوشتن. له کۆمه لگایه کدا که زۆر جار توانای تیگه یشتن له م ئازارانهی نییه، ئهم برینانه کاری تر و قوولتر ده بنه وه و هیوای چاکبوونه وه له تاکه کان زهوت ده کهن. ئهم گێرانه وانه نیشان ده ده ن که بۆ ئه وهی ئهم سووره بشکینرێ، پێویستمان به دووباره بنیاتنانه وهی تۆره کانی پشتیوانیی کۆمه لایهتی و دروستکردنی فهزای سهلامه ته بۆ ئه وهی پیاوان ئازاره کانیا ن ده ربهرن و داوای یارمه تی بکه ن.

له دهستدانی ئیراده و هه لپژاردن و هه یمه نهی پیاوان

پێده چێ یه کیک له قوولترین لیکهوتنه تاکه که سییه کانی توندوتیژی دژی پیاوان، کالبوونه وه و له دهستدانی ئیراده و هه لپژاردن و هه یمه نه یان بێت. ئهم دیارده له چینه جیاوازه کانی ژیا نی پیاواندا خۆی ده رده خا و کاریگه ری له سه ر ئه زموونی ژیاویان ده بێت. وه که له دیمانه کاندایه، ئهم لیکهوتنه نه ک هه ر به مانای له دهستدانی پێگه و ده سه لات له په یوه ندییه نیوان که سییه کانه، به لکوو ده بێته هۆی له ناوچوونی "رۆح و دهروون" و "گۆران" ی هیزی دهروونی پیاوان. دکتۆر بارامی سهبارهت به م بابه ته ده لێ:

«ئه وه فیلمه ی حیشمهت فێرده وست دیوه، پیاوانی ئیرانی پێیان خۆشه وه کوو ئه و بن. ئه مه سازکردنه وهی رۆحی و دهروونی ده سه لاتیکه که گۆرانکاری به سه ردا هاتوو. بۆچی ئه مه پیاوان ده گرێته وه؟ سه یر که، له دنیای مۆدیزنی ئه مرۆدا، له پرۆسه ی شارستانی بوون و مۆدیزنبووندا، له پرۆسه ی گۆرینی ئیمه دا، به تایبهت ژیا نی شار، ئه و هیزانه، هیوا و ئاره زوو و خواسته کانی پیاویک له ناو چوون، پیاوانیان له ناو بردوو. من ئه مه ده ئیم: نائومیدی توخمی سه ره کیی خۆکوشتنه، چ له روانگه ی فه لسه فه، چ له روانگه ی کۆمه لئاسی و هه م له روانگه ی دهرووناسیه وه، واته که سیک که هه ست ده کا جیهان کۆتایی هاتوو» (دیمانه ی ژماره ۱۹، Pos 36).

ئهم روانگه به روونی نیشان ده دا که چۆن فشاره کانی ژیا نی مۆدیزن و پرۆسه کۆمه لایه تییه کان ده توانی ئیراده و هیوای پیاوان لاواز بکا و ئهم لاوازبوونه له کۆتاییدا ههستی نائومیدی قوول و

تەنانەت بیرۆکەیی خۆکوژیی لێ دەکەوتتەو. لەم گێڕانەویدا هەیمەنە و ئیرادەیی پیاوان بە جۆریک "گۆراو" واتە بووتە فۆرمیکی جیاواز و ڕەنگە لاوازتر، و ئەم بنیاتنانەو دەروونیەیی کە لە فیلمەکاندا ئاماژەیی پیکراوە، ڕەنگە هەولێکی نااگایانە بۆ گەڕاندنەوێتی و هەیمەنە لە دەستچوووە بێت. دەکرێ ئەم دیاردە بیهستیەو بە چەمکی "ئەنۆمی" لە تیۆری ئیمیل دورکهایمدا، کە ئاماژە بە بارودۆخی نەبوونی نۆرم و هەستکردن بە ناارامی لە کۆمەڵگادا دەکا کە دەتوانی هەستی نامۆیی و بێهێواویی لێ بکەوتتەو (Durkheim, 1897/1951). لەم هەلومەرجانەدا، پیاوان لەوانەیە بە لە دەستدانی پێگە و ڕۆلی نەڕیتی خۆیان لە ناو کۆمەڵگادا، هەست بە سەرلێشێواوی و لە دەستدانی کۆنترۆلی ژیاان بکەن کە ئەمە خۆی جۆریکی دیکە توندوتیژی پیکهاتەیی دژ بە پیاوانە.

لە دەستدانی هەیمەنە و مافی هەلبژاردن لە پەيوەندییە هاوسەرێتییه کانییدا دەبیرێت. خاتوو ئینتزامی ئاماژە بە نمونەیه ک دەکات:

«یان بۆ نمونە پیاویک کە بە زۆر هاوسەرگیری دەکا و ناچارە درێژە بە ژیاانی خۆی بدات، لە شوێنیکدا ئەم دەسەلاتە لە دەست دەدا، ئەو سەرۆکی کۆمپانیایە، چووزانم بە ڕێو بەری کۆمپانیایە، هێزی جەستەیی هەیه، ئەمانە لە دەست دەدا، بە هۆی پیریەو ئەمانە لە دەست دەدا و کاتیک لە دەستی دەدا، دەسەلات دەکەوتتە دەست کێ، دەکەوتتە دەست ژن. کاتیک دەسەلات کەوتە دەست ژن، هەموو ئەم سالانە قەرەبوو دەکرێنەو».

(دیمانەیی ژمارە ۴۷، Pos 94).

لەم سیناریۆیەدا، پیاو سەرەتا هەیمەنە و پێگەیی بوو (سەرۆکی کۆمپانیایە، بە ڕێو بەری کۆمپانیایە، هێزی جەستەیی) هەبوو، بەلام لە گەڵ تێپەر بوونی کات و پیری ئەو سەرچاوانەیی دەسەلاتی لێ دەسەنرێتەو. ئەم لە دەستدانی دەسەلاتی فیزیکی و کۆمەلایەتییه فەزای سازبوونی جۆریک لە «دەسەلات»ی دژبەر لە لایەن ژنەو دەرەخسینی، کە وەک جۆریک لە «قەرەبووکردنەو» سالانی رابردوو سەر دەکرێت. ئەم داینامیکی دەسەلاتە دەتوانی مافی هەلبژاردن و ئیرادەیی پیاو بۆ بریاردان لە ژیاانی هاوبەشدا سنووردار بکا، تەنانەت ئەگەر لە رابردوودا هەیمەنەیه کی زیاتریشی بووبێت. دەتوانین ئەم دۆخە لە روانگەیی تیۆرییه کانی دەسەلات لە پەيوەندییە نێوان کەسییه کاندای بکەینەو، جیگایە ک کە سەرچاوە کانی دەسەلات دەتوانن بگۆڕ بن و بە تێپەر بوونی کات گۆڕانیان بە سەردا بێت (French & Raven, 1959). پیاو کاتی ئەم سەرچاوانەیی دەسەلات لە دەست دەدا دەتوانی زەمینه بۆ بە ئەزمونکردنی جۆرە کانی توندوتیژی دەروونی یان کۆنترۆلکردنی پەيوەندییه کانی لێ بکەوتتەو.

سنووردارکردنی مافی هەلبژاردن و ئیرادە تەنانەت لە ژینگە بەرواڵەت پشتیوانییه کانی وەکوو ناوەندە کانی چارەسەرکردنیش دەتوانی ڕوو بدات. مێهەدی جەوادێ ئاماژە بە ئەزمونیی خۆی لە ناوەندە کانی تەندروستی دەروونی و چاودێری بەسالاچووان دەکات:

«له‌ناوه‌نده‌کانی تهن‌دروستی‌ی دهرروونی و چاودیری به‌سالاچوواندا مافی هه‌لبژاردنی خواردنیان نییه. مینۆیه‌کی نه‌گۆرت پیده‌ده‌ن که تو ده‌سه‌لاتی هه‌لبژاردنت نییه. یاسای توند که ده‌سه‌لاتی هه‌لبژاردنت نییه ده‌ی ئەمه توندوتیژییه» (دیمانه‌ی ژماره ۸۲، Pos 40).

ئهم گیرانه‌وه ئەوه‌مان بو ده‌رده‌خا که چۆن بیه‌شکردن له‌ساده‌ترین مافی هه‌لبژاردنی وه‌کوو هه‌لبژاردنی جووری خواردن، ده‌کرێ وه‌ک کرده‌وه‌یه‌کی توندوتیژیانه‌ سه‌یر بکری‌ت. ئەم ئەزمونه‌ هه‌ستی بیتوانایی و له‌ده‌ستدانی کۆنترۆڵکردنی ژیان به‌هیز ده‌کا و ده‌توانی ئیراده‌ی مروڤ لاواز بکات. ئەم دۆخه‌ له‌گه‌ڵ چه‌مکی «کۆنترۆلی زۆره‌ملی» له‌ تیۆری توندوتیژی خیزانیدا ده‌گونجی، جیگایه‌ک که که‌سی ده‌ستدریژیکار به‌ سنووردارکردنی سه‌رچاوه‌ و بژارده‌کانی قوربانی، قوربانی کۆنترۆل ده‌کات (Stark, 2007). له‌م حاله‌ته‌دا ئەم کۆنترۆله‌ له‌ لایه‌ن پیکهاته‌ و ریساکانی دامه‌زراوه‌کان ده‌سه‌پینری و به‌ شیوه‌یه‌کی سیستماتیک مافی هه‌لبژاردن له‌ پیاوان زه‌وت ده‌کات. هه‌ستکردن به‌ له‌ده‌ستدانی سه‌ربه‌خۆیی و ئازادی، له‌ لیکه‌وته‌ قووله‌کانی توندوتیژی دژ به‌ پیاوانه‌ که‌ راسته‌وخۆ په‌یوه‌ندی به‌ له‌ده‌ستدانی ئیراده‌ و هه‌لبژاردنه‌وه‌ هه‌یه. ئە کبه‌ر ئیبراهیمی به‌ هه‌سه‌رته‌وه‌ ده‌لێت:

«سه‌رباری هه‌موو ئەو به‌لایانه‌ی که به‌سه‌رمدا هات و ماده‌ی هۆشبه‌رم ده‌کیشا. هه‌ستم ده‌کرد له‌سه‌ر هه‌ر دوو پێی خۆم و بریاره‌کانی خۆم ده‌ده‌م، ئیستا دوا‌ی ۴۳ سا‌ل هه‌ستم ده‌کرد لانیکه‌م ئەمه‌ بارودۆخم ئاوا نه‌ده‌بوو. واته‌ سه‌ربه‌خۆییان لێ زه‌وت کردبوو. ئازادییان لێم زه‌وت کرد» (دیمانه‌ی ژماره ۴۳، Pos 248-253).

ئهم گیرانه‌وه به‌ روونی نیشان ده‌دا که تاک هه‌ست ده‌کا توانای بریاردانی بو‌خۆی له‌ده‌ست داوه‌ و سه‌ربه‌خۆیی و ئازادییه‌که‌ی لێ سه‌ندراوه‌ته‌وه. ئەوه‌ی جیگای سه‌رنجه‌ ئەوه‌یه‌ که ته‌نانه‌ت که‌سی ئالووده‌، به‌ کاره‌ینانی ماده‌ی هۆشبه‌ری پێ له‌و دۆخه‌ باشتره‌ که ئیستا تیییدا‌یه، چونکه له‌و حاله‌ته‌دا لانیکه‌م هه‌ستی به‌وه‌ کردوو که «له‌سه‌ر پێی خۆیه‌تی» و بریار بو‌خۆی ده‌دات. ئەم به‌راوردکردنه‌ قوولایی هه‌ستی له‌ده‌ستدانی سه‌ربه‌خۆیی و ئیراده‌ نیشان ده‌دا و ده‌ریده‌خا که چۆن توندوتیژی ده‌توانی تاک له‌ ئەجیندا‌یه‌تی ته‌واوه‌تی بیه‌ش بکات. ئەم چه‌مکی ئەجیندا‌یه‌تییه، له‌ کۆمه‌لناسیدا ئاماره‌ توانای تاکه‌کان بو‌ سه‌ربه‌خۆ مامه‌له‌کردن و هه‌لبژاردنی ئازادانه‌ ده‌کا و له‌ده‌ستدانی ئەجیندا‌یه‌تی به‌ واتای له‌ده‌ستدانی توانای تاک بو‌ فۆرمدان به‌ ژبانی خۆیه‌تی (Giddens, 1984).

له‌ کۆتاییدا لیکه‌وته‌کانی توندوتیژی ده‌توانی به‌جۆریک بی که‌ پیاو توخوونی مأل و ژینگه‌ی خانه‌واده‌ نه‌که‌وی که‌چی ده‌بی مأل و خانه‌واده‌ شوینی ئارامی و ئاسایش بی، و ئەم توخوون نه‌که‌وته‌ ده‌بیته‌ هۆی ئەوه‌ی که‌ پیاو جیگه‌ی خۆی له‌ ناو خانه‌واده‌دا له‌ده‌ست بدات. ئەمیر

موختاری ئاماژه بهم جوړه توندوتیژی به نابه رسته ده کات:

«بۆ نمونه ده لاین چهنده بۆ ژنه که ی خه رج ده کا، به لام په یوه نندی سۆزداریه که یان میکانیکه و ئهم پیاوه تهنه ئیش ده کا، بۆ ماوه ی دوو کاترمیر دیته وه ماله وه ناتوانی ئوقره بگری، سووکایه تی پیده کری، بیریزی پیده کری، مه به ستم ئه وه یه ئهم ژنه کاریکی وای کردوه که ئهم پیاوه لینی نادری، به لام خو له ماله وه نییه، پیگه ی خو ی له ده ست داوه، ئهمه توندوتیژی به نابه رسته، پیاویک که هه میسه کار ده کا، پیی وایه له ده روه بی باشته، هیچ ناکا، پیاویکی زور تهنه دروسته له رووی ره فتاری کومه لایه تییه وه، به لام ناتوانی بگه رتیه وه بۆ ماله وه» (دیمانه ی ژماره ۵۱، ۳۴ pos).

له م گیرانه وه دا پیاو دا بینکه ری داراییه، به لام په یوه نندی سۆزداریه که یان بۆته «میکانیکی» و مال له بری ئارامی شوینی سووکایه تی و بیریزی پیکردنه. ئهم دۆخه هه رچه نده توندوتیژی جه سته یی ئاشکرای نییه، به لام به جوړیک «توندوتیژی به رسته» که په پیگه ی پیاو له ناو مالدا لاواز ده کا و وای لیده کا روو له ماله وه نه کات. ئهم له ده ستدانی پیگه و وابه سته نه بوون به ماله وه ده توانی هه سستی هیچو که یی له پیاو دا به دی بین و ئهو پیاوه ئیراده ی ئاماده بوون و به شدار یکردن له ژیان ی خیزانی نه بیت. ئهم دیارده ده توانین گری بده ی نه وه به چه مکی «توندوتیژی شاراه» یان «توندوتیژی ره مزی» ی پییر بۆردیو، که ئاماژه بۆ فۆرمه کانی زالبوون ده کا که به شیوه یه کی نااگایانه له ریگه ی پیکهاته و هیما کومه لایه تییه کانه وه ده سه پیتری و به سروشتی ده رده که ون (بۆردیو، ۱۹۹۰). له م حاله ته دا سووکایه تی و بیریزی به شیوه یه کی سیستماتیکی پیگه ی پیاو له ناو بنه مالدا لاواز ده کا و به ره و گو شه گیری دنه ی ده دات.

له ده ستدانی ئیراده و مافی هه لبژاردن و هه یمه نه که لیکه وته یه کی تاکه که سیی توندوتیژی دژی پیاوانه پرۆسه یه کی ئالوز و فره لایه نه یه که له ئه نجامی فاکته ره جوړاوجۆره تاکه که سی و نیوان که سی و پیکهاته ییه کان روو ده دات. ئهم دیارده نه تنه پیاوان له توانای پراکتیکی و بریاردان بیبه ش ده کا، به لکوو روچ و ده روونیان ده ژاکینی، هه سستی قوولی نائومی دی و هیچو که یی و له ده ستدانی کۆنترولی ژیان یان تیدا به دی دینیت. شیکردنه وه ی ئهم لیکه وتانه له چوارچیوه ی تیوری زه مینه بونیاد و پشت به ستن به وته ی دیمانه له گه لکراوان، یارمه تیمان ده دا که له ئه زمونی ژباوی پیاوان له به رامبه ر توندوتیژی قوولتر تیبه گه ی و دیوه شاراه کانی ئهم دیارده یه ئاشکرا ده کات.

لیکه وته جه سته ییه کان

لیکه وته کانی توندوتیژی دژی پیاوان ره هه ندی جوړاوجۆری هه یه، یه کیک له دیارترین و هه ندیک جاریش ویرانه رترین یان لیکه وته جه سته ییه کانه. ئهم لیکه وتانه له برینداربوونی جه سته یی ده سته جی و دیاره وه ده ست پیده کا هه تا ده گاته بوو کانه وه و ماندوویتی درێخایه نی جه سته یی و

نەخۆشییە سەختەکان کە ھەرەشە لە تەندروستی و مانەوهی پیاوان دەکەن. توندوتیژی نەک تەنھا دەتوانی زیانی جەستەیی راستەوخۆی لێ بکەوێتەوه، بەلکۆو ئەو فشارە دەروونی و کۆمەڵایەتیەیی کە دەرھاوێشتە توندوتیژییە دەتوانی بە تێپەربوونی کات کاریگەری و یرانکەری لەسەر جەستە ھەبێت. مردنی پیشووەختی پیاوان، چ راستەوخۆ بەھۆی توندوتیژییە بێ یان چ بەھۆی لیکەوتە ناراستەوخۆکانی وەکوو خۆکوشتن بێ، یەکیک لە لایەنە جدییەکانی ئەو پرسەییە کە پێویستی بە گرێگیدانی تابیەتە. زیانی جەستەیی بەھۆی توندوتیژییە بریتیە لە برین و شکان و برینداربوونە جەستەییەکانی تر کە نەک تەنھا دەرد و رەنجی دەستەجێی لێ دەکەوێتەوه، بەلکۆو لە درێژخایەندا دەبێتەھۆی پووکەنەوه و ماندوویتی جەستەیی و کەمئەندامی. ھەرچەندە کەمتر باسی لێوە دەکری، بەلام پیاوان دەتوانن ببنە قوربانی توندوتیژی سیکسیش، کە لیکەوتە جەستەیی و دەروونی قوولی ھەیە. جگە لەوەش فشاری درێژخایەنی بەھۆی بەئەزموونکردنی توندوتیژی دەتوانی سیستەمی بەرگری لەش لاواز و پیاوان تووشی نەخۆشییە جەستەییە جیاوازیەکان بکا لەوانە نەخۆشییەکانی کۆئەندامی ھەرەس و ماسوولکە و ھەروەھا نەخۆشییە درێژخایەنیەکانی وەکوو نەخۆشییەکانی دڵ، شەکر و ھەوکردن. لە کۆتاییدا لە توندترین ھالەتەکاندا لیکەوتە جەستەیی و دەروونیەکانی توندوتیژی دەتوانی بێتەھۆی خۆکوشتن، کە بۆ خۆی کۆتایی کارەساتباری پرۆسەی پووکەنەوهی جەستەیی و دەروونیە کە بەھۆی توندوتیژییە دروست دەبێت. لەم بەشەدا بە پێی ئەنجامەکانی ئەم لیکۆلینەوه ئەم لیکەوتە فیزیکیانە بە وردی تاوتوێ دەکەین.

مردنی پیاوان

لە کۆمەڵگایە کدا کە توندوتیژی بە شیوەی جۆراوجۆر سیبەری خستۆتە سەر ژانی پیاوان، مەرگ یەکیک لە تالترین لیکەوتە جەستەییەکانی ئەم توندوتیژییە. ئەم لیکەوتە کە ھەندێک جار لە جەلتە کتوێ و نەخۆشییەکانی دڵ و دەمار و تەنانەت مەرگی بەھۆی فشاری دەروونیەوه خۆی دەنوی، پیاوان لە تەمەنێک کە دەبێ لە لووتکە چالاکیی خۆیاندا بن، لە ژیان بێبەش دەکات. لە چوارچێوەی تیۆریزەکردنی دەیتابونیاد، مەرگی پیاو تەنیا دیاردەیەکی بایۆلۆژی نییە، بەلکۆو لیکەوتە پرۆسەییەکی ئالۆزی کۆمەڵایەتی – دەروونیە کە فشارە ئابووریەکان، فشارە خێزانییەکان و توندوتیژییە چەسپاوکانی ناو کۆمەڵگە جەستە و گیانی پیاوان ماندوو دەکەن. ئەم گێڕانەوانە کە لە دیمانە قوول لەگەڵ کەسانی جۆراوجۆردا وەدەست ھاتووە، نیشان دەدەن کە چۆن توندوتیژی بە شیوەیەکی راستەوخۆ و ناراستەوخۆ تەمەنی پیاوان کورت دەکاتەوه و زیاتر لە بەرامبەر مەرگدا خەسارەلگیران دەکات.

یەکیک لە دیمانە لەگەڵراوان راشکاوانە باس لەم واقعە تالە دەکات:

“رێژەی مردن لە نێو پیاوان دوو ئەوەندەیی ژنانە، بەراستی ترسناکە، خۆکوشتن، جەلتەیی میشک، نەخۆشیەکانی دڵ و دەمار، پاشان ئەو فشار

و زه خته ی که پیاوان له ژياناندا ته حه مولی ده کهن، له ناو خانه واده و له ده روهش، به لام ئیمه ناتوانین له وه تیگهین، سه رچاوه ی ئهم فشاره له کوپیه؟ به شیکي ئابوورییه. ته نانهت نازانی روو له کی بکا، په نا بو کی ببا، کیشه کانی لای کی بلیت. هه لاوسان و به زبوونه وه ی نرخه کان، گرانی. به لئی ئیمه ده زانین کاری حکومه ته و هه مووان ده زانن و هیچیش ناکری و ئیمه تنهها به رگه ی فشاره کان ده گرین. له ئیستادا مردن له ناو پیاواندا یه کجار زوره بو نمونه له پیشه گه لی وه کوو هیزی پولیس و کاری کریکاری و کاری خزمه تگوزاریدا. ئه و فشار و رووداوانه پیاو عه سه بی ده کهن. فشاری دارایی” (دیمانه ی ژماره ۵۲، فراهانی، Pos 79-80).

ئهم گیرانه وه وینه یه کی روشن له و فشاره فره هه ندانه یه که پیاوان رووبه رووی ده بنه وه. فشاره ئابوورییه کانی وه کوو هه لاوسان و گرانی که تاک خوی له ئاستیان ناگری و هه روه ها فشاره پیشه ییه کانی وه کوو پولیس یان کاری خزمه تگوزاری، جهسته و میشکی پیاوان ماندوو ده کات. ئهم فشارانه که زورجار چاره سهریان بو نییه، ده بنه هو ی نه خو شیه کانی دل و مردنی پیشه خته. ئهم نه زمونه له گه ل تیوری ستریسی درپرخایه یه ک ده گریتته وه، که نیشان ده دا فشاری درپرخایه یه ده توانی تیکچوونی جهسته یی وه کوو نه خو شیه کانی دل و جه لته ی میشکی لی بکه ویتته وه (Cohen et al., 2007).

ئهم جیاوازییه له ته مه نی ژن و پیاودا له گیرانه وه یه کی دیکه شدا ئاماژه ی پیکراوه:

«ئه گه ر لئی بکو لیتته وه ده بینی زوریک له مه رگه کانی سه رده می پیری هی ئافره تانه چونکه له پیاوان زیاتر عومر ده کهن، پیاوان زووتر ده مرن، زووتر تووشی جه لته ی میشک ده بن، به هو ی ئهم فشاره وه، به هو ی ئه و توندوتیژییه ی که له ژياندا تووشی ده بن. ئه گه ر لئیکه بده یته وه، ده بینی زوربه ی ئه و ژن و پیاوانه ی ده گه نه ته مه نی پیری له پیشدا پیاوان ده مرن، دواتر ژنان، چونکه فشاری ئه و توندوتیژییه له سه ر پیاوان زیاتره” (دیمانه ی ژماره ۷۷، عه باس به رغه مدی، Pos 41).

ئهم لیدوانه ئه وه پیشان ده دا که توندوتیژی به ئه زمونکراو، چ له شیوه ی فشاری ده روونی و چ له شیوه ی فشاری کو مه لایه تیدا، ته مه نی پیاوان کورت ده کاته وه. فشاری به هو ی ئهم توندوتیژیانه وه که زورجار به هو ی رول و چاوه وانییه نه ریتییه کانی پیاوان (وه کوو دابینکردنی بژیویی خانه واده) خراپتر ده بی، جهسته یان له هه مبه ر نه خو شیه کوشنده کان لاواز ده کات. ئهم بابه ته له گه ل دۆزینه وه کو مه لئاسیه کانی ته ندروستیدا یه ک ده گریتته وه که نیشان ده دا رول جینه دریه کان و فشاره کو مه لایه تییه کانی په یوه ست به وانه وه ده توانن کاریگه ریی خراپ له سه ر ته ندروستییه جهسته یی دابنن (Courtenay, 2000).

هه‌روه‌ها توندوتیژی خیزانی و فشاری سۆزدارى له‌م سووره‌ کوشنده‌دا رۆل‌یان هه‌یه. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌ گه‌لکراوان ئه‌زمووێکی که‌سیی خۆی به‌هه‌ستیکی قووله‌وه‌ ده‌گیرێته‌وه‌:

«دایکم شیشه‌که‌ی شکاند و باوکم له‌ داخان دلی تۆقی و مرد» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۴، وه‌حید فهره‌جی، Pos 62).

ئهم گیرانه‌وه‌ کورت و به‌لام ناخه‌ه‌ژینه‌ کاریگه‌ری راسته‌وخۆی توندوتیژی خیزانی له‌سه‌ر مه‌رگ نیشان ده‌دات. ئه‌و تووره‌یی و فشاره‌ ده‌روونییه‌ی که‌ له‌ ئه‌نجامی ململانیی خیزانییه‌وه‌ دروست ده‌بی، ده‌توانی جه‌سته‌ ماندوو بکا تا ئه‌و راده‌ی که‌ تاک به‌هۆی ئه‌و خه‌م و فشاره‌ تاچه‌تپرووکی نه‌وه‌ بمیریت. ئهم ئه‌زموونه‌ چه‌مکی مه‌رگی به‌هۆی خه‌م یان «دلی شکاو» وه‌بیر ده‌هێنێته‌وه‌ و له‌ ده‌رووناسیدا به‌ نه‌خۆشیی تاکۆتسۆبۆ ناسراوه‌، حاله‌تیک که‌ ستریی سۆزداریی توند ده‌بیته‌ هۆی نه‌خۆشیی دل (Wittstein et al., 2005).

فشاری خانه‌واده‌یی و ئه‌و هه‌ستی گوناوه‌ و تاوانه‌ی که‌ لێی ده‌که‌وتێته‌وه‌ له‌ مردنی پیاواندا ده‌ور ده‌بینن، وه‌ک له‌م گیرانه‌وه‌دا ده‌بینریت:

“با نمونه‌یه‌کتان بۆ به‌ینمه‌وه‌، دوو سال له‌مه‌وه‌ر یه‌کیک له‌و که‌سانه‌ی له‌ ده‌ورو به‌رم بوو و ده‌مناسی، ژنیکی هه‌بوو ته‌مه‌نی ۳۸ سال بوو و جه‌لته‌ی دل لێیدا، بوو، نه‌شته‌رگه‌ری ئه‌نجیۆپلاستی بۆ کرا و له‌ نه‌خۆشخانه‌ خه‌وتی، رۆژیکیان ژنه‌که‌ی قسه‌ی له‌گه‌ل ده‌کردم و دواتر هاته‌ سه‌ر ئهم بابته‌ و وتی ئازاری وێژدانم هه‌یه. منیش گوتم: بۆ ئازاری وێژدان هه‌یه؟ گه‌راوه‌ وتی چه‌ند رۆژیک له‌مه‌وه‌ر زه‌ختیکی زۆرم لیکرد که‌ بچین بۆ سه‌فه‌ری قیشم. ئهم ژن و میرده‌ هه‌ر دووکیان کارمه‌ندن، ژانیان وه‌کوو خۆمان وایه‌. ناچار بوو واز له‌ زۆر شت به‌ییت. پیم وایه‌ ئهمه‌ زیانیکی جه‌سته‌یه‌ که‌ که‌سیک تووشی ده‌بی که‌ نه‌خۆشییه‌ کانی دل و جه‌لته‌ و هتد. بۆچی ته‌مه‌نی جه‌لته‌ دابه‌زیوه‌؟! فلانکه‌س شه‌و خه‌وتوو و به‌یانی هه‌لنه‌ستاوه‌ته‌وه‌، به‌لێ ئاماره‌که‌ی به‌رز بووه‌ته‌وه‌. ۲- زیانیکی که‌ له‌و په‌یوه‌ندییه‌دا له‌ نێوان ئه‌و دوو لایه‌نه‌دا هه‌یه» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۸، ئیلناز سه‌فایی، Pos 42).

ئهم چیرۆکه‌ نیشان ده‌دا که‌ چۆن فشاره‌ خیزانییه‌ کانی وه‌کوو داواکارییه‌ داراییه‌کان یان کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، ستریس و فشاری ده‌روونی توند و له‌ کۆتاییدا جه‌لته‌ی دلیان لێ ده‌که‌وتێته‌وه‌. دابه‌زینی ته‌مه‌نی جه‌لته‌ که‌ له‌م گیرانه‌وه‌دا ئاماژه‌ی پیکراوه‌، هۆشداریی زیادبوونی فشاره‌ کانی ژیان له‌سه‌ر پیاوانه‌، به‌تایبه‌ت له‌ ته‌مه‌نیکی که‌مدا که‌ ده‌بی پیاوان له‌و ته‌مه‌نه‌دا له‌ لوتکه‌ی هێزی جه‌سته‌یی خۆیاندا بن. ئهم بابته‌ له‌گه‌ل توێژینه‌وه‌ په‌تاناسیه‌کان (ئێپیدیمیۆلۆژیک) یه‌ک ده‌گرێته‌وه‌ که‌ ده‌ریده‌خا که‌ فشاری کۆمه‌لایه‌تی و خیزانی هۆکاری سه‌ره‌کی دابه‌زینی

تەمەنی نهخۆشییه کانی دله (Steptoe & Kivimäki, 2012).

ههروهها توندوتیژی دهروونی و کۆمه لایهتی دهتوانی ئه و پهفتاره وێرانکه رانهی لی بکهوێتهوه که دهبیته هۆی مهرگ. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ئهم په یوه ندییه بهم شیوه باس ده کات:

«له لیکه و نه کانی توندوتیژی دژی پیاوان واته هه موو ئهم توندوتیژیانهی که ئیمه ی پیاوان به شیوازی جیاواز به ئه زموونی ده که یین، یه کیان روو له ئالوده بوون ده کا؛ جۆریکی توندوتیژی ئه وه یه که روو ده کاته کوشتن یان جۆریکی دیکه ی سهر ده کیشی بو ئه سیدرشتن (تیزاب پێدا رشتن) هه موو ئهم توندوتیژییه له رینگه ی زه یمنانه وه بۆمان ده گواز ریته وه.» (دیمانه ی ژماره 67، ئهمین ره زایی، Pos 8).

ئهم لیدوانانه نشان ده دا که توندوتیژی به ئه زموونکراو دهتوانی پهفتاری شه رانگیزانه یان خۆتیکده رانه ی وه کوو ئالوده بوونی لی بکهوێتهوه، که ههر یه که یان مه ترسیی مهرگ زیاد ده که ن. به تایبته ئالوده بوون، دهتوانی مهرگی به هۆی زیاده روویی له به کاره ی نانی ماده هۆشبه ره کان یان نهخۆشییه په یوه ندیداره کانی لی بکهوێتهوه و توندوتیژی وه کوو کوشتن یان تیزاب پێدا رشتنیش راسته وخۆ دهتوانی ژپانی مروف له ناو بیات. ئهم سووره ی توندوتیژی و مهرگ له گه ل تیوریی گواستنه وه ی توندوتیژی یه ک ده گریته وه، که نشان ده دا که توندوتیژی به ئه زموونکراو دهتوانی سهر بکیشی بو توندوتیژیی کرده یی یان پهفتاری تیکده رانه (Widom, 1989).

ههروهها ئاماری گشتیی مردن ئهم راستیییه پشتراست ده کاته وه، وه ک ئهم گیرانه وه ده لیت:

«تیکرای ریته ی مردن بو پیاوان [به به راورد به ژنان] 60 سال، 50 سال، 70 ساله و پیاوان زۆتر تووشی جه لته ده بن» (دیمانه ی ژماره 63، چاوپیکه وتنی گرووی له گه ل هاو لاتیانی ئه رده بیل، Pos 21).

ئهم جیاوازییه ی که له تیکرای ته مهن دا ده یبینین، بۆمان ده رده که وی که پیاوان تیکرای ته مهن یان که متر له ژنانه و زووتر ده مرن. که ئهمه ره نگدانه وه ی باری قورسی توندوتیژی و ستریس له سهر جه سته و رو حیانه. ئهم بابه ته له گه ل ده ی تا ئامارییه جیهانییه کانیش یه ک ده گریته وه که ده ریده خا ئومید به ژپان بو پیاوان به شیوه ی مامناوهند له ژنان که متره، و ئهم جیاوازییه زۆر جار ده گه ریته وه بو فاکه ته ره کۆمه لایه تی و دهروونییه کانی وه کوو توندوتیژی و فشاره کانی رۆلی جینده ری (ریکخراوی ته ندروستی جیهانی، 2020).

له کۆتاییدا، نه بوونی سیسته می پشتیوانیش ئهم سووره کوشنده خراپتر ده کات. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان به داخ و که سه ره وه ده لیت:

“به گشتی توندوتیژی له ناو خانه واده دا به شیوه یه کی ترسناک به ده روونی بووه، سیسته می چاره سه ری سیسته می خانه واده یی که بریار بوو

لەلایەن حکومەتەوه وەرپێ بخری کە لە دوو پارێزگادا بوو و دواى ماوه یەک
وازی لێ هێنرا، ئەگەر ئەم سیستەمى چارەسەرە بە شیوەیەکی رێکوپێک
جێبەجێ بکرایە، بەرزترین رێژەى مردن هەى پیاوان نەدەبوو" (دیمانەى ژمارە
۹۷، فەرهاد عەزیزى، Pos 130).

ئەم گێڕانەوه نیشان دەدا کە نەبوونی پشتیوانی تە کووز و رێکخراو بۆ کەمکردنەوهی توندوتیژی
خیزانی و کۆمەلایەتیی، بۆتە هۆی ئەوهی کە پیاوان لە بەرامبەر لیکەوتە کوشندەکانى ئەم
توندوتیژیانە بێ بەرگری بن. ئەگەر سیستەمى چارەسەر و پشتیوانی بوونیان هەبوا، دەکرا
رێگرى لە زۆریک لەم مردنانە بکرایە. ئەم بابەتە لە گەڵ چەمکی سەرمايهی کۆمەلایەتیدا یەک
دەگرێتەوه، کە جەخت لەوه دەکاتەوه کە تۆرەکانى پشتیوانی دەتوانن تاکەکان لە فشارەکانى ژيان
بپارێزن (Putnam, 2000).

لەم گێڕانەوه تالەدا، مردنی پیاوان کە لیکەوتەى توندوتیژی جەستەیی و دەروونی - کۆمەلایەتییە،
برینێکی قوول بەسەر جەستەى کۆمەلگاوه. لە فشارە ئابوورییەکانەوه کە هیچ چارەسەرێکیان بۆ
نییە، بگرە هەتا دەگاتە توندوتیژی خیزانی کە دڵ دەشکێنێ، و نەبوونی سیستەمى پشتیوانی
کە پیاوان بە تەنیا جێدەهێلن، هەموویان دەستیان داووتە دەست یەک بۆ ئەوهی تەمەنى پیاوان
کورت بکەنەوه. ئەم مردنانە، چ لە شیوەى جەلتهى کتوپر، یان نەخۆشیی بە هۆى سترێس، یان
رەفتاری تیکەدرانەى وه کوو ئالوودەبوون یان توندوتیژی کوشندە، هۆشدارییە کە لە قوولایی ئەو
کارەساتانەى کە توندوتیژی بەسەر ژيانى پیاواندا دەیسەپێنێت. بۆشکاندنێ ئەم زنجیرە کوشندە،
پێویستە سیستەمە پشتیوانییەکان دووبارە ساز بکړینهوه و فشارەکانى رۆلى جێندەرى کەم بکړینهوه
و فەزایەکی ئەمن و سەلامەت بۆ دەرپرینی ئازار و وەرگرتنی یارمەتى دروست بکړیت.

خەسارەت و ماندووبوونە جەستەییەکان

لە نیوچینە شاراو و ئاشکراکانى توندوتیژی دژی پیاواندا لیکەوتە جەستەییەکان و ماندووییى
جەستەیی یەکیەک لە دەرەنجامە ئازارەخشەکانى ئەم دیاردەییە، و کاریگەرى لەسەر ژيانى زۆر
کەس هەبوو. ئەم گێڕانەوه، لە چوارچێوهى تیۆریزەکردنى دەیتابونیاد (گرەند تیۆرى)، هەول
دەدا بە پشتبەستن بە ئەزمونە ژیاوهکانى ئەو پیاوانەى کە بە پێست و ئێسکیان توندوتیژیان
بە ئەزمون کردوو. وینەیهک لەم خەسارەت و زیانانە بخاتە روو. توندوتیژی چ راستەوخۆ لە رێگەى
لیدانى جەستەییەوه بێ یان نارااستەوخۆ لە رێگەى فشارەکانى کار و بارودۆخى ژيانى نامرۆقانه
بێ، جەستەى پیاوان هێلاک دەکا و تەندروستییان دەخاتە مەترسییەوه و هەندێک جاریش بەرهو
پیربوونی پێشوخە و بێ توانایی هەمیشەییان دەبات. ئەم سوورە و پێرانکەرە چیرۆکی ئەو پیاوانەیه
کە لە بێدەنگیدا بارى قورسى توندوتیژی هەلەگرن و جەستەیان وردە وردە ملکەچى ئەو فشارانە
دەبێت.

یه کیک له دیمانه له گه لکراوان، به ده نگیکی پر له ئیش و ئازاره وه، باس له کاریگه ریه جهسته ییه کانی ئه و کاره قورسانه له سه ره جهسته ی خوی و هاوکاره کانی ده کات:

«من خۆم له نه خوشخانه یه کدا ماوه ی ۱۳ ساله کاره ده که م. دیسکی سووکم گرتووه، دیسکی که مه ره. ته ندروستی جهسته ییم له پیمه وه ده ست پیده کات. واریسم هه یه، ئازاری پشتم هه یه. هه موو ئه وانه ی لیره ئیش ده که ن هه موویان به راستی ئازاری پشتیان هه یه، ئازاری قاچ، ئازاری ملیان هه یه، له به ره ئه و کاره قورسه ی که ده یکه ن هه ره یه که یان نه شته رگه رریان بو به شیک له جهسته یان کردووه » (دیمانه ی ژماره ۷۱، محمه ده ی، Pos 36).

ئهم گیرانه وه، گیرانه وه ی ماندووتیی جهسته یی که به هو ی بارودوخی سه خت و تاقه تپروو کینی کار کردنه وه دروست ده بی، به ئیمه نیشان ده دات. ئهم بارودوخه که خوی جوړیک له توندوتیژی پیکهاته ییه، ورده ورده جهسته ی تاکه کان به هیلاک ده با و تووشی ئازاری درێخایه ن و چه ندین نه شته رگه رریان ده کات. ئهم جوړه توندوتیژی که زوړ جار پشتگو ی ده خری، ته ندروستی جهسته یی ده خاته مه ترسییه وه و باری خوشگوزه رانیی ژیان به توندی که م ده کاته وه.

توندوتیژی جهسته یی هه ندیک جار به شیوه ی ناراسته وخو و شاراهه خوی درده خا، وه کوو بیبه شبوون له پیداو یستییه سه ره تاییه کانی وه کوو خوړاکی باش و پاخواوینی، که راسته وخو کاریگه ری له سه ره جهسته ی تاک داده نی. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان که ئه زموونی کار کردنی له ناوه نده کانی ته ندروستی ده روونیدا هه یه، باسی ئهم جوړه توندوتیژییه ی کرد و وتی:

«توندوتیژی زیاتری له گه ل ده کری، له به ره وه ی من له ناوه نده کانی ته ندروستی ده روونی کارم ده کرد، به راستی ئه و توندوتیژییه م بین. ده مبینی که خوړاکی پیوستیان پیناده ن، پاک و خاوینی له ئاستیکی باشدا نییه، تو سه یر که بو نموونه، واده ی به سه رچوونی خوړا که کان ده گوړن و ریکه وتی نو یی لی ده دهن و ده یدهن به کو مه کخوازه کان، بو ئه وه ی ئه گه ر پشکنه ر هات و پشکنینی بو خوړا که کان کرد نه زانی ئه مانه ماوه که یان به سه ر چوووه. که واته، هه موو ئه مانه توندوتیژی جهسته ییه » (دیمانه ی ژماره ۸۱، خانمی هه متا، Pos 92).

ئهم لیدوانه فۆرمیکی سیستماتیکی توندوتیژی ئاشکرا ده کا که تییدا که سانی خه ساره لگر له سه ره تایترین مافه کانیا ن بیبه ش ده کرین. ئهم بیبه شبوونه به ئه نقه ست بی یان به ئه نقه ست نه بی، جهسته یان لاواز و تووشی نه خوشیی جوړا جوړیان ده کات. هه روه ها له روانگه ی زانستییه وه، ریکه راوی ته ندروستی جیهانی (WHO، ۲۰۰۲) به دخوړاکی و بیبه شبوون له پاخواوینی وه ک جوړیک له توندوتیژی جهسته یی ده ستنیشان ده کا که ده توانی لیکه وته ی درێخایه نی له سه ره

تهدروستی تاک هه بیټ.

هه ندیک جار توندوتیژی راسته وخۆ و درندانه به سهر جهسته دا ده سه پینری و کاریگه ریه کانی بو سالانیک بهردهوام ده بیټ. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان که دلی پر، نه زمونه نازار به خسه کانی تافی مندالیی خوئی ده گیریتتهوه:

«دایکم نهیده هیشت بچمه ژوورهوه. من منداڵ بووم تانیوه شه و له دهرهوه ده مامهوه. چونکه زور سه رسهخت و که له رهق بووم، نه مده هیشت که سه فه رمانم پی بدا یان به ده که لکیم لی بکات. گه یشته نه و ئاسته ی که [خیزانه که م چونتان پی بلیم!] زور به نازاره، به لام له بهر نه وه ی دایکم ده یویست نه وه له نه که مه وه، یانی به ره لا و گه مژنه بهم. به زنجیر ده میبه سته وه و هه موو گیانمی داغ ده کرد. و هیشتا نیشانی نه م سووتاندن و داغکردنه به جهسته مه وه ماوه. نه مانه نیشانه کانی نه ون نه و نه تا ده یانبینن؟! به که وچک یان به سیخیک یان هه رشتیکی دیکه ی ده خسته نیوان په نجه کانم. ئیتر نه گه ر شه رم بکردایه، هارو هاجیم بکردایه، یان له قوتا بخانه رامکردبا، نه م کاره ی له گه ل ده کردم. (دیمانه ی ژماره ۴۴، هه مید حقه ی، Pos 45-49).

نه م گیرانه وه چیرۆکیکی ترسناکی توندوتیژی خیزانی ده گیریتتهوه که که سیک برینیکی هه میشه یی له سهر جهسته یه تی و نه م نازاره جهسته یی بهردهوامه تا هه تایه ده مینیتتهوه. نه م جوړه توندوتیژی به نه ک ته نه ها جهسته له ناو ده با، به لکوو روچیش زامدار ده کا و کاریگه ریه کانی هه تا هه ره تی گه و ره سالی بهردهوام ده بیټ. تیوری خه ساره لگربی ستریس (Stress Vulnerability Theory) روونی ده کاته وه که نه م جوړه نه زمونانه له درێڅخایه ندا ده توانن ته ندروستی جهسته یی و ده روونی که سیک بخه نه مه ترسییه وه (Zubin & Spring, 1977).

یه کیک له لیکه وته تاله کانی توندوتیژی جهسته یی پیربوونی پیشوه خته و ماندوویتی رواله تیبه که وا ده کا مروف له رووی جهسته یی و ده روونییه وه له ته منه ی راسته قینه ی خوئی به ته مه نتر ده ربکه ویت. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان به په شیمانییه کی قووله وه باسی نه م بابه ته ده کات:

“کاتیک له نه خوشخانه بووم په رستاره کان پیاوان ده گوتم باوکه زور ته رتیق بوومه وه، پیاوان ده گوتم باوکه پیم گوتم باوکه ی چی من ته مه نم ۴۸ ساله، نه وه نه و نه ده شیشه م کیشاوه قزم رووتا وه ته وه، سهر و ریشم سپی بووه. پیم وایه ئیستا ته مه نم ۶۵ ساله؟» (دیمانه ی ژماره ۲۴، غوه لام نه سکه نده ری، Pos 85-87).

نه م گیرانه وه وینه یه کی دلته زین له پیاویک به ئیمه پیشان ده دا که به هوئی توندوتیژی و ره فتاره مه ترسیداره کانییه وه جهسته و رواله تی وه ها تیک شکاوه که زور له ته منه ی راسته قینه ی خوئی زیاتر ده نوینی و خوئی به پیرتر ده زانیت. تیکچوونی رواله ت که زور جار ده روا ویشته ی شیوازی ژبانی

ناتهندروسته و له توندوتیژیوه سهرچاوه ده گری، کاریگریه جهسته یه قووله کانی هم دیارده نیشان ددهات. توپژینه وه زانستییه کان پشتراستی ده که نه وه که سترسی درپژخایه و توندوتیژی ده توانن پرۆسه ی پیربوونی خانه کان خیراتر بکه نه وه (Epel et al., 2004).

له کوتاییدا توندوتیژی دژی پیاوان، فاکته ریکی تیکده ره که راسته وخو و ناراسته وخو ته ندروستی جهسته یی له ناو ده بات. یه کیک له دیمانه له که لکراوان به باشی باسی ئه مه ی کرد:

«ئمه تا دی زیاتر ته شه نه ده ستینیت. که سی توندوتیژی که سیکه که زیانی جهسته یی پیگه یشتوه. لیکه وته کانی توندوتیژی ئه وه یه که ته ندروستی جهسته یی تیک ددهات» (دیمانه ی ژماره ۳۸، مه هدی مؤتمینی، ۱۱۹ Pos).

ئهم لیدوانه جهخت له وه ده کاته وه که توندوتیژی چ له لایه ن که سانی تره وه بی یان له قالبی بارودوخی ژیان بی، ورده ورده جهسته ی تاک به هیلاک ده با و تووشی زیانیکی هه میشه یی ده کات. له چوارچیه ی گره ندد تیوریدا، ئهم لیکه وته فیزیکیانه دیارده ی سهره کیی ئه زموونی توندوتیژی دژی پیاوان، که ره گ و ریشه یان ده گه رته وه بو بارودوخی کومه لایه تی و خیزانی و پیکهاته یی. ئهم سووره به توندوتیژی ده ست پیده کا و به هیلاکی و پووکانه وه ی جهسته یی و له ده ستدانی ته ندروستی کوتایی پیدی، و بو پشتگیریکردن له م تاکانه پیوستمان به گرینگیدان و ده ستیوه ردانی جدیدییه. توندوتیژی دژی پیاوان، چ له شیوه ی لیدانی راسته وخوی جهسته یی بی، یان له قالبی بارودوخی کاریی تاقه تپرووکیی بی یان بیبه شبوون له پیداویستییه سهره تاییه کان بی، جهسته ی ئهم تاکانه ی کردوه به گوره پانی ململانی که رۆژانه به شیک له ته ندروستی خویان له ده ست ده دن. ئهم گیرانه وه ته نیا گوشه یه ک له نازاره شاراهه کانی ئهم پیاوانه نیشان ددهات؛ ئه و پیاوانه ی که له بیده نگیدا باری ئهم توندوتیژییه هه لده گرن و جهسته یان ورده ورده ملکه چی ئهم فشارانه ده بیت. له روانگه ی زانستییه وه، ئهم دیارده له گه ل تیوری سترسی درپژخایه نیشدا (Chronic Stress Theory) یه ک ده گرتیه وه که جهخت له وه ده کاته وه که بهرکه وتنی به رده وام له گه ل فاکته ره سترسیبه خشه کانی وه کوو توندوتیژی ده توانی ماندوویتی جهسته یی و نه خووشی درپژخایه نی لی بکه ویتیه وه (Cohen et al., 1995). ئهم شیکارییه به پشتبه ستن به ئه زموونی ژیاو و روانگه زانستییه کان، نیشان ددها که لیکه وته جهسته ییه کانی توندوتیژی دژی پیاوان ته نیا خه ساره ت و زیانیکی تاکه که سی نییه، به لکوو کیشه یه کی کومه لایه تییه که بو ریگری لی کردن و چاره سهرکردنی پیوستمان به ستراتیژی هه مه لایه نه هه یه.

توندوتیژی سیکی

توندوتیژی سیکی دژی پیاوان، به تایبه ت له قالبی لیکه وته جهسته یی - فیزیکییه کان، یه کیک له وه ره هه ندانه یه که له توپژینه وه کانی توندوتیژیدا که متر ده بیری و زور جار پشتگوئی ده خری و کاریگریه ی قوول و به رده وام له سهر جهسته و دهروونی قوربانیه کان داده نیت. ئهم جوړه توندوتیژییه

که هه‌ندیک جار له تافی مندالیدا ڕوو دهدا و هه‌ندیک جاریش له هه‌ره‌تی گه‌وره‌سالیدا به شیوه‌ی جۆراوجۆر خۆی دهرده‌خا، نه‌ک ته‌نها ده‌بێته‌ هۆی خه‌ساره‌ت و برینداربوونی جه‌سته‌یی، به‌لکوو لیکه‌وته‌ی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی و ته‌نانه‌ت فهره‌ه‌نگیشی هه‌یه. له‌م گیرانه‌وه‌دا به‌ پشت‌به‌ستن به‌ ئەزموونه‌ ژیاوه‌ کانی ئەو که‌سانه‌ی که ئەم توندوتیژییه‌یان به‌سه‌ر هاتووه‌ و هه‌روه‌ها به‌ که‌لک وه‌رگرتن له‌ ڕوانگه‌ زانستیه‌ی کان، ئەم لیکه‌وتانه‌ لێک ده‌ده‌ینه‌وه‌ و هه‌ول ده‌ده‌ین دیوه‌ شاراه‌ کانی ئەم مه‌سه‌له‌یه‌ ئاشکرا بکه‌ین.

یه‌ کێک له‌ لایه‌نه‌ دیاره‌ کانی ئەم بواره‌، ئەزموونه‌ تال و ئازاره‌ خشه‌ کانی توندوتیژی سی‌کسی له‌ تافی مندالییه‌ که‌ زۆر جار وه‌ک برینیکی قوول له‌ زه‌ین و جه‌سته‌ی تاکدا ده‌مینێته‌وه‌. به‌ وته‌ی یه‌ کێک له‌ دیمانه‌له‌ گه‌لکراوان:

«ئه‌گه‌ری ئەوه‌ هه‌یه‌ که‌ مندالیک، کورپکی ته‌مه‌ن ۸-۹ سالان، ده‌ستدریژی سی‌کسی کرابێته‌ سه‌ری، ئەم تروما یان ئیییووژه (ئازاردانی سی‌کسی) له‌ ژووری چاره‌سه‌رکردن قسه‌ی بۆ منی ده‌روون‌پزیشک کرد، و وتی من ده‌ستم لیدراوه‌ و حه‌شه‌ری کراوم، و یان به‌ چاوم خۆم ئەندامی زاویم بینی و ناچاری کردم هه‌ندیک شت بکه‌م. وا دیاره‌ هه‌میشه‌ ئەم جۆره‌ حاله‌تانه‌ هه‌ن» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸، مه‌هدی مؤتمیمی، Pos 13).

ئەم گیرانه‌وه‌ قوولایی ئەو زیان و خه‌ساره‌تانه‌ نیشان دهدا که‌ کوران له‌ ته‌مه‌نیکی بچووکدا تووشی ده‌بن. ئەم جۆره‌ ئەزموونه‌ نه‌ک هه‌ر سنووری جه‌سته‌یی مندال پێشیل ده‌که‌ن، به‌لکوو هه‌ستی ئاسایش و تممانه‌ له‌ منداله‌دا ده‌کوژن. توێژینه‌وه‌ کان ده‌ریانخستوه‌ که‌ توندوتیژی سی‌کسی له‌ مندالیدا ده‌توانی تیکچوونی ده‌روونی وه‌ کوو دل‌ه‌راوکی، خه‌مۆکی و ته‌نانه‌ت نه‌خۆشی سترێسی دوا‌ی ڕووداوی (PTSD) لێ بکه‌وێته‌وه‌ (Briere & Elliott, 2003). ئەم خه‌ساره‌ت و زیانانه‌ زۆر جار له‌ هه‌ره‌تی گه‌وره‌سالیدا له‌ قالبی ره‌فتاری شه‌رانگیزانه‌ یان خۆتیکده‌رانه‌دا دهرده‌که‌ون، چونکه‌ که‌سی قوربانی بۆ ده‌ردانی ئەم ئازاره‌ ده‌روونیه‌ ڕیگه‌یه‌کی نه‌دۆزیوه‌ته‌وه‌. لیکه‌وته‌ جه‌سته‌یه‌ کانی ئەم توندوتیژییه‌ ده‌توانی ببێته‌ هۆی هه‌لسوکه‌وتی مه‌ترسیدار و وێرانکه‌ر. بۆ نموونه‌ دیمانه‌له‌ گه‌لکراویکی دیکه‌ ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کا که‌:

«یان له‌ مندالیدا ده‌ستدریژی سی‌کسی کراوه‌ته‌ سه‌ر، چ له‌ لایه‌ن که‌سوکاره‌وه‌ بێ، یان هاوته‌مه‌نه‌ کانی، یان گه‌وره‌ساله‌ کان، یان له‌ گه‌ره‌ک، یان له‌ ناو خانه‌واده‌ بێ، ئەم توندوتیژییه‌ ده‌توانی سه‌ر بکێشی بۆ به‌کارهێنانی ماده‌ی هۆشبه‌ر و جگه‌ره‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸۲، مێهدی جه‌واد، Pos 26).

ئەم گیرانه‌وه‌ نیشان دهدا که‌ چۆن توندوتیژی سی‌کسی ده‌توانی فاکته‌ریکی بزۆینه‌ر بۆ ئالوده‌بوون بێت. له‌ ڕوانگه‌ی زانستیه‌وه‌ ده‌توانین ئەم ره‌فتارانه‌ وه‌ک میکانیزمی ڕووبه‌ڕووبوونه‌وه‌ی

ناتهندروست هه ژمار بکهین که تاکه کان په نای بو ده بن بو ئه وهی له ئازاری دهروونی و جهسته بی که به هوی توندوتیژییه وه دروست ده بیټ، رزگاریان بیټ (Felitti et al., 1998). ئالوده بوون به ماده هوشبهره کان یان جگهره جگه له زیانه جهسته بیه کان، سووری زیانه کومه لایه تی و ئابوورییه کانی به دواوه بیه که تاک ده خاته دۆخیکی لاواز تره وه.

جگه له وهش توندوتیژیی سیکسی ده توانی دابرانی کومه لایه تی و تاراندن له لایه ن خیزان و کومه لگای لی بکه ویته وه. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان نه زمونیکی جهرگبری له تارینران له لایه ن خیزانه وه هیه و بهم شیوه باسی ده کا:

«کورپکی ته مه ن ۱۹ سال که له مند/لیدا تووشی ده سندریتی سیکسی بووه سه باره ت به ده سندریتی سیکسی خوشکه که ی ده لی: دایکم گه راوه و وتی، ته نانه ت ئاژه له کانیش ئه وه ناکه ن. تو خوا ناناسی، ویزدانت نییه. تو پیسی تو به شهر نیت. ئیتر هه تا ئیستا چاوی لیم نه کردۆته وه» (دیمانه ی ژماره ۶۲، له گه ل دۆسیه ی ئازاردانی سیکسی، Pos 33).

ئه م گێرانه وه لایه نیکی دیکه ی لیکه وته کانی توندوتیژیی سیکسی ئاشکرا ده کا، جیگایه ک که قوربانی نه ک هه ر له گه ل ئه و ئازاره جهسته یی و دهروونییه ده ست و په نجه نه رم ده کا که به هوی توندوتیژییه وه دروست ده بی، به لکوو له لایه ن زیکترین که سه کانیشیه وه رووبه رووی قه زاوه ت و تارینران ده بیته وه. ئه م گۆشه گیریه ده توانی که رامه تی بشکینی و هه ستی بی ریزبوونی پی به خشی و که سه که له سووری بیکۆتایی سه رزه نشکردنی خویان و که سانی دیکه دا گرفتار ده کات. له روانگه ی کومه لناسیه وه ده توانین ئه م تارینرانه وه ک لیکه وته ی ئه و به دناوییه کومه لایه تییه (Stigma) سه یه ر بکری که زۆربه ی قوربانیا نی توندوتیژیی سیکسی به تایبه ت پیاوان رووبه رووی ده بنه وه (Goffman, 1963). له و فره نه گانه ی که پیاوه تی به هیژ و نه دۆران پیناسه ده کری، قوربانیبوونی پیاوان له به رامبه ر توندوتیژیی سیکسی تابۆیه و زۆر جار سه رزه نشت و نکۆلیکردنی له گه له.

یه کیک ره هه نده گرینه گه کانی دیکه ی لیکه وته جهسته بیه کانی توندوتیژیی سیکسی دژی پیاوان، کاریگه ریه درێخایه نه کانی ئه م توندوتیژییه له سه ر ته ندروستی سیکسی و په یوه ندییه سوژدارییه کانیانه. له م زه مینه دا یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ئاماژه به پرسی خه ته نه کردن و کاریگه ریه کانی له سه ر ژیا نی سیکسی و دهروونی پیاوان ده کا و ده لی:

«دیمانه مان له گه ل کردن و هه موویان ده یانگوت چێژی سیکسیان نزیکه ی له سه دا ۸۰ که م بۆته وه و به و بییه ی هوی ئه وه ی چێزه سیکسییه تازه ناگه رپته وه، تووشی خه مۆکی بوون و هه ندیکیان کوژراون. و له یوتیوبدا ژنانیک هه بوون که له راستیدا ئه زمونی سیکسیان له گه ل هه ر دوو پیاوی خه ته نه کرا و خه ته نه کرا ودا هه بووه، و هه موویان دانیان به وه دا ناوه که

پىاوانى خەتەنەنەكراو بەو پىيەھى كە زوو ئاويان ناھەتەوھ ئەزموونىكى باشتريان ھەيە.... ئەگەر ئەمە بۆ ئىراني لى بىدەنيەوھ، رەنگە ئەمە ھۆكارى زۆرىك لە تەلاقەكان و بابەتە سىكسىيەكان بى چونكە ناتوان سىكسى درىخايەنيان ھەبى و ئەوھى من زياتر لە ھەموو شتىك لەسەرى ھەستيار بووم پرسى توندوتىژى دژى پىاوانە و ئەو بابەتى گرىنگى و رىزىكە كە كۆمەلگا بۆ پىاوان دادەنى، واتە رىزگرتن لە پىاوان چونكە من لىكەوتەكانى ھەموويان دەبينم، ئەگەر ژيانى پىاوان گرىنگ بووايە ئەم بابەتە گرىنگى پىدەدرا چونكە ئىستا دەبينم كە رۆشنىراني كۆمەلگا كەمان تەنانت دژى كونكردى گوپى كچان دەوھستەوھ و دەلگىن «ئەمە مەكەن، ئەوھ دەستدرىژىيە بۆ سەر جەستەى مندال. رىگە بدەن با خۆى كەى گەورە دەبى، برپار بدات. ئەوھ لە حالىكدايە كە گوپى كونكردى كچان ھىچ زيانىك بە كچان ناگەيىنى بەلام كاتىك پرسىكى وەكوو خەتەنە كرنى پىاوان دىتە ئاراوھ، زۆربەى خانمان بە پشتبەستن بە ھەمان ئەو گریمانانەى كە رىكلاميان بۆ دەكرى، بەرگرى لە خەتەنە كرنى پىاوان دەكەن كە ئەمە شتىكى بەسوودە، نازانم بۆ رىگرىكردن لە تووشبوونى ھەوكرنە. كەچى ئەمە شتىكى گەمزانەيە. خۆ ئافەرەتان ۲۰ ھىندەى پىاوان تووشى ھەوكردى بۆرىى مىز دەبن. ئەوھ چۆنە ھى ئەوان بە ئانتى بىوتىكىك چارەسەر دەبى، بەلام بۆ كوران بە خەتەنە چارەسەر دەبىت؟ بە برواى من ئەمە دەگەرپتەوھ بۆ ئەوھى پىاوان گرىنگى بە ژيانان نادرىت" (دىمانەى ژمارە ۴، ھەسەن ئىسپانيا، Pos 33).

ئەم گىرپانەوھ لايەنىكى قوولتري توندوتىژى جەستەيى دژ بە پىاوان ئاشكرا دەكا، كە لە قالبى كاريكى فەرھەنگى و كۆمەلايەتى وەكوو خەتەنە كرن، ئەم توندوتىژىيە بەسەر جەستەياندا سەپىنراوھ. ئەم كارە كە زۆر جار بەبى رەزامەندىي خودى كەسەكە و لە تەمەنىكى بچووكدا ئەنجام دەدرى، دەتوانى چىژى سىكسى كەم بكاتەوھ و لە پەيوەندىيە ھاوسەرپىتيە كندا كىشە ساز بكا و تەنانت خەمۆكىشى لى بكەوتەوھ. لە روانگەى زانستىيەوھ، ھەندىك لىكۆلېنەوھ دەريانخستووھ كە خەتەنە كرن دەتوانى كاريگەرى نەرىنى لەسەر كار كرنى سىكسى و ھەستىارى ئەندامى زاوژى ھەبىت (Bronselae et al., 2013). ھەروھە ئەوھى لەم گىرپانەوھدا ديارە، گرىنگىنەدانى كۆمەلگا بە رىز و ژيانى پىاوانە. ئەم گرىنگىنەدانە وەك فاكترىكى فەرھەنگى، توندوتىژى جەستەيى بەرامبەر بە پىاوان ئاسايى دەكاتەوھ و ناھىلئى ئەم زىيان و خەسارەتەنە بىنرىن و چارەسەر بكرىن. لە چوارچىوھى تيۆريزە كرنى دەيتابونىدادا، دەتوانىن لىكەوتە فيزىكى - جەستەيەكانى توندوتىژى سىكسى دژى پىاوان وەك وتەزايەكى تەوھرى سەير بكەين كە لە لايەك پەيوەندى بە فاكترە زەمىنەيەكانى وەكوو فەرھەنگ و نۆرمە كۆمەلايەتيەكانەوھ ھەيە و لە لايەكى

دیکه شه‌وه، لیکه‌وته د‌ه‌روونی و کومه‌لایه‌تییه فراوانتره کانی لئ ده‌که‌وټه‌وه. ئه‌م توندوتیژییه چ له‌شیوه‌ی ده‌ستدریژی سی‌کسی س‌ه‌رده‌می مندالی بی‌یان له‌قالبی کاره‌فه‌ره‌ه‌نگییه کانی وه‌کوو خه‌ته‌نه‌کردن مافه‌جه‌سته‌یی و د‌ه‌روونییه کانی پیاوان پ‌ش‌ش‌یل ده‌که‌ن و سووری خه‌ساره‌تی جه‌سته‌یی و د‌ه‌روونی و کومه‌لایه‌تی به‌دی د‌ین. ئه‌وه‌ی جی‌گای س‌ه‌رنجه‌ئه‌وه‌یه که له‌زوریک له‌کومه‌لگا‌کاندا ئه‌م توندوتیژییه به‌ه‌وی ناوه‌نیتکه‌ی کومه‌لایه‌تی و کلیشه‌ره‌گه‌زیتیه کانی په‌یوه‌ست به‌پیاوه‌تییه به‌شاراوه‌یی ده‌مینته‌وه و زور جار قوربانییه کان له‌پشتیوانی پ‌یوست بی‌به‌ش ده‌کرین. ه‌هر له‌به‌ر ئه‌م ه‌وکاره‌ش پ‌یناسه‌کردنه‌وه‌ی چه‌مکه‌کانی پیاوه‌تی و گرینگیدان به‌مافه‌جه‌سته‌یی و د‌ه‌روونییه کانی پیاوان ده‌توانی ب‌و که‌م‌کردنه‌وه‌ی ئه‌م خه‌ساره‌ت و زیانانه‌ه‌نگاو‌یکی گرینگ بی‌ت.

توندوتیژی سی‌کسی د‌ژ به‌پیاوان، به‌تایبه‌ت له‌په‌ه‌ندی جه‌سته‌یی - فیزیکییه‌وه، برینیکه که‌نه‌ک ته‌نها جه‌سته، به‌ل‌کوو کاریکه‌ری له‌س‌ه‌ر ر‌و‌ح و پ‌یگه‌ی کومه‌لایه‌تی تاکیش داده‌نیت. ئه‌م توندوتیژییه، له‌ئازاردانی مندالییه‌وه ب‌گ‌ره‌ه‌تا ده‌گاته کاری فه‌ره‌ه‌نگی و کومه‌لایه‌تییه کان، نیشان ده‌دا که له‌زوریک له‌کومه‌لگا‌کاندا ماف و ر‌یزی پیاوانه‌هیچ بایه‌خ‌یکی نییه. گ‌یرانه‌وه‌ی ئه‌و که‌سانه‌ی ئه‌م توندوتیژییه‌یان به‌ئه‌زموون کردوه، هاوار‌یکی ک‌پ و ب‌یده‌نگه که‌ده‌بی بی‌ست‌ریت. ئه‌م گ‌یرانه‌وانه‌بانگه‌ه‌شتمان ده‌که‌ن ب‌و ئه‌وه‌ی س‌ه‌ر له‌نو‌ی بیر له‌پ‌نکه‌ه‌اته فه‌ره‌ه‌نگی و کومه‌لایه‌تییه کان بکه‌ینه‌وه؛ ئه‌و پ‌نکه‌ه‌اتانه‌ی که‌ه‌ه‌ندیک جار توندوتیژی ئاسایی ده‌که‌نه‌وه و قوربانی ناچار به‌گ‌وشه‌گیری و ب‌یده‌نگی ده‌که‌ن. ب‌و‌ش‌کاندنی ئه‌م سووره، پ‌یوسته له‌ه‌هر دوو ئاستی تاکه‌که‌سی و کومه‌لایه‌تییه‌ی گرینگ به‌م خه‌ساره‌تانه‌بدری و فه‌زایه‌کی سه‌لامه‌ت دروست بی‌ب‌و ئه‌وه‌ی ده‌نگی قوربانییه کان بی‌ست‌ریت.

نه‌خ‌وشییه‌کانی جه‌سته و ک‌وئه‌ندامی ه‌رس و ماس‌وولکه‌کان

توندوتیژی د‌ژی پیاو، وه‌ک شمشیر‌یکی دوو د‌ه‌م وایه که‌نه‌ک ه‌هر ر‌و‌ح و د‌ه‌روونیان بریندار ده‌کا، به‌ل‌کوو جه‌سته‌شیان به‌لیکه‌وته قورسه‌کانه‌وه تی‌وه‌ده‌گل‌ینیت. ئه‌م توندوتیژییه که‌ه‌ه‌ندیک جار له‌شیوه‌ی ده‌ستدریژی جه‌سته‌یی و ه‌ه‌ندیک جار فشاری د‌ه‌روونی و ه‌ه‌ندیک جار‌یش بی‌به‌ش‌بوونی کومه‌لایه‌تی خ‌وی ده‌نوین، لیکه‌وته‌ی قوولی جه‌سته‌یی - فیزیکی له‌پاش خ‌وی به‌ج‌یده‌ه‌یل‌یت؛ له‌نه‌خ‌وشییه‌کانی ک‌وئه‌ندامی ه‌ه‌رس‌وه ب‌گ‌ره‌ه‌تا ده‌گاته گر‌ث‌بوونی ماس‌وولکه‌کان و ته‌نانه‌ت نه‌خ‌وشییه مه‌ترسیدار و در‌ی‌خ‌ایه‌نه‌کان. له‌م گ‌یرانه‌وه‌دا، به‌پشته‌ستن به‌ئه‌زموونه ژباوه‌کانی ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ئ‌ه‌م توندوتیژییه‌یان به‌ئه‌زموون کردوه، ئه‌م لیکه‌وتانه‌تاوت‌وی ده‌که‌بن و ه‌ه‌ول ده‌ده‌بن به‌روانگه‌یه‌کی ده‌یتا‌بونیا‌ده‌وه دیوه‌شاراوه‌کانی ئه‌م خه‌ساره‌تانه‌ئا‌ش‌کرا بکه‌ین. ئه‌م چ‌یر‌ۆکه‌چ‌یر‌ۆکی ئه‌و جه‌ستانه‌یه که‌به‌رگه‌ی توندوتیژی ناگرن و له‌ب‌یده‌نگیدا ره‌نجی به‌رده‌وام ته‌حه‌مول ده‌که‌ن.

یەکیک لە کاریگەرییە دیارەکانی توندوتیژی، تیکچوونی هاوسەنگیی بایۆلۆجیی لەش و کاریگەرییە کە لەسەر کۆئەندامی هەرس و ماسوولکە کانە. ئەم بابەتە بە باشی لە قسە یەکیک لە دیمانە لەگەڵکراواندا ڕەنگ دەداتەوه:

«پڕۆسەی دەردانی ئەدرنالین و نۆرادرالین، کاتیک بەهۆی توندوتیژییەوه ئەم نۆرۆترسینمیتەرەکانی مێشک هاوسەنگییان تیک دەچیت، و برینی مێعدە دینی، دلەکرە دینی، زک ئیشە دینی، شەکەتی دینی، ماندوویتی دینی، گرژی ماسوولکەکان دینی، میگرینی بەدواوەیە زۆر شتی دیکەشی لێ دەکەوتەوه» (دیمانەی ژمارە ۳۸، مەهدی مۆئەیمینی، 111 Pos).

ئەم گیرانەوه زنجیرەیه ک لە لیکەوتە جەستەییەکان نیشان دەدا کە لە تیکچوونیک بایۆلۆژییەوه دەست پێدەکا و بە تووشبوون بە نەخۆشییەکانی کۆئەندامی هەرسی وەکوو برینی مێعدە و دلەکرە و گرژبوون و گیرانی ماسوولکەکان کۆتایی پێدیت. لە ڕوانگەی زانستییەوه، ستریی درێخایەن کە بەهۆی توندوتیژییەوه، دەتوانی دەردانی لەرادەبەدەری هۆرمۆنەکانی ستریی وەکوو کۆرتیزۆل و ئەدرنالینی لێ بکەوتەوه، کە راستەوخۆ کاریگەری لەسەر کۆئەندامی هەرس و سیستەمی ماسوولکە - ئیسک دادەنیت (Sapolsky, 2006). ئەم سوورە جەستە دەخاتە حالەتی ماندوویتییەوه کە هەندیک جار هەتا سنووری نەخۆشییە درێخایەنەکان دەچیت. توندوتیژییە دروونی کە هەندیک جار لە خیانت یان فشاری سۆزدارییەوه سەرچاوە دەگری، دەتوانی خێرا جەستە هیلاک بکات. یەکیک لە دیمانە لەگەڵکراوان بە ئازاریکی قوولەوه باسی ئەم کاریگەرییە دەکات:

«هێشتا تاپۆیەکم لەلایەن ئەو هاوبەشەمەوه هەیە. تاپۆی ئۆتۆمبیل کە دەتوانم لێی بستینمەوه، تەنانەت ئەگەر حیسابی بکەم بۆ ئەو خەرجییانەی کە لە دوو سالی رابردوودا کردوومەسی بۆ چل ملیۆن تەمەن قەرزازی ئەوم. من دوو سالی کاتم نییە ئەو پارەی کە بۆتەم خەرج کردووە حسابی بکەم. دین و ئیمانی ئەم ئۆتۆمبیلەیه. هۆگری ئۆتۆمبیلە، باوکم فییری نەکردووم، هەرچەندە ۳۵۰ ملیۆنم چوو و تەنانەت ئەویش پارەی نەماوه، من وای دەبینم. کە پارت لە دەست دا ژانیشت دەچیت. ئیستا کە لەگەڵت قسە دەکەم، زۆر لە سی هەفتە لەمەوبەر باشتەم [بەهۆی خیانتەتی هاوبەشەمەوه] لە ماوهی ئەم دوو مانگەدا دەکیلۆ کیشم دابەزاندووه، لەسەر هاوبەشە کە ییشووم ۱۰ کیشم دابەزاندووه. ۹۷ کیلۆبووم ئیستا ۸۷ کیلۆم (دیمانەی ژمارە ۲۹، سوهرابی، 141 Pos).

ئەم گیرانەوه کە ئاماژە بە دابەزینی خیرای کیش لە ماوهیەکی کورتدا دەکا، کاریگەریی

راسته و خووی ستریسى سۆزداری له سه ره جهسته نیشان ده دات. ئه م دابه زینه ی کیش ده توانی ده ره او بشته ی بی ئاره زووی عه سه بی یان تی کچوونی میتا بوولیکی له ش بی که تی کچونی میتا بوولیکی له ش به هو ی فشاری ده روونییه وه دروست ده بی ت (چن و همکاران، ۱۳۹۰). ئه م که سه که له ژیر باری گرانی خیانه ت و فشاره دارایی و سۆزدارییه کاندایه وه، نه ک هه ره رۆحی له ده ست داه، به لکوو جهسته شی له کار که وتوووه.

توندوتیژی جهسته یی، هه ندیک جار به لیدانیکی بچووک ده توانی بۆ ماوه یه کی زۆر جهسته له کار بخت. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان به په شیمانیه کی ئاشکراوه له م باره وه ده لی:

«به لی، من ئالوده بووانی که مپی وازه یان له ماده هۆشبه ره کان ده بینم که به دلخۆشییه وه ده خولینه وه. به راستی کابرا دلته نگ ده کات. کابرا خه فه ت ده خوا، خه فه ت خواردنی ناوی؟! ئه مانه کار ده که ن و دین و ده رۆن. من سی مانگ له مه وه به هاتمه ئیره لاقم هه لخلیسکا قاجم پیچی خوارد و ئیشی پیگه یشتوو» (دیمانه ی ژماره ۲۳، عه لی ته وه کولی، Pos 64).

ئه م گێرانه وه خه ساره لگه ری جهسته له به رامبه ره توندوتیژی نیشان ده دا، خه ساره تیک که هه ندیک جار به لیدانیکی بچووک ده ست پی ده کا به لام کاریگه ری درێژخایه نی له پاش به جی ده هیلێت. له روانگه ی پزیشکییه وه ئه م جو ره خه ساره تانه هه وکردنی درێژخایه ن یان لاوازی ماسوولکه کانی لی ده که وپته وه، به تایبه ت ئه گه ره که سه که پشتیوانی پزیشکیی باشی لی نه کریت (ویلیکینسون، ۱۳۸۷).

هه ره وه ها توندوتیژی ده توانی تووشبوون به نه خۆشییه مه ترسیدار و درێژخایه نه کانی وه کوو نه خۆشییه گواستراوه سیکیسیه کانی لی بکه وپته وه، به تایبه ت له و که سانه ی که بارودۆخی کۆمه لایه تی یان خه ساره لگه رته. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان به تالییه وه باسی ئه م ئه زمونه ی کرد:

«کاتیک تیگه یشتم ئایدزم هه یه هه موو جهسته م لاواز ببوو، ماسوولکه کانم له کار که وتبوون، سیسته می به رگری له شم لاواز ببوو. باشه، له راستیدا پیم وا نییه به هو ی ئه و سیکیسه ی بی وا له گه ل که سانی تر دا کردوو مه. زیاتر له گه ل ئالوده بووانی ئیره سیکسم کردوو. زۆریک له ئالوده بووان ئایدزیان هه یه. ده لێن ئه وانه ی که تووشی ئایدز بوون ئه وانه ی ده رمان ده خۆن ده بۆ پانزه سا ل ده ژین، به لام ئه وانه ی ده رمان ناخۆن پینج سا ل ده ژین. ئه نجامه که ی ئه وه یه که تا دی جهسته یان لاواز و لاوا تر ده بی، ئیتر وه کوو جاران نییه شه که تتر ده بی، ئیتر تاقه تی هیچی نییه، تاقه تی نییه له خه وه ستیت، له خه وه ستانی به لا وه قورس ده بی، چالاکییه که ی بۆی سه خت ده بی به هو ی ئه و بارودۆخه وه ژیا نی بۆ قورستر ده بی ت» (دیمانه ی ژماره ۳۹، عه لی ئاقاسی، Pos 331).

ئهم گیرانهوه لیکهوتته جهستهیه تونده کانی توندوتیژی کومه لایهتی و بییهشی نیشان ده دا، که تاک بهرو په یوه ندیه مه ترسیداره کان دنه ده دا و جهستهی تووشی نه خوشیه چاره سهرنه کراوه کان ده کات. لاوازی ماسوولکه کان و ماندوویتی درێخایه ن که لهم گیرانهوه دا ئاماژهی پیکراوه، نیشانه باوه کانی نه خوشیگه لیکه وه کوو ئایدز که سیسته می بهرگری لهش له ناو ده بهن (گرینبرگ و همکاران، ۱۳۹۲).

ئهم زیانانه له گروپه بهراویز خراوه کاند خراپتره، وه کوو کهسانی ره که زگوراو (یان ناهاوسانان). یه کیک له دیمانه له که لکراوان به نیگه رانییه وه وتی:

«من ترانس و ده یان دوانزه ساله نه خوشی ئایدزی پۆزه تیف بووم هیه [به هوی سیکسه وه]. به لئ، من ده رمان ده خوم. زور بهی ترانسه کان یان روو له ماده هوشبه ره کان ده که ن یان له ریگه ی له شفرۆشی یان کاری سیکسیه وه بژیوی ژانیان دابین ده که ن، بوئه وهی خویانی پیه بهر پیه بهن. ئه مه خه ساره نه، چونکه ئه وان په ناگه و شوینی ژانیان نییه، هه موو کاری ده که ن. ئه وان په یوه ندیه سیکسی له گه ل ههر که سیکدا ده که ن، ده چنه ناو ههر په یوه ندیه که وه. له و په یوه ندیه دا، ته نانه له وانه یه سه ره له ماده هوشبه ره کانیش ده رینی، روو له ماده هوشبه ره کان بهن یان تووشی قایرۆسی ئایدز بین ئیمه نه خوشیه نزیکیه کانمان هیه که له ریگه ی سیکسه وه ده گواز رته وه، که یه کیکیان ئایدز و هپاتیت (هه وکردنی جه رگ) و هه موو جوړه نه خوشیه گواستراوه سیکسیه کان، بویه پیویسته ئه مانه پالپشتی بکرین» (دیمانه ی ژماره ۶۰، مه هسا تره نس، Pos 131).

ئهم گیرانهوه نیشان ده دا که چۆن توندوتیژی کومه لایهتی و تاریزان، تاکه کان بهرو ره فتره مه ترسیداره کان دنه ده دا و جهسته یان به نه خوشیه سیکسیه گواستراوه ییه کان تیوه ده گلینی و لاوازی ده کات. له روانگه ی کومه لئاسیه وه ئهم لیکه وتانه ئه نجامی راسته وخوی پیکهاته کومه لایه تییه ناداد په ره ره کانن که تاکه خه ساره لگه ره کان له پشتیوانی پیویست بییه ش ده که ن (بورديو، ۱۳۷۹).

له کوتاییدا، مندالانی سه ره شقام و مندالانی کار له لیکهوتته جهسته ییه کانی توندوتیژی بیهری نین.

یه کیک له دیمانه له که لکراوان ئاماژه به وه ده کات:

«به بوچوونی من مندالانی شقام و کار له بهر ئه وهی له شه قامه کان ئیش ده که ن، زور به یان بهم شیوه بوون، نه خوشی ئه نگه ل و ئه سپیان هه بوو» (دیمانه ی ژماره ۷۹، حه قیقی، Pos 57).

ئەم گێرانهوه رەنگدانەوهی بارودۆخی جەستەیی ناخۆشی ئەو مندالانەیه که لەبەردەم توندوتیژی و بێبەشین. نەخۆشییەکانی ئەنگەل و ئەسپ، لیکەوتەهی راستەوخۆی ژیان لە بارودۆخیکی ناتەندروست و نەبوونی پشتیوانیی کۆمەڵایەتییه، که جەستەیی ئەو مندالانەیی بە هیلاک بردوو (لوی استراوس، ۱۳۸۳).

لە چوارچێوەی تیۆریزەکردنی دەیتابونیا، لیکەوتە جەستەییەکانی توندوتیژی دژی پیاوان، لە نەخۆشییەکانی کۆئەندامی هەرس و ماسوولکەوه بگرە هەتا دەگاتە نەخۆشییە درێژخایەن و گواستراوییه سیکیسیه کان، هەموویان لیکەوتەهی سەرەکین که بەستراونەتەوه بە فاکتەرە زەمینهییەکانی وه کوو سترێسی درێژخایەن، بێبەشیی کۆمەڵایەتی و توندوتیژی خێزانی. ئەم لیکەوتانە نەک تەنھا جەستەیی تاک لەناو دەبەن، بە لکوو کاریگەریمان لەسەر بارودۆخی ژیان و پەيوەندییه کۆمەڵایەتییه کانیش هەیه. چیرۆکی ئەم جەستە بریندارانە چیرۆکی بێدەنگییه که دەبێت بیستریت؛ بێدەنگییه که بەس لە ئازارە شاراوکان دەکا و بانگهێشتمان دەکات بۆ ئەوهی سەر لە نوێ بیر لە پیکهاته کۆمەڵایەتی و فەرھەنگییه کان بکەینەوه. توندوتیژی دژی پیاوان تەنھا خەسارەتیکی تاکەکەسی نییه، بە لکوو برینیکە بە جەستەیی کۆمەڵگاوه که پێویستە ئاوری لێ بدریتەوه و چارەسەر بکریت. تەنھا بە گوێگرتن لەم دەرد و ئازار و پێشکەشکردنی پالپشتیی پێویستە که دەتوانین هەنگاو بەرەو کۆمەڵگایه کی تەندروستتر بنیین؛ کۆمەڵگایه که جەستە و رۆحی کەس بەهۆی توندوتیژییه وه بە هیلاک ناچیت.

نەخۆشییە درێژخایەنەکان (دڵ و خوێنبەرەکان، دیابیت یان شەکرە، هەوکردن)

توندوتیژی دژی پیاوان دیاردەیه کی فەرەلایەنە که ماوه‌رای لێدانی جەستەیی یان هەراسانکردنی ئاشکرایه و دزەیی کردۆتە ناو قوولترین لایەنەکانی ژیان رۆژانە و تەندروستی جەستەیی و دەروونیانەوه. ئەم توندوتیژییه هەندیک جار لە شیوهی فشارە کۆمەڵایەتی و ئابووری و دەروونییه کاندە دەردەکەوێ و لیکەوتەهی قورسی لەسەر جەستە و رۆحی مەزۆف بەجی دەهێلێت. لەم شیکارییه‌دا بە پشتبەستن بە چوارچێوەی تیۆری دەیتابونیا، بە پێداگریکردن لەسەر نەخۆشییە درێژخایەنەکانی وه کوو نەخۆشییەکانی دڵ و خوێنبەرەکان، شەکرە و هەوکردنەکان لیکەوتە جەستەییەکانی توندوتیژی دژی پیاوان لیک دەدریتەوه. ئەم گێرانهوه بە کەلکۆەرگرتن لە ئەزموونە ژیاوه‌کانی دیمانه‌لەگە لکراوان و تیکە لکردنی لەگەڵ روانگە زانستییه کان، هەول دەدا وێنەیه کی روون و کاریگەر لەم دیاردە بخاتە روو.

یه‌کیک لە لیکەوتە دیارەکانی توندوتیژی دژی پیاوان کاریگەریی تیکەدرانەیی بۆ سەر تەندروستی جەستەیانە. توندوتیژی، چ بە شیوه‌یه کی راستەوخۆ یان ناپراستەوخۆ، دەتوانێ بێتە هۆی نەخۆشییە درێژخایەن. بۆ نموونە فشاری دەروونی و سترێسی بەردەوامی بە هۆی چاوه‌روانییه کۆمەڵایەتی و ئابوورییه کان، وه‌ک جۆریک لە توندوتیژی شاراو نەخۆشیی دڵ و خوێنبەرەکان و

نه خوشییی شه کره لێ ده کهوتیهوه. لهم نیوهندهدا یه کێک له دیمانه له گه لکراوان به روونی ئاماژه بهم په یوه ندییه ده کات:

«مرۆف زیاتر تووشی جهلته ده بی، کهواته نه خوشیه کانی دل و خوینبه ره کان، په ستانی خوین و شه کره و فشاری عه سه بی، ئه مانه لیکهوتنه ی توندوتیژی دژی پیاوان» (دیمانه ی ژماره ۵۷، خانمی جیریایی، Pos 122-124).

ئهم لیدوانه په یوه ندیی قوولی نیوان فشاره ده روونی و کۆمه لایه تییه کان و تهن دروستیی جهسته یه. توندوتیژی به تایبته له و کۆمه لگایانه ی که پیاوان ناندهرهاوه ری سه ره کیی خیزان و له ژیر فشاری ئابووری و کۆمه لایه تیدان، ده توانی بهرده وام فشاری درێخایه ن دروست بکات. ئهم ستریس، وه ک توێژینه وه زانستییه کان پشتراستی ده که نه وه، به زیاد کردنی هۆرمۆنی کۆرتیزۆل له ناو له شدا ئه گه ری تووشبوون به نه خوشیییه کانی دل و شه کره ی جۆری دوو زیاد ده کات (کوهن و همکاران، ۲۰۰۷). ئهم فشارانه به تایبته له ناو گه نجاندا توندتره. دابه زینی ته مه نی جهلته ی دل که سه رده مانیک به نه خوشی که سانی به ته مه ن داده نرا، ئیستا بۆته کیشه یه کی تهن دروستیی جددی بۆ پیاوان. یه کێک له دیمانه له گه لکراوان ئاماژه بهم بابه ته ده کات:

«چونکه پیاوان زیاتر هه ول ده ده ن کار بکه ن و زۆر چه زیان له قسه کردن نییه ... له سه دا سه د پیاوانی کۆمه لگا که مان کیشه ی ده روونیان هه یه ... به لام کیشه ی جهسته ییش روو ده دات. ئه و راستیییه ی که ته مه نی جهلته ی دل دابه زیوه ره نگه له به ره ئه وه بی که فشاری ئابووری زۆر زیاتر له سه ر لاوانه، ئه مه ش وای کردووه ته مه نی جهلته ی دل له ۵۰ و ۶۰ بۆ ۴۰ و ۳۰ ساله وه دابه زیت» (دیمانه ی ژماره ۱۰۰، موحته با مه ردانی، Pos 118).

ئهم گیرانه وه دیوکی قوولتری توندوتیژی ئاشکرا ده کات، توندتیژییه ک که جهسته و رۆحی پیاوان له قالبی باری ئابووری و بهرپر سیاریتی کۆمه لایه تیدا ماندوو ده کات. ههروه ها لیکۆلینه وه کان ده ریده خه ن که فشاری ئابووری و نائه منیی دارایی، به تایبته له کۆمه لگا گه شه سه ندوو ه کاند، ده توانی وه ک مه ترسییه کی جددی بۆ نه خوشیییه کانی دل و خوینبه ره کان ده ور ببینیت (روزنگر و همکاران، ۲۰۰۴). لهم نیوهندهدا پیاوان که زۆر جار به هۆی نۆرمه ره گه زیتییه کانه وه خۆیان وه ک دابینکه ری بژیویی خیزانه کانیا ن ده بینن، زیاتر له وانی دیکه به ره رووی ئهم زیان و خه ساره ته ده بنه وه. به لام توندوتیژی دژی پیاوان ته نیا له نه خوشیییه کانی دل و شه کره سنووردار نابیته وه. هه ندیک له پیاوان به تایبته ئه وانه ی که به پرسه کۆمه لایه تییه ئالۆزه کانی وه کوو ئالووده بوون تیوه گلاون، رووبه رووی لیکهوتنه ی جهسته یی دیکه ی وه ک هه وکردنی توند ده بنه وه. یه کێک له دیمانه له گه لکراوان ئه زموونیککی پر له ئازاری ئهم بابه ته ده گیریته وه:

کاتییک له نهخوشخانه بووم. خو توندوتیژی ئهوه نییه که به دار لیت بدری، به قامچی لیت بدری، یان رهوانه‌ی زیندان بکری، هه‌ر ئیستاش که له نهخوشخانه‌م، له‌به‌ر ئه‌وه‌یه که قاجم هه‌وی کردووه‌ته‌وه بۆ چی؟ له‌به‌ر ئه‌وه‌ی وازم له ماده هۆشبه‌ره‌کان هینا، له‌سه‌دا ۷۰ی خوینم هه‌وی کردووه، له‌سه‌دا ۳۰ مابوو که بمرم» (دیمانه‌ی ژماره ۲۴، غه‌لام ئه‌سکه‌نده‌ری، 78 Pos).

ئهم گێرانه‌وه توندوتیژی له ره‌هه‌ندیکی جیاوازا ده‌خاته‌ روو؛ توندوتیژییه‌ک که له ریگه‌ی بېه‌شییه‌ کۆمه‌لایه‌تی، هه‌زاری و سنووردارکردنی ده‌ستراگه‌یشتن به‌ خزمه‌تگوزارییه‌ ته‌ندروستییه‌کان جه‌سته‌ی تاک به‌ هیلاک ده‌بات. ئالووده‌بوون که خۆی ده‌توانی لیکه‌وته‌ی فشاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و توندوتیژییه‌ ده‌روونییه‌کان بێ، سووریکی خراپه‌ که تاک تووشی نه‌خۆشییه‌ هه‌وکردن و هه‌ره‌شه‌ی جددی ئاوقانی ژانیان ده‌کات. توێژینه‌وه‌کان ده‌ریانخستووه‌ که ئه‌و که‌سانه‌ی توندوتیژییه‌ پیکهاته‌یی و کۆمه‌لایه‌تی به‌ئهم‌زموون ده‌که‌ن زۆر جار په‌نا بۆ ره‌فتاره‌ مه‌ترسیداره‌کانی وه‌کوو به‌کاره‌ینانی ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان ده‌به‌ن، که ئه‌مه‌ش به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رچاو مه‌ترسی تووشبوون به‌ نه‌خۆشییه‌ هه‌وکردنییه‌کان زیاد ده‌کات (رودز و همکاران، ۲۰۰۵).

ئه‌وه‌ی له‌م گێرانه‌وانه‌ ده‌رده‌که‌وی ئه‌وه‌یه‌ که توندوتیژی دژی پیاوان، به‌شیوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ و نازاسته‌وخۆ، کاریگه‌ریی قوولی له‌سه‌ر ته‌ندروستییه‌ جه‌سته‌یی ئه‌وان هه‌یه. نه‌خۆشییه‌ درێخایه‌نه‌کانی وه‌کوو کێشه‌کانی دڵ و خۆینه‌ره‌کان، شه‌کره‌ و هه‌وکردن ته‌نها به‌شیک له‌ لیکه‌وته‌کانی ئهم توندوتیژییه‌ن، که ره‌گیان ده‌چێته‌وه‌ سه‌ر لایه‌نه‌ شاراه‌وه‌کانی ژانی پۆژانه. فشاره‌ ئابوورییه‌کان و چاه‌روانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و نۆرمه‌ جێنده‌رییه‌کان پیاوان ده‌خه‌نه‌ دۆخیکه‌وه‌ که نه‌ک ته‌نها ته‌ندروستییه‌ ده‌روونیان به‌ لک‌وو ته‌ندروستییه‌ جه‌سته‌ییان ده‌که‌وێته‌ مه‌ترسییه‌وه. وه‌ک دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌ روونی باسیان لێ کردووه، ئهم توندوتیژییه‌ هه‌ندیک جار له‌ لیدان و قامچی به‌ ئازارتن، چونکه‌ ورده‌ ورده‌ و به‌ بێده‌نگی جه‌سته‌ و رۆحی مۆڤ به‌ هیلاک ده‌بات. له‌م نێوه‌نده‌دا که‌مبوونه‌وه‌ی ته‌مه‌نی تووشبوون به‌ نه‌خۆشییه‌کانی دڵ و زیاد‌بوونی کێشه‌ جه‌سته‌یییه‌کانی وه‌کوو هه‌وکردن، هۆشداریه‌یه‌ که بۆ ئه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان ماوه‌رای پرسیکی تاکه‌که‌سییه‌ و به‌ستراوه‌ته‌وه‌ به‌ پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌کانی کۆمه‌لگاوه.

بۆ باشت‌ر تیگه‌یشتن له‌م دیاره‌، پێویسته‌ سرنج به‌دینه‌ رۆلی پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تی و فره‌هه‌نگیه‌کان. تیۆرییه‌ کۆمه‌لناسیه‌یه‌کانی وه‌کوو تیۆری (فشاری کۆمه‌لایه‌تی) می‌رتون، جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که کاتییک تاکه‌کان به‌هۆی ئاسته‌نگه‌ پیکهاته‌یه‌یه‌کانه‌وه‌ ناتوان به‌ ئامانجه‌ ره‌واکان بگه‌ن، له‌وانه‌یه‌ روو بکه‌نه‌ ره‌فتاره‌ مه‌ترسیداره‌کان یان تووشی نه‌خۆشییه‌ جه‌سته‌یی و ده‌روونی بین (مرتون، ۱۹۳۸). ئهم تیۆرییه‌ ده‌توانی به‌ باشی دۆخی ئه‌و پیاوانه‌ روون بکاته‌وه‌ که له‌ ژێر فشاره‌ ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا ته‌ندروستییه‌ خۆیان له‌ده‌ست ده‌ده‌ن. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌، روانگه‌ فیمینیسیتییه‌ ره‌خه‌نییه‌کانیش ئه‌وه‌مان بیر ده‌خه‌نه‌وه‌ که نۆرمه‌ ره‌گه‌زیتیه‌یه‌کان که پیاوان وه‌ک

بوونه‌وه‌ریکی «به‌هیز» و «بئی پشتیوانی» پیناسه ده‌که‌ن، ده‌توانن خۆیان به‌جۆریک توندوتیژی پیکهاته‌یی بن که‌ناهیلی پیاوان پیداو‌یستییه‌کانی خۆیان ده‌ربهرن و داوای هاوکاری بکه‌ن (کانل، ۲۰۰۵). ئەم تیروانیانه‌له‌گه‌ل گیرانه‌وه‌ی دیمانه‌له‌گه‌ل‌کراوان، ئەوه‌ده‌ده‌خه‌ن که‌توندوتیژی دژی پیاوان ته‌نیا پرسیکی تاکه‌که‌سی نییه، به‌لکوو ره‌گ و ریشه‌ی ده‌گه‌رپته‌وه‌بو پیکهاته‌که‌لان و به‌رفراوانه‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان.

له‌کۆتاییدا پێویسته‌جه‌خت له‌وه‌بکریته‌وه‌که‌لیکه‌وته‌جه‌سته‌یییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان، له‌نه‌خۆشییه‌کانی دله‌وه‌بگه‌ه‌تا ده‌گاته‌نه‌خۆشیی شه‌کره‌وه‌هه‌وکردن، ته‌نها نووکی شاخی سه‌هۆلینی ئەم کێشه‌ن. ئەم لیکه‌وتانه‌که‌هه‌ر مه‌ترسی له‌سه‌ر ژيانی تاک دروست ده‌که‌ن، به‌لکوو کاریگه‌رییه‌کی قوولیان له‌سه‌ر بنه‌ماله‌و کۆمه‌لگا هه‌یه. گیرانه‌وه‌ی دیمانه‌له‌گه‌ل‌کراوان، وه‌ک ئاوینه‌یه‌که، که‌ئه‌و راستیه‌تاله‌نیشان ده‌دا که‌توندوتیژی ئەگه‌ر دیار نه‌بێ، ده‌توانی جه‌سته‌و رۆح له‌ناو بیات. بو به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی ئەم دیارده، پێویسته‌چاوێک به‌پیکهاته‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا بخشینینه‌وه‌و فشاره‌ئابوو‌رییه‌کان که‌م بکه‌ینه‌وه‌و روانگه‌ی جینه‌دیه‌مان بگۆڕین بو ئەوه‌ی پیاوانیش بتوانن به‌دوور له‌بارگرانیی چاره‌روانییه‌ناواقیعییه‌کان ژيانیکی ته‌ندروستیان هه‌بێت.

خۆکوشتن

یه‌کیک له‌لیکه‌وته‌تال و تونده‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان، خۆکوشتنه، دیارده‌یه‌که‌که‌ره‌گ و ریشه‌ی قوولی له‌ئه‌زموونی جه‌سته‌یی و ده‌روونی قوربانییه‌کاندا هه‌یه. ئەم لیکه‌وته‌که‌زۆرجار له‌ئه‌نجامی فشاره‌کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری و جینه‌دیه‌یه‌کان و ته‌نانه‌ت توندوتیژی راسته‌وخۆدا سه‌ر هه‌ل‌ده‌دا، نه‌ک هه‌ر ژيانی قوربانی له‌ناو ده‌با، به‌لکوو کاریگه‌ریی وێرانکه‌ریشی له‌سه‌ر خیزان و کۆمه‌لگه‌ی ده‌رووبه‌ری داده‌نێت. له‌چوارچێوه‌ی گه‌رنده‌د تیۆریدا، ئەم شیکارییه‌به‌پشته‌ستن به‌گیرانه‌وه‌ی ژیاوی دیمانه‌له‌گه‌ل‌کراوان و تیکه‌ل‌کردنی له‌گه‌ل روانگه‌زانستییه‌کان، هه‌ول ده‌دا تیکه‌یشتنیکی گشتگیر له‌م لیکه‌وته‌بخاته‌روو و نیشان بدا که‌چۆن توندوتیژی دژی پیاوان ده‌توانی کۆتاییه‌کی کاره‌ساتباری لی بکه‌ویته‌وه.

یه‌کیک له‌لایه‌نه‌دیاره‌کان لیکدانه‌وه‌ی خۆکوشتن که‌لیکه‌وته‌ی توندوتیژییه، کاریگه‌ریی قوولی فشاره‌ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌که‌تاک به‌ره‌و گۆشه‌گیری و ناویمیدی راپیچ ده‌کات. ئەم فشارانه‌هه‌ندیک جار له‌توندوتیژی جه‌سته‌بی راسته‌وخۆ و هه‌ندیک جاریش له‌توندوتیژی پیکهاته‌یی و کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌سه‌رچاوه‌ده‌گرن و شوناس و که‌رامه‌تی تاک ده‌رووخین. بو نموونه‌یه‌کیک له‌دیمانه‌له‌گه‌ل‌کراوان وێرای ئاماژه‌به‌ئه‌زموونی ده‌ستدریژی سیکسی له‌تافی مندالیدا، قوولایی ئەم ناویمیدییه‌به‌م شیوه‌باس ده‌کا:

«ترس و دله‌راوکی و دله‌خورپه‌ناخمی ته‌نیبوو. هه‌موو جوړه‌هه‌ستیکی ناخۆش به‌سه‌رمدا هات. ئەوسا ته‌مه‌نم ته‌نها ۱۱ یان ۱۲ سال بوو. ئەو»

خوی پهړاندوهه و بهم کارتی فشاره زهختی ده کرده سهرم که نه گهر کهسیک
دهستدرژییه سیکیسه کهت بزانی، هه موو به چاوی سووکهوه لیت دهروان.
ئیتتر ناتوانم نان بخوم. خوشکه کهم ناتوانی له تهنیش کوریک بیان پیاویک
دابنیشی، لای هیچ کهس ته نانهت نه گهر باوکیشم بی، یان ههر کهسیکی
تر ته نانهت ناتوانی خوی به شتیکهوه سه رقآل بکا من به راستی نازانم چون
خوم بکوژم. به راستی پیم خوشه خوم بکوژم و بمرم. باشه من بوچی خوم
ناکوژم. له ئیتته رنیتدا به دواي حه بی برنجدا گهرام. کهسیک له توپته ر
نووسیووی نه گهر بیرت له خو کوشتن ده کردهوه، به هیچ شیوه یه که به دواي
حه بی برنجدا مه گهری. هه تا نهو ساته ی ده مری نازار ده چیژیت. ویستم خوم
هه لواسم، به لام چی نه گهر کهسیک به مه بزانی چی بکه م؟ نه گهر پرسیان
بوچی خوم کوشتووه و نه وانیش باسی نه م بابه ته بکه ن من چی بکه م؟
(دیمانه ی ژماره ۶۲، له گهل دوسییه ی نازاردانی سیکی، Pos 39-40).

نه م گیرانهوه نیشان ده دا که چون نه زموونی دهستدرژییه سیکی تافی مندالی ده توانی
ههستی به سهرم و گوشه گیری له تاکدا دروست بکا، و هه تا لیواری خو کوشتنیش بیبات. له روانگه ی
دهرووناسییه وه نه م دیارده به تیوری خه ساره لگري - فشار روون ده کریته وه که ده لی نه زموونه
زیانبه خشه سهره تاییه کان ده توانن ریخوشکه ری تیچوونی دهروونی و رهفاره خو تیکده ره کان بن
(زاگرم، ۱۹۹۹).

ههروه ها توندوتیژی جهسته یی و دهروونی له هه ندیک ژینگه ی تاییه تی وه کوو خولی سهر بازی،
له فاکته ره سهره کییه کانی روودانی خو کوشتنه. فشاری به هو ی سه ختگیری و سوو کایه تی پیکران
و نه بوونی پشتیوانی سۆزداری له م ژینگانه دا زوړ جار گه نجان ده خاته دۆخیکه وه که جگه له
خو کوشتن هیچ ریده ره تانیکي دیکه شک نابهن. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان به م شیوه باسی
نه زموونی خوی له سهر بازی ده کات:

“نهو له یه که ی رییمایي بوو، مۆله تی چوونه ماله وه یان نه ده دا، توش
نه عساب و دهروونت شه مزاو، هه تا کاتژمیر چواری پاشنیوه رو زیاتر نه عسابت
ناکیکیشی، نهو یه که شهو و دوو شه وه ی وا ده چیته وه ماله وه و ده گه ریته وه،
به بوتلیک به نزینه وه دینه به رده م سهر بازخانه، لایته ریک داگیرسینی، ناگر
له خوی به ر ده دا، له سه دا ۸۰ ی جهسته ی سووتا...” (دیمانه ی ژماره ۴۸،
ئیحسان سهر باز، Pos 100).

هه مان کهس زیاتر ئاماژه به شیوازه کانی خو کوشتن له ناو ژینگه ی سهر بازی دا ده کات:
«خو کوشتن له ژینگه سهر بازییه کاندایه کجار زوره، زوړتر به هو ی

خۆشه‌ویستی و عه‌شقه‌وه‌یه، له‌به‌ر خۆشه‌ویستی و سۆز و وابه‌سته‌بوونی پیاویکه، له‌ه‌ولاشه‌وه‌ له‌ ده‌ره‌وه‌ی سه‌ربازخانه‌ کێشه‌ی تایبه‌تی خۆی هه‌یه [شیلگیری و سه‌رکو‌تکردن]. هه‌موو که‌سیک، هه‌ر که‌سیک ته‌حه‌مولیکی هه‌یه، به‌و ئاستی ته‌حه‌موله‌وه‌ دینه‌ سه‌ربازی، هه‌راسانت ده‌که‌ن، تا زیاتر بێیان بلیی [هێزه‌ سه‌ربازییه‌ کان] که‌ من له‌ ده‌ره‌وه‌ زیاتر کارم هه‌یه، زیاتر بێزارت ده‌که‌ن، نا‌هێلن کاروبارت رابیه‌پێنی» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۸، ئی‌حسان سه‌رباز، Pos 264-265).

ئهم گێڕانه‌وانه‌ ده‌ریده‌خا که‌ چۆن فشاره‌ ده‌روونییه‌کان و ئاسته‌نگه‌ پیکهاته‌یه‌کانی ژینگه‌ سه‌ربازییه‌کان ده‌توانن ببنه‌ هۆی تیکچوونی ده‌روونی. ئهم بابته‌ له‌ گه‌ل لیکۆلینه‌وه‌ کۆمه‌لناسیه‌کانی دورکهایمدا یه‌ک ده‌گرێته‌وه‌ که‌ خۆکوشتن له‌ ئه‌نجامی دا‌برانی کۆمه‌لایه‌تی و نه‌بوونی په‌یوه‌ندیی پال‌شتیکاران‌دا روو ده‌دات (دورکیم، ۱۸۹۷).

جگه‌ له‌وه‌ش فشاره‌ ئابوورییه‌کان و شکستی دارایی له‌ فاکته‌ره‌ پر‌هرنگه‌کانی خۆکوشتنی پیاوانه‌. له‌ کۆمه‌لگایه‌ کدا که‌ زۆر جار رۆلی پیاو به‌ستراوه‌ته‌وه‌ به‌ دا‌بینکردنی پێدا‌ویستییه‌کانی خێزانه‌وه‌، شکسته‌هێنان له‌م رۆل‌دا ده‌توانی هه‌ستی هه‌یجۆکه‌یی و بیهیوایی له‌ پیاودا به‌دی بێنیت. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌ گه‌ل‌کراوان ئهم بابته‌ی به‌م شیوه‌ ده‌برێ:

«ئیمه‌ زۆر حاله‌تی خۆکوشتنمان هه‌یه‌ کاتی‌ک به‌دوادا‌چوون بو‌ ئه‌و کێشانه‌ یان ئه‌و زیانانه‌ ده‌که‌ین که‌ پیاو له‌ ژیانیدا تووشی بووه‌، به‌تایبه‌ت ئه‌و پیاوانه‌ی که‌ له‌ رووی ئابوورییه‌وه‌ مایه‌پو‌وچ بوونه‌، کێشه‌ی ئابووری یه‌کیک له‌ هۆکاره‌ زه‌قه‌کانی خۆکوشتن له‌ ناو پیاوان و ره‌گه‌زی نێره‌، ئه‌مانه‌ توندوتیژییه‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۱، سه‌جاد موته‌هه‌ری نه‌سه‌ب، Pos 23).

ئهم بۆچوونه‌ له‌ گه‌ل تیۆریی فشاری رۆلی ره‌گه‌زیتیدا یه‌ک ده‌گرێته‌وه‌ که‌ ده‌لی چاوه‌ر‌وانیه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی پیاوان بۆ سه‌رکه‌وتن له‌ رووی ئابوورییه‌وه‌ ده‌توانی کاریکی وا‌بکا که‌ پیاوان له‌ رووی ده‌روونییه‌وه‌ نا‌ره‌حه‌ت بن و له‌ کۆتاییدا خۆیان بکوژن (کونل، ۲۰۰۵).

هه‌روه‌ها خۆکوشتن له‌ ناو گرووپه‌ په‌راوی‌زخراوه‌کاندا وه‌کوو ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ ئاره‌زووی سێکسیی جیاوا‌زیان هه‌یه‌ به‌ هۆی ئه‌وه‌ی پشتیوانیی کۆمه‌لایه‌تیان نییه‌ و کۆمه‌لگا توندوتیژیان به‌رامبه‌ر ده‌نوینی، زۆر باوه‌. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌ گه‌ل‌کراوان به‌م شیوه‌ ئهم بابته‌ی روون کردوه‌:

“ها‌وره‌گه‌ زخ‌وا‌زان د‌وای ئه‌وه‌ی توندوتیژیان له‌ گه‌ل ده‌کرێ له‌سه‌دا نه‌وه‌دییان خۆیان ده‌کوژن، چونکه‌ ئه‌و که‌سه‌ ده‌بینی که‌ له‌م وڵاته‌دا یاسایه‌کی [تایبه‌ت] و سیسته‌مێکی پشتیوانی بوونی نییه‌، چونکه‌ هه‌رچه‌نده‌ ئیوه‌ بێن وه‌ک یارمه‌تیده‌ریک پشتگیری لی ده‌که‌م، سوودی

نېيه چونكه تۆته نيا يهك كه سى، نهك رېنخراوېك، نهك حيزبېك”
(ديمانه‌ى ژماره ۵۰، شايان، Pos 68-69).

بۆ تهواو كړدنې ئهم بابته، كه سېكى تر باس له ئه زموونى كه سېى خوى ده كا:
«چند هاوړپه كم هه يه كه هاوړه گه زخوازن [به هوى فشارى خيزانيه وه]
خويان كوشتووه، يه كېك يان دوو كه سيان له بهر چاوى خوم خويان كوشت.
به راستى قورس بوو» (ديمانه‌ى ژماره ۸۴، شايان، Pos 4).

ئهم گېرانه وانه نيشان ده دهن كه چون تاراندنى كومه لايه تى و توندوتېژى فهره ننگى ده توانى
تاكه كان بهر وه خو كوشتن دنه بدات. ئهم بابته له گه ل چه مكى توندوتېژى رهمزى بوردو دا يه ك
ده گريته وه كه جهخت له سهر كار بگه رېى پېكهاته كومه لايه تيه كان له سهر له ناوېردنى شوناسى
تاكه كان ده كاته وه (بوردو، ۱۹۹۸).

ههروه ها شكستى سۆزدارى و رومانسى يه كېكى ديكه له فاكته ره سهره كيه كانى خو كوشتنى
پياوانه. وابسته يى به هيزى سۆزدارى و شكسته ينان له پيه ونديه سۆزدارى به كان ده توانى مرؤف
بهره و رفته ره خو تيكده ره كان ببات. يه كېك له ديمان له گه لكر اوان ئهم ئه زموونى خوى بهم شيوه
وه سف ده كا:

«به هوى ئه نجامى شكستى رومانسى بوو. من ئه وندمه ماده هوشبه ره كانم
ده كيشا كه هه ستم به نه خوشى و زياره رويى ده كرد، ئه وندمه ماده ي هوشبه ر
ده كيشا بۆ ئه وى بمرم، ئه وندمه ده كيشا كه رېگه ي چوونه ماله وهم لى ون
ده بوو، خودا شاهيده رېگاي ماله وهم له بير ده چووه وه. ده رۆشتمه وه بۆ ماله وه و
به يان يان له خه وه لده ستام» (ديمانه‌ى ژماره ۴۹، رها ره شيدى، Pos 31).

له گېرانه وه يه كى ديكه دا توندوتېژى سۆزدارى ده بېته هوى كاره ساتيكى خيزانى:
«پياوېكى گهنج ئهم ئه ي زور خوش ده ويست، وازى له ئنه هينا و چووه
مالى باوكى، ئاوه لزاواكه ي به رده وام ته له فۆنى بۆ ده كا و ده لى: كا كه بۆچى
ئازارى ئنه كهت داوه؟، ئه مېش تووره ده بى و ده مانچه كه ي دهرده هينى، ته قه
له هه موويان ده كا، هه موويان ده كوژى و دواتر خوشى ده كوژيت» (ديمانه‌ى
ژماره ۹۵، سه رهنگ خانه نشينى سه ربا زى، Pos 107).

ئهم حاله تانه نيشان ده دهن كه چون شكستى سۆزدارى ده توانى تيكچوونى دهر وونى و رفته رى
توندوتېژى به رامبه ر به خود و كه سانى ديكه ي لى بكه وېته وه.
ههروه ها ئه و ئامارانه ي كه له لايه ن ديمان له گه لكر اوانه وه خانه روو، ئه و راستيه تاله
پشتر است ده كه نه وه كه رېژه ي خو كوشتن له نيوان پياوانى ئيرانى له چا و ژان زياتره. يه كېك له
ديمانه له گه لكر اوان ئاماژه بهم بابته ده كات:

«لە سالی ۲۰۱۱/۳، ۳، ۵ لەسەد خۆکوشتنمان هەبوو، لە ۲۰۱۳/۵ ئەو رێژە بۆ دوو هیندە زیادى کرد و بوو بە ۷، ۳ لەسەد، ئیستا دەتوانین ئامارە فەرمانیەکان لێک جیا بکەینەو، بە لای هەویریکە و ئاو زۆر دەبە، ئەگەر بخرێنە لیستی خۆکوشتنەو، ئەوا ئێران دەگاتە ریزی ۹. چونکە تیکرای خۆکوشتن ۱۲ کەس لە جیهانە» (دیمانەى ژمارە ۶۵، دکتۆر بوخارایی، Pos 65-70).

بە تەواوکردنی ئەم بابەتە، کەسێکی تر دەلێت:

«مردنی بە هۆی خۆکوشتن لە ناو پیاواندا دوو هیندەیه، پێم وایە پیاوان زیاتر لە ژنان هەولێ خۆکوشتن دەدەن، بەلام پیاوان کە هەولێ خۆکوشتن دەدەن دەمرن، پیاوان کە دەست دەبەن بۆ خۆکوشتن رەنگە جارێک هەنگاوی بنی بەلام هەر ئەو یەک جارە دەمرێت. ژنێک سێ جار هەولێ خۆکوشتنی دا بەلام هێشتا لە ژباندایە» (دیمانەى ژمارە ۷۵، دیلارام، Pos 53).

ئەم ئامار و گێڕانەوانە ئەو دەردەخەن کە خۆکوشتن لە پیاواندا زۆر جار ئیرادەیه کی جددیتیری لەگەڵ و بە مەرگ کۆتایی پێ دێ، کە دەتوانی پەيوەندى بە رۆڵە جێندەرییەکان و فشارە کۆمەلایەتیەکانەو هەبێت.

لە کۆتاییدا دەبێ بڵێن خۆکوشتن کە لیکەوتەى توندوتیژی دژی پیاوانە، دەرهنجامی کۆمەلایک فاکتەری تاکە کەسى و کۆمەلایەتى و پیکهاتهییه کە تاک دەخاتە تەنگرێیه کی دەروونییهو. لە ئازاردانی سیکسی و فشارە ئابوورییه کانەو بگرە هەتا دەگاتە شیلگیری ژینگەیی و تاراندنی کۆمەلایەتى، هەر یەکیەک لەم فاکتەرە دەتوانن ببنە هۆی دارمانی دەروونی و بریاری خۆکوشتن. ئەم گێڕانەو تالانە کە هەر یەکیان بەشیک لە ئازار و مەینەتییه کانی پیاوانی قوربانیانی توندوتیژی دەگێرنەو، هۆشداریه کە بۆ کۆمەلگا بۆ ئەوێ سەرنج بخاتە رەگ و ریشەى ئەم دیاردە و بۆ رێگریکردن لە خۆکوشتن رێگاچارەیه ک بدۆزێتەو. وە ک تیۆریسییه کانی وە کوو دورکهایم و بۆردیۆ جەختیان لەسەر کردووەتەو، خۆکوشتن تەنها بریاریکی تاکە کەسى نییه، بە لکوو لیکەوتەى پیکهاته کۆمەلایەتى و فەرهنگییه کانە کە پێویستی بە چاکسازییه.

لیکەوتە سیکسییه کان

توندوتیژی دژی پیاوان دیاردەیه کی فرەلایەنە و ئالۆزە کە لیکەوتەى بەرفراوانی لەسەر جەستە و دەروونی قوربانییه کان بەجێ دەهێلێت. یەکیەک لە رەهەندە کانی ئەم توندوتیژییانه کە کەمتر بێنراو بەلام کاریگەری قوولی هەیه، لیکەوتە سیکسییه کانە کە وە ک بەشیک لە لیکەوتە جەستەیه کان، نە ک تەنها کاریگەری لەسەر بارودۆخی ژبانی تاکە کەسى پیاوان هەیه، بە لکوو پەيوەندییه سۆزداری و کۆمەلایەتییه کانیاں بە چالنج دەکێشێت. ئەم لیکەوتانە کە هەندیک جار

له ژیر سیبهری بڼه و تابوی فهره‌هنگی و کومه لایه‌تیدا به شاراوایی ده‌میننه‌وه، له ټیکچوونی کاری سیکسییه‌وه ده‌ست پیده‌کا هه‌تا ده‌گاته دابرانی سۆزداری و ته‌نانه‌ت خیانه‌ت و ناپاکی. له چوارچیه‌وی گړندد تیۆریدا، ئهم شیکارییه به پشتبه‌ستن به گپړانه‌وه‌ی ژیاوی دیمانه‌له‌گه‌لکراوان و ټیکه‌لکردنی له‌گه‌ل ړوانگه زانستییه‌کان، هه‌ول دده‌ا ئهم دیوه شاراوایی توندوتیژی ئاشکرا بکا و نیشان بدا که چۆن ئهموونه توندوتیژه‌کان ده‌توانن لایه‌نه بڼه‌رتییه‌کانی شوناس و په‌یوه‌ندییه مروییه‌کان له ناو به‌ن.

زۆر جار ئهم لیکه‌وتانه به ئهموونیکي توندوتیژی ده‌ست پیده‌کا که چ جه‌سته‌یی بی‌یان دروونی متمانه‌به‌خوایی و ته‌ندروستی دهروونیی تاک ده‌کاته ئامانج. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان ئهم کاریگه‌رییه‌ی له‌ ړووی که‌مبوونه‌وه‌ی ئاره‌زووی سیکسی و سه‌رکوتکردنی ئاره‌زووه سۆزدارییه‌کان وه‌سف کردووه:

«ئیمه به شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی سه‌یری ئهو حاله‌ته دروونییانه ده‌که‌ین که له پیاواندا هه‌یه، وه‌کوو گله‌یی‌کردن، وه‌کوو هه‌ستکردن به نه‌بوونی متمانه به‌خوبوون، نه‌بوونی که‌رامه‌ت، خو ده‌زانی ده‌لیم چی! که‌میی ئاره‌زووی سیکسی ... یان ته‌نانه‌ت ئهم ئاره‌زووی سیکسییه که‌م ده‌بیتته‌وه، ده‌زانی بوچی وا ده‌لیم که‌میی ئاره‌زووی سیکسی چونکه له زۆر حاله‌تدا ئیمه ئه‌مانه‌مان بینیه‌وه، ته‌نانه‌ت توخوونی ژنانی دیکه‌ ناکه‌ون. ئاره‌زووی سیکسییان به ته‌واوی سه‌رکوت ده‌کړیت» (دیمانه‌ی ژماره ۱۱، دکتۆر میهرابی، Pos 26-29).

ئهم گپړانه‌وه نیشان دده‌ا که توندوتیژی چ جه‌سته‌یی بی‌یان دروونی، ده‌توانیت بیتته‌هوی سه‌رکوتکردنی ته‌واوی ئاره‌زووی سیکسییه‌کان، دیارده‌یه‌ک که له ړووی دروونیه‌وه له‌گه‌ل تیۆریی سترسی دواي ړوداو یه‌ک ده‌گرتنه‌وه. به‌پیی ئهم تیۆرییه، ئهموونه زیانبه‌خشه‌کان ده‌توانن کاریکی وا بکه‌ن که په‌فتار و تیروانینی تاک له‌ خووی و ئه‌وانی دیکه له‌ گۆرانکاریی به‌رده‌وامدا بیت (فوا و همکاران، ۱۹۹۵). ئهم سه‌رکوتکردنه نه‌ک هه‌ر تاک له‌ یه‌کیک له‌ پنداویستییه بڼه‌رتییه‌کانی بیبه‌ش ده‌کا، به‌لکوو ده‌یخاته‌وه گۆشه‌گیرییه‌کی قووله‌وه، گۆشه‌گیرییه‌ک که هه‌ندیک جار تا کوتایی ته‌مه‌نیان به‌رده‌وام ده‌بی، وه‌ک دیمانه‌له‌گه‌لکراویکی دیکه‌ وتی:

«په‌فتیازیم نه‌بوو. توخوونی په‌یوه‌ندیی سیکسی و ئهو شتانه نه‌که‌وتم. له سالی ۸۹ه‌ه‌تاوی له‌ ژنه‌که‌م جیا بوومه‌وه. په‌نگه‌ باوه‌رم پی نه‌که‌ی، ۱۴ ساله‌ په‌یوه‌ندییه‌کی سیکسیم نه‌بووه. دل‌م مردووه. هه‌ر به‌هه‌ناسه‌کیشان زیندووم» (دیمانه‌ی ژماره ۴۳، ئه‌که‌ر ئیبراهیمی، Pos 101-106).

ئهم دل‌مردوویییه لیکه‌وته‌ی توندوتیژی سۆزداری و کومه‌لایه‌تییه که تاک له‌ په‌یوه‌ندییه مروییه‌کان بیبه‌ش ده‌کا و وای لی‌ده‌کا هه‌ست به‌ ږوو‌پوچی بکات.

ئەو توندوتىژىيەى كە بەئەزموون دە كرى ھەندىك جار دەبىتە ھۆى تىكچوونى كارى سىكىسى
 ۋە كوو زوونواۋاتنەۋە يان بىتوانايى لە پەيوەندىي سازكرن، ئەو پرسانەى كە زۆر جار بەھۆى تابۆى
 فەرھەنگىيەۋە دەشاردېنەۋە و چارەسەر ناكرىن. يە كىك لە دىمانە لەگەلكران ۋە بەم شىۋە باسى ئەم
 كىشەيە دەكات:

«زوونواۋاتنەۋە. كە ئەمەش خەسارەتتىكە كە فەرھەنگىكى ھەلە تووشى
 پياۋى كردوۋە، بەلام ناتوانى بىدركىنى، ئەو بەدۋاى چارەسەردا ناگەرې،
 چونكە كۆمەلگا ۋاى فېر كردوۋە كە نابى ئەم كىشە لاي ھىچ كەس باس
 بكەيت. كە ژن دىنى، لەۋىدا تووشى كىشە دەبىت. كە سىكىمان ھەبوو كە
 سناپى ھەبوو لەلايەن قازىيەۋە دەستنىشان كراۋە و چوۋەتە لاي پزىشكى
 دادوۋەرى و پىي وتوۋە كە ناتوانى لەگەل ھاۋسەرەكەى ھىچ پەيوەندىيەكى
 سىكىسى ساز بكت. پىش ھاۋسەرگىرى بە كچەى نەگوتوۋە، بەلام ئىستا
 كە ھاۋسەرگىرى كردوۋە، لەگەل ھاۋبەشەكەيدا لە ژىر يەك سەقفدا دەژى،
 ئىستاش دەللى تووشى كىشە بوۋە، پاشان دۋاى يەك سال، دوو سال، سى
 سال پىكەۋەتپان، ژنەكەى خىانەتى لىكردوۋە. چوۋەتە لاي قازى، قازى ئىژرى
 ئەم پىلاۋە كىشەى ھەيە، ئىتر دادوۋەر نازانىت كە ئەم پىلاۋە لە شوئىكى ترەۋە
 زەبرى لى ۋەشىنراۋە. كاتىك ئەو مىندال بوۋە چوون ئەم كارەيان كردوۋە»
 (دىمانەى ژمارە ۵، سىنى، Pos 6).

ئەم گىرانەۋە نىشان دەدا كە چۆن توندوتىژىيەكانى تافى مىندالى، بەتايىت دەستدرىژى
 سىكىسى، دەتوانى لىكهوتە سىكىسىيە درىژخايەنەكان و تەنانەت دارمانى پەيوەندىيە ھاۋسەرئىتتىيەكانى
 لى بکەوتەۋە. لە روانگەى كۆمەلناسىيەۋە ئەم بابەتە لەگەل چەمكى توندوتىژىيە رەمىزى بۆردىۋدا
 يەك دەگرېتەۋە، كە جەخت لەۋە دەكاتەۋە كە پىكەتە فەرھەنگى و كۆمەلەيەتتىيەكان دەتوانن
 توندوتىژى بەدەروونى بکەن و نەھىلن تاك كىشەكانى خۆى دەربرېت (بوردىو، ۱۹۹۸). ئەم
 نەتىجىكارىيە نەك ھەر كىشەكە چارەسەر ناكە، بەلكوۋ گرى سوۋرى توندوتىژىيە زىاترى ۋە كوو
 خىانەت و تەلاق خۆشتر دەكاتەۋە.

ھەرۋەھا توندوتىژى دەتوانى رەفتارى سىكىسىيە لادەرانە و ئالوودەبوون بە مادە ھۆشبەرەكانى
 لى بکەۋىتەۋە، كە خۆى ۋەك رېگەيەك بۆرگاربوون لە ئازارى دەروونى ھەلدەبژىردرى، بەلام
 لىكهوتەى ۋىرانكەرتى ھەيە. يە كىك لە دىمانە لەگەلكران ۋە ئەم سوۋرى بەم شىۋە روون كردهۋە:

«ئەو پىلاۋەى شوۋشە دەكىشن لەۋانەيە ژنەكەشيان لەگەلى مادەى
 ھۆشبەر بكنىشى، و سىكىسەكەيان دەتوانى تا ۱۲ كاترئىر بخايەنى، يان بۆ
 نىمۋنە ژنىك پەيوەندى پىۋە كردم و وتى كە سى يان چوار كاترئىر سىكىسم
 لەگەل دەكا، ئەمە پەيوەندىي سىكىسى نىيە بەلكوۋ ئازاردانە. مەسەلە ئەۋەيە

که ئەم بەسەرھاتی بەکارھێنانی شووشە یان مادە ھۆشبەرەکانی دیکە لەوانەیە لە سەرەتادا کۆمەگی ئەم پیاو بەکا، من تلیاکیش دەکیشم، من بی ۲ دەکیشم، من ڤیتامینەکان بەکار دەهێنم و لە کۆتاییدا شیشە دەکیشم، بەلام دەزانی چۆنە ئەم مادە ھۆشبەرە سێستەمی مێشکم تیک دەدەن و پیکھاتەیی مێشکم دەگۆرن، مێشکیش بە جۆریکە کە کاتیک پیکھاتە کەیی تیک چوو، کاتیکی زۆری دەوێ تا دووبارە وەکوو خۆی لێ بێتەو یان ڕەنگە ھەر چارەسەر نەبێ و وەکوو جارانی لێ نایەتەو، بەلام ئەم کۆئەندامی ئەعسابە دوای ماوێک ڤیر دەبێ کە من دەبێ بەردەوام ئەم مادە ھۆشبەرە بکیشم، جا ئیستا بەلگەت بۆ دەهێنمەو، کە بۆچی پیاو بۆ تیربوون لە سیکس بە دوای مادەیی ھۆشبەر دەکەوێ و ئالوودە دەبێ و چیتەر ناتوانیت وازی لێ بهێنی؟ ئیتەر ئەم توندوتیژییە ئاوا خۆی نیشان دەدات" (دیمانەیی ژمارە ۵۱، ئەمیر موختاری، Pos 67-68).

ئەم گیرانەو دەریدەخا کە توندوتیژی دەتوانی مەوێ بەرەو ئالوودەبوون ببا، ئالوودەبوونیک کە سەرەتا وەک ڕینگەیک بۆ بەرزکردنەوێ کارکردی سیکسی ھەلەبژێردی، بەلام وردە وردە دەبێتە ھۆی دارمانی جەستەیی و دەروونی. پاشان ھەمان کەس ئامارە بە کاریگەریی ئەم مادانە لەسەر دەردانی دۆپامین و گۆرانکاری لە تیگەیشتن لە چێژ دەکات:

"دەلێ مێردە کەم ئیتەر وەکوو جارێ سیکسم لەگەڵ ناکات. سەرەتا زۆر باش بوو، چل و پینج خولەک، کاتژمێریک، دوو کاتژمێر ئیمە سیکسمان دەکرد. [باوەری ژنە کەش بەرامبەر بە سیکس گۆراو]، بەلام ئیستا نایە بۆ لام، سیکسم لەگەڵ ناکا، شەش مانگە دەستی لێم نەداو. من پازدە سەلانیشم بوو مێردە توخوونی ژنە کەیی نەکەوتوو و پیکەو ژیاون. بۆچی ئەمە روو دەدات؟ چونکە کاتیک کە سیکس دەکا، لە کۆئەندامی عەسەبیدا دۆپامین دەردەچێت. ژمارەیکەم پیدای: ۱۵۹ دۆپامین. کە لەم ساتەدا کە دۆپامین دەردەچێ، ئۆرگازم لە نیوان یەک بۆ دوو چرکە دەخایەنێ، و پیاو چێژی لێ وەرەگرێت. ئیستا لە ھالەتی مادە ھۆشبەرەکاندا، کاتیک پیاویک مادەیی ھۆشبەر دەکیشی، ۴۰۰ یە کە دۆپامین یان ۷۰۰ یە کە لە ماوێ چوار کاتژمێردا بەرھەم دێت. لە ھێرویندا ۱۱۰۰ بۆ ۱۰۲۴ یە کە بەرھەم دەهێنێ و لە شیشەدا لە ۴۰۰ بۆ ۴۵۰۰ یە کە لە ماوێ ۲۴ کاتژمێردا بەرھەم دەهێنێ و ھەتا ۷ رۆژیش سیکسیان کردوو. ئەمە خۆیان ئالوودەبووان ڕادەگەیی" (دیمانەیی ژمارە ۵۱، ئەمیر موختاری، Pos 68).

ئەم روونکردنەو زانستییە لە زمانی مەوێکی ئاساییەو، قوولایی کارەساتە کە دەردەخات:

ئالووده‌بوون به ماده هۆشبه‌ره کان چێزه سروشتیه کانی له مڕۆف ده‌ستینی و گرفتاری سووری وابه‌سته‌یی و شکستی ده‌کات. ئەم بابته به تیۆری (ئالووده‌بوون وه ک میکانیزمی به‌ره‌نگار‌بوونه‌وه) پشتراست ده‌کرێته‌وه، که ده‌لێ تاکه کان بۆ ده‌رباز‌بوون له ئازاری ده‌روونی ڕوو له ماده هۆشبه‌ره کان ده‌که‌ن، به‌لام ئەم هه‌لهاتنه بۆ خۆی توندوتیژی دووقات ئاوقانی جهسته و ده‌روونیان ده‌کات (خانتزیان، ۱۹۸۵).

کاریگه‌ریی ئالووده‌بوون له‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه سیکیسیه کان ورده ورده ده‌بیته هۆی نارازیبوون له ژیا‌نی ژن و می‌ردی، وه‌ک یه‌کیکی دیکه له دیمانه‌له‌گه‌لک‌راوان وتی:

«دوای ماوه‌یه‌ک، ماده هۆشبه‌ره کان سیسته‌می له‌ش له‌رووی سیکیسیه‌وه تیک ده‌ده‌ن، که خۆتان ده‌زانن ده‌بیته هۆی نارازیبوونی هاوسه‌ره‌کان له یه‌کتر. ڕه‌نگه سه‌ره‌تا زۆر هه‌راسانت بکات. ڕه‌نگه به هۆی درێژخایه‌نی سیکسه‌که‌ته‌وه وه‌ره‌زت بکا به‌لام دواتر، دوای ماوه‌یه‌ک، ئەو دۆزه‌ی که ده‌یکێشی، چیت‌ر توانای ئەوه‌ی نییه که وه‌کوو پشتر سیکس بکات. بێ‌ئه‌ده‌بییه پشتر نیو کاتژمێر و چل خوله‌ک، یه‌ک کاتژمێر سیکست ده‌کرد دوای به‌ینی ئیت‌ر ئەو ماده هۆشبه‌ره کاریگه‌رییه‌که‌ی که‌م ده‌بیته‌وه ده‌بیته چاره‌که سه‌عاتیک و له‌به‌ر ئەوه‌ی به‌رامبه‌ره‌که‌ت تازه‌فیری ئەو ماده درێژه‌ی سیکس بووه بۆ نموونه جار‌ان کاتژمێر یک سیکستان ده‌کرد ئیستا بۆته چاره‌که سه‌عاتیک ده‌ی ئەو لیت نارازی ده‌بی ده‌ی تۆ ناچاری دۆزی ماده هۆشبه‌ره‌که‌ت زیاتر بکه‌ی و دوای ماوه‌یه‌ک زیان به‌خۆت ده‌گه‌یی‌نیت (دیمانه‌ی ژماره ۳۶، فه‌راز مه‌حبووبی، Pos 331-334).

ئەم سووره‌سه‌قه‌ته توندوتیژییه‌کی دوولایه‌نه دروست ده‌کات: توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌خۆ له ڕیگه‌ی زیانگه‌یاندنی جهسته‌یی و ده‌روونییه‌وه، توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌هاوبه‌شی ژیا‌ن له ڕیگه‌ی بینزایی سۆزداری و سیکیسیه‌وه. ئەم نارازیبوونه هه‌ندیک جار ده‌بیته هۆی خیانه‌ت و په‌یوه‌ندی سیکیسی له‌ده‌ره‌وه‌ی چوارچێوه‌ی هاوسه‌رگیری، وه‌ک یه‌کیکی له دیمانه‌له‌گه‌لک‌راوان ئاماژه‌ی پێده‌کات:

«یه‌کیک له لیکه‌وتنه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان خیانه‌ت و په‌یوه‌ندی سیکیسی له‌ده‌ره‌وه‌ی چوارچێوه‌ی هاوسه‌رگیرییه، بێ‌گومان کاریگه‌ری له‌سه‌ر په‌یوه‌ندی سۆزداری هه‌یه، کاریگه‌ری له‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه سیکیسیه‌کان هه‌یه، نه‌بوونی ئەو کارکرده سیکیسیه‌وا ده‌کالایه‌نی نارازی بچێته‌ده‌ره‌وه، له‌شونیککی دیکه پاره‌خه‌رج بکا، من ئەمه له‌سه‌ر ئەو بنه‌مایه ده‌لێم که کاریگه‌رییه‌کانی ئەو توندوتیژییه‌ی که ڕوو ده‌دا تنه‌ها جهسته‌یی نییه» (دیمانه‌ی ژماره ۵۱، ئەمیر موختاری، Pos 26-27).

ئەم خیانەتە، کاردانەوێهە کە بەرامبەر بەو توندوتیژییە کە بەئەزموون دەکری، سووری خەسارەتە کان بەرھەم دەھێتێتەو.

توندوتیژی سۆزداری و جەستەیی ھەندیک جار دەبێتە ھۆی تیکچوونی نزیکیی سیکسی و سۆزداری، وەک یەکێک لە دیمانەلەگەلکراوان ئەزموونی بەم شیوە باس کردوو:

«ئەوان لە رووی سیکسییەوێک دادەبرێن و ژنە لەناکاو پەییەندییە کە دەبچرێن و تەنانت ئەگەر پەییەندی سیکسیشیان ھەبێ، پیاو لەگەڵ تەرمیکدا سیکس دەکا لەگەڵ ئەو ژنە پەییەندی سۆزداری نییە، واتە سزا دەدرێ و ئەمەش توندوتیژییە بۆ پیاو ... من دەلێم لەوانەییە بێتە ھۆی خیانەت، بەلام خەسارەت و زیانەکانی ھەر دوولا دەگرێتەو، و ھێشتا پیاو لە تەنیا یی خوشیدا بۆی نییە بگری یان قسە لەسەر بکات» (دیمانە ی ژمارە ۵۷، خانمی جیریایی، Pos 100).

ئەم سزا سۆزدارییە کە تاک لە ھەر چەشنە پەییەندییە کی مانادار بێبەش دەکا، توندوتیژییە کە بە بێدەنگیدا بەرگە ی دەگیری، توندوتیژییە کە بە ھۆی نۆرمە پەگەزیتییە کانەو، پیاوان لە ھەلی دەبرێن و چارەسەر بێبەش دەکات. لە روانگە ی تیۆری (پۆلە پەگەزیتییە کان) ەو، ئەم بێدەنگییە لیکەوتە ی ئەو چاوەروانییە کۆمەلگا لە پیاوانە کە داوایان لێ دەکا لاوازی و خەسارەلگرییە کە یان بشارنەو (کۆنیل، ۲۰۰۵).

ئەزموونی توندوتیژی ھەندیک جار دەبێتە ھۆی ترس لە پەییەندی و دا برانی سیکسی تەواو، وەک یەکێک لە دیمانەلەگەلکراوان روونی کردوو:

«ئەو کەسە ئیتر ناو پێی سیکس بکا، دەترسێ قسە لەگەڵ ھەر کەسیکدا بکا، لە زۆر حالەتدا کە توندوتیژییە کە جەستە یی بوو، کەسی بەرامبەر ناتوانیت چێژ لە پەییەندی سیکسییە کان وەرگیری و نایەھوێ بەرکەوتنی جەستە یی ھەبێ وەکوو ماچکردن، باوێش پێداکردن، دەست لێدان، و ھتد، کە ئەمەش بۆ ئەوان زۆر بە ئازارە» (دیمانە ی ژمارە ۸۴، شایان، Pos 4).

ئەم ترس و گۆشە گیری بە ئەنجامی توندوتیژی جەستە یی و دەروونییە کە یادەوێیە کی پێ لە دەرد و ئیش لە دوا ی ھەر نزیکییە ک لە میشکی کەسە کەدا بە جی دەھێلێت. ئەم بابەتە لەگەڵ تیۆری مەرجدارکردنی کلاسیکدا یەک دەگرێتەو، کە دەلێ ئەزموونە ناخۆشە کان دەتوانن ببنە ھۆی کاردانەوێ بەردەوامی ترس و دوورکەوتنەو (پاولوف، ۱۹۲۷). لە حالەتیکی تردا، ئەو نەخۆشیانە ی کە لە ئەنجامی رەفتارە مەترسیدارە کان یان توندوتیژی جەستە ییەو ەو دەدەن، تاک بەرەو گۆشە گیری خۆخوارزاو دنە دەدەن:

«کاردانەوێ من بۆ ئایدز ئەو ەو بوو کە وای لیکردم دوو بریار بەدم،

یەکیکیان ئەوه بوو کە بپارم دا کەس نەخۆش نەخەم، نوتفەمی نەخۆشییە کە
لەخۆمدا رابگرم. بپارم دا سیکس بەتەواوی لەبیر بکەم. بپارم دا ئیتر
سیکس نەکەم» (دیمانەمی ژمارە ۳۹، عەلی ئاقاسی، Pos 344-351).

ئەم برباری فەرامۆشکردنە، توندوتیژییە کە کە تاک بەرامبەر بەخۆی ئەنجامی دەدا، توندوتیژییە کە
کەرەگ و ریشەمی دەگەریتەوه بۆ ئەزموونە زیانبەخشەکان و ترسی زیانگەیانندن بەکەسانی دیکە.
توندوتیژییەکانی تافی مندالی، بەتایبەت دەستدریژی سیکسی، هەندیک جار دەبیتەهۆی
رەفتاری لادەرانە و بێباکی لەپەيوەندییە سیکسییەکاندا، وەک چۆن یەکیک لەدیمانەلەگەلکراوان
ئەزموونی بەمشێوەگیراوه:

«لەمندالیدا چەندین جار لەلایەن ملههورەکانەوه دەستدریژی سیکسیم
کراوەتەسەر. رەنگەدایکم پێشتر لەدەستدریژی سیکسی بۆسەر
خۆشکەکەم زانییەتی. بەلام ئیتر جەسارەتی ئەوهم هەبوو دەست لەهەموو
گیانی بدەم. بەرۆژی رووناک. هیچ ترسیکم نەبوو. هیچ ئازاری و بێدانیکم
نەبوو» (دیمانەمی ژمارە ۶۲، لەگەڵ دۆسیەمی ئازاردانی سیکسی، Pos 33).

ئەم بێباکییە ئەنجامی توندوتیژییە سەرەتاییەکانە کە سنووری ئەخلاق و سۆزداری ئەو کەسە
دەرووخینی و بەرەو ئەو رەفتارانە دەبا کەخۆیان توندوتیژییەکن بەرامبەر بەوانی تر. لەلایەکی
ترەوه توندوتیژیی سۆزداری وەک کوو تەلاق و جیابوونەوهش دەتوانی مەروڤ لەچێژی سیکسی بێش
بکا، وەک یەکیک لەدیمانەلەگەلکراوان وتی:

«لیکەوتەکانی تەلاق وەسف ناکریت. شتگەلیک هەن کە ناتوانین بەوشە
بەیان بکەیت. تۆ کەئاور دەدەیتەوه ئەمانەت دیتە پێش چاو. لەناوەراستی
سیکسدا هەستەت تیک دەدا. ئەوه هەستیکی خۆش نییە. چێژ لەسیکس
نابەیت. ئەوه کێشە بۆهاوبەشی سیکسیت دروست دەکات. من تووشی
کێشە دەبم. دەبی حەب بخۆیت. من ئیستە حەب دەخۆم. بۆئەوهی شەوانە
بخەوم حەب دەخۆم. کارکردی سیکسیم کەم بۆتەوه. بۆلە دەکە، شەر
دەکە. ژن تیناگا کەئەمە بۆچی رووی داوه» (دیمانەمی ژمارە ۳۵، حسین
زادە، Pos 202-206).

ئەم گیرانەوه نیشان دەدا کەچۆن توندوتیژی سۆزداری تەنانەت لەساتەوهختی دۆستایەتیدا
دەرد و ئێشەکان وەبیر دەهێنیتەوه و کەسە کە لەچێژ بێش دەکات.
هەندیک جار توندوتیژی لەپەيوەندییە سیکسییەکاندا دەبیتەهۆی سووکایەتی پیکردن، وەک
یەکیک لەدیمانەلەگەلکراوان ئاماژەمی پێدەکات:

«کاتیک کۆئەندامی زاوژی پیاوان تیک دەچی (ئەندامی زاوژیان رەپ نابی) هیچ گومانی تێدا نییه پیاوه که له لایەن هاوسەرە که یهوه سووکایەتی پێدەکریت» (دیمانە ی ژمارە ۱۱، دکتۆر میهرابی، Pos 31).

ئەم سووکایەتی پێکردنە توندوتیژییەکی دەروونییە که متمانە بەخۆبوونی پیاو لەناو دەبا و لە سووڕی شکست و شەرمەزاریدا گرفتاری دەکات. لە لایەکی ترەوە ئالوودەبوون و ئەو نەخۆشییە جەستەییانەی که لە ئەنجامیدا دروست دەبن، توندوتیژیی دووقاتی لێ دەکەوتەوه، وه که یه کیک له دیمانه له گەلکراوان ئەزموونی خۆی ئاوا دەگێڕنەوه:

«کاتیک لە نەخۆشخانە بووم. خۆ توندوتیژی ئەو نییه که به دار لیت بدری، به قامچی لیت بدری، یان رەوانە ی زیندان بکری، هەر ئیستاش که له نەخۆشخانەم، له بەر ئەو یه که قاچم هەوی کردووەتەوه بۆ چی؟ له بەر ئەو یه وازم له مادە هۆشبه رەکان هینا، له سه دا ۷۰ ی خۆنیم هەوی کردووه، له سه دا ۳۰ مابوو که بمرم. نازانم ئەم نەمردنە دەگەرێتەوه بۆ دوعای دایک و باوکم، دوعای ژن و منداڵە کهم، هاوکاری به ریز رەزایی و هتد. له پر براهیک که به هیچ شیوه یه که قسم له گەل نەده کرد، ته له فۆنم بۆ کرد و هاته ئیتر به دوامدا. منی برده پینج نەخۆشخانە و له نەخۆشخانە خەوینرام، و نەمردم دە ی ئەمه خۆی له خۆیدا توندوتیژییه» (دیمانە ی ژمارە ۲۴، غوێلام ئەسکەندەری، Pos 78).

ئەم توندوتیژییە جەستەییە لیکەوتە ی سووڕیکە که به توندوتیژیی دەروونی دەستی پێکرد و بووه هۆی ئالوودەبوون و تیکچوونی جەستەیی.

له کۆتاییدا دەبی بڵێن لیکەوتە سیکسییه کانی توندوتیژی به رامبه ر به پیاوان چیرۆکیکی تالی گۆشه گیری و شکست و دارمانه. ئەم لیکەوتانە که له سەرکوێکردنی ئارەزووی سیکسییه وه بگره هه تا ده گاته خیانەت و ئالوودەبوون، نیشان دەدا که توندوتیژی ته نها برینیک به سه ر جەستەوه نییه، به لکوو رۆح و په یوه ندییه مرۆیه کانیش وێران ده کات. ئەم گێرانه وانه که هه ر یه که یان گۆشه یه که له ئازاری پیاوانی قوربانی ده گێرنه وه، هۆشداریه که بۆ کۆمه لگا بۆ ئەوه ی گرینگی به م لایه نه شاراهه ی توندوتیژی به دن و رێگه چاره ی چاکبوونه وه بدۆزنه وه و رێگری لێ بکه ن. وه که یه کیک له دیمانه له گەلکراوان جه ختی له سه ر ده کاته وه، سیکسی باش کۆله که ی په یوه ندیی سۆزداری باشه:

«له ده رووناسیدا، ئیمه ئەمه مان هه یه که په یوه ندیه کی سیکسی باش له نیوان دوو هاوبه شی سیکسیدا بناغه ی په یوه ندیه کی سۆزداری باشه. هاوبه شی سیکسی ئەمه ده لی ئیتر. کاتیک رۆح و ده روونت شه مزاه، ئەوه کێشه یه که له په یوه ندیی سیکسیدا هه یه» (دیمانە ی ژمارە ۷۸، ئیلناز سه فایی، Pos 28).

ئهم وته پوخته‌ی ئهم شیکارییه‌یه: توندوتیژی دژ به پیاو به له‌ناوبردنی دیوه سیکیسی و سۆزداریه‌کان، بناغه‌ی ژبان هه‌لده‌ته‌کینیت.

لیکه‌وته خیزانییه‌کان

توندوتیژی دژی پیاوان پرسیکی کۆمه‌لایه‌تییه که که‌متر سرنجی پیدراوه و نه‌ک ته‌نھا زیان به ژبانی تاکه‌که‌سی قوربانییه‌کان ده‌گه‌یی، به‌لکوو کاریگه‌ری له‌سه‌ر خیزانه‌کانیشیان داده‌نیت. به‌پێچه‌وانه‌ی هه‌ندیک بیر و باوه‌ری باو که ده‌لین توندوتیژی ته‌نیا ژن و مندالان به‌خه‌ساره‌لگر ده‌زان، پیاوانیش له‌ژینگه‌ی خیزاندا ده‌توانن ببه‌ قوربانی توندوتیژی؛ ئهم مه‌سه‌له کاریگه‌ری تیکده‌رانه‌ی له‌سه‌ر رۆلی خیزان، په‌یوه‌ندییه سۆزداریه‌کان و داینامیکی نیوان ئەندامانی خیزان هه‌یه. ئهم توێژینه‌وه به‌به‌کاره‌ینانی شیوازی گره‌ندد تیوری هه‌ول ده‌دا لیکه‌وته خیزانییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان ده‌ستنیشان و شی بکاته‌وه.

توندوتیژی دژی پیاوان ده‌توانی لاوازبوونی رۆل و به‌رپرسیاریتیان له‌ناو بنه‌ماله‌ی لی بکه‌ویته‌وه. ئهو پیاوانه‌ی که ده‌بنه قوربانی توندوتیژی زۆر جار متمانه به‌خۆیان که‌م ده‌بیته‌وه و تووره‌بیان که‌له‌که‌ ده‌بی و له‌به‌رپوه‌بردنی بارودۆخی خیزانیدا هه‌ست به‌بی‌توانایی ده‌کهن. ئهم دۆخه‌رنگه په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ل هاوسه‌ر و منداله‌کانیان بشیوین و ئەندامانی خانه‌واده له‌رووی سۆزداریه‌وه دوور ده‌خاته‌وه. له‌حاله‌ته‌ توندتره‌کاندا، توندوتیژی ده‌توانی بیته‌هۆی ناکوکی خیزانی، ناکوکی هاوسه‌ریتی و ته‌نانه‌ت له‌به‌ریه‌که هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی شیرازه‌ی خیزانیش.

لیکه‌وته خیزانییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان هه‌ندیک جار کاریگه‌ری له‌سه‌ر مندالان داده‌نیت. ئهو مندالانه‌ی وا له‌ژینگه‌یه‌که‌دا گه‌وره‌ده‌بن که توندوتیژی خیزانی تیدایه، له‌وانه‌یه‌ تووشی ترس و ستریس و سه‌رلیشیواوی ببن، هه‌روه‌ها له‌وانه‌یه له‌داها‌توودا ره‌فتارگه‌لی وه‌کوو شه‌رانگیزی، گو‌شه‌گیری له‌خۆیان نیشان بدن و له‌ده‌رسه‌کانیاندا وه‌دوا بکه‌ون. له‌لایه‌کی تره‌وه، پیاوانی قوربانی توندوتیژی هه‌ندیک جار به‌هۆی ترس له‌قه‌زاوه‌تی کۆمه‌لایه‌تی یان نه‌بوونی پشتیوانی یاسایی له‌چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌خیزانییه‌کاندا هه‌ست به‌ته‌نایی و بی‌په‌ناهی ده‌کهن. یه‌کیک له‌گرینگترین لیکه‌وته‌ه‌روونی و سۆزداریه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان، هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی خیزانه. توندوتیژی دژی پیاوان، چ له‌لایه‌ن هاوسه‌ریان ئەندامانی تری خیزانه‌وه‌بی، زۆر جار ناکوکی توندی سۆزداري لی ده‌که‌ویته‌وه و نا‌هێلی ئهو خیزانه‌یه‌که‌ بگریته‌وه. ئهم ناکوکیانه هه‌ندیک جار سه‌ر ده‌کیشی بۆ ته‌لاق یان جیا‌بوونه‌وه و له‌ئه‌نجامدا پیاوانی قوربانی جگه‌له‌ته‌حه‌مولکردنی فشاری توندوتیژی، تووشی لیکه‌وته‌ی سۆزداري (که له‌ئه‌نجامی هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی خانه‌واده‌دروست ده‌بی‌ت) ده‌بن.

لایه‌نیکی گرینگی دیکه‌ی ئهم لیکه‌وتانه کالبوونه‌وه‌ی شکۆ و پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی پیاوانه. توندوتیژی دژی پیاوان به‌هۆی تابۆی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه زیاتر له‌بیده‌نگیدا روو ده‌دا، به‌لام کاتیک ئهم

توندوتیژییانه ئاشکرا ده بن قوربانی پرووبه پرووی قه زاوه تیی کۆمه لایه تیی قورس ده بیته وه و ههستی بئریز بوون و له زرۆکبوونی شوناسی کۆمه لایه تیی خۆی به ئەزموون ده کات. ئەم دۆخه زۆر جار پیاو به ره و دابران و دور کهوتنه وه له کۆمه لگا دنه ده دات.

له لایه کی تره وه توندوتیژی له ناو ژینگه ی خیزاندا ده توانی گفتوگۆ نیوان ئەندامانی خیزان کهم بکاته وه و په یوه ندیی سۆزداری نیوانیان لاواز بکات. کهمبوونه وه ی کارلیکه بنیاتنه ره کان کیشه کانی په یوه ندیکردن خراپتر ده کا و ده رفه تی چاره سه رکردنی نا کۆکییه کان له بار ده بات. جگه له وهش لیکه وته کانی توندوتیژی دژی پیاوان زۆر جار ده بیته هۆی توندوتیژی دژ به مندا لان، چونکه ئەو گرزییانه ی که له ئەزموونی توندوتیژییه وه سه ره لده دن، په ل ده هاوێژی بۆ په یوه ندیه کانی دایک و باوک و مندا ل و ئەمهش کاریگه ری نه رینی له سه ر ته ندروستی دهروونی مندا لان داده نیّت.

هه لوه شانده وه ی خیزان

توندوتیژی دژ به ره گه زی نیر، وه ک دیاره یه کی کۆمه لایه تی که که متر ئاوری لی ده درێته وه، کاریگه ری قوول و فره لایه نی له سه ر پیکهاته ی بنه ما له و په یوه ندیه نیوان که سییه کانی ناو کۆمه لگه ی ئیراندا هه یه. به به کارهێنانی ئەو زانیارییه ی که له دیمانه قوول کانه وه به ده ست هاتوون و له چوارچیوه ی گره ندد تیۆری (تیۆری ده ی تابو نیاد)، لیکه وته خیزانییه کانی ئەم جوړه توندوتیژییه به تایبته هه لوه شانده وه ی خانه واده تاوتووی ده کات. له م گیرانه وه یه که ده سه تدا، گیرانه وه ی ته واوی دیمانه له گه لکراوان شانه شانی شیکارییه تیۆری و زانستییه کان ده خرینه روو بۆ ئەوه ی گیرانه وه یه کی یه کگرتوو و واقعی له م دیاره نیشان بدریت. ئامانج له مه نیشان دانی ئەوه یه که چۆن توندوتیژی به رامبه ر به پیاوان به شیوه یه کی راسته وخۆ و ناراسته وخۆ بنه ما له هه لده وه شینیتته وه و چۆن ئەم هه لوه شانده وه سووری خه ساره ته کۆمه لایه تی و سۆزدارییه کان به ره هم ده هینیتته وه.

توندوتیژی دژی پیاوان به شیوه ی جوړاوجۆر خۆی ده رده خات؛ له فشاره دهروونییه کان و کۆنترۆلی خیزانییه وه بگه هه تا ده گاته توندوتیژی دامه زراوه یی و کۆمه لایه تیی وه کوو فشاره ئابووری و یاساییه کان. ئەم توندوتیژییه زۆر جار له ناو خانه واده دا فۆرم ده گری یان ده که ویته ژیر کاریگه ری توندوتیژی و ورده ورده بناغه ی په یوه ندیه خیزانییه کان لاواز ده کات. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ئەزموونی خۆی له م فشاره خیزانییه به م شیوه باس ده کات:

«خیزانه کهم به جۆریک بوو که ته نانه ت له ته مه نی ۲۰ سالی شه د
هاتوچۆکانم گرینگ بوون و زۆر له سه رم شیلگیر بوون، هاتوچۆکردنی ئەوسا
وه کوو ئیستا نه بوو، په یوه ندیه ته له فۆنییه کانم و هاوڕێیه تییه کانم له سه ر
هه موو شتیک سه ختگیر بوون. ئیستا دۆخه که فره ی کردووه، به لām ئیستا
به راستی کاریگه ری خۆی داناوه و نکۆلی لی نا کریت. دواتر هاوسه رگیریمان
کرد و دوا ی چه ند سالی یه کهم هه ندیک نا کۆکیی بچوو کمان هه بوو، به تایبته

مالی خه زوورم زۆر دهستوهردانیان ده کرد. جاریک یان دووجار لهوێ تووشی شه ریکی قورس هاتین" (دیمانه‌ی ژماره ۲۹، سۆهرابی، Pos 36).

ئهم گیرانهوه باس له جۆریک توندوتیژی دهروونی ده کا که له ریکه‌ی کۆنترۆلکرانی زیاده‌ڕۆبانه له لایه‌ن بنه‌ماله‌ی خودی که سه که و دهستوهردانی مالی خه زووری ئه‌نجام ده‌دریت. له روانگه‌ی تیۆرییهوه، ئهم دیارده له گه‌ڵ چه‌مکی «توندوتیژی پیکهاته‌یی» دا یه ک ده‌گریتهوه که له لایه‌ن گالتۆنگه‌وه خراوه‌ته‌روو (گالتونگ، ۱۹۶۹). توندوتیژی پیکهاته‌یی ئاماژه به و فشاره کۆمه‌لایه‌تی و فره‌ه‌نگیانه ده کا که تاک ده‌خه‌نه پیکه‌یه کی نایه کسانهوه و ناهیلن توانا کانی بخاته بواری جیبه‌جیکردنهوه. له‌م حاله‌ته‌دا سه‌ختگیری و ده‌ستیوه‌ردان به‌ره‌ستی به‌رده‌م سه‌ره‌خۆیی تاکه و زه‌مینه‌ بو‌ئو گرێبانه دروست ده‌که‌ن که دواتر ده‌بیته‌هۆی له‌به‌ر یه ک هه‌لۆه‌شانه‌وه‌ی خیزان. یه‌کیک له‌و فاکتیره سه‌ره‌کیانه‌ی که له‌چاوپیکه‌وتنه‌کاندا وه‌ک لیکه‌وته‌ی توندوتیژی دژی پیاوان و هۆکاریک بو‌هه‌لۆه‌شانه‌وه‌ی بنه‌ماله‌ باسی لێ کرا، ئالووده‌بوون به‌ ماده هۆشبه‌ره‌کان بوو. زۆر جار ئالووده‌بوون وه‌ک میکانیزمیک بو‌به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی فشاره‌کانی ژیان ده‌رده‌که‌وێ، که خودی ئهم فشارانه‌خۆیان ده‌توانن ئه‌نجامی توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی یان خیزانی بن، به‌لام دوا‌جار ده‌بیته‌هۆی تیکچوونی ته‌واوه‌تی په‌یوه‌ندییه خیزانییه‌کان. یه‌کیک له‌دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌داخ و که‌سه‌ریکی قووله‌وه باس له‌م سووره‌ویرانه‌ره ده‌کا:

«که ژیانم دۆراند رووم له‌کیشانی شیشه کرد، هاتن شوینه‌که‌میان دۆزییه‌وه پۆلیس هاته‌ناو ماله‌که‌م، ژیانم چوو به‌قوردا و مالم وێران بوو، ژنه‌که‌م ته‌لاق‌ی لیم وه‌رگرت. مندا‌له‌که‌م و هاوسه‌ره‌که‌م هه‌موویان رویشتن.» (دیمانه‌ی ژماره ۲۴، غوه‌لام ئه‌سکه‌نده‌ری، Pos 70).

ئهم قسانه‌نیشان ده‌ده‌ن که چۆن ئالووده‌بوون ڕۆلی پیاوان وه‌ک پالپشتی بنه‌ماله‌ تیک ده‌دا و ده‌بیته‌هۆی هه‌لۆه‌شاندنه‌وه‌ی سۆزداری و پیکهاته‌ی خیزان. له‌روانگه‌ی کۆمه‌لناسیه‌وه ده‌توانین ئهم بابته‌به‌به‌کاره‌ینانی تیۆری «لادانی کۆمه‌لایه‌تی» ی می‌رتۆن شی بکه‌ینه‌وه (مرتۆن، ۱۹۳۸). می‌رتۆن پێی وایه کاتیک تاکه‌کان به‌هۆی فشاره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و نایه‌کسانیه‌کانه‌وه ناتوانن ئامانجه‌ره‌واکان به‌ده‌ست به‌یئن، ڕوو له‌ره‌فتاره‌لاده‌رانه‌ی وه‌کوو ئالووده‌بوون ده‌که‌ن. له‌م حاله‌ته‌دا ئالووده‌بوون که کاردانه‌وه‌یه که به‌رامبه‌ر به‌توندوتیژی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری دژ به‌پیاوان، خۆی بووه‌ته‌هۆکاریک بو‌خراپتر هه‌لۆه‌شاندنه‌وه‌ی شیرازه‌ی خیزان. دیمانه‌له‌گه‌لکراویکی دیکه به‌م شیوه باسی نابه‌رپرسیاریتیه‌ک ده‌کا که به‌هۆی ئالووده‌بوونه‌وه دروست ده‌بیته‌:

«چۆن پیت بلیم، ئهم به‌کاره‌ینانی ماده هۆشبه‌ره بێشه‌رمته‌ ده‌کا، بێ‌غیره‌ته‌ ده‌کا، به‌هیچ شیوه‌یه‌ک له‌ژیاندا هه‌سته به‌به‌رپرسیاریتی ناکه‌ی، ئیمه‌ته‌نه‌ها عاشق‌بوونه‌که‌ی ده‌زانین، ته‌نه‌ها شه‌وانه‌هاو‌باخه‌لییه‌که‌ی

ده‌زانیڼ» (دیمانه‌ی ژماره ۴۳، ئەکبه‌ر ئیبراهیمی، Pos 154).

ئهم سووری وێرانکه‌ره‌ی ئالووده‌بوون و هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی خانه‌واده به ته‌لاق کو‌تایی پی دی، دیارده‌یه‌ک که وه‌ک یه‌کیک له‌ لیکه‌وته‌ دیاره‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان، نه‌ک هه‌ر کاریگه‌ری له‌سه‌ر ژبانی هاوسه‌ره‌کان داده‌نی، به‌لکوو کار ده‌کاته‌ سه‌ر ته‌واوی تو‌ری بنه‌ماله. دیمانه‌له‌گه‌لکراوان چه‌ندین جار جه‌ختیان له‌وه‌ کردووه‌ته‌وه‌ که ته‌لاق ته‌نها جیا‌بوونه‌وه‌ی نیوان دوو که‌س نییه، به‌لکوو بوومه‌له‌رزیه‌کی کو‌مه‌لایه‌تییه که کار ده‌کاته‌ سه‌ر هه‌موو ئەندامانی خانه‌واده. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌هه‌سه‌ره‌وه‌ باس له‌ ژبانی له‌ده‌ستچووی ده‌کا:

«[له‌ ئەنجامی ته‌لاق] ژبانیکی تیک ده‌چی، ته‌مه‌نیک به‌ فیرۆ ده‌چی، سه‌یر که، ۱۷-۱۸ سا‌ل به‌سه‌ر هاوسه‌رگه‌رییه‌که‌مان تیپه‌ریوه، ۵-۶ سا‌ل هاوسه‌رگه‌ریمان کرد، ۱۰-۱۲ سا‌له‌ لیک جیا‌بوونه‌ته‌وه، دو‌تر من له‌ دادگا و هو‌لی دادگا‌دا هه‌ر خه‌ریکی هه‌لات هه‌لاتم، فکر و هو‌شم نییه، نه‌ک ئه‌وه‌ی ب‌لیم هه‌ر له‌ دادگا‌ بووم نا‌یه‌ک دوو سا‌ل زی‌تر دادگا‌مان نه‌ده‌بینی ته‌نانه‌ت ئه‌ویشم نه‌مه‌بینی، پار‌یزه‌ره‌که‌یم ده‌بینی (دیمانه‌ی ژماره ۷۷، به‌رغه‌مدی، Pos 27).

ئهم گه‌رانه‌وه‌ نیشان ده‌دا که چون ته‌لاق ده‌توانی ب‌یتته‌ پرۆسه‌یه‌کی در‌پ‌زخایه‌ن و تاقه‌ت‌پروو‌کین که نه‌ک ته‌نها په‌یوه‌ندییه‌ سو‌زدارییه‌کان به‌لکوو ته‌ندروستی ده‌روونی و ته‌رکیزی تاکیش له‌ناو ده‌بات. له‌ رووی تی‌ورییه‌وه‌ ده‌توانین ئهم باب‌ه‌ته‌ به‌چه‌مکی "سه‌رمایه‌ی کو‌مه‌لایه‌تی" ی ب‌وردیو‌ شی بکه‌ینه‌وه‌ (ب‌وردیو، ۱۹۸۶). ته‌لاق سه‌رمایه‌ی کو‌مه‌لایه‌تی خ‌یزان، واته‌ تو‌ره‌کانی پشتیوانی و په‌یوه‌ندییه‌ دو‌ولایه‌نه‌کانی نیوان ئەندامانی خ‌یزان ده‌فوت‌ین و تاک به‌ره‌و گو‌شه‌گه‌ریی کو‌مه‌لایه‌تی ده‌بات. ئهم دا‌پ‌رانه‌ له‌ فه‌ره‌نگی ئی‌رانیدا که خ‌یزانه‌کان به‌ شی‌وه‌ی تو‌ریکی به‌یه‌که‌وه‌ گر‌ی درا‌ون کاریگه‌رییه‌کی فراوانتری هه‌یه. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌م شی‌وه‌ باس له‌ په‌هه‌نده‌کانی ئهم کاریگه‌رییه‌ ده‌کات:

«ئیمه‌ هه‌میشه‌ ده‌ل‌یین کاتیکی ته‌لاق روو ده‌دا، منداله‌که‌ زیانی پ‌یده‌گا، به‌لام خو‌ته‌نها مندا‌ل نییه، به‌لکوو دایک و باوکی لایه‌نه‌کانیش، من ما‌وه‌یه‌ک له‌ سه‌ر ته‌لاق لیک‌کۆل‌ینه‌وه‌م ده‌کرد، ر‌ۆژیکیان دانوستانیکی خ‌یزانی دروست بوو، ک‌چ‌یکیان دا و کور‌یکیان وه‌رگرت، ئیمه‌ فه‌رمانی جیا‌بوونه‌وه‌مان بو‌ژنه‌که‌ ده‌رکرد. ئه‌وه‌نده‌مان نه‌زانی ده‌رگا‌که‌ کراوه، به‌ جو‌ریک که‌ ده‌رگا‌که‌یان شکاند. وتی به‌م کاره‌ منیش ژنه‌که‌م له‌ده‌ست ده‌ده‌م. ئه‌و ر‌ۆژه، چه‌ند که‌سیک هاتنه‌ ئیداره‌که‌مان: باوکی کچه‌ و دایکی کچه‌، باوکی کوره‌، دایکی کوره‌، خوشکی کوره‌، برای کوره‌، خوشکی کچه‌که‌، یانی زی‌تر له‌ بیست بو‌سی که‌س له‌وتی کۆ ببوونه‌وه‌، من گوتم: چه‌ند ناخ‌ۆشه‌ ته‌لاق کاریگه‌ریی له‌سه‌ر ژبانی سی

کەس دادەنێت» (دیمانە‌ی ژمارە ۴۷، خانم ئینتزامی، Pos 88).

توندوتیژی دژی پیاوان هەندیک جار لە شیوه‌ی فشارە فەرەه‌نگییەکان و نۆرمە نە‌ریتییه‌کاندا خۆی دەرەخا، وەکوو کوشتن لەسەر نامووس و شە‌ره‌ف یان ناوە‌نیتکە‌ی کۆمە‌لایەتییه‌ی دوای تە‌لاق، کە خۆی ئە‌وه‌نده‌ی دیکە خانە‌واده‌ هە‌ڵدە‌وه‌شی‌نیتە‌وه. یە‌کیک لە‌ دیمانە‌ له‌گە‌ڵ‌کر‌او‌ان بە‌ ئازارە‌وه‌ باس لە‌ فشارە‌ فەرەه‌نگییە‌کان دە‌کات:

«من لە‌ دڵ‌وه‌ حە‌زم لە‌م کردە‌وه‌ توندوتیژی‌یانە‌ نییه‌ [کوشتن لە‌سەر نامووس و شە‌ره‌ف لە‌لایە‌ن باوک یان برا‌کانە‌وه‌]، بە‌لام نامە‌ه‌وێ‌ جگە‌رگۆشە‌ی خۆم بکوژم، بە‌لام چی بکە‌م ناچارم (دیمانە‌ی ژمارە ۳۸، مە‌ه‌دی مۆمینی، Pos 98).

ئە‌م گێ‌ڕانە‌وه‌ مە‌ملانیی دە‌روونی تاک لە‌ نێ‌وان بە‌ها کە‌سییه‌کان و فشارە‌ کۆمە‌لایەتییه‌کان دە‌خاتە‌ روو. لە‌ روانگە‌ی تیۆ‌ریی «کۆنترۆ‌لی کۆمە‌لایەتی»ی هێ‌رشیه‌وه‌ ئە‌م جۆ‌ره‌ توندوتیژییه‌ لیکە‌وته‌ی پابە‌ندبوونی تاک بە‌و نۆرمە‌ کۆمە‌لایەتی‌یانە‌یه‌ کە‌ ناچار بە‌ ئە‌نجامدانی کاریکی لێ‌ دە‌کا کە‌ تە‌نانه‌ت لە‌گە‌ڵ‌ بیر و با‌وه‌ری کە‌سی خۆیدا یە‌ک ناگرتە‌وه‌ (Hirsch, 1969). ئە‌م فشارانە‌ نە‌ک هەر توندوتیژی بە‌رامبەر بە‌ کە‌سانی دیکە‌ی لێ‌دە‌کە‌وتە‌وه، بە‌ڵکوو خودی تاکیش دە‌کاتە‌ قوربانی. بە‌ هە‌مان شیوه‌ نا‌وانتۆ‌ره‌ی کۆمە‌لایەتییه‌ک کە‌ بە‌ دوای تە‌لاقدا دێ‌ بە‌ تاییه‌ت بۆ‌ ژنان، بە‌لام بە‌ شیوه‌یه‌کی نا‌راسته‌وخۆ‌وه‌ک توندوتیژییه‌کی دە‌روونی ئا‌واقانی پیا‌وانیش دە‌بێ‌ و گۆشە‌گیری سۆ‌زداری توندتر دە‌کات:

«یان هە‌مان ژن کاتیکی جیا دە‌بێ‌ته‌وه‌ پێ‌چه‌وانە‌ کە‌شی دروستە‌. کۆمە‌لگای ئێ‌مه‌ وه‌ک شتیکی خراپ سە‌یری دە‌کا و چیت‌ر نازانی کە‌ رە‌نگە‌ نا‌کوکییه‌ک لە‌ نێ‌وانیاندا هە‌بووبێ‌ و نە‌یان‌توانیوه‌ له‌گە‌ڵ‌ یە‌کدا بژین» (دیمانە‌ی ژمارە ۳۳، ئە‌لا رە‌زا، Pos 28).

لە‌ سەر‌دە‌می مۆ‌دی‌رنیشدا سۆ‌شیال میدیا بۆ‌ته‌ فاکتەرێ‌ک کە‌ نا‌کوکییه‌ خێ‌زانییه‌کان و توندوتیژی دژی پیاوان زیاتر دە‌کا و بە‌ دروستکردنی چا‌وه‌روانیی نا‌راسته‌قینه‌ و د‌نه‌دان بۆ‌ بە‌راوردکردن ئە‌وه‌نده‌ی دیکە‌ خانە‌واده‌ی شی‌واندووه‌. یە‌کیک لە‌ دیمانە‌ له‌گە‌ڵ‌کر‌او‌ان ئاماژە‌ بە‌م کاریگەراییه‌ تیک‌دە‌رانە‌ دە‌کات:

«ئێ‌مه‌ یە‌کیان بە‌ هۆ‌ی فاکتەرە‌ کۆمە‌لایەتییه‌کانە‌وه‌ کە‌ شتی گە‌وجی گە‌وجی لە‌ فە‌زای مە‌جازیدا (تۆ‌ره‌ کۆمە‌لایەتییه‌کان) ب‌لا‌وه‌ کرێ‌ته‌وه‌ و نیشانی هە‌مووان دە‌دریت. بۆ‌نموونه‌ من دە‌لێ‌م کە‌ تۆ‌ژنە‌کە‌ت خۆش نا‌ویی، خێ‌را وه‌لامی ژنە‌کە‌ت نادە‌یتە‌وه، ئە‌و کلیپانە‌ی وا لە‌ ئینستاکرامدا ب‌لا‌وه‌ کرێ‌ته‌وه، کورتە‌نامە‌کان درە‌نگ سە‌یر دە‌کە‌ی؟ قە‌یدی نییه‌ کە‌ سێ‌ک هە‌یه‌ شوێ‌نه‌ کە‌ی پ‌ر بکاتە‌وه‌» (دیمانە‌ی ژمارە ۲۹، سۆ‌ه‌رابی، Pos 161).

له روانگه ی تیۆریی "مۆدیرنیتە ی مه له وه ر" ی باومه نه وه، په یوه ندییه مړۆبیه کان له سه رده می مؤدیرندا به هۆی کاریگه ریی ته کنه لۆجیا و میدیا وه ناسکتر بوون و ئەم ناسکییه ده بیته هۆی لیک هه لوه شانه وه ی خیزانه کان (باومان، ۲۰۰۰). ئەم فاکته رانه له گه ل فشاره ئابووری و کۆمه لایه تییه کان، سووړی توندوتیژی و دارمان به ره هم ده هینه وه که ته نانه ت وای کردوه که رێژه ی هاوسه رگیری دابه زیت. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان له رووی دابه زینی هۆگری بۆ هاوسه رگیری ئەم سووړه وه سف ده کات:

«دابه زینی رێژه ی هاوسه رگیری یه کیک له لیکه وته کانی توندوتیژی دژی پیاوانه، برا که م سه ر ده کا و ده بینی برا که ی مانگانه ئە وه نده تمه ن ده دا / له رووی ئابوورییه وه /، ده بینی برا که ی جگه رگۆشه که ی نابینیت. برا که ی هه ر شه ش مانگ جار یک به تاوانی نه دانی قیستی ماره ییه که ی قۆلبه ست ده کری و ده بریته زیندان و که سیش فریای ناکه ویت» (دیمانه ی ژماره ۵، حسینی، Pos 52-54).

له کۆتاییدا شیکاریی داتا کان له چوارچیوه ی گره ندد تیۆری نیشان ده دا که توندوتیژی دژی پیاوان و تیکچوونی خیزان له سووړی به ره مه یئانه وه دایه: توندوتیژی ده بیته هۆی هه لوه شانه وه و هه لوه شانه وه هۆی گری توندوتیژییه کانی دیکه خو شتر ده کاته وه، وه کوو ته لاقی سۆزداری یان دابه زینی رێژه ی هاوسه رگیری. کاریگه ریه کانی ئەم سووړه نه ک ته نها هاوسه ره کان، به لکوو ته واوی توۆری خیزان و ته نانه ت نه وه کانی دواتریش ده گریته وه. بۆ ده رچوون له م سووړه پیویسته سه ر له نوۆی رۆله جیندهریه کان پیناسه بکریته وه و پالپشتیی کۆمه لایه تی و ئابووری بۆ پیاوان به هیز بکری و بۆ که مکردنه وه ی ناوه نتیکه ی کۆمه لایه تییه ته لاق و توندوتیژی پیویستمان به فهره نگ سازییه. توندوتیژی دژی پیاوان ماوه رای پرسیکی تاکه که سییه، و کیشه یه کی کۆمه لایه تی و پیکهاته ییه که پیویسته له دارشتنی سیاسه ت و ده ستیوه رانه کۆمه لایه تییه کاند جدیتر ئاوری لی بدریته وه.

که مبه و نه وه ی وتوێژ له ناو خانه واده دا

توندوتیژی دژی پیاوان، به تایبه ت له به ستینی خیزاندا، لیکه وته ی قوولی له سه ر په یوه ندییه نیوان که سییه کان و پیکهاته سۆزدارییه کانی بنه ماله هیه. یه کیک له دیارترین لیکه وته کان که مبه و نه وه ی گفتوگو و کارلیکی سۆزداری له نیوان ئەندامانی خیزانه، که بۆ پاراستنی په یوه ندییه خیزانی ده وری ئەلقه به کی ونبوو ده گیریت. ئەم دیارده که له چوارچیوه ی گره ندد تیۆری (تیۆریی ده بیتا بونیاد) وه ک یه کیک له لیکه وته خیزانییه کانی توندوتیژی دژی پیاوان شی ده کریته وه، نه ک ته نها کاریگه ری له سه ر په یوه ندییه کانی نیوان هاوسه ره کان هیه، به لکوو کاریگه ریشی له سه ر په یوه ندییه قووله کانی نیوان دایک و باوک و مندال هیه. توندوتیژی به جهسته یی، ده روونی یان ئابوورییه وه فشاری وه ها ده خاته سه ر پیاوان که له رۆلی سۆزداری و پشتیوانیان له خیزان

دووریان دهخاتهوه و فهزای گفتوگو که پایه‌ی سه‌ره‌کیی هاوده‌نگیی خانه‌واده‌ییه په‌راویز ده‌خات. ئەم شیکارییه به پشت‌به‌ستن به‌و ده‌تایانه‌ی که له چاوپیکه‌وتنه قووله‌کان و روانگه زانستییه‌کان، گێرانه‌وه‌یه‌کی یه‌ک‌گرتوو له‌م لیکه‌وتنه ده‌خاته‌وه و نیشان ده‌دا که چۆن توندوتیژی دژی پیاوان ئارامی و په‌یوه‌ندیی زاره‌کی له‌ ناو خیزاندا له‌ بار ده‌بات.

یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌ل‌کراوان به‌ خه‌فه‌تیک‌ی ئاشکراوه‌ باس له‌ که‌مبونه‌وه‌ی په‌یوه‌ندیی سۆزداری و زاره‌کی له‌گه‌ل کچه‌که‌ی ده‌کا و ئەم دوورییه ده‌گه‌رێتیه‌وه‌ بۆ فشاره‌کانی ژیان:

«من هه‌مان ئەو ئاسووده‌یی و ئارامیییه‌ی که‌ ده‌بوو من و خیزانه‌که‌م هه‌مانبێ، نیمانه. تۆ کچه‌که‌م ده‌ناسیت. په‌یوه‌ندی‌مان له‌گه‌ل یه‌ک‌تر زۆر باشت‌ر بوو. ئیستا ئەوه‌ی بۆ خۆم ده‌بینم ئەوه‌یه‌ که‌ په‌یوه‌ندییه‌که‌مان زۆر سارد بووه‌ته‌وه. جاران وه‌ختیک‌ی زۆ‌ترم له‌گه‌ل کچه‌که‌م به‌سه‌ر ده‌برد. یاری‌م له‌گه‌ل ده‌کرد. پیکه‌وه‌ ده‌چووینه هه‌موو شوپێنیک. کاتیک‌ی خۆشمان به‌سه‌ر ده‌برد. ده‌رده‌د‌لمان ده‌کرد. به‌لام ئیستا نا، ده‌چمه‌ ماله‌وه. ماندوو و شه‌که‌ت ده‌خه‌وم. ئیستا، کچه‌که‌م ته‌مه‌نی ۹ سا‌له. که‌ دێ قسه‌م له‌گه‌ل بکا تا‌قه‌تیم نییه. پێش‌تر په‌یوه‌ندی‌مان باشت‌ر بوو پیکه‌وه‌ قسه‌مان ده‌کرد، ئارامیمان بوو. ده‌مان‌توانی دوو وشه‌ پیکه‌وه‌ قسه‌ بکه‌ین به‌لام ئە‌لان هه‌ر دوو‌کمان شه‌که‌ت‌ین، ماندووی کار‌ین فکر و مێش‌کمان ماندوو. چی بکه‌ین چی نه‌که‌ین چوو‌زانم ناتوان‌ین پیکه‌وه‌ قسه‌ بکه‌ین. تا ئەو کاته‌ی ده‌گه‌رێینه‌وه‌ ماله‌وه‌ ماندوو بووین، ده‌بێ بخه‌وین، ناتوان‌ین په‌یوه‌ندی‌مان هه‌بێ، ناتوان‌ین قسه‌ بکه‌ین. ئەمه‌ش ده‌بێته‌ هۆی ئەوه‌ی له‌ رووی ده‌روونی و سۆزدارییه‌وه‌ وه‌کوو جاران نه‌بم»
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۸، یاسر حسینی فەرد، Pos 49).

ئەم گێرانه‌وه‌ وێنه‌ی تاریکی کاریگه‌ریی فشاره‌ ده‌روونی و جه‌سته‌ییه‌کان له‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌کانی باوک و مندال به‌ ئیمه‌ پیشان ده‌دات. یاسر، که‌ به‌ روونی به‌ده‌ست توندوتیژیی ئابووری و ده‌روونییه‌وه‌ که‌ له‌ ئەنجامی فشاره‌کانی ژیان‌ه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گرێ، ده‌نالێنێ، ئیتر وزه‌ و سه‌بر و تا‌قه‌تی بۆ قسه‌کردن له‌گه‌ل کچه‌که‌ی نییه. ئەم که‌مبونه‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌ نه‌ک هه‌ر په‌یوه‌ندیی سۆزداریی نیوانیان‌ی لاواز کردوو، به‌ل‌کوو له‌ رووی ده‌روونی و رۆحیه‌وه‌ خۆشی گۆراوه‌ و وه‌کوو جاران نه‌ماوه. له‌ روانگه‌ی تیۆریی رېچاردسۆنه‌وه‌ بۆ «سه‌رمایه‌ی سۆزداری» (Emotional Capital)، ئەم سارد‌بوونه‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌ به‌ مانای له‌ده‌ست‌دانی یه‌کیک له‌ گرینگ‌ترین سه‌رچاوه‌کانی پشتیوانی سۆزداری له‌ ناو خانه‌واده‌یه‌ که‌ ده‌توانی ب‌بێته‌ هۆی دا‌برانی سۆزداری و تیک‌چوونی په‌یوه‌ندییه‌ نیوان که‌سییه‌کان (Richardson, 2006). توندوتیژی دژی پیاوان، به‌ هۆی ماندوو‌بوونی جه‌سته‌یی و ده‌روونییه‌وه‌، ئەم سه‌رمایه‌ سۆزدارییه‌ له‌ به‌ین ده‌با و فه‌زای خانه‌واده‌ له‌ په‌یوه‌ندی و لیک‌تیگه‌یش‌تنی دوولایه‌نه‌ ب‌ب‌ه‌ری ده‌کات.

ئەم گۆشە گیرییە سۆزدارییە و ساردبوونەوهی پەيوەندییەکان تەنیا لە پەيوەندییەکانی دایک و باوک و منداڵدا قەتیس نابێتەوه، بەلکوو کاریگەرییەکی توندی لەسەر پەيوەندییەکانی نیوان هاوسەرەکانیش هەیە. پیاوان کە زۆر جار لە فەرھەنگی ئێراندا وەک دابینکەری سەرەکی بژێوی دەبینرێن، زۆر جار لە ژێر فشاری توندوتیژیدا جاچ لە شیوەی سووکایەتی پیکردنی زارەکی بێ یان فشاری ئابووری، ناتوانن پەيوەندییەکی قوول لەگەڵ ژنەکانیان ساز بکەن. دیمانە لەگەڵ لکراویکی دیکە، بە ئاماژەدان بەم بێدەنگییە قورسەیی نیوان خۆی و هاوسەرەکی، باس لەوە دەکا کە ناتوانی ترس و فشارەکانی ژیان لای هاوسەرەکی بدرکێنی:

«پێم وابە ژنە کەم بە جۆریک لە ژێر فشارە، ئەویش وەکوو من گۆراوە. دەر بارەیی
 ھەموو ئەو فشارانەیی کە لە ژياندا ھەن، ئەو ترسانەیی کە ھەن ئیمە قسە لەگەڵ
 یە کتر ناکەین» (دیمانەیی ژمارە ۵۴، عەلی عەسگەری، Pos 160-163).

ئەم گیرانەوه نیشان دەدا کە چۆن فشارە هاوبەشەکانی ژیان ھەر دوو هاوسەرەکی گرتۆتەوه و لەو وتووێژ و هاوسۆزییەکی کە دەیتوانی بڕینەکانیان ساریژ بکا، بێبەشی کردوون. ئەم بێدەنگییە لیکەوتەیی توندوتیژی پیکھاتەیی و دەروونییە کە پیاوان دەخاتە دۆخیکەوه کە نەک ھەر توانای ئەوێان نییە رۆلی پشتیوانی بگێرن، بەلکوو ناتوانن ئازارەکانیان لای نزیکترین کەسی خۆیان باس بکەن. لە روانگەیی تیۆریی "توندوتیژی پیکھاتەیی" گەلتۇنگەوه، ئەم جۆرە بێبەشبوون لە گفتوگۆ و پەيوەندیی سۆزدارییە، خۆی فۆرمیکی شاراوێ توندوتیژییە کە لە پیکھاتە کۆمەلایەتی و ئابوورییە نایە کسانەکانەوه سەرچاوە دەگرێ و تاکەکان لە سووری گۆشەگیری و فشاری دەروونیدا گرفتار دەکات (Galtung, 1969). ئەم بێدەنگییە نیوان هاوسەرەکان و دەسەڵاتی سەر دەکێشی بۆ نامۆبوونی سۆزدار و خانەوادە لە پەناگەیی کە سەلامەتی سۆزدارییەوه دەگۆڕێ بۆ فەزای گرژی و دووری.

کەمبوونەوهی گفتوگۆ لە ناو بنەمالە، لە ئەنجامی توندوتیژی دژی پیاوان، رەگ و ریشەیی لەو فشارە فرەلایەنەییە کە پیاوان ڕووبەرۆوی دەبنەوه. ئەم فشارانە کە زۆر جار لە بیتوانایی پیاوان بۆ راپەراندنی رۆلی نەریتی وەکوو ناندەرھاوێری (دابینکەری بژێوی) یان پالپشتیی سۆزدارییەوه سەرچاوە دەگرێ لە ڕووی دەروونی و جەستەییەوه ماندوویان دەکا و توانای پەيوەندیکردنی زارەکی و سۆزدارییان لێ زەوت دەکات. ئەم هیلایکی و ماندووبوونە، وەک لە گیرانەوهکانی سەرەوهدا دەبینرێ، نەک ھەر کارلیکەکانی رۆژانە کەم دەکاتەوه، بەلکوو لە لیکتیگەیشتن و ھاوێلی لە نیوان ئەندامانی خێزاندا بۆشاییەکی قوول دروست دەکات. لە لایەکی دیکەوه، ئەم کەمکردنەوه گفتوگۆیە خۆی ھۆکاری دووبارە بەرھەمھێنانەوهی توندوتیژییە، چونکە نەبوونی پەيوەندیی زارەکی زەمینی بۆ بەدتیگەیشتن و توورەیی سەرکوت کراو و گرژیی زیاتر دەرەخسینیت. بە واتایەکی تر توندوتیژی دژی پیاوان، بە لاوازکردنی پینگەیی سۆزدار و کۆمەلایەتییان لە ناو خێزاندا، ژینگەییە ک دروست دەکا کە تێیدا بێدەنگی و دووری جینگەیی دیالۆگ دەگرێتەوه و ئەم بێدەنگییە خۆی فاکتەرێکە کە

خراپتر دريژه به سوورى توندوتىژى دەدات.

له روانگهى گرهنده تىورىيهوه، ئەم ديارده پرۆسهيهكى دىنامىكى و فرهلايهن نيشان دەدا كه توندوتىژى دژى پياوان، وهك فاكتهرىكى زهمينهساز، به دروستكردى فشاره دهروونى و جهستهيهكان گفتوگو له ناو خيزاندا كه ده كاتهوه و ئەم كه مېوونه وهش تهشه نه به دابرانى سۆزدارى و ساردبوونه وهى په يوه ندىيه خيزانيه كان و دووباره به رهه مه پئانه وهى توندوتىژى دەدات. ئەم سووره كه له ده يتاكانى ديمانه كان وه گريراوه، نيشان دەدا كه توندوتىژى دژى پياوان ته نها كيشهيه كى تاكه كه سى نيه، به لكوو خه ساره تىكى كۆمه لايه تيشه كه پىكهاته خيزانيه كان له ناوه وه هه لده وه شىئيه وه. ههروه ها تىورى "نايه كسانى پىكهاتهيه" ئەم شىكارىيه پشتراست ده كاتهوه؛ چونكه نيشان دەدا كه چون پىكهاته كۆمه لايه تيه نايه كسانه كان، به سه پاندنى فشاره ئابوورى و دهروونى به سهر پياواندا، ناهىلى له ناو خيزاندا رۆلى سۆزدارىيان هه بى و گفتوگو بكه ن و ئەم نايه كسانىيه ش، به شىوهى يهك له دواى يهك و زنجيره يى ده بىته هوى دارمانى په يوه ندىيه خيزانيه كان (تيلى، ۱۹۹۸).

لىكهوته كانى سستبوونى په يوه ندى له ناو خيزاندا، ماوه راى په يوه ندى رۆژانه ن و زيان به نه ندروستى تاكه كانىش ده گه بىنن. كاتىك فهزايهك بۆ ده ربىنى ههست و هاوبه شكردى دهر د و ئازاره كان بوونى نه بى، تاكه كان گرفتارى گوشه گيرى سۆزدارى ده بن و ئەم گوشه گيرى و دابرانه به تاييهت بۆ ئه و پياوانه ي كه زۆر جار له فرههنگى ئيرانيدا بۆيان نيه ههست و سۆزى خۆيان ده ربىن، تووشى كيشه ي دهروونى جددى وه كوو خه مۆكى يان شه رانگيزيان ده كات. ئەم بابته به روونى له وتهى ياسر حسىنى فره ددا خۆى ده نوپنى، كه باس له وه ده كا رۆحى و دهروونى وه كوو جار ان نه ماوه. له لايه كى تره وه ئەم ساردبوونه وهى په يوه ندىيه مندالان له پالپشتى سۆزدارى دايك و باوك بيه ش ده كا و ده توانى كاريگه رى نهرىتى دريژخايه نى له سهر گه شه سه ندى سۆزدارى و كۆمه لايه تىيان هه بىت. بۆ نمونه كچه ۹ سالانه كه ي ياسر كه له ئىستادا له گفتوگو و په يوه ندى له گه ل باوكى بيه شه، رهنگه له داهاتوودا له سازكردى په يوه ندى سۆزدارىدا تووشى كيشه بى يان نه توانى متمانه به كه سانى دىكه بكات. يه كىك له ديمانه له گه لكر اوان به په شيمانىيه كى ئاشكراوه باس له و فشاره فره لايه نانه ده كا كه كاريگه رى له سهر ژيانى خيزانه كه ي هه بووه و نه يه يشتووه په يوه ندى له گه ل ئەندامانى خيزانه كه ي ساز بكات:

«كاتىك نايهه وى چى لىبكه م؟ ئەگه ر پىي نه ده م شته كانى ماله وه هه لده گرى و ده ياندى، پىي نه ده م ده ترسم به سهر ديوارى كه سىكد سهر بكه وىت. ئەوان ده يانگوت خه تاى تۆيه، توات لىكرد، هه ر كه سىك ده هات ده يگوت «نازانم چى ده كه يت» ده مگوت كا كه چى بكه م؟ من مناللىكى ترىشم هه يه، من ژنم هه يه، زاوام هه يه ده بى به مانه رابگه م. من ده چمه سهر

کاره کهم. هه زار و یه که به دبەختی ترم هه یه. من له سه ره شه قام به دواى ئەم مۆدیلا نه دا ده گه پریم. واته کاتیک ۵ ی پاشنیوه رۆ دوو کان داده خرئ منیش دوو کانه که داده خەم. ناچار به دوایدا بچم که له سه ره شه قام و له بنکه ی پۆلیس و هتد بیان دۆزمه وه. بزائم له کوین. دیمه وه ماله وه، دیمه وه بو ئەو به قورگیراوه” (دیمانه ی ژماره ۶۹، وه حید، Pos 36).

ئەم گیرانه وه وینه یه کی پر له ئازاری ئەو گوشاره ئابووری و کۆمه لایه تیانه به ئیمه پیشان ده دا که وه حیدی خستۆته دۆخیکه وه که نه ک هه ر توانای ئەوه ی نییه رۆلی باوک یان میردیک ی پشتیوان بگیری، به لکوه له لایه ن که سانی دیکه وه رووبه رووی سه ره زه نشت و سووکایه تی پیکردنیش ده بیته وه. ئەم فشارانه له رووی جه سته یی و ده روونییه وه ماندوو یان کردووه و کاتیک ده گه رپته وه بو ماله وه توانای په یوه ندی سازکردن و کارلیکی سۆزداری له گه ل خیزانه کهیدا نییه. ئەم گوشه گیرییه نه خوازاراوه، لیکه وته ی ئەو توندوتیژییه پیکهاته ییه که له لایه ن کۆمه لگا و ته نانه ت ئەندامانی خیزانی شه وه به سه ریدا سه پینراوه فه زای گفتوگۆی ناو مالی کردووه به بیده نگ ی و گرژی. له روانگه ی تیوری “توندوتیژی پیکهاته یی” گالتۆنگه وه، ئەم جوړه فشارانه که له نایه کسانیی کۆمه لایه تی و ئابوورییه وه سه ره له ده دن، خو یان جوړیکن له توندوتیژی شاراوه که تاکه کان له سووری بیده سه لاتی و گوشه گیریدا گرفتار ده که ن (گالتونگ، ۱۹۶۹).

زۆر جار ره گی ئەم فشارانه ده گه رپته وه بو ئەو چاوه روانیییه جینده ربیه ی که له فه ره نگ و کۆمه لگادا هه یه که پیاوان وه ک به رپرسی سه ره کیی دابینکردنی پیداو یستیه کانی خیزان و چاره سه رکردنی کیشه کان نیشان ده دات. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان و پیرای ئاماژه به م رۆله سه پینراوانه، له روانگه یه کی فه ره نگ ییه وه ئەم چاوه روانییانه تاوتووی ده کا:

“کور ده بی پیاو بی، باوک بی، هه ره سه ره تاوه به گشتی ده ئین کوران ره گه زی نیرن و ده بی به رپرسیار بن چونکه بریاره له داها توودا هاوسه رگیری بکه ن و به رپرسیاریتی که سیکی تریش قبوول بکه ن. که واته بوچوونی دایک و باوک و تیروانیی کۆمه لگاش ئەوه یه که مندالی نیر پیویسته ژیانیک ی گونجاو دروست بکا و کار و پیشه ی هه بی و له کۆتاییدا ژن بینن. هه میشه ئەو ره گه زی نیره که قسه ی یه که می کردووه و ده بی ژبانی داها تووی دروست بکا، هه تا ئیستا ره گه زی مینه ئەم گیر و گرفت و فشارانه ی به ئەزموونی نه کردووه” (دیمانه ی ژماره ۷۹، حه قیقی، Pos 81).

ئەم گیرانه وه ئەوه ده رده خات که چۆن کوران له مندالییه وه وا په ره رده ده کرین که ده بی شان بده نه به ر رۆلی ناندهرهاوهری (دابینه کری بژیوی ژبان) و پشتیوانی بنه ماله بن، له حالیکدا ژنان تا راده یه کی زۆر له م فشارانه بیبه رین. ئەم چاوه روانیییه ره گه زی تیانه که ره گ و ریشه یان ده گه رپته وه بو پیکهاته نه ریتییه کانی کۆمه لگا، پیاوان ده خه نه دۆخیکه وه که ئەگه ره له جیه جیکردنی ئەو

رۆلانه دا تووشی ههر چهشنه شکستیک بوون ئهوه ده بێته هۆی توندوتیژیی دهروونی و سووکایهتی کۆمه لایهتی. ئهم سووکایهتی پیکردنه له جیی خۆیدا کهرامهتی پیاوان دهشکێنی و تهنروستی دهروونیان لاواز دهکا و ناهیلێ له گهڵ خیزانه کانیاندا په یوهندی سۆرداری و گفتوگۆ ساز بکهن. له روانگهی تیۆری «نایه کسانیی جێندهری» ی بۆدیۆوه، ئهم رۆله سه پێراوانه وه ک فۆرمیک له سه رمایهی ره مزی وان که پیاوان له چوارچێوهی شیلگیرانهی کۆمه لایهتی قهتیس دهکا و ههر چهشنه لادانیک لهم رۆلانه به توندوتیژیی کۆمه لایهتی سزا ده دات (بۆدیۆ، ۲۰۰۱).

ئهم سووکایهتی پیکردنه کۆمه لایهتییه و توندوتیژییه دهروونییه به تایبتهت ئهو کاته چرتر ده بێته وه که پیاوان ناتوانن ئهو رۆله چاوه روانکراوانه جێبه جێ بکهن. دیمانه له گه لکراویکی دیکه وێرای ئاماژه دان بهم بابته باس له ناوه نیتکه کانی کۆمه لگا ده کات:

«به لام ئه گهر له یه ک خیزاندا کیشه یه ک هه بوایه، پیاو بهر پر سیاری چاره سه رکردنی کیشه داراییه کان بوو، ئه گهر نه شیتوانیایه، رووبه رووی سوکایهتی و قسه ی تفت و تال ده بووه وه، خوێرییه پیاوه. له وانه یه ژنیش شانه شانی کاری کردی، به لام له خیزانکی ئاوادا، ههر کاتیک تووشی کیشه یه ک بین، هه موو پیاو به خه تبار ده زانن، پیتی ده لێن پیاویکی خوێری و هه یچۆکه و به کار نه هاتوو ه یان وه ک خه لکی سه ر جاده ده لێن ژانی پی هه لئاسوور پت» (دیمانه ی ژماره ۸۵، سه جاد شارۆخی، Pos ۶۰).

ئهم گیرانه وه ده ریده خا که ته نانه ت ئه گهر ژنان له دابین کردنی دارایی خیزاندا به شداری بنوێنن، دیسانیش بهر پر سیاریتی کۆتایی ده خریته ئه ستۆی پیاوان و بێ توانییان له و کاره دا ده بێته هۆی ئه وه ی ناوی سووکی وه کوو «خوێری» و «هه یچۆکه» یان لێ بنریت. ئهم توندوتیژییه زاره کی و کۆمه لایه تییه له رووی دهروونییه وه زه خت له پیاوان ده کا و به ره و دا برانی سۆرداریان ده بات. ئهم گۆشه گیریه ورده ورده گفتوگۆی ناو خانه واده که م ده کاته وه، چونکه ئه و پیاوانه ی که سووکایه تییان پیده کری و سه رکۆنه ده کرین، وایان پی باشه که بیده نگه بنوێنن بۆ ئه وه ی له وه زیاتر فشاریان نه خریته سه ر. له روانگهی تیۆری «سه رمایه ی سۆرداری» ی رېچارد سوونه وه ئهم که مبوونه وه ی گفتوگۆیه به واتای له ده ستچوونی سه رچاوه سۆردارییه کانی ناو خیزانه که ده توانی تیکچوونی په یوه ندیه نیوان که سییه کان و زیاد بوونی گرژی لێ بکه ویته وه (رېچارد سون، ۲۰۰۶).

سه ره رای ئهو گۆرانکاریانه ی که له سه ر ده می مۆدێندا روویان داوه و هه ره وها سه ره رای ئه وه ی له سایه ی فراوان بوونی زانیارییه کان و تۆره کۆمه لایه تییه کاندرا وانگه کانی کۆمه لگا گۆراوه، که چی ئهم فشاره جێنده ریانه هیشتا به شیوه یه کی کالتر به رده وامن. یه کییک له دیمانه له گه لکراوان ئاماژه به م پێشه اتانه ده کات:

«ئێستا هه مان شته ته نها که مێک که متر بووه. که مێک نه ریتیتره. ئێستا به هۆی فراوان بوونی زانیارییه کان و تۆره کۆمه لایه تییه کانه وه و بلا و کردنه وه و

هاوبه شکردنی زانیارییه کان ئیستا میشکی خه لک کراوه تر بووه، به لام هیشتا به فورمیکی کالتر به رده وامه» (دیمانه ی ژماره ۸۵، سه جاد شاروخی، Pos62).

ئهم گپرانوه نیشان ده دا که هه رچه نده هوشیاری گشتی سه باره ت به رۆله جینده رییه کان له گۆراندایه، به لام ئهم چاوه روانیانه هیشتا ره گ و ریشه ی قوولیان له ناو کۆمه لگادا هه یه و فشار ده خه نه سه ر پیاوان. ئهم فشاره که مرهنگانه هیشتا ده توانن توندوتیژی ده روونیان لی بکه ویتنه وه و گفتوگۆی ناو بنه ماله کهم بکه نه وه، چونکه هیشتا پیاوان قه زاوه ته کۆمه لایه تییه کانیاں له سه ره و ئهم قه زاوه تانه ناهیلّی ههسته کانیاں ده ربهرن و په یوه ندیی سۆزداری له گه ل خانه واده کانیاں ساز بکه ن. له چوارچیه ی گره ندد تیۆریدا، شیکاری ده یتاکانی دیمانه کان نیشان ده دا که توندوتیژی دژی پیاوان، له ریگه ی فشاره کۆمه لایه تییه کان و رۆله ره گه زیتییه سه پینراوه کانه وه، وه که فاکته ریکی زه مینه خوشکه ر کار ده کا و به دروستکردنی فشاره ده روونی و ئابوورییه کان، ناهیلّی پیاوان له ناو خیزاندا رۆلی سۆزداری خویان جیه جی بکه ن. ئهم بیتواناییه که مبوونه وه ی وتووێژ و په یوه ندیی سۆزداری ناو خانه واده ی لی ده که ویتنه وه، که ئهم که مبوونه وه خۆی هۆکاری دابرا نی سۆزداری و ساردبوونه وه ی په یوه ندیه خیزانییه کان و دووباره به ره مه مه یانه وه ی توندوتیژییه. ئهم سووره، که له ده یتاکانی دیمانه کانه وه وه رگیراوه، نیشان ده دا که توندوتیژی دژی پیاوان ته نها کیشه یه کی تاکه که سی نییه، به لکوو خه ساره تیکی کۆمه لایه تییه که له ناوه وه هه ره شه له بناغه ی خیزان ده کات. هه ره ها یۆری ”نایه کسانیی پیکهاته یی“ ئهم شیکارییه پشتراست ده کاته وه؛ چونکه نیشان ده دا که چۆن پیکهاته کۆمه لایه تییه نایه کسانه کان، به سه پاندنی فشاری ئابووری و ده روونی به سه ر پیاواندا، ناهیلّی له ناو خیزاندا رۆلی سۆزداریان هه بی و گفتوگۆ بکه ن و ئهم نایه کسانیه ش، به شیوه ی به ک له دوا یه ک و زنجیره ی ده بیته هۆی دارمانی په یوه ندیه خیزانییه کان (تیلی، ۱۹۹۸).

لیکه وته کانی سستبوونی په یوه ندی له ناو خیزاندا، ماوه رای په یوه ندیی رۆژانه ن و زیان به ته ندروستیی ده روونی تاکه کانیش ده گه یینن. ئهو پیاوانه ی که له ژیر فشاره کۆمه لایه تی و ئابوورییه کاندان و سووکایه تییاں پی ده کری و سه رکۆنه ده کرین گرفتاری گۆشه گیری سۆزداری ده بن و ئهم گۆشه گیری و دابرا نه تووشی کیشه ی ده روونی جددی وه کوو خه مۆکی یاں شه رانگیزیان ده کات. له لایه کی تره وه ئهم ساردبوونه وه ی په یوه ندیه مندالان له پالیشتی سۆزداری دایک و باوک بیبه ش ده کا و ده توانی کاریگه ری نه رینی درێخایه نی له سه ر گه شه سەندنی سۆزداری و کۆمه لایه تییاں هه بیته. هه ره ها بیده نگي نیوان هاوسه ره کان نامۆبوونی سۆزداری لی ده که ویتنه وه و خانه واده له بنکه یه کی سۆزدارییه وه ده گۆری بۆ فه زای گرژی و دووری.

له کۆتاییدا ئهم شیکارییه له چوارچیه ی گره ندد تیۆریدا نیشان ده دا که که مبوونه وه ی گفتوگۆی ناو خانه واده که یه کی که له لیکه وته خیزانییه کانی توندوتیژی دژی پیاوانه، ده ره نجامی فشاره کۆمه لایه تی و ئابووری و فره نه نگیه فره لایه نه کانه که پیاوان له رۆلی سۆزداری و پالېستانه ی خویان دوور ده خاته وه. ئهم که مبوونه وه یه نه ک هه ر په یوه ندیه خیزانییه کان لاواز ده کا، به لکوو

تەشەنە بە دووبارە بەرھەمھەنەوهى توندوتىژى و داپرانى سۆزدارى دەدات. بۆ دەرچوون لەم سوورە پىوېستە پىداچوونەوه بەو پىكھاتە كۆمەلايەتى و فەرھەنگىيانە بكىرى كە ئەم فشارانە بەسەر پياواندا دەسەپىنن و فەزاي گەتوگۆ و دەربىرىنى ھەست و پىشتىوانىي سۆزدارى لە ناو خىزاندا دروست بکەن. توندوتىژى دژى پياوان، ھەرچەندە كەمتر ناسراوه، بەلام كاريگەرىي قوولى لەسەر بناغەى خىزان ھەيە ھەر بۆيە كە ناتوانىت پىشتگوى بخرىت.

زيادبوونى توندوتىژى دژى مندالان

لە چوارچىوھى گرەندى تىورى (تيورى دەيتابونىاد)، ئەم گىرەنەوهى شىكارىيە، لىكهوته خىزانىيە كانى توندوتىژى دژى پياوان بە جەختكردنهوه لە سەر توندوتىژى دژى مندالان تاوتوى دەكات. توندوتىژى دژى پياوان، چ جەستەيى بى يان دەروونى، يان كۆمەلايەتى، كاريگەرىي قوولى لەسەر پىكھاتەى خىزان و بەتايبەتى لەسەر مندالان وەك خەسارھەلگرتىن ئەندامانى خىزان ھەيە. ئەم لىكهوتانە لە گوشەگىرىي سۆزدارى و تارىترانى باوكەو دەست پىدە كا ھەتا دەگاتە كاريگەرىيە درىخايەنە كانى سەر گەشە كردنى دەروونى و كۆمەلايەتىي مندالان، سوورپىكى توندوتىژى و ناكارامەيى سۆزدارى لەناو خىزاندا بەرھەم دەھىننەو. بە سوودوھەرگرتن لەو دەيتايانەى كە لە چاوپىكەوتنە قوولە كانەو ھەرگىراون و شىكردنهويان لە نەرمامىرى MaxQD، ئەم گىرەنەو بە شىوھى يە كگرتسو و بە كارھىنانى گىرەنەوهى ديمانەلە گەلكران و روانگەى زانستى چىرۆكى ئازار بەخشى ئەم لىكهوتانە دەگىرپتەو.

زۆر جار توندوتىژى دژى پياوان لە ناو خىزاندا بە شىوھى سوورپىك ئىش دەكا كە مندالان وەك قوربانىي لاوھى كى پىوھى دەنالپن. يە كىك لە ديمانەلە گەلكران كە خوۋى باوكە و ئەندامى ھىزە ئەمنىيە كانە، بە راشكاوى باس لە رەفتارى توندوتىژ بەرامبەر بە مندالان دەكا و لە ژىنگەى دەورووبەرىدا ئەم رەفتارە بە ئاسايىكر و ھەسەف دەكات:

«سەير كە، مەن وەك باوكى خانەوادە دەلیم، رەنگە كىتپىك يان دوو كىتپەم خویندبىتەو، شتىكىم لى حالى بىت، ھاوكارە كانمان [ھىزە ئەمنىيە كان] ھەموويان لە مندالە كانيان دەدەن» (دىمانەى ژمارە ۵۵، پۆلىسى بەرھەنگاربوونەوهى مادە ھۆشبەرەكان، Pos 214).

ئەم گىرەنەوھە كاريگەرىي ژىنگەى كۆمەلايەتى و پىشەيەكان لەسەر رەفتارە توندوتىژەكان نىشان دەدات. ئەم باوكە كە خوۋى لە ژىر فشارى پىشەيى و كۆمەلايەتدايە، توندوتىژى وەك شىوازپىكى رەفتارى قبوولكر و لە نىو ھاوكارە كانيدا دەبىنن و ئەم رەفتارە بۆ مندالە كانى دەگوازپتەو. لە روانگەى تيورىي (فېربوونى كۆمەلايەتى)ى باندورا، مندالان لە رىگەى بىنىنى رەفتارى داپك و باوكيان و كەسانى دەورووبەريانەو فېر دەبن كە توندوتىژى رىگەيە كە بۆ چارەسەركردنى ململانى يان دەربىرىنى دەسەلات (باندورا، ۱۹۷۷). ئەم سوورە نەك ھەر زيانى جەستەيى و دەروونى بە

مندالان ده گه پینن، به لک وو سه رچه شنی ره فتاری ناتهن دروست له نه وه کانی داهاتوودا به ره هم ده هینته وه.

یه کیک له لیکه وته قووله کانی توندوتیژی دژی پیاوان کاریگه ریه که ی له سر یه کگرتووی خیزان و له نه جامدا خه ساره ته ده روونیه کانی بو سر مندالانه. ته لاق و جیاوونه وهی دایک و باوک، که زور جار له نه جامی توندوتیژی و ناتهبایی خیزانییه، مندالان ده خاته دوخیکه وه که رووبه رووی هستی شهرمه زاری و گوشه گیری بینه وه. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان به نیگه رانییه وه له م بابه ته ده روانی:

«کاتیک کچه که م یان کوره که م ده چنه ناو کومه لگه، پیش نه وهی نه و رووداوه به سر یاندا بی له روویان هه لئایه بلین مندالی ته لاقن، نه و ته لاقه ش له سه دا سه د روو ده دا، چونکه ژبانیکی ئاوا، به بناغه یه کی وا لاوازه وه، ناتوانی به رده وام بی، به بروای من، مه گهر نه وهی که نه و کیشه له نیو خویندا چاره سهری بکه ن و بچه لای راوئژ کاریک بو نه وهی بتوانن له ئیستاهه نه م کیشه چاره سهر بکه ن» (دیمانه ی ژماره ۸۱، هه مئا به زرگه ری، Pos 32).

نه م گپرا نه وه وینه یه که له کاریگه ریه کومه لایه تی و ده روونیه کانی ته لاق بو سر مندالان به ئیمه پیشان ده دات. زور جار نه و مندالانه ی له م جو ره خیزاناندا گه وره ده بن، رووبه رووی ناوه نیتکه ی کومه لایه تی «مندالی ته لاق» ده بنه وه و نه م ناوه نیتکه که رامه ت و پیگه ی کومه لایه تی بیان ده شکینیت. له روانگه ی تیوری ستریی خیزانی هیلوه، ته لاق وه که فاکتیریکی ستریسبه خشی سه ره کی، پیکهاته ی خیزان ده شه مزینی و مندالان به ره وررووی زیانه ده روونیه کانی وه کوو دل راوکی و خه موکی ده بنه وه (هیل، ۱۹۴۹). نه م دوخه کاتیک خراپتر ده بی که به توندوتیژی دژی باوک بی، چونکه مندالان نه که ههر له پالپشتی سۆزداری بیبه ش ده بن به لک وو به رده وام له ماله وه شایه تحالی گرژی و شه رن.

توندوتیژی دژی پیاوان و لیکه وته کانی هه ندیک جار به جو ریکه که مندالان وه که به ره همی «تاوانیک» یان هاوسه رگیریه کی ناکارامه ده ناسریت. نه م روانگه کاریگه ری قوولی له سه ر شوناسی و ره فتاری مندالان هه یه. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان به چاوکی ره خنه گرانه وه باسی نه م بابه ته ده کات:

«پیوسته هه یانبی، من بیم وایه من به بنه ماله که م ده لیم یانی چی، نه گهر کیشه یان هه یه، با مندالیان نه بی نه م منداله به ره همی تاوانه، نه م دایک و باوکانه خوین هه سته پیده که ن و ناتوانن پیکه وه به رده وام بن، ئیتر نه و منداله به ره همی هاوسه رگیری نییه، به لک وو لیکه وته ی تاوانیکه. و نه و منداله دایک و باوکی ده بینی و وا ده زانی هه موو دایک و باوکیک به م شیوه ن. نه م منداله چی ده ویت؟ نه و منداله شه رانگیز و عه سه بی ده بیت.

ئەگەر بمانه وهى رېگىرى بکهين له ته لاق، لېره دا چەند شتيك ده خهينه روو: وهک که سيک که زۆر جار له سه ر بژاردهى هاوسه رگيريم بو پيش هاتوو و هاوسه رگيريم نه کردوو، ئەمانه که ده خه مه پال يه کتر کاتيک ده مه وهى ئاموژگارى که سيک بکه م پيى ده ليم که تو له رووى فيکرييه وه بالق به و بزانه بوچى هاوسه رگيرى ده که يت. نازانى بالقبوونى فيکرى چييه، ئەگەر فيکرت ته واوه و که سيکى پيگه يشتووى و ئەگەر به راستى خوشت ده وى هه رگيز ناماده نابى دلتهنگى بکهى، واته نارهحه تکردي که سى به رامبه رت نارهحه ت ده کا ئەوه پيگه يشتنى فيکرييه. ئەم بنه مايه ي هاوسه رگيرى نه ريتييه ده بى وازى لى بهتيرى سوپاس بو خوا، ئيستا دوخه که وای لى هاتوو که زۆريک له هاوسه رگيريه کان ده بينين که ژنيک مندالتيكى هه يه و هاوسه رگيرى له گه ل پياويکدا کردوو که مندالتيكى هه يه، و ئەم جوړه هاوسه رگيرى يانه رووى له زيادبوو کردوو وه کووولاتانى بيانى. جاران ده يانگوت داخوا بو ته لاق دراوه ناوه نيته که يه کى لى دنرا و له مالى باوکى ده ماوه (ديمانه ي ژماره ۸۹، خانم ميهره بان، Pos 136).

ئەم گيرانه وه رنكدانه وهى ديدىكى قوولە که مندالان وهک قوربانى بارودوخى ناتهن دوستى خانه واده يى ده بينيت. ئەم ديمانه له گه لکراوه ئەو مندالانه ي که له م جوړه بنه مالاندا له دايک ده بن به به رهه مى «تاوانتيك» وه سف ده کا و پيى وايه ئەم مندالانه که چاويان له رهفتاره ناتهن دوسته كانى دايک و باوكيان کردوو، شه رانگيزى و تووره يى وهک به شيك له شوناسى خويان ده گرنه بهر. له روانگه ي تيوريى (سيسته مه بنه ماله ييه كان)ى بوينه وه، ئەم رهفتارانه ليكه وته ي پهيوندى و کارليكه ناكارامه كانى ناو خيزانن که مندالان وهک قوربانى سهره کى تيوه ده گليني و سه رچه شنه ناتهن دوسته كان له و مندالاندا به ده روونى ده کات (بوئن، ۱۹۷۸). ئەم مندالانه که له پشتيوانى سۆزدارى بيبه شن، زۆر جار په نا بو رهفتارى شه رانگيزانه ده بن و دريژه به م سوورى توندوتىژيه ده دن.

ليكه وته يه کى ترى توندوتىژى دژى پياوان تاراندنى باوک له خيزان و کارىگه ريه كانى له سه ر په يوه ندى باوک له گه ل منداله کانيه تى. ئەم تاراندنه مندال به ره رووى داپرانى سۆزدارى و کيشه ي کو مه لايه تى ده کاته وه. يه کيک له ديمانه له گه لکراوان به ئازار و نيگه رانييه وه باسى ئەم بابته ي کرد:

«خوتيمه ده زانين دايک و باوک هه ر دوو کيان چهنده گرنگن، باوک نييه که منداله که په روه رده بکا، ناهيلىن ده ست له منداله که ي بدا، دواتر ده بيته که سيکى نامو، منداله که ي لى ده شارينه وه، کاتيک منداله که ده بهينه لاي باوکى، که بالق بووه، چيتر ده رهقه تى نايه و لى تيناگات. سه يرى ده کهين و

ده لئین، ناتھه وی قسه له گهل مندا له که تدا بکه یت؟ ده لئ مندا لئ چی خو نایناسم چهنه سال له مهو بهر لیان سه ندم. هاوپه یمانییه ک دروست ده بی، دایک و مندا له که پیکه وه و باوک که ش دژی نه وان. ئیمه ئیستا هم تاراندنه ده بینین. به قوربان و سه ده قه ی مندا لئ عالم ده بی تنها مندا له که ی خو ی نه بیست. هه موو که س به خاوه نی شان و شکو ده زانی جگه له هاوسه ره که ی خو ی. خو ی لیان دور ده خاته وه توخوونیان ناکه ویت" (دیمانه ی ژماره ۵۷، خانم جیرایی، Pos 112).

هم گیرانه وه وینه یه ک به ئیمه پیشان ده دا که له ئه نجامی تارینانی باوک له خانه واده، لیکترازانیککی قوول که وتوته نیوان باوک و مندا لئ. هم تارینانه که زور جار لیکه وته ی توندوتیژی دژی پیاوان و جیا بونه وه ی دایک و باوک، مندا لان له بوون و پشتیوانی باوکیان بیبه ش ده کا و پیکهاتنی هاوپه یمانییه کی ناته ندروست له نیوان دایک و مندا لئ لی ده که ویتته وه. له روانگه ی تیوری (وابه سته یی) بۆولیه وه، نه بوونی په یوه ندیی سۆزداری له گهل باوک ده توانی سهر بکیشی بۆ کیشه ی ده روونی و کۆمه لایه تی له مندا لئندا و تووشی ره فتاری مه ترسیداری وه کوو ئالوده بوونیان بکات (بۆولی، ۱۹۶۹). هم دۆخه کاریگه ریه درێخایه نه کانی توندوتیژی دژی پیاوان له سهر مندا لان نیشان ده دا، که نه ک تنها په یوه ندیی نه مندا لانه له گهل دایک و باوکیان تیک ده دا، به لکوو داها تووی کۆمه لایه تی و ده روونیان ده خاته مه ترسییه وه.

له کۆتاییدا یه کیک له لیکه وته هه ره ئازاره خسه کانی توندوتیژی دژی پیاوان له ده ستدانی په یوه ندیی باوک له گهل مندا له که ی و خه می قوولی باوک بۆ داها تووی مندا له که یه تی. هم بابه ته له قسه کانی یه کیک له دیمانه له گهل کراواندا به توندییه کی زۆره وه رهنگ ده داته وه:

پیناسه ی من بۆ ژبان نه وه یه که نابیت به هیچ شیوه یه ک لیتره بم. باشه من بۆچی وام به سهر هات؟! بۆچی کوره که مم ۳-۴ ساله نه بینیه؟ له دلی خۆمدا ده لیم، ئیستا چیان به گویتدا داوه چی پی ده لئین؟! داخوا کوره که مم بیر له چی ده کاته وه؟ چ چاره نووسیک چاوه رپی ده کات؟ داری هه لووچه مۆز نادا کورمه. نه گهر زۆر ئاگاداری بی زۆر ئاو دیری بکه ی، رهنکه هیچی لی نه ییت. نه مانه ئازارم ده دا و چی به سه ر ژنه که مم دی که دایکی مندا له که مه" (دیمانه ی ژماره ۴، ۵، وه حید فهره جی، Pos 54).

هم گیرانه وه ئیشی قوولی باوکیک نیشان ده دا که له مندا له که ی دابراوه و خه می داها تووی ده خوات. هم دابرا نه که لیکه وته ی توندوتیژی و ناته بابی خیزانه، نه ک هه ره له رووی سۆزدارییه وه باوک به هیلاک ده با، به لکوو مندا له که ش له پشتیوانی و رینمایی باوکایه تی بیبه ش ده کات. له روانگه ی تیوری (سه رمایه ی کۆمه لایه تی) ی کۆلمانه وه، هم نه بوونی په یوه ندییه، سه رمایه ی سۆزداری و کۆمه لایه تی مندا له که ده کاته وه و تووشی خه ساره تی کۆمه لایه تی و ده روونی ده کات

(کلمن، ۱۹۸۸). ئەم دۆخه سووری توندوتیژی و بیبهشی بهرهم دههینیتیهوه که نهوه کانی داهاتووش تیوهده گلینیت.

له چوارچیوهی گرهندد تیوریدا، شیکاریی ئەم دهیتایانه نیشان دهدا که توندوتیژی دژی پیاوان، وهک فاکتهریکی زهمینهساز، له ریکهه تارانندی باوک و لیک جیابوونهوهی دایک و باوک و گواستنهوهی سهرحهشنه توندوتیژهکان، توندوتیژی دژی مندالان له ناو خانهوادهی لی ده کهویتیوه. ئەم توندوتیژییه چ جهستهیی بی یان دهروونی، مندالان وهک قوربانیی لاه کی تیوهده گلینیت و کاریگهیری درێژخایهنی لهسهر گهشهکردنی سۆزداری و کۆمهلایهتی و دهروونیان ههیه. ئەم سووره له گوشهگیری سۆزداری دایک و باوکوه دهست پیده کا و تهشهنه به رهفتاره شهرانگیزی و ناتهندروسته کانی ناو خیزان دهدا و له کوتاییدا مندالان تووشی داهاتوویه کی نادیار و پر له خهسارهت و زیانی کۆمهلایهتی ده کاتهوه. لیکهوته کانی ئەم توندوتیژییه بنهماله تیدهپهڕینیت و پهل بو ناو کۆمهلگاش دههاوێژیت و دهبیته هوێ دووباره بهرهمهینانهوهی کیشه کۆمهلایهتییه کانی وه کوو ئالوودهبوون و شهرانگیزی. بو دهرحوون لهم سووره پیویسته پیداچوونهوه بهو پیکهاته کۆمهلایهتی و فرههنگییانه بکری که توندوتیژی دژی پیاوان بههیزتر دهکن و دهبی فهزای پالپشتی سۆزداری و بنیاتنانهوهی پهیوهندییه خیزانییهکان بخولقینریت. توندوتیژی دژی پیاوان، ههرحهنده کهمتر ئاویری لی دراوهتهوه، بهلام کاریگهیری قوولی لهسهر مندالان و بناغهه خیزان ههیه که ئەمهش ناکریت پشتگوێ بخریت.

لیکهوته کۆمهلایهتییهکان

توندوتیژی دژی پیاوان پرسیکی کهمتر ناسراوه و لهسهر ئاستی تاک و خیزان و کۆمهلگا لیکهوتهی بهربلاوتری ههیه. لیکهوته کۆمهلایهتییه کانی ئەم دیارده، بهتایبهت لهو کۆمهلگایانهی که کلیشه رهگهزیتییهکان له روانگهی خهلکدا رۆلئیکی بهکلاکهروهوه دهگیرن، زۆرتر ئالۆز و فرهلایهنه. بهو پییهی پیاوان بهزۆری وهک هیمای هیز و تۆکمهیی له کۆمهلگادا سهیر دهکرین، بهئهزموونکردنی توندوتیژی بوئهوان به مانای لاوازبوونی شوناسی کۆمهلایهتی و شکاندنی ئەم سهرحهشنه نهڕیتییهانهیه. ئەم بابته نهک تهنها فشاری دهروونی دهخاته سهرحه قوربانییهکان، بهلکوو به توندی هههرهشه له پیگهی کۆمهلایهتییهکان دهکات.

گرینگترین لیکهوتهی کۆمهلایهتییه توندوتیژی دژی پیاوان لهدهستچوونی متمانهی کۆمهلایهتییه. زۆر جار قوربانیانی توندوتیژی بههوێ نیگهرانی له قهزاوت و ناوناوهری کۆمهلایهتی ئەزموونهکانیان دهشارنهوه. بهلام لهو حالهتانهی که ئەم توندوتیژییه ئاشکرا دهبی، پیاوان رووبهرووی قهزاوتهکران و تاراندن و گالته پیکران دهبنهوه که ئەمهش دهبیته هوێ دابرانی کۆمهلایهتی و کهمبوونهوهی پهیوهندی و کارلئیکی کۆمهلایهتی. جگه لهوهش توندوتیژی دژی پیاوان دهتوانی تهکووزی و سهقامگیری له ناو خیزان و کۆمهلگا ههلبووهشینیتیهوه و گری ململانی و ناارامیی

کۆمه‌لایه‌تی بگه‌شینیته‌وه.

یه‌کیک له‌لیکه‌وته به‌رچاوه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان زیادبوونی تاوان و بلا‌بوونه‌وه‌ی نائهمنی له‌کۆمه‌لگایه. زۆر جار قوربانییه‌کان کاتیک هیچ پشتیوان یان دامه‌زراوه‌یه‌کی چاکسازی شک نابهن په‌نا بۆ ره‌فتاری تاوانکارانه‌ی وه‌کوو دزی یان توندوتیژی دوولایه‌نه‌ده‌بهن که‌ئهمه‌نهم و ته‌کووزی کۆمه‌لایه‌تی لاواز ده‌کات. له‌لایه‌کی تریشه‌وه پرسگه‌لی وه‌کوو بۆ مال و حال، کارتۆنخه‌وی و واژه‌یه‌کان له‌خوێندن ده‌توانی لیکه‌وته‌ی راسته‌وخۆی توندوتیژی به‌تایبه‌ت له‌ناو گه‌نجان و هه‌ره‌کاراندا بۆ، که‌له‌کو‌تاییدا سووری هه‌ژاری و گوشه‌گیری و تاوان دروست ده‌کات. هه‌روه‌ها تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی یه‌کیک له‌لیکه‌وته‌سه‌ره‌کییه‌کانه، که‌له‌گه‌ل ناوه‌نیتکه‌لینان و به‌دناویی گه‌ره‌ک یان شاری قوربانییه‌که‌یه. دواتر قوربانیانی توندوتیژی له‌وانه‌یه‌له‌هه‌ندیک حاله‌تدا ڕووبه‌رووی لیکه‌وته‌ی یاسایی توندتر بینه‌وه‌وه‌کوو زیندان، له‌سێداره‌دران، یان پێژاردنی پارهی خوێن (دییه). ئهم‌جۆره‌بارودۆخانه‌کاربگه‌ری نه‌رینی له‌سه‌ر پێکهاته‌ی که‌لانی کۆمه‌لایه‌تی داده‌نی و توندوتیژی و نائهمنی له‌کۆمه‌لگادا بلاو ده‌کاته‌وه.

هه‌لکشانی رێژه‌ی تاوان له‌ناو کۆمه‌لگادا

هه‌لکشانی رێژه‌ی تاوان له‌ناو کۆمه‌لگادا وه‌که‌یه‌کیک له‌لیکه‌وته‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان ڕووداوێکه‌که‌نه‌که‌ته‌نهما‌مار، به‌لکوو گێڕانه‌وه‌ی ژبانی تاکه‌کانیش به‌ئاشکرا ده‌یخاته‌ڕوو. ئهو گێڕانه‌وانه‌ی که‌له‌ناو‌دلی‌خوێندا‌هۆکار و ئه‌لقه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان ئه‌زموونی توندوتیژی، ژێرده‌سته‌بوونی پیاوان و په‌له‌اویشتنی بۆ ناو‌چوار‌چێوه‌ی کۆمه‌لگا و هه‌لکشانی رێژه‌ی ره‌فتاری تاوانکارانه و ڕوودانی تاوان نیشان ده‌ده‌ن. کاتیک یه‌کیک له‌به‌شداربووان ئاماژه‌به‌که‌لینی قوولی ره‌گه‌زیتی له‌ئاماری ئالووده‌بووندا ده‌کا و ده‌لێت:

«ژماره‌ی ئالووده‌بووان له‌ئێراندا ئیستا ۳ ملیۆن که‌سه. ئاماژه‌فرمیییه‌کان ئه‌وه‌ده‌لێن، هه‌رچه‌نده‌ ئیمه‌ ئاماری ۲-۳ هینده‌ی ئاماری فرمییان له‌به‌رده‌سته، ۳ ملیۆن که‌سه‌ده‌چنه‌که‌مپی واژه‌یه‌کان له‌ماده‌هۆشبه‌ره‌کان و ناوه‌نده‌کانی چاره‌سه‌رکردن و خوێان ده‌ناسین، ۳ ملیۆن که‌سه‌ناویان تو‌مار ده‌کریت. کاتیک ئه‌مانه‌لیک ده‌دینه‌وه، نزیکه‌ی له‌سه‌دا ۸۰ی ئه‌مانه‌پیاوان» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۳۸ - مه‌هدی مؤتمینی، 98 Pos)،

له‌راستیدا ئهم‌گێڕانه‌وه‌ئاماژه‌به‌وه‌ده‌کا که‌به‌شیک زۆر له‌پیاوان قوربانیی شاراه‌وه‌ی ئه‌و په‌یوه‌ندیانه‌ن و ئهم‌ئهم‌زموونه‌ی توندوتیژی و خه‌ساره‌ت و تاراندن و بیه‌شبوون له‌پشتیوانی کۆمه‌لایه‌تی ده‌توانی پیاوان به‌ره‌و رێگای ناتهن‌دروستی وه‌کوو ئالووده‌بوون و دواتریش به‌ره‌و زنجیره‌کانی تاوان و تاوانکاری بیات.

ھەرۋەھا ئەزمۇۋى بىلابوۋنەۋەي تاۋان و تېۋە گلانى بىنەمالە كان بە لىكەۋتەي پىشلىكارى و ناكارايى سىستىماتىكىش لەم گېرەنەۋەدا پرەنگ دەداتەۋە:

«كاتىك ئەۋقاچاخچىيە لە سنوور تىدەپەرې، ئەۋئەفسەرەي پۇلىسى
ھاتوۋچۆ كە خەرىكى پىشكىنى بارە كانى ناۋتۆتۆمبىلە و لەگەل سەربازىك
دې دادەنىشى و دەلى برۆي دە مليۆن ۋەردە گرې، مليۆنىك دەداتە سەربازە كە
و نۆ مليۆن دەخاتە گىرفانى خۆي. بەلى ئەۋئەفسەرە ناچىتە زىندان. بەلام
ئەم پارە ھەرامە و خوا تۆلە لە ژن و منداڵە كەي دەكاتەۋە» (دىمانەي ژمارە
۲۴. غوۋلام ئەسكەندەرى، Pos 238)

ئەم سوۋرە خراپەي خەسارەت و تاۋان نەك ھەر بەستىنى تاك بەلكوۋ پىكھاتەي بەكۆمەلى
كۆمەلگاش دەگرېتەۋە و بەرھەمھىنانەۋەي تاۋان و ناداپەرۋەرى زياتر ئاشكرا دەكات.
چەمانەۋەي پشتى منداۋانى كور لە ژىر فشارى كار و بىبەشى و ھەلھاتىيان بەرۋەرەفتارى
تاۋانكارانە، پرۆسەيە كە لە چاۋى كەسانىكەۋە بىنراۋە و گېرداۋەتەۋە كە لەم بارودۇخانەدا ژباۋن:

«ئەۋرەفتارە تاۋانكارىيەي كە منداۋانى كار ئەنجامى دەدەن لە دزىيەۋە
دەست پىدەكات. ئەۋان لە دزىكردن لە سەر شەقامەكان، لە دوۋكانەكان،
لە فروشىارانى سەر شەقامەكان، لە دزىيە بچوۋكەكانەۋە دەست پىدەكەن.
ئەۋان لە دزىكردن لە خەلك، گىرفان روۋنانەۋە، رفاندنى جانتاي بچوۋكەۋە
دەست پىدەكەن. منداۋانى كار ۋەردە ۋەردە ماتۆر و تۆتۆمبىل و شتى دىكە
دەدزن. ئەگەر ئىمە چارەسەرىكى گونجاۋ بۆ ئەمە نەدۆزىنەۋە ... ، ئىمە
شتى ۋامان فرە دىۋە لە تەمەنىكى بچوۋكەۋە دەست پىدەكەن، داۋاي پارە لە
خەلك دەكەن» (دىمانەي ژمارە ۷۹. ھەقىقىي، Pos 71)

ئەم گېرەنەۋە راستەۋخۆ و بى سانسۆرە باس لە جادەيەك دەكا كە منداۋانى بىبەش لە پشتىۋانى
و زىانلىكەۋتەۋەي خەسارەتە سەرەتايىيەكان، بە تاۋانكارى خوۋ دەگرن و جگە لە درىژەدان بەم رېگا
مەترسىدارە ھىچ رېدەرەتائىكى دىكە شك نابەن.

گەرەن بەدۋاي شوناس و سەلماندنى پىاۋەتى لە ميانەي شەرانگىزى و ملھورى لە ناۋفەزاي
گشتىدا نىشان دەدا كە ئىمە پىۋىستمان بە قەرەبوۋكردنەۋەي سوۋكايەتى و كەرامەتى شكاۋى
تا كە كەسىيە:

«رەنگە پياۋان سەر و گوڭلاكى يەكتر بشكىن، ئەمە لە زوۋەۋە لەم
گەرەكەدا باۋە. لە ژيانى رابردوۋىيەۋە كە ئازار دراۋە و ئەمىش دىيەۋى لە
شۋىنكەۋە خۆي نىشان بدات. كە من ژىر چەپۆكە نىم. ملھورى دەكا،
كەلەگايى دەكا سەر و گوڭلاك دىنپتە خوارى. بەلام لەسەر شەقام، نەمانىنى

دوو ژن سهیری چاوی یه کتر بکه ن و شه ر بکه ن، به لام پیاوان با شه ر ده کهن.
به تاییه ت له پارک» (دیمانه ی ژماره ۸۷. ئیبراهیم ره به ران، Pos 102)

ئه م نیشانانه سیگنالی مه ترسی بیچمگرتنی سووری توندوتیژی له ناو پیاوانه؛ که له بری چاره سه رکردنی نا کوکیه که کان، ده بیته هۆی دوو باره به ره مه پینانه وهی ئه وهی به سه ریان هاتووه. شوپنه واری بوونی توندوتیژی له ته مه نیکی بچوو که وه ده بینریت؛ ئه و مندا لانه ی که زۆر به خیرایی ده چنه ناو سووری تاوانه وه و له بری قوتابخانه ر یگی ناوه ندی چاکسازی و پهروه ده به ئه زموون ده کهن. له گه رانه وه یه کدا ده بینین:

«رۆژی چوار شه ممه سووره، پۆله که مان ئاگری گرت، من ئاگرم له پۆله که به ردا. من له ناو زبڵدانه که دا شار دبوومه وه. مامۆستا که مان نه یده زانی خه ریک بوو رۆژنامه کانی ده دراند. ویستی هه ستی و بروات. له نا کاو، ئاگری گرت و سووتا، دواتر ته له فۆنیان بۆ با وکم کرد» (دیمانه ژماره ۳۶- فه راز مه حبووبی، Pos 196-198)

9

«کاتیک مندا ل بووم، پیم وا ته مه نم ۱۱-۱۲ سا ل بوو. نه ده چوومه قوتابخانه. به هۆی به دفه ری و خرا په کارییه کانی مندا لیمه وه له ناوه ندی چاکسازی بووم» (دیمانه ی ژماره ۴۴. حه مید حه قی، Pos 92-95).

ئه م بۆشاییه سۆزداری و پالپشتانه زه مینه یه کی له بار بۆ تاوانه کانی دا هاتوو ده ره خسپن. وینه یه کی ته واوتری ئه م ره وته کاتیک به ده ست دی که تاک چه ندین جار ر یگه ی تاوانکاری ده گر یته بهر و ئالو ده بوون و خه ساره ته ده روونییه کانیشی له گه ل بی، به ره و ئاقاریکی ده با که زۆر چه توونه لئی بگه ر یته وه:

“چونکه پیشینه ی په یتا په یتای زیندانم هه بوو. دوا ی ئه وهی ما وهی سزای زیندانه که م کۆتایی هات هاتمه وه بۆ مائی، له و یوه ته له فۆنیان بۆ کردم و گو تیان، ده دۆلاره، و پارهی باشیان ده دا. وتیان وه ره ئه م پاره بده نه وه من له زیندان بیه ده ره وه ده نا تاوانی دیکه م زۆره دۆسییه ی زیندانم زۆره. و ئه و پارهی که ده بی بیده مه وه زۆر ده بوو. ئه وه نده له م کارانه م کرد بوو که با وکم وتی، وازی لی بینه، ئه مه ده ستاوی خۆته ئیستاش خۆت وه دوا ی کاروباره که ی بکه وه، خۆت پارهی خۆت بیده وه، تۆ پارته هینا وه ته وه ئیمه خه رجی بکه یین؟! هه ر خۆت خه رجت کردووه. به راستی ئه وه بوو، ماده هۆشبه ره کان وای لیکردم زۆر شت بکه م ئه و ماده هۆشبه رانه ی که ده مکیشا هتیرۆیین و شووشه بوو... ئه گه ر توو ره م بکردایه ن ئه مانه هه لده ستان ده چوونه ده ره وه و

ده یانگوت له خۆتهوه ئه مهت کردووه. رۆیشتی و دواى دوو سال گه پائتهوه و
کز بووی. کاتیک ده رۆیشتم ماده هۆشبه ره کانم ده کیشا خۆم له رینگای وا وادا
هه زار تاوانم کرد بۆ ئه وهی پاره ی ماده ی هۆشبه ره کهم دابین بکه م (دیمانه ی
ژماره ۴۴. هه مید هه قی، Pos 256)

له م گیرانه وه دا دیر به دیری، هه ساره تی به هۆی بیه شبوون و تاریان له لایه ن خانه واده،
و بی توانایی له وه ده سه ته یانه وه ی شوناس و که رامت، پیاو به ره و تاوانیک ده با که خودی
”خۆگۆشه گیر” له ناو کۆمه لگادا به ره هم ده هینته وه؛ پرۆسه یه ک که تیۆر سییه نه کانی تاواناسی
پیی ده لێن «سووری دووباره بوونه وه ی تاوان» (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۷).
تالیی گیرانه وه ی تر ئه وه یه که تاک به گۆشت و ئیسک هه ست به گه شه و له ناوچوون ده کات:

»ماوه یه ک له مه به ره یه کیک له هاو پۆله کانی سه ره تاییم بینیه وه و
پرسیارم له باره ی کوره کانی پۆله که مان لێ کرد، ده توانم بلیم له سه دا ۵۰ ی
هاو پۆله کانم یان له سیداره دراوون یان له زیندانی هه تاهه تاییدا بوون، یان
چاوه ری له سیداره دان بوون یان له شه ر و تیکه هه لچوونه کاند کۆژرابوون یان
هه لاتبوون یان ببوونه قاچاخچی و خه ریکی کوشتنی خه لک بوون و کاری
له و جۆره یان ده کرد» (دیمانه ی ژماره ۶۶. پیدرام، Pos 3).

قوولایی ئه و کاره ساته کۆمه لایه تییه ی که به هۆی پشتگۆیخستنی توندوتیژی دژی پیاوان و
زنجیره لیکهوتنه کانیه وه یه، له م رستانه دا روون ده بیته وه؛ ئه وه ی که چۆن کۆمه لگا سه یری نه وه یه کی
پیاو ده کا که یه ک له دوا ی یه ک له تۆری تاوان و تاوانکاریدا گیر یان خوار دووه.
ههروه ها هه ست و ده ربهرینی تووره یی و شه رانگیزی زۆر جار سه ر ده کیشی بۆ شیوازی ژیا نی
تاوانکارانه:

»تووره یی، له هه ر حاله تیکدا، چونکه ئیمه له بواری ئالوده بوون و
تاوانکاریدا کارمان کردووه، به داخه وه زۆرینه ی تووره ییه کان سه ر ده کیشی
بۆ تاوانکاری، تووره ییه که مان زیاتر تاوانی لێ ده که ویته وه، چونکه ره نگه
له هه ندیک کاتدا شه ر رووی دابی، و چه ندین جار یه کتریان کوشتبیت»
(دیمانه ی ژماره ۶۷. ئەمین ره زایی، Pos 28).

ئهم تووره ییه سه رکوتکراوه وه یه کی سه رکوتکراوه که قووت نادری و زۆر جار سه ر ده کیشی
بۆ ره فتاری تاوانکارانه. پرۆسه یه کی له و جۆره له گه ل شیکاریی «نانا تۆره لێنان» له تیۆرییه
تاواناسیه کاند یه ک ده گریته وه، کاتیک له ئه نجامی به رده وامیی بیه شبوون و شکستدا، تاک
رۆلی تاوانکارانه وه ک به شیک له شوناسی که سبی خۆی قبول ده کات (لمرت، ۱۹۵۱).
ههروه ها ئه زموونی بیچمگرتنی ره فتاری تاوانکارانه له مندالی و هه رزه کاریدا زۆر به باشی له م

یاده وهرییانه دا پیشان ددهریت:

«نازانم ئەو پیاوه چی به سهر هاتوو، نه مردوو، دواتر بینیم، به لام دواتر
گوتیان وایت دا و دات به عه زدا، هیچی نه هاتوو. له گهل ئەو تیمه ی که
پنیکم هینابوو، چوومه وه لای هاوړیکانم له تاران. رۆژنیکان ئیمه له و پارکه دا
بووین. بۆ دزیکردن چووینه مائیک. گیراین ئەوسا ته مه نم ۹-۱۰ سال بوو،
بردیانم بۆ ناوه ندی چاکسازی. منیان له به شی ته ندروستیی ناوه ند خه واند.
له بهر ئەوه ی مندال بووم و له هه موویان بچووکتترین بووم. له و کاته دا، ته نیا
مندالی پیشینه دار و ژوور ۱۵ سال له و ناوه نده دا بوون من له هه موویان
مندالتر بووم (دیمانه ی ژماره ۴۴. حه مید حه قی، Pos 81).

ئەو مندالانه ی که خویان بوونه ته قوربانیی توندوتیژی و بیبه شی، خویان له چوارچیوه ی نائه منی
کۆمه لایه تیدا ده بنه سه رچاوه ی ره فتاری نایاسایی و تاوانکارانه.
گورانی ورده ورده و دزه کردنی تاوان بۆ جومگه جیاوازه کانی ژیانی کۆمه لایه تی ته نانه ت له
مامه له کردن له گهل بابته رۆتینییه کانی ژیانیشدا ده بینریت:

«به لئ کاکه پیت ده لیم، من شتگه لیکم بینیه که عه قلی هه زه ته ی
فیلش بۆی ناچیت. به کورته شی وه هام بینیه و گوتمان واو، نه کا بین
ئیمه ش به ن. سه رده مانیک بوو کاتی هه لئاردن بوو، ژنیکه ته ره پۆش ده هاته
لامان و پاره ی پیمان ده دا و ده یگوت برۆن ئالا و مالاکان بدرتین. وه ک له م
فیلمانه دا ده بینن، به راستی ئەوه ی بینومه ده یگپر مه وه ده چووین ئالا و
کاغه زی بانگه شه کانمان ده دراند. شتی وه هامان به سه ر ده هات پاشان له وئ
رامان ده کرد و ده که وتینه ده ست که سانیکه دیکه و له ده ست ئەمانیش
رامان ده کرد و تووشمان ده بوو به تووشی که سی دیکه. ئیتر وه ک کابرا ده لئ
چه ختی ببووین (دیمانه ی ژماره ۴۴. حه مید حه قی، Pos 113).

ئهم ئالۆزی و فره لایه نییه ژیاوه به روونی نشان ده دا که توندوتیژی دژی پیاوان وه ک دیارده یه کی
هیلی ئیش ناکا؛ به لکوو وه کوو چه میکی پیچه لاوپیچ وایه که سه ر ده کیشی بۆ هه موو جوړه تاوانیک
له ناو کۆمه لگادا.

سه ختییه کۆمه لایه تییه کان و کیشه کانی بژیویی ژیان رۆلی راسته وخۆ ده گیرن له وه ی که پیاوان
روو بکه نه تاوان. به تایبته ئەو پیاوانه ی که توندوتیژی به ئەزموون ده که ن و ژیانیان پر له نه هامه تی
و دژواری، به ناچاری به کارگه لی وه کوو قاچاخ، دزی، یان ساخته کاری تیوه ده گلین:

«ئیمه له قوم گیرمان کرد، له ناو کولیری (فینک که ره وه) ئۆتۆمبیلدا
جگه ره مان شارده بووه وه، نه ک یه ک پاس، سی پاس، سی بۆ ده یان دوانزه به سه

جگه رەمان لە ناو ئەو كوليرانه دا شار دبووه وه. ئەم سى پاسە گيرى كرد. خاوهنى جگه رەكانيان كه ئيمه بووين راگرت و ئيمه چووین و خۆمان ناساند. لەبەر ئەو جگه رە خراپه زىندانى قوم. نزيكهى ههشت مانگ له وچى ماینه وه. دهستان به سەر جگه رە كانمادا گرت و ئيمهش به ريش سپيتىي ئەم و ئەو له زىندانى قوم هاتينه دهروه (ديمانهى ژماره ۲۴. غوه لام ئەسكه ندهرى، Pos 18).

ههروه ها گيرانه وه ههيه كه نيشان ده دا كرده وهى تاوانكارانه وه لاميكه بۆ توندوتىژى و جياكارى و شكست:

«من قبولى ناكهم و فلان و ئەمانه، پوووزاكهى هاته خوازپينى و بۆ ماوهى سى سأل ده زگيرانى بوو. ئيمهش ئاههنگى شاييمان بۆ ئەم كچه گرت و ئەويش چوو مالى هاوسه ره كهى. ئەم نزيكهى ۲۴-۲۵ سأل ته مەنم بوو. من له بازاردا ده سترۆيشتبوو بووم. ده ولەمەند ببووم. كه به خاوه ريبه ك جگه رهى مالبيرو و تهقه مەنيم لى گيرا له كوگايه كم شار دبووه و گيرا. پولىسى قاچاغى شاپوور منى گرت. وه لحاسل سزاي نهختىي قورسمان به سهردا سه پيندار، به لام من يه كهيه كى شوقه م فروشت و شوقه كم له قهرچه ك به ۴۰ مليون فروشت و ۵-۴ مليونى چوو بۆ گريبه ست و بنه كهى خانوبه ره و ۳۶ مليونمان دا به حسابى سيبا بۆ خه زينهى نيشتمانىي ئيران. هه ره و كاته بوو كه له گه ل كچى زه ردايكه شاييه كم گرت و ئەو زياتر گرينگى به خوشكه كم ده دا و زياتر به زه يى پيدا ده هات، ته نانه ت بۆ ئيمهش وا بوو. ته نانه ت كاتييك باوكم تووره ده بوو، لىي ده دا. ده چوو بۆ مالى كچه كهى يان مالى دايك و باوكى. جگه له من نه بى گوئى به كهس نه ده گرت. من ده چووم و ده مه پناوه. من به ۶۳۰ گرام شيشه گيرام" (ديمانهى ژماره ۲۴. وه حيد غوه لام ئەسكه ندهرى، Pos 34).

له كو تا پيدا هه موو ئەم پاژانه كه له پال يه كتر دادنيين رەنگدانه وهى ئەو راستيبهيه كه توندوتىژى سه پينراو و سووكايه تى پيكردن و هه ژاريبه ك كه له پشت سياست و پهيوه ندييه نايه كسانه كانه وه شاروا وه تهو زۆر جار بزوينه رى سه ره كى سه ره له دان و زيادبوونى تاوان له ناو كۆمه لگايه. پهيوه نديى روونى نيوان ته زمونه ژباوه كان له سه ر ئاستى تاكه كه سى و لىكه وته كانيان له قالمى زيادبوونى ره فتارى تاوانكاريدا به شيوهيه كى نو و قوول له لايه ن ديمانه له گه لكر اوانه وه ده گيرد رينه وه و ئەمهش خوى پشتراستكرده وهى ئەو تيورييه پيكهاته يى -كاركرديانهيه كه دور كه ايم كه سه باره ت به «نانورمى» باسى لى ده كات؛ كاتييك پيكهاته كۆمه لايه تيبه كان ناتوان پيداويستى و چاوه روانيبه ره واكانى تاكه كان دابين بكه ن، ئەهه رى ره فتارى لاده رانه و تاوانكارانه زياتر ده بيت (دوركيم، ۱۸۹۷).

تارانندی کۆمه لایه تی

تارانندی کۆمه لایه تی که یه کیک له لیکه وته سه ره کییه کانی توندوتیژی دژی پیاوانه، چه ندين لایه نی رهنجی مړویی، گۆشه گیری سۆزداری و قهیرانی شوناسی به سه ریاندا ده سه پینیت. گیرانه وهی ئەو پیاوانه ی که توندوتیژیان به ئەزموون کردوو و تارینراون ئەوه نده تال و ئاشکرا و واقعیین که ره گ و ریشه ی لیکه وته کۆمه لایه تییه ئاشکرا کانی ئەم دیارده به ته واوترین شیوه ئاشکرا ده کات. ئەم گۆرانکارییه له تارانندی گشتگیره وه بگره هه تا ده گاته هه سترکردن به دارمانی شوناس و له ده ستدانی په یوه ندییه مړویییه کان، به روونی خۆی له ژیا نی تاکه کاندایه ده رده خات.

«باوکم و ئەوان مالتیکیان پیدام و وتیان: ئیتیر به لای ئیمه دا مه یه، هه ر گوویه ک ده خۆی بجۆ بیخۆ ئیتیر به لای ئیمه دا مه یه (دیمانه ی ژماره ۴۴).
حه مید حه قی، Pos 258

له پشت ئەم گیرانه وه ده توانین قوولایی چه مکی تارانندی کۆمه لایه تی به دی بکه یین؛ تارانن ته نیا به مانای لانه وازی و بی مال و حال ی نییه، به لک وو به مانای نکۆ لیکردنی بوون و پچرانی په یوه ندییه گرینگه مړویییه کانییه. به پیتی روانگه ی ده رووناسیی کۆمه لایه تی، تارانندی کۆمه لایه تی ده بیته هۆی دارمانی ههستی پیاو به سته یی و هۆکاریکه بۆ ده رکه وتنی رهنجی ده روونی و ته نانه ت جه سته یی (تاجفل و ترنر، ۱۹۸۶؛ راهمنا یی، ۱۳۹۷).

له م دۆخه دا که سایه تییه سه ره کی به کرده وه ده بیته «بوونیک ی نه بینراو»، وه ک ئەوه ی یه کیک له به ره مه نه بینرا وه کانی کۆمه لگایه که که که رامه تی لی زه وت ده کا و ته نیا سی به ریک له بوونی ئەو ده مینیت ه وه. هه روه ها ئەم دۆخه به وه سفکردنه که ی شایان به هه یتر ده بیت:

«بۆ ئەو که سه کاره ساتیکی ته وا وه و ئەو که سه له راستیدا فری ده دریت ته سه ره شه قام، فری ده دریت ته که سه نه زان چوو زانم جینگایه ک که که سه و هیچی تیدا نییه و زۆریک له وه که سه نه له دۆخیکی وادا ته نانه ت سه قفیکیان له سه ره سه ریان نییه بۆ ئەوه ی له ژیریدا دا بنیشن یان له بخه ون. یان هه ره له به ره ئەم هۆکاره هه ندیکیان ئالووده ده بن و زۆریان که من به چاوی خۆم بینومه،
خۆیان ده کوژن (دیمانه ی ژماره ۸۴. شایان، Pos 19).

له م گیرانه وه دا لیکه وته ی تارانندی کۆمه لایه تی له دوور خسته نه وه له کۆمه ل تیده په ری، به واتای خسته نه بهر توندترین خه ساره ته ده روونی و کۆمه لایه تییه؛ جینگایه ک که وابه سته ییه گرینگه کان ده قرتیتری و لانه وازی و ئالووده بوون و خۆکوشتن ده بیته لیکه وته ی راسته وخۆی ئەم پچرانه. وه ها دۆخیکیش ده توانین له گه ل چه مکه کانی «بی مانایی» و «گۆشه گیری و جوودی» له تیورییه بوونگه راییه کاندایه به راوردی بکه یین که له هه لومه رچی نه بوونی پشتیوانیی کۆمه لایه تییدا تاک ده گاته ئەوه په ری شکست و داماوایی ده روونی (فرانکل، ۱۹۴۶).

تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی ته‌نها له وه‌ده‌رنانی فیزیکی له ناو خیزان یان کۆمه‌لگا سنووردار نابێتهوه، به‌لکوو لایه‌نه قوولتیره‌کانی پیکهاته‌ی شوناس و هه‌ستی به‌ریزبوونی تاک تیک ده‌رووخینیت. وه‌ک خاتوو ئینتزامی ده‌لی:

«حاله‌تمان هه‌یه که ده‌یه‌ه‌وی هاوسه‌رگیری بکا، ده‌یه‌ه‌وی بجێته خوازینی، فیلمیک هه‌یه به‌ ناوی «عشق‌ولانس». ته‌واوی فیلمه‌که یه‌ک دیمه‌نه. پینج خوله‌کی کۆتایی، ده‌خوله‌کی کۆتایی، ئه‌مه‌ مندالی ته‌لاقه، دایکی ده‌روات. ده‌چێته شوینیک بو‌خوازینی. پێی ده‌لین: تو‌مندالی ته‌لاق، ده‌چێته هه‌ر شوینیک ره‌تی ده‌که‌نه‌وه چونکه‌ مندالی ته‌لاقه. بیهینه به‌ر چاوت ئه‌گه‌ر دایک و باوکی نه‌یان‌توانی پیکه‌وه‌ بژین، جیا بو‌ونه‌ته‌وه. ئه‌و منداله‌که ئیستا‌گه‌وره‌ بووه و ته‌مه‌نی سی ساله، ده‌یه‌ه‌وی هاوسه‌رگیری بکه‌ن. پێی ده‌لین کچت پێ ناده‌ین چونکه‌ تو‌مندالێکی ته‌لاقیت (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۷. خانم ئینتزامی، Pos 90)

له‌م نمونه‌دا مه‌رج نییه‌ تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی لیکه‌وته‌ی کرده‌وه‌ی تاکه‌که‌سی بی، به‌لکوو پیکهاته‌هه‌رهنگیه‌کان و کلیشه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان مه‌ودای ئه‌م تاراندنه‌ بو‌داهاتووی تاک درێژ ده‌که‌نه‌وه. لی‌ره‌دایه که میکانیزمه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی وه‌کوو “ناوه‌نیتکه” و “به‌دناویی کۆمه‌لایه‌تی” (گافمن، ۱۹۶۳) ده‌ور ده‌بینن و پیاو به‌ه‌وی ئه‌و رۆله‌ی که له‌ رابردوودا نه‌یگه‌راوه، له‌ ده‌ره‌تی بنیاتنانی داهاتوو بیه‌ش ده‌بیت. ئه‌زموونی شه‌رم و هه‌ستکردن به‌ بی‌به‌هایی ده‌بیت به‌شی دانه‌برای ئه‌م ره‌وته.

هه‌روه‌ها تاراندنی خانه‌واده به‌ه‌وی شوناسی سی‌کسییه‌وه‌ لایه‌نیکی دیکه‌ی دابرا‌نی کۆمه‌لایه‌تی به‌دی دینی:

«ژۆربه‌ی ئه‌م که‌سانه‌ هه‌ر که‌ پرسی ترانس‌بو‌ونه‌که‌یان لای خانه‌واده ده‌درکین، له‌لایه‌ن خیزانه‌کانیا‌نه‌وه‌ ده‌تارینرین. بو‌نموونه‌ کچه‌ ویستویه‌تی کور بیت. له‌ شارێکی دیکه‌وه‌ هاتووه‌ بو‌ تاران. کاتیک هاته‌ لام، قسه‌ی له‌ گه‌ل کردم و وتی: سه‌یر که‌ من ترانس‌م. بو‌چی کچه‌ ترانس‌ه، چونکه‌ کاتیک له‌ شاره‌که‌ی خۆمان بووم مامم هاته‌ لام و هه‌ولی دا ده‌ستدریژی بکاته‌ سه‌رم و منیش رام کرد. تیده‌گه‌یت خۆ ده‌زانی ده‌لیم چی؟! (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۱. سابری، Pos 63).

له‌م نمونه‌دا، هاوکات له‌ گه‌ل ئه‌وه‌ی توندوتیژی سی‌کسی رو‌وده‌دا، جو‌ریکی دیکه‌ی توندوتیژی، واته‌ تاراندن به‌ه‌وی هه‌لبژاردنی شوناسی سی‌کسییه‌وه، زیاد ده‌کریت. ئه‌م دوو‌فاقه‌یه‌ی توندوتیژی که‌ له‌ قالبی تاکه‌که‌سی و پیکهاته‌ییدا هه‌یه‌ بازنه‌ی دابرا‌نی تاک ته‌واو ده‌کات. ئه‌م خاله‌ له‌

گپړانه وهی مه هساشدا جیگه ی سه رنجه:

«من ده مزانی، له بیرمه وتم من به هه له به کوری له دایک بووم، ته نانه ت ماو یه ک له باکووری فومنه ده ژبام، باوکم دهری کردم. باوکم به هوی دوی ترانسبوونه که موه دهری کردم. نزیکه ی ده سال له ماله وه دوور بووم. دوور بووم، دهر کرابووم. هه ندیکیان خویان ده کوژن. هوکاره که شی نه وه یه که سه رته تا بنه ماله که یان قبوولیان ناکه ن. خانه واده دژیان ده وه ستنه وه و پاشان دهریان ده که ن. وا ده زانی ئیتر که یشته ووه ته کوتایی هیل، که هیچ شوینیکم نه بوو لپی بمینمه وه (دیمانه ی ژماره ۶۰. مه هسا، Pos 170-173)

له زور حاله تدا تاراندنی کومه لایه تی به سنووردار کردنی راسته وخوی بژیوی ژیان و په یوه ندی رۆژانه خوی دهرده خات. وه ک عله ی ته وه کولی ده یگپرتنه وه:

«هر کونیه ک ده چووین، نه یانده هینشت بچینه ژووره وه یان بو نمونه بچینه کار که یان بو نه وه ی جگهره بکشین. رنکه یان نه ده داین پروین. خوا به و رۆژ نه کا بزائن نه خوشی. من نه مه به توندوتیژی دژ پیاوان ناو ده به م. نه مه جوړه سه یر کردنه. له ده ستنانی کاره که ت، له ده ستنانی هاوړ پکانت، خیزانه که ت، ته نها بوونه که ت. نه م ته نیاییه خراپترین جوړی توندوتیژییه. واته ئیستا نه ونیگای پر له خوشه ویستییه ی که بو تویان هه بوو، نه م متمانه یه ی که خه لک به تو هه یان بوو، په یوه ندی نیوان تو و مرقه کان به ته واوی تیک چوو. نه م په یوه ندی به ته واوی چپراوه. کاتیک ده چپری، ئیتر ته نیای و هیچ هیوا یه که ت به ژیان نییه. زور به ی نه و که سانه ی که نه م نه خوشییه [HIV] یان هه یه هه موویان ته نیان. یان جیگایان نییه یان بی مال و حالن، و شوینیک نییه تیدا/ بجه سیننه وه» (دیمانه ی ژماره ۲۳. عله ی ته وه کولی، Pos 176-180)

له م جوړه هه لومه رجه دا تاراندنی نه خوش ئاسای کومه لگا به هوی نه خوشییه ک یان حاله تی تایبه ته وه، باز نه ی ژیان کومه لایه تی پیاو ده گه یینته خالی سیفر. نه م روانینه تارینه ره به ره می قه زاوه تی پیشوه خته و بیناسازی پیکهاته یه کی جیا کاره، که له تیورییه مارکسییه کانیشدا به دوو باره له دایک بوونه وه ی بالاده سستی و دوو باره به ره مه مپنانه وه ی تاراندن له جوگرافیای سه رمایه و ده سه لاتدا وه سف کراوه (آلتوسر، ۱۹۷۱).

تاراندنی کومه لایه تی ته نانه ت کاریگه ری جددی له سه ر بیچمگرتنی شوناسی پیاوانه و هه ستردن به لیته اتووی و توانای پیاوان هه یه.

«وه ک پیاویکی خو پری و بی که لک له بنه ماله، دهر ده کرین له و شتانه ی که ده یان نه وه ی، له بنه ماله دوور ده خرینه وه، له کومه لگا دوور ده خرینه وه،

له په یوه نډیه کومه لایه تیبیه کان دوور ده خرینه وه، له هه موو شتیک دوور ده خرینه وه، کاتیک دوور ده کرینه وه نه وه ده بیته خو کوژی» (دیمانه ی ژماره ۶۳. دیمانه ی گرووی له گه ل هاو لاتیانی ئاسایی، Pos 72-73)

دووباره بوونه وه ی وشه ی « دوور ده خرینه وه» (ده تارینین) قسه له سهر قورسای ده روونی نه م نه زمونه له سهر میشک و روچی تاک ده کات؛ دابرانیکی سه پینراو که تاک به رهو لیواری ناومیدی و هه ندیک جاریش خو له ناو بردن دنه ده دا و له بنه ره ته وه ئاسوی مانایی و په یوه ندی له ژیانی تاکدا ده سړیته وه.

له هه ندیک حاله تدا پیاوان دوا ی تارینریان تووشی ناومیدییه کی قوول ده بن و ههستی بی ریزبوون په ل بو هه موو جومگه کانی تری ژبان ده هاو یژی، وه ک سه جاد شاروخی ده لی:

«رهنگه بتوانم دوو نه نجامتان پی بلیم. یه کیکیان ههستی دلساردیه که هه موومان هه مانه. بیهینه بهر چاوت کاتیک که به ناچاری کاریک بکه ی که بیت خو ش نه بی بیکه ی، به لام ههر چونیک بی قبوولت کردووه و ده یکه ی، ده ی نه مه خو کارانه ههستی دلساردی و ناومیدیت پیده به خشیت. له ژیانان هیچ ئاسویه کی روونی تیدابه دی ناکریت. ده ی نه م پی ده لنین ههستی ناومیدی. (دیمانه ی ژماره ۸۵. سه جاد شاروخی، Pos 54)

«نه م ناچار بیانه ی که ئیستا له کومه لگادا ههن، ههر له هه مان قوناغه کانی مندالییه وه ده ست پیده کا و هه تا ده گاته هه لئزاردنی هاوسه رو هه لئزاردنی پیشه و دریشه دان به پیشه. ده ی نه م ناچار بیه به داخه وه مروقی نه خو ش دروست ده کات. که سانیک که ناومیدن هیلیکی ره شی له ریگای ژیاناندا هه یه. ئیستا بیهینه بهر چاوت که هه موو کومه لگا له و که سانه پیک هاتووه. واته کومه لگایه ک که له ناوه وه نه خو شه. چونکه تاکه کانی ناو نه م کومه لگایه نه م ناچار بیه یان قبوول کردووه، نه وان نه و بیه یواییه یان قبوول کردووه و له گه لیدا ده ژین وه ک ده وتری نه م که سانه نه خو شن و کومه لگه له م که سه نه خو شانه پیک هاتووه» (دیمانه ی ژماره ۸۵. سه جاد شاروخی، Pos 56)

له م حاله ته دا لیکه وته کانی تاراندن ته نانه ت له سهر ئاستی تاکه که سی تیده په ری و ده بیته قهیرانیکی به کومه لی کومه لایه تی؛ کومه لگایه ک له ناوه وه نه خو شه لیکه وته ده روونی و روچییه کانی به ناو هه موو چینه کانی کومه لگادا بلاو ده بیته وه (دورکیم، ۱۸۹۷).

له لایه کی دیکه وه لیکه وته ی تاراندنی کومه لایه تیبی پیاوان، توندوتیژی لاوه کی له قالبی توله سهندنه وه و شه رانگیزی و که لکه له ی خو له ناو بردن به ره م ده هینیته وه:

«من ئیستا گه‌یشتوو مه‌ته ئاستیک که قسم له‌گه‌لیان ده‌کرد، ده‌رووناسه‌کان ده‌لین بینووسن، به‌لام نه‌منووسی. من ئەم بابەتەم به‌وردی نووسی. وتم له‌ژبانمدا هه‌موو کاریکم کرد به‌لام نه‌بینرام، سه‌رکوت کراوم، بیده‌نگ کرام، خنکینرام. هه‌میشه یارمه‌تی خه‌لکم ده‌دا، به‌لام هه‌رگیز که‌س منی پێ باش نه‌بوو. پێم گوت هه‌ر بۆیه‌ بریارم داوه‌ بیه‌ زه‌رباوک. پاشان بینیم پشکنه‌ری خۆراک زۆر که‌سی له‌ سه‌ر کار دامه‌زراندبوو و پاشان گوتم که‌ بۆ ئەم کاره‌ ده‌بمه‌ زه‌رباوک. من لیستی که‌سانی جیاوازم هه‌یه‌ که‌ له‌ ۱۰-۱۵ سالی داهاوودا، هه‌ر ئەم کاته‌ی که‌ من بوومه‌ته‌ زه‌رباوکیان، ئەم که‌سانه‌ پێش ئەوه‌ی بیانکوژم لێم بیارینه‌وه‌ که‌ بیانکوژم، و چۆن بیانکوژم که‌ شوپنه‌واری DNA دیار نه‌بیت (دیمانه‌ی ژماره‌ ۹۸. په‌سوول، Pos 63)

ئهم ئاستی شه‌رپانگیزییه‌ به‌ره‌مه‌ی ئەزمونی بی‌پزبوون و بی‌موحیبه‌تی دووقاتی سیسته‌مه‌ کۆمه‌لایه‌تی خیزانی - فه‌ره‌ه‌نگییه‌ کانه‌؛ توندوتیژییه‌ ک که‌ ئەم‌پۆ قوربانییه‌ و سه‌به‌ی ده‌توانی بیته‌ هه‌ره‌شه‌ بۆ سه‌ر کۆمه‌لگا.

به‌ گشتی لیکه‌وته‌ی تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی پیاوان له‌ میانه‌ی ئەزمونه‌ ژیاوه‌ کانیانه‌وه‌ کۆمه‌لێک کاردانه‌وه‌ی ده‌روونی (خه‌مۆکی، بی‌پزبوون، خۆسه‌رکوتکردن)، لیکه‌وته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان (بی‌مال‌ و حال‌بوون، ئالوده‌بوون، داپرا‌نی کۆمه‌لایه‌تی، خۆکوشتن) و ته‌نا‌هت دروستبوونی سووری خراپی توندوتیژیی تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ ئاشکرا ده‌کات. ئەم تاراندنه‌ وه‌ک له‌ تیۆرییه‌ کانی گه‌ندد تیۆریدا باس کراوه‌، له‌ زه‌مینه‌ ورده‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان (پیکهاته‌ی خیزان و تۆره‌ سه‌ره‌تاییه‌ کان) هه‌وه‌ بۆ زه‌مینه‌ به‌رفراوانه‌ کان (نۆرم، به‌دناوی کۆمه‌لایه‌تی، نیگای جیاکارانه‌ی کۆمه‌لگا و باوه‌ری به‌ده‌روونی‌کراو) سه‌ر هه‌ل‌ده‌دا و دوا‌جار پیاو به‌ره‌و خالێک ده‌با که‌ مانا و مانه‌وه‌ی شوناسی خۆی نه‌ک له‌ کارلێک و په‌یوه‌ندیدا، به‌لک‌وو له‌ دووره‌په‌ریزی، دا‌بران، یان کاردانه‌وه‌ نه‌رتییه‌ کاندای پێناسه‌ ده‌کات (استراوس و کوربین، ۱۹۹۰؛ گل‌زر و استراوس، ۱۹۶۷).

لانه‌وازی و کارتۆن‌خه‌وی

شیکردنه‌وه‌ی لیکه‌وته‌ کانی لانه‌وازی و کارتۆن‌خه‌وی که‌ یه‌کیک له‌ لیکه‌وته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کانی توندوتیژیی دژی پیاوانه‌، به‌ پشت‌به‌ستن به‌ گێرانه‌وه‌ی دیمانه‌له‌گه‌لک‌راوان و روانگه‌ تیۆرییه‌ کان، وینه‌یه‌کی فره‌لایهن و په‌شو‌کینه‌ری ئەم دیارده‌ به‌ ئیمه‌ نیشان ده‌دات. ئەم لیکه‌وته‌ ته‌نیا بارودۆخیکی ته‌واو فیزیکی نییه‌، به‌لک‌وو ئەزمونیکی قوولی و ج‌وودی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ که‌ ره‌گ و ریشه‌ی ده‌گه‌رته‌وه‌ بۆ فۆرمه‌ ج‌ورا‌وج‌وره‌ کانی توندوتیژیی تاکه‌ که‌سی، خیزانی، پیکهاته‌یی و دامه‌زراوه‌یی.

گێرانه‌وه‌ی هه‌مید هه‌قی که‌ باس له‌ هه‌له‌هاتنی په‌یتا په‌یتای خۆی له‌ ناوه‌نده‌ کانی چاکسازی و په‌روه‌رده‌ ده‌کا و باس له‌وه‌ ده‌کا که‌ بۆ خه‌وتن رووی کردۆته‌ پارکی مییله‌ت و دارستانی مانگلا،

سووریک نیشان ده‌دا که تییدا دامه‌زراوه پالپشتیه‌کان خویان ده‌بنه شوینیک بۆ دووباره به‌ره‌مه‌پێنانه‌وهی بێ‌مال‌وحالی. ئەم ئەزموونه‌ جوړیک له‌ لانه‌وازی و بێ‌مال‌وحالیی دامه‌زراوه‌یه که تاک له‌ منداڵیه‌وه تووشی خه‌ساره‌ته‌کان ده‌کا و له‌ هه‌بوونی شوینیکی سه‌لامه‌ت و سه‌قامگیر بۆ ژیان بیه‌شی ده‌کات.

«هیشتا منداڵ بووم نه‌مه‌فامی چی به‌ چیه‌، تینه‌ده‌گه‌یشتم چی به‌ چیه‌، ئیتر تاوانکار بووم. که‌وانه‌یه‌ک ده‌که‌مه‌وه و که‌میک ده‌که‌ریمه‌وه دواوه، چیرۆکی خۆمتان بۆ ده‌گیرمه‌وه، که‌ چی رووی دا کاتیک له‌ ناوه‌ندی چاکسازی ده‌هاتمه‌ ده‌ره‌وه دیسان ده‌که‌رامه‌وه لای ئەو هه‌وت هه‌شت هاوڕێیه‌ی که‌ هه‌مبوو، منداڵانی هه‌تیوخانه‌. دوو جار چوومه‌ هه‌تیوخانه‌ی ورمی، له‌وێ رام کرد، ئەفسه‌ره‌کان گرتیانم، گوتم من منداڵی هه‌تیوخانه‌م، له‌گه‌ڵ ئەو منداڵانه‌ رامن کرد. ئیتر له‌ پارکی میله‌ت و دارستانی مه‌نگۆلا ده‌خه‌وتین (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴. حه‌مید حه‌قی، Pos 99).

ئەم گیرانه‌وه به‌ روونی نیشان ده‌دا که‌ چۆن توندوتیژیی دامه‌زراوه‌یی و نه‌بوونی پشتیوانیه‌کی پێویست، تاک ده‌باته‌ سه‌ر شه‌قام و بێ‌مال‌وحالی ده‌کات. غوه‌لام ئەسه‌که‌نده‌ری دارمانی بنه‌ماله‌ و مه‌حاله‌بوونی گه‌رانه‌وه‌ی دوا‌ی زیندان به‌ هۆکاری لانه‌وازی خۆی ده‌زانیت.

«بۆیه‌یه‌ک له‌ لیکه‌وته‌کانی ئەوه‌ بوو که‌ خانه‌واده‌که‌ت هه‌لوه‌شاوه‌. ئیدی سه‌د مال وێران بوو، مالیک ئاوه‌دان بوو، مال‌که‌م بوو به‌ هی ئەوان، کاتیک له‌ زیندان هاتمه‌ ده‌ره‌وه، به‌ پێژامه‌ له‌ گوشه‌ی پارکیدا دانیشتم، کاتیک له‌ زیندان هاتمه‌ ده‌ره‌وه، نزیکه‌ی شه‌ش مانگ له‌ ده‌رگای عاله‌مم دا بۆ ئەوه‌ی ژنه‌که‌م بگه‌رێمه‌وه. که‌ پۆلیس هات منی گرت شه‌ش مانگه‌ لی‌ره‌م سێ‌ده‌ مانگه‌ دۆسییه‌م بۆ پیک هێنراوه‌ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۴. غوه‌لام ئەسه‌که‌نده‌ری، Pos 118).

ئەم گیرانه‌وه ده‌ریده‌خا که‌ چۆن توندوتیژیی خێزانی و لیکه‌وته‌کانی وه‌کوو ته‌لاق و زیندان، ده‌توانی له‌ ده‌ستدانی تۆری پشتیوانی سه‌ره‌تایی و دوا‌جار لانه‌وازی لی‌ بکه‌ویت‌ه‌وه. زیندان خۆی ده‌توانی جوړیک له‌ توندوتیژیی پیکهاته‌یی بێ که‌ تاکیک له‌ کۆمه‌لگا دوور ده‌خاته‌وه و گه‌رانه‌وه‌ی بۆ ناو کۆمه‌لگا دژوار ده‌کات.

وه‌حید فه‌ره‌جیش به‌ هۆی توندوتیژیی خێزانییه‌وه ئەزموونی جیه‌یشتنی مالی هه‌یه‌.

«خوشکه‌که‌م به‌ هۆی ئەوه‌ی خیانه‌تی له‌ می‌رده‌که‌ی کرد و لێی جیا بووه‌وه، له‌ مال ده‌رچووم. پێنج ساڵ خودا شاهیده‌ هیچم نه‌خوارد.

خواردنه کهم ته نهها کییک و سۆده بوو» (دیمانه‌ی ژماره ۴). وه حید فەر هجی،
(Pos 78).

ئهم گێرانه وه لیکه وته‌ی راسته ووخۆی توندوتیژی خیزانی له قالبی لانه‌وازی به‌ئەزمونکردنی
هه‌ژاری نیشان ده‌دات. خواردنی که‌یک و سۆده نیشانه‌ی دارمانی هه‌موو ره‌هه‌نده‌کانی ژیان و
دابه‌زینی ژیان بۆ ئاستی مانه‌وه‌یه. سه‌جاده‌ی شارۆخی ئاماژه به‌ په‌یوه‌ندی نیوان توندوتیژی له‌ سه‌رده‌می مندالی، ته‌ندروستی
ده‌روون، ئالوده‌بوون و له‌ کۆتاییدا بێ‌مال و حاالی ده‌کات.

«ئه‌وه له‌ ئالوده‌بوونه‌وه سه‌رچاوه ده‌گریت. وه‌ک وتم ته‌ندروستی ده‌روون
تییک ده‌دا که‌ ئهم که‌سانه له‌ تافی مندالییه‌وه هه‌یانه ئه‌ویش له‌ به‌ر شیوازی
په‌روه‌رده‌ی هه‌له‌ی دایک و باوکه ره‌نگه ئه‌مانه له‌ مندالییدا توندوتیژی
جه‌سته‌ییان به‌ئەزمون کردبێ له‌ وانه‌یه لییان درابێ، گه‌له‌ بییه‌شییان
به‌ئەزمون کردبێ، باری ته‌ندروستی ده‌روونیان باش نییه جا ئالوده‌بوون
پله به‌ پله توندویه‌که‌ی زیاتر ده‌بێ له‌ کۆتاییدا سه‌ر ده‌کیشێ بۆ بێ‌مال و
حاالی» (دیمانه‌ی ژماره‌ی ۸۵، سه‌جاده‌ی شارۆخی، Pos 18)

ئهم روانگه تیۆرییه، لانه‌وازی وه‌ک حاالی کۆتایی ئاقاریکی خه‌ساره‌تبه‌خش ده‌بینی که به
توندوتیژی خیزانی ده‌ستی پێک‌دوه‌وه و به‌ کیشه‌ی ته‌ندروستی ده‌روونی و ئالوده‌بوون به‌رده‌وام
بووه. تیۆری (سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی) ی پێی‌ر بۆردیۆ جه‌خت له‌ سه‌ر گرینگیی سه‌رچاوه‌ کۆمه‌لایه‌تی
و فەرهنگیه‌کان له‌ پاراستنی پێگه‌ی تاکه‌که‌سی ده‌کاته‌وه و له‌ناوچوونی ئهم سه‌رمایانه ده‌توانی
ببیته‌ هۆی هه‌ژاری و تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی (بۆردیۆ، ۲۰۰۱).
گێرانه‌وه‌یه‌کی تری غوه‌لام ئه‌سکه‌نده‌ری دیسان ئاماژه به‌ بێ‌مال و حاالبوونی خۆی دوا‌ی هاتنه
ده‌روه له‌ زیندان و تارینانی له‌ لایه‌ن بنه‌ماله‌وه ده‌کات.

«کاتییک له‌ زیندان هاتمه ده‌روه ژنه‌که‌م ته‌لاق‌ی لیم وه‌رگرتبوو، بووم به
کارتۆن خه‌و و چیت له‌ رووم هه‌لنه‌ده‌هات برۆمه‌وه مالی باوکم. به‌ ناوشاردا
ده‌خولامه‌وه، له‌ درگای هه‌موو که‌سم دا بۆ ئه‌وه‌ی ژیانم و ژن و منداله‌که‌م
بگه‌رێنمه‌وه، له‌و کاته‌وه ۷-۶ مانگ تیپه‌ریوه، هیچم پێ نه‌کرا. له‌ پارک
دانیشتبووم، خه‌ریکی کیشانی هیرویین و شیشه‌ بووم، که‌ پۆلیس هات و
ده‌ستگیری کردم ئه‌وه من ئیستا شه‌ش مانگه‌ لی‌رم» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۴.
غوه‌لام ئه‌سکه‌نده‌ری، Pos 120).

ئهم گێرانه‌وه نیشان ده‌دا که‌ چۆن شه‌رم له‌ گه‌رانه‌وه بۆ خانه‌واده و هه‌روه‌ها کیشه‌کانی
ئالوده‌بوون، تاک گرفتاری سووری بێ‌مال و حاالی ده‌کات. لۆقین و پالمیریش لانه‌وازی به‌

دياردهيه كى فرههۆكار دهزانى كه پهيوهندييه كى قوولى له گهل پىكهاتهى خانهواده و تهنروسىتى دهروونى و سزادانى كۆمهلايهتياهه ههيه (لويى و پالمى، ۲۰۰۸).

ههلى ئاقاسى، ئاماژه به سهردهمى كارتۆن خهوى به هۆى ئالودهبوونه ده كات.

«له مالهوه بوون، ئالوده بووم مادهى هۆشبهرم ده كيشا وههندى كيشه

دههاته ئاراوه كه ئيمه چووينه دهروهه و ماوهيه ك كارتۆن خهوه بووم (ديمانهى

ژماره ۳۹ ههلى ئاقاسى، Pos 19).

ئهمه نيشان دهدا كه تهنانهت ئه گهر سهرپهناش ههبن، كيشهى ئالودهبوون جار جار دهتوانى لانهوازى لى بكهوتيهوه.

محهمد ئهمين باقرى پىي وايه له نيوان «تاوانبارى تريليوئيرى» و ئهوانهى «له سهر جاده دادهنيشن و ماده هۆشبهر ده كيشن» فرهقىكى زۆر ههيه.

“من ريگاي ههلهم گرته بهر، ئيمه تاوانبارمان ههيه تريليوئيره بهلام

تاوانباريشمان ههيه كه خوا رزگار يان بكا، له تهنيشت جاده دادهنيشن و مادهى

هۆشبهر ده كيشن” (ديمانهى ژماره ۴۰. محهمد ئهمين باقرى، Pos 359).

ئهم بهراورد كرده لايهنيكى ديكهى توندوتىژى پىكهاتهى و نايه كسانى كۆمهلايهتى نيشان ده دات؛ له پىكهاتهيه كى نايه كساندا، لىكهوته كانى هه مان رهفتار بو ئهوه كه سانهى كه پىگهى كۆمهلايهتى - ئابوورى جياوازيان ههيه، تهواو جياوازه. ئهوه كه سانهى كه سهرمايهى پىويستيان نيبه، زياتر بهرهو رووى لىكهوته نهرينيه كانى وه كوو لانهوازى و بى مال و حالى دهبنهوه (شىكارى بوږديو بو سهرمايه).

وه حيد فرهجى ئاماژه به پرۆسهى ورده وردهى لانهواز بوون و ستراتيژيه كانى مانهوه لهم دۆخه دا ده كات.

«شهوى چله بوو، چوومه باخى تاران، بهلام له دهروهه ده مامهوه،

نه ياندههيشت كهس بو ماوهيه كى زۆر له پار كه كه دا بمىتتهوه، رووبارىكم

دۆز بهوه، كه ماتۆرىكى ئاويم پهيدا ده كرد و دادهنيشتم. به گشتى پىنج سأل

له خانهواده كه م دوور بووم. پىنج سأل له سهر شهقام ژيام. گىرفانى ئهم و

ئهم دهرووتاندهوه، مادهى هۆشبهرم ده فروشت”. (ديمانهى ژماره ۴۴. وه حيد

فره جى. Pos. 140-142).

دابړانى درىژخايه ن له خىزان، له گهل رهفتاره تاوانكاره كانى وه كوو دزى و كرپى و فروشتنى ماده هۆشبهره كان بو مانهوه، سوورى خهساره ته كان خراپتر ده كا و تاك له بى مال و حاليدا قه تيس ده كات.

وه حيديش ئاماژه به ئهزموونى «دوو سأل و نيو كارتۆنخه ويى تهواو» ده كات.

«رېک دوو سال بو دوو سال و نیو کارتون خه و بووم، بی مال و حال بووم»
(دیمانه‌ی ژماره ۶۹. وه حید، Pos 32).

ئهم رسته کورته قوولایی و به‌رده‌وامیی لانه‌وازی هه‌ندیک کهس دهرده‌خا و ئه‌وه پشتراست ده‌کاته‌وه که ئهم دۆخه ده‌توانی بیته قوناغیکی درېژ و ویرانکه‌ر له ژبان. تیوری سووری خه‌ساره‌تی کۆمه‌لایه‌تی نیشان ده‌دا که چون خه‌ساره‌تیک ده‌توانی زنجیره خه‌ساره‌ته کانی تری لی بکه‌ویتنه‌وه و تاک له دۆخیکی نه‌خواراودا به‌یلتیه‌وه (Harvey, 2016).

هه‌متا به‌رزه‌گری باس له دۆسیه‌ی پیاویک ده‌کا که دوا‌ی دا‌بران له ژنه‌که‌ی و ئالوده‌بوون، سالانیکه‌ بی مال و حال بووه و «نه‌ مالی هه‌یه و نه‌ ژبانی هه‌یه، و نه‌ کۆمه‌لگه‌ ده‌یه‌ه‌وی.»

«به‌دنیاییه‌وه کاریگه‌رییه‌کی ویرانکه‌ری هه‌یه ... بو‌نمونه‌ پیاویکمان
بینی که هاوسه‌ره‌که‌ی به‌ هو‌کاریک [که‌ ئیمه‌ نایزانی] رۆشتوو و دوا‌ی
ماوه‌یه‌ک ئالوده‌ی ماده‌ هو‌شبه‌ره‌کان بووه، چه‌ند سالیکه‌ بی مال و حال
بووه، نه‌ مالی هه‌یه و نه‌ ژبانی هه‌یه، و نه‌ کۆمه‌لگه‌ ده‌یه‌ه‌وی» (دیمانه‌ی
ژماره ۸۱. هه‌متا به‌رزگه‌ری، Pos 40).

ئهم گێرانه‌وه تیشک ده‌خاته‌ سه‌ر سی ئاستی سه‌ره‌کی جیا‌بوونه‌وه که ده‌بیته‌ هو‌ی لانه‌وازیی
به‌رده‌وام، زه‌قی ده‌کاته‌وه: جیا‌بوونه‌وه‌ی خیزان، دا‌رمانی ژبانی تاکه‌که‌سی (به‌هو‌ی ئالوده‌بوون) و
تارانندی کۆمه‌لایه‌تی (کۆمه‌لگه‌یه‌ک که‌ نایه‌ه‌ویت).

ئه‌که‌به‌ر ئیبراهیمی ئاماژه به‌ په‌یوه‌ندیی راسته‌وخو‌ی نیوان نه‌بوونی مافی دارایی و
بی‌مال و حال‌بوونی خو‌ی ده‌کات.

“به‌لێ کا‌که‌ گیان ئه‌و ۳۰۰-۴۰۰ ملیۆن ته‌مه‌نه‌ هی من بوو، ده‌متوانی
خانویه‌کی پێ بکرم، ئۆتۆمبیلێکم هه‌بوو، ده‌متوانی به‌ ئۆتۆمبیله‌که‌م کار
بکه‌م، و ده‌متوانی شه‌وانه‌ بچه‌ ماله‌وه، پا‌ره‌که‌ میان پیم نه‌دا. ئه‌مرۆ چوار
تمه‌ن، سه‌به‌ی چوار تمه‌ن، هه‌شت تمه‌ن، یه‌ک تمه‌ن، نزیکه‌ی بیست تمه‌ن
ئاوا پا‌ره‌یان پیده‌دام. دوا‌ی زیندان، من بوومه‌ کارتۆن خه‌و به‌رامبه‌ر به‌ مالی
برا‌گه‌وره‌که‌م ده‌خه‌وتم. پا‌ره‌که‌م لای ئه‌و بوو و منیش به‌رامبه‌ر به‌ ماله‌که‌ی
ئه‌و کارتۆن خه‌ویم ده‌کرد (شماره ۴۳_ ئه‌که‌به‌ر ئیبراهیمی، Pos 45).

ئهم گێرانه‌وه به‌ روونی نیشان ده‌دا که چون توندوتیژی ئابووری، له‌ شیوه‌ی پینه‌دانی
هه‌قه‌دست و مافه‌کان، ده‌توانی تاک لانه‌واز بکا و جیا‌وازیی چینه‌یه‌تیش له‌م نیوه‌نده‌دا رۆلێکی
تیکه‌ه‌رانه‌ ده‌گێرێت.

به‌ گشتی بی‌مال و حال و کارتۆن خه‌وی له‌ ناو پیاواندا یه‌ک پرس نییه‌، به‌ لکوو لیکه‌وته‌ی
ئالۆزی په‌یوه‌ندی و کارلیکی نیوان جو‌ره‌ جیا‌وازه‌کانی توندوتیژی، و نه‌بوونی پشتیوانیی کۆمه‌لایه‌تی

و پیکهاتهیه. ئەو گیرانهوانه‌ی وا خرا نه‌ی ڕوو، په‌یوه‌ندی نزیکی ئەم دیارده له‌گه‌ڵ توندوتیژی خیزانی (بۆ نمونه جیا‌ب‌ب‌و‌وه، خیانه‌ت، په‌روه‌رده‌کردنی خراپ)، توندوتیژی دامه‌زراوه‌یی (بۆ نمونه ناوه‌ندی چاکسازی، زیندان)، توندوتیژی ئابووری (بۆ نمونه پینه‌دانی هه‌قده‌ست) و هه‌ساره‌ته‌ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان (بۆ نمونه ئالوده‌بوون، تاریزانی کۆمه‌لایه‌تی) نیشان ده‌ده‌ن. ئەم دیارده، وه‌ک تیۆرییه‌کانی سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی (بوردیو، ۱۳۸۰)، دوورته‌ندیشیی پیکهاته‌یی (گیدنز، ۱۳۸۹)، و ڕوونکردنه‌وه‌ی فره‌فاکته‌ری هه‌ساره‌ته‌ کۆمه‌لایه‌تی (لوین و پالمر، ۲۰۰۸) ڕوونی ده‌کهنه‌وه‌ ڕه‌گ و ڕیشه‌ی ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ پیکهاته‌ نایه‌کسانه‌کان و نه‌بوونی تو‌ڕه‌کانی پشتیوانی، و تاک له‌ سووری هه‌ساره‌ته‌کاندا گرفتار ده‌کا که بۆ ده‌رچوون له‌ سووره‌ پیتو‌یستمان به‌ ده‌ستی‌وه‌ردان له‌ ئاسته‌کانی تاکه‌که‌سی، خیزانی، کۆمه‌لایه‌تی، و پیکهاته‌یی هه‌یه. لانه‌وازی پیاوان ده‌نگی کپ و بێ‌وه‌لامی ڕهنج و تاریزان له‌ کۆمه‌لگایه‌که‌ که نه‌یتوانیوه‌ که‌مترین ئاسایش و پشتیوانی بۆ هه‌ساره‌لگرت‌ترین ئەندامه‌کانی دابین بکات.

پاکردن له‌ قوتابخانه و وازه‌ینان له‌ خویندن

شیکردنه‌وه‌ی لیکه‌وتنه‌کانی پاکردن له‌ قوتابخانه و وازه‌ینان له‌ خویندن به‌هۆی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان، به‌ پشت‌ب‌ه‌ستن به‌ دیمانه‌ی که ئەنجام دراو، به‌ ڕوونی ئەوه‌مان بۆ ده‌رده‌خا که چۆن ژینگه‌ی قوتابخانه که ده‌بی فه‌زایه‌کی سه‌لامه‌ت بۆ فی‌ربوون و گه‌شه‌کردن بێ، خۆی ده‌توانی ببێته‌ سه‌رچاوه‌ی توندوتیژی و کورانی قوتابی به‌ره‌و وازه‌ینان له‌ خویندن و لیکه‌وته‌ نه‌خوازراوه‌کانی دنه‌ بدات. ئەم به‌شه‌ی شیکاری له‌ گوشه‌نیگای جیا‌وا‌زه‌وه‌ ئەم دیارده‌ تاوتو‌ی ده‌کات. یاسر حسینی فه‌ر ڕاسته‌وخۆ ئاماژه‌ به‌ په‌یوه‌ندی نیوان توندوتیژی و لیکه‌وته‌کانی وه‌کوو نه‌خوینده‌واری، وازه‌ینان له‌ خویندن و پاکردن له‌ قوتابخانه‌ ده‌کات. ده‌لی:

«لیکه‌وته‌ی توندوتیژی له‌ قوتابخانه‌ نه‌خوینده‌وارییه، وازه‌ینان له‌ خویندنی کورانه، که ڕێژه‌که‌ی زۆره، و پاکردن له‌ قوتابخانه» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۸. یاسر حسینی فه‌ر، Pos 29).

ئهم گیرانه‌وه‌ گرینگی ئەو بابته‌ زه‌ق ده‌کاته‌وه‌ و نیشان ده‌دا که وازه‌ینان له‌ خویندن له‌ ناو کورانه‌ دیارده‌یه‌کی به‌رچاوه‌ که په‌یوه‌ندی به‌ توندوتیژییه‌وه‌ هه‌یه. ئەم لیکه‌وته‌ نه‌ک هه‌ر کاریگه‌ری له‌سه‌ر داهاتو‌وی په‌روه‌رده‌یی تاک هه‌یه، به‌ لک‌وو ده‌توانی کیشه‌ی کۆمه‌لایه‌تی دیکه‌ی لی بکه‌وێته‌وه‌.

فه‌راز مه‌حب‌و‌وبی ئەزموونیکی که‌سی خۆی ده‌گیرێته‌وه‌ که کاریگه‌ری لاتینگه‌ری (که خۆی جو‌ریکه‌ له‌ توندوتیژی) له‌سه‌ر خویندنی ده‌گیرێته‌وه‌. ئەو ده‌لی:

«ئهو توندوتیژیانه‌ی که من بینومه و ئەو توندوتیژییه‌ی که به‌سه‌ر

هاوگه ره که کانم و به سهر خه لک و خیزانه که مدا سه پاندم، نه یه پشست پیش بکهوم. من دهرسم ده خویند وه لی له سهر لاتیکه ری کیشهم بو ساز بوو. من له ناماده یی بواری زانسته مړویه کانم ده خویند. به کیک له مامه کانم سه روکی دادوه یی زه نجانه، و مامه کانی دیکه شم و باوکیشم هه موو ته فسه رن. من به راستی حه زم له یاسا بوو و بریار بوو دریژ به خویندنی یاسا بدهم، به لام له بهر که لله ره قیی خوم دهستم له خویندن هه لگرت» (دیمانه ی ژماره ۳۶ فه راز مه حبووبی، Pos 147-150).

ئهم گیرانه وه نیشان ددها که چو تونوتیژی، چ وه ک قوربانی و چ وه که نه نجامده ری توندوتیژی ده توانی لیکه و ته ی رووخینه ری له سهر ژپانی تاک هه بی که به کیک له و لیکه و تانه وازهینان له خویندنه. «که له ره قی و لاساری» که له کو تایی گیرانه وه که دا هاتوو ده توانی به هو ی ناو میدی و توو ره یی له بارودوخ و نهو توندوتیژیانه بی که تاک به نه زموونی کردوو. عیرفان یاس له هاو پیه کی ده کا که به هو ی دهسته و به خه بوون له گه ل به ریوه به ری قوتا بخانه وازی له خویندن هیناوه. نهو ده لی:

«من هاو پولیکم هه بوو که هاو ری نه بووم به لام هاو پولم بوو کورپکی که م تاقهت بوو یانی له وانه بوو که هیچی تاقی نه ده کرده وه هه به جان و شتی نه بوو سه ری داده خست و ده هاته قوتا بخانه و ده رو شته وه. له گه ل به ریوه به ری قوتا بخانه دهسته و به خه بوو و وازی له خویندن هینا. و دواتر دهستی کرد به کار کرد. پولی نو ی ناماده یی بوو که نه وهنده ی نه مابوو که دا هاتوو خوی دیاری بکا که وازی له خویندن هینا و چوو بازار ی کار» (دیمانه ی ژماره ی ۸۰، عیرفان، Pos 38).

ئهم نموونه نیشان ددها که چو توندوتیژی دامه زراوه یی (شه رکردن له گه ل به ریوه بهر) ده توانی راسته و خو ببیته هو ی وازهینان له خویندن. ههروه ها که م تاقهتی و کمی مۆرالی هاو ریکه ی نیشان ددها که هه ندیک کهس زیاتر له هه مووان له بهرام بهر توندوتیژی و لیکه و ته کانی خه ساره لگرتن. چوونه ناو بازار ی کار و دهستی کردنی کارکردن له سالی نو یه می خویندنی ناماده ییدا ناماژه به وه ده کا که ریک له کاتی هه لبراردنی بواری خویندن و دیاری کردنی دا هاتوو، وازی له خویندن هیناوه و چو ته بازار ی کار. عه لی له گه ل عیرفان وازهینان له خویندن به به کیک له لیکه و ته کانی بیزاری له قوتا بخانه ده زانی. نهو ده لی:

«هاو رییه کی ترمان هه بوو که ته واو له قوتا بخانه بیزار ببوو، وازهینان له خویندن به کیکه له وانه.» (دیمانه ی ژماره ۸۰. عه لی، Pos 138).

هه‌رچه‌نده «وه‌ره‌زبوون له‌ قوتابخانه» ده‌توانی گه‌لی هۆکاری هه‌بی، به‌لام توندوتیژی له‌ ژینگه‌ی قوتابخانه‌دا، چ له‌ لایه‌ن هاوته‌مه‌نه‌کانه‌وه‌ بی یان له‌ لایه‌ن کارمه‌ندانی په‌روه‌رده‌بیه‌وه‌ بی، ده‌توانی یه‌کیک له‌ هۆکاره‌ گرینگه‌کانی ئه‌م وه‌ره‌زبوون و بیزارییه‌ بیت.

هه‌متا به‌رزگه‌ری، به‌ شیوه‌ی گشتی، «بیه‌شکردنیان له‌ قوتابخانه» وه‌ک یه‌کیک له‌ لیکه‌وته‌کانی توندوتیژی له‌ قوتابخانه‌دا ده‌زانیت.

«یه‌کیک له‌ ئه‌نجامه‌کانی توندوتیژی له‌ قوتابخانه‌ بیه‌شکردنیان له
قوتابخانه‌یه» (دیمانه‌ی ژماره ۸۱. هه‌متا به‌رزگه‌ری، Pos 64).

ئه‌م بیه‌شیه‌یه‌ ده‌توانیت هه‌م راسته‌وخۆ بی (ده‌کردن یان هه‌له‌ساردن) و هه‌م به‌ شیوه‌ی ناراسته‌وخۆ روو بدات (دروستکردنی ژینگه‌یه‌کی نا‌ئارام و بیهیواکه‌ر که ده‌بیته‌ هۆی وازه‌ینانی خۆبه‌خشانه).

سه‌جاده‌ شارۆخی کاریگه‌ریی ئه‌و ره‌فتاره‌ نه‌شیاوانه‌ زه‌ق ده‌کاته‌وه‌ که له‌ سالانی رابردوودا بوونه‌ته‌ هۆی راکردنی منداڵان له‌ قوتابخانه. ئه‌و ده‌لیت:

«به‌داخه‌وه‌ له‌و سالانه‌دا ئه‌و ره‌فتارانه‌ی که له‌و ته‌مه‌نه‌دا ده‌کرا بووه‌ هۆی
وازه‌ینانی منداڵان له‌ خۆپندن و وای کرد که منداڵان رقیان له‌ قوتابخانه‌ بی
و ئه‌وه‌ ره‌گی زۆریک له‌ خه‌ساره‌ته‌کان بوو، به‌داخه‌وه» (دیمانه‌ی ژماره ۸۵.
سه‌جاده‌ شارۆخی، Pos 40).

ئه‌م گیرانه‌وه‌ نیشان ده‌دا که چۆن ئه‌زموونه‌ نه‌رینی و توندوتیژه‌کانی قوتابخانه‌ ده‌توانن بیر و باوه‌ری قوتاییان به‌رامبه‌ر به‌م ژینگه‌ بگۆرن و وایان لێ بکه‌ن که له‌ قوتابخانه‌ رابکه‌ن و واز له‌ خۆپندن به‌ینن. ئه‌م بیرکردنه‌وه‌ نه‌رینییه‌ ده‌توانی ره‌گی زۆریک له‌ خه‌ساره‌ته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی داهاوو بیت.

سه‌جاده‌ شارۆخی له‌ درێژه‌دا ئاماژه‌ به‌ په‌یوه‌ندیی نیوان راکردن له‌ قوتابخانه‌ و راکیشانی گرووپه‌ تاوانباره‌کان ده‌کات. ئه‌و ده‌لیت:

“هه‌مان ئه‌و خه‌ساره‌ت و زیانه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ که زۆریه‌یان له‌ ئالوده‌بووندا
ده‌رده‌که‌ون، چونکه‌ راکردن له‌ قوتابخانه‌ کێشه‌ و لیکه‌وته‌ی زۆری له‌ پشته‌وه‌
بووه‌، زۆریه‌یان بۆ گرووپه‌ تاوانکارییه‌کان راکیشران و بوونه‌ته‌ تاوانبار”
(دیمانه‌ی ژماره ۸۵. سه‌جاده‌ شارۆخی، Pos 42).

ئه‌مه‌ ده‌ریده‌خا که وازه‌ینان له‌ خۆپندن خالی وه‌رچه‌رخانی خه‌ساره‌ته‌کانه‌ که ده‌توانی تاک به‌ره‌و ئالوده‌بوون و تاوانکاری ببات. کاتیک که‌سیک ژینگه‌ی قوتابخانه‌ به‌جی ده‌هێلێت، ئه‌گه‌ری ئه‌وه‌ی که بکه‌ونه‌ به‌ر کاریگه‌رییه‌ نه‌رینییه‌کان زیاتره‌ و له‌وانه‌یه‌ په‌یوه‌ندی به‌ گرووپه‌ لاده‌ره‌ هاوته‌مه‌نه‌کانیانه‌وه‌ بکه‌ن.

موجته‌با مەردانی ئاماژە بە دۆخیک دە کا که خویندکاران به‌هۆی پێویستی کارکردنەوه ناچارن واز له خویندن بهێنن. ئەو دە‌لیت:

«ئەوان کاریان دە‌کرد و که‌چی زۆر حەزبان له خویندن بوو، ناچار بوون دە‌ست له خویندن هە‌لبە‌گرن و ئە‌مە‌ش بۆ‌خۆی جۆریکه له توندوتیژی، فلان که‌س نه‌یتوانی به‌خوینێ، له راستیدا که‌سانیکێ زۆرمان هە‌بوو که به‌هۆی ئە‌م بابە‌ته‌وه نه‌یان‌توانی به‌رده‌وام بن و وازیان له خویندن هینا و ناچار بوون بچن له‌گە‌ڵ باوکیان کار بکه‌ن و بچنه‌ کۆ‌چه‌ری و کاری کرێکاری بکه‌ن» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۰۰. موجته‌با مەردانی، Pos 30).

هه‌رچه‌نده ئە‌مه راسته‌وخۆ توندوتیژی له قوتابخانه نییه، به‌لام ده‌توانین وه‌ک جۆریک له توندوتیژی پێکهاته‌یی و ئابووری سه‌یری بکه‌ین که تاک له مافی خویندن بیه‌ش ده‌کات. پێویستی دارایی و کارکردنی ناچاری، به‌تایبه‌ت له ته‌مه‌نی بچووکدا، ده‌رفه‌ته‌ پە‌روه‌رده‌یه‌یه‌کان له‌ناو ده‌بات. ئە‌م دۆخه له‌گە‌ڵ چه‌مکی «توندوتیژی پێکهاته‌یی» دا یه‌ک ده‌گرێته‌وه که ئاماژه‌ بۆ نایه‌کسانی و ئە‌و سیسته‌مانه ده‌کا که زیان به‌ هه‌ندی‌ک گرووپ ده‌گه‌یی‌ن (گالتون، ۱۹۶۹). حسین، قوتابییه و باسی ئە‌زمونی خۆی له قوتابخانه ده‌کا که به‌هۆی هە‌لسوکه‌وتی مامۆستا و به‌‌پۆه‌به‌ر و جینگری به‌‌پۆه‌به‌ر و سه‌ره‌رشتیاری قوتابخانه له قوتابخانه وه‌رە‌ز بووه. ئە‌و ده‌‌لیت:

«نا، من وازم له خویندن نه‌هینا. تا سالی رابردوو تیکرای نمره‌کانم هه‌رگیز له خوار ۱۹ نه‌بوو، به‌لام ئە‌مسال به‌ هیچ کلونجی پێم خۆش نییه بچمه قوتابخانه. له‌‌رفتاری مامۆستا و به‌‌پۆه‌به‌ر و جینگری به‌‌پۆه‌به‌ر و سه‌ره‌رشتیاره‌ که‌ی بێ‌زارم» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۰۱. حسین. قوتابی، Pos 153-155).

ئە‌م گێڕانه‌وه به‌‌روونی نیشان ده‌دا که‌ رفتاری کارمە‌ندانی قوتابخانه کاریگه‌ری راسته‌وخۆی له‌سه‌ر ئە‌نگیزه و هۆگری قوتابی بۆ قوتابخانه هه‌یه. رفتاری نه‌شیوا، سووکایه‌تی کردن به‌ قوتابی و گرینگ‌ی پێنه‌دان له‌ لایه‌ن به‌‌پرسانی قوتابخانه ده‌توانێ وا له قوتابی بکا که وه‌رە‌ز بێ و ده‌ست له خویندن هە‌لبە‌گری‌ت. ئە‌م جۆره توندوتیژییه ده‌روونییه له‌ ناو ژینگه‌ی پە‌روه‌رده‌ییدا گه‌‌لی لێکه‌وته‌ی جیدی بۆ سه‌ر قوتابیان هه‌یه.

به‌‌گشتی وازه‌ینان له خویندن و‌‌را‌کردن له قوتابخانه له‌ ناو کور‌اندا دیارده‌یه‌کی ئالۆزه‌ که له‌ ژێر کاریگه‌ری هه‌موو جۆره‌کانی توندوتیژییدا ڕوو ده‌دات. توندوتیژی له‌ ناو ژینگه‌ی ماله‌وه‌دا (وه‌ک ئە‌وه‌ی له‌ گێڕانه‌وه‌کانی ڕاکردن له‌ ماله‌وه‌ به‌‌دی کرا)، توندوتیژی له‌ ژینگه‌ ئی‌داری‌ان دامه‌زراوه‌یه‌یه‌کان (وه‌کوو ناوه‌ندی چاکسازی و پە‌روه‌رده‌)، توندوتیژی له‌ ژینگه‌ی قوتابخانه (له‌ لایه‌ن هاوته‌مه‌نان یان کادری پە‌روه‌رده‌وه‌) و توندوتیژی پێکهاته‌یی و ئابووری (وه‌کوو ناچاربوون به‌ کارکردن به‌‌هۆی هه‌ژاری) هه‌موو ئە‌مانه له‌م دیارده‌دا ده‌ور ده‌بینن. ئە‌م لێکه‌وته‌ نه‌ک ته‌نها تاک له

دەرفەتە كانى خويندن و كار كردن بېبەش دە كا، بەلكو توۋشى خەسارەتە كۆمەلەيەتتە كانى دىكەي ۋە كوۋ ئالوۋدەبوون و تاوانكارى دە كات. بۆ بەرەنگار بوونەۋەي ئەم دياردە پىۋىستمان بە ئاراستەيە كى گشتىگىرە كە ھەموو پەھەندە كانى توندوتىژى دژى پىاۋان و كوران تاوتوۋى بكا و ژىنگەيە كى ئارام و پالېستانەيان بۆ بەدى بىنەت. تىۋرىيە كانى فېربوونى كۆمەلەيەتتى (بندورا، ۱۹۷۷) و تىۋرىيە ۋابەستەيى (بولىيى، ۱۹۶۹) دەتوانن پروونى بكنەۋە كە چۆن ئەزمونە سەرەتايى و ژىنگەيە كان كارىگەرى لەسەر رەفتار و بېرپارە تاكە كەسىيە كانى ۋە كوۋ ۋازەيەنان لە خويندن دادەنن.

لەدەستدانى رېز و پىگەي كۆمەلەيەتتى پىاۋان

توندوتىژى دژى پىاۋان، بەتايىبەت لە ناو چوارچىۋەي بىنەمالەدا، لىكەۋتەي قوۋل و فرەلەيەنى لەسەر پىگەي كۆمەلەيەتتى و رېزى پىاۋان لە كۆمەلگەي ئىيرانىدا ھەيە. ئەم دياردە كە كەمتر سەرنجى پىدراۋە نەك ھەر پەيۋەندىيە خىزانىيە كان لەرزۆك دە كا بەلكو شوناس و رۆلى پىاۋان لە تۆرە كۆمەلەيەتتە كان و خانەۋادەدا بە چالنج دە كىشىت. لەم شىكارىيەدا بە بەكارھىنانى چوارچىۋەي گرەندە تىۋرى (دەيتابونىاد)، لىكەۋتە خانەۋادەيە كانى توندوتىژى دژى پىاۋان بە گرەنگىدان بە لەدەستدانى رېز و پىگەي كۆمەلەيەتتى تاوتوۋى دە كرەت. ئەو زانىار بىيانەي كە لە چاۋپىكەۋتە قوۋلە كانەۋە بەدەست ھاتوون، نىشان دەدەن كە چۆن توندوتىژى دەروونى و زارە كى و كۆمەلەيەتتى، پىاۋان لەو پىگە نەرىتى و نۆرماتىقەي كە لە ناو خىزان و كۆمەلگادا ھەيانە نامۆ دە كا و سوۋرى گۆشەگىرى و سوۋكايەتتى پىكردن و تىكچوونى كۆمەلەيەتتى بەدى دىنەت. ئەم گىرپانەۋە بە تىكەلكردنى گىرپانەۋەي تەۋاۋى دىمانە لەگەلكراۋان و روانگە زانستىيە كان، ۋىنەيە كى يەكگرتو لەم خەسارەت و زىانە كۆمەلەيەتتە بە ئىمە پىشان دەدات.

يەككە لە لىكەۋتە ديارە كانى توندوتىژى بەرامبەر پىاۋ، لەدەستدانى رېز و شكۆى كۆمەلەيەتتە، كە زۆر جار لە خىزانەۋە دەست پىدە كا و پەل دەھاۋىژى بۆ كۆمەلگاش. لە فەرھەنگى ئىرانىدا زۆر جار پىاۋان ۋەك كۆلەكەي بىنەمالە و دابىنكەرى سەرەكىي بژىۋى دەبىنرەن، بەلام كاتىك ئەم رۆلە بەھۆى فشارە ئابوورى، دەروونى يان كۆمەلەيەتتە كانەۋە لاۋاز دەبى، پىگەي كۆمەلەيەتتىشيان لەرزۆك دەبەت. يەككە لە دىمانە لەگەلكراۋان بە ھەسرەتتىكى قوۋلەۋە باسى ئەم لەدەستدانى رېز و شكۆيە لە بازار و گەرەكە كەيدا دەكات:

«من لە سەرتاسەرى بازاردا شان و شكۆيە كم ھەبوو، جگەرە فروشە كان ھىشتا دەلەين مەۋلەۋى، من بە نەيىيەۋە جگەرەم قاچاخ دە كرد و دەمشاردەۋە، ھەرچەندە ئاۋا رەحەت و ئاسوودە بووم، چوار كاسبكار لە دوۋكانە كەمدا دەبىنى بۆم دلتەنگ دەبوون، ئەم بەرېز رەزايىيە خۆي بۆم دەگريا، دەيگوت: ئاي خوايە بۆۋات لىھات؟ ھاۋگەرە كىن. باش من دەناسى ھال و ئەھۋالى منى لى بېرسە باش دەمناسى ھاۋگەرە كىن لە زوۋەۋە يەكتر

دهناسین. (دیمانه‌ی ژماره ۲۴، غوه‌لام ئەسکەندەری، Pos 95-96).

ئەم گیرانەووە نیشان دەدا کە چۆن ئالوودەبوون کە خۆی دەتوانی لە ئەنجامی فشارە کۆمەڵایەتییه‌کان و توندوتیژییه‌ دەروونییه‌کانەووە بێ، ریز و وه‌جی جارانی لەناو دراوسی و کاسبکارەکاندا بۆ نەه‌یشتوووەتەووە و پەراوێزی خستوو. لە روانگەیه‌کی تیۆرییه‌ووە دەتوانین ئەم دیاردە لە رووی چەمکی «سەرمايه‌ی کۆمەڵایەتی»یه‌ووە شی بکەینەووە کە لەلایەن بۆردیۆووە خراوەتە روو (Bourdieu, 1986). سەرمايه‌ی کۆمەڵایەتی ئاماژەبە بۆ تۆرەکانی پەيوەندی و متمانه‌ی نیوان تاکەکان کە ئەگەر لەناو بچێ، تاک لە رووی کۆمەڵایەتییه‌ووە گۆشەگیر دەکات. لەم حالەتەدا ئالوودەبوون و پشێویی ژيان سەرمايه‌ی کۆمەڵایەتی غوه‌لامی لەناو بردوو و پێگه‌ی لە ناو گەرە کدا لاواز کردوو.

زۆر جار بەهۆی سووکایه‌تی پێکردنی زاره‌کی و دەروونی لەناو خیزاندا پێگه‌ی پیاو زیاتر سست و لەرزۆک دەبێت. توندوتیژی زاره‌کی، بەتایبەت لەلایەن هاوسەر یان ئەندامانی دیکه‌ی خیزانەووە، ئامرازیکه‌ی باوی لاوازکردنی پێگه‌ی پیاوانه‌. دیمانه‌لەگە‌لکراوان چەندین جار باسیان لەووە کردوو کە چۆن ئەم جوړه‌ توندوتیژییه‌ لە پێگه‌ی ناوانتۆره‌ی وه‌ کوو «خوێری» یان بەراوردکردنی وێرانکەر کەرەمەت و متمانه‌ی پیاوانی خستۆتە ژێر پرسیار. یه‌ کێک لە دیمانه‌لەگە‌لکراوان ئاماژە بەم سووکایه‌تی پێکردنانه‌ ده‌کات:

«دەتوانی سووکایه‌تی زاره‌کی بێت. ئێوه‌ ئاماره‌کان ده‌بینن. ئاماریکم هه‌بوو هه‌ی سالی ۱۳۹۲ هه‌تاوی، له‌ سالی ۱۳۹۲ هه‌تاوی، ئاماره‌کان ده‌یانگوت زیاتر له‌ ۴۳ی توندوتیژی له‌ جیهاندا توندوتیژی زاره‌کیه‌، نه‌ک توندوتیژی جه‌سته‌یه‌. بۆیه‌ ئەمه‌ زۆر زۆره‌. به‌ واتایه‌کی تر، من به‌هۆی که‌موکورییه‌ زۆره‌کانمه‌و و به‌ هۆی نه‌بوونه‌کانمه‌و له‌بەر ئەوه‌ی چاوه‌روانییه‌ی که‌ له‌ هاوسه‌ره‌که‌مم هه‌یه‌، ده‌ست ده‌که‌م به‌ سووکایه‌تی پێکردنی زاره‌کی وه‌ کوو خوێری، من ئەمه‌م چەندین جار له‌ سه‌ردانکه‌رانم بیستوو به‌ راستی ناوه‌نیتکه‌ی ناشیرین له‌ پیاوان ده‌دن (دیمانه‌ی ژماره ۷۸، ئیلناز سه‌فایی، Pos 26).

ئەم جوړه‌ توندوتیژییه‌ کە لە ناوچه‌ گوندنشینه‌کاندا به‌هۆی پەيوەندییه‌ کۆمە‌لایه‌تییه‌ تێکه‌له‌کێشراوه‌کانه‌و زیاتر بوونی هه‌یه‌، پیاوان ده‌خاته‌ دۆخیکه‌و که‌ هه‌ست به‌ ناکارامه‌یی بکه‌ن. دیمانه‌لەگە‌لکراوێکی دیکه‌ ئاماژە بەم بەراوردکارییه‌ رووخینه‌رانه‌ ده‌کات:

زۆربه‌ی ئەو توندوتیژیانه‌ی که‌ پیاوان لێره‌دا تووشی ده‌بن توندوتیژی زاره‌کیه‌، باسم له‌وه‌ کرد که‌ له‌ ژینگه‌ی گونده‌کاندا خه‌لک یه‌کتر ده‌ناسن و سه‌ربه‌خوێی که‌متره‌ و پەيوەندییه‌ کۆمە‌لایه‌تییه‌کان چر و پرتن تاکه‌کان به‌رده‌وام به‌راورد ده‌کری، و ژنانیش ئەمه‌ وه‌ک کارتی فشار به‌کار ده‌هێنن

چونكه توندوتىژىيەك كه له لايەن ژنانەوھ ئەنجام دەدرى جەستەيى نىيە و رەھەندىكى فیزیكى بە خوۆە ناگرى، و زیاتر توندوتىژىيەكانیان زارەکییە، بۆ نموونە دەلین، ئەگەر تۆ پیاویكى باش بوویتایە وەك فلان كەس، ئەمەت دەکرد" (دیمانەى ژمارە ۷۴، دکتۆر وەلى بارامى، Pos ۱۲).

له روانگەى تیۆرى «کۆنترۆلى کۆمەلایەتى»ى هیرشیەو، ئەم جوۆرە توندوتىژىيە زارەکییە ئامرازىكە بۆ سەپاندنى نۆرمە کۆمەلایەتیيەكان و پىاوان چار دە کا رۆلە نەرىتیيەكان قبوول بکا، بەلام له هەمان کاتدا کاتىك تاک ناتوانى ئەو رۆلە بەجى بهینى، هەست بە سووکبوون و گوۆشەگیرى دەكات (هیرشى، ۱۹۶۹).

ئەم سووکایەتى پىکردن و لەدەستدانى پىگە زۆر جار دەبیتە هوۆى لادانى کۆمەلایەتى وەکوو ئالوودەبوون، خیانت، یان رەفتارى شەرآنکیزانە كه هەر خوۆى سوورى توندوتىژى و له كەداربوونى وەج و پىگە بەرھەم دەھینیتەو. یەكێك له دیمانەلەگەلکراوان بەم شێوە باسى ئەم سوورە وێرانکەرە دەكات:

«دەتوانى پىگەى پىاوان لەق بکا، له خیزانەوھ دەست پێدەکا و دەگاتە کۆمەلگا. پیاویك كه له ناو خیزاندا ریزی لى نەگیرى و ئەو پىگەى وا دەبى ببى، نەبى و وەك مێرد ئەو دیسپلینە پێویستەى نەبى، لاواز دەبیت. كەسیكى لاوازیش دیتە ناو کۆمەلگە، له ناو کۆمەلگادا دەژى ... من كەمى رەشبینم. و دەلیم ئەمانە روو له خەسارەتە کۆمەلایەتیيەكانى وەکوو ئالوودەبوون، پرسى هەلھاتنى تایبەت، سیغەى کاتى، خیانتکردن له هاوسەر، و ئەمانە ئەو لادانەن كه له ئاستى سىكسیدا روو دەدەن و دیسان دەگەریتەوھ بۆ بناغەى خیزان و تىك و مەكانى دەدا، وەختىك تووشى لادانىكى کۆمەلایەتى وەکوو ئالوودەبوون یان لادانىكى سىكسى دەبیتەوھ، دیسانیش توندوتىژى لەگەل دەکریتەوھ و دەزانى له کۆمەلگادا تاوانبارە و ملهورى دەکا و دەلنى من پىنج سأل مادەى هوۆشبەرم بە کار هینا كەیفى خوۆم کرد، خەرىكم ژيانى خوۆم دەكەم و [ملهورە] دەلنى سواری چوار ژنى دیکەش دەبم بەلام خەرىكە خوۆى له ناو دەبا زیان بە خوۆى دەگەیینى و پىگەى خوۆى خراپتر دەكات. وەکوو ئەو ملهورانە، ئەوانەى وا له ئىنستاگرامن، ئىستا من ناوبردەشیان دەكەم وەکوو ئەمیراغا فەرزانە، مێھدى ئەمیری، ئەوان له ناو کۆمەلگا ناویان دەرکردووه. بەلام ئەمانە هەموویان له کۆمەلگادا توندوتىژیان بینیوه كه گەیشتونەتە ئەم ئاستە" (دیمانەى ژمارە ۵۱، ئەمیر موختارى، Pos 5).

ئەم گیرانەوھ دەریدەخا كه چۆن لەدەستدانى پىگە له ناو خیزاندا پىاوان بەرەو رەفتارە لادەرەكان دنە دەدا، و ئەم رەفتارانە زیاتر پىگە و شكۆى کۆمەلایەتیان لەكەدار دەكەن. له روانگەى تیۆرى

«لادانی کۆمه لایه تی» سی مېرتۆنه وه کاتیک تاک له پېگه ی رهوا و شیاوه وه نهیتوانی به ئامانجه رهواکانی بگا روو له رهفتارانه ده کا و به رهو پېگای لاده رانه هان ده دریت (مرتون، ۱۹۳۸). ههروه ها فشاره کۆمه لایه تی و فرههنگیه کانیش له له قکردنی پېگه ی پیاوان له ناو خیزاندا رۆلێکی بهرچاو ده گێرن. له کۆمه لگایه کدا که چاوه روانیه کان له پیاوان وه ک ناندهره ی نه ر (دابینکه ری بژنوی ژبان) و پالپستی خانه واده زۆره، ئه گهر پیاوانه له به جیگه یان دنی ئه و رۆلانه دا شکست به یین ئه وه خیرا ریز و شکویان له ده ست ده چیت. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ئاماژه به م گۆرانی پېگه ده کات:

«پیم وایه پیشتر توندوتیژی بهرامبه ر به ژنان له کۆمه لگه ی ئیمه دا زۆر باو بووه، به لام ئیستا ده بینین پیاوان توندوتیژیان له گه ل ده کری، یه کیک له هۆکاره کانی ئه مه ش ئه وه یه که ئه رکی دابینکردنی بژنوی خیزان له سه ر شانی پیاوه و له راستیدا پېگه ی ئابووری و کۆمه لایه تی پیاوان سست بووه و به هۆی ئه و تیروانینه هه له ی که پیاو به هیزه، له کۆمه لگه ی ئیمه دا هیچ کام له گرفت و کیشه کانیا ن نابینری و دهنگیا ن نابیسرت» (دیمانه ی ژماره ۷۴، دکتۆر وه لی بارامی، Pos 6).

ئهم گێرانه وه گۆرانی پارادایمی رۆله جێنده ریه کان نیشان ده دا که پیاوانی خستۆته دۆخیکی خه ساره لگرتره وه. له لایه کی دیکه وه گۆرانی به ها کان له ناو نه وه ی نویدا ئه وه نه ده ی دیکه پېگه ی پیاوانی لاواز کردوه. دیمانه له گه لکراویک ئاماژه به م بۆشاییه نه وه ییه ده کات:

«پیناسه ی بنه ماله له ئیستادا له گه ل ئه و پیناسه ی که له قه دیمدا بو بنه ماله یان ده کرد، فره قی هه یه. ئیمه هیشتا ده لێین خانه واده گرینگه، به لام بو نه وه ی منداله کانمان بنه ماله به هیچ شیوه یه ک گرینگ نییه. من باس له نه وه ی نوێ ده که م. خانه واده به هیچ شیوه یه ک گرینگ نییه. من ده مه هوی ئه مه بکه م. کاتیک ده یانه هوی کاریکه هه له بکه م، ته نانه ت بیر له وه ناکه نه وه که ئه گهر باوکیان بزانی چی روو ده دا، ئه گهر دایکیان بزانی چی روو ده دا ت.» (دیمانه ی ژماره ۸۹، مېهره بان، Pos 106).

ئهم گۆرانکارییه له به ها کاندا، پېگه ی نه ریتی باوکی وه ک چه قی خانه واده لاواز کردوه و بووه ته هۆی دابرا نی سۆزداری و کۆمه لایه تی.

ههروه ها توندوتیژی دژی پیاوان ده بیته هۆی که مبوونه وه ی خۆراگری خیزان، که خۆی کاریگه ری له سه ر پېگه ی کۆمه لایه تی پیاوان داده نیت. کاتیک خانه واده وه ک بنکه ی سه ره کی پشتیوانی سۆزداری و کۆمه لایه تی ده ور نابینی، پیاوان له بهرامبه ر فشاره ده ره کییه کاندا خه ساره لگرت ده بن. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان به خوازه یه کی تاله وه ئاماژه به له به ین چوونی خۆراگری ده کات:

«که خیزانییک ماندوو بوو مندال کاتییک له مندالییه وه وه کو
مریشک هه ر خسته به رده می و په ر و بالت گرت که ئه م منداله گه وه
ده بی و ده چیته ناو کومه لگا ده که ویته ناو بیر» (دیمانه ی ژماره ۲۴،
غوه لام ئه سکه نده ری، ۲۴۸ Pos).

ئه م گیرانه وه تیکچوونی پشتیوانییه خانه واده ییه کان نیشان ده دا، که پیاوان له به رامبه ر
سه ختییه کاندایه ته نیا ده هیلتیه وه. به پیی تیوری «توندوتیژی پیکهاته یی» گالتونگ، ئه م جو ره
توندوتیژییه لیکه وته ی پیکهاته کومه لایه تییه نایه کسانه کانه که تاک له سه رچاوه ی پشتیوانی
بیبه ش ده که ن (گالتونگ، ۱۹۶۹). ئه م بیبه شبوونه زیاتر پیگه ی کومه لایه تی پیاوان له ق ده کات.

ویته ی ۱۴: توندوتیژی خیزانی دژی پیاوان

کاریگه ری ئه م توندوتیژیانه له سه ر ته ندروستی ده روونی و په یوه ندیی خیزانیش حاشا
هه لنه گره. ئه و پیاوانه ی که پیگه ی خو یان له ده ست ده دن زور جار له ناو خانه واده دا تووشی
تووهری و گرژی ده بن که ئه مه خو ی سووری توندوتیژی و له ناو بردنی کومه لایه تی لی دکه ویتیه وه.
یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ئاماژه به م کاریگه رییه زنجیره ییانه ده کات:

«لیکه وته که ی له روانگه ی خیزانه وه مه سه له ی ئابروه که ده لئین ئابروومان ده چی و نازانم چی، جیا له وه ی منداله که یان له ده ست ده دن، تووره یی زیاتر له خیزانه کانداه دروست ده بی، که لیکه وته کانی تووره یی له خیزاندا ده بیته هو ی گواستنه وه ی تووره یی بو سه رتاسه ری کومه لگا و کومه لگا هینده ی تر تووره تر ده کات. و لیکه وته کانی زنجیره یی و قایروسانه به ناو کومه لگادا بلاو ده بنه وه وئه مه ش رق و کینه له ناو کومه لگادا زیاده کا، و تاکه کان لیک دور ده که ونه وه و بوختان و درو بو یه کتر هه لده به ستن و تیگه یشتن و زیره کی و فره هه نگ و چه ندین شتی دیکه یان له ده ست ده دن» (دیمانه ی ژماره ۸۴، شایان، Pos 19).

ئهم گپرانه وه نیشان ده دا که چون له ده ستدانی پیگه ی پیاوان له ناو خانه واده دا ته شه نه به تووره یی و رق و کینه کومه لایه تییه کان ده دا و کومه لگا به ره و لیکترازان ده بات. له هه ندیک حاله تدا ته نانه ت رۆلی نه ریتی و نورماتیقی پیاوانیش گالته یان پیده کر ی وئه مه خو ی سووکایه تی کومه لایه تی لیده که ویتته وه. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان به تالییه وه ئامازه به م کلیشه نه رینیانه ده کات:

«ئهو پیاوه ی کومه لگا که مان پیناسه ی ده کات هه میشه ئه وه بووه مامه گورگه، خالو که متیار، که ره پیاو، خویرییه پیاو، جاریک نه مان بیست بلین داده گورگه، هه میشه پیاوان خراپن. هه ر کاتیک باسی خاله ئه خلاقیه کان ده که ن، ده لئین دایک. له هه ر که سیک ده پرس ی ده لئ قه رزاری دایکم» (دیمانه ی ژماره ۹۸، ره سوول، Pos 59).

ئهم جو ره تپروانییه نه رینییه، پیگه ی پیاوان له ناو کومه لگا و بنه مال ده به توندی تیک ده دا و په راویزیان ده خات. له روانگه ی تیوری «مۆدیرنیته ی مه له وه ر» ی باومانه وه ئهم گۆرانکاریانه ی که له رۆل و به ها کانداه رووی داوه لیکه وته ی گۆرانکارییه کومه لایه تییه خیرا کانن که په یوه ندییه مرو ییه کانیا ناسکتر کردووه ته وه و پیگه نه ریتییه کانیا ن خستۆته ژیر پرسیاره وه (باومان، ۲۰۰۰). توندوتیژی دژی پیاوان له ژینگه ی کار و سه ر بازیدا که زیاتر پیاوان تیدا بوونیا ن هه یه، ده بیته هو ی ئه وه ی که ئاستی تهحه مولی پیاوان که م بیته وه و پیگه ی کومه لایه تییا ن لاواز بیته. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ئامازه به م فشارانه ده کات:

«پیاو به هو ی فشاری کاری قورس و توندوتیژی ژینگه ی سه ر بازیه وه له درێخایه ندا میزاجیا ن ده گۆر ی و ئاستی به رگه گرتن و تهحه مولکردنیا ن که م ده بیته وه و ناتوانن وه ک پیویست کار بکه ن. ئهم کیشانه هه ن» (دیمانه ی ژماره ۹۹، سه ره هه نگ ی نه رته ش، Pos 38).

ئەم گىرپانەۋە دەرىدە خا كە چۆن فشارە ژىنگەبىيە كان كارىگەرپىيان لەسەر تەندروستىي دەروونىي پىاۋان ھەيە و تواناي جىبە جىكردنى رۆلە خىزانى و كۆمەلەيەتتەبە كانى لاواز دەكات. لە كۆتايىدا، ئەم شىكارىيە لە چوارچىۋەي گرەندى تىۋرى نىشان دەدا كە لەدەستدانى رېز و پىگەي كۆمەلەيەتتە پىاۋان كە يەككە لە لىكەۋتە خىزانىيە كانى توندوتىژى دژى پىاۋانە، ئەنجامى كارلىكى ئالۆزى توندوتىژى دەروونى، زارەكى، ئابوورى و فەرھەنگىيە. ئەم لىكەۋتە نەك تەنھا كارىگەرى لەسەر تاك دادەنى بەلكو تەۋاۋى تۆرى خىزانى و كۆمەلەيەتتە دەگرىتەۋە و سوورى گۆشەگىرى و تۆرەبى و لادان بەرھەم دەھىنەتەۋە. بۆ دەربازبوون لەم سوورە، پىۋىستە رۆلى جىندەرى پىناسە بكرىتەۋە، پشتگىرىيە كۆمەلەيەتتە كان بەھىز بكرىن و ئەو ناۋاتۆرە نەرىنيەي كە پەيوەندىيان بە رۆلى پىاۋانەۋە ھەيە، كەم بكرىتەۋە. توندوتىژى دژى پىاۋان زياتر لە كىشەيەكى تاكەكەسى زياترە؛ خەسارەتتىكى پىكەھاتەبىيە كە پىۋىستى بە دەستىۋەردانى كۆمەلەيەتتى و فەرھەنگىيە بەرۋاۋان ھەيە.

ناۋاتۆرە و بەدناۋى

ناۋاتۆرە و بەدناۋى لە ديارترىن و شاراۋەترىن لىكەۋتە كۆمەلەيەتتە كانى توندوتىژى دژى پىاۋان؛ لىكەۋتە كان كە ھەندىك جار زۆر لە زىانە جەستەيى يان دەروونىيە سەرەتايە كان خراپتر و بەردەوامترن. بە واتايەكى تر توندوتىژى نەك ھەر تاك دەخاتە ژىر فشارى جەستەيى يان دەروونىيەۋە، بەلكو دەتوانى بىتتە ھۆي ئەۋەي كە خۆي و تەنەتە ژىنگەي ژيانى خۆشى توۋشى ناۋاتۆرەي كۆمەلەيەتتى و بەدناۋى بىنەۋە، بە جۆرىك كە كارىگەرى لەسەر شوناسى تاكەكەسى و كۆمەلەيەتتە پىاۋان دەبى و زەمىنە بۆ دابرائى كۆمەلەيەتتى و كەمبۈنەۋەي دەرفەتە كانى گەشەكردن و بزاڧ و سەرکەۋتن خۆش بكات.

لە ناۋ گىرپانەۋەي دىمانەلەگەلكرائاندا، چەندىن جار جەخت لەسەر رۆلى توندوتىژى لە دروستكردن يان چركردنەۋەي ناۋەنىتەكى كۆمەلەيەتتى كراۋتەۋە. بۆ نمۇنە ياسر حسىنى فەر ئامازە بەۋە دەكا كە لە شارى كۆھدەشت بە ھۆي بۆلۈبۈنەۋەي توندوتىژى و بەكارھىنانى مادەي ھۆشەۋەر و دزىيەۋە، بەدناۋى بىچم دەگرىت. ناۋبراۋ درىژەي پى دەدا:

«بە بۆچوونى من، لە روۋى كۆمەلەيەتتى و لە روۋى شارەكەمانەۋە، لە نىۋ شارەكانى پارىزگا كەماندا، كۆھدەشت شارىكە كە توندوتىژى و دزىكردنى تىدايە، خەلكەكەي گىرۋەي مادەي ھۆشەۋەر و خەلكەكەي دزن، و ئەمەش لە روۋى فەرھەنگىيەۋە، پىگەي كۆمەلەيەتتى خەلكى كۆھدەشتى لەرزۆك كىردوۋە و لە ناۋ شارەكانى دىكەدا بەۋە دەناسرىن و ئەمەۋاي كىردوۋە لەبەر ئەۋەي ئىمە خەلكى كۆھدەشتىن لە ھىچ كۆي كارمان پىنادەن» (دىمانەي ژمارە ۸. ياسر حسىنى فەر، Pos 81-82)

ئەم گێرانهوه به روونی نیشان دەدا که چۆن روودانی توندوتیژی له ناوچهیه کدا دهتوانی نهک تهنها تاکیکی دیاریکراو، به لکوو کاریگهیری لهسهر تهواوی دانیشتوانی ئەو ناوچه دادەنێ و ناوهنیتکهی «توندوتیژی»، «تاوانکار»، یان «ئالووده» یان لێ دەنیت. ئەم مهسهله له گهڵ تیۆریی «ناوهنیتکه کی کۆمه لایهتی» ی (گافمن، ۱۹۶۳) یه که ده گریتهوه، که گافمن شیوازه کانی تارانندی کۆمه لایهتی و جیاکاری لهسهر بنه مای تایبه تمه ندییه کان یان ئەزمونه تایبه ته کان روون ده کاتهوه. به دناوی که له ئەنجامی توندوتیژییه وه دروست دهبی ئاستی گه ره ک و ناوچه ش ده گریتهوه. فه راز مه حبووبی لهم باره وه ده لێ:

«روانگهی هه موو که سیک ده گۆریت ... بۆ نمونه روانگهی خه لک به رامبه ر به و گه ره که گۆراوه. گه ره که که مان به دناو بووه، بۆ نمونه ده لێن لاته کانی گه ره کی فلان و فلان ... ئەم گه ره که ناویکی باشی نییه ئه ویش به هۆی به رزیی رێژهی تاوانه کانه» (دیمانه ی ژماره ۳۶ _ فه راز مه حبووبی، Pos 133-137)

ئەم جوړه وینانه نهک هه ر کاریکی وا ده که ن که دانیشتوانی ئەو گه ره کانه له لایه ن گرووپه کانی دیکه وه بتاریترین، به لکوو ده رفته ته کانی دامه زراندن، هاوسه رگیری، یان ته نانه ت به شداریی کۆمه لایه تیشیان که م ده که نه وه و راسته وخۆ هه ره شه له سه رمایه ی کۆمه لایه تی تاکه کان ده که ن. هه ندیک جار ئەم به دناوی و ناوه نیتکه لێنانه یه ک به یه کی تاکه کانیش ده گریتهوه. بۆ نمونه سه جاد شارۆخی ئاماژه به «ده رکه وتنی رواله تی ئەو که سانه ی ده کا که تووشی توندوتیژی بوون» و ئەوه به یه که م لیکه وته ی کۆمه لایه تی ده زانی:

«یه که م ده رکه وته که ی، ده رکه وتنی رواله تی ئەم که سانه له ناو شاره ... یه که م ده رکه وته ی رووخینه ر ئەوه یه که ئەم که سانه دینه سه ر شه قام» (دیمانه ی ژماره ۸۵. سه جاد شارۆخی، Pos ۲۸) نیشانه ده ره کییه کانی توندوتیژی یان لیکه وته کانی ده توان بنه ئابرووچوونیک که بۆ ئەوه ی که سانی دیکه قه زاوه تیان بکه ن و کاریکی وا بکه ن که به بی هیچ زانیارییه کی پیشوه خته، تاک به «تاوانکار»، «زیانلیکه وتوو» یان «ناسالم» ناوزه د بکریت.

ئەم پرۆسه به روونی له ئەزمونی محهمه د ئەمین باقريدا ده بینریت:

«له دووره وه دیار بووم، زۆتر پێیان ده گوتم ئالووده» (دیمانه ی ژماره ۴۰.

محهمه د ئەمین باقري، Pos 138-142)

ته نها به ئەزمونکردنی توندوتیژی و پرسه کانی دیکه ی وه کوو ئالوده بوون، به سه بۆ ئەوه ی که سیک ناوانتۆره ی کۆمه لایه تی لێ بنرێ و ئەم ناوانتۆرانه راسته وخۆ ده بنه هۆی تارانندن و گۆشه گیری و له ده ستدانی ده رفته ته کان. توندوتیژیی سیکسیش له وه بیبه ری نییه و جگه له خه ساره تی سه ره تای، قوربانی به ره رووی سووکایه تی پیکردن و ناوه نیتکه لێنان له لایه ن که سوکار و کۆمه لگا ده کاتهوه. هه مید حه قی ده گریتهوه:

«... خوشک و براکانم ناوه‌نیتکه‌یان لیم نا، ههر شه‌ری شتیک ده‌بوو

پییان ده‌گوتم نانه‌وایی (له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له‌لایه‌ن شاتری نانه‌واوه‌ ده‌ستدریژی

سیکسی کرابوووه‌ سه‌ر)» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۴. حه‌مید حه‌قی، 31 Pos)

ئهم جۆره‌ له‌ ناوه‌نیتکه‌لینانه‌ برینه‌ ده‌روونییه‌ کان ده‌ کولینیته‌وه‌ و قوربانی به‌ هۆی ئهم ناوه‌نیتکه‌نه‌وه‌ به‌رده‌وام ره‌نج ده‌ کیشی؛ وه‌ک شتی ناوه‌نیتکه‌ به‌شیک جیانه‌ کراوی شوناسی که‌سیی ئه‌وه‌.

ته‌نانه‌ت فشاری خانه‌واده‌ یان ترس له‌ قه‌زاوه‌تی کۆمه‌لایه‌تی، وه‌کوو ئه‌زموونی عه‌لی عه‌سگه‌ری که‌ له‌ ناوه‌نیتکه‌ی «ژن زه‌لیل» ده‌ترسا (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۴) یان ئومید هۆگریه‌ سیکسیه‌ که‌ی ده‌شارده‌وه‌ (دیمانه‌ی ژماره‌ ۵۶)، ئه‌وه‌ نیشان ده‌دا که‌ ناوه‌نیتکه‌ و به‌دناوی ده‌توانی له‌ ره‌فتار و په‌یوه‌ندی و ته‌نانه‌ت شیوازی ژبانی تاکه‌کاندا رۆلێکی حاشا هه‌لنه‌گری هه‌بیت.

ناوه‌نیتکه‌ و به‌دناوی نه‌ک ته‌نها ژبانی تاک، به‌لکوو پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کان و تۆره‌کانی په‌یوه‌ندی پیاوان ده‌خاته‌ مه‌ترسیه‌وه‌، و ده‌بیت هۆی دا‌برانی کۆمه‌لایه‌تی و که‌مبوونه‌وه‌ی که‌رامه‌ت و ته‌نانه‌ت کیشه‌ی ده‌روونی درێخایه‌ن. بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی ئهم لیکه‌وتانه‌ پتویستمان به‌ گۆرینی روانگه‌ی کۆمه‌لگایه‌ و ده‌بی به‌ دوور له‌ قه‌زاوه‌تکردنی پیاوانی زیانلیکه‌وتوو ژینگه‌یه‌ک بۆ پشتیوانی هاودلییان ساز بکه‌ین؛ ئه‌مه‌ بابه‌تیکه‌ که‌ پێگه‌ بۆ گه‌رانه‌وه‌ی که‌رامه‌ت و ئه‌گه‌ری به‌شداریی کاریگه‌رتری قوربانیانی توندوتیژی له‌ ناو کۆمه‌لگادا خۆش ده‌کات.

له‌ سێداره‌دان و زیندانیکردن و پیدانی پاره‌ی دییه‌

له‌ شیکردنه‌وه‌ی لیکه‌وته‌ی ستراتیژییه‌ هێرشه‌بریه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان، تاوتویکردنی گیرانه‌وه‌ ژیاوه‌کان ده‌ریده‌خا که‌ پرۆسه‌گه‌لی وه‌کوو له‌سێداره‌دان، زیندانیکردن، پیدانی دییه‌ و گواستنه‌وه‌ بۆ ناوه‌نده‌ تایبه‌ته‌کانی وازه‌ینان له‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان (چاره‌سه‌ری ئالووده‌بوون) یان نه‌خۆشخانه‌کانی نه‌خۆشه‌ ده‌روونییه‌کان ته‌نیا ئامرازه‌ فهرمییه‌کانی کۆنترۆلکردن نین؛ به‌لکوو بوونه‌ته‌ به‌شیک له‌ ژبانی رۆژانه‌ی پیاوان و ئه‌زموونه‌ ژیاوه‌کانیان و ئه‌وانیان له‌ ناو سووریکێ خراپ و دووباره‌ به‌ره‌مه‌هاتوووه‌ گرفتار ده‌که‌ن که‌ رزگاربوونیان له‌و سووره‌ ئه‌سته‌مه‌ و هه‌ندیک جاریش مه‌حاله‌ (Agnew, 2006؛ لیمان، ۱۳۸۷). ئهم سووره‌ زۆر جار به‌ ئه‌زموونی توندوتیژی ده‌ست پێده‌کات؛ توندوتیژییه‌ک که‌ تاکیک ره‌نگه‌ هه‌م وه‌ک قوربانی و هه‌میش وه‌ک ئه‌نجامده‌ری توندوتیژی به‌ئه‌زموونی بکا و به‌ تێپه‌ربوونی کات ته‌ندروستییه‌ی ده‌روونی، پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی، ئاسایشی ئابووری و ته‌نانه‌ت شوناسی تاکه‌که‌سیی ئه‌و که‌سه‌ به‌ چالنج بکیشیت. ئه‌زموونی ژباوی قوربانیان و ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ به‌ هۆی هه‌لومه‌رجی تایبه‌ته‌وه‌ به‌رکه‌وتنیان له‌ گه‌ل سیسته‌می سزا و کۆنترۆلکردن هه‌بووه‌، نیشان ده‌دا که‌ کاردانه‌وه‌ی کتوپر به‌رامبه‌ر به‌ بارودۆخه‌ هه‌ره‌شه‌ئامیز و گرژه‌کان ده‌توانی تاک به‌بی ئه‌وه‌ی خۆی بیزانی به‌ره‌و ئاقاریک ببا که‌ به‌ بیه‌شکردن له‌ ته‌ندروستی و له‌ده‌ستدانی پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و ناکوکی له‌ گه‌ل یاسا و تاراندن

کوټایې پي دیت. به وتهی په کیڅک له به شدار بووانی ئەم توپژینهوه، به ئەزموونکردنی توندوتیژی بیان ته ناهت ئەنجامدانی، تاک به رهو «نه هامة تیی کومه لایه تی، دوورخرانه وه له ژیانی ئاسایی و قورسایي لیکه و ته هه می شه ییبه کان» راپیچ ده کات؛ بارودوخیڅک که نه ک هر خه ساره ته کانی تاوان و سزادان ناوه ستن، به لکوو له رووی پیکهاته ییبه وه ترس و بی په ناهی و بی هیوایی به ره هم ده هیترپته وه (دورکیم، ۱۳۸۴؛ Bandura, 1977). ئەم سووره ده توانی ته وای سیستمی خانه واده و کومه لگاش تیوه بگلینی و په نگدانه وه و لیکه و ته کانی له ئاستی تاکه که سی تیده په ریت (Agnew, ۲۰۰۶). له م نیوه نده دا، سیستمی یاسایی و دادوه ری، له بری که مکرده وه و به رپوه بردنی توندوتیژی، هه ندیک جار خو دی ده بیته فاکتەر یڅک بو فراوانکردن و چه سپاندن و به ره ه مه پینانه وه ی رولی تاوانکارانه ((Foucault, 1975؛ فوکو، ۱۳۸۹؛ بکر، ۱۹۶۳). گیرانه وه ی ئەزموونی چوونه ناوه نده کانی راگرتن و زیندان نیشان ده دا که ئەم ناوه ندانه زور جار له بری چاره سه ر و پشتیوانی و په روه رده کردنه وه، به گومان و قه زاوه تی پیشوه خته وه له تاکه کان ده روان:

«کاتیک ده چپته هه ر ناوه ندیک سه ر ه تا ده تنه قیننه وه و دواتر ده لین تو
سه ر دانکه ری یان هاتووی بو سکالا تو مارکردن بوچی هاتوویت؟ کاتیک
ده چپته لای قازی ئە گه ر حه قی خو ت دوو سال بی قازی به ئاسانی چوار
سال حوکمی زیندان ت بو ده برپته وه.» (دیمانه ی ژماره ۳۶- فه راز مه حبووبی،
Pos 82-83).

به پپی تیویری ناوه نیته که لینانی هاوارد بیکه ر (Becker, 1963)، هه لسوکه وتی قه زایی (دادوه ری) و ناوانتوره نان له تو مه تباران یان زیندانییبه کان، ئە گه ری گه رانه وه و دوزینه وه ی پیڅه ی کومه لایه تیي ئەم که سانه زور که م ده کاته وه (Becker, 2001). هاوکات کومه لیک له پیاوان به تایبته نه و جه وانا ن و جه وانا ن، به هو ی نه بوونی پشتیوانی خانه واده یی و کومه لایه تی، رووبه رووی ترسی دووقات و ته نیایی قوولتر ده بنه وه؛ ئەزموونیک که به روونی له گیرانه وه ی حه مید حه قیدا دیاره:

«یه که م جار که پیم له بنکه ی پولیس و ژینگه ی له و جوړه دانا، وتم من
له پولیس ده ترسم، وتم لیم ده دهن، بیست روژ منیان له زیندان هیشه وه ...
ترس هه موو ناخمی ته نیوو، هه موو گیانم ده له رزی، له و لاشه وه خیزانه که م
له هه موو شوینیک به دوا ی مندا ده گه رین» (دیمانه ی ژماره ۴۴. حه مید
حەقی، Pos 73).

گوفمان له چه مکی دامه زراوه تو تالیتارییبه کاند (Goffman, 1961؛ گافمن، ۱۳۸۶)، ئەم ئەزموونه لیک ده داته وه؛ ژینگه گه لیک که به مه به سستی کو نتر و لکردنی تاکه کان دروست ده بن، به لام ئەنجامه که ی له کرده وده دا ده بیته هو ی ئەوه ی که تاکه کان شوناس و هه سستی پی وابه سته بیان له ده ست بدن.

له زۆر حالتهدا خانهواده، بههۆی بیتوانایی له بهرپوهبردنی ئالودهبوون یان کێشه‌ی رهفتاریی پیاوانهوه، به زۆرمه‌لی ده‌ینێرته ناوه‌نده کانی چاره‌سهری ئالوده‌بوون (که‌مپی وازه‌ینان له ماده هۆشبه‌ره‌کان)؛ به‌لام ئهم ناوه‌ندان، بههۆی کوالیتی خزمه‌تگوزارییه‌کان و لاوازیی پشتیوانیی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی، زۆر جار ناتوانن پێگری له گه‌رانه‌وه‌ی سووپی خه‌ساره‌ته‌کان بکه‌ن:

«هاوریکه‌م برده‌می بۆ که‌مپ، ئیتر تیکه‌یشتن له ده‌روه‌ نیم و ده‌رده‌سهر دروست ناکه‌م و پاک بوومه‌وه» (دیمانه‌ی ژماره ۳۶_فه‌راز مه‌حبوبی، Pos 172).

ئهم ئه‌زمونه له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی نیشان ده‌دا که وازه‌ینان له خه‌ساره‌ته‌کان بۆ تاکه‌کان سه‌خت و چه‌تونه، به‌لام بۆ گه‌رانه‌وه‌ی تاکه‌کان بۆ ژيانیکی ته‌ندروست جه‌خت له‌سهر رۆلی سه‌ره‌کیی پشتیوانیی کۆمه‌لایه‌تی و متمانه‌ی خێزان ده‌کاته‌وه.

په‌هه‌ندی تری ئهم سووره‌ ده‌گه‌رێته‌وه بۆ نه‌خۆشانی ئه‌عساب و ده‌روون. خانه‌واده به‌ پێی بارودۆخ، هه‌ندیک جار له‌ رووی نائومیدی و داماوویه‌وه ئهم که‌سانه ده‌سپێن به‌ ناوه‌نده کانی چاره‌سهر و چاودێری:

«کاتیک خانه‌واده کۆمه‌گ‌خواز ده‌هینن بۆ ناوه‌نده‌کان و له‌ ده‌رگا که ده‌چنه ده‌روه، هه‌ست ده‌که‌ن بارگه‌رانییه‌ک له‌ سه‌ر شانیان لا چوه‌ و ده‌چنه ده‌روه» (دیمانه‌ی ژماره ۸۲. مه‌یهدی جه‌وادی، Pos 34).

فوکۆ له‌ شیکارییه‌کانیدا بۆ پیکهاته‌ی ده‌سه‌لات و کورته‌میژووی تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی نه‌خۆشانی ده‌روونی، روونی ده‌کاته‌وه که جیا‌کردنه‌وه و چاودێری ناچاری، پێش ئه‌وه‌ی له‌سه‌ر بنه‌مای پشتیوانی یان چاره‌سهر بی، ریشه‌ی ده‌گه‌رێته‌وه بۆ ترس و هه‌لا‌واردن و سیاسه‌تی دوورخسته‌وه (Foucault, 1961؛ فوکو، ۱۳۸۸).

له‌ ئاستیکی قوولتردا، لیکه‌وته ئابووری و داراییه‌کانیش خۆیان به‌ شیوه‌ی سنووردارکردنی به‌رده‌وام ده‌رده‌خه‌ن. بۆ زۆریک له‌ پیاوان پێشینه‌ی زیندان واته‌ قه‌پاتبوونی هه‌لی کار و له‌ده‌ستدانی متمانه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و په‌راویزخران:

«پێشینه‌ی زیندان بۆ هه‌میشه‌ریگری له‌ پێشکه‌وتنی پێشه‌یی، وه‌رگرتنی مۆله‌ت و متمانه‌ی کۆمه‌لایه‌تی ده‌گریت» (Hughes, 2011). ئهم دۆخه‌ تاک له‌ ئه‌گه‌ری بنیاتنانه‌وه‌ی ژيانی خۆی و گه‌رانه‌وه‌ بۆ ناو کۆمه‌لگا بیبه‌ش ده‌کا و زیاتر به‌ره‌و سووپی خه‌ساره‌ت و تاوان و توندوتیژی پالی پێوه ده‌نیت» (Agnew, 2006؛ Marshall, 2013).

هه‌موو ئهم گه‌رانه‌وه و تیۆریانه جه‌خت له‌سه‌ر یه‌ک بنه‌ما ده‌که‌نه‌وه: له‌سه‌یداره‌دان، زیندان، دییه و گواسته‌نه‌وه بۆ ناوه‌نده کانی چاودێریکردن و راگرتن، نه‌ک خالی کۆتایی خه‌ساره‌ت نییه، به‌لکوو سه‌ره‌تای سووپیکی نوێی تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی و زیادبوونی بیبه‌شی و دووباره به‌ره‌مه‌هێنانه‌وه‌ی توندوتیژییه. لیکه‌وته کانی ئهم ئاراسته له‌ تاک تیده‌په‌رێ و پتانه‌سیلی چاکبوونه‌وه و گه‌شه‌کردنی

کۆمه‌لگا ده‌خاته مه‌ترسییه کی به‌رده‌وامه‌وه (بکر، ۱۹۶۳؛ کرایب، ۱۳۸۷). بۆیه بۆ وه‌ستاندنێ ئهم سووره و گه‌رانده‌وه‌ی هیوا بۆ ژیا نی ئه‌و پیاوانه‌ی که به‌شدارن به‌ دست خه‌ساره‌ته‌ کانه‌وه‌ ده‌نالین پیاوێسته پیکهاته یاسایی و به‌رپوه‌بردنییه‌کان چاکسازیان تیدا بکری، پالپشتیه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان زیاتر بکری، سیسته‌می په‌روه‌رده‌یی به‌هیز بکری و ناوه‌نتیکه‌لینان که‌م بکریته‌وه، ئه‌مانه‌ پێشمه‌رجه‌ بنه‌رته‌یه‌ییه‌ کانی چاکسازین (Marshall, 2013؛ جهانگیری، ۱۳۹۶).

بلا‌وبونه‌وه‌ی توندوتیژی و نائه‌منی له‌ کۆمه‌لگادا

بۆ لیکۆلینه‌وه‌ له‌ سه‌ر ره‌گ و ریشه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان پیاوێسته لایه‌نه‌ قووله‌ کۆمه‌لایه‌تی و فره‌هه‌نگیه‌کان پێشکین. هه‌ر وه‌ک له‌ چاوپێکه‌وته‌نه‌ کاندای ئامازه‌ی پیکرا، تیگه‌یشتن له‌ چه‌مکی “توندوتیژی” و رۆلی “سیسته‌می بالا‌ده‌ست” له‌ بیچمگرتنی توندوتیژیدا گرینگیه‌کی زۆری هه‌یه. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌ دروستی ئامازه‌ به‌وه‌ ده‌کا که له‌ شیکردنه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان، ناتوانین ته‌نیا سه‌رنج به‌خینه‌ سه‌ر فاکته‌ری ره‌گه‌زیتیی ژن وه‌ک فاکته‌ری بالا‌ده‌ست. ئه‌و ده‌لێت:

«سه‌یر که‌ مانای وشه‌ی توندوتیژی گرینگه‌. له‌ توندوتیژیدا سیسته‌می بالا‌ده‌ست مانایه‌کی زۆری هه‌یه. ئیستا بۆ مه‌سه‌له‌ی ژنان ده‌توانین بلین ئه‌وه‌ی که‌ پیاو به‌سه‌ر ژندا زاله‌ له‌ به‌ر ره‌گه‌زه‌ که‌یه‌تی. به‌لام له‌ دۆخی پیاواندا ناتوانین بلین هۆکاری توندوتیژی دژی پیاوان له‌ به‌ر ره‌گه‌زه‌ که‌یه‌نه‌. ئه‌گه‌ر ئهم ره‌گه‌زه‌ ژن بووایه‌ لی‌ره‌دا باسی نه‌ده‌کرا. ناتوانین بلین که‌ ئه‌وه‌ بالا‌ده‌ستییه‌کی گشتیه‌. فره‌هه‌نگیه‌کی پیاوسالاره‌ که‌ ژن و پیاو ناسی لی‌ره‌دا ره‌گه‌زی بگۆر کۆنترۆل کراوه‌ ئه‌و سیسته‌مه‌ بالا‌ده‌سته‌ ژن و پیاو ده‌کاته‌ قوربانی و رۆژانیک دێی که‌ ئیوه‌ ده‌لین توندوتیژی ژنان دژ به‌ پیاوان (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۵. دکتۆر بوخارایی، 36 Pos).

ئهم روانگه‌ له‌ گه‌ل تیورییه‌ فیمینیه‌سته‌ کاندایه‌ک ده‌گرێته‌وه‌ که‌ جه‌خت له‌ سه‌ر رۆلی پیکهاته‌کانی ده‌سه‌لات و سیسته‌می پیاوسالاری له‌ به‌ره‌مه‌پێانی توندوتیژیدا ده‌کهنه‌وه‌. سیسته‌می پیاوسالاره‌ک پیکهاته‌یه‌کی گشتی، نه‌ک ته‌نیا کاریگه‌رییه‌ له‌ سه‌ر ژنان به‌لکوو کاریگه‌ری له‌ سه‌ر پیاوانیش داده‌نی و ده‌توانی زه‌مینه‌ بۆ توندوتیژی له‌ په‌یوه‌ندییه‌ نیوان که‌سی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ کاندای خۆش بکات.

لیکه‌وته‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان به‌رفراوانه‌ و ماوه‌رای خه‌ساره‌تی جه‌سته‌یه‌ و ده‌توانی لیکه‌وته‌ی قوولی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی لیکه‌وته‌یه‌. یه‌کیک له‌و لیکه‌وته‌انه‌ خۆکۆشتن و کاریگه‌رییه‌ به‌ربلاوه‌ که‌ی له‌ سه‌ر که‌سانی ده‌ور به‌ریانه‌. وه‌ک له‌ دیمانه‌دا ئامازه‌ به‌ ئاماری ته‌ندروستی جیهانیدا کراوه، بۆ هه‌ر خۆکۆشتنیک، ژماره‌یه‌کی به‌رچاوی که‌سه‌کان کاریگه‌رییه‌ جدیدیان له‌ سه‌ره‌. دیمانه‌له‌گه‌لکراویک سه‌باره‌ت به‌م بابته‌ ده‌لێت:

“ئەگەر هەلسەنگاندە کەم ورد بێ و هەلە نەبم، ڕیکخراوی تەندروستی جیهانی دەلێ بۆ هەر خۆکوشتنیک، ۱۳۵ کەس کاریگەری جەدییان لەسەرە، واتە تێوە دەگلێن. لیکەوتەکانی ئەم بابەتە زۆر بەربڵاو، و ڕەنگە لەبەر ئەوەی ڕیسکی هۆکارە سەرەکیەکان کاتیەک دەیانپشکنین، بوونی خۆکوشتنیک لە بواریکدا دەتوانی ببیتە هۆی خۆکوشتنیک دیکە لە پێنج یان دە سالد، چونکە خۆکوشتن قەتڵە مردنیک ناسروشتیە کە مژۆفەکان لە دواي ئەم ڕووداو بەردەوام یە کتر سەرزەشت دەکەن شەر دەکەن. چونکە ڕەنگدانەوهی کۆمەڵایەتی و میدیایی زۆر بەرفراوانە و بەردەوام باسی دەکەن و ئەو بیر و فیکرانەیی کە پشتیوەن دەتوانن کاریگەر بن” (دیمانەیی ژمارە ۱۹. دکتۆر بارامی، Pos 70).

ئەم گیرانەوه نیشان دەدا کە چۆن ڕووداویکی توندوتیژی وە کوو خۆکوشتن دەتوانی کاردانەوهی زنجیرەیی هەبێ و کاریگەری لەسەر تەندروستی دەروونی و پەيوەندی کۆمەڵایەتی زۆر کەس هەبێت. هەر وەها ڕەنگدانەوهی میدیایی و کۆمەڵایەتی بۆ ئەم جۆرە ڕووداوانە دەتوانی تەشەنە بە بیر و فیکری خراب و ناوومییدی لە ناو کۆمەڵگا بەدات.

تێگەشتن لەوهی کە ئایا توندوتیژی ژنان دژی پیاوان بوو، “پرسیکی” چەسپاو لە ناو کۆمەڵگادا یان نا، لە شیکردنەوهی دیاردەیی توندوتیژیدا خاڵیکی گرینگە. یەکیک لە دیمانەلەگەلکراوان ئەم پرسیارە دەرووژینی و ئاماژە بەوه دەکا کە تەنھا بوونی دیاردەیهک بە مانای پرسبوونی ئەو دیاردە نییە. ئەو دەلێت:

«لە کۆمەڵگەدا هەموو شتیک بوونی هەیه، بەلام پرس هەیه یان نا، بزانه ئەمە زۆر گرینگە، پرس یانی توندوتیژی دژی پیاو لە ڕووی چۆنایەتییهوه بەدەروونی بوو و بە شێوهیهکی چەندایەتی پەرهی سەندوو، بەلام وا نییە. باشە ئەگەر بەم شێوهیه بوایه، باش دەبوو. سیستمی پیاوسالاری تیک شکاوه، بەلام لەولاوه کەوتوو تە خوارێ. ئەوه شتیک باشە. دەکرێ مژدەیهکی خۆش بێ، لە کوێ بزانی. ئیمە ئەگەر خەباتیک بکەین لەو خەباتەشدا هاوسەنگی تێدەپەڕین. ئیمە دەزانین توندوتیژی بەرامبەر بە پیاوان لەلایەن ژنانەوه بەدەروونی بوو. ئەمە پرسە و ئەوه مژدەیهکی خۆشە ئەوەندە لە خاڵی هاوسەنگی تێپەریوه و دەگەریتەوه سەر جینی خۆی. بزاقە کۆمەڵایەتییهکان بەم شێوەن لە پێشدا هاوسەنگی تێدەپەڕین و دواتر دینە سەر جینی خۆیان. توندوتیژی دژی پیاوان دەبێتە پرس» (دیمانەیی ژمارە ۶۵. دکتۆر بوخارایی، Pos 38).

ئەم بۆچوونە لە گەڵ تیۆری پیکهاته دۆزبە گیدنر (Giddens, 1984) یە ک دە گریتهوه، که جهخت له سه ره به یوه ندیی نیوان پیکهاته کۆمه لایه تییه کان و ئە جیندایه تی تاکه که سی ده کاته وه. بۆ ئە وهی دیاره یه ک ببیته «پرس» یکی کۆمه لایه تی، پێویسته له رووی چۆنایه تییه وه به ده روونی ببی و له رووی چه ندایه تییه وه له ناو کۆمه لگادا بلاو ببیته وه. به وهی ئە و دیمانه له گه لکراوه، توندوتیژی ژنان له دژی پیاوان هیشتا له کۆمه لگادا نه گه یشتوو هته ئە م قۆناغه.

لێکه وته کۆمه لایه تییه کانی توندوتیژی کاریگه ری له سه ره خانه واده ش داده نی و ده توانی ههستی شه رمه زاری و نائه منی له ناو ئە ندامانی بنه ماله ی لی بکه ویتته وه. یه کێک له دیمانه له گه لکراوان ئاماژه به وه ده کا که به هۆی لاتیگه ری و تاوانکارییه وه خانه واده که ی پێی ده شکینه وه و ته نانه ت ههست به ئاسایش و سه لامه تی ناکه ن. ئە و ده لیت:

«خانه واده که م به هۆی لاتیگه ری و تاوانکارییه منه وه ته رتیق ده بنه وه، بۆ نمونه ئە گه ره شه رێک روو بدا، ده لین، ئە م کو ره فلان که سه»، و ته نها له به ره ئە وه ههست به سه لامه تی ناکه ن، بۆ نمونه ئە گه ره تۆ لیره بی، ههست به سه لامه تی ناکه ن. شتیکی دروست نییه. ههست به سه لامه تی ناکه ن. بۆ نمونه، که قسه یه ک ده کری، ده زانم قسه که ت هه لیه، به لام من قبوولی ده که م، ره نگه زۆریان ئە مه به دل بی، به لام من پیم خو ش نییه زه خت له که س بکری، با بۆت شی بکه مه وه بۆ نمونه من چوومه نانه واخانه، ده چی سه ره ده گری و لیت ده پرسێ چه نده ت نان ده ویت؟» ده لیم با نۆ ره م بی جا پیت ده لیم ده لی نا چه نده ت ده وێ ده لیم برا گیان ئە و جه ماعه ته وه ری بخه نانی ئە وان بده سه ره ی من هات منیش نان وه ره گرم» (دیمانه ی ژماره ۳۶ – فه راز مه حبووبی، 214-211 Pos).

ئە م گیرانه وه نیشان ده دا که چۆن ره فتاری توندوتیژی که سی ک ده توانی کاریگه ری له سه ره هه موو ئە ندامانی خانه واده دابنی و ههستی شه رمه زاری و نائه منی و ته نانه ت که مبوونه وهی کارلیکی کۆمه لایه تیشی لی بکه ویتته وه. به ئە زموونکردنی ره فتاری مله ورا نه و ناعه قلانی له فه زای گشتیدا ده توانی ههستی نائه منی له تاکه کاندا زیاد بکات.

یه کێک له لێکه وته هه ره نیگه رانکه ره کانی توندوتیژی له ناو کۆمه لگادا ترسی به ته نیا ناردنی مندالان به تایبته کچان بۆ شوینه گشتیه کانه. یه کێک له دیمانه له گه لکراوان به روونی ئاماژه به م ترسه ده کا و ده لی:

«یه کێک له لێکه وته کانی توندوتیژی له ناو فه زای کۆمه لگادا ئە وه یه که ده ترسم کچه که م به ته نیا زیاتر له کاتر می ریک بنیرمه ده ره وه چونکه ئە گه ری توندوتیژی به رامبه ره ئە و مندال زۆر» (دیمانه ی ژماره ۹۰. مۆحسین حه ق، 25 Pos).

ئهم گێرانهوه نیشان ده‌دا که چۆن بڵاوبونه‌وهی توندوتیژی له ناو کۆمه‌لگادا ده‌توانی ئازادییه‌کانی تاک سنووردار بکا و نیگه‌رانیی دایک و باوک سه‌بارت به ئاسایش و ئه‌منیه‌تی منداڵه‌کانیان زیاتر بکات. ئهم ترسه‌ په‌نگدانه‌وهی بوونی نائه‌منیی پیکهاته‌یی له کۆمه‌لگایه که پێویسته سیاسه‌تدانه‌ران و به‌رپرسان به‌ گرینگیه‌وه له‌م پرسه‌ بروانن. هه‌روه‌ها توندوتیژی ده‌توانی کاریگه‌ری له‌سه‌ر ده‌روونترین دامه‌زراوه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌ واته‌ بنه‌ماڵه‌ هه‌بێ و په‌یوه‌ندییه‌ خه‌زانییه‌کان هه‌لبوو‌ه‌شینه‌ته‌وه. نموونه‌یه‌کی په‌شۆکینه‌ری ئهم دیارده‌، کوشتنی باوکیک له‌ لایه‌ن کوره‌وه، که له‌یه‌کیک له‌ دیمانه‌کاندا ئاماژه‌ی پێ کراوه. دیمانه‌له‌گه‌لکراویک له‌م باره‌یه‌وه‌ ده‌لی:

«هه‌موو کۆمه‌لگا ده‌گریته‌وه، کاتیک ئیه‌ باوک و کور ده‌سته‌ویه‌خه‌ ده‌بن، که ئه‌وه‌ قیامه‌ته‌. له‌ داودا‌بادی قه‌رچه‌ک، باوکیک به‌ کوره‌که‌ی ده‌لی رۆله‌ گیان ئه‌م‌رۆ مه‌چۆ ده‌ره‌وه. کوره‌ ده‌لی به‌ تۆ چی؟ باوکه‌ رێگری له‌ کوره‌که‌ی ده‌کا ده‌لی، نا‌هێلم بچیه‌ ده‌ره‌وه. نابیت ئه‌م‌رۆ بچیه‌ ده‌ره‌وه. کوره‌ مشتیک ده‌دا له‌ دلی باوکی و باوکه‌ هه‌ر له‌ویدا ده‌مریت. کوره‌ش هه‌ولێ دا هه‌لبێ، به‌لام به‌ چهند فیلیک دۆزیمانه‌وه. ئه‌مه‌ هه‌مان ئه‌و کووچه‌یه‌ که هه‌واڵه‌که‌ی بیستوه‌ که‌ کوریک باوکی خۆی کوشتوه. له‌ سه‌رانسه‌ری کۆمه‌لگادا به‌میدیایی ده‌بیت. هه‌مان ئه‌و کووچه‌ی که ئهم که‌سانه‌ تیدا ده‌ژین، ئه‌مه‌ به‌میدیایی ده‌که‌ن. من دیم ده‌بخوینمه‌وه، ده‌بینم ئهم بابه‌ته‌ چ کاریگه‌رییه‌کی له‌سه‌ر ده‌رووناسی هه‌یه» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۹۵. سه‌ره‌نگی خانه‌نشینکراو، Pos 25).

ئهم رووداوه‌ دلته‌زینه‌ نیشان ده‌دا که چۆن توندوتیژی ده‌توانی به‌ توندترین شیوه‌ خۆی له‌ناو خانه‌واده‌دا ده‌ربخا و لیکه‌وته‌ی قه‌ره‌بوونه‌کراوی لێکه‌وێته‌وه. کاریگه‌ریی ده‌روونی ئهم جو‌ره‌ رووداوانه‌ له‌سه‌ر شایه‌ت‌حالا‌ن و کۆمه‌لگه‌ی به‌رفراوان‌تری‌شدا جیی سه‌رنجه‌ و پێویستی به‌ سه‌رنجی ده‌رووناس و کۆمه‌لناسان هه‌یه.

دیاردیه‌کی کۆمه‌لایه‌تی دیکه‌ی په‌یوه‌ست به‌ توندوتیژی و گۆرانی فه‌ره‌نگی، که‌مبونه‌وه‌ی ئاره‌زووی هاوسه‌رگه‌ریی فه‌رمی و زیادبوونی دیارده‌کانی وه‌ کوو هاوسه‌رگه‌ریی سپی و پێکه‌وه‌ژانییه‌. هه‌ندیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان وه‌ک نیگه‌رانییه‌کی کۆمه‌لایه‌تی باسیان له‌وه‌ کردوه. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوه‌ به‌سالا‌چوو‌ه‌کان سه‌بارت به‌ هاوسه‌رگه‌ری نه‌کردنی کوره‌کانی نیگه‌رانیی خۆی ده‌برێ. ئه‌و ده‌لیت:

«شه‌ری من ئه‌وه‌یه‌ که منداڵه‌کانم هاوسه‌رگه‌ری نا‌که‌ن، کوره‌کانم ژنی نا‌هین. خۆیان ده‌لێن ژمان نا‌وێت. ئیستا سوپاس بۆ خوا، ئه‌وه‌نده‌م دا‌هات هه‌یه‌ که پێویستم پێیان نه‌بێ، به‌لام هێشتا ئه‌وانه‌ بۆ من قورسه‌. ئیستا بۆ

نمونه کوره که مژن ناهیننی پپی نارچه تم» (دیمانه ی ژماره ۷۰. رهشیدی، پیر و به سالآچوو، Pos 50).

ئهم نیگه رانییه نیشان ده دا که به ها کومه لایه تییه کان و نۆرمه کانی په یوه ست به خیزان و هاوسه رگیری گۆرانیان به سهردا هاتوو. یه کیکی دیکه له دیمانه له گه لکراوان و پرای ئاماژه ی راشکاو به که مبوونه وهی هوگری بو هاوسه رگیری، دۆخی ئیستا له گه ل رابردوو به راورد ده کا و ده لیت:

«ئیستا هاوسه رگیری زۆر له کومه لگادا بووه، بو میشکی که ری خواردوو هاوسه رگیری بکا؟! له گه لی ده بیته دوست و ده توانی سیکی له گه ل بکا و دواتر ده توانی کوتایی به و په یوه ندییه سیکیه بهینن، سهره تا ئیمه به که سانی هاوسه ردارمان ده گوت که ر. نه خیر، که سانی هاوسه ردار که ر نین، لاوانی ئیستا که ر نین، ئیمه که رین وا خۆمان پابه ند کرد. کابرا هه موو رۆژی سیکی ده کا زوری بۆله کرد پیی ده لی یالا بو دهره وه. زۆر قسه بکه ی ته لاقت ده دا، دانیشتبووم له گه ل دوسته که ی قسه ی ده کرد. دوینی له میترو بووین و پیی وتم که تۆوه کوو سه گیک قسه ده که ی، تۆ ئیستا له گه ل فلان کچ ده خولیتیه وه، ئه ری له گه لی ده خولیمه وه به تۆ چی، ته نها گویم لیده گرت، چاوم نووقاند و به وردی گویم لیده گرت تا بزائم چی ده ئین. ئه و وتی نامه وه یی، وتی نامه وه یی، و هه موو شتیکی کوتایی هات. سه یر که، شته که ئاوايه» (دیمانه ی ژماره ۳۵ _ حسین زاده، Pos 350-353).

ئهم گیرانه وه به شیوه یه کی زه ق ئاماژه به وه ده کا که روانگه ی خه لک به رامبه ر به هاوسه رگیری و پابه ندبوون گۆراوه و نیشان ده دا که چون ئاسانبوونی په یوه ندی سیکی ناهه رمی ده توانی که مبوونه وهی هوگری بوون به هاوسه رگیری فه رمی لی بکه ویتیه وه. ئهم گۆرانکارییه کومه لایه تیانه ده توانی لیکه وته ی درێخایه نیان له سهر پیکهاته ی خیزان و کومه لگا هه بیته. له کوتاییدا دیمانه له گه لکراویکی دیکه ئاماژه به بلابوونه وهی دیارده ی هاوسه رگیری سپی ده کا و ده بیه سستیته وه به سه رچه شنه لگرتنه وه فه ره نگی رۆژاوا ییه وه. ده لیت:

«هاوسه رگیری سپی زۆر باو بووه. من سه یری فیلمیکم ده کرد که کچیک و کوریک بو ماوه ی چوار هه شت سال دوست بوون. کچه که چوو ما لی کوره و نانی نیوه رۆیان خوارد. به یانی کاتیک هاتن نانی به یانی بخۆن که کوره پیی گوتی مژده یه کی خوشم بوته هیه. من بریارم داوه هاوسه رگیری بکه م. ئه ویش وتی واو. باوه شیان به یه کتردا کرد ئه وان هه شت سال پیکه وه بوون و ده هاتن و ده چوون دوا ی هه شت سال بریاریان دا هاوسه رگیری بکه ن. ئیمه له فه ره نگی

خۆماندا لاسایی رۆژاوا ده‌که‌ینه‌وه‌ لاسایی عه‌رب ده‌که‌ینه‌وه‌ و دوا‌ییش ده‌لێن
فه‌ره‌ه‌نگی ئێمه‌» (دی‌مانه‌ی ژماره‌ ۸۹، ر‌احیله‌ مێه‌ره‌بان، 98 Pos).

ئهم گێڕانه‌وه‌ کاریگه‌ری جیهانگه‌ری و لاسایی‌کردنه‌وه‌ی فه‌ره‌ه‌نگه‌کانی دیکه‌ له‌سه‌ر گۆڕانکارییه‌
کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ ئێراندا نیشان ده‌دات. په‌ره‌سه‌ندنێ دیا‌رده‌گه‌لی وه‌ کوو هاوسه‌رگه‌ری سپی
پتو‌یستی به‌وه‌یه‌ که‌ له‌ رووی کۆمه‌لناسییه‌وه‌ ره‌گ و لیکه‌وته‌کانی به‌ وردی تاوتوێ بکه‌ین. ئهم
دیا‌ردانه‌ له‌ گه‌ل لیکه‌وته‌کانی تری توندوتیژی، وێنه‌یه‌کی ئالۆز له‌ پێشهاته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی ئێران
ده‌خه‌نه‌ روو که‌ پتو‌یستی به‌ گرینگیدان و شیکردنه‌وه‌ی قوول‌تره‌.

لیکه‌وته‌ ئابوورییه‌کان

توندوتیژی دژی پیاوان پرسیکی کۆمه‌لایه‌تییه‌ که‌ لیکه‌وته‌ی زۆری بۆ سه‌ر ره‌ه‌نده‌ جیاوازه‌کانی
ژیانی قوربانییه‌کان هه‌یه‌. له‌ نێوانیاندا لیکه‌وته‌ ئابوورییه‌کانی ئهم دیا‌رده‌ له‌ گرینگترین لایه‌نه‌کانه‌
که‌ پتو‌یستی به‌ لیکۆلێنه‌وه‌ی قوول و ورده‌. توندوتیژی دژی پیاوان نه‌ک هه‌ر کاریگه‌ری له‌سه‌ر باری
ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی قوربانییه‌کان هه‌یه‌، به‌لکوه‌ ده‌توانی کاریگه‌ری راسته‌وخۆی له‌سه‌ر توانا
ئابووری و داراییه‌کانیان هه‌بێت. له‌ زۆر حاڵه‌تدا ئهم کاریگه‌رییانه‌ له‌ده‌ستدانی سه‌قامگه‌ری دارایی
تاک و خێزانی لێ ده‌که‌وتێته‌وه‌ و ته‌نانه‌ت ده‌توانی لیکه‌وته‌ی قورستر ئاوقانی کۆمه‌لگا بکات.
یه‌کیک له‌ گرینگترین لیکه‌وته‌ ئابوورییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان، ئهو زیانه‌ قورسانه‌یه‌
که‌ له‌ ئه‌نجامی ته‌ل‌ا‌ق‌دا دروست ده‌بێت. ئهو پیاوانه‌ی که‌ ده‌بنه‌ قوربانی توندوتیژی له‌لایه‌ن
هاوسه‌ره‌که‌یه‌نه‌وه‌ زۆر جار له‌ کاتی پرۆسه‌ی ته‌ل‌ا‌ق و جیا‌بوونه‌وه‌دا تووشی فشاری ئابووری توند
ده‌بن. پابه‌ندبوونه‌ داراییه‌کانی وه‌ کوو پیدانی ماره‌یی، نه‌فه‌قه‌، یان تیچووی دادگا و یاسایی ده‌توانی
فشاریکی زۆر بخاته‌ سه‌ر سه‌رچاوه‌ داراییه‌کانیان. ئهم هه‌لومه‌رجانه‌ جگه‌ له‌وه‌ی قه‌یرانی ئابووری بۆ
تاک ساز ده‌که‌ن، له‌وانه‌یه‌ ببنه‌ هۆی که‌مبوونه‌وه‌ی ئاستی وه‌به‌ره‌تێن و به‌شداریی ئابووری له‌سه‌ر
ئاستی به‌فراوان.

له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ توندوتیژی دژی پیاوان ده‌توانی کار و چالاکیه‌ پێشه‌یه‌کانیان په‌ک بخات. زۆر
جار قوربانیانی توندوتیژی به‌هۆی لیکه‌وته‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی توندوتیژییه‌وه‌ ته‌رکیز‌کردن
که‌م ده‌بێته‌وه‌ و له‌ شوێنی کاردا ئه‌نگه‌زه‌یان نابێت. ئهم بارودۆخه‌ له‌وانه‌یه‌ بێته‌ هۆی له‌ده‌ستدانی
هه‌لی کار و که‌مبوونه‌وه‌ی داها‌ت و ته‌نانه‌ت بیکاری. تیچوونی چالاکیی ئابووریی پیاوان ده‌توانی
کاریگه‌رییه‌کی به‌رچاوی له‌سه‌ر خێزانه‌کانیان هه‌بێ و سوو‌ری قه‌یرانی ئابووری دروست بکات.
هه‌روه‌ها ئهو لیکه‌وته‌ ئابوورییانه‌ی که‌ به‌ هۆی تاوانی په‌یوه‌ست به‌ توندوتیژی دژی پیاوانه‌وه‌
روو ده‌دا، جێی سه‌رنجه‌. ئهو پیاوانه‌ی که‌ به‌هۆی توندوتیژییه‌وه‌ تووشی خه‌ساره‌تی ده‌روونی یان
فشاری کۆمه‌لایه‌تی ده‌بنه‌وه‌، له‌وانه‌یه‌ بچنه‌ ناو سوو‌ری تاوانه‌ ئابوورییه‌کانه‌وه‌، وه‌ کوو دزی یان
کاری نایاسایی بۆ دا‌بنکردنی پ‌یدا‌و‌یستییه‌کانیان. ئهم تاوانانه‌ نه‌ک ته‌نها تیچووی یاسایی و زیانی

ئابووری ئاوقانی قوربانى ده كا، به لكوو ئابوورى كوومه لگاش به ره و پرووى زيانىكى به رفران ده كات. به گشتى كارىگه ريبه ئابوورىبه كانى توندوتىژى دژى پياوان ئه وه دهرده خه ن كه ئه م ديارده نه ك ته نها ژيانى تاكه كه سيبى قوربانىبه كان په ك ده خا، به لكوو له سهر ئاستى فراوانترى كوومه لايه تيدا زيانى دريژخايه نى بو سهر گه شه سهندنى ئابوورى و سه قامگيرى دارايى هه يه. بو ئه وه ي خه ساره ت و زيانه كان كه م ببنه وه زور گرنگه كه ئه م ليكه وتانه ليك بدرينه وه و ريكا ريكي كارىگه ر بخريته پروو.

ليكه وته ي ته لاق زيانىكى ئابوورى قورس ئاوقانى پياوان ده كا

ليكه وته پرووخينه ره ئابوورىبه كانى توندوتىژى، به تاييه تى توندوتىژى دهروونى و ياسايى له حالته كانى وه ك ته لاقدا، يه كييك له ره هه نده هه ره گرنگه كانى توندوتىژى دژى پياوانه. به پيى ده يتاكانى ديما نه كان، ئه م ليكه وتانه زور جار بريتين له له ده ستدانى داهات، قه رزى قورس و له ده ستدانى ته ركيزى ئابوورى بو پياوان. ئه م جوړه زيانانه نه ك هه ر كواليتيى ژيانى پياوان كه م ده كه نه وه به لكوو ناهيلن باشتري نه دهرفته ئابوورىبه كان به كار به يئن. له گيړانه وه كانى ديما نه له گه لكراندا، كارىگه ريبى ماره يى و پرسى ته لاق و بارودوخى ياسايى به شيويه كى قوول خو ي دهرده خات.

يه كييك له ديما نه له گه لكران ئاماژه به و كيشه ئابوورىبانه ده كا كه له ئه نجامى فشاره كانى ژيانى دواى ته لاق ديته ئاراوه و ده لى:

«له پرووى ئابوورىبه وه وه دوا كه وتم ... چونكه فكر و زيكرم ليڤه دا بوو ...
گرينگييه كى زورم به ئابوورى كاره كه م نه دده دا، به كورتى زور ئازارم چه شت.
ئه مه جوړيكه له توندوتىژى» (ديما نه ي ژماره ۷۷. عه باس به ره غه مدي، 33 Pos).

ئه م گيړانه وه ئه و زيانه ئابوورىبه ده خاته پروو كه به هو ي فشارى دهروونيه كه ته لاق ئاوقانى پياوانى ده كات. وه ك تيوريى فشارى كوومه لايه تى باسى ده كا، فشاره ئابوورى و دهروونيه كان ده توان ببنه هو ي كه مبوونه وه ي به ره مه ينان و له ده ستدانى سه رچاوه ئابوورىبه كان. گيړانه وه كانى ديكه ئاماژه به كارىگه ريبه زيانبه خشه هاوشيوه كان ده كه ن.

ديما نه له گه لكراو يكي ديكه باس له كارىگه ريبه به ر بلاوه كانى ماره يى له سهر ژيانى ئابوورى پياوان ده كا و باس له وه ده كا كه چون ئه م فشاره ئابوورىبه بارگرانييه كى قورس ده خاته سهر پياوان:

«ئه و ۳۰۰ سكه يه، هه ر دوو مانگ جاريك چاره كه سكه يه ك ده بيى
بدين ... نزيكه ي ۱۱ مليون هه ر دوو مانگ جاريك ... نيوه ي مووچه ي
فه رمانبه ريك» (ديما نه ي ژماره ۸۹. ميهره بان، 52-55 Pos).

ئه م دوخه پياوان له سوورى قه رز و كه مبوونه وه ي كواليتيى ژيان و فشارى ئابووريدا گرفتار ده كات. تيوريى دهرفته ي سنووردار له لايه ن گور و كلووارد (Gurr & Cloward, 1960) زور به باشى

روونی دەکاتەوه که چۆن سنووردارکردنی دارایی ناھێلێ تاکەکان ژیانیکێ باشیان ھەبێ و فۆرمی نوێی توندوتیژی لە پەيوەندییە تاکەکەسی و کۆمەلایەتیەکاندا بەدی دێت. لە نمونەکانی تردا سەپاندنی مارەیی وەک ئامرازیک بۆ کۆنترۆڵکردنی پیاوان زەق دەکرێتەوه. یەکیەک لە دیمانەلەگەلکراوان وتی:

«مارەیی بووئەتە تەوقیک بە ملی پیاوانەوه ... تۆ پێی بلی توندوتیژی. ئەوه فشارە، فشار» (دیمانە ی ژمارە ۹۰. مۆحسین حەق، Pos 23).

ئەم پرستە بە روونی جوړیکێ تری توندوتیژی ئاشکرا دەکا، ئەویش توندوتیژی ئابوورییە، که نەک ھەر دارایی و مۆلک و مالی تاکەکان، بەلکوو ھەرەشە لە کەرەمەت و متمانەبەخۆیی پیاوان دەکات. ئەم گیرانەوه لەگەڵ تیۆریی بالادەستی کۆمەلایەتی یەک دەگرێتەوه (Sidanius, 1999)، که روونی دەکاتەوه که چۆن دەتوانین ئامرازە یاساییەکان بۆ سەپاندنی بالادەستی و کۆنترۆڵکردنی گرووپە تایبەتەکان بەکار بهێنین.

کیشە ئابوورییەکان بە ھۆی توندوتیژییەوه دروست دەبن، لە ئاستیکێ دیکەدا، دەتوانن تاک بخەنە پێگە ی خەسارەلگرتی کۆمەلایەتیەوه. بە گوتە ی دیمانەلەگەلکراویک:

“ھاوکارەکەم جیا بووئەتەوه ... مالی نییە ... ژنەکە ی مالهکە ی و ھەموو شتیکێ وەک مارەیی وەرگرت و رۆشت ... ئەم پیاو ھەژارە لەناو ئۆتۆمبیلێکدا دەژی ... دەلی نازانم چی بکەم” (دیمانە ی ژمارە ۹۰. مۆحسین حەق، Pos 17).

ئەم گیرانەوه تالە دەریدەخا که چۆن توندوتیژی ئابووری دەتوانێ پیاوان پەراویز بخا و لە سەرەتایترین پێداویستیەکانی ژیان بێبەشیان بکات. لە روانگە ی تیۆریی ناونا تۆرەلینانەوه (Becker, 1963)، ئەم جوړە لانەوازی و ھەژاریە دەتوانێ بێتە ھۆی ئەوێ که پیاوان «ئاواریە» یان «ناپەرپرسیار» ناوژەد بکرین که ئەمەش دووبارە چوونە ناو کۆمەلگا و باشتەکردنی دۆخی ئابووری بۆ پیاوان قورستر دەکات.

ھەرۆھا توندوتیژی دەتوانێ کارکردی پیشەیی پیاوان تیک بدات. یەکیەک لە دیمانەلەگەلکراوان ئاماژە بەوه دەکا:

«کاری ئید/ریم تووشی کیشە بوو ... پشوو یان پیم نەدەدا» (دیمانە ی ژمارە ۳۵. حسین زادە، Pos 116-117).

ئەمە دەریدەخا که فشاری بە ھۆی تەلّاق و پرسە یاساییە پەيوەندیدارەکانی دەتوانێ لەدەستدانی ھەلی کار و دەرفەتی ئابووری لێ بکەوێتەوه. تیۆریی سەرما یە مۆی بیکەر (Becker, 1964) جەخت لەوه دەکاتەوه که پەروەردە، لیھاتوویی و تەندروستی دەروونی لە فاکتەرە سەرەکییەکانی ھەلکشانێ ئاستی بەرھەمھێنان و داھاتی تاکەکانە. توندوتیژی، بە ھەرەشەکردن لەم فاکتەرە،

ده توانی زيانیكي زور به سه رمایه ی مروی پیاوان بگه بیښت. له کوتاییدا توندوتیژی ئابووری بهرامبر به پیاوان ته نیا کیشه یه کی تا که که سی نییه به لکوو پرسیکی کومه لایه تییه که پیوستی به ئورلیدانه وه یه کی هه مه لایه نه و فره لایه نه یه. له چاکسازی یاسا کانی ماریی و ته لاقه وه بگره هه تا ده گاته دابینکردنی خزمه تگوزاری پشتیوانی و راویژکاری بو پیاوه زیانلیکه وتوو کان، ریوشوینیکی پیوسته که لیکه وته ئابوورییه کانی توندوتیژی دژی پیاوان کهم ده کانه وه و کومه لگایه کی دادپهروه تر و یه کسانتر ده خولقینیښت. به پشتبهستن به تیوری سیسته می ئیکولوزی (Bronfenbrenner, 1979)، ئه م ده ستیوه ردانانه ده بی له ئاسته جیاوازه تا که که سی، خیزانی، کومه لایه تی و یاساییه کانه وه ئه نجام بدرین بو ئه وه ی کاریگه ریی ئه ریڼی و بهرده وامیان هه بیښت.

زیانی ئابووری به هوئی تاوانه وه

لیکه وته ئابوورییه کانی توندوتیژی دژی پیاوان یه کیک له لایه نه گرینگه کانه که ده بی له شیکارییه چونا یه تییه کاند له بهرچاو بگریښت. ئه وه ی لیږده ده بیښن کومه لیک رووداوه که ئه و کاریگه ریه چر و ئالوزانه نیشان ده ده ن که توندوتیژی و ئه و فشارانه ی که به دوایدا دین، قورسایان خستوته سه ر زیانی ئابووری تاک. ئه و گیرانه وانه ی واخرانه روو، به روونی نیشان ده ده ن که چوون توندوتیژی و گرفته جوړاو جوړه کان بوونه ته هوئی له ناوچوونی سه رچاوه ئابوورییه کانی تا که کان و بارودوخی ئابووریان تیک داوه. بو شیکردنه وه ی لیکه وته ئابوورییه کانی توندوتیژی دژی پیاوان، گیرانه وه یه ک لیږده به کار ده هیښن و له چوارچیوه ی تیورییه زانستییه کان و گرهنده تیورییدا تاوتوی ده که ین.

له گیرانه وه ی یه که مدا، ئه زموونه کانی که سپک که خه ریکی بازرگانی به کالاقه ده غه کراوه کانه، هه ر له سه ره تاوه، جوړیک له فشاری کومه لایه تی و ئابووری نیشان ده دا که ئه و که سه ده با ته ناو سووریکي خراپه وه:

«ئیمه هاتینه ئیره که لوپه لی قاچاخمان پی بوو و بویه تووشی کیشه هاتین، مال و ژیانم له باوکم جیا کرده وه. مالکی سی نهویمیم له کوژان کری و نهویمیکي بو خوم و دانه یه کی بو باوکم و زه ردا یکم و دانه یه کی بو برا چکوله کهم. دوا ی به ینی ژنم هینا. له شه قامی مه وله وی هه موو ده میانناسی. ده یانزانی خه ریکی کاری قاچاغم. ده چوومه هه ر کوئی به دوامه وه بوون کوژا که میان له قاو دا. ئه گه ر دروت له گه ل نه کهم، نریکه ی هه شتا و دوو و هه شتا و سی کارتوون شیري توی بیومیل، نازانم، ۹۰ کارتوون جگه ره و ۱۴۸ چه کی بنیشت، هه موویان کالای نایاسایی بوون، شتیک نریکه ی ۳۲ کارتوون پاستیل. هه موو دهستی به سه ردا گیرا. ئیمه نه مانتوانی بچین ته نانه ت خاوه ن

مالەكەشيان برد وتيان بەلگەنامەي كرىيە ھەيە. من لەگەلى لە پەيوەندىدا بووم ئاگام لى بوو. ئەوسا چەكى ھەوت ھەشت دە مليۆنى پارەم بۆ خاوەن مالەكە تىكرد. بۆئەۋەي لەقاومان نەدا. لە مەۋلەۋى بووم و سۆراغى منيان دەگرت. ھەتا سالى ۱۳۹۳-۱۳۹۴-۱۳۸۹ بەدۋاى مندا دەگەرەن، من نزيكەي سى كارتۆنى نىسانم دا بۆئەۋەي كەلوپەلى ناياسايى بوون، ھەموو جۆرە شىرىكى پۆدرە، پاستىل، جگەرە، ئىتر نەماندەتوانى بچىنە شەقامى مەۋلەۋى، دەستمان بەتال بوون و كەسىك پيشنارى پىداين كە بچىنە ناو كارى دروستكردنى شوشەۋە. و من ئاۋا چوومە ناو كارى تاۋانكارىيەۋە» (دىمانەي ژمارە ۲۴. غوۋلام ئەسكەندەرى، Pos 26).

ئەم بەشەي گىرەنەۋە ئەۋە نىشان دەدا كە چۆن بەشدارىكردن لە چالاكيە ئابوورىيە ناياسايە كان كە خۆي دەتوانى لىكەۋتەي فشارە ئابوورى و كۆمەلايەتتەيە كان بى، خىرايى لىكەۋتە ئابوورىيە قەرەبوونە كراۋە كانى لىدە كەۋىتەۋە. لەدەستدانى سەرمايە (كەلوپەلى قاچاخ دەستى بەسەردا دەگىرەت)، پىدانى بەرتىل بۆ رىگىرىكردن لە لەقاودران و دۋاجار بىتوانايى لە درىژەدان بە چالاكيە ئابوورىيە رەۋاكان (نەتوانىنى گەرەنەۋە بۆ مەۋلەۋى) ھەموويان لىكەۋتەي راستەوخۆي ئەم دۆخەن. ئەم ئەزمۇنە دەتوانىن لە چۈرەچىۋەي تىۋورى فشار (Strain Theory) لىك بەدەنەۋە. ئەم تىۋورىيە دەلى كاتىك تاكە كان رۈۋبەرۋى فشارە كۆمەلايەتى يان پىكەتەيە كان دەبنەۋە كە بەرەستى بەردەم گەيشتن بە ئامانجە رەۋاكان، لەۋانەيە رۈۋ لە شىۋازە ناياسايە كان بكن (Agnew, 1992). لەم ھالەتەدا پىدەچى فشارە ئابوورىيە كان و رەنگە نەبوونى ھەلى كارىكى گونجاۋ، تاكى بەرەۋ قاچاخچىتى بردى و لىكەۋتە ئابوورىيە توندوتىژە كانى بەئەزمۇن كرىيت. لىكەۋتە ئابوورىيە كانى ھەر بەۋەۋە كۆتايى نايەت. تاك لە درىژەدا باس لە ئاۋارەبوون و ھەلھاتنى زۆرەملى دەكات:

«ئىمە رەمان كەرد بۆ ورمى، سزاكەمان قورس بوو» (دىمانەي ژمارە ۲۴. غوۋلام ئەسكەندەرى، Pos 26).

راكردن و نەگىرسانەۋە لە شۋىنىك تىچۋوى ئابوورى قورس بەسەر تاكدا دەسەپىيت. لەدەستدانى پەيوەندىيە پىشەيە كان، نەتوانىنى دۆزىنەۋەي ھەلى كارىكى نەگۆر و تىچۋوى ژيان لە شۋىنى نوئى ھەموويان بەشىك لەم سزا و تاوانە قورسەن. ئەم دۆخە دەتوانى پەيوەندى بە چەمكى سەرمايەي كۆمەلايەتتەيە (Social Capital) ھەييت. سەرمايەي كۆمەلايەتى ئامازە بۆ تۆرە كانى پەيوەندى و سەرچاۋە دەكا كە لە رىگەيانەۋە تاكە كان دەستيان بە دەرفەتە ئابوورىيە كان دەگات (Putnam, 2000). راكردن و گۆشەگىرى سەرمايەي كۆمەلايەتى تاكە كان لاۋاز دەكات و تواناي ۋەرگرتنەۋەي پىگەي ئابوورىيە خۆي كەم دەكاتەۋە. لە بەشىكى تىر گىرەنەۋە كەدا باس لە لىكەۋتە راستەوخۆكانى تىكەلچوون لەگەل ياسا و

پیښاردنه قورسه کان کراوه:

«[پولیس] دهستی به سهر شته که لویه له قاچاخه کانماندا گرت و خاوه ریبیه کراکه ریان لئ گرتین، نزیکه ی چل کارتون جگه وهی مارلیوړیان لئ گرتین، دواتر هاتن و ۳ ملیون و ۶۰۰ هزار تمه نیاں بؤ پاره ی کارناس و بازپرسی گومروک و کرین رښت. بازپرس چوو سهر ته رازوو که و باره که ی کیشا و ده ئه و نده ی ئه و بره پاره سزای داین سزای پیښاردنه که مان بوو به ۳۶ ملیون تمه. یه که یه کی شوقه م هه بوو و فروشتم، دام به ۳۶ ملیون تمه و پړاندمه ژماره حسابی که لویه لی قاچاخی سیبا. واته توندترین پولیسی هاتووچو، که جگه وهی لیمان ده گرت، یه کیکیان قهره، حاجیابادی به ندر، یه کیکیان میهریز گه ز، به دوا ی ماده ی هوشبه ردا ده گه ران و قاچاخیشان دهر دهر که سهر چي قاچاخیان هه بووا یه ده یانبرد، پاسه که ده چوو، به کورتی، خه لکیان ده پروتانه وه. که لویه لیان ده گرت، له هه ندیک له جیی گرتی که لویه ل پاره یان وهرده گرت، ئه وانه ی دیکه ش که لویه له که یان دهستی به سهر ردا ده گیرا حه راج ده کرا. پاره که ده چوو سهر حسابی ... به کورتی ئیمه له گه ل باوکمان له شوینیک کارمان ده کرد و بووین به تاجری جگه ره نزیکه ی ۳۵ کارتون جگه ره مان ئاودیوی ئیران کرد، به و جگه رانه له قوم گیراین» (دیمانه ی ژماره ۲۴. غوه لام ئه سکه نده ری، Pos 16).

ئهم گیرانه وه به روونی نشان دده که چو ن تیکه ه لچوون له گه ل سیستمی یاسایی که خو ی به شیکه له سووری توندوتیژی، ده بیته هو ی له ده ستدانی سهر وه ت و سامانی به نرخ. فروشتنی شوقه بؤ پیدانی پاره ی سزا و ده سته سهر ردا گرتی مولک و له ده ستدانی سهر مایه هه موویان لیکه و ته ی راسته و خو ی ئهم تیکه ه لچوونه ن. ئهمه بؤ که سانی تیوه گلاو ده توانی په یوه ندی به چه مکی داد په روه ری سزا و لیکه و ته ئابووریه کانی وه هه بیت. پیښاردنی قورس و ده سته سهر ردا گرتی مولک و مالی که سه که ده توانی تاکیک بخاته دؤخیکی دارایی زوړ خه ساره لگره وه و له و سهر چاوانه ی که بؤ گه رانه وه بؤ ژیانیکی ئاسایی پیوستیه بیبه شی بکات.

له کوتاییدا غوه لام ئامازه به ههستی بیه یوایی و نائومیدی له هه وله کانی پیشووی ده کات:

“دیسان چو وینه وه بؤ مه وله وی، وتم جار یکی تر نایه مه وه، ئه و چند ساله چی کارم کرد بوو، هه مو و هک به فره که ی پار رو ی (دیمانه ی ژماره ۲۴. غوه لام ئه سکه نده ری، Pos 18).

ئهم لیدوانه کورته یه ک له لیکه و ته ئابووریه روو خینه ره کانی توندوتیژییه. سالانیک هه ول و وه ده سته یانی دا هات له ئه نجامی زنجیره یه ک رووداوی توندوتیژ هه مووی له ده ست چوو. ئهم

تیکچوونی کار و چالاکى و داهاتی پیاوان

تیکچوونی کار و چالاکى و داهاتی پیاوان، وه ک به شیک له لیکهوته ئابوورییه کانی توندوتیژی دژی پیاوان، رهههندی ئالۆزی ههیه که نهک تهنها کاریگهري لهسهر بژیویی ژيانیان به لکوو کاریگهري لهسهر رهههنده دهروونی و کۆمه لایه تییه کانی ژيانیان داده نیت. جۆره جیاوازه کانی توندوتیژی، له فشاری دهروونییه وه بگره ههتا ده گاته خهساره ته جهسته ییه کان، لیکهوته ی قوول و بهربلاو له کار و ژبانی ئابووری پیاواندا دروست ده کا و له سووری کیشه زیانبه خشه کاندا گرفتاریان ده کات. شیکاری ئهم پرسه لهسهر بنه مای تیۆریزه کردنی زهمینه ته وه ر (گره ندد تیۆری) نشان ده دا که په یوه ندییه کی قوول له نیوان هه لومه رج و ئه زموون و لیکهوته کانی ژبانی ئهم تاکانه دا هه یه. له درێژدها، به پشتبهستن به گیرانه وه ی دیمانه له گه لکراوان و چوارچیوه ی تیۆری، ئهم لیکه و تانه له قالبی شیکارییه کی به کده ست لیک ده درێژه وه.

یه کیک له و بابته تانه ی که له گیرانه وه کاندا دووباره ده بیته وه، گۆرینی پیاوان بۆ ئامراز یان ئامیری کارکردن له پیکهاته ی ئابوورییه. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان به م شیوه یه ئامازه به م بابته ده کات:

«هه مووی ده گه رپته وه سه ر سیسته می سه رمایه داری. وه ختیک من کالایه ک بم، کاتیک شتیک بم، یانی من ئامیرم که له یارییه کی ئابووریدا کاتژمیر ۴ به یانی له خه وه لده ستم و را ده که م و کاتژمیر ۱۲ ی شه و دیمه وه ماله وه، و رهنه شه و پیکیش نه یه مه وه ماله وه» (دیمانه ی ژماره ۷۸. ئیلناز سه فایی، Pos 60).

ئه زموونی ئه و پیاوانه ی که له ژیر فشاری ئابووری و پیکهاته ی چه وسینه ردا کار ده که ن، نه ک تهنها ته ندروستیی جهسته یی و دهروونیان تیک ده چی، به لکوو شوناسی مۆبیشیان ده که وته به ر هه ره شه. له م هه لومه رجه دا زۆر جار پیاوان له بری ئه وه ی بۆ خویان یان خیزانه کانیا ن بژین ته نیا به شیکن له سووری به ره مه پینان، و ئه مه ش ورده ورده سه رچاوه ی ئابووری و ئه نگیزه و بژیویی ژبانیا ن له به ی ن ده بات.

له ده ستدانی ته ندروستی که یه کیک له لیکهوته کانی توندوتیژییه، په یوه ندییه کی دانه پراوی له گه ل له ده ستدانی سه رچاوه ئابوورییه کان هه یه. له م باره وه دیمانه لگه لکراویکی دیکه ده لی:

«پیاوان وه ختیک به هوی توندوتیژی زۆره وه ته ندروستیی خویان له ده ست ده دن، دواتر سه رچاوه ئابوورییه کانیا ن له ده ست ده چی، سه رچاوه داراییه کانیا ن له ده ست ده چیت» (دیمانه ی ژماره ۳۸. مه هدی مؤئیمی، Pos 119).

ئه و فشاره دهروونی و جهسته ییانه ی که ده خرپته سه ر تاک، نه ک هه ر توانای کارکردنی نامینی، به لکوو تیچووی پزیشکی و بی تواناییش ده خاته سه ر شانی پیاوان. که واته ئهم سووره

خراپە تەندروسىتى لە دەستچوو تىكەل بە لە دەستدانى سەرچاوە ئابوورىيە كان دە كا و پياوان زياتر تووشى خەسارەت و زيان دە كاتەوه.

جگە لەو هەش ناوانتۆرەى كۆمەلایەتى و هەلاواردن لە شوینى كاردە بەر بەست بەردەم گەرانەوه بۆ سەر ژيانى پيشەبىيە؛ وه ك لە شىكارىي ئەزمونە كاندا ديارە، ناوانتۆرەى كۆمەلایەتى يان بىمتەمانەبى بەرامبەر بە تاك بەر بەستىكى جدى لە بەردەم گەرانەوهى بۆ سەر كار و چالاكىي ئابوورىيە. يە كىك لە دىمانە لە گەلكران و روونى دە كاتەوه:

«بۆ هەر شوینىك دە چووین، نەیان دەهیشت بچینە ژوورەوه یان كە دە چووینە كارگە نەیان دەهیشت جگەرە بكیشین، رینگە یان پى نە دەدا یان بچین، دەیانگوت ئیوه نەخۆش؟» (دىمانەى ژمارە ۲۳. عەلى تەوه كولى، Pos 176).

جگە لەو هەش ئەو رۆلە تە جەستەبىيەى كە ئەنجامى توندوتىژى يان خەسارەتە كانى دىكەبە، كارىگەر بىيە كى قوولى لە سەر قبوولكردن كۆمەلایەتى و توانای چوونە ناو ژینگە پيشەبىيە كان هەبە. كەستىكى تر بەم شىوەبە ئەزمونە كەى دە گىرێتەوه:

يە كىك لە لىكهوته كانى توندوتىژى و لاتىگەرى ئەوهبە كە تۆ لە شوینى كار و لە كۆمەلگادا جىگات خالىيە، ئەوان بە سەختى زانیان پى دەگا، بۆ هەر كوتیەك بچى من نەشتەرگەریم كردوو چەقۆم لیدراوه، دەست و قۆلم بریندار بوو. ئەگەر بتههوى بچیتە شوینىك یان ئیشىك دەست پى بكەین سەیرىكمان دەكەن و بەوهدا دەزانى كە نایههوى ئىشت پى بدات. ئەمە كارىگەر بىيە كى گەورەى لەسەرمان هەبە" (دىمانەى ژمارە ۳۶. فەراز مەحبوبى، Pos 286).

ئەم گىرانەوه بە روونى نیشان دەدا كە چۆن لىكهوته جەستەبىيە كانى توندوتىژى نەك تەنھا تەندروسىتى تاك دەخاتە مەترسىيەوه، بەلكوو بە ناوەنتىكە لىنان و كارىگەریدانان لەسەر رۆلەت، هەلى كارىشى لى زەوت دەكات.

جیا لە خەسارەتە جەستەبىيە كان و ناوانتۆرەى كۆمەلایەتى، لىكهوته دەروونىيە كانى توندوتىژى كارىگەر بىيە كى بەرچاویان لەسەر توانای كار كردن و بە دەستەپىنانى داھات هەبە. يە كىك لە دىمانە لە گەلكران و پەيوەندىي راستەوخۆى نىوان كەمخەوى بەهۆى توندوتىژى و پەك كەوتنى كار بەم شىوە روون كردەوه:

«باشە ئەو لىبى دا رۆشت و ئىستا نەماوه. لەم حالەتەدا من توندوتىژى بەدى دەكەم، واتە توندوتىژى. لە رووى دەروونى و زۆر جار دەبىنى كار و ژيان و هەموو شتىك پەك كەوتوو. كارم پەك كەوتوو. شەوانە ناتوانى بخەویت، دەى ئەمە توندوتىژى نىيە؟ دەبى چەقۆت لىبدەن جا بلىن

توندوتیژییه؟ ده بئی لیت بدن تا بلین توندوتیژییه. نا من شهوانه ناتوانم باش
بخهوم، من جاران وه کوو مندالیک که له باوهشی دایکیدا ده خهویی کاتیک
قسه یان بۆم ده کرد؟ خهوم لی ده کهوت، ئیستا ناتوانم بخهوم. دوو سآله ئه
له ژیانمدا نه ماوه. شهویک نه متوانیوه به باشی بخهوم، شهوانه خهوم نییه”
(دیمانه‌ی ژماره ۴۹. ره‌زا ره‌شیدی، Pos 40-41).

بیتوانایی له خهویکی باش و لیکه‌وته ده‌روونییه کانی توندوتیژی، ته‌رکیز و ئه‌نگیزه و توانای
کارکردنی مروّف په‌ک ده‌خه‌ن و له ئه‌نجامدا کاربگه‌ری له‌سه‌ر داهات و باری ئابووری ده‌بیت.
جگه له‌وه‌ش بیکاری به‌هۆی توندوتیژییه‌وه هه‌ستی بارگرانی و شه‌رمه‌زاری لای پیاوان دروست
ده‌کات. دیمانه‌له‌گه‌لکراویک که به ته‌واوی بیکار بووه، ئه‌م هه‌سته به‌م شیوه‌ باس ده‌کات:

«من ته‌واو بیکارم و هیچ داهاتیکم نییه، جوړیک بۆشایی له ژیانمدا هه‌یه،
شتیک که له ناو خانه‌واده‌دا یه، بۆ نمونه شه‌رم له دایک و باوکم ده‌که‌م،
خه‌لک ده‌لین تو بۆچی ئاویت؟ هه‌ست ده‌که‌م سه‌ربارم» (دیمانه‌ی ژماره
۹۱. داوود، Pos 71-78).

ئه‌م هه‌ستی شه‌رم و خه‌جآله‌تبوونه نه‌ک هه‌ر له ژینگه‌ی خانه‌واده‌دا به‌لکوو له په‌یوه‌ندییه
کوومه‌لایه‌تییه کانی‌شدا خۆی ده‌نوینیت. هه‌مان که‌س له درێژه‌دا ده‌لێت:

«ئیستا بۆ نمونه ئه‌گه‌ر سواری ئۆتۆمبیلی باوکت بی، چه‌ند
جار ده‌توانی ئۆتۆمبیلی لی وه‌ربگری؟ ده‌ی عه‌یه‌ه کابرا ده‌چیته‌لای
هاوریکه‌ی ده‌بینی ئه‌و ئۆتۆمبیلی خۆی هه‌یه شانازی به‌خۆیه‌وه ده‌کا،
شه‌وه‌له‌سته‌ی، سووچه‌که هه‌له‌گرێ و من بیست جار به‌هۆی
بیکارییه‌وه ته‌ریق بوومه‌ته‌وه، ده‌لێی شتیک له ناو سه‌رمه. ئه‌م بارگرانییه
قورسه له‌سه‌ر شانمه. خه‌می من ئه‌وه‌یه، که خوا نه‌خواسته شتیک روو
بدا چی ده‌بیت؟» (دیمانه‌ی ژماره ۹۱. داوود، Pos 80).

ئه‌م گیرانه‌وانه به‌روونی ئه‌و فشاره ده‌روونییه گه‌وره نیشان ده‌ده‌ن که بیکاری و نه‌بوونی
سه‌ربه‌خۆیی دارایی به‌سه‌ر پیاواندا ده‌یسه‌پینی و هه‌ستی نا‌کارامه‌یی و په‌رۆشی هه‌میشه‌یی
دروست ده‌کات.

هه‌ندیک جار، لیکه‌وته کانی توندوتیژی یان بارودۆخی سه‌پینراو پیاوان ناچار ده‌کا ده‌رفه‌ته
پیشه‌یه‌ گرینگه‌کان بکه‌نه‌ قوربانی. له یه‌کیک له گیرانه‌وه‌کاندا، دیمانه‌له‌گه‌لکراویک به‌هۆی
سه‌ره‌رشتیکردنی مندآله‌که‌ی دوا ته‌لاق ناچار بووه پیشناری کاری به‌پۆه‌به‌رایه‌تی رته‌ بکاته‌وه:

«تا ئه‌و کاته‌ی له هاوسه‌ره‌که‌م جیا بوومه‌وه کچه‌که‌م له‌گه‌لم بوو. سآلی
۱۴۰۰ هه‌تاوی وتی که ئه‌گه‌ر یه‌لدا (کچه‌که‌ی) بیه‌ه‌وتی، من ئاماده‌م ئاگام

لێی بێت. هه‌لومه‌رجی راگرتنی یه‌لدا زۆر قورس بوون بۆ من. به‌تایبه‌ت که ده‌بوو ... له‌ راستیدا من بۆ چه‌ند سالتیک ناچار بووم ئه‌و پۆستی به‌ریوه‌به‌رایه‌تییه‌ی که پێم پیشنیار ده‌کرا رته‌ی بکه‌مه‌وه. قسه‌م له‌گه‌ڵ یه‌لدا کرد و پێم وایه‌لدا پێی خوشه‌ ...” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۹. سوهرابی، Pos 123).

ئهم نموونه‌ نیشان ده‌دا که چۆن به‌رپرسیاریتی و ئه‌و بارودۆخه‌ی که به‌ توندوتیژییه‌وه‌ دێته‌ ئاراوه‌ یان گۆرانی ژبان که زۆر جار په‌یوه‌ندیان به‌ توندوتیژییه‌ی کانێ پیشووه‌وه‌ هه‌یه‌، ده‌توانن رێگری له‌ پیشه‌ و پیشکه‌وتنی ئابووری پیاوان بکه‌ن.

جگه‌ له‌ وه‌ش هه‌ندیک هه‌لومه‌رجی ناچاری وه‌ کوو خولی سه‌ربازی ده‌توانی لیکه‌وته‌ی نه‌رێنی ئابووری و پیشه‌یی بۆ پیاوان هه‌بێت. یه‌ کێک له‌ دیمانه‌ له‌ گلکراوان کاریگه‌رییه‌ی کانێ خولی سه‌ربازی له‌سه‌ر له‌ده‌ستدانی ده‌رفه‌تی پیشکه‌وتنی پیشه‌یی به‌م شیوه‌ باس ده‌کات:

“من پێش سه‌ربازی کارم ده‌کرد، له‌ ته‌مه‌نی ۱۳ سالییه‌وه‌ کارم ده‌کرد، له‌ هه‌موو دوو‌گانه‌کانی گه‌ره‌ که‌کاندا کارم ده‌کرد، له‌ هه‌موو شوێنیک کارم ده‌کرد، ده‌توانی پاره‌ په‌یدا بکه‌م، به‌ مه‌رجیک ماتۆرم له‌ ژێر پێمدا نه‌بی، به‌لام ئۆتۆمبیل هه‌بی، ئهم دوو ساله‌ وای لێ کردم که هه‌ول بده‌م دواي سالتیک ئۆتۆمبیلێک بکرم. سه‌ربازی کات ده‌گرێ، لاوه‌تیت ده‌گرێ، له‌وانه‌یه‌ له‌م دوو ساله‌دا وه‌دوا بکه‌وی، ده‌رفه‌تی پیشکه‌وتنت لێ زه‌وت ده‌کا، ئه‌گه‌ر نه‌چوو مایه‌ته‌ سه‌ربازی، زۆر شتم وه‌ده‌ست ده‌هینا” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۸. ئیحسان سه‌رباز، Pos 14).

ئهم ئهمونه‌ نیشان ده‌دا که ته‌نانه‌ت بارودۆخه‌ پیکهاته‌یه‌ی کانێ وه‌ کوو خولی سه‌ربازی که هه‌میشه‌ش نموونه‌ی راسته‌وخۆی توندوتیژی نییه‌، ده‌توانی به‌ سنووردارکردنی کات و ده‌رفه‌ته‌کانیان کاریگه‌ری نه‌رێنی له‌سه‌ر دۆخی ئابووری و پیشه‌یی پیاوان دا بنێت. ته‌نانه‌ت لیکه‌وته‌کانی ئهم سنووردارکردانه‌ ده‌توانن له‌ توانای حیساباتی بازرگانیدا خۆیان ده‌رخه‌ن؛ وه‌ که‌ چۆن دیمانه‌ له‌ گه‌لکراویکی دیکه‌ به‌ هۆی ئه‌وه‌ی کارتی ده‌رچوونی خولی سه‌ربازی نه‌بوو ناچار بوو مۆلکه‌ که‌ی به‌ ناوی خوشکه‌ که‌یه‌وه‌ بکڕیت:

«له‌ بیرمه‌ خانوویه‌ کم به‌ ناوی خوشکه‌ که‌م کړی [چونکه‌ کارتی ده‌رچوونی سه‌ربازیم نه‌بوو]، نه‌مه‌توانی به‌ ناوی خۆمه‌وه‌ بیکرم» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴. حه‌سه‌ن ئیسپانیا، Pos 35).

لیکه‌وته‌یه‌کی رووخینه‌ری دیکه‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ تاک دواي ئه‌وه‌ی خه‌ساره‌تی وه‌ کوو شکسته‌ سۆزداریه‌ کان به‌ ئهمونه‌ ده‌کا ئیتر ئه‌نگیزه‌ی کارکردن و چالاکیی ئابووری له‌ده‌ست ده‌دات. که‌سیک که‌ ئه‌زمونیکی له‌و شیوه‌ی به‌سه‌ر هاتووه‌، باس له‌وه‌ ده‌کا هه‌یج ئه‌نگیزه‌یه‌کی خۆی بۆ کار و پیشکه‌وتن نه‌ماوه‌:

«له گهل ئه و کيشانهی که به هوی شکستی سۆزدار بیه وه تووشی بووم
 هه موو شتیک له دهست چوو، من ده متوانی. ئیستا کارگه به کی تاییه ت به
 خۆم هه بوو، نه ک ئه وهی له کارگه ی باوکمدا کار بکه م. ئه نگیزه ی کارکردنم
 نه ما، پاره پهیدا بکه م بۆ کئ، وه دوا که وتم. له رووی ئابوورییه وه، ده متوانی
 ئیستا کارگه به کی تاییه ت به خۆم هه بی، نه ک له کارگه ی باوکمدا ئیش
 بکه م» (دیمانه ی ژماره ۴۹. رهزا رهشیدی، Pos 251-253).

ئهم گیرانه وه نیشان ده دا که چۆن توندوتیژی یان خه ساره ته ده روونییه په یوه ندیاره کان نه ک
 هه ر توانای جه ستیه یی یان هه لی کار له ناو ده با، به لکوو به له ناو بردنی ئه نگیزه رینگای پیشکه وتن
 و سه ره خۆیی ئابووریش قه پات ده کهن. له کو تاییدا، لیکه وته کانی هه ژاری و بی داهاتی که له
 ئه نجامی توندوتیژییه وه دروست ده بی، کاریگه ری قوولی له سه ر ته ندروستی جه ستیه یی و
 ده روونی پیاوان هه یه. وه ک یه کیک له دیمانه له گه لکراوه پیره کان ده لیت:

«هه ژاری و بیه شی داهات پیاو ته فر و توونا ده کا، تووشی هه زار نه خۆشی
 ده بن، ئه و نه خۆشیانه شی که پیشتر هه یان بوو ده هینه زیاد ده بن. ئه و
 که سه ی خۆشگوزه رانی هه بی ته ندروستی باشه» (دیمانه ی ژماره ۷۰.
 رهشیدی، پیر و به سالآچوو، Pos 44).

ئهم گیرانه وه جه خت له سه ر په یوه ندیی راسته وخۆی نیوان باری ئابووری و ته ندروستی ده کاته وه
 و نیشان ده دا که هه ژاری و که م داهاتی سووری خراپی نه خۆشی و که مه ندای خراپتر ده کا و
 به مه ش لیکه وته کانی توندوتیژی له سه ر ژبانی پیاوان قوولتر ده کاته وه.
 ئهم گیرانه وان به یه که وه کو مه لیک له لیکه وته ئابوورییه کانی توندوتیژی دژی پیاوان ئاشکرا
 ده کهن که بریتیه له بوونه ئامرازی ئابووری، له ده ستدانی سه رچاوه داراییه کان به هوی نه بوونی
 ته ندروستی، ناوه نیتکه و هه لاواردن له شوینی کار، تیکچوونی توانای کارکردن به هوی لیکه وته
 ده روونییه کان، ته ر یقبوونه وه و هه ستکردن به سه ر باربوون به هوی بیکاری، وازهینان له هه لی
 کاری به هوی هه لومه رجه سه پینراوه کان، کاریگه ری خراپی بارودۆخی پیکهاته یی وه کوو خولی
 سه ربازی، له ده ستدانی ئه نگیزه بۆ کارکردن و له کو تاییدا، خراپتر بوونی کیشه ته ندروستیه کان
 به هوی هه ژاری و بی داهاتییه وه. ئهم شیکاریانه له چوارچیه ی تیۆریزه کردنی زه مینه ته وه، ئالۆزی
 و تیکه ه لکیشراوی لیکه وته کانی توندوتیژی دژی پیاوان له بواری ئابووریدا نیشان ده دا و روونی
 ده کاته وه تیگه یشتنیک قوولتر و ریشوینی پشتیوانی هه مه لایه نه پیوسته.

لیکته وه ئه خلاقیه کان

توندوتیژی دژی پیاوان دیارده به کی ئالۆز و فره ره ههنده که جگه له کاریگه رییه ده روونی

و کۆمەڵایەتی و ئابوورییه کان، لیکەوتەهی ئەخلاقیی قوولیشی هەیه. ئەم لیکەوتانە نە ک تەنھا کاریگەری لەسەر بنەمالەهی قوربانیانی توندوتیژی دادەنێ، بەلکۆو کاریگەرییه کەهی کۆمەڵگاش دەگرێتەوه و نەمانی بەهاکان و پەيوەندی و بنەما ئەخلاقییەکانی لێ دەکەوێتەوه. ئەم پرسە لەو ژینگانەهی کە توندوتیژی پشتگوێ دەخرێ یان بە کێشەیه کی کۆمەڵایەتی جددی نازانری، توندتر دەبێتەوه و زەمینە بۆ خەسارەتە ئەخلاقییە فراوانترە کان خوش دەکات.

یه کێک لە گرینگترین لیکەوتە ئەخلاقییەکانی توندوتیژی دژی پیاوان لەناو چوونی ئەخلاقە. توندوتیژی بەتایبەت لە ناو خانەواده دا دەتوانی متمانه و پرێزی دوولایەنەهی نیوان ئەندامانی خیزان لەناو ببا و پرەنسیپە ئەخلاقییەکان تیک بدات. ئەم دۆخە زۆر جار دەبێتە هۆی رەفتارگەلیکی وەکوو نەینیکاری، درۆ، تۆڵەسەندنەوه یان رەفتاری تیکدەرانی تر کە پرەسنپە ئەخلاقییەکانی خانەواده بە چالنج دەکیشی و لە ئاستی کەلندا بەها هاوبەشەکانی کۆمەڵگا لاواز دەکەن.

پەيوەندیی هاوتەریب یه کیکێ تر لە لیکەوتە ئەخلاقییەکانی توندوتیژی دژی پیاوان لە پەيوەندیی هاوسەریتییە. ئەو پیاوانەهی کە لە ژینگە توندوتیژەکاندا، لەوانیە بۆ قەرەبووکردنەوهی بۆشایی سۆزداری و دەروونی خۆیان هەول بدەن روو لە پەيوەندیی سیکسی لە دەرەوهی چوارچێوهی هاوسەریتی بکەن. ئەم پەيوەندییانە زۆر جار بە نەینی دروست دەبن و زەمینە بۆ زیانگەیاندا بە بناغە ئەخلاقییەکانی خانەواده و پەيوەندییە هاوسەریتییەکان دەرەخسین. لیکەوتەهی ئەم جۆرە رەفتارانە تەنھا نابەسامانی سۆزداری لە ناو بنەمالە نییە، بەلکۆو بێمتانەیی و کەمبوونەوهی پابەندبوون بە پرەنسیپە ئەخلاقییەکان لە ناو کۆمەڵگادا تەشەنە دەستیت.

لە لایەکی دیکەوه یه کیک لە توندترین لیکەوتە ئەخلاقییەکانی توندوتیژی دژی پیاوان، ئازاردانی سیکسی ئەندامانی خیزانە. توندوتیژی لە ناو بنەمالەدا، بە دروستکردنی کەشیکێ پر لە گرژی و بێمتانەیی، دەتوانی هەلسوکهوتی لادەرانی وەکوو دەستدریژی سیکسی بۆ سەر ئەندامانی خیزانی لێ بکەوێتەوه. ئەم دیاردە جگە لە زیانگەیاندا بە قوربانییە، راستەوخۆ کان کاریگەری تیکدەرانی لەسەر تەندروستی ئەخلاقیی خیزان دادەنێ و بەها و پرەسنپە ئەخلاقییەکان لە ئاستیکی فراوانتردا لە ناو دەبات.

لە کۆتاییدا توندوتیژی دژی پیاوان، بە کاریگەرییە وێرانکەرەکانی لەسەر پرەنسیپە ئەخلاقییەکان، لە ئاستی تاکەکەسی و کۆمەڵایەتیدا پەرە بە سووری لەناوچوونی ئەخلاق دەدات. ئەم لیکەوتانە تەنیا لە قوربانییەکاندا قەتیس نابنەوه، بەلکۆو کاریگەریی قوولیان لەسەر بنەمالە و کۆمەڵگاش هەیه و کەلینی ئەخلاق و پەيوەندی لە ناو کۆمەڵگاکاندا فراوانتر دەکەن. بۆ ئەوهی بناغە ئەخلاقییەکان پتەو بین و تەندروستی مەعنەویی کۆمەڵگا پارێزری پێویستە ئەم لیکەوتانە تاوتوێ بکړن و ړینگاچاره بۆ ړیگریکردن لهو جۆره زیانانه بخړته روو.

دارمان و لاوازبوونی پرنسیپه ئەخلاقیه کان

ئەم توێژینهوه به روانگهیەکی خەلک تەوهرانه (گڕه‌ندد تیۆری) نووسراوه و پشت به دیمانه کردنی قوول له گه‌ڵ پیاوانی به‌رکه‌وتووی توندوتیژی ده‌به‌ستی و یه‌کیک له‌ لیکه‌وته قوول و که‌متر دیاره‌کانی توندوتیژی دژ به‌ ره‌گه‌زی نێر واته دارمان و لاوازبوونی پرنسیپه ئەخلاقیه کان له‌ ناو ئەم کۆمه‌له‌ که‌سانه‌دا ئاشکرا ده‌کات. ئەم لیکه‌وته نه‌ک تهنه‌ا به‌هۆی سروشتی ئازاربه‌خشی توندوتیژییه‌وه ده‌رده‌که‌وێ، به‌لکوه‌ به‌هۆی ئەو پرۆسه‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ ئالۆزانه‌ی که‌ له‌ دوای توندوتیژییه‌وه روو ده‌ده‌ن، سه‌ره‌له‌ده‌دات. ئەنجامه‌کانی ئەم توێژینه‌وه ده‌ریده‌خه‌ن که‌ رووبه‌رووبوونه‌وی درێژخایه‌نی توندوتیژی و پشتگوێخستنی له‌ ناو کۆمه‌لگادا ده‌توانی گۆرانکاری به‌ره‌تی له‌ به‌ها و ئەخلاق‌ێ تاکدا به‌دی بێنیت.

لایه‌نێکی ئەم دارمانی ئەخلاقیه‌، ئاساییکردنه‌وی دووری و گو‌شه‌گیری کۆمه‌لایه‌تییه‌. وه‌ک یه‌کیک له‌ دیمانه‌ له‌ گه‌لکراوان رایگه‌یاندوه:

«ئه‌وانیش به‌ دووری له‌ من راهاتوون و منیش به‌ دووری له‌ وان راهاتووم،
من ئەو ناوه‌ندان به‌ مائی خۆم ده‌زانم، مائی دووه‌مم له‌م ناوه‌ندانیه‌، زۆر
قورسه‌ شه‌ویک له‌ ده‌روه‌ به‌مینمه‌وه، له‌ ماله‌وه‌ پیم ده‌لێن برۆ ده‌روه‌ ژیان
بکه‌، راسته‌وخۆ وام پێ ده‌لێن ئەمه‌ به‌راستی سه‌خته‌» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۶،
ره‌سوول، Pos 372).

ئەم ئاسایی‌بوونی دوورکه‌وتنه‌وه له‌ خانه‌واده و کۆمه‌لگا، زه‌مینه‌ بو‌ پچرانی کۆمه‌لایه‌تی قوولتر و له‌ده‌ستدانی پشتیوانیی سۆزداری ده‌ره‌خسینی که‌ ئەمه‌ ده‌توانی تاکه‌کان به‌ره‌وه‌ ره‌فتاره مه‌ترسیداره‌کان دانه‌ بدات. کاتیکی مال و خانه‌واده ده‌بێه شوێنیکی ناسه‌لامه‌ت، تاکه‌کان روو له‌ په‌ناگا‌کانی ده‌روه‌ ده‌بن، په‌ناگه‌یه‌ک که‌ ره‌نگه‌ تووشی خه‌ساره‌تی گه‌وره‌تریان بکات. لیکه‌وته‌یه‌کی دیکه‌، له‌ده‌ستدانی هه‌ستیا‌ری ئەخلاق‌ێ و چوونه‌ ناو ژینگه‌ تاوانکارییه‌ کانه‌. رووبه‌رووبوونه‌وی توندوتیژی و مانه‌وه له‌ ژینگه‌ زیانه‌خشه‌ کاندایه‌ ده‌توانی بێته‌ هۆی ئەوه‌ی که‌ تاکه‌کان بو‌ ئەوه‌ی خۆیان بپاریزن یا‌ن پێداویستییه‌ سه‌ره‌تاییه‌کان دا‌یین بکه‌ن ده‌ست به‌ده‌نه‌ کاریک که‌ له‌ حاله‌تی ئاساییدا به‌ کاریکی نائەخلاقانه‌ی ده‌زانن. یه‌کیک له‌ دیمانه‌ له‌ گه‌لکراوان به‌ تالیه‌وه‌ باسی ئەم ئەزمونه‌ ده‌کات:

«من کاتیکی مندا‌ل بووم هه‌زار به‌لایان به‌سه‌رمدا ده‌هینا، من هۆشم نه‌بوو.
ده‌کرا ده‌ستدریژی سیکسی بکه‌نه‌ سه‌رم. زۆر د‌لته‌نگ ده‌بوون. ده‌یانویست
سه‌رم بپه‌رێن. ئەو که‌سانه‌ی هێروییین به‌کار ده‌هینن هه‌موو شتیکی له‌ پیناو
هێروییندا ده‌کن. واته‌ ئەگه‌ر پیت ب‌لێن برۆ فلان که‌س بکو‌ژه، تۆ ده‌یکه‌یت.
راستییه‌ که‌ی ئەمه‌یه‌. کابرا ویستوویه‌تی ناگر له‌ دوو‌کانه‌ که‌ی به‌ربدا، گرتیان

کەس نازانی لە کام زیندانە" (دیمانە ژی ٤٦. ڕەسوول، Pos 372).

ئەم دۆخە جۆریک لە تەسلیمبوون لە بەرامبەر هەلومەرج و قبوڵکردنی نۆرمە بێ ئەخلاقییە کانی ژینگەیی دەرووبەرە. تاک بۆ مانەو، ناچار دەبێ خۆی لە گەڵ ژینگەدا ڕێک بخا و ئەم خۆڕێکخستنه ورده ورده دەبێتە هۆی تێکچوونی ستانداردە ئەخلاقییە دەروونییە کانی.

هەروەها هەستکردن بە گوناھ و تاوانباری و ئازاری و یژدان یەکیک لە لیکەوتە دەروونی و ئەخلاقییە کانی توندوتیژی بەتایبەت لە حالەتی دەستدریژییە سیکسییە. ئەزموونە زیانبەخشە کان، تەنەت ئەگەر تاک هیچ رۆلێکی لە ڕوودانیدا نەبووی، دەتوانی ببێتە هۆی هەستکردن بە گوناھ و تاوانباری و شەرمەزاریی قوول. وەک یەکیک لە دیمانە لە گەڵ کراوان دانی بەویدا دەنی:

«بۆ یە کەم ئەزموونی پەيوەندیی سیکسیم لە گەڵ پوورزا کەم، هەستم بە

ئازاری و یژدان کرد.» (دیمانە ژی ٥٦. ئومید. هاورە گەزخوار، Pos 3).

ئەم هەستکردن بە تاوانبارییە دەتوانی بناغە ئەخلاقییە کانی تاک بەهێژینی و بەرەروروی خەسارەتی دەروونی و ڕەفتاریی زیاتری بکاتەو.

دارمانی ورده وردهی بەها ئەخلاقییە کان و قبوڵکردنی ڕەفتارە پێشتر قبوڵنە کراوە کان پڕۆسە یە کە بە تێپەر بوونی کات و لە بەرکەوتنی پەیتا پەیتا بارودۆخی سەختدا ڕوو دەدات. ئەم پڕۆسە بە جۆریکە کە تاک لە سەرەتادا بەرەنگاری دەبێتەو، بەلام ورده ورده تەسلیمی دەبێ و بۆ ئەوێ بتوانی بژی، دەست بۆ کاریک دەبا کە پێشتر تەنەت و یتاکردنیشی بە لایەو قورس بوو. یەکیک لە دیمانە لە گەڵ کراویک بەم شیوە باسی ئەم دارمانە دەکات:

«ئەو بە شەویک ڕووی نەدا، کاتیکی زۆری خایاند و پیم وا نەبوو هەرگیز

روو بدات. ئەمە زیاتر بیزارم دەکات. ئەمە ڕووداو بەسەرمدا هات. دۆعا دەکەم

کە ئەو ڕوونەدات. لە ناوەرستی دەریادا دەست بە لقێ دارووە دەگریت.

ناچار بووم بەرگە بگرم. دەبوو بەرگەیی زۆر شت بگرم. باوەر دەکەیت رۆژانیکی

ناچار بووم مشتەری بۆ لە شفرۆشیک بدۆزمەو. ئەو لە من بەدەختتر بوو.

هیچی نەبوو بیدات لەشی خۆی دەفرۆشت. شەویک خەلکیکی زۆری لێ کو

بوونەو. شەویکی تاریک بوو. کۆمەلگا چی کردوو؟ چ گووکارییەکی کردوو؟

کۆمەلگا دەبێت ئەم پاشماوانە کو بکاتەو. چی کردوو؟ بەخوا کۆمەلگا

هیچی نەکردوو" (دیمانە ژی ٤٤. وەحید فەرەجی، Pos 138).

ئەم گێڕانەو نیشان دەدا کە چۆن فشارە کۆمەلایەتی و ئابوورییە کان و هەروەها کەمتەرخەمی کۆمەلگا، دەتوانی وا هانی تاک بدا کە دەست بۆ کارگەلیک ببا کە لە گەڵ بەها ئەخلاقییە کانیدا ناکۆکە.

یەکیک لە سەختترین لیکەوتە کانی ئەم تێکچوونە ئەخلاقییە دەرکەوتنی دڕندەیی و دلڕەقییە.

ئەو کەسەى كە تووشى توندوتىژى بووه، لەوانەىە بۆ بەرگرىکردن لە خۆى يان لەبەر بى ھەستبوون لە بەرامبەر رەنج و ئازارەكان، رەفتارى توندوتىژى يان درندانە پيشان بدات. يەكێك لە ديمانە لەگەڵكر اوان بە راشكاويەو ەباس لەم گۆرانكارىيە دەروونىيە دەكات:

«بەھۆى ئەوھى پىيان دەگوتم تۆ لەگەڵ خەلك ناسازى، دەى شىشەش بە گووکارىيە كانم زیادى كرد، شىشەم دەكىشا، عارەقم دەخوارد، ئىتر گىژ دەبووم، سەرخۆش دەبووم، ھىچ بىرم لەم شتانە نەدەكردەوھ. بەزەيىم بە كەسدا نەدەھات. درندە و دلرەق. خۆ دەزانى چى دەلێم. ئەگەر بمزانبايە خەرىكە شتىك روو دەدا بۆ نموونە ئەگەر شتىكى بچووك رووى بدايايە من گەورەم دەكردەوھ و گۆلمەزىكم ساز دەكرد. من ھەموو شتىكم تىكدەدا»
(ديمانەى ژمارە ۲۴. غوھلام ئەسكەندەرى، Pos 63-64).

ئەم دلرەقىيە لىكەوتەى پووكانەوھى ھاودلى و لەدەستدانى تواناى سازکردنى پەيوەندىى تەندروستى مەروپىيە. تاك بۆ ئەوھى خۆى بيارىژى ديوارىكى بەرگرىيى توكمە لە دەورى خۆى دروست دەكا كە سۆز و ھەستى سۆزدارى دزەى تىناكات. لە كۆتايىدا يەكێك لە لىكەوتە مەترسیدارە كانى دارمانى ئەخلاقى چوونە ناو كارى تاوانكارى و نایاسايىيە. كاتىك رىگا رەواكانى پەيدا كردنى پارە قەپات دەبن و تاك لە ژىنگەيەكى بى ئەخلاقىدا قەتیس دەبى، لەوانەىە بۆ داىبنكردنى پىداوپیستىيە كانى يان تەنانەت لەبەر سەرسەختىكردن بەرامبەر بە كۆمەلگا بەرھەو چالاكیيە تاوانكارىيە كان رابكىشريت. وەك لە گىرانیەوھى يەكێك لە ديمانە لەگەڵكر اواندا ھاتوو:

«كەیفمان دەكرد. تۆ حسییى بكە ئەوسا شىشەمان بە كیلۆى ۱۵ ملیۆن و ۱۶ ملیۆن دەكرى. تىدەگەیت؟! بۆ نموونە شىشە دەگرام و بیست گرام و ۵۰ گرام و ۱۰۰ گرام كە بەرھەممان دەھینا، بۆ ھەر كیلۆیەك ۶۵ ملیۆن تمەن قازانجمان دەكرد. ھەموو ئەم پارە كەلەكە دەبوو، كۆ دەكرارە، خەرج دەكرا، لە كۆر و كۆبوونەوھ كاندا خەرجمان دەكرد، لىرە و لەوێ پارەمان خەرج دەكرد، دەچووینە باغ تەخشان و پەخشانمان دەكرد. كچە ئۆتۆمبیلەكەى دەگۆرى، منیش پشتگىرىم دەكرد» (ديمانەى ژمارە ۲۴. غوھلام ئەسكەندەرى، Pos 40).

ئەم گىرانیەوھ ئەوھمان بۆ دەردەخا كە چۆن چالاكیيە تاوانكارىيە كان، جگە لە لایەنى پەيدا كردنى پارە، جۆرىك لە چىژ و وروژانى درۆبیانەى لەگەلدايە كە دەتوانى زیاتر كەسە كە نوقمى ئەم كارە تاوانكارىيانە بكا و دەرچوون لىى قورستر بكات. ئەم دۆخە خۆى لىكەوتەى كەمتەرخەمى كۆمەلگا بەرامبەر بە كىشە كانى ئەو كەسانە و نەرەخساندنى دەرفەتى تەندروست بۆیانە.

لە روانگەيەكى تىۆریيەوھ، ئەم ئەنجامانە لەگەڵ تىۆریيە كانى پەيوەست بە دارمانى ئەخلاقى

(Moral Disengagement) یه‌ک ده‌گره‌وه. ئەم تیۆرییانه باس له‌وه ده‌که‌ن که له هه‌ندیک بارودۆخی تایبه‌تدا تاکه‌کان بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی گرژیی ده‌روونی که به‌هۆی ئەنجامدانی کاری نائەخلاقانه‌وه به‌دی دێ، ئەو میکانیزمه ناسیارییانه به‌کار ده‌هێنن که ڕێگه‌یان پێده‌دا به‌بێ ئەوه‌ی هه‌ست به‌تاوانباری یان شه‌رمه‌زاری بکه‌ن، ئەم کارانه ئەنجام به‌دن (باندورا، ۱۹۹۹). سه‌باره‌ت به‌و پیاوانه‌ی که به‌ر توندوتیژی ده‌که‌ون، فشاره‌ ژینگه‌یه‌یه‌کان و خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونیه‌یه‌کان ده‌توانن ئەم پرۆسه‌ی دارمانی ئەخلاقیه‌یه‌ خیراتر بکه‌ن. هه‌روه‌ها تیۆرییه‌یه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ تیۆریی فیروبوونی کۆمه‌لایه‌تی (Social Learning Theory) (باندورا، ۱۹۷۷) پروونی ده‌که‌نه‌وه که تاکه‌کان به‌تایبه‌ت له‌ ژینگه‌ خه‌ساره‌بخشه‌کان لاسایی مۆدیلی ره‌فتاری که‌سانی ده‌رووبه‌ریان ده‌که‌نه‌وه و نۆرمه‌کانی ئەو ژینگه‌ به‌ده‌روونی ده‌که‌ن. کاتی‌ک تاکیک وه‌به‌ر ره‌فتاره نائەخلاقیه‌یه‌کان ده‌که‌وێ و له‌ خۆڕیک‌خستن له‌گه‌ڵ ئەو ره‌فتاره نائەخلاقیه‌یه‌ به‌ ڕێگه‌ی مانه‌وه‌ ده‌زانێ، ورده‌ ورده‌ فیرونی ئەو ره‌فتارانه‌ ده‌بێ و دووباره‌ی ده‌که‌نه‌وه.

به‌گشتی لیکه‌وته‌ ئەخلاقیه‌یه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان بریتیه‌یه له‌ کۆمه‌لیک گۆڕانی ره‌فتار و به‌ها که له‌ ئاساییکردنه‌وه‌ی دووری و گۆشه‌گیریه‌یه‌ ده‌ست پێده‌کا و ده‌گاته‌ قبوولکردنی ره‌فتاره‌ تاوانکارییه‌کان و ده‌رکه‌وتنی دل‌ره‌قی و درنده‌یی. ئەم لیکه‌وتانه نه‌ک ته‌نها کاریگه‌ری له‌سه‌ر ژیا‌نی تاکه‌که‌سیی ئەم پیاوانه‌ داده‌نی، به‌لکوو کاریگه‌ری نه‌رێنیشی له‌سه‌ر ته‌ندروستی کۆمه‌لایه‌تی کۆمه‌لگا ده‌بێت. بۆیه‌ چاره‌سه‌رکردنی لیکه‌وته‌ ئەخلاقیه‌یه‌کانی توندوتیژی دژی پیاو پێویستی به‌ ئاراسته‌یه‌کی فره‌ره‌هه‌نده‌ که جگه‌ له‌ پالێشتی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی، گرینگ‌ی به‌ چاکسازییه‌ پیکهاته‌یه‌یه‌کانی کۆمه‌لگا بدا و سیاسه‌ته‌کانی په‌یوه‌ست به‌ پیاوان هه‌موار بکاته‌وه.

په‌یوه‌ندی هاوته‌ریب

توندوتیژی دژی پیاوان، چ راسته‌وخۆ له‌لایه‌ن ژنه‌کانیانه‌وه‌ بێ یان له‌ قالمی فشاره‌ پیکهاته‌یه‌ی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان بێ، له‌ زۆر حاله‌تدا بووه‌ته‌ هۆی ده‌رکه‌وتنی لیکه‌وته‌ ئەخلاقیه‌یه‌کانی وه‌کوو «په‌یوه‌ندی هاوته‌ریب». ئەم دیاره‌ که زیاتر وه‌ک جو‌ریک له‌ ده‌ربازبوون له‌ فشاره‌ سۆزدارییه‌کان یان قه‌ره‌بووکردنه‌وه‌ی که‌موکوریی په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌ریتی و سۆزدارییه‌کان لێی ده‌روانری، له‌ لیکدانه‌وه‌ی لیکه‌وته‌کانی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان پێگه‌یه‌کی جددی هه‌یه. گێڕانه‌وه‌ی دیمانه‌له‌گه‌لکراوان گوزارشت له‌وه‌ ده‌کا که ئەو توندوتیژی و گرژییانه‌ی که بالیان به‌سه‌ر په‌یوه‌ندیی هاوسه‌ریتی یان خانه‌واده‌ییدا کێشاهه‌، ده‌توانن تاکه‌کان به‌ره‌و سازکردنی په‌یوه‌ندی له‌ ده‌ره‌وه‌ی چوارچێوه‌ی هاوسه‌رگیری دنه‌ بدا، پرۆسه‌یه‌ک که زۆر جار خۆی قه‌یرانی نوێی سۆزداری و ئەخلاق به‌دی دینێت.

یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به‌ وردی باسی ئەو گێژاوه‌ سۆزدارییه‌ ده‌کا که له‌ ئەنجامی خیانه‌تی هاوسه‌ره‌که‌ی به‌ئەزموونی کردوه‌:

«به لām به گشتی په یوه نډیم له گهل هاوسه ره کهم باش نه بوو و خوتم
سه رقالي منداله کانم و خویندنه کهم ده کرد. و من ماسته ره کهم خویندن
و هاوسه ره کهم له شوینیک له گهل ژنیکي میردداری ئاشنا بوو و من پیتم
زانی. ئه وهی که ده چووه هر شوینیک موبایله کهی له گهل خووی ده برد.
ره فتاری گومانای بیوو. خیرا پیتم زانی. بیگومان ژنان وردبستن، پیاوان
شیلگیر نین. و من تیگه یستم و هاوسه ره کهم وتی که من عاشقی ئهم ژبه
بووم و ده مه وهی هاوسه رگیری له گهل بکه م. وتم باشه هاوسه رگیری له گهل
بکه. ماله که به ناوی منه وه بکه، سی دانگی ماله که به ناوی منه وه یه، سی
دانگی ماره ییه کهم و ئوتومبیله کهش به ناو منه وه بوو. وتم بچو ژن بیته و چی
ده کهی بیکه. و ئه و ژنهش رازی بوو که له هاوسه ره کهی جیا بیته وه و شوو به
میرده کهم بکات. به لām دواتر میرده کهم وتی نا به کار نایه وه ک ئاوا به ئاسانی
هاوسه ره کهی به جی ده هیلی، منیش هر ئاوا به ره لا ده کات و تووشی ژنیکي
وه کوو تو ده بمه وه» (دیمانه ی ژماره ۱. سه میرا، Pos 126).

ئهم گیرانه وه نه که هر کیشه ی په یوه نډیه هاوته ریه کان تاوتووی ده کا، به لکوو ئاماژه به
سووریک ده کا که بیتمانه یی و نائه منی سه ره لدانی په یوه نډی نوی لی ده که و پته وه، به لām ئهم
په یوه نډیانه ش به هووی بناغه ناته ندروسته کانه وه به ده ست هه مان بیتمانه ییه وه ده نالینن.
لیکه وته ی ئه خلای «په یوه نډی هاوته ریب» ته نیا له خیانه تی سۆرداری یان سیکسیدا
سنووردار نابیته وه. ئهم دیارده له پیکهاته ی کومه لایه تی و فرهه نگیشدا رهنگ ده داته وه و ته نانه ت
وه ک چاره سه ریکي کاتی بو ده راز بوون له کیشه کانی هاوسه رگیری سه یر ده کریت. یه کیک له
دیمانه له گهلکراوان ئاماژه به کاریگه ریه به ر بلاوه کانی ئهم دیارده له سه ر کومه لگا ده کات:

«که سی سیهم یانی چی؟ بو نمونه که سیک دپته نیوان دوو کهس
و دار ددها به رچی ژندها، با راسته کهی بلیم. ئیستا وای لی هاوووه کابرا
ژنه کهی بو ته لاق نادرچی ده چی له گهل ژنیکي دیکه په یوه نډی ساز ده کات»
(دیمانه ی ژماره ۳۵ _ حسین زاده، Pos 317-322).

ئهم گیرانه وه ئاماژه به و پشوییه ئه خلای و نورم شکینیانه ده کا که ورده ورده له کومه لگادا
به ده روونی ده بی و بهش به حالی خووی لیکه وته ی قوولی ده روونی و ئه خلای ئاوقانی تاکه کان
ده کات.

یه کیک له ته وه ره سه ره کییه کانی ئهم لیکه وته ئه خلایانه، که موکورپی سۆرداری و ههستی
به رده وامی سووکایه تی پیکرانه که هه نډیک له پیاوان له په یوه نډیه کانیاندا تووشی ده بن. ئهم
هه ستانه زور جار وایان لیده کا له ده ره وه ی په یوه نډی هاوسه ریتی به دوا ی په ناگه یه کی سۆرداریدا
بگه رین:

«سەبارەت بە پياۋانى لاۋ ۋەك پىم ۋتى كە پياۋىك كە بەردەۋام سووكايەتتى زارەكى پىدەكرى ۋژەكەي بۆلەي بەسەردا دەكا ۋيان ۋاي لىدەكا ھەست بە ناكارامەيى بكا، ئىستا ھاۋسەرەكەي، دۆستەكەي يان ھەر كەسىك، ھەلبىزار دەي يەكەميان ئەۋەيە بچنە شوئىكى تر بۆئەۋەي ئەم بۆشايىيە سۆزدارىيە پر بكنەنەۋە، بۆيە بۆ مەسەلەي سىكسى من ۋەك پىم ۋتيت، ئەۋەيە كە روولەم ھەبانە دەكەن ۋ ئەم دەرمانانە دەخۆن بۆئەۋەي ھىزى سىكسىيان زۆر بىي ئەمە رىگە چارەيەك كە زۆر روۋى تىدەكەن، ئەمە كە لە كورتخايەندا كار دەكا، بەلام لە درىخايەندا زۆر نەخۆشى لەگەل خۆيدا دەھىنىت بىستۈمە تەنانەت دەبىتە ھۆي تىكچۈۋى جگەر ۋ نەخۆشىيە مەترسىدارەكانى دىكە. ۋ سەبارەت بە چارەسەرەكان، پىم ۋانىيە ھىچ كارىكى بۆ بىكرىت.» (دىمانەي ژمارە ۵۸. مەرزىيە ھىسنى، Pos 211).

ئەم گىرەنەۋە بە روۋنى نىشان دەدا كە سووكايەتى پىكردىنى زارەكى ۋ ھەستىكرىن بە ناكارامەيى لە پياۋاندا دەتۋانى كارىكى ۋا بكا كە ئەۋ پياۋە بۆ پەسەندىكران ۋ موحىبەت ۋ سۆز روۋ لە پەيۋەندىيە كانى دەرەۋەي چۈرچىۋەي سەرەكى بىكات. ئەم جۆرە پەيۋەندىيە ھاۋتەرىيە نە تەنھا ۋەلامدەرەۋەي پىداۋىستىيە سۆزدارىيە دابىنەكراۋەكانە، بەلكىۋ لە ھەندىك ھالەتدا لەگەل بەكارھىنانى دەرمانى بەھىز كەرەۋەي سىكسىيە، كە خۆي لىكەۋتەي نەرىنى جەستەيى ۋ دەرۋونى ھەيە.

جگە لە نارازىبۈۋى سۆزدارى ۋ سووكايەتى پىكرىن، نەبۈۋى ئارامى ۋ پىۋىستى دەر بازىۋون لەۋ گرژىيانەي كە لە پەيۋەندىيە سەرەكىدا ھەيە دەتۋانى فاكىرە سەرھەلدانى پەيۋەندىيە ھاۋتەرىيە بىت:

“رەنگە ئەۋە ئارامىيە [بىۋورن، ئەمە دەئىم] لە ژىكى پىرەۋە بى كە گەۋرەترىن زىيان بە كۆمەلگا دەگەيىنى، يان بۆ نمۇنە پياۋىكى خىزاندار بى كە لەگەل كچىكى كەم تەمەن ئاشنا بى پىۋىستى بە پارەيە ۋ ئەم خىيانەتەكە دەست پىدەكات” (دىمانەي ژمارە 6۳. چاۋپىكەۋتى گروۋپى لەگەل ھاۋلاتيان، Pos 26).

ئەم رۋانگە ئەۋەمان بۆ دەرەخا كە تاكەكان ھەندىك جار لە دەرەۋەي پەيۋەندىيە سەرەكىيەكانىان بەدۋاي پەناگەيەكى سۆزدارىدا دەگەپىن بۆ ئەۋەي لە فشارەكانى ژيان ۋ گرژىيەكانى ناۋ پەيۋەندىيەكەيان رزگارىان بىت. لەم ھالەتەدا پەيۋەندىيە ھاۋتەرىيە تەنھا ۋەلامدەنەۋەي پىداۋىستىيە سۆزدارىيەكان نىيە، بەلكىۋ مىكانىزىمىكى بەرگرييە بۆ مامەلەكرىن لەگەل فشار ۋ ئارامىيەكان.

ھەرۋەھا لە ھەندىك ھالەتدا پىچراندن يان ساردبۈۋنەۋەي پەيۋەندىيە سىكسى لە چۈرچىۋەي

هاوسه ریتیدا ده توانی زه مینه بو دروستبوونی په یوه ندیی هاوته ریب خوش بکات:

«واته سیکسیان نه ده کرد. له جیگایه که وه ها لیک تووړه ده بن که لایه نه کان هه لده بژیرن که په یوه ندیی هاوته ریبيان هه بیت. ټه مهش تا دلټ بخوازی له ناو کوډمه لگادا رپژهی رووی له زیاد بوونه» (دیمانه ی ژماره ۷۸. ټیلناز سه فایي، Pos46).

ټه مه سه له ده ریده خا که ټه گهر له په یوه ندیبه کدا نزیکایه تی سیکسی و سوزداری له نارادا نه بی تووړه یی و نارازیبوونی لی ده که وپته وه و دوا جار تاکه کان بو تیر کردنی ئاره زوو و خواسته کانیا ن په یوه ندیی هاوته ریب هه لده بژیرن.

ټاسایی بوونه وهی دیارده ی په یوه ندیی هاوته ریب، په کیکی دیکه له لیکه وته نیگه رانکه ره کانی توندوتیژی دژي پیاوان له ناو کوډمه لگایه. دوو باره بوونه وه و فره یی ټه دیارده وای کردوو که هه ندیک کهس وه ک شتیکی سروشتی و ته نانه ت په سه ندکراو قبولی بکه ن:

«پرس و لیکه وته و په یوه ندیی هاوته ریب که زور روو دده و به داخه وه به تنپه ربوونی کات ده بیته نورم، ده زانن ټه و که یسانه ی که ره وانه ی لای ټیمه ده کرین من به گشتی کاریان له گه ل ناکه م. که دینه لای من ده ټیم، ماوه ی چه نده یه په یوه ندیتان هه یه؟ ده ټین، به لی، سیکس ده که ی ن. منیش ده ټیم، رات چییه له و باره یه وه؟ ټینجا دینه وه و ده ټین، ټه وه زور ټاساییه، له زور شوینی جیهاندا روو دده خه لک پیکه وه ریک ده که ون. ده مه وه ی ټیم که له جیگایه که وه په کتریان خوش ناوی تنها له گه ل یه کتر ده ژین. نامه وه ی قه زاو ټیان بکه م چونکه باوه رم پیی هه یه. چونکه ده بینم که سی به رامبه ر ده لیت ماوه ی هه شت مانگه. ټه م دوا که یسه ی که مانگیکه پیوه ی سه رقالم ژنیکه که ده لیت هه شت مانگه له گه ل هاوسه ره که م سیکسم نه بووه، ټه م ژنه له مانگی ټایاره وه په یوه ندیبه کی دیکه ی ده ست پیکردوو. خوی ده لی هه ست ده که م هاوسه ره که م له گه ل که سیکسی ترده په یوه ندی هه یه. مند الیکیشیان هه یه» (دیمانه ی ژماره ۷۸. ټیلناز سه فایي، Pos 48).

ټه م گپړانه وه مه ترسیی جدی ټاسایی کردنه وهی خیانه ت و لاواز بوونی بناغه کانی بنه ماله پیشان دده، که ده توانی بیته هو ی بیتمانه یی قوول له ناو کوډمه لگادا. له هه ندیک حالته دا په یوه ندیی هاوته ریب وه ک کاردانه وه یه کی توله سه ندنه وه به رامبه ر به خیانه ت یان پشتگو یخران له لایه ن لایه نی به رامبه روه روو دده ت:

«زور جار [هاوسه ره که م] یه ک دوو جار دلدار ی به سه رمدا کرد. له گه ل خوتند کاره که یدا که ی ن و به ینی هه بوو. ټیم پرسی بوچی وا ده که ی؟ بوچی

لەگەڵ ئەودا دەچیتە دەرەوه؟ ئایا من تیرت ناکەم، لە چیم کەمە؟ وتی نەخێر، وەلی کەمێک بۆلەونی. وتم دەی تۆش بۆلە بکە ی بچمە لای پیاویکی دیکە. پەسووردی ئیمیلە کەیم دەزانێ. ئەوسا ئیمەیل بوو. لە مالهوه زۆر خەریکی ئیمەیل بوو، پاسووردی لە پتابە کەیم کردەوه چوومە ناو ئیمەیلە کەمی و پەيامە کەیم خویندەوه و زانیم لەگەڵ یەکیک لە خویندکارەکانی کەین و بەینی هەیه. نامەیه کی ناردبوو و وتبووی خوشم دەوێ و شتی لەو جورە” (دیمانەیی ژمارە ۸۹، مێهرەبان، Pos 10).

ئەم گێرانەوه نیشان دەدا کە چۆن سووری توندوتیژی و خیانت دەتوانی ببیتە هۆی وەلامدانەوهی دوولایەنە و تۆلەسەندنەوه و پەيوەندی هەلبووهشی نیتەوه. لە روانگەیه کی تیۆرییەوه دەتوانین دیاردەیی پەيوەندی هاوتەریب بە بەکارهێنانی تیۆریی ئالوگۆری کۆمەلایەتی (Social Exchange Theory) ڕوون بکەینەوه (هومنز، ۱۹۵۸). بەپیتی ئەم تیۆرییە تاکەکان لە پەيوەندییەکانیدا بەدوای زۆرتەین سوود و کەمتەین تیچوون دەگەرێن. لە چوارچێوهی توندوتیژی دژی پیاوان، کاتیک تیچووی پەيوەندیی (بۆ نمونە سووکایەتی پیکردن، پشتگوێخستن، تیرنەبوونی سیکسی) لە سوودەکانی زیاتر بێ (بۆ نمونە پشتیوانیی سۆزداری، نزیکایەتی)، ڕەنگە تاک بە دوای پەيوەندیی نوێدا بگەرێ کە تێیدا پیتی وای سوودی زیاتر وەدەست دەهێنێت. ئەم پەيوەندییە نوێیانە، لە قالبی پەيوەندیی هاوتەریب، وەک هەولێک بۆ گەڕاندنەوهی هاوسەنگی لە هاوکێشەیی ئالوگۆری کۆمەلایەتیدا سەیر دەکرێن، تەنانەت ئەگەر هەلگری لیکەوتە ئەخلاقیی و دەروونییە نەڕێنیه کان بێت. لە کۆتاییدا دیاردەیی پەيوەندیی هاوتەریب، وەک یەکیک لە لیکەوتە ئالۆز و فرەلایەنەکانی توندوتیژی دژی پیاو، نەک تەنها لەسەر تاک، بەلکۆ لەسەر خانەواده و کۆمەلگاش کاریگەریی تیکدەرانی هەیه و پێویستە لە لیکۆلێنەوهکانی داهاوودا سەرنجی پێ بدرێ و بە قوولی شی بکریتهوه.

دەستدریژی سیکسی بنەمالە

لیکەوتە ئەخلاقیهیەکانی توندوتیژی دژ بە ڕەگەزی نێر، بەتایبەت لە شیوهی دەستدریژی سیکسی لەناو خێزاند، دەروونی تاک و بناغەیی خێزان کۆلەوار دەکا کە لیکەوتەکانی ماوه‌رای سانه‌وه‌ختی ڕوودانە و دزە دەکاتە ناو لایەنە بنچینه‌یه‌کانی کەسایەتی و پەيوەندییەکان. وەک لە گێرانەوه‌کاندا دیارە، ئەزموونی دەستدریژی سیکسی لە تافی مندالیدا دەتوانی لە داهاوودا ڕیگا بۆ ڕەفتارە هاوشیوه‌کان خوش بکا، سوورپک لە خەسارەته‌کان لە نەوه‌یه‌کەوه بۆ نەوه‌یه‌کی تر دەگوازیته‌وه یان لە فۆرمەکانی دیکەدا خۆی دەرەخت. بگێڕەوه‌ر لە بەشیکی قسەکانیدا ئاماژە بە ئەزموونی «لە سەردەمی مندالیدا زۆر جار لە لایەن هاو‌پۆله‌کانمەوه دەستدریژی سیکسیم کراوته سەر»، ئەمەش ئەوه‌ دەرەخا کە تۆوی خەسارەت هەر لە سالانی سەرەتایی تەمەنەوه لەو چێنراوه.

ئەم ئەزمونە تالە سەرەتاییە دەتوانی کاربگەری لەسەر تیگەیشتنی تاک لە سنوورە کەسییە کان و چەمکی ئازاردان و دەستدریژی دابنێ و وای لێدەکا کە لە داهاوودا زیاتر خەسارە لگەر بێ یان تەنانت سەرچەشەنە کانی ئازاردان و دەستدریژی دووبارە بکاتەو.

دریژەدان بە گێڕانەو بە شۆڤە کاربک کە بگێرەو بە رامبەر بە خوشکە کە ی ئەنجامی داو، ئەم گریمانە بە هیتر دەکات:

«من لە هاویندا کە پۆلی یازدەم تەواو کرد دیسان ئازاری سیکسی خوشکە کەمم داو، رەنگە دەستدریژیم نە کردبێتە سەری (سیکسم لە گەلیدا نە کردبێت)، بەلام دوو سێ هەفته جارێک کە خەوتبوو و رەنگە هۆشی نەبووبی، دەستم لە بەشە هەستیارە کانی جەستەیی دەدا. تا ئیستاش تیناگەم بۆچی ئەو کارەم کرد. بەلام من ئەو دەم کرد، و خوشم لەو تینە دەگەیشتم بە راستی نەمەزانی چی دەکەم هەم گوناھ بوو و هەمیش دەستدریژی. بەلام بۆچی، بۆچی من؟ (دیمانە ی ژمارە ۶۲ - لە گەل دۆسیە ی ئازاردانی سیکسی، Pos 28).

ئەم دانپیدانانە پەشۆکینەرە ئالۆزیی دیاردە ی دەستدریژی سیکسی و پۆلی قوربانی لە بوون بە تاوانبار نیشان دەدات. تینە گەیشتنیکی دروست لە رەفتار، هەستکردن بە گوناھ و سەرلێشواوی سەبارەت بە بۆچیتیی کردار (دەستدان لە ئەندامە هەستیارە کانی جەستەیی خوشکی)، هەموویان نیشانە ی قوولایی ئەو خەسارە تە دەروونیەن کە کەسە کە تووشی بوو و ئەم خەسارە تە لە قالبی رەفتاری هاوشیوەدا بەرھەم هینراو تەو. ئەم دۆخە دەتوانین لە گەل تیۆریی فیروونی کۆمەلایەتی باندورا (Bandura's Social Learning Theory) شی بکەینەو، کە جەخت لەسەر گرینگیی بینین و لاسایی کردنەو لە بیچمگرتنی رەفتار دەکاتەو بە تاییەت رەفتاری شەڕانگیزانە و لادەرانە (Bandura, 1977). کەسیک کە لە مندا لیدا ئازاری بەرکەوتوو، رەنگە نائاگایانە سەرچەشەنی رەفتاری دەستدریژیکار بە دەروونی بکا و لە هەندیک بارودۆخی تاییەتدا دووبارە ی بکاتەو، سەرباری ئەو ی ئاگاداری لیکەوتە ئەخلاق ی و مۆییه کانی ئەو کارە نەبی و تەنانت خۆشی بە هۆی کارە کە ی خۆیەو رەنج بکیشیت. لیکەوتە کانی ئەم رەفتارە لە خیزانیشدا دەستبەجێ ئاشکرا دەبیت. وە ک بگێرەو بە لیت:

«کاتیک ئازاری خوشکە کەمم دا، رۆژی دواتر زانیم کە رەفتاری دایکم بە تەواوی گۆراو، هەمووان بە جۆریک سەیری منیان دەکرد، برازا کەم رۆژیک لە گەلمان خەوت، کچە و هاوتەمەنی خوشکە کەمە، دواتر، دوا ی یاریکردن بە مۆبایل لە لای خوشکە کەم، خەوی لیکەوت و من دەستدریژیم کردە سەری. رەنگە ئەو بە ئاگا بووبی کاتیک رۆژی دواتر بینیم رەفتاری دایکم بە رامبەر بە من گۆرابوو» (دیمانە ی ژمارە ۶۲ - لە گەل دۆسیە ی ئازاردانی سیکسی، Pos 24).

گۆرانی هەلسوکەوتی کەسانی دەورووبەر بەتایبەت دایک، گوزارشت لەو دەکا کە خانەوادە بەرامبەر بەو دەستدریژییە و کاریگەرییە تیکدەرەکی لەسەر پەيوەندییە بنەمالەییەکان، ئاگادارە. ئەم ئاگادارییە دەتوانێت بێتە ھۆی ئەوێ کە دەستدریژیکار لەلایەن خێزانە کەییەو بەتایبەت و ھەستی گۆشەگیری و ڕەشبینی تیدا بەدی بێ و متمانە لە پەيوەندییەکان نەمێنێت. ئاساییکردنەوێ ڕوانینی سیکسی بۆ کەسانی دیکە، بەتایبەتێ ژنان و کچان، لیکەوتەکی دیکەیی ئەم زنجیرە خەسارەتانییە کە بگێرەوێ ئاماژەیی پێدەکات:

«سەرەتا دەمتوانی خۆم کۆنترۆڵ بکەم، بەلام کە چاوم لە جەستەیی ئەم و ئەو دەکرد، دەترسام کەسیک پێی بزانی، دەشیانزانی، من زۆر چاوحیز بووم سەیری جەستەیی خوشکە کەم دەکرد، خوشکە کەم ئەمسال تەنانەت نەیدەتوانی بجوولیتەو، بە جۆریک دادەنیشی کە بەشە ھەستیارەکانی جەستەیی دیار نەبن و داپۆشراو بن، ھەموو شتێکی ژنان و کچەکان سیکسی دەبینم. تەنانەت ناتوانم بپہێنمە پیش چاوم کە ئەمە مەرقە» (دیمانەیی ژمارە ۶۲ - لەگەڵ دۆسیەیی ئازاردانی سیکسی، Pos 32).

ئەوێ کە مەرقەیک دەبێتە ئۆبژەیی سیکسی، ئەنجامی ئەوێیە کە لای تاک سنوورە ئەخلاقیی و مەروپییەکان بەزینراو، کە ئەمە دوای ئەزموونی ئازاردان و دووبارەبوونەوێ ئازار ڕوو دەدات. ئەم تێروانییە ئۆبژەییە زەمینی بۆ ڕەفتاری بێڕێزانە و بەدەلکی لە داھاتوو خۆش دەکا و سووپی توندوتیژی بەردەوام دەکات. دەتوانین ئەم دیاردە بپەستینەوێ بەچەمکی لەخۆنامۆبوون (Alienation) کە لە تیۆرییە کۆمەڵناسییەکاندا ھەیە، بەتایبەت ڕوانگەیی مارکس، کە تێیدا تاک لە جەوھەری مەروپیی خۆی و لە کەسانی دیکە نامۆ دەبێ و پەيوەندییە مەروپییەکانی دەبنە پەيوەندییەکی ئامرازانە و سارد و بێڕۆح (Marx, 1844).

لە کۆتاییدا ئەم ئەزموونە تالانە و لیکەوتەکانیان لە چوارچێوەیی کۆمەڵایەتی فراوانتردا دەبێتە ھۆی ئەوێ کە تاکەکان ھەست بە دوورویی و ڕوولەتازی بکەن. وەک دیمانەلەگەڵکراوێکی دیکە دەلێت:

«ھەستی دوورویی و ساختەکاریان فێر کردوین، ھەموومان فێری ڕوولەتازی بووین، ھەموومان فێر بووین لە چوارچێوەی ئەدەب، لە مەراسیمەکاندا بەشداری بکەین، بەلام نە بە دل. ھەموو شتێکمان لە سەر بنەمای ناچارییە، ئازادیمان کەمتر» (دیمانەیی ژمارە ۸۵. سەجاد شاروخی، Pos 54).

ئەم ھەستی دوورویی و ناپاکییە لە پەيوەندییەکاندا، لیکەوتەیی کۆمەڵگایە کە تیایدا توندوتیژی و خەسارەتە ئەخلاقییەکانی پشتگوێ دەخرێن یان وەک پێویست مامەڵەیان لەگەڵدا ناکرێت. تاکەکان بۆ مانەو و پاراستنی ڕوولەتەکان ناچار دەبن واقعە تالەکان بشارنەو و بە ڕووکەش

ئەو نۆرمانە قبوول بکەن کە باوەریان پێی نییە، ئەم دۆخە کەشیکێ بێمتانەیی و گرژی لە ناو کۆمەڵگادا دروست دەکا کە خۆی زەمێنە بوو دەرکەوتنی زیان و خەسارەتی زیاتر دەرەخسێنێت. بە گشتی دەستدرێژی سێکسی لە خانەوادەدا، وەک یەکێک لە لێکەوتە ئەخلاقییەکانی توندوتیژی دژی پیاوان، نەک تەنها تاک لە سووڕی خەسارەت و دەستدرێژیدا تێوە دەگلێنێ، بەلکوو کاریگەری لەسەر بناغەی خێزان و یەكگرتوویی کۆمەڵایەتی دادەنێ، و ئەمەش دروستبوونی فەزای بێ متمانەیی و دوورویی لە پەيوەندییەکانی لێ دەکەوێتەو.

وهزى دهيهه

ستراتيژى و ريکاره کاني
ريگريکرن و که مکردنه وهى
توندوتيزى دژى ره که زى نير

پیشہ کی

دوای گہشتیکی شیکارانه به ناو قوولایی دیاردهی ئالۆز و فره لایه نی «توندوتیژی دژی ره گه زی نیر» و شروقه کردنی وردی ره هه نده کانی ئەم دیارده له ریگه ی مۆدیلی پارادیگماتیکی لیکۆلینه وه - له هه لومه رچی هۆکاری و زه مینه ییه وه بگره هه تا ده گاته ستراتیژییه کانی کردار و لیکه وته وێرانکه ره کانی - ئیستا ده گه ی نه وه رزی کۆتایی و لوتکه ی ئەم لیکۆلینه وه. ئەم وه رزه که تایه ته به خسته رووی «ریکاره کان» (Solutions) و وه لامیکه بۆ پتویستییه کی به په له و بهر پر سیاریتییه کی زانستی و کۆمه لایه تی. ئەگه ره وه رزه کانی پیشوو باسیان له «ده ستنیشان کردنی ئازار» و «شیکاری کردنی نه خوۆشی» کردبێ، ئەم وه رزه هه ولێ «پیشنیاری چاره سه ر» و «خسته رووی نه خشه ریگایه ک بۆ ریگری کردن» ده دات. ئامانجی ئەم به شه بریتییه له بازدان له وه سفکردنی رووت و هه نگاوانه به ره و خسته رووی پیشنیاری پراکتیکی و پیکهاته یی و فره لایه ن که بتوانی سووره خراپه کانی توندوتیژی له ئاسته جیاوازه کانی تاکه که سی، خانه واده یی، فره ههنگی و دامه زراوه یی لاواز بکا یان بیوه ستینیت. دیارده ی توندوتیژی دژی ره گه زی نیر، وه ک له وه رزه کانی پیشوو دا ده رکه وته وه، له بۆشاییدا روو نادا، به لکوو به ره می تیکه هه لکیشراوی فاکته رگه لی وه کوو کلیشه ره گه زیتیه ره گدا کوتاوه کان، مۆدیلی په ره رده یی ناکارامه، فشاره ئابوورییه کان، لاوازی له په یوه ندی ساز کردن و نه بوونی پشتیوانیی یاسایی و کۆمه لایه تییه. بۆیه هه ره هه ولێک بۆ به ره نگار بوونه وه ی دیارده ی توندوتیژی دژی ره گه زی

نیر ده بی هەر ئه وهنده گشتگیر و فره ره هه ند بیت. چاره سه ره تا که ره هه ندی و بچوو که ره وه کان که تنیا لایه نیکی ئه م کیشه ئالۆزه ده که نه ئامانج، مه حکوم به شکستن. ئه م توژی نه وه به پشت به ستن به ده یتای ده وه له مهن دی به ره مه مه اتوو له ئه زمونه ژیاوه کانی به شدار بووان و شیکردنه وه قووله کانیان له چوارچیوه ی تیۆری زه مینه یی، کۆمه لیک چاره سه ری به کگرتوو و سیستماتیک پێشنیار ده کا که ره گ و پرۆسه و لیکه وته کانی توندوتیژی پیکه وه هاوکات له به رچاو ده گریت.

پیکهاته ی ئه م وه رزه له سه ر بنه مای پێبازیکی گشتگیر و توژی توژی دامه زراوه، که له بنه رته ترین ئاسته وه واته په ره وه ده و هۆشیارییه وه ده ست پێده کا و بۆ ئاسته پسپۆری و پیکهاته بیه کان، واته ده ستیوه ردانه چاره سه ری و یاسایی و سیاسیه کان درێژ ده بیته وه. له ناو دلی ئه م ستراتیژانه دا «په ره وه ده و هۆشیاری گشتی» بوونی هه یه که وه ک بناغه ی هەر چه شنه گۆرانکارییه کی فره هه نگی و کۆمه لایه تی ده ور ده بینیت. له م به شه دا به چر و پری گرینگیی «راهیانی کارامه یی ژیان» (وه کوو به رپوه بردنی تووره یی، چاره سه رکردنی کیشه و په یوه ندیی کاریگه ر)، «راهیانی مندالپه ره وه یی ده سه لاتدارانه»، «په ره وه کردنی سیکسی و بویری»، و پێویستی راهیان بۆ پسپۆران و به رپرسان باس ده کریت. ئه م ستراتیژانه راسته وخۆ وه لامي ئه وه له موه رجه هۆکاری و زه مینه ییانه ده ده نه وه که له وه رزه کانی پێشوودا باس کراون و ئامانجیان به توانا کردنی تاکه کانه بۆ ئه وه ی رپگری له توندوتیژی بکه ن.

له لایه نی دواتر دا سه یری ستراتیژییه کانی پشتگیری و چاره سه رکردن ده که ین. ئه م به شه سه رنج ده خاته سه ر گرینگیی دروستکردن و به هیزکردنی «ناوه ندی پسپۆری و پالپشتی بۆ پیاوانی زیانلیکه وتوو»، پێشکه شکردنی خزمه تگوزاری «ده روون چاره سه ری و یاریده ده ری کۆمه لایه تی» و پێویستی گرینگیدان به تهن دروستیی ده روونی قوربانییه کان. ئه م ریکارانه وه لامیکه بۆ ئه و لیکه وته ده روونی و تاکه که سه ییه رووخینه رانه ی که له به شی وه رزی پێشوو شی کراونه ته وه.

ئینجا ریکاره پیکهاته یی و دامه زراوه ییه کان لیک ده درینه وه. له م به شه دا، «ریکاره یاساییه کان» سی وه کوو چاکسازی له یاسا جیا کارییه کان و مسۆگه رکردنی پشتگیری له قوربانییه نیره کان، تاوتوی ده کریت. هه ره ها «ریکاره سیاسی و ئابوورییه کان» به گرینگیدان به که مکردنه وه ی فشاره ئابوورییه کان و پێداچوونه وه به سیاسه ته کۆمه لایه تییه که لانه کان، شیکارییان بۆ ده کریت. ئه م به شه راسته وخۆ هه له موه رجه ده ستیوه رده ر و زه مینه ییه به رفراوانتره کان که زه مینه بۆ توندوتیژی ده ره خستین، ده کاته ئامانج. له کۆتاییدا، به خسته رووی ریکاری فره هه نگی و مه عنه وی، هه ول ده درئ که لک له توانا فره هه نگی و ئایینییه کانی کۆمه لگا وه ربگری بۆ ئه وه ی روانگی کۆمه لگا بگۆردی و ناوانتۆره ی کۆمه لایه تی که م بیته وه و سه رچه شنه سالم و ناتوندوتیژه کانی پیاوه تی په ره یان پی بدریت.

ئه م بابه ته به خسته نه رووی کۆمه له یه کی هاواهه نگ له م چاره سه رانه تنیا هه ولی خسته نه رووی لیستی پێشنیاره کان نادا، به لکوو تیده کۆشی ستراتیژییه کی نیشتمانی و یه که ده ست که تیدا

دامه زراوه په وروځه بیه کانه، میدیاکان، ده زگای دادوهری، ناوړه تهنډروستی و خانه واده بیه کانه هه موویان له بنیاتنای کومه لگایه کی سه لامه تر و دادپه وروتر بو هه موویان ږلکی چالاک و هه ماهه ننگ بگیږن.

ستراتیژیه کانی هوښیارکړدنه وې گشتی بو ږگریکردن له توندوتیژی دژې په گهزی نیر

به پشته ستن به نه نجامه کانی لیکولینه وې گړندد تیوری، راهینان و په وروځه بیه کی له ږیگا جدیه کانه پیښگرتن، کونترولکردن و که مکړدنه وې توندوتیژی دژې په گهزی نیر له کومه لگایه تیږاییه. هم راهینان له چوار و ته زادا دهناسیږن:

۱. «راهینانی توانا کانی ژیان»، ۲. «راهینانی په یوه ست به گروپه کانی نیل جی بی تی کیو»، «راهینان بو بهرپرسان و پسیپوران و شاره زیان»، «توانای مندلپه وروځی»

راهینانی توانا کانی ژیان

له شیکړدنه وې لیکه و ته و کاریگه ری راهینانی توانا و کارامه بیه کانی ژیان له ږگریکردن له توندوتیژی دژې پیاوړان، گیرانه و و نه زموونه ژیاوه کانی دیمانه له گه لکراوان نیشان دده دهن که چون نه بوونی هم راهینانه ږیگه بو دووباره بوونه وې سه رچه شنی په فتاره زیانه خسه کانه و ږله جینده ریبه سه قه ته کانه خوش ده کا، له کاتیکدا راهینانی کارامه بیه بیه په تیبه کانه ده توانی ږلی بهر په سستی پیښگیرانه پیښگه اته یی و فهره نگی بگیږت. له هه لومره جیکدا که خانه واده کانه و دامه زراوه کانه هه تا قه یران نه گاته نه و په ږی خو هی هه نگا و ناین و ته ناهت بو قهره بوو کړدنه وې یان نه نگیزه و لپه اتووی پیوستان نیه، پیښگیری کاریگر پیوستی به ویه که تا که کانه راهینان به توانا بکړن بو نه وې پیش به روودانی خه ساره ته قهره بوونه کراوه کانه بگیږت:

“واته وهختیک ژنه ده بینی که میږده که هی خه ریکه خه یانه تی لی ده کا، مندلله که ده تاریخی و قسه ناکا، ئاستی بالقوون به نه زمون ده کا، له ماله و نه نیه به لام هیچ ناکا، نیمه به گشتی راده و ستن که خه ساره ته بگاته نه و په ږی خو جی جا دین و ده نین چی بکه یان، جا تاقه تی نه و شمان نیه بیکه یان و ناشمانه وې باجه که یی بدین، پیوسته فیږ بین پیش نه وې بیانوی بو بهنینه و باجه که یی بدین بو نه وې ږگری له رووداوه کانی داهاتو بکه یان که شیاوی پیشبینی کړدن. پیښ و سنی دانه هم سنی ږکاره نه ونده گشتگیرن که ده توان و لمده وې توندوتیژی دژې پیاوړان بن. پیاوړانی هه موو چین و توپزه کانه و هه موو ته مه نه کانه (دیمانه هی ژماره ۵۷ خانم جیریایی، 192 Pos).

ئەم گێرانهوه دەریدەخا که پەرورده تەنھا شتێکی کاتی نییە بە لکۆو پڕۆسە یەکی بەر دەوامە و بۆ رێگریکردن لەو ڕەوانەیی که بەهۆی نەبوونی توانای پەيوەندیسازکردن و چارەسەرکردنی کێشەکان و تیگەیشتنی دوولایەنە دروست دەبن، پێویستە.

جگە لەوێش، کۆمەلگایەکی که هێشتا بە شیوەی نەریتی درێژە بە پەرورده کردن و بەدەرروونی کردنی ڕۆلە جێندەرییەکان دەدا، تەنانەت سەرەرای دەستڕاگەیشتنی ئاسان بە زانیارییە جیهانییەکان نەیتوانیوە رێگری لە قوربانی بوونی پیاوان و کوران لە تەلەیی دەرروونی و سێکسییە نوێکان بکات.

“پێم وایە پەرورده بەدەرروونیکردنی ئەو ڕۆلە جێندەرییە که زیاتر ئەم زەمێنە ئامادە دەکا، دەنا ئیستا لە سەردەمی نوێدا، نەوێ سێیەم و چوارەم ناتوانین ناوەنیتەکی نەزانییان لێ بدەین، چونکە دەستڕاگەیشتنیان بە زانیارییە جیهانییەکانیان حاشا هەڵنەگرە، بەلام بۆچی دەبنە قوربانی؟ بۆچی قوربانییەکان لەناکاوە کەوێنە تەلەیی سێکسییە دوستانەکان، چون تەووشی باجگیری سێکسی دەبن؟ پێم وایە ئەگەر بمانههێوێ باجگیری بکەین، پێویستە کەمیک فەرھەنگە کەمان هەڵتەکنین» (دیمانەیی ژمارە ۹. دکتۆر میرقاتی، Pos 21)

لێرەدا ڕوونە کە تەنیا «زانین» بەبێ فێربوونی توانای ڕووبەر و بوونەوه، تاک لە بەرامبەر خەسارەتەکان ناپارێزی، بە لکۆو بەدەرروونیکردن و راھێنانی کارامەییەکانی ژیاوە (وێ کوو لێبراوێی، ناوتن، خۆپاراستن، بەرگەگرتن و ھتد) کە دەتوانی کاردانەوێ چالاک و بەرپرسیارانە بەدەرروونی بکات (خسروی، ۱۳۹۹).

نەبوونی توانای پەيوەندیسازکردن، کۆنترۆڵکردنی ھەھەجان و بەرپۆھەردنی چالنج و ئالنگارییەکانی ژیاوە، تاکەکان بەرھەر و ڕووی ڕەفتارە مەترسیدارەکان و ھەندیک جاریش ڕووخانی ڕووکەشترین پەيوەندییەکان دەکات؛ وەک شارەزایان پێشنیاری دەکەن، بەھێزکردنی کارامەییەکانی وێ کوو بەرپۆھەردنی توورەیی، ڕووبەر و بوونەوهی سترێس، بێرکردنەوێ داھینەرانی و چارەسەرکردنی کێشەکان دەتوانی لە رێگریکردن و بەرپۆھەردنی دۆخە توندوتیژەکان ڕۆلێکی گرینگ بگێرێت:

“پێویستە سەرجمان لەسەر ئەم بابەتانە بێت: یەکیکیان بەھێزکردنی کارامەییەکانی وێ کوو ڕووبەر و بوونەوهی سترێس و فشار، بەرھەنگاریبوونەوهی ئەو شتانە که دەبنە ھۆی گرژی و بێزاری، کۆنترۆڵکردنی توورەیی، بێرکردنەوێ داھینەرانی ... چارەسەر دەبینم، راھێنان دەبینم، لە کوێ بتوانم ناپەرھەزێتیەک یان قسەیک بکەم؟ لە کوێ بەرگری لە خۆم بکەم، لە کوێ ناپەرھەزێتی دەربێم، لە کوێ بێدەنگ بم؟ کاتیەک ئەم شتانە فێر دەبم کە راھێنان ببینم دەوێ بە دنیاییەوێ ئەگەر راھێنان ببینم زۆر باشتەر

دهبیټ" (دیمانهی ژماره ۱۴ دکتور وهابی، Pos 95)

ئهم وینایه له گهل ئه نجامه کانی توژیینهوه دهرووناسی - کومه لایه تییه کاندایه که دهگریتهوه: راهینانی بهرپوهبردنی تووهریی و خوئاگاداری سوژداری نه که ته نهها ململانی و شهرانگیزی کهم ده کاتهوه، به لکوو به باشرکردنی زیره کیی ههیه جانی، بناغهی ریگریکردن له سووره کانی توندوتیژی دادهمه زرنیت (گلشنی و همکاران، ۱۴۰۰؛ بار-آن، ۲۰۰۶).

لاوازیی سیستمی خویندنی فهرمی و نهبوونی لیها تووی و توانای ژیان له پیکهاتهی پهروه دهی ئیراندا وای کردوو که زوری که مندالان و میرمندالان و نهانته گه وره ساله کانیش به بی ئاماده کاریی پیویست بوو به پروو بووونه وای چالنجه راسته قینه کانی ژیان گه وره بین. ئهمه له کاتیکدایه که یه کیک له مهرجه به نه پیه کان ئه وهیه که دام و ده زگا پهروه دهیه کانی ئیران ناچار و پابه ند بکرین به برنامه کانی راهینانی کارامهیی ژیان جیه جی بکه ن؛ به برنامه گه لیک که نه که هر ده بی به جدی بخرینه ناو سیاست و پیکهاتهی کارگیری دامه زراوه پهروه دهیه کانه وه، به لکوو جیه جی کردنی پراکتیکشیا ن زهروره تیکی حاشاهه لنه گره بو ئه وهی ریگری له خه ساره ت و زیانه کومه لایه تی و تا که که سییه کان بکری:

«یاساکان به هیچ شیوه یه که گهره نتهی جیه جی کردنیان نییه. بو نمونه له م یاسایه دا ها تووه که پهروه ده بی توانایی و کارامهیی ژیان به مندالان فی ر بکا، به لام لیها تووییه کانی ژیان له هیچ کوئی ئهم پهروه ده و راهینانه دا بوونی نییه ...» (دیمانهی ژماره ۵۸. مه رزییه حسینی، Pos 225)

ژماره یه کی زوری گیرانه وه کان باس له وه ده که ن که زوری که له خه ساره هه لگرتین قوتابیان ئه وانه ن که راهینانی کومه لایه تییا ن نییه و فی ری په یوه ندی ساز کردنی دروست نه بوون:

«زور بهی ئه و خویند کارانه ی که له لایه ن خیزانه کانیا نه وه به شیوه یه کی دروست پهروه ده نه کراون و رانه هینراون ... له ناو قوتابیاندا که سایه تییه کی خۆشه ویست و کاریزماتیکیان نییه و له لایه ن قوتابییه مله وره کانه وه ئه گه ری ئه وه هه یه که ده سترتیژی سیکسی بکریته سه ریا ن» (دیمانهی ژماره ۸۶. ئحه مه د نه زهری، Pos 39)

پاسیقیه ت له ده برپین و بهرپوه بردنی ههیه جانیش خه ساره تیکی گه وره یه، به جو ریک که سه رکوت کردنی ههیه جان له پیاوا ن و کورا ندا وایان لیده کا که تووشی تی که چوونی دهروونی بین و نهانته هه ولی خۆکوشتنیش بده ن.

«پیویسته ئیمه له پيشدا شهرانگیزی روون بکهینه وه و ده بی باسی لیها تووی بهرپوه بردنی تووهریی بکهین نه که ئه وهی که سه رکوتی بکهین، چونکه هه رهیه جانی که سه رکوت ده کری، ده رژیته ناخه وه ... ئه وهی

ئیمه دهیبینین مندلانی پاسیف که سانیکن که ناتوانن ههیه جانه کانیا
 ده ربیرن ... له کوتاییدا وه کوو شیر هه لده چن و له ناخه وه لیک ده بنه وه»
 (دیمانه ی ژماره ۳۸ - مه هدی مؤتمیمی، Pos 105).

«خوئاگایی ههیه جانیی منداڵ به نیسه تی ئه وهی ههیه جان چی
 به سه ره جهسته ی دینی، چ له رووی فیزیۆلۆژی و چ له رووی دهروونییه وه ...
 پیویسته ئه م شتانه فیری مناله کانمان بکه یین» (دیمانه ی ژماره ۳۸ - مه هدی
 مؤتمیمی، Pos 127)

هه موو ئه م گیرانه وه و به لگه زانستیانه پشتراستی ده که نه وه که خوئاگایی ههیه جانی و
 ده ربیرنی سالمی ههسته کان له ریگریکردن له توندوتیژی رۆلێکی سه ره کی ده گیرن (سالووی و
 ماير، ۱۹۹۰؛ شولتز، ۲۰۱۸).

راهینان و پهروه ده له سه ره بنه مای لیها تووی ته وه ری نه ک نه نها بو منداڵان، به لکوو بو دایک و
 باوک و هاوسه ر و کومه لگا به گشتی پیویسته بو ئه وهی ئاستی توانایان له به ره روو بوونه وهی کیشه
 و چالاکییه کومه لایه تییه کان به رز بیته وه:

“پیش هه موو شتیک راهینان یه که م ریکاره، راهینانی دروست، راهینانی
 کرده یی، راهینانیک زانسته وه ره نه بی به لکوو لیها تووی ته وه ره و به توانا کردن
 بی و وشیار که ره وه بی، ئه م راهینانه دایک و باوک، منداڵ و کومه لگا بگریته وه”
 (دیمانه ی ژماره ۸۳. مه سهوود بابایی، Pos 62)

له کوتاییدا، به هیزکردنی شوناس، راهینان سه بهاره ت به جهسته و ره گه زیتی نی، و گۆرینی
 روانگهی فرههنگی سه بهاره ت به رۆله کان لایه نه کانی تری لیها تووی و کارامهی ژبانن که پشتگوێ
 خراون و بزونه ری زۆریک له خه ساره ته کان و فشاره کومه لایه تییه کان و دروستبوونی چاوه روانییه
 ناراسته قینه کان له پیاوانه:

«سه بهاره ت به ره گه زی پیاو، که میک شتمان فیر بکه ن و هه م فیری
 ئه وان بکه ن و هه م ئیمه. که سیک پیمان بلیت جهسته ی پیاوان چۆنه و چی
 پیده که ن ... نه خوئانتان ناسی، نه به ئیمه تان ناساند» (دیمانه ی ژماره ۵۷
 خانم جیریایی، Pos 144)

کۆی ئه م گیرانه وانه، هاوته ریب له گه ل ئه نجامه کانی تیۆری ده یتابونیاد، روونی ده کاته وه که
 راهینانی کارامه یی و لیها تووی ژبان بنه ره تیرین ریکاره بو ریگریکردن له توندوتیژی دژی پیاوان؛
 ئامرازیک که نه ک نه نها ده بیته هوێ کۆنترۆلکردنی ههیه جان و به رپوه بردنی قهیرانه کان، به لکوو
 په ره به فرههنگی گفتوگو و چاره سه رکردنی کیشه به کومه له کان و به توانا کردنی هه موو ئه ندامانی
 کومه لگا ده دات. به تایبه ت له فرههنگیکدا که پیکهاته که ی ناله باره رۆله ره گه زیتییه فامکراوه کان

به رهم دههیننهوه، تنیا ئاموژه و لیهاتوویی پراکتیکی و بچووک ده توانی ږگا بو گورانکاری و زالبوون به سهر سووره زیان به خشه کانی پیشوودا خوش بکات (بانرجی و شاه، ۲۰۲۰؛ گلشنی و همکاران، ۱۴۰۰).

بو بهیژکردن و کاریگرکردنی راهینانی لیهاتوویی و کارامه یی ژیان وه ک بناغه یه ک بو ږگیرکردن له توندوتیژی و خه ساره ته کومه لایه تییه کان، پیویسته هم راهینانان به شیوه یه کی هه مه لایه نه و سیستماتیک له ئاسته جیاوازه کانی کومه لگادا به ږیوه بچیت؛ به شیوه یه ک که هه موو گروپه ته مهنی و په گه زییه کان له باخچه ی ساوایانه وه بگره هه تا ده گاته زانکو له خو بگریټ. بوونی دامه زراوه و ږیکخواو و ناوه نده کانی روښنیری و په روه ده یی و راهینان وه ک به ستینی سهره کی و کاریگر وان که بو په ره پیدان و گواسته نه وې ئه و لیهاتوویی و کارامه ییانه بو ناو ژینگه ی خیزان و کومه لگا ږولیکی ته وهری و بنه رته ی ده گپرن و پیویسته له لایه ن سیاسه تدانه رانه وه گرینگی پی بدریټ. له م رووه وه، ئیجباریکردنی راهینانی لیهاتوویی ژیان له هه موو دام و ده زگا په روه ده ییه کان، که لکوه رگرتن له پتانسیلی میدیای نیشتمانی و ئامرازه بینایی و بیساییه کان و به رهمه مهینانی ناوه ږوکی پروفیشنال و پسپورانه بو ژیرخانه په روه ده ییه کان، پیویستیه کی حاشا هه لنه گر بو ئه وې ئه م چه مکانه به شیوه یه کی به رده وام و کاریگر به دهر وونی بن. بو به دیهینانی ئه م ستراتیژانه جگه له وې پیویستی به هاوکاریکردنی نیوان به شه جیا جیا کانی کومه لگایه، پیویسته جگه له ده زگا په یوه ندیداره کانی - وه کوو ږیکخواوی بیه زیستی، وه زارته ی تهن دروستی، و دامه زراوه پسپوړی و ناوه نده زانستییه کانه وه - پاره ی باش و به رده وامی بو ته رخان بکری بو ئه وې بتوانی راهینانی کارامه یی و به توانا کردن جیبه جی بی و به رده وام بی و به م شیوه ږیگری له توندوتیژی پیکهاته یی و فره نه نگي و خه ساره ته په گه زیتییه کان بکریټ. ئه م کومه له ږیوشوپنه زه مینه بو گورانکاری بنه رته ی له روانگه و رهفتاری به کومهل خوش ده کا و یارمه تیمان دده بو ئه وې کومه لگایه کی به رگه گر بخولقینین که بتوانی چالا کانه به رنه گای چالنج و ئالنگارییه کانی بیته وه.

په هه ندیکی دیکه ی گرینگی به دهر وونیوونی توانا و لیهاتوویی کونتر ږولکردنی تووره یی و وتووېژ له سیستمی په روه ده ی فهرمیدا له لیدوانی به شدار بوویه کی دیکه دا په نگ ده داته وه:

«ئوه وې راستی هه میسه من به گرینگییه وه له ږولی که رتی په روه ده و راهینان له راهینان و په روه ده کردنی تا که کان به شیوه یه کی دروست ده روانم، هه ر له سهره تاوه با باس له توندوتیژی بکه یین، گفتوگو یه کی کاریگر له گهل خه لک ئه ویه که فیری لیهاتووییان بکه یین. فیری کارامه یی کونتر ږولکردنی تووره یی و به ږیوه بردنی تووره ییان بکه یین ئیتر ئه و که سانه به لا ږیدا ناچن. تووشی کاره ساتیک نایه ن که به ئاسانی قه تل بکه ن و خه لک بکوژن. به ږای ئیوه سهر چاوه که ی ده گه ږیته وه بو کوئی؟ له توره ییه وه دی نه ک له توندوتیژی. ئه گه ر ئاستی لیهاتوویییه کان زیاد بکه یین، له ته مه نیکي بچووکدا له مندالاندا

به ده روونی ده بی، وه ک زوریک له ولاتانی پیشکه وتوو که سیستمی خوتندنیان ده بینین، چهنده سه زجرا کیشه که نه و لیهاتوویی و کارامه بیانه له مندالییه وه فییری مندالان ده کرین، که له ئیستا له گه وه سالییدا له ناو کومه لگادا که سیککی ئارامترن. و به رامبه به کیشه کان چهنده به رگه گره نه وه ده گه رپته وه بوئه م پهروه ده دروسته که له مندالییه وه پیی راهینراون. من باوه و قه ناعه تم نه وه یه که پهروه ده و راهینان له بنیاتنانی ولاتیکدا رولیککی سه ره کی ده گیریت. بوئه وه ی مروقی باشر بو داهاتوویه کی باشری نه و ولاته دروست بکه یین و داهاتووی نه و مهمله که ته گه شتر بیی رولیککی به رچاوی هه یه. ته نانه ت نه گه ر له ناو خانه واده دا پهروه ده و راهینان که موکورپشی بیی، پهروه ده و راهینان ده توانی له ناو کومه لگادا قه ره بووی بکاته وه (دیمانه ی ژماره ۱۲، شیوا، Pos 59).

له م گیرانه وه دا جهخت له سه ره نه وه کراوه ته وه که سیستمی پهروه ده ی فه رمی له به رزکردنه وه ی ئاستی لیهاتوویی و کارامه یی سۆزداری و کومه لایه تی رۆل ده بینی و ههروه ها نه گه ر خانه واده له راهینان و پهروه ده دا که موکورپ هه بوو نه وه سیستمی پهروه ده ی فه رمی قه ره بووی ده کاته وه. تیوری «راهینانی کارامه یی کومه لایه تی - هه یه جانی» پیی وایه پهروه ده و راهینانی فه رمی ده توانی شه رانگیزی و رهفتاره تیکده ره کانی گرووپه مه ترسیداره کان که م بکاته وه (دانشور و همکاران، ۱۴۰۲).

په ره پیدانی راهینان بو هه موو گرووپه ته مه نی و ره گه زیتیه کان

له شیکردنه وه ی نه م گیرانه وانه دا، په ره پیدانی پهروه ده بو هه موو گرووپه ته مه نی و ره گه زیتیه کان، پهروه ده ی سیکسی و راهینانی بویری وه ک ستراتیژییه کی سه ره کی له ریکریکردن له توندوتیژی دژی پیاوان پینگه یه کی به ره تی هه یه؛ چونکه داینامیکی کومه لایه تی و دووباره به ره مه یه نه وه ی رهفتاره زیانه خشه کان ره گ و ریشه ی ده گه رپته وه بو پرۆسه کانی فیربوون و گواسته نه وه ی به ها کان له مندالییه وه هه تا گه وه سالی. پرسیاره سه ره کییه که نه وه یه که بوچی پهروه ده ی هه مه گیر و هه میشه یی ده بیت ته وه ری پیشگیری بی و چون بویری و پهروه ده ی سیکسی ده توانی سووره کانی توندوتیژی بشکینیت؟

له گیرانه وه ی یه کیک له دیمانه له گه لکراواندا، مه ودا ی مانای پهروه ده ته نانه ت له وته زای مندالان تیده په ری و ده بیه مه دیلیک بو گواسته نه وه ی نه زموون و گۆرینی عه قلیه تی رۆژانه:

پیوسته هه ندیک ئامۆژه له سه ره ئاستی میدیایی نه نجام بدری، وه کوو راهینانی خه لک و کومه لگا سه باره ت به مندالانی کار. نه گه ر خه لک تیگه ن که مندالی کار به نه دانی پاره له شه قامدا ئاسه واریان نامینی، و نه م

راهینانه ورده ورده وا ده کا که هممووان پاره به مندالۍ کار نه دهن. من خوم و هاورپیکانم کوو بوینه وه یان ته نانت له سره پوله کانی زانکو که چند سالیک له موبه به شداریم کردوه، له گفتوگوۍ گشتیدا پرسیارم له چند که سیک کرد، سره تا زنجیره که که سم بینۍ که ده پرسن کی پاره به مندالۍ کار دده، نه وهی وا به زه یی پیدا دی، زوریان ده لین نیمه هاوکاریان ده که ین، دواتر هاتین و له گه لیان دانیشتن و قسه مان له گه ل کردن، بینیم نه گهر پاره به و مندالنه بدری، نه مه روو دده، دواتر هممووان رازی بوون و وتیان تیر له مه ودوا پاره ناده ین. نه مه زور باشه. دهی نه مه خوۍ له خویدا جوریک راهینانه. بو نه وهی زیانه کانی نه مه مندال له گه وره سالیدا که م بیته وه (دیمانه ی ژماره ۳۰. حه مید مرادی، Pos 82).

نه مه پرؤسه ی گواستنه وهی نه زموون و هویشار کردنه وه ورده ورده پیکهاته ی زهینۍ کومه لگا ده گوری و نشان دده که راهینان ته نه گواستنه وهی دهیتا یان تیوری نییه، به لکوو جوریکه له هاوسه فربوونی کومه لایه تی له گه ل پرؤسه ی گورانکاری تاکه که سی و دهسته جهمعی. ههروه ها تیورییه کانی فربوونی کومه لایه تی وه ک تیوری باندورا جهخت له سره نه وه ده که نه وه که فیربوون له ریگه ی بیننه وه روو دده و سرچه شنه کان په تارۍ کومه لایه تی ده گورن (یوسف نیا، ۱۳۹۵). به لام چالنجی قوولتر، له زهروره تی راهینانی بویری و فیرکردنی سوزداری به تاییه ت بو پیاوانه. له م گیرانه وهی خواره وده ا په یوه ندی نیوان نه بوونی بویری و سرکو تکردنی هه یه جانه کان و سره له دانی کاریگه رییه دهروونییه جدیه کانی وه کوو خه موی و مهیلی خوئازاری به روونی خراوته روو:

«لیره دا زور گرینگه بو نیمه که خه لک فیری نازایه تی بکه ین، چونکه بویری و نازایه تی سنووری نیوان نه مه دوو مودیل و نه مه دوو گروپه یه. که سانی بویر تووره یی خویان ده رده برن و شه رانگیزانه مامه له ناکه ن، نه ده بنه نه و که سه پاسیقانه ی که دواتر ده چنه وه ماله وه و به رده وام جنیو به خویان ده دهن و ده لین «قور به سهرت بو خویریه تیت، چند داموۍ، چند ده قخوراوی، چند ده چهوساوه ی، چند به کی لکی، هر که هه له دستۍ هه راسانت ده کا، تو پیشیله ی، تووای و وایت. تو هیچت پی نه وترا. و نه وایش نه خوش ده که ون و وه ک وتم که نه مانه زیاتر تووشی خه موی و دله راوکی و خو کوشتن ده بن (دیمانه ی ژماره ۳۸ _ مه دی مؤتمینی، Pos 105).

لیره دا راهینانی بویری ته نیا کارامه ییه کی تاکه که سی نییه به لکوو قه لغانیکه له به رامبه ر سرکو تکردنی پیکهاته یی و سووری پاسیقیه ت یان شه رانگیزی و نمونه روونه که ی فیرکردنی سنوره که سییه کان و ده برینی لیبروانه ی ههسته کان و دزایه تیکردنی پیشلکردنی سنووری سوزداری

یان جهسته ییه؛ چه مکیک که له ئه ده بیاتی زانستی دهرووناسیدا له ژیر ناوی assertiveness ده ناسرپته وه و په یوه ندیه کی راسته وخوی به تندرستی دهروونیه وه هه به (سلحشور، ۱۳۹۸).
 ئهم سنوره یه کلاکه وه ی نیوان شه رانگیزی و پاسیفیه تدا پیویسته هه ر له مندا لیه وه و له کاتی خویندنا فیری مندا لان بکریت:

له لایه کی دیکه وه لیکه وته کانی شه رانگیزی دیاره. پیویسته زیاتر کار له سه ر ئهم هیله ناوه راسته بکه یین بو ئه وه ی که سانی بویر پیناسه بکه یین که ئه مانه به رفتاری لیبراوانه یان تووره یی خویان به رپوه ده بن، به ده بر پنی تووره یی به بی ئه وه ی زیان به که سانی دیکه بکه یینن. کاتیک به مندا لان ده لئین یان له دانیشته کاندرا راسته وخو سه یری چاوی ئه و قوتا بییه ملهورانه بکه و بلئ «تو بو ت نییه ده ست بخه یته ناو جانتا که مه وه. من زور به و کاره ت قه لئس ده یم، من وه لامت ده ده مه وه، من ئه مه لای به رپوه به یری قوتا بخانه رایده که یینم. تو مافی ئه وه ت نییه مه رزی من به زنی. تو مافی ئه وه ت نییه ده ستم لی بده یت. ئه مه ده بیته رفتاریکی بویرانه، که هه یه جانی خوی ده رده بری به لام مشتیک له ده مت نادات (دیمانه ی ژماره ۳۸ - مه هدی مؤتمیمی، 105 Pos).

مه سه له ی گۆرینی روانگه کان له سه ر ئاستی کو مه لگا وه ک پیشت سه باره ت به کاری مندا لان باسی کرا ئهم جاره یان له ژینگه ی پهروه رده روو ده دا که به ره مه ی پهروه رده کردنی که رامه ت و بویری به رگری له خو کردنه، به بی ئه وه ی توندوتیژییه ک روو بدا یان که سیک بیته قوربانی سووری سوو کایه تی و تووره یی.

به م روانگه وه، فیر کردنی وتنی «نا»، پهروه رده ی سیکسی و شیوازه کانی خو پاراستن و به رگری له خو کردن، ته نها له ته مه نی مندا لی و میرو مندا لیدا سنووردار نابیته وه و پیویسته هه موو تاکیک له هه موو قوناغیکی ژیانیدا - ته نانه ت دوا ی ئه وه ی ته مه نی چل یان په نجا سالی ش بی - ده رفه تی ئه وه ی هه بی که دووباره فیر بیته وه و میشکی خوی له پاشماوه ی راهینانه توندوتیژه کانی پاک بکاته وه:

خالئیکی دیکه که ده بی بیلیم ئه وه یه که پیویسته جه ختیکی زور له سه ر پهروه رده بکه ینه وه، پیناسه ی بویری و مودیله کانی بویری و مودیله کانی وتنی «نا» و شیوازه کانی خو چاودیریکردن ... چونکه ئه مه په روه یه کی هه میشه ییه و نابئ وا بیر بکه ینه وه که دایک و باوکیکی ته مه ن ۵۰ سال نابئ رابه یتیرین. ئه و دایک و باوکه ته مه ن ۵۰ ساله به دلنیا بییه وه پیویسته پاشماوه و لیکه وته کانی شیوازی پهروه رده کردنی تاکره وانه و توندوتیژانه ی باوکی له میشکیدا بسرپته وه و مودیلکی نویی پیشکشی بکه یین. پیویسته خزمه تگوزاری ده روون چاره سه ری پیشکشی بکری و رابه یتیریت. مندا لیک

دوو سالان و دایکې مندالیکې دوو یان سی سالان فیږ بکه یین که له خولی په روه رده ی سیکسیدا فیږی نازایه تی و بویر و رفکاری لیږاوانه ی هه بی بو نه ووه ی هم منداله پینج سالانه یان نه و منداله ی که له باخچه ی ساوایانه له لایه ن ماموستایه ک یان که سیکې که ووه ده سندریتی سیکسی نه کرته سر. نه مه بو ته ووی ته مه نه. دایک پیویستی به راهینانه، نه و منداله پولي دوو مه ش پیویستی به راهینانه که فیږ بی که چون خوی بیاریزی و ناگای له خوی بی و بهرگرکردن ته نه مش و شهق خستن نییه (دیمانه ی ژماره ۳۸ _ مه هدی مؤتمینی، Pos 123)

هم دریژده دان به په روه رده و گرینگیدان به شیوازه کانی مندالپه روه یی تاکړه وانه، جاریکې دیکه پیویستی ناسینه وې سووړه کانی توندوتیژی و بهرهمه پنه ووه ی له سر ناستی خانه واده و کومه لگامان وه بیر ده پنه نه ووه؛ نه و سووړانه ی که هر واه سادیه ی به راهینان له به یین ناچن و پیویستیان به ویه که پر ووه ی به توانا کردن و هه موارکړنه ووه ی بیر و باوه په کان و تیگه یشتن له هه ست و سوژه کان دریژې پی بدریت.

چالنجیکې گرینگی دیکه، به هه ندوه نه گرتنی توانا کانی ژیان و زیره کی هه یه جانی له لایه ن سیسته می په روه رده یه. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان وپرای په خنه گرتن له دوخی ئیستا وتی:

«له قوتا بخانه کانی ئیراندا وانه یه ک هه یه به ناوی "سبک تفکر و مهارتهای زندگی (شیوازی بیرکړنه ووه و لیږهاتووی ژیان)" له پوله کانی هه شتم و نوی ناماده بییدا ده خوینری و ماموستایه کی دیاریکراوی بو نییه. وه کاتی پشوودان دهیدن به ماموستای وانه ی زانسته کومه لایه تییه کان یان راوژکار یان راهینه ری که شه پیدان، که زور جار کاتی نه و وانه ده دهن به ماموستای بیرکاری که نه و ماموستای بیرکاریه بی و دوو ووه ی بیرکاریان فیږ بکات. کتیبیکې ۸۰-۹۰ لاپه ری به ناوی «شیوازه کانی بیرکړنه ووه و لیږهاتووی ژیان» نه ویه که پیویسته له ماوه ی سالانی خویندندا دوو سی بهرگی کتیب له سر زیره کی هه یه جانی بنووسین و چاپی بکه یین (دیمانه ی ژماره ۳۸ _ مه هدی مؤتمینی، Pos 127)

له م گیرانه ووه دا سیسته می په روه رده له بری نه ووه ی تییکوژی که شارومه ندانیک دروست بکا که توانای بهرپوه بردنی هه سته کانیا ن هه یه و ده توانن ږگری له توندوتیژی بکه ن و له میکانیزمه کانی په یوه ندی سازکردن تیگه ن، به روونی جهخت له سر گواستنه ووه ی کومه لیک دهیتا و زانیاری ده کاته ووه و نه مه ش واه ده کا ده رچووانی هم سیسته مه په روه رده ییه له کاتی رووه پرووونه ووه ی قهیرانه کانی ژیان و کونترولکردنی تووړه یی و خوده رپړین و بهرگرکردن له سنووری تاییه تی خویان، له راده به دهر خه ساره لگر بن.

له لایه کی دیکه وه دیمانه له گه لکراوان ئاماژه بهم خاله ده کهن که ریگریکردن له توندوتیژی ته نهها له ئاستی پهروه دهی گشتیدا بهدی نایه و پیووستی به دهستیوهردانی پسپوړانه و پشتیوانیی له گروپه خه ساره لگړه کانه، به تایبته ئه و کوران و پیاوانه ی که به هوکاری جوړاوجوړ - له وانهش فشاره کوډمه لایه تی و فرهه نگییه کان - خوږیان له دربرینی رهنج و نه زموونه توندوتیژییه کان به دوور ده گرن. په کییک له درووناسه کان وپرای ئاماژه دان به ئاسته جیاوازه کانی ریگریکردن، ده لی:

ئیمه هه میشه پیشگیریان له سی ئاست هه یه، مه به ستم ئه وه یه من
هه میشه بهم ئاستی پیشگیری به پابه ندم. پیشگیری بو ئاستی سه ره تای
هیشتا هیچ رووی نه داوه و ئیمه له ریگه ی پهروه دهی گشتیه وه ده لی یین
چونکه وا پیشبینی ده که یین که ئه مه رووداوه به له بهر چا وگرتنی هه لوموړج و
به ستینه کانی کوډمه لگا و بنه مال له کان و به هر حال هه رووداویک یان هه
فاکته ریک یان هه چیه ک بی، ئه مه روو بدات. که واته ئیمه له راستیدا له
ئاستی سه ره تاییدا خه لک فیری پیشگیری ده که یین، توخودا وریای خو تان
بن با ئه مه روو نه دات. فیریان ده که یین که کوره کان ئاگاداری بارودوختان
بن که له دریژه ی گه شه کردنتاندا تووشی ئه م کیشانه نه بن. تکایه ئه م
کارانه مه که ن. خیزانه به ریژه کان له گه ل کوره کانتان ئه م کارانه بکه ن.
له راستیدا ده بی چاکسازی له وپوه ده ست پی بکا به ده گمه ن کیشه روو
ده دات. مه به ستم ئه وه یه ماموستایه ک که کار له سهر کوران ده کا زوره ... له
بیرمه که چهند سالییک له مه و بهر کارم ده کرد، یانه یه کی کچانمان هه بوو که
پالپشتی کچانی خوار ۱۸ سالیان ده کرد، یاری توپی پتیا ن ده کرد، فیری
وه رژیکیان ده کرد که بو کچان گونجاو بوو، هه روه ها له شه قامی ئینقلاب
یانه یه کی کوران هه بوو له شوینیکی دووره به ریژ بوو (دیمانه ی ژماره ۵۷ خانم
جیریایی، Pos 186)

له م گیرانه وه دا جوړیک له هه لاواردن و جیاکاری له پشتیوانی کردنی کچان و کوران له سهر
ئاستی کوډمه لایه تیدا درده که ویت؛ وه ک ئه وه ی پشتگیری کردنی کچان و فیرکردنی کارامه ییه کانی
ژیانیان بوو ته نورمیکی قبوولکراو، به لام کوران هیشتا له م بواره دا ده رفعت و ئیمکاناتیان که مه.
ئهمه ش له سهر پیووستی گرینگیدان به پیداویستییه تایبه ته کانی پیاوان له بواری پیشگیری له
توندوتیژی پیداگری ده نوییت.

هه روه ها راهینان له سهر ئاستی سییه م کاتیک گرینگ ده بی که توندوتیژی رووی دابی و ئامانج
که مکړنه وه ی لیکه وته کانی بیت. ئه م جوړه راهینانانه بریتییه له پیشکه شکردنی خزمه تگوزاری
درووناسی، پشتیوانی کوډمه لایه تی، و ریڼمای یاسایی بو قوربانیان توندوتیژی و خیزانه کانیان:

پاشان له سهر ئاستی سییه مه که کوډمه لگا کاتیک که ئه و توندوتیژییه

رووی داوه چ راهینانیک پیشکەش به قوربانی و خیزانی قوربانیه که ده کا بو
ئه‌وه‌ی ریگری بکری له لیکه‌وته‌کانی دواتری ئهم توندوتیژییه و ئهو کیشانه‌ی
که به دوایدا دین؟ ئیستا که خیانه‌ت رووی داوه، پیاوه تارینراوه. چون
کیشه که چاره‌سەر بکه‌ین بوئه‌وه‌ی هه‌مووان که‌ترین زیان ببینن؟ باشه
ئیمه خیانه‌ته که چاره‌سەر ده‌که‌ین. ژن دیته‌وه‌ سەر مال و حالی خوی، ئهی
منداله‌کان. منداله‌کان رقیان له باوکیانه. ژنه که هه‌موو رۆژیک بو له به‌سەر
مێرده‌دا ده‌کات. له پراکتیکدا ئیمه له سی ئاستداین (دیمانه‌ی ژماره ۵۷
خانم جیریایی، Pos 188)

به‌م شیوه له په‌روه‌رده‌کردنی مندالانی کاره‌وه‌ بگه‌هه‌تا ده‌گاته‌ روونکردنه‌وی کۆمه‌لناسانه‌ی
ره‌گ و پیشه‌ی توندوتیژی، هه‌موویان لایه‌نه‌ جیاوازه‌کانی ستراتیژییه‌کی که‌لان نیشان ده‌ده‌ن که
پیی ده‌وتری په‌ره‌پێدانی راهینان بو هه‌موو ئاست و ته‌مه‌نه‌کان. راهینان وه‌ک ده‌ستیوه‌ردانیکی
کۆمه‌لایه‌تی هاوکاری که‌مکردنه‌وی توندوتیژی دژی پیاوان و خه‌ساره‌ته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی
دیکه‌ ده‌کا و به‌خسته‌نه‌ رووی مۆدیلیکی کارامه‌ی گه‌شه‌کردن و دینامیزی کۆمه‌لایه‌تی، ریگا بو
خۆشگوزهرانی جه‌ماوه‌ری خۆش ده‌کات.

۱۰-۳. راهینانی لیهاتوویه‌کانی مندالپه‌روه‌ری

له‌ گیرانه‌وه‌ی ئهم توێژینه‌وه‌دا، راهینانی لیهاتوویی و کارامه‌یه‌یه‌کانی مندالپه‌روه‌ری ته‌نها
ئامرازیک بو ریگریکردن له‌ توندوتیژی دژی پیاوان نییه، به‌لکوو بناغه‌ی چاره‌سه‌رکردنی سووره‌کانی
توندوتیژی له‌ ناو‌خانه‌واده و کۆمه‌لگایه. کاتیکیک باس له‌ راهینانی مندالپه‌روه‌ری ده‌کری، روانگه‌ی
ئیمه له‌ گواسته‌نه‌وه‌ی کۆمه‌لیک زانیاری یان پیشنیار تیده‌په‌ری و ده‌بیته‌ به‌نامه‌یه‌کی قوول بو
دوو‌باره‌ دروستکردنه‌وی رۆل و په‌یوه‌ندییه‌ بنه‌ماله‌یه‌یه‌کان؛ وه‌ک دیمانه‌له‌ گه‌لکراویک له‌ دیارترین
نموونه‌دا ده‌لی:

و به‌ دایک و باوکان ده‌لێین نه‌ شیوازی تاکه‌روانه‌ باشه و نه‌ شیوازی
که‌مه‌رخه‌مانه و نه‌ شیوازی شیلگیرانه به‌لکوو شیوازی هه‌یمه‌نانه باشه.
شیوازی په‌روه‌رده‌کردنی دایک و باوک سالارانه باشه. پاشان پیکهاته‌کانی
شیوازی هه‌یمه‌نه‌دارانه باس ده‌که‌ین دواتر ئه‌نجام ده‌ده‌ین، دواتر ئهو دۆخانه
پیناسه ده‌که‌ین که‌ ئهو دایک و باوکانه‌ی که له‌م خولانه‌دا به‌شدان، تووشی
ده‌یان بارودۆخ ده‌بن و له‌و بارودۆخانه‌دا فیریان ده‌که‌ین که‌ ده‌بی چی
بکه‌ن، ده‌بی چی له‌ مندالیک بکه‌ین که‌ چاکه‌ی رژاندوو، ده‌بی چی له‌و
منداله‌ بکه‌ین که‌ چووته‌ هۆلی وه‌رزش و له‌ جیانی کاتریمیری ۷ ئیواره ۱۱
شه‌و گه‌راوته‌وه‌ تو‌ی دایک و باوک ده‌بی چی له‌و منداله‌ بکه‌یت ... هه‌موو
ئهم باب‌ه‌تانه‌ کتیبیکیان هه‌یه، کتیبیان له‌باره‌وه‌ نووسراوه، کاری توێژینه‌وه‌یان

له سهر كراوه، ئيمه پلانمان بۆ كارىگه ريبان داناه، به لام پهروه ده لايه نيكي
 كار كه يه، ده بي پيكهاته كاني تر ده ستكاري بكرين بۆ ئه وهى توندوتيزى كه م
 بېته وه (ديمانه ي ژماره ۳۸ - مه هدى مؤتميني، Pos 125)

ليړه دا، گوړاني دايك و باوكايه تي به جه ختكر دنه وه له سهر شيوازي هه يمه نه دارانه - كه به پتي
 ليكو لينه وه زانستيه كان، ته وه ري هه يمه نه و موحبته هاوسه نك ده كا و زمينه بۆ ته ندروستي
 دهرووني مندالان خوښ ده كات (حسن زاده، ۱۳۹۶) - ئامانجي سهره كي پهروه ده يه و شيوازه
 پراكتيكه كاني، وه كوو رو لگي تران له خوله كان، خولقاندني بارودوخي واقيعي، و پرؤقه كردني
 كاردانه وهى دروست بهرام بهر به كرده وه كاني مندالان دهناسينرېت. گواستنه وهى ئه م راهينانان
 له بواري تيوريه وه بۆ بواري رهفتاري روژانه ي دايك و باوك خالي چپراني زنجيره ي توندوتيزيه،
 چونكه زوريك له دايك و باوكان رهفتاري توندوتيز نه ك به ئاگاييه وه، به لكوو له وه لامي فشاردا
 به رهه مي ده هيننه وه.

له گيړانه وه يه كي ديكه دا ديمانه له گه لكر او به روانينيكي ره خنه گرانه وه ئاماژه به گوړانكاريه كاني
 كومه لگا و پيناسه كرده وهى رو لي دايك و باوك ده كا و باس له وه ده كا به هو ي بالاده ستى فرهه نكي
 ديجيتالي و ميدياييه وه بووني دايك و باوك كال بووته وه:

هه رجي ئيستا هاتوته ئاراه، له سايه ي ئه م ته كنه لوجيا و ئه م فرهه نكه،
 فرهه نكي ديجيتالي و ميديايي و لاساييكر دنه وه، ده توانين بلين كه له
 پهروه ده كردني مندالدا رو لي دايك و باوك به تايهت له ته مه ني سهر تر دا
 كال بووته وه و مندالپهروه ري كه وتوته ده ست ئه م موبايله ي كه هه مانه، و
 ئينستاگرام كه شيوازي ژيان به رهه م ده هينيت (ديمانه ي ژماره ۴۱. سجاد
 موته هه ري نه سه ب، Pos 33).

ئه م گيړانه وه به رووني نيشان ده دا كه خيزان و مندالپهروه ري له مرؤدا رووبه رووي ئالنگاري نو
 بوته وه: زالبووني ميديا به سهر زهين و شيوازي ژياني مندالان و مير مندالان واي كرده وه كه رو لي دايك
 و باوك كه نمونه و سه رچه شني سوزدري و پهروه ده بين لاواز بېت. له سهر ئه م بنه ما، ده توانين
 بلين كه راهيناني كارامه يي دايك و باوكايه تي ده بي ماوه راي گواستنه وهى نه ريتي چه مكه كان
 بي و ئامرازي نو بۆ دايك و باوكه كان دابين بكا بۆ ئه وهى دايك و باوكه كان له گه ل فه زاي
 نو ي پهروه ده دا خو يان ريك بخه ن؛ چه مكيك كه دهرووناسه كان له ژير ناوي «مندالپهروه ري
 ميديايي» و «خوينه واريي ديجيتاليي دايك و باوك» باسيان كرده وه (محمدي، ۱۳۹۹).
 چالنجيكي ديكه ي راهيناني مندالپهروه ري، دابراني خانه واده له پرؤسه ي راهيناني فرهه ميه.
 وه ك ديمانه له گه لكر او يك ده ليت:

بۆ نمونه له ولاتاني روژاواييدا شتيك هه يه به ناوي پزيشكي خيزان

و راویژکاری مندالیان هه‌یه و له‌حاله‌تی جیاجیادا سهردانی ده‌که‌ن و له‌باره‌ی مندال داوای راویژی لی ده‌که‌ن. من ده‌لیم هه‌مان ته‌و گرووپ و چین و توژیانه‌ی کومه‌لگا، بۆ نمونه له‌باخچه‌ی ساوایان و قوتابخانه‌ی راهه‌هینری، به‌لام خیزان هیچ راهینانیک نابینیت. ته‌و دووانه به‌ته‌واوی له‌یه‌کتر جیان و هیچ په‌یوه‌ندییه‌کیان به‌یه‌که‌وه نییه. هه‌روه‌ها که‌رتی تایبته له‌باخچه‌ی ساوایان هه‌ر هیچ نه‌بی هه‌فته‌ی دوو رۆژ خانه‌واده بی به‌یه‌که‌وه له‌گه‌ل منداله‌که‌دا راهینان بینن، واته‌خانه‌واده هیچ له‌باره‌ی منداله‌وه نازانی و هیچ زانیارییه‌کیان له‌سه‌ر دنیای مندال نییه (دیمانه‌ی ژماره ۵۸. مه‌رزیه‌ی حسینی، Pos 231)

لی‌ره‌دا پچرانی په‌یوه‌ندی نیوان سیسته‌می په‌روه‌رده‌ی فهرمی (باخچه‌ی ساوایان، قوتابخانه) و سیسته‌می نافهرمی (بنه‌ماله) به‌روونی ره‌خه‌ی لی ده‌گیریت؛ وه‌ک شتی په‌روه‌رده‌ی مندال به‌بابه‌تیک‌ی پسپۆری و جیا له‌ژیانی خیزانی سه‌یر ده‌کری و دایک و باوک له‌سووری فیربوون دوور خراونه‌ته‌وه. ته‌م خاله له‌لیکۆلینه‌وه‌کانی ته‌م دواییه‌ی بواری ده‌رووناسی گه‌شه‌سەندینشدا تیشکی خراوته‌سه‌ر؛ چونکه‌راهینانی دایک و باوکایه‌تی و مندالپه‌روه‌ری، به‌تایبته له‌سالانی سه‌ره‌تایی مندالدا، ته‌نها راهینان بۆ دایک و باوک نییه، به‌لکو وه‌به‌ره‌ینانیک‌ی بنه‌ره‌تییه بۆ ریگریکردن له‌زۆریک له‌خه‌ساره‌ت و توندوتیژییه‌کانی داهاتوو (باقری، ۱۳۹۸).

له‌هه‌مان کاتدا دیمانه‌له‌گه‌لکراویکی دیکه‌باس له‌پیناسه‌کردنه‌وی رۆل و مانای خانه‌واده ده‌کات؛ رۆلیک که‌ته‌گه‌ر ریک نه‌خه‌رتیه‌وه، سووری توندوتیژی له‌نه‌وه‌یه‌که‌وه بۆ نه‌وه‌یه‌کی دیکه ده‌گوازیتیه‌وه:

دروستکردنی گروپی پشتیوانی که‌ئاسانکاریک هه‌بی که‌بتوانیت پارچه‌کان لای یه‌ک ریک بخاته‌وه. سیسته‌م ته‌مه‌ی داوه [به‌لام] له‌ده‌ست چوو. کووری به‌ده‌خت له‌کوپی بینن زیر به‌و نرخه‌گرانه بۆ کچی بکری، شایی بۆ بگری دیقه‌دیقه به‌خزم و که‌س و کار بکا، خانوویه‌کی خوش به‌کری بگری یان بیکری. چه‌مکه‌کانی هاوسه‌رگیری چیه، خیزان چیه، رۆلی من له‌و خیزانه‌دا وه‌ک پیاویک، رۆلی ژن چیه، رۆلی مندال چیه، من ده‌لیم وه‌ک چۆن رۆلی پیاو فه‌رامۆش کراوه، هه‌ر ئاواش رۆلی ژنیش فه‌رامۆش کراوه، رۆلی منداله‌کانیش فه‌رامۆش کراوه. دایکیک یان باوکیک که‌ ۲۴ کاتر می‌رخزمه‌نگوزاری پیشکەش ده‌که‌ن و ده‌بی کار بکه‌ن. ماوه‌یه‌ک له‌مه‌وبه‌ر بابه‌تیکم ده‌خوینده‌وه ده‌ر باره‌ی په‌روه‌رده‌کردنی ئابووری مندالان. نوسرابوو ره‌نگه‌له‌ته‌مه‌نی ۳ سالییه‌وه ده‌بی منداله‌کانمان فیری به‌های پاره بکه‌ین، منیک که‌ده‌چمه‌سه‌ر کار، ته‌گه‌ر کار نه‌که‌م، پاره‌م نابی که‌بۆ یاری

بکرم. من له ته مه نى ۳ سالييه وه مندا له کانم فیږی ئه م چه مکانه ده که م،
 بۆ نمونه ئه گهر من ئیلناز بم، من هاوسه رم، من بۆ نمونه پیاو بم، ئه گهر
 له دایک و باوکمه وه فیږ نه بم که پینگه ی ئابووری دایک و باوکم چیه، من
 ده بی بزائم پینگه ی ژن و میږد چیه، چونکه دایک و باوکم بۆ من ئه وه بوون.
 پیم وایه ئه م دۆمینۆیه ته وای وه لاهمه که یه. ئه گهر له شوپنیکه وه کوتایی پی
 نه هیتم، له گهل نه وه ی پیش خۆم هیچ فره قیکم نابیت (دیمانه ی ژماره ۷۸.
 ئیلناز سه فایی، Pos 108)

له م گپرا نه وه دا، ناسینه وه و راهینانی سیستماتیکی رۆله خانه واده ییه کان و پهروه ده ی ئابووری
 له مندا لییه وه رینگا بۆ شانکندن سووری توندوتیژی و به ره مه پینانه وه ی خوش ده کات؛ وه ک
 تیۆریه کانی ده رووناسی کۆمه لایه تی - وه کوو تیۆری فیږبوون له رینگه ی بینین (به ندورا) - نیشانیان
 داوه، په یوه ندییه کانی ده سه لات و رۆله کان له ناو بنه مالده هه ندی سه رچه شن و مۆدیل بۆ مندا لان
 ده خولقینن که راسته وخۆ له داها تودا دووباره ده بنه وه (یوسف نیا، ۱۳۹۵ هه تاوی).
 به لام هیچ دایک و باوکایه تییه ک و مندا لپهروه ییه ک به بی بوونی پشتگیریه پیکهاته ییه کان و
 هاوکاتبوونی له گهل بواره کۆمه لایه تی و میدیاییه کانی دیکه کاریگهر نابیت. له گپرا نه وه یه کی تر دا
 روون ده بیته وه:

ده بی هاوکات پیکه وه بن. پیم وایه هاوکات پیکه وه ده بی چهند ئه رکیک
 ئه نجام بدریت. نا کرئی ئیوه خه لک ئاگادار بکه نه وه، هۆشیار بکه نه وه.
 ئیستا تیگه یشتم، به لئ، ئیستا تیگه یشتم که ئه م ره فتاره دروسته، ئه مه
 توندوتیژییه. و دواتر من ده چمه قوتا بخانه و ده یبینم نا خراپتر ده بیته وه.
 چونکه من تیگه یشتم و ئاگادار بوومه وه، به لام ئیستا ناتوانم ئه و توندوتیژییه
 که به سه رمدا دیت به رهنگاری بیه وه. من ده ره قهت نایه م، هیزم نییه. ره نگه
 پیشتر وشیاریم نه بووه و ئه م توندوتیژییه به شیوه یه کی تر لیک ده دایه وه
 و لئی تیده گه یشتم و پشتگویم ده خست، به لام ئیستا ئاگادارم، ده زانم چ
 به لایه ک خه ریکه به سه رمدا دی، به لام ناتوانم هیچ بکه م. نه دامه زراوه یه کی
 پشتیوانی هیه، نه راهینانیک هیه، هیچ پیکهاته یه ک نییه که بتوانم خۆم
 ده ربهرم. به رهنگار بوونه وه ی توندوتیژی به ده ستیک نا کریت. بۆچی ده بی
 هاوکات پیکه وه بن، هاوکات راهینان هه بی، راگه یانده کان ده بی کار بۆ
 هۆشیار کردنه وه ی خه لک بکه ن، له هه مان کاتدا ئه و دامه زراوانه ی پشتیوانی،
 یاسایی و ریکخواه ییانه پیویسته پشتگیری خویان بنوین (دیمانه ی ژماره
 ۸۳. مه سهوود بابایی، Pos 66)

له م ئه زمونه دا راهینانی کاریگهر په یوه سه ته به بوونی پشتیوانی له ئاستی کۆمه لایه تی و

دا‌کۆکی‌کاریدا؛ واته‌ نه‌ک ته‌ن‌ها دایک و باوک ده‌بی فی‌ر بن، به‌ل‌کوو را‌گه‌یان‌دن و یاسا و دامه‌زراوه پش‌تیوانییه‌کانیش ده‌بی پیکه‌وه بو ریگریکردن له توندوتیژی و ده‌ر‌پرینی کۆن‌ترۆل‌کراوی هه‌یه‌جانه‌کان کار بکه‌ن.

ئه‌م شیکارییه‌ ئاشکرایه له ئه‌ده‌بیاتی زانستیدا به «سووری توندوتیژی نیوان نه‌وه‌کان» ناسراوه (منصوری، ۱۳۹۴) و ئاماژه به‌وه ده‌کا که تا سه‌رچه‌ش‌نی توندوتیژی له خیزانه‌کاندا نه‌نی‌ژرئ و شی‌وازی راهینانی هه‌یمه‌نه‌دارانه (نه‌ک ده‌سه‌لات‌خوازانه، نه‌ک که‌مه‌ترخه‌مانه، نه‌ک شیل‌گیرانه) جی‌گه‌ی نه‌گریته‌وه، سووری چه‌وساندنه‌وه و ئازاردان له نه‌وه‌یه‌که‌وه بو نه‌وه‌یه‌کی دیکه ده‌گوازی‌ته‌وه. کۆبه‌ندیی گیرانه‌وه‌کانی ئه‌م تو‌ی‌ژینه‌وه و تی‌ورییه زانستییه ته‌واو‌که‌ره‌کان جه‌خت له‌سه‌ر پ‌ی‌ویستی راهینانی ته‌کو‌وز و به‌شداریکردنی هه‌مه‌لایه‌نه‌ی دامه‌زراوه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و پ‌یناسه‌کردنه‌وی رۆل و ل‌یک‌چ‌و‌واندنی راهینانی خیزان و سیسته‌می په‌روه‌رده‌ی فه‌رمی ده‌که‌نه‌وه. پ‌یش‌گیریی راسته‌قینه له توندوتیژی دژ به ره‌گه‌زی نیر ته‌نیا کاتیک مومکین ده‌بی که ل‌یه‌ت‌وو‌یی مندا‌ل‌په‌روه‌ری هه‌یمه‌نه‌دارانه بی‌ته‌ بناغه‌ی به‌رنامه‌ی راهینان و پ‌ال‌پشتی له خیزانه‌کان و کۆمه‌ل‌گا و هه‌روه‌ها ئه‌م راهینانانه پ‌ال‌پشتییه‌کی پ‌یکهاته‌یی و میدیاییشی هه‌بی‌ت بو ئه‌وه‌ی نه‌وه‌ی نو‌ی بتوانی له ژینگه‌یه‌کی ته‌ندروس‌ستردا گه‌وره‌ بی و له سووری توندوتیژی به‌دو‌ور بی‌ت.

په‌روه‌رده‌ی په‌یوه‌ست به LGBTQ

له شیکردنه‌وه‌ی ئه‌و داتایانه‌ی که باس له رۆلی راهینانی په‌یوه‌ست به ئیل‌جی‌بی‌تی کیو له ریگریکردن له توندوتیژی دژی پیاوان، به تایه‌ت ئه‌وانه‌ی که شوناسی س‌یکسی یان ره‌گه‌زیتیان له‌گه‌ل نۆرمه‌ بال‌اده‌سته‌کاندا یه‌ک نا‌گریته‌وه، ده‌بینین که نه‌زانی و نه‌بوونی راهینانی سیسته‌ماتیک، زه‌مینه‌خۆش‌که‌ری خه‌ساره‌ت و توندوتیژییه‌ فره‌ت‌و‌ی‌ژه‌کانه؛ له سه‌ر‌ل‌یش‌ی‌وا‌ویی قوولی شوناسییه‌وه بگه‌ر هه‌تا ده‌گاته تاراندنی خانه‌واده‌یی، هه‌ژاری زانیاری، ک‌یش‌ه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و ترسان‌ک‌ترین جۆره‌کانی گۆشه‌گیری و خۆنازاری.

خالی ده‌ست‌پ‌یک‌ی هه‌موو گیرانه‌وه‌کان، نه‌بوونی راهینانی فه‌رمی و زانستی سه‌باره‌ت به شوناسی س‌یکسی و ج‌ین‌ده‌رییه، تائه‌و‌را‌ده‌ی که تاک سا‌ل‌ان‌یکه له‌گه‌ل ئه‌ش‌که‌ن‌جه‌ی ناوشیاریدا ده‌ست و په‌ن‌جه نه‌رم ده‌کا و روون بییه که به شوناس‌یکه‌وه ده‌ژی.

«گه‌وره‌ترین و یه‌که‌م ک‌یش‌ه‌یه‌ک که ئه‌م که‌سانه ئه‌وه‌یه که ئه‌وان شوناسی س‌یکسیی خۆیان نازانن، باشه، ئیمه‌ نزیکه‌ی ۳۷۰ جۆر ئاراسته‌ی س‌یکسی‌مان هه‌یه که پ‌ی‌ویسته تاک بی و بیان‌خو‌ی‌ن‌یه‌وه، واته به‌بۆ‌چ‌وونی من هه‌موو که‌سیک ده‌بی بی و بیان‌خو‌ی‌ن‌یه‌وه، ئه‌مه ده‌بی له قوتا‌بخانه‌کان بو‌تر‌یه‌وه، به‌دا‌خه‌وه له ولاتی ئیمه‌دا نا‌کر‌یت. بواریکی خو‌ی‌ندنی زان‌کۆ‌یی له زان‌کۆ‌کاندا دا‌بن‌ر‌ی بو ئه‌وانه‌ی که ده‌یان‌ه‌هو‌ی یارمه‌تی ئه‌و که‌سانه بدن که خۆیان بدۆز‌نه‌وه، پ‌ی‌ویسته

له قوتابخانه کان وانه یه ک سه باره ت بهم بابه ته هه بیت. له ئه وروپا و کومه لگا
 رۆژاوا ییه کان نه یاری زوره، ده لاین ئه گهر فیر بکری، مندا له کهم ده بیته تره نس،
 نه خیر، ئهم مندا له ی تو ناییه تره نس، ئهمه هه ر بووه به لام ئیستا خو ی ده ناسی
 و ئه و قسه ش زور گه مزانیه، ببووه، ئهمه گه وجانه یه [پیده که نی] ئهم که سه
 یه گجار په خمه یه، به لام زیاتر به هو ی کومه لگا نه ریتییه کانه وه و گو ی پینه دانه یه
 که هه یه، زۆریک له هاوړیان، زۆریک له دایک و باوکان نایزان و له رووی نه زانی
 و که می هوشیار بیه وه ده توان ئهمه بلین. زوره یان پوست و پله و پیگه ی
 به رزیان هه یه، به داخه وه زورن به لام ئیمه ناچین چاره سه ریان بکه ی» (دیمانه ی
 ژماره ۵۰. شایان، Pos 15)

ئهم لیدوانانه به روونی نشان ده دن که پیناسه کردنه وه ی راهینانی سیکسی و په روه رده ی
 جینده ری (پورمحمدی و همکاران، ۱۴۰۰) بۆ ریگری کردن له دووباره بوونه وه ی سووړی سه رلیشیاوای،
 تاراندن و توندوتیژی دژی پیاوانی ناهاوسان (ره گه ز گۆراو) یان خاوه ن شوناسی سیکسی جیاواز
 گرینگه.

گه رانی به دوا ی شوناسی سیکسی و نه زانی زورجار له هه رته ی میرمندا لیدا زه ربه ی ده روونی
 جیدی لی ده که ویته وه و تاک سالانیک له بی په نا ه ی و نکۆل کردیدا ده هیلیته وه؛ وه ک له م
 ئه زمونه دا ها تووه:

«بۆ نمونه خۆم که هه ر له مندا لییه وه مه یلم بۆ کوران هه بوو. و
 نه مده زانی، و ئهم نه زانییه زۆترین زه بری له من دا، هه ر بۆه ش نه مده زانی، و
 کاتیکیش هیچم نه مده زانی و نه مده زانی کیم و چیم چۆن ده متوانی مامه له ی
 له گه ل کیشه کهمدا بکه م» (دیمانه ی ژماره ۸۴. شایان، Pos 4).

ئهم دۆخه نه ک ته نها که لینی شوناسی لی ده که ویته وه، به لکوو ده بیته هو ی دا برانی ده روونی
 و ته نانه ت خو سه رزه نشتر کردن و دله راوکی به رده وام (هردر و لوکس، ۲۰۱۷).
 ئهم نه بوونی راهینان و پشتیوانیه ته شه نه به کیشه کان ده دا، به تاییه تی کاتیک خانه واده و
 کومه لگا، به هو ی نه بوونی سه رچاوه ی فیر بوون، له بنه رته وه هیچ ئاگادارییه کیان له جیاوازی و
 پیداویستییه تاییه ته کانی ئه و که سانه نییه و بیده نگ ی یان لادانی له راهینانه کان تاکه کان له
 سووړی توندوتیژیدا ده هیلنه وه:

«زۆریان له ته منی سه ربازیدا له کاتی تیپه راندنی مه شقی سه ربازیدا
 توووشی کیشه ده بن و زۆریان ئهم بابه ته لای خانه واده کانیا ن ناگیر نه وه بۆ
 نمونه هاوړیکانی خۆم، ئهم بابه ته پیویستی به وه یه ئه و نه ده له کومه لگادا
 جی بکه و ی و ده بی له فه زای مه جازی و تۆره کومه لایه تییه کان و له

ږیگهی پاکینج و مالپهر و کتیب و سهرچاوه و چهندين شتی ترهوه خه لک
راهینانی به رفراوان ببینن. ئیمه وه رگیرانی زنجیره یه که توپژینهووی بیانی و
نیوده وله تیمان گهره که بو ئه ووی خانه واده کان تیبه گهن" (دیمانه ی ژماره
۸۴. شایان، Pos 26)

ئهم گیرانه وانه جهخت له وه ده که نه وه که هوشیار کردنه وه نابۍ تنها له تاکه کانداسنووردار
ببیته وه، به لکوو ده بی خانه واده و بهرپرسان و هه موو چین و توپژه کانی کومه لگا بگریته وه (یوسفی
رابری، ۱۳۹۹ هه تاوی).

له م نیوه ننده دا، راهینانی فهرمی و نافهره نگی، له ئاستی سهره تاییه وه هه تا زانکو، وه که
ږیکاریکی سهره کی له قه لاهم ده درۍ که ده توانۍ سووړی توندوتیژی دژۍ پیاووانی ئیل جی بی تی
که م بکاته وه:

«وه که وتم توندوتیژی دژۍ کومه لگهی ئیل جی بی تی کیو زوره، ږیکاری
یه که م نه وه یه که راهینانی زانستی و پسپورانه پیشکesh به هه موو خه لک
بکری بو ئه ووی بتوانن خویمان بناسن، به لام هه نگاوی یه که م راهینانه»
(دیمانه ی ژماره ۵۰. شایان، Pos 174)

ئهم لوژیکه زانستیه به ته وای له گهل نه نجامه کانی توپژه رانی بواری پیشگیری یه که ده گریته وه
که جهختیان له سهر رولۍ راهینانی هه مه لاینه و بهر زکردنه ووی ئاستی به توانا کردن و تهن دروستی
دهروونی - کومه لایه تی خه ساره لگره کان کردووه ته وه (بانرجی و شاه، ۲۰۲۰).

ههروه ها په ږه پیدانی لپه اتوووی و به توانا کردنی تایبته بو گروویه ترانسه کان به شیوه یه کی
جددی باسی کراوه و گیرانه وه کان نیشان ده دن که ئه و که سانه ی که دواي نه شته رگه ربی گورینی
ږه گز به هوۍ نه ووی نه زموونی ژیاوی هاوشیوه ی کورانیان نه بووه کاتیک که ده چنه ناو رولۍ
پیاووانه وه توووشی چ بوشاییه که ده بن؛ به جوریک که:

«ئیمه له ئیستاه کومه لگهی تایبته به لپه اتوووی و کارامه یی ژیانمان
هه یه، به تایبته بو که سانی ترانس، که پیشتر وه که کچ په روه رده کراوه و
نه شته رگه ربی گورینی ږه گزی کردووه و هاتوته ناو کومه لگهی پیاووانه وه،
زوریک له نه زموونه کانی مندالیی پیاوکیان نه بووه. ئیمه خولی لپه اتوووی
و کارامه یی ژیانمان بو داده نیین بو ئه ووی بتوانن زیاتر خویمان له گهل
کومه لگهی پیاواندا بگونجینن. زور یارمه تیانی داوه. به لام نه وانه ی ئهم کاره
له گهل ئیمه ناکهن هندی بوشاییان بو دروست ده بیت. مه گهر بچنه ناو
کومه لگهی پیاووانه وه، نه زموونه کان تازه دره نگه، به لام نه زموونی کومه لایه تییان
زیاتر ده بی و باشتتر ده توانن خویمان له گهل کومه لگادا بگونجینن". (دیمانه ی

ژماره ۶۴ . شایان وهرامینی. ترانس، (Pos 251)

ئهم راپۆرتیه نمونهیه کی دیاری پیشنیاری دهروونناسانی کۆمه لایه تییه که خوگونجاندن له گه‌ل رۆلی ره‌گه‌زیتی نوێ زیاتر له‌ رینگه‌ی راهینانی ژبانی و کۆمه‌لایه‌تیدا به‌ده‌ست دیت (مکاری و همکاران، ۱۳۹۷).

جگه‌ له‌ په‌روه‌رده و لێهاتوویی، ره‌هه‌نده‌کانی پشتیوانی - تهن‌دروستی و خو‌شگوزهرانی بۆ که‌م‌کردنه‌وه‌ی فشار و پیش‌خستنی تهن‌دروستی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی گروپه‌کانی ئیل‌جی‌بی‌تی‌کیو گرینگی دووقاتیان هه‌یه. بۆ نمونه‌ی دروست‌کردنی شوێنێکی بۆ پشتیوانی و په‌یوه‌ندیساز‌کردن وه‌کوو خانووی سه‌لامه‌ت، کافیه‌ی گفتوگو و به‌نامه‌ی به‌شدار‌یک‌کردن ده‌توانی هه‌ستی گۆشه‌گیری و تاران‌دن و ته‌نانه‌ت توندوتیژی پیکهاته‌یی که‌م بکاته‌وه:

“ئیمه‌ له‌ گه‌ل مندا‌لانی ترانس کار ده‌که‌ین چونکه‌ کیشه‌ی خو‌راکیان هه‌یه، کیشه‌ی بژیویی ژبان و شوینی حه‌وانه‌وه‌یان هه‌یه، ده‌بی خانوویه‌کیان بۆ به‌کری بگرین و ته‌نانه‌ت پێدا‌گریمان له‌سه‌رئه‌وه‌ کرد که‌ پاره‌ دانین خانوویه‌کیان بۆ جیه‌جی بکه‌ین بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌مانه‌ شه‌و بتوانن تیی‌دای بخه‌ون، بۆ کاتی خه‌وتنی تیی‌دا پشوو بدن، پشوویه‌کی دروستیان هه‌بی و پا‌کو‌خا‌وێنییه‌کی دروست و چاکیان هه‌بیت. بۆیه‌ کافیه‌ی کم بۆ دانا‌ون. ده‌هاتن و دا‌ده‌نیشتن و با‌سی هه‌موو شتیکیان ده‌کرد، شی‌عریان ده‌خوینده‌وه، چی‌رۆکیان ده‌خوینده‌وه، کتی‌بیان ده‌خوینده‌وه و په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ل یه‌کترا ده‌کرد” (دی‌مانه‌ی ژماره ۲۱. سابری، Pos 91)

هه‌روه‌ها به‌رز‌کردنه‌وه‌ی ئاستی هۆشیاری سه‌باره‌ت به‌ هاوسه‌رگیری و تایه‌تمه‌ندییه‌کانی ژبانی هاوبه‌ش پرسیکی گرینگه‌ که‌ نه‌بوونی ئه‌و باب‌ه‌ته‌ ده‌توانی بی‌ته‌ سه‌رچاوه‌ی توندوتیژی و تینه‌گه‌یشتن و لیکه‌وته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ به‌رچاوه‌کان. ئه‌زمونه‌ ژباوه‌کان نیشان ده‌دن که‌ که‌سی ترانس یان خانه‌واده‌که‌ی ده‌بی ئا‌گاداری سنوورداری و تایه‌تمه‌ندییه‌ فیزیۆلۆژییه‌کان، شوناس و ته‌نانه‌ت یاسا‌کان بن بۆ ئه‌وه‌ی نه‌هیلن ژبانیکی هاوبه‌شی پر کیشه‌ دروست بی:

«هن‌دیک جار به‌هۆی تیک‌چوونی هۆرمۆنه‌کان یان جو‌ری په‌روه‌رده‌کردن یان شی‌وازی ژبان، که‌سه‌که‌ ده‌گه‌رته‌وه‌ ده‌لی من گه‌ره‌که‌ پیاو‌بم، یان ره‌نگه‌ حه‌زی له‌ کچیک بی، هۆرمۆنه‌کانی به‌رز و نزم بوون و ئه‌مه‌ بۆ زۆر که‌س روو ده‌دات. ده‌لی حه‌زم لێیه‌ پیاو‌بم. ئیستا که‌ زانست زۆر پیش که‌وتووه‌، زوو هه‌ولێ گۆرینی ره‌گه‌زی خو‌ی ده‌دا، له‌ حالیکه‌ ئه‌مه‌ به‌ هیچ شی‌ویه‌ک ترانس نییه‌، نابێ ئه‌ندامی زا‌وز‌یی نه‌شته‌رگه‌ری بکا، نابێ جه‌سته‌ی بگۆریت، هه‌مان ئه‌و ژنه‌یه‌ که‌ ده‌توانی شو‌ونه‌کا، به‌لام نابێ نه‌شته‌رگه‌ری گۆرینی

ږه گزي بؤ بکري وې له بهر نه وې هوشیاري نیښه، ده ږوا نه شته رگري ده کات" (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان وهرامیني. تره نس، Pos 265)

«بؤ نمونه که سیک که هاوسه رگری کردوه ده بی هاوبه شه که ی بزانی که نه مه که سیک ترانسه، به لام ږنگه نه ښووسی، به لام پیوسته تیښات. هندیک شوین له به لگه ی هاوسه رگریدا ده ښووسن، ده لین ده بی باوکی بووک نه مه بزانتیت. نه گه ر که سیک پی خوش نه بوو، بل تره نس نه و ده چنه شوینیک نه و کاره ده که ن که باوکی بووک نه زانتیت. هه چي منم پیم وایه نابي به هیچ شیوه یه که به ښه مالنه ی بووکه که بگوتري، به لام چي بکه یین ...» (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان وهرامیني. تره نس، Pos 171)

«پیوسته بزانی که ناتوانی مندالی بیت. به هر حال، پیوسته هه موو شتیک بزانتیت. بزانی هاوبه شه که ی تره نس. ئیتر نه و ده دیت نه ناو هریمی تایه تیسی نه و ده که بلای نه ندای زاوزیم [بیوورن، داوای لیبورنتان لیده که م] چونه، چون سیکس ده که م. نه مه هیچ په یوه ندیبه کی به باوکی بووکه و نه نیښه. پیوسته بزانی که من ناتوانم مندالم بی، و ناتوانم به باشی تیری بکه م. ده بی هه موو شتیک به کچه بلای پی خوشه هاوسه رگری له گه ل کچیکدا بکا که پی خوش نیښه خانه واده که ی بزانت دنا سه رکوتی ده که ن، هه راسانی ده که ن یان ږنگه هه ر نه هیلن شوو به و ترانسه بکات (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان وهرامیني. تره نس، Pos 173)

نه م گیرانه وانه ده ریده خن که کراو هی و شه فافیه ت نه ک ته نیا له گفتوگو ی راسته و خودا، به لکوو له یاسا و ریساهه فرمیبه کانیشدا ده بی له بهر چا و بگری بؤ نه وې ږنگري له سه پاندنی فشاری ده روونی و توندوتیژی ږه گزیتی بکری (نه حمه دی و هاوکارانی، ۱۴۰۱). له کو تاییدا نه و گیرانه و په پیشکه شکراره کان نیشان دده که په ره پیدانی سه رچه شنه هونه ریه کان و راهینانی داهینه رانه ش ده توانی له هوشیار کردنه وې خه لک و که مکړدنه وې جیا کاری و توندوتیژی ږولیکی گرینگ بگرییت. نمونه یه کی سه رکه وتوو له م ږوه و نه نمایشی شانؤ به ناماده بوونی خودی که سانی ترانسه، که نه زموون و ږنجه که س نه دیوه کانیا ن راسته و خؤ نیشان دده دن:

«من هاتم شانویه کم به ریوه برد به ناوی» (آوای ترنس) ده نگی ترانس». نالیم کاریکی نیاب بوو، به لام پیم وایه کاریکی مه زن بوو، دوو سی هاوړیم هاتبوون بؤ نه وې شانویه ک سه بارت به ترانس به یینه سه ر په رده. به لام نه کته ره کان هاتبوون بؤ نه وې ږولی ترانس بگرین. نه وه کاری منه، نه و په سپوږی منه. من له خودی نه دمانی نه و جفا که کو مه لگه که که لک

وهرده گرم من خودی تره‌نسه‌کانم کرده ئەکته‌ر و ئەوانیش هاتبوون بۆ
نمایشکردنی شانۆکه و ئەوه کارێک بوو کارێکی نایاب بوو، هه‌رچییان
ده‌ویست له‌سه‌ر شانۆ ده‌یانگوت هیچ سیناریۆیه‌کمان نه‌نووسیوو که ئەمانه
بیخۆینه‌وه. به‌ تره‌نسه‌کانم وت «چیتان پێی خوشه‌ بیلین.» ته‌نها ئەو شته‌ی وا
له‌ مێشکیاندا بوو ده‌یانگوت و منیش یارمه‌تیم ده‌دان و به‌ یارمه‌تی هاوڕێکانی
ده‌ره‌ینه‌ر بانگه‌یشتهم کردن و هاتن و رۆلیان گێرا. و کارێکی زۆر باشیان کرد»
(دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۱. سابری، Pos 23)

شانۆده‌رمانی، نمایشی داهینه‌رانه و ته‌کنیکه‌ هونه‌ری – ته‌وه‌رییه‌کانی دیکه، ئامرازێکی به‌هێزن
بۆ شکاندنی بێده‌نگی، تابۆسڕینه‌وه، زیادکردنی هاودلی و ئاسانکاری بۆ پرۆسه‌ی چاکبوونه‌وه و
به‌هێزکردنی کۆمه‌لگا خه‌ساره‌لگه‌ره‌کان (کارتر، ۲۰۱۹).

راهینان بۆ به‌رپرسان و پسپۆران و کارناسان

راهینانی ناوه‌نده‌کانی ئینتزامی و دامه‌زراوه‌ دادوه‌رییه‌کان بۆ ده‌ستیوه‌ردان له‌ توندوتیژی خێزانی

ئهو زانیاری و ده‌یتایانه‌ی که له‌ دیمانه‌ مه‌یدانییه‌کانه‌وه کۆ کراونه‌ته‌وه نیشان ده‌ده‌ن که
ئالنگاری و چالنجی به‌رده‌م ده‌ستیوه‌ردانی دامه‌زراوه‌ ئینتزامی و دادوه‌رییه‌کان له‌ به‌ره‌وربوونه‌وه‌ی
توندوتیژی دژی پیاوان فره‌توێژ و ئالۆزه. ئهو گێڕانه‌وانه‌ی که لی‌ره‌دا خراونه‌ته‌ روو، ئهو ده‌رده‌خه‌ن
که ئهو لاوازییه‌ بنه‌ره‌تییه‌ی که له‌ ژێرخانه‌ پسپۆرییه‌کان، نه‌بوونی خزمه‌تگوزارییه‌ فریاگوزارییه‌کان
و ناھۆشیاریی کۆمه‌لایه‌تی، ئاسته‌نگیکی جدیدین که ناھیلن سووری توندوتیژی خێزانی به‌
شیوه‌ی کاریگه‌ر کۆنترۆڵ بکری‌ت. به‌ گوته‌ی دوکتور وه‌لی بارامی، ده‌ستیوه‌ردانه‌کانی پۆلیس
هیشتا نه‌ریتییه‌ و بناغه‌یه‌کی کارناسانه‌ی نییه‌؛ خزمه‌تگوزاریی پشتیوانیی مۆدی‌رنی وه‌ کوو هیللی
فریاکه‌وتنی کۆمه‌لایه‌تی و راوێژکاری ته‌له‌فونی له‌ زۆر ناوچه‌دا به‌تایبه‌ت له‌ گونده‌کانی رۆژاوا‌ی
ئێراندا (مه‌به‌ست رۆژه‌لاتی کوردستانه‌) بوونی نییه‌ و نه‌بوونی هۆشیاریی گشتی ئاسته‌نگی به‌رده‌م
ره‌وتی داواکردنی یارمه‌تی و سوودوه‌رگرتن له‌ خزمه‌تگوزارییه‌ پسپۆرییه‌کانه. ئهم نه‌بوونی هۆشیارییه‌
گشتیه‌یه‌ که‌م به‌ره‌سته‌ که ناھیللی رێگرییه‌کی کارا له‌ توندوتیژی خێزانی بکری‌ت (گودرزی و
همکاران، ۱۴۰۱).

وینه ۱۶: ریگریکردن له توندوتیژی دژې پیاوړتیا

له ناستی کرده پیدا، گیرانه وې ته فسه ریکې خانه نشینکراوی پولیس جهخت له وه ده کاته وه که پولیس وه ک هیلی پیشه نگی وه لامدانه وې قهیرانه کان، ناچاره به بی پشتیبانی راهینانی چر و پسپورانه و له فزه زایه کی نا ارامدا بریاری خیرا بدات؛ جیگایه ک که دادوهر دهر فته تی ته وې هه یه پیدا چوونه وه به که یسکدا بکا به لام پولیس ده بی ده سته جی ستراتیژی دروست هه لبریت. ته م دوخه پیوستی گرینگیان به راهینانی کارا و بریاردهر و پشته ستو به زانیاریه کانی ته فسه رانی پولیس دوو هینده زق ده کاته وه؛ زهروره تیک که له لایه ن ته ده بیاتی جیهانییه وه سه باره ت به پرسه کانی پولیس پشتر است کراوه ته وه (پورحسینی و همکاران، ۱۴۰۰؛ Goodman-Delahunty & Corbo Crehan, 2016).

شیکاری دیمانه قوولته کان لایه نیکی دیکه ی پیوستی راهینان زهق ده کاته وه: هه یمه نه ی پیشه ی پولیس کاتیک ده بیته ریگری که هاوکات له سهر بنه مای پتانسیلی یاسایی و کارامه یی دهر وونناسانه دامه زرایت؛ ته گه رنا یان زه مینه بو به دکه لکی له ده سه لات خوش ده کا یان کاردانه وې پاسیقانه و بی توانایانه ی لی ده که وپته وه (میرزایی و همکاران، ۱۴۰۲؛ Stover et al., 2010). لیړه دایه که گرینگی راهینانی پسپورانه و مؤدیرن و ته وپه ر که رتی درده که ویت؛ راهینانیک که له سهر بنه مای لیها تووی چاره سه رکړدنی مللانیکان، ده ستینشانکړدنی فورمه شاراه کانی توندوتیژی خیزانی و به ریوه بردنی نا کوکییه کانه و ته م راهینانه له لیپراوه بی یان هه یه جان به دروه

(سیف و همکاران، ۱۴۰۲؛ Wang et al., 2023).

له ټيکه لکردنی ټه نجامه کانی دیکه ی ټم توپړینه وه و به تاییه ت گیرانه وه ی شایان و به زرگری، جهخت له وه ده کرپته وه که خالی ده سټیک بو هر چه شنه گورانکاریه کی په روه رده یی ته نها به توانا کردنی پولیس و دادوه ره کان نییه، به لکوو راهینانی ټامانجدار و توپړ به توپړ بو چینی بلیمهت و چینی بالادهستی کومه لگایه. په که م: ده بی کهسانی پسپور و یاسادانه ران و که سایه تییه دیاره کان (له وانه ش که سایه تییه ناوداره کان و به رپرسانی سیاسی و ټه کادیمیسته کان) رابه پیرین بو ټه وه ی روانگه و سیاسه تی گشتی گورانی به سهردا بی و ټم گورانکاریه قبول بکری و له پرووی کومه لایه تییه وه شه رییه تی پیویستی هه بیټ. وه ک له گیرانه وه کانداده رده که وی، پیکهاته ی دهسه لات و نورمه کومه لایه تییه کان به بی کوده نگی و پشتیوانی سیسته می بالادهست، نه ک هر به رگه ی گورانکاریه کی به رده وام ناگری، به لکوو رهنکه بیته هو ی هه لپه ساردن یان سهرکوتکردنی کومه لایه تییه هه ر چه شنه داهینانیک (کرمی، ۱۳۹۹).

ټم ټاراسته له گه ل ټه نجامه تیورییه کانی سیسته مه کومه لایه تییه کان (لومن، ۱۹۹۵) و مودیل ه سهرکه وتووو ناوخیویه کان (فتحی و همکاران، ۱۳۹۸) یه ک ده گرپته وه؛ گورانکاری به رده وام ته نها به گورانکاری له ټاستی سهرکرده فیکری و زانستییه کان و سهرچه شنه کان یان دهست پیده کات. بویه، راهینانی پسپوری، چ له بواری شوناسی و ره گه زیدا بی یان له بواری خه ساره ته دهروونی کومه لایه تییه کان بی، پیش ټه وه ی بگواز رپته وه بو ټاستی راهینانی گشتی و دارپشتی سیاسهت سهره تا ده بی به شیویه کی دروست له لایه ن کهسانی پسپور و ټه کادیمی و پزیشکانه وه فام بکری و کوده نگی له سهر دروست بکریټ.

هاوکات له گه ل ټم ټاراسته ی له سهره وه بو خواره وه، پیویستی راهینانی گشتی له دیمانه کاند ا ټماژه ی پیکراوه؛ جیگایه ک که خه لکی گشتی ده بی بتوانن جوړه کانی توندوتیژی دهستنیشان بکن و فیری ټامرازه کانی کونترولکردن و ریگری بین. راهینانی گشتی توانای دهستنیشانکردن و به کارهینانی ریکاره کانی چاره سهرکردنی ناکوکی به رز ده کاته وه و توندوتیژی له چوارچیوه ی خیزان و کومه لگادا که م ده کاته وه، به مهرجیک ټه و چه مکه زانستی و واقعیینانه ی که له سهر بنه مای کوده نگی شاره زایانه بگواز رپته وه (فتحی و همکاران، ۱۳۹۸).

له کوټاییدا، ټه نجامه کان جهخت له وه ده که نه وه که سیاسه تی راهینانی پیشگیری دوو داخوازی دینیته ټاراه: له لایه که وه ټامانجدار و پسپورانه بو کهسانی هه لکه وته و به رپرسان و یاسادانه رانه بو ټه وه ی چوارچیویه کی یاسایی و شه رییه تبه خشی کومه لایه تی دروست بکن، و له لایه کی تره وه گشتاندنی زانست و لیها تووی و کارامه یی له سهر بنه مای زانسته، بو ټه وه ی ټاستی لیها تووی جه ماوه ری به رز بیته وه و چین و توپړه جیاوازه کانی کومه لگا به توانا بین. پشتگوپخستنی ټم پیکهاته دوو فاقه، نه ک هر لیکه وته خه سارناسییه کان خراپتر ده کا، به لکوو زه مینه ی به ره مه پنه وه ی توندوتیژی و ناکارامه یی سیاسه ته دهستیوه رده ره کانیش فراوانتر ده کات. له کوټاییدا به بی

گورانکاری و مودیلسازی سهر کرده روشنبره کان و بالادهسته کان هیچ گورانکارییه ک له بواری نوره کومه لایه تییه کان ناتوانی بهردهوام و کاریگر بیت (لومن، ۱۹۹۵؛ کرمی، ۱۳۹۹).

راهینانی نامانجداری چاره سهرکردنی پرس له دامه زراوه په روه رده ییه کان

له لیکدانه وې رولې راهینانی چاره سهرکردنی پرس و کیشه کان بډ ږنګرکردن له توندوتیښی دژې پیاوان، گپړانه وې به شدار بووان به روونی نشان دده که چوڼ په روه رده ی فهرمی و نافهرمی ده توانی سووړه کانی توندوتیښی بشکینی یان به پیچه وانه وې له ږنګه ی که موکوړی و پاسیچی خوږانه وې به ره میان بهینته وې. په کیک له دیمانه له گه لکراوان به ئاشکرا جهخت له سهر پیویتی جیبه چیکردنی به نامه کانی راهینانی فهره نگی چاره سهرکردنی کیشه کان له دام و ده زگا جیاوازه کان - له په روه رده و راهینان و خیزانه و بگره هتا ده گاته زانکوکان و تهنانهت و هزاره تی فهره ننگ و ئیرشادی ئیسلامیش - ده کاته وې:

به لام ته گهر به راستی بمانه وې کاریکی بناغه دارمان له بواری فهره نگی چاره سهرکردنی کیشه کانمان کردبی پیوسته راهینه کان له و هزاره تی فهره ننگ و ئیرشادی ئیسلامی، په روه رده و راهینان (قوتابخانه کان)، زانکوکان ده کړی وه ک پرژه یه کی تاقیکاری پیکه وې جیبه جی بکړن (دیمانه ی ژماره ۲۱. سابری، ۷۳ Pos).

ئم جهخت کردنه وې له سهر دهستیوه رانی پیکهاته یی و پلان بډ دارپژراو ئه وې نشان دده که سیسته می په روه رده یی ته گهر به باشی ږیک بخری، ده توان ههر له سهره تاوه لپهاتووی و کارامه یی چاره سهرکردنی کیشه و شیوازی شیوا بډ به رنکار بوونه وې ئالنگارییه کان له نهستی قوتابیان و خویند کاراندا بچینیت؛ شتیک که تیوریسییه ننگه لی وه کوو ئیلیاس و هاوکارانی باس له وې ده که ن که ژپانی پیکهاتوو له سهر بنه مای لپهاتووی ژپان و کومه لایه تی له ږنګرکردن له توندوتیښی ده کات (Elias et al., 2017).

له لایه کی تره وې گرینگی رولې په روه رده و راهینان و خیزانه کان راسته وخو په یوه ندی به و ژینگه وې هیه که مندالان و میړمندالان له به رامبر قهیران و مملانیکاندا به ئه زموونی ده که ن. وه ک به شدار بوویه کی دیکه هو شدار ده دات:

پیوسته له دوو بواردا کار بکهین، په روه رده و راهینان و خیزان، که ئیستا له زوریک له خیزانه کاند، تنها له بهر ئه وې جوړی په روه رده گوراوه، له بری ئه وې له تیقی راهینان بینن، له ئیستاگرامه وې سهیری راهینانی ده که ن. به د اخوه و زوریک له وانه ی له ئیستاگرام راهینان پیشکesh ده که ن خانه واده به لاریدا ده بن. راگه یاندنه فیکه کان، زهردن، دین وه ک

دهرووناس، شتگه لیک ده لاین که زور که س گرینگی پییده ده ن و کاریگه ری له سه ر بناغه ی خیزان داده نیت. به کورتی، یه ک جار و بو هه میشه، په روه رده و راهینان ده توانی کاریگه ریه کی گه وره ی هه بی، بو راهینان مروقی پسپور دابمه زرنیت (دیمانه ی ژماره ۵۱. نه میر موختاری، 76 Pos).

نهم گیرانه وه هو شداریه که سه باره ت به زالوونی په روه رده ی رووکه ش و نادرست و نافه رمی، به تاییه ت له لایه ن که سانی ناپسپور له فه زای مه جازی؛ ره وتیک که ده توانی زانستی ساخته و نورمه زینی درو بیانه بکاته به دیلی ناموژه ی دروستی چاره سه رکردنی کیشه و لپه اتوو ه کانی ژیان. نه نجامی توژینه وه کانیش نیشان ده دا که دیارده ی «راهینانی نافه رمی و ترانکه ر» له فه زای مه جازی (توره کو مه لایه تییه کان) ده توانی سیسته می په روه رده یی بو راهینانی لپه اتوو بی راسته قینه نا کارا بکات (Khajanouri et al., 2001).

فاکته ریکی گرینگی دیکه که له گیرانه وه کاند دوو باره ده بیته وه، نه بوونی راهینانی ستراتیژانه و نامانجدار له بواره کانی چاره سه رکردنی نا کوکی و په یوه ندیی کاریگه ر و دوو ره که وتنه وه له کرده وه ی شه رانگیزانه یه. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان به م شپوه باسی نهم نه بوونه ده کات:

نیمه له خانه واده کانمان، په روه رده و راهینان و سیسته می خویندنی بالآ له فره نگی چاره سه رکردنی کیشه کان، په یوه ندیی کاریگه ر و کارا، و شیوازه دروستره کانی ره فتار کردن فیر نابین بو یه شه رانگیزی ئاسانترین کاره و ساده ترین کرده وه یه (دیمانه ی ژماره ۳۸_ مه دی مؤتمینی، 31 Pos).

نهم وه سفه به روونی نیشان ده دا که نه بوونی لپه اتوو یی سازینه ر و په یوه ندیساز کردن، ریگه بو ده رکه وتنی خیرای شه رانگیزی و سووړه کانی توندوتیژی خوش ده کا، وه ک هه ندیک له توژه ران جه خیان له وه کرده وه ته وه که راهینانی چاره سه رکردنی پرس و ئاریشه کان و په یوه ندیی کاریگه ر له و فاکته ره سه ره کیانه ن که شه رانگیزی که م ده که نه وه و ئاستی ته ندروستی ده روونی له قوتا بخانه کاند به رز ده کاته وه (رقائیان، ۱۳۹۸ هه تاوی).

هه روه ها نه زموونی ژیاوی قوتا بیان و میرمندا لانیس جه خت له سه ر نه وه ده کاته وه که راهینانی چاره سه رکردنی کیشه کان و به ریوه بردنی نا کوکیه کان زور گرینگه. یه کیک له به شدار بووان به ئامازه دان به گیرانه وه یه ک له ژینگه ی قوتا بخانه، نیشان ده دا که چون چاره سه رکردنی کیشه کان ده توانی له ژبانی روژانه دا فورم بگری یان به ساده یی پشتگو ی بخریت:

نهمه به هیچ شیوه یه ک پیشبینی نا کریت. بو نمونه له ژینگه ی قوتا بخانه دا له گه ل هیچ که س کیشه ی نییه، بو نمونه کا برایه کی ملهور دی و خوار دنه که ی ده دزی، یه کیک به خیرایی ده چی به به ریوه به ره که ده لی، که خوار دنه که مان دزرا. یه کیک ساندو یچه که ی دزرا وه و چوو به به ریوه به ره که ی وتوو، به ریوه به ره

هات و پټی وت سبه‌ی بره پارهی ته و ساندویچه‌ی که خواردووته بو‌ی ده‌هینیته‌وه و ههر ته‌وه‌ش رووی دا. واته سزا‌که‌ی ته‌وه بوو که بری پارهی ته و ساندویچه‌ی که خواردووی بی‌گه‌ږنیته‌وه. واته ته‌وه نییه هه‌موو که‌سیک کیشی‌ی ئابووری هه‌بیټ (دیمانه‌ی ژماره ۸۰، عیرفان، Pos 194).

ثم ګیرانه‌وه، وپرای ئاماژه‌دان به بارودو‌خیک‌ی ساده به‌لام واقعی‌ی قوتابخانه، نیشان ده‌دا که چاره‌سهرکردنی کیشه‌کان ته‌گهر به شیوه‌یه‌کی لوژیک‌ی و به‌بی شه‌رانګیزی دهرروونی بی، ته‌نانه‌ت ده‌توانی نه‌هیل‌ی قه‌یرانیک سهر بو توندوتیژی بکیشی و فیربوونی ثم شیوازه سادانه‌ی چاره‌سهرکردنی چالنج‌کان، سهرمایه‌یه‌که بو ژپانی ده‌سته‌جهمی و تاکه‌که‌سیی داهاتوو. بو‌یه به پشتبه‌ستن به ګیرانه‌وه کانی ثم لیکو‌لینه‌وه ده‌توانین بلین تا زیاتر راهینانی لی‌هاتووی چاره‌سهرکردنی کیشه‌کان و به‌ږتوه‌بردنی تووره‌یی و شیوازی گفتوگو و سازکردنی په‌یوه‌ندی کاریک‌گر و راهینانی پسپو‌ری و پیکه‌اته‌کراو له سهره‌تای مندالییه‌وه هه‌تا زانکو‌ گرینگی پی بدری، ته‌گهری توندوتیژی - به‌تایبه‌ت دژې ره‌گه‌زی نیر - کهم ده‌بیته‌وه. هاوکات ته‌گهر ثم راهینانانه لاواز بن یان شه‌پولی راهینانی نیمچه زانستی‌ی مه‌جازی و پروک‌ه‌ش و ساخته‌جی راهینانی شیوا بگرنه‌وه و پسپو‌ری راهینراو له قوتابخانه‌کاندا بوونی نه‌بی ته‌وه که‌شیک‌ی له‌بار بو ته‌شه‌نه‌سندنی توندوتیژی و شه‌رانګیزی دروست ده‌بیټ؛ ته‌مه هه‌مان ته‌و سووره خراپه‌یه‌که تیوری ده‌یتابونیاد جه‌خت له‌سهر دوزینه‌وه و شکاندنی ده‌کاته‌وه.

ناماده‌کردن و به‌ره‌مه‌پینانی پاک‌جی راهینان بو یاریده‌ده‌رانی کومه‌لایه‌تی

له چوارچپوه‌ی کومه‌لگایه‌کدا که په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لات و سیاسه‌تی به‌رته‌سکه‌ره‌وه دهرفته‌ته‌کانی راهینانی پسپو‌رانه کهم ده‌کاته‌وه، ئایدیای به‌ره‌مه‌پینان و دابه‌شکردنی پاک‌جی راهینانی ته‌واو‌کهر بو یاریده‌ده‌رانی کومه‌لایه‌تی نه‌ک ههر ږکار‌یک‌ی ته‌کنیکیه، به‌لکوو وه‌لامیکه بو واقیعه کومه‌لایه‌تی، سیاسی و فهره‌ه‌نگیه‌کانی ئیران. ګیرانه‌وه‌ی په‌کیک له دیمانه‌له‌گه‌لکراوان به روونی لیکدژی نیوان ئاموزه فهرمیه‌کان و پیداو‌یستییه راسته‌قینه‌کانی کومه‌لگا ئاشکرا ده‌کا و نیشان ده‌دا که ههر چه‌شنه‌گو‌رانکارییه‌ک له راهینان و په‌روه‌رده که له بواری به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی توندوتیژی دژې پیاوان ته‌نجام بدری، ده‌بی پیش هه‌موو شتیک له‌سهر بنه‌مای واقیعه ژپاوه‌کان و داواکارییه‌کانی کومه‌لگا دابر‌ژږیت:

ته‌گهر راهینان پیشک‌ه‌ش بکری حکومت له‌به‌ر ئایدولوژیا‌که‌ی هه‌ندیک سنوورداری هه‌یه و حکومت پټی وایه خه‌لک ته‌و روانگه ئیسلامیه‌یان هه‌یه به‌لام نه‌خیر نیبانه، تا که‌ی ده‌یان‌ه‌ه‌وی و پیشان بدن که به‌لی خه‌لکی ئیمه هه‌موو موسلمانان نا و نییه. خه‌لک له واقیعتیرین تیروانینه‌کان تیده‌گه‌ن و پیشک‌ه‌وتنیک‌ی زور به‌ده‌ست ده‌هینن. و به‌ستینی راهینان، راهینانی مه‌جازی

وله ریگه‌ی توره کومه لایه تییه کانه که ئەمه هه‌نگاوی به کهمه بو دروستکردنی پاکتیجی راهینانی ته‌واوکه‌ر که مامۆستایانی زانکۆ یان یاریده‌ده‌رانی کومه‌لایه‌تی، سه‌ره‌تا پاکتیجه راهینان و به‌روه‌ده‌یییه‌کان له ناو خۆیاندا دابه‌ش ده‌که‌ن، واته که سه‌یک که خۆیندنی بالایی هه‌بی ده‌توانی فیری ئەو که‌سانه بکا که ئەمانه چین، چۆن، چۆن کاردانه‌وه‌یان ده‌بی و چ ریکارێکیان نیشان ده‌ین (دیمانه‌ی ژماره ۸۴. شایان، ۱۷ Pos)

له‌م گێرانه‌وه‌دا زۆر به‌روونی ئاماژه ده‌کا که روانگه و تیگه‌یشتنی خه‌لک رووی له‌ پیشکه‌وتنه و له‌ گه‌ل به‌ها و چاوه‌روانییه‌ فه‌رمیییه‌کانی ده‌ولت نا‌کۆکه و ئەمه‌ خۆی پێیوستیی سه‌ربه‌خۆیی و پ‌سپۆریبوونی راهینان بو یاریده‌ده‌رانی کومه‌لایه‌تی نیشان ده‌دات. ئەم مه‌سه‌له ئەوه‌ ده‌رده‌خا که هه‌تا ئەو کاته‌ی کۆنترۆل و ئاراسته‌ی راهینان له‌ سه‌ره‌وه و له‌سه‌ر بنه‌مای ئایدۆلۆژیا بی، ئەوه‌ گواستنه‌وه‌ی زانیاری کارپێکراو و هاوچه‌رخ، و به‌ شیوه‌یه‌کی بی‌لایه‌نتر و فراوانتر وه‌ کوو راهینانی مه‌جازی و پاکتیجی ته‌واوکه‌ر یه‌گجار زه‌روورییه. ئەمه‌ رێک هه‌مان ئەو رێکاره‌یه که له‌ ئەده‌بیاتی زانستیشدا رۆلی «زانیاری پ‌سپۆری گوازارو له‌ هاوتاه‌وه‌ بۆ هاوتا»^۱ و رۆلی راهینانی مه‌جازی له‌ تیپه‌رانندی به‌ربه‌سته یاسایی و سیاسیییه‌کان جه‌ختی له‌سه‌ر کراوه‌ته‌وه‌ (حسنزاده و هاوکارانی، ۲۰۰۱).

یاریده‌ده‌رانی کومه‌لایه‌تی، وه‌ک یه‌که‌م ئاماده‌بوونی رووبه‌روو بوونه‌وه له‌ گه‌ل حاله‌ته‌کانی قه‌یران و توندوتیژی، پ‌یوستیان به‌ لی‌هاتوویی پ‌راکتیکی و ناسینی ره‌وته‌کانی توندوتیژی و فۆرمه‌ شاراه‌وه و ئاشکرانی توندوتیژی و وه‌لامدانه‌وه‌ی پ‌روفیشنال و گونجابه‌وه. ئەو گێرانه‌وه‌ی که گه‌ره‌کمانه‌ قسه‌ی له‌سه‌ر بکه‌ین به‌ شیوه‌یه‌کی به‌ره‌هه‌ست ئەم پ‌یوستیییه‌ وه‌ها نیشان ده‌دا که زانین پا‌ژیه‌ی و که‌یس به‌ که‌یس له‌ تاکیکی راهیناره‌وه‌ بۆ که‌سانی دیکه‌ بگوازرێته‌وه، به‌ جو‌ریک که‌ هه‌ر یاریده‌ده‌ریکی کومه‌لایه‌تی نه‌ک ته‌نها راهینانی تیوری به‌لکوو کاردانه‌وه‌ی و رێکاری دروست بۆ بارودۆخه‌ ئالۆز و هه‌ستیاره‌کان فیر بێت. ئەم جو‌ره‌ راهینانه‌ نافه‌رمیییه له‌سه‌ر ئەزموون و گواستنه‌وه‌ی ورده‌ وردی لی‌هاتوویییه‌کان ریگه‌ به‌ یاریده‌ده‌ران ده‌دا که کاتیک رووبه‌رووی توندوتیژی جو‌راوجو‌ری دژ به‌ پیاوان ده‌بنه‌وه (له‌ توندوتیژی خێزانییه‌وه‌ بۆ توندوتیژی کومه‌لایه‌تی یان حکومی) وه‌لامی وردتر و کاریگه‌رتریان هه‌بێت؛ بابته‌یک که له‌ توێژینه‌وه‌ نیونه‌ته‌وه‌یییه‌کانیشدا وه‌ک «پێکهاته‌ی فیربوونی رێکخراو و نافه‌رمی» و کاریگه‌ریی راهینانی پاکتیجی^۲ له‌سه‌ر پ‌روفیشنال‌بوون و خۆراگری یاریده‌ده‌رانی کومه‌لایه‌تی پ‌شتراست کراوه‌ته‌وه‌ (Nutley & Homel, 2006).

به‌یوه‌ندی نیوان «فیربوونی مه‌جازی» و بیچمگرتنی «گرووی هاویاری پ‌سپۆری» له‌ ناو کومه‌لگه‌ی یاریده‌ده‌رانی کومه‌لایه‌تییدا، ته‌نیا وه‌لامیک بۆ سنوورداریییه‌ سیاسیییه‌کان نییه، به‌لکوو نموونه‌یه‌کی راشکاوی خولقاندنی ژێرخانی خۆراگری نه‌رم و گه‌شه‌ی سه‌رمایه‌ی کومه‌لایه‌تییه‌

1. Peer-to-peer knowledge transmission
2. Modular training

پسپوږیبه؛ فهاییک که تییدا زانست و ږیکاری ورد بو ږووبه‌ږووبونه‌وی فورمه بچووککراو یان نکولیلکراوه کانی توندوتیژی راسته‌وخو و له دهره‌وی بازنه‌ی فهرمی و ناکارامه دابه‌ش ده‌کریټ. ئەم پروسه به‌گویره‌ی بنه‌ماکانی گره‌ندد تیوری، به‌ره‌می ږیاری ته‌نیا پیکهاته‌یی نییه، به‌لکوو پیویستی به‌به‌شداریی چالاکانه‌ی ئەکته‌ره مه‌یدانییه‌کان و به‌کاره‌ینانی ئەزموون و لیهاټوویی و به‌هیزکردنی سوږیکتیقیه‌تیی یاریده‌ده‌رانی کومه‌لایه‌تییه (قنبری و همکاران، ۱۳۹۷ هه‌تاوی). به‌کورتی، دیماننه جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه که راهینانی مه‌جازی و پاکیتی راهینانی ته‌واوکه‌ر له لایهن ئەکادیمی یان یاریده‌ده‌رانی کومه‌لایه‌تیی به‌ئه‌زموونه‌وه کلیلی تیپه‌راندنی به‌ربه‌سته‌کان و په‌ره‌پیدانی لیهاټوویییه‌کان و پیناسه‌کردنه‌وی کاردانه‌وه ږوفیشنه‌اله‌کان له به‌ره‌نگاربوونه‌وی توندوتیژی دژۍ پیاوان؛ به‌جوړیک که ته‌نانه‌ت له بارودوخی سنووردارییه ئایدیولژیکیه‌کانیشدا، دیمه‌نیکی کارا بو‌فیربوون و پشتیوانی و هاوکاریی پسپوږی سه‌ره‌ل ده‌دا و هه‌ر یاریده‌ده‌ریکی کومه‌لایه‌تی له پروسه‌ی ږیگری و ده‌ستیوه‌رداندا به‌ش به‌حالی خو‌ی ده‌توانی ږولیکی چالاکتر و گورینه‌رتر بگيرټ.

به‌شداریکردنی ږاگه‌یاندنه‌کان و قوتابخانه‌کان له راهینانی بنه‌ماله‌دا

له پروسه‌ی شیکردنه‌وی هوکار و ږکاره کانی ږگیرکردن له توندوتیژی دژۍ پیاوان، ږولی میدیا و قوتابخانه‌کان له راهینانی خانه‌واده‌دا گرینگه و پیگه‌یه‌کی سه‌ره‌کی و حاشاهه‌لنه‌گریان هه‌یه. چاوخشاندنیکي ورد بو‌گپړانه‌وه‌ی دیماننه‌له‌گه‌لکراوان ئەوه پشتراست ده‌کاته‌وه که به‌شیکي زور له‌وره‌فتار و روانگانه‌ی که دواتر ده‌توانی زهمینه بو‌توندوتیژی خو‌ش بکا، له ژینگه‌ی خیزان و په‌روه‌ده‌ی سه‌ره‌تاییدا فورم ده‌گریټ. یه‌کیک له دیماننه‌له‌گه‌لکراوان به‌جه‌خت‌کردنه‌وه له‌سه‌ر ئەم په‌یوه‌ندییه ده‌لی:

«به‌رای من زوړیک له ږووداوه‌کان له ږیگه‌ی خانه‌واده‌وه له قالب ده‌درټن ئەگه‌ر بتوانین په‌روه‌رده‌که به‌دروستی ئەنجام بده‌ین زور باش ده‌بیټ. ده‌مه‌ه‌وی ئەوه بلیم که ږادیو و ته‌له‌فیزیونه‌کانمان، ږوژنامه‌کانمان و قوتابخانه‌کانمان، به‌تایبته قوتابخانه‌کانمان ده‌بی له‌م ږووه‌وه زور کار بکه‌ن (دیماننه‌ی ژماره ۲۱. سابری، Pos 39)

له‌م گپړانه‌وه‌دا په‌روه‌رده‌ی خیزانیی دروست به‌ته‌نیا ږیکه‌وت نییه، به‌لکوو پروسه‌یه‌کی دامه‌زراوه‌یی و ږیکخراوه‌که نه‌ک ته‌نیا له‌ئه‌ستوی دایک و باوکه، به‌لکوو دامه‌زراوه‌کانی وه‌کوو ږاگه‌یاندن و قوتابخانه‌ش ده‌بی چالاکانه ده‌ستوه‌ردانی تیدا بکه‌ن. ئەم ئاماژه به‌شیوه‌یه‌کی ناراسته‌وخو ئاماژه بو‌مودله‌کانی راهینانی کومه‌لایه‌تی ده‌کا که جه‌خت له‌وه ده‌که‌نه‌وه که کومه‌لگاوه‌گری و بیچمگرتنی شوناسی په‌گه‌زیتی له ږیگه‌ی هاوکاریی خانه‌واده و راهینانی فهرمی و ژینگه‌ی میدیاییه‌وه ږوو ده‌دات (مه‌یعی، ۱۳۹۸).

رۆلی ناسکی میدیا له گواستنەوهی زانیاری و گۆڕینی روانگهی خەلکی گشتی سەبارەت بە توندوتیژی دژی پیاوان له گێڕانەوهی دیمانه گەلکراویکی دیکەدا ڕەنگ دەداتەوه:

دەتوانین له ڕێگهی میدیاوه خەلک ڕاهێنین. مەرج نییه ڕاهێنان ئەوه بێ که کۆمەڵێکی زۆری خەلک بێ، دەبێ له ناو خانەوادهی خۆتەوه، بۆ نموونه زنجیریهک بروشور ئاماده بکړی و تەنانهت پیاوانیش بیخویننەوه و پێکه‌نن، بەلام ئەو پێکه‌ننه ئەوه دەرده‌خا که ڕەنگه له ژبانی خۆیاندا ڕووبه‌رووی ئەو جۆره شتانه‌ش ببنه‌وه و هەندیک هۆشیارییان پێ دەرڤی که پێویسته ئەم توندوتیژییه بخرێته چوارچێوه‌یه‌کی یاساییه‌وه (دیمانه‌ی ژماره ٤١. سەجاد مۆته‌هه‌ری نەسه‌ب، 35 Pos)

لەم گێڕانەوه‌دا ڕاهێنان له ڕێگهی میدیاوه تەنیا به زانیاری راسته‌وخۆ کۆتایی نایه، بە‌لکوه فه‌زایه‌ک بۆ وروژاندنی بابته‌ت تابۆکان دروست ده‌کا و نیشان ده‌دا که پیاوان هه‌میشه ئەنجام‌ده‌ری توندوتیژی و هۆکاری خه‌ساره‌ته‌کان نین. تەنانهت کاردانه‌وه‌گه‌لی وه‌کوو پێکه‌نینی پیاوان به‌ پێش‌نیاره‌کانی ئەو ڕاهێنانانه‌ی که له‌ ناو بروشوره‌کاندا هه‌یه، گوزارشت له‌وه‌ ده‌کا که میدیا - ئاگادارانە یان نا‌ئاگادارانە - تۆوی بیرکردنه‌وه و تێرمان له‌ نێو بینه‌ره‌کانیدا ده‌چێنی و دره‌نگ یان زوو ڕوانینیکی ڕه‌خنه‌گرانه‌یان پێده‌بخشی و وایان لێ ده‌کا که سەبارەت به‌ ڕه‌فتاره‌کانیان به‌ خۆیاندا بچنه‌وه. ئەم بابته‌ به‌ ته‌واوی له‌ گه‌ل دەرەنجامه‌کانی توێژینه‌وه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا یه‌ک ده‌گرێته‌وه که نیشانیان داوه‌ میدیا رۆلی په‌یوه‌ندیسازکردنی هه‌یه و ده‌توانی بۆ گۆڕینی روانگه‌ جێنده‌رییه‌کان ئاستی وشایی کۆمه‌لگا به‌رز بکاته‌وه و کار بۆ چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌ی شاراه‌ی توندوتیژی بکات (علوی، ١٣٩٦؛ قلی‌پوور و همکاران، ١٤٠٠).

بەلام خالێکی زۆر یه‌کلاکه‌روه‌ له‌ تیۆری ده‌یتابونیا‌د ئەوه‌ بوو که دیمانه‌له‌ گەلکراوان زیاتر سه‌رنجیان له‌سه‌ر ئەوه‌ بوو که خانەواده‌کان خۆینده‌واری ده‌روونیان نییه و سەبارەت به‌ نه‌خۆشییه‌ ده‌روونییه‌کان ناو‌شیان. له‌ زۆریک له‌ خێزانه‌کاندا هێشتا نه‌خۆشی ده‌روونی وه‌ک دیاردیه‌کی کلینیکی نابینرێ، بە‌لکوه‌ وه‌ک ته‌مبه‌لی، وه‌ره‌زی یان نه‌بوونی ئیراده‌ سه‌یر ده‌کری‌ت. له‌ یه‌کیک له‌ ڕاشکاوانه‌ترین گێڕانه‌وه‌کاندا ده‌یخویننه‌وه:

«پێویسته ڕاهێنان ببینی، بۆ ئەوه‌ی نه‌خۆشی ده‌روونی وه‌ک نه‌خۆشییه‌ک بناسی، زۆریک له‌ خێزانه‌کانمان نه‌خۆشی ده‌روونی وه‌ک نه‌خۆشییه‌ک ناسن: “هه‌سته‌وه، خۆت کۆ بکه‌ره‌وه، چاک بیه‌وه”، واته‌ “هه‌ست، ئیتر به‌سه”، ئەمه‌ تیگه‌یشتنیکی دروست له‌ نه‌خۆشییه‌کان نییه. و پێویسته ئەم ڕوانگه‌ بگۆڕین (دیمانه‌ی ژماره ٨٢. مێه‌دی جه‌وادی، 110 Pos)

لێره‌دا یه‌ که ڕاهێنانی میدیایی و قوتابخانه‌ له‌ گرینگییه‌کی ب‌ه‌ره‌ت ده‌بێت: گۆڕینی روانگهی

خیزانه‌کان به‌رامبه‌ر به نه‌خوښییه د‌روونییه‌کان کاریکۍ وا ده کا توندوتیژی د‌روونی و به‌تایب‌ت پښتگوځستن یان سووکایه‌تی کردن به پیاوه زیانلیکه‌وتووه‌کان گوښه‌گیری و سووړه‌کانی بیده‌نگی توندوتیژی لۍ نه‌که‌وپته‌وه. واته نه‌گه‌ر میدیا و سیسته‌می راهینان و په‌روه‌ده بتوانن تیروانینی گشتی بو نه‌خوښییه د‌روونییه‌کان بگوړن، ژینگه‌ی خیزانیش به‌ره‌و قبول‌کردن و پښتگیریکردنی نه‌د‌امه خه‌ساره‌لگره‌کانی به‌تایب‌ت پیاوان هان د‌درۍ و زهمینه‌کانی دروست‌بوون یان به‌رده‌وامبوونی توندوتیژی دژۍ نه‌وان به‌شیوه‌یه‌کی به‌رچاو لاواز د‌هبن (مطیعی، ۱۳۹۸).

توپړینه‌وه تیوړی و نه‌موونییه‌کان جه‌خت له‌وه ده‌که‌نوه که‌رولۍ راهینان و په‌روه‌ده‌ی فهرمی و میدیا له به‌ده‌روونیکردنی شیوازه په‌فتارییه ته‌ندروسته‌کاندا، به‌تایب‌ت له‌ بواری هه‌ستیاریی توندوتیژی دژۍ پیاوان، نابیت به‌که‌م سه‌یر بکړیت. سیسته‌می په‌روه‌ده به‌تایب‌ت له‌ قوتابخانه‌کاندا ده‌توانۍ له‌ ږنگه‌ی دارښتنی وانه و چالاکیۍ نه‌وپه‌ر د‌هرسی، فهای گفتوگو سه‌بارت به‌ شوناسی پیاوانه، ږگیرکردن له‌ توندوتیژی و به‌ره‌نگار‌بوونه‌وی کلیشه‌ په‌گه‌زیتیه‌ی ناماده‌ بکات. هه‌روه‌ها میدیاش له‌ ږنگه‌ی به‌ره‌مه‌ینانی ناوهرؤکی په‌خنه‌گران و په‌روه‌ده‌یی و نواندنه‌وه‌ی گیرانه‌وه‌ی راسته‌قینه‌ی له‌ توندوتیژی به‌ستینکی سه‌لامت بو وروژاندنی پرسیاره‌ بنه‌ره‌تیه‌کان دروست ده‌کات (قلی‌پور و همکاران، ۱۴۰۰). گیرانه‌وه‌کانی نه‌م لیکوځینه‌وه به‌ روونی د‌هریده‌خن که‌ له‌ هه‌ر شویتیک راهینانی به‌کومه‌ل و فهره‌نگسازۍ به‌ روانگه‌یه‌کی زانستی و واقعی و به‌رده‌وامه‌وه په‌یره‌و کرابۍ، زهمینه‌کانی توندوتیژی و تیروانینه‌هه‌له‌کان سه‌بارت به‌ نه‌خوښییه د‌روونییه‌کان و دووباره به‌ره‌مه‌ینانه‌وه‌ی ناواناتوره په‌گه‌زیتیه‌کان ورده‌ ورده لاواز بوون.

له‌ کو‌تاییدا ستراتیژی راهینان و په‌روه‌ده بو ږگیرکردن له‌ توندوتیژی دژۍ پیاوان ته‌نیا له‌یه‌ک دامه‌زراوه یان شیواژیکدا سنووردار نابیت‌ه‌وه؛ به‌لکوو زنجیره‌یه‌ک ناموژه و هه‌ستیارکردن له‌ ږنگه‌ی میدیا و قوتابخانه‌وه هه‌تا خیزان له‌ خو ده‌گریټ. گیرانه‌وه‌کانی نه‌م توپړینه‌وه ده‌یسه‌لمینن که‌ له‌ هه‌ر شویتیکدا په‌روه‌ده‌ی گشتگیر و نامانجدار هاتبیته‌ ئاراه، ته‌نانه‌ت سه‌ره‌تایب‌ترین توپژه‌کانی کومه‌ل‌گاش، له‌ پېشدا کاردانه‌وه‌ی سه‌ره‌تایی وه‌کوو گالته‌جاری و که‌مته‌رخمی له‌ خو‌یان نیشان ده‌دن، به‌لام دواجار رووبه‌رووی نه‌و پرسه‌ بوونه‌ته‌وه و د‌هرگیری وه‌لامدانه‌وه‌ی پرسیاریکۍ نوۍ سه‌بارت به‌ شوناس و په‌فتاری خو‌یان بوون. هه‌ر له‌به‌ر نه‌م هوکاره، راهینانی به‌رده‌وام له‌ میدیا و قوتابخانه‌کاندا، به‌ نامانجی هو‌شیار‌کردنه‌وه‌ی خیزانه‌کان، ده‌توانۍ ږگیری له‌ سووړی توندوتیژی دژۍ پیاوان بکا و له‌م کاره‌دا نمونه‌یان نییه (علوی، ۱۳۹۶).

په‌ره‌پیدانی راهینان بو هه‌موو گروپه‌ ته‌مهنی و په‌گه‌زییه‌کان

له‌ شیکاریۍ نه‌م گیرانه‌وه‌دا، په‌ره‌پیدانی راهینان بو هه‌موو گروپه‌ ته‌مهنی و په‌گه‌زییه‌کان، په‌روه‌ده‌ی سیکسی و په‌روه‌ده‌ی نازایه‌تی ږکاریکۍ کللییه که‌ ږگیری له‌ توندوتیژی دژۍ پیاوان ده‌کا و پیگه‌یه‌کی بنه‌ره‌تی هه‌یه؛ چونکه‌ داینامیکی کومه‌لایه‌تی و دووباره به‌ره‌مه‌ینانه‌وه‌ی په‌فتاره

زیانبه خشه کان ره گ و ریشه ی ده گه پټه وه بۆ پرۆسه کانی فیربوون و گواستنه وه ی به ها کان له تافی مندالییه وه هه تا هه ره تی گه وره سالی. پرسیری ته وه ری ئه وه یه که بۆچی پهروه ده ی گشتگیر و هه میشه یی ده بی ته وه ری پټشگیریکردن بی و چۆن بویری و پهروه ده ی سیکسی ده توانی سووره کانی توندوتیژی بشکینیت؟

له گیرانه وه ی یه کیک له دیمانه له گه لکراواندا بازنه ی مانای پهروه ده ته نانه ت له وته زای مندالی کار تیده په ری و ده بیته مۆدیلیک بۆ گواستنه وه ی ئه زموون و گۆرینی عه قلیه تی رۆژانه:

«پنویسته هه ندیک ئامۆژه له سه ر ئاستی میدیایی ئه نجام بدری که یه کیان راهینانی سه باره ت به مندالی کار بۆ ته وه ی خه لک و کۆمه لگا وشیار بن، ده بی تیگه ن که مندالی کار به نه دانی پاره ئیتر له سه ر شه قام نامین. و ئه م راهینانه ورده واده کا که هه مووان پاره به مندالی کار نه ده ن. من خۆم و هاوړیکانم کۆ بووینه وه یان ته نانه ت له سه ر پۆله کانی زانکۆ که چه ند سالی که له مه وه به به شداریم کردوه، له گفتوگۆی گشتیدا پرسیارم له چه ند که سیک کرد، سه ره تا زنجیره یه ک که سم بینی که ده پرسن کی پاره به مندالانی کار ده دا، ئه وه ی وا به زه یی پیدا دی، زوریان ده لین ئیمه هاوکاریان ده که ی، دواتر هاتین و له گه لیان دانیشترین و قسه مان له گه ل کردن، بینیم ئه گه ر پاره به و مندالانه بدری، ئه مه روو ده دا، دواتر هه مووان رازی بوون و وتیان ئیتر له مه ودا پاره ناده ی. ئه مه زۆر باشه. ده ی ئه مه خۆی له خۆیدا جوړیک راهینانه. بۆ ته وه ی زیانه کانی ئه م منداله له گه وره سالی دا که م بټیه وه (دیمانه ی ژماره ۳۰. حه مید مرادی، Pos 82).

ئه م پرۆسه ی گواستنه وه ی ئه زموون و هۆشیار کردنه وه ورده ورده پیکهاته ی زه یینی کۆمه لگا ده گۆری و نیشان ده دا که راهینان ته نها گواستنه وه ی ده تا یان تیوری نییه، به لککوو جوړیکه له هاوسه فه ربوونی کۆمه لایه تی له گه ل پرۆسه ی گۆرانکاریی تاکه که سی و ده سه ته جهمعی. هه ره ها تیورییه کانی فیربوونی کۆمه لایه تی وه کوو تیوری باندورا جه خت له سه ر ئه وه ده که نه وه که فیربوون له ریگه ی بینینه وه روو ده دا و سه ره شه کان ره فتاری کۆمه لایه تی ده گۆرن (یوسف نیا، ۱۳۹۵). به لام چالنجی قوولتر، زه روورته ی فیربوونی بویری و فیترکردنی سۆزداری به تایبه ت بۆ پیاوانه. له م گیرانه وه ی خواره ودا په یوه ندیی نیوان نه بوونی بویری و سه رکوتکردنی هه یه جانه کان و سه ره له دانی کاریگه رییه ده روونییه جدییه کانی وه کوو خه مۆکی و مه یلی خۆئازاری به روونی خراوته روو:

«لیره دا زۆر گرینگه بۆ ئیمه که خه لک فیتری ئازایه تی بکه ی، چونکه بویری و ئازایه تی سنووری نیوان ئه م دوو مۆدیل و ئه م دوو گرووپه یه. که سانی بویر تووره یی خویان ده رده برن و شه رانگیزانه مامه له ناکه ن، نه ده بنه ئه و که سه پاسیقانه ی که دواتر ده چه نه و ماله وه و به رده وام جنیو به خویان ده ده ن

وده لېن «قور به سهرت بو خوږ په تیت، چهند داموې، چهنده هه قخوراوی، چهنده چهوساوهی، چهنده بی که لکی، هر که هه له دستې هه راسانت ده کا، تو پشیلهی، تو وای و وایت. تو هیچت پی نه و ترا. و نه و انیش نه خو ش ده که ون و وهک وتم نه مانه زیاتر تووشی هه موکی و دله راوکی و خو کوشتن ده بن (دیمانهی ژماره ۳۸ - مه هدی مؤتمیمی، Pos 105).

لیره دا راهینانی بویری ته نیا کارامه ییبه کی تا که که سی نیبه به لکوو قه لغانیکه له بهرام بهر سهر کو تکردنی پیکهاته یی و سووری پاسیقییه تیان شه رانگیزی، و نموونه روونه که ی فیرکردنی سنووره که سیبه کان و دهر برینی لیبر اوانه ی هه سته کان و دژایه تیکردنی پیشیلکردنی سنووری سوزداری تیان جه سته ییبه؛ چه مکیک که له نه ده بیاتی زانستی دهر و ناسیدا له ژیر ناوی assertiveness دهناسر یته وه و په یوه نندیبه کی راسته وخو ی به تهن دروستی دهر و نیبه وه هه یه (سلحشور، ۱۳۹۸). هم سنووره په کلا که ره وه نیوان شه رانگیزی و پاسیقییه ت پتویسته هر له مندالییه وه و له کاتی خو یندندا فیری مندالان بکری ت:

له لایه کی دیکه وه لیکه وته کانی شه رانگیزی دیاره. پتویسته زیاتر کار له سهر هم هیکه ناوه راسته بکه ین بو نه وه ی که سانی بویر پیناسه بکه ین که نه مانه به رفتاری لیبر اوانه یان تووره یی خو یان بهر یوه دهن، به دهر برینی تووره یی به بی نه وه ی زیان به که سانی دیکه بکه یینن. کاتیک به مندالان ده لنین یان له دانیشتنه کاندراسته وخو سهیری چاوی نه و قوتابییه ملهورانه بکه و بللی «تو بو ت نیبه ده ست بخه یته ناو جانتا که مه وه. من زور به و کاره ت قه لس ده بم، من وه لامت ده ده مه وه، من نه مه لای بهر یوه به ری قوتابخانه راده که یینم. تو مافی نه وه ت نیبه مه رزی من به زینی. تو مافی نه وه ت نیبه ده ستم لی به دیت. نه مه ده بیته رفتاری کی بویرانه، که هه یه جانی خو ی دهر ده بری به لام مشتیک له ده مت نادات (دیمانهی ژماره ۳۸ - مه هدی مؤتمیمی، Pos 105).

مه سه له ی گوړینی روانگه کان له سهر ئاستی کو مه لگا وه که پیشتر سه باره ت به کاری مندالان باسی کرا هم جاره یان له ژینگه ی په روه رده روو ده دا که به ره مه می په روه رده کردنی که رامه ت و بویری به رگری له خو کردنه، به بی نه وه ی توندوتیژی به ک روو بدا یان که سپک بیته قوربانیی سووری سووکابه تی و تووره یی.

بهم روانگه وه، فیرکردنی وتنی «نا»، په روه رده ی سپکی و شیوازه کانی خو پاراستن و به رگری له خو کردن، ته نها له ته مه نی مندالی و میړمندالیدا سنووردار نابیته وه و پتویسته هه موو تاکیک له هه موو قونایکی ژیانیدا - ته نانه ت دوا ی نه وه ی ته مه نی چل یان په نجا سالی ش بی - دهر ده تی نه وه ی هه بی که دوو باره فیر بیته وه و می شکی خو ی له پاشما وه ی راهینه توندوتیژه کانی پاک بکاته وه:

خالیکی دیکه که ده بئی بیلیم ئه وه یه که پئویسته جه ختیکى زۆر له سه ر په روه رده بکه یه وه، پیناسه ی بویری و مۆدیله کانی بویری و مۆدیله کانی وتنى «نا» و شیوازه کانی خۆچاودیرکردن چونکه ئه مه پرۆسه یه کى هه میشه ییه و نابى وا بیر بکه یه وه که دایک و باوکیکی ته مه ن ۵۰ ساڵ نابى رابه یترین. ئه و دایک و باوکه ته مه ن ۵۰ ساڵه به دُنیا ییه وه پئویسته پاشماوه و لیکه وته کانی شیوازی په روه رده کردنى تاکه روه وانه و توندوتیزانه ی باوکی له میشکیدا بسرپته وه و مۆدیلکی نویی پیشکەشی بکه ین. پئویسته خزمه تگوزاری ده روون چاره سه ری پیشکەش بکری و رابه یتریت. مندا لیکى دوو ساڵان و دایکی مندا لیکى دوو یان سى ساڵان فیر بکه ین که له خولى په روه رده ی سیکسیدا فیرى نازایه تی و بویر و ره فتارى لیبراوانه ی هه بى بو ئه وه ی ئه م مندا له پینچ ساڵانه یان ئه و مندا له ی که له باخچه ی ساوا یانه له لایه ن مامۆستایه ک یان که سیکى گه وروه ده ستریزى سیکسى نه کرپته سه ر. ئه مه بو ته واوى ته مه نه. دایک پئویستی به راهینانه، ئه و مندا له پولى دووه مه ش پئویستی به راهینانه که فیر بى که چۆن خوى بیاریزى و ئاگای له خوى بى و به رگرکردن ته نها مشت و شه ق خستن نییه (دیمانه ی ژماره ۳۸_ مه هدى مؤتمینی، Pos 123)

ئه م درپژه دان به په روه رده و گرینگیدان به شیوازه کانی مندا له روه ریه ی تاکه روه وانه، جاریکى دیکه پئویستی ناسینه وه ی سووره کانی توندوتیزى و به ره مه مه یانه وه ی له سه ر ئاستى خانه واده و کۆمه لگامان وه بیر ده هیته وه؛ ئه و سوورانه ی که هه ر وا به ساده یی به راهینان له به ین ناچن و پئویستیان به وه یه که پرۆسه ی به توانا کردن و هه موار کردنه وه ی بیر و باوه ره کان و تیگه یشتن له هه ست و سۆزه کانه درپژه ی پى بدریت.

چالنجیکى گرینگى دیکه، به هه ندوه رنه گرتنى توانا کانی ژیان و زیره کى هه یه جانی له لایه ن سیسته مى په روه رده یه. به کیک له دیمانه له گه لکراوان و پراى ره خه گرتن له دوخی ئیستا وتى:

«له قوتابخانه کانی ئیراندا وانه یه ک هه یه به ناوى "سبک تفکر و مهارتهای زندگی (شیوازی بیرکردنه وه و لیها توویى ژیان)" له پۆله کانی هه شتمه و نۆى ئاماده ییدا ده خوینرى و مامۆستایه کى دیار یکراوى بۆ نییه. وه ک کاتى پشوو دان ده یده ن به مامۆستای وانه ی زانسته کۆمه لایه تییه کان یان راویژکار یان راهینه رى گه شه پیدان، که زۆر جار کاتى ئه م وانه ده ده ن به مامۆستای بیرکارى که ئه و مامۆستای بیرکار ییه بى و دوو وشه ی بیرکار ییان فیر بکات. کتیبیکى ۸۰-۹۰ لاپه ریه یی به ناوى «شیوازه کانی بیرکردنه وه و لیها توویى ژیان» ئه وه یه که پئویسته له ماوه ی ساڵانى خویندندا دوو سى به رگى کتیب

لهسهر زیره کیی ههیه جانی بنووسین و چاپی بکهین (دیمانهی ژماره ۳۸ -
مه هدی مؤتمیمی، Pos 127)

لهم گیرانهوهدا سیستمی پهروهده له بری ئهوهی تیبکۆشی که شارۆمهندانیک دروست بکا که توانای بهریوهبردنی ههسته کانیان ههیه و دهتوانن ریگری له توندوتیژی بکهن و له میکانیزمه کانی پهپوهندی سازکردن تیبگهن، به روونی جهخت لهسهر گواستنهوهی کۆمه لیک دهیتا و زانیاری ده کاتهوه و ئهمهش وا ده کا ده رجووانی ئهم سیستمه پهروهدهیهیه له کاتی رووبهروبوونهوهی قهیرانه کانی ژیان و کۆنترۆلکردنی توروهیی و خۆدهبرپین و بهرگریکردن له سنووری تایبهتی خۆیان، له رادهبهدهر خهساره لگر بن.

له لایه کی دیکه وه دیمانه له گه لکراوان ئاماژه بهم خاله ده کهن که ریگریکردن له توندوتیژی ته نهها له ئاستی پهروهدهی گشتیدا بهدی نایه و پنیوستی به دهستیوهردانی پسپۆرانه و پشتیوانیی له گرووپه خهساره لگره کانه، به تایبتهت ئهو کورپان و پیاوانه کی که به هۆکاری جۆراوجۆر - لهوانهش فشاره کۆمه لایهتی و فرههنگیهیه کان - خۆیان له دهبرپینی رهنج و ئهزمونه توندوتیژییه کان بهدوور ده گرن. یه کیک له دهرووناسه کان وپرای ئاماژه دان به ئاسته جیاوازه کانی ریگریکردن، ده لی:

ئیمه ههمیشه پیشگیریان له سی ئاست ههیه، مه بهستم ئهوهیه من
ههمیشه بهم ئاستی پیشگیری به پابه ندم. پیشگیری بو ئاستی سه رهتایی
هیشتا هیچ رووی نه داوه و ئیمه له ریگه کی پهروهدهی گشتیه وه ده یلئین
چونکه وا پیشبینی ده کهین که ئهمه رووداوه به له بهرچا وگرتنی هه لومه رج و
بهستینه کانی کۆمه لگا و بنه ماله کان و به هه ر حال هه ر رووداو یک یان هه ر
فاکته ریک یان هه ر چیه ک بی، ئهمه روو بدات. کهواته ئیمه له راستیدا له
ئاستی سه رهتاییدا خه لک فیری پیشگیری ده کهین، تۆخودا وریای خۆتان
بن با ئهمه روو نه دات. فیریان ده کهین که کوره کان ئاگاداری بارودۆختان
بن که له درێژه کی گه شه کردنتاندا تووشی ئهم کیشانه نه بن. تکایه ئهم
کارانه مه کهن. خیزانه به ریزه کان له گه ل کوره کانتان ئهم کارانه بکهن.
له راستیدا ده بی چاکسازی له ویه ده ست پی بکا به ده گمه ن کیشه روو
ده دات. مه بهستم ئهوهیه مامۆستایه ک که کار له سهر کورپان ده کا زۆره ... له
بیرمه که چند سالتیک له مه وه بهر کارم ده کرد، یانه یه کی کچانمان هه بوو که
پالپشتیی کچانی خوار ۱۸ سالیان ده کرد، یاری توپی پینان ده کرد، فیری
وه رشیکیان ده کرد که بو کچان گونجاو بوو، ههروه ها له شه قامی ئینقلاب
یانه یه کی کورپان هه بوو له شوینیکی دووره په ریز بوو (دیمانهی ژماره ۵۷ خانم
جیریایی، Pos 186)

لهم گپړانه وه دا جوړېک له هه لاواردن و جیاکاری له پشتیوانیکردنی کچان و کوران له سهر ئاستی کومه لایه تیدا دهرده که وېت؛ وه ک ئه وهی پشتگیریکردنی کچان و فیرکردنی کارامه بیه کانی ژبانیان بوو ته نورمیکي قبوولکراو، به لام کوران هیشتا لهم بواره دا دهرفته و ئیمکاناتیان که مه. ئه مهش له سهر پیوېستی گرینگیدان به پیداوېستییه تایبه ته کانی پیاوان له بواری پیشگیری له توندوتیژی پیداگری ده نویتت.

هه روه ها راهینان له سهر ئاستی سییه کاتیک گرینگ ده بی که توندوتیژی رووی دابی و ئامانج که مکړدنه وهی لیکه وته کانی بیت. ئم جوړه راهینانان بریتییه له پیشکه شکردنی خرمه تگوزاریی دهر ووناسی، پشتیوانی کومه لایه تی، و رینمایي یاسایی بو قوربانانی توندوتیژی و خیزانه کانیان:

پاشان له سهر ئاستی سییه مه که کومه لگا کاتیک که ئه و توندوتیژییه
رووی داوه چ راهینانیک پیشکش به قوربانی و خیزانی قوربانیه که ده کا بو
ئه وهی ریگری بکری له لیکه وته کانی دواتری ئم توندوتیژییه و ئه و کیشانه ی
که به دوایدا دین؟ ئیستا که خیانت رووی داوه، پیاوه تارینراوه. چون
کیشه که چاره سهر بکه یین بو ئه وهی هه مووان که مترین زیان ببین؟ باشه
ئیمه خیانه ته که چاره سهر ده که یین. ژن دیته وه سهر مال و حالی خو، ئه ی
منداله کان. منداله کان رقیان له باوکیانه. ژنه که هه موو روژیک بو له به سهر
میرده دا ده کات. له پراکتیکدا ئیمه له سی ئاستدا یین (دیمانه ی ژماره ۵۷
خانم جیریایی، 188 Pos)

به م شیوه له پهره رده کردنی مندالانی کاره وه بگره هه تا ده گاته روونکردنه وهی کومه لئاسانه ی
ره گ و ریشه ی توندوتیژی، هه موویان لایه نه جیاوازه کانی ستراتیژییه کی که لان نشان دده دن که
پی دهرتری پهره پیدانی راهینان بو هه موو ئاست و تمه نه کان. راهینان وه ک ده ستیوه ردانیکي
کومه لایه تی هاوکاری که مکړدنه وهی توندوتیژی دژی پیاوان و خه ساره ته کومه لایه تییه کانی
دیکه ده کا و به خسته رووی مؤدیلیکی کارامه ی گه شه کردن و دینامیزمی کومه لایه تی، ریگا بو
خوشگوزهرانیی جه ماوه ری خوش ده کات.

راهینانی بالقبوونی کومه لایه تی به مندالان

له گپړانه وهی دیمانه له گه لکراوان، هاوکات له گه ل داننان به سه ختی گورینی کومه لگا یان
سیاسه ته کان، هیوایان به ریگریکردن له خه ساره ت و توندوتیژی زیاتر و راهینانی راسته وخوی
مندالانه.

“من پیشنیاریکی که ده توانم بیده م ئه وه یه که باوک و دایکان ئیستا ده توانن
به و ئه زمونوانه ی که هه یانه، منداله کانیان به شیوه یه ک پهره رده بکه ن که له

به رامبه ر ټهو کیشه و سه ختی و ناخوښیانه ی که له ژياندا ږووبه ږوویان ده بیته وه
بتوانن به هیڅ بن ... له ږووی دهروونیبه وه، له ږووی سه بر و لیږوده ییه وه ...
باشترین ږیگا ټه وه یه که ټیمه فیږی مندا له کانمان بکه یین که چوڼ ږووبه ږووی ټهو
کیشانه بینه وه و چاره سه ری ټهو کیشانه بکه ن که له داها توودا سه ره لده دن
(دیمانه ی ژماره ۱۰۰ . موجته با مهردانی، Pos 123).

ټهم تیروانیڼه ټه وه نیشان دده که له و بارودوځانه دا که خیزانه کان ناتوانن که له پیکهاته کان
بگوږن، گرینگیدان به بهر زکردنه وی ټاستی ته حه مولکردن و فیږکردنی چوڼیه تی مامه له کردن
له گه ل کیشه کان، به تاکه ږیگای به رده م دایک و باوک داده نریت؛ بابه ټیک که له توږینه وه
دهروونیبه کانیشدا جه ختی له سه ر کراوه ته وه (کاکي و همکاران، ۱۳۹۷).
جگه له رو لای ته وه ری دایک و باوک، دیمانه له گه لکراوان ټاماژه به بو شایي په روه رده یی نیوان
بالقبوونی سیکیسی، جه سته یی و کو مه لایه تی ده که ن.

«... ټیمه سی جوړ بالقبوون یان پیگه یشتنمان هه یه: سیکیسی، جه سته یی،
و کو مه لایه تی. خیزانه کان زیاتر گرینگی به پیگه یشتنی سیکیسی و جه سته یی
ده دن ... به لام پیگه یشتنی کو مه لایه تی پیگه یشتنیکه که خیزانه کان گرینگی
پینادمن ... پیویسته له دوو بواردا کار بکه یین، په روه رده و خیزان ... زوړیک
له وانه ی له ټینستگرام راهینان ده بینن خیزانه کان به لاریدا ده به ن ... ټه و
راهینان و په روه رده ده توانی کار یگه ریبه کی گه ووه ی هه بی، بو نمونه به هینانی
که سیکیسی سپوړ» (دیمانه ی ژماره ۵۱ . ټه میر موختاری، Pos 76)

ټهم پشتگو ږخسته له بالقبوون و پیگه یشتنی کو مه لایه تی، که له سه ر بنه مای تیوړی و دوزینه وه
په روه رده ییه کان دامه زراوه، ده بیته هو ی ټه وه ی که توانا کانی په یوه ندیکردن، کو نتر و لکردنی
هه یه جان، بهر پر سیاریتی و ږیزگرتن له مافی که سانی دیکه به شیوه یه کی دروست له مندا لدا
به دهروونی نه بو وه؛ و ټهم نه بوونه زه مینه یه کی له بار بو ته شه نه سه ندنی په فتاره توندوتیژه شاراوه و
ټاشکراکان خو ش ده کات (فولادی و همکاران، ۱۳۹۶).

سووړی به ره مه پنه وه ی توندوتیژی و رو لای فهره ننگ و په گه ز له گیرانه وه یه کی دیکه دا په ننگ
ده داته وه، جیگایه ک که وه به ره پنه یی سوزداری و ټابووری دایک و باوک توووشی لا گیری په گه زیتی
ده کات:

«ټه ونده خه رجی کچه که م ده که م، بو کوړه که م خه رج ناکه م، چونکه
ده زانم ټه وه کچه که م که کو مه لگا بنیات ده نیت ... ژن نازاری زوړه، ټه مه ش
وا ده کا که کچان هه ر که گه یشتنه جیگایه ک داوای ماره یی خو یان بکه ن»
(دیمانه ی ژماره ۲۱ . سابری، Pos 71)

ئەم تېروانینی بالادەستیی ڕەگەزیتی، ھاوکات لە گەڵ توندوتربوونەوهی توندوتیژی دژی ژن و پیاو، ئەگەری بیچمگرتنی شوناسیکی کۆمەڵایەتی خۆراگر بۆ ھەر دوو ڕەگەز سنووردار و خەسارھەلگر دەکات.

لە بەشیکی دیکەدا رۆڵی قوتابخانە و ڕاھینەری پسپۆر لە قەرەبووکردنەوهی کەموکۆرییەکانی پەرورەدی خێزان زۆر بە یەکلاکەرەوه سەیر کراو:

«پێویستە ڕاھینەرانی پەرورەدەکراو لە سەررووی ئەوانەوه بن و ھەر لەسەرەتاو لە گەڵ ئەم منداڵانە کار بکەن. سەبارەت بە داب و نەریتە سەرەتاییەکانی ژیان، ئایین، ناسینی کاروباری ژبانی رۆژانە، کە بەراستی ئەمانە هیچی لێ نازانن...» (دیمانە ٧٩. حەقیقی، Pos 27)

9

«رێکار بۆ ئەم جۆرە پڕسانە بریتییه لە فەرھەنگسازییەکی دروست، واتە فێرکردنی فەرھەنگیکی شیاو... دەبێ چوارچێوەی ژبانیکی تەندروستیان فێر بکەن، بەتایبەت لە قوتابخانەیی سەرەتاییەوه...» (دیمانە ٨٥. سەجاد شارۆخی، Pos 64).

ئەم رۆڵە دیارەیی پەرورەدە و ڕاھینەرانی پسپۆر، لە گەڵ دۆزینەوه زانستییەکان سەبارەت بە دەستیوەردانی پیکھانەیی بۆ رێگریکردن لە توندوتیژی دژی نەوهی داھاتوو یەک دەگریتەوه (شافی، ٢٠١٥).

روانیتیکی قوولتر بۆ گفتوگۆکان زۆر بە ڕوونی گرینگی ھۆشیاری دایک و باوک و تیگەشتن لە پێداویستییەکانی پەییوەست بە تەمەن و شوناس و رۆڵی ڕەگەزیتی منداڵان نیشان دەدات:

“دەبێ من بزائەم جیاوازی و ھۆگرییەکانی کورە کەم کاتیک تەمەنی ٦ سالا چێن... پیاوان لە گەڵ ڕاھینان نامۆن” (دیمانە ٥٧ خانم جیریایی، Pos 146)

ئەم نامۆبوونە ناسیارییە رێک ئەو ئەلقە ونبووێە کە لە داھاتوو و دەرکەوتنی توندوتیژی دەروونی و سۆزداری بەرامبەر پیاوان رۆڵی ھەیە. ھەرھەا گرینگی بوون و بەشداریی چالاکانەیی خێزان بەتایبەت دایکان و باوکان و رێگریکردن ئەسپاردنی منداڵان بە ژینگە و گرووپە نائەمن و زیانبەخشەکان، لە گێرانەوهی:

«...دەبێ سیفرتا سەد ئاگاداری باوکیش بین... بە جۆریک، منداڵە کە وا بارنەھێنن کە ڕوو لە مادە ھۆشبەرەکان و بەرەلایی بکات....» (دیمانە ٤٤. وەحید، Pos 228)

رەنگی داووتەووتە؛ جەختکردنەوهیەک کە تیۆرییەکانی دەروونناسیی گەشە لەسەر رۆڵی

پاريزه رانه ی خانه واده پيداگرى دهنوین (کړیمى و همکاران، ۱۳۹۸).
په هه نديکى دیکه ی بالقوون و پيگه یشتنى کومه لایه تی بریاردان و بهرپرسياریتی له کاروباره
بنه په تیبه کانی داهاتووه؛ وه کوو هه لېژاردنى هاوسه رگریى که یه کیک له ئالوژترین و بنه په تیتترین
زهمینه کانی توندوتیژی دوولایه نه له هه په تی گه وره سالییه:

«تو بالقى فیکرى ببه بزانه له بهر چى گه ره کته ژن بینى ... نه گه ر به
راستی خوشت بووى و هزرت لى بى، هه رگیز کارنیکى واکه ی که دلى
بیښینى ... نه و بالقوونى فیکرییه، نه م هاوسه رگرییه نه ریتییه ده بى
نه مینیت» (دیمانه ی ژماره ۸۹، منیره بان، Pos 136)

کارامه ییه ک که نه گه ر له په روه رده سه ره تاییه کاند پشستگوى بخرى، نه وه ده بیته هوى
دووباره بوونه ووهى سه رچه شنه کانی توندوتیژی و شکست (رقایى و همکاران، ۱۳۹۵).
تیگه یشتنى گشتى له م گپړانه وانه نه وه یه که داهاتووى ږځگرکردن له توندوتیژی دژى
پیاوان راسته وخو په یوه سته به چونیه تی فیړکردنى خوړاگرى ده روونى، بالقوون و پيگه یشتنى
کومه لایه تی، لپه اتووبى چاره سه رکردنى کیسه کان، ده ستنی شانکردنى هیله سووره که سییه کان و له
کوټاییدا ره خساندنى ده رفه تی به نه زمونځکردن بو بریاردان؛ چ نه م راهینانان له ژینگه ی خیزان بى
چ له قوتا بخانه و له لایه ن راهینه رانى پسپوره وه نه نجام بدریت. فه رامو شکردنى هه ر په هه نديک ږيگه
بو دووباره به ره مه پینانه ووهى توندوتیژی ده روونى، کومه لایه تی، ته نانه ت ئابوورى و پيگه اته یی دژى
پیاوان له داهاتوودا خو ش ده کات.

ږکاره کانی چاره سه ر بو ږځگرکردن له توندوتیژی دژى په گهزى نیر

به پشتبه ستن به نه نجامه کانی توپژینه ووهى گراند تیورى، چاره سه رکردن یه کیک له ږيگا
جدییه کان بو ږځگرکردن، کونترولکردن و کهمکردنه ووهى توندوتیژی دژى پیاوان له کومه لگه ی
نیرانییه. نه م راهینانان له م پینچ وته زادا ده ناسپنرین:
گورپنى روانگه کان به جوړیک که له ده ستیوه ردان و چاره سه روه باز بدا بو ږځگرکردن و
دابینکردنى ئامرازه کانی پیشگیری له نه خو شییبه ته شه نه سینه مه ترسیداره کان بو که سانى ترانس،
دابینکردنى تیچووى نه شته رگه رپى گورپنى په گهز و چاره سه رکردنى که سانى ترانس، چاره سه رکردنى
تیچکچوونه ده روونییه کانی پیش هاوسه رگریى، ږځگرکردن له توندوتیژی دژى پیاوان، و پشکینى
ته ندروستیى ده روونیى دایک و باوک بو پیشگیری له ده ستدريژیه سیکسى و جهسته ییه کان.

گورپنى روانگه کان له ده ستیوه ردان و چاره سه رکردنه ووه بو پیشگیری

له زوریک له گپړانه ووهى دیمانه له گه لکراواندا، نه م خاله بنه په تیبه به روونى دپاره که سه رچه شن

و مۆدیلی باوی کۆمه لگا بۆ بهرهنگار بوونهوهی خهساره تگه لی وه کوو رهفتاره مهترسیداره کانی میرمندا لآن هیشتاش لهسه ر بنه مای دهستیوهردان و چارهسه رکردنی دوا ی پروودانی قهیرانه و که متر گرینگی به پیشگیری دهدریت؛ روانگه یه ک که نه ک هه ر وه لامده روهوی ره گی کیشه کان نییه، به لکوو ده توانی خو ی به شیک له به ره مه پنهانه وهی خهساره ت بیت.

«ئیسیتا ده ئیم رهفتاره مهترسیداره کان، ئەم زیادبوونی رهفتاره مهترسیدارانه، پرسیکی گرینگه که له راستیدا له نیو میرمندا لندا ههیه و ئەم میرمندا لانه یشی به خووه تیهو گلاندووه، ههروه ها زۆرینه ی سه رنجمان لهسه ر دهستیوهردان و چارهسه رکردنه نه ک پیشگیری، هه رچهنده ئیمه دهستیوهردان و چارهسه رکردنه کهش به باشی نه نجام نادهین، له حالیکدا ئەم کیشانه پنیوستان به پیشگیری به و به بهستینساز ی و زه مینه خوشکردن و به هیزکردنی دامه زراوه ی خانه واده و مندالپه روه ری بتوانین کۆمه گیان بکهین» (دیمانه ی ژماره ۷۴. دکتۆر وه لی بارامی، Pos 39)

ئهم گیرانه وه به هه موو ساده یی خو یه وه، چهن د ئاستیک له ره گ و ریشه رهفتاری و پیکهاته ییه کانی توندوتیژی و خهساره لگه ری پیاو پیشان ده دات. یه که م ئەوه ی که کۆمه لگا و ته نانه ت دارپژه رانی سیاسه تیش به شیوه یه کی نه ریتی هه میسه «کاردانه وه» یان به رامبه ر به کیشه کان دوا ی پروودان و ده رکه وتنی کیشه که بووه، نه ک ئەوه ی که ژینگه یه کی ته ندروست و سه لامه ت بۆ پیشگیری له کیشه کان دروست بکه ن. وه ها سه رچه شنیک له گه ل دۆزینه وه ی تیۆرییه کۆمه لایه تی و ده رووناسییه کان که سه باره ت به شکاندنی سووری خهساره ته کۆمه لایه تییه کانه یه ک ده گرته وه (کاک ی و همکاران، ۱۳۹۷). کاتیک گرینگی به دهستیوهردان و چارهسه رکردن بدری، زۆر جار هه تا قۆناعی ده رکه وتنی زیان و قهیران سه بر ده کهن، که چی ئەوه له کاتیکدایه که ره گ و ریشه کان له خیزان و مندالپه روه ری و تۆری هاوته مه نه کاند ا شاره وه ته.

ههروه ها په نجه راداشتن بۆ «به هیزکردنی ناوه ندی بنه ماله و مندالپه روه ری» له م گیرانه وه دا ئاماژه به رۆلی بنه رته یی میکانیزمی پیشگیرانه ده کا که ده توانی میرمندا لآن له قۆناعی به ر له ده رکه وتنی خهساره ت، له به رامبه ر رهفتاره مهترسیداره کان خۆرا گر بکات. تو یژه یه وه به رفراوانه کان ده ریانخستوه که به توانا کردنی خانه واده کان له په یوه ندی سازکردن، چاودیری سوژداری، چارهسه رکردنی کیشه کان و به دیه پنهانی ههستی ئاسایشی دهروونی، راسته وخۆ په یوه ندییان به که مبوونه وهی خهساره ته کۆمه لایه تییه کان و توندوتیژی له ناو نه وچه واناندا ههیه (کریمی و همکاران، ۱۳۹۸؛ شفیع ی، ۱۳۹۴). پشتگو یخستنی ئەم زنجیره پیشگیریانه ده بته هۆی ئەوه ی که میرمندا لآن به بی قه لغانی پشتیوانی و شوناسیکی نه گۆر بچه ناو سووری خهساره ته وه و له کۆتاییدا نه ک ته نها قوربانیبوون به ئەزموون بکه ن، به لکوو هه ندیک جار له وانه یه رهفتاره مهترسیداره کان به ره هم به پنهان یان ته نانه ت به رامبه ر به که سانی دیکه توندوتیژی بنوین.

له لایه کی دیکه شه وه، ئامازهدان به وهی که تهنانت دهستیوه ردان و چاره سهریش «به باشی نه نجام نادریت» رهنگدانه وهی ئاستهنگه پیکهاته بیه کانی سیسته می چاودیری و پشتیوانی له میړمندالانی زیانلیکه وتووبی و ئاشکرای ده کا که نه گهر کومه لگا گرینگیدان به رهگ و زهمینه کانی پیشگیری نه دا، نه وه ناتوانی ئیمکانی که مکړنده وهی توندوتیژی به شیوه یه کی بهرچاو له دهست بدات (فولادی و همکاران، ۱۳۹۶). به گشتی ئهم گیرانه وه نیشان ده دا که پیویسته ئاراسته مان له ههنگاونانی دواي قهیرانه وه بو ئاراسته ی «پیشگیری و به توانا کردن» بگوړین؛ ئاراسته یه ک که پیویسته خانه واده و پیکهاته کومه لایه تیبه کان له سهره تای قوناغه کانی ژيانی مندال وه سهرنجیان له سهر مندالپه روه ری، راهینانی بهرگه گرتن و تهحه مولکردن و ره خساندن زهمینه کانی تهندروستی دهروونی - کومه لایه تی چر بکه نه وه بو ئه وهی همم بو ږگیری له توندوتیژی دژې کورانی میړمندال بکری و هه میس سووری خه سارته و توندوتیژی له هه ره تی گه وره سالی دا بشکینریت. بهم شیوه پیشگیری دروشم نییه، به لکوو پیویستیبه که بو تهندروستی تاکه که سی و کومه لایه تی نه وه کانی داهاتوو.

دابینکردنی که ره سه ی ږگیرکردن له نه خوشیبه ته شه نه سپنه کان بو که سانی ترانس

له گیرانه وه کانی په یوه ست به ږگیرکردن له توندوتیژی دژې پیاوان، ره هندی جوړاوجوړی خه سارته و ږکاری پراکتیکی ده بینری، به لام کاتیک ده گهینه گروپه تایبه ته کان، به تایبه ت کومه لگه ی ترانس، ئالوژی مه سه له که دوو هینده ده بیت.

«وتم، براگیان ئه مانه له شفروشن. سه یر که یه کتیک له کاره کانمان نه وه یه که تووشی هه وکردنی جگهر نه بن، تووشی ئایدز نه بن. ده بی کومه لیک که ره سه یان بو دابین بکه یین که بتوانن به کاری به یین ... ده بی دوو سی هه فته جار یک پشکینی ئایدز یان بو بکری بو ئه وهی تووشی هه وکردنی جگهر (هیپاتیت) و ئایدز نه بن. پرسه که زور ئالوزه، واته ناتوانین ئهمه پشنگوی بخه یین. ده بی هه موو له سهر ئهم مه سه له خو یان به به شدار بزنان» (دیمانه ی ژماره ۲۱. سابری، Pos 63).

ئهم گیرانه وه به روونی ده ریده خا که ئه زموونی توندوتیژی دژې پیاوان، به تایبه ت نه و پیاوه ترانسانه ی که ناچار به له شفروشین، نه ک ته نیا له ئاستی پیکهاته یی و فهره هنگیدا روو ده دا، به لکوو له ره هنده کانی تهندروستی و چاودیریبه کانیشدا خو ی ده نویی؛ جیگاهه ک که نکو لیکردن و که مته رخه میی دامه زراوه کانی پشتیوانیبه کان خو ی جوړیکه له توندوتیژی پیکهاته یی (آزاد، ۱۴۰۱). پیداگریکردن له سهر دابینکردنی ئامرازه کانی ږگیرکردن له نه خوشیبه ته شه نه سپنه کان بو ئهم گروپه ته نیا به شیک له دهستیوه ردانیکی چاره سه ری نییه، به لکوو هه ولکی ستراتیژیبه بو وه ستاندنی سووړیکی دریځایه نی خه سارته کان. لیږه دا چاودیری تهندروستی به ته نها «ئامراز» یک

بۆ چاره‌سەرکردن نییه، به‌لکوو شیوازیکی بنه‌رتی بۆ ریگریکردن له خه‌ساره‌ته لاوه‌کییه‌کانه و ناهیلّی توندوتیژی بلاو بیه‌ته‌وه و به‌رهه‌م به‌یئرینه‌وه. کاتیکی دیمانه‌له‌گه‌لکراو جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه که «ده‌بی کۆمه‌لیک که‌ره‌سه‌یان بۆ دابین بکه‌ین که‌ بتوانن به‌کاری به‌ین ...» و پیداکری له‌سه‌ر پشکنینی به‌رده‌وام بۆ دلیابوون له‌ تهن‌دروستیان ده‌کری، له‌ راستیدا ئاماژه به‌ گرینگیی ئاراسته‌ی چاودیری فره‌لایه‌ن و به‌رپرسیارانه‌ ده‌کا، ئاراسته‌یه‌ک که‌ ته‌نها له‌ ئاستی تهن‌دروستیدا نامینه‌ته‌وه به‌لکوو ئامانجیه‌تی دان به‌ که‌رامه‌تی مروّیی و مافی ژیانیکی سه‌لامه‌ت بۆ که‌سانی ترانس دابینیت (امیری، ۱۴۰۰ هه‌تاوی).

له‌ روانگه‌ی تیورییه‌وه، دابینکردنی که‌ره‌سه‌ی پیشگیری، وه‌کوو کۆندۆم و ئامیری خۆپاریزی، هه‌روه‌ها ده‌ستراگه‌یشتنی به‌رده‌وام به‌ پشکنینی بیه‌رامبه‌ر و راویژکاری پزیشکی، ته‌نها په‌یامیک بۆ چاودیری تاکه‌که‌سی نییه، به‌لکوو نیشانه‌ی به‌ فره‌می ناساندنی کۆمه‌لایه‌تی و پشتیوانی له‌ گروپییکه‌ که‌ هاوکات قوربانی هه‌لاواردن و ناوانتۆره‌ی کۆمه‌لایه‌تی و تاراندنی پیکهاته‌یین (حسینی و همکاران، ۱۴۰۰). پشتگوێخستنی ئەم پتویستییه‌ ده‌بیته‌ هۆی به‌ره‌مه‌یه‌نه‌وه‌ی توندوتیژی له‌ قالبی بیکرده‌وه‌یی، پشتگوێخستن، یان نکۆلیکردن له‌ شوناسی بایۆلۆژی و کۆمه‌لایه‌تی تاکه‌کان؛ سوورپیک که‌ نه‌ک ته‌نها هه‌ره‌شه‌ له‌ تهن‌دروستی تاکه‌کان ده‌کات، به‌لکوو خه‌ساره‌تی کۆمه‌لایه‌تی و تهن‌دروستی فراوانتر به‌ره‌م ده‌هینیت (Majid et al., 2019).

له‌م نیوه‌نده‌دا جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر «خۆیان به‌ به‌شدار بزانی» وه‌ک پتویستییه‌کی پرۆفیشنال و مروّیی بانگه‌یه‌شتیکه‌ بۆ تیپه‌رین له‌ خه‌مساردی و چاره‌سه‌ره‌ رووکه‌شییه‌کان. ئەم جوهره‌ به‌شداریه‌ چالاکانه‌ پتویستی به‌ پیداکوونه‌وه به‌ سیاسه‌ته‌کانی تهن‌دروستی گشتی، راهینانی پسپۆراڤه‌ی کارمه‌ندان بواری تهن‌دروستی و هه‌روه‌ها دابینکردنی ژینگه‌ی سه‌لامه‌ت و بی‌قه‌زاوه‌تانه‌ بۆ پیشکه‌شکردنی خزمه‌تگوزارییه‌کانه (Fay et al., 2022). ئەزموونه‌ جیهانییه‌کان ده‌ریانخستوه‌ که‌ هه‌ر دواکه‌وتنیک یان که‌مه‌رخه‌مییه‌ک له‌ دابینکردنی ئەم که‌ره‌سه‌ و خزمه‌تگوزارییه‌ نه‌ک هه‌ر نه‌خۆشی و زیان له‌م گروپه‌ زیاتر ده‌بی، به‌لکوو لیکه‌وته‌ی جدیدیتری بۆ تهن‌دروستی گشتیی کۆمه‌لگا ده‌بی (UNAIDS, 2023).

له‌ کۆتاییدا، دابینکردنی که‌ره‌سه‌ی پیشگیری و ژیرخانی چاودیری بۆ ئەو ترانسانه‌ی که‌ چه‌ندین خه‌ساره‌تیان به‌سه‌ر هاتوه‌، ته‌نها به‌شیک نییه له‌ چاره‌سه‌رکردن، به‌لکوو پشیمه‌رحیکی گرینگه‌ بۆ ریگریکردن له‌ توندوتیژی و به‌رده‌وامیی سووری زیانه‌کان و زیاترکردنی تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی. پشتگوێخستنی ئەم پتویستییه‌ جوړیکه‌ له‌ توندوتیژی پیکهاته‌یی که‌ یه‌کسانی زۆره‌ملی و به‌دناوی کۆمه‌لایه‌تی به‌ره‌م ده‌هینیه‌ته‌وه که‌ بۆ چاره‌سه‌رکردنی ده‌بی به‌شداریکردنیکي جددی و ده‌ستیه‌ردانیکي به‌رپرسیارانه‌ بکری، و پاراستنی تهن‌دروستی و که‌رامه‌تی گروپه‌ خه‌ساره‌لگه‌ره‌کان گرینگیه‌کی فره‌لایه‌نی پی‌ بدریت.

دابینکردنی تیچووی نه‌شته‌رگه‌ری گۆڕینی په‌گه‌ز بۆ که‌سانی ترانس

له‌و گێڕانه‌وانه‌ی که‌ له‌ ئە‌زموونی ژیاوی مرۆقی ترانس له‌ ئێراندا ده‌خرینه‌ روو، لایه‌نی دیار و به‌رچاوی توندوتیژی نه‌ک ته‌نیا له‌ نکۆڵیکردن یان په‌تکردنه‌وه‌ی شوناس به‌ لک‌وو له‌ پرۆسه‌ی پرتیچوو و سه‌ختی گه‌یشتن به‌ شوناسه‌ خوازراوه‌ که‌یانه‌. کاتی‌ک دیمانه‌ له‌ گه‌ لک‌راو به‌ روونی ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کات:

«به‌لام به‌ رای من ئە‌گه‌ر حکومه‌ت ئە‌مانه‌ دابین بکا، پرس‌ی چاره‌سه‌رکردن بۆ ئە‌وان زۆر گرینگه‌، نه‌شته‌رگه‌ری به‌ک نزیکه‌ی ٢٠٠ ملیۆن ته‌مه‌نی تیده‌چیت، ده‌رمانه‌کانیان له‌را ده‌به‌ده‌ر گرانه‌، ئارایش‌ت زۆر گرینگه‌ بۆیان، پتیوستان به‌ چاک‌کردنه‌وه‌ی ددانه‌کانیان، پتیوستان به‌ نه‌شته‌رگه‌ری جوانکاری به‌، پتیوستان به‌ نه‌شته‌رگه‌ری لووته‌ که‌ ئە‌ویش تیچوو به‌ ٥٠-٦٠ ملیۆن ته‌مه‌. و ئە‌م خه‌رجانه‌ بۆ ئە‌وه‌ ده‌که‌ن چونکه‌ ده‌یان‌ه‌وه‌ی جوان بن و بینه‌ ئە‌وه‌ی که‌ ده‌یان‌ه‌وه‌یت (دیمانه‌ی ژماره‌ ٢١. ساب‌ری، Pos 93)

ناوبرا‌و باس له‌ که‌لینی قوولی نی‌وان خه‌ون و واقع ده‌کا، جی‌گایه‌ک که‌ گوشاری ئابووری و نه‌بوونی پشتیوانیی پێکهاته‌یی خه‌ونی گه‌یشتن به‌ شوناسی خوازرا‌و ده‌کاته‌ موزایه‌ده‌یه‌کی تاقه‌ت‌پروو‌کین. گێڕانه‌وه‌ی سه‌ره‌وه‌ ته‌نها لیستی ژماره‌کان نییه‌، به‌ لک‌وو په‌نگدانه‌وه‌ی ئە‌و قه‌یرانه‌ فره‌چینه‌یه‌ که‌ مرۆقی ترانس ده‌بی‌ شان بداته‌ به‌ری: تیچوو نه‌شته‌رگه‌ری ده‌یان یان سه‌دان ملیۆنی، ده‌رمانی گرانبه‌ها و دووباره‌بووه‌وه‌، پتیوستانی چا‌ودێری و خه‌مه‌ت‌گوزاری جوانکاری که‌ به‌ هۆی ئاره‌زووی که‌سییه‌وه‌ نییه‌، به‌ لک‌وو بۆ گه‌یشتن به‌ وینه‌یه‌ک له‌ خۆیان به‌ کۆمه‌لگا و خودی که‌سه‌که‌ چا‌وه‌ڕێی ده‌که‌ن. ئە‌م تیچوونانه‌ کۆتاییان نییه‌؛ وه‌ک خۆی ئاماژه‌ی پێده‌کا، «پتیوستان به‌ چاک‌کردنه‌وه‌ی ددانه‌کانیان، پتیوستان به‌ نه‌شته‌رگه‌ری جوانکاری به‌، پتیوستان به‌ نه‌شته‌رگه‌ری لووته‌ که‌ ئە‌ویش تیچوو به‌ ٥٠-٦٠ ملیۆن ته‌مه‌. هه‌موو ئە‌م ورده‌کاری به‌ زه‌رووریانه‌ بۆ چاک‌کردنه‌وه‌ی ئە‌و بۆشاییه‌یه‌ که‌ له‌ نی‌وان شوناسی ئیستا و شوناسی ئایدیالیاندا هه‌یه‌. ئە‌م به‌ر خه‌رجیه‌، بۆ گرووپی‌ک که‌ زۆر جار رووبه‌رووی جیا‌کاری پیشه‌یی و تاراندنی خانه‌واده‌یی و نه‌بوونی پشتیوانیی دارایی ده‌بێته‌وه‌، له‌ راستیدا به‌ مانای بێبه‌ش‌بوون له‌ مافی هه‌ل‌بژاردنی ئازادانه‌ و بێ‌ده‌رده‌سه‌ری شوناسه‌ (آزاد، ١٤٠١).

له‌ ناو دلی ئە‌م ئە‌زموونه‌دا، پشت‌به‌ستنی به‌رده‌وام به‌ چاره‌سه‌ری ده‌رمانی ئە‌وه‌نده‌ی دیکه‌ کێشه‌ که‌ خراپ‌تر ده‌کات.

«هۆرمۆن ده‌رمانی، هه‌موو مانگی‌ک یان هه‌ر بیست رۆژ جارێک ده‌بی‌ هۆرمۆنیک لی‌ بده‌ی، به‌لام بۆ خانمان زیاتره‌. ژنانی ترانس زۆر زیاتر ده‌رمان، پرۆژسترون، ئیسترۆژن ده‌خۆن. ده‌بی‌ ده‌رمان بۆ هه‌موو شتی‌ک بخۆن. ده‌بیت

حەب و دەرزى و هتد به کار بهینن. ئیمه حەبیکى تىستۆستروئمان هەیه که هەتا کۆتایی تەمەنمان دەبێ هەموو رۆژیک لێى بدەین» (دیمانەى ژمارە ٦٤. شایان وەرمانى. ترەنس، Pos 255)

ئەوێ لە ناو دلى ئەم رێستانەدا سەرھەڵدەدا، فۆرمى بىنراوى سوورى درێژخایەن و ھەندىک جارىش ھەمیشەیی وابەستەیی بە دەرمانە؛ جیگایەک کە تاک بەردەوام خەریکی جەستەى خۆیەتى بۆ ئەوێ لە شوناسى دڵخوازی خۆى نزیك بێتەو و بۆ پاراستنى تەندروستى دەروون و جەستەى خۆى بەردەوام خەریکی دابىنکردنى دەرمان و دەرزىیە. بە کارھێنانى بەردەوامى دەرمان و دەرزىیە کان بارگرانییە کى قورسى دەروونى و جەستەیی ھەیه؛ بەتایبەت کاتیک ئەم پرۆسە نەک بە پشتیوانى حکومەت یان پشتیوانى بيمە (دەستەبەرى کۆمەلایەتى)، بەلکوو بە فشارى ئابوورى دووقات دەسەپىندرى و ھەروەھا چالنجگەلى وەکوو کەمى دەرمان، نرخى بگۆر و نەبوونى پشتیوانى پسپۆرە خراپترى دەکات.

لە ناو دلى شىکاریى مۆدىلى پارادایمى گرەندتۆیۆرىدا، ئەم دۆخە بە روونى ئاماژە بەو دەکا کە یەکیک لە چارەسەرە بنەرەتییەکان بۆ رێگرىکردن لە توندوتیژى دژى پیاوان بە گشتى و گرووپە خەسارەلگرەکانى وەکوو کەسانى ترانس، قبوولکردن و دابىنکردنى پىداویستىیە پزىشکىیەکانیان لە قالى پشتیوانى دارایی و پیکھاتەییە؛ چونکە بەشیکى گەورەى توندوتیژى - چ پیکھاتەیی و چ تاکەکەسى - لە چوارچێوەى بێتوانایى لە دابىنکردنى کەمترین پىداویستىیە دەرمانى و بایۆلۆژىیەکان بەرھەم دەھێنرێتەو (امیرى، ١٤٠٠). لە پرۆسەى گواستنەو بۆ شوناسى رەگەزى خوازاو، ھەر چەشنە دواکەوتنىک یان خەمساردییەک لەلایەن دارپژەرەى سیاسەتەو دەتوانن بێژن رانەپەراندنى ئەرکە و فۆرمیکى شاراوێ توندوتیژى دژى رەگەزى نێرە؛ توندوتیژىیەک کە نەک تەنھا لە بواری دەروونى و سۆزدارىدا، بەلکوو لە واقىی ژيانیشدا، زۆر کەس بەرەو ھەژارى و تارانندن و تەنانت ھەلێاردنى مەترسیدار دەبات (حسینى و ھەمکاران، ١٤٠٠ ھەتاوى).

دەتوانن بێژن لە ناو دلى ژيانى ترانسەکاندا، «نەشتەرگەری گۆرینى رەگەز» تەنھا یەک قۆناغ نییە، بەلکوو خالى بەرەک کەوتن و مەلەلانى نیوان چەندین لایەنى بەئەزمۆنکردنى توندوتیژى و کردەوێ دەربازبوون لە توندوتیژى: بوون بە قوربانى خەمساردى پیکھاتەیی، ناچارکران بە چالاکییە قورس و مەترسیدارەکانى دابىنکردنى تیچوو، پەرەپێخراى کۆمەلایەتى و دواجار رووبەر و رووبوونەوێ ئەو راستىیە تالەى کە درێژەدان بە پرۆسەى دەرمان و چارەسەرى بەردەوام و ھەمەلایەنە تەنیا لە ھالەتیکدا مومکینە کە پیکھاتە پشتیوانیەکان و سیستەمەکانى دابىنکردنى کۆمەلایەتى زەرورەتى ئەم پىداویستىیە بە ھەرمى بناسن و وەلامى بدەنەو (عزیزى، ١٤٠٢ ھەتاوى). قبوولکردنى ئەم زەرورەتە خالى دەستپیکى پىشگى پیکھاتەیی لە توندوتیژى؛ چونکە پىشگىکردن لە تیچوو چارەسەر و نەشتەرگەرى تەنھا دەستپێوەرەکانى پزىشکى یان جوانکاری نییە، بەلکوو سەرەتایە کە بۆ ددانان بە مافى ژيانى مەزۆف لە قالى شوناسى خۆى و کەمکردنەوێ

بارگرانی سهرکوت و نائهمنی و فشاری عهسه بیی بهردهوام (Majid et al., 2019). له کۆتاییدا دووباره کردنه و هی ئهم پرسته «ئهم خه رجانته بۆ ئه وه ده کهن چونکه ده یانه وه و جوان بن و بینه ئه وه که ده یانه ویت (دیمانه ی ژماره ۲۱. سابری، Pos 93)، و ددانان به و راستیه ی که . ئیمه حه بیکی تیستۆسترونمان هه یه که هه تا کۆتایی ته منمان ده بی هه موو ږۆژیک لپی بده ین « (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان وه رامننی. ترنس، Pos 255)، ئاسۆیه کی ږوون بۆ داریژهرانی سیاست ده خاته ږوو: ته نیا به بینین و تیگه یشتن له م پیداویستیانه یه که ده توانین له دووباره بوونه وه و دووباره به ره مه یانه وه توندوتیږی دژي پیاوان و گروپه تاییه ته کان ږنګری بکه ین. کۆمه ک بۆ دابینکردنی تیچووی دهرمان و چاره سه رکردن، چاکه نییه به لکوو پیوستیه که له سه ر بنه مای دادپه روو و ته ندروستی کۆمه لایه تی؛ پیوستیه ک که چ له رووی ئه خلای بی یان له رووی زانسته یه وه، ده بی ږنګری له توندوتیږی بکات (Fay et al., 2022).

چاره سه ری تیچوونی ده روونی پیش هاوسه رگیری

له گپړانه وه ی به ئه زمونکراودا که له دريژده دا دی، دهرده که و ی که به شیکي به رچاوی توندوتیږی دژي پیاوان، پیش هه موو شتیک، ږه گ و ږیشه ی ده گه ږته وه بۆ نه زانی و نه بوونی پشکینی دهرووناسانه له ږۆسه ی هاوسه رگیریدا. دیمانه له گه لکراو به راشکاوییه وه ده لیت:

«بۆچوونی من زیاتر له سه ر پیشگیرییه، چونکه پیتم وایه پیشگیری زۆر باشته له چاره سه ر و زۆر تیچووشی که مته، و ئه گه ر به راستی ږیکاری دروست له ئارادا بی، ئه وا زۆریک له کیشه کان چاره سه ر ده بن، ئیستا به داخه وه به و ی نه بوونی هۆشیارییه وه به راستی که سه که له رووی که سایه تی و دهرووناسیه وه شیاو نییه، بۆیه به ئاسانی هاوسه رگیری ده کا و که سایه تییه کی سادیستی هه یه، واته که سایه تییه کی توندوتیږی خواز هه یه، یان خاوه نی که سایه تییه کی توندوتیږه. که سایه تییه کی ئاوا دهروا هاوسه رگیری ده کا یان ده ست ده وه شینی. ئه مه باش نییه. ئیمه له ږرسی پیشگیری له که مته ندامی ئه مه مان هه بوو، هه رچه نده هه ولمان دا که مندال یان ئه و خیزانانه ی که «کیشه ی بۆماوه یی» ان هه یه، نابی هاوسه رگیری بکه ن یان ئه گه ریش هاوسه رگیری ده که ن مندالیان نه بی، که چی هاوسه رگیریان کرد و مندالیشیان خسته وه (دیمانه ی ژماره ۷۵. دیلارام، Pos 67).

له دارشته ی گپړانه وه ی ئهم دیمانه دا، لاوازی ئاشکرای سیسته می کۆنترۆل و به ږیوه بردنی ته ندروستی ده روونی پیش هاوسه رگیری خوی یه کیک له هۆکاره بنه ږتیه کانی توندوتیږی نیشان ده دات. جه ختکردنه وه له سه ر «پیشگیری باشته له چاره سه رکردن» نه ک هه ر هه لگری ږوانگه یه کی ئابوو و کۆمه لایه تی به رامبه ر به ږسه که یه، به لکوو پشت به واقعییک ده به ستی

تویژینه وه پسیپوره کانیش پشتراستی ده کهنه وه: به ده ستیشانکردن و ده ستیوهردانی پیشوه خته ی تیکچوونه دهروونییه کان، ده توانین به شیکی گرینگی سووری گواستنه وه ی توندوتیژی له نه وه کانی پیشوه وه بو هاوسه ره نویکان و له کوتاییدا بو مندالان بشکینین (رفعت جاه، ۱۳۹۹). گپرا نه وه ی دیمانه له گه لکراو کاتیک بهرجهسته تر ده بیته وه که ئاماژه به ئاساییبوونی هاوسه رگری یی ئه و که سانه ده کا که کیشه ی که سایه تی یان هه یه و ته نانه ت که سایه تی ی توندوتیژی یان هه یه:

ئیسنا به داخه وه به هو ی نه بوونی هو شیا رییه وه به راستی که سه که له رووی که سایه تی و دهرووناسیه وه شیاو نییه، بویه به ئاسانی هاوسه رگری ده کا و که سایه تییه کی سادیستی هه یه، واته که سایه تییه کی توندوتیژی خوازی هه یه، یان خاوه نی که سایه تییه کی توندوتیژه. که سایه تییه کی ئاوا ده روا هاوسه رگری ده کا یان ده ست ده وه شینی. ئه مه باش نییه (دیمانه ی ژماره ۷۵. دیلا رام، 67 Pos).

خالی سه ره کی له م گپرا نه وه دا ئه وه یه که ته ندروستی پیاوان نه ک ته نها به هو ی ره فتاری که سانی دیکه وه نییه که ده که وپته مه ترسییه وه، به لکوو هه ندیک جار به هو ی نه بوونی سیسته میکه که شیاوی دهروونی خودی پیاوان و ژنه کانیا ن هه ئناسه نگینی؛ سیسته میک که ئه گه ر جیه جی بکری، ده توانی به پشتبهستن به به لگه ی زانستی، تا راده یه کی زور نه هیلی که نه خو شیه دهروونییه مه ترسیداره کان یان تیکچوونی په یوه ندی و ره فتاری له ناو ژینگه ی خانه واده سه ره هه لبدن (بنی اسد و همکاران، ۱۴۰۱). دیمانه له گه لکراو وپرای ئاماژه دان به ئه زمونی سیاسه تی پیشگیری له بواری که مئه ندامیدا که هه ندیک جار هه ر وا بیکاریگه ره ده مینیته وه، جه وه ره ی ئالنگاری و چالنجه که ته نها له راگه یانندن و پیشنیاردان بینی، به لکوو له جیه جیکردنی سیستماتیکی و فره هه نگسازیی هه مه لایه نه دا ده بینیت:

«ئیمه له پرسی پیشگیری له که مئه ندامی ئه مه مان هه بوو، هه رچه نه ده هه ولمان دا که مندال یان ئه و خیزانانه ی که «کیشه ی بوما وه یی» ان هه یه، نابیی هاوسه رگری بکه ن یان ئه گه ریش هاوسه رگری ده که ن مندالیان نه بی، که چی هاوسه رگری یان کرد و مندالیشیان خسته وه (دیمانه ی ژماره ۷۵. دیلا رام، 67 Pos).

ئه م گپرا نه وه، هاوته رب له گه ل سه رچه شنی پارادیگماتیکی گرهن دتیوژی، په یوه ندی و پچرانیک له نیوان نه بوونی هو شیاوی و نه بوونی ده ستیوهردانی دهرووناسانه له کاتی خویدا و بهرده وامیی سووری توندوتیژی به ئیمه نیشان ده دات. مۆدیله زانستییه کان و تویژینه وه نیوده وه لته ییه کان جه خت له گرینگیی راهینان و پشکینیی پیش هاوسه رگری به تایبته له بواری ته ندروستی دهروونیدا ده کهنه وه و بو که مکردنه وه ی توندوتیژی و ته ندروستی درپژخایه نی خیزانه کان به رپکاریکی

کاریگه ری ده زانن (نصیری و سوهرابی، ۱۳۹۸). هه روه ها تیوړیه کانی پیشگیری کومه لایه تی باس له وه ده کهن که به رنامه کانی پشکین و راهینانی پیش هاوسه رگیری نه ک تنها ږگیری له ټیکچوونی دهروونی و که سایه تی له په یوه ندیی نیوان هاوسه ره کاند ده کا، به لکوو به شیوه ی زنجیره یی لادان و خه ساره ته کومه لایه تییه کانی ناو کومه لگا کهم ده کاته وه (ندا، ۱۴۰۰).

له کوټاییدا شیکاریی هم گیرانه وه و په یوه ندییه که ی به نه ده بیاتی زانستییه وه نیشان ده دا که به پلاندانانی ورد و دابینکردنی به ستینی پیوست بو راهینانی هه مه لایه نه و پشکینی که سایه تی و به هیزکردنی پابه ندبوونی کومه لایه تی به نه ندروستی دهروونی پیش هاوسه رگیری، ده توانین به وه هیوادار بین که به شیوه یه کی کاریگر ږگیری له دروستبوون و دووباره به ره مه نپانه وه ی سووړی توندوتیژی دژې پیاوان (و بیگومان هه ر دوو ره گه زه که) بکه ین؛ پیشگیرییه ک که ته نیا هه لېږاردنیک نییه به لکوو زه رووړه ټیکه بو داها تووی نه ندروستی و ئاسایشی بنه ماله و کومه لگا (دیمانه ی ژماره ۷۵، ۶۷ Pos؛ بنی اسد و همکاران، ۱۴۰۱).

پشکینی نه ندروستی دهروونی دایک و باوک بو ږگیرکردن له ده سترژیی سیکی و جهسته یی

له م گیرانه وه ی خواره وه دا، گرینگی روونی پشکینی نه ندروستی دهروونی دایک و باوک وه ک یه کیک له ستراتیژییه بنه ره تییه کانی پیشگیری له توندوتیژی دژې پیاوان و کوړان ئاماژې پیکراوه. گیرانه وه ی دیمانه له گه لکړاویک به روونی هم نیگه رانییه ده ورووژنیت:

«ده بی له پشکینه کاند شیاویی نه ندروستی دهروونی دایک و باوکه کان لیک بدریته وه. ئایا نه و دایک و باوکه شیاوی چاودیرکردنی نه و مندا له یان هه یه؟ ئایا نه م دایک و باوکه نه ندروستییه کی دهروونیان هه یه؟ ئیمه له کویدا نه مه مان هه لسه نگاند؟ که ی درکمان به م شته کرد که دایک و باوکه کانمان دهروونیان ویرانه، به پیی ئاماره جیهانییه کان، چهند سالتیک له مه و بهر خویندبوومه وه. نه وه شتیکی جیهانییه، هی ئیران نییه. گوتبووی له هه ر پینج ده سترژییه ک له لایه ن خزمیکی پله یه که وه نه نجام ده درتی، یان باوکه، یان برایه، یان مامه. نه گه ر ئیمه پشکین بو دایکان و باوکان بکه ین، و له باری دهروونییه وه هه لیانبه سنگینین زور باشه و ده بی هه موو نه و که سانه ی که پیوستیان به پشکینه، پشکینیان بو بکریټ (دیمانه ی ژماره ۸۳. مه سعود بابایی، ۶۲ Pos).

له ناوه‌رۆکی ئەم گێرانه‌وه‌دا نه‌بوونی سیسته‌میکی پێکهاته‌ بو‌ه‌له‌سه‌نگاندنی تهن‌دروستی ی ده‌روونی دایک و باوک پێش‌ئه‌وه‌ی رۆلی دایک و باوکایه‌تی قبوول‌ بکه‌ن، زه‌مینه‌ بو‌خه‌ساره‌تی قوول و بیده‌نگ له‌ ناو‌خانه‌واده‌ خو‌ش ده‌کات. ئەزموونی ژیاوی دیمانه‌له‌گه‌ل‌کراو روونی ئەوه‌ ده‌رده‌خا که زۆریک له‌ دایک و باوک‌ان ته‌نانه‌ت پێش‌له‌دایک‌بوونی مندا‌له‌که‌یان هه‌رگیز هه‌له‌سه‌نگاندنیان بو‌ناکرێ یان ده‌ستوه‌ردانی ده‌روونیان بو‌ناکرێ و ئەم که‌مه‌ته‌رخه‌مییه‌ زه‌مینه‌ بو‌خه‌ساره‌ت‌گه‌لی وه‌کوو ده‌ستدرێژی سیکی و جه‌سته‌یی و ده‌روونی له‌ شار‌اوه‌ترین جومگه‌کانی ناو خیزاندا روو‌بدات. خا‌لیکی شار‌اوه‌ به‌لام سه‌ره‌کی ده‌لی: «که‌ی درکه‌مان به‌م شته‌ کرد که دایک و باوک‌ه‌کانمان ده‌روونیان وێرانه‌؟» به‌ زمانیکی ساده‌ ده‌توانرێ برین و قه‌یرانه‌ ده‌روونییه‌کانی دایک و باوک‌ بگوازێنه‌وه‌ و بو‌نه‌وه‌ی داها‌توو و به‌ره‌م به‌یترینه‌وه‌ و هه‌تا تهن‌دروستی ده‌روونی دایک و باوک هه‌له‌سه‌نگینرێ و چاک نه‌بێته‌وه‌، سووری توندوتیژی درێخ‌خایه‌ن و شار‌اوه‌ وه‌کوو خو‌ی به‌ به‌رده‌وامی ده‌مینێته‌وه‌ (نظری و همکاران، ۱۳۹۹ هه‌تاوی).

ئاماره‌کان لایه‌نی ترسانکتری ئەم به‌سه‌ره‌اته‌ نیشان ده‌ده‌ن. ئاماژه‌دان به‌وه‌ی که «به‌پێی ئاماره‌ جیهانییه‌کان، چه‌ند سالتیک له‌مه‌وبه‌ر خویندبوومه‌وه. ئەوه‌ شتیکی جیهانییه‌، هی ئێران نییه‌. گوتبووی له‌ هه‌ر پێنج ده‌ستدرێژییه‌ک له‌لایه‌ن خزمیکی پله‌یه‌که‌وه‌ ئەنجام ده‌درێ، یان باوک‌ه‌، یان برایه‌، یان مامه‌...» خوینەر له‌گه‌ڵ واقیعیکی جیهانی و پێکهاته‌ییدا رووبه‌روو ده‌بێته‌وه‌: زۆرینه‌ی تاوانه‌ سیکی و جه‌سته‌یییه‌کان له‌ ژینگه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ به‌رواله‌ت سه‌لامه‌ته‌کاندا روو‌ده‌ده‌ن واته‌ خیزانه‌کان، و تاوانبارانیش ئەو که‌سانه‌ن که‌ نزیکترین که‌سی قوربانین. ئەم واقیعه‌ جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ ده‌توانرێ به‌ پشکنین (سکرینکردن) و ده‌ستیوه‌ردان له‌ تهن‌دروستی ده‌روونی دایک و باوک‌ رێگری له‌م جو‌ره‌ کاره‌ساتانه‌ بکری‌ (گودرزی و همکاران، ۱۴۰۰ هه‌تاوی). له‌ راستیدا به‌بی ئەم هه‌له‌سه‌نگاندنه‌ کۆمه‌لگا به‌ چاوی قوو‌چاوه‌وه‌ قوربانیه‌کان به‌ره‌ورووی خه‌ساره‌ل‌گری دووقات ده‌کاته‌وه‌.

ئەم گێرانه‌وه‌ چاره‌سه‌ریکی بنه‌رته‌ هه‌یه‌: «ئەگه‌ر ئیمه‌ پشکنین بو‌دایکان و باوک‌ان بکه‌ین، و له‌ باری ده‌روونییه‌وه‌ هه‌ل‌یان‌سه‌نگین زۆر باشه‌ و ده‌بی هه‌موو ئەو که‌سانه‌ی که‌ پێویستیان به‌ پشکنینه‌، پشکنینان بو‌بکری‌» ئەم رێکاره‌ به‌ روونی داوی سیسته‌میکی پشتیوانی و پێشگیرانه‌ ده‌کا که‌ نه‌ک ته‌نها تیکچوونه‌ ده‌روونییه‌کانی دایک و باوک‌ ده‌ستیشان بکا، به‌ل‌کوو به‌ دابینکردنی خزمه‌ت‌گوزاریی چاره‌سه‌رکردن و راوێژکاری، ئیمکانی به‌توانابوون و بنیات‌نانه‌وه‌ی تهن‌دروستی ده‌روونیان بو‌به‌خسینێت. ئەم ئاراسته‌ ماوه‌رای ده‌ستیوه‌ردانی دوا‌ی روودانی خه‌ساره‌ته‌ و هه‌ول‌ ده‌دا ر‌ه‌گ و ریشه‌ی توندوتیژی بنبر بکا، بو‌نه‌وه‌ی مندا‌لان، به‌تایبه‌ت کوران، بتوان له‌ ژینگه‌یه‌کی سه‌لامه‌ت و تهن‌دروستدا گه‌وره‌ بین و له‌و ئەزموونه‌ تالانه‌ بپارێزرین که‌ ده‌توانێ بو‌هه‌میشه‌ی ته‌مه‌نیان کاریگه‌ریی له‌سه‌ر ده‌روون و شوناسیان هه‌بێت (اخوان و همکاران، ۱۴۰۱ هه‌تاوی).

باوه‌رکردن به‌م ئاراسته‌ پێشگیرانه‌یه‌، کۆمه‌لگا به‌ره‌و دا‌رشتنی سیاسه‌تیک ده‌با که‌ تهن‌دروستی ده‌روونی نه‌ک ته‌نیا پرستیکی تاکه‌که‌سی، به‌ل‌کوو به‌ به‌رپر‌سیار‌تییه‌کی کۆمه‌لایه‌تی و حکومیشی

دهزانیت. دواچار ئهوهی لهم گیرانهوهدا دهردهکهوې، تنیا داواپه کی ساده نییه، بهلکوو هوشداریه کی جدیدیه: بهبې بایهخدان به تهنروستی دهررونی دایک و باوک، ناکرې چاوهروانی ئهوه بکهین که خیزانه کان بینه ژینگهیه کی سهلامهت بو پهروده کردنی نهوه کانی داهاتوو و له نهجامدا سووری توندوتیژی شاراو و ئاشکرا، بهتاییهت بهرامبه ر به کوران، بهردهوام دهیت.

ږکاری یاسایی بو پیشگیری و کهمکردنهوې توندوتیژی دژې رهگهزی نیر

به پشتبهستن به لیکهوته کانی لیکولینهوې گړندتیوړی، ږکاره یاساییه کان له ږگیرکردن و کونترولکردن و کهمکردنهوې توندوتیژی دژې پیاوان روئیکی گرینگ ده گیرن. ږکاره یاساییه کان لهم چوار وتهزادا دناسینرین:

هموارکردنهوې یاسا کانی خانهواده (مارهیی و نهفهقه، سه رپهرشتیکردن)، هموارکردنهوې یاسای منداالهاوسه ری، دهرکردنی یاسا بو پشتگیریکردنی کومه لگه ی ئیل جی بی تی کیو، و وهرگرتنی هاوکاری له ږیکخواوه پسپوړیه کان.

هموارکردنهوې یاسا کانی خیزان (مارهیی، نهفهقه، سه رپهرشتیکردن)

له گیرانهوې پرسه کانی بنهماله و دادگادا، کاتیک باس له نهزموون و ژیانی پیاوان ده کرې، نهوهی له هممویان زیاتر پاشقولی قسه و قسه لؤ که تیوړیه کان ددها، راستگوویی و راشکاویی گیرانهوه کانه، نهو گیرانهوانه ی که وه کوو پارچه زیندووه کانی واقعییهت، هممو لیکدژې و لاوازی و بنهسته یاسا کانی خیزان ئاشکرا ده کهن. بهبې تیکه لکردنی زیندووی ئهم گیرانهوانه تیگه یشتن له ږکاره یاساییه کان بو ږگیریکردن و کهمکردنهوې توندوتیژی دژې پیاوان له بنه رتدا ناتهواو دهیت. له پروسه ی تیوړیزه کردنی دهیابونیاد، یه کهم بهردی بناغه ی تیگه یشتن له ئالنگارییه کانی بهردهم یاسا کانی خیزان، له سه ر بنه مای قسه کانی دکتور مووسه وی قیایه یه:

«کهواته چاره سه ره کان چین؟ من کار له سه ر ئهمه ده کهم که به شیک بوو له تیزه که ی من «سیاسه تی بنهماله له ئیران». من ږکار له گوړینی سیاسه تی بنهماله و یاسای بنهماله له ئیراندا ده بینم. پیو یسته ئهم مه سه له ی ماره یی و نهفهقه له یاسای ئیراندا هموار بکریته وه، واته ئیمه وه کوو ولاتانی دیکه ژن و میرد وه ک دوو رکابه ر بینین ئهمه یش خه تای فیه هییه. ماره یی مه دهن قهیدی نییه به لام نهو روژه ی ویستان ته لاق وهر بگرن، به پیی نهو به شداریه ی که له بنیاتنای ئهم ژیاندها بووته موک و مالی خوټان بکه نه دوو به ش. ههر دوو لا مافی ته لاقیان هه بیت. ههر یه که یان ویستوو یانه بو ماوه ی ۶ مانگ تا سالتیک لیک جیا ببنه وه و به جیا بژین، پاشان ههر کاتیک

ویستیان بۆ ماوهی سالتیک پیکهوه ژیان، ده توانن بچنه لای پاریزهر و دادگا”
(دیمانه‌ی ژماره ۲۷. دکتۆر مووسه‌وی قیایه، Pos 93).

ئهم گێرانه‌وه نه‌ک ههر جه‌خت له‌سه‌ر گۆرانی پیکهاته یاسایه‌کان ده‌کاته‌وه، به‌لکوو ره‌گ و
ریشه‌ی ئهو هۆکاره‌ش ده‌دۆزێته‌وه که له یاساکان وه‌ک فشار، په‌یوه‌ندی مرۆبی نیوان ژن و پیاویان
کردووه به‌ رووبه‌روو بوونه‌وه و کێپه‌رکی. به‌ پێچه‌وانه‌ی ئهم واقیعه، گێرانه‌وه‌ی راحیله‌ میهره‌بان به
روونی ئاماژه به‌ دژایه‌تی نیوان ماره‌یی و ئیمکانی مافی جیا‌بوونه‌وه ده‌کا و ده‌لێت:

«پێویسته ئهم نوێلی ماره‌یی و مافی ته‌لاقه وه‌لا بنریت. به‌ بۆچوونی من
ئه‌گه‌ر ژن مافی ته‌لاق‌ه‌ی هه‌بێ و ده‌ستبه‌رداری ماره‌یه‌ی که‌ی بێ، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر
ماره‌یی بێته‌ سکه‌یه‌ک یان گولێک و بری ماره‌یی که‌م ئه‌وا ئهو هاوسه‌رگیریه‌
زۆر باشت‌ر به‌رده‌وام ده‌بێت. زۆر‌تر له‌به‌ر ئه‌وه‌شه که ئیستا وامان لیه‌اتووه که
چیت‌ر ته‌لاق ناویکی ترسناک نییه. من ته‌لاقم وه‌رگرتووه» (دیمانه‌ی ژماره ۸۹.
میهره‌بان، Pos 114).

ئهم راست‌گویی گێرانه‌وه هێنده به‌ ساده‌یی بنه‌مای په‌یوه‌ندی هاوسه‌رگیری و میکانیزمی ته‌لاق
شی ده‌کاته‌وه که دژایه‌تیکردنی گۆرینی یاساکانی خێزان کال ده‌بێته‌وه و پرسیاره‌که‌ش ئه‌وه‌یه
ئایا به‌رده‌وامی دۆخی ئیستا ده‌توانێ مژگینی ئومیدی ته‌ندروستی ده‌روونی و سۆزداریی ژن و
پیاومان پێ بدات؟

پرسی سه‌رپه‌رشتیکردنی منداڵ خۆی بووه‌ته‌ بواریکی دیکه‌ی دووباره به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی
توندوتیژی دژی پیاوان، جیگایه‌ک که دکتۆر مووسه‌وی قیایه به‌م شیوه‌ی باسی ئهم قه‌یرانه‌ ده‌کات:

«شتیکی تر روو ده‌دا، ئه‌گه‌ر مافی سه‌رپه‌رشتیکردن نه‌بێ، ئه‌گه‌ر که‌ستیک
منداڵه‌که‌ بکوژێ بیبه‌ن و له‌ سێداره‌ی بدن، ئه‌مه‌ یانی چییه؟ ده‌بێ وه‌کوو
هه‌ر کوشتنیکه‌ دیکه‌ مامه‌له‌ی له‌گه‌ڵدا بکری، واته‌ ژیا‌نی ژن و منداڵ نابێ
ئاوا بێ که له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئهم سه‌رپه‌رشتیان بووه، وا بزانی‌ن که‌ خاوه‌نیانه‌.
ئهو مرقیکی سه‌ربه‌خۆیه و کێشه‌ی کوشتن له‌ سه‌ر شه‌ره‌فیشی هه‌یه.
چاره‌سه‌ره‌که‌ ئه‌وه‌یه له‌ هه‌نگاوی یه‌که‌مدا، هه‌موو ئه‌و شتانه‌ی که له‌سه‌ر
بنه‌مای ئه‌وه‌ن که ئهم په‌یوه‌ندییه‌ هاوسه‌رگیریه‌ په‌یوه‌ندییه‌کی یه‌کسان نییه
وه‌کوو یاسای منداڵهاوسه‌ری، هه‌روه‌ها دۆسیه‌ی کوشتن له‌ سه‌ر شه‌ره‌ف
(قه‌تلی نامووسی) که له‌ سه‌رپه‌رشتبوونی باوکه‌وه‌ دی و هتد. بۆ نمونه
ئیستا، یاسا ده‌لێ که منداڵ ده‌بێ هه‌تا ته‌مه‌نی ۷ سالان لای دایکی بێ،
منداڵه‌که‌ له‌ ته‌مه‌نی ۷ سالان له‌ دایکی ده‌ستینه‌وه. من زۆرم بینیوه که باوک
هیچ خوشی له‌ منداڵه‌که‌ی نه‌هاتووه، ته‌نها له‌به‌ر ئه‌وه‌ی چهرزه له‌ ژنه‌که‌ی

ههستینی منداله کهی دهباته لای خوۍ، پاشان منداله که ده داته دهستی
دایکی بوئوهوې بهخیوی بکا، دواتر خوۍ دهچپته سهر مال و حالی خوۍ و
ژیانی خوۍ ده کا، کهواته ئه مه چ دڅیکه، ئه مه یانی چی؟» (دیمانه ی ژماره
۲۷. دکتور مووسه وی قیایه، Pos 97).

ئهم گپړانه وه نهک ههر ئاماژه به مافی سهرپهرشتیکردن ده کا، بهلکوو قوولترین برینه
کومه لایه تییه کان واته قه تللی نامووسی (کوشتن له سهر شهره ف) ئاشکرا ده کا و ئهم یاسایانه به
بهستیښکی له بار بو دووباره به ره مه پنهانه وې توندوتیښی به شیوه ی ئالوژتر و شاراو تر ده زانیت. له
دریژه دا هه متا به رزگهری له روانگه ی ژنانه وه ئهم چالنجه تاوتوی ده کا:

«سهرپهرشتیکردنی مندال بو ماوه یهک به ژنه، بو نمونه هه تا حهوت
سال له گهل دایکه و باقییه کهی له گهل باوکه، به لام لیړه شدا غه در له ژنان
ده کړی ئه و مافه ی که وهک سهرپهرشتی مندال ده بی به ژن بدری نادری،
سهرباری ئه و ده زانن که باوکه شیاوی سهرپهرشتی کردنی منداله کهی
نییه دیسان هه موو کاریک ده که ن بو ئه و ه ی ئه و منداله نه دریته وه به دایک»
(دیمانه ی ژماره ۸۱. هه متا به رزگهری، Pos 58).

له م روانگه وه یاسا کان نهک ههر چاوپوڅشی له مافه کانی پیاو ده کهن، بهلکوو بهرامبه ر به
ژنانیش دادپه روه ر نین و ده توانن بڼه ئامرازیک بو شهر ی ده روونی. لیړه دایه که روانگه ی ئه لاړه ز
گرینگتر ده بیت:

«به لام پیم وایه له روانگه ی ئایینییه وه و به پشتبه ستن به و لیکولینه وانه ی
که کردوومه، زوریک که نا، به لام کومه لیک له زانایان پیان وایه هاوسه رگری
پهیمانی دل. ژن و پیاو پهیمانیک ده به ستن بو ئه و ه ی هه تا ئه و کاته ی که
توانیان پیکه وه بژین و کاته که شی دیاری نه کراوه. ههر کاتیک نه یان توانی
پیکه وه بن با لیک جیا بڼه وه، به لام تا ئه و کاته ی پیکه وه بن، نابی خیانه ت
له یه کتر بکه ن. و به وه ده ئین گریبه سستیکی یاسایی و شهرعی که به بوچوونی
من ئه مه دروسته» (دیمانه ی ژماره ۳۳- ئه لاړه ز، Pos 72).

ئهم بوچوونه جهخت له سهر «پهیمانی دل» ده کاته وه نهک «گریبه سستیکی فره می»، و هاوسه رگری
له سهر بڼه مای ره زامه ندیی یه کتر و پابه ندبوونی دوولایه نه داده ی نهک له سهر بڼه مای یاسا ره ق و
تهق و نه گوره کان که دواچار ده بیته هوۍ توندوتیښی و پچران.

ئهم بابه ته ده گاته ئه و ئاسته ی که خاتوو ئینترامی وهک ژنیک گله یی له نایه کسانیی یاسایی
ده کا و پیی وایه باردوخی ژنان ره نگدانه وې بارودوخی پیاوان له م یاسایانه دایه:

«به هه حال ژن له رووی ئابوورییه وه له ئاستیکی نرمتر له پیاوانه، با

به جۆریک له جۆره کان بارودۆخی ئەم ژنانه سه قامگیر بکهین. با یاسایه ک دابنێین که بارودۆخی ئەم ژنه سه قامگیر بکات. چونکه ژيانی پر له گزری خه ساره تی زیاتره. بۆ نموونه پیاوه نه خۆش ده که وی، ژنه نه خۆش ده که وی، توووشی زۆر نه خۆشیی دهروونی و ئەعساب دهبن، زۆر شت روو ده دا، مندالە کان ته ندروست نین. مندالە کانیا ن له داهاتوودا کیشه یان له گه ل هاوسه ره کانیا ن ده بیت. واته سیکلیکه که یه ک له دوا ی یه ک درێژه ی پی ده ده ی، ئەمه ده بی یاسا که مان بگۆریت. ئەوه ی که ده بی فه ره نگه سازی بکری و یاسا کانمان ده بی له هه ندی شویندا بگۆری، یه کسان بی منی ئافره ت به مه وه ی داوا ی ته لاق بکه م ئاسانه تره تا پیاو، پیاو ناویری داوا ی ته لاق بکات (دیمانه ی ژماره ۴۷. خانم ئینتزامی، Pos 114).

ئەم قسانه به روونی ده ریده خه ن که نایه کسانیی یاسایی نه ک هه ر زیان به ژنان ده گه یینی، به لکوو پیاوانیش له سووری فشار و نه خۆشیی ده روونیدا گرفتار ده کات. پاشان ناوبراو جهخت له سه ر گرینگی ته ندروستی ده روونی تاکه که سی له په یوه ندییه کاند ده کاته وه:

“توندوتیژی شاراهه یه، یاسا ده بی له هه ندیک شوین بگۆری، ته نانه ت ئە گه ر هه زیشم لێ نه بی، رقم له م پیاوه یه، به هه ر هۆکارێک بی، من له رووی رۆحی و ده روونییه وه ناتوانم له گه ل ئەم پیاوه بژیم، من ده بی خواست و ئاره زوو ده روونییه کانم تیر بی، ئە ی ئە گه ر تیر نه بی ئەوا با ئەم په یوه ندییه کوتایی پی بی به لام ئەم [یاسا خیزانییه کان] دهستی ژن و پیاوی له زۆر شویندا به ستوته وه، بۆ نموونه، با له بری ئەمه راوێژکارێک دابن، نه ک ئەم راوێژکارییه فۆرمالیه یه که به پێنج دانیشن کوتایی پی دی، بۆ هه ر دووکیان چ بۆ ژن و چ بۆ پیاو، هاوسه نگیه ک دابن بۆ ئەوه ی هه م پیاوه که به ئاسانی داوا ی جیا بونه وه بکا، هه میش ژنه که به ئاسانی بتوانی داوا ی ته لاق بکات” (دیمانه ی ژماره ۴۷. خانم ئینتزامی، Pos 116).

ئەم وه سفانه به روونی ئەوه ده رده خه ن که توندوتیژی هه میشه جهسته یی نییه؛ به لکوو توندوتیژی پێکهاته یی و یاسایی ده توانی به زیندانیکردنی تاکه کان له په یوه ندییه نه خوا زراوه کاند زیا نی ده روونی و سۆزداریا ن پی بگه یینی و ئەمه پێویستی به چاکسازییه (ئه حمه دی، ۲۰۲۰). بۆچوونگه لی وه کوو ...

«من پێشنیار ده که ماره یی لا ببری و مافی ته لاق بدریته کچ، ئە گه ر هه ر دوو که سه که بۆ نموونه پیاوه هه ستی به وه کرد که به راستی ناتوانی له گه ل ئەم ژنه دا بژی، ئەوا پێویسته جیا بێته وه و مندالیان نه بی، یان

نه گهر کچه ههستی کرد که ناتوانی له گهل هم کورده بڅی، نهوا مافی
جیابونهووی ههیه، و هم ژبانه تووشی شهر و شورې ژن و میړدی نابیتهوه»
(دیمانه ی ژماره ۸۹، میهره بان، Pos92)

جهخت له سهر گرینگی پیداچوونهوه به پیکهاته نهریتییه کان ده کاتهوه بو نهووی ږنګری له
ناکوکی هاوسهریتی و توندوتیژییه کانی بکریټ. هم روانگه ساده و له هه مان کاتدا قوول، دوور
له ئالوزییه یاساییه کان، ږنګه چارهیه ک ده خاته روو که له بنه رتهوه په گ و ریشه ی توندوتیژی له بار
دهبا و تنهها لیکه وته کانی لیک ناداتهوه.

ههروه ها جهلیلان هم دوخه پشتر است ده کاتهوه:

«له رووی یاساییهوه، ههنډیک یاسا ههن که بو پیاوان شیلگیرتن. نه گهر
نه مانه هه موار بکرینهوه، زور باشتر ده بوو. پیم وایه ده توانی کاریگه ریه کی
زوری هه بیت [له کهمکړدنهووی توندوتیژی دژې پیاوان]» (دیمانه ی ژماره ۷،
جلیلان، Pos 48).

هم بوچوونه ته واکه ری بوچوونه کانی هه متا به رزگه ریه که یه کسانیی یاسایی به ږنګه چاره ی
سه ره کی ده زانیت:

«نهو مافه ی که هی پیاوه دیاری نه کراوه، یان له بهر نهووی هه میسه
توندوتیژی به رامبه ر به ژنان کراوه، ئاوریکی نه ووی لی نه دراوه تهوه که بتوان
ږنګه چاره ی بو بدوزنهوه. پیویسته چاره سه ری ک دیاری بکن بو نهووی مافی
ژن و پیاو یه کسان بی و هم توندوتیژییه ی که به سهر پیاواندا ده سه پیندری به
بی بایه خه دهنه که وی، بو نهووی چاره سه ر بکری و تاکلا یه نه قه زاو ته نه کری
و تاکلا یه نه تاوانبار نه کریټ. له هه لوه شانوه ی ژبانی هاوسه ریتیدا لایه نه کان
له سه دا سه د تاوانبارن و ناتوانی هه میسه یه ک که س تاوانبار بی و به راستی
ده مه ویت یاسایه ک بیت» (دیمانه ی ژماره ۸۱، هه متا به رزگه ری، Pos 54).

همه نهوه دهرده خا که نهو یاسا ناداد په روه رانه ی که دژ به پیاوان ههیه، پیاوان ده خاته دوخیکی
خه ساره لگرییهوه و ده توانی توندوتیژی لی بکه ویتوه (Faraji et al., 2020).

له کوتاییدا، گپړانهووی دکتور مووسه وی قیایه به شپوهیه کی گشتگیر تر په گ و ریشه ی
هم دوخه دهر وانی و نیشان ده دا که زوری ک له په یوه نندییه کان له سه ره تاوه له سهر نایه کسان و
ناهاوچه شنی بنیات نراون:

“هم په یوه نندییه هه ر له سه ره تاوه په یوه نندییه کی هه له بووه وئیر نه مه
دروست نابیت. ئایا نه مانه له سه ر نهو بنه مایه ی که چه نده زیانیان به رکه و تووه
و چه نده ده چه لای راویژکار، و زوری ک له مانه ته نانت له راویژکاریشدا

چار بیان نایه ئیتر ده لئین به کیک له هۆکاره سه ره کیهه کانی نا کوکی خیزانی و ته لاق ناهاوسان بژیرییه واته ژن و میرد پیکه وه نا کوکیان هه یه، جیاوازیی ته مه نیان هه یه، جیاوازیی ئاستی خویندنیان هه یه، جیاوازیی چینایه تیایان هه یه، جیاوازییه کی فه رهه نگییان هه یه، جیاوازیی ئایینیان هه یه، به هر هۆکاریک بی، هه ر جیاوازییه ک ده بیته هۆی ئه وه ی که ئیتر ئه م په یوه ندیه وه کوو خۆی لی نه یه ته وه، هه روه ها له سه ره تاوه ئه م په یوه ندیه نایه کسان بووه، بۆیه ئه مه هه رگیز به راستی دروست نابێ، هه ر کاتیک بیان هه وه ی ته لاق وه رده گرن، مأل و سامانیان به نیوه دابهش ده کریت» (دیمانه ی ژماره ۲۷. دکتۆر مووسه وه ی قیایه، Pos 97).

ئهم روانگه بۆ تیپه پراندنی په یوه ندیه ناته ندروست و نایه کسانه کانی دابهشکردنی مۆلک و سامان جهخت له سه ر پیوستی دابینکردنی ریکاری یاسایی ده کاته وه و نیشان ده دا که نایه کسانیی پیکهاته یی ده توانی زه مینه بۆ توندوتیژی بهر خسینیت.

ئهم گیرانه وه زیندوو و بهرجهسته، نه ک هه ر هاوار بۆ چاکسازی له یاساکانی خیزان له بواره کانی ماریی، نه فهقه و سه ر په رشتیکردن ده کهن، به لکوو نیشان ده دن که ئهم چاکسازیانه ده بی له روانگه یه کی ریشه یی و مۆقف ته وه ره وه سه رچاوه بگرن. ئهم ئاراسته نوویه ده بی ژن و پیاو وه کوو هاوبه شی ژیان بیینی، نه ک وه ک رکابه ریک سه یریان بکا، دوو هاوبه شی ژیان که ده بی له بهردهم یاسا و له کردوه دا له مافی یه کسان به هه رمه ند بن. ته نیا له م حاله ته دایه که ده توانین له سووری توندوتیژی شاراو و ئاشکرا له خیزاندا رزگارمان بی و هاوکاری ته ندروستی ده روونی و کۆمه لایه تییه هه ر دوو ره گهزه که بکه ین.

هه موارکردنه وه ی یاسای مندالهاوسه ری

توندوتیژی دژی پیاوان له بواری مندالهاوسه ریدا، واقعیکه که له چینه شاراو کانی ئه زمونه ژیاوه کاند ده مینیته وه. هه رچه نده زۆریک له بۆچونه کان مندالهاوسه ری ته نیا وه ک سته میک له دژی کچانی نه وچه وان ده بینن، به لام ده نگی ئه و که سانه ی که ره گ و ریشه ی ئهم چیرۆکه یان تاوتوی کردوو و به زمانی واقع و ئه زمون قسه یان کردوو، ئه وه درده خا که پیاوانیش خۆیان له م هاوکیشه دا قوربانین. هه ندیک جار کۆمه لگا فشار ده خاته سه ر پیاوان که به بی گویدانه ته مه ن و پینگه یشتنی سۆرداری بهر پرسیار پیتییه کی قورس له ئه ستۆ بگرن و په یوه ندیه ک ساز بکا که له بنه ره ته وه په یوه ندیه کی سروشتی و دوو که سی نییه، به لکوو جوړیکه له سه پاندن و توندوتیژی ناراسته وخۆ. وه ک له زاری دکتۆر مووسه وه ی قیایه وه هاتوه:

«یان به کیک له وتوندوتیژیانه ی که پیاوان ئه نجامی ده دن، مندالهاوسه ری، که پیاوان خۆشیان ده بنه قوربانی. کاکه تو ته مه نت ۲۵-۳۰ ساله، وه ره کچیکی

ته مهن ۱۴ سالان بخوازه و به پيی ته خلاقی خوت په روه ردهی بکه. نه و کاته چی روو ددات؟ نه و په یوه نندییه هه رگیز په یوه نندییه کی گونجاو نابی چونکه له ته مهنیکی بچوو که وه سیکسی به سهردا سه پینراوه، دوو گیانی و مندالبوون و کاری ماله وه له ته مهنیکی بچوو کدا به سهر نه و کچه دا سه پینرا، نه م منداله له گهل هاوسه ره کی که وه کوو دیو و درنج دیته به رچاوی، هه میشه په یوه نندییه کی ساردی ده بیت» (دیمانه ی ژماره ۲۷. دکتور مووسه وی قیایه، Pos 97)

نه م گیرانه وه راستییه کی تال دهرده خات: پیاوېک که به زوری یان له ژیر کاریگه ریی نورمه کانی کو مه لگادا له گهل مندالیک هاوسه رگیری ده کا، روو به رووی بارگرانیی قورسی سیکسیکی سارد و بی روح ده بیت هوه. له م هاوسه رگیریا نه دا نه ک ته نیا خواست و ئاره زووه سوزداری و دهر وونییه کانی پیاو دابین ناکرین، به لکوو نه خوازاوانه تیکهل به سووری ناپازیبوون و بوشایی سوزداری ده بینه وه که ده توانی هه موو جوړه توندوتیژییه کی شاره وی لی بکه ویت هوه. به هو ی نه وه ی نه و کچه له ته مهنیکی بچوو کدا په یوه نندیی سیکسیی پیشوه خته ی به سهردا سه پینراوه و زوو دوو گیان بووه و له ته مهنی که مدا شانی داوه ته بهر هه ره سی بهر پرسیاریتی، فه زایه ک دروست ده بی که تیدا ناموبوون و دل ساردی جیگه ی دوستایه تی و هاودلی ده گریت هوه (نک. گیدنز، ۲۰۰۴).

یه کیک له هوکاره سهره کییه کانی به رده وامیی نه م بارودوخه، نه بوونی پیناسه یه کی دیاریکراو و یاسایی بو «مندال» ه که ږنګه بو ته فسیری سه لیکه یی و هاوسه رگیریی پیشوه خته ده کاته وه. ههر وه ک مهرزییه حسینی ئامازه به م خاله ده کات:

«چه مکی مندالی هیشتا پیناسه نه کراوه، ژنانی نوینه ری مه جلیسی شه شه می شورای ئیسلامی چهنده تیکوشان که ته مهنی هاوسه رگیری بو ۱۸ سال بهر ز بکه نه وه؟ توانیان؟ هه ندیک له ژنانی نه ندامی مه جلیس له مه جلیس بوون و هیچیان پی نه کرا. که واته نه و چه مکی که ئیوه ئیستا له مندالتان هیه، ده توانم له هه موو سه رچاوه کاند پیتان بلیم، پیناسه ی مندال له ههر یه کیک له مانه دا جیاوازه. نازانری مندال کییه. له ولاتیکدا که ئیمه زور یاسامان هیه که له بواری مندالاندا لاوازه، نه و یاسایانه ی که دواتر له سالی ۲۰۱۷ د ده رچوون له راستیدا ناچه بواری جیه جیکردنه وه» (دیمانه ی ژماره ۵۸. مهرزییه حسینی، Pos 223)

نه م نه بوونی پیناسه ی روونه نه ک ههر چالنج و ئالنگاریی یاسایی و کو مه لایه تی دروست ده کا، به لکوو لیکه وته ی دهر وونیی قول ئاوقانی ههر دوو لا ده کات. له م جوړه هه لومه رجه دا، یاسا کانی ئیستا وه کوو پیویست جیه جی ناکرین و ناتوان ږنګری له م دیارده بکه ن، چونکه ناروونییه یاساییه کان ږنګه به جیه جیکاران ده دا که یاساکه به هوکاری جوړاوجوړ به شیوه یه کی دروست جیه جی نه کهن. نه م لاوازییه یاساییه ده بیت ه جوړیک له توندوتیژیی سیستماتیکي دژې پیاوان؛

چونکه پیاوانیش له سووری ئەم هاوسەرگیرییانەدا دەبنە قوربانیی لاوازی یاساکان له پشتیوانی له مافەکانی پیاوان و ڕیگریکردن له ژيانیکى هاوبەشى سەپنراو. هەر وه ها لیكۆلینه وه چۆنایه تییه كان ئەم ساردی و ناره‌زایه تییه پشتراست ده كه نه وه. وه ك دكتور مووسه‌وى قیایه له توێژینه‌وه كه‌دا ئاماژه‌ی پێده‌كات:

«هەندێك لیكۆلینه‌وه‌ی له‌و جۆره‌ كاره‌ چۆنایه تییه ئەنجام داوه له‌وانه‌ی كه‌ خاتوو هه‌نا سه‌یفی له‌سه‌ر منداڵه‌هاوسه‌رى كردوو به‌تى، چووبوو چاوپێكه‌وتنى له‌گه‌ڵ ئەو ژانەدا كرد منداڵه‌هاوسه‌ر ببوون كه‌ ۱۵-۲۰ و ۲۰-۳۰ ساڵ له‌ هاوسه‌رگیریه‌ كه‌یان تیپه‌ریوه‌، هه‌موویان په‌یوه‌ندییه‌ كى ساردیان له‌گه‌ڵ مێرده‌ كانیان هه‌بوو، به‌ كێكیان گوتبووى ژنه‌ كه‌ی گوتبووى من ئیتر ماندوو ببووم، بۆچی به‌ ده‌مه‌وه‌ پێناكه‌نیت، بۆچی خۆشت ناوێم؟ چونكه‌ له‌گه‌ڵ كچۆله‌یه‌دا هاوسه‌رگیری كردوو ئە‌گه‌ر به‌ راستی په‌یوه‌ندییه‌ كى پر له‌ مێهر و خۆشه‌ویستیت بویستایه‌، هاوسه‌رگیریت له‌گه‌ڵ كه‌سێك له‌و ته‌مه‌نه‌دا نه‌ده‌كرد» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۷. دكتور مووسه‌وى قیایه‌، Pos 97)

ئەم ساردی په‌یوه‌ندییه‌ لێكه‌وته‌ی راسته‌وخۆی نابالقبوونی سۆزداری و ده‌روونی یه‌كێك له‌ لایه‌نه‌كان و سه‌پاندنی رۆلێكه‌ كه‌ كه‌سه‌ كه‌ بۆ ئەو رۆله‌ ئاماده‌ نییه‌. له‌ په‌یوه‌ندییه‌ كى وادا، پیاو خۆی رۆوبه‌رووی كه‌سێك ده‌بێته‌وه‌ كه‌ توانای تێكردنی خواست و ئاره‌زووه‌ سۆزدارییه‌ كانی نییه‌ و ئەمه‌ش به‌ تیپه‌ربوونی كات ده‌بێته‌ هۆی دارمانی ده‌روونی و كه‌مبوونه‌وه‌ی رازیبوون له‌ ژيانى هاوبه‌ش. ئەم هه‌لومه‌رجه‌ توندوتیژیی سۆزداری و ده‌روونی به‌سه‌ر پیاواندا ده‌سه‌پێنیت؛ توندوتیژییه‌ك كه‌ زۆرجار به‌هۆی شاراهویی و نه‌بوونی ئاسه‌واری جه‌سته‌یه‌وه‌ پشتگۆی ده‌خریت. چاكسازی له‌ یاسای منداڵه‌هاوسه‌رى ته‌نها پێویستییه‌ك بۆ پاراستنی مافی منداڵان و ژنان نییه‌، به‌لكوو چاره‌سه‌ریكى بانه‌رتییه‌ بۆ ڕیگریکردن له‌ توندوتیژییه‌ك كه‌ به‌ نه‌پێنى و ئاشكرا پیاوان تیوه‌ده‌گلێنى و بناغه‌ی خێزان له‌ ناوه‌وه‌ هه‌ڵده‌وه‌شینیته‌وه‌ (نك. سلیمان نژاد و همكاران، ۲۰۱۸).

ده‌ركردنی یاسا بۆ پشتگیریکردنی کۆمه‌لگه‌ی ئێڵجی‌بی‌تی‌کیو

له‌ کۆمه‌لگایه‌ كدا كه‌ یاسا و پێكهاته‌ یاساییه‌كان هێشتا ناتوانن به‌ ته‌واوی و به‌ ئاشكرا گروپی ئێڵجی‌بی‌تی‌کیوه‌كان قبوول بکه‌ن، زۆریك له‌ ئەندامانی ئەم کۆمه‌لگایه‌ رۆژانه‌ رۆوبه‌رووی جۆره‌ها توندوتیژیی یاسایی و ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی ده‌بنه‌وه‌. ئەزموونی ژیاوی ئەو كه‌سانه‌ی له‌ گیرانه‌وه‌ كاندا هاتوون، باسێكى زیندوو و گیره‌ره‌وه‌ی ژیان له‌ په‌راویزی یاسا و کۆمه‌لگایه‌، جیگایه‌ك كه‌ له‌ویدا به‌ روونی:

«ده بی له دادگادا پږوږه یاسایه که هه بی، ده بی پږوږه یاسایه کی ته و او هه بی که هه موو لایه نه کانی ژبیان، هاوسه رگرییان، خزمه تی سه رازییان، زانکو که یان، کاره که یان، بیمه که یان بگریته وه. ده بی هه موو شتیکیان بو له سه دا سه د دابین بگریته» (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان وهرامینی. تره نس، Pos 273)

د هر که ویت. راستیه که نه وه یه که نه نانه ت سه ره تایترین مافه کو مه لایه تی و بیمه یه کانی ش هیشتا بو هم که سانه دابین نه کراو و په سه ند کردنی یاسای پشتیوانی هه مه لایه نه یه که م هه نگو ی بنه ره تی بو که مکرده وه ی روودان و به رده وامبوونی توندوتیښی یاسای و کو مه لایه تی به رامبه ر به ناهاوسانانه (پښتو ژباړان).

له لایه کی تره وه به ستنه وه ی زه روو ره تی د هر کردنی یاسا به نه زموونی ژباړ، و هه روه ها لیک جیا کردنه وه ی شوناسی په گه زیتی و هوگری سیکیسی له لادانه سیکیسی و تاوانکاریه کان خو ی یه کی که له پیدایستی به سه ره تاییه کانی چاکساز یی یاسایه:

“پشتیوانی یاسا له که سانی نیل جی بی تی کیو (LGBTQ) و ده سندر یژکاران ده بی هم که سانه لیک جیا بگریته وه و یاساش ده بی له نیوانیان فهرق دابی، که که سانی نیل جی بی تی کیو (LGBTQ) جوړ یکن و که سانی مندالباز (پیدوفیلیا) جوړ یکن و ده سندر یژیکاران جوړ یکن. و له راستیدا که سانی نیل جی بی تی کیو (LGBTQ) نه که تنها له بواری توندوتیښی له یاسای بنه رتیدا تنیان، به لکوو یاسای بنه ره تی دوژمنی راسته وخو یانه. زوړ یکن له یاساکان ده بی هه موو بگریته وه له جیاتی سزای له سیداره دان راهیتان پیشکه ش بگری، و کاری زوړ ماوه و پیده چی کاتیکی زوړی بخایه نیته”. (دیمانه ی ژماره ۸۴. شایان. معرو فی، Pos 28).

هم گپړانه وه زیندوه باس له ناوشیاری پیکهاته یی و هه لوستی یاسادانه به رامبه ر به م گرووپانه ده کات، به شیوه یه که که نه که هه ر نشان دده که هیچ مافیکیان نییه، به لکوو دهریده خا که نه و که سانه مافی مروییان له به ر ده م مه ترسیدایه.

«باسی LGBTQ تنها له هاوړه گه زخو ازاندا سنووردار نابیته وه، به لکوو که سانی دووړه گه زخو ا و سی په گه زخو ازی و هه روه ها زوړ که سی خاوه ن هوگری سیکیسی و په گه زی جیاو ا ز ده گریته وه ... به شیکی بچووک و زوړ سنوورداری کو مه لگه یه کی زوړ گه وړه ده بینین که نازانی نه ندامی کو مه لگه ی LGBTQ یه. نه رکی ولاته که سزای له سیداره دان هه لکوو شینیته وه و پالپستی نه و که سانه بکا و نه رکیکی نوی بخاته نه ستوی هیزی نیترامی بو نه وه ی بتوان یارمه تی هم که سانه بدن» (دیمانه ی ژماره ۸۴. شایان، Pos 15)

داوا له یاساکه ده کړی که نهک تنهها سزای له سیداره دان هه لېووه شینیتتهوه، به لکوو پاراستنی پوښی و نهزمی کومه لایه تی دابین بکا، کاریک که پشت به مافه بنه رتیه کان و ئه رکه کانی ده ولت ده به ستیت.

ئهم نه زموونانه له گه ل تیوری و لیکولینه وه گوره کانی بواری دادپه روه ری خوازی جینده ریدا یه ک ده گریته وه. گیدینز ده لی نایه کسانیی یاسایی و پیکهاته یی کاتیک به رده وام ده بی که ده سه لات پیکهاته ییه کان جیاوازی بخه نه نیوان شوناس و وړله کومه لایه تییه کان و له ریگه ی یاسای ریگریکړدنه وه توندوتیژی په رمزی و راسته قینه له ناو کومه لگادا به رهم بهینن و به رده وام به رهم بهینه وه (گیدینز، ۱۳۹۹).

ئهم گیرانه وهی خواره وه به زمانیکې ساده تر ئهم بابته ده گریته وه:

«پنویسته هه لویستی [یاسادانه ران] به رامبه ر به ئیمه [که سانی ترانس] بگوړین، که سانی ترانس له به شیک له خه سارته کومه لایه تییه کان نین، واته نه وانه نین که زیان ده گه یینن، به لکوو زیانان پیده گات، که ئیستا له ولاتی ئیران به رپرسیانی خومان تیگه یشتنیکې دروستیان بوړه گز وئو جوړه شتانه نییه وئهمه ش ده گریته بو واره رته ته ندروستی، واته وه زاره تی ته ندروستی، ده بی روانگه یه کی نوئی و باشیان به رامبه ر به که سانی ترانس هه بی، روانگه یه ک که داکوکیارانه بیت. باسیک که من خوم له ماوه ی سالانی رابردوودا زور به هوپه وه ده منالاند نه بوونی سه رپه نا بوو» (دیمانه ی ژماره ۶۰. مه هسا، Pos 128).

ئهرکی پیکهاته ی ده سه لات له م گیرانه وه دا، به ده سه لاتی یاسادانان و وه زاره تی ته ندروستی شه وه، پاراستنه نه ک دووباره به رهمه یینانه وهی ناوه نیتکه و خه سارته. زوړیک له تیوریسییه کانی دادپه روه ری جینده ری، وه کوو فرایزر، پیان وایه که مافه سه ره تاییه کانی جینده ری و ره گه زتییه بی ژوماره کومه لایه تییه کان خالی ده ستیوه ردانی ده ولت بو ریڅخستنی دادپه روه ری پیکهاته ییه (فریزر، ۲۰۱۰).

گیرانه وهی کی تر ئماژه به جیاکارییه ک ده کا که له سه ر بنه مای ره گه زیتی و شوناس ره گی له یاسا کاند داکوتاوه و ده لیت:

«با وه ک کالایه ک سهیری ژن نه کهین، با وه ک کوپله مامه له له گه ل ژنان نه کهین، و روانگه ی دژه ژنمان نه بی، ژنیش مروقه، من جهسته ی پیاوم هه به، به لام دهمه وهی وه ک ژنیک خوم ده ریخه م، پیم ده لین قور به سه رت نه گه ر که چیک خوی ده کا به کور هه موو پیی ده لین ئه ی وه لا» (دیمانه ی ژماره ۶۰. مه هسا، Pos 183).

ئهم گټړانه وه چینه شاره کانی توندوتیژی په مزی ئاشکرا ده کا، جیگاهه ک که شوناسی به دلیلی جینده ری، وه ک نیشانه ی «ئویتیرویون» سهیر ده کری و یاسا توانای به رقه رارکردنی به کسانیی یاسایی نییه. تیوریسییه نگه لی وه کوو باتلر پییان وایه که چه سپاندنی دووانه سیکی و جینده ریبه کان ئامرازی پرژه میژووییه کانی هه ژمونی و سه پاندنی توندوتیژی پیکهاته ییه (بوتلر، ۱۹۹۰)؛ ئهمه ش ږیک ئه و شوپنه یه که داوا کردنی یاسا پالپشتییه کان ده بیته زهروره ټیک بو ژیانی تاکه که سی و کومه لایه تی.

له پرژه سی گورینی روانگه و دوور که وتنه وه له گټړانه وه خه سارته ته وهره کان به رامبه ر به م گرووپانه، سووری فیروونی کومه لایه تی و فرهه نگیش له ئارادایه:

«وه ک چوئن مشتموری په گه زگوراوه کان ورده ورده له ناو کومه لگادا خه ریکه جی ده که وی، ئهم مشتموره ش ده بی به دوایدا جی بکه وی، وه ک ده زانن پیشت که سانی ترانس وه ک نه خوشتی دهروونی سهیر ده کران، به لام ئیستا وه ک مروقی ئاسایی ناسراون و هیشتا هندیک سنووردارکردن هیه، به لام نه به قده هاوړه گه زخوازه کان» (دیمانه ی ژماره ۸۴. شایان، Pos 28)

له ئاراسته دا پیسهاته نیوده وله تییه کان و هه لوه شانده وه ی سزای له سیداره دان و تاوان سربینه وه له شوناسی ئیل جی بی تی کیوش وه ک مؤدلیک ده خرینه روو:

«له م قوناغه دا به هو ی ئیرانی خو مانه وه، له کومه لگه ی نیوده وله تی و هه روه ها به هو ی که میی راهینه وه، زور شت دوزراونه ته وه و زور شت پیش که وتوون. بو نمونه کومه لگه ی ئیل جی بی تی کیو که دینه ناو کومه لگه ی روظاوا و ده لاین (من سه گم) یان نه وه ی باسم کرد، له کومه لگه ی روظاوا دا هیچ که سیک مافی نه وه ی نییه هیچ به و که سه بلی چونکه ده خرته زیندانه وه. خوشه ختانه هیچ که سیک له ده روه ی ئیران له سیداره نادریت. سزای سیداره هه لوه شاو ته وه و زور به یان قبول کران، به لام به هو ی زنجیره یه ک شت که زور به خیرایی گه شه یان کردوه و به هو ی نه بوونی شاره زایی له بواره کانیندا زور جی که وتوون، کونترول ناکریت» (دیمانه ی ژماره ۵۰. شایان، Pos 57)

هه رچه نده هندیک جار گټړانه وه کان نیگه رانی له خیرایی گورانکارییه کومه لایه تییه کان و نه بوونی شاره زایی له خوگونجاندن له گه ل پیداویستییه نویکانیان پیوه دیاره، به لام مؤدلی جیهانی ئماژه به په یامیکی روون ده کات: بیده نگیی یاسا، توندوتیژی به رهه م ده هیئیته وه و ته نیا به ده رکردنی یاسای دا کویکارانه و دادپهروانه ده کری به رده وامیی توندوتیژی دژ به م گرووپانه که م ببیته وه.

ئاستیکی تری ریکاره کان به ستراره ته وه به راهینانه وه؛ لهو شوینه ی که جهختی له سهر ده گریته وه

«ده بی ئاستی هوشیاری بهرز بگریته وه. به گشتی ده توانم بلیم تا ئاستی هوشیاری زیاتر بی، ئاستی هوشیاری لای دایکان و باوکان زیاتر بی، نه وه کانی داهاتوو توندوتیژی ئه نجام نادهن یان تووشی توندوتیژی نابن. وه ک له کۆبوونه وه ی پیشوودا گوتم، راهینان پرسیکی زۆر گرینگه، زانیار به خشین زۆر گرینگه. من بو خۆم زۆر ههول ده ده م که ئه وه نده ی له توانامدا بی راهینانیکه شیواو بو هه موو که سیک دابین بکه م» (دیمانه ی ژماره ۸۴. شایان، Pos 6)

و:

«به راهینانی فرههنگیه که روانگه ی خه لک ده گوریت. له راستیدا ئه م توندوتیژی به زۆر که م ده کاته وه. و به راهینانی په یتا په یتا نه ک ههر توندوتیژی که م ده بیته وه، به لکوو ئه و بیرۆکه له ناو خه لکدا دروست ده کا که ئه م که سانه ش مافیان هه یه، و ئیمه راسته که ده ئین مافی که سانی ئیل جی بی تی کیو له مافه سه ره تاییه کانی مروفن، شتیک که ئیمه نیمانه و به دلناییه وه هه ستیشی پیناکه ین. ئه م که سانه زۆر ئازار ده بینن. و ئه مانه که سیان نییه قسه ی له گه ل بکه ن یان په نایان بو به ن» (دیمانه ی ژماره ۸۴. شایان، Pos 17)

له م گوتاره دا راهینان و زانیاری به خشی جیگه ی تاوانبار کردن و سه رکوتکردن ده گریته وه؛ تیوریسییه نگه لانی بواری راهینان وه کوو فرۆبیل پینان وایه که ته نیا له ریگه ی فیروونی به فراوان و پهروه ده کردنی فره روانگه ییه که پیکهاته کانی بالادهستی و توندوتیژی دهرووخین (فرول، ۲۰۱۳). له ئه نجامدا یاساکه ده بی پهروه ده بخاته سه ر ریکچکه ی که مکردنه وه ی توندوتیژی بو ئه وه ی له ده رکردنی یاسای پالپشته تیه ری و فرههنگیکی دادپهروه رانه بنیات بنیت.

به م شیوه له چوارچیوه ی تیوری زه مینه ییدا و له سه ر به ستینی گیرانه وه ژیاوه کاند، پروون ده بیته وه که ده رکردنی یاسای پالپشتی هه مه لایه نه بو هه موو بواره کانی ژیاوی که سانی ئیل جی بی تی کیو - له هاوسه رگیری و دامه زارندنه وه بگه ده گاته پهروه ده و ئاسایش و بیمه - پیشمه رچی دوور که وته وه له دۆخی ئیستا و ههنگاوان به ره و کۆمه لگایه که که یه کسانی ئاسایش و که رامه تی مرویی تیدا بوونی هه یه. هه چ ریکاریک به بی یاسای پالپشته و راهینانیکه فرههنگساز، توندوتیژی دژی پیاوان و گرووپه سیکی و جینده ریه کانی دیکه به شیوه یه کی به رجه سته و به رده وام که م ناکاته وه.

فهره ننگسازى بو وه گرتنى يارمه تى له ريکخراوه پسپوريه کان

کاتیک له هوکار و ليکته وه کانى توندوتىژى دژى پياوان و رولى وه گرتنى يارمه تى له ريکخراوه پسپوريه کان وه ک ريکارىکى بنه رته تى بو ريگريكردن و كه مكرده وهى هم ديارده ده كولينه وه، زهروره تى گرنگيدان به بهر به سته كومه لايه تيبه کان و لاوازيه پيکهاته تيبه کانى ريکخراوه په يوه نديداره کان به روونى له ديما نه كاندا دهرده كه ویت. نه زمونه ژياوه کان و گيرانه وه کان دهریده خه ن كه يه کيک له ئاسته ننگه بنه رته تيبه کانى هم ريگايه، کليشه ره گه زيتى و نوره كومه لايه تيبه ره گدا کوتاوه كانه كه داواى يارمه تى كرن له لايه ن كوران و پياوانه وه ده كاته کارىكى شه رمه زار كهر و چاوه روانه كراو. هم ئاراسته نه ك هه ر ئاشكرا كرنى توندوتىژى و خه ساره ته کان چه توون ده كا، به لكوو زور جار تاك له سوورى گوشه گيريدا گرفتاريان ده كا و ناچاريان ده كا كه كاردانه وهى توندوتىژانه به كار بهينن. وه ك يه کيک له به شدار بووان وتى:

«ده بى له كومه لگادا برهوى پى بدين كه توندوتىژى و به كارهياننى توندوتىژى ريکارى ئيمه بو گه يشتن به پيداويستى و ئامانجه كانمان نييه، به لام هم هه له وه ها جى كه وتوو كه هه ر ميروندانىك كه رووبه رووى بچوكترين ئاسته ننگ ده بيه وه ده يه وهى به توندوتىژى چاره سهرى بكات. ئيمه نه وجه وانه كانمان فير نه كرووه كه نه مه به بهر يوه بهرى قوتابخانه بلين، نه مه به پوليس بلين. به فرياكه وتنى كومه لايه تى نه مه بلين. مندا ل پيى وايه كه تاكه چاره سهر نه وه يه كه به چه قو بهر نه نگارى كه سيكى تر بيه وه، واته نه گه ر بچيته لاي بهر يوه بهرى قوتابخانه و خيزانه كهى داواى يارمه تى بكا، نه وه پيى ريسوا ده بيت» (ديمانه ي ژماره ۳۸ - مه دى مؤتمينى، Pos 31)

له روانگه ي تيورى كرده وهى دوولايه نه ي رهمزيه وه، كارلىكى روژانه و نه و تيگه يشتنه ي كه تاكه كان له روله ره گه زيتيبه کان و ره فتاره خوازراوه كانيان هه يه، شيوازي مامه له كرنى ئيمه له گه ل دوخه گرته كان يه كلايى ده كاته وه (Giddens, 2020). هم گيرانه وه نه ك هه ر ئامازه به وه ده كا كه ميروندان ستراتيجى ناتوندوتىژانه ي چاره سهر كرنى كيشه كانيان كه مه، به لكوو ئاشكراشى ده كا كه سيسته مى په روه رده يى - فهره ننگى ناتوانى بره به فهره ننگيك بدا كه تاكه كان داواى يارمه تى له دامه زراوه بهر پرسياره كان بكن.

جگه له م فاكته ره، لاوازيى ميكانيزمه كانى جييه جيكردن و كه مى پالپشتى پرؤفیشنال و ياسايى له لايه ن باریده ده رانى كومه لايه تى و ده سه لاتى دادوه رييه وه، بوته بهر به ستيكى جددى له بهر دم بهر نه نگار بوونه وهى كاريگه رانه ي توندوتىژى دژى پياوان. به شدار بوويه كى ديكه ئامازه به وه ده كا كه له ريکخراوه پشتيوانيه كاندا كه ليني په روه رده يى و ياسايى به دى ده كرى و پيويسته رولى په روه رده و ياسا له م ريکخراوانه دا به هيز بى:

«پښوېسته یاریده‌ده‌رانی کومه‌لایه‌تی زیاتر راهینانیان پی بکړی و زنجیره‌یه‌ک پالپشتی زیاتر و جیبه‌جیکردنی دادوهری و لیس‌ه‌ندنه‌وه‌ی سهرپه‌رشتی له‌و دایک و باوکانه‌ی که توندوتیژن» (دیمانه‌ی ژماره ۵۰. شایان، Pos 103).

له روانگه‌ی تیوری سیسته‌مه کومه‌لایه‌تیبه‌کانه‌وه، هم قسه‌باس له لاوازی ھاوکاری نیوان دامه‌زراوه یاسایی و کومه‌لایه‌تیبه‌کان ده‌کا، که نه‌گه‌ر له یه‌ک کاتدا و له‌سهر بنه‌مای زانیاری و پشتیوانی راسته‌قینه کار نه‌کن، نه‌وا پرۆسه‌ی پشتیوانی سهر ناگړت (Fraser, 2012). به واتایه‌کی تر، به‌هیزکردنی رۆلی یاریده‌ده‌رانی کومه‌لایه‌تی و ریکخواوه پسپوړه‌کان به‌بی پشکه‌شکردنی راهینانی هممه‌لایه‌نه و نامرزی پالپشتی و دادوهری پښوېسته، به‌رنه‌نگار بوونه‌وه‌ی توندوتیژی نه‌سته‌مه.

له به‌شیک‌ی تری گپ‌راوه‌کاندا باس له که‌موکو‌پیه پیکهاته‌یی و به‌رپوه‌به‌ریه‌کانی دامه‌زراوه پشتیوانیبه‌کانی (وه‌ک بېه‌زیستی) ده‌کړت؛ خراپی به‌رپوه‌بردن و نا‌کارامه‌یی له تهر‌خانکردنی سهر‌چاوه سنوورداره‌کان ده‌بیته‌هوی تیکچوونی کارکردنی هم دامه‌زراوانه و نه‌مه‌ش که‌مبوونه‌وه‌ی متمانه‌ی گشتی لی ده‌که‌و‌پته‌وه، تا نه‌و راده‌ی که تهنانه‌ت نه‌و مندا‌لانه‌ی که پښوېستیان به یارمه‌تیبه‌به‌هوی “ترس له نا‌کارایی هم ریکخواوانه” زور جار پټیان باشه روویان لی نه‌کن:

“له لایه‌کی دیکه‌وه مندا‌لانی خه‌سار هه‌لگرم‌ان هه‌یه، به‌هیزکردنی نه‌و دامه‌زراوانه‌ی که به‌رپر‌سیاری پشتیوانی له که‌سانی خه‌ساره‌لگرن زور گرینگه‌وه کوو بېه‌زیستی (ریکخواوی کاروباری کومه‌لایه‌تی) و ده‌بی له‌وه‌ش باشر بی، واته‌تی‌مه کیشه‌مان له‌گه‌ل به‌رپوه‌بردنی کارامه‌یه و نه‌و بوودجه که‌مه‌شی که ده‌دری به‌م ریکخواوانه به‌باشی چاودیری نا‌کړی واته لاوازی توندی به‌رپوه‌به‌رایه‌تی. تهنانه‌ت نه‌گه‌ر نه‌و که‌مه بودجه‌ش له ناو هم ریکخواوه‌دا نه‌خریته‌گه‌ر نه‌وه مندا‌لان رووی تینا‌کن (دیمانه‌ی ژماره ۵۸. مه‌رزیه‌ حسینی، Pos 237).

به‌بروای په‌خنه‌گرانی دادپه‌روهری کومه‌لایه‌تی، لاوازی دامه‌زراوه‌یی و نه‌بوونی لپرسینه‌وه‌ی شه‌فاف له‌و فاکته‌رانه‌ن که له جومگه‌کانی پیکهاته‌ی کومه‌لگای ئیراندا خه‌سارته به‌ره‌م ده‌هیننه‌وه (فریزر، ۱۳۹۱). به‌وته‌ی بوردیو، شپوار و پیکهاته‌ی دامه‌زراوه‌یه‌یه نا‌کارامه‌کان ده‌بنه‌هوی نه‌وه‌ی که قوربانیان نه‌ک هه‌ر له وه‌رگرتنی نه‌و پشتگیریه‌ی که پښوېستیانه‌بی‌ه‌ش بن، به‌لکوو بی‌نه‌نگیزه‌ن و له وروژاندنی پرسه‌که و داوای پشتیوانیکردن ده‌ترسن (بوردیو، ۱۳۹۴).

به‌کورتی پی‌شگیری و ده‌ستیوه‌ردانی کاریگه‌ر له‌ بواری توندوتیژی دژی پیاوان تهنه‌ا له دامه‌زrandنی دامه‌زراوه‌کان و ده‌رکردنی یاسا‌کاندا قه‌تیس نابیته‌وه، به‌لکوو ده‌بی روانگه‌ی کومه‌لگاش به‌رامبه‌ر به‌ داوای یارمه‌تیکردن هه‌موار بکړیته‌وه، راهینانی پیشه‌یی بو یاریده‌ده‌رانی کومه‌لایه‌تی

به‌هیز بکړۍ و به‌ږیوه‌برایه‌تیی ږځکراوه پسپوږیبه‌کان کارا بکړیته‌وه. سه‌رکه‌وتنی ستراتیژیکي له‌م شپوه‌پیویستی به‌په‌یوه‌ندیی بنیانته‌ری نیوان پیکهاته‌کومه‌لایه‌تیبه‌کان و گورانکاری به‌ره‌تی له‌ بواړی نورم و روانگه‌ی کومه‌لگا به‌رامبه‌ر به‌رولۍ یاسا و ږځکراوه پسپوږیبه‌کانه (گیدنز، ۱۳۹۹؛ فریزر، ۱۳۹۱؛ باتلر، ۱۳۹۴).

ږکاره‌مه‌عنه‌ویبه‌کانی پیشگیری و کهمکردنه‌وی توندوتیژی دژۍ په‌گه‌زی نیر

به‌پشتبه‌ستن به‌ئ‌نجامه‌کانی توپژینه‌وی گره‌ندد تیوړی، ږکاره‌ئ‌ایینیبه‌کان (به‌رنامه‌ی عبادته‌تکردن و به‌ندایه‌تی و مه‌عنه‌ویبه‌ت) له‌پیشگیری و کهمکردنه‌وی توندوتیژی دژۍ په‌گه‌زی نیر ږولیکۍ گرینگ ده‌گيږن.

له‌میانه‌ی ئ‌هو چاوپیکه‌وتنه‌قوولانه‌ی که‌له‌سه‌ر ږکاره‌کانی پیشگیری و کهمکردنه‌وی توندوتیژی دژۍ په‌گه‌زی نیر ئ‌نجام دراوان، بوونی و ږولۍ بیر و باوه‌ری ئ‌ایینی و ئ‌اموژگاریبه‌ ئ‌ایینیبه‌کانی وه‌کوو به‌ندایه‌تی و مه‌عنه‌ویبه‌ت پیکه‌یه‌کی فره‌لایهن و گرینگی هیه؛ تا‌ئ‌وه‌را‌ده‌ی که‌ ه‌ندیک له‌به‌شداربووان پیان‌وا بوو که‌ئ‌م کاره‌وه‌لامیکه‌بو‌قه‌یرانی بی‌ژوماری ژبانی ږوژانه‌و ه‌میش ئ‌امرازیکه‌بو‌به‌ږیوه‌بردنۍ ه‌یه‌جانه‌تیک‌ده‌ره‌کانی وه‌کوو تووره‌یی و شه‌رانگیزی. یه‌کیک له‌ دیمانله‌گه‌لکراوان به‌جه‌ختکردنه‌وه‌له‌سه‌ر کاریگه‌ریی ئ‌ارامکه‌روه‌وی عبادته‌تکردن وتی:

«بو‌رزگاربوون له‌کیشه‌کان [ئ‌الوده‌بوون، بی‌مال و حالۍ، و ئ‌ایدز] من

فیر بووم نوپژ بکه‌م. مه‌عنه‌ویبه‌ت و عبادته‌تکردن و له‌کاتی خویدا نوپژکردن،

هیورم ده‌کاته‌وه» (دیمانۍ ژماره ۳۹_عه‌لی ئ‌اقاسی، Pos 401-403)

له‌م گپړانه‌وه‌دا، مه‌عنه‌ویبه‌تی ئ‌ایینی نه‌ک وه‌ک بابته‌تیکۍ ئ‌به‌ستراکت، به‌لکوو وه‌ک ته‌کنیکۍ پراکتیکۍ دل‌ه‌راوکۍ و توندوتیژیبه‌ک که‌له‌ئ‌نجامۍ کیشه‌پیکه‌اته‌یی و تاکه‌که‌سیانه‌وه‌ سه‌ره‌لده‌دا، ده‌ناسینریت؛ وه‌ک چوون، به‌گوپړه‌ی ه‌ندیک روانگه‌ی ده‌رووناسۍ - کومه‌لایه‌تی، بوونی توخمه‌مه‌عنه‌ویبه‌کان و ږپوره‌سمی عبادته‌تی وه‌کوو نوپژ له‌ره‌فتاری تاکه‌که‌سیدا ږنگایه‌که‌ بو‌خوگونجاندن له‌گه‌ل بارو‌دوخه‌سه‌خته‌کان و ده‌توانۍ ده‌وری ږگیریکۍ کومه‌لایه‌تی بگپړیت (فروبل، ۱۳۹۲؛ عبداله‌ی و همکاران، ۱۴۰۱).

له‌نمونه‌یه‌کی دیکه‌ی ئ‌ه‌زمونه‌ژباوه‌کاندا، تاک وپړای ئ‌اماژه‌دان به‌رولۍ په‌روه‌رده‌ئ‌ایینیبه‌کان له‌ناو ژینگه‌ی چاره‌سه‌رکردنی ئ‌الوده‌بووندا، به‌پشتبه‌ستن به‌ئ‌اموژه‌ئ‌ایینیبه‌کان جه‌خت له‌سه‌ر پیناسه‌کردنه‌وه‌ی ږپچکه‌ی ژبانی تاک ده‌کاته‌وه:

“باشیبه‌که‌له‌وه‌دایه‌که‌له‌که‌مپی چاره‌سه‌ری ئ‌الوده‌بووندا سه‌روکی

که‌مپه‌که‌فیری چه‌ندین بابته‌تی ئ‌ایینی و مه‌زه‌بیمان ده‌کا، منیش لی‌ره

ش‌تگه‌لیک فیر بووم که‌پیویسته‌بو‌خوم ئ‌امانجم ه‌بی‌ت. ئ‌امانجیکم بو‌

خۆم هه‌یه ئه‌ویش ئه‌وه‌یه که چوومه ده‌روهه، نازانم ئایا هه‌رگیز جاریکی دیکه‌ی رینگه‌ی خۆم ده‌دۆزمه‌وه یا نا، به‌لام ده‌مه‌ه‌وێ تا ده‌توانم له‌ هه‌موو ئه‌مانه‌ [ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان و ورووژینه‌ره‌کان] دوور بکه‌ومه‌وه چونکه‌ هه‌موویم بینیه‌وه، له‌ده‌ستدانی هۆشیاری، وه‌حشه‌ت و ترس، کوشتن، بردن. هه‌موو شتی‌کم بینیه‌وه ده‌مه‌ه‌وێ ژبانم بگۆرم، رێچه‌یه‌کی دیکه‌ بگرمه‌ به‌ر. ئه‌گه‌ر لای خانه‌واده‌که‌م بيم یان نه‌بم (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۴. حه‌مید حه‌قی، Pos 279)

له‌م قسه‌دا، دووباره‌ خۆپندنه‌وه‌ی رۆلی شوناسی ئایینی و بوونی چالاکانه‌ی بژیره‌ ئایینییه‌کان له‌ پرۆسه‌ی به‌توانا‌کردنه‌وه‌دا، نه‌ک ته‌نها ئامرازیکه‌ بۆ کۆنترۆڵکردنی ره‌فتاره‌ مه‌ترسیدار و شه‌رانگیزییه‌کان، به‌لکوو هه‌ولیکه‌ بۆ گه‌رانده‌وه‌ی که‌رامه‌تی مرۆف و رێکخسته‌نه‌وه‌ی رێپه‌وی ژبان. به‌ پیتی تیۆری مانابه‌خشی (فرانکل، ۱۳۹۰ هه‌تاوی) و تیۆری سه‌رمایه‌ی مه‌عنه‌وه‌ی، ئایین ده‌توانی تاکیک وای بکا که‌ روو له‌ مه‌ترسییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان نه‌کا و هه‌ندیک مه‌یلی توندوتیژی بگۆری بۆ شیوازی ته‌ندروستتر (کیدنز، ۱۳۹۹؛ فروبل، ۱۳۹۲).

هه‌روه‌ها ئه‌زمونه‌ تاکه‌ که‌سییه‌کانی دیکه‌ ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌که‌ن که‌ ده‌بی له‌ کاتی توورپه‌یی و بارودۆخه‌ سه‌خته‌کاندا پشت به‌ هێزی ئیمان و به‌ندایه‌تی به‌سه‌ری، جیگایه‌ک که‌ به‌ندایه‌تی و عیباده‌ت نه‌یا ئه‌رکیکی ئایینی نییه‌، به‌لکوو شیوازییکه‌ بۆ رێکخسته‌نی هه‌یه‌جان و رێگریکردن له‌ ره‌فتاره‌ توندوتیژه‌کان:

«هه‌ر کاتیک تووره‌ ده‌بم، زیاتر روو له‌ به‌ندایه‌تی و نوێژ ده‌که‌م، توندوتیژییه‌کانم به‌م شێوه‌ که‌م ده‌بێته‌وه، من که‌ خۆم تووره‌ ده‌بم، عیباده‌ت و به‌ندایه‌تی ده‌که‌م، ئارام ده‌بمه‌وه، سه‌رم سووک ده‌بێت. نابێ هیوايان له‌ده‌ست بده‌ن و با خودا ئاگاداری شته‌کان بیت، خودا خۆی ئاگای لێیان ده‌بی، چه‌زه‌تی عه‌لی ده‌لی ئائومییدی گه‌وره‌ترین گونا‌هه‌. نابێ بی ئومید بن، متمانه‌یان به‌ خودا هه‌بێت، هه‌موو شتی‌ک باش ده‌بێت. من خۆم تووشی سه‌ختی بووم، ده‌زانم چی روو ده‌دات. ده‌بی پشت به‌ خودا به‌سته‌ن. کێشه‌ ئاواقانی هه‌موو که‌سیک ده‌بی، ده‌وله‌مه‌ند بی یان هه‌زار. به‌ هیوا‌ی ئه‌وه‌ی هه‌موو شتی‌ک باش بێت» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۲. ئه‌سکه‌نده‌ری، Pos 101)

به‌ پیتی روانگه‌ی ده‌رووناسی ئه‌رینگه‌را و مه‌عنه‌وییه‌ت ده‌رمانی، له‌ ساته‌ قه‌یراناوییه‌کاندا به‌تایبه‌ت له‌ کاتی توورپه‌یی و داماویدا پشتبه‌ستن به‌ ئایین و مه‌عنه‌وییه‌ت رۆلی ئارامکه‌ره‌وه و رێگر ده‌گیریت (فرانکل، ۱۳۹۰؛ کریستوفرسون، ۲۰۲۰). ئه‌م جو‌ره‌ لێدوانانه‌ ده‌ریده‌خه‌ن که‌ باوه‌رداربوون به‌ چاو‌دیری و ئاماده‌یی خودایی و ئامۆژه‌گه‌لی وه‌کوو هیواداربوون و ته‌وه‌کولکردن ده‌توانی قبوڵکردن و چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌کان بکاته‌ به‌دی‌لی توندوتیژی و له‌ دنیای مه‌ترسیدار و پڕ له‌ گرژی ژبانی تاکه‌ که‌سیی پیاواندا ده‌بێته‌ قه‌لغانیکی مه‌عنه‌وه‌ی و ده‌روونی.

به کورتی، شیکاریه کانی گړندد تیوری نیشان ده دا که ږکاره ټایینیبه کان نه ک هر لایه نیکی تاکه کهسی هیور کهروهیان هیه، به لکوو له روانگهی پیکهاته ییهوه، میکانیزمی کومه لایه تین که له دوخه قهیراناوییه کاند هیه جان و ږفتاره شهرانگیزیبه کان کونترول و ټاراسته ده کهن. ټهم ږکارانه، له ږیگهی پیناسه کردنهوې ټامانچ و شوناس و هیوادارکردن و پشتبهستن به هیزی بالای خودایی و ههروه ها ټاموژه ټایینیبه کان، ټیمکانی به توانا کردنهوه و خوگونجانندن و کونترولکردنی ټهرینی بارودوخه ناروون و قهیراناوییه کان بو پیاوان دهره خسینن (گیدنز، ۱۳۹۹؛ فروبل، ۱۳۹۲؛ فرانکل، ۱۳۹۰).

ږکاره دهرووناسی و یاریده دهریبه کان و ږگریکردن و کهمکردنهوې توندوتیژی دژې پیاوان

به پشتبهستن به ټهجامه کانی توپژینهوې گړاندد تیوری، ږکاری پشتبهستوو به زانسته دهرووناسیبه کان له ږگریکردن و کونترولکردن و کهمکردنهوې توندوتیژی دژې پیاوان ږولیکی گړینگ ده گړن. ږکاره دهرووناسیبه کان له پینچ وتهزادا دناسینرین: پهره پیدانی سیستمی پسپوړی ږاوپژکاری و دهرووناسی و یاریده دهری کومه لایه تی، گړینگیدان به خواسته سوزداری و ږوخی و دهروونی و سیکیسیبه کان، گړینگیدانی زیاتر به زیره کی هیه جانی لهبری زیره کی ناسیاری، ږوانینیکی ټهرینی و ږربایه خ بو قوربانیانی توندوتیژی، دابینکردنی ټاسوودهی و ټارامی دهروونی بو پیاوان.

پهره پیدانی سیستمی پسپوړی ږاوپژکاری و دهرووناسی و یاریده دهری کومه لایه تی

له شیکردنهوې ټهو ږکاره دهرووناسی و یاریده دهریانهی که بو پیشگیری و کهمکردنهوې توندوتیژی دژې پیاوان، هه ندی گړانهوه له چاوپیکه وټنه کانهوه به دهست هاتوون که زور به ږوونی ږهه ندو قوول و فره چینه کانی ټهم ږرسه له سه ر به ستینی کومه لایه تی و دامه زراوه ییدا نیشان ده دن. وه ک یه کیک له دیمانه له گه لکراوان به ږوونی ده لیت:

«ده ستر اگه یشتنی یاسایی زیاتر بدری به یاریده دهرانی کومه لایه تی، ده سه لاتی یاسایی زیاتریان پی بدری، چونکه هه ندیک کهس، هه ندیک خانه واده، با راشکاوانه قسه بکه م شایه نی ټهوه نین که دایک و باوک بن، چونکه نازانن چی بکه ن. له م جوړه حاله تانه دا دوو بژارده له ټارادایه: یان که سه که قبوول ده ک، له ږیگهی راهینان و کومه لیک شتی دیکه وه، فیر ده بی که چی بکا، چون ږفتار بکا، چون گړینگ بد، و چون خوشه ویستی خوئی نیشان بد؛ و یان ټهوان ږه تی ده کاته وه و ده کوژیت. ټهرکی یاریده دهری کومه لایه تی ده بی ټهوه بی که سه ږهرشتیکردنی ټهو منداله له و دایک و

باوکه بستینیته وه و رادهستی خیزانیکي دیکه ی بکا یان له و خیزانه دلیا
بن یان ئه رکیکي تر که ده توانی زور کاریگره بی، نه ک تنها بۆ کریکاران
به لکوو بۆ پزیشک و دهرووناسه کانیش ئه وه یه که بتوانی پیشزه مینه یه ک
دابین بکا، یان له راستیدا پیکهاته یه کی بنه رته یی یان راهینانیکي گشتگیر و
ته واو و په سه ندکراو بخه نه روو که دیاره راهینان ئاستیکي زور به رفراوانی هه یه
که تایبه ته به راهینانی په یوه ندی، راهینانی ره فتاری، راهینانی خو ناسین،
راهینانی ناسینه وه ی که سانی دیکه و زور شتی تریش له خو ده گریت»
(دیمانه ی ژماره ۸۴. شایان، Pos 15)

ئهم گیرانه وه نه ک ههر جه خت له سه ر لاوازی پیکهاته پشتیوانیه کان و نه بوونی ده سه لاتي
پنویست بۆ یاریده ده رانی کۆمه لایه تی ده کاته وه، به لکوو به روونی نیشان ده دا که توندوتیژی له
هه ندیک حاله تا ده گاته ئه و ئاسته ی که ژبانی تاکه کان بخاته مه ترسییه وه (ته نانه ت کوشتن)،
ئهمه ش وای کردوه که به شداریکردنی یاریده ده رانی کۆمه لایه تی و دهرووناسان له رووی زانستی
و یاساییه وه بۆ راهینان و ده ستیوه ردان و ته نانه ت لیسه ندنه وه ی سه ره رشتیاریش حه تمی بیت.
ئهم بابه ته له چوارچێوه ی تیۆری پشتیوانی له خانه واده و تیۆری سیسته می کۆمه لایه تیش
شیکاری ده کری، چونکه پیکهاته ی پشتیوانی ناته واو ده توانی ریکه بۆ به رده وامیی توندوتیژی له ناو
دامه زراوه ی خیزان و ته نانه ت دامه زراوه فه رمیه کانیشدا خو ش بکات (گیدنز، ۱۳۹۹).
له ئاستیکي دیکه دا گرینگیی ته ندروستی ده روونی و تاوتوێکردنی شیایی به رپرسان و ئه و
که سانه ی که له ناوه نده کانی به تواناسازی و په روهرده و ته نانه ت خیزانیشدا رۆلیان هه یه، به توندی
جه ختیان له سه ر کراوه ته وه:

«توندوتیژی له ههر ریکخراویک یان له ههر کۆمه لگایه کدا دیارده یه کی
گشتیه که کاریگره ی له سه ر ههر که سیک ده بی، جا چ له رۆلی ژن بی، میرد
بی، یان به رپرسیکی کارگیری بیت. زور گرینگه که له رووی ده روونی و زه ینیه وه
و له رووی که سایه تی و تیکچوونه کانه وه لیک بدریته وه بۆ ئه وه ی بزاین که ئایا به
راستی که سیکي له و جوړه شایسته ی ئه وه هه یه که به رپرسیاریتیه کی له و شیوه
له ئه ستۆ بگری یان نا. به داخه وه له ناوه نده کانی به توانا کردنی ئیمه دا رهنکه
هه ندیک به رپرس یان سه ره رشتیار یان ههر که سیک ره فتاریکی توندوتیژی لی
بووه شیته وه» (دیمانه ی ژماره ۷۵. دیلارام، Pos 69)

ئهم قسه په یوه سه ته به روانگه ی دهرووناسیی ریکخراوه ییه وه که جه خت له سه ر پیوستیی
هه لسه نگاندنی ته ندروستی ده روونی که سانی خاوه ن رۆل یان خاوه ن ده سه لات ده کاته وه و
هو شداري ده دا له وه ی که پشتگوێخستنی تیکچوونی که سایه تی و ده روونی به رپرسان ده توانی
بیته هۆی دووباره به ره مه یه نانه وه ی توندوتیژی، به تایبه ت له پیگه ی بالادا (باتلر، ۱۳۹۴).

ټاسټیکي دیکه‌ی خه‌ساره‌ت و زیانه‌کان په‌یوه‌ندی به‌نه‌بوونی ژیرخانی راوېژکاری و گرینگی نه‌دانی پټویست به‌تندروستی د‌هروونی له‌ناو سیستمی په‌روه‌ده‌ی گشتیه:

«دیاره‌نهم توندوتیژی به‌له‌لایه‌ن سیستم‌وه‌ده‌سه‌پنږی به‌شپوه‌یه‌کی دیکه‌خوی له‌هاوول‌تیا‌ندا د‌هرده‌خا، ده‌بی هه‌موو‌نهم بژیرانه‌ده‌ستکاری بکړین، نه‌گه‌ر بمانه‌ه‌وې توندوتیژی که‌م بکه‌ینه‌وه، ده‌بی هه‌ر یه‌کیک له‌و بژیرانه‌ده‌ستکاری بکړین، نه‌مانه‌ش ده‌بی له‌ټاسټی نه‌و یاسایانه‌دا بگوږدرین که‌له‌په‌روه‌رده‌دا هه‌مانه، نیمه‌یه‌ک له‌سه‌ر هه‌زاری نه‌و گرینگیه‌ی که‌به‌وانه‌کانی فیزی و کیمیا‌ی ده‌د‌ه‌ین به‌تندروستی د‌هروونی مندا‌لانمانی ناده‌ین. نیمه‌ټیستا له‌وه‌زاره‌تی په‌روه‌ده‌و راهینا‌ندا نریکه‌ی ۷-۸ هه‌زار راوېژکارمان که‌می هه‌یه. نه‌گه‌ر نهم نورمه‌که‌هه‌ر ۱۵ قوتابی کاترمیري راوېژکاریان پی‌بد‌ه‌ین که‌زور زور که‌مه. له‌قوتابخانه‌کانماندا ۷-۸ هه‌زار راوېژکارمان که‌می هه‌یه. نیمه‌له‌قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تاییدا هیچ راوېژکاریکمان نییه، د‌هروون‌پزیشک له‌قوتابخانه‌کانماندا نییه، بویه‌نه‌مانه‌ده‌بی بگوږیت»
(دیمانه‌ی ژماره ۳۸_ مه‌هدی مؤتمیني، Pos 125)

له‌م پرووه‌و ږکاری پېشنیار کراوی به‌م شپوه‌یه:

«پټویسته‌قوتابخانه‌له‌چوارچپوه‌ی تیچووی ټابووریدا بیر له‌راوېژکاری بکاته‌وه. پټویسته‌راوېژکاریکی د‌هرمانی به‌رده‌وام رابه‌پنږی بو‌نه‌وه‌ی نه‌گه‌ر شتیکی هه‌له‌له‌م مندا‌له‌دا هه‌بی، خیرایي ره‌وانه‌ی لای راوېژکار بکړیت. نیمه‌ده‌توانین نهم سووره‌بووه‌ستینین» (دیمانه‌ی ژماره ۸۲.
میهدی جه‌وادی، Pos 82)

لیره‌دا به‌شیکي گرینگی روانگه‌ی د‌هرووناسی بو‌توندوتیژی ده‌خینه‌روو: نه‌بوونی سیستمیکي سه‌قامگیری پشتیوانی د‌هرووناسی له‌قوتابخانه‌کاندا ده‌بیته‌هوې نه‌وه‌ی که‌تیچوونی په‌روه‌ده‌ی و توندوتیژی له‌قوتاغه‌زور سه‌ره‌تاییه‌کانی ژیانی تاکدا به‌د‌هروونی بی؛ خالیک که‌تیوری گه‌شه‌سندنی ناسیاری پیاچیت و نه‌زمونه‌سه‌ره‌تاییه‌کانی پیاچیت و فروبیل گرینگی تاییه‌تی پی‌ده‌دن (فرویل، ۲۰۱۳).

هه‌روه‌ها ناراسته‌یه‌کی پېشگیرانه‌له‌قالبی راهینانی به‌توانا‌کردن له‌ته‌مه‌نی پېش قوتابخانه‌وه جه‌ختی له‌سه‌ر کراوه‌ته‌وه:

«ده‌لیم با راهینانه‌کان کرده‌بی بی، به‌تاییه‌ت له‌باخچه‌ی ساوایانه‌وه ده‌ست پټیکا، کومه‌لک شت له‌باخچه‌ی ساوایاندا بکاته‌ئجباری و حکومه‌تیش پاره‌که‌ی بدا، که‌ده‌بی هه‌موو‌مندا‌لان بچنه‌باخچه‌ی ساوایان

و به جۆریک له منداڵییەوه فییری پەروردهی سیکسی بین، بۆ نموونه فییری که رامەت و خۆبه گەورە زانیین بین، بۆ ئەوەی که سایەتیان تێک نەشکێ، زنجیرەیه ک شتی بنەرەتی که منداڵه که له منداڵییەوه به سیستمیکی دروستهوه به توانا بکری، له گەڵ که رامەت و متمانه به خۆبوون گەشه بکات. و بێته پیشهوه، و ئەم منداڵه به دنیاییهوه هەر له وی فییری زۆر شتی بکهی له تەمەنی ده یان بیست سالة هەندێ شتی تیدا به دهروونی ده بی، به لام ئیمه ریک له وقوئاغه زیرینهی منداڵدا که تەمەنی ۴-۵ سالة و سووکایەتی پیده کری و هەراسان ده کری، و دایک و باوک تاقەتیان نییه له گەڵ منداڵه که دا شه رانگیزانه رهتار ده کەن» (دیمانه ی ژماره ۸۳. مه سهوود بابایی، Pos 62).

ئەم گیرانهوه ئاماژه به رۆلی سیاسهته کانی حکومهت له پەروردهی دهروونی بنەرەتی منداڵاندا ده کا، که ئە گەر سەر بگری ده بێته هۆی که مبوونهوهی بهرچاوی رهتاری توندوتیژی له تەمەنی گەوره سالددا؛ شتیک که به روونی له گەڵ تیۆری وابهسته بوون و گەشه سەندنی کۆمه لایه تی پیاچیت هاوته ریه (فرویل، ۲۰۱۳).

جه ختکردنهوه له سەر پتویستی به هیزکردنی خۆناسی، ده ستر اگیشتن به نه ریه دهرووناسیه نوێکان و به کارهینانی زانیاری دهرووناسی ناوچه یی بۆ پیاوان به شیکی گرینگی گیرانهوه کانه:

«بمانه وی له رووی دهرووناسیهوه بیلین، ده بی کاریکی زۆر بکری، مرۆف له راستیدا پتویستی به وهیه زۆر کار له سەر خوی بکا بۆ ئەوهی کۆمه لگهیه ک که توندوتیژی به رامبه ر پیاوان تیدایه، ئەوهنده به هیز بی که زیانی پینه گا، و ئەمهش له ریکه ی شیوازی دهروونشیکاری و کتیبی دهرووناسی و له ریکه ی ئەو وتارانهی که تایبهت به پیاوانه ده کری بۆ ئەوهی پیاوان بتوانن له هه موو ئەو شتانهی که به سه ریاندا دی تیگه ن» (دیمانه ی ژماره ۱۰۰. موخته با مهردانی، Pos 93)

هاوکات له گەڵ ئەوهشدا چیرۆکی گرینگی دیکه ده گیردریتهوه که پتی وایه بنه مای هەر چه شه گۆرانکارییه کی کۆمه لایه تی ئەوهیه که راهینان و گۆرانی روانگه ی خه لک بی به شتیکی «زه رووری»:

«سهیر که سه ره تا پتویسته پتویستیه ک دروست بکری هه تا پتویستیه ک بۆ کۆمه لگا دروست نه بی خه لک ده لین، نه خیر، ئەمه پتویست نییه و هه وی فیروونی ناده ن. ئیستا تۆ ئەم موبایله له ده ستندا یه چونکه پتویست پنیه تی، بۆ گواستنه وهی هه ژمار و زانیارییه کانت، بۆ ناردنی زانیاری بۆ که سیک، ئایا تۆ راهینانت بینوه، ته نانهت به شیوه یه کی ناته واویش؟ من گه ره که پیت

بلیم ده بې ټم خواسته ټم زه رووړته بو خه لک دروست بې ټم و ټه گره ټم
پټوېستیه دروست بوو راهینانی ژیرانه و خواز راویش به دوایدا دی ټه مهش
ده گه رټه وه بو وړانگه ی کومه لگا و ده بې که سانی شاره زا و لیزان بو ټم کاره
دابنین (دیمانه ی ژماره ۲۱. سابری، Pos 83).

له راستیدا به بې هوشیاری و دانپیدانان به پټوېستیه راهینان و خزمه تګوزاریه دهروونی و
کومه لایه تییه کان، هیچ گوزانکاریه کی درپزخایه ن روو نادات. ټه مهش ده بیته هو ی ټه وه ی که
سه رچه شنه لګری کومه لایه تی و په رووړده ی نافه رمی له کومه لګادا لاواز بې، وه ک یه کیکی دیکه
له دیمانه له گه لکراوان ده لیت:

«خه لکه که مان به ژن و پیاووه، راهینانه که مان له پزیشکی پسپور وه رنا گرن.
ژنان زیاتر راهینانی خو یان له خیزانه کانیا ن وه رده گرن. نمونه ی ټیمه له
خیزانه کانمانه. بو نمونه رنګه خوشکی که سیک له وره فتاره تیګا و فیری بکا، یان
ره نګه هاوړیکه یان فیری بکات. رټه یه کی زور که م له خه لک ده چنه لای پزیشکی
پسپور و لیان پیرسن که چو ن له گه ل هاوسه ره که یاندا ره فتار بکه ن خوشکه که ی
پټی ده لې «گووی خوارد [ګانی] پټی مه ده. کاتیک پاره ناهینیته وه تو ش پټی
مه ده. وای دابنین ټم کچه له خوشکه گه وړه که ی ۵۰-۶۰ سالیه تی فیری شت
ده بې، ټینجا دیته لای من ده لې من شوو به م پیاووه بکه م ټه وه نه دی ټه رکی هه یه
و منیش هه ندیک ټه رکم هه یه. سیکسی له گه ل بکه م و مالی بو پاک بکه مه وه.
و ټه ویش پاره بنینیته وه ده ی ټیستا ټه و پاره ناهینیته وه، منیش [خزمه تګوزاری
سیکسی] پیشکه ش ناکه م. واته نمونه له که سیک هه لده گریته وه که شاره زا
نییه له م بواره دا. ټه مه کیشه یه. سه رچه شنه لګرته وه مان هه لیه» (دیمانه ی
ژماره ۵۱. ټه میر موختاری، Pos 43)

ټم هو کاره بڼه رتیبانه له پرۆسه ی به کومه لایه تیکړدندا ده بڼه هو ی ټه وه ی که شیوازه ره فتارییه
سه قه ته کان و توندوتیژی یان شه رانګیزی بګوازیته وه؛ پرسیک که باتلر (۲۰۱۵) جه ختی له سه ر
کر دووه ته وه.

له گیرانه وه یه کی دیکه دا جه خت له سه ر ټه و لیها تووی بریاردان و خور اگریه دهروونییه
ده کریته وه که له ریگه ی وړوژکارییه وه په ره ی پیدراوه:

«بریار ټکی دروست بده ن، به نا گادارییه وه بزان به راستی ده ته هویت
[نه شته رګه ری] بکه ی یان نا، نه ک سه ره رویانه، دروست و لوژیکی. نه شته رګه ری
کیشه ی خو ی هه یه، خه موکی به دواو هه یه. په شیمان ده بیته وه. من بو ماو هه یه ک،
من به هیچ شیوه یه ک نه مده ویست هه ستم. چرنوو کم له دار و دیوار ده گرت و

نهمده توانی له ناو پیخهفه که م ههستم. دهی ئەمانه سهختن بچۆ ته والیت ههی
خۆت وشک بکه رهوه" (دیمانه‌ی ژماره ۶۰. مه‌هسا، Pos 159).

لهم ئەزمونه ژیاوه‌دا، پتیوستیی بنه‌رتی بۆ پالپشتیی ده‌روونی و بوونی راویژکاریک، پیش و پاش
بریاره گرینگه‌کان ئاشکرا ده‌بیت. ئەمه نه‌ک ته‌نها بۆ که مکردنه‌وه‌ی ئالۆزییه ده‌روونییه‌کان، به‌لکوو
بۆ ڕیگریکردن له زیانه‌کانی وه کوو خه‌مۆکی دوا‌ی شکست گرینگه؛ شتیک که له تیۆرییه‌کانی
تەندروستی ده‌روونی و به‌رپوه‌بردنی خه‌مدا جه‌ختی له‌سه‌ر کراوه‌ته‌وه (فرانکل، ۱۳۹۰).
چاودێری حکومت به‌سه‌ر خێزانه‌کان و هه‌لسه‌نگاندنی توانای دایک و باوک بۆ به‌رپوه‌بردنی
ژیان له‌ روانگه‌ی به‌شداربووانه‌وه، وه‌ک پتیوستیه‌کی کۆمه‌لایه‌تی و دامه‌زراوه‌یی سه‌یر کراوه:

«پتیوسته به وردی له نه‌هینی خێزانه‌کانیان تیگه‌ین، له‌ چ قۆناغیکی
ژیانیاندا؟ ئایا ماله‌کانیان، شوینی نیشته‌جیوونیان، گونجاوه‌یان نا؟ ئەم
دایک و باوکه‌نه له‌ رووی ده‌روونی و جه‌سته‌یی و پیشه‌یه‌وه خویان له‌ چ
قۆناغیکدا؟ ئایا ئەم دایک و باوکه‌نه توانای به‌رپوه‌بردنی ژیانیکی سه‌ره‌تایان
هه‌یه‌یان نا، به‌ دنیاییه‌وه ئەم چاودێرییه‌ی حکومت زۆر کاریگه‌ری ده‌بیت»
(دیمانه‌ی ژماره ۷۹. حه‌قیقی، Pos 107)

لهم رووه‌وه، وه‌ک یه‌کتیک له‌ دیمانه‌له‌که‌ لکراوان ئاماژه‌ی پێده‌کا، ئەگه‌ر شاره‌زایان شیوازی
ئاخافتنیان به‌ لای باشیدا بشکێته‌وه ئەوه‌ خۆی نیشانه‌ی کاریگه‌ریی راهێنان و گۆڕانی روانگه‌ی
خه‌لکه‌:

“له‌ لایه‌کی تره‌وه ئەم که‌سانه، پزیشکان، ده‌رووناسه‌کان، و یاریده‌ده‌رانی
کۆمه‌لایه‌تی، فیر بوون که‌ چی بکه‌ن و گه‌یشتوننه‌ ئەم تیگه‌یشتنه‌ و له‌بری
ئهو‌ی بلێن هاو‌ره‌گه‌زباز، ده‌لێن هاو‌ره‌گه‌زخوار، ئیستا تیده‌گه‌ین که‌ راهێنان
تا راده‌یه‌ک کاریگه‌ریی باشی له‌سه‌ر مرۆفه‌کان هه‌بووه” (دیمانه‌ی ژماره ۸۴.
شایان، Pos 17)

پوخته‌ی گێڕانه‌وه‌ی ئەم داتایانه له‌ چوارچێوه‌ی گراند تیۆریدا ئەوه‌مان بۆ روون ده‌بیته‌وه که‌ تا‌ئه‌و
کاته‌ی که‌ بنه‌ما یاسایی و په‌روه‌ده‌یی و ده‌روونییه‌کان بۆ ده‌ستیوه‌ردانی یاریده‌ده‌رانی کۆمه‌لایه‌تی و
ده‌رووناسی به‌هێز نه‌کرین، ده‌بێ به‌رده‌وام چاوه‌روانی دووباره‌ به‌ره‌مه‌پێنانه‌وه‌ی توندوتیژی درژی پیاوان
و به‌رده‌وامبوونی سه‌رچه‌شنه‌ ناتەندروسته‌کانی ره‌فتاری کۆمه‌لایه‌تی بین. مه‌گه‌ر ئەوه‌ی که‌ حکومت
و سیستمی په‌روه‌ده‌یی، پێداچوونه‌وه‌یه‌ک به‌ یاساکان و وه‌به‌ره‌پێنانی هه‌مه‌لایه‌نه‌دا بکه‌نه‌وه، له‌
په‌روه‌ده‌ی بنه‌رتیه‌وه هه‌تا چاودێریکردن و پالپشتیکردنی دوا‌ی بریاره‌ چاره‌نووسسازه‌کان، ئاراسته‌که‌
به‌ شیوه‌یه‌ک بنیات بنێنه‌وه که‌ هه‌ر تاک به‌بێ گوێدانه‌ ره‌گه‌ز، بتوانی به‌ خۆگونجاندن و متمانه‌ به‌ خۆبوون
و ئۆقره‌یی و خۆناسینه‌وه‌ گه‌شه‌ بکا و له‌ سووری توندوتیژی ڕزگاری بیت.

دیمانه‌ی ژماره ۳۸ جهخت له‌وه ده‌کاته‌وه:

«خیزان و قوتابخانه‌کان زیاتر گرینگی به زیره‌کیی ناسیاری (وه‌کوو کونکوور) ده‌دهن نه‌ک تهن‌دروستی ده‌روونی و به‌رپوه‌بردنی توورپیی و زیره‌کیی هه‌یه‌جانی و مه‌هنه‌وی و کومه‌لایه‌تی.»
 ئەم روانگه‌ تاک په‌هه‌ندییه‌ رینگه‌ی بۆ پشتگو‌یخستنی زیره‌کیی هه‌یه‌جانی له‌ کومه‌لگه‌ی ئیرانیدا خوش کردوو. له‌ گێرانه‌وه‌یه‌کی دیکه‌ی هه‌مان دیمانه‌دا (دیمانه‌ی ژماره ۳۸) هاتوو:

«توورپیی سازوکاری مانه‌وه‌یه، نابێ سهر‌کوت بکری، به‌لکوو ده‌بێ به‌رپوه‌ بیری و به‌ فهرمی بناسریت. زۆربه‌ی جار کومه‌لگه‌ و سیسته‌مه‌ پشتیوانیه‌کان هه‌یه‌جانه‌ نه‌رینییه‌کان ر‌ه‌ت ده‌که‌نه‌وه‌ یان پێیان هه‌یچه، له‌ حالیکه‌دا راهینانی زیره‌کیی هه‌یه‌جانی به‌ واتای تیگه‌یشتن و به‌کاره‌ینانی سازینه‌رانه‌ی ئەو هه‌یه‌جانه‌یه‌».

نه‌بوونی راهینانی فهرمی و بنه‌رته‌ی له‌باره‌ی خوینده‌واریی هه‌یه‌جانی له‌ پرۆسه‌ی به‌کومه‌لایه‌تیکردن و گواستنه‌وه‌ی به‌هاکان، مرۆفه‌کان به‌ره‌ورووی شکست و سهر‌کوتکردنی ئیحساسی و گوناوه‌ و شه‌رمه‌زاری ده‌کا و توانای چاره‌سهر‌کردنی کیشه‌کان و به‌ره‌نگار‌بوونه‌وی دروست له‌گه‌ل ستریس لاواز ده‌کات؛ ئەم پرۆسه‌ شه‌ریعت به‌ ده‌ردانی هه‌یجانی و ده‌رب‌رینی شه‌رانگیزانه‌ ده‌دات. به‌پێی تیۆرییه‌ ده‌روونناسیه‌کانی گو‌ر‌ان و کومه‌لناسیی هه‌یه‌جان، بێتوانایی له‌ تیگه‌یشتن و به‌رپوه‌بردنی هه‌یه‌جانه‌کان زه‌مینه‌ بۆ زیاد‌بوونی توندوتیژی خوش ده‌کات. گو‌تاری بالاده‌ستی بنه‌ماله‌ و کومه‌لگا جهخت له‌سهر‌ سهر‌که‌وتنی ناسیاری و ئەکادیمی ده‌که‌نه‌وه‌ و توورپیی و هه‌یه‌جان به‌ وه‌زی نه‌رینی ده‌زانن؛ دۆخیکه‌ی له‌و جو‌ره‌ خۆی زه‌مینه‌ بۆ توندوتیژیی راسته‌وخۆ یان ناراسته‌وخۆ دژی پیاوان دروست ده‌کات.

به‌م پێیه‌ زۆر گرینگه‌ سیسته‌می په‌روه‌رده‌ له‌ بنه‌رته‌دا داب‌ر‌پ‌ژ‌پ‌ته‌وه‌، دایک و باوک و مامۆستایان ر‌ابه‌ینری بۆ ئەوه‌ی خوینده‌واریی هه‌یه‌جانی به‌هێز بکری، هه‌روه‌ها سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌یی و میدیایی بگ‌یر‌پ‌ته‌ به‌ر بۆ ئەوه‌ی تهن‌دروستی ده‌روونی و به‌رپوه‌بردنی توورپیی له‌ پێشینه‌دا بیت. گرینگیدانی سیستماتیکه‌ی به‌ خواسته‌ سۆزداری و ده‌روونی و سیکسییه‌کانی پیاوان، له‌گه‌ل راهینانی سیستماتیکه‌ی زیره‌کیی هه‌یه‌جانی له‌ مندا‌لییه‌وه‌ هه‌تا ته‌مه‌نی گه‌وره‌سالی، ده‌بیته‌ بناغه‌یه‌ک بۆ ر‌یگ‌ریکردن له‌ توندوتیژی دژی پیاوان. سیاسه‌ت‌دانه‌ران و میدیاکان و دامه‌زراوه‌ ر‌وشنبیرییه‌کان ده‌بێ ئاسانکاری بۆ به‌واره‌کانی ده‌رب‌رینی سۆز و فیرکردنی توانای په‌یوه‌ندیسازکردن و به‌هێزکردنی خوینده‌واریی هه‌یه‌جانیی پیاوان بکه‌ن بۆ ئەوه‌ی ر‌یگری له‌ به‌رده‌وام‌بوونی سووری توندوتیژی و خه‌ساره‌ته‌ کومه‌لایه‌تییه‌کان بک‌ر‌یت.

روانینی ئەرپینی و ر‌یژ‌گرتانه‌ له‌ که‌سانی زیان‌لێکه‌وتوو

له‌ ر‌ه‌نگدانه‌وه‌ی قوولی ئەزمونه‌ گ‌یر‌دراوه‌کاندا، ناوه‌رۆکی پ‌یو‌ست‌یی ب‌ی‌ن‌ران و به‌ر‌پ‌ز‌بوون له‌ وجوودی مرۆفدا به‌ روونی دیاره‌؛ ئەزموونیک که‌ له‌ ر‌سته‌ی یه‌که‌می دیمانه‌له‌گه‌ل‌ک‌راودا وه‌ک

هاواریکی به‌رز له دلی واقیعه کۆمه‌لایه‌تییه تاله‌کانه‌وه ده‌بیستری‌ت:

«رهنگه تهنه‌ها بیده‌نگ بووبم. بۆ ماوه‌یه‌ک بیرم لی کردیته‌وه، به‌لام ده‌توانم ئەمه به‌بویرییه‌وه پیت بلیم که‌ئه‌گه‌ر بته‌ه‌وی توندوتیژی روو نه‌دا ده‌بی واکه‌یت. من ده‌لیم که‌سیک له‌هه‌ر جیگه و پینگه‌یه‌ک بی، جا وه‌ک من کارتۆنخه و بی یان له‌هه‌ر بارودۆخیکدا بی، ئەگه‌ر هه‌ر که‌سیک بی و له‌رووی ده‌روونییه‌وه داوای یارمه‌تی بکا و قسه‌ی له‌گه‌ل که‌سه‌که‌دا بکا، با به‌راستی ئەو که‌سه‌به‌که‌م نه‌زانین، با به‌راستی ریزی لی بگرین» (شماره‌٤٣ - ئیبراهیمی، Pos 259).

له‌م گیرانه‌وه‌دا ئەوه‌ی وینا ده‌کری، نه‌بوونی سه‌رنج پیدان و ریزگرتن و متمانه‌ی کۆمه‌لایه‌تی بۆ پیاوانی زیانیکه‌وتوو و بی مال و حاله؛ پینگه‌یه‌ک که‌ مروف به‌بی گویدانه‌ بارودۆخی خو، چاوه‌ری پوانینیکی مرویی ده‌کا که‌ دوور بی له‌ ناوه‌نیتکه و به‌دناوی. گیرانه‌وه‌ که‌ له‌ درێژه‌دا قوولتر ده‌بیته‌وه:

«با‌قه‌زاوه‌تی نه‌که‌ین، به‌راستی ئەو که‌سه‌ بناسین و ریزی لی بگرین. من که‌س به‌هیچمی نه‌زان‌ی. رهنگه له‌بری ئەو بی موحیه‌تی و توندیه‌ی له‌گه‌ل من کردیان، ئەگه‌ر شیوازیان بگۆرا‌با، رهنگه ئەوه‌ی ئەوان ده‌یانویست به‌تایه‌ته‌دی و من سه‌ده‌ه‌ینده له‌وه‌ جوانتر ده‌بووم» (شماره‌٤٣ - ئیبراهیمی، Pos 261-263).

له‌م به‌شه‌دا تاک ده‌لی پپووستی به‌قبوولکرانی بی مه‌رج و ریزلیگیرانییه. وه‌ک شتی ئەو زام و قه‌تماغه‌ ده‌روونیانه‌ی که‌ به‌ه‌وی بی موحیه‌تی و قه‌زاوت و نیگای پر له‌سووکایه‌تییه‌وه دروست ده‌بن، نه‌ک هه‌ر پرۆسه‌ی یارمه‌تیدان و چاکبوونه‌وه ده‌چری‌تی، به‌لکوو که‌سه‌که‌ به‌ره‌و تووریه‌ی و کاردانه‌وه‌ی توندوتیژ و یاخیوون ده‌بن. له‌روانگه‌ی تیۆری وابه‌سته‌بوون و شیکارییه‌ ده‌رووناسییه‌ هاوچه‌رخه‌کانه‌وه که‌ له‌سه‌ر بنه‌مای روانگه‌ی رۆجه‌رز و ماسلۆ دامه‌زراوه، مروف بۆ گه‌شه‌کردنی ده‌روونی و ره‌فتاری ناتوندوتیژ، له‌بنه‌ره‌ته‌وه پپووستی به‌ئه‌زموونی باشی سه‌رنجدان، متمانه‌پیکردن و ریزی کۆمه‌لایه‌تییه؛ چه‌مکیک که‌ له‌هه‌رهمی پیداو‌یستییه‌کانی مروفدا له‌ ژیر ناوینشانی «ریزگرتن» و «پتوا‌به‌سته‌یی» دا جیگه‌ی تایه‌تی هیه (مزلو به‌نقل از شولتر، ۱۳۹۵).

له‌تیۆری زه‌مینه‌بیدا، کاتیک دارشته‌ی کۆمه‌لایه‌تی و دامه‌زراوه‌کانی یاریده‌ده‌ری کۆمه‌لایه‌تی و ده‌رووناسی له‌بری ئەوه‌ی ناوه‌نیتکه له‌تاک بنین و بی‌ریزی پیکه‌ن، سه‌رنجیان له‌سه‌ر قبوولکردنی بی مه‌رج و گوێگرتنه و باوه‌ریک له‌تاکدا ده‌خولقینن که‌هه‌ست به‌به‌ری‌بوون بکا، نه‌ک هه‌ر شانس‌ی زالبوون به‌سه‌ر قه‌یراندا زیاد ده‌که‌ن، به‌لکوو ره‌گه‌کانی تووریه‌ی و شه‌رانگیزیش بنه‌بر ده‌که‌ن (راجرز، ۱۳۹۴). هه‌روه‌ها لیکۆلینه‌وه‌کانی بۆردیۆ سه‌باره‌ت به‌سه‌رمایه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی و

ره‌مزی جه‌خت له‌وه ده‌که‌نوه که «شیاوی ناسران» و «هه‌بوونی متمانه‌ی کۆمه‌لایه‌تی» ده‌بیته هۆی ئه‌وه‌ی که تاک ده‌ستی به سه‌رچاوه‌ی پشتیوانی رابگا و توندوتیژی که‌متر بیته‌وه (بوردیو ۱۳۸۴). ئه‌گه‌ر کۆمه‌لگا و سیسته‌مه یاریده‌ده‌رییه‌کان و ته‌نانه‌ت هاوولاتیانی ئاسایی، پیاوی زیانیکه‌وتوو نه‌ک وه‌ک تاکیکی شکسته‌خواردوو، به‌لکوو وه‌ک مرؤفیک سه‌یر بکه‌ن که توانای گه‌رانه‌وه و گه‌شه‌کردنی هه‌یه و ده‌بی قبوول بکری و ریزی لیبگری، و ده‌توان ئاسانکاری بۆ پرۆسه‌ی ده‌رچوون له سووری توندوتیژی بکه‌ن. هه‌ستکردن به پشتگوێخرا‌ن و بی‌رێزبوون، وه‌ک له‌ گێرانه‌وه‌کاندا ئاماژه‌ی پیکراوه، ده‌بیته هۆی ئه‌وه‌ی که تاک هیچ ئه‌نگیزه‌یه‌کی بۆ گۆرانکاری و وه‌لامدانه‌وه‌ی چاوه‌روانییه‌کانی کۆمه‌لگا نه‌بی؛ به‌لام ئه‌گه‌ر ریزگرتن و به‌توانا‌کردن و قه‌زاوه‌تکردن بیته‌به‌دیله‌ی ریزینه‌گرتن و پشتگوێخستن رهنه‌گه‌ تاک بکاته‌ باشترین مرؤف و ئه‌گه‌ری روودانی ره‌فتاری توندوتیژانه به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رچاو که‌م بکاته‌وه (فرانکل، ۱۳۹۹).

له‌ کۆتاییدا لێدوانه‌کانی دیمانه‌له‌گه‌لکراو ته‌نیا داواکارییه‌کی تاکه‌که‌سی نییه، به‌لکوو بانگه‌وازیکی کۆمه‌لایه‌تییه‌ بۆ ئه‌وه‌ی ئاراسته‌ی یاریده‌ده‌ریی کۆمه‌لایه‌تی و ده‌رووناسی گۆرانی بنه‌رته‌ی به‌سه‌ردا بی؛ گۆرانکارییه‌ک که توندوتیژی نه‌ک ته‌نها به‌ ده‌رهاویشه‌ی بییه‌شیی مادی ده‌زان، به‌لکوو پیتی وایه‌ توندوتیژی لیکه‌وته‌ی راسته‌وخۆی پشتگوێخرا‌ن و بی‌رێزبوونی مرؤفه. تا زیاتر هه‌ولێه‌کان له‌سه‌ر گه‌راندنه‌وه‌ی شان و شکۆ و دروستکردنی هه‌ستی به‌رێزبوون له‌ که‌سانی زیانیکه‌وتوو چر بیته‌وه، ئه‌گه‌ری روودانی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ پیاوان به‌تایه‌ت له‌ گرووپه‌ په‌راویزخراوه‌کاندا که‌متر ده‌بیته‌وه (فرانکل، ۱۳۹۹؛ بوردیو ۱۳۸۴؛ شولتز ۱۳۹۵).

دابینکردنی ئاسوده‌یی و ئارامی ده‌روونی بۆ پیاوان

له‌م گێرانه‌وه‌دا وا دیاره ئه‌زموونی گشتی و حیکمه‌ته‌ ژیاوه‌کانی نه‌وه‌کانی رابردوو په‌یوه‌ندیه‌کی توندوتۆلی له‌گه‌ل چه‌مکی ئاسوده‌یی و ئارامی فیکریدا هه‌یه، ئاسوده‌یی و ئارامی فیکری یه‌کێک له‌ پایه‌کانی ژیا‌نێکی ته‌ندروست و به‌ دوور له‌ توندوتیژییه. له‌و جیگایه‌ی که ده‌وتریت:

«هه‌مان ئه‌وه‌ که‌سه‌نه‌ی ئه‌م نه‌ریته‌یان به‌زاندوووه. پێشتر وا نه‌بوو، ته‌لاق به‌م شیوه‌ نه‌بوو، خیا‌نه‌تیکی له‌م شیوه‌ نه‌بوو، مردن ئاوا نه‌بوو. هه‌مووان زیاتر له‌ سه‌د سا‌ل ده‌ژیان. من هه‌میشه‌ مشتومرم ده‌کرد، ده‌مگوت باب‌ه‌ ژیا‌ن لادیی بوو و خواردنه‌که‌ش باش بوو، ده‌لیم نه‌خیر، دل ئه‌رخایه‌ن بوو. له‌ هه‌ر شوێنیک دل ئه‌رخایه‌ن بی، له‌وێ ژیا‌ن بوونی هه‌یه. که‌واته‌ تا زه‌خت و فشار زیاتر بی، ته‌مه‌نی کورتر ده‌بیته‌وه» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۳. چاوپێکه‌وتنی گرووپی له‌گه‌ل هاوولاتیانی ئاسایی، Pos 61)

ئه‌م لێدوانه‌ به‌ روونی په‌یوه‌ندیی بنه‌رته‌یی نیوان ئۆقره‌یی ده‌روونی و کوالیتی ژیا‌نی مرؤف به‌تایه‌ت پیاوان زه‌ق ده‌کاته‌وه؛ ئه‌م ئارامی و ئۆقره‌یییه‌ له‌ فره‌هه‌نگه‌کانی رابردودا به‌ره‌می

شیوازی سادهتری ژبان بوو و فشاری دهرروونی له گورږدا نه بوو و نه مەش نهیده هیشت زنجیره یه ک له خه ساره ته کانی وه کوو ته لاق، خیانه ت پروو بدا و ته نانه ت مروځه کانیش زیاتر عومریان ده کرد. دیمانه له گه لکراو به به راورد کردنی رابردوو و ئیستا، په گی ئاسووده یی ته نیا له خواردن و «دوخی ژبان» بدا بچووک ناکاته وه، به لکوو ده شیگه ږنیته وه بو «ئارامیی فیکری»؛ زهینیک که به بی فشاری به رده وام و نیگه رانییه ئالوزه کانی ږوژانه دهر فته تی داهینان و دهر برینی میهره بانی و په یوه نندییه ماناداره کانی هیه.

له روانگه ی تیوریسییه نه کانی بوازی دهر ووناسیی مروځ گه را، بو دایینکردنی هه مه لایه نه ی خواسته کانی مروځ له ئاسته بالا کانی هه رهمی پیداویستییه کاندا، ئارامیی فیکری و ئاسایشی دهر وونی پیشمه رجی پیویستن (مازلو، به نقل از شولتز، ۲۰۱۶). جه ختکړدنه ووی ماسلو له سهر سروشتی به ره و پیشی پیداویستییه کان و گرینگی هه سترکړدن به ئوقره یی دهر وونی و زهینی زور به باشی له ئه زموونی دیمانه له گه لکراواندا په نگ ده داته وه: هه رچی فشار و دلخواکیی دهر وونی مروځ به تاییه ت پیاوان زورتر بی، خه ساره ته کان نه ک ته نها له په هندی دهر وونی به لکوو له په هنده کومه لایه تی و جه سته ییه کانیشدا خوین دهر ده خه ن. ئه زموونی ږوژانه ی پیاوان – به تاییه ت له پیکهاته نه ریتی و گوندنشینه کاندا – گوزارشت له وه ده کا که کاتیک تاک هه ست به ئاسایش و ئارامیی دهر وونی و ئه رخیه نی بکا ئه وه توخوونی په فتاری لاده رانه ناکه ووی و ئاومیدی و ته نانه ت گرژییه توندوتیژه کانیش پروو ناده ن (فرانکل، ۱۳۹۹).

به پشتبه ستن به پارادایمی مودیلی گرهنده تیوری، ده توانین تییه گه ین که ئارامیی فیکری پیاوان ته نیا و ته زایه کی تاکه که سی نییه به لکوو دیارده یه کی تیکه ل به پیکهاته فهره نگییه کان و بارودو خه کومه لایه تییه کانه؛ هه ر کاتیک فشار و چاوه روانییه له راده به دهره کان، وه لمانه دانه ووی بژیوی و پیداویستییه دهر وونییه کان، یان قهیرانی شوناس و به ها بگوړه کومه لایه تییه کان بینه هو ی ئه وه ی که پیاوان ئارامیی دهر وونی خوین له ده ست بدن، ئه وه زه مینه بو هه لکشانی ئاستی ملمانی، دارمانی دهر وونی و له کو تاییدا، دهر که وتنی په فتاره توندوتیژه کان خو ش ده بیت (گیدنز، ۱۳۸۶؛ بورديو، ۱۳۸۴). له راستیدا وه ک دیمانه له گه لکراویک ئاماژه ی پیده کا «فیکر و خه یالی ئاسووده» نه ک ته نها ته ندروستی تاکه که سی و کومه لایه تی مسوگه ر ده کا به لکوو سه رمایه ی په مزیی ژبانیش ده پاریزی که بریتییه له سه قامگیری په یوه نندییه سوزداری و خیزانییه کان و درېژبوونی ته مهن.

له کوتاییدا، دایینکردنی ئارامیی دهر وونی و ئاسووده یی زهینی پیاوان ږنکاریکی بنه رته ی و ژیرخانییه که توندوتیژی که م ده کاته وه و ته ندروستی دهر وونیان زورتر ده کات؛ ئه م ئاراسته ده بی بیته ته وهری دارشتنی سیاسه تی دهر ووناسی و یاریده دهری کومه لایه تی بو ئه وه ی ږنګری له و خه ساره تانه بکری که به هو ی توندوتیژی دژې پیاوانه وه پروو ده دات. کومه لگایه ک که بتوانی له ږنګه ی پالپشتی دهر وونی و په خساندن دهر فته تی دووباره بیرکړدنه وه و کهمکړدنه ووی فشاره تاقه تپروکینه دهره کی و دهر وونییه کان پیاوان به ره و زهینیکی ئارام و هه سترکړدن به ئاسایش ببا،

شکی تیدا نییه که رهفتاری توندوتیژانه کهم و کوالیتی ژیانی کۆمه لایه تی بهرز ده کاته وه (فرانکل، ۱۳۹۹؛ بورديو، ۱۳۸۴؛ گیدنز، ۱۳۸۶؛ شولتز، ۱۳۹۵).

رێکاره ئابوورییه کانی پیشگیری له توندوتیژی دژی پیاوان

به پشتبستن به ئەنجامه کانی توێژینه وهی گره ندد تیۆری، ئەو رێکارانه ی وا له سه ر بنه مای به توانا کردنی ئابووریین له رێگریکردن و کۆنترۆڵکردن و که مکردنه وهی توندوتیژی دژی پیاوان رۆلێکی گرینگ ده گیرن. رێکاره ئابوورییه کان له م چوار وته زادا جێیان ده بێته وه:

به هیزکردنی باری ئابووری پیاوان زه مینه بو تۆکمهبوونی خێزان خوش ده کا، رێکاره پالپشتیه کان، دامه زراندن و کار و کاسپی هه میشه یی، هه ولدان بو سه ره بخۆکردنی مندالانی کار و خویندن و فیربوونی فره هنگ.

به هیزکردنی باری ئابووری پیاوان زه مینه بو تۆکمهبوونی خێزان خوش ده کا

کاتیک ئابووری و رۆلی بژێوی ژیان له به هیزکردنی خێزان تاوتوێ ده که ی، گیرانه وهی که سانی دیمانه له که لکراو به روونی نشان ده دا که خه می ده سته به رکردنی بژێوی ژیان یه کیکه له هۆکاره هه ره گرینگه کانی ده رکه وتن یان که مبوونه وهی توندوتیژی. پیاوان له ناو کۆمه لگا و به تایبه ت له فره هنگی ئێرانیدا، هه میشه رووبه رووی چاوه روانیه کی قورس ده بنه وه که داوایان لی ده کری پالپشتی دارایی بنه ماله بن و هه ر جو ره تیکچوونیک له م رووه وه نه ک هه ر هه ره شه له پینگه ی کۆمه لایه تی و که رامه تی که سییان ده کا، به لکوو کاریگه ریه کی روونی له سه ر په یوه ندیه کانی بنه ماله هه یه. له م ئیوه نده دا ئەوه ی عه لی عه سگه ری ده یلی ئاماژه بو په یوه ندیی لاوازی نیوان بیتوانایی ئابووری و هه سترکردن به بیده سه لات ی ده کا:

«چۆن ده توانی له داها توودا هه لئانلووشی، و چی بکه ن بو ئەوه ی نه که ونه ناو دۆلی ترسه کانه وه؟ پیم وایه تا که چاره سه ر بو پیاوان بو رزگار بوون له هه ستی بیده سه لات ی ئەوه یه که بیر له داها تیک ی باشت ر بکه نه وه یان به دوا ی داها تیک ی دیکه دا بگه رین. به داخه وه، من پیاویکی بی هونه رم، واته هیچ کاریکی تر نا زانم، هیچ» (دیمانه ی ژماره ۵۴ عه سگه ری، 139-138 Pos).

ئهم گیرانه وه به روونی بیده سه لات ی و دله راوکی پیو سه بهاره ت به داها توو نشان ده دا؛ جیگایه ک که هه سترکردن به نا کارامه یی دارایی نه ک هه ر هه ره شه ی له شو ناسی که سیی ئەو کردووه، به لکوو ژیا نی ئیستا و داها تووشی گرفتار و دله خو رپه کردووه. به جو ریک که له تیۆری ده رووناسی تاکه رای ی ئادلیردا (آدلر، ۱۳۸۳)، چه قی که رامه ت و خو به گه وره زانین و هه ستی به ریزبوونی پیاوانه، له زو ریک له کۆمه لگا کاند به توندی په یوه سته به رۆلی دا بینکه ریه وه و هه ر

کاتیک ئەم رۆله تیک چوو، تاک به‌رامبه‌ر ژینگه و خۆی هه‌ست به کهموکوری شکست و تووره‌یی ده‌کات (آدلر، ۱۳۸۳).

ئهمیر موختاری له‌دریژه‌ی قسه‌کانیدا رۆلی کۆمه‌لگا له کهمکردنه‌وی توندوتیژی دژی پیاوان به‌ئامرازه‌ ئابوورییه‌کان گری‌ده‌دا و جه‌خت له‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و باب‌ه‌ته‌ بینه‌راوه‌ کانی خۆی ده‌کات:

«ئەگەر کۆمه‌لگا بیهه‌وێ یارمه‌تی پیاویکی قوربانیی توندوتیژی‌دا، ده‌بی کار له‌سه‌ر به‌توانا‌کردنی پیاوان بکات. ئیستا، پرسێ ئابووری و هه‌لی کار له پرسێ توندوتیژی دژی پیاوان رۆلیکی گه‌وره‌ی هه‌یه. پیاویک که ده‌وله‌مه‌ند بێ و بتوانی پشتگیری خێزانه‌که‌ی بکا، ئەگه‌ری ئەوه‌ی که له‌ناو خانه‌واده‌دا ببێته‌ قوربانیی توندوتیژی که‌متره. وه‌ک دڵین خوا نه‌کات باوک خه‌ج‌اله‌تی لای ژن و منداڵ بیت. باوکیک که خه‌ج‌اله‌ت و شه‌رمه‌زار بوو هیچ پینگه‌یه‌کی نییه و وه‌کوو خۆی لێ نایه‌ته‌وه. ئەگه‌ر کۆمه‌لگا بیهه‌وێ یارمه‌تی پیاویکی قوربانیی توندوتیژی‌دا، ده‌بی کار له‌سه‌ر به‌توانا‌کردنی پیاوان بکا ده‌بی گرینگی به‌هه‌لی کار و داها‌تی پیاوان بدات به‌جۆریک که ئەو پیاوه‌ بتوانی ژن و منداڵه‌که‌ی دابین بکات. و پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌ی با‌شتر ببێت. ژنیکم بینی که کاتیک هاوسه‌ره‌که‌ی ساردکه‌روه‌وه و قاپشۆر و ئامیری جل شۆردنی بۆ ناردبوو، وتی خوا مێرده‌که‌م بپاریژی، سیه‌ره‌ی له‌سه‌ر سه‌رمان بێ و هه‌میشه له‌لامان بێ، به‌لام هه‌مان مێردم بینی که کاتیک تووشی کێشه‌ی دارایی بوو و نه‌یده‌توانی خانه‌واده‌که‌ی دابین بکا، ژنه‌که‌ی داوای ته‌لاقێ لێ کرد و ته‌لاقێ لێ وه‌رگرت» (دیمانه‌ی ژماره ۵۱. ئهمیر موختاری، Pos 81).

لێره‌دا پیاوان ته‌نها وه‌ک که‌سیک نابینرێن که ده‌بی داها‌تی هه‌بی، به‌لکوو وه‌ک کۆله‌که‌ی خانه‌واده‌ش سه‌یر ده‌کرێن و کاتیک ئەم کۆله‌که‌ سست و له‌رزۆک ده‌بی، دارمانی بنه‌ماله‌ نه‌ک هه‌ر مومکین ده‌بی به‌لکوو هه‌ندیک جار هه‌میشه. هه‌روه‌ها تیگه‌یشتنی گشتی و په‌نده‌ باوه‌ کانی وه‌کوو «خودا هه‌رگیز باوکیک خه‌ج‌اله‌تی لای ژن و منداڵ نه‌کات» ره‌نگدان‌ه‌وه‌ی ئەو باوه‌ره‌ قووله‌ فه‌ره‌هه‌نگیه‌یه‌ که پیاوان دابینکه‌ری بژێوی و پالپشتی خێزانن. ئەم ئەزمونه‌ بینه‌راوه‌ی که له‌کۆتایی گێرانه‌وه‌ که‌دا هات، پش‌راستی ده‌کاته‌وه‌ که‌ ریز و مانه‌وه‌ی پیاو له‌ناو خێزاندایه‌ستراوه‌ته‌وه‌ به‌باری ئابووریی پیاوانه‌وه‌.

ده‌توانین له‌روانگه‌ی تیۆرییه‌ ده‌رووناسیی کۆمه‌لایه‌تی و کۆمه‌لناسیه‌وه‌ شیکاریی بۆ ئەم ده‌یتایانه‌ بکه‌ین. پیت‌ر بۆردیۆ به‌چه‌مکی سه‌رمایه‌ی ره‌مزی و سه‌رمایه‌ی ئابووری روونی ده‌کاته‌وه‌ که پینگه و شکۆمه‌ندیی تاکه‌کان له‌بواری کۆمه‌لایه‌تییدا به‌ستراوه‌ته‌وه‌ به‌خواه‌نداریتی سه‌رمایه‌ی جۆراوجۆر به‌تایبه‌ت سه‌رمایه‌ی ئابووری و که‌سیک که سه‌رمایه‌ی پتویستی نه‌بی، ده‌تارپنری و

په راویز ده خریټ (بورديو، ۱۳۹۰). هه مان ئه م په یوه نډیبه له تیوړی رۆلی کومه لایه تی پارسونسدا دیاره؛ رۆلی جینده ری نه ریتی و دابه شکردنی کاری کومه لایه تی چاوه روانی ئه وه ده که ن که پیاوان بژیوی ژیان دابین بکه ن و ئه گهر پیاو نه توانی ئه م چاوه روانی به دی بهی ئه وه ده سه لات و پیگه کومه لایه تی به کی له ده ست ده دا (پارسنز، ۱۳۸۵). له لایه کی دیکه وه شولنز جه خت له وه ده کاته وه که ده ستر اگه یشتن به کاریکی جیگیر و دا هاتی پیویست زه مینه بو ئاسایشی دهروونی ده ره خسینی و نا کوکی له ناو خیزاندا که م ده کاته وه (شولنز، ۱۳۸۹).

که واته ریکاری ئابووری بو ریگریکردن له توندوتیژی دژی پیاوان له ریگه ی با شترکردنی بارودوخی دا هات، راهینانی لیها تووی کار و تهر خانکردنی پالپشتی کومه لایه تی و ئابووری بو پیاوانی زیانلیکه وتوو مومکین ده بی و ئه مه ریخو شکه ری توکمه بوونی شیرازه ی بنه ماله یه و خه ساره ته دهروونی و کومه لایه تی به کانی پیاوان که م ده کاته وه. هه رچی پشتیوانی پیکهاته یی و سیاسه تی ره خساندن هه لی کار له ناو کومه لگادا به هیز بی، پیاوان له راپه راندنی ئه رکه کانیا نده به توانا تر ده بن و نه ک ته نها توندوتیژی به رامبه ریان به لکوو تیکچوونی خیزانیش که م ده بیته وه (گیدنز، ۱۳۸۹). بویه با شترکردنی سه رمایه ی ئابووری و به رزکردنه وه ی ئاستی که رامه ت و خو به گه وره زانینی پیاوان فاکته ریکی چاره نووس ساز و پیشگیری له جو ره ها توندوتیژی دژی ئه م گروپه ده کات.

ریکاره پشتیوانیبه کان

له لیکدانه وه ی رۆلی پشتیوانی ئابووری که یه کیک له ریکاره گرینگه کانی ریگریکردن له توندوتیژی دژی پیاوانه، ئه و گیرانه وانه ی که له ئه زمونه ژباوه کانه وه وه ده ست ها توون، ره هه نده کانی ئه م زه رووره ته به هه موو وردبینی و ئالوژی به کانی به وه ئا شکه ده که ن. یه که م هه نگاو له گیرانه وه ی یه کیک له دیما نه له گه لکراوان گرینگیی ده سته پکردنی پیشوه خته ی پشتیوانی ئابووری و په روهره یی بو ئه و مندا لانه نشان ده دا که هه ر له سالانی یه که می ژیا نیانه وه ده که ونه به ر خه ساره ت و بیبه شی.

«به ئی، پیم وایه یه کیک له با شترین ریگا کان که حکومه تی ئیران ده توانی بیکا ئه وه یه که ریگه یه ک بدو زیته وه بو ئه وه ی ئه م کیشه به شیوه یه کی گونجاو بخا به لایه کدا و کاتیک ئیمه به هه ر جوړیک گه یشتینه ئه و قه ناعه ته ی که به راستی ئه م مندا له پیویستی به پالپشتی حکومه ته، هه ر له سه رته ئای مندا لیبه وه واته له و کاته وه ی که درک به وه کرا که ئه م مندا له له ته مه نی ۹ سالیبه وه ده بی له ده رو وه بی، و خانه واده یه کی باشی نییه و ده بی له لایه ن دامه زرا وه یه ک یان ریخه راویکه وه په روهره بکری، ده بی کاریک بکه یین. ئه گه ر به راستی بتوانن له سه رته ئای ئه و ته مه نه دا مه رجه کانی خویندن بو مندا له که دابین بکه ن زوړ چاکه. و مندا لیش زوړ حه زی له خویندن نییه، له هه مان کاتدا، بتوانن شتگه لیک بکه ن

که بو‌ئو منداله شیاو بیت. ئیمه ده‌لین که ئو منداله زوریش بچووک نییه، ده‌توانی تمه‌منی ۱۸ سال بی، مندال تا تمه‌نیکي دیار یکر او تاره‌زووی خویندنی هه‌یه، مروف هه‌تا ۱۲ سالان هه‌زی له خویندنه ئه‌گه‌ر به‌پرسانی حکومت یان ده‌ولت بتوانن ژینگه‌یه‌ک دروست بکه‌ن که ئو که‌سه، ئو منداله، هه‌م بتوانی بخوینی و هه‌میش فی‌ری کارامه‌یی یان پیشه‌یه‌ک بی زور باشه (دیمانه‌ی ژماره ۷۹. حه‌قیقی، Pos 23).

ئهم گیرانه‌وه، له روانگه‌ی دادپه‌روه‌ری پیکهاته‌یه‌وه، جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه که سیاسه‌تی ئابووری و کومه‌لایه‌تی ده‌بی وه‌ک زنجیره‌یه‌کی به‌رده‌وامی پشتیوانی ئیش بکات. ئه‌گه‌ر مندالیک له کاتی گونجاودا ئه‌گه‌ری چوونه قوتابخانه و بازاری کار پیکه‌وه به‌ئه‌زمون بکا، مه‌ترسیی تاریان و هه‌ژاری و چوونه ناو سووری توندوتیژی به‌شیوه‌یه‌کی جددی که‌م ده‌بته‌وه. به‌پیی روانگه‌ی تیوری دادپه‌روه‌ری کومه‌لایه‌تی، نایه‌کسانی له‌بواره سه‌ره‌تاییه‌کانی ژیان وه‌کوو په‌روه‌رده و راهینانی کارامه‌یی، لیکه‌وته‌ی جددی له‌بواری توندوتیژی لی ده‌که‌وته‌وه (Rawls, ۲۰۰۵). به‌هه‌مان شیوه به‌هیزکردنی ده‌رفه‌ته‌کانی راهینانی کارامه‌یی و هه‌لی کار له‌هه‌ره‌تی می‌رمندالیه‌وه به‌جۆریک له‌جۆره‌کان ره‌گی هه‌ژاری پیکهاته‌یی و هه‌ستکردن به‌بیده‌سه‌لاتی له‌ناو ده‌بات. له‌ئاستی دواتردا، له‌گه‌ل گه‌وره‌بوونی پیاوان و هه‌لگرتنی به‌پرسیاریتی خانه‌واده، فشاره‌کانی چاوه‌روانییه ئابووری و کومه‌لایه‌تییه‌کان به‌شیوه‌یه‌کی به‌هیز ده‌رده‌که‌ون، هه‌ندیک جار سی‌به‌ر ده‌خاته سه‌ر ته‌واوی شوناسی تاک و خۆبه‌گه‌وره‌زانی. جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر گیرانه‌وه‌ی پشتیوانی گروپی و گرینگی هه‌ستکردن به‌شیاوی و هه‌ژاری له‌په‌یوه‌ندییه خه‌زانیه‌کاندا له‌م گیرانه‌وه‌ی خواره‌وه‌دا دیاره:

گروپه پشتیوانیه‌کان. گروپه پشتگیریه‌کان پیاوانیکی هاوشیوه‌ن، گروپی پشتیوانین که ئاگادارن و داده‌نیشن و قسه‌ده‌که‌ن. پیم وایه که خه‌لک ده‌بی بزنان که کاتیک وتم روانگه‌ی ئه‌وان روانگه‌یه‌کی به‌حه‌ق نییه، قوربانی نابی ره‌نج بکیشی، لانیکه‌م پیویسته بزنان که ئه‌مه مافی تو نییه، ئه‌مه په‌یوه‌ندییه‌کی نه‌خوشانه‌یه. لانیکه‌م ده‌بی بزنان که په‌یوه‌ندییه‌که په‌یوه‌ندییه‌کی باش نییه. پیم وایه ساده‌ترین شت ئه‌وه‌یه که من ناوێرم بیژم کابرا پشتی شکاوه، پشتی شکاوه به‌و داها‌ته‌وه ژنه‌که‌ت هه‌میشه له‌ئارایش‌نگایه، بجینه یانه‌ی له‌شجوانی. ئه‌م پیاوه پشتی ده‌شکی و ته‌واو ده‌بی و لیره‌دایه که ده‌بی بلایی به‌خوا ئه‌م په‌یوه‌ندییه بو‌تو نابیت. با پیناسه‌ی دروست بوژن و می‌رد بدوژینه‌وه؟ ژن و می‌ردی چیه؟ ریزگرتنه، هاو‌ریه‌تی هاوسه‌ره. ناوه‌که‌ی به‌خۆیه‌تی ریزگرتن و هاو‌ریه‌تی (دیمانه‌ی ژماره ۷۸. سه‌فایی، Pos 102).

لهم ئەزموونەدا، تەنانت لە دۆخیکى لاواز و بى پارهيدا، پياو دەبى بتوانى پيداويستيه کانى ژن و خيزانه کەى دابين بکا و ئەگەر شکستی هينا، هەست بە شکست و سووکايەتى پيکران دەکات. لەم بارودۆخانەدا، گرووپە پشتیوانییه کان و هاوئشینى لە گەل کەسانى هاوشیۆ دەتوانى کارکردیکی چارەسەرى و بەهیزکەریان هەبیت. بۆردیۆ، بە چەمکی سەرمایەى پەرمزى و ئابوورى، زۆر بە باشى واقعیکی لەو جۆرە باس دەکا کە چۆن نەبوونی سەرمایەى ئابوورى دەتوانى پیگەى مرۆف لە ناو خیزان و کۆمەلگادا لاواز بکا و لە سوورى دووبارەبوووەى تاراندن و توندوتیژیدا دەیهیلێتەوه (بۆردیۆ، ۱۳۹۰). خالیکى گرینگی دیکە کە لە گیرانهوه کانهوه دیتە ئاراه، ئەوهیه کە لە برى پالېشتى کورتخایەن گرینگی بە سیاسەتە کۆمەلایەتى و ئابوورییه بەردەوامە کان بدری:

«بە گشتى لە بواری پرسەکاندا، زیاترى گفتوگۆکەمان زیاتر لەسەر دەستیۆەردان و چارەسەرکردنە، لە حالیکدا بۆ کەمکردنەوهى ئەم توندوتیژیانه، پنیویستە رێگرى لى بکەین و زەمینە کان لەبەرچاو بگرین و بەهیزیان بکەین زەمینەگەلى وه کوو دروستکردنى هەلى کار و داهاى بەردەوام، هاوکارىی پشتگیری لە کاتى خۆى و بەردەوام بۆ بەهیزکردنى خیزانه کان، هەموو ئەمانە دەتوانن یارمەتى خیزانه کە بدن، بەداخهوه، زۆربەى هاوکارىیه کانمان کاتى و فورمالیتە و کورتخایەنن و ئەمەش وا دەکا کە یارمەتیدانى خانەواده مەحال بێت» (دیمانەى ژمارە ۷۴. دکتۆر وهلى بارامى، 41 Pos).

ئەم گیرانهوه نیشان دەدا کە لاوازیی پیکهاتهى پشتیوانی کۆمەلایەتى ئیران، دەگەریتەوه بۆ نەبوونی بەرنامەى باش دارپێژراو و بەردەوام؛ واتە لە جیاتى ئەوهى بە شیۆهیه کى سیستماتیکی و درپێرخایەن ئابووریی خیزان و پیاوه زیانلیکەوتوووە کان بەهیز بکری، زۆر جار دەستیۆەردانە کان لە بابەتە پرووکەش و فورمالیتەکاندا سنووردار دەکری و لە ئەنجامدا توندوتیژی و تاراندن و خەسارەتەکان وه کوو خوێان دەمیننەوه. ئەم لاوازییه لە ئەندیشهى گیدیژ و تیۆریی خوڤگوزەرانى کۆمەلایەتیشدا ئیدانە دەکری، جیگایەک کە نەبوونی کارکردى راستەقینەى خوڤگوزەرانى و نەبوونی پشتیوانییه بەردەوام و کارامە، خەسارەت و زیانە کۆمەلایەتییه نوێکان دروست دەکات (گیدنز، ۱۳۸۹). بەلام پرسى پالېشتى ئابوورى تەنیا لە تەرخانکردنى سەرچاوهى دارايدا قەتیس نابیتەوه و لە چیرۆکی ئەو کەسانەى کە لەلایەن بنەمالەکانیانەوه تارپێراون و بەتایبەت پیاوه ترانسەکان، هیچ بەدیلىک بۆرۆلى خیزان بوونی نییه. ئەم گیرانهوهى خواروه بەروونی ئەم پەيوەندییه نزیکهى نیاوان بنەمالە و پشتیوانییه ئابوورى و سۆزدارى نیشان دەداتەوه:

«هەندیکیان چوون بۆ دۆبهى ... دۆخیکى زۆر خراپ روو دەدا کاتیک کە خانەواده نەبى، لە ناو کور و کچه کانى خوێماندا هەن کە پێیان دەلیم بنەمالەکەتان لیتان دەدەن، دەتانکوژن. هەموو کاریک دەکەن لە مأل دەرمەچن، شەر لەگەل خیزانه کەتاندا مەکەن. هەر چیه ک دەکەى، لەگەل

خیزانه کهت بیکهن. با ده سالی دیکه نهشته رگهریت بکهن، به لام لای خانه واده کهتان بن. مه گهرئه ووهی که له کومه لگادا قبول کرابی، ئیشی خوتت هه بی، تو خوت هه موو شتیکت ریک خستوو، نه گهر خانه واده نه بی، هه رچییه که له وانه یه به سه زتان بیت. هیچ شتیک له سه رووی خیزانه ووه نییه، من نه و ریک خراوانه ده ناسم که نه یده هیشت مندالیککی ۱۶ سالان نهشته رگهری بکا، بویه کاتیک ته مهنی ۱۵ سال بوو، دایکی وتی نه و مندالهی من ۱۵ سالانه. من ده مه ووهی نهشته رگهری بکهم. ده مه ووهی ره زامه ندیی خوم نیشان بدهم که مندال که نهشته رگهری بکات. توچ کارهی؟ له گهل دایکی و باوکیدا چوونه دادگا، وتیان کاکه نه مه مندالی منه. من ده مه ووهی پیش نه ووهی هورمونه مینه کان له جهستهی ده رچن، من ده مه ووهی پیش نه ووه بالایی به رز بی، جهسته و ئیسکه کانی گهره بن. زور گرینگه که به زووترین کات نهشته رگهری بکات. نه و زانسته کهی هه بوو. روو داریش بوو. مندال که ته مهنی ۱۵ ساله. من ده لیم ده مه ووهی نهشته رگهری بکات. ئیستا ده مه ووهی نهشته رگهری بکات. نامه ووهی ته مهنی بگاته ۱۸ سال، ریگه یان پیدا که نهشته رگهری بکات. سهیر که رولی خیزان چنده گرینگه. ئیستا نه ویه کتیک له هاوړیکانم له ته مهنی ۳۳ سالیدا نهشته رگهری بو کراره، دوی ۴ سالیس ریشی نه ده هات. جهستهی وه کوو ژن ناسک و وردیله بوو. نه و نهشته رگهریه کاریگه ریه کی نه وتوی له سه ر نه بوو" (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان وه رامینی. تره نس، Pos 253).

«چهند ناوه ندی خه ونگه بو نه م که سانه له ریک خراوی بیه زیستی له بهرچاو بگرن. ناوه ندیکیش بو راویژکاری بو نه م که سه ترانسانه دابنن، نه وانه ی خیزانه کانیا ن ده ریان کردوون، فیری پیشه یه کیان بکهن، و له راستیدا بیان هینه ناو کومه لگا و ئاسایشی ده روونیان بو به دی بنن، چونکه کاتیک ئاسایشی ده روونی نه بی، و له لایه ن خیزانه کانیا نه ووه تاریان، روو له کیشه ی دیکه ده که ن له وانه ش خه موکییه کی توند و روو کردنه ماده ی هوشبهر و زنجیره یه که له کیشه کانی دیکه» (دیمانه ی ژماره ۶۰. مه هسا، Pos 129)

له م گیرانه وانه دا خانه واده وه که یه که م و گرینگترین ریک خراوی پشتیوانی ده رده که ووهی که ده توانی ته نانه ت له نه بوونی پشتیوانی حکومه تیش تاک له گیزه لوو که ی ئالوده بوون و خه موکی و تاریان رزگار بکات. نه م بوچوونه به ته وای له گهل تیروانیی دور کهایم سه بهاره ت به رولی یه که ده ست سازی دامه زراوه ی بنه مال له ناو کومه لگادا یه که ده گریت هوه. دور کهایم پیی و بوو که تا په یوه ندیه کومه لایه تییه کان به هیتر بن، تاک له زبانی کومه لایه تی و توندوتیژی پاریزراوتر ده بیت

(دور کیم، ۱۳۸۳). نه بوونی پشتیوانی بنه ماله واته له ده ستمدانی ئه م قه لغانه پاریزهره، و ئه مه ش تاک تووشی خه ساره ت و زیانه بی شوماره کان ده کات. بویه ئه گهر پیگه و رۆلی خانه واده له بهر چاو نه گیرئ، ئه وه ههر چه شنه هه ولێک بو به هیژ کردنی پیاوان له رووی ئابوورییه وه به هیچ کوئ ناگات. ته نانه ت ئه گهر خیزانه کان نه توانن ئاسایشی ده روونی بو منداله کانیا دابین بکه ن، ئاتاج بوون به ناوه نده کانی پشتیوانی و راویژکاری که بتوانن بو ئه م تاکانه ده وری خانه واده بگیری، زور گرینگه. ئه م ناوه ندانه نه ک ته نها ئاسایشی ده روونی دابین بکه ن، به لکوو له رووی ئابووری و کومه لایه تییه وه به توانایان ده کا بو ئه وه ی بگه رینه وه بو ژانی ئاسایی.

له کوتاییدا پالپشتی ئابووری ته نیا له دابین کردنی بژیوی ژیان و هه لی کاردا سنووردار نابیته وه، به لکوو ره هه نده قووله مرویی و شکۆبه خشه کانیش ده گریته وه.

«پیم وایه ئه گهر مروف خو شه ویستی و ویزدان و سهروه ت و سامان و مولک و مالی له ژیاندا هه بی هیچ بایه خیکی نییه، راسته ده بی بی، به لام ریز و شکۆ بو مروف نا هینن، مروف چه نده له ژیانیدا پاره ی هه بی، به برپای من، ئارامیی ده روونی، ئاسووده یی له ژیاندا گرینگه، هه موو ئه مانه ده بی خو شه ویستی و ویزدانی مرویی بو تاک به دیاری بهینیت» (دیمانه ی ژماره ۲۴. غوه لام ئه سکه نده ری، Pos 272)

ئه م گه رانه وه روانگه یه کی که ماله رایانه و فه لسه فیانه بو پشتیوانی ئابووری هه یه. له راستیدا ئامانجی کوتای پستیوانی ئابووری نابێ ته نها له پرکردنه وه ی گیرفانی خه لک سنووردار ببیته وه، به لکوو ده بی ببیته هو ی ئه وه ی که رانه تی مرویی و خو به گه وره زانین و هه سترکردن به ریز و شکۆمه ندی بو تاک بگه رینیته وه. لیره دایه که ره هه نده ده روونی و مه عنه وییه کان له گه ل ره هه نده ئابوورییه کان تیکه ل ده بن. هه رچه نده پاره و مولک و مالی بو ژیان پتویسته، به لام ئه وه ی به ها و مانا به ژیان ده به خشی، مروقایه تی و خو شه ویستییه، که ده توانی له سایه ی پشتیوانیه کی دروست و قوولی ئابووریدا بگه شیته وه. پارسونس ههروه ها له تیوری کرداری کومه لایه تیدا ئامازه به وه ده کا که کومه لگا جگه له دابین کردنی پیداو یستییه مادییه کان، ده بی وه لامی پیداو یستییه مه عنه وه ی و سۆزدارییه کانی تاکه کانیش بداته وه بو ئه وه ی ته ندروستی و هاوسه نگی به ده ست بهینیت (پارسونز، ۱۳۸۹). بویه پالپشتی ئابووری ستراتیژیکی هه مه لایه نه یه که گرینگی به هه ر دوو ره هه ندی ماددی و رۆحی ژانی پیاوان ده دا و ده توانی به شیوه یه کی کاریگه ر له که مکردنه وه ی توندوتیژی به رامبه ر به پیاوان و به هیژ کردنی خیزان رۆل بگیری ت.

په ره پیدانی هه لی کار و کار و کاسبی هه میشه یی

له شیکردنه وه ی ریکاره ئابوورییه کان بو ریکریکردن له توندوتیژی دژی پیاوان، هه لی کاری و کار و کاسبی هه میشه یی ته نیا ئامرازیکی ئابووری نییه، به لکوو په ناگه یه کی بنه ره تییه له به رامبه ر

سووره کانی خه‌سارته و توندوتیژی. وه که له قسه کانی یه کیک له به‌شداربووان ده‌بیستین:

مندالانی کار پیویسته ئیمه راهینانیان پی بدین. له باره‌ی پیاوان به‌دنیاییه‌وه ده‌بی زهمینه‌ی خویندن بۆئه و مندالانه دابین بکه‌ین، هه‌ر له سه‌ره‌تاوه، زهمینه‌ی ئه‌وه‌ی که ئهم مندالانه بۆ درێژهدان به‌ژانیان بیر له پیشه‌یه‌ک یان کاریک بکه‌نه‌وه، بیر له پیشه‌یه‌ک یان کاریک بکه‌نه‌وه بۆ خویان. ئهمه ده‌توانی قوتووی دیاری بی، ده‌توانی جانتادوورین بیت. ئه‌وانه له ناو کۆمه‌لگادا پیویستن و ده‌فرۆشرین، ده‌کرێ جانتادوورین و دوورینی جلوهرگ و به‌رگدرووی بچووک بی و ئه‌و کاری چپوی که بۆ ته‌مه‌نی ئهم که‌سانه ده‌شی، تا ئیستا ته‌مه‌نیان ۱۸، ۱۹ سآله. و ده‌بی رۆژانه که‌سیک له ژوور سه‌ریان بی نه‌ک راهینه‌ریان که‌سیک که ئهمرۆ قسه‌یان بۆ بکا و دوا‌ی هه‌فته‌یه‌ک به‌ره‌لایان بکا و به‌جیان به‌یلتیت. و پاشان هه‌فته‌ی دواتر بیت‌هوه بۆ ئه‌وه‌ی قسه‌یان له‌گه‌ڵ بکات. نه‌خیر، ئیمه ده‌بی هه‌موو رۆژیک له ژوور سه‌ریان بین و پتیماییان بکه‌ین و به‌دنیاییه‌وه حکومه‌ت ده‌بی چاودیری بکا تا ئهم منداله به‌راستی له‌رووی جه‌سته‌یی و ده‌روونییه‌وه سه‌ربه‌خۆ بیت (دیمانه‌ی ژماره ۷۹. حه‌قیقی، 29 Pos).

ئهم گێڕانه‌وه وێرای جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر راهینانی به‌رده‌وام و ئاماده‌بوونی پالێستانه‌ی راهینه‌ران هه‌تا گه‌یشتن به‌ سه‌ربه‌خۆیی ئابووری، روانگه‌ کانی شولتزمان وه‌بیر ده‌خاته‌وه که سه‌باره‌ت به‌ وه‌ره‌ینانی مڕۆیی و تیۆری سه‌رمایه‌ی مڕۆیه؛ جیگایه‌ک که وه‌به‌ره‌ینان له‌ راهینان و فیرکردنی کارامه‌یی له‌ مندالییه‌وه ئاسایشی ده‌روونی و بژیویی به‌رده‌وام له‌ داها‌توو مسۆگه‌ر ده‌کات (شولتر، ۱۳۸۷؛ صوفی، ۱۳۹۹).

له ئاستی سیاسه‌تی که‌لندا، ره‌خساندنی ده‌رفه‌تی کار و کاسبی هه‌میشه‌یی له‌ روانگه‌ی یاسایی و کۆمه‌لایه‌تیشه‌وه گرینگه:

جێبه‌جێکردنی به‌نامه‌کانی راهینانی پیشه‌یی له‌خولی سه‌ربازیدا، له ده‌ره‌وه‌ی ئیره، ده‌توانی پرۆگرامه‌ری بی، له ده‌ره‌وه‌ی ئیره ده‌توانی بیته پرۆگرامه‌ریکی باش (دیمانه‌ی ژماره ۴۸. ئیحسان سه‌رباز، 141-143 Pos).

ئهم لێدوانه ده‌توانی وه‌ک نیشانه‌ی زه‌رووره‌تی خۆگونجاندنی سیسته‌می په‌روه‌ده‌ی فره‌می له‌گه‌ڵ پێداویستییه‌ راسته‌قینه‌ کانی بازاردا سه‌یر بکری، هه‌ر وه‌ک چۆن تیۆری کارکردگه‌رایه‌ پارسۆنس ئاماژه‌ بۆ رۆلی پیکهاته کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ ئاماده‌کردنی مڕۆقه‌کان بۆ رۆلی پیشه‌یی و هه‌لگرته‌ی به‌رپرسیاریتی له‌ کۆمه‌لگادا (پارسۆنس، ۲۰۱۱). ئاسانکاری بۆ کار و کاسبی دا‌هینه‌رانه، بوونی به‌رده‌وامی حکومه‌ت و دامه‌زراوه‌ پالێستییه‌کان له‌ پرۆسه‌ی ره‌خساندنی هه‌لی

کار و به ستنه وهی راهینانی پیشه بی به سیسته می پشتیوانی حکومت، هه موویان له چوارچیوهی مۆدیلی گره ندد تیوریدا ده توانن بۆ بنیاتنانی داهاتوویه کی بی توندوتیژی بۆ پیاوان کرده وه و کارلیکی به سوود بن (گیدنز، ۱۳۹۶؛ اکرمی و سبزه علی، ۱۳۹۶).

پرسی دامه زرانندن ته نیا له ره هه ندی ئابووریدا سنووردار نابیته وه، به لکوو ره هه ندیکی دهروونی و کۆمه لایه تیشی هه یه:

پتیوسته حکومت هه موو ئهم تاوانبارانه کۆ بکاته وه. به رای من خۆم وه ک
گهنجیک، سالتیک کارم هه بی، بیمه هه بی، پتیوست نه کا بۆ یارمه تی چاوم
له حکومت بی، ههروه ها ده ست له پیاوانیش به رز بکریته وه، بۆ ئه وهی
دهستم له گیرفانی خۆمدا بی، ئاتاج نه بم، بۆ ئه وهی پتیوستم به ئه نجامدانی
ئهم کارانه [تاوان و دزی] نه بی، ماده ی هۆشبه ر به کار نا هینم. به قورئان زیاتر
له نیوه ی ئه و تاوانانه له به ر پتیوستی ئه نجام ده درین (دیمانه ی ژماره ۴۴.
وه حید، Pos 230)

ئهم گیرانه وه رهنگدانه وهی تیۆری بیبه شی رپژه ییه (راولز، ۱۳۹۷؛ ابراهیمی و همکاران، ۱۴۰۱)
که نادادپهروه ری و نه بوونی هه لی کاری یه کسان به بنه مایه ک بۆ ئه نجامدانی تاوانه کان ده زانیته.
له روانگه ی بۆردیووه، کارکردن یه کیک له لایه نه کانی سه رمایه ی کۆمه لایه تی و فرههنگیه که
نه ک ته نها ئیمکانی بژیوی ژیان، به لکوو پیگه ی کۆمه لایه تی و شوناسیکی سه قامگیر به پیاو
ده به خشیت (بوردیو، ۱۳۸۱).

به لگه مهیدانییه کان و شیکارییه تیۆرییه کان سه لماندوو یانه که هه بوونی کاریکی شیوا ته نانه ت
ده توانی رۆحیه و مۆزالی تاکه کان بگۆریت:

پیتم وایه ئه گه ر مۆقه کان بۆ نمونه هه لومه رجیکیان هه بی که بتوانن
کار بکه ن و داهاتییک به ده ست بهینن، بتوانن وه کوو ئه وانی تر بژین، بتوانن
وه رزش بکه ن، ئه گه ر وه رزشیک هه بی تاییه ت به وه که سانه، ئه وه زۆر باش
ده بیته. پیتم وایه رۆحیه یان ده گۆریت (دیمانه ی ژماره ۳۹ - عه لی ئاقاسی،
Pos 287)

ئهم گیرانه وه نمونه ی پله به ندی پیدایستییه کانی ماسلویه، که پتیوستی ئاسایشی کار
وه ک لایه نکی بنه ره تی و پیشمه رجیک بۆ گه شه سه ندنی تاک ده زانیته (مزلو، ۱۳۹۳؛ حدادی و
همکاران، ۱۴۰۰)

ههروه ها له بواری چاکسازی و یه گگرتنی کۆمه لایه تیدا، کار و پیشه زۆر گرینگه:

«باشه، که سانیکی وه کوو من چاکبووه وه، که ده توانم بیژم مامناوه ندته مه نن
و ده لین «ئهمرۆ هیچ تاوانیک ناکه م، ماده هۆشبه ره کان ناکیشم، ماده

هوښبه ره کان نافرؤشم. خه رجی زیاده نه وه یه که ئیستا من له تیک نان تیرم و به یه ک نان برسیمه. ئیستا به ږنر ره زایی ده لئ: سالیکه وازت له مادهی هوښبه رهینا و پاک و خاوین بوو پته وه، شهش مانگه لیږه ی، شهش مانگت ماوه، له بیهزیستی ئیشیکت بو ږنک ده خه م، ږو له وچ دابنیش، مانگانه ۱۰ ملیؤنت پی ده دم، تا به یانی شه و پاسه وانی بده ږوژیش هه تا شه و بخه وه. په یوه ندیشته له گه ل که سدا نه بی، ده ته ه وې بو کئی کو بکه یته وه؟ بو کوئی ده ته ه ویت بیبه یت؟ ژیان و کاروبارت هه لسو وچ ته واه، خاوین به وه و سهرت به رز بگره و به ئابرو ووه بژی (دیمانه ی ژماره ۲۴. غوه لام ئه سکه نده ری، Pos 232)

په هه نده چاره سهری - کومه لایه تیبه کانی هه بوونی کار له لیکو لینه ووهی کومه لئاسانه ی ئیرانیدا پشتر است کراوه ته وه (موسازده، ۱۳۹۴؛ عباس پور، ۱۳۹۵) که هه بوونی کاریکی شیاو ئه گه ری گه رانه وه بو ژیانیک کی کومه لایه تیبه ته ندروست ده ره خسینئ و خه ساره ته کان که م ده کاته وه. له ناو گرو وپه په راو ږخر اوه کاندا، هیزی ره خساندنی هه لی کار داهینه رانه هیشتا کاریگه ره:

من خوم وه ک خاوه نکاریکی کارخولقین هاتمه پیښه وه، به کاری شانؤ، به کاری موسیقا، به راهینانی جوړاوجوړ، ته نانه تئرا یشتگا، هه لی کارم بو ئه وان [که سانی ترانس] ره خساندو وه (دیمانه ی ژماره ۲۱. سابری، Pos 59).

ئهم ئه زمونه، هاو ته ریب له گه ل شولتز (۱۳۸۷) و تیوړی گه شه پیدانی مروی سین (۱۳۹۵)، نیشان ده دا که کارخولقین کی کومه لایه تی و کاری پروفیشنال فراوانترین بازنه ی پشگیری بو گه رانه وه و چه سپاندنی رول کی کومه لایه تی پیاوانه.

له شیکاری بنه ره تیبه دیتا کاندا، کاری سه قامگیر و کار و کاسبی به رده وام بو پیاوان ته نها بزارده کی سیاسی نیه، به لکوو پیو یستیبه کی مروی - کومه لایه تیبه که له وپه ری ئاسایشی ئابووریبه، که دابینکردنی که رامه تی تاکه که سی، شوناس دؤزی، ته مه ندریژی و کهمکردنه ووهی ناسه قامگیری دهروونی و ره فتاری بو پیاوانی لی ده که ویته وه (گیدنز، ۱۳۹۶؛ بور دیو، ۱۳۸۱؛ سن، ۱۳۹۵؛ حدادی و همکاران، ۱۴۰۰). بو په هر سیاسه تیکی کاریگه ر بو ږنګړکردن له توندوتیښی دژې پیاوان ده بی بریتی بی له ره خساندن و چه سپاندنی کاری به رده وام، پیښخستن راهینانی پیشه یی (به ناو هندی تی پیک خراوی راهینانی ته کنیکی و پیشه یی ئیران)، پشگیری کردن له کارخولقین کی کومه لایه تی و بنکه بچو وکه کان (که له لایه ن شاره وانیبه کان و سندوقه کانی پشتیوانیبه وه به ږنوه ده برین)، و هه موار کردنه ووهی پیکهاته ئابووریبه که لانه کان به گرینګیدان به دوو باره دابه شکردنه ووهی سه رچاوه کان، پشتیوانی ئامانجدار له گرو وپه خه ساره لگره کان و جیه جیکردنی به رنامه کانی بیمه ی کومه لایه تی و هه روه ها راهینانه ووهی پیشه یی، به جوړیک که ږنک خراوه به رپرسه کانی وه کوو ږنک خراوی بیهزیستی (کاروباری کومه لایه تی) بو ده ستنیشانکردن و پالپشتیکردنی

زیانلیکه وتوووه کان، پیکخراوی په روه رده ی ته کنیکی و پیشه یی بو راهینانی تواناکان، شاره وانیه کان بو په ره پیدانی بازار و ژیرخانی شاره کان، و وه زارته تی تهعاون و کار و خوشگوزهرانیی کومه لایه تی له دارشتنی سیاست و پالشتیی که لان، ده بی هره یه که بیان به شیوه یه کی هه ماهه نگ و به دابه شکردنی روونی ئه رکه کان ئیشه کان راپه رېنن. جیه جیکردنی سهر که وتوووه یی ئه م ستراتیژانه په یوه سته به هاوکاریی دامه زراوه یی و دابینکردنی سهر چاوه ی پیویست و چاودیریکردنی به رده وام و هه لسه نگاندنی زانستیی ئه نجامه کان بو ئه وه ی پیشه وه ک بناغه یه ک بو پیگه ی کومه لایه تی و به ره به سستیکی کاریگه ر له بهر ده م توندوتیژی و زیانگه یانندن به پیاوان به دهر وونی بیت.

هه ولدان بو سهر به خوگردنی مندالانی کار

له لیکدانه وه ی هه وله کان بو سهر به خوگردنی مندالانی کار و گرینگیی راهینان و فیری فرهه نگ بوون پیکاریکه بو پیریکردن له توندوتیژی دژی پیاوان، تیپینی ده کر ی که سهر به خو یی له مندالییه وه له سهر بنه مای پنداویستییه تاییه ته کانی تاکه کاندایچم ده گریت. ئه م سهر به خو ییه ده توانی زه مینه یه ک بو تاکه کان دابین بکا بو ئه وه ی توانای به رپوه بردنی ئاسته نگه کانی شوینی کار و ژیان په یدا بکه ن.

زور جار زور باشه که توانیویه تی که سیکی سهر به خو وئاماده بو کارکردن بی و بارودوخی سهختی هه بی و بهر پرسیاریتی قبول بکا، به لام مندال له ناو خانه واده دا که میک فره ق بخریته به نیان، دایک و باوک له نیوان مندال له کانیا ن فره ق دابننن. پیم وانییه دایک و باوک به ئه نقه ست ئه م کاره بکه ن، مه گه ر کیشه ی جدیدیا ن هه بی و ئه وه ی که مندال له کان وه کوو یه ک بن هه لیه، چونکه له راستیدا توانیویه تی بارودوخی تاییه ت و تاییه تمه ندییه کی دیاریکراو بو خو ی په یدا بکا، توانیویه تی گه شه بکا ... (ژماره ۹۷. فره هاد عه زیزی، Pos 54).

ئه م گیرانه وه نیشان ده دا که سهر به خو یی له تافی مندالییه وه ده توانی جیاوازی له گه شه کردن و پیشکه وتنی تاکه که سی لی بکه ویته وه و نه بوونی ئه م جیاوازییه رهنه هندی جار نه خوازراوانه بیته هوی کیشه ی جدی وه کوو توندوتیژی له شوینی کار، چونکه خواهنکاره کان له بهرامبه ر سهر به خو یی تاکه که سی و توانا جیاوازه کانیا ن هه ست به مه ترسی ناکه ن.

پیداگری کردن له سهر راهینان وه ک به شیک له پرۆسه ی سهر به خو یی یه گجار گرینگه. سهر به خو یی له سهره تاوه ده توانی خویندن سهره تای بی، ناسینی داب و نه ریتی سهره تای بی، یان په یدا کردنی هه لی کار و پیشه ی گونجاو بو مندالان بیت (دیمانه ی ژماره ۷۹. حه قیقی، Pos 105).

ئهم روانگه دهیده خا که پرۆسهی پهروه ده و رۆشنییری ده توانی له به توانا کردن و بهرنگار بوونه وهی توندوتیژی دا رۆلکی سهره کی بگپرت. لهم روه وه پیشکه شکردنی راهینانی سهره تای و ناسیاری بۆ مندا لان ده توانی زهمینه یه ک بۆ ریگریکردن له هه لاردن و توندوتیژی له ژینگه کۆمه لایه تی و کارییه کاند خۆش بکات.

بۆیه به پپی تیۆری و روانگه زانستییه کان ده توانین بلیین ئه و سهره خوییهی له ئه نجامی راهینان و گه شه پیدانی تاکه که سییه وه به دی دئی، نه ک ته نیا یارمه تی کهمکردنه وهی توندوتیژی دژ به پیاو ده دا به لکوو نه وه یه ک دروست ده کا که پشتبه ستن به خۆی ده به سستی و رۆشنییرانه ده توانی شان بداته بهر بهر پرسیاریتی کۆمه لایه تی و تاکه که سی.

ریکاره کۆمه لایه تییه کان بۆ ریگریکردن له توندوتیژی رهگهزی نیر

به گویرهی ئه نجامه کانی لیکۆلینه وهی گراندد تیۆری، ریکاره کۆمه لایه تییه کان له ریگریکردن و کۆنترۆلکردن و کهمکردنه وهی توندوتیژی دژی پیاوان رۆلکی گرینگ ده گپرن. ریکاره کۆمه لایه تییه کان لهم چوار وته زادا ده ناسینین:

کات به سه ربردن له گه ل خانه واده بۆ کهمکردنه وهی توندوتیژی، گوړینی رۆله رهگه زیتی و کۆمه لایه تییه کان، پیویستی باشترکردنی ژینگه ی کۆمه لایه تییه کۆمه لگا، پیکهینانی کۆمه له ی پیاوانی قوربانیی توندوتیژی.

کات به سه ربردن له گه ل خانه واده بۆ کهمکردنه وهی توندوتیژی

من خۆم له ژیر فشاریکی زۆردام و هه ندیک جار بیر له وه ده که مه وه که چۆن هه لسوکه وت له گه ل هاوسه ره کهم و که چه کهم و مندا له کانمدا بکه م، بۆ نمونه کاتیکی زیاتر له گه ل مندا له کانم یان هاوسه ره کهم به سه ربهرم. هه ندیک جار وه خت بۆ مندا له کانم ته رخان ده کهم، هه ندیک جار نیوه شه و کاتژمیر ۱۲ ده چمه ماله وه و ده یانبه م به ئۆتۆمبیل ده ور لی ده دین، به سته نیان بۆ ده کرم، نازانم. بۆ نمونه هه ندیک جار بۆ ئه وهی په یوه ندییه که مان تیک نه چی، ته نانه ت هه ندیک جار ده چینه چیشته خانه یه ک بۆ ئه وهی کاتیکی خۆشیان له گه لدا به سه ربهرم. هه ندیک جار تا دوو سیی به یانی له ده ره وه بووین، قسه مان ده کرد، کاتیکی خۆشمان به سه ربهرم ده برد. جاری وایه ده چمه وه ماله وه هه رچه نده ماندووم و بهرگه ناگرم، به لام یارییان له گه ل ده کهم و ئه مه ش ئه و چاوه روانییه کهم ده کانه وه که که چه کهم یان ژنه کهم که میک له منیان هه یه (دیمانه ی ژماره ۸، یاسر حسینی فهرد، Pos 59-60).

لە چوارچىۋەى ئەو گىرۋانەۋەى سەرۋەدا، گرىنگىي تەرخانكردىنى كات بۆ خىزان و كات بەسەربردن ۋەك فاكتهرىكى كارىگەر بۆ كەمكردەۋە و رېگىرىكردن لە توندوتىژى دژى پياۋان بە روۋنى دەبىنرېت. گىرۋەر لە دۆخىكىدا باسى ژيانى خۆى دە كا كە فشارى دەرۋونى و ماندوۋىتېي جەستەيى بوۋەتە بەشىك لە ژيانى رۆژانەى؛ بەلام بە ئاگادارىيەۋە ھەۋل دەدا پەيوەندىي سۆزدارىي قوۋلتر لە گەل ھاۋسەر و مندالە كانىدا ساز بكات. ئەم ھەلېژاردنە ھۆشيارانەيە واتە تەرخانكردىنى كات بۆ ئەندامانى خانەۋادە، تەننات كاتىك ھىز و وزەى پېۋىستى نىيە، ئەمە تەنيا «ئەرك» يىكى باۋكانە يان ھاۋسەرۋانە نىيە بەلكوۋ ۋەلامىكى چالاكە بۆ فشارە كۆمەلايەتى و ئابۋورىيە كان كە توندوتىژىي شاراۋە و ئاشكرا لە گەل خۇيان دەھىنن. لە ژىنگەيى بىنەمالەى ئىرانىدا، زۆرىك لە پياۋان ۋەكوۋ گىرۋەر، بۆ كەمكردەۋەى ناكۆكى و ۋەلامدانەۋەى چاۋەرۋانىيە كانى بىنەمالە، ناچارن بۆ دلخۆشى و دۆستايەتى لە گەل ئەندامانى بىنەمالە چش لە ماندوۋىتېي خۇيان بكن و ئەو شەكەتېيە بەھەند ۋەرنەگرن. دەلىت:

ھەندىك جار نىۋەشەۋ كاترېمىر ۱۲ دەچمە مالەۋە و دەيانبەم بە ئۆتۆمبىل
دەور لى دەدەين، بەستەنيان بۆ دەكرم، نازانم. بۆنمۈنە ھەندىك جار بۆ
ئەۋەى پەيوەندىيە كەمان تىك نەچى، ھەندىك جار دەچىنە چىشتخانەيەك
بۆ ئەۋەى كاتىكى خۆشيان لە گەلدا بەسەر بەرم (دىمانەى ژمارە ۸، ياسر
حسنى فەرد، Pos 59-60).

ئەمە نمۈنەى كلاسىكى بەكارھىنانى «كاتى باش» قەلغانىكە لە بەرامبەر ماندوۋىتېي سۆزدارى و لىكەۋتە ئەگەرىيە كانى توندوتىژىي خىزانى؛ رۋانگەيەك كە تىۋرىسىيەنگەلى ۋەكوۋ ئەنتۈنى گىدىنز بە بەشىك لە سەرمايەى كۆمەلايەتى و بە ھىماي دەۋلەمەندكردىنى پەيوەندىيە خىزانىيەكان لى دەروانن (گىدنز، ۱۳۹۶).

لە رۋانگەى تىۋرىيە دەرۋونناسىي كۆمەلايەتېيەكانى ۋەكوۋ پلەبەندىي پىداۋىستىيەكانى ماسلۇ، پياۋان بۆ ئەۋەى بتۋان بگەنە ئاستىكى بەرزتر لە خۇدۇزىنەۋە يان خۇراستكردەۋە سەرەتا دەبى ھەستى ئاسايش و پىۋابەستەيى لە ناۋ ژىنگەى خىزاندا تاقى بكنەۋە (مازلو، ۱۳۹۳). دروستكردىنى ساتى ھاۋبەش و كات بەسەربردن لە گەل خانەۋادە تەنھا بۆ مندالان نىيە بەلكوۋ بۆ باۋكى بىنەمالەش جۆرىكە لە بوۋژانەۋەى دەرۋونى و قەلغانىكى بەرگرىيە لە بەرامبەر دەرگەۋتنى رەفتارە شەرانگىزىيەكان. لە ھەمان گىرۋانەۋەدا باس لەۋە دەكات:

«جارى ۋايە دەچمەۋە مالەۋە ھەرچەندە ماندوۋم و بەرگە ناگرم، بەلام
يارىيان لە گەل دەكەم و ئەمەش ئەۋ چاۋەرۋانىيە كەم دەكاتەۋە كە كچەكەم
يان ژنەكەم كەمىك لە منيان ھەيە» (دىمانەى ژمارە ۸، ياسر حسنى فەرد،

(Pos 59-60)

یاربیکردن لە گەڵ منداڵ و کات بەسەربردن لە گەڵ هاوسەر لە بارودۆخێکدا کە تاک لە رووی دەروونی و مەدەنی، هەلبژاردنێکی ھۆشیارانە یە بۆ کەمکردنەوی دووری سۆزدارییە و ناھێڵی گەژینیەکان سەر بکێشی بۆ توندوتیژی. ئەم سیاسەتە بچووکە سۆزدارییە بە برۆای بۆردیو، بە «کردەوی ھۆشیارانە بۆ بەرھەمھێنانەوی سەرمايە سۆزداری» سەر دەکری کە دەبێتە ھۆی پتەو بوونی پەيوەندیی خانەوادە و لە ئەنجامدا کەمبوونەوی ملەلانی توندوتیژەکان (بوردیو، ١٣٨١).

ھەر وەھا لێکۆڵینەوی کۆمەڵناسییەکان لە ئێران پشتراستی دەکەنەو کە ئەو پیاوانە ی دەتوانن فەزایەکی باشی کات بەسەربردن لە ناو بنەمالەدا - ھەرچەندە کورت بەلام بەردەوام - ساز بکەن کەمتر تووشی ڕوودان یان ئەزموونی توندوتیژی دەبن (سەرایی، ٢٠١٨). ئەم کارلێکە ئەرێنیانە ئاستی چاوەڕوانییەکان واقعیتەر دەکەنەو و نابێتە ھۆی پووکانەوی جەستە یان ناویمیدی لە نیوان ئەندامانی خێزاندە. ھەر وەھا سازکردنی ئەم چرکەساتە ھاوبەشە و بەشداریکردن لە شادی و خۆشیی خانەوادە ییدا ڕێکاریکی پراکتیکییە بۆ بەھێزکردنی پەيوەندیی نیوان ھاوسەرەکان و دایک و باوک و منداڵ کە دەتوانی ڕێگری لە زۆریک لە ناکۆکی و ڕەفتارە شەڕانگیزییەکان بکات (گیدنز، ١٣٩٦؛ مزلو، ١٣٩٣).

لە کۆتاییدا، گێرانیەوی دیمانە لە گەڵکراو، ماوەرای ئەزموونیکی تاکە کەسییە و گێرانیەویەکی ڕەمزی و زانستی لە خۆراگریی پیاوان بەرامبەر بە فشارەکان بە ئامرازیکی ورد بەلام کاریگەرە - واتە بەسەربردنی کات و سازکردنی ساتەوختی ھاوبەش لە گەڵ خانەوادە - لە پێناو کەمکردنەوی و ڕێگریکردن لە توندوتیژی. ئەم کارە سروشتیکی چالاکانە و بەھێزکەری ھەییە، کە لە گەڵ ھەر دوو تیۆریی کۆمەڵناسیی خانەوادە و دەرووناسیی کۆمەڵایەتی مۆدێرندا یەک دەگرێتەو. تەوهری سەرەکی گێرانیەوی کە دەریدەخا کە گرینگیدانی بەردەوام بە خواستە سۆزدارییەکانی خێزان و دروستکردنی دەرفەتی ھاوبەش بۆ شادومانی، وە کوو قەلغانیکی خورت و بەھێز وایە کە پیاوان ھەم لە فشارە پێکھاتەییەکان و ھەمیش لە خەسارەتە کۆمەڵایەتیەکان دەپاریزێت (گیدنز، ١٣٩٦؛ بوردیو، ١٣٨١؛ مزلو، ١٣٩٣).

باشترکردنی فەزای کۆمەڵایەتی کۆمەڵگا

شیکاریی کۆبەندییەکان بە گوێرە ی ئەو گێرانیەوانە دەست پێدەکا کە لە بواری “پێویستی باشترکردنی فەزای کۆمەڵایەتی کۆمەڵگا” و لە چوارچێوەی شیوازی گەندە تیۆریدا خراونەتە ڕوو، بە جۆریک کە گێرانیەویەکی یە کەرتوو و سەرنجراکێش بێ و ھەموو ڕەھەندەکانی مانا و واقیعی کۆمەڵایەتیەکان بنیات بنیت. لەم شیکارییەدا ڕۆلی فەزای خێزانی، گەرەک و فەزای کۆمەڵایەتی لە ڕێگریکردن لە توندوتیژی و خۆکوشتنی پیاوان بە ڕوونی دەبینرێت؛ فەزاییک کە بتوانی کاریگەرییە نەرێنییەکانی ھەژاری و کۆچکردن و نەبوونی ئیمکاناتی ژێرخانی کەم بکاتەو و مرقەھەکان لەسەر ڕێگای تەندروستی جەستەیی و دەروونی بھێڵێتەو.

لیره دا یه کهم پارامیتهری جه وهه ری، زهرووره تی گه شه پیدانی ناوچه یی و دامه زراوه هاوپه یوه سته کومه لایه تییه کانه. له چوارچیوهی ئەم ئاراسته دا، خانه واده کان ده بی بگه نه ئاستیکی تهن دروستی و ئاسایش که فاکتیره کانی ستریس و خه ساره ته دهروونییه کان به تایبته ئالوده بوون و توندوتیژی له ناو خانه واده دا کهم بکریته وه. گیرانه وهی «ناتوانین توندوتیژی و خو کوشتن کونترۆل بکهین هه تا خانه واده نه گاته ئەو ئاسته تهن دروستییه کومه لایه تییه»، ئەوه نیشان ده دا که بنه ماله وه ک کاکلی سه ره کیی کومه لگا، ده بی بتوانی رۆلی چاودیر و پالپشت بگیری و ئەمه ش پیویستی به سیاسه تی ناوچه یی و گرینگیدان به گه شه پیدانی کومه لایه تییه.

له م رووه وه پیویسته «ئەو خه ساره تانه ی که کهم ده بیته وه»، واته ئەو فاکتیره ژینگه یی و ئابوورییه ی که ده بنه هۆی قهرانی تهن دروستی دهروونی و ئالوده بوون، له پیشینه ی کاره کانیان دابنریت. وه ک له گیرانه وه دا ئامازه ی پیکراوه، «باشه، ئەو کیشه ده بی کونترۆل بکریت»، ئەمه ئەوه نیشان ده دا که سیاسه ته پراکتیکییه کان که له بنه مای پیشگیرین ده بی له سه ر ئاستی ناوچه ییه وه ده ست پێکه ن، جیگایه ک که ئیمکانات و پتانسیله ناوچه ییه کان ده خرینه خزمه ت که مکردنه وه ی خه ساره ته کان. «پیویسته سیاسه ته کانمان له سه ر بنه مای سیاسه تی گه ره ک و کومه لگا بیت.» ئەم رسته جه خت ده کاته وه له سه ر پیویستی گرینگیدان به دامه زراوه خو جتییه کان و به شداریی چالاکانه ی دانیشتوو و ناسینی کومه لایه تی وه ک ئامرازی سه ره کیی پرۆسه ی پیشگیری؛ شتیک که ئازایه تی ئەوه ی تیدا هه یه که کومه لگا نه ک تهنه ا له به رامبه ر کیشه کان، به لکوو بیخاته سه ر رچچکه ی گه شه سهندنی به رده وام و تهن دروستی.

نه بوونی ئیمکاناتی خوشگوزهرانی و ژیرخانی و ئابووری له و ناوچانه ی که ریزه و ئاستی هه ژاری و کوچه ره ری زۆره، له م شیکارییه دا گرینگه. هه رچه نده ئەم ناوچانه له رووکه شدا خو کوشتن و توندوتیژیان لی نا که ویتنه وه، به لام به تیوه گلان به کیشه کانی رۆژانه و له ده ستدانی ده رفه ته کان و لاوازیی سه رچاوه ناوچه ییه کان ده توانن ببنه به ستینیکی له بار بۆ سه ره لانی خه ساره ته کان. «کاتیک به گیر و گرفته کانه وه ده رگیر ده بن، بتوانن یارمه تی له سه رچاوه ناوچه ییه کان وه ر بگرن» ئەوه نیشان ده دا که ده بی توانا کومه لایه تی و ئابوورییه کانی ئەو کومه لگایانه به هیز بکرین بۆ ئەوه ی بتوانن خو راگری و سه قامگیری خو یان له به رامبه ر قهرانه کاندایارین.

له روانگه ی تیورییه وه ئەم ئاراسته له سه ر بنه مای گریمانه کانی گه شه ی به رده وام و سیسته مه کومه لایه تییه خو گونجینه کان دامه زراوه، که تیدا ناسینی کومه لایه تی و به توانا کردنی ناوچه یی رۆلی پیشه نگ ده گیرن. ئەم روانگه ده توانی له چوارچیوه ی تیورییه کانی بیرن و پارسۆس (پیشکه وتنی کومه لگا و یه کگرتووی کومه لایه تی) و گیدیژ (بلا بوونه وه ی دامه زراوه ناوچه ییه کان و گه شه سهندنی کومه لایه تی) لیک دهینه وه، که جه خت له سه ر ئەوه ده که نه وه که ئەم دامه زراوه له که مکردنه وه ی خه ساره ته دهروونییه کان و روودانی توندوتیژی رۆلی بنه رتیان هه یه. هه روه ها تیوریی گه شه پیدانی ناوچه یی، جه خت له سه ر گوتاری گه شه ی مرویی و که مبوونه وه ی نایه کسانیه

پیکهاته بیه کان ده کاته وه که پښوېسته فه زای مانادار بو گه شه کردن و په روه رده و راهینان و به کومه لایه تیکردنی دروست له په راوېزی شاره کان و ناوچه هه ژاره کان بیچم بگریټ. له دریځه دا گرینگی زوری «ناسیاری کومه لایه تی و یارمه تیدانی کومه لگا بو تیگه یشتن له پرسه کان» روون ده بیته وه؛ گه په کی که بتوانی پښگری له قهیرانی تاکه که سی و کومه لایه تی بکا، و تاکه کان له پال سه رچاوه گه په کییه کان ههستی بهرپرسیاریتی و هاودل و هیزی دهررونی په یدا ده کن. هم جوړه له سیاسه تدانان، له روانگه په کی داهینه رانه وه ده توانی چاره سه ریکی به رده وام بو که مکړنه وه مه ترسی خو کوشتن و توندوتیښی پیاوان بیت، پښگایه ک که له سه ر بنه مای به هیز کردنی روحيه ی گشتی و هاوېشتی کومه لایه تی و راهینانی تهن دروستی دهررونی و دروستکردنی متمانیه.

له کوتاییدا، هه ریه که له م داپه رانه ی که له م شیکارییه دا پښنیار کراون، ده بی له قالبی سیاسه تی گه په کته وهر و گه شه پیدانی به رده وام بیچم بگریټ؛ نه و سیاسه تانه ی که له سه ر بنه مای ناسینی راسته قینه ی گه په که کان، توانا ناوچه بیه کان و پیداوېستییه کانی دانیش تووان نه و گه په کانه دامه زرابیتن، و له هه مان کاتدا بتوان بهر په سه ت نابووری، کومه لایه تی و دهررونییه کانی به رده م که مکړنه وه توندوتیښی و خو کوشتن لا بهن. هم کاره ش پښوېستی به قوولکړنه وه په یوه ندی نیوان دامه زراوه ناوچه یی و حکومت و کومه لگه ی مه دهنیه کانه بو نه وه له سه ر بنه مای تیگه یشتنیکی قوول و به شداریکردنی راسته قینه کومه لگه په کی تهن دروستتر و به رده وامتر و به هیتر تر دروست بیت.

دامه زرانندی پښخراوه مه دهنیه کان بو پالښتیکردنی پیاوانی قوربانی توندوتیښی

له کایه ی کومه لایه تی نه مړوډا زور جار بوونی توندوتیښی دژې پیاوان شاره ویه و که متر راپورت ده کریټ؛ زه مینه فهره نگی و کومه لایه تییه کان ناهیلن پیاوان نه زموونی خو یان له توندوتیښی دهر بېرن، تائه و راده ی که زوریک له پیاوان تهنانه ت هلی وروژاندنی نه و پرسه یان بو هه لنا که ویت. به لام گوړانکاری له ژیانی کومه لایه تی و ئالورتروونی په یوه ندیه جینده ریه کان، سه رنجی کومه لاسان و چالا کانی کومه لایه تی بو پښوېستی دروستکردنی پیکهاته و میکانیزمی پرکړنه وه هم بو شایه راکښاوه. خالیک که به روونی له قسه کانی په کی که له دیمانه له گه لکراواندا دهرده که ویت:

«همه ده توانی له شیوه ی راهینان له ناو خیزاندا نه نجام بدری و تهنانه ت

ده توانین کومه له پیک به نین، کومه له ی پیاوانی قوربانی توندوتیښی»

(دیمانه ی ژماره ۱. سه جاد موته هه ری نه سه ب، 37 Pos).

هم قسه پښوېستی دوو ئاراسته ی ته واکه ر روون ده کاته وه؛ راهینانی ئامانجدار له سه ر به ستینی خیزان و له وهش زیاتر دامه زرانندی کومه له ی تایبته بو نه و پیاوانه ی که توندوتیښیان به نه زموونی

کردوو به کارکردیکی مه‌دەنییه‌وه.

له تیگه‌یشتنی کۆمه‌لناسانه‌ی ڕه‌گ و ڕیشه‌ی ڕوودان و به‌رده‌وامیی توندوتیژی، دروستکردنی ڕیک‌خراوی پشتیوانی ده‌توانی ڕۆلی بووژاندنه‌وه و پێشگیرانه‌ی بگێرێت؛ به‌و مانایه‌ی که نه‌ک ته‌نها کاریگه‌ری له‌سه‌ر که‌سی قوربانیی توندوتیژی هه‌یه‌ به‌لکوو کاریگه‌ری له‌سه‌ر ئه‌و سیسته‌مه‌ بیر و باوه‌ره‌ گشتیه‌ی داده‌نی که سه‌باره‌ت به‌ ڕه‌گه‌زی نی‌ر و توانا / مافی پیاو له‌ وه‌رگرتنی پشتیوانی کۆمه‌لایه‌تییه‌، وه‌ک ئه‌وه‌ی به‌ دروستکردنی ئه‌و جو‌ره‌ ئه‌نجومه‌ن و کۆمه‌لانه‌، «مافی ژنه‌فتنی ده‌نگ و بینینی ئه‌زموونی پیاوانه‌» بۆ یه‌که‌م جار دانی پێدانراوه‌. تیۆرییه‌ پشتیوانیه‌ی کانی وه‌کوو تیۆرییه‌ کانی پارسۆنس دان به‌وه‌دا ده‌نین که کاردای (ئه‌رکی تایه‌ت) گرووپه‌ کانی ناو‌بژوانه‌ کان له‌ ناو کۆمه‌لگای مۆدێرندا بریتیه‌ له‌ «گواستنه‌وه‌ی ئه‌و ڕه‌سه‌نه‌ی که مه‌ترسی له‌سه‌ر ته‌ندروستی کۆمه‌لایه‌تی دروست ده‌که‌ن بۆ ناو کایه‌ی گفتوگۆی جه‌ماوه‌ری» (پارسنز، ۱۳۸۷: ۱۷۹). که‌واته‌ پیکه‌ینانی کۆمه‌له‌یه‌کی وه‌کوو کۆمه‌له‌ی پیاوانی قوربانیی توندوتیژی، وه‌رچه‌رخانیکی فره‌هه‌نگیه‌ که ڕیگا بۆ دووباره‌ پێناسه‌ کردنه‌وه‌ی ڕۆل و پێگه‌ی پیاوانی قوربانی خۆش ده‌کات.

له‌ لایه‌کی تهره‌وه‌ درووناسانی کۆمه‌لایه‌تی پێیان وایه‌ بوونی پالپشتی پیکه‌اته‌یی یه‌کیک له‌ ته‌وه‌ره‌ گرینگه‌ کانی پێشگیری لاوه‌ کییه‌. به‌ پشتبه‌ستن به‌ سه‌رچه‌شنی «ده‌سه‌لاتی کۆمه‌لایه‌تی و سه‌رچاوه‌»، تا زیاتر تاکه‌ کان له‌ دۆخی خه‌ساره‌تا پشت به‌ پالپشتی به‌ کۆمه‌لی ناحکومی به‌ستن، که‌متر هه‌ست به‌ گۆشه‌گیری و بێ‌داڵده‌یی ده‌که‌ن (دولان و همکاران، ۲۰۲۲). ئه‌م کۆمه‌لانه‌ له‌بری ئه‌وه‌ی پیاوانی قوربانی ته‌نیا وه‌ک «که‌سانی شیاوی به‌زه‌ی» بناسین، له‌ ڕیگه‌ی ڕۆلێکی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ چالاکیان ده‌که‌ن و وایان لێ ده‌که‌ن که هه‌ول بدن که خۆیان بگۆڕین. له‌ راستیدا وه‌ک دیمانه‌له‌ گه‌لکراویک جه‌ختی له‌سه‌ر کردووته‌وه‌:

«ته‌نا‌ه‌ت ده‌توانین کۆمه‌له‌ پیک به‌پێین، کۆمه‌له‌ی پیاوانی قوربانیی

توندوتیژی» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۴۱. سه‌جاد موته‌هه‌ری نه‌سه‌ب، 37 Pos).

بوونی ئه‌م جو‌ره‌ پیکه‌اته‌ جه‌ماوه‌ریانه‌ زه‌مینه‌ بۆ گفتوگۆ و هاوده‌نگی و گه‌راندنه‌وه‌ی پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی پیاوانی به‌رکه‌وته‌ی توندوتیژی ده‌ره‌خسینیت.

له‌ کۆتاییدا، بوونی کۆمه‌له‌ مه‌دەنییه‌ کان بۆ پیاوانی به‌رکه‌وتوو توندوتیژی، نه‌ک هه‌ر زه‌رووره‌تی پشتیوانی و ڕاهێنان و به‌توانا‌کردنی پیاوان نیشان ده‌دا، به‌لکوو هه‌لگری په‌یامیکی ره‌مزی به‌هیزه‌ بۆ ته‌واوی پیکه‌اته‌ی کۆمه‌لایه‌تی: قبوڵکردنی واقیعی توندوتیژی دژی پیاوان و هه‌نگاونان به‌ره‌و پێناسه‌ کردنه‌وه‌ی هاوسه‌نگی هیز و به‌رپرسیاریتی نی‌وان ڕه‌گه‌زه‌ کان. ڕیگایه‌ک که لیکۆلینه‌وه‌ به‌راورد کارییه‌ کانیش کاریگه‌رییه‌ که‌یان پشتراست کردووته‌وه‌ (Delgado-Álvarez et al., 2022).

چاودږی قوتابخانه کان بو ږگیرکردن له نازاردانی سیکسی له لایه نه کهسانی ملهور و چهوسینهروه

له پیکهاته ی ئیستای کومه لگادا، قوتابخانه کان همیشه به یه کیک له گرینگترین ژینگه کومه لایه تییه کان بو مندالان و میړمندالان له قه لهم دهری و جوړی کارکردنی هم دامه زراوه ده توانی له ږگیرکردن یان دسته بهرکردنی بهر دوه وایمی خوله کانی توندوتیژې ږلکی سهره کی بگریټ. به تاییهت له بهرنگار بوونه وې دیارده زیان به خشه کانی وه کوو نازاردانی سیکسی له لایه نه ملهوره کانه وه، بهر پرسیاریتی قوتابخانه له لایه ک وه ک به شیکې دانه ږاو له سیاسه تی پیشگیرانه ی سیستمی په روه رده یی و له لایه کی دیکه وه وه ک به ستینیک بو به توانا کردنی خانه واده کان و راهینانی هم مووان گرینگ ده بیت. له ژینگه یه کی ئاوادا، پشتگو یخستنی چاودږی و راهینان و پشتیوانی ده روونی ده توانی خو ی ئه و نه دی دیکه په ره به توندوتیژې دژې کوران و پیاوani داهاتوو بدات. چینه شاراو و دیاره کانی ده سلات له نیو قوتابیانا، به تاییهت له پیکهاته ئه ستوونییه کان و په یوه نندییه نافه رمییه کانی ناو قوتابخانه دا، زور جار به ستینی بو ږوودانی توندوتیژې، به تاییهت نازاردانی سیکسی دهره خستی که بیده نگ و دل ساردی قوربانییه کانی لی ده که ویته وه. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان، جهختی له سهر بهر پرسیاریتی قوتابخانه و پیویستی ده ستیوه ردانی چالا کانه کرده وه و وتی:

«پیویسته قوتابخانه زیاتر گرینگی به نازارده رانی سیکسی واته گروویه
ملهوره کان بدا و نه هیلی قوتابییه لاوزه کان هراسان بکن» (دیمانه ی ژماره
۶۲ - له گه ل دوسییه ی نازاردانی سیکسی، Pos 45).

ئوه ی که هم دیمانه له گه لکراوانه باس له نه بوونی چاودږی و لاوزی پشتیوانی دامه زراوه یی ده که ن جگه له وه ی وینه یه کی ږوون له نیگه رانییه هره دیاره کانی قوتابیان و دایک و باوکان به ئیمه نیشان ده دن، به لکوو جهخت له سهر پیویستی پیداچوونه وه به سیاسهت و شیوازه پراکتیکیه کانی قوتابخانه کان ده کاته وه. ئه مه کاتیک گرینگ ده بی که زه مینه ی فرهه نگی و کومه لایه تییه کانی ژیانی قوتابیانی ش شو قه بگریټ. بهم شیوه:

“له فرهه نکه داخراوه کانی شاره بچووه کاند سهارهت به چونییه تی
یارمه تیدانی ئه و قوتابیانه ی که دهنه قوربانی ده سندریتی سیکسی له لایه نه
ملهوره کانه وه، وا باشه که راهینان پیشکه شی خانه واده و قوتابخانه کان بگریټ
” (دیمانه ی ژماره ۶۲ - له گه ل دوسییه ی نازاردانی سیکسی، Pos 46).

گیرانه وه کانی سهره وه ئه و راستییه دهره خه ن که له نه بوونی سیاسه تی ستراتیژی و سیستماتیکانه بو چاودږی کردنی په یوه نندی ده سلاتی ناچاره سهرانه له ناو قوتابخانه کاند – به تاییهت کاتیک بیده نگی فرهه نگی یان نه بوونی راهینان له کومه لکه بچووه کانی له گه ل بی

له ږووبه ږووبونه وې پرسې توندوتیښې درې پیاوړې و ږلې پیکهاته کانه بهرنگار بوونه وې ماده هوشبهره کانه و وروژینه کاندې سیستمې فهرمې بهرنگار بوونه وې وه کوو زیندانه کانه، کهمپه کانه وازهینه له ماده هوشبهره کانه، میتادون دهرمانې و ناوهنده کانه چاکسازې و پهروده، زور جار

رؤلیکی زیانېه خش و توندوتیژې هه بووه و نهیتوانیوه رؤللیکی سازینه و پیشگیړانهی له کهمکردنهوې یان کونترؤلکردنی توندوتیژې دژې پیاوان بگیړیت. گیرانهوې راستهوخو ژیاوه کان و ئه و ئه زمونږانهی که له لایه ن دیمانه له گه لکراوانه و بهاس کراوه، به روونی ئامازن بؤ ناکارایی و هندیک جاریش توندوتیژې خودی ئه م پیکهاتانه ده که ن؛ ئه م ئه زمونږانه لایه نی مرویی توپژینه و که دهرده خن و ناچارمان ده که ن بیر له سیاسه ته فهرمییه کان و چهوت کارکرده کانیان بکهینه و.

یه کیک له م گیرانه وانه نابه سامانیی سیستمی چاکسازی و په روه ردهی مندالان و میرمندا لانمان نشان ده دا:

«به لام کاره ساته که نه ویه که نه و وینه یه ی وا له وې ده بیینی وینه ی ناوه ندیکې چاکسازی و په روه رده یه، پیم وایه هی سالی ۱۹۹۰ یه، نه و مندالانه ی له ناو وینه که دان نه و وینه ی ناوه راست وا گولیکیان به ده سته ویه، نه مه تاوانی دزی لی وه شاه و ته وه، ئیستا پیت وایه چی دزیوه، نه و دزیه یی که نه م مندال له کردوویه تی دزینی بوو که له بوو، یانی شه وانه له مهیدانی فهره حزاد ده چیته نه وې و دووکانیک ده بیینی که شتی پلاستیکی ده فروشی و نه مانه و شووتیشی ده فروشت. نه ویش یه کیک له بوو که له پلاستیکیه کان هه لده گری و هه ر له ویدا له ناو نه و شووتیانه دا خه وی لی ده که ویت. نه و بریزینته یی که له وې بووه دهیدا به سه ریدا، و پولیسه کان دین و ده بینن که شووتیه کان به سه ر یه کدا ده که ون، دین و ده بینن که نه م مندال له ش بوو که له یه کی پلاستیکی به ده سته ویه. نه و مندال هه شت مانگ له هیچ و خوړایی له ناوه ندی چاکسازی و په روه رده دا بووه، بؤ ماوه ی هه شت مانگ، له هیچ و خوړایی به هو ی تاوانی دزینی بوو که له وه، که به راستیش له و دووکانه که دا دزی نه کردبوو، ده خرپته ناوه ندی چاکسازییه وه»

(دیمانه ی ژماره ۲۱. سابری، Pos 9)

نه م گیرانه و له گه ل نادادپه روه ریه کی دامه زراوه یی رووبه رومان ده کاته وه، جیگایه ک که سیاسه تی دادوه ری له بری چاره سه رکردن و پشتیوانی، توندوتیژې و دلساردی به رهم ده هیئته وه و ته نیا به هو ی لاوازیی پیکهاتیه ی و نه بوونی ئاراسته ی به دیله وه چاره نووسی مندالان ده کاته قوربانی. له لایه کی دیکه وه نه وانه ی که بوونه ته قوربانیی سیاسه تی نه ریتی و ناکارامه ی به رهنکار بوونه وې ئالوده بوون و تاوان، راستهوخو نه زمونی ژیاوی خو یان له که مپ و زیندانه کاند پشتر است ده که نه وه:

“هو شیار کردنه وې من و که سانی دیکه ی وه کوو من. بؤ نمونه ئیستا لیره مه روانن، من زور ریز له م ماله ده گرم، ده زانی! شوپنه کانی ترم بیینی که به هیچ شیوه یه ک بؤ خاوه ن که مپه که گرینگ نییه، به لام بؤ نمونه نه گه ر چوار یان پینج شوین هه بن که وه کوو ئیره بن، نه گه ر کات بؤ ئاگادار کردنه وې خه لک ته رخان بکا، رهنکه چوار که سی وه کوو من قه سه م به قورئان

پاکبوونم له مادەى ھۆشبەر دوو ژمارەى نەبوو، له ھەر دامە زراوہىە ک بىم به کارم دەھينا. دەزانم که من جارى پيشوو وازم له مادەى ھۆشبەر دەھينا وهلى له داخى مەئموورە کان مادەى ھۆشبەرم دە کيشا. وتم با بچينه زيندان و ئەمە ھەفتەىەک له زيندان دەمىنيتەو، ناھيلين بگاتە شەش مانگ، وەختىک له کەمپە کەى پيشوو بووم، رەنگە ۱۲ رۆژ مادەى ھۆشبەرم نە کيشا بەلام دواى ۱۲ رۆژ له کەمپ له دەرەو له ھەموو شوينىک مادەى ھۆشبەرم دە کيشا. ھىچ ھۆشيار کردنەوہىەک نەبوو، ھىچيان بۆم روون نە کردەو، ليرەدا کۆبوونەوہىە کيان بۆ ئەنجام دا خەفەتم خوارد که ئەو دنياش ھەىە و رەنگە ئەگەر له شوينىکى دىکەى ئەم جىھانەدا بام سويند به قورئان بريارىکى لهو شيوەم نەدەدا. من دلم پاکە کاتىک له کەمپ دەھاتمە دەرەو بەرپرەسە کەى وتى پيت خوڤە ليرە بمىنيتەو سەيرىکى بارودۆخى خۆم کرد» (ديمانەى ژمارە ۳۶_فەراز مەحبوبى، Pos ۳۱۱-312).

لەم بيرەوہرييەدا، دەرەدە کەوئى که سىستەمى فەرمى نەک تەنيا کارامەى دروستکردنى گۆرانکاری نييە، بەلکەو له پەيوەندى لەگەل کەسايەتى و شوناسى کەسانى زيانلىکەوتووشدا لاوازە. ئەوہى دووبارە دەبىتەو، گرينگىنەدان بە راھىنان و نەبوونى دانىشتنى ھۆشيار کردنەوہى راستەقىنە و پىداگرى نواندن له سەر نەزمى تاوانکاریيە کە دواجار توندوتىژى پىکھاتەى بەھىتر دەکات. ھەرەھا له درېژەدا ئاماژە بەو توندوتىژىيە شاراوہ دەکرى که له پرۆسەى کۆکردنەوہ و رووبەر و بوونەوہى مەيدانىدا بوونى ھەىە:

“ھەرچى به پولىسم وت، تەمەنم ۱۷ سألە، من مەنيرن بۆ زيندان، ناردميان بۆ زيندانى قەلەى حەسەن خان. دواتر چوومە ئەوئى و بووم بە جگەرە کيش، له کۆکردنەوہى ئالوودەبوواندا خراپترين جۆرى توندوتىژىم بەئەزموون کرد. ھەتا ئىستا له ھەموو کۆکردنەوہکاندا گىراوم. لەم ۱۵ سألەدا له گەرە کى دەروازە غارنزيکەى ۹۰۰ جار گىراوم. دەبى کۆکردنەوہى ئالوودەبووان بەبى توندوتىژى جىبەجى بکرىن” (ديمانەى ژمارە ۳۹_عەلى ئاقاسى، Pos 114-125).

دووبارەبوونەوہى توندوتىژى، خەمساردى بەرامبەر بە تەمەن و بارودۆخى تايبەتى ھەرەتى مېرمندالى و گواستەوہى راستەوخۆى ژینگەى تاوان بۆ ناو ژینگەى زيندان، قەيرانە کە قوولتر دەکاتەو و نەوہى گەنجى پياوان له دەرەفەتى پەرورەدە کردنەوہ بىشەش دەکات. خەمساردى پىکھاتەى و دابىن نەکردنى پىداوېستىيە راستەقىنە کان تەنانەت له شىواى بەرپوہبردنى کەمپ و ناوہندەکاندا ببينين:

«نا، من پاريزه رم گرت، پاريزه ره که م کاره کاني بوم ده کرد، له زیندان ئیزنم
پي درا. ئیتر ده متواني مادهی هوشبر بگوازمه وه. دوو که سم په یدا کرد
مادهی هوشبر رم ددها به و دووانه ته وان به قوچه قاني مادهی هوشبر يان فری
ده دایه ناو زیندانه وه» (دیمانه ی ژماره ۰ ۴. محمه د ئمین، Pos 274-280)

حکومه تی ئیستا به شیوه یه ک دارپژراوه که پیکهاته ی ده سته سه رکردن و زیندان، له بری
چاکسازي، ژینگه یه کی له باره بو برده وامبوونی تاوانه کان و دوو باره به ره مهاته وه ی تاوانکاری و
خه ساره ته کانیش له باز نه یه کی داخوا و دوو پاته ییدا ده میننه وه.
له ئاستیکی که لاندردا ته وانه ی پیشینه یه کی دوو و درپژیان له به نه زمونکر دنی هم پیکهاته دا
هیه له ماژ به وه ده که ن که ستراتیژی به کاني ئیستای کوکړنه وه و نه هیشتن کار کردیکی کاتی و
فریوده رانه یان هیه:

«پیم وانه بوو جیگا که م باستر بی، به وه حیده کاني تر بلین که ده گیرین
و گرفتار ده بن و دوخیان خراپتر ده بی، من بیست سآله له م ناوه دام،
نه مبیستوه، همیشه به کوکړنه وه ی ئالووده بوونی دیکه پرسه که ده سر نه وه
و چاره سهری ناکه ن، دنا ده بی له ریشه وه بنه بری بکه ن که نه مهش
نامومکینه» (دیمانه ی ژماره ۰ ۴. وه حید، Pos 88)

ته وه ی به روونی دیاره، به رده وامبی سوور یکی خراپه که نه ک چاره سهر یکی بنه رته ی نییه،
به لکوو پرسه که ده سر پته وه و توندوتیږي شاروه ی زیاد ده کات.
به لام هه مان هم خاوه ن ته زمونونه چاره سهر یکی ده سته پشخه رانه و کارا پیشیار ده که ن و ئاماژه
به پتانسیلی گورانکاری زیاتر ده که ن:

«حکومت ده توانی له سه د سده سیسته می به ره مهه نینان و فروشتن
و دابه شکردنی مادهی هوشبر کونترول بکات» (دیمانه ی ژماره ۰ ۴.
وه حید، Pos 140)

هم ئیدیدعایه رولی ته وه ری به رپوه بردن و دارشتمنی سیاسه تی که لان نیشان ددها، ته و جیگایه ی
که چاکسازیه پیکهاته یه کان له جیاتی سزادان و نه هیشتن، گرینگی به پیشگیری و کونترول کردن
و رینماییه بنه رته یه کان ده دهن.
له کوتاییدا ئالوژی ته زمونونه کاني وازهینان له ماده هوشبره کان، ناکوکی نیوان ماده هوشبره
جیاوازه کان و دوو باره بوونه وه ی شکسته کان، و ده خوازی که له شیوازی چاره سهر و پشتیوانیدا
گورانکاری به کی بنه رته ی بته ئاراهه:

«ده تر سام چونکه له که مپه کاني چاره سهری ئالووده بووندا پیشینه یه کی
دوو و درپژي وازهینان له ماده هوشبره کانم هیه. شیشه، هیروین و حه ب

به ننگ و ماریجوانا ده کیشم. ده بی له که مپه کاندای سیستمی چاره سه رکردن،
 راهینان و پشتیوانی بگوریت» (دیمانه ی ژماره ۴۶. ره سوول، Pos 50-52).
 و بو دوزینه وهی چاره سه ریک، ره خساندن پتانسیلی کومه لگاته وه ره ژور گرینگه:
 «په ره پیدانی ریکخراوه ناحکومییه کان ده توانی له ریکریکردن له خه ساره ته
 کومه لایه تییه کان و تاوانی توندوتیژ رولیک گرینگ بگوریت» (دیمانه ی ژماره
 ۲۱. سابری، Pos 83).

ههروه ها تیورییه کومه لئاسییه کانیش پشتگیری ئه م بوجوونه ده کهن؛ به تاییه ت تیوری
 «پیکهاته دوزی» ئه نتونی گیدینز جه خت له سه ره ئه وه ده که نه وه که دووباره بیرکردنه وه له
 دامه زراوه کومه لایه تییه کان و پتویستی تیپه رین له هه لسوکه وتی زوره ملی و سزادان و هه نگانوان
 به ره و سیاسه تی هاوبه شانه و به هیزکه ره یه جگار گرینگه (گیدنز، ۱۳۹۲). ههروه ها توپژینه وه
 نیوده و له تییه کان ده ریاخستوه که ئه و سیاسه ته به دیلانه ی که له سه ره بنه مای به شداریکردنی
 جه ماوه ری، راهینانی به رده وام، پشتیوانی ده روونی - کومه لایه تی، و چالاکیه کانی ریکخراوه
 ناحکومییه کان هه م له که مکردنه وهی توندوتیژی و هه میش چاککردنه وهی سووری دووباره بوونه وهی
 خه ساره ت و زیانه کان و گه رانه وه بو ناو کومه لگا رولیک سهره کی ده گیرن (Rhodes et al., 2020؛
 اوباما و همکاران، ۱۳۹۸).

به م پییه، شیکاری گپه رانه وه کان له ئاسته جیا جیا کاندای به م شیویه: پیکهاته ی نه ریتی و
 سه رکوتگه ری وه کوو زیندان و که مپه کان و ناوه نده کانی چاکسازی و په ره رده نه ک هه ر کاریگه ری
 دلخوازیان لی سه وز نابی، به لکوو زه مینه بو سه ره لدان و خراپه ربوونی توندوتیژی دژی پیاوان و
 به تاییه ت میرمندا لان و گروه په خه ساره لگرتره کان خوش ده کهن. گورینی بنه ریتی شیوازی کار و
 گرینگیدان به سیاسه تی راهینان و پشتیوانی و به شداریکردن و کوئرتولکردنی پیکهاته یی له سه ر
 ئاستی به فراواندا ئه م سووری توندوتیژییه ده وه ستینی، ئاراسته یه ک که له ناو دلی ئه زموون و
 به لگه مه یدانییه کاندای سه ری هه لداوه و به پشتیوانی تیورییه زانستییه کان پته وتر ده بیت.

ریگریکردنی حکومه ته کان له به ده لکی دارایی له مندالانی سه ره شه قام و کار

هه رشیا به جه ختکردنه وه له سه ره رولی حکومه ت له که مکردنه وهی خه ساره ت و زیانه کومه لایه تییه کان،
 ئامازه به ره گ و ریشه ی توندوتیژی دژی مندالانی کار و سه ره شه قام ده کات. ئه وه ده لیت:

«پتویسته حکومه ت به ته واوه تی ماده ی هوشبهر له ناو کومه لگه دا نه هیلی
 بوئه وهی خانه واده کان لیک نه ترازین، پالپستی مندالانی کار بکا بوئه وهی
 ناچار نه بن له سه ره شه قام و کارگه کاندای له خوار ته مه نی ۱۰ سال کار بکه ن و
 زیانیان پی بگا، ده رفه تی خویندن بو مندالان دابین بکا، پتویسته خیزانه کان

که متر منډالانیان هه راسان بکه ن و پالښتیان لى بکه ن بوئه وهی بتوان به باشی گه وره بین و گه شه بکه ن، کوران زیاتر هه راسان ده کرین، چونکه پییان ده وترى که ئیستا پیاون و پیویسته له سهر پای خوځیان بووه ستن (پشت به خوځیان بیه ستن). وئهمه ش ئازاریان ده دات. بو منډالیکى ته مه ن ۷-۱۰ سالان چهنده ده توانى ئیش بکا، کارى بى حقه ده ست بکات. کچان زیاتر له ناو بنه مالهدا سهرنجیان پى ددرى، به لام کوران زیاتر تووشى توندوتیژی ده بنه وه. له ږگه ی فیلم و ته له فیزیونه وه بنه مالهدا کان فیرو هه لسوکه وتی دروست له گهل منډاله کانیان بکرین (دیمانه ی ژماره ۶۱. عه رشیا جه عفه رى، (Pos 36).

ئهم گیرانه وه به روونی ده ریده خا که عه رشیا پنی وایه که حکومت ده توانى به گرته به رى سیاسه تی پشگیریانه و پیشگیریانه ږگیری له به دکه لکى دارایى و توندوتیژی به رامبه ر به منډالانى کار و سهرشه قام بکات. نه هیشتنى ماده هو شبه ره کان، پشگیریکردنى منډالانى کار، دایینکردنى دهره تی خویندن و راهینانى خیزانه کان له و ږکارانه ن که بو که مکړدنه وهی زیانه کو مه لایه تیبه کان و توندوتیژی دژى منډالان پشنیاریان ده کات. عه رشیا هه روه ها ئاماژه به وه ده کا که کوران زیاتر به ره ورووی توندوتیژی ده بنه وه، چونکه چاوه روان ده کرى سهر به خو بن و له سهر پیى خوځیان بووه ستن، له کاتیکدا کچان زیاتر له لایه ن خیزانه کانیه وه سهرنجیان پى ددریت. ئهم بوچوونه له گهل تیوریبه کانی کو مه لئاسی په گه زیتیدا^۱ یه ک ده گریتته وه که پییان وایه په گه ز له دیاریکردنى چاوه روانى و په فتاره کو مه لایه تیبه کاند رولى هیه (Giddens, 2009). له لایه کی تره وه تیوری فیروونى کو مه لایه تی^۲ باس له وه ده کا که منډالان له ږگه ی بینین و لاساییکردنه وهی په فتارى گه وره سالان فیرو شیوازی په فتارى توندوتیژ ده بن (باندورا، ۱۹۷۷). بو په راهینانى خانه واده کان و خسته رووی سهرچه شنى باشی په فتارى له میدیا کاند ده توانى له که مکړدنه وهی توندوتیژی دژى منډالان کاریگه ر بیت. به م شیوه عه رشیا به روانگه یه کی گشتگیره وه جه خت له وه ده کاته وه که حکومت و خیزان و میدیا ده توانن ږگیری له به دکه لکى دارایى و توندوتیژی به رامبه ر به منډالانى کار و سهرشه قام بکه ن.

چاکسازى له سیسته می تو مارکردنى ناماریی سهاره ت به توندوتیژی دژى پیاوان له کو مه لگادا

له زوریک له کو مه لگا کاند هه می شه گرینگیدان به توندوتیژی دژى پیاوان که وتوته ژیر سیبه رى گفتوگو ی به ربلو و هه ندیک جاریش تاک لایه نه ی توندوتیژی دژى ژنان. ئهم پرسه نه ک هه ر

1. Gender Sociology

2. Social Learning Theory

له فهرههنگی جه ماوه‌ری و ته‌نانه‌ت میدیای گشتیدا به روونی ره‌نگدانه‌وهی هه‌یه، به‌لک‌وو له سیستمی ئاماری و تۆمارکردنی ده‌یتا به‌رفراوانه کۆمه‌لایه‌تییه کانیشدا به‌دی ده‌کریت. ههر له‌به‌ر ئهم هۆکاره، چاکسازی له سیستمی تۆمارکردنی ئاماری توندوتیژی دژی پیاوان، که یه‌کیک له ستراتیژییه که لانه‌کانی پیشگیرییه، گرینگیه کی بنه‌رته‌ی هه‌یه؛ چونکه به‌ی ده‌بتای ورد و شه‌فاف و کۆمه‌لایه‌تی، ریشوینی به‌رپوه‌رایه‌تی و په‌روه‌ده‌یی رووبه‌رووی چالنج و ئالنگاری جددی ده‌بیته‌وه. شیکاری زانستی بۆ فاکته‌ر و لیکه‌وته‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان پیویستی به‌وه‌یه که ئاماره‌کان و راپۆرته‌ تۆمارکراوه‌کان به‌ شیوه‌یه کی واقعی و بیلایه‌ن و گشتگیر کۆ و شی بکرینه‌وه. پشتگوێخستن، لاگیری یان ناکارامه‌یی له‌م بواره‌دا ده‌توانی به‌رده‌وامیی بیده‌نگی میژوویی به‌رامبه‌ر به‌ توندوتیژی دژی پیاوان بی و چه‌واشه‌کردنی واقعیه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و بیتوانایی له‌ دابینه‌کردنی ریکاری لی بکه‌وێته‌وه.

له‌م نیوه‌نده‌دا گیرانه‌وه‌ی دیمانه‌له‌گه‌لکراوان خۆی ئهم هه‌لومه‌رجه‌ ده‌رده‌بریت. ئهو نیگه‌رانییه‌ی که به‌ هۆی نه‌بوونی شه‌فافیه‌تی ئاماری باسیان کراوه، یه‌که‌م هه‌نگاوی پێداچوونه‌وه و چاکسازی له‌ سیستمه‌. یه‌کیک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان، وێرای بیرکردنه‌وه له‌ راهینانی جه‌سته‌هۆشیاری، ئاماژه به‌ که‌می ده‌یتاکان ده‌کا و ده‌لی:

«راهینان و هۆشیاری بده‌ن به‌ خه‌لک، خانه‌واده‌کان ئهمه‌ ده‌توانی زۆر رینگری له‌م جوهره‌ پرسانه‌ بکات. له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئاماری ئیستادا توندوتیژی دژی ژنان له‌به‌رده‌سته، هه‌مانه، به‌لام توندوتیژی دژی پیاوان بلی چه‌نده بیت» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۵. دیلارام، Pos 59).

هه‌روه‌ها جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه:

«ئیستا توندوتیژی دژی ژنان هه‌یه، پیم‌وايه پیاوان زیاتره، ئاماره‌کان ده‌لین توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ ژنان زیاتره، به‌لام ره‌نگه‌ له‌ واقعی‌دا وا نه‌بیت» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۷۵. دیلارام، Pos 61).

ئهم لیدوانانه‌ ئاماژه‌ بۆ که‌لینی قوولی نیوان ده‌یتا فه‌رمیه‌یه‌کان و نه‌زموونی ژباوی کۆمه‌لایه‌تی ده‌که‌ن. وه‌ک تیۆری به‌رسازگه‌رای کۆمه‌لایه‌تی پێداگری له‌سه‌ر ده‌کا، واقعیه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان به‌ره‌مه‌ی پێناسه‌ی به‌کۆمه‌ل و پیکهاته‌ ره‌زمیه‌یه‌کان (Berger & Luckmann, 1966)، و ئه‌گه‌ر سیستمی ئاماری به‌ روونی و گشتگیر ره‌نگدانه‌وه‌ی واقعی توندوتیژی نه‌بیت - جیا له‌ مه‌سه‌له‌ی ره‌گه‌ز - ئه‌وا به‌شیک به‌رچاوه‌ له‌ نه‌زموونی توندوتیژی له‌ کۆمه‌لگادا به‌ شاراوه‌یی ده‌مینیته‌وه. هه‌روه‌ها تیۆری کرده‌وه‌ی دوولایه‌نه‌ی ره‌مزی جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه که تیگه‌یشتنی ئیمه له‌ دیارده‌کان به‌ هۆی په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ل سیستمه‌کانی تۆمارکردن و نیشاندا نه‌ویان له‌ قالب ده‌دریت (Blumer, 1969)، ههر بۆیه ههر چه‌شنه‌ شارده‌وه و که‌موکورتیه‌یه‌ک له‌ سیستمی تۆمارکردنی ئاماریدا ده‌توانی

به‌رده‌وامی یان ته‌نانه‌ت زیادبوونی توندوتیژی دژی پیاوانی لی بکه‌وېته‌وه. جه‌ختکردنه‌وه له‌سەر راهینانی گشتی وه‌کوو جه‌سته‌هۆشیاری و ئاشکراکردنی ده‌یتا و گېرانه‌وه‌کانی توندوتیژی، هه‌نگاوی بنه‌رته‌یی ده‌ستنیشانکردن و قبوولکردنی واقعی کۆمه‌لایه‌تی توندوتیژی دژی پیاوانه و پېشه‌کیه‌که بو داپه‌ری پېشگیرانه، و له‌سەر ئاستی کۆمه‌لگادا چاره‌سه‌ریکی کاریگه‌ره.

پیکاره‌فه‌ره‌هه‌نگیه‌کان بو ریگریکردن له توندوتیژی دژی پیاوان

به‌گویره‌ی ئه‌نجامی لیکۆلینه‌وه‌کانی گره‌ندتییۆری، پیکاره‌فه‌ره‌هه‌نگیه‌کان بو ریگریکردن و کۆنترۆلکردن و کهمکردنه‌وی توندوتیژی دژی پیاوان رۆلێکی گرینگ ده‌گێرن. ستراتژییه‌فه‌ره‌هه‌نگیه‌کان له‌م حه‌وت و ته‌زادا ده‌ناسینرێن:

دووباره‌ پێناسه‌کردنه‌وی توندوتیژییه‌ناجه‌سته‌یه‌کان، گه‌رانه‌وی هاوسه‌ره‌کان بو رۆله‌ره‌گه‌زییه‌کان، هۆشیارکردنه‌وی ژنان سه‌باره‌ت به‌ئهرک و به‌رپرسیاریتی هاوسه‌ریتی، پېویستییه‌فه‌ره‌هه‌نگسازیه‌به‌کارهینانی توانا فه‌ره‌هه‌نگیه‌کان، هۆشیارکردنه‌وی پیاوان بو ئه‌وه‌ی له‌بارودۆخی روودانی توندوتیژیدا داوا یارمه‌تی بکه‌ن، قبوولکردنی شوناسی کۆمه‌لگه‌ی ئێل‌جی‌بی‌تی‌کیو، و پېویستییه‌بلاوکردنه‌وی کتیب و بابته‌په‌یوه‌نیداره‌کان.

دووباره‌ پێناسه‌کردنه‌وی توندوتیژییه‌ناجه‌سته‌یه‌کان

به‌گشتی پێناسه‌ی نه‌ریتی و گشتی بو توندوتیژی له‌زۆریک له‌کۆمه‌لگا‌کان و به‌تایبه‌ت له‌فه‌ره‌هه‌نگی ئێیرانیدا له‌توندوتیژییه‌جه‌سته‌ییدا سنووردار بۆته‌وه و جوهره‌کانی تری توندوتیژی به‌گشتی که‌متر گرینگیان پێده‌دری یان له‌زۆر حاله‌تدا ته‌نانه‌ت وه‌ک توندوتیژییه‌هه‌ژمار نا‌کری‌ن. وه‌ک له‌دیمانه‌پێشکه‌شکراودا روون بووه‌ته‌وه، ئه‌م سنووردارکردنه‌فه‌ره‌هه‌نگی و چه‌مکیانه‌نه‌که هه‌ر روانگه‌ی کۆمه‌لگا بو توندوتیژی بچووک ده‌کاته‌وه، به‌لکوو کاریگه‌رییه‌راسته‌وخۆی له‌سه‌ر شیوازه‌کانی راپۆرتکردن و ناسینی توندوتیژی هه‌یه.

بو‌روونترکردنه‌وی ئه‌م باسه‌، سه‌ره‌تا پېویسته‌توندوتیژی به‌مانایه‌کی فراوانتر پێناسه‌بکری و ره‌هه‌نده‌جیاوازه‌کانی له‌به‌رچاو بگیری؛ له‌وانه‌توندوتیژییه‌زاره‌کی، توندوتیژییه‌ده‌روونی، توندوتیژییه‌سۆزداری، توندوتیژییه‌ئابووری و توندوتیژییه‌سپکسی. ئه‌مه‌له‌ژماره‌٣٨ی له‌لایه‌ن به‌رێز مێه‌دی مۆمینییه‌وه‌هاتووه‌که ده‌لی:

«پېویسته‌بزاین توندوتیژی له‌ره‌هه‌نده‌جیاوازه‌کاندا پێناسه‌ده‌کری، نه‌که‌ته‌نها توندوتیژییه‌جه‌سته‌یه‌که‌که‌م تا زۆر ده‌بێته‌هۆی کوشتن یان که‌مه‌نده‌می یان برینداربوونی فیزیکی و جه‌سته‌یه‌ی. ئه‌گه‌ر ئێمه‌و کۆمه‌لگا

درک به وه بکه یین که توندوتیژی ره هه ندی جیاوازی هه یه، له وانه توندوتیژی زاره کی، توندوتیژی سۆزدارى، توندوتیژی دهروونی، توندوتیژی ئابووری، و توندوتیژی سیکیسی....» (دیمانه ی ژماره ۳۸ - مه هدی مؤتمیمی، Pos 7).

له زۆربه ی کۆمه لگا کاندای توندوتیژی وه ک پرستیکی «پیاوانه» له قه لّم ده درى یان وه ک «هیزی جهسته یی» پیناسه ده کرى که ده بیته هۆی پشتگوینخستنی توندوتیژییه نافیزیکییه کان. زۆر جار توندوتیژی زاره کی و دهروونی و ئابووری که زیاتر دژى پیاوان ئه نجام ده درى پشتگووى ده خرى چونکه به هۆی تیگه یشتنی فهره نه نگیه وه پیاوان ده بی «به هیز» بن، «پتویستیان به پشتیوانی نه بی» و ته نه نه ت «هه میشه زال» بن. ئه مه ش گرینگیه کی زۆری هه یه، مؤتمینی درپژه ی پیده دا و ده لیت:

“ئه گهر فهره نه نگى راپۆرتکردن چاکسازى تیدا بکرى و پیاوانیش بتوانن راپۆرت بکه ن و دووهم: ئه گهر تیروانین و به رسازى توندوتیژی ته نها له توندوتیژی جهسته ییدا قه تیس نه بیته وه، ئه وا ده بینین له توندوتیژی دژى پیاواندا تووشى چ کیشه یه کی گه وه بووینه ته وه” (دیمانه ی ژماره ۳۸ - مه هدی مؤتمیمی، Pos 8).

له لایه کی تریشه وه هه ندى ئالۆزى له په یوه ندى سۆزدارى و دهروونی تاکه کاندای هه یه که ئه سته مه وه ک توندوتیژی ده ستنیشان بکرىت. ئه م بابته له دیمانه ی ژماره ۵۴ ی له لایه ن کاک عه لى عه سگه ریه وه ئاماژه ی پیکراوه، که به گویره ی په یوه ندى سۆزداریه که ی و ئه و خۆشه و یستیه ی که بۆ هاوبه شى ژبانى هه یه تی، «شکست» یان «نه توانینی سه لماندنی قسه کانى» به توندوتیژی نازانیت. ئه و روونی ده کاته وه:

«ئیسنا ده لئى توندوتیژی، ئه که م که سیکه که خۆشم ده وى، کۆمه لئیک چاکه و فه زیله تی هه یه که خۆشم ده ویت، ئه گهر له بابته تیکدا شکستم هینا، ناتوانم مه به سته که م به سه لمینم چونکه خۆشم ده وى، بۆیه ئه مه به توندوتیژی نازانم» (دیمانه ی ژماره ۵۴ عه لى عه سگه رى، Pos 193).

ئه م بۆچوونه پیشان ده دا که به شیکی زۆر له پیناسه ی توندوتیژی له سه ر ئاستى تاکه که سی و نیوان که سیدا په یوه سته به تیروانینی خودی که سه که له خۆشه و یستى و ریزگرتن و به هادانانی که سی. دیاره ئه م جوړه تیروانیه نه رهنکه ده ستنیشانکردن و ریزگریکردن له جوړه کانى توندوتیژی دژوار بکه ن، به تابه ت کاتیک توندوتیژییه که له قالبی ره فتارى سۆزدارى و دهروونیدا شاراهه بیت. روانگه ی تیۆرى سه باره ت به م باسه ده توانین به تابه تی له روانگه ی کۆمه لئاسى و دهرووناسیه وه تاوتویى بکه یین. له م رووه وه روانگه ی به رسازگه رایى کۆمه لایه تی^۱ ده توانى زۆر به باشى رۆلى وینه ی

فهره‌نگی له پیاوان و جوړه کانی توندوتیژی لیک بداته‌وه. ئم تیورییه جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه که «توندوتیژی» خوی به‌ره‌می به‌ستیڼه کو‌مه‌لایه‌تی و فهره‌نگییه‌کانه. گوړینی پیناسه‌ی توندوتیژی و سازکردنه‌وی وه‌ک دیارده‌یه کی فره‌ه‌ند و نافیزیکی پیویستی به‌ دووباره پیناسه‌کردنه‌وی ئو کلیشه‌جینده‌ریبانه‌یه که له‌ ږگه‌ی پیکه‌اته کو‌مه‌لایه‌تی و ئابووری و په‌روده‌یه‌کانه‌وه به‌هیز ده‌کرین. جگه‌له‌وه‌ش تیوری په‌مزیی کرده‌وه‌گه‌رایي^۱ که جه‌خت له‌سره ئو مانایانه ده‌کاته‌وه که په‌یوه‌ستن به‌ کارلیکه کو‌مه‌لایه‌تییه‌کان و ږله کو‌مه‌لایه‌تییه‌کان، ده‌توانی له‌ ږوونکردنه‌وی ئم بابه‌ت‌دا یارمه‌تیمان بدا که بچی ئو پیاوانه‌ی که قوربانی توندوتیژی ده‌روونی یان سؤدارین زور جار ناتوانن ئم توندوتیژییه‌ ږپورت بکه‌ن یان به‌ فره‌می بیناسن، چونکه فهره‌نگی بالاده‌ست فی‌ری کردوون که توندوتیژی له‌ زانی جه‌سته‌یی زیاتر نیه.

بویه‌یه کی که له‌ ږگه‌کانی ږگریکردن له‌ توندوتیژی دژې پیاوان چاکسازی له‌ شیوازی روانین و ږپورتکردنی توندوتیژییه، که ده‌بی پیناسه‌کی به‌ شیوه‌ی به‌رفراوان له‌ توپینه‌وه و میدیا و یاسادانان و په‌روده‌ی گشتیدا ږنگ بداته‌وه. دروستکردنی چوارچیوه‌یه کی گشتگیر بؤ لیکدانه‌وی جوړه کانی توندوتیژی، به‌ جوړیک که پیاوان له‌ کهم ږپورتکردن یان هه‌ستکردن به‌ شهرم‌زاری لئی، ږزگاریان بی، که ئم ده‌توانی بؤ کهم‌کردنه‌وی توندوتیژیی شاراوه‌ه‌نگاوپکی کاریگه‌ر بیت.

پیناسه‌کردنه‌وی ږله‌سیکسی و په‌گه‌زیتی و کو‌مه‌لایه‌تییه‌کان له‌ ناو‌خانه‌واده‌دا

له‌ فه‌زای هاوچه‌رخي کو‌مه‌لگای ئیراندا، ږله‌جینده‌ری و کو‌مه‌لایه‌تییه‌کان هیشتا له‌ ژیر سیبه‌ری چاوه‌روانییه‌ کو‌نه‌کان و نایه‌کسانیه‌ قو‌له‌کانه و به‌ره‌م ده‌هینرته‌وه و به‌ده‌روونی ده‌بیت. گه‌رانه‌وی به‌رده‌وام بؤ ئم سه‌رچه‌شنه‌ نه‌ریتیانه‌ فاکته‌ری بنه‌رته‌یی درپه‌دان و به‌ره‌م‌هینانه‌وی توندوتیژی به‌تایه‌ت دژې پیاوانه. ئه‌وه‌ی ده‌توانی ږگه‌ی ده‌ربازبوون له‌م سووره‌ بی، دووباره‌ خویندنه‌وه‌یه کی په‌خنه‌گرانه و گوړانکارییه‌ کی بنه‌رته‌ی له‌ ږول و پیناسه‌جینده‌رییه‌ نایه‌کسانه‌کانه. وه‌ک په‌کیک له‌ دیمان له‌گه‌لکراوان به‌ روونی ده‌لی:

«باشه، ئیمه‌ چاوه‌روانی ئمه‌ له‌ کچان و ژنان ناکه‌ین. ئیمه‌ ئه‌وژنه‌ باش، خواپه‌رست، گوټ‌ږایه‌ل، ملکه‌چه‌ی که ده‌بی سه‌بر بگری، قسه‌ نه‌کا، که منه‌تی یار له‌ چاوی دابنی، ده‌بی گیانفیدا بی، لیبوره‌ بی، وا بی و وا بی. ئیمه‌ ژن ئاوا پیناسه‌ ده‌که‌ین. ئمه‌ش بابه‌تیکی دیکه‌یه که پیویسته له‌ فه‌زای کو‌مه‌لایه‌تی و فهره‌نگی به‌رفراوانتردا زور به‌ قو‌ولی سه‌یری بکه‌ین. ده‌بینین که بچی ئم هه‌موو توندوتیژییه‌ وه‌ک خوتان ده‌لین به‌ره‌م ده‌هینرته‌وه و به‌ شیوه‌ی جوړاو‌جوړ دی و ده‌چیت. له‌ راستیدا ئه‌گه‌ر ئم شیمایه‌ نه‌هیلین

و نابیی ژن پاسیف بئی، زوریک له کیشه کان له په یوه نندیه کاند/ چاره سهر
ده بن، به لام ئیوه چوون پیناسه ی ژن ده کهن؟ (دیمانه ی ژماره ۳۸_ مه هدی
مؤنمیمنی، Pos 107).

ئهم لیدوانه به روونی تیشک ده خاته سهر په یوه نندی نیوان چاوه روانییه فهره نگییه کان و دووباره
به ره مه پینانه وهی توندوتیژی؛ تا ئهو کاته ی ژن به پاسیف و پیاوان به شیوه یه کی ره ها سهر په رشت
و به هیز گریمانه بکړین، نایه کسان ی و توندوتیژی نه ک ههر لاواز نابیی، به لکوو له ههر نه وه یه کدا
بنیات ده نر یته وه و به هیز تر ده بیت. وه ک گیدینز (۱۳۹۲) باسی ده کا، ره گ و ریشه ی توندوتیژی
ته نیا له ره فتاره تا که که سییه کاند نییه، به لکوو به ره می زه مینه ی فهره نگی و شیما جینده ری و
نهریتییه کانه که به ده وام ده گوازیته وه و به هیز ده بیت.

له لایه کی دیکه وه گورانکارییه کومه لایه تییه کان و گورپنی رؤل له نهریتییه کانیش بووه ته هو ی
قهیرانی شوناس و توندوتیژی شاراه به تاییه تی بو پیاوان. ئهم واقیعه له لیدوانی دیمانه له که لکراوانی
دیکه دا رهنګ ده داته وه:

«ئهو پیاوه ی که خوی دووه بوو و دابینکه ر بوو ئهو پیاوه مردوه، پیاو
چی لیته اتوه؟ ئهو ناتوانی ئهو کارانه بکا که ژن ده توانی بیکا، ناتوانی چپشت
لی بنی، ناتوانی مندال بپاته قوتا بخانه. کاتیک ژنیک چه ندین رؤل ده گیر ی
رؤل که ی پر ره نګتر ده بیت ه وه و مندال له کان سهیری ده کهن و ده ئین (ئهو دایکه،
به یانی زوو هه لده ستی، مندال له کان ده با بو قوتا بخانه، پاک و خاوپنی مال له
سهر ئه وه، ده چپته بازار. ئهی باو کم چی ده کا، ته نها ده چپته سهر ئیشه که ی
و ده گه رپته وه. ئهو پاره شی که خه رج ده کری له لایه ن دایکه وه خه رج ده کری
و نابینریت. کاتیک مندال له کان ده چنه ده ره وه، رهنګه به سهر خوشتدا هات بیت.
له سدا سده به سهر خوشمدا هاتوه که ده چن بو بازار کردن و شتیک
ده کړن، مندال که چیت ده ستخو شی له باو کی نا کا، ده لی دایکه ده ست
خوش بئی، سوپاسی دایکه ده کهن. به داخه وه له و ساته دا پیاوه که توو شی
توندوتیژی ده بیت» (دیمانه ی ژماره ۵۱. ئهمیر موختاری، Pos 21).

له م گیرانه وه دا، پیاو نه ک ههر له پیگه ی نهریتی خوی تر ازاوه، به لکوو ناتوانی له گه ل رؤل ی
هاو به شانه خوی بګونجینی و ئه مه ش هه ستی نا کارامه یی و شکستی کومه لایه تی شی لی ده که وپته وه
و ده بیت ه هو ی سهره لدانی توندوتیژی یان قهیرانی شوناس (یونګ، ۱۳۸۳؛ بور دیو، ۲۰۰۱).

ګورانی پیناسه ی دایکابه تی و باوکابه تی و دوور که و تنه وه له رؤل له نهریتییه کان به شیکی دیکه ی
ئهم واقیعه کومه لایه تییه پیک ده هینن، که به کیګ له دیمانه له که لکراوان به م شیوه باسی ده کات:

“له م سهر ده مه دا بوچوونه کان ګورا ون، ژنان ده ئین ده بی ته واوی پر و سه ی

په روره کړدنې مندال له ته ستوی نیمه بی، ته ناهت هندیک شتی
سه زجر اکیښیش ده زانم، زوریک له خانمان دوو ګیان نابن و مندال به کړی
ده ګرن و بوونه وهریک له ناو سکی که سیکي دیکه دا له دایک ده بی، ته مه ش
شتیکي باش نییه چونکه په کیک له پرسه کانی پیکهاته ی ژن دایک په تییه،
وئهم دایک په تییه له مندال دانی دایکه وه ده ست پیده کا هه تا ته و کاته ی
مندال که ګه شه ده کا و ګه وره ده بیت. به لام ده بینین ژنان له م روله دوور
ده که ونه وه و زیاتر به ره و رولی پیاوانه ده وړن، ته مه ش پیی ده لین کارینای
هورنی، له ده ورونا سیدا به کاری ده هینن که را کړدن له ژنیتی (دیمانه ی
ژماره ۱۴. سه جاد مونه هره ی نه سه ب، Pos 27).

وینه ی ۱۷: توندوتیښی پیکهاته یی له ناو مال و کومه لګادا دږی پیاوانه

له روانګه ی په خنه ګرانه ی هورنییه وه، «را کړدن له ژن بوون» و بالاده ستیی سه رچه شنی پیاوانه
به سه ر سیسته می به های خانه واده، زیانیکی ګه وره له شوناسی ژنانه و دابه شکر دنی په کسان ی
روله کان ده ګه بیینی (هورنای، ۱۹۲۶؛ قنبری، ۱۳۹۴).
جګه له وهش میژووی بالاده ستیی پیاو به سه ر سه رچاوه ئابوو رییه کانی بنه مال ده خوی سه رچاوه ی

جوړېک له عوقدهی میژوویی و ئابووری نیوان ژن و پیاو بووه. یه کیک له دیمانه له گه لکراوان ده لی:

«له کومه لگه ی لوردا پیاوان نه وانه ن که ئیداره ده که ن، نه گهر بلنن،
ئیسټا ریژه یه کی ژنان کار ده که ن، و فیلم هه یه و له فیلمه کانداه دینیری،
هینواش هینواش به ره و نه و ناراسته ده روا که پیاوان کار ده که ن و به ئاسانی
پاره که رادهستی ژنه کانیا ن ده که ن و ژنه کانیش خه رجی ده که ن. به لام پیشتر
نه وه پیچه وانه وه بووه. ئابووری خیزان له دهستی پیاوان بووه. پیم وایه ئیسټا
ئاوای لی هاتووه. به لام مشومری ئابووری له پیکهاتنی هم پر سه رولی
نه بووه، به لام با له رووی هاوسه نگییه کی نه رینیه وه حساب بکه ی ن، له بهر
نه وه ی ئابووری به دهست پیاو وه بووه نه مه بو ژن بوته عوقده یه ک (دیمانه ی
ژماره ۳۳_ نه لا رزا، Pos 60).

به پی شیکاریی سه رمایه ی ره مزی و گواستنه وه ی له نا کاوی به ریوه بردنی ئابووری که شیکاریی
بوړدیویه، نه گهر روله کان به بی پیناسه کردنه وه بگوازی نه وه، نه ک هه ر کیشه کان چاره سه ر نابن،
به لکوو زه مینه ی گرژی و توندوتیژی ره مزیی نو ی دروست ده بیټ (بوړدیو، ۲۰۰۱).
له کوتاییدا ده بی کوالیتی په یوه ندیی نیوان دایک و باوک و هاوسه ره کان وه ک ره گی
به ره مه مینانه وه ی توندوتیژی له ناو فه زای بنه مال له هه ژمار بکریټ:

«خیزان گرینگترین دامه زراوه ی کومه لایه تییه و نه گهر بی ن هه موو
کیشه کانی تاکه کان بپشکنن، دیسان ده گه ریته وه بو په روه رده ی خیزان،
خیزان کییه، باوک و دایک و مندال. رولی دایک و باوک له ناو خیزاندا،
مندالمان هه یه، دایک و باوکمان هه یه، ژن و پیاو پیکه وه ن، هاوسه ره کان
پیکه وه ن. نه گهر به راستی په یوه ندیی نیوان هاوسه ره کان دروست بی پیم
وایه هه موو شتیک چاره ی دیت. به لام به داخه وه نه گهر په یوه ندیه که بیچم
نه گری که هیچ. ههستی سته م و توندوتیژی له ئارادا نه بی ئیمه ده لنین
باشترین هم دیارییه بو مندال، باشترین دیاری بو مندال چیه نه وه یه که
دایک و باوک یه کتریان خوش بوو یت. کاتیک نه و په یوه ندیه دروست نه بی،
مندال ئازار ده چیژی و زیانی پیده گات. پاشان مندال له کومه لگادایه و نه و
زیانه ی که پی گه یشتووه ئاوقانی کومه لگای ده کات” (دیمانه ی ژماره ۷۵.
دیلارام، Pos 33).

نه وه ی له کو ی گیرانه وه و شیکارییه تیورییه کانه وه درده که وی نه وه یه که هه ر گه رانه وه یه ک
بو روله نه ریتییه کان، نه گهر به بی دووباره خویندنه وه ی ره خنه گرانه و گفتوگوی یه کسان، گوړینی
روانگه و ره چاو کردنی به ها مؤدیرنه کان و پیویستی ریژگرنتی دوولایه نه نه بی، نه ک هه ر نابیته هو ی

توکمه‌بوونی کۆله‌که‌ی خانه‌واده به‌لکوو ږنگه‌ بو توندوتیژی و خه‌ساره‌ت و زیانی نوی خوش ده‌کات (پارسنز، ۱۹۵۵؛ دوورجر، ۱۳۸۴؛ گیدنز، ۱۳۹۲).

سه‌باره‌ت به توندوتیژی دژۍ پیاوان ده‌توانین بلیین گه‌رانه‌وه بو ږۆله‌ په‌گه‌زیتیه‌کان ته‌نیا به «دواکه‌وتن» نازانړی، به‌لکوو په‌نگدانه‌وهی ململانییه‌کی قوولی مه‌عنایی له نیوان تاکایه‌تی و شوناس و په‌یوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تیه‌کانه. یه‌کیک له دیمانه‌له‌گه‌لکراوان جه‌خت له‌سه‌ر گرینگی تیگه‌یشتن له جیاوازی نیوان ږۆلی تاکه‌که‌سی و کۆمه‌لایه‌تی ده‌کاته‌وه:

«باشه، به‌راستی ته‌و توندوتیژی هه‌یه، بۆچی پټیان وایه‌ ته‌مه‌ دواکه‌وتنه، چونکه‌ ئیمه‌ ده‌لین، له‌ کایه‌ی هاوسه‌رتیدا له‌ کایه‌ی تاکه‌که‌سی و ژن و می‌ریدا، ئیمه‌ ده‌تانگه‌رتینه‌وه بو ږۆله‌ جینده‌ریه‌کانی خۆتان. ته‌وان پټیان وایه‌ که‌ ئیمه‌ وه‌ک کۆمه‌لگا مافه‌کانیان لی‌ ده‌سه‌نینه‌وه. چونکه‌ له‌ رووی شارۆمه‌ندییه‌وه من و تو هیچ جیاوازیه‌کمان نییه ... به‌لام له‌ رووی تاکه‌که‌سییه‌وه من ده‌بی بېم به‌و پیاوه‌ی که‌ ژن شانازی پیوه‌ ده‌کا، و توی ژنیش ده‌بی ته‌و ژنه‌ بی که‌ من شانازیت پیوه‌ بکه‌م، ته‌مه‌ بازنه‌ی شه‌خسیی ئیمه‌یه ...» (دیمانه‌ی ژماره ۱۱. دکتور میهرابی، Pos 37).

ناوبراو له‌ دریژده‌دا پشت به‌ ده‌رووناسیی فروید ده‌به‌ستی و ده‌لی پیویسته تیگه‌یشتنیکي دروستمان له‌ ږۆله‌ جینده‌ریه‌کان هه‌بی و به‌بی په‌تکرده‌وهی مافه کۆمه‌لایه‌تیه‌کان ته‌م ږۆله جینده‌ریانه قبول بکه‌ین و ده‌لی:

«... ته‌و که‌سانه‌ی که‌ ږۆلی په‌گه‌زیتیان له‌گه‌ل په‌گه‌زه‌که‌یاندا ناکۆکه له‌ داهاوودا رووبه‌رووی چهن‌دین کیشه‌ی سیکسی ده‌بنه‌وه، بینونه‌ه؟! له‌ راستیدا ته‌و ږۆله‌ په‌گه‌زیتیه‌ له‌ دوور په‌گه‌زه‌کاندا کیشه‌سازه. ږۆله‌ په‌گه‌زیتیه‌کان واته‌ من وه‌ک پیاویک چهنده‌ په‌فتاری پیاوانه‌م هه‌یه، ته‌و وه‌ک ژنیک چهنده په‌فتاری ژنانه‌ی هه‌یه؟! دیاره‌ له‌ مال و په‌یوه‌ندییه‌کانی خۆماندا، ته‌و ږۆله کۆمه‌لایه‌تیه‌ هه‌ن که‌ پیمان ده‌لی بۆچی ده‌بی بچمه‌ سه‌ر کار و توش ده‌بی له‌ مال‌وه‌ بمینته‌وه. ته‌مه‌ ږۆلی کۆمه‌لایه‌تیه‌ی ئیمه‌یه. به‌لام ژن ده‌یوه‌وی که‌ نه‌ک ته‌نھا له‌ ناو پیخه‌ف، به‌لکوو له‌ ناو مال‌وه‌شدا په‌فتاری پیاوانه‌ی هه‌بی، پشتیوانیکردن و سۆزداربوون و بریاردان و ژن ته‌مانه‌ی ده‌ویت. که‌چی له‌نجه ولاړکردن و نازکردن و پالېشتبوون و دایکایه‌تی و نه‌شمیلبوون و ناسکبوون و نه‌رمینبوون و ... هه‌موو ته‌مانه‌ ږۆلی ژنانه‌یه. ته‌گه‌ر ئاوا له‌ مه‌سه‌له‌که‌ بروانین هیچ کیشه‌یه‌ک نییه‌ که‌ تو ماموستای زانکۆ بی، ته‌ندازیار بی، یان دادوهر بی، هه‌ر چییه‌ک هه‌ی ببه‌ به‌لام ده‌بی ته‌مه‌ قبول بکه‌ی که‌ تو ژنی ...» (دیمانه‌ی ژماره ۱۱. دکتور میهرابی، Pos 39).

کارکردی ئەم گێرانهوه بانگهواز بۆ جوړیک له فەرهنه‌نگسازی و هۆشیارکردنه‌وه و پێزگرتنی دوولایه‌نه‌یه:

“... به‌رای من هۆشیارکردنه‌وه گرینگه، ئەمه‌ش له‌ ڕێگه‌ی به‌رپوه‌بردنی وێبینار، خول، کۆنفیرانس، قسه‌کردن، کتیب و زانیاری، و هۆشیارکردنه‌وه‌ی خه‌لک سه‌باره‌ت به‌و راستیه‌ی که هه‌رچه‌نده‌ ژن و پیاو جیاوازن، به‌لام هه‌یچیان له‌وی دیکه‌یان ب‌لاتر نییه، با له‌ جیاوازیی یه‌کتر تێبگه‌ین، با باشتر یه‌کتر ببینین ... من ده‌توانم پیاو به‌م و په‌رستاریش به‌م” (دیمانه‌ی ژماره‌ ۱۱ . دکتۆر میهرابی، 39 Pos).

له‌ کۆتاییدا، شیکارییه‌کانی تیۆرییه‌کانی کارکردگه‌راییی پیکهاته‌یی (تالکۆت پارسۆنس) و ده‌روونناسانی کۆمه‌لایه‌تی وه‌کوو ڕۆژه‌رز و باندورا نیشان ده‌ده‌ن که‌ فیڕکردنی ڕۆلی په‌گه‌زیتیی خۆگونجین و هه‌لبژاردنی هۆشیاران ده‌توانی به‌ستینیک بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی توندوتیژی بی‌ت (راجرز، ۱۹۵۱؛ بندورا، ۱۹۷۷). ڕۆلی یاسادانانی دادپه‌روه‌رانه‌ و گرینگیدان به‌ یه‌کسانی جینده‌ری و پاراستنی مافه‌ یه‌کسانه‌کانه‌ ته‌واوکه‌ری ئەم کاره‌یه‌:

«یاسای هاوسه‌رگری و یاسای خه‌زان و یاسای یه‌کسانی خه‌زان له‌به‌رچاو بگه‌ڕێ و له‌گه‌ڵیدا ده‌بی فەرهنه‌نگسازی بکری، به‌تایبه‌ت یه‌کسانی جینده‌ری» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۲۷ . دکتۆر مووسه‌وی قیایه، 97 Pos).

کۆبه‌ندی:

به‌ گشتی دیمانه‌له‌گه‌لکراوان جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که‌ پیکاری فەرهنه‌نگی بۆ پێگه‌یکردن له‌ توندوتیژی دژی پیاوان ئەوه‌یه‌ که‌ ده‌بی ڕۆله‌ جینده‌رییه‌کان سه‌ر له‌ نوێ پیناسه‌ و هاوئاراسته‌ بکری و هاوسه‌نگیه‌کی نه‌رمی نوێ له‌ نیوان ڕۆله‌ تاکه‌که‌سی و کۆمه‌لایه‌تی و شارۆمه‌ندییه‌کان دروست بکری. گه‌یشتن به‌م ئامانجه‌ پێویستی به‌ ڕاهینان و هۆشیارکردنه‌وه‌ و گفتوگۆ و یاسادانان و پێزگرتنی دوولایه‌نه‌ی نیوان هاوسه‌ره‌کانه‌. ئەو ئەزموونه‌ ژیاوه‌ی که‌ له‌ گێرانه‌وه‌کاندا په‌نگ ده‌داته‌وه‌، بانگه‌وازیکه‌ بۆ سه‌ر له‌ نوێ بیرکردنه‌وه‌ له‌ ڕۆله‌کان بۆ ئەوه‌ی لیکتیگه‌یشتن و گفتوگۆ جیگه‌ی کیشمه‌کیش و توندوتیژی بگه‌ڕێته‌وه‌.

هۆشیارکردنه‌وه‌ی ئافره‌تان سه‌باره‌ت به‌ ئه‌رك و به‌رپرسیاریتی هاوسه‌ریتی

له‌ گێرانه‌وه‌کاندا کاتیکی باس له‌ فۆرمگرتنی پیکاره‌ فەرهنه‌نگیه‌کان بۆ پێشگرتن له‌ توندوتیژی دژی پیاوان له‌ کۆمه‌لگای ئێرانیدا ده‌که‌ین، نه‌بوونی ڕاهینانیکی قوول و کارا له‌ هه‌ر دوو ئاستی فەرمی و نافه‌رمیدا پێگه‌یه‌کی ته‌وه‌ری و بنه‌ڕه‌تی هه‌یه؛ به‌ شێوه‌یه‌ک که‌ زۆریک له‌ دیمانه‌له‌گه‌لکراوان، به‌ ئاوێدانه‌وه‌ له‌ ئەزموونی ژیاوی خۆیان، ئەم که‌موکۆرییه‌ گه‌وره‌ به‌ په‌گی به‌رده‌وامیی توندوتیژی

و شکسته پینان له پیکه پینانی په یوه نډییه مروییه تهنډروسته کان ده زانن. کاتیک په کیک له به شدار بووان پروونی ده کاته وه:

“راهینانی چونه تیسی کونترولکردنی تووره یی. پتویسته له قوتابخانه وه منډالانمان فیری کونترولکردنی هه یه جانه کان ببن. قوتابخانه کانمان زوربه یان فورمالیتن، من خوم له پیکهاته ی په روه رده و راهیناندا ئه مهم بڼیوه. زوربه یان فورمالیتن. فورمالیتن واته په پره و نامه یه ک سهاره ت به توندوتیژی یان خولی کونترولکردنی تووره یی یان خولی وشیارکردنه وه سهاره ت به توندوتیژی ده کریته وه کابرا دی دوو سی وینه ده گری و ده رواته وه مالی خویان، ته و او بوو ئیتر ئه وه یانی ئیمه خولی راهینانی کونترولکردنی تووره یی یان خولی وشیارکردنه وه سهاره ت به توندوتیژی یان به رپوه برد، کاریکی ئه و توله لایه ن حکومته وه نه نجام نادریت. رهنگه خوشم ئه م کارم کردبی، به لام ئه وه کاریکی دروست نییه، ئه و راهینانه ی که ده بی بدری به گه نجان و منډالان زور شیاو نییه نا ... چونکه هه موومان ده توانین له قوتابخانه ی سهرتایی و ناوه نډییه وه راهینان به منډاله کانمان بکه یین، به لام راهینان یان پیشکesh ناکه یین. په روه رده و راهینانمان بوشایی هه یه (دیمانه ی ژماره ۸. یاسر حسینی فهر، Pos 100).

له راستیدا ناماژه به بوشایی قوولی نیوان په روه رده ی فورمالیته و پیداویستییه راسته قینه کانی کومه لگا، نه بوونی لیها تووی به رپوه بردنی هه یه جان و چاره سهرکردنی نا کوکی و تیگه یشتنی قوول له روله تاکه که سی و کومه لایه تییه کان ده کات. ئه م بوشاییه ورده ورده پیکهاته ی دهروونی و کومه لایه تییه تاکه کان له منډالییه وه له قالب دده و هه تا هه رته ی گه وره سالی به روه رووی خه ساره ت و زیانیان ده کاته وه.

له م روانگه وه، هوشیارکردنه وه له ږگه ی راگه یانندن و ږکخراوه کانی کومه لگه ی مه ده نییه وه نابی ته نه ها له ئاگادارکردنه وه ده قه تیس بمینیته وه، به لکوو ده بی کار له سهر پرؤسه ی به کومه لایه تییکردن و به توانا کردن بکات. وه ک له گیرانه وه ی ئه م شاره زایه دا هاتوه:

«ده بی کومه لگا بتوانی له ږگه ی میدیای ناو خوی، په روه رده و راهینان، زانکو و فهازی مه جازی و له سهر بڼه مای ئه و ستاندارد و پره نسپانه ی که هه یانه، له باره ی توندوتیژی و خو کوشتن خه لک وشیار بکه نه وه و داوای یارمه تی بکه ن. چون هاوکاری ده کات. ئایا ده توانین من و تو که سیکی نوو قمبو له ئاو رزگار بکه یین؟ نه خیر. واته ده بی هه م پسپوره کانمان راهینان ببینن و زانیاری پیویست وهریگرن و هه میش کومه لگه ی خو جیتی» (دیمانه ی ژماره ۱۹. دکتور بارامی، Pos 80).

ئەم بۆچۈنە تېۋرىي فېربوونى كۆمەلەيەتى باندورا دەھىننەتەو ياد، جىگايەك كە رۆلى بىنين و بەھىز كەردنى كارامەيى كۆمەلەيەتى رەفتارە تاكە كەسى و بە كۆمەلەكان ديارى دەكات (بندورا، ۱۳۵۶: ۷۷-۸۴). بەم پىيە، پەرورە كەردنى ئاسانكارانى كۆمەلەيەتى لە ناو خانەوادە و قوتابخانە و كۆمەلگا گرېنگىيە كى زياترى ھەيە:

«لە سەر ئاستى گەرەك، قوتابخانە، يانەي وەرزشى، گروپى شاخەوانى، گروپى كار (كارگە) پىويستمان بە پەرورە كەردنى ئاسانكارانى كۆمەلەيەتىي رايەنراو. گروپىك كە تاكىك تىيدا وەك ئاسانكار ئەم زانستەي ھەيى بۆئەو ھەي بتوانى لە كاتى خۆيدا ئەو كەسانەي كە مەترسىي توندوتىژى و خۆكوشتيان لەسەرە دەستنيشانيان بكا و پشتيوانيان لى بكا و رەوانەي رىكخراو ەكانى فرىاگوزارىي كۆمەلەيەتيان بكات» (ديمانەي ژمارە ۱۹. دكتور بارامى، Pos 80).

گرېنگىي تۆرەكانى پشتيوانيى ورد و كەلان رەگ و ريشەي لە تېۋرىي كەردەو ھەي پەيوەندىي ھابەر ماسدا ھەيە، كە لەویدا گەتوگۆ و پەيوەندىكەردن ھىزى ئەو ھەيە كە بىتە كەردەو ھەيە كى پالپشتانە و پشتگىرانە (ھابرماس، ۱۳۷۸: ۲۵۱).

ئەم لاوازيە پىكھاتەيەي پەرورە ھەي فەرمى لەگەل نەبوونى ھۆشيارىي ژنان سەبارەت بە ئەرك و بەرپرسىار پىيە ھاوسەر پىيەكان يەك دەگرىتەو. ديمانەلەگەلكر اوان جەخت لەسەر رۆلى دايكان دەكەنەو چونكە پىيان وايە دايكان دامەزىنەرانى روانگەي جىندەريين و دەيگوزنەو بۆ نەو ەكانى دواتر:

«دەلیم لەبرى ئەو ھەي زياتر خەمى ئافرەتان بخوين، بۆئەو ھەي ژنان زياتر ھۆشيار بن، ژىنگەيەكى پەرورە ھەيى بۆ ژنان دابىن بكرى بۆئەو ھەي زياتر ھۆشيار تر بن. لەبەر ئەو ھەي ژىنگەي پەرورە ھەيى بۆ ژنان بۆ مندالانە، مندال دووبارە دەبنەو بە پياو، ئەم ژنە ھەمان ئەو روانگە و پەرورە ھەي كە دەيگوزنەو بۆ مندالەكەي، ديسان پياويكى شەرانگىزتر و توندوتىژتر و توندتر دەنيرتە ناو كۆمەلگا» (ديمانەي ژمارە ۶۳. چاوپىكەوتنى گروپى لەگەل ھاوالتيانى ئاسايى، Pos 19).

لە راستيدا دووبارە بوونەو ھەي سوورى توندوتىژى و دووبارە بەرھەمھىنانەو ھەي رۆلە ناكارامەكان لە ھەمان بەستىنى رايەنيانى ناتەواو و روانگە چەسپاوەكانى دايكانەو سەرچاوە دەگرىت. لەلايەكى دىكەو، كيشەي تىنەگەيشتنى ژنان – بەتايبەت دايكان – لە خواستە سۆزدارى و دەروونىيەكانى پياوان، وا دەكا كە گىژاوى سۆزدارى و تىكچوونى دەروونى و زىادبوونى توندوتىژى دروست بى:

«پیم وایه هه موو ژيانی تیک دهر ووخی و پیم وایه ژنانی کومه لگا که مان، دایکانی کومه لگا، پیوسته هم هوشیار ییبه یان هه بی بو نه وهی بزنان پیوستیان به تیگه یشتن له پیاوانه، پیاوان پیوستیان به خوشیه، پیوستیان به نازکیشان. به کورتی من له کومه لگا که ماندا به تایبته له نه رده بیل بوشاییه که ده بینم، فاکتوری گه ورهش نه وهی که ژن و دایکان نه وه قبول ناکه» (دیمانه ی ژماره ۶۳. چاوپیکه وتنی گروپی له گه ل هاو لاتیانی ئاسایی، Pos 26).

هم قسه جه ختکړنه وه کانی تیوری وابهسته یی چون بولبی وه بیر ده ښیته وه که پی وایه یه که چاودیره کان له بیچمگرتنی په یوه نډیبه سوزداریه کان و توانا هه یه جانیبه کانی مندا لاند رولیان هه یه (بالی، ۱۳۸۷: ۹۲-۱۱۰).

بویه له گیرانه وهی داپژراوی هم به شه دا، راهینانی ریشه یی نه که تنیا ده بی له ئاسته بالاکانه وه؛ به لکوو ده بی له بناغی خانه واده شه وه ده ست پی بکات:

«زیاد کړنی هوشیاری گرینگه. نه گهر بمانه ووی هم هوشیار ییبه له بنه رته وه ده ست پیبکه یی، پیوسته له ئاگادار کړنه وهی دایکان و باوکانه وه ده ست پیبکه یی، هره وها له دریزه ی رهوتی به خپو کړنی مندا لدا پیوسته دایکان و باوکان هوشیار بکړن چونکه هه موو که سیک هم پر وسه ی گه شه کړنه ی هه یه و له کوتاییدا پیکه ښانی خانه واده و چوونه ناو هره تی گه وره سالییه، بویه باشته هم هوشیار کړنه وه له بنه رته وه ده ست پی بکات» (دیمانه ی ژماره ۶۳. چاوپیکه وتنی گروپی له گه ل هاو لاتیانی ئاسایی، Pos 90).

هم پیوستیبه بنه رته ییبه و ئاموزه کانی تیوری به کومه لایه تیکردن پاساوی نه وه ده ښیته وه که ئاشنا بوون و گفتوگو فرله یه نه له سه ر بیچمگرتنی روانگه ی جینده ری و دژه توندوتیښی زه رووړه (الیاس، ۱۳۹۲: ۱۵۶).

قبول کړنی جیاوازیه شوناسی و ره گه زیتیه کان و هره وها که مکړنه وهی ناو نه یتکه و تابو، به شیک دیکه ی پازیلی پشگیری فهره نگییه:

«سه یر که، من نالیم ده بی زور زانستی و لوکس بیت. من زور ساده ده لیم که سانی ترانس بوونیان هه یه. نه وان له کومه لگا د قبول کراون. نه وان به شیک له که سه ئاساییه کانی هم کومه لگایه ن. به هیچ شیوه یه که پیوست ناکا نکولی لی بکه م. به دلنیا ییبه وه پیوسته له سه ری بخوینن. بویه ده بی قبولی بکه ن که که سانی ترانس ده توانن به نه شته رگه ری چاک بینه وه. پاشان ده بی به وردی ده ستی شان بکړن و وانه بی هره که جه و گرتی ئیتر یچی نه شته رگه ری بکا و دواتر په شیمان بیته وه و خوی بکوژی، هه موو ده لین ترانسه کان روظیک په شیمان ده بینه وه (دیمانه ی ژماره ۶۴. شایان وهرامینی. ترنس، Pos ۲۶۳).

تهنھا قبوولکرانیکی ساده له لایهن خه لکه وه و به بئ ئه وهی خه لک سه ری لی بشیوی، نیشانهی پشتیوانیی نه رمی فرههنگییبه که ده توانی ریگری له زۆریک له قهیرانه دهروونی و خوکوژی و توندوتیژیبه کان بکات.

له کوتایی ئهم گیرانه وه دا، پرسى به دناوی کۆمه لایه تی و فشاره پیکهاته ییه کانیش به شیکی دانه براوی قهیرانی توندوتیژی له ناو خانه واده ن:

ریسوا بوونه، بارگرانییه کی سۆزداریه، ئه مه خو ی له خویدا کیشه یه، به لام به داخه وه نابینری، ئیمه تهنھا ده مانه وه ی ریژهی ته لاقمان که م بیه وه، له کاتیکدا ئه مه به هیچ شیوه یه ک جوان نییه، رهنگه زۆر که س جیا ببنه وه به لام هاوړی باشن، په یوهندیان هه یه، هاوړی باشی یه کترن، ئامانجه هاو به شه کانیان، که ئاینده ی مندا له کانیانه، زۆر که شا وه تره، به لام ئه گه ر ئه مه رووبه رووی چالنج و ئالنگاری بیه وه و سالانیک هه ر یه ک به لایه کدا بروا، خو ی کیشه دروست ده کات» (دیمانه ی ژماره ۴۷. خانم ئینترامی، Pos 126).

ئهم گیرانه وه نیشان ده دا که گرینگیدان به کوالیتی په یوهندییه مرۆیه کان گه لی پتویسته، و ده بی پرۆسه کانی پشتیوانی و هۆشیار کردنه وه، ببنه هه لیکی راسته قینه بو باشتر کردنی ته ندروستی خیزان و که مکردنه وه ی توندوتیژی. به م پتیه مه سه له تهنھا که مکردنه وه ی ئاماری ته لاق نییه، به لکوو به رز کردنه وه ی ئاستی کوالیتی په یوهندی و لیکتیگه یشتن و هاودلی و قبوولکردنی به رپرسیاریتی و داواکاری لایه نه کانه که توندوتیژی به رامبه ر پیاوان که م ده کاته وه.

به گشتی ئه وه ی له لایه نه جیاوازه کانی ئهم ده یتا و تیۆریانه وه سه ره له ده دا ئه وه یه که تهنھا له ریگه ی پهروه ده ی قوول و ناساندنه وه ی رۆل و قبوولکردنی جیاوازییه کان و که مکردنه وه ی ناوه نیتکه ی کۆمه لایه تییه که ده توانین ریگری له توندوتیژی دژی پیاوان بکه ین. له م نیوه نده دا، به هیژ کردنی رۆلی ژنان (به تایبه ت دایکان) له پهروه ده و هۆشیاری و راپه راندنی زیره کانه ی رۆلی هاوسه ریتی، کاکلی ئهم گۆرانکارییه فرههنگییبه، وه ک تیۆرییه دیاره کانی بواری فیربوونی کۆمه لایه تی (بندورا، ۱۹۷۷)، وابه سته بوون (بالبی، ۱۹۶۹)، و به کۆمه لایه تیکردنی ئایینی و ئه خلاق (دورکیم، ۱۹۱۲) جه ختی له سه ر ده که نه وه هیچ ده سته که وتیکی به رده وام به بی راهینانی ئامانجدار و پهروه ده کردنی سۆزداری و کۆمه لایه تی به ده ست نایه ت.

پتویستی فرههنگسازی به به کارهینانی پتانسیله فرههنگییبه کان

له شیکردنه وه ی ریکاری فرههنگی « پتویستی فرههنگسازی به به کارهینانی پتانسیله فرههنگییبه کان» بو ریگریکردن له توندوتیژی دژی پیاوان، گفتوگو له گه ل به شداربووان به روونی رهه نده کانی ئهم پتویستییه ئاشکرا ده کات. ئهم گیرانه وه به ئامازه دان به گرینگیی به سستی کۆمه لایه تی - فرههنگی ده ست پیده کا، که بو هه ر گۆرانکارییه ک یان ریگریکردن له توندوتیژی

ئهم به سستی کومه لایه تی - فرههنگییه زور شتیکی بنه پرتیه:

«نه گهر بمانه هوئی کار له سهر مندالنازاری و کهسانی ترانس و خه ساره ته
کومه لایه تی بکه یین، سهره تا ده بی ئهم به سستی نه ناو کومه لگادا ساز بکه یین
که نه مه ش زور گرینگه» (دیمانه ی ژماره ۲۱. سابری، Pos 23).

له راستیدا به بی دروستکردنی زه مینه ی گوتاری و قبوولکراو، نه ک هر روانگه ی کومه لگا به رامبه ر
به دیارده کانی وه کوو توندوتیښی دژبی پیاوان ناگورئ، به لکوو ته نانه ت قسه کردن له سهریشی بی
نه نجام ده میتته وه. ئهم ئاراسته راسته وخو ده مانباته سهر چه مکه کانی (کرده وه ی په یوه نندیدار)
ی هابه رماسه وه ئو جینگایه ی که شه رعیه تی ههر چه شنه گورانکاریه کی کومه لایه تی له ریگه ی
کرده وه ی زمانی، لیک تیگه یشتن و هه موار کرده وه ی گریمان زه یینیه به کومه له کان به ده ست دیت
(هابرماس، کنش ارتباطی، ۱۹۸۴).

له دریځه ی هه مان نه ندیشه دا، به شداربوویه کی دیکه باس له وه ده کا که له پیناو فرههنگسازیدا
ده بی سهر له نوی بیر له دامه زراوه نه ریتی و ئایینیه کان بکه یینه وه:

«فرههنگسازي، له بری نوښت کردن له مزگه وته کان ده توانین بو
فرههنگسازي و گه شه پیدانی روشنبری سوود له مزگه وته کان وه برگرین و
ده بی بروشور دابه ش بکری، میدیای نیشتمانی له خزمه ت خه لکدا بی،
پتویسته هه موو مرقه کان کار بو ده روونیان بکه ن، نه گهر ده روونت باش
نه بی، ژیانیش ت باش نابی، بویه پتویسته هه ول بدین نه وه ی هه مانه
ته رخانه ی ده روونمانی بکه یین» (دیمانه ی ژماره ۶۷. نه مین په زایي، Pos 64).

لیره دا مزگه وت و میدیا، وه ک پتانسیلی ره سنی خو جییی، له جیاتی نه وه ی ته نها هه لگری
رولی نه ریتی خو یان بن، ده توانری وه ک ئامرازیکی کارا بو به ره وپیښبردنی ته ندروستی
ده روونی و به رز کرده وه ی ئاستی هو شیار و که مکړنه وه ی توندوتیښی به تاییه ت دژبی پیاوان
که لکیان لی وه برگیریت. ئهم بو چوونه زور به باشی له گه ل تیوری ئیلیا سهاره ت به “پروسه ی
به شارستانییه تبوون” یه ک ده گریته وه؛ چونکه به شارستانییه تبوون ته نها پیشکه وتنی مادی نییه،
به لکوو گورانی سهر چه شنه ده روونی و ره فتاریه کانی ژبانی روژانه و دروستکردنی هه ستیاری نوی
نه خلایق و ده روونییه (الیاس، فرایند تمدن). له م نیوه نده دا، فرههنگسازي کاتیک دیتته ئاراهه که
به گویره ی که سیکی دیمانه له گه لکراو، هه موو نه دمانی کومه لگا ته نانه ت دامه زراوه گه لی وه کوو
مزگه وت، چالا کانه بو به ره وپیښبردنی ته ندروستی ده روونی مرقف تییکو شن.

په هه نده کانی ئهم فرههنگسازیه کاتیک زیاتر به رجه سته ده بن که سهرنجمان پیر ژینیه
سهر کاریگه ریی ره فتاره په روه ده ییه کان و فه زای فرههنگی و راده ی باوه شگرته وه ی کومه لگا بو
نه زمونه نوی و جیاوازه کان. دیمانه له گه لکراو له یه کییک له قوولترین ره نگدانه وه ده روونییه کانی

ئەم بابەتەدا دەلی:

«به خواردنی چاک، به قسه‌ی خوش، به فیلمی باش، به کتیبی باش، به سینه‌مایه‌کی باش، به که‌شیکی باش، به فه‌زای سه‌وزی باش. ئیمه تهنه‌ها شتیک که ده‌یزانین که بو ئیمام حسین له سنگی خۆمان بده‌ین، به‌قوربانی ئیمام حسین بین. من ئیمام حسین و هه‌زرتی عه‌باسم خوش ده‌وت. به‌لام ته‌گه‌ر دوو که‌س ئا له‌ویدا به‌چه‌قۆ به‌کتر هه‌لدرن هه‌موو ماق ماق سه‌پریان ده‌که‌ن، به‌لام ته‌گه‌ر کورپک و کچیک به‌کتر له‌باوه‌ش بگرن ده‌لێن ئای رووی باوکت ره‌ش بی، باوکه‌گه‌واده‌که‌ی له‌کونیه‌. بوچی ئیمه پیمان وایه‌ خودا هه‌ر له‌گریانه، خودا له‌شای و خوشیدایه، کاتیک تو سه‌ما ده‌که‌ی، خودا له‌ویدا بوونی هه‌یه. هه‌موو ته‌مانه‌ ده‌گه‌رینه‌وه‌ بو سه‌رده‌می مندالیی من، هه‌موو تو ره‌یه‌یه‌ کانم. ئیستا هه‌موو ته‌و شتانه‌ی که ده‌لێم له‌ رووی تو ره‌یه‌یه‌ ده‌لێم، تیده‌گه‌ی؟! هه‌موو ته‌م قسانه‌ی که ده‌یکه‌م توو ره‌یه‌یه، به‌لام جوړپک ده‌لێم که ئارام خۆم ده‌ریخه‌م (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۷. ئەمین ره‌زایی، Pos 66).

ئەم گێڕانه‌وه‌ نیشان ده‌دا که چۆن ته‌سک کردنه‌وه‌ی پتانسیله‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌ کان له‌ ماته‌مگێران یان نه‌ریته‌ سنوورداره‌ کاندایه‌ بیه‌ته‌ هۆی ته‌وه‌ی توندوتیژی له‌ فۆرمه‌ جوړاو جوړه‌کانیدا به‌بی‌باهه‌خ ده‌ربکه‌وه‌ی و ته‌نانه‌ت پشتگوێ بخری، له‌ حالیکه‌دا په‌ره‌دان به‌ ته‌زموونه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌ ته‌رینی و باشه‌کان (له‌ خۆراکه‌وه‌ بگه‌ر هه‌تا ده‌گاته‌ فه‌زای سه‌وز، له‌ سینه‌ماوه‌ بو یاده‌وه‌ری به‌کۆمه‌ل) ده‌توانی بیه‌ته‌ هۆی گه‌ڕانه‌وه‌ی ئارامی و هاوسه‌نگی ده‌روونی و ته‌مه‌ش دواچار مه‌یلی ته‌نجامدانی توندوتیژی دژی گرووپه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ جیاوازه‌کانی وه‌ کوو پیاوان که‌م ده‌کاته‌وه‌.

هه‌ر وه‌ک تیۆری «پیکه‌اته‌دۆزی» ته‌نۆنی گیدی‌ن ده‌لی پتانسیله‌ پیکه‌اته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی وه‌ کوو مزگه‌وته‌کان یان سیسته‌می میدیایی، له‌ رووی دینامیزم و هی‌زی گۆرانکارییه‌وه‌ وابه‌سته به‌ کرده‌وه‌ و دووباره‌ بیرکردنه‌وه‌ی هه‌لسووراوانی کۆمه‌لایه‌تییه‌ (گیدنز، ساخت‌یابی، ۱۹۸۴). ئەم پتانسیله‌ کاتیک جیه‌جی ده‌بی که کۆمه‌لگا تیبکۆشی له‌ پینا‌و راهینان و به‌ره‌وپیشبردنی ته‌ندروستی فه‌ره‌ه‌نگی و ده‌روونی و ره‌فتاری هه‌ولێ به‌کاریان به‌هینیت. له‌ راستیدا بو ته‌وه‌ی بتوانین زه‌مینه‌ بو ئازادیی راده‌ربڕین له‌سه‌ر پرسه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ پیاوان دروست بکه‌ین و له‌قه‌زاوه‌تکردنی کلیشه‌یی دوور بکه‌وینه‌وه‌، پنیسته‌ له‌ ریگه‌ی دامه‌زراوه‌ ئایینییه‌کان و میدیا و په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ نافه‌رمیه‌یه‌ کانه‌وه‌ زه‌مینه‌سازیی فه‌ره‌ه‌نگی بو بکه‌ین؛ واته‌ هه‌مان ته‌و پرۆسه‌ی که دورکهایم له‌ شیکاریی فۆرمه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی ژبانی ئایینی، وه‌ک به‌ره‌مه‌پێانی به‌کۆمه‌لی شوناسه‌ نوێکان ناوی ده‌بات (دورکیم، ۱۹۱۲).

کاتیک دیمانه‌له‌گه‌لکراو باس له‌ ره‌گ و ریشه‌ی ئەم بابەتانه‌ له‌ «تافی مندالیم» دا ده‌کا و به‌ ئاشکرا

تووره یی خوی به وشه دهرده ږی، نه وه نیشان دهری که نه بوونی وتووژ و په روه رده کړدنې دروستی فرههنگی ده بیته هوۍ که له که بوونی هست و سوزه نه رینییه کان که له وانه یه سره بو توندوتیژی بکیشن. بویه دهنگی دیمانه له که لکراوان دهنگدانه وی خواستی جه ماوهری بو فرههنگسازیه که له نه زمونی ژیاو پیک هاتی، و بو به رزکړدنه وی ئاستی هوشیاری و باشرکړدنې میکانیزمه کانی په یوه ندیکردن و شکاندنی بڼه و تابوکان و دهسته به رکړدنې ئاسایشی دهروونی کومه لایه تی ده بی هم مو پتانسیله فرههنگیه کان به کار بهینین.

له چوارچیوهی تیوریدا ده توانین بلین که فرههنگسازۍ له ږگه ی به کارهینانی چالاکانه و پیشکه وتوانه ی پتانسیله کان، بنه رتیرین ږگای براوه - براوه بو خولقاندنی که شیکی نه خلاقیه که تیدا توندوتیژی به تایبهت دژې پیاوان ږگری لیده کړیت؛ فرههنگیک که نه که نهیا له سره بنه مای نه هیشتن و فریدانی نه ریت نییه، به لکوو سره له نوۍ نه ریت لیک ده داته وه و پیناسه ی ده کاته وه بو نه وه له خزمه تی گفتوگو و راهینان و دروستکړدنې که شیکی نه رینی و دهروونیک نه دروست بیت (هبرماس، ۱۹۸۴؛ الیاس، ۲۰۱۲؛ دورکیم، ۱۹۱۲؛ گیدنز، ۱۹۸۴).

هوشیارکړدنه وی پیاوان بو نه وهی له دوخی توندوتیژدا داوی یارمه تی بکه ن

له لیکدانه وهی ږولی هوشیارکړدنه وه که ستراتیژییه کی فرههنگی بو نه و پیاوانه ی که له به رامبه ر توندوتیژدا داوی یارمه تی ده که ن، گپړانه وهی به شدار بووان به روونی لایه نه شاره وه کان و چالنجه بنه رتیه کانی نه م پرسه ده خاته روو. له هم موو دیمانه کاند، نه م هسته هاو به شه هیه که له قوادنی توندوتیژی له لایه ن پیاوانه وه هیشتا له پیکهاته ی کومه لایه تی ئیراندا بڼه یه و تابویه کی به هیزه. وه که به روونی هاتووه:

«له قوادنی نه زمونی توندوتیژی له لایه ن پیاوانه وه بو پیاوان تابویه»

(دیمانه ی ژماره ۴۱. سه جاد موته ههری نه سه ب، Pos 30-33).

نه م گپړانه وه قوولای شاره وی به ربهسته فرههنگیه کان نیشان ده دا که هه تا نه و کاته ی پیاوان به بی ترس له قه زاوه تکران یان به دناوی کومه لایه تی نه توانن قسه له سره نه زمونه کانی خو یان بکه ن، سووړی توندوتیژی به رده وام ده بی و هیچ ږگه یه که بو وه رگرتنی یارمه تی نامینیت. هره وه ها تیوری بیرگر و لاکمان له باره ی به رسازی کومه لایه تی واقعییهت هه مان پرس ده خاته روو؛ واته نه و جیگایه ی که سازکړدنې کومه لایه تی مانا بالادهسته کان، چوارچیوهی زهینیی تاکه کان به جوړیک ږیک ده خا که دژایه تیکړدنې بڼه و تابوکان خوی ده بیته کاریکی شوړشگپړانه (برگر و لاکمان، ۱۹۶۶).

جه ختکړدنه وه له سره ږولی چالاکیه خوړسکه کان له توړه کومه لایه تییه کان و پیویستی فرههنگسازیی فراوانتر به ئامانجی کړدنه وهی نه م گری فرههنگیه له م گپړانه وهی خواره وه دا ده بینریت:

«پیش هه موو شتیک ده بی فه رهه نگسازى بکرى، ئیستا له فه زای مه جازیدا (تۆره کۆمه لایه تییه کان)، خه لکیکی زۆر له خۆوه باس له مافه کانى پیاوان ده کهن. به لام پيويسته کارى زیاتر له سه ر ئه مه بکرىت» (دیمانه ی ژماره ۷. جه لیلیان، Pos 48)،

و پاشان:

“ته نها ئه م فه رهه نگسازیه له قوتا بخانه کان یان تۆره کۆمه لایه تییه کانه که ده توانی کاریه گه ریه کی گه وره ی له سه ر مافه کانى پیاوان هه بیته” (دیمانه ی ژماره ۷. جه لیلیان، Pos 78).

ئهم گه یترانه وانه به روانگه ی تیۆری فیروبونى کۆمه لایه تی به هیزتر ده بن، که به ندورا جه خت له وه ده کاته وه که فیروبون له ڕێگه ی بینین و سه رچه شنه ه لگرتنه وه له که سانى دیکه وه، ته نانه ت له فه زای نافه رمى وه کوو تۆره کۆمه لایه تییه کانه، ده توانی بیته هۆی گۆرانکارى له روانگه و ره فتاره کانه و له گه ل ئه وه شدا ده توانی بۆ شه رعه تدان به ده ربړینى توندوتیژی و یارمه تیخوازی پیاوان له کۆمه لگادا هه ندی نۆرمى نوێ روون بکاته وه (باندورا، ۱۹۷۷). په یوه ندی نیوان بابه تیکى فره هه نگى و بابه تیکى پیکهاته یی و نه ریتى له گه یترانه وه یه کی دیکه دا به جوانی ره نگ ده داته وه:

«بۆته موزایه ده، بۆته بارمه گرتن. هه ر ئه وه نییه، برا گیان ئه م قوفله لا به ره، ئیمه به م قوفله نه ریتیه وه گرفتار بووین. له زانکۆ کانمان باس هه ر باسى هیلئى سووره» (دیمانه ی ژماره ۲۹ - سوهرابى، Pos 170).

ئهم ئه زموونه گوزارشت له ئاستیکى قوولتری توندوتیژی پیکهاته یی ده کا که نه ک ته نها له ژبانى رۆژانه و ژینگه ی خانه واده دا، به لکوو له دامه زراوه په روه رده ییه کانیشدا به رده وامه و به ربه سته فره هه نگیه کانى به رده م ده ربړینى ئازار و داواى یارمه تیکردن له لایه ن پیاوانه وه به رده وامن. به گویره ی پییر بۆردیو، ئه م جۆره پیکهاته په مزیه په لدا کوتاوه کانه (habitus) نه زمیکى په مزى کۆنه په رستانه دینه ئاراوه که ته نیا به وروژاندنى ئه زموونه نوێکان و په خنه ی به رده وام له پیکهاته کان ده توانین به سه ریاندا زال بین (بۆردیو، ۱۹۹۰).

له گه یترانه وه یه کی دیکه دا که له توخمى خه سارناسى - کۆمه لایه تییه، په یوه ندی نیوان هه ژاریی فره هه نگى و که مپوونه وه ی خه ساره ت و زیانه کۆمه لایه تییه کانى وه کوو مندالهاوسه رى زه ق بۆته وه:

“ئهم نه زانینه فره هه نگیه، ئه م هه ژارییه فره هه نگیه کاتیک ئاستى که م ده بیته وه، رێژه ی مندالهاوسه ریش به داویدا که م ده بیته وه” (دیمانه ی ژماره ۵۸. مه رزییه حسینی، Pos 213).

ئهم په یوه ندیه له گه ل سه رچه شن و مۆدێله تیۆرییه کانى گه شه ی مۆییدا یه ک ده گریته وه

(سن، ۱۹۹۹)، ټو جیگایه کی به توانا کردنی ناسیاری و په روه رده یی سهر تر له گورانکاری له ئاستی خوښگوزهرانیی کومه لایه تییه.

یه کی که له بهر به سته بڼه ږتییه کانی به رده م هوشیاری و یارمه تیخوازیی پیاوان ټو هیه که پیاوانی قوربانیی توندوتیژی ترسیان له چونییه تی قه زاوه تکر دنی کومه لگا هیه. که به روونی باس کراوه:

«قه زاوه ت، قه زاوه تکر دنی ټو هیه که توانای هیچ ت نییه، ناتوانی، نایکه ی،

که س هاو خه میان نییه، به گشتی ټو هیه دیارترین کی شه یه، ټو هیه که پیاوان

خوشیان ټو هیه یان گرتو ته ټو ستو. من ده بی ټو هیه کاره بکه م، ده بی ټو هیه له

کومه لگادا نه مینیت (دیمانه ی ژماره ۶۳. چاوپیکه و تنی گرووی له گه ل

هاولاتیانی ئاسایی، Pos 65).

ټو لیدوانه ټو هیه ده رده خا که هیشتا ناوه نتیکه ره گه زیتی و کلیشه ییه کان ږیگه به خو ئاشکرا کردن ناده ن و یه که م هه نگاو ټو ټو هیه ستراتیژییه پی شگیریه کان کاریگر بن، ټو هیه که ټو هیه قه زاوه تکر دنه ناوشیارانه نه مینیت و کومه لگا ټو قبولو لکر دنی خه ساره لگریی پیاوان رابهنریت. هه روه ها تیوریی ږولی کومه لایه تی (ایگلی و وود، ۲۰۱۲) ټاما ژ به هه مان پرس ده کا که چو ن دابه شبوونی ره گه زیتی ره فتاری پیاوان و ته نانه ت هه سته کانیشیان کو نتر ږل و سنووردار ده کات.

هه روه ها پرسی گورانی فهره ننگ و ږولی که لانی دامه زراوه سیاسی و میدیاییه کان وه لامیکه ټو قوولایی و پانتایی ټو هیه کی شه:

“پرسیاره که ت ده گه ږته وه ټو ټو هیه که چو ن گورانی فهره ننگی ده توانی

روو بدا، پیویسته ټو پرسیره له و چوارچنیه دا پیناسه بکه یه نه وه، له مه سه له ی

گورانی فهره ننگیدا ټو فاکته رانه ی که بوونیان هه یه ږولی گه شه ی سیاسی

زور به رچاوه. واته ئیستا ټو تیورییانه ی که له باسی گه شه ی فهره ننگیدان

جه خت له سهر ږولی بی به دیلی سیسته می حوکمرانی ده که نه وه که

به ږیوه به رایه تییه که لان و به رفراوانی کومه لگای له به رده سته، ټو وانه که به

جوړیک له جوړه کان ئاراسته ی میدیاکان ده که ن، ټو وانه ی ده یانه ه وی

به شیوه یه کی دیاریکراو کار له سهر می شکی بینه ر بکه ن، و به و پییه ی

که سیسته می سیاسی ږولی کی زور دیار ده گیري و هه تا ټو کاته شی که

ټیمه سیسته میکی سیاسی و امان له ئیراندا هه یه، زور قورسه چاکسازی

بکه ین، هه لبت له حاله تی فهره ننگیدا نابی بلین چاکسازی ده بی بلین

گورانکاری. ده بی بلین که فهره ننگ گه شه ناکا به لکوو گورانی به سهر دا

دی، ده بی شتی که له خو ت دابمالی و شتیکی دی که بکه یته جیگره وه ی

(دیمانه ی ژماره ۶۵. دکتور بوخارایی، Pos 85).

ئەم قسە پەنگدانەوێ روانگە ی گیدیئەسە کە باس لە پیکهاتە گەراییی دە کا، جیگایە ک کە گۆرانکاریی راستەقینە تەنیا بە دەستیوەردانی پیکهاتە کە لانه کان و پیناسە کردنەوێ سیاسەتە کۆمەلایەتییه کان مومکین دەبێت (گیدنز، ۱۹۸۴).

لە کۆتایییدا جەختکردنەوێ لەسەر پێویستی بەهێزکردنی پەرورده و راهیان و چاودێریکردنی کوران لە تەمەنیکی بچوو کەوێ بۆ ئەوێ نییه کە بێتە ئامرازی دووبارە کردنەوێ کلیشه گەلی وە کوو "پیاو دەبێ لێی بدریت"، بە لکوو بۆ ئەوێه کە کوران فیری ریزگرتن لە خۆیان و ئەویتی بن و یارمەتیخوازییان پێ عەیب نەبێت:

«پێویستە فەرھەنگسازی بکری. سوپاس بۆ خوا ئیستاشته کان کەمیک باشتەر بوون. ئەوان گرینگی زیاتر بە کوران دەدەن. ئیمە لە مندا لێیوێ لێیان دەداین، دەیانگوت پیاو دەبێ لێی بدریت» (دیمانە ی ژمارە ۸۸. محەمەد حسینی، 64 Pos).

ئەم رستە راستەوخۆ لە گەل تیوریی وابەستەیی بۆولبی و رۆلی یادەویرییه پەروردهییە سەرەتاییە کان لە بیچمگرتنی ئەزموونی توندوتیژییدا یە ک دەگریتهوێ (بالبی، ۱۹۸۸). لە کۆتایییدا، هۆشیاریی فەرھەنگی لە بواری توندوتیژی دژی پیاوان تەنیا پەوێندی بە بلاوکردنەوێ زانیاری نییه، بە لکوو لە بنەرەتوێ لە گۆرینی پیکهاتە زەینییه کان، شکاندنی تابۆکان، راهیانانی کۆمەلگا، دووبارە پیناسە کردنەوێ رۆلە جێندەرییه کان، رەخنە گرتن لە خووە نەرتییە کان و هاوکاریکردنی دامەزراوێ کە لانه کۆمەلایەتی و میدیاییه کاندە تسک دەبێتوێ. تەنیا گۆرانکارییه کی لەو شێوێ دەتوانی بەستینیک دا بین بکا کە پیاوان بەبێ ترس و شەرم و قەزاوێت بتوانن بەدوای یارمەتیدا بگەرین و سووری توندوتیژی بشکینن (برگر و لاکمان، ۱۹۶۶؛ بندورا، ۱۹۷۷؛ بورديو، ۱۹۹۰؛ گیدنز، ۱۹۸۴؛ ایگلی و وود، ۲۰۱۲؛ بالبی، ۱۹۸۸؛ سن، ۱۹۹۹).

قبوولکردنی شوناسی کۆمەلگە ی ئیل جی بی تی کیو

ئیمە کاتیک دەتوانین لە پرۆسەکانی پیشگیری لە توندوتیژی دژی پیاوان، بەتایبەت لە کۆمەلگە ی ئیل جی بی تی کیو بە قوولی تیبگەین کە دەنگی بەشداربووان لە گەل روانگە ی تیوریسییه نە ئیرانییه کان تیکەل بکەین؛ چونکە فرەیی وشە کلیلییه کانێ وە کوو «ناوینیکە»، «فشاری پیکهاتە یی»، «راهیان» و «میدیا» لە گیرانەوێ کاندە مانای فەرھەنگی و شوناسی و کۆمەلناسانیان ھە یە. لە سەرەتای گیرانەوێ کاندە، بنەرەتیتیرین بەرەستە کان دایک و باوک و خانەوادەن کە نە ک لەبەر بێ مەیلی، بە لکوو لەبەر ئەو ترسە قوول و چەسپاوێ کە لە ناوینیکە و بەدتیگە یشتن ھە یانە، مندا لێ کانیا ن لە راهیانانی شیوا ی سیکی و شوناسی بێبەش دە کەن:

«ئێستە بۆچی دایک و باوک لە تەمەنیکی بچوو کدا مندا لێ کانیا ن راناھینن؟»

به تاییه ده لّین، نه کا مندالّه که مان بېته هاوړه گه زخواز. ئیتر خه لک ده لّین
هاوړه گه زباز که ده سته واژه به کی ناشرین و قیزه ونه که وشه به کی زور زور
ناشرینه و به کاره ینانی له راده به ده ر قیزه ونه و له راستیدا بیریزیه کی گه وړه به
هه لّبت زور که س نازان و به هه ر حال وشه به کی زور خراپه (دیمانه ی ژماره
۸۴. شایان، Pos 4).

هه ر وه که مه له که محمه ده ی (۲۰۱۷) له لیکو لّینه وه کانیدا له سهر مانای (تربیت جنسی در
خانواده ایرانی «په روه رده کردنی سیکسی له بنه مالّی ئیرانی» دا) جه ختی کردووه ته وه، زور به ی
دایک و باوکان به هو ی ترس له ناو نه یتکه نان له مندالّه کانیان و به هو ی نه بوونی هو شیاری و
فشاری فهره نگیه وه، راهینان پشتگو ی ده خن یان ده شیوینن (به نقل از ملک محمدی، ۱۳۹۶،
ص ۷۴). هه مان رهوت له شیکردنه وه ی بارودوخی گشتی ئیرانی شدا دیاره؛ جیگاهه که که فشاره
نورماتیف و پیکهاته بیه کان کو مه لگا له ده رفه تی بیرکردنه وه و قبولکردن زهوت ده که ن:

باشه وه که پرسیارکی کو مه لّناسانه، نه گهر فشاره پیکهاته بیه کان له
سهر ئه م کو مه لگایه هه لّبگیرین، «نه گهر ئه م فشاره نورماتیف و پیکهاته بیه
له کو مه لگادا نه مینّ، له سهر خانه واده و له سهر دامه زراوه سیاسی و
په روه رده بیه کاند هه لّبگیرین، چی روو ده دات؟ نه گهر ئه م شوناسه له ته وای
کو مه لگادا قبول بکری چی روو ده دات؟» (دیمانه ی ژماره ۵۰. شایان، Pos
145).

پروسه ی کو تاییه ینان به توندوتیژی پیکهاته یی دژ به کو مه لگه ی ئیل جی بی تی کیو نه ته نیا
لیکه وته ی لابردي زوریک له بڼه و تابوکانه، به لکوو چوونه ناو سهرده می دووباره لیکدانه وه ی شوناس
و ناشتبوونه وه له گه ل جیاوازیه کان و تیپه رینی کو مه لگا به ره و قوناغی گه شه سهندنی فهره نگیه؛
وه که چون به شدار بوو دریره ی پی ده دا:

“نه گهر کو مه لگه ی ئیل جی بی تی کیو جی بکه وئ، لادانه سیکسیه کان
له ناو ده چن، نه و ده رگایانه ی که ده کرینه وه ده بنه هو ی شکاندن زوریک له
تابوکان، زور شت ده گوردی و ئیران ده بیه و لّتیکي زور پیشکه وتوو و به هیز”
(دیمانه ی ژماره ۵۰. شایان، Pos 150).

له م ئاسته دا به ره هه هاوتا ئیرانیه کانی فوکو واته غوه لامره زا زه کیانی ذکیانی، (۱۳۹۷) وپرای
نه وه ی پیداگری له سهر روانگه ی میژووی - ئایینی بو وته زا سیکسیه کان له ئیران ده کا، دووباره
لیکدانه وه ی ده سه لّات، زانین و جه سته به ږنګایه که ده زانئ که سختی جیاکاری سیکسی که م
ده کاته وه.

له لایه کی تره وه ته ندروستی جه سته یی و ده روونیش راسته وخو کاریگه ریی قبولکردنیان

لهسه ره؛ وه ک به شداربوو ده لئ:

«ئه گهر له ژێر چاودێریی کهسانی به راستی پسیپۆر و پسیپۆری بالا ئه نجام بدری، به لئ، زۆریک له کیشه جهستهیی و سیکسییه کان چاره سه ره ده بن، ئاستی ته ندروستیی دهروونی و جهستهیی کۆمه لگا به رز ده بیته وه، نه خوشییه گواستراوییه سیکسییه کانیش له سیفر نزیک ده بیته وه» (دیمانه ی ژماره ۵۰. شایان، Pos 156).

ئه نجامه کانی که ریمی و هاوکارانی (۲۰۱۶) له وتاری (روایت زیسته افراد همجنسگرا در ایران «گیرانه وه ژیاوه کانی کهسانی هاوهره گه زخواز له ئیران») جهخت له وه ده که نه وه که به دناوی کۆمه لایه تی و گو شه گیری به هو ی قبول نه کران، زه مینه ی زۆریک له خه ساره ت و زیانه دهروونی و جهسته ییه کانی کهسانی ئی ل جی بی تی کیون؛ و قبول کردنی خانه واده و کۆمه لگا، و ههروه ها زیادبوونی ئاستی هو شیاری و دهستی وه ردانی پسیپۆرانه، پشکیکی بهرچاوی له ته ندروستی و که مکردنه وه ی رهفتاره مه ترسیداره کان هه یه (کریمی و همکاران، ۱۳۹۵).

له گیرانه وه یه کی دیکه دا جهخت کردنه وه له سه ر راهینانی شیای دایک و باوک و بنه ماله ته نها پیوستیه کی دهروونی نیه، به لکوو پیوستیه کی کرده یی و پهروه ده ییشه:

«دیسان وه ک وتم راهینان گرینگه. راهینانی خانه واده کان و دایک و باوکان له بواری ئی ل جی بی تی کیو، جگه له وه ی که پرستیکی دهروونیه، ده توانی پرستیکی سیکسیش بی بویه ده بی کاری له سه ر بکری، خیزانه کان ده بی زۆر له سه ر یان هه ستیار بین بو ئه وه ی تی بگه ن که چی به چییه و چۆن ده بی رهفتار بکه ن و چی بلین و چی نه لین و چۆن کار دانه وه یان هه بی و چۆن پشتگیری خویان نیشان بدن، ههروه ها تی بگه ن که چۆن ئه م روانگه له ناو به ن» (دیمانه ی ژماره ۸۴. شایان، Pos 24).

ئه م روانگه به روونی رهنگدانه وه ی توێژینه وه کانی محهمه د ئیبراهیم گۆلباقیه (گلباقی، ۱۳۹۹)، که «بنه ماله» وه ک ناوه ندی فۆرمگرتنی روانگه ی قه زاوه تکارانه و یان پالپشتی له که مینه ره گه زیتیه کان ده ناسینی و جهخت له سه ر کردنه وه ی خولی هو شیار کردنه وه و راهینانی توانای په یوه ندیساز کردن ده کاته وه (گلباقی، ۱۳۹۹).

به لام رۆلی میدیا و تۆره کۆمه لایه تییه کان - وه ک سه رچاوه یه ک بو دووباره پیناسه کردنه وه ی نۆرمه کان و شکاندنی تابوکان - له توخمه شیکارییه کانی دیکه زه قتره:

«به لام میدیاکان زۆترین کاریگه رییان هه یه و پلاتفۆرمه کانی فه زای مه جازی (تۆره کۆمه لایه تییه کان) وه کوو تیلینگرام، مالمپر، کتیب و هتد، ده بی سه ره تا کار له سه ر تاک، خانه واده، کۆمه لگا، یاسا، بکه ن که دیاره بیگومان

ئه‌گه‌ر کۆمه‌لگا قبوڵ بکا و گرینگیه‌کی زۆر به‌م بابته‌ بدری، به‌ڵێ به‌ شیوه‌ی یاسایی هه‌موار ده‌بێته‌وه، ئه‌مانه‌ شتگه‌لیکی زۆر تابۆن» (دیمانه‌ی ژماره‌ 18. شایان، 28 Pos).

ئه‌م مانایه، له‌ شیکارییه‌کانی کافوسیدا دیاره‌ (1400 هه‌تاوی)، کافوسی که‌ توێژه‌ری میدیا و په‌یوه‌ندییه‌کانه‌ پێی وایه‌ ئامرازی نوێی میدیایی بزۆینه‌ری سه‌ره‌کی گۆڕینی نۆرمه‌ جێنده‌رییه‌کانه‌ - به‌تایبه‌ت بۆ نه‌وه‌ی می‌رمنداڵان - (کاووسی، 1400).

به‌ کورتی، تیکه‌ڵکردنی تیروانینی به‌شداربووان و روانگه‌ی توێژه‌رانی ئێرانی و نیوده‌وله‌تی ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که‌ فره‌هنگ، شوناس و قبوڵکردن پرۆسه‌یه‌کی زنجیره‌یه‌ که‌ پێویستی به‌ ده‌ستپوه‌ردانی هه‌مه‌لایه‌نه‌یه‌: دووباره‌ پێناسه‌کردنه‌وه‌ی رۆلی دایک و باوک، دامالینی نه‌زانیی پیکهاته‌یی، بیرکردنه‌وه‌ی دووباره‌ له‌ به‌رنامه‌ په‌روه‌رده‌یه‌کان، زیادکردنی ئاماده‌یی میدیا و پیشخستنی گوتاری ڕه‌خنه‌گرانه، ئه‌و ڕێگا بنه‌رته‌بیانه‌ن که‌ توندوتیژی دژی پیاوانی کۆمه‌لگه‌ی ئێڵ جی بی تی کیو که‌م ده‌که‌نه‌وه‌ و ئاستی ته‌ندروستی گشتی به‌ره‌و پیش ده‌بن. ئه‌م هاوته‌ربیه‌ی نیشان ده‌دا که‌ به‌ بێ بنێرکردنی ترس و ناوه‌نیتکه‌ و کاراکردنه‌وه‌ی پتانسیڵه‌ فره‌هنگی و په‌روه‌رده‌یی و میدیاییه‌ خۆجێیه‌کان، ده‌ربازبوون له‌ سووڕی توندوتیژی و هه‌لاواردن مومکین نابێت.

پێویستی ب‌لا‌و‌کردنه‌وه‌ی کتێب و بابته‌ی په‌یوه‌ندیدار

له‌ ده‌یه‌کانی ڕابردوودا پرسێ قبوڵکردنی شوناسی کۆمه‌لگه‌ی ئێڵ جی بی تی کیو و چۆنییه‌تی که‌مکردنه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان له‌م چوارچێوه‌دا بووه‌ته‌یه‌ کێک له‌ نیگه‌رانییه‌ گرینگه‌کانی بواری ته‌ندروستی ده‌روونی و کۆمه‌لناسی فره‌هنگی. فه‌زای فره‌هنگی ئێران به‌ هۆی نه‌ریت و نۆرم و به‌ها قووله‌کانییه‌وه، هه‌میشه‌ چالنج و ئالنگاریی قوولی خستۆته‌به‌ر ده‌م که‌سانی خاوه‌ن شوناس یان ئاراسته‌ی سی‌کسی جیاواز. له‌ گوتاری ب‌لا‌ده‌ستدا، مدارانه‌کردن و نه‌رمی نه‌نواندن له‌ گه‌ڵ ئه‌م جیاوازیانه‌ زۆر جار سه‌ره‌له‌دانی هه‌موو جو‌ره‌ توندوتیژییه‌کی ڕاسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆ دژی پیاوان له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئێڵ جی بی تی کیو لێ که‌وتوه‌ته‌وه؛ توندوتیژییه‌ک که‌ لێکه‌وته‌ی تاکه‌که‌سی و کۆمه‌لایه‌تی به‌رب‌لا‌وی هه‌یه، له‌ تاراندنی خاوه‌واده‌یه‌یه‌ بگه‌ر هه‌تا ده‌گاته‌خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونییه‌کان و بێه‌شکردن له‌ مافه‌ سه‌ره‌تاییه‌کان. له‌م نێوه‌نده‌دا، ڕێکاره‌ فره‌هنگییه‌کان بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی ئه‌م توندوتیژییه‌، پتر له‌ جارێ، پێویستیان به‌ تێرمانیکی قوول و ورده‌ ورده‌ هه‌یه؛ ڕێکارێک که‌ له‌بری نکۆلیکردن و سه‌رینه‌وه‌ جه‌خت له‌سه‌ر هۆشیارکردنه‌وه‌ و گفتوگۆی کراوه‌ و تێپه‌ڕین له‌ پیکهاته‌ نه‌ریتییه‌کان ده‌کاته‌وه. گێڕانه‌وه‌ی به‌شداربووانی ئه‌م لێکۆلینه‌وه‌ ده‌لاقه‌یه‌کی نوێی به‌ره‌و ڕووی کۆمه‌لگا کردووه‌ته‌وه، که‌ تیایدا ناسینی شوناس و سه‌ربه‌خۆبوونی فه‌زای فره‌هنگی و ڕۆشنییه‌ی له‌ دامه‌زراره‌ پ‌ا‌وا‌ن‌خوا‌زه‌کان و رۆلی ڕاهێنان و میدیای سه‌ربه‌خۆکان زه‌ق ده‌کاته‌وه. له‌ درێژه‌دا، شیکاری داتا‌کان له‌ ژێر گرهن‌د‌دی‌و‌ریدا، به‌ تیکه‌ڵکردنی گێڕانه‌وه‌ی دیمانه‌له‌گه‌ڵکراوان و

تیوړیبه زانستیبه کان، هم پیکاره جیبه جیکردنه تاوتووی ده کات.

خویندنه وه، بوونی میدیای باوه رپیکراو، کتیبی باوه رپیکراو، نه گهر په سهندیش نه کرابی گرینگ نیبه، چونکه وه زارهی تیرشاد نه و جوړه کتیبانه بلاو ده کاته وه، به لام ده بی نه و کتیبانه بنووسرین، له مالپه ره کانداه بفرؤشرین، و خه لک ده بی بخویننه وه و به رپوه بردنی وینیناری ئولاین و به شیوهی به شداریکردن و سازکردنی کونفرانس، و به رپوه بردنی کوږبهند، و نه جامدانی زور شتی دیکه، نه مانه هه مووی به ستینی راهینان بو نه و که سهند که بتوانی به کاریان بهینی، خوی ببیننه وه و خوی بناسی و بلیت ئو من تازه تیگه یستم نه مه منم، هم هه سته کی که من هه مه ناوه کی نه مه یه و به م شیوه یه و من نه مه و نه مه منم، نه ک که سیکی تر که کاکه فلان و فلان که سده یلین، نه ک که سیکی که ده رووناس ده یلی، نه ک که سیکی که ده روونیزشک ده یلی، به لکوو که سیکم که خوم ده یناسم و له مه تیگه و لئی دلنیا بیت. به دلنیا یبه وه ده بی هندی که س له ده ورو به ریان بن و رینمایان بکه ن و ریگیان پی پیشان بدن» (دیمانه ی ژماره ۸۴، Pos 22)

له م گیرانه وه دا، به ستینی پیکهاتنی شوناس و خوځوولکردن راسته وخو به ستراوه ته وه به ده ستر اگه یشتنیکي ئازادانه به سه رچاوه زانستی و نه زمونیبه کان. دیمانه له گه لکراو به روونی باس له وه ده کا که دوزینه وهی شوناسی تاکه که سی ته نیا له ریگه ی نه زمونی که سی و خویندنه وه و به شداریکردن له رووداوه به فراوانه کان و ده ستر اگه یشتن به بابته متمانه پیکراوه کان مهیسه ر ده بی و نه مه ش کوتایی ململانی ده روونی و ناروونی سه بارت به هه سته ده روونی و سیکسیبه کان دیاری ده کات. رولی میدیای سه ربه خو، نه و کتیبانه ی هه میشه ش موری ره زامه ندی حکومت یان داموده زگا فره میبه کانیان له سه ر نیبه، هه روه ها بوونی که سیکی یاوه و رپنیشاندر، ریگا بو نه و خوناسینه خوش و که رامهت و خو به گه وره زانین و خوراگریی کومه لایه تی به هیزتر ده کات (ملک محمدی، ۱۳۹۶؛ کریمی و همکاران، ۱۳۹۵). هم جوړه ئاراسته، جگه له که مکړدنه وهی ناوه نیتکه لپنان، و مدارا کردن کومه لگا له میکانیزمه کانی کوئترولکردن و سه پاندنی شوناس دوور ده خاته وه و هلی به شداری چالاکانه بو هر تاکیک له گفتوگو ده سته جه معی و رووداوه په روه رده یبه کانداه ده ر خسینیت (گلباقی، ۱۳۹۹).

له لایه کی دیکه وه، به شدار بوویه کی دیکه، ویرای جه ختکردنه وه له سه ر پیو یستی تیپه رین له هه زمونی دمه زراوه نه ریتیبه کان، به تایبهت دمه زراوه ی ئاین که سه رچاوه ی سه ره کی روو به روو بوونه وهی شوناسی سیکسی و جینده ریبه، روونی ده کاته وه:

«دمه وه ی نه مه بلیم، نابی ئاین زور تیوه بگلینری، ده بی ئاراسته یه کی عه قلانیمان هه بیت. رهنکه له جی خویدا یارمه تیده ری، به لام نابی وه ک

توخمیکي سهره کی له شیکردنه وه که دا جیگیر بکړیت. وانا به ږیرسیاریتی
بخهینه نه ستوی که داموده زگا ټاینیه کان، نابې ټاین تیکه لی مه سه له که
بکهین، با به رده نگی خوې هه بیت. نه گه ریش بیهه وئی هاوکاری بکا ده بی
نه و شته ی وا له میشکی ئیمه دا چه قی به ستوه له میشکمانی بسرپته وه،
بیکړینې، ده بی به رده نگی خوې هه بیت» (دیمانه ی ژماره ۶۵، دکتور
بوخاری، ۱۹۹۵)

له م شیکاریه دا باس له وه ده کړی که نه گه رچی دامه زراوه ی ټاین ده توانی بو تاقمیک
له کومه لگا یارمه تیده ر بی، به لام نابې وه ک میحوهر و توخمی سهره کی گورانی فره نگی
هه لېژدريت، به لکوو پیویسته فه زبا بو عه قلانیه تی ره خنه گرانه و گفتوگوی کراوه ی بهیلینه وه بو
نه وه ی به رده نگ بتوانی به بی ده ستیوه ردانی به ها هیمه نه داره کان شوناسی خویان پیناسه بکه ن
(ذکیانی، ۱۳۹۷؛ کاووسی، ۱۴۰۰).

ههروه ها له روانگی هابه رماس و فوکووه هم به کخستنی عه قلانیه ت و نازادی راده برین
و ههروه ها لوازیوونی پیکهاته بالادهسته کانی سهر کونترولکردن و شوناس به خشی، ههنگاویکه
به ره و کومه لگایه ک که ئاستیکی به رزتری رزگاری و قبوولکردنی جیوازییه کانی هه بیت (هبرماس،
۲۰۱۹؛ فوکو، ۱۹۷۸).

به کورتی شروقه ی نه و گیرانه وانه ی سهر وه ده ریده خا که تاکه ږنگای کاریگر و به رده وام
بو قبوولکردنی شوناسی کومه لگه ی ئیل جی بی تی کیو و که مکړدنه وه ی توندوتیژی دژې پیاوان
بریتییه له دروستکردنی به ستیني سهر به خوې فره نگی، په روه رده یی و میدیاییه که تاک ته وهره،
نازادیی گفتوگوکردن، ده ستر اگه یشتنی نازادانه به سهر چاوه کانی زانیاری، و هاوړپیه تی مړویانه
دهسته به ر ده کا و هه ر چه شنه سه پاندنی به ها و شوناسیک که له سهر بنه مای ټاین یان ده زگایه کی
ههیمه نه دار بی به چالنچی ده کیشیت (Herek, 2007; Bandura, 1977; Berger & Luckmann, 1966)
(۱۹۶۶) ږنگای گه یشتن به ئامانجیک کی له و شیوه یه پیویستی به هاوا هه نگییه کی چالاکانه له نیوان
دامه زراوه په روه رده ییه کان و میدیای سهر به خو و گروپه دا کوکیکاره جه ماوهریه کان و ههروه ها
پیداچوونه وه به گیرانه وه نه ریتییه باوه کانه بو نه وه ی هه ر تاکیک به بی ترس له تارینان بتوانی به
ئارامیی دهروونی و پشتبهستن به عه قلانیه ت و دیالوگ، شوناسی خوې بناسی و کومه لگا به ره و
تهندروستییه کی زیاتری دهروونی و نه خلاقی ببات.

پیویستی ږینکیدان به میدیا و حکومت وه ک توخمگه لیک که خه ساروت و زیان که م ده که نه وه

له پروسه ی لیکدانه وه ی ږکاره سیاسیه کانی ږنګریکړدن له توندوتیژی دژې پیاوان، ږولی
دامه زراوه ی حکومت و ږاگه یاندنه کان که توخمه بنه رته ییه کانی پیکهاته ی کومه لگان شتیکی

حاشا هه‌لنه‌گره. میدیا و هونه‌ر به کاریگه‌رییه به‌رفراوانه‌کانیان و توانای ئاراسته‌کردنی رای‌گشتی، ده‌توان به‌ها و نۆرم و روانگه‌ی سه‌بارت به‌په‌یوه‌ندییه سی‌کسی و جینه‌رییه‌کان و هه‌روه‌ها تیروانیی خه‌لک بۆ توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌پیاوان به‌شیوه‌ی به‌ره‌تی بگۆرن. له‌م زه‌مینه‌دا، جه‌خت‌کردنه‌وه‌ی له‌سه‌ر پلاندانانی ئامانجدار له‌بواری هونه‌ر و میدیا و به‌رپوه‌بردنی زیره‌کانه‌یان بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی خه‌سارت و زیانه‌کان، ته‌نها پیشنیاریکی ساده‌ی جیه‌جیکردن نییه، به‌لکوو ستراتیژییه‌کی ریشه‌یه‌یه بۆ گۆرینی قوولی روانگه و فره‌هنگی کۆمه‌لگا. وه‌ک به‌کیک له‌به‌شداربووان پروونی کرده‌وه:

«من ده‌لیم حکوومه‌ت و را‌گه‌یاندن توخمه‌ سه‌ره‌کییه‌که‌ن. هونه‌ر توخمه سه‌ره‌کییه‌که‌یه. ده‌بی پلانی بۆ دابنری و به‌رپوه‌به‌ری و کاری له‌سه‌ر بکریت. ئەمه‌ دۆخه‌که‌ که‌میک ده‌گۆریت» (دیمانه‌ی ژماره 65. دکتۆر بوخارایی، Pos 95).

ئهم جه‌خت‌کردنه‌وه‌ی له‌سه‌ر گرینگیی بالاده‌ستی میدیا و هونه‌ر وه‌ک به‌ره‌ت‌ترین توخمه‌کانی به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی توندوتیژی، به‌ره‌و ئه‌و ده‌لاله‌ته‌ کلیلیانه‌ ده‌با که‌ قوتابخانه‌ ئه‌کادیمییه‌ هاوچه‌رخه‌کانیش جه‌ختیان له‌سه‌ر ده‌که‌نه‌وه. بۆ نمونه‌ تپۆری پیکهاته‌دۆزی گیدنز (1984) جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ سیسته‌مه‌ کۆمه‌لایه‌تی و فره‌هنگیه‌کان، وابه‌سته‌ی هیزه‌ پیکهاته‌یه‌یه کاریگه‌ره‌کانی وه‌کوو دامه‌زراوه‌ ده‌وله‌تی و میدیاییه‌کان و بۆ ئه‌وه‌ی ره‌فتاره‌ کۆمه‌لایه‌تیانه‌ گۆرانیان به‌سه‌ر بی‌پۆسته‌ ئهم پیکهاته‌انه‌ گۆرانکاریان به‌سه‌ر بیت (گیدنز، 1389).

له‌ لایه‌کی دیکه‌وه، به‌گویره‌ی تپۆری وه‌رگرتنی چالاک و کۆدکردنه‌وه‌ی میدیایی (هال، 1980)، به‌رده‌نگ پاسیف نییه‌ به‌لکوو به‌شداره‌ و به‌پیی پاشخانی فره‌هنگیه‌کانی خو‌ی مانای په‌یامه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ توندوتیژی دژی پیاوان به‌ره‌م ده‌هێنه‌وه؛ هه‌ر بۆیه‌ ئه‌گه‌ر به‌رپوه‌به‌رایه‌تی میدیا و هونه‌ر پلانی بۆ دابنری، ده‌توانین کۆدیکێ نو‌ی بۆ ئه‌زموونی ژیاوی توندوتیژی دروست بکه‌ین و روانگه‌ی گشتی به‌رامبه‌ر به‌ دیارده‌ی توندوتیژی دژی پیاوان بگۆرین (هال، 1980).

له‌ چوارچێوه‌ی شیکاری زه‌مینه‌ییدا، توخمه‌کانی ده‌سه‌لاتی دامه‌زراوه‌یی - که‌ میدیا و هونه‌ر به‌کیک له‌ ده‌رکه‌وته‌ دیاره‌کانیه‌تی - کاتی‌ک ده‌توانن گێرانه‌وه‌ فره‌هنگیه‌ بالاده‌سته‌کان به‌ره‌و قبوولکردن، ده‌ستیشانکردن و هه‌ستیارکردن کۆمه‌لایه‌تی ئاراسته‌ بکه‌ن که‌ تاکه‌کانی ناو کۆمه‌لگا هان بدرین که‌ سه‌ر له‌ نو‌ی به‌ ره‌فتاره‌کانیاندا بچنه‌وه‌ و رۆله‌ ره‌گه‌زییه‌ نو‌یکان قبوول بکه‌ن. بێگومان روانگه‌یه‌کی له‌م جو‌ره‌ پێویستی به‌ پلاندانانی ناو‌خو‌یی و به‌رپوه‌بردنی هۆشیارانه‌ و هه‌ولێ به‌رده‌وامی دامه‌زراوه‌یه‌یه، بۆ ئه‌وه‌ی میدیاکان واز له‌ دووباره‌کردنه‌وه‌ی کلیشه‌ جینه‌رییه‌کان و پشت‌گو‌ی‌خستنی توندوتیژی دژی گرووپه‌ که‌متر دیاره‌کان به‌ئین و بتوانن به‌ستینیک بۆ گفتو‌گو‌ی کۆمه‌لایه‌تی و هه‌ستیارکردنی گشتی دابین بکه‌ن.

له‌ کۆتاییدا، دروستکردنی جیاوازییه‌کی مانادار له‌ که‌مکردنه‌وه‌ی خه‌سارت و زیانه‌ جینه‌رییه‌کان

وه‌ری ده‌یه‌م: ستراتیژی و پیکاره‌کانی پ‌گیرکردن و که‌مکردنه‌وه‌ی توندوتیژی دژی ره‌گه‌زی نیر | ۱۲۰۳

و به‌تایب‌ه‌ت توندوتیژی دژی پیاوان، کاتی‌ک موم‌کینه که‌حوکم‌رانیی که‌لان و سیاسه‌تدانانی ورد له‌ بواری میدیا و هونه‌ردا له‌گه‌ل تیگه‌یشتنی دروست له‌ میکانیزمه‌ کومه‌لایه‌تی - فره‌ه‌نگیه‌کانی کومه‌ل‌گادا تیکه‌ه‌ل‌کیش بکری و ده‌رفه‌تیک بیته‌ئاراهه‌ که‌ پرس‌ی تایبه‌تی توندوتیژی بییته‌ خه‌میکی گشتی و ئه‌خلاق‌ی و نه‌ته‌وه‌یی. ئه‌مه‌ ئه‌و خاله‌یه‌ که‌ له‌ گیرانه‌وه‌ی به‌شداربووی ئه‌م تو‌یژینه‌وه‌دا دیاره‌:

«من ده‌لیم‌ حکوومه‌ت و راگه‌یاندن توخمه‌سه‌ره‌کییه‌که‌ن. هونه‌ر توخمه‌سه‌ره‌کییه‌که‌یه. ده‌بی‌ پلانی بو‌داب‌نری و به‌ری‌وه‌بری و کاری له‌سه‌ر بکری‌ت. ئه‌مه‌ دو‌خه‌که‌ که‌می‌ک ده‌گور‌یت» (دیمانه‌ی ژماره‌ ۶۵. دکتور بوخارایی، ۹۵ Pos).

وهرزی کوتایی

کۆبهندی و پوختهی توئینهوه

دووباره خویندنه وهی توندوتیژی له ژیر سیبهری بیدهنگی پیکهاته یی، بوشایی دامه زراوه یی و نه بوونی گوتاری داگوکیکارانه

ئهم لیکۆلینه وه به ناو نیشانی «توندوتیژی دژی ره گه زی نیر له کۆمه لگای ئیرانیدا: لیکدانه وهی فۆرمه کانی توندوتیژی به جه ختکردنه وه له سه ر ته وه ری ره گه زیتی و سیکسی» ئه نجام دراوه، هه ولکی بویرانه و پیکهاته به زینه بو ئه وه ی یه کیک له پشتگوپخراوترین و هه ستیارترین بواره کانی توپژینه وه ی کۆمه لایه تی له ئیران بورووژنیت. ئهم توپژینه وه به ده ستپیکردنی ئه و گریمانه به ره تییه ی که توندوتیژی دیارده یه کی مرویی و ئه و په ره گه زیتییه، ئه زموونه ژیاوه کانی ئه و پیاوانه تاوتووی ده کا که له ژیر سیبهری کلیشه فه ره هه نگییه کان و نۆرمه بالاده سه ته کانی پیاوسالاری، بوونه ته قوربانیی فۆرمه شاراو و ئاشکرا کانی توندوتیژی، به لام ده نگیان که متر بیستراوه و ئازاره کانیا ن که متر به فه رمی ناسینراوه. ئهم لیکۆلینه وه ته نیا راپۆرتیک له سه ر خه ساره ت و زیانیکی کۆمه لایه تی نییه؛ به لکوو بانگه یشتیکه بو بیرکردنه وه له چه مکه به ره تییه کانی وه کوو ده سه لات و ره گه زیتی و قوربانیبوون و دادپه روه ری، و هه نگاویکه به ره و ته واوکردنی پارێلی ناته واوی ناسینی توندوتیژی له کۆمه لگه ی ئیراندا.

یه کیک له گرینگترین ئه نجامه کانی ئهم توپژینه وه بریتییه له تیشک خستنه سه ر ئه و راستیه ی که توندوتیژی دژی پیاوان ته نیا ئه نجامی «نه بوونی گوتاری پشتیوانی» نییه، به لکوو ده ره نجامی

تيكەلەيەكى ئالۋز لە بېدەنگىي پېكھاتەيى و ياسايى، لاوازيى پشتيوانىي دامەزراوہيى، كليشه فرھەنگىيەكان و ناتەواويى يان نەبوونى شەفافىيەت لە سىستەمى ئامارى و تويزينه‌وہيى ئيرانە. بە ھۆى ئەوہى لە سىستەمى ياسايدا ھەموو جۆرەكانى توندوتيزيى دەروونى و سۆزدارى و ئابوورى و ... بە شيوہەيەكى پېكھاتەيى و فرەچين پېناسە نەكران و بە تاوان نازانرين توندوتيزى دژ بە پياوان بەرھەم دەھينرېتەوہ و ئەمەش خۆى لە خۆيدا رەگى زۆريک لە نادادپەرەرييەكانە و سوورى توندوتيزى لە ئاستى كەلندا بەرھەم دەھينرېتەوہ.

ئەم ليكۆلينەوہ، ماوہرايى بوارى خانەوادە و پەيوەندىي ژن و ميڤردى، سوورەكانى توندوتيزى لە كۆمەليەك بەستيندا وەكوو خيزان، قوتابخانە، پادگانى سەربازى، ژينگەي كاري و ئابوورى، پەيوەندىي ياسايى و تەنانەت فەزايى ميديايى و تۆرە كۆمەلايەتبيەكان تاوتويى كردووە، و دەريخستووە كە توندوتيزى دژى پياوان و كوران تەنيا لە توندوتيزيى نيوان ھاوسەرەكان يان لە ناو خيزاندا سنووردار نابيتەوہ، بەلكوو بە دريژايى ژيانيان بە شيوہى جۆراوجۆر بەئەزموون دەكرى و بەرھەم دەھينرېتەوہ.

ئەم ليكۆلينەوہ دەريدەخا كە توندوتيزى دژى پياوان تەنھا لە ناو پېكھاتەيى خيزاندا دروست نابى، بەلكوو لە ژينگە پەرورەدەيى و سەربازى و پيشەبيەكانيشدا بەردەوامە. سوورى توندوتيزى لە ئەزموونە سەرەتاييەكانى تافى مندااليەوہ دەست پيڤدەكات - كە دەتوانى سزاي جەستەيى يان سووكايەتى پيكردن لەلايەن دايك و باوك يان مامۆستايانەوہ لە خۆ بگريت - و بە شيوہى جۆراوجۆر سالاھەي سالى بەرھەم دەھينرېتەوہ: قوتاببيەكى كور لەوانەيە لە قوتابخانەدا بەھۆى ئەو رەفتارانەي كە لەگەل نۆرمەكانى پياوہتيدا ناگونجى رووبەرۆوى تاراندين يان ھەلاواردن ببيتەوہ؛ لە تەمەنى نەوجەوانى و جەوانيدا، ئەزموونى خولى سەربازى و ژيان لە ژينگە سەربازيەكاندا ھەنديك جار تيكەل بە سىستەمى فرماندەيى پياوانخوازنە و توندوتيزيى پېكھاتەيى، كە خۆى سەرچەشنىكى خراپى رېكخستنى پەيوەنديەكانى دەسەلات لە داھاتوودا دروست دەكات. ھەرۆھەلا لە ژينگەي كاري و ئابووریدا، فشار بۆ سەلماندنى ھەيمەنە، سەرکوتکردنى ھەستەكان، يان تەحەمولکردنى نادادپەرەري، پياوان بەرورۆوى توندوتيزيى بەردەوام و پشتگويتخرا دەكات. ئەم سوورى توندوتيزيە لە تەمەنى پيوريدا دەگاتە ئەوپەرى خۆى كاتيەك كە زۆريك لە پياوان دواى لەدەستدانى دەسەلاتى ئابوورى يان كشانەوہ لەرۆلى چالاكى كۆمەلايەتى رووبەرۆوى فۆرمى شاراوہ يان ئاشكرای تاراندين، سووكايەتى پيكردن، گۆشەگيرى و تەنانەت توندوتيزيى ئابوورى يان سۆزدارى (لە ناو بنەمالە يان كۆمەلگا) دەبنەوہ. بۆيە ليكۆلينەوہكان دەريدەخەن كە سوورى توندوتيزى تەنيا لە قۇناغيكى دياريكراي ژياندا سنووردار نابيتەوہ، بەلكوو بە شيوہى جۆراوجۆر بە دريژايى تەمەن و لە تافى مندااليەوہ ھەتا تەمەنى پيرى بەرھەم دەھينرېتەوہ و بۆ شكاندنى ئەم زنجيرە پتيويستمان بە دەستپەرەدانى نيوان زانستى و فرەئاستە.

بە جەختکردنەوہ لەسەر چەمكى "سوورى توندوتيزى" ئەم ليكۆلينەوہ نیشان دەدا كە ئەزموونى

توندوتیژی پیاوان له پڕۆسهیه کی بهردهوامدا له تافی منداڵیهوه و له ژینگه کانی وه کوو خانهواده، کوتابخانه (سزا، تاراندن، جیاکاری)، ژینگه خولی سهربازی، کار و ژینگه ی پیشه یی و تهانهت تووژه کۆمه لایهتیه کانیشدا بهرهم دههێنرێتهوه. ئەم توندوتیژییه دهتوانی له تهمه نی پیریدا له قالبی گۆشه گیری یان تاراندنی خانهواده یی - کۆمه لایهتیدا خووی دهربخا و زۆربه ی ئەوانه ی له سوووری توندوتیژیدا پهروه ده بوون، له تهمه نی گهوره سالی دا تووشی دووباره بهرهمهاتهوه یان دهبرینی توندوتیژی ش بهن.

گرینگترین دهستکهرتی ئەم لیکۆلینهوه بنیاتنانی «توندوتیژی دژ ی په گهزی نیر» وه ک «پرسیکی کۆمه لایهتی» یه. وه ک له وهرزی یه کهمدا ئاماژه ی پیکراوه، خودی «ناپرس بوونی پرس» گهوره ترین بهربهسته بهردهم تیگه یشتن و ههنگاوانه. کۆمه لگایه ک که هه می شه پیاوان وه ک بکه ری بهه یز و بالاده ست وینا ده کا و خهساره لگه ی به شتیکی ژنانه دهزانی، له تیگه یشتن و قبوولکردنی پیاوان وه ک قوربانی، ده په شوکی و له رووی پیکهاته ییه وه ده شه مزیت. ئەم تووژینهوه ده ریده خا که په شوکاوی و شه مزان بهرهمه ی تیگه لکراوی چهند فاکته ری ئالۆزه:

۱. **هه ژموونی پیاوه تی نه ریتی:** ئەو فشاره فهره نه گییانه ی که به سه ر پیاواندا ده سه پینری بو ئەوه ی ههسته کانیا ن سه رکوت بکه ن و ده سه لاتی هه می شه ییا ن نیشان به دن و نکۆلیکردن له لاوازی خویان بکه ن، وای له پیاوان کردووه که له بهرام بهر توندوتیژی خهساره لگه تر بن و له هه مان کاتدا که متر توانای ده برینی ئەژموونی توندوتیژییا ن هه بی ت. ترس له ناوه نی ته کی «خویری» یان «ناپیاو» بیده نگیه کی لاوازه ری لای ده که وێنه وه که خووی به ستی نی ک بو دووباره بهرهمه نه یانه وه ی توندوتیژی خو ش ده کات.

۲. **ترس له سوژه بوون و ناوه نی ته که لی نران به هو ی پیگه ی نزمه وه:** یه کی ک له بهربهسته جدیه کانی بهردهم بیستنی دهنگی پیاوانی قوربانیی توندوتیژی، ده گه رێته وه بو «ترس له سوژه بوون و ناوه نی ته که لی نران به هو ی پیگه ی نزمه وه» یه. زۆری ک له پیاوان، ته نانه ت کاتی ک ده بنه قوربانیی که توندوتیژی شاراو یان ئاشکرا، له ترسی ئەوه ی به لاواز، خویری، یان نامه ردی تو مه تبار نه کری ن، ئاماده نی ن رهنج و ئەژموونه کانیا ن ده برین. ئەم ترسه به شیک له هه مان هه ژموونی پیاوه تی نه ریتییه که ره گ و ریشه ی له سه رتاسه ری کۆمه لگادا دا کوتا وه و هه ر چه شه نه ده برینی خهساره لگه ی یان ئیش و ئازار به نیشانه ی شکسته یینان له جیه جیکردنی رۆ له چاوه روانکرا وه کان ده زانی ت. له فهره هنگی بالاده ستدا پیاوان وه ک بهه یز و سه ربه خو و نه دۆرا و وینا ده کری ن و هه ر لادانی ک له م وینا کلیشه ییه به «بی بوخار و بی ده سه لاتی»، «لاواز» یان ته نانه ت «ناپیاو» ناو ده ده کری ت. ئەم جو ره فشارانه ده بی ته هو ی ئەوه ی که زۆری ک له پیاوان ته نانه ت دا وای پشتی وانی نه که ن یان ئازاره کانیا ن به شتیکی که سی و ریسوا که ر بزانن. ترسی قوول له ناوه نی ته که لی نران نه ک هه ر ره هه نده کانی قوربانی بوون ده شار یته وه، به لکوو سوو ری بیده نگی و پاسیقیه ت بهرهم ده هێنرێته وه و به شیوه ی کرده یی قوربانییه کان ده خاته دۆخیکی ژێرده سه ته وه که توانای گۆرانکاریان

نییه. بویه یه کیک له گرینگترین چالنجه کانی بهردهم سیاسه تدانهران و یاریده ده رانی کومه لایه تی و سیستمه پشتیوانییه کان ئه وه یه که بو پیاوانی قوربانیی توندوتیژی فهزایه کی سه لامهت دابین بکن بو ئه وه ی به بی ترس له وه ی که بینه سووژه و ناونا توره یان لی بری یان قه زاوهت بکرین بتوانن ئه زموونه کانیا ن بگپرنه وه و ریگایه ک بو وه رگرتنی پشتیوانی و زرگار بوون له سووری توندوتیژی بدوژنه وه

۳. کاریگه ریه نه خوازاوه کانی گوتاری فیمنیستی میدیایی و هه ژموونی گوتاری تاک

ره هه ندی: سه ره رای رۆلی سه ره کیی فیمنیزم له ئاشکرا کردنی ستهم له دژی ژنان، هه ندیک له ریبازه توندرووه میدیایی و چه سپاوه کان، به دارشتنی گوتاریکی دۆگماتیک و زالبوون به سه ر سیستمه کانی هه وال و لیکۆلینه وه و دارشتنی سیاسه تد، توندوتیژی ده که نه پرسیکی ژنانه و پیاوان وه ک تاوانبار نیشان ده دن، له هه مان کاتدا ئه و پیاو و کورانه ی که ده بینه قوربانیی توندوتیژی، به تایبهت له فهزای گشتی و کار و سه ربازی و ته نانهت له په یوه ندیییه خانه واده ییه کانیشدا پشتگوێ ده خه ن یان ئاوری لی ناده نه وه. ئه م هه ژموونه گوتارییه ده بیته هۆی ئه وه ی که توندوتیژی دژ به «شوناسی زال و ناژنانه» (له وانهش پیاوان و گرووپ و شوناسه کانی دیکه ی ره گه زیتی و سیکیسی) له میدیا و سیاسه تدانه ریدا پشتگوێ بخری و دهنگی ئه م قوربانیا نه که متر بیستریّت.

ره هه ندیکی دیکه ی پشتگوێخراو له شیکردنه وه ی پرسی توندوتیژیی دژی پیاوان رۆلی سیستمی میدیایی فیمنیستییه که به شیوه یه کی هه ژموونا نه توندوتیژی نیشان ده داته وه. به شیکه بهرچاوی به ره هه مه میدیاییه کان، چ له ریگه ی ئاژانسه کانی هه وال، زنجیره دراما، یان شیکارییه کومه لایه تی/ سیاسییه کان، به زیاتر سه رنجیا ن له سه ر توندوتیژی دژی ژنان بووه و پیاویان وه ک ئه نجامده ری توندوتیژی زه ق کردۆته وه، فهزای گوتارییا ن به شیوه یه ک له قالب داوه که قوربانیبوونی پیاو یان پروودانی توندوتیژی دژی ئه وان ناسروشتی یان ته نانهت ناراسته قینه ده ربکه ویت. ئه م هه ژموونه میدیاییه، به درپژه دان به لیکدانه وه فیمنیستییه توندرووه کان و بالاده ستیا ن به سه ر هه وال و لیکۆلینه وه و ته نانهت سیاسه تدانانه کومه لایه تییه کانیشدا، نه ک هه ر ده رفه تی بینین و بیستنی ئه زموونی پیاوانی قوربانیی که م کردووه ته وه، به لکوو بووه ته هۆی ئه وه ی که هه ر ئاوردانه وه یه ک له توندوتیژی دژی پیاوان به هه ولێک بو تیکدانی مافه کانی ژنان یان هه یچۆکه کردنی نازاره کانی ژنان هه ژمار بکریّت. که شیکه له م جوژه به شیوه یه کی کاریگه ر قوربانیا نی پیاوی په راویز خستووه و جوړیک له کوپربوونی کومه لایه تی به رامبه ر به واقیعی توندوتیژیی جێنده ری دژی پیاوان به دی هینا وه. راستکردنه وه ی ئه م هه ژموونییه و هاوسه نگکردنی گپرا نه وه ی میدیایی یه کیک له و ژیرخانه یه که گوتاری پشتیوانی دروست ده ک و شیوازی سیاسه تدانانیش ده گوړیت.

۴. لاوازی و هه لاواردنی پیکهاته یی و یاسایی: سیستمی یاسایی و دادوه ری و هه ره وه ها

دامه زراوه پالپشتییه کان، زیاتر بو وه لامدانه وه ی توندوتیژی دژی ژنان دارپژراون و کاتیک رووبه رووی پیاوانی قوربانیه بینه وه، تووشی سه رلیشیواوی و بيمتمانیه یی ده بن و هه ندیک جاریش لاگیری

ده‌نوینن. له زۆر بواردا، له‌وانه‌ش یاساکانی په‌یوه‌ست به‌ هاوسه‌رگیری، ته‌لاق، بری ماره‌یی، سه‌ره‌رشتیکردن و مو‌لک و ما‌لی هاوبه‌ش، پیاوان پشتیان له ژێر فشاری تاکلایه‌نه‌دا ده‌چه‌میته‌وه؛ به‌ جو‌رێک که‌ سیسته‌می نه‌ریتی و مو‌دی‌رن به‌ شیوه‌یه‌کی پارادۆکسیکال توندوتیژی پیکهاته‌یی و جیاکاری یاسایی دژی په‌گه‌زی نێر به‌ره‌م ده‌هی‌تته‌وه. زیندانی‌کرانی پیاوان به‌هۆی ماره‌یی و نایه‌کسانی له‌ ده‌رفه‌ته‌ یاساییه‌کان هه‌موو لایه‌نه‌کانی ئه‌م دۆخه‌ن. سیسته‌می یاسایی ئیستای ئێران له‌ بواره‌کانی هاوسه‌رگیری، ته‌لاق و ماره‌ییدا پیکهاته‌یه‌کی جیاکارانه‌ی زۆر قوولی دژی به‌ پیاوان هه‌یه. زۆرێک له‌ یاسا په‌یوه‌ندیده‌ره‌کان بۆ نموونه له‌و حا‌له‌تانه‌ی که‌ ژن داوا‌ی ته‌لاق ده‌کا، یان ئه‌وه‌ی که‌ پیاو له‌ هه‌ر کاتی‌کدا و له‌ هه‌ر بارودۆخیکی داراییدا ده‌بی ماره‌یی ژن بدا، یان ئاسته‌نگه‌کانی به‌ر ده‌م سه‌ره‌رشتیکردنی مندا‌لان، هه‌موو ئه‌مانه‌ نه‌ک ته‌نها پیاوان ده‌خه‌نه‌ دۆخیکی مه‌ترسیده‌ره‌وه، به‌لکوو له‌ هه‌مه‌یه‌ر به‌ده‌که‌لکی پیکهاته‌یی و بوونه‌ قوربانیی سوو‌ری توندوتیژی ئابووری و یاسایی خه‌ساره‌لگریان ده‌کات. زیندانی‌مانی ماره‌یی هێما‌یه‌کی روونی ئه‌م نادادپه‌روه‌رییه‌: ئه‌و پیاوانه‌ی که‌ به‌هۆی نه‌توانینی پێدانی ماره‌یی به‌ ژن، ته‌نانه‌ت له‌ کاتی قه‌یرانی ئابووریشدا، سزای زیندانیان به‌سه‌رده‌ ده‌سه‌پین‌ری و له‌ مافی کۆمه‌لایه‌تی بێبه‌ش ده‌کرین؛ دۆخی‌ک که‌ خۆی مافه‌کانی مرۆف و خانه‌واده‌ پێشیل ده‌کا و کاریگه‌ریی وێرانکه‌ری له‌سه‌ر ته‌ندروستی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی خێزانه‌کان هه‌یه. ئه‌م یاسا تاکلایه‌نانه‌ و نه‌بوونی رێکاری دادپه‌روه‌رانه‌ بۆ لیکدانه‌وه‌ی باری ئابووری و ده‌روونی و په‌یوه‌ندیی لایه‌نه‌کان وای کردووه‌ که‌ زۆرێک له‌ پیاوان ببه‌ قوربانیی توندوتیژییه‌ک که‌ نه‌ک هه‌ر له‌ سیسته‌می یاساییدا دانی پێدانه‌نراوه، به‌لکوو ته‌نانه‌ت ناتوان‌ری گه‌فتوگۆی له‌سه‌ر بکری‌ت. بۆ بنیاتنانی سیسته‌میکی پاراستنی هاوسه‌نگ پێویسته‌ ئه‌م سیسته‌مه‌ یاساییه‌ چاکسازیه‌کی ورد و دادپه‌روه‌رانه‌ و شاره‌زایانه‌ی تیدا بکری‌ت.

یه‌کی‌ک له‌و پرسه‌ سه‌ره‌کیانه‌ی که‌ له‌م لیکۆلینه‌وه‌دا تیشکی خراوه‌ته‌ سه‌ر، ناته‌بایی و نا‌رێژه‌ی نیوان پیکهاته‌کانی سیسته‌می یاسایی نه‌ریتی و مو‌دی‌رن له‌ ئێران. له‌ حا‌لی‌کدا هه‌ندیک یاسا و رێکاری فه‌رمی - به‌تایبه‌ت له‌ بواره‌لی وه‌کوو باری که‌سی، میرات، سه‌ره‌رشتیکردن و ته‌لاق - هیش‌تا په‌گیان ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ پیکهاته‌ نه‌ریتی و پیاوسالارییه‌کان، له‌ پراکتیک و له‌ به‌رامبه‌ر گۆرانکارییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا، به‌شه‌کانی دیکه‌ی سیسته‌می یاسایی و سیاسه‌تدانان به‌ شیوه‌ی قه‌ره‌بووکه‌ره‌وه‌ له‌ به‌رژه‌وه‌ندیی ژنان و له‌ دژی پیاوان ئاراسته‌ی توندپه‌وانه‌ی گرتووه‌ته‌ به‌ر. ئه‌م دووفاقی‌تییه‌ بووه‌ته‌ هۆی نا‌کوکی و سه‌رلێشی‌واوی یاسایی و هه‌یج لایه‌نیکی نا‌کوکییه‌ که‌ له‌ به‌ئه‌زموونکردنی توندوتیژی یاسایی و پیکهاته‌یه‌ی بێبه‌ری نه‌کردووه. جگه‌ له‌وه‌ش یه‌کنه‌گرتنه‌وه‌ی سیسته‌می یاسایی له‌گه‌ڵ واقیعه‌ گۆراوه‌کانی بنه‌ماله‌ و کۆمه‌لگای ئێرانی (وه‌کوو زیادبوونی کارکردنی ژنان یان گۆرانی په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لآت له‌ ناو بنه‌ماله‌دا) وای کردووه‌ که‌ قه‌یرانی یاسایی، ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی له‌ په‌یوه‌ندییه‌کانی ژن و پیاوی بێته‌ ئاراوه، ئه‌مه‌ش وای کردووه‌ که‌ ئاشتبوونه‌وه‌ و چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌ سۆزداری - یاساییه‌کان چه‌توون‌تر و قورستر بێ‌ت. نه‌بوونی میکانیزمی نه‌رم‌نوین و یاسای

شه فاف و رېکاره دادپه روهره کان بۆته هوۍ ئه وهى که ههم له رووى «نهریتی بوون» و ههميش له رووى «بى توانایی له وه لامدانه وهى پيشهاته مؤدېر نه کان» حکومه تی ناکارامه و په ريشان کردووه. جگه له وهش، سیستمه یاسایی و پشتیوانییه کانی ئیران پیناسه یه کی رۆشنيان بۆ ههموو جوړه کانی توندوتیژی دهروونی، سۆزداری، ئابووری و سیکسی دژی پیاوان نییه و به تاوانیان نه زانیوه و ههروهها لهم بواره دا هیچ سیستمیکى ئامارى و لیکۆلینه وه یی و پرۆسیس کردنی داتا له ئارادا نییه، که ئهمه خوۍ بهر به سستیکی بنه رته تی له بهردهم سیاسه تدانانی زانستی و پیشگیری راسته قینه یه.

بۆشاییه کی جددی دیکه ئه وه یه که له سیستمی یاسایی و سیاسه تدانانی ئیراندا پیناسه ی پسپۆری و چوارچێوه ی چه مکی و به تاوانبار زانیی ئاشکرای «توندوتیژی دژی پیاوان» بوونی نییه. له ئیستادا یاسا کان به زیاتر له سهر ته وه ری توندوتیژی دژی ژنان یان مندا لان پیداکری ده نوین و ته نانه ت له سیستمی ئامارى و توێژینه وه ی ئیراندا، زانیارییه کانی په یوه ست به ههموو جوړه کانی توندوتیژی (دهروونی، سۆزداری، ئابووری، یان جهسته یی) دژی پیاوان زۆر که من و په رش و بلاون. ئهم نه بوونی پیناسه و وشه سازیه بووه ته هوۍ ئه وه ی که زۆر یک له وه خسارت و سووکایه تی پیکردانه ی که پیاوان به ئه زموونی ده که ن (وه کوو سووکایه تی پیکردنی بهردهوام، چه وساندنه وه ی ئابووری، گۆشه گیری زۆره ملی، یان ته نانه ت توندوتیژی زاره کی و دهروونیش) له دهروه ی باز نه ی یاسا و میدیا و ته نانه ت خزمه تگوزارییه کانی پشتیوانییه کاندایمینه وه و قوربانییه کان ههر وا بى دیفاع و بى بهرگری بمینه وه. به بى پیناسه یه کی روون و گشتگیر بۆ تاوان و نمونه کانی توندوتیژی دژی پیاوان، تۆمارکردن و به دوا داچوون و سزادانی تاوانبارانی توندوتیژی، پشتگیریکردن له قوربانییه کان، یان ته نانه ت په ره پیدانی سیاسه تی پیشگیرانه و به توانا کردن مه حاله. باشت کردنی ئهم دۆخه بنه مایه که بۆ به ده سته یانی دادپه روه ری جینده ری و ره خساندنی هاوسه نگییه کی راسته قینه له سیستمی یاسایی و کۆمه لایه تی ئیراندا. له سیستمی یاسایی و دادوه ری ئیراندا نه بوونی پیناسه ی روون و به تاوانبار زانیی توندوتیژییه ناچه سته ییه کان (وه کوو دهروونی، ئابووری و سۆزداری) دژ به پیاوان بۆشاییه کی گه وه یه. له یاسا کانی ئیستای ئیراندا ته نانه ت تۆمارکردنی ئامارى و توێژینه وه یی ههموو جوړه کانی توندوتیژی دژی پیاوان زۆر سنوورداره و ئهمه ش بۆته ئاسته نگی بهر ده م ده ستینیشانکردن و پیشگیری و دانانی سیاسه تی کاریگه رانه.

ئهم توێژینه وه یه به که لک وه رگرتن له شیوازاناسی تیۆری زهمینه یی (Grounded Theory)، له برى ئه وه ی تیۆرییه پیشتر ئاماده کراوه کان بسه پینى، چووه ته سهر دهی تا خاوه کان و گیرانه وه ژیاوه کانی به شداربووان بۆ ئه وه ی له ناو دلی ئهم ئه زموونانه دا تیۆرییه کی خۆجیتی و زهمینه دار وه ده ست به ییتیت. ئهم ئاراسته چۆنایه تییه ئیمکانی تیگه یشتنیکى قوولی له ئالۆزییه کان و دژایه تییه کان و ره ههنده فره لایه نه کانی ئهم دیارده ی بۆ ئیمه ره خساندووه. ئه نجامه کانی ئهم توێژینه وه له چوارچێوه ی مۆدیلى پارادیگماتیکى شتر اوس و کۆربین ریک خراون، که به م شیوه کورت کراوه ته وه:

وتهزای تهوهری: «تییگه یشتن و بهئه زمونکردنی توندوتیژی»

دلی ئەم تووژینهوه تیگه یشتن لەم خالەیه که توندوتیژی دژی پیاوان دیاردەیه که که ماوه‌پرای ئازاردانی جهسته‌یی - فیزیکییه. وتهزای تهوهری نیشانی دا که توندوتیژییه که که پیاوان بهئه زموونی ده‌که‌ن ده‌توانین له چوار په‌هه‌ندی سه‌ره‌کیدا لێی تیگه‌ین:

• **بابه‌تیکی پیاوانه و نه‌بیزاو:** توندوتیژییه که که به‌ستراوه‌تهوه به‌نۆمه‌ پیاوه‌تییه‌کانه‌وه و وه‌ک به‌شیک له «پیاوون» (وه‌کوو ته‌حه‌مولکردن و به‌رگه‌گرتن له ئاست فشاری ئابووری یان سه‌رکوکردنی سۆزه‌کان) ئاسایی کراوه‌تهوه و له‌به‌رته‌دا وه‌ک توندوتیژی ده‌ستنیشان نا‌ک‌ریت.

• **بابه‌تیکی ده‌روونی - سۆزداری:** توندوتیژی دژی پیاوان ته‌نیا له‌بۆاری جهسته‌یی و ئاشکرادا قه‌یتس نایه‌ته‌وه، به‌لکوو لایه‌نی ده‌روونی، سۆزداری، هه‌ستیا‌ری و ته‌نانه‌ت په‌مزیشی هه‌یه که له‌قالبی سه‌رکوکردنی هه‌ست و سووکایه‌تی پیکردن و گو‌شه‌گیری و فشاره‌ درێ‌خایه‌نه‌کاندا ده‌رده‌که‌وێ‌ت. ئەم په‌هه‌ندانه‌ زۆر جار په‌یوه‌ستن به‌ په‌یوه‌ندیی به‌ماله‌یی و شو‌پنی کار و ته‌نانه‌ت په‌یوه‌ندییه‌ یاسایی پیاوانه‌وه و نه‌بوونی پشتیوانی پیکه‌اته‌یی یان فه‌ره‌هنگی کاریگه‌ریی قه‌ره‌بوونه‌کراوه‌ی له‌سه‌ر ته‌ندروستی ده‌روونی تاک و کۆمه‌لگا هه‌یه.

• **بابه‌تی به‌راوردکاری:** زۆر جار پیاوان ئازاره‌کانی خۆیان به‌به‌راورد له‌گه‌ل پێگه‌ی یاسایی و کۆمه‌لایه‌تی ژنان پێناسه‌ ده‌که‌ن و له‌سیسته‌میکی نایه‌کساندا (به‌تایبه‌ت سه‌باره‌ت به‌ یاسای خانه‌واده و ماره‌یی) هه‌ست به‌جیاکاری ده‌که‌ن.

• **بابه‌تی کۆمه‌لایه‌تی - فه‌ره‌هنگی:** توندوتیژییه که که له‌ناو دلی کلیشه‌ و چاوه‌روانییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و گو‌رانکارییه‌کانی شیوازی ژیا‌نه‌وه سه‌ره‌له‌ده‌ات (وه‌کوو ئەو فشارانه‌ی که ده‌رهاویشه‌تی مۆدێ‌رنه‌ و تاکه‌ه‌رایین).

• **بابه‌تی یاسایی:** ئەزموونی نادادپه‌روه‌ری و نه‌بوونی پشتیوانی له‌به‌رامبه‌ر سیسته‌میکی یاساییدا که هه‌ست ده‌کرێ‌ لاگیرانه‌ ئیش ده‌کات.

ئەم وته‌زا ته‌وه‌رییه‌ نیشان ده‌ده‌ن که توندوتیژی دژی پیاوان، ته‌نیا «رووداوێک» نییه، به‌لکوو «پرو‌سه»یه‌کی به‌رده‌وام و تاقه‌تپروو‌کینه که تیکه‌ه‌لکێشی چین و جومگه‌ جیاوازه‌کانی ژیا‌نی تاکه‌که‌سی و کۆمه‌لایه‌تی بووه.

هه‌لومه‌رجه‌ زه‌مینه‌یه‌کان: به‌ستینه‌ له‌باره‌کانی توندوتیژی

ئەم تووژینه‌وه ده‌ریخست که توندوتیژی له‌بۆشاییدا روو‌نا‌دا، به‌لکوو له‌به‌ستینیکی دیاریکرا‌دا ره‌گ داده‌کو‌تیت. ئەم هه‌لومه‌رجه‌ زه‌مینه‌ییانه له‌سی ئاستی سه‌ره‌کیدا ده‌ستنیشان کران:

۱- **کۆمه‌لایه‌تی - فه‌ره‌هنگی:** به‌کۆمه‌لایه‌تیبوونی په‌گه‌زیتی که پیاوه‌تی به‌شه‌رانگیزی و نه‌ویستنی هه‌ستی سۆزداری ده‌به‌ستینه‌وه، گو‌رانی چاوه‌روانییه‌کان له‌خانه‌واده‌ی مۆدێ‌رن و له‌رزۆکبوونی متمانه‌ی کۆمه‌لایه‌تی ژینگه‌یه‌ک ده‌خولقینی که بۆ‌گرژی و توندوتیژی زۆر له‌باره.

جگه له وهش، ئه و کلیشه فهره نگی و باوه ره ئایینیانه ی که سه باره ت به پیاوه تین، ده سه لات یان خه ساره له نگه ربوونی پیاو، یه کیک له به ره سه ته سه ره کییه کانی به رده م بیستنی ده نگی ئه و پیاوانه یه که قوربانیی توندوتیژین. ئه م کلیشانه ناهیل پیاوان خه ساره له گریی خویان ده ربهرن و داوا یارمه تی بکه ن و روو له سیسته می پشتیوانی بکه ن.

۲. **دامه زراوه یی (یاسایی):** به شداربووان به توندی جه خیان له سه ر «لاگیری یاساکان» له به رزه وه ندیی ژنان (به تاییه ت له بواره کانی ته لاق، ماره یی و سه ره پرشتیکردن و دابه شکردنی موک و مال) کرده و و ئه م یاسایانه یان نه ک ته نها نادا په روه رانه، به لکوو وه ک جوړیک له توندوتیژی پیکهاته یی و کارتی فشار له دژی پیاوان سه یر ده کرد.

3- **مودیرنیه ت و پیشهاته کانی:** فاکته ره کانی وه کوو تاکه گه رای ی توندپروانه، لاوازبوونی به ها ئه خالاقی و مه زه بیه کان و کاریگه ربیه کوئترۆلنه کراوه کانی فه زای تو ره کو مه لایه تییه کانی وه کوو زه مینگه لیک ده ستیشان کران که په یوه ندیه کان له رزوک ناکه ن و ئه گه ری توندوتیژی زیاد ده کهن.

۴- **دارشته ی ئابووری و لایه نه زه مینه ییه کان:** توندوتیژی دژی پیاوانیش په یوه سه ته به فاکته ره زه مینه ییه ئابوورییه کانه وه. فشاره کانی بیکاری، خراپی هه لومه رجه کانی بژیوی ژیان، ناسه قامگیری کار، هه لاوسان و بیه شیی ئابووری، ژینگه بو جو ره جیاوازه کانی توندوتیژی (جه سه ته یی، ده روونی، سوژداری) له بار ده کات. زو ر جار ئه م جو ره کیشانه له بیده نگی و به بی دۆزینه وه ی ریکه چاره یه کی پیکهاته یی، ده بیته هو ی گو شه گیری و ته نانه ت خه ساره ته ده روونییه درپژخایه ن له پیاوان و خانه واده کانیاندا.

هه لومه رجه هو کارییه کان: ئه و پریشکانه ی که ئاگره که ده گه شینه وه

جگه له به سه تینه گشتیه کان، ئه م توپژینه وه هه ولی دا ئه و هو کاره راسته وخو و ده سه ته جیانه ده ستیشان بکا که کرده و ی توندوتیژیان لی ده که وپته وه. ئه م هو کارانه له سی پو لی سه ره کیدا پو لینبه ندی کران:

۱- **هو کاره تاکه که سییه کان:** بریتین له کیشه ده روونییه کان (وه کوو تیکچوونی که سایه تی، نکۆلیکردن له نه خو شیی ده روونی، وه سه وه سه، سه رکوتکردنی هه سه ته کان)، سیفه ته کانی که سایه تی (سه ره سه ختی و په سه ندخوازی، مله پوری، لاساری، تاوانکاری)، بابه ته سیکسییه کان (وه کوو نه بوونی په زامه ندی یان به کاره ینانی ئامرازانه ی په یوه ندی)، و قه یرانه شو ناسیه کان له پیاوان (هه سه تکردن به شکست و ناته واوی).

۲. **هو کاری نیوان که سی و کو مه لایه تییه کان:** ناکوکی په یوه ندیه چاره سه رنه کراوه کان، هه و لدان بو کوئترۆلکردن و سه پاندنی ده سه لات له لایه ن لایه نیکه وه، و ورو وژاندنی هه یه جانی، هو کاره خانه واده ییه کان (هاو سه ری ده سه لات سه پین، وابه سه ته یی سوژداریی ئه من و وازلیه یتیران

له‌لایه‌ن خۆشه‌ویست یان خانه‌واده، که‌م ته‌حه‌مولی، بێه‌شیی سۆزداری).
۳. هۆکاره‌ ئه‌خلاق و به‌هاییه‌کان: خیانه‌ت و ناپاکی و پێشیلکردنی پابه‌ندییه‌ هاوسه‌رێتییه‌کان که به‌یه‌کیک له‌به‌هێزترین و تیکده‌رت‌ترین هۆکاره‌کانی توندوتیژی ده‌روونی و ته‌نانه‌ت جه‌سته‌یی ده‌ست‌نیشان کرا.

هه‌لومه‌رجه‌ ده‌ستیوه‌رده‌ره‌کان: ئه‌و فاکته‌رانه‌ی که ئاراسته‌ ده‌گۆرن

ئهم توێژینه‌وه ده‌ریخست که روودانی توندوتیژی شتیکی لێبراه‌ نییه و هه‌ندی فاکته‌ر ده‌توانن ئاراسته‌ی توندوتیژی که‌م یان چ‌تر بکه‌نه‌وه، یان ئاسانکاری بۆ بکه‌ن. ئهم هه‌لومه‌رجه‌ ده‌ستیوه‌رده‌ره‌کان له‌ ئاستی تاکه‌که‌سی (بۆ نمونه، که‌میی متمانه‌به‌خۆیی، وابه‌سته‌یی)، بنه‌ماله‌یی (شیوازی په‌روه‌رده‌کردنی هه‌له، پیکهاته‌ی ده‌سه‌لاتی نایه‌کسان)، ئابووری (هه‌زاری، بیکاری، وابه‌سته‌یی دارایی)، و یاسایی (ده‌زگای دادپه‌روه‌ری ناکارامه، نه‌بوونی دامه‌زراوه‌ی پشتیوانی) شی کرانه‌وه. بۆ نمونه، پیاویک که پالپشتیی ئابووری و خیزانی به‌هیزی هه‌بی، په‌نگه‌ زیاتر به‌رامبه‌ر به‌ توندوتیژییه‌ ئابوورییه‌کانی هاوسه‌ره‌که‌ی به‌رگه‌ بگرت، له‌ کاتیکدا پیاویک که ئهم سه‌رچاوانه‌ی نه‌بی، په‌نگه‌ هه‌ر زوو تیک بچیت.

ستراتیژه‌کان: کرده‌وه و کاردانه‌وه‌کان له‌ بواری توندوتیژیدا

یه‌کیک له‌ به‌شه‌ سه‌ره‌کییه‌کانی ئهم توێژینه‌وه‌ شیکاریی چۆنییه‌تی مامه‌له‌کردنی پیاوان له‌گه‌ل توندوتیژی بوو. ئه‌و ستراتیژانه‌ی که گیرانه‌ به‌ر له‌ پاسیقییه‌ته‌وه‌ هه‌تا کاردانه‌وه‌ی چالاکانه‌ بوونیان هه‌بوو:

• **ستراتیژی پاسیف:** ئهم پۆله‌ که به‌داخه‌وه‌ رێژه‌ی زۆر بوو، بریتی بوو له‌ بیده‌نگی و نه‌ینیکاری (به‌هۆی ترس له‌ ئابرووچوون و ناوه‌نیتکه‌ی لاواز)، ته‌حه‌مول و قبوولکردن (به‌پاساوی پاراستنی شیرازه‌ی خانه‌واده یان به‌هۆی داماوی و بیده‌ره‌تانی)، گۆشه‌گیری و دابران و له‌ حاله‌ته‌ تونده‌کاندا خۆ له‌ناو بردن (وه‌کوو ئالوده‌بوون یان هه‌ولدان بۆ خۆکوشتن). هه‌رچه‌نده‌ ئهم ستراتیژانه‌ له‌ کورتخایه‌ندا گرژی که‌م ده‌که‌نه‌وه، به‌لام له‌ درێژخایه‌ندا ده‌بنه‌ هۆی ماندوو‌بوونی ده‌روونی و جه‌سته‌یی قوربانی.

• **ستراتیژییه‌ چالاکه‌کان:** ئهم پۆله‌ بریتییه‌ له‌ ستراتیژیی شه‌رانگیزانه‌ (وه‌کوو شه‌رانگیزی زاوه‌کی یان جه‌سته‌یی دوولایه‌نه‌ که سووری توندوتیژی خراپتر ده‌کات)، ستراتیژیی به‌رگریانه‌ (وه‌کوو جیه‌پشتنی دۆخه‌که‌ یان هه‌ولدان بۆ به‌رگری له‌ خۆکردن) و له‌ هه‌مووی گرینگ‌تر ستراتیژییه‌کانی چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌کان (وه‌کوو گفتوگۆ، دانوستان و داوی یارمه‌تی له‌ راوێژکار یان گه‌وره‌سالان) له‌ خۆ گرتبوو. هه‌لب‌ژاردنی ستراتیژ وابه‌سته‌ی فاکته‌رگه‌لی وه‌کوو که‌سایه‌تی تاک، توندیی توندوتیژی و ئه‌و سه‌رچاوانه‌ بوو و له‌به‌رده‌ستیاندان بوو.

لیکته‌وته کان: برینه فره‌هه‌نده کانی توندوتیژی

توژیینه‌وه که به وردی کاریگه‌ری و لیکته‌وته ویرانکه‌ره کانی توندوتیژی له ئاسته جیاوازه کاندایا توتوی کردوه:

۱. **لیکته‌وته تاکه که‌سییه کان:** ئەم لیکه‌وتانه بریتی بوون له ده‌روونی - سۆزداری (خه‌مۆکی، دل‌ه‌راوکی، له‌ده‌ستدانی زۆری که‌رامه‌ت و خۆبه‌گه‌وره‌زانی، هه‌ستکردن به‌هیچ و پووچی، تیکچوون، خه‌مۆکی، فشار)، جه‌سته‌یی - فیزیکی (ئه‌و خه‌ساره‌تانه‌ی که به‌هۆی شه‌ر یان نه‌خۆشییه‌ ده‌روونییه‌ جه‌سته‌یه‌ کان، ئالوده‌بوون و خۆله‌ناوێردن، که‌مبوونه‌وه‌ی ته‌ندروستی ده‌روونی، مردنی پیاوان، تیکچوونی کارکردی ناسیاری می‌شک)، و سیکی (که‌مبوونه‌وه‌ی ئاره‌زووی سیکی).

۲. **لیکته‌وته خانه‌واده‌یه‌ کان:** توندوتیژی زۆر به‌خیرایی ده‌بیته‌هۆی دارمانی په‌یوه‌ندی سۆزداری، ته‌لاق، که‌مبوونه‌وه‌ی وتووێژ له‌ناو خانه‌واده، له‌به‌ریه‌که‌ه‌لوه‌شانه‌وه‌ی شیرازه‌ی بنه‌ماله، به‌رزبوونه‌وه‌ی گرزی له‌ناو ژینگه‌ی مال و کاریگه‌رییه‌ تیکده‌ره‌کان له‌سه‌ر ته‌ندروستی ده‌روونی منداڵ.

۳. **لیکته‌وته کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌ کان:** تاراندن و گۆشه‌گیری کۆمه‌لایه‌تی، له‌ده‌ستچوونی پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی پیاوان، له‌ده‌ستچوونی تۆری پشتیوانی، هه‌لکشانی رێژه‌ی تاوان و ب‌لا‌بوونه‌وه‌ی نائهمنی له‌ناو کۆمه‌لگا، لانه‌وازی و کارتۆنخه‌وی، تاراندنی کۆمه‌لایه‌تی، زیندانیکران، له‌سیداره‌دران و خه‌ساره‌ته‌پیشه‌یه‌کان (په‌ککه‌وتن له‌کار و چالاکی پیشه‌یی) و خه‌ساره‌تی ئابووری (زیانلیکه‌وتنی زۆر به‌هۆی ته‌لاق، زیانی ئابووری به‌هۆی تاوانه‌وه) لیکه‌وته‌گرینگه‌کانی تری توندوتیژی بوون.

۴. **شوناسی و گرووپه‌ خه‌ساره‌لگه‌ره‌کان:** توندوتیژی دژی پیاوان په‌یوه‌سته به‌ره‌ه‌نده‌ شوناسیه‌کانیشه‌وه: ئەو پیاوانه‌ی ئاراسته‌ی سیکی و شوناسیان له‌گه‌ڵ نۆرمه‌کانی کۆمه‌لایه‌تی ب‌لا‌ده‌ست (LGBTQ+) هاوته‌ریب نییه، نه‌ک ته‌نها له‌ناو خیزان و ژینگه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا روه‌به‌رووی تاراندن و سووکایه‌تی پیکران ده‌بنه‌وه، به‌لکوو ته‌نانه‌ت سیسته‌می یاسایش پ‌لپشتیان ناکا یان ته‌نانه‌ت به‌تاوانباریشیان ده‌زانن و توندوتیژی دژی ئەوان دوو هینده‌ده‌کات. ئەمه‌ش ده‌بیته‌هۆی هه‌ژاری گوتار و نه‌بوونی یاسای پارێزه‌ر و هه‌لوێستی تاوانکاری بۆ چ‌رک‌دنه‌وه‌ی سووری توندوتیژی بۆ ئەم گرووپانه.

۵. **خالی لووتکه‌ی توژیینه‌وه: خسته‌ن روه‌ی ریکاره‌کان** ئەم لیکۆلینه‌وه ته‌نیا له‌وه‌سفکردن و ش‌ر‌وه‌کردنی ئیش و ده‌رده‌کان خۆی قه‌تیس ناکا و له‌وه‌رزێ کۆتایی خۆیدا، به‌پشتبه‌ستن به‌هموو ئەنجامه‌پ‌ش‌وه‌وه‌کان، نه‌خشه‌ریگایه‌کی گشتگیر و فره‌لایه‌ن بۆ پ‌ش‌گیری و به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی توندوتیژی دژی پیاوان ده‌خاته‌روو. ئەم ریکارانه‌پشتراستی ده‌کهنه‌وه‌که‌ریگه‌چاره‌تاک‌ره‌هه‌ندی نییه‌ و پ‌ت‌ی‌ستی به‌دایه‌ریکی هاواه‌نگ له‌سه‌ر ئاسته‌ج‌وراوج‌وره‌کانه:

۱. ریکاره‌راهینانییه‌کان و هۆشیارکردنه‌وه:

• پ‌یناسه‌کردنه‌وه‌ی پ‌یاوه‌تی: له‌ریگه‌ی میدیا و سیسته‌می راهینان و په‌روه‌ده‌و به‌ره‌مه‌

فه‌ره‌ه‌نگییه‌کانه‌وه ده‌توانین په‌ره به مۆدیلی نوێ و ته‌ندروستی پیاوه‌تی بده‌ین که بریتییه له ده‌رپرینی هه‌ست و سۆز و داوای یارمه‌تیکردن و سازکردنی په‌یوه‌ندیی یه‌کسان.

• **راهیانی توانا‌کانی ژیان:** فێرکردنی لێهاتووایی و کارامه‌یییه‌کانی وه‌کوو کۆنترۆڵکردنی تووره‌یی، په‌یوه‌ندیی کاریگهر، و چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌کان بۆ ههر دوو په‌گه‌ز له تافی منداڵیییه‌وه هه‌تا پیری.

• **راهیانی که‌سانی پسپۆر:** دادوه‌ره‌کان، پارێزه‌ران، راویژکاران و یاریده‌ده‌ران کۆمه‌لایه‌تی، ده‌روونناسه‌کان و پۆلیس له واقیع و ئالۆزییه‌کانی توندوتیژی دژی پیاوان ئاگادار بکرینه‌وه و هه‌ول بده‌ن واز له قه‌زاوه‌ته‌ کلیشه‌یییه‌کان به‌پێن.

• **جێبه‌جێکردنی ئه‌و ستراتیژانه‌ پێویستی به‌ هاوکاری و به‌رپرسیاریتی دامه‌زراوه و رێکخراوه‌کانی وه‌کوو وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده و راهیانی، وه‌زاره‌تی زانست، ناوه‌ندی ده‌نگ و په‌نگ و راگه‌یانده‌کانی ئێران، وه‌زاره‌تی ته‌ندروستی و وه‌زاره‌تی بێهزیستی (کاروباری کۆمه‌لایه‌تی)، پۆلیس و فریاکه‌وتنی کۆمه‌لایه‌تی و زانکۆکانه.**

۲. رێکاره‌ پش‌تیوانی و چاره‌سه‌رییه‌کان:

• **دامه‌زراندنی ناوه‌ندی پش‌تیوانیی تایبه‌ت بۆ پیاوان:** دامه‌زراندنی خانووی سه‌لامه‌ت، هێلی گه‌رمی قه‌یرانه‌کان، و ناوه‌ندی راویژکاری پسپۆرانه‌ بۆ ئه‌و پیاوانه‌ی که تووشی توندوتیژی بوون بۆ ئه‌وه‌ی فه‌زایه‌کی سه‌لامه‌تیان هه‌بێ و بتوانن خۆیان ده‌ربهر و چاره‌سه‌ر وه‌ربگرن.

• به‌هێزکردنی گرووپی خۆیارمه‌تی: دروستکردنی هه‌ندێ پلاتفۆرم بۆ پیاوان بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌زموونه‌کانیان لای یه‌ک باس بکه‌ن و سوود له پش‌تیوانیی هاوتایانی وه‌ربگرن.

• **دامه‌زراندن / فراوانکردنی ناوه‌ندی پش‌تیوانی له ژێر چاودێریی رێکخراوی بێهزیستی، وه‌زاره‌تی ته‌ندروستی، پۆلیس و فریاگوزاریی کۆمه‌لایه‌تی؛ ته‌رخانکردنی هێلی گه‌رمی قه‌یرانه‌کان له‌لایه‌ن رێکخراوی فریاگوزاری کۆمه‌لایه‌تی؛ پش‌تگیرکردنی گرووپه‌ خه‌ساره‌نگه‌ره‌کان به‌ هاوکاریی له‌گه‌ڵ زانکۆکان و کۆمه‌له‌ زانستییه‌کان.**

• **جێبه‌جێکردنی ئه‌م رێکارانه‌ پێویستی به‌ هاوکاری و به‌رپرسیاریتی دامه‌زراوه و رێکخراوه‌کانی وه‌کوو وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده و راهیانی، وه‌زاره‌تی زانست، ناوه‌ندی ده‌نگ و په‌نگ و راگه‌یانده‌کانی ئێران، وه‌زاره‌تی ته‌ندروستی و وه‌زاره‌تی بێهزیستی (کاروباری کۆمه‌لایه‌تی)، پۆلیس و فریاکه‌وتنی کۆمه‌لایه‌تی و زانکۆکانه.**

۳. رێکاره‌ پێکهاته‌یی و دامه‌زراوه‌یییه‌کان:

• **پیداچوونه‌وه به‌ یاساکان:** ئه‌مه‌ گرینگترین و هه‌ستیارترین پێشنیاری توژیینه‌وه‌یه. ئه‌م توژیینه‌وه‌ داوای پیداچوونه‌وه‌ی دادپه‌روه‌رانه و شاره‌زایانه به‌ یاساکان ده‌کات (یاساگه‌لی وه‌کوو بری ماره‌یی، نه‌فه‌قه، گوێزپه‌له‌ی و سه‌ره‌رشتیکردن) که پتانسێلی به‌کارهێنرانیان وه‌ک کارتی

فشار و توندوتیژی هه‌یه. ئامانج لاوازکردنی مافی ژنان نییه، به‌لکوو دروستکردنی هاوسه‌نگی و دادپه‌روه‌ریی راسته‌قینه بۆ هه‌ر دوو ره‌گه‌زه‌که‌یه.

• **دروستکردنی ریکاری دادپه‌روه‌ریی دادپه‌روه‌رانه:** راهینانی دادپه‌ره‌کان بۆ ئه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ که‌یسه‌کانی توندوتیژی خانه‌واده‌یی که‌ پیاو سکا‌لاکاره‌ لاگیرانه‌ مامه‌ له‌ نه‌که‌ن.

• **سیاسه‌تدانان له‌سه‌ر بنه‌مای واقع:** دارشتنی سیاسه‌تی کۆمه‌لایه‌تی که‌ لێ له‌ هه‌ر دوو ره‌گه‌زه‌که‌ واته‌ ژن و پیاو وه‌ک قوربانیی توندوتیژی بناسیت.

• **دروستکردنی ریکخراوی مه‌ده‌نی به‌ رێبازی کۆمه‌لایه‌تی و فره‌هه‌نگی:** بۆ باشت‌کردنی فره‌زای گشتیی کۆمه‌لگه‌ و ئاسانکاری بۆ فره‌زای په‌یوه‌ندیی نیوان کۆمه‌لگه‌ و حکومه‌ت.

• **به‌ره‌و پێش‌بردنی یاریده‌ده‌ریی کۆمه‌لایه‌تی و ده‌رووناسی له‌ قوتابخانه‌ و سه‌ربازگه‌ و شوینی کار له‌ ژێر به‌رپرسیاریتی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌ و راهینان، وه‌زاره‌تی به‌رگری و وه‌زاره‌تی تعاون و کار و ریکخراوی بێهزیستی.**

• **پیداچوونه‌وه‌ به‌ یاساکان به‌ ده‌ستپێش‌خه‌ریی مه‌جلیسی شو‌رای ئیسلامی و به‌ هاوکاری ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری و ناوه‌ندی لیکۆلینه‌وه‌ی مه‌جلیس و لیژنه‌ پسیپۆره‌کانی بنه‌ماله‌؛** دارشتنی سیاسه‌تی دادپه‌روه‌رانه‌ له‌ لایه‌ن ریکخراوی کاروباری کۆمه‌لایه‌تی ناوخۆ (ئێران) و ئه‌نجومه‌نی با‌لای ئینقلابی فره‌هه‌نگی، هاندان و ئاسانکاری بۆ چالاکییه‌کانی ریکخراوه‌ ناخکومییه‌کان به‌ هاوکاری له‌ گه‌ڵ وه‌زاره‌تی ناوخۆ و شاره‌وانی.

• **جێبه‌جێکردنی ئه‌م ریکارانه‌ پێویستی به‌ هاوکاری و به‌رپرسیاریتی دامه‌زراوه‌ و ریکخراوه‌کانی وه‌کوو وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌ و راهینان، وه‌زاره‌تی زانست، ناوه‌ندی ده‌نگ و ره‌نگ و راگه‌یاندنه‌کانی ئێران، وه‌زاره‌تی تهن‌دروستی و وه‌زاره‌تی بێهزیستی (کاروباری کۆمه‌لایه‌تی)، پۆلیس و فریاکه‌وتنی کۆمه‌لایه‌تی و زانکۆکانه‌.**

ئه‌نجام‌گیریی کۆتایی

ئهم لیکۆلینه‌وه‌ له‌ سه‌رووی هه‌موو شتی که‌ وه‌ هاواری که‌ بۆ «شکاندن بیده‌نگی» و بانگه‌وازی که‌ بۆ «دادپه‌روه‌ریی جینده‌ریی گشتگیر». ئه‌نجامه‌کان به‌ روونی نیشان ده‌ده‌ن که‌ توندوتیژی دژی ره‌گه‌زی نێر له‌ ئێراندا واقیعیکی حاشاهه‌لنه‌گر و ئالۆز و پر ئازاره‌ که‌ به‌ هۆی به‌ره‌سته‌ فره‌هه‌نگی و پیکهاته‌یه‌یه‌کانه‌وه‌ له‌ چاوی کۆمه‌لگای زانستی و سیاسه‌تدانان به‌ شاراه‌یه‌ی ماوه‌ته‌وه‌. پش‌تگۆی خستنی ئه‌م دیاره‌ نه‌ک هه‌ر ده‌بێته‌ هۆی به‌رده‌وامیی ره‌نجی قوربانیا‌نی پیاو، به‌لکوو تیگه‌یشتنمان له‌ داینامیکی گشتیی توندوتیژی ناته‌واو و یه‌ک ره‌هه‌ندی ده‌کا، ئه‌مه‌ش نا‌هێلی کۆمه‌لگایه‌کی سه‌لامه‌ت و تهن‌دروست بۆ هه‌مووان به‌دی بێت.

ئهم لیکۆلینه‌وه‌ ده‌یسه‌لمینی که‌ هه‌نگاوانان به‌ره‌و کۆمه‌لگایه‌کی به‌دوور له‌ توندوتیژی په‌یوه‌سته‌ به‌ وازه‌ینان له‌ دوو‌جه‌مه‌ریی ساده‌ و تیگه‌یشتن له‌و راستیییه‌ که‌ پیکهاته‌ پیاوسالارییه‌کان و

کلیشه‌یه‌که‌ زێتییه‌کان به‌ شیوازی جیاوازی زیان به‌ هه‌ر دوو په‌ گه‌ز ده‌ گه‌یی‌ن. هه‌مان ئه‌و فه‌ره‌هه‌نگه‌ی که‌ ده‌سه‌لاتی زالبوون به‌ پیاوان ده‌به‌خشی، مافی ده‌ربرینی لاوازی و داوا‌ی یارمه‌تیکردنیان لێ زه‌وت ده‌کات. هه‌مان ئه‌و سیسته‌مه‌ی که‌ ژنان ده‌خاته‌ دۆخیک‌ی ژێرده‌سته‌یی ئابوورییه‌وه، په‌نگه‌ له‌ بواری خانه‌واده‌ییدا ئامرازی یاسایی ناهاوسه‌نگیان بۆ دابین بکات.

ئه‌م لیکۆلینه‌وه‌ خالی ده‌ستپێکه‌، نه‌ک کۆتایی. هیواداره‌ ئه‌نجامه‌کانی بتوانی ده‌رگای گفتوگۆی جدیدیتر و لیکۆلینه‌وه‌ی به‌رفراوانتر له‌م بواره‌دا بکاته‌وه‌ و بپێته‌ هو‌ی ئه‌وه‌ی که‌ سیاسه‌ت‌دانهران و چالاکوانان و خه‌ڵک تییگه‌ن که‌ ئیش هیچ په‌ گه‌زیک‌ی نییه‌ و هه‌ول‌دان بۆ به‌دییه‌نایی که‌رامه‌تی مرۆیی پێویستی به‌ بیستنی ده‌نگی هه‌موو ئه‌و که‌سانه‌یه‌ که‌ له‌ بێده‌نگیدا په‌نج ده‌ کیشن و ئازار ده‌چێژن. ئه‌م به‌ره‌مه‌ هه‌نگاوێکه‌ به‌ره‌و رووناک‌کردنه‌وه‌ دیوی شاروه‌ی توندوتیژی، به‌و هیوایه‌ی که‌ رۆژیک‌ بێ هیچ مرۆفیک‌ (به‌ هه‌ر دوو په‌ گه‌زه‌ که‌وه‌) ناچار نه‌بێ برینه‌کانی له‌ تاریکی‌دا بشارپێته‌وه‌. له‌ کۆتاییدا پێویسته‌ جه‌خت له‌وه‌ بکریته‌وه‌ که‌ هه‌تا سیسته‌میکی ئاماری و لیکۆلینه‌وه‌یی و چاودێری سیستematیک و پسپۆرانه‌ بۆ جۆره‌کانی توندوتیژی دژ به‌ پیاوان پیک نه‌هینری و سیاسه‌ته‌ زانستییه‌کان و پشتبه‌ستوو به‌ ده‌یتاکان نه‌خه‌ریته‌ چوارچێوه‌ی ناوه‌نده‌ به‌رپرسیاره‌کانه‌وه‌ (ناوه‌ندی ئاماری ئێران، ناوه‌ندی لیکۆلینه‌وه‌کانی مه‌جلیس، زانکۆکان)، ناتوانرێت سووری توندوتیژی دژی پیاوان بشکینرێت. پرسی توندوتیژی دژی پیاوان ته‌نیا لاوازی گوتار نییه‌، به‌لکوو ده‌رهاویشه‌ی بۆشایی پیکهاته‌یی و دامه‌زراره‌یی و یاسایی و لیکۆلینه‌وه‌یییه‌. ته‌نها له‌ رێگه‌ی گۆرانکاری جدیدی و هاواه‌هه‌نگبوون له‌ سه‌ر ئاستی پیکهاته‌، یاسا، فه‌ره‌هه‌نگ، په‌روه‌رده‌، و میدیادا ده‌توانین به‌ره‌و گه‌یشتن به‌ دادپه‌روه‌ری جێنده‌ری و که‌م‌کردنه‌وه‌ی توندوتیژی هه‌نگاو بنین.

مۆدىلى تىۋرى توڭزىنەۋە

ناونىشانى مۆدىلى شىكارى: مۆدىلى پىرۋسەى دووبارە بەرھەمھېنەۋەى «سووكايەتى پىكرىنى سىستىماتىك لە نەبوونى گوتارى پىشتىوانىدا»

بە پىشتەستىن بە دۆزىنەۋە چۇنايەتتەپە كان و شىكارى گىپرانەۋەى بەشداربووان، دەتوانىن تىۋرى زەمىنەى ئەم توڭزىنەۋە لە ژىر ناونىشانى گىشتى «سووكايەتى پىكرىنى سىستىماتىك لە نەبوونى گوتارى پىشتىوانىدا» فرمۇلەندى بىكەين. ئەم تىۋرىيە باس لەۋە دە كا كە توندوتىژى دژ بە پياۋان لە كۆمەلگەى ئىرانىدا تەنبا كۆمەلەك كىردەۋەى پىچر پىچر نىيە، بەلكو پىرۋسەىيە كى كۆمەلەكەى - دەروونى چالاك و سوۋرىيە كە تىايدا وتەزايە كى تەۋەرى لە ژىر كارىگەرى كۆمەلەك ھەلومەرج (ھۆكارى، زەمىنەى، دەستىۋەردەر) داىە، دەپتە ھۆى كىردەۋە و كاردانەۋەى تاىبەت (ستراتىژ) و لە كۇتايدا لىكەوتەى فرەئاست بەرھەم دەھىنى، كە خۇيان يارمەتيدەرى دووبارە بەھىزبوونەۋەى ھەلومەرجە سەرەتايىپە كانن و درىژە بە سوۋرە كان دەدەن.

لە درىژەدا پاژە و توخمە كانى ئەم مۆدىلە تىۋرىيە و پەيۋەندىيە كانى نىۋانىان بە تىر و تەسەلى شىۋقە دە كرېن:

۱. وتەزاي تەۋەرى (دىاردەى سەرەكى): «سووكايەتى، پىشتىگۈيخستىن، و بىدەسەلاتىي

سىستىماتىك»

ئەمە كاگل و دلى مۆدىلى تىۋرىيە. توندوتىژى دژى پياۋان لەم لىكۇلەنەۋەدا تەنبا ئازاردانى فىزىكى و جەستەى نىيە، بەلكو ئەزموونى قوۋلى «سووكايەتى و پىشتىگۈيخستىن و بىدەسەلاتىي سىستىماتىكە». ئەم دىاردە ھەستىكى بەربلاۋە كە تىيدا پياۋ شوناس و بەھا و رېز و ئەجىندايەتتى خۇى لە بەستىنە جۇراۋجۇرە كاندا (خانەۋادەى، كۆمەلەكەى، ياساى) دا بە دارماۋ و پوۋكاۋ و لەبەر دەم ھىرشدا دەبىنىتەۋە. پياۋ نەك ھەر زىانى پىدەگا، بەلكو ئەم خەسارەت و زىانە لەلايەن كۆمەلگە و پىكەتە كەنەۋە بە فەرمى ناناسرى (پىشتىگۈى دەخىرى) و ئەمەش خۇى لە خۇيدا رەنجى ئەو دوو ھىندە دەكات.

۲. ھەلومەرجە ھۆكارىيە كان (بزوینەرە راستەوخۇ)

ئەمانە ئەو ھۆكارانەن كە راستەوخۇ دىاردەى «سووكايەتى پىكرىنى و بىدەسەلاتى» بەدى دىنن يان توندترى دە كەنەۋە. ئەم ھەلومەرجانە برىتىن لە:

• **قەيرانى شوناسى و كاركردىي پياۋ:** شىكستەپىنان لە جىبەجىكرىنى رۆلە نەرىتتەپە كان (ۋە كوۋ نانھاۋەرى اين دابىنكەرى بژىۋى ژيان) يان رۆلە مۆدىرنە كان (ۋە كوۋ ھاۋرىيەتى سۆزدارى)، و ھەرۋەھا ئالنگارىيە كانى بەردەم كاركردى سىكىسى.

• **مىلمانى پەيۋەندىي دەسەلات:** ھەۋلانى ژن بۇ كۇنترۆلكرىن، ناكۇكىيە چارەسەرنە كراۋە كان، شەرى دەسەلات لە پەيۋەندىيە كاندا.

- پيشيلىكردىنى پابه ندى و به ها ئه خلاقىيە كان: خيانت و ناپاكي وه ك يه كييك له ويرانكه رترين بزوينه ره كان كه راسته وخو شوناسى پياو و متمانەى ئه و ده كاته ئامانج.
- به كارهيئانى ئامرازانهى كارته ياساييه كان: به كارهيئانى برى ماريى، نهفه قه و هه ره شهى سكالآكردن وه ك ئامرازيك بو كونترولكردن و فشار.
- په يوه ندى: ئه م هه لومه رجه هو كارييه راسته وخو وته زاي ته وه رى (هه ستركردن به سوو كايه تى پيكران و بيده سه لاتى) لى ده كه ويته وه. بو نموونه خيانت و ناپاكي (مه رجى هو كاري) راسته وخو هه ستى قوولى سوو كايه تى پيكران (وته زاي ته وه رى) زياتر ده كه ن.

۳. هه لومه رجه زه مینه ییه کان (زه مین و به ستین)

ئەمانەتە و ھەلومەرج و بەستىنە گشتىيانەن كە دياردە تىيدا ڤوو دەدا و قالبى پى دەدات. ئەم بەستىنە دەبنە ھۆى ئەھەى كە زەمىنە بۆ ڤوودانى توندوتىڤى ئامادە بىت:

- به‌ستینی فره‌ه‌نگی - کۆمه‌لایه‌تی:
- هه‌ژموونی پیاوه‌تی نه‌ریتی: فشار بو‌سه‌رکو‌تکردنی سۆز و هه‌سته‌کان و نیشان‌دانی ده‌سه‌لاتی هه‌میشه‌یی.
- گۆرانکاری له‌ به‌هاکان و شی‌وازی ژیان: تاکه‌ه‌راییی، لاوازی‌بوونی بنیاتی خانه‌واده و زیاده‌بوونی چاوه‌روانییه‌کان.

- به‌ستینی دامه‌زراوه‌یی (ياسایی):
- لاگیریی یاساکان: هه‌ستکردن به نادادپه‌روه‌ری و نه‌بوونی دا‌کۆکی یاسایی بۆ پیاوان.
- ناکارایی سیسته‌می پشتیوانی و دا‌کۆکی: نه‌بوونی دامه‌زراوه‌ی پسپۆری بۆ پشتگیریکردنی پیاوانی قوربانان.
- به‌ستینی ئابووری: دۆخی ئابووری نابه‌سامان و ناسه‌قامگیر، بیکاری و فشاره‌کانی بژێویی ژيان که پیاوان زیاتر خه‌ساره‌لگر ده‌کات.

پەيوەندى: ھەلومەرچە زەمىنىيە كان ۋە كوۋ كاتالىستىك يان دەفرىك كار دەكەن. ئەوان ھۆكارى راستەوخۆ توندوتىژى نىن، بەلكوۋ فەزا بۆ كارىگەرىي «ھەلومەرچە ھۆكارىيە كان» دەپەخسىنن و توندىيەكەى دىارى دەكەن. بۆ نموۋنە «مىلانىي پەيوەندى» (ھەلومەرچى ھۆكارى) لە سەر بەستىنى «بەكلاگىرىي ياساكان» (ھەلومەرچى زەمىنەيى) دەتوانى خىرا بىتتە ھۆى ھەرەشەى ياسايى و خراپتروۋنى ھەستى بىدەسەلآتى.

۴. هه لومه رجه دهستیوه ردهره کان (فاکته ره هاوسه ننگه ره وه کان)

ئەمانە ئەو فاکتەرەنەن كە لە ساتەوختى ديار دەى توندوتىژيدا دەستپويەردان دەكەن و كاريگەرەى لەسەر شپۆزاي كاردانەوھەى كەسە كە (ستراتيژەكان) دادەنيت. ئەم ھەلومەرجانە دەتوانن ريگا كە

ئاسان یان دژوار بکهن:

• **سەرچاوه تاکه کهسییه کان:** ئاستی متمانه به خۆبوون، خۆراگریی دهروونی، تهن دروستییی دهروونی.

• **سهرمایه ی کۆمه لایه تی و خانه واده یی:** بوونی تۆری پشتیوانی (خانه واده، دۆست و هاوڕێیان)، مۆدیلی پهروه ده یی.

• **سهرمایه ی ئابووری:** سهر به خۆیی دارایی یان وابهسته یی.

• **ئاستی هۆشیاری و زانیاری:** ئاگادار بوون له ماف و توانای په یوه ن دیساز کردن.

په یوه ندی: هه لومه رجه دهستیوه رده ره کانی ده که ونه نیوان دیارده ی (هه سترکردن به سووکایه تی پیکران) و ستراتیژییه کان (کاردانه وه کان) و ئەم هه لومه رجه دهستیوه رده رانه دیاری ده که ن که تاک کام رێگا هه لێژێرێت. بۆ نموونه دوو پیاو که ههر دووکیان هاوسه ره کانیا ن خیا نه تیا ن پێ کردوون (هه لومه رجه هۆکارییه کان)، ئەو پیاوه ی که له پشتیوانیی خانه واده سوودمه نده (مه رجی دهستیوه ردانی نه رێنی) له وانه یه ستراتیژیی «چاره سه رکردنی کیشه» هه لێژێرێ، له حا لێکدا ئەو پیاوه ی که گۆشه گیره (مه رجی دهستیوه ردانی نه رێنی) له وانه یه په نا بۆ ستراتیژیی «خۆتیکده رانه» ببات.

۵. ستراتیژییه کان (کرده وه و کاردانه وه کان)

ئەم به شه باس له و کرده وه و کاردانه وه تایبه تانه ده کا که پیاوان له کاتی رووبه روو بوونه وه ی له گه ل دیارده ی «سووکایه تی پیکردن و بیده سه لاتی» ده یگرن. ئەم ستراتیژییا نه دوو لایه نی سه ره کین:

• **ستراتیژییه پاسیف و تهحه مولیه کان:**

• **بیده نگی و نه یینیکاری:** به هۆی ترس له ریسوایی و پاراستنی شه ره ف و ئابروو.

• **به رگه گرتن و مدارا کردن:** به ئامانجی پاراستنی بنه ما له یان به هۆی داماو ی.

• **دابړان و گۆشه گیری:** برینی په یوه ندی له گه ل که سانی تر.

• **خۆ له ناو بردن و زیانگه یان دن به خۆ:** په نا بردن بۆ ئالو ده بوون، خه مۆکیی توند، هه ولدان

بۆ خۆکوشتن.

• **ستراتیژییه چالا که ییه کان:**

• **شه رانگیزی:** شه رانگیزی زا ره کی یان جهسته یی دوو لایه نه (به ره مه ییانه وه ی توندوتیژی).

• **به رگریکارانه:** هه ولدان بۆ خۆسه لماندن، جیه یشتنی دۆخه که، باجدان (هه ولدان بۆ

دلخۆشکردنی که سی به رامبه ره له رووی مادی یان سۆزداریه وه).

• **چاره سه رکردنی کیشه:** قسه کردن، دانوستان، داوا ی یارمه تیکردن له راوێژکار یان

گه وه سه له کان.

په یوه ندی: ئەم ستراتیژانه وه لامی راسته وخۆ بۆ ئەو دیارده سه ره کییه یه که به هۆی هه لومه رجه

دهستیوه رده ره کانه وه له قالب دراو ن.

۶. لیکه‌وته‌کان

ئه‌مانه‌ لیکه‌وته‌ی جییه‌جێکردنی ستراتیژییه‌کانن و له‌ ئاستی جیاوازا ده‌رده‌که‌ون:

- **لیکه‌وته‌ تاکه‌که‌سییه‌کان:** دارمانی ده‌روونی (خه‌مۆکی، دله‌راوکی، که‌مبوونه‌وه‌ی که‌رامه‌ت و خۆبه‌گه‌وره‌زانین)، زیانه‌ جه‌سته‌یه‌یه‌کان، قه‌یرانی شوناسی سیکی و پیاوانه‌.
- **لیکه‌وته‌ خانه‌واده‌یه‌یه‌کان:** ته‌لاقی سۆزدار یان یاسایی، دارمانی پیکهاته‌ی بنه‌ماله‌، زیانگه‌یانندن به‌ منداڵان.
- **لیکه‌وته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان:** دا‌برانی کۆمه‌لایه‌تی، لاوازیوونی سه‌رمایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی، بێ‌متانه‌یی به‌ دامه‌زراوه‌ یاساییه‌کان و ره‌گه‌زی به‌رامبه‌ر.

• **به‌ره‌مه‌یه‌یه‌کانه‌وه‌ی سووری توندوتیژی:** گرینگترین پیاویک که‌ بوته‌ قوربانیی توندوتیژی و ستراتیژیکی شه‌رانگیزانه‌ هه‌له‌ده‌بژێری خۆی ده‌بێته‌ ئه‌نجامده‌ری توندوتیژی. ئه‌و پیاوه‌ی ستراتیژیی پاسیف هه‌له‌ده‌بژێری، به‌ پوو‌کانه‌وه‌ی ده‌روونی خۆی، زه‌مینه‌ بو‌ خولیکی نویی خه‌ساره‌لگری ده‌ره‌خسێت.

په‌یوه‌ندی: لیکه‌وته‌کان ته‌نها خالی کۆتایی نین. ئه‌وان وه‌کوو هه‌له‌یه‌کی کاردانه‌وانه‌ (Feedback Loop) کار ده‌که‌ن و راسته‌وخۆ کۆمه‌گی به‌هێزبوونی هه‌لومه‌رجه‌ زه‌مینه‌یه‌یه‌کان و هۆکارییه‌کان ده‌که‌ن. بو‌نموونه‌ «دارمانی ده‌روونی» ی پیاویک (لیکه‌وته‌) ده‌توانی بێته‌ هۆی «قه‌یرانی کارکردی» ی له‌ شوینی کاره‌که‌یدا (هه‌لومه‌رجی هۆکاریی نوی)، و «بێ‌متانه‌یی به‌ ره‌گه‌زی به‌رامبه‌ر» (لیکه‌وته‌) «به‌ستینی فهره‌ه‌نگیی بێ‌متانه‌یی» (هه‌لومه‌رجی زه‌مینه‌یی) له‌سه‌ر ئاستیکی که‌لانتردا توکمه‌تر ده‌کات. ئه‌مه‌ هه‌مان شتیکه‌ که‌ سووری توندوتیژی درێژه‌ پی‌ ده‌دات.

خىستەى پوختەى پاژە كانى مۆدىلى تىۋرى

بۆ تەواوكردىى باسەكە لىرەدا خىستەيەك دەخەينە روو كە ھەموو پاژە كانى مۆدىلەكە بە شىۋەيەكى پوختە و پىكھاتەيى نىشان دەدا:

پاژەى مۆدىل (رۆل لە پرۆسەدا)	پرسىارى تەۋەرى كە ۋەلام دەداتەۋە	شروڧە و نمونە كىلىيە كانى توڧزىنەۋە
ۋەتەزاي تەۋەرى (كاكلى دىيارە)	"چ ئەزمونىك لە ناۋەندى ئەم دىيارەدا ھەيە؟"	ئەزمونى ژباۋى "سووكايەتى و پشتگوڧخستن و بىدەسەلاتى سىستماىك" ئەم ھەستە ناۋەرۋكى سەرەكى توندوتىزى دژ بە پياۋانە و دەبىتە ھۆى دارمانى شوناس و رىزى پياۋان.
ھەلومەرچە ھۆكارىيە كان (بزوڧنەرە راستەوخۆكان)	"چ فاكتهرگەلىك راستەوخۆ دەبنە ھۆى ئەم سووكايەتتەيە؟"	قەيرانە كاركردى و شوناسىيە كان: بىتۋانايى لە بەجىگە ياندنى رۆلە چاۋەرۋانكرۋە كان / ناكۆكىي لە پەيوەندىيە كان: خىانەت، كۆنترۆلكردن، ململانئى لەسەر دەسەلات / فشارە ياسايىيە كان: بە كارھىنانى ئامرازانەى كارته فشارە كانى ۋە كوۋ ماريەى و نەفەقە.
ھەلومەرچە زەمىنەيە كان (بەستىن و زەمىنەى بالادەست)	"چ ھەلومەرچىكى كەلەن ئەم دىيارە مەمكىن دەكايان خراپترى دەكات؟"	فەرھەنگى - كۆمەلەيەتى: فشارى "پياۋەتتى نەرىتى"، لاۋازبوۋنى بەھاكانى خانەۋادە / دامەزراۋەيى - پىكھاتەيى: ياساكانى بنەمالە كە بە تاكلايەنە لەقەلەم دەدرى، نەبوۋنى دامەزراۋەى پشتىۋانى / ئابۋورى: بىكارى و ھەلاۋسان و فشارە سەختە كانى دابىنكردى بژۋوبى ژيان.
ھەلومەرچە دەستىۋەردەرە كان (ئەۋ فاكتهرانەى كە كاردانەۋە كان كەم دەكەنەۋە)	"چ فاكتهرگەلىك دىيارى دەكەن كە پياۋ بەرامبەر بەم سووكايەتتە چۆن كاردانەۋەى دەبىت؟"	سەرچاۋە تاكەكەسىيە كان (قەلغانى بەرگرىي دەروۋنى): ئاستى بەرگەگرتن، مەتەنە بەخۇبوۋن، ئاگادارى و ھۆشيارى / سەرمايە كان (قەلغانى بەرگرىي دەركى): بوۋنى تۋرى پشتىۋانى، سەرەخۇبى دارايى.
ستراتىژىيە كان (كردەۋە و كاردانەۋە كان)	"پياۋە كان لە كرداردا بەرامبەر بەم سووكايەتى پىكرانە چى دەكەن؟"	ستراتىژىيە پاسىڧە كان (كاردانەۋەى دەروۋنى و لە دىدا ھىشتەنەۋە): بىدەنگى، گۆشەگىرى، تەحەمولكردن، خۆ لەناۋېردن / ستراتىژىيە چالاكە كان (كاردانەۋەى دەركى): شەرانگىزى، تەلاق، دانۋستان، راۋىژكارى.
لىكەۋتە كان (ئەنجام و دەرھاۋىشتە كان)	"ئەنجامى ئەم ستراتىژانە لە ئاستە جيا جياكاندا چىيە؟"	ئاستى تاكەكەسى: تىكچوۋنى دەروۋنى، خەمۆكى، قەيرانى شوناسى ئاستى خانەۋادەيى: تەلاقى سۆزدارى يان ياسايى، زيانگە ياندن بە مندال ئاستى كۆمەلەيەتى: بىمەتەنەيى بە ھاۋسەرگىرى، دابرائى كۆمەلەيەتى.
ئەلڧەى كاردانەۋەيى (مىكانىزىمى بەردەۋامبوۋنى سوۋر)	"چۆن ئەم لىكەۋتەنە دەبنە ھۆى دوۋبارەبوۋنەۋەى تەۋاۋى پرۆسە؟"	نمونەى يەكەم: تىكچوۋنى دەروۋنى (لىكەۋتە) دەبىتە ھۆى خراپتر بوۋنى قەيرانى كاركردى (ھەلومەرچى ھۆكارى) نمونەى دوۋەم: ھەلكشانى رىژەى تەلاق (لىكەۋتە) بىمەتەنەيى كۆمەلەيەتى (ھەلومەرچى زەمىنەيى) بەھىز دەكات.

دیاگرامی گشتیی مۆدیل و په‌یوه‌ندییه‌کانی:

هه‌لومه‌رجی زه‌مینه‌یی: به‌ستینی فهره‌نگی، یاسایی و ئابووری

ناکۆکیی له‌ په‌یوه‌ندییه‌کان: خیانه‌ت، کۆنترۆڵکردن،
وتەزای ته‌وه‌ری: هه‌ستی سووکایه‌تی و پشتگوێخستن و بێده‌سه‌لاتیی
سپستمانیک

↑ کاردانه‌وه‌کان که‌م ده‌که‌نه‌وه ↓ کاردانه‌وه‌کان دروست ده‌که‌ن

هه‌لومه‌رجه‌ ده‌ستیوه‌رده‌کان: سه‌رچاوه‌ تاکه‌که‌سییه‌کان، سه‌رچاوه‌ی خانه‌واده‌یی، سه‌رچاوه‌ی ئابووری

↓

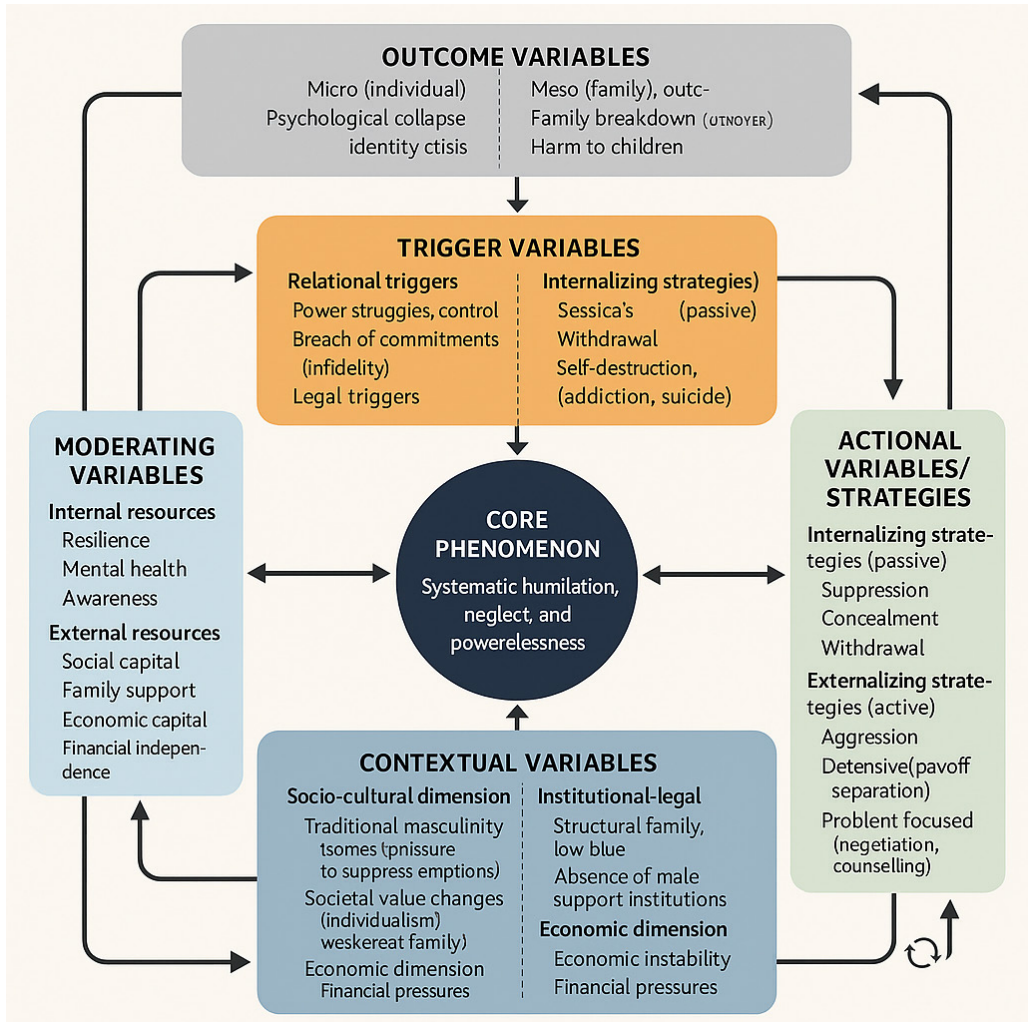
ستراتیژییه‌کان: پاسیف (بێده‌نگی، خۆ له‌ناوبردن)، یان چالاکانه (شه‌رانگیزی، چاره‌سه‌رکردنی کێشه، باجدان

↓

لیکه‌وته‌کان: دارمانی تاکه‌که‌سی، دارمانی خانه‌واده‌یی، دارمانی کۆمه‌لایه‌تی

لیکه‌وته‌کان هه‌لومه‌رجه‌ هۆکاری و زه‌مینه‌یییه‌کان به‌هێز ده‌که‌ن، درێژه‌ به‌ سووری توندوتیژی ده‌ده‌ن

به‌کورتی تیۆریی توندوتیژی دژ به‌ ره‌گه‌زی نێر له‌ کۆمه‌لگای ئێرانیدا نیشان ده‌دا که توندوتیژی دژی پیاوان له‌ ئێراندا «سووپرکی خراپی سووکایه‌تی پیکردنه» که ره‌گ و ریشه‌ی ده‌گه‌رپته‌وه‌ بۆ به‌ستینی یاسا تاکلایه‌نه‌کان و نۆرمه‌کانی پیاوه‌تی نه‌ریتی، به‌ هۆی وروژینه‌ره‌کانی وه‌کوو خیانه‌ت و ململانی له‌سه‌ر ده‌سه‌لات بلیسه‌ ده‌سینی، به‌ هۆی سه‌رچاوه‌ تاکه‌که‌سی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی تاکه‌وه‌ که‌م ده‌بیته‌وه‌، کاردانه‌وه‌ی وه‌کوو بێده‌نگی، شه‌رانگیزی، یان هه‌ول‌دان بۆ مانه‌وه‌ی لی ده‌که‌ویتته‌وه‌، و له‌ کۆتاییدا به‌ له‌ناوبردنی تاک و بنه‌ماله‌ خۆی بۆ سووپرکی نوێ به‌ره‌م ده‌هێنیتته‌وه‌. رێگای شکاندنی ئەم سووره‌ ده‌ستیوه‌ردان له‌ هه‌موو ئەم ئاستانه‌یه‌، به‌تایبه‌ت له‌ «هه‌لومه‌رجه‌ زه‌مینه‌یییه‌کان» (وه‌کوو هه‌موارکردنه‌وه‌ی یاساکان) و «هه‌لومه‌رجه‌ ده‌ستیوه‌رده‌ره‌کان» (وه‌کوو دروستکردنی دامه‌زراوه‌ی پشتیوانی).

سه‌رچاوه و ژیدره‌کان

به‌رهمی فارسی

- ابراهیمی، سعید. (۱۳۹۸). جوانان و آسیب‌های اجتماعی: رهیافتی جامعه‌شناختی به زیست معاصر جوانی در ایران. تهران: انتشارات آگاه.
- احمدی، کامیل و همکاران (۱۴۰۳). تابو و رازپیشگی: پژوهشی در باب آزار جنسی کودکان با تأکید بر زنا با محارم در ایران. دانمارک: آوای بوف.
- احمدی، کامیل و همکاران (۱۴۰۲). تیغ سنت به نام مذهب: پژوهشی پدیدار شناختی در باره ختنه مردان/پسران در ایران. دانمارک: آوای بوف.
- احمدی، کامیل. (۱۴۰۱). آسیب شناسی فقهی ختنه پسران در ایران با محوریت حقوق کودک و حق بر بدن. فصلنامه علمی تخصصی مبانی فقهی حقوق اسلامی. شماره ۲۸. دوره ۱۴. دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- احمدنیا، شهناز. (۱۳۹۵). جامعه‌شناسی قلمرو و فضای شهری. تهران: نشر علم.
- استراوس و کوربین. (۱۴۰۰). مبانی پژوهش کیفی. ترجمه ابراهیم افشار. تهران: نشر نی.
- استراوس، موریس؛ ژلس، آریل. (۱۳۹۱). خشونت در خانواده. ترجمه نوشین احمدی خراسانی. تهران: نشر شیرازه.
- اعزازی، شهلا. (۱۳۸۰). خشونت خانوادگی، زنان کتک خورده. تهران: سالی.
- الیاس، نوربرت. (۱۳۹۲). فرایند تمدن. (ترجمه محمود رامبد و علی محمدی). تهران: نشر نی.
- آبرکرامبی، نیکلاس. (۱۳۶۷). فرهنگ جامعه‌شناسی. ترجمه حسن پویان. تهران: چاپخش.
- آدلر، آلفرد. (۱۳۸۳). روانشناسی فردی. ترجمه اسماعیل فصیح. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- آدلر، آلفرد. (۱۳۸۹). روانشناسی فردی: نظریه و کاربرد. ترجمه حسن پاشا شریفی. تهران: انتشارات رشد.
- آذربایجانی، مسعود؛ قاسم‌زاده، علی. (۱۳۹۶). روان‌شناسی مثبت‌نگر. تهران: جهاد دانشگاهی.
- آزاد ارمکی، تقی. (۱۴۰۲). جامعه‌شناسی هیجان‌ها. تهران: نشر نی.
- آیزنر، جوزف؛ بیبر، هاوارد. (۱۳۷۹). نقش‌های جنسیتی. ترجمه سارا بهزادی. تهران: نشر مرکز.

- بالبی، جان. (۱۳۸۷). دلبستگی و فقدان (جلد اول: دلبستگی). ترجمه حسین میرزاده. تهران: انتشارات رشد.
- برزگر، محمدرضا؛ و همکاران. (۱۳۹۵). چشم‌اندازهای جامعه‌شناسی. تهران: صفار.
- برونفن برنر، یوری. (۱۳۷۸). بوم‌شناسی انسان. ترجمه مهشید یاسائی.
- بک، آرون تی. (۱۳۷۷). عشق هرگز کافی نیست. ترجمه مهدی قراچه‌داغی. تهران: انتشارات پیکان.
- بکر، هوارد. (۱۳۸۰). برچسب‌زنی و انحرافات اجتماعی. ترجمه مرتضی کرایب. تهران: تیسرا.
- بکر، هوارد. (۱۳۸۰). بیگانگان: مطالعاتی در جامعه‌شناسی انحرافات. ترجمه محمد عبداللهی. تهران: نشر نی.
- بلومر، هربرت. (۱۳۸۸). تعامل‌گرایی نمادین. ترجمه علیرضا بهشتی.
- بلومر، هربرت. (۱۳۹۳). تعامل‌گرایی نمادین. ترجمه حسین بشیریه. تهران: نشر نی.
- بندورا، آلبرت. (۱۳۸۹). پرخاشگری و یادگیری اجتماعی. ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران: نشر دانژه.
- بندورا، آلبرت. (۱۳۸۹). نظریه یادگیری اجتماعی. ترجمه یوسف کریمی. تهران: به نشر.
- بندورا، آلبرت. (۱۳۹۲). یادگیری اجتماعی. ترجمه سیدجواد صالحی.
- بوردیو، پیر. (۱۳۸۰). صور سرمایه. ترجمه ناصر فکوهی.
- بوردیو، پیر. (۱۳۸۰). منطق کنش. ترجمه فریبرز مجیدی. تهران: نشر مرکز.
- بوردیو، پیر. (۱۳۸۱). سلطه مردانه. ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نشر نی.
- بوردیو، پیر. (۱۳۸۴). اشکال سرمایه. ترجمه محمد فرح‌بخش. مجله جامعه‌شناسی ایران، ۶، (۴)، صص ۱۷-۴۲.
- بوردیو، پیر. (۱۳۸۷). درباره تلویزیون و سلطه ژورنالیسم. ترجمه ناصر فکوهی. تهران: آشیان.
- بوردیو، پیر. (۱۳۹۰). تمایز: نقد اجتماعی داوری. ترجمه محمد مبشری. تهران: نشر نی.
- بوردیو، پیر. (۱۳۹۰). تمایز: نقد اجتماعی قضاوت‌های سلیقه‌ای. ترجمه مرتضی مردیها. تهران: نشر ثالث.
- بوردیو، پیر. (۱۳۹۰). درباره دولت، سرمایه و قدرت نمادین. ترجمه مراد فرهادپور. تهران: انتشارات نیلوفر.
- بوردیو، پیر. (۱۴۰۱). سلطه مذکر. ترجمه محسن ناصری‌راد. تهران: نشر آگه.
- بوئن، مورای. (۱۳۹۶). خانواده‌درمانی سیستمی. ترجمه محمدپور. تهران: انتشارات

کاربردی.

- بیرن، دونالد. (۱۳۹۸). روان‌شناسی اجتماعی. ترجمه یوسف کریمی. تهران: نشر ارجمند.
- پارسنز، تالکوت. (۱۳۸۵). ساخت اجتماعی کنش. ترجمه بدرالزمان قریب. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- پارسنز، تالکوت. (۱۳۸۶). نظام اجتماعی. ترجمه باقر ساروخانی. تهران: نشر سروش.
- پارسنز، تالکوت. (۱۳۸۷). نظام‌های اجتماعی. ترجمه بهمن مسعودی. تهران: انتشارات علمی.
- پارسونز، تالکوت. (۱۳۸۹). نظام اجتماعی. ترجمه احمد تدین. تهران: نشر علم.
- پارسونز، تالکوت. (۱۳۹۰). ساختار کنش اجتماعی. ترجمه باقر پرهام. تهران: علمی و فرهنگی.
- پوردترابی، محمد. (۱۳۹۵). نظریه‌های هویت و انگ اجتماعی. تهران: نشر علم.
- پیوندی، سعید. (۲۰۱۸). پیدایش پرتنش سکسوالیته جدید در جامعه ایران. لندن: ایران آکادمیا.
- ترنز، جان‌تان. (۱۳۹۳). نظریه‌های نوین جامعه‌شناسی. ترجمه علی اصغر مقدس و مریم سروش. تهران: نشر جامعه‌شناسان.
- تنهایی، حسین ابوالحسن. (۱۳۸۵). مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی. تهران: بهمن برنا.
- جهانگیری، ابوالقاسم. (۱۳۹۶). جامعه‌شناسی کیفی. تهران: نشر میزان.
- جهانگیری، مسعود. (۱۳۹۶). جرم‌شناسی انتقادی. تهران: سمت.
- چلبی، مسعود. (۱۳۷۵). جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی. تهران: نشر نی.
- چلبی، مسعود. (۱۳۸۰). "نقش خانواده به‌عنوان عامل و مانع بزهکاری نوجوانان". تهران: نشر نی.
- چلبی، مسعود. (۱۳۸۴). تحلیل اجتماعی در فضای کنش. تهران: نشر نی.
- حبیب‌زاده، محمدجعفر؛ نجفی ابرندآبادی، علی حسین؛ و طاهری، محمدعلی. (۱۳۸۳). "خشونت و نظام کیفی". مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز. شماره ۲.
- حدادی، مرضیه. و همکاران. (۱۴۰۰). "اثر اشتغال بر سلامت روان مردان بیکار". سلامت روانی جامعه. سال ۷، شماره ۳.
- حسینی، ابوالفضل؛ مجدی، علی اکبر؛ و خلیقی، زهرا. (۱۴۰۰). "تبیین جامعه‌شناختی

اعمال خشونت خانگی زنان علیه مردان در شهر مشهد". پژوهشنامه مددکاری اجتماعی. سال هشتم، شماره ۲۸، صص ۲۰۱-۲۲۶.

- حسینی، احمد؛ نادری، عارفه؛ و رادفر، فرهاد. (۱۴۰۱). "بحران مردانگی و بدن‌مندی در میان جوانان ایرانی". فصلنامه علوم اجتماعی. دوره ۱۷، شماره ۴، صص ۱۰۱-۱۱۹.
- حسینی، زهرا؛ کلباسی‌اشتری، منیژه؛ و مولایی، زهرا. (۱۳۹۷). نظریه یادگیری اجتماعی بندورا (ترجمه و تألیف). تهران: انتشارات دانا.
- حنایی کاشانی، محمدسعید. (۱۳۷۷). "پرسش از تکنولوژی و خشونت". ماهنامه کیان. سال هشتم، شماره ۴۵، ص ۱۲۳.
- خدادادی، لیلا؛ حسینی، وحیده؛ و محمودی، مهدیه. (۱۳۹۶). "نظریه تبادل اجتماعی و روابط خانوادگی". فصلنامه جامعه‌شناسی خانواده.
- خراسانی، علی‌اصغر؛ و محسنی، سارا. (۱۳۹۴). "بازنمایی خشونت ساختاری در روابط جنسیتی". فصلنامه علمی-پژوهشی جامعه‌شناسی ایران. ۱۶ (۴).
- خوش‌نیت، محمد؛ کیانی، اعظم؛ و سلطانی، سحر. (۱۳۹۸). "نقش‌های اجتماعی و رنج عاطفی مردان: مطالعه‌ای کیفی درباره مردانگی در فرهنگ ایرانی". فصلنامه مطالعات جنسیت. ۲۷ (۳)، صص ۲۸۵-۲۹۹.
- خیرخواه، سیداحسان. (۱۳۹۰). مطالعه جامعه‌شناختی تجربه زیسته مردان از خشونت خانگی علیه آنان (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه تهران.
- دانایی‌فرد، حسن؛ و اسلامی، آذر. (۱۳۸۶). کاربرد نظریه داده‌بنیاد در عمل؛ ساخت نظریه بی‌تفاوتی سازمانی. چاپ اول. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق.
- دانایی‌فرد، حسن؛ و امامی، سید مجتبی. (۱۳۸۷). "استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه‌پردازی داده‌بنیاد". فصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی. ۵ (۰)، صص ۷۱-۸۷.
- درویش‌پور، مهرداد. (۱۳۷۸). "چرا مردان به اعمال خشونت علیه زنان ترغیب می‌شوند". مجله زنان. شماره ۵۶.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۸۳). لغت‌نامه دهخدا، زیر نظر محمد معین و سیدجعفر شهیدی (جلد چهارم). چاپ هشتم. انتشارات دانشگاه تهران.
- دورکیم، امیل. (۱۳۸۳). درباره تقسیم کار اجتماعی. ترجمه باقر پرهام. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- دورکیم، امیل. (۱۳۸۴). قواعد روش جامعه‌شناسی. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: نشر نی.
- دورکیم، امیل. (۱۳۸۷). قواعد روش جامعه‌شناسی. ترجمه علی محمد کاردان. تهران:

انتشارات دانشگاه تهران.

- دورکیم، امیل. (۱۳۹۱). صور بنیادین حیات دینی. ترجمه باقر پرهام. تهران: انتشارات نیلوفر.
- دوورژه، موریس. (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی خانواده. ترجمه تورج اتابکی. تهران: نشر نی.
- ذکایی، محمدسعید. (۱۳۸۶). مدیریت بدن و رابطه آن با پذیرش اجتماعی بدن. تهران: نشر آگه.
- ذکیانی، غلامرضا. (۱۳۹۷). "بدن، جنسیت و قدرت از نگاه فوکو: رویکردی انتقادی به مناسبات جنسی در ایران". مجله علوم اجتماعی. ۲۵(۱)، صص ۴۱-۷۰.
- راجرز، کارل. (۱۳۹۴). شدن: نگاهی به روان‌درمانی انسان‌گرایانه. ترجمه مهرداد فیروزبخت. تهران: نشر دانژه.
- رالز، جان. (۱۳۸۴). نظریه عدالت. ترجمه سید محمد کمال سروری. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رالز، جان. (۱۳۸۴). نظریه‌ای در باب عدالت. ترجمه محمدباقر خرمشاهی. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- رضایی، اکبر. (۱۳۹۸). "نقش مسئولیت‌پذیری فردی در مواجهه با بحران‌های خانوادگی". مجله جامعه‌شناسی ایران.
- رفیعی، حسن؛ موسوی، سید محمد؛ و آقابابایی، محمدرضا. (۱۳۹۸). "خشونت خانگی علیه مردان: بررسی عوامل، پیامدها و راهکارها". فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات جنسیت و خانواده. ۷(۱۴)، صص ۱۳۳-۱۶۰.
- زمانی، نسترن. (۱۳۹۸). خشونت، جنسیت و جامعه ایرانی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سالاری‌فر، محمدرضا. (۱۳۸۹). خشونت خانگی علیه زنان: بررسی علل و درمان. تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
- سالاری‌فر، محمدرضا. (۱۳۸۹). خشونت خانگی علیه زنان: بررسی علل و درمان. تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
- ستراوس، آنسلم؛ کوربین، جولیت. (۱۳۸۸). اصول روش تحقیق کیفی نظریه‌مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها. ترجمه بیوک محمدی. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سلیگمن، مارتین. (۱۳۸۳). روانشناسی امید. ترجمه حسن حمیدپور و همکاران.

- سن، آمارتیا. (۱۳۹۵). توسعه یعنی آزادی. ترجمه علیرضا طیب. تهران: نشر کویر.
- سیدمن، استیون. (۱۳۸۶). کشاکش آرا در جامعه‌شناسی. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نشر نی.
- شمس، حسین؛ طالبیان، فاطمه؛ و عبدالله‌زاده، الناز. (۱۳۹۷). جامعه‌شناسی جنسیت: مفاهیم پایه، نظریه‌ها و کاربردها. تهران: نشر نی.
- شولتز، تئودور. (۱۳۸۷). سرمایه انسانی. ترجمه محمدحسن فرزاد. تهران: نشر نی.
- صادقی فسایی، سهیلا. (۱۳۸۹). "خشونت خانگی و استراتژی‌های زنان در مواجهه با آن". مجله بررسی مسائل اجتماعی ایران. شماره ۱، صص ۱۰۷-۱۴۲.
- صدیق سروسستانی، رحمت‌الله. (۱۳۸۳). آسیب‌شناسی اجتماعی (جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی). تهران: نشر آن.
- ضیمران، محمد. (۱۳۷۹). میشل فوکو: دانش و قدرت. تهران: نشر هرمس.
- طالب‌پور، اکبر. (۱۳۹۶). بررسی عوامل مؤثر بر خشونت خانگی با تأکید بر همسرآزاری. دوفصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناختی معاصر. سال ششم، شماره ۱۱، صص ۲۷-۴۹.
- طالشی، ج.، محمودی، ر.، و خردمند، ن. (۱۴۰۰). رویکردهای روان‌درمانی در مواجهه با خشونت علیه جنس مذکر. فصلنامه سلامت اجتماعی. ۱۲(۱)، صص ۴۰-۵۵.
- عارفی، مرضیه. (۱۳۸۲). بررسی توصیفی خشونت خانگی علیه زنان در شهر ارومیه. فصلنامه مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان. سال اول، شماره ۲، صص ۱۰۱-۱۱۹.
- عباس‌پور، محمد. (۱۳۹۵). تحلیل کیفی تأثیر اشتغال بر بازتوانی معتادان بهبودیافته. فصلنامه رفاه اجتماعی. شماره ۴۴.
- عطایی، محمد. (۱۳۹۸). ترجمه: گافمن، اروینگ. مناسک تعامل: جستارهایی در رفتار چهره‌به‌چهره. تهران: نشر مرکز.
- علمی، محمود؛ و الیاسی، سارا. (۱۳۸۸). عوامل اجتماعی مؤثر بر میزان پذیرش کلیشه‌های جنسیتی (مطالعه موردی زنان شاغل همسردار شهرستان سراب). سامانه یکپارچه نشریات علمی دانشگاه آزاد اسلامی. دوره ۲، شماره ۲، اردیبهشت ۱۳۸۸، صص ۵۳-۷۵.
- علوی، سیدمهدی. (۱۳۹۳). جایگاه احترام و عزت نفس در سلامت روان و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی. فصلنامه سلامت اجتماعی. ۷(۲)، صص ۶۷-۸۲.
- علوردینیا، اکبر؛ ریاحی، محمداسماعیل؛ و فرهادی محلی، محمود. (۱۳۹۰). "تحلیل اجتماعی خشونت شوهران علیه زنان: مدلی نظری و آزمونی تجربی". دوفصلنامه مسائل اجتماعی ایران.

- غلامزاده، سعید؛ قربان‌زاده، محمد؛ ایروانیان، امیر؛ رضائیان، محسن؛ و زارع، محمد. (۱۳۹۷). بررسی فراوانی شوهرآزاری در مراجعه‌کنندگان به مراکز پزشکی قانونی شهر شیراز از سال ۱۳۹۱ لغایت ۱۳۹۳؛ یک گزارش کوتاه. مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان. دوره ۱۷، شهریور، صص ۷۸۸-۷۸۱.
- فرانکل، ویکتور. (۱۳۸۱). انسان در جستجوی معنا. ترجمه نهضت صالحیان و مهین میلانی.
- فرانکل، ویکتور. (۱۳۹۴). انسان در جستجوی معنا. ترجمه نهضت صالحیان و مهین میلانی. تهران: انتشارات درسا.
- فرانکل، ویکتور. (۱۳۹۶). انسان در جستجوی معنا. ترجمه عباس صالحیان و مهین میلانی. تهران: نشر جامی.
- فرانکل، ویکتور. (۱۳۹۹). انسان در جستجوی معنا. ترجمه مهین میلانی. تهران: انتشارات درسا.
- فروم، اریک. (۱۳۷۰). انسان برای خویشتن. ترجمه اکبر تبریزی. تهران: بهجت.
- فروم، اریک. (۱۳۸۲). هنر عشق‌ورزیدن. ترجمه اکبر تبریزی. تهران: مروارید.
- فروم، اریک. (۱۳۸۹). گریز از آزادی. ترجمه عزت‌الله فولادوند. تهران: مروارید.
- فروم، اریک. (۱۳۹۹). آناتومی ویرانسازی انسان. ترجمه احمد صبوری. تهران: نشر آشیان.
- فروید، زیگموند. (۱۳۷۵). تمدن و ملالت‌های آن. ترجمه یحیی مهربانی. تهران: نشر مرکز.
- فریره، پائولو. (۱۳۸۷). آموزش ستم‌دیدگان. ترجمه محمدجعفر پوینده.
- فوکو، میشل. (۱۳۸۸). تاریخ جنون. ترجمه فاطمه ولیانی. تهران: نشر هرمس.
- فوکو، میشل. (۱۳۸۰). نظم و انضباط و تنبیه: تولد زندان. ترجمه افشین جهان‌دیده. تهران: نشر نی.
- فیروزجاییان، علی‌اصغر؛ و رضایی‌چراتی، زهرا. (۱۳۹۳). تحلیل جامعه‌شناختی خشونت زنان علیه مردان. فصلنامه توسعه اجتماعی. دوره ۹، شماره ۲، زمستان، صص ۱۰۵-۱۳۰.
- فیروزی، مهدی؛ و عظیمی، محمود. (۱۳۹۹). درد خاموش: مردانگی و افسردگی در مردان ایرانی. فصلنامه روان‌شناسی ایران. ۱۵(۲)، صص ۱۲۳-۱۴۰.
- قادری، سمانه؛ محمودی، محمدرضا؛ و یزدان‌پناه، رضا. (۱۴۰۰). جامعه‌شناسی بدن و قدرت در ایران. فصلنامه جامعه‌شناسی ایران. دوره ۲۲، شماره ۱، صص ۵۵-۷۲.
- قاضی‌زاده، هادی؛ زهراکار، کیانوش؛ کیامنش، علیرضا؛ و محسن‌زاده، فرشاد. (۱۳۹۷). مدل مفهومی عوامل زمینه‌ساز خشونت زناشویی زنان علیه مردان از دیدگاه مردان. نشریه

- روان‌پرستاری. دوره ۶، شماره ۴، مهر و آبان.
- قانون مجازات اسلامی (جدیدترین اصلاحیه‌ها). معاونت حقوقی ریاست جمهوری ایران.
 - قربانی، نیما؛ جوکار، بهرام؛ و دهقانی، محسن. (۱۳۸۸). بررسی رابطه بین سبک‌های دلبستگی و سلامت روان. مجله روان‌شناسی بالینی. ۱(۳)، صص ۷۳-۸۴.
 - قنبری، سمانه. (۱۳۹۴). بازتعریف نقش‌های جنسیتی در خانواده معاصر. فصلنامه فرهنگ جامعه. شماره ۲۲، صص ۸۱-۹۹.
 - قهاری، شهربانو؛ و بوالهروی، جعفر. (۱۳۸۷). همسرآزاری. چاپ اول. تهران: نشر قطره.
 - کاووسی، مرضیه. (۱۴۰۰). تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر نگرش نوجوانان به اقلیت‌های جنسی. پژوهشنامه رسانه و فرهنگ. ۱(۱)، صص ۱۰۵-۱۲۲.
 - کرایب، کلایو. (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی فمینیستی. ترجمه سارا زمانی. تهران: نشر جامعه ایرانیان.
 - کرایب، مرتضی. (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی حقوق. تهران: نشر نی.
 - کریمی، مصطفی؛ و همکاران. (۱۳۹۵). روایت زیسته افراد همجنس‌گرا در ایران: مطالعه پدیدارشناختی. مجله روان‌شناسی سلامت. ۵(۲)، صص ۲۱۵-۲۳۶.
 - گافمن، اروینگ. (۱۳۸۱). داغ ننگ: یادداشت‌هایی درباره مدیریت هویت آسیب‌دیده. ترجمه علی رامین. تهران: انتشارات آگاه.
 - گافمن، اروینگ. (۱۳۸۷). داغ ننگ. ترجمه فاطمه قاضی‌ها. تهران: نشر نی.
 - گرت، استفانی. (۱۳۷۹). جامعه‌شناسی جنسیت. ترجمه کتایون بقایی. تهران: دیگر.
 - گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.
 - گیدنز، آنتونی. (۱۳۹۲). جامعه‌شناسی. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.
 - لملرت، ادوین. (۱۳۸۲). نظریه‌ها در جامعه‌شناسی. ترجمه سیدعلی سیف. تهران: سروش.
 - لوبروتن، داوید. (۱۴۰۱). جامعه‌شناسی بدن. ترجمه ناصر فکوهی. تهران: نشر ثالث.
 - لوری، نانسی. (۱۳۸۹). انگ: مفهوم، نظریه و پیامدها. ترجمه محسن نیازی. فصلنامه مطالعات اجتماعی ایران، ۴(۳)، ۱۶۱-۱۸۸.
 - لیمان، مارتین. (۱۳۸۷). جرم‌شناسی. ترجمه محمد آشوری. تهران: انتشارات سمت.
 - لیمان، مایکل. (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی انحراف. ترجمه حسین پاینده. تهران: نشر نی.
 - مارکس، کارل. (۱۳۷۸). دست‌نوشته‌های اقتصادی و فلسفی ۱۸۴۴. ترجمه حسن مرتضوی. تهران: آگاه.

- مارکوزه، هربرت و نویمان، فرانتس. (۱۳۹۰). آزادی، قدرت و قانون. ترجمه عزت‌الله فولادوند. تهران: انتشارات خوارزمی.
- محمدخانی، پروانه؛ رضایی دوگاهه، ابراهیم؛ محمدی، محمدرضا و آزاد مهر، هدیه. (۱۳۹۶). شیوع الگوی خشونت خانوادگی، ارتکاب یا تجربه آن در مردان و زنان. زن در فرهنگ و هنر، سال پنجم، شماره ۲۱، ۲۲۴-۲۰۵.
- محمدخانی، پروانه؛ رضایی دوگاهه، ابراهیم؛ محمدی، محمدرضا و آزاد مهر، هدیه. (۱۳۸۵). شیوع الگوی خشونت خانوادگی، ارتکاب یا تجربه آن در مردان و زنان. فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۲۱، صص ۲۴۵-۲۳۰.
- محمدی، بیوک. (۱۳۸۸). زن ذلیل: زنان سلطه‌جو، مردان سلطه‌پذیر. تهران: واژه آرا.
- مرادی، گلمراد و زندی، لیال. (۱۳۸۶). خشونت‌های خانوادگی و تأثیرات آن بر امنیت در جامعه: نمونه مورد مطالعه شهر سنج. مجله علوم اجتماعی، شماره ۱۰، صص ۱۴۸-۱۲۷.
- مرادی، نوراله؛ احمدی، شکوفه؛ و علی‌پور گراوند، فردین. (۱۳۹۱). بررسی ارتباط بین نابرابری جنسیتی با شکاف جنسیتی امید به زندگی سالم. فصلنامه پژوهش اجتماعی، سال چهارم، شماره شانزدهم.
- مرتضوی، سیدخدایار؛ پاکزاد، شهیندخت. (۱۳۹۶). تبیین نگرش زنان نسبت به اقتدارگرایی مردانه با استفاده از مدل پیر بورديو (مطالعه موردی: طایفه دهبالایی شهر ایلام). پژوهش‌نامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هشتم، شماره سوم، صص ۱۴۶-۱۱۷.
- مزلو، آبراهام. (۱۳۹۳). انگیزش و شخصیت. ترجمه علی رضوانی. تهران: رشد.
- مسکوی، ناصر. (۱۳۹۰). مردان و بحران نقش: چالش‌های معاصر بودن مرد در ایران. نشریه پژوهش زنان، سال هشتم، شماره ۲، صص ۴۴-۲۷.
- مشکانی، منصور. (۱۳۹۰). کاربرد تحلیل روان‌شناسانه در بررسی رفتارهای جنسی. تهران: نشر ثالث.
- مظلوم‌خراسانی، محمد؛ و میرزایی مهر، مجتبی. (۱۳۹۱). میزان خشونت خانگی علیه زنان شهر خرم‌آباد در سال ۸۹-۹۰. فصلنامه مطالعات اجتماعی - روان‌شناختی زنان، سال دهم، شماره ۳.
- معین، محمد. (۱۳۸۴). فرهنگ فارسی معین. جلد ۲. چاپ ۲۷. تهران: امیرکبیر.
- معینی، بابک؛ عزتی‌رستگار، خدیجه؛ حمیدی، یدالله؛ حسینی، مژگان؛ و سلطانیان، علیرضا. (۱۳۹۵). تعیین‌کننده‌های اجتماعی خشونت علیه زنان باردار توسط همسر در شهرستان

- همدان. کومش، سال بیستم، شماره ۲، صص ۳۵۷-۳۵۰.
- ملک محمدی، سعید. (۱۳۹۶). تربیت جنسی در خانواده ایرانی: چالش‌ها و راهکارها. فصلنامه تعلیم و تربیت، ۳۲(۳)، ۷۳-۹۵.
- منسن، لئونارد؛ و شور، هرولد. (۱۳۸۵). جامعه‌شناسی انحرافات. ترجمه محمود واعظی. تهران: نشر آگه.
- موسی‌زاده، حسین؛ و همکاران. (۱۳۹۱). بررسی تأثیر درمان دیالکتیک-رفتاری با رویکرد مذهبی جهت درمان خشونت علیه شریک جنسی در مردان ارومیه. دوماهنامه دانشکده پرستاری و مامایی ارومیه، دوره دهم، شماره سوم، مرداد و شهریور، صص ۴۲۹-۴۳۹.
- موسی‌زاده، نفیسه. (۱۳۹۴). پیامدهای اجتماعی اشتغال پایدار. مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۱۶، شماره ۲.
- میرخلیلی، سید محمود. (۱۳۷۹). خشونت و مجازات. کتاب نقد، شماره ۱۴ و ۱۵، صص ۱۲۷.
- میرشکاری، الهام. (۱۳۹۹). روابط قدرت و عدالت جنسیتی: مطالعه جامعه‌شناختی پیرامون زنان و مردان. فصلنامه پژوهش زن و خانواده، شماره ۴۶، صص ۷۵-۹۴.
- ندورا، آلبرت. (۱۳۵۶). نظریه یادگیری اجتماعی. ترجمه علی‌اکبر سیف. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- نسرین مصفا، مسعود طارم‌سری، عبدالرحمن عالم، بهرام. (۱۳۶۶). تجاوز در حقوق بین‌المللی. مجله حقوقی، شماره هشتم، صص ۱۹۶-۱۹۷.
- هابرماس، یورگن. (۱۳۷۸). کنش ارتباطی: عقلانیت ارتباطی و عقلانیت ابزاری. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: انتشارات علمی.
- هابرماس، یورگن. (۱۳۸۰). کنش ارتباطی. ترجمه باقر پرهام. تهران: نشر مرکز.
- هاشمی، فرزاد. (۱۳۹۹). کالایی‌شدن بدن و فرآیند جامعه‌پذیری جنسیتی: مطالعه انتقادی نظریه پیر بوردیو. فصلنامه جامعه‌شناسی نوین، سال دوازدهم، شماره ۴۶، صص ۶۱-۸۳.
- همتی، رضا. (۱۳۸۳). عوامل مؤثر بر خشونت مردان علیه زنان. رفاه اجتماعی، سال سوم، شماره ۱۲.
- همتی، رضا؛ و مکتوبیان، مریم. (۱۳۹۲). بررسی وضعیت نابرابری جنسیتی در میان کشورهای منتخب خاورمیانه با تأکید بر جایگاه ایران. پژوهش‌نامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال چهارم، شماره دوم، صص ۱۱۵-۱۴۲.
- هورنای، کارن. (۱۳۹۴). شخصیت روان‌رنجور زمانه ما. ترجمه فریبرز رئیس‌دانا. تهران:

انتشارات قطره.

- هیگارد، ارنست. (۱۳۹۷). درآمدی بر روان‌شناسی. ترجمه یوسف کریمی. تهران: نشر رشد.
- واس، تامس؛ و استاینر، برنارد. (۱۳۷۸). روان‌شناسی اجتماعی. ترجمه فرهاد ماهر. تهران: انتشارات سمت.
- وامقی، مروئه؛ خدایی اردکانی، محمدرضا؛ و سجادی، حمیرا. (۱۳۹۲). خشونت خانگی در ایران: مرور مطالعات (۱۳۸۰-۱۳۸۷). فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال سیزدهم، شماره ۵۰، صص ۳۷-۷۰.
- وامقی، مروئه؛ خدایی اردکانی، محمدرضا؛ و سجادی، حمیرا. (۱۳۹۴). خشونت خانگی در ایران: مرور مطالعات ۱۳۸۰-۱۳۸۷. فصلنامه رفاه اجتماعی، سال سیزدهم، شماره ۵۰، صص ۳۷-۷۰.
- وست، سی؛ و زیمرمن، ای. (۱۳۸۴). انجام جنسیت. تهران: نشر نی.
- یالوم، اروین. (۱۳۹۰). روان‌درمانی اگزستانسیال. ترجمه سپیده حبیب. تهران: نشر قطره.
- یعقوبی‌دوست، محمود. (۱۳۹۱). بررسی رابطه بین وضعیت محل مسکونی حاشیه‌نشینان با خشونت خانگی نسبت به فرزندان در شهر اهواز. فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی شهری، سال دوم، شماره ۵.
- یوسفی، الهام؛ و همکاران. (۱۳۹۹). مهارت‌های ارتباطی در تاب‌آوری مردان. نشریه روان‌شناسی اجتماعی ایران.
- یوسفی، ناصر. (۱۳۹۹). روان‌شناسی شخصیت. تهران: انتشارات ارسباران.
- یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۸۳). ماهیت روان. ترجمه محمدعلی فروغی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

به‌ره‌می‌ننگیزی

- Abbott, J., Johnson, R., Koziol-McLain, J., & Lowenstein, S. R. (1995). Domestic violence against women: Incidence and prevalence in an emergency department population. JAMA, 273(22), 1763-1767. doi: 10.1001/jama.1995.03520460045033
- Abrams, D., Hogg, M. A., & Marques, J. M. (2011). The Social Psychology of Inclusion and Exclusion. Psychology Press.
- Abramson, L. Y., Metalsky, G. I., & Alloy, L. B. (1989). Hopelessness Theory of Depression: A Psychological Explanation of Self-Destructive Behaviors.

Psychological Review, 96(2), 358–372.

- Abrar, S., Lovenduski, J., & Margetts, H. (2000). Feminist ideas and domestic violence policy change. *Political Studies*, 48, 239-262. doi: 10.1111/1467-9248.00258
- Adams, A., Sullivan, C. M., Bybee, D., & Greeson, M. R. (2008). Development of the Scale of Economic Abuse. *Violence Against Women*, 14(5), 562-588.
- Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 2, pp. 267-299). Academic Press.
- Adams, Stacy, & Freedman, Sara. (1976). Equity theory revisited: Comments and annotated bibliography. In *Advances in Experimental Social Psychology*. Academic Press, 9, 90-43.
- Adebayo, A. A. (2014). Domestic violence against men: Balancing the gender issues in Nigeria. *American Journal of Sociological Research*, 4(1), 14–19.
- Adinkra, M. (2012). Better dead than dehorned: Masculinity and male suicidal behavior in contemporary Ghana. *Social Science & Medicine*, 74, 474-481.
- Adkins, L. (2002). Reflexivity and the Politics of Qualitative Research. *Studies in Qualitative Methodology*, 5, 333-355.
- Adler, A. (1927). *Understanding Human Nature*. Translated by Walter Beran Wolfe. Greenberg Publisher.
- Adler, A. (1930). *Individual Psychology*. Harcourt Brace Jovanovich.
- Adler, A. (1930). *The Education of Children*. Greenberg.
- Adler, A. (1930). *The Pattern of Life*. London: George Allen & Unwin.
- Adler, A. (1930). *The Science of Living*. Garden City Publishing.
- Adler, A. (1930). *What Life Could Mean to You*. New York: Capricorn Books.
- Adler, A. (1930). *What Life Should Mean to You*. London: Allen & Unwin.
- Adler, A. (1983). *The Individual Psychology*. Amir Kabir Publication.
- Adler, A. (2010). *Understanding Human Nature*. Basic Books.
- Aeberhard-Hodges, J., & McFerran, L. (2017). Journal of Industrial Relations. An International Labour Organization instrument on violence against women and men at work: The Australian influence. 0(0), 1–20.
- Afifi, T. O., MacMillan, B., Asmundson, G., Stein, M., & Sareen, J. (2009). Mental health correlates of intimate partner violence in marital relationships

in a nationally representative sample of males and females. *Interpersonal Violence*, 24(8), 1398–1417.

- Agnew, R. (1992). Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency. *Criminology*, 30(1), 47-87.
- Agnew, R. (2001). Building on the Foundation of General Strain Theory: Specifying the Types of Strain Most Likely to Lead to Crime and Delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 38(4), 319-361.
- Agnew, R. (2006). *Pressured into Crime: An Overview of General Strain Theory*. Los Angeles: Roxbury.
- Ahmady, kameel.(2025). Female genital mutilation/cutting in Iran (FGM),-male circumcision:The Double Standards in Genital Mutilation. Turkiye: Aydin Univercity. P519-539.
- Ahmady, kameel.(2025). Incest and child Sexual Abuse ,Consequences of Incest: Studying Child Sexual Abuse in Iran.Turkiye:Aydin Univercity. P221-237.
- [Ahmady](#),kameel.(2024). Taboo and secrecy: [Incest](#) and sexual abuse of children in Iran. Denmark: Avaye Buf.
- [Ahmady](#), kameel.(2024). Blade of Tradition in the Name of Religion: A Phenomenological Investigation into Male Circumcision in Iran. Denmark: Avaye Buf.
- [Ahmady](#), kameel.(2023). Exploring the Contexts of Child Sexual Abuse Within Families: A Field Study on the Taboo of Incestuous Adultery in Iran. *European Journal of Humanities and Social Sciences* www.ej-social.org.
- [Ahmady](#), kameel. (2023). cultural pathology of male circumcision in Iran: focusing on Childerens rights and the right to the body.*Russian law journal* Volume XI. p571-588.
- Akers, R. L. (1985). *Deviant Behavior: A Social Learning Approach*. Wadsworth Publishing Company.
- Akers, R. L., & Sellers, C. S. (2009). *Criminological Theories: Introduction, Evaluation, and Application* (5th ed.). New York, NY: Oxford University Press.
- Al-Alosi, H. (2017). Cyber-violence: Digital abuse in the context of domestic violence. *University of New South Wales Law Journal*, 40(4), 1573–1603. <https://doi.org/10.53637/DHUV6093>
- Allen-Collinson, J. (2009, Spring). A marked man: Female-perpetrated intimate partner abuse. *International Journal of Men's Health*, 8(1), 22-40.

- Althusser, L. (1971). *Ideology and Ideological State Apparatuses*. Verso Books.
- Altman, I. (1975). *The Environment and Social Behavior: Privacy, Personal Space, Territory, and Crowding*. Monterey, CA: Brooks/Cole Publishing Company. ISBN: 978-0818505304
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th ed.)*. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.
- Amoakohene, M. I. (2004). Violence against women in Ghana: A look at women's perceptions and review of policy and social responses. *Social Science and Medicine*, 59(11), 2373-2385.
- Anderson, K. L. (2002). Perpetrator or victim? Relationships between intimate partner violence and well-being. *Journal of Marriage and Family*, 64(4), 851-863.
- Ansara, D. L., & Hindin, M. J. (2009). Perpetration of intimate partner aggression by men and women in the Philippines: Prevalence and associated factors. *Journal of Interpersonal Violence*, 24(9), 1579-1590. <https://doi.org/10.1177/0886260508323660>
- Anselman, J. (2004). *Social Stress Theory: Understanding the Impact of Sociocultural Pressures on Mental Health*. New York: Academic Press.
- Anyuor, N. (2012). "Unreported Cases of Male Battering in Nyanza." *The Standard*. Accessed September 6, 2016. [http://www.standardmedia.co.ke/?articleID=2000052337&story_title=Unreported cases of male-battering-in-Nyanza](http://www.standardmedia.co.ke/?articleID=2000052337&story_title=Unreported%20cases%20of%20male-battering-in-Nyanza).
- Archer, J. (2000). Sex differences in aggression between heterosexual partners: A metaanalytic review. *Psychological Bulletin*, 126, 651-680.
- Archer, J. (2002). Sex differences in physically aggressive acts between heterosexual partners: A meta-analytic review. *Aggression and Violent Behavior*, 7(4), 313-351.
- Arendt, H. (1970). *On Violence*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Arias, L., & Corso, P. (2005). Average cost per person victimized by an intimate partner of the opposite gender: A comparison of men and women. *Violence and Victims*, 20, 379-391.
- Arieti, S. (1980). *Interpretation of Schizophrenia*. BasicBooks.
- Arnold, G. (2009). *A Battered Women's Movement Perspective of Coercive Control*. Violence Against Women.
- Artz, L. M. (1999). Violence against women in rural Southern Cape: Exploring

access to justice within a feminist jurisprudence framework. Cape Town: University of Cape Town, Department of Criminology. (MA Thesis)

- Askoxford.com, Oxford English Dictionary. Retrieved January 8, 2009.
- Assante, E., & Williams, M. (2021). Resilient Coping and Hope: Psychological Adaptation to Stress. *Journal of Positive Psychology*, 16(3), 266-278.
- Atkinson, G. B., McCarthy, B., & Phillips, K. M. (1987). *Studying Society: An Introduction to Social Science*. Oxford University Press.
- Australian Bureau of Statistics (ABS) (2005). *Personal Safety Survey, Australia 2005*, Cat. No. 4906.0 Reissue, AGPS, Canberra, 2006, p. 34.
- autorenewthumb_upthumb_down
- autorenewthumb_upthumb_down
- autorenewthumb_upthumb_down
- autorenewthumb_upthumb_down
- Ayodele, J. (2017). The socio-cultural causes of male victimization in domestic contexts in Lagos, Nigeria: A qualitative analysis. *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 12(2), 252–269. <http://www.sascv.org/ijcjs/pdfs/Ayodeleijcjs2017vol12issue2.pdf>
- Babalola, S., Figueroa, M.-E., & Krenn, S. (2017). Association of mass media communication with contraceptive use in Sub-Saharan Africa: A meta-analysis of demographic health surveys. *Journal of Health Communication*, 22(11), 885–895. <https://doi.org/10.1080/10810730.2017.1373874>
- Babor, T., Caulkins, J., et al. (2018). *Drug Policy and the Public Good*. Oxford University Press.
- Baker, N., Buick, J., Kim, S., Moniz, S., & Nava, K. (2013). Lessons from examining same-sex intimate partner violence. *Sex Roles*, 69(3–4), 182–192. <https://doi.org/10.1007/s11199-012-0218-3>
- Bandura, A. (1973). *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The Exercise of Control*. W.H. Freeman.
- Bandura, A. (1999). *Moral disengagement in the perpetration of inhumanities*.

- Banerjee, A., & Shah, S. (2020). Life Skills Education: Conceptual and Practical Overview. *Journal of Education and Human Development*, 9(2), 19-25.
- Barber, C. (2008, August 27). Domestic violence against men. *Nursing Standard*, 22(51), 35-39.
- Barnett, O. W., Miller-Perrin, C. L., & Perrin, R. D. (2017). *Family Violence Across the Lifespan: An Introduction*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Barnett, O. W., Miller-Perrin, C. L., & Perrin, R. G. (1997). *Family Violence Across the Lifespan: An Introduction*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Baron, R. A. (1997). *Human Aggression*. New York: Plenum.
- Baron, R. A., & Byrne, D. (1997). *Social Psychology*. New Delhi: Prentice-Hall of India.
- bartleby.com, American Heritage Dictionary, Violence. Retrieved January 8, 2009.
- Bassuk, E., Dawson, R., & Huntington, N. (2005). Intimate partner violence in extremely poor women: Longitudinal patterns and risk markers. *Journal of Family Violence*, 21(6), 387-398.
- Bates, E., & Douglas, E. (2020). Services for domestic violence victims in the UK and United States: Where are we today? *Partner Abuse*. <https://doi.org/10.1891/PA-2020-0019>
- Baudrillard, J. (1970). *The Consumer Society: Myths and Structures*. Sage Publications.
- Bauermeister, J. A., Yeagley, E., Meanley, S., & Pingel, E. S. (2014). Sexting among young men who have sex with men: Results from a national survey. *Journal of Adolescent Health*, 54(5), 606-611. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2013.10.013>
- Baumeister, R. F. (1997). *Self-esteem: The Puzzle of Low Self-Regard*. New York: Plenum Press.
- Baumeister, R. F., & Bushman, B. J. (2008). *Social and Personality Psychology*. New York: Pearson.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529.
- Bayati, M. (2016). *Structural gender inequality and its impact on family relations*. Tehran University Press.
- BBC.com. All domestic abuse deaths to have multi-agency review. April 13,

2011. Retrieved June 19, 2018.

- Beck, A. T. (1967). *Cognitive Therapy and the Emotional Disorders*. Penguin Group.
- Beck, A. T. (1976). *Cognitive Therapy and the Emotional Disorders*. International Universities Press.
- Beck, A. T. (1988). *Love is never enough*. New York: Harper & Row.
- Beck, A.T. (1997). *Cognitive Therapy of Depression*. Guilford Press.
- Beck, A.T. (1997). *Love is Never Enough*. HarperCollins.
- Becker, G. S. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. Free Press.
- Becker, G. S. (1964). *Human Capital*. Columbia University Press.
- Becker, G. S. (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. University of Chicago Press.
- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
- Becker, H., et al. (2021). *Coping Strategies and Men's Mental Health*. Routledge.
- Bell, K. M., & Naugle, A. E. (2008). Intimate partner violence theoretical considerations: Moving towards a contextual framework. *Clinical Psychology Review*, 28(7), 1096-1107. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cpr.2008.03.003>
- Bem, S. L. (1974). The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(2), 155-162.
- Bem, S. L. (1981). *Gender Schema Theory*. Indiana: Indiana University Press.
- Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 354-364.
- Benatar, David. (2003). The second sexism, a second time. *Social Theory and Practice*, 29(2), 275-296.
- Bensley GM. (1998). Prevalence of accidental injuries and domestic violence. 187-95.
- Berger, P. & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality*. Penguin Books.
- Berger, P. & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its causes, consequences, and control*.

McGraw-Hill.

- Berrill, Kevin. (1992). "Anti-gay violence and victimization in the United States: an overview". In *Hate Crimes: Confronting Violence Against Lesbians and Gay Men*, eds Gregory Herek & Kevin Berrill, Sage Publications, Newbury Park, pp. 19-45.
- Big-Alabo, Sotonye. (2022). *Social Sciences, Humanities and Education Journal (SHE Journal)*, Volume 3 (2), 126–134. May 2022. <http://e-journal.unipma.ac.id/index.php/SHE>
- Blau, P. M., & Wolfe, M. (1971). *The Organization of Society*. New York: Basic Books.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press.
- Bograd, M. (2008). Considering men in child custody cases: Dilemmas for feminist legal theory and practice. *Violence Against Women*, 14(10), 1192-1212.
- Bohrnstedt, G. W., & Knoke, D. (2018). The Structure of Family Law in Gender Equity: Modern Challenges to Legal Systems. *Journal of Legal Studies*, 45(2), 145-162.
- BOLLEN, S., ARTZ, L.M., VETTEN, L., & LOUW, A. (1999). Violence against women in metropolitan South Africa: A study on impact and service delivery. ISS Monograph Series No. 41, Sept.
- Boltanski, L., & Chiapello, E. (2005). *The New Spirit of Capitalism*. Verso.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1980). *The Logic of Practice*. Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986). "The Forms of Capital." In: Richardson, J., *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1997). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1998). *Masculine Domination*. Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2002). *Masculine Domination*. Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre. (2001). *Masculine Domination*. (Translation: Richard Nice).

Stanford, CA: Stanford University Press.

- Bowen, M. (1966). The Use of Family Theory in Clinical Practice. In B. Framo (Ed.), *Explorations in Marital and Family Therapy*. New York: Springer.
- Bowen, M. (1978). *Family Therapy in Clinical Practice*. New York: Jason Aronson.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss, Vol. 1: Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and Loss: Volume III Loss, Sadness and Depression*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988). *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. Basic Books.
- Bradbury-Jones, C., Appleton, J. V., Clark, M., & Paavilainen, E. (2019). A profile of gender-based violence research in Europe: Findings from a focused mapping review and synthesis. *Trauma, Violence, and Abuse*, 20(4), 470–483. <https://doi.org/10.1177/1524838017719234>
- Breiding, M., Basile, K. C., Smith, S. G., Black, M. C., & Mahendra, R. R. (2015). *Intimate partner violence surveillance: Uniform definitions and recommended data elements. Version 2.0*. Centers for Disease Control and Prevention. <https://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/intimatepartnerviolence.pdf>
- Briere, J., & Elliott, D. M. (2003). Prevalence and psychological sequelae of self-reported childhood physical and sexual abuse in a general population sample of men and women. *Child Abuse & Neglect*, 27(10), 1205-1222.
- BRINKERHOFF, M. B., & LUPRI, E. (1988). "Interspousal Violence." *Canadian Journal of Sociology*, 12(4), 407-434.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiment by Nature and Design*. Harvard University Press.
- Browne, K., & Herbert, M. (1997). *Preventing Family Violence*. New York, Chichester: John Wiley and Sons.
- Buller, A., Devries, K., Howard, L., & Bacchus, L. (2014). Associations between intimate partner violence and health among men who have sex with men: A systematic review and meta-analysis. *PLoS Medicine*, 11(3), e1001609. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001609>
- Burke, P. J. (2007). *The Situated Self: Identity in Social Context*. New York: Oxford University Press.

- Buss, D. M. (1991). Evolutionary Personality Psychology. *Annual Review of Psychology*, 42, 459-491.
- Buss, D. M. (2000). *The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love and sex*. New York: Free Press.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
- Butler, Judith. (2004). *Undoing Gender*. New York: Routledge.
- Byrne, D. (1974). *Social Psychology*. Prentice Hall.
- CALLAGHAN, J.E.M. (1995). Women's experiences of violence in intimate relationships. Durban: University of Natal, Department Psychology. (MA Thesis)
- Campbell, Henry. (1988). *Black Lows Dictionary*. Minnesota: West Publishing Co.
- Capaldi, D., & Owen, L. D. (2001). Physical aggression in a community sample of at-risk young couples: Gender comparisons for high frequency, injury, and fear. *Journal of Family Psychology*, 15, 425-440.
- Capaldi, D., Kim, H., & Shortt, J. (2007). Observed initiation and reciprocity of physical aggression in young, at-risk couples. *Journal of Family Violence*, 22, 101-111.
- CARLSON, B. (1991). Domestic violence. In: GITTERMAN, A. *Handbook of Social Work Practice with Vulnerable Populations*. New York: Columbia University Press.
- Carney, M., Buttell, F., & Dutton, D. (2007). Women who perpetrate intimate partner violence: A review of the literature with recommendations for treatment. *Aggression and Violent Behavior*, 12, 108-115.
- CARRADO, M., GEORGE, M.J., LOXAM, E., JONES, L., & TEMPLAR, D. (1996). "Aggression in British Heterosexual Relationships: A Descriptive Analysis." *Aggressive Behavior*, 22, 401-415.
- CARSTENS, S. (2007). Regsman, sosiale werker lig gesinskwessies saam toe. *Rapport*, 12.02.2007.
- Casique, L., & A. R. F. Furegato. (2006). "Violence Against Women: Theoretical Reflections." *Rev Lati-am Enfermagem*, Novembro/Dezembro; 14(6): 9.
- Centers for Disease Control and Prevention. (2020, October 9). Intimate partner violence. <https://www.cdc.gov/violenceprevention/intimatepartnerviolence/index.html>

- CHAPLEAU, K.M., OSWALD, D.L., & RUSSEL, B.L. (2007). How ambivalent sexism toward women and men supports rape myth acceptance. *Sex Roles*, 57, 131-136.
- Charles E. Corry, Martin S. Fiebert, and Erin Pizzey. (2002). *Controlling Domestic Violence Against Men*.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. Sage.
- Chirwa, E., Sikweyiya, Y., Addo-Lartey, A. A., Alengea, D. O., Coker-Appiah, D., Adanu, R., & Jewkes, R. (2018). Prevalence and risk factors of physical or sexual violence perpetration amongst men in four districts in the central region of Ghana: Baseline findings from cluster randomized trial. *PLoS ONE*, 13(3), e0191663. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0191663>
- Chong, E. S., Mak, W. W., & Kwong, M. M. (2013). Risk and protective factors of same-sex intimate partner violence in Hong Kong. *Journal of Interpersonal Violence*, 28(7), 1476–1497.
- Christian, Mervyn, Octave Safari, Paul Ramazani, Gilbert Burnham, and Nancy Glass. (2011). Sexual and gender-based violence against men in the Democratic Republic of Congo: Effects on survivors, their families, and the community. *Medicine, Conflict and Survival*, 27, 1362–3699.
- CHRONISTER, K. M. (2007). Contextualising women domestic violence survivors' economic and emotional dependencies. *American Psychologist*, 62(7), 706-708.
- Cicchetti, D., & Toth, S. L. (2005). Child maltreatment. *Annual Review of Clinical Psychology*, 1, 409-438.
- Clark, C. (2000). *Self-Perception and Identity Formation*.
- Clark, C. J., Everson-Rose, S. A., Alonso, A., Spencer, R. A., Brady, S. S., Resnick, M. D., Borowsky, I. W., Connett, J. E., Krueger, R. F., & Suglia, S. F. (2014). Effect of partner violence in adolescence and young adulthood on blood pressure and incident hypertension. *PLoS ONE*, 9(3), e92204. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0092204>
- Clarke, Kris. "The Paradoxical Approach to Intimate Partner Violence in Finland | Kris Clarke". *Academia.edu*. Retrieved 7-9-2013.
- Claudia García-Moreno, Henrica A.F.M. Jansen, Mary Ellsberg, Lori Heise, Charlotte Watts. (2005). *WHO Multi-country Study on Women's Health and Domestic Violence Against Women: Initial Results on Prevalence, Health Out-*

comes and Women's Responses. WHO.

- Cloward, R.A., & Ohlin, L.E. (1960). *Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs*. Free Press, New York.
- Cohen, A.K. (1955). *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. Free Press, Glencoe.
- Cohen, L.E., et al. (2012). *Drifting into Dealers: The Social Control of Drug Distribution*. Oxford.
- Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310–357.
- Cohen, S., Janicki-Deverts, D., & Miller, G. E. (2007). Psychological Stress and Disease. *Journal of the American Medical Association*, 298(14), 1685-1687.
- Cohen, S., Kessler, R. C., & Gordon, L. U. (1995). *Measuring Stress: A Guide for Health and Social Scientists*. Oxford University Press.
- Coleman, J.S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press.
- Collins Dictionary. (1988). Available at <http://wordreference.com/english/definition/violence>.
- Collins, R. (1975). *Conflict Sociology: Toward an Explanatory Science*. Academic Press.
- Collins, R. (1989). *Theoretical Sociology*. Harcourt Brace Jovanovich.
- Collins, R. (2008). *Interaction Ritual Chains*. Princeton University Press.
- Collins, R. (2008). *Violence: A Micro-sociological Theory*. Princeton University Press.
- Conger, R. D., Elder, J. R., Lorenz, F. O., Conger, K. J., Simond, R. L., Whitbeck, I. B., Huck, S., & Melby, J. N. (1990). "Linking Economic Hardship to Marital Quality and Instability." *Journal of Marriage and the Family*, 52, August, 643-656.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and Power: Society, the Person, and Sexual Politics*. Polity.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and Power: Society, the Person, and Sexual Politics*. Stanford University Press.
- Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- Connell, R. W. (2002). *Gender and Power: Society, the Person, and Sexual Politics*. Cambridge: Polity Press.

- Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2nd ed.). Cambridge: Polity Press.
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2nd ed.). Polity Press.
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2nd ed.). University of California Press.
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities*. Polity Press.
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities*. University of California Press.
- Connell, R.W. (1995). *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- Connell, R.W. (2005). *Masculinities*. 2nd Edition. Berkeley: University of California Press. ISBN: 978-0-520-25062-9.
- Conner, M. et al. (2008). *Social Psychology: Sociological Perspectives*. Routledge.
- Conroy, S., & Cotter, A. (2017). Self-reported sexual assault in Canada, 2014. Juristat: Canadian Centre for Justice Statistics.
- Cook PW (1997). *Abused Men: The Hidden Side of Domestic Violence*. Praeger Publishers, Westport CT.
- Cook, M. C., Morisky, D. E., Williams, J. K., Ford, C. L., & Gee, G. C. (2016). Sexual risk behaviors and substance use among men sexually victimized by women. *American Journal of Public Health*, 106(7), 1263–1269. <https://doi.org/10.2105/ajph.2016.303136>
- Cook, P. W. (2009). *Abused men: The hidden side of domestic violence* (2nd ed.). Praeger.
- Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of Self-Esteem*. San Francisco: Freeman.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Sage Publications.
- Cornwall, A., & Lindisfarne, N. (1994). *Dislocating Masculinity: Comparative Ethnographies*. www.questia.com critical review.
- Corrigan, P. W., & Watson, A. C. (2002). The Paradox of Self-Stigma and Mental Illness. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 9(1), 35-53.
- Coser, L. A. (1956). *The Functions of Social Conflict*. Glencoe: Free Press.
- Costa BM, Kaestle CE, Walker A, Curtis A, Day A, Toumbourou JW. (2015). Longitudinal predictors of domestic violence perpetration and victimization: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 24:261-72. doi: 10.1016/j.avb.2015.06.001
- Costa, D., Hatzidimitriadou, E., Ioannidi-Kapolou, E., Lindert, J., Soares,

- J., Sundin, Ö., Toth, O., & Barros, H. (2016). Intimate partner violence and health-related quality of life in European men and women: Findings from the DOVE study. *Quality of Life Research*, 24(2), 463-471. <https://doi.org/10.1007/s11136-014-0766-9>
- Cotter, A., & Savage, L. (2019, December 5). Gender-based violence and unwanted sexual behavior in Canada, 2018: Initial findings from the survey of safety in public and private spaces. *Statistic Canada*. <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/85-002-x/2019001/article/00017-eng.htm>
 - Courtenay, W. H. (2000). Constructions of Masculinity and Their Influence on Men's Well-being: A Theory of Gender and Health. *Social Science & Medicine*, 50(10), 1385-1401.
 - Cox, Gary. (1990). *The Streetwatch Report: A Study into Violence against Lesbians and Gay Men*. Gay and Lesbians Rights Lobby, Sydney.
 - CRESWELL, J.W. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (2nd ed). London: Sage Publications.
 - Dahrendorf, R. (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford University Press.
 - DAMON, F. E. (2003). *Factors Underlying Women's Decision Not to Report Physical Abuse: A Qualitative Exploration*. Stellenbosch: University Stellenbosch, Department Sociology. (MA Thesis).
 - Daneshvar, S., Abedi, M., & Arjmand, S. (2023). Social-Emotional Skills Training for Aggression Prevention in At-Risk Groups in Iran. *Journal of Behavioral Sciences*, 17(1), 45-62.
 - Danis, F. S., & Lee, J. (2003). The Criminalization of Domestic Violence: What Social Workers Need to Know. *Social Work Journal of the National Association of Social Work*, 48(2), 145-288.
 - Danis, F. S., & Lockheart, L. (2004). *Breaking the Silence in Social Work Education: Domestic Violence Modules for Foundation Courses*. Alexandria: Council of Social Work Education.
 - Darke, S., Kaye, S., McKetin, R., & Duflou, J. (2008). Major Physical and Psychological Harms of Methamphetamine Use. *Drug and Alcohol Review*, 27(3), 253-262. doi:10.1080/09595230801923702
 - Davis, L. V. (2001). Why Do We Still Need a Women's Agenda for Social Work? In: Peterson, K.J., & Leiberhmann, A.A. *Building on Women's Strengths*. New York, London, Oxford: The Haworth Press, Inc.

- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. Springer Science & Business Media.
- DeKeseredy, W. S., & Dragiewicz, M. (2007). Understanding the Complexities of Feminist Perspectives on Woman Abuse: A Commentary on Donald G. Dutton's Rethinking Domestic Violence. *Violence Against Women*, 13(8), 874–884.
- Delgado-Álvarez, C., León-Robles, C., et al. (2022). Social Support and Men's Experiences of Intimate Partner Violence: The Protective Role of Civil Society Organizations. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(23-24), 15376–15401.
- Dewey, J. (1916). *Democracy and Education*. Macmillan.
- Dienye, P. O., & Gbeneol, P. K. (2009). Domestic Violence Against Men in Primary Care in Nigeria. *American Journal of Men's Health*, 3(4), 333–339.
- Dim, E. E., & Elabor-Idemudia, P. (2018). Prevalence and Predictors of Psychological Violence Against Male Victims in Intimate Relationships in Canada. *Male Survivors of Domestic Violence and Child Sexual Abuse*, 27(8), 846-866. <https://doi.org/10.1080/10926771.2017.1382638>
- Dixon, L., & Graham-Kevan, N. (2020). Assessing the Risk and Treatment Needs of People Who Perpetrate Intimate Partner Violence. In S.J. Wormith, L.A. Craig, & T.H. Hogue (Eds.), *The Wiley Handbook of What Works in Violence Risk Management: Theory, Research and Practice* (pp. 297-314). John Wiley & Sons.
- Elias, M. J., Zins, J. E., Weissberg, R. P., Frey, K. S., Greenberg, M. T., Haynes, N. M., Kessler, R., Schwab-Stone, M. E., & Shriver, T. P. (1997). *Promoting Social and Emotional Learning: Guidelines for Educators*. ASCD.
- Elias, N. *The Civilizing Process*. Blackwell Publishing, 2012.
- Elizabeth A. Bates and Julie C. Taylor (2023). *Domestic Violence Against Men and Boys*.
- Ellis, A. (1958). *Rational Emotive Behavior Therapy*. New York: Lyle Stuart.
- Ellis, A. (1962). *Reason and Emotion in Psychotherapy*. New York: Lyle Stuart. (Examines imposed beliefs and their psychological effects on individuals.)
- ENAKELE, A. S. (2019). Domestic Violence Against Men: Prevalence, Implications, and Consequences. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 24(2), 29–43.
- Enakele, Alkauthar Seun Enakele (2019). Domestic violence against men: prevalence, implications, and consequences. *Social Work Experience and Methods* 24(2):29-43.

- Enemaku, Obaje (2020). Violence Against Men: The Need for Gender Symmetrical in the Provisions of Violence Against Persons (Prohibition) Act, 2015. Commonwealth Law Review Journal. Annual Volume 6.
- England, P. (2010). Gender, Revolution. *Sociological Theory*, 28(2), 149-169.
- Engler, B. (2017). *Personality Theories*. Cengage Learning.
- ENOSH, G., & BUCHBINDER, E. (2005). Strategies of distancing from emotional experience-making memories of domestic violence. *Qualitative Social Work*, 4(1), 9-32.
- Epel, E. S., Blackburn, E. H., Lin, J., Dhabhar, F. S., Adler, N. E., Morrow, J. D., & Cawthon, R. M. (2004). Accelerated Telomere Shortening in Response to Life Stress. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 101(49), 17312-17315. doi:10.1073/pnas.0407162101.
- Erikson, E. (1950). *Childhood and Society*. New York: Norton.
- Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society*. New York: Norton & Company.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. Norton.
- Etherington, N. A., & Baker, L. L. (2018). From Prevention to Intervention: Health, Mental Health, and Violence in Marital Relationships. *Journal of Interpersonal Violence*, 33(10), 1567–1589.
- Evans, D. (2001). *Emotion: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Eysenck, H. (1967). *The Biological Basis of Personality*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Fabre-Cornali, D., Emin, J.C., & Pain, J. (1999). France. In Smith, P.K., Marita, Y., Junker-Tas, J., Catalano, R., and Slee, P. (Eds.), *The Nature of School Bullying: A Cross-Cultural Perspective*. Routledge, N.Y.
- Fanon, F. (1963). *The Wretched of the Earth*. New York: Grove Press.
- Fanon, F. (1967). *Black Skin, White Masks*. Grove Press.
- Fanslow, J., & Robinson, E. (2004). Violence Against Women in New Zealand: Prevalence and Health Consequences. *New Zealand Medical Journal*, 117(1206), 1-12.
- Fay, H., et al. (2022). Preventive Strategies for HIV Among Transgender Populations: A Systematic Review. *AIDS and Behavior*, 26(2), 573–582.
- February 2016 from [http:// people.cas.sc.edu/swansc /anger.pdf](http://people.cas.sc.edu/swansc/anger.pdf). [13]Thobejane, T.D. (2012). *Patriarchal Practices in Everyday Life: Towards a Gender*

red Struggle Against Domestic Violence. Southern African Journal of Folklore Studies, Vol. 22(2).

- Federal Department of Foreign Affairs FDFA Swiss Agency for Development and Cooperation. SDC Position Paper. SDC Gender Unit. 3003 Bern. Sexual Violence Against Men and Boys, Including Against Members of the LGBTIQ+ Community.
- Federal Department of Foreign Affairs FDFA, Swiss Agency for Development and Cooperation SDC (2022). Sexual Violence Against Men and Boys, Including Against Members of the LGBTIQ+ Community. Graphic Design: Emphase Lausanne/Bern, emphase.ch Bern, 2022/© SDC.
- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., & Marks, J. S. (1998). Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of the Leading Causes of Death in Adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4), 245-258.
- Felson, R., & Pare, P.P. (2005). *The Reporting of Domestic Violence and Sexual Assault by Non-Strangers to the Police*. Pennsylvania: U.S. Department of Justice.
- Ferrales, Gabrielle, Hollie Nyseth Brehm, and Suzy McElrath. (2016). Gender-Based Violence Against Men and Boys in Darfur: The Gender-Genocide Nexus. *Gender & Society*, 4, 891–2432.
- FERRATO, D. (2000). *Living With the Enemy*. New York: Aperture Foundation.
- Ferrington, D. (1993). Understanding and Preventing Bullying. In Tonry, M. (Ed.), *Crime and Justice: A Review of Research*, 17, 348–458. University of Chicago Press, Chicago.
- Festinger, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford University Press.
- Fiebert, M. S., and Gonzalez, D. M. (1997). Women Who Initiate Assaults: The Reasons Offered for Such Behavior. *Psychological Reports*, 80, 583-590.
- Finneran, C., & Stephenson, R. (2013). Intimate Partner Violence Among Men Who Have Sex With Men: A Systematic Review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 14(2), 168–185. <https://doi.org/10.1177/1524838012470034>.
- Firestone, S. (1970). *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. William Morrow and Company.

- Firoozzi, M., & Azimi, M. (2020). Silenced Pain: Masculinity and Depression in Iranian Men. *Iranian Journal of Psychology*, 15(2), 123-140.
- FLEURY-STEINER, R.E., BYBEE, D., SULLIVAN, C.M., BELKNAP, J., & MELTON, H.C. (2006). Contextual Factors Impacting Battered Women's Intentions to Reuse the Criminal Legal System. *Journal of Community Psychology*, 34(3), 327-342.
- FLINCK, A., PAAVILAINEN, E., & ÅSREDT-KURKI, P. (2005). Survival of Intimate Partner Violence as Experienced by Women. *Journal of Clinical Nursing*, 14(3), 383-393.
- Follingstad, D. R., & DeHart, D. D. (2000). Defining Psychological Abuse of Husbands Toward Wives: Contexts, Behaviors, and Typologies. *J Interpers Violence*, 15(9), 891-920. doi:10.1177/088626000015009001.
- Follingstad, D., Wright, S., Lloyd, S., & Sebastian, J. (1991). Sex Differences in Motivations and Effects in Dating Violence. *Family Relations*, 40, 51-57.
- Forde, Caroline, and Nata Duvvury. (2016). Sexual Violence, Masculinity, and the Journey of Recovery. *Psychology of Men & Masculinity*. Available online: https://www.researchgate.net/publication/304032007_Sexual_Violence_Masculinity_and_the_Journey_of_Recovery (accessed on 24 May 2021).
- Foucault, M. (1961). *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. Vintage.
- Foucault, M. (1975). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. Edited by Colin Gordon. New York: Pantheon Books.
- FOUCHÉ, C.B. & DE VOS, A.S. (2011). Formal formulations. In: DE VOS, A.S., STRYDOM, H., FOUCHÉ, C.B. & DELPORT, C.S.L. *Research at grassroots: for the social sciences and human service professions* (4th ed). Pretoria: Van Schaik Publishers.
- FOUCHÉ, C.B. & SCHURINK, W. (2011). Qualitative research designs. In: DE VOS, A.S., STRYDOM, H., FOUCHÉ, C.B. & DELPORT, C.S.L. *Research at grassroots: for the social sciences and human service professions* (4th ed). Pretoria: Van Schaik Publishers.
- Frankl, V. (1946). *Man's Search for Meaning*. Beacon Press.

- Frankl, V. E. (1984). *Man's Search for Meaning*. Washington Square Press.
- Frankl, V. E. (1987). *Man's Search for Meaning*. Beacon Press.
- Fraser, N. (2010). *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World*. Columbia University Press.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. Herder and Herder.
- Freud, A. (1936). *The Ego and the Mechanisms of Defense*. International Universities Press.
- Freud, S. (1905). *Three Essays on the Theory of Sexuality*.
- Freud, S. (1915). *The Unconscious*. Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. 14, pp. 161–204. Hogarth Press, London.
- Freud, S. (1917). *Mourning and Melancholia*. In J. Strachey (Ed.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1920). *Beyond the Pleasure Principle*. (Multiple editions and translations exist and are noted as distinct versions).
- Freud, S. (1936). *The Problem of Anxiety*. Translated by Henry Alden Bunker. Psychoanalytic Quarterly Press.
- Freud, S. (2008). *Beyond the Pleasure Principle*. Penguin.
- Frieze, I.H. & Browne, A. (1989). *Violence in marriage*. In L.E. Ohlin & M. H. Tonry (Eds.), *Family violence*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Froebel, F. (2013). *The Education of Man*. Dover Publications.
- Fromm, E. (1949). *Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics*. Holt, Rinehart and Winston.
- Fromm, E. (1956). *The Art of Loving*. Harper & Row.
- Galtung, J. (1969). *Violence, Peace, and Peace Research*. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167-191.
- Galtung, J. (1990). *Cultural Violence*. *Journal of Peace Research*, 27(3), 291-305.
- Ganley, A. L., & Schechter, S. (1996). *Domestic violence: A national curriculum for children's protective services*. San Francisco: Family Violence Prevention Fund.
- García-Moreno, C., Jansen, H. A. F. M., Ellsberg, M., Heise, L., & Watts, C. (2005). *WHO multi-country study on women's health and domestic violence*

against women: Initial results on prevalence, health outcomes and women's responses. Geneva: World Health Organization.

- Garmezy, N. (1991). Resilience and vulnerability to adverse developmental outcomes associated with poverty. *American Behavioral Scientist*, 34(4), 416-430.
- Garratt, Zoe. (2012). Domestic Violence Against Men – Is It A Forgotten Carme? Submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of BSc (Hons) Criminology Investigation, Birmingham City University.
- Gathogo, J. (2015). Men battering as the new form of domestic violence? A pastoral care perspective from the Kenyan context. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 71(3). <https://doi.org/10.4102/hts.v71i3.2795>
- Gelles, R. J. (1997). *Intimate Violence and Families*. 3rd Ed., Sage Publications, Thousand Oaks, California, 202 p.
- Gelles, R. J. (1999). Family violence. In: Hampton, R.L. (Ed.), *Family violence: prevention and treatment* (2nd ed). London: Sage Publications.
- George, M. J., & Yarwood, D. J. (2004). *Male Domestic Violence Victims Survey 2001: Main Findings*. Available online: www.dewar4research.org/DOCS/mdv.pdf
- Ghaninia, R. (2018). Sociological analysis of gender roles in religious contexts. *Journal of Islamic Studies*, 45(2), 56–78.
- Giddens, A. (1981). *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Cambridge University Press.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press. (Multiple editions across publishers, distinct in citation details)
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press.
- Giddens, A. (1992). *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love, and Eroticism in Modern Societies*. Stanford University Press.
- Giddens, A. (2004). *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love, and Eroticism in Modern Societies*. Polity Press.
- Giddens, A. (2009). *Sociology*. Polity Press.
- Giddens, A. (2017). *Sociology*. Polity Press.

- Gilligan, C. (1982). *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Harvard University Press.
- GLAD. (1991). *Interim Report of the GLAD Survey into Discrimination and Violence Against Lesbians and Gay Men in Victoria*. Melbourne: GLAD.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Aldine Publishing Company.
- Glasser, W. (1998). *Choice Theory: A New Psychology of Personal Freedom*. Harper Perennial.
- Global Economy. (2019). Male labor force participation. https://www.theglobeconomy.com/Kenya/Male_labor_force_participation/
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Anchor Books.
- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Anchor Books.
- Goffman, E. (1963). *Behavior in Public Places: Notes on the Social Organization of Gatherings*. Free Press.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Simon & Schuster.
- Goffman, E. (1977). *The Arrangement between the Sexes*. *Theory and Society*, Vol. 4, Issue 3, pp. 301-331.
- Goffman, E. (1995). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. Aldine de Gruyter.
- Goldstein, R. Z., & Volkow, N. D. (2002). Drug addiction and its underlying neurobiological basis: Neuroimaging evidence for the involvement of the frontal cortex. *American Journal of Psychiatry*, 159(10), 1642-1652.
- Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York: Bantam Books.
- Goleshi, M., et al. (2021). The effect of life skills training on emotional intelligence and aggression: A systematic review. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*, 26(1), 2-17.
- Goode, W. J. (1960). "A Theory of Role Strain." *Social Forces*, 39(1), 29-36.
- Goodman-Delahunty, J., & Corbo Crehan, A. (2016). Enhancing police responses to domestic violence incidents: What works? *Policing: An International Journal*, 39(1), 50-65.
- Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford

University Press.

- Gottman, J. M. (1999). *The marriage clinic: A scientifically based marital therapy*. New York: W. W. Norton & Company.
- Herek, G. M. (2007). *Sexual Stigma and Sexual Prejudice in the United States: A Conceptual Framework*. In *Contemporary Perspectives on Lesbian, Gay, and Bisexual Identities*.
- Herman, J. L. (1992). *Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence—From Domestic Abuse to Political Terror*. Basic Books.
- Herring, J. (2015). *Family Law Principles*. Oxford: Oxford University Press.
- Herzberger, S. D. (1996). *Violence within the Family: Social Psychological Perspectives*. Boulder, CO: West View Press.
- Hill-Collins (1990). *Defining Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment*. New York: Routledge.
- Hine, B., Bates, E., & Wallace, S. (2020). “I have guys call me and say ‘I can’t be the victim of domestic abuse’”: Exploring the experiences of telephone support providers for male victims of domestic violence and abuse. *Journal of Interpersonal Violence*. <https://doi.org/10.1177/0886260520944551>
- Hines, D. A., & Douglas, E. M. (2011). Symptoms of posttraumatic stress disorder in men who sustain intimate partner violence: A study of help-seeking and community samples. *Psychology of Men & Masculinity*.
- Hines, D. A., & Malley-Morrison, K. (2001). Psychological effects of partner abuse against men: A neglected research area. *Psychology of Men & Masculinity*, 2(2), 75.
- Hines, D., Brown, J., & Dunning, E. (2007, February). Characteristics of callers to the domestic abuse helpline for men. *Journal of Family Violence*, 22(2), 63-72.
- Hirschauer, S. (2005). Questioning certainties: Poststructuralism, gender, and violence against women. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 30(3), 1829-1854.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of Delinquency*. University of California Press.
- Hochschild, Arlie Russell. (1983). *The Managed Heart*. Berkeley: University of California Press.
- Hochschild, Arlie Russell. (2003). *Commercialization of Intimate Life*. Berkeley: University of California Press.
- Hodor, H. (2021). *The Silent Suffering of Boys: School Violence and Hidden*

Trauma. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 38, 1109–1122.

- Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and Moral Development: Implications for Caring and Justice*. Cambridge University Press.
- Hoffman, M. L. (2019). *Empathy and Moral Development*. Cambridge University Press.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Sage Publications.
- Hogan, K. F., Hegarty, J. R., Ward, T., & Dodd, L. J. (2012). Counsellors' experiences of working with male victims of female-perpetrated domestic abuse. *Counselling and Psychotherapy Research*, 12(1), 44-52.
- Holman, D. M., Ports, K. A., Buchanan, N., Merrit, M. T., & Trivers, K. (2016). The association between adverse childhood experiences and risk for cancer in adulthood: A systemic review for literature external. *Pediatrics*, 138(Supplement), S81–S91. <https://doi.org/10.1542/peds.2015-4268>
- Homans, G. C. (1958). Social behavior as exchange. *American Journal of Sociology*, 63(6), 597–606.
- Homans, G. C. (1961). *Social Behavior: Its Elementary Forms*. Harcourt, Brace & World.
- Horney, Karen. (1926). The Flight from Womanhood: The Masculinity-Complex in Women as Viewed by Men and by Women. *The International Journal of Psychoanalysis*, 7, 324–339.
- Horowitz, M. J. (1986). *Stress Response Syndromes: PTSD and Recovery*. Northvale, NJ: Aronson.
- Hossain, M., Zimmerman, C., Kiss, L., Kone, D., Bakayoko-Topolska, M., Manan, K. A. D., Lehmann, H., & Watts, C. (2014). Men's and women's experiences of violence and traumatic events in rural Côte d'Ivoire before, during, and after a period of armed conflict. *BMJ Open*, 4(2), e003644. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2013-003644>
- Hosseini, S. M. (2009). *Social Injuries and Gender*. Tehran: Nashre Ney.
- Hotaling, G. T., & Sugarman, D. B. (1986). An analysis of risk markers in husband-to-wife violence: The current state of knowledge. *Violence Vict.*, 1(3), 101-124.
- Hughes, G. (2011). *Understanding Crime Prevention*. Open University Press.
- Hunter, S. (2007). *Understanding Men and Masculinity*. Oxford University Press.

- Huntley, A. L., Potter, L., Williamson, E., Malpass, A., Szilassy, E., & Feder, G. (2019). Help-seeking by male victims of domestic violence and abuse (DVA): A systematic review and qualitative evidence synthesis. *BMJ Open*, 9(6), e021960.
- Ignjatović, V. (2018). Istraživanje prisustva elektronskog nasilja u populaciji učenika osnovnih škola na teritoriji Beograda. Beograd: Singidunum. <https://singipedia.singidunum.ac.rs/preuzmi/42915>
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press.
- Inkeles, A., & Smith, D. H. (1974). *Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries*. Harvard University Press.
- *Intimate Partner Violence* (pp. 12–31). Routledge.
- Ippoliti, N. B., & L'Engle, K. (2017). Meet us on the phone: mobile phone programs for the adolescent and reproductive health in low-to-middle income countries. *Reproductive Health*, 14(1). <https://doi.org/10.1186/s12978-016-0276-z>
- Ismayilova, L. (2015). Spousal violence in five transitional countries: A population-based multilevel analysis of individual and contextual factors. *American Journal of Public Health*, 105(11), e12–e22.
- Izmirli, G. O., Sonmez, Y., & Sezik, M. (2014). Prediction of domestic violence against married women in southwestern Turkey. *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, 127, 288–292.
- James, K., Seddon, B., & Brown, J. (2002). “Using it” or “losing it”: Men’s constructions of their violence toward female partners. Occasional Research Paper, Australian Domestic and Family Violence Clearinghouse, UNSW, Sydney.
- Jewkes, R., Levin, J., & Penn-Kekana, L. (2002). Risk factors for domestic violence: Findings from a South African cross-sectional study. *Social Science Medicine*, 55(9), 1603–1617.
- Jewkes, R., Sen, P., & Garcia-Moreno, C. (2002). Sexual violence. In E. G. Krug, L. L. Dahlberg, J. A. Mercy, A. B. Zwi, & R. Lozano (Eds.), *World Report on Violence and Health* (pp. 149–181). Geneva: World Health Organization.
- Johnson, K., Asher, J., Rosborough, S., Raja, A., Panjabi, R., Beadling, C., & Lawry, L. (2008). Association of combatant status and sexual violence with

health and mental health outcomes in postconflict Liberia. *JAMA*, 300(6), 676–690. <https://doi.org/10.1001/jama.300.6.676>

- Johnson, S. (2004). *The Practice of Emotionally Focused Couple Therapy: Creating Connection*. Routledge.
- Joiner, T. (2005). *Why People Die by Suicide*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Jovanoski, A., & Sharlamanov, K. (2021). Male as victims: Domestic violence from a different perspective. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 12(3), ISSN 2229-5518.
- Julie C. Taylor, Elizabeth A. Bates, Attilio Colosi, & Andrew J. Creer. (2021). Barriers to men's help-seeking for intimate partner violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(19–20), NP18417–NP18444.
- Jung, C. G. (1921). *Psychological types*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jung, M., Leesa, L., & Kasimomayajula, V. (2015). Effect of media use on mothers' vaccination of their children in Sub-Saharan Africa. *Vaccine*, 33(22), 2551–2557. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2015.04.021>
- Kalokhe, A. S., Iyer, S. R., Gadhe, K., Katendra, T., Paranjape, A., del Rio, C., Stephenson, R., & Sahay, S. (2020). Correlates of domestic violence perpetration reporting among recently married men residing in slums in Pune, India. *PLOS ONE*, 13(5), e0197303. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0197303>
- Kanter, R. M. (1977). *Men and Women of the Corporation*. Basic Books.
- Kaplan, H. (1987). *The New Sex Therapy: Active Treatment of Sexual Dysfunctions*. Brunner/Mazel.
- Kaplan, H. B. (1975). *Self-attitudes and Deviant Behavior*. Pacific Palisades, CA: Goodyear Publishing.
- Karasek, R. A. (1979). Job demands, job decision latitude, and mental strain: Implications for job redesign. *Administrative Science Quarterly*, 24(2), 285–308.
- Kazemian, M., Razzaghi, H., Toofani, H., & Nemati, Z. (2009). Study of battered wives referred to Shahid Kamyab Emergency Hospital of Mashhad in six-month period. *IJFM*, 14(4), 235–239. [Farsi]
- Kent and Medway Domestic Violence Strategic Group (2010). *Behind closed doors – Domestic Abuse Information Handbook*. Available at: <https://www.domesticabuseservices.org.uk/latest-news-articles-advice/domestic-abuse-hand->

books/

- Kenya National Bureau of Statistics. (2014). Kenya demographic and health survey 2014. <http://statistics.knbs.or.ke/nada/index.php/catalog/74/study-description>
- Kernsmith, P. (2006). Gender differences in the impact of family of origin violence on perpetrators of domestic violence. *Journal of Family Violence*, 21, 163–171.
- Kessler, R. C., Sonnega, A., Bromet, E., Hughes, M., & Nelson, C. B. (1995). Posttraumatic stress disorder in the National Comorbidity Survey. *Archives of General Psychiatry*, 52(12), 1048–1060.
- Kevin Smith (Ed.), Kathryn Coleman, Simon Eder, & Philip Hall. (2011). *Homicides, Firearm Offences and Intimate Violence 2009/10*. Home Office. Retrieved December 1, 2011.
- Khajehnouri, B., Piri, M., & Hajizadeh, M. (2021). Negative consequences of informal and harmful social media education on family and youth. *Journal of Cultural Studies*, 15(3), 201–222.
- Khantzian, E. J. (1997). The self-medication hypothesis of substance use disorders: A reconsideration and recent applications. *Harvard Review of Psychiatry*, 4(5), 231–244.
- Khoshnit, M., Kiani, A., & Soltani, S. (2019). Social Roles and Emotional Suffering among Men: A Qualitative Study on Masculinity in Iranian Culture. *Journal of Gender Studies*, 27(3), 285–299.
- Kigaya, Catherine. (2021). *Domestic Violence Against Men in Kenya*. Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements, for the Degree of Doctor of Philosophy, Public Health, Walden University, February 2021.
- Kimmel, M. S. (2006). *Manhood in America: A cultural history* (2nd ed.). New York: Oxford University Press.
- Klein, M. (1946). Notes on Some Schizoid Mechanisms. *International Journal of Psycho-Analysis*.
- Klitgaard, R. (1988). *Controlling Corruption*. University of California Press.
- Kolbe, V., & Büttner, A. (2020). Domestic Violence Against Men: Prevalence and Risk Factors. *Deutsches Arzteblatt International*, 117(31), 541–534.
- Korine, S. (2015). *Masculine Strategies and Coping with Violence*. London: Routledge.
- Krug, E. G., Mercy, J. A., Dahlberg, L. L., & Zwi, A. B. (2002). The world re-

port on violence and health. *The Lancet*, 360(9339), 1083–1088. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf

- Kuari, A., & Joshi, H. (2015). Gender stereotyped portrayal of women in the media: Perception and impact on adolescents. *Journal of Humanities and Social Science*.
- Kubler-Ross, E. (1969). *On Death and Dying*. New York: Macmillan.
- Kumar, A. (2012). Domestic Violence Against Men in India: A Perspective. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 22(3), 290–296.
- Kuzmanović, D., Lajović, B., Grujić, S., & Medenica, G. (2016). Digitalno nasilje, prevencija i reagovanje. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Pedagoško društvo Srbije. Retrieved September 03, 2019 from <http://www.mpn.gov.rs/>
- Labrague, L. J., Rosales, R. A., & Rosales, G. L. (2015). Gender differences in perceived stigma and coping among survivors of violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 30(10), 1813–1823.
- Laplanche, J. & Pontalis, J. B. (1973). *The Language of Psycho-Analysis*. Hogarth Press.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer Publishing Company.
- Leiner, A. S., Compton, M. T., Houry, D., & Kaslow, N. J. (2008). Intimate partner violence, psychological distress, and suicidality: A path model using data from African American women seeking care in an Urban Emergency Department. *Journal of Family Violence*, 23(1), 473–481.
- Lemert, E. M. (1951). *Social Pathology: A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior*. New York: McGraw-Hill.
- Leonard, K. E. (2002). Domestic violence and social isolation. *Journal of Interpersonal Violence*, 17(1), 44–66.
- Leventhal, H. (1970). Findings and Theory in the Study of Fear Communications. *Advances in Experimental Social Psychology*, 5, 119–186.
- Levine, M., & Palmer, J. (2008). *Homelessness: Causes, Consequences, and Solutions*. Springer.
- Link, B. G., & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27(1), 363–385.
- Littwin, A. (2012). Coerced Debt: The Role of Consumer Credit in Domestic Violence. *California Law Review*, 100(4), 951–1026.

- Loranger, A. W., Sartorius, N., Andreoli, A., Berger, P., Buchheim, P., Channabasavanna, S. M., ... & Jacobsberg, L. B. (1994). The international personality disorder examination. *Archives of General Psychiatry*, 51(3), 215–224.
- Lowe, Michelle, & Rogers, P. (2017). The Scope of Male Rape: A Selective Review of Research, Policy, and Practice. *Aggression and Violent Behavior*, 35, 1359–789.
- Lowenstein, L. (2005). Domestic Violence Recent Research (2004–2005) Part I: Incidence, Types, and Causes. *Police Journal*, 78(2), 147–157.
- Luhmann, N. (1995). *Social Systems*. Stanford University Press.
- Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007). *Psychological Capital: Developing the Human Competitive Edge*. Oxford University Press.
- Mahalik, J. R., Burns, S. M., & Syzdek, M. (2007). Masculinity and perceived normative health behaviors as predictors of men's health behaviors. *Social Science & Medicine*, 64(11), 2201–2209.
- Mahyut, S. M., & Dhillon, G. (2017). Story of Domestic Violence Against Men: The Truth, Untold and Complicated. *Journal of Management Practices, Humanities and Social Sciences*, 1(1), 24–30. <https://doi.org/10.33152/jm-phss-1.1.4>
- Majid, U., et al. (2019). Barriers to providing healthcare to transgender people in Iran: Perspectives from professionals. *Journal of Homosexuality*, 66(8), 1143–1162.
- Malik JS, Nadda A. A cross-sectional study of gender-based violence against men in the rural area of Haryana, India. *Indian Journal of Community Medicine*, 44(1), 35.
- Manson, L., & Shore, H. (1996). *Sociology of Deviance*. Sage Publications.
- Marcuse, H. (1964). *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. Beacon Press.
- Markus, H., & Wurf, E. (1987). The dynamic self-concept: A social psychological perspective. *Annual Review of Psychology*, 38(1), 299–337.
- Marx, K. (1844). *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*.
- Marx, K. (1844). *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. In D. McLellan (Ed.), *Karl Marx: Selected Writings* (1977). Oxford: Oxford University Press.
- Marx, K. (1848). *The Communist Manifesto*. London: Penguin Classics.
- Marx, K. (1867). *Capital: Critique of Political Economy*. Penguin Books.

- Marx, K. (1867). *Das Kapital: Critique of Political Economy*. Verlag von Otto Meisner.
- Marx, K. (1964). *The Alienation of Man*. In *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. New York: Bentley.
- Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour*, 2(2), 99-113.
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (1997). *The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to Do About It*. Jossey-Bass.
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Understanding the burnout experience: Recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*, 15(2), 103-111.
- Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper.
- Maslow, A. (2013). *Motivation and Personality*. Pearson.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396.
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and Personality*. Harper & Row.
- Mason, G. (1993). *Violence Against Lesbians and Gay Men*. Australian Institute of Criminology.
- Matczak, A., Hatzidimitriadou, E., & Lindsay, J. (2011). Review of domestic violence policies in England & Wales. Kingston University and St. George's, University of London.
- McCarrick, J., Davis-McCabe, C., & Hirst-Winthrop, S. (2016). Men's experiences of the criminal justice system following female-perpetrated intimate partner violence. *Journal of Family Violence*, 31(2), 203–213. <https://doi.org/10.1007/s10896-015-9749-z>
- McClelland, D. C. (1975). *Power: The Inner Experience*. New York: Irvington.
- McKeown, K., & Kidd, P. (2002). *Men and Domestic Violence: What Research Tells Us. A Report to the Department of Health & Children*. <http://www.lenus.ie/hse>
- McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. McGraw-Hill.
- McQuail, D. (1994). *Media Performance: Mass Communication and the Public Interest*. Sage Publications.
- McQuail, D. (2010). *Mass Communication Theory*. Sage Publications.

- Mead, G. H. (1934). *Mind, Self, and Society*. University of Chicago Press.
- Melchiorre, M. G., Di Rosa, M., Lamura, G., Torres-Gonzales, F., Lindert, J., Stankunas, M., Ioannidi-Kapolou, E., Barros, H., Macassa, G., & Soares, J. F. (2016). Abuse of older men in seven European countries: A multilevel approach in the framework of an ecological model. *PLOS ONE*, 11(1), e0146425. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0146425>
- Ménard, K. S., Anderson, A. L., & Godboldt, S. M. (2009, January). Gender differences in intimate partner recidivism. *Criminal Justice and Behavior*, 36(1), 61-76.
- Mergaert, L., Arnaut, C., Vertommen, T., & Lang, M. (2016). Study on gender-based violence in sport: Final report. European Commission. https://ec.europa.eu/assets/eac/sport/library/studies/gender-based-violence-sport-study-2016_en.pdf
- merriam-webster.com. Merriam-Webster Dictionary. Retrieved January 8, 2009.
- Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672-682.
- Merton, R. K. (1957). *Social Theory and Social Structure*. Free Press.
- Merton, R. K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Michels, Deb. (1991). "Countering homophobia", *On The Level*, vol. 1(1), 28-33.
- Miller, T. (2021). *Culture and Gender Dynamics in Legal Discourses*. London: Routledge.
- Ministry of Justice. (2019). New Zealand Crime and Victims Survey: Key findings cycle 1 (March-September 2018) descriptive statistics. Author. <https://www.justice.govt.nz/assets/Documents/Publications/NZCVS-findings-report2018-fin-for-release.pdf>
- Minnesota Department of Corrections. (1979). Report to the Legislature. St. Paul, Minnesota, USA.
- Minuchin, S. (1985). *Family and marital therapy: A psychodynamic approach*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mirrlees-Black, C. (1999). Domestic Violence: Findings from a new British Crime Survey self-completion questionnaire. Home Office Research Study 191. [Online]. Available at: <http://webarchive.nationalarchives.gov>

uk/20110218135832/http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/hors191.pdf [Accessed: 14th April 2015].

- Mongare, J. K., Obonyo, D. J., & Parsitau, D. D. (2018). Impact of gender-based violence towards men in Kenya: The case of men in Kiambaa Sub County, Kiambu. *International Journal of Current Aspects in Public Policy Administration and Development*, 2(1), 18–25. <http://www.ijcab.org/wp-content/uploads/2018/03/Impact-of-Gender-Based-Violence-towards-Men-in-Kenya-The-Case-of-Men-in-Kiambaa-Sub-County-Kiambu.pdf>
- Morgan, W., & Wells, M. (2016). 'It's deemed unmanly': Men's experiences of intimate partner violence. *The Journal of Forensic Psychiatry and Psychology*, 27(3), 404–418. <https://doi.org/10.1080/14789949.2015.1127986>
- Morishita, J., Kato, R., Yasuda, M., & Suda, S. (2023). Male intimate partner violence (IPV) victims in Japan: Associations of types of harm, sociodemographic characteristics, and depression trait. *PCN Reports. Psychiatry Clinical Neurosciences Reports*, 2, e127. [wileyonlinelibrary.com/journal/pcn5](https://www.wileyonlinelibrary.com/journal/pcn5) | <https://doi.org/10.1002/pcn5.127>
- Morley, R., & Mullender, A. (1994). Preventing Domestic Violence to Women. Police Research Group Crime Prevention Unit Series Paper 48, London: Home Office Police Research Group.
- Mosabala, T. D. (2020). Sexual Violence against Men in Conflict Zones: A Hegemonic Masculinity Approach. *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS)*, Volume IV, Issue III, March 2020. ISSN 2454-6186.
- Moskovic, C. (2011). Women's Rx: UCLA National Center of Excellence in Women's Health.
- Mphatheni, R., & Mlamla, N. (2022). Gender-based Violence against Men and Boys: A Hidden Problem. *AJGSD*, 11(3), 59-68.
- Muhindi, S. (2018, January 25). 357 gender violence cases reported so far this month. *The Star*. <https://www.the-star.co.ke/news/2018-01-25-357-gender-violencecases-reported-so-far-this-month/>
- Murphy, C. M., Norwood, A. E. Q., & Poole, G. M. (2014). Intimate partner violence: A biopsychosocial, social information processing perspective. In C. R. Agnew & S. C. South (Eds.), *Interpersonal relationships and health: Social and clinical psychological mechanisms* (pp. 157-179). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199936632.001.0001>

- Myers, D. G. (2014). *Social Psychology*. McGraw-Hill.
- Nadda, A., Malik, J. S., Rohilla, R., Chahal, S., Chayal, V., & Arora, V. (2018). Study of domestic violence among currently married females of Haryana, India. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 40, 534-539.
- Nagai, M., Karunakara, U., Rowley, E., & Burnham, G. (2008). Violence against refugees, non-refugees and host populations in southern Sudan and northern Uganda. *Global Public Health*, 3(3), 249-270. <https://doi.org/10.1080/17441690701768904>
- NAM, Y. (2002). Partner abuse and welfare receipt among African-American and Latin women living in a low-income neighbourhood. *Social Work Research*, 26(4), 241-251.
- National Coalition Against Domestic Violence. (2015). Male victims of domestic violence. https://assets.speakcdn.com/assets/2497/male_victims_of_intimate_partner_violence.pdf
- National Crime Research Centre. (2014). Gender based violence in Kenya. http://crimeresearch.go.ke/wpcontent/uploads/2018/02/wwwroot_publications_Gender-Based-Violence-inKenya.pdf
- National Gender and Equality Commission. (2016). Gender-based violence in Kenya: The economic burden on survivors 2016.
- Nayak, Preeti. (2021). DOMESTIC VIOLENCE AGAINST MEN IN INDIA: A SERIOUS ISSUE. *Journal of Multi-Disciplinary Legal Research*, 2(1). ISSN: 2582-9947.
- Neumann, D. A., Houskamp, B. M., Pollock, V. E., Briere, J., & Bromberg, D. S. (2019). Mental health services utilization by adult survivors of childhood abuse: Group differences and treatment outcomes. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 11(1-2), 19-36.
- New Zealand Family Violence Clearinghouse. (2017). Data Summaries 2017: Snapshot. <https://nzfvc.org.nz/sites/nzfvc.org.nz/files/Data-summaries-snapshot-2017.pdf>
- Nicholls, T. L., & Dutton, D. G. (2001). Abuse committed by women against male intimates. *Journals of Couple Therapy*, 41-57.
- Nisonoff, L., & Bitman, I. (1979). Spouse Abuse: Incidence and relationship to selected demographic variables. *Victimology*, 4, 131-140.
- Noble, H., & Heale, R. (2019). Triangulation in research, with examples. *Evidence Based Nursing*, 22(3), 67-68. <https://doi.org/10.1136/eb->

nurs-2019-103145

- Nocks, E. (2007). Self-injury as emotional regulation: A theoretical review. *Journal of Clinical Psychology*, 63(5), 509-520.
- Nordien, R. (2003). Muslim women's experiences of domestic violence in the Nelson Mandela Metropole. Port Elizabeth: University of Port Elizabeth, Department of Social Work. (MA Thesis).
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- Nutley, S., & Homel, R. (2006). Delivering evidence-based practice: Training as an organizational strategy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 604(1), 254-273.
- O'Campo, P., Zhang, Y. J., Omand, M., Venolis, A., Yonas, M., Minh, A., Cyriac, A., Ahmad, F., & Smylie, J. (2017). Conceptualization of intimate partner violence: Exploring gender differences using concept mapping. *Journal of Family Violence*, 32(2), 367-382. <https://doi.org/10.1007/s10896-016-9830-2>
- O'LEARY, K. D., & CURLEY, A. D. (1986). "Assertion and Family Violence: Correlates of Spouse Abuse". *Journal of Marital and Family Therapy*, 12(3), 281-289.
- O'Moore, M. (1990). *Bullying in Schools, Western European Education*, Spring, 112-117.
- O'Moore, M. (1994). Bullying Behaviour in Children and Adolescents. *Journal of the Irish Association for Counselling and Therapy*, 1(1), 23-30.
- Oakley, A. (1972). *Sex, Gender and Society*. London: Gower.
- Obeji, M., Mwangi, S., & Apollos, F. (2017). Cases and incidences of violence against men in township ward of Nyamira County. *International Academic Journal of Law and Society*, 1(1), 106-125. http://www.iajournals.org/articles/iajls_v1_i1_106_125.pdf
- Odine, M. (2015). Effective and communication for HIV/AIDS in Africa. *The International Journal of Communication and Health*, 5, 1-8. <http://communicationandhealth.ro/upload/number5/MAURICE-ODINE.pdf>
- Office for National Statistics (ONS) Crime Survey for England and Wales. (2016). *Crime Statistics, focus on violent crime and sexual offences: intimate personal violence and partner abuse*. Home Office, UK.
- Office of National Statistics. (2018). *Domestic abuse: Findings from the crime survey for England and Wales: Year ending March 2018*. <https://www.ons.gov>.

uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/articles/domesticabuse-findingsfromthecrimesurveyforenglandandwales/yearendingmarch2018

- Owusu-Addo, E., Owusu-Addo, S. B., Antoh, E. F., Yaw, Y. A., Obeng-Okrah, K., & Annan, G. K. (2018). Ghanaian media coverage of violence against women and girls: implications for health promotion. *BMC Women's Health*, 18(1). <https://doi.org/10.1186/s12905-018-0621-1>
- Oyediran, K. A., & Isiugo-Abanihe, U. C. (2005). Perceptions of Nigeria Women on Domestic Violence: Evidence from 2003 Nigeria Demographic and Health Survey. *African Journal of Reproductive Health*: 9(2), 35–53.
- Pagelow, M. D. (1984). *Family Violence*. New York: Praeger.
- PARENZEE, P., & SMYHE, D. (2003). *Domestic violence & development: looking at the farming context*. University of Cape Town, Institute of Criminology.
- Parsons, T. (1951). *The Social System*. Free Press.
- Parsons, T. (1951). *The Social System*. London: Routledge.
- Parsons, T. (1955). *Family, Socialization and Interaction Process*. Free Press.
- Parsons, T. (1990). *The Structure of Social Action*. Free Press.
- Paul O. Dienye, MBBS, FWACP, FMCGP & Precious K. Gbeneol. (2009). Domestic Violence Against Men in Primary Care in Nigeria. *American Journal of Men's Health*, 3(4), 333–339. <https://doi.org/10.1177/1557988308325461>
- Perry, B. D. (2002). *The Neurodevelopmental Impact of Violence in Childhood*.
- Perryman, S. M., & Appleton, J. (2016). Male victims of domestic abuse: Implications for health visiting practice. *Journal of Research in Nursing*, 21(5–6), 386–414.
- Pinecrest, J. (2019). *Media in Kenya - the media industry in Kenya*. <https://informationcradle.com/kenya/kenya-media/>
- PINELESS, S. L., MINEKA, S., & ZINBARG, R. (2008). Feedback-seeking and depression in survivors of domestic violence. *Depression and Anxiety*, 27(3), 166–172.
- Pizzey, E. (1975). Chiswick Women's Aid – A Refuge From Violence. *The Journal of the Royal Society for the Promotion of Health*, 95(6), 297–298. Available via: Sage Complete.
- Planned Parenthood. (2008). *Comprehensive Sexuality Education: What Teens Need to Know*.

- Pleck, J. (1981). *The Myth of Masculinity*. MIT Press.
- Pleck, J. H. (1995). *The Gender Role Strain Paradigm: An Update*. Edited by P. Neidenthal.
- Poon, J., Dawson, M., & Morton, M. (2014). Factors increasing the likelihood of sole and dual charging of women.
- Pootosi, M. (2013). *Social Capital and Social Damage in Iran*. Tehran: Samt.
- POSTMUS, J. L., & HAHN, S. A. (2007). The collaboration between welfare and advocacy organisations: learning from the experiences of domestic violence survivors. *Families in Society*, 88(3), 475–484.
- Postmus, J., Hoge, G., Breckenridge, J., Sharp-Jeffs, N., & Chung, D. (2020). Economic abuse as an invisible form of domestic violence: A multi-country review. *Trauma, Violence and Abuse*, 21(2), 261–283.
- Povey, D., Coleman, K., Kaiza, P., & Roe, S. (2009). Homicides, firearm offences and intimate violence 2007/08. The Home Office.
- Próspero, M. (2007). Mental health symptoms among male victims of partner violence. *American Journal of Men's Health*, 1(4), 269–277. <https://doi.org/10.1177/1557988306297794>
- Puchert, R., Jungnitz, L., Lenz, H. J., Puhe, H., & Walter, W. (2004). *Violence Against Men: Men's Experiences of Interpersonal Violence in Germany*. Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth.
- Purnell, D. (2019). #Me(n) Too: Storying a Male-on-Male Sexual Assault. *Journal of Loss and Trauma*, 3(1), 1532–5024.
- PURVIN, D. M. (2007). At the crossroads and in the crosshairs: Social Welfare Policy and low-income women's vulnerability to domestic violence. *Social Problems*, 54(2), 188–210.
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (1995). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- PYLES, L., & KIM, K. M. (2006). A multilevel approach to cultural competence: a study of the community response to domestic violence victims. *Social Work Abstracts*, 24(3), 87–95.
- Qureshi, S. () *Legislative Initiative in the Area of Domestic Violence in Pakistan*. *Pakistan Vision*, 13(2).
- Rafi'i, M., Vafaei, H., & Akbari, S. (2022). Men's Experience of Social Role

Collapse in Iran: A Grounded Theory Approach. *Journal of Family Studies*, 28(4), 456–471.

- Rakovec-Felser, Z. (2014). Domestic violence and abuse in intimate relationships from a public health perspective. *Health Psychology Research*, 2(3).
- Ramazani, N., et al. (2018). Family Dynamics and Psychological Consequences.
- Rankine, J., et al. (2017). Pacific peoples, violence, and the power and control wheel.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Belknap Press.
- Rawls, J. (2018). *A Theory of Justice*. Harvard University Press.
- Rector, N. A., et al. (2001). Obsessive-compulsive disorder: Diagnosis, etiology, and treatment.
- REPUBLIC OF SOUTH AFRICA (RSA) Government Gazette. (1998). Domestic Violence Act, 19537.
- Restorative Justice Theory: Advances in Restorative Legal Practices. (2010).
- Rezaeian, M. (2019). The impact of life skills training on reduction of aggression in Iranian male adolescents.
- Rhodes, T., et al. (2020). Harm reduction: evidence, impacts and challenges.
- Richards, T. N., et al. (2017). Intimate partner violence and the overlap of perpetration and victimization.
- Rigby, K. (2001). What is bullying, defining bullying: A new look at an old concept.
- Riger, S., et al. (2002). Evaluating services for survivors of domestic violence and sexual assault.
- Rogers, C. R. (1951). *Client-Centered Therapy*.
- Rogers, C. R. (1951). *Client-Centered Therapy*. Houghton Mifflin.
- Rogers, C. R. (1951). *Client-Centered Therapy: Its Current Practice, Implications, and Theory*. Boston: Houghton Mifflin.
- Romito, P. (2008). A deafening silence. Hidden violence against women and children.
- Romito, P. (2008). *A Deafening Silence. Hidden Violence Against Women and Children*. Bristol, Great Britain: The Policy Press.
- Room, G. (1995). Poverty and social exclusion: The new European agenda for policy and research.

- Runciman, W. G. (1966). *Relative Deprivation and Social Justice: A Study of Attitudes to Social Inequality in Contemporary England*.
- Rust, N. A., Abrams, A., Challender, D. W. S., Chapron, G., Ghoddousi, A., Glikman, J. A., Gowan, C. H., Hughes, C., Rastogi, A., Saud, A., Sutton, A., Taylor, N., Thomas, S., Unnikrishn, H., Webber, A. D., Workingham, G., & Hill, C. M. (2017). Quantity Does Not Always Mean Quality: The Importance of Qualitative Social Science in Conservation Research. *Society & Natural Resources*.
- Rust, N. A., et al. (2017). Quantity does not always mean quality: The importance of qualitative social science in conservation research.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being.
- Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence.
- Sandel, M. J. (2009). *Justice: What's the Right Thing to Do?* Farrar, Straus and Giroux.
- Sanderson, C. (2008). *Counselling Survivors of Domestic Abuse*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Seligman, M. E. P. (1975). *Helplessness: On Depression, Development, and Death*. W. H. Freeman.
- Seligman, M. E. P. (2006). *Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life*.
- Seligman, M.E.P. (2006). *Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life*. Vintage Books.
- Sen, A. (2001). *Development as Freedom*. Oxford University Press.
- Sen, A. *Development as Freedom*. Alfred A. Knopf, 1999.
- Simmel, G. (1950). *Conflict and the Web of Group Affiliations*. Free Press.
- Straus, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Sage Publications.
- Straus, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Sage Publications.
- Sullivan, H. (1953). *The Interpersonal Theory of Psychiatry*. Norton & Company.
- Tajfel, H. (1978). *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. Academic Press.

- Tajfel, H. (1979). *Social Identity Theory*. London: Academic Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Brooks/Cole.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). *The Social Identity Theory of Intergroup Behavior*. Nelson-Hall.
- Talcott Parsons & Bales, Robert F. (1955). *Family, Socialization and Interaction Process*. Glencoe, IL: Free Press.
- TASK FORCE ON VIOLENCE AGAINST WOMEN (1997). Report of the Task Force on Violence Against Women, Dublin: Stationery Office.
- Taylor Bennet. Do men get angrier than women?, THRIVE WORKS, (Nov. 16, 2021), <https://thriveworks.com/blog/do-men-get-angrier-than-women/>.
- Tenish, J. (1987). *Rational Choice Theory*. NY: Routledge.
- the Kenyan context. HTS Theologiese Studies/ Theological Studies, 71(3). <https://doi.org/10.4102/hts.v71i3.279>.
- Thobejane and Luthada. (2019). An investigation into the trend of Domestic Violence on Men: The Case of South Africa. OIDA International Journal of Sustainable Development, Ontario International Development Agency, Canada. ISSN 1923-6654 (print) ISSN 1923-6662 (online) www.oidaijsd.com Also available at <http://www.ssrn.com/link/OIDA-Intl-Journal-Sustainable-Dev.html>.
- Thobejane, S. D., Mogorosi, L. D., & Luthada, N. V. (2018). Gender-based violence against men: a muted reality. *Southern African Journal for Folklore Studies*, 28(1), 1–15. <https://doi.org/10.25159/1016-8427/4304>.
- Thomas, Ahaoto Ahotovi. (2015). Domestic violence against men within the Ashaman community. Dissertation to the university of Ghana, Legon in partial fulfilment of the requirement for the award if master of science in applied health social science degree.
- Thompson, E. H. (2012). Men, Masculinity, and Grieving: A Review and Recommendations. *Death Studies*, 36(8), 721-736.
- Thompson, R. S., et al. (2016). Effects of individual and family-based prevention programs on marital violence: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 28, 87–95.
- Tjaden P., and Thoennes, N. (2000). “Full Report of the Prevalence, Incidence, and Consequences of Violence Against Women”. National Institute of Justice,

United States Department of Justice.

- Tjaden, P., & Thoennes, N. (2000). Full report of the prevalence, incidence, and consequences of violence against women (NCJ 183781). National Institute of Justice, Office of Justice Programs, Washington, DC.
- Tsiko, R. (2016). A spatial latent Gaussian model for intimate partner violence against men in Africa. *Journal of Family Violence*, 31(4), 443–459. <https://doi.org/10.1007/s10896-015-9784-9>.
- Turanovic, J. J. (2019). Victimization and desistance from crime. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*, 5(1), 86-106.
- Turner, J. H. (2001). Role Theory. In: *Handbook of Sociological Theory*. Springer, Boston, MA.
- U.S. Department of Justice. Bureau of Justice Statistics. Intimate Partner Violence, 1993–2001. Crime Data Brief. February 2003.
- UNAIDS. (2023). Confronting inequalities: Lessons for pandemic responses from 40 years of AIDS. Geneva: UNAIDS.
- UNFPA, (2005). Domestic Violence against Women.
- Ungar, M. (2011). The social ecology of resilience: Addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81(1), 1–17.
- UNICEF IRC. (2000, June). Domestic violence against women and girls. *Innocenti Digest*, 6.
- United Nations Secretary General. (2019). Conflict-Related Sexual Violence; Report of the United Nations Secretary General S/2019/280. New York: UN.
- United Nations Security Council. (2015). Conflict-Related Sexual Violence. New York: United Nations.
- Van der Kolk, B. (2018). *The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma*. Penguin Books.
- Van der Kolk, B. A. (1994). The body keeps the score: Memory and the evolving psychobiology of posttraumatic stress. *Harvard Review of Psychiatry*, 1(5), 253–265.
- Vass, T., & Steiner, B. (1999). *Social Psychology*. Prentice Hall.
- Velleman, R., Templeton, L., & Copello, A. (1998). Impact of addiction on the family.
- Verma, Arun & Kafaltiya, A. (2022). Cross-National Marriage Disputes and

Domestic Violence Against Men.

- VINCENT, E. N., & JURILES, J. P. (2002). *Domestic violence: Guidelines for research-informed practice*. Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Virag R. Dhulia. Domestic Violence Against Men: High time government addressed the problem. NEWS 18, (Nov. 14, 2021), <https://www.news18.com/news/india/domestic-violence-against-men-high-time-government-addressed-the-problem-1004785.html>.
- Volkow, N. D., Chang, L., Wang, G. J., Fowler, J. S., Ding, Y. S., Sedler, M., ... & Logan, J. (2001). Low level of brain dopamine D2 receptors in methamphetamine abusers: Association with metabolism in the orbitofrontal cortex. *American Journal of Psychiatry*, 158(12), 2015–2021.
- Voydanoff, P. (1990). Economic distress and family relations: A review of the eighties. *Journal of Marriage and the Family*, 311–330.
- Wagnild, G. M., & Young, H. M. (1993). Development and psychometric evaluation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement*, 1(2), 165–178.
- Walby, K. F., & Allen, B. A. (2004). Domestic violence and criminal act: A comparative study.
- WALKER, L. E. (1984). *The Battered Woman Syndrome*. New York: Springer.
- Walker, M. P. (2008). Cognitive consequences of sleep and sleep loss. *Sleep Medicine*, 9, S29–S34.
- Walsh, F. (2013). *Normal Family Processes: Growing Diversity and Complexity*. Guilford Press.
- Walters, M. L., Chen, J., & Breiding, M. J. (2013). *The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey (NISVS): 2010 Findings on Victimization by Sexual Orientation*. Centers for Disease Control and Prevention, Atlanta, GA.
- Wanambisi, L. (2015). Violence Against Men on the Rise - Survey. <https://www.capitalfm.co.ke/news/2015/04/violence-against-men-on-the-rise-survey/>.
- Wang, Z., Ma, Z., & Zhang, H. (2023). Police Training in Psychological Skills and Domestic Violence Intervention. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 74, 100624.
- Watts, C., & Zimmerman, C. (2002). Violence against women: Global scope and magnitude. *The Lancet*, 359(9313), 1232–1237. <https://doi.org/10.1016/>

S0140-6736(02)08221-1.

- West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing Gender. *Gender & Society*, 1(2), 125–151.
- WHITTAKER, A. (2009). *Research Skills for Social Work*. Great Britain: Learning Matters, Ltd.
- WHO. (2012). *Understanding and Addressing Violence Against Women*. www.paho.org.
- WHO. (2013). WHO Multi-Country Study on Women's Health and Domestic Violence Against Women: Initial Results on Prevalence, Health Outcomes, and Women.
- WHO. (2022). HIV/AIDS. World Health Organization. Retrieved from www.who.int.
- Widom, C. S. (1989). The Cycle of Violence. *Science*, 244(4901), 160–166.
- WIEHE, V. R. (1998). *Understanding Family Violence: Treating and Preventing Partner, Child, Sibling and Elder Abuse*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Wilkinson, R., & Pickett, K. (2009). *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*. Allen Lane.
- Williams, K. (2021). The Impact of Parental Psychological Distress on Child Development and Behavior. *Clinical Psychology Review*, 89, 102078.
- Wilson, J. Q., & Kelling, G. L. (1982). Broken Windows. *The Atlantic Monthly*, 249(3), 29–38.
- Yalom, I. D. (1980). *Existential Psychotherapy*. Basic Books.
- Yalom, I. D. (2017). *Existential Psychotherapy*. Basic Books.
- Yule, G. (2006). *The Study of Language* (3rd ed.). New York: Cambridge University Press.
- Zalewski, M., Drumond, P., Prügl, E., & Ster, M. (2018). *Sexual Violence Against Men in Global Politics*. London and New York: Routledge.
- Zimbardo, P. (1999). *The Lucifer Effect*. Random House.
- Zimbardo, P. (2007). *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*. Random House.
- Zubin, J., & Spring, B. (1977). Vulnerability: A New View of Schizophrenia. *Journal of Abnormal Psychology*, 86(2), 103–126.

ئەم بەرھەمە، ھەولیکە بۆ پێناسە کردنەو و پێداچوونەوێ پرەسە
کۆمەلایەتیەکانی رەگەزی نێر (پیاوان و کوران)، لە بواری
توندوتیژی و خەسارە کۆمەلایەتیەکاندا و بە شیوەیەکی میتۆدیک
رەخنە لە روانگە باوەکانی سەبارەت بە پیاوبەتی و نایەکسانییە
کۆمەلایەتی و رەگەزیەکان دەگرێت.

مەبەستی ئەم لیکۆلینەو دابەزاندن یان دژایەتی دیاردە
حاشاھەنەگر و قوولێ توندوتیژی دژ بە ژنان نییە، بە لکوو دیەوێت
بە تەواوکردنی پازێلی ناسینی توندوتیژی، بەستینی ھەنگاونان
بەرەو "دادگەری رەگەزی"ی واقعی و گشتگیر دابین بکات تا کوو
سەرچەم گرووپ و لایەنە رەگەزیەکان لە سیبەریدا بگەنە
ئاسایشیکی جیگیر.

نشر آواي برف

ISBN: 978-87-93926-38-7

